TRAP
BESKRIVELSE AF DANMARK

ANDET BIND

J. P. TRAP

KONGERIGET DANMARK

TREDJE OMARBEJDEDE UDGAVE

UNDER MEDVIRKNING AF

V. FALBE-HANSEN OG H. WESTERGAARD

UDARBEJDET AF

H. WEITEMEYER

ANDET BIND

FREDERIKSBORG KJØBENHAVNS HOLBÆK
SORØ OG PRÆSTØ AMTER

KJØBENHAVN MDCCCXCVIII
FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

INDHOLD

	Side
FREDERIKSBORG AMT	1
Helsingør	5
Kronborg	32
Hillerød	41
Frederikssund	47
Lynge-Kronborg Herred	51
Holbo Herred	79
Strø Herred	99
Frederiksværk	109
Lynge-Frederiksborg Herred	115
Frederiksborg	118
Ølstykke Herred	153
Horns Herred	161
KJØBENHAVNS AMT	183
Roskilde	189
Roskilde Domkirke	203
Kjøge	222
Sokkelunds Herred	235
Amager	236
Smørum Herred	283
Sømme Herred	304
Voldborg Herred	323
Tune Herred	343
Ramsø Herred	355
HOLBÆK AMT	367
Holbæk	371
Kalundborg	382
Nykjøbing	397
Merløse Herred	403
Tudse Herred	432
Løve Herred	451
Arts Herred	473
Skippinge Herred	489
Ods Herred	504
Samsø	525
SORØ AMT	536
Sorø	541
Sorø Kloster, Kirke og Akademi	546
Ringsted	565
Ringsted Kloster og Kirke	571
Slagelse	581
Korsør	596
Skjelskør	607
Alsted Herred	616
Ringsted Herred	638
Slagelse Herred	672
Vester Flakkebjærg Herred	701
Øster Flakkebjærg Herred	728
Skovkloster og Herlufsholm	749
PRÆSTØ AMT	760
Præstø	765
Storehedinge	775
Næstved	782
Vordingborg	802
Stege	817
Bjeverskov Herred	827
Stevns Herred	847
Fakse Herred	866
Tybjærg Herred	888
Hammer Herred	908
Baarse Herred	929
Møenbo Herred	953

BILLEDER

	Side
Vignet: Frederiksborg	1
Vignet: Helsingørs Segl	5
St. Olai Kirke i Helsingør	7
St. Olai Kirkes Indre	8
St. Marie Kirkens Gavl i Helsingør	11
St. Marie Kirkens Indre	12
Skolestuen i Klosteret i Helsingør	13
Lemmestuen i Klosteret i Helsingør	14
Klostergaarden i Helsingør	15
Nordre Omgang i Klosteret i Helsingør	16
Stengade med Raadhuset i Helsingør	17
Hjørne af Fattighuset i Helsingør	18
Gammel Gavl i Stengade i Helsingør	19
Helsingør Banegaard med Dampfærge, Posthus og Toldkammerbygning	21
Marienlyst Slot	23
Lundehave	28
Hovedindgangen til Kronborg	33
Kronborg paa Frederik III's Tid	34
Den ydre Port (Kronværksporten)	35
Den inderste Port (Slotsporten)	36
Kronborg Slotsgaard	37
Det Indre af Kronborg Slotskirke	38
Vignet: Hillerøds Segl	41
Raadhuset i Hillerød	42
Frederik VII's Statue paa Torvet i Hillerød	43
Vignet: Frederikssunds Segl	47
Frederikssunds Kirke	48
Vignet: Lynge-Kronborg Hrd.s Segl	51
Gurre Ruiner	54
Grundplan af Gurre Slotsplads	55
Fredensborg Slot set fra Haven	57
Fredensborg Slot set fra Gaarden	59
Kort over Fredensborg	61
Havesalen paa Fredensborg	62
Fredensborg paa Frederik IV's Tid	63
Den russiske Pavillon i Fredensborg Slotshave	65
Kejserens Villa i Fredensborg	66
Ebberødgaard Aandssvageanstalt	72
Hørsholm Slot under Christian VI	73
Den store Sal i Hørsholm Slot	74
Sophienberg under Chr. VI	75
Sophienberg 1895	76
Smidstrup	78
Vignet: Holbo Herreds Segl	79
Esrom Kloster	81
Søborg Bys Vaaben	85
Grundplan af Søborgs Ruiner	86
Søborg Slots Ruiner	87
Tibirke Kirke	94
Monumentet ved Tisvilde	95
Asserbo Ruiner	96
Helenes Grav	97
Vignet: J. F. Classens Gravmonument	99
Kregome Kirke	106
Vinderød Kirke	107
Arresødal	108
Strandgade med den nye Toldbygning i Frederiksværk	110
Vignet: Frederiksborg Birks Segl	115
Frederiksborg paa Frederik II's Tid	118
Fugleperspektiv af Frederiksborg og Hillerød	119
Møntporten i Frederiksborg	120
Frederiksborg Slotsgaard	121
Kirkedøren paa Frederiksborg	123
Frederiksborg Kirkes Indre	125
Riddersalen i Frederiksborg Slot	127
Conseilsalen i Frederiksborg Slot	128
Rosen i Frederiksborg Slot	129
Sparepenge ved Frederiksborg	130
Badstuen ved Frederiksborg	131
Christian IV's Sten ved Frederiksborg	132
Frederiksborg Slot set fra Søen	133
Museumsrum paa Frederiksborg (Valdemarssalen)	135
Museumsrum paa Frederiksborg (Taarnværelse)	136
Reventlow-Monumentet i Frederiksborg Slotshave	137
Slangerup Bys Vaaben	143
Slangerup Kirke	144
Slangerup Kirkes Indre	145
Kingos Monument i Slangerup	146

	Side
Uvelse Kirke	147
Hjørlunde Kirkes Indre	151
Vignet: Ølstykke Herreds Segl	153
Grundplan af Møllehøj i Snodstrup	155
Vignet: Horns Herreds Segl	161
Jægerspris Slot set fra den ydre Gaard	165
Griffenfeldts og Bartholinernes Støtter i Jægerspris Slotshave	167
Grevinde Danners Gravhøj i Jægerspris Slotshave	169
Selsø Kirke	172
Selsø Kirkes Indre	173
Skibby Kirkes Indre	175
Vignet: Kjøbenhavn set fra Frederiksberg Bakke	183
Vignet: Roskildes Segl	189
Palaisgaarden med Domkirken i Rosk.	191
Raadhustorvet med Raadhuset og St. Laurentii Taarn i Roskilde	193
Grundplan af Roskilde Domkirke	204
Roskilde Domkirke	205
Roskilde Domkirkes Indre	207
Det Indre af Hellig tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke	211
Christian IV's Kapel og Oluf Mortensens Vaabenhus i Rosk. Domkirke	213
Det Indre af Christian IV's Kapel i Roskilde Domkirke	214
Højkoret i Roskilde Domkirke	215
„Absalonsbuen“ med Stiftsbiblioteket i Roskilde	219
Vignet: Kjøges Segl	222
St. Nicolai Kirke med Hjørnet af Skolen i Kjøge	223
Kirkestræde i Kjøge	227
Vignet: Sokkelunds Herreds Segl	235
Vignet: Amagers Segl	236
Hovedgaden i Store Magleby paa Amager	241
Store Maglebys Vaaben	243
Jesuskirken i Valby	248
Jesuskirkens Indre	249
Ny Carlsbergs Dobbeltport	251
Kampmanns Loggia ved Glyptoteket paa Ny Carlsberg	252
Helbig-Museet i Glyptoteket paa Ny Carlsberg	253
Jægersborg	262
Bernstorff Slot	263
Bernstorff Støtten	265
Kirken i Ordrup	266
Den katolske Kirke i Ordrup	267
Charlottenlund Slot	269
Strandvejen ved Emilie Kilde	270
Sorgenfri Slot	275
Eremitagen	276
Parti af Dronninggaards Park med Næsseslottet fra de Conincks Tid.	281
Vignet: Smørum Herreds Segl	283
Glostrup Kirke	287
Vridsløselille Forbedringshus	289
Ledøje Kirke	296
Underkirken i Ledøje	297
Overkirken i Ledøje	298
Vignet: Sømme Herreds Segl	304
Vor Frue Kirkes oprindelige Stil i Roskilde Frue Sogn	307
Roskilde adelige Jomfrukloster	309
St. Hans Hospital	313
Vignet: Voldborg Herreds Segl	323
Ledreborg	326
Lejre efter Stephanii Udgave af Saxo	327
Ryegaard	336
Enkeltheder fra Sonnerup Kirke	338
Vignet: Tune Herreds Segl	343
Vignet: Ramsø Herreds Segl	355
Jættestuen ved Øm	358
Vignet: Holbæk set fra Fjorden	367
Vignet: Holbæks Segl	371
Holbæk Kirke	373
Vignet: Kalundborgs Segl	382
Kalundborg Kirke og Ligkapel	384
Kalundborg Kirkes Indre	385
Døbefonten i Kalundborg Kirke	387
Gamle Huse i Kalundborg	389
"Kalundborg Slot i sin Velmacht"	393
Kalundborg Slot efter en gammel Tegn.	394
Grundtegning af Kalundborg Slot	395
Vignet: Nykjøbings Segl	397
Nykjøbing Kirke	399
Vignet: Merløse Herreds Segl og Merløse Kirkes gamle Altertavle	403
Tveje Merløse Kirke	405
Tveje Merløse Kirkes Indre	406
Løvenborg	408
Knabstrup	413
Tølløse	418
Kongsdal	425

	Side
Vignet: Tudse Herreds Segl og Kirkegaardsporten i Tudse	432
Frydendal	449
Vignet: Løve Herreds Segl og Vedbygaard	451
Sæbygaard	453
Selchausdal	455
Vedbygaard	459
Vignet: Arts Herreds Segl og Refsnæs Fyr	473
Kysthospitalet paa Refsnæs	477
Lerchenborg	480
Ubby Kirke	483
Ubby Kirkes Indre	485
Vignet: Skippinge Herreds Segl	489
Holmstrup Kirkes Indre	496
Vignet: Ods Herreds Segl og Fyret paa Lysegrund	504
Mindesmærke paa Oddens Kirkegaard	508
Dragsholm 1896	519
Dragsholm i gamle Dage	521
Vignet: Samsø Herreds Segl og Vestborg Fyr	525
Brattingsborg 1896	530
Vignet: Sorø Akademi set fra Søen	536
Vignet: Sorøs Segl og det Indre af det Rammel-Sehestedske Kapel	541
Torvet i Sorø med Raadhuset og Regensen	542
Sorø Klosterbygninger efter Resen	547
Klosterporten i Sorø set fra Byen	548
Sorø Kirke	550
Stentrappe i Sorø Kirke	551
Kirkens Portal i Sorø	552
Sorø Kirkes Indre	553
Holbergs Grav i Sorø Kirke	555
Absalons Ligsten i Sorø Kirke	557
Ingemanns Grav	559
Sorø Akademi i 18. Aarh.	562
Sorø Akademi	563
Vignet: Ringsteds Segl	565
Torvet i Ringsted	567
Ringsted Kirke set fra Sydøst	573
Ringsted Kirkes Indre	575
Vignet: Slagelses Segl	581
St. Mikkels Kirke i Slagelse	583
Politistationen og Indgangen til St. Mikkels Kirke i Slagelse	585
St. Peders Kirke i Slagelse	587
Slagelse Kloster	589
Vignet: Korsørs Segl	596
Korsør gamle Kirke	598
Korsør Søbatteri	599
Vignet: Skjelskørs Segl	607
Skjelskør Kirkes Indre	609
Vignet: Pedersborg Kirke	616
Fjenneslev Kirkes Indre	624
Fjenneslev Kirke	625
Bjernede Kirke efter Rest. 1890—92	628
Bjernede Kirkes Indre	629
Runddysse ved Vilsted	636
Vignet: Ringsted Kirkes Segl og Vigersted Kirke	638
Ruinerne af Knud Lavards Kapel	645
Vigersted Kirke	651
Bregentved	663
Bregentved med Have i Fr. V's Tid.	665
Gisselfeld	669
Vignet: Slagelse Herreds Segl og Boeslunde Kirke	672
Antvorskov Kloster efter Resen	675
Grundplan af Antvorskov Ruin	676
Antvorskov Ruin set fra Sydøst	677
Hellig Anders Høj ved Slagelse	679
Langdyssen „Horsedysse“ ved Bildsø	692
Boeslunde Kirkes Indre	697
Taarnborg Ruiner	699
Vignet: Vester Flakkebjærg Herreds Segl og Ørslev Kirkes Indre	701
Holsteinborg set fra Haven	715
Basnæs	721
Borreby	725
Vignet: Øster Flakkebjærg Herreds Segl og Fuirendal Kirke	728
Langdysse i Haveris Skov	738
Herlufsholm	751
Herlufsholms Kirkes Midtgang	754
Rummet bag Alteret i Herlufsholms Kirke med Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Monument	755
Den nordre Korsarm i Herlufsholms Kirke med Marcus Gøyes Monument	757
Vignet: Udsigt over Præstø	760
Vignet: Præstøs Segl og Gavlene paa Præstø Kirke	765
Præstø Kirke	767
Nysø set fra Gaarden	773
Vignet: Storehedinges Segl og Kirke	775

	Side
Storehedinge Kirke før 1677	777
Storehedinge Kirke 1896 set fra S. Ø.	778
Vignet: Næstveds Segl	782
St. Peders Kirke i Næstved set fra Købmagergade	784
St. Peders Kirkes Indre	785
St. Mortens Kirke i Næstved	788
Helliggejstes Hospital (det militære Sygehus) i Næstved	791
Riddergade med Apostelgaarden i Næstved	793
Det gamle Raadhus i Næstved	795
Detailler af næstvedske Bindingsværksbygninger	796
Vignet: Vordingborgs Segl og Parti af Slotsruinen	802
Vordingborg Kirke	805
Jærnbanebroen ved Masnedsund set fra Masnedø	807
Prins Jørgens Palais ved Vordingborg	812
Vordingborg Slot efter Resen	813
Grundpl. over Vordingb. Slotsruin.	814
Parti af Vordingborg Ruiner (Ringmuren mod Syd)	815
Gaasetaarnet ved Vordingborg	816
Vignet: Steges Segl og Mølleporten	817
Stege Kirkes Indre	819
Mølleporten i Stege	822
Vignet: Bjeverskov Herreds Segl og Valløby Kirke	827
Vallø Slot før Branden 1893	840
Den østlige, hvide Fløj paa Vallø før Branden 1893	841
Vignet: Stevns Herreds Segl og Lillehedinge Kirke	847
Stevns Klint med Højrup Kirke	850
Gjorslev	854
Spisesalen paa Gjorslev	855
Vignet: Fakse Herreds Segl og Parti af Kalkbruddet	866
Vemmetofte	873
Lystrup	879
Vignet: Tybjærg Herreds Segl og Brødebæk Vandmølle	888
Bavelse 1588	901
Næsbyholm	903
Vignet: Hammer Herreds Segl og Holmegaards sydlige Fløj	908
Holmegaard	914
Gaunø	919
Rosenfeld	927
Vignet: Baarse Herreds Segl og Grundtvigs Mindesten paa Udby Kirkegaard	929
Sindssygeanstalten ved Vordingborg	951
Vignet: Møenbo Herreds Segl	953
Kjeldby Kirkes Indre	958
Henning Moltkes Ligsten i Kjeldby Kirke	960
Borre Kirke	963
Sommerspiret	965
Klintholm	966
Liselunds gamle Hovedbygning	967
Marienborg	969
Klekkende Høj	970
Dysse ved Vollerup	972

BYKORT

	Side
Helsingør	6
Hillerød	42
Frederikssund	48
Frederiksværk	110
Roskilde	190
Kjøge	222
Holbæk	372
Kalundborg	382
Nykjøbing	398
Sorø	542
Ringsted	566
Slagelse *)	582
Korsør	596
Skjelskør	608
Præstø	766
Storehedinge	776
Næstved	782
Vordingborg	802
Stege	818

*) I Slutn. af 1897 er der givet minist. Approb. paa, at der af Kobstadens Markjorder yderligere henlægges et Areal til Bygrunden. Dette Areal er angivet paa Kortet som liggende inden for den rødbrune, punkterede Linie.

Frederiksborg Amt.

Dette Amt er det nordligste i Sjælland og bestaar af to Halvøer, en større, det egentlige *Nordøstsjælland*, og en mindre, *Horns Herred*, og desuden af de to beboede Øer Ourø og Eskilsø samt omtrent en halv Snes ubeboede smaa Øer og Holme i Isefjord. Amtet grænser mod Syd til Kjøbenhavns Amt og er ellers omgivet af Sundet, Kattegat og Isefjord. Amtets Overflade er bakket, de højeste Partier ligge mod SØ. og i Midten (Maglebjærg ØNØ. for Birkerød, 290′ [91 m.], Skansebakke ved Hillerød 255′ [80 m.] og Multebjærg V. for Esrom Sø, 286′ [90 m]); Jorderne i Midten mod Øst og Nord ere en Del sandede; N. for Arre Sø findes Flyvesandsstrækninger, som dog nu næsten helt ere dæmpede. Som Helhed betragtet maa det siges, at Amtets Jorder ikke ere synderlig frugtbare; dette fremgaar blandt andet af Ansættelsen til Hartkorn, hvor Frederiksborg Amt, næst Bornholm, staar som det lavest ansatte af Øernes Amter (12 Tdr. Land pr. Td. Hartkorn, 833 Tdr. Hrtk. pr. □ Mil, svarende omtrent til Takst $10,_3$). Amtet er rigt paa Skove, og Søer, hvoraf de største ere Arre- (c. 7350 Tdr. Ld), Esrom- (c. 3150 Tdr. Ld.), Gurre- og Sjæl Sø, samt paa Kær og Moser og smaa Vandløb, hvoraf nævnes Nivaa, Hellebækaa, Esromaa og Søborgaa til Sundet, Havelse- (eller Attemose)aa, Græseaa og Mølleaa til Isefjord og Ramløseaa til Arre Sø.

Amtets Størrelse er $24,_{59}$ □ Mil ($1353,_7$ □ Km.), efter Bornholm og Kjøbenhavns Amt Øernes mindste Amt i Udstrækning; af det samlede Fladeindhold udgjorde Købstæderne $0,_{37}$ □ Mil ($20,_4$ □ Km.). Ifølge Matrikuleringen udgør det hele opmaalte Fladeindhold 231,147 Tdr. Ld. (c. 128,400 Hekt.); Søplanen, som ikke er medregnet i det opmaalte Fladeindhold, udgør 14,387 Tdr. Ld. Besaaet Fladeindhold var $^{16}/_7$ 1888 100,192

Tdr. Ld. (deraf Hvede 880, Rug 22,354, Byg 24,575, Havre 27,244, Boghvede 120, Ærter og Vikker 885, Blandsæd, til Modenhed 6881, til Grøntfoder 3836, Kartofler 7801, andre Rodfrugter 4609, andre Handelsplanter 1007, hvoraf Spergel og Lupiner 857); af Agermarken henlaa til Afgræsning, Brak, Eng, Fælleder m. m. 80,450 Tdr. Ld., hvoraf alene Afgræsnings- og Høslætarealet udgjorde c. 50,000 Tdr. Ld. Fladeindholdet af Haver var 2524, af Skov 35,490, af Moser og Kær 4523, af Heder 1411, af Flyvesand 511, af Stenmarker 401, af Byggegrunde og Gaardspladser 2153, af Hegn, Veje og Vandareal 3564 Tdr. Ld. En Betragtning af Fladeindholdets Benyttelse i Frdb. Amt, sammenlignet med Øernes øvrige Amter, viser, at Hvede dyrkes i en meget ringe Udstrækning (absolut set endog langt mindre end i de øvrige Amter paa Øerne), derimod stod Amtet øverst m. H. t. Kartoffelavl. Skovarealet er ogsaa forholdsvis meget betydeligt og har været i Tiltagen, medens Heder og Flyvesandsstrækninger have været i Nedgang.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_{7}$ 1893: 17,931 Heste, 66,737 Stkr. Hornkvæg (heraf 39,915 Malkekøer), 26,278 Faar, 47,415 Svin og 968 Geder. Kreaturholdet og dets Fordeling er i det hele omtrent svarende til Forholdene i de andre Amter paa Øerne. Som Særegenheder kan bemærkes, at Svineavlen er forholdsvis større end i de fleste andre Egne paa Øerne, og at Studeholdet endnu drives i visse Dele af Amtet i ret betydelig Udstrækning (der fandtes i 1893 i alt 1556 Stude). Af Hingstene er naturligvis den saakaldte „Frederiksborg"-Race mest udbredt (71 Stkr.), medens der af „jydske" Hingste, der ellers ere saa talrige i andre Dele af Landet, kun fandtes 8; af Fuldblodshingste fandtes 4 (i hele det øvrige Land kun 14), af Halvblods 3, af andre Racer 8. Af Tyrene vare i Frdb. Amt forholdsvis mange af hollandsk Race (62). Fjerkræavlen er stærkt udbredt i Amtet, især Hønseholdet; der fandtes i 1893: 185,000 Stkr. og 140,000 Kyllinger; desuden var der 1200 Kalkuner, 38,000 Ænder, 7500 Gæs. Af Bistader fandtes 4300.

Det hele Ager og Engs Hartkorn sammenlagt med det halverede Skovskyldshrtk. (341 Tdr.) udgjorde $^{1}/_{1}$ 1885: 16,529 Tdr.; deraf var Købstædernes Jord ansat til 243, Landdistrikternes til 16,286 Tdr. Hartkornet fordelte sig saaledes, at der fandtes 105 større Landbrug paa over 12 Tdr. Hrtk. med i alt 2495 Tdr. Hrtk., 2847 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hrtk.) med 11,824 Tdr. Hrtk., 7205 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 1610 Tdr. Hrtk., samt forskellige „ubebyggede" Jordlodder med i alt 357 Tdr. Hrtk. Endvidere fandtes 1535 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 591 med 3585 Tdr. Hrtk. Selvejergaarde, 2310 med 10,474 Tdr. vare Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte. Af Husene vare 8349 med 1540 Tdr. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1448 vare jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes der 391 med 70 Tdr. Hrtk. (87 af disse vare jordløse). Med Hensyn til Besiddelsesmaaden maa bemærkes, at i dette Amt var af Ejendomsgaardene det langt overvejende

Antal Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, et Forhold, hvis Oprindelse stammer fra de talrige forhenværende Domænegodser i dette Amt; derfor er der baade forholdsvis og absolut set flere af disse Gaarde i Frdb. Amt end i Øernes andre Amter, og derfor ere ogsaa egentlige Selvejergaarde færre i Antal. Derimod er der kun meget faa almindelige Fæstegaarde paa Livstid (51 med 260 Tdr. Hrtk.) og slet ingen Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte. Af Husene ere de fleste smaa (under $^1/_4$ Td. Hrtk.), og ogsaa heri adskiller Amtet sig fra Øernes andre Amter, undtagen Kjøbenhavns, hvor ganske særlige Forhold gøre sig gældende. Antallet af „jordløse Huse" er særligt stort i dette Amt paa Grund af de mange Villaer, Fiskerboliger m. m.

Folketallet var $^1/_2$ 1890 i hele Amtet 84,684 (1801: 48,339, 1840: 70,827, 1860: 80,130, 1880; 83,347), deraf havde Købstæderne 16,635, Frederiksværk 1098 og Landdistrikterne 66,951. Forholdsvis hører Amtet til et af de bedst befolkede, idet det har 3444 Indb. paa 1 □ Mil (over 62 paa 1 □ Km.) og kun overgaas af Kjøbenhavns, Odense, Svendborg og Aarhus Amter. Inddeler man Befolkningen i Erhvervsgrupper, saaledes at til hver Klasse regnes ikke alene Forsørgerne, men ogsaa deres hele Husstand, viser det sig, at 6275 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Lærere, Sagførere, Videnskabsmænd osv.), 33,344 hørte til Jordbrugernes Husstand, 285 til Gartnernes, 2836 til Fiskernes, 20,156 til de industridrivendes, 5391 til de handlendes, 656 til de søfarendes; endelig var der 10,015, som henhørte til Erhvervsgruppen „Andre Erhverv", 3754 levede af deres Midler, og 1972 vare under Fattigvæsenet. I Sammenligning med Øernes andre Amter tæller Frdb. Amt noget færre Jordbrugere, men flere Fiskere og industridrivende; desuden findes der et stort Antal Folk, som leve af deres Midler.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$ 1893-$^{31}/_3$ 1894. Udskrivningen paa Amtsraadskredsens Hartkorn udgjorde 244,000 Kr., Bidrag lignet paa Kommunerne 72,000, Bidrag fra Købstæderne 2500, Indtægt af Aktiver 6000; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsenet 162,000 Kr., Medicinalvæsenet 84,000, Justits-, Politi- og Fattigvæsenet 42,700 og Amtsskolefonden 21,000 Kr. Udskrivningsbeløbet (15 Kr. pr. Td. Hrtk.) er højt i Frdb. Amt og overgaas kun af Kjøbenhavns Amt for Øernes Vedkommende. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_3$ 1894 i Kapitaler 289,000, Kr., i faste Ejendomme 300,000 Kr.; den skyldte 110,000 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede i samme Aar til sindssyges og Idioters Bevogtning og Underhold 7600 Kr. til døvstummes Oplæring 1700 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra Renter af Aktiver 3000 Kr., $^1/_4$ pCt. Afgift 660 Kr., Bidrag efter Plakat $^9/_1$ 1845: 600 Kr. Amtsfattigkassen ejede i Kapitaler 71,000 Kr. — Hvad Købstædernes finansielle Forhold angaar, henvises til Afsnittene om hver enkelt By. — For Sognekommunerne i

Frdb. Amt skal følgende anføres. De paalignede Skatter udgjorde i 1892 paa Hartkornet 317,000 Kr., paa Formue og Lejlighed 244,000; ogsaa her staar Frdb. Amt næst Kjøbenhavns Amt som det af Øernes Amter, hvor Paaligningen pr. Td. Hartk. er højest; en Særegenhed for dette Amt er det ogsaa, at Paaligningen paa Formue og Lejlighed sker med saa stort et Beløb i Sammenligning med Paaligningen paa Hartkornet; men ligesom for Kjøbenhavns Amt har dette delvis sin Grund i den Skat, „Landliggerne" maa yde til de respektive Sognekommuner. Af Sognekommunernes Indtægter skal forøvrigt nævnes: Indtægt af Aktiver 19,000, Kr., Afgifter efter Næringsloven 22,000 Kr. Desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen, ansat til et Beløb af 17,000 Kr. Sognekommunernes væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 255,000 Kr., Skolevæsen 172,000 Kr., Alderdomsunderstøttelse 73,000 Kr., Vejvæsen 51,000 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutningen af 1892 i Kapitaler 74,000 Kr., i faste Ejendomme 1,719,000 Kr., og skyldte 386,000 Kr. Under Sogneraadenes Bestyrelse stode Legater til Fattig- og Skolevæsen til et samlet Beløb af 124,000 Kr.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Helsingør*, *Hillerød* og *Frederikssund* og Herrederne: *Lynge-Kronborg*, *Holbo*, *Strø* (med Handelspladsen *Frederiksværk*), *Lynge-Frederiksborg*, *Ølstykke* og *Horns*. Amtets samtlige Landkommuner danne et Amtsraadsdistrikt, der har 11 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 44 Sognekommuner og Frederiksværk Kommune.

Amtet udgør en Del af 2den Landstingskreds og har 5 Folketingsvalgkredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet til Sjællands Stift og omfatter 3 Provstier: [1]) Lynge-Kronborg Herreds Provsti, [2]) Holbo og Strø Herreders Provsti, og [3]) Horns, Ølstykke og Lynge-Frederiksborg Herreders Provsti (til det sidste hører ogsaa Kirke-Værløse Sogn i Kjøbenhavns Amt, Smørum Herred).

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 3 Købstadsjurisdiktioner, 6 Landjurisdiktioner: [1]) Kronborg østre Birk og Hellebæk Birk, [2]) Kronborg vestre Birk, [3]) Hørsholm Birk, [4]) Frederiksborg Birk, [5]) Halsnæs og Frederiksværk Birk og [6]) Horns Herred (med hvilket sidste er forbundet 3 Sogne i Kjøbenhavns Amt, Voldborg Herred). Amtet hører til 1ste Udskrivningskreds og til Nordre sjællandske Fysikat; der er 1 Stadsfysikat i Helsingør og 5 Lægedistrikter: [1]) Kronborg, [2]) Hørsholm, [3]) Frederiksborg, [4]) Frederiksværk, [5]) Jægerspris Gods og Horns Herreds Distrikt. Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner den østlige Halvø eet Amtsstuedistrikt (i Nyhuse ved Hillerød) med Filial i Esrom, medens Horns Herred hører ind under Roskilde Amtstuedistrikt. Amtet har for Tiden 7 Branddirektorater, 4 for Købstæderne Helsingør, Hillerød og Frederikssund samt for Hørsholm By, og 3 for Landsognene (i Hillerød, Fredensborg og Frederikssund).

De store Skove i den østlige Del af Amtet tilhøre for den langt overvejende Del Staten og danne største Delen af 1ste Overførsterinspektion, nemlig de til dette hørende 7 Skovdistrikter 1ste, 2det, 3dje, 4de, 5te og 6te Kronborgske Skovdistrikt og Tidsvilde-Frederiksværk Skovdistrikt (tilsammen 23,653 Tdr. Ld.); af 2den Overførsterinspektion høre endvidere hertil 1ste og 2det Frederiksborgske og Hørsholms Skovdistrikt (tilsammen 8408 Tdr. Ld.).

Litt. *G. Sarauw:* Frederiksborg Amt. Beskr. efter Opfordring af det kgl. Landhusholdningsselskab. Kbhvn. 1831. — *S. Storm:* Topographie over Frb. Amt. Kbhvn. 1831. — *K. Rørdam:* De geologiske Forhold i det nordøstlige Sjælland. Kbhvn. 1893.

Helsingør

Købstaden Helsingør ligger i Lynge-Kronborg Herred under $56^0\ 2'\ 8{,}_{69}''$ n. B. og $0^0\ 2'\ 16{,}_{47}''$ ø. L. for Kbh. (beregnet fra St. Olai Kirketaarn) paa en Pynt ved Øresunds smalleste Sted skraas over for den svenske By Helsingborg. Paa den yderste Spids af Pynten ligger Slottet Kronborg (mellem Kronborg og Helsingborg er der 12,680' [$3{,}_9$ Km.]), der er adskilt fra Byen ved Glacis og Grønnehave. Ad Søvejen er der henved 6, ad Landevejen 6 og ad Jærnbanen 8 Mil til Kjøbenhavn. Byen danner en Trekant, begrænset mod V. ind til Landet af et højt Bakkeparti, mod N. Ø. af Grønnehave og Kronborg, mod S. Ø. af Stranden. Denne Beliggenhed har nødt Beboerne lige fra de ældste Tider til, naar de ikke vilde flytte længere bort fra Landingspladsen og Handelsfærdselen, at bygge tæt sammen og paa et ringe Rum; Gaderne ere derfor for det meste snævre og de i det hele velholdte Huse gerne 2 til 3 Stokværk, hvad der ikke er det almindelige i vore Købstæder. Hovedgaden, Stengade, er dog af en ret anselig Bredde. Af andre Gader nævnes den med Stranden og Stengade jævnsides løbende Strandgade, og de mod N. løbende St. Annagade og Bjærgegade. Det største af Byens to Torve, Axeltorvet, er temmelig anseligt og regelmæssigt. Der findes endnu en Del gamle Bygninger (se S. 21), men mange af dem ere forsvundne i de senere Aar eller ombyggede

med flere Stokværk. Flere mærkelige gamle Gadenavne have holdt sig, som Groskenstræde, Grollovstræde, Gammelkloster, Sudergade (ɔ: Skomagergade, af sutor, Skomager), Anna-Queenstræde og Lundegade, som sikkert har sin Oprindelse fra Lundehave (se S. 28).

Helsingør har en fordelagtig Beliggenhed som det nærmeste Overfartssted til Sverige, med en Havn, hvis Indløb meget sjældent gøres utilgængeligt af Is, og ved Forbindelsesvejen mellem Kattegat og Østersøen. Intetsteds i de danske Farvande er der en saa stor Søfærdsel som ved Kronborg, hvor der er dybt Vand lige ind til Pynten; i Sommermaanederne sejler der i Gennemsnit meget over 100 Skibe forbi daglig, og ofte løber Tallet op til flere Hundreder, naar Skibene i længere Tid have maattet ligge og vente paa gunstig Vind (1870 sejlede forbi Kronborg 32,354 Skibe, 1894 passerede — efter Optegnelser af Skildvagterne paa Kronborg Flagbatteri, hvilke dog ikke kunne anses for helt fuldstændige, særlig for Natobservationernes Vedkommende — 35,510 Skibe, hvoraf 19,790 Dampskibe). Denne Færdsel giver ogsaa Byen et livligere Præg end mange andre danske Købstæder, og Udsigten fra de høje Bakker bag Byen over Husene, Kronborg, Sundet, den sjællandske Kyst og Sverige med Kullen er meget smuk. Der er vel heller ingen Tvivl om, at denne smukke Beliggenhed mere og mere vil gøre Helsingør til en Sommervillaby.

Helsingørs Købstadgrund udgjorde 1895 1,646,751 □ Al. (henved 118 Tdr. Ld.). Byen havde s. A. med den mod N. V. beliggende Forstad *Lappen* 31 Gader og 2 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890: 651. Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 2080 Tdr. Ld.; deraf var i 1888 besaaet Fladeindhold 923, Afgræsning osv. 710, Have 163, Skov 67 og Gaardspladser 100 Tdr. Land.

Af Bygninger, der ligge paa Byens Markjorder og Overdrevsjorderne (1895 i alt 1900 $\frac{12 \cdot 162}{14.000}$ Tdr. Ld.), kunne nævnes: Slottet Marienlyst, Marienlyst Badeanstalt, Godthaab Glasværk, Klostermosegaard med Teglværk, Kronborg Ladegaard, Kronborg Teglgaard, Meulenborg (de tre sidste, der tidligere horte til Tikjøb Sogn, ere indlemmede i Helsingør ved kgl. Resolution $^{11}/_{4}$ 1876), Montebello, Belvedere, Bergmansdal, Sophienlyst, Vapnegaard, Højstrup m. m.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1895 17,000,875 Kr. (Antal af Forsikringer var 772).

Af **offentlige Bygninger og Institutioner** nævnes:

St. Olai Kirke er en anselig Bygning af røde Mursten, opført i Spidsbuestil i 15. Aarh.; men paa den nordre Side mellem de to Udbygninger ses tydelige Spor af en langt ældre Kirkebygning fra det 13. Aarh.s Begyndelse, nemlig et Stykke af en smuk Rundbuefrise, flade Murstivere og smaa rundbuede Vinduer. Som Kirken nu staar, kan den mulig henføres til Erik af Pommerns Tid, en Konge, der gjorde meget for Helsingør (se S. 28). Roskildebispen Lage Urne indviede 1521 Kirken til St. Olaf Konge og Martyr, St. Andreas Apostel og St. Vincentius Martyr, berettes der; men af et kgl. Beskærmelsesbrev for Helligtrefoldighedskapel af 1472 ses det, at Kirken allerede da var indviet til St. Olaf. Den er da maaske brændt og har efter Istandsættelsen modtaget en ny Indvielse. — Kirken er omtr. 160 Fod lang foruden Taarnet og har et højt Midterskib og to lavere Sideskibe samt flad

Altervæg i Øst. Gavlene ere prydede med slanke gotiske Blindinger; langs Sideskibene findes en Række store spidsbuede Vinduer, Højkirken har derimod smaa fortrykte Vinduer. Det øverste Tag er kobberdækket og bærer paa østre Ende et lille Spir (en Tagrytter), hvori et Par smaa Klokker (af hvilke den ene med Majuskelindskrift er meget sjælden og vist maa henregnes til Beg. af 14. Aarh). Ved vestre Ende staar et senere tilføjet Taarn, hvis Spir (opf. 1613) blæste ned $^{27}/_{1}$ 1737, saa at det nu er fladt foroven. Det er dog nu (1895) Hensigten at bygge et nyt Spir. Paa Kirkens Nordside findes to med takkede Gavle forsynede Udbygninger, hvoraf den ene er det af Slægten Oxe stiftede Helligtrefoldighedskapel; de tjene nu til Sakristi, Lokale for Varmeapparatet m. m. — Kirkens Indre gør et rigt og malerisk Indtryk ved sin store

St. Olai Kirke.

forgyldte Altertavle, det rigt udsmykkede Korgitter med det gamle Krucifiks paa Tværbjælken, de 4 prægtige Lysekroner, der hænge ned fra Hvælvingerne i rigt forarbejdede Kæder, og de mange Mindetavler. Hovedskibets Sidemure hvile paa firkantede Piller med gotiske Gesimser. Smækre Halvsøjler stige op fra Pillerne og bære de smalle Gjordbuer. Midterskibet er delt i 8 Fag med rektangulære Hvælvinger, der bæres af fine Korsbuer. I Højkirkens Sidemure aabne profilerede, spidsbuede Arkader sig ind imod Sideskibene. Højkirkens Sidemure have i hvert Hvælvingsfag 3 lange blinde Triforiumsbuer og derover et lidet fortrykt Vindue. Dets østlige Hvælvingsfag udgør Koret, som er skilt fra den øvrige Kirke ved en rigt udskaaren Skranke i Barokstil med en bred Dør med Søjler af Træ og Balustrer af Messing; midt over Døren pranger Frederik II.s og han

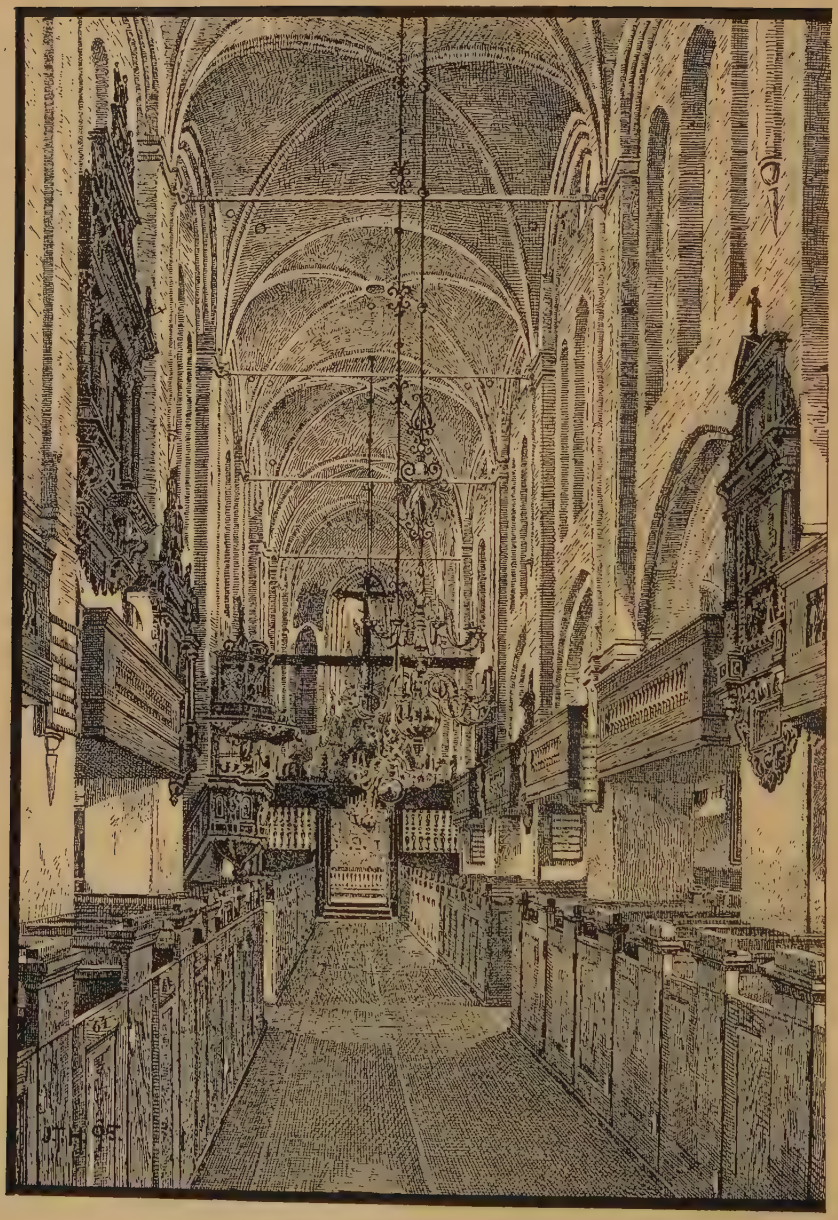

St. Olai Kirkes Indre.

Dronnings kronede Navnetræk samt Danmarks og Norges Vaabener. Bag paa Korskranken over Døren hænger et Riffelmaleri, som set fra venstre forestiller Korsfæstelsen, fra højre Opstandelsen. Korets østre Væg optages

HELSINGØR.

Eftertryk forbydes.

1. Apotek D 6
2. Arbejderboliger B 7
3. Asyl C 6
4. Banegaard D 7
5. Borgerskole B 4
6. Christine Mölle B 4
7. Dampfærgehavn D 7
8. Eckardts Stiftelse C 5
9. Fattighus Arbejdsanst. D 5
10. Fiskenæthfabrik B 2
11. Frimurerloge C 4
12. Friskole B 4
13. Fyr E 6
14. Garnisons Sygehus A 3
15. Gasværk B 3
16. Gymnastikhus D 4
17. Hotel du Nord C 7
18. Hotel Öresund C 6
19. Industriforeningen C 6
20. Jernbanehotel D 6
21. Jærnskibsbyggeri E 4
22. Karantænevagthus E 6
23. Kirkegaard A 5
24. Klosteret (Alm. Hospits). D 5
25. Kran E 6
26. Lods- og Havnekontor D 6
27. Marienlyst Badeanst. A 1
28. Marienlyst Slot A 2
29. Mölle A 5
30. Nedlagt Banegaard A 7
31. Ophalingsbedding E 4
32. Posthus og Telegrafst. D 7
33. Raadhus D 6
34. Realskole C 5
35. Skydebane A 8
36. Sommerlyst C 4
37. Spritthus C 5
38a. St. Marie Kirke D 5
38b. St. Marie Kirkes Præstebolig D 5
39a. St. Olai Kirke D 5
39b. St. Olai Kirkes Præstebolig C 4
40. Svineslagteri B 2
41. Sömandsforen. Stiftelse A 7
42. Teater C 5
43. Teknisk Skole C 4
44. Toldkammer D 6
45. Toldvagthus D 6
46. Vandværk B 2
47. Villa Augusta B 9
48. Öresunds og Helsingörs Sygehus B 6

Udført af V.E.A. Berggreen. Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C. Gad. 1895. Axel E Aamodt's lith. Etabl.

100 50 0 1 2 300 Meter 100 50 0 1 2 3 4 500 Alen.

for en stor Del af den anselige, rigt udskaarne og forgyldte Altertavle fra 1664, der i fritstaaende Figurgrupper fremstiller Christi Historie lige fra Fødselen til Himmelfarten; Stilen og Udførelsen er vist ikke af større kunstnerisk Værd, men Altertavlen gør ved sin Størrelse og Udstyrelse en betydelig Virkning. Paa begge Sider af den hænge to smaa i Alabast smukt udførte Alterskabe i Renaissancestil med Relieffer af de hellige tre Kongers Tilbedelse og Korsfæstelsen. Prædikestolen er udskaaren, malet og forgyldt under Frederik II (paa Brystningen staar Kongevaabnet og Frederik II.s Navn, paa Bagklædningen et kronet F og Kongens Valgsprog); Lydhimlen er usædvanlig stor og prydet med et Tabernakel, paa hvis Top Christus med Opstandelsens Fane. Lige overfor hænger en Mindetavle om Herluf Trolle og Birgitte Gøye som Stiftere af et Legat for Helsingør Skole, prydet med Karyatider og deres Vaabener; endvidere er der en Mindetavle over Hans Rostgaard og hans to første Hustruer (Kirsten Pedersdatter og Cathrine Asmusdatter Arendrup), der ligge begravne her. Paa Stolestadernes østre Endestykker er der i 16. Aarh. udskaaret to smaa Billeder af St. Olaf, der træder paa Hedenskabets Drage; ogsaa paa Gitterværket i nordre Sideskib ved Koret ses St. Olafs Billede fra en endnu senere Tid. Paa tilsvarende Gitter paa Korets søndre Side bemærkes Helsingørs Vaaben, smukt skaaret i Relief. Dobefonten, i sit Slags et Pragtstykke, støbt af Messing i en drejet Form (Vægt 1200 Pund), staar i vestre Ende af søndre Sideskib og er efter Indskriften skænket 1579 af Frantz Lauritzen og Fru Bente Povelsdotter. Den er omgiven af en prægtig i Barokstil udskaaren og forgyldt Skranke med Messingsøjler og fritstaaende Figurer, i samme Stil og Smag som Altertavle og Korgitter. I nordre Sideskib findes en gammel Fane fra Christian IV's Tid. Kirken ejer en ganske interessant „Series pastorum" i Form af store oliemalede Billeder af Præster i hel Figur og i Ornat; saaledes i Sakristiet Andreas Wøldike, † 1770 som Biskop i Viborg, i nordre Sideskib Mag. David Christensen, † 1658, Mag. Henrik Henriksen Goiske, † 1671, Mag. Gerh. Alberti Schumacher, † 1691, Mag. Lorens Christensen (Aagaard), † 1711; i søndre Sideskib: Johannes Schrøder, † 1711, Petrus Ørsleff, † 1748. Ligeledes ejer Kirken nogle meget smukke „vasa sacra", nemlig to Sølvalterbægere fra 1650 og 1680, det sidste skænket af Johan Kierurt og Ingeborg Clausdotter; en i drevet Arbejde udført Sølv-Oblatæske, skænket af Rektor Braem 1680, og en Sølvkande, skænket 1680 af „det store Borgerkompagni i Helsingør".

I Aarene 1882—83 undergik Kirken en Reparation, der kostede 33,400 Kr., og hvorved bl. a. Kobbertaget og Tagrytteren fornyedes og Taget paa søndre Sideskib omlagdes.

Sta Marie Kirke og det hosliggende Hospital udgjorde fordum det ansete Karmeliterkloster*), der var helliget vor Frue, og som blev anlagt 1430 (se S. 29), Allerede 22. Marts 1450 nedbrændte Klosteret, hvorefter der udgik Kongebrev af 24. Maj om Indsamling til dets Opførelse. Kirken og Klosteromgangen genopførtes navnlig ved den senere Rigshof-

*) At Mariekirken og det tilstødende Hospital er Karmeliterklosteret, og ikke som tidligere antaget Sortebrødreklosteret, er blevet godtgjort af Direktør ved Nationalmuseet, Dr. Henry Petersen (Aarb. f. nord. Oldk. og Historie, 1879, p. 65 fl.). Fejlen stammer væsentlig fra, at man har holdt sig til Chr. III's første Gavebrev af 1536 og overset det af Kongen udstedte Gavebrev af 1541, hvorved han skænker Vor Frue Kloster (af Hofman urigtig kaldet Graabrødrekloster) for deraf at indrette et Hospital, da det forrige (Sortebrødreklosteret) var for lille. Se ogsaa C. Neergaards Artikler i Kirkehist. Saml., 3. R., VI, S. 601. og 4. R., I., S. 57.

mester Poul Laxmands Hjælp, hvorfor ogsaa Munkene i taknemlig Erindring smykkede to af Hvælvingsrosetterne i deres Spisesal med hans og hans Hustrus, Inger Holgersdatter Munks Vaabenskjolde (en Svane, og 3 Roser), udhugne i Kridtsten (?). Poul Laxmand blev, efter at han var bleven ombragt 1502, begravet i Kirken; ogsaa Christian II's Frille Dyveke har sikkert fundet sit sidste Hvilested her; men disse to berømte Personers Gravsteder kunne ikke længere paavises*). Efter Reformationen 1536 laa Klosterkirken i nogen Tid øde (1573 gav endog Kongen Befaling til, at den skulde nedrives), indtil Frederik II 1576**) lod den indvie til Brug for de mange Tyskere og Nederlændere, der boede i Helsingør. Kirken fik da Navn af den tyske Kirke, og den bærer i sine Mindetavler og Ligsten mange Vidnesbyrd om sin tyske Menighed. Nu er den atter forlængst en dansk Kirke***), men den, og i endnu højere Grad Klosteret (om hvilket nærmere ndfr.) ere nu noget forfaldne.

Kirken er en anselig Bygning, opført af røde Mursten i Spidsbuestil, ca 140 Fod lang, med 3 Skibe, et højt i Midten og to lavere ved Siderne, uden særlig Afdeling for Koret, men med flad Altervæg i Øst. Et lille Taarn med Spir, som tidligere fandtes over Kirkens vestre Ende, blev 1780 nedtaget paa Grund af Brøstfældighed, og dets to Klokker, hvoraf den store var støbt 1518, og som Frederik II havde skænket 1578, stode ubenyttede og bleve solgte ved Auktion 1803 (Kirkens nuværende Klokker hænge i et Stillads ved Kirkens østre Gavl). Der er Spor af, at Kirken oprindelig har haft et stort, for alle 3 Skibe fælles Tag, saa at der, ligesom nu, ikke har været Vinduer i Højkirken. Vestre Gavl er, uagtet dens øverste Del blev afbrudt ved Taarnets Nedtagelse, overordentlig storslaaet med sine lange spidsbuede Vinduer, sine Nicher og sin spidsbuede Hovedportal; ogsaa østre Gavl med sine lange, smalle Nicher og store, til Dels tillukkede Vinduer udviser en smuk Spidsbuestil. Kirken modtager Lys fra en Række oprindelige Vinduer i søndre Sideskib, medens de paa Nordsiden derimod ikke ere oprindelige. Kirken ligger flere Trin lavere end det omgivende Terræn. — Det Indre gør et smukt Indtryk ved Hovedskibets høje, slanke Rejsning, som dog noget svækkes ved de smagløse, men for den Tid karakteristiske Pulpiturer, der fylde Sidebuerne. Hovedskibets Mure hvile paa firkantede Piller, der bære smukt profilerede Spidsbuer. Slanke, paa Konsoler hvilende Vægpiller bære Hovedbuerne til 8 rektangulære Hvælvinger med simple Korsbuer. Sideskibene dækkes af lignende mindre Hvælvinger. I nordre Sideskib føre to spidsbuede Døre ind til Hospitalets Omgang; en tredje, smal, smukt profileret Dør fører ind til Sakristiet. Af Kirkens Inventarium nævnes et smukt udstyret Orgel fra Christian IV's Tid, et Pulpitur med Frederik III's og Sophie Amalies Navnetræk. Altertavlen er fra 1631 og bærer Christian IV's Navnetræk; den er prydet med Statuer af de 4 store Profeter og Christus med Sejrsfanen, alt af Træ, malet og forgyldt; selve Alterbilledet, Marie Bebudelse, er moderne (af Professor

*) Poul Laxmands Ligsten er nu forsvunden; men endnu for 200 Aar siden fandtes den i Kirken (Resen, Atlas II, 419); ved Aaret 1720 var den vist allerede fjernet. At Dyveke blev begravet i Helsingørs Klosterkirke, fortælles af Huitfeldt, og herefter er det optaget i Pontoppidan. D. Atlas II. 286, og Marmora Danica I, 132; men om Huitfeldt har ment Karmeliterkirken, er dog ikke afgjort. En stedlig Overlevering, at Dyvekes Grav har været et Sted i Klosteromgangen, i det nuværende Hospital, har ingen Hjemmel; en Undersøgelse, der foretoges ved Aaret 1840, gav intet Udbytte. Se Henry Petersens S. 9 nævnte Artikel.

**) Se Ny Kirkehist. Saml., III, S. 163.

***) Fra 1730'erne holdtes der undertiden dansk Gudstjeneste ved Aftensang, fra 1770'erne prædikedes der ogsaa dansk ved Højmesse, fra 1800 prædikedes der hver anden Søndag vekselvis tysk og dansk; ved kgl. Reskr. af $^1/_9$ 1819 og $^{19}/_5$ 1840 forordnedes der tysk Prædiken hver 4. Søndag, og ved Resol af $^{20}/_7$ 1851 ophørte helt tysk Gudstjeneste.

J. G. L. Lund). Paa Alterbordet staar to prægtige Messinglysestager fra 1643. Prædikestolen er fra 1597 og bærer det danske Kongevaaben og Christian IV's Navnetræk. I nordre Sideskib ved Koret hænger en Mindetavle med Portrætter af Hans Reiman, Ananias Krause og Orsula, Hans Tochter, 1638; tæt ved en lille ret mærkelig, i Messing støbt Tavle over Stykke- og Klokkestøber Hans Kemmer, † 1636; endvidere er der op ad nordre Væg stillet en gammel Ligsten over Nicolaus Olaui Consul (ɔ: Raadmand), † 1448, og hans Hustru Dorothea, Kirkens eneste Ligsten fra Middelalderen. I den vestre Ende af nordre Sideskib hænger en rigt udstyret

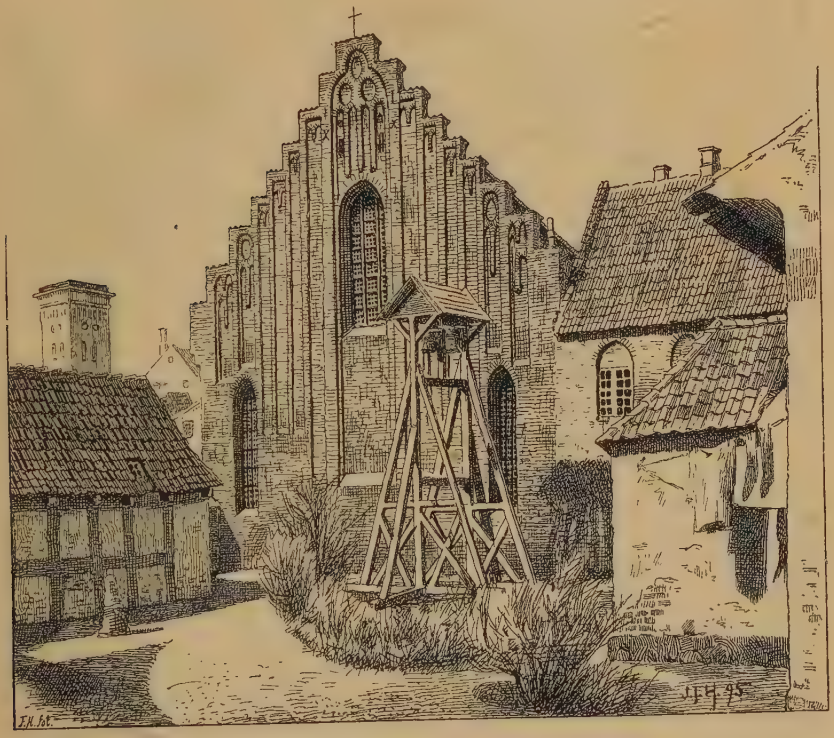

Sta Marie Kirkens Gavl.

Mindetavle i Renaissancestil med Portrætter af 2 Mænd, 2 Kvinder og 2 unge Piger, opsat 1637 af Chirurgus Blasius Moller og Hustru, Ellen Krabbe, for ham, hans Børn og hans Forældre, og nedenfor staar en smuk Kirkestol, opstillet 1638 af samme Blasius Moller. I nordre Sideskib findes ogsaa 12 Præsteportrætter i Legemsstørrelse og hel Figur, bl. a. af Hermannus Malthani, † 1583, Hermannus Pistorius, † 1592, Thomas Lund, † 1636. Augustinus Sand fra Wittenberg, Chr. IV's Feltpræst, Præst ved St. Marie Kirke og senere i Roskilde, † 1649 (Portrættet paa Mindetavlen i Roskilde stemmer mærkelig overens med dette), Dr. theol. Just. Valentinus Steman, † 1689, Ernst Christian Boldich (Boldig), † 1706, Andreas Hof, † 1732,

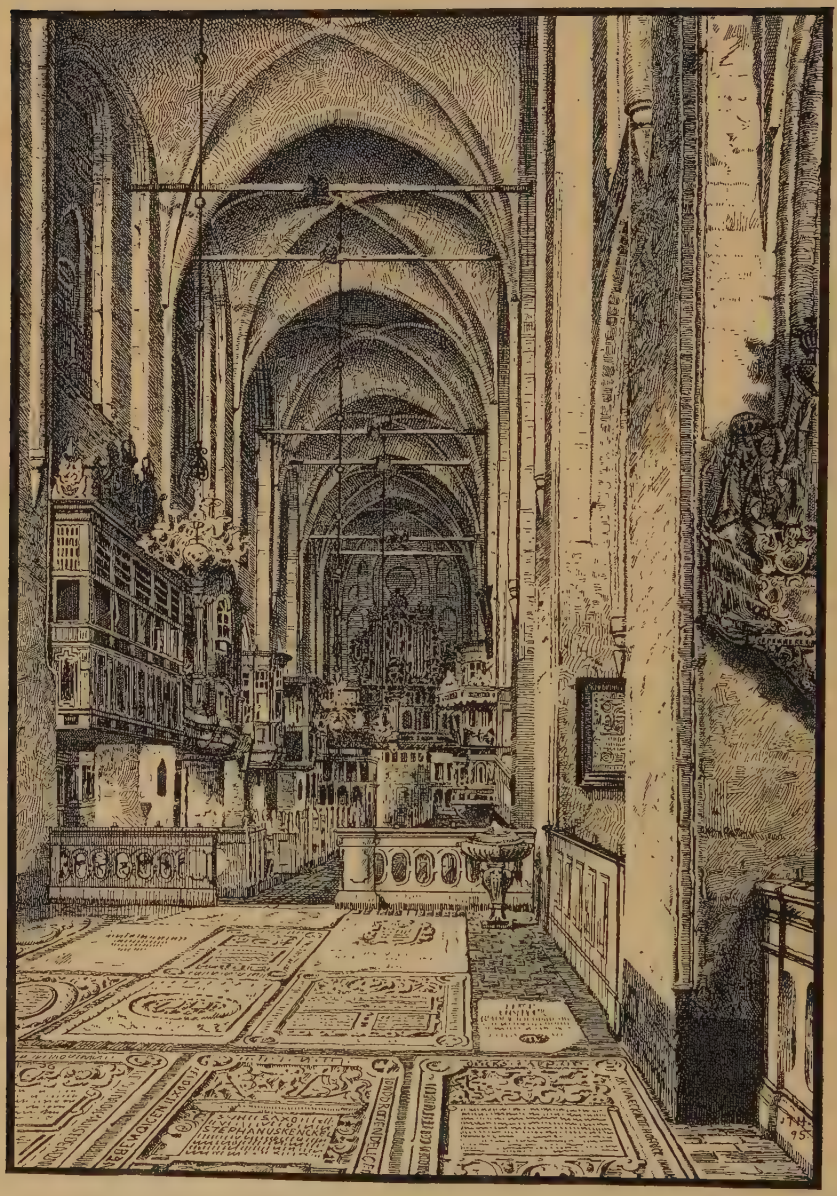

Sta Marie Kirkens Indre.

Christopher Bluhme, † 1782. Kirken har tidligere ejet nogle meget mærkelige „vasa sacra“, nemlig en Sølvkande med Emaille, en Sølvdisk ligeledes med Emaille og Aarstallet 1333, og en ligeledes prydet Kalk; disse Sager, der overraktes Frederik II af Ditmarskerne 1559 og skænkedes Kirken af Dronning

Sophie, men hvis Forgyldning og Emaille ved Brugen mere og mere gik tabt, ere efterhaanden afleverede til Nationalmuseet. Smstds. opbevares ogsaa en gammel Altertavle fra Mariekirken med Christian II's og Dronning Elisabeths Billeder*).

Ved St. Olai Kirke er ansat en Sognepræst og ved Sta Marie Kirke ligeledes en Sognepræst, der tillige er Slotspræst paa Kronborg og Præst ved Helsingørs almindelige Hospital. Desuden er der i Helsingør en ordineret Kateket, der ikke er ansat ved nogen bestemt Kirke, men som tillige er Skoleinspektør ved Borger- og Friskolen og Førstelærer ved Borgerskolen. St. Olai Kirke ejer en Embedsbolig for Sognepræsten (købt 1856 for 17,200 Kr.); Kirkens Pengemidler udgjorde 1894 89,000 Kr., hvorpaa dog var en

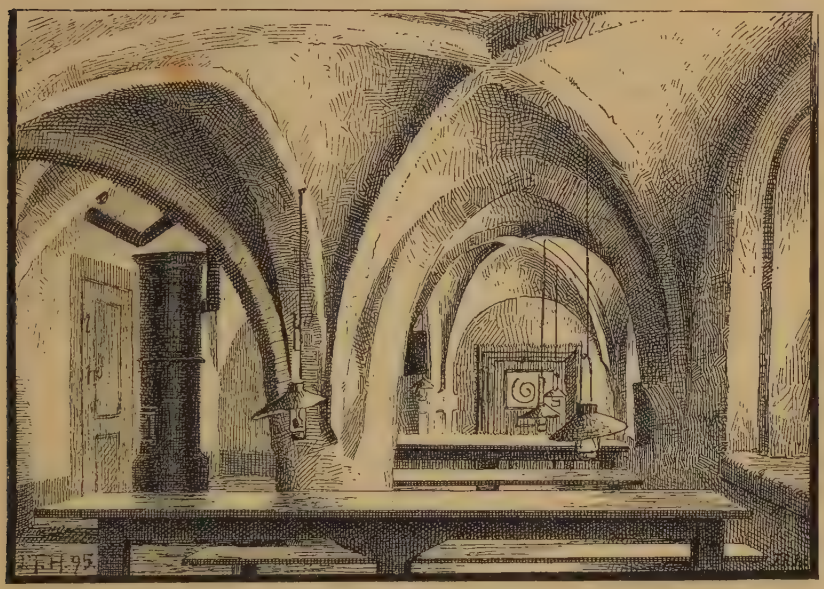

Skolestuen i Klosteret.

Gæld paa 37,600 Kr., som aarlig afdrages. Til Sta Marie Kirke hører ligeledes en Embedsbolig for Sognepræsten (se S. 16); Kirkens Pengemidler udgjorde i 1895 42,180 Kr., hvorpaa der er en Gæld paa 12,535 Kr.

St. Olai og Sta Marie Kirke have fælles Kirkegaard, beliggende i den vestlige Ende af Byen. Paa Kirkegaarden er der et Monument med Figurer i Hautrelief over Friedr. Ernst Joh. Ohlrogge, Kommandant paa Kronborg, og et Monument over Soldater, der saaredes ved Dybbøl 1864 og døde paa Kronborg Lasaret.

Det gamle **Karmeliterkloster** eller Helsingørs **Almindelige Hospital**,

*) Op til Mariekirkens søndre Langside støder som Rest af en ældre Kirkegaard en lille Stump Have, der kaldes St. Johannes Kirkegaard. Navnet har dog intet med Apostelen at gøre, men hidrører ifølge en Notits i den gamle Kirkebog for Mariekirken derfra, at den første Mand, som jordedes der (18 Aug. 1654), hed Johan og var en Possementmagers Søn.

som det er omdannet til, staar næsten, som da Munkene forlode det, og er af sjælden Værd, da det er et af de meget faa danske Klostre, som ere bevarede i deres oprindelige middelalderlige Skikkelse. Det bestaar af 4 under rette Vinkler sammenstødende Fløje, af hvilke Sta Marie Kirke udgør den ene, den søndre. De tre andre, to Stokværk høje Længer ere ligesom Kirken opførte i Spidsbuestil og røde Munkesten, der dog til Dels ere dækkede af et graaligt Kalkpuds. Under Tagskægget ses overalt et Tandsnitmønster, og de kamtakkede Gavle ere smykkede med mange og pyntelige Blindinger. Flere Steder ses endnu de gamle spids- og fladbuede Vinduer. Medens Rummene i de øverste Stokværk væsentlig ere dækkede med fladt Loft, have de derimod næsten overalt

Lemmestuen i Klosteret.

i nederste Stokværk spidsbuede Hvælvinger. Saadanne hvælvede Rum findes i hele vestre Længe, hvor Hvælvingerne bæres af firkantede Midtpiller, og til Dels ogsaa i nordre (se Billedet S. 13 af Skolestuen i vestre Længe). Smukkest træde de dog frem i østre Fløj, hvor Munkenes fælles Spisesal, Refektoriet, sikkert har været. De fire smukt profilerede Stjernehvælvinger, som dette Rum indeholder, have Rosetter med figurlige Fremstillinger i Korsbuernes Skæringspunkter; det er to af disse Rosetter, der ere prydede med Poul Laxmands og Hustrus Vaabenskjolde (se S. 10). Nu tjener dette Rum paa en Gang som Kirke og Lemmestue, idet der i den søndre Ende findes Alter og Prædikestol og den i øvrigt ved spanske Vægge er afdelt i mange smaa Beboelsesrum med en Seng i hvert. Rummet er udvidet mod Ø. med en stor Tilbygning fra ca. 1802. Lokalerne i vestre Længe, der før benyt-

tedes af Latinskolen (indtil 1807) og derpaa af Friskolen, bruges nu af Søndagsskolen og teknisk Skole.

I nederste Stokværk af disse tre Længer strække sig langs med Fraterhaven — den lille Gaardsplads, som Klosteret omslutter i sin Midte — hvælvede Omgange. Oprindelig har der ogsaa været en fjerde Buegang langs Kirken, til hvis nordre Sideskib den stødte op med et Ludtag, men af den ses nu kun svage Spor. Omgangene aabnede sig ud mod Fraterhaven med spidsbuede Arkader; disse ere dog i de senere Tider blevne tilmurede og kun forsynede med smaa Vinduer for Lysets Skyld. Nordre Omgang udmærker sig ved rigere Ledføjninger i Arkaderne end de andre, ligesom der ogsaa i den findes Levninger af gamle Kalkmalerier*).

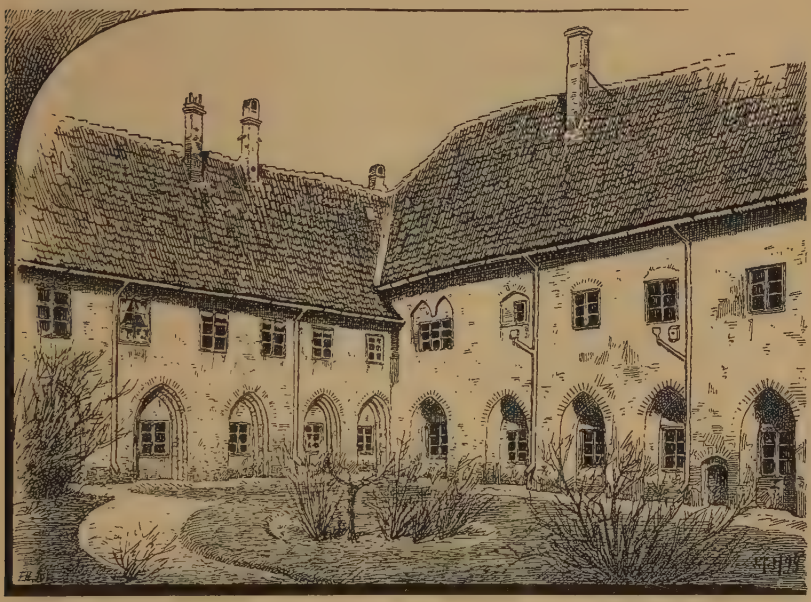

Klostergaarden.

Ud fra den nordre Fløj af Klosteret udgaar en to Stokværk høj Bygning med smuk gotisk Gavl, med Tandsnitskifte under Tagskægget og med Spor af spids- og fladbuede Vinduer. Den afgiver nu Bolig for Sognepræsten ved Sta Marie Kirke. Ogsaa et lille, fritliggende, et Stokværk højt Hus tæt Ø. for Klosterets nordre Fløj, med Tandsnitskifte og Spor af fladbuede

*) Fraterhaven ligger, nu som altid, lidt højere end Gulvet i Omgangen; Forskellen er dog sikkert i Tidens Løb bleven noget større end oprindelig, idet Fraterhaven lige fra Klosterets Omdannelse til Hospital og, som det synes, indtil 19. Aarh's. Begyndelse har været Begravelsesplads for Lemmerne. Kun en sjælden Gang anlagdes Grave (ligesom i Middelalderen) i selve Omgangen; 1723 stedes saaledes Hospitalsforstanderen Just Fohlmann og hans Hustru til Hvile her, og endnu ligger der et Par stærkt udslidte Ligsten i den østre Omgang. Fraterhaven er nu 65 Fod fra V. til Ø., 102 F. fra N. til S. — Ogsaa Jordsmonnet uden for Klosteret ud mod St. Annagade maa antages efterhaanden at være vokset lidt i Højde; Pladsen var nemlig, rimeligvis til ind i 18. Aarh., Kirkegaard for Mariekirken, om end der allerede ved Midten af 17. Aarh. var kommet en Kirkegaard til, S. for Kirken; Ligstenene skulle først i det 19. Aarh. være blevne bortførte.

Vinduer, hidrører fra Munketiden; mod V. er det dog i nyere Tid forlænget med en Bygning af Bindingsværk. Dette Hus har oprindelig staaet i Klosterhaven, som strakte sig i det mindste N. og Ø. om Klosteret og var indhegnet med en lavere Teglstensmur, hvoraf betydelige Levninger endnu staa omkring Sognepræstens Have*).

Det var ved Gavebrev af 14 Maj 1536, at Christian III oprettede Hospitalet i Sortebrødrenes Kloster; men da dette viste sig at være for lille, gav Kongen ved Gavebrev af 10. Maj 1541 Byen Vor Frue Kloster til et almindeligt Hospital. Ved Kongers og privates Gunst og Gave blev Hospitalet snart en rig Stiftelse. Saaledes henlagdes efterhaanden til det Kongetienden af Grønholt Sogn (1543), af Kregome, Vejby, Blidstrup og Helsinge Sogne (1560 og 1561) samt af Hveen (1546), ligesom det ogsaa fik tre Flynderupgaarde (1562), et Fiskerstade ved Snekkersten (1582) m. m. Men sine største Indtægter havde Hospitalet dog fra Skaane. I sin Fundats for Hospitalets Virksomhed, som Frederik II 27. Sept. 1573 oprettede, bestemtes det, at Kronens Rug- og Bygtiende af over 100 skaanske Sogne skulde tilfalde Hospitalet; til Gengæld skulde dette huse og underholde en Skolemester, nogle Hørere og en Del Disciple, foruden at det skulde underholde saa mange fattige, som dets Midler tillode. Da Danmark 1660 maatte afstaa sine skaanske Provinser, led derfor Hospitalet et meget følelig Tab, paa hvilket man dog søgte at bøde ved at tillade, at der for Eftertiden i alle danske og norske Kirker (undtagen dog i de fleste kjøbenhavnske) maatte ombæres en Tavle for det (1661 og 1680).

Nordre Omgang i Klosteret.

Dets nuværende Ordning og Bestyrelse grunder sig paa en Fundats af Frederik V af 11. Aug. 1752. I Hospitalet, der ikke udelukkende er bestemt for Helsingørs Indbyggere, men er almindeligt for hele Landet, optages gamle, svagelige Mennesker over 60 Aar af begge Køn (dog ikke Tjenestefolk); de faa fri Bolig, Varme og Sygepleje samt 1 Kr. 50 Øre. ugentlig; der er 57 Pladser foruden 3 Legatpladser. Direktionen bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Sjællands Stift, Inspektionen (den „residerende Direktion") af Borgmesteren i Helsingør og Præsterne ved St. Olai og Sta. Marie Kirker; desuden er der en Forstander, som har Bolig i Klosterets nordre Fløj. Hospitalets Kapitalformue udgjorde $^{31}/_{12}$ 1893 135,960 Kr. Til Hospitalet er der endvidere knyttet forskellige Legater til Beløb 47,476 Kr., ligesom

*) I de senere Aar har det været meget paa Tale at underkaste Klosterbygningerne og Kirken en gennemgribende Istandsættelse for at bevare dem; Tegninger og Overslag til Restaurationen ere nu indleverede paa Ministeriets Foranledning, udarbejdede af Prof. H. Storck.

det ogsaa har forskellige Indtægter, som Arvefæsteafgifter, Tiende, Tavlepenge, Leje m. m. Til Frederiksborg lærde Skole svarer Hospitalet aarlig 600 Kr.

Raadhuset, i Stengade, er opført 1854—55 efter Tegning af J. H. B. Seidelin i gotisk Stil med Taarn og fremspringende Gavl, en stor, smagfuld Festsal og de nødvendige Lokaler for Forsamlinger og Arkiv samt Arrester

Stengade med Raadhuset.

for 21 Arrestanter. Bygningen har kostet ca. 100,000 Kr. Paa Raadhuset findes Portrætter af flere af Byen fortjente Mænd, nemlig Borgmester Bertel Bjørnsen, Raadmand Rogert og Borgmester Jacob Baden Olrik.

Efter at den kgl. lærde Skole var bleven nedlagt 1838, oprettedes der af Kommunen en videnskabelig Realskole, som 1883 omdannedes til en **Latin- og Realskole**, hvorved der foruden en Rektor er ansat 8 Lærere

og 2 Lærerinder. Da den nuværende Bygning er meget forfalden og uhensigtsmæssig indrettet, paatænkes der opført en ny Bygning, til hvilket Øjemed Kommunen har købt den gamle Jærnbanestationsbygning; den endelige Bestemmelse er dog endnu ikke (Sommer 1895) taget. Endvidere er der 1885-86 opført to **Kommuneskoler**, nemlig en Borgerskole og en Almueskole, efter Tegning af J. E. Gnudtzmann. Ved disse Skoler ere ansatte 11 Lærere og 7 Lærerinder. Et Gymnastikhus, der blev opført 1876 til Brug for Skolerne, er nu afhændet til private. En **teknisk Skole** er opført 1884 (Bygmester: P. Hansen) ved Tilskud fra Stat, Kommune og flere stedlige Foreninger.

Hjørne af Fattighuset.

Tæt S. V. for Mariekirken ligger **Fattighuset**, en af 4 Fløje sammenbygget Gaard, der i Midten omslutter en lille, aflang firkantet Gaardsplads. Fløjene ere opførte til forskellig Tid. Den søndre Fløj ud mod Hestemøllestræde gaar i sine oprindelige Partier tilbage til Middelalderens Slutn. og er sikkert det Stenhus, som Karmelitermunkene 1516 fik kgl. Bevilling paa at bygge og indrette til Hospital paa 8 eller 10 Senge for fremmede Søfolk. Denne to Stokværk høje Fløj er for en stor Del opført af Munkesten, men nu overkalket, og den er prydet med enkelte runde Blindinger og ligesom Karmeliterklosteret med Tandsnitskifte under Tagskægget. Paa Hjørnet af den østre Gavl og Façaden ud mod Hestemøllestræde findes en mærkelig lille Niche i Muren, hvori der utvivlsomt har staaet et Helgenbillede. Om en senere stedfunden Forandring af denne Fløj vidner det paa dens Forside anbragte Aarstal 1632. Den vestre Fløj ud mod St. Annagade er ligeledes en to Stokværk høj, helt overkalket Teglstensbygning, med Gavl i Renaissancestil; paa Muren staa Bogstaverne P. B. H. og 159 . (det sidste Tal udfaldet). Den østre og nordre Fløj endelig ere lave, et Stokværk høje Bindingsværksbygninger, antagelig fra Beg. af 18. Aarh. Om Fattighusets Historie vides meget lidt. Hofman (Fundationer VII, S. 55) omtaler, at Bygningen tidligere har hørt til Klosteret, og at den i 17. Aarh. er bleven skænket Byen af en Enkefrue, ligesom den ogsaa under den store nordiske Krig skal have tjent som Krigslasaret i nogle Aar; paa Muren har der staaet et Billede, efter Sagnet af Tyge Brahe. Bygningen er nu indrettet til 5 Fruentimmerstuer, 3 Mandfolkestuer, 2 Kaserner og nogle midlertidige Rum, i alt med 36 Senge, foruden til Kontor for Inspektøren og Beboelseslejlighed for Betjeningen. Plejeborn og fattige Familier understøttes uden for Fattighuset. De i Fattighuset værende Lemmer beskæftiges ved Tovværksplukning og Hør-

spinding. De Fattiglemmer, der kunne ernære sig ved tilfældigt Arbejde ude i Byen, nyde kun frit Logis og Varme, de andre faa fuld Forplejning eller saa meget, som der behøves til deres nødtørftige Underhold. Forholdene ere dog nu saa lidet tidssvarende, at der paatænkes en Omordning.

Øresunds og Helsingørs Sygehospital er bygget af Staten og traadte i Virksomhed 1. Marts 1796. Det er, efter Øresundstoldens Ophør, af Staten skænket i 1859 til Helsingør By under visse nærmere Betingelser, har 50 Sygepladser, inddelte i 4 Klasser, og har et særskilt Epidemihus (opført 1847) med 14 Pladser. Det modtager saa vel Patienter fra Skibe, der sejle gennem Sundet, som fra Byen, baade betalende og de gennem Fattigvæsenet indlagte. Det staar under Byraadet og bestyres af et Udvalg paa 3 Medlemmer. Dets Indtægter bestaa, foruden Betalingen af de indlagte syge, i Renten af en Kapital, stor 43,600 Kr.; er dette ikke tilstrækkeligt til at bestride Udgifterne, maa Helsingørs Kommune tilskyde det manglende.

Garnisonssygehuset er opført 1889 (Bygmester: P. Hansen) N. for Byen. Det har kostet 103,707 Kr.; Kommunen faar af Staten i aarlig Godtgørelse 5988 Kr.

Den ny **Banegaard** ved Havnen, en af Landets anseligste Banegaarde, men mindre hensigtsmæssigt indrettet, fuldendt 1891, er opført i dansk-hollandsk Renaissancestil efter Tegn. af Chr. Holsøe og H. Wenck. Navnlig gør Forhallen, der gaar gennem to Stokværk, et rigt Indtryk med sin Dobbelttrappe, som fører op til Perronen, og sit kasseterede Træloft med Farver og Forgyldning; i første Sals Højde er der et omløbende Galeri. Bygningen indeholder pragtfulde Aftrædelsesværelser for Kongehuset (den tidligere Jærnbanegaard er som S. 18 omtalt købt af Kommunen).

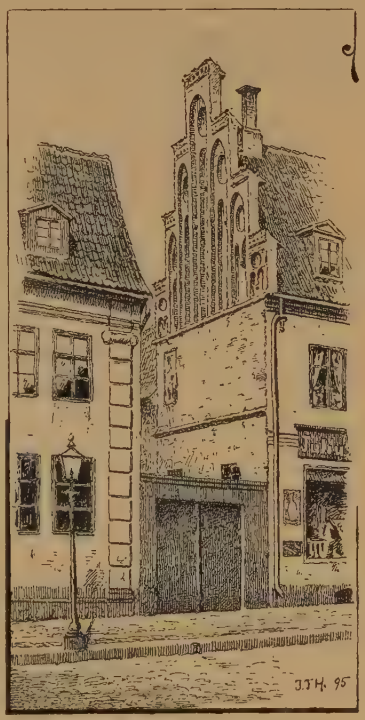

Gammel Gavl i Stengade.

En ny **Telegraf- og Postbygning,** efter Tegn. af Holsøe, er opført i Forbindelse med Banegaarden.

Den ny **Toldkammerbygning,** meget stilfuld efter Tegn. af Herholdt, blev opført i Anledning af, at den tidligere Bygning blev eksproprieret til Jærnbanens Brug.

Et kommunalt **Vandværk,** efter Plan af Stadsingeniør Jochimsen, beliggende paa Grønnehave, er taget i Brug i Sommeren 1895.

Industriforeningen har faaet en ny Bygning (i Stengade).

I Helsingør findes en **Frimurerloge,** der ejer en 1866—67 efter Tegn. af V. Klein opført Logebygning.

Gamle Huse. I St. Annagade staa flere Bindingsværkshuse fra 17. Aarh. med smukke arkitektoniske Enkeltheder, i Bramstræde findes en gammel Bindingsværksbygning (en anden, der var den anseligste, er nedbrudt for faa Aar siden), i Strandgade findes en Bygning med Aarstallet 1592 og rige arkitektoniske Enkeltheder, og i den østre Ende af Stengade (Ejendommene Nr. 54, 66, 70, 72, 74) er der bevaret Rester af enkelte gamle Stenhuse (Gadenavnet hidrører vistnok derfra, at den som Byens Algade var den eneste brolagte). De oprindelige Partier af disse nu væsentlig med Kalkpuds dækkede Bygninger ere opførte i Middelalderens Slutning af Munkesten. Paa en af dem ses en latinsk Indskrift med gotiske Bogstaver*), som strækker sig ind paa Nabohuset (Nr. 72), en ligeledes to Stokværk høj Bygning med Spor af flere fladbuede Vinduer. Ejendommen Nr. 66 bærer en med Blindinger prydet, kamtakket Gavl i sildig gotisk Stil (se Afbild. S. 19). Efter en stedlig, men ganske uhjemlet Tradition skal dette Hus være Levning af et Kloster (St. Anna eller St. Nicolai, se S. 28).

Af Bygninger maa ogsaa nævnes Villa Augusta, oprindl. et Sukkerhus, senere købt af Kommandør Snedorff og indrettet til Privatbolig; derefter købtes den af Prinsesse Augusta (g. m. Blixen Finecke) og blev paa den Tid meget besøgt af kongelige og fyrstelige Personer; nu er den købt af Statsbanerne.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 11,076 (efter den af Byraadet 1. Febr. 1895 foretagne Tælling var Tallet 11,553); 1801 havde Byen 5,282, 1840 7,645, 1860 8,442, 1880 8,978 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 1,604 levede af immateriel Virksomhed, 4,718 af Industri, 1,452 af Handel og Omsætning, 474 af Søfart, 271 af Jordbrug, 58 af Gartneri, 108 af Fiskeri, medens 1,729 fordeltes paa andre Erhverv, 544 levede af deres Midler, 104 nød Almisse og 14 hensade i Fængsel. Skibsfarten har stadig stor Betydning for Byen. Vel led Byen en ikke ringe Nedgang i Indtægter ved Øresundstoldens Afløsning 1857, da den tjente baade ved Toldklareringen og ved, at de søfarende vare tvungne til at komme i Land, og efter Afløsningen flyttede flere velhavende Familier fra Byen. Indbyggerantallet tog derfor foreløbig af; men det steg snart igen, da Skibsfarten tiltog betydelig samtidig med Sundtoldens Ophævelse (1856 passerede noget over 20,000, 1860 næsten 28,000 Skibe), og Omsætningen med de forbisejlende Skibe er en stadig voksende Indtægtskilde. Derimod er den lokale Handel ikke betydelig, da Byen kun har et ringe Opland; i de senere Aar er den lokale Omsætning dog steget en Del paa Grund af det store og stadig voksende Antal af Sommergæster, der tage Ophold i Byens smukke Omegn. Som Helhed har Byens Handel og Bedrift været i god Opkomst.

Af fremmede Varer, der fortoldedes, vare i Aaret 1894 de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 610,014 Pd., Vin 62,103 Pd., andre Spirituosa à 8^0 19,170 Vtl., Salt 250,609 Pd., Stenkul 2,111 Clstr. og 183,516 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 10,290,448 Pd. —

*) Redemptor meus vivit et in novissimo die de terra surrecturus sum et in carne mea videbo deum salvatorem meum Job XIX ca.

Helsingør Banegaard med Dampfærge, Posthus og Toldkammerbygning.

Af indenlandske Varer udførtes til Udlandet s. Aar bl. a. 571 Tdr. Hvedemel, 810 Tdr. Rug, 573 Tdr. Rugmel, 1793 Tdr. Byg, 1535 Tdr. Kartofler, 552,049 Pd. Flæsk, 21,160 Pd. Uld. —

Ved Udgangen af 1894 var der ved Helsingørs Toldsted hjemmehørende 179 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 6,576 Tons, deraf 3 større Skibe paa mellem 200 og 400 T. hvert og 5 Skibe paa over 400 T. hvert; af Fartøjerne vare 11 Dampskibe tilsammen paa 3,773 T. og 967 Hestes Kraft og 1 Dampmuddermaskine paa 127 T. og 30 Hestes Kraft.

Helsingørs Skibsfart var 1894 i udenrigsk Fart: for Indgaaende 1502 Skibe, af hvilke 406 vare Dampskibe, med 3108 T. Gods; for Udgaaende 4463 Skibe, hvoraf 375 vare Dampskibe med 1875 T. Gods. Indenrigsk Fart: for Indgaaende 586 Skibe, med 91,615 T. Gods, for Udgaaende 595, med 11,712 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter have i 1894, efter Fradrag af Godtgørelser, indbragt 196,885 Kr.; Krigsskatten af Vareindførselen var 6643 Kr. Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 91,985 Kr.

Der haves siden 1864 et Frilager (i Toldkammerbygningen), der mest anvendes til Skibsfornødenheder, men dog ogsaa til forskellige andre Varer, og det er ikke uden Betydning for Omsætningen med Sverige og for Forsyningen med de forbisejlende Skibe.

Der holdes i Helsingør siden 1870 4 Markeder om Aaret (24. Febr., 17. April, 22. Juli og 22. Okt.), men de ere for Tiden uden al Betydning. Torvedag Onsdag og Lørdag.

Af de Fabrikker og industrielle Anlæg, der ere i Drift i Helsingør og paa dens Jorder, kan anføres Glasværket „Godthaab“, der fremstiller Flasker i 2 Ovne; 2 Teglværker („Nøjsomhed“ og „Klostermosegaard“); 1 Klædefabrik, hvormed er forbunden Uldspinderi, Farveri og Trykkeri; 1 Hvidevarespinderi (ca. 40 Væve); 1 Maskin-Tapetfabrik; 2 Tobaksfabrikker; 1 større Garveri; 1 Kalkbrænderi; 1 Mineralvandsfabrik; 1 Eddikebryggeri; 1 Bayersk- og 3 Hvidtølsbryggerier; 1 Brændevinsbrænderi med Gærfabrik; flere større Dampbagerier; 3 Vindmøller og 2 Dampmøller (hvoraf den ene dog i Sommeren 1895 ikke var i Virksomhed); 1 større Slagteri, „Frederiksborg Amts Kreatur- og Andels-Slagteri“ (anl. 1894 paa Grønnehave); 1 Fiskenetfabrik (anl. 1892 paa Grønnehave); 1 Træskibsbyggeri, der tilhører et Interessentskab (Hovedvirksomheden er Reparationer). Hvad der dog særlig bidrager til at give Byen et industrielt Præg, er Aktieselskabet „Helsingørs Jærnskibs- og Maskinbyggeri“ (paa Grønnehave, hvor den tidligere smukke Kronborg Allé laa), oprettet i Henhold til Koncession af $^{29}/_{11}$ 1881, grl. af Skibsreder M. Chr. Holm (Aktiekapital 1,600,000 Kr., Udbytte 1893 5 pCt.); Etablissementet beskæftiger 7 à 800 Arbejdere og kan optage Skibe indtil 1000 Tons Brutto Register; i Forbindelse med det staar en Tørdok (mellem Værftet og Kronborg), der kan optage temmelig store Skibe (indtil 320 eng. Fod i Kølen). Dernæst Aktieselskabet „Helsingørs Patent-Ophalingsbedings Interessantskab“, oprettet 1878 (Aktiekapital 60,000 Kr.); det har ikke ringe Betydning og benyttes stærkt. Af andre større Foretagender nævnes: Aktieselskabet „Helsingørs Dampskibsselskab“, oprettet 1881 ved Sammensmæltning af flere Selskaber (Aktiekapital 399,900 Kr.), og et Interessentskab der driver Marienlyst Søbadeanstalt (Aktieselskabet, der oprettedes $^{20}/_{12}$ 1885 og købte Sobadehotellet, som er opført 1860—61 efter Tegn. af Chr.

Holsøe, ligesom det lejede Marienlyst Slot med Park, ophævedes 1888; Slottet med Parken tilhører Kommunen). En stigende Indtægt for Byen er Tilstrømningen af Sommergæster, der drages hertil ved de smukke Omgivelser; baade S. og N. for Byen er der i de senere Aar opstaaet smaa Villabyer.

Fiskeriet er vel ikke af stort Omfang, men kan dog i enkelte Aar give et betydeligt Udbytte for Aalefiskeriets Vedkommende. Ligeledes drives der i Regelen et ret indbringende Fiskeri efter Hornfisk ud for Kronborg, ligesom Sildefiskeriet i enkelte Aar kan være ret indbringende. I øvrigt have Fiskerne en ikke ringe Indtægt ved den saakaldte Kadrejhandel med forbisejlende Skibe.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 376 Heste, 434 Stkr. Hornkvæg, 128 Faar, 13 Geder og 356 Svin.

Marienlyst Slot.

Det i 1854 opførte Gasværk er anlagt og ejes af et Konsortium, „Det danske Gaskompagni", der for øvrigt er et engelsk Selskab; det driver det for egen Regning, og der er sluttet Overenskomst med Kommunalbestyrelsen, hvorefter Selskabet har Eneret til at forsyne Byen med Gas.

Med Hensyn til Byens Vandforsyning, der tidligere skete fra de S. for Byen liggende Damme, undergik Vandværket vel en betydelig Forbedring 1866 ved Anbringelsen af Filtrerapparater og ved Anvendelsen af Jærnrør i Stedet for Trærør til Ledningerne, hvorved Vandet fik en langt betydeligere Stighøjde, saa at det kunde føres op i Etagerne; men det afgav kun Vand til Interessenterne, de andre Grundejere maatte selv anlægge Brønde, og der er nu anlagt af Kommunen, som har købt det gamle Vandværk, et nyt ude paa Grønnehave (se S. 19).

Kloakledninger ere i Aarene 1867—94 førte gennem alle Gader; Udgifterne ere udredede dels af Byens Kasse, dels af Grundejerne.

Af Stiftelser og Foreninger for Velgørenhed, Oplysning osv. kan anføres: Stiftelsen for Byens værdige og trængende Haandværkerstand, grundlagt af et Fond, som Helsingørs Haandværker-Sangforening har tilvejebragt (kgl. Stadfæstelse $^{9}/_{9}$ 1869); Stiftelsen, der er bygget 1866 og udvidet 1888, har for Tiden 16 Lejligheder, hvor værdige trængende Haandværkere dels bo frit, dels for en maadeholden Leje; Stiftelsen har ingen Prioritetsgæld. Eckardts Stiftelse (Fundatsen fik kgl. Stadfæstelse $^{19}/_{12}$ 1837), hvis Oprettelse væsentlig skyldes Enke efter Købmand i Helsingør C. F. Eckardt, som efter sin Mands Ønske skænkede sin Ejendom i Bjærgegade til Bolig for trængende Enker og ugifte Døtre af Borgerstanden, men især af Købmandsstanden i Byen; senere er Stiftelsen bleven udvidet ved Gaver fra private baade i Ejendom og Penge. Et Aktieselskab for Arbejderboliger, der gaar ud paa at skaffe den arbejdende Klasse sunde og gode Boliger mod en billig Leje; 1866 opførtes den første Bygning, i Begyndelsen af 1880'erne er der kommen flere til. Et Laanekontor stiftet 1867 af et Aktieselskab med det Formaal at komme de trængende til Hjælp med mindre Laan mod billige Renter. Endvidere er der en Understøttelsesforening (stiftet $^{3}/_{12}$ 1869), der gaar ud paa at understøtte trængende, som ikke faa Hjælp fra Fattigvæsenet; en kvindelig 4 β Forening til Opklædning af fattige Konfirmander, et Børneasyl, en Plejeforening m. m.; et Selskab for Realskolekundskabers Udbredelse; Handelsforeningen (stiftet 1861), Industriforeningen m. m. $^{1}/_{6}$ 1888 aabnedes i Helsingør en „Sømandsstue“ for Sømænd fra alle Lande.

Byraadet bestaar foruden Formanden (Borgmesteren) af 19 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, b) for Fattigvæsenet; c) for Skolevæsenet; d) for Brolægnings- og Vejvæsenet; e) for den offentlige Belysning, Brand- og Vægtervæsenet; f) for Byens faste Ejendomme; g) for Øresunds og Helsingørs Sygehospital; h) for Kommunens Bogsamling. Byen har sin egen Byfoged og Politimester, der tillige er Politiøvrighed og Dommer i Helsingørs Kystpolitidistrikt og bistaas af en Underfoged. Byfogden er fra 1. Juli 1870 tillige By- og Raadstueskriver.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i Aaret 1893: Skatter 145,719 Kr. (deraf Grundskat 7,583, Husskat 19,155, Formue- og Lejlighedsskat 118,981 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 18,018 Kr., Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 4,118 Kr., Indtægt af Aktiver (faste Ejendomme, Renter af Kapitaler etc.) 49,914 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Stat 4,313 Kr., Bidrag til Amtet 1,152 Kr., Bidrag til Amtsskolefonden 2,549 Kr., Byens Bestyrelse 12,424 Kr., Fattigvæsen 38,626 Kr, Alderdomsunderstøttelse 11,380 Kr., Skolevæsen 60,497 Kr., Rets- og Politivæsen 14,579 Kr., Medicinalvæsen 6,719 Kr., Gader og Veje 5,999 Kr., Gadebelysning 4,166 Kr., Vandforsyning 248 Kr., Renlighed 4,417 Kr., Brandvæsen 4,398 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1893 1,501,101 Kr., deraf i faste Ejendomme 957,226 Kr., i Panteobligationer o. s. v. 543,875 Kr.; Kommunens Gæld var 570,907 Kr. For Aaret 1895 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^{2}/_{10}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er ca. $3^{1}/_{2}$ Mill. Kr., heraf er skattepligtig Indtægt 2,2 Mill. Kr.

Af Kommunens faste Ejendomme nævnes: Raadhuset, Sprøjtehuset, Ejen-

dommen Marienlyst med tilhørende Park, tidligere et kgl. Lystslot, købt 1858 af Kommunen, det gamle militære Sygehus, det nye Garnisonssygehus, Øresunds og Helsingørs Hospital, Epidemihuset, den gamle Jærnbanegaard og Grønnehave, hvoraf dog en Del er udparcelleret og solgt til private.

Helsingørs Brandkorps forestaas af en Brandinspektør med flere Assistenter og Underassistenter. Enhver i Byen bosat Mand mellem 20 og 45 Aar er pligtig til at gøre Tjeneste i Korpset (efter Vandværkets Anlæggelse paatænkes der nu en Omordning af Brandkorpset med fast Mandskab). I Forbindelse med Brandkorpset og som en særegen Afdeling af dette er et Politikorps, et saakaldet Ordenskorps, der bestaar af 1 Assistent, 1 Underassistent og 24 Mand under Politimesterens Overkommando.

I Sparekassen for Helsingør og Omegn (oprettet $^{29}/_{11}$ 1829) var $^{31}/_{3}$ 1893 Sparernes samlede Tilgodehavende 2,095,460 Kr., Rentefoden var 3 $^{1}/_{2}$ pCt., Reservefonden udgjorde 228,507 Kr., Antal af Konti 4,798.

I Landmandsbankens Afdeling i Helsingør (oprettet $^{2}/_{4}$ 1872) var $^{31}/_{3}$ 1893 Sparernes Tilgodehavende 2,175,340 Kr., Rentefoden var 3—3$^{1}/_{2}$ pCt., Antal af Konti 4,656.

Helsingørs Havn er nu Statshavn. Havnen, der blev anlagt 1766, var i Begyndelsen meget lille og havde en Dybde af kun 8 Fod, og paa dette Standpunkt var den i omtrent 50 Aar trods gentagne Forslag om nye Anlæg. Først da man begrænsede Planen til at udvide og uddybe den gamle Havn og samtidig foreslog, at Staten skulde tage Arbejderne i sin Haand, kom der Fart i Foretagendet, og ved kgl. Resolution af 19. Maj 1824 fastsloges det, at der skulde anvendes 70,000 Rdl. til Arbejderne, og at Havnen skulde blive Statshavn; 1827—31 blev den da udvidet saaledes, at den fik et Fladeindhold af omtr. 50,000 □ Al. og en Dybde af 16 Fod. Det varede dog ikke længe, inden disse Udvidelser ogsaa viste sig utilstrækkelige ved Skibsfartens overordentlige Tiltagen (medens der 1830 kun passerede ca. 13,000 Skibe, var Tallet 1860 som ovenfor omtalt vokset til 28,000), og der foretoges nye Arbejder i den følgende Tid, nemlig 1838 og 1859—63, hvorved den fik et Fladeindhold af omtr. 100,000 □ Al. og en Dybde af 18 Fod, medens samtidig Indløbet udvidedes til 122 Fod. Men da dette heller ikke viste sig tilstrækkeligt, fremkom Civilingeniør Carlé med et stort Projekt, der gik ud paa, for et Aktiebeløb af 6 Mill. Rdl., der ventedes tegnet især af udenlandske Kapitalister, at anlægge en stor Havn N. for Kronborg, der ved en 110 Fod bred Kanal skulde sættes i Forbindelse med den nuværende Havn, og som skulde afgive saa vel Stapelplads for den Nordsø-Østersøiske Handel som være en farefri Nødhavn, hvor Skibene i Stedet for at ankre paa Reden kunde søge ind og afvente gunstig Vind, og hvor store Maskinværksteder skulde kunne optage Konkurrencen med Udlandet. Koncessionen blev givet 15. Febr. 1866, men Planen kom desværre aldrig til Udførelse. Da den endelig kunde betragtes som opgiven, og Havnens Udvidelse var paatrængende nødvendig, begyndte man paa nye Overvejelser, og i Aarene 1878—86 foretoges omfattende Arbejder, hvorved Indsejlingen forbedredes,

den søndre Mole ombyggedes, et nyt Bassin udgravedes ind i Grønnehave osv., saa at Havnen nu har et Fladeindhold af godt 11 Tdr. Land, hvoraf omtr, $8^1/_2$ Td. Ld. har en Dybde af 22 engl. Fod, Resten 20 Fod. Indløbets Bredde er 126 Fod med en Dybde af 22 Fod. Kajernes samlede Længde er omtrent 5,000 Fod, hvoraf omtrent Halvdelen, som almindelig benyttes ved Losning og Ladning, er forsynet med Jærnbanespor. Som Havnen nu er, staar den Staten i omtr. 2,300,000 Kr. Havnens aarlige Indtægter er omtr. 50,000 Kr., medens dens aarlige Udgifter er mellem 14 og 15,000 Kr. Særlig Betydning har Havnen i strenge Isvintre, naar Sejladsen paa Kjøbenhavn er standset, da den saa benyttes meget som Tilflugtshavn. Paa den sydlige Moles Hoved er der et fast, rødt Havnefyr, 21 Fod o. Havet, af 6. Orden. Desuden er der et Fyr paa Kronborg (s. d.).

Ved Lov af $^{30}/_{3}$ 1889 fastsloges Anlægget af et Dampfærgeleje for Færgen til Helsingborg, som udførtes 1890-91 i Havnens sydlige Hjørne; Dampfærgen toges i Brug i Foraaret 1892; der er 5 Gange daglig Forbindelse mellem Helsingør og Helsingborg.

Det gamle Færgelav (se S. 30), der kan forfølges tilbage til Frederik III's Tid og i sin Tid havde store Rettigheder, navnlig Eneret paa Færgefarten mellem Helsingør og Skaane og Frihed for Tjeneste paa Flaaden, blev ophævet 1882, og Færgefarten frigaves. Lavet, som havde været meget mægtigt og til Tider endog havde talt 100 Færgemænd med mange Færgekarle under sig, var efterhaanden svundet betydeligt ind; sit Dødsstød fik det ved Sundtoldens Afløsning, og ved Ophævelsen i 1882 talte det kun 25 Færgemænd med 12 Karle*). Nu har et passende Antal Færgemænd (1895: 5) Eneret paa Tjenestens Besørgelse (Færgefart paa Sverige og paa Kysten mellem Helsingør og Vedbæk); en af Havnekomiteen mellem Færgemændene valgt Formand har en vis Myndighed over de andre, men i øvrigt staar Institutionen under Havnemesterens direkte Tilsyn; Taksterne fastsættes af Ministeriet (Trafikmin.)

Ved Helsingørs Lodseri (opr. 1775) er der ansat en Lodsinspektør, som tillige er Lodsoldermand ved Hornbæk Lodseri, en Bogholder og 30 Mand, nemlig 16 Fastlodser, 10 Reservelodser og 4 Ekstralodser, der alle høre til Lodseriets faste Stok.

Helsingør hører til 2. Landstingskreds og Frederiksborg Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører under Frederiksborg Amtstuedistrikt (med Filial i Esrom). Byen udgør et eget Fysikatdistrikt og har 1 Apotek. Den er Sessionssted for 153. Lægd af 1. Udskrivningskreds.

Ved Helsingørs Toldsted er ansat 1 Inspektør, 1 Kasserer, 2 Kontrollører og 12 Assistenter. Stationsforstanderen har tillige Konstitution som Vejer og Maaler.

Ved Postvæsenet er ansat en Postmester, ved Telegrafvæsenet en Bestyrer. Telefonstationen (Aktieselskabet „Helsingørs Telefonselskab", stiftet 1883) staar i Forbindelse med Kjøbenhavn.

---

*) Se *H. Rasmussen*, Helsingørs Færgelav, Hist. Maanedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning 1886, S. 214—243.

Helsingør og Kronborg er Garnisonssted for 2. Regiment (3., 18., 22. og 32. Bataillon) af 1. sjællandske Brigade.

Anlægget af Jærnbanen til Helsingør blev i Henhold til Lov af $^{19}/_{2}$ 1861 overdraget til det sjællandske Jærnbaneselskab. Banen blev aabnet $^{9}/_{6}$ 1864 og dreves sammen med Selskabets øvrige Baner, indtil den ved de sjællandske Jærnbaners Køb (Lov af $^{2}/_{7}$ 1880) overgik til Staten. Ved Lov af $^{30}/_{3}$ 1889 vedtoges Flytning af Helsingørs Jærnbanestation ned til Havnen og Omlægning af Nordbanens sidste Strækning (fuldført Okt. 1891) samt Anlæg af et Dampfærgeleje (se S. 26); de sidste Anlæg have haft stor Betydning for Trafikken med Sverige. Der er Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Helsingør 9 Gange dgl. fra Kbh. til Helsingør, 8 Gange omvendt, hvoraf 1 Tog hver Vej er Iltog, foruden Ekstratog Søn- og Helligdage. Trods Konkurrencen ad Søvejen, som kun er 5 Mil mod 8 Mil Bane, er Trafikken forholdsvis betydelig; i Driftsaaret 1893-94 (Finansaaret) befordredes pr. Bane til Helsingør 115,933 og fra Helsingør 208,249 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Helsingør var 330,996 Centner, og afgaaet fra Helsingør 287,616 Centner.

I Henhold til Lov af $^{8}/_{5}$ 1894 er der nu paabegyndt Anlægget af en Kystbane (Klampenborg—Helsingør), hvorved Jærnbaneforbindelsen med Hovedstaden bliver kortere.

I Helsingør er et tarveligt Teater, der udlejes af den private Ejer, og et kgl. privilegeret Skydeselskab, som ejer en anselig Bygning. Selskabet, der vistnok er stiftet 1764 og fik kgl. Konfirmation 5. Dec. 1766, maa benytte Splitflag, og samtlige Konger have været Medlemmer lige siden 1766.

Der er 3 Bogtrykkerier, hvorfra udgaa Helsingørs Avis, Helsingørs Dagblad og „Nordsjælland", Fredensborg Avis, Hørsholm Avis og Tidsskriftet „Sønderjyden".

Historie. Helsingør er en gammel By, især hvis det af Sagaerne i Middelalderens første Aarhundreder omtalte Haløremarked, hvor Øreflaaden samledes, har ligget her, hvilket dog er meget usikkert, da det snarere maa henføres til Kjøbenhavn*). I alle Tilfælde var Helsingør ikke til som nogen større Bebyggelse paa Saxos Tid, da han kun nævner Kysten lige over for Helsingborg med disse Ord: „illud Sialandiae littus quod ab Helsingo oppido vocabulum tenet". Af Arild Huitfeldt ses, at der 1288 har ligget en By og en Borg, idet der berettes, at den norske Konge Erik Præstehader, som havde taget Parti for Erik Glippings Mordere, femte Dagen efter St. Peders Dag lagde sig med en Flaade for „Helsingør", og „anden Dag efter begav Kongen sig til Lands og brændte Helsingør udi Aske." Folket flyede ind paa „Flynderborg". Denne Borgs Plads har man paavist ved de saakaldte Ankersmedebakker (ogsaa kaldet Burmands Bakker) lige S. for Byen paa den gamle Jærnbanevolds Plads. En af disse Banker, ca. 300 F. fra Strandvejen og nu gennemskaaret af Banen, har været omdannet paa en saadan Maade, at den har dannet Grundvolden for en Borgfæstning.

---

*) Suhm, N. M. Petersen, P. A. Munch og flere have henført Haløremarked til Helsingør baade paa Grund af Beliggenheden og Navneligheden (Hals ɔ: smalt Farvand, og Øre, ɔ: en flad, fremspringende Strandbred); Munch gik dog senere over til den Mening, at Markedet har været afholdt ved Kjøbenhavn, især paa Grund af den sikre Havn, der kunde give Flaaden Tilhold. Spørgsmaalet er dog endnu ulost, og O. Nielsen har (D. Saml. 1. R., VI. S. 295 fl. og 2. R., IV, S. 250) gendrevet Munch og hævdet det som det sandsynligste, at Haløremarked har været afholdt ved Indløbet til Øresund, i Hornbækbugten, ved Udløbet af Esrom Kanal, hvor nu Hulerød („Hallere, Hollere, Haalløer") skal minde om Navnet.

Dennes Anlæg med Grave saavel om den centrale Banke, der har baaret Hovedtaarnet, som om den brede Vold, der omgav Bankens vestlige og sydlige Side, tyder hen paa den tidlige Del af Middelalderen, og man maa antage, at her har den Borg ligget, som beskyttede Helsingør By paa dens oprindelige Plads, og som kaldtes Flynderborg. Den østlige Del af Borgbanken var beskadiget fra ældre Tid ved Bortgravning af Fyld til Veje og Haver, og da Jærnbanens Retning uden om Villa Augusta viste sig nødvendig ved Anlægget af Banen i 1889, ødelagdes det gamle Voldsted fuldstændigt. Ved dette, hvorved Tilsynet førtes af Nationalmuseet, fremkom sikre Vidnesbyrd om Voldenes Dannelse ved Paafyldning og Afgravning, ligesom der sporedes Levninger af et Par Bygninger fra Middelalderen. Borgen har været en for sin Tid betydelig Befæstning ligesom hinsides Øresund Borgen ved Byen, der har Navn efter den. I den senere Middelalder har den vel mistet sin Betydning.

Et Kongebrev af 1308 er udstedt fra Helsingør („Helsingora"), og ikke fra Flynderborg. Tre Aar efter ødelagde Hansestædernes Flaade Byen; dette gentog sig 1372, og Flynderborg nævnes end ikke dengang som Tilflugtssted. Det første bekendte Dokument, hvori Helsingør nævnes som By, er af 22. Juli 1389. Paa Erik af Pommerns Tid (omtr. 1423) nedreves Borgen, og der byggedes en ny, Krogen eller Ørekrog, og samtidig gav denne Konge Byen store Begunstigelser og Privilegier, hvad der utvivlsomt forklares ved Indførelsen af Sundtolden, hvilken skete omkring Aaret 1425 (se Hist. Tidsskr. 4. R., IV: *J. A. Fredericia*, „Fra hvilken Tid skriver Sundtolden sig?"). Hidtil havde Byen vist ikke været meget betydelig, da der indtil den Tid endnu var en Købstad ved Søborg, og da Dragør, Malmø, Skanør og Falsterbo vare vigtige Markedspladser og Fiskerlejer ved Sundet; desuden var Omegnen næsten helt bevokset med Skov. Men ved Erik af Pommerns Privilegier og Sundtoldens Indførelse tog den stærkt Opsving. Ved Privilegium af 1416 gav Kongen 10 Aars Skattefrihed for dem, som byggede Stenhuse; ligeledes fik Borgerne fri Ildebrændsel af allehaande Træer, undtagen Eg og Bøg, „for at vor nye Købstad paa Ørekrog des bedre og raskere bygges og koffres maa"; 2. Juni 1426 gav Kongen atter Privilegier for „den nye By paa Krogen", der dengang allerede havde Borgmester og Raadmand, og 13. Marts 1441 fornyer Christoffer af Bayern disse Privilegier for Helsingør; 3. Juli 1456 gav Christian I Stadfæstelse og Forbedring af Privilegierne, af hvilket Dokument ses, at Sildefiskeriet i Høsten endnu dengang var af Betydning for Byen, og at det var almindeligt for Borgerne at have Svin paa Olden i de omliggende store Skove; i det hele var Helsingørs usædvanlig store Svinehold ganske sikkert dens Hovederhverv før Sundtoldens Indførelse, (Byens Privilegier stadfæstedes $^{7}/_{3}$ 1516, $^{18}/_{6}$ 1540 og $^{10}/_{5}$ 1561). Det er rimeligvis, som ovenfor berørt, fra denne Helsingørs Blomstringsperiode i 15. Aarh's. første Halvdel, at dens to Kirker stamme, ligesom ogsaa dens tre Klostre skrive sig fra denne Tid. Uden for Byen, hvor nu Marienlyst Slot er, laa Graabrødreklostret St. Anne Kloster, stiftet 1420 af Erik af Pommern, som dertil henlagde St. Anne Kapel. Klosterkirken indviedes 27. Jan. 1427; 1496 bragtes Munkene til Observants af Graabroderen Anders Glob. Ved Reformationen ophævedes Klosteret; Bygningen er sikkert bleven nedrevet ved Midten af 16. Aarh., og paa dets Grund anlagde Frederik II i 1580'erne Lystslottet Lundehave *). I den modsatte Udkant af Byen, tæt ved den søndre Port, Svingelporten, og i det Kvarter, som nu gennemskæres af Munkegade, Graabrødrestræde og Klostergade, laa Sorte-

Lundehave.
(Efter et af H. H. Egeberg c. 1750 malet Billede, der findes paa Nationalmuseet).

*) Se D. Saml., V, S. 179 og *F. R. Friis.*, Saml. til d. Bygnings- og Kunsthist., S. 346 fl. Under Frederik V kom det i Familien Moltkes Eje; senere erhvervedes det af Christian VII, som gav det til Enkedronning Juliane Marie og kaldte det Marienlyst. Frederik VII skænkede det til Bolig for Invalider; men da man ansaa det for bedre at anvende Kapitalen, blev det afhændet til Helsingørs Kommune (se S. 22).

brødreklosteret, der stiftedes af Christoffer af Bayern ved Gavebrev af 3. Marts 1441 og var indviet til Dominikanernes sædvanlige Værnehelgen, St. Nicolaus. Efter, som det synes, at have ført en lidet fremtrædende Tilværelse blev Klosteret 1536 skænket af Christian III til Helsingør By til et almindeligt Hospital, og ved Brev af 3. Febr. 1541 forenedes dermed St. Jakobs Hus, et lille Sygehus Ø. for St Olai Kirke. Imidlertid henflyttedes Lemmerne 1541 til Vor Frue Kloster, og St. Nicolai Kloster henlagdes da til dette (se S. 16). Klosteret synes at være nedbrudt i 17. Aarh. Medens St. Anne og St. Nicolai Klostre saaledes ikke have spillet nogen større Rolle, og der ikke findes Levninger af dem, gælder dette ikke det tredje, det S. 9 og 14 fl. udførligt omtalte Karmeliter eller Vor Frue Kloster, der var stiftet 1430 af Erik af Pommern. Dette Kloster synes at have indtaget den højeste Rang blandt de danske Karmeliterhuse. Ordenens Provincialprior synes at have haft sit Sæde her. Det var tillige en rig Stiftelse, som foruden i Helsingør og nærmeste Omegn ogsaa havde mere fjerntliggende Ejendomme saaledes i Kjøbenhavn og Assens (Helligaandshospitalet); 1517 skænkede Christian II Klosteret St. Jørgens Gaard ved Kbh., for at dettes Midler skulde anvendes til det ny oprettede Karmeliterkollegium i St. Pederstræde; allerede 1522 mistede Klosteret dog denne Besiddelse. I Reformationstiden spillede Vor Frue Kloster en vis Rolle; den for Udgivelsen af Saxo saa virksomme Dr. Andreas Christensen var Prior her, og herfra udgik 2 af Tidens mest fremragende Mænd, Povl Helgesen (Vendekaabe) og Frants Vormordsen: 1541 blev det omdannet til Hospital (se S. 16). og som saadant benævnes det ofte (endnu i sidste Del af 17. Aar.) Helliggæsthus*). Et St. Jørgenshus for Spedalske, beliggende uden for Byen, omtales i Helsingørs gamle Stadsret af 1443. Helsingør havde et St. Gertrudsgilde, som ved kgl. Privilegium af 20. Jan. 1514 fik Ret til de Penge og anden Ejendom, der fandtes paa Lig, som dreve ind paa Stranden mellem Nivaa og Hornbæk, da det havde paataget sig den Pligt at begrave de inddrevne Lig.

Det 16. Aarhundrede bragte mange Ulykker over Helsingør; thi foruden at Byen ødelagdes af Ildebrand i 1500, blev den 1523 afbrændt af Lübeckerne, indtaget i Grevens Fejde 1535 (dog generobret 1536 tillige med Slottet Krogen) og hjemsøgt med Pest 1536 og 1583 (i dette sidste Aar skulle ikke mindre end 1200 Mennesker være døde). En epidemisk Sygdom, „Svede-Sygen", hjemsøgte ogsaa Helsingør 1529. Trods alt dette kom dog Byen stedse igen saa nogenlunde til Kræfter. Dertil bidrog, foruden at Sundtolden tiltog i Betydning ved det stadig voksende Antal Skibe, meget, at Frederik II, der under den svenske Krig havde erfaret, at „Krogen" ikke var et tilstrækkeligt Værn til at sikre Toldens Opkrævning, i Aarene 1574—83 lod opføre det anselige Kronborg, der ikke alene blev en Fæstning, men ogsaa en jævnlig besøgt Kongebolig, om endog heraf fulgte ikke ringe Ulemper for Byen med Indkvartering og Transport baade af Soldater og Hofsinder. Mange Udlændinge toge ogsaa Ophold i Byen, deriblandt nogle fra Holland flygtede Calvinister, af hvilke vistnok flere have været formuende Folk. At Søborg i Aarh's. Midte udtraadte af Købstædernes Tal, var vel heller ikke uden Betydning. Men med Velstandens Tiltagen og med det stedse voksende Besøg af fremmede synes Sædeligheden at være aftagen, hvad der kan ses af Frederik II's Brev af 13. Juli 1574 „om løsagtige Kvindfolk i Helsingør". Af Dokumenter vedr. Helsingør i 16 Aarh. nævnes for øvrigt Kong Hans' Brev af 29. Dec. 1508 til Øvrighed og Borgere i Helsingør om at omgive Byen med Grave og Befæstning paa Grund af Krigsforholdene, en Plan, som ikke blev gennemført. Frederik I's Brev af 15. Juli 1532 om, at Sundtolden fremdeles skal oppebæres i Helsingør, da Christian II havde henlagt dens Oppebørsel til Kjøbenhavn. Dom for Kongens Retterting af 5. Maj 1541 angaaende Forholdet mellem Helsingør og Helsingborg, hvorefter Helsingørs Borgere, der „ikke have i deres By et Torv som andre Købstæder, da maa de frit købe Korn og ædende Varer til deres Behov i andre Købstæder og Lande uden Told undtagen paa Fiskerlejerne", og maa de derfor ogsaa handle paa Helsingborg paa samme Maade, hvorimod det ogsaa tillades Helsingborg Borgere at handle paa Helsingør. Kongebrev af 11. Dec. 1547, hvorefter der hver Lørdag skal være Torvedag i Helsingør, og efternævnte Sogne der skulle gøre Tilførsel med Korn og andre Varer, nemlig: Karlebo, Lynge, Grønholt, Asminderød, Lillerød, Tikjøb, Nøddebo, Blovstrød, Herlev, Frerslev og Tjæreby. Kongebrev af 28. Aug. 1566 om, at Borgerne i Helsingør maa lade købe Korn og andet i Isefjord og ved Sundby Færge. Konge-

*) Daugaard (Dansk Klosterhist.) nævner 5 Klostre i Helsingør; men Fejlen ligger i, at han nævner Sortebrødre og St. Nicolaiklosteret som to, medens de ere et og det samme, ligesom han ogsaa opstiller Graabrødre- og St. Anneklosteret som to. Se Henry Petersens og C. Neergaards S. 9 nævnte Artikler.

brev af 13. Juli 1574, hvorved det forbydes de nederlandske Calvinister, der vare flygtede til Helsingør, under Gudstjenesten at gøre Gæstebud, spasere paa Gaden og deslige. Nye Privilegier for Helsingør af 13. Jan. 1577 i Anledning af Kronborgs Anlæggelse, hvorved de gamle Privilegier stadfæstes; der tillægges endog Borgerne Skattefrihed i 20 Aar, mod at de skulle „herberge vore Hofsinder" og føre dem og andre, der komme med Pas, over til Helsingborg. Fuldmagt af 10. Juli 1570 for Henrik Mogensen at forhandle med Kongen om Vands Indledning til Helsingør. Kongebrev af 18. Febr. 1580 om noget sølvholdigt Erts, som skulde findes ved det Bjærg, „som Gerichten paa staar" (af et Centner skulde kunne faas 33 Lod Sølv). Bevilling af 16. Juli 1581 for Peither Pester til Oprettelse af et Apotek. Kongebrev af 6. Jan. 1582, hvorved det befales Sjællands Biskop og Borgmesteren i Helsingør, at den tyske Ugedagsgudstjeneste, der nogle Aar forinden var indført i Mariekirken for Nederlændere og Tyskere*), holdes efter Kirkeordinansens Bestemmelser paa de samme Dage som i de danske Kirker, nemlig Onsdag og Fredag. Mønsterregister af 3. Juni 1583 paa Borgernes Mandtal, hvorefter der i Byens 4 Kvarterer var 137 Hageskytter, 63 Dobbeltsoldnere med Rustning, Sværd og Spyd, 14 med kort Værge, i alt 214 bevæbnede, foruden Borgmester og Raad, i alt 9 Mand i Rustning med Sværd og Spyd; 200 ubevæbnede af Haandværkere og aldrende Mænd (var end største Delen af disse 414 Familiefædre, vilde det dog ikke udvise et Folketal for hele Byen, der oversteg 2—3000). Kongebrev af 25. Okt. 1616 om Opbyggelsen af en Ringmur. Kongebrev af 4. Marts 1631 om Helsingørs Handel i Limfjorden (heri hævdes Borgernes Ret til Handel, „fordi de ingen Axeltorv have"). I Aarene 1607—14 blev der præget Mønt i Helsingør.

I Beg. af 17. Aarh. var Helsingør vokset til en ret anselig By, men med 1637 begynder en Række af byrdefulde Aar, der tærede paa dens Velstand. Fra dette Aars Begyndelse og indtil Freden 1660 maatte Byen aarlig udrede 800 Species Daler i Krigsstyr foruden de almindelige Skatter. Desuden udredede Byen i Krigsaaret 1644 40 Ryttere, ligesom ogsaa samme Aar 200 Ryttere bleve gjorte beredne i Helsingør og imidlertid forbleve indkvarterede der. I 1645 erlagdes i Grundskat af Husene 2 pCt. af Værdien. Helsingør vedblev dog at anses for at henhøre til de mere velstaaende Byer; thi da Christian IV havde modtaget Lægernes Raad om at tage til Eger Surbrønd, anmoder han i Skrivelse af 31. Jan. 1647 Borgmester og Raad om at tilstaa ham 4 gode Vognheste til denne Rejse, da Kjøbenhavn havde tilstaaet ham 16. Da Kongen døde Aaret efter, befalede Rigshofmesteren Corfitz Ulfeldt Helsingør at opsende 800 Tinfade og 800 Tintallerkener til Brug saa vel ved Begravelsen som ved Frederik III's Kroning. Det er fra Begyndelsen af denne Konges Tid, at man har den svenske Resident Magnus Durells Relation til Dronning Christina, hvori han ytrer om Helsingør: „Byen har ingen stor Handel, men dens Flor bestaar for det meste i Toldboden, som bestaar af 2 Toldere, 6 Toldskrivere, en Besøger og en Toldbodtjener. Nogle Faa bo her, som have smaa Fartøjer, hvormed de sejle paa Fiskefangst eller om Høsten opfiske, hvad som af Storm og Uvejr kan blive borte i Kattegat eller mellem Skagen og Helsingør. Undertiden sejle de op til Danzig, Königsberg eller andre Steder i Østersøen, hvorfra de hente Korn, som de om Vinteren udhøkre. Dog ere flere af disse fremmede end Danske, nemlig Hollændere, Embdere og Hamborgere".

Kronborgs Besættelse af de svenske Tropper, under hvis Bombardement Byens østlige Del led meget, og Udskrivningerne Helsingør, som stode i Forbindelse dermed, bragte store Byrder og Ulemper for Byen. Nogen Erstatning fik den efter Freden i den Indvandring af Skaaninger, som ikke vilde træde i undersaatligt Forhold til Sverige. Fulgte heraf en Formerelse af Folkemængden, saa var denne dog forinden aftaget ved de ødelæggende Sygdomme 1618 og 1654; 1672 angives Folketallet til omtrent 4000. I Aaret 1682 bestemtes, at Helsingør skulde være blandt de Købstæder, der maatte handle paa fremmede Lande; Magistraten udvidedes samtidig til 2 Borgmestre og 5 Raadmænd. 12. Maj 1685 fik Færgelavet (se S. 26) sine første Lavsartikler., Færgemændenes Antal bestod af ca. 100. Først 1691 fik Byen den saa ofte paaankede Mangel af et Axeltorv afhjulpen, idet Pladsen for en afbrændt Gaard midt i Byen dertil blev bestemt. Uagtet Helsingør var blandt de til Skibsfart paa Udlandet berettigede Steder, ses det dog af en Beretning fra Magistraten af 2. April 1704, at Byen ikke ejede noget Skib til at fare med paa Udlandet og kun 12 Fartøjer til indenlandsk Fart, fra

*) Ogsaa paa Kronborg var ved Slotskirken ansat en tysk Præst; senere forenedes Mariekirken og Slotskirken under een Præst, og saaledes var det i hele 17. Aarh. Se i øvrigt om tysk Gudstjeneste ved Mariekirken Noten S. 10.

1 til 8 Læsters Drægtighed. 1710—11 blev Helsingør hjemsøgt af den store Smitsot, som synes at være bragt dertil med Skibe fra Danzig, og under hvilken 1800 eller henved $^1/_3$ af alle Indb. døde (se *Mansa*, Pesten i Helsingør og Kbh. 1710—11, Kbh. 1854, og *Hirsch*, Pestposteringen i Helsingør, Museum 1892 II). Krigen med Sverige bragte samtidig og senere store Besværligheder for Byen ved Troppetransporter og Indkvarteringer. Den 26. Sept. 1717 gav Magistraten en Udsigt over Byens Forfatning til Stiftamtmanden, hvori anføres, at Byen havde 399 Gaarde og Huse, som vare beboede, hvoriblandt 27 grundmurede Gaarde, 76 Gaarde og Huse i nogenlunde Stand, dog ubeboede, samt 226 forfaldne Huse og øde Pladser. Den af Christian IV anordnede Mur var vistnok forlængst nedfalden eller nedlagt, men en Omhegning af Grofter og Gærder for Konsumtionens Skyld var endnu vedligeholdt 1722. Det er mærkeligt, at der i dette Aarhundrede, efter at Byen havde været hjemsøgt af Pesten gentagne Gange, viste sig en stor Dødelighed blandt Byens Befolkning, saaledes 1727: 170 Dødsfald mod 121 Fødsler, 1741: 220 Dødsfald mod 136 Fødsler. Den 8. Jan. 1750 bekendtgjordes det for det samlede Borgerskab, at Kongen havde overladt Stedets Told i Forpagtning (for en Sum af 5400 Rd. aarlig) fra det nye Aar af til nogle af de handlende, og Borgerne opfordredes til at bruge „samme Respekt og Føjelighed" imod Toldforpagterne og deres Betjente som hidindtil mod Hans Majestæts egne Betjente. Fra Aaret 1751 har man en meget interessant „Demonstration" fra Magistratens Haand. Herefter var de virkelige Borgeres Antal 315 og Borgerenkernes 37; af hine dreve 304 og af disse 24 borgerlig Næring; i Lavene vare 18 Købmænd, 80 Færgemænd, 5 Vognmænd, 7 Bagere, 11 Slagtere, 7 Smede, 6 Snedkere, 6 Skrædere, 15 Skomagere og 7 Handskemagere. Naar Boesen, Pontoppidan og Hans de Hofman ansætte Indbyggernes Antal kort efter (1757, 1764 og 1774) til 7000, Kronborg og Garnisonen indbefattet, da turde dette være ikke lidet for højt (1769 var efter en anden Kilde Byens Folketal omtr. 3400). I Demonstrationen udtales, at Handel og Vandel med de gennem Sundet sejlende Skibe var Byens vigtigste Næringsvej „foruden det lidet, den kunde have af Garnisonen og Bonden". Af særegne Herligheder og Privilegier havde Byen kun frit Tørveskær af 500 Læs og Oplagsfrihed paa 3 Aar for franske Vine og Brændevine til Udskibning, og endelig laa der til Byen 486 Tdr. Ld. Udsæd af 123 Tdr. Hrtk., som tilhørte dels Borgerskabet dels Fattigvæsenet.

Ved 18. Aarh's Midte var der ikke megen Handel og Industri; 1756 nævnes Kommerceraad Classen som den eneste, der i Helsingør havde egne Skibe, „hvormed han bruger Trafique til og fra fremmede Steder"; 1761 fik Adam Späth Privilegium paa at anlægge et Sukkerraffinaderi. Byen havde dengang endnu ikke nogen ordentlig Havn, skønt Anlægget af en saadan allerede i 17. Aarh. havde været flere Gange paa Tale (se Geheimeark. Aarsberetn. III, Till., kgl. Breve af $^8/_4$ 1622 og $^{26}/_7$ 1651); Skibene maatte lægge til ved Broer og Bolværker, hvoraf flere vare bekostede privat af Grundejerne; og den store Skibs- eller Toldbro befandtes 1721 saa brøstfældig, at dens Reparation blev paabudt. Først 1764 toges der alvorlig fat paa Anlægget af en Havn paa den nordlige Side af Toldbroen, idet denne forlængedes noget over 200 Fod i en saadan Retning, at Skibe, der dog ikke maatte stikke dybere end 8 Fod, kunde ligge i Sikkerhed for den, og 1766 var Anlægget færdigt (se S. 25). Samfærdselsmidlerne vare heller ikke videre gode; Aar 1763 var Vognmændenes Antal aftaget fra 8 til 5 og deres Heste fra 12 til 5 Par, fordi Vejen mellem Helsingør og Kjøbenhavn var saa slet; „Sanden ved Lokkerup og Webek" og især den opkørte Stenbro gennem Humlebæk Skov ødelagde baade Heste og Vogne, og der gik sjældent noget Aar, uden at de paa „denne Tours lange og besværlige Distance tilsatte af begge Dele," og Ture til Frederiksborg og andre Steder forefaldt der sjældent. Det var for øvrigt netop paa den Tid, at Anlægget af Chausseen fra Kjøbenhavn til Frederiksborg paabegyndtes, og omkring Aaret 1790 blev den ført til Helsingør. Trods alt dette tog dog Byen jævnt til i Velstand; mange fremmede, navnlig engelske Handelshuse havde Forretninger der*), og i 19 Aarh. bidroge de bedre Samfærdselsforhold,

*) Som Vidnesbyrd om det engelske Elements Betydning kan anføres, at der ved kgl. Resol. af $^{14}/_8$ 1793 oprettedes en engelsk Kirke i Helsingør; rigtignok blev den atter ved Uenighed mellem Præsten og Menigheden ophævet $^7/_7$ 1798, og Kirkebygningen, der laa i Sostræde, blev ved Auktion solgt til Købmand John Good; men da de engelske Indb. atter Juni 1815 ansøgte om, at der maatte oprettes en Kirke efter eng. Ritus, blev det indrømmet ved kgl. Resol. $^{28}/_7$ 1815. Kirken, som benyttede det gamle Lokale, lader dog til snart at være sygnet hen, og Bygningen solgtes 1832 til en Færgemand, som indrettede en Dansesal (!) der; $^4/_{12}$ 1833 gav Regeringen Tilladelse til, at der af de engelske Kirkemyndigheder udnævntes en fast Præst, som lønnedes af den engl. Regering; hvorlænge Gudstjenesten vedblev, kan dog ikke oplyses. Bygningen var Dansesal i mange Aar; nu ejes den af „Arbejdernes Forsamlingsbygning".

Udvidelsen af Havnen (se S. 26) og især den tiltagende Sejlads gennem Øresund*) til Helsingørs Fremgang. Hvorledes Sundtoldens Afløsning fra 31. Marts 1857 (Traktat af 14. Marts s. A.) straks skadede Byen, er ovenfor (S. 21) omtalt; men senere har den overvundet det, og Anlægget af Jærnbanen og de store Havnearbejder 1878—86 have utvivlsomt Del i dens gode Opkomst.

Litt.: (*L. Boesen*), Den ved Øresund beliggende Stad H's Beskrivelse, samt Stadens og Egnens Hist. og Forandringer fra 70 f. Chr. F. indtil vore Tider, Aalborg 1757. — Kort Historisk Beskrivelse over det berømte Slot og stærke Fæstning Kronborg samt Staden H., Kbh. (s. a.), 2. forbedrede Opl. forøget med Biskop Thomas Kingos Beskrivelse over samme Fæstning. Kbh. (s. a.) — *F. Thaarup*, Helsingørsvennen, 1—3. H., Kbh. 1818—19. — „Samlinger af Aktstykker til H's Hist.", i Aarsberetn. fra det kgl. Geheimeark. III, Till., S. 3—142. og IV, Till., S. 3—28. — „Bidrag til Byen H's Historie", i Indbydelsesskrift til oftl. Examina i H's højere Realskole, Aarene 1866 (ved *M. C. Arnholtz*), 1868, 1870—77 (ved Rektor *V. Lassen*). — *H. Rasmussen*, Helsingør. En Vejledning for besøgende i Egnen, paa Kronborg, Marienlyst, i Kirkerne osv. Helsingør 1885. — *H. Fr. Rørdam*, De tyske Menigheder i Danm. i 17. Aarh., i Kirkeh. Saml. 2. R., III. B., S. 163, og samme, Lærere og Præster i H. før Reform. til 1617, i Kirkeh. Saml., 3. R., IV. Bd. S. 303. — *Tr. Lund*, Træk af Livet i H. i Slutn. af 16. Aarh., i Danske Saml., 2. R., VI. Bd., S. 305. — *A. Tuxen*, Garnisonsliv i H. i Chr. V's Tid, i Museum 1891, I. Bd. — *O. Lund*, Gamle Dage i H., 1800—1830, i Museum 1892, 1. Bd.

Kronborg.

Under Helsingørs Historie (S. 29) er det allerede omtalt, at Frederik II opførte Kronborg Slot paa *Ørekrogs* eller *Krogens* Plads. Om Krogen**), der anlagdes af Erik af Pommern (se S. 28), vides ikke meget. Det bestod af en firkantet Ringmur, der fulgte de samme Grundlinier som den nuv. Slotsbygnings Ydermure. Porten laa paa samme Sted som nu den inderste Slotsport, og op til Murens Inderside laa forskellige Bygninger, hvoraf den i Hjørnet mod Byen havde et stort firkantet Taarn. Allerede Christian III tænkte paa en Ombygning, da Befæstningen ikke mere var tidssvarende, og det blev derfor undersøgt af Bygmester H. v. Dirkow baade under denne Konge og i Beg. af Frederik II's Regering; men ved den paafølgende Krig blev Arbejdet udsat, og først efter denne paabegyndtes Ombygningen, der blev langt mere omfattende end fra først paatænkt. Nedbrydelsen af Krogen skal være begyndt 11. Maj 1574; Navnet Kronborg (eller „Kroneborg") synes første Gang at være brugt i kgl. Brev af 13. Jan. 1577, og 24. Jan. s. A. udsteder Frederik II et aabent Brev om, at Krogen herefter skal hedde Kronborg, og at den, der synder derimod, skal bøde en Okses Værdi til sit Herskab. En gammel tysk Indskrift, der er anført i Marmora Danica (I, 137), angiver

*) 1560 passerede 3665, 1587 7326, 1601 4621, 1658 1331, 1670 3420, 1710 1408, 1770 7756, 1783 (Freden i Versailles) 11,233, 1801 8988, 1802 (Freden i Amiens) 12,164, 1808 121, 1843 14,981, 1847 23,977, (se i øvrigt S. 6, 21 og 25).

**) Af Lensmænd paa Krogen kendes Albrecht Bydelsbak „af Helsingør" 1419, Peder Oxe 1425 og 1439, Folmer Knob 1451, Peder Oxes Søn Johan Oxe 1466, Peder Stensen 1477—81, Poul Laxmand 1482—93, Laurits Skinkel 1502—7, Johan Brockenhuus 1510—13, Albert Jepsen Ravensberg 1514—15, Albert Glob 1515—16; af senere Lensmænd fremhæves Johan Rantzau og Herluf Trolle. Lenet var gentagne Gange forenet med Kjøbenhavn.

Hovedindgangen til Kronborg.

1577 som Aaret for Opførelsen, skønt det først i sine store Træk var færdigt 1583—84, og Arbejderne paa Slottet varede flere Aar endnu. Som Bygmestere benyttede Frederik II Hans Paaske (Hans v. Pascha) indtil Begyndelsen af 1578, og Antonius v. Oberg. Sagnet om, at Tyge Brahe har været Bygmesteren (I Brasch, Vemmetoftes Historie, I S. 147, staar, at Tyge Brahe har opført Kronborg), hidrører vist fra, at der findes et Par Indskrifter, der ere forfattede af ham*).

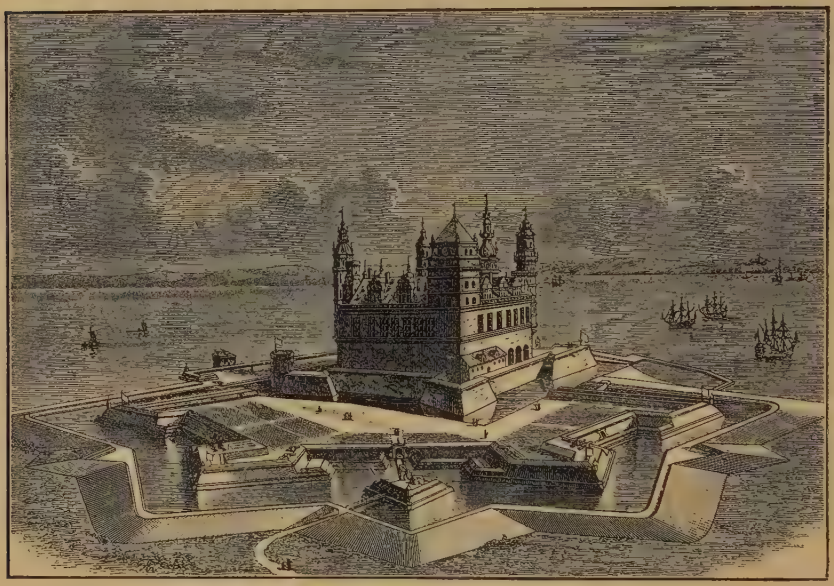

Kronborg paa Frederik III's Tid, efter Erik Dahlbergs Udkast.

Ved Opførelsen er som anført den regelmæssige, firkantede Grundplan fra Krogen bevaret, og der kan endnu i Slottet paavises Levninger af de ældre

*) Et latinsk Vers af T. Brahe paa nordre Side af Frederik IV's Bastion lyder i Oversættelse:
„Borgen den høie her byggedes af den mægtige Fredrik,
Ånden var han af Navn, heldig var han af Færd.
From, retfærdig og mild som Konning og kraftfuld i Kampen,
Nødigen drog han dog Sværd, Freden han elskede meest.
Huld ved kongelig Side ham sad en elskelig Dronning,
Hiin Sophia saa prud, baaren i meklenborgsk Huus;
Dyden hun elsked som han og ømt hun favned sin Huusbond,
Mangt et Elskovens Pant skjænked ham herlige Viv.
Taug Kartovernes Torden og smilede Freden i Landet,
Strax da Kæmpværket her fattede Kongen i Hu,
Borgen han skandsede, som Du den skuer, men ikke paa denne
Sætter han daarligt sit Haab om den beskjærmende Hjælp,
Ei som hin Babylons Drot, da Værket var jublende fuldført,
Brammede fordum, som om Styrken fra Mennesket kom.
Straf for Hovmod han leed, thi paa den syvende Sommer
Foer han afsindig omkring liig et umælende Dyr.
Dog Dankongen ei taabelig praler, men Haabet han sætter
Som det sikkreste Værn, ene til Himmelens Gud.
Staaer ej Herren os bi, da svigter, det ved han, alt Mandsværk,
Var det end bygget af Staal, var det som Demanten haardt.
Nei til Stjernernes Gud, til Havets, til Jorderigs Skaber.
Ene ved hannem saa huld finder vor Fredrik sig tryg.
Skjænke da Himlen ham, hans Børn og sildigste Afkom
Her i velsignende Fred varig at fæste sig Bo".

Bygninger, bl. a. inde i det store, firkantede Taarn mod S. V. Slottet opførtes i nederlandsk Renaissancestil, dog i visse Enkeltheder i den indre Slotsgaard med Motiver af florentinsk Bygningsstil, og fik 4 kobberdækkede Fløje, af hvilke den østre dog oprindelig har været paatænkt som lav Kommunikationsbygning mellem de kgl. Gemakker i Nordfløjen og Kirken. Murene og Taarnene bleve udvendig overalt beklædte med Sandstenskvadre, medens deres Indre er opfyldte af Mur- og Kampesten, med murbeklædte Jordvolde med 4 Bastioner, samt paa Landsiden med Vandgrave. Under Bastionerne og til Dels ogsaa under Voldene anlagdes Kasematter, hvoraf navnlig de under de to nordlige Bastioner og den mellemliggende Vold ere meget omfattende Anlæg, til Dels byggede i to Stokværk. Christian V udvidede Befæstningerne mod Landsiden ved Anlæg af Kronværket, og de følgende Konger forøgede og forbedrede dem saavel mod Landet som mod Søen. I Frederik VIs Tid sløjfedes vel en Del af de vidtløftige Værker mod Land, men som Slottet og Fæstningsværkerne stode for nogle Aar siden, gave de dog endnu et godt Eksempel paa Fortidens Befæstningskunst; de gentagne Udvidelser af Helsingørs Havn have derimod nu bortskaaret store Stykker af de ydre Volde og Grave, den gamle karakteristiske Allé, der førte ind til Fæstningen, er bleven ødelagt ved Anlægget af Maskin- og Jærnskibsværftet, store Dele af Glaciet ere forsvundne, flere af Bastionerne ere gennemskaarne og udgravede (saaledes Kronprinsens Bastion, hvor den ny Sekondlieutenantsskole har faaet Plads), og en Del af den indre Slotsgrav er opfyldt. Heller ikke kan Slottets Bevarelse som historisk Mindesmærke saa godt forenes med det Brug, der nu gøres af det som Kaserne. Nu er Adgangen til Slottet gennem Kronværksporten (den ydre Port) langs den indre Grav gennem Mørkeport (den mellemste Port) og Slotsporten (den indre Port).

Den ydre Port (Kronværksporten).

Slottets Hovedbygning staar dog endnu udvendig i det væsentlige uforandret og fremtræder for Beskueren i det hele som en smuk, imponerende

Bygning efter den af Meldahl med Dygtighed ledede, endnu ikke fuldendte Restauration 1870—80; særlig maa vel fremhæves Restaurationen af det store firkantede Taarn. Ind mod Gaarden midt for den søndre Fløj hæver sig et 180 F. højt Taarn (Klokketaarnet eller Trompetertaarnet, hvis Spir $^{28}/_{7}$ 1774 afbrændte ved Lynnedslag, men genopbyggedes Aaret efter), der er prydet med et smukt, kobberdækket Spir (Spiret alene omtrent 68 F.). Udad til har Slottet 4 Taarne, nemlig det, der forener nordre og vestre Fløj, og som med Spir er 154 F. (Kongetaarnet eller Kommandanttaarnet), det store firkantede, omtr. 102 Fod høje Taarn (store Taarn eller Telegraftaarnet) mod S. V., der oprindl. har haft en pavillonagtig Overbygning med Kuppel og Spir, men siden 1660 kun har en flad Platform, hvorpaa i første Del af 19. Aarh. den optiske Telegraf var rejst, og endelig to mindre Taarne med Spir, nemlig et mod S. Ø. (Kirketaarnet, benyttet til Brevduestation), og et mod N. Ø., det over 121 F. høje Dronningetaarn, nu Fyrtaarn (Fyret, der er 107 F. o. Havet, er et fast hvidt Linsefyr af 3. Orden med rødt Blink). Desuden har Slottet fire mindre Trappetaarne ved Ydermurene mod Gaarden. Slotsgaarden selv har forlængst mistet sin Prydelse, den store Fontæne, vistnok den største af alle de Fontæner, Frederik II lod opføre paa sine Slotte; den blev forfærdiget af Georg Labenwolf i Nürnberg og blev opstillet 1583, men 1659—60 bleve Figurerne borttagne af Svenskerne og førte til Stockholm; den bestod af et sekskantet, nu ogsaa forsvundet Bassin med mange Figurer ordnede i fire Afdelinger oven over hverandre; midt i Bassinet, hvis Hjørnepiller bare Skytter, hævede sig en Søjle, paa hvis Top Neptun med 3 Heste (se *F. R. Friis*, Kronborgfontænen, i Tidsskr. for Kunstindustri, 1889, S. 17 fl.). I Slottets Indre mærkes de saakaldte Kongeværelser i nordre og til Dels vestre Sidefløjs 2. Stokværk (hvoraf nogle med Loftsdekorationer, smukke Dørportaler og Marmorkaminer fra Christian IV's Tid), hvor der nu er en Malerisamling, som uden at være af særlig Værd dog indeholder enkelte seværdige Billeder af hollandske

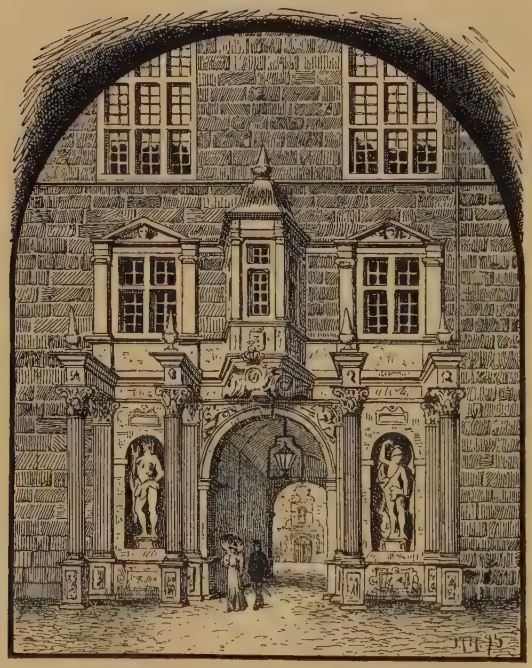

Den inderste Port (Slotsporten).

og af danske Kunstnere, som Abildgaard, Eckersberg, J. L. Lund, Blunck osv., hvoraf nogle ere komne til Slottet efter Christiansborg Slots Brand 1884. Det mærkeligste i det Indre er dog Kirken i den søndre Fløj. Den blev indviet 15. Apr. 1582; men var efterhaanden kommen svært i Forfald; i Beg. af 19. Aarh. benyttedes den som Munderingskammer og Fægteskole. Da blev den fra 1838 istandsat og ført tilbage til sin oprindelige Stil under Ledelse af Bindesbøll og atter indviet 10. Dec. 1843. Den fremtræder nu som en smuk Hal, hvori 4 svære Sandstenssøjler bære Hvælvingerne. Den er prydet med oprindelige, meget rigt udskaarne, med Guld og Farver stafferede Stolestader og Pulpiturer, af hvilke især Kongestolen,

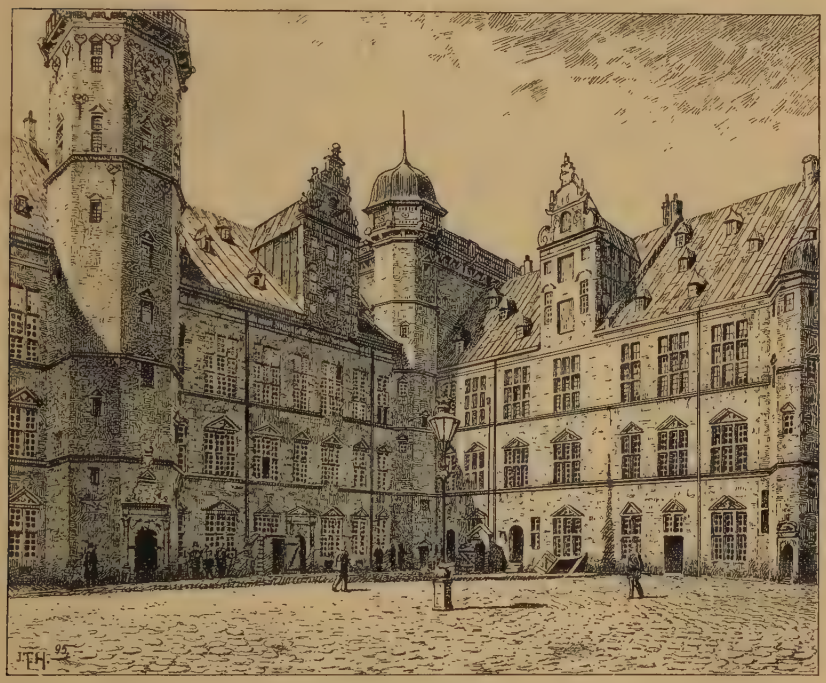

Kronborg Slotsgaard.

med Frederik II's Vaaben, maa fremhæves. Altertavlen, forfærdiget af Thomas (Frandsen?) Billedhugger, bærer Aarstallet 1587 og er i ædel Renaissancestil; i Frontespicen staa Frederik II's og Dronning Sophies Navnetræk; Tavlen nedenfor, med Relief af Christi Korsfæstelse, er af forgyldt Alabast; de to Fløje ere af Træ; forneden staa Kongens („Mein Hoffnunck zu Gott allein. Treu ist Wiltbratt") og Dronningens Valgsprog („Gott verlässt die seinen nicht"). Døbefonten er af svensk, rødligt Porfyr. Paa Væggen til højre for Alteret hænger et Maleri af Eddelien, „Christus velsigner de smaa Børn", der ligesom Døbefonten er skænket af Christian VIII. (Se *P. E. Fischer*, Beretn. om Kronborg Slotskirkes Indvielse, Helsingør 1844). Om Slotspræsten se S. 14; der holdes Gudstjeneste den første Søndag i hver Maaned.

Allerede 1577 var Frederik II beskæftiget med Forberedelserne til Slottets indre Udsmykning og lod i den Anledning flere Kunstnere, hvoriblandt Malere og Tapetmagere, komme fra Udlandet. En af disse var Hans Knieper (sædvanlig kaldet Hans Maler), som i Beg. af 1578 blev kgl. Maler og skulde

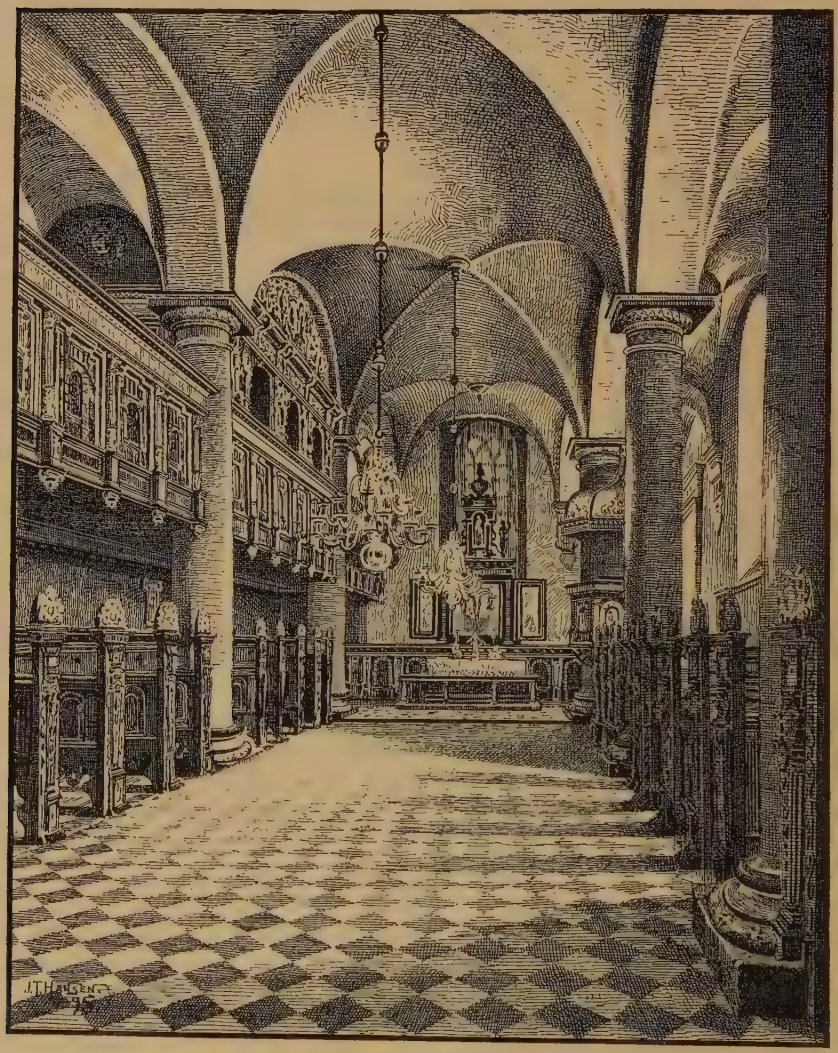

Det Indre af Kronborg Slotskirke.

male Patroner til Tapeter, der skulde smykke Slottet; og 1581 sluttede Kongen Akkord med ham om til den store Riddersal at forfærdige Tapeter, der skulde forestille de 111 Konger, som før Frederik II havde regeret i Danmark, samt af Kongen selv og hans Søn (Christian IV). De bleve ogsaa færdige

1584, og i alt Fald en Del af dem blev skaanet ved Branden 24. Sept. 1629 (se ndfr.). Men senere bleve de til Dels bortførte til Frederiksborg Slot, hvor mange af dem gik til Grunde ved Branden 1859. En Del af dem*) findes nu i Nationalmuseet i Kjøbenhavn. I det hele taget fik Frederik II ikke megen Tid til at opholde sig paa Slottet, da han allerede døde 1588 (i Aug. 1582 overrakte et engelsk Gesandtskab Frederik II den engelske Hosebaandsorden paa Kronborg). Under Christian IV er det vel blevet noget mere benyttet. Efter at Kong Jacob af Skotland havde holdt Bryllup med Prinsesse Anna i Oslo i Slutn. af 1589, opholdt han sig nogle Maaneder af 1590 paa Kronborg, og 19. April s. A. stod Christian IV's ældste Søster, Elisabeths, Bryllup med Hertug Henrik Julius af Braunschweig-Wolfenbüttel her. At Kongen selv hyppigere opholdt sig paa Slottet, kan ses af, at tre af hans Børn ere fødte her, nemlig Sophie (f. 1605, død kort efter), Hans Ulrik Gyldenløve (f. 1615) og Elisabeth Augusta (f. 1623).

Om Aftenen 24. Septbr. 1629 overgik der Kronborg en voldsom Ildebrand, hvorved Slotsbygningen og meget af, hvad den indeholdt, blev ødelagt, og Klokkerne i Taarnet smeltede. I øvrigt ved man ikke meget om denne Ildebrand (se D. Saml. V, 191, og Friis, Saml. osv., 359); den svenske Resident i Danmark, Johan Fegræus, fortæller (se Adlersparres hist. Samlingar, Stockholm 1797, S. 134), at Fru Kirsten laa i Barselseng der og kun med stor Møje undkom med sine Børn. Slottet blev dog snart istandsat ved Christian IV's ivrige Bestræbelser, skønt Riget var i stor Nød efter Freden i Lübeck; for at faa Penge til Arbejdet forhøjede Kongen Sundtolden en kort Tid (1631 til $^{10}/_{7}$ 1632), og antagelig allerede ved 1640 var Istandsættelsen i Hovedsagen færdig; 1658 tales der dog om nye Arbejder til Istandsættelsen af det brøstfældige Kronborg, hvilke dog ikke bleve til noget. At Fæstningsværkerne heller ikke formaaede at spærre Øresund, viste sig, da Slottets Kanoner ikke kunde standse den hollandske Flaade, der i Aug. 1644 gik forbi for at slutte sig til de svenske. I Krigen mod Karl Gustav blev Slottet af Oberst Poul Beenfeldt $^{6}/_{9}$ 1658 overgivet til de svenske under Gustav Wrangel efter tre Ugers Belejring (se *S. A. Sørensen.* Om Kr.'s Erobring, Danske Mag. 5 R., I, 289—331; og Dansk Forsvar, Nr. 99). Et Forsøg af Hans Rostgaard, Rideføged i Kronborg Amt, Præsten Henrik Gerner i Birkerød og Ingeniøren Ole Stenvinkel m. fl. paa at generobre det mislykkedes. Skønt Karl Gustav nu var i Besiddelse af begge Sider af Sundet og havde sin Flaade liggende i Nærheden, kunde han ikke hindre Admiral Opdam i 21. Oktb. 1658 at passere Sundet med den hollandske Flaade. Svenskerne begyndte at udvide Befæstningerne mod Land (se Billedet S. 34), men disse sløjfedes, efter at Kronborg ved Freden var tilbagegivet til Frederik III, hvorimod denne lod foretage forskellige Forbedringer ved Befæstningerne og istandsatte Slottet. Hans Eftermand paa

---

*) De forestille Valdemar Sejr, Erik Plovpenning, Abel, Christopher I, Erik Glipping, Erik Menved, Christopher II, Oluf, Erik af Pommern, Christian I, Hans, Christian II, Frederik I, Christian III og Frederik II. Det følger dog af sig selv, at kun de allerseneste kunne gøre Fordring paa Portrætlighed. Paa det Tapet, der forestiller Frederik II, findes en Afbildning af Kronborg, hvor det dog er ikke saa lidt forskelligt fra den massive Bygning, der blev opført under Christian IV efter Branden, og som findes afbildet S. 34. Paa samme Tapet findes afbildet den store „Lappesten" (eller „Lappelykke"), som Kongen til store Taarns Overbygning lod flytte fra Lappegrunden N. V. for Helsingør til Grønnehave og 3 Aar efter til den sydøstlige Bastion. (S. D. Saml., V. S. 184, og Friis, Saml. til dansk Bygnings- og Kunsthist., S. 296 og 346).

Tronen, Christian V, lod Kronværket mod Landsiden anlægge. Følgende Vers over den ydre Port (af Thomas Kingo) erindrer endnu herom:

„Trin ind, om Du est værd, sig lader op min Bue
At aabne Pladsen til et kroned' Slot at skue;
Tre Konger det har ført af Vand, af Ild og Skudd
Trods Havetz Slug, trods Brand, trods Fienders Kuglebrudd.
Nu har Kong Christian den Femtes Magt og Møye
Bygt Kroneværket trodz huer Avind-Siuges Øye.
Gud give Kongen og hans Slægt en ævig Rodd,
Saalænge Øresund skal kysse Cronborg Fodd."

Det var kort efter at Frederik IV havde besteget Tronen, at en engelsk-hollandsk Flaade 17. Juli 1700 gik igennem Øresundet, som det synes uden Kamp. Kronborg tildrog sig først atter Opmærksomheden, da det efter Hofrevolutionen 17. Jan. 1772 aabnede sine Porte for den ulykkelige Dronning Caroline Mathilde (hun skal have siddet fangen i nordre Fløjs 1. Stokværk) og hendes spæde Datter Louise Augusta, fra hvilken Dronningen for bestandig adskiltes, da hun 30. Maj derefter steg om Bord paa et engelsk Krigsskib for at begive sig til sit fremtidige Opholdssted, Celle i Hannover. Den 30. Marts 1801 forsøgtes det forgæves fra Kronborg at standse Englændernes Passage gennem Sundet. Den 3. Aug. 1807 kom de under Fredens Maske, og der blev end ikke løst noget Skud fra Fæstningen mod deres Flaade. Slottet blev besøgt i 1843 af Christian VIII og Dronning Caroline Amalie paa den Dag, da Slotskirken genindviedes. 1845 i Juni Maaneds anden Halvdel var Christian VIII med sin kongelige Gæst, Preussens Konge Frederik Vilhelm IV, paa Kronborg. Aaret efter samledes begge Nordens Konger paa Slottet, og 10. Juni 1860 mødtes disse Kongers Sønner der som Fædrenes Efterfølgere.

Kronborg benyttes som allerede nævnt til Kaserne (se S. 27); tillige er der en Sekondlieutenantskole (se S. 35); de tidligere Aftrædelsesværelser for Kongehuset benyttes nu til Bolig for Officererne og til Lokale for en Officersforening.

Litt.: *Th. Kingo*, Kr. Slots Beskrivelse, 1672 (se S. 32). — *M. C. Arnholtz*, Kr. Slots og Fæstnings Hist., Helsingør 1836. — Bidrag til Kr. Slots Hist., fornemmelig dets Bygningshist., for Tiden fra 1560 til 1663. Meddelte ved A. Petersen i Danske Saml., V., S. 133 fl. — Efterretninger om Kr. Slot, i *F. R. Friis*, Saml. til dansk Bygnings. og Kunsthist., Kbh. 1872—78, S. 277 fl. *F. Meldahl*, Denkmäler der Renaissance in Dänemark, Berlin s. a.

Trap. Beskrivelse af Kongeriget Danmark, III Udgave.

HILLERØD.

Eftertryk forbydes

Udført af V.F.A. Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C. Gad.
1895.

Axel E. Aarnodt's lith. Etabl.

Hillerød

Købstaden Hillerød, beliggende i Lynge-Frederiksborg Herred, under ca. 55^0 56′ N. Br. og 0^0 16′ $29{,}_{56}$″ V. L. f. Kbh. (regnet fra Frederiksborg Slot), noget over 4 Mil N. V. for Kjøbenhavn ($4{,}_7$ Mil ad Jærnbanen) og 3 Mil S. V. for Helsingør, er næsten overalt omgiven af Skove og ligger lejret i en Halvkreds omkring den sydlige Del af Frederiksborg Slotssø, tæt uden for Frederiksborg Slot, hvis Navn ofte anvendes for selve Byen. Hovedgaden er Slotsgade, der gaar fra Torvet V. om Søen.

Hillerød Købstadsgrund udgjorde (Slutn. af 1894) 1,267,189 □ Al. (ca. 90 Tdr. Ld.). Byen havde s. A. 16 Gader og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 295 (1894 var der 342, hvoraf 243 vare beliggende i selve Byen, Resten paa dens Grund og paa Overdrevet). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af de Byen tilhørende Jorder var 1068 Tdr. Ld., deraf var i 1888 besaaet Fladeindhold 539, Afgræsning osv. 350, Have 49, Skov 12, Moser 43, Byggegrunde 42, Hegn og Veje 53 Tdr. Ld.

Hillerød Købstad danner et særskilt Sogn*), men har ingen Kirke, idet Beboerne søge Frederiksborg Slotskirke sammen med Slotssognets Menighed.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1895 6,142,708 Kr. (Antal af Forsikringer 351).

Af **offentlige Bygninger og Institutioner** mærkes:

Raadhuset, opført 1887—88 af Frederiksborg Amt i Forening med Hillerød By for 100,000 Kr., efter Tegn. af V. Holck, en smuk, anselig Bygning, beliggende ved Torvet paa en terrasseformig Plads, der tidligere har været Kirkegaard; det indholder en stor Sal til Amtsraads- og Byraadsmøder, Retssal, Kontorer for Borgmesterembedet og Embedet som Birkedommer i Frederiksborg Birk samt Arrester for 22 Arrestanter. I Gaarden findes ogsaa Byens Sprøjtehus.

---

*) Ved kgl. Resolutioner af 2. Juli 1877 og 8. Juli 1882 ere flere Arealer fra Frederiksborg Slotssogn henlagte til Hillerød Købstad, medens andre Arealer, der tidligere hørte til Købstaden, ere henlagte til Slotssognet ved kgl. Resol. af 2. Juli 1877 og 3. Nov. 1887.

Frederiksborg Arbejds- og Forsørgelsesanstalt, opført paa Byens Overdrev af Hillerød Kommune i Forening med Frederiksborg Slotssogn og Herløv Sogneraad; den er kun for Vagabonder, med en Tvangsafdeling for hele Amtet, og kan optage i det hele 86 Lemmer.

Frederiksborg Amts Syge- og Epidemihus, opført 1883—84 efter Tegn. af L. P. Fenger; det er bestemt til syge fra Annise Sogn og Frederiksborg Birk (med Undt. af Slangerup By og Landsogn, Slagslunde, Strø, Farum og Ølsted Sogne), dog at syge fra Købstæderne optages, saafremt der er Plads; Sygehuset har 40, Epidemihuset 25 Senge.

Hillerød Hospital er oprettet af Frederik IV ved Fundats af $^{1}/_{1}$ 1726 (for 30 „spektakuløse Mennesker, fornemmelig fra Rytterdistrikterne", til Hospitalet skænkede han 24,000 Rd.; se Hofmans Fund., VII, S. 179),

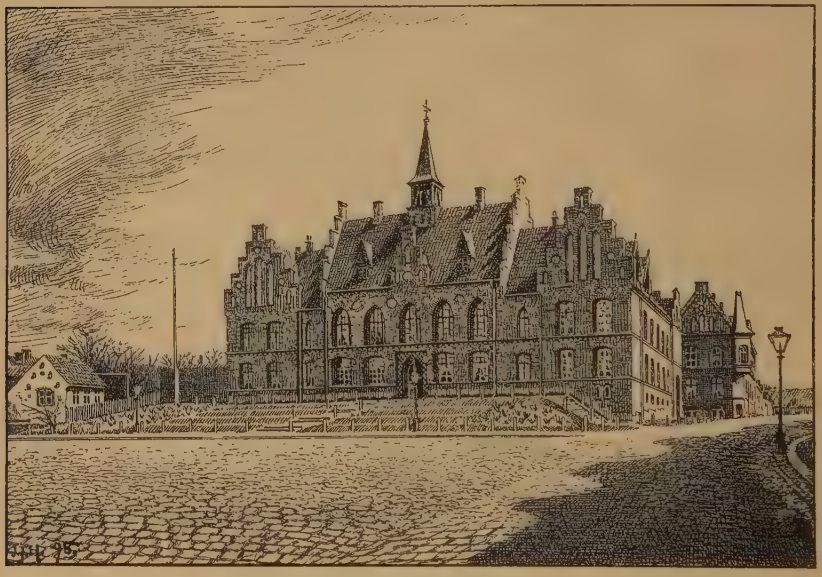

Raadhuset i Hillerød.

men undergik en hel Ombygning ved kgl. Resol. af $^{5}/_{10}$ 1866, idet de gamle brøstfældige, under Christian VI opførte Bygninger bleve bortsolgte, og en ny Hospitalsbygning opførtes i Frederiksborg Slotssogn, i Nyhusene, hvorefter Hospitalet fik en ny Fundats af $^{10}/_{10}$ 1870. Stiftelsen er beregnet paa 22 Lemmer (indtil videre er der dog kun 15) og bestemt for værdige trængende, som paa Grund af Alder og Skrøbelighed ere ude af Stand til selv at forskaffe sig Udkommet; de faa frit Husly, Brændsel, Lægehjælp og 2 Kr. 50 Øre ugenlig. Kapitalformuen var $^{31}/_{3}$ 1893 97,982 Kr. Direktionen bestaar af Amtmanden over Frederiksborg Amt og den kgl. Konfessionarius, Inspektionen af Byfogden og Sognepræsten i Hillerød samt Amtsforvalteren; desuden er der en Forstander.

Endvidere mærkes **Asylet, Gasværket** (anl. 1868) og paa Kirkegaarden,

hvor der findes et Granitmonument over dem, der tilsatte Livet ved Frederiksborg Slots Brand 1859, et anseligt **Ligkapel**, opført 1894 efter Tegn. af V. Holck.

I Hillerød findes en **kgl. lærd Skole,** med 1 Rektor, 3 Overlærere, 7 Adjunkter og en Timelærer, stiftet 1630 af Christian IV; Bygningerne ere nyopførte efter Branden 1834. I Forbindelse med den lærde Skole findes en Forberedelsesskole med 6 Klasser, væsentlig forberedende til Latinskolen, men dog ogsaa med særskilt Eksamen; den har Lokale sammen med den lærde Skole og faar Tilskud saavel fra Stat som fra By. Fremdeles er der en Pigeskole med Understøttelse fra Byen, og en **Kommuneskole** med en nyere Bygning, indrettet efter Nutidens Fordringer med Gymnastikhus og Badeapparat; den har 1 Inspektør, 4 faste Lærere og 2 faste Lærerinder samt flere Timelærere og Timelærerinder. Desuden har Byen en **teknisk Skole,** (opført 1888-89).

Der er to Jærnbanegaarde, en for Stationen paa Kjøbenhavn—Helsingør Banen og en for Gribskovbanen.

I Hillerød findes et anseligt **Missionshus.** opført 1891 af den indre Mission, med Bolig for en Missionær.

Paa Torvet, lige ved Slotssøen, staar en af Vilh. Bissen udført Statue af Frederik VII (Monumentet i sin Helhed efter Tegn. af V. Dahlerup).

Frederik VII's Statue paa Torvet i Hillerød.

Indbyggerantallet var efter Folketællingen $^1/_2$ 1890 3731; 1801 havde Byen 1214, 1840 1839, 1860 2391, 1880 3059 Indb.

Efter Erhverv fordelte Folkemængden 1890 sig i følgende Grupper: 1341 levede af Industri, 834 af Handel og Omsætning, 633 af immateriel Virksomhed, 131 vare Jordbrugere, 12 Gartnere, 481 levede af andre Erhverv, 201 af deres Midler, 57 nød Almisse og 41 hensade i Straffeanstalter. Hovederhvervet er Landhandel foruden Haandværksdrift og Jordbrug.

Af Varer, der fortoldedes i 1894, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 1859 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 5323 Pd., uldne Manufakturvarer 4486 Pd., Vin 3100 Pd., andre Spirituosa à 8^0 140 Vrtlr., Kaffe 9905 Pd., Sukker 20,233 Pd., Tobaksblade og Stilke 15,494 Pd., Stenkul 450 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer 97,418 Pd., Tømmer og Træ 35,649 Kbfd. Desuden var der en Del Tilførsel fra Kjøbenhavn.

De ved Hillerød Bys Toldsted oppebaarne Toldafgifter udgjorde, efter Fradrag af Godtgørelser, i 1894 26,012 Kr. Krigsskatten af Vareindførselen 1335 Kr. i alt 27,346 Kr .(ca. 2373 Kr. mere end i 1893). Brændevinsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 19,562 Kr. (c. 592 Kr. mere end i 1893).

I Jan., Febr., Marts, April, Juni, Sept., Okt. og Dec. afholdes Markeder, fornemmelig med Heste og Kvæg. Den 1. og 3. Onsdag i hver Maaned er der Torvedag med levende og slagtede Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg mærkes bl. a.: 1 Jærnstøberi og Maskinfabrik, 3 Maskinværksteder, 1 Dampbrænderi, 2 Maltgørerier, 2 Garverier, 1 Klædefabrik, 2 Tobaksfabrikker, 1 Farveri, 1 Pottemageri og 3 Bogtrykkerier. Desuden i Byen og paa dens Grund: 2 Savværker, 1 Vejr- og 1 Vandmølle samt 2 Dampmøller. I Byen findes 4 Hoteller og 13 Gæstgiverier.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 232 Heste, 252 Stkr. Hornkvæg, 23 Faar, 2 Geder og 227 Svin.

Hillerød har Gasbelysning siden $^{3}/_{10}$ 1868. Gasværket er udvidet flere Gange. Der er intet Vandværk.

Af Velgørenhedsforeninger er der en Borgerforening, som ejer en ret anselig Bygning, hvis Lejligheder dels ere fri, dels udlejes til en billig Leje, og som har flere Legater; en Sygeplejeforening, der yder fattige gratis Hjælp, en Hjælpeforening, og en Svendeforening, som har en Bygning under Opførelse med det Formaal at give Fribolig til ældre Svende.

Byens Øvrighed bestaar af Borgmesteren, der tillige er Byfoged og Byskriver. Byraadet bestaar, foruden af Formanden, af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Skatte- og Regnskabsvæsenet, b) for Fattigvæsenet, c) for Gasværket, d) for Skolevæsenet, e) for Brolægningsvæsenet, f) for Byens Jorder og Veje, g) for Lygtevæsen og Gadebelysning, h) for Alderdomsforsørgelse.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i Aaret 1893: Skatter 52,723 Kr. (deraf Grundskat 3268, Husskat 3149, Formue- og Lejlighedsskat 46,300 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 3592 Kr., Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2947 Kr., Indtægt af Aktiver 6310 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Staten 697 Kr., Bidrag til Amtet 723 Kr., Bidrag til Amtsskolefonden 864 Kr., Byens Bestyrelse 2454 Kr., Fattigvæsenet 12,019 Kr., Alderdomsunderstøttelse 6146 Kr., Skolevæsen 12,785 Kr., Rets- og Politivæsen 5038 Kr., Medicinalvæsen 542 Kr., Gader og Veje 3272 Kr., Gadebelysning 4081 Kr., Vandforsyning 449 Kr., Renlighed 1333 Kr., Brandvæsen 575 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1893 308,807 Kr., deraf i faste Ejendomme 297,375 Kr.; Kommunens Gæld var 134,521 Kr. For Aaret 1895 er Skatteprocenten paa Formue og Lejlighed $5^{3}/_{10}$ pCt.; den anslaaede Indtægt er 1,377,100 Kr., heraf er skattepligtig Indtægt 1,048,700 Kr.

Af Kommunens faste Ejendomme nævnes: de saakaldte Holmejorder, nogle Jorder paa Overdrevet, Kreaturmarkedspladsen, Skolebygningen, Arbejds- og Forsørgelsesanstalten (i Sameje med Frederiksborg Slotssogn og Herløv Sogn), et Børneasyl, Gasværket, Raadhuset (ejes med $^{1}/_{4}$ af Købstaden, $^{3}/_{4}$ af Landjurisdiktionen) og Kirkegaarden.

Byen har et organiseret Brand- og Politikorps.

I Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse (oprettet $^{18}/_{1}$ 1842), der har sit Sæde i Hillerød, var $^{31}/_{3}$ 1893 Sparernes Tilgodehavende 9,092,538 Kr., Rentefoden 2—4 pCt., Reservefonden 352,039 Kr., Antal af Konti 12,322. Frederiksborg Amts Brandassuranceforening for rørlige Ejendele har Kontor i Hillerød; dens Risiko var $^{1}/_{8}$ 1894 44,880,100 Kr.

Byen udgør i gejstlig Henseende et Sogn. Præsten er tillige Præst for Frederiksborg Slotsmenighed og for Herløv Sogn; desuden er der ansat en Kapellan pro loco, der tillige er Præst ved Hospitalet. Hillerød hører til 2. Landstingskreds og Frederiksborg Amts 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører under Frederiksborg Amtstuedistrikt (Amtsforvalteren bor i de lige til Byen stødende Nyhuse, der henhøre under Frederiksborg Slotssogn; Amtmanden bor paa Slottet), er en Del af Frederiksborg Lægedistrikt og har 1 Apotek. Den er Sessionssted for Lægderne 103—5, 108—14 og 124—29 af 1. Udskrivningskreds.

Ved Hillerød Toldvæsen er ansat en Toldforvalter og 1 Toldassistent, ved Postvæsenet en Postmester (og 2 Ekspedienter), der tillige er Bestyrer ved Telegrafstationen. Der er Telefonforbindelse med Kjøbenhavn.

Paa Jærnbanen Kjøbenhavn—Helsingør (se S. 27) befordredes i Driftsaaret 1893—94 til Hillerød 138,329 og fra Hillerød 137,079 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Hillerød var 582,025 Cntr.; og afgaaet til Hillerød 319,485 Cntr. — Ved Lov af $^{23}/_{5}$ 1873 gaves der $^{17}/_{1}$ 1879 Koncession til et særligt Selskab („Gribskovbanens Driftsselskab") paa Banen Hillerød-Gribskov, der blev anlagt som en meget let Bane ($2_{,62}$ Mil lang) og aabnet $^{20}/_{1}$ 1880; Staten udredede $^{1}/_{4}$ af Anlægssummen, Selskabets Aktiekapital er 827,912 Kr. I Driftsaaret $^{1}/_{4}$ 1893—$^{31}/_{3}$ 94 befordredes der med Banen 35,400 rejsende; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. var 528,001 Cntr. Ved Lov af $^{8}/_{5}$ 1894 gaves der $^{27}/_{9}$ 1894 Selskabet Koncession paa en Forlængelse af Banen til Gilleleje, hvortil Staten skal bidrage Halvdelen af Anlægsomkostningerne. — Ifølge Lov af $^{8}/_{5}$ 1894 er der $^{3}/_{12}$ s. A. givet 11 private Mænd (som dog repræsentere de forskellige Amtsraad, Byraad og Sogneraad) Koncession paa Anlægget af en Bane Hillerød-Frederiksværk (3 Mil lang), der anlægges ved Bidrag fra Stat, Amtsraad, Byraad, Sogneraad osv. Naar Banen er færdig (omtrent ved Udgangen af 1896), overgaar den til et Aktieselskab bestaaende af Staten og Bidragyderne.

I Hillerød findes 3 Bogtrykkerier, hvorfra udgaa „Frederiksborg Amtstidende", Frederiksborg Amts Avis" og „Frederiksborg Amts Dagblad" med Tillæg „Søndagsbladet".

Hillerød Overdrev, N. Ø. for Byen, er meget højtliggende og nu næsten overalt opdyrket. Her ligger Frederiksborg Amts næsthøjeste Punkt, Skansebakke, 255 Fod, med en meget vid og smuk Udsigt til alle Sider, Jorderne mod S., navnlig den forrige Stutterimark „Holmene", ere lavtliggende og sumpede, saa at de for en Del kun benyttes til Græsgang og Tørveskær. Paa Byens Grund ligger, Ø. for den Sandviggaard (tidligere „Tamsborg"), 12 Tdr. Hrtk., der desuden har Jorder i Frederiksborg Slotssogn; endvidere mærkes Landstedet Carlsberg med nogen Avling.

Historie: Byen Hillerøds Historie gaar egentlig ikke længere tilbage end til Christian IV's Tid; tidligere laa der kun en lille Landsby Ilskjøb. Ved Mageskiftet 1560 kom den tillige med Hillerødsholm i Frederik II's Besiddelse, og ved Frederiksborg Slots Opførelse har Byen maaske faaet Navnet Hillerød. En af Frederik II i 1568 her stiftet Skole blev allerede 1585 forflyttet til Sorø Kloster, „da man fornam, at Omgang med Hof-Betjentene gjorde Stedet mindre bekvem til Studeringer". (Se dog *S. M. Gjellerup*, Ophævelsen af Frederik II's Skole paa Frederiksborg Slot og Oprettelsen af den kgl. Latinskole i Sorø, Hist. Tidsskr., 4. R., VI, S. 474—83). Ifølge kgl. Reskript af $^{6}/_{4}$ 1606 fik 12 Gaarde i Hillerød fri Benyttelse af hele det Jordareal, som laa mellem „Slottets Kirkegaard" (nu Torvet) og Præstevangen, „imod at modtage til Logis og Opvartning det kongelige Herskabs og de fremmede Gesandters Domestikker og Tjenerskab, naar de i kongeligt Ærinde komme til Frederiksborg." Denne Forpligtelse blev dog med Tiden vanskelig at opfylde for Borgerne, hvorfor Slotskroen blev opført for kgl. Regning, og Byens ovennævnte Forpligtelse, men rigtignok ogsaa dens Ret til Handel med Spirituosa og navnlig Brugen af det ovennævnte Jordareal („Krovangen") blev henlagt til denne. Senere gik dette Areal („Vognmandsjorderne") i Aarene 1728—29 over til Vognmandslavet i Hillerød til Benyttelse (ikke til Eje); senere ere disse Jorder atter gaaede over til Staten. Hvornaar Hillerød egentlig blev Købstad, vides ikke; ved Købstædernes Matrikulering 1660 var Hillerød ikke nævnt i den almindelige Befaling, men blev medtaget ifølge et særligt kgl. Reskript $^{26}/_{2}$ 1661; 1680 fik Hillerød sin første Byfoged, tidligere var den eneste Underøvrighed en Ridefoged, der stod under den kongelige Forvalter og Lensmanden paa Frederiksborg, først efter Kroens Ophævelse 1732 fik Byen Hjemmel for fri Udøvelse af fuldstændig Købstadsnæring. I Aarene 1620—22 opførtes en Kirke i Hillerød, men den var kun lille og af Bindingsværk, og saa daarligt bygget, at den blæste om i en Storm faa Aar efter (vistnok $^{25}/_{11}$ 1625), hvorefter Menigheden fik Lov til at holde Gudstjeneste i en af Staldbygningerne ved Slottet og fra omtr. 1630 blev henvist til Slotskirken, som fra først vist kun var bestemt for Hoffet og Slottets Beboere. Slotspræsterne boede paa Slottet; først 1655, da Herløv blev føjet til som Anneks, blev Præstekaldet ordnet i sin nuværende Skikkelse. Hillerød havde ogsaa fra gammel Tid haft Ret til at holde 24 Køer paa Græs i Gribskov; men ved Aaret 1770 ønskede Staten at afløse Græsningsretten mod at overlade Byen ca. 288 Tdr. Ld. af Grønholt Overdrev; Byen krævede imidlertid yderligere 100 Læs Gærdsel af Skoven til Indhegning, men fik sluttelig i Stedet udvist Tørvemasse til 100 Læs aarlig i store Dyrehave, hvilke uddeltes blandt Byens Grundejere, og ligeledes udstykkedes de 288 Td. Ld. til Grundejerne i Forhold til Ejendommenes Størrelse. Allerede omtr. 1799 ønskede dog Staten at fritages for Tørveleverancen i store Dyrehave og gav som Erstatning omtr. 130 Td. Ld. af Stutterijorderne, „Holmene", imod en aarlig Afgift af 290 Rd. til Staten. Indtil 1846—47 var der ingen kommunale Skatter paalignede i Hillerød paa Grund af de temmelig betydelige særlige Indtægter (Nettoindtægten af Holmene og Forpagtningsafgiften af et Areal til venstre for Frederiksborgvejen, nemlig den saakaldte Piskerbakke eller Frydensbergslette, nu under Hillerødsholm), som tilflød Byens Kasse paa den Konto, hvoraf de særlige Udgifter, der paahvilede Grundejendommene, skulde afholdes. Byen har lidt meget, dels ved Pesten, som rasede der 1654 og 55 (1658—59 var den besat af de svenske Tropper), ligesom den ogsaa var der 1711, dog kun i mindre Grad, dels ved Ildebrand, saaledes 1698, 1733 og Natten 10—11. Maj 1834, hvilken sidste Brand især har bidraget til helt at forandre Byens Udseende. I 19. Aarhundrede har Byen udvidet sig ret anseligt, først V. for Søen lige oppe til Slottet, og senere, efter at Jærnbanen er kommen, mod S. Ø., hvor der er opstaaet et helt nyt Kvarter. Ligesom Hillerød skylder Slottet sin Herkomst, er det ogsaa stadig det, der har givet Byen dens vigtigste Tiltrækning og en Del af dens Velstand; i Aarene 1849—59 boede Frederik VII jævnlig paa Frederiksborg; den store Brand i Decbr. 1859 afstedkom derfor et ikke ringe Tab for den lille By; men Genopførelsen af Slottet skaffede Byen en Del Arbejde, og nu øver det genoprejste Slot med sit nationalhistoriske Museum endnu mere Tiltrækning end før. — I Aarene 1581—1623 er der efter Sigende slaaet Mønt i Frederiksborg. I Hillerød fødtes 1805 Biskop P. C. Kierkegaard.

Litt.: „Optegnelser om H. By og dens nærmeste Omegn i ældre og nyere Tid", af N. P. W. i „Underholdende Læsning", Hillerød 1868—69, og „Tillæg til Søndagsbladet", 1870.

Frederikssund

øbstaden Frederikssund, i Lynge-Frederiksborg Herred, ligger 55^0 50′ 19,$_{31}$″ N. Br. og 0^0 3′ 24,$_{47}$″ V. L. f. Kbh. (taget fra Kirketaarnet), i en flad Egn ved Roskildefjord, 5 Mil N. V. for Kjøbenhavn (5,$_2$ Mil ad Jærnbanen) og 2 $^1/_2$ Mil S. V. for Hillerød. Hovedgaderne ere Strand- og Østergade, der gaa i en nordlig Bue.

Byens Købstadgrund udgjorde 1895 610,216 □ Al. (c. 44 Tdr. Ld.); den havde s. A. 9 Gader og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 172 ($^1/_{10}$ 1894 var der 193). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 609 Tdr. Ld.; deraf var i 1888 besaaet Fladeindhold 319, Afgræsning 232, Have 21, Byggegrunde osv. 20, Hegn 15 Tdr. Ld. Den Samling Huse, der ligger V. for Byen og hovedsagelig bebos af Fiskere, kaldes *Skyllebakken*. Den saakaldte *Blød*, S. for Byen, omtr. 80 Tdr. Ld., er en 1869 inddæmmet og udtørret Arm af Roskilde Fjord.

Ved Lov af $^{12}/_4$ 1867 henlagdes største Delen af Landsbyen Udesundby (500 à 600 Indb.) under Frederikssund Købstad (Grænserne fastsattes af Indenrigsministeriet ved Bekendtg. af $^3/_8$ s. A.). Den øvrige Del af Udesundby Sogn i Lynge-Frederiksborg Herred, det saakaldte „Udesundby Landdistrikt“ (s. d.), hører med Hensyn til Fattigvæsen og Skolevæsen under Frederikssund, til hvis Kirke Indbyggerne fremdeles søge, men har i andre kommunale Anliggender sit eget Distriktsraad.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1894 2,371,871 Kr. (Antal af Forsikringer 193).

Af **offentlige Bygninger og Institutioner** nævnes:

Kirken i den østl. Udkant af Byen, tidligere Udesundby Kirke, opført af flækket Kamp og Mursten, med en senere smagløs Tilbygning af gule Mursten, paa den nordre Side, der stammer fra 1744, det Aar, da Frederikssund blev henlagt til Udesundby Kirke. Smuk Prædikestol fra Frederk III's Tid (paa Baldakinen Eredr. III's Navnetræk og Aarstallet 1654); i Skibet hænger en antik Broncelysekrone og et tremastet Skib (med Navnet „Frederikssund“). Lille Orgel. I nordre Tilbygning et Epitafium fra 1655, saa vidt det vides over en Pastor Nielsen († 13. Okt. 1657) og Hustru.

Paa Kirkegaarden, som i den allersidste Tid er bleven udvidet mod Ø., er (1890) opført et **Ligkapel**.

Raadhuset paa Torvet, nyt opført, paa det gamles Sted, i gotisk Stil 1887 efter Tegn. af F. C. Hansen, indeholder Retslokale samt Arrester til 9 Arrestanter.

Byen har kun een offentlig Skole, **Frederikssunds Borgerskole** (organiseret 1887), hvorved er ansat 1 Inspektør, 2 faste Lærere og 2 faste Lærerinder samt 1 Timelærerinde; Drenge- og Pigeskolen er adskilt, saaledes at Drengene benytte den gamle Skole paa Torvet, medens Pigerne benytte den forhenværende Udesundby Skole paa Skolebakken. Desuden har Byen en **teknisk Skole** (opført 1894) og en privat Realskole.

Desuden mærkes **Posthuset**, der er opført 1895 for Enden af Strandgade, Ø. for Torvet, **Fattighuset, Gasværket** (taget i Brug $^1/_{11}$ 1893). Der er intet Vandværk.

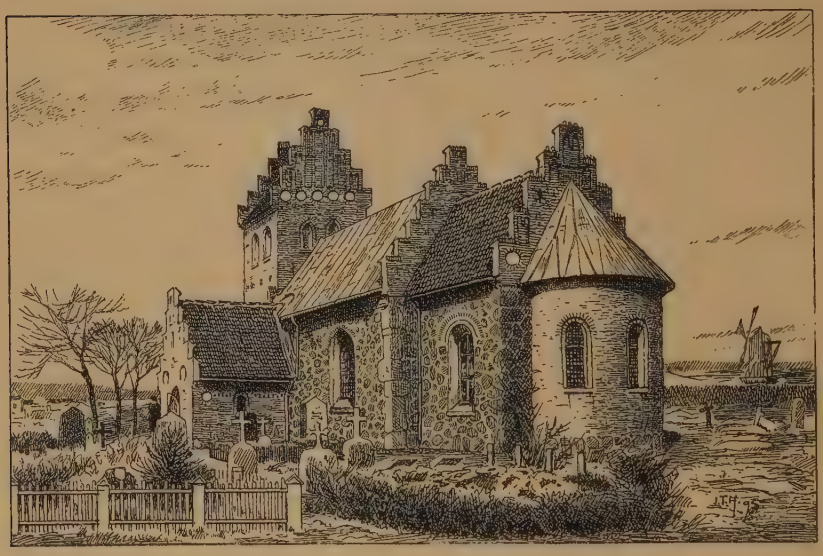

Frederikssunds Kirke.

N. V. for Byen ligger **Frederikssunds Amtssygehus** med Epidemihus (Sygehuset har 16, Epidemihuset 36 Senge), for Slangerup By og Landsogn, Slagslunde og Strø Sogne samt det Herredsfogden i Frederikssund underlagte Landdistrikt.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen $^1/_2$ 1890 1828; 1801 havde Byen 262, 1840: 370, 1860: 763, 1880: 1506 (efter Udesundbys Indlemmelse). Efter Erhverv fordelte Folkemængden 1890 sig i følgende Grupper: 659 levede af Industri, 515 af Handel og Omsætning, 293 af immateriel Virksomhed, 90 vare Jordbrugere, 35 Fiskere, 11 søfarende, 4 Gartnere, 104 levede af andre Erhverv, 82 af deres Midler, 29 nød Almisse, og 6 hensade i Straffeanstalter. Efter Indlemmelsen af Udesundby er

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave

FREDERIKSSUND.

Eftertryk forbydes.

Udført af V.E.A. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C. Gad.
1895.

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

Jordbruget, ved Siden af Handel (især med Korn) og Haandværksdrift, ogsaa blevet et Hovederhverv. Byen driver nogen Skibsfart, navnlig paa Norge.

Af de fremmede Varer, der fortoldedes i 1894, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 1132 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer 847 Pd., uldne Manufakturvarer 2478 Pd., Vin 859 Pd., andre Spirituosa à 8^0 45 Vrtlr., Kaffe 507 Pd., Tobaksblade og Stilke 8307 Pd., Stenkul 658 Clstr. og 8443 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 20,009 Pd., Tømmer og Træ 507 Clstr. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Ved Udgangen af 1894 var der ved Frederikssunds Toldsted hjemmehørende 33 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af $160,_{72}$ Tons. Vareomsætningen med Udlandet beskæftigede s. A. for Indgaaende 46 Skibe med 3205 Tons Gods, for Udgaaende 37 Skibe uden Ladning.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde i 1894, efter Fradrag af Godtgørelser, 15,043 Kr. Krigsskatten af Vareindførselen 342 Kr., i alt 15,385 Kr. (ca. 1800 Kr. mere end i 1893). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 14,306 Kr. (ca. 6928 Kr. mere end i 1893).

I Frederikssund afholdes Markeder med Heste og Kvæg i Jan., Febr., Marts, April, Juli, Okt. og Dec.; endvidere er der Torvedag med levende Kreaturer den 2. Onsdag i hver Maaned, og hver Lørdag Torvedag med Kød, Flæsk osv.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes 1 Uldspinderi, 1 Savskæreri, 1 Andelssvineslagteri, 1 Mineralvandsfabrik. Byen har 2 Hoteller og flere Gæstgiverier.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 154 Heste, 247 Stkr. Hornkvæg (deraf 141 Køer), 74 Faar, 8 Geder og 252 Svin.

Der er i Byen en Borger- og Haandværkerforening, som har bygget et „Alderdomsasyl“ med dels Friboliger, dels Boliger mod en billig Leje til ældre Borgere og deres Enker.

Byens Øvrighed bestaar af Borgmesteren, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Horns Herred. Byraadet bestaar foruden Formanden af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet; b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; c) for Fattigvæsenet; d) for Brolægningsvæsenet; e) for Gasværket; f) for Tilsyn med Købstadens faste og løse Ejendomme; g) for Alderdomsunderstøttelse.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1893: Skatter 28,730 Kr. (deraf Grundskat 1339, Husskat 1332, Formue- og Lejlighedsskat 23,621 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 2451 Kr., Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 1550 Kr., Indtægt af Aktiver 915 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Stat 563 Kr., Bidrag til Amtet 547 Kr., Bidrag til Amtsskolefonden 463 Kr., Byens Bestyrelse 1805 Kr., Fattigvæsen 4862 Kr., Alderdomsunderstøttelse 3342 Kr., Skolevæsen 9238 Kr., Rets- og Politivæsen 3243 Kr., Medicinalvæsen 489 Kr., Gader og Veje 402 Kr., Gadebelysning 212 Kr., Vandforsyning 79 Kr., Renlighed 752 Kr., Brandvæsen 78 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1893 134,333 Kr. deraf i faste Ejendomme 117,233 Kr.; Kommunens Gæld var 115,248 Kr. For Aaret 1895 er Skatteprocenten paa Formue og Lejlighed $4\,^{8}/_{10}$ pCt., den anslaaede Indtægt er 631,701 Kr., heraf er skattepligtig Indtægt 557,300 Kr.

Byen har et Brandkorps, der er organiseret ifølge Lov af $^{21}/_{3}$ 1873. Under Brandkorpset hører en Ordensafdeling.

I Spare- og Laanekassen for Frederikssund (oprettet $^{31}/_{12}$ 1868) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes Tilgodehavende 712,703 Kr., Rentefoden $3^{1}/_{2}$—4 pCt., Reservefonden 30,000 Kr., Antal af Konti 2983. — I Sparforeningen (oprettet $^{4}/_{7}$ 1880) var Sparernes Tilgodehavende 10,000 Kr., Rentefoden 1 pCt., Reservefonden 0 og Antal af Konti 916. Desuden har Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse en Filial her.

Havnen har for en Snes Aar siden eller mere undergaaet flere Forandringer og Forbedringer. Selve Havnebassinet er 10 F. dybt og er 86 F. fra N. til S. og 84 F. fra Ø. til V. med en 50 F. bred Indsejling mod V.; det er mod N. og Ø. omgivet af Træbolværk, mod S. med en Arm af en med Kampesten udfyldt Pælebro, ved hvis Sydside der er anlagt en Baadehavn med 5 à 6 F. Dybde. Paa Havnepladsen (omtr. 15,000 □ Al.) viser den ene af de 4 Gaslygter rødt Lys ud over Fjorden. Havnevæsenet ledes af et af Byraadet nedsat Udvalg (bestaaende af Borgmesteren og 4 valgte Medl.), under hvilket staar en Havnefoged. Havnekassen ejede $^{31}/_{12}$ 1893 18,931 Kr. og skyldte 7162 Kr.; dens aarl. Indtægt er omtr. 2700 Kr. — I Frederikssund bo 2 ved Lodseriet ansatte Lodser, der lodse Skibe sydpaa til Roskilde og nordpaa til Rørvig; men der er ingen Lodstvang.

Frederikssund hører til 2. Landstingskreds og til Frederiksborg Amts 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører under Frederiksborg Amtstuedistrikt og under Frederiksborg Lægedistrikt, samt har 1 Apotek. Den er Sessionssted for Lægderne 85—88, 106, 107, 115—123 og 130 af 1. Udskrivningskreds.

Ved Toldvæsenet er ansat 1 Toldforvalter og 1 Toldassistent, ved Postvæsenet 1 Postmester (og 1 Ekspedient), der tillige er Bestyrer ved Telegrafstationen. Der er Telefonstation, som staar i Forbindelse med Kjøbenhavn og Hillerød.

Anlægget af Frederikssundbanen blev ifølge Lov af $^{23}/_{5}$ 1873 overdraget til det sjællandske Jærnbaneselskab paa den Betingelse, at den skulde udgaa fra et Punkt paa Nordbanen; først da dette Punkt ved Lov af $^{24}/_{5}$ 1875 forandredes til Frederiksberg, paatog Selskabet sig Anlægget af Banen, der aabnedes $^{17}/_{6}$ 1879; ved Købet af de sjællandske Jærnbaner (Lov af $^{2}/_{7}$ 1880) blev ogsaa denne Bane Statsbane. Der er regelmæssig Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Frederikssund 5 Gange dagl. og ligesaa omvendt. I Driftsaaret 1893—94 befordredes til Frederikssund 47,307, og fra Frederikssund 48,244 Personer; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Frederikssund var 294,982 Cntr. og afgaaet 169,780 Cntr.

Der er 3 Gange ugtl. Dampskibsforbindelse mellem Frederikssund og Nykjøbing S. over Frederiksværk (1893—94 ankom 1343, og afgik 936 Personer; af Gods ankom 968, afgik 228 Centner).

I 1868 er der i Stedet for den tidligere Færgeforbindelse mellem Horns Herred og Frederikssund blevet anlagt over Roskildefjord en Pontonbro, Kronprins Frederiks Bro (aabnet 3. Juni 1868), der kostede omtr. 140,000 Kr. (hvoraf omtr. 56,000 tilvejebragtes ved Aktier, Resten ved Laan). $^{1}/_{4}$ 1888 overgik den til Frederiksborg Amtsraad, og Overfarten er nu fri; indtil den Tid udgjorde Bropengene omtr. 12,000 Kr. aarlig.

Historie. Frederikssund var tidligere Ladeplads for Købstaden Slangerup og opstod, da Frederik II 14 Maj 1578 gav Borgerne i denne By, som efter Sagnet skal have staaet i Forbindelse med Isefjord gennem Vigen og senere Aalobet forbi Græse Mølle, en Forbindelse, der efterhaanden var bleven tilstoppet, Frihed til at gøre Oplag med deres Varer paa Bakken ved Udesundby eller, som Stedet kaldtes, Sundby Færge. Stedet benyttedes meget af Frederik II, idet han lod en stor Del af de Materialier, der brugtes ved Opførelsen af Frederiksborg Slot, føre til Sundby Færge, hvorfra de saa besørgedes videre af Bønderne. Senere skal Byen være bleven kaldt Falkenberg, men hvorfra dette Navn stammer, vides ikke*). Navnet Frederikssund skal stamme fra Frederik III's Tid, da Byen 1665 fik Toldstedsret og Købstadsrettigheder, og den begyndte efterhaanden at kappes med sin Moderby, Slangerup. Under Christian VI blev Byen 1744 som omtalt (S. 47) henlagt til Udesundby Kirke i Stedet for som tidligere til Slangerup Kirke; 1809 ophævedes Slangerup, under hvis Byfoged Frederikssund hidtil havde staaet, som særegen Købstadskommune, og Frederikssund fik sin egen Byfoged. Fra et Par Hundrede Indbyggere ved 19. Aarh's Begyndelse voksede den jævnt, en betydelig Udvidelse fik den ved Foreningen med Udesundby, og Anlægget af Broen til Horns Herred samme Aar, Forbedringen af Havnen og endelig Anlægget af Jærnbanen har altsammen bidraget til dens Opkomst.

Lynge-Kronborg Herred.

Sogne:

Tikjøb, S. 52. — Hornbæk og Hellebæk, S. 55. — Asminderød, S. 57. — Grønholt, S. 66 Karlebo, S. 67. — Blovstrød, S. 69. — Birkerød, S. 70. — Hørsholm, S. 72.

Dette Herred, der er det nordøstligste i Sjælland, begrænses mod Ø. og N. Ø. af Sundet, mod V. af Holbo og Lynge-Frederiksborg Herreder og mod S. af Ølstykke Herred og et Stykke af Kjøbenhavns Amt (Sokkelunds Herred); Udstrækningen er omtrent 4 Mil fra N. til S., $1^1/_4$—$1^3/_4$ Mil fra V. til Ø. Det er rigt paa Skóv og Moser; af Søerne mærkes Gurre- og Sjæl Sø; ogsaa den østlige Halvdel af Esrom Sø hører til Herredet. Det er ikke meget frugtbart, og er næst Strø det Herred i Frdb. Amt, hvor der gaar flest Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk., nemlig $12^3/_4$ Tdr. i Gennemsnit. Ved Matrikuleringen er Herredets Fladeindhold ansat til 53,713Tdr. Ld. ($5,_{38}$ □ Mil, $296,_7$ □ Km.); men desuden findes der et betydeligt Søareal (over 2000 Tdr. Ld.). Ager og Engs Hartkorn samt det

*) Se Danske Atl. III, 316, og VI, 55. Her fortælles, at Byens Vaaben er en Falk med en Sten i den højre Klo og staaende paa en Gren med den venstre. Hvornaar dette Vaaben første Gang er benyttet, vides ikke; men paa Foranledning af et af Indenrigsministeriet $^{30}/_{12}$ 1885 udsendt Cirkulære til Byerne, hvori forlangtes Oplysning om Byseglene, indsendte Borgmesteren en Afbildning af Vaabenet (se S. 47; rigtignok er det her et Æble, som Falken holder i Kloen), men uden yderligere Oplysninger; derved har det faaet en Slags Autorisation, og det staar nu over Byens nye Raadhus.

halverede Skovskyldshrtk. udgjorde $^{1}/_{1}$ 1885 3337 Tdr. Folketallet var $^{1}/_{2}$ 1890 i Landdistrikterne 20,496 (1801: 11,613, 1840: 18,171, 1860: 20,576, 1880: 20,041). I Herredet ligger Købstaden Helsingør. Det danner i gejstlig Henseende eet Provsti (Provsten bor i Helsingør), til hvilket ogsaa Lillerød Sogn (Anneks til Blovstrød) i Lynge-Frederiksborg Herred hører.

Tikjøb Sogn — tidligere Sjællands største Landsogn og et af de største i Landet, indtil Hellebæk og Hornbæk Sogne udskiltes ved kgl. Res. af $^{29}/_{10}$ 1887 (allerede 1876 var en Del af Sognet henlagt under Helsingør Købstad, se S. 6) — ligger V. og S. for Helsingør og omgives af Hellebæk og Hornbæk S., Holbo Herred, Esrom Sø, Asminderød S., Øresund og Helsingør Købstadjorder. Tikjøb Kirke i vestl. Del af Sognet ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil S. V. for Helsingør og $^{3}/_{4}$ M. N. Ø. for Fredensborg. Jorderne ere for en stor Del lette og sandede, Sognet er rigt paa Skove, nemlig Statsskovene Egebæksvang, Nyrup Hegn, Kjelderis Hegn, Gurre Vang, Krogenberg Hegn (2. Kronb. Skovdistr.), Horserød Hegn og en Del af Teglstrup Hegn (1. Kronb. Distr.); ligeledes er der mange Moser og Søer, hvoraf den største er Gurre Sø (c. 440 Tdr. Ld.).

Fladeindholdet*) er 10,709 Tdr. Ld., Kreaturholdet $^{15}/_{7}$ 1893: 868 Heste 3335 Stkr. Hornkv. (deraf 2254 Køer), 870 Faar, 1967 Svin og 57 Geder. Ager og Engs Hartkorn og halv. Skovskyldshrtk. er omtr. 543 Tdr. Der er 32 Selvejergaarde med 136, 76 Arvefæstegaarde med 334, 372 Huse med 71 Tdr. Hrtk. og 112 jordløse Huse. Af Gaardene ere 9 over 12 Tdr. Hrtk. (med 163 Tdr. Hrtk). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 4087, boede i 702 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 229 levede af imm. Virksomhed, 1661 af Jordbr., 19 af Gartneri, 377 af Fiskeri, 781 af Industri (væsentlig Teglbrænderi, Skibs- og Baadebyggeri), 102 af Handel, 21 af Søfart, 633 af andre Erhverv, 111 af deres Midler, og 153 vare under Fattigv. Foruden Landbruget er altsaa Fiskeriet, der drives fra Fiskerlejerne langs Kysten, og Industrien vigtige Næringsveje; ogsaa Tørvevinding, Skovarbejde, Kostebinding osv. ere af Betydning for den talrige Husmandsklasse. Nordbanen og Landevejen fra Helsingør gennemskære Sognet.

I Sognet ligge Byerne: *Tikjøb* med Kirke, Præstegd., Hoved- og Pogeskole, Fattiggaard for Tikjøb, Helleb. og Honrbæk Sogne (opf. 1860, Maximalbelægn. 150, med en Afdeling for sindssyge), Andelsmejeri, Kro og Mølle. *Tikjøb Skovhuse. Harrishøj. Saunte* (gl. Form Safwinthe). *Jonstrup. Lille Esbønderup. Gurre* med Hoved- og og Pogeskole. *Nyrup* med Skole og Skovfogedbolig. *Reerstrup. Tibberup* med Mølle. *Espergjærde* Fiskerleje med Kro og Baadebyggeri. *Mørdrup. Skotterup*, Fiskerleje med Missionshus (opf. af Luthersk Missionsforening, 1893 tilskødet Kirkl. Forening for indre

---

*) Beskrivelsen af de tre Sogne Tikjøb, Hornbæk og Hellebæk volder ikke ringe Vanskeligheder, da der i statistisk Henseende kun paa faa Omraader foreligger Oplysninger efter deres Udskillelse. Derfor gives her Resultaterne for de 3 Sogne sammenlagte. Af Fladeindholdet, $^{16}/_{7}$ 88: 18516 Tdr., vare 7161 Tdr. Ld. besaaede (med Hvede 72, Rug 1467, Havre 2377 Byg 1485, Boghvede 24, Ærter og Vikker 9, Blandsæd til Modenh. 397, til Grøntfoder 234, Kartofler 507, andre Rodfrugter 347, Spergel og Lupiner forholdsvis meget, nemlig 239), medens der henlaa til Afgræsning 1764, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 3196, Have 235, Skov 5249, Moser og Kær 354, Heder 11, Flyvesand 41, Stenmarker 41. Byggegrunde 131, Hegn, Veje, Vandareal osv. 333 Tdr. Ager og Engs Hartkorn og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 886$^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 41 Selvejergaarde med 196 Tdr. Hrtk., 133 Arvefæstegaarde med 583 Tdr. Hrtk., alm. Fæstegaarde fandtes ikke, af Huse var der 823 med 98 Tdr. Hartk.; alle Selvejer- og Arvefæstehuse. Af Gaardene vare 12 over 12 Tdr. Hrtk. (med 225 Tdr. Hrtk.) Befolkningen udgjorde $^{1}/_{2}$ 1890 6733 (1801: 3704, 1840. 5991, 1860: 6715, 1880: 6601).

Mission), Kro og Pottefabrik. *Snekkersten* Fiskerleje med Skole, Kro, Baadehavn, Baadebyggeri, Fru Heises Rekonvalescenthjem for Børn (opr, 1894; Plads for 20 Børn), Toldkontrol, Stat. for 4. sjæll. Kystpolitidistr., Jærnbaneholdeplads. *Rørtang. Bistrup. Risby Huse. Bøtterup. Plejelt* (Plegelt, gl. Form Plegholt). Desuden Dele af *Hornbæk. Stenstrup. Saunte. Borsholm* og *Horserød* Byer (om disse se Hornbæk-Hellebæk Sogne).

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk: *Borupgd* ($27^3/_4$ Tdr. Hrtk., 338 Tdr. Ld., deraf 8 Tdr Skov, Resten Ager), *Nyrupgd.* ($19^1/_4$ Td. Hrtk., $234\ ^3/_4$ Tdr. Ld., deraf $225^3/_4$ under Gaarden; 9 Tdr. Græsning, Resten Ager, 10 Huse), *Landlyst* (21 Tdr. Hrtk., 250 Tdr. Ld., deraf 10 Eng og 5 Skov; en Del af Ejendommen ligger i Asminderød S.), *Ørsholtgd.* (c. 18 Tdr. Hrtk., 345 Tdr. Ld., deraf 12 Eng, 6 Tørvemose, 4 Krat og Hængemose, 40 Skov, 15 Fæste- og Lejehuse med 29 Td. Ld.), *Gurrehus* (17 Tdr. Hrtk., 275 Tdr. Ld., hvoraf 230 Ager og Eng og 45 til Veje, Huslodder, Park og Tørvemoser, ny Hovedbygn. 1881), *Sindshvile* ($16^5/_8$ Tdr. Hrtk., 223 Tdr. Ld. deraf ingen Eng, 5 Skov, god Tørvemose, 4 Huse), *Skovlund* ($16^1/_8$ Tdr. Hrtk., 214 Tdr. Ld., deraf 10 Have og Skov, 8 Eng, Resten Ager), *Kvistgaard* ($12\ ^3/_4$ Tdr. Hrtk., 230 Td. Ld., deraf 30 Eng, ny Hovedbygn. 1883, efter Tegn. af J. S. Abrahams; til Gaarden hører et Teglværk, der aarlig leverer 3—5 Mill. Sten); Jærbanestation; *Havegd.* ($14^5/_8$ Tdr. Hrtk., 195 Tdr. Ld. uden Eng og Skov). Af mindre Gaarde, Lyststeder, Embedsboliger osv. mærkes: *Lottesminde* Gd., *Sonnerupgd., Kathøjgd., Valdemarslund*, Skovriderbolig for 2. Kronb. Distr., *Marianelund* Kro, *Sølyst*, Gaardene *Fairyhill, Krogenberg, Sophienlyst, Nykro, Rolighed, Busserup, Dalsborg, Flynderup, Eriksholm, Ørneholm, Landlyst* Skovriderbolig for 1. Kronb. Distr., *Karlsgd*, m. m.

Tikjøb Sogn, der med Hellebæk og Hornbæk danner een Sognekommune, hører under Kronborg østre Birks og Hellebæk Birks Jurisdiktion (Fredensborg), under Kronborg Amtsstue- (Esrom) og Lægedistrikt (Helsinge), 2. Landstingskreds, Frederiksborg Amts 1. Folketingskreds, og 1. Udskrivningskreds' 152. Lægd. Tikjøb Kirke tilhører det Schimmelmannske Fideicommis. I flere af de nævnte Byer, navnlig i Espergjærde, Skotterup og Snekkersten, ligge mange Villaer for Sommerbeboere, ligesom ogsaa de faste Beboere i stor Udstrækning udleje deres Huse i Sommertiden.

Tikjøb Kirke er trods senere Tiders ukyndige Forandringer en af de smukkeste og ejendommeligste Murstens-Landsbykirker fra Middelalderen, og den Omhu, der har været anvendt paa den, peger hen paa det nærliggende Esrom Kloster. Den ældre Del, Langhuset og Koret, der ender i en lige Gavl, er opført af røde Munkesten i ren og smuk Rundbuestil, vistnok fra Slutn. af 12. eller Beg. af 13. Aarh. Langhuset er prydet med en Rundbuefrise og har paa Sydsiden en fin, slank Portal; Koret udmærker sig ved en prægtig Frise med dobbelte Rundbuer, hvis Konsoller til Dels ere modellerede som Hoveder med Kroner paa. Paa Korets nordre Side ses et af de oprindelige smalle Rundbuevinduer og i samme Gavl en Gruppe af 3 lignende Vinduer, nu tilmurede. Kirken har oprindelig haft fladt Bjælkeloft, men Hvælvinger i Spidsbuestil ere senere indbyggede. Taarn, Vaabenhus, Gavlkamme og et Sakristi (det sidste fra 1517) ere ligeledes senere tilfojede. Altertavle med Aaret 1723: Hovedfeltet bestaar af et Maleri: Nadveren; paa Alteret Malmstager fra 1681, skænkede af Skræderlavet i Helsingør; rigt udskaaren Prædikestol fra Frederik III's Tid; smuk gammel Døbefont af Sandsten fra Kirkens ældste Dage, foroven smykket med rigt romansk Løvværk og en latinsk Indskrift, der siger, at den er udført af Alexander til Christi, Jomfru Marias og alle Helgenes Ære.

Mellem Skotterup og Espergjærde tænkes opført en Kirke.

Ved det sydøstlige Hjørne af den med Skove omgivne Gurre Sø ligge de (fra 1835)

fredlyste Ruiner af det historisk bekendte *Gurre Slot* (Gorre, Gorffve, maaske af gor o: Dynd, Mosejord), som er blevet knyttet saa fast til Valdemar Atterdags Navn ved Sagnet om Tovelille og Kongens vilde Jagt; intet er vel mere gaaet ind i Folkebevidstheden end hans Ord: „Lad Gud kun beholde sit Himmerig, naar jeg maa beholde mit Gurre", og han døde ogsaa paa sit elskede Slot 24. Okt. 1375. Men Historikerne have allerede forlængst paavist, at Tovelilles Navn fejlagtig er sat i Forbindelse med Valdemar Atterdag; hun var ikke hans, men Valdemar I.'s Elskede, og de arkæologiske Undersøgelser have yderligere godtgjort, at Borgens tidlige Opførelse meget godt kan henlægges til Valdemar I.'s Tid, saa at det romantiske Sagn rykkes et Par Aarhundreder tilbage i Tiden. Udgravningerne paabegyndtes 1817 af Gurrehus's daværende Ejer, Kammerherre v. der Maase, og fortsattes senere af Skovrideren paa Valdemarslund, S. M. Bjørnsen (i Nærheden af Ruinerne staar der en Mindestøtte for ham) ved kgl. Understøttelse, og ved disse Udgravninger blottedes det firkantede Midtertaarn (Donjon), der har været den oprindelige Bygning, og Ringmuren med 4 mindre Hjørnetaarne, der er bygget senere. Ved de i de sidste Aar paa Nationalmuseets Foranstaltning foretagne yderligere Udgravninger (der endnu, 1895, ikke ere afsluttede) fremtræde Ruinerne nu langt anseligere end hidtil. I Midtertaarnet har vistnok det Kapel været indrettet, som var viet til St. Jacob, og hvortil Valdemar Atterdag gav de Relikvier, der vare skænkede ham af Paven. I Nationalmuseet gemmes en stor Del Genstande, der ere fundne ved de tidligere Udgravninger, og desuden en i Graven foran Ruinen 1888 funden mærkelig Guldring med 3 indfattede Ædelstene, som kan henføres til Valdemar Atterdags Tid. Det er først under denne Konge, vi here Slottet nævne i historiske Dokumenter, og det har vist i den følgende Tid været en ret anselig Borg; paa Erik af Pommerns Tid var Gurre endog Møntsted (paa Mønterne kaldes det „Castrum Gorge"); 1369—71 nævnes Jakob Nielsen som Høvedsmand paa Søborg og Gurre; af senere Høvedsmænd paa Gurre nævnes Oluf Bjørnsen 1376—77, Folmer Jepsen Lunge 1393, Niels Aagesen (Jernskæg) 1397, Godske Barsebek 1458—70, Torbern Arvidsen Baad 1485—97; en Fru Lisbet af Gurre nævnes ved 1508; fremdeles Laurids (?) Knob 1510, Johan Brockenhuus 1511, Oluf Daa 1523; 1525 blev Gurre lagt til Krogen, 1534 blev det mageskiftet til Biskop Joakim Rønnow, men 1535 kom det tilbage til Kronen. Fra den Tid omtr. har man ladet Bygningerne forfalde; paa Frederik II.'s Tid skal Gurre være blevet nedrevet, og Stenene ere vistnok benyttede til andre Bygninger (se *Friis*, Saml. til d. Bygnings- og Kunsth., S. 334), baade til Frederiksborg Slot og til privat Brug, senest i 19. Aarh., da alle de smaa Huse, Skovrider S. M. Bjørnsen lod opføre i Gurre By, bleve byggede af Stene fra Ruinerne (*Vedel-Simonsen*, Hist. Efterr. om de sjæll. Borge Hjortholm og G., i Ann. for nord. Oldk. 1838—39, med en Grundplan, som gengives her. *Kall-Rasmussen*, Efterr. om G. Slot, i Hist. Tidsskr. I, 467—87).

Gurre Ruiner.

Horserød Hegn udmærker sig ved sine mange Birketræer og sin hyppig forekommende Lyngbund, ligesom det ogsaa er af de faa Steder, hvor Multebærret gror. *Teglstrup Hegn* har ogsaa interessante Træer, deribl. en En (Juniperus communis), der er 11 T. i Stammens Tværsnit $1^1/_2$ F. fra Jorden og 20 F. høj. Ved *Landlyst Skovridergaard* findes 11 ægte Kastanietræer, hvoraf det største er 8 F. 9. T. i Omfang og 50 F. højt.

Paa Nyrupgaards Mark er fredlyst et fritstaaende Gravkammer fra Stenalderen. I Horserød Hegn findes 4 Langdysser.

Hornbæk og **Hellebæk Sogne** *) ere omgivne af Tikjøb S., Helsingørs Købstadsjorder, Sundet og Holbo Herred. Kirken ligger omtr. $1^3/_4$ Mil NV. for Helsingør. Kysten N. for Helsingør er for en Del bakket og høj, saaledes de skovkransede Højder ved *Julebækshusene* S. Ø. for Hellebæk og den smukke, med enkelte Løv- og Naaletræer dækkede *Odinshøj* (135 F.) N.V. for Hellebæk. Ved Nordkysten findes dæmpet og beplantet Flyvesand, nemlig Hornbæk Plantage (omtr. 430 Tdr. Ld.) og Horneby Sand. Store Dele af Sognene ere bedækkede med Skove, saaledes Klosterris Hegn og Risby

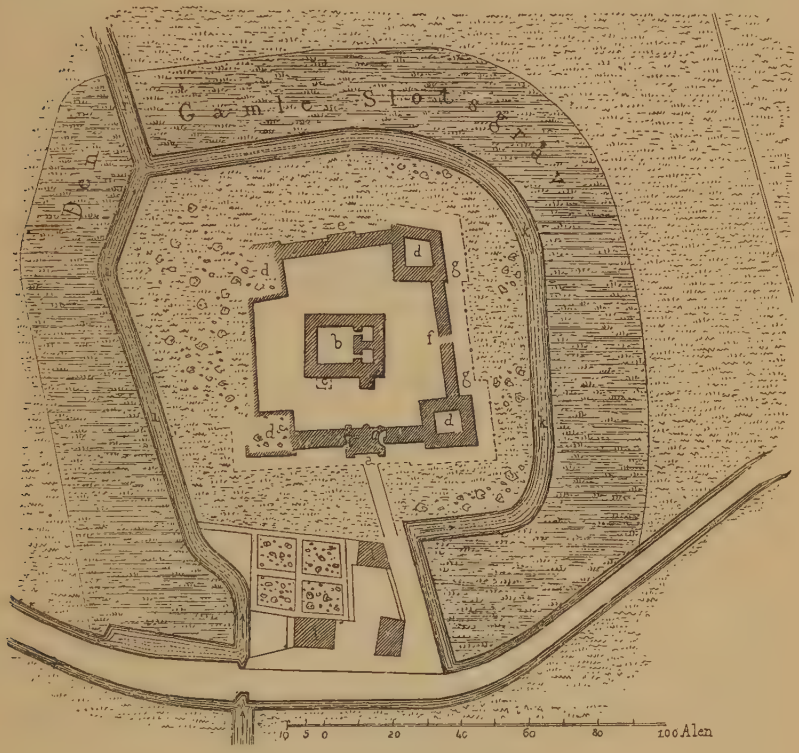

Grundplan af Gurre Slotsplads.

a. Sydl. Hovedindgang. b. Midtertaarn. c. Fundam. af Skorstene. d. Hjørnetaarne. e. Nordl. Udgang. f. En 1837 gennembrudt Aabning. g. Dossering. i. Vandløb fra lille til store Gurre Sø. k. Oprenset Del af Slotsgraven.

Vang (der tillige med Hornbæk Plantage hører til 1. Kronb. Skovdistrikt) samt Dele af Teglstrup Hegn (se S. 52), med Hammermølle Skov, og

*) Disse Sogne maa behandles under eet paa Grund af manglende Oplysninger. De, der haves, gives her. I *Hornbæk S.* var Kreaturholdet 1893: 313 Heste, 1079 Stkr. Hornkv. (deraf 721 Køer), 281 Faar, 737 Svin og 12 Geder. Befolkningen, 1/2 1890: 1582, boede i 334 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 65 levede af imm. Virksomhed, 630 af Jordbr., 3 af Gartneri, 283 af Fiskeri, 252 af Industri, 47 af Handel, 25 af Søfart, 194 af andre Erhv., 69 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv. I *Hellebæk S.* var Kreaturh.: 101 Heste, 165 Stk. Hornkv, (deraf 123 Køer), 18 Faar, 117 Svin og 7 Geder. Befolkningen, 1890: 1064, boede i 159 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 69 levede af imm. Virks., 76 af Jordbr., 12 af Gartneri, 140 af Fiskeri, 556 af Industri, 50 af Handel, 5 af Søfart, 116 af andre Erhverv, 35 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

som forskønnes ved mange smaa Skovsøer, som Bondedammen, Kobberdammen, Videløkkedam, Klare Sø, Sorte Sø osv. I det hele hører denne Egn til Danmarks skønneste. I flere af disse Søer findes der paa smaa Øer vilde Gæs om Sommeren. V. for Hammermølle Skov ligger Bøgholm Sø, S. for Hornbæk By den lille Hornbæk Sø.

Fladeindholdet er omtr. 7788 Tdr. Ld. Kreaturhold $^{15}/_{7}$ 1893: 414 Heste, 1244 Stkr. Hornkv. (deraf 844 Køer), 299 Faar, 854 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartkorn og halv. Skovskyldshrtk. er omtr. 348 Tdr.; der er 7 Selvejergaarde med 56, 58 Arvefæstegaarde med 245, 297 Huse med 34 Tdr. Hartk. og 94 jordløse Huse. Af Gaardene vare 3 over 12 Tdr. Hrtk. (med omtr. $64^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk.). Befolkningen, $^{1}/_{1}$ 1890: 2646, boede i 493 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 134 levede af imm. Virksomhed, 706 af Jordbrug, 15 af Gartneri, 423 af Fiskeri, 808 af Industri (Hellebæk Klædefabrikker, Teglbrænderi), 97 af Handel, 30 af Søfart, 310 af andre Erhv., 104 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv. Ved Siden af Jordbruget har altsaa baade Fiskeri og Industri stor Betydning, ja i Hellebæk Sogn overgaa disse to Næringsveje langt Jordbruget.

I Sognene ligge Byerne: *Hornbæk* By og Fiskerleje, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus for evang.-luth. Missionsforening, Kro, Baadehavn, Lodseri (se S. 26), Toldkontrol for Hornbæk Tolddistr., Station for 6. sjællandske Kystpolitidistr.; *Hellebæk* med Kapel, 2 Privatskoler, Kro, Hellebæk Klædefabrikker med Arbejderboliger (et 1873 stiftet Aktieselskab, der 1895 beskæftiger omtrent 200 Personer og aarlig producerer for o. 400,000 Kr. Klædevarer og 300,000 Kr. Bomuldsvarer), Toldkontrol for Hellebæk Tolddistr., Station for 5. sjæll. Kystpolitidistr. *Aalsgaarde*, Fiskerleje (ligesom Hellebækgd. hørende under Ejendommen „Kronborg Geværfabrik", det Schimmelmannske Fideicommis) med Skole, Børnesanatorium og Teglværk. *Apperup. Boderne. Ellekilde. Skibstrup. Horneby* med Horneby Fælled. *Holmene. Havreholm* med Skole og Andelsmejeri. — Desuden Dele (se S. 53) af *Stenstrup*; *Saunte; Borsholm* med Skole; og *Horserød* med Skovfogedbolig.

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Hellebækgd.*, tilh. det Schimmelmannske Fideicommis (28 Tdr. Hrtk., 737 Tdr. Ld., deraf 513 Ager og Eng, 198 Skov og 26 Byggegr. og Have); *Borsholmgd.* (14 Tdr. Hrtk., 197 Tdr. Ld., deraf 10 Skov, Resten Ager; 2 Huse); *Sauntegd.* (19 Tdr. Hrtk. 260 Tdr. Ld., hvoraf 40 Tørvemose og 3 Plantage; 4 Huse). Af andre Gaarde nævnes *Nordskovgd.* med Mølle, *Nørregd.*, *Højgd.*, *Askegd. Rosendal*, m. m.

Hornbæk og Hellebæk Sogne, der med Tikjøb S. danne een Sognekommune, høre under samme Jurisdiktion, Amtstuedistr., Lægedistr., Landstings- og Folketingskreds som Tikjøb Sogn, og til 1. Udskrivningskreds' 151. Lægd. Hornbæk Kirke ejes af Staten; Annekset Hellebæk har ingen Kirke, men et Kapel, der ejes af det Schimmelmannske Fideicommis. Langs Strandvejen fra Helsingør til Hornbæk ligge mange Villaer, hvoribl. adskillige smukke og kostbare, og der udfoldes i det hele et livligt Sommerliv her ligesom i Tikjøb Sogn.

Hornbæk Kirke er en nyere, smuk og rummelig Murstenskirke, opført 1737 med et lille blytækket Taarn, store rundbuede Vinduer og fladt Bjælkeloft. Altertavlen har et Maleri af C. V. Eckersberg: Jesus og den samarit. Kvinde (et sjældent, i antkvar. Henseende mærkeligt Krucifiks af forgyldt Kobber med indfattede Bjærgkrystaller, der stod paa Alteret, findes nu i Nationalmuseet); Døbefonten af Granit er fra den senere Middelalder; en klodset Træbaldakin over den bærer Aaret 1780. Vistnok allerede fra 16. Aarh. har her været en Kirke; men den blev ødelagt ved

Storm og Uvejr, hvorfor Beboerne opførte en ny og 1672 fremkaldte en Befaling til Sognepræsten i Tikjøb om herefter som tilforn at betjene Hornbæk Kirke.

Hammermøllen, de nuv. „Hellebæk Fabrikker" (se S. 56) blev anlagt ved Aar 1600 som en Kobbermølle og Grovsmedje og var i de næste Aar undertiden i Privatmænds Eje; saaledes var den en kort Tid i Hænderne paa Kobbersmed Henrik Ehm, der fra 1656 havde haft en Kobbermølle ved Kronborg, men 1659 ombyttede den med Hammermøllen (Ehm ejede ogsaa en Tid Holmegaard ved Hornbæk, som han 1662 skødede til Eiler Holck til S. Elkjær, Kommandant paa Kronborg); han havde den dog kun til 1664. Hammermøllen blev nogle Aar senere omdannet til Geværfabrik af Staten, under Navnet „Kronborg Geværfabrik" (Peter Westhof fik 1669 kgl. Brev paa at drive den som saadan); men den forfaldt i de næste Aar og var paa forskellige Hænder, snart som Forpagtning, snart som Eje (flere Gange var den endogsaa nedlagt), indtil Krigskommissær Stephen Hansen fik den 1743 og bragte den i Vejret; 1765 købte Staten den af ham for 120,000 Rd.; men $^3/_5$ 1769 solgtes den igen til Baron (senere Greve) C. E. Schimmelmann for 70,000 Rd. (efter at der Aaret i Forvejen havde været Tale om at sælge den til Joh. Fr. Classen); $^1/_4$

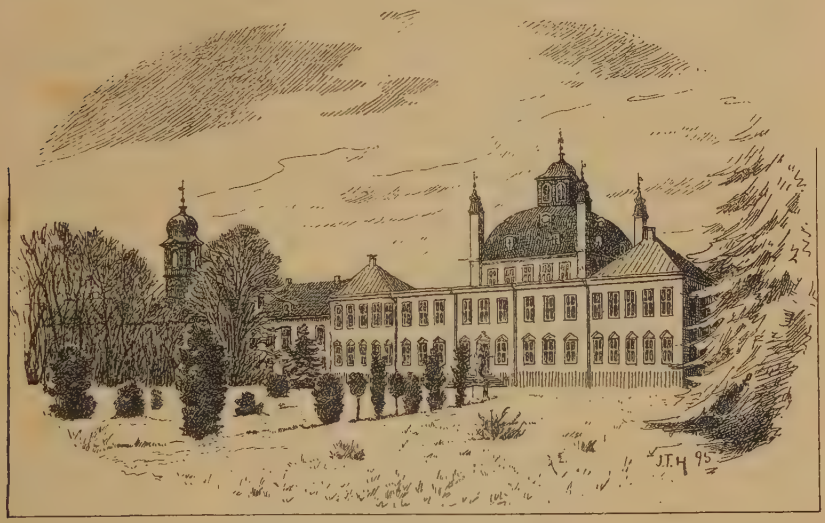

Fredensborg Slot set fra Haven.

1870 blev Geværfabrikken nedlagt, da Hammermøllen med Vandværk, Bevilling paa Krohold og Brændevinshandel bortsolgtes af Fideicommiset, og faa Aar efter oprettedes Klædefabrikken.

Per Ly i *Borsholm* (opr. Birgersholm), Væbner, nævnes 1485.

Asminderød Sogn omgives af Tikjøb S., Esrom Sø, Annekset Grønholt S., Karlebo S. og Øresund. Kirken mod S. V. i Sognet ligger henved 2 M. S. V. for Helsingør, og 1 M. N. Ø. for Hillerød. Den midterste Del af Sognet er temmelig bakket og har mindre gode Jorder, de andre Dele ere ret frugtbare. Statskove ere Danstrup Hegn, Knorrenborg Vang, Fredensborglund og Laveskov (2 Kronb. Skovdistr.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888 9139 Tdr. Ld.; heraf var besaaet: 4003 Tdr. (med Hvede 31, Rug 896, Byg 901, Havre 1226, Boghvede 3, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenhed 217, til Grøntfoder 361, Kartofler 192, andre Rodfrugter 147, Spergel og Lupiner 13 Tdr.), medes der henlaa til Afgræsning 1037, Høslæt, Brak, Eng, m. m, 2119, Have 201, Skov 1283, Moser og Kær 153, Stenmarker 24, Byggegrunde 105,

Hegn og Veje 214. Kreaturhold 1893: 806 Heste, 2784 Stkr. Hornkv. (deraf 1857 Koer), 823 Faar, 1849 Svin, 27 Geder. Ager og Engs Hartkorn og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885 649 Tdr. Der var 13 Selvejergaarde med 100, 131 Arvefæstegaarde med 462, 432 Huse med 85 Tdr. Hrtk., og 112 jordløse Huse. Af Gaardene vare 5 over 12 Tdr. Hrtk. (med 100 Tdr.). Befolkningen $^1/_2$ 1890: 4183 (1801: 2483, 1840: 3534, 1860: 4242, 1880: 4139), boede i 781 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 310 levede af imm. Virksomhed, 1651 af Jordbrug, 19 af Gartneri, 326 af Fiskeri, 898 af Industri, 224 af Handel, 3 af Søfart, 377 af andre Erhv., 263 af deres Midler og 412 vare under Fattigv. Foruden Landbruget er altsaa Industri og Fiskeri vigtige Næringsveje; ogsaa Skovarbejde og Tørvevinding maa tages i Betragtning. Nordbanen og Landevejene til Fredensborg og Helsingør gennemskære Sognet.

I Sognet:

Fredensborg Slot og **By**, beliggende ved Østkysten af Esrom Sø. Slottet, der ligger højt og er omgivet af Skove og Parkanlæg samt den efter Slottet opkaldte lille Flække, er bygget efter italienske og franske Forbilleder, navnlig Slottet i Versailles, med hvide Mure og mange Vinduer og indtager et ret anseligt Rum med alle sine Tilbygninger. Hovedbygningen er to Stokværk høj foruden Kælderen, har en kobberdækket Kuppel med 4 Skorstene, der se ud som smaa Spir, paa Hjørnerne, og brede Stentrapper for Indgangen saavel mod Haven som mod Gaarden. Foran Slottet mod S. ligger den ottekantede, med lavere Bygninger omgivne Slotsplads med Fredens Billedstøtte i Midten. Ø. for Slottet ligger Kirken, bygget i samme Stil som Slottet, med Taarn. N. og V. for Slottet, mellem dette og Esrom Sø, strækker sig den store Slotspark, vist den smukkeste Park i Danmark, med storartede Alleer og prægtige Anlæg, hvoraf nogle i gammel fransk Stil, men de fleste dog nu efter engelsk Mønster, og en Mængde Billedhuggerarbejder, hvoraf mange af Joh. Wiedewelt. Slottet er nu Hoffets Sommerresidens (se nærmere under Slottets Hist.).

Fredensborg By, med $^1/_2$ 1890 117 Gaarde og Huse og 790 Indb. (1801: 443, 1840: 618, 1860: 758, 1880: 795), bestaar for en stor Del af Landsteder og Boliger for Pensionister og andre Folk, der have trukket sig tilbage, men har ogsaa en Del handlende og Haandværkere, er Tingsted for Kronborg østre Birk og Hellebæk Birk og Bolig for Birkedommeren, har et 1857 opført Ting- og Arresthus med Kontorer for Birkedommeren og Arrester for 21 Arrestanter, Kommuneskole, Realskole, Betalingsskoler, Dronn. Louises Børneasyl (opr. 1865), en 1866 opført Fattig- og Forsørgelsesanstalt (Maksimalbelægn. 108), der da blev slaaet sammen med det Winterfeldt-Vossiske Hospital,*) Apotek, Missionshus (opf. 1893), Hegels Rekreationshjem (opr. 1891), er Valgsted for Frederiksborg Amts 2. Folketingskreds, har Postkontor (med 1 Postmester og 1 Ekspedient), Telegraf- og Telefonstation, 2 Hoteller og er Station paa Helsingørbanen ($5_{,9}$ Mil fra Kbh.). Byen har ingen Kirke, men benytter Slotskirken.

Desuden i Sognet Byerne: *Asminderød* med Kirke, Præstegd., Skole og Kro. *Veksebo* med Skole. *Endrup* med Mølle. *Danstrup* med Skovfogedbolig og Mølle. *Langerød*. *Højsager*. *Bostrup*. *Søholm*. *Nybo*. *Toelt* (Tuelt, gl. Form Totæholt) med Skole. *Langstrup* med Skole. *Roland*. *Dagelykke* med Skole og Mølle, *Sletten* Fiskerleje med Skole, Kronprinsesse

*) Den *Winterfeldt-Vossiske* Stiftelse; opr. ved Bestræbelse af Admiral J. B. Winterfeldt og Kammerraad J. Fr. Voss, traadte i Virksomhed 1830; Fundatsen fik kgl. Bekr. $^{27}/_9$ 1831; Bygningen udvidedes og istandsattes 1845 og havde 1855 Plads til 32 Lemmer (se *V. Seeger*, Bidr. til Asminderød og Grønholt Sognes Fattigvæsens Hist. i Tidsrummet 1738—1867, Helsingør 1893).

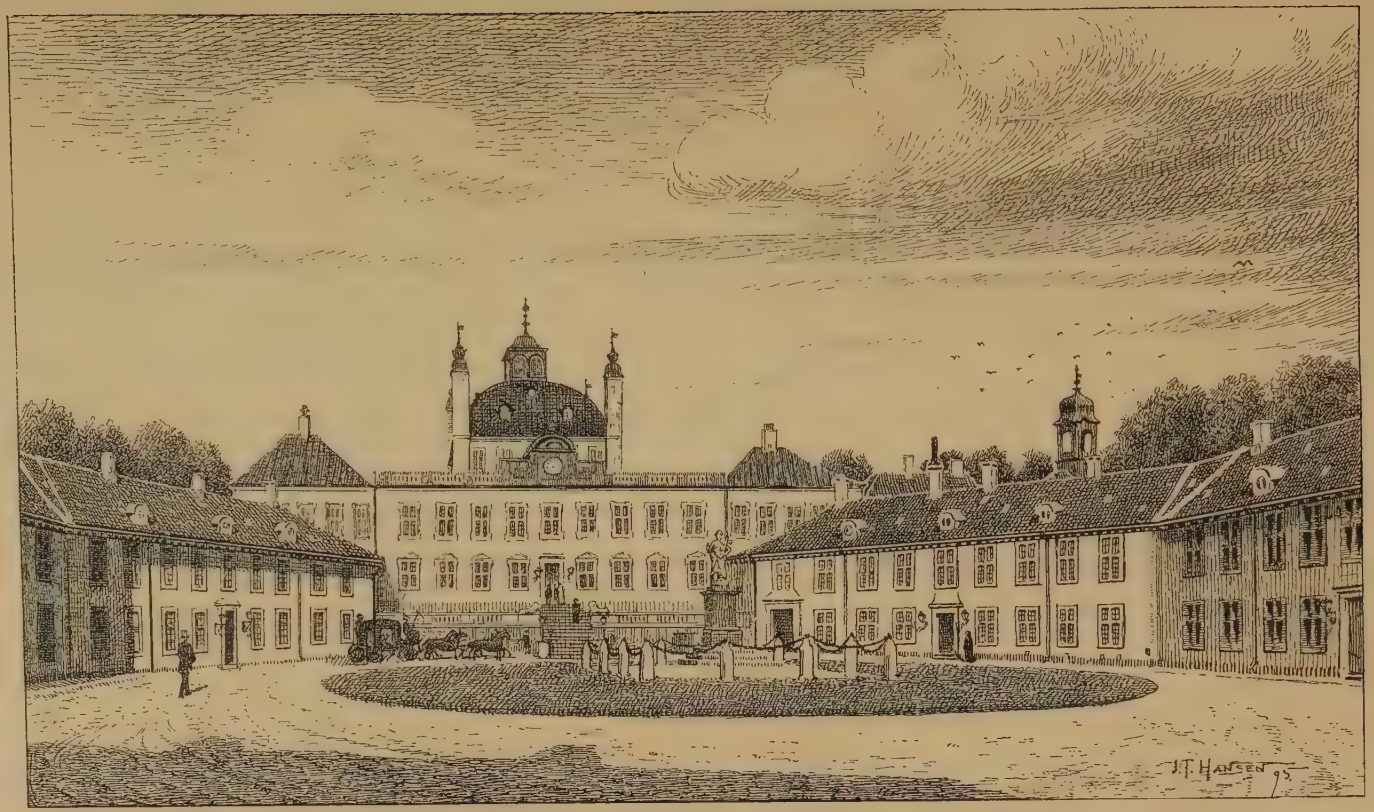

Fredensborg Slot set fra Gaarden.

Louises Børneasyl (opf. 1881) og Kro, (i Nærheden *Søvang*, Rekreationshjem for ubemidlede svagelige Kvinder). *Øverste* og *nederste Torp*. *Humlebæk* Fiskerleje og Ladeplads med Kapel, Havn, Kro, Skibs- og Baadebyggeri, Toldkontrolsted, Station for 3. sjæll. Kystpolitidistr.

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Kraagerup* (36 Tdr. Hrtk., 405 Tdr. Ld. Ager, hvoraf 267 drives under 25 Huse, samt 93 Tdr. Ld. Fredskov, Arvefæstegodset udgør $27^5/_8$ Tdr. Hrtk. i flere Sogne, $23^3/_8$ i Tikjøb S.), *Lerbjærggd.* (23 Tdr. Hrtk., 235 Tdr. Ld., deraf 180 Ager, 55 Eng; o. 35 Tdr. Ld. i Karlebo S.), *Endrupgd.* ($13^3/_8$ Tdr. Hrtk., $142^1/_3$ Tdr. Ld., ingen Skov). Af mindre Gaarde: *Blaakulsgd.*, *Tulstruplund* (tidligere Urbanslyst), *Veksebogd.*, *Nybogd.*, *Rennebjærggd.*, *Strandmosegd.* (paa Teglværket her var Digteren Kaalund Bestyrer i 3 Aar til 1856, da det nedlagdes).

Asminderød Sogn, der med Annekset Grønholt danner een Sognekommune, hører under Kronb. Amtstue- og Lægedistrikt, til 2. Landstingskreds og til Frdb. Amts 2. Folketingskreds, samt til 1. Udskrivningskreds' 147. (Sognets nordre Del: Danstrup, Endrup, Humlebæk, Langerød, Nybo, Sletten, Søholm, Toelt, Veksebo, Øverste Torp) og 148. Lægd (Sognets søndre Del: Asminderød, Bostrup, Dagelykke, Fredensborg, Langstrup, Roland). Kirken ejes af Enkepastorinde Raae. For Pastoratet Asminderød-Grønholt er ansat, foruden Sognepræsten, en residerende Kapellan, der bor i Humlebæk.

Asminderød Kirke er oprindelig en Granitbygning i Rundbuestil uden Taarn; det meget store Taarn og en stor Tilbygning (den sidste vist først fra Slutn. af 18. Aarh.) paa Skibets søndre Side samt nogle mindre Tilbygninger paa nordre Side ere af Teglsten og senere tilføjede. Korets Gavlmure ere prydede med smukke Blindinger. Skibet har 4 Krydshvælvinger med svære Piller af Teglsten. Den udskaarne Altertavle har Aaret 1658; Prædikestol med Christian IV's Navnetræk. Paa 2 af Stolestaderne staa Navnene Hans Rostgaard og Kirsten Pedersdatter, der have skænket et Legat til Sognet. I Taarnets nordre Væg er der indmuret en gammel Ligsten. Den mindste Klokke er støbt 1511 af Johannes Fastenove (den store er fra 1553) — Paa Kirkegaarden ligge Balletmester A. Bournonville og Digteren Fr. Paludan-Müller begravede.

Humlebæk Kirke er opført 1868 ved frivillige Bidrag fra Omegnens Beboere (Efter Tegn. af Arkitekt Tvede) i Rundbuestil med Taarn og Hvælving; Altertavle af Dorph; Døbefont skænket 1895 af Helligaandskirken i Kbh.

Paa det Sted, hvor nu Slotskroen ligger, fandtes i 17. Aarh. en Ladegaard *Østrup*, som tillige med en anden nærliggende Gaard *Ebbekjøb* ejedes af Dronning Sophie Amalie, der ofte om Sommeren boede der. Ebbekjøb var dog allerede før Midten af 18. Aarh. revet ned (kun Ebbekjøb Vang i Nærheden af Frederiksborg minder endnu om den). I 1660'erne ejedes Østrup „kvit og frit", af Dronningens Kammertjener, senere Baron Jacob de Petersen, som 1670 solgte Gaarden til Ulr. Fredr. Gyldenløve, der atter afhændede den 1678 til Christian V. Baade denne og Sønnen Frederik IV besøgte ofte Stedet paa Grund af dets Skønhed, og den sidste lod kort efter sin Tronbestigelse foretage nogle Byggearbejder paa Østrup (et nyt „Lysthus"). Men det hele blev ham dog snart for trangt, og da den kostbare store nordiske Krig lakkede mod Enden, virkeliggjorde han sin længe nærede Plan at bygge et Lystslot der, idet han 20. April 1719 befalede at nedrive „Sparepenge" ved Frederiksborg og lade Stenene føre til Østrup; s. Aar blev Grundvolden lagt, og 1720 tog man fat paa Opførelsen af Hovedbygningen, der har staaet færdig ved Beg. af 1722. Indtil da var Bygningen bleven kaldt „Østrup Slot", først paa Kongens Fødselsdag, 11. Oktober 1722, fik den Navnet **Fredensborg***). Slottet var færdigt 1724. Arbejderne vare ledede af Bygmestrene Joh. Konr. Ernst og Joh. Corn. Krieger, men Hovedbygningen var opført af Marcantonio Pelli. Det var en firkantet, ikke videre stor Bygning kun med 80 Fod

*) Det er altsaa ikke rigtigt, at Navnet stammer fra 1720, da Freden blev sluttet, heller ikke at denne Fred blev sluttet paa Fredensborg (Traktaten er dateret fra Frederiksborg), skønt man i Kuppelsalen endnu viser en Stjerne i Stenene, der skal betegne det Sted, hvor Traktaten blev underskrevet (man har ment, at Gulvet i Salen er fra „Sparepenge", og dette skulde da muligvis forklare Stjernen).

FREDENSBORG
100 50 0 1 2 300 Meter
100 50 0 1 2 3 4 500 Alen
ESROM SÖ
Kongebroen
Fr. V's Støtte
Terrasene
Kilde
Skipperhuset
Bellahöj
Russisk Portal
Nordmandsdalen
Hildsepladshöj
Dybeallëen
INDHEGNINGEN
Dronningens Bakke
Rundeallëen
Græsallëen
Bredeallëerne
Slotskirke
Skibsbakken
Zoar
Store Kro
Kejserens Villa
Fr. VI's Grotte
Missionshus
Villa Nova
Ting og Arresthus
Realskole
Rekreationshjem
Ulriksdal
Birkedommerbolig
Solbakke
Jærnbane
til Frederiksborg
til Esrom
til Helsingør
til Kjøbenhavn
til Asminderød
Station
a Marmorhaven
b Apotek.
c Telefonstation
d Winterfeld-Vossiske Hospital
e Arbejdsanstalt
f Kommuneskole
g Jærnbane Hotel
h Post. og Telegr. St.
V.F.A.B.

Façade, opført i italiensk Stil: Midten af Bygningen dannedes af Kuppelsalen, til hvilken alle de andre Værelser stødte op. Den ottekantede Gaard begrænsedes af Hovedbygningen og 7, et Stokværk høje Bygninger, de saakaldte Fløje, af hvilke den lige for Hovedbygningen havde Hovedporten og et lille Spir med Ur. Over Porten stod indhugget (vist af D. Gercken, der ogsaa har forfærdiget en Buste af Frederik IV over Indgangsdøren til Fredensborg Slotskirke):

Da Kriig og Orlogs-Tiid ved Gud en Ende fik,
Blev Fredensborg opbygt af Fjerde Friderich,
Og at det Freds-Paulun skal Krigens Minde være,
Saa fik det Navn af Fred og Friderich at bære.

Midt i Gaarden stod og staar endnu Fredens eller Enighedens Statue, vistnok et italiensk Arbejde; derimod er Fontænen der omgav den, nu forsvunden. Desuden laa der et saakaldet Domestikhus V. for Ottekanten. Udenom Slottet laa to Haver, en større, der som en Halvcirkel med Alleer og Gange laa foran Slottet, og en mindre der laa V. for Slottet, hvor nu Marmorhaven ligger. Slottet og dets Omgivelser vare

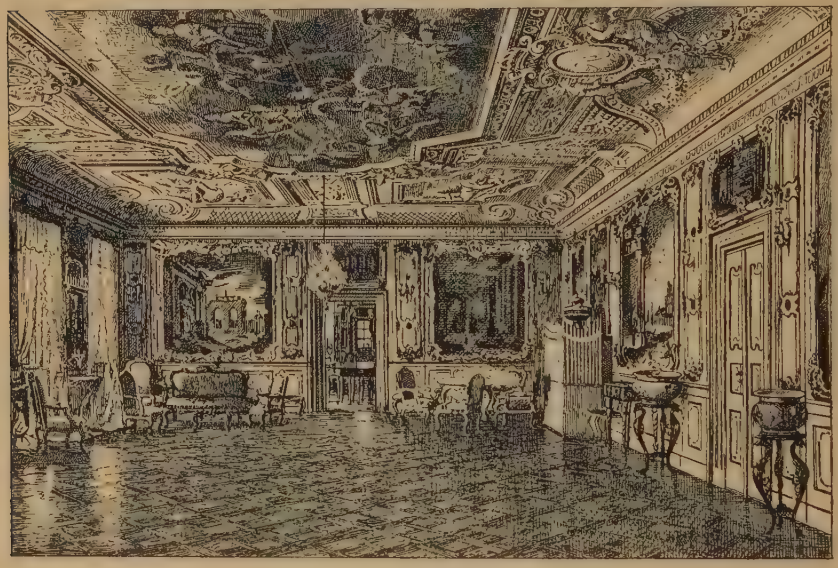

Havesalen paa Fredensborg.

udstyrede med en stor Mængde, til Dels fra Frederiksborg og Amalienborg hentede Statuer og andre Billedhuggerarbejder af Sten og Bly, der nu for det meste ere forsvundne, Værelserne vare udstyrede med prægtige Stukarbejder, saaledes Loftet i den nuv. Kuppelsal (dengang „Spisegemakket") og Havesal (af Italieneren Brenno). 11. Okt. 1726 indviedes den af Krieger byggede Slotskirke, hvor Alter (Alterbilledet af Krock), Prædikestol, Kongestol og Døbefont ere af Billedhugger Joh. Fr. Ebbisch. Frederik IV opholdt sig i de sidste Aar af sit Liv for en stor Del paa Fredensborg, i alt Fald var han der „gerne ganske Sommeren igennem og langt ud paa Vinteren nogle Aar;" men under Christian VI blev det anderledes. Da stod Slottet for det meste forladt, dels fordi det nye Kongepar havde ubehagelige Minder om den af dem lidet yndede Dronning Anna Sophie, dels fordi Dronning Sophie Magdalene ligefrem fik Afsky for Slottet, efter at hendes Moder, Christine Sophie, Markgrevinde af Kulmbach, var død her $^{23}/_{8}$ 1737; før dette Dødsfald havde Hoffet dog af og til været paa Fredensborg, efter den Tid skete det næsten ikke mere. Det beboedes dog fra 1740 af Dronningens Søster, Enkefyrstinden af Ostfriesland († 1764). Derimod gjorde Frederik V Fredensborg til saa at sige sin stadige Sommerresidens og holdt et glimrende Hof der, hvilket

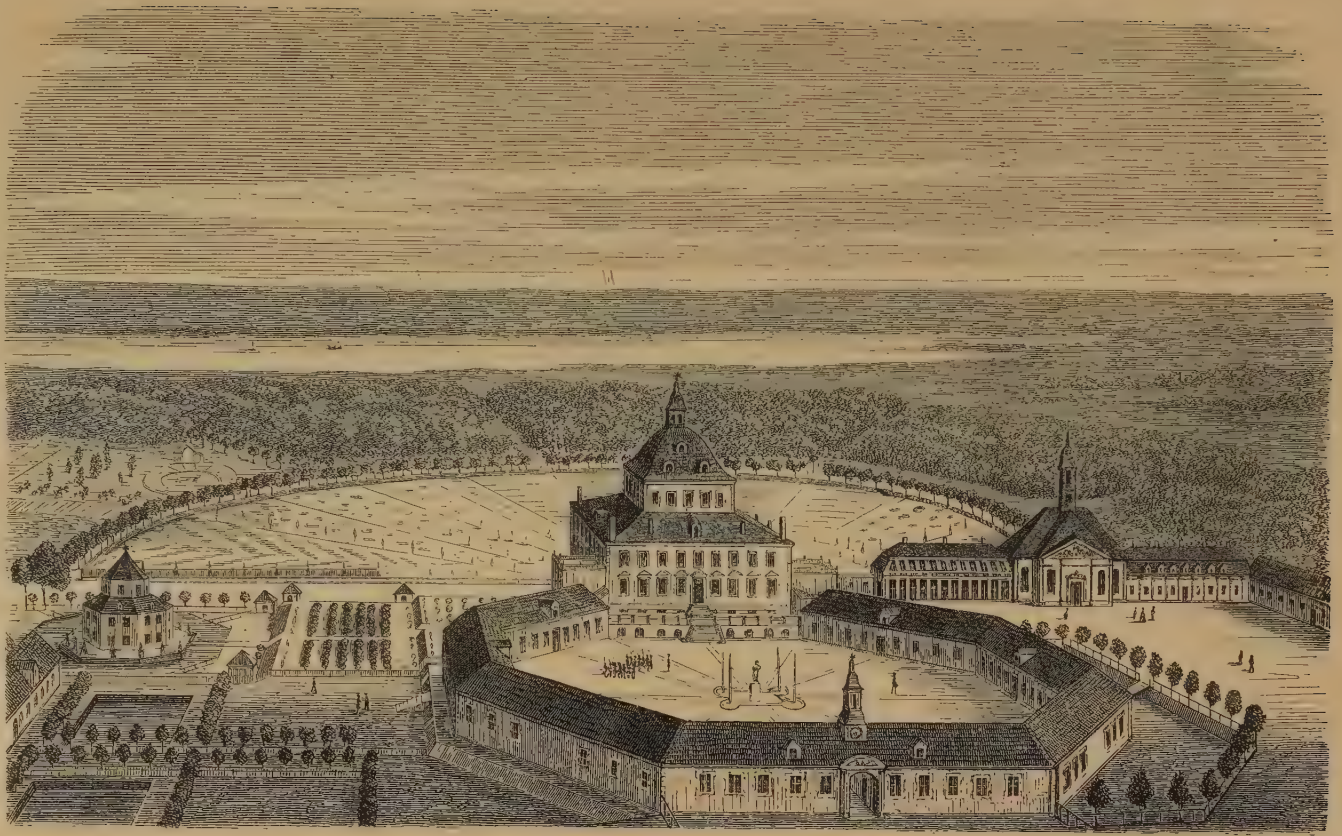

Fredensborg paa Frederik IV's Tid.

nødvendiggjorde store Byggearbejder. I Christian VI's Tid var der kun foretaget faa Forandringer; der var kommet nogle Tilbygninger, men det vigtigste var dog, at man fra 1741 havde begyndt at forhøje Hovedbygningen under Thurahs Ledelse. Efter at disse Arbejder vare tilendebragte 1749, toges der fat paa en Hovedreparation af Slottet, Havesalen blev dekoreret af Hänel og Fabris, nye Tilbygninger opførtes, og endelig blev der, da Pladsen stadig var for lille, opført fra 1753 under Ledelse af Thurah og Eigtved de 4 Pavilloner paa Hjørnerne af Hovedbygningen, ligesom ogsaa de 4 Hjørnespir ved Kuppelen opførtes. Hvor omfattende disse Arbejder have været, kan ses af, at der i 1750—57 udbetaltes til dem ca. 138,470 Rd. af Kongens Kasse. Ligeledes blev Slotshaven paa ny udsmykket, og der blev forfærdiget nye Billedhuggerarbejder (saaledes de 4 „Sanser", hvoribl. „Lugtesansen" af Hänel, der endnu staa i Marmorhaven); 1760—61 foretoges nye omfattende Byggearbejder, og i de følgende Aar omdannedes efter den franske Arkitekt Jardins, Marmorkirkens Bygmesters, Plan Slotsparken og Haven i den Skikkelse, som de nu omtrent have, blot at de nu til Dels ere i engelsk Stil; Marmorhaven og Normandsdalen anlagdes. Park og Have udgjorde c. 150 Tdr. Ld. Det er fra disse Aar (1760—69), at de fleste af Havens store Billedhuggerarbejder, navnlig af Joh. Wiedewelt, stamme; han har saaledes udført de to store Vaser og de 4 Aarstider, der staa nær ved Slottet, de to kolossale Statuer af Danmark og Norge (hans ypperste Arbejder paa Fredensborg), der findes foran Slottet paa to store Postamenter, Grupperne Perseus og Andromeda, Æneas og Anchises, og Paris og Helena; paa „Skibsbakken" en Skibssøjle eller „Columna Rostrata" med Indskriften „Fortissima concilia tutissima Anno 1762" (formodentlig sigtende til den politiske Stilling til Rusland; Søjlen fra 1762 blev 1784 erstattet af en ny); Monumentet af Sten og Marmor, prydet med et Sten- og et Marmorhoved og forsynet med en Runeindskrift, der fortæller, at Frederik IV har rejst disse Sten og Frederik V ladet riste Runerne (Monum. er stukket i Kobber efter et Maleri af J. Juel, med Underskrift: „Forblommet Antique i Fredensborg Hauge efter Kong Frederik V's af Wiedewelt udførte Tanke."). En betydelig, men lidet værdifuld Udsmykning fik Haven 1765 ved Opstillingen af de 55 Sandstensfigurer i Normandsdalen, forestillende norske, færingske og islandske Bønder af J. G. Grund (han har selv beskrevet dem og ladet dem stikke i Kobber 1773); bedre er dennes to Aar efter rejste „Colonne triumphale", i Midten af Kredsen. Fra denne Periode stamme ogsaa Mandelbergs Malerier i Kuppelsalen, ligesom i det hele Malerisamlingen paa Slottet betydelig forøgedes under Frederik V. Det var ogsaa paa denne Tid, at den lille By voksede op om Slottet; allerede i 1764 havde den „Anseende af en Flek eller liden Kiøbstad" (D. Atl. II, 269). Efter denne Konges Død blev Fredensborg Enkesæde om Sommeren og langt ud paa Efteraaret for Enkedronningen Juliane Marie. Paa hendes Tid blev Fløjen midt for Slottet nedbrudt, medens de øvrige „Fløje" bleve forhøjede med et Stokværk, og de to Endepavilloner bleve byggede. Under Juliane Maries første Enkeaar har Livet paa Fredensborg været mere stille; hverken Christian VII eller Caroline Mathilde vilde besøge hende, skønt de ofte opholdt sig paa det nærliggende Hirschholm. Efter 1772, da hun fik stor Indflydelse efter Struensees Fald, vendte de store Dage tilbage; Hoffet holdtes hyppigt her, og den lille Kronprins (senere Frederik VI) opdroges her; i Haven vises den lille Stengrotte, som han selv skal have muret (paa en Sten i Nærheden findes Aarstallet 1779, maaske Aaret for Grottens Tilblivelse). Efter Guldbergs Fald 1784 maatte Enkedronningen selv underholde sit Hof paa Fredensborg, hvor hun døde 10. Okt. 1796. Derefter var det forelobig forbi med Fredensborgs Glanstid. Slottet stod nu tomt i en Del Aar. Da Prins Christian (Chr. VIII) vendte hjem fra sit korte Kongedomme i Norge 1814, bestemte Frederik VI. Fredensborg til hans Bolig; men det ombestemtes kort efter, da Prins Christian af Hessen døde paa Odense Slot, som Tronfølgeren da fik tillige med Guvernementet over Fyns Stift; hans Søster, Juliane Sophie, opholdt sig derimod en Tid paa Fredensborg om Sommeren. Senere stod Fredensborg forladt og forfaldt; det benyttedes en Tid til Husarkaserne og Kadetskole eller til Fribolig for afskedigede Embedsmænd; ja det blev endog lejet ud til private Folk; Byens Folk fik Lov til at holde Bal i Salene, 1855 holdtes der Folketingsvalg i Kuppelsalen. Parken, som ogsaa var forfalden, fandt imidlertid allerede i 1833 en kyndig og talentfuld Havekunstner i R. Rothe; han omdannede den til Dels i engelsk Stil, men bibeholdt dog noget af det gamle, navnlig de store, lige Alleer (Kæmpealleen, eller Bredealleen, Dyboalleen eller Sukkenes Allé osv.), han aabnede Udsigtspunkter over Søen osv.; og endelig dæmrede ogsaa en bedre Tid for Slottet, da Frederiksborg brændte 1859. Det blev atter bestemt til Sommerbolig for Kongen; Kasernen maatte fortrække, og 14. Dec.

1861 drog Frederik VII derind; men det var dog kun korte Besøg, han aflagde i de følgende Aar (Sommeren 1862 modtog han der de norske og svenske Studenter og kort efter Kong Karl XV), da han egentlig ikke yndede Stedet. Under det nye Kongehus kom derimod Fredensborg ret til Ære og Værdighed, ja det har under dette naaet en Berømmelse som aldrig tidligere. Straks den første Sommer 1864 boede Kongefamilien her, og siden den Tid har det jævnlig været dens Residens om Sommeren og langt ud paa Efteraaret og et Samlingssted for Kongeparrets Børn og Slægtninge. Det smukke, inderlige Familieliv har fordunklet Mindet om de glimrende Fester fra Frederik V's Tid, og de hyppige Besøg, som Prinsen og Prinsessen af Wales, Kongen og Dronningen af Grækenland osv., og navnlig Kejser Alexander III af Rusland og Kejserinden aflagde, har hendraget hele Europas Opmærksomhed paa det lille Slot. For Kongefamilien er selvfølgelig Fredensborg rigt paa Mærkedage, saaledes $^{23}/_{6}$ 1866 Deklaration af Prinsesse Dagmars Forlovelse med den russ. Storfyrst-tronfølger (Alexander III), $^{27}/_{5}$ 1870 Prinsesse Thyras Konfirmation i Slotskirken, Prinsesse Thyras og Hertugen af Cumberlands Ophold paa Slottet efter deres Vielse i Kbh. $^{21}/_{12}$ 1878, Fakkeltoget $^{22}/_{10}$ 1885 i Anl. af Prins Valdemars og Prinsesse Maries Vielse i Frankrig samme Dag, og Brudeparrets Modtagelse af Byen $^{8}/_{12}$ s. Aar, Festlighederne $^{7}/_{9}$ 1887 i Anledning af Dronningens 70aarige Fødselsdag, Prins Vilhelm af Glücksborgs Bisættelse i Slotskirken $^{13}/_{9}$ 1893, Dagen før Ligets Overførelse til Roskilde m. m.

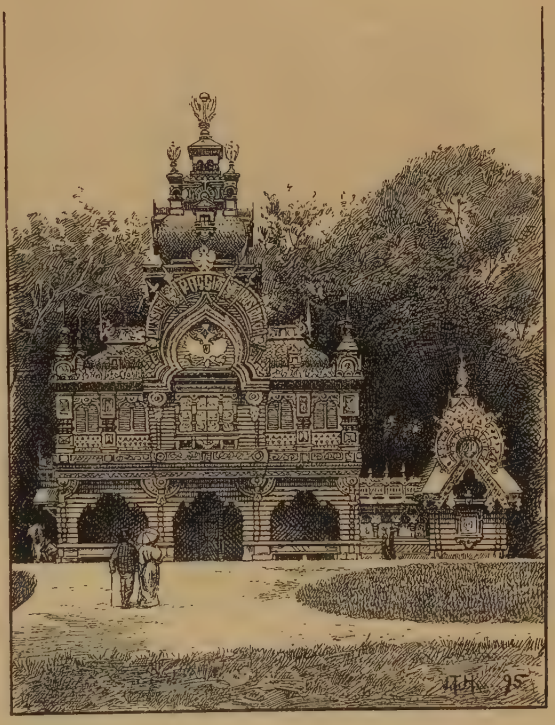

Den russiske Pavillon i Fredensborg Slotshave.

Slottets Indre har ikke mange Seværdigheder. Kuppelsalen (Fredssalen), der gaar gennem hele Bygningen og faar sit Lys fra Kuppelen, er som alt nævnt prydet med Malerier af Mandelberg, desuden af Abildgaard og Ryde; Stukaturarbejdet er som nævnt af Brenno; de 4 prægtige Marmorportaler ved Dørene ere efter et tvivlsomt Sagn Gaver til Kong Frederik IV fra Storhertug Johan Gasto af Toscana; desuden Havesalen, hvis Loftsmalerier af Krock og Stukaturarbejder af Brenno vi ogsaa have nævnt; ogsaa i andre Værelser findes der Loftsmalerier af Krock. Den tidligere meget værdifulde Malerisamling er nu betydelig formindsket, idet meget af det bedste er flyttet til den kgl. Malerisamling. Foruden af Havesalen gives her Billeder af den russiske Pavillon, der findes i Slotshaven, og af Kejser Alexander III's Villa, som ligger uden for Haven til højre for Opkørselen til Slottet. Den første stod oprindelig paa Udstillingen i Kjøbenhavn 1888, men opstilledes i Haven 1889, efter at en russ. Privatmand havde skænket den til Staten; Villaen købtes af Kejseren 1885. — I Fredensborg findes mange sjældne og store Træer, af hvilke nævnes en 30 F. høj Balsamgran, en 90 F. høj Rødgran, 8 F. i Omfang (i Græsalleen), en 60 F. høj Skovfyr, en 70 F. høj Vortebirk med to Stammer, en 105 Fod høj Bøg (Fagus

silvatica), 14 F. i Omfang, en 95 F. høj Eg (Quercus perdunculata), 14 Fod i Omfang, en 90 F. høj Lind (i Sukkenes Allé), over 9 F. i Omfang, et 52 F. højt Valnøddetræ (i Pagegangen), 9 F. 6 T. i Omfang, og et 50 F. højt Tulipantræ (Liviodendron tulipifera), 7 F. 7 T. i Omfang og 41 F. i Kronens Diameter. (**Litt.** *C. J. Lange*, Otte Breve fra Slotsbyen Fredensborg, Kbh. 1822. — *F. J. Meier*, Efterr. om Fredensborg Slot i Fredr. IV's, Chr. VI's og Fredr. V's Dage, osv., Kbh. 1880).

Kraagerup (Krogerup) hører ikke til Danmarks gamle Herregaarde og har aldrig haft fri Hovedgaardstakst. Gaarden tilhørte 1652 Peder Christensen, hvis yngste Datter Kirsten Pedersdatter 1656 blev gift med Hans Rostgaard († 1684), som s. Aar blev Ridefoged i Kronborg Amt. Rostgaard købte Medarvingerne ud og blev saaledes Gaardens Ejer; men Kraagerups Jorder, for det meste hørende til Ebbekjøbs Gods (se S. 60), skænkede Frederik III ham og hans Arvinger 1661 til fri evindelig Brug, „ligesom alle andre fri Mænd deres Gaarde og Jordegods her udi Riget friest haver at nyde", paa Grund af hans Fortjenester under Svenskekrigen; tillige blev han Forvalter over Kronb. Amt og kgl. Fiskemester. Ved sit 3. Ægteskab 1674 med Dorthe Rhode, Enke efter Fyrforvalter Peder Jensen Grove til Nellerup, fik han ogsaa Anholt (s. d.) Han deltog i det ulykkelige Forsøg paa at tilbageerobre Kronborg fra Svenskerne (se S. 39). Det Sted i Danstrup Hegn tæt ved Landevejen, hvor Rostgaard for at vildlede sine Forfølgere skød sin Hest og kastede sin Hat og Kappe i Vandet, er betegnet ved en Mindesten. Under Hans Rostgaards Søn, den bekendte Frederik Rostgaard († 1745), blev Kraagerup plyndret af de Svenske, da Karl XII i 1700 gik i Land lidt N. for Humlebæk, ved Tibberup Bakke, hvorfor Frederik IV fritog Gaarden for alle Slags Skatter. Frederik Rostgaards Datter og Arving, Konradine Sophie, var gift med Ritmester v. der Maase (adlet 1712, † 1728), en Søn af den lærde Hofpræst Dr. Masius, og derved kom Kraagerup til sidstnævnte Familie. Af sine Godser: Kraagerup og Øerne Sejerø, Nekselø og Anholt oprettede Frederik Rostgaard $^{8}/_{6}$ 1741 et Stamhus, som hans Datters Sønnesøn, Kammerherre, Staldmester F. A. A. v. d. Maase ved Bevilling af $^{10}/_{12}$ 1800 fik Tilladelse til at sælge mod at oprette en Fideikommiskapital. Anholt er dog forbleven i Familien v. d. Maases Besiddelse. Kraagerup med 26 Tdr. Hartk. under selve Gaarden og 71 Tdr. Bøndergods solgtes 1804 for 74,000 R. C. til Generalinde P. Schested, født Fabritius de Tengnagel. I 1813 solgtes Gaarden igen af hende, dog kun med 13 Tdr. Bøndergods, for 120,000 R. C. til Konferensraad C. Brun, i hvis Families Besiddelse den senere er forbleven. Nuv. Besidder er Hofjægermester O. Brun til Sæddingegaard. Hovedbygn. i 2 Stokværk er vist fra Beg. af 18. Aarh. I Haven findes flere sjældne og store Træer, deriblandt en ægte Kastanie, o. 60 F. høj og 15 F. i Omfang, der formodes at være o. 200 Aar gl. (se „Dagbladet" $^{1}/_{2}$ 92). (Om Kr. se *L. Thurah*, Hans Rostgaards Liv og Levnet, Kbh. 1726. *Chr. Bruun*, Fredr. Rostgaards Liv og Levnet, Kbh. 1870).

Kejserens Villa i Fredensborg.

1291 nævnes Asgotus Hærystsun de Asmundruth.

Grønholt Sogn, Anneks til Asminderød, omgives af dette og Karlebo S., Holbo Herred (Nøddebo S.) og Esrom Sø. Kirken ligger omtrent i Midten,

$^3/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Hillerød og $^1/_2$ Mil S. V. for Fredensborg. Jorderne ere bedst mod Ø. omkring Lønholt og mod N. ved Esrom Sø. Sognet er rigt paa Skove, nemlig Statsskovene Sørup Hegn, Gamle Grønholt Vang, Tulstrup Vang og Grønholt Hegn (3. Kronb. Skovdistr.)

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3162 Tdr. Ld., heraf var besaaet 1297 Tdr. (med Hvede 9, Rug 269, Byg 285, Havre 415, Vikker 4, Blandsæd til Modenh. 73, til Grøntfoder 66, Kartofler 93, andre Rodfrugter 51, Spergel og Lupiner 24), medens der henlaa til Afgræsning 287, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 551, Haver 26, Skov 891, Moser og Kær 42, Byggegr. 28, Hegn og Veje 40 Tdr. Kreaturh. 1893: 237 Heste, 911 Stkr. Hornkv. (deraf 573 Køer), 352 Faar, 565 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 175 Tdr. Der var 1 Selvejergaard, 33 Arvefæstegaarde med 132, 135 Huse med 39 Tdr. Hrtk.og 35 jordløse Huse. Af Gaardene var ingen over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890 994 (1801: 682, 1840: 984, 1860: 1203, 1880: 1069), boede i 208 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 40 levede af immat. Virksomhed, 595 af Jordbrug, 6 af Fiskeri, 209 af Industri, 21 af Handel, 84 af andre Erhv., 25 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv. Foruden Landbruget har Skovarbejde, Kostebinding, Kulbrænding m. m. Betydning for Husmands- og Indsidderklassen. Nordbanen og Landevejen til Fredensborg gennemskære Sognet.

I Sognet ligge Byerne: *Grønholt* med Kirke og Skole; *Lønholt*, ved Fredensborg-Hørsholmvejen, med Skole; *Sørup*, ved Esrom Sø, stort Blegeri og Vaskeri. Desuden mærkes Gaardene *Hegnsholt*, *Hegnstrupgd.* og *Skjære Mølle*. *Stendalshus*, Skovfogedb.

Sognet hører i administrativ Henseende under samme Distrikter som Hovedsognet, under 2. Landstingskr. og Frdb. Amts 2. Folketingskreds og 1. Udskrivningskreds' 149. Lægd. Kirken ejes af 44 Tiendeydere i Sognet.

Grønholt Kirke er oprindl. en lille, gammel Kampestensbygning, bestaaende af Langhus og firkantet Kor med fladt Loft; Korbuen er smal og halvrund. Senere er der indbygget Hvælvinger og tilføjet et anseligt Taarn og et Vaabenhus med en smuk Gavl af røde Munkesten. Altertavlen er et godt Maleri af Rump: Fremstillingen i Templet, skænket 1843 af Christian VIII; gammel Degnestol fra 1569. Oven over Hvælvingen ses, at Kirken, medens den endnu havde fladt Loft, har været rigt udsmykket med Vægmalerier i romansk Stil og ikke uden Værdi, navnlig en Frise oven over Korbuen, hvor Christus og de 12 Apostle have været malede under Rundbuer med Søjler.

I Tulstrup Vang ved Kirkevejen fra Grønholt til Asminderød findes et Voldsted, en græsbedækket Høj (59 × 64 F. foroven, 16 F. høj), som tidligere var omgivet af en dyb Grav (24 F. bred) med Bro over; 1851 blev den gennemskaaret af to brede Gravfurer over Kors under Frederik VII's Tilsyn. I 18. Aarh. kaldtes Højen sædvanlig „Slottet", og der fortælles, at Frederik IV og Dronning Louise meget yndede Stedet og „spiste imellem under et Telt paa samme Høj". Paa Grønholt (Gronolt, Grunolt) har Knud VI underskrevet Aktstykker 1194 og 1196. Befæstningsanlæggenes Karakter tyder hen paa en fjern Fortid, og da der ved Gennemgravningen ikke fandtes Spor af Murværk, maa „Slottet" have været bygget af Træ. — I Grønholt Vang ligger en forstyrret Langdysse og en forstyrret Runddysse, den sidste udgravet af Frederik VII.

Karlebo Sogn omgives af Grønholt og Asminderød S., Øresund, Hørsholm, Birkerød og Blovstrød S. samt Lynge-Frederiksborg Herred (Lillerød S., Frederiksborg Slotssogn og Hillerød Købstads Grund). Kirken, mod V. i Sognet, ligger 1 Mil Ø. for Hillerød. Det er mod V. en Del bakket, mod Ø. mere fladt med mange Moser. Jorderne ere muldlerede og muldsandede, i Niverød endog stærkt lerede, paa Karlebo Overdrev temmelig lette. *Nivaa* danner paa en Strækning Nordgrænsen, løber derpaa mod Ø. gennem Sognets nordlige Del og falder ud i Øresund, efter at have optaget fra Syd et temmelig betydeligt Tilløb, som kommer fra Sjæl Sø. Statsskovene Starse Vang og Kirkelte Hegn høre til Hørsholm Skovdistr.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 7022 Tdr. Ld.; heraf var besaaet 3458 Tdr. (deraf med Hvede 74, Rug 719, Byg 839, Havre 986, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 291, til Grøntf. 137, Kartofler 202, andre Rodfrugter 179), medens der henlaa til Afgræsning 851, Brak, Høslæt, Eng m. m. 1877, Haver 130, Skov 391, Moser og Kær 77, Byggegr. 73 og Hegn og Veje 165 Tdr. Kreaturh. 1893: 659 Heste, 2494 Stkr. Hornkv. (deraf 1626 Køer), 506 Faar, 1560 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1885: 606 Tdr. Der var 1 Selvejergaard, 107 Arvefæstegaarde med 546, 204 Huse med 37 Tdr. Hrtk. og 64 jordløse Huse. Af Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. var der 6 (med $116^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 2522 (1801: 1511, 1840: 2397, 1860: 2560, 1880: 2535), boede i 429 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes; 60 levede af immat. Virksomh., 1213 af Jordbr., 15 af Gartneri, 637 af Industri (Teglbrænderi, Donse Krudtværk), 81 af Handel, 15 af Søfart, 296 af andre Erhv., 84 af deres Midler, og 121 vare under Fattigv. Foruden Landbruget har Tørvevinding og Teglbrænderidrift Betydning (ogsaa nogen Kulbrænding). Sognet gennemskæres af Landevejene fra Kbh. til Fredensborg og Helsingør; Kystbanen skal gaa igennem det.

I Sognet ligge Byerne: *Karlebo* med Kirke, Præstegaard, Skole og Mølle; *Avderød* med Skole; *Hesselrød* (ved Kbh.-Fredensborgvejen) med Andelsmejeri; *Vejenbrød* med Skole; *Niverød* (ved Kbh.-Helsingørvejen) med Nivaagaards Hospital (opr. af J. Hage til Nivaagrd. og skænket til Frdb. Amt med en Driftskapital paa o. 100,000 Kr., 16 Senge), Kro, Teglværk og 3 større Gaarde: en paa $14^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager, 3 Huse; en anden paa $12^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 99 Tdr. Ld., hvoraf 14 Eng, Resten Ager, 1 Hus; en tredje paa $13^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 105 Tdr. Ld., hvoraf 96 Ager, 9 Eng. *Nivaa*, der skal være Holdeplads paa Kystbanen, har en af J. Hage oprettet Skole; *Ullerød; Brønsholm* (ved Kbh.-Frederiksborg- og Kbh.-Helsingørvejenes Forening); *Fredtofte; Gunderød; Kirkelte.*

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (foruden de tre nævnte i Niverød): *Nivaagd.* (44 Tdr. Hrtk., 500 Tdr. Ld., hvoraf 440 Ager og Eng, 30 Skov, 30 Rørskær, Veje, Nivaaen m. m.; Teglværk, o. 8 Mill. Sten aarl., Nive Mølle); *Lyngebæksgd.* ($18^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk, 192 Tdr. Ld., hvoraf ingen Skov, 3 Huse).; *Fredtoftegd.* ($15^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 157 Tdr. Ld., alt Ager og Eng). Af andre Gaarde mærkes *Prøvelyst* Gd.; *Sølyst* med Teglværk; *Egedal* Gd.; *Løjeltegd.*; *Havegd.*; *Jellerød* Gd.; *Brønsholmsdals* Arbejds- og Forsørgelsesanstalt for de 4 under Hørsholm Distrikt hørende Sogne; den optager gamle og svage Mennesker, som ikke kunne ernære sig selv (Afdelingerne for sindssyge og for forsømte Børn ere nedlagte, se iøvrigt *J. F. Johansen*, Beretn. om Forsørgelsesanst. osv. paa Br., Kbh. 1876); *Donse* Krudtværk; *Karlebo-Overdrev* Huse med Skole.

Sognet, der danner een Sognekommune og er delt i 2 Fogeddistrikter (Kirkesognet og Strandsognet), hører under Hørsholm Birks Jurisdiktion, Frdb. Amtstue- og Hørsholm Lægedistr., 2. Landstingskr., Frdb. Amts 2. Folketingskr. og 1. Udskrivningskreds' 101. (den vestl. Del, Avderød, Fredtofte, Gunderød, Hesselrød, Karlebo og Kirkelte) og 102. Lgd. (østl. Del, Brønsholm, Jellerød, Nivaa, Niverød, Ullerød, Vejenbrød). Kirken ejes (fra 1874) af Kommunen.

Karlebo Kirke er en anselig, hvælvet Korskirke, den næststørste i Herredet og ligesom Flertallet af Herredets Kirker opført af Granitsten i Rundbuestil; nu er kun Skibets Mure tilbage af den oprindel. Bygning; Koret, som har en lille rundbuet, nu tilmuret Dør paa Sydsiden, Korsfløjene (vistnok allerede tilbyggede i 13. Aarh.) og Taarnet ere senere tilbyggede af Teglsten. I Korets østre Gavl en Gruppe af 3 smalle rundb., tilmurede Vinduer. Taarnet, der er yngre end Korsfløjene, er meget anseligt og højt. Den rundb. Korbue af Granitsten hører til den oprindl. Bygning. Alteret af Træ (Rammen har Aaret 1597) har et nyt Maleri af Schleisner: Jesus velsigner de smaa Børn. Den større Klokke i Taarnet er støbt af Gerthardus v. Merwelt 1588.

Donse eller Gunderød Krudtmølle blev anlagt i Aaret 1704 af Dronning Louise efter Forslag af Etatsraad Dose; 1765 blev en tidligere Krudtmester og Forpagter af den, Frederik Rose, dens Ejer, og den har fra den Tid været i privat Besiddelse; den fremstiller aarlig 6—700 Centn. Krudt (indtil 1884 fik Flaaden sit Krudt her fra, se Frederiksværk); den har ofte lidt ved voldsomme Eksplosioner, senest $^{16}/_{5}$ 1889. — *Brønsholmsdals Klædefabrik* anlagdes i Slutn. af 18. Aarh. af en Privatmand, der længe fik Understøttelse af Staten, indtil Fabrikken 1811 forenedes med Usserød (se S. 71); men Fabrikken paa Brønsholmsdal hensygnede snart og laa i mange Aar saa at sige øde, indtil den 1842 solgtes til Privatmænd, der 1865 afhændede den til de 4 Hørsholmske Kommuner, som da opførte Arbejdsanstalten. — Ved *Nivaa* anlagde Regeringen 1753 en Galejhavn, der dog allerede nedlagdes 1767, og den var nu ubenyttet, indtil Nivaa Havnegaard solgtes 1793, hvorved den nuværende *Nivaagaard* opstod.

(**Litt.** „Karlebo Sogn", i *C. Christensen*, Hørsholms Hist., Kbh. 1879; S. 324—41).

Blovstrød Sogn er omgivet af Karlebo og Birkerød S. samt Ølstykke og Lynge-Frederiksborg Herreder (Farum og Lillerød S.). Kirken, i Sognets vestl. Del, ligger omtr. $3^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Kbh. og $1^{1}/_{4}$ Mil S. Ø. for Hillerød. Jorderne ere temmelig bakkede og lette, enkelte Steder dog lermuldede, rige paa Skov og Moser. Den største Sø er Sjæl Sø (udt. Sel Sø), der dog kun for den nordl. Dels Vedk. hører til Sognet. I Sognet ligge Statsskovene Tokkekjøb Hegn, Ravnsholt, Sønderskov, Stumpedysse Hegn og Sjælsø Lund (under Hørsholm Skovdistr.).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 5082 Tdr. Ld.; heraf var besaaet 1986 Tdr. (med Hvede 21, Rug 410, Byg 488, Havre 522, Ærter 7, Blandsæd til Modenh. 135, til Grøntfoder 159, Kartofler 112, andre Rodfrugter 127), medens der henlaa til Afgræsning 421, Høslæt, Brak, Eng, Fælleder m. m. 1005, Haver 66, Skov 1313, Moser og Kær 140, Stenmarker 7, Byggegr. 63, Hegn og Veje osv. 80. Kreaturh. 1893: 344 Heste, 1264 Stk. Hornkv. (deraf 882 Køer), 140 Faar, 512 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1885 omtr. 306 Tdr. Der var 4 Selvejergaarde med 29, 49 Arvefæstegaarde med 228, og 139 Huse med 28 Tdr. Hrtk. og 43 jordløse Huse. Af Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. var der 3 (med 58 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1668 (1801: 785, 1840: 1302, 1860: 1426, 1880: 1545), boede i 265 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 118 levede af immat. Virksomhed, 761 af Jordbrug, 564 af Industri (ved Teglværkerne 241), 48 af Handel, 121 af andre Erhv., 43 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv. Foruden Jordbruget er Tørvevindingen af stor Vigtighed. Nordbanen og Kongevejen til Hillerød gennemskære Sognet.

I Sognet Byerne: *Blovstrød* med Kirke, Præstegd., Skole, Kro; *Ludserød; Kjettinge; Sjælsmark* (udt. Selsmark). — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Sandholmgd.* ($26^{3}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 250 Tdr. Ld., deraf $37^{1}/_{2}$ Eng, $5^{1}/_{2}$ Skov, 2 Huse), *Høveltegd.* ($24^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 373 Tdr. Ld. deraf 240 Ager, 100 Eng, 13 Skov, Resten Mose, Veje, Byggegr.; 6 Huse) og *Nebbegd.*, ($19^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 232 Tdr. Ld., deraf 10 Eng, 60 Skov, Resten Ager; 2 Huse). Af andre Gaarde mærkes *Tornegd.*, *Ny-Allerødgd.* med Teglværk, *Gl. Allerødgd.*, *Tokkekjøbgd.*, *Slutterup, Stimestrup, Stumpedysse, Agiltegd.*, *Mortenstrup, Svenstrup, Hvedehave, Langilte, Breelte, Hesselgd.* m. m.; *Dæmpegd.*, Skovriderbolig for 2. Hørsholmske Distrikt. Af de spredt liggende Huse er en Del samlet i *Grønnegade* med Skole, *Overdam* og *Usserødhuse*, hvilke sidste udgøre en Del af Fabrikstedet Usserød.

Blovstrød S., til hvilket Lillerød S. i Lynge-Frederiksborg Herred er Anneks, og som danner en egen Sognekommune, hører under Hørsholm Birks Jurisdiktion, Frdb. Amtstue- og Hørsholm Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frdb. Amts 3. Folketingskr., 1. Udskrivningskr'. 100. Lægd. Kirken ejes (fra 1874) af Kommunen.

Blovstrød Kirke er kun lille og bestaar af et aflang-firkantet Langhus og et firkantet Kor med flad Altervæg i Øst og er opført af Kampesten; paa Nordsiden et lille, tilmuret, rundbuet Vindue. Det ret anselige Taarn med takkede Gavle, mod Ø. og V., og et lille Vaabenhus ere senere tilbyggede af røde Teglsten; ligeledes ere Hvælvinger indbyggede, Alteret af Træ har et nyt Maleri af Th. Wegener: Den bodfærdige Magdalene. — Joachim Junge, Forfatter til „Den nordsjæll. Landalmues Karakter og Skikke, Meninger og Sprog," var Præst i Blovstrød fra 1791 til sin Død 1823.

Sandholmgaard ejedes i Slutn. af 17. Aarh. af Raadmand Jørgen Bøfke, købtes 1696 af Søster Svane, Biskop Hans Baggers Enke, der havde den til 1698, senere bl. a. af Ritmester Math. Mohr og Højesteretsadvokat Bertel Bjørnsen, der solgte den 1708 til Frederik IV, hvorpaa den var i Kronens Eje, indtil den 1743 overdroges i Forpagtning til Bygmester, Oberstlieutenant, senere Generalmajor Laurits de Thurah, som opførte en ny Hovedbygning; 1761 blev Gaarden ved Auktion solgt til Sophie Magdalenes Hofpræst Joh. Andr. Cramer (senere Kansler ved Universitetet i Kiel), der var en ivrig Landmand og den første, som indførte Kartoffeldyrkning paa Egnen (se *Frederikke Brun*, Wahrheit aus Morgenträumen osv., Aarau 1824, S. 23, 151, 152; og *Rahbeks* Erindr., I. 65). Cramer solgte Gaarden 1771, og siden den Tid har den været ejet af mange, bl. a. af Hofmanden Vilh. Fredr. Harbou († 1845), der havde den 1816—23.

Ved Nordenden af Sjæl Sø i *Sjælsø Lund* ligger en Høj, *Dejligheden*, der var en af Frederik V's og Dronning Louises Yndlingspladser, og paa hvilken der har staaet et nu for længe siden forsvundet „Lysthus". — I *Nebbegaards Fredskov* er (1885) fredlyst en Rundhøj med Gangbygning. I *Tokkekjøb Hegn* ligge flere Dysser, deribl. en stor af Frederik VII udgraven Langdysse.

Ove Pedersen (vistnok af Slægten Væbner) boede 1496 i Sjælsmark.

(**Litt.** „Blovstrød Sogn". S. 312—23 i *C. Christensen*, Hørsholms Hist.)

Birkerød Sogn omgives af Blovstrød, Karlebo og Hørsholm S. samt af Ølstykke Herred (Farum S.) og Kjøbenhavn Amt (Søllerød S.); desuden berøres det mod N. af Sjæl Sø, mod S. af Fure Sø. Kirken, helt mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S.Ø. for Hillerød og henved 1 Mil S.V. for Hørsholm. Sognet er bakket og højtliggende; saaledes er Maglebjærg i Midten, S. V. for Høsterkjøb, Nordsjællands højeste Punkt (290', 91 M., med et Udsigtstaarn); et andet Punkt N. N. Ø. herfor er 275 F.; mod S. ved Fure Sø ligge dog lave Eng- og Mosestrækninger, af hvilke sidste der findes flere ogsaa andetsteds i Sognet. Statsskovene Rude Skov og Bistrup Hegn høre til 1. Kjøbenhavns Skovdistr.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6464 Td. Ld.; heraf var besaaet 2810 Tdr. (med Rug 636, Byg 651, Havre 734, Blandsæd til Modenh. 192, til Grøntfoder 169, Kartofler 202, andre Rodfrugter 214), medens der henlaa til Afgræsn. 588, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1376, Haver 94, Skov 1332, Moser og Kær 112, Stenmarker 13, Byggegr. 49 og Hegn, Veje osv. 90 Tdr. Kreaturh. 1893: 511 Heste, 1605 Stkr. Hornkv. (deraf 1127 Køer), 353 Faar, 1088 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 500 Tdr. Der var 7 Selvejergaarde med 37, 91 Arvefæstegaarde med 404,228 Huse med 38 $^3/_8$ Tdr. Hrtk. og 89 jordlose Huse. Af Gaardene vare 2 over 12 Tdr. Hrtk. (med 67 Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 3153 (1801: 1380, 1840: 2414, 1860: 2853, 1880: 2902), boede i 486 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 270 levede af immat. Virksomhed., 1050 af Jordbrug, 21 af Gartneri, 954 af Industri (Klædefabr. i Usserød), 178 af Handel, 4 af Søfart, 550 af andre Erhv., 79 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv. Nordbanen og Landevejene til Hillerød og Hørsholm gennemskære Sognet; Kystbanen vil berøre Sognets østlige Jorder.

I Sognet ligge Byerne: *Birkerød* med Kirke, Præstegd., Skole, privat Latin- og Realskole (grl. 1868 af Joh. Mantzius), Asyl, Missionssal, Teglværk, Kro, Jærnbanest.; *Kajerød*; *Ravnsnæs*; *Isterød*; *Høsterkjøb* med Skole, Pogeskole og Asyl; *Ubberød* med Landbrugskolonien „Frihedslyst" (opr. 1894 af Forening til Oprettelse af Landbrugskolonier for fattige Børn; Plads til omtr.

20 Børn); *Sandbjærg*; *Bistrup*; *Usserød* med Sygehus (for Hørsholm Birk og Farum Sogn), Skole, Asyl, Pigeskole, Mølle og militær Klædefabrik.

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Eskemosegd.* (24 Tdr. Hrtk., 312 Tdr. Ld., deraf 31 Skov og 18 Rørskær; Mølle; i Skoven en jærnholdig Kilde) og *Frihedeu* (19 Tdr. Hrtk., 173½ Tdr. Ld., deraf 2 Eng og 12 Skov). Af andre Gaarde osv. nævnes *Ebberødgd.* Aandssvageanstalt, *Hestkjøb* Gd. (Frederikshvile), *Petersborg*, *Nobis Mølle* og *Amsterdam Kro* (tidligere kaldet Christinedal) ved Usserød.

Birkerød S., der udgør een Sognekommune, hører under Hørsholm Birks Jurisdiktion, Frdb. Amtstuedistr. og Hørsholm Lægedistr., 2. Landstingskr., Frdb. Amts 3. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 98. (vestl. Del, Bistrup, Birkerød, Kajerød, Ravnsnæs) og 99. Lægd (østl. Del, Høsterkjøb, Isterød, Sandbjærg, Ubberød, Usserød). Kirken ejes (fra 1874) af Kommunen. Rudegaard og Rudersdals Kro, Søllerød S., Kbh. Amt, høre i gejstl. Hens. til dette Sogn.

Birkerød Kirke har oprindel. været bygget af Granit; de senere Tilføjelser, et lille Kapel ved Nordsiden af Koret og et større ved Langhuset (begge vist fra Slutn. af 15. Aarh.) samt et smukt Taarn i Vest, ere af røde Mursten. Langhuset og Koret ere ud i eet. Alteret, af Træ, har en Altertavle af Th. Wegener: Josephs Drøm; Prædikestolen er et rigt udskaaret, men tarveligt Arbejde. I Kirken findes flere Epitafier og, paa Skibets Væg, et Portræt (Kopi) af Henrik Gerner, der var Præst her 1659—93 og døde som Biskop i Viborg (1700); tillige hænger der de Lænker med Jærnlod, som han maatte bære i svensk Fangenskab*). Den gamle Altertavle fra 15. Aarh. er anbragt i det store Kapel (det „katolske Kapel") (i Hovedfeltet Korsfæstelsen, med mange Figurer, paa Dørene Lidelseshistorien); smstds. en Mindetavle, ophængt af Lorens Tuxen for hans Moder.

Usserød Klædefabrik blev oprindelig anlagt 1791 af et privat Interessentskab som et Valseværk og en Klædefabrik (det „gamle Værk"). Men den dreves med Tab trods gentagne Understøttelser fra Regeringen, og da man forgæves havde søgt at sælge den ved Auktion, overtog Regeringen den 1802, hvorefter den udvidedes betydeligt; 1809 forandredes den til en Kommis-Klædefabrik til Hærens Forsyning, og der tilkøbtes efterhaanden forskellige Ejendomme, nemlig det „nye Værk", der var anlagt 1794—95 som en Bomuldsfabrik, ligeledes af Privatmænd, Brønsholmsdals Fabrikker (se S. 69) og Usserød Vandmølle; ved Reskr. af 6/7 1811 henlagdes alle Værkerne under General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiets Bestyrelse; 1814, da Værket stod paa sit Højdepunkt, beskæftigede det over 700 Arbejdere. Nogle Aar efter tog dog Driften af; det blev efterhaanden underlagt forskellige Bestyrelser og indskrænkedes (1841 bortsolgtes saaledes Brønsholms Fabr.), og endelig henlagdes det 1848 umiddelbart under Krigsministeriet; det fortsættes stadig for Statskassens Regning med Udvidelser af Bygninger og Materiel (det hele Jordtilliggende udgør omtr. 115 Tdr. Ld., 11¾ Tdr. Hrtk.) og en Produktion (aarl. omtr. 125,000 Al. til Værdi af o. 550,000 Kr., med o. 120 Arbejdere), som foruden i Munderingsklæder til Hær og Flaade bestaar i Klæde til andre Myndigheder og private, samt i Hestedækkener og Sengetæpper.

Ebberødgaard, oprindelig en lille Bondegaard, blev 1661 skænket af Frederik III til Ærkebisp Hans Svane, der anvendte meget paa Fiskeriet i de nu udtørrede Skovrød og Ebberød Søer og i det hele gjorde meget for Ejendommen, bl. a. har han plantet den store Lindeallé, der endnu fører op til Gaarden. Efter hans Død (1668) gik Gaarden over til hans Datter, Søster Svane, og derved til hendes anden Mand, Biskop Hans Bagger, der fortsatte Svigerfaderens Arbejder med Hensyn til Fiskeriet; 1707 tilbagekøbte Kongen Ebberød af Enken og overdrog den til Dronning Louise, som forenede den med Hørsholm Gods; Sophie Magdalene henlagde sit Stutteri hertil, men det nedlagdes 1749, og Gaarden solgtes 1759 til Forfatteren Erik Pontoppidan, som dog allerede

*) Paa en Tavle læses: „Vincula Svecica. Dette er af det svenske Fængsel, som Hr. Henr. Gerner, Sognepræst til Birkerød Sogn, haver baaret paa Haand og Fod for sit Fædreneland, udi 18 Uger Nat og Dag Anno 1659 og 1660, der han sad fangen paa Kronborgs og Helsingborgs Slotter udi 43 Uger". Mærkeligt nok havde Gerner Ret til Krohold i Birkerød indtil 1679; 1690 blev han Provst i Lynge-Kronb. Herred. — Af andre Præster her kan nævnes Jens Hermansen († 1657), der blev Stamfader til den bekendte Birkerødske Slægt, og over hvem der findes et Epitafium og en Ligsten i Kirken; ligeledes Professor C. J. Heise (Sognepræst 1831—56), over hvem der findes en Gravsten paa Kirkegaarden.

1763 igen afhændede den til Gehejmeraad, Greve Otto Manderup Rantzau; hans Enke solgte den 1779 til Kaptejn G. A. Thaae, som kort efter afstod en stor Del af Ejendommen (o. 180 Tdr. Ld.) til Kronen til Indlemmelse i Rude Skov, og fra nu af var den sunken ned til en almindelig Bondegaard, indtil gl. Bakkehus købte den 1890 for 50,000 Kr. og indrettede den som en Filial til Arbejds- og Plejeanstalt for aandssvage. Gaardens Tilliggende er omtr. 100 Tdr. Ld. (10 Tdr. Hrtk.), hvoraf 14 Skov og 4 Have; Bygningerne (opf. efter Tegn. af G. Wittrock) stode færdige Sommeren 1892; der er Plads til 400 Alumner (Marts 1895 var der 384 Alumner).

Ved Kroen i Birkerød findes en 60 F. høj smaabladet Elm med en Stamme, der er 14 F. i Omfang. I *Rude Skov* er der en 104 F. høj Rødgran (ved Skovfogedh.), en 75 F. høj Kastanie, 10 F. i Omf., og ved Skovløberh. en 60 F. høj Eg („Paradiset"), 14 F. 7 T. i Omf.

(**Litt.** „Birkerød Sogn", S. 288—311, i *C. Christensen*, Hørsholms Hist.).

Hørsholm Sogn omgives af Karlebo og Birkerød S., Kbh. Amt. (Søllerød S.) og Øresund. Flækken Hørsholm ved Sognets Vestgrænse ligger ved Hovedvejen, henved 3 Mil N. for Kbh. og $2^3/_4$ Mil S. for Helsingør. Jorderne ere ret gode, dog mest sandmuldede; den nordl. Del temmelig bakket. Statsskovene Folehave og Rungsted Hegn høre til Hørsholm Skovdistr.; den østl. Del af Rungstedskov hører til Rungstedgd.

Ebberødgaard Aandssvageanstalt.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2248 Tdr Ld., hvoraf 875 Tdr. var besaaet (med Hvede 2, Rug 184, Byg 221, Havre 247, Blandsæd til Modenh. 85, til Grøntfoder 37, Kartofler 34, andre Rodfrugter 45, Spergel og Lupiner 16), medens der henlaa til Afgræsn. 221, Høslæt, Brak, Eng m. m. 441, Have 86, Skov 531, Moser og Kær 24, Byggegr. 21 og Hegn og Veje 45 Tdr. Kreaturh. 1893: 207 Heste, 635 Stk. Hornkv. (deraf 459 Køer), 99 Faar, 264 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 214 $^3/_8$ Tdr. Der var 8 Selvejergaarde med $39^7/_8$, 23 Arvefæstegaarde med 145, 84 Huse med 7 Tdr. Hrtk. Af Gaardene vare 4 over 12 Tdr. Hrtk. (med 118 Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1243 (1801: 1068, 1840: 1549, 1860: 1577, 1880: 1250), boede i 161 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 129 levede af immat. Virksomhed, 310 af Jordbr., 49 af Gartneri, 76 af Fiskeri, 305 af Industri, 158 af Handel, 175 af Søfart, 39 af andre Erhv. og 2 vare under Fattigv. Foruden Jordbrug har altsaa Fiskeri og Søfart nogen Betydning; den Handel og Industri, der er, falder mest paa Hørsholm By.

I Sognet: **Hørsholm**, en velbygget købstadlignende Flække med $^1/_2$ 1890: 75 Gaarde og Huse og 670 Indb. (1801: 501, 1840: 623, 1860: 635, 1880: 645) og en Del næringsdrivende, saaledes en større og en mindre Klædefabrik, et Garveri, et Bogtrykkeri, flere Købmandsforretninger, et Gæstgiveri, desuden to store Planteskoler, der drives paa Gaarde, som ere forpagtede fra Staten dels i Slotshaven, dels i Folehave Skov, m. m. Flækkens Bygninger ere indtagne under Købstædernes Brandforsikring (Apr. 1895

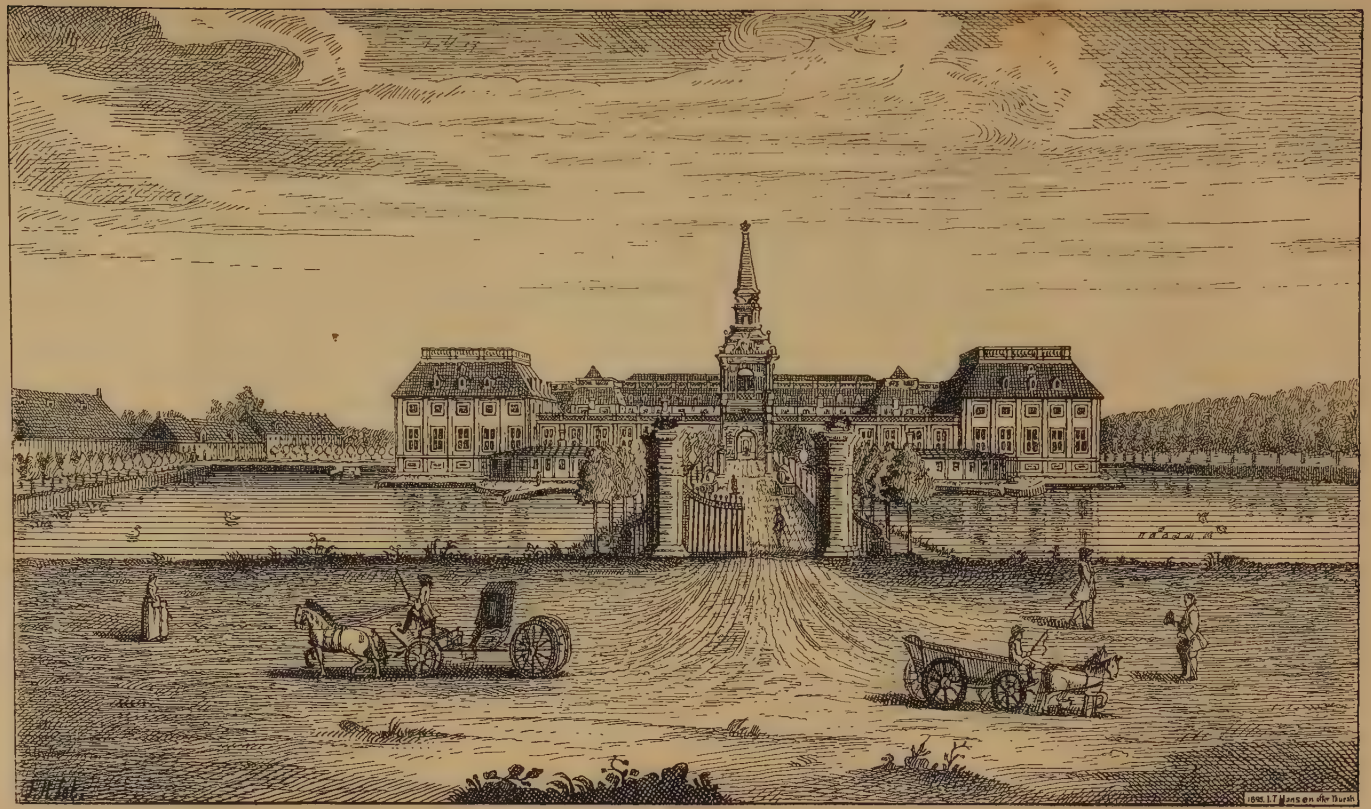

Hørsholm Slot under Christian VI. Efter Thurah.

var Forsikringssummen 1,086,701 Kr.; Antal af Forsikringer 48). Af offentlige Bygninger mærkes Kirken (se S. 77) og Hørsholms Birks Ting- og Arresthus (opf. 1848) med Retslokaler, Kontorlokaler for Birkedommeren

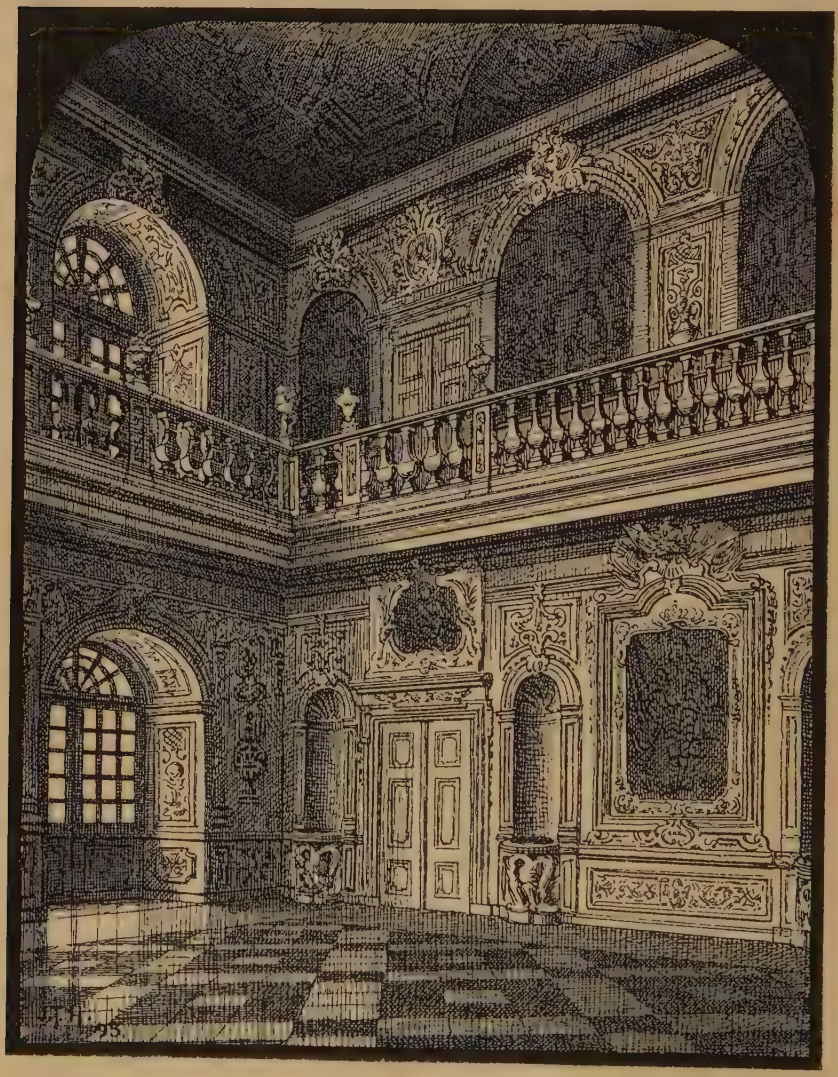

Den store Sal i Hørsholm Slot. Rekonstr. efter Thurah.

og Arrester for 10 Arrestanter. Hørsholm er Bolig for Birkedommeren i Hørsholm Birk og Distriktslægen for Hørsholm Distr., har Filial for Frdborg. Amtstuedistr., Skole, priv. Realskole for Drenge og Piger, priv. Pigeskole,

Apotek, Post- og Telegrafkontor (en Postmester), Telefonforb. med Helsingør og er Sæde for „Hørsholm Distrikts økonomiske Selskabs Spare- og Laanekasse“ (opr. $^{5}/_{4}$ 1862: $^{31}/_{3}$ 1894 var Sparernes Tilgodehavende 239,244 Kr., Rentefoden $3^{1}/_{2}$ pCt., Reservefonden 24,691 Kr., Antal af Konti 855). I Hørsholm holdes 2 aarlige Markeder (April og Okt.) med Heste, Kvæg, Landbrugs- og Husflidsprodukter.

Desuden i Sognet Byerne: *Rungsted* Fiskerleje med Asyl, Kro, Toldkontrolsted, Stat. for 1. sjæll. Kystpolitidistr; *Vallerød*; *Mikkelborg* Huse; *Smidstrup*.

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: De til eet Brug forenede Gaarde *Rungstedlund, Rungstedgd.* og *Sømandshvile* (45 Tdr. Hrtk., 454 Tdr. Ld., deraf 384

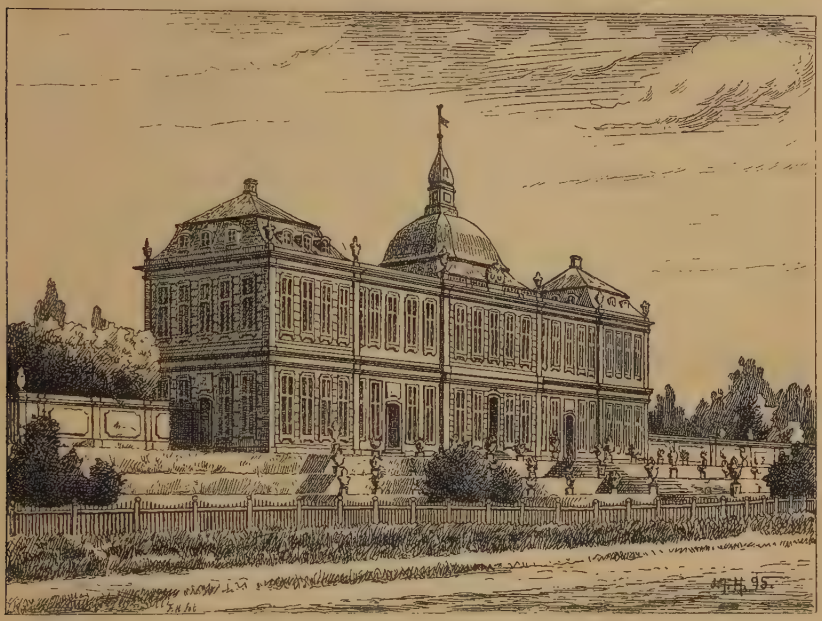

Sophienberg under Chr. VI (efter Thurah).

Ager og Eng og 70 Skov [18 Tdr. Ld. er dog nu gaaet fra til Jærnbancanl.]; 8 Huse; til Ejend. hører Rungsted Kro med 12 Tdr. Ld.), *Kokkedal* ($28^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 268 Tdr. Ld., deraf 224 Ager og Eng, 44 Skov og Have), *Smidstrupgd.* (16 Tdr. Hrtk., 160 Tdr. Ld., deraf 10 Park og Have, 10 Eng; 4 Tdr. i Birkerød S.), *Folehavegd.* ($16^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 150 Tdr. Ld., deraf 148 Ager og Eng, 2 Skov; 4 Huse) og Gæstgivergaarden i Hørsholm ($12^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 52 Tdr. Ld. i Birkerød S.). Af andre Gaarde osv. mærkes: *Sophienberg,* Ldst. *Bakkehave, Vallerødhus* og *Fredhjem.*

Hørsholm S. udgør een Sognekommune, hører under Hørsholm Birks Jurisdiktion, Frdb. Amtstue- og Hørsholm Lægedistr., 2. Landstingskr., Frdb. Amts 2. Folketingskr., og 1. Udskrivningskr'. 97 Lægd. Kirken ejes af Staten. (I gejstl. Hens. hører Usserød Værk til Hørsholm S.).

„*Hyringsholm*“ (ogsaa skrevet „Hyrnix-“, „Hørringsholm“ m. m.) tilhørte 1305 Kong Erik Menveds bekendte Drost Jon Litle, der døde her $^{4}/_{8}$ 1307. Efter ham arvede hans Datter, Fru Cecilie Hr. Toke Jurissøns Gaarden. Af senere Ejere kendes Hr. Niels Eriksen (Saltensee) 1343, hans Datter Cecilie, g. m. Hr. Niels Knudsen (Manderup), og Søn Erik Nielsen, † 1377, derefter en anden Datter, Eline Nielsdatter, g. m. Hr. Bent Biug af Slægten Grubbe, der 1391 solgte Hørringsholm til Dronning Margrethe. Gaarden forblev nu i Kronens Eje og var vistnok i Reglen underlagt Kjøbenhavn eller Krogen Slot; dog nævnes 1506—9 en Væbner Ove Pedersen af Hyrningsholm (vistnok den samme, der nævnes i Sjælsmark, S. 70) og 1511 en Fru Drude af Hyrningsholm. Frederik I forlenede Biskop Lage Urne med Hørsholm; 1567—71 var den selvstændigt Len under Kongens Jægermester Borkard Pappenheim, men forenedes saa med Frederiksborg. Senere hørte „Hirschholm“ til Corfitz Ulfeldts Forleninger, men han maatte fraskrive sig den 1661 for at faa sin Frihed. Kort efter skænkede Frederik III denne Ejendom tillige med Ibstrup (Jægersborg), Dronninggaard, Østrup og Ebbekjøb (se S. 60) til sin Dronning Sophie Amalie, efter hvis Død (1685) Hørsholm ejedes af Christian V, som dog vist ikke har benyttet det til Bolig, hvorimod hans yngste Søn, Vilhelm, maaske har boet der en Tid. Frederik IV oprettede Hørsholm med underliggende Sogne, Karlebo, Blovstrød og Birkerød, til Livgeding for Dronning Louise. Efter hendes Død (1721) gav Kongen „Hirtzholm“ til Kronprinsen, senere Christian VI, som $^{7}/_{8}$ s. A. blev gift med Sophie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach, og dermed begynder et nyt Afsnit for Hørsholm eller, som det efterhaanden i anden Halvdel af 17. Aarh. var blevet Mode at kalde det, *Hirschholm*. Det gamle Slot, som det stod, da Christian VI fik det, stammede maaske fra 16. Aarh.; efter Krigen 1660, i hvilken det havde lidt meget, lod Sophie Amalie det istandsætte og udvide; det bestod da af to Huse (det røde og det hvide Hus), hvoraf det ene havde 5 blytækkede Taarne; under Frederik IV tilbyggedes (1713) den store Kornlade, som endnu staar der. Allerede 1722 som Kronprins begyndte Christian VI at bygge bl. a. to Sidefløje (som dog sank nogle Aar efter) og en ny Bygning mellem Slottet og Kirken; men de egentlige Nybygninger skrive sig først fra den Tid, da han 1731 havde overdraget Sophie Magdalene Slottet. Under Thurahs Ledelse fra 1733 føjedes der en Pavillon til hver Ende af den nye Bygning, der byggedes et nyt Slotskapel osv., 1737 endelig bestemte man sig til helt at nedbryde de gamle Bygninger, og 1739 stod det i Rococostil opførte nye Slot færdigt i Hovedsagen, i hvilken Anledning Kongen og Dronningen foranstaltede en stor Fest 14. Maj s. A. Ligeledes gav Kongen $^{27}/_{11}$ 1739 Byen Friheder og Privilegier som Købstad (stadfæstede $^{30}/_{4}$ 1783 og flere Gange senere; men disse Privilegier have ofte været Genstand for Strid og Fortolkninger, og den opnaaede aldrig at blive anerkendt som virkelig Købstad, endskønt der ofte, lige til den sidste Tid, har været Tale om det). I de næste Aar foretoges der dog endnu flere Arbejder, det vigtigste var Forhøjelsen af Hovedbygningens 2. Stokværk 1743—44. Af det Indre fremhæves den store Sal, der gik gennem begge Stokværker og havde et omløbende Galeri i 2. Stokværks Højde, Audiensgemakket, Konseilgemakket og Kapellet, alle prægtigt udstyrede med Stukaturarbejde, bl. a. af Andreoli og Brenno, indlagt Arbejde, Forgyldning, Malerier, bl. a. af Krock og J. S. Wahl, osv.; i den store Sal var der to sorte Marmorkaminer, over hvilke fandtes Christian VI's og Sophie Magdalenes Billeder i fuld Legemsstørrelse, og et Springvand midt i Salen; Kapellet, i den ene Hjørnepavillon, havde Kuppel, fritstaaende Piller og rigt Billedhuggerarbejde paa Alter, Prædikestol, Orgel osv. Midt i Slotsgaarden stod en rigt prydet Fontæne med mange Figurer; den store Have var prydet med Springvand, Grotter, Vaser, Statuer, bl. a. af D. Gercken og Petzold, m. m. Christian VI døde paa Hørsholm $^{6}/_{8}$ 1746, og Sophie Magdalene beholdt Slottet til sin Død (1770), hvorefter det faldt tilbage til Kronen. Der blev nu Liv paa Slottet, idet det nye Hof med Caroline Mathilde og Struensee i Spidsen drog herind $^{6}/_{9}$ s. A.; en stor Del af Struensees Kabinetsordrer

Sophienberg 1895.

ere udstedte herfra, og Slottet var Skuepladsen for glimrende Fester, ogsaa for alvorligere Begivenheder, som da Dronningen fødte Louise Augusta $^{7}/_{7}$ 1771, og da de norske Matroser droge til Hørsholm $^{10}/_{9}$ s. A., medens Hoffet, der var advaret, midlertidig var draget til Sophienberg; 30. Nov. 1771 forlod Hoffet Slottet, og fra den Dag stod det saa at sige øde. Allerede Guldberg fremkom med Forslag om Slottets Nedbrydelse, og vel blev der taget fat paa dets Istandsættelse lige efter 1772, men den standsede snart saa godt som helt, saa at Bygningen forfaldt; militær Indkvartering fremskyndede Ødelæggelsen; og da Istandsættelsen endelig vilde blive for kostbar, medens Nedrivelsen vilde bringe fornødent Materiale til Christiansborg Slot, blev Hovedbygningen nedbrudt 1810—12. Paa Tomten, der er omgiven af til Dels udtørrede og tilgroede Grave og nogle af de store prægtige Linde- og Kastanjealleer (Søen er udlagt til Eng og Planteskole, en Del af Slotshaven blev allerede 1794 udlagt til Planteskole), staar nu Byens Kirke (se ndfr.). Derimod ere Sidebygningerne („Domestikhuset", Stalde, Lader m. m.) blevne staaende. — Ligeledes findes der en Støtte, „Stolbergmonumentet", som Sophie Magdalene lod rejse 1766 til Minde om, at hun paa Grev Stolbergs Forslag 1761 gav Arvefæste til Bønderne paa Hørsholm Gods; paa Hundredaarsdagen, $^{16}/_{9}$ 1861, holdtes en stor Fest paa Hørsholm; Monumentet, som var forfaldent, er blevet fornyet 1895, nøjagtigt som det ældre. Man har begyndt i Hørsholm at samle de arkitektoniske Brudstykker af Slottet, der ere bevarede i Egnen; flere ere anvendte ved en Havegrotte paa Hørsholms Aas; i Gaarden til en Ejendom i Hørsholm staar en fra Slottet stammende Brønd. Ved Hørsholm findes flere sjældne Træer, saaledes flere Eksempl. af Thuja occidentalis (amerik. Livstræ), hvoraf et er 48 F. højt, og, i Planteskolen, en 50 F. høj Tsuga Canadensis, 8 Fod i Omfang, en 65 F. høj Pinus Laricio (østr. Fyr), 8 Fod 10 T. i Omf., en 76 F. høj Rødeg og et 35 F. højt Cerasus Mahaleb (Weichseltræ), 6 F. 6 T. i Omf.

Hørsholm Sogn, der tidligere hørte til Birkerød S., blev ved Reskr. af $^{7}/_{5}$ 1790 et eget Præstekald. Beboerne havde fra den Tid, Slottet ophørte at være Residens, søgt Birkerød Kirke ligesom tidligere; men fra 1784 blev det paalagt Sognepræsten i Søllerød at prædike i Slotskirken, og denne blev ogsaa benyttet efter 1790 lige til 1816, idet det var blevet bestemt, at den skulde blive staaende, da Slottet nedbrødes. Men det Aar var den saa brøstfældig, at den maatte lukkes og en af Arbejdsstuerne paa Brønsholmsdals Fabrik benyttes, indtil en ny, i den tidligere Slotsgaard af Konferensraad C. F. Hansen opført Kirke („Frue Kirke i Miniatur") var færdig 1822; Altertavlen er et i Kornichen indmuret Gibsrelief: Christus indstifter Nadveren; i Skibet hænger en Korvet med Indskr. „Sømændenes Minde af Rungsted". — Paa Kirkegaarden, S. Ø. for Byen, er jordet Digteren Thom. Thaarup († 1821), der tilbragte sine sidste Dage paa en lille Gaard (Sophiehøj) i Smidstrup; ligeledes Mindesmærke for faldne Krigere i de to slesvigske Krige. — I Folehave Skov er Overførster v. Linstow († 1823) begravet; paa Graven en Sten med Indskrift, omgiven af en Plantning.

Sophienberg var tidligere et kgl. Slot, som Sophie Magdalene lod Niels Eigtved opføre 1744 i 2 Stokværk med Kuppel paa Midten og Terrasser foran Slottet ud mod Havet. Efter 1772 havde Arveprins Frederik det som Sommerresidens; 1793 blev det solgt til en Privatmand, Kancelliraad Neergaard, der atter 1797 solgte det til Arnoldus Falkenskjold, Sæbygaards hidtidige Ejer († 1819). Senere forfaldt Bygningen, og kun det nederste Stokværk i o. $^{3}/_{5}$ af Bygningens oprindelige Længde er blevet staaende. Fra 1884 til 1890 benyttedes det til et Hvile- og Rekreationshjem for Kvinder (nu flyttet til „Søvang" i Sletten, se S. 60).

Rungsted („Runæstigh«, „Runsti") er et meget gammelt Fiskerleje, hvor der allerede i Christian II's Tid var en privilegeret Kro; 1613 gav Christian IV en vis Willum Carram eller Carrom Brev paa Kroen; i Slutningen af 17. Aarh. var den tillige med Nivaa og Vedbæk Kro m. m. i Hænderne paa Toldforvalter, Kammerraad, senere Justitsraad, Hans Jak. Søbøtker, som paa Grund af Uredelighed 1703 maatte sælge sine Ejendomme til Kronen, hvorefter Rungsted forenedes med Dronning Louises Livgeding, Hørsholm Gods. Denne beboede undertiden *Rungstedgaard* („Runstedt Høj"), naar hun besøgte Godset, men ellers var det af og til beboet af Hoffunktionærer, medens Kroen bortforpagtedes (fra 1705) til Matthias Frigast. Ved Gavebrev af Dronning Sophie Magdalene, der havde faaet Hørsholm Gods (se S. 76), fik 1750 Hofbygmester Eigtved Rungstedgaard; hans Enke solgte den 1766 til Grev Chr. G. Stolbergs Enke, hvorefter den vedblev at være i Privatmænds Eje. Med Rungstedgaard forenedes 1849 de to andre Ejendomme *Sømandshvile* og *Rungstedlund*, hvilken sidste er den oprindelige Rungsted Kro, som Sophie Magdalene solgte 1763 med store Privilegier, der nu i det

væsentligste ere afløste. I den mod Stranden vendende Sidemur af Rungstedlund skælnes tydelig den tilmurede Indkørselsport lige til Staplerne, der ikke ere udtagne. — Sommeren 1700 var Rungsted en kort Tid besat af svenske Tropper. Til Minde om Digteren Joh. Ewald, der 1773—75 boede i Rungsted Kro (altsaa nu Rungstedlund), er der 1876 paa den saakaldte *Ewalds Høj* af Rungstedlunds dav. Ejer, C. M. Bröchner, rejst en Mindestøtte (af poleret Granit, med Indskrift og Portrætmedaillon; det første Minde, der rejstes i Beg. af 19. Aarh. var en simpel Granitsten med Navn).

Kokkedal, der bl. andre Ejere har haft Gehejmeraad, Grev. Chr. Aug. Berckentin 1746—58 og efter hans Død Datteren Louise v. Plessen, har 1865 faaet en ny Hovedbygning., opf. i Renæssancestil efter Tegn. af C. V. Nielsen. — *Smidstrupgaard*,

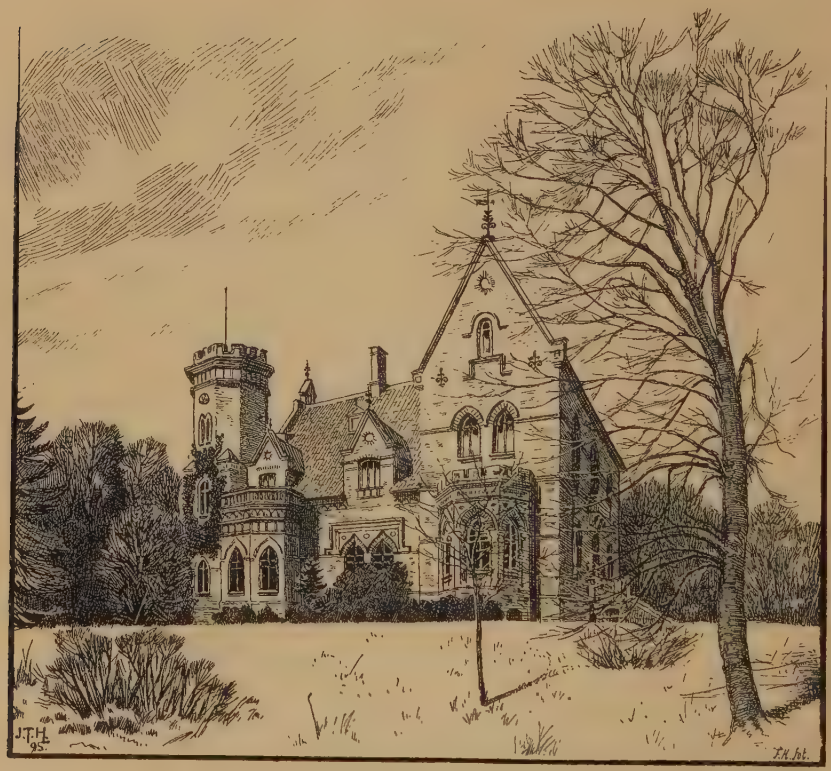

Smidstrup.

hvis Hovedbygn. er opført 1866 efter Tegn. af C. V. Nielsen, er (1888) købt af Kong Georg af Grækenland. — I *Folehave Skov* findes en Langdysse og mange, mere eller mindre forstyrrede Jordhøje.

(**Litt.** *C. Christensen*, Hørsholms Hist. fra 1305 til 1875, Kbh. 1879).

Holbo Herred.

Sogne:

Esbønderup, S. 79. — Nøddebo, S. 82. — Søborg, S. 84. — Gilleleje, S. 87. — Græsted, S. 88. — Maarum, S. 89. — Helsinge, S. 90. — Valby, S. 91. — Blistrup, S. 92. — Vejby, S. 92. — Tibirke, S. 93. — Ramløse, S. 97. — Annisse, S. 98.

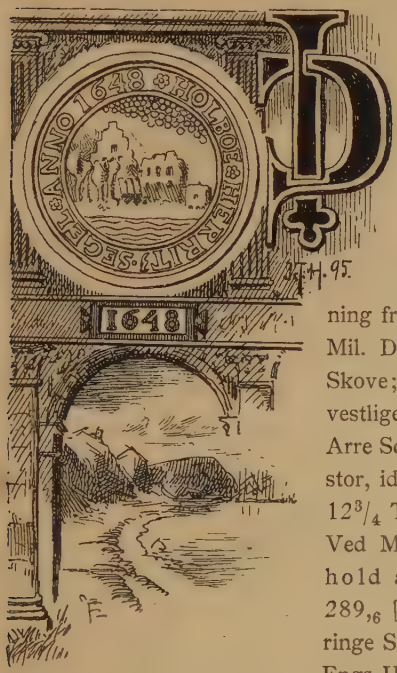

Dette Herred, der er Amtets nordligste og det største i Amtet næst efter Lynge-Kronborg Herred, begrænses mod N. af Kattegattet og Sundet, mod Ø. og S. af Lynge-Kronborg og Strø Herreder, fra hvilket sidste det for en Del skilles ved Arre Sø. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er o. $3^1/_4$, fra N. til S. $2^3/_4$ Mil. Det er især i den sydøstlige Del rigt paa Skove; ligeledes har det flere større Moser; den vestlige Del af Esrom Sø og den nordøstlige Del af Arre Sø hører til det. Dets Frugtbarhed er ikke stor, idet der ligesom i Lynge-Kronborg H. gaar $12^3/_4$ Tdr. Ld. i Gennemsnit paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen er Herredets Fladeindhold ansat til 52,577 Tdr. Ld. ($5,_{26}$ □ Mil., $289,_6$ □ Km.); men desuden er der et ikke ringe Søareal (henv. 4000 Tdr. Ld.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. udgjorde $^1/_1$ 1885 3143 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890 13,519 (1801: 7908, 1840: 11,334, 1860: 13,208, 1880: 14,252). Det danner i gejstl. Henseende sammen med Strø H. eet Provsti, til hvilket ogsaa Gjørløse S. (Anneks til Skjævinge i Strø H.) i Lynge-Frederiksborg H. hører.

Holbo H. var oprindel. en Del af Strø Herred, der paa Grund af sin afsides Beliggenhed kaldtes „Holm" og dets Beboere „Holmboer". Da det, vist i sidste Halvdel af 13. Aarh., oprettedes til et særligt Retsomraade, kaldtes det „Holmbo" Herred; 1400 havde det Herredsting i Valby.

Esbønderup Sogn begrænses mod N. af Sundet og omgives af Søborg, Græsted, Maarum og Nøddebo S., Esrom Sø og Lynge-Kronborg H. (Hornbæk S.). Kirken midt i Sognet henved 2 Mil N. for Hillerød, 2 M. v. for Helsingør. Jorderne ere for største Delen lette undt. mod N. ved Dronningmølle og mod S. ved Esrom. Henved to Tredjedele af Sognet ere

dækkede med Skov, nemlig Grib Skov, Landets største sluttede Skov, omtr. 8000, med tilliggende Skove 10,000 Tdr. Ld. (3., 4., 5. og 6. Kronb. Skovdistr.). I Gribskov Multebjærg, 286 F. (90 M.). *Esrom Kanal* gaar gennem den sydl. Halvdel af Sognet, medens den mod N. danner Grænsen mod Søborg S.

Fladeindh. var $^{16}/_{7}$ 1888: 12,520 Tdr. Ld.; heraf var besaaet 2272 Tdr. (med Hvede 38, Rug 422, Byg 451, Havre 755, Blands. til Modenh. 231, til Grøntfoder 34, Kartofler 116, andre Rodfrugter 117, Spergel og Lupiner 93), medens der henlaa til Afgræsn. 608, Høslæt, Brak, Eng osv. 1356, Have 49, Skov 8036, Moser og Kær 50, Byggegrunde 51 og Hegn og Veje 91 Tdr. Kreaturh. 1893: 425 Heste, 1597 Stkr. Hornkv. (deraf 996 Køer), 645 Faar, 1068 Svin, 64 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 404$^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 25 Selvejergaarde med 113, 35 Arvefæstegd. med 148, 175 Huse med 44$^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., og 30 jordløse Huse. Af Gaardene vare 2 over 12 Tdr. Hrtk. (med 61$^{3}/_{8}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1577 (1801: 913, 1840: 1226, 1860: 1480, 1880: 1677), boede i 278 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 174 levede af immat. Virksomh., 739 af Jordbr., 8 af Fiskeri, 230 af Industri, 83 af Handel, 211 af andre Erhv., 62 af deres Midler, og 70 vare under Fattigv. Foruden Agerbrug er Skovarbejde m. m. af Betydning.

I Sognet ligge Byerne: *Esbønderup* (gammel Form Esbjørnthorp, Esbernthorp) med Kirke, Præstegaard, Skole, Sygehus for Tikjøb, Hornbæk og Hellebæk Sogne og Kronb. vestre Birk med Undt. af Tibirke, Ramløse og Annisse S. (41 Senge), Apotek, Lægebolig. *Saltrup* med Jærnbanestation; *Haregab*; *Villingerød* med Skole; *Villingebæk* Fiskerleje; *Esrom* med Skole, Mølle, Bageri, Bryggeri, Kro, Fællesmejeri (Esromgd.) og Bygningen *Esrom Kloster*, hvori der er Bolig og Lokaler for Filialbestyreren under Frdb. Amtstuedistr.

Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Esromgd.* (48$^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 603 Tdr. Ld., deraf Ager 513, Eng 80, Plantning 10; 6 Huse). Af andre Gaarde osv.: det smukt beliggende *Sølyst* ved Esrom Søs Nordkyst og ved Esrom Kanals Beg., og *Dronningmølle* med Ml., Bageri og Købmandshandel, ved Esrom Kanals Udløb; *Vogstrup* (Voxtrup), *Øverupgd.*, *Thorshøjgd.*, *Hindshovgd.* (Hintsehov), *Nyvangsgd.*, *Søgd.* og *Kassegd.*; *Nyhegn*, *Thorup* og *Pælehus*, Skovfogedboliger, *Storkevad* Jærnbaneholdepl.

Esbønderup S., der danner een Sognekommune med Annekset Nøddebo, hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion (Helsinge), Kronb. Amtstue- (Esrom) og Lægedistr., 2. Landstingskr., Frdb. Amts 2. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr. 146. Lægd. Kirken ejes af Tiendeejerne.

Esbønderup Kirke, uden Tvivl en af de ældste paa Egnen, er i sin oprindel. Del, Langhuset og det nærmeste Stykke af Koret, opført i Rundbuestil af Kampesten og Sandsten, de sidste uden Tvivl hidførte fra Skaane; i den senere Middelalder har den faaet indbygget Murstenshvælvinger og modtaget forskellige Udvidelser og Tilsætninger, saaledes synes den oprindel. Korrunding at have maattet vige Pladsen for en firkantet Forlængelse i Øst; endnu senere (o. 1450) er et Taarn tilføjet i Vest; i nyere Tider er der opført en større, smagløs Udbygning ved Skibets nordre Side. Altertavlen er et Maleri af A. Küchler (1841): Marie Bebudelse; i Aaret 1894 fremdroges og opfriskedes en smuk, malet Dekoration (vist fra 14. Aarh.) paa Korets Hvælving saavel som en Laurentiusfigur ved Siden af Korbuen (L. har maaske været Kirkens Værnehelgen), den sidste vist endog malet efter Reformationen. Den rigt udskaarne og farvesmykkede Prædikestol er fra Chr. IV's Tid. Døbefonten, af Granit vist fra Kirkens ældste Dage. I Forhallen under Taarnet en mærkelig Ligsten med lat. Indskr. over „Hr. Mikael, engang Præst paa dette Sted, som døde i Aaret 1330 7. Okt.«. Klokke fra 1406 (se Kirkeh. Saml., 2. Bd. S. 83, 85, 488).

Esrom Kloster (ɔ: Engen ved Ese eller Æse Sø, hvad den kaldes i dgl. Tale) laa tæt ved Skov og Engdrag ved Esrom Søs nordre Bred. I den tidlige Middelalder var Egnen her bedækket med Skov; kun fra N. var der Adgang langs Afløbet eller Fjorden til Søborg Sø og derfra til Esrom Søs nordre Bred. Oprindelig havde Stedet

været Krongods; men den for Klostervæsenet saa ivrige Ærkebiskop Eskil tilbyttede sig det af Erik Lam, og af det og andet nærliggende Gods stiftede han Esrom Kloster for Benediktinermunke, hvornaar vides ikke; Klosteret har dog allerede været til ved Midten af 12. Aarh., idet Pave Eugenius III $^{29}/_{12}$ 1151 tog det i sit Værn. Kun faa Aar var Ordensregelen imidlertid Benediktinernes. Under et Besøg hos den hellige Bernhard i Clairvaux udvirkede Eskil, at der herfra kom nogle Munke til Danmark, og vistnok 1153 blev Esrom et Cistercienserkloster. Dette Datterforhold til Clairvaux i Forbindelse med, at Esrom selv blev Moder til flere og store Cistercienserklostre, Sorø, Vidskøl, Guldholm, Hilda og Colbaz (de to sidste i Mecklenburg og i Pommern), skaffede det megen Anseelse; desuden erhvervede det mange kgl. og pavelige Beskyttelsesbreve og Privilegier, ligesom det ogsaa, i de ældste Tider navnlig ved Kongers og Prælaters Gunst, fik meget Jordegods; i en Jordebog over Klosterets Besiddelser fra 1497 nævnes saaledes Indtægten for 89 sjæll. Ejendomme. I Klosterkirken jordedes Vald. Atterdags Dronning Helvig, som døde her, i hvilken Anledning

Esrom Kloster.

Dronning Margrethe skænkede nogle Godser i Ods Herred til Klosteret*), og tidligere vare to Tvillingsønner af Erik Menved, Mogens og Erik, blevne begravede her. Enkelte Trængselsaar havde Klosteret dog; 1198 og 1204 ødelagdes Bygningerne ved Ildsvaade. Med det nærliggende Æbelholt Kloster havde det Tvistigheder, bl. a. om nogle Tiender af Tjæreby Sogn, og i Beg. af 13. Aarh. synes det, som om Lægfolk fraranede det Godser. Endelig bilagdes 1258 en langvarig Trætte mellem Esrom og Doberan Kloster i Mecklenburg om, hvem Æren for Stiftelsen af Klosteret Dargun i Mecklenburg tilkom, til Fordel for Doberan. — Foruden ved Opdyrkning af Jordstrækninger osv. indlagde Munkene i Esrom sig ogsaa Fortjenester ved Krønikeskrivning, men det synes ogsaa, som om den strenge Klostertugt af og til slappedes med den tiltagende Rigdom. Betegnende i saa Henseende er det velkendte Broder Rus-Sagn om de forføreriske Bedrifter, Djævelen i en Munks Skikkelse udøvede i Klosteret (se bl. a. Broder Rus' Hist., udg. af *C. Bruun*, Kbh. 1868). Efter Reformationen bestod Esrom endnu en Tid lang; 1538 kom det tillige med andre Cistercienserklostre under

*) Margrethe fik 1377 Pavens Tilladelse til at føre hendes Lig til Sorø; men denne Plan kom aldrig til Udførelse.

Abbeden i Sorø, Henrik Tornekrands' Opsigt; 1559 sendtes den gamle Abbed til Sorø for der at forsørges, og 3 Munke flyttedes andensteds hen; dermed opløstes vel Klosterlivet. 1565 skænkede Fredr. II nogle af Esroms Jorder og Grunde til St. Olai Kirke i Helsingør, og faa Aar før var Klosterkirken bleven nedbrudt. Ved Rytterdistrikternes Oprettelse under Fredr. IV blev Esrom Bolig for Regimentsskriveren, og efter disses Nedlæggelse for Amtsforvalteren; nu afgiver det Lokaler for Filialen af Kronb. Amtstue m. m. — Ligesom andre Klostre maa Esrom oprindelig have udgjort et større, firlænget Bygningskompleks; men deraf findes nu kun en ringe Del tilbage. Den østre Fløj blev nedbrudt 1881, og paa Pladsen rejstes en Staldlænge. Kirken, som sikkert har dannet den nordre Fløj, nedbrødes o. 1560, og Stenene brugtes ved Opførelsen af Frederiksborg Slot, medens Inventariet spredtes omkring*). Hvornaar den vestre Fløj er forsvunden, vides ikke; den var dog ikke til o. 1670, da den ikke findes paa Grundplanen over Klosteret i Resens Atlas. Tilbage staar nu kun den søndre Fløj (se Billedet), en to Stokværk høj Bygning af røde Munkesten med en Række smukke Blindinger, af hvilke de fleste ere spids- og fladbuede, medens enkelte ere rundbuede eller have en tagformet Afslutning. I en af de med Krydshvælvinger overdækkede Kældere findes en Bagerovn, „Broder Rus' Kælder", og smstds. henstaar en Smedejærnsramme til en Rist, „Broder Rus' Rist". — Denne søndre Fløj hidrører dog ikke fra Klosterets Stiftelsestid, men fra den senere Middelalder, og den er tilmed ikke bygget i een Støbning. Ældst (fra 14. Aarh.) er den vestre Del; sandsynligvis i 15. Aarh. er den bleven udvidet mod Øst med et nyt Parti, hvis Mure dog ikke kom til at gaa i Flugt med det ældres, men stødte sammen med disse under en stump Vinkel. Fra Middelalderens sidste Tider hidrører endelig den mod N. fremspringende Halvtagsbygn. Efter Klosterets Sekularisation er Fløjen imidlertid flere Gange undergaaet Forandringer, saaledes navnlig 1569 paa Foranstaltning af Fredr. II, samt 1697 og 1881-82. — Ved nogle i Aarene 1879, 1893 og 1895 ved Prof. J. Løffler og J. Kornerup foretagne Udgravninger paa Klosterets Grund er der fremdraget en Del Murlevninger, ligesom der ogsaa er fundet en Del af de for den ældre Middelalder karakteristiske murede Grave med tagformet Dække. Derimod har man endnu ikke fundet Fundamenterne af Klosterkirken. (**Litt.**: *O. Nielsen*, Codex Esromensis, Kbh.1880-81; *Kierulf*, Esrom Klosters og Abbeders Hist., Kbh. 1838; *Daugaard*, Om de danske Klostre, S. 222; *J. Kornerup*,Minder om Cistercienserklosteret i Esrom, i Aarb. for Oldk. og Hist,. 1879, S. 1 og S. 239, og om Esroms Forb. med Venden osv., i Aarb. 1881, S. 1).

Nogle af Esroms Jorder vare i sin Tid indlemmede i det Frederiksborgske Stutteri; dog skal der allerede tidligere have været et Stutteri paa Esrom Ladegaard, hvilket bestod noget ind i 19. Aarh., da Gaarden bortforpagtedes og senere, ved Midten af Aarh., solgtes ved Auktion under Navn af *Esromgaard*.

Esrom Kanal, gravet 1802—5 under Oberst Reckes Ledelse, $1^1/_4$ Mil lang, anlagdes for at lette Brændetransporten fra de kgl. Skove; Transporten foregik ved Pramme, som bleve trukne af Heste, og paa Midten af Kanalen, hvis nordl. Halvdel ligger 16 F. lavere end den sydl., var der i Stedet for Sluse anbragt en Skraaplan, ad hvilken Brændet gled ned. Efter at Banen til Hillerød (og derfra til Græsted) er aabnet, bruges Kanalen imidlertid ikke mere (ved Lov af $^{29}/_3$ 1873 bemyndigedes Finansmin. til at nedlægge Brændetransporten og afhænde den nederste Del af Kanalen til et Interessentskab), og nu tjener den kun til at bringe det overflødige Vand fra Søen til Havet.

Grib Skov (om Størrelsen se S. 79) har en meget forskelligartet Bevoksning, hvad der bidrager til dens skønne, afvekslende Udseende; den har en betydelig Vildtbestand. I Grib Skov findes flere Oldtidslevninger, saaledes to Gangbygninger og 2 forstyrrede Gravkamre; hvis den saakaldte „Borg" ved Burre Sø, hvor Fr. VII har foretaget Gravninger, skulde være en Befæstning, gaar den efter Anlæggets Art tilbage til en tidlig, snarest forhistorisk Tid. I den Del af Skoven, der hører til Esbønderup S., staar en 78 F. høj Ælm, 19 F. 6 T. i Omf. („den store Sal").

I Esbønderup boede 1496 en Væbner Peter Litle.

---

*) Kirken stod endnu 1559, hvad der fremgaar af et Brev af $^{24}/_{11}$ 1559, hvorved Borgerne i Helsingør faa den Altertavle, som henstaar paa Hejalteret i Esrom, til deres Bykirke (ɔ: Olai Kirke); Nybygningerne paa Frederiksborg paabegyndtes 1561; mellem disse to Tidspunkter er altsaa Kirkens Nedrivelse foregaaet. I Holme-Olstrup Kirke ved Næstved fandtes et Alterskab fra Esrom, der nu i meget beskadiget Tilstand er havnet paa Holmegaard ved Næstved. Ifølge Sagnet skal Dronning Helvigs Gravmonument (efter en mangelfuld Beskrivelse en af Træ udskaaren hvilende Figur) være ført til Søborg Kirkegaard. En prægtig Abbedstol flyttedes først til St. Olai Kirke i Helsingør, men er derfra kommen i Nationalmuseets Eje. Endelig synes to Klokker, som tilintetgjordes ved Frederiksborg Slots Brand 1859, ogsaa at have været fra Esrom (se ogsaa under Nøddebo Kirke).

Nøddebo Sogn, Anneks til Esbønderup S., omgivet af dette og Esrom Sø samt Lynge-Kronborg Herred (Grønholt S.) og Lynge-Frederiksborg H. (Frederiksb. Slotssogn); Kirken o. $^3/_4$ Mil N. Ø. for Hillerød. Jorderne ere gennemgaaende sandmuldede. Over Halvdelen Skov, noget af Grib Skov (heri Fruebjærg, 207 F., 65 M.), Stenholt Vang, Nøddebo Holt.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 1739 Tdr. Ld.; heraf var besaaet: 431 Tdr. (med Hvede 6, Rug 87, Byg 93, Havre 134, Blandsæd til Modenh. 34, til Grøntfoder 9, Kartofler 45, andre Rodfr. 8), medens der henlaa til Afgræsn. 128, Høslæt, Brak, Eng m. m. 201, Have 22, Skov 926, Moser og Kær 11, Byggegr. 13, Hegn og Veje 5 Tdr. Kreaturhold 1893: 84 Heste, 249 Stkr. Hornkv. (deraf 146 Køer), 59 Faar, 121 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85 o. $52^3/_4$ Tdr. Der var 5 Selvejergaarde med 16, 7 Arvefæstegd. med $20^1/_2$, 53 Huse med $12^1/_4$ Tdr. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 571 (1801: 267, 1840: 459, 1860: 536, 1880: 603), boede i 101 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 123 levede af immat. Virksomhed, 115 af Jordbrug, 133 af Industri, (24 af Teglbr., 49 af Blegeri og Vaskeri), 41 af Handel, 116 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Nøddebo,* smukt beliggende ved Esrom Sø, ellers omgivet af Skov, med Kirke, Skole og Kro, Mønsterhønseri, Færgefart til Skipperhuset ved Fredensborg. Desuden *Egelund*, i Stenholt Vang, Overførsterbolig for 1. sjæll. Distr., *Skovfryd*, Skovriderbolig for 4. Kronb. Distr., *Porthus*, Skovriderbolig for 3. Kronb. Distr., *Ostrup,* Skovrider- og Skovfogedbolig for 5. Kronb. Distr., *Jespershus* og *Spaanildshus* (gl. Form Sponholt), Skovfogedboliger, *Bavnbjærggd.*, *Stenholts* Mølle, *Gribsø* Jærnbaneholdepl.

Nøddebo S., der danner een Sognekommune med Esbønderup Sogn, hører under Kronb. østre Birks Jurisdiktion (Fredensborg), Kronb. Amtstue- (Esrom) og Lægedistrikt, 2. Landstingskr., Frdborg Amts 2. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 150. Lægd. Kirken ejes af Tiendeejerne.

Nøddebo Kirke, smukt beliggende ved Esrom Sø og omgiven af store Træer, er en lille, ældgammel Bygning (fra 12. Aarhundrede), der er opført af Kamp med enkelte Kridtstenskvadre, bestaaende af et aflangt firkantet Langhus og et firkantet Kor med Runding (Apsis), hvilken sidste dog er ombygget i nyere Tid (18. Aarh.). Den halvrunde, smalle og høje Korbue er bygget af Kridtsten, Hvælvingerne ere indbyggede i Slutning. af Middelalderen. Kirkens vestlige Fag, oven over hvilket der er anbragt et lille Træspir (paa Fløjen Chr. VI's Navnetræk og Aaret 1739), er, skønt opført af Kamp, dog et senere tilføjet Kapel. Over dette vestlige Fag har der, ligeledes i den senere Middelalder, været opført et Taarn, som dog blev nedbrudt endnu før Reformationen. Den nuv. Altertavle er et Maleri af J. Roed (1839?): Jesus og den samarit. Kvinde; den rigt udskaarne og med Farver smykkede Prædikestol er fra 1668; Døbefonten af Granit, i Form af en Kapitæl med skraa Hjørner, er vist fra Kirkens ældste Tid. Særlig mærkeligt er det gamle, formentlig fra Esrom Klosterkirke stammende Alterskab fra o. 1500 med Malerier, der ere udførte med megen Kunst af en ukendt nederlandsk Maler: i Midten den korsfæstede Christus med Maria og Johannes ved Siden, medens Maria Magdalena knæler ved Korsets Fod, og paa Fløjdørene to knælende Skikkelser, en Mand i pelsværksbesat Dragt (bag ham St. Bartolomæus), og en Kvinde i rød Fløjelsdragt (bag hende en Apostel), interessante Kostumebilleder fra Tiden. Paa Kapellets Hvælving afdækkedes og istandsattes (af Prof. Kornerup) 1894 nogle stilfulde Kalkmalerier fra 15. Aarh., Jomfru Marias Kroning, de hellige tre Konger m. m. (se *M. Petersen*, Kalkmalerier i danske Kirker, Kbh. 1895, S. 101). — Paa Kirkegaarden ligger begravet Skuespilforfatteren Balthasar N. Bang († 1856). Ved Egelund i Stenholt Vang er der en Gravsten over den der jordede Overførster G. V. Brüel († 1829).

Ved et i Slangerup 1246 udstedt Brev skænkede Saxe Torbernsøn Landsbyen „Nøthebothe" til Esrom Kloster. I Sognet laa fordum en Landsby *Stenholt*, der af Valdemar I skænkedes til Esrom Kloster og derfra atter kom til Kronen, men som nu er nedlagt; dens Jorder inddroges under de kgl. Skove, efter at de tillige med den ligeledes nedlagte Soede Mølle i Slutn. af det 17. Aarh. havde været benyttede under Stutteriet. Her har ogsaa ligget en Hovedgaard, *Stenholt*, som 1555 tilhørte Povl

Laxmand d. yngre († 1557), hvis Enke Thale Ulfstand 1560 mageskiftede Gaarden til Kronen for Bosjøkloster i Skaane; 1562 fik Christopher Sterneberg Brev paa Stenholt. Aar 1700 gav Frederik IV Stenholt Mølle til Christian V's Livkusk, Chr. Flesborg, hvis Familie (Flensborg) ejede den ind i 19. Aarh., og hvis Søn var den bekendte Schoutbynacht Chr. P. Flensborg († 1767). — I *Stenholt Vang* gjordes 1836 ved Træplantning et større Guldfund med 11 Brakteater, til Dels anbragte paa lange cylindriske Perler, som det synes Dele af et kostbart Halssmykke fra Mellemjærnalderen.

Søborg Sogn omgives af Annekset Gilleleje, Sundet og Esbønderup og Græsted S.; Østgrænsen dannes af Esrom Kanal, der her gaar gennem side Engstrækninger. Kirken, i den vestl. Del, o. $2^1/_2$ Mil. V. N. V. for Helsingør. Den sydl. Del dannes for det meste af den nu udtørrede Søborg Sø; mod N. ere Jorderne flade og lerede, ude ved Havet ere de mere sandede.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 4996 Tdr. Ld., hvoraf besaaede 2323 Tdr. (med Hvede 17, Rug 424, Byg 437, Havre 797, Boghvede 8, Blandsæd til Modenh. 188, til Grøntf. 38, Kartofler 195, andre Rodfr. 76, Spergel og Lupiner 131), medens der henlaa til Afgræsn. 510, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1824, Have 33, Skov 39, Moser og Kær 64, Flyvesand og Heder 12, Stenmarker 21, Byggegr. 47, Hegn og Veje 123 Tdr. Kreaturhold 1893: 348 Heste, 1345 Stkr. Hornkv. (deraf 759 Køer), 603 Faar, 805 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 377 Tdr. Der var i Søborg S. og Annekset Gilleleje (ikke udskilte efter stat. Tabelværk) 34 Selvejergaarde med $161^1/_2$, 57 Arvefæstegaarde med 206, 232 Huse med $50^1/_2$ Tdr. Hrtk. og 52 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med 74 Tdr.). Befolkn., $^1/_2$ 90: 963 (1801: 745, 1840: 927, 1860: 1213, 1880: 1246), boede i 192 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomhed, 660 af Jordbrug, 106 af Industri, 38 af Handel, 26 af andre Erhv., 38 af deres Midler, og 49 vare under Fattigv. Agerbrug er næsten udelukkende Erhv., Rørskæring fra Søborg Sø har en Del Betydning.

I Sognet Byerne: *Søborg* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Mølle; *Dragstrup*; *Ferle*; *Firhøj*; *Bregnerød* med Andelsmejeri; *Hedsbjærg* med Skole; *Strand-Børstrup*; *Fjellenstrup* (noget af den hører til Gilleleje S.). — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Søborg Sø* (den udtørrede Sø) med Ejendommene *Søborggaard, Odderholm, Ørbakke* og *Frijsenborg*, ($55^3/_4$ Tdr. Hrtk., 1100 Tdr. Ld., deraf 50 Ager, 50 Pileplantage etc., Resten Eng; Ejendommen bruges væsentlig til Kreaturgræsn. og Høslæt). Af andre Gaarde osv. mærkes: *Hulerød* Gd. (se S. 27) med Badepensionat og Hotel, *Blakshejdegd., Bonderup* Gd., *Passebæk* Gd. og paa den høje Strand ved Sundet de to Fyrtaarne, som danne *Nakkehoved Fyr* (fast hvidt Fyr af 3. Orden med Spejlapparat, Taarnene ligge 1280 Fod fra hinanden; østre Fyrtaarn er 35 F. højt, Flammens Højde over Vandet 95 F., vestre Taarn er 39 F. højt, Flammens Højde over V. 143 F.), med Fyrmesterbolig.

Sognet, der udgør een Sognekommune med Gilleleje S., hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion (Helsinge), Kronb. Amtstue- (Esrom) og Lægedistr. (Helsinge), 2. Landstingskr., Frdborg Amts 2. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 144. Lægd. Kirken ejes af Tiendeejerne.

Søborg Kirke er en stor og smuk Bygning af røde Mursten, der er opf. i Beg. af 13. Aarh., men som i Tidens Løb har faaet forskellige Tilføjelser. Oprindelig bestod Kirken, der hørte til Købstaden Søborg (se nedf.), kun af det anselige Langhus og det firkantede Kor; Sidemurene kronedes af en pyntelig Rundbuefrise; i Langhuset var der pragtfulde Portaler paa Nord- og Sydsiden; den halvrunde Korbue var høj og smal, og et Bjælkeloft dækkede det anselige Rum, i hvilket Lyset faldt ind fra smalle, højtsiddende Vinduer. Omtr. ved Slutn. af 13. Aarh. blev der føjet et nyt Taarn til Langhusets vestre Ende, og en bred Spidsbue blev aabnet fra Taarnets nederste hvælvede Rum ud til Kirken. Ved Dronning Margrethes Tid foregik en

stor Forandring (maaske har den været ramt af en Ildebrand), idet to Rader Hvælvinger, som hvile paa Murstenssøjler, bleve indbyggede i Langhuset, og saavel Korbuen som Buen ind til Forhallen bleve gjorte lavere. Paa Nationalmus'. Foranstaltning er der saavel i Taarnhallen som i den øvrige Kirke 1894 fremdraget en malet Dekoration. (se *M. Petersen*, Kalkmal., S. 103). Altertavlen er et nyt Maleri af A. C. V. Thomsen (1843): Jesus i Templet, men Rammen er fra Frederik II's Tid. Paa det gl. murede Alter en Dækplade af en sort marmorlignende Sten. Paa Væggen t. h. for Korbuen et interessant gammelt malet Vaabenskjold fra 14. Aarh. med Underskrift: Johan Oltena. I Taarnhallen en Runesten med „Ave Maria". Den store Klokke er fra 1514 og støbt af Johan Fastenove.

Søborg (Syøburgh, Seoburgh) var i Middelalderen en stærk Borg paa et i Søborg Søs nordvestlige Del fremspringende Næs, der ved en Grav var afskaaret fra det nærmeste Terræn. Søen var den Gang mere end dobbelt saa stor, som den var i Slutn. af 18. Aarh., da man begyndte at udtørre den, eller rettere den var en Bugt, som ved et smalt Indløb stod i Forbindelse med Havet. Søborg nævnes i Valdemars Jordebog som Krongods fra Midten af 12. Aarh., og man har formodet, at det var en af Ærkebiskop Eskil (gen)opført Borg i den „letriske" Sump, som belejredes af Kong Valdemar. Men der har vist fjernt tilbage i Oldtiden ligget et befæstet Sted her, og der er mange Vidnesbyrd — saaledes en stor Del Oldsager, der ere fundne her, navnlig i Søbunden, de mange Gravhøje, og Stednavnene — om, at Egnen i den forhistoriske Tid har været Midtpunkt for et betydeligt Liv (ja nogle have endog, ledet af Saxos Stedsbetegnelse, den „letriske" Sump, ment, at det gamle Lejre rettelig burde henlægges hertil), selv om Indskriften, der efter flere ældre Forfattere skal have staaet over Porten paa Borgens yderste Vold: „Vixit Aristoteles et Alexander dominatur, dum per gentiles castrum Søborg fabricatur", ikke skal tages bogstavelig. Vist er det, at der alt i den tidlige Middelalder indenfor det Næs, hvorpaa Borgen stod, fandtes en By, der som anlagt paa den Borgen tilhørende Grund var unddraget Herredets Øvrighed, og i 2. Halvdel af 13. Aarh. (o. 1270) nævnes blandt Landets Købstæder, til hvilke den regnedes til Midten af 16. Aarh. (Se *J. Kinch*, i Aarb. for nord. Oldk., 1874, S. 326 flg., der formoder, at Stedet har hedt Lætr, før det fik Navnet Søborg. — Se ogsaa *H. Olrik*, Valdemartidens Kirkemagt og Kongedømme, Kbh. 1895, S. 198). Den faste, af Sten opførte Borg tildrog sig i Middelalderen en ikke ringe Opmærksomhed ved de berømte Fanger, den har indesluttet, saaledes Eskils Dattersøn Knud (fra 1179) og Erik Lams Frillesøn Magnus, Biskop Valdemar af Slesvig (1198—1206) og hans Forbundsfælle Grev Adolf III af Holsten (1201—3), Hertug Valdemar IV af Slesvig og hans Drost, Tyge Abildgaard (1285—86) og Ærkebisp Jens Grand (1294—95). Søborg har vist ogsaa været Ophold for Kongerne; saaledes boede Erik Menved her ofte; Fortællingen om Dronning Helvigs Fængsling paa Slottet er dog vist kun et Sagn. Paa Valdemar I's Tid nævnes Thorbernus Castellanus de Sioburgh; af senere Lensmænd: Povl Hvit 1271—86, Jesper Mogensen 1295, Tue Jakobsen 1299—1300, Knud Porse og Hertuginde Ingeborg, Johannes Ferke 1354—55, Erik Sjællandsfar 1364, Hr. Erik 1365, Jak. Nielsen 1369—71, Erik Nielsen (Saltensee), Henneke Grubendal 1382, Ove Steeg

Søborg Bys Vaaben.

1400, Ludvig 1403, Predbjørn Podebusk 1419, Peder Oxe 1422, Folmer Knob 1451, Johan Oxe 1465, der vistnok havde Slottet i Pant til sin Død, derefter Sønnen Oluf Oxe 1492—95, Joh. Brockenhuus 1510, Henr. Aagesen Sparre 1514—20, Knud Henriksen Sparre 1527—35, hvorefter Lenet blev lagt til Krogen. Slottet er vist blevet ødelagt i Grevens Fejde, og snart efter er vel Byen ophørt at være Købstad. Hvad der nu staar tilbage af Ruinen, er kun lidet betydeligt. Frederik VII lod 1850 foretage omfattende Udgravninger, hvorved en Del af Ruinen blev blottet, og der fandtes Fundamenter af 2 Taarne (A. og B. paa den Grundtegning, der her medfølger, og som er taget af Wegeners nedennævnte Artikel) og 3 Fløje med Ringmuren som Ydermur, forenede paa den fjerde Side med en Mur; men det maa beklages, at Udgravningerne dengang ikke foretoges med den fornødne Sagkundskab, og navnlig at den baade i Bredde og Dybde anselige Slotsgrav udfyldtes, hvorved Ruinen mistede

Grundplan af Søborgs Ruiner.

sit egentlige karakteristiske Præg og senere Undersøgelser vanskeliggjordes. Samtidig med Søen (se ndfr.) solgtes en stor Del af Præstegaardens Areal og dermed det, hvorpaa Borgen havde ligget, uden at der ved Forhandlingerne derom skete Henvendelse til Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, og de vedk. Myndigheder forbeholdt kun fra Salget selve Ruinen. Det omliggende Terræn blev, efter at Søen var udtørret, afgravet og omdannet, og umiddelbart om Ruinen anlagdes en Beplantning, der nu fremtræder som en lille Lund. Men al historisk Stemning er forlængst gaaet tabt ved dets Omdannelse og ved Plantningerne, om end disse vel ere udførte for at skærme om Slotstomten. Vejen til Ruinen fører tæt V. for Præstegaarden gennem en anselig Vold, som hører til Stedets gamle Befæstningsanlæg (fredet siden 1882). Forskellige Sølebaser og Kapitæler samt en stor Del af de ved Fr. VII's Udgravninger fundne Genstande bevares i Nationalmuseet; 1885 fandtes paa Præstegaardens Mark (i Mands Minde kaldet „Justitspladsen") Fundamenterne af en Bygning,

der formodes at have været Byens Raadhus. Ved Ruinerne findes en Hvidtjørn (Cratægus monogyna), den tykkeste Gren af et meget gammelt Træ, 8 F. 10 T. i Omf., 32 F. i Kronens Diameter. (Se *C. F. Wegener*, Om Udgr. af Asserbos og Søborgs Ruiner under Hs. Maj. Kongens Ledelse i Aarene 1849 og 50, med nogle hist. Oplysninger, i Ann. for nord. Oldk., 1851; ogsaa paa Fransk. — *V. Boye*, Fund af Genstande fra Oldtiden og Middelald. i og ved Søborg Sø, Kbh. 1882, og samme Forf., Sob. i Nordsjæll., Nationaltid. $^{18}/_{9}$ og $^{23}/_{9}$ 1884. — Det mærkeligste ved Søb. Slots Hist., Kbh. 1888).

Søen begyndte man som nævnt at udtørre i Slutn. af 18. Aarh. ved at grave en Kanal ud til Gilleleje paa Forslag af Landinspektør, senere Amtmand H. N. Arctander, da den ved sine Oversvømmelser om Vinteren ofte skadede de omliggende Marker, og Arbejdet fortsattes ind i 19. Aarh., saa at der kun blev en lille Sø („Klaringen") tilbage i Midten, medens det øvrige mest laa hen som Sump og Mose, indtil Staten 1858 afhændede den til Hofjægermester Neergaard (til Vıskum) og den som Folketingets Formand bekendte senere Etatsraad L. N. Bregendahl, der blev Eneejer 1865, og efter hans Død (1872) solgtes den til den nuv. Ejer, Grev Frijs til Frijsenborg, som i Aarene 1873—87 fuldførte Udtørringen (under P. B. Feilbergs Ledelse).

Søborg Slots Ruiner.

Ved *Nakkehoved Fyr*, opr. 1772 som et Kulfyr, er der et smukt Anlæg, der skyldes Fyrinspektør Chr. Faber, og hvor han blev begravet i en af ham selv udgravet Kæmpegrav (Indskrift af C. Ploug) efter indhentet ministeriel Tilladelse.

(I Søborg Præstearkiv findes opbevaret et Manuskript: „Søborg og Gilleleje Præstekald", af *P. C. Garde* († 1894), Sognepræst der 1869—87).

Gilleleje Sogn, et meget lille Sogn, er omgivet af Sundet og Søborg S.; Kirken omtr. 3 Mil N. V. for Helsingør. Jorderne ere lette, nogle Steder dog lerblandede. Bankerne ved Kysten dale fra Nakkehoved ned mod Gilleleje, men hæve sig atter mod Sjællands nordligste Pynt, *Gilbjærghoved*.

Fladeindhold $^{16}/_{7}$ 88: 635 Tdr. Ld., deraf var besaaet 297 (deraf med Hvede 15, Rug 51, Byg 75, Havre 69, Blandsæd til Modenh. 56, til Grøntf. 5, Kartofler 11, andre Rodfr. 7), medens der henlaa til Afgræsn. 67, Høslæt, Brak, Eng m. m. 125, Have 30, Skov 5, Moser og Kær 6, Heder 50, Byggegr. 46, Hegn og Veje 9 Tdr. Kreaturhold 1893: 146 Heste, 438 Stkr. Hornkv. (deraf 278 Køer), 286 Faar, 325 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $41^{1}/_{4}$ Tdr. Om Gaardene se Søborg S. (S. 84). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1000 (1801: 318, 1840: 669, 1860: 500, 1880: 737), boede i 214 Gaarde og Huse og fordeltes efter

Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomh., 210 af Jordbrug, 360 af Fiskeri, 189 af Industri, 44 af Handel, 53 af Sefart, 64 af andre Erhv., 29 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv. Fiskeriet er altsaa Hovederhvervet (om Vinteren fanges især Rødspætter, ogsaa Tunger og Pigvarer, om Efteraaret især Sild).

I Sognet er kun een By: *Gilleleje*, stort Fiskerleje, ejendommeligt smukt beliggende ved Havet i ensomme Omgivelser, med Kirke, Skole, Forsamlingshus, Gæstgiveri, 4 Købmandshandeler og andre Forretninger, Badehotel, mange Villaer, *Gilbjærg* Sommersanatorium for Vodrofsvejs Børnehjem, Diakonissestiftelsens Rekreationshjem, Toldkontrolsted, Station for 7. sjæll. Kystpolitidistr. (se om Forlængelsen af Gribskovbanen S. 45); og een større Gaard: *Nellerupgd.* ($18^3/_8$ Tdr. Hrtk., o. 180 Tdr. Ld., alt Ager undt. en 2 Tdr. Ld. stor Tørvemose, der ligger i Græsted S.; ny Hovedbygn. efter Ildebrand 1888).

Gilleleje S., der udgør een Sognekommune med Søborg S., hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette og til 1. Udskrivningskr'. 145. Lægd. Kirken ejes af Tiendeejerne.

Gilleleje Kirke, oprindl. opført 1556, men ombygget fra Grunden 1746, er en lille af rød Tegl bygget Kirke, der bestaar af et aflang- firkantet Rum med en femsidet Afslutning mod Øst og fladt Loft; lille blytækket Spir. Prædikestol vist fra Chr. IV's Tid, Altertavle fra 1834 af J. L. Lund.

Nellerupgaard er en gammel Gaard, der vistnok har hørt under Kronen (midt i 16. Aarh. nævnes Kronens Gods „Snellerup", vist N.). 1579 gav Fred. II den til Underhold for den af Gilleleje selv valgte Præst Hans Lauritsen; dennes Datter solgte den til Fyrforvalter Peder Jensen Grove, der døde her 1673, og derefter ejedes den af Familien Rostgaard (Hans Rostgaard blev gift med Groves Enke, se S. 66); 1771—73 ejedes den af Godsejer Jan Christopher van Deurs.

Græsted Sogn omgives af Kattegat, Søborg, Esbønderup, Maarum, Valby og Blistrup Sogne; Kirken, sydligt i Sognet, ligger omtr. $2^3/_4$ Mil V. N. V. for Helsingør og omtr. 2 Mil N. for Hillerød. Den nordl. Del har ret gode Jorder; S. for Græsted By har Sognet tidligere for det meste været bedækket med Skov, som nu er opdyrket. Af Skove findes Græsted Hegn og en Del af Aggebo Hegn (6. Kronb. Skovdistr.).

Fladeindh. $^{16}/_7$ 88: var 4824 Tdr Ld., deraf var besaaet 2339 Tdr. (med Rug 498, Byg 542, Havre 854, Ærter og Vikker 12, Blands. til Modenh. 209, til Grøntf. 36, Kartofler 101, andre Rodfr. 71, Spergel og Lupiner 12), medens der henlaa til Afgræsning 688, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1225, Have 81, Skov 182, Moser og Kær 128, Byggegr. 88, Hegn og Veje 93 Tdr. Kreaturh. 1893: 502 Heste, 1914 Stkr. Hornkv. (deraf 1190 Køer), 747 Faar, 1105 Svin, 42 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $359^1/_2$ Tdr. Der var 3 Selvejergaarde med 13, 79 Arvefæstegd. med 276, 283 Huse med 64 Tdr. Hrtk. og 58 jordløse Huse. Ingen Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2077 (1801: 949, 1840: 1417, 1860: 1752, 1880: 1930), boede i 424 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 95 levede af immat. Virksomh. 1229 af Jordbr., 357 af Industri (Teglbrænding, Mølledrift), 127 af Handel, 144 af andre Erhv., 85 af deres Midler, og 40 vare under Fattigv. Landbruget er altsaa Hovederhverv; Arbejds- og Indsidderklassen har en stor Del af sin Fortjeneste ved Skovarbejde, lidt Kulbrænding, Kostebinding, Tørvevinding m. m. Gribskovbanen, der ender lidt N. for Kirken, vil 1896 blive forlænget til Gilleleje, med Station i Paarup.

I Sognet Byerne: *Græsted* med Kirke, Præstegd., Skole, 2 Gæstgiverier, Markeder (i April og Okt.), Andelsmejeri, Mølle, Købmandshandel, Bageri, Garveri, Dampuldspinderi, Stampeværk, Maskinværksted og 2 Farverier, Endestation paa Gribskovbanen (se S. 45); *Alume* med Skole, Købmandshandel og Mølle; *Holt*; *Haagendrup* med Mølle; *Tulstrup*; *Paarup*; *Strand-Esbønderup*; *Dønnevælde* med Købmandshandel og Teglværk; *Stokkerup* med Teglværk. De fleste af Byerne ere egentlig opløste som saadanne ved Ud-

flytning. Husene ligge i Grupper, saaledes *Aggebo Skovhuse*, *Græsted Skovhuse*, *Lopholm Huse*, *Pikkerhuse*, *Faksemose*, *Fredbo Overdrev* og *Græsted Overdrev* (sydl. Del i kirkl. Henseende lagt til Maarum S.) med Mølle. Af Gaarde mærkes *Fredbogd.* og *Toftegd.*

Græsted S., der udgør een Sognekommune med Maarum S., hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion (Helsinge), Kronb. Amtstue- (Esrom) og Lægedistr. (Helsinge), 2. Landstingskr. og Frdborg Amts 2. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 142. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke.)

Græsted Kirke stammer i sine ældste Partier fra Midten af 12. Aarh. og bestod af et Langhus og et Kor med lige Gavlafslutning mod Ø., opf. af raa, kløvet Kamp og af Kridtsten; Spor af smaa rundbuede Vinduer og Portaler. I Beg. af 15. Aarh. erstattedes det flade Bjælkeloft af Krydshvælvinger, noget senere udvidedes Skibet mod V., og endnu senere tilføjedes det anselige Taarn, et Kapel paa Nordsiden, et Sakristi og et Vaabenhus, alt dog endnu før Reformationen og i Spidsbuestil af røde Munkesten; i Slutn. af 18 Aarh. lagdes der Blytag (Reparation 1875 af Taarnet). Altertavlen er et Maleri (fra 1857) af Th. Wegener: Nadveren; over den spidse Korbue et glt. Krucifiks, Døbefonten er af Granit i Firkløverform; over Fonten en i Renæssancesnitværk udført Himmel med Hans Ulrik Gyldenløves († 1645 som Lensmand over Kronb., Frederiksborg og Abrahamstrup Len) og Hustru Regitse Grubbes Vaaben, (se *J. B. Løffler* Sjæll. Stifts-Landsbykirker, Kbh. 1880).

Fredbo hed tidligere Frethebo og var en Tid en fri Sædegaard, 1449 og 1451 beboet af Væbneren Rolf van Leveren.

I en Langdysses Jordhøj ved Stokkerup fandtes 1857 et $2^{8}/_{4}$ T. bredt, massivt Guldarmbaand (Vægt o. 28 Lod) fra Broncealderen, som syntes at have ligget i et Lerkar med brændte Ben (Nationalmuseet).

Maarum Sogn, Anneks til Græsted, omgivet af Esbønderup, Græsted, Valby og Helsinge Sogne samt Strø Herred (Alsønderup S.); Kirken, midt i Sognet, omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Hillerød. Jorderne ere bakkede og af meget forskellig Beskaffenhed. Omtr. Fjerdedelen Skov, nemlig Harager Hegn, Tinghus Plantage og en Del af Gribskov. 6. Kronb. Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 2739 Tdr. Ld., deraf var besaaet 1075 (deraf med Hvede 4, Rug 243, Byg 252, Havre 387, Blandsæd til Modenh. 61, til Grøntf. 20, Kartofler 53, andre Rodfr. 51), medens der henlaa til Afgræsn. 340, Høslæt, Brak, Eng m. m. 512, Have 17, Skov 700, Moser og Kær 36, Byggegr. 25, Hegn og Veje 34 Tdr. Kreaturhold 1893: 202 Heste, 828 Stkr. Hornkv. (deraf 557 Køer), 246 Faar, 532 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $158^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 7 Selvejergaarde med $11^{1}/_{2}$, 28 Arvefæstegaarde med $117^{1}/_{4}$, 96 Huse med 28 Tdr. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Der var 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen $^{1}/_{2}$ 1890: 807 (1801: 440, 1840: 805, 1860: 917, 1880: 952), boede i 173 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 66 levede af immat. Virks., 367 af Jordbrug, 123 af Industri, 30 af Handel, 175 af andre Erhv., 12 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv. Foruden Agerbrug en Del Skovarbejde, Kulbrænding og Tørvevinding. Gribskovbanen berører den østl. Del af Sognet.

I Sognet Byerne: *Maarum* med Kirke, Skole, Bolig for Skovrideren i 6. Kronb. Distr. og Skovfogedbolig; *Ejlstrup*; *Nellerød*; *Kagerup* med Skole, Dampsavværk, Jærnbaneholdepl; *Skov-Børstrup* med Skovfogedb.; *Maarum Tinghuse*, Jærnbaneholdepl. 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk.: *Bakkegd.* ($17^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 220 Tdr. Ld., deraf omtr. 70 opdyrket Eng, 3 Huse). Desuden *Duemosegd.*

Maarum S., der udgør een Sognekommune med Græsted, hører i administr. Henseende til samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette, og til 1. Udskrivningskr'. 143. Lægd. Kirken ejes af 12 af Sognets første Lodsejere.

Maarum Kirke er bygget af Kamp med firkantet Kor og Apsis; Spor af smaa

rundbuede Vinduer og Dør, hvis Bue er dannet af Kridtstenskvadre. Hvælvingerne ere indbyggede i den senere Middelalder; i nyere Tid (1837) er Skibet forlænget mod V. Den har intet Taarn, kun et lille Træspir (fra Chr. VI's Tid) omtr. midt paa Taget. Altertavlen er et Maleri af Eddelien (fra 1843): Christus velsigner de smaa Børn; den smukt udskaarne Prædikestol er fra Chr. IV's Tid.

I *Tinghus Plantage* findes en firkantet stensat Kiste og flere 100 F. høje, omtr. 100 Aar gamle, Lærketræer (Larix europaea).

Helsinge Sogn omgives af Maarum S., Annekset Valby, Vejby, Ramløse og Annisse S. samt Strø Herred (Alsønderup S.); Kirken midt i Sognet, omtr. 2 Mil N. V. for Hillerød. Jorderne ere kun lidet bakkede og ret gode. Af Skove er der Høbjærg Hegn (6. Kronb. Skovdistr.).

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 4146 Td. Ld., hvoraf 2144 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 410, Byg 543, Havre 652, Ærter og Vikker 31, Blandsæd til Modenh. 201, til Grøntf. 45, Kartofler 102, andre Rodfr. 107), medens der henlaa til Afgræsn. 540, Høslæt, Brak, Eng m. m. 943, Have 36, Skov 298, Moser og Kær 49, Byggegr. 38, Hegn og Veje 98 Tdr. Kreaturhold 1893: 403 Heste, 1660 Stkr. Hornkv. (deraf 975 Køer), 580 Faar, 1249 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 343 Tdr. Der var 14 Selvejergd. med 61, 57 Arvefæstegd. med 237, 168 Huse med 45 Tdr. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Der var 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 49 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1519 (1801: 909, 1840: 1258, 1860: 1497, 1880: 1635), boede i 277 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 97 levede af immat. Virksomh., 761 af Jordbrug, 330 af Industri, 86 af Handel, 129 af andre Erhv., 46 af deres Midler, 66 vare under Fattigv. og 4 i Fængsel.

I Sognet Byerne: *Helsinge,* købstadlignende Landsby med $^{1}/_{2}$ 1890: 502 Indb. (1840: 283, 1860: 384, 1880: 518), med Kirke, Præstegd., Postkontor med Telegrafst. og Telefonforb. med Tisvilde, 2 Gæstgiverier, Dampuldspinderi med Dampstampeværk og 2 Møller, Bagerier, Bryggeri, Garveri, Farveri osv., og Markeder med Kreaturer og Landbrugsprodukter (2. Onsdag i Jan., April, Juni og Okt.). Byen er Tingsted for Kronb. vestre Birk og Bolig for Birkedommeren smstds. (Ting- og Arresthuset, opf. 1857, med Kontorer for Birkedommeren og Arrester er en nøjagtig Kopi af det i Fredensborg, se S. 58) og Distriktslægen i Kronb. Lægedistrikt, Sessionssted for Lægderne 135—46 af 1. Udskrivningskr. og Hjemsted for Spare- og Laanekasse for Kronb. vestre Birk (opr. $^{1}/_{2}$ 1862; $^{31}/_{3}$ 95: Sparernes Tilgodehavende 418,448 Kr., Reservef. 9155 Kr., Rentefod $3^{3}/_{4}$ à 4 pCt., Antal af Konti 1894 2058). Der skal anlægges en Jærnbane Kagerup-Helsinge. *Ammindrup* med Skole; *Lavø* med Skole; *Nejlinge* med Skole og Skovfogedbolig; *Høbjærg* med Forsamlingsbygning; *Kjæderup.* — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Slettegd.* (bestaar af Arvefæstegaardene Slettegd., Bavnegd. og Fiskedamsgd.; $19^{3}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 189 Tdr. Ld., 2 Huse); *Toglerupgd.* ($17^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 193 Tdr. Ld., alt Ager); *Tranegd.* ($12^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 114 Tdr. Ld., deraf 100 Ager, 14 Eng). Af andre Gaarde m. m. mærkes *Kongensgave* Gd. og *Pibe* Mølle.

Helsinge S., der udgør een Sognekommune med Valby S., hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion, Kronborg Amtstue- (Esrom) og Lægedistr. (Helsinge), 2. Landstingskr. og Frdborg Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 135. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke).

Helsinge Kirke er undergaaet mange Forandringer. Det ældste Parti er vist fra 12. Aarh.s første Halvdel, opført af raa, kløvet Kamp og enkelte, raat tildannede Kvadre af Al (det sidste Bygningsmateriale er af sjæll. Kirker kun benyttet, foruden i denne, i Højby i Odsherred). Forlængelse mod Vest af Langhuset med Munkesten

og med smalle Spidsbuevinduer i Nord og Syd. Det tredje Afsnit af Bygningen er vist fra Midten af 15. Aarh., nemlig det anselige, paa Gavlene smukt prydede Taarn, hvis nederste Rum aabner sig ind mod Kirken med en bred Spidsbue; endvidere indbyggedes Hvælvinger i Stedet for det flade Bjælkeloft, paa Nordsiden tilbyggedes et Kapel, paa Sydsiden et Vaabenhus. Den yngste Tilbygning er Sakristiet, der fra først af byggedes som Gravkapel for Præsten Mag. Niels Spydstrup († 1715); 1755 fik Kirken Stentag, Taarnet dækkedes med Bly. Altertavlen er et Maleri (fra 1854) af Th. Wegener: Christus i Gethsemane; Lysekronen er skænket 1701 af Jak. Hansen, „Consul af den franske Nation ued Øresund". Klokke formentlig fra Midten af det 14. Aarh. Over Reformatoren, den tidligere Kannik i Lund Christiern Pedersen, der tilbragte sine sidste Aar i Helsinge hos sin Slægtning, Præsten Peder Andersen, og døde her $^{16}/_{1}$ 1554, er der (1895) indsat en (af Statsraad Thor Lange i Moskva bekostet) Mindetavle i Vaabenhusets Ydermur, udført efter Tegn. af Martin Borch. Digteren Jørgen Pedersen Friis (over hvem der er et Træepitafium) var Præst her (1718—40) til sin Død*). (Se *J. B. Løffler*. Sjæll. Stifts-Landsbykirker).

Aar 1395 nævnes Bo Paris af Helsinge, 1458 en Væbner Barvid Pedersen „at Nøthlinge".

I *Høbjærg Hegn* ligger en, nu til Dels, forstyrret Langdysse.

Valby Sogn, Anneks til Helsinge, omgives af dette, Vejby, Blistrup, Græsted og Maarum S.; Kirken, i den vestl. Del af Sognet, ligger o. 2 Mil N. V. for Hillerød. De noget højtliggende Jorder ere af middelgod Beskaffenhed. Skovene Valby Hegn og Aggebo Hegn høre til 6. Kronb. Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 2820 Tdr. Ld. hvoraf 1230 vare besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 255, Byg 283, Havre 415, Blandsæd til Modenh. 133, til Grøntf. 31, Kartofler 49, andre Rodfr. 39, Spergel og Lupiner 5), medens der henlaa til Afgræsn. 307, Høslæt, Brak, Eng m. m. 485, Have 25, Skov 650, Moser og Kær 50, Byggegr. 22, Hegn og Veje 51 Tdr. Kreaturhold 1893: 210 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 508 Køer), 348 Faar, 525 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $175^{5}/_{8}$ Tdr. Der var 6 Selvejergaarde med $19^{1}/_{2}$, 39 Arvefæstegd. med 120, 98 Huse med 35 Tdr. Hrtk., og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 669 (1801: 415, 1840: 600, 1860: 704, 1880: 805), boede i 157 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 494 af Jordbrug, 57 af Industri, 5 af Handel, 36 af andre Erhv., 40 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Valby* med Kirke og Skole; *Valby Huse* og *Overdrev*; *Sletelte*; *Hemmingstrup*; *Bannebjærg*. En Del af *Mynge* (Mønge). *Valby Hegn* Skovfogedbolig.

Valby S., der udgør een Sognekommune med Helsinge S., hører i administrat. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette, og til 1. Udskrivningskr'. 136. Lægd. Kirken ejes af nogle af Sognets Beboere.

Valby Kirke, i sin ældste Del (fra Midten af 12. Aarh.) opf. af Sandsten fra Skaane, bestaar af Langhus og firkantet Kor og har Spor af smaa rundbuede Vinduer samt en smuk tilmuret Portal paa Langhusets nordre Side. Den smalle, halvrunde Korbue er oprindelig og har Spor af et gammelt Kalkmaleri. Kirkens Fodstykke er af Sandsten med en skraa Kant. I den øverste Spids af Langhusets Gavl sidder en lille rund Lysaabning. Langhuset er allerede tidlig forlænget mod V. med Kamp som Hovedmateriale. Hvælvingerne, Taarnet og Vaabenhuset ere endnu yngre Tilføjelser

*) Paa sin Ansøgning om Kaldet skrev han:

Hjælp, naadigste Monark, nu gælder det at rime,
lad Lykken træffe mig, thi nu i denne Time
er død i Helsinge en Præst, som kaldtes Griis;
gør Verset rimeligt, saa hjælpes Jørgen Friis.

og som Taksigelse:

Tak, naadigste Monark, for den lyksalig Time;
paa hvilken Friis og Griis sig maatte sammen rime;
jeg haver rimet tit, men Kongen rimte bedst,
da Friis ved Griises Død fik Kald og blev til Præst.

(i Slutningen af Middelalderen) af Munkesten; den sidste Tilføjelse er et lille Materialhus ved Skibets Nordside. Altertavlen er et Maleri af Const. Hansen: Christus med Martha og Maria; Prædikestol fra Chr. IV's Tid. Granitdøbefonten hidrører vistnok fra Kirkens ældste Dage.

I *Valby Hegn*, ved den vestl. Udkant, ligge 6 Langdysser, hvoraf en har omgivet 4 Kamre, en omslutter 3 Kamre og tre 2 Kamre, medens den sjette omfatter en Gangbygning.

Blistrup Sogn omgives af Græsted, Valby og Vejby Sogne samt Kattegat; Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. V. for Hillerød. De temmelig bakkede Jorder ere mod S. ret gode, mod N. findes der Lyngheder og Flyvesand.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 3969 Tdr., hvoraf 1843 vare besaaede (deraf med Rug 403, Byg 401, Havre 611, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 138, til Grøntf. 48, Kartofler 132, andre Rodfr. 48, Spergel og Lupiner 40), medens der henlaa til Afgræsn. 515, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1022, Have 32, Moser og Kær 50, Heder 186, Flyvesand 110, Stenmarker m. m. 85, Byggegr. 38, Hegn og Veje 88 Tdr. Kreaturhold 1893: 302 Heste, 1234 Stkr. Hornkv, (deraf 757 Køer), 1072 Faar, 678 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 254 Tdr. Der var 3 Selvejergd. med 13, 60 Arvefæstegd. med 212, og 115 Huse med 29 Tdr. Hrtk., og 25 jordløse Huse.; 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 977 (1801: 689, 1840: 861, 1860: 969, 1880: 1068), boede i 217 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 571 af Jordbrug, 34 af Fiskeri, 158 af Industri, 16 af Handel, 127 af andre Erhv., 32 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Blistrup* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Lydshøj*; *Bakkebjærg*; *Højelt* med Mølle, Andelsmejeri og Købmandshandel; *Hesselbjærg* med Planteskole, tilhørende Frederiksborg Amts Plantningsselskab (stiftet $^{12}/_9$ 1892 med det Formaal at plante Skov og særlig tilvejebringe Læplantninger ved Nord- og Vestkysten; det har foretaget Plantninger paa Hesselbjærgs, Raagelejes, Udsholts og Smidstrup Marker og flere andre Steder, ialt omtr. 300 Tdr. Ld.); *Udsholt* med Forsamlingshus; *Smidstrup* med Skole; *Raageleje* Fiskerleje (en Del hører til Vejby Sogn); *Koldsbæk*. — Gaard over 12 Tdr. Hrtk.; *Lydshøjgd.* ($17^1/_2$ Tdr. Hrtk., 179 Tdr. Ld., alt Ager undt. $1^1/_2$ Tdr. Ld. Tørvemose; Teglværk; o. 5 Tdr. Ld. i Valby Sogn).

Blistrup S., der udgør een Sognekommune, hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion, Kronb. Amtstue- (Esrom) og Lægedistr. (Helsinge), 2. Landstingskr., Frdborg Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 137. Lægd. Kirken ejes af Flertallet af Tiendeyderne.

Blistrup Kirke er en Kampestensbygn. fra Midten af 12. Aarh. med enkelte Kvadre af Kridtsten, bestaaende af et Langhus og et firkantet Kor med Spor af smaa rundbuede Vinduer; i 15. Aarh. er Kirken bleven overhvælvet og et Taarn og et Sakristi af Munkesten tilføjet. Altertavlen af C. V. Eckersberg: Kvinderne ved Graven; Prædikestol fra Christian IV's Tid. I Skibet hænger et Skib, „Prins Frederik Carl Christian". Den ene Klokke er støbt i Esrom 1491.

Paa *Smidstrup Mark* ligger „Ølshøj" (Ullershøj) med to Gangbygninger (fredlyst 1886). I et Mosehul ved Ølshøjgd. fandtes 1858 to Lurer og et stort Hængekar af Bronce, som skænkedes Fr. VII og brændte med Frederiksborg Slot 1859 (se Antiqv. Tidsskr. 1858—60, S. 5 flg.). Ved *Bakkebjærg* ligger en Gruppe store Rundhøje (hvoraf 2 ere fredlyste 1891). Ved *Koldsbæk* er en Rundhøj, „Embedshøj", fredlyst (1886).

Laurentius Mattesen de Wtzolt armiger nævnes 1400.

Vejby Sogn omgives af Kattegat, Annekset Tibirke, Ramløse, Helsinge, Valby og Blistrup S. Kirken midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. V. for Hillerød. Jorderne ere høje og bakkede (Salgaards Høj ved Kysten naar 157 F., 49 M.) og i det hele lerede og gode, især mod S.; mod N. paa de høje Strandbakker ved Vejby og Unnerup findes nogen Lyng.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 4057 Tdr. Ld., hvoraf 2131 besaaede (deraf med Hvede 26, Rug 455, Byg 534, Havre 583, Boghvede 5, Ærter og Vikker 37, Blandsæd til Modenh. 174. til Grøntf. 42, Kartofler 141, andre Rodfr. 95, Spergel og Lupiner 38), medens der henlaa til Afgræsn. 497, Hoslæt, Brak, Eng m. m. 1108, Have 35, Skov 3, Moser og Kær 77, Heder 80, Flyvesand 14, Stenmarker 39, Byggegr. 45, Hegn og Veje 28 Tdr. Kreaturhold 1893: 418 Heste, 1605 Stkr. Hornkv. (deraf 925 Køer), 872 Faar, 1002 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85 $379^{1}/_{4}$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med $14^{1}/_{2}$, 82 Arvefæstegd. med 333, 115 Huse med 32 Tdr. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Der var 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 38 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1122 (1801: 814, 1840: 1143, 1860: 1305, 1880: 1232), boede i 226 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 758 af Jordbrug, 22 af Fiskeri, 169 af Industri, 23 af Handel, 38 af andre Erhv., 48 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vejby* med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus; *Holløse*; *Ørby* med Andelsmejeri (Ørekilde); *Unncrup*; en stor Del af *Mynge*. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Vadstedgaard* ($16^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 160 Tdr. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager, 3 Huse), *Unnerupgd.* (14 Tdr. Hrtk., 180 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng og 5 Tørvemose, Resten Ager, 3 Huse; 50 Tdr. ligger i Blistrup Sogn; til Gaarden høre Unnerup Mølle med Bageri og Købmandsforr. og Holløse Mølle) og *Præstekaldet* (13 Tdr. Hrtk., 126 Tdr. Ld., alt Ager).

Vejby S., der danner een Sognekommune med Tibirke S., hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion (Helsinge), Kronb. Amtstue- (Esrom) og Lægedistr. (Helsinge), 2. Landstingskr., Frdborg Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 138. Lægd. Kirken ejes af Sognets Bønder.

Vejby Kirke, den største i Holbo Herred næst efter Søborg Kirke, stammer i sin ældste Del, Langhuset, fra 12. Aarh. og fortjener særlig Opmærksomhed, da den er opført af Sandsten (fra Skaane) i fin Rundbuestil og med en mulig oprindl. Portal. Langhuset har endnu tre smukke tilmurede rundbuede Vinduer og udvendig under dem en fremspringende List. Paa Nordsiden bemærkes en udmærket velformet Portal med runde Buer, som have hvilet paa Sidesøjler, hvis Kapitæler endnu ere tilbage. Kirken havde oprindelig Bjælkeloft og var prydet med Kalkmaleri. Saavel Gavl- som Sidemure ere byggede i Zigzagmønster. Uheldigvis er der foretaget store Forandringer ved denne mærkelige Bygn. i den senere Middelalder; Hvælvinger indsattes, Forhallens Sidemure forhøjedes, og et Taarn opførtes ved vestre Ende; Koret, der vist har haft Apsis, nedbrødes, og Langhuset forlængedes mod Ø. Endnu senere Tilføjelser ere et Vaabenhus ved Skibets Sydside og et Sakristi ved Nordsiden. Rigt udskaaren Altertavle (fra 1599) og Prædikestol fra Chr. IV's Tid; gl. Granitdøbefont i Firkløverform; i Vaabenhuset en prægtig Egetræsdør fra 1556*). Klokke fra 1489 med et Billede af St. Peder (maaske Kirkens Værnehelgen); paa den anden Klokke fra 1576 findes Aftryk af et glt. Signet med Omskrift: „Sigillum convivii sancti Kanuti in Lekkesholm." Kirkens store Udvidelse i Middelalderen kan maaske have sin Grund i Helenedyrkelsen i det nærliggende Tisvilde, idet Kirken laa ved den ældste og mest alfare Vej dertil, og Pengemidlerne til disse Udvidelser havdes ved de rige Gaver, der nedlagdes i Heleneblokken ved Tisvilde, som efter en ældgammel Bestemmelse fordeltes mellem de syv nærmeste Kirker og de fattige.

Tibirke Sogn, Anneks (siden 1612) til Vejby S., omgives af dette, Ramløse S., Arre Sø, Strø Herred (Vinderød og Melby S.) og Kattegat. Kirken, ved Sognets Østside, ligger omtr. $2^{1}/_{2}$ Mil N. V. for Hillerød og $1^{1}/_{4}$ N. N. Ø. for Frederiksværk. Langt over Halvdelen af Fladeindholdet er umatrikuleret Flyvesandsgrund, hvoraf det meste er indtaget til Fredskov,

*) Paa Døren Indskriften: „MDL sexto fiunt hæc limina templi (cum) fforibus ut restent omnibus ungviculis (1556 laves denne Templets Tærskel med Dør, for at gøre Modstand mod alle Kløer). Paa Skibets nordre Væg oliemalede Portrætter af Præsten Laur. Sørensen Vejby († 1660) og Hustru og af Præsten Arnold Hammermüller († 1686).

nemlig Tisvilde Hegn (under Tisvilde Frederiksværk Skovdistr.), over 2600 Tdr. Ld., for at dæmpe Sandflugten. Flyvesandet, V. for Tisvilde, indtager nu kun et ringe Rum; paa Tibirke Bakker findes en Del Lyng. De dyrkede, sandmuldede Jorder ere kun af ringe Beskaffenhed.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 4287 Tdr., hvoraf 674 besaaede (deraf med Rug 173, Byg 149, Havre 147, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 40, til Grøntf. 17, Kartofler 71, andre Rodfr. 23, Spergel og Lupiner 37), medens der henlaa til Afgræsn. 195, Høslæt, Brak, Eng m. m. 586, Have 7, Skov 2750, Moser og Kær 36, Heder 23, Flyvesand 4, Byggegr. 10 og Hegn og Veje 2 Tdr. Kreaturhold 1893: 112 Heste, 473 Stk. Hornkv. (deraf 248 Køer), 362 Faar, 316 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 93 Tdr. Der var 10 Selvejergaarde med $42^{1}/_{2}$, 7 Arvefæstegd. med 35, 86 Huse med 14 Tdr. Hrtk., og 31 jordløse Huse; ingen Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 602 (1801: 230, 1840: 374, 1860: 493, 1880: 573), boede i 138 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 47 levede af immat. Virksomh., 249 af Jordbrug, 59 af Fiskeri, 113 af Industri, 22 af Handel, 58 af andre Erhv., 24 af deres Midler og 30 vare under Fattigv. Fiskeriet ved Tisvilde har en Del Betydning; Skovarbejdet m. m. er Bierhverv.

I Sognet Byerne: *Tibirke* med Kirke og Savmølle; *Tisvilde* med Skole, Gæstgiveri, Skovfogedbolig og Børnehjemmet Godhavn; *Tisvildeleje* Fiskerleje med Badehotel (opf. 1895 i Empirestil; efter Tegn. af V. Holck).

Tibirke S., der danner een Sognekommune med Vejby, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet, og til 1. Udskrivningskr'. 139. Lægd. Kirken ejes af Sognets Bønder.

Tibirke Kirke.

Tibirke Kirke, der som den sidste Rest af den gamle Tibirke By (se ndfr.) ligger helt ensomt ved den østlige Udkant i Tisvilde Hegn, er i sin oprindelige Skikkelse (fra Slutn. af 12. Aarh.) en Kampestensbygning af den sædvanlige Grundform med Spor af smaa rundbuede Vinduer og paa Skibets Sydside en rundbuet Portal; Kirken har været smukt prydet med Kalkmalerier, hvis Linier til Dels have været indridsede i den halvvaade Puds. I den senere Middelalder er Langhusets vestre Gavl bleven nedbrudt og Kirken forlænget; endvidere nedbrødes (dog maaske senere) det gamle Kor, og et nyt, der i Modsætning til den almindelige Regel er højere og bredere end selve Kirken, opførtes af røde Munkesten. Endnu senere, men dog endnu i den katolske Tid, indbyggedes Hvælvinger, ligesom ogsaa Taarnet opførtes i een Støbning fra Grunden med spidsbuet Hvælving og med smukt og temmelig sjældent Murværk i dets endnu bevarede østlige Kamgavl. Døbefonten af Granit og formet som en rund Kumme med Kors er vist fra Kirkens ældste Tid; Altertavle og Prædikestol ere fra 1742; Stolestaderne, fra 1562, bære udskaarne Bomærker efter Sognets Gaarde. Aarsagen til det anselige Kor kan maaske søges i de forholdsvis store Midler, som tilflød Kirken gennem de Gaver, der nedlagdes i Heleneblokken i Tisvilde (se S. 93), som staar der endnu.

Flyvesandet, som dækker over Halvdelen af Sognet, er nu, som allerede nævnt, dæmpet ved Beplantning. Hvornaar Sandflugten er begyndt, vides ikke. Arre Sø skal engang have staaet i Forbindelse med Havet gennem en Arm, der trængte ind fra V., hvor nu Asserbo Overdrev ligger, ligesom der ogsaa skal have gaaet et Vandløb mod S., V. for Vinderød, saaledes at Halvøen Halsnæs var en Ø. Paa den Tid, da Asserbo (se ndfr.) anlagdes, har der vel ikke været Sandflugt, og Sagnet fortæller ogsaa, at der har været store Skove paa Tisvilde Strand. Maaske disse Skoves hensynsløse Ødelæggelse have fremkaldt Sandflugten, som for Resten ikke ind-

skrænkede sig til denne Egn, men ogsaa hjemsøgte Halvøen Halsnæs, Horns Herred og Ods Herred. Det er først fra Beg. af 17. Aarh., der høres Klager over Ødelæggelserne fra Beboerne i Tibirke S., og Slutn. af 17. og Beg. af 18. Aarh. blive disse Klager saa højlydte, at der maa tages Hensyn til dem. En Kommission, der nedsattes 1703, bragte dog intet Resultat. Men fra 1717—18, da Asserbo Slot og den gamle Tibirke By var ødelagt og Kirken næsten begravet under Sandet*), toges der alvorlig fat; der beordredes Soldater dertil, som med Skubkærrer førte Sandet bort, store Strækninger bedækkedes med Tang og Ler, der plantedes Klittag og Marehalm, opsattes Risgærder ud mod Havet, og med store Anstrængelser udførtes Arbejdet i den næste Snes Aar under ivrig Deltagelse af Amtmand Fr. v. Gram († 1741) og Skovrider Joh. Ulrich Røhl, hvis Indsigt og energiske Ledelse det særlig skyldes, at Maalet blev naaet.

Til Minde om Flyvesandets Dæmpning rejstes der 1738 paa en Høj S. for Tisvilde By et tresidet, o. 20 F. højt Sandstensmonument i Rococostil (af D. Gercken) med Fr. IV's og Chr. VI's Navnetræk og en gylden Krone som Toppunkt, og med en paa Dansk (af Jørgen Friis, se S. 91), Tysk og Latin affattet Beretning om, hvad der var skeet, samt Røhls og Grams Navne. Allerede den Gang havde man begyndt at anvende Træplantning (en lille Egeplantning skriver sig endnu fra den Tid), men det var dog først fra 1793, at man for Alvor tog fat paa Beplantningen, og nu er hele Strækningen bedækket med Skov, *Tisvilde Hegn* (se *H. Mortensen*, Tisvilde Hegn, i Botan. Forenings Festskr. 1890), hvor Træbestanden først udelukkende bestod af Naaleskov (især Skovfyr og Rødgran, nu ogsaa Bjærgfyr, Weymuthsfyr, Hvidgran, østr. Fyr m. m.), men senere er der ogsaa kommen Løvtræer til (Eg, Bøg, Birk, den sidste 4 pCt. af hele Arealet, El, Ask, Enebær osv.), efterhaanden som Jordbunden forbedredes. Det er i det hele en af vore mærkeligste Plantager, ikke alene i botanisk, men ogsaa i zoologisk Hens., idet den er rig paa Vildt, som Raadyr og Grævlinger, Hugorme osv. Urfugle ere indførte i de senere Aar; ligeledes er det et af de faa Steder, hvor Peder Oxes Frø og Myreløven findes. Hegnet, der er stærkt bakket med Høje der paa over 150 F. (det højeste Punkt er Frederikshøj, 180 F., 56,5 M.), deles i en vestl. og østl. Del, skilte ved en Dal, hvis nordligste Del kaldes Skovkær, den midterste Røhldam og den sydligste Toelt Gadekær. I Hegnet findes to Langdysser og 28 Høje. — Den nuv. *Tibirke By* ligger N. for Kirken; men den gamle, der blev ødelagt af Sandet, har ligget S. for den; ved Udgravninger for nogle Aar siden fandt man S. for Kirkegaarden inde i Hegnet Levninger af Bygninger (en Ovn); og midt i Sandet staar et Æbletræ, af hvilket kun Grenene rage i Vejret.

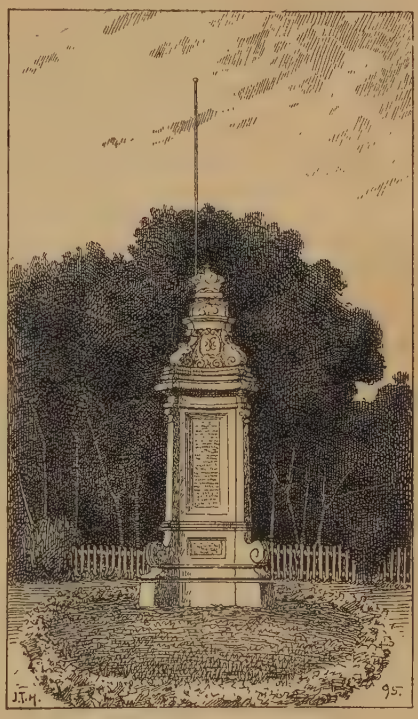

Monumentet ved Tisvilde.

Mogens Clausen i Tibirkæ nævnes 1437—46.

I den sydl. Udkant af Tisvilde Hegn, lige ved Grænsen af Strø Herred, ligge Ruinerne af *Asserbo*. Det hørte oprindelig til Esrom. Senere tilbyttede Biskop Absalon

*) Omtr. paa den Tid beretter Præsten, at Kirken paa den ene Side var tilføget med Sand næsten til Tagskægget, hvorfor Etatsraad V. Helt indgav Forestilling til Kongen om, at Kirken maatte nedbrydes, men Fredr. IV svarede nej.

sig Stedet for nogle Jorder i Ørved og omdannede det (o. 1163) til et Kloster for nogle fra Frankrig indkaldte Kartheusermunke. Da disse imidlertid faa Aar efter forlode Stedet under Foregivende af, at det ikke egnede sig for deres Orden, overdrog Absalon det til Sorø Kloster, i hvis Eje det forblev en Tidlang, dreven som en Ladegaard (Grangie) af nogle fra Klosteret udsendte Munke; 1357 nævnes som Klosterets Foged paa Gaarden Jacobus Øpæson de Asworthæbodæ. Fra Sorø kom det i Familierne Oxes og derefter Laxmands Eje. Af førstnævnte Slægt skrev Peder Oxe sig til A., som derefter synes at være gaaet i Arv til hans Søn, Joh. Oxe, og af dennes Søn, Oluf Oxe, at være solgt til Rigshofmester Povl Laxmand, ved hvis Død (1502) A. blev beslaglagt af Kronen (i følgende Tider nævnes som Lensmænd eller Fogeder Christiern Andersen 1507 og Rask 1511); men efter Fredr. I's Tronbestigelse blev det tilbagegivet Datteren Else, g. m. Abrah. Eriksen Gyldenstjerne; deres Datter Gørvel og hendes Ægtefælle Gert Jensen Ulfstand afstod 1560 A. til Kronen imod Livsbrev paa Bækkeskov Kloster og senere Overdragelse af Høgested Len i Skaane. I det paafølgende Aarh. er Flyvesandet, som alt nævnt, begyndt at hærge hele Egnen; ved Beg. af 18. Aarh. maatte Gaarden rømmes, og Asserbo nævnes næsten ikke mere. Ved de Udgravninger, der foretoges i Sommeren 1849 under

Asserbo Ruiner.

Frederik VII's Ledelse, blev Ruinens Substruktioner for en Del blottede (de have siden Udgravningen været betragtede som fredede, men der er ingen lovformelig Hjemmel), og det viste sig, at A. har været en temmelig betydelig Gaard, bestaaende af 4 Fløje (eller maaske kun 3, idet Gaarden mod Ø. kun har været lukket af en Mur) og Hjørnetaarne og omgivet af Grave; der staar tilbage en Del af Kældermurene, en Stentrappe, en Brolægning m. m. Ved Udgravningen skal det være blevet godtgjort, at Bygningen til Dels er bleven ødelagt ved Ildebrand, idet der fandtes Kul i de to stærkest byggede Fløje, den nordre og vestre. Ved Ruinen er 1874 „af Egnens Mænd og Kvinder" rejst en Granitsten til Minde om Frederik VII (se *C. F. Wegener*, Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner, i Ann. for n. Oldk. og Hist., 1851).

Nær ved Tisvilde Fiskerleje, paa en Terrasse i Skrænten ved Havet, ligger den bekendte *Helene Kilde*, hvortil der tidligere og lige op til vor Tid er sket Valfarter af overtroiske syge, der først skulde drikke af Kilden, og derpaa St. Hans Nat hvile paa Graven. Kilden har vist allerede været kendt i Oldtiden („Tirs Væld"), men dens nuv. Navn skal efter Sagnet stamme fra den fromme svenske Prinsesse, Helene, der blev myrdet 1140 og jordet i den af hende selv byggede Kirke i Skøfde, men hvis Lig ved et Under et Aarh. senere blev ført til Tisvilde paa en svømmende Sten (den vises endnu i Vandet ved Strandkanten); hvor Folk bragte hende i Land, fremsprang

Kilden, og da de førte hende videre frem, aabnede Skrænten sig (ogsaa denne Kløft vises); men da de talte uhøviske Ord paa Vejen til Kirken, sank Liget i Jorden. Efter et andet Sagn var det Munke, der røvede hendes Lig og førte det til Danmark. Maaske har Helene-Dyrkelsen sin Oprindelse fra det nærliggende Asserbo Kloster; Kilden har været administreret af Æbelholt Kloster. Nu er den omgivet af et grimt Træskur; Sagnet om H's Grav har knyttet sig til Rester af en stensat Kiste i en rund Jordhøj (se *Thiele*, Danmarks Folkesagn II, S. 22 flg.; *Werlauff*, Hist. Antegnelser til Holbergs første atten Lystspil, S. 316 flg.; *V. Bang*, Hellige Kilder i Danm., i Museum 1895, II S. 5 flg.).

Ramløse Sogn omgives af Arre Sø, Annekset Annisse, Helsinge, Vejby og Tibirke S. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. V. for Hillerød og 1 Mil N. Ø. for Frederiksværk. Jorderne, der for største Delen ere lermuldede, ere temmelig højtliggende undtagen mod N. V., hvor der findes en sid Eng- og Mosestrækning langs Ramløse- eller Ellemose Aa.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 3207 Tdr. Ld., hvoraf 1638 Tdr. vare besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 387, Byg 395, Havre 414, Blandsæd til Modenh. 158, til Grøntf. 55, Kartofler 97, andre Rodfr. 105), medens der henlaa til Afgræsn. 468, Høslæt, Brak, Eng m. m. 844, Have 18, Moser og Kær 149, Heder 13, Flyvesand 22, Byggegr. 23, Hegn og Veje 31 Tdr. Kreaturh. 1893: 296 Heste, 1311 Stkr. Hornkvæg (deraf 717 Køer), 618 Faar, 926 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 290 Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med 18, 67 Arvefæstegd. med 231 og 110 Huse med 41 Tdr. Hrtk., samt 32 jordløse Huse. Ingen Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 926 (1801: 601, 1840: 831, 1860: 1023, 1880: 1036), boede i 215 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 664 af Jordbrug, 114 af Industri, 23 af Handel, 58 af andre Erhv., 26 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

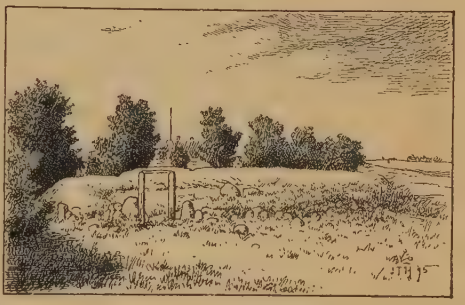

Helenes Grav.

I Sognet Byerne: *Ramløse* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus og Mølle; *Aagerup*; *Taagerup* med Mølle og Bageri; *Skjærød* med Skole og Andelsmejeri; desuden *Ramløse Bakker* og *Nordkrog* Huse.

Ramløse S., der danner een Sognekommune med Annisse S., hører under Kronb. vestre Birks Jurisdiktion (Helsinge), Frdborg. Amtstuedistr. og Kronborg Lægedistr. (Helsinge), 2. Landstingskreds, Frdborg. Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 140. Lægd. Kirken ejes (fra 1873) af Tiendeyderne.

Ramløse Kirke er i sin oprindelige Skikkelse opført hovedsagelig af raa, kløvet Kamp (o. 1150) og bestod af Langhus, Kor og Taarn; der er Spor af smaa rundbuede Vinduer og Døre, hvis Indfatningsmateriale er Al. Allerede i den tidlige Middelalder er Kirken udvidet, i den senere Middelalder er der indbygget Hvælvinger, og Koret er forlænget; i Slutn. af den katolske Tid er tilføjet et overhvælvet Sakristi ved Korets nordre Side og et Vaabenhus ved Skibets søndre Side, i Fredr. III's Tid er der sket Forandringer ved Skibets vestl. Hvælving; senere er Taarnets Overdel ombygget (det faldt ned 1657). Altertavlen er et Maleri (fra 1838) af Købke: Christus og Nikodemus (se *E. Hannover*, Chr. Købke, Kbh. 1893, S. 82); den rigt udskaarne Prædikestol er fra Chr. IV's Tid; i Skibets Gulv ligger en Ligsten over Præsten Saxe Jensen († 1651).

I Katolicismens Tid havde Roskilde Bisper i *Ramløse* By en stor Gaard, af hvilken der endnu er Spor (oppløjede Murbrokker af Munkesten), og hvis Plads nu indtages af en almindelig Bondegaard, efter at Arealet forlængst er udskiftet. Harald Kesias Søn, Oluf, der gjorde Oprør mod Erik Lam, paa hvis Parti Biskop Ricco stod, overfaldt denne sidste her paa Gaarden 11. Okt. 1139, stak Ild paa den og dræbte Bispen. Af bispelige Lensmænd her kendes Jens Axelsen 1312, Claus Henriksen Skade 1442—52, Didrik Friis 1457—86, Laurids Jensen Baden 1532—51, hans Søn Hans Lauridsen 1551—61.

Johannes Jwl de Aghorp armiger nævnes ved Aar 1400.

I *Ramløse* er der fredlyst en Rundhøj, „Hyrdehøj", og i *Taagerup* et fritstaaende Gravkammer med tre Sidestene og en Dæksten (begge 1886).

Annisse Sogn, Anneks til Ramløse, omgives af Arre Sø, Ramløse og Helsinge Sogn samt Strø Herred (Alsønderup S.); Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Hillerød. De for største Delen muldlerede Jorder ere bakkede undtagen mod Øst, hvor der findes Mose og Eng ved Pølaa, som danner Grænsen mod Strø Herred.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 2638 Tdr. Ld., hvoraf 1403 vare besaaede (deraf med Hvede 26, Rug 306, Byg 362, Havre 388, Blandsæd til Modenh. 90, til Grøntf. 65, Kartofler 79, andre Rodfr. 78), medens der henlaa til Afgræsn. 347, Høslæt, Brak, Eng m. m. 752, Have 16, Skov 10, Moser og Kær 33, Flyvesand 32, Byggegr. 24, Hegn og Veje 21 Tdr. Kreaturh. 1893: 227 Heste, 1123 Stkr. Hornkv. (deraf 641 Køer), 446 Faar, 683 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 214 Tdr. Der var 17 Tdr. Hrtk. Selvejerjord, der henhørte til forskellige Arvefæstegd, 44 Arvefæstegd. med 172, 70 Huse med 24 Tdr. Hrtk., og 5 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $55^1/_2$ Tdr.), Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 709 (1801: 618, 1840: 764, 1860: 819, 1880: 758), boede i 142 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 485 af Jordbrug, 101 af Industri, 39 af andre Erhv., 38 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Annisse* med Kirke og Skole; *Huseby*. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Annissegd.* ($31^1/_8$ Tdr. Hrtk., o. 340 Tdr. Ld., hvoraf 277 Ager, 48 Eng og o. 15 Plantage paa de sandede Steder; Hovedbygn. er opført efter Branden 1859, der ødelagde den og en stor Del af Byen) og *Petershvile* (16 Tdr. Hrtk., 260 Tdr. Ld., deraf 236 Ager, 14 Eng; paa Gaardens Jorder Andelsmejeriet Kildevæld).

Annisse S., der danner een Sognekommune med Ramløse, hører i administr. Henseende til samme Distrikter, Landstings- og Folketingskreds som Hovedsognet og til 1. Udskrivningskr.' 141. Lægd. Kirken ejes (fra 1872) af Tiendeyderne.

Annisse Kirke, der ligger højt, er i sine oprindel. Dele, fra den ældre romanske Tid, opført af raa, kløvet Kamp og bestod vist kun af Skib og Kor; der er endnu paa Skibets Sydside Spor af smaa rundbuede Vinduer, hvis Indfatninger ere af Al. Taarnet er undergaaet saa mange Forandringer, at der intet bestemt kan siges om dets Alder; men dets nederste Del er formentlig opført af Kamp, den øverste Del er fra Chr. V's Tid og bærer Aarstallet 1699. I den senere Middelalder er Koret forlænget mod Ø., og der er indbygget Hvælvinger; ligeledes er opført et Vaabenhus ved Skibets Sydside. Altertavlen er et Maleri (af J. L. Lund): Christus i Skyerne; Prædikestolen er fra Fredr. III's Tid; Døbefonten af Sandsten er fra 1637 og bærer Præsten Saxe Jensens Navn.

Ved *Annissegaard* (ɔ: And-næs, Næsset lige over for) skyder der ud i Arresøen et Næs, hvor der i Middelalderen har ligget en Gaard, hvoraf der endnu findes Spor (oppløjede Murbrokker af Munkesten). „Annæs" tilhørte 1292 Jakob Olufsen og hans Broder Johannes; 1366 solgtes den til Vald. Atterdag af Ridder Niels Aagesen (Galen), der dog beholdt Gaarden, som gik i Arv til hans Søn Hans Nielsen, efter hvis Død den arvedes af hans Søskende, Peder Nielsen og Fru Ingeborg Hr. Bertold v. der Ostens. Hun og hendes Ægtefælle maatte imidlertid 1399 afstaa den til Dronning Margrethe, der 1409 udkøbte nogle andre Medarvinger, nemlig Erik Jakobsen (Due),

hans Moder og Søskende. Gaarden var derpaa en lang Tid et kglt. Len, som 1475 var forlenet til Albrecht Engelbrechtsen (Bydelsbak); af senere Lensmænd nævnes Tønne Pallesen (Viffert) 1485—96, Gregers Jepsen (Ulfstand) 1506 og 1511, Jakob Andersen (Bjørn) 1511. Midt i 16. Aarh. blev Lenet underlagt Kjøbenhavn. Den nuv. Annissegaard er oprindel. en Anneksgaard, der solgtes fra Ramløse-Annisse Pastorat 1795. — 1382—97 forekommer en Væbner Peder Steen af *Huseby* og 1416 en Tyge af Husby.

Paa en Mark ved Annissegd. ere en Rundhøj og en udgravet Høj fredlyste (1875).

Strø Herred.

Sogne:

Tjæreby, S. 100. — Alsønderup, S. 101. — Skjævinge, S. 102. — Strø, S. 102. Lille-Lyngby, S. 103. — Ølsted, S. 104. — Kregome, S. 105. — Vinderød, S. 107. Frederiksværk, S. 109. — Melby, S. 113. — Torup, S. 113.

Strø Herred, det næstmindste i Frederiksborg Amt, begrænses af Kattegattet, Isefjord og Roskilde Fjord samt Holbo Herred, fra hvilket det for en Del adskilles ved Arre Sø, og Lynge-Frederiksborg Herred. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er over 3 Mil, fra N. V. til S. Ø. over $2^1/_2$ Mil. Det er ikke meget rigt paa Skov; omtr. $^2/_3$ af Arre Sø hører til det. Jorden er ikke meget frugtbar, ja det er endog det ufrugtbareste af alle Herrederne i Amtet, idet der gaar $13^3/_4$ Td. Ld. i Gennemsnit paa 1 Tdr. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 32,959 Tdr. Ld. (3,$_3$ □ Mil, 181,$_7$ □ Km.); dertil kommer $^2/_3$ af Arre Sø (o. 2900 Td. Ld.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. udgjorde $^1/_1$ 1885 $2308^1/_2$ Tdr. Folketallet var (med Handelspladsen Frederiksværk) $^1/_2$ 1890: 10,328 (1801: 6688, 1840: 9498, 1860: 10,115, 1880: 10,320). Det danner i gejstl. Henseende sammen med Holbo Herred eet Provsti (se S. 79).

Strø Herred har oprindelig indbefattet Holbo Herred (se S. 79). Da Strø, hvorefter det har Navn, ligger i dets sydlige Del, peger det hen paa, at de nordl. og østl. Dele i en fjern Fortid have været ubeboede Skovstrækninger. Flere Omstændigheder tyde paa, at Bebyggelsen af de Byer, der ende paa „rød", her hidrører fra 11.—12. Aarh.

Litt.: *H. Knudsen*, Danmark i Middelalderen. 1. Hefte (Strø Herred). Kbh. 1834.

Tjæreby Sogn omgives af Annekset Alsønderup og Lille-Lyngby og Skjævinge Sogne samt Lynge-Frederiksborg Herred (Herlev S.) Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Hillerød og $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Frederiksværk. Jorderne ere lave og lerholdige og bestaa for en Del af udtørrede Sø- og Mosestrækninger.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 2820 Tdr. Ld., hvoraf 1580 vare besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 347, Byg 412, Havre 350, Blandsæd til Modenh. 153, til Grøntf. 69, Kartofler 166, andre Rodfr. 70), medens der henlaa til Afgræsn. 471, Høslæt, Brak, Eng m. m. 650, Have 27, Moser og Kær 55, Byggegr. 22, Hegn og Veje 15 Tdr. Kreaturh. 1893: 261 Heste, 1014 Stkr. Hornkv. (deraf 623 Køer), 391 Faar, 700 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $208^3/_8$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med 11, 39 Arvefæstegd. med 177, 87 Huse med 21 Tdr. Hrtk., og 10 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde over 12 Tdr. Hartk. (med 41 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 868 (1801: 517, 1840: 838, 1860: 911, 1880: 931), boede i 154 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomh., 519 af Jordbrug, 113 af Industri, 10 af Handel, 143 af andre Erhv., 28 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tjæreby* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Haarløse* med Skole (i Herlev Sogn); *Ullerød* med Skole, Folkehøjskole (oprettet 1895) og Mølle. Desuden ligger en Del Huse i *Ebberholtsvang*, en udparcelleret Stutterimark, og *Ebberholtsdam*, en udtørret Sø. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Lønsgaard* (20 Tdr. Hrtk., 280 Tdr. Ld., hvoraf 13 Eng, Resten Ager, 3 Huse; 25 Tdr. Ld. i Lille-Lyngby S.) og *Sophienborg* ($34^3/_4$ Tdr. Hrtk., 540 Tdr. Ld., deraf omtr. 50 Skov og Plantage, Resten Ager og Eng; 10 Huse, et Teglværk; $13^1/_4$ Tdr. Hrtk. høre til Frederiksborg Slotssogn).

Tjæreby S., som udgør en egen Sognekommune, hører under Frederiksb. Birks Jurisdiktion (Hillerød), Frederiksborg Amtstue- (Nyhuse ved Hillerød) og Lægedistr. (Hillerød), 2. Landstingskr., Frdborg Amts 3. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr.' 127. Lægd. Kirken ejes fra 1874 af Kommunen.

Tjæreby Kirke, en Kampestensbygning i Rundbuestil fra 12. Aarh., bestaar af Langhus, firkantet Kor og Apsis. Taarnet i sin nuv. Skikkelse med Spir er opført af Mursten 1868. Mindetavle over Jens Henriksen Gerner, Præst her i 36 Aar, Provst i Strø Herred († 1729). Endnu ind i 17. Aarh. fandtes i Kirken et Træbillede af den hellige Vilhelm, Abbed i Æbelholt Kloster (se nedfr.), som lige til den Tid blev paakaldt af Almuen; men Biskop Hans Povelsen Resen lod det borttage. Levninger af Kirkemalerier i Skibet og paa Korbuen (se *M. Petersen*, Kalkmalerier, S. 103).

I Tjæreby Sogn, der i Middelalderen var større end nu, idet flere Strækninger, hvoraf Frederiksborg Slotssogn er dannet, hørte til det, laa det anselige *Æbelholt Kloster*, en Bolig for regelbundne Kanniker af den hellige Augustinus' Regel. Fra først af var Klosteret, ved Beg. af 12. Aarh., anlagt paa Eskilsø i Roskilde Fjord (s. d.); men omkring 1175 flyttede Abbed Vilhelm det til Tjæreby Sogn. Medens der til Eskilsø Kloster havde hørt en Stenkirke, maatte Munkene i Æbelholt i Begyndelsen nøjes med en Trækirke, og først 1210 blev en Stenkirke færdig. Under Abbed Vilhelm lagdes Grunden til Klosterets Velstand, navnlig paa Grund af Biskop Absalons Gavmildhed, idet han foruden aarlige Pengegaver skænkede Kannikerne, dels medens de boede paa Eskilsø, dels i Æbelholt, hele Landsbyen Tjæreby med Kirke, Freerslev Kirke, Gaarde i Jyllinge, Gundsømagle, Sønderby og Gerstrup, Tienden af Annisse, Helsinge, Kregome og Alsønderup, Møller ved Jyllinge og Værebro m. m. Til Klosterets Anseelse bidrog dog ogsaa for en stor Del det Helgenry, som Abbed Vilhelm vandt efter sin Død (1203). Med en af hans Tænder udførte Munkene allehaande Vidunderkure, og Tilstrømningen til hans Grav, som indtil 1238 var i Trækirken, voksede, efter at han (1224) var kanoniseret. Til Minde om ham kaldtes Klosteret stundom St. Vilhelms Kloster, medens det almindeligvis førte Navnet „monasterium sancti Thomæ de paraclito", idet det var indviet til St. Thomas og „Parakleten", ɔ: Talismanen eller Helligaanden. Det var maaske ogsaa med Abbed Vilhelms Bistand, at det norske Augustinerkloster Kastelle i Oslo Stift grundlagdes. Under Vilhelms Efterfølgere øgedes Klosterets Jordtilliggende betydeligt, navnlig med Ejendomme i Nordsjælland, men dog

ogsaa i Halland, Kjøbenhavn, Roskilde og flere andre Steder. Store Indtægter synes dog ogsaa at have været nødige for at bestride de mange Udgifter. Paa Abbed Vilhelms Tid var Kannikernes Antal 25; men der bespistes daglig over 100 Mennesker, dels fattige, dels vejfarende. I et Brev af 1324 hedder det endog, at Klosteret var betynget med Gæld, fordi det paa Grund af sin Beliggenhed paa alfar Vej maatte modtage mange Gæster; desuden skulde Kirken da bygges af ny. Efter Reformationen bestod Klosteret endnu en Tid; 1544 fik en verdslig det i Forlening, men lige indtil 1560 styrede en Abbed de gejstl. Forretninger. I dette Aar er Klosterlivet sikkert ophørt, og Abbeden indgav sig i Helsingørs Hospital. Aaret efter blev Klosterkirken nedbrudt. Ved Klemmebrevet for Sjællands Stift af 1555 var det vel bestemt, at Tjæreby og Alsønderup Kirker skulde nedlægges og Menigheden søge Æbelholt Klosterkirke; men paa dennes Ansøgning ændredes denne Bestemmelse 1561 derhen, at Æbelholt Kirke nedbrødes, medens de to andre bleve staaende; samtidig ere muligvis ogsaa de andre Klosterbygninger blevne ødelagte, saaledes at der nu ikke mere findes Spor af dem (Pladsen, der ikke synes ret stor, ses endnu, og der er fundet murede Grave, men Klosterets Fundamenter ere opbrudte, uden at nogen Undersøgelse har fundet Sted). I Præstegaardene i Skjævinge og Lille-Lyngby findes formentlige Rester fra Klosteret. Lige uden for Klosteret holdtes ved Midsommertid i Middelalderen et Marked, der varede 14 Dage, og af hvilket Munkene havde Ret til at hæve Indtægter (*Daugaard*, De danske Klostre S. 212, og *C. Neergaard*, i Kirkehist. Saml., 4. R., I, S. 481 flg., og II, S. 350 flg.).

Alsønderup Sogn, Anneks til Tjæreby Sogn, omgives af dette, Lille-Lyngby Sogn og Arre Sø, samt Holbo Herred (Annisse, Helsinge, Maarum og Esbønderup S.) og Lynge-Frederiksborg Herred (Frederiksborg Slotssogn). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. V. for Hillerød. Jorderne, hvoraf største Delen gammel Skovjord, ere middelgode; mod N., ved Pølaaen, der danner Sognets Nordgrænse, er der side Engstrækninger. Nejede Vesterskov hører til 4. Kronborg Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 3475 Tdr. Ld., hvoraf 1675 vare besaaede (deraf med Rug 376, Byg 393, Havre 472, Boghvede 9, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 108, til Grøntf. 44, Kartofler 207, andre Rodfr. 48), medens der henlaa til Afgræsn. 529, Høslæt, Brak, Eng m. m. 900, Have 24, Skov 205, Moser og Kær 43, Flyvesand 21, Byggegr. 39, Hegn og Veje 36 Tdr. Kreaturh. 1893: 301 Heste, 1225 Stkr. Hornkv. (deraf 691 Køer), 551 Faar, 907 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 209 Tdr. Der var 3 Selvejergaarde med $6^1/_4$, 47 Arvefæstegd. med 157, 172 Huse med 45 Tdr. Hrtk., og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1192 (1801: 643, 1840: 1081, 1860: 1268, 1880: 1331), boede i 261 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 49 levede af immat. Virksomh., 697 af Jordbrug, 145 af Industri, 31 af Handel, 197 af andre Erhv., 37 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv. Foruden Landbruget har Dagarbejde i de kgl. Skove og paa Ejendommene i Frdb. Slotssogn stor Betydning for Befolkningen, der for største Delen bestaar af Husmænd og Indsiddere; desuden nogen Tørvehandel.

I Sognet Byerne: *Alsønderup* (gl. Form Alexanderthorp, Alsentorp) med Kirke; *Tuelstrup* med Skole; *Nejede*; *Bendstrup* med Skole. De spredt liggende Huse høre for største Delen til *Gadevangen*, med betydeligt Teglværk og et Børneasyl, *Tipperup* Huse, *Kagerup* Huse, *Alsønderup-Orne* og *Bendstrup-Orne*, *Strøgaardsvang* Skovfogedbolig.

Alsønderup S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet samt til 1. Udskrivningskr'. 128. Lægd. Kirken ejes af Kommunen.

Alsønderup Kirke er opført i Spidsbuestil af røde Munkesten i den senere Middelalder (o. 1450) og var fra først af dækket med Hvælvinger og forsynet med udvendig. Murstivere. Langhuset og Koret, med tresidet Afslutning mod Øst, ere ud i eet Korets Hvælving er yngre end Langhusets; i dettes vestre Ende er der tilmurede Spidsbueportaler mod N. og S. Et anseligt Taarn og et lille Vaabenhus er senere, dog endnu i den katolske Tid, tilføjet. Udskaaren Altertavle fra 1599, Prædikestol ligeledes fra Chr. IV's Tid, gammel Granitdøbefont, vist ældre end Kirken. Klokker fra 1458 og 1513.

Skjævinge Sogn omgives af Tjæreby, Lille-Lyngby, Ølsted og Strø Sogne samt Lynge-Frederiksborg Herred (Annekset Gjørløse). Kirken, midt i S., ligger henved $1^1/_2$ Mil V. for Hillerød og omtr. $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Frederiksværk. Jorderne ere temmelig jævne, især mod N. Ø., og gennemgaaende meget gode. Grænsen mod Syd dannes for en Del af Hævelse Aa, her kaldet Borup- og Strø Aa.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 1787 Tdr. Ld., hvoraf 949 vare besaaede (deraf med Hvede 14, Rug 224, Byg 264, Havre 244, Blandsæd til Modenh. 58, til Grøntf. 17, Kartofler 97, andre Rodfr. 22), medens der henlaa til Afgræsn. 297, Høslæt, Brak, Eng m. m. 465, Have 8, Moser og Kær 40, Byggegr. 19, Hegn og Veje 9 Tdr. Kreaturh. 1893: 159 Heste, 680 Stkr. Hornkv. (deraf 341 Køer), 222 Faar, 424 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 175 Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $13^5/_8$, 34 Arvefæstegd. med 150, 50 Huse med $11^1/_2$ Tdr. Hrtk. og 2 jordløse Huse. 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 502 (1801: 360, 1840: 490, 1860: 539, 1880: 542), boede i 92 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomh., 340 af Jordbrug, 80 af Industri, 24 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv. Hillerød-Frederiksværkbanen gennemskærer Sognet.

I Sognet kun een By: *Skjævinge* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle (projekteret Station paa Hillerød-Frederiksværksbanen). — 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk.: *Præstekaldet* ($13^5/_8$ Tdr. Hrtk., $136^5/_8$ Tdr. Ld.)

Skjævinge S., som danner een Sognekommune med Annekset Gjørløse, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frdborg Amtstue- (Nyhuse) og Lægedistr. (Hillerød), 2. Landstingskr., Frdborg. Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 125. Lægd. Kirken ejes af Tiendeejeren.

Skjævinge Kirkes ældste Del, Langhuset og det firkantede Kor, er opført af kløvet Kamp og enkelte Kridtsten i Rundbuestil; paa Sydsiden rundbuet Portal; Korbuen er halvrund og lille. Langhusets vestre Ende er forlænget og et Vaabenhus, alt af Munkesten, tilbygget mod Syd. Et smukt Taarn med Gavle i N. og S. blev i Fr. II's Tid bygget ovenpaa den vestl. Forlængelse. Kirken har fladt Loft. Omtr. 1800 er et lille Sakristi føjet til paa Kirkens Nordside. I den vestl. Ende findes nogle naive Kalkmalerier fra 15. Aarh. (fremdragne 1889. se *M. Petersen*, Kalkmalerier. S. 96), et Par meget store Skikkelser, der forestille Holger Danske og en Sultan. Altertavlen er et Maleri af Eckersberg: Den vantro Thomas. Prædikestolen er et pynteligt Snitarbejde fra Chr. IV's Tid; det øverste af Døbefonten, af Granit, er vist fra Kirkens ældste Dage. Den ældste af Klokkerne er støbt 1516 af Joh. Fastenove. — I Præstegaardens Have en gammel Kapitæl, vist fra Æbelholt Kloster.

Et Anker til et stort Skib (Nationalmuseet), fundet i Engen ved Skjævinge Møllegaard, tyder hen paa, at det Aaløb, der skiller Skjævinge og Strø Sogne, har været sejlbart endnu i den ældre Middelalder.

Strø Sogn omgives af Skjævinge og Ølsted Sogne samt Lynge-Frederiksborg Herred (Slangerup Lands. og Græse og Sigerslev S.). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Hillerød og omtr. lige saa langt S. Ø. for Frederiksværk. Jorderne ere for det meste lermuldede; omtr. i Midten gaar et langt Højdedrag (Strøbjærg), der paa enkelte Steder er temmelig brat. Grænsen mod Ølsted dannes af Havelse Aa.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 2590 Tdr. Ld., hvoraf 1452 vare besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 336, Byg 372, Havre 351, Ærter og Vikker 13, Blandsæd til Modenh. 44, til Grøntf. 47, Kartofler 209, andre Rodfr. 68), medens der henlaa til Afgræsn. 369, Høslæt, Brak, Eng m. m. 667, Have 18, Moser og Kær 34, Byggegr. 20, Hegn og Veje 30 Tdr. Kreaturh: 1893: 253 Heste, 1064 Stkr. Hornkv. (deraf 497 Køer), 320 Faar, 945 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 268 Tdr. Der var 1 Selvejergaard med 67, 51 Arvefæstegd. med 243, 65 Huse med 18 Tdr. Hrtk., og 6 jordløse Huse. Der var 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 657 (1801: 525, 1840: 709, 1860: 748, 1880: 653), boede

i 126 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomh., 500 af Jordbrug, 89 af Industri, 21 af andre Erhv., 17 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Strø* med Kirke, Præstegd. og Mølle. *Sigerslevøster* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1894), Andelsmejeri og Teglværk; *Strølille*. — 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk: *Garbogd.* (12 Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld.).

Strø S., der danner een Sognekommune, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- (Nyhuse) og Lægedistrikt. (Hillerød), 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 124. Lægd. Kirken ejes af Kommunen.

Strø Kirke er oprindel. en Kampestensbygning fra den romanske Tid med enkelte Kvadre af Kridtsten og Fraadsten. Hvælvingerne ere i den senere Middelalder indbyggede, Korbuen ligeledes senere tilspidset og et Taarn tilføjet; senere endnu er tilbygget et lille Sakristi med fladt Loft. Paa Hvælvingerne Kalkmaleri fra Slutn. af 14. Aarh. Altertavlen af A. Dorph (fra 1875): Christi Opstandelse, St. Peder og St. Paul. Smuk Alterkalk fra o. 1350; paa Foden, der er den oprindel. Del af Kalken, ses i Relief Christi Lidelseshist., St. Johannes Evang. og St. Jakob og Omskriften: „Jacobus Pauli, canonicus Roskildensis et rector ecclesiae Strø, me fieri fecit". Den udskaarne Prædikestol bærer Aarst. 1630, Degnestolen 1563. I Kirkens vestre Ende et gammelt Krucifiks (vist fra 14. Aarh.). Klokke fra 1593 (med Paaskrift „Strømagle"), støbt af Borchardt Gellegeter. — S. for Kirken ved Indgangen til Kirkegaarden staar endnu et Stykke af en gammel Kirkelade fra Middelalderen; Kirkegaardsporten og Laagen skrive sig ogsaa fra Middelalderen. — I Præstegaardens Have findes 2 store Exemplarer af hvid Pil, det største o. 80 F. høj og 12 F. 6 T. i Omf. (maalt 1895).

1344 levede en Olauus Pætærsson de Strøø. Syunds, filius Nicolai Gyling de Strøø, pantsatte 1377 sin og sin Broder Skelms Andel i Gods i Støfnes Herred til sin Svoger (Gener) Henrik Skytte i Vallekilde. Nicolaus Johannis de Strøø armiger var 1387 capitaneus castri Hafniensis. — Agata Nielsdatter de Syersløff Østræ gav 1255 en Gaard sammesteds til Æbelholt Kloster for sin Ægtefælle Peder Svendsens og sine Børns Sjæle og indgav sig selv samtidig i dette Kloster.

Lille-Lyngby Sogn ligger ved den sydlige Bred af Arre Sø og omgives ellers af Alsønderup, Tjæreby, Skjævinge Sogne og Annekset Ølsted. Kirken mod N. ved Arre Sø ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. for Hillerød og 1 Mil S. Ø. for Frederiksværk. Jorderne, der mest ere muldsandede, dog ogsaa nogle Steder muldlerede, ere temmelig lavtliggende, især mod N. ved Arre Sø, hvor de kun hæve sig ubetydeligt over Søens Vandflade, og hvor der paa et fremspringende Stykke Land i Søen findes en større Mose (Lyngby Mose); ogsaa ved Lyngby Skov findes store Mosestrækninger. Lyngby Skov mod V. i Sognet hører til Tisvilde-Frederiksværk Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 3950 Tdr. Ld., hvoraf 1724 vare besaaede (deraf med Rug 414, Byg 424, Havre 441, Ærter og Vikker 18, Blandsæd til Modenh. 115, til Grøntf. 18, Kartofler 230, andre Rodfr. 57), medens der henlaa til Afgræsn. 595, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1082, Have 20, Skov 119, Moser og Kær 275, Flyvesand 41, Stenmarker 10, Byggegr. 37, Hegn og Veje 47 Tdr. Kreaturh. 1893: 358 Heste, 1372 Stkr. Hornkv. (deraf 659 Køer), 963 Faar, 818 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 308 Tdr. Der var 3 Selvejergaarde med $13^1/_2$, 58 Arvefæstegd. med 258, 129 Huse med 36 Tdr. Hrtk., og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 994 (1801: 747, 1840: 1036, 1860: 1105, 1880: 1149), boede i 203 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 658 af Jordbrug, 152 af Industri, 36 af Handel, 20 af andre Erhv., 45 af deres Midler, og 49 vare under Fattigv. Foruden Landbruget har Tørvevinding en ikke ringe Betydning; i Melløse drives en Del Væveri. Fiskeriet i Arresø er bortforpagtet af Staten. Frederiksborgvejen gennemskærer Sognet fra Ø. til V.

I Sognet Byerne: *Lille-Lyngby* (Lyndby), ved Arre Sø, med Kirke og

Præstegd; *Store-Lyngby* med Skole, Kro, 3 Købmandshandeler, Mølle, Bageri og 2 Købmænd; *Melløse* (Meløse) med Skole; Forsamlingshus (opf. 1893), Andelsmejeri (Egholm), Mølle, Bageri (de to sidste Byer ligge ved Frederiksborgvejen). Flere Samlinger Huse, der henhøre til Melløse, benævnes med særskilte Navne, saaledes *Leret*, *Ebbelholtsdam* og *Kappelskov* (maaske: Kapelskov); en Strækning Ø. for Lyngby Skov kaldes *Jungen*.

Lille-Lyngby S., der udgør en egen Sognekommune, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- (Nyhuse) og Lægedistr. (Hillerød), 2. Landstingskr., Frdborg Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 129. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke).

Lille-Lyngby Kirke, smukt beliggende ved Randen af en Brink, der gaar brat ned mod Arre Sø, er i sin oprindel. Skikkelse, vist fra 12. Aarhs. 1. Halvdel, en af kløvet Kamp opført Bygn., bestaaende af Langhus og Kor, og havde fladt Bjælkeloft. I Slutningen af den katolske Tid er den imidlertid undergaaet en stor Ombygning, idet den fik Krydshvælvinger og Taarn, der vist oprindelig har haft kamtakkede Gavle, som senere ere blevne erstattede med et lavt pyramideformet Spir (Fløjen bærer Aarst. 1797); Vaabenhuset er vist fra 16. Aarh. Det Indre restaureredes 1868. Altertavlen er et rigt Snitværksarbejde, skænket Kirken 1630 af Lensmanden paa Kronborg og Frederiksborg, Fredr. Urne og Hustru Karen Arenfeldt; Prædikestol ligeledes fra Chr. IV's Tid. Mærkelig gammel Granitdøbefont i Firkløverform (Mage til den i Græsted Kirke og vist af samme Mester) med Reliefs, der synes at forestille David med Harpen og Samson med Løven. Den ene Klokke er støbt af Johannes Fastenove 1514 (se *J. B. Løffler*, Sjæll. Stifts-Landsbykirker, 34) — I Præstegaarden, der er brændt flere Gange, saaledes 1797, 1807 og 1846 (den sidste Gang brændte Kirkebøgerne), findes en Granitsøjle, vist fra Æbelholt Kloster.

Ved Melløse er (1889) fredlyst en Rundhøj, „Harebjærg".

I *Lille-Lyngby* laa fordum en Hovedgaard tilhørende Slægten Drosselberg, af hvilken Slægt Henrik Jensen 1486 skrev sig af Lyngbylille, Sønnen Anders Henriksen af Lyngby 1517; dennes Søn igen, Niels Andersen, skrev sig 1559 til Lyngbygaard, men maatte Aaret efter afstaa Gaarden til Kronen. — Niels Pedersen Væbner, af Liungbymagle, nævnes 1399.

Ølsted Sogn, Anneks til Lille-Lyngby, omgives af dette, Skjævinge og Strø Sogne, Roskilde Fjord, Kregome Sogn og Arre Sø; Kirken, midt i Sognet, ligger o. 1 Mil S. for Frederiksværk og 2 Mil V. for Hillerød. Jorderne, der flere Steder ere bakkede, navnlig ud mod Roskilde Fjord, ere ret gode, muldlerede og muldsandede. Mod N. Ø. danner Lyngby- eller Ubberup Aa Grænsen mod Lille-Lyngby Sogn, mod S. Ø. Havelse Aa Grænsen mod Strø Sogn.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 3138 Tdr. Ld., hvoraf 1640 vare besaaede (deraf med Rug 394, Byg 417, Havre 403, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 30, til Grøntf. 23, Kartofler 285, andre Rodfr. 64), medens der henlaa til Afgræsn. 433, Høslæt, Brak, Eng m. m. 785, Have 19, Skov 5, Moser og Kær 158, Stenmarker 9, Byggegr. 30, Hegn og Veje 57 Tdr. Kreaturh. 1893: 271 Heste, 1106 Stkr. Hornkv. (deraf 497 Køer), 549 Faar. 683 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 286$^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 3 Selvejergaarde med 9, 43 Arvefæstegd. med 261, 95 Huse med 16 Tdr. Hrtk., og 3 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med 31$^{1}/_{4}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 789 (1801: 605, 1840: 890, 1860: 868, 1880: 843), boede i 153 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomh., 535 af Jordbrug, 25 af Fiskeri, 115 af Industri, 20 af Handel, 20 af andre Erhv., 34 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv. Foruden Landbruget er Tørvevinding af Betydning.

I Sognet Byerne: *Ølsted* med Kirke, Skole og Andelsmejeri (Kildebæk), projekteret Holdepl. paa Hillerød-Frederiksværkbanen; *Grimstrup*; *Store Havelse* (Hagelse) og *Lille Havelse* med Skole midtvejs mellem de to Byer; *Ubberup*. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Havelsegd.* (19$^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk.,

182 Tdr. Ld., alt Ager; 4 Tdr. Ld. i Lyngby S.) og en Gaard *Brødland* i Store Havelse (12 Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; Teglværk). Desuden nævnes *Strølille* Mølle ved Havelse Aa.

Ølsted S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende til samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet og til 1. Udskrivningskr'. 130. Lægd. Kirken ejes af Tiendeyderne.

Ølsted Kirke er en Kampestensbygning fra den romanske Tid med enkelte Fraadstens- og Kridtstenskvadre i de oprindel. rundbuede Vinduer; Korbuen er halvrund og hviler paa en skraat tilhugget Dækplade. Vist allerede i Slutn. af 13. Aarh. er Langhuset forlænget mod V. med Mursten, og endnu senere ere Hvælvinger i Spidsbuestil indsatte. Det oprindel. Kor er blevet revet ned og Langhuset forlænget i Ø. med en flad Altervæg, og det indvundne Rum indrettedes dels til et Kor, dels til et langt smalt Sakristi med Tøndehvælving. I Fr. II's Tid opførtes et smukt Taarn med Gavle i N. og S. (En lat. Indskrift, der er fundet under Kalken paa et Hvælvingsbaand, fortæller, at Kirken er genindviet 1529, Allehelgensdag efter en Ildebrand). Den udskaarne Altertavle og Prædikestolen ere fra Chr. IV's Tid; smuk Granitdøbefont, sikkert Kirkens oprindelige; paa Korets nordre Væg hænger en lille Altertavle fra Fr. II's Tid (i Midten Korsfæstelsen, paa Fløjene Gangen til Golgatha og Gravlægningen). Klokke fra 1590 af Borchardt Gellegeter. En Ligsten og Mindetavle over Præsten Christiern Pedersen Colding, † 1615.

Jacobus Jonasson de „Haugheløsæ" armiger nævnes 1353 i et Vidne af Holbo Herredsting; 1431 døde Fru Marine Torsten Venstermands af Havelse, 1431—54 skrives Anders Jensen (af Slægten Væbner), 1474 Jep Nielsen til Havelse. En Væbner Morten Jensen skrev sig 1494—1512 dels til Havelse, dels til Havelsemagle. Det maa derfor vel være denne Morten Jensen, der har afstaaet *Havelsegaard* til Roskilde Bispestol for at blive løst fra det Band, hvori han var falden ved at bortføre sin Brud fra Roskilde Vor Frue Kloster, saaledes som Kæmpevisen fortæller. Men han var rigtignok ikke af Slægten Venstermand, idet han førte en Maane og en Stjerne i sit Vaaben. Paa den anden Side gaa Slægtebøgernes Angivelser mærkeligt i Enkeltheder. „Morten Venstermand tog sin Fæstemø Arene Jensdatter ud af Vor Frue Kloster i Rosk. og blev derfor sat i Band, saa han maattte give sin Gaard Havelse og 2 Læster Korn til St. Lucii Kirke for Løsning af Bandet. Dog boede han selv paa Havelse. De havde ej Børn, og efter Mortens Død gav Fru Arene sig atter ind i Vor Frue Kloster, og var hans Broder Ennike Venstermands Datter hos hende at lære, medens hun var Barn. Samme Fru Arene var noget ond og havde et skønt gult Haar og langt; for naar Morten var lystig med sine Venner, da vilde han gerne tage af hendes Hoved for hendes Haars Skyld. En Dag han var i Jagt, tog hun og skar Haaret slet af og hængte det paa Lysekronen og beder ham derpaa se, medens han vil. Hendes Moster var Fru Maren, som havde Torsten Venstermand" (jvfr. ovenfor). Fra sikre Kilder kendes imidlertid ingen Morten Venstermand af Havelse. Den Mand af dette Navn, som levede paa Kong Hans' Tid, nævnes allerede 1458. Jørgen Rosenkrans nævnes 1527 som Lensmand paa Havelse; senere, efter Reformationen kom Lenet under Kronen.

I Sognet ere følgende Rundhøje fredlyste: en Høj ved Ølsted (1888), den nordligste af de to „Bavnehøje" og en Høj paa Vibjærg ved Lille Havelse (1889) samt „Store Guldhøj" ved Store Havelse (1888).

Kregome Sogn omgives af Ølsted Sogn, Roskilde Fjord, Annekset Vinderød og Arre Sø; Kirken, i den sydlige Del, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. for Frederiksværk og $2^1/_4$ Mil V. for Hillerød. Jorderne, der i det hele ere lette (frugtbarest omkring Kregome By), ere højtliggende og bakkede, flere Steder, især ud mod Fjorden, med bratte Skraaninger. Paa Sognets Nordvestgrænse Rundhøjen Maglehøj, 226 F., 71 M., med vid Udsigt over Roskilde Fjord, Arre Sø og Kattegat. Statsskovene Avderød Skov og Sonnerup Skov høre til Tisvilde-Frederiksværk Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 2637 Tdr. Ld., hvoraf 1310 vare besaaede (deraf med Rug 286, Byg 283, Havre 265, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 9. til Grøntf. 120, Kartofler 189, andre Rodfr. 77, Spergel og Lupiner 40), medens der henlaa til

Afgrænsn. 251, Høslæt, Brak, Eng m. m. 652, Have 26, Skov 228, Moser og Kær 98, Byggegr. 23, Hegn og Veje 49 Tdr. Kreaturh. 1893: 180 Heste, 847 Stkr. Hornkv. (deraf 416 Køer), 399 Faar, 579 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. $^1/_1$ 85: $206^1/_4$ Tdr. Der var 28 Selvejergaarde med 169, 1 Arvefæstegd. med 7, 100 Huse med 17 Tdr. Hrtk., og 2 jordløse Huse; 1 Gd. over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen $^1/_2$ 90: 858 (1801: 759, 1840: 958, 1860: 822, 1880: 854), boede i 161 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 22 levede af immat. Virksomh., 318 af Jordbrug, 21 af Fiskeri, 223 af Industri, 204 af andre Erhv., 39 af deres Midler og 31 vare under Fattigv. Det store Tal ved Industrien kommer af, at mange arbejde paa Krudtværket og Maskinfabrikkerne i Frederiksværk. Fiskeriet i Isefjord har her ligesom for Ølsted S. nogen Betydning. Sognet gennemskæres fra S. til N. af Frederiksborg-Frederiksværk Landevejen.

I Sognet Byerne: *Kregome* (gl. Form Crækhøm, Kræghom, udt. nu

Kregome Kirke.

Kregme eller Kræjme) med Kirke og Skole (projekt. Holdeplads paa Hillerød-Frederiksværksbanen); *Avderød*; *Brederød* med Skole og Mølle; *Sonnerup*. En Samling Huse, S. for Frederiksværk, *Carlsgave*. I Kregome 1 Gd. over 12 Tdr. Hrtk. ($13^1/_4$ Tdr. Hrtk., 140 Tdr. Ld. og en Udlod paa 25 Tdr. Ld., deraf 161 Ager, 4 Eng; 1 Gd. og 1 Hus). Paa Bakkerne ved Roskilde Fjord ligge 6 Krudttaarne (se S. 110).

Kregome S., der udgør en egen Sognekommune, hører under Halsnæs-Frederiksværk Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- (Nyhuse) og Frederiksværk Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frdborg Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 131. Lægd. Kirken tilhører Staten.

Kregome Kirke bestaar af et Langhus, der har fladt Loft, og et firkantet Kor af Kamp; Spor af gamle rundbuede Vinduer; paa søndre Side en oprindelig Dør med rund Bue muret af Fraadsten. Kirken er i den senere Middelalder forlænget mod V.,

og ved Korets nordre Side, altsaa imod den almindelige Regel mod Øst (Grunden maa søges i, at Terrænet paa Vestsiden falder brat af), er der tilbygget et anseligt Murstenstaarn, hvis nederste hvælvede Rum tjener til Sakristi; en endnu senere Tilbygning er det lille Vaabenhus foran den oprindelige søndre Indgang. Altertavlen er et Maleri af J. L. Lund (fra 1844): Christus lyser Velsignelse over Kalken; smuk Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Paa Korets nordre Væg Rester af et Kalkmaleri: Barnemordet i Bethlehem. (se *M. Petersen*, Kalkmalerier, S. 96). I Vaabenhusets Væg er indmuret en Ligsten fra o. 1300, hvorpaa læses: „Hic jacet Paulus ...“; i Korgulvet en Ligsten over Mag. Herman Jørgensen Lipper, Sognepræst til Kregome og Vinderød, † 1616; paa den nordre Sidevæg en Mindetavle over de fra Sognet faldne i de slesvigske Krige.

Kregome Sogn var i ældre Tider mindre end nu, idet Byen Avderød hørte til Vinderød Sogn, og i denne Bys Nærhed (paa det nuværende „Donkebakke“) laa fordum Slottet *Dronningholm*, hvis Voldsted endnu for en Menneskealder siden var kendeligt, men nu ere næsten alle Spor forsvundne. Slottet skal være bygget af Valdemar Sejr til Ære for Dronning Dagmar, og blev nedbrudt, da Frederiksborg Slot blev bygget, for at man kunde anvende Materialet til dette. Valdemar Atterdag forlenede 1342 Albrecht Moltke med Dronningholm; 1356 nævnes Johannes de Drotningholm, 1375 forlenedes Hennike Preen med det; denne afhændede 1380 sin Rettighed til Gaarden til Henning Podebusk; Predbjørn og Hans Podebusk, Hennings Sønner, solgte Slottet med alt Tilliggende 1397 til Dronning Margrethe. Hun overlod det paa nogen Tid til Biskop Peder af Roskilde, der 1401 oplod Dronningen al sin Rettighed i det Gods, han købte af Iver og Palne Iversen i Drotningholm. Aar 1400 skrev Hr. Niels Aagesen (Jærnskæg) sig til Drotningholm, som det synes i Egenskab af Ejer; thi baade hans Søn Anders Nielsen skrev sig til Dr. 1413—19 og ligeledes hans Datter Fru Cecilie Nielsdatter endnu 1457. Sidstnævntes Datter Fru Birgitte synes at have solgt Dr. til Kronen. Blandt Lensmændene nævnes Aage Andersen (Thott) 1511, Ærkebiskop Gustav Trolle af Upsala, den senere bekendte Kansler Johan Friis, Hr. Anders Bille m. fl. I Midten af 16. Aarh. blev Lenet lagt til Kjøbenhavn.

Vinderød Kirke.

Vinderød Sogn, Anneks til Kregome, omgives af dette og Melby Sogn, Holbo Herred (Tibirke S.), Arre Sø og Roskilde Fjord. Kirken, tillige Sognekirke for Frederiksværk, ligger mod Ø. i Sognet ved Arre Sø. Jorderne ere bakkede og temmelig lette og sandede; mod Ø. ved Arre Sø ere de bedst; mod V. paa Grænsen til Melby Sogn er der Engdrag, mod N. mellem Kassemose og Tisvilde Hegn findes en Del Hede, det saakaldte „Sand“.

Fladeindhold i *Vinderød Landsogn* (ɔ: uden Frederiksværk) var $^{16}/_{7}$ 88: 1793 Tdr. Ld., hvoraf 588 vare besaaede (deraf med Rug 140, Byg 143, Havre 133, Ærter og Vikker 26, Blandsæd til Modenh. 22, til Grøntf. 21, Kartofler 75, andre Rodfr. 19), medens der henlaa til Afgræsn. 154, Høslæt, Brak, Eng m. m. 536, Have 17, Skov 274, Moser og Kær 39, Hede 115, Byggegr. 24, Hegn og Veje 46 Tdr. Kreaturh. 1893: 95 Heste, 341 Stkr. Hornkv. (deraf 154 Køer), 328 Faar og 236 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk, var $^{1}/_{1}$ 85: 112 Tdr. (hvoraf 18 paa Frederiksværk Bykomnune). Det hele Hartk. var fordelt mellem 23 Selvejergaarde med 84, 3 Arvefæstegd. med 6, 154 Huse med $17^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., og endvidere 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 503 (1801: 356, 1840: 584, 1860: 482, 1880: 468), boede i 83 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 53 levede af immat. Virksomhed 174 af Jordbrug, 146 af Industri, 16 af Handel, 74 af andre Erhv., 26 af

deres Midler, og 14 vare under Fattigv. Foruden Landbruget har Arbejdet paa Krudtværket og Værkstederne i Frederiksværk stor Betydning. Landevejen fra Helsingør til Frederiksværk gennemskærer Sognet fra N. til S.

I Sognet Handelspladsen *Frederiksværk* (se S. 109) og Byerne: *Vinderød* med Kirke, Skole og Fattighus; *Kassemose*. Af Gaarde osv. mærkes *Arresødal*, der tilhører det Classenske Fideikommis, og paa hvilken der bl. a. er Konvalescenthjem for 25 ubemidlede Kvinder (Frederiks Hospital belægger 9, Kommunehosp. 9 og Bestyrelsen Resten); desuden er der ved Arresødal Skovriderbolig for Tisvilde-Frederiksværk Skovdistr. og Kaserne for Vagtmandskabet ved Krudttaarnene. Tillige mærkes *Øvre Mølle* og *Sandkroen*, den sidste ved Helsingørvejens Drejning mod S.

Vinderød Sogn, der danner een Sognekommune med Kregome (dog uden Frederiksværk, som har sin egen Kommunalbestyrelse), men med særskilt Sognefogeddistrikt (ogsaa uden Frederiksværk), hører i administr. Henseende

Arresødal.

til samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet, og til 1. Udskrivningskr'. 132. Lægd. Kirken ejes af det Classenske Fideikommis.

Vinderød Kirke i gotisk Stil med spidsbuede Hvælvinger og med et Taarn med Spir paa Langhusets søndre Side lod det Classenske Fideikommis opføre 1884 af røde Mursten efter Tegn. af Prof. Ove Petersen, efter at den gamle, lille og brøstfældige Kirke var nedreven 1883. Det eneste, der er bevaret fra den gamle Kirke, er (foruden Altertavlen, af Schleisner, Døbefonten og de to gamle, meget klangfulde Klokker) det paa Langhusets Nordside beliggende, med en Halvkuppel forsynede Kapel, som indeholder Johan Wiedewelts prægtige Gravmonument fra 1795 over Generalmajor Joh. Fredr. Classen (se Vignetten til Strø Herred S. 99), udført efter Broderens, Konferensraad Classens Udkast. Uden paa Kirkens nordre Korsfløj er indsat en Mindetavle over den her begravede Gehejmekonferensraad Peder Hersleb Classen († 1886). Paa Kirkegaarden en Granitobelisk som Gravminde over Legatstifteren Knud Arent Larssen.

Arresødal, ved Arresøens Afløbsaa lidt Ø. for Frederiksværk, fik Generalmajor Joh. Fr. Classen oprettet 1773 til Hovedgaard (dengang 27 Tdr. Hrtk.), hvis Hovedbygning han lod opføre i italiensk Villastil med krenelerede Gavle. Efter Classens Død 1792 gik A. tillige med Frederiksværk over til Landgreven af Hessen og blev senere Statsejendom (se S. 112); 1855 solgte Staten Gaarden til Købmand Knud Arent Larssen bekendt

FREDERIKSVÆRK.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave.

Eftertryk forbydes.

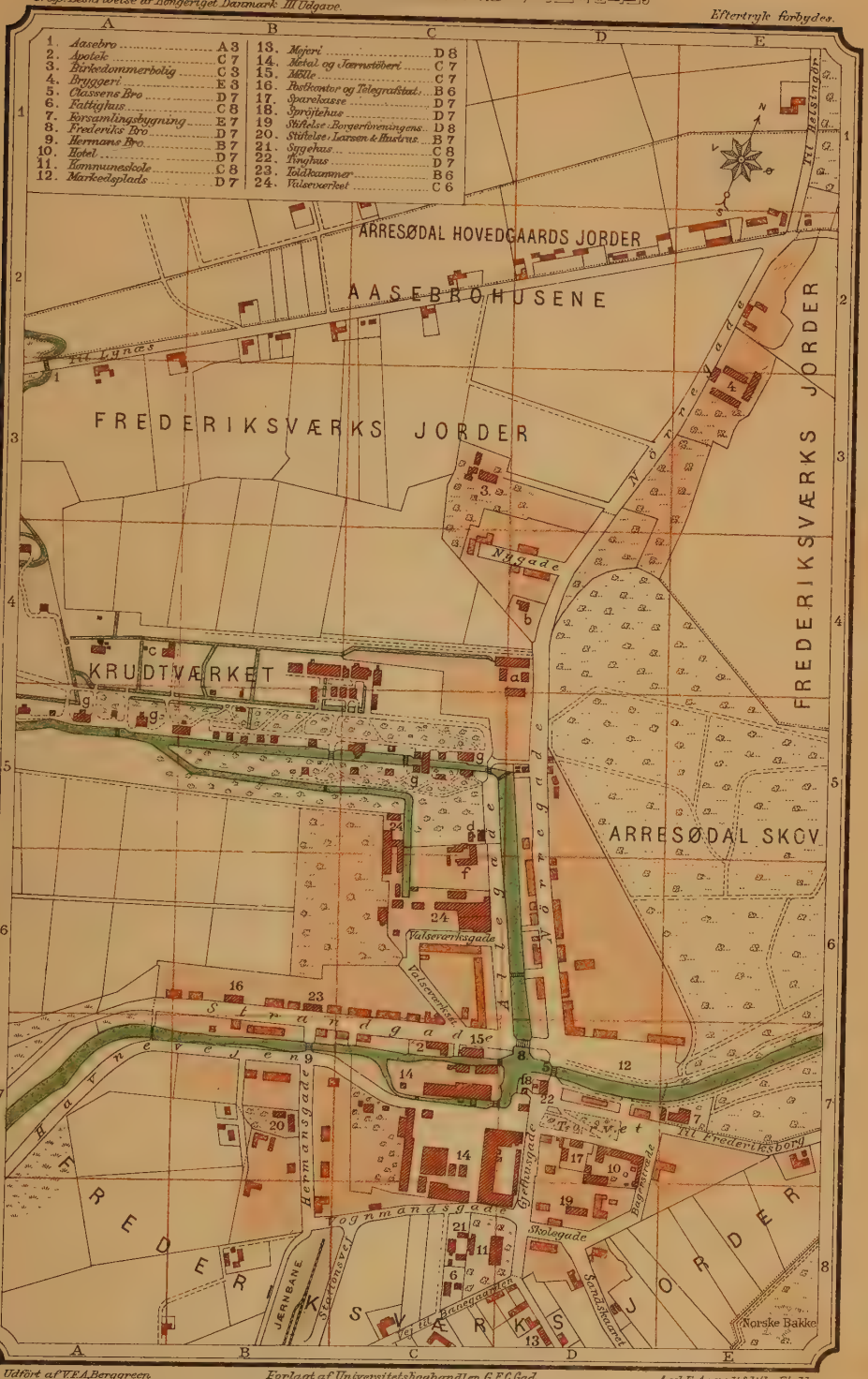

Udført af V.F.A. Berggreen. Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C. Gad. Axel E. Aamodt's lith: Etabl.
1895.

100 50 0 1 2 300 Meter 100 50 0 1 2 3 4 500 Alen

som Legatstifter), hvis Enkes Dødsbo solgte den 1884 til det Classenske Fideikommis. Ved A. var der 1865—92 en Folkehøjskole („højere Bondeskole") for Frederiksværk og Omegn, som fik 1000 Kr. aarlig af Fideikommis'et. 1890 oprettede Fideikommis'et paa Gaarden et Konvalescenthjem (se S. 108). Til A. hører en stor Park.

Frederiksværk.

Handelspladsen og Fabrikstedet Frederiksværk ligger meget smukt under $55^0\ 50'\ 19{,}_{30}''$ N. Br. og $0^0\ 33'\ 15''$ v. L. for Kbh. (taget fra Tinghuset) ved Roskilde Fjord neden for de Bakker, der skille den fra Arre Sø, og ved den Kanal, der forbinder Søen med Fjorden, omtr. 6 Mil fra Kjøbenhavn, $2^1/_4$ Mil V.N.V. for Hillerød og 2 Mil N. for Frederikssund. Bygrundene udgjorde 1895 omtr. 756,500 □ Al. ($54^1/_3$ Tdr. Ld.). Byen havde s. Aar 17 Gader. Gaardes og Huses Antal var ved Folketællingen 1890 114 (Marts 1895 var der 141 bebyggede Ejendomme eller Grunde). Det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 377 Tdr. Ld., hvoraf 164 vare besaaede, medens der henlaa til Afgræsn. 32, Høslæt, Brak, Eng m. m. 95, Have 24, Skov 15, Byggegrunde 31 og Hegn og Veje 14 Tdr. Bygningernes Brandforsikringssum var April 1895 1,820,057, Kr. (Antal af Forsikringer 161). — Ifølge kgl. Res. af $^1/_5$ 1875 ere de N. for Frederiksværk beliggende saakaldte Nyhuse indlemmede i Frederiksværk Kommune.

Af offentlige Bygninger nævnes: Ting- og Arresthuset for Halsnæs-Frederiksværk Birk, opført 1862, med Retslokaler og Arrester til 6 Arrestanter, Amtssygehuset for Halsnæs-Frederiksværk Birk samt Ølsted, Tibirke og Ramløse Sogne, opf. 1866, (16 Senge), Borgerskole, opf. 1893, Toldbygning, opført 1895 efter Tegn. af Bygningsinspektør Vilh. Petersen (skal tages i Brug April 1896), K. A. Larssen og Hustrus Stiftelse for værdige trængende Enker og ældre ugifte Piger, opført 1884.

Indbyggernes Antal var $^1/_2$ 1890 1098; 1801 havde Byen 505, 1840: 708, 1860: 764, 1880: 879 Indb. Efter Erhverv fordeltes Befolkningen 1890 saaledes: 91 levede af immat. Virksomh., 6 af Jordbrug, 23 af Fiskeri, 684 af Industri (deraf ved Jærnstøberier og Maskinfabrikker 160, ved Krudtværket 66), 146 af Handel, 6 af Søfart, 85 af andre Erhv., 48 af deres Midler, 8 vare under Fattigv. og 1 i Fængsel.

Al tidligere eksisterende monopoliseret Næringsbedrift er ophørt. Byen er væsentlig Fabriksby, og Driften bestaar atter især i Jærnstøberi og Maskinfabrikation samt Driften af Kobbervalseværket og af Statens Krudtværk. *Anker Heegaards* Fabrikker, der beskæftige o. 200 mandlige og kvindelige Arbejdere, bestaa af a) et Jærn- og Metalstøberi med tilhørende Rense-, Slibe- og Snedkerværksted, b) et Maskinværksted med Smedie, c) et Emailleværksted for Støbejærnsartikler, særlig Kogekar, d) en Fabrik for Tilvirkning af pressede Artikler af Pladejærn med tilhørende Emailleværksted, e) en Melmølle. Støberiet producerer dels alm. Handelsgods, o: Gryder, Pander, Kedler, Ovne, Plovgods, Vognbøsninger, dels Maskingods, Pumper, Vognaksler m. m. samt Projektiler. Metalstøberiet leverer al Slags Metalstøbegods samt Kirkeklokker. Melmøllen, der har 3 Kværne

og især arbejder for Forbruget paa Stedet og i Omegnen, samt Støberiet og Maskinværkstedet drives med Vand-, de øvrige Værksteder med Dampkraft. Alle Værksteder oplyses ved elektrisk Lys. Kobbervalseværket (Indehavere: G. Halkiær og T. N. Brendstrup) drives af 2 Dampmaskiner (tils. 150 Hestes Kr.), der bevæge 8 Par Valser, 2 Hammere, 1 Stampeværk, 1 Trækkebænk, 1 Drejerbænk, 3 Sakse samt Dampmaskinen for det elektriske Lys. Der er 6 Smelte- og Glødeovne foruden Digelovnene. Værket beskæftiger 25 faste Arbejdere og producerer aarlig o. 250,000 Pd. Kobber, 125,000 Pd. Yellowmetal og 80,000 Pd. Bly. — Krudtværkets Personale bestaar 1895 af: 1 Bestyrer, 1 tjenestegørende Officer af Artilleriet, 1 Krudtmester, 1 Fuldmægtig, 1 Assistent, 3 Formænd, 1 Maskinmester og 45 Krudtværksarbejdere.*) Foruden Krudt til Hær og Flaade leverer Værket

Strandgade med den nye Toldbygning i Frederiksværk.

ogsaa Handelskrudt, der afsættes ved privat Salg; det Krudt, der ikke straks indsendes til Kjøbenhavn, oplægges i Krudttaarne, for Tiden 8; men i et Par af dem opbevares Materialier til Fabrikation af røgfrit Krudt (1889—90 produceredes der for 223,000 Kr. Krigskrudt og o. 54,600 Kr. Handelskrudt). — Af andre industrielle Forretninger mærkes et Bryggeri og Maltgøreri, et Andelsmejeri (Godthaab), et Pottemageri, et Garveri, et Savværk, en Mel- og Grynmølle, et Farveri, et Uldspinderi, 2 Bagerier, 1 Metalstøberi m. m. Handelen er ikke stor, da Oplandet indskrænker sig til de 4 Sogne Kregome, Vinderød, Torup og Melby.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1894, vare de vigtigste: Vin 349 Pd., Salt 1540 Pd., Stenkul 1099 Clstr. og 3065 Tdr., toldpligtige

*) Paa Kortet over Frederiksværk er a) Bolig for Bestyreren, b) for Fuldmægtigen, c) for Krudtmesteren, d) for Maskinmesteren, e) for Portneren, f) Arbejderboliger og g) Krudtmøller.

Metaller og Metalvarer 58,015 Pd. samt Tømmer og Træ 210 Clstr. og 6817 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet 500 Tdr. Byg, 615 Tdr. Kartofler (Udførselen af denne Vare er aftaget betydelig) og 17,000 Pd. Fisk. Ved Udgangen af 1894 var der ved Frederiksværk Toldsted hjemmehørende 56 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 501 Tons (deriblandt 1 Dampskib med $18_{,56}$ T.). I den udenrigske Fart klareredes for Indgaaende 56 Skibe med 3512 T. Gods, for Udgaaende 46 Skibe med 146 T. Gods. I den indenrigske Fart indkom 171 Skibe (hvoraf 60 Dampskibe) med 2250 T. og udgik 170 Skibe (hvoraf 60 Dampsk.) med 1470 T. Gods. Brændevinsbrænderi findes ikke. De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde i 1894, efter Fradrag af Godtgørelser, 11,291 Kr. Krigsskatten af Vareindførselen 20 Kr., i alt 11,311 Kr. I Frederiksværk holdes Markeder 5 Gange om Aaret (i Beg. af Maanederne Febr., Apr., Juli, Sept., Dec.) med Heste og Kvæg. Kreaturholdet var $^{19}/_{7}$ 1893: 67 Heste, 110 Stkr. Hornkv. (deraf 76 Køer), 24 Faar og 122 Svin.

Frederiksværk har en særegen Kommunalforfatning (efter specielt Regulativ af $^{2}/_{6}$ 1850), eget Skolevæsen, efter Købstadskolernes Mønster, med 3 faste Lærere og 2 faste Lærerinder, samt særskilt Fattigvæsen adskilt fra Landsognet. Kommunalbestyrelsen bestaar af Birkedommeren for Halsnæs-Frederiksværk som Formand og 7 af Stedets Indb., som skulle have de Egenskaber, som fordres i Forordn. $^{24}/_{10}$ 1837; Bestyrelsen har, især i økonomisk Henseende, omtr. den samme Myndighed som Købstædernes Kommunalbestyrelser.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne 1893: Skatter 15,395 (deraf Grundskat 391, Husskat 2276, Formue- og Lejlighedsskat 12,727), Afgifter efter Næringsloven 1369, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 283, Indtægt af Aktiver 195 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Amtet 450, Administrationsudgifter 550, Fattigvæsen 3618, Alderdomsunderstøttelse 732, Skolevæsen 5293, Gader og Veje 2159, Gadebelysn. 387, Brandvæsen 769 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1893 78,828 Kr. (deraf i faste Ejendomme 72,468), og Gælden var 53,450 Kr. Skatteprocenten paa Formue- og Lejlighed var for 1895 $3^{1}/_{2}$ pCt.

I Sparekassen for Frederiksværk og Omegn (opr. $^{1}/_{4}$ 1836) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes Tilgodehavende 995,894 Kr., Rentefoden $3^{1}/_{2}$ pCt., Reservefonden 139,390 Kr. og Antal af Konti 1709. — Havnen, der har stor Betydning for Byen og er anlagt af Fabrikejer Anker Heegaard og ejes af ham, blev aabnet for Skibsfarten 1862 og udvidet 1891; dens Dybde er o. $11^{1}/_{2}$ F., dens Fladeindhold o. 9000 □ Al.; den har 546 løbende F. Bolværk; Havneindtægterne vare i Finansaaret 1894—95 5838 Kr.

Frederiksværk er Toldsted (1 Toldforvalter og 1 Assistent), har Post- og Telegrafstation (1 Postmester) og Statstelefon til Hundested og Lynæs, er Bolig for Birkedommeren i Halsnæs-Frederiksværk Birk, for Skovkassereren for Tisvilde-Frederiksværk Skovdistr. og for Sognepræsten i Vinderød og Kregome Sogne (tidligere laa Præstegaarden i Kregome); den hører til 2. Landstingskr. og Frdborg. Amts 4. Folketingskr., for hvilken den er Valgsted, til Frederiksborg Amtstue- og Frederiksværk Lægedistr. og har et Apotek; tillige er den Sessionsted for 1. Udskrivningskr'. 131—34. Lægd. Om den under Bygning værende Hillerød-Frederiksværksbane se S.

45; Banegaarden tænkes lagt i den sydl. Del af Byen. Om Dampskibsforbindelsen med Frederiksværk og Nykjøbing Sj. se S. 50.

Hist.: Da Flyvesandet (se S. 94) havde tilstoppet saavel Arresøens gamle Forbindelse med Kattegattet mod N. som senere dens Forbindelse med Isefjord (se S. 94), lod Frederik IV grave den nuv. Kanal 1717—19 af danske Soldater under Ledelse af Major Eberlin v. Feriden. Efter en gammel Overlevering var det dog svenske Fanger, der udførte Arbejdet, og det kan ogsaa godt forholde sig rigtigt, da svenske Fanger ofte gik over i dansk Tjeneste eller toges i Arbejde og endog lejedes ud til Godsejere. Det vare denne Kanal, som gav Stødet til Oprettelsen af de store Fabriksanlæg, da man vilde benytte Vandkraften, og derved til Anlæggelsen af Byen. 1728 overdroges det Overlandbygmester Joh. Kornelius Krieger at bygge en Agatslibemølle ved Aaen; den traadte vist i Brug 1729, men nedlagdes allerede straks efter Chr. VI's Død (1746). I de næste Aar var der Planer oppe om at omdanne Møllen til en Læderfabrik, uden at det dog kom til Udførelse, hvorimod den tillige med en større Strækning ved Aaen 1751 af Regeringen overlodes Franskmanden Étienne Jandin de Peyrembert for der at anlægge et Kanonværk. Men det mislykkedes, uagtet Regeringen tilskød betydelige Summer, og 1756 skænkede Frederik V Etatsraad Just Fabricius og Kancelliraad, senere Generalmajor, Joh. Fr. Classen Agatmøllen med over 90 Tdr. Ld. (et Areal, der dog snart forøgedes) paa den Betingelse, at de skulde anlægge et Krudtværk. Dette traadte i Virksomhed 1758 under Navnet *Frederiksværk*, og for at skaffe Vandkraft til det blev den Kanal, der bøjer mod N. fra Aaen, som fører Vandet fra Arre Sø til Roskilde Fjord, udgravet. Ved Indgangen til Krudtværket blev Kanalen bøjet mod V. og fortsat, indtil den mundede ud i Fjorden; ved Ombøjningen opførtes et Bolværk med Sluse, for at man kunde lede Vandet, og derpaa bleve Stampe- og Kærnemøller opførte. Men tillige anlagde de to Kompagnoner et Kanonstøberi; de fik store Leverancer af Krudt og Kanoner til Hæren under den faretruende Syvaarskrig og bleve stærkt begunstigede af Staten. Da Fabricius udtraadte af Kompagniskabet 1760, blev Værket egentlig Statsejendom, da Kongen købte det for 130,000 Rd., men Classen vedblev dog at herske over det, idet han beholdt Inspektionen, „og at han dermed efter eget Behag maa skalte og valte, som han vil". Endelig efter et forgæves Forsøg paa at faa Frederiksværk (tillige med Kronborg Geværfabrik) gratis tilskødet, blev Classen Eneejer af Værket mod en Købesum af 100,000 Rd. Gunstige Handelsforhold, navnlig under den nordamerikanske Frihedskrig, og stor Imødekommenhed fra Regeringens Side satte Classen i Stand til at udrette meget, saa at ikke alene hans Fabrikker blomstrede op, men hele Stedet og Egnen gik frem; med Held lod han hele det sandede Terræn beplante, saa at han ikke alene fik Træ nok til Krudtmøllerne, men ogsaa skaffede Læ for Byen, og ligeledes virkede han som ivrig Landmand meget for det omliggende Gods, der ogsaa var kommet i hans Besiddelse (Bøndergodset, der kom i hans Hænder 1768, udgjorde 798 Tdr. Hrtk.), og paa hvilket han fik Tilladelse til at oprette Hovedgaardene Arresødal (se S. 108) og Grønnæssegaard (S. 115). Efter at Classen var død paa Arresødal ($^{24}/_{3}$ 1792), blev ifølge en Bestemmelse i hans Testament Frederiksværks Etablissement med Bygninger, Maskiner osv. samt de to Godser Arresødal og Grønnæssegaard overdraget til Landgrev Carl af Hessen, imod at denne aarlig svarede 7000 Rd. til det af Classen ved Testamentet oprettede Fideikommis. I Aaret 1804 overdrog Landgreven Frederiksværk (hvis Gæld imidlertid var vokset, saa at den oversteg Ejendommens Værdi) og Godserne til sin Svigersøn, Kronprins Frederik (senere Fr. VI), der oprettede en egen Administration for dem, indtil de helt kunde blive Statsejendom efter Udløsning af Medarvingerne; men disse Forhandlinger vedvarede under hele Frederik VI's Regeringstid og ordnedes først i Begyndelsen af Christian VIII's (1840). Ifølge Lov af $^{8}/_{4}$ 1851 blev Fæstegodset solgt til Selvejendom 1854—55, Arresødal blev solgt 1855, Grønnæssegaard 1859; Fabrikkerne bleve (jf. Lov af $^{4}/_{5}$ 1856) 1857 afhændede til Fabrikejer Anker Heegaard, der tiltraadte dem $^{1}/_{1}$ 1858, medens Krudtværket bevaredes som Statsejendom og gik over til Landmilitæretaten. — Anton Fr. Tscherning er født i Fr. (1795).

Krudtværket, der nu er underlagt Direktøren for Artilleriets tekniske Tjeneste, har lige fra Anlæggelsen været Hærens Hovedleverandør, og fra 1884 leverer det ogsaa Krudt til Flaaden (se S. 69). Det ældste Krudt, der fabrikeredes, var Stampemøllekrudt; 1862 bleve de gamle Stampemøller nedlagte, og Valsepressekrudtet (Laminoirkrudtet) blev indført. Senere blev indført Fabrikationen af Krudt, tilvirket ved hydraulisk Presning, og dernæst Fabrikation af prismatisk Krudt, først sort, senere brunt, og Værket har saa godt som ene leveret alt det brune Krudt, der benyttes til Ladninger selv til vore sværeste Kystkanoner. Endelig blev 1891 Fabrikationen af

røgfrit Krudt indført paa Værket, i hvilken Anledning der blev anlagt en særegen Afdeling i Arresødal Skov ved Søen (Sørups Vang), hvor enkelte Operationer ved det røgfri Krudts Fabrikation foregaa; men den egentlige Fabrikation foregaar paa det gamle Krudtværk, hvor der derfor er opført flere ny Bygninger og gjort andre Forandringer. Krudtmøllerne dreves tidligere udelukkende ved Vandkraft, og der findes endnu for Tiden 3 Vandhjul (hvoraf et er en Turbine). Men da Møllernes Antal blev betydeligt forøget, og da Vandkraften ikke slog til, blev der tillige indført Dampkraft.

(**Litt**: *P. Falster*. Nogle Fortællinger betræff. det Frederiksværkske Etablissement osv.; Kbh. 1858. — *C. Nyrop*, Joh. Fr. Classen; Kbh. 1887. — *M. Thoresen*, Frederiksværk, i Galschiøt: Danmark, II, S. 630 fl.).

Melby Sogn omgives af Vinderød Sogn, Roskilde Fjord, Torup Sogn, Kattegat og Holbo Herred (Tibirke S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. V. for Frederiksværk. Jorderne ere i Gennemsnit de daarligste i Herredet (i Gennemsn. omtr. 25 Tdr. Ld. paa 1 Tdr. Hrtk.), til hvilket Forhold dog særlig den mod N. ved Kattegat og Tisvilde Hegn beliggende Flyvesandsstrækning *Asserbo Overdrev* bidrager. En Del af dette er (fra 1883—85) indtaget til Plantage. Brødemose Skov og Asserbo Plantage høre til Tisvilde-Frederiksværk Skovdistrikt.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 4903 Tdr. Ld., hvoraf 1673 vare besaaede (deraf med Rug 453, Byg 421, Havre 396, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 40, til Grøntf. 23, Kartofler 231, andre Rodfr. 77, Spergel og Lupiner 6), medens der henlaa til Afgræsn. 514, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1119, Have 41, Skov 350, Moser og Kær 43, Heder 951, Flyvesand 85, Stenmarker 17, Byggegr. 33, Hegn og Veje 77 Tdr. Kreaturhold 1893: 299 Heste, 1203 Stkr. Hornkv. (deraf 600 Køer), 1127 Faar, 756 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 198 Tdr. Der var 39 Selvejergaarde med 153, 5 Arvefæstegd. med 19, 152 Huse med 21 Tdr., og 38 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1139 (1801: 652, 1840: 934, 1860: 1093, 1880: 1114), boede i 234 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 31 levede af immat. Virksomh., 455 af Jordbrug, 79 af Fiskeri, 346 af Industri (en stor Del beskæftiges paa Krudtværket og Fabrikkerne i Frederiksværk), 19 af Handel, 140 af andre Erhv., 50 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv. Fiskeriet er her af nogen Betydning.

I Sognet Byerne: *Melby* (Myæthelby ɔ: den mellemste By, nemlig mellem Vinderød og Torup) med Kirke, Præstegd., Skole og Missionshus; *Tollerup*; *Evetofte* med Skole (mellem Evetofte og Melby); *Haagendrup*; Fiskerlejerne *Hanehoved*, ved Roskilde Fjord, og *Liseleje*, ved Kattegat. De spredt liggende Huse ere grupperede under flere Navne, som *Melby Præstelod, Asserbo Overdrev, Asserbo Præstelod* og *Møllevang*.

Melby S., der udgør een Sognekommune, hører under Halsnæs-Frederiksværk Birks Jurisdiktion, Kronborg Amtstue- og Frederikværk Lægedistr., 2. Landstingskr., Frederiksborg Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 134. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Melby Kirkes ældste Del er opført af Kamp med enkelte Kridt- og Sandsten. I den senere Middelalder er Kirken forlænget mod V. og det oprindlige Kor nedrevet og bygget i eet med Langhuset, Hvælvinger indbyggede, et Taarn tilføjet, alt af røde Munkesten i Spidsbuestil; ligeledes bleve et Sakristi og et Vaabenhus opførte ved Kirken. Alterbillede fra 1842, mrk. C. A.; Prædikestol fra Chr. IV's Tid; smuk gammel Døbefont fra Kirkens ældste Dage. V. for Kirken ligger ved Ringmuren endnu en smuk gammel Kirkelade af Munkesten med en prægtig gotisk Gavl.

Paa Præstegaardens Mark i Melby ligger en Gruppe Rundhøje, hvoraf en er fredlyst (1887).

Torup Sogn omgives af Isefjorden, Kattegat og Melby S. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. for Frederiksværk. Jorderne ere af

middelgod Beskaffenhed; mod V. ved Isefjord ere de bakkede og sandede. Skovene Ullerup og Grønnæsse Skov høre til Tisvilde-Frederiksværk Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 5489 Tdr. Ld., hvoraf 2410 vare besaaede (med Rug 632, Byg 598, Havre 610, Ærter og Vikker 21, Blandsæd til Modenh. 128, til Grøntf. 37, Kartofler 243, andre Rodfr. 97, Spergel og Lupiner 39), medens der henlaa til Afgræsn. 834, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1762, Have 19, Skov 345, Moser og Kær 51, Stenmarker 10, Byggegr. 20, Hegn og Veje 38 Tdr. Kreaturhold 1893: 413 Heste, 1759 Stkr. Hornkv. (deraf 851 Køer), 1102 Faar, 1611 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 337$^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 46 Selvejergaarde med 264, 5 Arvefæstegd. med 26, 196 Huse med 34 Tdr. Hrtk., og 51 jordløse Huse; 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1728 (1801: 1019, 1840: 1270, 1860: 1515, 1880: 1556), boede i 335 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 55 levede af immat. Virksomh., 602 af Jordbrug, 508 af Fiskeri, 150 af Industri, 81 af Handel, 17 af Søfart, 188 af andre Erhv., 93 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv. Ved Siden af Landbruget er altsaa Fiskeri en Hovednæringsvej. Det er navnlig Sildefiskeri, der drives om Foraaret ved Bundgarn, om Efteraaret med store Drivbaade; ogsaa Makrelfiskeriet har nogen Betydning; undertiden have Fiskerne nogen Indtægt ved Fuglefangst om Vinteren.

I Sognet Byerne: *Torup* (gl. Form Towethorp, Toverup) med Kirke, Præstegd. og Kro; *Hald* med Andelsmejeri; *Sverkildstrup*; *Ellinge* med Mølle; *Torpmagle* (Torupmagle) med Skole og Mølle; *Torplille*; *Tømmerup*; *Ullerup*; *Sølager* Fiskerleje; *Store Carlsminde* Fiskerleje med Skole; *Lille Carlsminde* Fiskerleje; *Lynæs* Fiskerleje med Kro, rummelig Baadehavn med henved 6 Fods Dybde, store Stenmoler og Havnefyr, Dampskibsforbindelse med Frederikssund og Nykjøbing (se S. 50) og Færge til Rørvig; *Hundested* Fiskerleje med Kro, Baadehavn med Havnefyr, Toldkontrolsted og Lodsstation (ved Lynæs og Hundested tænkes opført et Kapel); *Kikhavn* Fiskerleje med Skole; *Nøddebohuse* Fiskerleje. Mellem Lille Carlsminde og Kikhavn mærkes *Spodsbjærg Fyr* (hvidt Blinkfyr med Blink hvert halve Minut, af 6. Orden, Linse- og Spejlapparat, Synsvidde 12 Kvartmil, Taarnets Højde 15$^{1}/_{2}$ F., Flammens Højde over Havet 120 F.). — Hovedgaarden *Grønnæssegd.* (27$^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 459$^{1}/_{2}$ Tdr. Ld., deraf 430 Ager og Eng, 24$^{1}/_{2}$ Skov [Fredskov], 5 Tørvemose; 4 Huse). Andre Gaarde ere *Kongsgd.* og *Tupholm.*

Torup S., der udgør een Sognekommune, hører under Halsnæs-Frederiksværk Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Frederiksværk Lægedistr., 2. Landstingskr., Federiksborg Amts 4. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr.' 133. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Torup Kirke er oprindelig en Kampestensbygning, hvoraf kun Langhusets søndre Fløj staar tilbage med et Par rundbuede Vinduer. I et af disse Vinduers Sider ses et Kalkmaleri forestillende St. Olaf og en Kriger med en Økse (se *M. Petersen.* Kalkmalerier, S. 98). Allerede tidligt i Middelalderen er Langhuset blevet udvidet mod V. og en bred Bue, der hviler paa Halvsøjler, aabnet i vestre Gavlmur. I den senere Middelalder er Kirkens østre Ende omdannet, saa at Langhus og Kor ere ud i eet. Hvælvingerne ere indbyggede i Spidsbuestil, et Sakristi opført paa Korets Nordside og et anseligt Taarn tilføjet i V., alt af Mursten. I 1746 er en uheldig Tilbygning opført paa Langhusets Nordside, og i den nyeste Tid er Kirken dækket med Cementpuds. Alterbillede af Const. Hansen (1842): Christus velsigner de smaa Børn; Prædikestol fra Chr. IV's Tid med smukt indlagt Arbejde; Granitdøbefont, sikkert fra Kirkens ældste Dage. I Tilbygningen paa Nordsiden er indmuret en Gravsten over „Fru Kirsten Skaffue Jacob Trolles til Lilø [Herluf Trolles Moder] og hendes Søn Niels Trolle [† 1565] til Torup", Anno 1535. Et Par raat udskaarne Billeder af Christus og Jomfru Maria bevares i Kirken.

Paa Grund af nogle Byers Navnelighed her og paa Amager har man med Urette sluttet, at Bønder fra Amager ere flyttede til den af Melby og Torup Sogne bestaaende Halvø *Halsnæs* (se om denne S. 94). Denne Halvø tilhørte ifølge Valdemars

Jordebog oprindelig Kongedømmet (Hals juxta Ysør). Fra den Tid hidrører *Kongsgaard*, der 1523 forlenedes til Laurids Iversen (s. Aar optaget i Adelstanden; Serlin), der siden ejede *Ellingegaard*. Det staar vistnok i Forbindelse med den, at Valdemar i Torupliile lod opføre flere Bygninger, som et Kapel, en Badstue m. m., paa en Grund, der tilhørte Biskoppen af Roskilde, og som bleve nedbrudte mod Biskoppens Vilje af en kgl. Lensmand. — Paa Halsnæs ejede Biskopperne i 14. Aarh. meget Gods, der kaldtes Tømmerup Len. — I Torup Sogn laa ogsaa i Middelalderen Hovedgaarden *Torupgaard*, der formodentlig er det „Thowethorp", som 1364 tilhørte Folmer Clausen og 1425-40 en Væbner Jep Jensen kaldet Skriver; 1562 overdrog Væbneren Niels Trolle Gaarden (tillige med 9 Gaarde og Torup Vejrmølle) til Frdr. II mod at faa Braade Hovedgaard (nu Holsteinborg). — Generalmajor J. Fr. Classen fik *Grønnæssegaard* oprettet til Hovedgaard 1776, hvor han opførte en Hovedbygn. i samme Stil som Arresødal; efter Classens Død delte Gaarden Skæbne med Frederiksværk og Arresødal (se S. 108); Staten solgte den 1859.

Ved *Sølager* (ligesom Liseleje Fiskerleje i Melby Sogn anlagt af J. F. Classen) ligger den store, omtr. 100 F. lange og brede Køkkenmødding, der i Sommeren 1869 besøgtes af den internationale arkæologiske Kongres. — I Grønnæsse Skov er en Stendysse med stor Overligger fredlyst (1859).

Lynge-Frederiksborg Herred.

Sogne:

Frederiksborg Slotssogn, S. 116. — Herlev, S. 139. — Lillerød, S. 140. — Lynge, S. 140. — Uggeløse, S. 141. — Slangerup, S. 142. — Uvelse, S. 146. — Gjørløse, S. 148. — Græse, S. 149. — Sigerslevvester, S. 149. — Hjørlunde, S. 250. — Udesundby Landdistr., S. 152. — Oppesundby, S. 152.

ette Herred, der er det tredjestørste i Amtet, begrænses mod N. af Strø og Holbo Herreder, mod Ø. af Lynge-Kronborg Herred, mod S. af Ølstykke Herred og mod V. af Roskilde Fjord. Den største Udstrækning er fra V. til Ø. henved 3 Mil, fra N. til S. omtr. $2^1/_2$ Mil. Jorderne, der ere høje og bakkede mod Ø, men falde af mod V. til Fjorden, ere sandmuldede og flere Steder, især mod V., lermuldede; Herredet er temmelig rigt paa Skov, især mod N. Ø. og i Midten. Det er det frugtbareste i Amtet næst Horns og Ølstykke, idet der gaar $11^1/_2$ Tdr. Ld. i Gennemsnit paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen er Herredets Fladeindhold ansat til 37,864 Tdr. Ld.; men siden ere Frederikssund Købstads Markjorder ved Udtørringen af Bløden (se S. 47) forøgede med 72 Tdr. Ld., saaledes at Fladeindholdet nu er 37,936 Tdr. Ld. ($3,_8$ □ Mil, $209,_{23}$ □ Km.). Desuden er der nogle Hundrede Tdr. Søareal. Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. udgjorde $^1/_1$ 1885

$2909^{3}/_{4}$ Tdr. Folketallet var $^{1}/_{2}$ 1890: i Landdistrikterne 9388 (1801: 6672, 1840: 9708, 1860: 10,606, 1880: 9998). I Herredet ligge Købstæderne Hillerød og Frederikssund. Det danner i gejstl. Henseende sammen med Ølstykke og Horns Herred eet Provsti (dog er Lillerød Anneks til Blovstrød S. i Lynge-Kronb. H., og Gjørløse Anneks til Skjævinge S. i Strø H.), til hvilket ogsaa Kirke-Værløse Sogn (Anneks til Farum S. i Ølstykke H.) i Smørum Herred, Kjøbenhavn Amt, hører.

De to Lynge Herreder have oprindelig været eet Retsomraade, der først blev delt ved Reskr. $^{18}/_{2}$ 1562, da en stor Del deraf lagdes under Frederiksborg Birketing. At den nordl. Del af det gamle Lynge Herred i en fjern Fortid har været ubeboede Skovstrækninger, fremgaar af, at det havde Navn af Lynge Sogn, der ligger i Herredets sydl. Del. — 1337 var endnu Herredstinget i det op til Lynge stødende Uggeløse (Suhm, Danm. Hist. XII, 287).

Frederiksborg Slotssogn (se S. 41 Anm.) omgives af Hillerød Købstads Grund, Herlev og Lillerød Sogne samt Lynge-Kronborg (Grønholt og Karlebo S.), Holbo (Nøddebo S.) og Strø Herreder (Alsønderup og Tjæreby S.). Frederiksborg Slotskirke er Slotsmenighedens saavel som Hillerød Købstads Sognekirke. Jorderne, som ere høje og bakkede (Skansebakke, 255 F., 80 M.), og hvoraf omtr. to Femtedele ere bedækkede med Skov (Store og Lille Dyrehave, Præstevang, Nyvang, Tirsdagsskoven, Selskov, Kjeldskov, Tyskerplantage, store og lille Hestehave, Funkevang, alle under 1. Frederiksborg Skovdistr.), ere i de opdyrkede Strækninger temmelig lerede og vandholdige og af middelgod Beskaffenhed; men en Del henligger udyrket eller er først i den senere Tid taget under Dyrkning.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 6033 Tdr. Ld., hvoraf 1706 besaaede (deraf med Hvede 73, Rug 310, Byg 452, Havre 395, Blandsæd til Modenh. 250, til Grontf. 55, Kartofler 58, andre Rodfr. 77), medens der henlaa til Afgræsn. 579, Hoslæt, Brak, Eng m. m. 905, Haver 46, Skov 2418, Moser og Kær 217, Byggegr. 42, Hegn og Veje 120 Tdr. Kreaturhold 1893: 253 Heste, 894 Stkr. Hornkv. (deraf 677 Køer), 221 Faar og 420 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $350^{3}/_{4}$ Tdr. Der var 15 Selvejergaarde med 240 og 106 Huse med o. 28 Tdr. Hrtk., og 9 jordløse Huse. Der var 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $203^{1}/_{2}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1561 (1801: 708, 1840: 951, 1860: 1303, 1880: 1616), boede i 159 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 219 levede af immat. Virksomh., 345 af Jordbrug, 25 af Gartneri, 475 af Industri, 95 af Handel, 230 af andre Erhv., 157 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. Landbruget er forholdsvis ubetydeligt; den talrige Befolkning i Husene paa de udskiftede Hovedgaardsmarker have smaa Jordlodder og forrette derhos Arbejde ved Hovedgaardene og i de kgl. Skove som Bierhverv. Nyhusenes Beboere ere dels Haandværkere uden Borgerskab i Hillerød Købstad, dels Byens Embedsmænd og Betjente ved Slottet og Hovedgaardene, dels Smaarentierer.

I Sognet Byen: *Nyhuse* (sammenbygget med Hillerød) med Skole, Frederiksborg Amtstue og Hillerød Hospital (se S. 42). Desuden Frederiksborg Slot (se S. 118). — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Hillerødsholm*, „Gamle Ladegaard“ ($47^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 676 Tdr. Ld., deraf $23^{1}/_{4}$ Skov, Resten Ager og Eng, 8 Huse, Teglværk) og Statsejendommene *Faurholm*, „Ny Ladegaard“ ($80^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 870 Tdr. Ld., alt Ager og Eng) og *Trollesminde* (55 Tdr. Hrtk., 646 Tdr. Ld., alt Ager og Eng). Sognet har ingen egentlige Bøndergaarde (dog med Undtagelse af *Ladegaardsmøllen* ved Faur-

holm, med Mølle og Bageri), men derimod en Del spredt liggende Huse i de fra Hovedgaardene udlagte, udparcellerede og bebyggede Vange, *Hestehaven*, *Rønnevang*, *Tolvkarlevang* og *Strødam*. En særlig Afdeling af Strødam indtages af et som engelsk Park anlagt Landsted med Avlsgaard og Villa med store Plantninger, tils. c. 160 Tdr. Ld. (tilhører Gehejmeetatsraad Tietgen, der ejede Hillerødsholm til 1883). Jærnbaneholdeplads Slotspavillonen.

Frederiksborg Slotss., der udgør en egen Sognekommune, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- (Nyhuse) og Lægedistr. (Hillerød), 2. Landstingskr., Frdborg Amts 3. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr'. 140. Lægd.

Slotssognet kan siges i Tidens Løb at have samlet sig af de Arealer, der ved Nabosognenes Udskiftning bleve udelukkede fra disse. *Nyhuses* Oprindelse er ikke ældre end 1803—4, idet der i 1803 udkom alm. Regulativ for Fattigvæsen paa Landet, ifølge hvilket ved kgl. Anordning oprettedes „Nyhuse Fattigdistr. i Frederiksborg Slotssogn"; 1804 oprettedes ligeledes et særligt „Nyhuse Skoledistr.", og der blev anlagt egen Kirkegaard for de Lig af den samlede Menighed, der hverken kunde anses at henhøre til Hillerød Købstad eller til Herlev Sogn. Den fulde Uddannelse som eget Sogn fik Slotsmenigheden dog først efter Kommunalanordn. af $^{13}/_{8}$ 1841. Til Slotssognet hører ogsaa (siden 1858) *Hestehaven*, der i Begyndelsen af 19. Aarh. henlaa som Skovdistr., men omtr. 1810 for største Delen blev ryddet og udelukkende brugtes til Græsgang for Frederiksborg Stutteris Heste; den var fra gammel Tid delt i „Store Hestehave", der var henregnet til Gaarden Faurholm, og „Lille Hestehave", som regnedes til Hillerødsholm.

Hillerødsholm er en gammel Hovedgaard, der 1275 synes at have tilhørt Anders Pedersen Wæther. (Petrus Nicklessøn de Hyllerød Ridder var 1315 nærværende paa et Danehof i Nyborg; men dette Hyllerød, der ellers kaldes Eljærød, maa sikkert søges i Skaane). 1354 levede der en Væbner „Johannes Pætherson de Hildrisholm", hvis Søster Cecilie 1381 solgte Gaarden til Hr. Jens Andersen Brok, som Aaret før havde købt Part i Gaarden af Fru Edele Nielsdatter, Lung Nielsens Efterleverske, der havde arvet den efter sin Fader Niels Duus; 1388 købte Hr. Jens endelig endnu en Part i Gaarden af Peder Holck i Vejleby, hvis Hustru Ingeborg ogsaa var Datter af Niels Duus. Fra Hr. Jens er Gaarden saa formodentlig gaaet i Arv (Jens Jensen, Lage Jensen, Axel Lagesen, Pernille Axelsdatter, g. m. Hr. Albrecht Engelbrechtsen, Mette Albrechtsdatter, g. m. Hr. Mogens Gøye) til Fru Birgitte Gøye og Herluf Trolle. (En Væbner Johannes Olsen [Huitfeldt?] til Hildersholm 1401—7 har derfor vist kun haft Gaarden i Brug). Ved Mageskifte af 1. Juli 1560 overdrog Herluf Trolle Hillerødsholm til Frederik II (se videre under Frederiksborg).

Da Mageskiftet foregik, har der utvivlsomt ved Hillerødsholm ligget en Ladegaard, rimeligvis paa samme Sted hvor Hillerødsholms Stutteri og Avlsgaard laa. En lignende Ladegaard fandtes ved *Faurholm* (tidligere beliggende i det nu under Herlev Sogn inddragne Freerslev Sogn). Peder Mortensen Due pantsatte 1366 Faurholm til Valdemar Atterdag; Kronen blev senere dens Ejer og forlenede den saa bort; 1482—93 havde Væbneren Peder Steen, derefter hans Enke Mette Knudsdatter Gaarden i Pant; 1496 overførtes Pantet paa deres Svigersøn Jep Nielsen (Bryske); 1523 blev Hans Villumsen (Baden) hans Eftermand, men mistede Faurholm 1547, da Chr. III gav sin tyske Kansler Anders Barby Skøde paa Gaarden, som denne 1554 solgte til Peder Oxe, der atter 1558 solgte den til Prins Frederik (Fr. II). Ladegaarden blev bevaret; men Hovedbygningen lod Kongen nedbryde 1560. Begge Gaardene bortforpagtedes hver for sig, indtil Fredr. IV henlagde deres Arealer til Frederiksborg Stutteri. Ved en i Res. af $^{21}/_{6}$ 1799 befalet Deling af Stutterijorderne blev en ny Ladegaardsbygning nødvendig, og denne, det nuv. Faurholm, opførtes 1804—6 omtr. paa den ældre Faurholm Ladegaards Plads. Ved Stutteriets Reduktion 1839—40 blev den 3. Hovedgaard, „Trollesminde", udlagt og opbygget, og Hillerødsholms Ladegaards Jorder delte i „Hillerødsholm Stutterigaard" og „Hillerødsholm Avlsgaard". Efter Stutteriets Ophævelse 1871 solgtes Hillerødsholm.

En Langdysse ved Trollesminde er fredlyst (1859): Overliggeren paa Kamret kan rokkes, hvorfor Dyssen almindelig kaldes „Rokkestenen".

Frederiksborg.

Da Rigsadmiral Herluf Trolle 1544 ægtede Birgitte Gøye, fik han i Medgift med hende Græsegaard og *Hillerødsholm* (se S. 117.) Denne sidste havde staaet ubeboet i omtr. 100 Aar og har næppe svaret til de Fordringer, som en Adelsmand kunde stille i denne den danske Adels Blomstringsperiode, i hvilken saa mange af Danmarks smukkeste Herresæder rejste sig. Herluf Trolle opførte derfor ved Midten af Aarhundredet en ny Hovedbygning omtr. efter samme Mønster som det i 1554 af hans Ven, Frants Brockenhuus opførte Egeskov i Fyn. Det er denne Bygning — to paa Længdesiden sammen-

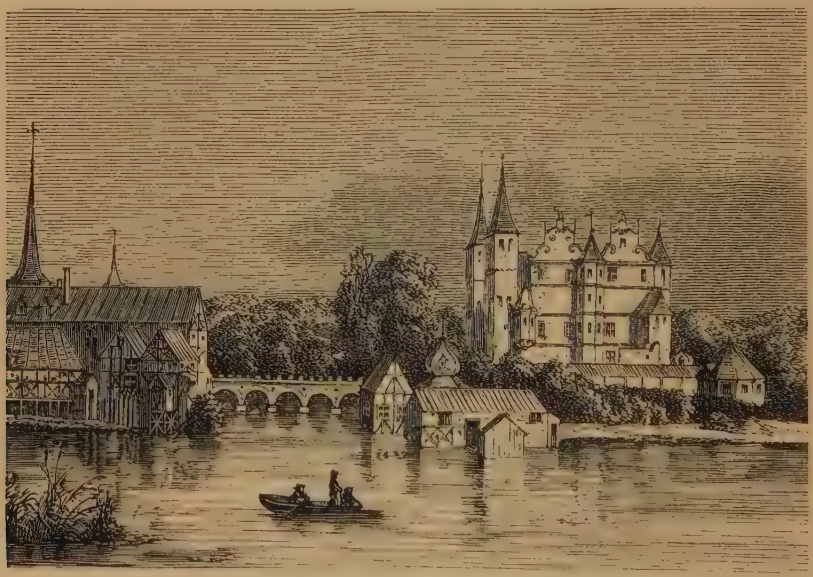

Frederiksborg i Frederik II's Tid. (Efter Kniepers Tapet i Nationalmuseet).

byggede Huse med to slanke Taarne ved Hovedindgangen og forskellige Karnapper — der findes i nogenlunde overensstemmende Afbildninger paa et af Hans Kniepers Tapeter (oprindelig forfærdigede til Kronborg, se S. 39, nu i Nationalmuseet) og i Resens danske Atlas som det gamle Frederiksborg.

Herluf Trolle fik dog ikke længe Lov til at glæde sig ved sin smukke, nye Gaard. Thi *Frederik II* fortsatte den Bestræbelse, som ogsaa tidligere Konger lige fra Valdemar Atterdags Tid havde lagt for Dagen, nemlig at samle sammenhængende Landstrækninger paa Halvøen mellem Sundet og Isefjorden. Ved Mageskifte med forskellige Adelsmænd tilbyttede Frederik II sig Asserbo (se S. 96), Torup, Ellinge (se S. 115), og Faurholm (se S. 117).

Det vigtigste var dog Mageskiftet af 1. Juli 1560, ved hvilket han afrundede sine Besiddelser i denne — den Gang i langt højere Grad end nu — skov- og jagtrige Egn. Han erhvervede nemlig herved Herluf Trolles Ejendomme Hillerødsholm og Græsegaard imod Skovkloster ved Næstved. Herom minder

Fugleperspektiv af Frederiksborg og Hillerød. (Efter Resen).

1. Første Forgaard. — 2. Anden Forgaard. — 3. Marmor Fontaine. — 4. Mønten. — 5. Kongens Stald. — 6. Audienshuset. — 7. Sparepenge. 8. Badstuen. — 9. Tornebusk aff Kong Frederick II sat. — 10. Slotsmølle. — 11. Frederiksborg Kong. Skole. — 12. Kongens Værtshuus. — 13. Byens Kirkegaard og Klokketaarn.

endnu en paa Frederiksborg indmuret Sten, der findes over Porten, som fører fra den store Slotsgaard til Karousselgaarden:

Frederik then anden goed och from
hans Naade giorde thette bytthe
Ath hyllersholm under kronen kom
oc herlof til Skougkloster flitthe.
M D Ix.

Gaarden fik straks efter Navn af sin nye kgl. Herre, som gjorde den til et særligt Len med stort Tilliggende.

De faa endnu eksisterende Regnskaber give ikke synderlig Oplysning om de Forandringer, som Stedet undergik efter at være blevet et kgl. Slot. Det synes, efter hvad der foreligger, utvivlsomt, at Kongen, som faa Aar efter begyndte Krigen med Sverige, under hvilken store Byggeforetagender

Møntporten.

næppe kunde trives, har ladet den nylig opførte Hovedbygning i det væsentlige uforandret. Denne laa paa den yderste af to Holme i Hillerød Sø paa et ophøjet Terræn, saaledes som det fremgaar af Tegningerne og af Udtrykket „det store Stenhus paa Volden“. Paa den lavere liggende Plads foran, hvor vistnok Avlsbygningerne til Hillerødsholm tidligere fandtes, opførte Frederik II en Del Tilbygninger (det er vel til disse og de andre af Fredr. II

Frederiksborg Slotsgaard.

opførte Bygninger, at Materialet fra de nedrevne Slotte Dronningholm og Gurre, Æbelholt Kloster med flere er benyttet), som den tidligere Ejer ikke havde Brug for, eller som han kunde nøjes med i saa beskedne Forhold, at de kunde knyttes umiddelbart til Hovedbygningen. Apotek, Kirke og Fadebur synes at have ligget lige over for Køkken, Kancelli og Sølvkammer, saaledes at der — ligesom nu paa den mellemste Slotsholm — har ligget to Huse eller to Rækker af Huse lige over for hinanden. Paa Pladsen imellem dem fandtes en »Vandkunst«, der havde Afløb til Køkken og Bryggers. Fra Pladsen førte en høj Bro paa flere Buer over Graven til Hovedbygningen. Denne, hvis Bestemmelse som Jagtslot angaves af de over hvert Vindue og andre Steder i rigelig Mængde anbragte Opsatse, var omgivet med Palisadeværk og en lav Mur, der var forsynet med runde Taarne paa Hjørnerne. — En Bro i S-Form (en Bro anføres allerede opført af Herluf Trolle) førte fra Pladsen over Graven til den nærmest Land liggende, langstrakte Holm, der sandsynligvis oprindelig har været en „Vase", som førte ud til Borgholmen. Her lod Frederik II opføre de endnu staaende lange Stald- og Domestikbygninger, der afsluttes af de to runde Taarne paa hver Side af S-Broen; de bære Aarstallet 1562 og Fr. II's Valgsprog: Mein Hoffnung zu Gott allein og flankere Graven og Øst- og Vestsiden af Bygningerne paa den inderste Holm. Mod Land dækkes Broen og Porten af de senere af Christian IV opførte Fæstningsværker.

Frederik II opholdt sig ofte paa Frederiksborg, og her fødtes $^{12}/_{4}$ 1577 hans og Dronning Sophies ældste Søn Christian IV (efter et uhjemlet Sagn foregik Fødselen under en Tornebusk; hos Resen findes endog Tornebusken angivet, og lang Tid viste man endnu Pladsen i den saakaldte Amtmandshave paa et lille Næs i Søen). Ogsaa Datteren Hedevig, g. m. Kurfyrst Christian II af Sachsen, fødtes her $^{5}/_{8}$ 1581.

Christian IV holdt allerede i sine første Regeringsaar Hof paa Frederiksborg, og $^{15}/_{8}$ 1599 fødtes her hans og Anna Cathrinas første Barn, Sønnen Frederik, som imidlertid allerede døde 4 Uger efter. Christian IV lod i Slutn. af Aarhundredet opføre et Lysthus med samme Navn som en tidligere af Fredr. II opført Bygning, Sparepenge*), og nogle Stalde ved Jægergaarden paa Frederiksborg og synes først i 1601 at have fattet den Plan at nedrive Faderens Jagtslot og bygge sig en tidssvarende Kongebolig. I Aaret 1602 (15. Jan.) sluttede han Kontrakt med Bygmester Jørgen Friborg i Slangerup om Nedbrydelse af den gamle Hovedbygning m. m., og 1. Maj s. Aar forpligtede denne sig til „at skulle af Grunden opmure og forfærdige hvis Huse og Bygning vi ville have opmuret og opsat der paa vort Slot Frederiksborg, eftersom den Skabelon udviser, vi hannem naadigst have overantvordet". Det følgende Aar blev Grunden lagt, og i 1606—8 stod de tre Fløje under Tag.

Slottet blev opført i den saakaldte nederlandske Renæssancestil og vistnok til Dels efter Kongens Udkast; i alt Fald har han med stor Iver selv deltaget i Planens Udførelse og stadig haft Tilsyn med Arbejdet. Hovedbygningen bestaar af tre store sammenbyggede 4 Stokværk høje Huse: Kongefløjen i Midten (100 Alen lang) og, udgaaende fra den, Kirkefløjen til venstre og Prinsessefløjen til højre (hver 85 Alen lange). Disse to Fløje forbindes ved en lav Terrasse eller et Galleri (opført 1609, forandret

*) Om Oprindelsen til Navnet Sparepenge se Hist. Tidsskr. 6. Række, III, S. 235.

Kirkedøren paa Frederiksborg.

1619 af Hans v. Steenwinkel). Graven foran denne Terasse blev udgravet i 1605. Slottets Ydermure, der ere byggede af røde Mursten med Baand, Hjørner og Karme af Sandsten, hvile paa Kvaderstens Fundamenter og stige op

af Søen; Kirkens og Prinsesseføljens Gavlmure mod den mellemste Holm ere forsynede med Karnapper ligesom Yderhjørnerne med to lave sekskantede Runddele; de to tilsvarende Hjørner mod Søen ere derimod prydede med Taarne, »Kongens Runddel« eller »Mønttaarnet" og „Dronningens Runddel" eller »Jægerbakketaarnet", der have Balkoner og de for Chr. IV's Slotte ejendommelige slanke og aabne Spir. Kongefløjens Ydermur brydes paa Midten af en fremspringende firkantet Bygning med fladt Tag („Krydshuset") og paa hver Side af denne af en Karnap paa 1. Sal. Fra „Kongens Runddel", o: Hjørnetaarnet mod N. V., fører en to Stokværk høj Løngang paa murede Buer fra Stue og 1. Sal over Graven til en firkantet, enligt liggende Bygning, Audienshuset, der egentlig danner en Portbygning, den prægtige Møntport (se S. 120), over Vejen til Fredensborg. Inden for denne Bygning findes Ridebanen med Karousselporten. Slottets store, kun lidet brudte Murflader mod Søsiden have muligt virket noget ensformigt. Til Gengæld var Indersiden saa meget rigere udsmykket. Var man kommen gennem det lange, smalle Stræde mellem de gamle Stald- og Domestikbygninger, over S-Broen og ind gennem Porten, over hvilken det kraftige Porttaarn knejser med sit karakteristiske Spir (færdigt 1621), saa havde man i de to Sidebygninger paa den mellemste Slotsholm — til venstre Slotsherrens Bygning (den senere Amtmandsbolig), til højre Kancellibygningen (opført 1614—16) — en dyb Ramme om det blændende Billede, som selve Slottet frembød i sin Velmagt.

Midt i den forreste Slotsgaard, der havde en Slags grov Mosaikbrolægning, saas den prægtige „Vandkunst", Neptunbrønden, der var udført af Adrian de Fries i Prag og blev færdig 1623, og som bestod af en høj, sekskantet Kumme af sort poleret Marmor med Statuer paa Hjørnepiedestalerne og Neptun paa en trekantet Sokkel i Midten; fra alle Figurerne hvoraf der var 16, strømmede Vandet i mangfoldige Straaler ud i Kummen*). Forbindelsen mellem den ydre og den indre Slotsgaard skete over en muret Bro (i sin Tid med bevægelig Klap) og gennem den store Indkørselsport, som fandtes paa Midten af Terrassen eller Galleriet, der var bygget paa tolv, paa toscanske Kolonner hvilende Stenbuer; i hver Bueniche fandtes en forgyldt græsk Gude- eller Heltestatue. I samme Plan som denne Terrasse laa Endemurene af Kirke- og Prinsesseføljen med deres svejfede Sandstensforsiringer paa Gavllinierne, de lange Sandstenskarnapper og de lave Runddele ved Hjørnerne. Terrassens flade Tag, der laa i Linie med Solbænken i Vinduerne paa 1. Sal, var foroven forsynet med et Rækværk, og den havde aabne Hvælvinger ind til den indre Slotsgaard. I denne, der var mosaikbelagt, knejsede til venstre Kirkens prægtige Klokketaarn (275 Fod til Spirets Top) med 6 Klokker, hvoraf to maaske fra Esrom Kloster, og et stort Klokkespil (se nærmere neden for), til højre Trappetaarnet midt paa Prinsesseføljen og i Baggrunden paa Kongefløjen de to Trappetaarne, Kongens og Dronningens (med Vindeltrapper af Sten ligesom alle Trapper paa Slottet). Mellem disse to Taarne ligesom mellem dem og de to Sidefløje løb langs Kongefløjen et dobbelt aabent Galleri af sort Marmor med hvide Figurer (opført 1621). Det dannede i Linie med Stue og 1. Sal en udvendig og dog lukket Forbindelse mellem de to Sidefløje og Værelserne i Kongefløjen; alle tre Huse vare nemlig byggede paa gammeldags Vis, uden indbyrdes For-

*) I en Rejsebeskrivelse fra 1663 (Dsk. Samlinger 2. R. II Bd. pag. 154) siges, at Vandet havde sprunget i 95 Straaler, meget højt og klart.

Frederiksborg Kirkes Indre.

bindelse. Til højre i Gaarden, ved Prinsesseløjens Mur, fandtes en mindre Fontæne, Løvebrønden, med støbte Figurer i Bronce (en Kvinde og Kupido,

vistnok støbte af Peter Husum, som ogsaa paabegyndte den endnu eksisterende Hest og Løve i Rosenborg Have), og paa den modsatte Fløj, Kirkefløjen, fandtes et kunstfærdigt Smedejærnsgitter for Kirkevinduet (med Aarst. 1617, maaske af Kaspar Fincke) og den prægtige Kirkedør, med særlig smukt Træskærerarbejde, forestillende Christi Daab og Opstandelse og de to første christne Konger i Danmark. For yderligere at forhøje det farverige Billede, som hele Slottet frembød, lod Christian IV en stor Del af Sandstensornamenterne forgylde. I sin Beskrivelse af Kjøbenhavn (1783) omtaler Hauber ogsaa Frederiksborg og udtaler Side 207, at af den smukt iøjnefaldende Forgyldning paa den inderste Slotsside er der nu (ɔ: 1766) meget lidt at se.

Men Slottets Indre svarede fuldstændig til det pragtfulde Ydre, da det i Aarene 1623—25 stod fuldfærdigt. Intet af Rummene overgik dog Kirken og den oven over denne liggende lange Sal i Pragt. En dobbelt Buerække paa hver Side delte Kirken i Langskib og to Sideskibe. Fra de høje spidsbuede Vinduer faldt Lyset gennem den øverste Arkades Buer ned i Kirken, fuldt belysende Hvælvingerne og de afvekslende enkelte og dobbelte, blankpolerede Søjler, der bar de stærkt forgyldte Hvælvingsribber. Rummet forneden laa i dæmpet Halvlys; men desbedre virkede Sølvfigurerne, Relieffer og Ornamenter paa den sorte Ibenholts Prædikestol og paa Alteret. Fra de matte sorte Tudssten i Balustraden over de nederste Buer lyste Bibelsprog i gylden Skrift, og oppe fra den nordre Endegavl straalede det store Orgels blanke Piber og rige Farvepragt (forfærdiget af Nikolaus Maas, vist først færdigt 1616; desuden var der to flyttelige Orgeler, hvoraf det ene, forfærdiget af Esaias Compenius i Braunschweig, nu efter stærk Omtumling atter er havnet i Kirken og restaureret; se *Levysohn*, Et glt. Orgel paa Frdb., i Museum 1891 II, S. 364 flg.). Inde bag Orgelet med Udsigt ud i Kirken laa et lille, ikke synderlig højt Rum, Christian IV's Bedekammer, i hvis mørke Panel der fra Loft til Gulv sad en Mængde bibelske Malerier af hollandske Mestre. Midt paa Gulvet foran et Sølvalter (nu i Nationalmuseet) stod et hvidt Marmorbord, og det mørke Loft var prydet med indlagte Sølvornamenter og med nedhængende Druer og Tapper i samme Metal. — I Salen over Kirken, kaldet Dansesalen, nu Riddersalen, var der ødslet med Billedskæreri og Malerarbejde. Paa Loftet, siger en Beskrivelse fra 1646, var der arbejdet i 7 Aar af 26 Billedhuggere, og det gjorde i den lange, smalle og ikke særlig høje Sal (77 Al. lang, 21 Al. bred, 10 Al. høj) mulig et noget broget og forstyrrende Indtryk. Her saas Fremstillinger af de forskellige Haandværk, som Møllebyggeri, Bogtrykkeri, Urmageri m. m., omgivne af Allegorier paa Guds Egenskaber og paa forskellige Dyder, og imellem dem slyngede sig Blomsterornamenter, iblandede med Masker eller med Menneske- eller Dyreskikkelser, alt i Træskærerarbejde i stærkt Relief og dekoreret med rige Farver. Gyldenlæders Tapeter prydede Væggen fra Fodpanelet til Loftsfrisen, hvor Jordens Dyr og Himlens Fugle vare afbildede; men ved store Højtideligheder bleve de store vævede Tapeter, paa hvilke Carl v. Mandern i Delft havde fremstillet Christian IV's Kroning og Sejrene i Kalmarkrigen, ophængte uden paa de andre*). For Endevæggene stode Kaminer af sort

*) Se *Burman-Becker*, Vævede Tapeter, Kbh. 1878; S. 25 flg.. Tapeterne forestillede: 1) Christian IV's Kroning, 2) Kongen rider i Procession fra Frue Kirke til Slottet efter Kroningen, 3) Stormen paa Kalmar By, 4) Carl IX's Angreb paa de Danskes Lejr afslaas, 5) Slaget ved Risby, 6) Kalmar Slots Erobring, 7) den svenske Flaade flygter fra Kalmar, 8) Christian IV's Angreb 1/8 1612 i Skærgaarden paa den svenske Flaade, 9) Gustav Adolf hærger og brænder i Skaane i Februar 1612,

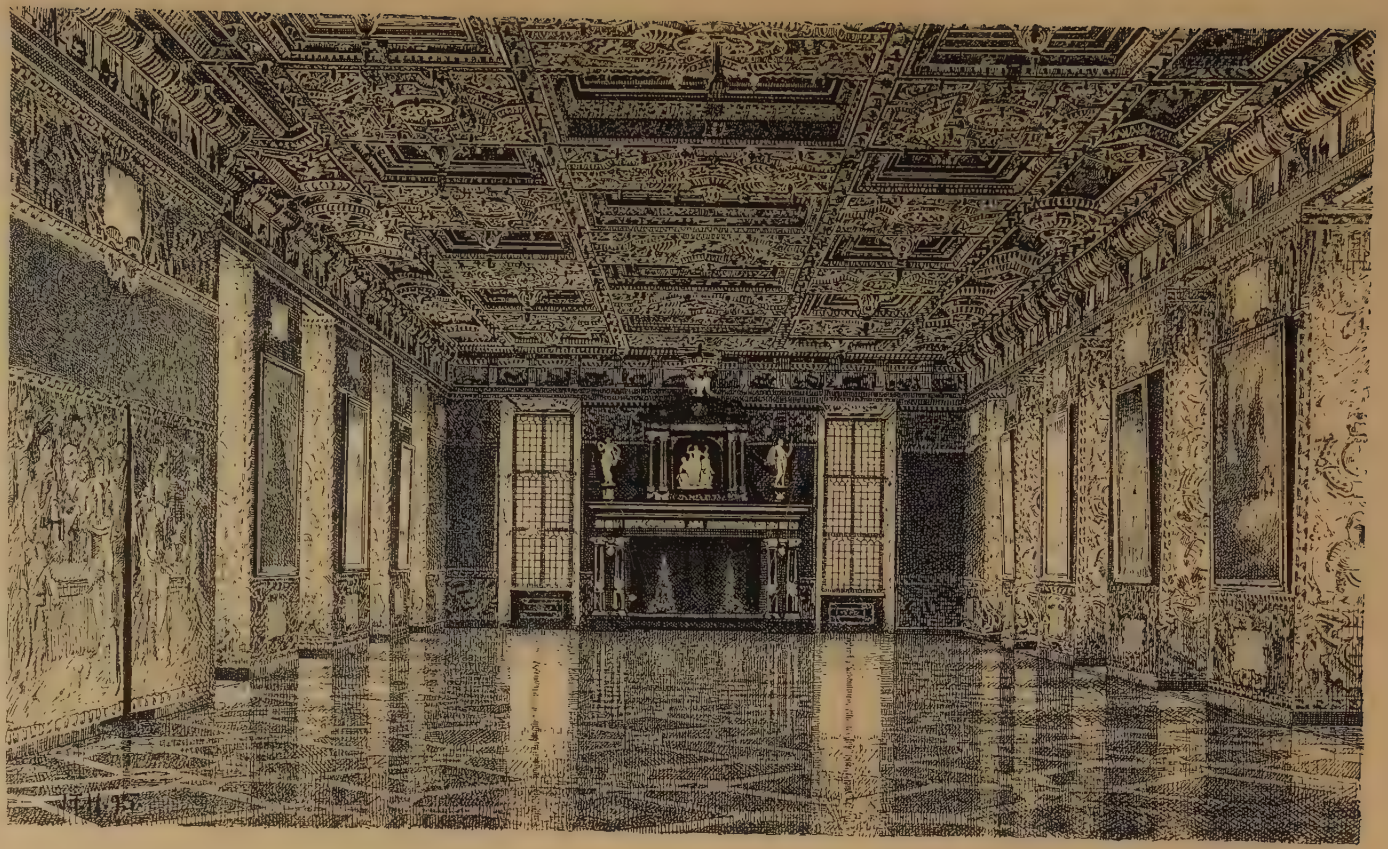

Riddersalen.

Marmor med drevne Sølvfigurer, og paa det tavlede Marmorgulv stode paa hver Side af Indgangsdøren (fra Kirketaarnet) Trompeterstolene og Skænkeskabene af poleret Pæretræ med Sølvornamenter med deres straalende Opdækning af Sølvkander, Bægere og Krus. — I Kongefløjen rummedes i Stueetagen Forstuen, Apotek, Sølvkammer og Drabantsal, og fra denne kom man ind i Ridderstuen eller Rosen, et af Slottets ejendommeligste Rum. Fem blankpolerede sorte Marmorsøjler bar Loftets lave Hvælvinger, der vare smykkede med Stukaturarbejde. Væggene vare prydede med sort Gyldenlæder fra Cordoba; for Midten af hver Hvælving sad en Messinglampet, og oven over det mørke Panel fandtes i Stukatur en Mængde Hjorte med virkelige Hjortetakker. Langs Væggene stode Skænkeskabe og for den ene Ende af Salen Musikanterstolen

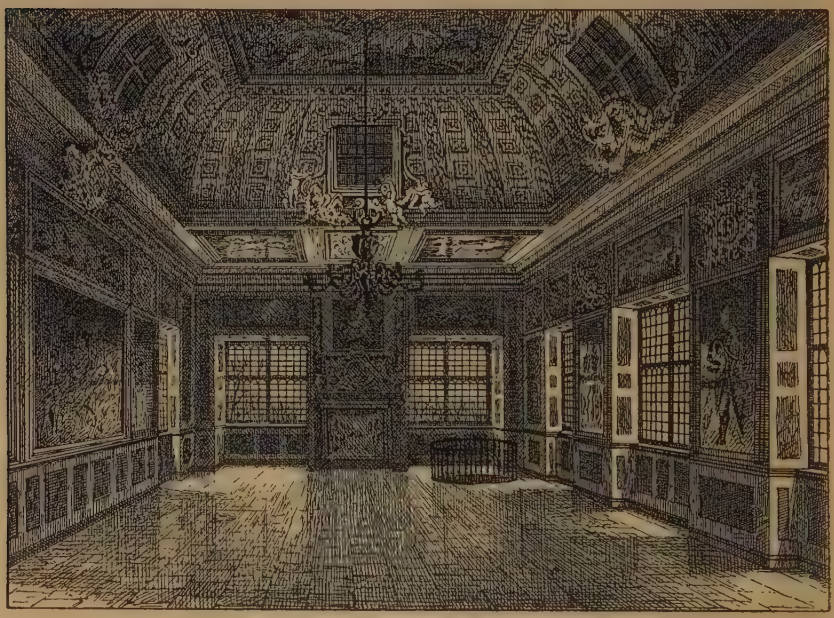

Conseilsalen i Frederiksborg Slot.

af Ibenholt og Sølv. Oven over Rosen laa paa 1. Sal Kongens Værelser, med Udgang gennem „Kongens Runddel" og Løngangen til Audienshuset; paa 1. Sal laa her Audienssalen (nu kaldet Conseilsalen); i Stuen, paa hver sin Side af Møntporten, fandtes Drejekammeret og Mønten. Gennem en tragtformet Aabning i Gulvet i Runddelen kunde Christian IV skovle gammel eller nyslagen Mønt ned i en Slidsken, ad hvilken det gled ned i de faste Skatkamre i Kældrene. I den modsatte Del af Bygningen fandtes Dronningens Værelser, svarende til Dronningetrappen og Dronninge- eller Jægerbakketaarnet. Paa 2. Sal laa over Kongens Værelser Sommersalen

10) Træfningen ved Vidsø, 11) Elfsborgs Belejring, 12) Elfsborgs Erobring, 13) Landgangen paa Øland. 14) Belejring af og 15) Erobring af Borgholm, 16) Gullbergs Erobring, 17) Den danske Flaades Angreb paa den lybske ved Travemünde d. $^{6}/_{10}$ 1612.

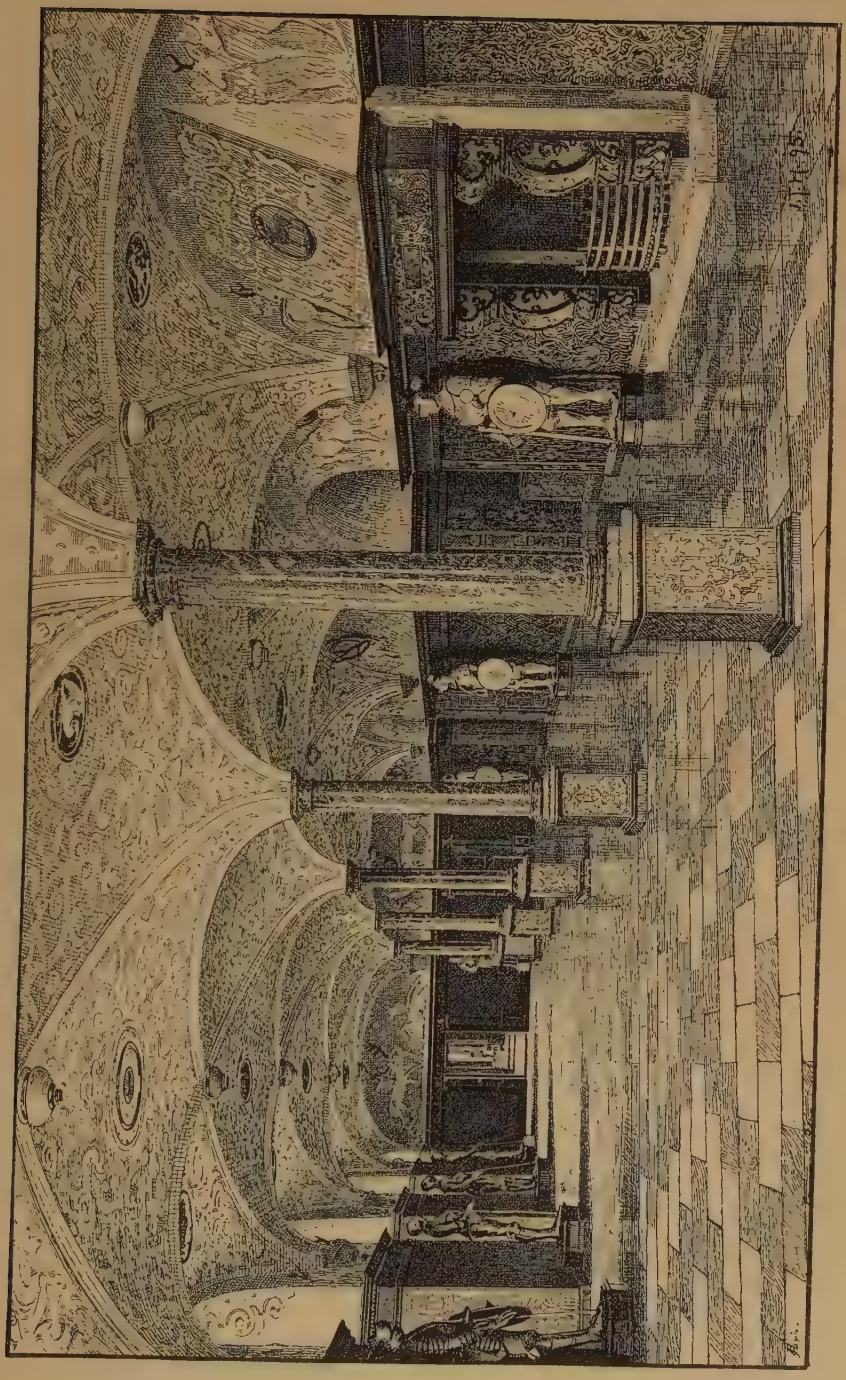

Rosen.

med en Fontæne af Sølv, over Dronningens Vintersalen. I Prinsessefløjen fandtes, under de talrige Børneværelser og Gæsterum, Køkken, Forraadskamre og Vinkælder.

Foran Hovedfløjen laa, omgivet af Vand, et til et lille, smukt Haveanlæg benyttet Fæstningsværk, „Dronningeøen“, og foran denne igen, ligeledes i Søen, et pragtfuldt Springvand, forestillende en svømmende Hjort forfulgt af Hunde (borttaget midt i 18. Aarh.). Paa den anden Side Søen var den prægtige Slotshave, anlagt i Terrasser, med Bassiner og Kanaler. Her laa ogsaa lige ved Søen, ved Vejen til Fredensborg, Lysthuset Sparepenge, der rummede kostbare Vaaben og Ridetøjer, og som Christian IV lod bygge (se S. 122), men som blev nedrevet 1719 af Fredr. IV (se S. 60), der lod Slotshaven betydeligt udvide. Nogle hundrede Skridt mod Nordvest (i „Indelukket“), paa den anden Side af Fredensborgvejen, laa (og ligger endnu) den smukke af Frederik II opførte Badstue med et ottekantet Taarn med Spir og paa

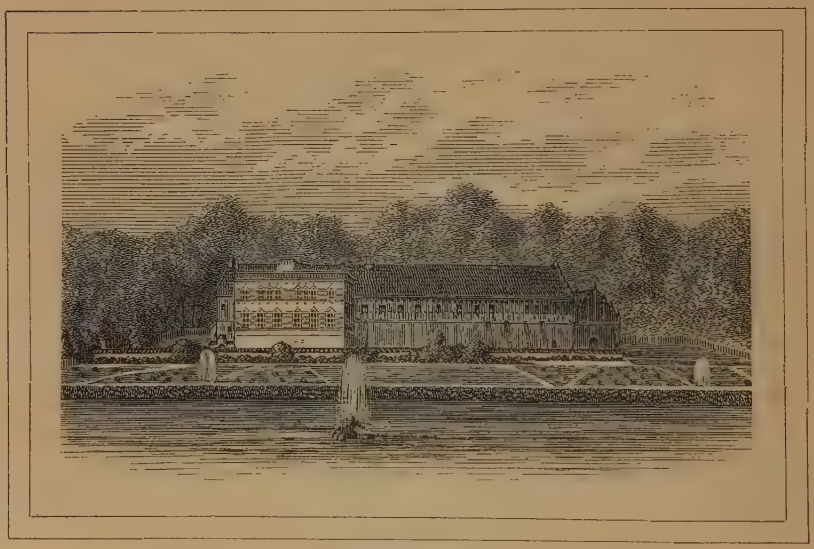

Sparepenge.

den modsatte Side tre fremspringende Udbygninger med Trappegavle (gennemgribende restaureret under Christian VIII og Frederik VII). Endnu lidt længere mod N. V. i den „lille Dyrehave“ laa et andet Lysthus fra Frederik II's Tid, Frydensborg, som dog allerede 1667 blev nedbrudt. I Dyrehaven findes endelig den bekendte Sten (se S. 131) med det udhugne Sæde, Chr. IV's Navneciffer og Aarstallet 1628, som blev anbragt der St. Mortensdag nævnte Aar „til evig Gedächtniss“ om det endelige Brud mellem ham og Kirstine Munk. Det er for øvrigt en Selvfølge, at Christian IV tilbragte meget af sit Liv paa Frederiksborg; 4 af hans mange Børn med Kirstine Munk ere fødte her, deribl. Eleonora Christine, $^{8}/_{7}$ 1621, og efter Freden i Brømsebro opholdt han sig meget her, hvorfra han $^{21}/_{12}$ 1648 førtes syg til Rosenborg, hvor han snart efter døde.

Frederiksborg skulde dog ikke længe staa iført sit pragtfulde Skrud. Alle-

rede under Krigen med Sverige 1643-45 maatte Chr. IV lade slaa Mønt af den Del af det ædle Metal, der var anvendt til dets Udsmykning, og under Krigen med Karl Gustav huserede Fjenden slemt paa Frederiksborg. Da Budskabet om, at den svenske Konge 5-6 Febr. 1658 var gaaet over Isen, naaede til Kjøbenhavn, fik man travlt med at flytte Kostbarhederne herfra ind til Hovedstaden, og efter Roskildefreden 1658 havde Frederik III den bitre Ære at beværte sin sejrrige Modstander paa Frederiksborg*). En hemmelig Artikel i denne Fred angik særlig Frederiksborg, idet Svenskerne heri forlangte, at Carl v. Manderns Tapeter med Fremstillinger af Sejrene i Kalmarkrigen skulde overstryges med Farve, som værende til Spot og

Badstuen.

Vanære for Sverige, en Bestemmelse, som dog ikke kom til Udførelse. Efter den mislykkede Belejring af Kjøbenhavn lod Karl Gustav sin Harme gaa ud over Frederiksborg og ødelagde eller medførte herfra alt, hvad der havde Værdi, saaledes alle Figurerne paa Neptun- og Løvebrønden, som i vore Dage igen ere fundne paa Drottningholm. I 1665 (9. Dec.) udbrød der Ild i Audienshuset og Løngangen, som netop vare satte i Stand igen efter Krigen med Sverige. Begge Bygninger ødelagdes; men Resten af Hovedbygningen blev dengang skaanet. Først under Christian V genoprettedes Skaden

*) Denne Festlighed, af hvilken man finder en Fremstilling i Puffendorff: De rebus Caroli Gustavi (1696) S. 380—81, fandt ikke, som hyppig antaget, Sted i Riddersalen, men derimod i det østligste Værelse i Kongefløjens 3. Stokværk, den saakaldte Skibssal.

(se *Bering Liisberg*, i Tidsskr. for Kunstind., 1894, S. 84 flg.). Denne Konge udstyrede Conseilssalen, som Audienssalen nu kaldes, som et Mindesmærke om Sejrene i skaanske Krig; han lod i øvrigt foretage en Del Forandringer i Slottets Indre, især med Hensyn til Værelsernes Udsmykning, og opsatte i Stedet for den røvede Neptunbrønd en anden, sandsynligvis mere beskeden. Denne var dog ogsaa prydet med støbte Figurer, bl. a. en Venusfigur og en Neptun. Ogsaa Frederik IV lod en Del Sale forandre og indrettede bl. a. et Spejlgalleri. I 1716 havde Frederiksborg Besøg af Peter d. Store, som med sin Kaarde morede sig med at bore Hul i et pragtfuldt Mosaikbord i Bedestolen. Men endnu mere radikalt gik man til Værks i Christian VI's Tid. Slottets Ydre fik en gennemgribende Restauration; dog maa det med Taknemmelighed fremhæves, at man til Dels respekterede det een Gang givne. I det indre derimod foretoges omfattende Forandringer. Man fandt med Rette, — paa Grund af Mangelen paa indbyrdes Forbindelse mellem de forskellige Fløje og Værelser — at Slottet ikke svarede til den „itzige Tids Smag og Levemaade", og ved Opførelsen af Gange og Trapper, nye Døre osv. forandredes mange af Rummene og deres Udsmykning. Paa den højeste Terrasse i Slotshaven lod Chr. VI 1745 opføre det „kinesiske Hus", der senere tjente hans Gemalinde som Enkesæde om Sommeren, men blev nedbrudt 1769.

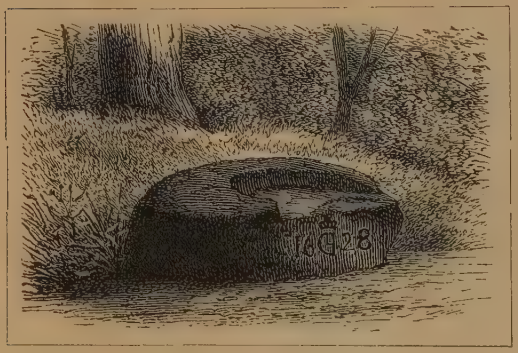

Christian IV's Sten.

Fredensborg og Hørsholm bragte imidlertid Frederiksborg af Mode. Efter Frederik IV's Tid benyttedes det egentlig kun som Kroningsslot, og alle Arve-Enevoldskongerne ere kronede der med Undtagelse af Christian VII. Frederik V blev her viet til sin anden Dronning, Juliane Marie, 8. Juli 1752. Det var kun ubetydelige Forandringer og Istandsættelser, der bleve foretagne i det næste Aarhundrede; Slottet blev meget sjældent beboet af Kongerne, kun i Jagttiden kunde der være Liv paa Slottet; især var det Christian VIII, der baade som Prins og Konge samlede muntre Jagtselskaber paa Frederiksborg. I Frederik VI's Tid indrettedes der en stor Samling af historiske Malerier, særlig Portrætter (se Høyens Levned, 188 og 277 fl.; Skrifter I, 229). Paavirket af den nationale Regering i 1848 og de følgende Aar valgte Frederik VII det mindeværdige Slot til sin Residens, især om Vinteren og Foraaret; 7. Avg. 1850 viedes han i Slotskirken til venstre Haand til Grevinde Danner.

Under Kongens og Grevindens Ophold paa Slottet Vinteren 1859 udbrød der 17. Dec. Kl. $3^1/_2$ om Morgenen en heftig Ildløs, som i Løbet af faa Timer lagde det gamle Slots Hovedbygning i Aske. Audienshuset og Løngangen, Broen og Terrassen bleve ubeskadigede; samtlige Yder- og Taarnmure lige til Taglinierne stode endnu; af Marmorgalleriet langs Kongefløjen vare Endepartierne og den nederste Del nogenlunde bevarede, og af Kirke-

Frederiksborg Slot, set fra Søen.

fløjen vare nederste Stokværk, Lavkirken med det gamle indlagte Stoleværk, det sølvprydede Alter og Prædikestolen samt Kirkedøren bevarede. Derimod vare Orgelet og Chr. IV's Bedekammer brændte, og Loftet i Kirken var til Dels ødelagt. Af det ødelagte Inventar maa særlig nævnes Carl v. Manderns Tapeter samt en Mængde Malerier af den historiske Portrætsamling.

Frederiksborg Slots Brand følte som en Landesorg, og da det viste sig, at de gamle Mure kunde benyttes, samt da en Del af de kostbareste Prydelser vare reddede, rejste der sig snart Stemmer for dets Genopførelse. Ved Indsamling hele Landet over samt ved Tilskud fra Kongen og Kongehuset og ved Bevillinger fra Rigsdag og Rigsraad tilvejebragtes snart en saa stor Sum, at Arbejdet, som overdroges dav. Prof. Meldahl som Arkitekt, kunde paabegyndes. Store Bidrag til Genopførelsen indkom ogsaa fra Kunstflidslotteriet, oprettet af en Forening, der satte sig som Maal at fremme Samvirken mellem Kunst og Haandværk. Den traadte i Kraft Nov. 1861 og foranstaltede Bortlodningen af danske Kunstflidsarbejder, og Overskuddet skænkedes til Frederiksborg. Først genopførtes Kirken (Indvielsen fandt Sted $^{28}/_{8}$ 1864), og de tre Fløje bragtes under Tag, og 1875 stod Frederiksborgs Ydre i sin gamle Skikkelse. Udsmykningen af det Indre tog længere Tid. Først istandsattes Kirken; Bedestolen fik ved Kaptejn, Brygger *Jacobsens* Rundhaandethed rig Erstatning for de tabte Billeder i Carl Blochs 23 Malerier af Jesu Liv. Et nyt Orgel, efter Tegn. af V. Klein i Renæssancestil, er opsat som Erstatning for det gamle; i de øverste Arkader findes store bibelske Malerier, der reddedes fra Branden; ogsaa den ved Siden af Bedekammeret beliggende Kavalerstol blev istandsat. I Kirken er, vistnok fra Chr. V's Tid, ophængt de Vaabenskjolde, som Indehaverne af Elefantordenen og Danebrogsordenens Storkors føre eller vælge sig (efterhaanden som nye komme til, skydes de ældste ud og anbringes i nederste Stokværk af Løngangen). Men Arbejdet i Slottet selv fik dog først rigtig Fart, da Jacobsen 1877 skænkede 200,000 Kr. til Kongefløjens Istandsættelse under den Forudsætning, at Slottet fremtidig skulde være et nationalhistorisk Museum. Senere bestemte han, at 10,000 Kr. af Carlsbergfondet samt Halvdelen af Renterne af et af ham skænket Beløb paa 1 Mill. Kr. aarlig skulde anvendes til Museets Oprettelse og Udvidelse. Museet oprettedes ved kgl. Reskr. $^{5}/_{4}$ 1878.

Det var paa et meget kritisk Tidspunkt, at Jacobsen i 1877 traadte til med sine store Gaver. Med Undtagelse af enkelte Rum, der ogsaa skyldte hans Gavmildhed deres Istandsættelse, var det Indre fuldstændig nøgent, og man manglede helt Midlerne til at paabegynde dets Udsmykning. Med den af Jacobsen stillede Forudsætning fik Frederiksborg en ganske anden Stilling end tidligere. Før havde det været en Kongebolig, men en Kongebolig af almindelig national historisk Interesse, især fordi det ved Siden af det langt mindre Rosenborg var det eneste Slot i Landet, der foruden de historiske Minder gemte enkelte virkelige historiske Interiører fra 17. Aarh, dernæst ogsaa paa Grund af de mangfoldige Portrætter, Møbler og Kostbarheder, som efterhaanden vare blevne samlede der. Man havde, som naturligt var, paabegyndt Opførelsen i den Hensigt, at Slottet som før kunde blive en Bolig for Danmarks Konger; og med dette Maal for Øje planlagdes forskellige Anlæg, som vilde passe mindre godt ind i Helheden, men medføre forskellige praktiske Goder, særlig i Retning af moderne Bekvemmelighedshensyn. Disse bortfaldt imidlertid ved Vedtagelsen ($^{25}/_{5}$ 1877) af den Plan, med hvilken Jacobsen ledsagede sin første

Gave til Kongefløjens indre Udstyrelse. Tanken om en Kongebolig er opgiven heri, og der billiges, at Gaven modtages, imod at Kongefløjen fremtidig anvendes dels til Festlokale ved store Højtideligheder i Kongehuset, dels til Anbringelse af et nationalhistorisk Museum, der, som Giveren ønskede, „ved den malende og bildende Kunsts Hjælp kunde levendegøre Forestillingen om vigtige Begivenheder og berømte Personer fra Valdemarernes Tid til vore Dage". Det var derfor hans Tanke, saa vidt det kunde ske uden Skade for andre offentlige Museer, at samle paa Slottet originale Billeder, Buster og Portrætstatuer af berømte Mænd og Kvinder i Forbindelse med Genstande, som have tilhørt dem, eller som slutte sig til særlige vigtige historiske Begivenheder. Men i de Tilfælde, hvor saadanne Originaler ikke

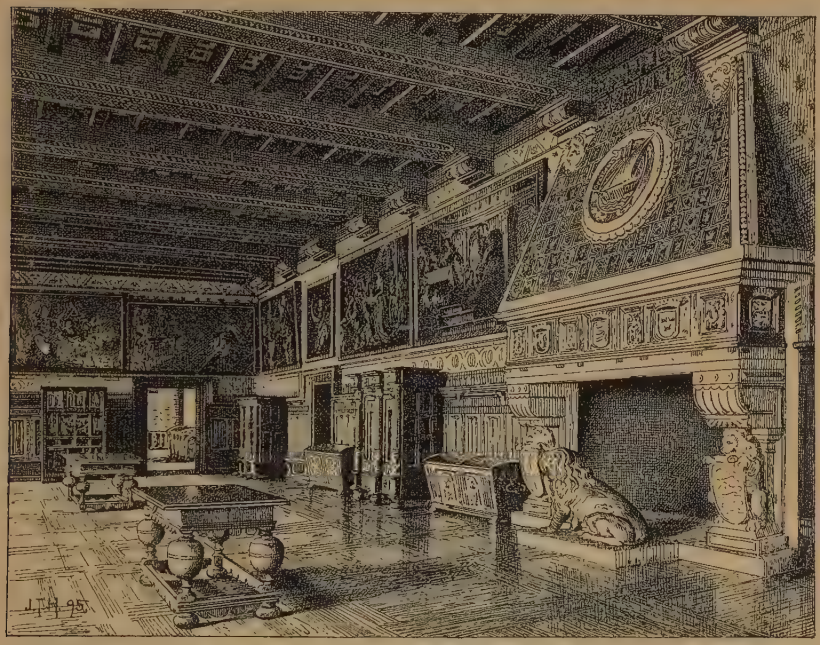

Museumsrum paa Frederiksborg (Valdemarssalen).

kunde erhverves, skulde der tilvejebringes Kopier, og hvor tidligere Afbildninger af historiske Personligheder og Begivenheder ganske mangle, skulde den nyere Kunst ved ideale Fremstillinger søge at afhjælpe disse Savn.

Der er ved dette Museum (hvis Bestyrelse bestaar af 3 Medlemmer, hvoraf det ene udnævnes af Kongen, det andet er Direktøren for Samlingen paa Rosenborg og fungerer som Bestyrelsens Formand, og det tredje er Medlem af Carlsbergfondens Direktion og vælges af det kgl. Danske Videnskabernes Selskab) skabt et vigtigt Supplement til Statens videnskabelig-kulturhistoriske Samlinger, væsentlig til Nationalmuseet og til de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg, og det var Tanken, at Frederiksborgmuseet engang skulde kunne fortsætte denne Samling for det nye Kongehus og det konstitutionelle Kongedømme. Størst historisk Værd har

den allerede store Samling af malede Portrætter, som fremtidig vil danne Landets nationale Portrætgalleri; men ogsaa mange andre, til Dels meget kostbare Genstande, der minde om historiske Personligheder, er det lykkedes Museet at bevare for Landet. Gengiver end Frederiksborg Slot i sit Ydre saa temmelig Chr. IV's Borg, saa er dog al den indre Pragt — Kirken, til Dels Riddersalen og Rosen undtagne — fri Kompositioner i en Stil

Museumsrum paa Frederiksborg (Taarnværelse).

og Udformning af Enkelthederne, som Renæssancen aldrig har naaet i Danmark i Chr. IV's Dage. Motiverne ere laante fra alle Lande og forskellige Tider. Mange af Værelsernes Dekorationer ere komponerede med Dygtighed og Smag. Som de mest vellykkede af Interiørerne maa nævnes Værelserne med Empiremøblerne og Interiørerne fra Christian VIII's Tid (i Prinsessefløjen, 2. og 3. Stokværk, i hvilken der i det hele er mest System). De

hyppig prægtige Loftsdekorationer af Frølich,, Schwartz, Tuxen o. a. og en Del af Billedskærerarbejdet danner det kunstnerisk mest værdifulde.

Museet voksede hurtigt, og man indsaa snart, at Kongefløjen ikke vilde afgive tilstrækkelig Plads; og da Jacobsen under samme Forudsætning som tidligere tilbød at yde 200,000 Kr. til Prinsessefløjens Istandsættelse, blev denne Del af Slottet ved kgl. Resol. af $^{13}/_{10}$ 1880 ogsaa inddraget under Museet, der nu udvidedes til at skulle „danne et Hjemsted for vækkende og mere omfattende Fremstillinger af fædrelandshistoriske Minder fra Kristendommens Indførelse i Danmark til den nyere Tid". Alt i 1881 var Kongefløjen bleven aabnet for Publikum; 25-Aarsdagen efter Slottets Brand, 17. Dec. 1884, afleverede Bygmesteren paa Indenrigsministeriets Vegne alle Lokalerne til Museumsbestyrelsen. Værelserne paa 3. Sal fuldendtes dog først i 1893.

Reventlow-Monumentet i Frederiksborg Slotshave.

Brygger Jacobsens sidste storartede Gaver til Frederiksborg Slot ere Neptunbrønden (opsat 1888) i den ydre og Løvebrønden i den indre Slotsgaard (se S. 124—25). Figurerne paa Neptunbrønden (saavel som de paa Løvebrønden) ere støbte i Bronce efter de paa Drottningholm fundne Originaler, af hvilke kun een manglede, der er modelleret fra ny af Professor Børjesson; Kummen er bygget efter et paa Frederiksborg opbevaret Brudstykke af den gamle, hvis Størrelse var angivet ved de i Jorden fundne Fundamenter. To Pumper, der drives ved Gas, levere det til Springvandet nødvendige Vand, o. 270 Tdr. i Timen (se *F. R. Friis*, Frederiksborgfontænen, i Tidsskr. for Kunstindustri 1890, S. 141 flg.). Ligeledes har Jacobsen til Erstatning for det gamle Klokkespil (Sangværk) i Klokketaarnet fra Chr. IV's Tid (det var forfærdiget 1619—21 af Orgelmager Johannes Heckelaur fra Nordhausen, lød sidste Gang ved Chr. VIII's Kroning og smeltede ved Branden 1859) skænket et nyt (som dog først kom i Stand 1895) med 27 Klokker og 6 Salmemelodier, forfærdiget af Taarnurfabrikant Bertram Larsen.

I Slotshaven, der er holdt i gammel fransk Stil med Terrasser, lige Alleer

og stift klippede Hække, er der 15. Aug. 1884 (100 Aar efter den Dag, da der overraktes 15 Bønder fra Frederiksborg og Kronborg Amter Arvefæsteskøder paa deres Gaarde) afsløret en Mindestøtte for Chr. Ditl. Reventlow i Form af en Obelisk med hans Portrætmedaillon, ved Foden af Støtten Frihedens Genius med hævet Fakkel (af Pacht) og flere Indskrifter, bl. a.:

Vi skrev i Sand,
hvad de Gamle led,
men i Sten hans Navn,
som for Frihed stred.

I Indelukket, hvor Badstuen, mellem to smaa Søer, og Christian IV's Sten ligge, findes flere prægtige Alleer og gamle interessante Ege. Paa en Ø i den ene af Søerne ligger Fredr. VII's Fiskepavillon.

Litt. *Adam Berg*, Beschreibung des weltberühmten königl. Hauses Friedrichsburg, Kopenh. 1646. — La solitude Royale ou description de Fr., par le sieur *Blondel*, 7 Blade, Copenh, 1653. — *Pontoppidan*, Danske Atlas, 2, Bd. S. 302 fl. — *Thurah*, Den danske Vitruvius, 2. Bd. — *J. P. Rasbech*, Fr. Slots Beskrivelse, Kbh. 1832. — *T. A. Becker*, Orion 1. Bd., 1839. — *G. F. Lassen*, Bidr. til den danske Bygningshist. af Archivdokumenter og andre Kilder, I. Frederiksb. Slot, i Hist. Tidsskr., 4. Bd. S. 565 fl. — Fr. Slots Inventarium, i Danske Saml., I. Række, II. Bd., S. 118 fl. — *N. Høyen*, Fr. Slot, i hans Skrifter, 1. Bd. — *F. R. Friis*. Fr. Slot i 17. Aarh., Kbh. 1877. — *F. R. Friis*, Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthist., 1878 S. 207 fl. — „Beskr. af Fr. Slot i dets oprindel. Tilstand og Beretning om Branden", Kbh. 1860. — *J. P. F. Königsfeldt*, Fr. Slot, i Hist. Calender, Kbh. 1865, S. 26—52. — „Beretn. om Fr. Slots Genopførelse og Restaurering efter Branden 17. Dec. 1859. Udg. ved Indenrigsministeriets Foranstaltning". Kbh. 1887. — *F. Meldahl*, Denkmäler der Renaissance in Dänemark, Berlin s. A. — Desuden de nævnte Afhandlinger i Tidsskrift for Kunstindustri.

Frederiksborg Stutteri blev anlagt 1562 af Frederik II og grundedes til Dels paa indførte udenlandske Heste, men til Dels ogsaa paa Bestanden fra andre kgl. Stutterier, som Antvorskov og Vordingborg; det væsentligste Grundlag har dog vist været hjemlige Racer, der fra gammel Tid fandtes omkring i Landet paa de mange indenlandske Stutterier, Herregaarde og Klostre. Frederik II's saaledes paabegyndte Værk fortsattes med stor Iver og Omhu af Christian IV, der samlede Blomsten af den indenlandske Avl ved Stodhingste, som han fik i Foræring fra Adelens Gaarde; tillige havde Kongen „tyrkiske, ægyptiske, marokkanske, engelske, salzburgske, lichtenbergske, schaumburgske og friseske Hingster" omkring paa sine mange Stutterier paa Frederiksborg, Esrom, Jægerspris, Antvorskov, Ringstedkloster og Skanderborg. Et af de ældste og mest ansete Stod, der dannedes paa Frederiksborg, er Tomlerne, der blev det væsentligste Grundlag for den senere berømte Frederiksborgrace. Paa Christian V's Tid dannedes efter lange Tiders Bestræbelser det bekendte hvidfødte Stod, der særlig anvendtes til Kongernes Paradeheste. Under Christian VI inddroges alle de mindre Stutterier under Frederiksborg, som derefter anlagdes efter en langt større Maalestok end tidligere; flere nye Bygninger opførtes, og Bestanden forøgedes stadig ved Indkøb af fremmede Heste, og endskønt det reduceredes en Del i den Struenseeske Periode, var det i sin højeste Blomstring ved 18. Aarh's Slutn. og 19. Aarh's Begyndelse; det udøvede en stor Indflydelse især paa Øernes Hesteavl, og dets Heste vare „berømte over hele Europa for deres ædle Blod, konstante Racer, skønne, elegante Former"; ved Aaret 1830 var der omtr. 800 Heste. Men denne Blomstringstid ophørte dog snart; thi allerede i denne Periode, ja fra 1770, viste der sig en paafaldende stor Dødelighed, og Sygeligheden hos Bestanden og Ufrugtbarheden blandt Hopperne var foruroligende stor. Disse Forhold sammen med de store Summer, Stutteriet kostede Staten, vakte efterhaanden en stærk Opposition mod det og førte til en betydelig Indskrænkning 1833, og 1839 besluttedes det at opgive de gamle Frederiksborgske Hestestammer og omdanne Institutionen til et Stamstutteri for Fuldblodsheste; kun det hvide Stod bevaredes til Kongens Brug. Men man fortrød snart, hvad der var gjort, og ved Lov af $^{31}/_{3}$ 1852 genoptog man alle de gamle, for-

kastede Principper, idet man vilde søge at genoplive de gamle Hestestammer og oprettede et Landstutteri af Hingste med Depoter i Kolding og Frederiksborg (ligesom ogsaa Staten skulde virke til Husdyravlens Fremme ved Uddeling af Præmier); men Forsøget faldt uheldigt ud, Landstutteriet hævedes atter ved Lov af $^{23}/_{1}$ 1862, og man søgte nye Veje for at bringe Frederiksborgstutteriet paa Fode igen; men de sloge fejl, og Stutteriet hensygnede i de næste Aar, indtil det ved Lov af $^{1}/_{4}$ 1871 ophævedes som Statsstutteri og overdroges til en Privatmand (Tietgen), der havde det til 1876. Derefter dreves det som et Fuldblodsstutteri af et dansk-svensk Aktieselskab, indtil det helt ophævedes Sept. 1894 (Se *V. Prosch*, Frederiksborg Stutteri, Kbh. 1866, og *C. Christensen*, Agrarhistoriske Studier, II, Kbh. 1890, S. 73 flg.).

Herlev Sogn, Anneks til Hillerød Købstad og Frederiksborg Slotssogn, omgives af dette Sogn og Lillerød, Lynge, Uvelse og Gjørløse Sogne samt Strø Herred (Tjæreby S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{4}$ Mil S. for Hillerød. Jorderne ere mest sandmuldede og bakkede, højest mod Ø. Statsskovene Freerslev Hegn og Brødeskov høre til 1. Frederiksborgske Skovdistr.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 4075 Tdr. Ld., hvoraf 1773 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 437, Byg 460, Havre 455, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 124, til Grøntf. 25, Kartofler 186, andre Rodfr. 66), medens der henlaa til Afgræsn. 430, Høslæt, Brak, Eng m. m. 960, Have 29, Skov 715, Moser og Kær 88, Byggegr. 28, Hegn og Veje 52 Tdr. Kreaturhold 1893: 281 Heste, 1201 Stkr. Hornkv. (deraf 672 Køer), 326 Faar, 917 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $304^{3}/_{4}$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med 12, 44 Arvefæstegd. med $261^{3}/_{4}$, 114 Huse med $28^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., og 19 jordløse Huse. Der var 4 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med 68 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1006 (1801: 876, 1840: 1174, 1860: 1221, 1880: 1093), boede i 194 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 59 levede af immat. Virksomhed, 623 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 145 af Industri, 116 af andre Erhv., 42 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. Der er en Del Tørvevinding (i Freerslev og Hammersholt).

I Sognet Byerne: *Herlev* med Kirke og Skole; *Freerslev* med Skole (Folkehøjskolen, opr. 1867, flyttedes 1880 til Hjørlunde); *Hammersholt* med Skole; en lille Del af *Børstingerød*. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Herlevgd.* (31 Tdr. Hrtk., 315 Tdr. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager; 2 Huse; 70 Tdr. Ld. ligge i Uvelse S.), *Holmerødgd.* (16 Tdr. Hrtk., 175 Tdr. Ld., alt Ager og Eng, 1 Hus) og *Leragergd.* ($15^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 136 Tdr. Ld., alt Ager og Eng). Af andre Gaarde *Kalholmgd.*, indtil 1895 Skovriderbolig for 1. Frederiksborgske Skovdistr. (nu bor Skovrideren ved Sandviggd., se S. 45); *Bassehus* og *Rønnehus*, Skovfogedboliger.

Herlev S., der danner en egen Sognekommune, hører til Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frdborg Amts 3. Folketingskr. samt til 1. Udskrivningskr'. 105. Lægd. Kirken tilhører et Interessentskab af Tiendeyderne.

Herlev Kirke er i sin oprindelige Skikkelse opført af raa, kløvet Kamp; de senere Tilbygninger, som Hvælvingerne og Taarnet med kamtakkede Gavle, ere opførte af Mursten, Kirkens ene Gavl er ligeledes kamtakket. Altertavlen (med et Maleri: Christus paa Korset) har en pragtfuld Ramme i Barokstil; Prædikestol fra Chr. IV's Tid, men vistnok med ældre Elementer. Kirken bærer, især i sine Epitafier og Ligstene, Vidnesbyrd om i længere Tid at have været Sognekirke for den egentlige, bosiddende Menighed i Hillerød og Frederiksborg Slots nærmeste Omegn, saaledes en sort Marmortavle over Ulrik Kaas, Admiral og Stiftamtmand i Bergen, † 1746 paa Sandviggaard ved Hillerød, og over hans Søn Frederik Kaas, Kaptejnlieutenant, falden i fransk Tjeneste i Indien 1759, en Ligsten over Jørgen Mortensen, Slotsprædikant paa Frederiksborg, † 1583, en anden Ligsten over Svenning Jensen, Herlevs sidste Sognepræst, † 1655, en sort Marmortavle over Joachim Christopher Bülow til Rosenlund, Amtmand paa Frederiksborg og Kronborg, † 1689, og en anden Tavle med latinsk Indskrift over

Margrethe Torlufsdatter, Præsten Mads Jensen Middelfarts anden Kone, † 1612, den senere bekendte Lunds Biskop, der blev overfalden i sin Bispegaard af Holger Rosenkrantz til Glimminge, som derfor maatte udrede en Bøde, hvilken af Christian IV skal være bleven anvendt til Grundlæggelsen af Frederiksborg lærde Skole. Klokke fra 1490. Kirken er restaureret indvendig 1894.

Herlev, med Hammersholt, dannede i Katolicismens Tid et eget Sogn, hvis Jorder, for saa vidt de hørte under Herlev By, ejedes af Esrom Kloster. *Freerslev* var ogsaa et eget Sogn under Strø Herred, hvis Kirke hørte under Æbelholt Kloster. Ved Klemmebrevet for Sjællands Stift af 1555 bleve Freerslev og Herlev Sogne forenede og Freerslev Kirke derfor nedbrudt (paa Stedet finder man endnu Munkesten, Skeletter osv.; i et Hus viser man endnu Stedet, hvor Prædikestolen skal have staaet). Det saaledes udvidede Herlev Sogn havde sin egen Præst, indtil Herlev ved kgl Res. af $^{4}/_{11}$ 1655 blev henlagt til Hillerød og Frederiksborg. Den gamle Præstegaard i Herlev vedblev som Mensalgods at følge Præstekaldet, indtil det ved kgl. Res. af $^{19}/_{3}$ 1783 blev tilladt den daværende Beneficiarius at bortsælge den til Fordel for Kaldet, og den kom da ind under Herlevgaard.

Ved 1160 nævnes Toue de Frithisleue.

Ved Freerslev fandtes 1876 ved Nedbrydningen af et Stendige en Runesten (i Nationalmuseet).

Lillerød Sogn, Anneks til Blovstrød i Lynge-Kronborg Herred, omgives af dette, Lynge og Herlev Sogne. Kirken mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. S. Ø. for Hillerød. Jorderne, der ere temmelig høje, ere middelmaadige; der er gode Tørvemoser. En Del af Ravnsholt Skov, Tokkekjøb Hegn og Brødeskov hører til Sognet.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 1578 Tdr. Ld., hvoraf 724 besaaede (deraf med Rug 161, Byg 187, Havre 238, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 38, til Grøntf. 14, Kartofler 55, andre Rodfr. 20), medens der henlaa til Afgræsn. 188, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Have 9, Skov 242, Moser og Kær 19, Byggegr. 13, Hegn og Veje 30 Tdr. Kreaturhold 1893: 105 Heste, 450 Stk. Hornkv. (deraf 306 Køer), 72 Faar og 246 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 80$^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 15 Arvefæstegaarde med 69 og 45 Huse med 11 Tdr. Hrtk., og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 398 (1801: 302, 1840: 379, 1860: 399, 1880: 402), boede i 71 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 42 levede af immat. Virksomh., 215 af Jordbrug, 68 af Industri, 58 af andre Erhv., 9 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv. Tørvevinding har nogen Betydning. Nordbanen gennemskærer Sognet fra S. til N.

I Sognet Byerne: *Lillerød* med Kirke, Skole og Jærnbanestation; største Delen af *Børstingerød*.

Lillerød S., der danner en egen Sognekommune, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 3. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 109. Lægd. Kirken tilhører (fra 1874) et Konsortium af Sognets Tiendeydere.

Lillerød Kirke er opført dels af Kamp, dels af røde Mursten. Den bestaar af hvælvet, aflang-firkantet Skib og Kor, over hvilket (i Øst) et Taarn med Træspir, opført 1859 (det ældre Taarn skal have ligget i Vest). Altertavlen er et Maleri af J. L. Lund: Engelen ved Jesu Grav; Granitdøbefont; den større Klokke fra 1517. Paa Kirkegaarden et (1887 opført) Ligkapel.

I Christian II's Tid har der i Lillerød S. været et St. Birgittes Kapel (Danske Mag., 5. R., II, S. 41).

Lynge Sogn omgives af Annekset Uggeløse, Uvelse, Herlev og Lillerød Sogne samt Lynge-Kronborg Herred (Farum S.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1$^{1}/_{2}$ Mil S. for Hillerød og 2 Mil Ø. for Frederikssund. Jorderne, der ere temmelig højtliggende, ere ret gode, ler- og sandmuldede.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 3584 Tdr. Ld., hvoraf 1984 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 461, Byg 523, Havre 518, Blandsæd til Modenh. 81, til Grøntf. 74, Kartofler 203, andre Rodfr. 99), medens der henlaa til Afgræsn. 593, Høslæt, Brak,

Eng m. m. 854, Have 30, Moser og Kær 62, Byggegr. 36, Hegn og Veje 25 Tdr. Kreaturhold 1893: 309 Heste, 1193 Stkr. Hornkv. (deraf 733 Køer), 272 Faar, 856 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 277$^3/_8$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med 7, 52 Arvefæstegd. med 235$^5/_8$ og 107 Huse med 34$^1/_2$ Tdr. Hrtk., og 21 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med 31 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 990 (1801: 626, 1840: 953, 1860: 1040, 1880: 1040), boede i 192 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomh., 695 af Jordbrug, 154 af Industri (40 af Teglbrænderi), 26 af Handel, 49 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv. Der er en Del Tørvevinding.

I Sognet Byerne: *Lynge* (Liunge) med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri (Bavnedal) og Mølle; *Kollerød* med Skole; *Lynge-Overdrev* Huse. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. ere: *Lundebakkegd.* (18$^1/_2$ Tdr. Hrtk., 212 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 2 Huse) og *Flintholm* (tidligere Kollerødgd.; 12$^1/_2$ Tdr. Hrtk., 162 Tdr. Ld., alt Ager, 2 Huse).

Lynge S., der danner een Sognekommune med Annekset Uggeløse, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landtingskr. og Frederiksborg Amts 3. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 140. Lægd. Kirken tilhører Kommunen.

Lynge Kirke er oprindelig opført af Kamp og Fraadsten i Rundbuestil; de senere Tilbygninger, Koret, Sakristiet og Vaabenhuset, ere opførte af røde Munkesten, Taarnet derimod af gule Mursten (nu beklædt med Cement); det antages først opført i Frederik IV's Tid og bærer Aarstallet 1723 mellem Lydhullerne. Skibet har rundbuede Vinduer, spidsbuet Triumfbue og fladt, gibset Loft, Koret har spidsbuede Vinduer og er hvælvet ligesom Sakristiet. Ved en Reparation 1870 bleve Fraadstenene afløste af Kamp i Hjørnekvadrene og af røde Mursten omkring Vinduerne; der fandtes ved Istandsættelsen Spor af Kalkmalerier saavel i Skibet som i Koret. Rigt smykket og udskaaret Altertavle fra Chr. IV's Tid og Billede (fra 1868) af A. Dorph: Skattens Mønt; ogsaa Prædikestol fra Chr. IV's Tid. I Koret to Ligsten over Volsing, Præst her 1559—1623, og Windekilde (Windefontanus), ligeledes Præst her 1726—60.

I en Mose ved Gaarden Fuglerup fandtes 1847 6 smukke Broncelurer, hvoraf en skænkedes til Rusland, medens de andre ere i Nationalmuseet.

Uggeløse Sogn, Anneks til Lynge, omgives af dette, Uvelse, Slangerup og Hjørlunde Sogne samt af Ølstykke Herred (Slagslunde og Gandløse S.), mod hvilket Grænsen dannes af Bure- og Badstrup Søer, der høre til Sognet, samt af det Vanddrag, der gennemstrømmer dem. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1$^1/_4$ S. S. V. for Hillerød og knap $^1/_4$ Mil V. S. V. for Lynge Kirke. De højtliggende og bakkede Jorder ere ret gode, dels lerede, dels sandede, en Ottendedel er bevokset med Skov; Statsskovene Uggeløse Hegn, Krogenlund og Terkelskov høre til 2. Frederiksborgske Skovdistrikt.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 4067 Tdr. Ld., hvoraf 1908 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 409, Byg 456, Havre 496, Ærter og Vikker 21, Blandsæd til Modenh. 109, til Grøntf. 100, Kartofler 160, andre Rodfr. 136, Spergel og Lupiner 11), medens der henlaa til Afgræsn. 575, Høslæt, Brak, Eng m. m. 696, Have 31, Skov 508, Moser og Kær 91, Heder og Stenmarker 6, Byggegr. 34, Hegn og Veje 218 Tdr. Kreaturhold 1893: 331 Heste, 1209 Stkr. Hornkv. (deraf 762 Køer), 237 Faar, 1070 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 267$^3/_4$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med 26, 51 Arvefæstegd. med 210$^3/_8$ og 112 Huse med 29$^3/_4$ Tdr. Hrtk., og 33 jordløse Huse. Der var 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. (med 15$^3/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1024 (1801: 736, 1840: 1095, 1860: 1158, 1880: 1121), boede i 204 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 36 levede af immat. Virksomh., 685 af Jordbrug, 155 af Industri, 29 af Handel, 77 af andre Erhv., 24 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv. Arbejdet i Statsskovene har nogen Betydning for Husmandsklassen.

I Sognet Byerne: *Uggeløse,* ved Farum-Frederikssundsvejen, med Kirke og Skole; *Vassingerød* med Skole; *Vassingerød-Old* Huse; *Badstrup;*

Lindholmsgaarde (to fra en tidligere By Lindholm udflyttede Gaarde) og *Høveltsvang* Huse. — 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk.: *Mørdrupgd.* ($15^3/_4$ Tdr. Hrtk., 270 Tdr. Ld., deraf 10 Eng og Mose, 8 Have, Gaardsplads og Skov; 4 Huse, en Mølle, hele Bure Søen, omtr. 180 Tdr. Ld., hører til Ejendommen). Desuden *Lynge Kro*, ved Farum-Frederikssundsvejen, *Nymølle* og *Farum Kalkværk* (et Aktieselskab).

Uggeløse S., der danner een Sognekommune med Lynge S., hører i ad ministr. Henseende til de samme Distr., Landstings og Folketingskr. som dette, samt til 1. Udskrivningskr'. 111. Lægd. Kirken ejes af Kommunen.

Uggeløse Kirke er opført af Kamp og enkelte Fraadsten, oprindelig i Rundbuestil; Hvælvinger i Spidsbuestil af røde Mursten ere senere indbyggede; ligeledes er Taarnet samt Vaabenhuset og Sakristiet, begge paa Sydsiden, Tilbygninger af Mursten fra den senere Middelalder. Taarnet og Vaabenhuset have Blytag. Altertavlen er malet af Eckersberg (1842): Christus med nogle af Apostlene. — Kirken var 1539—70 annekteret til Helliggesthus i Kbh., som skulde holde en Kapellan der.

I den sydlige Udkant af Uggeløse Hegn (ved den nu udtørrede Bure Sø) har ligget en gammel Borg „Bure Slot", af hvis Grav der endnu findes Spor.

Omtr. 100 F. N. Ø. for Badstrup Sø ligger en mærkelig Ruin, kaldet *Badstrup Stenhus* (fredlyst 1848), formodentlig Hjemstavn for Ebbe de Bastetorp, der nævnes i et Diplom 1107. Den bestaar af et rundt Taarn, som paa Inder- og Ydersiden er beklædt med Fraadstenskvadre, medens Murfylden udgøres af Kampesten, lagte i Kalk. Taarnet er indvendig 27 F. i Gennemsnit, Murenes Tykkelse har udgjort 20 F.; indvendig er det i søndre Side 18 F. højt. Taarnets Indre er restaureret 1889; Nationalmuseet har 1894 ladet Jordfylden bortgrave udvendig. Ved Rydningen er der fundet Sølvmønter fra Valdemar den Stores Tid.

Slangerup Sogn omgives af Gjørløse Sogn, Annekset Uvelse, Uggeløse, Hjørlunde (hvor Sydgrænsen for en Del dannes af Græse Mølleaa, langs hvilken ere gode Tørvemoser) og Græse Sogne samt Strø Herred (Sigerslevvester S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved 2 Mil S. V. for Hillerød og 1 Mil Ø. for Frederikssund. Jorderne ere muldlerede og muldsandede og i det hele gode, dog mindre i den vestlige (Højrup Mark) og østlige Del (Slangerup Overdrev og Aas), hvor de ere en Del bakkede. Statsskoven Lystrup Hegn hører for største Delen under 2. Frederiksborgske Skovdistr. Sognet deles i Bykommunen og Landsognet.

Slangerup Bykommune. Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 1355 Tdr. Ld., hvoraf 690 vare besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 160, Byg 157, Havre 176, Blandsæd til Modenh. 37, til Grøntf. 44, Kartofler 64, andre Rodfr. 30), medens der henlaa til Afgræsn. 180, Høslæt, Brak, Eng m. m. 397, Haver 15, Skov 2, Moser og Kær 43, Byggegr. 15, Hegn og Veje 13 Tdr. Kreaturhold 1893: 128 Heste, 515 Stkr. Hornkv. (deraf 323 Køer), 100 Faar, 528 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $113^3/_4$ Tdr. Der var 17 Selvejergaarde med $89^3/_8$, 1 Arvefæstegd. med $7^1/_4$ og 93 Huse med 17 Tdr. Hrtk., og 6 jordløse Huse. 3 Gaarde over 12 Tdr. Hartk. (med $53^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 664 (1801: 336, 1840: 613, 1860: 711, 1880: 671), boede i 116 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 52 levede af immat. Virksomh., 316 af Jordbrug, 175 af Industri, 31 af Handel, 64 af andre Erhv., 6 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

Slangerup Landsogn. Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 2157 Tdr. Ld., hvoraf 1044 vare besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 241, Byg 269, Havre 254, Blandsæd til Modenh. 74, til Grøntf. 13, Kartofler 142, andre Rodfr. 33), medens der henlaa til Afgræsn. 290, Høslæt, Brak, Eng m. m. 554, Haver 13, Skov 111, Moser og Kær 55, Byggegr. 23, Hegn og Veje 67 Tdr. Kreaturhold 1893: 181 Heste, 775 Stk. Hornkv. (deraf 398 Køer), 192 Faar, 578 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $207^1/_2$ Tdr. Der var 1 Selvejergd. med $4^3/_4$, 32 Arvefæstegd. med $178^3/_4$ og 75 Huse med 24 Tdr. Hrtk, og 5 jordløse Huse. 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. (med $17^1/_2$ Tdr). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 498 (1801: 375, 1840: 589, 1860: 638, 1880: 609), boede i 111 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23

levede af immat. Virksomh., 356 af Jordbrug, 58 af Industri, 34 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv. Sognet gennemskæres af Landevejen Hillerød-Frederikssund.

I *Slangerup* Bykommune ligger Byen *Slangerup* (gl. Form Slangethorp) med Kirke, Præstegd., Skole, 1 privat Skole, Gæstgiveri, 1 Købmand, flere Haandværkere og aarl. 4 Markeder for Heste og Kreaturer. — 3 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk: *Højagergaard* (omtr. 29 Tdr. Hrtk., 311 Tdr. Ld., hvoraf 295 Ager, 13 Tørvemose, 3 Sand- og Grusgrave; 1 Arvefæstehus og 4 Huse; $^1/_3$ af Arealet ligger i Landsognet) og 2 Gaarde i Slangerup By, nemlig en med $14^7/_8$ Tdr. Hrtk., 141 Tdr. Ld., deraf 8 Eng, 4 Tørvemose, Resten Ager (Ejendommen drives som 2 Bøndergaarde), og en anden med $13^7/_8$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld. Desuden *Krat* Mølle.

I *Slangerup* Landsogn ligge Byerne: *Jordhøj*; *Manderup*; *Kvinderup* med Skole; *Højrup* med Skole. Desuden mærkes *Bannerhøjgd.* og *Hauge* Mølle og Stampeværk.

Slangerup Sogn, hvis to Dele, Bykommunen og Landsognet, hver udgøre en egen Sognekommune, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr., samt 1. Udskrivningskr'. 106. (Bykommunen) og 107. Lægd (Landsognet). Kirken ejer sig selv.

Slangerup Bys Vaaben.

Slangerup har været Købstad og en af Landets ældste og Nordsjællands vigtigste Byer; men om dens første Historie vides lidet eller intet. Erik Ejegod blev født der (1056). Han skal have bygget en Kirke der 1099 eller 1100, og Sagnet siger, at han er født paa det Sted, hvor Højalteret stod; 1098 hjemsendte han nogle Relikvier (en Splint af Korset og Ben af den hellige Nikolaus) til Kirken. Men at Erik Ejegod har givet Byen Friheder (Danske Atlas II, 316) eller endog Stadsret 1100, er der intet bevist om. Hvornaar den er bleven Købstad, vides ikke, maaske midt i 12 Aarh.; det ældste bevarede Brev er udstedt af Erik Menved $^{18}/_2$ 1302, hvorved Sl. fik lige Rettigheder med Roskilde; men Relikvierne have sikkert ført mange til Stedet. Det er ligeledes ukendt, om Kirken fra Begyndelsen af har været Klosterkirke eller først senere, i Løbet af 12. Aarh., er bleven det. Sikkert er det, at der ved Slutningen af nævnte Aarh. i Slangerup fandtes et Nonnekloster, indviet til vor Frue og den hellige Nikolaus; i den sidste Tredjedel af Aarhundredet nævnes saaledes en Nonne Tekla og fra omtr. 1187 hidrøre to Breve, skrevne af Abbed Vilhelm i Æbelholt Kloster til Priorissen og to Nonner i Slangerup. Klosteret, som ifl, et Brev $^{21}/_{12}$ 1391 fra Priorissen, Søster Agnes, var et Cistercienserkloster, har ligget i Byens søndre Udkant i det nuværende Klosterstræde, hvor endnu gamle Munkesten oppløjes; det laa ved en forlængst forsvunden Arm af Roskilde Fjord, som lidt N. for det nuv. Frederikssund skar sig ind i Landet der, hvor nu Græse Mølleaa løber (Fund af Egestolper m. m. vidner om, at der har været Fortøjningsplads), og som gjorde Sl. til en Søstad. Flere Konger have vist Klosteret Velgerninger. 1311 tog saaledes Kong Erik Klosterjomfruerne og den Forstander, som styrede deres verdslige Anliggender, i sin Beskærmelse. Og da Agnete, den svenske Kong Birgers Datter, vilde indtræde i Klosteret, udstedte Kong Valdemar Atterdag 1344 et Gavebrev, hvori han gav Nonnerne hele Slangerup By og Kronens Part af Sigerslevvester med Kirken m. m. 1458 betænkte 8 Bisper Klosteret med Aflad. Efter Reformationen bestod det endnu en Tidlang; 1555 omtales saaledes Klosterjomfruer. 1559 skænkede Fr II. Borgerne i Slangerup Klosterets Ager og Eng og 1562 et af Klosterets Stenhuse, der skulde omdannes til et Raadhus, medens Klosterkirken for Fremtiden skulde være Sognekirke. Dette sidste blev dog kun af kort Varighed, idet en ny Kirke snart efter rejstes (1588); omtr. 1670 vare Kloster og Klosterkirke nedrevne. — Da Armen fra Roskilde Fjord efterhaanden tilstoppedes, aftog Byen i Betydning, og at den anlagde Ladepladsen Sundby Færge, nu Frederikssund (se S.

51), ude ved Fjorden, hjalp ikke; Frederikssund og Hillerød tøge snart Luven fra den; allerede 1569 blev dens Tilværelse som Købstad alvorlig truet, idet Fredr. II dengang indskrænkede Byens Rettigheder til Fordel for Hillerød. 1573 fik den dog sine Rettigheder igen. Dertil kom 1724 en voldsom Ildebrand, hvorved 57 Gaarde og Huse lagdes i Aske; endelig ophævedes den som Købstad ved kgl. Reskr. af $^{12}/_{5}$ 1809, og den er nu sunken ned til at være en almindelig Landsby, hvor kun ringe Rester af den anselige Klosterkirke endnu minder om dens Storhed. Slangerup havde som saa mange andre Købstæder efter Reformationen faaet Latinskole, som ophævedes 1736 og da omdannedes til en dansk Skole.

Slangerup Kirke, en af Nordsjællands smukkeste og anseligste Kirker, stammer dog, som alt nævnt, ikke fra Middelalderen. Foruden Klosterkirken laa der nemlig midt i Byen paa det højestliggende af Terrænet en til St. Mikael viet Kirke, hvis Alder dog er ukendt; maaske har den allerede været til, da Erik Ejegod opførte sin Kirke;

Slangerup Kirke.

den har da været af Træ, og tidligst i Slutn. af 11. Aarh. er den bleven afløst af en Stenkirke. I Fr. II's Tid var den imidlertid bleven saa brøstfældig, at den for største Delen maatte nedbrydes (kun den nederste Del af Taarnet og Trappehuset bleve staaende og danne Dele af den nuv. Kirke), hvorpaa den nuværende Kirke opførtes (fuldført 1588) med Kongens Understøttelse af Bygmesteren Hans Steenwinkel d. ældre. Den er bygget af røde Mursten i blandet Stil, idet den gamle Spidsbuestil i det væsentlige hersker i det Indre, medens Renæssancestilen gør sig gældende i det ydre, i Korets og det 70 F. høje Taarns rigt udstyrede Gavle og i Vaabenhuset paa Sydsiden. I sidstnævnte fører ind til Kirken en prægtig Portal, over hvis Bue der er indmuret 3 i Sandsten smukt udhuggede Vaabenskjolde, hvoraf det midterste bærer Fr. II's og Dronning Sophies Navnetræk med Aarstallet 1588. Paa Architraven neden under staar: „Kong Frederik then anden af thet Naffn, lod bygge thenne Kircke Gud til Ære og Slangerup By til Gaffn. Gud hannem evindeligen styrcke. Anno 1588.“ Den høje, lyse 89 Al. lange Kirke gør med sine fem Hvælvinger, spidsbuede

Vinduer med de 10 malede Vaabenskjolde paa Ruderne, forgyldte og stafferede Mindetavler og gamle Lysekroner et rigt og prægtigt Indtryk. Koret, der afsluttes i Ø. med en tresidet Væg, er ud i eet med Skibet og adskilles kun derfra ved et udskaaret Gitter. Rigt udskaaren og prydet Altertavle, skænket 1611 af Lensmanden paa Kronborg, Joachim Bülow til Ingelstad og Fru Else Grubbe; Alterbilledet er malet af Fru Ingemann. Døbefonten er et Træskærerarbejde med Baldakin; Messingfadet har Urnernes Vaaben og Aarstallet 1635. Rigt udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid (1606) med Bülowernes Vaaben. Lysekronen i Koret skænket af Thomas Kingo. Orgel med Fredr. IV's Navnetræk og Aaret 1730, Mindetavler bl. a. over Præsten Villads Andersen Aalborg † 1637, og Søren Poulsen Judichær Gotlænder, † 1668 (se om denne Kirkehist. Saml., 3. R., III. Bd., S. 1. fl.), og hans to Hustruer, samt over Borgmester i Slangerup Hans Atke, † 1680, og Hustru. Af de 13 Ligsten er der, ved Kirkens nordre Væg, en over Præsten Peder Friis, † 1739, hvilken Sten oprindelig har ligget over Thomas

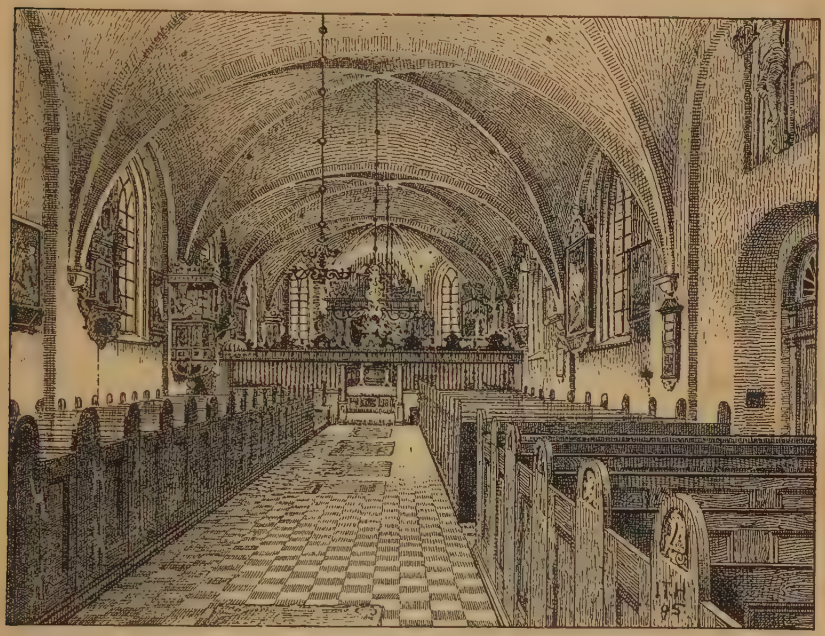

Slangerup Kirkes Indre.

Kingos Forældre, og som har haft en Indskrift, der omtalte, at Hans Kingo var født i Skotland i Kril og døde i Slangerup 1671. Paa vestre Væg hænger et i Skifer hugget Krucifiks med Navnet Jørgen von Friborg, hvorunder læses:

Jeg Bygningsmester var paa denne Slangerups Tempel,
Jeg har og hugget ud det Crucifix med Stempel,
Som gunstig Læser ser paa Muren her ophængt
Og nu af Maler-Haand med Maler-Farve sprængt.
Paa Frederiksborg Slot jeg og var Bygnings-Mester.
Som nu berømmet er af Læg og lærde Præster osv.

Hermed kan dog kun menes, at Friborg har været med ved Bygningsarbejdet og maaske forestaaet Billedhuggerarbejdet; thi den egentlige Bygmester var, som allerede nævnt, H. v. Steenwinkel. Fra den gamle St. Mikaelkirke findes enkelte Genstande bevarede, saaledes Midtpartiet af et udskaaret Alterskab fra 15. Aarh., en udskaaren Degnestol og den mindste af de 3 Klokker, rimeligvis fra romansk Tid, af en mærkelig, sjælden Form og prydet med ejendommelige Lilieornamenter, Kirkens Gavle restau-

reredes 1873 og 75, det indre 1880 under Ledelse af Herholdt. (Se *Daugaard*, Danske Klostre, S. 198. — *Hunderup*, Lærerstanden ved de nedlagte Latinskoler osv., Indbydelsesskrift, Roskilde 1871, S. 18. — *C. E. Secher*, Nedlagte Købstæder I. Slangerup, i Dansk Købstadsblad, 1875. — *J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 34 fl. — *F. R. Friis*, Sl. Kirke, i Ude og Hjemme I, 1877, S. 33).

I Slangerup staar en Mindestøtte for Erik Ejegod og Dronning Bodil, rejst 1887, og en anden for Salmedigteren, den fynske Biskop Thomas Kingo, der er født i Sl. $^{15}/_{12}$ 1634 og var Præst her 1668—77, rejst 1883 lige over for Kirken (inde i Kirken findes en Medaillon af ham og hans sidste Hustru, Afstøbning af Monum. i Fraugde Kirke og skænket af Billedhugger Fjeldskov).

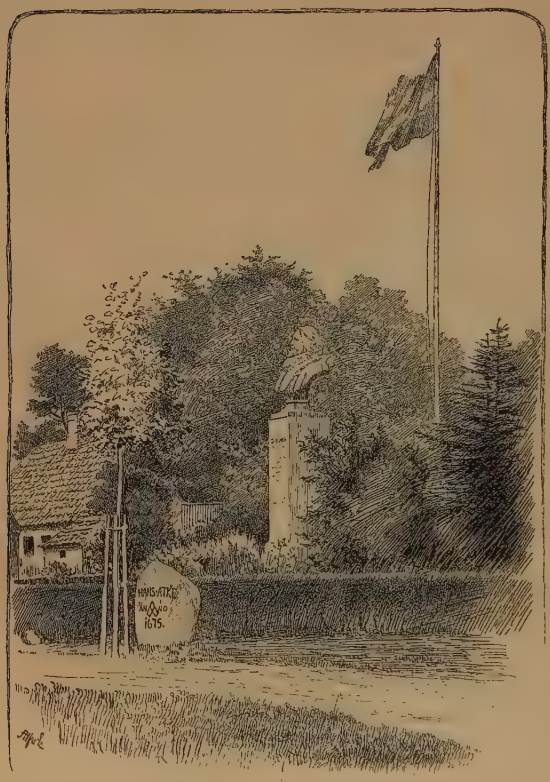

Kingos Monument i Slangerup.

Niels Pedersen (Sparre) til Slangethorp nævnes 1354—60.

Om Slaget mellem Svend Grathe og Knud Magnussen 1147 stod her eller ved Slangerup ved Ringsted, maa staa hen. — Ved Jordhøj er der (1890) fredlyst en etkamret Runddysse og en etkamret Langdysse.

Uvelse Sogn, Anneks (siden 1555) til Slangerup, omgives af dette, Gjørløse, Herlev, Lynge og Uggeløse S. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. V. for Hillerød og $1^1/_2$ M. Ø. N. Ø. for Frederikssund. Jorderne, der ere noget højtliggende, ere ret gode, mest muldlerede. En Del af Lystrup Hegn (2. Frdborgske Skovdistr.) hører til Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2149 Tdr. Ld., hvoraf 1078 vare besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 281, Byg 288, Havre 257, Blandsæd til Modenh. 56, til Grøntf. 42, Kartofler 98, andre Rodfrugter 42), medens der henlaa til Afgræsn. 302, Høslæt, Brak, Eng m. m. 528, Have 18, Skov 153, Moser og Kær 31, Byggegr. 17, Hegn og Veje 22 Tdr. Kreaturhold 1893: 159 Heste, 719 Stkr. Hornkv. (deraf 407 Køer), 135 Faar og 487 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $186^3/_4$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $1^1/_4$, 30 Arvefæstegaarde med $169^3/_4$ og 52 Huse med $9^1/_2$ Tdr. Hrtk., 5 jordløse Huse. Der var 4 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med $61^1/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 521 (1801: 444, 1840: 554, 1860: 577, 1880: 523), boede i 93 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomh., 333 af Jordbrug, 48 af Industri, 18 af Handel, 93 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Uvelse* (gl. Form Ughløsæ, Uløsæ) med Kirke og Skole; *Lystrup* med Skovfogedbolig (Lystruplund). — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Lystrupgd.*, tidligere Espeholm (20 Tdr. Hrtk., 210 Tdr. Ld., hvoraf 20

Eng, Resten Ager; 1 Hus; til Gaarden hører et 10 Tdr. Ld. stort Højdedrag, „Langebjærg", indeholdende Grus og Kalksten), *Højlundegd.* (15 Tdr. Hrtk., omtr. 135 Tdr. Ld.), *Tibæk* ($13^1/_2$ Tdr. Hrtk., 140 Tdr. Ld., alt Ager) og *Tvinnemosegd.* ($12^1/_2$ Tdr. Hrtk., 145 Tdr. Ld., hvoraf 1 Eng, Resten Ager).

Uvelse S., der udgør en egen Sognekommune, hører i administrativ Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet) samt til 1. Udskrivningskr'. 108. Lægd. Kirken ejes af Kommunen.

Uvelse Kirke er lille, men en af vore smukkeste Murstenskirker i Rundbuestil, vist fra Slutn. af 12. Aarh., men den har lidt under uheldige Forandringer. Den bestaar af et Langhus, et firkantet Kor med Korrunding og et Taarn, hvis Grundplan er aflang-firkantet med de smalle Sider i S. og N. Øverste Stokværk af Taarnet er ikke oprindeligt, men maa være ombygget i 16. Aarh. Inde i Kirken i den vestre Ende, hvor Taarnet støder til Langhuset, staar et Par mægtige, høje Søjler med Kapi-

Uvelse Kirke.

tæler, som bære tre smaa Rundbuer, til hvilke der slutter sig tre Hvælvinger, af hvilke de yderste ere oprindelige, tondeformede og med Vinduer i S. og N.; oven over dem findes tre smaa mørke Kamre. Det maa antages, at der her fra først af har hævet sig et Par Tvillingtaarne ligesom i Fjenneslevlille Kirke. Kirken har oprindelig haft fladt Loft og smaa højtsiddende Rundbuevinduer; men de i den senere Middelalder indbyggede lave Hvælvinger have paa en uheldig Maade forandret Kirkens Proportioner og trykke nu det storslaaede vestre Parti med Søjlerne. Langs med Overkanten af Langhusets ydre Mur løber en usædvanlig smuk, bred Frise, en blind Arkade. Koret har enkelt Rundbuefrise med smukke Konsoler, og Rundingen er prydet med fine Rundstave med pyntelige Kapitæler. Tidligere har denne Del haft tre cirkelrunde Vinduer. Ved begge Sider af de runde Korbuer inde i Kirken er der smaa Nicher til Sidealtre. I Vaabenhuset paa Sydsiden findes en oprindelig rundbuet Portal. I Aaret 1742 fik Kirken en uheldig Tilbygning paa nordre Side af Langhuset. Altertavlen fra Chr. IV's Tid har et Maleri af N. Simonsen: Christus (se *N. Høyen*, Dansk Maanedsskrift, IV, S. 175; *Worsaae*, Danske Mindesmærker, 1; *Kornerup*, Aarb. for nord. Oldk. 1869, S. 18; *Løffler*, Udsigt over Danm. Kirkebygninger, 1883, S. 225).

Endnu i Beg. af 16. Aarh. var Lystrup et eget Sogn ved Siden af Uvelse.

„Lystgaarden" *Lystrupgaard* var i Kronens Eje (endnu vises paa Gaarden „Kongestuen", der benyttedes, naar der holdtes Jagt i Lystrup Hegn), da den efter 1660 kom i den bekendte Borgmester Hans Nansens Eje for Tilgodehavende hos Kongen (se Hist. Tidskr. 3. R., I, S. 236); Sønnen, Hans Nansen d. yngre, solgte den 1699 til Raadmand Meulengracht i Kjøbenhavn, der atter 1701 afhændede den til Premierlieutenant (senere Kommerceraad) Chr. Carl Bircherod (til Fraugdegd.); 1707 solgte han den vel, men fik den atter 1710, da den solgtes ved Auktion paa Grund af Gæld; senere ejedes den af Frederik IV, der solgte den til Stabsmajor Willads.

Ved Uvelse er der (1890) fredlyst en Rundhøj.

Gjørløse Sogn, Anneks til Skjævinge Sogn i Strø Herred, omgives af Strø, Skjævinge og Tjæreby Sogne i Strø Herred samt Herlev, Uvelse og Slangerup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. V. for Hillerød og $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Frederikssund. De muldlerede og muldsandede Jorder ere gode, især mod N. Mod Ø., N. og N. V. dannes Grænsen af Attemose- eller Havelse Aa (Borup Aa) og et mindre Tilløb til denne.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2217 Tdr. Ld., hvoraf 1148 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 261, Byg 295, Havre 276, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 95, til Grøntf. 36, Kartofler 111, andre Rodfr. 49), medens der henlaa til Afgræsn. 315, Høslæt, Brak, Eng m. m. 665, Have 16, Moser og Kær 30, Byggegr. 20, Hegn og Veje 23 Tdr. Kreaturhold 1893: 200 Heste, 838 Stkr. Hornkv. (deraf 408 Koer), 322 Faar, 509 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $233^1/_4$ Tdr. Der var 40 Arvefæstegaarde med $218^1/_4$ og 58 Huse med 15 Tdr. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Der var 4 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $55^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 542 (1801: 441, 1840: 566, 1860: 575, 1880: 577), boede i 96 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 21 levede af immat. Virksomh., 409 af Jordbrug, 53 af Industri, 11 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv. Sognet gennemskæres af Hillerød-Frederikssundsvejen.

I Sognet Byerne: *Gjørløse* (gl. Form Gyærløsæ), ved Hillerod-Frederikssundsvejen, med Kirke, Skole og Mølle; *Borup*; desuden *Kurreholm* (Kurveholm) Huse. — Gaarde over 12 Tdr. Hartk: *Borupgaard* (14 Tdr. Hrtk., 112 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 2 Huse; Andelsmejeriet „Borup"); *Maglekjærgd.* ($14^1/_4$ Tdr. Hrtk., 112 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; Mølle), *Øllingegd.* ($14^1/_2$ Tdr. Hrtk., 135 Tdr. Ld.) og *Lundegd.* (12 Tdr. Hrtk., $137^1/_2$ Tdr. Ld., alt Ager og Eng).

Gjørløse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Skjævinge i Strø Herred, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 126. Lægd. Kirken tilhører Tiendeejeren.

Gjørløse Kirke er bygget af Kamp og Mursten i den sædvanlige Grundform, aflangt Skib, firkantet Kor; Hvælvingerne ere senere indbyggede, ligeledes ere Taarn og Vaabenhus tilføjede. Korbuen er halvrund, og enkelte af de oprindelige smalle, rundbuede Vinduer ere tilbage. I to af disse gamle Vinduers Sider er der fremdraget Kalkmalerier, forestillende Maria Magdalena, St. Catharina, m. fl. omtr. fra 13. Aarh. Mere fremtrædende er dog den rige Renæssancedekoration paa Hvælvingerne i Skibet, afdækket og istandsat 1887 af J. Kornerup. Hvælvingskapperne ere helt bemalede med store Sving, stiliseret Vinløv m. m., i brogede Farver, omtr. fra 1570; over Korbuen Fremstilling af Lykkehjulet; over Prædikestolen to svævende Engle med en Kreds, hvori Jesusbarnet; i Buen under Taarnet en naiv Fremstilling af St. Christopher, der bærer Jesusbarnet (se *Magnus Petersen*, Kalkmalerier, S. 99). Altertavlen, som foroven har Form af et Trekløver, er et meget smukt Snitværksarbejde i Renæssancestil med mange Figurer; Prædikestol fra Chr. IV's Tid.

Henrik Skarsow, Forstander i Slangerup Kloster, skrev sig 1468 til Gjørlose. Væbner Peder Andersen i Borup (Foged i Try Herred) nævnes 1458—68.

Ved Borupgaard er (1890) fredlyst en Høj med to Gangbygninger.

Græse Sogn omgives af Roskilde Fjord, Annekset Sigerslevvester, Slangerup, Hjørlunde og Udesundby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. Ø. for Frederikssund. Jorderne ere ret gode og muldlerede, mod V. ved Fjorden dog sandede og bakkede. Græse Mølleaa danner Sydgrænsen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1230 Tdr. Ld., hvoraf 662 besaaede (deraf med Rug 154, Byg 183, Havre 155, Blandsæd til Modenh. 21, til Grøntf. 13, Kartofler 102, andre Rodfrugter 30), medens der henlaa til Afgræsn. 159, Høslæt, Brak, Eng m. m. 344, Have 9, Moser og Kær 8, Byggegr. 14, Hegn og Veje 34 Tdr. Kreaturhold 1893: 117 Heste, 506 Stkr. Hornkv. (deraf 252 Køer), 150 Faar, 292 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $114^3/_8$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $8^3/_8$, 23 Arvefæstegd. med $97^5/_8$ og 49 Huse med $8^1/_4$ Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 350 (1801: 282, 1840: 389, 1860: 390, 1880: 356), boede i 73 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 6 levede af immat. Virksomh., 242 af Jordbrug, 3 af Fiskeri, 44 af Industri, 18 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Græse* (gl. Form Greswith) med Kirke, Præstegd., Skole (den eneste i Pastoratet, ligger midt mellem begge Sognebyer).

Græse S., der udgør een Sognekommune med Sigerslevvester, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr., samt 1. Udskrivningskr.' 123. Lægd. Kirken tilhører Tiendeejerne.

Græse Kirke har langagtigt, firkantet Skib med Taarn af røde Mursten. Kirken har (senere indbyggede) Hvælvinger og spidsbuede Vinduer; Koret firkantet uden Korrunding, men med smal halvrund Korbue, saa at Kirken oprindelig maa være opført i Rundbuestil. Paa Præstens Stol staar Aarstallet 1519; midt i Kirken hænger en gammel, smuk, 16armet Lysekrone. I Koret hænger et Maleri af en tidligere Præst ved Kirken samt hans Hustru, med Aarstallet 1651.

I Græse laa i Middelalderen en større Herregaard, *Græsede-* eller *Græsegaard*, som har tilhørt den i Christopher II's Tid mægtige Ridder Hr. Jens Offesen (Neb). Gaarden gik i Arv til hans to Døtre, af hvilke den ene var gift med Hr. Niels Hak, den anden med Jens Laurentsen (Panter). Niels Hak ægtede siden Marine Jensdatter Galen, som 1396 solgte G. til Jens Absalonsen (Ulfeld). Jens Laurentsens Datter ægtede Hr. Jens Andersen (Brok), til hvis Efterkommere G. ligesom Hillerødsholm gik i Arv til Fru Birgitte Gøye og Herluf Trolle, der ved Mageskifte 1560 (se S. 117) overdrog Frederik II G. tillige med Hillerødsholm i Bytte for Skovkloster.

Sigerslevvester Sogn, Anneks til Græse, omgives af dette, Roskilde Fjord og Strø Herred (Ølsted og Sigerslevøster S.). Jorderne ere jævne med lave Strækninger mod N. ved Attemose- eller Havelse Aa, som danner Grænsen mod N. V.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1044 Tdr. Ld., hvoraf 547 besaaede (deraf med Rug 139, Byg 143, Havre 122, Blandsæd til Modenh. 25, til Grøntf. 7, Kartofler 95, andre Rodfr. 14), medens der henlaa til Afgræsn. 159, Høslæt, Brak, Eng m. m. 299, Have og Skov 7, Moser og Kær 5, Byggegr. 9, Hegn og Veje 18 Tdr. Kreaturhold 1893: 104 Heste, 404 Stkr. Hornkv. (deraf 182 Køer), 99 Faar, 228 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $89^3/_8$ Tdr. Der var 16 Arvefæstegaarde med $83^3/_8$ og 21 Huse med 6 Tdr. Hrtk. Der var 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $12^1/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 197 (1801: 180, 1840: 198, 1860: 218, 1880: 217), boede i 40 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 160 levede af Jordbrug, 24 af Industri, 10 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sigerslevvester* med Kirke. 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk.: *Skjelbækgd.* ($12^3/_8$ Tdr. Hrtk., 130 Tdr. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; til Ejendommen hører Arvefæstegaarden Stokkekilde). Desuden *Havelse* Mølle.

Sigerslevvester S., der udgør een Sognekommune med Hovedsognet Græse,

hører i administr. Henseende til samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 123 Lægd. Kirken ejes af Tiendeejerne.

Sigerslevvester Kirke er en ganske lille Kirke, opført af Kamp, med langagtigt firkantet Skib, firkantet Kor og Apsis, smal halvrund Korbue og Spor af smaa oprindelige, tilmurede Vinduer. Midt paa Kirken er et Taarn af Kamp. Altertavle fra Christian IV's Tid; Granitdøbefont; Kirkestol med Aarstal 1599. En Tavle med alle Præsternes Navne siden Reformationen. — Det befaledes 1555 at nedrive Kirken, og Sognefolket henvistes til Græse Kirke; men 1562 toges denne Ordre tilbage.

Havelse Mølle er bygget paa den nu næsten helt sløjfede Køkkenmødding fra Stenalderen, der gav (ved Midten af 19 Aarh.) Stødet til, at Japetus Steenstrup gjorde sin Opdagelse og fremkom med sin Tydning af disse lærerige Mindesmærker (se *Forchhammer*, *Steenstrup* og *Worsaae* , Undersøgelser i geologisk- antiqv. Retning, Kbh. 1851, S. 11 og 30; *Reinhardt*, Erindringer Kbh. 1889, II, S. 202). —

Ved *Sigerslevvester* er (1890) fredlyst en etkamret Runddysse.

Tyge Nielsen af Syersløf nævnes 1250.

Hjørlunde Sogn omgives af Slangerup og Græse Sogne, Udesundby Landdistr. og Oppesundby Sogn samt Ølstykke Herred (Snodstrup, Ølstykke og Slagslunde S.) og Uggeløse Sogn. Kirken, i den nordlige Del af Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Hillerød og 1 Mil Ø. for Frederikssund. De muldlerede og muldsandede Jorder ere i det hele højtliggende (i den sydl. Del Skyhøj, 50 F., 15,7 M.) og gode, bedst mod S. ved Skjænkelsø. Hjørlunde, Skjænkelsø og Hagerup Søer ere nu udtørrede.

Fladeindholdet $^{16}/_{7}$ 88: 4139 Tdr. Ld., hvoraf 2189 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 502, Byg 532, Havre 528, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 117, til Grøntf. 121, Kartofler 211, andre Rodfr. 149), medens der henlaa til Afgræsn. 527, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1189, Have 31, Skov 7, Moser og Kær 125, Byggegr. 41, Hegn og Veje 28 Tdr. Kreaturhold. 1893: 309 Heste, 1533 Stkr. Hornkv. (deraf 895 Køer), 300 Faar, 1134 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 392$^{3}/_{8}$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med 7$^{3}/_{4}$, 61 Arvefæstegd. med 352$^{3}/_{8}$ og 119 Huse med 32 Tdr. Hrtk., og 21 jordløse Huse. Der var 5 Gaarde paa over 12. Tdr. Hrtk. (med 71 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1122 (1801: 600, 1840: 1024, 1860: 1218, 1880: 1213), boede i 206 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 709 af Jordbrug, 132 af Industri, 177 af andre Erhv., 47 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv. En Del Tørv afsattes til Frederikssund, Roskilde og Kjøbenhavn. Hillerød-Roskildelandevejen gennemskærer Sognet.

I Sognet Byerne: *Hjørlunde* med Kirke, Præstegd., Skole, Frimenighedskirke (bygget 1886, bruges nu som Forsamlingshus), Forsamlingshus for Skytteforeningen, Andelsmejeri og Højskole (der flyttedes hertil 1880 fra Freerslev, se S. 139), med Privatskole; *Hagerup*; *Skjænkelsø* med Skole (ombygget 1888); *Sperrestrup*; *Sundbylille* med Privatskole. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk: *Søborggd.* (23 Tdr. Hrtk., 216 Tdr. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager; 3 Huse), *Paastrupgd.* (i sin Tid sammenlagt af Paastrup By, 16$^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 136 Tdr. Ld., hvoraf 4 Mose, Resten Ager og Eng; 1 Hus) og *Stensbjærggd.* (14$^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 135 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; 2 Huse, hvoraf 1 Arvehus; anselig herregaardlignende Hovedbygn., opf. 1885). Af andre Gaarde nævnes *Birkedal* og *Ellisbjærggd.*

Hjørlunde S., der danner en egen Sognekommune, delt i to Sognefogeddistr. (nordre og søndre), hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Frederiksborg Amtstue- og Lægedistr., 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 121. (det nordre Distrikt: Hjørlunde, Paastrup og Sundbylille) og 122. Lægd (søndre Distr.: Sperrestrup, Hagerup og Skjænkelsø). Kirken tilhører Kommunen.

Hjørlunde Kirke er en af de anseligste Landsbykirker i Nordsjælland og uden Tvivl den ældste i det tidligere „Jorlunde Herred“ (nu Ølstykke). Baade Stil og Materiale henviser til 12. Aarh., idet dens oprindelige Dele, Skibet og den vestlige Del af Koret, ere opførte af utilhuggede Fraadsten, nu dækkede med Cementpuds. Den

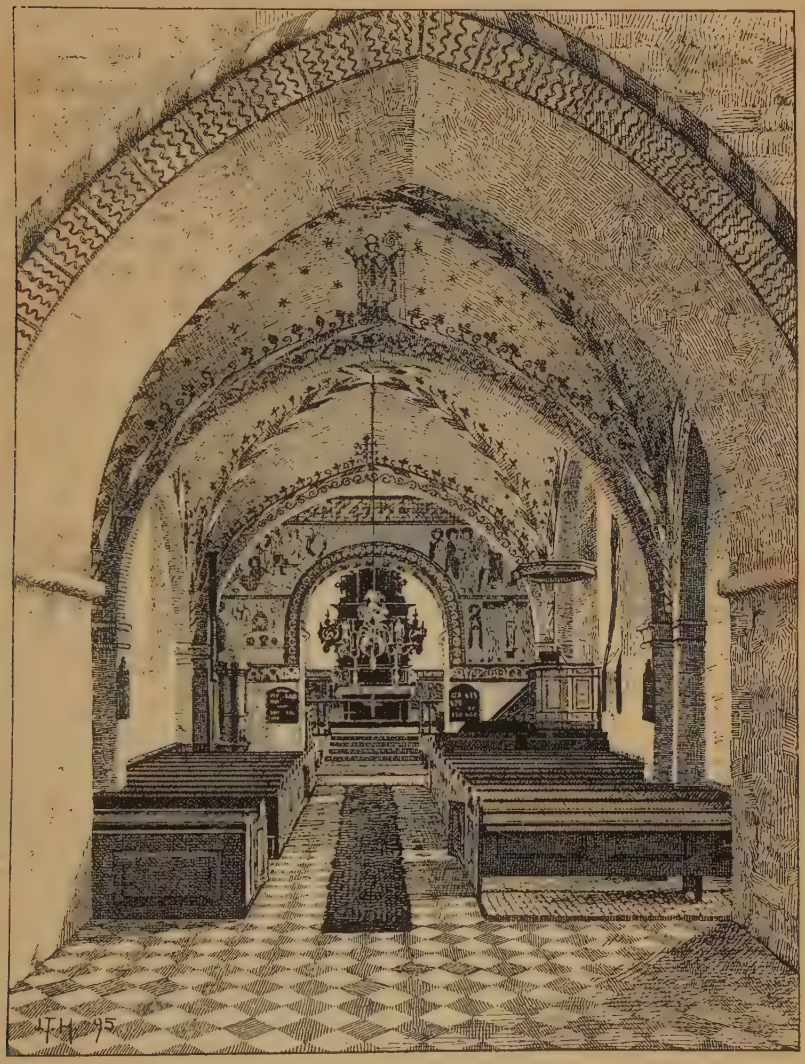

Hjørlunde Kirkes Indre.

oprindelige, halvrunde Korslutning er allerede i Middelalderen bleven nedbrudt og Koret udvidet med Ø. med en firkantet Forlængelse af røde Munkesten. Ogsaa Taarnet, Vaabenhuset og Sakristiet ere senere Tilbygninger, ligeledes Hvælvingerne, der traadte i Stedet for Bjælkeloftet. I Kirkens Indre træder den romanske Stil tydeligt frem i den storslaaede høje, snævre Triumfbue, som aabner sig i den brede Endevæg, der

skiller Skibet fra Koret. Paa denne Endevæg opdagedes 1864 to Rækker mærkelige Kalkmalerier: Christus i Gethsemane og Korsfæstelsen (vist fra sidste Del af 12. Aarh.), men som i sin Tid ved Hvælvingernes Indbygning ere blevne stærkt beskaarne. Figurerne ere malede paa blaa Bund og have forgyldte Glorier ligesom de byzantinske Billeder. Ogsaa paa Korets nordre Væg findes Rester af et Kalkmaleri: Jesu Indtog i Jerusalem, og derunder en smuk Frise. Hvælvingerne ere bemalede med en senere, dog langt mindre interessant Dekoration. Alteret hæver sig 7 Trin over Kirken; Altertavlen har en smuk Ramme i Renaissancestil (fra 1613) med Chr. IV's og Dronning Katharinas Navnetræk, (Se *Kornerup*, Om nogle i danske Kirker opdagede Kalkmalerier, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1868; *Magnus Petersen*, Kalkmalerier, S. 95).

I *Hagerup* laa fordum en Hovedgaard. 1367 nævnes Ericus Nicolai miles de Hagetorp og 1395 Boecius Porssæ in Haghætorp; 1473 boede her en Væbner Jep Mikkelsen (med et Blad til Skjoldmærke), der s. Aar havde købt Hagerup af Morten Andersen (Basse) af Beldringe og af Broderen Christiern Andersen. Jep Mikkelsen og hans Frue Tale Jensdatter skænkede H. til et af dem stiftet Vicarie i Roskilde Domkirke. Senere boede paa H. Fru Tales Brodersøn Jens Rosengaard, som var Kannik i Roskilde († 1561).

En Væbner Jens Madsen boede 1458 i Sundbylille.

(**Litt**: *E. Carstensen*, Hjørlunde Sogns Hist., Kbh. 1878, og Hist. Tidsskr. 5. R., I Bd., S. 705 flg.).

Udesundby Landdistrikt, en Del af det gamle Udesundby Sogn, hvis øvrige Del henlagdes 1867 under Frederikssund (se S. 47), omgives af Græse, Hjørlunde og Oppesundby Sogne samt Frederikssunds Købstadsgrund.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 962 Tdr. Ld., hvoraf 510 besaaede (deraf med Rug 131, Byg 126, Havre 132, Blandsæd til Grøntf. 19, Kartofler 65, andre Rodfr. 36), medens der henlaa til Afgræsn. 141, Høslæt, Brak, Eng m. m. 281, Have 8, Skov 4, Moser og Kær 15, Byggegr. 3 Tdr. Kreaturhold 1893: 78 Heste, 359 Stkr. Hornkv. (deraf 192 Køer), 105 Faar og 239 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $91^{3}/_{8}$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $5^{1}/_{4}$, 17 Arvefæstegd. med $80^{3}/_{8}$ og 12 Huse med $5^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 149 (1801: 482, 1840: 800, 1860: 726, 1880: efter Udskillelsen 147), boede i 23 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 6 levede af immat. Virksomh., 116 af Jordbrug, 26 af andre Erhv., og 1 var under Fattigv.

I Distriktet ligger Byen *Bonderup*. — Det hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Oppesundby Sogn og til 1. Udskrivningskr.' 86. Lægd. Med Hensyn til Fattig- og Skolevæsen hører det til Frederikssund (om Kirken se S. 47), men i andre kommunale Anliggender har det sit eget Distriktsraad.

Oppesundby Sogn, Anneks til Frederikssund Købstads Sogn, omgives af dette, Udesundby Landdistrikt, Hjørlunde Sogn, Ølstykke Herred (Snodstrup S.) og Roskilde Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr $^{1}/_{4}$ Mil S. for Frederikssund. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder ere muldlerede og frugtbare.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 1649 Tdr. Ld., hvoraf 933 besaaede (deraf med Rug 219, Byg 241, Havre 206, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 10, til Grøntf. 53, Kartofler 109, andre Rodfr. 63), medens der henlaa til Afgræsn. 194, Høslæt, Brak Eng m. m. 426, Have 10, Moser og Kær 41, Byggegr. 18, Hegn og Veje 27 Tdr. Kreaturhold 1893: 156 Heste, 622 Stkr. Hornkv. (deraf 341 Køer), 211 Faar og 398 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $199^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $4^{1}/_{4}$, 30 Arvefæstegd. med $185^{1}/_{2}$ og 38 Huse med $9^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., og 3 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $29^{3}/_{4}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 366 (1801: 284, 1840: 423, 1860: 432, 1880: 413), boede i 70 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 9 levede af immat. Virksomh., 263 af Jordbrug, 8 af Fiskeri, 42 af Industri, 25 af andre Erhv., 13 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Oppesundby* med Kirke og Skole, og *Marbæk*, en Samling

Huse. Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Pedersholm* ($17^1/_8$ Tdr. Hrtk., $132^1/_2$ Tdr. Ld., hvoraf $8^1/_4$ Eng, Resten Ager, 1 Hus; 6 Tdr. Ld. Eng i Hjørlunde Sogn) og *Ørumgd.* eller *Tollerupgd.* (13 Tdr. Hrtk., 106 Tdr. Ld., hvoraf 12 Eng, Resten Ager).

Oppesundby S., der udgør en egen Sognekommune, hører under Horns Herreds Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 5. Folketingskreds samt 1. Udskrivningskr.' 120. Lægd. Kirken ejes af et Interessentskab.

Oppesundby Kirke bestaar af Skib og firkantet Kor og er opført af Kamp, oprindelig i Rundbuestil med halvrund Korbue. Taarnet, Vaabenhuset paa Sydsiden og Sakristiet paa Nordsiden ere senere Tilføjelser af røde Munkesten. Altertavle (med Aarstal 1637) og Prædikestol ere fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont.

I et Reskr. af $^{13}/_{10}$ 1665 nævnes St. Olafs Kilde paa Oppesundby Mark.

Byen og Hovedgaarden Tollethorp tilhørte i 14. Aarh. Roskilde Bispestol. Sognene Oppe- og Udesundby hed da Sundbyøstre og Sundbyvestre.

Ølstykke Herred.

Sogne:

Snodstrup, S. 154. — Ølstykke, S. 154. — Stenløse, S. 156. — Veksø, S. 156. — Slagslunde, S. 157. — Gandløse, S. 158. — Farum, S. 159.

Dette Herred er det sydligste og det mindste i Frederiksborg Amt og omgives af Lynge-Kronborg og Lynge-Frederiksborg Herreder, Roskilde Fjord og Kjøbenhavns Amt (Sømme og Smørum Herreder), fra hvilket det adskilles ved Værebro Aa. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er 3 Mil, fra N. til S. omtr. $1^1/_4$ Mil. Det er fattigt paa Skov og paa Søer. Jorderne ere af meget god Beskaffenhed, især i den vestl. Del; der gaar 11 Tdr. Ld. i Gennemsnit paa 1 Td. Hrtk., og næst Horns Herred er dette Herred det frugtbareste i Amtet. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 20,310 Tdr. Ld. ($2_{,03}$ □ Mil, $111_{,8}$ □ Km.). Desuden var der noget Søareal (henved 600 Tdr. Ld.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. udgjorde $^1/_1$ 1885: 1683 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 5652 (1801: 3484, 1840: 4990, 1860: 5859, 1880: 5949). Herredet danner i gejstl. Henseende eet Provsti sammen med Lynge-Frederiksborg og Horns Herreder, til hvilket ogsaa Kirke-Værløse Sogn (Anneks til Farum) i Smørum Herred, Kjøbenhavns Amt hører.

Ølstykke Herred hed oprindelig *Jurlunde*, senere *Jørlunde* Herred efter Jurlunde Sogn (Hjørlunde) Sogn, og Græse Mølleaa dannede Herredets Nordgrænse; men da

Ude- og Oppesundby tillige med Jørlunde Sogn 1562 lagdes under Frdborg Amt, fik Herredet Navn af Ølstykke H. I 18. Aarh. hørte Slagslunde, Gandløse og Farum til Kjøbenhavns Amt, indtil hele Herredet samledes under Frdborg Amt ved Res. $^1/_7$ 1800. — Jørlunde, Lynge og Strø Herred var i Middelalderen og endnu efter Reformationen sammenlagt til een (vist oprindel. gejstlig) Jurisdiktion, Try Herred (Thryggæ H.), ɔ: de 3 Herreder.

Snodstrup Sogn omgives af Ølstykke Sogn., Lynge-Frederiksborg Herred (Hjørlunde og Oppesundby S.), Roskilde Fjord og Kjøbenhavns Amt, hvor Værebro Aa danner Grænsen. Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. Ø. for Frederikssund og $2^1/_2$ Mil S. V. for Hillerød. Jorderne ere muldlerede og, især i Midten, højtliggende.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1713 Tdr. Ld., hvoraf 911 besaaede (deraf med Rug 213, Byg 230, Havre 216, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 35, til Grøntf. 36, Kartofler 111, andre Rodfr. 52), medens der henlaa til Afgræsn. 206, Høslæt, Brak, Eng m. m. 509, Haver 12, Moser og Kær 42, Byggegr. 13, Hegn og Veje 20 Tdr. Kreaturhold 1893: 139 Heste, 624 Stkr. Hornkv. (deraf 361 Køer), 239 Faar og 602 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 171 Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $8^1/_4$, 32 Arvefæstegd. med $150^3/_4$ og 59 Huse med 12 Tdr. Hrtk., samt 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 466 (1801: 313, 1840: 427. 1860: 483, 1880: 513), boede i 89 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 39 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbrug, 53 af Industri, 12 af Handel, 74 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. Den nordl. Del af Sognet gennemskæres af Kjøbenhavn-Frederikssundbanen.

I Sognet Byerne: *Snodstrup* (gl. Form Snalsthorp) med Kirke og Præstegd.; *Store Rørbæk* med Skole og Privatskole; *Lille Rørbæk*.

Snodstrup S., der udgør en egen Sognekommune, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Frederiksborg Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 119. Lægd. Kirken ejes (fra 1874) af Tiendeejeren.

Snodstrup Kirke er en lille Bygning, hvis ældste Dele, Langhuset og Koret, ere opførte i Rundbuestil af raa kløvet Kamp; paa Skibets Nordside et gammelt Vindue og en rundbuet, tilmuret Dør, hvis Bue er af tilhugne Kalksten. I Spidsbuestilens Tid er Skibet forlænget mod Vest, ligesom der blev indbygget Hvælvinger i Stedet for Bjælkeloftet og tilføjet Taarn og Vaabenhus med takkede Gavle, alt af røde Munkesten. Triumfbuen har sin oprindelige halvrunde Form. Alterbilledet er af C. V. Eckersberg: Christus med Maria Magdalene; Prædikestolen er fra Chr. IV's Tid. Granitdøbefont. Brudstykker af Kalkmalerier (se *M. Petersen* Kalkmalerier, S. 104). I en Niche paa Skibets nordre Væg findes en gammel, udskaaren Christusfigur siddende med en Tornekrone paa Hovedet. Paa Korets nordre Væg et stort Maleri forestillende Præsten Peder Johansen Hovi (Sognepræst i Sn. i 32 Aar, Provst i Ølstykke Herred i 22 Aar, † 1679) og hans Hustru Margrethe Simonsdatter. Bag Alteret Mindetavler over Peder Rasmus Stage, † 1757, og Provst Laur. Hanssøn Ostrup, † 1614.

Af tre Langdysser, de saakaldte „Dødninger" (Navnet er dog nu glemt paa Stedet), ved *Store Rørbæk* er den midterste (med to Kamre) fredlyst (1880); ved *Lille Rørbæk* er „Løndysse", en stenomsat Jordhøj med et Gravkammer, fredlyst (1875). Møllehøj (se S. 155) ligger paa Store Rørbæk Mark, men Indgangen er paa Udlejre Mark (se Ann. for nord. Oldk., 1838—39).

Ølstykke Sogn omgives af Snodstrup, Stenløse og Slagslunde Sogne, Lynge-Frederiksborg Herred (Hjørlunde S.) og Kjøbenhavns Amt, hvorfra det skilles ved Værebro Aa. Kirken, østlig i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Frederikssund og $2^1/_2$ Mil S. V. for Hillerød. Jorderne ere for det meste jævne og af god Beskaffenhed. Betydelige Tørvemoser.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3209 Tdr. Ld., hvoraf 1647 besaaede (deraf med Rug 360, Byg 434, Havre 392, Ærter og Vikker 29, Blandsæd til Modenh. 88, til Grøntf. 71,

Kartofler 165, andre Rodfr. 103), medens der henlaa til Afgræsn. 372, Høslæt, Brak, Eng m. m. 918, Have 26, Moser og Kær 184, Stenmarker 5, Byggegr. 36, Hegn og Veje 20 Tdr. Kreaturhold 1893: 318 Heste, 1083 Stkr. Hornkv. (deraf 585 Køer), 388 Faar, 1059 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 325$^1/_2$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med 12$^1/_2$, 60 Arvefæstegd. med 299, og 77 Huse med 14 Tdr. Hrtk., samt 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 881 (1801: 504, 1840: 712, 1860: 827, 1880: 888),boede i 155 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 67 levede af immat. Virksomh., 526 af Jordbrug, 174 af Industri, 46 af Handel, 38 af andre Erhv., 25 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. Agerbrug er Hovederhvervet; den tidligere betydelige Afsætning af Tørv har i de senere Aar tabt sig en Del. Kjøbenhavn-Frederikssundbanen gennemskærer Sognets nordøstl. Del.

I Sognet Byerne: *Ølstykke*, ved Landevejen mellem Kjøbenhavn og Frederikssund, med Kirke, Præstegd. og Skole; *Udlejre* med Ølstykke Jærnbanestation og Kro; *Svedstrup* med Skole. — Gaarde over 12 Tdr. Hrtk.: *Toftegd*, (16 Tdr. Hrtk., 150 Tdr. Ld., deraf 10 Eng, Resten Ager; Brændevinsbrænderi) og *Kildeholm* (o. 17 Tdr. Hrtk., 149 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager). Af andre Gaarde mærkes *Kjærgd.*, *Lynggd.*, *Udlejregd.*, *Karmsten*, *Stagsager*. Desuden *Øverste Værebro Mølle* og Kro. Paa *Langagergd.* er Andelsmejeri, paa *Ølstykke Lyng* en Patent-Brændselsfabrik.

Ølstykke S., der udgør en egen Sognekommune, hører under Horns Herreds Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 118 Lægd. Kirken tilhører et Konsortium, bestaaende af største Delen af Sognets Hartkornsejere.

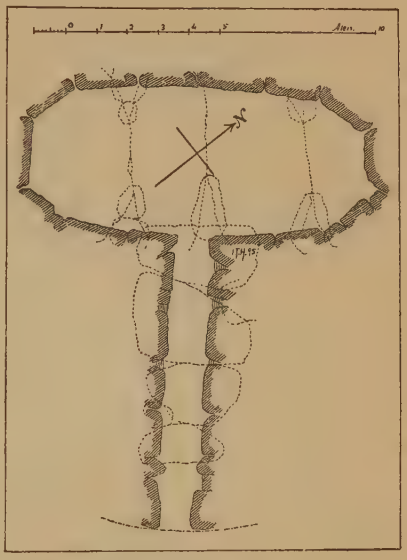

Grundplan af Møllehøj.
(Efter Arkitekt E. Schiødtes Opmaaling).

Ølstykke Kirke er i sin vestlige, oprindelige Del bygget af Kamp med Hjørnekvadre af Kalksten. Paa Nordsiden findes et oprindeligt Parti med tilmuret, rundbuet Vindue, og over Hvælvingen Spor af en malet à la grêcque Bort. Den ældre Kirkes Skib er endnu i Middelalderen blevet forlænget i hele sin Bredde mod Øst med Munkesten, ligesom Sakristiet og Vaabenhuset ogsaa ere tilføjede med samme Materiale. I den nyeste Tid er et Taarn opført i Stedet for det gamle (nedbrudt 1867). Den udskaarne, malede og forgyldte Altertavle bærer Aarstallet 1654 (Midtpartiet indeholder i fritstaaende Figurer Christus paa Korset, Opstandelsen, Himmelfarten m. m.); Prædikestolen er et middelmaadigt Snitværksarbejde af Egetræ; gammel Granitdøbefont. Paa Korets søndre Væg en Marmortavle over Pastor Sebastian Calundborg, † 1694, og paa nordre Væg en Marmortavle over Joachim Fridr. Zarth, Sognepræst til Ølstykke fra 1744, † 1769.

Ølstykke Sogn, især de nærmeste Omgivelser af Byerne Udlejre og Svedstrup, har i antikvarisk Henseende været en af Sjællands interessanteste Egne. Endnu i Aaret 1838 kunde der tælles nogle og fyrretyve Kæmpehøje og Stendysser; men de allerfleste af disse ere nu forsvundne. Blandt de tilbageværende mærkes den i 1854 fredlyste Jættestue *Møllehøj* paa Udlejre Mark. Den bestaar af en smuk, i Slutn. af

18. Aarh. opdaget Gangbygning. Det ovale Kammer er 22 F. langt fra N. til S., over 6 F. højt og paa Midten 9 F. bredt. Fra den østl. Side udgaar en $14^1/_4$ F. lang og $2^1/_2$ F. bred stensat Gang, der ved Kamret er $4^1/_2$ F., men i den modsatte Ende kun $3^1/_2$ F. høj. I Kamret fandtes ubrændte Lig og Genstande fra Stenalderen. Lige N. for Værebro Aa og Broen over denne ligger *„Frodebjærg"*, en naturlig langstrakt Banke, som i mange Aar har været benyttet som Grusgrav. Sagnet vil gøre den til Kong Frodes Gravhøj, og man vil mindes, at der her har staaet en Stendysse (fra Stenalderen) ovenpaa Banken. Saxo fortæller, at Stormændene i tre Aar førte Kongens balsamerede Lig om med sig i en Bærestol, da de frygtede for, at Efterretningen om hans Død skulde bringe de undertvungne Lande til Frafald, hvorefter de, da hans Død ikke længer kunde skjules, begravede ham her ved Værebro (ɔ: Broen over Væraa). Stendyssen paa Højen skal i 17. Aarh. være bleven benyttet til at istandsætte Broen med; men ogsaa denne Bro er gaaet til Grunde; Stenene, der laa i Aaen, ere blevne undersøgte i 19. Aarh., idet man naivt ledte efter Runer paa dem; man ønskede at finde det Kvad over den afdøde Konge, der skaffede Hjarne Skjald Tronen efter ham. — Ved Værebro sejrede Kong Niels 1133 over Erik Emune.

Stenløse Sogn omgives af Annekset Veksø, Gandløse, Slagslunde og Ølstykke Sogne samt Kjøbenhavns Amt, fra hvilket det skilles ved Værebro Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. for Hillerød og $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Frederikssund. Jorderne ere noget bakkede og ret gode; kun mod S. ved Værebro Aa findes Engstrækninger. Paa enkelte Steder findes Skrivekridt. I Sognet den lille Fugle Sø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 4232 Tdr. Ld., hvoraf 2084 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 499, Byg 549, Havre 553, Ærter og Vikker 55, Blandsæd til Modenh. 44, til Grøntf. 93, Kartofler 204, andre Rodfr. 77), medens der henlaa til Afgræsn. 460, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1450, Have 30, Moser og Kær 162, Byggegr. 21, Hegn og Veje 25 Tdr. Kreaturhold 1893: 373 Heste, 1338 Stkr. Hornkv. (deraf 840 Køer), 456 Faar, 1406 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 428 Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $9^3/_8$, 91 Arvefæstegd. med $383^1/_4$ og 138 Huse med $35^1/_2$ Tdr. Hrtk. samt 27 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1193 (1801: 846, 1840: 1218, 1860: 1457, 1880: 1365), boede i 275 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 37 levede af immat. Virksomh., 707 af Jordbrug, 182 af Industri, 37 af Handel, 136 af andre Erhv., 65 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv. Sognet gennemskæres af Kjøbenhavn-Frederikssundbanen.

I Sognet Byerne: *Stenløse* (tæt ved Landevejen mellem Kjøbenhavn og Frederikssund) med Kirke, Præstegd., Skole, Stenløse Enkesæde (for en Præste- og en Skolelærerenke af Sjæll. Stift, oprettet af Skolelærer Melchior i Stenløse 1801), Mølle, Andelsmejeri (Bastbro) og Jærnbaneholdeplads; *Stenlille* med Skole og Teglværk.

Stenløse Sogn, der udgør een Sognekommune med Veksø, men er delt i 2 Sognefogeddistrikter (Stenløse med Stenlille og Søsum), hører under Horns Herreds Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 115. (Stenløse) og 116. Lægd (Søsum). Kirken ejes af Tiendeejeren.

Stenløse Kirke er i sine ældste Dele opført af Kamp. I den østl. Del af Skibet ere endnu de oprindelige Mure bevarede med enkelte Kalksten paa Hjørnerne. I Vaabenhuset fører en smuk rundbuet Dør ind til Kirken. I den senere Middelalder er Kirken undergaaet store Forandringer. Skibet er forlænget mod Ø., afsluttet med en flad Gavl, samt dækket med Hvælvinger i Spidsbuestil; Taarn og Vaabenhus ere tilbyggede.; i nyere Tid er der endelig kommet en Tilbygning til paa Nordsiden. Altertavlen er et anseligt og smukt Snitværksarbejde fra Fr. III's Tid (Nadverens Indstiftelse, Korsfæstelsen, Opstandelsen m. m.); Forsiden af Alterbordet er udskaaren i Renæssancestil; Prædikestol fra 1595. Paa Koncts sondre Væg en Marmortavle over Johannes Windefontanus (Windekilde), Præst, † 1711. I Tilbygningen en Trætavle til Minde om en stor Brand i Stenløse By 1747.

Ved *Stenløse* er et kisteformet Gravkammer fredlyst (1875).

Veksø Sogn, Anneks til Stenløse, omgives af dette og Kjøbenhavns

Amt, fra hvilket det skilles ved Værebro Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger noget over $2^1/_2$ Mil S. for Hillerød og 2 Mil S. Ø. for Frederikssund. Jorderne ere bakkede, temmelig højtliggende og ganske gode; mod S., ved Værebro Aa, findes side Engstrækninger omkring den lille Hove- eller Løje Sø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1407 Tdr. Ld., hvoraf 711 besaaede (deraf med Rug 156, Byg 197, Havre 197, Ærter og Vikker 10, Blandsæd til Modenh. 6, til Grøntf. 61, Kartofler 48, andre Rodfr. 32), medens der henlaa til Afgræsn. 102, Høslæt, Brak, Eng m. m. 533, Haver 11, Moser og Kær 31, Byggegr. 11, Hegn og Veje 17 Tdr. Kreaturhold 1893: 98 Heste, 441 Stkr. Hornkv. (deraf 295 Køer), 70 Faar og 257 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $124^1/_2$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $12^1/_2$, 16 Arvefæstegd. med $103^5/_8$ og 49 Huse med $8^1/_4$ Tdr. Hrtk. samt 4 jordløse Huse. Der var 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 27 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 425 (1801: 248, 1840: 347, 1860: 390, 1880: 386), boede i 78 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 49 levede af immat. Virksomh., 205 af Jordbrug, 91 af Industri, 20 af Handel, 42 af andre Erhv., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv. Sognet gennemskæres fra Ø. til V. af Kjøbenhavn-Frederikssundbanen.

I Sognet Byen: *Veksø* (ved Landevejen mellem Kjøbenhavn og Frederikssund) med Kirke, Skole, Kro og Jærnbanestation („Viksø"). 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk.: *Veksø Anneksgd.* ($12^5/_8$ Tdr. Hrtk., 144 Tdr. Ld., hvoraf 16 Eng, Resten Ager; 1 Hus).

Veksø S., der udgør een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 117. Lægd. Kirken ejes af Tiendeejeren.

Veksø Kirke er en lille af Kamp opført Bygning (fra 12. Aarh.) og af en usædvanlig Grundform, idet Korrundingen, der er ombygget med røde Mursten, støder umiddelbart op til Skibet. Det meget lave Taarn og Vaabenhuset ere senere Tilbygninger af røde Mursten. De oprindelige smaa rundbuede Vinduer ere udvidede med Undtagelse af et enkelt paa Vaabenhusloftet. Skibet har fladt Loft, men Underdelen af Taarnet er hvælvet. Altertavlen er et Maleri af Schleisner: Christus; Prædikestolen fra Christian IV's Tid er et tarveligt Renæssancearbejde; Granitdøbefont. Den store Klokke har en mærkelig Indskrift vedrørende Johan v. Münchhausen, Biskop i Kurland og Administrator for Øsel 1541—59.

I eller ved Veksø har ligget en Herregaard („Veksø Slot"), der i Dronning Margrethes Tid tilhørte Hr. Bo Dyre. Hans Datter Christine ægtede Hr. Evert Moltke, der skrev sig til „Vegsie". Dette Ægtepars Datter Eline bragte Gaarden til sin Ægtefælle, Hr. Fredr. Wardenberg, som solgte den til Follert van Knope, hvis Enke Birgitte Bondesdatter Thott ægtede Johan Oxe, som 1451 ejede Veksø, men før 1459 havde solgt den til Christian I.

Endnu for 30 Aar siden laa paa Veksø Mark en Mængde Stendysser; men Landevejsarbejder og senere Anlægget af Jænbanen vare Skyld i, at de sløjfedes.

(**Litt**: *E. Carstensen*, Vigsø Sogns Hist., Kbh. 1884).

Slagslunde Sogn omgives af Annekset Gandløse, Stenløse og Ølstykke Sogne samt Lynge-Frederiksborg Herred (Hjørlunde og Uggeløse S.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. for Hillerød og $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Frederikssund. De temmelig højtliggende Jorder ere lerede og ret frugtbare. Henved en Fjerdedel af Arealet er dækket af Skov, nemlig Statsskoven Slagslunde Skov, hørende til 2. Frederiksborgske Skovdistrikt.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1752 Tdr. Ld., hvoraf 753 besaaede (deraf med Rug 165, Byg 201, Havre 182, Ærter og Vikker 17, Blandsæd til Modenh. 6, til Grøntf. 55, Kartofler 81, andre Rodfr. 42), medens der henlaa til Afgræsn. 177, Høslæt, Brak, Eng m. m. 313, Haver 14, Skov 394, Moser og Kær 53, Heder 14, Byggegr. 15, Hegn og Veje 19 Tdr. Kreaturhold 1893: 126 Heste, 448 Stkr. Hornkv. (deraf 290 Koer), 125 Faar, 458 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $127^1/_4$ Tdr. Der var 5 Selvejergaarde med 10, 25 Arvefæstegd. med $92^1/_4$ og 73 Huse med 18 Tdr. Hrtk., samt 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 447

(1801: 360, 1840: 475, 1860: 530, 1880: 503), boede i 109 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 272 af Jordbrug, 41 af Industri, 58 af andre Erhv., 35 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv. Lidt Tørvevinding og Arbejde i de kgl. Skove ere Bierhverv.

I Sognet Byen *Slagslunde* med Kirke, Præstegd. og Skole. *Helledehus* Skovfogedbolig.

Slagslunde S., der udgør een Sognekommune med Annekset Gandløse, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr., Frederiksborg Amts 3. Folketingskr. og 1. Udskrivningskr.' 113. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Slagslunde Kirke, beliggende paa et Bakkedrag, bestaar af Skib, Taarn, Vaabenhus paa Sydsiden og en nyere, større Tilbygning paa Nordsiden. Taarnet er meget lavt og uanseligt, Koret er af Munkesten og prydet med en Rundbuefrise. Af den oprindelige Kirke ere kun Murene i Skibet bevarede, som ere byggede af Kamp blandet med en Del Kalksten; Taarnet og Vaabenhuset ere af røde Mursten; Tilbygningen paa Nordsiden er fra den nyere Tid, Koret, Taarnopgang og Taggavle paa Taarn og Vaabenhus fra den nyeste Tid; Koret har fladt Loft, Skibet Hvælvinger. Altertavlen er et Maleri af C. V. Eckersberg: Maria med Jesusbarnet; Granitdøbefont; Prædikestolen er et middelmaadigt Renæssancearbejde.

I Slagslunde har ligget en Hovedgaard, der 1387 beboedes af Torbjørn Gundersen, men 1460—86 af en velbaaren Mand Jens Wiliomsen og derefter af Væbneren Erik Tygesen, hvis Vaaben var to Hummerkløer. Gaarden tilhørte dog alt tidligere Roskilde Bispestol, saa at de her nævnte Beboere vistnok kun have haft den i Forlening; 1516 havde Oluf Skinkel Slagslunde Len, som han beholdt, efter at det 1536 var blevet Krongods. Han efterfulgtes 1556 af Kongens Køgemester Albert Muus; men efter dennes Død ophørte Slagslunde at være et selvstændigt Len.

Gandløse Sogn, Anneks til Slagslunde, omgives af dette, Stenløse og Farum Sogne, Lynge-Frederiksborg Herred (Uggeløse S.) og Kjøbenhavns Amt. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. for Hillerød og lige saa langt S. Ø. for Frederikssund. Sognet er, undtagen paa en kort Strækning mod N. V., paa alle Sider omgivet af smaa Aaløb, mange Steder ledsagede af lave Eng- og Mosestrækninger, især mod S. ved den udtørrede Borup Sø; i Midten er det højtliggende. Omtr. en Fjerdedel er bedækket af Skov, nemlig Statsskovene Gandløse-Orne og Gandløse-Eget (under 2. Frederiksborgske Skovdistrikt).

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 4349 Tdr. Ld,. hvoraf 1752 besaaede (deraf med Rug 382, Byg 447, Havre 445, Ærter og Vikker 34, Blandsæd til Modenh. 37, til Grøntf. 156, Kartofler 154, andre Rodfr. 92), medens der henlaa til Afgræsn. 413, Høslæt, Brak, Eng m. m. 930, Haver 33, Skov 1040, Moser og Kær 130, Byggegr. 27, Hegn og Veje 24 Tdr. Kreaturhold 1893: 304 Heste, 1119 Stkr. Hornkv. (deraf 665 Køer), 310 Faar, 892 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $284^{5}/_{8}$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med $2^{3}/_{8}$, 53 Arvefæstegd. med 234 og 124 Huse med 28 Tdr. Hrtk. samt 12 jordløse Huse. Der var 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1076 (1801: 607, 1840: 856, 1860: 1007, 1880: 1125), boede i 204 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 45 levede af immat. Virksomh., 677 af Jordbrug, 162 af Industri, 36 af Handel, 48 af andre Erhv., 27 af deres Midler, og 81 vare under Fattigv. (deraf 71 i oftl. Anstalter). Nogen Tørvevinding og Arbejde i Statsskovene ere Bierhverv.

I Sognet Byen *Gandløse* (gl. Form Galløsæ) med Kirke, Skole og Andelsmejeriet Damvad (den tidligere Arbejdsanstalt for Slagslunde-Gandløse, Stenløse-Veksø, Farum og Lynge-Uggeløse er nedlagt 1895). Desuden Samlinger af Huse: *Gandløse-Bund* og *Gandløse-Mørke*. *Gandløse-Orne* Skovfogedbolig.

Gandløse Sogn, der udgør een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr.

som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 114. Lægd. Kirken tilhører Kjøbenhavns Universitet.

Gandløse Kirke er oprindelig opført af lidet tilhuggen Kamp, men har i nyere Tider faaet en udvendig Murstensbeklædning. Den bestaar af Skib. firkantet Kor, Taarn (fra 1583) og en Tilbygning, hvori Vaabenhus paa Nordsiden (fra 1634, hvilket Aarstal staar paa en Sandstensplade med Universitetets Vaaben). Kirken har fra først af været opført i gammel Rundbuestil, og ved Korets Udvidelse er mærkeligt nok den oprindelige Apsis bevaret indvendig, hvor man nu bag Alteret bemærker en høj, smal, meget smuk Niche med en Bue af Kalksten, der hviler paa tærningdannede Kapitæler, hvorunder et Stykke Søjleskaft endnu er tilbage. Altertavlen, i en Ramme af godt Renæssancearbejde, er et Maleri af Roed; Alterbordet er opmuret af Kamp og saaledes vistnok fra den ældste Tid. Prædikestolen er et Snitværksarbejde fra 1624; under Lydhimlen findes Universitetets Vaaben med Indskrift: „Rector Dr. Thomas Finck med Decanus & Ædilis M. Wlfgancus Rhuman". Granitdøbefont. I Skibet en Ligsten over S. Ifver Pedersen, † 1637, og Søn Henrich Ifversen, † 1629. Den ene Klokke er støbt 1588 af Gerthardus Mervelt.

S. for den saakaldte „Kirkesø" laa *Knardrup Kloster*. Oprindelig var Gaarden i verdslig Eje, saaledes bl. a. i Sune Ebbesøns og vistnok ogsaa Peder Sunesøns. Efter dernæst en Tidlang at have været Kongsgaard (1308 har Erik Menved udstedt et Brev derfra) omdannedes den 1326 af Christopher II til Kloster for Cisterciensere og blev befolket med Munke fra Sorø. Klosteret, som var indviet til Jomfru Maria, kaldtes „monasterium regalis curie in Knarrethorp". I de paafølgende urolige Aar gik det imidlertid tilbage for Knardrup. Barnim, en Søn af Erik til Skarveseholm, udjog Abbeden og Munkene, og da han kort efter døde, tog hans Enke og Ridder Ingvar Hjort Klosteret i Besiddelse, medens Lægfolk tilranede sig Byen Søsum og andet af dets Jordtilliggende. Munkene klagede nu til Paven, som ved Bulle af 1329 paabød 3 lybske Prælater at undersøge Sagen, og Dommen maa være falden ud til Munkenes Fordel, idet et Klosterliv snart efter atter begyndte; 1339 nævnes Petrus som Abbed og Johannes de Svecia som Munk. Klosterets senere Historie er kun lidet kendt. Efter Reformationen overgik det med alt sit Jordtilliggende og Gandløse Kirke, vistnok i Efteraaret 1538, til Kjøbenhavns Universitet, til hvis vigtigste Indtægtskilder det en Tidlang hørte. Universitetet havde en Foged paa Gaarden, og under Pestens Rasen i Kjøbenhavn 1546 flyttede flere af Professorerne derud. Aar 1561 kom Gaard og Gods i Kronens Eje, idet Frederik II for at afrunde sine Jagtdistrikter i Nordsjælland tilskiftede sig det af Universitetet for St. Klare Kloster i Roskilde. Senere er Klosteret helt forsvundet, men dets Plads vises endnu; ved Pløjning er der i nyere Tid jævnligt truffet Munkesten.

Fru Ingefred, Hr. Peder Jensens Datter, kaldet Fru Ingefred af Galløse, nævnes 1337.

Ved Gandløse er der (1874) fredlyst et Gravkammer og tre Rundhøje.

Farum Sogn omgives af Annekset Kirke-Værløse i Kjøbenhavns Amt (hvor Grænsen til Dels dannes af Farum Sø, desuden af Fiskebæk- og Mølleaa), Gandløse Sogn, Lynge-Frederiksborg (Lynge S.) og Lynge-Kronborg Herred (Blovstrød og Birkerød S.) samt Fure Sø. Kirken, med S. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. V. for Kjøbenhavn og henved 2 Mil S. for Hillerød. Jorderne, der i den nordlige Del ere temmelig højtliggende, ere af middelgod Beskaffenhed. I Sognet ligger Statsskoven Farum Lillevang (under 2. Frederiksborgske Skovdistrikt).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3648 Tdr Ld., hvoraf 1999 besaaede (deraf med Rug 429, Byg 463, Havre 486, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 77, til Grøntf. 184, Kartofler 117, andre Rodfr. 210), medens der henlaa til Afgræsn. 367, Høslæt, Brak, Eng m. m. 639, Haver 48, Skov 361, Moser og Kær 96, Byggegr. 43, Hegn og Veje 91 Tdr. Kreaturhold 1893: 303 Heste, 1090 Stkr. Hornkv. (deraf 697 Køer), 108 Faar, 621 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 242 Tdr. Der var 4 Selvejergaarde med 11, 55 Arvefæstegaarde med 217 og 94 Huse med $13^7/_8$ Tdr. Hrtk., samt 33 jordløse Huse. Der var 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $20^8/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1164 (1801: 606, 1840: 955, 1860: 1165, 1880: 1169), boede i 194 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 66 levede af immat. Virksomh., 602 af Jordbrug, 5 af Fiskeri,

260 af Industri, (deraf 45 Teglbrændere), 69 af Handel, 95 af andre Erhv., 49 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv. Som Bierhverv maa nævnes nogen Tørvevinding og Skovarbejdet.

I Sognet Byerne: *Farum* (gl. Form Farrum, ɔ: Stedet ved Søen Far; maaske ogsaa af Faare, ɔ: en alfar Overgang) med Kirke, Præstegd., Skole, Apotek, Mølle, Gæstgiveri, Kro, Bageri og 3 Købmænd; *Bregnerød* med Kro (hørende til Gaarden *Frederiksminde*); *Stavnsholt* med Skole (beliggende midt mellem denne og Bregnerød). — 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk: *Farumgd.* ved Farum Sø ($20^3/_4$ Tdr. Hrtk. [hvoraf 4 paa Arvefæstegodset], 304 Tdr. Ld., deraf 167 Ager, Gaardsplads og Have, 27 Eng og Mose, 30 Skov og 90 Arvefæstegods; desuden hører til Gaarden Farum Sø, omtr. 250 Tdr. Ld.; 8 Arvefæstere og 4 Lejehuse). I Skoven *Farum-Lillevang* er der Skovriderbolig for 2. Frederiksborgske Distrikt.

Farum S., der danner en egen Sognekommune, hører under Frederiksborg Birks Jurisdiktion, Frederiksborg Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Frdborg. Amts 3. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 112. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Farum Kirkes ældste Del (vist fra 13. Aarh.), nemlig den østl. Del af Skibet, Koret og Korrundingen, er opført af kun lidt tilhugget Kamp med tildannede Hjørnekvadre af Fraadsten; i Korrundingen et lille cirkelrundt Vindue, hvis øvre Del omgives af Kilesten af Kalktuf. I den senere Middelalder er Skibet forlænget mod V. med røde Mursten i Munkeskifte, og samtidig er Taarnet opført paa tilsvarende Maade. Indbygningen af Langhusets Hvælvinger, der hvile paa Piller, og Korbuens Omdannelse er rimeligvis fra samme Tid. Koret har beholdt sit Bjælkeloft (dog forskallet og gibset); Vaabenhuset mod N. er Kirkens yngste Del. Det ydre er istandsat omtr. 1870. Alteret med et Billede af A. Dorph (1876): Jesu Vandring paa Søen, er ligesom Prædikestolen i Renæssancestil. Døbefonten, hvis Kumme prydes af en Frise af Palmetter i antik Stil, er af rødgraa Granit. I Korets nordre Væg en Marmortavle til Minde om Sognepræst Mag. Ole Bagger til Farum, Provst i Ølstykke Herred, † 1759; smstds. en Gravsten over Morten Nielssøn, Sognepræst til Farum, † 1611, og Mads Madssøn, Sognepræst til Farum, † 1652, lagte af Anna Pedersdatter, begges Enke. I Taarnets nordre Væg en sort Marmortavle, som melder, at nedenfor ligger Jens Rostgaard, Amtsforvalter over Kronborg Amt, † 1715. — Paa Kirkegaarden en Gravsten over Auditør Povl Edv. Rasmussen, † 1860, Komponisten til „Danmark dejligst Vang og Vænge". — Boyes Digt „Kirkeklokken i Farum" skal grunde sig paa en virkelig Begivenhed. — Til Farum knyttes mange Minder fra H. V. Kaalunds Liv.

Farumgaard er en gammel Hovedgaard. 1372 nævnes Gerardus Jacobi de Faarom og 1388 Karine Olufsdatter af Farrum; men alt dengang tilhørte Gaarden Roskilde Bispestol. I over 100 Aar besad Slægten Rosengaard dette Len, nemlig 1457—72 Ridderen Jens Tetzesen, 1496—1519 Tetz Jensen og Enken Alhed Urne; 1527 fik Jørgen Rosengaard Farum og Havelse Hovedgaard i Forlening af sin Morbroder Bisp Lage Urne; 1532 blev han ihjelslaaet af sin egen Broder; men Moderen Fru Alhed synes at have beholdt Farum, hvor hun døde 1544. Senere havde Farum mindre fornemme Lensmænd, 1549 Kongens Dørknægt Claus Fontein, 1564 Kongens Køkkenskriver Jens Sørensen og senere samme Aar hans Hofapoteker Hans de Hund. Efter Danske Atlas (VI, 20) skænkede Frederik III Farumgd. til Biskop Hans Svane som en Lystgaard. Fra Beg. af 18. Aarh. ejedes den af den ovennævnte Jens Rostgaard, der lod den hvide, treflojede Hovedbygning (med interessante Interiører i Roccocostil) opføre i samme Stil og af samme Bygmester som Sorgenfri, og som døde her 1715 (hans Enke Else Iversdatter døde ligeledes paa Gaarden 1741). I den nyeste Tid har den været ejet af Generalmajor J. H. Fensmark († 1871) og P. Scavenius. Nuv. Ejer er Jægermester E. Sehested.

I Farum Sø ligge de to Smaaøer *Svaneholmen* og den høje og skovbevoksede *Claus Nars Holm* (omtr. 1 Td. Ld.), hvor der stadig udruges Vildgæs, og Gaasejagten paa Søen har i tidligere Tid ofte været drevet af Kongerne. Om Holmen beretter Sagnet, at Valdemar Atterdag gav sin Nar Claus denne lille Holm, da han engang i et ubesindigt Øjeblik havde lovet ham en af de danske Øer. Claus indbød da Kongen engang paa Aalesuppe, og da Kongen kom, bad han ham om selv at søge

Aalene i den Suppe, der i saa rigeligt Maal omgav Øen, og svarede, da Kongen var utilfreds med dette Traktement: „Som Øen saa Kosten“. — Farum Sø besejles af en Dampbaad, der ogsaa besejler Furesøen, idet den med smaa Hjul ad Skinner føres fra den ene Sø til den anden over Fiskebækstangen (vistnok enestaaende Befordringsmiddel i sin Slags).

Horns Herred.

Sogne:

Gjerlev, S. 162. — Draaby, S. 163. — Skuldelev, S. 170. — Selsø, S. 171. — Skibby, S. 174. — Kyndby, S. 176. — Krogstrup, S. 177. — Ferslev, S. 179. — Vellerup, S. 180. — Ovrø (Bybjærg), S. 180.

Horns Herred er det tredjemindste i Frederiksborg Amt og bestaar af en Halvø, der skyder sig ud mellem Isefjord og dens Arm Roskilde Fjord, samt de to Øer Ovrø, i Isefjord, og Eskilsø, i Roskilde Fjord, med nogle smaa Holme. Mod S. begrænses Herredet af Voldborg Herred i Kjøbenhavns Amt. Herredets største Længde fra N. til S. er henved $3^1/_2$ Mil, medens Bredden skifter fra $^1/_2$ til $1^3/_4$ Mil. Henved 10 pCt. er dækket med Skov. Jorderne ere i den sydlige Del højtliggende, men ikke meget bakkede; mod N. ere de lave; dog er Færgelunden og Omgivelser et stærkt bakket Terræn. Den nordl. Del af Herredet er meget frugtbar, medens der mod S. findes store Strækninger af lette, til Dels meget simple Jorder. I Gennemsnit gaar der $10^1/_2$ Tdr. Ld. paa 1 Td. Hartk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 33,724 Tdr. Ld. (3,38 □ Mil, 186,2 □ Km.) Desuden er der henved 400 Tdr. Ld. Søareal. Ager og Engs Hrtk. samt det halv. Skovskyldshrtk. udgjorde $^1/_1$ 1885: 2906 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890 8666 (1801: 5216, 1840: 7272, 1860: 8260, 1880: 9244). Herredet danner i gejstlig Henseende eet Provsti med Ølstykke og Lynge-Frederiksborg Herreder (se S. 116).

Horns Herred har Navn efter sin Form, der ender i en Spids. Paa Halvøen laa fordum den store Skov Hornsved, der tillige med Skibby hørte til Krongodset. Herredet, som indtil 1660 udgjorde det tidligere Abrahamstrup Len, deltes da i „Jægerspris Amt“, nemlig de to nordl. Sogne Draaby og Gjerlev, og „Abrahamstrup Amt“, de øvrige Sogne. Den første Del lagdes 1681 til Frederiksborg Amt, men „Abrahamstrup Amt“ lagdes 1675 ind under Roskilde Amt og blev først ved Res. $^2/_9$ 1808 forenet med det øvrige af

Herredet under Frederiksborg Amt. — Den vestlige Del af Herredet (særlig Kyndby, Ferslev og Vellerup Sogne) er ualmindelig rig paa Dysser og Gravhøje og har været det i endnu højere Grad; men navnlig i 19. Aarh. er en meget stor Del af disse Mindesmærker mer eller mindre beskadigede ved Gravninger, ligesom mange ere blevne helt sløjfede.

Gjerlev Sogn omgives af Annekset Draaby, Krogstrup og Skuldelev Sogne samt Roskilde Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. V. for Frederikssund. Jorderne ere lavtliggende og for største Delen sandmuldede og ret gode. Omtr. en Tredivtedel er Skov (Egelundskrattet og en Del af Færgelunden, se S. 170, der høre til Jægerspris).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3301 Tdr. Ld., hvoraf 1638 besaaede (deraf med Rug 418, Byg 424, Havre 399, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 168, til Grøntf. 52, Kartofler 92, andre Rodfrugter 60, Spergel og Lupiner 7), medens der henlaa til Afgræsning 434, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 963, Haver 36, Skov 112, Moser og Kær 60, Byggegr. 24, Hegn og Veje 34 Tdr. Kreaturhold 1893: 263 Heste, 920 Stkr. Hornkv. (deraf 529 Køer), 486 Faar, 749 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 306$^3/_8$ Tdr. Der var 40 Selvejergaarde, med 218$^5/_8$, 10 Arvefæstegaarde med 55$^1/_2$, 1 Fæstegd. med 1 og 103 Huse med 25$^5/_8$ Tdr. Hrtk., og 17 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 17$^3/_4$ Tdr). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 868 (1801: 635, 1840: 691, 1860: 795, 1880: 980), boede i 158 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 35 levede af immat. Virksomhed, 399 af Jordbrug, 9 af Fiskeri, 150 af Industri, 34 af Handel, 171 af andre Erhv., 46 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv. Lidt Fiskeri (bl. a. af Marsvin og Pigvarer) og Skovarbejde ere Bierhverv.

I Sognet Byerne: *Gjerlev* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Tørslev*; en Del af *Lyngerup* med Andelsmejeri og Mølle; *Landerslev* med Skole. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Egelund*, der hører under Frederik VII's Stiftelse paa Jægerspris (17$^3/_4$ Tdr. Hrtk., 187 Tdr. Ld. og omtr. 14 Tdr. Ld. Skov i Egelundskrattet). Desuden Gaarden *Druedal* med Biskole (mellem Landerslev og Over Draaby) og *Jægerspris-Færgegaard*, hvilken Gaard ligeledes hører under Jægerspris.

Gjerlev Sogn, der danner een Sognekommune med Annekset Draaby, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Roskilde Amtstuedistrikt og Skibby Lægedistrikt.; 2. Landstingskr. og Frdborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 87. Lægd. Kirken tilhører Menigheden.

Gjerlev Kirke er oprindelig opført i Rundbuestil (vist i 12. Aarh.s 1. Halvdel) og bestaar af Skib med firkantet Kor samt Taarn, opførte af kløvet Kamp med enkelte Kvadre af Kalktuf. I Slutn. af Middelalderen tilbyggedes Sakristiet paa Korets Nordside og Vaabenhuset paa Skibets Nordside, begge af Munkesten. Omtr. i 16. Aarh. nedbrødes Skibets og Korets søndre Sidemure og rykkedes lidt længere mod S., hvorved Kirken blev bredere. Muren mellem Skibet og Koret nedbrødes ogsaa, saa at der dannedes eet Rum, som overdækkedes med 3 Fag spidsbuede Hvælvinger. Samtidig ombyggedes Taarnet, saa at kun Nordsiden blev bevaret. I 18. Aarh. føjedes en Korsfløj med fladt Loft til Skibets Nordside, og Taarnets øverste Del blev forhøjet. Den store Altertavle er et Snitværksarbejde, skænket Kirken 1631 og prydet med Urnernes og Arenfeldternes Vaabner (Frederik Urne til Bregentved, Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter); Prædikestolen fra 1601; Broncedøbefont, støbt 1604 af Hans Wolf Endtfelder. I Skibet en Ligsten over Nicolaj Jørgen Stolpe, † 1744. Den ene af Kirkens to Klokker er fra Middelalderen med en Indskrift, der bestaar af vilkaarlig sammensatte Bogstaver. Kirkegaardsporten hidrører maaske fra den katolske Tid.

I *Gjerlev* har ligget en gammel Hovedgaard. 1361—62 nævnes Mogens Pedersen til Gyerthelef, 1417—35 Peder Truelsen i Gerløfuæ. Sidstnævnte Aar skrev ogsaa Væbneren Barvid Pedersen sig „in Gerleff". Senere beboedes Gaarden mindst fra

1455—77 af Peder Jensen af Slægten Jærnskæg; men 1473 forekommer desuden en Mattes Persøn i Gjerlev, hvis Vaaben var en Enhjørning. Desuden nævnes 1483 Lars Bille og 1484—86 Herluf Pedersen i Gjerlev. — I *Tørslev* nævnes 1408 en Væbner Ove Pedersen („de Thyrslof"), 1434 hans Enke Inger Jensdatter smstds. Samtidig (1403—17) levede i T. en anden Adelsmand, Alexander Griis. — Erik Jeipsen købte 1430 Gods i *Lyngerup*, som han testamenterede til Maribo Kloster. Olof Andersen i Lyngerup nævnes 1445 i et Vidne af Horns Herredsting; hans Vaabenmærke var en Pileod.

Ved Tørslev er der (1886) fredlyst et fritstaaende Gravkammer („Møllehøjdys"); ved Landerslev er der (1855) fredlyst en Langdysse med et Gravkammer, der er mærkeligt ved de paa Vægstenenes Indersider indgnedne skaalformede Fordybninger.

Draaby Sogn, Anneks til Gjerlev og et meget stort Sogn (kun Esbønderup og Tikjøb Sogne ere større i Frederiksborg Amt), begrænses mod S. af Gjerlev Sogn og er ellers omgivet af Isefjord og Roskilde Fjord. Kirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Frederikssund. Det danner saaledes Herredets nordligste Spids og er det ufrugtbareste i Herredet (i Gennemsnit henved 20 Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk.); særlig gælder det den nordl. Del, der væsentlig bestaar af lette Sandjorder og en ejendommelig Jordart („Huljord"), som antagelig er opstaaet af Mosejord, der ved Landets Hævning er bleven forladt af Vandet; mod S. ere de sandmuldede Jorder bedre, og der findes ogsaa der en Del lermuldede Jorder. Jorderne ere lavtliggende; mod Ø. ved Kysten findes flere Steder Engkær, ved Stranden V. for Jægerspris noget Flyvesand. Henved en Fjerdedel af Fladeindholdet er dækket med Skov (de til Jægerspris hørende Skove, Nordskoven, Kohave, Langevads Plantage, Slotshegnet og største Delen af Færgelunden, se S. 170).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 8864 Tdr. Ld., hvoraf 2748 besaaede (deraf med Hvede 40, Rug 667, Byg 722, Havre 652, Boghvede 7, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 288, til Grøntfoder 40, Kartofler 199, andre Rodfrugter 104, Spergel og Lupiner 14), medens der hønlaa til Afgræsn. 1140, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1949, Haver 84, Skov 2638, Moser og Kær 31, Flyvesand 55, Stenmarker 10, Byggegrunde 61, Hegn og Veje 148 Tdr. Kreaturhold 1893: 451 Heste, 1606 Stkr. Hornkv. (deraf 968 Køer), 1276 Faar, 1283 Svin og 23 Geder. Ager og Enge Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $447^3/_8$ Tdr. Der var 49 Selvejergaarde med $364^3/_4$, 6 Arvefæstegd. med $22^7/_8$, 6 Fæstegd. med $12^3/_8$ og 215 Huse med 47 Tdr. Hrtk., samt 35 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $199^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2250 (1801: 940, 1840: 1293, 1860: 1571, 1880: 2239), boede i 315 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 143 levede af immat. Virksomh., 808 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 93 af Fiskeri, 370 af Industri, 42 af Handel, 369 af andre Erhv., 398 af deres Midler (deraf 336 Plejebørn i Fr. VII's Stiftelse), og 21 vare under Fattigv. Fiskeriet, som dog i de senere Aar er gaaet meget tilbage, og Skovarbejde have ikke ringe Betydning som Bierhverv.

I Sognet Byerne: *Over Draaby* med Kirke (noget N. for Byen) og Fattiggaard, og *Neder Draaby* (ɔ: Dragby, Byen paa Draget, det smalle Stykke Land, der forbinder den nordl. og sydl. Del af Herredet). I øvrigt findes der et stort Antal Gaarde og Huse spredte i den nordvestl. Del af Sognet, som ligger mellem Nordskoven og Isefjord, og som kaldes *Skoven*; her ligger ogsaa et Andelsmejeri og Sognets ene Skole; en anden ligger ved *Seksgaarde* omtr. $^1/_2$ Mil N. for Jægerspris og en tredje, *Krabbedams* Skole, omtr. $^1/_4$ Mil N. for Jægerspris nær ved Slotshegnet. — Desuden ligger i Sognet *Jægerspris Slot* med Frederik VII's Stiftelse, oprettet $^{30}/_{10}$ 1873 (kgl. bekræftet $^{23}/_5$ 1874) af Grevinde Danner (se nærmere S. 169) med Bolig for Opdragelsesanstaltens Forstander og øvrige Funktionærer, Avlsgaard, Gæstgiveri, Teglværk (*Dyrnæs*) og Vindmølle. Til Stiftelsen

hører foruden de store Skove i Horns Herred og Avlsgaarden Egelund (se S. 162) samt Hovedgaarden */ægerspris* (77 Tdr. Hrtk., 929 Tdr. Ld.), ogsaa Avlsgaardene *Christiansminde* (47 Tdr. Hrtk., 580 Tdr. Ld.) og *Louiseholm* ($26^1/_2$ Tdr. Hrtk., omtr. 400 Tdr. Ld.). I Slotshegnet ligger Skovridergaarden *Skovlyst*. Alle Jægerspris' Ejendomme ere ansatte til omtr. 190 Tdr. Hrtk. Ager og Eng og omtr. 97 Tdr. Skovskyld, ialt 5300 Tdr. Ld., deraf omtr. 2900 Skov. — Paa Nordvestspidsen af Herredet Gaarden *Kulhuse* (ɔ: Husene paa „Kollen").

Draaby Sogn, der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 88. Lægd. Kirken tilhører Menigheden.

Draaby Kirke er opført af Kamp med Hjørner, Vinduesindfatninger og Triumfbue af Fraadsten oprindelig i Rundbuestil (vist i 12. Aarh's 1. Halvdel) og bestaar af Skib med firkantet Kor; senere er der indbygget Hvælvinger, ligesom Skibet er forlænget, og et Taarn, hvis østre Mur hviler paa to firkantede, fritstaaende Piller, er tilføjet. Midt i 18. Aarh. er tilføjet paa Skibets Nordside en Tilbygning med fladt Loft. Altertavle og Prædikestol fra Chr. IV's Tid. Gammelt Krucifiks. Fem Ligsten i Gulvet fra nyere Tid. Hvad der særlig giver Kirken Interesse, ere de i 1888 fundne (af J. Kornerup fremdragne) Kalkmalerier paa Hvælvingerne. Paa Skibets mellemste Hvælving ses Marie Bebudelse, Jesu Fødsel, de hellige 3 Konger, der tilbede Jesusbarnet; paa den nærmeste Hvælving er hele Legenden om den hellige Laurentius malet (maaske har han været Kirkens Værnehelgen): Laurentii Velynder Pave Sixtus II føres fangen for den romerske Kejsers Domstol; Laurentius uddeler Almisse til de fattige; Laur. for Kejseren, der affordrer ham Skat; Laur. bliver pisket og ses derpaa udstrakt paa Risten, omgiven af røde Luer (se *M. Petersen* Kalkmalerier, S. 102).

Jægerspris Slot er en Bygning med tre Fløje, af hvilke den nordre Fløj har et højt og den søndre Fløj to mindre Taarne. Den nordre Fløj er den ældste Del, idet det er det gamle Abrahamstrup. Lige over for denne Fløj lod Christian IV opføre en Portbygning i eet Stokværk, som 1722 forhøjedes med et Stokværk til af Prins Carl, Christian V's Søn; saaledes fremkom den nuværende søndre Fløj. Kronprins Christian (senere Chr. VI) forenede de to Fløje med en tredje mod Ø.; endelig lod Kronprins Frederik (senere Frdr. V) den nordre Fløjs vestre Ende forlænge med en 2 Stokværk høj Bygning; ligeledes forsynede han den søndre Fløj med de to Taarne. De tre Fløje omslutte den indre Slotsgaard. Mod S. ud til den forreste Gaard og mod V. (ud til den nuv. Legeplads) har Slottet indtil den nyeste Tid været omgivet af Grave, som nu ere tørlagte; mod N. og Ø. omgives Slottet af et stort Haveanlæg, der atter støder op til Skoven. Den forreste Gaard, i hvis Midte der staar en Broncehjort (modelleret af Fru Vogt, f. Herbst), er indrammet paa den ene Side af Slottet, paa de tre andre af for det meste ny opførte Bygninger, der afgive Lokaler for Opdragelsesanstalten (se nærmere S. 169).

Jægerspris hed fordum *Abrahamstrup* og var oprindelig Krongods, der nævnes første Gang i Beg. af 14. Aarh., idet der fortælles, at Erik Menveds Dronning Ingeborg 1318 væltede med sin Vogn paa Rejsen fra Abrahamstrup til Holbækgaard, hvorved Kongeparrets sidste og eneste levende Barn, en 14 Uger gammel Søn, kom af Dage, en Ulykke, der saa stærkt greb Dronningen, at hun indtraadte i St. Klare Kloster i Roskilde, hvor hun døde Aaret efter (efter en anden Beretning skal det være Kongen, som i sin Vrede indsatte hende i Klosteret). Abrahamstrup blev 1382 indløst af Dronning Margrethe fra Henrik Wardenberg og Paskedag, men blev atter tillige med Horns Herred pantsat og 1396 indløst fra Herman Flemming; 1398—1403 var Sylvester Nielsen af Løve Foged paa A. Af følgende Lensmænd kendes Hr. Fikke van Vitzen 1419, Peder Jensen (Vaaben: en Enhjørning) 1428, Torbern Bille 1453—65, hans Enke Fru Sidsel Lunge 1465—69; Væbneren Jep Jensen (Barritsen) var

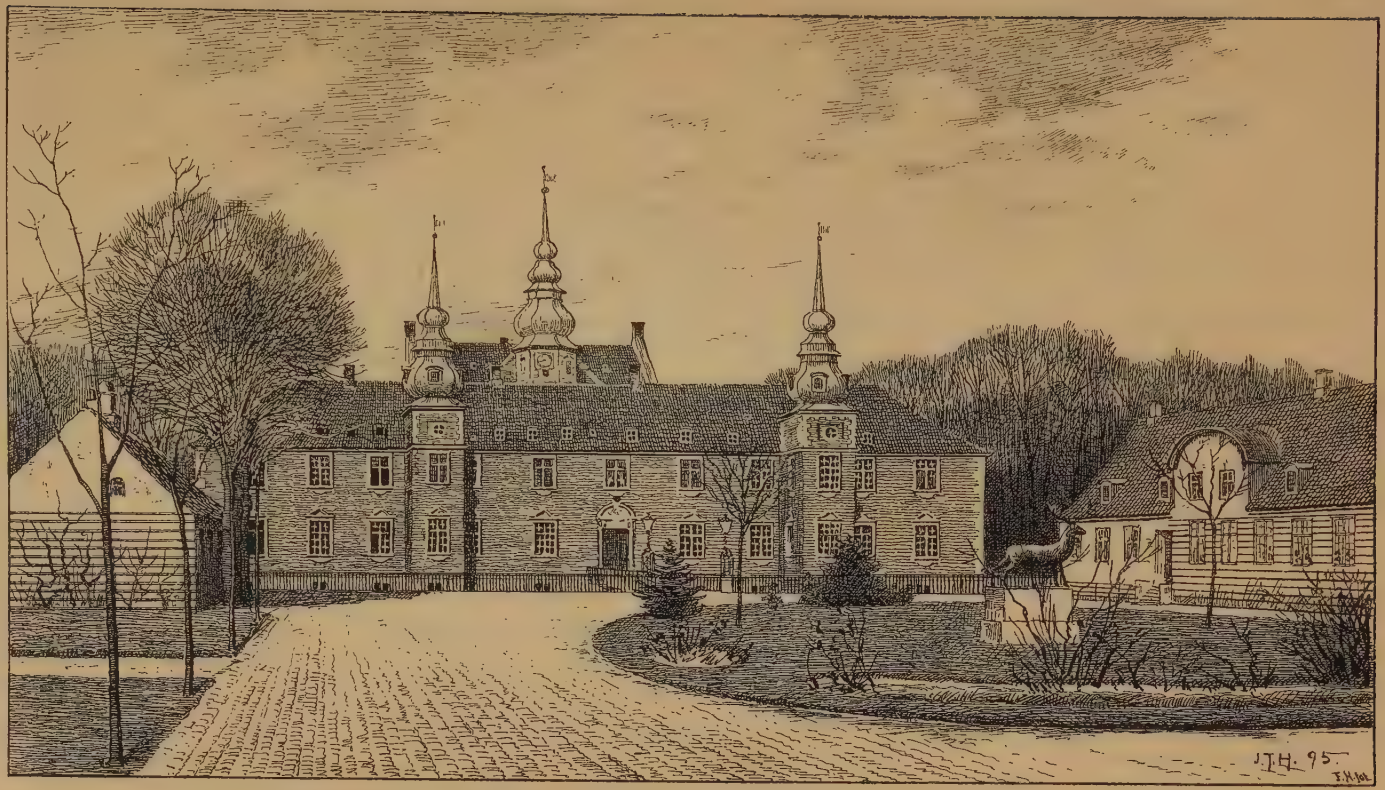

Jægerspris Slot, set fra den ydre Gaard.

Foged paa A. 1468, derefter Henr. Friis 1483, Truid Andersen (Thott) 1486—92 (1470—95 hørte A. til Dronning Dorotheas Livgeding), Henrik Aagesen (Sparre) 1496, Torbern Bille 1503—12, gift med Edele Jærnskæg, der er bekendt fra sit Forhold til Kong Hans, som ofte var Gæst i disse Aar paa A. I Opsigelsesdokumentet til Christian II gaar et af Klagepunkterne ud paa, at Oberst N. v. Hadersdorff af Lante Franken, der af Lansknægtene i Stockholm var sendt til Kjøbenhavn for at fordre deres tilgodehavende Sold, skulde af Fogeden i Kbh. være bleven henvist til A. under det Foregivende, at Kongen opholdt sig der, men da han ankom dertil, hemmelig være bleven myrdet tillige med sine Tjenere af Fogeden. (Se iøvrigt *Wegeners* nedennævnte Skrift om Abrahamstrup og *Kr. Erslev*, Danmarks Len og Lensmænd 1513—1660). Ved Skøde af $^{28}/_{11}$ 1673 blev A. af Christian V for 6000 Rd. overdraget til Overjægermester Vincentz Joachim Hahn, ved hvilken Lejlighed Kongen dog forbeholdt sig flere Rettigheder, som Værelser i Jagttiden, Staldrum m. m., og $^{26}/_{7}$ 1677 fornyedes Skødet med Ophævelsen af alle tidligere Forbehold. Samtidig fik Ejendommen sit ny Navn „Jægerspris". Kongen fortrød dog snart Salget, og allerede 1679 indledede han Underhandlinger om at købe det igen, og Købet kom ogsaa i Stand, rigtignok paa langt haardere Betingelser, end Hahn havde faaet Godset for; men Hahn († 1680) havde ogsaa indført en Del Forbedringer og ladet opføre nye Avlsbygninger; samtidig havde han ogsaa været en streng Herre for Bønderne. Omtr. 10 Aar efter overdroges Jægerspris til Kronprinsen, den senere Frederik IV, der 1703 overlod baade Gaard og Gods til sin Broder Prins Carl, som ofte opholdt sig her med sin ældre Søster Sophie Hedevig, fornemmelig efter at Dronning Louise var død 1721 og Anna Sophie Reventlow i samme Aar havde indtaget hendes Plads, og til dem sluttede sig ogsaa Kronprinsen (den senere Christian VI), der var bleven gift samme Aar, som Dronning Louise døde, og som delte den øvrige kgl. Families Misfornøjelse med de nye Forhold ved Hoffet. Da Kronprinsen, den senere Frederik V, 1743 blev gift med den engelske Prinsesse Louise, blev J. bestemt til Sommerophold for det unge Hof, og Prinsen har efterladt sig et synligt Minde om sit første Ophold her i Sommeren 1744. Ved Anlægget af Spasereveje i den N. for Slottet liggende Skov stødte Arbejderne nemlig paa de derværende saakaldte Kæmpehøje. En af disse, en stor, med gamle Træer bevokset Gravhøj, *Jættestuen* kaldet, vilde man omdanne til et lille Lystanlæg, og der blev derfor afstukket Trappetrin op ad Højen. Men ved dette Arbejde stødte man i Jordhøjens østlige Side paa 2 Lerkar, der indeholdt brændte Ben og Smaating af Bronce. Ved fortsat Gravning fandtes den Gangbygning fra Stenalderen, som staar endnu. Dens Kammer er 10 F. langt, 8 F. bredt og 6—7 F. højt. I Kamret og Gangene forefandtes Levninger af Menneskeskeletter og Stenredskaber. Paa Højen lod Kronprinsen sætte en Støtte med en af Hofpræsten, senere Prokansler ved Universitetet og Udgiver af Danske Atlas, Erik Pontoppidan, forfattet latinsk Indskrift*).

Frederik V (som ved sin Tronbestigelse 1746 overlod Jægerspris til sin Dronning Louise og efter hendes Død til sin anden Dronning Juliane Marie, som dog 1759 frivillig gav Afkald paa det) tog sig ogsaa senere meget af Godset; han anlagde flere Planteskoler, og Stutteriet, der flere Gange havde været nedlagt og oprettet igen, fik stort Opsving paa den Tid; 1769 skal det have naaet sit Højdepunkt, da det havde 114 Heste; men to Aar efter blev det, tillige med Fasaneriet, nedlagt for bestandig. Christian VII skænkede 1773 Gaard og Gods for Livstid til sin Halvbroder Arveprins Frederik, som med sin Gemalinde, Sophie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin, opholdt sig meget her, og som mere end nogen anden Ejer har bidraget til at gøre det bekendt for den store Almenhed. Paavirket af sine Omgivelser og sin Tids humane og patriotiske Ideer foretog han en Del landøkonomiske Reformer for at fremme Bondestandens Vel (især har vist den fra 1774 til 1780 paa J. ansatte Inspektør Esaias Fleischer, senere Amtmand, haft Betydning i denne Henseende). Bønderne bleve opdragne til et bedre Agerbrug, til Dyrkning af Hør og andre Handelsplanter og opmuntrede til Husflid, særlig Spinden og Væven; der blev opført en stor Del saakaldte Soldaterhuse, hvis Beboere altid stode rede til Landets Forsvar, medens de i Fredstid her havde deres tarvelige Underhold, osv. (rigtignok nøde Bønderne ikke godt af de store Forandringer, der overalt indførtes rundt omkring efter Stavnsbaandets Løsning, og straks efter at Arveprinsen havde afgivet J. til Kronen 1797, indgave Bønderne An-

*) Indskriften (D. Atlas II, 322) lyder i Oversættelse: „Denne Grav, som fromme hedenske Forfædre for mere end 800 Aar siden anlagde til et Hvilested for 4 afdødes Ben og dækkede med mægtige Stensætninger, blev i Juni 1744 af fromme Hænder igen aabnet og prydet med denne Mindesten efter Befaling af Hs. kgl. Højhed Kronprins Frederik, Arving til Forfædrenes Rige og Dyder, Folkets Haab, Hæder og Lyst". — Om Aabningen af „Jette-Stuen" se Kjøbenhavnske Videnskabernes Selskab, I, S. 307.

søgning til Kongen om at blive løste fra Hoveriet). Men det, som særlig kom til at præge J. og gøre Slottet bekendt, var den nationale Aand, der besjælede Arveprinsens Lærer Ove Høegh Guldberg. Denne Aand fik først sit Udslag i Undersøgelsen af nogle af Egnens mange Kæmpehøje. Under sit Ophold paa J. i Sommeren 1776 lod Arveprinsen undersøge og udgrave to saadanne Høje, og den største af dem, „Monses Høj", lod han ved Kunst omdanne til et monumentalt Anlæg, der baade skulde være et Vidnesbyrd om hans Kærlighed til Fædrelandets gamle Historie og tillige et Minde om hans Moder, Dronning Juliane Marie. Over Indgangen til det udgravede Gravkammer sattes en Sten med Indskriften: „Julianehøj. Til den bedste Moders Minde", og ovenpaa Højen rejstes i en Rundkreds Stene af norsk Marmor med Navnene paa de syv hedenske Konger: Skjold, Frode Fredegod, Dan Mykilati, Harald Hildetand, Gorm den Gamle, Harald Haarfager og Vittekind. Senere (1782) fik en Runesten, „Stenstadsstenen" (funden 1781 paa Gaarden Stenstads Marker i Thelemarken i Norge, se *G. Stephens*, Handbook of the old-northern runic monuments, S. 52), som var bleven foræret Arveprinsen, Plads midt paa Højen; dens Runer bleve ophuggede! Højen omgaves med Stakit og Træer, og der blev anlagt en bred Allé fra Slottet derhen. Mindesmærket, som staar aldeles nu som dengang, vakte i høj Grad Tidens Beundring; for vor Tid maa den dog selvfølgelig staa i et noget andet Lys. Det Gravkammer, Højen indesluttede, var en Jættestue eller Gangbygning; men Indgangen blev slet ikke udgravet, idet Adgangen til Kammeret aabnedes for dettes ene Ende. Ad denne Vej kommer besøgende endnu ind i Gravkammeret, hvis Vægge ere afstivede ved tykke Cementlag om Sidestenene. Dette Anlæg var dog kun Begyndelsen. Thi snart efter fattede Arveprinsen (eller Guldberg) den Plan at danne ved Jægerspris et Pantheon, bestaaende af Mindestøtter for berømte Danske, Nordmænd og Holstenere. Mindestøtterne udførtes i Marmor efter Tegning af Johannes Wiedewelt (der ogsaa havde medvirket ved Udsmykningen af Julianehøj og udført de 4 Vaser, der staa i Haven lige for Slottet) og opstilledes i de nærmest følgende Aar (1778—82) i Slotshaven og Slotshegnet. Samtiden var overordentlig begejstret for Anlægget; Guldberg lod Bibliotekaren ved det kgl. Haandbibliotek, Peter Topp Wandal, forfatte et stort biografisk Værk over alle de berømte Mænd, ledsagede af Billeder af Støtterne, stukne i Kobber af Clemens (det 1. Bind udkom 1783 og blev oversat paa Tysk, 2. Bd. udkom 1794 uden Afbildninger, da de vare blevne ødelagte ved Christiansborg Slots Brand s. Aar), og Poeterne besang Jægerspris. Bortset fra det smukke Øjemed, maa dog vor Tid betragte dette Pantheon med lidt andre Øjne, om end nogle af Støtterne langt fra ere uden kunstnerisk Værd, og man kan anerkende Wiedewelts Fantasi og Evne til at variere Æmnet paa de 54 Mindesmærker (se *F. J. Meier*, Wiedewelt, S. 106 fl.). Mange af de berømte Navne ere nu ukendte for det store Folk.

Griffenfeldts og Bartholinernes Støtter i Slotshegnet.

Vi nævne her de berømte Personligheder, hvis Navne findes paa Stotterne (som

alle ere afbildede i Wegeners S. 170 nævnte Bog om Jægerspris). I Slotshaven staa 11 Støtter for: *Absalon* (med Bispehue og Sværd), *Niels Juel*, *Tordenskjold*, *Ludv. Holberg*, *Tyge Brahe* (se Billedet S. 169 af Grevinde Danners Gravhøj, hvor Støtten findes i Baggrunden), *Joh. Rantzau*, *J. H. E. Bernstorff* (med et Kort over Holsten), *Snorre Sturlesøn*, *Mogens Gøye*, *H. C. Schimmelmann* og — den fra den preussiske Syvaarskrig bekendte Feltherre *Ferdinand af Braunschweig*, som rigtignok ikke ganske hører hjemme her, men som var Arveprinsens Morbroder og flere Gange gæstede Danmark. — I Slotshegnet staa 43 Støtter for: *Ansgar*, *Luther* og *Bugenhagen* (de 3 Navne paa een Støtte), Svend Estridsens Søn *Benedikt*, *Saxo*, *Niels Ebbesen*, Feltherren *Iver Lykke*, *Hans Tavsen*, Biskop *Peder Plade*, Biskopperne *Ove Bille* og *Hans Gaas* samt *Peder Svave* (de 3 Navne paa een Støtte), Rigsmarsken *Tyge Krabbe*, *Peder Skram* (med Sværd og Sejrskrans), *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøye* (een Sten, med Flag og Vimpel), *Daniel Rantzau* Fribytteren *Mogens Heinesen* (med en Mast og et Ror), Kanslerne *Joh. Friis* til Hesselager, *Niels Kaas*, *Chr. Friis* til Borreby og *Chr. Friis* til Kragerup (alle 4 Navne paa een bred Sten), *Holger Rosenkrantz* til Rosenholm, Rigskansler og Historiker *Arild Huitfeldt*, Oldgranskeren *Ole Worm*, Biskop *Jesper Brochmand*, Rigsadmiral *Ove Gjedde*, Borgmester *Hans Nansen*, Rentemester *Christoffer Gabel*, Biskop *Hans Svane*, Feltmarskal *Hans Schack*, Chr. IV's Søn *Ulr. Chr. Gyldenløve*, *Jens Lassen*, bekendt fra Kjøbenhavns Forsvar 1658—59, Ingeniør *O. Steenwinkel*, Forvalter *Lorens Tuxen* og Præsten *Henrik Gerner* (de 4 sidste Navne paa een Sten), Ridefoged *Hans Rostgaard* (paa hans Sten staar ogsaa Navnet paa hans Hustru, *Kirsten Pedersdatter*), *Hannibal Sehested* (en Pyramide), *Griffenfeld* (en af de anseligste Støtter), Lægen *Caspar Bartholin*, dennes Søn Lægen *Thomas Caspersen Bartholin* og hans Søn Antikvaren *Thomas Bartholin* (de 3 sidste Navne paa een, med en Æskulapstav prydet Sten), kejserlig Feltmarskal *Henr. Holck*, Admiral *Cort Adelaer* og General *Povl Vendelbo Løvenørn* (de 3 Navne paa een Sten), Fredr. III's Søn *Ulr. Fredr. Gyldenløve*, *Løvenhjelm*, *Hans Vilh. Meerheim* og *Herm. Fr. v. Schwaneweide*, bekendte fra den skaanske Krig (de 3 Navne paa een Sten), *Hans*, *Peder* og *Anna Colbjørnsen* (en afbrudt Mur), Søhelten *Ivar Huitfeldt* (Stump af et Skibsvrag), Søhelten *Christen Thomesen Sehested* (Omrids af Øen Rügen), Generaladmirallieutenant *Fr. Danneskjold-Samsøe*, Skibskonstruktør *Henr. Gerner*, *Hans Egede* og *Gertrud Rask* (Støtten staar paa to korte Søjler og har et Kort over Grønland), Sorenskriver *Niels Limbæk*, fortjent af Agerbruget og Husfliden i sin Fødeegn i Norge, Islænderen, Historiografen *Thormod Torfæus*, de lærde Islændere *Arngrim Jonsson* og *Arne Magnusen* (een Sten), de 5 Lærde *Peder Resen*, *Hans Gram*, *Erik Pontoppidan*, *Jak. Langebæk*, *Gerhard Schøning* (de 5 Navne paa een Sten), Digterne *Anders Arrebo*, *Anders Bording*, *Thomas Kingo*, *Chr. Tullin* og *Johannes Ewald* (de 5 Navne paa een Sten).

I de senere Aar, især efter sin Gemalindes Død 1794, tabte dog Arveprinsen Interessen for Jægerspris, og 1797 overlod han Godset til Kronen mod et betydeligt Vederlag. Derefter laa det temmelig upaaagtet og forsømt hen som kgl. Domæne, for det meste bortforpagtet til private (1807—20 blev der oprettet et Schæferi under den Frederiksborgske Stutteridirektions Ledelse; Schæfergaarden omdannedes senere til Avlsgaarden Christiansminde). Christian VIII interesserede sig, som naturligt var, mere for Jægerspris, der havde saa mange Minder fra hans Barndom, og som han ofte havde besøgt som Prins; han tog ofte Del i de store aarlige Jagtpartier paa Godset, lod de forfaldne Mindestøtter istandsætte osv. Men først under Frederik VII kom der virkelig nyt Liv paa Slottet. Staten havde længe tænkt paa at afhænde Godset, som kun forvoldte Udgifter, og Kongen, der følte sig tiltrukken af Jægerspris af flere nærliggende Grunde og særlig, fordi det er saa rigt paa Oltidsminder (allerede under sit ufrivillige Ophold der i Marts 1834, før han blev sendt til Island, havde han udgravet flere Kæmpehøje), meldte sig som Køber og fik det 1854, efter at Fæstegodset var frasolgt, for 600,000 Rd. Han og hans Gemalinde, Grevinde Danner, opholdt sig fra den Tid hyppig paa Slottet, som han lod istandsætte og pryde i flere Henseender; han oprettede Avlsgaarden Louiseholm og tilkøbte Egelund (i Gjerlev Sogn). Ved Frederik VII's Død 1863 tilfaldt Ejendommen Grevinde Danner, som i Haven lige Ø. for Slottet lod opstille en Marmorbuste (modelleret af H. V. Bissen) af Kongen (i Nærheden af den findes en mærkelig Solskive). Selv blev hun, da hun døde 1874, bisat i Slotshaven i en aaben Gravhøj, hvor Marmorsarkofagen ses bag et Metalgitter. Omkring Højens Fod ligger paa en lidet betrygget Maade (de ligge ned) tre Runestene, fundne i Baag Herred, Odense Amt, og førte til Jægerspris af Fr. VII, nemlig

Flemløsestenen, Hagenskov- (eller Frederiksgave)stenen og Voldtoftestenen, den sidste dog kun et Fragment. I det hele vaagede Grevinde Danner med stor Pietet om Kongens Minde; mest har hun dog gjort det ved Oprettelsen af Frederik VII's Stiftelse.

I en Fundats af $^{30}/_{10}$ 1873 (kgl. bekræftet $^{23}/_{5}$ 1874) udtaler Grevinde Danner, at hun, „ledet af det Ønske at stifte et varigt Minde om min højtelskede Gemal, Hs. Maj. Kong Frederik VII og om den Kærlighed og Omhu, hvormed højsalig Kongen omfattede selv den fattigste og mest hjælpeløse af sine Undersaatter, har besluttet at grundlægge en Stiftelse, hvis Bestemmelse skal være under Navn af Kong Frederik VII's Stiftelse for hjælpeløse og forladte Pigebørn, især af Almuen, oprettet af Louise Christine, Lensgrevinde af Danner, at yde fattige og ulykkeligt stillede Pigebørn Ophold, Undervisning, Opdragelse og Uddannelse til dygtige Tjenestepiger, samtidig med at Jægerspris Ejendom og navnlig Slottet med dets Omgivelser altid sikres en de Minder, som dertil knytte sig, værdig Vedligeholdelse.“ Til dette Øjemed skænkede hun de hende tilhørende Ejendomme i Horns Herred til ovennævnte Stiftelse, som hun tillige ved Testament indsatte til sin Universalarving; det var nemlig hendes Hensigt, at Stiftelsen skulde træde i Kraft allerede i hendes levende Live; men hun døde i Genova $^{6}/_{3}$ 1874, endnu før det var blevet Offentligheden bekendt, at hun havde oprettet Stiftelsen. Straks efter hendes Død begyndte den af hende selv valgte Bestyrelse (3 Medlemmer, hvoraf 1 Formand) at bringe Planen til Virkeliggørelse. — Stiftelsen optager Plejebørn, hjemmehørende i Danmark eller Nordslesvig, fortrinsvis i en Alder mellem 2 og 4 Aar, og opdrager dem til det fyldte 16. Aar; dog føres der ogsaa saavidt muligt Tilsyn med de Plejebørn, der have forladt Stiftelsen, ligesom der ogsaa kan ydes dem Hjælp, naar Sygdom eller lign. skulde gøre det nødvendigt. For at alt saa vidt muligt skal ligne Forholdene i et tarveligt men ordentligt Hjem, er Anstalten efter et Tillæg til Fundatsen (konfirm. $^{18}/_{2}$ 1876) ordnet saaledes, at Børnene fordeles i Afdelinger eller „Familier“, hvoraf hver forestaas af en Plejemoder og rummer indtil 20 Børn fra 2 til 16 Aar; hver Afdeling danner et Hjem for sig med egen Husholdning og uden andet Fællesskab med de andre, end at Børnene søge fælles Skole, hvor Undervisningen, som er afpasset efter den almindelige Almueundervisning, ledes af en Overlærer og 9 eksaminerede Lærerinder. Skolelokalerne og Lærerindernes Værelser findes paa Slottet, Overlæreren har sin egen Bolig (den tidligere Godsinspektørbolig). Stiftelsen ledes af en Forstander, som for Tiden tillige er dens Læge. Ved 1. Jan. 1895 var der 338 Plejebørn (desuden opdroges 25 midlertidig udenfor Stiftelsen), fordelte i 18 Plejehjem. Det samlede Antal Børn, der har været paa Stiftelsen siden 1874, er 729. Straks efter Stiftelsens Oprettelse nedreves de gamle Forpagter- og Avlsbygninger i Slottets umiddelbare Nærhed, og i Løbet af den følgende halve Snes Aar rejste der sig en Del Nybygninger, der omslutte den forreste Slotsgaard, saaledes den store Længdebygning mod V. med Rum for fire Plejeafdelinger samt Kontor, Lager og Bolig for Forstanderen, endvidere 4 andre selvstændige Bygninger, hver med 2 Plejehjem, den nye Avlsgaard m. m., alle opførte 1875—83 efter Tegning af H. Hagemann. Den sidst opførte Bygning for 1 Plejehjem er opført efter Tegn. af M. Borch. Den ældre saakaldte Kavalerbygning, der begrænser Slotsgaarden mod Ø., indeholder ogsaa flere Plejehjem. Endelig er den tidligere Fasangaard i Slotshegnet (der var atter 1830 oprettet et Fasaneri) ogsaa omdannet til et Plejehjem. Opdragelsesanstaltens Udgifter

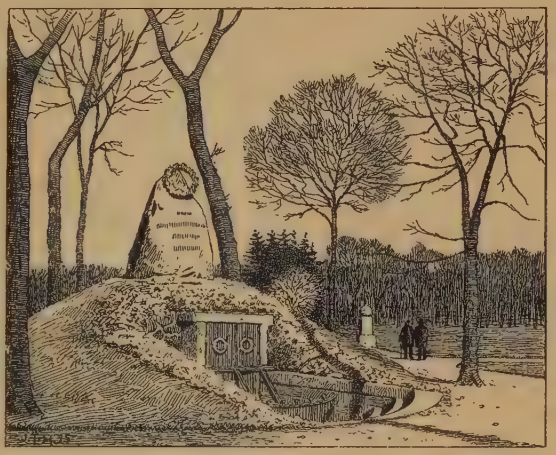

Grevinde Danners Gravhøj.

vare for Aaret 1894 ialt omtr. 270,000 Kr., Stiftelsens Formue var $^{31}/_{12}$ 1894 4,773,400 Kr. foruden Godset, Slottet, Opdragelsesanstaltens Bygninger og Inventar, Samlinger m. m.

Slottet benyttes nu, som nævnt, af Opdragelsesanstalten bl. a. til Skolelokaler; men de Værelser, som særlig benyttedes af Frederik VII og Grevinde Danner, staa uforandrede ifølge Fundatsens Bestemmelse. Disse Værelser med deres Kostbarheder og Samlinger, saaledes som mange af Kongens Dragter, han har baaret som Barn og Voksen, Gaver fra fremmede Fyrster, Genstande, som vare ham særlig kære, have ikke ringe Betydning som Bidrag til en Karakteristik af ham. Blandt de mærkeligste kunne anføres forskellige af Guld forarbejdede Oldsager, som bleve tilbageholdte af Kongens Oldsagsamling, da denne efter hans Død skænkedes til Museet for de nordiske Oldsager, deribl. to Guldøsekar henhørende til det bekendte Fund fra Mariasminde Mose (Rønninge Sogn, Fyn), en Del Naale, Knapper o. a. fundne i Voldtofteegnen, alt fra Broncealderen.

Af Skovene er *Nordskoven* (der bestaar af Studehaven, 948, og Fællesskoven, 1134 Tdr. Ld.) den ejendommeligste og en af Landets skønneste i sin Slags paa Grund af dens store Mosedrag, rige Vegetation af Bregner, de mange Birketræer og frodige unge Naaleplantager, iblandede med Pletter („Holme") af gamle Ege og Bøge, der ere Levninger af den tidligere, ødelagte Skovbestand. Den ejendommelige Skønhed, der mest beror paa dens Karakter af Vildtskov, svinder dog mere, efterhaanden som Naaletræerne vokse til og fortrænge Birkene og Bregnerne. Særlig bekendt er Skoven for sine mægtige, maaske tusindaarige Ege, Kongeegen (Stammen 36 F. i Omfang), Storkeegen og Snoegen. Ligeledes ere dens Højdepunkter, hvorfra der er smuk Udsigt over Isefjorden og Roskilde Fjord med Omgivelser, bekendte; det højeste er Frederikshøj (63 F., $19_{,8}$ M.), hvor der ligger en af Fr. VII bygget Jagtpavillon. Dyrehaven, med dens store Rigdom paa Daadyr, er nu nedlagt. — Ogsaa *Færgelunden* (308 Tdr. Ld., hvoraf 87 høre til Gjerlev Sogn) har flere Gravhøje (hvoraf nogle udgravede af Fr. VII) og smukke Punkter, saaledes „Kignæs". I den vestlige Udkant Thyrahøj (151 F., $47_{,5}$ M.). Ved „Schweizerhuset", der benyttedes af Juliane Marie og Arveprinsen til Tepavillon, staar der en Sandstenssøjle med Indskriften „Hædersminde for d. 2. April 1801", rejst af Skuespiller Hans Chr. Knudsen, der var Færgemand ved Jægerspris Færgegaard 1802—11 med Ret til at beværte rejsende, paa samme Tid som han gjorde Tjeneste ved Teatret. Den berømte „Navnebøg", der stod midt paa Vejen gennem Skoven, blev, efter at være udgaaet, fældet 1895. *Kohaven* er 290, *Slotshegnet* 202 Tdr. Ld., *Langevads Plantage* 22 Tdr. Ld. I den nyere Tid ere omtr. 100 Tdr. Ld. Sandarealer under Jægerspris tilplantede med Naaletræer. — I *Neder Draaby* paa Vejen mellem Færgelunden og Jægerspris ejede Billedhugger J. A. Jerichau en Bondegaard (nu *Kignæsgd.*), hvor han boede i sine sidste Aar og døde $^{24}/_{8}$ 1883. — Ved *Kulhuse* findes Resterne af en Skanse fra Beg. af 19. Aarh.

I den nordvestlige Del af Sognet langs det Bakkedrag, der ledsager Kysten ved Isefjorden, ligger der en stor Mængde Kæmpehøje og Gravkamre (saaledes ved „Troldegaarde" (se Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1881, S. 300), udmærkede Eksemplarer paa sjællandske Oldtidsminder, hvoraf en stor Del ere udgravede af Frederik VII, enkelte af Nationalmuseet, og som nu næsten alle ere fredlyste.

(Om Jægerspris se *C. F. Wegener*, Hist. Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i ældre og nyere Tid, 2 Bd., Kbh. 1855—56, og Stiftelsens Bestyrelses aarl. Indberetninger for Aarene 1874—94).

Skuldelev Sogn omgives af Roskilde Fjord, Annekset Selsø, Skibby, Krogstrup og Gjerlev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved 1 Mil S. V. for Frederikssund. De for det meste lavtliggende og jævne Jorder (dog mærkes Bakkekammen „Bjerren") ere af god Beskaffenhed. Mod N. og V. omflydes Sognet af en Aa med sumpet Engbund ved Brederne; mod N. Ø. ligger Koholms Mose, mod S. Hov Mose.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2919 Tdr. Ld., hvoraf 1536 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 346, Byg 411, Havre 372, Ærter og Vikker 32, Blandsæd til Modenh. 183, til Grøntf. 42, Kartofler 67, andre Rodfrugter 55), medens der henlaa til Afgræsning 334, Høslæt, Brak, Eng m. m. 820, Haver 24, Skov 52, Moser og Kær 80, Flyvesand 20, Byggegr. 22, Hegn og Veje 31 Tdr. Kreaturhold 1893: 217 Heste, 837 Stk. Hornkv. (deraf 538 Køer), 485 Faar og 735 Svin. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1885: $289^{3}/_{8}$ Tdr. Der var 7 Selvejergaarde med $61^{3}/_{4}$,

24 Arvefæstegd. med $188^3/_8$, 2 Fæstegd. med $10^3/_8$ og 107 Huse med $28^1/_2$ Tdr. Hrtk. og 51 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 68 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 837 (1801: 527, 1840: 847, 1860: 975, 1880: 933), boede i 181 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomhed, 416 af Jordbrug, 39 af Fiskeri, 169 af Industri, 46 af Handel, 91 af andre Erhv., 35 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Skuldelev* med Kirke, Præstegd., Skole, Kro og Andelsmejeri („St. Olavs Kilde"); en Del af *Onsved* (gl. Form. Olthenszuedt). — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Torpegd.*, hørende under Stamhuset Selsø ($33^1/_2$ Tdr. Hrtk., 360 Tdr. Ld., hvoraf 300 Ager, 50 Eng og 10 Skov; 10 Huse med 5 Tdr. Ld.), *Brødaksgd.* (Arvefæstegd., $19^1/_2$ Tdr. Hrtk., 190 Tdr. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager; 2 Huse) og *Brandbjærggd.* ($13^1/_2$ Tdr. Hrtk., 113 Tdr. Ld., hvoraf 14 Eng, 1 Td. Granskov, Resten Ager), de to sidste i Skuldelev By.

Skuldelev S., der udgør een Sognekommune med Annekset Selsø, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Roskilde Amtstuedistrikt, Skibby Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Frdborg Amts 5 Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 86. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Selsø.

Skuldelev Kirkes ældste Del (fra 12. Aarh.), Skib, firkantet Kor og Korrunding, er opført i Rundbuestil af Fraadsten. Koret har endnu en mærkelig Fraadstenshvælving, som er meget flad, uden Krydsribber, men med Sømme, som forsvinde op mod Hvælvingens Midte. Der findes Spor af gamle, rundbuede Vinduer paa Skibets Nordside. I Middelalderens Slutn. er Skibet forlænget mod V. og det anselige Taarn med sine Kamgavle opført af røde Mursten, ligesom Kirken da er bleven hvælvet. Vaabenhuset mod S. (til Dels ombygget 1776) er ligeledes en senere Tilbygning af Mursten. Altertavlen, Christus med Brødet og Vinen, er en Kopi efter Carlo Dolci, malet og skænket 1835 af Grevinde Scheel-Plessen, f. Hedemann; Prædikestolen er et rigt Snitværksarbejde i sildig Renæssancestil, Døbefonten er ny af norsk Marmor. Paa de øverste Stolestader ses Niels Rosenkrantz' og Fru Birthe Skeels fædrene og mødrene Vaabener og Aaret 1686. Et interessant i Egetræ skaaret Krucifiks, hvis Stil viser hen til omtr. 1200, og som oprindelig hang over Korbuen, er (fra 1873) i Nationalmuseet. I Koret en Ligsten og Mindetavle over Sognepræst Cort Pedersen Hval, † 1682, og en Sandstensmindetavle over Provst Holten, † 1873. I Skibet Mindetavle over Mænd af Sk. Sogn, der ere faldne i de slesvigske Krige.

I Skuldelev laa i 15. Aarh. en større Gaard, der i et Par Slægtled tilhørte en Æt, som førte Godov-Slægtens Vaaben, nemlig Jens Esbernsen de Skuldeløuæ 1408, og derefter hans Søn Niels eller Jens Jensen, nævnt 1445—59; 1477 skrev Væbneren Bo Iis sig til Skuldelef.

Torpegaard, sammenlagt af en Landsby Torup eller Tarup, der endnu nævnes 1559, har været Hovedgaard; 1669 skødede Otto Pogwisch til Palstrup den til Erik Krag til Bramminge († 1672), der ogsaa ejede Selsø og saaledes forenede Torpegaard med denne sidste.

Mod S. i Sognet en med Stakit og høje Træer omgivet stensat Kildebrønd, *St. Olafs Kilde*, der i sin Tid blev meget besøgt af syge, og hvor der endnu holdes St. Hans Marked. Fattigblokken har bl. a. Aarstallet 1664. I den nærliggende Bakkekam findes „St. Olafsskaaret", hvortil er knyttet Sagnet om Troldkvinden, som spottede St. Olaf, hvorfor han satte Stævnen af sit Skib ind mod Land og skar Kløften ind i Landet, men Troldkvinden blev forvandlet til en Sten paa Skrænten (Folkekalender for Danmark 1871).

Selsø Sogn, Anneks (siden 1572) til Skuldelev S., omgives af dette, Skibby Sogn og Roskilde Fjord. Kirken ligger ene mod V., omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Frederikssund. De for det meste gode og muldlerede Jorder ere temmelig lavtliggende, især mod Ø. og mod N. ved Hov Mose. Østskoven hører til Selsø. Selsø Sø er næsten udtørret. Til Sognet hører Eskilsø samt nogle mindre Øer og Holme i Roskilde Fjord.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3369 Tdr. Ld., hvoraf 1413 besaaede (deraf med

Hvede 67, Rug 278, Byg 457, Havre 297, Ærter og Vikker 30, Blandsæd til Modenh. 114, til Grøntf. 74, Kartofler 54, andre Rodfr. 36, medens der henlaa til Afgræsn. 374, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1164, Haver 33, Skov 206, Moser og Kær 72, Stenmarker 16, Byggegr. 36, Hegn og Veje 55 Tdr. Kreaturhold 1893: 233 Heste, 897 Stkr. Hornkv. (deraf 495 Køer), 509 Faar, og 747 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. $^1/_1$ 85: $300^5/_8$ Tdr. Der var 4 Selvejergaarde med 94, 33 Arvefæstegd. med $177^3/_8$ og 76 Huse med 24 Tdr. Hrtk., og 50 jordløse Huse; 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 91 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 824 (1801: 495, 1840: 805, 1860: 981, 1880: 820), boede i 173 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 10 levede af immat. Virksomh., 442 af Jordbrug, 100 af Fiskeri, 64 af Industri, 15 af Handel, 3 af Skibsfart, 154 af andre Erhv., 19 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv. Foruden Hovederhvervet, Landbrug, drives der en Del Fiskeri.

I Sognet Byerne: *Østby* med Skole; *Sønderby* med Skole. — Hoved-

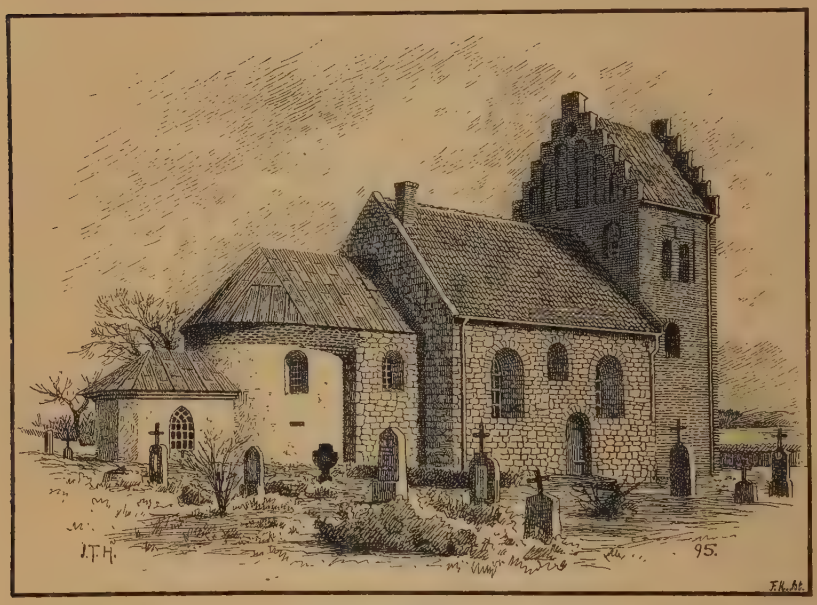

Selsø Kirke.

gaarden *Selsø* med 72 Tdr. Hrtk., 924 Tdr. Ld., hvoraf 500 Ager, 104 Eng og 320 Skov; ved Hovedgaarden findes et Fællesmejeri. Til Hovedgaarden, hørende til Stamhuset *Selsø**), hører tillige i Selsø Sogn *Selsø Mølle* og *Eskilsø Ladegd.* paa Eskilsø (omtr. $15^1/_2$ Tdr. Hrtk., 230 Tdr. Ld.), og i Skuldelev Sogn Skuldelev Kirke og Torpegd. (se S. 171). Ved *Østskoven* Færgested til Eskilsø og ved Selsø Mølle („Møllekrogen") Anløbssted for Dampbaade.

Selsø Sogn, der udgør een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette, samt til 1. Udskrivningskr'. 90. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Selsø Kirke (at den skal have været kaldt „Helligkorskirke" er der ingen Støtte

*) Til Stamhuset høre ogsaa Hovedgaardene *Lindholm* (Gjevninge Sogn, Voldborg Herred, Kjøbenhavns Amt) og *Bognæs* (Herslev Sogn, Sømme Herred, Kbh. Amt). Stamhusets samlede Jordtilliggende er $4661/_4$ Tdr. Hrtk., 2839 Tdr. Ld., hvoraf 1195 Skov.

for) stammer oprindelig vist fra 12. Aarh's 1. Halvdel, men har undergaaet store Forandringer. De ældste Dele ere opførte af Kamp og Fraadsten, Korrundingen alene af Fraadstenskvadre. De smaa oprindelige, nu tilmurede rundbuede Vinduer ses endnu paa Nordsiden, saavel som en rundbuet Portal. Hvælvingerne ere senere indsatte, ligeledes er Taarnet yngre. (En smaglos ny Tilbygning bagved Korrundingen benyttes til Sakristi, men skal nu borttages). Hvad man længe har været i Tvivl om, maa nu vist siges at være slaaet fast: Kirken har oprindelig været en Rundbygning med et indvendigt Tværmaal af omtr. 18—19 Al. Langhusets østre Væg omkring Korbuen viser endnu en svag Runding, og ved Gravning 1895 N. for Langhuset fandt man et stort Stykke fast Kampestensgrund af halvrund Form, hvilken Grund ogsaa kunde forfølges ind i Kirkens vestre Ende og ydede Bevis for, at Kirken virkelig fra Begyndelsen har været rund. Langhusets Materiale og Stil viser dog, at Ombygningen allerede er foregaaet i en meget tidlig Tid, maaske efter en Brand.

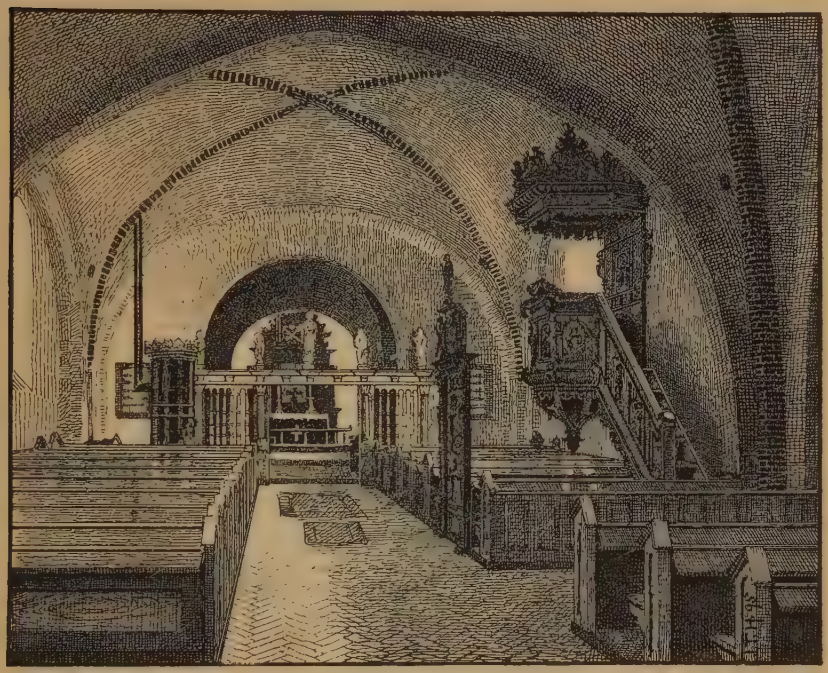

Selsø Kirkes Indre.

Koret er ejendommeligt med den cirkelrunde Korrunding og to runde Bueaabninger; det er skilt fra Kirken ved en smuk Skranke med Søjler i Barokstil fra 1690. Inden for den staar en Korstol fra 1637. Endestykkerne til de første Stolestader bære Jacob Ulfelds og Fru Anne Flemmings Vaaben 1593. Den rigt udskaarne Altertavle, med Ulfeldernes Vaaben og Aarstallet 1605, har et Maleri af N. Simonsen: Christus i Emaus, som er skænket af Gehejmeraad Holten til Krabbesholm; paa Alteret et Broncekrucifiks, af J. A. Jerichau, skænket af Universitetet; Prædikestolens Opgang er prydet med en smuk udskaaren Egetræsportal fra 1637 med Universitetets Vaaben i Frontespicen. Den største Klokke fra 1467, den anden, uden Indskrift, vist fra 14. Aarh. Under Koret en nu tilmuret Begravelse for Familien Normand, som i 17. Aarh. ejede Selsø. I Skibet Rester af Kalkmalerier. — I den sydl. Del af Kirkegaarden støder man ofte paa Kampesten og Murværk, som vise, at der har staaet en Bygning (se *Løffler*, Udsigt over Danmarks Kirkebygn., S. 85; *M. Petersen* Kalkmalerier, S. 95).

Paa Nordvestsiden af *Eskilsø* stiftedes i Beg. af 12. Aarh. et Kloster for regelbundne Kanniker af den hellige Augustinus' Regel. Efter en ældre Beretning skal

Ærkebiskop Eskil, medens han 1134—37 styrede Roskilde Stift, have grundlagt Klosteret; men denne Tradition, som kun synes at bygge paa Navnet „Eskilsø", er sikkert urigtig. Allerede ved Midten af 12. Aarh. forfaldt Klostertugten, og Absalon indkaldte da (omtr. 1165) Kanniken ved St. Genovefas Kloster i Paris, Vilhelm, for at genoprette Ordenslivet. Paa Eskilsø stod Klosteret nu kun en kort Tid; da det truedes ved Farer fra Havet, og da Proviantering ofte var vanskelig, blev det omtr. 1175 flyttet til Tjæreby Sogn, hvor Æbelholt Kloster grundlagdes (se S. 100). Dog vedblev dette hele Middelalderen igennem at have en Ladegaard paa Eskilsø, vel til Dels som Følge af Abbed Vilhelms Forbud mod, at Stedet maatte sælges fra, fordi det var meget nyttigt til Frugtavl og Græsning. Nu er Klosteret paa Eskilsø forsvundet; men af Klosterkirken er der bevaret ikke ubetydelige Rester, hvoraf ses, at den har været en 90 F. lang Bygning, med Forhal, Skib, Kor og Korrunding. De 3 F. tykke Mure, som paa nogle Steder staa igen i en Højde af omtr. 4 F. over Jorden, ere byggede af raat tilhugget Kamp (se *H. Olrik*, Danske Helgeners Levned, Kbh. 1894, S. 228).

Hovedgaarden *Selsø* tilhørte i Middelalderen Roskilde Bispestol. Af de bispelige Lensmænd kendes kun Hans Skinkel 1487 og 1492, og Niels Vincentsen Lunge 1525, som beholdt Gaarden, efter at den var bleven Krongods, og 1552 efterfulgtes af sin Søn Iver Lunge, som dog 1553 maatte fratræde Lenet til Herluf Skave. Kongen solgte 1558 Selsø til Anders Barby, der Aaret efter oprettede det til et Slags Stamhus, som efter hans Død 1559 tilfaldt hans Brodersøn Hans Barby, som s. Aar solgte Gaarden til Corfitz Ulfeld, hvis Søn Jakob, gift med Anna Flemming, opførte en ny Hovedbygning 1576. I 17. Aarh. ejedes den af Familien Normand, fra hvem den 1663 gik over til Joachim Fr. Pentz, g. m. Kirsten Normand, Datter af Ernst Normand, † 1645, og Ingeborg Arenfeldt. Pentz mageskiftede den 1669 for Aastrup til Erik Krag til Bramminge, der s. Aar ogsaa købte Torpegaard (se S. 171) og 1671 Eskilsø af Hans v. Meulengracht. Dennes Enke, Vibeke Rosenkrantz, solgte den (med Torpegaard og Eskilsø) 1683 til Fru Birthe Skeel, Enke efter Niels Rosenkrantz til Holbækgaard i Jylland. Efter Fru Birthe Skeels Død (1720) solgte Arvingerne Godset 1721 for 46,000 Rd. til Chr. Ludvig v. Plessen til Fusingø. Han „ombyggede" Hovedbygningen i to Stokværk*), og $^{11}/_{5}$ 1753 oprettedes Selsø til et Stamhus (i Stedet for Holbækgaard, der var oprettet af Birthe Skeel, men var blevet solgt 1727) for Familien Plessen, som endnu ejer den. I Hovedbygningen, der skaanedes ved en stor Brand 1893, der fortærede alle Ladebygningerne, findes en Sal med Vægmalerier af Krock. De tidligere Grave om Bygningen ere udtørrede og tilgroede med Træer og Buske.

Selsø Sogn har i ældre Tider været en Ø, idet der gik et Sund gennem den nu næsten udtørrede Selsø Sø og Hov Mose langs med de høje Banker, som skille Torps Marker fra Skuldelevs op til Koholms Mose og Fjorden; ogsaa S. for Torp gik der en Arm ind fra Fjorden, saa at Torp dannede en mindre Ø.

Ved *Sønderby* er en Banke („Elmehøj") med et Gravkammer med Gang fredlyst (1867); paa en af Dækstenene Figurer.

Skibby Sogn omgives af Roskilde Fjord, Selsø, Skuldelev, Krogstrup og Ferslev Sogne samt Kjøbenhavns Amt. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{2}$ Mil S. V. for Frederikssund. Jorderne ere i det hele jævne, muldlerede og af god Beskaffenhed.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2662 Td. Ld., hvoraf 1335 besaaede (deraf med Rug 337, Byg 404, Havre 376, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 93, til Grøntfoder 19, Kartofler 43, andre Rodfrugter 34), medens der henlaa til Afgræsn. 354, Høslæt, Brak, Eng m. m. 746, Haver 31, Skov 36, Moser og Kær 74, Byggegr. 24, Hegn, Veje osv. 58 Tdr. Kreaturh. 1893: 255 Heste, 789 Stkr. Hornkv. (deraf 451 Køer), 404 Faar, og 611 Svin. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1885: 308 Tdr. Der var 8 Selvejergaarde med $58^{5}/_{8}$, 29 Arvefæstegd. med $215^{3}/_{8}$, 4 Fæstegd. med $14^{5}/_{8}$ og 91 Huse med $17^{1}/_{3}$ Tdr. Hrtk. samt 20 jordløse Huse. 1 Gaard over 12 Tdr. Hrtk. (med $39^{3}/_{4}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 767 (1801: 518, 1840: 750, 1860: 723, 1880: 817), boede i 141 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 64 levede af immat. Virksomhed., 418 af Jordbrug, 129 af Industri, 45 af Handel, 30 af andre Erhv., 28 af deres Midler, og 53 vare under Fattigv.

*) Af den ældre Bygning haves en Afbildning fra Tiden for dens Opførelse, og endnu 1873 var den oprindelige Portalsten indmuret i Gavlen af en af Udbygningerne. Den bærer mellem Ulfeld-Flemming-Vaabnerne Indskriften: Anno domini 1576 lod ærlig og velbyrdig Mand Jacob Wlfeldt til Kogsbolle og Selsø opmure dette Hus.

I Sognet Byerne: *Skibby* (gl. Form Skipby) med Kirke, Præstegd., Skole, Apotek, Distriktslæge, Arbejds- og Forsørgelsesanstalt (oprettet 1869, Maksimalbelægning: 100), Højskole, oprettet 1868, et Par Aar efter nedlagt, privat Realskole, Kro, Fællesmejeri og Postkontor; *Manderup*; *Bonderup*; en Del af *Røgerup*. En Del Huse ere beliggende paa *Skibby Old* og *Bonderup Old*. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hartk.: *Lindegd*, der ejes af Krabbesholms Besidder, ($16^1/_4$ Tdr. Hrtk., 145 Tdr. Ld., hvoraf 23 Skov og Have, Resten Ager og Eng; $3^1/_4$ Tdr. Hrtk., omtr. 30 Tdr. Ld., ligger i Sæby Sogn, Kbh. Amt), to Gaarde i Skibby, nemlig *Christinelund* (tidligere Lejegd., 12 Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., hvoraf 2 Skov og Have, Resten Ager og Eng) og *Haughøjgd.* (omtr. $13^1/_2$ Tdr. Hrtk., 132 Tdr. Ld.) og en Gaard i Manderup (Arvefæstegd., $13^1/_2$ Tdr. Hrtk., 110 Tdr. Ld., alt Ager og Eng).

Skibby S., der udgør en egen Sognekommune, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Roskilde Amtstue- og Skibby Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Frederiksborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskreds' 96 Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Egholm.

Skibby Kirkes Indre.

Skibby Kirke er den anseligste i Horns Herred (vist fra 1. Halvdel af 12. Aarh.). Den har den sædvanlige Grundform, Skib, firkantet Kor og Korrunding, og er opført af Fraadstenskvadre i ren Rundbuestil. Korrundingen er prydet med Lisener og smaa Rundbuer. I 14. Aarh.'s 1. Halvdel er Koret, der ligesom den øvrige Kirke oprindelig havde Bjælkeloft, blevet overhvælvet, noget senere har Skibet faaet Hvælvinger; men da det er meget bredt, har man indbygget en Række Piller i Kirkens Midtbue til Bærere for dem. Taarn og Vaabenhus ere senere Tilføjelser af Mursten. Kirken er (1868) bleven beklædt med Cement, afstribet i Kvadre. Det Krucifiks, som har afløst den ældre Altertavle fra 1608 (med Bülow- og Grubbevaaben og inddelt i Fyldinger med paamalede Skriftsprog; slet opmalet i nyere Tid), er udført i Egetræ i romansk Stil af Aarsleff efter Tegn. af Mart. Borch. Hvad der dog giver Kirken særlig Betydning, er dens Kalkmalerier, opdagede 1855 og oprindelig istandsatte paa Worsaaes Foranstaltning af Maleren Zeuthen. Paa Korhvælvingen ses Marie Bebudelse, Lidelseshistorien, Dommedag, St. Mortens Legende og Dødens Triumf. Derunder paa Korbuen er malet en Bort med sammenslyngede Drager. Uagtet Billederne ere højst naive og svage i Tegningen, have de megen Betydning i kulturhist. og dekorativ Henseende. Men de

overgaas af det med Kirkens Opførelse samtidige Maleri (senest restaureret af Kunstmaler Rondahl), der fylder Halvkuglen i Korrundingen: Christus i Højsædet velsignende Menigheden, og omkring ham paa den dybe blaa Grund en ægdannet Regnbue, uden om hvilken de 4 Evangelisters vingede Symboler; neden under Billedet en Bort af Løver, Drager og Fugle. I Taarnhvælvingen et Epitafium over Sognepræst Peder Gødessøn, † 1751, og en Ligsten, med et Vaaben med to Uldsakse, over Nicolaus dictus Manthorp, † 1305, samt Brudstykker af et Par andre Sten med samme Families Vaaben (Elisabeth, Datter af Hr. Niels Knudsen (Manthorp), blev i Slutn. af 14. Aarh. indgiftet i den Slægt, der da ejede Svanholm); i Koret en Ligsten over Peter Sever Bage fra 1666. — Aaret 1650 fandt man i et Rum i Kirkevæggen den mærkelige Krønike fra Middelalderen, som kaldes „Skibbykrøniken", og hvis Forfatter er den fra Reformationen bekendte Povl Helgesen, Katolicismens Talsmand. (Om Muligheden af at Povl Helgesen har været Kirkeværge i Skibby, se Skibbykrøniken, overs. af *B. Heise*, S. 10, og *H. F. Rørdam*, Hist. Saml. og Studier I. S. 320. Om Kirken se *J. Kornerup*, Om Kalkmalerier, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1868, S. 19; *M. Petersen*, Kalkmalerier, S. 95; Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1887, S. 192).

Kirkens Størrelse forklares vistnok af, at Skibby i en Fortegnelse fra 13. Aarh. nævnes blandt Sjællands Købstæder. Den har, som dens Navn antyder, ligget ved en Vig af Fjorden, der atter ved et Vanddrag stod i Forbindelse med den til Isefjorden søgende lille Vejle Aa, saaledes at Horns Herred dengang har været en Ø.

Ved Bonderup oppløjedes 1822 over 1300 Sølvmønter, der maa antages at være nedlagte i Jorden paa Svend Estridsens Tid.

Kyndby Sogn omgives af Annekset Krogstrup, Ferslev Sogn og Isefjorden. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Frederikssund. De højtliggende Jorder ere i det hele muldsandede og gode.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1664 Tdr. Ld., hvoraf 837 Tdr. besaaede (deraf med Rug 212, Byg 214, Havre 216, Blandsæd til Modenh. 93, til Grøntf. 14, Kartofler 33, andre Rodfrugter 42), medens der henlaa til Afgræsn. 264, Høslæt, Brak, Eng m. m. 439, Haver 29, Skov 40, Moser og Kær 10, Byggegr. 12, Hegn og Veje 27 Tdr. Kreaturhold 1893: 108 Heste, 378 Stk. Hornkv. (deraf 220 Køer), 293 Faar, 413 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 166 $^5/_8$ Tdr. Der var 15 Selvejergaarde med $111^1/_4$, 6 Fæstegd. med 42 og 58 Huse med $13^3/_8$ Tdr. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 392 (1801: 303, 1840: 380, 1860: 535, 1880: 448), boede i 76 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomhed, 133 af Jordbrug, 44 af Industri, 5 af Handel, 190 af andre Erhv., 6 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Kyndby* med Kirke, Præstegd. og Skole.

Sognet, der danner een Sognekommune med Annekset Krogstrup, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Roskilde Amtstue- og Skibby Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Fredborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 91. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Svanholm Hovedgaard.

Kyndby Kirkes ældste Del (vist i Beg. af 12. Aarh.) er opført af Fraadsten i Rundbuestil og har været prydet med Kalkmalerier, af hvilke endnu ses Rester ovenover de senere indbyggede Hvælvinger (særlig over de oprindelige Vinduer og i disses Smug). Allerede tidligt er Skibet blevet udvidet mod V. med røde Mursten og med rundbuede Vinduer. I Spidsbuetiden blev Koret nedbrudt og Skibet forlænget mod Ø., ligesom der indbyggedes Hvælvinger. I den nyeste Tid (1876) er et lavt Taarn med Trappetaarn tilbygget mod V. Altertavlen er et Maleri, Christus velsignende Kalken, i en klodset Ramme; Prædikestol fra Renæssancetiden; Sandstensdøbefonten, fra Renæssancetiden med Scener af Christi Liv i Relief, bærer Bille'rnes og Skram'ernes Vaaben (Esge Bille til Svanholm og Elsebe Skram). Marmortavle over Axel Ursin, Sognepræst her, og Provst i Horns Herred, † 1770.

Tæt ved Kirken har tidligere ligget en Herregaard, hvis Tomt og Grave, der ere fredlyste, endnu ses. Den ejedes af den sjællandske Adelsslægt Krag: Hemming Jensen af Kindby 1380—1401, hans Søn Albrecht Hemmingsen 1416—29, dennes Enke Fru Elsebe 1453; deres Datter Elne ægtede Jep Jensen (Ravensberg) — deres Gravsten ligger i Kirkens Skib —, og herved kom Gaarden, der nu kaldtes

Kindholm, til denne Slægt. Jep Jensens Søn Erik Jepsen besad den, og hans Enke Fru Inger skrev sig til den 1513. Deres Søn var Claus Eriksen (Slippeslot), under hvem Gaarden blev ødelagt i Grevens Fejde, men atter igen opbygget. Hans Datter Inger ægtede Anders Pedersen Galt, der synes at have afhændet Gaarden til sin Svoger Christopher Pax. Dennes Søn Morten Pax skødede den 1624 til Frants Rantzau til Svanholm. Omtr. 1660 skal Gaarden være brændt eller nedbrudt, og dens Jorder ere vistnok alt dengang lagte ind under Svanholm (en af dennes Marker kaldes endnu Kindholmmarken), om ogsaa Kindholm nævnes selvstændig i Forbindelse med Svanholm i Skøderne gennem hele 18. og i Beg. af 19. Aarh.

Der synes endnu at have ligget en Herregaard i Kyndby foruden Kindholm; thi 1402 skænkede Margrethe Henrik Skyttes Efterleverske med sin Broder Niels Grubbes Samtykke sin Hovedgaard i K. til Soro Kloster; hendes Broder Oluf Grubbe og dennes Søn Ingemar synes dog at have beboet denne Gaard, til hvilken den sidste endnu skrev sig 1473.

Ved Sjælørc laa et af de mange Marsvinssæder, der fandtes i Middelalderen langs Isefjordens Kyster.

Ved Kyndby er der fredlyst en etkamret Langdysse („Skedys") og en Rundhøj, endvidere en etkamret Langdysse og Rundhøjene „Maglehøj" og „Hugshøj" (alle 1890).

Krogstrup Sogn, Anneks til Kyndby, omgives af dette, Gjerlev, Skuldelev, Skibby og Ferslev Sogne samt Isefjorden. Kirken, der ligger ene i den sydl. Del af Sognet, er omtr. $1^1/_4$ Mil fjernet fra Frederikssund. I den nordl. Del af Sognet ere de for det meste sandmuldede Jorder lavtliggende og temmelig flade med flere side Strækninger; mod S. ere de mere lerede, højtliggende og bakkede, især mellem Kirken og Pagterold (Julianehøj er 222 F., $69_{,7}$ M.). I de senere Aar ere flere sandede Strækninger langs Isefjorden og inde i Sognet blevne bevoksede med ung Skov, hørende under Svanholm.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3090 Tdr. Ld., hvoraf 1670 vare besaaede (deraf med Hvede 104, Rug 303, Byg 441, Havre 387, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 216, til Grøntf. 36, Kartofler 42, andre Rodfr. 103, Spergel og Lupiner 21), medens der henlaa til Afgræsn. 369, Høslæt, Brak, Eng m. m. 756, Haver 65, Skov 131, Moser og Kær 40, Flyvesand og Stenmarker 6, Byggegr. 25, Hegn og Veje 28 Tdr. Kreaturh. 1893: 262 Heste, 1119 Stkr. Hornkv. (deraf 678 Køer), 486 Faar, 837 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 321 Tdr. Der var 18 Selvejergaarde med $227^1/_2$, 1 Arvefæstegd. med $19^1/_2$, 10 Fæstegd. med $53^1/_2$ og 84 Huse med $15^1/_2$ Tdr. Hrtk., og 7 jordløse Huse. Der var 4 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $166^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 679 (1801: 419, 1840: 643, 1860: 656, 1880: 725), boede i 137 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 377 af Jordbrug, 93 af Industri, 13 af Handel, 142 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dalby* (en stor Del af Byen brændte Juni 1895), Sessionsted for 89.—96. Lægd af 1. Udskrivningskr., med Kro; *Ordrup* med Skole (S. for den sidste ligger *Krogstrup Kirke*); en Del af *Onsved;* en Del af *Lyngerup*. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Hovedgaarden *Svanholm* med $106^1/_2$ Tdr. Hrtk., 1000 Tdr. Ld., hvoraf 850 Ager og Eng, 100 Skov og 50 Have (endvidere høre til Godset Kyndby og Krogstrup Kirker og 136 Tdr. Hrtk. Bøndergods, hvorpaa ligger 220 Tdr. Ld. Skov; Hovedgaardens Jorder ligge i Krogstrup og Kyndby Sogne, Bøndergodset dels i disse 2, dels i Ferslev Sogn. Hovedgaarden *Overberg* med 37 Tdr. Hrtk., omtr. 460 Tdr. Ld., hvoraf 445 Ager og Eng, 15 Skov ($29^1/_4$ Tdr. Hrtk. Fæstegods; en Arvefæstegd., *Storgaarden*, med $19^1/_2$ Tdr. Hrtk.). Hovedgaarden *Pagterold* med $31^1/_2$ Tdr. Hrtk., omtr. 280 Tdr. Ld. ($20^3/_8$ Tdr. Hrtk. Fæstegods; omtr. 12 Tdr. Hrtk. af Gaardens Jorder ligge i Skuldelev S.). Avlsgaarden *Storgaarden* ($34^1/_2$ Tdr. Hrtk., 410 Tdr. Ld., hvoraf 50 Skov, Resten Ager og Eng; 3 Huse; Jordtilliggendet baade i Krogstrup og i Kyndby Sogne).

Krogstrup S., der udgør een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr'. 92. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Svanholm.

Krogstrup Kirke, vist Herredskirke i Middelalderen, er opført (ved Beg. af 12. Aarh.) i Rundbuestil med Skib og firkantet Kor af Fraadsten og hviler paa en skraat tilhugget Fod af samme Materiale; Koret er udvendig prydet med Lissener og Rundbuer. Ved Istandsættelsen 1881—82 er det gamle Murværk destoværre blevet dækket af Cementpuds. Alt i 13. Aarh. er Kirken bleven forlænget mod V. og prydet med en smuk Gavl med Blindinger, Tandskifter og Zigzagmønstre; samtidig blev den overhvælvet (alt af Tegl). I den senere Middelalder er der i V. tilbygget et Taarn, hvis Overdel atter blev ombygget 1614. I det paa Korets Nordside tilføjede Sakristi fandtes for ikke længe siden endnu et gammelt muret Alter. Alterbordet er oprindelig opført af Fraadsten; Altertavlen er et Snitværksarbejde fra Chr. IV's Tid (ligesom Prædikestolen) og udført 1633, da Fredr. Urne til Bregentved var Amtmand; Alterbilledet af Schleisner (1870): Christus i Emaus; mærkelig Granitdøbefont med Reliefs; den minder meget om Døbefontene i de jydske Granitkirker; et meget gammelt Laag til Døbefonten bruges nu omvendt til Døbefad. Paa hver Side i Korbuen er der indmuret en Ligsten; paa den nordre er der udhugget to Børn, Esge Bille og Anne Bille, Børn af Peder Bille til Svanholm og Fru Birgitte Rosenkrantz til Vallø, 1565; den anden over Jfr. Mette Bille, ogsaa en Datter af fornævnte, † 1565 paa Svanholm. Paa Gulvet i Sakristiet en Kirkeklokke fra 1719 (efter et tvivlsomt Sagn fra et nedbrudt Taarn i Kyndby Kirke). Under Taarnet Begravelse for Jonas Jørgensen til Svanholm (se ndfr.) og Hustru Maria Falk.

Ved Kirken har ligget en By *Krogstrup*, som nu er forsvunden, og Krogstrup var Hovedsognet indtil 1450. Et Billede af St. Dionysius (der maaske har haft en Plads i det under Kirken omtalte Sakristi) blev borttaget af Kirken ifølge kgl. Befal. af $^{25}/_{10}$ 1606, fordi Bønderne „samme til visse Aarets Tider med synderlig Zirat og Klædedragt lod ornere"; men Kirken bevarede til ind i 19. Aarh. endnu et særligt Ry for Hellighed, hvorom der gaar forskellige gamle Sagn.

Svanholm tilhørte 1346 Hr. Niels Knudsen (Manderup), hvis Datter Elisabeth ægtede Anders Pedersen (Panter), der 1374—1408 nævnes som Sv.s Ejer. Gaarden arvedes af deres Søn Knud Andersen 1413—40. Da dennes Sønner, Niels og Bo Knudsen, døde uden Børn, solgte disses Svoger Hr. Mikkel Rud og Medarvinger 1452—54 Sv. til Hr. Torbern Bille til Allinge, og den forblev nu i denne Families Eje til Beg. af 17. Aarh. Af Familien maa nævnes som Ejere Hr. Torberns Sønnesønner, Hr. Mogens Bille og den bekendte Rigshofmester Hr. Esge Bille. Sidstnævntes Sønnesøn, Esge Bille (Broderen Oluf Bille afstod ham Sv.) var gift med Elsebe Skram, der bragte ham 6 Herregaarde i Medgift, men dog døde i Armod. Hun solgte som Enke Sv. til Brejde Rantzau, og hans Sønner, Frants og Kaj, nævnes senere som Ejere. Frants Rantzau, der forenede Kindholm med Sv. (se S. 177), var g. m. Anne Lykke (Datter af Henrik Lykke til Overgaard), som overlevede baade Fr. Rantzau og sin anden Mand Knud Ulfeld, og ved hendes Død tilfaldt hendes Godser Sv., Rantzausholm, Brendegaard, Flintholm, Rødkilde og Hverringe hendes Broder Frants Lykke („den Rige"), der tillige ejede Overgaard, Gisselfeld, Kokkedal, Hevringsholm og Estruplund, Af dennes to Børn, den bekendte Kaj Lykke og Christence Lykke, arvede den sidste Sv. Overgaard m. m. Hun ægtede først Frants Brockenhuus og efter dennes Død (1660) Fredr. v. Arenstorff, den fra den skaanske Krig bekendte General, der efter Christences Død 1667 arvede Sv. og kort efter giftede sig med Augusta Elisabeth Rumohr. Efter Arenstorffs Død (1689) beholdt Enken Sv. med Kindholms Jorder samt Gaardene *Overberg* og *Pagterold*, om hvilke to Gaarde der vides meget lidt. Overberg hed fordum Orebjærg og tilhørte 1329 Peder Grubbe; 1383 solgtes den af Peder Pedersen Grubbe til Hemming Jensen af Kyndby, som 1396 afhændede den til Dronning Margrethe. Fr. v. Arenstorff oprettede 1675 af nogle Bøndergaarde med kgl. Tilladelse Overberg til Hovedgaard. Ved Skøde af $^{4}/_{2}$ 1698 overlod hans Enke Godserne for 50,000 Rd. til sin ældste Søn Chr. v. Arenstorff, som er berygtet for den grusomme Behandling af sine Bønder, og hvis Navn endnu er knyttet til de mange Stengærder paa disse Gaarde, med hvilket Arbejde han plagede sine Undergivne. Men Fattigdom tvang ham til at sælge sine Godser; 1735 købtes Sv. og Overberg m. m. ved Auktion for 40,000 Rd. af Staldmester, senere Gehejmeraad Ad. Andr. v. der Lühe, der 1744 ombyggede Sv. i dens nuv. Skikkelse i 2 Stokværk

med 2 Sidefløje. Derefter ejedes den af Frederik V som Kronprins, som 1748 skødede den for 60,000 Rd. til Forpagter paa Vemmetofte, senere Generalauditør Jonas Jørgensen, efter hvis Død den gik over til Sønnen Niels Jørgensen, 1780 adlet under Navnet Svanenskjold, som lod opføre en ny Hovedbygning paa Overberg, og derefter til dennes Søn Peder Jørgensen Svanenskjold, som 1805 solgte Sv. med Overberg og Pagterold for 300,000 Rd. til Greve Preben Bille-Brahe til Hvedholm († 1857), der kort efter solgte *Overberg* og *Pagterold* (fra 1854 ejet af Familien Helmers; paa Overberg, der paa 3 Sider er omgivet af gamle Grave, er den gamle Hovedbygning 1856 bleven restaureret og har faaet et to Stokværk højt Midterparti). Sv. ejes derimod stadig af Familien Bille-Brahe (nuv. Besidder Gehejmekonferensraad, Kammerherre J. C. Greve Bille-Brahe). I den store af Kanaler gennemskaarne Have staar der en Broncestatue af Baron Preben Bille Brahe, rejst 1857 af Godsets Beboere. (Om Sv. se *Mollerup*, Bille-Ættens Hist., Kbh. 1888).

Ved Ordrup er der (1890) fredlyst en Gangbygning („Klangdys") og en Bautasten. I Nærheden heraf, ved Stejlebakke og Galgebakke. V. for Sognekirken, antages i sin Tid Herredstinget at have været holdt. — Ved *Dalby* findes Levningerne af en dobbelt Gangbygning, vistnok den største her i Landet. De to Kamre, som hver har sin stensatte Gang mod Ø., ere aflang-firkantede og byggede i eet med hinanden i Retningen N. til S. Det sydl. Kammer er 34, det nordl. 42 F. langt; det sidste synes i den vestl. Side at have været udstyret med et lille Sidekammer.

Ferslev Sogn omgives af Annekset Vellerup, Isefjorden, Kyndby, Krogstrup og Skibby Sogne samt Kjøbenhavns Amt, fra hvilket det skilles ved Vejle Aa. Kirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil S. V. for Frederikssund og $2^1/_2$ Mil N. V. for Roskilde. De for det meste højtliggende Jorder ere gennemgaaende lette, dog mod S. Ø. en Del muldlerede. Ved Kysten mod N. V. Sømerskov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 4646 Tdr. Ld., hvoraf 2367 besaaede (deraf med Rug 591, Byg 695, Havre 558, Ærter og Vikker 27, Blandsæd til Modenh. 302, til Grøntf. 75, Kartofler 80, andre Rodfr. 29), medens der henlaa til Afgræsn. 755, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1193, Haver 39, Skov 106, Moser og Kær 82, Hede 2, Flyvesand og Stenmarker 14, Byggegr. 44, Hegn og Veje 54 Tdr. Kreaturhold 1893: 340 Heste, 1196 Stkr. Hornkv. (deraf 678 Køer), 797 Faar og 1066 Svin. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $445^5/_8$ Tdr. Der var 44 Selvejergaarde med $270^5/_8$, 5 Arvefæstegd. med $25^1/_4$, 20 Fæstegd. med 114 og 166 Huse med $33^1/_4$ Tdr. Hrtk. og 21 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $12^3/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1193 (1801: 826, 1840: 1078, 1860: 1230, 1880: 1366), boede i 238 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 36 levede af immat. Virksomh., 605 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 204 af Industri, 56 af Handel, 238 af andre Erhv., 38 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ferslev* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Vejleby* med Skole; *Venslev* med Skole; en Del af *Røgerup*; *Rennebæk*, en Saml. Huse, med Kro og Færgefart til Ovrø. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk., *Leergd.* ($12^3/_4$ Tdr. Hrtk., 105 Tdr. Ld., hvoraf 2 Skov og Plantning, Resten Ager og Eng; 2 Huse). Desuden mærkes *Blakke Mølle* og et Andelsmejeri (Ferslev-Vellerup). Fra Vejleby (Hammergaard) er der Overfart til Ovrø.

Ferslev S., der danner een Sognekommune med Annekset Vellerup, men 2 Sognefogeddistr. saaledes at Røgerup og Vejleby ere forenede med Vellerup, hører under Horns Herreds Jurisdiktion Roskilde, Amtstue- og Skibby Lægedistr., 2. Landtingskr., Fedborg Amts 5. Folketingskr. og (undt. Røgerup og Vejleby) til 1. Udskrivningskr.' 93. Lægd. Kirken ejes af Stamhuset Egholm.

Ferslev Kirke er oprindelig opført (vist i 1. Halvdel af 12. Aarh.) i Rundbuestil af Fraadsten og bestod af Skib og Kor med fladt Bjælkeloft. I Beg. af 14 Aarh. er et anseligt Taarn tilbygget og Korets østre Gavl omdannet med smukke Blindinger i Spidsbuestil af røde Munkesten, ligesom Hvælvinger bleve indbyggede; Sakristiet paa Nordsiden er fra Slutningen af 15. Aarh. Altertavle fra Christian IVs Tid; Spor af Kalkmalerier ovenover Hvælvingerne, især paa Muren over Korbuen, vistnok sam-

tidige med Kirkens Opførelse (temmelig store Figurer i gule og rødbrune Farver paa blaa Grund; et af Billederne har forestillet Marie Bebudelse). Ved Kirkens Restauration 1866 fjernedes Cementpudset, der dækkede Murværket. I Koret en Marmormindetavle over Jens Danielsen (Ranchel), Provst, † 1684. Den ene af Klokkerne fra 1425. — Paa Kirkegaarden ligger begravet Besidderen af Stamhuset Egholm, den bekendte Politiker og General Wolfgang Haffner († 1887).

En Hovedgaard i Venslev solgtes 1364 af Folmer Clausen i Torup (der havde faaet den med sin Hustru Johanne) til Hr. Niels Knudsen (Manderup).

Ferslev Sogn er usædvanlig rigt paa Gravhøje (1873, da et antikvarisk Kort optoges af Dr. Henry Petersen, kunde man angive Pladsen for omtr. 170), hvoraf en Del nu ere fredlyste (de fleste 1890), saaledes ved Vejleby to Rundhøje og ved Venslev et Gravkammer i en lav Rundhøj, „Trehøjdysse“ med Kammer, den etkamrede Langdysse „Ladagerdys“, Rundhøjene „Risbjærg“, „Favrhøj“, „Mørkebjærg“ og „Maredys“, Langhøjen „Orkenspendsdys“, m. m. Desuden er der ved Ferslev fredlyst (1890) en mærkelig Stensætning i Form af et Skib, fra den senere Oldtid.

Vellerup Sogn, et meget lille Sogn, Anneks til Ferslev, omgives af dette, Isefjorden og Kjøbenhavns Amt, hvorfra det skilles ved Vejle Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Frederikssund. Jorderne, som i den nordøstlige Del ere højtliggende, ere mest sandmuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 575 Tdr. Ld., hvoraf 309 besaaede (deraf med Rug 72, Byg 111, Havre 75, Blandsæd til Modenh. 28, til Grøntf. 9, Kartofler 6), medens der henlaa til Afgræsn. 103, Høslæt, Brak, Eng m. m. 143, Haver 4, Moser og Kær 8, Byggegr., Hegn og Veje 8 Tdr. Kreaturhold 1893: 47 Heste, 179 Stkr. Hornkv. (deraf 113 Køer), 132 Faar, og 163 Svin. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $59^{1}/_{2}$ Tdr. Der var 9 Selvejergaarde med 47, 1 Fæstegd. med $5^{3}/_{8}$ og 22 Huse med 7 Tdr. Hrtk., og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 180 (1801: 153, 1840: 183, 1860: 172, 1880: 180), boede i 38 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 117 levede af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 27 af Industri, 17 af Handel, 3 af Skibsfart, 6 af andre Erhv. og 3 af deres Midler.

I Sognet Byen *Vellerup* med Kirke, Hospital eller Fattighus (for 8 Lemmer; stiftet 1713 af Gehejmeraad O. Krabbe, udvidet 1741 af Gehejmer. Iver Rosenkrantz, begge Ejere af Egholm) og Købmandshandel.

Vellerup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Ferslev, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt (med Vejleby og Røgerup, se under Hovedsognet) til 1. Udskrivningskr.' 64. Lægd. Kirken ejes af Stamhuset Egholm.

Vellerup Kirke er lille og bestaar af Skib og firkantet Kor, bygget (vist i 1. Halvdel af 12. Aarh.) af huggen Kamp oprindelig i Rundbuestil og med smaa Vinduer, hvis Indfatning var af Fraadsten. Korbuen er høj og slank med Kragbaand af Kridtsten. Kirken er tidlig bleven udvidet mod V., endnu senere er der indbygget Hvælvinger. Senere Tilbygninger ere Vaabenhuset mod S. og Taarnet mod V., hvilket sidste dog atter blev nedbrudt, saa at kun den nedre Del stod tilbage i Højde med Skibets Mure; 1862 er der paa Nordsiden af Skibet (efter Tegn. af H. Sibbern) opført et nyt lavt Taarn i romansk Stil, hvis nederste Del er af huggen Kamp, den øverste Del af røde Mursten, med et kegledannet Spir af Mursten. Altertavle (med et senere Maleri: Christus paa Korset) og Prædikestol ere i Renæssancestil, den sidste med Aarstallet 1640 og Krafsernes og Bannernes Vaaben (Christoffer Krafse til Egholm og Dorthe Banner); Granitdøbefont fra Kirkens ældste Tid med Ornamenter i romansk Stil. Paa Vaabenhusloftet et mærkeligt Krucifiks fra Slutn. af 12. Aarh. (vistnok af samme Kunstner som det, der har været i Skuldelev og nu er i Nationalmuseet)

Bo Herlufsen „de Wetlethorp“ nævnes 1402—8. Senere levede her Væbneren Jon Iis af „Wællorp“, der nævnes 1443—56, hvis Søn Bo Iis, sagtens Dattersøn af Bo Herlufsen, endnu 1486 skrev sig til Vellerup.

Ved Vellerup ere to Rundhøje, „Kirkehøj“ og „Sandhøj“ fredlyste (1874).

Ovrø (eller Bybjærg) **Sogn** bestaar af Øen *Ovrø* (udt. Orø), gl. Form „Warthærø“, med nogle Smaaholme (0,$_{26}$ □ Mil, 14 □ Km.) i Isefjorden mellem Horns

Herred, hvorfra den er adskilt ved Ovrø Rende eller Østerløb, og Halvøen Tudsenæs i Holbæk Amt, fra hvilken den er skilt ved Ovrø Sund eller Vesterløb. Kirken, omtr. midt paa Øen, ligger omtr. 3 Mil N. V. for Roskilde og 1 Mil N. Ø. for Holbæk. De bakkede, men ikke meget højtliggende Jorder (højeste Punkt, paa den sydlige Del af Øen, er Møllebjærg, 91 F., 28,5 M.; andre Højder ere Elnebjærg, eller Ellebjærg, og Stensbjærg) ere afvekslende sandmuldede og lermuldede.

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 2634 Tdr. Ld., hvoraf 1250 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 294, Byg 314, Havre 308, Ærter 9, Blandsæd til Modenh. 165, til Grøntf. 26, Kartofler 38, andre Rodfr. 72), medens der henlaa til Afgræsn. 368, Høslæt, Brak, Eng m. m. 919, Haver 20, Stenmarker 36, Byggegr. 19, Hegn og Veje 22 Tdr. Kreaturhold 1893: 223 Heste, 880 Stkr. Hornkv. (deraf 579 Køer), 445 Faar, 1004 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 261 Tdr. Der var 3 Selvejergaarde med $16^{1}/_{4}$, 43 Arvefæstegd. med 228, 1 Fæstegd. med 1 og 79 Huse med $15^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 676 (1801: 400, 1840: 602, 1860: 622, 1880: 736), boede i 146 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 21 levede af immat. Virksomh., 394 af Jordbrug, 81 af Fiskeri, 68 af Industri, 24 af Handel, 8 af Skibsfart, 41 af andre Erhv., 32 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv. Ved Siden af Landbruget har Fiskeriet nogen Betydning.

I Sognet Byerne: *Bybjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Andelsmejeri, 3 Købmænd, Kro og Mølle; *Gamløse*; *Næsby* (paa Østkysten af den mod N. fremspringende Halvø) med Skole. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. i Bybjærg og Gamløse (egentlig 2 Gaarde, tilsammen 16 Tdr. Hartk., $131^{1}/_{2}$ Tdr. Ld., hvoraf 118 Ager, Resten Eng; til Gaarden hører den 1 Td. Ld. store Eskensholm). Paa Østkysten *Østre Færgested* og *Snave Færgested.*

Ovrø S., der danner en egen Sognekommune, hører under Horns Herreds Jurisdiktion (Frederikssund), Roskilde Amtstue- og Skibby Lægedistr., 2. Landstingskreds og Frdborg Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 95. Lægd. Kirken tilhører det Svanenskjoldske Fideikommis.

Ovrø Kirke er opført omkring 1300 af raa Kamp (kun Hjørnerne ere tilhuggede) og bestaar af Skib og firkantet Kor; Spor af 3 oprindelige Vinduer, der have en svag Tilspidsning; Korbuen er halvrund. I Slutn. af den katolske Tid er der tilføjet et uanseligt Taarn, og samtidig er der indbygget Hvælvinger; Vaabenhus og Sakristi ere senere tilføjede. Altertavle fra Midten af 17. Aarh., Prædikestolen er et godt Snitværksarbejde og bærer Aaret 1633 og Urnernes og Arenfeldternes Vaabener; Granitdøbefont. Over Korbuen en Tværbjælke, som bærer et gammelt, raat udskaaret Krucifiks med Maria og Johannes ved Siderne (de to Figurer ere nyere og skænkede af Sognepræst Niels Krag). Paa Korets nordre Væg en Marmortavle over Sognepræst Niels Christensen Krag, 1687 (se Kirkehist. Saml., 3. R., V. Bd., S. 317). Ved den tilmurede Dør paa Skibets Sydside staar et Træbillede af Jomfru Maria med Jesu afsjælede Legeme paa Skødet*).

Paa Sydøstsiden af Øen har ligget et hesteskoformet Voldsted med Grave udenom, „Børreklak", som skal have været Tilflugtsted for en Sørøver Børre; Gaarden, hvortil Marken hører, kaldes endnu „Børret". — Paa den langagtige Aas Stensbjærg (ogsaa „Stænderbjærg", der skal have været afgravet i tre Terrasser, svarende til de tre Stænder) N. for Kirken har der ligget en Borg, „Dronning Margrethes Slot", der skal have været omgiven af en Vold. Man har paa Stedet fundet Fundamenter af en

*) Paa den yngste af Klokkerne (den ældste er fra 1608), der er støbt 1748, staar:

Jeg ved min daglig Sørgeklang
For Christian den Sjette
Afvigte Aar i Stykker sprang,
Men kom igen til Rette
Ved Rasmus Fugls Patronens Daad,
Som gjorde slig Anstalter,
Da hand var Kongens Cammer Raad
Og Roskild Ampts Forvalter.

Bygning, der har været omtr. 64 F. lang og 40 F. bred. N. for Stensbjærg fandtes ved Midten af 19. Aarh. et Guldrelikviekors med Kæde fra Svend Estridsens Tid („Margrethekorset"; i Nationalmuseet).

Til Præstegaarden hørte tidligere „Anneksgaarden" paa Øens sydlige Spids; nu svares der af den i Arvefæsteafgift omtr. 24 Tdr. Rug og 27 Tdr. Byg. Gaarden blev skænket af Frederik III, efter Sagnet til Sognepræst Jens Danielsen og Efterfølgere i Kaldet, fordi han og Øens Sognefoged ved at henvende sig til Karl Gustav frelste Øens mandlige Beboere fra Døden, hvormed de skulde straffes, fordi de havde myrdet en svensk Officer. —

Efter 1660 bestod **Frederiksborg Amt** kun af Strø Herred og Lynge-Frederiksborg Herred samt Ølstykke og Snodstrup Sogne af Ølstykke Herred, medens Holbo Herred og Kronborg Birk (Tikjøb, Søborg og Esbønderup Sogne) udgjorde *Kronborg Amt*. Disse to Amter forenedes imidlertid $^1/_5$ 1672, og $^9/_4$ 1681 lagdes til det nye Frederiksborg Amt ogsaa de to nordlige Sogne (Gjerlev og Draaby) af Horns Herred (Jægerspris Amt), og $^{10}/_9$ 1771 forenedes med det *Hørsholms Amt* (den sydlige Del af Lynge-Kronborg Herred), der hidtil havde indtaget en Særstilling og snart hørt under Kjøbenhavns, snart under Kronborg Amt og til sidst udgjort et eget Amt (1730—71). Til det nydannede Frederiksborg Amt henlagdes $^1/_5$ 1805 Købstæderne Helsingør, Hillerød, Slangerup og Frederikssund, og $^2/_9$ 1808 udvidedes det med de sydlige Sogne af Horns Herred, der før havde hørt til gamle Roskilde Amt.

---

10. Kjøbenhavns Amt.

Dette Amt bestaar af den midterste, kun ved Staden Kjøbenhavns Territorium afbrudte, Del af Sjællands østlige Side og to større Øer, nemlig Amager, af hvilken dog den nordligste Del hører til Staden Kjøbenhavn, og Saltholm, samt nogle smaa Holme ved disse Øer og i Roskilde Fjord. Amtet begrænses mod Ø. af Øresund, Kjøbenhavns Territorium og Kjøge Bugt, mod S. af Præstø Amt, hvorfra det til Dels skilles ved Kjøge Aa; mod V. af Sorø Amt og Holbæk Amt, hvorfra det paa omtr. en Milsvej skilles ved Elverdams Aa, og Bramsnæs Vig, mod N. af Frederiksborg Amts vestlige Halvø Horns Herred, fra hvilket det for en Del skilles ved Vejle Aa, endvidere af Roskilde Fjord og Frederiksborg Amts østlige Halvø, Nordøstsjælland, hvorfra det paa større Strækninger skilles ved Vandløb og Indsøer, som Værebro Aa, Farum- og Fure Sø. Amtets Overflade er bakket og højtliggende mod N. (hvor Lyngby Bavnehøj hæver sig til 167 F., $52{,}_5$ M., Tinghøj til 162 F., 51 M., og Kong Svends Høj til 140 F., 44 M.) og mod V., hvor Bakkerne, der høre til Midtsjællands Højdeparti, strække sig fra V. over Roskilde og et Stykke Ø. for denne By; de højeste Punkter i Amtet ligge her nær ved Vestgrænsen (Egestallebjærg, 300 F., 94 M., Skovbakke 362 F., $113{,}_7$ M.); dog hæver det sig ogsaa Ø. for Roskilde til en ret anselig Højde (Stærkinge Maglehøj 221 F., $69{,}_4$ M.). Derimod er Amtets østlige Del langs hele Kysten lige fra Mølleaaens Udløb til Kjøge lavtliggende og temmelig flad (N. for Kjøbenhavn træde dog Bakkerne temmelig nær ud til Kysten), især i den S. Ø. for Roskilde paa lidt nær 3 □ M. (150 □ Km.) store frugtbare Slette „Heden“. Ogsaa skilles de nordl. og vestl. Bakkepartier fra hinanden ved en til Roskilde Fjord udløbende Lavning, hvori Værebro Aa og Hove Aa flyde. Mod N. Ø.

danner Mølleaa Afløb for Farum- og Fure Søer, der atter staa i Forbindelse med flere andre smaa Søer, som Bagsværd-, Lyngby- og Gjentofte Sø. Ogsaa mod S. Ø. søge flere Aaer ud til Kysten; de største ere Harestrup-, og store og lille Vejle Aa. Fra det vestre Bakkeparti løbe Lejre- og Kornerup Aa ud mod N. i Isefjord, V. for Roskilde. Af Hartkornsansættelsen fremgaar, at der gennemsnitlig gaar $9^1/_4$ Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk., 1081 Tdr. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende omtr. til Takst $13,_4$. Benyttes dette som Maalestok for Frugtbarhedsforholdene, staar Kbh. Amt som et af Øernes (og dermed Landets) frugtbareste Amter, idet kun Maribo Amt har færre Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk. og det næste i Rækken, Odense Amt, staar med samme Antal som Kbh. Amt. — Amtet er vel langt fra saa rigt paa Skove som Frederiksborg Amt; men der findes dog ogsaa her temmelig betydelige Skovstrækninger, især paa de højtliggende Partier mod N. og V., medens den store Slette mod Ø. og i Midten af Amtet er skovløs. Det vestlige Højdeparti er i det hele stærkt ujævnt, men Bakkerne ere her for det meste jævnt affaldende, og Jorderne ere muldlerede og muldsandede, medens de i det nordlige Højdeparti, hvor Bakkerne have mere udprægede Former og frembyde de for Øjet smukkeste Partier, gennemgaaende ere sandede. Slettelandet mod Ø. og i Midten er stærkt leret og den frugtbareste Del; dog findes ogsaa her Sandstrækninger langs Kysten fra Kjøge til Kjøbenhavn og paa den sydlige Del af Amager. Kyststrækningen N. for Kjøbenhavn og i det hele taget den nordlige Del af Amtet faar et ejendommeligt Præg ved de mange Landsteder og Villabyer, der ere Sommeropholdssteder for Hovedstadens Beboere.

Amtets Størrelse er $21,_{95}$ □ Mil ($1208,_7$ □ Km.), efter Bornholms Amt Øernes mindste Amt i Udstrækning; af det samlede Fladeindhold udgjorde Købstæderne $0,_{32}$ ($17,_{60}$ □ Km.). Ifølge Matrikuleringen udgør det hele opmaalte Fladeindhold 215,674 Tdr. Ld. (omtr. 118,836 Hekt.); Søplanen, som ikke er medregnet i det opmaalte Fladeindhold, udgør 3563 Tdr. Ld. Besaaet Fladeindhold var $^{16}/_7$ 1888: 104,268 Tdr. Ld. (deraf med Hvede 2347, Rug 21,235, Byg 34,309, Havre 22,792, Boghvede 45, Ærter, Vikker og Bønner 2621, Blandsæd til Modenhed 4061, til Grøntfoder 7258, Kartofler 2924, andre Rodfrugter 6195, andre Handelsplanter 481); af Agermarken henlaa til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 78,733 Tdr. Ld., hvoraf alene Afgræsnings- og Høslætsarealet var over 46,000 Tdr. Fladeindholdet af Haver var 3471, af Skov 16,205, af Moser og Kær 4087, af Heder 95, af Flyvesand 19, af Stenmarker 431, af Byggegrunde og Gaardspladser 3264, af Hegn, Veje og Vandareal 5101 Tdr. Ld. Hvededyrkningen er ikke stærkt udbredt i dette Amt; med Hensyn til de andre Hovedkornsorter frembyder det ikke synderlig afvigende Forhold fra Øernes øvrige Amter. Et ret anseligt Fladeindhold anvendes til Dyrkningen af Kartofler.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_7$ 1893: 22,902 Heste, 59,130 Stkr. Hornkvæg (deraf 41,133 Malkekøer), 19,581 Faar, 42,426 Svin og 1476 Geder.

Som Særegenheder kan bemærkes, at Antallet af Heste er ret stort i Forhold til Amtets Fladeindhold, naar det sammenlignes med Øernes øvrige Amter; derimod er Antallet af Faar betydeligt mindre end i disse, og heller ikke hvad Antallet af Hornkvæg angaar, staar dette Amt saa højt som Øernes andre Amter. Fjerkræavlen har en ikke ringe Udbredelse; der fandtes 1893: 169,000 Høns og 145,000 Kyllinger, desuden 2200 Kalkuner, 30,500 Ænder og 4000 Gæs. Af Bistader fandtes 3375.

Det hele Ager og Engs Hartkorn sammenlagt med det halverede Skovskyldshartk. (179 Tdr.) udgjorde $^1/_1$ 1885: 21,500$^1/_2$ Tdr.; deraf var Købstædernes Jord ansat til 353, Landdistrikternes til 21,147 Tdr. Hartkornet fordelte sig saaledes, at der fandtes 175 større Landbrug paa over 12 Tdr. Hrtk. med i alt 3825 Tdr. Hrtk., 3106 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hrtk.) med 15,255 Tdr. Hrtk., 11,360 Huse (under 1 Tdr. Hrtk.) med 1586 Tdr. Hrtk. samt forskellige „ubebyggede" Jordlodder med i alt 481 Tdr. Hrtk. Endvidere fandtes 1100 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 1273 med 7979 Tdr. Hrtk. Selvejergaarde, 1691 med 9280 Tdr. vare Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte. Desuden fandtes 298 almindelige Fæstegaarde paa Livstid med 1684 Tdr. Hrtk. og 19 Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte med 137 Tdr. Hrtk. Af Husene vare 11,133 med 1296 Tdr. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 971 vare jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes der 1327 med 290 Tdr. Hrtk. (129 af disse vare jordløse). Med Hensyn til Besiddelsesmaaden gælder det, ligesom for Frederiksborg Amt, at der findes en stor Del Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, hvilket ogsaa her har sin Oprindelse fra de tidligere store Domænegodser; derfor er der ogsaa færre almindelige Selvejergaarde end ellers i Øernes Amter. Almindelige Fæstegaarde paa Livstid ere ikke synderlig talrige; derimod er der (om end Tallet kun er ringe) flere Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte end i Landets andre Amter. Af Husene have de fleste et lille Jordtilliggende (under $^1/_4$ Td. Hrtk.); men dette har sin Grund i ganske særlige Forhold, idet en meget stor Del af de Huse, der ligge i Hovedstadens Nærhed, slet ikke høre til Landbruget, men som Landsteder bebos enten hele Aaret eller en Del af dette af Folk, hvis Beskæftigelse nærmest falder i Hovedstaden.

Folketallet var $^1/_2$ 1890 i hele Amtet 152,706 (1801: 47,039, 1840: 65,999, 1860: 86,296, 1880: 121,488); deraf havde Købstæderne 10,256, Frederiksberg 46,954, Sundbyerne 13,310, St. Stephans Sogn 2596, og de egentlige Landdistrikter 79,590. Amtet er derefter det tættest befolkede Amt i Landet, idet det har 6957 paa 1 □ Mil (over 126 paa 1 □ Km.). Men denne usædvanlige Befolkningstæthed har for det første sin Grund i, at Frederiksberg og Sundbyerne i administrativ Henseende henregnes til Amtet, skønt de nærmest maa betragtes som Forstæder til Kjøbenhavn. Men om ogsaa man drager disse

fra, er Amtet Landets tættest befolkede Amt (4285 Indb. paa 1 □ Mil, næsten 78 paa 1 □ Km.), og kun Odense og Svendborg Amter naa op i Nærheden deraf. Dette Forhold finder imidlertid ogsaa en Forklaring i den tætte, købstadsmæssige Bebyggelse i Hovedstadens Omegn (Valby, Hellerup, Charlottenlund, Ordrup, Gjentofte, Lyngby osv.). — Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at til hver Klasse regnes ikke alene Forsørgere, men ogsaa deres hele Husstand, viser det sig, at 15,325 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Lærere, Sagførere, Videnskabsmænd osv.), 31,779 hørte til Jordbrugernes Klasse, 1635 til Gartnernes, 1614 til Fiskernes, 43,556 til de industridrivendes, 18,927 til de handlendes, 1526 til de søfarendes, endelig var der 24,100, som henhørte til Erhvervsgruppen „Andre Erhverv", 9613 levede af deres Midler, og 4631 vare under Fattigvæsenet. Ogsaa her vil man lægge Mærke til, at Hovedstadens Nærhed har en betydelig Indflydelse, idet de, der leve af Industri, Handel, immateriel Virksomhed og af deres Midler, ligesom ogsaa de, der ere under Fattigvæsenet, ere langt flere end i de øvrige Amter, medens Landbrugsklassen er meget mindre.

Kjøbenhavns Amt er i administrativ Henseende delt i 2 Amtsraadskredse, nemlig Kjøbenhavns og Roskilde Amtsraadskredse. Til *Kjøbenhavns Amtsraadskreds* („Gamle Kjøbenhavns Amt") høre Herrederne *Sokkelund* (med Handelspladsen *Frederiksberg*) og *Smørum*; den har et Amtsraad paa 7 valgte Medlemmer, og der hører til den 20 Sognekommuner. Folketallet i Kredsen var 1890: 109,913 (1801: 22,987, 1840: 33,655, 1860: 48,470, 1880: 79,485). Kredsens Hrtk. var 9245 Tdr. Til *Roskilde Amtsraadskreds* („Gamle Roskilde Amt") høre Købstæderne *Roskilde* og *Kjøge* samt de 4 Herreder *Sømme*, *Voldborg*, *Tune* og *Ramsø*; den har ligeledes et Amtsraad paa 7 valgte Medlemmer, og der hører til den 29 Sognekommuner. Folketallet i Kredsen var 1890: 42,003 (1801: 23,052, 1840: 32,344, 1860: 37,826, 1880: 42,003). Kredsens Hartk. var 11,902 Tdr.

Med Hensyn til de finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$ 1894—$^{31}/_3$ 1895 udgjorde for *Kjøbenhavns Amtsraadskreds* Udskrivningen paa Kredsens Hartkorn 219,324, Bidrag lignet paa Kommunerne 109,000, Indtægt af Aktiver 11,328 Kr.; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsenet 143,376, Medicinalvæsenet 232,651, Justits-, Politi- og Fattigvæsenet 148,464 og Amtsskolefonden 16,051 Kr. Udskrivningsbeløbet (24 Kr. pr. Tdr. Hrtk) er det højeste af alle Øernes Amter. Kredsen ejede $^{31}/_3$ 1895 i Kapitaler 220,500, i faste Ejendomme 898,120 Kr.; den skyldte 727,004 Kr. bort. Fattigkassen udredede s. Aar til sindssyges og Idioters Bevogtning 4054, til døvstummes Oplæring 4222 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra Renter af Aktiver 1507 $^1/_4$ pCt. Afgift 394, Bidr. efter Plakat $^9/_1$ 1845

388 Kr. samt i Tilskud fra Amtsrepartitionsfonden 4000 Kr.; Fattigkassen ejede 39,400 Kr. — For *Roskilde Amtsraadskreds* udgjorde Udskrivningen paa Kredsens Hartk. 148,821, Bidrag fra Købstæderne 1673, Indtægt af Aktiver 194 Kr.; af Udgiftsposterne: Vejvæsenet 41,040, Medicinalvæsenet 18,435, Justits-, Politi- og Fattigvæsenet 45,861 og Amtsskolefonden 14,882 Kr. Udskrivningsbeløbet var 12,50 Kr. pr. Td. Hrtk. Kredsen ejede $^{31}/_{3}$ 1895 i Kapitaler 5,559, i faste Ejendomme 447,137 Kr.; den skyldte 93,799 Kr. bort. Fattigkassen udredede s. Aar til døvstummes Oplæring 1,721 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra Renter af Aktiver 381, $^{1}/_{4}$ pCt. Afgift 561, Bidr. efter Plak. $^{9}/_{1}$ 1845: 526 Kr.; Fattigkassen ejede 10,900 Kr. — Om Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene om hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres følgende. I *Kjøbenhavns Amtsraadskreds'* Kommuner udgjorde de paalignede Skatter i 1893 paa Hartkornet 592,403, paa Formue og Lejlighed 938,328 Kr. Paaligningen paa Hartkornet er her højere end i noget andet af Øernes Amter; at Paaligningen paa Formue og Lejlighed er saa stor, skyldes dels Frederiksberg og har dels ligesom ved Frederiksborg Amt sin Grund i den Skat, „Landliggerne" maa yde til Sognekommunerne. Af Indtægterne anføres for øvrigt: Indtægt af Aktiver 15,814, Afgifter efter Næringsloven 100,420 Kr. Desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen, ansat til et Beløb af 12,648 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 396,109, Skolevæsen 392,373, Alderdomsunderstøttelse 101,791 (deraf Tilskud fra Staten 38,673), Vejvæsen 317,815 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1893 i Kapitaler 140,037, i faste Ejendomme 4,071,214 og skyldte 2,553,081 Kr. bort Under Sogneraadenes Bestyrelse stode Legater til Fattig- og Skolevæsen til et samlet Beløb af 244,442 Kr. I *Roskilde Amtraadskreds'* Kommuner udgjorde de paalignede Skatter i 1893 paa Hartkornet 177,460, paa Formue og Lejlighed 119,470 Kr. Af Indtægterne kunne desuden anføres: Indtægt af Aktiver 36,525, Afgifter efter Næringsloven 10,824 Kr., Naturalarbejde uden for Paaligningen var ansat til et Beløb af 12,142 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 127,225, Skolevæsen 99,346, Alderdomsunderstøttelse 54,187 (deraf Tilskud fra Staten 18,275), Vejvæsen 55,553 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1893 i Kapitaler 42,423, i faste Ejendomme 691,491 og skyldte 197,971 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stode Legater til Fattig- og Skolevæsen til et Beløb af 19,335 Kr.

Amtet udgør en Del af 2. Landstingskreds og har 7 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet til Sjællands Stift og omfatter 3 Provstier: [1]) Sokkelund og Smørum Herreders Provsti, [2]) Sømme og Voldborg Herreders Provsti og [3]) Tune og Ramsø Herreders Provsti; dog maa bemærkes, at Kirke-Værløse i Smørum Herred som Anneks til Farum hører

til Horns, Ølstykke og Lynge-Frederiksborg Herreders Provsti, og at Lellinge Sogn i Præstø Amt hører til Tune og Ramsø Herreders Provsti.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de to Købstadsjurisdiktioner, 5 Landjurisdiktioner: [1]) Amager Birk, [2]) Kjøbenhavns Amts nordre Birk, [3]) Kjøbenhavns Amts søndre Birk, [4]) Lejre Herred og [5]) Ramsø og Tune Herreder. Amtet hører til 1. Udskrivningskreds og til Nordre sjællandske Fysikat (undtagen Kjøge, der hører til Søndre sjæll. Fysik.); der er 5 Lægedistrikter: [1]) Amager, [2]) Kjøbenhavns søndre, [3]) Kjøbenhavns nordre, [4]) Roskilde og [5]) en Del af Kjøgedistriktet. Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner Amtet 2 Amtstuedistrikter, nemlig Kjøbenhavns (i Kjøbenhavn) for Sokkelund og Smørum Herreder og Roskilde Amtstuedistrikt (i Roskilde) for Sømme, Voldborg, Tune og Ramsø Herreder samt Horns Herred af Frederiksborg Amt og Ringsted Herred af Sorø Amt. Amtet har for Tiden 7 Branddirektorater, nemlig 2 for Købstæderne Roskilde og Kjøge, 1 for Kjøbenhavns Forstæder og 4 for Landsognene (Christianshavn, Frederiksberg, Roskilde og Kjøge).

De store Skove i den nordlige Del af Amtet tilhøre for største Delen Staten og danne omtr. en Tredjedel af 1ste Overførsterinspektion, nemlig 1. og 2. Kjøbenhavns Skovdistrikt og Lystskovdistriktet (tilsammen omtr. 7350 Tdr. Ld.).

Kjøbenhavns Amt omfattede oprindelig Sokkelund og Smørum Herred (tillige med en Del af Ølstykke Herred, hvilket dog lagdes til Frederiksborg Amt $^1/_7$ 1800, se S. 154, medens de 4 andre Herreder, Sømme, Voldborg, Tune og Ramsø, med Købstæderne Roskilde og Kjøge, udgjorde *Gamle Roskilde Amt* (hvortil tillige fra 1675 hørte den sydlige Del af Horns Herred, „Abrahamstrup Amt"); men ved Res. af $^2/_9$ 1808 henlagdes ogsaa disse 4 Herreder til Kjøbenhavns Amt (medens den sydlige Del af Horns Herred samtidig lagdes til Frederiksborg Amt). 1685—1700 hørte dog Hørsholms Birk ogsaa til Amtet; se S. 182.

Litt.: *Th. Gliemann*, Geographisk-statistisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1821. — *S. Sterm*, Stat.-topogr. Beskr. over Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1834—38. — *Joh. Phil. Hage*, Kjøbenhavns Amt, Kbh. 1839. — *P. Hansen*, Nogle hist. Optegnelser, især om Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikt, Kbh. 1866.

Roskilde

Købstaden Roskilde ligger i Sømme Herred under $55^0\,38'\,34{,}_{12}''$ n. B. og $0^0\,29'\,45{,}_{94}''$ ø. L. for Kbh. (beregnet fra Domkirkens nordlige Taarn) lidt S. for Roskilde Fjord, lige ved Nordenden af det under Amtsbeskrivelsen omtalte vestlige Højdeparti, der her skraaner stærkt ned mod Fjorden; Byens højestliggende Punkt er Raadhustorvet, 134 F. (42 M.) over Havet. Fra Byen er der paa flere Steder god Udsigt over Fjordens sydlige Bredning og dennes smukke Omgivelser. Roskilde ligger ad Landevejen fjernet omtr. 4 Mil fra Kjøbenhavn, 4 Mil fra Ringsted og $3^1/_2$ Mil fra Kjøge; ad Jærnbanen er Afstanden fra Kjøbenhavn $4{,}_2$ Mil, fra Ringsted $4{,}_3$ Mil og fra Kjøge 3 Mil. Byen har sin største Udstrækning fra Ø. til V. omkring Hovedgaden Algade (tidligere ogsaa kaldet Torvegade), i hvilken man kommer ind ad Landevejen fra Kjøbenhavn, og dens Fortsættelse Skomagergade og Støden. Foruden denne har Byen flere anselige, ret brede Gader, saaledes den med Algade omtrent jævnsides løbende Bredgade og de i modsat Retning gaaende Hersegade („Hørsegade", af Hors) og Ringstedgade. Af Torvene er Hestetorvet ved Jærnbanegaarden det største, men Raadhustorvet det mest stilfulde. Byen har mange anselige, flere Stokværk høje Huse; men

af gamle karakteristiske Privathuse, der kunde vidne om Byens Ælde og dens store Betydning i Fortiden som Kongeby og Bisperesidens, er der saa godt som ingen tilbage; hyppige Ildebrande, især 1731 og 1735, og Ombygninger have gjort det af med dem. Derimod er der bevaret en Del af de gamle Gadenavne, som Fondens Bro („Funders" Bro), Bondetinget (hvor Sømme Herreds Ting holdtes i gamle Dage), Støden, Munkebro, „Rødeport", „uden Rødeport" osv., og de mange Gadenavne, der minde om den katolske Tid, som Allehelgensstræde, Graabrødrestræde, St. Olsgade, Vor Frue Stræde osv. Af smukke Anlæg og Spasereveje kunne nævnes den til det adelige Jomfrukloster hørende „Klostermarken", den nordligere beliggende „Trægaarden", Strandalleen (tidligere kaldet „Tuttestien", ɔ: Substitutens, Løbedegnens Sti), Bellevue, Langelinie osv. Hvorvel Byen ligger ved Roskilde Fjord, har dette dog kun liden Betydning for den paa Grund af Fjordens ringe Dybde; al Handel foregaar saa at sige over Kjøbenhavn ad Jærnbanen, der har bragt den i saa nær og hyppig Forbindelse med Hovedstaden, at man ofte spøgende har benævnt den dens Forstad.

Det Jordsmon, paa hvilket Byen er bygget, er særlig mærkeligt ved sine mange, meget vandrige Kilder, der ere bekendte for deres fortræffelige, krystalklare Vand. Den største er *Maglekilde* eller, som den tidligere kaldtes, *Rosenkilden*, der har givet Byen Navn (se *Henry Petersen*, Hist. Tidsskr. 6. R., II Bd., S. 353 flg.), hvis Bassin er 10 F. i Gennemsnit, og som giver 6 Tdr. Vand i Minutten. Af de andre Kilder nævnes Højbrøndskilden, som til Dels forsyner Byens Vandværk, og Helligkorskilden (ogsaa kaldet Kongebrønden, fordi Frederik IV lod hente Vand derfra, da han var syg 1729; den er dog nu udtørret), Klosterkilden, St. Hans Kilde, St. Gertruds Kilde, St. Ibs Kilde, m. fl. Ved Byen drives ogsaa ved disse Kilder og de fra dem udstrømmende Bække en Del Vandmøller, som St. Mortens, Kapels, St. Klaræ (Papirfabrik) og Strandmøllen (disse 4 ved eet Vandløb V. for Byen), Rimors, Kobber- og Haraldsborg Mølle.

Roskilde Købstadgrund udgjorde 1895 2,171,857 □ Al. (noget over 155 Tdr. Ld.), og Byen havde samme Aar 39 Gader og Stræder og 3 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890: 528 (1895 var der 654, hvoraf 159 paa Byens tilhørende Markjorder). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 2820 Tdr. Ld.; deraf vare i 1888 besaaede 1574, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 950, Haver 30, Skov 58, Byggegrunde 155 og Hegn og Veje 49 Tdr. *).

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1895 12,805,050 Kr. (Antal af Forsikringer 651).

Af **offentlige Bygninger og Institutioner** nævnes:

Domkirken, den mærkeligste og hele Byen beherskende Bygning, som dog bliver beskrevet særskilt (se S. 203). Ligeledes maa man andetsteds (under Sømme Herred) søge Beskrivelsen af **Vor Frue Kirke** og **Roskilde**

*) Ved Folketællingen 1870 udsondredes et mindre Landdistrikt, „Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt", fra Roskilde Købstad. Ved Res. af $^{13}/_{12}$ 1878 henlagdes flere under St. Jørgensbjærg henhørende Arealer under Købstaden. Roskilde adelige Jomfrukloster danner, skønt det ligger i eller omgives af Roskilde By, i visse Maader et eget Sogn. De saakaldte Klosterhuse, der ligge paa Klosterets Grund, ere vel ansatte til Kommuneskatter, fordi deres Beboere søge Roskilde Kirke og Skole, men henhøre for øvrigt under Lejre Herreds Jurisdiktion.

adelige Jomfrukloster, der vel begge ligge lige op til Roskilde, den første endog paa Byens Grund, men som høre til to særskilte Sogne.

Det kgl. Palais, beliggende Ø. for Domkirken, er en tarvelig Grundmursbygning, hvis Hovedbygning har to Stokværk; foran Hovedbygningen ligger den store Gaardsplads, der indrammes af de to mod S. udgaaende Sidefløje og Portbygningen, som vender ud mod Nytorv. De 4 Længer ere forbundne ved Arkadebuer. Palaiet er opført 1733 efter Tegn. af L. Thurah omtr. paa den Plads, hvor den tidligere Bispegaard*) laa, der blev staaende efter Reformationen som „Kongens Gaard" („Roskildegaard") og ofte beboedes af Lensmændene, senere af Stiftsbefalingsmændene, men paa Grund af Brøstfældighed bestemtes den til Nedrivning $^{24}/_{10}$ 1732; en Del af Materialet benyttedes dog til Palaiet. Den vestlige gamle Længe af Stiftsbiblioteket (der bliver nærmere omtalt under Domkirken, S. 219), skal være en

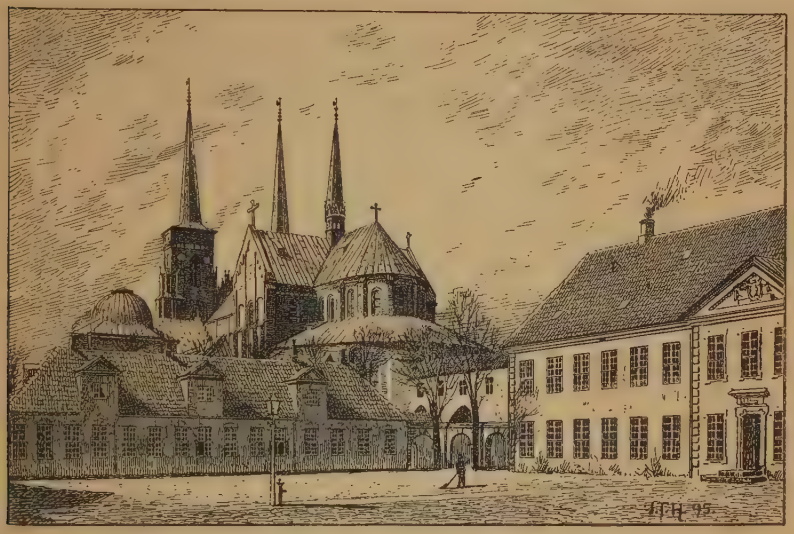

Palaisgaarden med Domkirken.

Levning af den. En Levning fra Middelalderen af den nedbrudte Bispegaard haves i den med Palaiet sammenbyggede „Absalonsbue" (se Billedet S. 219), over hvilken der fører en lukket Løngang til Omgangen over Domkirkens Kor. Værelserne i Palaiet, hvor 1735—48 Stænderforsamlingen for Øerne holdt Møde, ere udlejede, men skulle dog rømmes for den kgl. Familie og Følge, naar Ligbegængelser i Kongehuset finde Sted; desuden er der Bolig og Kontorer for Stiftsskriveren for Sjællands Stift, der tillige er Forvalter ved Domkirken, og for Amts- og Palaisforvalteren.

Raadhuset paa Raadhustorvet er (væsentlig foranlediget ved store Gaver af to af Byens Borgere, Agenterne Schmeltz og C. Madsen) opført 1883—85 efter Tegn. af O. P. Momme med Bevarelse af det paa Hjørnet af Torvet

*) Bispegaardens Hovedbygning vendte ud mod Domkirken og laa omtrent, hvor nu Palaiets vestlige Sidefløj ligger; dertil sluttede sig to Sidefløje mod Øst, og den sydlige af disse havde en Udbygning og et højt Taarn med Spir; desuden var Bispeporten (omtr. paa den nuv. Palaisports Plads) forsynet med takkede Gavle.

og Skomagergade beliggende 94 F. høje St. Laurentii Taarn (se *Løffler*, Sjæll. Stifts-Landsbykirker, S. 11)., der vist stammer fra Midten af 15. Aarh. og er en Levning af den 1537 nedrevne St. Laurentii Kirke. Raadhuset, til hvilket Taarnet umiddelbart er knyttet, er bygget i to Stokværk med Skifertag og af store røde Mursten i Taarnets simple, gotiske Stil med stor, rolig Façade; men ligesom Taarnets Gavle ere ogsaa dets Gavle rigt udstyrede med smukke Blindinger. Over Portalen til Hovedindgangen, som er i selve Taarnet, staar Roskilde Vaaben. Raadhuset indeholder, foruden Byens offentlige Kontorer, paa 1. Sal Raadhussalen med dekoreret Bjælkeloft og en Kamin med Friser af brændt Ler med Farver og Glasur. Paa Sydsiden af Taarnet danner Politistationen en særlig Tilbygning, hvorfra der er Forbindelse med Taarnet (restaureret 1867). Dette har afvekslende Skifter af Mursten og Kridtsten, og paa dets østre Gavl findes der en 3 F. høj Kridtstensfigur af St. Laurentius, med venstre Haand støttende sig til Risten. I Taarnet, der efter Kirkens Nedrivelse har været benyttet som Vagttaarn, hænger en af Joh. Fastenove 1515 støbt Klokke*). — Paa Raadhuspladsen er (1895) rejst et Springvand, der er skænket af Agent Schmeltz og bestaar af et ottekantet Bassin af Granit og gotlandsk Sandsten, indenfor hvilket en Sandstenskumme med en ottekantet Søjle i Midten med Ørnehoveder og en Kongekrone (efter Tegn. af Arkitekt Mørk Hansen).

Lige ved Raadhuset, mellem dette og Domkirken, langs vestre Side af Fondens Bro og forbunden med Raadhuset ved en Mur med Portparti, hvori en Smedejærnsport, ligger **Duebrødre Hospital** hvis Filial i Bredgade (se S. 194) kaldes **Duebrødre Kloster**. Det ældste Duebrødre Hospital opførtes i 14. Aarh. (vist mellem Aarene 1308 og 1367) lige V. uden for Roskilde for Enden af Gaden „Støden" Trods Navnet var det dog lige saa lidt som Helligaandshuset (se S. 201) noget Kloster, men kun en Stiftelse for fattige og svage Folk; dette forklarer ogsaa, at disse to Hospitaler, i alt Fald i en Del af 15. Aarh., vare forenede under een Forstander (Morten Plog). 1478 blev Duebrødre et Kanonikat ved Roskilde Domkirke, idet Christian I forordnede, at Duebrødres Midler fremtidig skulde anvendes til Underholdning for en af Kannikkerne, som dog til Gengæld skulde underholde 4 fattige i Hospitalet og bespise to Skolediscipler. Da efter Reformationen hele Ordningen med flere Hospitaler i Roskilde, hvilke tilmed hver for sig daarlig svarede til deres oprindelige Bestemmelse, var forældet, udgik der under $^{24}/_{8}$ 1570 Kongebrev om, at Helliggesthus og St. Jørgensgaard (se under Sømme Herred) skulde henlægges til Duebrødre og Lemmerne overføres dertil. Af Duebrødres Midler skulde fremtidig 16 gamle og værdige Folk underholdes for Livstid og 1 Hører, 19 Degne (ældre Skolediscipler) og 4 Primsinker af Roskilde Katedralskole have deres Kost. En Ombygning af Hospitalet foregik 1577 som Følge af den nye Ordning; men først ved Midten af 17. Aarh. kan Duebrødre antages at være indflyttet i Byen. Krigen med Karl Gustav 1658—60 bragte Nød og Ulykke over det; Fjenden bemægtigede sig dets Indkomster, og samtidig forfaldt

*) Det Raadhus, der nedreves 1883, stod omtr. paa det nuværendes Plads, blot laa det lidt længere fremme paa Torvet foran Laurentiitaarnet. Raadhuset var opført 1735 i to Stokværk (1839 tilføjedes et nyt) paa det saakaldte Stenhus' Plads, en Levning af St. Laurentii Kirke (en Del af Skibets ene Begrænsningsmur bevaredes i Raadhusets nordre Ydermur), og afløste det i 1731 brændte gamle anselige Raadhus, der har ligget i Algade mellem St. Ølstorv og Nytorv, og var forsynet med 3 Portaler og Spidsgavle samt store hvælvede Kældere (en af disse findes endnu i Huset Nr. 3).

KØBSTADENS MARKJORDER
ROSKILDE JOMFRU KLOSTERS JORDER
HEDEGAARDENS JORDER
PARKEN
KLOSTERMARK
GRAABRØDRE KIRKEGAARD
Bondethinget
Skomagergade
Brogade
Jernbanegade
Jernbanen
Vandtaarn
Vandværk
Nytorv
Munkesø
Hestetorv
Røde Port
Til Ringsted
Kjøgevejen
Ringstedgade
Allehelgensgade
Frederiksgade
Gothersgade
Klosterhusstræde
Klostermarkstræde
Skibstræde
Læderstræde
Skibbroen
Pantebroen
Palatsstræde
Gothersgade
Ringstedgade
Jernbanegade
Frederiksgade
Allehelgensgade
Brogade
Læderstræde
Skibbroen
Pantebroen
Palatsstræde
Klosterhusstræde
Klostermarkstræde
Skib

ROSKILDE.

Eftertryk forbydes.

1	Amtssygehus	F 9
2	Apotek	D 7
3	Arbejdsanstalt	F 9
4	Asyl	D 6
5	Bang. Postk. og Telegrst.	F 8
6	Bank. Roskilde	E 7
7	Børnehjem	B 4
8	Dampmøllebolig	D 5
9	Epidemihus	C 8
10	Gasværk	D 2
11	Hotel, Jernbane	F 8
12	„ Prinsen	E 6
13	Kirke, Dom	D 5
14	„ Vor Frue	D 8
15	Kapel	E 3
16	„ Graabrødre	E 7
17	Kilde, Hroars	E 5
18	„ Hofbrönd	B 6
19	„ Kloster	F 6
20	„ Magle	C 5
21	„ St. Gertruds	E 4
22	„ St. Hans	D 5
23	„ St. Ibs	E 3
24	Kloster, Duebrødre	D 6
25	„ Roskilde Jomfr.	F 6
26	Klosterhusene	F 6
27	Missionshus, „Tabor"	C 8
28	Mølle, St. Mørlins	C 5
29	„ Strand	D 2
30	„ Vind	E 8
31	Palais	D 6
32	Raadhus	D 6
33	Realskolebolig	D 5
34	Skole, Borger	D 7
35	„ Katedral	D 6
36	„ Kommune	B 6
37	„ Teknisk	D 6
38	Stiftelse Duebrødre	D 7
39	„ Junels	E 7
40	„ Langes	D 5
41	„ Meyercrones	D 5
42	„ Søren Olsens	E 6
43	Spritfabrik	A 9
44	Stiftsbibliotek	D 5
45	Spinneslagteri	C 9
46	Tinghus	C 6

den gamle Duebrødrekirke uden for Byen mere og mere, saaledes at det 1661 bifaldtes, at den nedreves, og at Stenene solgtes til Hospitalets Bedste. Endnu omtr. 1670 var der dog betydelige Ruiner tilbage, og i vore Dage oppløjes der paa Vænget V. for Støden ved Vandværket (Duebrødre Vænge) mange Murbrokker. I 18. Aarh. ombyggedes Duebrødre igen, idet flere af Hospitalets gamle Bygninger med Bygningsmateriale osv. bleve solgte ved Auktion 1742, og 1743 opførtes en hel ny Bygning paa Fondens Bro, en Ombygning, der vist har været en Følge af Christian VI's ny Fundats for Hospitalet af $^{19}/_{2}$ 1740, hvorved dettes Virksomhed ændredes betydelig. De egentlige Hospitalslemmers Antal fastsattes vel ligesom før til 16; men Be-

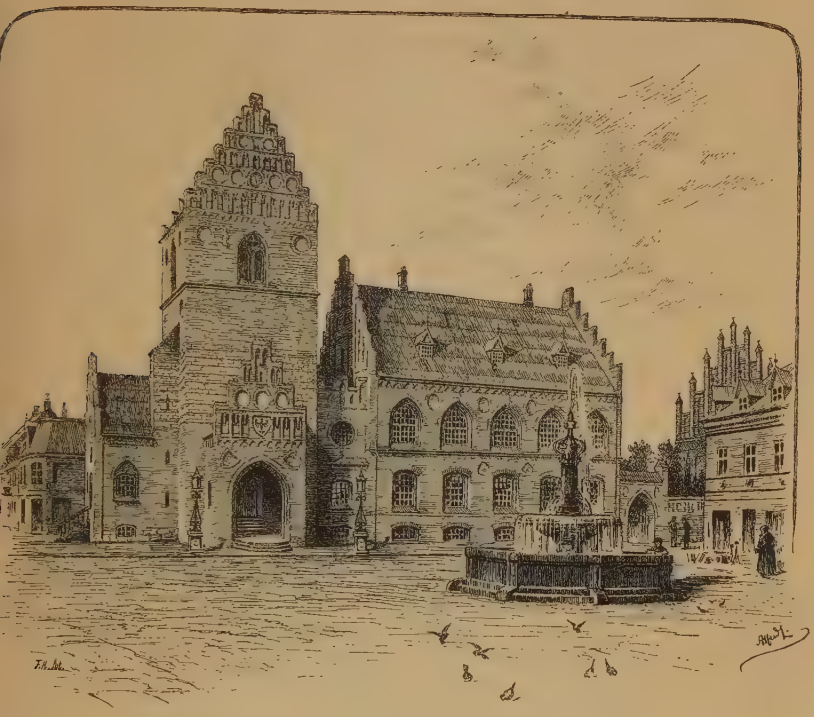

Raadhustorvet med Raadhuset og St. Laurentii Taarn.
I Baggrunden Gavlen af Duebrødre Kloster.

isningen af Hører og Skolediscipel bortfaldt, og i Stedet skulde de ugentlig ppebære 4 Mark i Kostpenge. Senere er Forholdet ordnet saaledes, at der Hospitalets Aktiver er dannet en saakaldet Fællesfond, hvoraf $^{8}/_{11}$ tilfalder atedralskolen. Duebrødre fik et nyt Stokværk 1830; men 1879 rev man le Bygningen ned, og i dette og det følgende Aar opførtes (efter Tegn. Herholdt) ifl. kgl. Reskr. af $^{22}/_{6}$ 1878 den nuv. Bygning af røde Murn i gotisk Stil, 120 F. lang og to Stokværk høj, med takkede Gavle, r ere prydede med smaa Taarne, hvortil Motiverne toges fra Biskop

Oluf Mortensens Vaabenhus; 1880 toges det i Brug*). I Hospitalet er der for Tiden optaget 50 Lemmer (værdige trængende over 60 Aar, især fra Roskilde By), der faa fri Bolig, Varme, Lys, Vask, Sygepleje, 6 Pd. Brød ugentlig og 156 Kr. aarlig. Ved kgl. Reskr. af $^{13}/_{9}$ 1841 fik Klosteret en betydelig Udvidelse, idet der da oprettedes Duebrødre Klosters nye Stiftelse, beliggende i Bredgade, i hvilken optages 4 Enker eller Koner, der uden egen Skyld ere forladte af Mændene, og 8 Piger, hvilke alle faa fri Bolig, Lægehjælp og Medicin samt 100 Kr. aarlig. Klosteret ejede 1895 en Kapitalformue („Fællesfonden") af 647,086 Kr. 56 Ø., en cederet Bankhæftelsesobligation stor 6307 Kr. 58 Ø. og en særlig Fond paa 202,471 Kr. 29 Ø. samt en aarlig Bygafgift af 15 Tdr. Desuden ejer Klosteret „Justitsraad Liebes og Hustrus Guldbryllupslegat", stiftet af dav. Højesteretsadvokat L. 1863 (forøget 1867), stort 4101 Kr., hvis Renter uddeles til de 8 ældste Beboere i Klosteret. Klosterets Direktion bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Sjællands Stift, Inspektionen af Domprovsten, Magistraten og den lærde Skoles Rektor, og den bestyres af en Forstander (se *H. F. Rørdam*, Duebrødre Stiftelse i Rosk. i ældre Tid, i Kirkeh. Saml., 4 R. II Bd. S. 493 flg.).

Roskilde Katedralskole. Oprindelsen til Skolen maa søges langt tilbage i Tiden, da der ved alle Domkapitler fra tidligst Tid vel har været Domskoler; allerede i 12. Aarh. høre vi Tale om Skolen. Saxo omtaler en „Scholasticus", ɔ: Rektor, ved Navn Arnfast omkring Aar 1158. Biskop Jak. Erlandsen forordnede 1253, at Helligaands Hospital i Roskilde (se S. 201) skulde huse og underholde 12 Korpeblinge fra Skolen. En lignende Bestemmelse galdt, som alt omtalt, ogsaa for Duebrødre Hospital, og da de to Stiftelser forenedes, gik Forpligtelsen i udvidet Form over paa Duebrødre (se videre S. 193). I Beg. af 19. Aarh. gik Værdigheden som Katedralskole over til Frue Skole i Kjøbenhavn; men Rektor S. N. J. Bloch skaffede den snart Navnet og Rettighederne igen, ligesom han ogsaa fik opført den nuv. Rektorbolig 1821 og Skolebygning 1842. Skolen har for Tiden 1 Rektor, 5 Overlærere og 7 Adjunkter. (Se om Skolen *S. N. J. Bloch*, Bidr. til Rosk. Domskoles Historie, 4 Hæfter af Skolens Progr. 1842, 43, 44 og 46).

Drenge-Borgerskolen, opført 1869 i to Stokværk og med 12 Klasseværelser, har tillige Bolig for Inspektoren og Skolebetjenten. Undervisningen slutter sig til Katedralskolens Realklasser. **Pige-Borgerskolen**, opført 1889 (efter Tegn. af Arkitekt H. Meyer) i to Stokværk med 6 Klasseværelser foruden Gymnastiklokale i Kælderen. Begge Skolers Elevantal var ved Slutn. af 1895 ialt 333, og der undervistes af 15 Lærere og Lærerinder.

Friskolen, opført 1892 (efter Tegn. af H. Meyer) i 2 Stokværk med 11 Klasseværelser og særskilt Bygning til Inspektor og Skolebetjent samt Gymnastikhus. Ved Slutn. af 1895 var der ialt 506 Elever, der undervistes af 13 Lærere og Lærerinder.

Den **tekniske Skole** er opført 1883 inde i Raadhusgaarden.

Ved Jærnbanegade er der 1878 opført (efter Tegn. af Prof. V. Petersen) et nyt **Ting- og Arresthus**. Det indeholder Retslokaler for Roskilde By, Lejre og Ramsø-Tune Herreder. Arrester for 25 Arrestanter samt gamle Roskilde Amts Forsamlingssal og Kontorlokaler.

*) Den Indskrift, der 1880 blev malet i Forhallen, og som siger, at Jak. Erlandsen 1253 stiftede Hospitalet, er efter det ovenanførte urigtig og er fremkommen ved, at man i mange Aar har opfattet Helligaandshuset og Duebrødre som eet.

Amtssygehuset, Daare- og **Tvangsarbejdsanstalten** for gamle Roskilde Amt, beliggende S. for Banegaarden paa Roskilde Bys Jorder, er opført 1856 og udgør en hel Samling af anselige Bygninger. Sygehuset har 91 Senge (hvoraf 54 i Daareafdelingen); Epidemihuset, beliggende ved Amtssygehuset, har 35 Senge.

Roskilde Bys Fattiggaard og Sygehus har 28 Senge (deraf 10 paa Daareafdelingen). Epidemihuset (i Jærnbanegade) har 25 Senge.

Jærnbanegaarden, der er en anselig Bygning i 2 Stokværk, og som flere Gange er udvidet, danner saa at sige et Knudepunkt for de sjællandske Jærnbaner, da den er fælles for den vestsjællandske, nordvestsjællandske og sydsjællandske Jærnbane. Ved Banegaarden er **Posthus og Telegrafbygning**.

Gasværket, N. for Byen nær ved Fjorden, er opført 1863 og udvidet 1895. **Vandværket**, umiddelbart V. for Byen, er opført 1880; det dertil hørende Vandtaarn ligger mod S. ved Jærnbanegade. Vandværket, der fortrinsvis faar sit Vand fra nye Boringer og fra Højbrøndskilden og Helligkorskilden (hvilken sidste dog nu er udtørret), oppumpede i Aaret 1893 1,936,770 Tdr. Vand.

Paa **Graabrødre Kirkegaard**, Levning fra den længst forsvundne Graabrødre Kirke (se S. 201), er der et smukt Ligkapel og Monumenter for flere der begravne bekendte Personer, deribl. Johannes Hage Overlærer, Redaktør af Fædrelandet, † 1837, Komponisten C. E. F. Weyse, † 1842 (en Sarkofag med en Lyre paa Laaget, efter Tegn. af Hetsch), Rektor S. N. J. Bloch, † 1862 (Sandstensmonument med Portrætmedaillon, udført af Rosenfalk), Rektor S. Povelsen, † 1875, og Stiftsskriver Steen Friis, † 1875 (Portrætmedaillon af den yngre Bissen). — Paa den **ny Kirkegaard** Ø. for Byen er 1885 opført et karakteristisk Ligkapel, en ottekantet Træbygning, efter Tegn. af Herholdt.

I Roskilde er 1894 opført et **Missionshus**, „Tabor"; desuden er der et **„katolsk-apostolisk Kapel"**, opført 1890.

Søren Olsens Hospital, stiftet 1592 af øverste Kapellan ved Domkirken S. Olsen (kgl. Fundats $^{17}/_{1}$ 1592, fornyet flere Gange, sidst $^{2}/_{11}$ 1859), bestaar af to Huse i St. Olsgade (hvor St. Olafs Kirke har ligget) med 6 Friboliger for trængende Mænd og Kvinder (i over 100 Aar har det dog kun været beboet af Kvinder), hvoraf 4 nyde hver 32 Kr. aarlig. Hospitalet, der indtil 1636 ejede en Del spredt Jordegods, har (1895) en Formue af 2800 Kr. foruden 42 Kr. i Landgilde af Gjorslev Hovedgaard og 160 Kr. i Tilskud fra Duebrødre; desuden er til Hospitalet knyttet det Suhrske Legat, stiftet 1850 af Etatsraad Johannes Theodorus Suhr, hvis Renter, 300 Kr., uddeles til de 6 Pensionistinder med 50 Kr. til hver. Under Stiftsøvrighedens Direktion bestyres det af Domprovsten, Borgmesteren og Rektoren.

Meyercrones Stiftelse, oprettet 1739 af Enken efter Gehejmeraad Henning Meyercrone (kgl. Fundats af $^{1}/_{5}$ 1739, udvidet ifl. kgl. Reskr. af $^{3}/_{10}$ 1832 og $^{17}/_{9}$ 1891) og beliggende ved Domkirkegaarden, afgiver Fribolig for 8 Enker, hvoraf de 4 desuden faa 140 Kr. og 2 Favne Brænde, de andre 4 100 Kr. aarlig. Stiftelsen ejer (ved Udg. af 1893) en Kapital paa omtr. 52,200 Kr. samt 56 Tdr. Ld. paa Roskilde Mark, hvoraf der aarlig svares 136 Tdr. Byg. Desuden er til Stiftelsen knyttet Linderods Legat, stiftet 1862 af Enkepastorinde Linderod, stort 2000 Kr., hvis Renter efter

2 Legatarers Død skulle tilfalde de 4 førstnævnte Pensionister. Under Stiftsøvrighedens Direktion bestyres Stiftelsen af Domprovsten og Borgmesteren.

Langes Stifteise, oprettet 1746 af Raadmand og Stempelforvalter Hans Rasmussen Lange og hans 2. Hustru Anna Margrethe v. Essen (kgl. Fundats af $^{8}/_{1}$ 1746), afgiver Legater for 2 fattige, især Enker og fortrinsvis af Legatstifterens Slægt. Stiftelsen, der ejer en Kapital af 4800 Kr., staar under Magistratens Tilsyn og bestyres af en af Stifterens Descendenter.

Frøken Sophie Hedevig Juels Enkesæde, stiftet 1759 af Sophie Hedevig Juel, Konventualinde i Roskilde adelige Jomfrukloster (kgl. Fundats $^{22}/_{9}$ 1761), afgiver Fribolig for en adelig Enke eller Enke efter en kgl. Embedsmand, Professor, Officer eller Præst, som ved Tiltrædelsen giver 200 Kr. og faar 80 Kr. aarlig. Stiftelsen, der ejer en Kapital af 4583 Kr., staar under Roskilde adelige Jomfruklosters Tilsyn og bestyres af de 4 ældste Konventualinder.

Af andre milde Stiftelser nævnes Roskilde Asyl (stiftet 1835) ved Fondens Bro, for 100 Børn, Børnehjemmet (stiftet 1881), Borgerstiftelsen (opr. 1862), hvis 1871 byggede Hus har 11 Lejligheder for ældre trængende næringsdrivende Borgere, og Vognmand Bertel Hansen og Hustrus Stiftelse (opr. 1875) for trængende Haandværkere og Arbejdere samt deres Enker, med Boliger, der dels ere fri, dels udlejes for en moderat Leje. — Af Foreninger mærkes Roskilde Haandværkerforening, Rosk. Borger- og Haandværkerforening og Rosk. Klub og Læseforening. Paa Hestetorvet findes et Højskolehjem.

Roskilde Bank har en i Hersegade 1894 opført Bygning (efter Tegn. af Arkitekt Chr. Hansen).

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 6974; 1801 havde Byen 1768, 1840: 3138, 1860: 4651, 1880: 5893 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 1060 levede af immateriel Virksomhed, 2560 af Industri, 1482 af Handel og Omsætning, 8 af Søfart, 223 af Jordbrug, 27 af Gartneri, medens 801 fordeltes paa andre Erhverv (hvoraf 678 levede af forskellig Daglejervirksomhed), 635 levede af deres Midler, 158 nød Almisse og 20 hensade i Fængsel. Man ser saaledes, at Jordbruget, ved Siden af Byens Hovederhvervskilder: Industri, Haandværksdrift og Handel, dog har en Del Betydning paa Grund af det betydelige Fladeindhold, der hører til Byen. Den tidligere ret betydelige Vognmandsnæring paa Grund af Forbindelsen med Hovedstaden er nu taget meget af.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1894, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 781 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 6956 Pd., uldne Manufakturvarer 14,465 Pd., Vin 17,936 Pd., andre Spirituosa à 8^{0} 180 Vrtlr., Humle 8079 Pd., Kaffe 7474 Pd., Olier 3678 Pd., Salt 17,487 Pd., Sukker, Mellasse og Sirup 7626 Pd., Tobaksblade og Stilke 64,160 Pd., Stenkul 794 Clstr. og 3675 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer 203,627 Pd., Tømmer og Træ 450 Clstr. og 34,818 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1894 var der ved Toldstedet hjemmehørende 20 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 265 Tons, deraf 2 Dampskibe tilsammen paa 29 T. og med 15 Hestes Kraft. I udenrigsk Fart

klareredes for Indgaaende 118 Skibe med 5825 Tons Gods, for Udgaaende 125 Skibe uden Ladning; i indenrigsk Fart indkom 21 og udgik 16 Skibe med henholdsvis 558 og 125 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde i 1894, efter Fradrag af Godtgørelser, 52,776 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 4039 Kr., ialt 56,815 Kr. (omtr. 3625 Kr. mindre end i 1893). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 159,227 Kr. (omtr. 7129 Kr. mere end i 1893).

I Roskilde afholdes aarlig 7 Markeder, blandt hvilke det saakaldte Pære- ɔ: Pærtemarked (Hestemarked) i September er det vigtigste. Torvedag med levende Kreaturer hver 1. Mandag i hver Maaned.

Af industrielle Anlæg nævnes: 1 Papirfabrik, 3 Tobaksfabrikker, 2 Jærnstøberier og Maskinfabrikker, 1 Maskinfabrik, 1 Vognfabrik, 2 Mineralvandsfabrikker (hvoraf den ene Aktieselskabet Maglekilde og Frederiksberg Brøndanstalts Mineralvandsfabrik), 1 Uldspinderi, 2 Dampbagerier, 3 Farverier, 3 Garverier, 1 Feldberederi og Limfabrik, 1 Lervarefabrik, 1 Halmvarefabrik, 1 Andelsslagteri, 1 Tagpap- og Asfaltfabrik, 1 Spritfabrik, tilhørende Aktieselskabet „de danske Spritfabrikker", og 3 Bogtrykkerier, hvorfra der udgaar 3 Aviser, „Roskilde Avis", „Roskilde Dagblad" og „Roskilde Tidende". Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 454 Heste, 718 Stkr. Hornkv. (deraf 467 Køer), 171 Faar, 596 Svin og 18 Geder.

Byraadet bestaar foruden af Formanden, Borgmesteren, der tillige er Byfoged og By- og Raadstueskriver, af 13 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Alderdomsunderstøttelse, e) for Skolevæsenet, f) for Brolægnings- og Vejvæsenet, g) for Gasvæsenet, h) for Vandvæsenet, i) for Kommunens Bygninger og Jorder samt for Inventariegenstande, j) for Kloakvæsenet.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1894: Skatter 89,489 Kr. (deraf Grundskat 7414, Husskat 5963, Formue- og Lejlighedsskat 76,012, Bidr. fra Landsognet til Fattig- og Skolev. 100 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 10,736 Kr., Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 3498 Kr., Indtægt af Aktiver (faste Ejendomme, Renter af Kapitaler osv.) 18,949 Kr., Indtægt af Vandværket 16,556 og af Gasværket 55,020 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Staten 2524, Bidrag til Amtet 1609, Bidr. til Amtsskolefonden 3209, Byens Bestyrelse 11,870, Fattigvæsen 21,687, Alderdomsunderstøttelse 8222, Skolevæsen 37,889, Rets- og Politivæsen 7730, Medicinalvæsen 6162, Gader og Veje 12,144, Gadebelysning 2647, Vandforsyning 8985, Renlighed 30,109, Brandvæsen 4590 Kr.; Gasværkets Udgifter: 86,354 Kr., Renter af Gæld: 20,973 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1894 1,301,059 Kr., deraf i faste Ejendomme 798,638, i Panteobligationer osv. 79,240 Kr., i Tiender og lign. 392,616 Kr.; Kommunens Gæld var 652,988 Kr. For Aaret 1896 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5^{3}/_{10}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 2,384,000 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 1,605,300 Kr.

De Kommunen tilhørende Jorder ere bortlejede mod en aarlig Afgift, omtr. 244 Kr. og 876 Tdr. Byg efter Kapitelstakst. Kommunens faste Ejendomme ere Raadhuset, et Sprøjtehus, et Krudttaarn, Helligkorskilde, Gasværket,

Vandværket, Fattighuset, Borgerskolerne, Kommuneskolen og Skolen paa Roskilde Mark samt forskellige Markjorder.

Roskilde har et lønnet Brandkorps, der bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Næstkommanderende, 2 Sprøjteførere, 2 Værkmestre og 40 Mand. Ordenskorpset bestaar af 30 Mand og 1 Assistent.

I Sparekassen for Roskilde By og Omegn (oprettet $^{3}/_{11}$ 1833) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 9,040,891 Kr., Rentefoden var 3—$3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden udgjorde 792,310 Kr., Antal af Konti 11,699. — I Roskilde Borgerskoles Øresparekasse (oprettet $^{10}/_{1}$ 1874) var Sparernes samlede Tilgodehavende 1484 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 189 Kr., Antal af Konti 37.

Aktieselskabet Roskilde Bank (oprettet $^{17}/_{7}$ 1884) har en Aktiekapital af 150,000 Kr., hvoraf dog kun 110,000 ere indbetalte; 1894 var Folio og Indlaanskonto 300,307 Kr., Vekselkonto 142,508 Kr.

Ved Midten af 19. Aarh. opmudredes Fjorden omtr. 8000 F. i Længden og 40 F. i Bredden til en Dybde af 10 F., og der anlagdes en Havn; før den Tid kunde kun Jagter med 3 à 4 F. Dybtgaaende sejle gennem Fjorden ind til Byen. Senere er der foretaget flere Udvidelser ved Havnen; i 1870'erne opførtes en Stendossering, i 1880'erne et nyt Brohoved, ligesom der ogsaa foretoges en Opmudring indtil 11 F., og der anlagdes et lille Lystanlæg mod Vest. Havnen er dog nu kun 10 F. dyb, Havnebassinet er 43,800 Al. Havnevæsenet ledes af en Kommission paa 5 Medlemmer. Havnekassen ejede 1895 7000 og skyldte 21,600 Kr. bort. Den aarlige Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 4000 Kr. Ved Havnen er der ansat 2 Lodser.

Roskilde hører til 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører til Roskilde Amtstuedistrikt (Amtsforvalteren bor her) og Roskilde Lægedistrikt (Distriktlægen bor her) og har 1 Apotek. Den hører til 1. Udskrivningskreds' 33. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 33—77, 83 og 84.

Ved Roskilde Toldsted er ansat 1 Toldforvalter, 1 Toldkontrollør og 2 Assistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 3 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet en Overtelegrafist. Desuden er der Telefonstation (Kjøbenhavns Telefonselskab), der staar i Forbindelse med Kjøbenhavn, Kjøge, Ringsted og Holbæk.

Jærnbaner. Kjøbenhavn-Roskildebanen er den første Jærnbane, der blev anlagt i Danmark, idet Industriforeningen i Kjøbenhavn $^{25}/_{5}$ 1844 fik Koncession paa at anlægge denne Banestrækning og paa at drive den i 100 Aar, hvilken Koncession Industriforeningen snart efter med ministeriel Tilladelse lod transportere til det nydannede sjællandske Jærnbaneselskab, $^{2}/_{7}$ 1844 konstituerede Selskabet sig med en Aktiekapital af $^{3}/_{4}$ Mill. Sp. (3 Mill. Kr.), og den 4 Mil lange Bane aabnedes $^{26}/_{6}$ 1847. Først $^{27}/_{4}$ 1856 fortsattes denne Banestrækning til Korsør. Den Trafik, der herved begyndte paa Roskilde, bidrog allerede til Byens Opkomst, og Trafikken er siden tiltagen betydelig ved Aabningen af den sydsjællandske og den nordvestsjællandske Jærnbane. Efter at det sjællandske Jærnbaneselskab $^{24}/_{1}$ 1868 havde faaet Koncession paa den første af de nævnte Baner, aabnedes den $^{4}/_{10}$ 1870 med Roskilde som Udgangspunkt over Kjøge, Næstved og Vordingborg (se nærmere om den sydsjællandske Jærnbane under

Vordingborg). Derpaa fulgte $^{2}/_{10}$ 1871 Koncessionen for det samme Jærnbaneselskab paa den nordvestsjællandske Jærnbane over Holbæk til Kalundborg, ligeledes med Roskilde som Udgangspunkt, aabnet $^{30}/_{12}$ 1874 (se nærmere om denne Bane under Kalundborg), og samtidig anlagdes der et Dobbeltspor paa Strækningen Kbh.-Roskilde. Der er nu Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Roskilde 18 Gange daglig (3 Iltog) fra Kbh. til Roskilde og 20 Gange omvendt (5 Iltog), foruden Ekstratog paa Søn- og Helligdage. I Driftsaaret 1894—95 (Finansaaret) befordredes pr. Bane til Roskilde 194,669 og fra Roskilde 195,787 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Roskilde var 796,008 Cntr., og afgaaet fra Roskilde 308,881 Cntr.

Dampbaaden „Horns Herred" sejler daglig mellem Roskilde og Selsø, anløbende Gjershøj.

Historie: Roskilde er en af Danmarks ældste Byer. Adam af Bremen nævner i sin Beskrivelse af Sjælland: „civitas ejus maxima Roschild, sedes Regia Danorum". Ry Klosters Annaler og Esrom Annaler (Scr. r. dan. I 151 og 244) omtale et øde Sted Høgebjærg, hvor der fordum havde ligget Staden *Høgekjøbing*, som laa i en ubelejlig Afstand fra Stranden, hvorfor Kong Ro lod den flytte til Isefjord ved en dejlig Kilde og gav den Navn efter sig og Kilden. Om Byen Høgekjøbing har ligget i Rorup Sogn, maa henstilles. Endnu i Valdemars Jordebog (fra omtr. 1231) staar den anført som Købstad. Beretningen om Roskildes Udspring af Høgekjøbing maa imidlertid anses for tvivlsom. Underligt er det i alt Fald, at der ikke mere findes Spor af en Købstad, som først skal være forsvunden efter 1231, og om Navnet Roskildes Oprindelse kunne vi sikkert sige, at Sagnet har Uret. Det maa vel nu anses for bevist, at Navnet kommer af „Rosenkilden" eller, som den nu kaldes, *Maglekilde* (se *Henry Petersen*, Hist. Tidsskr., 6. R. II. Bd. S. 352 fl.), og i Stadens gamle Segl ses ogsaa under Fuglen, der menes at forestille en Høg og at hentyde til Høgekjøbing, en Kildebrønd, paa hvis Vand der flyder Roser.

Allerede i 10. Aarh. var Byen en Havneplads, som vandt i Betydning derved, at Harald Blaatand anlagde en Kongsgaard der, som har ligget V. for Domkirken og paa Nordsiden af Gaden „Bondetinget" omtr. paa den nuv. Rektorboligs Plads, og at den derefter blev valgt til Bisperesidens (se om dens Beliggenhed S. 191). Efter Saxos Fortælling udvidede Svend Tveskæg Byen betydeligt. Ogsaa den anselige Domkirke og de store Gaver af Jordegods, som Kongerne skænkede denne, bidrog til at hæve Byen.

I 12. og 13. Aarh. havde Roskilde sin mest glimrende Periode og var dengang, maaske næst Slesvig og Ribe, Danmarks betydeligste By. I Beg. af 12. Aarh. opførte Harald Kesia tæt N. for Roskilde og foran Byens Havn paa en Banke ved Fjorden den faste Borg *Haraldsborg*, af hvis Voldsted ved Landevejen der endnu kun er svage Spor tilbage. Denne Borg blev vel snart ødelagt, da Erik Emun overfaldt sin Broder Harald Kesia der 1133 og afbrændte den; men den blev senere opbygget igen, dog vist ikke før i Begyndelsen af 15. Aarh., og Navnet var da almindeligt *„Haarritsborg"* *). Først ved Midten af 12. Aarhundrede blev Byen selv befæstet af Svend Grathe. Byvolden (Burghæ Diget) har fulgt den nuværende Smedegade, Blegstræde (Blegdamsstræde, Borgdiget), Blaagaards Vænge og er gaaet noget N. for det nuv. Provstestræde og Klosterhusstræde; Byportene vare St. Butolphi Kirkeport mod V. og Rødeport mod Ø.; Pladsen ved St. Laurentii Kirke, altsaa den nuv. Raadhusplads, har udgjort omtr. Midtpunktet af Byen. Paa denne Tid (omtr. 1151), under Borgerkrigen mellem Svend og Knud, var det, at Vetheman dannede et Kaperselskab („Roskildebrødrene") til Bekæmpelse af de vendiske Sørøvere, og $^{11}/_{8}$ 1157 skete i

*) Paa *Haraldsborg* nævnes af Høvedsmænd Jens Pedersen 1424, Henrik Fynne 1448, Jep Jensen (Ravensberg) 1449—58, Erik Jensen (Godov) 1459, Kjeld Nielsen (Algudsen) 1461—68, Johan Fikkesen, Erik Jensen (Godov) 1477—86, Mads Eriksen (Bølle) 1495, Erik Jepsen (Ravensberg) 1496, Axel Brahe 1501, Jep Jepsen (Ravensberg) 1511, Søren Norby 1515—18. 1519 pantsattes Slottet til Roskilde Bispestol, og fra 1528 var Claus Eriksen (Ravensberg), kaldet Slippeslot, dets Høvedsmand. Efter at Slottet paa ny 1536 var kommet til Kronen, var først en kort Tid Peder Skram og derefter Claus Eriksen Høvedsmand, indtil Lenet 1540 forenedes med Bispegaarden til Roskildegaards Len. I den lange Række af det ny Lens Besiddere mærkes Peder Skram, Herluf Trolle, Christen Friis og Holger Rosenkrantz.

Kongsgaarden Svends Overfald paa hans Medkonger Knud Magnussøn og Valdemar Knudssøn. Fra Byens Storhedsperiode stamme de talrige Kirker og Klostre, som omtales i gamle Dokumenter og historiske Skrifter som beliggende i Roskilde, men som nu ere sporløst forsvundne. Der var i Middelalderen 12 Sognekirker foruden Domkirken, nemlig Allehelgens (den var nedlagt 1539), St. Butolphi (der har ligget ud til den nuv. Skomagergade og skal være brændt 1523), St. Nicolai (i Ringstedgade, skal være brændt 1523), St. Laurentii (se S. 192), St. Hans (Kirkegaarden benyttedes endnu 1711 under Pesten), St. Michaelis (befalet nedbrudt 1575), St. Peders (ved Vagtstræde, var nedrevet 1539), St. Pouls, St. Olai (skal være brændt 1523, helt nedbrudt 1570), St. Dionysii (paa nordre Side af Skomagergade, var borte 1561), St. Ibs (Byens nordligste Sognekirke, hvoraf endnu staar det af Fraadsten opførte Skib, som benyttes til Pakhus*)), St. Mortens (i Byens nordvestl. Udkant, nedlagt i 16. Aarh., Kirkegaarden først 1719). Endelig var der to, som senere blev Sognekirker, nemlig Vor Frue (dengang i Byen, nu egen Sognekirke, se under Vor Frue Sogn) og Graabrødre (i Beg. Klosterkirke, efter Reformationen en Tid Sognekirke; se nedenfor under Klosteret). Ikke faa af de nævnte Kirker have været opførte af Fraadsten; det vides i hvert Fald, at Christian IV lod male Cement af derfra hentet Materiale til Brug for Tøjhusbygningerne (se Wolfs Encomion S. 475, og *Kornerups* nedennævnte Bog, S. 27).

Ikke mindre end 5 Klostere grundlagdes i Roskilde, og af disse hørte tilmed de 3, helligede Vor Frue, St. Klare og St. Agnete, til Landets største og mest ansete Byklostre. Ældst, fra omtr. 1158, var Vor Frue eller St. Marie Kloster, i Byens søndre Udkant (om dette se under Vor Frue Sogn, Sømme Herred). N. for Birkealleen og V. for Strandalleen laa St. Klare Kloster for Nonner af St. Klare eller St. Damiani Orden. Det nævnes vel allerede 1243, da Erik Plovpenning tilskrev Borgerne i Roskilde, at han havde tildømt det en Gaard der i Byen. Men ret i Stand kom det først 1255, da Kong Christoffer begærede Pavens Tilladelse for Grevinde Ingerd af Regenstein til at maatte oprette et Clarissekloster i Roskilde. Ingerd lod Nonner komme fra Strassburg, og hun skænkede Klosteret 1256 et større Antal Ejendomme i Nordsjælland. Derved saavel som ved en Del Jordegods, i Flakkebjærg Herred, som Ærkebiskop Jakob Erlandsen 1259 skænkede Klosteret, lagdes Grunden til dets store Rigdom. Senere øgedes den betydeligt, bl. a. ved Gaver fra Kvinder, som indgave sig i Klosteret. En særlig Interesse synes Erik Menveds Dronning Ingeborg at have næret for det; efter sit sidste Barns Død (se S. 164) indgav hun sig deri og døde her 1319. Nogle Aar før (1302) var Klosteret nedbrændt, men 4 Biskopper tildelte Nonnerne Afladsbreve med Absolution for alle, der hjalp til Genopførelsen af Bygningerne. Klosteret bestyredes af en Abbedisse, de verdslige Anliggender af en Forstander (i Regelen en Adelsmand). Nonnernes Antal (de vare for det meste adelige) var meget stort; 1437 fandtes der saaledes 39. Klosteret ophævedes ikke med Reformationen; endnu 1559 var der Nonner. Universitetet fik det og det meste af dets Gods 1561 i Mageskifte for Knardrup Kloster, men synes ikke at have haft Brug for dets vidtløftige Bygninger. Det vilde derfor bortleje eller sælge Klosteret 1570, men da det ikke lykkedes, besluttede man 1571 at nedrive det og sælge Stenene. Jakob Ulfeldt til Selsø købte saaledes $^1/_2$ Mill. Sten, vistnok til en ny Hovedbygning paa Selsø. Fundamenterne have dog, indtil for henved halvthundrede Aar siden, ligget dækkede under Jorden. I de allerseneste Aar er der paa Nationalmuseets Foranstaltning blevet gravet paa Tomten for om muligt at finde Rester af Fundamenter, som kunde oplyse Klosterets Udstrækning; men de viste sig fuldstændig opbrudte. Dette maa være sket i 1843, ved hvilken Lejlighed man bl. a. fandt Klosterets ældste Abbedissesegl. — Tæt Ø. for St. Ibs Kirke, paa de nuv. St. Agnes Huses Plads, laa St. Agnete Kloster for Nonner af Dominikanerordenen. Begyndelsen til det gjordes af Erik Plovpennings Datter Agnes, som 1264 gennem Biskop Tyge af Aarhus fik pavelig Tilladelse til at maatte stifte det; Opførelsen af det var dog vist allerede begyndt Aaret før. Agnes blev straks Priorisse, men afløstes et Par Aar efter af sin ældre Søster Jutta, som 1266 var indtraadt i Klosteret. De to Kongedøtre bleve imidlertid snart kede af det regelbundne Liv; 1272 droge de bort og toge alt det Gods tilbage, som de havde henlagt til Klosteret. Først efter langvarig Trætte kom det tilbage dertil. I Begyndelsen af 14. Aarh. synes Klosteret at have været forarmet; 1335 paabød saaledes Roskildebispen alle Præsterne i sit

*) Kirken, der skulde være nedreven 1574, blev dog først nedlagt 1808 og benyttedes da til Sygehus for de spanske Tropper og senere til Materialhus; 1815 blev den solgt til Fordel for St. Jørgensbjærg Sogn (Kirkegaarden hører til dette Sogn), og 1816 nedreves Koret, saa at nu kun Skibet staar tilbage (se *J. B. Løffler*, Sjæll. Stifts-Landsbykirker, S. 15).

Stift en Gang aarlig at lade ombære en Tavle i deres Kirker for St. Agnete Kl., som led stor Mangel. Klosteret havde 1475 foruden Priorissen 24 Nonner (ogsaa mest adelige) og 1502: 22. Klosterets Jordtilliggende var stort; ifl. en Jordebog fra 1508—14 havde det Ejendomme i henved 70 sjællandske Landsbyer. Flere Gange fik det kgl. Beskærmelsesbreve og biskoppelige Afladsbreve, bl. a. 1452 af Roskildebispen Oluf Daa i Anledn. af en nylig stedfunden Ildebrand, hvorved det for største Delen var nedbrændt. 1508 gav Priorissen Birgitte Oxe i Forb. med Dominikanernes Provinciallektor nye Regler for Konventet. Klosteret bestod længe efter Reformationen; endnu 1568 nævnes en Priorisse. 1571 henlagdes Godset under Roskildegaard, Kalundborg og Tryggevælde. 1579 fik Lensmanden paa Roskildegaard Kongebrev om, at der maatte brydes 4000 Sten af St. Agnete Kloster, og snart efter forsvandt det vel helt. Nu staar der paa Tomten flere Smaahuse for fattige Folk, og det lille Kvarter kaldes „St. Agnes Kloster". (Om St. Agnete Kloster se *C. Neergaard*, Kirkeh. Saml. 4. R., I. Bd., S. 749 fl.). — Af de øvrige Klostere var Franciskanerklosteret, stiftet omtr. 1237, sikkert det mest ansete. Her var det, at Erik Plovpenning forlangte at blive jordet, og her levede flere Munke med et velberømt Navn. Ved Slutn. af 13. Aarh. var saaledes Johannes Paaske, kendt som Afskriver af Bibelen m. m., Guardian; 1496 døde her som simpel Munk Laurentius Brandere, der efterhaanden havde indført den strengere Ordensregel, Observantsen, i 11 danske Klostere; og blandt Klosterets sidste Munke var Petrus Olai, den historiske Forfatter og Samler. Selve Klosterets Historie er kun lidet kendt; 1310 nedbrændte det ganske, og 1297 havde Munkene en haardnakket Trætte med Roskildebispen Jens Krag, som bl. a. havde frataget dem et lille Hus, hvori de sade og tiggede i Regnvejr. 1519 berigede Dronning Christine Klosterets Relikviesamling med 22 Stykker; i alt omfattede den adskillige hundrede Numre. Ved Reformationen blev Klosteret ophævet (omtr. 1537); men Bygningerne bleve staaende endnu en Tidlang. 1561 skænkede Frederik II dem til Corfitz Ulfeldt, og 1581 byggede Jak. Ulfeldt to Fattighuse i Klosteret (nedrevne 1749 som brøstfældige). Fra denne Gave undtoges dog Klosterkirken, der var udset til Sognekirke, men allerede 1574—75 bestemtes til at nedrives, da Sognet henlagdes til Domkirken. (Maaske var det Graabrødrekirken, som i Klemmebrevet 1555 og senere, 1567, kaldtes Helligtrefoldighedskirke eller Trinitatiskirke; se Kirkehist. Saml., 3. R.. V. Bd., 423 fl.). 1592 byggedes dog et Kapel i Kirkens Sted. Klosteret er nu forsvundet (efter Sigende brændt i Chr. IV's Tid); men endnu i 18. Aarh. stode enkelte Levninger paa Graabrødre Kirkegaard. — Dominikanerklosteret, stiftet omtr. 1232, laa i Lunden N. for det nuværende adelige Jomfrukloster. Dets Historie er kun lidet kendt. Flere Gange vides det at være betænkt med Gaver i Testamenter. Kirken blev 1254 indviet til St. Katharina. 1532 maatte Klosteret sælge en Gaard i Slagelse paa Grund af sin store Armod, og ved Reformationens Indførelse ophævedes det. Bygningerne bleve dog staaende indtil 1557, da det befaledes at nedbryde Klosteret og Kirken; senere solgtes Stenene som Bygningsmateriale til Erik Krabbe (Aastrup), Anders Barby og Corfitz Ulfeldt (begge Selsø). 1565 fik Mogens Godske paa Herbygaard den øde Plads i Roskilde, hvorpaa Klosteret havde staaet, og 1584 fik Lave Beck paa Roskildegaard den øde Jord, hvorpaa Klosterets Ladegaard havde staaet. — Til Roskilde hørte desuden i Middelalderen 3 milde Stiftelser, et Helligaandshus, Duebrødreklosteret og St. Jørgens Gaard. Duebrødreklosteret er omtalt S. 192, og St. Jørgens Gaard vil blive omtalt under St. Jørgensbjærg Sogn, Sømme Herred. Helligaandshuset, stiftet i 1. Fjerdedel af 13. Aarh. (det nævnes første Gang i et Testament udstedt mellem 1211 og 1223), laa oprindelig uden for Roskilde, uvist hvor. Da denne noget fjerne Beliggenhed fra Byen imidlertid var til Hinder for Stiftelsens Opkomst, blev den omkring 1253 ved Roskildebispen Jakob Erlandsens Hjælp indflyttet til Staden og opført paa nogle Smaajorder tæt N. V. for St. Laurentii Kirke, saaledes at denne Kirke henlagdes til Helligaandshuset. I Modsætning til den gamle Stiftelse uden for Byen kaldtes den inde i Byen „det nye Hospital". Fra først af var Helligaandshuset kun bestemt til 12 Lemmer, men ved at skænke det Bispetiender i Voldborg, Ramsø og Horns Herreder m. m. satte Jakob Erlandsen det i Stand til at kunne optage flere fattige, ligesom det ogsaa skulde huse 12 Korpeblinge. Senere synes denne sidste Bestemmelse delvis at være traadt ud af Kraft; i et Brev fra 1517, hvorved Biskop Lage Urne forlenede en af Roskildekannikerne med Helligaandshuset, nævnes kun 4 Korpeblinge. Med Reformationen synes det at være gaaet tilbage for Hospitalet. 1537 nedrev Borgerne i Roskilde det meste af St. Laurentii Kirke, saa at kun Taarnet staar tilbage (se S. 192), og 1570 blev Helligaandshuset henlagt til Duebrødrekloster, som

omtalt S. 192. 1573 omtales Bygningen som meget brøstfældig; i Løbet af 17. eller 18. Aarh. er den sikkert forsvunden.

Blandt de Gilder, der i Middelalderen have været i Roskilde, kunne nævnes et Helligtrefoldighedsgilde, et St. Knuds og et St. Lucii Gilde. St. Knuds Gildet forekommer tidligst 1335. St. Lucii Gilde hidrører vist først fra Slutn. af 15. Aarh. og var knyttet til det omtr. 1365 i Roskilde Domkirke stiftede St. Lucii Alter. I Slutningen af 15. Aarhundrede var der i dette Gilde omtr. 1530 Brødre, dels Borgere i Roskilde, dels gejstlige fra Domkirken, men ogsaa baade gejstlige og verdslige fra andre Steder.

Hvornaar Roskilde har faaet sin Stadsret, vides ikke; men sikkert er det, at Erik Glipping stadfæstede den $^{15}/_{6}$ 1268, og at den flere Gange fornyedes, nemlig $^{2}/_{1}$ 1440, $^{10}/_{4}$ 1445 og $^{15}/_{7}$ 1472, ligesom der oftere gaves Byen særlige Privilegier, saaledes da Dronning Margrethe 1395 stadfæstede sin Faders Privilegium for Roskilde Borgere om Toldfrihed inden alle Rigets Grænser undtagen for de skaanske Markeders Vedkommende (atter stadfæstet 1419 af Erik af Pommern). Men fra 14. Aarh. begyndte det at gaa tilbage for Byen. Medens Kongerne tidligere ofte havde opholdt sig her, tog dette af fra 14. Aarh. (Erik Menved døde her $^{13}/_{11}$ 1319), og det hørte endog til Sjældenhederne i 15. Aarh. Til Byens Nedgang bidrog vel de store Ulykker, der hjemsøgte den, saaledes Pesten 1350 og 1484 og Ildebrandene 1234, 1282 (der begge gik ud over Domkirken), 1310, hvorved 5 Kirker brændte, og $^{14}/_{5}$ 1443, da ligeledes Domkirken med hele den midterste Del af Byen brændte. Men den gamle Beretning om, at Kongsgaarden ogsaa er brændt dengang, er vist urigtig, da den sandsynligvis allerede er forsvunden tidligere, maaske under Erik af Pommern eller før, og fra den Tid er det Haraldsborg, hvorfra Kongebrevene udstedes (1445 gav Christoffer af Bayern Borgen i Morgengave til sin Dronning Dorothea), naar Kongerne vare i Roskilde, indtil ogsaa den forsvandt, da Grev Christoffer i Grevens Fejde ødelagde den 1534. Dengang havde Roskilde dog allerede forlængst mistet Karakteren af Kongesæde, da Kjøbenhavn fra Erik af Pommerns Tid var kommen under Kronen og efterhaanden arbejdede sig op til at blive Residensstad. Dertil kom de store Begivenheder i 16. Aarh., nemlig Reformationens Indførelse, hvorved Biperesidensen forlagdes til Kjøbenhavn og Klostrene efterhaanden nedlagdes. Byen aftog mere og mere, og nye Ulykker berøvede den det Præg af Storstad, som den for en Del endnu havde bevaret; Pesten rasede haardt i 1592 og 1711, og voldsomme Ildebrande hærgede den, saaledes $^{23}/_{5}$ 1523, 1559, da den sydøstl. Del brændte, $^{7}/_{7}$ 1647, da 160 Gaarde og Huse gik op i Luer (hvorefter det befaledes, at de nye Huse skulde tækkes med Tegltag), 1731 og 1735, da 86 Gaarde lagdes i Aske; 1672 havde Byen 2196, 1753 kun 1550 Indb. En sørgelig Berømmelse havde Roskilde dog i Mellemtiden opnaaet, nemlig da Karl Gustav $^{26}/_{2}$ 1658 tvang Danmark til Freden i Roskilde. Et Smykke og een Tiltrækning havde dog Byen fremfor Landets andre Kobstæder: den prægtige Domkirke, og ved een stadig tilbagevendende Lejlighed, de kgl. Ligbegængelser, kastedes der ligesom noget af den gamle Glans over den; da blev det ærværdige Roskilde Midtpunkt for hele Landets Opmærksomhed, Borgerne havde travlt med at pynte op, og Gaderne vrimlede af fornemme Personer og Hoffets Betjente. — Ved 19. Aarh.s Beg. havde Roskilde næppe 1800 Indb. Senere, ved Midten af Aarh., begyndte dog Byen atter at hæve sig, da den kom i Jærnbaneforbindelse med Hovedstaden, og bedre blev det, da den ogsaa blev Udgangspunkt for Sydbanen og Nordvestbanen. — En lille mindeværdig Episode oplevede Roskilde, da Spaniolerne under deres Ophold her i Foraaret 1808 foretoge en Militær-Revolte (se *Kornerups* nedenfor nævnte Bog).

Om Roskildes store Betydning i Middelalderen have vi ogsaa et Vidnesbyrd i de Mønter, der ere udgaaede fra denne By. Det var nemlig ikke alene Kongerne, der lige fra Knud den Store, den egentlige Grundlægger af det danske Montvæsen, have haft et meget virksomt Prægested i Roskilde („Roscelden", som Byen kaldes paa flere af Monterne), men tidlig begyndte ogsaa Roskilde Bispestol at tage Del i Udmøntningen. Allerede Svend Norbagge har ladet slaa Mønt, og fra Absalon danne Roskilde Bispemønter en sammenhængende Række lige ned til Slutningen af 13. Aarh. Af de senere Konger prægede Christoffer II Mønt i Roskilde. I den nyere Tid er der kun slaaet Mønt i Roskilde 1535 under Christian III af Møntmesteren Reinhold Junge, der blev afsat for Underslæb. — I Roskilde er *Knud Lavard* født $^{12}/_{8}$ 1091.

Litt. *H. Meyer*, Beskr. af Roskilde (fra 1755), udg. af S. L. Winding, Kbh. 1793. — *H. Behrmann*, Grundrids til en hist.-topogr. Beskr. af det gamle Konge- og Bispe-

sæde Roskilde osv., Kbh. 1832. — *C. C. Tronnier*, Kortfattet Beskr. af Roskilde Kjøbstad, Kbh. 1845. — *Kr. Erslev*, Roskildes ældste Mønter, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1875 S. 117 fl. — *J. B. Løffler*, Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, Kbh. 1885. — *Kr. Erslev*, Naar blev Kjøbenhavn Danmarks Hovedstad?, „Tilskueren" 1889, S. 311 fl. — *Henry Petersen*, Hvor laa Kongsgaarden i Roskilde?, Hist. Tidskr. 6. R., II Bd., S. 319 fl. — *J. Kornerup*, Roskilde i gamle Dage, Kbh. 1892. — *H. F. Rørdam*, Roskilde i Reformationstiden, Kirkehist. Saml. 4. R., III. Bd., S. 363.

Roskilde Domkirke.

Ved Siden af Kongsgaarden i Roskilde (se S. 199) lod Harald Blaatand i 10. Aarh. opføre en Trækirke og indviede den til den hellige Trefoldighed. Harald Blaatand blev selv begraven i denne Kirke (som Knytlinge Saga siger, „den første Konge, der blev begraven i indviet Jord"). Ogsaa Sønnen Svend Tveskæg kom til at hvile her. Det var i denne Trækirke, at Knud den Store 1027 lod sin Svoger Ulf Jarl myrde foran Højalteret, i hvilken Anledning Ulfs Enke Estrid skal have skænket store Gaver til Kirken, hvilke skulle have lagt Grunden til Kirkens Rigdom. Derimod er Saxos Beretning, at en lignende Begivenhed har fundet Sted under Svend Estridsen, vist meget tvivlsom. Beretningen om, at Kongen for at have dræbt nogle Mænd i Kirken blev sat i Band af Biskop Vilhelm og til Bod skænkede Kirken Halvdelen af Sokkelunds Herred, maa betragtes som et Sagn; den Del af Sokkelunds Herred (i Valdemars Jordebog kaldet „Støfnæshæreth"), som Saxo omtaler, blev skænket Kirken af Absalon, vistnok i Knud VI's Tid, og den store Jordegods-Gave, Kirken modtog under Svend Estridsen, blev ikke givet af Kongen, men af hans Moder Estrid og bestod i Gods i Skaane (se *Kr. Erslev*, Svend Estridsen og Biskop Vilhelm, i Hist. Tidsskr. 6. R. III Bd., S. 602 fl.).

Efter Saxos Beretning var det Svends Ven Biskop *Vilhelm*, der var Biskop i Roskilde († 1074), som begyndte paa Opførelsen af en Stenkirke i Stedet for Harald Blaatands Trækirke. Maaske har Vilhelm faaet Koret færdigt; thi Munken Ælnoth beretter, at da Svend Estridsen døde (1076), førte man hans Lig til Roskilde og begravede det i Hellig Trefoldigheds og St. Lucii Kirke der. Saxo fortæller om et Uheld, der ramte den Del af Kirken, som Vilhelm opførte, idet den styrtede sammen. Roskildekrøniken meddeler, at Vilhelms Eftermand paa Bispestolen, *Svend Norbagge*, fuldførte denne Stenkirke, hvilken han smykkede med en udmærket Lysekrone, „Marmorsøjler" og alle Slags Prydelser, ligesom han byggede et „Stenkloster" *) for Kannikerne og gav af sit Mensalgods saa meget, at 15 Præbender deraf kunde oprettes. Saxo fortæller ogsaa, at Biskop Svend byggede en Korsgang, „Ambitus", med Knud den Helliges Bistand. Ælnoth

*) Det var til dette, at Absalon flygtede efter Svends Overfald paa Knud og Valdemar 1157. Om dette „Kloster" se *Daugaard*, Danske Klostere, S. 283.

meddeler, at Bispen havde opført Kirken af smukt tilhugne Sten. Om Svends Eftermand Biskop Arnold beretter Roskildekrøniken, at han omgav Kirken med en Stenmur og fornyede dens maleriske Udsmykning.

Man har tidligere troet, at den nuv. Domkirke, fraregnet de senere Tilbygninger, maatte være Svend Norbagges Bygning fra 11. Aarh.s Slutn.;

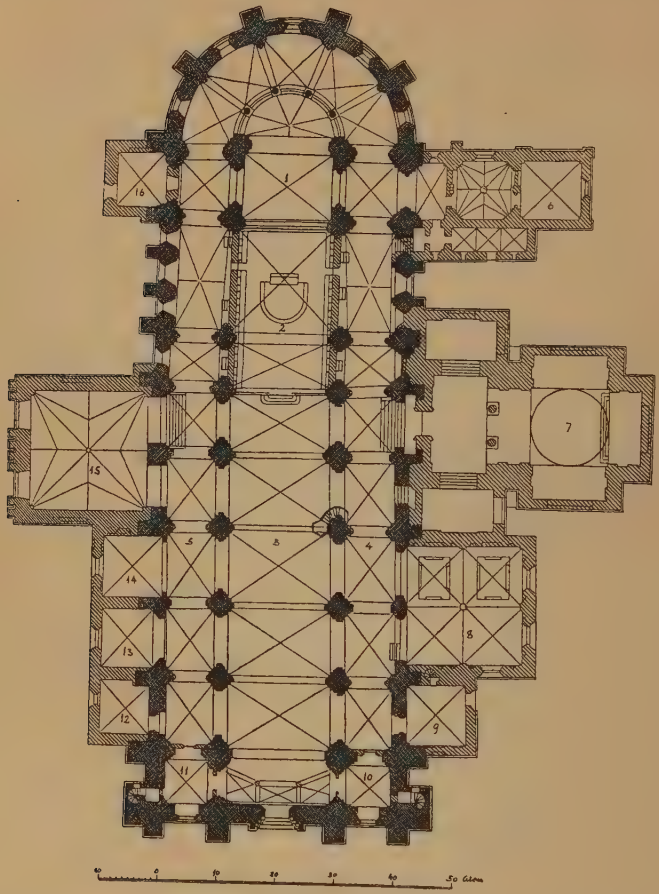

Grundplan af Roskilde Domkirke.

1. Højkoret. 2. Kannikekoret. 3. Midtskibet. 4. Søndre Sideskib. 5. Nordre Sideskib. 6. Kapitelhuset. 7. Fredr. V's Kapel. 8. Hellig tre Kongers Kapel. 9. Sydvestl. Vaabenhus. 10. Kragernes Kapel. 11. Trollernes Kapel. 12. Nordvestl. Vaabenhus. 13. St. Birgittes Kapel. 14. St. Laurentii Kapel. 15. Chr. IV's Kapel. 16. Oluf Mortensens Vaabenhus.

men denne Mening er nu, efter at den i Begyndelsen af 1860'erne var bleven bestridt af *N. Høyen* (se Ny kirkeh. Saml., II, S. 340 fl. og III, S. 47 fl., og hans efterladte Skrifter II, S. 251 fl.), forlængst opgivet som ganske uforenelig med Kirkens Stil og Bygningsæmne, og man har formodet, at hin ældre Stenkirke har været bygget af Fraadsten, en Mening, der har faaet Stadfæstelse ved de nyeste Undersøgelser, som ere foretagne 1892—93

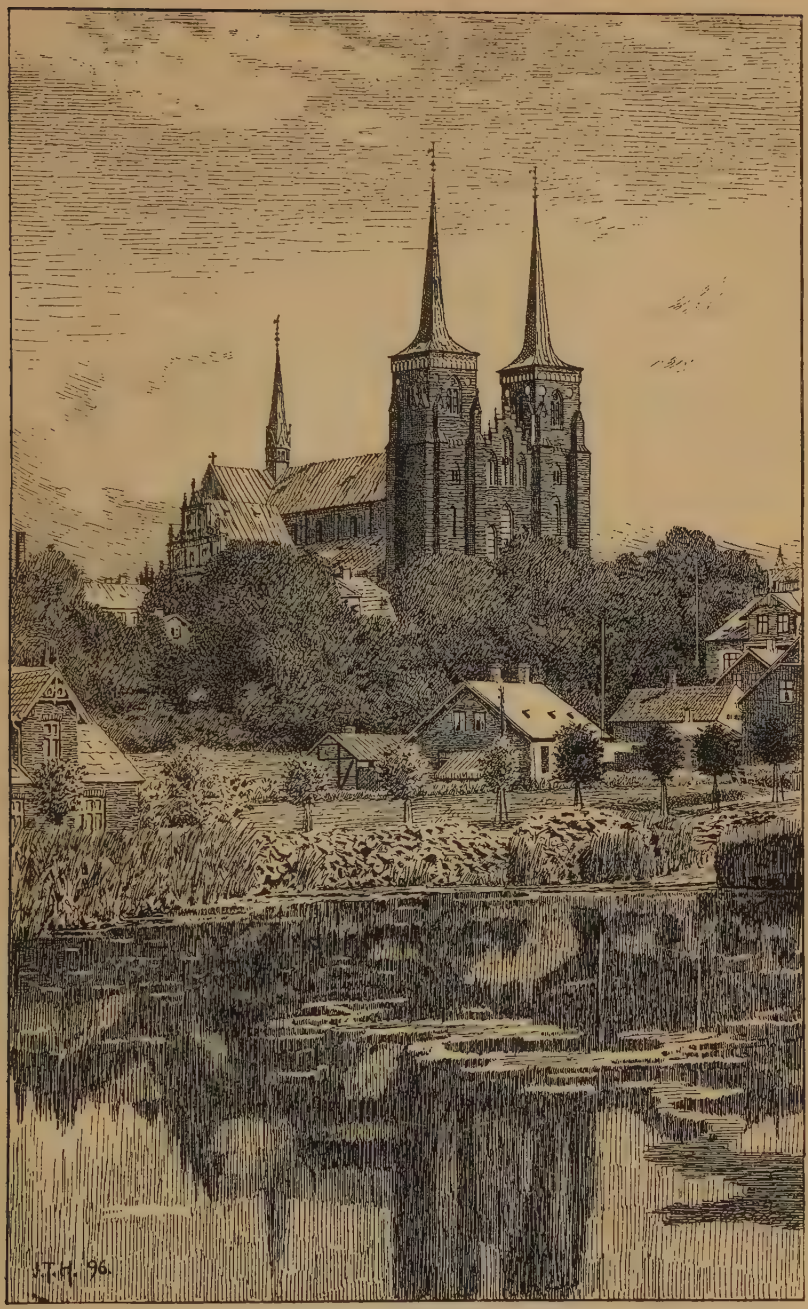

Roskilde Domkirke.

under Prof. Storcks Ledelse ved nogle omfattende Udgravninger i Kirkens Gulv. Man stødte her paa $2^1/_2$ Al. tykke Mure af mægtige Fraadstenskvadre, som viste, at den ældre Domkirke har staaet paa samme Sted som den nuværende, men har haft smallere Hovedskib og Sideskibe, ligesom den ogsaa har været lidt kortere*). Den har haft en fremspringende Portal i Hovedskibets vestre Gavl. Rimeligvis har det været en Korskirke med Korrunding; men Sporene af disse Dele af Bygningen kunne nu ikke længere forfølges. Derimod gjorde man en mærkelig Opdagelse paa Nordsiden uden for St. Birgittes Kapel, idet man her fandt tydelige Levninger af den ovenomtalte „Ambitus" (paa omtr. 20 Alen i Kvadrat), som maa antages at have hørt til det af Biskop Svend opførte „Stenkloster" (se S. 203).

Historien melder intet om Nedbrydelsen af Biskop Svends Domkirke, der vistnok allerede ved Indvielsen af den nye Kirke og Klosteret paa Svend Norbagges Tid havde faaet den hellige Pave Lucius til Værnehelgen, samtidig med at den vedblev at være indviet til den hellige Trefoldighed — paa Domkapitlets Segl, senest fra omtr. 1130, ses St. Lucii Billede mellem Taarnene —, heller ikke om, hvem der var Grundlægger af den nye, i alt væsentlig nu staaende Teglstensbygning, der lidt over 100 Aar senere afløste Fraadstensbygningen. Vi ere derfor alene henviste til dennes Stil og Bygningsæmne for at kunne faa Klarhed paa dette Spørgsmaal. Noget kunde tale for, at Absalon, Biskop i Roskilde 1168—91, kan have forberedt Opførelsen af en ny og prægtig Stiftskirke paa Sjælland; men den noget yngre Stil viser dog hen til hans Frænde og Efterfølger paa Roskilde Bispestol 1191—1214, *Peder Sunesøn*, Ærkebiskop Andreas' Broder, som den, der har grundet og paabegyndt den nuværende Domkirke (det var ogsaa under ham, at den ældste Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn blev fuldendt) henimod Slutningen af sit Liv, idet han vel nærmest lod Koret og Korsfløjene opføre, ved hvilken Lejlighed efter en i Middelalderen sædvanlig Skik Benene af den gamle Kirkes Stiftere og Velgørere, *Harald Blaatand*, *Svend Estridsen*, hans Moder *Estrid* og Biskop *Vilhelm*, bleve optagne af deres Grave og indmurede i Korets 4 store Piller. Hvor langt Biskop Peder Sunesøn er naaet med sin Bygning, lader sig nu ikke afgøre. Hans Efterfølgere, Biskopperne Peder Jacobsen og Niels Stigsøn, maa have fortsat Værket, indtil den nye prægtige Bygning 1234 ramtes af en Brand, der synes at have haft en skæbnesvanger Indflydelse paa hele Anlægget. Prof. Kornerup har allerede tidligere paavist Spor af, at man fra først af har villet give Domkirken stærkt fremtrædende Korsfløje ligesom i Ringsted, Sorø og Aarhus Kirker. Ved Prof. Storcks ovenomtalte Undersøgelser, blandt andet i Bunden af det snævre Mellemrum imellem Domkirken og Frederik V.s Kapel, fandtes Beviser for, at disse fremspringende Korsfløje virkelig have været opførte. Ved Kirkens Istandsættelse bleve nu Korsfløjene trukne tilbage, hvorved hele Anlægget tabte meget, skønt Gavlkransen ved denne Lejlighed kom op, hvorom nedenfor. Domkirken med Undtagelse af Taarnene og Hovedskibets Hvælving maa antages at have været færdig inden 1250, siden den kunde benyttes Allehelgensdag dette Aar, da Kong Abel og Dronning Mechtild bleve kronede i den af Ærkebiskop Uffe. Paa den hellige

*) Ved de Gravninger, som Prof. J. B. Løffler foretog paa Kirkegaarden Ø. for Domkirken, fandtes flere Grave liggende ind under dennes Fundamenter. Dette var ogsaa, efter L's Mening, Bevis paa, at Svend Norbagges Bygning ikke har strakt sig saa langt mod Øst.

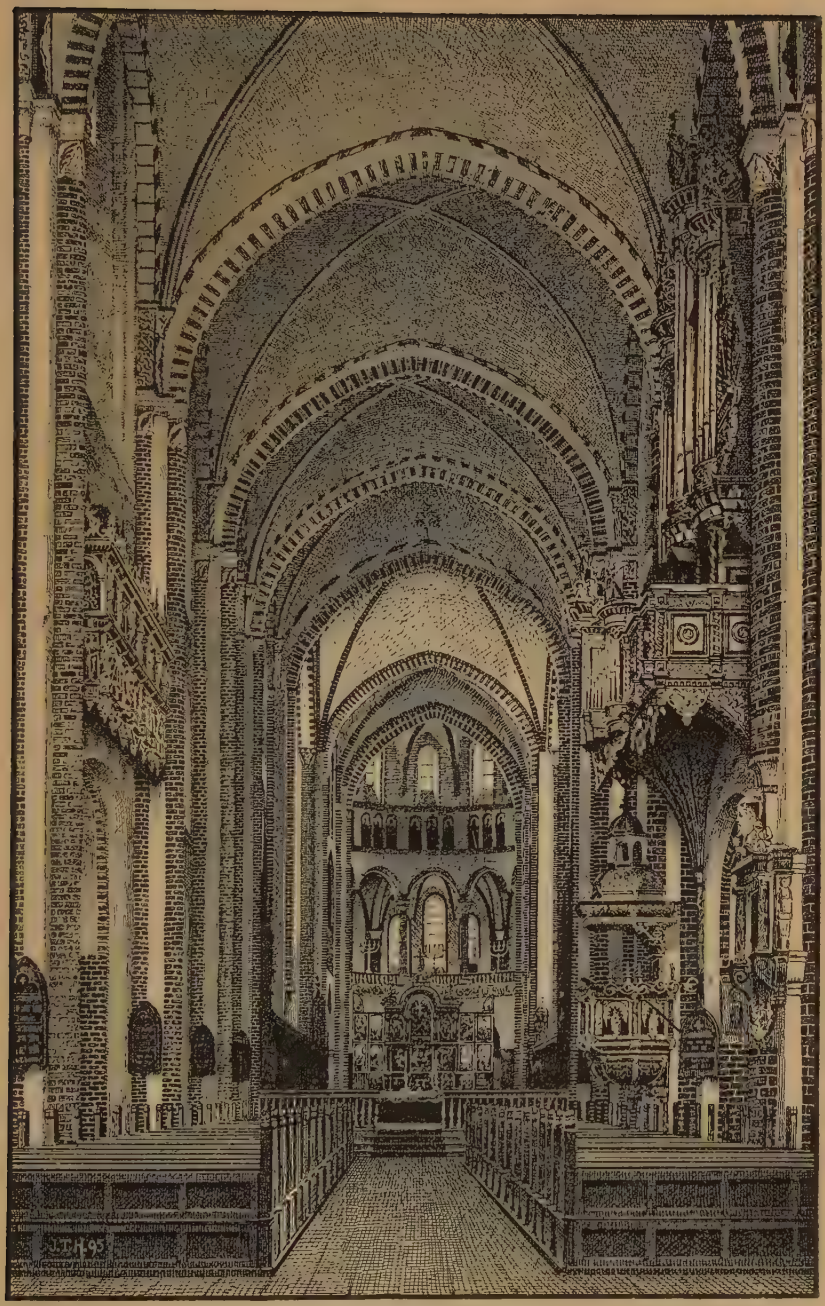

Roskilde Domkirkes Indre.

Bernhards Dag 1282 (20. Aug.) brændte hele Domkirken saavel indvendig som udvendig tillige med Klokkehuset, som stod ved søndre Sideskib. Dette Klokkehus var en midlertidig Bygning, som brugtes, inden Taarnene vare færdige. Hvælvingerne i Hovedskibet antages at være opførte efter denne Brand. Hvor det lille Klokkehus havde staaet, byggede Biskop Oluf Vor Frue Kapel 1310. Det søndre Taarn antages at have været færdigt ved samme Tidspunkt.

Roskilde Domkirke er opført af røde Mursten paa et Fodstykke af Granit. Den er bygget i Form af et latinsk Kors, hvis Arme dog ikke springe frem fra Sideskibenes Mure. Den har et højt Midterskib med lavere Sideskibe, over hvilke der ligger hvælvede Gallerier. Til Koret, hvis Midte optages af Kannikekoret med „Munkestolene“ (se S. 216), slutter sig Højkoret med sin halvrunde Udbygning. Sideskibene fortsætte sig paa begge Sider af Højkoret og danne omkring Rundingen en med Granitsøjler prydet Omgang med tilsvarende Galleri foroven, Kirkens smukkeste Parti. For Enden af Sideskibene hæve sig i Vest to mægtige Taarne, hvis Spir ere opførte 1635 af Christian IV. Over Korset midt over Dronning Margrethes Grav knejser et mindre Spir (en Tagrytter), rimeligvis fra Slutn. af den katolske Tid og opført af Biskop Olut Mortensen (Baden). Kirkens Længde indvendig er $132^1/_2$ Al., dens Bredde over alle 3 Skibe 39 Al., Midterskibets Bredde 16—17 Al., Hvælvingen i Koret 40 Al., de andre Hvælvinger i Koret og Hovedskibet 37—39 Al. Taarnene med Spir ere omtrent 120 Al. høje.

For at danne sig et Begreb om Kirkens tidligere Ydre, forinden alle Kapellerne tilbyggedes, maa man betragte den halvrunde Koromgang, hvis øverste Stokværk i hvert Fag har en Gruppe af 3 rundbuede Vinduer. De fire Halvsøjler, som løbe op i Mellemrummene imellem disse Vinduer, ere nu overskaarne af Taget, men have tidligere løftet sig derover og baaret en Bue. Over hver Gruppe med de 3 Vinduer hævede sig fordum en Spidsgavl. Dette Motiv fortsatte sig hele Domkirken rundt og dannede ligesom en Krone om den. Vinduer og Døre i selve Domkirken ere rundbuede, og langs Tagskæget løber en Rundbuefrise, saa at hele det ydre oprindeligt var præget af Rundbuestilen.

Betragte vi Domkirkens Indre, møder vort Øje derimod næsten overalt, selv i Højkoret, spidse Buer. Kun i Korgalleriet og Korsets Sidebuer er der runde Buer. Bygningen er saaledes opført i den sildige romanske, den saakaldte Overgangsstil, i hvilken runde og spidse Buer forefindes ved Siden af hverandre. De spidse Buers saa paafaldende tidlige Forekomst, som f. Eks. i Højkoret, maa man tilskrive den Indflydelse af fransk Bygningskunst, som nedenfor skal omtales. I Bygningens vestlige Del taber den udprægede sent romanske Stil sig noget; navnlig forsvinde Halvsøjlerne i Sidebuerne med deres ejendommelige Søjlefod i denne formentlig yngre Del af Bygningen. Ligeledes ere Hvælvingerne i Hovedskibet noget forskellige fra og mindre organisk sammenhængende med Sidemurene end Højkorets og en Del af Sideskibenes. Men skønt Domkirken i sine enkelte Former er saa streng og simpel med de røde Mursten fremtrædende i alle bærende Led, Halvsøjler, Buer og Ribber, gør den dog et mægtigt Indtryk ved den heldige Fordeling af Masserne og de smukke Proportioner. Lyset falder dæmpet fra de smaa højtsiddende Vinduer ned i Hovedskibet, hvis Sidemure rejse sig majestætisk med de kraftige ranke Halvsøjler, medens

det skønne, rigt belyste Kor med sit dristige Søjlegalleri, Munkestolenes Række og den udskaarne, forgyldte Altertavle drager Øjet til sig og maner Fortidens store Minder frem for Bevidstheden.

Til Kirkens Bygningshistorie er der i de senere Aar fremkommet vigtige Bidrag. Allerede *N. Høyen* fremsatte samtidig med, at han paaviste, at den Bygning, som nu staar, umuligt kunde være Svend Norbagges, den Mening, at Kirkens arkitektoniske Forudsætninger nærmest maatte søges i Forbilleder i det nordlige Frankrig, og senere har *Julius Lange* gjort opmærksom paa det nære Forhold, der rimeligvis har bestaaet mellem den unge Peder Sunesøn, hvem *Kornerup* og *Løffler* tidligere have givet Æren for at have opført Kirken, og Abbed Stephan i Paris, fra 1192 Biskop i Tournay. Det vilde føre for vidt at følge den lange Undersøgelse; her kan der blot peges paa den (*Jul. Lange*, „Bemærkninger om Roskilde Domkirke", 1890), hvorved det er godtgjort, at *Tournays* Domkirke har været Forbillede for Roskildes; navnlig i Koret med Søjlegallerierne er Ligheden slaaende.

I Middelalderen tilflød der Domkirken mange rige „Sjælegaver", og der oprettedes hen imod et halvthundrede Helgenaltere i den. Men Ønsket om at blive begravet der og stifte Altere der blev Anledningen til, at Bygningen efterhaanden omgaves af en Kreds af Kapeller, hvorved dens simple, men ædle Form tabte overmaade meget. Saaledes blev allerede i 13. Aarh. Kapitelhusets ældre Del føjet til Korets Sydside. 1310 byggede Biskop Oluf, som alt omtalt, paa Skibets søndre Side Vor Frue Kapel, som blev nedbrudt 1772 (se S. 208); 1384 stiftede Niels Jepsen (Ulfeld) St. Laurentii Kapel paa Nordsiden, hvor han blev begraven 1396 under en prægtig udgraveret Messingplade. Biskop Peder Jensen (Lodehat) stiftede 1406 nederst i nordre Taarn St. Sigfrids Kapel, hvor han 1416 blev begraven. Ligeledes stiftede Dronning Margrethe 1411 i det søndre Taarn Kapellet Bethlehem til Sjælefrelse for Adelsmanden Abraham Brodersen (Baad), der var henrettet i Sønderborg. Aaret efter at denne Dronning var bleven bisat i Sorø Klosterkirke, lod fornævnte Biskop Peder Jensen hendes Lig med Magt bortføre til Roskilde, hvor senere Erik af Pommern 1423 lod et prægtigt Gravminde (se S. 217) opstille over hende midt i Koret, som samtidigt blev udvidet og forskønnet med udskaarne Kannikestole.

Domkirken stod saaledes hen imod Midten af 15. Aarh. i al den Pragt, som Mure og Inventarium i Middelalderen kunde udfolde, med malede Ruder, forgyldte Altertavler, Margrethes Gravkor og kun enkelte Kapeller, der endnu ikke skjulte den rundt om Sideskibene knejsende Gavlkrans. Da ramtes Kirken paany af en ødelæggende Brand. Den 14. Maj 1443, beretter Kirkens Gavebog, „brændte Roskilde Kirke med sine Klokker og Taarne tillige med alle Kannikernes Boliger med Undtagelse af 3, ligeledes alle Vikarernes Boliger tillige med den større Del af Roskilde By."

Det varede længe, inden der kunde raades Bod paa denne Skade, som dog ikke synes at have ødelagt Kirkens Indre, eftersom Korstolene fra 1420 og Dronning Margrethes Monument fra 1423 endnu vare i Behold; det er ogsaa særlig „Blytaget, Taarnspirene og Tagkonstruktionerne". der nævnes som ødelagte. Baade Christian I. og Biskop Oluf Mortensen af Roskilde toge sig med stor Iver af Kirkens Istandsættelse. Koret synes at have været i Orden 1448, da Christoffer af Bayern blev begravet der i det nævnte Aar. Dog først efter 21 Aars Arbejde var hele Kirken færdig, saa at Biskop

Oluf Mortensen 1464 kunde højtidelig indvie den og det af Christian I stiftede Hellig tre Kongers Kapel. Domkirkens Ydre fremtraadte herefter i en væsentlig ændret Skikkelse og led i arkitektonisk Henseende et Tab, idet Gavlkransen om Korrundingen blev afbrudt og aldrig kom op mere, ligesom den ogsaa forsvandt ved Sideskibene, hvor den blev dækket af ydre Kapeller og Vaabenhuse. De tre og tre Vinduer paa Sideskibene blev ved samme Lejlighed tilmurede. Følgende nye Tilbygninger opførtes:

1) Hellig tre Kongers Kapel paa Sydsiden, stiftet 1459 og indviet 1464. Det er en 2 Stokværk høj Bygning i udviklet Spidsbuestil med fint profilerede Vinduer, i hvilke sorte glaserede Sten skifte med de røde. Det underste Rum, hvor Christian I og Dronning Dorothea bleve begravne i Gulvet, og hvor Altere (til hvilke der lagdes meget Gods) stiftedes for den hellige Trefoldighed, St. Anna, Jomfru Maria og de hellige tre Konger, er dækket af 4 høje Hvælvinger, der hvile paa en høj Granitsøjle i Midten (det er denne Søjle, som Jul. Lange mener oprindelig har staaet i Korgalleriet, og som i Tidens Løb er bleven mærket med Højdemaal af adskillige kronede Hoveder lige fra Christian I til Christian IX og Kejser Alexander III). Kapellet er prydet med gamle Vægmalerier fra dets Opførelsestid. Øverste Stokværk indeholder et lignende Rum, men lavere hvælvet, med „Midtsøjle" og benævnes endnu „Riddersalen", fordi den af Chr. I stiftede Ridderorden, der senere fremstod som Elefantordenen. har holdt sine Møder her. Senere havde Stiftsbiblioteket sin Plads her indtil 1859, da det fik sin egen Bygning, (se S. 220). Nu holdes Landemodet her.

2) Biskop Oluf Mortensens Vaabenhus, paa Korets Nordside, er opført i samme rige Stil som de gotiske Murstensbygninger i Hansestæderne. Vaabenhuset har en prægtig med smaa Taarne prydet Gavl, og underneden et Murbaand af grønt glaserede Sten skiftende med røde. I en rund Blinding over Døren ses Domkirkens Værnehelgen St. Lucius malet paa en Kobberplade.

3) Øverste Stokværk af nordre Taarn, hvis Frise, der afviger noget fra den paa søndre Taarn, er fremhævet med sort glaserede Sten.

4) St. Birgittes Kapel, ligeledes tilbygget af Biskop Oluf Mortensen (der selv blev begravet her), og nordvestre Vaabenhus paa Nordsiden. De have tidligere haft takkede Gavle.

5) Sydvestre Vaabenhus, som er noget yngre end Hellig tre Kongers Kapel, til hvilket det støder op.

6) Endvidere lod Fru *Catharine Nielsdatter*, Enke efter Hr. Jens Pedersen (Present) af Vellerup, et lille Kapel opføre der, hvor Christian IV's Kapel nu staar. Hun blev begravet her 1470. Ogsaa Kapitelhusets nyere, søndre Del opførtes paa denne Tid. Biskop *Lage Urne* (1512—29) søgte i Slutn. af den katolske Tid at forskønne Domkirken og frede om dens Minder. Han lod en Tavle ophænge over Saxos Grav (se S. 218) i nordre Korsfløj; 1518 satte han et nyt Kobbertag paa Højkirken, og 1521 lod han den male. De 4 Vægbilleder i Højkoret med Kirkens Stiftere og Velgørere stamme ogsaa fra hans Tid. Endvidere lod han den prægtige Bispestol (den staar nu i Sakristiets Forhal) skære i Egetræ. Nogle Forfattere have berettet, at Domkirken atter skulde været brændt under denne Biskop 1523, hvad der dog næppe er rigtigt, da samtidige Kilder, f. Eks. Petrus Olai og Skibbykrøniken, intet melde derom. I Taarnene hænge endnu en Klokke fra

1508 og to fra 1511 (de to sidste støbte af Fastenove). Derimod brændte en Del af Byen i det nævnte Aar, 1523 (se S. 202).

Reformationen medførte store Forandringer saa vel for Roskilde By som for Domkirken. Byens mange Kirker og Klostere bleve berøvede deres Midler og forsvandt snart, og Domkirken mistede sine talrige Altere (hvoraf der skal have været henved 50) og mange af Prydelserne og Helgenbillederne, saaledes den udskaarne Statue af St. Lucius, der stod midt i Kirken, og som fjernedes paa Biskop Peder Plades Befaling. Mange af Kirkens Kostbarheder skal allerede Erik af Pommern have berøvet den og ført med sig ud af Landet; ogsaa Christian II og Frederik I lagde Beslag paa en Del; men efter Reformationen blev det først rigtig galt. Under Grevens Fejde fik

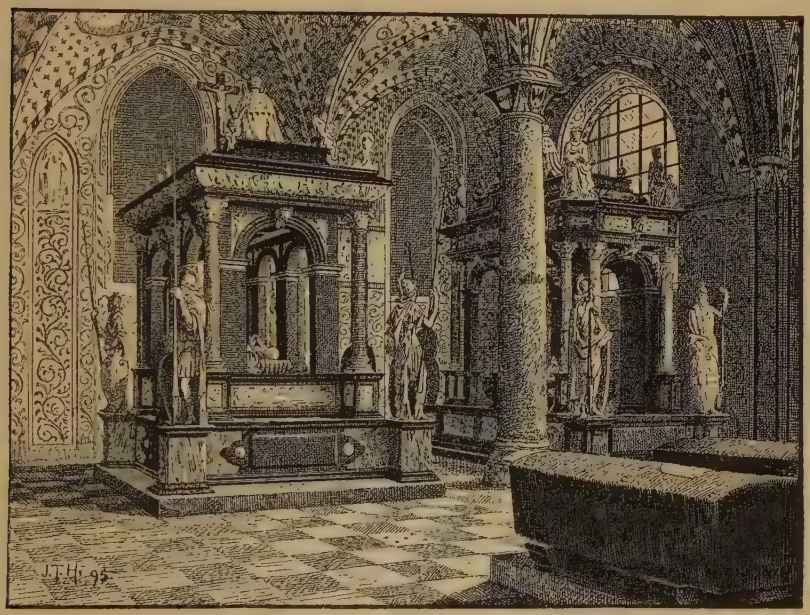

Det Indre af Hellig tre Kongers Kapel.

Grev Christoffer udleveret 16 Sølvkalke, og da Frederik II skulde føre Krig med Sverige 1563, fik han udleveret en stor Del Guld og Sølv (se bl. a. *Henry Petersen*, Levninger af Domkirkeskatten; i Roskilde, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1888, S. 114 fl.). Men i øvrigt holdt det danske Kongehus sin skærmende Haand over Domkirken; thi den havde allerede længe været Hvilested for de henfarne Konger, og Hellig tre Kongers Kapel, hvor det oldenborgske Hus' Stamfader, Christian I's Grav fandtes, var jo en kongelig Stiftelse. Kongegravenes Række blev dog afbrudt derved, at Kong Hans, Christian II og Frederik I bleve begravne andensteds i Riget (de to første i Odense, den sidste i Slesvig); men ved Christian III's Bisættelse i Hellig tre Kongers Kapel, som først fandt Sted 1579, tyve Aar efter hans Død (ogsaa han blev først bisat i Odense), knyttedes atter Traaden, og alle Danmarks følgende Konger kom til at hvile i Domkirken. Christian III's

Monument (opsat 1579) er en af Kirkens skønneste Prydelser og et af Nordens smukkeste Mindesmærker. Det er et Værk af den berømte Billedhugger Cornelis Floris van Vriendt i Antwerpen. Kongen ses liggende paa „lit de parade", klædt i fuld Rustning og bevogtet af 4 Drabanter; seks Søjler med korinthiske Kapitæler bære Paradesengens Himmel, og oven paa dennes Tag ses atter Kongen knælende i Kroningsdragt. De forskellige Farver i Marmoret ere benyttede med stor Smag, og den rigt udviklede Renæssancestil viser Paavirkning af italiensk Kunst. Frederik II's Monument (opsat 1598) i samme Kapel er udført af den hollandske Billedhugger Geert van Egen (under dennes Ophold i Kjøbenhavn) som en Efterligning af det foregaaende, men det staar i kunstnerisk Henseende langt tilbage for det. Dog ere de smaa Relieffremstillinger paa Fodstykket med Skildringer af Krigene mod Ditmarsken og mod Svenskerne af stor historisk Interesse. Det Sted, hvor *Christian I* og Dronning *Dorothea* hvile under Gulvet, ere siden 1848 betegnede ved en Sten med Krone og Navnetræk. Deres Graves Plads i Kapellet — to jævnsides liggende Hvælvinger, hver med sin Kiste — fandtes først ved Undersøgelsen i 1843. Ogsaa *Christoffer af Bayern* ligger begravet i Hellig tre Kongers Kapel, men man ved ikke hvor. I 1843 og 1847 undersøgtes Chr. III's og i 1857 Frederik II's samt deres Dronningers Grave*). De rige Vægmalerier, forestillende brogede Tapeter med Løvværk omkring en Mængde Helgenfigurer, afdækkedes under Hvidtekalken 1856—57 paa Worsaaes Foranstaltning af Zeuthen (Se *C. E. Werlauff*, Hellig tre Kongers Kapel, Kbh. 1849).

I Christian IV's Tid foretoges flere betydelige Arbejder ved Kirken. 1609 blev en ny Præ'dikestol i Renæssancestil med Billedværk af Marmor og Sandsten opstillet, og omtrent ved samme Tid opsattes et Pulpitur, „Kongestolen", rigt udsnittet og prydet med Guld og Farver samt med Kongens og Dronning Anna Cathrines Navnetræk og Vaabener. 1635 lod Kongen den vestlige Hovedportal, „Kongeporten", ombygge (1872 blev der i dens Sted anbragt en Portal i Kirkens Stil efter Tegn. af Herholdt; Chr. IV's Kongeport anbragtes om Hovedindgangen til Holmens Kirke i Kjøbenhavn). Samme Aar lod Chr. IV de nuværende Spir sætte paa Taarnene. Ligeledes gav han Kirken den skinnende, pragtfulde Altertavle, som Frederik II først havde opstillet i Frederiksborg Slotskirke; den er rigt udskaaren i Egetræ, prægtig forgyldt og indeholder Fremstillinger af den hellige Historie og Jesu Lidelse; Stilen er Renæssance fra omtr. 1550**). Ogsaa den malmstøbte Døbefont er fra denne Tid, men dog ikke skænket af Kongen, men af to Adelsmænd. Den vigtigste Tilføjelse var dog Christian IV's Kapel paa Nordsiden af Kirken. Det var allerede paabegyndt 1613 og opførtes efter Kongens egen Plan af Brødrene Lorents og Hans Steenwinkel i nederlandsk Renæssancestil, og saaledes lidet stemmende med Kirkens øvrige Stil. Det er en anselig Bygning af røde Mursten, hvis Forside er prydet med ioniske Søjler, Architraver, Frontespicer og allegoriske Figurer samt Aarstallet 1615

*) Om Undersøgelsen af Fr. II's Grav, hvorfra en Guldring optoges og nu bevares i Rosenborg-Samlingen, se *J. A. Worsaae*, Optegnelser fra Rosenborg-Saml., Kbh. 1886. — Kongens Lig laa saa godt bevaret i mumificeret Tilstand, at Museumsinspektør Strunck, der var tilstede ved Udgravningen, har sagt, at han vilde have kunnet kende Kongen, om han havde mødt ham paa Gaden; saa fortrinligt lignede de bevarede Portrætter.

**) Efter et Sagn havde en nederlandsk Skipper, der kom fra Danzig, villet smugle Alteret ind gennem Øresund, men blev anholdt og angav da Tavlens Værdi saa lavt, at Fredr. II købte den til Frederiksborg. (se *Fr. Schiern*, Om Oprindelsen til Altertavlen i Roskilde Domkirke, i Nyere hist. Studier I. S. 23 fl.).

og Kongens Navnetræk; dog gik der endnu en 5 Aar hen, inden Bygningen stod færdig, og Sandstenen er flere Gange fornyet (1715, 1833 og 1895). Det Indre dækkes af en Stjernehvælving, der støttes paa 4 Hjørnesøjler. Chr. IV havde efter sin Dronning Anna Cathrines Død 1633 ladet paabegynde et

Christian IV's Kapel og Oluf Mortensens Vaabenhus.

Gravmonument af Alabast for sig og hende, som dog ikke blev opstillet, mens Kongen levede, og senere gik til Grunde ved Tøjhusets Brand 1643 (se *Henry Petersen*, Om det oprindel. Monument til Chr. IV's Kapel, i Tidskr. for Kunstindustri, 1890, S. 96 fl.). I dette Kapel hvile *Christian IV* — i en med sort Fløjl betrukken Egetræskiste, ovenpaa hvilken ligger Kongens

Sværd, som han skal have ført i Slaget ved Lutter am Barenberg, — hans Dronning *Anna Cathrine* (først bisat i Frue Kirke i Kjøbenhavn), den udvalgte Tronfølger Prins *Christian* († 1647) samt *Frederik III* og hans Dronning *Sophie Amalie* (begge i Kobberkister med Messingprydelser, *C. L. Løvenskjold*, Hist. Tidskr., 4. R. VI Bd. S. 1). Det pragtfulde Smedejærnsgitter, der staar for de to ud til Kirken førende Buer, er forfærdiget af Caspar Fincke*). De 5 Kister, der nu staa i Kapellet, havde dog længe deres Plads under Gulvet i de hvælvede Kældere. Det var først Christian VIII, som fattede den Plan at lade Kapellet istandsættes og give det en Udsmykning, der var Christian IV værdig. En Kommission, der blev nedsat 1844,

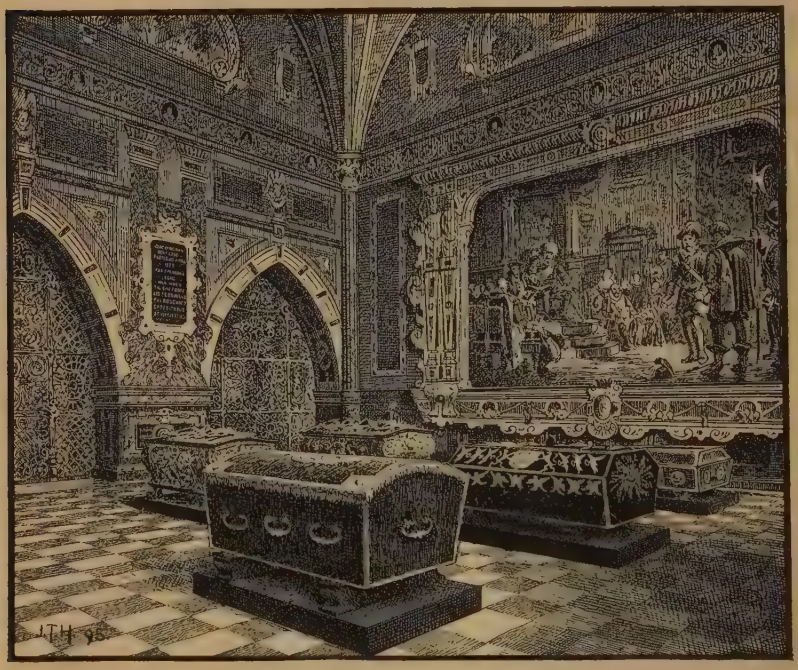

Det Indre af Christian IV's Kapel.

og som bestod bl. a. af Werlauff, N. Høyen, Hetsch og Thomsen, bestemte, at Kapellet skulde udsmykkes med allegoriske og historiske Billeder, forestillende Scener fra Kongens Liv og malede al fresco. Udførelsen overdroges til Eddelien, som tog fat paa Arbejdet 1847, men ved sin Død dog kun havde naaet at faa Kuplen med 4 allegoriske Billedgrupper samt Gesimspartiet færdige. Frisedekorationen, som han havde paabegyndt, fuldendtes af C. Hilker 1855; den bestaar af 16 Portrætmedailloner, indflettede i Løvværk og omgivne af Genier, udførte af forskellige Kunstnere. Senere, 1866—68, malede V. Marstrand to kolossale Billeder paa Sidevæggene: „Christian IV

*) Paa Gitteret staar:

Caspar Fincke bin ich genant.
Dieser Arbeit bin ich bekant. 1619.

paa Skibet Trefoldigheden" paa østre og „Kongens Dom over Christoffer Rosenkrantz" paa vestre Sidevæg. I Højde med disse i kunstnerisk Henseende ypperlige Billeder staar den øvrige Dekoration af Kapellet, især Rammerne om Billederne, som udførtes af Heinrich Hansen. Samtidig optoges de 5

Højkoret i Roskilde Domkirke.

Kister fra Kælderen og restaureredes, ligesom Caspar Finckes Gitter istandsattes. I den seneste Tid er det ydre af Kapellet blevet istandsat (fuldendt 1895) under Herholdts Ledelse. (Se *Steen Friis*, Christian IV's Gravkapel, Kbh. 1868, og *C. Nyrop*, Chr IV's Statue ved Rosenborg, Tidsskr. for Kunstind. 1886 S. 84 fl.).

Under Frederik III fik Kirken det i overlæsset Barokstil udførte Orgel, hvis rigtfarvede og forgyldte Yderside bærer Kongens og Dronningens Navnetræk. Aar 1694 blev den Mur, der hidtil havde skilt Kannikekoret fra Skibet, nedbrudt, og „Munkestolene", der med deres Paneler havde været opstillede i ret Vinkel, bleve nu omordnede langs Sidevæggene, hvor de to prægtig udsnittede gotiske Spir, der havde staaet midt i Kannikekoret bag Muren, nu ogsaa opstilledes. Munkestolene ere en Række højryggede Siddepladser, der ere adskilte ved Armlæn; over Ryggen findes udskaarne Reliefbilleder med Æmner fra Bibelen (se *J. B. Løffler*, Relieffernе over Korstolene i Rosk. Domkirke, med Tekst af *Jul. Lange*, Kbh. 1880) og en gylden Indskrift; naar Stolene slaas op, ses smaa Støttesæder (Misericordia-Knapper), som Kannikerne benyttede, naar de staaende hørte Evangeliet.

Lige til 1689 var Højkoret bevaret i sin gamle Skikkelse. Imellem de to østlige Granitsøjler stod det gamle Højalter fra 1498 med St. Lucius' Billede, hvori hans Hovedskal i en sølvforgyldt Kapsel bevaredes for kun paa store Festdage at blive fremvist for Folket (selve Hovedskallen findes nu, fra gammel Tid dækket af en gul Silkehue, i Nationalmuseet; se *Henry Petersen*, En Relikvie af Roskilde Domkirkes Skytshelgen, den hellige Pave Lucius, i Aarb. for n. Oldk. og Hist. 1874, S. 394). Paa en af Fløjdørene var der malet Sagnet om Søuhyret i Roskilde Fjord, som oprørte Bølgerne mod Skibet, der bragte Helgenens Hoved; men Uhyret maatte forsvinde i Dybet tvunget af Relikviens Magt; ligeledes fandtes der andre Fremstillinger af Helgenen og de danske Helgener Knud Hertug og Knud Konge. Til venstre for dette Højalter stod Trefoldighedsalteret stiftet af Dronning Margrethe, og til højre Maria Magdalenes Alter. I Gulvet laa Biskop Niels Jepsen (Ulfelds) prægtige Messing-Gravplade og Biskop Lage Urnes Ligsten. Til højre stod den sidstes Bispestol og midt paa Gulvet en mægtig gammel Lysestage. Ned fra Hvælvingen hang et stort Krucifiks. Selve Reformationen havde skaanet alle disse mærkelige Minder. Men i det nævnte Aar 1689 blev alt hensynsløst ryddet og flyttet bort for efterhaanden helt at forsvinde*). Gulvet blev udgravet til en Gravhvælving og Højkoret indrettet til et Gravkapel (1689—94) for de suveræne Konger og Dronninger. Højkoret indhegnedes med et Jærngitter, Højalteret fjernedes og det S. 212 omtalte af Chr. IV skænkede Alter, der før stod længere nede i Kirken, mod Vest foran den Mur, der dannede Korskranken, flyttedes efter Murens Nedbrydning tilbage i Koret som „Højalter". Herved fremkom ogsaa den Absurditet, at Dronning Margrethes Monument, som før stod midt i Koret og foran Alteret, har faaet den beskedne Plads bag Højalteret. I Højkoret hvile nu *Christian V* og hans Dronning *Charlotte Amalie* i pragtfulde Marmorkister i snirklet Barokstil; Kisterne, som ere Pendanter, hvile paa krybende Løver; foran paa Laaget sidde to Kvindeskikkelser, der holde en Medaillon med den afdødes Brystbillede; paa Laagets anden Ende ligger et kronet Dødningehoved med Flagermusvinger; Kisternes Sider ere prydede med Relieffer. Ogsaa *Frederik IV's* og hans Dronning *Louises* Gravmæler staa her; de ere ligeledes Pendanter og udførte i lignende Stil (efter Tegn. af Laurids de Thurah) af D. Gercken. Oven paa Kistelaaget

*) En stor Del flyttedes til Vor Frue Kapel og derfra 1772 til Riddersalen over Hellig tre Kongers Kapel, hvor Sagerne henstode til 1806, da Kirkens Bestyrelse lod dem sælge som gammelt Skrammel ved en Auktion, deriblandt Niels Jepsens Gravplade; et prægtigt Guldkors, som Køberen fandt i et gammelt Krucifiks, og som henføres til Absalons Tid, findes i Nationalmuseet.

seş Fama, der holder den afdødes Brystbillede. Som et Minde fra Middelalderen staar dog nu forrest i Højkoret Hertug *Christoffer Valdemarsøns* Monument. Han var Valdemar Atterdags Søn og det sidste mandlige Skud af Svend Estridsens Stamme, men døde 1363 før Faderen og blev samme Aar begravet her i Domkirken. Af hans Sarkofagmonument var kun hans fordum paa Laaget anbragte Alabastbillede bevaret (han er klædt i Rustning med Halskrave og Sværdhefte af Bronce); det laa i mange Aar — maaske siden 1689 — hengemt snart hist, snart her i Kirken, indtil det i 1879 blev istandsat og lagt paa en sarkofagformet Sokkel (se *Werlauff*, Hellig tre Kongers Kapel, S. 65 fl.).

Ved Siden heraf og lige bag ved Højalteret hæver sig hans Søster, Dronning *Margrethes* sorte Marmorkiste, prydet med hendes Alabastbillede, oprejst 1423 til Minde om hende af Erik af Pommern. Dronningens Skikkelse ligger paa Kistens Laag med korslagte Arme (Kronen paa hendes Hoved, der maaske oprindelig har været af ædelt Metal, er i Fr. II's Tid paasat af Alabast; Baldakin, Fodskammel og Rammeværket ere Tilføjelser fra Midten af 19. Aarh.); Kistens Sideflader have været prydede med Relieffigurer, maaske af Helgener, i fine Rammer af gotiske Spir og Gavle. Restaurationen af dette sjældne Kunstværk, der maa antages at være udført af en udenlandsk Kunstner, er med Omhu blevet paabegyndt af Billedhugger F. G. Hertzog, der arbejdede paa det fra 1862, men dog ikke naaede at blive færdig med det før sin Død 1892. De bevarede Rester af Sidefladernes arkitektoniske Rammeværk og Figurer ville i en nær Fremtid blive udstillede ved Siden af Sarkofagen paa Bagsiden af Alterbordet (se *Jul. Lange*, Iagttagelser over den plastiske Udsmykning af Christoffer II's, Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Gravmæler, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1893, S. 1 fl., og *T. Stein*, Billedhuggeren Hertzog og Dronning Margrethes Monument i Rosk. Domkirke, i „Museum", I. Halvbd. S. 1—12).

I 1772 blev som ovenfor berørt Vor Frue Kapel tillige med „Klostergaarden" og „Ærkedegnens Gaard", der laa mellem Kapellet og Kapitelhuset, og som indesluttede en lille firkantet Plads paa omtr. 20 Al. i Kvadrat, nedbrudt og Grundstenen lagt til Frederik V's Kapel (se *N. Høyen*, Chr. VI's og Frederik V's Gravkapel, Kbh. 1859), som opførtes 1774—79 efter Tegn. af C. F. Harsdorff, men først fuldendtes af Konferensraad Hansen 1825 (indviet $^{12}/_{9}$). Denne Bygning, som paa ethvert andet Sted vilde have taget sig udmærket ud, staar, i endnu mindre Grad end de andre Tilbygninger, i Harmoni med den gamle Domkirke. Den er opført i romersk Stil, meget simpel udad til. Fra en noget mørk Forhal med to Sidekapeller fører en Kolonnade med to mægtige ioniske Søjler ind til et højt, lyst Rum, der dækkes af en elegant Kuppel og belyses af halvrunde Vinduer. Kapellet er restaureret 1875—76. Fra først af skulde her kun have været opstillet 5 Marmorkister, af hvilke dog kun de tre vare blevne udførte; men nu indeholder Kapellet ialt 19 Ligkister baade med Konger, Dronninger, Prinser og Prinsesser, hvoraf følgende skulle nævnes: *Frederik V* hviler i en Marmorkiste af hvidt italiensk Marmor; ved Siderne to kolossale sørgende Kvindeskikkelser, der forestille Danmark og Norge; bag Kisten staar en Søjle af graat Marmor med Kongens Portrætmedaillon. Dette Kunstværk er udført af Joh. Wiedewelt; Dajon har dog deltaget i Arbejdet. Frederik V's første Dronning, *Louise*, hviler i en Marmorkiste i lignende Stil, med Statuer af Fromheden og Godgørenheden, udført af Stanley. I Forhallens venstre Sidekapel hviler *Christian VI* i en Marmorkiste med Reliefs og legemsstore

Kvindefigurer, udført af Wiedewelt, i Sidekapellet til højre hans Dronning *Sophie Magdalene* i en med sort Fløjl betrukken Kiste. Midt i Kapellet henstaa alle de følgende Konger og Dronninger (undtagen den i Celle bisatte Caroline Mathilde), nemlig *Christian VII*, til hvis Kiste Maleren Abildgaard skal have givet Tegningen, *Christian VIII* med Dronning *Caroline Amalie*, og *Frederik VII* som hviler i en Egetræskiste, paa hvis Laag der ligger en Guldkrans af Egeløv, skænket af danske Kvinder. Endvidere hvile følgende i Kapellet: *Juliane Marie*, Frederik V's anden Dronning, Arveprins *Frederik* og hans Gemalinde *Sophie Frederikke*, og Arveprins *Frederik Ferdinand*, Christian VIII's Broder, med Gemalinde Prinsesse *Caroline*, Frederik VI's Datter, Landgrevinde *Louise Charlotte* af Hessen, *Prinsen af Philipsthal* med Gemalinde Prinsesse *Juliane Sophie*, Christian VIII's Søster, Prins *Vilhelm af Glücksborg*, Christian IX's Broder. I øvrigt henstaa i Kældrene under dette Kapel saavel som under Højkoret og under Chr. IV's Kapel adskillige kongelige Personers Kister*).

To mindre Kapeller maa endnu omtales, nemlig det før omtalte St. Sigfrids Kapel (se S. 209), som 1644 blev omdannet til Gravkapel for den adelige Slægt *Trolle*; paa det prægtige Jærngitter staar Trollernes Vaaben; men Kapellet blev købt af Christian VI 1743 og omdannet til Gravkapel for hans Stifmoder, Frederik IV's anden Dronning *Anna Sophie* og hendes Børn, medens Trollernes Kister nedsattes i Kælderen under Kapellet. Det andet Taarnkapel, det ligeledes omtalte Bethlehemskapel, blev 1649 ogsaa omdannet til Gravkapel, nemlig for Adelsslægten *Krag*, og det er det endnu; det var Otte Krag, den fra 1660 bekendte Rigsraad, der stiftede det.

Af Ligsten (se *J. B. Løffler* Gravstenene i Roskilde Købstad, Kbh. 1885) over de gamle Roskilde Bisper er der nu kun 4 tilbage, nemlig over *Peder Jensen* (*Lodehat*), Dronning Margrethes Kansler († 1416), som paa Stenen er fremstillet i hel Figur med Krumstaven i Haanden, over *Oluf Mortensen* (*Baden*) (den er restaureret i den nyere Tid), Universitetets første Kansler († 1435), *Niels Skave* († 1500), og *Johan Jepsen* (*Ravensberg*) († 1512). Den ældste Gravsten i Kirken er fra 1360 over en Præst *Nicolaus Petri*. En Levning fra Svend Norbagges Stenkirke er den i Kapitelhuset indsatte Mindetavle over Kong Niels's Kansler *Helgi* († 1128). For henved 200 Aar siden var den kommen i Fr. Rostgaards og fra ham i Universitetsbibliotekets Eje; men dette skænkede den 1808 til Museet for nord. Oldsager, som atter 1866 gav dens Rester tilbage til Kirken. Figurerne paa det gamle Urværk i Kirkens Indre, „Per Døver og Kirsten Kimer", samt St. Jørgen og Dragen ere fra Tiden omkring 1500.

Af mere berømte eller bekendte Mænd, hvis Ligstene og Grave findes i Kirken, nævnes følgende: *Saxo*, over hvis Grav en indskriftsløs Gravsten i nordre Korsfløj skal dække (hvad der dog er meget tvivlsomt, se bl. a. *C. Paludan-Müller*, Hvad var Saxo Grammaticus, og hvor er hans Grav? i Nykjøbing Skoles Progr. 1861), *Franciscus Hispanier*, Christian III's Herold († 1553), en af Kirkens smukkeste Ligstene, *Axel Walkendorf* til Glorup, som faldt i Slaget paa Falkenberg Hede 1565, *Erik Walkendorf* til Glorup, † 1568, *Andreas Barby*, Christian III's Kansler, † 1559, *Otte Brockenhuus* til Voldersley, † 1594, Teologen *Niels Hemmingsen*, † 1600 (paa Stenen

*) I de dybeste Kældere under Fr. V's Kapel henstaa Kisterne (hvoriblandt meget pragtfulde Metalkister) fra de nedbrudte Gravkapeller for Familierne Hahn og Krabbe (se S. 219).

fremstilles hans Virksomhed som Universitetslærer), *Christen Gyldenstjerne* til Restrup, † 1617, *Johan Carisius* Diplomat, † 1619 (Marmorepitafiet findes i Midtgangen, hans Portræt i Chr. IV's Kapel), *Peder Vibe*, † 1658, Rigsadmiral *Ove Gjedde*, † 1661 (begravet i en Gravkælder under Kannikekoret; de i senere Tid i denne henlagte Faner, der oprindeligt have betegnet hans Grav, ere 1892 restaurerede og paany anbragte over hans Grav), Rigsraad *Otte Krag*, † 1666 (i Kragernes Kapel), Overjægermester *Vincens Joachim Hahn*, † 1680, Generallieutenant *Andreas Harboe*, † 1706 (en Kiste af sort og graat Marmor), Viceadmiral *Just Juel*, † 1715 (begravet under nordre Korsfløj; den Kanonkugle, der dræbte ham i Kampen mod Svenskerne, hænger med hans Kaarde og Kommandostav paa Muren), Stiftamtmand *Otto Krabbe*, † 1719, Admiral *Christian Bielke* til Basnæs, † 1694.

„Absalonsbuen" med Stiftsbiblioteket.

Efter at man allerede tidligere i 19. Aarh. havde søgt at raade Bod paa de mest iøjnefaldende Mangler, blev Domkirken mellem Aarene 1859 og 1873 restaureret baade udvendig og indvendig efter en af Stiftsskriver, Justitsraad Steen Friis til Kultusministeriet indgiven Plan af Arkitekterne Chr. Hansen og Herholdt. Planen (billiget af Stiftsøvrigheden $^{30}/_{9}$ 1858) gik ud paa „saa vidt muligt at bringe de oprindelige arkitektoniske Former frem i Kirken samt opfriske dens ældste maleriske Udsmykning". Denne Plan blev i det hele og store udført med Varsomhed og trofast Bevaring af det gamle. Intet i senere Tider tilføjet blev opofret, undtagen naar noget ældre og bedre derved kunde fremdrages eller fornyes. De uheldige Pulpiturer, som opfyldte Sidebuerne paa nordre Side, bleve ryddede, Munkestolene befriedes for Overmaling, Korgalleriets 5 Hvælvinger, der vare faldefærdige, bleve fornyede, Kalkningen afdækkedes i hele Kirken og i St. Birgittes Kapel, hvorved den gamle Murstensdekoration og Kalkmalerier (fra 1511) fremkom, Sakristiets Forstue, der var aflukket fra Kirken ved en senere Mur, blev atter inddragen i den, Hovedskibets tredelte vestre Vindue blev fornyet, Hahns og Krabbes Kapeller, der nu i over 150 Aar havde skæmmet Skibets vestre Fløj (idet de havde Plads mellem Forhallens Søjler, det første op til Kragernes, det andet op til Trollernes Kapel; Hahns blev oprettet under Chr. V, Krabbes under Fr. IV), bleve nedbrudte 1868, den forfaldne

Kongeport fra Chr. IV's Tid blev erstattet med en rundbuet Portal med Granitsøjler ved Siden, og Gavlpartiet mellem Taarnene ombyggedes. Efter Friis' Død fortsatte hans Eftermand, Justitsraad M. Hansen, med Arbejdet, og i Aarenes Løb bleve bl. a. Sakristiet og Skriftestolen malede efter J. Kornerups Tegning, Façaden af Chr. IV's Kapel, der var forvitret, istandsattes, og betydelige antikvariske Undersøgelser i Kirkens Mure og Gravninger i dens Gulv foretoges, hvorved som ovenfor berørt værdifulde Oplysninger fremkom til Kirkens Historie, foruden at en større Mængde Grave fra Middelalderen undersøgtes af Professor J. B. Løffler. De mange, der have staaet bi med Raad og Daad ved Restaurationen, kunne ikke nævnes her, blot enkelte fremhæves, som N. Høyen, Worsaae, Heinr. Hansen og Kornerup. — Der staar dog formentlig endnu en Del tilbage at gøre, saaledes Gengivelsen af Korrundingens oprindelige Gavlkrans og Restaurationen af den saakaldte „Absalonsbue" (se S. 191 og 219).

Kirkegaarden omkring Domkirken er nedlagt; af dens gamle Ringmur staa endnu Levninger mod N.; men for øvrigt dannes Muren af en Række i den inddragne Façader af nedbrudte Bygninger fra Middelalderen, fornemmelig Konventhuset. En Ligsten ved nordre Taarns Vestside (over en Købmand Boas Larsen) har i sin Tid dækket over Biskop Jens Andersen († 1431). 1827 bleve 18 Kister med Lig af Konventualinder fra Roskilde adelige Jomfrukloster udførte af St. Laurentii Kapel og nedgravne paa Kirkegaarden.

Stiftsbiblioteket, der tilhører Domkirken og tidligere (se S. 210) havde sin Plads i Riddersalen over Hellig tre Kongers Kapel, fik sit eget Lokale 1859—60 i den af Domkirken opførte Bygning Ø. for Kirken. Bygningen bestaar egentlig af to Dele, nemlig den ældre, der formodes at have hørt til den gamle Bispegaard (se S. 191), og som har en smuk Gavl, og den yngre større Del, som er opført 1858—59 efter Tegn. af Meldahl i gotisk Stil overensstemmende med den gamle Del (se *J. B. Løffler* Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 13). Biblioteket er stiftet af Biskop Münter 1812 (Reskr. $^{17}/_{1}$) og bestaar af omtr. 25,000 Bd., mest teologisk, men ogsaa historisk Litteratur*). Det bestyres af Domprovsten og et af Landemodet valgt Medlem; Stiftets Gejstlighed yder et aarligt Bidrag dertil.

Ved Domkirken er ansat to Præster, Sognepræsten, som fører Titel af Domprovst, og anden Præst. Domkirkens Midler bestyres af dens Forvalter og Værge under en af Domprovsten, Borgmesteren som korresponderende Medlem og et Byraadsmedlem bestaaende Inspektion og under Stiftsøvrighedens Overbestyrelse.

Roskilde Domkirke er den rigeste Kirke i Landet. Den ejer 676 Tdr. Hartkorn Bøndergods og 5 Tdr. Hartkorn Købstadjorder. Alt Bøndergodset er bortarvefæstet paa nær 16 Tdr. Hrtk. Af det bortarvefæstede Bøndergods svares 2037 Tdr. Byg, af det bortfæstede 293 Tdr. Byg og af Købstadjorderne 87 Tdr. Byg efter Kapitelstakst. Af Tiender ejer Kirken hel Kirke- og halv Kongetiende af Roskilde Bys Jorder, 502 Tdr. Byg, hel Kirke- og halv Kongetiende af Lillevang eller Visbyjorderne**), $78^{1}/_{2}$ Tdr. Byg, halv

*) Bestyrelsen for Sjæl. Stiftsbibliothek foreslog 1859 at oprette et Stiftsarkiv for gamle Kirkebøger m. m., men det blev ikke vedtaget (se Ny kirkeh. Saml. III, S. 462).

**) Saaledes kaldede efter den længst forsvundne Landsby af dette Navn, der oprindelig hørte til Graabrødrekirke, men ved dette Sognekalds Nedlæggelse kom til Sognekirken.

Kongetiende af Taarnborg Sogn, $129^1/_2$ Tdr. Byg, samt Sønder Jærnløse Sogns Kongetiende, $148^1/_2$ Tdr. Byg, alt efter Kapitelstakst. I Kapitaler ejer Kirken 725,142 Kr. Af det aarlige Overskud er siden 1863 udbetalt i alt omtr. 963,000 Kr. til trængende Kirker.

I Midten af 18. Aarh. opstod den endnu eksisterende **Stifts-Landsbykirkernes Fællesfond**, da nogle Kirketiender ophørte at være Beneficier for adskillige verdslige og gejstlige Embedsmænd, efterhaanden som de daværende Beneficiarier afgik ved Døden. Til Fonden høre følgende 14 Kirker med Kirketiender: St. Jørgensbjærg, Vor Frue og Himmelev i Sømme Herred, Gadstrup i Ramsø Herred, Reerslev og Vindinge i Tune Herred, Thorslunde og Ishøj i Smørum Herred, Benløse i Ringsted Herred, Pedersborg i Alsted Herred, Tveje-Merløse i Merløse Herred, Lille-Lyngby i Strø Herred, samt Helsinge og Græsted i Holbo Herred. Kirketienderne udgøre omtr. 37 Tdr. Rug, 950 Tdr. Byg og 37 Tdr. Havre. I Forening eje desuden Kirkerne en Kapitalformue af omtr. 125,000 Kr., der anvendes til Kirkernes Vedligeholdelse og til andet kirkeligt Øjemed. Stiftsskriveren, der tillige er Godsforvalter ved Domkirken, bestyrer Fonden umiddelbart under Stiftsøvrigheden og ansætter en lønnet Værge ved hver Kirke. (Se *J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, Kbh. 1880. — Jvfr. Reskr. af $^8/_{10}$ 1824 og $^{24}/_1$ 1881).

Litt. *Jens Paludan*, De templo S. Lucii Roskildensis, Hafnia 1720—22. — *H. Behrmann* Roskilde Domkirke og dens Monumenters Beskrivelse, med 5 Kobbertavler. Kbh. 1815. — *Steen Friis*, Rosk. Domkirke, Kbh. 1851—52. — *N. L. Høyen*, Nogle Bemærkninger om Rosk. Domkirkes Alder og Stil, i Ny kirkehist. Saml. II (1861) S. 340 fl., og Ny kirkeh. Saml. III. (1864) S. 47. fl.; ogsaa i „Efterladte Skrifter", II. — *Steen Friis*, Beretn. om Restaurationsarbejderne i Rosk. Domk., Ny kirkeh. Saml., II, 111, 577, 766. — *Steen Friis*, Bemærkninger om Rosk. Domk. Stil og Alder, Ny kirkehist. Saml. V. (1871) S. 582 fl. — *J. L. Ussing*, Svar paa Justitsraad St. Friis' „Bemærkninger", i Ny kirkehist. Saml. V., S. 654 fl. — *J. Helms*, N. Høyen for Dr. theol. V. Rothes Domstol, Kbh. 1871. — *Jul. Lange*, Lübkes Kunsthistorie 1872 og 1881 — *J. B. Løffler*, i Aarb. for nord. Oldk. og Historie 1873, S. 352 fl — *Steen Friis*, Afsluttende Bemærkninger om Rosk. Domkirkes Stil og Alder, Kirkehist. Saml. 3. R., I. Bd. (1876) S. 358 fl. — *J. Kornerup*, Rosk. Domkirke i „Danske Mindesmærker" II. 1877. — *J. Kornerup*, Ny Haandbog for Besøgende i Rosk. Domk., Kbh. 1878. — *J. B. Løffler*, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, Kbh. 1883, S. 262 fl. — *Jul. Lange*, Bemærkninger om Rosk. Domkirkes Alder og Stil, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1890, S. 105 fl. — *J. B. Løffler*, Et Par Ord i Anledn. af Jul. Langes „Bemærkninger osv.", i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1890, S. 365 fl. — *J. Kornerup*, Nogle Bemærkn. vedr. Rosk. Domkirkes Bygningshist., i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1891, S. 73 fl. — *P. Køhke*, Rosk. Domkirke, kortfattet Oversigt, Kbh. 1895. — *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, Kbh. 1895, S. 84. — Desuden henvises til de under Beskrivelsen nævnte Afhandlinger af *Kr. Erslev*, *Henry Petersen*, *E. C. Werlauff*, *Fr. Schiern*, *J. B. Løffler*, *Jul. Lange*, *Løvenskjold*, *C. Nyrop* og *N. Høyen*. — *Mikkel Hansen Jærnskæg* har 1685 udgivet en „Roskilde Domkirkes Beskrivelse" paa Vers.

Kjøge

Købstaden Kjøge ligger i Ramsø Herred under 55° 27′ 30,22″ n. B. og 0° 23′ 36,02″ ø. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets vestlige Gavl) paa et fladt og sandet Terræn ved Udløbet af Kjøge Aa i den Bugt, som har Navn efter Byen. Højeste Punkt er kun 13½ F. over Havet (i „Naadens Port"). Naar man kommer ad Jærnbanen eller fra Søen, er dens Beliggenhed ikke meget tiltalende; mod V. ind ad Landet til er der derimod ret smukt paa Grund af det bakkede Terræn og de store Skove. Kjøge ligger ad Landevejen fjernet omtr. 5¼ Mil fra Kjøbenhavn, 3½ Mil fra Roskilde, 3½ Mil fra Ringsted, 5½ M. fra Næstved og 6 M. fra Præstø; ad Jærnbanen er Afstanden fra Kjøbenhavn 7,2 M., fra Roskilde 3 M., fra Næstved 5¼ M. Kjøge har nu efter sin Udvidelse i Nordkanten af Byen i de allerseneste Aar omtr. lige lang Udstrækning fra N. til S. og fra V. til Ø., omtr. 1400 Al. Midtpunktet dannes af det meget anselige og regelmæssige Torv; Hovedgaden fra S. til N. er Brogade, der udmunder i Torvet og fortsættes i Nørregade, som fører ud til Kjøbenhavns-Landevejen; i modsat Retning gaar fra Torvet den anden Hovedaare, Vestergade, der fører til Ringsted-Landevejen. Af større anselige Privathuse har Byen ikke mange; dog er der i de allerseneste Aar vokset flere saadanne op. Derimod er Kjøge saa meget interesssantere ved sine mange gamle Bindingsværkshuse fra 17. og 18. Aarh. (især i Vestergade og Kirkestræde), som give Gaderne og derved hele Byen et gammeldags, hyggeligt Udseende; i denne Henseende kan Kjøge godt og vel sammenlignes med Helsingør og Næstved. Dog begynde nu disse Bygninger saa smaat at fortrænges. Ogsaa flere gamle Gadenavne, saasom Naadensport, Nyportstræde og Fennediget, ere bevarede. Lystanlæg eller Spasereveje mangler Byen endnu. Men dens Beliggenhed ved Søen og de mange smukke Udflugtssteder i den nære Omegn kunne maaske gøre Byen til Sommeropholdssted og Badested i Fremtiden, og da komme Anlæggene nok. Efter at Byen nogen Tid efter Jærnbanens

Aabning 1870, der berøvede den sin Stilling som Ringsteds Udførselshavn, havde staaet ligesom i Stampe eller sundet sig lidt, er den nu i stærk Opkomst, og Havnens Uddybning og flere industrielle Anlægs Opstaaen vidne om Beboernes Driftighed.

Kjøge Købstadgrund udgjorde 1895 1,952,234 □ Al. (omtr. 139 $^1/_2$ Tdr. Ld.), og Byen havde samme Aar 16 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 271 (Slutn. af 1895 var der 318, hvoraf 311 paa Byens egentlige Grund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 380 Tdr. Ld.; deraf var i 1888 besaaet 109, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 132, Haver 15, Byggegrunde 70 og Hegn og Veje 54 Tdr.

St. Nicolai Kirke med Hjørnet af Skolen.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1895 5,063,192 Kr. (Antal af Forsikringer 321).

Med Kjøge Købstads Kommune er forenet et **Landdistrikt**, nemlig en mindre Del i Ramsø Herred: Hovedgaarden Gammel-Kjøgegaard (se S. 232) med nogle faa (3) Huse (1888: 456 Tdr. Ld., hvoraf 130 vare besaaede, medens 259 henlaa til Afgræsning, Høslæt, Eng m. m., 10 vare Haver, 42 Skov, 9 Byggegrunde og 6 Hegn og Veje), og en større Del i Bjeverskov Herred, Præstø Amt: Byerne *Gammel-Kjøge* og *Sønder-Kjøge* samt *Vasebækgaard* (se S. 232), med ialt 42 Huse, lige S. for Kjøge Aa (1888: 511 Tdr. Ld., hvoraf 192 vare besaaede, medens 205 henlaa til Afgræsning Høslæt, Eng m. m., 19 vare Haver og 93 Skov). Dette Landdistrikt, der styres af et af 3 Medlemmer bestaaende Distriktsraad, som vælges paa 6 Aar af Beboerne, har Skole- og Fattigvæsen fælles med Købstaden og er repræsenteret i dennes Skole- og Fattigudvalg ved et af Distriktets Beboere valgt Medlem.

Af **offentlige og andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

St. Nicolai Kirke (St. Nicolaus var Sømændenes Værnehelgen) skal efter Danske Atlas (II., S. 361) være opført 1324, altsaa stamme fra den Tid, da Ny-Kjøge blev anlagt (se S. 232); men den er rimeligvis noget yngre. Det er en 84 Alen lang Bygning af røde Mursten i Spidsbuestil, bestaaende af Hovedskib med lavere Sideskibe, flad Altervæg, et højt smukt Taarn, et stort Vaabenhus mod Syd (hvor der tidligere var Gravkapel for Familierne Lüxdorph og Schøller; men dette blev nedlagt 1867, og Kisterne sænkedes under Gulvet) og et mindre Kapel mod Nord (Gravkapel for Familien Carlsen til Gammel-Kjøgegaard). Denne anselige Kirkebygning er dog ikke af een Støbning, men synes væsentlig at være opført i 2 Afdelinger, saaledes at Koret eller de 4 østlige Hvælvingsfag danner den ene Afdeling, der tydeligt ses at være føjet til den anden vestlige Del. Denne vestlige Del saavel som Taarnets 3 nederste Stokværk maa ifølge de enkelte Bygningsformer antages at være samtidige og udgøre den oprindelige Del af Kirken. Maaske har der staaet et andet smallere Kor, som da snart har maattet vige Pladsen for den nuv. østlige Forlængelse; Taarnet blev samtidig forhøjet med et Stokværk, og Sideskibene forlængedes mod V. paa begge Sider af Taarnet. — Hovedskibets Sidemure hvile paa 14 korte ottekantede Piller, fra hvilke smalle Vægpiller hæve sig som Bærere af spidse Hovedbuer og syv 24 Al. høje Krydshvælvinger med skarpkantede Ribber. Brede, smukt profilerede Spidsbuer aabne sig ind mod de smalle Sideskibe. Over disse Buer er der spidsbuede Felter, som i den ældre vestlige Del ere rigere profilerede end i den østlige. Indtrykket af Skibet er noget mørkt, da intet Lys bringes ind fra Vinduer i Højkirken men kun fra Sideskibene og et stort Vindue over Alteret. Men det prægtige Inventarium, de smukke Malerier paa Mindetavlerne, Lysekronerne og de gamle Ligstene frembringe et stemningsfuldt Indtryk. — Det 69 Al. høje Taarn, i sin nederste Del afstribet med Kridtstensskifter, bestaar af 4 Stokværk, hvoraf de to nederste ere hvælvede. Det har takkede Gavle og Lydhuller i to Stokværk, af hvilke det øverste maa antages at være en senere Forhøjelse. Paa Taarnets øverste Gavl foroven findes en mærkelig karnapagtig Udbygning, „Lygten" kaldet, hvori der tidligere skal have hængt en Lygte til Vejledning for Sømændene. Nederste Afdeling, Forhallen, er et meget højt, hvælvet Rum, til hvilket støde 4 høje nicheagtige Fordybninger i de mægtige, tykke Mure. Nicherne ere dækkede med smaa Krydshvælvinger med fine Ribber, der bæres af Konsoler i Form af Dyrehoveder og Kapitæler. Buen ind mod Kirken, som dækkes af det 1850 for det Tøxenske Legat bekostede Orgel, har samme Konstruktion og viser, at Taarnhallen er samtidig med Skibets vestre Del. Derimod fremgaar det af de tilmurede Vinduer i Taarnhallens nordre og søndre Væg, at de her udenfor liggende Forlængelser af Sideskibene ere yngre Tilsætninger. Midt paa Taget har tidligere staaet et Spir, som blev nedtaget 1794. — Et Gravkapel N. for Indgangen i Taarnet, indrettet fra 1738 for Familien v. der Osten, blev 1653 nedlagt og indrettet 1853 til Ligkapel, og Kisterne nedsænkedes paa Kirkegaarden.

Altertavlen, fra 1652 med Fred. III's Navnetræk i Toppen, er delt i 4 Felter med Reliefs (med Sujetter fra Lidelseshistorien) og fritstaaende Figurer (1653 fik „Kontrafejer" Bartholomæus 250 Dl. for Staffering af Altertavlen). Prædikestolen er et rigt Snitværksarbejde fra 1624; den har

Udført af V.F.A.Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad.

1896.

Axel F. Aamodt's lith. Etabl.

100 50 0 1 2 300 Meter 100 50 0 1 2 3 4 500 Alen.

KJØGE.

Eftertryk forbydes.

1	Apotek	C 7
2	Arbejds og Fattighus	D 6
3	Arresthus	D 7
4	Asyl	C 6
5	Baneg. Post- og Telegrafstation	D 6
6	By- og Birkekontor	E 5
7	Enke- og Fattighus	D 6
8	Forsamlingshus og Teater	D 7
9	Foreningshus af 2den April	D 5
10	Frederik VII Statue	C 7
11	Gasværk	E 7
12	Havnefogdens Kontor	E 8
13	Havne- og Toldkontor	E 7
14	„Hotel Norske Löve"	E 5
15	Hotel Prinsen	D 6
16	" Jærnbane	D 6
17	Kirke	D 6
18	Kirkegaard	D 5
19	" (Fattig)	B 6
20	Landbobanken	C 6
21	Materialgaard	D 7
22	Nørreport	D 5
23	Præstebolig	C 5
24	Raad og Tinghus	C 7
25	Receptionslokale f. smits Sygl.	C 8
26	Skole, Borger- og Kommune	D 6
27	" Tekniske	C 6
28	" Tvangs	D 7

ved Opgangen en smukt udskaaren Dør og en meget sjælden høj Lydhimmel i Tabernakelform i tre Etager; i den nederste ses Jesu Daab med Johannes i fritstaaende Figurer. Døbefonten, i Skibets vestre Ende, er af sort poleret Marmor med en forgyldt Indskrift, der melder, at Borgmester Claus Bagger har skænket den 1613 til Minde om Kalmarkrigens Afslutning. Koret er skilt fra Skibet ved smukke Malm-Balustersøjler, skænkede af Kjøge Borgere 1682. Paa Korets søndre Væg Mindetavle over Rasmus Brochmand med 4 Portrætter; over dem Christi Nedtagelse af Korset. Paa samme Væg et i Sandstensramme indfattet fortrinligt Oliemaleri (antages at være af Henr. Ditmer), forestillende Borgmester Chr. Caspersen Schøller, † 1677, med Hustru og øvrige Familie i Datidens Dragter. Paa Korets søndre Væg Mindetavle over Borgmester Rasmus Sørensen Brochmand, † 1559, Maleri med Christi Opstandelse og forneden Borgmesteren og hans 2 Hustruer og Børn. Paa Skibets søndre Væg et stort Maleri med Portrætter af Provst Christen Glob, † 1633, og hans 4 Hustruer og mange Børn. Endvidere en Mindetavle over den i Kirken begravne Schoutbynacht Laur. Christoffer Ulfeldt, † 1762, og Frue Catherine Due, † 1768. Paa Skibets nordre Væg et smukt, stort Maleri (skal være udført af Reinhold Timm i Sorø) med Christi Gravlæggelse, skænket af Borgmester Hans Christensen, † 1657, og Hustru, hvis Portrætter ses forneden. I søndre Sideskib en Mindetavle over Borgmester Peder Pedersøn, † 1595, og hans to Hustruer med deres Portrætter. I søndre Forhal, tidligere Gravkapel og senere Daabskapel, hænge to Mindetavler med fortrinlige Portrætter af Rasmus Christensen Schøller, † 1690, og Anna Rasmusdatter, † 1672, samt over Præst ved Kirken og Provst i Ramsø Herred Oluf Chr. Lüxdorph, † 1676, og Hustru. (Disse 4 sidste Portrætter ere maaske malede af Abraham Wuchters). Gravkapellet — det nuv. søndre Vaabenhus — er skilt fra Kirken ved en pragtfuld Skranke med korinthiske Sidesøjler og Malm-Balustersøjler, skænket af Raadmand Jens Hansen Riber og Hustru. Af andre Mærkværdigheder maa nævnes en Række Stolestader fra Slutn. af Middelalderen i nordre Sideskib, paa hvilke ere udskaarne Skjolde med Øvrighedspersoners og Haandværksmesteres Bomærker og Attributter. De andre Stolestader ere fra Christian IV's Tid. Næserne paa de paa Stolestaderne udskaarne Englehoveder ere afhuggede; efter Sigende skyldes det nogle her 1807 indespærrede Krigsfanger. I søndre Sideskib paa en af Pillerne et gammelt Kalkmaleri af Christus med Indskriften: „Hæc altitudo est Salvatoris“ (Figuren er $3^1/_2$ Al. høj!), der velsigner Menigheden og holder Jordkloden i venstre Haand. Endvidere over søndre Indgang et smukt Pulpitur, opsat 1642 af Christen Skeel til Fusingø og Beritte Rud til Vallø, nu tilhørende Gammel-Kjøgegaard. — Kirken indeholder desuden en stor Mængde Ligsten (jvfr. *J. B. Løfflers* Indberetn. til Nationalmus. 1887) fra 16., 17. og 18. Aarh., hvoraf en Del dog ere afslidte og i Stykker. Nogle enkelte navnlig i nordre Sideskib, ere dog fra Middelalderen, saaledes en smal trapezformet Sten fra omtr. 1325 over „Cecilia Karoli“ (i 16. Aarh.'s 2. Halvdel er Stenen benyttet af en Mand ved Navn Chasten Skredere og hans Kone, 1557); endvidere en lignende trapezformet Sten fra omtr. 1450 over en „Johannes Petri“ og Hustru Botilda. I Hovedskibet en Ligsten over Schoutbynacht Ulfeldt og Hustru (en ældre Sten fra omtr. 1560, hvorpaa den gamle Indskrift er udsleben, men de oprindelige Figurer, en Mand og Kone i hel Figur, staa der endnu); i søndre Sideskibs østl. Ende en smuk Ligsten (restaureret) over Rasmus Peder-

søn, Borger i Kjøge, † 1630, og Hustru; i Skibet en Ligsten over Borgmester Peder Mogensen, † 1583, og Hustru. — Af Kirkens 4 Klokker, i Taarnets øverste Stokværk, er den ældste fra 1470, den næste fra 1533, de to andre fra 1571. — Ved en Restauration 1851 fjernedes en Del Epitafier; 1871 og 75 blev Taarnet restaureret; endelig bliver Kirken i de allerseneste Aar, fra 1893, istandsat baade ind- og udvendig (under Ledelse af Professor Storck og Arkitekt Mart. Borch), ved hvilken Lejlighed en Del Ligsten ere blevne optagne i Vaabenhuset og Kirkens vestlige Ende for senere at blive indmurede i Vaabenhusets og Sideskibets Væg. (Om Kirken se — foruden de nedennævnte Bøger af A. Petersen og Fr. Carlsen — *A. Petersen*, Gravskrifter og Inskriptioner i Kjøge Kirke, i Personalh. Tidsskr., 1881 S. 305 fl.; *Fr. Barfod*, Et lille Efterslæt fra Kjøge Kirke, i Personalh. Tidsskr., 1893 S. 241 fl.; *Fr. Uldall*, De 4 Kirkeklokker i Kjøge Kirke, i Nationaltid., $^{22}/_{7}$ 1893).

Ved Kirken er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Annekset Ølsemagle Sogn i Ramsø Herred, samt en ordineret Kateket, der tillige er Førstelærer ved Borgerskolen. Kirken ejer i Kapitaler omtr. 32,200 Kr., desuden i Tiende af Landsognet omtr. $30^{1}/_{2}$ Tdr. Byg, og af Kjøge Lyng omtr. $7^{3}/_{4}$ Tdr. Byg; Kirkens Gæld er 43,740 Kr.

Raad- og Tinghuset, ved den nordøstl. Side af Torvet, er en 2 Stokværk høj Grundmursbygning, prydet med en Frontespice med Relieffigurer, opført 1803 paa det tidligere Raadhus's Plads*). Det indeholder Byens offentlige Kontorer, Retslokaler, en stor Byraadssal, Arkivlokaler og desuden en Lejlighed, der oprindelig benyttedes af Borgerskolen, men nu udlejes til en Klub. I umiddelbar Forbindelse med Raadhuset (hvor en Port fører ind til Bygaardsstræde) staar Arresthuset med Plads for 19 Arrestanter.

Af Byens Skoler mærkes: **Borgerskolen**, Friskole (oprettet 1808), som ved Slutn. af 1895 havde 393 Elever; Skolen har 1893 faaet en ny efter Tegn. af Martin Borch opført Bygning paa den gamles Plads, ved Kirken paa Nørregade. Den **Tøxenske Realskole**, udenfor Nørreport, er oprettet for det af Købmand Tøxen og Hustru til Byen skænkede Skolelegat; Bygningen indviedes $^{4}/_{2}$ 1859; Skolen havde ved Slutningen af 1896 139 Elever. Ved Borgerskolen og den Tøxenske Skole er tilsammen ansat 7 Lærere og 9 Lærerinder. Kjøge Borger- og Haandværkerforenings **tekniske Skole**, i Rebslagergade, er opført 1884.

Fremdeles nævnes: **Banegaarden**. **Gasværket**, Ø. for Jærnbanen, opført 1867. **Vandværket** med Pumpe- og Filtreranstalt, beliggende i Landsognet ved Broport, er anlagt 1892; det afhjalp en stor Mangel for Byen. Vandet ledes fra Borekilder paa Klemmenstrup Mark i Herfølge Sogn S. for Byen; Vandtaarnet er rejst i den modsatte Ende af Byen, i Nørregade, ved det i lange Tider bekendte, nu nedlagte Gæstgiversted „Norske Løve". **Fattighuset og Arbejdsanstalten**, i Nørregade tæt ved Raadhuset (med 20 Senge), er fra 1824 indrettet i et af Byens ældste Huse (paa Façaden staar Aarstallet 1619), maaske det eneste, der foruden Kirken er skaanet fra Tiden før Branden 1633. Receptionslokalet for smitsomme syge (5 Senge) ligger paa Fennediget. Andre Velgørenhedsanstalter ere: **Steens Boder**, oprettede 1523 af Raadmand Mogens Steen til Bolig for fattige. Til de fattiges Underhold skænkede Frederik II 1579 Kongetienden

*) Det gamle Raadhus, der blev opført i Midten af 16. Aarh., kaldes i Danske Atlas (II, S. 361) „en ret herlig Bygning af gothisk Architechtur". Maaske har det haft Trappegavl og Taarn.

af Magleby Sogn i Stevns Herred, nu i alt $252^{5}/_{8}$ Tdr. Byg. Boderne, der laa ved Vestergade, hvor nu Klosterkirkegaardens nordre Mur findes, bleve nedbrudte 1857, og den ny Bygning blev samtidig opført paa Fennediget. Stiftelsen har Bolig til 12 Par gamle, værdige trængende og bestyres af Byraadet. — **Børneasylet** er oprettet 1856. — **Det borgerlige Velgørenhedsselskabs Stiftelse**, opr. 1839 af Kjøge Borgere, yder Fribolig

Kirkestræde i Kjøge.

for 12 smaa Familier af Selskabets Medlemmer. — **Alexandrastiftelsen**, i Vestergade, opført 1876 af en særlig Afdeling af Kjøge Borger- og Haandværkerforening („Alexandraforeningen") til Friboliger eller billige Lejeboliger for værdige eller trængende Medlemmer af Borger- og Haandværkerforeningen eller deres Enker. 2den Aprils Foreningen med Stiftelse; foreløbig billige Lejeboliger, som med Tiden skulle blive Friboliger.

Foruden de 3 Kirkegaarde inde i Byen, nemlig Gamle St. Nicolai

Kirkegaard ved Kirken, som er nedlagt fra 1864, Assistentskirkegaarden, lidt fra Kirken, og Klosterkirkegaarden („de fattiges Kirkegaard"; se S. 233), paa hvilken der findes en Gravsten over Stiftamtmand, Overpræsident i Kjøbenhavn, W. J. A. Moltke († 1835), er der 1890 anlagt en ny St. Nicolai Kirkegaard ved Landevejen N. for Byen.

Midt paa Torvet (hvor i gamle Dage Tingstokkene og Byens Kag med Gabestok stod) blev $^5/_6$ 1869 afsløret en af H. V. Bissen modelleret Statue af Frederik VII.

Ved Havnen ligger et i 1884 opført Forsamlingshus med Teater.

Gamle Huse. De alt S. 222 omtalte Bindingsværkshuse fra 17. Aarh. have sædvanlig høje Tage, hvis Skæg rage et godt Stykke ud over Muren, og et fremspringende øverste Stokværk. Knægtene under de fremspringende Bjælkehoveder saavel som undertiden Overgangsfødderne ere prydede med Snitværk, ofte rigtignok af lidet kunstnerisk Værd, og paa Port- og Dørhamre (Overtræer) eller paa smaa Tavler, en enkelt Gang paa et Løsholt, er der anbragt Inskriptioner, i Regelen dog kun angivende Aaret for Husets Opførelse med Bygherrens og hans Hustrus Forbogstaver eller fulde Navn (f. Eks. M. M. K. I. D. 1634. — Ollif Sandersson.Margareta Jørgensdaater 1638); gudelige Tankesprog ere derimod sjældnere (Herren bevare din indgang och vdgang fra nw til evig thid T. A. S. 1631). Af de gamle Svalegange ind til Gaardene findes nu kun 7 Fag tilbage ved Nr. 194 i Nørregade. — Til de smukkeste Bindingsværkshuse høre Stederne Nr. 23 og 50 i Vestergade; Nr. 55 i samme har ejendommelige, søjlelignende Knægte. Uden for et Bindingsværkshus i Kirkestræde fra 1690 (Nr. 112) findes to Bænke med de oprindelige Sandstensstøtter for Enderne (fredlyste 1895 af Nationalmuseet, som har købt dem paa den Betingelse, at de skulle blive staaende paa deres Plads, saalænge Bygningens Ydre bevares uforandret) og et Par gamle Lindetræer, Minder fra den Tid da Borgerne om Sommeraftenerne samledes uden for Husenes Bislag. Af de saakaldte Stenhuse har der i Kjøge inden Aar 1600 sikkert kun været faa; foruden de 1523 opførte Steens Boder nævnes 1504 St. Thomas' Stenhusgaard og 1507 St. Birgittes Stenhusgaard i Kirkestræde. I Hans Lundes Stenhus paa Torvet (Nr. 17) har det almindelig været antaget, at de af Chr. V indkaldte Tapetvævere (se S. 233) havde deres Fabrik*).

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 3282; 1801 havde Byen 1527, 1840: 2086, 1860: 2734, 1880: 3122 Indb.

Landdistriktet (se S. 223) havde i den mindre Del 60 (1880: 56) og i den større Del 196 (1880: 212) Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 313 levede af immateriel Virksomhed, 1272 af Industri, 871 af Handel og Omsætning, 59 af Søfart, 17 af Fiskeri, 14 af Jordbrug, 20 af Gartneri, medens 500 fordeltes paa andre Erhverv, (hvoraf 460 Arbejdsmænd og Daglejere), 141 levede af deres Midler, 67 nød Almisse og 8 hensade i Fængsel. Man vil heraf se, at Industri og Handel og Omsætning indtage en meget betydelig Plads i Forhold til Byens Folketal; især med Hensyn til Omsætningen med Kul, Trælast og Foderstoffer har Kjøge en fremskudt Plads blandt Sjællands Byer.

---

*) Se dog *A. Petersen*, Kjøge Bys Historie S. 49 fl., hvor det antages, at Tapetværeriet har været i Stedet Matr. Nr 227, ved Siden af Apoteket.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1894, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 2498 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2121 Pd., uldne Manufakturv. 5332 Pd., Vin 3793 Pd., andre Spirituosa à 8^0 208 Vrtrl., Humle 3431 Pd., Olie 1,306,151 Pd., Salt 375,994 Pd., Sukker, Mellasse og Sirup 3838 Pd., Tobaksblade og Stilke 114,169 Pd., Stenkul 71 Clstr. og 120,000 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 205,087 Pd., Tømmer og Træ 4384 Clstr. finsk Trælast og 31,448 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1894 var der ved Toldstedet hjemmehørende 13 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 552 Tons, deribl. en Dampmuddermaskine paa 23 Tons og 6 Hestes Kr. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 224 Skibe (af hvilke 73 Dampsk.) med 33,038 T. Gods, for Udgaaende 205 Skibe (af hvilke 72 Dampsk.) med 971 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 149 og udgik 173 med henholdsvis 1465 og 1544 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1894, efter Fradrag af Godtgørelser, 115,610 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 5133 Kr., i alt 120,743 Kr. (omtr. 8806 Kr. mindre end 1893). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 7809 Kr. (omtr. 1213 Kr. mere end 1894).

Kjøge har aarlig 6 Markeder for Heste, Kvæg og Landprodukter. Første Onsdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Tobaksfabrik, 1 Klædefabrik og Uldspinderi, 4 Garverier, 1 Jærnstøberi, 1 Limfabrik, 1 Lysestøberi, 1 Skibsbyggeri, 1 Brændevinsbrænderi, 1 Sodavandsfabrik, 1 bayersk Ølbryggeri (Aktieselskab, stiftet 1882, Aktiekapital 122,500 Kr.), 2 Damptræskærerier, 1 Andelssvineslagteri, samt 1 Imprægneringsanstalt for Jærnbanesveller. I Kjøge udgives 2 Aviser, nemlig „Kjøge og Omegns Dagblad“ og „Østsjællands Folkeblad“. Saa godt som alle Fabriksanlæggene ere opstaaede efter Midten af 19. Aarh.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 164 Heste, 185 Stkr. Hornkv. (deraf 131 Køer), 13 Faar, 100 Svin og 22 Geder.

I den mindre Del af Landdistriktet var der s. Aar 40 Heste, 136 Stkr. Hornkv. (deraf 106 Køer) og 47 Svin, i den større Del: 14 Heste. 55 Stkr. Hornkv. (deraf 37 Køer), 39 Faar, 31 Svin og 14 Geder.

Byens Civiløvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver, ligesom han ogsaa er Herredsfoged og Skriver i Bjeverskov Herred samt Birkedommer og Skriver i Vallø Birk. Som alt nævnt danner Byen een Kommune med Landdistriktet.

Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 11 valgte Medlemmer samt i Fattig- og Skolevæsenet tillige af det for Landdistriktet valgte Medlem. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Alderdomsunderstøttelse, e) for Skolevæsenet, f) for Brolægnings- og Vejvæsenet, g) for Gas- og Vandvæsenet, h) for Byens Jorder.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1894: Skatter 44,367 (deraf Grundskat 1015, Husskat 1872, Formue- og Lejlighedsskat 39,106 samt Bidrag fra Landdistriktet til Fattig- og Skole-

væsen 2374 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 2205, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2377, Indtægt af Aktiver 19,714 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Staten 1310, Bidrag til Amtsskolefonden 1518, Byens Bestyrelse 3120, Fattigvæsen 20,051, Alderdomsunderstøttelse 5847, Skolevæsen 20,371, Rets- og Politivæsen 4973, Medicinalvæsen 1380, Gader og Veje 2743, Gadebelysning 50, Vandforsyning 2688, Renlighed 502, Brandvæsen 798, Renter og Afdrag paa Gæld 13,393 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1894: 476,025, deraf i faste Ejendomme 413,908, i Panteobligationer osv. 62,117 Kr. Kommunens Gæld var 199,630 Kr. For Aaaret 1896 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 1,046,700 Kr. deraf er skattepligtig Indtægt 814,600 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere 192 Tdr. Ld. af Byens Jorder, Kirken, Raadhuset, en saakaldet Magasingaard, hvoraf en Del benyttes som Arbejdsanstalt for Fattigvæsenet og en Del bortlejes, $^1/_4$ af Arresthuset, Raadhustjenerens Bolig, Politibetjentens Bolig, Receptionslokalet for syge, Gasværket, Vandværket, Borgerskolens Bygning, Tøxens Skolebygning, Steens Boder, Enkehusene samt Havnen.

Kjøge har et Brandkorps, der tæller 296 Menige, 3 Officerer og 22 Underofficerer; et nyt Politikorps er under Organisation.

I Landbobanken i Kjøge (oprettet $^{25}/_{11}$ 1874) var Aktiekapitalen 100,000 Kr., Folio og Indlaanskonto var 1894 927,682, Vekselkontoen 288,126 Kr. — I Diskonto- og Laanebanken for Kjøge og Omegn (oprettet $^1/_1$ 1875) var Aktiekapitalen 96,386 Kr., Folio og Indlaanskonto var 1894 213,186, Vekselkontoen 23,609 Kr. — I Sparekassen for Kjøge og Omegn (oprettet $^{25}/_6$ 1836) var $^{31}/_3$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 2,789,500 Kr., Rentefoden var $3^3/_5$ pCt., Reservefonden udgjorde 345,645 Kr., Antal af Konti 3676. — I Arbejdersparekassen for Kjøge og Omegn (oprettet $^9/_9$ 1878) var $^{31}/_3$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 39,179 Kr., Rentefoden var $3^3/_5$ pCt., Reservefonden udgjorde 2849 Kr., Antal af Konti var 560.

Havnen skal efter Danske Atlas (II., S. 357) være anlagt („indpælet") under Dronning Margrethe 1411. Den har efter de Tiders Forhold vistnok haft en ret anselig Dybde i 16. og 17. Aarh.; men i Beg. af 18. Aarh. blev den ødelagt ved Storm og tilsandet; 1731 fortælles, at kun Baade paa 2—3 F. kunde ligge der, hvor før de største Lastdragere kunde indflyde, og 1771 angives Dybden til 4—5 F. Først i Slutn. af 18. og i Begyndelsen af 19. Aarh. blev der foretaget Udbedringer ved Regeringens Hjælp. Havnen fik Stenmoler baade paa Syd- og Nordsiden, og 1838 var Dybden 9—10 F. Ved de Udvidelser, der foretoges dette Aar, blev Dybden 11 F.; men for at vedligeholde den have stadige og kostbare Opmudringer været nødvendige. Senere, i 70'erne og 80'erne, er Dybden udvidet til 14 F., og i de allerseneste Aar, fra 1894, er der paabegyndt nye Arbejder, hvorved Havnen skal uddybes til 16 F. og have en større Svejeplads i Yderhavnen, idet Kommunen 1894 ved Mageskifte med et Havnen tilhørende Vænge i Landsognet har erhvervet 7 Tdr. Ld. af Gammel-Kjøgegaards Jorder S. for Havnen, ligesom ogsaa Havnepladsen mod N. skal udvides ved Inddragning fra Stranden*). Havnebassinet er omtr. $4^1/_5$ Tdr. Ld. (Inderhavn o. $3^5/_7$,

*) I 1895 fandtes paa den fordums Sandbund Rester af et i sin Tid forlist Købmandsskib, hvori Levninger af Isenkramvarer, Metalskaale, Læderbælter med Spænder, Perler, Bjælder m. m. Fundet, der antages at være fra omtr. 1500, udgravedes paa Nationalmuseets Foranstaltning.

Yderhavn $^1/_2$ Td. Ld.), Havnepladsen omtrent 8 Tdr. Ld., hvoraf $3^1/_2$ N. for Bassinet. Der er omtr. 650 løbende Al. Træbolværk og 1050 Al. Stenmole. Havnevæsenet bestyres af et af 5 Medlemmer bestaaende Udvalg. Havnekassen ejede ved Slutn. af 1895 i fast Ejendom omtr. 7200, Udestaaende og desl. omtr. 20,000, Kontant 204 Kr. og skyldte: Rest af ældre Laan 27,041 Kr., midlertidigt Laan til nye Arbejder 31,000 Kr.; der er dernæst af opsparede Midler anvendt omtr. 40,000 Kr. til den store Udvidelse, der er under Fuldførelse. Indtægten af Bro- og Havnepenge samt Leje af Oplagspladser var 1895 27,780 Kr. Paa den nordre Mole er der et Havnefyr, der har rødt, grønt og hvidt Lys i de forskellige Vindretninger; det er forsynet med Linseapparat af 7. Orden; Lysvidden fra det hvide Lys er $2^1/_4$ Mil, fra det røde $1^3/_4$ og fra det grønne $1^1/_2$ Mil. — Ved Havnen er der ansat en fast Lods.

Kjøge hører til 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører under Roskilde Amtstuedistrikt og Kjøge Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Byen hører til 1. Udskrivningskreds' 79. Lægd (Landsognet hører til 80. Lægd) og er Sessionssted for Lægderne 78—82 af 1. Udskrivningskreds og 78—91 af 2. Udskrivningskreds.

Ved Kjøge Toldsted er ansat en Toldforvalter og 2 Assistenter. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og en Ekspedient), der tillige er Bestyrer ved Telegrafstationen. Der er Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og flere Byer paa Sjælland (Kjøbenhavns Telefonselskab).

Jærnbaner. Paa den sydsjællandske Jærnbane, der aabnedes 1870, og hvorved Kjøge fik Jærnbane (se nærmere om Banen under Vordingborg), befordredes der i Driftsaaret 1894-95 (Finansaaret) til Kjøge 57,528 og fra Kjøge 57,596 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Kjøge var 196,547, afgaaet fra Kjøge 527,061 Cntr., samt s. Aar som Transit til og fra den østsjællandske Banes Stationer befordredes til Kjøge 15,201 og fra Kjøge 15,361 Personer, og Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Kjøge var 289,352, afgaaet fra Kjøge 323,258 Cntr. Der er nu Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Kjøge 6 Gange daglig til Kjøge og 6 Gange omvendt, hvoraf 4 Tog ere Iltog. — Ved Lov af $^4/_5$ 1875 blev der ($^{24}/_5$ s. Aar) givet et privat Selskab („det østsjællandske Jærnbaneselskab") Koncession paa en østsjællandsk Jærnbane fra Kjøge til Faxe (hvor den kunde sættes i Forb. med den if. Lov $^{17}/_3$ 56 i 1866 aabnede Bane til Faxe Strand) med Sidebane fra Haarlev over Storehedinge til Rødvig. Vanskeligheden ved at skaffe Kapital forsinkede dog Banens Anlæg, saa at den først aabnedes $^1/_7$ 1879. Den er $6,_{20}$ Mil lang; den til Anlægget medgaaede Sum udgør $3,_7$ Mill. Kr.; Staten yder en Rentegaranti paa 4 pCt. for de $3,_1$ Mill. Kr.; 1894 befordredes paa den østsjællandske Bane 134,296 rejsende og 1,075,307 Cntr. Gods. Der gaar 3 Tog dagl. hver Vej paa Banen, hvoraf 1 Persontog hver Vej. — Jf. Lov af $^8/_5$ 1891 paatænkes der en Sidebane fra Kjøge til en Station paa Vestbanen (Borup), som atter formentlig vil bringe Trafikken fra Ringsted over Kjøge.

Historie: Kjøge er utvivlsomt en meget gammel By. Den nævnes allerede i 12. Aarh. og har i Middelalderen vistnok haft stor Betydning for Sildefiskeriet og Handelen med Lübeckerne, ligesom den ogsaa har været et vigtigt Udskibningssted for Kornvarer. Men hvornaar den er bleven Købstad, vides ikke, rimeligvis dog i Slutn. af 13. Aarh. Det ældste kendte Privilegium for Byen er udstedt $^4/_7$ 1288 af Erik Menved, hvorved han tilsiger Kjøge de samme Rettigheder som Roskilde, og dette fornyes ofte i den nærmest følgende Tid, nemlig 1293 (2 Breve), 1302, 1314 (se *Joh. Steenstrup*, Studier over Kong Valdemars Jordebog, S. 451) og 1321. Det sidste galdt dog det nye Kjøge; thi omtr. paa den Tid, ved man, flyttedes Byen, der tidligere laa længere inde i Landet paa begge Sider af Aaen, hvor nu Landsbyen Gammel-Kjøge og Hovedgaarden Gammel-Kjøgegaard ligge, ud til sin nuværende Plads. Efter Sagnet skal *Ny-Kjøges* Grundlægger være Prins Erik († 1332), Christoffer II's Søn. Flytningen har maaske været begrundet i Havnens og Aaens Tilsanding; thi den gamle By har ogsaa ligget ved Søen, idet der vistnok tidligere har skaaret en Fjord ind i Landet (Parken ved Opkørselen til Gammel-Kjøgegaard skal være en Levning af denne Fjord). Den gamle Bys Kirke laa paa „Kirkebakken", hvor nu Herregaardens Frugthave findes. Det sidstnævnte Brev af 1321 har da overført alle den gamle Bys Rettigheder paa den nye By, der vist hurtig har vokset sig stærk, hvorom St. Nicolai Kirkes Opførelse er et Vidnesbyrd. Hertug Valdemar, der under Christoffer II's Fordrivelse var sat til Danmarks Konge, udstedte et nyt Beskærmelsesbrev for Kjøge $^{18}/_6$ 1329. Holstenerne skulle 1342 have afbrændt Byen; i alt Fald er den snart kommen over det, og efter at den i Begyndelsen af 15. Aarh. havde faaet sin Havn (se S. 230) og et nyt Beskærmelsesbrev $^{18}/_7$ 1414 af Erik af Pommern, som jo særlig beskyttede Købstæderne, samt 1441 en egen Stadsret, blev den efterhaanden en ret anselig Handelsby, der stadig blev begunstiget ved nye Privilegier, saaledes under Christian I, da Borgerne fik Toldfrihed i Danmark, 1477 og 1486, og navnlig drev den en indbringende Handel med Hollænderne. Byen var ogsaa befæstet, og rimeligvis har den været det lige fra den nye Bys Anlæggelse, i alle Tilfælde fra Midten af 15. Aarh.; da Grev Christoffer under Grevens Fejde besatte Byen, fortælles det, at han istandsatte de just i den Tid ødelagte Volde og Befæstningsværker. Byen har dengang været ikke saa lidt større end nu, ligesom den ogsaa har haft flere Gaarde og Huse, der tilhørte Adelen og Gejstligheden. Ogsaa af Kirker havde den flere, i alle Tilfælde foruden St. Nicolai Kirke (se S. 224) Gammel-Kjøge Kirke, som tidligere var Hovedkirken, men fra 1555 var Annekskirke til St. Nicolai Kirke og efter Reformationen stod forladt, indtil Kjøge Borgere 1571 fik kgl. Tilladelse til at nedrive den og bruge Materialet til St. Nicolai Kirkes Istandsættelse (dog har den vist staaet en Række Aar endnu som Ruin); desuden var der Klosterkirken og et St. Gertruds Kapel, om hvilke se nedenfor.

Kjøge havde derimod kun eet Kloster i Middelalderen, nemlig et Graabrødrekloster. Kong Hans skænkede 29. Juli 1484 til Anders Glob, Laurentius Brandere og alle Observantsbrødre af Franciskanerordenen i Odense Stift Kronens Gaard i Kjøge for deraf at indrette et Kloster for Munke, som fulgte den strengere Ordensregel, Observantsen. Om denne Gaard, som kaldes Kongsgaarden, hedder det i Gavebrevet, at den laa „ved Porten, hvor man udganger til den gamle Kjøge Kirke" (ɔ: i Vestergade, hvor nu Klosterkirkegaarden er). Vistnok samme Aar indviede Roskildebispen Oluf Mortensen (Baden) Kirkegaarden; men selve Kirken og Omgangen synes da endnu ikke færdige; de indviedes først 1509 af Bispen i Oslo til Vor Frues Ære. Allerede 1493 kaldtes Klosteret dog Vor Frue Kloster*). I Kong Hans' Moder, Enkedronning Dorothea, synes det at have haft en virksom Beskytterinde; det hedder saaledes, at hun for en stor Del bekostede dets Opførelse og Udstyrelse. Franciskanerne holdt Kapitel her 1487, 1492, 1501 og 1520. I Sommeren 1531 forlode Munkene Klosteret, og Bygningerne overlodes Borgerne i Kjøge til et Hospital for fattige, syge og vanføre, medens Kongen betingede sig at faa alle Klosterets Klenodier, Kalke, Diske, Monstranser osv. Allerede 1532 synes Hospitalet at være indrettet, men senere høres intet om det; maaske er det blevet forenet med Stiens Boder. Klosterbygningerne forsvandt tilmed snart. 1552 skænkede Chr. III Borgerne i Kjøge 2 Huse i Graabrødreklosteret og St. Gertruds Kapel, saaledes at Stenene og Tømmeret skulde anvendes til Raadhuset, Havnen og andet Byens Behov, medens

*) Dette har givet Anledning til den fejlagtige Antagelse, at der ogsaa skulde have været Karmelitermunke i Kjøge, da disses Huse altid kaldes Vor Frue Klostre. Det er kun undtagelsesvis, at et Graabrødrekloster førte dette Navn (se bl. a. Kirkeh. Saml. 1. R, I. Bd., S. 411).

Grundene skulde tilfalde St. Nicolai Kirke*). Klosterkirken blev først ødelagt af Svenskerne 1659. Et Kongebrev af 1669 paabød vel, at alle Kirker i Landet skulde yde Hjælp til Genopførelsen af Klosterkirken, og der rejstes ogsaa en tarvelig Bindingsværksbygning; men allerede ved Midten af 18. Aarh. var den saa forfalden, at den maatte nedrives. Klosterets Kirkegaard er derimod endnu i Brug (se S. 228). — I den nordre Udkant af Byen laa et St. Gertruds Kapel, første Gang nævnt i et Dokument fra 1394. Da det i Beg. af 15. Aarh. var meget forfaldent, gav Roskildebispen Peder Jensen (Lodehat) sin Tilladelse til, at der til dets Istandsættelse maatte indsamles Almisser i Stevns, Bjeverskov, Ramsø og Tune Herreder samt i Dragør. 1440 omtales et St. Katharine Alter i St. Gertruds Kapel, og 1491 nævnes som Forstandere for Kapellet Henr. Mogensen og Oluf Esbernsen. Aar 1552 anmodede Borgerne Kongen om at maatte nedrive det forfaldne Kapel og bruge det til at forbedre Byens Skole og Kirkegaard med, hvad der ogsaa blev tilladt dem samme Aar. Men endnu i 18. Aarh. stod der Ruiner tilbage af Kapellet.

Ogsaa Grev Christoffer stadfæstede Byens Privilegier $^{18}/_{6}$ 1534 under Grevens Fejde, som for øvrigt var en haard Tid for Byen, da den snart var besat af det ene, snart af det andet Parti; disse Privilegier fornyedes ofte senere, saaledes 1562, 1608, 1648, 1670, 1700 og 1731. Endnu i 17. Aarh. var den en anselig By med Bebyggelse, Lyststeder og Haver rundt udenom Voldene og i Ry for sin Handel og sit Haandværk. Et Vidnesbyrd om dette haves i de bekendte Ord: „komme i Orde som Kjøge Handsker“ og „det varer længere end Kjøge Marked“, ligesom ogsaa „Kjøge Øl“ havde et godt Lov. I Slutn. af 17. Aarh. (1684) var det, at Chr. V indkaldte Tapetvæverne Brødrene van der Eicken til Kjøge (se S. 228), og fra dette Væveri udgik bl. a. de berømte Tapeter paa Rosenborg (Arbejderne skulle have haft et katolsk Kapel i Kjøge). Men Byens egentlige Glansperiode var dog forbi. Flere Ulykker have vel ogsaa bidraget til dens begyndende Tilbagegang. Under Landets Deltagelse i Trediveaarskrigen led den meget af Indkvartering og trykkende Skatter, og 1633 overgik der Byen en voldsom Ildebrand, hvorfor Kongen gav den Skattefrihed for 3 Aar. Ogsaa 1644-45 tyngede Krigens Haand haardt paa Kjøge; men mest led den dog under Krigen 1658—60. Allerede i Aug. 1658 besatte de Svenske den, da den paa Grund af sin Beliggenhed ved Indgangen til Sundet var af stor Vigtighed for dem, og under deres Ophold her lode de Befæstningerne udbedre og nye anlægge for at have et fast Punkt at trække sig tilbage til. Efter Krigens Slutning ere vist disse Befæstninger i nogen Tid holdte vedlige af de Danske; men senere bleve de nedbrudte; dog sløjfedes de sidste Rester først over Midten af 18. Aarh. (endnu findes der svage Spor af dem). Aar 1672 havde Kjøge 1643 Indb.

Med 18. Aarh. begyndte Tilbagegangen for Alvor, da Hollændernes Handel paa Danmark aftog (et Vidnesbyrd om det fremmede Elements Betydning i Kjøge er, at Byen en kort Tid i 17. Aarh., 1639—45, havde en tysk Menighed; se Ny kirkeh. Saml. III S. 174 fl.), og da Havnen tilsandede (se S. 230). Byen sank mere og mere ned i Armod; 1769 var der 1340 Indb.; den latinske Skole, som vistnok stammer fra 1. Halvdel af 16. Aarh., og hvorfra mange ansete Mænd ere udgaaede (Bisperne Peder Krag i Trondhjem og Laur. Thurah i Ribe have været Rektorer ved den), blev nedlagt 1776 til stort Tab for Byen; 1820 skildres dens fleste Huse som 1 Etages Bindingsværkshuse. Først efter Midten af 19. Aarh. kom den ud af sin sygnende Tilværelse, og nu maa den siges at være i god Opkomst. — Ved Stormfloden $^{13}/_{11}$ 1827 led Byen en Del.

Kjøge, der som mange af Landets Byer i 16. og 17. Aarh. var i Ry for sine Hekseprocesser, er særlig bleven berygtet ved „Kjøge Huskors“, en Spøgelses- og Besættelseshistorie, der foregik (i det nuv. Hotel „Prinsen“?) i Beg. af 17. Aarh., og som særlig kom i Folkemunde ved det 1674 af Joh. Brunsmand udgivne Skrift „Kiøge Huus-Kaars“. — Kjøge Bugt er bekendt af Søslaget $^{1}/_{7}$ 1677, i hvilket Niels Juel sejrede over den svenske Flaade, og af Søtræfningen 4. Okt. 1710, der gjorde Ivar Huitfelds Navn udødeligt. — Bekendt er ogsaa Træfningen N. for Kjøge ved Skillingskroen (nu ligger her i Stedet for den nedlagte Kro Gaarden Driftsbrohus) $^{29}/_{8}$ 1807, da det sydsjællandske Landeværnsregiment, under Anførsel af General J. M. Holten v. Castenschiold, løb fra hinanden for Englændernes Angreb. — I Kjøge er Biskop Jesper Brochmand født $^{5}/_{8}$ 1585.

---

*) Til Gengæld skulde Raadhuset opbygges med gode Lofter, for at Kongens Korn kunde henlægges der. Da Borgerne besværede sig over Udgifterne ved Opførelsen af Raadhuset, eftergav Kongen dem den aarlige Byskat for Aaret 1553, ligesom han tilstod dem andre Lettelser. En Del af den Grund, hvorpaa Raadhuset opførtes, tilhørte Sorø Kloster.

I *Kjøge Landdistrikt* (se S. 223) ligger Hovedgaarden **Gammel-Kjøgegaard** tæt N. V. udenfor Byen og N. for Kjøge Aa med omtr. 40 Tdr. Hrtk., omtr. 395 Tdr. Ld. Ager og Eng, og *Vasebækgaard*, lidt V. for Byen og S. for Kjøge Aa med $27^{3}/_{8}$ Tdr. Hrtk., omtr. 305 Tdr. Ld. Ager og Eng. Begge Gaardene høre til Stamhuset Gammel-Kjøgegaard*).

„Krumpen af Gamle-Kjøge" nævnes 1428 og 1437; 1490 boede den tidligere Rigskansler Evert Grubbe „i Kjøge". I Slutn. af 16. Aarh. nævnes Jomfru Lisbeth Bille, Datter af Jens Bille († 1575), til Nørre-Gammel-Kjøgegaard, hvor hun 1603 opførte en Hovedbygning af Ege-Bindingsværk paa samme Sted, hvor den nuv. Bygning staar. Efter hendes Død (1633) ejede Søsteren, Jomfru Birgitte Bille Gaarden († 1635). Af hendes Arvinger udkøbte Falk Gøye sine Medarvinger; men han solgte Gaarden 1641 til Rigsraad Christen Skeel, der betydeligt forøgede dens Tilliggende og i det hele gjorde meget for Ejendommen († 1659). Derefter gik Gaarden over til hans Datter Birgitte Skeel, g. m. Chr. Barnekow til Vidskøfle og senere med Christoffer Parsberg til Frydendal; vel solgte hun Gaarden lige efter den sidstes Død 1671 til Otto Krabbe til Holmegaard, men fortrød straks Salget og købte den igen 1672. Efter hendes Død 1699 gik Ejendommen over til Sønnen Kjeld Christoffer Barnekow, som dog allerede døde Aaret efter og efterlod den til Enken Margrethe Ascheberg (under Krigen med Sverige var den dog sekvestreret 1710—20 som ejet af svenske Undersaatter), som 1724 solgte den til Svigersønnen, Greve og Generalguvernør Joh. Aug. Meyerfelt, efter hvem den 1760 arvedes af Sønnen C. F. Meyerfelt og derefter af denne overlodes til Broderen J. A. Meyerfelt, der $^{29}/_{9}$ 1775 solgte den til Rasmus Carlsen Lange († 1789) for 54,000 Rd. d. Cour. Han udvidede Ejendommen, som er forbleven i denne Families Eje. Hans Enke opførte 1791 den ny grundmurede Hovedbygning af røde Mursten i to Etager, ganske efter den gamles Form, dog noget større, men de gamle Bindingsværks Sidefløje fra Lisbeth Billes Tid bleve dog først nedrevne 1854—55 og erstattede af lignende, men grundmurede Bygninger. Bygningen er omgiven af en stor, smuk Have. Sønnen Christen Rasmussen Carlsen († 1818) adledes 1817 med Langernes Vaaben. Hans Søn igen, Hans Rasmussen Carlsen, oprettede Gammel-Kjøgegaard 1845 til et Stamhus (dengang omtr. 514 Tdr. Hrtk.). Efter hans Død (1887) besiddes Stamhuset af Datteren E. Carlsen. Nærved Gaarden paa Aasen er indrettet en Familiebegravelse for Familien Carlsen, indviet 1853 af N. F. S. Grundtvig, der selv er jordet her $^{11}/_{9}$ 1873 ved Siden af sin anden Hustru, Anna Marie Carlsen († 1854). — I Nærheden af Gaarden rejstes 1876 en Mindestøtte for de tre Carlsen'er (Bedstefader, Fader og Søn) af „Gaardmænd, Husmænd, Forpagtere, Arbejdere og Betjente".

Litt.: *Franciska Carlsen*, Efterretn. om Gammel-Kjøgegaard og Omegn, 2 Bd., Kbh. 1876—78. — *A. Petersen*, Kjøge Bys Hist., saml. efter trykte og utrykte Kilder, Kbh. 1888. — Se ogsaa *Werlauff*, Hist. Antegnelser til L. Holbergs 18 første Skuespil, S. 370 fl. og 445 fl.

*) Til Stamhuset høre $242^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord omtr. $85^{1}/_{2}$ Tdr., Skov 41 Tdr., Bøndergods $82^{5}/_{8}$ Tdr., Mølle og Kro $7^{1}/_{4}$ Tdr., og Kagstrup Kirketiende 26 Tdr. Hrtk. Til Hovedgaarden høre omtr. 950 Tdr. Ld. og til Skovene omtr. 1000 Tdr. Ld. Fideikommiskapitalen er 789,586 Kr. og desuden i aarlig Arvefæsteafgift af de solgte Bøndergaarde $599^{7}/_{8}$ Tdr. Byg.

Sokkelunds Herred.

Sogne:

Sundby, S. 237. — Taarnby, S. 238. — St. Magleby, S. 241. — (Frederiksberg, S. 245.) Hvidovre, S. 245. — Brønshøj, S. 252. — Rødovre, S. 256. — Gladsakse, S. 257. — Herlev, S. 258. — Gjentofte, S. 259. — Ordrup, S. 265. — Lyngby, S. 270. — Søllerød, S. 278.

Sokkelunds Herred, det østligste og største i Kjøbenhavns Amt, bestaar, foruden af den Del af Sjælland, der ligger nærmest omkring Hovedstaden, af Øerne Amager og Saltholm samt nogle smaa Holme. Det grænser mod N. til Frederiksborg Amt, hvorfra det for en Del adskilles ved Fure Sø, og omgives for øvrigt af Sundet, Kalvebodstrand (Kallebodstr.), Kjøge Bugt og Smørum Herred. Den største Udstrækning er fra N. til S., omtr. $3^1/_2$, fra V. til Ø. omtr. $1^1/_2$ Mil. Den sydlige Del af Herredet, deri Øerne indbefattede, er i det hele taget flad med lerede Jorder og næsten aldeles skovløs; den nordlige Del er derimod mere bakket og sandblandet samt temmelig rig paa Skov; omtr. en Niendedel af Herredet er dækket med Skov. I Gennemsnit gaar der $9^3/_4$ Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrt., saaledes at det med Hensyn til Frugtbarheden vel staar højere end Herrederne i Frederiksborg Amt, men dog lavere end de andre Herreder i Kjøbenhavns Amt (Voldborg Herred undtagen). Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 48,703 Tdr. Ld. ($4,_{88}$ □ Mil, $268,_{69}$ □ Km.). Desuden er der omtr. 900 Tdr. Ld. Søareal. Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 4430 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 95,152 (1801: 15,970, 1840: 22,194, 1860: 35,174, 1880: 65,774). Denne usædvanlige Befolkningstæthed har dog sin let forklarlige Grund i den allerede under Amtsbeskrivelsen omtalte Omstændighed, at Frederiksberg og de andre af Kjøbenhavns Nabokommuner, som have en helt købstadmæssig Bebyggelse, dog i administrativ Henseende høre til Landdistrikterne. Særlig værd at lægge Mærke til er Herredets betydelige Tilvækst i Tiaaret 1880—90, som intet andet Herred i Landet tilnærmelsesvis naar op til, nemlig $3,_{76}$ pCt. i aarligt Gennemsnit, medens de andre Herreder i Amtet fremvise enten stillestaaende eller endog aftagende Befolkning. Dette skyldes i første Linie Frederiksberg ($5,_9$ pCt.), hvis Befolkningstilvækst endog

var større end selve Kjøbenhavns ($2_{,9}$ pCt.); men ogsaa i Sundbyerne (3 pCt.) og i andre Dele af Herredet, saaledes i Gjentofte, Rødovre, Brønshøj, Hvidovre og Lyngby, har Tilvæksten været særlig stor som Følge af Hovedstadens Nærhed. Tilvæksten skyldes selvfølgelig i væsentlig Grad Tilflytning fra andre Dele af Landet. — I gejstlig Henseende danner Skokelunds Herred eet Provsti med Smørum Herred.

Sokkelunds Herred havde i Middelalderen et andet Navn, idet det hos Saxo kaldes *Stefnica provincia* og i Valdemar II's Jordebog *Støfnæs* eller *Stufnis* Herred. Senest fra Midten af 16. Aah. er det nuv. Navn kommet i almindelig Brug, om det end forekommer tidligere, i 2. Halvdel af 15. Aarh. I den senere Tid er det ogsaa blevet benævnt *Stokkelunds H.*

Amager.

Denne Ø, der skilles fra Sjælland ved Kalvebodstrand og mod Ø. begrænses af Øresunds sydlige Udløb Drogden, er en flad og lavtliggende Ø, hvis højeste Punkt er 19 Fod (6 M.), og som med sine lerede eller lermuldede Jorder er meget frugtbar, naar undtages de faa ubetydelige Overdrev. Øen er omtr. 2 Mile lang fra N. til S., medens den paa det bredeste Sted i den Linie, hvori Dragør ligger, er omtr. 1 Mil. Øens Fladeindhold er omtr, $1_{,15}$ □ Mil ($63_{,52}$ □ Km.); men paa dens nordlige Ende ligger Byen Christianshavn og Forstaden Amagerbro, henhørende under Kjøbenhavn. Det øvrige af Amager med vedliggende Øer udgør efter Matrikuleringen 13,700 Tdr. Ld. og talte $^1/_2$ 1890 19,729 Indb. (1801: 5351, 1840: 6228, 1860: 9191, 1880: 15,818). Til Amager hører den mod Ø. beliggende Ø *Saltholm*, der er $0_{,27}$ □ Mil ($14_{,87}$ □ Km.), og som har en Længde af omtr. $^7/_8$ Mil fra N. til S., medens dens største Bredde er omtr. $^3/_8$ Mil. Den er ligeledes flad og lavtliggende, saa at den endogsaa ved Højvande helt kan overskylles; dens frugtbare Muldjord, der hviler paa et Lag af Kalkstensgrus og Kalksten, yder fortrinlig Græsning. Desuden høre til Amager de i Kalvebodstrand beliggende smaa Holme *Koklapperne*. Jf. Lov af $^{13}/_4$ 1894 (Koncession $^{17}/_7$ 95) paatænkes der en privat Jærnbane, der skal gaa fra Christianshavn over Kastrup til Dragør og derfra eventuelt rundt paa Øen tilbage til Udgangspunktet.

Hvoraf Navnet *Amager* kommer, vides ikke. Ved Midten af 12. Aarh. kaldes den „Insula Amaca" eller „Insula Amacum"; i Valdemars Jordebog (1231) forekommer Formen „Amakæ", 1294 „Amakar", 1313 „Amaghæ"; først ved Slutningen af Middelalderen bliver den nuv. Form almindelig. Efter at Valdemar den Store havde skænket Fiskerbyen Hafn (Kjobenhavn) tillige med Amager til Biskop Absalon, hørte den i en lang Tid af Middelalderen til Roskilde Bispestol, indtil den atter 1416 kom ind under Kronen. 1368 skal Øen have lidt meget ved Hansestædernes Plyndringer, og Kronen maatte ved Freden indrømme dem visse Rettigheder, særlig paa Dragør

(se S. 244). Hvad der har givet Øen dens særlige Præg i den nyere Tid, er Christian II's Indkaldelse af en Del hollandske Familier fra Provinsen Nordholland (nærmest den lille Ø Marken, der endnu udmærker sig ved sine særegne Skikke og Beboeres Dragter) i Beg. af 16. Aarh. Kongen overdrog disse Familier *Søndre Magleby*, hvis hidtilværende Beboere maatte flytte derfra (se Torup Sogn Side 114), samt Øen Saltholm for at fremme Havedyrkningen eller, som det hed, for at „forsyne Kjøbenhavns Slot med de fornødne Rødder og Løg". Saltholmen forlode de dog snart, da Øen helt overskylledes ved Højvande (nogle af dens Beboere flyttede ved Midten af 16. Aarh. til Bøtø Nor paa Falster, hvorfra de senere nedsatte sig paa Hasselø i Guldborgsund; se under Falster). Men i Magleby, der dengang var delt i 24 Gaarde (derfra skal det stamme, at der endnu gerne deltager 24 Ryttere i Fastelavnsløjerne), tiltog Befolkningen saa stærkt, at Beboerne ansøgte Frederik II om ogsaa at maatte nedsætte sig i de andre Byer paa Amager, hvilket tilstodes dem $^{11}/_{6}$ 1574. Øens øvrige Befolkning antog efterhaanden Hollændernes Skikke og Klædedragt, der har holdt sig næsten helt op til vore Dage og endnu kan ses hos Kvinderne, især i Dragør, ved højtidelige Lejligheder som Daab og Bryllup, og andre Ting minde ligeledes om, at Amagerne have en særegen Herkomst, saaledes enkelte Møbler og Udstyr af Husene, ligesom de særegne Ord i Sproget og Familienavnene tyde paa deres hollandske Indvandring. Amager indtog allerede tidlig en ikke ganske ubetydelig Stilling som Forraadskammer for Hovedstaden. Under Grevens Fejde maatte Chr. III først tage Øen, før han kunde faa Kjøbenhavn til at overgive sig (Juni 1536), og under Krigen med Karl Gustav var den stærkt omstridt af de kæmpende Parter, idet de Svenske satte sig fast der i Okt. 1658, og de Danske atter fordrev dem 3 Dage derpaa efter en Træfning ved Magleby. Ved denne Lejlighed skulle de Svenske have afbrændt Skovene, som have bedækket en stor Del af Øens Østside. Nu findes kun een større Skov der, Kongelunden, og nogle smaa (for det meste under 1 Td. Ld.) Trægrupper (de saakaldte „Remiser"), der i sin Tid ere anlagte som Tilflugtssted for Harer, da Øen var et bekendt Jagtdistrikt. — Indtil 1850 (Lov af $^{20}/_{6}$ 1850) havde Amager en noget højere Hartkornsbeskatning end det øvrige Land.

Amager, der udgør og altid har udgjort et særligt Birk, hører under Kjøbenhavns Amtstuedistrikt og Amager Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 3. Folketingskreds, dog med Undtagelse af Sundby Sogn, der hører til Byen Kjøbenhavns 9. Valgkreds. Øen udgør 3 Sogne: Sundby, Taarnby og Store Magleby. Da de to første imidlertid først ere blevne adskilte 1. Jan. 1896, kunne de statistiske Oplysninger for deres Vedkommende endnu ikke helt udskilles.

Sundby Sogn, det nordligste af Sognene, omgives af Kjøbenhavns Grund mod N. og Taarnby Sogn mod S., Øresund mod Øst og Kalvebodstrand mod V. Kirken ligger omtr. midt i Sognet ved Hovedvejen fra Kjøbenhavn, der gennemskærer Sognet fra N. til S. og skiller de to Byer Sundbyvester og Sundbyøster.

Fladeindholdet var 1896 2538 Tdr. Ld. (dertil Christianshavns Fælled, 264 Tdr. Ld.), Hartkornet 221$^{1}/_{8}$ Tdr.*). Kreaturh. $^{15}/_{7}$ 1893: 487 Heste, 319 Stkr. Hornkv. (deraf 224 Køer), 63 Faar, 562 Svin og 36 Geder. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 13,310 (1801: 1576, 1840: 2145, 1860: 4610, 1880: 9923; $^{1}/_{2}$ 1895: 15,499), boede i 831 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 587 levede af immat. Virksomhed, 526 af Jordbrug, 61 af Gartneri, 48 af Fiskeri, 6226 af Industri, 1315 af Handel, 246 af Skibsfart, 4004 af andre Erhv. (deraf 3505 Daglejere og Arbejdsm.), 224 af deres Midler, og 73 vare under Fattigv. Som heraf ses, hører Befolkningen mest til Industri- og Arbejderklassen; en større Del af den sidste Klasse har dog Beskæftigelse i Hovedstaden, ligesom mange Folk, hvis Virksomhed findes i Kjøbenhavn, bo her.

*) Fladeindholdet af *Sundby og Taarnby Sogne* var $^{16}/_{7}$ 1888: 10,609 Tdr. Ld., hvoraf 4667 besaaede (deraf med Hvede 176, Rug 701, Byg 1336, Havre 514, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 29, til Grøntf. 74, Kartofler 728, andre Rodfr. 873, andre Handelsplanter 219), medens der henlaa til Afgræsning 213, Høslæt, Brak, Eng m. m. 4484, Have 85, Skov 4, Moser og Kær 1, Byggegr. 380, Hegn og Veje 241 Tdr. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 866 Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med $^{137}/_{8}$, 165 Arvefæstegd. med 572$^{1}/_{4}$, 1038 Huse med 132 Tdr. Hrtk. og 64 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 26$^{7}/_{8}$ Tdr.).

I Sognet de sammenvoksede Byer *Sundbyvester* og *Sundbyøster* med Kirke, Præstebolig, 4 Kommuneskoler ($^1/_1$ 1896: 1730 Elever og 13 Lærere og 12 Lærerinder) — i Centralskolen paa Østergade findes Sogneraadets Forsamlingssal —, flere private Skoler, en privat Realskole, Apotek, Distriktslæge (for Amager), Asyl, Arbejdsanstalt og Sygehus for Sundby Sogn, opført 1894 ved Kastrupvejen (efter Tegn. af Arkitekterne Momme og Olesen) ved Midler, der ere skænkede af Etatsraad L. P. Holmblad; den bestaar af 4 Bygninger med Maskinhus, Varmeapparat, Kapel, Detentionslokaler, Boliger for Funktionærerne osv.; Arbejdsanstalten har Plads for omtr. 180, Sygehuset for 24 Personer. Desuden Postekspedition, Telegraf- og Telefonstation, Politistation, Sporvognsforbindelse med Kjøbenhavn, og flere betydelige Fabrikanlæg samt de af Arbejdernes Byggeforening opførte Arbejderboliger. Disse Fabrikker og Arbejderboliger have efterhaanden ganske betaget Sundbyerne Præget af Landsbyer og givet dem et helt købstadsmæssigt Udseende med høje Huse, Butikker og talrige handlende og Haandværkere, og i Virkeligheden maa Sundbyerne betragtes som en kjøbenhavnsk Forstad, skønt der ogsaa findes en Del mindre Landbrug og flere større Gartnerier, der have Afsætning af Grøntsager til Hovedstaden. — Af Fabrikkerne nævnes: Fredens Møllers Fabrikker (den første Svovlsyrefabrik i Norden, anlagt 1833; Aktieselskab fra 1846, Aktiekapital 600,000 Kr.), der beskæftige omtr. 60 Arbejdere og aarlig producere omtr. 8 Mill. Pd. Svovlsyre, 1,100,000 Pd. blød Sæbe, 900,000 Pd. Olie, 1,800,000 Pd. Oliekager og 9,500,000 Pd. kunstig Gødning (desuden Filial ved Mundelstrup i Jylland). De Holmbladske Fabrikker (grl. i Begyndelsen af 19. Aarh.), der beskæftige omtr. 130 Arbejdere og bestaa af en Oliemølle, der aarlig producerer omt. 1,200,000 Pd. Olie og 2,300,000 Pd. Oliekager, et Sæbesyderi (aarlig Produktion omtr. 5000 Tdr.) og et mindre Lakstøberi. Jak. Holm & Sønners Dampreberbane „Oliegren“ (grl. 1805), beskæftiger 120—150 Arbejdere og producerer omtr. 1 Mill. Pd. Reb og Tovværk aarlig; ved Siden heraf drives en mindre Limfabrik. Tændstikfabrikken „Godthaab“ (Aktieselskab, oprettet 1883, Aktiekapital: 200,000 Kr.) med omtr. 180 Arbejdere. Fabrikken „Randers“ med omtr. 20 Arbejdere producerer Artikler til teknisk Brug. Endvidere findes der Kaffesurrogatfabrikkerne „Kjøbenhavn“ og „Atlas“, en Konservesfabrik, et Garveri m. m. — I Sundbyernes Spareforening (opr. $^1/_9$ 1889) var Sparernes Tilgodeh. $^{31}/_3$ 1894: 7550 Kr., Rentefoden 3 pCt., Reservefonden 350 Kr., Antal af Konti 251.

I Sognet ligge desuden Hærens Exercerplads, Militærbygningerne og Skydebane paa Amager Fælled; flere Krudttaarne ved Østkysten, Rødekro og Stjernekro. I 1894 er der ved Sundbyerne paabegyndt Anlægget af et Villakvarter, der skal omfatte omtr. 17 Tdr. Ld.

Sognet, der danner en egen Sognekommune, hører i administrativ Henseende til de under S. 237 nævnte Distrikter, Landstings- og Folketingskr'. samt til 1. Udskrivningskr'. 15. Lgd. Kirken ejer sig selv.

Sundby Kirke er efter Tegn. af Hans J. Holm opført 1869—70 (indviet $^{11}/_{12}$ 1870) i Rundbuestil med et Klokketaarn over Korset, dels ved et Tilskud fra Universitetet, dels ved frivillige Bidrag. Altertavle med Maleri af A. Ender (Kopi af hans Altertavle i Molde), Rammen af Hans J. Holm.

Taarnby Sogn, det midterste og største Sogn paa Øen, begrænses mod N. af Sundby, mod S. af Store Magleby Sogn og er i øvrigt omgivet

af Drogden, Kalvebodstrand og Kjøge Bugt. Kirken, mod N. V. i Sognet og Vest for Hovedvejen, der gennemskærer Sognet fra N. til S., ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. for Christianshavn. De mod N. og i Midten stærkt lerede, ved Yderkanterne meget lette Jorder ere meget frugtbare og for en stor Del benyttede til Dyrkning af Grøntsager. Til Sognet hører *Saltholm*, 2731 Tdr. Ld. (se S. 236), og *Koklapperne* (44 Tdr. Ld.).

Fladeindholdet var (Febr. 1896 omtr. 7835 Tdr. Ld., Hartkornet 595$^1/_2$ Tdr. (se nærmere Anm. S. 237). Kreaturhold $^{15}/_7$ 1893: 951 Heste, 852 Stkr. Hornkv. (deraf 560 Køer), 341 Faar, 1088 Svin og 52 Geder. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 3615 (1801: 1550, 1840: 1782, 1860: 2168, 1880: 3175), boede i 397 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 159 levede af immat. Virksomhed, 1166 af Jordbrug, 25 af Gartneri, 266 af Fiskeri, 1204 af Industri, 197 af Handel, 72 af Skibsfart, 347 af andre Erhv. (deraf 318 Daglejere og Arbejdsmænd), 98 af deres Midler, og 81 vare under Fattigv. Som man ser, har ogsaa i dette Sogn Industrien (Fabrikkerne i Kastrup) stor Betydning; dog indtager her Jordbruget en jævnsidig Stilling, ligesom Fiskeriet maa nævnes.

I Sognet Byerne: *Taarnby*, V. for Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard for 48 Lemmer og 14 Syge og „Amager Højskole“ (opr. 1884); *Maglebylille*, Ø. for Landevejen, med Skole og Mølle (med Dampbageri); sydligere, V. for Landevejen, *Tømmerup* med Skole; *Viberup*; *Ullerup*; de to sidste have fælles Skole. Ved Østkysten *Kastrup* (1830: 468, 1894: 2038 Indb.) med Kirke (Anneks til Taarnby), Skole, flere private Skoler, Børnesanatoriet af 26. Maj 1892, Gæstgiveri (i „Kastruplund“), Strandkontrolstation, Telegrafstation med Telefonforbindelse, en god lille Havn (8 F. dyb), Understøttelses- og Spareforening (opr. $^7/_{10}$ 1877; Sparernes Tilgodeh. var $^{31}/_3$ 95: 41,746 Kr., Rentefoden 3$^1/_2$ pCt., Reservefonden 4410 Kr., Antal af Konti 557) og flere store Fabrikker, hvorved største Delen af Befolkningen har sit Erhverv, dog har Fiskeriet ogsaa særlig Betydning (1893 fiskedes af 72 Fiskere, med 30 Dæksbaade og 44 mindre Fartøjer, for 24,400 Kr.). Desuden er der et, hovedsagelig af Fiskere dannet Bjærgelav til Assistance for grundstødte Skibe, som ofte giver en ret god Bifortjeneste. Af Fabrikkerne nævnes: Kastrup Glasværk (Aktieselskab, oprettet 1873, der ogsaa ejer „Godthaab“ ved Helsingør og „Hellerup“ paa Strandvejen; Aktiekapital 700,000 Kr.), der beskæftiger omtr. 240 Arbejdere og 1894 producerede af Hvidtglas 3,422,500 Hyttestykker; Fabrikken har sine egne Arbejderboliger med Skole, Spareforening (opr. $^3/_5$ 1870; Sparernes Tilgodehavende var $^{31}/_3$ 1895: 51,914 Kr., Rentefoden 3 pCt,, Reservefonden 4235 Kr., Antal af Konti 75) osv. Kalkværket Kastrupværk, hvortil hører Kastrup Havn og et stort Bygningskompleks; Produktionen paa Værket, der beskæftiger omtr. 20 Arbejdere, har i de senere Aar været i Aftagen. Dansk Svovlsyre- og Superfosfatfabrik (Aktieselskab, oprettet 1892, Aktiekapital: 700,000 Kr.) beskæftiger omtr. 100 Arbejdere og producerer aarligt i Gennemsnit ca. 270,000 Cntr. Dampvæveriet „Carstensminde“ (det første Dampjaquetværeri i Danmark, anlagt 1870 i Kbh. og flyttet til Kastrup 1882) beskæftiger omtr. 70 Arbejdere. Kjøbenhavns Margarinefabrik (anlagt 1890) beskæftiger 16 faste Arbejdere og lige saa mange Bødkere og producerer aarligt omtr. 2 Mill. Pd. Margarine. Kastrup Bryggeri (hører til „de forenede Bryggerier“). Desuden et mindre Kridtslemmeri.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Løitegaard*, hørende til Taarnby (31$^3/_4$ Tdr. Hrtk., 220 Tdr. Ld., paa Saltholm 4$^3/_4$ Tdr. Hrtk.), og *Kastrup*

gaard, hørende til Kastrup (12 Tdr. Hrtk., deraf $1^5/_8$ Td. paa Saltholm, 72 Tdr. Ld., hvoraf 69 Ager og Eng, 3 Skov). Af andre Gaarde og Lokaliteter mærkes: *Petersdal* (i Maglebylille; ejes af Hofjægermester Vind til Sanderumgaard), *Raagd.* (i Ullerup), *Nykro* ved Hovedlandevejen og flere Krudttaarne ved Østkysten. Lidt N. for Kastrup ligger et Kystbatteri, der er anlagt 1886—87 og danner et Led i Hovedstadens Søbefæstning. Omtr. $^1/_4$ Mil lige udenfor Kastrup er paa en Stengrund, *Nordre Røse*, 1877 bygget et Fyrtaarn af Granit (Underbygningen har Form af en omvendt spidsgattet Baad, for at modstaa Isdriften), Blinkfyr med vekslende hvidt og rødt Lys hvert $^1/_2$ Minut, af 3. Orden, Linseapparat, Taarnets Højde 54, Flammens 44 F. over dagl. Vande.

Sognet, der danner en egen Sognekommune, hører i administrativ Henseende til de under S. 237 nævnte Distrikter, Landstings- og Folketingskreds samt til 1. Udskrivningskr.' 16. Lægd. Taarnby Kirke ejes af Universitetet, Kastrup Kirke af Beboerne.

Taarnby Kirke er i sin ældste Del, Skibet, bygget af Kamp og Kridtsten og har Spor af oprindelige rundbuede Vinduer ved Vaabenhuset paa Nordsiden. Tidlig har den ældste Del faaet indsat 4 Fag Krydshvælvinger fra Overgangsperioden med smaa Hjørnesøjler, og samtidig er Vaabenhuset paa Sydsiden tilføjet, hvis Krydshvælving har profilerede Ribber, forneden afsluttede af karakteristiske Hoveder; dets Mure ere forneden af Munkesten, foroven af Kridtsten. Det andet Vaabenhus (af Munkesten) paa Nordsiden er utvivlsomt ældre, da der over de senere indsatte to Fag meget lave Krydshvælvinger findes alle de gamle Bjælkehuller i en Kridtstensfrise. Taarnet, dels af Munkesten og dels af Kridtsten, er forneden af samme Bredde som Skibet, men springer lidt tilbage foroven; over Krydshvælvingen findes udvendig paa hver Side to meget dybe og høje, fladbuede Blindinger i de over 2 Al. tykke Mure, der næsten helt ere af Kridtsten. Paa Taarnets Nordside et oprindeligt Trappehus, der foruden den egentlige Adgang fra Taarnet har en udvendig Dør. Skibet er senere udvidet mod Ø., ved at det oprindelige Kor er nedrevet og 3 Fag Krydshvælvinger ere tilføjede; paa Nordsiden af Skibets senere Del er tilføjet et Sakristi (af Munkesten), der har fladt Loft, og som nu benyttes som Ligkapel. Skibet, som har ny indsatte Jærnvinduer, er hvidkalket, hvorimod Taarn, Vaabenhuse og Sakristi ere fugede og have Gavle med teglhængte Kamme og spidsbuede Blindinger. Nyt Alterbillede (skal være af Roed); Prædikestol i Renæssancestil med Lydhimmel (hvorpaa Aarstallet 1629 og 2 Vaabener, det ene med Indskriften Anna Thomes Daater, det andet med: D. Caspare Bartelins); romansk Granitdøbefont; i Midtergangen hænge et Skib og 4 Malmlysekroner (en fra 1721). Orgelet (tarvelig gotisk Stil) er skænket 1725 af Beboerne. Ved den øverste Stol paa Sydsiden en Tavle med Vers til Minde om Fr. V's Nærværelse ved et Amagerbryllup 1748*). — Paa Kirkegaarden, hvor Biskop J. H. Lautrup (Præst i Taarnby 1850—54, † 1856) og Forfatteren Hans Egede Schack († 1859) ligge begravede, ere en Del gamle Ligsten („Bremersten") oprejste ved Kirkens Mure; Inskriptionerne ere paa de fleste ulæselige; men mange have Blomsterornamenter og Bomærker; desuden flere gamle Ligsten paa Kirkegaarden. — Præstegaarden er efter en Sten med Indskrift over Indgangsdøren opført 1791 af dav. Sognepræst Lambert Daniel Bruun, og forskellige gamle Bygningsmaterialer, saasom Døre, Indfatninger og Smedejærnsgelænderet ved Stentrappen, kunne tyde paa, at Traditionen har Ret, naar den siger, at Gaarden er opført af Materialer fra det nedbrudte Hørsholm Slot.

Taarnby (Thorneby) hed ogsaa i Middelderen „Burgby" eller „Burby" (endnu 1370 forekommer Navnet); maaske har der her ligget en (af Biskop Absalon?) opført Borg, hvori Taarnet har været fremherskende. — Navnet „Burgby" skal ogsaa have været knyttet til *Løjtegaard*, der er en Hovedparcel af Ladegaarden til Kjøbenhavns Slot, hvilken bortsolgtes hen imod Slutn. af 18. Aarh.

Kastrup Kirke, i det nordvestlige Hjørne af Kastruplund, er opført 1883—84

*) Aar 1314 stadfæstede Roskildebispen Frue Kirkes Rettighed til Kirken: den skal være bleven Universitetets Ejendom i sidste Halvdel af 16. Aarh. Efter Sagnet var Kirken en af de faa Bygninger, der skaanedes paa Øen af de Svenske 1658, fordi Karl Gustav selv befalede, at den ikke maatte røres til Belønning for Præstens Koldblodighed; han blev rolig staaende paa Prædikestolen, medens alle andre flygtede, da Kongen traadte ind i Kirken.

efter Tegn. af H. Ph. Schmidt af røde Mursten med Granitsokkel, Skifertag og et 72 F. højt Taarn; fladt Loft (se *H. A. Krøyer*, Kastrup Kirke, Kbh. 1884).

Kastrup („Castorp"), hvor der har ligget en Skanse, er et gammelt Fabrikssted. Stenhugger, senere Hofbygningsinspektør og kgl. Bygmester, Jacob Fortling († 1761) anlagde, efter 1747 at have faaet Bevilling til at bryde Sten paa Saltholm, i 1749 med Statens Understøttelse et Kalkbrænderi, 1752 et Mur- og Teglstensbrænderi og 1755 en Stentøjs- og Sukkerformsfabrik i Kastrup, ligesom han gjorde Begyndelsen til Havnen, byggede *Kastrupgaard* og flyttede hertil to andre af Staten paabegyndte Virksomheder, nemlig 1754 et i Jylland oprettet Okkerværk og 1760 Porcellænsværket ved Blaataarn ved Langebro. 1777 solgtes „Fajance-, Sukker-Form og Kalkfabrikken" for 35,000 Rd. til Nicolai Chr. Høpfner, Direktør i Universitetets Bogtrykkeri († 1784), og Chr. Ditlev Westerholt; 1784 solgtes „Kastrup Hovedgaard" ($39^5/_8$ Tdr. Hrtk.) med Fabrikken for 41,000 Rd. af Skiftekommissionen for de to sidstes Ejeres Efterladte til Major Chr. Jørgensen og Kancelliraad P. Jac. Hygom, hvorefter Ejendommen med Fabrikken ved Auktion 1792 for 41,800 Rd. gik over til Justitsraad, senere Generalkrigskommissær Ole Tønder Lange, der i Beg. af 19. Aarh. (1810?) anlagde Kastruplund; derefter har den været ejet af Kammeraad M. Petersen, der bl. a. ud-

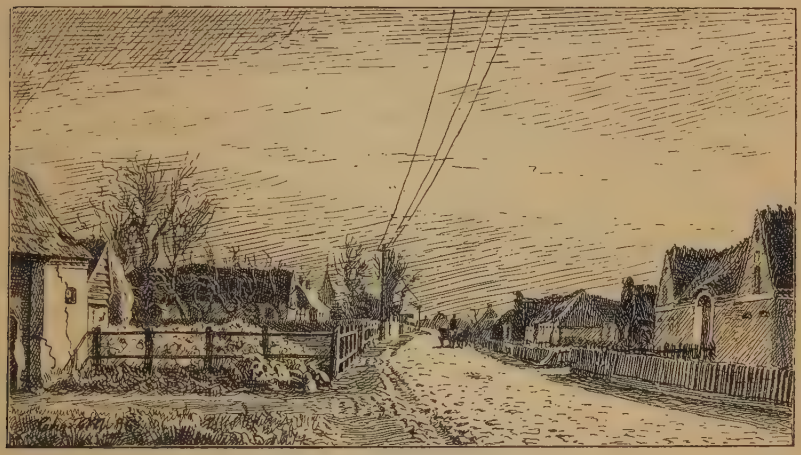

Hovedgaden i Store Magleby.

dybede Havnen, dennes Søn og (fra 1894) af Brygger C. M. Larsen. — Kastrup Glasværk anlagdes 1848 af Grev Chr. Conr. S. Danneskjold-Samsøe, Ejeren af Holmegaards Glasværk, fra hvilket det adskiltes 1873 for at gaa over til et Aktieselskab (se S. 239).

Saltholm ejes nu udelukkende af Amagers Hartkornsejere (fra 1870, da de købte Ejendomsretten af Staten for 60,000 Kr.), og der græsser hver Sommer omtr. 1300 Stkr. Hornkv. og 6—800 Gæs; 16 Tdr. Ld. ere dog opdyrkede og ernære en Familie. Øen er bekendt for sin gode Jagt, især paa Fugle. De tidligere Kalkstensbrud (ved 1870 var der endnu 3), som paabegyndtes ved Midten af 18. Aarh. (se ovfr.), ere nu næsten ophørte, da man faar Kalkstenen billigere fra Limhamn i Sverige. Paa Nordenden findes Spor af en Barakke, der under Pesten 1711 skal have tjent som Sygehus for Amager, ligesom Stedet ogsaa dengang skal være benyttet som Begravelsesplads.

Store Magleby Sogn udgør den sydøstlige Del af Øen og begrænses af Taarnby Sogn, Sundet og Kjøge Bugt. Magleby Kirke, beliggende mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. for Kjøbenhavn. Den lermuldede Jord er meget frugtbar; omtr. 200 Tdr. Ld. Engjord, der tilhører Dragør Kommune (købt fra Store Magleby 1870), benyttes til Græsning og Blegepladser. Til Sognet hører Øens eneste Skov, Statsskoven Kongelunden (1. Kjøbenhavns Skovdistrikt).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3625 Td. Ld., hvoraf 2146 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 471, Byg 581, Havre 296, Blandsæd til Modenh. 23, til Grøntf. 30, Kartofler 349, andre Rodfr. 326, andre Handelsplanter 59), medens der henlaa til Afgræsn. 40, Høslæt, Brak, Eng m. m. 953, Haver 18, Skov 305, Stenmarker 26, Byggegr. 44, Hegn og Veje 93 Tdr. Kreaturhold 1893: 1467 Heste, 511 Stkr. Hornkv. (deraf 341 Køer), 74 Faar, 407 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $229^{5}/_{8}$ Tdr. Der var 59 Selvejergd. med $181^{3}/_{4}$, 480 Huse med 25 Tdr. Hrtk. og 67 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 2804 (1801: 2225, 1840: 2301, 1860: 2413, 1880: 2720), boede i 511 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 112 levede af immat. Virksomh., 699 af Jordbrug, 61 af Fiskeri, 558 af Industri, 168 af Handel, 831 af Skibsfart, 209 af andre Erhv., 137 af deres Midler, 29 vare under Fattigv. Som man ser, er Skibsfarten ligesom Industrien af særlig Betydning ved Siden af Landbruget, men dette skyldes Dragør (se under denne).

I Sognet Byen *Store Magleby* eller *Hollænderbyen*, beliggende, hvor Hovedlandevejen drejer mod Ø. til Dragør ($^{1}/_{2}$ 1890: 979 Indb.; 1801: 642, 1840: 672, 1860: 685, 1880: 889) med 155 Gaarde og Huse samt Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Mølle med Bageri. Den særdeles velhavende By gør et meget pynteligt Indtryk, især i den brolagte Hovedgade.

Dragør, købstadlignende Landsby paa Østkysten, med Kirke (Anneks til Store Magleby), 5 Kommuneskoler (Jan. 1896: 312 Børn med 5 Lærere og Lærerinder), flere private Smaaskoler og en mindre Realskole, Fattiggaard (henved 20 Lemmer), 2 Gæstgivergaarde, 4 Bagerier osv., en forholdsvis stor, $6^{3}/_{4}$ F. dyb Havn med Havnefyr, Lodsstation, Toldkontrol- og Karantænestation, Postekspedition og Telegrafstation med Telefon. — Nord for Dragør er der 1877 opført to Fyrtaarne (Ledefyr) med 1200 F. Afstand; det er røde faste Fyr af 3. Orden med Spejlapparat; søndre Taarn er 69 F. højt og Flammens Højde er 38 F. over daglig Vande, Lysvidden 12 Kvartmil; nordre Taarn er 38 F. høj, Flammens Højde er 30 F., Lysvidden 10 Kvartmil. I søndre Taarn findes Dragør Bifyr (oprettet 1890), et Vinkelfyr af 4. Orden med Spejlapparat; det er grønt, hvidt og rødt med Formørkelser; Flammens Højde er 22 F. over dagl. Vande.

Dragør Kommune ejer et Jordareal af omtr. 230 Tdr. Ld. (som mest er udlejet til Græsning, Høslæt og Blegning, en mindre Del til Opdyrkning). Kreaturholdet var 1893: 74 Heste, 51 Stk. Hornkvæg (deraf 42 Køer), 34 Faar, 26 Svin. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1825 (1801: 1583, 1840: 1629, 1860: 1728, 1880: 1831; Slutn. af 1894: omt. 1950), boede i 356 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 54 levede af immat. Virksomhed, 47 af Jordbrug, 61 af Fiskeri, 438 af Industri, 151 af Handel, 831 af Skibsfart, 128 af andre Erhv., 98 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

Befolkningens vigtigste Erhverv er Søfart, Lodseri, Bjærgning og lidt Fiskeri; dertil kommer en Del Industri, nemlig Vævning, der væsentligt drives af Kvinderne. Indtægterne fra Søen ere dog betydeligt aftagne i de senere Aar. 1878 ejede Beboerne 78 Skibe og Baade med 12,242 Tons, 1893: 49 Skibe (deraf 26 Lægtere) med 3389 Tons, hvoraf en Del kun bibeholdes for Bjærgningens Skyld. Lodseriet (Privilegiet stammer fra 1654), som bestyres af en Lodsinspektør, der tillige er Toldkontrollør, havde før 50, nu 30 faste Lodser; 1877 lodsedes 5597, 1886: 2049 og 1895: 1250 Skibe. Bjærgningsvæsenet, der er kommunalt, indbragte 1888: 109,800, 1889: 29,600 og 1895: 12,815 Kr.*). Det ret betydelige Sildefiskeri,

*) Byens Foged faar 3 pCt. og 2 Mandsparter, de 4 Byforstandere hver $^{1}/_{4}$ pCt. og 2 Mandsparter for at lede Bjærgningsarbejderne, Byens Kasse faar 16 pCt., Resten deles mellem alle de Beboere, der „lade sig skrive", naar Bytjeneren tuder i Hornet og kalder „til Skibs".

der om Efteraaret drives i Sundet ud for Dragør, udnyttes mest af fremmede Fiskere (fra Fiskerbyerne ved Øresund); 1893 fiskedes af 20 Fiskere, med 18 mindre Fartøjer, for 13,670 Kr. Et Jaquetvæveri (opr. 1889) har 50 Væve, foruden 30 ude i Byen, og beskæftiger omtr. 150 kvindelige Arbejdere, hvoraf 80 faste; desuden findes i Byen omtr. 80 Væve. Vævningen indbringer i alt over 100,000 Kr. som Kvindernes Bidrag til Livsopholdet (1890 havde Byen ikke færre end 147 Enker). — Disse Erhvervsforhold, Kvindernes Dragt, der for en stor Del har bevaret et særegent Snit, de tæt sammenbyggede, ensartede Huse, hvoraf en Del har 2 Stokværk, og mellem hvilke der løber en Mængde snævre, brolagte Gader, give Byen et Præg, der meget minder om Landets smaa Havnekøbstæder. Dragør har i de senere Aar faaet et lille Anlæg S. for Kirken; ligeledes har den en mindre Badeanstalt, og det er ikke umuligt, at en Jærnbane vil aabne Byen nye Erhvervskilder og gøre den til Landliggerby og Badested.

Store Magleby Sogn, der hører under de S. 237 nævnte Distrikter, Landstings-; og Folketingskr., udgør to Kommuner: St. Magleby og Dragør. Den sidste indtager i kommunal Henseende en mærkelig Særstilling, idet den staar uden for den nugældende Kommunallov, men har sine egne Vedtægter, der stadfæstes af hver ny Konge. Ifølge disse er der i Stedet for „Sogneraadets Formand" en Foged, som vælges paa Livstid af Befolkningen, og desuden 4 andre Medl., hvoraf der hvert Aar vælges et. Dette Byforstanderskabs Møder ere ikke offentlige. Store Magleby hører til 1. Udskrivningskr. 17. og Dragør til 18. Lægd. Store Magleby Kirke ejes af Hartkornsejerne, Dragør Kirke af Kommunen.

Store Maglebys Vaaben.

Store Magleby Kirke (meget bred med 5—600 Siddepladser) har nu intet tilbage af den middelalderlige Bygning, da den helt er ombygget 1611 (brændt af de Svenske 1658?) og 1731; den bestaar af Skib med Spir (paa Fløjen staar 1731) paa Taget ved Vestgavlen og tresidet Afslutning mod Ø. med afhvalmet Tag; paa Nordsiden findes et lille Sakristi (nu benyttet til Varmeapparat), paa hvis udvendige Side mod V. der er indmuret en Sten, som melder, at Beboerne have ladet Kirken bygge paa egen Bekostning under Chr. IV. Skibets Vestgavl er indvendig af Kridtsten, dets Sidemure have blydækkede Støttepiller; over Indgangsdøren i Østsiden staar: „1731 Ist dese Kerck omgebouwet up unse egen Bekostning. Dit selve Jahr als den 6. Junii is König Christian de 6 gekroont. Cornelis Cornelissen Skoudt". Murene ere hvidkalkede, Taget dækket med sortglaserede Tagsten og har 5 Kviste. Da Kirken restaureredes 1855, blev der indsat nye store gotiske Vinduer, ligesom en forskallet Brædehvælving. Altertavle og Døbefont er et nyt Billedskærerarbejde i gotisk Stil; Alterbilledet, uden Signatur, skal være af Th. Wegener; Prædikestolen, med Lydhimmel, og Degnestolen er i hollandsk Renæssancestil, paa Døren af Prædikestolen staar: „Pastore he masio et prætore pip Anno 1614". Paa Væggene et lille Egetræskrucifiks og et gammelt, godt Maleri af Christus paa Korset. Endvidere en indmuret Marmortavle over Magister Peter Olrog, † 1788. I Midtergangen hænge en Malmlysekrone fra 1617 og et fuldrigget Orlogsskib. I et lille Værelse til højre for Indgangen findes flere Levninger fra den ældre Kirke, nemlig en romansk Granitdøbefont samt en Del af det gamle Alter fra 1580, deribl. selve Alterbilledet, medens en anden Del findes i Værelset til venstre. — Paa Kirkegaarden en 14 F. høj Sandstensstøtte sat af Admiral J. C. Krieger til Minde om 25 af hans Folk, som faldt $^{20}/_{10}$ 1808 ved Kampen under Falsterbo (nu fredet af Marinemisteriet) og en Mindesten over Salmedigteren H. A. Timm, der var Sognepræst her fra 1835 til sin Død 1866. — I

Præstegaarden (ejet af Sognets Hartkornsejere), efter Sagnet den ældste i Danmark, findes en gammel Døraabning med profilerede Vederlagssten, og i Forstuen en gammel Dør med smukke Hængsler og et blyindfattet Vindue. Lige til Chr. VIII benyttedes Gaarden af Kongerne som Opholdssted under Jagten; i nordre Fløj er indmuret en Sten med Fredr. III's Navnetræk.

Store Magleby (en Tid *Søndre Magleby*) nævnes allerede i Middelalderen under Lunds Ærkebispestol og i Forliget 1370 mellem Valdemar Atterdag og Hanseaterne. Om dens Besættelse af hollandske Familier under Chr. II er allerede talt (S. 237). Som Vidnesbyrd om dens Betydning kan maaske tjene, at den i den nyere Tid fik sit eget Segl og i lang Tid bevarede sine særlige Institutioner. Der prædikedes saaledes indtil 1731 kun Hollandsk eller Plattysk i Kirken (1735 viedes det første Par paa Dansk), indtil 1811 prædikedes der baade Tysk og Dansk*), og indtil 1816 havde Byen sin særegne Rettergangsmaade efter hollandsk Mønster. Øvrigheden bestod af Schouten (Fogden), som valgtes af Gaardmændene, og af 7 af alle Beboerne hvert Aar valgte Schöppens; disse 8 Mand udgjorde „det lille Raad"; men var der vigtige Sager til Afgørelse, tiltraadte de 2 foregaaende Aars Schøppens, og disse 22 Mand udgjorde „det store Raad". Byen har ogsaa til den senere Tid haft sin egen Forligskommission.

I Nærheden af Store Magleby stod 10. Okt. 1658 den bekendte „Turnering" mellem de Danske under Ulr. Chr. Gyldenløve og Hans Ahlefeldt og de Svenske under Wrangel, hvilken overværedes af begge Kongerne og endte med de Svenskes Nederlag, som nær havde kostet Karl Gustav Livet.

Dragør Kirke er opført 1882 efter Tegn. af Arkitekt Wessel, i Spidsbuestil af røde Mursten med Granitsokkel og bestaar af tresidet Kor, Skib med Vaabenhus paa Nordsiden og Taarn paa Sydsiden nærmest Koret. Taget er dækket med Skifer, Tagværket er indvendigt i Skibet synligt og dekoreret. Alterbillede af F. C. Lund (1884). I Midtergangen hænger et Skib og to smukke Messingkroner. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel.

Dragør havde ikke ringe Betydning i Middelalderen paa Grund af det store Sildefiskeri i Sundet og var en vigtig Plads for Hansestæderne, navnlig i 14. og 15. Aarh. I det Forlig, som Valdemar Atterdag maatte indgaa med Hansestæderne 1370, maatte han indrømme disse de tidligere Rettigheder, som de havde haft paa Amager (Nedsaltning, Handel med indførte Varer og Udskibning); 1396 havde Deventerne Tilhold paa Dragør, 1470 havde Stettinerne Leje her. I Helsingørs Købstadsret af $^{2}/_{6}$ 1426 tilsiges der Byens Borgere „saadanne Privilegier, Friheder og Fordele, som andre vore Borgere og Købstadsmænd paa vore Markeder og Sildelejer, som ere Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør" (ligeledes nævnes Dragør i Helsingørs Privilegiers Stadfæstelse af $^{3}/_{7}$ 1456), og 1475 forordnede Christian I, at de af Hanseaterne opkøbte Stude kun maatte udføres over Ribe, Assens, Falsterbo og Dragør. Thurah omtaler i sin Beskrivelse af Øen, at Hanseaterne havde haft 700 Boder ved Dragør; men ogsaa flere kjøbenhavnske Kirker og Klostre vides at have haft Boder der, saaledes Vor Frue Kirke, flere Altere i St. Nicolai Kirke, endvidere Graabrødreklosteret og vistnok ogsaa Helligaandshuset. Der er fundet Spor af disse Sildeboder paa Markerne N. for Byen; men maaske der ogsaa har ligget en Del mod S. I Beg. af 16. Aarh, da Byen i øvrigt allerede var i Tilbagegang paa Grund af det aftagende Sildefiskeri, fik Kronen selv sit Salteri ved Dragør; 1574 afstod Kronen en Del af sine Ejendomme her til Hollænderne. Dog har Byen vist endnu en Tidlang hævdet sig som en betydelig Fiskerby. Til Store Magleby, til hvilken Dragør i længere Tid var knyttet baade i kirkelig og retslig Henseende, var Forholdet ikke godt; og Beboerne søgte i mange Aar hellere Taarnby Kirke. I Dragør ligger endnu Byens først opførte Skole fra 1727 (se *Chr. Nicolaisen*, Dragørs Fortid og Fremme, Kbh. 1887).

Kongelunden, omtr. 300 Tdr. Ld., der tidligere hørte til St. Magleby Overdrev, blev 1818 overladt til det kgl. Landhusholdningsselskab ved dets Præsidents, Gehejmeraad Jonas Collins Foranstaltning paa 20 Aar til Skovkultur, hvorefter Arealet med de Træplantninger, der havde fundet Sted indtil den Tid, uden Godtgørele atter skulde tilfalde Store Maglebys Hartkornsbrugere; men efter de 20 Aar blev Overdragelsen fornyet paa lige saa langt et Tidsrum, og 1845 købte Statskassen Skoven for 20,000 Rd.

*) Paa en Vinkande, som en af de sidste hollandske Præster, Jacob Hummer, skænkede Kirken 1730, læses:

Komt niet hier als onbereyd
Dat kost uwe eige Zaligheid.
Maar eet en drinkt in vast Gelove
Zo neemt y God in zyn Vertrouve.

Den er bevokset med Eg, Naaletræer og andre Træsorter, for det meste plantede mellem hverandre. Nu benyttes Skoven udelukkende til kongeligt Fasaneri (8—900 Fasaner), som blev anlagt 1840 af Hofjægermester E. C. F. Løvenskiold († 1861), for hvem der 1862 rejstes en Granitstøtte (med Portrætmedaillon) ved Skæringspunktet af de to Hovedveje, de eneste, ad hvilke Skoven maa befares. I Skoven findes Opsynsmands- og Fasanjægerbolig.

I Store Magleby Sogn har der ligget flere Gravhøje, der alle synes at stamme fra Bronce- eller Jærnalderen.

Litt. *Laur. de Thurah*, Beskrivelse af Amager og Saltholm, Kbh. 1758. — *Chr. Nicolaisen*, Optegnelser om Amager fra Øens første Kulturtid indtil nu, i „Amagerposten" Dec. 1889—Sept. 1891. — *Mikkel Hansen Jernskæg* har i Kjøge 1693 udgivet en „Amagerlands og Indbyggeres korte Beskrivelse" paa Vers.

S. Ø. for Amager ved Drogdens sydlige Indløb ligger en Stenflak, Kvartus' Grund, og tæt S. V. for dennes mindste Dybde ligger *Drogdens Fyrskib* (oprettet 1838) med hvidt Blinkfyr af 3. Orden, Spejlapparat; Flammens Højde over Havet er 30 F.; tillige er der Taageeksplosionsapparat (2 Knald hvert 10. Minut). Paa Fyrskibet er der Station for Dragør Lodser, der lodse i hele Sundet.

Frederiksberg Sogn, V. for Kjøbenhavn, omgives af Hvidovre og Brønshøj Sogne, fra hvilket sidste det skilles ved det Vandløb, som fører fra Damhus Sø til Ladegaardsaaen, og Kjøbenhavns Grund, hvor Grænsen omtr. dannes af Ladegaardsaaen, St. Jørgens Sø, Gamle Kongevej, Værnedamsvejen, Frederiksberg Allé, Rahbeks Allé, til Søndermarkens sydvestlige Hjørne. Det er et lille Sogn (1569 Tdr. Ld.), men overordentlig tæt befolket ($^1/_2$ 1890: 46,954, $^1/_2$ 1895: 56,076 Indb.), hvad der skyldes de allerede under Amtsbeskrivelsen berørte særlige Forhold. Det deles i et By- og et Landdistrikt. Da Sognet imidlertid helt er sammenvokset med Hovedstaden, henlægges dets Beskrivelse under Kjøbenhavn.

Hvidovre Sogn, indtil 1891 Anneks til Frederiksberg, omgives af dette og Rødovre Sogn samt Smørum Herred (Brøndbyøster og Brøndbyvester S.), Kalvebodstrand og Staden Kjøbenhavns Grund. Den gamle Sognekirke mod N. V. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. S. V. for Kjøbenhavn. De jævne Jorder ere lermuldede; langs Stranden findes dog sandede Strækninger. Gennem Sognet mod S. løber Harrestrup Aa, Damhus Søens Afløb.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3763 Tdr. Ld., hvoraf 1935 besaaede (deraf med Hvede 40, Rug 388, Byg 701, Havre 395, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 11, til Grøntf. 142, Kartofler 41, andre Rodfr. 170, andre Handelsplanter 27), medens der henlaa til Afgræsn. 260, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1117,, Haver 134, Stenmarker 53, Byggegr. 69, Hegn og Veje 195 Tdr. Kreaturhold 1893: 791 Heste, 953 Stkr. Hornkv. (deraf 834 Køer), 366 Faar, 732 Svin og 42 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 465 Tdr. Der var 65 Arvefæstegaarde med $438^3/_8$, 283 Huse med 25 Tdr. Hrtk. og 18 jordløse Huse. 10 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $143^3/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 4351 (1801: 1148, 1840: 1525, 1860: 2122, 1880: 3762, Jan. 1896: 5142), boede i 402 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 243 levede af immat. Virksomhed, 543 af Jordbrug, 95 af Gartneri, 16 af Fiskeri, 1561 af Industri, 434 af Handel, 16 af Skibsfart, 1124 af andre Erhv., (deraf 1010 Daglejere og Arbejdsm.), 183 af deres Midler, 39 vare under Fattigv., og 97 vare i Aandssvageanstalter. Den store Plads, som Industrien indtager, skyldes især de store Bryggerier, Frederiksholms Tegl- og Kalkværk og de andre Fabriksvirksomheder. Kjøbenhavn-Roskildebanen gennemskærer den nordvestlige Del af Sognet. Den paatænkte „Vallensbækbane" (Lov af $^{13}/_4$ 1894) vil komme til at gennemskære

Sognet fra N. Ø. til S. V., idet den skal udgaa fra Kjøbenhavn S. om Vestre Kirkegaard over Hvidovre til Avedøre og Vallensbæk (s. d.).

I Sognet Byerne: *Hvidovre* med Kirke og Skole; *Vigerslev* (Vierslev); *Valby* ($^1/_2$ 1890: 3147 Indb. med 248 Gaarde og Huse; 1896 4034 Indb.), sammenbygget med Frederiksberg og derved med Hovedstaden, med Filialkirken „Jesuskirken", Præstebolig (for Sognepræsten til Hvidovre og Valby), Skole, flere Privatskoler, Asyl (stiftet 1842, med en egen 1874-75 opført Bygning), Vandværk med Taarn ved Søndermarken, anlagt 1896 af Stadsingeniør Jochimsen, med en omtr. 5000 Al. lang Vandledning og Pumpestation ved Damhus Sø), Kro, Postkontor med Telegrafstation og Telefonforbindelse med Kjøbenhavn, hvormed den ogsaa er forbunden ved Sporvej, Valgsted for Kjøbenhavns Amts 3. Folketingskreds, mange Villaer, stort Agerbrug og Handel med Hovedstaden, især Fjerkræ og Æg, og betydelige Fabrikker, deribl. 5 Garverier, Fabrikken Dan (Fabrikation af tekniskkemiske Artikler), Kjøbenhavns Lervarefabrik (Aktieselskab, opr. 1885; Aktiekapital: 82,000 Kr.), Nordisk Kulsyrefabrik (Aktieselsk. opr. 1896, Aktiekapit., 100,000 Kr.), 1 Mølle („Store Kongens M."), Bryggeriet Alliancevej (et 1886 oprettet Aktieselskab, nu hørende til „De forenede Bryggerier"), Fabrikken Alliance, Mineralvandsfabrik og Øltapperi, og først og fremmest de to Ølbryggerier Gamle Carlsberg og Ny Carlsberg.

Gamle Carlsberg, det første større Bayerskøl-Bryggeri, grundlagt af J. C. Jacobsen 1847 ved Køb af en Del af Bjerregaardens Jorder, hvor Banen gennemskærer Valby Bakke, efter hans Død (1887) testamenteret til det af ham stiftede Carlsbergfond, der ejer det fra $^1/_{10}$ 1888, og som anvender Udbyttet til Carlsberg Laboratoriet, Fremme af Naturvidenskaberne og Vedligeholdelse af Museet paa Frederiksborg. Bryggeriet var ved sit Anlæg beregnet til at producere omtr. 5000 Tdr. Øl aarlig; men det blev snart betydeligt udvidet, især 1856—65 og efter en Brand 1867; 1868 produceredes 26,000, 1886 140,000, 1891 204,000 Tdr.; efter Ølskattens Indførelse $^1/_{10}$ 1891 aftog Produktionen, i Driftsaaret 1894-95 var den 188,000 Tdr. Det er Danmarks største Bryggeri. I Spidsen for Driften staar en Direktør, og den beskæftiger desuden omtr. 30 Funktionærer, 185 faste Bryggeriarbejdere og 62 faste Daglejere. I 1890 indrettedes et Central-Dampkedelanlæg med 3 Rørkedler, og der er 35 Dampmaskiner, der kunne udvikle 1100 Hestes Kraft; de 51 Lagerkældere afgive Rum for 87,000 Tdr. Øl. Til det store Bygningskompleks, som Bryggeriet danner, høre bl. a. en 1852-53 opført Hovedbygning i italiensk-pompejansk Stil med Pergola (under Arkitekt Nebelongs Ledelse; men Jacobsen gav her, som for det meste ved sine Bygninger, selv Tegningen), en 50 Al. høj Dampskorsten og det 1875 oprettede kemiske og fysiologiske Carlsberg Laboratorium, for hvilket der 1894—96 efter Tegn. af Arkitekt C. Thomsen er opført en ny Bygning ved Carlsbergvej af Granit, Sandsten og røde Mursten; paa begge Sider af Laboratoriets Hovedbygning ligge Villaer for de to Forstandere. — *Ny Carlsberg*, først Bryggeri for engelske Ølsorter, men snart (med Undt. af Porter) udelukkende for bayersk Øl, er grundlagt af J. C. Jacobsens Søn, Carl Jacobsen, 1871, i Beg. opført paa Gl. Carlsbergs Grund, men senere anlagt som et selvstændigt Bryggeri 1880—83 N. for Gl. Carlsberg paa Bakkegaardens Jorder, som C. Jacobsen havde købt, medens Bygningerne fra 1871 bleve indlemmede i Faderens Bryggeri (der fra den Tid antog Navnet Gl. Carlsberg). Ny Carlsberg er vel et af de største private Bygningsforetagender i Landet og

som Bryggeri det betydeligste næst Gl. Carlsberg. Alt 1876 produceredes der 38,000, 1879 65,000 Tdr. Øl, og efter de nye Bygningers Opførelse steg Produktionen yderligere; 1881 var den 95,000 Tdr; der kom stadig nye Bygninger til, og 1890—91 naaede Produktionen over 131,600 Tdr., hvorefter den sank ved Ølskattens Indførelse; 1894—95 var den omtr. 116,700 Tdr. Bryggeriet beskæftiger 20 Funktionærer og 150 faste Arbejdere; 6 Dampkedler udvikle 360 Hestes Kraft og drive 22 Dampmaskiner; de 60 Lagerkældere rumme 54,000 Tdr. Øl. Til det imponerende Bygningskompleks høre en Række Arbejderboliger, opførte 1888 for det af C. Jacobsen og Hustru 1883 oprettede „Arbejderlegat" (for Arbejderne er der desuden 1881 oprettet en Pensionskasse, hvori der $^{14}/_{8}$ 95 indestod 190,983 Kr. for 92 Personer, og en Fællesforsikring i Ulykkestilfælde), Forsamlingslokale for Arbejderne, Laboratorium, Boliger for Funktionærerne m. m. Men hvad der særlig har Krav paa almen Opmærksomhed, er den smukke, stilfulde Arkitektur og de mange Kunstværker, der smykke hele Anlægget og vidne om Fabrikherrens ideelle Interesser og Kunstsans (hvad der for øvrigt har givet sig Udslag langt uden for Bryggeriets Territorium, særlig i Kjøbenhavn), som han har arvet efter Faderen. Fremfor alt maa i denne Henseende nævnes det 1882 oprettede Glyptotek, en i Europa enestaaende privat Skulptursamling. Se i øvrigt den nærmere Beskrivelse S. 252.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Søholmgd.* ($14^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 99 Tdr. Ld., hvoraf 93 Ager og 6 Eng; omtr. $9^{1}/_{2}$ Tdr. Ld. ligge i Frederiksberg Sogn; Sognet har af Gaardens Jorder 1895 købt omtr. 1 Td. Ld. til Vandværket), *Holmegd.* ($14^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 104 Tdr. Ld.), *Bredegd.* (bestaar af Bredegd., Vrangstrupgd. og Gammelgd., tilsammen $15^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 126 Tdr. Ld., hvoraf $1^{1}/_{2}$ Td. Strandeng, Resten Ager; paa Gammelgd. Mælkeforpagteri), *Beringgd.* og *Strandegd.* (tils. $15^{3}/_{4}$ Tdr. Hrt., 150 Tdr. Ld., hvoraf 108 Ager, Resten Eng og Græsning; til Ejendommen hører *Flaskekroen*, ved den gamle Kjøge Landevej, og 1 Hus); 1 Gaard i Valby, *St. Hans Minde* ($14^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 95 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; herskabelig Hovedbygning), 1 Gaard i Hvidovre ($13^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 94 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; af Arealet er omtr. 9 Tdr. Ld. Strandlod ved Kalvebodstrand) og 3 Gaarde i Vigerslev (hvoraf den ene med $15^{1}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., alt Ager og Eng, den anden med $12^{3}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 89 Tdr. Ld., hvoraf 83 Ager, 6 Eng, og den tredje med omtr. $12^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk.).

Af andre Lokaliteter i Sognet nævnes: Kjøbenhavns vestre Kirkegaard, til Dels beliggende paa den tidligere Bjerregaards Jorder, omtr. 100 Tdr. Ld., med et efter Tegn. af Prof. Hans J. Holm 1893 opført smukt og karakteristisk Kapel; en Del af Kirkegaarden er Begravelsesplads for den mosaiske Menighed og har ligeledes et efter Tegn. af F. L. Levy 1886—88 opført Kapel (om Kirkegaardene se nærmere under Kjøbenhavn). Ved V. Kirkegaard skal Kbh's nye Godsbanegd. ligge. Ved Kalvebodstrand i „Kongens Enghave" Frederiksholms Tegl- og Kalkværker med Havneanlæg (Aktieselskab, stiftet 1873, Aktiekapital $1^{1}/_{2}$ Mill. Kr.); fra Begyndelsen var det kun Teglværk, men 1884 opdagedes paa Ejendommen rige Kalklejer; Værkerne beskæftige omtr. 500 Arbejdere om Sommeren. Her ligger ogsaa det 1877 opf. Asyl *Karensminde* for uhelbredelige voksne aandssvage, der ligesom Asylet *Villa Popina*, Ø. for Vestre Kirkegaard, hører til de Kellerske Aandssvageanstalter.

Hvidovre Sogn, der udgør en egen Sognekommune, hører under Kjøben-

havns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kjøbenhavns Amtstue- og Kjøbenhavns Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 3. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 3. Lægd. Hvidovre Kirke ejes af Frue Kirke i Kbh., Jesuskirken ejer sig selv.

Hvidovre Kirke er en uanselig, gulkalket Bygning, fra 17. Aarh., efter at den gamle Kirke var nedbrudt af de Svenske og Materialet anvendt til deres Lejr (se

Jesuskirken i Valby.

S. 256). Den bestaar af Skib, med fladt Loft, og uden Kor, Vaabenhus paa Sydsiden med Bjælkeloft, Korsfløj paa Nordsiden og Taarn; Skibet er opført af Kridtsten, Vaabenhus og Taarn af smaa Mursten, Korsfløjen er af udmuret Bindingsværk. De store rundbuede Trævinduer i Skibet ere senere indsatte. Paa Taarn og Vaabenhus findes en i Sten udhugget Krone, paa Vestsiden af Taarnet staar: 1790; paa Korsfløjens nordre Væg er indmuret en Sten, der melder, at „Erik Lauritsen $^{15}/_{9}$ 1675 har skænket Kirken sit Hus i Farvergaden, hvilket efter hans Død solgtes for de Tusinde Sletdaler, for hvilke denne Udbygning med Taarn og 3 Klokker blev bekostet." Nyere tarveligt

Jesuskirkens Indre.

Alter med Billede; Prædikestol i sen Renæssancestil (den gamle Døbefont er nu i Nationalmuseet). Paa Skibets østre Væg 12 udskaarne og forgyldte Figurer (Apostlene, Levninger af den gamle Altertavle); paa nordre Væg et Maleri fra 17. Aarh., et Christushoved, hvorunder staar: „Dises Bild Christi Gestalt wie es Lentules hat abgemalt und geschict gen Rom den Senat von Jherusalem aus der Stat", og (under en 7 T. lige Linie): „Seinne Lengde est dise Lini 10 Mal". Paa søndre Væg en Mindetavle over faldne Krigere i de slesvigske Krige. — Paa Kirkegaarden, fælles for hele Sognet, et 1875 opført Lighus. (*H. F. Rørdam*, Om Hvidovre Præstekald, i Kirkeh. Saml. 3. R. I Bd., S. 805 fl.).

Jesuskirken, ved Valby Langgade lige over for Søndermarken for Enden af Jerusalemsvej, er opført for det af Carl Jacobsen og Hustru 1883 stiftede „Kirkelegat", i Forening med store Gaver fra C. J., i Aarene 1884—91 og indviet $^{15}/_{11}$ 1891 (Klokketaarnet er dog først opført 1894—95) efter Tegning af C. V. Dahlerup (Murmester: Beckmann). Kirken er opført af røde Mursten i oldkristelig eller bysantinsk Stil efter Motiver fra Murstenskirker i Spanien og Italien (i det Ydre har dog Katedralen i Poitiers mest tjent til Mønster) og bestaar af Midterskib, noget lavere Sideskibe med lave trekantede Gavle over Vinduespartierne, femsidet Kor med en tolvkantet Overbygning over den indre Kuppel, Krypt samt Klokketaarn ved Siden af Kirken og i Flugt med Façaden. Kirken er udvendig omtr. 80 Al. lang og 28 Al. bred; indvendig er Hvælvingshøjden i Midterskibet 25 og i Koret 30 Al. Ved Kirkens Ydre lægger man særlig Mærke til Hovedfaçaden (der tvært imod almindelige Forhold vender mod N., medens Koret vender mod S.) med 3 store Buer, der føre ind til den prægtig dekorerede Forhal; paa Gavlen findes en mægtig, forskelligfarvet Glasroset med Urskiven i Midten, og paa dens Top hæver sig en Christusfigur (udført af Axel Hansen) og paa Siderne de 4 Evangelisters Symboler; desuden Klokketaarnet („Alftaarnet"), opført i 8 Stokværk og endende i et Spir med en Engel (det er 10 Alen i Kvadrat, til Spiret 52, til Spirets Top 83 Al. højt, Englen er 6 Al.). Det smukkeste er dog det Indre, som virker overraskende paa Beskueren ved den Pragt i Farver, Ornamenter, Skriftsprog osv., hvormed det er udstyret, og ved den vældige Lysvirkning, der frembringes ved Vinduesrosen i Hovedfaçaden og Vinduerne i Korkuppelen, medens Overgangen mellem disse to stærkt belyste Dele, Skibet og Koret, dannes af en halvmørk Hvælving. Vinduerne i Sideskibene, der virke mindre, ere forsynede med Glasmalerier. Den indre Forhal skilles fra Kirken ved en Væg, midt i hvilken findes den mægtige, rigt udskaarne Indgangsdør af Egetræ, omgivet af Dekorationer, deriblandt 12 aflange Felter, hvori de 12 Apostle ere malede (af A. Jerndorff); over Indgangen et Galleri. Skibet har tre Krydshvælvinger, der hvile paa afvekslende sorte, graa og rødlige Granitsøjler, 5 blanke paa hver Side i det øverste Stokværk, og ligesaa mange i det nederste; men her ere deres blanke Flader dekorerede med mat indhugne Ornamenter. I Overgangen mellem Skibet og Koret findes to Nicher med Døbefonten „Daabens Engle" (af Jerichau) og Opstandelsen og Døden (efter Thorvaldsen af Tenerani). Fra Skibet skilles dette Parti ved et Smedejærnsgitter, fra det cirkelrunde Kor ved en høj rundbuet, med rige Dekorationer prydet Aabning. I Koromgangen, hvor det kostbare Orgel er anbragt, ere Granitsøjlerne samlede i Knipper, tre og tre. Mellem Koromgangens øverste Stokværk og det nederste er der en (af Steph. Sinding) modelleret Frise, hvori magre og udpinte Martyrer samle sig om Christus, der med udbredte Arme staar i Midten; mellem de svære Granitsøjler i nederste Stokværk hænge karakteristiske Messinglamper. Over øverste Stokværks Søjler findes der paa de lyse Korvægge hvide (af Hammeleff) modellerede Engle, mellem hvilke og Kuppelvinduerne der hæver sig slanke Hjørnestave, som ende i Palmeblade, der brede sig hen under Kuppelen. Ad Trappen i Korets Baggrund kommer man ned i den lave, runde, svagt oplyste af 8 Søjler baarne Krypt, hvorfra en Gitterdør fører ind til den Jacobsenske Familiebegravelse, et langagtigt, ligeledes sparsomt belyst Rum, der dækkes af en i pompejansk Stil smykket Tøndehvælving, og som ligger paa tværs af Kirken med to smalle Vinduer i hver Ende. Saavel over Krypten som over dette Gravkapel hviler der en ganske ejendommelig Stemning. Over Alterbordet, som er af Cedertræ fra Libanon, hæver sig et mægtigt rigt dekoreret Kors, og paa hver Side bærer en Engel (af Sinding) de to Alterstager. Prædikestolen er forneden af Sandsten, foroven af Egetræ. I den øvre Koromgang findes Epitafier for Carl Jacobsen og Hustru (Marmorbuster af Brandstrup), for J. C. Jacobsen og Hustru, for Kirkens Bygmester, V. Dahlerup, og dens Murmester, Beckmann. Foran Kirken skal rejses et omtr. 12 Al. højt Krucifiks, udført efter Jerichaus Model. Kirken indtager et Fladeindhold af 22,000 □ Al.

har kostet henimod 800,000 Kr. og har 470 Siddepladser (se *E. Schiødte*, Jesuskirken i Valby, i Tidsskr. for Kunstindustri 1892, S. 1 fl., og den nedennævnte Bog af *C. Nyrop*).

Bryggeriet *Ny Carlsberg* er som alt nævnt (S. 246) opført 1880—83 paa Jorder, der før hørte til *Bakkegaard*, som i Beg. af 19. Aarh. tilhørte Generalkrigskommissær Ulr. Chr. v. Schmidten og senere Raadmand Bülow, som udstykkede Ejendommen, indtil C. Jacobsen 1879 købte selve Bakkegaarden og 1881 samlede de fleste af dens Jorder paa sine Hænder. Bygningerne paa Ny Carlsberg, der indtager et Fladeindhold af 170,000 □ Al., ere opførte paa begge Sider af Ny Carlsbergvej, for største Delen af røde Mursten, og efter Tegning af V. Dahlerup (Murmester: Beckmann). De første, 1871 opførte Bygninger, der nu høre til Gl. Carlsberg, ere opførte efter Tegn. af Nebelong med Raadhuset i Piacenza som Forbillede. Bryggeriet var fra Begyndelsen storartet anlagt, men dog er der senere stadig kommet nye Bygninger til, ligesom de ogsaa mere og mere ere blevne smykkede med Kunstværker; særlig maa fremhæves følgende: Hovedindgangen til Bryggeriet; det høje Taarn („Vandtaarnet") paa Hjørnet af Ny Carlsberg- og Pasteurvej, det bærer Indskriften: „Jorden er Herrens og dens Fylde", og paa dets Top hæver sig en Broncefigur med opløftede Arme (antik); den smukke Dampskorsten; endelig den 1892 efter V. Dahlerups Tegn. opførte Dobbeltport („Dipylon"), der forbinder Bryggeriets forskellige Dele paa begge Sider af Ny Carlsbergvej. Paa den vestlige mod Valby vendende Side af Dobbeltporten er der paa gul Grund i brændt glaseret Ler anbragt 9 legemsstore Portrætfigurer, deribl. af Carl Jacobsen, Hustru og Søn, V. Dahlerup, Beckmann og flere til Anstalten knyttede Mænd. Paa den anden Side af Porten er anbragt et Ur, over hvilket findes to Giganter (drevne i Kobber af Billedhugger V. Hansen efter Skitser af Steph. Sinding). Paa Bryggeriets Mure ere anbragte Buster af den tyske Brygger Sedlmayr, den franske Kemiker L. Pasteur (de to, som Ejeren kalder sine vigtigste Læremestre sammen med Faderen), Carl Jacobsen og J. C. Jacobsen samt en Mindetavle over Christen Jacobsen († 1835), J. C. Jacobsnes Fader og Slægtens Grundlægger. Overalt, hvor man vender sig, ser man Vidnesbyrd om Fabrikherrens Kunstsans og Kærlighed til Kunstens Udøvere. Saaledes ere Gaderne i det lille Bykvarter, som de (S. 247) nævnte Arbejderboliger danne, opkaldte efter Kunstnere, og paa de to smaa Hjørnetaarne i disse Boliger findes Buster af Arkitekten Theophilus Hansen og Maleren A. Küchler. Men sit skønneste Udtryk har denne Kærlighed til Kunsten faaet i Glyptoteket.

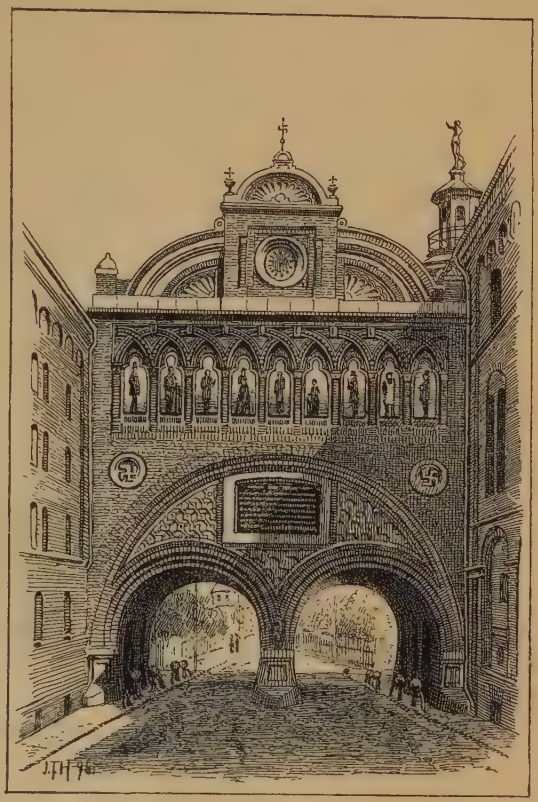

Ny Carlsbergs Dobbeltport.

Ny Carlsberg Glyptoteket var fra Begyndelsen en rent privat Samling af Skulpturer og Malerier, der oprindelig i Hovedsagen syntes at skulle blive et Hjem for dansk Billedhuggerkunst efter Thorvaldsen. Men da Samlingen 1882 betydelig forøgedes ved Erhvervelsen af H. V. Bissens og J. A. Jerichaus originale Gibsmodeller, kom Ejeren paa den Tanke at skabe en Samling, der kunde faa mere vidtrækkende Betydning, og da han samtidig havde fattet stor Interesse for den nye franske Billedhuggerkunst ligesom for den antike Kunst (allerede 1882 fandtes der i Samlingen et Par Antikker og nogle franske Skulpturer), fik Museet snart en anden, mere storslaaet Karakter i de følgende Aar, da dets Kunstskatte voksede i en ganske forbavsende Grad og snart vandt evropæisk Ry, idet der nemlig anskaffedes Prøver paa fransk Billedhuggerkunst af vor Tids ypperste Kunstnere, som Paul Dubois, Gautherin, der har udført Marmorstatuen af Kejserinde Maria Feodorovna af Rusland, Chapu, der har udført Marmorstatuen af Prinsesse Alexandra af Wales (begge i

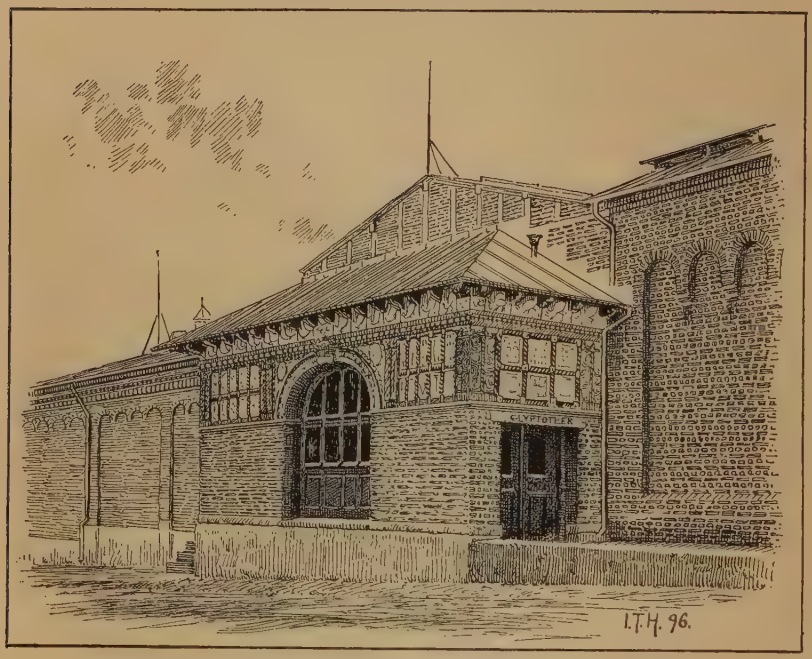

Kampmanns Loggia ved Glyptoteket paa Ny Carlsberg.

„Kejserindesalen"), Delaplanche, Mercier osv., samt antike Portrætbuster, Sarkofager, Skulpturer fra Palmyra og ægyptiske Kunstsager. Endelig 1888 kunde Jacobsen virkeliggøre sin Tanke at gøre Samlingen til et selvstændigt Museum, idet han tillige med store Pengegaver til dens Vedligeholdelse skænkede den til Landet paa den Betingelse, at Stat og Kommune i Kjøbenhavn lod opføre en monumental Bygning, hvor den kunde faa Plads, og denne Bygning (ved Vestre Boulevard) nærmer sig nu sin Fuldendelse og skal efter Bestemmelsen aabnes 1897. Da vil det rige Indhold, som indtil 1888 fyldte Glyptotekets Sale, forsvinde; men derfor ville de ikke komme til at staa tomme, de ville blot faa et væsentligt andet Indhold, nemlig en Antiksamling, som vist vil blive enestaaende i sit Slags og afgive et vigtigt Hjælpemiddel til Studiet af Oldtidens Kunst. Thi efter 1888 er der erhvervet for Glyptoteket en Mængde Antiker fra Grækenland, Italien, Ægypten osv., der helt ville fylde de gamle Rum og mere til; 1895 udvidedes Museet med 5 Sale, og nu indtager det et Areal af omtr. 7700 □ Al. Særlig kan nu allerede fremhæves Galleriet med omtr. 140 romerske Portrætbuster, deribl. de fleste romerske Kejsere, og den etruriske Sal, det saakaldte „Helbig-Museum" (efter den tyske Arkæolog Wolfgang Helbig, der har været be-

hjælpelig ved Tilvejebringelsen af Kunstværkerne), af hvilket sidste der her bringes en Afbildning for at vise, hvad det gamle Glyptotek vil blive i sin nye Skikkelse. — Indgangen til Glyptoteket er fra Ny Carlsbergvej, hvor der (1894) er opført en stilfuld Loggia efter Tegn. af H. Kampmann. Vest for Glyptoteket mellem dette og Jacobsens Have (med flere sjældne Træer) ligger den saakaldte „Broncegaard", hvori der findes flere antike Skulpturer samt en Buste af Digteren C. Hauch (af H. V. Bissen, Fodstykket af Dahlerup), og hvis sydlige Baggrund dannes af Jacobsens smukke Privatbolig, opført 1891—93 (efter Tegn. af H. Kampmann) paa det Sted, hvor Bakkegaardens gamle Hovedbygning, som nedbrødes 1890, laa (se *C. Nyrop*, Ny Carlsberg. Et Jubilæumsskrift. Kbh. 1896).

Hvidovre, hvilket Navn vist først kommer i Brug midt i 17. Aarh., hed tidligere Aworthæ ydræ, senere Ovre (Offre, Oured) ydre eller Nedre-Ovre eller Ovre ved Stranden i Modsætning til Aworthæ øfræ eller Øvre-Ovre, ɔ: Rødovre. Hvidovre blev 1736 Anneks til Frederiksberg.

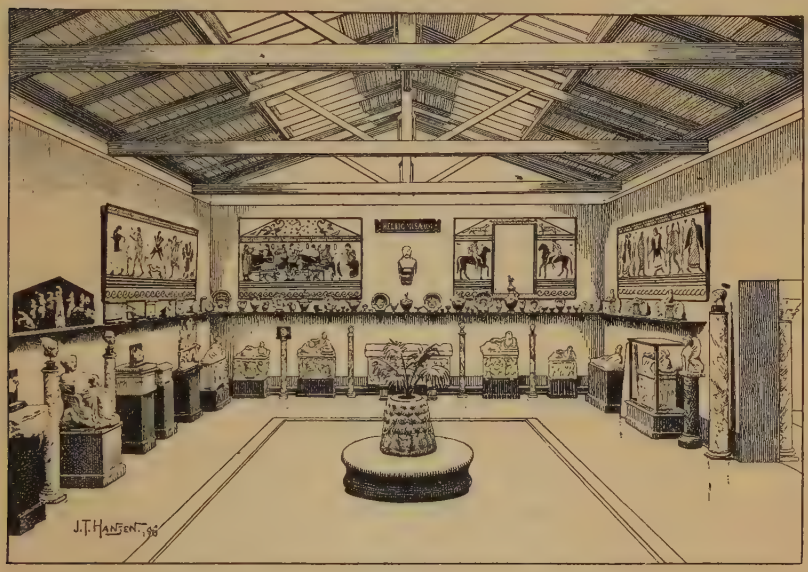

Helbig-Museet i Glyptoteket paa Ny Carlsberg.

Brønshøj Sogn omgives af Annekset Rødovre, Herlev, Gladsakse og Gjentofte Sogne, Staden Kjøbenhavns Grund samt Frederiksberg og Hvidovre Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. V. for Kjøbenhavn. Jorderne, der for det meste ere lavtliggende, dog med et højere Parti i Midten, ere i det hele gode og lermuldede. I det nordlige af Sognet ligger Utterslev- eller Søborg Mose, paa Østgrænsen den udtørrede Rør- eller Lersø (Grænsen mellem Brønshøj og Kjøbenhavns Grund gaar midt gennem den) og mod S. V. den omtr. 130 Tdr. Ld. store Damhus Sø (eller Langvaddam), der er Hovedreservoir for Kjøbenhavns Vandforsyning.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3688 Tdr Ld., hvoraf 2163 besaaede (deraf med Hvede 38, Rug 368, Byg 741, Havre 454, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 11, til Grøntf. 226, Kartofler 14, andre Rodfr. 289), medens der henlaa til Afgræsning 247, Høslæt, Brak, Eng m. m. 727, Have 179, Skov 4, Moser og Kær 253, Stenmarker 2, Byggegr. 71, Hegn og Veje 42 Tdr. Kreaturh. 1893: 660 Heste, 1219 Stkr. Hornkv. (deraf 1175 Køer), 216 Faar, 1099 Svin og 48 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv.

Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 466$^7/_8$ Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med 17$^3/_4$, 65 Arvefæstegd. med 416$^7/_8$, 352 Huse med 22$^1/_2$ Tdr. Hrtk. og 34 jordløse Huse. 5 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 76$^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 4812 (1801: 834, 1840: 1393, 1860: 2085, 1880: 3825), boede i 500 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 218 levede af immat. Virksomh., 678 af Jordbr., 95 af Gartneri, 1548 af Industri, 810 af Handel, 7 af Skibsfart, 1284 af andre Erhv. (deraf 1151 Daglejere og Arbejdsmænd), 108 af deres Midler, 54 vare under Fattigv. og 10 i Aandssvageanstalter*). Industrien indtager en meget betydelig Plads, hvad der skyldes de store Fabrikker i den østl. Del af Sognet (Utterslev, St. Stefans Sognefogeddistrikt), ligesom ogsaa en Del af Arbejderbefolkningen har sit Erhverv i Hovedstaden. Ogsaa Tørveproduktionen har Betydning. Den vestlige Del af Sognet gennemskæres af Frederikssundbanen. If. Lov af $^{13}/_4$ 1894 vil den paatænkte Værløsebane, der skal udgaa fra Nørrebro, gennemskære Sognet i nordvestlig Retning og berøre Utterslev.

I Sognet Byerne: *Brønshøj*, ved Landevejen til Frederikssund, med Kirke, Præstegd., Skole, Asyl) opr. 1870) og Kro; *Vanløse* (Vandløse: gl. Form, Huannløse, Kvanløse), med Mølle og Handelsgartnerier; *Husum* med Mølle og Jærnbaneholdeplads paa Frederikssundbanen; *Emdrup* med Dampvaskeri og Folkehøjskolen „Emdrupborg“ (flyttet 1872 hertil fra Blaagaards Seminarium); *Utterslev* (gl. Form: Othæslef) og *Utterslevmark* (St. Stefans Sognefogeddistrikt) med Kirke, „Kapernaumskirken“ (Filialkirke til St. Stefans Kirke i Kjøbenhavn), 2 Skoler, flere priv. Skoler, Asyl („Opdragelsen“); Gas og Vandværk (anlagt 1896), mange handlende og Haandværkere samt store Fabrikker, der mere og mere betage Utterslev Præget af en Landsby og faar den til at ligne en Forstad til Hovedstaden med dens høje Dampskorstene og kaserneagtige Bygninger, der huse en stor Arbejderbefolkning; dog har den ogsaa Kvarterer med en Del Villaer, der snarere lede Tanken hen paa en By som Valby. Af Fabrikkerne nævnes: 1 Tændstikfabrik, 1 Terrakottafabrik, 1 Limfabrik, 1 Glasværk, 1 Ferniskogeri (tilhørende Aktieselskabet „De forenede Malermesteres Farvemølle“), 1 Klædefabrik („Bispebjærg Klædefabrik“), 1 Soda- og Vandglasfabrik samt Glud og Marstrands Metalvarefabrik (Aktieselskab, opr. 1895, Aktiekapital 800,000 Kr.), der bestaar af en med 2 Dampskorstene forsynet 150 Al. lang Fabriksbygning, hvor flere hundrede Arbejdere ere beskæftigede, og Brødfabrikkerne „Bispebjærg Mølle“ (Aktieselskab, opr. 1893, Aktiekapital 250,000 Kr.). Desuden har Kjøbenhavns Renovationskompagni sine Pladser her.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Bellehøj* (14$^7/_8$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., hvoraf 5 Have, Lund og Gaardsplads, Resten Ager og Eng), *Præstegaarden* (13$^1/_2$ Tdr. Hrtk., omtr. 100 Tdr. Ld., hvoraf 90 Ager), 1 Gaard i Husum (13$^1/_8$ Tdr. Hrtk., 101 Tdr. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager). — Af andre Gaarde og Lokaliteter mærkes: *Vanløsehøj*, tidligere en Gaard paa omtr. 17$^1/_2$ Tdr. Hrtk., som nu bliver udstykket; *Frederiksgaard* (tidligere ejet af Groserer F. Beyer, Fader til Forfatterinden Sille Beyer, som opholdt sig her det meste af sit Liv, † 1861), *Fordresgd.*, *Bogholdergd.* *Brønshøjholm*, *Søgd.* (1895 købt af Kjøbenhavns Kommune, der ejer en stor Del af disse Jorder ved Lersøen), *Emdrupgad.*, *Store Bøllegd.* m. fl. Ved Frederiksborgvejen ligger *Lundehus Kro*, ved den ældre Landevej til Fre-

*) Af Brønshøj Sogn havde St. Stefans Sognefogeddistrikt, der ved kgl. Res. af $^7/_{12}$ 1874 i kirkel. Henseende blev henlagt til St. Stefans Sogn i Kjøbenhavn, $^1/_2$ 90: 2596 Indb. ($^1/_2$ 95: 2902, 1880: 2039), der boede i 202 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 84 levede af immat. Virksomh., 46 af Jordbrug, 34 af Gartneri, 1042 af Industri, 442 af Handel, 7 af Søfart, 859 af andre Erhverv (deraf 736 Dagl. og Arbejdsm.), 41 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

deriksborg *Søborghus Kro*. Ved Godthaabsvejen et villalignende Kvarter. — I det nordvestlige Hjørne af Sognet begynder ved Utterslev Mose og N. for Husum den Del af Hovedstadens ydre Befæstningslinie, der kaldes Vestenceinten.

Brønshøj S., der udgør een Sognekommune med Annekset Rødovre, hører under Kjøbenhavns Amts nordre Birks Jurisdiktion, Kbh's. Amtstue- og Kbh's Amts nordre Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Kbh's Amts 2. Folketingskr. samt til 1. Udskrivningskr'. 27. Lægd. Sognet deles i 3 Sognefogeddistrikter: St. Stefans (Utterslevmark), østre og vestre Sognefogeddistrikt. Brønshøj Kirke ejes af Sjællands Bispestol, Kapernaumskirken af Udvalget til Kirkesagens Fremme i Kjøbenhavn.

Brønshøj Kirke stammer i sin ældste Del, Kor og Skib, fra 12. Aarh. (da Kirken nævnes i det Absalonske Gavebrev, har man gættet paa, at den er bygget af Absalon) og er opført af Kridtsten; det omtr. 40 Al. høje, med teglhængte Kamme forsynede Taarn er opført senere (1452) af Munkesten; Vaabenhuset paa Sydsiden er nyt og opført af Kridtsten. Baade Kor og Skib have den oprindelige rundbuede Frise; men de oprindelige rundbuede Vinduer og Døre ere tilmurede; de nuv. spidsbuede Vinduer ere indsatte i den nyeste Tid (ved en af Prof. Vilh. Petersen 1889—92 foretagen Restauration af Kirken); Taarnet har spidsbuede Vinduer og Lydhuller. Vaabenhuset har Bjælkeloft og en større Dør paa den oprindelige Dørs Plads samt smaa rundbuede Vinduer. Skibet har 3, Kor og Taarn hver 1, høje, smukke og dekorerede Krydshvælvinger. Alterbord med 3 gamle udskaarne Fyldinger, Alterbilledet et Maleri (fra 1871) af N. Simonsen; Prædikestolen med Lydhimmel er et nyere Billedskærerarbejde fra 1678 (Kirkens gl. Altertavle fra samme Tid, et Billedskærerarbejde, har sin Plads nedenfor Orgelet); romansk Granitdøbefont. I den rundbuede og dekorerede Korbue er indmuret et lille Relief af Alabast (forestillende en Apostels Henrettelse). Paa østre Væg to sorte Marmortavler fra 1523, begge omgivne af en senere Renæssanceramme af Sandsten. Paa Korets nordre Væg en Tavle af sort Marmor over sjællandske Bisper (se Marm. Dan. I, 207), omgivet af en senere Sandstensramme fra 1624; paa østre Væg to mindre Tavler i Sandstensramme fra 1623; paa søndre Væg er indmuret Biskop Jesper Brochmands to sorte Marmortavler. — I Kirkegaardsmuren mod N. er indmuret 7 gamle Ligstene, hvoraf 2 over Sognepræster i Brønshøj, nemlig Oluf Schanche († 1687) og Poul Egeberg († 1789). Paa Kirkegaarden, hvor Historikeren J. Kragh Høst († 1844) ligger begravet, et nyt Lighus (Afbildning af Kirken se *J. B. Løffler*, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, S. 100).

Kapernaumskirken, ved Frederikssundsvejen paa Utterslevmark, er opført 1894—95 (indviet $^{15}/_{9}$ 1895) af Udvalget for Kirkesagens Fremme i Kjøbenhavn efter Tegn. af V. Koch i romansk Stil af Kridtsten og røde Mursten med Granitsokkel. Den bestaar af et 38 Al. langt og 18 Al. bredt Skib med anselig Granitportal, Tøndehvælving, dekoreret Korniche, Sakristi (bag Kornichen), Ligstue og en lille Tagrytter; Taget er dækket med grønlige, franske Skifersten. Over det af Majolikaplader opførte Alter et Maleri (af P. Steffensen). Kirken har kostet 36,500 Kr.

I *Husum* laa fordum en Hovedgaard. der tilhørte Roskilde Bispestol. Den var 1395 forlenet til Jacob Jensen, 1417 til Peder Truelsen, og 1486 beboet af Karine Krumpensdatter, Jon Iis' Efterleverske; 1507—9 var Erik Madsen (Gøye) Bispens Lensmand i Husum; 1577 blev Lenet forenet med Kjøbenhavn. Fredr. III pantsatte Husum Gaard og By samt Mørkhøj By til Hans Pedersen Klein og Arent Berntsen, Indbyggere i Kjøbenhavn, for Pengeforstrækninger under Belejringen. De afhændede Pantet til Feltherre Hans Schack, som atter overdrog det til Oberstlieutenant Ditlev Rumohr, og denne overdrog atter Husumgaard med meget andet Gods til Kongen som Vederlag for Gisselfeld Hovedgaard. 1672 udlagdes Gaarden til Generalkrigskommissær Nicolaus Bennich, der s. Aar solgte den til Cai Lorentz Greve Brockdorff, som atter 1676 afhændede den til Storkansler Grev Fr. Ahlefeldt. Den beboedes 1681 af en Joh. Heidemann, som da fik Kroprivilegium; dennes Enke „Fru" Veronica Elisabeth Heidemann opholdt sig 1684 paa Gaarden sammen med Jomfruerne Anne Sophie Ulfeldt og Sophie Friis, af hvilken den sidste havde Gaarden i Forpagtning; det var hos disse, henholdsvis Broder- og Søsterdatter af Corf. Ulfeldt, at Leonora Christine i nogen Tid tog Ophold efter sin Løsladelse 1695 og her skrev Slutningen af „Jammersmindet". Enkegrevinde Ahlefeldt solgte 1686 Husumgd. til Rebecca Elisabeth Poppe, Enke efter Oberst Steen Andersen Bille, som

atter testamenterede den til sin Datter Anna Cathrine Bille, hvis Ægtefælle Richard Bolton 1699 solgte den til Oberst Georg Christoffer v. Puttkammer, der atter 1702 afhændede den til Peder Svendi Jensen Fersløv. Følgende Ejere vare Johanne Cathrine Tilles, Enke efter Peter Svendi til Hjortèspring, der 1709 solgte den (for 4900 Rd.) til Thomas Kahn; senere ejedes den af Anna Marie Ehrenschildt, Enke efter Etatsraad Bøfke, der 1715 solgte den til Jak. Einsberg, Forpagter paa Knabstrup, som straks afhændede den til Hofapoteker Gotfr. Becker (for 2000 Rd.). Denne solgte den 1720 til Ritmester Bolle Luxdorph Rose (for 6063 Rd.), hvis Bo 1732 solgte den ved Auktion ($65^1/_2$ Tdr. Hrtk., for 4305 Rd.) til Hans Henr. Ermandinger til Hjortespring, som endelig 1738 overdrog Gaarden til Kronen, hvorefter den blev nedlagt.

Ved Aar 1360 nævnes Peder Jensen de Ymmere, ɔ: *Emdrup*, og 1422 boede her en Væbner Johannes Petri de Ymmethorp (maaske en Søn af den foregaaende), der førte Slægten Væbners Skjoldemærke. — Emdrupgaard skal (efter D. Atl., II, 231) være opbygget 1712 af Oversekretær Chr. Mønnichen og har siden været ejet bl. a. af Biskop Hersleb. — I Emdrupborgs Have en ringformet Gruppe af 12 Popler, hvoraf den højeste er 98 Fod høj og 10 F. 8 T. i Stammens Omf.

Boo Jensen af Watnløsæ (Vandløse) nævnes 1355.

I *Utterslev* har ogsaa ligget en Hovedgaard, vistnok den samme, hvorpaa 1642 den bekendte Admiral Jørgen Vind fik Brev, og som 1652 overdroges Tøjmester Hr. Christian Friis.

Ved det højtliggende Brønshøj (højeste Punkt 119 F.), hvorfra man har en vid Udsigt, særlig fra Landevejen uden for Bellehøjs Have (97 F.) over Kjøbenhavn og dens flade Omegn, havde de Svenske under Karl Gustav 1658—60 anlagt en befæstet Lejr („Karlstad") med ganske anselige Huse, til hvilke Omegnens Kirker og andre Bygninger maatte afgive Materiale (se „Museum" 1896 I, S. 131). Den svenske Konge havde en Tid sit Hovedkvarter i Utterslev, og Sognet led meget under Fjendens Ophold; Brønshøj Kirke benyttedes som Tøjhus, og Præstegaarden blev nedbrudt.

Ved Bispebjærg Mølle have ligget to „Galgehøje", hvoraf den ene indesluttede Grave fra Sten- og Broncealderen. (Fundene i Nationalmuseet).

Rødovre Sogn, Anneks til Brønshøj, omgives af dette, Hvidovre og Herlev Sogne samt af Smørum Herred (Brøndbyøster og Glostrup Sogne). Kirken, paa Sognets Østside, ligger omtr. 1 Mil V. for Kjøbenhavn.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2042 Tdr. Ld., hvoraf 1309 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 253, Byg 487, Havre 250, Blandsæd til Modenh. 4, til Grøntf. 126, Kartofler 18, andre Rodfr. 154), medens der henlaa til Afgræsn. 191, Høslæt, Brak, Eng m. m. 426, Have 33, Moser og Kær 9, Stenmarker 6, Byggegr. 29, Hegn og Veje 39 Tdr. Kreaturhold 1893: 263 Heste, 678 Stkr. Hornkv. (deraf 533 Køer), 226 Faar, 488 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $251^1/_2$ Tdr. Der var 46 Arvefæstegaarde med $228^7/_8$, 68 Huse med $21^1/_2$ Tdr. Hrtk., og 3 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $49^3/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 860 (1801: 338, 1840: 503, 1860: 661, 1880: 619), boede i 104 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 329 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 70 af Industri, 85 af Handel, 239 af andre Erhverv, 7 af deres Midler, og 95 vare under Fattigv. Den sydlige Del af Sognet gennemskæres af Landevejen fra Kjøbenhavn til Roskilde.

I Sognet Byerne: *Rødovre* ved Vestsiden af Damhus Søen med Kirke og Skole; *Islemark* (med meget spredt liggende Huse) med Fattiggaard for Brønshøj-Rødovre Sogne, Plads for 90—100 Lemmer. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hartk.: *Islegaard* ($20^1/_2$ Tdr. Hrtk., 210 Tdr. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager; 56 Tdr. Ld. ligger i Herlev Sogn) og en Gaard i Rødovre ($13^3/_8$ Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager; paa Lodden er bygget et Krudtmagasin). I Nærheden af Islegaard Gaarden *Islehus*. Ved Landevejen mellem Kjøbenhavn og Roskilde ligger *Damhus Kro* og Gaarden *Hendriksholm*. Det nordvestlige Hjørne af Sognet gennemskæres af Vestenceinten, et Led i Kjøbenhavns Befæstning.

Rødovre S., der udgør een Sognekommune med Hovedsognet, hører til Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, men i øvrigt til de samme

Distrikter (dog til Kbh's Amts søndre Lægedistr.), Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet samt til 1. Udskrivningskr.' 4. Lægd. Kirken er overtagen af Staten sammen med de til Sjæll. Bispestol henlagte Tiender.

Rødovre Kirke er en lille, rødkalket Kirke, der er opført af Flensborgersten og enkelte ældre Mursten i Grunden og bestaar af Skib, Vaabenhus og Taarn (det sidste først opført 1837); Trævinduer. Skibet har en fladbuet Bræddehvælving. Kirken ødelagdes i Svenskekrigen 1658—59; men opbyggedes atter 1671 (paa Vestsiden er indmuret en Sten med Fredr. III's og Sophie Amalies Navnetræk). Men den nuv. Kirke synes ikke at være saa gammel. Alteret er fra 1594 med 3 ny indsatte Felter af Metalplader; paa den midterste et af A. Dorph (1886) malet Alterbillede: Christus paa Korset; paa de andre Felter Indskrifter; nyere tarvelig Prædikestol. Paa søndre Væg to tarvelige Malerier. — Paa Kirkegaarden et nyt Lighus.

Til *Islehus* knytte sig Minder om Torben Oxe; en Bro nærved kaldes „Slotsherrens Bro".

Rodovre, i Middelalderen kaldet „Aworthæ ofræ" (se S. 253), senere Ovre (Offre) øvre og O. nørre eller Ovre ved Dammen, hørte oprindelig ligesom Hvidovre til Smørum Herred og var i sin Tid et eget Pastorat. Efter at Kirken var bleven ødelagt af de Svenske, beordredes det Beboerne $^{10}/_{4}$ 1660 at søge Brønshøj Kirke, og 1671 blev det endelig lagt som Anneks til dette Sogn (se *H. F. Rørdam*, R. Præstekald indtil 1671, Kirkeh. Saml., 3. R., II. Bd., S. 334 fl.).

Gladsakse Sogn omgives af Annekset Herlev, Brønshøj, Gjentofte og Lyngby Sogne samt Smørum Herred (Værløse Sogn). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Kjøbenhavn. I den sydl. Del ere Jorderne flade og lermuldede, nordligere ere de bakkede og sandede (Tinghøj, S. Ø. for Gladsakse By, er 162 F., 51 M.). Paa Nordgrænsen af Sognet ligger Bagsværd Sø (omtr. 250 Tdr. Ld.). Mod N. V. ligge Fed Mose og Smør Mose, fra hvilke Kagsaa løber mod S. og danner Sognets Vestgrænse. I Sognet ligge Statsskovene Aldershvile Skov og en Del af Store Hareskov (2. Kjøbenhavns Skovdistr.).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4364 Tdr. Ld., hvoraf 2429 besaaede (deraf med Hvede 31, Rug 573, Byg 604, Havre 562, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 37, til Grøntf. 200, Kartofler 173, andre Rodfr. 226, Raps 13), medens der henlaa til Afgræsn. 302, Høslæt, Brak, Eng m. m. 970, Have 76, Skov 279, Moser og Kær 233, Byggegr. 34, Hegn og Veje 41 Tdr. Kreaturhold 1893: 551 Heste, 944 Stkr. Hornkv. (deraf 832 Køer), 188 Faar og 559 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 446 Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $12^{3}/_{8}$, 65 Arvefæstegd. med $411^{3}/_{8}$, 178 Huse med $18^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk. og 17 jordløse Huse. 7 Gaarde paa over 12 Tdr. Hartk. (med 134 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1695 (1801: 1102, 1840: 1486, 1860: 1619, 1880: 1562), boede i 256 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 97 levede af immat. Virksomh., 687 af Jordbrug, 23 af Gartneri, 259 af Industri, 212 af Handel, 252 af andre Erhv., 50 af deres Midler, 21 vare under Fattigv., og 94 vare i Aandssvageanstalter. Ved Siden af Landbruget har Tørveproduktion og Skovarbejde nogen Betydning. Den paatænkte „Værløsebane" (se S. 254) kommer til at gennemskære Sognet fra S. til N. V., N. om Gladsakse over Bagsværd.

I Sognet Byerne: *Gladsakse* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Mørkhøj*; *Buddinge* med Skole og Mølle; *Bagsværd* (gl. Form Bagsuerge og Bacswerthe) med Skole, Asyl (opr. 1862) og Kro.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Mørkhøjgd.* med *Pilegd.* ($31^{3}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 231 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, 3 Skov, 4 Gaardsplads og Have, Resten Ager; 3 Huse; Mørkhøjgd. ejedes en Tid af Legatstifteren C. A. Ancker, † 1857), *Kirkegd.* med *Grønnegd.* ($23^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 197 Tdr. Ld., hvoraf 7 Eng, Resten Ager; 1 Hus; omtr. 7 Tdr. Ld. er frasolgt til Gladsaksefortet, der ligger midt paa Grønnegaards Marker), *Maglegd.* ($16^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., omtr. 126 Tdr. Ld.), *Søborggd.* (12 Tdr. Hrtk., 81 Tdr. Ld., alt Ager), *Marielyst* ($14^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk., $88^{1}/_{4}$ Tdr. Ld., alt Ager), *Gladsaksegd.*

(14½ Tdr. Hrtk., 106 Tdr. Ld., alt Ager; 1 Hus), *Vadgd.* (13¾ Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager) og *Enghavegd.* (17½ Tdr. Hrtk., 150 Tdr. Ld., hvoraf 130 Ager, 20 Eng). — af andre Gaarde mærkes *Lundegd.*, *Stengd.*, *Kongsvillie* (Kongshvile), *Aldershvile* og *Højgd.* Af andre Lokaliteter nævnes Abnormanstalten *Lillemosegd.* (opført efter Tegn. af V. Klein) for arbejdsløse voksne aandssvage Mænd til Uddannelse i Haandværk og Landbrug, oprettet af de Kellerske Aandssvageanstalter 1886. I Sognet ligge vigtige Led af Kjøbenhavns nye Landbefæstning, nemlig, *Gladsakse-* og *Bagsværdfortet*, *Tinghøj Batteri* og *Buddinge Batteri* langs Rygningen af Tinghøjplateauet.

Gladsakse S., der danner een Sognekommune med Annekset Herlev, hører under Kjøbenhavns Amts nordre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts nordre Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Kbh's Amts 4. Folketingskr. Sognets nordl. Del (Bagsværd) hører til 1. Udskrivningkr'. 24., den søndre (Buddinge, Gladsakse, Mørkhøj) til 25. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Gladsakse Kirke bestaar af et Skib, hvis Midte er den ældste af Kamp og Kridtsten opførte Kirke, hvortil senere er føjet Taarn og Kor med flad Altervæg af Mursten med Skifter af Kridtsten. Paa Nordsiden et Vaabenhus, hvori Indgangen til Kirken med en smuk Portal i Rundbuestil. Altertavlen er et Maleri (fra 1849) af Roed: Den hellige Familie; paa Fløjdørene Brystbilleder af David og Døberen Johannes; paa Alteret et Krucifiks af J. A. Jerichau; smuk Prædikestol fra 1677 med Universitetets Vaaben; Granitdøbefont. I Kirken hænge 3 Lysekroner, den ældste er skænket 1723 af Sognedegn Søren Nielsen Lemvig og Hustru, hvis Grav er nedenunder i Gulvet, de to andre af Universitetet. Paa Korets søndre Væg Mindetavle over Præsten Mag. Samuel Thomsen, † 1619, og Hustru; øverst et Maleri af Præstefamilien. Paa nordre Væg en Mindetavle over Præsten Hans Nielsen, † 1653, og Hustru. I Korets nordre Væg er indsat en Ligsten over Præsten Michel Sørensen Lemvig, † 1690, og Hustru, med deres Billeder i Relief i hel Figur; paa Skibets nordre Væg et Maleri, hvor de to sidstnævnte Præstefolk knæle ned ved hver Side af den Korsfæstede. Paa Væggen ind til Taarnet et Krucifiks; et andet, meget gammelt Krucifiks i Vaabenhuset. — Paa Kirkegaarden en Granitmindesten med Broncebuste og Indskrift over Dr. theol. og phil. Chr. H. Kalkar, der var Sognepræst her 1843—68, og i hvis Embedstid Præstegaarden med alle hans Samlinger og hans store Bibliotek brændte 1849.

Bagsværd har tidligere været et eget Sogn og har haft en Kirke, som nedlagdes efter Reformationen. — Fredr. III skøder 1663 Gaard og Gods i Bagsværd til Raad og Kansler Theodor Lente.

Peder Nielsen af Slægten Rani skrives 1349 „quondam dictus de Buthynge." — 1347 levede en Petrus Niklesson de Bacswerthe, som førte samme Vaaben som Slægten Lunov.

Herlev Sogn, Anneks til Gladsakse, omgives af dette, Brønshøj og Rødovre Sogne samt Smørum Herred (Ballerup Sogn). Kirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. 1¼ N. V. for Kjøbenhavn. Jorderne ere mod S. jævne og muldede, mod N. bakkede og en Del sandede. Sognet er rigt paa Mosestrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2123 Tdr. Ld., hvoraf 1209 besaaede (deraf med Hvede 33, Rug 258, Byg 388, Havre 253, Blandsæd til Grøntf. 120, Kartofler 22, andre Rodfr. 134), medens der henlaa til Afgræsn. 214, Høslæt, Brak, Eng m. m. 555, Haver 32, Moser og Kær 50, Byggegr. 25, Hegn og Veje 38 Tdr. Kreaturhold 1893: 223 Heste, 527 Stkr. Hornkv. (deraf 434 Køer), 45 Faar, 252 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 194½ Tdr. Der var 34 Arvefæstegd. med 172, 114 Huse med 22¼ Tdr. Hrtk. og 9 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 39½ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 764 (1801: 461, 1840: 718, 1860: 820, 1880: 727), boede i 142 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 50 levede af immat. Virksomh., 454 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 94 af Industri, 74 af Handel, 50 af andre Erhv., 26 af deres Midler, og 11 vare under

Fattigv. Ved Siden af Hovederhvervet, Landbruget, har Tørveproduktionen Betydning. Den sydl. Del af Sognet gennemskæres af Kbh.—Frederikssundbanen og af Landevejen mellem disse Byer.

I Sognet Byerne: *Herlev*, ved Frederikssundvejen, med Kirke, Skole, Kro og Jærnbanestation; *Hjortespring* (meget spredt liggende) med Skole. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Lille Birkholm* ($20^1/_2$ Tdr. Hrtk., 175 Tdr. Ld., hvoraf 3 Eng, Resten Ager; 2 Arvefæstehuse og 1 Hus; Bygningerne ere opførte 1860 af Baron Løvenskjold, som 1878 solgte Gaarden til Landbrugskandidat E. Lorenzen) og *Herlevgd.* ($14^1/_8$ Tdr. Hrtk., $135^1/_2$ Tdr.Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager, 1 Hus; Ejendommen er sammenlagt af 3 Bøndergaarde). Af andre Gaarde mærkes *Højergd.* (Højerupgd.) og *Bakkegd.*

Herlev Sogn, der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr'. 26. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Herlev Kirke bestaar af Skib med flad Altervæg, Taarn, et Kapel paa Sydsiden (nu Sakristi) og et Vaabenhus paa Nordsiden, alt opført af røde Mursten i Spidsbuestil og dækket af lave Hvælvinger. Den østl. Del af Kirken er yngre, idet denne Del i Beg. af 18. Aarh. maatte fornyes paa Grund af Brøstfældighed, hvorom en Tavle med Worms og Bartholins Vaaben vidner. Ny Altertavle malet af Roed. I Vaabenhuset er indmuret en mærkelig Ligsten, der tidligere har ligget i Skibets østl. Ende over Mathis Jensen, † 1480, og hans to Hustruer, Gyde og Christine. Han kaldes paa Ligstenen „tutor et fundator hujus ecclesiæ" og maa saaledes antages at være Kirkens Bygherre. Aar 1887 opdagedes det, at Kirken har været helt bemalet med Kalkmalerier fra Chr. I's Tid; men de vare saa ødelagte, at kun to af dem ere blevne bevarede (restaurerede af J. Kornerup). Paa en af Hvælvingskapperne ses Legenden om St. Jørgens Kamp med Dragen. Af særlig Interesse er dog Maleriet paa en anden Kappe lige over det Sted, hvor den ovennævnte Ligsten har ligget. I Midten ses den hellige Treenighed, Jomfru Maria og Evangelisten Johannes; men til venstre knæler ifølge et over Figuren malet Navn den ovenomtalte Mathis Jensen, en ældre skaldet Mand, og lige over for ham to Kvinder med hvide Koneslør over Hovedet og Taske ved Bæltet; oven over dem staa: „Gydha et Kristina". Man har saaledes et fuldgyldigt Bevis for, at det er de samme Personer, som nævnes paa Ligstenen, og at Kalkmalerierne ere udførte i Chr. I's Tid. Kirken har i sin Tid indeholdt en Del Relikvier, og der gemtes her en historisk Mærkværdighed, der under de Svenskes Ophold 1659 skal være forsvunden, nemlig en Pil, hvormed Kong Hans (eller Chr. I?) i et af sine Felttog var bleven saaret i Munden, og som havde udstødt to af hans Tænder. Kongen skal flere Gange paa bare Fødder have valfartet til denne Kirke. Den gamle Kalk fra 1499, skænket af Præsten Hr. Jep Persen (kun Foden er oprindelig), er nu i Nationalmuseet. Klokken, der er fra 1518 og støbt af Fastenove, bærer Indskriften „Laurentius insignis Martyr". Maaske har Kirken været helliget denne, hvis Martyrium ogsaa fandtes skildret mellem de fornævnte Kalkmalerier (se *Burman-Becker*, Herlev Kirke, i Ny kirkeh. Saml. III, S. 448; *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 91).

Hjortespring var oprindelig en Bondeby *Tubberup* (eller *Tøbberup*), hvor der vistnok fordum har ligget en større Gaard; thi 1365 nævnes Clemens Skyttæ til Tubbathorp, der førte adeligt Vaaben, og allerede 1163 nævnes en Helm af Tubbethorp blandt Vidnerne, da Kong Valdemar d. Store udfærdigede de ældste Privilegier for Tvis Kloster. Byen Tøbberup indrettedes 1672 til en adelig Sædegaard under Navnet Hjortespring af Gehejmeraad Vincens Joachim Hahn (Kongens „Gavebrev" er af $^6/_4$ 1673), hvis Søn Alexander Hahn solgte den (for 16000 Rdl.) 1702 til Kammerjunker Peter Svendi til Husumgd. (se S. 256); dennes Enke solgte den 1715 til Jac. Einsperg, Forpagter paa Knabstrup, hvis Enke (Kirstine Stæhr) atter 1726 solgte den til Regimentskvartermester og Højesteretsadvokat Hans Heinr. Ermandinger. Fra ham kom den i Kronens Eje 1738 (for 22,000 Rd.), og 1771 udparcelleredes den i 11 Gaarde.

I *Herlev* har ligget en adelig Sædegaard; thi 1395 nævnes dominus Nicolaus Awonis de Hærløue af Slægten Jærnskæg; men baade han og hans Søn, Hr. Anders Nielsen, der 1424 boede i Herlev, skrev sig oftest til Dronningholm.

Herløv har oprindelig hørt til Smørum Herred.

Gjentofte Sogn omgives af Brønshøj, Gladsakse, Lyngby og Ordrup

Sogne (fra hvilket sidste Sogn det skilles ved Sydranden af Charlottenlund Skov, Vandløbet mellem Gjentofte og Ordrup Bys Marker, Bernstorfvejen, Vejen til Ordrup Krat samt Vestgrænsen af Krattet) samt Sundet og Staden Kjøbenhavns Grund. Kirken mod N. Ø. i Sognet ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. for Kjøbenhavn. De i den sydl. Del flade, men i øvrigt for det meste bakkede, dog ikke meget højtliggende Jorder ere for største Delen muldede og frugtbare. I Sognet ligger Statsskoven Ermelund (Lystskovdistriktet) og Gjentofte Sø (omtr. 52 Tdr. Ld.), der tilhører Staden Kjøbenhavn. Ogsaa en Del Mose- og Engstrækninger.

Gjentofte Sogns Fladeindhold var 1896 omtr. 3320 Tdr. Ld., Hartkornet omtr. 363 Tdr. Men da Adskillelsen af Gjentofte og Ordrup Sogne først har fundet Sted ved kgl. Resol. af $^{20}/_1$ 1891, kunne de statistiske Oplysninger kun gives for Gjentofte-Ordrup Kommune under eet.

Fladeindholdet for *Gjentofte-Ordrup Kommune* var $^{16}/_7$ 1888: 4553 Tdr. Ld., hvoraf 2021 besaaede (deraf med Hvede 25, Rug 451, Byg 613, Havre 456, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 20, til Grøntf. 148, Kartofler 70, andre Rodfrugter 196, andre Handelsplanter 30), medens der henlaa til Afgræsning 340, Høslæt, Brak, Eng m. m. 827, Haver 300, Skov 515, Moser og Kær 180, Byggegr. 120, Hegn og Veje 250 Tdr. Kreaturhold 1893: 1054 Heste, 678 Stkr. Hornkv. (deraf 543 Køer), 242 Faar, 585 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: $461^3/_4$ Tdr. Der var 13 Selvejergaarde med $70^1/_2$, 69 Arvefæstegrd. med 324, 952 Huse med $64^1/_4$ Tdr. Hrtk. og 97 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $54^3/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 7449 (1801: 1962, 1840: 2780, 1860: 3660, 1880: 5106, 1896: omtr. 10,000), boede i 904 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes; 1163 levede af immat. Virksomh., 651 af Jordbr., 546 af Gartneri, 515 af Fiskeri, 1664 af Industri, 1033 af Handel, 38 af Skibsfart, 1140 af andre Erhv. (deraf 1051 Daglejere og Arbejdsm.), 501 af deres Midler, og 198 vare under Fattigv.

Landbruget er vel stadig Hovederhvervet i Gjentofte Sogn; men de senere Aar have dog bragt en ikke ringe Forandring deri, idet en stor Mængde Villaer, som bebos af Folk, der have deres Forretning i Hovedstaden, ere blevne byggede, især i og omkring Gjentofte, Jægersborg og Hellerup, saaledes at disse Byer helt eller delvis have mistet Præget af Landsbyer, og mange af Jordbrugene ere blevne udstykkede. Det er derfor, at Gruppen „immateriel Virksomhed" er saa stor, ligesom ogsaa Grupperne „Gartnere", „industridrivende" (Haandværkere) og „handlende" som en Følge af den Kundekreds, Udvandringen fra Hovedstaden afgiver, ere betydelige. Mange ere dog kun „Landliggere", hvorfor Sognet om Sommeren har mange flere Indb. end om Vinteren. Gjentofte Sogns faste Beboere var 1892 4029. Gennem Sognet gaa Nordbanen og Klampenborgbanen samt Hovedlandevejen fra Kbh. til Frederiksborg.

I Sognet Byerne: *Gjentofte* (gl. Form: Gefnetofte), smukt beliggende ved Gjentofte Sø, med Kirke, Præstegd. (hvorfra al Jorden er bortsolgt), kirkeligt Forsamlingshus „Bethania", opf. 1888 under Ledelse af Arkitekt L. H. Knudsen, Skole, flere Privatskoler, Fortsættelsesskoler (for Haandværkslærlinge o. a.), Asyl („Provst Boisens og Hustrus Børneasyl", opr. 1862), Gjentofte-Lyngby Hospital (se nærmere S. 263), Børnehospital for Børn under 8 Aar, grundl. ved Gavebrev af Livlæge Th. Petersen, (Bygningen er paabegyndt Aug. 1895), et Alderdomshjem, opr. 1890 af Foreningen „Alderdomshjem", der ejer to Boliger med tilsammen 8 Lejligheder til Friboliger for gamle, hæderlige trængende i Gjentofte-Ordrup Kommune, Schmedes' og Hustrus Stiftelse (opr. 1875) med Friboliger for trængende Enker, forladte Hustruer eller ugifte Fruentimmer, Vældegaard Kvindeskole, opr. 1884. Jærnbanestation paa Nordbanen, Hotel, Postekspedition og Telegrafstation, Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og mange Villaer. Ved Baunegaard skal der anlægges et Vandværk. *Jægersborg* med Skole, Hotel, mange Villaer og Exercerskole for Gardehusarregimentet (i Sidebygningen er der Lokale for

Gjentofte- Ordrups Kommunalbestyrelse). *Vangede*, V. for Gjentofte Sø og Hovedlandevejen, med Skole, Asyl (opr. 1882), Aandssvageanstalten for Kvinder „Gammelmosehus“, opr. 1892 af de Kellerske Aandssvageanstalter, og Fattiggaarden „Stolpegaard“ for Gjentofte-Ordrup, Gladsakse, Herlev, Lyngby og Søllerød Kommuner, opr. 1875, Plads for 200 Lemmer; flere Teglværker (Ørnegaard og Tjørnegaard, det sidste tilhørende Aktieselskabet „Ny Kalkbrænderi“, opr. 1889). I den sydøstlige Udkant af Sognet paa den tidligere Hellerupgaards, Tuborgs og Gamle-Vartovs Jorder samt nogle Arealer af Gjentofte Jorder er der siden Klampenborgbanens Anlæggelse opstaaet Byen *Hellerup*, af hvilken en Del dog ligger paa Staden Kjøbenhavns Grund. I Hellerup ligger bl. a. en Skole, flere Privatskoler, et kirkeligt Forsamlingshus „Emaus“ (en Komite er dannet 1895 for Opførelsen af en Kirke i Hellerup), Børnehjemmene „Talitha Kumi“, opr. 1878, og „Christianshvile“ (det sidste stiftet af Foreningen af 23. Apr. 1882), et Gasværk („Strandvejs Gasværk“), anl. 1892 (der forsyner Gjentofte-Ordrup Kommune og en Del af Lyngby Sogn), Station paa Klampenborg- og Nordbanen (til Dels beliggende paa Kbh's Grund) med Postekspedition og Telegrafstation, mange Villaer, Sporvognsforbindelse med Hovedstaden og flere Fabrikker, deribl. 1 Læste- og Træskofabrik, Hellerup Glasværk ved Tuborg (tilhørende Aktieselskabet „Kastrup Glasværk“), der beskæftiger noget over 100 Arbejdere (i Hellerup Glasværks Spareforening til Alderdomsforsørgelse, opr. $^{20}/_{2}$ 83, var Sparernes Tilgodehavende $^{31}/_{3}$ 94: 8603 Kr., Rentefoden 3 pCt., Reservefonden 363 Kr., Antal af Konti 24), og Tuborg Fabrikker (stiftet 1873 som Aktieselskab, fra 1894 optaget i Aktieselskabet „De forenede Bryggerier“) med Mineralvandsfabrik, der aarligt producerer flere Millioner Flasker Mineralvande samt flydende Kulsyre, og Ølbryggeri, der aarligt producerer omtr. 70,000 Tdr. Øl, og hvis 10 Lagerkældere kunne rumme omtr. 30,000 Tdr.; Fabrikken beskæftiger omtr. 20 Funktionærer og 330 Arbejdere og har særlige Arbejderboliger (de sidste paa Kbh's Grund). Fabrikkerne ligge ved *Tuborg Havn*, anl. if. Lov af $^{4}/_{5}$ 1875 (Kjøbenhavns Petroleumshavn), der søges aarligt af omtr. 700 Skibe og kan optage Fartøjer af indtil 20 F.s Dybtgaaende.

Endvidere ligger i Sognet Slottet *Bernstorf*, Statsejendom og Kongefamiliens Sommerresidens, opf. 1762—64 i italiensk Stil af Franskmanden Jardin, („Marmorkirken“s Bygmester) for J. H. E. Bernstorff; Slottet ligger midt i en Park og har en prægtig Udsigt over Egnen ind til Hovedstaden (se S. 264).

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Bernstorf Hovmarksgd.* ($20^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 200 Tdr. Ld., hvoraf 15 Eng, 25 Tørvemose, 5 Bygninger, Gaardspl., Have m. m., Resten Ager), *Kildegd.* og *Havsgd.* ($16^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld., alt Ager), *Rygaard* ($17^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., omtr. 120 Tdr. Ld.). — Af andre Gaarde nævnes: *Hesselgd.* og *Hesselhøj* ved Bernstorfvejen, *Øregd.* med stort Parkanlæg (en Tid ejet af Etatsraad Andr. Nic. Hansen, † 1873). I den nordvestl. Del af Sognet ligge flere Led af Kjøbenhavns Landbefæstn.: det kasematterede *Garderhøjfort* med Pansertaarn og *Vangede-*, *Gjentofte-* og *Bernstorfbatteriet.*

Gjentofte S., der udgør een Sognekommune med Ordrup Sogn, hører under Kjøbenhavns Amts nordre Birks Jurisdiktion, Kjøbenhavns Amtstue- og Kbh.'s Amts nordre Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Kbh.'s Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 22. Lægd. Gjentofte Kirke tilhører siden 1878 Kommunen.

Gjentofte Kirke er opført af Kamp og røde Mursten og er en 58 Al. lang og 14 Al. bred, rummelig og ret smuk Korskirke (Korsarmen er paa Nordsiden) med et højt trappegavlet Taarn og et Vaabenhus paa Sydsiden, gennem hvilket Hovedindgangen er; i Taarnrummet (fra 1892 Skriftestol) og Vaabenhuset findes Hvælvinger, men Skibet har fladt Gibsloft. Kirken har spidsbuede Vinduer; den er restaureret 1825 af Hofbygmester Koch og 1884 af Arkitekt Hans J. Holm. 1895—96 er nordre Gavlfaçade opf. af nyt med takkede Gavle ved Arkitekt J. Schrøder. Altertavlen (Christus med Disciplene paa Søen) er malet og skænket af Dronning Louise, Chr. IX's Gemalinde; oven over dette Billede et mindre, ældre Maleri: Christus paa Korset (det gamle Alterbillede hænger i Skriftestolen); udskaaren Prædikestol fra 17. Aarh.; Sandstensdøbefont fra 1854 (den ældre, skænket 1693 af Præsten Fredr. Plum, † 1728, staar i Vaabenhuset). Under Loftet hænger et Skib, skænket af Fiskere i Skovshoved. Sølvalterstager, skænkede 1871 af Medlemmer af Kongehuset; paa søndre Kirkevæg et Krucifiks, modell. og skænket af Prof. Th. Stein; i Vaabenhuset et Bas-

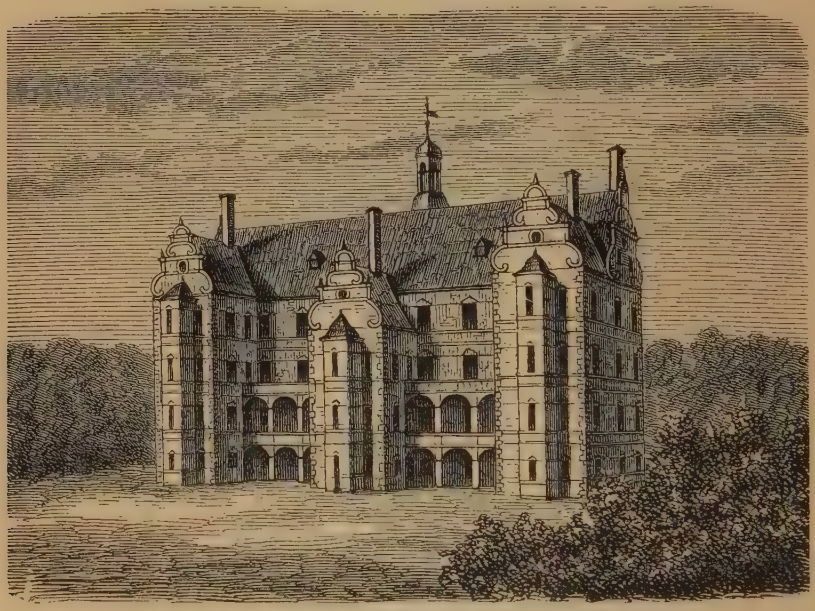

Jægersborg. Efter Resen og Thurah.

relief (af Frk. N. Petersen), skænket af Dronning Louise. To Mindetavler over Mænd fra Sognet, der ere faldne i de slesvigske Krige. Orgelet, der oprindelig er bekostet af Menigheden 1790, fornyedes 1863. — Paa Kirkegaarden ligge bl. a. begravede Landøkonomen H. J. Chr. Høegh, Præst her fra 1783 († 1805), Gehejmestatsminister Ove Malling († 1829), over hvem et Mindesmærke, bestaaende af en firkantet Marmorstøtte med Portrætmedaillon (af N. C. Freund) og Indskriften: „Ove M. rejstes dette Minde af erkendtlige Medborgere", Statistikeren, Professor F. Thaarup († 1845), Blomstermaler L. J. Jensen († 1856), født i Gjentofte, Legatstifteren, Etatsraad J. Th. Suhr († 1858; Granitsarkofag med Broncebasrelief) og Landskabsmaler og Legatstifter F. H. Sødring († 1862).

Fredr. II gjorde $^{20}/_{7}$ 1570 et Mageskifte, hvorved Kronen fik Uggeløse med Rente og Rettighed, som Chr. III havde skænket til Helliggesthus i Kjøbenhavn, hvorimod Helliggesthus fik Gjentofte Kirke og Kongetiende, saa at Forstanderen skulde have jus patronatus til Kirken; 1577 og 1590 fik han kgl. Tilhold om at istandsætte den meget forfaldne Kirke. Kbh's Magistrat udøvede Kaldsretten til G. indtil 1805 — En Del af Sognets Gaarde brændte 1843, deribl. Præstegaarden.

Gjentofte-Lyngby Hospital er grundlagt 1712 for de Penge, der samledes i en Blok ved Kilden, der 1709 fremsprang paa Vangede Mark, og som i sin Tid stod i Ry for sine Underkure. Begyndelsen til Hospitalet var dog kun ringe; men Pengene indkom snart rigeligt, og 1735 indberettede Præsten Mangor i Gjentofte, at der for Indsamlingerne var opbygget et Hospital, der kunde rumme 24 fattige. Sin egentlige Fundats fik Hospitalet dog først $^{2}/_{10}$ 1823 (fornyet $^{20}/_{10}$ 1851). At det ogsaa kom til at gælde for Lyngby Sogn, har sin Grund i, at Lyngby dengang (1682—1758) var Anneks til Gjentofte. 1851 fik Hospitalet to Afdelinger af samme Størrelse, en i Gjentofte og en i Lyngby. I Gjentofteafdelingen have 8 Enker fri Bolig, Brændsel og 3 Kr. ugentlig. Hospitalets Indtægter bestaa i de Penge, der nedlægges i Blokken, som blev flyttet til Kirsten Pils Kilde i Jægersborg Dyrehave, da denne vandt større Ry

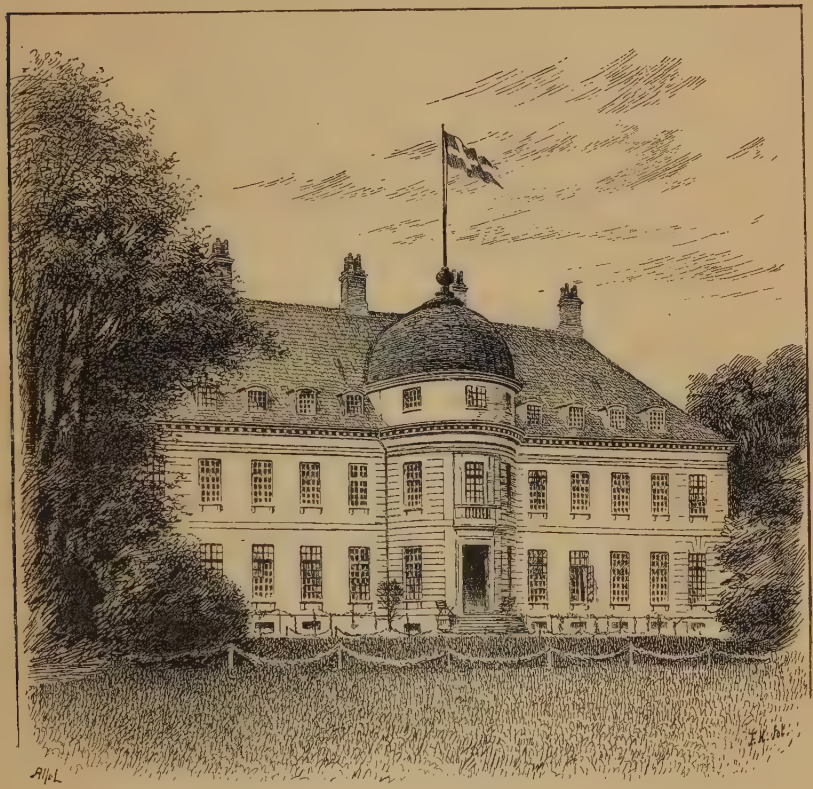

Bernstorf Slot.

end Vangede Kilde, og i Blokken ved „Bellevue", samt af Telte- og Stadepengene af Boderne paa Dyrehavsbakken. Desuden ejer Hospitalet en opsparet Kapital paa 170,000 Kr.

Jægersborg hed fordum *Ibstrup*. Det har uden Tvivl i gamle Dage været en Landsby, hvad Navnet tyder paa, og her laa (efter D. Atl. II, S. 226) en Herregaard, der har tilhørt Familien Ulfeldt, men som if. D. Atl. købtes af Christian IV. Dette er dog vist ikke rigtigt, thi Ibstrup har efter flere historiske Dokumenter allerede tilhørt Frederik II, og vi vide, at han ofte opholdt sig her, dog maaske mest for Jagtens Skyld (saaledes 1576, da han kaldte Tyge Brahe til sig og tilbød ham Hveen i Forlening, 1583 og 1587). I Stedet for den gamle Bygning, som man intet ved om, lod Christian IV ved Bygmesteren David Nyborg 1609 og de nærmeste Aar opføre en ny Hovedbygning, der vist paa alle Sider har været omgivet af Volde

og Grave, og som har ligget paa den Plads, der nu benyttes som Ridebane. Den enfløjede, 74 Al. lange og 4 Stokværk høje Hovedbygning var bygget i hollandsk Renæssancestil omtr. som Badstuen i Frederiksborg, men meget større og havde paa Façaden tre Fremspring eller Karnapper, paa hvis Forsider der atter var en mindre Karnap; mellem de store Karnapper var der to Stokværk høje, aabne Gallerier, der bares af Granitpiller; midt paa den modsatte Side af Bygningen var der et sekskantet Trappetaarn med Spir (Afbildningen, der gengives her, er taget efter F. R. Friis' nedennævnte Bog, Dansk Bygnings og Kunsthist.). Chr. IV opholdt sig vist ofte paa Ibstrup og har holdt Fester med Turneringer der (1620 opførtes et „Judiceerhus"), og hans Søn med Vibeke Kruse, Ulr. Chr. Gyldenløve, er født der $^{7}/_{4}$ 1630; 1641—43 var den svenske Enkedronning Marie Eleonora, Gustav Adolfs Enke, Gæst paa Ibstrup, da hun var flygtet fra Sverige. Under Frederik III var Hoffet ofte her, hvor der bl. a. 1655 holdtes en glimrende Hoffest; under Krigen 1658 var Karl Gustav her en kort Tid. Det var Christian V (der som ivrig Jæger ofte gæstede Egnen og anlagde Dyrehaven til Parforcejagt), som forandrede Navnet til „Jægersborg". Ogsaa Frederik IV har gæstet det, om end mindre hyppigt; men Christian VI, der for øvrigt lod Slottet istandsætte og forandre, idet han lod øverste Etage nedbryde („da Murene begyndte at revne"; en Afbildning af Slottet, som det da kom til at se ud, findes i Thurahs' Vitruvius), tog aldrig Ophold paa Jægersborg. Under Frederik V blev Slottet nedbrudt 1761, som D. Atl. siger, paa Grund af Brøstfældighed; men et Sagn vil vide, at Kongen lod det sløjfe, fordi han $^{18}/_{11}$ 1760 havde brækket Benet derude. Nogle Granitsøjler fra Jægersborg i Nationalmuseet hidrøre uden Tvivl fra en ældre Bygning (Æbelholt Kloster), hvorfra Materialer i sin Tid hentedes til Jægersborg. En Del af Udbygningerne bleve dog staaende, og de benyttes nu til Husarkaserne. — Ved Jægersborg Kaserne findes et usædvanligt stort Eksemplar af en storbladet Elm (Alnus montana), 107. F. højt og over 17 F. i Stammens Omfang. (Se om Jægersborg *F. R. Friis*, Saml. til dansk Bygnings- og Kunsthist., S. 135).

Den Fasangaard med Have, som 1681 var bleven indrettet ved Jægersborg, skænkede Fredr. V $^{7}/_{11}$ 1752 til sin Udenrigsminister, Joh. Hartv. Ernst Bernstorff, og denne Besiddelse forøgedes senere ved nye Dotations- og Skødebreve af $^{13}/_{7}$ 1761 og $^{2}/_{7}$ 1764 med andre omliggende, mest til Jægersborg hørende Jorder, og paa dette saaledes opstaaede Gods, *Bernstorf* kaldet, lod Bernstorff 1762—64 opføre Slottet (se S. 261), som dog i Begyndelsen kaldtes „Sommerhus"; om det ogsaa er undergaaet nogle Forandringer i Tidens Løb, staar det dog i det væsentlige i samme Skikkelse, som da det opførtes. Over Indgangen satte Bernstorff Indskriften „Honesto inter labores otio sacrum". Slottet blev i den Bernstorffske Families Eje indtil 1812, da det blev solgt (for 225,000 Rd.) til Justitsraad, senere Etatsraad Ole Chr. Borch, som Aaret efter skødede det (for 280,000 Rd. D. C.) til Kancelli-Præsident, senere Gehejmestats- og Justitsminister Fr. Jul. Kaas, der atter 1817 afhændede det til den rige engelsk-vestindiske Plantageejer Christoffer Mac Evoy, hvilken sidste anlagde Parken i engelsk Stil omtrent, som den er nu (de smukke Lindealleer og Grupper af Lindetræer stamme dog fra Bernstorffs Tid), men ved sin Død (1838) efterlod Slottet i meget forfalden Tilstand. Derimod vedblev det meste af Jordegodset at tilhøre den Bernstorffske Familie indtil 1839, da det solgtes til cand. jur., Krigsassessor P. Hilarius Kalko, som samme Aar ved Auktion købte Slottet (for 25,850 Rd.) og saaledes atter samlede hele Ejendommen. Kalko havde dog kun købt Slottet for at sælge det til Nedbrydelse, hvilken imidlertid ikke blev iværksat, og 1842 købte Christian VIII Gaard og Gods for 100,000 Rd. Han lod Slottet istandsætte (af Bygningsinspektør J. H. Koch) og benyttede det som Sommeropholdssted. Efter 1848 blev det Statsejendom og udlejedes; 1853 anvistes det Prins Christian til Sommerresidens, og det bebos nu til Stadighed af Kongefamilien om Sommeren.

Til Minde om Joh. Hartv. E. Bernstorffs velsignelsesrige Virksomhed paa Godset ved at indføre Arvefæste, afskaffe Hoveriet og lade Jorderne udskifte rejste Bønderne her $^{28}/_{8}$ 1783 en Ærestøtte for ham paa Gjentofte Bakke ved Hovedlandevejen mellem Kjøbenhavn og Frederiksborg. Støtten bestaar af en omtr. $10^{1}/_{2}$ Al. høj Obelisk af norsk Marmor med Emblemer og Indskrift paa Latin og Dansk (forfattet af Gehejmeraad A. G. Carstens), udført af J. Wiedewelt (se *Hammeleff*, Kort Beskr. over Forfatningen paa Godset Bernstorf med Forklaring over den af Bønderne oprejste Obelisk. Kbh. 1783; *F. J. Meier*, Joh. Wiedewelt, S. 142).

Ved Sognets sydøstlige Grænse, hvor den lille Rosbæk (eller Rasbæk) løber, laa i 16. Aarh. en Mølle, Rosbæk Mølle, der senere omdannedes til en kgl. Lystgaard, hvor der 1585 indrettedes et Gæstgiveri, som ved 1590 fik Navnet *Vartov* (Warthoe,

Vaartho, maaske: giv Agt, se *O. Nielsen*, Kjøbenhavn i Middelalderen); 1607 forlagdes Helligaandshospitalet i Kjobenhavn hertil (Gavebrevet er af $^{30}/_{11}$ 1607); da det atter flyttedes tilbage til Hovedstaden, tog det Navnet med sig, medens Gaarden i Gjentofte Sogn for Eftertiden kaldtes *Gamle Vartov*. Den ejedes senere af Eskadrechef C. Fr. le Sage de Fontenay († 1799), der solgte den til Staten, som oprettede et Krudttørringsmagasin der. Nu er Gaarden udstykket.

Hellerupgaards Hovedbygning opfortes 1780 efter Tegning af Harsdorff og ejedes af Etatsraad Erich Erichsen († 1837). Kapitulationen 1807 skal være undertegnet her af General Peymann. Nu er Gaarden udstykket.

Hvor Garderhøjfortet nu ligger, knejsede tidligere den mægtige *Garderhøj* eller *Løfthøj* (omtr. 130 F.). paa hvis Bund man ved dens Udgravning 1886 fandt en af en udhulet Egestamme dannet Kiste, der var stillet indenfor en Ramme af Sten og dækket med en Stendynge. Den næsten opløste Kiste indesluttede Levningerne af et Skelet med en Guldarmring, et Broncesværd og Levninger af et Læderetui. der indeholdt flere Genstande, som tyde paa, at den afdøde ikke blot har været Kriger, men ogsaa har haft andet Hverv som Læge eller lign. (se *V. Boye*. Fund af Egekister fra Broncealderen i Danmark, Kbh. 1895, S. 134).

Nær ved Gjentofte Jærnbanestation ligger den anselige Gravhøj *Brødhøj* eller, som den forvansket er bleven kaldt, *Brødrehøj* (106 Fod), beliggende paa „Brødhøjsmarken"; den blev i sin Tid skænket til Kirken, hvorfor Præsten i Gjentofte skulde give Brød og Vin til Altergangen. Nær ved Bernstorffsstøtten ligger en anden Gravhøj, *Elhøj* (105 F.), hvorfra der ligesom fra Brødhøj er vid Udsigt over Omegnen. Ewalds Digt „Philet" til J. H. E. Bernstorff er skrevet paa Elhøj. — (**Litt.**: *F. R. Friis*, Optegnelser om Gjentofte Sogn, Kbh. 1877. — *Ed. Erslev*, Fra Bernstorfs Omegn før og nu, Kbh. 1885. — *A. Jantzen*, Fundatser og Gavebreve vedk. Gjentofte-Ordrup Kommune. 3. Udg., Kbh. 1893).

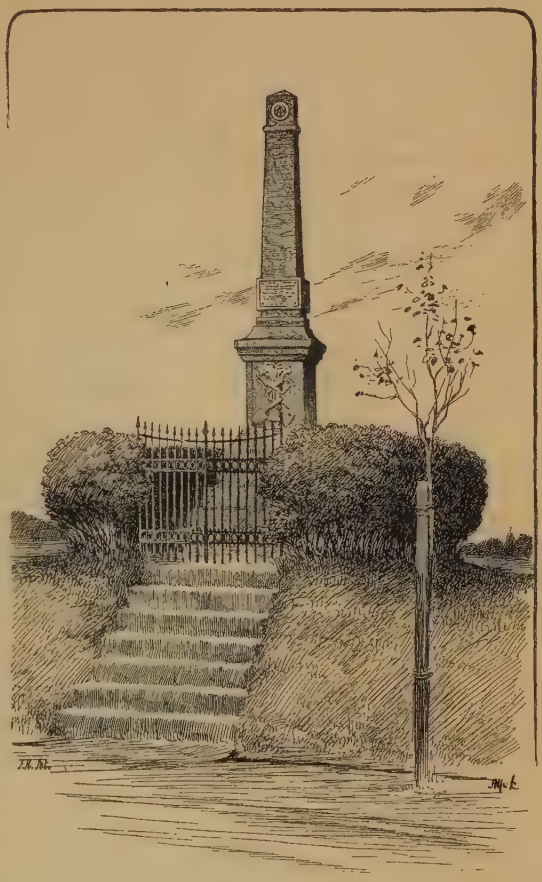

Bernstorff Støtten.

Ordrup Sogn omgives af Gjentofte og Lyngby Sogne (en Del af Grænsen mod det sidste dannes af Ordrup Mose) samt Sundet. Kirken, i den sydlige Del af Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. for Kjøbenhavn. De for det meste bakkede Jorder ere muldblandede. Til Sognet høre Statsskovene Charlottenlund og Ordrup Krat (Lystskovdistriktet).

Sognets Fladeindhold var 1896 1225 Tdr. Ld., Hartkornet omtr. 104 Tdr.; de faste Beboeres Antal var 1892 4645. Se i øvrigt om de statistiske Oplysninger S. 260.

Hvad der er sagt om Gjentofte Sogn, gælder i endnu højere Grad om dette. Agerbruget er her ikke længere den væsentlige Erhvervskilde. Store Dele af Sognet ere forvandlede til fuldstændige Villakvarterer, navnlig Ordrup med Charlottenlund og hele Strækningen langs Strandvejen, og Håandværkernes, de handlendes og Daglejernes Klasse samt Erhvervsgruppen „immateriel Virksomhed" er langt i Overtal. Forøvrigt maa mærkes de mange Gartnerier ligesom ogsaa Fiskeriet i Skovshoved. Sognet gennemskæres fra N. til S. af Klampenborgbanen.

I Sognet Byerne: *Ordrup* med Kirke, Præstebolig, Kommuneskole, Latin- og Realskole (opr. 1873 som Internat, senere udvidet), privat Realskole, Asyl for Smaabørn (opr. 1860), Kronprins Frederiks og Kronprinsesse

Kirken i Ordrup.

Louises Asyl (opr. 1894), katolsk Kirke, „St. Andreas Kirke", med en Skole, „St. Andreas Kollegiet", der omfatter Almueskole og Latin- og Realskole, Internat for Drenge og flere Samlinger, deribl. et Bibliotek paa 11,000 Bind, St. Josephs Rekonvalescenthjem (opr. 1890), Apotek, Hotel, Traverbane og Cyclebane og en stor Mængde Landsteder. Til Ordrup slutter sig *Charlottenlund* med Slot, midt i Skoven af samme Navn, opført 1733, Kronprinsens Sommerresidens (se nærmere nedenfor), forst-botanisk Have, Station paa Klampenborgbanen, egen Post- og Telegrafstation, Telefonforbindelse med Kjøbenhavn, Traktørsteder og mange Landsteder. *Skovshoved*, Fiskerby (1894: 111 Fiskere, der i alt ejede 1 Kutter, 45 Dæksbaade og 15 mindre Fartøjer, og hvis Fangst havde en Værdi af 68,000 Kr.) og Villaby med Baadehavn (7 à 8 F. dyb i den østl. Del), med Havnefyr og Dampbaadsfor-

bindelse med Hovedstaden, Skole, Asyl (opr. 1878), 2 Baadebyggerier, Købmandsforretninger m. m. og Hotel.

Af andre Lokaliteter mærkes: Havebrugsskolen *Vilvorde* ved Ordrup Krat, oprettet 1875; Haven er omtr. 20 Tdr. Ld. (der var 1895 5 faste Lærere og 17 Elever), Lyststederne *Hvidøre*, *Sølyst*, *Søholm*, *Christiansholm*, *Ordrupshøj*, *Ordrupsdal* og *Skovgaard* (Folkehøjskole 1874—78) og Traktørstederne *Constantia* og *Bellevue* med Hotel og Anløbsbro for Sunddamperne. I Sognet findes flere vigtige Led i Hovedstadens Befæstning saaledes *Charlottenlunds Kystbatteri*, *Christiansholmsfortet* og Oversvømmelseslinien mellem Ordrup Krat og Dyrehaven.

Den katolske Kirke i Ordrup.

Ordrup Sogn, der danner een Sognekommune med Gjentofte Sogn, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskreds som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 23 Lægd. Kirken ejes af Kommunen.

Ordrup Kirke er opført for frivillige Gaver paa den tidligere Vasehøj eller Egehøj 1875—76 (indviet $^{23}/_{7}$ 76) efter Tegn. af Arkitekt Hans J. Holm i Rundbuestil af store Mursten (udvendig røde) med Granitsokkel og bestaar af Skib med tre (dekorerede) Hvælvinger, Kor med Tøndehvælving og halvrund Korrunding med tre Vinduer og Halvkuppel; mod V. hæve sig to Taarne med Spir; mellem dem findes Vaabenhuset, hvori Hovedindgangen, med Granitstolper, flad Overligger og halvrund Afslutning. Fra Skibet fører en bred Bue og en Trappe ind til Koret. Alterbordet er af Faksesten ligesom det derpaa staaende Krucifiks: Christus paa Korset. Alterbordet og Korets Udsmykning er skænket af Christian IX, Orgelet af Dronning Louise. Alterstagerne af Prinsesserne Alexandra, Dagmar og Thyra.; ved Døbefonten et Maleri: Christus prædiker fra Skibet. Kirken har i alt kostet 95,000 Kr.

Den katolske *St. Andreaskirke* paa Ordrupshøj er opført 1871—72 (indviet $^{25}/_{6}$

1873) efter Tegn. af Arkitekt L. Knudsen i gammel gotisk Stil af røde Mursten i Form af et græsk Kors. Til den vestlige Korsarm slutter sig et noget lavere, femkantet Kor; foran den østlige Korsarm hæver sig et Taarn med ottekantet Overbygning og Spir (ialt 47 Al.) over Vaabenhuset, hvori Hovedindgangen. Kirken er 48 Al. lang; den er hvælvet, Koret ligger noget højere end den øvrige Kirke, der er belagt med sorte og hvide Marmorfliser og i det hele meget rigt prydet, bl. a. med tre Altere, flere Glasmalerier, et Marmorkrucifiks, tre Marmorstatuer af Frelseren, Jomfru Maria og St. Mikael og en Prædikestol med 4 i Egetræ udskaarne Basrelieffer (forestillende 4 Episoder af Ansgars Liv). Ved Kirken det Berlingske Gravkapel. Til Kirken slutter sig en Præstebolig, St. Andreas Kollegiet og St. Josephs Rekonvalescenthjem, alt ligesom Kirken stiftet af Kammerherreinde Berling.

Charlottenlund Skov hed tidligere „den lille Dyrehave ved Ibstrup", som Frederik III 1663 overdrog til sin Kammertjener Jakob Pedersen, der stod i høj Gunst baade hos Kongen og Dronningen, „for sig og Arvinger" med Bevilling til der at indrette et „Wirtzhus", hvor der maatte holdes Bryllup, Barsel eller anden „Samkvem og Convent", ligesom der maatte indrettes „allehaande Spil til Tidsfordriv, saasom Pirkentafel, Klodsbane, Pallemaile, Skydebane og andet deslige, Hyrecarosser til at leje ud, Spiljagter, Baade og allehaande Slags smaa Fartøjer til at spasere med paa Vandet", altsaa en Slags Begyndelse til de senere Skovforlystelser i Kjøbenhavns Omegn. Om Bevillingen blev benyttet, er imidlertid et Spørgsmaal, da Jak. Pedersen forlod Landet et Aar eller to efter. Kongen overlod derefter Skoven til sin Søn, Ulr. Fr. Gyldenløve, der byggede et Lystslot her og kaldte det og Skoven *Gyldenlund* og 1683 mageskiftede det med Chr. V for Skjoldnæsholm. I de følgende Aar besøgtes Gyldenlund meget af Kongefamilien, og det var her, at den engelske Fribytter John Norcross, der var gaaet i svensk Tjeneste, 1718 forsøgte at bortføre Kronprinsen, den senere Chr. VI.; men Forsøget mislykkedes, og Norcross blev sat i Kastellet, hvor han var til sin Død. Christian VI forærede senere Slottet til sin Søster Charlotte Amalie, efter hvem det og Skoven fik sit nuv. Navn*), og som 1733 lod Slottet ombygge (eller opføre fra nyt) under Ledelse af Generallieutenant Scheel, „en liden men ordentlig og zirlig" to Stokværk høj Bygning (en Udvidelse, der senere paatænktes af Eigtved, blev opgivet), hvis bedste Pryd var den med Orangerier og Alleer forsynede Have, der i 18. Aarh. var et yndet Udflugtssted for Kjøbenhavns Indbyggere. Da Prinsesse Charlotte Amalie døde 1782, faldt Slottet tilbage til Kronen. Senere har det været Sommerophold for Landgreve Vilhelm af Hessen og Gemalinde (ved hans Død blev en Del gammelt Inventar flyttet til Badstuen ved Frederiksborg); siden 1869 er den Sommerbolig for Kronprinsen; Parken i sin nuv. Skikkelse er anlagt af Gartner H. A. Flindt. Slottet er flere Gange blevet udvidet, sidste Gang under Ledelse af Meldahl; der blev da tilbygget to Sidefløje med Pavilloner og paa Midten af Hovedfaçaden en Kuppel (Platformen er 35 Al. over Jorden) med Spir.

Charlottenlund Skov (146 Tdr. Ld.) har fra gammel Tid været bekendt for sin Planterigdom, idet den kgl. Botaniker P. Kylling for over 200 Aar siden udgav en Beskrivelse af den („Gyldenlund, seu Catalogus plantarum osv.", Kbh. 1684), og er allerede tidligere bleven benyttet som Forsthave („Arboret", plantet ifl. kgl. Resol. af $^5/_6$ 1799); i den østlige Del findes endnu adskillige fremmede Træer, hvoribl. flere smukke Eksemplarer, saaledes en Quercus Cerris (Frynse-Eg), 71 F. høj, Stammens Omf. 7 F., en Pinus Cembra (Cirbelfyr), 62 F.. 6 F. 3 T. i Omf., en Cerasus virginiana (amerikansk Hæg), 70 F. høj, 3 F. 6 T. i Omf., en Robinia pseudacacia, 70 F. høj, 6 F. 2 T. i Omf., og en Tsuga canadensis, 43 F. høj, 6 F. 9 T. i Omf. Særlig bestaar Skoven af Bøg og Eg, blandet med andre Træer, som Asp, Ælm og Hassel, og i højere Grad end i nogen af vore andre Skove har Egen holdt sig her, ledsaget af sin sædvanlige Følgesvend, det vilde Æbletræ; mange af Egene ere vist over 400 Aar gamle; den største (Quercus pedunculata) er 76 F. høj, og Stammens Omf. 17 F. 6 T. I det sydvestlige Hjørne af Skoven er der 1838 af Forstvæsenet anlagt en Forst-botanisk Have, nærmest Arboret for Naaletræer og et Supplement til Landbohøjskolens botaniske Have. Af dens mærkelige Træer nævnes nogle Ædelgraner (en 36 F. høj Abies concolor og en 57 F. høj Abies grandis), en 46 F. høj Picea orientalis, en 28 F. høj Pseudo-Tsuga Douglasii, en 57 F. høj Pinus Laricio (østr. Fyr), en 44 F. høj Pinus Strobus (Weymouthfyr), en 63 F. høj Alnus cordi-

*) En Rude, hvorpaa Kongen havde skrevet:
Guldenlund muss fort
Charlottenlund heist dieser Ort,
lod Prinsessen sætte i Ramme og ophænge i et af Værelserne.

folia, en 70 F. høj Alnus glutinosa (Rød Æl), 8 F. 10 T. i Omf., en 51 F. høj Alnus orientalis, en 54 F. høi Quercus rubra, en 42 Fod høj Carja alba (Hickory) og en 45 F. høj Carja amara (Bitternød-Hickory), en 28½ F. høj Laburnum alpinum (Alpe-Guldregn), en 38 F. høj Gleditscha triacanthus og m. fl.

Den lange smukke *Jægersborg Allé*, der fører gennem Skoven og forbi Bernstorf Slot til Jægersborg, er anlagt ved Aar 1720—30; først 1829 blev den tilgængelig for Publikum; men Skoven var som alt nævnt allerede fra 17. Aarh. et yndet Udflugtssted for Kjøbenhavnerne og tabte først noget af sit Ry i denne Henseende, da Dyrehaven med dens Forlystelser begyndte at trække Besøget til sig.

Neden for det Sted, hvor nu Landstedet *Hvidøre* (opf. 1871—73 i engl.-ital. Stil efter Tegn. af Arkitekt Schrøder) ligger, laa i Middelalderen en Kongsgaard af samme Navn, hvor Dyveke og Moderen Sigbrit boede under Christian II; det var ogsaa her, at Elisabeth, Kejser Karl V's Søster, steg i Land 1515, da hun efter en besværlig

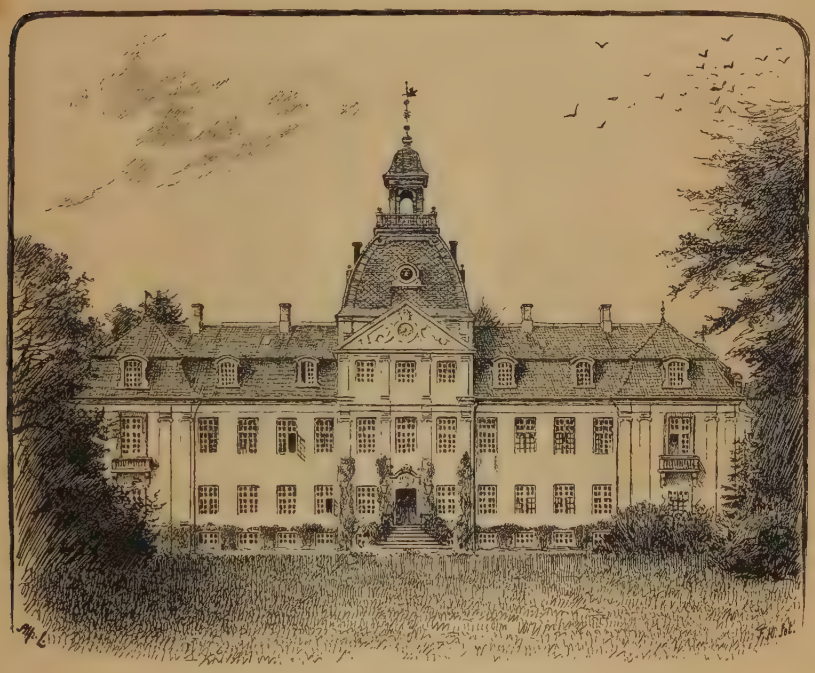

Charlottenlund Slot.

Sørejse kom til Danmark for at ægte Chr. II (se *C. F. Allen*, De tre nordiske Rigers Historie osv., II, S. 200); ligeledes landede Christoffer af Oldenburg, den lübeckske Hærs Anfører, her 1534. Senere var Gaarden forlenet bort, bl. a. til Franciscus Hispanier, Chr. III's Herold, Rentemesteren Anders Glob, den som Spaamand bekendte Lyder Reventlow og Lægen og Matematikeren Peter Capeteyn; 1561 blev Lenet forenet med Kjøbenhavn, og Gaarden synes at være nedbrudt i 17. Aarh. — Ved Hvidøre, som vistnok ogsaa har været en Landsby, laa ligeledes en Kro (nu Skovshoved Kro), der flere Gange nævnes i 16. Aarh., og en Mølle, hvor Frederik II 1576 lod indrette en Papirmølle (tidligere „Harniskmølle" og Feldberedermølle), som dog allerede 1583 nedlagdes; 1661 var den en Stampemølle (*H. F. Rørdam*, Nogle Efterr. om Kongsgaarden Hvidøre i 16. Aarh., i Danske Mag. 4 R. IV. Bd. S. 247—56).

Landstedet *Sølyst* eller, som det dengang kaldtes, „Seelust" blev 1753 solgt til Etatsraad Just Fabricius, der skal have opbygget det, og hvis Enke 1771 afhændede det til Generalmajor Peter Claesen, som atter 1776 solgte det til Baron, senere Greve E. H. Schimmelmann, den bekendte Statsmand og Mæcen, der uden for Haven

ved *Emilie Kilde* rejste det Mindesmærke for sin første Hustru Emilie (født Rantzau), som endnu staar der. I Sølysts smukke Have med dejlig Udsigt over Sundet staa 3 Birketræer, plantede i Hjørnerne af en ligesidet Trekant tæt ved en lille Dam af Schimmelmann, A. P. Bernstorff og Christian Ditlev Reventlow til Minde om deres Samvirken for humane Reformer (se *J. Møller*, Mnemosyne I, S. 74). Efter Schimmelmanns Død 1831 ejedes Sølyst af Baron v. Løwenstern, kgl. dansk Minister i Wien, og hans Hustru, f. Schimmelmann, hvilke dog solgte det 1840 til Etatsraad J. Th. Suhr († 1858), i hvis Families Eje det senere har været. (J. L. Heiberg, som var en hyppig Gæst hos Etatsraad Suhr, har forherliget Stedet i sit Digt „Sølyst", trykt i „Ugentlige Blade", udg. af H. Hertz 1858. Se ogsaa *Joh. Luise Heiberg*, Et Liv genoplevet i Erindringen, II, S. 71 fl.).

Christiansholm tilhørte i 17. Aarh. Assessor i Højesteret Vitus Bering; han solgte det 1671 til Christian V, som Aaret efter forærede det til sin Dronning Charlotte Amalie, der straks efter solgte det for 5000 Rd. til Ulr. Fr. Gyldenløve. Senere er det atter kommet til Kronen; thi 1746 skødede Fredr. V Christiansholm til Agent,

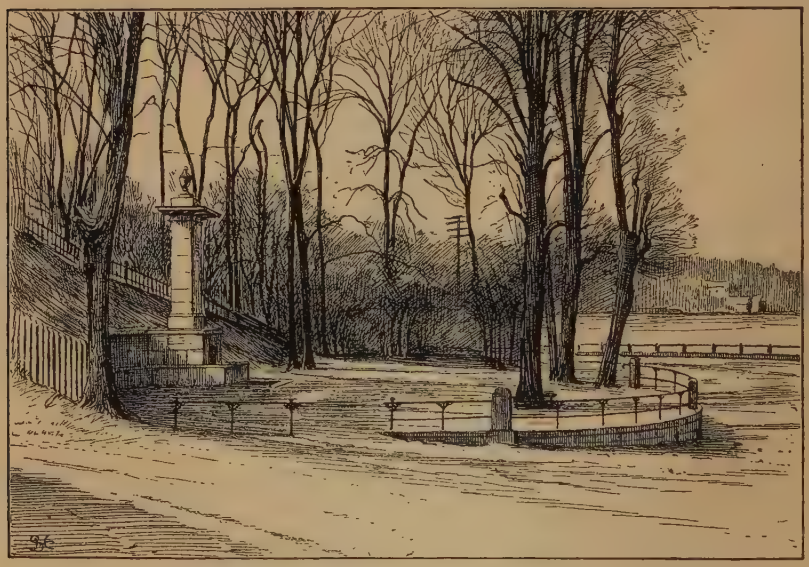

Strandvejen ved Emilie Kilde.

senere Etatsraad Just Fabricius. Senere kom det i Hænderne paa Christoffer Mac Evoy, der 1783 solgte det til E. H. Schimmelmann, efter hvis Død 1831 det solgtes ved Auktion. Nu ejes det af Greve C. C. Danneskjold-Samsøe.

Ved Skovshoved laa i 15. Aarh. et St. Annekapel (se *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen, S. 346).

(**Litt.**: se under Gjentofte Sogn).

Lyngby Sogn (Anneks til Gjentofte 1682—1758) omgives af Sundet, Ordrup, Gjentofte og Gladsakse Sogne, Bagsværd Sø, Smørum Herred (Kirke-Værløse Sogn) og Furesø samt Søllerød Sogn, fra hvilket det paa en længere Strækning skilles ved Mølleaa. Sognekirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Kjøbenhavn. Jorderne, der ere temmelig bakkede og i den nordl. Del mest højtliggende (Lyngby Bavnehøj er 167 F., $52,_4$ M.; Jægerbakken S. for Frederiksdal er ligesaa høj), ere mod S. lermuldede og sandmuldede, mod N. mere sandede. Langs

Mølleaa findes Eng- og Mosestrækninger. I Sognet den sydl. Del af Statsskoven Jægersborg Dyrehave med Raadvad Hegn (Lystskovdistriktet), en Del af Hareskov og de Frederiksdalske Skove (2. Kjøbenhavns Skovdistr.) samt Sorgenfri Skov (1. Kjøbenhavns Skovdistr.).

Fladeindhold var $^{16}/_{7}$ 88: 6243 Tdr. Ld., hvoraf 2180 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 573, Byg 621, Havre 528, Blandsæd til Modenh. 34, til Grøntf. 108, Kartofler 158, andre Rodfr. 137, andre Handelsplanter 8, Spergel og Lupiner 4), medens der henlaa til Afgræsn. 274, Høslæt, Brak, Eng m. m. 922, Have 277, Skov 2322, Moser og Kær 130, Byggegr. 88, Hegn og Veje 50 Tdr. Kreaturhold 1893: 543 Heste, 472 Stk. Hornkv. (deraf 351 Køer), 90 Faar, 490 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $469^{5}/_{8}$ Tdr. Der var 6 Selvejergaarde med 125, 47 Arvefæstegd. med $295^{3}/_{4}$, 1 Fæstegd. med $3^{1}/_{2}$, 549 Huse med $43^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk. og 98 jordløse Huse. 8 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk (med $221^{1}/_{4}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 5416 (1801: 1984, 1840: 3035, 1860: 3977, 1880: 4823), boede i 644 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 672 levede af immat. Virksomh., 539 af Jordbrug, 173 af Gartneri, 284 af Fiskeri, 1796 af Industri, 573 af Handel, 1028 af andre Erhv., 312 af deres Midler, og 39 vare under Fattigv. Hvad der er sagt om Gjentofte-Ordrup Sogne, gælder ogsaa her: at store Dele ere forvandlede til Villabyer, navnlig hele Kyststrækningen med Taarbæk og Lyngby, saaledes at de handlendes og industridrivendes Klasse har en stor Plads ved Siden af Landbrugerne; særlig maa fremhæves de store industrielle Anlæg i Lyngby og langs Mølleaaen. Ogsaa Fiskeriet har nogen Betydning. Sognet gennemskæres i den vestlige Del af den nordsjællandske Jærnbane og Hovedlandevejen til Frederiksborg. Kystbanen fra Klampenborg til Helsingør er under Anlæg (se S. 27).

I Sognet Byerne: *Lyngby* (kaldet „Kongens Lyngby“, fordi det var Krongods fra gammel Tid), ved den østl. Ende af Lyngby Sø, ved Landevejen til Frederiksborg og paa begge Sider af Mølleaa, en købstadlignende Landsby med til Dels brolagte Gader, flere ret anselige, 2 Stokværk høje Huse med Tegl- eller Skifertag, mange Butiker, smukke Landsteder osv. I Byen, der $^{1}/_{2}$ 1890 havde 2556 Indb. (1801: 890, 1840: 1175, 1860: 1751, 1880: 2221) med 274 Huse, er der Kirke, Præstegd., Menighedsog Missionshus (opf. 1887), Skole, privat Realskole og 3 private Pigeskoler, Amtssygehus (med 27 Senge og 4 i Epidemisygehuset), Hospital (se Gjentofte-Lyngby Hospital S. 263, Lyngby-Afdelingen har samme Størrelse som den i Gjentofte), Apotek, Asyl (opr. 1860), Børnehjemmet „Børnely“ (opr. 1853), Brede Plejehus (opr. 1863), „Aldersly“ for trængende ældre Ægtepar (opr. af Lyngby S. velgørende Forening) og Lyngby Arbejderforenings Stiftelse, Lyngby Landboskole og Grundtvigs Højskole (se S. 274), Gasværk (anl. 1895), flere Hoteller og større Traktørsteder, Bogtrykkeri, der udgiver „Kjøbenhavns Amts Avis“, Station paa den nordsjællandske Jærnbane (ny udvidet Station, opf. 1891 efter Tegn. af Holsøe), Postkontor (1 Postmester og 1 Ekspedient) og Telegrafstation, Telefonforbindelse med Hovedstaden og flere større Fabrikker. Lyngby er Valgsted for Kbh's Amts 4. Folketingskreds og Bolig for Distriktslægen i Kjøbenhavns Amts nordre Distrikt. Af Fabrikkerne fremhæves 1 Maskinfabrik, 1 Messingvarefabr. og 1 Jærnstøberi, 3 Klæde-, Uld- og Tøjfabrikker, 1 Gardinfabrik, 1 Sukkerraffinaderi (Aktieselskab, opr. $^{5}/_{5}$ 1895, Aktiekapital 300,000 Kr.). *Virum*, mellem Hovedlandevejen og Fure Sø, med Skole. *Lundtofte* (Luntofte) mod N. i Sognet. *Taarbæk* (Gammel- og Ny T.) Fiskerleje med Kapel, Skole, Asyl (opr. 1880), Apotek, Hotel, Badehavn med Havnefyr og Anløbssted for Sunddamperne (1894: 48 Fiskere, der ejede 29 Dæksbaade og 36 mindre Fartøjer og fiskede for en Værdi af 26,351 Kr., for aller største Delen Sild) og mange Landsteder.

I Sognet ligger endvidere: *Sorgenfri Slot* ved Lyngby, omgivet af Have og Lystskov, opført i Beg. af 18. Aarh. i eet Stokværk og et lille Spir

midt paa Bygningen, med flere Udenomsbygninger, Statsejendom fra 1855 (se nærmere S. 274).

Den sydlige Del af *Jægersborg Dyrehave*, 1575 Tdr. Ld., hvoraf dog kun omtr. 1100 Tdr. skovbevoksede, er den egentlige Dyrehave, der drives som Lystskov, medens den nordlige Del, Jægersborg Hegn, i Søllerød Sogn, N. for Mølleaaen (884 Tdr. Ld., hvoraf 585 ere bevoksede) drives helt forstmæssig. Skoven er indhegnet af Christian V for at øve Parforcejagt, og der findes i den en stor Del Kron- og Daavildt (omtr. 150 Stkr. Kronvildt og 1000 Stkr. Daavildt). Midt i Skoven paa den store Dyrehavsplæne, hvor „Foreningen til den ædle Hesteavls Fremme" afholder aarlige Væddeløb, ligger det kongelige Jagtslot *Eremitagen*, opført 1736 efter Tegn. af Thurah i Rococcostil, hvorfra der er vid Udsigt over Skoven og Sundet. I det sydøstlige Hjørne af Skoven ligger *Klampenborg* med Endestation for Klampenborgbanen (anl. if. Lov af $^{19}/_{2}$ 1861, hvorved der $^{9}/_{12}$ s. Aar gaves det sjællandske Jærnbaneselskab Koncession paa Anlægget af Jærnbanen til Helsingør med Sidebane fra Hellerup til Jægersborg Dyrehave; den aabnedes $^{22}/_{7}$ 1863 og blev sammen med de andre sjæll. Baner Statsbane 1880; i Driftsaaret 1894—95 befordredes paa Banens Stationer indbyrdes 1,730,806 Personer frem og tilbage, Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. var ankommet til Klampenborg 133,811, afgaaet derfra 18,960 Cntr.), Postekspedition og Telegrafstation, Skovfogedbolig, mange Landsteder, Restaurationer osv. og Klampenborg Vandkur-, Brønd- og Badeanstalt (Aktieselskab, opr. 1844, Aktiekapital 200,000 Kr.), beliggende i Udkanten af Skoven langs Strandvejen, med en 1866 opført Hovedbygning, Kurhus, Koncertsal, flere Kottager og Badeanstalter*). Den paabegyndte Kystbane (se S. 27), der skal udgaa fra Klampenborgstationen og gennem en Viadukt føres under Vejen, som gennemskærer Skoven fra Ø. til V., har berøvet Anstalten en Del af dens Terræn, idet Banen afskærer dens nordvestl. Hjørne for derpaa at gaa langs Dyrehavens Hegn (med Holdeplads ved Springforbi). Ved Hovedvejen, der fører mod V. gennem Skoven, ligger Kirsten Pils Kilde og Dyrehavsbakken, et af Kjøbenhavnerne stærkt besøgt Forlystelsessted i Maanederne Juni og Juli, samt ved Enden af Vejen, ved Skovens sydvestlige Udkant det højtliggende Traktørsted *Fortunen* (156 F., 49 M.) med en prægtig Udsigt over Omegnen med Sundet, Ermelunden, Bernstorf og Kjøbenhavn. Mod N. ved Mølleaa ligge flere Fabriksanlæg, om hvilke nærmere nedenfor.

Hovedgaarden *Frederiksdal*, ogsaa kaldet Frederiksdal Slot, tæt ved Sydøstsiden af Fure Sø, omgivet af Skov med smuk Udsigt over Mølleaaens Dal. Gaarden hører til det Schulinske Fideikommis, i alt 13 Tdr. Hrtk., deraf under Hovedgaarden $10^{1}/_{2}$ Tdr., Bøndergods $2^{1}/_{2}$ Tdr. samt Skovskyld 2 Tdr., omtr. 350 Tdr. Skov og 150 Tdr. Ld. Ager og Eng; til Fideikommisgodset høre Fæste- og Arvefæstehuse, *Frederiksdals Kro* samt Lyngby og Bagsværd Søer; over Lyngby Sø til Fure Sø, der ligger ved Ejendommen, er der ad en Kanal (se S. 161) Dampbaadsforbindelse**). Ved

*) Det var Islænderen, Dr. med. Hjaltelin, der fattede Ideen til Anstaltens Anlæg og fik kgl Bevilling derpaa 1843, hvorved Staten overdrog ham omtr. 23 Tdr. Ld. af Skoven; Bevillingen overførte han Aaret efter til Aktieselskabet; 15. Juni 1845 aabnedes Anstalten; i Aarenes Løb er den blevet meget udvidet, ogsaa ved Køb af Arealer langs Stranden; Anstaltens første Arkitekt var Bygningsinspektør Bindesbøll (se *J. S. Berthelsen*, Blade af Klampenborg Badeanstalts Historie. Kbh. 1895).

**) Til Fideikommisset er knyttet det Sophie Zeuthen Frederiksdalske Fideikommis, omtr. 190,000 Kr., og det Frederiksdalske Fideikommis, omtr. 100,000 Kr.

Frederiksdal ligge flere Landsteder. — Andre Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Dyrehavegd.*, tæt ved Fortunen (bestaaende af de sammenlagte Gaarde Fortungd. og Trongd., $15^1/_4$ Tdr. Hrtk., 152 Tdr. Ld., alt Ager), *Hummeltofte* ($15^7/_8$ Tdr. Hrtk., 165 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 3 Huse; Gaarden er flyttet og nyt opbygget 1884; paa Gaardens Grund er opført en Magdalenestiftelse), *Brede Ladegd.* ($12^3/_8$ Tdr. Hrtk., 132 Tdr. Ld., hvoraf 4 Skov, Resten Ager og Eng), *Virumgd.* ($12^1/_4$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., alt Ager; Gaarden er nyt opbygget efter en Brand 1882), *Kaningd.* (se S. 279), *Carlshøj* (12 Tdr. Hrtk., 107 Tdr. Ld., alt Ager; 1 Hus) samt tre Gaarde i Lyngby (af hvilke den ene, *Lyngbygd.*, er $14^1/_2$ Tdr. Hrtk., 138 Tdr. Ld., hvoraf 14 Eng, Resten Ager; den anden er $13^3/_4$ Tdr. Hrtk., 118 Td. Ld., hvoraf 104 Ager og Eng, 10 Skov og 4 Tørvemose, 1 Hus; og den tredje er $12^3/_4$ Tdr. Hrtk.) og 1 i Virum ($12^1/_4$ Tdr. Hrtk.). Af andre Gaarde nævnes *Stenrød* (Stenderød), *Hvidegd.*, *Holmegd.*, *Rømmerødgd.*, af Landsteder *Søbakken*, *Havslunde* (i hvis Have flere mærkelige Træer, bl. a. en 32 F. høj Cryptomeria japonica, japansk Ceder, en 55 F. høj Pseudotsuga Douglasii og en 30 F. høj Picea Khutrow), *Stokkerup* (en Tid ejet af Politikeren Alfr. Ant. Hage, † 1872, der udfoldede en stor Gæstfrihed her), *Springforbi* ved Strandvejen, *Ny Frederiksdal* og *Sophienholm* ved Bagsværd Søs nordl. Side. — I det sydvestlige Hjørne af Sognet ligge *Lyngby-* og *Fortunfortet* samt noget af den til Befæstningen hørende Kanal.

Langs *Mølleaa*, hvis Vandkraft fra gammel Tid har været benyttet til industrielle Anlæg, ligger en hel Række Møller og Fabrikker, for hvilke Vandkraften dog nu for en stor Del er af underordnet Betydning, nemlig *Frederiksdals Mølle*; *Møllerne ved Lyngby*; *Fuglevad* (gl. Form Folevad) *Mølle*; *Brede Klædefabrik*, et Aktieselskab (opr. $^{15}/_4$ 1895, Aktiekapital $1^1/_2$ Mil. Kr.), der beskæftiger omtr. 500 Arbejdere og aarligt producerer omtr. 400,000 Al. Klæde og 15,000 Ds. Hatte; til Fabrikken, der drives af Maskiner med 450 Hestes Kr., er knyttet Arbejderboliger, Forsamlingshus osv.; Papirfabrikkerne *Ørholm* (gl. Form Ørevad), *Nymølle* (i Søllerød S.; den indviklede Sognegrænse ved Mølleaa blev reguleret ved kgl. Res. af $^{11}/_{10}$ 1765) og *Strandmøllen* (hvoraf en Del i Søllerød Sogn), den sidste ved Mølleaaens Udløb i Sundet, alle tilhørende Aktieselskabet „De forenede Papirfabrikker" (opr. $^{22}/_2$ 1889, Aktiekapital $2^1/_2$ Mill. Kr.). De to første, der drives under eet, har 200 Hestes Dampkr. og 56 H. Vandkr., et Tilliggende af 75 Tdr. Ld., Hovedbygn., Kro, Arbejderboliger osv. og beskæftiger 80—90 Personer; Strandmøllen har 180 Hestes Dampkr. og 40 H. Vandkr., et Till. af 12 Tdr. Ld., 1 Kro, 3 Villaer, Arbejderboliger osv. og beskæftiger omtr. 110 Personer. Ved Strandmøllen føres den nye Kystbane over Aaen ad en Jærnbro. Mellem Nymølle og Strandmøllen ligge desuden *Stampen* (i Søllerød Sogn) og *Raadvaddams Fabrikker* (Raavad, „Fileværket"), et Aktieselskab (opr. $^1/_{12}$ 1894; Aktiekapital 180,000 Kr.), der tilvirker Isenkram; det beskæftiger 5 Funktionærer og 85—90 Arbejdere. og producerer aarligt for omtr. 150,000 Kr.; Fabrikkerne drives af 2 Vandhjul, repræsenterende 30 Hestes Kraft, og 1 Dampmaskine paa 15 Hestes K.. Til Etablissementet, der har et Fladeindhold af 21 Tdr. Ld., hører, foruden Fabriksbygningerne med Funktionær- og Arbejderboliger osv., ogsaa Traktørstedet Raadvad.

Lyngby S., der udgør en egen Sognekommune, som er delt i 3 Sognefogeddistrikter, nemlig vestre (Frederiksdal og Virum), mellemste (Brede, Lundtofte, Lyngby, og Ørholm), og østre (Raadvad og Taarbæk), hører

under Kjøbenhavns Amts nordre Birks Jurisdiktion, Kbhs. Amtstue- og Kbhs. Amts nordre Lægedistr., 2. Landstingskr. og Kbhs. Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 20. og 21. Lægd. Lyngby Kirke ejes af en Privatmand, Taarbæk Kirke (fra 1896) af Beboerne. Foruden Sognepræsten er der ansat to Kapellaner pro loco.

Lyngby Kirke, smukt beliggende paa en Bakke ved Landevejen, er en Korskirke; Korsfløjene af røde Mursten og Taarnet ere dog senere Tilføjelser til en ældre Kampestensbygning. Kirken har 5 Hvælvinger i Skibet og 2 i Korset (1 i hver Korsgren); et Gravkapel paa Nordsiden bruges nu til Ligkapel; under Kapellets Gulv flere Kister. Paa Korets udvendige Mur ses et Relief fra Middelalderen: en Dyreskikkelse, der holder et Barn i Munden. Altertavle af C. V. Eckersberg; Prædikestol med Aaret 1598; gammel Granitdøbefont. I Kirken en Mindetavle over Sognepræsten, Prof. Jørgen Borch, † 1803, og over faldne i de slesvigske Krige. Aar 1876 fandtes nogle gl. Kalkmalerier omtr. fra Midten af 15. Aarh. paa Hvælvingerne i Skibets vestre Del. Hvælvingskapperne vare fyldte med Løvværk, Figurer og Indskrifter. Paa en af dem saas Christus bærende Korset, paa en anden Jomfru Maria med Christi Lig over sit Skød, Apostlene, den opstandne Christus med Sejrsfanen, den vantro Thomas, der stikker sin Finger i Saaret i Herrens Side osv. (se *Magn. Petersen*, Danske Kalkmalerier, S. 88). — Paa Kirkegaarden ligge bl. a. begravede Skuespillerinden Ellen Marie Heger († 1842) og Digteren Thomas Lange († 1887), over hvilken sidste der er rejst et Monument efter Tegn. af Lor. Frølich.

Taarbæk Kapel, beliggende i Dyrehaven („Skovkapellet"), er opført 1864, fornemmelig ved private Gaver, efter Tegn. af Arkitekt Wessel efter Forbillede af en gammel angelsachsisk Kirke i Limerick, af røde Mursten med Granitsokkel; Hovedindgangen er gennem Vaabenhuset paa den nordre Side; mod Ø. afsluttes det 34 Al. lange Skib med en fremspringende Korafslutning; Klokketaarnet er med Fløjen 34 Al. højt. Altertavlen af Raadsig (Christus i Gethsemane).

Sorgenfri Slot („Sorgenfrey") er opført i Beg. af 18. Aarh. af Grev Carl Ahlefeldt og tilhørte senere Storkansler Grev U. A. Holstein, Frederik IV, Prinsesse Sophie Hedevig, Enkefyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland (fra 1756), Gehejmekonferensraad Desmercières, der købte det 1769 for 8000 Rd., og hvis Enke, Komtesse Friis solgte den 1783 for 14,500 Rd. til Grosserer Henr. Bolte (senere Baron); dennes Bo solgte det 1789 for 13,000 Rd. til Arveprins Frederik, hvem Anlægget af Haven og den smukke Lystskov med det bakkede Terræn langs Aaen skyldes, og derpaa ejedes det af Christian VIII, der ofte opholdt sig her baade som Prins og Konge, og som her modtog Nordslesvigernes Adresse $^{27}/_{7}$ 1846. Efter at det i 1855 var blevet Statsejendom, var det Sommeropholdssted for Enkedronning Caroline Amalie lige til hendes Død 1881. I Slotsparken ved Slottets nordre Side rejste Kvinder i Lyngby 1882 en Mindestøtte for hende (en 6 Al. høj Granitstøtte med Portrætmedaillon, efter Tegn. af Evens). Tæt ved Slottet staar en Mindestøtte med Buste af Fredr. V (udf. af Saly 1764); i Nærheden en hvid Marmorstøtte med sort Marmorsilhouet og Arveprins Frederiks Gemalinde, Sophie Frederikkes Fødsels- og Dødsaar. Paa Slottet Malerier af Chr. VI, Fr. V og Juliane Marie. I og ved Sorgenfri findes flere anselige og mærkelige Træer, saaledes S. Ø. for Slottet en 96 F. høj Ædelgran, Stammens Omf. 8 F., N. for Slottet et 61 F. højt Tulipantræ, og ved Rustenborg i Lyngby to mægtige kanadiske Popler, hvoraf den højeste er 120 F., Stammens Omf. 12 F.

Lyngby Landboskole blev oprindelig anlagt 1867 i Nærum af Landbrugskandidat, nuv. Kaptejn J. C. la Cour, men flyttedes Aaret efter til Lyngby, da et Aktieselskab havde opført Bygningerne, som Forstanderen, la Cour, købte 1880. Han udvidede Skolen betydeligt, idet han opførte et Landbrugsmuseum og købte *Brede Ladegaard*, af hvis Jorder han henlagde 8 Tdr. Ld. til Støtte for Undervisningen. 1890 overdrog han Skolen til „Grundtvigs Højskole" (opr. 1856 af Grundtvig paa Marielyst ved Kjøbenhavn), hvis Bestyrelse lod Bygningerne betydeligt udvide (opførte efter Tegn. af C. V. Dahlerup og F. C. Bøttger). Skolen har 7 faste Lærere og underviser aarlig 70—100 Elever. (*K. Rørdam*, Geol.-agronomiske Undersøgelser ved Lyngby Landboskole og Brede Ladegaard, Kbh. 1894). — I Lyngby har der 1871—74 ogsaa været en Pigehøjskole.

Jægersborg Dyrehave hed tidligere „Boveskov" og nævnes allerede i Valdemar II's Jordebog 1231 („Bouæscogh") som hørende til Lyngby (se *O. Nielsen*, Hist. Tidsskr., 5. R., IV Bd., S. 728), og den har vistnok været langt mere bevokset end nu; kun i Midten var der, ligesom nu, en aaben Slette, hvorpaa tæt Ø. for det Sted,

hvor nu Eremitagen staar, Landsbyen *Stokkerup* laa. Sit nuv. Navn fik Skoven, da Christian V som alt nævnt (S. 272) 1670 lod den indhegne med Enebærstager for Parforcejagtens Skyld (allerede Frederik III havde dog begyndt at indrette den til Dyrehave) og foretage store Udhugninger i den, „Gader", for at Jægeren kunde holde Øje med det flygtende Vildt, ligesom han ved samme Lejlighed lod Stokkerup By nedlægge. Ligeledes indrettede Kongen sig paa Sletten et Jagtslot, *Eremitagen*, der laa paa en opkastet Højde, omtrent hvor det nuv. Slot ligger, for at han der „kunde spise i Enrum". Det var her, han opholdt sig $^{19}/_{10}$ 1698, da han blev slaaet til Jorden af en Hjort, han skulde give Dødsstødet, hvad der maaske har

Sorgenfri Slot.

bidraget til hans Død Aaret efter. Ogsaa Christian VI var en ivrig Jæger; han indførte en Del Vildt (hvide Hjorte) fra Württemberg (D. Atl., I, S. 605) og lod den gamle Eremitage, der var en lille uanselig Bygning og desuden brøstfældig, nedrive og et nyt Slot opføre 1736 (se S. 272) til Dels af Materiale fra et nylig nedrevet „Lysthus" ved Rosenborg ved Kjøbenhavn. Det 2 Stokværk høje Slot, der ligger paa det højeste Punkt paa Sletten, og fra hvis Altan ud mod Sundet der er en prægtig Udsigt, er kun lille (30 Al. langt, 20 Al. bredt), men i en elegant Rococco-stil og udstyret med Statuer, Søjler og Jagtemblemer; det store Trappeparti med Ramper paa Façaden ind mod Landet er i de senere Aar blevet restaureret og bragt tilbage til dets oprindelige Skikkelse. Ogsaa det indre blev udstyret med

Pragt (et prægtigt Maleri af Coffre, der sad i Spiseværelsets Loft i den gamle Eremitage, blev anbragt under Loftet i det øverste Stokværks Sal); men det meste af Udsmykningen er nu forsvundet. Slottet staar tomt, som det næsten altid har gjort; kun i Kælderen, hvor det store Slotskøkken findes, er der Traktørsted for besøgende.

I 18. Aarh., da hele Livsanskuelsen bidrog til at oplade Øjet for Naturens Skønheder, begyndte Skoven at blive besøgt af Hovedstadens Beboere, og navnlig var det Egnen om *Kirsten Pils Kilde*, der blev Maalet for Valfarterne, især i Midsommertiden (St. Hans Aften). Kilden var først bleven opdaget ved Beg. af 18. Aarh. Vel staar der i Indskriften over Kilden:

Det Kilde Veld, som her sit Udløb haver taget,
Er af Kirstine Piil først fundet og opdaget, Ao. 1583,
Men nu til Manges Lyst og Nøtte sat istand
Ved Grev af Reventlau som Stiftsbefalingsmand. Ao. 1750.

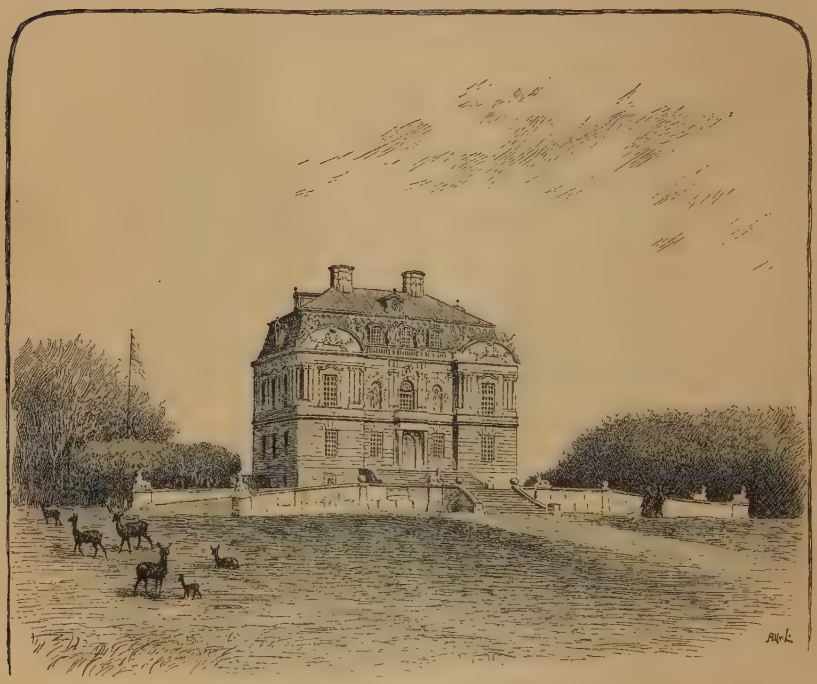

Eremitagen.

Men det første Aarstal maa være Digt; thi E. Pontoppidan kalder den ogsaa „Brinkmanns Kilde" og fortæller (i Kurzgefasste Nachrichten die Naturhistorie in Dänemark betreffend, Hamburg 1765), at Kilden var bleven opdaget af en forhenværende kgl. Danser Brinkmann, der satte Sten om den og forsynede den med Græsbænke, „og dette er allerede sket for over 40 Aar siden" (altsaa i Beg. af 1720'erne); senere, da den var forfalden, blev den atter istandsat 1750. Hvem Kirsten Pil har været, ved man ikke (se dog Geogr. Tidsskr., IV, S. 83). Den har heller næppe været nogen Sundheds- eller hellig Kilde, i hvis Vand man vilde finde Lægedom, men et Sted, hvor man søgte hen som alt nævnt for at nyde den frie, smukke Natur, og det var først ved 18. Aarh.s Midte, at det blev et almindeligt Udflugtssted, efter at Christian VI's pietistiske Regimente havde gjort det af med de i Slutningen ogsaa temmelig vilde Forlystelser ved Vartovkilden (se *P. N. Stolpe*, Vartov-Kilde og Holbergs „Kilderejse", i Danske Saml., 2. R., VI Bd.,

S. 269—78)*). Livet i Midsommertiden ved Kirsten Pils Kilde bevarede længe sin mere stilfærdige, idylliske Karakter. Først ved 1780 begyndte „*Dyrehavsbakken*“ at komme i Ry for sine Forlystelser, med Dans, Telte, Optræden af Jonglører, Beridere, Linedansere osv. og blev et almindeligt Samlingssted i Sommermaaneder for alle Samfundsstænder, særlig i Frederik VI's og Christian VIII's Tid, da disse Konger gave Bakken et fashionabelt, næsten nationalt Præg ved deres officielle Besøg en Gang hver Sommer, og da Digterne forherligede det (Oehlenschlägers „St. Hans Aftens Spil“ og J. L. Heibergs „Rescencenten og Dyret“). Den Gang gik Turen endnu ikke ad Strandvejen, der var meget daarlig at befare, men ad Kongevejen, Bernstorfsvejen og Ordrupvejen; først ved Emilie Kilde drejede man ud til Stranden. Men da Tivoli blev aabnet 1843, gik det tilbage med Dyrehavsbakken.

Dyrehaven er en parklignende Bøgeskov med store friske Græssletter mellem Træerne, skyggefulde Spasereveje og flere stærkt bakkede Partier, som Egnen omkring Fuglesangsdammen og Ulvedalene. Den er en af Danmarks smukkeste og ejendommeligste Skove, navnlig ved sin Mangel paa Underskov (en Følge af Vildtets Færden i den; om Sommeren gaar ogsaa en Del Heste og Hornkvæg paa Græs i Skoven), og den har ogsaa vakt fremmedes Opmærksomhed, bl. a. have Niebuhr og senere Carl Vogt (ved den arkæologiske Kongres 1869) prist den med varme Ord. Den er som sagt fortrinsvis en Bøgeskov, og Bøgene udmærke sig ved deres Storrelse og Skønhed (ved Kildehuset findes en, der er 112 F. høj, Stammens Omf. 11 F. 6 T., ved søndre Eremitagevej staar en, der er 91 F. høj, Stammens Omf. 18 F. 7 T.); men der findes ogsaa prægtige gamle Ege (Ulvedalsegens Stamme er 23 F. i Omf.; Egen ved Klampenborg Skovfogedbolig, Quercus peduncalata, er næsten uden Krone og derfor kun en Ruin, 30 F. høj, Stammens Omf. 25 F. 2 T.) og andre Træer. Særlig maa mærkes Naaletræbevoksningen i Nærheden af Klampenborg, plantet 1764 af J. G. v. Langen, den ældste i Danmark; her findes talrige Ædelgraner, hvoraf de to største ere henholdsvis 132 F. høj, Stammens Omf. 9 F. 6 T., og 110 F. høj, Stammens Omf. 12 F. Af andre Træer kunne nævnes en 82 F. høj smaabladet Elm, Stammens Omf. 13 F. 8 T. (tæt ved Kongeporten), en 107 F. høj Ask, Stammens Omf. 9 F. 6 T. (i Kildehusets Have), en 67 F. høj Avnbøg (ved Klampenborg) og en 67 F. høj Rød Æl, Stammens Omf. 8 F. 10 T. (ved Fuglesangskilden). Ligeledes maa mærkes de 2—300 Aar gamle Hvidtjørne paa Eremitagesletten. — I Nærheden af Eremitagen, hvor der ofte er afholdt Folkefester („Grundlovsfesterne“), findes flere Mindestene, saaledes en til Minde om det første nordiske Studentertog 1843, og en til Minde om Sønderjydernes Besøg 1861 og 1863.

Paa et i Fure Søen udskydende Næs findes Ruiner og Voldplads af den gamle Kongeborg og senere Roskildebispernes faste Slot *Hjortholm*., hvis Opførelse efter fundne Bygningsfragmenter gaar tilbage til 13. Aarh. Her nævnes som Høvedsmand Jep Mikkelsen (af Hagerup) 1472, Herman Rolfsen (von Leneren) 1485—86, Claus Neb 1489 og Oluf Daa 1507. I Grevens Fejde værgede den daværende Høvedsmand Peder Godske Slottet tappert og overgav det først til Grev Christoffer, da Taarnet, Vægtergangen og den ene Side af Slotsmuren vare nedskudte, hvorfor Biskoppen Joachim Rønnov og Domkapitlet takkede ham i et aabent Brev og gav ham fuld Afkald for Slottet og dets Inventarium. Tomten er i 19. Aarh. meget forstyrret ved Kanal- og Vejanlæg. (*Vedel-Simonsen*, Hist. Efterr. om Hjortholm og Gurre, i Annal. for nord. Old. 1838—39, S. 261 fl.) — Efter Reformationen kom det til Slottet hørende Gods til Kronen, og nogle hundrede Favne S. Ø. for den gamle Slotstomt byggede Frederik III et Jagtslot, som han kaldte *Frederiksdal*. Senere overlod Christian V det til sin Dronning Charlotte Amalie, allerede da hun var Kronprinsesse (tillige med Gjentoftegaard og Bagsværd), og hun indrettede flere industrielle Virksomheder her i Egnen (se nedenfor). Efter dennes Død 1714 tilfaldt Frederiksdal hendes Datter Sophie Hedevig og efter hendes Død Christian VI, som 1739 skænkede det til sin højt betroede Mand, Grev Joh. Sigismund Schulin, i hvis Families Besiddelse det er forblevet. Grev Schulin lod den nuv., et Stokværk høje Hovedbygning, der tager sig anselig ud ved sin høje Beliggenhed, opføre efter Tegn. af Jardin. I Nærheden af Slottet findes Louisekilde, opkaldt efter Grev Schulins Svigerinde, Christiane Louise Warnstedt. (Naturforskeren *Otto F. Müller*, der havde været Huslærer paa Frederiksdal hos Grev Schulin, har skrevet: „Fauna insectorum Friderichsdalina“, 1764, og „Flora Friderichsdalina“, 1767).

*) Det er slet ikke Kirsten Pils Kilde, men Lægedomskilden *Vartovkilden*, der laa ved Strandvejen nogle hundrede Skridt fra Gamle Vartov (paa det Sted, hvor der i en Del af 18. Aarh. laa Trakter- og Forlystelsesstedet *Kildendal*), som Holberg sigter til i sin „Kilderejse“, og *Werlauff* (Antegnelser til Holbergs første 18 Skuespil, S. 308 fl.) har Uret. Hvad Holberg skildrer i sit Stykke, passer netop paa Folkeforlystelserne ved Vartovkilden.

Virumgaard har været i Christian VIII's og Frederik VII's Besiddelse. *Hummeltofte* har været ejet af Biskop Monrad, som 1865 solgte den til Prof. N. Chr. Frederiksen. Landstedet *Sophienholm* opnaaede i sin Tid et stort Ry, da det fra 1790 ejedes af Gehejmekonferensraad Joh. Chr. Constantin Brun († 1836), som var gift med Digterinden Frederikke Brun († 1835), der her om Sommeren samlede om sig en Kreds af Skønaander, Digtere og Kunstnere, hvem baade den aandrige Værtinde og hendes yndefulde Datter Ida eller Adelaide (Bombelles) begejstrede. Den nuv. Hovedbygning er opf. 1803 af Brun; smuk Have og Park med sjældne Træer.

Hvor langt tilbage i Tiden Mølleaaen har været anvendt til Møllebrug, kan ikke siges. Den første af Møllerne, som kendes, er vistnok Nymølle; dens Navn træffes allerede i Beg. af 13. Aarh.; men Navnet tyder ikke paa, at det er den ældste. Her kan kun fremdrages enkelte Momenter af Anlæggenes Historie. I 14. Aarh. nævnes andre af Møllerne, saaledes Fuglevadsmølle (Folevad) Brede (Brydæ) og Ørholm (Ørewaz, Ørevad), 1417 athændede Vor Frue Kirke Nymølle til Roskildebispen Jens Andersen; i Chr. III's Tid var der en Krudtmølle ved Fuglevadsmølle; 1628 gav Chr. IV Brede Mølle til Joh. v. Dehlen og Laurentz Møllengracht til Krudtmølle; men disse Krudtmøller nedlagdes snart og kom i andres Hænder, saaledes 1668 til den bekendte Kobbersmed Henr. Ehm, som indrettede et Hammer- eller Kobberværk paa Brede. I 17. Aarh. var der ligeledes Krudtmølle ved Lyngby (en Tid indrettet til Valkemølle af Guldsmed og Alkymist Casper Herbach, † 1664) og Ørholm, ligesom der ogsaa ved Aaen laa flere „Slibe- og Poleremøller", saaledes ved *Raadvad* („Rodevalds Værk"), hvilken Mølle Fredr. III overlod til Overtøjmester Peter Kalthoff, som der indrettede en Slibe- og Krudtmølle. Efter hans Død (1672) kom Raadvad atter til Staten; senere overlod Fredr. V Krudtmøllen her til sin Kammertjener, senere Justitsraad Nicolai Jac. Jessen for at indrette et Filehuggeri der, og da han gik fallit 1765, gik det over til Isenkræmmerlavet i Kbh., hvilket besad det i henved et Aarh., saaledes at alle, der vilde optages i Lavet, maatte have Andel i Fabrikken; da Lavsvæsenet ophævedes, overtoges den af et Interessentskab, som 1894 omdannede den til Aktieselskab. Størst Betydning havde dog en Tid Anlæggene ved *Frederiksdals* eller, som den tidligere hed Hjortholm Mølle, der 1649 købtes af den bekendte Rentemester Henrik Müller (se *F. Meidell*, i „Museum" 1894, II S. 73 fl.), som 1668 solgte den til Fredr. III, hvorefter Navnet Frederiksdals Mølle blev det almindelige. Faa Aar efter begyndte her og i Omegnen ved Dronning Charlotte Amalies Paavirkning en Række Fabriksanlæg, saaledes Kobbermøllen ved Nymølle og Frederiksdals Papirmølle. *Nymølle* bortforpagtedes 1672 til Henr. Ehm, senere til Lor. Badstuber, hvis Søn (?) Poul Badstuber 1738 erhvervede den som Ejendom og der, ligesom paa Brede og Ørholm, drev en stor Virksomhed i Messing, Kobber, Knive og Staaltraad, indtil han gik fallit 1746 og Fabrikkerne atter splittedes; Brede kom saaledes senere i Grev Schimmelmanns Besiddelse, og i 19. Aarh. har det været Centrum for en stor Klædefabrikation (anl. 1809 af Modeweg i Kbh., flyttet 1831 til Brede), der en Tid ogsaa omfattede Nymølle, Ørholm og Stampen. *Frederiksdals* Papirmølle anlagdes af Charlotte Amalie 1673 og dreves en Tid af Hans Heuser, der ogsaa en halv Snes Aar efter fik *Strandmøllen* (anlagt først som Valkemølle, 1645 indrettet som Papirmølle af Joh. Ettersen) og senere Bestyrelsen af den, da Charlotte Amalie købte den 1690; 1693 indkaldtes fra Hannover Joh. Drewsen (Drewez?), som forpagtede og 1718 erhvervede Strandmøllen som Ejendom, og den forblev i denne Families Besiddelse, indtil den 1889 overgik til Aktieselskabet „De forenede Papirfabrikker", sammen med Ørholm og Nymølle, som den Drewsenske Slægt havde tilkøbt 1854. Strandmøllen er nu Danmarks ældste eksisterende Papirfabrik (Frederiksdals Mølle forfaldt allerede paa Heusers Tid). Ved Fabrikken er der 1893 rejst et Mindesmærke (Granitstøtte med Buste, udf. af Alfr. Thielemann) for Chr. Drewsen (f. 1799), der 1865 blev Eneejer af Strandmøllen, Ørholm og Nymølle (se *C. Nyrop*. Strandmøllen, Kbh. 1878).

Paa Bunden af en Høj fra Broncealderen ved *Hvidegaard* blottedes 1845 en stensat Kiste, hvori der laa brændte Menneskeben, Uldtøj, Levninger af en Spaanæske, et Broncesværd i en vel bevaret Skede samt et Læderetui, i hvilket sidste forskellige Genstande af en saa mærkelig Art, at man mente, at den afdøde havde øvet „Sejd", om end maaske i Videnskabens Tjeneste.

I et Dokument fra 1464 forekommer en Fritze Pariis „awapn (Væbner) i Konnings-Lyngby".

Søllerød Sogn omgives af Sundet, Lyngby Sogn, hvorfra det skilles ved Mølleaa, Fure Sø og Frederiksborg Amt (Lynge-Kronborg Herred). Sogne-

kirken, i den sydvestl. Del af Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil N. N. V. for Kbh. Jorderne ere gennemgaaende sandmuldede, højtliggende og bakkede, navnlig i den nordl. og vestl. Del (højeste Punkt er *Sandbjærg*, 271 F., 85,1 M., ved Sognets Nordgrænse), samt skovrige; henved en Fjerdedel af Fladeindholdet er dækket med Skov. I Sognet ligge Statsskovene: Jægersborg Hegn (se S. 272), Trørød Hegn, Ravneholmene, Søllerød Kirkeskov og Geelsskov (1. Kjøbenhavns Skovdistrikt) samt Dronninggaard Skov. I den østl. Del af Sognet, der skraaner jævnt ned mod Sundet, findes betydelige Mosedrag (som Maglemose, hvoraf en Del i Hørsholm Sogn). Sognet er et af de skønneste paa Sjælland og har ogsaa en Mængde Landsteder baade langs Kysten og inde i Landet.

Fladeindhold var $^{16}/_7$ 88: 6658 Tdr. Ld., hvoraf 2418 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 518, Byg 582, Havre 595, Boghvede 8, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 158, til Grøntf. 160, Kartofler 135, andre Rodfr. 220), medens der henlaa til Afgræsn. 545, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1191, Have 244, Skov 1747, Moser og Kær 127, Hede 4, Byggegr. 72, Hegn, Veje og Vandareal 310 Tdr. Kreaturhold 1893: 546 Heste, 1333 Stkr. Hornkv. (deraf 1036 Køer), 232 Faar, 761 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. $^1/_1$ 85: $364^3/_4$ Tdr. Der var 7 Selvejergaarde med $50^3/_4$, 46 Arvefæstegd. med $273^1/_4$ og 282 Huse med $30^7/_8$ Tdr. Hrtk., samt 38 jordløse Huse. Der var 4 Gaarde paa over 12 Tdr Hrtk. (med $84^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 3122 (1801: 1618, 1840: 2222, 1860: 2875, 1880: 3022), boede i 409 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 215 levede af immat. Virksomh., 835 af Jordbrug, 71 af Gartneri, 40 af Fiskeri, 1002 af Industri, 273 af Handel, 7 af Skibsfart, 547 af andre Erhv., 61 af deres Midler, og 71 vare under Fattigv. Ved Siden af Jordbruget har Industrien (Fabrikkerne ved Mølleaa) stor Betydning som Erhverv. Skovarbejdet er et ikke ringe Bierhverv. Gennem den vestl. Del af Sognet gaar Nordbanen og Hovedlandevejen til Helsingør. Langs Kysten er Kystbanen under Anlæg.

I Sognet Byerne: *Søllerød*, smukt beliggende paa en Bakke ved Søllerød Sø (28 Tdr. Ld.), med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1804 af M. F. Drewsen, Enke efter Jørgen Christopher D., for 1 Mand og 4 Kvinder) og Kro; *Øverød*; *Nærum* (gl. Form: Niartherum) med Skole; *Holte* med privat Skole; *Trørød* (Tryggerød) med Skole; *Skodsborg* med Skole og Badehotel (opf. 1876, ombygget 1886—87, med Koncertsal, mange Kottager, smuk Have osv.), Hotel, Klædefabrik med Arbejderboliger, Toldoppebørselskontrolsted, Anløbsbro for Sunddamperne, Telegrafstation og mange Landsteder, deribl. Skodsborg Slot (en Tid Sommerbolig for Frederik VII). *Vedbæk*, Fiskerleje (1894 fiskedes af 15 Fiskere, med 4 Dæksfartøjer og 10 mindre Fartøjer, for en Værdi af 5000 Kr.) med Kapel, privat Skole, Hotel, Baadehavn med Fyr, Landgangsbro og Anløbssted for Sunddamperne, Telegrafstation, Toldkontrolsted og mange Landsteder.

Hovedgaarden *Dronninggaard*, der ejes af et $^{20}/_7$ 1895 oprettet Aktieselskab, er i det hele 48 Tdr. Hartk., omtr. 900 Tdr. Ld. (deri indbefattet Vejle Sø, 34 Tdr. Ld.), og bestaar af: *Næsset* med „Næsseslottet", Lystpark og Haveanlæg samt Øen Lucknam (fordrejet „Lokkedam", tidligere „Kaninholm"), ialt 122 Tdr. Ld.; Avlsgaarden *Dronninggaard* (med *Kaningaarden*, bortsolgt), 31 Tdr. Hrtk., 561 Tdr. Ld., hvoraf 67 Eng, 30 Skov, 34 Vejle Sø, Resten Ager; og *Frederikslund* (bortsolgt af Aktieselskabet), 13 Tdr. Hrtk., 210 Tdr. Ld., hvoraf 30 Eng, 49 Skov, Resten Ager.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Nærumgaard* (30 Tdr. Hrtk., 370 Tdr. Ld., hvoraf 50 Skov, Have, Mose osv., Resten Ager), *Holtegaard* med Hovedbygning og en 1883—84 opført Avlsgaard ($23^1/_4$ Tdr. Hrtk., 331 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 28 Tdr. Gaardsplads, Have og Skov, 4 à 5 Tdr. Tørve-

mose, Resten Ager; paa Ejendommens Grund er 1886—87 anlagt et Hvidtølsbryggeri, der aarligt producerer omtr. 5000 Tdr.) og *Aggershvile* med en 1893 opført Hovedbygning ($14^1/_8$ Tdr. Hrtk, 171 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager; Kystbanen vil borttage omtr. 3 Tdr. Ld. af Ejendommen; i Haven en lille Villa, der sammen med en ældre Bygning ved Ejerindernes Velvilje er overladt til Sommeropholdssted for svagelige Syersker). — Af andre Gaarde og Lokaliteter nævnes: *Rudegd.*, *Havarthigd.*, *Vesselsminde*, *Søllerødgd.*, *Hendriksholm*, *Enrum*, *Mothsgaard* (opkaldt efter dets tidligere Ejer Gehejmeraad Matthias Moth, † 1719, Sophie Amalie M.s Broder), *„Høj og Dal"* ved Nymølle, *Suhmsminde* i Øverød (opkaldt efter den tidligere Ejer, Historieskriveren P. Fr. Suhm), *Frydenlund*, *Rolighed* og *Miramara* (opf. 1887—88 efter Tegn. af H. Kampmann) ved Strandvejen, m. fl. Ved Vejle Sø ligger *Holte Station* paa Nordbanen; i Nærheden, ved Hovedlandevejen, *Nyholte Hotel* med et Villakvarter, og nordligere ved Vejen *Rudersdals Kro.* — I Geelsskov ligger *Geelshus*, Skovriderbolig for 1. Kjøbenhavns Skovdistrikt. Ved Mølleaaen Papirfabrikken *Nymølle*, Klædefabrikken *Stampen* (Aktieselskab opr. 1896) og Papirfabr. *Strandmøllen* (se nærmere S. 273).

Søllerød Sogn, der danner en egen Sognekommune, hører under Kjøbenhavns Amts nordre Birks Jurisdiktion, Kbh.'s Amtstue- og Kbh.'s Amts nordre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh.'s Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 19. Lægd. Rudersdals Distrikt hørte indtil 1891 i gejstl. Henseende til Birkerød Sogn. Søllerød Kirke og Vedbæk Kapel ejes af Kommunen.

Søllerød Kirke er opført af Kamp og Mursten, har Hvælvinger, Taarn med takkede Gavle og Vaabenhus paa Nordsiden. Altertavlen er et Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid, Alterbillede af J. L. Lund. Orgel skænket 1893 af Generalkonsul Jul. Holmblad. Rester af en mærkelig gammel Ligsten over „Johannes Nicolai de Øberuth" (Jens Nielsen af Øverød), † 1402, er indmuret i Vaabenhusets vestre Væg (indtil 1893 laa den ved Taarnets nordre Ende). I Taarnets søndre Væg opdagedes 1893 et hult Rum, hvori henstod en Ligkiste med et Barnelig, som syntes at være begravet i 18. Aarh. — Paa Kirkegaarden ligge bl. a. begravede Kobberstikker J. F. Kleve († 1797), Fabrikant Joh. Chr. Drewsen († 1857; Monument med Inskription og Broncebuste, udf. af Th. Stein), Etatsraad Joh. Christoffer Nyholm til Baggesvogn († 1867) og Baron J. Holger Rosenkrantz († 1875); Mindesmærke over nogle i Krigen 1864 faldne.

Vedbæk Kapel, beliggende i Skoven tæt ved Frydenlund paa Enrums Grund (skænket af Assuranceforretningsfører Edv. J. Hvidt, Grunden skænket af Grev C. Danneskjold-Samsøe til Enrum), er opført efter Tegn. af Arkitekt V. Tvede af røde Mursten i Rundbuestil med et højt Taarn med Spir (37 Al.); det er indviet $^4/_8$ 1871.

Dronninggaard stammer fra Fredr. III's Tid, idet han, samtidig med at han opførte Frederiksdal ved den anden Side af Søen, skænkede det i Fure Sø udskydende Næs til sin Dronning Sophie Amalie, som her lod opføre en „Lystgaard" (D. Atl. II, 232) og anlægge et „Hollænderi", hvor hun holdt muntre Fester og drev ivrigt Landbrug med oldenburgske Køer og Høns og Gæs af fremmed Race. Efter hendes Død 1685 tilfaldt Ejendommen Kronen; noget over Midten af 18. Aarh. (1764) ejedes den af Gehejmeraad Hans v. Ahlefeldt, som genopførte Hovedbygningen, da den gamle var brændt. Hvor denne gamle Bygning har ligget, og hvorledes den saa ud, ved man intet om; en Tavle med Fredr. III's og Sophie Amalies Navnetræk, der er indsat i den nuværende Gartnerbolig, er den eneste Levning af den. Gaarden maa dog snart atter være kommen til Kronen; thi 1772 skænkede Chr. VII den til Kammerherre W. D. W. v. Staffeldt, som dog allerede 1776 solgte den (for 17,000 Rd. D. C.) til Forpagteren paa Brede, Ole Svendsen, der atter 1781 solgte den til den rige Grosserer, Agent, senere Etatsraad Fr. de Coninck († 1811), og med ham begynder Dronninggaards Storhedstid*). Han lod opføre i de nærmeste Aar, efter at

*) Ole Svendsen ejede samtidig den nærliggende *Rudegaard*, som han 1781 solgte til Agent Thalbitzer for 8361 Rd. D. C.

han var kommen i Besiddelse af Ejendommen, en ny tre Stokværk høj, enfløjet Hovedbygning ude paa Næsset, bygget i den Tids engelske Stil med et stort med sort glaserede Tagsten dækket, og med smaa Kviste forsynet Tag. Denne Bygning kaldte de Coninck „Ny Dronninggaard" (i Modsætning til Avlsgaarden „Gammel Dr."), men den kom snart til at bære Navnet *Næsseslottet* (Afbildningen af Slottet, som findes her, er taget af et af Erik Poulsen samtidigt malet Billede, der findes i Spisesalen i det Moltkeske Palais i Kbh., som de Coninck ogsaa ejede i sin Tid. Nu er Bygningen noget forandret; navnlig har den faaet et svejet Tag og Kvistene ere forsvundne). Tillige byggede han paa Ejendommens Grund den mindre Gaard *Frederikslund* til sin ældste Søn Frederik, ligesom han ogsaa med stor Kærlighed anlagde den omtr. 100 Tdr. Land store Park i „engelsk-kinesisk" Havestil med Lysthuse, Støtter, Vaser, Grotter, Tempelruiner med omstyrtede Søjler osv. og plantede en stor Del sjældne Træer og indrettede en Dyrehave, hvori der en Tid endog var Antiloper. Flere af Støtterne staa der endnu, som et Minde om svunden Pragt, men vidne tillige i deres forfaldne Tilstand om senere Tiders Vanrøgt; saaledes

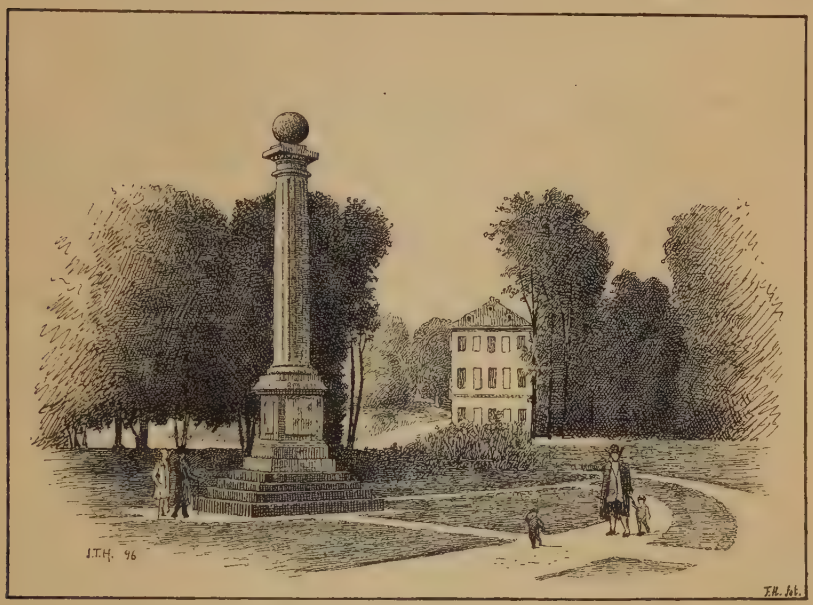

Parti af Dronninggaards Park med Næsseslottet fra de Conincks Tid.

en 7 Al. høj Obelisk af norsk Marmor paa et Fodstykke af tilhugne Kampesten, sat til Ære for de Conincks Ven, General de Drevon, Staldmester hos Prinsen af Oranien, og udført 1781 af Joh. Wiedewelt; en høj, kaneleret Søjle med en Kugle paa Toppen og staaende paa et firkantet Fodstykke af norsk Marmor med hvide Marmorrelieffer, ligeledes rejst 1784 „til Ære for Handelen og Søfarten, som under en viis Regerings Indflydelse og Beskyttelse gav mig Ævne til at forskønne dette Sted og forbedre dets Agres Dyrkning", „mine Børn og Efterkommere tilegnet" (se Billedet); og en firkantet, flad Sandstensblok, paa hvis Fodstykke ses en Pilgrimsstav, Hat og Rosenkrans, og som er prydet med Emblemer og et langt fransk Vers, forfattet af de Drevon (det er denne Støtte, som Traditionen urigtig har sat i Forbindelse med Louis Philippe, der som Emigrant skulde have gæstet Dronninggaard; han har aldrig været der); foran Slottet paa den skraanende Græsplæne staar et stort, smukt Solur. Af de sjældne Træer nævnes en 46 F. høj Tsuga canadensis (Stammens Omfang 7 F. 11 T., Kronens Diameter 50 F.), en 55 F. høj ægte Kastanie (Stammens Omf. 7 F. 9 T.), en 55 F. høj gul Hestekastanie (Æsculus flava), en 71 F. høj Liriodendron Tulipifera (Stammens Omf. 8 F., Kronens Diameter 61 F.),

en 55 F. høj Acer rubrum, en 60 F. høj Magnolia acuminata (Stammens Omf. 4 F. 7 T.) og en 40 F. høj Chamacyparis thujoides. Efter at det var gaaet tilbage for Familien de Coninck i Beg. af 19. Aarh., maatte Fr. de Conincks Søn sælge Ejendommen 1822 (for 50,000 Rd.) til en rig hamburgsk Patricier Jänisch, og under ham og de følgende Ejere, Kammerherre R. Fønss, H. Hansen, Etatsraad Nyholm og Etatsraad Westenholz, forfaldt Ejendommen mere og mere, og Slottet stod for det meste ubeboet. Efter den sidste Ejers Død solgtes Ejendommen 1895 til ovennævnte Aktieselskab, der agter at udstykke Ejendommen til Villagrunde og bevare Hovedbygningen og Parken, formentlig i den oprindelige Skikkelse, som Sommer- og Badehotel (se *Ch. A. Been*, Dronninggd. i Fr. de Conincks Tid, i Tidsskr. for Kunstindustri, 1895, S. 141 fl.).

Ved *Skodsborg* havde Grev Plélo, fransk Gesandt i Kbh. (1728—34), nogle Somre et Landsted. Gehejmeraad Carl v. Holstein († 1763) ejede Landstedet „Retraite", det nuv. Skodsborg, indtil 1760; senere ejedes det af Overkammerjunker v. der Lühe, Mægler Holten, Broder til Gehejmekonferensraad N. A. Holten, og Prins Ernst af Hessen-Philipsthal. I Aarene 1853—63 havde Frederik VII Sommerbolig paa Skodsborg, hvor han lod opføre en større Bygning til Spisesal. Paa Højden ovenfor Skodsborg har ligget en Befæstning.

Søllerødgaard er kun en Levning af det Slot, som Generaladmirallieutenant Grev Fr. Danneskjold-Samsøe opførte noget før Midten af 18. Aarh.; Slottet, der var bekendt for sin vide Udsigt fra Altanen og sin store Have, udvidedes 1756 af den senere Ejer Gehejmeraad, senere Grev Fr. L. Dehn; derpaa beboedes det i nogle Aar af General St.-Germain, hvorefter det en Tid ejedes af Arveprins Frederik; vist i Slutn. af 18. Aarh. nedreves Hovedbygningen, af hvilken et Dørstykke paa Bernstorf endnu har en Afbildning. Til Slottet hørte et Kapel, som Struensee indrettede til et Hospital for veneriske syge, og som nu benyttes som Lade. Ny Hovedbygning opf. 1888.

Frydenlund er opført af Dronning Anna Sophies Fader, Grev Reventlow og ejedes senere af hende og derefter af Kronen; en Tid beboedes det af Carl Chr. Erdmann, Hertug af Württemberg-Oels, efter at han 1741 havde ægtet Marie Sophie Wilhelmine Grevinde af Solms-Laubach, og han modtog ofte her Besøg af Christian VI og hans Dronning. Under Christian VII benyttede Struensee det som Sommerbolig. Hen imod Slutn. af 18. Aarh. købtes Fr. af den svenske Mystiker, Frimurer K. A. Boheman († 1831), som førte et stort Hus her, men maatte sælge det, da han 1805 forvistes fra Danmark. Ogsaa Gehejmestatsminister Grev Carl Moltke beboede Landstedet en Tid om Sommeren i 1860'erne. Det ejes nu af Kammerherre Castenskjold.

Ved *Vedbæk* (gl. Form Withebek, maaske af Vid, Havet) gjorde den engelske Hær Landgang 1807. *Ænrum* ejedes i 18. Aarh. bl. a. af Chr. Colbjørnsen, fra hvis Tid der er flere Minder i Haven, saaledes „Carls Kilde" med en Indskrift, der siger, at Carl XII hentede selv daglig Vand fra denne Kilde, medens han 28. Aug.—4. Sept. 1700 indskibede sin Krigshær i Vedbæk, og to Vers, det ene af Chr. Colbjørnsen, det andet af Fr. Leop. Greve af Stolberg. Det nuv. Enrums Hovedbygning er opført af Ejeren Grev Danneskjold-Samsøe i Aarene 1862—64 efter Tegn. af Etatsraad Herholdt i gotisk-engelsk Renæssancestil af røde Sten med graa Stenpuds.

Ved *Nærum* (1186: Niartherum, af Niord) findes i en Have et 83 F. højt Æretræ (Acer Pseudoplatanus), Stammens Omf. 9 F. 6 T., og et Valnødtræ, Stammens Omf. 9. F. 6 T. — *Nærumgaard* ejedes i 18. Aarh. en Tid af Gehejmeraad B. V. Luxdorph; for omtr. 30 Aar siden udflyttedes den fra Nærum By. — *Holtegaard* er oprindelig bygget af Generalmajor, Bygmester Laur. Thurah.

Den mest af Naale- og Bøgetræer bestaaende *Geelsskov* (Gjelteskov) har et stærkt bakket Terræn og en interessant Vegetation, navnlig store Plantninger af Ædelgraner. I hvert af de 4 Hjørner af Planteskolen ved *Geelshus* er der plantet 4 mægtige Ædelgraner (Abies pectinata), hvoraf den højeste er 107 F., Stammens Omfang 9 F. 3 T. — I *Ravneholmene*, særlig i Omegnen af Ørholm, ligesom ogsaa i andre af Nordsjællands Skove, foraarsagede en voldsom Storm $^{12}/_{2}$ 1894 stor Skade.

Smørum Herred.

Sogne:

Brøndbyvester, S. 284. — Brøndbyøster, S. 285. — Glostrup, S. 285. — Herstedøster, S. 287. — Herstedvester, S. 288. — Vallensbæk, S. 290. — Thorslunde, S. 291. — Ishøj, S. 292. — Høje-Taastrup, S. 293. — Sengeløse, S. 294. — Ledøje, S. 296. — Smørum, S. 299. — Ballerup, S. 300. — Maaløv, S. 301. — Værløse, S. 302.

Herredet er det næststørste i Kjøbenhavns Amt og omgives af Frederiksborg Amt (Ølstykke Herred), fra hvilket det adskilles ved Fure- og Farum Sø samt Bunds Aa og Værebro Aa, Sokkelunds Herred, Kjøge Bugt, Tune Herred, mod hvilket Grænsen paa en Strækning dannes af Lille Vejle Aa, og Sømme Herred, mod hvilket Hove Aa paa et Stykke udgør Grænsen. Dets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 3 Mil, medens det fra Ø. til V. har en Bredde af omtr. mellem $1^1/_2$ og $2^1/_2$ Mil. I den nordl. Del af Herredet findes nogen Skov; i øvrigt er det skovfattigt, og heller ikke af Søer har det mange. Den sydlige Del, der nærmest Stranden har flere flade og sandede Strandenge, bestaar i det hele af jævne og lerede Jorder; den nordlige og vestlige Del ere mere højtliggende med muldblandede Jorder (Kong Svends Høj mod N. V. er 140 F., 44 M,). Herredet er det frugtbareste i Kjøbenhavns Amt, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $8^3/_4$ Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 44,235 Tdr. Ld. ($4,_{44}$ □ Mil, $244,_5$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885 $4814^1/_2$ Td.*). Folketallet var $^1/_2$ 1890: 14,761 (1801: 8017, 1840: 11,461, 1860: 13,296, 1880: 13,711). I gejstlig Henseende danner Smørum Herred eet Provsti med Sokkelunds Herred (undt. Kirke-Værløse S., der som Anneks til Farum hører ind under Horns, Ølstykke og Lynge-Frederiksborg Herreders Provsti).

Smørum Herred (i Valdemar II's Jordebog *Smørems-* eller *Smærhemshæreth*, 1307: *Smørem*, 1497: *Smørumme*) var i ældre Tid mindre end nu, idet de 4 Sogne, der laa V. og S. for Store Vejle Aa, nemlig Sengeløse, Høje-Taastrup, Thorslunde og Ishøj, udgjorde til langt op i den nyere Tid (Slutn. af 16. Aarh.) et eget Herred, *Lille* (i Vald. Jordebog *Lillæ* eller *Lidlæ*) Herred. Paa den anden Side har Hvidovre, Rødovre og Herlev Sogne i Sokkelunds H. i sin Tid hørt til Smørum H.

*) Den mindre Del af Thorslunde Sogn, der ligger S. for Lille Vejle Aa i Tune Herred, er ikke medregnet heri.

Brøndbyvester Sogn omgives af Annekset Brøndbyøster, Kjøge Bugt, Vallensbæk, Herstedvester og Glostrup Sogne. Kirken, i den nordøstlige Del af Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Kjøbenhavn. Jorderne ere gode, ganske flade og for det meste lermuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2427 Tdr. Ld., hvoraf 1538 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 267, Byg 561, Havre 304, Ærter og Vikker 42, Blandsæd til Modenh. 2, til Grøntf. 176, Kartofler 11, andre Rodfr. 117, andre Handelsplanter 19), medens der henlaa til Afgræsn. 303, Høslæt, Brak, Eng m. m. 477, Have 33, Skov 3, Byggegr. 31, Hegn og Veje 42 Tdr. Kreaturhold 1893: 293 Heste, 684 Stkr. Hornkv. (deraf 546 Køer), 78 Faar, 392 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk.var $^1/_1$ 85: 334 Tdr. Der var 2 Selvejergaarde med $13^5/_8$, 50 Arvefæstegd. med $309^1/_4$, og 83 Huse med $10^3/_4$ Tdr. Hrtk. 7 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $114^3/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 942, hvoraf dog omtr. 150 Arbejdere ved Fæstningsværkerne (1801: 424, 1840: 675, 1860: 776, 1880: 763), boede i 132 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomhed, 470 af Jordbrug, 24 af Fiskeri, 91 af Industri, 93 af Handel (deraf 46 Mælkehandlere), 212 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv. Hovederhvervet er Jordbrug; langs Brøndbyvester Strand er der noget Fiskeri og en Del Dyrkning af Køkkenurter. Jærnbanen mellem Kjøbenhavn og Roskilde berører Nordgrænsen. Vallensbækbanen (se S. 245) vil komme til at gennemskære Sognet fra Ø. til V.

I Sognet By en *Brøndbyvester* med Kirke, Præstegd., Missionshus („Sarepta"), opf. 1895, Skole, Mølle og Asyl (opr. 1870). Ved Stranden en ny Skole, „Strandskolen", opf. 1870. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Ragnesminde* (32 Tdr. Hrtk., 248 Tdr. Ld., hvoraf 5 Park og Have, Resten Ager; 1 Hus) og 5 Gaarde i Brøndbyvester [1) $15^1/_2$ Tdr. Hrtk., omtr. 108 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, $^1/_2$ Skov, Resten Ager; en Mejeribygning; 2) $14^1/_4$ Tdr. Hrtk., omtr. 100 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager; 1 Hus; 3) *Sandbjærggd.*, $14^1/_8$ Tdr. Hrtk., omtr. 100 Tdr. Ld., alt Ager; 4) *Tranemosegd.*, $14^1/_8$ Tdr. Hrtk., 101 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; 4) 12 Tdr. Hrtk., 78 Tdr. Ld., hvoraf $^1/_2$ Eng, Resten Ager] samt *Præstegaarden* ($12^1/_2$ Tdr. Hrtk., $87^1/_2$ Tdr. Ld., hvoraf 3 Have, Resten Ager). Vestenceinten af Kjøbenhavns Landbefæstning følger paa et Stykke Grænsen mellem Sognet og dets Anneks Brøndbyøster.

Brøndbyvester S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 3. Folketingskr. samt til 1. Udskrivningskr.' 8. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Brøndbyvester Kirke er til Dels bygget af Kridtsten, oprindelig i Rundbuestil; Taarn og Hvælvinger ere af Mursten; den har halvrund Korbue, som paa hver Side ind imod Skibet har en stor rundbuet Niche til Sidealtere. Kirken er restaureret 1888. Altertavle (1870) af Storck: Christus i Gethsemane; ny Granitdøbefont. To Ligsten, den ene over Christoffer Bentsøn, som 1558 blev kaldet til Embedet som en af de første Sognepræster her efter Reformationen og tillige var Forstander for Helliggesthuset i Kjøbenhavn, den anden over Jacob Hansen Falsluse, † 1622, over hvem der ogsaa hænger et lille Epitafium i Kirken. Ifl. Embedsbogen ligger der under Kirkens Gulv og Alteret flere Præster begravede. Kirken ejede tidligere en sjælden smuk Kirkeklokke med Navnet „Georg", støbt 1529 af Peter van den Ghein fra Mecheln (nu omstøbt); maaske har St. Georg eller Jørgen været Kirkens Værnehelgen. Paa Kirkegaarden er begr. Grundtvigs Ven Gunni Busck († 1869), Sognepræst her fra 1844. — Biskop D. G. Monrad var Sognepræst her 1869—71, da han var vendt hjem fra Ny Zeeland.

I den svenske Krig 1658—60 led Kirken saa meget, at Sognepræsten Peder Skou 4 Aar efter klager over, at Tag og Hvælvinger vare ved at falde ned, saa at han kun med Livsfare kunde forrette sit Embede. — I Aaret 1802 oprettedes af Regeringen ved Præstegaarden et, nu nedlagt Skolelærerseminarium, for hvilket Sognepræsten Eiler Hammond, Domprovst i Roskilde fra 1820 († 1822), længe var Forstander.

Brøndbyøster Sogn, Anneks til Brøndbyvester, ved kgl. Resol. af $^{6}/_{3}$ 1892 udvidet med Avedøre By, der tidligere i gejstlig Henseende hørte til Glostrup Sogn (i kommunal Henseende hører det endnu dertil), omgives af Hovedsognet og Glostrup Sogn samt Sokkelunds Herred (Rødovre og Hvidovre S.). Kirken, i den nordl. af Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ V. for Kjøbenhavn. De gode Jorder ere lavtliggende, jævne øg muldlerede; kun mod S. ved Stranden, udenfor hvilken de af 5 større og 10 mindre Holme bestaaende *Avedøre Holme* ligge, findes der Engstrækninger.

Fladeindholdet af Brøndbyøster Sogn er efter 1892 1556 Tdr. Ld., Hartkornet omtr. 324 Tdr.; Befolkningen udgjorde 1896: omtr. 920. I øvrigt gives de statistiske Oplysninger for Sognet, som det var før 1892.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 1231 Tdr. Ld., hvoraf 779 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 127, Byg 309, Havre 160, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 9, til Grøntf. 81, Kartofler 4, andre Rodfr. 53), medens der henlaa til Afgræsn. 125, Høslæt, Brak, Eng m. m. 202, Have 26, Stenmarker 52, Byggegr. 15, Hegn og Veje 32 Tdr. Kreaturhold 1893: 164 Heste, 310 Stk. Hornkv. (deraf 232 Køer), 106 Faar, 331 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $172^{1}/_{4}$ Tdr. Der var 35 Arvefæstegaarde med $167^{5}/_{8}$, 68 Huse med $4^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk. og 3 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 14 Tdr. i dette Sogn). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 771, hvoraf dog omtr. 160 Fæstningsarbejdere (1801: 331, 1840: 453, 1860: 488, 1880: 489), boede i 113 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 52 levede af immat. Virksomh., 219 af Jordbrug, 114 af Industri, 78 af Handel (deraf 33 Mælkehandlere), 271 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv. Gennem den nordligste Del af Sognet gaa Jærnbanen og Hovedlandevejen mellem Kbh. og Roskilde. Vallensbækbanen (se S. 245) kommer til at gennemskære det fra Ø. til V.

I Sognet Byerne: *Brøndbyøster* med Kirke og Skole og *Avedøre* (maaske af Personnavnet Aute) med Skole. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Nygaard* ($17^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 134 Tdr. Ld., hvoraf 1 Td. Have og Park, Resten Ager; 1 Hus; 79 Tdr. Ld., $9^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., ligger i Rødovre Sogn; Gaarden er nyopbygget 1883) og 3 Gaarde i Avedøre (den ene, *Stevnsbogd*, $12^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 96 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 87 Ager, Resten Eng og Græsning ved Stranden, „Fladningen"; den anden $12^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., $99^{1}/_{2}$ Tdr. Ld., hvoraf $9^{1}/_{2}$ Eng, Resten Ager; den tredje, *Kastanienborg*, 12 Td. Hrtk., 96 Tdr. Ld.). — Mod N. i Sognet *Ludvigshaabs Mølle*. Brøndbyernes Fattiggaard i Brøndbyøster (opf. 1870) er nedlagt 1895. Den tidligere, af Landhusholdningsselskabet anlagte *Avedøre Plantage* er nu privat Frugthave, efter at de ældre Træer ere ryddede. Vestenceinten, en Del af Kjøbenhavns Landbefæstning, ender S. for Avedøre By ved Stranden med *Avedørefortet*.

Brøndbyøster S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskreds som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 9. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Brøndbyøster Kirke bestaar af Skib og Kor med flad Altervæg i Øst, senere tilføjet Taarn imod Vest og Vaabenhus mod Syd. Den er bygget af Kamp blandet med Kridtsten, har senere udvidede spidsbuede Vinduer og er dækket med fladt, gibset Loft, et Misforhold, der vidner om den senere Ombygning, idet den, som flere af Kirkerne i Omegnen, i Svenskekrigen 1658—60 ødelagdes og dens Materiale benyttedes til Lejren ved Brønshøj (se S. 256). Korbuen er nedbrudt. Taarnet er opført af Munkesten og udmærker sig ved en pyntelig Gavldekoration, bestaaende af smaa opstigende Spidsbuer. Altertavle (fra 1889) af Dorph: Christus paa Korset; ny Granitdøbefont.

Glostrup Sogn, fra hvilket den sydlige mindre Del, Avedøre By, blev adskilt 1892 (se ovenfor) og lagt til Brøndbyøster Sogn, omgives af Ballerup,

Herstedøster, Herstedvester, Brøndbyøster og Brøndbyvester Sogne samt Sokkelunds Herred (Rødovre Sogn). Kirken, i den sydvestlige Del af Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. for Kjøbenhavn. De lermuldede Jorder ere lavtliggende og jævne.

Fladeindholdet af Glostrup Sogn er efter 1892 2471 Tdr. Ld., Hartkornet omtr. 316 Tdr. Befolkningen udgjorde 1890 1306. I øvrigt gives de statistiske Oplysninger for Sognet, som det var før 1892.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3796 Tdr. Ld., hvoraf 2361 besaaede (deraf med Hvede 54, Rug 415, Byg 904, Havre 457, Ærter og Vikker 39, Blandsæd til Modenh. 13, til Grøntf. 246, Kartofler 18, andre Rodfr. 195, Raps 6, andre Handelsplanter 14), medens der henlaa til Afgræsn. 200, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1026, Have 62, Moser og Kær 52, Byggegr. 62, Hegn og Veje 33 Tdr. Kreaturhold 1893: 489 Heste, 1116 Stkr. Hornkv. (deraf 831 Køer), 398 Faar, 801 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $476^7/_8$ Tdr. Der var 5 Selvejergaarde med $37^3/_8$, 68 Arvefæstegd. med $427^5/_8$, 130 Huse med $12^1/_8$ Tdr. Hrtk. og 4 jordløse Huse. 7 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $102^1/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1709 (1801: 659, 1840: 962, 1860: 1112, 1880: 1246), boede i 240 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 83 levede af immat. Virksomh., 565 af Jordbrug, 25 af Gartneri, 8 af Fiskeri, 291 af Industri (deraf 48 Bryggeri), 199 af Handel (deraf 91 Mælkehandlere), 451 af andre Erhv., 66 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv. Gennem den sydlige Del af Sognet gaa Jærnbanen og Hovedlandevejen mellem Kbh. og Roskilde.

I Sognet Byerne: *Glostrup* ved Landevejen og Jærnbanen mellem Kjøbenhavn og Roskilde, med Kirke, Præstegd., Skole, Distriktslægebolig, Apotek, Jærnbanestation, Telegrafstation, Postekspedition, Kro, Bryggeri, Bageri, Købmandshandel m. m.; *Hvessinge* (Hvissinge) med Skole; *Ejby* (Egby) med Skole.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Kroghslyst* ($13^1/_2$ Tdr. Hrtk., 102 Td. Ld., hvoraf 2 à 3 Have, Resten Ager; 2 Huse; 10 Tdr. Ld. ligge i Brøndbyøster Sogn) og 2 Gaarde i Eiby (den ene 13 Tdr. Hrtk., 108 Tdr. Ld., hvoraf 4 Mose, Resten Ager, og den anden $12^7/_8$ Tdr. Hrtk., 10 Tdr. Ld. Eng, Resten Ager). Gennem Sognet gaar fra S. til N. Vestenceinten, en Del af Kjøbenhavns Landbefæstning.

Glostrup S., der danner en egen Sognekommune, hvorunder Avedøre i kommunal Hens. ligger, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 3. Folketingskr. samt 1. Udsrivningskr.' 7. Lægd. Kirken tilhører den Nissenske Stiftelse til fattige Børns Underhold og Understøttelse af fattige Enker (se under Vallensbæk Sogn, S. 290, og under Kjøbenhavn).

Glostrup Kirke er en meget anselig Bygning, opført af Munkesten og Kridtsten i Spidsbuestil, og bestaar af Skib, et stort Taarn og et Vaabenhus. Alle disse Dele synes at være opførte samtidigt i 15. Aarh.; men oven over Hvælvingerne bemærkes det dog, at der i Skibets vestlige Del findes en Rest af en ældre af Kamp og Kridtsten opført Kirke, som er bleven helt ombygget. Kirken har 5 Hvælvinger med spidse Buer; det 40 Al. høje Taarn (i Kvadrat $13^1/_2$ Al.) med sine med brede runde Blindinger og Nicher smukt prydede Gavle ligner St. Laurentiitaarnet i Roskilde. Altertavle (fra 1864) af Raadsig (Christus i Emaus), Indfatningen af Nebelong; Prædikestol omtr. fra Chr. IV's Tid med Baldakin; gammel overmalet Granitdøbefont. Paa Nordsiden er der tilføjet et Gravkapel for Legatstifteren, Etatsraad og Raadmand i Kjøbenhavn, Hans Nic. Nissen († 1771) og Hustru Eva Pechüle; i Kapellet en Mindetavle over dem. Kjøbenhavns Magistrat lod 1860 Kirken restaurere efter Tegn.. af Arkitekt Sørensen; den er dekoreret. I Kirken er begravet Mag. Søren Kornerup († 1674 i Glostrup Præstegaard), den første Generalfiskal efter Enevældens Indførelse, bekendt for den Hensynsløshed, hvormed han førte Processer for Kongen, navnlig Processen mod Kaj Lykke, hvilken affødte en anden Sag mod den tidligere Foged paa Rantzausholm, Hans Lauridsen, som han lod dømme for Tyveri og hænge,

skønt denne var uskyldig, hvorfor han selv senere blev dømt fra Livet, men benaadedes af Kongen og slap med at miste sit Embede. I det nederste Trin ind til det Nissenske Kapel ligger hans Ligsten, paa hvilken staar: „Fiat justitia, pereat mundus"; tillige findes der en Mindetavle over ham i Kirken, ligesom over Præsten Aagaard († 1779). I Kirken findes to gamle Malerier, det ene skænket 1587 af Otte Rosenkrantz til Vollerslev; desuden et Epitafium over Familien Aagaard, opsat af Etatsraad Suhr, Borgmester i Kbh.

Kroghslyst er sammenlagt af 3 Bøndergaarde og opført i Slutn. af 18. Aarh. af Kammerjunker, senere Kammerherre A. G. v. Krogh († 1839).

Herstedøster Sogn omgives af Annekset Herstedvester, Ballerup og Glostrup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil V. for

Glostrup Kirke.

Kjøbenhavn. Jorderne ere lavtliggende, jævne, stærkt lermuldede og meget frugtbare med nogle ubetydelige Engstrækninger hist og her.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1747 Tdr. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 207, Byg 420, Havre 226, Ærter og Vikker 37, Blandsæd til Grøntf. 117, Kartofler 5, andre Rodfr. 88), medens der henlaa til Afgræsn. 179, Høslæt, Brak, Eng m. m. 408, Have 22, Moser og Kær 13, Byggegr. 16, Hegn og Veje 4 Tdr. Kreaturhold 1893: 206 Heste, 622 Stkr. Hornkv. (deraf 450 Køer), 180 Faar, 227 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 227 Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $3^1/_8$, 37 Arvefæstegd. med $215^5/_8$, 56 Huse med 8 Tdr. Hrtk. og 2 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $15^1/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 501 (1801: 306, 1840: 484, 1860: 506, 1880: 496), boede

i 94 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomh., 312 af Jordbrug, 57 af Industri, 34 af Handel, 71 af andre Erhv., 6 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Herstedøster* med Kirke, Præstegd. og Skole, og *Harrestrup*. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. i Harrestrup (14 Tdr. Hrtk.). — Ved Harrestrup har Kbh's Kommune et Pumpeværk.

Herstedøster S., der danner een Sognekommune med Annekset Herstedvester, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtsstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 6. Lægd. Kirken ejes af Staten.

Herstedøster Kirke er lille; den ældste Del, Skibet, er opført af Kamp, vistnok allerede i 12. Aarh. I den senere Middelalder er der tilbygget et Taarn af røde Munkesten med takkede Gavle samt et Vaabenhus paa Nordsiden. I den nyeste Tid (ved Midten af 19. Aarh.) er det firkantede Kor helt ombygget og alle Vinduerne gjorte spidsbuede. Baade Skib og Kor ere dækkede med fladt, gibset Loft; kun under Taarnet findes en Hvælving; den lille, lave Korbue er halvrund og oprindelig. Alterbilledet (fra 1838) i en tarvelig Ramme er et Maleri af J. L. Lund: Hyrdernes Tilbedelse; den gamle Prædikestol er prydet med gotisk Snitværk, Rester af en gammel Altertavle; den gamle i Bægerform udhuggede Granitdøbefont er uden Tvivl oprindelig. Over Korbuen et gammelt Krucifiks; i Kirken flere Mindeplader over Præster, saaledes Mag. Johannes Dauw, † 1723, og Jacob Schrøder, † 1732; paa Vaabenhusets ydre Væg Mindetavle over Sognepræsten Tage Schack, († 1862). — Paa Kirkegaarden findes flere gamle Ligsten, hvoraf 2 staa oprejste mod Taarnmuren. — Peder Tidemand, som bl. a. oversatte Luthers Postil, var den første Præst her efter Reformationen.

Herstedvester Sogn, Anneks til Herstedøster, omgives af dette, Glostrup, Brøndbyvester, Vallensbæk, Høje-Taastrup, Sengeløse, Ledøje, fra hvilke 3 sidste Sogne det skilles ved Store Vejle Aa, og Ballerup Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil V. for Kjøbenhavn. De meget frugtbare Jorder ere for det meste lavtliggende, jævne og stærkt muldlerede. Langs Store Vejle Aa findes nogle Engstrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2746 Td. Ld., hvoraf 1596 vare besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 271, Byg 572, Havre 339, Ærter og Vikker 23, Blandsæd til Modenh. 11, til Grøntf. 165, Kartofler 12, andre Rodfrugter 140), medens der henlaa til Afgræsn. 276, Høslæt, Brak, Eng m. m. 712, Have 43, Skov 8, Moser og Kær 34, Byggegr. 30, Hegn og Veje 47 Tdr. Kreaturhold 1893: 282 Heste, 770 Stkr. Hornkv. (deraf 533 Køer), 139 Faar, 427 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $341^{5}/_{8}$Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $6^{3}/_{8}$, 48 Arvefæstegaarde med $309^{7}/_{8}$, 145 Huse med $25^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk. og 10 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $43^{7}/_{8}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1431 (1801: 606, 1840: 877, 1860: 1043, 1880: 1324), boede i 179 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 207 levede af immat. Virksomh., 336 af Jordbrug, 163 af Industri, 117 af Handel, 207 af andre Erhv., 45 af deres Midler, 11 vare under Fattigv og 335 i Fængsel.

I Sognet Byerne: *Herstedvester* med Kirke og Skole; *Risby* med Teglbrænderi; *Vridsløselille*, mellem Landevejen og Jærnbanen, med Skole.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk,: *Rødevejrmøllegaard* (16 Tdr. Hrtk., 118 Tdr. Ld., hvoraf 115 Ager; 1 Hus), *Albertslund* ($13^{7}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 109 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; en lille Plantning Skov, 1 Hus; Gaarden har længe været dreven som Mejerigaard; der holdes 50 Køer) og en Gaard i Risby, *Risbygd.* ($13^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 101 Tdr. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager). Af andre Gaarde og Lokaliteter mærkes Gaarden *Godthaab* og *Roskilde Kro*, ved Landevejen, med Brændevinsbrænderi, samt

Vridsløselille Forbedringshus, paa Vridsløselille Mark N. for Jærnbanen, beregnet for 400 Mandsfanger, der arbejde i Enkelt-Celler ($^{31}/_{3}$ 1894 var

der 301 Fanger, Foraaret 1896: 378). Det anselige Bygningskompleks, hvis Opførelse paabegyndtes 1856 under Prof. F. Friis' Ledelse og fuldendtes 1859 (taget i Brug $^{20}/_{12}$ 1859) af Stadsbygmester, Justitsraad N. S. Nebelong med en Bekostning af noget over $1^1/_2$ Mill. Kr., er omgivet af en Ringmur og bestaar bl. a. af en stor Centralhal, hvorfra der i Straaleform udgaar 4, tre Stokværk høje Bygninger, hvori Cellerne findes; en femte Bygning med Taarn og Spir indeholder, foruden Hovedindgangen og Kontorer, foroven Kirken; desuden Fængselsskole, flere Embedsboliger for Inspektøren, Præsten og de andre Funktionærer; ved Skolen er ansat 1 Overlærer (Digteren Kaalund var Overlærer 1859—81) og 1 Andenlærer. Desuden er der ansat en Læge, en Bogholder, en Økonomiskriver og en Assistent m. m.*).

Herstedvester S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr.

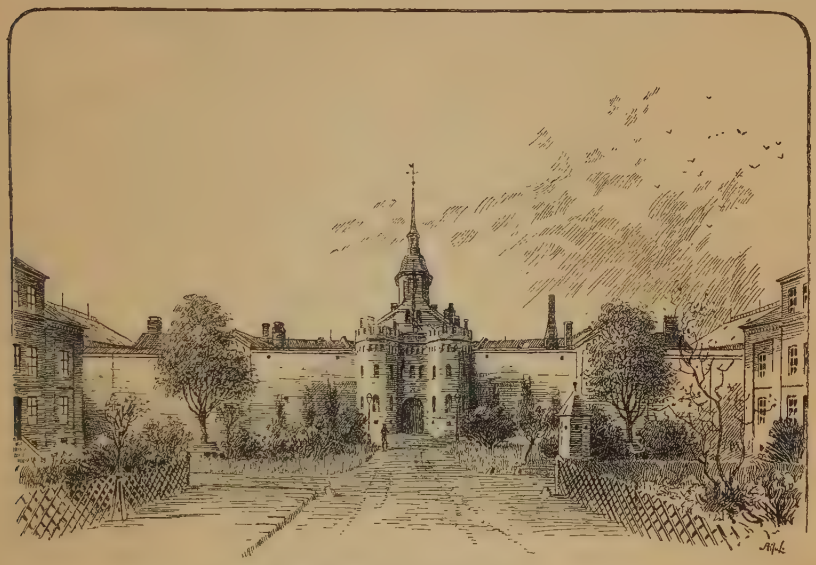

Vridsløselille Forbedringshus.

som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 5 Lægd. Kirken er overtagen af Staten sammen med de til Sjællands Bispestol henlagte Tiender.

Herstedvester Kirke er bygget af Kridtsen oprindelig i Rundbuestil og hører til de mærkeligste paa Egnen. Ogsaa Kirkens Taarn er af Kridtsten lige op til Lydhullerne, derfra af Munkesten med Skifter af Kridtsten. Skibet er smukt bygget med 4 meget gamle Hvælvinger i Rundbuestil paa dobbelte Halvsøjler med Kapitæler, og under Hvælvingernes Hjørner ses Dværgsøjler. Det firkantede Kor har en yngre Hvælving i Spidsbuestil. Ny Altertavle (af Dorph): Christus i Emaus; Prædikestolen er af Egetræ med Billedskærerarbejde; gammel Granitdøbefont. I Kirken et Epitafium over Sognepræsten Joh. Dauw, † 1723. Under en af Herholdt ledet Restauration af Kirken fandtes 1883 paa Hvælvingen i Koret nogle gamle Kalkmalerier fra Midten af 15. Aarh., forestillende Christi Lidelseshistorie, men Ribberne og Kalkpudset vare saa brøstfæl-

*) Til Fængslet er knyttet Vridsløselille Fængselsselskab, stiftet $^{24}/_{11}$ 1860, som understøtter de fra Fængslet løsladte Personer, og som til sit Formaals Fremme modtager Tilskud fra mange Amts-, Købstad- og Landkommuner. Selskabet har fra sin Oprettelse til $^{31}/_{3}$ 1895 understøttet 5,090 af de 10,218 i dette Tidsrum løsladte Fanger.

dige, at Malerierne ikke kunde bevares (undersøgte af J. Kornerup; se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 89). En af Mich. Borchardt støbt Klokke fra 1605 blev omstøbt 1890. Ved nordre Side er tilføjet et Ligkapel. — Paa Kirkegaarden flere gamle Ligsten.

Vallensbæk Sogn omgives af Kjøge Bugt, Brøndbyvester, Herstedvester, Høje-Taastrup og Ishøj Sogne, fra hvilke to sidste det adskilles ved Store Vejle Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil V. S. V. for Kjøbenhavn og henved $2^1/_2$ Mil Ø. for Roskilde. De lavtliggende, jævne og muldlerede Jorder ere frugtbare; langs Store Vejle Aa ligge Eng- og Mosestrækninger (Vallensbæk Mose).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1580 Tdr. Ld., hvoraf 751 vare besaaede (deraf med Hvede 38, Rug 105, Byg 272, Havre 156, Ærter og Vikker 18, Blandsæd til Modenh. 12, til Grøntf. 46, Kartofler 7, andre Rodfr. 95), medens der henlaa til Afgræsn. 126, Høslæt, Brak, Eng m. m. 552, Have 15, Moser og Kær 110, Stenmarker 4, Byggegr. 10, Hegn og Veje 12 Tdr. Kreaturhold 1893: 147 Heste, 485 Stkr. Hornkv. (deraf 349 Køer), 86 Faar, 184 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $181^3/_8$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard med $12^1/_4$, 25 Arvefæstegd. med $165^1/_2$, 46 Huse med $3^5/_8$ Tdr. Hrtk., og 7 jordløse Huse. 5 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med $73^1/_2$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 430 (1801: 311, 1840: 393, 1860: 406, 1880: 394), boede i 78 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 22 levede af immat. Virksomh., 229 af Jordbrug, 40 af Industri, 37 af Handel, 85 af andre Erhv., 9 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv. Ved Stranden og Store Vejle Aa er der lidt Fiskeri; ellers er Landbrug udelukkende Erhvervet. Den paatænkte „Vallensbækbane“ (se S. 245) skal have Endestation ved Vallensbæk; maaske skal den dog fortsættes mod S. V. til Greve ved Kjøge Landevej.

I Sognet Byen *Vallensbæk* med Kirke, Præstegd., Skole og et Hus med to Friboliger for trængende Enker, som tilhører den Nissenske Stiftelse for fattige Børns Underhold og Understøttelse af trængende Enker, oprettet $^{20}/_1$ 1764 af Etatsraad C. N. Nissen († 1771); Stiftelsen, der desuden ejer Glostrup og Vallensbæk Kirker, et Hus paa Nørregade i Kjøbenhavn, Jordegods i Høje Taastrup, bestyres af Kjøbenhavns Magistrat.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Højrupgd* ($18^5/_8$ Td. Hrtk., 159 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 9 Tdr. Ld. Arvefæstejord uden Hus hører til Brøndbyvester Præstegaardsjorder), *Gammelgd.* ($15^1/_2$ Tdr. Hrtk., omtr. 140 Tdr. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager; 1 Hus; ved Gaarden drives et større Mejeri), *Store Vejlegd.* (14 Tdr. Hrtk., 145 Tdr. Ld., hvoraf 110 Ager, 25 Eng og 10 Grus og Ler i en Strandkløft, hvoraf dog nu omtr. $1^1/_2$ Td. er beplantet med Gran), *Korsagergd* ($14^3/_4$ Td. Hrtk., 126 Tdr. Ld., alt Ager og Eng) og *Præstegaarden* ($12^1/_8$ Tdr. Hrtk., 82 Tdr. Ld., hvoraf 7 Mose, Resten Ager). Af andre Gaarde mærkes *Toftemosegd.*

Vallensbæk S., der danner en egen Sognekommune, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Kbh's Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 10. Lægd. Kirken tilhører den Nissenske Stiftelse.

Vallensbæk Kirke er bygget af tilhugne Kridtsten og Kamp. Den oprindelige Bygning bestaar af Skib og firkantet Kor og har senere tilføjet Taarn af Kridtsten og Munkesten; Kirken har Hvælvinger. Der findes Spor af gamle, tilmurede, rundbuede Vinduer. Altertavle af F. L. Storch; Prædikestolen er et Snitværksarbejde, vist fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont. Under Restauration af Kirken 1864 opdagedes gamle Kalkmalerier paa alle Hvælvingerne, hidrørende fra Slutn. af 16. Aarh. Med naiv Kunst var her fremstillet Skabelsen med Adam og Eva, Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradiset, Dommedagen, St. Laurentii Legende, St. Jørgens Kamp med Dragen, Mariæ Bebudelse, de hellige tre Konger m. m. Paa Skibets østre Hvælving fandtes en mærkelig Fremstilling: St. Olaf sidder til Rors i et Skib, som er fuldt af Krigere; en Havfrue og en Havmand søge at standse Skibet (se *Henry Petersen*, Hellig Olafmaleriet, i Folkekalender for Danm. 1871, S. 122). Alle disse gamle Billeder bleve imidlertid atter overhvidtede 1867 (efter at være undersøgte af Prof. J. Kornerup),

med Undtagelse af nogle paa Korets Hvælving, der restaureredes af Zeuthen, og en ny Dekoration anbragtes paa Hvælvingerne (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 89). I Kirken ligger begravet (Epitafium i Kirken) Sognepræst Mads Rasmussen, († 1647), 1623—26 Skibspræst paa „Perlen", som gik til Østindien (se Danske Magasin I, S. 104).

Thorslunde Sogn omgives af Annekset Ishøj og Høje-Taastrup Sogne samt Tune Herred (Kildebrønde og Reerslev S.), hvorfra det for en Del adskilles ved Lille Vejle Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger noget over $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Kjøbenhavn og henved $1^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Roskilde. De lavtliggende Jorder ere jævne, muldlerede og frugtbare.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1505 Tdr. Ld., hvoraf 830 vare besaaede (deraf med Hvede 52, Rug 123, Byg 264, Havre 186, Ærter og Vikker 40, Blandsæd til Modenh. 4, til Grøntf. 71, Kartofler 6, andre Rodfr. 84), medens der henlaa til Afgræsn. 176, Høslæt, Brak, Eng m. m. 402, Have 48, Moser og Kær 13, Byggegr. 18, Hegn og Veje 18 Tdr. Kreaturhold 1893: 154 Heste, 623 Stk. Hornkv. (deraf 438 Køer), 143 Faar, 357 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $188^3/_4$ Td.*) Der var 23 Selvejergaarde med $146^3/_4$, 5 Arvefæstegd. med 27, 58 Huse med $14^3/_4$ Tdr. Hrtk, og 5 jordløse Huse. 2 Gaarde over 12 Tdr. Hrtk. (med $51^1/_4$ Tdr). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 487 (1801: 289, 1840: 423, 1860: 475, 1880: 470), boede i 93 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 286 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 80 af Industri, 11 af Handel, 25 af andre Erhv., 34 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv. Gennem den sydøstl. Del af Sognet gaar Landevejen til Kjøge.

I Sognet Byen *Thorslunde***) med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle. Paa Thorslunde Mark Fattiggaarden *Pedersborg* for Thorslunde-Ishøj Kommune, opr. 1882. — Hovedgaarden *Benzonsdal*, $52^3/_8$ Tdr. Hrtk., hvortil kommer to Gaarde i Samdrift med Hovedgaarden $14^1/_8$ Td. Hrtk., tilsammen 500 Tdr. Ld., (hvoraf 400 paa Hovedgaarden), alt Ager; til Ejendommen hører 1 Arvefæstegaard og 17 Huse, tilsammen $5^7/_8$ Tdr. Hrtk.; af Hovedgaardens Jordtilliggende ligge $11^3/_4$ Tdr. Ld. i Kildebrønde, $1^1/_4$ Tdr. Ld. i Reerslev Sogn, Tune Herred, Resten i Thorslunde Sogn. — Ved Lille Vejle Aa ligger *Nederste Mølle*.

Thorslunde S., der danner een Sognekommune med Annekset Ishøj, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- (undtagen den sydlige Del, der hører under Roskilde Amtstuedistrikt) og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 13. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke S. 221).

Thorslunde Kirke er oprindelig opført af Fraadsten i romansk Stil, vistnok i 12. Aarh's 1. Halvdel. Den ældste Del har bestaaet af Skib og Kor. I Skibets vestre Gavl ses endnu fra den ældste Bygnings Tid et lille Vindue, der er delt i Midten med en Søjle, og som har bragt Lys ind til Loftet (se *J. Kornerup*, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1870, S. 158). I 15. Aarh. er Kirken undergaaet en betydelig Forandring. Koret blev nedbrudt tillige med Muren, der skilte det fra Skibet, hvis Mur forlængedes betydeligt mod Ø. og afsluttedes med en flad Gavl; inden for den anbragtes et smalt Rum med en Tøndehvælving for at tjene til Sakristi. Kirken dækkedes samtidigt med spidsbuede Hvælvinger, og store Vinduer aabnedes; mod V. tilføjedes et Taarn og imod S. et Vaabenhus. I Aarene 1861—64, 1871 og 1873 undergik Kirken en betydelig Reparation, hvorved Taarnet befriedes for Overkalkningen. Altertavlen er et Maleri af Th. Wegener (fra 1846): Christus og den blodsottige Kvinde; Forsiden af det gl. Alterbord (længe benyttet som Altertavle), der siden 1874

*) Den mindre sydl. Del af Sognet, hvori Hovedgaarden Benzonsdal ligger, 319 Tdr. Ld., $39^3/_8$ Td. Hrtk., regnes dog i Matriklen til Tune Herred.

**) Tidligere *Thorslundemagle* for at skelne den fra *Thorslundelille* i Reerslev Sogn, Tune Herred, der blev nedlagt 1715, og hvis Jorder inddroges under Benzonsdals og Gjeddesdals Hovedgaarde. Navnet kommer maaske af, at der i Hedenskabets Tid har ligget en til Thor helliget Offerlund og et Gudehov.

er i Nationalmuseet, er et interessant Maleri fra 1561, som forestiller Daab, Altergang og Prædiken, saaledes som disse Handlinger foregik i den første Lutherske Tid (se Hofman Fundatssaml., VII S. 35). Prædikestolen er et tarveligt Snitværk; mærkelig gammel Døbefont af Sandsten (solgt 1805; kom tilbage til Kirken 1856). Paa søndre Væg hænger et Trækrucifiks fra Middelalderen med et nedenunder tilføjet mærkeligt, lille Relief, forestillende Christi Gravlæggelse. I Taarnet hænge 2 Malmklokker, af hvilke den ældste er fra Beg. af 14. Aarh. og har Indskriften: „Andreas fecit hanc companam“og Monogram for Jesu Navn. Paa Kirkegaarden Ø. for Koret ligger en ældgammel Ligsten, formet som en Kiste, med et Ankerkors. Kirkegaardsmuren med Indgang for største Delen fra 15. Aarh. (*Steen Friis*, Thorslundemagle Kirke, i Kirkehist. Saml. 3. R. I. Bd. S. 677 ff. — *J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 25).

Benzonsdal blev oprettet omtr. 1730 af Konferensraad Peder Benzon til Gjeddesdal af en Del af denne Gaards Tilliggende (Thorslundelille By) og en Bondegaard. Derefter tilhørte den Lars Benzon til Gjeddesdal, Sæby og Kornerup, som 1740 solgte Gaarden (dengang 675 Tdr. Hrtk.) til Broderen Jakob Benzon, Stiftamtmand i Aarhus og senere Vicestatholder i Norge, der atter 1744 solgte den til Kancelliraad, senere Etatsraad Jens Andresen. Han afhændede den (dengang 668 Tdr. Hrtk.) 1757 til Fr. Barfred, Vinhandler i Kjøbenhavn, der 1765 ophøjede B. til et Stamhus, hvilket dog atter ophævedes 1784, hvorpaa det 1786 overlodes til Sønnen Jens Laurits Barfred. Han solgte Gaarden 1800 (for 168,200 Rd.) til Legationsraad Eggers og Niels de Bang (senere Ejer af Sparresholm), der atter 1806 solgte den til Justitsraad og Viceborgmester Bech, som atter 1807 skødede den til Jens L. Barfreds Søn Fr. Matthias Barfred. Han afhændede den 1853 (med 140 Tdr. Hrtk. Fæstegods og 30 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods) til Baron C. Lerche. Nuv. Besidder er Hofjægermester, Baron C. C. Lerche. Den gamle, af P. Benzon opførte Hovedbygning af Bindingsværk erstattedes 1855 af en ny grundmuret Hovedbygning i to Stokværk.

Ishøj Sogn, Anneks til Thorslunde, omgives af dette, Høje-Taastrup og Vallensbæk Sogne, fra hvilket sidste det skilles ved Store Vejle Aa, samt Kjøge Bugt og Tune Herred (Kildebrønde S.), fra hvilket det adskilles ved Lille Vejle Aa. Kirken, i den vestlige Del af Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Kjøbenhavn og 2 Mil Ø. for Roskilde. De lavtliggende Jorder ere jævne og muldlerede; langs Stranden findes salte Enge og langs Aaerne Mosestrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2832 Tdr. Ld., hvoraf 1554 besaaede (deraf med Hvede 21, Rug 309, Byg 606, Havre 300, Ærter og Vikker 76, Blandsæd til Modenh. 13, til Grøntf. 147, Kartofler 10, andre Rodfr. 72), medens der henlaa til Afgræsn. 287, Høslæt, Brak, Eng m. m. 873, Have 40, Moser og Kær 34, Byggegr. 25, Hegn og Veje 19 Tdr. Kreaturhold 1893: 323 Heste, 1054 Stkr. Hornkv. (deraf 653 Køer), 348 Faar, 352 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $362^1/_4$ Td. Der var 44 Selvejergaarde med $191^1/_8$, 20 Arvefæstegd. med 147, 1 Fæstegd. med 1, 118 Huse med 23 Tdr. Hrtk. og 4 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $44^5/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 783 (1801: 371, 1840: 697, 1860: 826, 1880: 780), boede i 165 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 22 levede af immat. Virksomh., 487 af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 134 af Industri, 48 af Handel, 33 af andre Erhv., 42 af deres Midler og 10 vare under Fattigv. Jordbruget er næsten udelukkende Erhvervet.

I Sognet Byerne: *Ishøj* (gl. Form Isøffue) med Kirke og Skole; *Tranegilde* (Tranekilde) med Skole. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: 2 Gaarde i Ishøj, (den ene $15^3/_4$ Tdr. Hrtk., 104 Tdr. Ld., deraf 3 Eng, Resten Ager, 1 Hus; den anden 14 Tdr. Hrtk., 103 Tdr. Ld., hvoraf 8 Eng, Resten Ager) og en i Tranegilde (*Bredekjær*, 13 Tdr. Hrtk., 136 Tdr. Ld.; hvoraf 20 Eng, 80—90 Indmark, Resten Strandmark, hvoraf en Del dog Pløjemark).

Ishøj S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 14. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke, (se under Roskilde Domkirke, S. 221).

Ishøj Kirke er meget smukt bygget af Kridtstenskvadre i Rundbuestil og stammer

vist i sit ældste Parti, Skib og firkantet Kor, fra Midten af 12. Aarh. Omtr. ved Slutn. af 15. Aarh. er den omdannet, idet der er tilføjet Taarn af Kridtsten og Munkesten, Vaabenhus og Hvælvinger i Spidsbuestil; Korbuen er udvidet, men paa hver Side af den er der en lille halvrund Niche. Kirken er restaureret 1862 og atter 1873 (da Taarnet delvis blev ombygget) og 1878 efter Herholdts Tegning. Altertavlen er et Maleri fra 1846 af Eddelien: Christus; Prædikestolen fra Christian IV's Tid er et middelmaadigt Snitværk; Granitdøbefonten er ny, huggen efter Tegn. af Etatsraad Chr. Hansen; Stolestaderne ere fra 1631. Den ene af Klokkerne er if. sin Indskrift støbt 1642 af Claus van Dam, da Niels Vind til Grundet var Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot (*J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 28).

S. Ø. for Ishøj har der ligget et nu helt forsvundet Voldsted, hvor man ved Pløjning har fundet gamle Mursten (se Orion, II S. 121). Efter Sagnet har der ligget en gammel Kongsgaard, hvor Kong Hunding har boet, og Sagnet sætter den nærliggende By Hundige i Kildebrønde Sogn i Forbindelse dermed. Nicolaus Mathesson de Ishøgh, der nævnes 1279, 1283 og 1284, staar muligvis i Forbindelse med denne Borg.

Høje-Taastrup Sogn omgives af Thorslunde, Ishøj, Vallensbæk, Herstedvester (adskilt fra de to sidste Sogne ved Store Vejle Aa) og Sengeløse Sogne samt Sømme (Flønng S.) og Tune Herreder (Reerslev S.). Kirken, omtr. midt i det langstrakte Sogn, ligger omtr. $2^3/_4$ Mil V. for Kjøbenhavn og $1^1/_2$ Mil Ø. for Roskilde. De i den østl. Del lavtliggende og jævne, mod V. mere højtliggende Jorder ere stærkt muldlerede; enkelte Mosestrækninger, især ved Store Vejle Aa.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 4724 Tdr. Ld., hvoraf 2712 besaaede (deraf med Hvede 37, Rug 537, Byg 978, Havre 542, Ærter og Vikker 82, Blandsæd til Modenh. 67, til Grøntf. 306, Kartofler 25, andre Rodfr. 138), medens der henlaa til Afgræsn. 459, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1318, Have 57, Skov 9, Moser og Kær 35, Byggegr. 53, Veje Vandareal m. m. 82 Tdr. Kreaturhold 1893: 465 Heste, 1553 Stkr. Hornkv. (deraf 1038 Køer), 332 Faar, 683 Svin og 57 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $560^3/_8$ Tdr. Der var 86 Selvejergaarde med $446^1/_2$, 9 Arvefæstegd. med 80, 189 Huse med $33^3/_4$ Tdr. Hrtk. og 25 jordløse Huse. 9 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 132 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1729 (1801: 714, 1840: 1102, 1860: 1521, 1880: 1557), boede i 330 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 161 levede af immat. Virksomh., 631 af Jordbrug, 16 af Gartneri, 344 af Industri, 165 af Handel, 317 af andre Erhv., 71 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv. Jærnbanen og Landevejen fra Kbh. til Roskilde gennemskære Sognet paa langs fra Ø. til V.

I Sognet Byerne: *Høje-Taastrup* (Thorstrup, Thorstensthorp), med *Kraghave*, mellem Jærnbanen og Landevejen, med Kirke, Præstegd. og Skole*); *Baldersbrønde* (gl. Form Balthorpsbrunnæ) med Skole og Mølle; *Kallerup*; *Taastrup-Valby* med Skole og Mølle; *Klovtofte* med Teglværk og Fajancefabrik (omtr. 4 Mill. Sten aarlig). Desuden *Taastrup Jærnbanestation* med Kro, Andelsmejeri, Postkontor, Telegrafstat. og Telefonforb. med Kbh., og *Hedehuse Jærnbanestation* med Telegrafstat. Fællesmejeri og Kro. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Lykkensgave* ($16^1/_2$ Td. Hrtk., 140 Tdr. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager; 1 Hus; paa Gaardens Jorder, umiddelbart ved Taastrup Station, er anlagt et Mejeri, *Havelykke*), 2 Gaarde i Høje-Taastrup (den ene 13 Tdr. Hrtk., 105 Tdr. Ld., alt Ager; den anden $12^1/_2$ Td. Hrtk.), 2 Gaarde i Klovtofte (den ene $14^1/_2$ Td. Hrtk., 111 Tdr. Ld., alt Ager, den anden, *Højbakkegd.*, $12^1/_4$ Tdr. Hrtk., 105 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager), 2 Gaarde i Kallerup (den ene, *Kallerupgd.* 16 Tdr. Hrtk., 147 Tdr. Ld.,

*) Høje-Taastrups Hospital, stiftet 1747 af Jens Andresen til Benzonsdal, ejer et Hus ved Kirken, bestemt til Fribolig for 8 fattige Mænd og Kvinder fra Høje-Taastrup, Thorslunde, Ishøj og Kildebrønde Sogne; men Huset har været udlejet siden 1845; det blev 1867 ombygget, og Indtægten af Stiftelsen fordeles til 2 fattige fra hvert Sogn. „Etatsraad Jens Andresens Fattighus", opført 1825 i Thorslunde for fattige paa Benzonsdals Gods, solgtes 1884.

hvoraf 4 Eng, Resten Ager; den anden $14^5/_8$ Td. Hrtk., 135 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 15 Eng og Mose, Resten Ager) og 2 Gaarde i Taastrup-Valby (den ene 17, den anden $14^1/_4$ Td. Hrtk.). — Desuden mærkes *Cathrinehaab Mølle* og en lille Del af *Hakkemose* (se S. 295).

Høje-Taastrup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 12. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Benzonsdal.

Høje-Taastrup Kirke er oprindl. bygget af Kridtsten i Rundbuestil (vist i 1. Halvdel af 13. Aarh.); men henimod Middelalderens Slutn. har en Ombygning fundet Sted, hvorved det gamle Kor er blevet nedrevet og et nyt opført i Flugt med Skibet til Dels af røde Mursten. Hvælvingerne indbyggedes ved samme Lejlighed, et Taarn tilføjedes mod V. saavel som 2 Kapeller paa Nordsiden og et Vaabenhus paa Sydsiden, hvilket sidstes Gavl dog ifølge sin Stil maa være ombygget i Chr. IV's Tid. Det ene af Kapellerne har været anvendt til Gravkapel for Benzonsdal, men Kisterne ere nu nedsænkede paa Kirkegaarden, og Rummet tjener til Sakristi; det andet Kapel er nu Ligkapel. Alterbordets Forside er af Træ med Fyldinger, hvorpaa Christus og de 12 Apostle ere malede med Aarstallet 1584; den anselige i Egetræ udskaarne Altertavle dækker over hele den østlige Mur; en Indskrift forneden melder, at den blev færdig og stafferet 1614, da Christian Friis til Kragerup var Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot, og da Erland Truidsen var Sognepræst. Den ligeledes i Egetræ udskaarne Prædikestol er samtidig med Altertavlen. Granitdøbefonten er vistnok fra Kirkens ældste Tid. Paa Korets Vægge 2 Tavler, hvis Indskrifter oplyse, at Kirken hedder St. Bartholomei Kirke. Under Hvælvingen længst mod V. hænger et Sværd, der skal have tilhørt en svensk Officer, som faldt under Kjøbenhavns Belejring 1659.

Ved Taastrup slog Svend Eriksen Knud Magnussen, hvorefter denne maatte flygte til Jylland, 1148. Høje-Taastrup er ogsaa bekendt ved de Underhandlinger, der fandt Sted i den svenske Lejr her 18. Febr. 1658, forinden Freden blev underskrevet i Roskilde; i den gamle, 1855 ombyggede, Præstegaard viste man to Værelser, hvor disse Underhandlinger skulle have fundet Sted.

Tæt ved Hedehusene, ved Landevejen staar en Runesten („*Kallerup-*" eller „*Høje-Taastrupstenen*"), der fandtes ved Kallerup 1826, og som opstilledes paa sin nuv. Plads 1851 som fredet Mindesmærke. Dens Indskrift lyder paa Nutids Dansk saaledes: „Hornbores Svides Søns, Sten" (Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1874 S. 226) — Ved Høje Taastrup ligger en af Hensyn til Generalstabens Opmaalinger fredet Høj, „Helgeshøj".

Baldersbrøndes gamle Form Balthorpsbrunnæ viser, at Navnet intet har at gøre med Balder, hvad flere endnu levende Sagn ville vide (se dog *O. Nielsen*, Blandinger til Oplysning af dansk Sprog osv., I. S. 267).

Sengeløse Sogn omgives af Høje-Taastrup, Herstedvester, hvorfra det adskilles ved Store Vejle Aa, Ledøje og Smørum S., hvorfra det adskilles ved et lille Aaløb, samt Sømme Herred (Hvedstrup og Fløng S.), hvorfra det til Dels adskilles ved Hove Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^3/_4$ Mil V. for Kjøbenhavn og $1^1/_2$ M. Ø. N. Ø. for Roskilde. Jorderne ere for det meste jævne og lermuldede, kun med nogle ubetydelige Højdestrækninger og Bakker, særlig mod Ø. omkring Vridsløsemagle; langs Aaerne er der lave Engstrækninger og Moser (Porsemose mod N.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4659 Tdr. Ld., hvoraf 2362 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 501, Byg 821, Havre 535, Ærter og Vikker 73, Blandsæd til Modenh. 10, til Grøntfoder 250, Kartofler 29, andre Rodfrugter 133), medens der henlaa til Afgræsn. 391, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1364, Haver 43, Skov 18, Moser og Kær 350, Stenmarker 3, Byggegrunde 57, Veje og Vandareal 71 Tdr. Kreaturhold 1893: 384 Heste, 1416 Stkr. Hornkv. (deraf 915 Køer), 433 Faar, 784 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 477 Tdr. Der var 70 Selvejergaarde med $341^5/_8$, 9 Arvefæstegd. med $105^3/_4$, 4 Fæstegd. med $8^1/_2$, 152 Huse med 21 Tdr. Hrtk. og 35 jordløse Huse. 7 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $155^3/_4$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1246 (1801: 774, 1840: 1079, 1860: 1425, 1880: 1284), boede i 250 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat.

Virksomh., 675 af Jordbrug, 241 af Industri, 46 af Handel, 202 af andre Erhv., 28 af deres Midler og 29 vare under Fattigv. Ved Siden af Hovederhvervet, Jordbrug, har Tørvetilvirkningen en Del Betydning.

I Sognet Byerne: *Sengeløse* (gl. Form Siængeløsæ, maaske af Sø), anselig Landsby med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri (Vasekilde) og Mølle; *Vridsløsemagle* med Skole; *Vadsby* med Skole. Desuden Samlinger af Huse: *Torstholmen* (Tosth.), paa et af Engstrækninger omgivet Terræn.

I Sognet Hovedgaarden *Cathrinebjærg* med Frederiksholm, 67 Tdr. Hrtk., omtr. 634 Tdr. Ld. under Hovedgaarden, forskellige Arvefæstegaarde og Lejehuse paa omtr. 6 Tdr. Hrtk., 105 Tdr. Ld.; til Ejendommen hører Cathrinebjærg Vand- og Vejrmølle med Bageri, 23 Tdr. Ld. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Aagesholm* (omtr. 25 Tdr. Hrtk., 255 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 1 Gaard og 3 Huse), *Stenagergd.* (19 Tdr. Hrtk., 183 Tdr. Ld., hvoraf 48 Eng og Mose, Resten Ager), *Snubbekorsgd.* ($12^3/_8$ Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld., alt Ager og Eng), 2 Gaarde i Vridsløsemagle (den ene, *Kroppedal,* $18^5/_8$ Tdr. Hrtk., 190 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 60 Eng, Resten Ager, den anden, *Rørendegd.*, $12^3/_4$ Tdr. Hrtk., 90 Tdr. Ld., hvoraf 22 Eng, Resten Ager) og 1 Gaard i Vadsby ($13^5/_8$ Tdr. Hrtk., 109 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng og Mose, Resten Ager). — Desuden mærkes *Hakkemose Fajancefabrik*, solgt 1895 af Etatsraad Langgaards Arvinger til et engelsk Konsortium for 30,000 Pd. St., omdannet til et engelsk-dansk Aktieselskab, opr. 1895; det producerer Fajanceovne, Mursten, glaserede Sten og Drainrør.

Sengeløse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 11. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Cathrinebjærg.

Sengeløse Kirke er bygget af Kamp og Mursten skiftende med Kridtsten; Taarn og Hvælvinger (6 med Korets og Taarnrummets) ere senere tilføjede, ligesom der er tilføjet et Vaabenhus paa Sydsiden. I den nyere Tid ere alle Vinduerne udvidede. Kirken er restaureret 1869. Altertavlen er et gammelt Billedskærerarbejde med et Maleri paa Træ: Nadveren; Granitdøbefont. Endnu bevares i Kirken (indmuret i Vestenden) Levningerne af en mærkelig, gammel Ligsten over Margrethe, † 1311, en Datter af Hr. Hemming Pedersen, som var en Sønnesøn af den nedennævnte Hr. Eskil Snubbe; Billedet paa Stenen er nu saa godt som udvisket (se Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1887 S. 114, og Thisets nedennævnte Artikel). Paa Vaabenhusets østre udvendige Mur er befæstet Resterne af en gammel Ligsten, der tidligere ogsaa har haft sin Plads inde i Kirken, og paa hvilken staar: „Petrus Presbyter". I Koret Mindetavle over Præsten Gregers Heerfordt, † 1784; paa Vaabenhusets ydre Mur Mindetavle over Præsten H. M. Gjertsen, † 1806. — Paa Kirkegaarden en Sandstensstøtte over Justitsraad Laur. Lassen, † 1823, Ejer af Cathrinebjærg, rejst af Godsets Bønder (den fik først sin Plads ved Roskilde Landevej 1797, men flyttedes til Graven 1827).

If. Anne Krabbes „Sjæll. Antikviteter" har der mellem Cathrinebjærg og Sengeløse ligget en gammel Borg, kaldet *Ætteborg*, med Vindebroer og Grave. Den har sandsynligvis været Bolig for den med Hvideætten besvogrede Slægt Snubbe. Efter at Borgen i 14. Aarh. var gaaet til Grunde, kom Godset til Roskilde Bispestol, som heraf oprettede *Raarup* Len. Af Lensmændene kendes Jep Halvegge 1457 og Mads Rolfsen (van Leneren) 1493—1504. Efter Reformationen kom Raarup til Kronen, som 1542 afhændede Gaarden til Axel Urne, i hvis Slægt den forblev i over 100 Aar. Rigsraad Sivert Urnes Enke Cathrine Sehested († 1670) bragte ved sit Ægteskab med Hans v. Ahlefeldt († 1694) Gaarden til denne, og den fik da sit nuv. Navn *Cathrinebjærg* (Cathrineberg). Ahlefeldt lagde Raarups Jorder ind under Gaarden, og efter hans Død solgte hans anden Hustru Anna Rumohr 1702 Gaarden (166 Tdr. Hrtk.) for 28,000 Rd. til Kaptejn Chr. Fr. v. Holstein; 1749 solgtes den (dengang 693 Tdr. Hrtk.) for 36,500 Rd. af den sidstes Søn, Kammerjunker Niels Rosenkrantz v. Holstein, til Jacob Benzon til Rugaard, Gehejmeraad og Overpræsident i Kjøbenhavn (se S. 292),

der ved Testamente af $^{31}/_{12}$ 1766 oprettede den og Rugaard til et Stamhus for Brodersønnen, Kammerherre Chr. Benzon; men dette forandredes senere ved kgl. Tilladelse, og ved Auktion 1789 solgtes Gaarden af Chr. Benzon for 100,000 Rd. (156 Tdr. Hrtk. Hovedgaardstakst og 465 Tdr. Bøndergods) til Forpagter, Justitsraad Laur. Lassen, der efterhaanden bortsolgte Godset og en Del af Gaardens Jorder. Frederiksholm frasolgtes 1812 for 35,000 Rd. til Frants Hørring, men blev 1845 atter forenet med Gaarden af Etatsraad Thalbitzer († 1867), der 1826 havde købt Cathrinebjærg af cand. jur. E. Lassen, og hvis Enke solgte den 1874 til Grosserer E. Holm. Han solgte den 1894 til den nuv. Besidder, Købmand Axel Nielsen. Den et Stokværk høje Hovedbygning er opført 1806 (restaur. 1875).

Paa Vridsløsemagle Mark stod fordum Snubbe Kors, kaldt saaledes efter Eskil Hemmingsen Snubbe, som ved 1230 havde rejst det til Minde om sin Hustrus lykkelige Nedkomst paa dette Sted. Da han havde henlagt 2 Gaarde i Vridsløsemagle til dets Vedligeholdelse, blev det bevaret og fornyet i omtr. 600 Aar, indtil det nedfaldt 1817. Da de nævnte 2 Gaarde dengang ikke kunde paavises, og der ingen Midler var til dets Genopførelse, blev det efter Kancelliets Resol. borttaget, og Stenene anvendtes senere til Sokkel under Stuehuset paa Snubbekorsgaard. Mindesmærket bestod af en anselig muret, aftrappet Fod og derpaa et stort Krucifiks (paa Foden stod, da det borttoges, Aarstallet 1715). Nu er Højen fredlyst (se *A. Thiset*, Snubbeslægtens Mindesmærker i Sengeløse Sogn, i Aarb. for nord. Oldk. og Hist., 1895 S. 139).

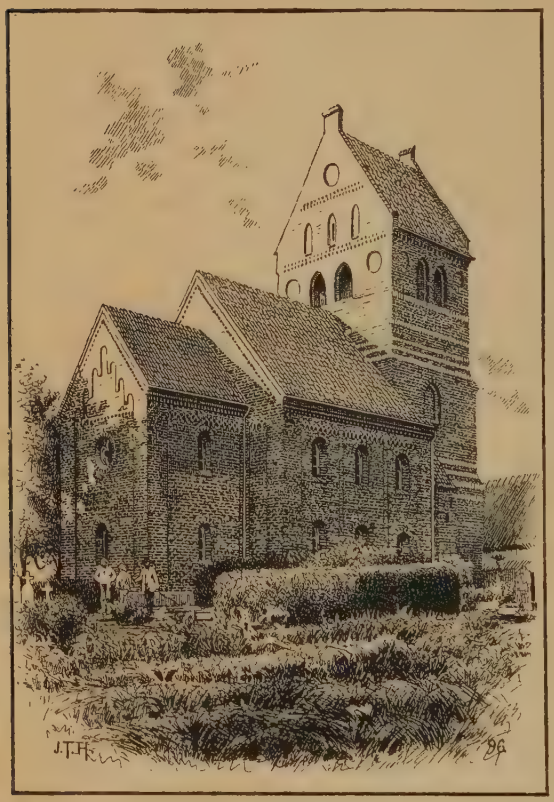

Ledøje Kirke.

I Vridsløsemagle nær ved Roskilde Kro (som indtil 1772 laa i Sengeløse Sogn, men ved Landevejens Omlægning blev flyttet til Herstedvester S.) laa Bartholinernes Landsted *Pilenborg*; i Nærheden havde Ole Rømer (Rasmus Bartholins Svigersøn og selv Ejer af Pilenborg) sit „Observatorium Tusculanum", hvor han bl. a. foretog sine „3 Dages Observationer", „Triduum" (21—23. Sept. 1706). Kæmpehøjen, hvor Observatoriet har staaet, kaldes endnu „Rømershøj" (ogsaa „Kongehøjen").

Ledøje Sogn omgives af Annekset Smørum, Ballerup, Herstedvester og Sengeløse Sogne. Kirken omtr. midt i Sognet, ligger henved $2^1/_2$ Mil V. N. V. for Kjøbenhavn og 2 Mil N. Ø. for Roskilde. Jorderne ere for det meste jævne og sand- og lermuldede, med Enge og Tørveskær paa Sydsiden, hvor ogsaa Ledøje Plantage (14 Td. Ld.) ligger.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1882 Tdr. Ld., hvoraf 1028 besaaede (deraf med

Hvede 24, Rug 201, Byg 340, Havre 233, Ærter og Vikker 13, Blandsæd til Modenh. 7, til Grøntf. 110, Kartofler 18, andre Rodfrugter 82), medens der henlaa til Afgræsning 152, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 511, Have 7, Skov 23, Moser og Kær 117, Byggegr. 13, Hegn og Veje 31 Tdr. Kreaturhold 1893: 189 Heste, 551 Stkr. Hornkv. (deraf 373 Køer), 145 Faar og 287 Svin. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 199$^3/_4$ Tdr. Der var 1 Selvejergaard, med 12$^1/_8$, 32 Arvefæstegaarde med 165$^7/_8$, 86 Huse med 16$^1/_2$ Tdr. Hrtk. og 9 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 33$^7/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 481 (1801: 395, 1840: 530, 1860: 525, 1880: 518), boede i 101 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomhed, 232 af Jordbrug, 96 af Industri, 20 af Handel, 89 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ledøje* (Ledøv, forvansket Udtale af Ledhøv, Ledhøj; 1560: Ledøge, 1561, 1570 og 1622: Ledøfve) med Kirke, Præstegd., Skole

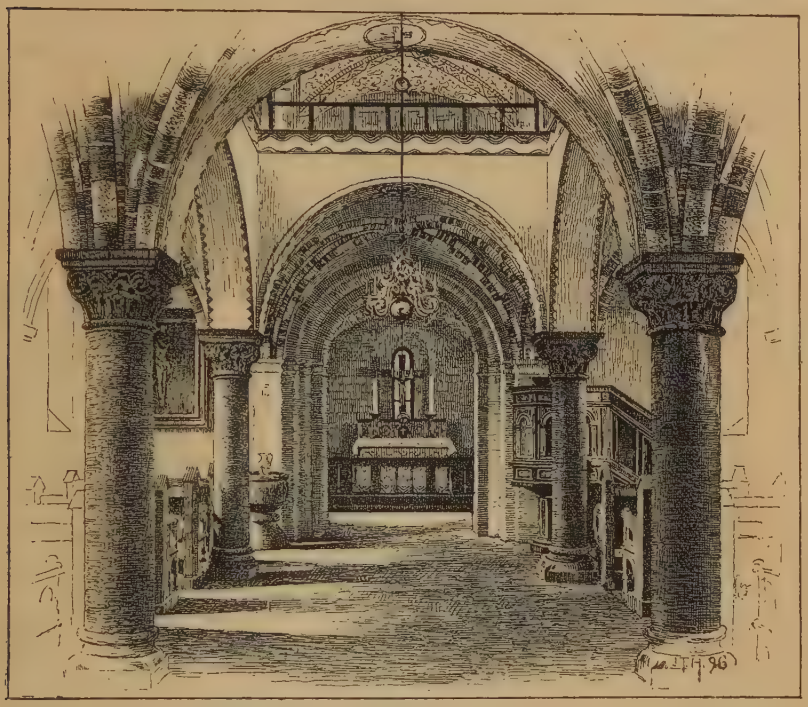

Underkirken i Ledøje.

og Mølle. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Øbakkegd.* (21$^3/_4$ Td. Hrtk., 206 Tdr. Ld., alt Ager og Eng), og *Præstegaarden* (21$^1/_4$ Tdr. Hrtk., 102 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 12 Mose og Kær, Resten Ager og Eng). Af andre Gaarde mærkes *Brydegaard.*

Ledøje S., der danner een Sognekommune med Annekset Smørum, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Kbh's Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 28. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Ledøje Kirke er, skønt lille, en af Danmarks mærkeligste Kirkebygninger og i sit Slags enestaaende, især efter at den 1887—92 har gennemgaaet en grundig og sagkyndig Restauration under Prof. H. Storcks Ledelse og paa Universitetets Foran-

staltning. Den er nemlig bygget i 2 Stokværk som en Dobbeltkirke og er vistnok opført i Beg. af 13. Aarh. af en Herremand, der har haft sin Borg tæt Vest for den. Overkirken er da nærmest bestemt for Herremanden og hans Familie, Underkirken for hans Husfolk*). Kirken er opført i ren Rundbuestil (den ydre Arkitektur hidrører fra den sidste Restauration) af røde Mursten med en indvendig Beklædning af Kridtstenskvadre. Taarnet er en Tilsætning fra den senere Middelalder og blev ved Restaurationen gjort omtr. 10 Al. højere, end det tidligere var. I Stedet for det da nedbrudte Vaabenhus blev Taarnets nederste Rum indrettet til Forhal. Kirken bestaar af et Skib med en kvadratisk Grundplan, hvortil slutter sig et mindre, ligeledes kvadratisk Kor, der staar i Forb. med Skibet ved en smal halvrund Korbue. I Midten af Skibet bære 4 smukt polerede Granitsøjler med rigt udhuggede Kapitæler 8 Hvælvinger i Rundbuestil, medens Firkanten midt mellem Søjlerne ingen Hvælving har, men aabner sig op imod Overkirken, omgiven af et lille Rækværk. Alle Væggene staa ligesom fra først af med ubedækkede Kridtstenskvadre. Vinduerne ere førte tilbage til deres oprindelige smalle, rundbuede Form, med Ruder af matfarvet Glas,

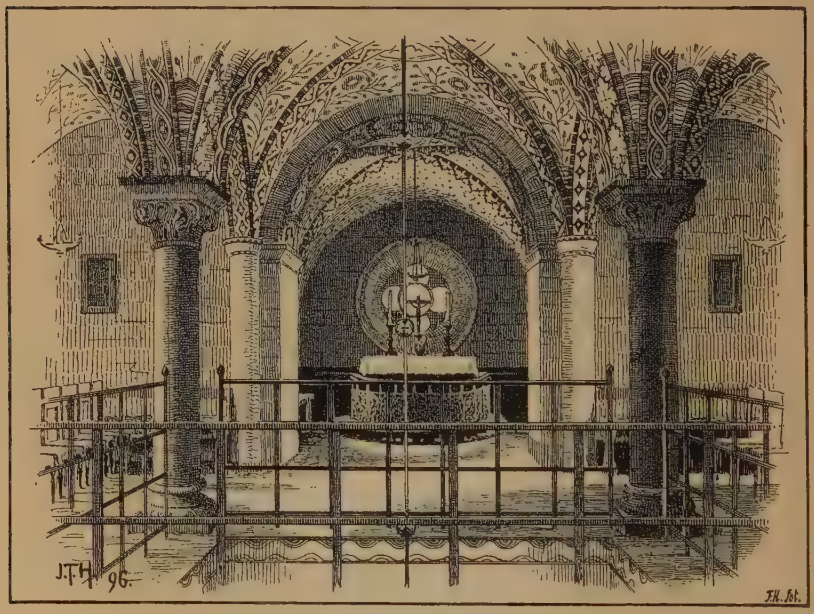

Overkirken i Ledøje.

indfattet i Bly. Koret har atter faaet en rundbuet Hvælving, og et smagfuldt Alterbord med Krucifiks i romansk Stil, malet og forgyldt, er opstillet i Stedet for det gamle. Den smukke Prædikestol, der før har haft Plads i Skjørringe Kirke i Jylland, er fra 1581. Ad en Vindeltrappe i Skibets sydvesl. Hjørne stiger man op til Overkirken, hvor atter 4 smukke Søjler bære et System af 9 rundbuede Hvælvinger, der ere rigt malede af Dekorationsmaler Svendsen. Atter her aabner en halvrund, her dog baade bredere og højere Bue sig ind til et Kor med Alter og Krucifiks. I Korets østre Mur er der et stort cirkelrundt Vindue, hvis Lysning har Firkløverform. En af Klokkerne er fra Middelalderens Slutn., men uden Aarstal (se *J. L. Ussing*, Ledøje Kirke og de

*) Maaske har Overkirken (den saakaldte Gaardkirke eller Magskirke) staaet i direkte Forbindelse med Borgen. Det er sandsynligt, at den er opført af et Medlem af Skjalm Hvides Slægt. Otto, comes de Ravensberg, Søn af Jacob Sunesøns Datter Ingerd og Conradus, comes de Ravensberg, har ejet Gods i Lethoffue (maaske det samme som Lethowæ); 1382 sælger han dette Gods til sin Frænde Olauus Tagesøn. Denne førte det samme Vaaben (2 Hjortetakker) som en af de sidste Ejere, der skrev sig til Ledøje, Ridderen Henrik Jensen, der endte sine Dage som Kannik i Roskilde.

tyske Dobbeltkapeller, Universitetets Festskrift 1879. — *J. B. Løffler*, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, S. 242 fl. — *J. P. Jørgensen*, Ledøje Kirke før og nu samt personalhist. Optegn. om Gejstligheden og Lærerstanden i Ledøje-Smør. Pastorat, Kbh. 1892. — *H. F. Rørdam*, Bidr. til Ledøje og Smørum Sognekalds Hist., i Kirkeh. Saml. 4. R. III. Bd. S. 325 fl.). — I Taarnets søndre Mur er der indmuret en Mindesten over Jens Bindesbøll, der var Præst her fra 1797 til sin Død 1830, og hvis to Sønner, Arkitekten, Professor M. G. Bindesbøll og Biskoppen S. Cl. Bindesbøll, ere fødte i Ledøje.

Ifølge det under Kirkens Beskrivelse nævnte er det sandsynligt, at der i Sognet har ligget en større Gaard, „Ledøjegaard". Aar 1402 døde Ridderen Hr. Henrik Jensen (Saltensee) af „Lethøwe", den Gang Kannik i Roskilde, som 1391 havde givet sit Gods i Lethøwe til et Præbende i Domkirken. En Væbner Jes Olsen nævnes i Lethowe 1399—1410, og 1433 og 1435 Peder Neb i Lethewe; de sidste have dog vistnok kun været biskoppelige Lensmænd her.

Smørum Sogn, Anneks til Ledøje, omgives af dette, Ballerup, Maalev og Sengeløse Sogne, fra hvilket sidste det adskilles ved et Aaløb, Sømme Herred (Hvedstrup og Gundsømagle S.), fra hvilket det adskilles ved Hove Aa, og Frederiksborg Amt (Ølstykke H.), fra hvilket det adskilles ved Værebro Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^3/_4$ Mil V. N. V. for Kjøbenhavn og 2 M. N. Ø. for Roskilde. De for det meste jævne og ler- og sandmuldede Jorder have Affald mod N. Ø.; mod N. hæver den af Hensyn til Generalstabens Opmaalinger fredede Kong Svends Høj sig til 140 F. (44 M.); langs Aaerne mod Nordvest og Sydvest er der Enge med Tørveskær.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3740 Tdr. Ld., hvoraf 1852 besaaede (deraf med Hvede 58, Rug 379, Byg 608, Havre 448, Ærter og Vikker 65, Blandsæd til Modenh. 25, til Grøntf. 115, Kartofler 57, andre Rodfr. 96), medens der henlaa til Afgræsn. 464, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1134, Haver 33, Skov 6, Moser og Kær 192, Stenmarker 5, Byggegr. 28, Hegn og Veje 26 Tdr. Kreaturhold 1893: 306 Heste, 1148 Stkr. Hornkv. (deraf 760 Køer), 900 Faar, 726 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $389^1/_2$ Tdr. Der var 51 Selvejergaarde med $306^3/_8$, 7 Arvefæstegd. med $43^5/_8$, 2 Fæstegd. med $14^3/_4$, 135 Huse med $24^1/_2$ Tdr. Hrtk. og 13 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 37 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 819 (1801: 672, 1840: 917, 1860: 910, 1880: 930), boede i 174 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomh., 485 af Jordbrug, 122 af Industri, 17 af Handel, 121 af andre Erhv., 41 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne; *Smørumøvre* med Kirke, Skole og Kro; *Smørumnedre*; *Hove* med Mølle og *Hove Overdrevshuse* med Skole; *Nybølle*. — Endvidere Hovedgaarden *Ædelgave* af 37 Tdr. Hrtk., $358^1/_2$ Tdr. Ld., hvoraf $7^1/_2$ Skov, Resten Ager og Eng; sideordnet Hovedgaarden drives dens to Ladegaarde, *Schæfergaarden* og *Nybøllegd.*; til Gaarden hører $17^1/_2$ Tdr. Hrtk. Fæstegods. — Af andre Gaarde mærkes *Storgaarden* eller *Nonnegaarden*, *Nonnemosegd.* og *Skebjærggd.*

Smørum S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskreds som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 29. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Smørum Kirke, en gammel Herredskirke, er oprindelig opført af Kamp i Rundbuestil; senere er den udvidet til et Skib med Hvælvinger; et Vaabenhus af Kridtsten er tilføjet mod N. og et uanseligt Taarn mod V.; senere er tilføjet et Vaabenhus mod S. Alter og Altertavle er et rigt Billedskærerarbejde fra 1614; ved Restaurationen fremdroges de oprindelige Malerier (Chr. paa Korset og Opstandelsen), medens to Malerier af Eddelien, der tidligere vare anbragte paa Alteret, nu hænge i Koret og under Taarnet. Prædikestolen fra samme Tid er ligeledes udskaaren og prydet med Evangelisterne. Under Koret er der en muret, nu lukket Begravelse, hvori hviler Fredr. III's Kunstdrejer og Rustmester Jakob Jensen Normand; neden for Koret ligger Præsten Jørgen Ottesen Grundtvig, † 1787. En af Kirkens Klokker er fra 1396.

Edelgave er oprettet under Fredr. III, idet Kongen ved aabent Brev skænkede 2 Bøndergaarde, hvoraf den nu nedlagte Landsby Rumpe bestod, til Admiral Henr. Bjelkes Kone Edele Ulfeldt med Tilladelse til at indrette dem til Sædegaard, saa snart Hovedgd. og Bøndergods bestod af 200 Tdr. Hrtk. (opr. 1682), og hun gav Herregaarden det ny Navn. Efter Henr. Bjelkes Død 1683 gik Gaarden over til hans Svigersøn Admiral Christian Bjelke († 1694), hvis Enke Vibeke Juel solgte den 1699 til Henrik Weldingh (Hovedgaarden var dengang 31 Tdr. Hrtk.). Ved Auktion efter afdøde Chr. Weldingh solgtes den (for 22,800 Rd.) 1759 til Etatsraadinde Bornemann, Enke efter Finansdeputeret Ph. J. Bornemann. Deres Søn, Kammerraad Jacob Bornemann († 1789) solgte den 1786 (for 60,000 Rd.) til Justitsraad H. G. Faith, der atter 1791 solgte den for 69,000 Rd. til Amtsforvalter Jacob Rosted. Justitsraad C. Lange købte den 1798 for 88,100 Rd., J. Bartholin-Eichel 1806 for 110,000 Rd. og F. Tutein 1809 for 134,000 Rd., i hvis Families Besiddelse den senere er forbleven; nuv. Ejer er E. Tutein. Den 2 Stokværk høje Hovedbygning er opført i Slutn. af 18. Aarh. af Justitsraad Faith.

Tæt ved Edelgave ligger et gammelt Voldsted paa en tidligere af Engdrag omgiven Holm, „Smørholmen", hvor der endnu findes Murrester. Det er en Levning af den Gaard i Smørum, som Tyge Jurisens Hustru Cecilie, Jon Litles Datter, ved Testamente skænkede Esrom Kloster 1307.

Smørum var i ældre Tider Hovedsogn og Ledøje Annekset.

I Smørumøvre gjordes 1851 i sid Tørvejord det største Fund af Genstande fra Broncealderen, som hidtil er fremkommet i Norden. Det bestod af 163 Broncesager, hvoraf de fleste Paalstave og Landsespidser. Fundet afgaves til Fredr. VII's private Samling; ved Frederiksborg Slots Brand gik en stor Del af Samlingen tabt; men det, der reddedes (omtr. 70 Numre), til Dels i gennemglødet Tilstand, bevares i Nationalmuseet.

I Smørumøvre ligger en nu stærkt ødelagt Gravhøj, *Nonnehøj*, om hvilken det paa Egnen hedder, at den har været Udsigtshøj for et nærliggende Nonnekloster, og at den ved en underjordisk Gang har staaet i Forb. med dette. Kernen i Sagnet er, at St. Agnete Kloster i Roskilde har haft en Gaard i Smørumøvre; i Skolelærerens Have er der opgravet Murrester (se *C. Neergaard*, i Kirkehist. Saml. 4. R. I. Bd., S. 764).

Ballerup Sogn omgives af Værløse Sogn, Annekset Maalev, Smørum, Ledøje, Herstedvester, Herstedøster og Glostrup Sogne samt Sokkelunds Herred (Herlev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil V. N. V. for Kjøbenhavn, 3 M. S. Ø. for Frederikssund og lige saa langt N. Ø. for Roskilde. Jorderne ere for det meste jævne og ler- og sandmuldede; nogle faa Tørvemoser (bl. a. Sømose); i den nordligste Del af Sognet en Del Fredskov.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 4550 Tdr. Ld., hvoraf 2611 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 497, Byg 891, Havre 554, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 44, til Grøntf. 273, Kartofler 45, andre Rodfr. 262), medens der henlaa til Afgræsn. 446, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1106, Have 61, Skov 97, Moser og Kær 92, Byggegr. 56, Hegn, Veje og Vandareal 81 Tdr. Kreaturhold 1893: 456 Heste, 1339 Stkr. Hornkv. (deraf 1000 Køer), 282 Faar, 710 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 463 Tdr. Der var 5 Selvejergaarde med $14^{5}/_{8}$, 85 Arvefæstegd. med $422^{1}/_{2}$, 197 Huse med 26 Tdr. Hrtk. og 9 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $50^{1}/_{4}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1659 (1801: 874, 1840: 1204, 1860: 1449, 1880: 1538), boede i 275 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 107 levede af immat. Virksomh., 697 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 384 af Industri, 129 af Handel, 263 af andre Erhv., 51 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv. Ved Siden af Hovederhvervet, Landbrug, har Tørvetilvirkningen og Arbejdet i de tilstødende Statsskove nogen Betydning for Husmandsklassen. Gennem Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen mellem Kjøbenhavn og Frederikssund.

I Sognet Byerne: *Ballerup*, ved Landevejen og Jærnbanen til Frederikssund, med Kirke, Præstegd., Skole, Asyl (Ballerup-Maalev Asyl, opr. 1880 af Menigheden), Mølle, stor Kro og Hotel (med Forsamlingssal, Teater osv.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonstation og Postekspedition (ved Stationen Losseplads for Kbh's Renovationskompagni); *Skovlunde* med Skole; *Aagerup*;

Pederstrup. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Lautrupgd.* ($25^1/_2$ Tdr. Hrtk., 314 Tdr. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager; 12 Tdr. Ld. ligge i Herlev Sogn), *Kirstinelund* ($12^1/_4$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., alt Ager; 1 Arbejdsbolig; $^1/_2$ af Arealet dyrkes med Sukkerroer, $^1/_4$ med Foderroer) og 1 Gaard i Skovlunde ($12^5/_8$ Tdr. Hrtk., 101 Tdr. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager). — Af andre Gaarde mærkes *Hedegd.* og *Dommergd.*, *Knudsminde* (med nogen Fredskov), *Maglegaard* Tapetfabrik og *Petersminde* Teglværk og Lervarefabrik.

Ballerup S., der danner een Sognekommune med Annekset Maalev, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds. og Khh's Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 30. Lægd. Kirken tilhører Staten.

Ballerup Kirke bestaar af Skib med firkantet Kor, opført af utilhuggen Kamp med Kvadre paa Hjørnerne, halvrund Korbue, Spor af smaa runde Vinduer. Taarnet, Hvælvingerne og et Sideskib mod N. ere senere Tilføjelser, det sidste opført 1885-86 efter Tegn. af Herholdt. Alterbord med Krucifiks; selve Altervæggen med et imiteret Glasmaleri i det runde Vindue tjener som Altertavle; en Altertavle (Christi Opstandelse), der er malet af A. Küchler 1848, er anbragt i Sideskibet; den af Egetræ udskaarne, malede og forgyldte Prædikestol er fra Chr. IV's Tid. Hvad der giver Kirken særlig Betydning, ere de ved dens Restauration 1885 fundne smukke Kalkmalerier (restaurerede af V. Sørensen 1886 paa Nationalmuseets Foranstaltning). Paa Korets Hvælving ses Dommedag, Jomfr. Maria, Gud Fader med Verdenskuglen og Peder med Nøglen; paa Skibets Hvælving i Kappen over Korbuen Apostlen Jacob (maaske har han været Kirkens Værnehelgen); paa Kappen lige overfor en Pave, maaske St. Lucius; paa de to andre Kapper St. Mikkels Kamp med Dragen, Maria Magdalene; endvidere paa den næste Hvælving Christi Korsfæstelse, hans Daab, St. Mikkel, der vejer en Sjæl paa Dommens Dag, og St. Jørgens Kamp med Dragen. Efter Rustning og Hjælm at dømme synes disse Billeder ikke at være meget yngre end Aar 1400. Men endnu ældre Kalkmalerier (fra omtr. 1200) findes paa Altervæggen og i Korbuen, paa den første en Bisp og det Guds Lam, af hvis Bryst Blodet strømmer ud i et Alterbæger, paa den anden atter Lammet, medens Kain og Abel staa paa hver Side og ofre; om Kanten et romansk Ornament (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 83).

N. for Ballerup By laa tidligere et Tinghus (paa den nuv. Dommergaards Plads), hvor Kjøbenhavns Amts Rytterdistrikts Birketing holdtes fra dets Oprettelse 1683, indtil det henlagdes til Kbh. 1803.

Johannes Nielsen kaldet Smech de Balderup nævnes 1388. — Bo Jensen af Watnløsæ og Poul Ebbesen af Pætherstorp solgte 1355 Gods i Pætherstorp og Holthæ m. m. til Kong Valdemar.

Maalev Sogn, det mindste Sogn i Herredet og Anneks til Ballerup, omgives af dette, Smørum og Værløse Sogne samt Frederiksborg Amt (Ølstykke H.), fra hvilket det adskilles ved Værebro Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. V. for Kjøbenhavn og lige saa langt S. Ø. for Frederikssund og N. Ø. for Roskilde. De for det meste bakkede Jorder ere mod S. ler-, mod N. sandmuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1293 Tdr. Ld., hvoraf 692 vare besaaede (deraf med Rug 164, Byg 199, Havre 147, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 10, til Grøntf. 53, Kartofler 29, andre Rodfr. 71), medens der henlaa til Afgræsn. 107, Høslæt, Brak, Eng m. m. 403, Have 14, Moser og Kær 7, Byggegr. 19, Hegn og Veje 51 Tdr. Kreaturhold 1893: 118 Heste, 414 Stkr. Hornkv. (deraf 314 Køer), 104 Faar, 142 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 128 Tdr. Der var 21 Arvefæstegd. med $119^1/_2$, 54 Huse med $8^3/_8$ Tdr. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 345 (1801: 313, 1840: 376, 1860: 323, 1880: 371), boede i 72 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 30 levede af immat. Virksomh., 217 af Jordbrug, 47 af Industri, 13 af Handel, 18 af andre Erhverv, 10 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv. Ved Sydgrænsen af Sognet gaa Landevejen og Jærnbanen mellem Kjøbenhavn og Frederikssund.

I Sognet Byerne: *Maalev* med Kirke, Skole, Jærnbane- og Telegrafstation, og *Sørup*. — Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk: *Maalevgd.* ($16^1/_4$ Td. Hrtk., 230 Tdr. Ld., hvoraf 190 Ager, Resten Eng, Mose og en mindre Skovstrækning langs Søndersø, vistnok tidligere Søbund; 150 Tdr. Ld. ligge i Værløse Sogn; Ejendommen sammenkøbtes for omtr. 20 Aar siden af et Aktieselskab til Produktion og Tørring af Cikorierødder, men den solgtes snart efter og er senere udelukkende benyttet til Agerbrug).

Maalev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende til samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 31. Lægd. Kirken tilhører Staten.

Maalev Kirke, der oprindelig hed St. Ibs Kirke, er opført af Kamp blandet med enkelte Fraadsten og har Hvælvinger i Skibet, men fladt, tavlet Bjælkeloft i Koret. Taarn og Vaabenhus ere senere tilføjede. Altertavlen (Christus i Gethsemane) er malet af Schleisner 1869; Prædikestolen er af Egetræ med udsnittede Figurer af de 4 Evangelister; gammel Granitdøbefont. En Klokke fra 1633, støbt af Felix Fuchs, er bleven omstøbt 1885 med den gamle Indskrift.

St. Ibs Kilde ved Maalev nævnes ved Midten af 18. Aarh. blandt de Kilder, der da søgtes for Lægedoms Skyld.

Værløse Sogn, Anneks til Farum S. i Ølstykke Herred, Frederiksborg Amt, omgives af dette, Farum- og Fure Sø, samt Sokkelunds Herred (Lyngby, Gladsakse og Herlev S.), Ballerup og Maalev Sogne. Kirken, vestl. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. V. for Kjøbenhavn og omtr. lige saa langt Ø. S. Ø. for Frederikssund. De dels ler-, dels sandmuldede Jorder ere mod S. lavtliggende og til Dels side, mod N. mere højtliggende og bakkede. Midt i Sognet ligge Sønder Sø, mod N., Ø. og S. Ø. Statsskovene Ryget, Nørreskov, en Del af Hareskov (i Lille Hareskov det smukke Udsigtspunkt „Hejrebakken"), Egebjærgene og Jonstrup Vang (2. Kjøbenhavns Skovdistrikt), til Dels med stærkt kuperet Terræn.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 5523 Tdr. Ld., hvoraf 1869 besaaede (deraf med Rug 427, Byg 516, Havre 461, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 54, til Grøntf. 136, Kartofler 114, andre Rodfr. 137), medens der henlaa til Afgræsn. 391, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1013, Have 46, Skov 1631, Moser og Kær 108, Stenmarker 9, Byggegr. 35, Hegn, Veje og Vandareal 421 Tdr. Kreaturhold 1893: 357 Heste, 977 Stkr. Hornkv. (deraf 649 Køer), 262 Faar, 577 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $351^1/_2$ Tdr. Der var 67 Arvefæstegd. med $281^7/_8$, 193 Huse med $32^3/_4$ Tdr. Hrtk. og 26 jordløse Huse. 2 Gaardn paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $28^7/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1428 (1801: 978, 1840: 1289, 1860: 1511, 1880: 1551), boede i 245 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 205 leveде af immat. Virksomh., 561 af Jordbrug, 190 af Industri, 58 af Handel, 339 af andre Erhv., 30 af deres Midler, og 45 vare under Fattigv. Ved Siden af Hovederhvervet, Landbrug, har Skovarbejdet stor Betydning for den store Husmandsklasse. Lille-Værløse er bestemt som Endepunkt for den paatænkte „Værløsebane" (se S. 254); maaske vil den dog blive forlænget mod N. V. til et Punkt ved Badstrup Sø.

I Sognet Byerne: *Kirke-Værløse* (Værløsemagle, gl. Form Withærløsæ) med Kirke, Skole, Kro, Mølle og Bageri; *Lille-Værløse* med Skole og Kro; *Bringe*; *Kollekolle* (gl. Form Kaldecote). Endvidere *Jonstrup*, egentlig ikke nogen By, men et Distrikt med mange Udflyttersteder (tilsammen kaldet *Jonstrup Vang*, der ogsaa er Benævnelse for den herved liggende Skov), med Mølle og Jonstrup Statsseminarium, hvormed er forbunden en Almueskole. — Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.; *Kollekollegd.* (19 Tdr. Hrtk., 212 Tdr. Ld., hvoraf 12 Skov og Have, Resten Ager; 4 Huse) — I Lille Hareskov *Ravnehus*, Skovriderbolig for 2. Kjøbenhavns Skovdistrikt (den tid-

ligere Overførster-, dernæst Skovriderbolig *Kulhus* ligger mellem Store Hareskov og Nørreskov). Den noget over 300 Tdr. Ld., store *Søndersø* blev 1873 købt af Kjøbenhavns Kommune til Vandforsyningsbassin for Hovedstaden. Det S. for Søen liggende Vandværk er opført 1874 og udvidet 1881; Søen og Anlægget har kostet 530,000 Kr., og der kan fra Søen oppumpes over 90,000 Tdr. Vand i Døgnet; fra Søen fører en 17,000 F. lang Ledning ind til Ledningen paa Herlev Mark, hvorfra Vandet gaar videre til Damhus- og St. Jørgens Sø. Ejeren af Maalevgaard, paa hvis Jorder Søen ligger, har den i Forpagtning med Rørskær, Fiskeri og Engstrækninger.

Værløse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Kjøbenhavns Amts søndre Birks Jurisdiktion, Kbh's Amtstue- og Kbh's Amts søndre Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 4. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 32. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Værløse Kirke er i sin oprindelige Del, Koret med Korrunding og Skibet, opført i Rundbuestil af huggen Kamp og Fraadsten. Taarnet og Vaabenhuset saavel som Hvælvingerne ere senere tilbyggede af røde Mursten. Altertavlen: Marie Bebudelse, en Kopi efter Carl van Mandern (Originalen findes i den kgl. Malerisaml.), er malet af Adam Müller og 1869 indsat i en udskaaren Egetræsramme; paa Alterbordet et nyt Krucifiks; Prædikestolen af Egetræ er fra Chr. IV's Tid. Granitdøbefont med et rigt forsiret Fad af galvaniseret Kobber.

Jonstrup Statsseminarium, beliggende lidt S. for Søndersø, er Danmarks ældste Seminarium, idet det oprettedes ved kgl. Resol. af $^{25}/_{6}$ 1790. Det begyndte sin Virksomhed $^{14}/_{3}$ 1791 paa Blaagaard ved Kjøbenhavn; men efter at Blaagaard til Dels var bleven ødelagt ved Bombardementet 1807 og Aaret efter var taget i Brug som Lasaret for de fransk-spanske Tropper, flyttedes Seminariet til Jonstrup, hvor Staten købte en tidligere Klædefabrik, i hvis Hovedbygning (den er endnu den ældre Seminariebygning) Skolen indrettedes. Ejendommen, hvortil der først hørte 20 Tdr. Ld., er senere bleven udvidet, ligesom der ogsaa er kommen nye Bygninger til, navnlig en 1858 N. for den gamle Hovedbygning opf. Bygning, som brændte 1889 og paa ny opførtes efter Tegn. af Arkitekt Gnudtzmann. Seminariet, hvis Direktion bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Sjællands Stift samt Provsten over Sokkelunds og Smørum Herreder, har en Forstander og 5 Lærere. Elevernes Antal er for Tiden omtr. 55, der næsten alle bo paa Seminariet; omtr. $^{1}/_{3}$ afgaar hvert Aar ved Dimissionseksamen. Undervisningen gives frit, kun maa de Elever, der ikke ere Sønner af Skolelærere, aarlig give 40 Kr. til Seminariefonden. Kosten besørges af en dertil ansat Økonom for 300 Kr. aarlig for hver Elev. Anstalten er i det hele indrettet som en Kaserne med Sovesale, stor Spisesal, Gymnastiksal, en Del smaa Læseværelser m. m. Indtil 1891 havde Seminariet dimitteret 1427 Lærere. Den til Seminariet knyttede Almueskole (der nu har faaet en særskilt Lærer) er nærmest at betragte som en Øvelsesskole og søges af Omegnens Børn, især fra Bringe og Jonstrup Vang; Seminariet afholder selv alle Udgifterne. (se *A. Petersen*, Den jonstrupske Stat, Kbh. 1884; *O. W. Tidemand*, Det kgl. Blaagaard-Jonstrupske Skoleseminarium i hundrede Aar, Kbh. 1890).

I Skovene findes flere Dysser og nu til Dels ødelagte Gravhøje. — I *Nørreskov* er der to mægtige Ædelgraner (Abies pectinata), af hvilke den ene er 121 F. høj og 13 F. 8 T. i Stammens Omfang, den anden 130 F. høj og 12 F. 2 T. i St. Omf. — *Egebjærgene*, egentlig en Del af Jonstrup Vang, er bekendt for sine mange gamle krogede Træer, en Rest af Fortidens Egeskove.

Værløse udgjorde indtil 1698 et eget Sognekald. Endnu 1584 hørte det til Sokkelunds Herred; 1610 hørte det til Smørum Herred.

Sømme Herred.

Sogne:

Roskilde Domkirke Sogns Landdistr., S. 305. — Roskilde Frue, S. 305. — Himmelev samt *Roskilde adelige Jomfrukloster, S. 307. — St. Jørgensbjærg, S. 310. — Herslev, S. 314. — Kornerup, S. 315. — Svogerslev, S. 316. — Glim, S. 317. — Hvedstrup, S. 317. — Fløng, S. 318. — Aagerup, S. 319. — Kirkerup, S. 319. — Fyllinge, S. 321. — Gundsømagle, S. 321.*

Sømme Herred er det midterste og tredjemindste i Kjøbenhavns Amt. Det ligger V. og S. for det inderste af Roskilde Fjord og omgives i øvrigt af Frederiksborg Amt (Ølstykke Herred), fra hvilket det adskilles ved Værebro Aa, Smørum Herred, hvorfra det paa en Strækning adskilles ved Hove Aa, og Tune, Ramsø og Voldborg Herreder, fra hvilket sidste det adskilles ved Lejre Aa. Det er meget uregelmæssigt af Form, idet det egentlig falder i to Dele Ø. og og S. for Roskilde Fjord; fra Nord- til Sydgrænsen er der omtr. 3 Mil, medens Bredden skifter mellem 1 og $1^1/_2$ Mil. Det har kun meget lidt Skov (omtr. 4 pCt.); heller ikke af Søer har det mange; derimod søge en Del smaa Aaer ud til Roskilde Fjord. Jorderne ere i det hele højtliggende, især i den sydlige Del, og bakkede, samt lermuldede; derimod ere de i den nordlige Del ved Frederiksborg Amt og nærmest Fjorden mest sandmuldede og sandede. Kysten, der hyppig ender i stejle Brinker mod Fjorden, danner en Mængde Odder og Næs, saaledes det rigt udtungede og skovklædte Bognæs mod S. og Væddelevsland, Risø og Bolund paa Østkysten; i Fjorden ligge flere større og mindre Holme. Herredet er et af de mindre frugtbare i Kjøbenhavns Amt, idet der i Gennemsnit gaar 9 Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 32,287 Tdr. Ld. ($3,_{23}$ □ Mil, $177,_8$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885 $3043^1/_2$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 9466 (1801: 5295, 1840: 7367, 1860: 8273 1880: 9220). I Herredet ligger Købstaden Roskilde. I gejstlig Henseende danner Sømme Herred eet Provsti med Voldborg Herred (Roskilde Domprovsti)

med Undtagelse af Glim Sogn, der hører til Tune og Ramsø Herreders Provsti (Anneks til Rorup). I verdslig Henseende danner største Delen af Sømme og Voldborg Herreder den saakaldte Lejre Herreds Jurisdiktion.

Sømme Herred kaldes i Valdemars Jordebog *Semæhæreth.* Se i øvrigt S. 188.

Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt (se S. 190), bestaaende af de mer eller mindre bebyggede Dele af de Roskilde By omgivende Marker mod Ø. og S., begrænses af Byen, St. Jørgensbjærg, Himmelev og Fløng Sogne, Smørum Herred (Høje-Taastrup S.) og Tune Herred (Reerslev og Vindinge S.) samt Vor Frue, Glim og Svogerslev Sogne.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 646 Tdr. Ld., hvoraf 334 besaaede (deraf med Rug 110, Byg 102, Havre 99, Blandsæd til Modenhed 10, til Grøntf. 4, Kartofler 6), medens der henlaa til Afgræsn. 78, Høslæt, Brak, Eng m. m. 218, Stenmarker 6, Hegn og Veje 9. Kreaturhold 1893: 16 Heste, 56 Stkr. Hornkv. (deraf 34 Køer), 17 Faar og 12 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1885: $79^{1}/_{2}$ Td. Der var 1 Fæstegd. med $3^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. I øvrigt hørte Hartk. mest til Jordbrug, hvis Ejere ikke boede i Distriktet, men i Roskilde. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 23, boede i 4 Gaarde og Huse; 18 levede af Landbrug, 4 af Industri og 1 var under Fattigv. Gennem Distriktet gaa Landevejen og Jærnbanen mellem Kbh. og Roskilde.

I Distriktet: 1 Gaard paa over 12 Td. Hrtk., *Maglegd.* (23 Tdr. Hrtk., 148 Tdr. Ld., alt Ager; 1 Arvefæstegd. paa 10 Tdr. Ld.; til Gaarden er forpagtet af Finansministeriet 40 Tdr. Ld. Ager med 6 Tdr. Hrtk.). Desuden mærkes Spritfabrikken *Møllehuse.*

Distriktet hører i gejstlig og kommunal Henseende til Roskilde Købstad; dog er en Del af det, langs Kongevejen ud til Hedehusene, udsondret som et særegent Skoledistrikt med en Skole („Roskilde Markskole"), opr. 1882.

Ø. for Roskilde laa fordum Hovedgaarden *Falkendal*, oftere nævnt i 14. Aarh.; 1329—56 forekommer Gynzikæ de Falkedalæ, 1377—95 Gynzelin Gynzekesen, 1380 Nicolai Gynzekesen, 1386 Gynzikinus de Falkendale og 1396 Jacob Gynzekesen; 1397 skødede Bisp Peder af Roskilde Gaarden til Dronning Margrethe.

Roskilde Frue Sogn omgives af Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt, Glim S. samt Ramsø (Gadstrup S.) og Tune Herreder (Snoldelev, Tune og Vindinge S.). Kirken, i Udkanten af Roskilde By mod S., er adskilt fra Sognet ved Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt. De i det hele jævne, men noget højtliggende Jorder ere afvekslende ler- og sandmuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2918 Tdr. Ld., hvoraf 1549 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 363, Byg 472, Havre 355, Ærter og Vikker 39, Blandsæd til Modenh. 157, til Grøntf. 79, Kartofler 19, andre Rodfr. 60), medens der henlaa til Afgræsn. 421, Høslæt, Brak, Eng m. m. 796, Have 30, Moser og Kæi 28, Byggegr. 21, Veje, Vandareal m. m. 73 Tdr. Kreaturhold 1893: 257 Heste, 956 Stkr. Hornkv. (deraf 616 Køer), 325 Faar, 736 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 321 Tdr. Der var 39 Selvejergaarde med $285^{3}/_{4}$, 1 Arvefæstegd. med $5^{3}/_{4}$, 2 Fæstegd. med 11, 69 Huse med $17^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk., og 10 jordløse Huse. 7 Gaarde paa over 12 Tdr. Hartk. (med 93 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 660 (1801: 592, 1840: 522, 1860: 654, 1880: 631), boede i 132 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 432 af Jordbrug, 82 af Industri, 107 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar fra N. til S. den sydsjællandske Jærnbane.

I Sognet *Vor Frue Kirke* og Byerne: *Darup*; *Kamstrup* med Skole, Mølle og Andelsmejeri; *Skalstrup*; *Tjæreby*; *Ødehastrup.*

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: 3 Gaarde i Darup (den ene $13^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 120 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager, 1 Hus; den anden,

Vinthergd., $13^1/_4$ Td. Hrtk., 132 Tdr. Ld., hvoraf 22 Mose og Eng, Resten Ager; den tredje $12^3/_4$ Td. Hrtk., 120 Tdr. Ld., hvoraf 12 Eng og Mose, Resten Ager), 2 Gaarde i Skalstrup (den ene, *Kirkeagergd.*, $14^1/_2$ Td. Hrtk., 132 Tdr. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager; den anden $12^1/_2$ Td. Hrtk., 114 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager) og 3 Gaarde i Tjæreby (den ene $13^1/_2$ Td. Hrtk., 129 Tdr. Ld., hvoraf $^1/_2$ Eng, Resten Ager; den anden $13^3/_8$ Td. Hrtk., 106 Tdr. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager; den tredje, *Grydebjærggd.*, 13 Tdr. Hrtk., 119 Tdr. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager).

Roskilde Frue S., der danner en egen Sognekommune, hører under Ramsø og Tune Herreders Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 58. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke S. 221).

Vor Frue Kirke var en af de ældste Sognekirker i Roskilde. If. Saxos Beretning er den opført af Roskildebispen Svend Norbagge 1076—88. Efter samme Kilde stiftede Provst Isak omtr. 1158 som Sonoffer, fordi han havde forstyrret Biskop Vilhelms Grav i Roskilde, *Vor Frue* eller *St. Marie Nonnekloster* og knyttede det til Vor Frue Kirke. Oprindelig var Ordensregelen utvivlsomt Benediktinernes, men henved 20 Aar senere omdannede Biskop Absalon Klosteret til en Bolig for Cistercienser-nonner. Denne Reform stod maaske i Forbindelse med, at Absalon 1176 overførte sin Frænkes, den hellige Margrethes*) Ben fra Stranden ved Kjøge, hvor hun var bleven jordet, til Roskilde og skrinlagde dem i Vor Frue Kirke. Margrethes Gravmæle (af hvilket der intet Spor er tilbage) og det Helgenry, hun vandt, blev en rig Indtægtskilde for Klosteret. Fra tidligere Tid ejede det bl. a. St. Peders og St. Povls Kirker i Roskilde og Kirkerne i Sengeløse, Glim og Gadstrup. Nu skænkede Absalon det den saakaldte Margrethekollekt, en Pengeindsamling fra 12 østsjællandske Herreder, samt Tredjedelen af, hvad der ofredes i det Kapel, som var opført ved Helgenindens Grav ved Kjøge Strand. Flere af de danske Konger viste sig ligeledes gavmilde mod Klosteret, saaledes Abel og Erik Glipping; Dronning Margrethe skænkede det Gaarden Kjeldstrup i Odsherred (1393), og 1411 bestemte hun, at 3000 Mark lybsk straks efter hendes Død skulde overgives det. Ogsaa Dronning Dorothea betænkte Klosteret med en Pengesum til Hjælp ved nogle Bygningsreparationer. Klosteret, der 1242 var afbrændt, men atter opført, blev saaledes snart en rig Stiftelse; dertil kom, at Nonnerne for en stor Del vare adelige Jomfruer; i Slutn. af 12. Aarh. havde endog to Kongedøtre, vistnok Valdemar I's Døtre Margrethe og Marie (eller Magdalene), indgivet sig i Klosteret; ogsaa Skjalm Hvides Datter skal efter sin Mands Død have været Nonne der. Endelig var der fra Vor Frue Kloster indkaldt Nonner til Bergen Kloster paa Rügen, hvilken Ø i lang Tid hørte under Roskilde Bispestol. Klosteret styredes af en Priorisse med en Adelsmand ved sin Side. Længe efter Reformationen bestod Klosteret, thi endnu 1563 omtales Nonner; 1570—71 tilbyttede Frants Banner sig det, men kort efter er det sikkert, med Undt. af Kirken, blevet nedbrudt; paa Resens Tid var det saa godt som forsvundet. Det har dog utvivlsomt været et firfløjet Bygningskompleks, af hvilket Vor Frue Kirke udgjorde den nordre Fløj. Ved nogle i 1856 ved Prof. Kornerup foretagne Udgravninger fremdroges Murlevninger af den vestre Fløj og af den Korsgang, der paa vanlig Vis strakte sig langs Indersiden af Bygningerne. Ligeledes afdækkedes da og senere flere i Tegl murede Grave af den for den ældre Middelalder karakteristiske Form, ligesom man ogsaa ved disse Undersøgelser har faaet vigtige Oplysninger om Kirkens tidligere Skikkelse.

Kirken har i sin oprindelige Skikkelse fra 11. Aarh. været bygget i romansk Stil af Fraadstenskvadre i Form af en treskibet Basilika med Bjælkeloft baade over Hovedskibet og over de noget lavere med Halvtag dækkede Sideskibe. Alle tre Skibe have i Ø. været afsluttede med halvrunde Alternicher. Bygningen har haft en Længde af godt 50 Al.; Hovedskibets Bredde var indvendig $12^1/_2$ Al., Højden $13^1/_2$ Al. Dets Sidemure hvilede paa to Rækker simple, firkantede Piller, der havde temmelig smaa Rundbuer. Ovenover disse Buer vare 18 Tommer lange Kvadre stillede paa skraa mod hverandre i en Netmuring ligesom nogle af de antike romerske Mure. Skønt

*) Hun blev myrdet af sin Ægtefælle (Herlog) og hængt op under Loftet, for at det skulde se ud, som om hun selv havde taget sig af Dage. Hun blev virkelig ogsaa begravet som Selvmorderske i uindviet Jord; men da der skete Jærtegn ved Graven, fik Absalon Sagen opklaret (se Kirkeh. Saml. 3. R., I. Bd., S. 217. — *H. Olrik*, Danske Helgeners Levned, S. 389 fl.).

man intet nærmere ved om det, maa Kirken antages til Dels at være bleven ødelagt ved Klosterets Brand 1242, hvad der har nødvendiggjort nye store Byggeforetagender; saaledes ere tilkomne Skibets vestre Del og Taarnet med Undtagelse af det øverste Stokværk, der senere er tilbygget. Taarnet har forneden en meget smuk Hvælving, der hviler paa smaa Hjørnesøjler. En tredje Forandring foregik endnu senere, idet Hovedskibet forhøjedes omtr. 6 Al. og dækkedes med Krydshvælvinger, ligesom Arkadebuernes Bredde udvidedes til det dobbelte. Efter Reformationens Indførelse, da Kirken blev Sognekirke for et Landsogn, nedbrødes Tid efter anden store Dele af Kirken, saa at den mistede over 20 Al. i Længden og tabte sit søndre Sideskib. Paa hvilken Tid disse forskellige Forandringer ere foretagne, vides ikke; kun synes Kirken i Slutn. af 17. Aarh. i det væsentlige at have set ud, som den var ved Midten af 19. Aarh. Ved Reskr. af $^{30}/_{11}$ 1753 henlagdes Kirken under Stiftsskriveren for Sjællands Stift; men først 1853 paabegyndtes en Restauration af den i høj Grad brøstfældige Kirke, et Arbejde, der varede til 1878. Blandt Forandringerne kunne nævnes, at det gamle Vaabenhus 1857 blev erstattet af en hel ny Bygning efter Tegn. af Arkitekt Sibbern, og at Hvælvingerne under Etatsraad Chr. Hansens Ledelse 1863 nedtoges og erstattedes med et Bjælkeloft, som kom til at ligge omtr. 6 Al. højere end i den oprindelige Kirke. Ved Justitsraad Steen Friis' Omsorg blev Loftet og hele Kirken dekoreret med Farver i Middelalderens Stil under Prof. J. Kornerups Ledelse. I Taarnet og Sideskibet fandtes mærkelige Levninger af den ældre Dekoration fra 13. Aarh., og paa disse Antydninger grundedes den nye Dekoration. Endelig opførtes 1887 efter Etatsraad Herholdts Tegn. et nyt søndre Skib paa Grundvolden af det gamle nedbrudte og ganske i Lighed med det nordre bevarede, vist noget forlænget mod V. Hvælvingerne dekoreredes af Kornerup. Kirken har ved denne Forandring vundet meget. — Altertavlen, et dygtigt Arbejde, bestaar af en Egetræs Ramme med Søjler, Snitværk og Farver fra Christian IV's Tid; i Rammen indsattes 1866 nyere Malerier af Const. Hansen (Nadverens Indstiftelse og Christus i Emaus), i Sidefelterne de 4 Evangelister af F. Lund (1872). Prædikestolen er ligeledes et farvesmykket Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid (restaur. 1866); Døbefonten er et raat udskaaret Arbejde i Egetræ. Over Buen ind til Hvælvingen i Taarnet hænger et gammelt Krucifiks af Egetræ, vist det ældste af Kirkens Inventarium, dog kun fra 15. Aarh's Slutn. To mærkelige Ligstene ere bevarede i Kirken, indmurede i Væggen. Paa den ene, omtr. fra Slutn. af 13. Aarh., læses paa Latin: „Her ligger Ditmar Vekseller med sin Søn Præsten Ditmar, hvis Sjæle hvile i Fred". Den anden Sten, indmuret i vestre Ende af Sideskibet, er over Rigskansler Evert Grubbe, † 1492. En tredje Sten fandtes ved Nedbrydelsen af det gamle Vaabenhus og er nu indmuret i den nye Bygnings østre Væg. I Kirkens søndre Mur er anbragt et Epitafium af hvidt Marmor med Medaillonportræt af Peder Hersleb Abildgaard, Sognepræst ved Kirken, † 1799. Længere mod V. hænger en Mindetavle over de i Krigen 1848—50 faldne Krigere fra Sognet (se *Steen Friis*, Vor Frue Kirke i Rosk., Kirkeh. Saml. 3. R., I. Bd., S. 213 fl., *J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 1 fl., og Udsigt over Danm. Kirkebygn., S. 35 fl.).

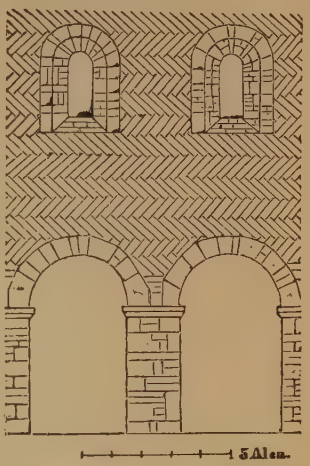

Vor Frue Kirkes oprindelige Stil.

Ved *Skalstrup* staar et 1889 fredlyst Gravkammer med en stor Overligger.

Vor Frue Sogn var indtil 1752 annekteret til nederste Kapellani ved Roskilde Domkirke, til hvilket ogsaa 1808 annekteredes St. Jørgensbjærg (og det i 1809 nedlagte St. Ibs) Sogn.

Himmelev Sogn samt **Roskilde adelige Jomfrukloster** omgives af Roskilde By, St. Jørgensbjærg S., Roskilde Fjord, Aagerup og Fløng Sogne samt Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt. Kirken, i den sydlige Del af Sognet, ligger omtr. $^1/_4$ Mil N. for Roskilde. De for det meste

lavtliggende Jorder ere gennemgaaende lermuldede med Undtagelse af Strandkanten, hvor de ere sandede. Fra Sognet udgaar i Fjorden Halvøerne Væddelevsland og Risø; flere smaa Holme i Fjorden høre ogsaa til Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2709 Tdr. Ld., hvoraf 1284 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 228, Byg 468, Havre 257, Ærter og Vikker 47, Blandsæd til Modenh. 58, til Grøntf. 93, Kartofler 27, andre Rodfr. 49), medens der henlaa til Afgræsn. 623, Høslæt, Brak, Eng m. m. 702, Haver 24, Skov 7, Moser og Kær 23, Flyvesand 6, Stenmarker 3, Byggegr. 27, Hegn og Veje 10 Tdr. Kreaturhold 1893: 214 Heste, 832 Stkr. Hornkv. (deraf 579 Køer), 359 Faar, 387 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $307^{7}/_{8}$ Td. Der var 24 Selvejergaarde med $173^{7}/_{8}$, 14 Arvefæstegd. med $88^{3}/_{8}$, 5 Fæstegd. med $38^{1}/_{2}$, 80 Huse med 7 Tdr. Hrtk. og 8 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 45 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 639 (1801: 453, 1840: 570, 1860: 616, 1880: 684), boede i 122 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomh., 363 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 47 af Fiskeri, 60 af Industri, 17 af Handel, 72 af andre Erhv., 40 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Himmelev* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Væddelev* med Skole, Andelsmejeri og Teglværk. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Ydinggd.* ($21^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 170 Tdr. Ld., alt Ager og Eng) og 1 Gaard i Væddelev ($13^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 108 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 6 Strandeng, Resten Ager).

Endvidere i Sognet: *Roskilde adelige Jomfrukloster* (indtil $^{5}/_{9}$ 1871 et eget Sogn), oprettet ved Fund. af $^{19}/_{3}$ 1699 (konfirm. $^{18}/_{4}$ s. A.) af Margrethe Ulfeld Knudsdatter, Enke efter Generaladmiral Niels Juel til Taasinge, og Birthe Skeel, Enke efter Generallieutenant Niels Rosenkrantz til Stovgaard og Alsted, hvilke skænkede Stiftelsen *Sortebrødregaard* i Roskilde med 231 Tdr. Hrtk. Jordegods. Hertil føjede Chr. V og Fredr. IV flere Gaver (den første 1699 Kirketienden af Lister Len i Norge, afløst 1813 med en Kapital af 13,000 Rd., den anden 1711 Svogerslev Sogns Kirketiende). Klosteret, der er Danmarks ældste Jomfrukloster, er udvidet senere ved Resol. af $^{5}/_{1}$ 1798, Reskript af $^{11}/_{5}$ 1853, Resol. af $^{27}/_{11}$ 1875 og Reskript af $^{29}/_{6}$ 1885 og $^{11}/_{5}$ 1893. Klosteret ejer Jordegods paa omtr. 217 Tdr. Hrtk., hvoraf Hovedgaarden med Huslodder $23^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., (150 Tdr. Ld.), en Gaard i Væddelev $8^{1}/_{4}$, Fæstegods 10, Arvefæstegods $173^{5}/_{8}$ Td. Hrtk. Desuden ejer Klosteret Svogerslev Kirke med Tiendehrtk. $28^{1}/_{2}$ Td. Dets Kapitalformue er 1,038,940 Kr. med en Byggefond af 25,000 Kr. Klosteret bestaar af en 2 Stokværk høj Hovedbygning med 2 Sidefløje, flere Sidebygninger, Have, Park („Klostermarken") m. m. samt en Avlsgaard. I Klosteret, der bestyres af en Forvalter under Patroner, en af den Skeelske og en af den Juelske Familie, kunne indskrives Frøkener af dansk Adel og Døtre af Mænd i de tre første Rangklasser. Oprindelig var Klosteret bestemt for 1 Priorinde og 18 Jomfruer, der havde Bopæl, fri Kost og 40 Rd. om Aaret (Priorinden det dobbelte); men senere er baade Hævningen og Konventualindernes Antal steget. Nu hæve Konventualinderne af 1. Klasse 460 Kr. aarlig og have Bopæl og Underhold i Klosteret, for saa vidt de bo der; 2. Klasse hæver aarlig 320, 3. Klasse 220, 4. Klasse 120 og 5. Klasse 80 Kr. For Tiden bor der paa Klosteret 6 Konventualinder og Priorinden. Ved Indskrivningen betales for een 600, for to 1000, for tre 1200 og for fire 1600 Kr., uden at de behøve at være Søstre.

Himmelev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr.

og Kjøbenhavns Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 52 Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke S. 221).

Himmelev Kirke, 110 F., $34_{/6}$ M., over Fjorden paa det højeste Punkt af et stærkt skraanende Bakkedrag, bestaar af Skib med flad Altervæg i Øst, Taarn i Vest og Vaabenhus i Syd. Den oprindelige Del, Skib og Kor, er opført i 12. Aarh's 1. Halvdel af Kamp og Kridtstenskvadre i Ydermuren, medens det indre udelukkende er af Kridtsten; Kirken har haft fladt Bjælkeloft og smaa rundbuede Vinduer. Allerede i 13. Aarh's 1. Halvdel tilføjedes Taarnet (ved vore Landsbykirker en Sjældenhed fra en saa tidlig Periode), bygget i Rundbuestil af Kridtstenskvadre og med en aflang firkantet Grundplan; imod V. har det et lille smukt Vindue med en Søjle i Midten og en rundbuet Dør. I Beg. af 15. Aarhundrede blev Kirken overhvælvet, og ved Aar 1500 blev det oprindelige Kor nedbrudt og Skibet forlænget mod Ø., ligesom ogsaa Taarnet og Kirkens Tag forhøjedes. Kirken er undergaaet en gennemgaaende Restauration 1867—79. Den anselige, rigt udskaarne og farvesmykkede Altertavle fra omtr. 1600 har et Maleri fra 1876 af Th. Wegener: Christus. Prædikestolen er et rigt, dygtigt

Roskilde adelige Jomfrukloster.

udført Snitværksarbejde fra Renæssancetiden; den sekskantede Døbefont er udskaaren i Egetræ. Paa en af Stolestaderne staar Aaret 1590 (se *F. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 20).

Omtr. paa den Plads, hvor Dominikanerklosteret i Roskilde havde staaet (se S. 201), rejstes senere en Hovedgaard, *Sortebrødregaard*, som ved 1660 synes at have tilhørt Kansleren Peder Reedtz og hans Svoger Jakob Arenfeldt i Fællesskab. Den sidste maatte efter sin Hustru Helvig Reedtz' Død 1681 udlægge Gaarden til sine Kreditorer. Peder Reedtz efterlod Sortebrødregd. til sin Datter Mette, g. m. Christian Lindenov, som 1679 afhændede Gaarden til Holger Thott til Marsvinsholm. Af dennes Kreditorer overtog Assessor i Kommercekollegiet Chr. Simonsen 1683 Gaarden for 5067 Rd.; men ogsaa han maatte gaa fra den 1695 (dengang omtr, 18 Tdr. Hrtk.), og den udlagdes da til Vinhandler E. Weinmann af Kjøbenhavn for 8045 Rd., der s. A. fik Sædegaardsfrihed for den ($24^1/_2$ Tdr. Hrtk.). Han solgte den 1698 for 9200 Rd. til de to ovennævnte Fruer, som oprettede Roskilde Jomfrukloster.

Roskilde Jomfruklosters nuv. Hovedbygning er opført af den ovennævnte Peder Reedtz henved Aar 1670. Den er bygget uden Benyttelse af de gamle Klostermure, efter hvad der er sagt Side 201; men de store forhakkede Sten, som ere anvendte, kunne nok tyde paa, at Bygningen er opført af ældre Materiale. I Hovedfløjen findes den nu restaurerede Riddersal med Paneler, Gyldenlæders Tapeter, Malerier i Loftet og

flere Portrætbilleder; over Kaminen (restaureret af M. Nyrop) staa de i Hofmans „Danske Adelsmænd“ (I. S. 49) citerede Vers*). I en af Sidefløjene er senere indrettet et Kapel, hvori der prædikes hver Søndag, og som indeholder flere Malerier og et i Elfenben og Buksbom af Kansler Johan Friis til Borreby udskaaret Krucifiks, efter hvad der staar paa Bagsiden, skænket 1711 af Margrethe Krabbe, Enke efter Gehejmeraad Erik Rosenkrantz (se *V. Skeel*, Optegnelser over Rosk. adelige Jomfrukloster, Kbh. 1867).

Ved *Himmelev* ligger den 1889 fredlyste „Mastehøj“, der omgiver 2 Gangbygninger med sammenbyggede Kamre og en lille stensat Kiste. — Paa *Væddelev* Mark staar et (1889) fredlyst Gravkammer.

Himmelev Kirke henlagdes 1686 til Rektorembedet i Roskilde. — Det tidligere Roskilde Jomfrukloster Sogn var Anneks til Himmelev fra omtr. 1737.

St. Jørgensbjærg Sogn, Anneks til Frue S., omgives af Svogerslev og Herslev Sogne, Roskilde Fjord, Himmelev S. og Roskilde By. Kirken ligger i den østl. Udkant af Sognet, lige uden for Roskilde. De for største Delen lermuldede Jorder ere temmelig bakkede. Paa den nordvestlige Side af Sognet ligger Store og Lille Kattinge Sø, henholdsvis 155 og 13 Td. Ld., og Skoven Boserup Skov, som hører under Bistrup Gods.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2237 Tdr Ld., hvoraf 959 besaaede (deraf med Hvede 82, Rug 122, Byg 343, Havre 208, Blandsæd til Modenh. 48, til Grøntf. 69, Kartofler 25, andre Rodfr. 59), medens der henlaa til Afgræsn. 191, Høslæt, Brak, Eng m. m. 560, Have 79, Skov 327, Moser og Kær 69, Byggegr. 38, Hegn og Veje 14 Tdr. Kreaturhold 1893: 185 Heste, 628 Stkr. Hornkv. (deraf 415 Køer), 101 Faar, 528 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. $^{1}/_{1}$ 85: 220$^{1}/_{2}$ Td. Der var 34 Selvejergaarde med 176$^{1}/_{2}$, 1 Arvefæstegd. med 1$^{1}/_{2}$, 180 Huse med 24$^{7}/_{8}$ Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 42$^{1}/_{8}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 3135 (1801: 599, 1840: 1491, 1860: 1875, 1880: 2689), boede i 264 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 169 levede af immat. Virksomh., 352 af Jordbrug, 27 af Gartneri, 30 af Fiskeri, 736 af Industri, 117 af Handel, 16 af Skibsfart, 629 af andre Erhv., 59 af deres Midler, 35 vare under Fattigv. og 965 levede i Sindssygeanstalten. Landbrug er vel Hovederhvervet; men det maa dog erindres, at den talrige Husmandsklasse har sit Erhverv i Roskilde og ved dennes Havn, der ligger paa Sognets Grund; i øvrigt skyldes de særlige Befolkningsforhold St. Hans' Hospital; Fiskeriet har nogen Betydning.

I Sognet Byerne: *St. Jørgensbjærg* (ogsaa kaldet „St. Jørgen“ eller „Bjærget“) med Kirke, 2 Skoler, Fattiggaard for Sognet (opr. 1890), Asyl (opr. 1883), Dampbageri og Mølle; *Margrethehaabshuse*; *Sønderlundhuse* (Skyttemark, Studemark, Kongemark, Klostermark og Hedegaardene ere særskilte Navne paa Dele af Sognets Marker med de derpaa opførte Udflyttergaarde og Huse).

I Sognet **St. Hans Hospital for sindssyge** paa *Bistrupgaard*, Danmarks største Sindssygeanstalt og Kjøbenhavns ældste Hospital, en hel lille By for sig. Af Bygningerne nævnes Kurhuset med Kapel (opf. 1854—59), Mandsplejestiftelsen, Kvindeplejestiftelsen (opførte 1869—71), Centralkøkkenbygningen, 2 Pavillonbygninger samt Epidemi- og Badebygning (opførte 1894), Gasværk, Dampvaskeri, Bageri, Materialgaard, Funktionærboliger m. m. Hospitalet selv med Bygninger,

*) Tvende danske Heltes Enker
Margret Ulfeld, Birte Skeel,
Danske Møers Nød betænker,
Tager deri hjælpsom Del.

Roskild Jomfru Kloster stiftes,
Sorte Brødre var det før.
Nu med hvide Søstre skiftes
Og indrettes som sig bør.

Haver osv. indtager omtr. 70 Tdr. Ld. Hele Godset er af Hrtk. $58^3/_4$ Td., 665 Tdr. Ld.; deraf ere de to (bortforpagtede) Avlsgaarde *Bistrup Parcelgaard*, 34 Tdr. Hrtk., noget over 400 Tdr. Ld., og *Hørgaarden* omtr. 30 Tdr. Ld.; desuden hører til Godset omtr. 20 Husmandshuse og den saakaldte Skolelod; den øvrige Del af Hospitalet og Godset tilhører Kjøbenhavns Kommune og bestyres af Magistratens 2. Afdeling. Godsets Overskud var i 1896 75,876 Kr.; Udgifterne til Hospitalet, der nu er indrettet til omtr. 1100 Patienter ($^{13}/_{12}$ 1895: 1006, hvoraf 432 Mænd og 574 Kvinder), vare s. Aar 221,987 Kr. Hospitalets Kapitalformue er 866,923 Kr. Ved Hospitalet er ansat en Overlæge, 2 Afdelingslæger, 1 Reservelæge, en Inspektør, en Bogholder, en Forvalter og en Præst; der er over 250 Funktionærer og andre Personer, der ere knyttede til Hospitalet.

Desuden mærkes *Cellulosefabrikken Kattingeværk* (med Udsigtstaarn), der beskæftiger 1 Bestyrer, 45 Mænd og 3 Kvinder og aarlig producerer omtr. 3,300,000 Pd.; *Haraldsborg Mølle* (om Haraldsborg Voldsted se S. 199), og *Ladegaards Mølle*.

St. Jørgensbjærg S., der danner en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr., ligesom under samme Udskrivningskr.' Lægd som Hovedsognet, Roskilde Frue Sogn. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke, S. 221).

St. Jørgensbjærg Kirke, (tidligere St. Clemens, se nedenfor), smukt beliggende paa en Bakke uden for Roskilde ved Fjorden, stammer i sine ældste Dele, Skib og firkantet Kor, fra 12. Aarh.s 1. Halvdel og er opført af store tilhugne Fraadsten. De oprindelige Vinduer ere rundbuede, meget smaa og sidde højt; Fodstykket er en simpel skraa Kant; paa de ydre Hjørner ses svære Halvsøjler, noget enestaaende i vore Kirker, hvilket leder Tanken hen paa Træbygningskunstens Hjørnesøjler i de norske Stavkirker. Buen, der forener Skibet med Koret, er spids, men maa antages at være bleven udvidet og forandret i senere Tid. Kirken har fra først af været dækket med fladt Bjælkeloft, men vistnok ved Midten af 13. Aarh. har den faaet Hvælvinger af Mursten, og et Par Aarhundreder senere er der tilføjet et Taarn mod Vest og et Vaabenhus mod Syd. Kirken blev 1868 omhyggelig restaureret og dekoreret i gammel Stil (der fandtes ved denne Lejlighed nogle Kalkmalerier); 1880 restaureredes det Ydre. Den i en smuk Ramme med Søjler indfattede Altertavle er malet 1862 af A. Dorph: Christus i Gethsemane. Den dygtigt, i Egetræ udskaarne Prædikestol er fra Chr. IV's Tid (restaur. 1869). I Skibet hænger et stort gammelt Krucifiks, der tidligere har haft sin Plads over Korbuen. I Kirken en Gravsten over Fru Hildeborg, † 1535, Datter af Peder Bille til Svanholm. En Klokke fra 1435 bærer Navnet Jacob (se *J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 18).

St. Jørgensbjærg eller, som det i ældre Tider kaldtes, „Spitalsbjærg" eller „Speidelberg" har Navn efter den *St. Jørgensgaard* for spedalske, som opførtes derpaa 1253, og som knyttedes til den henved 100 Aar ældre St. Clemens Kirke, hvorfor den længe førte Navn efter denne. Aar 1320 skødede saaledes „communitas hospitalis leprosorum apud beatum Clementem" til St. Klare Kloster i Roskilde en Mølle-grund, og i et Brev af 1348 kaldes Hospitalet ved samme Navn. Senere fik imidlertid Kirken Navn efter St. Jørgensgaard. Hospitalets Historie er saa godt som ukendt. Det styredes af en Forstander med en Hospitalsværge ved Siden (1310 nævnes saaledes Sacerus provisor tunc hospitalis tutor, og dominus Olauus Byornsson decanus Roskildensis), og det betænktes flere Gange med Gaver, saaledes 1261, 1263, 1299, 1307, 1490, 1501 og 1505. Franciscus Hispanier, senere Chr. III's Herold, fik 1530 Løfte paa St. Jørgens Gaard og Kirke efter sin Hustrus Død; men hun overlevede ham i mange Aar. 1570 henlagdes Hospitalet til Duebrødrekloster (se S. 192). Kort efter ere Bygningerne sikkert nedrevne; de findes i alt Fald ikke afsatte i Resens Atlas.

I Middelalderen var *Bistrup* (ɔ: Biskopstorp) en Roskilde Bisper tilhørende Gaard, ved hvilken der laa en By med Kirke af samme Navn*). Paa Grund af Stedets heldige

*) I Middelalderen har *Bistrup* været et eget Sogn (i et Brev 1421 nævnes „Siørstrup i Bidstrup Sogn"). Kirken var i Ry for Hellighed (1402, fortaltes der, flød der Blod af et Krucifiks) og besøgtes endnu en Tid efter Reformationen af mange Pilgrimme, „galne og syge Mennesker".

Beliggenhed (et Mosedrag ved Bistrup har i gammel Tid været en Vig, der gik ind fra Fjorden og i Forbindelse med Kattinge Sø og Kornerup Aa skal have dannet Indsejlingen til det gamle Lejre) skal Biskop Absalon have anlagt en med Volde og Grave befæstet Borg her. Langt ind i 19. Aarh. fandtes der endnu Spor af disse; men ved Opførelsen af nye Bygninger paa St. Hans' Hospital 1869—71 bleve Gravene tilkastede. Gaarden var et yndet Opholdssted for Roskildebisperne; Biskop Lage Urne døde her 1529. I Grevens Fejde blev Gaarden tillige med Haraldsborg Slot afbrændt 1534 af Grev Christoffers Tropper. Efter Reformationen inddroges Gaarden og Godset under Kronen og omdannedes med mere Gods til Roskilde Len. Men Stedet laa øde, indtil Fredr. II 1583 lod opføre en Bindingsværksbygning paa den gamle Grundvold. Denne Bygning blev dog allerede nedbrudt 1595, da Chr. IV brugte Materialet til Udbedringen af Roskildegaard, og derefter laa Tomten hen, indtil Fredr. III $^{24}/_{6}$ 1661 „gav og forærede" Staden Kjøbenhavn Bistrup Gods som Betaling for nogle Penge, han skyldte Byen. Bistrup Hovedgaard havde dengang et Tilliggende af omtr. 1100 Tdr. Ld., og Godset indbefatttede 296 Bøndergaarde i Amterne Kjøbenhavn, Holbæk, Sorø og Præstø; Gaarden blev i den næste Tid for det meste bortforpagtet af Magistraten, som dog havde sine Herskabsværelser paa Gaarden. For at skaffe Midler til en Regulering og Udvidelse af Kjøbenhavns Gader efter Ildebranden 1795 blev der nedsat en Kommission til at realisere Godset, og efter at de længst bortliggende Dele vare fraskilte, blev Hovedgaarden solgt ved Auktion 1801 for 35,350 Rd. og en aarlig Canon af 1048 Rd. til Kaptejnlieutenant Brockdorff, der atter 1803 afhændede den til Dr. James Ferrall for 45,500 Rd.; denne solgte den 1806 for 95,000 Rd. til Niels Hofman (Bang) til Hofmansgave, som indførte forbedret Agerbrugsmetode paa Godset, ligesom han ogsaa plantede flere sjældne Træer, hvoraf der endnu findes nogle. Der kom ogsaa en ny Hovedbygning, opført paa det gamle Voldsted, „Absalonsbakken". Af denne Ejer var det, at Kjøbenhavns Fattigvæsen med kgl. Approbation af $^{19}/_{5}$ 1808 købte Bistrup Gaard og Gods tilbage til Kjøbenhavns Kommune for 99,800 Rd., da der blev Tale om at bygge et nyt Hospital for sindssyge i Stedet for det gamle „St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse", der fra 1769 havde været indrettet i en ny Bygning mellem Vester- og Nørreport, hvor „Krigshospitals-Ladegaarden" havde staaet*).

St. Hans Hospital, der dog først kunde tages i Brug 1816 efter Byggeforetagendernes Tilendebringelse, var fra Beg. baade Sindssygehospital og Lemmestiftelse. Men denne Ordning kunde selvfølgelig ikke være tilfredsstillende i Længden, og desuden var der stærke Klager over de syges Behandling, hvilke Klager dog forstummede, da den dygtige Overlæge A. Gøricke 1831 kom i Spidsen for Anstalten. Men en Omordning af Forholdene var nødvendig, og efter mange Aars Forhandlinger enedes Kjøbenhavns Borgerrepræsentation 1851 om, at Anstalten for Fremtiden kun skulde være Sindssygehospital og udsondres fra Fattigvæsenet. Det tidligere Kurhus („Slottet" paa Absalonsbakken) og Lemmeafdelingen omdannedes til Brug for omtr. 300 uhelbredelige sindssyge, Plejestiftelsen og et nyt Kurhus efter Plan af Bindesbøll indrettedes til omtr. 120 Patienter; det toges i Brug 1860. Senere have nye Udvidelser gentagne Gange vist sig nødvendige, saaledes 1869—71, da Plejestiftelsen deltes i en Mands- og en Kvindeafdeling, og den seneste Udvidelse 1894 (se S. 310) kostede alene omtr. 469,500 Kr. (*C. A. Gad*, St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse, Kbh. 1866. — *N. Dalhof*, Bistrup, Kbh. 1881).

Den øvrige Del af *Bistrup Gods*, der blev fraskilt fra Hovedgaarden, da denne blev solgt 1801, tilhører endnu Staden Kjøbenhavn, men bestyres særskilt. Det be-

---

Ligeledes omtales en „Christi Blods Kilde" (ɔ. Kilden ved Christi Blods Kirke) ved Byen. Vel mest paa Grund af dette „Afguderi" blev der ved kgl. Ordre af 1574 givet Befaling til, at Bistrup (og St. Ibs) Kirke skulde nedrives til Istandsættelsen af „Kirken paa Spedalsbjærget". Om Befalingen straks er bleven udført, vides ikke (St. Ibs blev i alt Fald ikke nedbrudt, se S. 200); men rimeligvis er Bistrup dengang ophævet som eget Sogn og lagt til St Jørgensbjærg.

*) Allerede i Beg. af 17. Aarh. havde Staden Kjøbenhavn et Sindssygehospital eller et „Pesthus" „med Fængsel til afsindige Mennesker". Det omtales første Gang i et Gavebrev af 1607, udstedt af Vendele v. Delden, hed dengang „Lille Helliggesthus" og laa ved Helligaandskirken. Senere blev det flyttet uden for Byen, idet Kjøbenhavns Slots Ladegaard blev nedlagt 1651, og dens Bygninger indrettedes til et „St. Hans Hospital for Afsindige, Pestsyge samt Folk, der lide af andre smitsomme Sygdomme"; men da det ødelagdes under Svenskekrigen 1658, blev der opført et nyt (taget i Brug 1665) paa Vesterfælled ved Kallebodstrand (hvor Belvedere laa for nogle Aar siden). Et Aarh. efter fandt dette „Pesthus", der var i en yderst slet Forfatning, en Velgører i Silke-Klædekræmmer Claudi Rosset, en fransk Katolik, der af Vrede over, at hans Datter havde giftet sig mod hans Vilje, efterhaanden skænkede hele sin Formue, ialt 43,396 Rd., til Hospitalet og fik det 1766 omdøbt til „St. Hans Hospital og Cl. Rossets Stiftelse" (Fundats af $^{1}/_{8}$ 1766, kgl. konf. $^{16}/_{12}$ s. A.), og ved denne Gave saa Kbh's Fattigvæsen sig i Stand til at købe den ovennævnte Bygning 1769.

St. Hans Hospital.

stod tidligere af et betydeligt Fæstegods (de fleste Fæstere havde dog Rettigheder, der nærmede sig Arvefæsternes) paa 2297 Tdr. Hrtk., 21,287 Tdr. Ld.; men if. Salgsplan af $^{7}/_{10}$ 1861 er nu den største Del afhændet til Fæsterne, og nu staa kun usolgte 18 Gaarde og 3 Huse af i alt omtr. 146 Tdr. Hrtk. Foruden det tilbageværende Fæstegods høre til Bistrup Gods store Skovstrækninger i St. Jørgensbjærg Sogn, nemlig Boserup Skov, og i Hvalsø og Særløse Sogne (Voldborg Herred) samt i Sorø Amt (Jydstrup S., Ringsted H.). Den ved Salget af Fæstegodset fremkomne „Bistrup Gods' Realisationsfond" beløber sig til over $2^{1}/_{2}$ Mill. Kr.; Overskudet af Godset og Skovene var 1894 75,876 Kr.

I *Boserup Skov*, der er bekendt for sin smukke Skovbund i Foraarstiden, har Kjøbenhavns Magistrat ladet opføre en Pavillon, der udlejes til Beværtning, og hvorfra der er en smuk Udsigt over Fjorden.

Herslev Sogn omgives af Kornerup, Svogerslev og St. Jørgensbjærg Sogne, Roskilde Fjord og Annekset Gjevninge i Voldborg Herred. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. V. for Roskilde. De for det meste lermuldede Jorder ere bakkede og paa den i Roskilde Fjord udløbende, stærkt udtungede Halvø Bognæs (endende mod N. i Nørrehoved, mod S. Ø. i Askehoved, højeste Punkt Dronninghøj, $55^{1}/_{2}$ F., 19 M.) stærkt skovbevokset; det er Store- og Vesterskov, der hører til Bognæsgaard. Østgrænsen dannes af Store og Lille Kattinge Sø (se S. 310) samt Kornerup Aa, Vestgrænsen mod Voldborg Herred af Lejre Aa. Til Sognet høre flere større og mindre Holme i Fjorden.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2974 Tdr. Ld., hvoraf 954 besaaede (deraf med Rug 221, Byg 363, Havre 227, Ærter 14, Blandsæd til Modenh. 67, til Grøntf. 40, Kartofler 16), medens der henlaa til Afgræsn. 414, Høslæt, Brak, Eng m. m. 573, Have 19, Skov 863, Moser og Kær 44, Byggegr. 52, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 28 Tdr. Kreaturhold 1893: 180 Heste, 651 Stkr. Hornkv. (deraf 431 Køer), 367 Faar og 456 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $255^{1}/_{4}$ Tdr. Der var 15 Selvejergaarde med $88^{1}/_{4}$, 3 Arvefæstegd. med $14^{3}/_{4}$, 17 Fæstegd. med $122^{1}/_{8}$, 57 Huse med $9^{3}/_{4}$ Tdr. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 586 (1801: 462, 1840: 558, 1860: 616, 1880: 636), boede i 117 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 9 levede af immat. Virksomh., 364 af Jordbrug, 2 af Fiskeri, 87 af Industri, 5 af Handel, 63 af andre Erhv., 33 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Herslev* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Kattinge* med Mølle; *Trellerup*. — Desuden Hovedgaarden *Bognæs*, som hører under Fideikommisset Lindholm og er forbunden med Stamhuset Selsø (se S. 172), $4^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. Ager og Eng, $17^{3}/_{4}$ Td. Skovsk. (her beregnet efter Ager og Engs Hrtk.), 875 Tdr. Ld., hvoraf 125 Ager, 107 Eng og 643 Skov.

Herslev S., der danner een Sognekommune med Annekset Gjevninge, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 53 Lægd. Kirken tilhører Lindholm Fideikommis.

Herslev Kirke bestod oprindelig af Skib og Kor med flad Altervæg i Øst, hvortil senere er føjet et Taarn og et Vaabenhus samt mod N. en Udbygning, som optager hele Skibets Længde. Den ældste Del, fra 12. Aarh.'s Slutn., er opført af Fraadsten og har haft fladt Bjælkeloft og smaa runde Vinduer. Korbuen er halvrund, og indvendig i Korets østre Mur findes en flad halvrund Alterniche. Senere i Middelalderen er der indbygget smukke Krydshvælvinger, 2 i Skibet og 1 i Koret. Hvælvingens Hovedbuer i Skibet bæres af udhuggede Mandehoveder. Nu har Kirken store rundbuede Vinduer. Paa Vaabenhusets Dør staar 1657.

I Herslev har ligget en Hovedgaard, der 1415 tilhørte Væbneren Anders Andersen Skjold, hvis Enke Gyde Ingvarsdatter 1428 gav den til St. Agnete Kloster i Roskilde for Sjælemesser. Peder Jensen (Jærnskæg), som 1436 skrev sig „i Hersløff", har maaske kun haft Gaarden i Forlening af Klosteret.

Tæt ved Store Kattinge Søs nordvestlige Bred og ved Roskilde Fjord ligger en

Bakke, der betegner Voldstedet for det gamle *Nebbe Slot*. I Sorø Kirke ligger begraven dominus Andreas Thagesun de Nebby, domina Ingefrit uxor Andreæ. En Slægtning af disse var aabenbart den Fru Ingefred Tagesdatter, som 1324 skrev sig til Nebbe og da var Enke efter Hr. Peder Nielsen (Galen) af Taasinge. Nebbe solgtes 1355 af Brødrene Peder og Jacob Jacobsen til Peder Lauridsen Panter, hvis Sønner Peder og Laurids Pedersen 1364 pantsatte Nebbe til Hr. Johannes Æuær, som straks afhændede sin Panteret til Kongen, hvorimod Anders Pedersen 1380 solgte sin Ejendomsret til Bispen i Roskilde. Af kongelige Lensmænd paa Slottet nævnes Hr. Fikke Moltke 1369—70 og Hr. Joh. Tyborg eller Tyrebag 1371. Efter 1400 nævnes Slottet ikke mere.

Herslev Sogn og en Del af Kornerup Sogn skal tidligere have dannet en Ø, der adskiltes fra det øvrige Land ved to Fjordvige, nu Lejre og Kornerup Aa.

Kornerup Sogn, Herredets mindste Sogn, omgives af Herslev S., Annekset Svogerslev og Glim Sogn samt Voldborg Herred (Allerslev og Gjevninge S.), hvorfra det adskilles ved Lejre Aa. De middelgode, mest lermuldede Jorder ere bakkede. I Sognet Svogerslev, Bue og Kornerup Søer (omtr. 67, 14 og 16 Tdr. Ld.), gennem hvilke Kornerup Aa løber.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 932 Tdr. Ld., hvoraf 419 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 85, Byg 145, Havre 104, Ærter og Vikker 7, Blandsæd til Modenh. 38, til Grøntf. 14, Kartofler 8, andre Rodfr. 7), medens der henlaa til Afgræsn. 122, Høslæt, Brak, Eng m. m. 306, Have 8, Skov 2, Moser og Kær 58, Byggegr. 9, Hegn og Veje 8 Tdr. Kreaturhold 1893: 75 Heste, 298 Stkr. Hornkv. (deraf 175 Køer), 97 Faar, 249 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $83^{3}/_{8}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $20^{3}/_{4}$, 1 Arvefæstegd. med $4^{3}/_{4}$, 9 Fæstegd. med $57^{1}/_{4}$, 19 Huse med $^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $16^{1}/_{4}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 226 (1801: 175, 1840: 258, 1860: 246, 1880: 241), boede i 37 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 144 af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 41 af Industri, 5 af andre Erhv., 8 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Roskilde til Holbæk.

I Sognet Byen: *Kornerup* (gl. Form Kornæthorp), ved Landevejen mellem Roskilde og Holbæk, med Kirke, Præstegd., Skole (fælles for Kornerup og Svogerslev, beliggende paa den sidstes Grund), Mølle og Dampbageri (*Lillemølle*); Kornerup By har efter en stor Brand 1865 faaet en Del teglhængte Huse. — Nær ved Byen ligger *Kornerupgaard*, der hører til Grevskabet Ledreborg, 16 Tdr. Hrtk., 142 Tdr. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager; om Skov se under Ledreborg; i Søerne en Del Fiskeri og Rørskær.

Kornerup S., der danner een Sognekommune med Annekset Svogerslev, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr. 55. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Kornerup Kirke, forhen kaldet St. Andreas Kirke, er en af de mindste i Landet og bestaar af Skib og firkantet Kor, Vaabenhus paa Sydsiden og Sakristi paa Korets Nordside. Kirken har intet Taarn, men et lille Træspir, hvori Klokkerne hænge, over Skibets vestre Ende. Kirkens Mure bestaa indtil en Højde af omtr. 3 Al. af Kamp, derover af røde Munkesten; men den uregelmæssige Anvendelse af disse Materialer tyder paa, at Kirken fra først af helt har været af Kamp, men senere er undergaaet en delvis Ombygning. Skibet har fladt Loft, Koret er hvælvet, Vinduerne ere spidsbuede; 1862 lod Besidderen af Ledreborg Kirken restaurere. Altertavlen er et mærkeligt gammelt Skab med Fløje, hvori ses i Midten St. Andreas med sit skraa Kors og paa Fløjene de 12 Apostle. I Alterbordet fandtes 1867 en Malmlysestage med Indskriften: „Thenne staga gaf Jens Nielsen af Kornerop millæ til altare Sti Andreæ". Skriften synes at vise hen til Beg. af 16. Aarh. Udskaaren Prædikestol fra Fr. II's Tid med Lensmanden paa Lindholm, Adam Normans Navn og Vaaben; Døbefont med kunstigt Smedearbejde og Indskriften: „Heinrich Müller. Sophie Hansdatter. 1665." Sidestykker af gl. Kirkestole fra 1585.

Kornerupgaard var tidligere en Herregaard. 1369 levede Johannes Læghæ Petri filius, og 1383 nævnes Ingeborg, relicta Johannis Læghæ de Cornæthorp; Laurentius Jensen, som 1398 skrev sig „de Kornerop", var formodentlig hendes Søn. Derefter nævnes 1452 en Saxo Petri in Kornerop; men da tilhørte Gaarden vistnok allerede Vor Frue Kloster i Roskilde, der atter 1477 overlod den til sin Forstander Erik Jensen Godov, hvis Søn Hans Eriksen afstod den af hans Broders Hustru beboede Kornerupgaard til Klosteret. Man har ogsaa Chr. II's Stadfæstelse paa et venligt Forlig af 1522 mellem Niels Lycke og Hans Eriksen om Kornerupgaard med tilliggende Gods. Ved Reformationen kom Gaarden til Kronen, der benyttede den som Pantelen (Johan Friis havde det 1566—70) og endnu besad den langt ind i 17. Aarh.; senere ejedes den af Etatsraad og Rentemester Henrich Müller, fra hvem den ved Datteren Anna Catharine gik over til dennes Mand Dr. jur. Caspar Bartholin. Enken solgte Gaarden 1690 til Borgmester og Højesteretsassessor Chr. Andersen, hvis Arvinger afhændede den 1697 til Kaptajn Jens Leegaard. Hans Enke, Sophie Werdelmann, solgte den 1720 til Etatsraad Lars Benzon, fra hvis Familie den 1746 blev solgt (for 50 Rd. pr. Td. Hrtk., ialt 373 Tdr.) til Joh. Ludv. v. Holstein til Lejregaard og saaledes forenedes med Grevskabet Ledreborg. Fra den Tid blev hele Kornerup Sogn og en Del af Svogerslev Fæstegods under Ledreborg.

Kornerup Aa skal i Oldtiden have været en Fjord, der strakte sig langt ind i Landet og forenede sig med en anden Fjord, hvoraf Lejre Aa nu er en Rest, saaledes at det nordlige af Sognet dannede en Ø tillige med Herslev Sogn.

I Kornerup Sogn er der flere (1889) fredlyste Mindesmærker, nemlig en Høj, der indeslutter en Gangbygning med et lille Sidekammer, en Bautasten, „Dronning Margrethes Sten" kaldet, de to „Ravnehøje" og „Hyllehøj".

(**Litt.** *H. F. Rørdam*, Fra Kornerup og Svogerslev, Kirkeh. Saml., 3. R., V. Bd., S. 393 fl. og 529 fl., og VI. Bd., S. 805 fl.).

Svogerslev Sogn, Anneks til Kornerup S., omgives af dette og St. Jørgensbjærg S., Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt og Glim S. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Roskilde. De for det meste jævne Jorder ere gennemgaaende lermuldede, dog mod S. noget sandmuldede. Mod Nordvest ligger paa Grænsen af Kornerup Sogn Svogerslev Sø (se S. 315).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1252 Tdr. Ld., hvoraf 630 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 127, Byg 239, Havre 164, Ærter og Vikker 18, Blandsæd til Modenh. 12, til Grøntf. 31, Kartofler 8, andre Rodfr. 14), medens der henlaa til Afgræsn. 211, Høslæt, Brak, Eng m. m. 370, Have 13, Byggegr. 14, Hegn og Veje 13 Tdr. Kreaturhold 1893: 131 Heste, 491 Stkr. Hornkv. (deraf 306 Køer), 186 Faar, 381 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $150^1/_8$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med 25, 7 Arvefæstegd. med $55^1/_2$, 8 Fæstegd. med $62^1/_2$, 51 Huse med 7 Tdr. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 429 (1801: 301, 1840: 411, 1860: 432, 1880: 433), boede i 86 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 7 levede af immat. Virksomh., 192 af Jordbrug, 85 af Industri, 21 af Handel, 94 af andre Erhverv, 12 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv. Landevejen mellem Roskilde og Holbæk gaar gennem Sognet.

I Sognet Byen: *Svogerslev* (gl. Form Suauersleff), ved Landevejen mellem Roskilde og Holbæk, med Kirke og Skole (fælles med Kornerup, se S. 315) og Kro. Ved Svogerslev Sø ligger *Svogerslev Mølle*.

Svogerslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 56. Lægd. Kirken tilhører Roskilde Jomfrukloster.

Svogerslev Kirke er lille og bestaar af Skib med firkantet Kor, hvortil er føjet et Taarn i Vest og et Vaabenhus mod Syd. Skibet, som er den oprindelige Kirke, er bygget af Kridtsten med Gavle af Kamp. Den har fra først af været meget lav, men blev forhøjet, da Hvælvingerne indsattes. Koret er ombygget med Munkesten, Korbuen er oprindelig og halvrund. Ved en Reparation af Kirken 1890 fandtes nogle Kalkmalerier i en Hvælvingskappe over den søndre Indgangsdør. Udskaaren Prædistol

med Evangelisterne og Indskriten: „Anno (15)98 da var M. Frantz Nielssøn Sognepræst"; Granitdøbefont; Sidestykker af gl. Kirkestole, med Aaret 1581. Paa den gamle Klokke fra 1503 i Taarnet staar: „Hjelp Jhesus Maria Anne og Susanne. Sanctus Andreas ora pro nobis". Maaske har saaledes Andreas været Kirkens Værnehelgen. I Kirken findes en Ligsten over Godschalk Dedzel, Kannik i Lund og Roskilde, † 1554.

Strange Jensen de Suauersløf nævnes 1328. Bille af Hallelev undte 1420 sine Frænder Ærkebispen i Lund Peder Lykke og hans Broder Niels Bille, Ærkedegn i Roskilde, sin Gaard i Swagersløff med Mølle, hvilket Gods han havde købt af Biskop Peder Jensen Lodehat.

Svogerslev By afbrændte 1402 ved Lynnedslag.

(**Litt.** se under Kornerup).

Glim Sogn, Anneks til Rorup Sogn i Ramsø Herred, omgives af Kornerup og Svogerslev S., Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt, Frue Sogn samt Ramsø (Gadstrup, Syv og Rorup S.) og Voldborg (Allerslev S.) Herreder. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. V. for Roskilde. De gennemgaaende gode, ler- og sandmuldede Jorder ere for det meste jævne, men højtliggende, dog med Affald til et Vandløb, der omgiver Sognet mod Vest og Syd, og som optages af Lejre Aa. Langs Vandløbet findes Engstrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2445 Tdr. Ld., hvoraf 1139 besaaede (deraf med Hvede 43, Rug 238, Byg 386, Havre 291, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 34, til Grøntf. 67, Kartofler 10, andre Rodfrugter 29), medens der henlaa til Afgræsn. 485, Høslæt, Brak, Eng m. m. 676, Have 21, Moser og Kær 39, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 65 Tdr. Kreaturhold 1893: 209 Heste, 741 Stkr. Hornkv. (deraf 477 Køer), 272 Faar, 559 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 260 Tdr. Der var 18 Selvejergaarde med $134^5/_8$, 5 Arvefæstegd. med 28, 15 Fæstegd. med 90, 41 Huse med $7^1/_2$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $13^1/_4$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 531 (1801: 363, 1840: 439, 1860: 494, 1880: 516), boede i 87 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 31 levede af immat. Virksomh., 359 af Jordbrug, 69 af Industri, 20 af Handel, 20 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv. Baade Landevejen mellem Roskilde og Ringsted og den vestsjællandske Jærnbane gaa gennem Sognet.

I Sognet Byerne: *Glim* med Kirke og Skole; *Helvigmagle*, bygget i een Linie, med Gaardene lige langt fra hverandre, langs med Vejen fra Roskilde til Ledreborg: *Gjøderup* med Skole. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. i Gjøderup ($13^1/_2$ Td. Hrtk., 112 Tdr. Ld.). Desuden mærkes *Langvad Mølle* og *Assers Mølle* med Bageri.

Glim S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Rorup, hører ligesom dette under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 45. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Glim Kirke, beliggende paa det højeste Punkt i Sognet, bestaar af Skib, Kor, Taarn og Vaabenhus. Skibet er opført af Kamp, Kridtsten og Mursten, Taarnet af Mursten; Kirken har smukke Hvælvinger. Taarn, Kor og Vaabenhus ere vistnok yngre end Skibet. Altertavlen er et i Egetræ rigt udskaaret Arbejde med et Maleri i Midten; gammel Granitdøbefont. I Kirken er et Pulpitur med de 12 Apostle.

Hvedstrup Sogn omgives af Annekset Fløng, Aagerup og Kirkerup Sogne samt Smørum Herred (Smørum og Sengeløse Sogne), hvorfra det adskilles ved Hove Aa og et Tilløb til denne. Kirken, mod S. V. i Sognet, ligger henved $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Roskilde. De lavtliggende, lermuldede Jorder have flere Engstrækninger, navnlig ved Hove Aa og dens Tilløb.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1955 Tdr. Ld., hvoraf 1041 Tdr. besaaede (deraf med Hvede 15, Rug 227, Byg 351, Havre 246, Ærter og Vikker 30, Blandsæd til

Modenh. 17, til Grøntf. 108, Kartofler 16, andre Rodfrugter 30), medens der henlaa til Afgræsn. 250, Høslæt, Brak, Eng m. m. 550, Have 20, Skov 1, Moser og Kær 54, Byggegr. 11, Veje, Vandareal m. m. 28 Tdr. Kreaturhold 1893: 165 Heste, 599 Stk. Hornkv. (deraf 416 Køer), 278 Faar, 365 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 202$^1/_2$ Tdr. Der var 21 Selvejergaarde med 94, 12 Arvefæstegd. med 62, 4 Fæstegd. med 37, 77 Huse med 8$^1/_2$ Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 537 (1801: 384, 1840: 540, 1860: 545, 1880: 559), boede i 116 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 12 levede af immat. Virksomhed, 320 af Jordbrug, 109 af Industri, 13 af Handel, 38 af andre Erhv., 28 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvedstrup* med Kirke og Præstegd.; *Herringløse* med Skole og Fællesmejeri.

Hvedstrup S., der danner een Sognekommune med Annekset Fløng, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 50. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Edelgave.

Hvedstrup Kirke bestaar af Skib med Taarn og er bygget af Kamp og Mursten; den har et Vaabenhus mod Syd og en Udbygning mod Nord, der har tjent til Gravkapel for Ejeren af Edelgave, Etatsraad Fr. Tutein, † 1853, og Hustru. Altertavlen er et Billedskærerarbejde, fra den Tid Peder Basse var Høvedsmand paa Roskildegaard. Prædikestolen har Reliefs af Opstandelsen, Gravlæggelsen, Himmelfarten og Dommedagen. Præstestol fra 1655 med indlagt Arbejde. Smuk Klokke med et lille Relief af Maria med Barnet, støbt af Fastenove 1521.

Paa Præstegaardens Mark ligge 2 fredlyste Langdysser, hvoraf den ene med to Kamre.

Endnu 1610 vare Hvedstrup og Fløng Sogne ikke sammenlagte; 1625 henlægges Fløng Sogn med Præsterente efter Knud Sørensens Død til Lector theol. i Roskilde, som skal give Præsten i Hvedstrup noget for at bestyre Fløng.

Fløng Sogn, Anneks til Hvedstrup, omgives af dette, Aagerup og Himmelev Sogne, Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt samt Smørum Herred (Høje-Taastrup og Sengeløse S.). Kirken, i Sognets sydøstlige Hjørne, ligger henved 1 Mil Ø. N. Ø. for Roskilde. Jorderne ere lavtliggende og lermuldede med flere Engstrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2058 Tdr. Ld., hvoraf 1115 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 215, Byg 389, Havre 249, Ærter og Vikker 27, Blandsæd til Modenh. 28, til Grøntf. 136, Kartofler 5, andre Rodfrugter 36), medens der henlaa til Afgræsning 297, Høslæt, Brak, Eng m. m. 564, Have 22, Moser og Kær 32, Byggegr. 19, Hegn og Veje 9 Tdr. Kreaturhold 1893: 188 Heste, 638 Stk. Hornkv. (deraf 437 Køer), 220 Faar, 382 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 237$^1/_8$ Td. Der var 19 Selvejergaarde med 135$^1/_4$, 9 Arvefæstegd. med 66$^1/_2$, 2 Fæstegd. med 25, 63 Huse med 10$^1/_4$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. 4 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 55 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 469 (1801: 359, 1840: 475, 1860: 525, 1880: 511), boede i 104 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomhed, 267 af Jordbrug, 98 af Industri, 3 af Handel, 54 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne; *Fløng* (gl. Form Flyngæ) med Kirke og Skole; *Marbjærg* med Fællesmejeri; *Soderup*. — 4 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. i Marbjærg (den ene 14$^1/_8$ Tdr. Hrtk., 113 Tdr. Ld., hvoraf 6 Mose og Eng, Resten Ager, den anden 14$^1/_8$ Tdr. Hrtk., 103 Tdr. Ld., hvoraf 4 Mose og Eng, Resten Ager, den tredje 13$^1/_4$ Tdr. Hrtk., 124 Tdr. Ld.. hvoraf 4 Eng, Resten Ager, den fjerde 13$^1/_2$ Tdr. Hrtk., 124 Tdr. Ld., hvoraf 2 Mose og Eng, Resten Ager).

Fløng S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr.

som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 51. Lægd. Kirken ejes af Hvedstrup-Fløng Præsteembede, der er beneficeret med Tienden.

Fløng Kirke er opført af Kridtsten og Mursten. Taarnet er, om end ikke oprindeligt, saa dog meget gammelt, bygget af Kridtstenskvadre med en smuk Hvælving, hvis Ribber ere afrundede og bæres af 4 smaa Hjørnesøjler med Kapitæler. Udskaaren Altertavle og Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont. Ved Kirken er et Begravelseskapel for Mag. Albert Kjeldsen Schytte, Sognepræst for Hvedstrup og Fløng fra 1704 til sin Død 1744. I Taarnet to gamle Klokker, den mindste fra 1445, den anden støbt 1516 af Fastenove.

Aagerup Sogn omgives af Annekset Kirkerup, Hvedstrup, Fløng og Himmelev Sogne samt Roskilde Fjord. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Roskilde. De noget højtliggende og bakkede Jorder ere lermuldede med enkelte sandede Strækninger og ubetydelig Eng. Fra Kysten gaar den høje Banke Bolunds Odde (om Vinteren en Ø) ud i Fjorden.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2252 Tdr. Ld., hvoraf 1199 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 218, Byg 435, Havre 257, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 42, til Grøntf. 125, Kartofler 20, andre Rodfr. 35), medens der henlaa til Afgræsn. 321, Høslæt, Brak, Eng m. m. 629, Haver 19, Moser og Kær 43, Byggegr. 20, Hegn og Veje 20 Tdr. Kreaturhold 1893: 200 Heste, 686 Stkr. Hornkv. (deraf 421 Køer), 264 Faar, 412 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 255 Tdr. Der var 25 Selvejergaarde med $160^{5}/_{8}$, 6 Arvefæstegd. med $49^{1}/_{4}$ og 3 Fæstegd. med $36^{1}/_{8}$, 47 Huse med $8^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., samt 6 jordløse Huse. 5 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $68^{1}/_{4}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 457 (1801: 314, 1840: 391, 1860: 456, 1880: 454), boede i 85 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbrug, 127 af Industri, 11 af Handel, 16 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aagerup* med Kirke, Præstegd., Skole, Hvidtølsbryggeri, Mølle, Bageri og Mejeri; *Store* og *Lille Valby* med Andelsmejeri (*Brokilde*); *Slæggerup*. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: 3 Gaarde i Lille Valby (den ene, *Lille Valbygd.*, $14^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 145 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; de to andre paa omtr. 13 Tdr. Hrtk. hver). og 1 Gaard i Slæggerup (14 Tdr. Hrtk., 120 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 4 Eng, Resten Ager; 2 Huse).

Aagerup S., der danner een Sognekommune med Annekset Kirkerup, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 48. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Edelgave.

Aagerup Kirke bestaar af et Langhus med Skib og Kor ud i eet og er bygget af Kamp og Munkesten; Taarnet er bygget af Kamp og Munkesten og har takkede Gavle. Korbuen er spids og Rummet er dækket med 4 spidsbuede Hvælvinger. Den i Egetræ udskaarne Altertavle er fra Chr. IV's Tid og er skænket af Gabriel Kruse og Agnete Thott 1629. Den ligeledes i Egetræ udskaarne Prædikestol har Reliefs af Gravlæggelsen, Opstandelsen, Himmelfarten og Dommedagen. Gammel Granitdøbefont. I det til Kirken stødende Vaabenhus er der opstillet 2 Ligstene, hvoraf den ene over Johannes Faxe, Sognepræst til Aagerup og Kirkerup, † 1626. Paa Skibets nordre Væg en Marmormindetavle over Sognepræst Fr. Monrad, † 1758; den er opsat af hans Enke, Anne Cathrine Petri.

Ved Aagerup Mølle staar en fredet Sten, „Slavestenen", fra en nu jævnet Høj, „Slavehøjen".

Kirkerup Sogn, Anneks til Aagerup, omgives af dette, Hvedstrup S., Smørum Herred (Smørum S.) og Gundsømagle Sogn samt Roskilde Fjord. Kirken, mod Nord i Sognet ved den langagtige Gundsømagle eller Østrup Sø (tidligere 188 Tdr. Ld., nu er den vestlige Del udtørret), ligger omtr.

$1^1/_4$ Mil N. Ø. for Roskilde. De bakkede Jorder ere for det meste gode, til Dels lermuldede; en Del lavere Jorder ere dog moseagtige. Mod Nord er der nogen Eng ved Gundsømagle Sø.

Fladeindholdet var $^{16}/_8$ 88: 2856 Tdr. Ld., hvoraf 1419 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 272, Byg 486, Havre 329, Ærter og Vikker 28, Blandsæd til Modenh. 49, til Grøntf. 101, Kartofler 33, andre Rodfr. 65), medens der henlaa til Afgræsn. 345, Høslæt, Brak, Eng m. m. 810, Have 24, Skov 2, Moser og Kær 37, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 196 Tdr. Kreaturhold 1893: 240 Heste, 931 Stkr. Hornkv. (deraf 578 Køer), 279 Faar, 584 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $284^1/_8$ Td. Der var 26 Selvejergaarde med $191^1/_4$, 14 Arvefæstegd. med 79, 80 Huse med 14 Tdr. Hrtk., og 8 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $71^7/_8$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 618 (1801: 430, 1840: 574, 1860: 638, 1880: 608), boede i 120 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 396 af Jordbrug, 82 af Industri, 16 af Handel 61 af andre Erhv., 24 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kirkerup* med Kirke (det tidligere Hospital, opr. 1754 ved Kirstine Jensdatters Legat, benyttes siden 1802 som almindeligt Fattighus); *Gundsølille* med Mølle, Bageri og Forsamlingshus; *Taagerup* med Skole; *Gjerdrup*; *Østrup* med Skole.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Østrupgd.* ($36^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 461 Tdr. Ld., hvoraf 3 Skov, 86 Sø [Gundsømagle Sø], Resten Ager og Eng; til Gaarden høre 23 Fæste- og Lejehuse og 1 Arvefæstehus; 2 Tdr. Ld. ligger i Smørum Sogn), *Søgaard* ($18^1/_2$ Td. Hrtk., 167 Tdr. Ld. — foruden omtr. 50 Tdr. Ld. af Gundsømagle Sø —, hvoraf 4 Have og Gaardsplads, 43 Eng, Resten Ager; 6 Huse; Søparten afgiver betydeligt Rørskær; af Rørene maskinvæves der Gibsrør, som sælges til Kjøbenhavn) og en Gaard i Gundsølille, *Gundsølillegd.* (16 Tdr. Hrtk., omtr 147 Tdr. Ld., hvoraf $1^1/_2$ Tdr. Gaardspl. og Have, Resten Ager.). Af andre Gaarde mærkes *Vejlegaard.*

Kirkerup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 49. Lægd. Kirken tilhører 4 Gaardejere i Sognet.

Kirkerup Kirke, vist den ældste paa Egnen, hvad ogsaa Navnet tyder paa (fra omkr. 1100), er oprindelig opført i Rundbuestil af Kamp, blandet med enkelte Kridt- og Fraadsten, og bestod af et Skib og et firkantet Kor, til hvilket en Korrunding synes at have sluttet sig; paa Korets østre Væg ses endnu Spor deraf. Kirken har tidligt faaet en Forlængelse mod Vest, hvor Murene i de to Hvælvingsfag ere tykkere end det oprindelige Skibs Mure. I Slutn. af Middelalderen er der indbygget Hvælvinger i Spidsbuestil, 4 i Skibet og 1 i Koret. Fra samme Tid stammer det af Munkesten opførte Taarn med takkede Gavle. Senere er tilbygget et Vaabenhus paa Nordsiden og et paa Sydsiden. Korets og Skibets østre Væg har, endnu medens Kirken havde Bjælkeloft, været udsmykket med Malerier, malede paa vaad glat Puds. Under Loftet har der været en à la grecque Bort med Fugle, og paa den halvrunde Korbues Underflade 3 Medailloner med Brystbilleder af Helgener og Helgeninder; uden om den midterste læses: S. P E . . . (maaske har St. Peder været Kirkens Værnehelgen; se ogsaa *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 82). Kirken blev restaureret 1868. Altertavlen er et Maleri (fra 1870) af Carl Thomsen: Den barmhjertige Samaritan, i en efter Tegn. af Arkitekt Gjellerup udført Egetræsramme. Prædikestolen er et middelmaadigt Snitværksarbejde fra Chr. IV's Tid; Døbefonten fra samme Tid er af Træ, prydet med et smukt sekskantet Messingbækken fra 1624. Taarnets to Klokker ere støbte 1631 og 1637 af Felix Fuchs. En Ligsten over Bjærgværksforvalter Michel Karmark († 1685), hvilken tidligere laa i Kirken, tjener nu som Trappetrin ved Indgangsdøren.

„Lystgaarden" *Østrupgaard* har bl. a. været ejet af Falle Pedersen, † 1702, og hans Søn, Enevold Fallesen, † 1761, der var Borgmester i Kjøbenhavn og adledes 1758. Senere ejedes den af Anders Dinesen til Gyldenholm og Trudsholm, som 1776 solgte

den til Byfoged, senere Kancelliraad Fr. Gram for 13,300 Rd., hvis Enke bragte Gaarden til sin anden Mand, Kancellisekretær Langbech.

Herlogus Nicholai Opplendensis filius de Guthænsyølille pantsatte 1308 sin Gaard i *Gundsølille* til Hr. Jakob Mortensen, Kannik i Roskilde.

I Sognet er der flere fredlyste interessante Mindesmærker, deribl. ved Gundsølille en rund Høj, „Lindebjærget", med to sammenbyggede Gangbygninger, hvilken udgravedes 1876 (fredlyst 1881); Gangbygningerne ere 17 og 15 F. lange, begge Kamrene ere brolagte, det ene er 12 F. langt og over 8 F. bredt, det andet 13 F. og 7 F.; ligeledes findes i Sognet en Langdysse (fredlyst 1887) med 3 Gravkamre.

Jyllinge Sogn omgives af Annekset Gundsømagle, Roskilde Fjord og Frederiksborg Amt (Ølstykke Herred), fra hvilket det adskilles ved Værebro Aa. Kirken, i den vestlige Del af Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. for Roskilde. Jorderne ere lavtliggende, ler- og sandmuldede med Engstrækninger langs Værebro Aa. Til Sognet høre 17 større og mindre Holme i Roskilde Fjord, af hvilke Lilleø er den største.

Fladeindholdet $^{16}/_{7}$ 88: 1517 Tdr. Ld., hvoraf 785 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 179, Byg 288, Havre 159, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 18, til Grøntf. 43, Kartofler 43, andre Rodfr. 38), medens der henlaa til Afgræsn. 206, Høslæt, Brak, Eng m. m. 442, Have 28, Skov 1, Moser og Kær 2, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 38 Tdr. Kreaturhold 1893: 135 Heste, 510 Stkr. Hornkv. (deraf 302 Køer), 239 Faar og 447 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $153^{3}/_{4}$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med $34^{5}/_{8}$, 18 Arvefæstegd. med $106^{3}/_{8}$, 81 Huse med $12^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 509 (1801: 423, 1840: 488, 1860: 527, 1880: 520), boede i 110 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 13 levede af immat. Virksomh., 230 af Jordbrug, 111 af Fiskeri, 75 af Industri, 35 af Handel, 20 af andre Erhv., 25 af deres Midler. Foruden Landbruget har Fiskeriet i Roskilde Fjord, især af Aal og Sild, ikke ringe Betydning.

I Sognet Byen *Jyllinge* (gml. Form: Julaghe, Julighe, Julækæ, Jøllighe), ved Roskilde Fjord, med Kirke, Præstegd., Skole og Bageri. Ved Aaen *Nedre Værebro Mølle*.

Jyllinge S., der danner een Sognekommune med Annekset Gundsømagle, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 5. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 46. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Jyllinge Kirke er en lille gammel Bygning fra 12. Aarh., opført af Kamp og Fraadsten og af den sædvanlige Grundform: Skib, firkantet Kor og Korrunding, med Spor af oprindelige Vinduer og Døre. I den senere Middelalder er Kirken bleven forsynet med Hvælvinger og et uanseligt Taarn. I den i Egetræ udskaarne Alterramme er der nu i Stedet for de gamle Malerier stillet en Christusfigur i en blaamalet Træniche; under Alterbordet findes det oprindelige Alter af Fraadsten, indeholdende et Helgengravkammer med et Relikviegemme; den ligeledes i Egetræ udskaarne Prædikestol med Billeder af den hellige Historie bærer Aarstallet 1668; Granitdøbefont. Den ældste af Klokkerne er støbt 1588 af Bartolo Koler. I Skibets Gulv Ligsten over Sognepræst Enoch Jacobsen, † 1640.

I *Jyllinge* har Æbelholt Kloster ejet en Gaard (se *C. Neergaard*, i Kirkeh. Saml. 4. R., II Bd., 350 fl.).

Fra den fredlyste „Spraglehøj", højeste Punkt i Sognet, er der vid Udsigt. — Mod S. i Sognet ligger den store „Oddesten", 4 Al. over Jorden, 8 Al. lang. — Ved Jyllinge findes en Del righoldige Kilder, hvoraf „*Korsekilden*" har været anset for en hellig Kilde.

Litt.: *H. F. Rørdam*, Bidr. til Jyllinge og Gundsømagle Præstekalds ældste Hist., i Kirkeh. Saml. 4. R., I Bd., S. 784 fl.).

Gundsømagle Sogn, Anneks (siden 1572) til Jyllinge, omgives af dette, Roskilde Fjord, Kirkerup Sogn, hvor Grænsen for en Del dannes af Gundsømagle Sø (se S. 320), Smørum Herred (Smørum S.) og Frederiksborg Amt (Ølstykke Herred), fra hvilket det adskilles ved Værebro Aa, som

ved Sognets Østgrænse løber gennem Hove- eller Løje Sø (se S. 157). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Roskilde. De lavtliggende Jorder ere ler- og sandmuldede med Eng og Mose ved Søerne og Aaløbene, der næsten overalt omgive Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2716 Tdr. Ld., hvoraf 1208 besaaede (deraf med Hvede 50, Rug 246, Byg 328, Havre 272, Ærter og Vikker 17, Blandsæd til Modenh. 77, til Grøntf. 99, Kartofler 66, andre Rodfr. 51), medens der henlaa til Afgræsn. 139, Høslæt, Brak, Eng m. m. 846, Have 15, Skov 3, Moser og Kær 144, Flyvesand 3, Byggegr. 11, Veje, Vandareal m. m. 346 Tdr. Kreaturhold 1893: 239 Heste, 870 Stkr. Hornkv. (deraf 510 Køer), 252 Faar, 576 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $233^1/_8$ Td. Der var 28 Selvejergaarde med $176^1/_8$, 5 Arvefæstegd., med $33^1/_2$, 2 Fæstegd. med 7 og 97 Huse med 12 Tdr. Hrtk. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $38^1/_4$ Td.). Befolkningen $^1/_2$ 1890: 647 (1801: 440, 1840: 650, 1860: 649, 1880: 721), boede i 149 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 364 af Jordbrug, 1 af Fiskeri, 91 af Industri, 12 af Handel, 124 af andre Erhverv, 20 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv. Betydelig Tørvetilvirkning.

I Sognet Byen *Gundsømagle* (gml. Form Guthensø; Guthen er maaske et almindeligt Navn for rindende Vand) med Kirke, Skole og Andelsmejeri (*Vigen*). — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaardene *Hejnstrupgaard* (25 Tdr. Hrtk., omtr. 230 Tdr. Ld., hvoraf 30 Eng og Mose, Resten Ager; en Del af Ejendommens Jorder ligger i Kirkerup Sogn) og *Gundsøgaard* (17 Tdr. Hrtk., omtr. 202 Tdr. Ld. — foruden $14^1/_2$ Td. Ld. Søenge af Gundsømagle Sø og 3 Tdr. Ld. Rørskær i Løje Sø — hvoraf 22 Eng og Tørvemose, $3^1/_2$ Have og Skov, Resten Ager; 1 Arvefæstehus, 3 Lejehuse og 1 Fæstehus).

Gundsømagle S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 47. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Gundsømagle Kirke er oprindelig (Skib og Kor, 12. Aarh.) opført af Fraadsten i Rundbuestil, og den smukke Korbue er endnu bevaret; men Korrundingen er nedreven. Senere ere spidsbuede Hvælvinger indbyggede, ligesom der er tilføjet et Taarn mod Vest. Fra nederste Rum i dette Taarn fører en smuk, rigt profileret spidsbuet Portal ind til Kirken. Altertavlen er et nyt Maleri (Kopi: Kvinderne ved Korset). Prædikestol saavel som Alterramme ere udskaarne Arbejder fra Fred. II's Tid; Granitdøbefont. Paa Præstestolen staar 1657.

Hejnstrupgaard ejedes i 18. Aarh. af Prof., Hofapoteker Joh. Gotfried Becker, der 1782 solgte den med Jyllinge og Gundsømagle Kirker for 12,500 Rd. til Math. Brønstorph, der atter 1788 afhændede den for 15,000 Rd. til Skibskaptejn Svend Jensen; denne solgte den 1795 for 20,500 Rd. til Forpagter Henning Henningsen. Jyllinge og Gundsømagle Kirker bortsolgtes for et Par Aar siden. — *Gundsøgaard* har tilhørt Tyge Brahe.

Morten Ebbesen udi Gwdhensiømagle, som nævnes 1495, førte adeligt Vaaben. Hans Datter Lucie var gift med Christiern Pors til Jonstrup.

Sognet har været meget rigt paa Dysser fra Stenalderen; fredlyste ere bl. a. en tokamret Langdysse, „Thoradysse" (1889) og den smukke Langdysse „Hødys" (1890).

Paa en Sten ved Vejen lige overfor Kirken staar: „1572. G. A. D. E. Jens Pax". — Ved Landevejen ved Sognets Nordgrænse ligger en Sten, der kaldes „Dronning Margrethes Sten".

(**Litt**: se under Jyllinge Sogn).

Voldborg Herred.

Sogne:

Ovsted, S. 324. — Allerslev, S. 324. — Hvalsø, S. 328. — Særløse, S. 329. — Saaby, S. 330. — Kidserup, S. 332. — Gjevninge, S. 333. — Rye, S. 335. — Sonnerup, S. 337. — Hyllinge, S. 339. — Lyngby, S. 340. — Sæby, S. 340. — Gjershøj, S. 342.

Voldborg Herred er det vestligste i Kjøbenhavns Amt og omgives af Roskilde Fjord, Sømme Herred, fra hvilket det adskilles ved Lejre Aa, Ramsø Herred, Sorø Amt (Ringsted Herred), Holbæk Amt (Merløse Herred), mod hvilket Elverdams- eller Aastrup Aa paa en Strækning danner Grænsen, Isefjord og Frederiksborg Amt (Horns Herred), fra hvilket det for en Del adskilles ved Vejle Aa. Dets største Udstrækning er fra N. til S. lidt over 3 Mil, dets største Bredde er noget over $1^1/_2$ Mil. Omtr. en Syvendedel er bedækket med Skov; paa Søer er det fattigt. Jorderne ere højtliggende og bakkede, især i den sydlige Del, hvor Skovbakke og Egestallebjærg ligge (se S. 183); i den nordlige Del, som i Forbindelse med Horns Herred danner Landtangen mellem Roskilde og Isefjord, ere Jorderne mere jævne, ligesom de ogsaa ere de frugtbareste, idet de her ere gennemgaaende sandmuldede, medens Herredet ellers mest bestaar af sandet Agerland med flere ler- og sandmuldede Pletter. Med Hensyn til Frugtbarheden er Herredet det daarligste i Kjøbenhavns Amt, idet der i Gennemsnit gaar $10^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 34,800 Tdr., Ld. ($3,_{48}$ □ Mil, $191,_6$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: $3064^1/_2$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 8835 (1801: 6001, 1840: 8069, 1860: 8851, 1880: 8953). I gejstlig Henseende danner Voldborg Herred eet Provsti med Sømme Herred (Roskilde Domprovsti), og Gjevninge Sogn hører som Anneks til Herslev Sogn i gejstl. Henseende til Sømme Herred. I verdslig Henseende danner Voldborg Herred sammen med Sømme Herred den saakaldte Lejre Herreds Jurisdiktion.

I Valdemar II's Jordebog kaldes Herredet *Walbys-* eller *Valbushæret*; senere forvanskedes det til *Valborg* og derpaa til *Voldborg Herred.*

Litt.: Indberetninger til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Voldborg Herred, af *Kr. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1883.

Ovsted Sogn omgives af Annekset Allerslev og Særløse Sogn samt Ramsø Herred (Rorup, Daastrup og Borup Sogne). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Roskilde. De temmelig højtliggende og for det meste jævne Jorder ere gennemgaaende lermuldede. Paa Østgrænsen løber Lejre Aa, i den vestlige Del af Sognet Tokkerup Aa, som senere forener sig med den førstnævnte. I Sognet en Del Skov (Borup- og Bonde Skov), hørende til Vibygaard.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2841 Tdr. Ld., hvoraf 1267 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 314, Byg 416, Havre 320, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenh. 59, til Grøntf. 87, Kartofler 25, andre Rodfr. 36), medens der henlaa til Afgræsn. 347, Høslæt, Brak, Eng m. m. 685, Have 29, Skov 239, Moser og Kær 40, Stenmarker 4, Byggegr. 18, Hegn, Veje og Vandareal 212 Tdr. Kreaturhold 1893: 255 Heste, 936 Stkr. Hornkv. (deraf 586 Køer), 267 Faar, 804 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 242 Tdr. Der var 30 Selvejergaarde med $123^3/_4$, 20 Arvefæstegd. med $85^1/_2$, 92 Huse med $24^5/_8$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 875 (1801: 451, 1840: 715, 1860: 841, 1880: 835), boede i 163 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 37 levede af immat. Virksomh., 551 af Jordbrug, 144 af Industri, 21 af Handel, 58 af andre Erhverv, 38 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv. Skovarbejdet har Betydning for den talrige Husmandsklasse. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Roskilde og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Ovsted* (Osted), ved Landevejen mellem Roskilde og Ringsted, med Kirke, Præstegd., Skole, Kro (noget fra Byen ved Landevejen) og Andelsmejeri (*Landmandslyst*); *Bregentved*; *Mannerup* med Mølle; *Kastholm*; *Ovsager* (Osager); *Kirkebjærg Huse* med Skole. — Af Gaarde mærkes *Borupgd.* og *Jonstrupgd.*

Ovsted S., der danner een Sognekommune med Annekset Allerslev, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 42. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Ovsted Kirke er i sine ældste Dele, Koret og den østlige Del af Skibet, opført af Kamp i den romanske Tid; et lille rundbuet Vindue, nu tilmuret, ses paa den indvendige Side af Korets nordlige Væg, senere er Skibet blevet forlænget, og enduu senere er det ret anselige Taarn af Munkesten blevet tilføjet. Kirken har Krydshvælvinger, 3 i Skibet, 1 i Koret. Vaabenhuset er nyt. Altertavle og Prædikestol ere Snitværksarbejder fra Renæssancetiden; smuk Malmdøbefont med dansk Indskrift fra 1520. I Gulvet findes flere Ligstene, bl. a. over Sognepræsten Matz Hanssøn, † 1622. Et Ligkapel er opført 1890 paa Kirkegaarden. — Aar 1589 gaves der Bevilling om Hjælp af Landsbykirkerne til Kirkens Bygning.

Byen *Jonstrup* blev 1399 solgt af Jens Falk til Henneke Mule. 1477 undte Niels Esbernsen Bille i Hallelev en hæderlig Kvinde, Christine Nielsdatter, Henneke Mules Efterleverske, i 6 Aar at nyde Jonstrup, som herefter skal komme til St. Karine Alter i Roskilde Domkirke. Niels Esbernsen havde arvet Jonstrup efter Henneke Mule.

I Sognet har ligget en Landsby *Provstrup* (Proghønsthorp, 1391 Provestorp), der alt nævnes 1243, og i hvilken baade St. Agnete- og St. Klare Kloster i Roskilde ejede Jordegods; endnu 1774 fandtes der 4 Huse under Navnet Provstrup.

Allerslev Sogn, Anneks til Ovsted, omgives af dette, Særløse, Kidserup og Gjevninge Sogne samt Sømme Herred (Kornerup og Glim S.), fra hvilket det adskilles ved Lejre Aa, og Ramsø Herred (Borup S.). Kirken, østlig i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. V. for Roskilde. De for det meste muldlerede Jorder ere højtliggende og bakkede, især mod Nord. I Sognet ligger Ledreborg Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3114 Tdr. Ld., hvoraf 1305 besaaede (deraf med Hvede 57, Rug 275, Byg 461, Havre 329, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh.

101, til Grøntf. 15, Kartofler 21, andre Rodfr. 30), medens der henlaa til Afgræsn. 459, Høslæt, Brak, Eng m. m. 854, Have 47, Skov 324, Moser og Kær 44, Stenmarker 3, Byggegr. 19, Hegn, Veje og Vandareal 59 Tdr. Kreaturhold 1893: 219 Heste, 881 Stk. Hornkv. (deraf 591 Køer), 213 Faar, 770 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $293^{7}/_{8}$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $77^{1}/_{2}$, 32 Fæstegd. med $193^{3}/_{8}$, 76 Huse med $21^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. De allerfleste Huse ere Fæstehuse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $77^{1}/_{2}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 735 (1801: 509, 1840: 665, 1860: 701, 1880: 717), boede i 127 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 69 levede af immat. Virksomh., 416 af Jordbr., 17 af Gartneri, 125 af Industri, 29 af Handel, 25 af andre Erhverv, 34 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv. Skovarbejdet har Betydning for Husmandsklassen. Gennem Sognet gaar Jærnbanen til Holbæk.

I Sognet Byerne: *Allerslev* (Alleslev), lidt Syd for Jærnbanen til Holbæk, med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Lejre*, noget N. for Jærnbanen, med Mølle; mellem begge Byerne *Lejre Station* med Telegrafstation, Posteksped ition og Kro, som er Valgsted for Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskreds; *Tokkerup*.

I Sognet Herregaarden **Ledreborg** (Lethraborg), efter hvilken Grevskabet Ledreborg benævnes, med smuk og anselig Hovedbygning, opført i fransk Stil i Midten af 18. Aarh. Slottet ligger temmelig højt for Enden af en Dal, hvis bratte Sider ere skovbevoksede, og gennem hvilken der flyder en lille Aa. Det bestaar af en enfløjet Hovedbygning (2 Stokværk med Kælder og Altaner til hver Side), 2 Sidepavilioner og en stor Portbygning med Taarn og Spir. I Slottet findes en værdifuld Haandskriftsamling og en smuk lille Kirke (indviet $^{28}/_{6}$ 1747) med en Samling til Dels gode, ældre Malerier og et meget smukt gammelt Altertæppe. I Dalen foran Hovedbygningen og det omgivende stærkt kuperede Terræn findes et stort Parkanlæg. Selve Avlsgaarden er $563^{1}/_{2}$ Tdr. Ld. Ager og $47^{1}/_{2}$ Tdr. Ld. Eng. — Grevskabet *Ledreborg* har af Hartk. af alle Slags 1540 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene *Ledreborg*, *Skullerupholm* (se S. 333) og *Kornerupgaard* (se S. 315) 155, bortfæstet og paa anden Maade anvendt Hovedgaardsjord 28, indtaget til Skov $25^{1}/_{2}$, Bøndergods 747, Tiender $350^{1}/_{2}$, Skovskyld 34 Tdr.; i Bankaktier 14,600, i Fideikommiskapitaler omtr. 237,000 Kr. Skovarealet er omtr. 1416 Tdr. Ld.

Desuden mærkes Gaardene *Bispegaard*, *Hulegaard* og *Blæsenborg* (den tidligere Kro ved den store Allé, der i en Mils Længde fører fra Ledreborg og næsten til Roskilde, er nedlagt), *Hule Mølle* og *Dellinge Mølle* samt Skovridergaarden *Linalyst* (hørende til Ledreborg).

Allerslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr'. 43. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Allerslev Kirke bestaar af Skib, Kor med Tilbygning mod N., Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Skib og Kor, der oprindelig have været meget uanselige, ere byggede af Mursten i romansk Stil; paa Nordsiden af Skibet ses en nu tilmuret Indgangsdør. Det meget anselige Taarn er opført af Munkesten med Baand af Fraadsten, takkede Gavle og Blindinger; Tilbygningen er ligeledes af Munkesten; Vaabenhuset er helt nyt. I Kirken er der senere indbygget Krydshvælvinger. Mellem Skib og Taarn er Muren gennembrudt med en Spidsbue, og Taarnrummet er dækket med en Krydshvælving. Muret Alterbord, simpelt udskaaren Altertavle fra 17. Aarh.; udskaaren Prædikestol fra Renæssancetiden; smuk Granitdøbefont. I Gulvet flere Ligsten. En mærkelig Ligsten fra omtr. 1300, hvorpaa staar „† Hic jacet Wermundus“, er nu flyttet til St. Birgittes Kapel i Roskilde Domkirke. Et Ligkapel, opf. 1889.

Begyndelsen til *Ledreborg* skyldes den bekendte Rentemester Henrik Müller, der

1674 ophøjedes i den danske Adelstand (se *Fr. Meidell*, To Pengematadorer i Danm. i 17. Aarh., i „Museum“ 1894, II S. 73 fl.), idet han, der allerede dengang ejede store Jordejendomme, 1663 fik udlagt for Penge, Regeringen var kommen til at skylde ham under Svenskekrigen 1658—60, over 2000 Tdr. Hrtk. i Roskilde Len, hvilke foreløbig lagdes ind under hans Gaard Sæbygaard, men hvoraf han snart oprettede Herregaardene *„Lejregaard“*, paa den tidligere By Udlejres Jorder, Skullerupholm, Kornerupgaard m. m. Lejregaard skænkede han, tillige med to af sine andre Gaarde, Drøsselholm og Aagaard, til sin Datter Drude, der 1660 var bleven gift med Professor Jak. Finckes Søn, Thomas Fincke (adlet 1674), senere Kancelliraad og Amtmand paa Bornholm og bekendt som en af Griffenfeldts Dommere († 1677). Selv døde Henr. Müller hos Datteren Drude paa Lejregaard som en fattig Mand 1692, og Drude boede ogsaa der til sin Død 1704, hvorefter Sønnen Henrik Fincke, Kaptejn i Søetaten, arvede hendes Godser; men han døde snart efter, og efter at Enken, Karen Gyldensparre, en Broderdatter af Griffenfeldt, var død 1711, solgtes Lejregaard (dengang

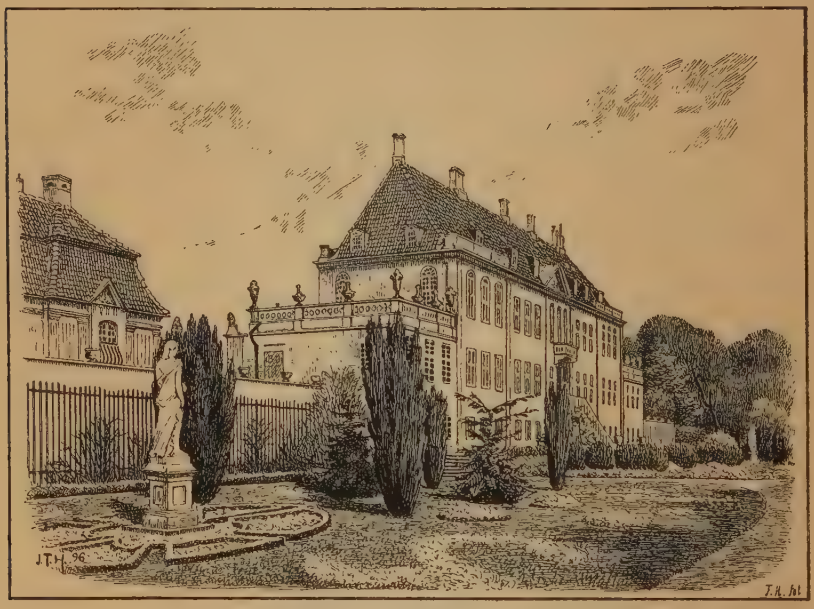

Ledreborg.

$338^{5}/_{8}$ Td. Hrtk.) ved Auktion 1712 for 13,010 Rd. til Fru Mette Reedtz († 1733), Priorinde i Roskilde Jomfrukloster og Enke efter Kommerceraad Chr. Lindenow. Hendes Datter Sophies Mand, Hans Henr. Mandix, arvede Gaarden og ejede den til 1740, da han solgte den (dengang 383 Tdr. Hrtk.) for 28,325 Rd. til Joh. Ludv. v. Holstein († 1763), dengang Gehejmekonferensraad, senere Greve og Statsminister, som af Lejregaard, Skullerupholm og Kornerupgaard samt af Næsbyholm og Bavelse $^{3}/_{3}$ 1747 fik oprettet Grevskabet *Ledreborg*, i alt med 2459 Tdr. Hrtk. To Aar før havde han nedrevet den gamle Lejregaard, hvorefter han i de følgende Aar lod opføre den nuv. Hovedbygning og anlægge den prægtige Park med Alleer, Springvand, Billedstøtter og alt, hvad der hørte til Tidens Smag, ligesom han ogsaa samlede et omtr. 20,000 Bd. stort Bibliotek (der findes et trykt Katalog fra 1848) med mange sjældne Haandskrifter, hvilke dog nu for en Del ere gaaede tabte, til Dels ved Ildebrand. I Parken indrettede han et „historisk og genealogisk peripatetisk Akademi“, hvor der ved Alleer var dannet et Slags genealogiske Tabeller over danske, svenske og engelske Konger med hver enkelt Konges Fødsels- og Dødsaar samt vigtigste Bedrifter indhuggede paa Stenstøtter. Paa Slottet et rigt Portrætgalleri fra 17. og 18. Aarh. Medens Ejendommene Næsbyholm og Bavelse ere afhændede if. kgl. Tilladelse af

1809 mod, at der blev etableret en Fideikommiskapital, er den øvrige Del af Godset forblevet i Familiens Eje; den nuv. Besidder er den som Politiker bekendte Joh. Ludv. Carl Chr. Tido Greve Holstein (f. 1839). — I Parken nær ved Slottet flere Marmorstatuer, bl. a. Jerichaus Adam og Eva, og paa den høje Skrænt lige over for Slottet er 1886 af Godsets Beboere rejst en Støtte med Buste (udf. af Billedhugger Carl Smith) af den nuv. Besidders Fader, Chr. Edzard Morits. Af sjældne Træer i Haven og Parken nævnes en 50 F. høj, rank og pyramideformet Hvidgran, en 72 F. høj, frugtbærende sort Valnød, 5 F. og 6 T. i Stammens Omf., en 53 F. høj Cerasus avicum, over 6 F. i St. Omf., og en Negundo æceroides, 5 F. 4. T. i Stammens Omfang. Ved Enden af den lange Allé, som fører fra Roskilde Landevej forbi Slottet, ligger den Holstein-Ledreborgske Familiebegravelse som en mægtig Gravhøj.

Allerede i Middelalderen udpegede man Landsbyen *Lejre* som det Sted, hvor det gamle Kongesæde *Hledre* har haft sin Plads. Svend Aagesøn siger saaledes: „Lethra, qvæ tunc famosissima Regis extitit curia, nunc autem Roskildensis vicina civitati, inter abjectissima ferme vix colitur oppida". Og senere Tider have holdt fast ved denne Antagelse; da den historiske Sans og Interessen for Oldtidsminderne begyndte at vaagne, konstruerede man hele Egnens Topografi, saaledes som Stephanius i hans Udgave af Saxo (II, S. 74—75, se Billedet). En Bondegaard midt i Lejre By, der havde bevaret Navnet Kongsgaarden, vistes som det Sted, hvor den gamle Kongsgaard havde ligget; den langagtige Banke S. for Byen, „Hestehøj", var Dan Mykilatis Grav, og i „Friishøj" N. V. for Byen var Harald Hildetand jordet; i Skoven mod V. paaviste man Herthas Offerlund, og i *Ertedalen* („*Herthadalen*") rejstes et Stenalter paa det Sted, hvor Herthadyrkelsen mentes at have fundet Sted*).

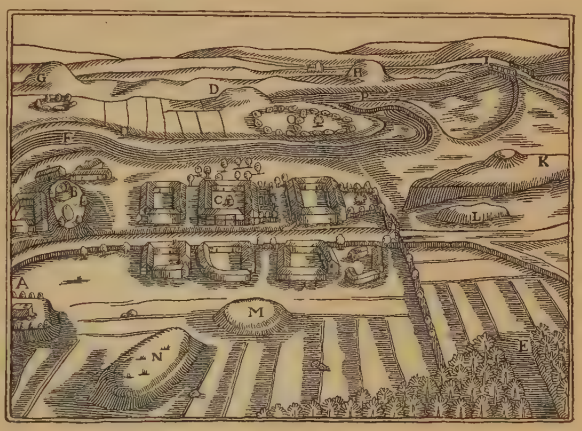

A. Sepulchrum Haraldi Hyldetan. — B. Sella Regina, Dronningstenen vulgo. — C. Locus, ubi Regia olim erat. — D. Hyldehøj; forfan ibi homagia Regibus prostita — E. Vallis Hertha Deæ, vulgo Ertedall. — F. Amnis Lethræ, olim fluvius vastus. — G. Steenhøj; collis lapidibus cinctus. — H. Olufshøj; Regis Olai sepulchrum. — I. Pons major, Maglebro vulgo. — K. Equitc olim regium Hestebjerg. — L. Stabulum pullis deputatum olim, Folehøj. — M. Kirkehøj. — N. Frijshøj. — P. Amnis Kornerupio defluens, Kornerup Aa dictus.

Lejre efter Stephanii Udgave af Saxo.

Vore berømte historiske Navne sloge disse Fantasier fast som Kendsgerninger (*Worm*, i „Monumenta danica", *Langebek* i sine haandskrevne Samlinger paa det kgl. Bibliotek, *Suhm* i Critisk Historie af Danmark, osv.), og der blev skrevet store Værker om Egnen (*J. P. Anchersen*, Herthedal ved Leyre i Sjæland og det gamle Dannemark 150 Aar før og efter Christi Fødsel, Kbh. 1745. — *Fr. Münter*, Lejre i Sjæll. i Beg. af 19. Aarh. i Skand. Literatur-Selskabs Skrifter, II. 1805). Ogsaa i den nyere Tid har man søgt at paavise det sandsynlige i, at det gamle Kongesæde har haft sit Midtpunkt her, idet Lejre og Kornerup Aa skulle have dannet Fjorde, der i Oldtiden forenedes ved Lejre By, saaledes at Stedet inderst inde i Vigen med Indsejlinger fra Roskilde Fjord var bekvemt for den Tids Befæstninger (se *J. G. Forchhammer* og *Jap. Steenstrup*, Beretn. om Lejre-Egnens geognost. Forhold, i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1848, S. 62 fl., ogsaa trykt i *Forchhammer*, *Steenstrup* og *Worsaae*, Undersøgelser

*) Allerede Thietmar af Merseburg († 1028) omtaler Ofringerne „ved Kongerigets Hovedstad, Lederon kaldet, i den Landsdel, der nævnes Selon", og til hvilke „alle kom sammen" med 9 Aars Mellemrum (se *Henry Petersen*, Om Nordboernes Gudsdyrkelse og Gudetro, Kbh. 1876, S. 8).

i geolog.-antikv. Retning, Kbh. 1851). Men paa den anden Side er det blevet paavist, at mange af disse Høje tilhøre en langt tidligere Tid end den, hvori de Konger, hvis Navne knyttes til dem, have levet (se bl. a. *Worsaae*, Danmarks Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøje, S. 89), og i det hele kan Spørgsmaalet, hvor det gamle Lejre har ligget, langt fra siges at være løst. Noget bestemt Bevis som ved Jælling er der ikke, og andre Videnskabsmænd have søgt at godtgøre det sandsynlige i, at Lejre skal søges andre Steder, som ved Søborg (se S. 85). Navnet *Udlejre* kunde vel tyde paa, at der har ligget en større By (jvfr. Udesundby — Sundby); men netop det, at Navnet Udlejre forekommer andetsteds, forøger Usikkerheden.

Vist er det i alle Tilfælde, at Stedet har været en ældgammel Beboelsesplads. Derom har man et Vidnesbyrd i de talrige Dysser og Gravhøje fra Sten- og Bronce-alderen, som findes spredte rundt om i Egnen, ligesom i de Fund, der ere gjorte der. „Hestehøj" ved Lejre By er saaledes paavist at være en Langdysse fra Stenalderen; paa Hovedgaarden Ledreborgs Jorder ligge 5 (1884) fredlyste runde Høje, i den sydlige Del af Oren Fredskov findes der en Gruppe af 8 lave, ligeledes (1884) fredlyste Høje, ved Allerslev ligger en Høj med et Gravkammer fra Stenalderen; 1850 gjordes ved Havremarkshuse (N. V. for Lejre) et Fund af en i Vikingetiden nedlagt Skat, bestaaende af et Bæger og en Skaal, Brudstykker af flere Kar samt en Barre, alt af Sølv, to smaa Guldplader, 44 Perler af Glas og Glasmosaik, Bjærgkrystal og Rav, et Vægtlod af Jærn samt en Probersten; 1867 fandtes ved Allerslev i et Lerkar, der var nedsat i en Gravhøj, en Skat fra Kong Niels' Tid, bestaaende af 513 danske Sølvmønter, — Midt mellem 4, nu sløjfede Høje mellem Byen Lejre og Lejre Aa staar en bred, paa Enden rejst Sten, vistnok en Bautasten, som 1869 kaldtes „*St. Olsstenen*"; inde i Lejre By ligger en stor Kampesten, kaldet „*Margrethestenen*".

I 15.—16. Aarh. var *Lejre* og *Udlejre* et kglt. Len, der 1464 og 1467 indehavdes af en Væbner Lasse Jonsen, som endnu levede 1505; men da var Lejre og Udlejre forenet med Hagested Len, hvorfra de atter adskiltes 1540. Den sidste Lensmand Mogens Godske døde 1571.

I Herthadalen have sjællandske Bønder 1888 rejst en høj Granitsten til Minde om Stavnsbaandets Løsning.

Hvalsø Sogn omgives af Annekset Særløse, Kidserup og Saaby Sogne samt Holbæk Amt (Merløse Herred), hvorfra det for største Delen adskilles ved Elverdams Aa, og Sorø Amt (Ringsted Herred). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Roskilde. De for det meste muldsandede og flere Steder temmelig lette Jorder ere meget højtliggende og bakkede, især mod S., hvor Skovbakke hæver sig til 362 F., $113,_7$ M., og stærkt skovbevoksede, omtr. 35 pCt. (Sonnerup Sk., under Tølløse, Lerbjærg Sk., under Ledreborg, Valborup Sk., under Kbh's. Magistrat, Storsk., dels under Kbh's Magistr., dels under Tølløse).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3564 Tdr. Ld., hvoraf 1233 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 260, Byg 438, Havre 311, Ærter og Vikker 27, Blandsæd til Modenh. 102, til Grøntf. 57, Kartofler 10, andre Rodfrugter 20), medens der henlaa til Afgræsn. 417, Høslæt, Brak, Eng m. m. 604, Have 27, Skov 1217, Moser og Kær 18, Byggegr. 22, Hegn, Veje og Vandareal 26. Kreaturhold 1893: 205 Heste, 772 Stkr. Hornkv. (deraf 570 Køer), 224 Faar, 551 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 253 Tdr. Der var 7 Selvejergaarde med 77, 12 Arvefæstegd. med $84^{3}/_{4}$, 10 Fæstegd. med $51^{7}/_{8}$, 93 Huse med $19^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. En stor Del af Husene ere Fæstehuse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $59^{3}/_{8}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 966 (1801: 508, 1840: 658, 1860: 791, 1880: 820), boede i 193 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 139 levede af immat. Virksomh., 420 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 186 af Industri, 47 af Handel, 113 af Daglejerarbejde, 39 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv. Skovarbejdet er et godt Bierhverv for den talrige Husmands- og Indsidderklasse. Gennem Sognet gaar Kalundborgbanen.

I Sognet Byerne: *Kirke-Hvalsø* med Kirke, Præstegd., Skole, Apotek, Lægebolig, Hospital (opr. 1788 af Fr. Brabrand til Sonnerupgd.), Andelsmejeri (*Sølyst*), Jærnbanestation, Postekspedition, Gæstgivergaard, Markeds-

plads, flere Handelsforretninger og mange Haandværkere; *Nørre-Hvalsø*; *Lerbjærg Huse*, en Samling spredt liggende Huse.

Hovedgaarden *Sonnerup*, (hørende under Baroniet Zeuthen; se under Tølløse), 38 Tdr. Hrtk. Ager og Eng, $13^1/_2$ Td. Skovsk., 315 Tdr. Ld. Ager, 368 Tdr. Ld. Skov, 54 Tdr. Hrtk. Fæstegods og 78 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods. — Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Buske*, ved den gamle Landevej fra Roskilde direkte til Slagelse (tidligere Kro), med stort Hvidtølsbryggeri, ($15^3/_4$ Tdr. Hrtk., omtr. 200 Tdr. Ld.). — Desuden mærkes *Dyrlundsgd.* og *Valborup Skovridergd.*, hørende under Kjøbenhavns Magistrat.

Hvalsø S., der danner een Sognekommune med Annekset Særløse, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 40. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Zeuthen.

Hvalsø Kirke bestaar af et stort Skib, oprindelig opført af Kamp og i Rundbuestil, der senere er udvidet og nu har fladbuede Vinduer og Hvælvinger i Spidsbuestil; senere endnu er der tilføjet Taarn og Vaabenhus paa Skibets Nordside. Altertavlen er udskaaret i Renæssancestil og prydet med Chr. IV's og Anna Cathrines Vaabener; i Midten et tarveligt Maleri; paa Alterbordets Forside var tidligere et Maleri fra omtr. 1500: Kongernes Tilbedelse; det blev restaur. af Magn. Petersen og ophængt paa Væggen i Koret; Prædikestolen er ligeledes et Renæssancearbejde; Granitdøbefont i Bægerform. I Kirken Epitafier bl. a. over Provst Peder Laurssøn Wolleire, † 1659, og Hustru, Ellen Tagesdatter Gjerløf, med Portrætter af dem og deres Børn; over Sognepræsterne Anders Pedersen Hald, † 1725, Søren Jacobsen, † 1744, og Villads Gamborg, † 1774. Desuden Mindetavle over 7 faldne i de slesvigske Krige. Lukket Begravelse over Landsdommer, Konferensraad Fr. Brabrand til Sonnerup med Familie. Taarnet er aflukket fra Kirken og bruges nu som Ligkapel. — I Præstegaarden fødtes Professor Anders Gamborg († 1833).

Sonnerup er en meget gammel Gaard. Alt 1341 nævnes Nicolaus Pæterson de Sonæthorp; 1374 ejedes Gaarden af Anders Andersen til Svanholm, hvis Datter Fru Mette Andersdatter, Peder Tuesens Efterleverske, skrev sig dertil 1455. Den har dog været delt; thi Otte Serlin skrev sig 1446 til Sonnerup. Af senere Ejere kendes Preben Bild, † 1566, dennes Søn Christoffer Bild, Jak. Trolle, Fru Anne Brahe, Manderup Parsbergs Enke, † 1633, hvis Broder Otte Brahe solgte Gaarden 1633 til Hr. Jørgen Urne, efter hvem den tilfaldt Sønnen Major Knud Urne, † 1674. Aar 1661 solgte sidstnævnte Sonnerup med andet Gods til Professor Bertel Bartholin († 1690), som 1675 skøder den til Johannes Fincke til Skullerupholm, Kommerceraad, gift med Henrik Müllers Datter Sophie. Han maatte for Gæld udlægge den til den bekendte Professor, Etatsraad Rasmus Vinding, hvis Arvinger solgte den ($38^3/_4$ Td. Hrtk., for 40 Rd. pr. Td.) 1695 til Fru Bodil Hjort, Enke efter Krigsraad Em. Junge († 1692), hvis Søn Severin Junge (adlet 1731; † 1757) solgte Godset 1745 (dengang omtr. 427 Tdr. Hrtk.) for 27,000 Rd. til Kammerherre og Amtmand over Roskilde Amt, Adolf Andreas v. der Lühe, som atter 1749 athændede det for samme Pris til Landsdommer Fr. Brabrand. Denne skødede Godset 1788 for 74,000 Rd. til Kancelliraad Joh. Th. Neergaard, som 1793 solgte den tillige med Søgaard og Tølløse for 190,000 Rd. til Assessor P. Chr. Zeuthen (se videre under Tølløse). — Da den gamle Gaard var afbrændt 1731, opførte den ovennævnte Sev. Junge Hovedbygningen paa dens nuv. Sted; efter en senere Ildebrand er Hovedbygningen opbygget paa ny, men meget daarligt; i 1860'erne bleve efterhaanden alle Bygningerne ombyggede; Hovedbygningen er eet Stokværk med Kvist og Kælder.

Ogsaa *Dyrlundsgaard* er en gammel Adelsgaard; 1421 nævnes Beynt Neeg af Dyurlunde.

Aar 1389 solgte Ove Steeg til Clement Hakæ Gods i Lillæsonæthorp, Hvalsæ Sogn, Walbursheret, som han 1387 havde købt af sin Moster Fru Margrethe Pedersdatter, Hr. Conrad Mylows.

I *Lerbjærg* ligger en (1883) fredlyst, tokamret Langdysse.

Særløse Sogn, Anneks til Hvalsø, omgives af dette, Kidserup, Allerslev og Ovsted Sogne samt Ramsø Herred (Borup S.) og Sorø Amt (Ringsted

Herred). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil S. V. for Roskilde. Jorderne ere meget højtliggende og bakkede, især paa Avnstrup og Hejde Overdrev, samt sandmuldede og stærkt skovbevoksede, idet henved Halvdelen er bedækket med Skov (Ravnsholte Sk. og Linde Sk., under Kbh's Magistrat, Ebberup Sk., under Ledreborg).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2850 Tdr. Ld., hvoraf 789 besaaede (deraf med Hvede 25, Rug 173, Byg 249, Havre 189, Blandsæd til Modenh. 70, til Grøntf. 40, Kartofler 10, andre Rodfr. 28), medens der henlaa til Afgræsn. 220, Høslæt, Brak, Eng m. m. 481, Have 16, Skov 1276, Moser og Kær 18, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 35 Tdr. Kreaturhold 1893: 153 Heste, 597 Stkr. Hornkv. (deraf 378 Køer), 116 Faar, 400 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $144^1/_2$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med $35^5/_8$, 6 Arvefæstegd. med $41^7/_8$, 7 Fæstegd. med $36^1/_8$, 74 Huse med $17^5/_8$ Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 518 (1801: 343, 1840: 441, 1860: 495, 1880: 520), boede i 108 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 36 levede af immat. Virksomh., 276 af Jordbrug, 96 af Industri, 10 af Handel, 68 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv. Skovarbejdet er et vigtigt Bierhverv for Husmandsklassen. Gennem Sognet gaar Kalundborgbanen.

I Sognet Byerne: *Særløse* (gl. Form: Serckeløsze, Særkæløsæ) med Kirke; *Skovhastrup* med Skole; *Ebberup Huse* (meget spredt liggende Huse); *Tolstrup* med Skole (liggende paa begge Sider af Landevejen mellem Roskilde og Ringsted). — Desuden mærkes Gaardene *Vernersminde* (tidligere Skovriderbolig), *Avnstrup* og *Orup* samt Skovfogedboligen *Ravnsholte*.

Særløse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskreds som dette samt under 1. Udskrivningskr'. 41. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Særløse Kirke, beliggende paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, opført af Kamp og Munkesten; senere er vist Skibet blevet forlænget, og endnu senere er der indbygget Hvælvinger og tilføjet Taarn mod Vest og et Vaabenhus. Indvendig ses endnu de gamle Kampestensmure. Den tarvelige Altertavle bærer Aarstallet 1647; den forestiller Nadveren. Prædikestolen er fra samme Tid. Gammel Granitdøbefont. Paa den ene Side af Degnestolen staar med Romertal 1478, paa den anden Side en Nøgle med Navnet Oluf Jenssøn. Indgangsdøren paa Nordsiden har Aarstallet 1528. En af Klokkerne (uden Aarstal) er fra Slutn. af Middelalderen.

Jens Falk solgte sin Hovedgaard *Særkløse* med hele Byen Jonstorp i Voldborgsherret til Henneke Mule, der 1434 gav sin Husfrue Christine Livsbrev paa Gaarden, som efter hendes Død skulde tilfalde St. Karine Alter i Roskilde Domkirke.

Saaby Sogn, Herredets største Sogn, omgives af Hvalsø S., Annekset Kidserup, Allerslev, Gjevninge, Lyngby, Rye og Sonnerup Sogne samt Holbæk Amt (Merløse Herred), hvorfra det adskilles ved Elverdams- eller Aastrup Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil V. for Roskilde. De for det meste gode, lermuldede Jorder ere højtliggende og bakkede, især mod S. (Egestallebjærg, 300 F., 94 M.). I den sydlige Del af Sognet findes en Del Skov, Aastrup og Balle Sk. m. fl., der hører til Aastrup; langs Aastrup Aa er der Eng- og Mosestrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4701 Tdr. Ld., hvoraf 2184 besaaede (deraf med Hvede 65, Rug 518, Byg 786, Havre 585, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 128, til Grøntf. 47, Kartofler 31, andre Rodfr. 15), medens der henlaa til Afgræsn. 670, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1284, Have 42, Skov 350, Moser og Kær 52, Stenmarker 2, Byggegr. 46, Veje, Vandareal m. m. 71 Tdr. Kreaturholdet 1893: 354 Heste, 1323 Stkr. Hornkv. (deraf 904 Køer), 502 Faar, 807 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $420^7/_8$ Td. Der var 5 Selvejergaarde med $49^3/_8$, 27 Arvefæstegd. med $159^3/_8$, 27 Fæstegd. med $157^1/_2$, 154 Huse med $42^1/_2$ Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse. Mange af Husene ere Fæstehuse

3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $55^1/_2$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1293 (1801: 870, 1840: 1257, 1860: 1412, 1880: 1373), boede i 263 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 78 levede af immat. Virksomh., 710 af Jordbrug, 211 af Industri, 42 af Handel, 167 af andre Erhverv, 32 af deres Midler, og 53 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Roskilde til Holbæk.

I Sognet Byerne: *Kirke-Saaby* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Vester-Saaby* med Skole; *Torkildstrup*; *Abbeltved*; Samlinger af Huse: *Bjærgeskovhuse* og *Kirkeskovhuse*.

I Sognet: Det grevelige Dannemandske Stift (*Aastrup Kloster*), opr. ved Testamente af $^{20}/_7$ 1857 (konf. $^{11}/_4$ 1858) af Lensgreve Fr. Vilh. Dannemand († 1888) og Hustru Louise Christine Comtesse Schulin († 1884) med Hovedgaarden *Aastrup* og Avlsgaarden *Nyrupgaard* (den sidste i Sonnerup S.), af saml. Hrtk. $353^1/_2$ Td. og, for bortsolgt Arvefæstegods, stort 340 Tdr. Hrtk., en aarlig Indtægt af 143 Tdr. Rug, $1105^1/_2$ Td. Byg, 153 Tdr. Havre og omtr. 6000 Kr. Klosteret er bestemt for 1 Priorinde og 5 Frøkener, som faa frit Ophold og Hævning, samt for 4 Enker og 4 Frøkener, der uden at bo i Klosteret faa Hævning (Adgang for uformuende Slægtninge af Stifteren og hans tre Hustruer samt for uformuende Døtre af danske Officerer). Da der hviler en ret betydelig Gæld paa Stiftet, har Justitsministeriet indsat en midlertidig Administration (siden 1891), saa at Stiftet ikke skal træde i Kraft, før Gælden er afbetalt og den fornødne Kapital opsparet. Af det saml. Hrtk. er $82^1/_2$ Td. under Hovedgaarden, Avlsgaarden Nyrupgd. samt henlagt under Funktionærboliger (deraf under Aastrup alene 57 Td., hvoraf 32 i Soderup Sogn, Holbæk Amt), under Skovene $13^1/_2$ Td., samt Kirke- og Kongetiende $208^1/_2$ Td. Aastrup og Nyrupgd.s saml. Areal er omtr. 600 Tdr. Ld., (519 under Aastrup alene, hvoraf omtr. 53 Have, Park, m. m.), Skovenes omtr. 500 Tdr. Ld.

Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: 1 Gaard i Abbeltved ($12^7/_8$ Td. Hrtk., 160 Tdr. Ld., hvoraf 10 Eng, 10 Skov, Resten Ager). — Desuden mærkes Gaardene *Vennelyst*, *Fredenslyst*, *Eghøjgd.* og Skovridergaarden *Svendstedlille*, Gaarden *Franciskasminde*, Gaarden *Damshøj* (den tidligere *Skomagerkro*), ved Landevejen mellem Roskilde og Holbæk, og *Øverste* og *Nederste Taderød Mølle* ved Aastrup Aa.

Saaby S., der danner een Sognekommune med Annekset Kidserup, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 37. (vestre Sognefogeddistrikt: Kirke- og Vester Saaby samt Hovedgaarden Aastrup) og 38. Lægd (østre Sognefogeddistr.: Torkildstrup og Abbeltved). Kirken tilhører det grevelige Dannemandske Stift.

Saaby Kirke bestaar af Skib, firkantet Kor, Taarn, Vaabenhus og to Tilbygninger mod Nord, hvoraf den ene har været brugt til Begravelseskapel. Den er oprindelig bygget af Fraadsten i Rundbuestil, men har i den senere Middelalder faaet Hvælvinger, Taarn og andre Udvidelser. Taarnet, der dels er af Fraadsten, dels af smaa Mursten, har Spidstag*); Vaabenhusets nederste Del er af Fraadsten, den øverste Del af Mursten (i Gavlen staar: 1772); Triumfbuen er spidsbuet og vist samtidig med Koret; Væggen mellem Skib og Taarn er gennembrudt med en lav rund Bue. I det af Fraadsten murede Alterbord fandtes ved en Restauration i den nyeste Tid i et lille Rum en Blyæske med Rester af Ben. Den udskaarne Altertavle fra Renæssancetiden har et nyere Maleri: Korsfæstelsen; ny Prædikestol, støbt af Zink; Granitdøbefont. Spor af Kalkmalerier. I Taarnet hænger en mærkelig Klokke fra 1519, hvis

*) Ved kgl. Resol. af $^{11}/_8$ 1744 tillodes det at nedtage $1^1/_2$ Al. af Taarnet og opsætte et nyt Sparreværk med 4 Skraagavle.

Indskrift, læst bagfra lyder: „Anno Domini MDXVIII Herren Oluf Anderssen, Oluf Hemmingsen. Laudate Deum in cymbalis bene sonantibus.“ Ved en Reparation 1858 fandtes under Koret en muret Begravelse med Rester af Egetræskister.

Aastrup Hovedgaard tilhørte i 16. og 17. Aarh. de to Adelsslægter Krabbe og Kruse, deribl. Rigsraad Erik Krabbe til Bustrup († 1564 paa Aastrup), som bl. a. er bekendt for sine litterære Sysler, og som gav Stødet til Baselerudgaven 1534 af Saxo. Ved Sønnens, Glob Krabbes, barnløse Død tilfaldt Aastrup dennes Broder Christian, men synes kort efter at være bleven afhændet til Rigsraad Enevold Kruse, der byggede Gaardens Hovedfløj (den østre), hvor hans Navn og Aaret 1613 staar over Porten. Hans Søn Tyge Kruses Enke, Karen Sehested, ægtede Jørgen Seefeld, der 1651 ejede Aastrup, som han vistnok har arvet ved sin Stifsøn, den yngre Tyge Kruses tidlige Død. Seefeld skødede Gaarden $^{25}/_{4}$ 1664 til Rentemester Mogens Friis til Faurskov, som dog alt $^{1}/_{5}$ s. A. solgte den til Etatsraad Peder Lauritzen Scavenius. Derefter ejedes den af Generalprokurør Niels Benzon, hvis Søn Konferensraad Peder Benzon $^{11}/_{6}$ 1714 solgte den til Generallieutenant Gregers Juel († 1733), hvis Søn, Kammerherre Peder Juel solgte den 1736 for 42,000 Rd. til Joh. Eichel, Etatsraad og Borgmester i Kbh. (Godset var dengang i alt $845^{1}/_{2}$ Td. Hrtk.), der $^{20}/_{5}$ s. A. oprettede Gaard og Gods til et Stamhus, som siden ved Giftermaal kom i Familien Bartholins Besiddelse, idet Justitiarius Caspar Christoffer Bartholin ægtede Elisabeth Hedevig, Datter af Etatsraad Just Valentin Eichel (som havde faaet den 1737), indtil Etatsraad J. Bartholin-Eichel efter kgl. Resol. af $^{14}/_{5}$ 1803 solgte Gaarden 1805 for 312,000 Rd. D. C. og 200 hollandske Dukater til Generalkrigskommissær v. Schmidten. Denne solgte 1810 Aastrup for 400,000 Rd. D. C. til Kaptejn og Grosserer Hans Peter Kofoed, en bornholmsk Skibsfører, der ved sine mange oversøiske Rejser havde erhvervet sig en Formue, † 1812, hvorefter hans Enke, Marie, beholdt begge hans efterladte Godser, Aastrup og Holbæk Ladegaard, som hun selv bestyrede med saa stor Sparsommelighed, at Formuen betydelig forøgedes, og hun kunde udfolde en stor Godgørenhed; hun døde 1838 som Etatsraadinde efter at have stiftet store Legater. Ved Auktionen 1838 købtes Aastrup for 161,200 Rd. af Grev Siegfred Raben, der 1842 afhændede den for 195,000 Rd. til Kammerherre, Lensgreve Fr. Vilh. Dannemand (se videre S. 331). 1884 solgte Grev Dannemand Aastrup til Godsejer Fr. Brockdorff, men paa Grund af det tidligere Testamente blev Salget ved Højesteretsdom af 1890 kendt ugyldigt. — Hovedbygningen, der endnu til Dels er omgiven med Grave, og som Grev Dannemand har ladet restaurere, er opført af røde Sten og bestaar af to Fløje med høje Gavle; Kælderne ere hvælvede. Gennem den store smukke Have løber Elverdams Aa. — Aastrup hører if. kgl. Bevilling i kirkelig Henseende til Soderup Sogn, Merløse H., Holbæk Amt.

Ved Landevejen til Holbæk staar en af Etatsraad J. Bartholin-Eichel 1794 rejst Mindesten for Stavnsbaandets Løsning.

I Dronning Margrethes Tid nævnes Sivende Nielssen af Torckelstorp.

I Sognet ligge flere fredlyste Gravhøje ved Kirke- og Vester-Saaby. — Ved Skomagerkroen har ligget et af Vejvæsenet forstyrret Gravkammer fra Stenalderen, paa hvis Dækstens Underflade der var indridset 7 af de for Stene med Helleristninger ejendommelige Hjulkors.

Kidserup Sogn, Anneks til Saaby, omgives af dette, Allerslev, Hvalsø og Særløse Sogne. Kirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil S. V. for Roskilde. De middelgode, mod V. noget stenede og grusede Jorder ere gennemgaaende højtliggende og ujævne med mellemliggende Mosestrækninger. Omtr. en Femtedel er bedækket med Skov (Bæsted Skov under Grevskabet Ledreborg).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1815 Tdr. Ld., hvoraf 771 besaaede (deraf med Hvede 45, Rug 147, Byg 263, Havre 200, Boghvede 8, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 62, til Grøntf. 14, Kartofler 5, andre Rodfr. 16), medens der henlaa til Afgræsn. 271, Høslæt, Brak, Eng m. m. 408, Have 14, Skov 313, Moser og Kær 16, Byggegr. 9, Hegn og Veje 13 Tdr. Kreaturhold 1893: 107 Heste, 438 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 115 Faar, 252 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $145^{7}/_{8}$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 68 $^{5}/_{8}$, 2 Arvefæstegd. med $12^{1}/_{4}$, 8 Fæstegd. med $51^{1}/_{2}$, 37 Huse med 11 Tdr. Hrtk. og 4 jordløse Huse (næsten alle Fæstehuse). 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (Grevskabet Ledreborg har i alt 66 Tdr. i dette Sogn). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 324 (1801:

254, 1840: 299, 1860: 322, 1880: 323), boede i 55 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 17 levede af immat. Virksomh., 212 af Jordbrug, 51 af Industri, 8 af Handel, 20 af andre Erhverv, 15 af deres Midler, og 1 var under Fattigv. Den sydlige Del af Sognet berøres af Kalundborgbanen.

I Sognet Byen *Kidserup* med Kirke. Desuden *Krathuse* og *Akkerup Huse*. Hovedgaarden *Skullerupholm*, der hører under Grevskabet Ledreborg, har 54 Tdr. Hrtk., 513 Tdr. Ld., hvoraf 61 Eng, Resten Ager; desuden omtr. 263 Tdr. Ld. Skov, der ere indbefattede under det ved Grevskabet opgivne Areal (se S. 325); ligeledes ere Fæste- og Arvefæstegods samt Huse indbefattede under det ved Grevskabet angivne Fæstegods. Et Teglværk med dobbelt Ovn og gode Sten er særligt bortforpagtet.

Kidserup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 39. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Kidserup Kirke bestaar af Skib (senere forlænget mod V.), opført af Kamp, blandet med røde Mursten, Kor, et senere tilbygget Taarn samt Vaabenhus paa Nordsiden. Kirken har fladbuede Vinduer og lave Hvælvinger, Koret er i nyere Tid blevet nedbrudt og opført af Kamp og Mursten. Altertavlen har malede Prydelser i Renæssancestil; Alterbordets Forside er et Snitværksarbejde, ligeledes i Renæssancestil, ligesom Prædikestolen, der har Reliefs af Gravlæggelsen, Opstandelsen og Himmelfarten. Granitdøbefonten fra 1582 er udhuggen i Bægerform med en Rebsnoning. Smukt udskaaren Degnestol fra 1582. Paa nordl. Væg et lille gammelt Krucifiks fra omtr. 1400. I Gulvet ligger en Ligplade af Træ over Kirkeværge Rasmus Jensen, † 1645, og Hustru.

Skullerupholm er en gammel Hovedgaard, der 1326 tilhørte Brødrene Hr. Anders og Hr. Saxe Pedersen, som i Vaabenet førte en Uldsaks; den sidstes Datter var Fru Ingeborg, Hr. Peder Grubbes Hustru, der 1377 skrev sig til Skullerup. Efter dem tilfaldt Gaarden deres Datter Ingeborg, g. m. den rige Hr. Johan Olsen til Søholm af Slægten Bjørn. Atter gik den i Arv til en Datter Helene, g. m. Hr. Steen Basse, som 1416 paa Skiftet efter Hr. Johan Olsen fik udlagt Søholm, Skullerupholm og paa Fyn Lykkesholm. Ved St. Basses og hans Hustrus barnløse Død tilfaldt Skullerupholm Fru Helenes Farbrodersøn. Hr. Joh. Bjørnsen. Gaarden var imidlertid 1451 af Fru Helene bleven pantsat til Hr. Oluf Axelsen Thott. Foruden denne gjorde den gamle Fru Gerver Andersdatter (Lunge), hvis Moder ligeledes var Datter af Peder Grubbe og Fru Ingeborg Saxesdatter, Krav paa Gaarden, og 1454 sluttede da Hr. Oluf et Forlig med Gervers Sønner, Hr. Niels Eriksen Gyldenstjerne og hans Broder Hr. Peder, samt Hr. Joh. Bjørnsen om Lykkesholm og Skullerup i saa Maade, at han skulde beholde $^1/_8$ af samme Gods, men Fru Gerver og Hr. Johan de to Tredjedele. Hr. Johan mageskiftede alt 1457 sin Del til Biskop Oluf Daa, og 4 Aar efter bortbyttede Hr. Oluf Axelsen sin Tredjedel til Eftermanden, Bisp Oluf Mortensen. Hr. Torbern Bille, der efter Hr. Steen Basse havde arvet Part i Skullerupholm, havde tidligere bortbyttet sin Part til Hr. Oluf Axelsen. Formodentlig samledes Gaarden under Bispestolen og kom ved Reformationen under Kronen, som bortforlenede Gaarden til forskellige Adelsmænd. Ved 1663 kom den til Rentemester Henrik Müller (se S. 326), som overdrog den til Datteren Sophie, der blev gift med Kommerceraad Johannes Fincke († 1677) og 1711 solgte den (dengang Hovedgaardstakst $40^3/_4$ Td. Hrtk., Bøndergods 244 Tdr. Hrtk.) til Severin Junge til Sonnerupgd., hvis Arvinger 1746 solgte den (311 Tdr. Hrtk.) til Ejeren af Ledreborg (se S. 326). Gaarden er ny opbygget efter en Ildebrand.

Adelsmanden Ove Paris i Skullerup 1405 har vel været Bruger, men ikke Ejer af Skullerupholm.

Gjevninge Sogn, Anneks til Herslev S. i Sømme Herred, omgives af dette Herred (Herslev og Kornerup Sogne), fra hvilket det adskilles ved Lejre Aa, Allerslev, Saaby og Lyngby Sogne samt Roskilde Fjord. Kirken, paa Østgrænsen af Sognet, ligger omtr. 1 Mil V. for Roskilde. De lermuldede Jorder ere mod N. temmelig jævne, men hæve sig mod S. og V.

I Sognet ligge Borrevejle Sk., Iskældersk. og Rødskov, der høre til Lindholm. Flere Holme i Fjorden høre til Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1631 Tdr. Ld., hvoraf 648 besaaede (deraf med Hvede 22, Rug 138, Byg 210, Havre 160, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 57, til Grøntf. 6, Kartofler 10, andre Rodfrugter 25), medens der henlaa til Afgræsn. 260, Høslæt, Brak, Eng m. m. 362, Have 16, Skov 292, Moser og Kær 1, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 39 Tdr. Kreaturhold 1893: 101 Heste, 436 Stkr. Hornkv. (deraf 329 Køer), 119 Faar, 303 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $161^{7}/_{8}$ Tdr. Der var 15 Selvejergaarde med $138^{3}/_{4}$, 3 Arvefæstegd. med $10^{7}/_{8}$, 5 Fæstegd. med $7^{1}/_{2}$, 49 Huse med $4^{3}/_{8}$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 78 Tdr). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 467 (1801: 312, 1840: 410, 1860: 458, 1880: 451), boede i 112 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 35 levede af immat. Virksomh., 257 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 9 af Fiskeri, 58 af Industri, 14 af Handel, 62 af andre Erhverv, 10 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv. Ved Siden af Landbruget give Skovarbejde og Fiskeriet (Aal, Sild og lidt Ørred) noget Erhverv. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Roskilde og Holbæk.

I Sognet Byen: *Gjevninge* med Kirke, Skole og Andelsmejeri (*Landmandslyst*), og *Slorup Huse* (Gjevninge Overdrev).

Hovedgaarden *Lindholm*, der sammen med Bognæs udgør Fideikommisgodset Lindholm og er i Personalunion med Selsø (se S. 172), 59 Tdr. Hrtk. Ager og Eng, $40^{1}/_{2}$ Td. Skovsk., 433 Tdr. Ld. Ager, 40 Tdr. Ld. Eng og 292 Tdr. Ld. Skov. — Desuden mærkes *Lindenborg Kro* ved Landevejen mellem Roskilde og Holbæk.

Gjevninge S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Herslev i Sømme Herred, hører i administr. Henseende under samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette (se S. 314) samt under 1. Udskrivningskr.. 54. Lægd. Kirken tilhører Lindholm Fideikommis.

Gjevninge Kirke er lille og bestaar af Skib og firkantet Kor, hvortil senere er tilføjet et Taarn mod Vest og et Vaabenhus mod S. samt ved Skibets Nordside en Udbygning, der tidligere har været et Gravkapel for Besidderne af Lindholm, men nu benyttes som Sakristi. Den oprindelige Del, Skib og Kor, er opført i Overgangsstil af røde Munkesten, blandede med enkelte Fraadsten. To oprindelige smaa Vinduer, et paa Skibets Sydside og et paa Korets Nordside, skimtes endnu. Triumfbuen er halvrund, og Koret har i sin østre Mur en indvendig hvælvet, flad Alterniche. Det uanselige Taarn har Baand af Fraadsten (i en af Fraadstenskvadrene paa Nordsiden staar: „ano domini m d XIIII[I]“, uden Tvivl Aaret for Taarnets Tilføjelse). Over de senere indbyggede Hvælvinger findes Spor af Kalkmalerier. Vaabenhuset har fladt Loft. Altertavle, Prædikestol og Døbefont ere fra 19. Aarh.s Beg. i Empirestil. I Loftet hænge to smukke Lysekroner fra 18. Aarh. af slebet Glas. I Skibets Gulv en Ligsten over Dorte Bredal, † 1734.

Lindholm var oprindelig 2 Gaarde, der tilhørte Vor Frue Kloster i Roskilde, som vistnok havde bortforlenet dem ligesom Kornerupgaard til Væbneren Erik Jensen (Godov), hvis Søn Hans Eriksen 1522 afstod dem til Klosteret; hans Broders Hustru Fru Mette Mortensdatter beholdt imidlertid Lindholm i Stedet for den af hende beboede Kornerupgaard, og der boede hun endnu 1568. Hendes Søn Erik Mortensen fik 1568 Lensbrev paa Lindholm og Kronens Gods i Gjevninge, som han beholdt til sin Død, hvorefter Lindholm, paa ny forenet med Kornerupgaard, bortforlenedes til Adam Norman, † 1595 paa denne sin Forlening. Kronen mageskiftede Lindholm 1616 til Breide Rantzau, hvis Svigersøn Hans Johansen Lindenov 1633 solgte Gaarden til Kansleren Chr. Friis til Kragerup. Dennes Søn Jørgen Friis skødede Lindholm 1664 til Dr., Prof. Rasmus Bartholin, † 1698, som sammen med Svigersønnen, Ole Rømer, solgte den 1690 til Justitsraad, Overkrigskommissær Gothardt Braem, † 1702, hvis Enke Anna Cathrine Werdelmann beholdt den og bragte den til sin anden Mand, Etatsraad Wildschütz, og deres Arvinger solgte den ved Auktion 1728 for 28,600 Rd. (Hovedgaardstakst omtr. 44 Tdr. Hrtk.) til Chr. Ludv. v. Plessen til Selsø, den senere bekendte Statsminister, der først 1737 oprettede Lindholm Gaard og Gods „til 4 adelige forarmede Drenges Education“, men senere ved Testamente af $^{14}/_{10}$ 1749 op-

rettede det sammen med Bognæs til et Fideikommis, som altid skulde følge Stamhuset Selsø. Han lod opføre den nuv. Hovedbygning, bestaaende af eet Stokværk med Kælder og Mansardtag samt to Sidefløje. — V. for Lindholm ligger et anseligt Voldsted, hvor man har stødt paa Fundamenter af Bygninger, Brolægning osv.

Borrevejle (gml. Form: Borthewætle) *Skov* omtales i Thieles Folkesagn, 1. Del.

Rye Sogn omgives af Annekset Sonnerup, Saaby, Lyngby og Hyllinge Sogne samt Bramsnæs Vig. Kirken, østlig i Sognet, ligger omtr. 2 Mil V. N. V. for Roskilde. De for største Delen sandmuldede Jorder højne sig fra Øst til Vest og hæve sig tæt ved Fjorden til stejle og høje Bakker, som løbe ud mod Nord og danne Halvøen Bramsnæs. Enkelte Steder. især ved Rye, findes Flyvesandsstrækninger. Omtr. en Sjettedel af Arealet er bedækket med Skove, deribl. 285 Tdr. Ld. Fredskov og den omtr. 100 Tdr. Dyrehave, alle hørende under Ryegaard.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3488 Tdr. Ld., hvoraf 1553 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 396, Byg 457, Havre 375, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 171, til Grøntf. 72, Kartofler 18, andre Rodfr. 40), medens der henlaa til Afgræsn. 351, Høslæt, Brak, Eng m. m. 896, Have 70, Skov 533, Moser og Kær 20, Flyvesand 6, Stenmarker 2, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 44 Tdr. Kreaturhold 1893: 241 Heste, 851 Stkr. Hornkv. (deraf 615 Køer), 407 Faar, 694 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $306^{3}/_{4}$ Td. Der var 14 Selvejergaarde med $151^{5}/_{8}$, 6 Arvefæstegd. med $27^{1}/_{2}$, 26 Fæstegd. med $107^{1}/_{2}$, 103 Huse med 20 Tdr. Hrtk. og 18 jordløse Huse (over de halve Fæstehuse). 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 81 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 913 (1801: 654, 1840: 862, 1860: 914, 1880: 962), boede i 166 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 55 levede af immat. Virksomh. 528 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 57 af Fiskeri, 129 af Industri, 25 af Handel, 46 af andre Erhverv, 32 af deres Midler, og 39 vare under Fattigv. Ved Siden af Landbruget har Fiskeriet ikke ringe Betydning (Torsk, Flynder, Makrel, Sild, Hornfisk, Rejer samt nogen Marsvinsfangst); et vigtigt Bierhverv er Skovarbejdet. Gennem Sognet gaar Landevejen gennem Horns Herred til Frederikssund.

I Sognet Byerne: *Rye* (Ry, gml. Form Rydhe) med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Jenslev*; *Ejby* (Egby) med Skole; *Langtved* med Kro.

Hovedgaarden *Ryegaard*, der hører under Stamhuset *Rosenkrantz**), har omtr. 81 Tdr. Hrtk., 1257 Tdr. Ld., hvoraf 740 Ager og Eng, 435 Skov, 47 Have og Park og 35 under Betjentboliger og Huse. — Desuden mærkes Boelsstedet *Krabbeslund* eller *Dejligheden* (hvor Chr. Winther skal have digtet „Hjortens Flugt") og Skovridergaarden *Jægerslund*, begge smukt beliggende med vid Udsigt over Bramsnæs Vig.

Rye S., der danner een Sognekommune med Annekset Sonnerup, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtsue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr'. 35. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenkrantz.

Rye Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn og Vaabenhus mod Syd samt en Tilbygning mod Nord. Den oprindelige Bygning er opført af Fraadsten i 12. Aarh., men i nyere Tid er der indsat Sokler af huggen Kamp, og Skibets søndre Mur saavel som Korets have faaet ny Beklædning af Mursten. Taarnet og Udbygningen mod N. ere af Munkesten. Kirken har overalt fladt Loft og store, udvidede spidsbuede Vinduer. Vaabenhuset er opført 1886 ved en Restauration af Kirken. Koret, der nu bruges som Sakristi, er skilt fra Skibet ved en Mur, hvori en firkantet Dør. Aar 1658 brændte Kirken, men Ryegaards Ejer, Niels Trolle, lod den istandsætte og

*) Stamhuset Rosenkrantz, der bestaar af Ryegaard og Trudsholm i Kbh's Amt samt Barritskov med Lottrup Ladegaard i Vejle Amt, har Hrtk. af alle Slags $765^{1}/_{2}$ Td., hvoraf fri Jord 291, Skov $62^{1}/_{4}$, Bøndergods $171^{1}/_{2}$, Kirke- og Kongetiende $240^{3}/_{4}$: desuden i Bankaktier 14,400 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. $1,_{1}$ Mill. Kr. og aarlig Indtægt af frasolgt Gods $511^{1}/_{2}$ Td. Byg. Gaardene ere tilsammen omtr. 1720, Skovarealet omtr. 1450 Tdr. Ld.

opførte den nordre Udbygning som Gravkapel for sin Slægt. Ogsaa Taarnet fra Loftsbjælkerne af synes at skrive sig fra samme Tid; den nederste Del af Taarnet er dog ældre, opført af Fraadsten. Fra Taarnet aabner sig en Rundbue ind imod Skibet. Da Ryegaard 1771 gik over i Rosenkrantzernes Eje, blev Gravkapellet inddraget i Kirken, og Kisterne med Oberst Holger Trolle, † 1680, og Søn Niels Trolle, † 1690, og hans Hustru Ingeborg Krabbe nedsattes under Gulvet i Kapellet; 1886 bleve de foreløbig nedgravede paa et Hjørne af Kirkegaarden; men 1889 bleve de atter optagne og nedsatte i en hvælvet Grav under den nordre Udbygning lige under en Mindetavle over Familien. Altertavlen har et godt Maleri fra 18. Aarh.: Opstandelsen; Prædikestolen bærer Niels Trolles og Fru Helle Rosenkrantz' Navne og Aaret 1661; Døbefonten er fra 18. Aarh. (den gamle Granitdøbefont staar i Ryegaards Have). I Korrundingen et Kalkmaleri: Christus i Højsædet (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier S. 82). I Kirken et Maleri af J. H. Cabott. Den ene af Klokkerne er fra 1516. — Paa Kirkegaarden Gravsten over Gehejmeraad og Statsminister Niels Rosenkrantz, † 1824, og Hustru, † 1849.

Ryegaard tilhørte fordum Slægten Lunge, idet Hr. Folmer Folmersen 1350 erhvervede

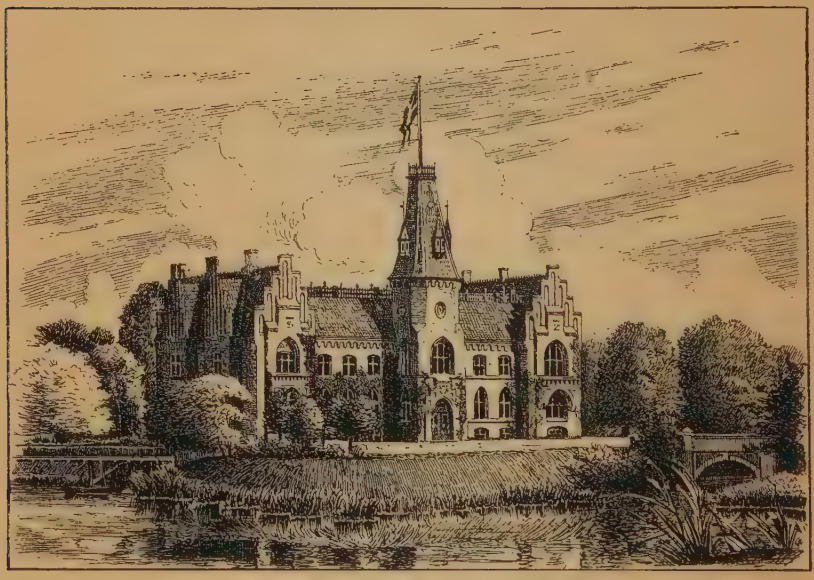

Ryegaard.

alt Kongens Gods i Grewensrydhæ i Walbursherret for sit Gods i Hammer og Borse Herreder. Paa Skiftet 1387 efter den rige Hr. Jak. Olufsen Lunge udlagdes Hovedgaarden i Ryde til Sønnen Oluf Jakobsen Lunge, og 1403 ejedes den af dennes Broder Hr. Folmer Jepsen Lunge, der da udkøbte sine Søskende, og ved hvis Død omtr. 1412 den tilfaldt Datteren Sophie, som ægtede Claus Serlin. Dennes Brodersøn Otte Alertsen Serlin skrives 1445 „udi Ryde"; men han har formodentlig kun bestyret Gaarden for Claus' Børn, af hvilke Datteren Sophie ved sit Ægteskab bragte Gaarden til Hr. David Arildsen (Qvitzov), som 1467 skrev sig til „Ryde". Efter deres barnløse Død tilfaldt Ryegaard Biskop Niels Clausen (Skade) af Aarhus, hvis Farmoder var en Qvitzov. Bispen synes først at have overladt Gaarden til sin Morbrodersøn Jens Nielsen (Present); men efter dennes tidlige Død udstedte han 1520 en Forskrivning til sin Frænke Birgitte Olufsdatter Thott, Enke efter Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz til Vallø, paa Rye Gaard, By og Mølle, som skulde tilfalde hende efter hans Død († 1533). Deres Datter Mette Rosenkrantz ægtede den bekendte Rigsraad Erik Eriksen Banner († 1554), hvis Søn Frants Banner afstod Godset til Kronen 1573 ved et Mageskifte mod Øklostet. Alt s. A. afhændede Kronen Gaarden til Peder Oxes Søster Johanne Oxe, og efter hende gik den over til Søsteren Mette, g. m. Hans

Barnekov; deres Sønnedatter, Fru Sophie Barnekov, var gift med den næste bekendte Ejer, Ejler Gyldenstjerne, som 1622 solgte Gaarden for 16,630 Rd. Species til Svogeren Axel Urne, og dennes Enke, Birgitte Gyldenstjerne, solgte den atter 1640 til Niels Trolle, den senere Admiral († 1667). Ryegaard blev nu i denne Families Eje, indtil Jagtjunker Knud Trolle paa egne og to Søstres Vegne solgte den ved Auktion 1732 for 28,000 Rd. (i alt 389 Tdr. Hrtk.) til Gehejmeraad Iver Rosenkrantz til Rosenholm († 1745), hvis Enke Fru Charlotte Amalie Scheel derpaa ejede Gaarden til sin Død 1763, hvorefter den arvedes af Sønnen, Gehejmeraad Fr. Chr. Rosenkrantz til Rosenholm († 1802), der ved Testamente havde indsat sin Slægtning, Gehejmestatsminister Niels Rosenkrantz († 1824), til Universalarving, hvorhos han havde paalagt ham at oprette et Stamhus af Godserne, af hvilke han fik Lov til at udelukke to. Niels Rosenkrantz oprettede da $^{18}/_{3}$ 1804 Stamhuset Rosenkrantz, indbefattende Godserne Ryegaard og Trudsholm paa Sjælland samt Barritskov i Jylland, hvorimod han solgte Egholm og Krabbesholm paa Sjælland. Ved hans Død tilfaldt Stamhuset efter Erektionspatentet Kaptejn i Marinen, Grev Henrik Scheel. Nuv. Besidder er dennes Søn, Kammerherre, Hofjægermester F. C. R. Scheel. Han har i Stedet for den interessante Bindingsværksbygning (i to Stokværk med fremspringende øvre Stokværk og Bjælkehoveder) 1880 ladet opføre (efter Tegn. af Arkit. Tvede) en ny trefløjet Hovedbygning i moderne Stil med Taarn og takkede Gavle. Paa Ryegaard findes en fortrinlig Samling af gamle malede Adelsportrætter (hvoraf nogle ere hidførte fra Barritskov). I den smukke Have findes en Broncebuste af den forrige Besidder.

I Sognet findes mange Mindesmærker fra Oldtiden. Under Ryegaard er der (1883) fredlyst 3 Høje i „Kalvehaven", 3 „Saxehøje" paa „Saxemarken", 3 Høje i „Dovenkrogmarken", en Høj, der indeslutter en Gangbygning, m. m.; ved Ejby ligger et (1883) fredlyst Gravkammer (Levning af en Langdysse); ved Løvehuset ved Ryegaard fandtes 1832 paa flad Mark et Lerkar, som indeholdt flere Genstande af Bronce, saa som to Hængekar, ituhuggede Vaaben, Redskaber og Smykker, samt Affald fra Metalstøbning, ejensynlig en Metalstøbers hengemte Forraad, et lignende Fund gjordes 1887 paa Ejby Mark, og her er der ogsaa gjort nogle store Gangbygningsfund fra Stenalderen (i Nationalmuseet). — Paa en Bakkeskraaning til et lille Vandløb ved Skellet mellem Ejby og Kyndeløse Marker staar en $2^{1}/_{2}$ Al. høj, $1^{1}/_{2}$—$2^{1}/_{2}$ Al. bred Sten, maaske en Bavtasten, „*Troldebystenen*", hvor der skal have ligget en By, Troldeby (Stenen „vender sig, naar den lugter nybagt Brød").

Sonnerup Sogn, Anneks til Rye, omgives af dette, Saaby Sogn, Holbæk Amt (Merløse Herred), hvorfra det adskilles ved Elverdams Aa, og Bramsnæs Vig. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil V. for Roskilde. De for det meste lermuldede Jorder ere temmelig ujævne og højtliggende. En Del Skov hører til Stamhuset Rosenkrantz. Til Fjorden løber den korte, men vandrige Vintermølle Aa, hvor der findes store Lag af det i Middelalderen stærkt benyttede Bygningsæmne, Fraadsten.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2178 Tdr. Ld., hvoraf 944 besaaede (deraf med Hvede 60, Rug 210, Byg 310, Havre 253, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 77, til Grøntf. 7, Kartofler 14, andre Rodfr. 5), medens der henlaa til Afgræsn. 263, Høslæt, Brak, Eng m. m. 714, Have 12, Skov 146, Moser og Kær 40, Byggegr. 25, Hegn og Veje 34 Tdr. Kreaturhold 1893: 196 Heste, 766 Stkr. Hornkv. (deraf 509 Køer), 227 Faar, 688 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 204 Tdr. Der var 14 Selvejergaarde med $123^{1}/_{2}$, 18 Fæstegd. med $61^{3}/_{8}$, 91 Huse med $19^{1}/_{8}$ Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse (de fleste Huse ere Fæstehuse). 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $63^{7}/_{8}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 655 (1801: 424, 1840: 690, 1860: 683, 1880: 735), boede i 128 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomhed, 363 af Jordbrug, 4 af Fiskeri, 140 af Industri, 34 af Handel, 42 af andre Erhverv, 33 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sonnerup* (gml. Form: Sonæthorp, ɔ: Sunes By) med Kirke, Skole og Andelsmejeri (*Dyvelslyst*); *Ordrup*; *Englerup*.

Hovedgaarden *Trudsholm*, der hører under Stamhuset Rosenkrantz (se S. 335), har omtr. 36 Tdr. Hrtk., med 300 Tdr. Ld. — *Nyrupgaard*,

der hører under Aastrup (se S. 331), har omtr. 19 Tdr. Hrtk. — Desuden mærkes de 5 Møller ved Vintermølle Aa (Vintremølle; i et Brev fra 15. Aarh. kaldte Hwinede Møller): *Øverste Vinter M.*, under Trudsholm, *Øvre Vinter M.*, *Vinter Stampe* (Stampen er nedlagt), *Mellemste Vinter M.*, med Bryggeri, og *Nederste Vinter M.*, under Trudsholm.

Sonnerup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 36. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenkrantz.

Sonnerup Kirke er en af de ældste og mærkeligste Fraadstenskirker (fra omtr. 1150) paa Sjælland. Bygningsæmnet er utvivlsomt hentet fra det nærliggende, nu nedlagte Fraadstensbrud ved Vintermølle. Kirken bestaar af Skib, Kor med Korrunding, et Taarn i Vest og et Vaabenhus i Syd, alt af Fraadsten undtagen Taarnet, der er af Mursten, og som har smukke, med Blindinger forsynede Kamgavle, ligesom Vaabenhuset. Kirken har et meget interessant Udseende, idet de gamle Kvadre staa ubedækkede. Den har rundbuede Vinduer, af hvilke dog kun eet, paa Korets Nordside, er oprindeligt, og har fra først af haft Bjælkeloft og Kalkmalerier paa de glittede Vægge; men i den senere Middelalder er der indbygget Hvælvinger af Mursten. Kirken er undergaaet mange Forandringer; men dog træder den oprindelige Stil frem i den halvrunde Korbue, der bæres af smaa Sidesøjler med Tærningkapitæler. I 1875 lod Grev Scheel til Ryegaard den restaurere under Ledelse af Arkit. Georg E. W. Møller og føre tilbage til den gamle Stil. Fra denne Restauration stammer Koret med Korrunding og Tøndehvælving og det søndre Vaabenhus. Hvælvingerne ere bevarede, Kalkmalerierne ere overhvidtede, og Kirken er stærkt dekoreret med romanske Motiver (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S 87). Alter og Prædikestol ere smukt udskaarne Billedskærerarbejder i Renæssancestil; i Altertavlens Ramme, der bærer Aarstallet 1626, er indsat et nyt Maleri af C. F. Andersen: Christus i Gethsemane. Granitdøbefont med udhugne Kors. Nogle gamle Stolestader ere fra 1610. I Vaabenhuset er der indmuret to gamle Ligstene, den ene fra 1616.

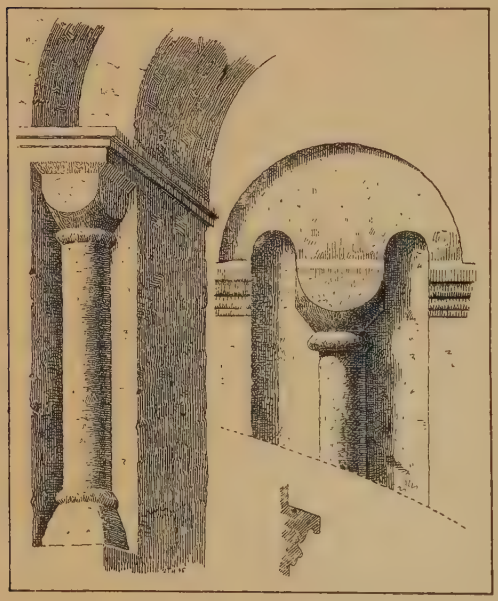

Enkeltheder fra Sonnerup Kirke.
Fundne ved Restaurationen af Arkit. G. Møller.

I Ordrup laa fordum en Hovedgaard, der efter sine Ejere bar Navnet *Grubbe-Ordrup*. Alt i Erik Menveds Tid nævnes dominus Johannes Sywndæsson „de oræthorp", men 1330 tilhørte Gaarden Peder Grubbe, en under Valdemar Atterdag højt anset Mand, der ogsaa ejede Skulleruplholm. Hans Søn Jens Grubbe ejede Ordrup 1387, men døde barnløs. Enken, Elne Palnesdatter, ægtede Jep Jensen Godov, der 1413 pantsatte og solgte Ordrup m. m. til Hr. Axel Pedersen Thott, hvis Moder var en Søster til Jens Grubbe. Han udkøbte nu nogle Parthavere i Gaarden, Broder- og Søsterbørn af Kanniken Jens Knudsen i Aarhus, men førte derefter en langvarig Retstrætte om Ordrup med Hr. Anders Jepsen Lunge og Hr. Jørgen Rud, hvis Hustru var Datter af Fru Elne Palnesdatters 1. Ægteskab med Hr. Ove Hase. Efter Anders Jepsens Død kom hans Krav paa Gaarden til dennes

Broder Hr. Ove Lunge, som 1447 solgte den til Hr. Torbern Bille. Imidlertid havde Axelsønnerne samlet deres Rettighed til Ordrup paa Hr. Philip Axelsens Haand, og da dennes Enke, Ermegaard Frille, ægtede Torbern Billes Søn, Bent Bille, samledes Grubbe-Ordrup omsider i denne Slægt, men ophørte vistnok snart efter at være selvstændig Hovedgaard.

Trudsholm skal være oprettet som Herregaard i Midten af 16. Aarh., fra hvilken Tid ogsaa dens grundmurede, 2 Stokværk høje Bygning med en taarnagtig Udbygning med teglhængte Spidstag stammer. Ved Midten af 17. Aarh. ejedes den af Hr. Steen Bille til Kjærsgaard, som 1663 skødede den (dengang 54 Tdr. Hrtk.) til Jomfru Anne Trolle, der senere blev g. m. Erik Bille. Denne skødede atter Trudsholm 1664 til Hr. Steen Bille, mod at denne gav ham Vederlag i Kjærsgaard, og s. Aar solgte Steen Bille den til Fredr. Ahlefeldt. Derefter ejedes den af Gehejmeraad Jørgen Bjelke, der 1669 solgte den til Magdalene Schønbach, Theodor Lentes Enke, hvis Datter, Anna Cathrine, blev g. m. Kancellisekretær Conr. Hesse († 1705), der fik Gaarden 1675. Efter hendes Død 1715 solgtes Gaarden ved Auktion for 15,020 Rd. til Major Fr. Hugo Hesse, efter hvis Død den atter solgtes ved Auktion 1726 for 18,101 Rd. til Generalmajor, senere Generallieutenant Gregers Juel († 1731). Hans Søn, Peder Juel, solgte den 1745 til Andr. Ottesen Schou, der atter 1749 afhændede Gaard og Gods (dengang 295 Tdr. Hrtk.) for 18,500 Rd. til Justitiarius Christoffer Bartholin († 1745), hvis Bo to Aar efter solgte den til Kancelliassessor Anders Dinesen, og denne solgte den 1776 for 34,000 Rd. til Gehejmeraad Fr. Chr. Rosenkrantz (se videre under Ryegaard, S. 337).

I Sognet ligge flere (1883) fredlyste Gravhøje.

Hyllinge Sogn omgives af Annekset Lyngby, Rye og Sæby Sogne samt Isefjord. Kirken, i den østlige Del af Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. V. for Roskilde. De for det meste sandmuldede Jorder ere gennemgaaende jævne, men dog temmelig højtliggende.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3125 Tdr. Ld., hvoraf 1621 besaaede (deraf med Rug 409, Byg 435, Havre 396, Ærter og Vikker 39, Blandsæd til Modenh. 203, til Grøntf. 68, Kartofler 19, andre Rodfr. 51), medens der henlaa til Afgræsning 540, Høslæt, Brak, Eng m. m. 798, Have 36, Skov 5, Moser og Kær 30, Stenmarker 8, Byggegr. 35, Hegn og Veje 52 Tdr. Kreaturhold 1893: 219 Heste, 861 Stkr. Hornkv. (deraf 587 Køer), 426 Faar, 783 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 332 Tdr. Der var 31 Selvejergaarde med 145, 17 Arvefæstegd. med $99^{7}/_{8}$, 13 Fæstegd. med $59^{7}/_{8}$, 105 Huse med $25^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 796 (1801: 590, 1840: 728, 1860: 784, 1880: 827), boede i 173 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomhed., 445 af Jordbrug, 15 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 182 af Industri, 40 af Handel, 54 af andre Erhverv, 28 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kirke-Hyllinge* (gml. Form: Hiwlwinge) med Kirke, der dog ligger omtr. $^{1}/_{2}$ Fjerdingvej fra Byen, Præstegd., Skole, Forskole, Mølle og Andelsmejeri; *Nørre-Hyllinge*; *Kyndeløse* med Skole; *Store-Karleby*.

Hyllinge S., der danner een Sognekommune med Annekset Lyngby, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstuedistrikt og Jægerspris Gods og Horns Herreds Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 83 Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenkrantz.

Hyllinge Kirke bestaar af et anseligt Skib, Kor med Korrunding, Taarn og et Sakristi paa Korets Nordside. De oprindelige Dele (vist fra Midten af 12. Aarh.) ere af Fraadsten, de senere af Mursten. Skibet har fladt Loft; det lave Kor og Sakristiet ere hvælvede og ere fra Middelalderens Slutn. Den lave og temmelig flade Korrunding er udvendig smykket med en Frise af Rundbuer, baarne af smaa Konsoler. Hvad der giver Hyllinge Kirke særlig Interesse, er den Omstændighed, at den tidligere har haft et Tvillingtaarn; men, som det hedder i Kaldets Liber daticus, „Anno 1761 3. Marts overgik Hyllinge Kirke den ulykkelige Hændelse, at, da der blev ringet med Klokkerne over en Mand af Kirke-Hyllinge, som med flere druknede ved Sundby Færge (ɔ: Frederikssund), faldt begge Kirketaarnene, som den forhen var ziret med, lige over Kirkens Hvælvinger, hvorved 5 Mennesker bleve

ihjelslagne". Efter Trinitatis 1763 blev Kirken igen aabnet til Gudstjeneste. Det nuv. Taarn har 3 Stokværk; indtil Underkanten af mellemste Stokværks Glugger bestaar det af Fraadsten, og dets nederste Del har været Forhal og er samtidig med Kirken. De to Taarne maa have været meget smalle, og der savnes enhver Antydning af, hvad der har baaret Taarnenes indre Sidemure (se *J. Kornerup*, Gamle danske Landsbykirker med Tvillingetaarne, i Aarb. for n. Oldk., 1869, S. 19). Udskaaren Altertavle fra Ch. IV's Tid; Granitdøbefont. I Gulvet Ligsten over Præsten Hans Hansen Fieraas, † 1661; i Sakristiet Epitafier over Præsterne Morten Pedersen Hove, † 1630, Johannes Aubertin, † 1769, og H. P. Pohlmann, † 1795.

Ved *Kyndeløse* er fredlyst en rund Høj med et Gravkammer fra Stenalderen, og ved *Hyllinge* ligger en fredlyst etkamret Langdysse (1883).

Lyngby Sogn, Anneks til Hyllinge, omgives af dette, Rye, Saaby og Gjevninge Sogne, Roskilde Fjord og Sæby S. Kirken, paa Sognets Østside ved Fjorden, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Roskilde. De gennemgaaende lavtliggende og gode Jorder ere for en Del lette.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1900 Tdr. Ld., hvoraf 1004 besaaede (deraf med Hvede 14, Rug 239, Byg 309, Havre 255, Ærter og Vikker 43, Blandsæd til Modenh. 70, til Grøntf. 28, Kartofler 10, andre Rodfrugter 29, Spergel og Lupiner 3), medens der henlaa til Afgræsn. 254, Høslæt, Brak, Eng m. m. 547, Have 17, Skov 1, Moser og Kær 41, Byggegr. 15, Veje m. m. 21 Tdr. Kreaturhold 1893: 167 Heste, 545 Stkr. Hornkv. (deraf 363 Køer), 321 Faar, 543 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 194 Tdr. Der var 6 Selvejergaarde med $40^7/_8$, 11 Arvefæstegd. med $81^1/_8$, 10 Fæstegd. med $65^7/_8$, 55 Huse med 6 Tdr. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 475 (1801: 444, 1840: 493, 1860: 496, 1880: 454), boede i 95 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomhed, 314 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 65 af Industri, 11 af Handel, 23 af andre Erhverv, 22 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv. Noget Aalefiskeri ved Lyngbystrand. Gennem Sognet gaar Landevejen til Frederikssund.

I Sognet Byerne: *Lyngby* (Lyndby) med Kirke, Skole og Mølle (paa Lyngby Mark); *Lille-Karleby* med Fællesmejeri; *Ugelstrup*.

Lyngby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Hyllinge, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt under 1. Udskrivningskr.' 34. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Lyngby Kirke bestaar af Skib, Kor med flad Altervæg samt et mod V. tilbygget Taarn. De oprindelige Dele bestaa af Fraadsten, blandet med nogen Kamp. Kirken har oprindelig haft smaa rundbuede Vinduer og Døre paa begge Sider af Skibet. Taarnet er lavt, og kun de nederste Skifter ere af Munkesten, Resten af smaa, røde Mursten, opført efter at Taarnet og Spiret var nedtaget 1803; 1854 blev et Vaabenhus paa Sydsiden nedrevet. Baade Skib og Kor ere dækkede af Spidsbuehvælvinger. Korbuen er oprindelig og halvrund, prydet med et simpelt Kragbaand (Kaldets Liber daticus siger, at Kirken „er næsten ny opbygget 1747 og ziret med et Spir", hvilket sidste opførtes 1760 af Grev Holstein Ledreborg; dette Spir blev senere nedtaget som faldefærdigt. Men efter det ovenanførte maa „ny opbygget 1747" dog ikke forstaas bogstaveligt). Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri; Prædikestol og Stolestader fra 17. Aarh.; Granitdøbefont. Et Krucifiks fra Renæssancetiden. En Series pastorum fra 1542, vist det Aar, da Hyllinge og Lyngby Sogne forenedes til eet Pastorat.

Ved *Lyngby* er der fredlyst en etkamret Langdysse, ved *Ugelstrup* ligeledes en Langdysse (1883).

Sæby Sogn omgives af Annekset Gjershøj, Roskilde Fjord, Lyngby og Hyllinge Sogne samt Frederiksborg Amt (Horns Herred), hvorfra det adskilles ved Vejle Aa. Kirken, i den sydlige Del af Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Roskilde. Jorderne ere jævne og afvekslende ler- og sandmuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2835 Tdr. Ld., hvoraf 1433 besaaede (deraf med

Hvede 6, Rug 332, Byg 450, Havre 355, Ærter og Vikker 47, Blandsæd til Modenh. 114, til Grøntf. 60, Kartofler 16, andre Rodfr. 51), medens der henlaa til Afgræsn. 330, Hoslæt, Brak, Eng m. m. 681, Have 63, Skov 209, Moser og Kær 45, Byggegr. 33, Veje, Vandareal m. m. 41 Tdr. Kreaturhold 1893: 246 Heste, 863 Stkr. Hornkv. (deraf 598 Køer), 605 Faar og 724 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $281^3/_4$ Td. Der var 30 Selvejergaarde med $212^3/_8$, 14 Arvefæstegd. med $18^3/_4$, 4 Fæstegd. med $16^5/_8$, 85 Huse med $21^3/_4$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $85^1/_4$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 641 (1801: 514, 1840: 651, 1860: 735, 1880: 719), boede i 131 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 350 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 27 af Fiskeri, 96 af Industri, 19 af Handel, 74 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv. Fiskeriet har nogen Betydning ved Siden af Hovederhvervet, Landbruget. Gennem Sognet gaar Hovedlandevejen gennem Horns Herred til Frederikssund.

I Sognet Byerne: *Sæby* med Kirke, Præstegd. og Skole (med Taarn), fælles for Byen Sæby og Gjershøj Sogn; *Biltris* med Skole.

Hovedgaarden *Egholm*, der hører til Stamhuset *Egholm**), har $104^1/_2$ Td. Hrtk., 1010 Tdr. Ld., hvoraf 122 Eng, 71 Skov og 33 Mose, samt Egholm Plantage paa omtr. 9 Tdr. Hrtk. Ager og Eng, 135 Tdr. Ld. paa nedlagt Bøndergods (desuden til Gaarden omtr. 56 Tdr. Hrtk. Fæstegods, Vellerup, Ferslev og Skibby Kirker i Horns Herred, *Egholm hollandske Vejrmølle*, *Egholm Møllegaard*, 16 Tdr. Hrtk., 152 Tdr. Ld., Afbyggergaarden *Fagerhult* (den sidste i Ferslev S., Horns H.), $15^3/_4$ Td. Hrtk., 139 Tdr. Ld.

Sæby S., der danner een Sognekommune med Annekset Gjershøj, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstuedistrikt og Jægerspris Gods og Horns Herreds Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 84. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Krabbesholm.

Sæby Kirke er i sin nuværende Skikkelse helt ny. Men en nøjere Undersøgelse af Murene oven over Hvælvingerne viser, at den oprindelig, i alt Fald til Dels, har været opført af Fraadsten. En Del af Kirken siges at være nedstyrtet Juleaften 1824, og den er derefter (af dav. Kirkeejer Gehejmekonferensraad Holten) ombygget eller skalmuret med smaa gule Mursten i gotisk Stil. Den har nu Skib, Kor med Korrunding og to Korsarme foruden Taarnet, hvis Mures indre Del endnu bestaar af store røde Mursten i Munkeskifte. Hele Kirken er hvælvet. Altertavle af Eckersberg (fra 1823): De to Kvinder, der komme til Christus efter Opstandelsen. I Skibet to Gibsbasreliefs: Christus velsigner de smaa Børn og Opvækkelsen af Enkens Søn af Nain. I nordre Korsarm Marmortavler over Oluf Rosenkrantz, † 1687, og Hustru Birgitte Krabbe, † 1685. Deres Billeder, som før hængte i Kirken, flyttedes med ministeriel Tilladelse 1891 til Krabbesholm paa den Betingelse, at de vedblivende var Kirkens Ejendom. Endvidere findes et Maleri af Sognepræsten Jens Hassing, malet 1773. Under nordre Fløj findes nogle, nu tilmurede Begravelser.

Aar 1383 pantsatte Priorisse og Konvent i Vor Frue Kloster i Roskilde til Clement dictus Haghæ armiger alt det Gods i Sæby, Voldburgs Herred, som afg. Erik Nielsen af Hyrningsholm havde givet for sin Sjæls Salighed til Klosteret, og Erik Nielsen havde i Pant af Tyge Grubbe af Tersløse. Clem. Hage skrev sig endnu 1388 af Sæby.

Alt 1405 nævnes Predbjørn Podebusk som Ejer af *Egholm*. Hans Datter Gissel synes først at have været gift med Hans Grubendal, som 1436 skrev sig til Egholm, men ægtede siden Hr. Jens Due (Thott). Efter deres barnløse Død kom Egholm til Eiler Hak, hvis Datter Lene bragte Gaarden til Hr. Hans Krafse, og i denne Familie var den til 1633, da Otte Krafse solgte den til Grev Henr. Holk, hvis Enke Hilleborg Krafsesdatter 1639 overlod Gaarden til Otte Krafse, som 1640 solgte den til Holger Rosenkrantz den rige til Glimminge († 1647). Derefter ejedes den af hans Søn, den

*) Stamhuset *Egholm* har Hrtk. af alle Slags 203 Tdr., hvoraf under Hovedgaarden m. v. 138 Tdr., Bøndergods 65 Tdr., Kirke- og Kongetiende 90 Tdr., Fideikommiskapital 964,574, Bankaktier 11,400 Kr.

bekendte Oluf Rosenkrantz, som besad den til 1685, da han kort før sin Død maatte sælge den (med Krabbesholm og Enggaard) for at kunne udrede den høje Bøde, han var bleven idømt for sit Forsvarsskrift for den danske Adel. Hans Svigersøn, Mogens Skeel til Fusingø og Odden overtog Egholm tillige med de andre 2 Godser med det rige Bibliotek for i alt 30,546 Rd. Mogens Skeel skødede dog alt 1686 Egholm tillige med Krabbesholm til sin Broder Otte Skeel, efter hvem Egholm kom til hans Datter Birthe, g. m. Otte Krabbe til Holmegaard (der ejede Gaarden fra 1691, † 1719 paa Egholm). Ved Testamente havde Fru Birthe († 1737) bestemt Egholm til Gehejmeraad, Statsminister Iver Rosenkrantz og hans Hustru, Charlotte Amalie Skeel. Efter hendes Død 1763 gik Gaarden over til hendes Søn, Fr. Chr. Rosenkrantz til Rosenholm († 1802), som ved Testam. overlod sine 5 Godser til sin Slægtning, Gehejmeraad, Statsminister Niels Rosenkrantz (se under Rygaard, S. 337), som 1804 solgte Egholm og Krabbesholm til Broderen, Kammerherre Marcus Giøe Rosenkrantz for 282,025 Rd. Denne overdrog da nogle Maaneder efter Godserne for 284,000 Rd. til Grev Danneskjold-Samsøe og Kammeraad Lars Larsen. Den sidste, der købte Egholm alene 1806 for 189,333 Rd., solgte den 1809 for 330,000 Rd, til Artillerikaptejn Harald Rothe og Kammeraad Chr. Rothe, som atter for 300,000 Rd. afhændede den 1812 til Generalkvartermester J. W. v. Haffner, † 1829, og under dennes Søn, den senere Krigsminister og General Wolfgang v. Haffner, † 1887, oprettedes Gaarden 1831 til et Stamhus. Nuv. Besidder er sidstnævntes Datter, Amalie v. Haffner, Enke efter østerrigsk General Baron v. Langenau (bor i Wien). — Den gamle, tofløjede Hovedbygning med 4 Taarne og Spir blev nedrevet af Fr. Chr. Rosenkrantz 1765. Den nuv. Hovedbygning er opført 1842—43 af Wolfgang v. Haffner, der i det hele tog sig med stor Iver af Godsets Bestyrelse, og for hvem Godsets Beboere 1883 rejste en Mindestøtte, bestaaende af en Granitstøtte med Buste (udf. af Bissen).

Ved *Sæby* ligger den store (1883) fredlyste „Bavnehøj".

Gjershøj Sogn, Anneks til Sæby og det mindste Sogn i Herredet, omgives af Hovedsognet, Roskilde Fjord og Frederiksborg Amt (Horns Herred). Kirken, paa Sognets Østside ved Fjorden, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Roskilde. Jorderne ere jævne og lermuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 758 Tdr. Ld., hvoraf 391 besaaede (deraf med Rug 101, Byg 114, Havre 97, Blandsæd til Modenh. 44, til Grøntf. 15, Kartofler 4, andre Rodfr. 16), medens der henlaa til Afgræsn. 136, Høslæt, Brak, Eng m. m. 156, Have 18, Skov 48, Byggegr. 4, Hegn og Veje 5 Tdr. Kreaturhold 1893: 50 Heste, 250 Stkr. Hornkv. (deraf 180 Køer), 60 Faar og 137 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $83^5/_8$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med 48, 2 Arvefæstegd. med 21, 1 Fæstegd. med $8^1/_2$, 19 Huse med 6 Tdr. Hrtk. og 11 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $58^3/_8$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 177 (1801: 128, 1840: 200, 1860: 219, 1880: 217), boede i 35 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 1 levede af immat. Virksomh., 56 af Jordbrug, 5 af Fiskeri, 21 af Industri, 14 af Handel og 80 af andre Erhverv. Gennem den vestl. Del af Sognet gaar Landevejen gennem Horns Herred til Frederikssund.

I Sognet Byen: *Gjershøj*, ved Roskilde Fjord, med Kirke og Pogeskole (de større Børn gaa til Sæby, se S. 341), Kro og Anløbsbro for Dampbaade, der gaa mellem Roskilde og Selsø. — Desuden Hovedgaarden *Krabbesholm*, $48^1/_2$ Td. Hrtk. Ager og Eng, $5^1/_2$ Td. Skovsk., 484 Tdr. Ld., hvoraf 400 Ager og Eng og 84 Skov (hvoraf 57 i Sæby Sogn), $51^1/_2$ Tdr. Hrtk. Fæstegods og 47 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods samt Sæby og Gjershøj Kirker.

Gjershøj S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Hens. til de samme Distrikter, Landstings-. og Folketingskr. samt Udskrivningskr.' Lægd som dette. Kirken tilhører Ejeren af Krabbesholm.

Gjershøj Kirke (St. Laurentii Kirke) bestaar af Skib med firkantet Kor, Taarn i Vest og Vaabenhus paa Sydsiden. Den er oprindelig bygget af Fraadsten, men tidlig forlænget mod Vest med Munkesten. Fra først af har den været en lille Kirke med Bjælkeloft, sparsomt belyst af smaa Vinduer. Da Hvælvingerne indbyggedes, bleve Murene forhøjede. Korbuen er halvrund. Paa Skibets og Korets nordre

Væg er der to tilmurede, rundbuede Døre, og der ses Spor af en Udbygning, der formodentlig for længst er nedbrudt. Altertavle af A. Thomsen (fra 1846): Christus velsignende de smaa Børn. Udskaaren Prædikestol fra 1625 med Fremstillinger af Gravlæggelsen, Opstandelsen, Himmelfarten og Dommedag. Granitdøbefont. Sølvforgyldt Kalk med Aarstallet 1377. — V. for Kirken findes *St. Laurentii Kilde*, hvortil op i 19. Aarh. gjordes Valfarter St. Hansaften.

Krabbesholm er oprettet 1673 af Baron Oluf Rosenkrantz til Egholm af Landsbyen Vinderup, der var bleven lagt øde i den svenske Krig 1658—60, og han gav Gaarden Navn efter sin Hustru Fru Birgitte Krabbe. Gaarden havde nu samme Ejere som Egholm (se S. 341) lige til 1806, da den blev solgt for 94,666$^2/_3$ Rd. til Grev Danneskjold-Samsøe, som s. Aar solgte den for 126,200 Rd. til Birkedommer Nørgaard og Inspektør Poulsen. Allerede 1810 skiftede den dog atter Ejer, da den solgtes til Mægler N. A. Holten, senere Direktør for Øresunds Toldkammer og Gehejmekonferensraad († 1850), der gjorde meget for Godset og bl. a. opførte Skolen i Sæby (1830—31). Efter hans Død solgtes Krabbesholm ved Auktion 1852 til Justitsraad L. Trolle, som opførte den nuv. Hovedbygning 1853 i gotisk Stil (to Stokværk med Kælder). Trolle solgte Gaarden 1871 for omtr. 350,000 Rd. til cand. jur. F. Treschow, senere Hofjægermester, hvis Datter, Clara Anna Sophie, er g. m. den nuv. Ejer, Hofjægermester N. Juel til Mejlgaard.

En Væbner Saxo af „Gæshøwgh" (Gjershøj) nævnes 1421 i et Vidne af Sjællands Landsting.

Tune Herred.

Sogne:

Greve, S. 344. — Kildebrønde, S. 345. — Reerslev, S. 346. — Vindinge, S. 347. — Snoldelev, S. 348. — Tune, S. 349. — Karlslunde, S. 350. — Karlstrup, S. 351. — Havdrup, S. 352. — Solrød, S. 353. — Jersie, S. 353. — Skjensved, S. 354.

Herredet, der er det mindste i Kjøbenhavns Amt, omgives af Kjøge Bugt, Smørum Herred, fra hvilket det adskilles ved Lille Vejle Aa, Sømme og Ramsø Herreder, mod hvilket sidste Jersie eller Skjensved Aa danner Grænsen. Dets største Udstrækning fra N. til S. er noget over 2 Mil, og dets største Bredde fra V. til Ø. er omtrent lige saa stor. Paa Skov er det ganske overordentlig fattigt, ligeledes paa Søer. De fortrinlige, lerede og lermuldede Jorder ere ganske jævne mod Øst, idet de udgøre en Del af den frugtbare Slette „Heden"; de nærmest ved Stranden liggende Strækninger, kaldede „Jernen", ere lave og sandede. Ind imod Landet mod Vest og især mod Nordvest, hvor Stærkinge Maglehøj

ligger (se S. 183), hæve de sig dog ret betydeligt, om end jævnt. Det er sammen med Smørum H. det frugtbareste Herred i Kjøbenhavns Amt, idet der i Gennemsnit kun gaar omtr. $8^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 25,088 Tdr. Ld. ($2,_{51}$ □ Mil, $139,_2$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 2853 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890 6899 (1801: 3743, 1840: 5421, 1860: 6057, 1880: 7011). I gejstlig Henseende danner Tune Herred eet Provsti med Ramsø Herred; tillige høre Glim S. i Sømme Herred og Lellinge S. i Bjeverskov Herred, Præstø Amt, Annekser henholdsvis til Rorup og Højelse Sogne i Ramsø Herred, til dette Provsti. I verdslig Henseende hører det til Tune Herreds Jurisdiktion.

Om Tune Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Tunæ-* og *Tunahæreth*, se S. 188.

Litt.: Indberetninger til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Tune Herred, af *J. Kornerup*, 1876.

Greve Sogn omgives af Annekset Kildebrønde, Reerslev, Tune og Karlslunde Sogne samt Kjøge Bugt. Kirken, i den vestlige Del af Sognet, ligger omtr. $3^1/_4$ Mil S. V. for Kjøbenhavn, lidt over 2 Mil N. N. V. for Kjøge og omtr. $1^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Roskilde. De lermuldede Jorder ere jævne og lavtliggende, især ved Stranden, hvor der findes Engstrækninger. En Del Fredskov hører til Gjeddesdal.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2842 Tdr. Ld., hvoraf 1378 besaaede (deraf med Hvede 15, Rug 259, Byg 535, Havre 253, Ærter og Vikker 133, Blandsæd til Modenh. 50, til Grøntf. 102, Kartofler 12, andre Rodfr. 17), medens der henlaa til Afgræsn. 386, Høslæt, Brak, Eng m. m. 800, Have 44, Skov 27, Moser og Kær 35, udyrkede Strækn. 60, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 82 Tdr. Kreaturhold 1893: 300 Heste, 988 Stkr. Hornkv. (deraf 654 Køer), 492 Faar, 641 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 317 Tdr. Der var 36 Selvejergaarde med 227, 5 Arvefæstegd. med $45^1/_2$, 2 Fæstegd. med $14^1/_4$, 113 Huse med $30^1/_4$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. 4 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $78^1/_4$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 691 (1801: 404, 1840: 598, 1860: 700, 1880: 712), boede i 140 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomh., 442 af Jordbrug, 101 af Industri, 27 af Handel, 19 af Skibsfart, 43 af andre Erhv., 31 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar fra N. til S. Kjøge Landevej. Den paatænkte Vallensbækbane skal maaske fortsættes til Greve (se S. 290).

I Sognet Byerne: *Greve* med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital („Greve og Kildebrønde Hosp.", stiftet 1710 efter Testam. af Gehejmeraad Holger Vind til Harrested og Gjeddesdal; det benyttes nu til Dels som Fattighus; Kapital 3113 Kr.) og Andelsmejeri (*Korskilde*); *Mosede* med Skole (en Del af Byen hører til Karlslunde S.).

Hovedgaarden *Gjeddesdal* med 68 Tdr. Hrtk., 641 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 41 Skov, Resten Ager og Eng. Til Gaarden hører 13 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods, og desuden Greve, Karlslunde og Tune Kirketiender. Det halve af Jordtilliggendet ligger i Reerslev Sogn. — Andre Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Ventrupgd.* ($15^1/_2$ Tdr. Hrtk., omtr. 100 Tdr. Ld., hvoraf 50 Eng og Sandjord ved Stranden) og 2 Gaarde i Greve (den ene,

Grevegd., $14^1/_2$ Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 25 Eng og Sandjord, Resten Ager, den anden $12^1/_4$ Td. Hrtk., $90^1/_2$ Td. Ld., hvoraf $^1/_2$ Td. Eng, Resten Ager).

Greve S., der danner een Sognekommune med Annekset Kildebrønde, hører under Tune Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 71. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjeddesdal.

Greve Kirke er bygget af tilhugne Kridtsten og Fraadsten, vistnok i 12. Aarh. Den lille Kirke bestaar af Skib og firkantet Kor med Korrunding, hvilken sidste indvendig er prydet med to i Nicher staaende, 3 Al. lange Søjler med Tærningekapitæler (se *J. Kornerup*, Aarb. 1870, S. 159). Korbuen er udvidet og forhugget; Hvælvingerne ere indbyggede i den senere Middelalder, og i Vest er tilføjet et Murstenstaarn, hvis nederste Del med de indblandede Kridtsten synes ældre end det øverste. Paa Alteret et Krucifiks (af Fjeldskov), opsat 1875 i Stedet for den gamle Altertavle fra Chr. IV's Tid. Udskaaren Prædikestol i Barokstil; Granitdøbefont. Paa den ydre søndre Mur et Sandstensepitafium over Justitsraad Michael Wulf Gjøe til Gjeddesdal († 1795). Under Koret en tilmuret Gravhvælving.

Hovedgaarden *Gjeddesdal* er oprettet 1672 af Gehejmeraad, Vicekansler Holger Vind († 1683) af største Delen af to Bøndergaarde, „*Paarupgaarde*", som han 1669 havde købt af Erik Krag til Bramminge. Holger Vind opkaldte Gaarden efter sin Frue, Margrethe Gjedde, efter hvis Død 1706 Gaarden solgtes for 21,800 Rd. C. til Gehejmeraad Niels Benzon († 1708), hvis Søn Lars Benzon til Hagestedgaard m. m. († 1742) solgte den 1714 (Hovedgaardstakst 74 Tdr. Hrtk.) til Broderen, Højesteretsassessor Peder Benzon. Efter dennes Død solgtes den ved Auktion 1738 for 47,070 Rd. (Gaard og Gods tils. $1421^1/_2$ Td. Hrtk.) til Broderen Konferensraad Lars Benzon, efter at Peder Benzon dog alt 1730 havde udskilt omtr. 54 Tdr. Hrtk. Hovedgaardstakst og deraf oprettet Benzonsdal (se S. 292). Aar 1741 solgtes Gjeddesdal for 71,000 Rd. til Højesteretsassessor, senere Etatsraad og Viceborgmester i Kbh., Herman Lengerken Kløcker, som oprettede Gaarden til et Stamhus. Men Enken Caroline Hoppe solgte den 1774 for 68,000 Rd. til Kammeraad Michael Wulf Gjøe, efter hvis Død den 1798 solgtes for 160,000 Rd. til J. L. Barfred, dog paa den Betingelse, at den nye Ejer skulde overlade Bøndergaardene til Fæsterne for 170 Rd. D. C. for hver Td. Hrtk. inden Aar 1800. Paa denne Maade blev største Delen af Godset Selvejendom. Efter Barfreds Fallit blev Gaarden 1822 solgt med 59 Tdr. Hrtk. Hovedgaardstakst, 119 Tdr. Hrtk. Bøndergods og 151 Tdr. matr. Tiende-Hrtk. for 92,000 Rd. til H. C. Valentiner, i hvis Familie den senere er forbleven. Nuv. Ejer er Etatsraad H. N. Valentiner. — I Haven findes en 65 F. høj hvid Birk, Stammens Omf. 8 F. 6 T.

Ventrupgaard tilhørte 1569 Kongen, som da forlenede Otte Brockenhuus med den. Ved Stranden findes et Voldsted, som kaldes Hovgaarden.

Kildebrønde Sogn, Anneks til Greve, omgives af dette Sogn, Kjøge Bugt og Smørum Herred (Ishøj og Thorslunde S.), fra hvilket det adskilles ved Lille Vejle Aa. Kirken, i den nordvestlige Del af Sognet, ligger omtr. 3 M. S. V. for Kjøbenhavn, henved $2^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Kjøge og $1^3/_4$ M. Ø. S. Ø. for Roskilde. Jorderne ere jævne, lermuldede og meget frugtbare; paa Nordgrænsen findes side Strækninger langs Lille Vejle Aa, ved Stranden er der lave Enge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2613 Tdr. Ld., hvoraf 1504 besaaede (deraf med Hvede 25, Rug 276, Byg 514, Havre 295, Ærter og Vikker 66, Blandsæd til Modenh. 113, til Grøntf. 145, Kartofler 16, andre Rodfr. 41, andre Handelspl. 9), medens der henlaa til Afgræsn. 253, Høslæt, Brak, Eng m. m. 745, Have 31, Moser og Kær 9, Flyvesand 4, Byggegr. 14, Veje, Vandareal m. m. 53 Tdr. Kreaturhold 1893: 248 Heste, 870 Stkr. Hornkv. (deraf 577 Køer), 259 Faar, 677 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $312^1/_2$ Td. Der var 43 Selvejergaarde med $254^1/_4$, 5 Fæstegd. med $28^3/_4$, 120 Huse med $29^1/_4$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 68 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 788 (1801: 378, 1840: 650, 1860: 701, 1880: 811), boede

i 168 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomh., 450 af Jordbrug, 165 af Industri, 68 af Handel, 15 af Skibsfart, 42 af andre Erhverv, 32 af deres Midler, og 1 var under Fattigv. Den vestlige Del af Sognet gennemskæres af Landevejen til Kjøge.

I Sognet Byerne: *Kildebrønde* (Gildebrønde, gl. Form Gyllæbrunnæ) med Kirke, Skole, Kro, Mølle og Bagerier; *Hundige* med Skole; *Strøbyhuse*. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrk.: De to *Kappelgaarde* (fordrejet: *Kappellevgaarde*, den ene $21^3/_4$ Td. Hrtk., 178 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 2 Elleskov, Resten Ager, den anden $21^1/_4$ Td. Hrtk., 170 Tdr. Ld., hvoraf 14 Eng, 1 Skov, Resten Ager, 2 Lejehuse; til Gaarden hører et Teglværk, der bruger 12 Hestes Dampkraft og tilvirker omtr. 1 Mill. Mursten aarl.) og 1 Gaard i Hundige ($13^3/_8$ Td. Hrtk., 116 Tdr. Ld., hvoraf 8 Eng, 1 Have, Resten Ager).

Kildebrønde S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr. 72. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Benzonsdal.

Kildebrønde Kirke, paa en Høj, er en af de ældste Kirker i Kbh's Omegn, bygget i 12. Aarh. af Fraadsten og Kridtsten i Rundbuestil, og bestaar af et anseligt Skib og et forholdsvis stort firkantet Kor og har oprindelig haft Bjælkeloft; dens glat pudsede Vægge have været prydede med Kalkmalerier. Koret, der er forbundet med Skibet ved en smal, halvrund Triumfbue, er blevet smukt restaureret 1884—86 under Herholdts Ledelse. Det er indvendig dækket med Bjælkeloft og er udvendig prydet med Lissener, som bære smaa Rundbuer. Murværket staar her ligesom i gamle Dage med sine store Fraadstenskvadre. Skibets Hvælvinger saavel som Taarnet ere senere Tilsætninger. Altertavle og Prædikestol ere i Barokstil; men ved Opgangen til den sidste bemærkes et smukt udsnittet Ornament i gotisk Stil fra omtr. 1500. Granitdøbefont. Paa Skibets nordre Væg hænger en Mindetavle over Holger Vind og Fru Margrethe Gjedde med deres Vaabener og en Meddelelse om, at den sidste har ladet Kirken male 1686. Epitafium over Sognepræsten Mag. Knud Gamborg, † 1749. Af Kirkens to Klokker er den ældste støbt 1515 af Fastenove, den anden af Johannes Meyer 1668.

Kappelgaardene have Navn efter en Bispegaard, „Capellæ", eller et Kapel, der laa i Sognet.

En Forordning af 1572 paabød, at Greve og Kildebrønde Sogne skulle sammenlægges; men Menigheden protesterede i mange Aar herimod (se Ny Kirkeh. Saml. V., S. 188).

Reerslev Sogn omgives af Annekset Vindinge, Tune og Greve Sogne samt Smørum Herred (Thorslunde og Høje-Taastrup S.) og Sømme Herred (Roskilde Domkirke Sogns Landdistrikt). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $3^1/_4$ Mil V. S. V. for Kjøbenhavn og $^3/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Roskilde. De ler- og sandmuldede Jorder ere overalt jævne; N. V. for Reerslev By er der grusede Strækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2843 Tdr. Ld., hvoraf 1535 besaaede (deraf med Hvede 110, Rug 260, Byg 514, Havre 373, Ærter og Vikker 31, Blandsæd til Modenh. 79, til Grøntf. 98, Kartofler 4, andre Rodfr. 64), medens der henlaa til Afgræsn. 443, Høslæt, Brak, Eng m. m. 723, Have 29, Skov 9, Moser og Kær 21, udyrkede Strækn. 2, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 55 Tdr. Kreaturhold 1893: 201 Heste, 767 Stkr. Hornkv. (deraf 515 Køer), 167 Faar, 505 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $296^5/_8$ Td. Der var 21 Selvejergaarde med $192^5/_8$, 12 Arvefæstegd. med $78^3/_4$, 75 Huse med $25^1/_4$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk (med $107^3/_8$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 585 (1801: 332, 1840: 558, 1860: 584, 1880: 601), boede i 114 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 8 levede af immat. Virksomh., 415 af Jordbrug, 95 af Industri, 11 af Handel, 36 af andre Erhverv, 16 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Reerslev* (gml. Form Retherslef) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Stærkinge* (Stærkende). — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Barfredshøj* (42¼ Td. Hrtk, 375 Tdr. Ld., alt Ager; et jordløst Hus; *Barfredshøj Gods* er nu bortsolgt paa omtr. 4 Tdr. Hrtk. nær), 1 Gaard i Reerslev (*Reerslevgd.*, 16 Tdr. Hrtk., 152 Tdr. Ld., alt Ager) og 2 Gaarde i Stærkinge (den ene 12⅛ Tdr. Hrtk., omtr. 130 Tdr. Ld., den anden 12 Tdr. Hrtk., 93 Tdr. Ld. i en samlet Lod, hvoraf 2 Eng, Resten Ager).

Reerslev S., der danner een Sognekommune med Annekset Vindinge, hører under Tune Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 69. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke, S. 221).

Reerslev Kirke bestaar af Skib og firkantet Kor, et i Vest tilføjet Taarn og Sakristi samt Vaabenhus, begge paa Nordsiden. Den oprindelige Del, vist fra 12. Aarh's 1. Halvdel, er opført af Kamp og Kridtsten og har haft Bjælkeloft; men Kirken er undergaaet mange Forandringer og er i den nyeste Tid udvendig bleven beklædt med rode Mursten og forsynet med brede, rundbuede Vinduer (Restaurationer 1865—69, 1870—72, da Skibet forlængedes med en ny Hvælving mod V. og et nyt Taarn m. m. opførtes, og 1874). Hvælvingerne stamme fra den senere Middelalder, ligeledes en Række Kalkmalerier, som findes paa Skibets to østlige Hvælvinger, forestillende den hellige Historie lige fra Marie Bebudelse til Indtoget i Jerusalem (se *Magn. Petersen* Kalkmalerier, S. 90). Altertavlen er et Maleri af F. C. Lund (fra 1866): Christus, der opvækker Enkens Søn af Nain (den gamle udskaarne Altertavle var fra 1638); Prædikestol (med Indskrift) og Døbefont ere begge tarvelige. I Korets Gulv en Ligsten over Sognepræst Johan Vestel, † 1630, og Hustru Karen Madsdaatter, med deres udhuggede Brystbilleder (se *J. B. Løffler*, Sjæll. Stifts-Landsbykirker, S. 23. — *J. Kornerup*, Aarb. f. n. Oldk., 1870, S. 335).

Barfredshøj er en Parcel af Hovedgaarden Gjeddesdal, oprettet i Beg. af 18. Aarh. af den forrige By *Thorslundelilles* under Hovedgaarden henlagte Jorder (se S. 291). Den blev 1820 solgt fra Hovedgaarden som en særskilt Ejendom.

Sognet har været temmeligt rigt paa Oldtidsminder; men de mange Stendysser og Gravhøje (som „Præstehøj" og „Maglehøj") ere for det meste ødelagte.

Vindinge Sogn, Anneks til Reerslev, omgives af dette og Tune S. samt Sømme Herred (Frue S. og Roskilde Domkirke Sogns Landdistr.). Kirken, i den nordl. Del af Sognet, ligger omtr. ½ Mil S. Ø. for Roskilde og 3½ Mil V. S. V. for Kbh. De temmelig lette Jorder ere jævne, men noget højtliggende.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2138 Tdr. Ld., hvoraf 1151 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 290, Byg 370, Havre 272, Ærter og Vikker 28, Blandsæd til Modenh. 56, til Grøntf. 92, Kartofler 13, andre Rodfr. 24), medens der henlaa til Afgræsn. 323, Høslæt, Brak, Eng m. m. 591, Have 21, Moser og Kær 8, Byggegr. 16, Veje, Vandareal m. m. 27 Tdr. Kreaturhold 1893: 203 Heste, 737 Stkr. Hornkv. (deraf 479 Køer), 167 Faar, 556 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 236⅞ Td. Der var 8 Selvejergaarde med 47, 41 Arvefæstegd. med 177⅝, 51 Huse med 12¼ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 28⅜ Tdr.). Befolkningen, ½ 1890: 531 (1801: 349, 1840: 437, 1860: 527, 1880: 518), boede i 111 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 5 levede af immat. Virksomh., 367 af Jordbrug, 76 af Industri, 4 af Handel, 58 af andre Erhverv, 13 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Vindinge* med Kirke, Skole og Fællesmejeri; Saml. af Huse: *Vindinge*, *Lillevang* og *Herredsfogedhuse*. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Vindingegd.* (16½ Td. Hrtk., 154 Tdr. Ld., alt Ager), og 1 Gaard i Vindinge (*Mindstrupgd.*, 13⅛ Td. Hrtk., 101¾ Td. Ld., alt Ager).

Vindinge S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i

administr. Henseende til de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt til 1. Udskrivningskr.' 70. Lægd. Kirken hører (siden 1869) til Sjællands Stifts-Landsbykirker (se under Roskilde Domkirke, S. 221).

Vindinge Kirke, der var bygget af Kridtsten i den sædvanlige Grundform og med flad Altervæg i Øst, blev paa Grund af Brøstfældighed nedbrudt 1874 og erstattet med en ny smuk Kirke (Grundstenen nedlagt $^{6}/_{7}$ 1874, indviet $^{18}/_{7}$ 1875, den har kostet 40,000 Kr.) efter Tegn. af Etatsraad Herholdt. Den er bygget i Rundbuestil af røde Mursten, bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn med Spidsgavle og et Vaabenhus paa Sydsiden. Korrundingen er prydet med 4 Halvsøjler, der bære smaa Rundbuer. Kirken har Hvælvinger (Vaabenhuset Bjælkeloft) og er paa disse prydet med Dekorationer, udførte af Maler V. Sørensen. Den gamle udskaarne Altertavle fra 1672 er bleven afløst af et Alterbord med et anseligt zinkstøbt Krucifiks; Prædikestolen er et smukt udført, restaur. Snitværksarbejde fra Reformationstiden; den bærer Aarstallet 1589 og er skænket af Kirkens Patron og Forfatteren til Bogen om Absalons og Esbern Snares Herkomst, Morten Pedersen, hvis Navn den bærer. Stendøbefont. Den ældste af de to Klokker bærer Roskildebispen Lage Urnes Navn og Aarstallet 1526 (se *Steen Friis*, Om den nedbrudte Kirke i Vindinge, Kirkeh. Saml. 3. R. I. Bd. S. 237. — *J. B. Løffler*, Sjæll. Stifts-Landsbykirker, S. 22).

I Sognet har ligget Byen *Vedsby*, der afbrændtes i Svenskekrigen 1658—60; Stedet, hvor den har ligget, vises endnu.

Præstekaldet i Vindinge var oprindelig annekteret til Sognepræsteembedet i Roskilde.

Snoldelev Sogn omgives af Annekset Tune, Karlslunde, Karlstrup, Solrød og Havdrup Sogne samt Ramsø (Gadstrup S.) og Sømme Herreder (Frue S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil S. S. Ø. for Roskilde, $1^{3}/_{4}$ Mil N. N. V. for Kjøge og $4^{1}/_{2}$ Mil V. S. V. for Kbh. De gennemgaaende stærkt lermuldede, dog mod N. noget lettere Jorder ere for det meste jævne og noget højtliggende.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2584 Tdr. Ld., hvoraf 1408 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 265, Byg 533, Havre 270, Ærter og Vikker 99, Blandsæd til Modenh. 60, til Grøntf. 102, Kartofler 13, andre Rodfr. 56), medens der henlaa til Afgræsn. 342, Høslæt, Brak, Eng m. m. 717, Have 32, Moser og Kær 24, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 35 Tdr. Kreaturhold 1893: 264 Heste, 883 Stkr. Hornkv. (deraf 568 Køer), 327 Faar, 694 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $307^{1}/_{2}$ Td. Der var 36 Selvejergaarde med $182^{3}/_{4}$, 15 Arvefæstegd. med 106, 81 Huse med $18^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. 5 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 73 Tdr.) Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 693 (1801: 427, 1840: 567, 1860: 639, 1880: 679), boede i 131 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 45 levede af immat. Virksomh., 428 af Jordbrug, 108 af Industri, 33 af Handel, 39 af andre Erhverv, 34 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Snoldelev* med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri (*Allershøj*); *Snoldelev-Hastrup*; *Sallev*(-Hastrup).

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Nygaard* ($14^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 120 Tdr. Ld., alt Ager; 5 Lejehuse), 2 Gaarde i Snoldelev (den ene $17^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 156 Tdr. Ld., alt Ager, den anden $12^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 93 Tdr. Ld., alt Ager), og 3 Gaarde i Snoldelev-Hastrup (den ene, *Gøjestensgd.*, $13^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 96 Tdr. Ld., alt Ager, den anden, *Hastrupgd.*, 13 Tdr. Hrtk., 109 Tdr. Ld., hvoraf 3 Eng, Resten Ager, den tredje, *Allehøjgd.*, 12 Tdr. Hrtk., 105 Tdr. Ld., alt Ager).

Snoldelev S., der danner een Sognekommune med Annekset Tune, hører under Tune Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 67. Lægd. Kirken ejes af en Privatmand.

Snoldelev Kirke er temmelig lang. Skib og Kor ere ud i eet og dækket med 5 senere indbyggede Hvælvinger. Taarnet er senere tilføjet og opført af Kridtsten

og røde Mursten. Skibets vestre Del viser, at den oprindelige Kirke har været bygget af Fraadsten i smuk Rundbuestil med Lissener og Rundbuefriser, som ere bevarede over Vaabenhusloftet. Ovenover Hvælvingerne ses Spor af gamle Kalkmalerier og Glorier i Stuk. Prædikestolen har Reliefs med Christi Himmelfart og er efter Indskriften skænket 1594 af Morten Pedersen (se S. 348), og neden under Indskriften ses hans Vaaben (se *H. F. Rørdam*, Kirkeh. Saml., 4. R. II. Bd. S. 535). Af Klokkerne er den ældste støbt 1687 af Asverus Koster v. d. Hart og skænket af Vilh. Mule, Justits- og Kancelliraad samt Assessor i Højesteret; den anden fra 1389 blev omstøbt 1839 (se Kirkeh. Saml. II., S. 86). Levninger af en Ligsten fra 1311, der tidligere laa i Kirkegaardsdiget, er siden 1887 indmuret i Vaabenhusets nordvestlige Hjørne. Der har tidligere været et Observatorium i Kirketaarnet.

I Præstegaardens Have findes en gammel Hængelind, hvis nedfaldende Krone er 210 F. i Omkreds.

Sognet har været meget rigt paa Oldtidsminder, baade Dysser og Gravhøje; men de ere nu for det meste beskadigede eller ødelagte. Af Højene nævnes, „Blothøj" og „Allegaardshøj" eller „Allehøj", den største og smukkeste i Herredet, med vid Udsigt over Roskilde og Kjøge Bugt. — Aar 1768 fandtes i Sognet „*Snoldelev-Runestenen*", som 1812 førtes til Kbh. og nu er opstillet i Nationalmuseet. Paa Stenen staar: Gunvalds Sten, Søn af Roald, „Taler" paa (eller i) Salhaugar, ɔ: Salhøj, nu Sallev (se Aarb. f. nord. Oldk., 1874, S. 227). I „Slæbeshøj", paa hvilken Stenen fandtes, bragtes 1850 for Dagen en Ambolt, en Spærhage og flere Broncesegle. Paa Højen staar en af de største Hvidtjørne i Danmark („Simons Tjørn"), 24 F. høj, over 4 F. i Stammens Omfang. — Ø. for Slæbeshøj fandtes ved „Slottet" endnu i Slutnin. af 18. Aarh. Levninger af en Mur, dels af Tegl, dels af Fraadsten.

Tune Sogn, Anneks til Snoldelev, omgives af dette, Karlslunde, Greve, Reerslev og Vindinge S., samt Sømme Herred (Frue S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Roskilde, $2^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Kjøge og $3^1/_4$ Mil S. V. for Kbh. De noget højtliggende Jorder ere i det hele lermuldede, dog mod N. sandede.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2547 Td. Ld., hvoraf 1430 besaaede (deraf med Hvede 34, Rug 277, Byg 510, Havre 283, Ærter og Vikker 83, Blandsæd til Modenh. 62, til Grøntf. 103, Kartofler 10, andre Rodfr. 66), medens der henlaa til Afgræsn. 328, Høslæt, Brak, Eng m. m. 709, Have 16, Moser og Kær 11, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 27 Tdr. Kreaturhold 1893: 228 Heste, 903 Stkr. Hornkv. (deraf 587 Køer), 290 Faar, 644 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: 278 Tdr. Der var 33 Selvejergaarde med $144^5/_8$, 13 Arvefæstegd. med $101^3/_4$, 119 Huse med $31^1/_4$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 15 Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 838 (1801: 401, 1840: 507, 1860: 597, 1880: 836), boede i 149 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 135 levede af immat. Virksomhed (deraf 97 Elever paa Landbrugsskolen), 427 af Jordbrug, 151 af Industri, 25 af Handel, 54 af andre Erhv., 42 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Tune* med Kirke, Skole, Spare- og Laanekasse (opr. $^3/_5$ 1880; Sparernes Tilgodehavende var $^{31}/_3$ 1894: 11,297 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 388 Kr., Antal af Konti 87). Lægebolig og Fællesmejeri; *Tidselhuse*. — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk: *Tunegd.* (12 Tdr. Hrtk., 112 Tdr. Ld., alt Ager; 3 Tdr. Ld. i Reerslev S.) og 1 Gaard i Tune (15 Tdr. Hrtk., 157 Tdr. Ld., alt Ager). — Desuden Tune Landboskole, opr. 1871, i Beg. sammen med den i 1867 stiftede „Michael Gjøes Folkehøjskole", fra 1891 udelukkende Landbrugsskole (Elevantal 1893—94: 81; se nærmere nedenfor).

Tune S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Snoldelev, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 68. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjeddesdal.

Tune Kirke, vistnok den ældste i Herredet, er bygget af store Kridtstenskvadre i den sædvanlige Grundform med firkantet lille Kor, som har et oprindeligt smalt

Vindue mod Nord. Den smalle og halvrunde Korbue har efter gammel Skik haft smaa halvrunde Nicher paa hver Side. Skibet har i den senere Middelalder faaet Hvælvinger og en Udvidelse mod Vest; endnu senere er tilføjet et Taarn, hvis første Stokværk er meget smukt med sine røde Murstensvægge, i hvilke der rundt om ses Nicher og mod Ø. Gavlen af det udvidede Skib. Baade Altertavle og Prædikestol ere Træskærerarbejder i Barokstil, den sidste med ret smukke Reliefs af den hellige Historie; i Stedet for det gamle Maleri paa Alteret er der i den nyeste Tid opstillet Thorvaldsens Christusfigur af Biscuit; Granitdøbefont. I Vaabenhusdøren ligger der en Ligsten fra Beg. af 14. Aarh. med Omskriften: Sacerdos. Paa Kirkegaarden en Ligsten fra 1778, efter Sigende over en Skarpretter fra Roskilde.

Michael Gjøes Folkehøjskole blev oprettet 1866 (indviet $^{18}/_{1}$ 1867) af Bestyrelsen for det „Gjøeske Legat", der blev stiftet if. Testament 1795 af Mich. Gjøe til Gjeddesdal (se S. 345), stort 68,100 Rd., nu 200,000 Kr., hvis Renter skulle anvendes dels til Understøttelse for Godsets Beboere og Legatstifterens Slægt, dels til Befolkningens Oplysning og Belæring. Aar 1871 gik Skolen over til at virke som Landbrugsskole, men dog med Folkehøjskolen og en Pigeskole ved Siden, indtil de to sidste ophævedes 1891; 1867—71 var Digteren Chr. Richardt Skolens Forstander (*A. Svendsen* Tune Landboskole, 1871—90, Kbh. 1890).

Sognet har haft en Del Oltidsminder; men de ere nu for det meste ødelagte. Af Gravhøjene nævnes Vildshøj, Grønshøj og navnlig Baldershøj.

Karlslunde Sogn omgives af Annekset Karlstrup, Snoldelev, Tune og Greve Sogne samt Kjøge Bugt. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Roskilde, $3^{1}/_{2}$ Mil S. V. for Kbh. og 2 Mil N. N. Ø. for Kjøge. De stærkt lermuldede Jorder ere gennemgaaende jævne, især mod Ø., hvor de ere meget lavtliggende og fortrinlig egnede til Engvanding.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2387 Tdr. Ld., hvoraf 1310 besaaede (deraf med Hvede 33, Rug 245, Byg 438, Havre 265, Ærter og Vikker 201, Blandsæd til Modenh. 10, til Grøntf. 72, Kartofler 11, andre Rodfr. 33), medens der henlaa til Afgræsn. 236, Høslæt, Brak, Eng m. m. 747, Have 30, Moser og Kær 31, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 8 Tdr. Kreaturhold 1893: 251 Heste, 770 Stk. Hornkv. (deraf 489 Køer), 511 Faar, 596 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $291^{3}/_{4}$ Td. Der var 47 Selvejergaarde med $246^{1}/_{4}$, 2 Arvefæstegd. med $18^{1}/_{4}$, 1 Fæstegd. med 5, 91 Huse med $16^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk (med 36 Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 740 (1801: 396, 1840: 583, 1860: 651, 1880: 759), boede i 163 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 394 af Jordbrug, 9 af Fiskeri, 122 af Industri, 41 af Handel, 116 af andre Erhv., 30 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Kbh. og Kjøge.

I Sognet Byerne: *Karlslunde* (tidligere *Kalvslunde*), tæt ved Landevejen mellem Kbh. og Kjøge, med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole; en Del af *Mosede* (se S. 344). — Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Karlslundegd.* ($29^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 260 Tdr. Ld., hvoraf 39 Eng, 5 Have, Resten Ager; 5 Huse; $2^{3}/_{4}$ Td. Hrtk. ligger i Greve Sogn) og 1 Gaard i Karlslunde ($14^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 105 Tdr. Ld., hvoraf 8 Eng, $^{1}/_{2}$ Have, Resten Ager).

Karlslunde S., der danner een Sognekommune med Annekset Karlstrup, hører under Tune Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 73. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjeddesdal.

Karlslunde Kirke er bygget af Kridtsten, Skib og Kor ud i eet med flad Altervæg mod Ø.; Gavlen over denne er af røde Mursten og takket. De 4 Hvælvinger, malede graat i graat med Snirkler og Zigzag, og Taarnet med takkede Gavle ere senere tilføjede. Altertavlen fra 1663 er et stort tarveligt Snitværk i Barokstil (efter Kirkens Liber daticus skal Alteret tidligere have staaet længere mod Vest); den ligeledes udskaarne Prædikestol er fra Chr. IV's Tid, og rimeligvis sigter Aarstallet 1634 paa Hvælvingen til den. Granitdøbefont i Bægerform med Rebsnoning; smukt Døbefad af Messing med Marie Bebudelse og Hjorte rundt om Randen. Koret er skilt fra

Kirken ved en Tværbjælke, hvorpaa Christus paa Korset, Maria og Johannes. I Kirkens Gang ere Præsterne Math. Johansen Vessel, † 1657, Peder Corfitsen, † 1661, og E. Villumsen Dichmann, † 1666, begravne. Paa Taarnets vestre Gavl er indmuret et mærkeligt Relief i Kridtsten: et stort „Kirkelam", Agnus Dei. Paa Kirkens Mur ere adskillige Sten prydede med meget gamle indridsede Bomærker.

Paa Karlslunde Mark fandtes, ved en Forsamling af 8 Landinspektører i Anledning af den nye Matrikulering af 1844, et Stykke Jord, der blev antaget som Normaljord, o: Jord af den bedste Beskaffenhed, som findes her i Landet (til Takst 24). Denne Jords Bestanddele blev antaget at være $^5/_{12}$ Sand, $^3/_{12}$ Ler og $^4/_{12}$ Muld, foruden Kalken, som ikke optog noget mærkeligt Volumen. Denne Blanding fandtes i en Dybde af 18 Tommer, og Jordens Beliggenhed var mod Syd med et godt Fald. Sammesteds udsøgtes 3 andre Jordstykker, til Takst 20, 16 og 10.

Ved „Kalfslunde" stod der 1153 et Slag med Venderne.

Nu er der i Sognet kun faa bevarede af de mange Gravhøje.

Karlstrup Sogn, Anneks til Karlslunde, omgives af dette, Snoldelev og Solrød Sogne samt Kjøge Bugt. Kirken i den vestl. Del af Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Roskilde, $1^1/_2$ Mil N. for Kiøge og $3^1/_2$ Mil S. V. for Kbh. De lermuldede Jorder ere gennemgaaende jævne og til Dels lavtliggende med Mose- og Engstrækninger mod Ø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1237 Tdr. Ld., hvoraf 537 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 106, Byg 183, Havre 124, Ærter og Vikker 57, Blandsæd til Modenh. 19, til Grøntf. 22, Kartofler 8, andre Rodfr. 7), medens der henlaa til Afgræsn. 104, Høslæt, Brak, Eng m. m. 438, Have 8, Moser og Kær 62, Hede 68, Stenmarker 2, Byggegr. 12, Veje m. m. 6 Tdr. Kreaturhold 1893: 102 Heste, 353 Stkr. Hornkv. (deraf 212 Køer), 295 Faar, 191 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $133^3/_4$ Td. Der var 11 Arvefæstegd. med $78^1/_2$, 7 Fæstegd. med $44^1/_8$, 29 Huse med 3 Tdr. Hrtk. og 2 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $13^7/_8$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 262 (1801: 213, 1840: 270, 1860: 274, 1880: 290), boede i 49 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 3 levede af immat. Virksomh., 176 af Jordbrug, 53 af Industri, 18 af Handel, 10 af andre Erhverv og 2 vare under Fattigv. Sognet er daarligt befolket. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Kbh. og Kjøge.

I Sognet Byen: *Karlstrup* (*Kagstrup*, gml. Form Kaxtorp) med Kirke, Skole, Mølle og 1 Kalkværk. — Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Karlstrupgd.* ($13^7/_8$ Td. Hrtk., omtr. 114 Tdr. Ld.). Desuden mærkes Gaarden *Korporalskroen*, ved Landevejen til Kjøge.

Karlstrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 74. Lægd. Kirken ejes af Stamhuset Gammel-Kjøgegaard.

Karlstrup Kirke, beliggende paa en Bakke, er lille, men smukt bygget. Den bestaar af Skib og firkantet Kor (Slutn. af 12. Aarh.), senere tilføjet Taarn i Vest og Vaabenhus mod Syd. Den er opført af Kridtstenskvadre og Munkesten med Lissener paa Hjørnerne, og Skibet er under Tagskægget prydet med en Rundbuefrise. Paa Nordsiden ses de oprindelige smaa, nu tilmurede Vinduer og en rundbuet, ligeledes tilmuret Portal. Skibet har endnu fladt Loft og en oprindelig halvrund Korbue. Koret er i den senere Middelalder blevet overhvælvet og er mærkeligt derved, at det er forsynet med en stor hvælvet Niche, en Slags indvendig Korrunding mod Ø., hvori et lille cirkelrundt nu lukket Vindue. I Korets nordre Indermur indenfor Korbuen har der været en smal og lav Aabning, omtr. $1^1/_2$ Al. fra Gulvet, der førte nd til et lille Rum med Tøndehvælving, og herfra gik en Vindeltrappe op til Loftet, der vistnok har været benyttet som Tilflugtsted under Kamp; senere, da man ikke havde Brug for Trappen, murede man paa Dørens Sted en omtr. $3^1/_3$ Al. høj Niche for at skaffe mere Plads i det lille Kor, og for Symmetriens Skyld indrettedes en lignende i det tilsvarende søndre Hjørne. Ribberne i Korets Hvælving hvile paa Konsoler i Form af fantastiske Hoveder. I Kridtstenskvadrene er der i senere Tid indridset Jesu Monogram og gamle Bomærker som paa Plankeværkerne af Nutidens Gadedrenge. Kirken er i de senere Aar restaureret indvendig. Altertavle

og Prædikestol ere Træskærerarbejder fra Chr. IV's Tid (den sidste med Aarstallet 1628 ved Opgangen); Granitdøbefont i Bægerform. Den ene Klokke fra 1563 er skænket af Mogens Krabbe til Vegholm.

Paa Kirkebakken har fordum staaet en Gaard, omgiven af Volde og Grave, hvor mulig boede den Herlogus i Kaxtørppæ, som nævnes i et Dokument fra 1391.

Paa et Sted i Sognet skal der ved Gravning være truffet paa Murværk, efter Sagnet Rester af en gammel Kirke. „Det var Nisserne, der ved at bortføre Stenene fra den nuv. Kirkes Plads tvang Folkene til at flytte Kirken derhen."

Havdrup Sogn omgives af Snoldelev S., Annekset Solrød, Jersie og Skjensved S. samt Ramsø Herred (Ørsted S.). Kirken, mod Nordøst i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Roskilde, $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Kjøge og 4 Mil S. V. for Kbh. De gennemgaaende jævne og mod S. og V. lavtliggende Jorder ere stærkt lerede og af fortrinlig Beskaffenhed, naar undtages den nu udtørrede Ulvemoses Jorder, der som opdreven Mosejord ere mindre gode.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1290 Tdr. Ld., hvoraf 682 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 141, Byg 194, Havre 162, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 65, til Grøntf. 49, Kartofler 4, andre Rodfrugter 20), medens der henlaa til Afgræsning 181, Høslæt, Brak, Eng m. m. 349, Have 24, Moser og Kær 24, Byggegr. 13, Veje m. m. 17 Tdr. Kreaturhold 1893: 128 Heste, 445 Stkr. Hornkv. (deraf 304 Køer), 120 Faar, 316 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: $122^7/_8$ Td. Der var 16 Selvejergaarde med $94^1/_2$, 92 Huse med $22^7/_8$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $25^7/_8$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 569 (1801: 152, 1840: 277, 1860: 382, 1880: 555), boede i 137 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 38 levede af immat. Virksomh., 256 af Jordbrug, 161 af Industri, 40 af Handel, 35 af andre Erhverv, 26 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv. Gennem den vestl. Del af Sognet gaar Jærnbanen fra Roskilde til Kjøge, gennem den nordøstl. Del Landevejen mellem disse to Byer.

I Sognet Byen: *Havdrup*, ved Landevejen mellem Roskilde og Kjøge, med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle. *Ulvemosen* med *Havdrup Jærnbanestation* samt Telegrafstation og Postekspedition, Missionshus (opf. 1894), Privatskole i Forb. med et Forsamlingshus, Lægebolig, Kro, Mølle, Bageri, Savværk, Købmandshandeler m. m.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: 2 Gaarde i Havdrup (den ene $13^1/_2$ Td. Hrtk., 119 Tdr. Ld., alt Ager, den anden, *Havdrupgd.*, $12^1/_4$ Td. Hrtk., 138 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager; 1 Hus; Udlodden er en Del af Ulvemose; under Gaarden drives desuden i Forpagtning 38 Tdr. Ld. i Solrød S., Arvefæste til Sognekaldet af Vallø Stift; ved Gaarden er der oprettet Avlscentrer for Opdræt af Svin).

Havdrup S., der danner een Sognekommune med Annekset Solrød, hører under Tune Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 63. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Havdrup Kirke er meget lille og bygget af Kridtsten i den sædvanlige Grundform. Koret har flad Altervæg mod Øst. Korbuen er spids (senere udvidet), de ligeledes spidsbuede Hvælvinger ere senere indbyggede. Paa Korets nordre Side ses et lille, nu lukket, rundbuet Vindue. Taarnet er senere tilbygget af røde Mursten i Rundbuestil; Vinduerne udvidede. Altertavlen er et Maleri af F. C. Lund: Christus velsigner de smaa Børn; Prædikestol og Døbefont ere fra den nyere Tid,

I Middelalderen udgjorde *Havdrup*, *Solrød*, *Jersie* og *Skjensved* Sogne hver et eget Kirkesogn. Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Havdrup og Skjensved Kirker skulde nedbrydes og Folkene søge Jersie Kirke, hvortil Solrød henlagdes som Anneks. Men denne Ordning kom dog ikke i Stand paa den Maade, idet Jersie og Solrød vel sammenlagdes, men Havdrup og Skjensved Kirker bleve staaende og gjordes til eet Pastorat. Først 1812 blev Skjensved Anneks til Jersie, og omtr. 4 Aar efter blev Solrød Anneks til Havdrup.

Solrød Sogn, Anneks til Havdrup, omgives af dette, Karlstrup og Jersie Sogne samt Kjøge Bugt. Kirken, sydlig i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Roskilde, $1^1/_4$ Mil N. for Kjøge og $3^1/_2$ Mil S. V. for Kbh. De lerede Jorder ere jævne og lavtliggende med store Mose- og Engstrækninger langs Stranden („Jernen").

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1780 Td. Ld., hvoraf 797 vare besaaede (deraf med Hvede 23, Rug 168, Byg 258, Havre 186, Ærter og Vikker 76, Blandsæd til Modenh. 23, til Grøntf. 35, Kartofler 5, andre Rodfrugter 23), medens der henlaa til Afgræsn. 167, Høslæt, Brak, Eng m. m. 535, Have 14, Moser og Kær 44, Hede 23, udyrkede Strækn. 158, Byggegr. 14, Veje, Vandareal m. m. 28 Tdr. Kreaturhold 1893: 175 Heste, 592 Stkr. Hornkv. (deraf 397 Køer), 269 Faar, 621 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $204^3/_4$ Td. Der var 27 Selvejergaarde med $174^5/_8$, 2 Arvefæstegaarde med $2^7/_8$ og 58 Huse med $18^3/_8$ Td. Hrtk. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med omtr. 15 Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 420 (1801: 217, 1840: 301, 1860: 322, 1880: 438), boede i 86 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 10 levede af immat. Virksomh., 260 af Jordbrug, 68 af Industri, 11 af Handel, 52 af andre Erhverv, 17 af deres Midler og 2 vare under Fattigv. Gennem den vestl. Del af Sognet gaar Landevejen fra Roskilde til Kjøge, og gennem den østl. Del Landevejen fra Kbh. til Kjøge.

I Sognet Byen: *Solrød*, ved Landevejen mellem Roskilde og Kjøge, med Kirke, Skole og Andelsmejeri. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. i Solrød (*Havbogd.*, $14^3/_4$ Tdr. Hrtk., 120 Tdr Ld., hvoraf 12 Strandeng i „Jernen", Resten Ager og Eng).

Solrød S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administrativ Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr. 64. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Solrød Kirke er bygget af Kridtsten, men senere udvidet mod Ø., saa at Skib og Kor ere ud i eet; det sidste har tresidet Afslutning. Saavel Hvælvingerne som Taarnet ere senere Tilføjelser (af Munkesten). Alterrammen er fra Chr. IV's Tid med et moderne Maleri af Storck: Christus med Magdalene; Prædikestolen er i Renæssancestil; Granitdøbefont i Bægerform med Rebsnoning. Mærkelige ere 12 Endestykker til Stolestader fra Midten af 14. Aarh. med Ornamenter og Ansigter. Klokkerne ere støbte 1614 og 1640 (den sidste af Heinr. Meyer fra Helsingør).

Sognet er temmelig rigt paa Gravhøje, fra hvilke der er en vid Udsigt over det flade Jordsmon; nu ere de dog til Dels sløjfede eller beskadigede.

Om Sognets Historie se under Havdrup S. 352.

Jersie Sogn omgives af Annekset Skjensved, Havdrup og Solrød S., Kjøge Bugt og Ramsø Herred (Ølsemagle S.), hvorfra det adskilles ved Skjensved Aa. Kirken, i den vestl. Del af Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Roskilde, $1^1/_4$ Mil N. for Kjøge og over 4 Mil S. V. for Kbh. Jorderne ere jævne og for den større Del meget gode. I den østlige Del af Sognet findes store Eng- og Mosestrækninger (Gammelmose).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1693 Tdr. Ld., hvoraf 757 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 159, Byg 254, Havre 159, Ærter og Vikker 93, Blandsæd til Modenh. 12, til Grøntf. 49, Kartofler 8, andre Rodfr. 5), medens der henlaa til Afgræsn. 176, Høslæt, Brak, Eng m. m. 539, Have 26, Moser og Kær 141, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 27 Tdr. Kreaturhold 1893: 156 Heste, 520 Stk. Hornkv. (deraf 338 Køer), 382 Faar, 364 Svin og 40 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 180 Tdr. Der var 16 Selvejergaarde med $107^3/_4$, 9 Arvefæstegaarde med 59, 1 Fæstegd. med $7^1/_2$, 47 Huse med $5^5/_8$ Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med 15 Tdr.)., Befolkningen, $^1/_2$ 90: 445 (1801: 313, 1840: 423, 1860: 406, 1880: 456), boede i 80 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomh., 262 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 84 af Industri, 23 af Handel, 34 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Kbh. til Kjøge og fra Kbh. til Ringsted.

I Sognet Byen: *Jersie*, ved Landevejen mellem Kbh. og Ringsted, med Kirke, Præstegd. og Skole. — 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. i Jersie ($14^{7}/_{8}$ Tdr. Hrtk., omtr. 118 Tdr. Ld., hvoraf 28 Eng; 1 Arvefæstegd.).

Jersie S., der danner een Sognekommune med Annekset Skjensved, hører under Tune Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 65. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Jersie Kirke er bygget af Kridtsten med senere indbyggede spidsbuede Hvælvinger og bestaar af Skib, et Taarn i Vest og et Vaabenhus mod Syd. Skibets østre Gavl er af Mursten med Takker og Nicher. Altertavlen er et Maleri af Roed: Hyrdernes Tilbedelse; Prædikestolen er et Snitværksarbejde fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont. I Taarnet hænger en mærkelig Klokke fra 1412 med Indskriften: „Maria es mine name si gode beqvame. Mester Daniel machte mi Anno Dmi MCCCCXII." (se Kirkeh. Saml., II S. 85).

I Sognet har ligget „Kærlingstenen" („kastet af Djævelen efter Højelse Kirke").

Om Sognets Historie se under Havdrup S. 352.

Skjensved Sogn, Herredets mindste Sogn og Anneks til Jersie, omgives af dette, Havdrup Sogn og Ramsø Herred (Ørsted, Ejby og Højelse S.). hvorfra det adskilles ved Skjensved Aa. Kirken, ved Sognets Sydgrænse, ligger omtr. 2 Mil S. for Roskilde, $1^{1}/_{4}$ Mil N. for Kjøge og over 4 Mil S. V. for Kbh. De stærkt lerede Jorder ere jævne og meget gode.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 1134 Tdr. Ld., hvoraf 642 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 109, Byg 223, Havre 137, Ærter og Vikker 36, Blandsæd til Modenh. 16, til Grøntf. 60, Kartofler 5, andre Rodfr. 27), medens der henlaa til Afgræsn. 150, Høslæt, Brak, Eng m. m. 305, Have 10, Skov 1, Moser og Kær 1, Byggegr. 12, Veje, Vandareal m. m. 13 Tdr. Kreaturhold 1893: 111 Heste, 521 Stkr. Hornkv. (deraf 362 Køer), 120 Faar, 409 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $131^{5}/_{8}$ Td. Der var 13 Selvejergaarde med $46^{5}/_{8}$, 10 Arvefæstegd. med $72^{5}/_{8}$, 40 Huse med $12^{3}/_{8}$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 337 (1801: 161, 1840: 250, 1860: 274, 1880: 356), boede i 68 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomh., 223 af Jordbrug, 44 af Industri, 35 af andre Erhv., 12 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Kjøge.

I Sognet Byen: *Kirke-Skjensved* (i Middelalderen kaldet „Skjensvedmagle" for at skelne den fra „Skjensvedlille" i Højelse Sogn) med Kirke, Skole og Andelsmejeri (*Navrbjærg*).

Skjensved S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 66. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Skjensved Kirke er bygget af Mursten med 5 Hvælvinger i Spidsbuestil og har firkantet Kor og spidse Vinduer. Taarnet, hvis nederste Rum tjener til Vaabenhus, staar mærkeligt nok paa Kirkens Sydside. Altertavlen er et Maleri: Christus, der velsigner de smaa Børn; Prædikestolen er et Snitværksarbejde i Egetræ fra Slutn. af den katolske Tid og saaledes en stor Sjældenhed. Døbefont af Sandsten. — Paa Kirkegaarden staar en mægtig Ask.

Om Sognets Historie se under Havdrup S. 352.

Ramsø Herred.

Sogne:

(Kjøge Landdistrikt, S. 356). — Rorup, S. 356. — Gadstrup, S. 356. — Syv, S. 357. Ørsted, S. 359. — Daastrup, S. 360. — Borup, S. 361. — Kimmerslev, S. 362. — Ejby, S. 363. — Dalby, S. 364. — Højelse, S. 365. — Ølsemagle, S. 366.

Ramsø Herred, der er det næstmindste og sydligste Herred i Kjøbenhavns Amt, omgives af Kjøge Bugt, Tune Herred, fra hvilket det paa en Strækning adskilles ved Skjensved Aa, Sømme Herred, Voldborg Herred, Sorø Amt (Ringsted Herred) og Præstø Amt (Bjeverskov Herred), mod hvilket Kjøge Aa danner Grænsen. Dets største Udstrækning fra Ø. til V. er omt. $2^1/_2$ Mil, medens det fra N. til S. er omtr. 2 Mil. Den sydl. Del af Herredet er skovrigt; lidt over $^1/_{11}$ er bedækket med Skov; paa Søer er det fattigt. En stor Del af Herredet hører til den frugtbare Slette „Heden", og her ere Jorderne gode, lermuldede, jævne og lavtliggende, medens de mod V. blive mere bakkede og sandede; Strækningen langs Strandkanten („Lyngen" eller „Jernen" kaldet) bestaar mest af flade og sandede Strandenge. Med Hensyn til Frugtbarheden er Herredet det tredjedaarligste i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar $9^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 30,561 Tdr. Ld. ($3,_{06}$ □ Mil, $168,_5$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885 2942 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 7337 (1801: 4573, 1840: 6043, 1860: 6999, 1880: 7592). I Herredet ligger Købstaden Kjøge. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Tune Herred (se S. 342). I verdslig Henseende er det væsentligt fordelt mellem Ramsø Herreds, Svenstrup Birks og Vallø Birks Jurisdiktioner.

En Del af Ramsø Herred, i Valdemar II's Jordebog *„Ramsyohæreth"* (maaske af „ram" eller „rame", en fugtig Eng, navnlig ved en Sø), hørte 1660—66 til Svenstrup Amt, hvorefter det kom ind under Roskilde Amt; se i øvrigt S. 188.

Kjøge Landdistrikt, mindre Del, se S. 223, 228 og 229.

Rorup Sogn, det mindste Sogn i Herredet, omgives af Annekset Glim i Sømme Herred, Syv og Daastrup Sogne samt Voldborg Herred (Allerslev og Ovsted S.). Kirken, mod Syd i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. V. for Roskilde og $2^1/_4$ Mil N. Ø. for Ringsted. De jævne, noget højtliggende Jorder ere gennemgaaende lermuldede. Sognet er mod Ø., N. og V. omgivet af Aaer og Bække.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1008 Tdr. Ld., hvoraf 465 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 128, Byg 169, Havre 136, Blandsæd til Modenh. 6, til Grøntf. 11, Kartofler 7, andre Rodfr. 3), medens der henlaa til Afgræsn. 154, Høslæt, Brak, Eng m. m. 320, Have 10, Moser og Kær 28, udyrkede Strækn. 9, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 13 Tdr. Kreaturhold 1893: 90 Heste, 344 Stkr. Hornkv. (deraf 201 Køer), 177 Faar, 287 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $112^3/_4$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $4^7/_8$, 16 Fæstegd. med $98^5/_8$, 28 Huse med $9^1/_8$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse (de fleste Huse ere Fæstehuse). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 227 (1801: 182, 1840: 243, 1860: 256, 1880: 230), boede i 47 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomhed, 127 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 42 af Industri, 11 af Handel, 2 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Roskilde og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Rorup*, ved Landevejen mellem Roskilde og Ringsted, med Kirke og Præstegd.; *Højby* med Skole.

Rorup S., der danner een Sognekommune med Annekset Glim, hører under Lejre Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 45. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Ledreborg.

Rorup Kirke er lille og smal. Den oprindelige Kirke er opført af Kamp i Rundbuestil, men er senere bleven udvidet med Mursten, ligesom den ogsaa har faaet Hvælvinger og Taarn. Alterbordet er fra den katolske Tid med et malet Antemensale. Epitafier over Præsterne Fersløv, † 1710, og Monrad, † 1672.

Om Byen *Høgekjøbing*, som man har ment har ligget i Sognet, se S. 199.

I Sognet findes et Par (1884) fredlyste Gravhøje.

Gadstrup Sogn omgives af Annekset Syv og Ørsted Sogn samt Tune (Snoldelev S.) og Sømme Herreder (Frue og Glim S.). Kirken, paa Østsiden af Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. for Roskilde og 2 Mil N. V. for Kjøge. De lermuldede Jorder ere gennemgaaende jævne og højtliggende; i den udtørrede Ramsømagle Sø findes Engbund.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2465 Tdr. Ld., hvoraf 1249 besaaede (deraf med Hvede 21, Rug 256, Byg 425, Havre 282, Ærter og Vikker 47, Blandsæd til Modenh. 58, til Grøntf. 112, Kartofler 6, andre Rodfr. 42), medens der henlaa til Afgræsn. 279, Høslæt, Brak, Eng m. m. 759, Have 29, Moser og Kær 69, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 58 Tdr. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 907 Stkr. Hornkv. (deraf 627 Køer), 257 Faar, 826 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 274 Tdr. Der var 37 Selvejergaarde med $189^5/_8$, 14 Arvefæstegd. med $65^7/_8$, 1 Fæstegd. med $6^1/_2$, 65 Huse med 12 Tdr. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 578 (1801: 389, 1840: 488, 1860: 550, 1880: 565), boede i 112 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomh., 437 af Jordbrug, 88 af Industri, 10 af Handel, 13 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 1 var under Fattigv. Sognets Østgrænse berøres af Jærnbanen mellem Roskilde og Kjøge.

I Sognet Byerne: *Gadstrup* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Ramsømagle* (med de dertil hørende *Ramsøgaarde*) med Forsamlingshus (opf. 1892): *Brordrup*; *Ramsølille*.

Gadstrup S., der danner een Sognekommune med Annekset Syv, hører

under Ramsø Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 7. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 59. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke, S. 221).

Gadstrup Kirke er vist fra 12. Aarh.'s 1. Halvdel og nævnes allerede 1176, da Absalon skænkede den til Vor Frue Kloster i Roskilde. Af den gamle Kirke er der nu ikke meget tilbage. Dog ses endnu paa Nordsiden et Stykke Kridtstensmur med en oprindelig rundbuet Dør. I Slutn. af Middelalderen blev Kirken udvidet og bestaar nu af et Skib med et lavt Taarn og et Vaabenhus mod Syd, alt opført af Munkesten og Kridtsten. Endnu yngre (vist fra 15. Aarh.'s 2. Halvdel) var Sakristiet mod Nord, nedrevet 1874. Kirken er restaureret 1863, 1869 (det Indre) og 1874 (Trappehuset og Taarnet). Alterramme og Prædikestol ere udsnittede i Barokstil (vist fra 17. Aarh.'s 1. Halvdel); i Alterrammen et Maleri af F. C. Lund (fra 1858): den kananæiske Kvinde. Granitdobefonten, vist fra Kirkens ældste Dage, er prydet med Palmetter i romansk Stil. I Kirkens vestre Ende hænger en raat udskaaren Gruppe, Gud Fader og den korsfæstede Søn. I Koret en Ligsten over Præsten Fr. Ludvigsen Munthe, † 1676; i Skibet Epitafium over Præsten Jørgen Larsen Wisbye, † 1742. En Klokke har en mærkelig Indskrift: „Dominus Reinarus Dostnichon abbas XXV VII Ihrlm me fecit fieri. Arnoldus de Ivon ma fecit Anno Dmi MCCCCIIII (se *J. B. Løffler*, Sjæll. Stifts-Landsbykirker, S. 29).

Det skal være hos en Bonde i Ramsø, at Absalon og siden Valdemar, efter Overfaldet i Roskilde 1157, fandt Tilflugt og undkom til Fjenneslev.

En Væbner Johannes Olavi nævnes „de Ramsø" 1379. — *Ramsøgaard* skødes 1662 af Fr. v. Arenstorff til Morten Espensen, Borgmester i Kjøge.

Syv Sogn, Anneks til Gadstrup, omgives af dette, Ørsted, Daastrup og Rorup Sogne samt Sømme Herred (Glim S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. for Roskilde og $2^3/_4$ N. V. for Kjøge. De lermuldede, dog paa nogle Steder ogsaa grusblandede Jorder ere mod N. højtliggende, mod S. mere lave.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2820 Tdr. Ld., hvoraf 1413 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 254, Byg 467, Havre 344, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 99, til Grøntf. 105, Kartofler 15, andre Rodfr. 43), medens der henlaa til Afgræsn. 422, Høslæt, Brak, Eng m. m. 791, Have 37, Skov 19, Moser og Kær 88, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 26 Tdr. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 858 Stkr. Hornkv. (deraf 606 Køer), 204 Faar, 709 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. $^1/_1$ 85: $311^1/_4$ Td. Der var 33 Selvejergaarde med $238^1/_4$, 6 Arvefæstegd. med $43^1/_4$, 2 Fæstegd. med $12^1/_8$, 94 Huse med $17^1/_2$ Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $102^1/_2$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 718 (1801: 444, 1840: 681, 1860: 788, 1880: 743), boede i 137 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 54 levede af immat. Virksomh., 354 af Jordbrug, 102 af Industri, 16 af Handel, 148 af andre Erhv. (alle Daglejere), 26 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Kirke-Syv* med Kirke og *Øster-Syv*, hver paa sin Side af Jærnbanen; *Viby* med Skole, Andelsmejeri, Teglværk, Jærnbanestation og Telegrafstation; *Øm*.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Hovedgaarden *Vibygaard*, 97 Tdr. (kun 61 i Syv S.) Hrtk. Ager og Eng, 9 Tdr. Skovsk., hvoraf omtr. 89 Tdr. Hrtk. drives under Gaarden, 955 Tdr. Ld., hvoraf 70 Eng, 245 Skov (Borup Skovene i Ovsted Sogn), Resten Ager; under Gaarden Huse med omtr. 76 Tdr. Ld. og et Arvefæstehus i Ovsted Sogn, omtr. 18 Tdr. Ld.; endvidere *Viby Mølle* med Bageri. Desuden *Skovsbogaard* (18 Tdr. Hartk., omtr. 230 Tdr. Ld., hvoraf 80 Skov, Resten Ager og Eng; 12 Huse; omtr. 130 Tdr. Ld. i Syv, Resten i Daastrup S.) og 1 Gaard i Øm ($13^1/_4$ Td. Hrtk., 130 Tdr. Ld., hvoraf 14 Eng, 2 Skov, Resten Ager; 1 Hus).

Syv S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 60 Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vibygaard.

Syv Kirke bestaar af Skib med Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Den er bygget af Kamp, Kridtsten og Munkesten, har brede, fladbuede Vinduer og Hvælvinger i Spidsbuestil. Altertavlens Ramme, i hvilken et Maleri (fra 1661): Christus, er i Renæssancestil med fritstaaende Søjler, der bære en Frontespice; et Antemensale er i samme Stil; smukke Malmstager fra 1636, Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. Af de to smukke Klokker er den ældste støbt 1515 af Fastenove. Paa et af Stolestaderne er indskaaret „Emmeke Sparre 1586" og hans Vaaben. I Kirkens Gulv ligger en Ligsten over Kirkeværge Peder Olufsen, † 1685, der efter en

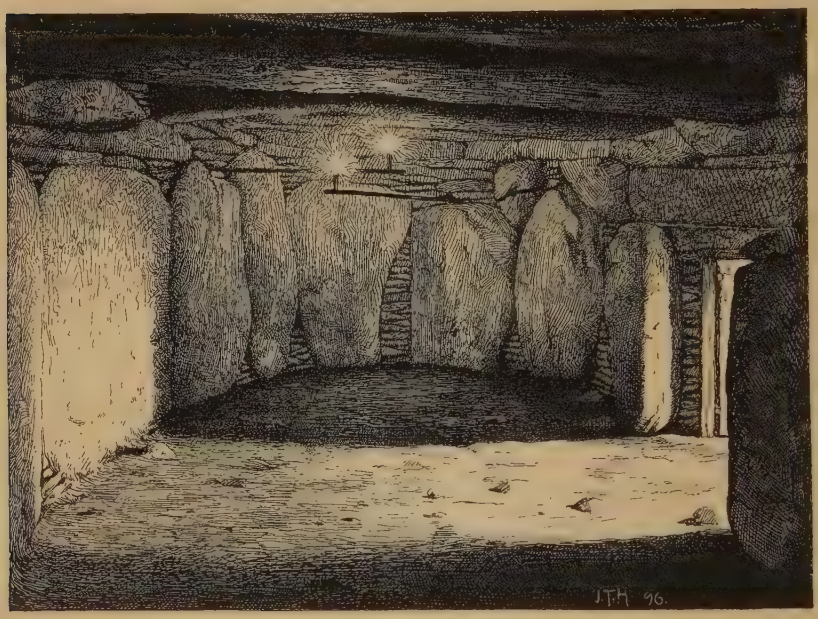

Jættestuen ved Øm.

tvivlsom Gætning er Peder Syvs Fader. — Paa Kirkegaarden Gravstene over Peder Qvistgaard † 1831, og J. D. Chr. Schmidt, † 1883, Ejere af Vibygaard.

Vibygaard er en meget gammel Hovedgaard, der i over 300 Aar tilhørte den gamle sjællandske Slægt Sparre. Aar 1315 solgte nemlig Martinus Thrwelsson ac filius suus Petrus de Wigby Gods til St. Klare Kloster i Roskilde, og denne Morten Truelsen førte Sparrernes Vaaben. En Sønnesøn af Petrus de Wigby er den Peder Mortensen, som 1397—1429 skrev sig til Vibygaard og vel er den samme som den Peder Byssere i Viby, der 1391 afkøbte Christiern Kaas af Hessel hans Gods i Viby. Peder Mortensen efterlod sig kun en Datter Sophie, der ægtede den senere Rigskansler Hr. Jens Torbernsen til Bringstrup, som imidlertid ogsaa var en Sparre, saa at Gaarden blev hos Slægten. Deres Søn Hr. Jep Jensen, der blev Rigskansler efter Faderen, skrev sig 1453—58 til Vibygaard, men senere altid til Sandbygaard, som han havde tilgiftet sig. De følgende Ejere, Fader og Søn, vare Torben Jepsen, 1508, Jep Torbernsen, Emmike Jepsen Sparre 1577, Emmike Emmiksen Sparre; dennes Søn Claus Sparre synes at have solgt Vibygaard til Rentemester Steen Bech († 1648), som ejede den 1641. Hans Enke Ida Lindenov solgte den 1650 til Rigsadmiral Ove Gjedde, som atter 1655 afhændede den til Rigsraad Otte Krag († 1666).

Aar 1681 skødes den af Grev Otto Rantzau til Bollerup til Prof., Dr. theol. Chr. Nold († 1683), som testamenterede Vibygaard til sin Stifsøn, Mag. og Præst Chr. Nold († 1748): denne solgte den 1704 for 12,000 Rd. C. (dengang omtr. 21 Tdr. Hrtk., underliggende Bøndergods 222 Tdr. Hrtk.) til Oberst Ditlev Reusch, som atter 1707 solgte den for 18,000 Rd. C. til Etatsraad Hans Bølke. Derefter ejedes den en Tid af Fred. IV, der 1718 ved Mageskifte overlod den til Konferensraad Peder Benzon til Aggersvold, Gjeddesdal m. m., hvis Dødsbo solgte den 1737 for 12,005 Rd. (Gaard og Gods i alt $275^3/_4$ Tdr. Hrtk,) til Kancelliraad Thomas Neergaard († 1742). Derefter ejedes den af Kammerherre Adam Chr. v. Holsten til Holstenshus, som 1758 solgte den for 31,000 Rd. til Kancelliraad Jørgen Qvistgaard i hvis Familie den blev indtil 1827, da den ved Auktion solgtes for 85,400 Rd. til Kaptejnlieutenant Sandholt, som 1846 for 232,000 Rd. solgte Gaard og Gods til Jac. Jacobsen, Forpagter paa Førslevgaard; denne afhændede den 1852 for 255,000 Rd. til Silke- og Klædekræmmer J. D. Schmidt († 1872), hvis Søn, J. D. Chr. Schmidt, solgte den 1883 for 735,000 Kr. til den nuv. Besidder, Ernst Voss. — Paa Otte Krags Tid var der en grundmuret Hovedbygning paa to Stokværk med Taarn; men Peder Benzon siges at have ladet den nedrive og i Stedet opføre en ny Hovedbygning af Mur og Bindingsværk, bestaaende af to, et Stokværk høje Fløje. Det hele har dog maaske kun været en Ombygning af det gamle. Den nuv. Hovedbygning paa 2 Stokværk er opført 1857. Som et Minde om den ældre Gaard findes endnu en smuk Sandstenskamin med Kragernes Vaaben.

Sognets Navn (gml. Form: Syøhøgh) skal komme af 7 Høje. Forfatteren Peder Syv, der er født 1631 i Sognet, har taget Navn efter det.

Paa *Øms* Mark har der staaet 4 Gangbygninger, hvoraf den ene i en Høj, er fredlyst (1833). Gangen ind til den godt vedligeholdte „Jættestue" er $22^1/_2$ F. lang; selve Kammeret er 22 F. langt, $8^1/_2$ F. bredt paa Midten og henved 6 F. højt. Ved Højens Udgravning fandtes flere Skeletter og Urner.

Ørsted Sogn omgives af Gadstrup og Syv Sogne, Annekset Daastrup, Ejby S. og Tune Herred (Skjensved og Havdrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. for Roskilde og $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Kjøge. De lermuldede Jorder ere jævne og paa sine Steder højtliggende.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2038 Tdr. Ld., hvoraf 1044 besaaede (deraf med Hvede 81, Rug 209, Byg 320, Havre 281, Blandsæd til Modenh. 76, til Grøntf. 44, Kartofler 4, andre Rodfr. 23), medens der henlaa til Afgræsn. 265, Høslæt, Brak, Eng m. m. 621, Have 35, Skov 14, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 37 Tdr. Kreaturhold 1893: 150 Heste, 742 Stkr. Hornkv. (deraf 536 Køer), 145 Faar, 771 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: 225 Tdr. Der var 27 Selvejergaarde med 177, 5 Arvefæstegd. med $21^1/_8$, 92 Huse med $26^3/_4$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hartk. (med $65^5/_8$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 658 (1801: 343, 1840: 538, 1860: 569, 1880: 734), boede i 131 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomh., 418 af Jordbrug, 12 af Gartneri, 97 af Industri, 16 af Handel, 21 af andre Erhv., 22 af deres Midler, 52 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørsted* med Kirke, Præstegd., Skole og Fattiggaard (opr. 1867, for omtr. 100 Lemmer; fælles for Ørsted- Daastrup, Gadstrup-Syv og Ejby-Dalby Kommuner); *Hønske* (meget spredt liggende) med Skole. Samlinger af Huse: *Ørsted-Holme*, *Ørsted-Hestehave*, *Ulvemose*. — Desuden Hovedgaarden *Benzonseje*, $64^1/_8$ Td. Hrtk., omtr. 500 Tdr. Ld.

Ørsted S., der danner een Sognekommune med Annekset Daastrup, hører under Ramsø Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 61. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Benzonseje.

Ørsted Kirke bestaar af Skib og firkantet Kor. Denne ældre Del af Bygningen er opført af Kridtsten, blandede med Kamp og Mursten. Senere er der indbygget Hvælvinger og tilføjet et Taarn, det sidste af Munkesten med Skifter af Kridtsten. Alterrammen er fra 1582; det gamle udskaarne Alterbillede er erstattet med et Maleri af A. Dorph; Prædikestolen er et malet og forgyldt Snitværksarbejde, vistnok fra Chr. IV's

Tid; gammel Granitdøbefont i Bægerform. I Kirken Ligstene over Præsterne Hans Olsen, † 1614, Hagen Lang, † 1619, og Ole Levyn, † 1796. Under Taarnet har der været Begravelse for Oberst C. Chr. Fr. Schumacher, † 1736, og Hustru Kirstine Catharine, f. Leegaard, † 1754, med Familie; men ved en Reparation af Kirken 1859 bleve Kisterne flyttede ud paa Kirkegaarden tæt ved Vaabenhuset, hvor der findes en Mindetavle.

Benzonseje er en nyere Herregaard, som if. kgl. Bevilling oprettedes 1722 af Peder Benzon til Aggersvold m. m. af Gaarde i Risby og Hønske (Hovedgaardstakst 56 Tdr. Hrtk.). Benzons Dødsbo solgte den (dengang Hovedgaardstakst 29 Tdr., Bøndergods 321 Tdr. Hrtk.) ved Auktion 1737 for 10,020 Rd. til ovennævnte Fru Schumacher, f. Leegaard, hvis Børn atter solgte den (Gaard og Gods 482 Tdr. Hrtk.) 1755 til Lieutenant, senere Major C. Chr. Schumacher, efter hvem den ved Auktion solgtes 1775 til Krigsraad Nicolai Fr. Schumacher for 41,000 Rd., og han skødede den 1784 for 60,000 Rd. til Generalkrigskommissær John Brown. Efter ham gik den ved Auktion 1788 for 53,800 Rd. over til Guvernør i Trankebar, D. Brown, som s. A. bortsolgte en stor Del af Godset, deribl. Jersie og Solrød Kirker, til Amtsforvalter Jak. Rosted for 9000 Rd., og en anden Del, deribl. Daastrup Kirke, til Jørgen Qvistgaard til Vibygaard og Karlstrup Kirke til Rasm. Carlsen til Gammel-Kjøgegaard. Benzonseje selv solgte han 1789 til Forvalteren paa Godset, L. Larsen, for 38,000 Rd., hvorpaa den 1804 blev solgt for 73,600 Rd. til Købmand L. Olsen, der s. A. solgte den til Dr. theol. Edv. Sneedorph Hammer († 1829) for 90,000 Rd. Senere har den været ejet af Hagen, Raffen, A. Busck († 1869) og P. A. Hebert (fra 1861). Nuv. Besidder er Holme. Hovedbygningen er i et Stokværk.

Matheus Niclæssen de Ørstæthæ 1347 førte i sit Skjold en Rose; 1452 skrev Væbneren Jep Bosen sig til Ørsted.

I over 100 Aar (fra 1792) har her kun været 3 Sognepræster, nemlig C. J. Ørsleff, † 1846, J. H. Rosenkilde til 1867 († 1868), og G. H. Lützhøft.

Daastrup Sogn, Anneks til Ørsted, omgives af dette, Rorup, Syv, Ejby og Borup Sogne samt Voldborg Herred (Ovsted S.), fra hvilket det adskilles ved Lejre Aa. Kirken, paa Østsiden af Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Roskilde og $2^1/_4$ Mil N. V. for Kjøge. De temmelig bakkede og i det hele højtliggende Jorder ere ler- og sandmuldede. I den sydl. Del af Sognet er der en Del Skov (en Del af Klosterskov eller Birkede Skov).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2606 Tdr. Ld., hvoraf 1209 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 308, Byg 356, Havre 315, Blandsæd til Modenhed 112, til Grøntf. 64, Kartofler 9, andre Rodfrugter 32), medens der henlaa til Afgræsn. 339, Høslæt, Brak, Eng m. m. 699, Have 18, Skov 170, Moser og Kær 53, Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 52 Tdr. Kreaturhold 1893: 224 Heste, 791 Stkr. Hornkv. (deraf 535 Køer), 265 Faar 749 Svin og 50 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $222^1/_4$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med 22, 36 Arvefæstegd. med $165^1/_4$, 110 Huse med $34^7/_8$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 781 (1801: 404, 1840: 510, 1860: 728, 1880: 832), boede i 174 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomhed, 485 af Jordbrug, 111 af Industri, 40 af Handel, 103 som Daglejere, 21 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv. Gjennem den sydostl. Del af Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Daastrup* med Kirke, Skole, Forskole og Missionshus; *Assenløse* (gml. Form Assendeløse, Asløse); *Søster-Svenstrup*; *Birkede* med Dampmølle; *Truelstrup*.

Daastrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter (dog under Roskilde Lægedistr.), Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr. 62. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Skovsbogaard.

Daastrup Kirke bestaar af et Skib med Kor og Taarn af Kamp, Kridtsten, Fraadsten og Munkesten, der vise, at den ældre Kirke er bleven ombygget i Middelalderen med lave Hvælvinger i Spidsbuestil. Altertavlen er et Maleri af Aug. Thomsen: Marie Bebudelse; paa Alteret en Christusfigur af Gibs; Prædikestolen er et Snitværks-

arbejde fra Chr. IV's Tid med Reliefs af den hellige Historie samt Karyatider med Tro, Haab, Kærlighed og Retfærdighed. Granitdøbefont i Bægerform. Den ældste af Klokkerne er fra 1467.

St. Klare Kloster i Roskilde havde i „Birke By" en Gaard, „Birke Hovedgaard".

I Sognet findes flere Oldtidsminder, deribl. i Birkede Skov en Langdysse med et kisteformet Kammer (fredlyst 1887); men en smuk Langdysse i samme Skov er bleven sløjfet af Jærnbanevæsenet 1887. Herved gaves Stødet til vigtige Fredningsbestemmelser af Fortidens Mindesmærker for Jærnbane- og Vejvæsenets Omraade.

Borup Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Kimmerslev, Dalby, Ejby og Daastrup Sogne, Voldborg Herred (Ovsted S.) og Sorø Amt (Ringsted Herred). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. S. V. for Roskilde, 2 Mil N. Ø. for Ringsted og 2 Mil V. N. V. for Kjøge. De bakkede og gennemgaaende højtliggende Jorder ere ler- og sandmuldede. Sognet er rigt paa Moser og Enge, men især paa Skov (omtr. $^1/_3$ af Arealet); af Skovene nævnes en Del af Klostersk. (Hegnede Sk.), Maglesk. (Gammerød Sk.), Storsk. (Stubberup Sk.), Bastebjærgsk., Grønholt Lund og Svenstrup Sk., alle hørende til Svenstrup.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5335 Tdr. Ld., hvoraf 1657 Tdr. besaaede (deraf med Hvede 53, Rug 320, Byg 544, Havre 354, Ærter og Vikker 23, Blandsæd til Modenh. 176, til Grøntf. 135, Kartofler 13, andre Rodfrugter 34), medens der henlaa til Afgræsn. 455, Høslæt, Brak, Eng m. m. 917, Have 53, Skov 1963, Moser og Kær 42, Byggegr. 33, Veje, Vandareal m. m. 214 Td. Kreaturhold 1893: 254 Heste, 928 Stk. Hornkv. (deraf 611 Køer), 432 Faar, 588 Svin og 71 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1885: $387^1/_2$ Tdr. Der var 5 Selvejergaarde med $214^1/_2$, 5 Arvefæstegd. med $33^3/_8$, 20 Fæstegd. med 115, 75 Huse med $24^1/_2$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse (Husene overvejende i Fæste). 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $203^7/_8$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 944 (1801: 635, 1840: 726, 1860: 970, 1880: 931), boede i 144 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 129 levede af immat. Virksomhed, 512 af Jordbrug, 13 af Gartneri, 140 af Industri, 36 af Handel, 72 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv. Skovarbejdet er et vigtigt Erhverv for Husmandsklassen. Gennem Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Borup* (gml. Form Buetorp og Bothorp) med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Gæstgiveri, Savværk, Købmandshandel, Lægebolig, Fattighus, Jærnbane- og Telegrafstation samt Postekspedition; *Grønholt*; *Stubberup*; *Lammestrup*; *Gammerød* med Skole; *Ørninge*; *Hegnede* (gml. Form Heignet); *Urup* (Ugerup). Saml. af Huse: *Dyndet* og *Udløbet*.

Endvidere Hovedgaarden *Svenstrup*, hørende til Svenstrup Fideikommisgods*), med Forpagter- og Skovriderbolig, omtr. 106 Tdr. Hrtk. Ager og Eng (i Kbh's og Sorø Amter, omtr. 900 Tdr. Ld., hvoraf, 200 Eng, samt 60 Tdr. Skovsk., 2900 Tdr. Skov; desuden omtr. 800 Tdr. Hrtk. Fæstegods.

Borup S., der danner een Sognekommune med Annekset Kimmerslev, hører under Svenstrup Birks Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 75. Lægd. Kirken tilhører Svenstrup Fideikommisgods.

Borup Kirke er bygget af røde Munkesten, blandede med Skifter af Kridtsten. Taarnet, hvis Gavle vende mod S. og N., er først opført 1590 af Jørgen Rosenkrantz, da han var Lensmand paa Svenstrup**). Skibet, der er usædvanlig bredt, bestaar

*) Fideikommisgodset bestaar af Hrtk. af alle Slags $1027^1/_4$ Td., hvoraf fri Jord 200 Tdr., Skov 95 Tdr., Bøndergods 353 Tdr., Kirketiende $45^1/_4$ Td., bortarvefæstet $333^1/_2$ Td., Fideikommiskapital omtr. 964,000 Kr. Skovarealet udgør omtr. 3000 Tdr. Ld.

**) Et Kongebrev af 1589 siger, at, da Klokketaarnet var nedfaldet og Kirken i øvrigt var brøstfældig, maatte den oppebære en vis Hjælp til sin Bygning af alle Kronens Kirker i Sjælland og af Universitetets Kirker.

af en ældre og en lidt yngre Del, der ligge jævnsides. Den søndre Del er den oprindelige, meget smalle Kirke. Paa Korets østre Mur ses de to sammenbyggede Gavle. Skibet havde tidligere to Rækker Hvælvinger, der hvilede paa 3 svære Murpiller; men ved en Restauration 1880—81 bleve disse borttagne, og Kirken har nu fladt Loft og et noget moderniseret Indre. Alteret er et Maleri: Jesus i Gethsemane, indfattet i en smuk Renæssanceramme fra 1598; Prædikestolen er et Snitværksarbejde fra 1633 med tilhørende Trappe og Dør; Granitdøbefont i Bægerform. Ved Siden af Alteret hænger en Mindetavle over Præsten Hans Højer, † 1657, med et Maleri af ham, hans tre Sønner og hans Hustru med tre Døtre, alle sortklædte med hvide Kraver; i Forgrunden ligger et lille dødt Barn. I Vaabenhuset er der indmuret flere Ligstene, af hvilke den ældste over Præsten Hans Nielsen Grofsed, Provst i Ramsø Herred, † 1573. — Paa Kirkegaarden findes den Neergaardske Familiebegravelse.

Svenstrup tilhørte oprindelig Antvorskov Kloster, styredes af en derfra udsendt Munk (1339 nævnes „frater Jacobus previsor curie Svenstorp ordinis cruciferorum Sti Johannis") og kaldtes derfor undertiden *Brødre-Svenstrup*. Klosteret mageskiftede 1454 Gaarden, som Væbneren Bo Jensen da havde i Forlening, til Bisp Oluf Daa i Roskilde. Af bispelige Lensmænd nævnes Matis Rolof 1480, Hr. David Arildsen (Qvitzov) 1481—90, Hans Iversen (Juel) 1495—1502, Niels Vincentsen Lunge 1517. Aar 1523 afbrændte Niels Pedersen Halvegge Svenstrup og Bistrup. Ved Reformationen kom Svenstrup under Kronen, indtil den med en Del Gods 1622 bortbyttedes til Roskilde Domkapitel; men straks efter Enevældens Indførelse inddroges den under Kronen. Blandt dem, der havde den i Forlening, nævnes den fra Chr. IV's Mindreaarighed bekendte Rigsraad Jørgen Rosenkrantz (se ovfr. under Kirken), og Eustachius v. Thümen, der skænkede Altertavlerne til Borup og Kimmerslev Kirker. Aar 1666 blev Svenstrup afhændet til Ærkebiskop Hans Svane († 1668). Den blev nu i denne Families Eje til 1751, da Grev F. Ørtzen, g. m. Marie Svane, Datter af Jægermester Fr. Svane († 1730), solgte den (Hovedgaardstakst, Kirke- og Bøndergods i alt 1100 Tdr. Hrtk.) til Krigsraad P. Johansen Neergaard, i hvis Families Besiddelse den siden er bleven. Sønnesønnen, Kammerherre, Major J. A. Bruun Neergaard († 1846), der havde købt Svenstrup 1803 for 410,000 Rd. af sine Brødre, oprettede 1844 Gaard og Gods (ligesom ogsaa Skjoldnæsholm) til et Fideikommis eller en Familieejendom. Nuv. Besidder er hans Dattersøn, Joachim Baron Wedell Neergaard. — Den nuv. Hovedbygning er opført 1782 af J. Bruun Neergaard (adlet 1780); den bestaar af to Stokværk og har to Sidefløje, dels 1, dels 2 Stokværk. Sønnen, den ovennævnte J. A. Brunn Neergaard, lod opføre anselige grundmurede Udbygninger; Aar 1895 er Hovedbygningen bleven restaureret, ligesom der ogsaa er foretaget nye Parkanlæg i den store Have.

I Byen Hegnede laa fordum Herregaarden *Heignet*, af hvilken der nu ikke findes Spor. Den tilhørte i Beg. af 14. Aarh. Ridderen Hr. Jacob Nielsen, der pantsatte Gaarden til Væbneren Anders Aagesen, som overlod Pantet til Johan Svinekule, fra hvem det kom til Hr. Johannes Pikhard dictus Smeker. Denne solgte 1360 sin Rettighed til Hr. Evert Moltke, hvis Enke Fru Helene 1370 tilkjøbte sig Ejendomsretten af Hr. Niels Clementsen, hvis Datter Ingeborg havde arvet den gennem sin Moder efter Hr. Jacob Nielsen. Hun afkøbte endvidere 1382 Folmer Jepsen Lunge Gods i Heignet, Dalby og Assethorp, som hans Fader havde købt af Fru Ingeborg, Albert Albertsens Enke. Hr. Evert Moltkes Søn af samme Navn skrev sig 1391—1400 til H., men flyttede senere til Vigsø, som han havde giftet sig til, og dermed synes Heignet at være nedlagt.

Kimmerslev Sogn, det næstmindste i Herredet, Anneks til Borup, omgives af dette, Dalby Sogn, Præstø Amt (Bjeverskov Herred), fra hvilket det adskilles ved Kjøge Aa, og Sorø Amt (Ringsted Herred). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil V. N. V. for Kjøge og omtr. lige saa langt Ø. N. Ø. for Ringsted. De jævne, noget højtliggende Jorder ere ler- og sandmuldede. I Sognet ligger en Del Skov (Hestehave m. m.), hørende til Svenstrup; paa Nordøstgrænsen ligger den omtr. 70 Tdr. Ld. store Kimmerslev Sø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1015 Tdr. Ld., hvoraf 308 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 64, Byg 110, Havre 64, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenh. 24, til Grøntf. 20, Kartofler 2, andre Rodfr. 11), medens der henlaa til Afgræsn. 84,

Høslæt, Brak, Eng m. m. 266, Have 13, Skov 176, Moser og Kær 46, Stenmarker m. m. 4, Byggegr. 5, Veje, Vandareal m. m. 113 Tdr. Kreaturhold 1893: 58 Heste, 247 Stkr. Hornkv. (deraf 156 Køer), 105 Faar, 142 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $89^{1}/_{4}$ Td. Der var 5 Selvejergaarde med $19^{1}/_{2}$, 8 Fæstegd. med $51^{3}/_{4}$, 45 Huse med $10^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus (de fleste Huse ere Fæstehuse). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 291 (1801: 282, 1840: 378, 1860: 248, 1880: 278), boede i 57 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 12 levede af immat. Virksomh., 108 af Jordbrug, 12 af Gartneri, 3 af Fiskeri, 80 af Industri, 9 af Handel, 56 af andre Erhv., 5 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv. Skovarbejdet er et vigtigt Erhverv for Husmandsklassen. Gennem Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Kimmerslev* med Kirke, Skole og Mølle; *Regnemark* (en Del af Byen hører til Dalby S.) med Jærnstøberi.

Kimmerslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 1. Udskrivningskr.' 76. Lægd. Kirken tilhører Svenstrup Fideikommisgods.

Kimmerslev Kirke, beliggende paa en Bakke ved Kimmerslev Sø, er en lille gammel Kampestensbygning, paa hvis nordre Side der er et rundbuet Vindue og en dito Dør. Østre Ende er ombygget i Middelalderen og bestaar af Kamp og Kridtsten, blandet med Munkesten. Et Taarn i Vest (ombygget 1890) og et Vaabenhus i Syd ere senere Tilføjelser. Kirken har Hvælvinger. Altertavlen, Christi Gravlæggelse, er indfattet i en udsnittet Ramme fra Chr. IV's Tid.

Paa Regnemarks Jorder fandtes 1893 Levninger af et gammelt Murværk.

Ejby Sogn omgives af Annekset Dalby, Borup, Daastrup, Ørsted og Højelse Sogne samt Præstø Amt (Bjeverskov Herred), fra hvilket det adskilles ved Kjøge Aa. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. V. for Kjøge, $2^{1}/_{4}$ Mil S. for Roskilde og $2^{1}/_{2}$ Mil Ø. N. Ø. for Ringsted. De mod N. noget bakkede, ellers jævne Jorder ere ler- og sandmuldede; ved Stranden findes Engstrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3763 Tdr. Ld., hvoraf 1829 besaaede (deraf med Hvede 76, Rug 351, Byg 592, Havre 391, Ærter og Vikker 71, Blandsæd til Modenh. 126, til Grøntf. 134, Kartofler 48, andre Rodfr. 40), medens der henlaa til Afgræsn. 471, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1035, Have 36, Skov 140, Moser og Kær 175, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 47 Tdr. Kreaturhold 1893: 294 Heste, 1383 Stkr. Hornkv. (deraf 926 Køer), 362 Faar, 1098 Svin og 63 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: $353^{3}/_{4}$ Td. Der var 18 Selvejergaarde med $114^{1}/_{8}$, 35 Arvefæstegd. med $195^{1}/_{2}$, 1 Fæstegd. med 1, 115 Huse med $37^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. og 27 jordløse Huse. 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $41^{1}/_{2}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1019 (1801: 531, 1840: 754, 1860: 887, 1880: 1061), boede i 201 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 683 af Jordbrug, 146 af Industri, 33 af Handel, 75 af andre Erhv., 37 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ejby* (Egby) med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Store-Ladager* med Mølle; *Lille-Ladager*; *Valore* med Skole og Teglværk. Samlinger af Huse: *Valore Hestehave*, *Ejby Hestehave* og *Ladager Hestehave*.

Endvidere i Sognet Hovedgaarden *Spanager*, hørende under Stamhuset Giesegaard (se dette) med 75 Tdr. Hrtk. og $^{1}/_{2}$ Td. Skovsk, omtr. 16 Tdr. Hrtk. Fæstegods og 279 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods, beliggende i Ejby, Dalby, Højelse og Bjeverskov Sogne, 613 Tdr. Ld., hvoraf 40 Eng, 61 Skov, Resten Ager. Desuden Avlsgaarden *Stenkelstrup*, ($18^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 219 Tdr. Ld., hvoraf 148 Ager, Resten Eng, Mose, Skov osv.), der hører under Svenstrup Fideikommisgods. — I øvrigt mærkes *Holme Mølle*.

Ejby S., der danner een Sognekommune med Annekset Dalby, hører under Vallø Birks Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 82. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Eiby Kirke er oprindelig opført af Kridtstenskvadre i 12. Aarh. Fra dens ældste Tid ses endnu paa Taarnets Nordside en tilmuret Dør, i hvis halvrunde Dørfelt der er udhugget et Relief af en Lindorm, hvis i en Knude sammenslyngede Hale ender i flere Slangehoveder; dens Kloer have skarpe Hager ligesom det paa Runestenen i Jælling udhuggede Dyr. Til Billedet knytter sig et Sagn om en Lindorm, der havde lagt sig for Kirkedøren til stor Plage for Menigheden, indtil en dertil opdrættet Tyr havde dræbt den. 2 store Uroksehorn, der galdt for Tyrens Horn, opbevaredes i Kirken indtil 1843, da de kom til oldnord. Museum (se *Kornerup*, i Aarb. f. nord. Oldk., 1870, S. 218 fl.). Paa et andet tilsvarende Dørfelt, som nu er indmuret inde i Kirken, ses Christus i Højsædet med Evangeliebogen i Skødet, velsignende Menigheden; paa hver Side af ham er der en snoet Søjle; Indskriften paa Rammen er utydelig og uforstaaelig. Kirken er i den senere Middelalder bleven udvidet med Kor og overhvælvet, ligesom den ogsaa har faaet tilføjet et anseligt Taarn, alt af Munkesten; tillige har den faaet Sakristi og Vaabenhus. Smukt udsnittet Alterramme fra 1596; udsnittet Prædikestol fra 1625 med indlagte Snirkler i sort og hvidt Træ mellem de 4 Evangelister; gammel Granitdøbefont med de 12 Apostle indridsede. Kirkens hellige Kar have fordum tilhørt Domkirken i Åbo i Finland, hvorfra de Danske bortførte dem som Krigsbytte 1509 (se Kirkeh. Saml., II S. 416). Kirken blev restaureret 1863. En Del Ligstene over Præster i Kirkegulvet bleve ved en Restauration 1843 brudte op og henkastede paa Kirkegaarden, hvor de snart bleve ødelagte. — For nogle Aar siden laa paa Kirkegaarden S. for Kirken en anselig Kirkelade; men den blev nedbrudt, da Kirkegaarden skulde udvides.

Hovedgaarden *Spanager* var oprindelig en Landsby, hvori der fordum laa en Sædegaard. Aar 1384 levede Fru Edele Andersdatter af „Spongagræ"; 1414 afstod Sorø Kloster Spanager til Roskilde Domkirke; 1417—19 ejedes den af Erik Jakobsen (Due) og gik saa i Arv til Oluf Grubbe, hvis Datter Fru Kirsten, Hr. Jep Jensen Sparres, skal have skænket Spanager og Sandby til Roskilde Domkapitel, som vistnok har nedbrudt Hovedgaarden. I den svenske Krig 1658 blev ogsaa Byen ødelagt, hvorpaa der oprettedes af Jorderne en Herregaard, der gaves til Kongens Køkkenskriver. Derefter ejedes den af Gehejmeraad Kaspar Schøller († 1719), hvis Enke, Johanne Thune, solgte den 1720 (Hovedgaardstakst 72 Tdr. Hrtk.) for 26,600 Rd. til Chr. C. Gabel († 1748), der s. Aar købte Giesegaard (s. d.) og 1736 solgte Godserne til Anna Sophie Rantzau, Enke efter Grev H. Schack til Schackenborg, og if. hendes Testamente blev Stamhuset Giesegaard oprettet 1776 (se videre under Giesegaard). — Efter den gamle Hovedgaards Brand 1870 er der 1871 opført en ny i to Stokværk (Arkit. Tvede).

Paa Valore Marker findes der Spor af en forsvunden Gaard, *Farebæksholm*, hvortil Cort Moltke skrev sig ved Aar 1400.

Dalby Sogn, Anneks (siden 1690) til Ejby, omgives af dette, Borup og Kimmerslev Sogne samt Præstø Amt (Bjeverskov Herred), hvorfra det adskilles ved Kjøge Aa.. De i det hele jævne og lavtliggende Jorder ere for det meste lermuldede med Eng og Mosestrækninger langs Kjøge Aa. Skovene (Kløvested og Dalby Sk.) høre til Svenstrup Gods. Mod V. i Sognet ligger den omtr. 32 Tdr. Ld. store Dalby Sø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2372 Tdr. Ld., hvoraf 1037 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 197, Byg 369, Havre 221, Ærter og Vikker 54, Blandsæd til Modenh. 66, til Grøntf. 62, Kartofler 18, andre Rodfr. 27), medens der henlaa til Afgræsn. 350, Høslæt, Brak, Eng m. m. 613, Have 16, Skov 216, Moser og Kær 67, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 64 Tdr. Kreaturhold 1893: 180 Heste, 710 Stkr. Hornkv. (deraf 477 Køer), 191 Faar, 490 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 85: 219$^{1}/_{2}$ Td. Der var 8 Selvejergaarde med 39$^{1}/_{8}$, 17 Arvefæstegd. med 106$^{1}/_{2}$, 9 Fæstegd. med 63$^{1}/_{3}$, 36 Huse med 8 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 469 (1801: 370, 1840: 408, 1860: 436, 1880: 526), boede i 85 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af

immat. Virksomh., 326 af Jordbrug, 62 af Industri, 3 af Handel, 39 af andre Erhv., 13 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Dalby* med Kirke og Skole; *Kløvested*; *Regnemark* (en Del af Byen hører til Kimmerslev S.).

Dalby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Svenstrup Birks Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskr- samt 1. Udskrivningskr.' 82. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Dalby Kirke bestaar af Skib med Taarn og Vaabenhus mod S. og er opført af Kamp, Kridtsten og Mursten. Den har faaet sin nuv. Form i den senere Middelalder. Dens østre Gavl er prydet med en stor rund Blinding, hvori et Kors; men endnu mærkeligere er Skibets gamle vestre Gavlspids med sine opstigende Rundbuer, som ses oppe i Taarnet. Skibet er overhvælvet i Spidsbuestil. Altertavle og Prædikestol ere Snitværksarbejder fra Chr. IV's Tid; gammel Granitdøbefont. Den ældste Klokke er fra 1501 og bærer Indskriften: „Ave Maria gracia plena Dominus tecum. . . ."

Erik Evertsen (Rosenspar), Kannik i Roskilde, solgte 1510 Gods i Dalby til Mads Lauridsen (Vasspyd). Dette Gods synes at være gaaet i Arv til Mads' Svigersøn, Jørgen Daa, der skrev sig „til Dalby". 1537 førtes Proces om samme Gods mellem Erik Madsen (Vasspyd) og Erik Evertsens Søstersøn, Erik Hansen (Juel).

Bo Jensen af Kløuæstathæ nævnes 1347.

Højelse Sogn, det næststørste i Herredet, omgives af Kjøge Bys Jorder, Kjøge Bugt, Ølsemagle S., Tune Herred (Skjensved S.), hvorfra det adskilles ved Skjensved Aa, Ejby S. samt Præstø Amt (Bjeverskov Herred), mod hvilket Kjøge Aa danner Grænsen. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. V. for Kjøge og noget over 2 Mil S. for Roskilde. De gennemgaaende jævne og for en Del noget højtliggende Jorder ere overvejende lermuldede, med Enge og Mosestrækninger langs Aaerne paa Nord- og Sydgrænsen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 4769 Tdr Ld., hvoraf 2592 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 463, Byg 883, Havre 552, Ærter og Vikker 150, Blandsæd til Modenh. 92, til Grøntf. 255, Kartofler 22, andre Rodfr. 102, andre Handelsplanter 10), medens der henlaa til Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1307, Have 55, Skov 127, Moser og Kær 25, Byggegr. 47, Veje, Vandareal m. m. 86 Tdr. Kreaturhold 1893: 415 Heste, 1780 Stkr. Hornkv. (deraf 1200 Køer), 673 Faar, 1656 Svin og 76 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $537^1/_2$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med $73^1/_4$, 81 Arvefæstegd. med $394^3/_4$, 6 Fæstegd. med $31^7/_8$ og 152 Huse med $35^3/_4$ Td. Hrtk. 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. (med $33^1/_2$ Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1163 (1801: 709, 1840: 905, 1860: 1116, 1880: 1185), boede i 224 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomh., 812 af Jordbrug, 145 af Industri, 8 af Handel, 95 af andre Erhv., 52 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv. Gennem den nordøstl. Del af Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Kjøge.

I Sognet Byerne: *Højelse* (gml. Form: Ølshøghæ litlæ og Ølsyæ litlæ, Høyeølsie) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Vilkestrup*; *Lille-Skjensved*; *Assendrup*; *Store-Salby* med Forsamlingshus; *Lille-Salby*; *Ølby* med Skole.

Hovedgaarden *Gammel-Lellingegaard*, der hører under Vallø, $43^1/_8$ Td. Hrtk., 348 Tdr. Ld., alt Ager; $10^1/_2$ Td. Hrtk., 71 Tdr. Ld., hører under Lellinge S. (se nærmere under Lellinge S. og Vallø).

Højelse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vallø Birks Jurisdiktion, Roskilde- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kjøbenhavns Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 81. Lægd. Med Højelse Sogn er i gejstl. Henseende forenet (siden 1738) Lellinge S. i Bjeverskov Herred, Præstø Amt. Kirken tilhører Vallø Stift.

Højelse Kirke, paa en høj Banke med vid Udsigt, er en ret anselig Bygning, der bestaar af Skib, Taarn, Sakristi paa Nord- og Vaabenhus paa Sydsiden. Kirken er bygget i Spidsbuestil af Mursten paa en Fod af Kamp og har 5 Hvælvinger, der ere bedækkede med Kalkmalerier og Ornamenter fra 15. Aarh. (restaurerede 1879 af J. Kornerup). Figurmalerierne indskrænke sig dog til de 3 østl. Hvælvinger og fremstille Treenigheden, Samson, der vrider Løvens Gab op, St. Antonius, Kongerne David og den vise Salomon, Dommedag med Himmerig og Helvede, St. Jørgen med Dragen, og Skabelsen med Adam og Eva; alt er stærkt stiliseret og noget mangelfuldt i Tegning,en men et velbevaret Stykke Middelalder (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 92). Altertavle af Storck: Chr. velsigner de smaa Børn. I Kirken ligge begravne Elisabeth og Birgitte Bille til Gl.-Kjøgegaard; Sognepræst Claus Hansen († 1695) og Hustru Dorthea Pedersdatter Gad; en Mindetavle over Sognepræst Mathias Birckerod, † 1750. Den ene Klokke, fra 1517, har en Indskrift, der viser, at Kirken i den katolske Tid har været viet til St. Mikkel. — Paa Kirkegaarden Gravsten over Konsistorialraad Mandrup Peder Kruuse, † 1846, der var Præst her i 59 Aar og Provst i Ramsø Herred, bekendt som noget af en Videnskabsmand og Digter.

Johannes Andersen af Aszindrup solgte 1395 en Gaard i Kjøge til Peder Lykke.

Det er snarere til Højelse end til Ølsemagle Sogn, at Sagnet om den hellige Margrethe (se S. 306) knytter sig.

Ved *Ølby* har der været en hellig Kilde, som laa paa Skraaningen af en Banke, og som endnu ved Midten af 19. Aarh. besøgtes St. Hansnat.

I en stor Høj ved *Ølby* blev der 1880 fundet en Kiste, der var dannet af en flakt og udhulet Egestamme, hvori der var Levninger af et ubrændt Kvindelig med en Dolk og flere Broncesmykker.

Ølsemagle Sogn, Anneks til Kjøge, omgives af Kjøge Bugt, Højelse S. og Tune Herred (Jersie S.), hvorfra det adskilles ved Skjensved Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. for Kjøge og noget over 2 Mil S. S. Ø. for Roskilde. De lermuldede Jorder ere lave og side.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1534 Tdr. Ld., hvoraf 786 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 159, Byg 250, Havre 174, Ærter og Vikker 46, Blandsæd til Modenh. 17, til Grøntf. 102, Kartofler 9, andre Rodfr. 10), medens der henlaa til Afgræsn. 224, Høslæt, Brak, Eng m. m. 464, Have 21, udyrkede Strækn. 3, Byggegr. 11, Veje m. m. 25 Tdr. Kreaturhold 1893: 178 Heste, 580 Stkr. Hornkv. (deraf 392 Køer), 275 Faar, 559 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 85: $168^1/_2$ Tdr. Der var 29 Selvejergaarde med 122, 9 Arvefæstegd. med $32^3/_4$, 1 Fæstegd. med $4^1/_4$, 41 Huse med $9^1/_4$ Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 429 (1801: 251, 1840: 362, 1860: 407, 1880: 451), boede i 87 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomh., 294 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 49 af Industri, 3 af Handel, 19 af andre Erhv., 24 af deres Midler, 10 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Jærnbanen mellem Roskilde og Kjøge.

I Sognet Byen *Ølsemagle*, ved den sydsjæll. Jærnbane, med Kirke og Skole. — Ved den gamle Landevej mellem Kbh. og Kjøge, hvor Gaarden *Driftsbrohus* ligger, laa den nu nedlagte *Skillingskro* (se S. 233).

Ølsemagle S., der danner en egen Sognekommune, hører under Ramsø Herreds Jurisdiktion, Roskilde Amtstue- og Kjøge Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Kbh's Amts 6. Folketingskr. samt 1. Udskrivningskr.' 78. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Ølsemagle Kirke er opført af Mursten med Taarn og Hvælvinger. Altertavlen er udskaaren med flere paamalede Skriftsteder; paa Alteret staar en efter Thorvaldsen udskaaren Christusfigur; Granitdøbefont. I et Siderum en Ligsten over Peder Hansen, Præst til Ølsemagle-Lellinge, † 1654. En af Klokkerne er fra Middelalderen.

Væbneren Ove Steeg skrev sig 1398—1401 af Ølsemagle.

Ved *Ølsemagle* har der været en hellig Kilde ved Foden af „Dysagerbakken".

Ølsemagle dannede tidligere med Lellinge Sogn i Bjeverskov Herred et eget Sognekald; men det nedlagdes efter Ølsemagle Præstegaards Brand 1732, hvorefter Ølsemagle blev Anneks til Kjøge, og Lellinge til Højelse.

Holbæk Amt.

Holbæk Amt bestaar af den nordvestlige Del af Sjælland, Øen Samsø med Kyholm og flere ubeboede Holme, Øerne Sejerø, Nekselø og Hesselø i Kattegat samt nogle ubeboede Holme i Store Bælt og Isefjord. Amtet grænser mod Ø. til Kjøbenhavns Amt, mod hvilket Elverdams Aa danner Grænsen paa omtr. 1 Mil, og mod S. til Sorø Amt, mod hvilket Aamose Aa og Tude Aa paa et Stykke danne Grænsen, og er i øvrigt omgivet af Store Bælt, Kattegat og Isefjord med dens Indskæringer, Lammefjorden, hvis indre Del nu for en stor Del er udtørret, Holbæk Fjord og Bramsnæs Vig. Kysterne ere stærkt indskaarne og danne flere fremspringende Odder, saaledes mod V. *Asnæs* og *Refsnæs*, der indeslutte Kalundborg Fjord, og mod N. Halvøen *Ods Herred* mellem Sejerø Bugt og Isefjord, hvilken Halvø atter udsender to mindre Halvøer, nemlig Sjællands Odde mod V. og den, der skiller Nyrup Bugt fra Isefjord og mod N. Ø. ender i Korshage. Endelig udgaar mod Ø. Halvøen *Tudsenæs* mellem Lammefjorden og Holbæk Fjord. Amtet har en meget ujævn Overflade og er gennemfuret af Bakkestrøg i alle Retninger, nogle skovklædte, men de fleste nøgne, nogle dukkende op som korte Strækninger af Banker, andre dannende længere Højderygge, navnlig i Midten af Amtet mellem Midtsjællands Højdeparti og Kalundborg, hvor Sjællands nordvestlige Vandskelslinie løber med Højder paa 2 à 300 F. og ofte bratte Skraaninger (Rævebakke N. for Tissø er 256 F., $70{,}_4$ M.; N. for Vandskelslinien hæver Knolden sig til 304 F., $95{,}_{45}$ M.; S. for den, Ø. for Tis Sø, ligger Kløveshøj, 317 F., $99{,}_5$ M.). Egnen langs Kattegat er derimod lavere, og S. for Lammefjord er der flere Steder helt lavt med

Moser og Engdrag; men paa Halvøerne Tudsenæs og Ods Herred er der atter bakket, og ved Indgangen til den sidste hæver Amtets højeste Punkt sig, Vejrhøj, 385 F., $120,_9$ M. Som Helhed betragtet kunne Jorderne i Amtet ikke siges at være meget frugtbare, idet det efter Hartkornsansættelsen staar som det lavest ansatte af Øernes Amter næst Bornholms og Frederiksborg Amter ($11^1/_4$ Td. Ld. pr. Td. Hrtk., 888 Tdr. Hrtk. pr. □ Mil, svarende omtr. til Takst $11,_0$). Amtet er ikke videre godt forsynet med Skove (dog noget i Midten, og ogsaa paa Tudsenæs og i Ods Herred) og staar i denne Henseende langt tilbage for Frederiksborg Amt; det har en Del Søer, hvoraf de største ere Tissø (omtr. 2460 Tdr. Ld.) og Skarrid Sø (omtr. 380 Tdr. Ld.); Klinte Sø (i sin Tid omtr. 460 Tdr Ld.) i Ods Herred ved Kattegat er nu udtørret. En Del Vandløb søge ud dels S. for Vandskellet, hvoraf det største, Aamose eller Halleby Aa (Sjællands næststørste Aa, $8^1/_3$ Mil), løber gennem Tis Sø ud i Store Bælt, og Tude Aa, der søger mod S. Ø. ned i Sorø Amt, dels søge de ud N. for Vandskellet, saaledes Tudse Aa, til Holbæk Fjord.

Amtets Størrelse er $30,_{52}$ □ Mil ($1680,_7$ □ Km.), det største af Sjællands Amter; af det samlede Fladeindhold udgjorde Købstæderne $0,_{45}$ □ Mil ($24,_6$ □ Km.). If. Matrikuleringen udgør det hele opmaalte Fladeindhold 300,660 Tdr. Ld. (omtr. 165,363 Hekt.); Søplanen, som ikke er medregnet i det opmaalte Fladeindhold, er 4194 Tdr. Ld. Besaaet Fladeindhold var $^{16}/_7$ 1888: 137,173 Tdr. Ld. (deraf Hvede 7172, Rug 24,909, Byg 47,253, Havre 30,632, Boghvede 177, Ærter og Vikker 1782, Blandsæd til Modenhed 7770, til Grøntfoder 4949, Kartofler 4088, andre Rodfrugter 7909, Raps 129, andre Handelsplanter 93, Spergel og Lupiner 301); af Agermarken henlaa til Afgræsning, Brak, Eng, Fælleder m. m. 123,046 Tdr. Ld., hvoraf Afgræsnings- og Høslætsarealet udgjorde over 67,000 Tdr. Ld. Fladeindholdet af Haver var 2825, af Skov 17,012, af Moser og Kær 6777, af Heder 2547, af Flyvesand 828, af udyrkede Strækninger 3676, af Byggegrunde og Gaardspladser 2568, af Hegn, Veje, Vandareal m. m. 4621 Tdr. Ld. Det ses heraf, at Hvededyrkning er meget udbredt i dette Amt, langt mere end i Frdb. og Kbhvn. Amter; til Bygavl anvendes et større Areal end i noget andet af Øernes Amter, det samme er Tilfældet med Engarealet. For øvrigt har dette Amt endnu store Strækninger af Flyvesand, Stenmarker og andre udyrkede Strækninger, langt mere end noget andet Amt paa Øerne.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_7$ 1892: 23,916 Heste, 96,288 Stkr. Hornkvæg (deraf 62,202 Malkekøer), 39,247 Faar, 80,295 Svin og 2631 Geder. Antallet af Kreaturer er forholdsvis stort i dette Amt, og det staar blandt Landets første m. H. t. Hornkv. og højst m. H. t. Antallet af Svin, naar Amtets Udstrækning bruges som Sammenligningsmaalestok. Gedeholdet er ogsaa temmelig udbredt. Fjerkræavlen er ligeledes ret betydelig; der

fandtes 1893: 197,929 Høns og 154,215 Kyllinger, desuden 2038 Kalkuner, 45,313 Ænder og 7141 Gæs. Af Bistader fandtes 5259.

Det hele Ager og Engs Hartkorn sammenlagt med det halverede Skovskyldshrtk. ($320,_{82}$) udgjorde $^1/_1$ 1895: 24,810 Tdr.; deraf var Købstædernes ansat til 305. Hartkornet i Landdistrikterne fordelte sig saaledes, at der fandtes 138 større Landbrug paa over 12 Tdr. Hrtk. med ialt 4965, 4089 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hrtk.) med 16,914, 8859 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2402, samt forskellige „ubebyggede" Jordlodder med i alt 224 Tdr. Hrtk. Endvidere var der 2973 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 2003 med 11,742 Tdr. Hrtk. Selvejergaarde, 1795 med 8148 Tdr. Hrtk. vare Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte. Desuden fandtes 422 alm. Fæstegaarde paa Livstid med 1971 Tdr. Hrtk. og 7 Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte med 18 Tdr. Hrtk. Af Husene vare 7409 med 1717 Tdr. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 942 vare jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes der 4423 med 685 Tdr. Hrtk. (af disse vare 2031 jordløse). Inden for Gaardbruget er Selveje noget almindeligere udbredt end i de tidligere behandlede Amter, og paa den anden Side er Arvefæstet noget sjældnere; derimod var der forholdsvis set ikke lidt af Hartkornet, der hørte til alm. Fæste paa Livstid; ogsaa indenfor Husbruget var Fæste, Leje m. m. temmelig almindeligt.

Folketallet var $^1/_2$ 1890 i hele Amtet 94,235 (1801: 48,171, 1840: 68,754, 1860: 84,073, 1880: 93,340); deraf havde Købstæderne 9184 og Landdistrikterne 85,051. Amtet er det svagest befolkede af Øernes Amter, idet der kun kommer 3088 pr. □ Mil ($56,_{07}$ pr. □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at til hver Klasse regnes ikke alene deres Forsørgere, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 5095 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Lærere, Sagførere, Videnskabsmænd osv.), 50,710 hørte til Jordbrugernes Klasse, 243 til Gartnernes, 1109 til Fiskernes, 17,423 til de industridrivendes, 4570 til de handlendes, 584 til de søfarendes; endelig var der 8882, som henhørte til Erhvervsgruppen „andre Erhverv", 3117 levede af deres Midler, og 2502 vare under Fattigvæsenet.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$ 1894—$^{31}/_3$ 1895: Udskrivningen paa Amtsraadskredsens Hartkorn udgjorde 318,526, Bidrag fra Købstæderne 1048 Kr.; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsenet 111,858, Medicinalvæsenet 80,852, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 60,614, og Amtsskolefonden 25,729 Kr. Udskrivningsbeløbet var 13 Kr. pr. Td. Hrtk. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_3$ 1894 563,305 Kr., alt i faste Ejendomme, og skyldte bort 473,329 Kr. Amtsfattigkassen udredede s. Aar til sindssyges og Idioters Bevogtning og Underhold 3759 og til døvstummes Oplæring 4985 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra: Renter af Aktiver

912 Kr., Bidr. efter Plakat af $^{9}/_{1}$ 1845: 1357 Kr., $^{1}/_{4}$ pCt. Afgift 1142 Kr. samt Forstrækning fra Amtsfonden 6000 Kr. Amtsfattigkassen ejede 27,285 Kr. — Med Hensyn til Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene om hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres følgende: de paalignede Skatter udgjorde i 1894 paa Hartkornet 488,694, paa Formue og Lejlighed 238,257 Kr. Af Sognekommunernes Indtægter nævnes: Indtægt af Aktiver 38,109, Afgifter efter Næringsloven 28,348 Kr. Desuden udredes Naturalarbejde uden for Paaligningen til et Beløb af 89,164 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 286,678, Skolevæsen 229,110, Alderdomsunderstøttelse 138,455 (deraf Tilskud fra Staten 58,389), Vejvæsen 68,967 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1894: i Kapitaler 41,813, i faste Ejendomme 2,630,000 Kr. og skyldte 2,401,891 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stode Legater til et samlet Beløb af 38,572 Kr.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Holbæk*, *Kalundborg* og *Nykjøbing* og af Herrederne: *Merløse*, *Tudse*, *Løve*, *Arts*, *Skippinge* og *Ods* samt Øen *Samsø*. Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 57 Sognekommuner.

Amtet udgør en Del af 2. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet — med Undtagelse af *Samsø*, der sammen med Øen Tunø af Aarhus Stift danner et eget Provsti (Samsø og Tunø Provsti), under Aarhus Stift — under Sjællands Stift og indbefatter 3 Provstier: 1) Merløse og Tudse Herreders Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i disse Herreder — undtagen Nidløse og Tersløse, der høre til Arts og Løve Herreders Provsti, og Stenlille, der hører til Ringsted og Alsted Herreders Provsti i Sorø Amt — samt Holmstrup i Skippinge Herred, 2) Arts og Løve Herreders Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i disse Herreder samt Nidløse og Tersløse i Merløse Herred og Gudum Sogn i Sorø Amt, og 3) Skippinge og Ods Herreders Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i disse Herreder undt. Holmstrup.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 3 Købstadsjurisdiktioner, 7 Landjurisdiktioner: [1]) Merløse Herreds, [2]) Tudse Herreds, [3]) Løve Herreds, [4]) Arts Herreds, [5]) Skippinge Herreds, [6]) Dragsholms Birks (Ods Herred), [7]) Samsø Birks (hvortil ogsaa henhører Tunø af Aarhus Stift); desuden hører en Del af Sorø Birks Jurisdiktion til Amtet.

Amtet hører til 2. Udskrivningskreds (med Undtagelse af Samsø og hosliggende Øer, der høre til 4. Kreds) og til Nordre sjællandske Fysikat; der er 4 Lægedistrikter: [1]) Holbæk, [2]) Kalundborg, [3]) Nykjøbing og [4]) Samsø. Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amtstuedistrikt med to Filialer (i Kalundborg og Nykjøbing). Amtet har for Tiden 8 Branddirektorater, 3 for Købstæderne og 5 for Landsognene

(østre i Holbæk, søndre i Ruds-Vedby, nordre i Egebjærg, vestre i Kalundborg, og Samsø Distrikt i Tranebjærg).

Af Amtets Skove ere en Del Statsskove, som danne eet Skovdistrikt, Ods Herreds (3191 Tdr. Ld.), under 1. Overførsterinspektion.

Holbæk Amt bestod fra 1660 af 4 Amter, nemlig *Kalundborg Amt*, der omfattede Arts og Skippinge Herreder samt Samsø, *Sæbygaards Amt*, der bestod af Løve Herred, *Dragsholms Amt*, der omfattede Ods Herred med Øen Sejrø, og *Holbæk Amt*, som indbefattede Merløse og Tudse Herreder. De 4 Amter styredes fra 1707 under eet, og $^4/_9$ 1793 oprettedes det nuv. Holbæk Amt. Ved Resol. af $^9/_{11}$ 1800 henlagdes Købstæderne Holbæk, Kalundborg og Nykjøbing under Amtmandens Bestyrelse.

Litt.: *J. H. Larsen*, Holbeks Amt topographisk beskrevet, I Bd. og II Bd'.s 1. Hefte, Kbh. 1832—42. — *J. H. Th. Hasle*, Holbeks Amt, Kbh. 1844. — *C. St. A. Bille*, Fra Holbæk Amt, i M. Galschiøt, Danmark i Skildringer og Billeder, II. Bd., Kbh. 1893, S. 547 fl.

Holbæk

Købstaden Holbæk ligger i Merløse Herred under 55° 42′ 59,$_{16}$″ n. Br. og 0° 51′ 45,$_{65}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets Spids) langs den sydlige Bred af Holbæk Fjord. Byen ligger paa et ned til Fjorden skraanende Bakkedrag (højeste Punkt i Algade er 42$^1/_2$ F., 13,$_7$ M., over Havet), og mod Landsiden er den omgiven af et ret kuperet Terræn, fra hvis Højder (som Maglebjærg, Ø. for Byen, og Signalbankerne, mod V.) der er en god Udsigt over Fjorden og Byen; men Omegnen mangler Skov. Byen tager sig bedst ud set fra Fjorden, hvor der findes flere bratte Skrænter. Holbæk ligger ad Landevejen fjernet omtrent 8 Mil fra Kjøbenhavn, 4 M. fra Roskilde, 6 M. fra Kalundborg, 6$^1/_2$ M. fra Nykjøbing og 4$^1/_2$ M. fra Ringsted; ad Jærnbanen er Afstanden fra Kbh. 8,$_9$, fra Roskilde 4,$_7$ og fra Kalundborg 5,$_8$ M. Byens største Udstrækning er 1825 Al. fra V. til Ø., medens den fra N. til S. strækker sig 1200 Al. Den fra V. til Ø. gaaende Hovedgade er den meget brede Algade, der paa sit bredeste Sted (50 Al.) kaldes „Torvet“. Mod V. udmunder Gaden i Landevejen til Kalundborg, medens den mod Ø. fortsættes i den snævrere Gade Labæk (tidligere Navn for en særskilt Bydel). Fra det Sted, hvor Algade og Labæk støde

sammen, udgaar mod S. Smedelundsgade, der løber ud til Landevejen til Roskilde og Ringsted. Hovedfærdselen gaar gennem Algade, Smedelundsgade og Nygade, der fra Algade fører op til Jærnbanestationen. Byen har et net Udseende og gør et ret velhavende Indtryk; saavel Hovedgaden som de vigtigste Sidegader ere paa ny brolagte i de sidste 20 Aar, og hele Byen er forsynet med fuldstændigt Kloaksystem. Trods sin ret ærværdige Alder har den dog som de fleste af vore Købstæder et helt nymodens Præg, og den har kun bevaret meget faa gamle Huse, ligesom kun faa Gadenavne tale om Fortiden. Ved Midten af 19. Aarh. bestod Hovedvirksomheden i Omsætning af Korn, der tilførtes Byen fra et meget udstrakt Opland og udførtes til Udlandet til Søs. Efter at Landets Kornudførsel er ophørt, benyttes Søvejen navnlig til Indførsel af forskellige Varer, især Kul, Trælast, Foderstoffer og Hvede, og Søfarten er taget en Del til, efter at Indløbet til Isefjorden er uddybet. Uagtet Byens Opland er væsentlig formindsket ved Jærnbanen og Opkomsten af mange Handelspladser, er Søgningen til Byen ikke aftagen, og Byen har været i en stadig jævn Fremgang. Byens Befolkning er driftig og foretagsom, og de mange Nybygninger og kommunale Arbejder, der ere foretagne i de sidste 30 Aar, som Kirken, Skolerne, Gas- og Vandværket, Udvidelser af Havnen m. m., vidne om, at Byen er taget til i Velstand.

Holbæks Købstadsgrund udgjorde 1895 1,009,630 □ Al. (omtr. 72 Td. Ld.), og Byen havde samme Aar 26 Gader og Stræder. I 1896 vil 217,870 □ Al. af Markjorderne blive inddragne under Bygrunden. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890: 304 (i Beg. af 1895 var der 370, hvoraf 264 paa den egentlige Bygrund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 1417 Tdr. Ld. (1895: 1481); deraf var i 1888 besaaet 810, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 517, Haver 22, Skov 1, Moser og Kær 3, Byggegrunde 30 og Hegn, Vandareal m. m. 34. Det samlede Hartkorn for Markjorderne var $^{1}/_{1}$ 1895 ansat til 156,$_{67}$ Tdr. En stor Del af Markjorderne, der alle ere udskiftede, drives under Ejendomme i Byen, men der findes ikke faa større eller mindre Avlsbrug med selvstændige Bygninger paa Markjorderne; over 12 Tdr. Hrtk. ere Avlsgaardene *Nyvangsgaarden* (med $38^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 355 Tdr. Ld. Ager; 2 Lejehuse; omtr. 35 Tdr. Ld. i Grandløse Sogn.) og *Wegenersminde* ($16^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 205 Tdr. Ld., hvoraf 147 i Grandløse Sogn) samt Gaarden *Vilhelmslyst* (19 Tdr. Hrtk., 173 Tdr. Ld.; under Gaarden drives $6^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 51 Tdr. Ld., Lejejord; af det samlede Areal, 224 Tdr. Ld., er 5 Eng, Resten Ager). Henved 100 Tdr. Ld. af Markjorderne, der tidligere vare henlagte til Byfoged- og Borgmesterembedet, ere if. Lov af $^{1}/_{4}$ 1889 overtagne af Holbæk Kommune til en Taksationssum af 59,022 Kr., hvoraf indtil videre svares 4 pCt. til Staten. Jorderne ere delte i 9 Lodder og bortforpagtede.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum udgjorde April 1895 5,324,122 Kr. (Antal af Forsikringer 375).

Med Holbæk er ikke forenet noget som særskilt Kommune bestaaende Landdistrikt. Tidligere (ligesom endnu efter Matriklen) regnedes til Holbæk Sogn Holbæk Slots Ladegaard og en Del af det til denne liggende Bøndergods (i alt omtr. 100 Tdr. Ld.), som nu er henlagt til Merløse Sogn if. kgl. Resol. af $^{26}/_{10}$ 1824. Dette har haft den uheldige Følge, at en fremmed Kommune og Jurisdiktion støder umiddelbart op til den egentlige Bygrund

Trap. Beskrivelse af Kongeriget Danmark, III Udgave.

HOLBÆK.

Eftertryk forbydes

1	Amtmandsbolig	D 3
2	Apotek	C 3
3	Arbejderboliger	G 1
4	Asyl	E 2
5	Bane-Post-Telegrafst.	C 5
6	Borgerstiftelse	F 3
7	Dampmølle	D 4
8	Forsamlingshus Baptist.	E 2
9	Frederik VII Buste	C 4
10	Frelsens Hær	E 2
11	Gasværk	C 3
12	Graverbolig	E 4
13	Good Templerloge	F 5
14	Havnekontor	B 3
15	Hotel Isefjord og Teater	B 4
16	" Postgaarden	D 2
17	Kapel	E 3
18	Kirke	E 3
19	" Fri	B 4
20	Landmandsbanken	C 4
21	Raad-Ting-og Arresth.	D 3
22	Skole	G 5
23	" Borger	E 3
24	" Fri-og Fattighus	D 3
25	" Real	D 3
26	" Tekniske	E 4
27	Slotsgaard	B 4
28	Sparekasse for Holbæk Købstad og Omegn	C 3
29	Sparekasse for Holbæk Amts Ekonomiske Selsk.	C 4
30	Svendehjem	D 1
31	Svineslagteri	A 5
32	Sygehus Epidemihus	C 2
33	" Holbæk Amts	G 5
34	Toldkammer	B 3
35	Tvangs og Arbejdsanst.	H 5

Udført af V.F.A.Berggreen. Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad. 1896. Axel F. Aumodt's Lith. Etabl.

100 50 0 1 2 300 Meter

400 50 0 1 2 3 4 500 Alen.

mod V. og S., saa at Byens Udvidelse maa foregaa i den fremmede Kommune. Her bo saaledes mange, der have deres Virksomhed i Byen, og her er flere Etablissementer, der ere knyttede til den. Ved kgl. Resol. af $^{14}/_{2}$ 1878 og $^{19}/_{5}$ 1893 ere nogle Arealer af Merløse Sogn indlemmede i Holbæk.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

Kirken (St. Nicolai). Indtil 1869 stod paa omtr. samme Plads (lidt vestligere) som den nuv. Kirke den gamle St. Lucii Kirke, der tilhørte

Holbæk Kirke.

Sortebrødreklosteret, hvis nordre Fløj den udgjorde (se nærmere S. 381). Det var en Murstensbygning i Spidsbuestil med et Midtskib og to smalle Sideskibe; Koret havde mangesidet Afslutning, og Rummet var dækket med Hvælvinger. Imod V. var der et (senere tilføjet) højt Taarn med takkede Gavle og et smalt Spir (midt paa Taget opsattes 1729 et Spir), samt paa Nordsiden et Vaabenhus, vistnok fra Frederik II's Tid, og paa Sydsiden et Sakristi og „Hellegaards Kapel". Den indre Længde var $51^{3}/_{4}$ Al., Taarnet med Spir var 78 Al. højt. Altertavlen var udstyret med Billedskærerarbejde (om det øvrige Inventarium i den gamle Kirke se nærmere nedenfor; se om den gamle Kirke *Friis'* Bog om Holbæk). Paa Grund af Brøstfældighed maatte imidlertid denne Kirke nedbrydes 1869, og en ny opførtes efter Tegn. af

Etatsraad Chr. Hansen. Grundstenen blev nedlagt $^{14}/_{10}$ 1869, Kirken indviedes $^{20}/_{5}$ 1872.

Den nye Kirke blev i Modsætning til den gamle lagt i Retning fra Nord til Syd. Den er opført af røde Mursten i Rundbuestil og i Korsform med en kantet Korrunding i S. og et Taarn i N.; dette er forneden aflang firkantet, men gaar foroven over til en ligesidet Firkant og øverst til en Ottekant med smaa Spidsgavle, hvorfra et Spir hæver sig. Taarnets Højde er $71^{1}/_{2}$, Skibets indre Længde $49^{3}/_{4}$, dets Bredde $17^{3}/_{4}$ og Højden 20 Al. Kirkens Indre er dækket af et Træloft med Kasetter (kun Korrundingen har hvælvet Loft), Væggene ere malede som Kvadre, og Korrundingen er smukt dekoreret (da Malingen paa Grund af Fugtighed ikke havde holdt sig, blev den 1878 paa ny malet indvendig efter Udkast af Prof. Aagaard). Kirkens største Smykke er Altertavlen, malet 1873 af Carl Bloch: Christus med Barnet. Rammen om Altertavlen, Prædikestol og Døbefont ere nye og udførte i Træ efter Tegn. af Kirkens Bygmester; men i øvrigt er der bevaret meget af det gamle Inventarium. Deribl. nævnes det gamle Orgel, fra omtr. 1557, udvidet 1723 (ved Gave af Købmand Peder Pedersen), 6 Lysekroner*), 2 Alterstager, Kirkeuret, 3 Kirkeklokker, hvoraf den ældste er fra den senere Middelalder, m. m. Tillige er der bevaret en Del Epitafier og Mindestene: I østre Korsarm findes et nylig restaureret Epitafium af Træ over Raadmand Peder Jensen, † 1649, og Hustru Margrethe Nielsdatter med deres Portrætter; ligeledes er der et Brystbillede af Borgmester Anders Schult, f. 1629, med Hustru og 4 Børn. Et større karakteristisk Epitafium af Træ over Kancelliraad Schougaard, Vinhandler, Borgmester og Amtsforvalter i Holbæk, † 1739, paatænkes restaureret og opsat i Kirken. I Vaabenhuset er der indmuret Mindestene over Befalingsmand paa Holbæk Slot, Mogens Pax til Torup, † 1642, og Hustru Beritte Mundt, † 1652; Borgmester Anders Larsøn Grubbe, † 1726 (med en karakteristisk Indskrift); Legatstifteren, „Negotiant og Handelsmand" Peder Pedersen, † 1723; Legatstifteren, Købmand Anders Andersen Borch, † 1837, og Hustru Inger Eleonora, f. Kornerup, † 1826 (paa Kirkegaarden findes et Gravmæle over dem); Legatstifteren, Tømrermester J. Chr. Fugl, † 1884. Endelig er der sammesteds anbragt en Del af et Epitafium over Borgmester Mogens Christensen, † 1645, med Billeder af 7 voksne Personer og 2 Børn, og en Del af et Epitafium, hvorpaa en Familie paa i alt 14 Personer er afmalet, uden Navn eller Aarstal. Ved Opgangen til Taarnet fra Vaabenhuset er der en Fortegnelse over Kirkens Præster og en Mindetavle over Else Rasmusdatter, Raadmand Søren Nielsens Enke, fra 1643.

Tæt op til Kirken ligger Ligkapellet, en af røde Mursten opført Bygning med kamtakkede, blindingsprydede Gavle, Tandsnitsskifte under Tagskægget og store spidsbuede Vinduer. Oprindelig udgjorde Kapellet den søndre Fløj af Sortebrødreklosteret (se S. 381); men efter at Munkene vare dragne bort og Bygningerne af Chr. III skænkede Byen, tillod Fred. II $^{21}/_{7}$ 1575, at den søndre Fløj maatte indrettes til Raadhus, og som saadant benyttedes den til 1844. Bygningen indeholdt to Stokværk foruden Kælder; i nederste Stokværk var der Lokaler for By- og Herredstinget, Arkivrum

*) Den ene meget smukke Lysekrone er skænket af Familien Sandøe, der har levet i Holbæk i en Række af Aar og indtaget en anset Stilling. Et Medlem af den, Marie Hansdatter Sandøe, blev 1752 gift med Købmand Hans Rasmussen og blev saaledes Bedstemoder til de to berømte Brødre Hans Chr. og Anders Sandøe Ørsted.

samt, i en mod Ø. fremspringende lille, lav Halvtagsbygning, Borgerarrest; i øverste Stokværk fandtes Arresterne og Arrestforvarerens Bolig. Da Byen i 1844 fik et nyt Raadhus, blev det gamle en Tid benyttet som Fattighus, indtil det 1863, efter Etatsraad Chr. Hansens Plan, blev indrettet til Ligkapel (for 5500 Kr.), ved hvilken Lejlighed Murene, der for største Delen hidrørte fra Munketiden, bleve underkastede en grundig Restauration, Gavlene prydedes med Blindinger og Kamme, de to Stokværk gjordes til eet, og den lille Halvtagsbygning fjernedes. Medens Opførelsen af den nye Kirke stod paa, benyttedes Kapellet som Kirke. I Kapellet er der indmuret nogle af de ældre Ligstene fra den gamle Kirke, nemlig over Lensmanden Verner Parsberg, † 1487; Fru Lene Tønnesdatter (Rønnov), † 1490; Fru Kirstine Tidemand, † 1527, Lensmanden Markor Tidemand til Søbo, † 1549, og hans Hustru Fru Karen Bølle til Hellerup, † 1582, (disse 4 Ligsten ere aftegnede af S. Abildgaard); en Sten med to Præster i Ornat og med en lat. Omskrift, der melder, at her hviler Esbern Lauritsen, † 1633, og Johan Petersen, Medtjener, † 1611; en rigt udhugget Sten over Lensmanden Christoffer v. Festenberg, kaldet Pax, til Torupgd., † 1608, og Hustru Sofie Galt, † 1603, til Kindholm; i Stenen er der udhugget Billeder af dem og 3 Børn, langs Randene Vaabener.

Paa den gamle, nu nedlagte Kirkegaard findes i det sydøstlige Hjørne en muret Grav, hvori der ved den gamle Kirkes Nedbrydelse nedsattes en Del Lig, bl. a. af ovennævnte Borgmester Grubbe og Familie, Købmand Peder Pedersen med Hustru, og Mogens Pax og Familie (3 drevne Messingplader, der fandtes paa Kisterne i det Paxske Gravsted i Kirkens søndre Sidegang, og som nu ere anbragte i Ligkapellet, bære Indskrifter over Holger Pax til Sæbygaard, † 1698, og hans Hustru Elisabeth Bille, † 1723, samt deres Datter Hilleborrig Pax, † 1681). — Byens nye Kirkegaard, der blev anlagt 1853, ligger S. for Byen i kort Afstand fra Kirken. I Nærheden af Kirkegaarden har Købmand V. R. Tidemand 1881 ladet opføre en ny Graverbolig og skænket den til Kirken.

Ved Kirken er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Annekset Merløse, og en Kapellan pro loco. — Kirken ejer bl. a. en Tiende af Holbæks Jorder, der udgør $181^{7}/_{8}$ Td. Byg aarlig efter Kapiteltakst, en Landgilde af $8^{3}/_{8}$ Td. Rug og 14 Tdr. Byg aarlig efter Kirkekøb samt en Kirketiende af Oldjorderne af omtr. 41 Kr. aarl.; desuden har den Legatkapitaler til et samlet Beløb af 11,000 Kr. For at dække Udgifterne ved Opførelsen af den nye Kirke blev der optaget Laan paa i alt 42,000 Kr., som nu er tilbagebetalt (Kirken har med Varmeapparat, Gasindlæg, Alter m. m. i alt kostet 115,000 Kr., hvoraf henved 50,000 vare indkomne ved private Bidrag). Da Kirkens ordinære Indtægter vare utilstrækkelige til Forrentning og Afbetaling af Laanet, er der midlertidigt ydet et gennemsnitligt Tilskud af omtr. 2000 Kr. aarl. til Kirken fra Kæmnerkassen.

Raad-, Ting- og Arresthuset, beliggende lige over for Kirken omtr. paa det Sted, hvor den gamle Præstegaard har ligget if. Resens Kort, er en to Stokværk høj Grundmursbygning, opført 1844 (efter Tegn. af Bygningsinspektør F. F. Friis) for en Udgift af 27,800 Kr. for Byen Holbæk og Merløse-Tudse Herreders Jurisdiktioner. Det indeholder, foruden Retslokaler og Politistation, en Sal til Byraadets og Amtsraadets Møder og Arrestlokaler for 17 Personer, samt Bolig for 1 Arrestforvarer.

Byens **offentlige Skoler** ere den kommunale Realskole og Friskolen.

Realskolen bestaar af en Drenge- og en Pigeafdeling. For Drengeafdelingen opførtes 1884-85 en ny Bygning i Kirkestræde efter Tegn. af Arkitekt A. Klein i gotisk Stil for 35,000 Kr. Afdelingen er delt i 6 Klasser, og der afholdes Præliminæreksamen. Pigeafdelingen er i den gamle Klosterbygnings vestlige Fløj, hvor der tillige er Bolig for Kordegn og Pedel*). Ved Realskolen er ansat 1 Overlærer (der 1876 traadte i Stedet for Kateketen, som afløstes af en Kapellan pro loco), 5 Lærere, 2 Timelærerinder og 1 Gymnastiklærer. Elevantallet var 1896: 77 Drenge og 34 Piger. — Friskolen findes i en 1844 købt Ejendom i Kirkestræde, hvoraf en Del anvendes til Fattiggaard; 1868 opførtes en ny Skolebygning, og 1888 forhøjedes den med et Stokværk. Der er i alt 5 Drenge- og 5 Pigeklasser. Ved Skolen er ansat 1 Overlærer, 2 faste Lærere og 2 faste Lærerinder, 1 Lærerinde i Haandgerning og 1 Gymnastiklærer. Elevantallet var 1896 355. — I 1889 er opf. en teknisk Skole (i Bygningen har ogsaa en Handelsskole Lokaler). — Af Byens 2 større private Skoler har den ene Ret til at afholde Præliminæreksamen.

Fattiggaarden ligger i Kirkestræde i samme Ejendom som Friskolen (se S. 377); 1865 opførtes en ny Bygning til Arbejdsværelser.

Holbæks **Sygehus** i Blegstræde nær ved Fjorden er nu kun benyttet som Epidemihus og for syge, der komme ad Søvejen (5 Senge). Amtssygehuset og Holbæk Amts Tvangs-, Arbejds- og Daareanstalt ligge mod S., tæt uden for Byen ved Landevejene til Roskilde og Ringsted (se Merløse Sogn).

Stationsbygningen for den nordvestsjællandske Jærnbane er opført 1875 tæt S. for Byen og umiddelbart op til samme. Den paatænkte Odsherredsbane (se S. 380) vil rimeligvis komme til at udgaa fra den, saa at den vil blive fælles for begge Baner. Ligeledes paatænkes der en Forbindelsesbane mellem Stationen og Havnen. Med Stationen er forbunden **Posthus** og **Telegrafstation.**

Gasværket, i Nærheden af Havnen, er anlagt efter Gasværksbestyrer Howitz' Plan 1865 (for omtr. 60,000 Kr.), men er i Aarenes Løb flere Gange udvidet og helt omdannet, hvortil der er medgaaet mere end Anlægssummen. — **Vandværket**, i Merløse Sogn, V. for Byen, er anlagt 1890 af Stadsingeniør Jochimsen (for omtr. 117,000 Kr.) og forsyner foruden Byen ogsaa en Del Ejendomme i Merløse Sogn, deribl. Amtssygehuset og Tvangsarbejdsanstalten. Vandforbruget er omtr. 1600 Tdr. i Døgnet.

Toldkammerbygningen ved Havnen, to Stokværk, er opført 1847 efter Tegn. af Bygningsinspektør F. F. Friis.

Borgerstiftelsen, i den sydl. Del af Byen ved Markedspladsen, er opført 1863 for 17,200 Kr., som tilvejebragtes ved frivillige Bidrag, der indsamledes af en 1852 stiftet Forening. Den 2 Stokværk høje Bygning indeholder 8 Beboelseslejligheder, hver bestaaende af 2 Værelser med Køkken m. m., og giver Plads til 16 Beboere. Ved de rige Pengegaver, som Byens Indbyggere have betænkt Stiftelsen med, har den opsparet en Kapital paa 38,000 Kr., hvoraf Renten uddeles til Stiftelsens Beboere.

Børneasylet er stiftet 1837 og har alene bestaaet ved privat Godgørenhed.

*) Fra 1740 var Borgerskolen indrettet i øverste Stokværk af denne Bygning, hvis tykke, overkalkede Ydermure endnu i det væsentligste staa bevarede fra Klostertiden (den nordre Gavl er dog helt ommuret); de gamle spids- og fladbuede Blindinger om Vinduesaabningerne kunne endnu spores hist og her. Indvendig er Huset derimod ganske omdannet, og Hvælvingerne, som endnu ved 19. Aarh's Beg. dækkede hele nederste Stokværk, ere forsvundne.

Det har (fra 1877) sin egen Ejendom (i Gaden Rolighed) og ejede desuden en Kapital paa 9000 Kr. samt en aarlig Indtægt paa 400 Kr. af J. C. Fugls og Søskendes Legat.

Købmand Chr. Hansens og Hustrus Friboliger for Arbejdere i Holbæk Købstad ere stiftede 1884. Bygningerne, beliggende mod N. Ø. i Byen, ere skænkede Byen af fhv. Købmand Hansen, der tillige har givet 3000 Kr. til deres Vedligeholdelse. I Bygningerne er der indrettet Fribolig til 8 Familier og 4 enkelte Personer.

Endvidere bestaar der forskellige Velgørenhedsforeninger, saasom de Fattiges Kasse, den kvindelige Understøttelsesforening, Sygeplejeforeningen, Folkebiblioteket, Foreningen til Understøttelse af trængende Købmænd, Foreningen til Fremme af Arbejdernes Alderdomsforsørgelse samt forskellige Syge- og Begravelseskasser.

Paa Pladsen foran Banegaarden er der i et lille Anlæg 1876 rejst en Søjle med Frederik VII's Buste.

I Holbæk er der et Baptistkapel, opf. 1892, og et Frelsens Hærs Kapel, opf. 1894.

Gamle Huse. Byen har kun bevaret faa af de gamle Bindingsværkshuse fra 17. og 18. Aarh. De mest karakteristiske ere Nr. 16 i Kirkestræde, hvor Fattiggaarden er, Nr. 22 i Smedelundsgade og en gammel Købmandsgaard fra omtr. 1660 paa Hjørnet af Algade og Havnegade. Endelig har Hjørnestedet af Algade og Nygade en Renæssancegavl, der dog ikke som antaget kan stamme fra Byens gamle Sognekirke; thi denne forsvandt allerede 1573 (se S. 381), og Gavlen er i Følge sin Stil først bygget efter 1600.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 3915 (1895: 4159); 1801 havde Byen 1332, 1840: 2105, 1860: 2971, 1880: 3265 Indb. Som anført S. 372 regnedes før 1824 et større Areal af Merløse Sogn med til Byen.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 408 levede af immateriel Virksomhed, 1571 af Industri, 813 af Handel og Omsætning, 50 af Søfart, 87 af Fiskeri, 178 af Jordbrug, 34 af Gartneri, medens 624 fordeltes paa andre Erhverv, 82 levede af deres Midler, 54 nød Almisse, og 14 hensade i Fængsel. Medens Industri, Handel og Omsætning indtage en Plads, som svarer til andre Købstæders, vil man lægge Mærke til, at Jordbrugernes Klasse er uforholdsmæssig stor; men det kommer af de S. 372 berørte særlige Forhold. For øvrigt henvises til, hvad der er sagt i Indledningen til Holbæks Beskrivelse.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1895, vare de vigtigste; Bomulds og Linnedgarn 6254 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer 27,667 Pd., uldne Manufakturvarer 9371 Pd., Vin 16,016 Pd., andre Spirituosa à 8^0 373 Vrtlr., Humle 5777 Pd., Olier 211,496 Pd., Salt 76,258 Pd., Sukker 43,356 Pd., Tobaksblade og Stilke 31,596 Pd., Stenkul 2329 Clstr. og 19,525 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 324,404 Pd., Tømmer og Træ 1031 Clstr. og 44,399 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder, navnlig fra Kbh., en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1895 var der ved Toldstedet hjemmehørende 34 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 1182 Tons,

deraf 1 Dampskib paa 17 T. og 10 Hestes Kr. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 139 Skibe med 11,843 T., for Udgaaende 141 Skibe med 155 T. Gods. I indenrigsk Fart indkom 29 og udgik 42 Skibe med henholdsvis 669 og 128 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 62,098 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 4403 Kr., i alt 66,501 Kr. (omtr. 21,325 Kr. mindre end 1894). Brændevinsbrænderier drives ikke, hvorimod der til Udlandet er udført 1129 Potter Brændevin.

Holbæk har aarlig 6 Markeder, 2 i Marts og 1 i April (Heste og Kvæg), 1 i Juni (Heste, Kvæg og Skovbovarer), 1 i Okt. (Kvæg) og 1 i Nov. (Kreaturer).

Af Fabrikker og industrielle Anlæg mærkes: 3 Tobaksfabrikker, 1 Uldspinderi, 2 Jærn- og Metalstøberier, 2 Ølbryggerier, hvoraf det ene tillige brygger bayersk Øl, 2 Bomuldsværerier, 3 Farverier, 5 Bogtrykkerier, 2 Vejrmøller, 1 Dampmølle (Aktieselskab, opr. 1865, Aktiekapital 250,000 Kr.), 1 Andelssvineslagteri, der dog er anlagt i det tilgrænsende Landsogn, 1 Frugtvarefabrik (Aktieselskab, Aktiekapital 23,000 Kr.) m. m. — I Holbæk udgives 3 Aviser: „Holbæk Amts Avis“, „Holbækposten“ og „Holbæk Amts Dagblad“, samt Ugebladet „Skyttetidende“.

Kreturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 253 Heste, 490 Stkr. Hornkv. (deraf 385 Køer), 29 Faar, 298 Svin og 24 Geder.

Byens Civiløvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver. Byraadet bestaar, foruden af Formanden, af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Skolevæsenet, e) for Brolægnings- og Vejvæsenet, f) for Gasværket, g) for Vandværket og h) for de Byen tilhørende Jorder.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 61,440 (deraf Grundskat 1684, Husskat 4452, Formue- og Lejlighedsskat 55,304 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 5326, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 3866, Indtægt af Aktiver 7052 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Staten 1165, Bidr. til Amtet 942, Bidr. til Amtsskolefonden 1712, Byens Bestyrelse 3195, Fattigvæsen 13,792, Alderdomsunderstøttelse 8616, Skolevæsen 21,678, Rets- og Politivæsen 6916, Medicinalvæsen 2638, Gader og Veje 12,476, Gadebelysning 2787, Renlighed 2304, Brandvæsen 1987, til Kirken 2000 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 62,928, i faste Ejendomme, som give Udbytte, 327,184, og i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 104,080 Kr. Kommunens Gæld var 281,126 Kr. For Aaret 1896 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 1,132,600 Kr.; deraf er skattepligtig Indtægt 927,350 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Raad-, Ting- og Arresthuset, hvoraf Kommunen ejer $^{1}/_{3}$ og Landjurisdiktionen $^{2}/_{3}$, Vagt- og Sprøjtehuset, Friskolen, Realskolen, Fattiggaarden, Epidemihuset, Gasværket, Vandværket, Markedspladsen, Oplagspladserne ved Havnen samt Jorder (omtr. 100 Tdr. Ld.).

Holbæk har et Brandkorps (Vedtægt af $^{30}/_{10}$ 1873) og et dermed i Forbindelse staaende Politikorps paa 27 Mand.

I Holbæk Amts økonomiske Selskabs Sparekasse (opr. $^{23}/_{12}$

1825) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 5,745,384 Kr., Rentefoden var $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservefonden udgjorde 496,818 Kr., Antal af Konti 8264. — I Spare- og Laanekassen for Holbæk Købstad og Omegn (opr. $^{19}/_{11}$ 1854) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 2,417,094 Kr., Rentefoden var 4 pCt., Reservefonden udgjorde 128,223 Kr., Antal af Konti 1946. — I den danske Landmandbanks Kontor i Holbæk (opr. $^{12}/_{11}$ 1872) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 3,110,110 Kr., Rentefoden var $3^{1}/_{2}$ pCt., Antal af Konti 5829.

Havnen. Byen har fra gammel Tid haft en Skibsbro, og en saadan omtales allerede 1328, men den har vist været temmelig uanselig, og saa vidt vides, blev den først i 18. Aarh. forlænget saa langt ud i Fjorden, at Skibe, der stak 7—8 F., kunde lægge til. Til ind i 19. Aarh. har dog Skibsfarten været meget ubetydelig. Aar 1831 forlængedes Broen fra det gamle Brohoved ud til det dybe Farvand, og 1844—47 blev der anlagt en lukket Havn, hvori Skibe med 9 F. Dybgaaende kunde gaa ind, og senere er den bleven udvidet; saaledes blev 1885 den vestlige Havnemole forlænget, og der opførtes nye Brohoveder; 1881 var der bleven anlagt en særlig Baadehavn ved Siden af den egentlige Havn; 1890 deltog Holbæk tillige med de øvrige til Isefjorden hørende Havne i en Uddybning til 12 F. af det vestlige Indløb til Isefjorden, idet Halvdelen af Udgifterne afholdtes af Statskassen. Samme Dybde er senere tilvejebragt i Havnen og Farvandet uden for den, saa at nu Skibe med 12 Fod Dybgaaende kunne gaa ind i Havnen (Baadehavnen har 6 F.). Det store Havnebassin er 12,370. Baadehavnen 7500 □ Al., Havnepladsen (hvoraf et større Areal er tilvejebragt ved Opfyldning med det opmudrede) omtr. $4^{1}/_{2}$ Td. Ld. Der er omtr. 500 løbende Al. Bolværk. Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg (Borgmesteren og 4 valgte Medlemmer), under hvilket sorterer en Havnekasserer og en Havnefoged. Havnekassens Beholdning var ved Udg. af 1895 25,000 Kr. Efter Gennemsnitsindtægten i de sidste Aar udgøre Havne- og Bropenge omtr. 7000 Kr. aarlig. En Del af Havnepladsens Areal er delt i mindre Lodder, som ved Bortlejning indbringe aarl. 200 Kr. Der er Havnefyr. — Der er i Byen Lodser, som lodse til Rørvig, Bramsnæs Vig og andre Steder i Isefjord.

Holbæk hører til 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Holbæk Amtstuedistrikt (Amtstuen i Holbæk) og Holbæk Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 42. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 14—34 og 42 af 2. Udskrivningskr.

Ved Holbæk Toldsted er ansat en Toldforvalter, en Kontrollør og to Assistenter. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og to Ekspedienter); Telegrafstationen har en egen Bestyrer. Holbæk er i direkte Telefonforbindelse med Kjøbenhavn, Roskilde, Kalundborg og Nykjøbing.

Jærnbaner. Paa den nordvestsjællandske Jærnbane, der aabnedes 1874 (se nærmere om Banen under Kalundborg), befordredes der i Driftsaaret 1894—95 (Finansaaret) til Holbæk 79,466 og fra Holbæk 80,122 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv., ankommet til Holbæk var 374,819, afgaaet fra Holbæk 341,121 Cntr. Der er nu Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Holbæk 5 Gange daglig og 5 Gange omvendt, hvoraf 1

Iltog i begge Retninger. — If. Lov af $^{8}/_{5}$ 1894 er der $^{6}/_{5}$ 1895 givet Holbæk Amtsraad Eneretsbevilling til Anlæg og Drift af en Jærnbane mellem Holbæk og Nykjøbing, Odsherredsbanen, paa den Betingelse, at den skal være færdig senest 4 Aar efter Bevillingens Dato. Staten udreder Halvdelen af Anlægskapitalen. Banen, der skal være normalsporet, tænkes at gaa over Allerup, Kundby, Svinninge, Hørve, Asnæs Vig og Asminderup.

Et af det forenede Dampskibsselskabs Skibe farer hver anden Dag frem og tilbage mellem Nykjøbing og Holbæk. Et i Holbæk hjemmehørende Dampskib besørger Farten mellem Holbæk, Ovrø og Vellerup i Horns Herred.

Historie. Holbæk menes at være opstaaet af 2 smaa Byer, der laa ved og havde Navn efter de to Bække *Holbæk* og *Labæk*, den første V., den anden Ø. for det Bakkedrag, hvorpaa den nuv. By ligger. Labæk skal oprindelig have været den betydeligste; men efterhaanden forsvandt den (Navnet er dog endnu bevaret som Gadenavn, se S. 371) og gik helt op i den anden, Holbæk, da der her var opstaaet en større Gaard og senere et befæstet Slot, hvorom nærmere nedenfor. Holbæk nævnes, saa vidt vides, første Gang 1199 i et Gavebrev af Biskop Absalon, hvorved han giver Sorø Kloster Gaarden (curiam) Holbæk med de til den hørende 4 smaa Byer Metheløse (Merløse), Grubethorp (Krejerup i Sønder-Jærnløse S.), Thostethorp (Tostrup i Merløse S.) og Ulfsthorp (en nu længst forsvunden Landsby, der laa i Aagerup eller Tølløse S., og som endnu nævnes 1370). Sorø Kloster har dog vist snart afhændet Gaarden til Ringsted Kloster; thi 1231 solgte Abbeden i dette Kloster et stort Stykke Jord her til Valdemar II (Sejr), der skal have anlagt og befæstet Holbæk Slot V. for den nuv. By (ved Strandporten), hvor Stranden vistnok oprindelig har gaaet helt ind til dens Volde. Fra den Tid begynder vel egentlig Holbæks Betydning som By. I Processen mellem Christoffer I og Ærkebiskop Jak. Erlandsen klager denne over, at Borgerne i Holbæk have dræbt Asser Præst, slæbt ham igennem Byen til Raadhuset og begravet ham i hedensk Jord, uden at Grunden til denne Fremfærd nævnes. I 2. Halvdel af 13. Aarh. fik Byen et Sortebrødrekloster (se nedenfor), og 1286 skal Erik Menved have givet Holbæk en Stadsret, som blev fornyet og udvidet 1549 og mange Gange er bleven stadfæstet, saaledes 1443, da Byen tillige fik Toldfrihed overalt i Danmark undtagen paa Skaner, Falsterbo og andre Sildelejer i Høsten, 1454, 1502 og 1506, 1534 af Grev Christoffer i Grevens Fejde, 1562, 1598, 1648, 1672, 1714, 1737 og 1746.

Skønt *Holbæk Slot* vistnok aldrig har haft stor Betydning som Fæstning (først 1320 nævnes det udtrykkelig som saadan), da det laa omgivet af høje Bakker, har det dog haft en Del at sige for Byens Opkomst. Arild Huitfeldt fortæller, at den fordrevne svenske Konge Birger Magnussen og hans Dronning Margrethe, Erik Menveds Søster, fik Holbæk Len til Underhold, da de vare flygtede til Danmark, og Suhm (XII, 63) siger, at Kongen døde her; men efter en anden Beretning (Hamsfort) er det sandsynligt, at han er død paa Spikaborg (eller Spegerborg) ved Skjelskør*). I Svenskekrigen 1658—60 blev Slottet ødelagt, og Jorderne bleve efterhaanden udstykkede og bortsolgte. Voldstedet, hvorpaa der nu ligger en Gaard, ses endnu tydeligt, omgivet af Grave („i Mands Minde have de været fyldte med Vand"), og i Gaardens Kælder vises der Rester af de gamle Mure (i Maanedsskriftet „Minerva", Okt. 1787, findes der en Beskrivelse af de dengang forefundne Murrester med en Tegning). Bygningerne have dækket den nuv. Gaards Bygninger og desuden strakt sig ind over Gaardspladsen (undersøgt af Nationalmuseet 1896).

*) Af Lensmændene paa Slottet kendes Hr. Johannes Ever 1364, Hr. Bent Biug 1370, Hr. Henning Podebusk 1375, der vistnok havde pantsat Slot og By til Brødrene Nicolaus og Ericus Skeples, som i Dec. s. Aar oplod castrum Holæbek, provinciam Meerløse herret, insulam Vaardere et villam Holbæk til Dronning Margrethe. To Aar efter fik Hr. Jep Olsen Lunge Holbæk Slot og Len i Forlening, efter at Dronningen havde indfriet hans Pant i samme. En tysk Adelsmand Goes van Hitzacker var Høvedsmand der 1413; derefter nævnes Mogens Barsebek 1439; Hr. Mogens Glob, Hr. Verner Parsberg 1457—79, dennes Sønner, Hr. Tønne Vernersen og Hr. Jørgen Vernersen, Jørgen Rud 1490—99, Hr. Henr. Krummedige 1503—6, Peder Nielsen Fiskere 1511—13 osv.

Sortebrødreklosteret — Byens eneste Munkebolig — er stiftet 1269 eller vel snarere 1275; 1276 indviede Roskildebispen Peder Bang Klosterets Kirkegaard. Aar 1287 brændte Klosteret sammen med Byen, og da Kongemorderne hærgede Holbæk 1229, er Klosteret sikkert heller ikke gaaet fri. Om dets senere Skæbne ved man kun lidt. Aar 1323 lod Christoffer II Klosterkirken opføre, vistnok efter en Brand, og s. Aar indviedes den af Børglumbispen. Dronning Dorothea skænkede 1456 Munkene en større Pengesum, for at de skulde læse Messer over hende, og i Testamenter betænktes de af og til med Gaver. Ikke desto mindre vare de ved Reformationen saa fattige, at de 1535 maatte forlade Klosteret og overlade det med Grev Christoffers Samtykke til Byen. Kort efter tog Chr. III det vel i Besiddelse i den Hensigt at bruge det til Forbedring af Holbæk Slot; men 1536 kom det atter i Borgernes Eje. Det var et Kompleks af tre (maaske 4), under rette Vinkler sammenstødende Fløje, af hvilke endnu den søndre og vestre staa tilbage, om end i stærkt ændret Skikkelse, som Kapel, Skole osv. (se S. 374 og 376). I den vestre Fløj havde efter Reformationen Byens Latinskole Lokale indtil sin Ophævelse 1740, og her boede ogsaa Rektoren (den næstsidste Rektor var Torkil Baden, † 1732); derefter fik den danske Skole Plads her. Kirken, der udgjorde den nordre Fløj, blev, som omtalt S. 373, nedbrudt 1869. Har Klostergaarden oprindelig ogsaa været lukket mod Ø., maa Fløjen her tidlig være forsvunden, da den ikke findes paa Byplanen i Resens Atlas 1670. — Til Holbæk har vistnok hørt en *St. Jørgensgaard* for spedalske.

Holbæk havde foruden Klosterkirken sin egen Sognekirke, helliget St. Nicolaus. Den skal have staaet paa Algadens søndre Side (Hjørnet af Nygade, se S. 377) paa det Sted, hvor den gamle Amtstuegaard ved Beg. af 19. Aarh. laa (den blev udparcelleret 1846, og dens store, smukke Have gav for en Del Plads til et stort Dampbrænderi), og ved Gravning i det omkringliggende Terræn, navnlig N. for Gaden, har man fundet en Mængde Menneskeben, et Bevis paa, at Kirkegaarden har været temmelig stor. Efter Reformationen stod Kirken øde og forfaldt efterhaanden mere og mere, hvorfor Fred. II 1573 skænkede saavel den som Pladsen, hvorpaa den stod, til Lensmanden paa Holbæk Slot, Christoffer v. Festenberg (Pax) med Tilladelse til, at han maatte nedbryde den og anvende Materialet, som han selv vilde. I dens Sted blev Klosterkirken Byens Sognekirke (se S. 373).

Holbæk havde flere Gange været hjemsøgt af Ildebrand, bl. a. 1513 (og vist ogsaa 1560, da det bliver befalet Borgerne at ombytte Straatagene med teglhængte Tage). Tilbagegangen for Byen begyndte med Svenskekrigen 1658—60, da Slottet blev ødelagt, og da Byen led under Fjendens Hærgninger, og den sank snart ned til at være en ubetydelig By. Aar 1672 havde den 879 Indb. (1682 takseredes alle Bygningerne til 10,339 Rd.), 1769 1211 (Aaret efter var samtlige Bygningers Assurancesum 140,470 Rd.) og 1787 1159 Indb. Aarene 1719—88 opførtes der ikke en eneste ny Bygning, og i Pontoppidans Danske Atlas (VI S. 193) hedder det 1774: „Byens Handel og Næring er paa 40 Aar utroelig aftaget, saa at Byens Indvaanere til største Delen ere meget forarmede og ringe". Først ved Slutn. af 18. Aarh. begyndte Byen at komme til Kræfter under det almindelige Opsving i Landets Handelsforhold, og ved større Foranstaltninger i 19. Aarh., navnlig Anlæggelsen af Havnen, har den været i jævn Fremgang.

I 17. og 18. Aarh. har Holbæk fra Tid til anden haft Garnison, for det meste af Kyttereskadroner. Ogsaa i 19. Aarh. har den været Garnisonsby.

Litt.: *F. R. Friis*, Bidrag til Holbæks Historie, Holbæk 1875.

Kalundborg

Købstaden Kalundborg ligger i Arts Herred under 55° 40′ 50″ n. Br. og 1° 29′ 43″ v. L., for Kbh. (beregnet for Kirken) i det indre af den dybe Kalundborg Fjord, paa dens Nordside og inden for den flade, sandede Halvø Gisseløre, der som en Mole skyder sig omtr. 1500 Al. mod Sydøst ud i Fjorden og derved danner en naturlig Havn. Byen selv ligger dels lavt ved Fjorden (Nedrebyen), dels bygget terrasseformig op ad en Høj og oppe paa denne (Øvrebyen). Højeste Punkt i Byen er ved Kirken, omtr. 44 F., 14 M., ved Torvet er der 20—26 F., 6—8 M., det laveste Punkt i Cordilgaden er omtr. 10 F., 3 M. Set fra Fjorden er Kalundborgs Beliggenhed ganske smuk og malerisk med dens ad Bakkeskraaningen opstigende Gader og Huse med deres „hængende" Haver, den ejendommelige Kirke, der mægtig rager op over hele Husmassen, og i Baggrunden den høje Møllebakke (111 F., 34,8 M.) med sin smukke Bevoksning og sit Lystanlæg. Dertil kommer mod Ø. det frodige Landskab med de mange Kirker og Gaarde og mod V. Refsnæs' Banker. Kalundborg ligger ad Landevejen fjernet omtr. 14 Mil fra Kjøbenhavn, 6 fra Holbæk og lige saa langt fra Korsør, $4^3/_4$ Mil fra Slagelse og 6 fra Nykjøbing; ad Jærnbanen er Afstanden fra Kbh. 14,7 og fra Holbæk 5,8 Mil. Overfarten til Aarhus er omtr. 12, til Samsø mellem 4 og 5 Mil. Byen strækker sig fra V. til Ø. omtr. 1800 Al., medens den paa det bredeste Sted fra N. til S. er omtr. 900 Al. Hovedgaden er den ret brede og anselige Cordilgade (Kordelgade, tidligere Navnet paa en selvstændig By eller Bydel, som helt er gaaet op i Kalundborg), der gaar fra V. til Ø., fortsættes ud gennem Forstaden *St. Jørgensbjærg* og udmunder i Hovedlandevejen til Holbæk. Fra dens vestlige Ende gaar Skibbrogade ned til Havnen, medens Byens Hovedaare fortsættes mod V. gennem Lindegade og „Volden" til Torvet (Akseltorvet), hvorfra Adelgade (eller Algade), vistnok tidligere Øvrebyens Hovedgade, fører N. for Kirken ud til Byens Vestgrænse. Kalundborg har i flere Partier et ganske interessant Præg; flere Huse baade fra Middelalderen og fra 16.—17. Aarh. ere endnu bevarede, og Gadenavne, som „Volden", „Bag Slotsgraven",

St. Olai Kirkestræde og Pavestræde, minde ogsaa om Byens Fortid. Dens Storhedstid som Handels- og Skibsfartsby er forbi; ved Udgangen af 18. og Beg. af 19. Aarh. drev den endnu betydelig Handel paa Norge, England og Holland, store Handelshuse i Hovedstaden anlagde Filialer her, og den var i lange Tider Overfartssted til Aarhus („Smakkefarten"). Men Konkurrenterne voksede op i de omliggende Byer, og Forbindelsen mellem Sjælland og Jylland flyttedes til Korsør. Skønt den nu har faaet Jærnbane og daglig Dampskibsforbindelse med Aarhus, har den endnu ikke forvundet Tabet; dog er der i de sidste 20 Aar en stadig Fremgang.

Kalundborg Købstadsgrund udgjorde 1896 1,134,000 □ Al. (81 Tdr. Ld.), og Byen havde samme Aar 22 Gader og Stræder, desuden 1 Torv og Havnepladsen. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 407 (Jan. 1896 var der 492, hvoraf 413 paa Byens egentlige Grund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 928 Tdr. Ld. (Byraadet medregner desuden 200 Tdr. Ld. for det inddæmmede Areal af Saltbæk Vig; men dette Areal er ikke optaget i Matriklen); deraf var besaaet 421, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 412, Have 9, Skov 5, Flyvesand 2, udyrkede Strækninger 190, Byggegrunde 74, Veje, Vandareal m. m. 15. Det samlede Hrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $55,_{2}$ Td.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1895 4,321,944 Kr. (Antal af Forsikringer 472)., $^{1}/_{7}$ 1896: 4,620,815 Kr.

Med Kalundborg Købstads Kommune er forenet et **Landdistrikt**, beliggende V., N. og S. Ø. for Byen (1888: 777 Tdr. Ld., hvoraf 508 vare besaaede, medens 243 henlaa til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m., 13 vare Haver, 1 Mose og Kær, 8 Byggegrunde og 4 Veje, Vandareal m. m.; det samlede Hartkorn var $^{1}/_{1}$ 1895 86 Tdr.). I Landdistriktet ligger Hovedgaardene *Kalundborg Ladegaard*, beliggende N. for Byen umiddelbart op til dens Gader, ($48^{5}/_{8}$ Tdr. Hrtk., 468 Tdr. Ld., hvoraf 26 Eng, 5 Have, Resten Ager; 2 Huse), og *Lerchenfeldt* (omtrent $75^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk.), de saakaldte *Rynkevangshuse* og nogle Huse paa *St. Jørgensbjærg Ø.* for Byen. If. Reskr. af $^{11}/_{5}$ 1804 er St. Jørgensbjærgs jordløse Huse og Beboere henlagte under Kalundborg Bys Justits- og Politivæsen; men med Hensyn til den ordinære Retspleje, Foged-, Skifte- og Auktionsvæsen henhøre de under Arts- og Skippinge Herreder (se Kancelliskr. af $^{11}/_{5}$ 1815). Landdistriktet, hvis Beboere søge Købstadens Kirke, har Fattig- og Skolevæsen fælles med denne og bærer $^{1}/_{20}$ af de til Kirke-, Skole- og Fattigvæsen medgaaende Udgifter.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

Vor Frue Kirke. Efter Traditionen lod Esbern Snare omtr. ved Aaret 1170 (Pontoppidan, Danske Atlas, siger 1171) opføre Kirken tæt ved sin Borg i Øvrebyen paa en med Ringmure omgivet Banke. Ved denne arkitektonisk mærkelige Bygning, der er den ejendommeligste i Norden og maaske næppe har sit Sidestykke nogetsteds, kommer man mere til at tænke paa en Borg end en Kirke, og dens Beliggenhed, lige i Nærheden af Kysten af den som Havn vigtige Kalundborg Fjord, tyder ogsaa i den Retning; i alle Tilfælde er den vist ikke alene opført i kirkeligt Øjemed; mærkeligt

er det jo, at den, og ikke den nærliggende Borg, ligger paa Bankens højeste Del. Bygningens Grundform er det græske Kors. Fra et firkantet Midtparti, over hvilket et større firkantet Taarn hæver sig til en Højde af omtr. 70 Al., træde de 4 korte og smalle Korsarme frem, hver begrænset af et ottekantet Taarn. De 4 Taarne havde Navn efter Helgeninderne St. Anna, St. Catharina, St. Maria Magdalena og St. Gertrud, medens Midttaarnet var helliget til Jomfru Maria. I Midtpartiet stod der fire, over 10 Al. høje Granitsøjler, der bare Midttaarnet. Det Indre var hvælvet; Midtpartiet havde Krydshvælvinger, Korsarmene Tøndehvælvinger og Hjørnetaarnenes nederste Del en Slags mangesidige Kuppelhvælvinger. I Tidernes Løb ramtes

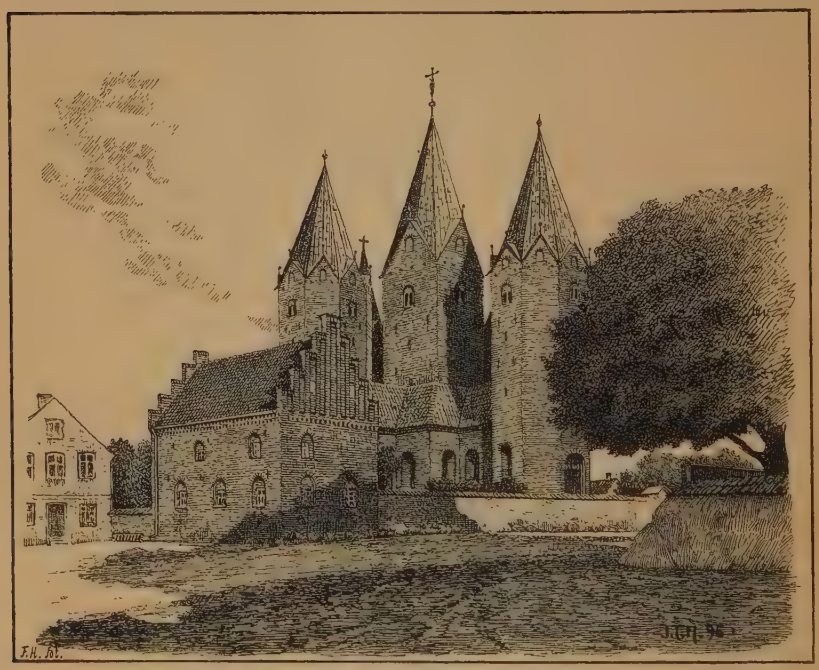

Kalundborg Kirke og Ligkapel.

denne sjældne Bygning af forskellige Uheld, ligesom den ogsaa undergik Forandringer og fik Tilbygninger, der skadede Helhedsindtrykket. Aar 1314 brændte den, det vil sige Tagværket og Spirene, og efter Murværkets Forskellighed synes ved Genopførelsen Taarnenes Spidsgavle, mellem hvilke de pyramideformede Spir skære ned, at være satte til og Spirene at være gjorte noget højere. I den senere Middelalder blev der tilbygget i det nordøstre Hjørne et hvælvet Sakristi med en Midtsøjle og i det sydvestre et lille Kapel. Senere føjedes der smagløse Portaler i Rococcostil til Indgangene, og flere af Spidsgavlene bleve nedtagne paa Grund af Brøstfældighed. Omtr. 1776 var der atter Ild i Kirken, hvis Taarntrapper kun vare af Træ. Men det største Uheld ramte Kirken 1827, da Midttaarnet styrtede ned. Grunden til denne Katastrofe skal være, at man paa Chr. IV's Tid havde gravet en Kælder midt i Kirken, og man havde forudset Ulykken

Trap Beskrivelse af Kongeriget Danmark. III Udgave.

KALUNDBORG.

Eftertryk forbydes

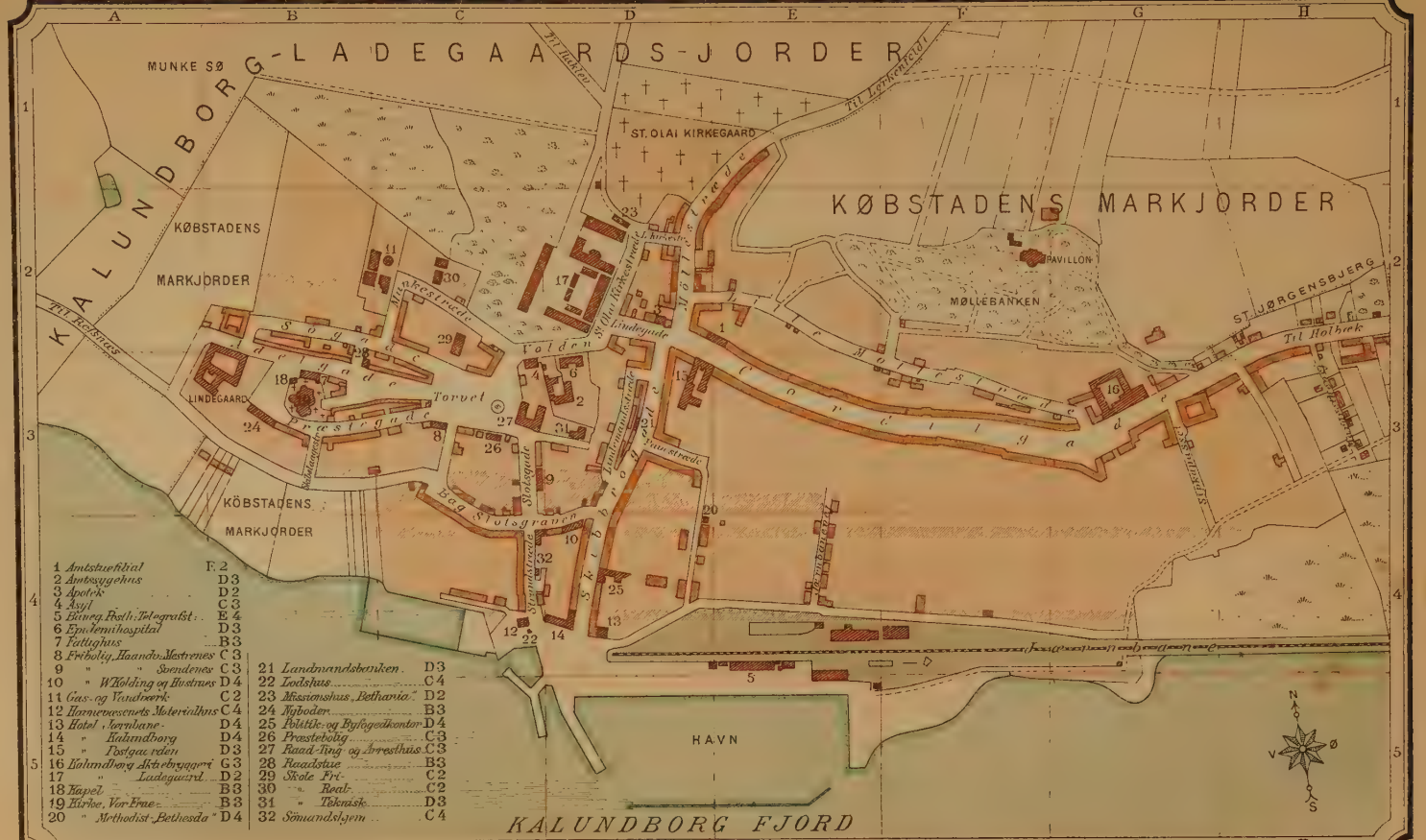

Udført af V. F. A. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

1896.

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 500 Alen

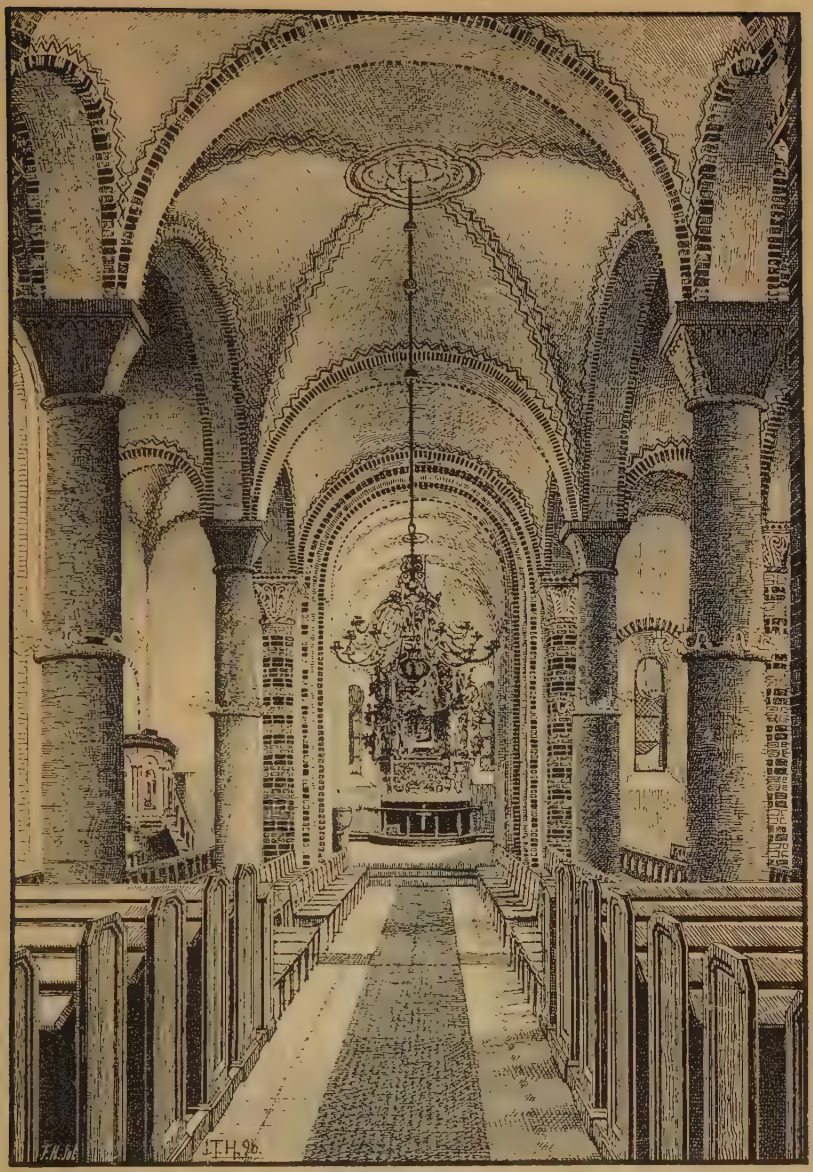

Kalundborg Kirkes Indre.

i de nærmeste Dage, før den skete; men det var for sent*). Om Morgenen 7. Sept. sank Muren lige ned i Kirken, skød de 4 Granitsøjler, hvorpaa

*) Man havde allerede længe haft Opmærksomhed for Brøstfældigheden; 1812 blev det endog foreslaaet at nedrive alle 5 Taarne og give Kirken fladt Loft; da den ene Søjle 1814 viste sig at være kommen ud af sit Leje, anbragte man to Jærnstivere fra Søjlen mod Sidevæggene; saa vidt vides, bleve disse Stivere senere borttagne, hvad der fremskyndede Ulykken.

Taarnet hvilede, til forskellige Sider, knuste Prædikestolen, fyldte Skibet og en Del af Koret med Sten og Grus og sønderslog Jærngitteret om Alteret. Spiret, der var belagt med tykke Blyplader, faldt derimod udvendig midt mellem søndre og østre Taarn uden at gøre de 4 Hjørnetaarne den mindste Skade. Det blev vel straks besluttet, at man vilde rejse Søjlerne og opmure de ødelagte Hvælvinger, men Pengene manglede, og Søjlerne bleve foreløbig henlagte paa Kirkegaarden (2 af dem bleve opsatte ved Kirkegaardsporten), medens det firkantede Midtparti blev tækket med røde Tegl og fik fladt gibset Loft. Saaledes henstod Kirken som et Misfoster i mange Aar, indtil der 1866 til Restaurationen bevilgedes af Staten omtr. 87,000 og af Kalundborg Kommune 20,000 Kr., dog saaledes at Restaurationen (paabegyndt Okt. 1867) skulde foretages med det stadige Hensyn, at Midttaarnet ogsaa engang i Tiden kunde blive rejst. Dette opnaaedes ogsaa 1870 ved nye Tilskud (8800 Kr., der vare opsparede af den af Staten bevilgede Sum, andre 8000 Kr., som Kirken havde opsparet, og et Laan paa 6000 Kr.). Arbejdet lededes af Arkitekt Tvede under Medvirkning af det særlige Kirketilsyn: Etatsraad Worsaae og Professorerne Herholdt og Heinr. Hansen (en Tegning af Kirken før 1827, af Hofbygmester, Justitsraad Hornbech, var en udmærket Vejledning; ogsaa den dav. Sognepræst Hoskiær bør nævnes som en af dem, der har Fortjeneste af Restaurationens Gennemførelse). De 4 Søjler maatte delvis fornyes (de 3 Søjlebaser, der ikke kunde benyttes, findes nu ved Ligkapellet), Hvælvingerne indsattes, Midttaarnet rejstes, og dets Spir dækkedes ligesom de andre med Kobber; Arbejdet afsluttedes med, at Kirken udsmykkedes med en Dekoration (udført af Dekorationsmaler V. Sørensen, ledet af Prof. Kornerup), og $^{24}/_{9}$ 1871 indviedes den genrejste Kirke (saa længe Restaurationen stod paa, var der holdt Gudstjeneste i Raadhussalen).

Kirkens Indre virker smukt og tiltalende. Navnlig gælder det Midtpartiet, hvor de 4 Søjler med Trapezkapitæler bære de brede Hovedbuer og de rundbuede Hvælvinger, som ere uden Ribber, men med Sømme. Den malede Dekoration er holdt i Murstensfarver og Zigzag, og under det store Taarn ses en Roset af Drageslyngninger, over Tøndehvælvingerne er der Borter med Drager, og paa Hvælvingerne under Taarnene findes Esbern Snares, Valdemar den Stores og Absalons Vaabener, saaledes at det førstnævnte er i det østre Taarn, der tjener til Kor. Her staar en i Renæssancestil rigt udskaaret og forgyldt Altertavle (Christi Fødsel, Nadveren og Himmelfarten, ved Siderne Korsfæstelsen og Opstandelsen, desuden de 4 Evangelister m. m.), skænket 1650 af Hans Lindenov, Lensmand paa Kalundborg Slot, og hans Frue, Elisabeth Augusta, Chr. IV's og Kirstine Munks Datter, hvis Vaabener ere anbragte paa den; øverst ses Fred. III's Navneciffer (1870 fandtes i Alteret et Relikviegemme af Bly, der atter indmuredes i det). Den nye Prædikestol af Egetræ har udskaarne Evangelistfigurer af Thelemann og 5 Malerier (Evangelisterne og Paulus) af A. Dorph, de sidste skænkede af Lensgreve Lerche. Den smukke Granitdøbefont fra Kirkens ældste Tid har Palmetprydelser, der meget ligne, hvad der findes paa Fodstykkerne af Søjlerne i Fjenneslevlille og paa Døbefonten i Vordingborg Kirke. I Koret er ophængt en Broncelysekrone, skænket 1713 af Raadmand Chr. Vorndran og Hustru Karen Jensdatter Voller. Af Epitafier, der ere bevarede fra den gamle Kirke, nævnes: i nordre Korsarm et Epitafium fra 1661 over Præsten Laur. Nielsen Gram med Hustru og

3 Børn, staaende inde i den gamle Kirke; i Sakristiet et Epitafium fra 1695 over Niels Nielsen Siersted, Borgmester i Kalundborg, og Hustru. Rigsraad Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim, der var Lensmand paa Kalundborg, medens Chr. II sad fangen der, blev begravet midt for Alteret, men Ligstenen med hans udhuggede Billede er for længe siden forsvunden. Den mindste af Kirkens 4 Klokker („den blaa Klokke") er fra 1502*). (Om Kirken se *J. J. A. Worsaae*, i „Danske Mindesmærker" I, med Tegninger af Heinr. Hansen; *J. B. Løffler*, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, S. 238 fl.; *Blom*, Befæstede Kirker i Danm. fra den ældre Middelalder, i Aarb. f. nord. Oldk., 1895 S. 71).

I det nordvestlige Hjørne af Vor Frue Kirkegaard og indføjet i Kirkegaardsmuren ligger **Ligkapellet**. Det er en lille, men temmelig høj Bygning af røde Munkesten i Munkeforbandt, vistnok opført i 15. Aarh. De kamtakkede Gavle ere smykkede med rektangulære Blindinger, af hvilke de tre midterste paa østre Gavl have Mønstermurværk med zigzagstillede Sten; om alle fire Ydermure løbe Tandsnitskifter. Oprindelig var Huset ved et Bjælkeloft delt i 2 Stokværk, der fik Lyset ind gennem en Række smaa, fladbuede Vinduer, omrammede af spidsbuede Blindinger; paa Væggen i øverste Stokværk fandtes Kalkmalerier og en Indskrift med gotiske Bogstaver: „laus in deo in perpetuum". Indgangen til det nederste Stokværk var fra Kirkegaarden gennem en smukt profileret Dør. I denne Skikkelse tjente Huset, i alt Fald efter Reformationen, til Bolig for Rektoren ved Byens Latinskole, og da denne 1739 blev nedlagt, til Fattigskole og senere Fattighus. Aar 1877 underkastedes det en grundig Restauration for at omdannes til Ligkapel; Bjælkeloftet mellem de to Stokværk fjernedes, og Indgangsdøren gjordes lidt bredere; derimod bibeholdtes de gamle Vinduesaabninger.

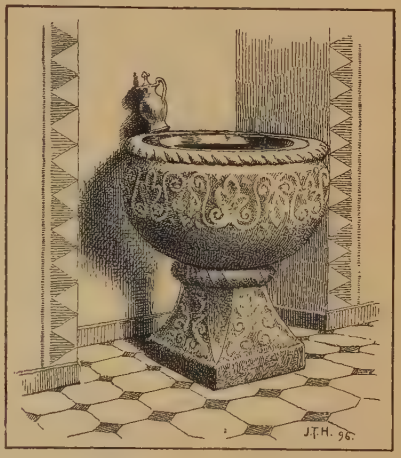

Døbefonten i Kalundborg Kirke.

I det modsatte, sydøstl. Hjørne af Kirkegaarden ligger, ligeledes indføjet i Muren, en anden gammel Teglstensbygning, som dog i Tidens Løb har lidt ved Ommuringer. Bygningen, der i sine oprindelige, af røde Munkesten opførte Partier hidrører fra den senere Middelalder, har kun indeholdt eet Stokværk; Gavlene have været prydede med Blindinger, og om Ydermuren har der strakt sig et Tandsnitskifte. Efter hele sin Karakter skulde den snarest antages at have været Kirkelade; men senere vides den (indtil 1739) at have afgivet Lokale for Latinskolen og blev derefter indrettet til Vognhus; nu bruges den af Privatfolk til Materialhus. Den benævnes almindelig „Dronning Margrethes Vognport".

*) Da man 1870 vilde nedtage denne Klokke fra det østre Taarn, fordi den ikke stemte i Tonen med de andre, opdagede man først Aarstallet 1502 paa den, hvorfor den blev bevaret, og den bruges nu som Aftenklokke. Den har vist oprindelig hængt i Midttaarnet.

Paa Vor Frue Kirkegaard, der nu er nedlagt som Kirkegaard (1886 jordedes det sidste Lig), findes der flere interessante gamle Ligsten (se *Algreen-Ussings* nedennævnte Bog, S. 119 ff.); ved den sidste Restauration af Kirken blev det lille Kapel, der var tilbygget paa Kirkens sydøstlige Side nedrevet, og 12 Kister derfra bleve nedgravede paa Kirkegaarden. — Byens eneste Kirkegaard er nu St. Olai Kirkegaard, der ligger ved Byens nordlige Udkant og er anlagt 1831; her ligger bl. a. begraven Forfatteren, Læge H. A. Hertz, † 1863.

Ved Kirken er ansat en Sognepræst. — Kirken ejer i Kapitaler omtr. 4,400, Kr., dens Jorder yde en aarl. Afgift af omtr. 91 Tdr. Byg; dens Gæld er omtr. 3125 Kr.

Raad-, Ting- og Arresthuset, beliggende ved den østl. Side af Torvet paa den gamle Slotsplads, er en to Stokværk høj Bygning, opført 1854 (for omtr. 60,000 Kr.). Den er fælles for Byen og for Arts og Skippinge Herreder og indeholder, foruden Kontorer, Retslokaler osv., Arrester for 16 Arrestanter.

Byens **offentlige Skoler** ere: Kommune-Realskolen, mod Nord i Byen ved Munkestræde, opført 1886 af Murmester J. P. Nielsen; den har 7 Klasser. Elevantallet var 1896: 130. Friskolen, beliggende ved Søgade, er opført 1873 og har 5 Drenge- og 5 Pigeklasser. Elevantallet var 1896: 400. Ved Skolerne er der ansat 2 Lærere og 2 Lærerinder fælles for begge, 5 Lærere alene ved Real-, og 3 Lærere og 1 Lærerinde alene ved Friskolen; desuden 1 Gymnastiklærer. Der skal indføres Fællesundervisning for Drenge og Piger ved Realskolen. — Teknisk Skole, nær ved Raadhuset, er opført 1887 efter Tegn. af Murmester J. P. Nielsen, udvidet 1895. — Desuden er der 4 Privatskoler.

Amtssygehuset i Kalundborg, beliggende nær ved Raadhuset, er opført 1872; det er bestemt for Byen og Amtets Landkommuner og har ialt 37 Senge, hvoraf 14 for epidemiske Sygdomme og 2 for sindssyge. Et Epidemihus, efter Tegn. af Arkit. Fr. Levy, er opført 1891. — **Fattiggaarden** i Adelgade ved Kirken, er i de senere Aar bleven ombygget og tidssvarende indrettet; den har Plads til 36 Lemmer. Til Fattigvæsenets Bygninger høre ogsaa de saakaldte Nyboder, beliggende ved Kirken; de afgive dels Fribolig, dels Boliger mod en moderat Leje for trængende og ubemidlede Familier.

Stationsbygningen, Endepunkt for den nordvestsjællandske Jærnbane, er opført 1875 mod Syd ved Havnen. Med Stationen er forbunden **Posthus** og **Telegrafstation**.

Gas- og Vandværket, i Munkestræde mod N. i Byen, er anlagt 1894-95. Det har kostet omtr. 216,500 Kr. Vandforbrug pr. Døgn omtr. 1800 Tdr.

Kalundborg Asyl er stiftet 1840 og har sin egen Bygning ved „Volden"; det ejer omtr. 7062 Kr.

Haandværksmestrenes Fond og Fribolig, ved Torvet, er stiftet 1850 af Haandværkerforeningen; Bygningen er opført 1856 (for 10,900 Kr.) og afgiver Fribolig for 9 trængende Haandværksmestre og deres Enker. Fonden ejer en Kapital af 4649 Kr.

Kalundborg Haandværkssvendes Sygekasse-Forenings Stiftelse, i Slotsgade, er oprettet 1882 paa en Grund, der er skænket af Kommunen; der er i Bygningen 8 Lejligheder, som dels afgive Fribolig, dels udlejes til nedsat Pris til Foreningens Medlemmer og deres Enker. Stiftelsen ejer omtr. 2150 Kr. og bestyres af Foreningen under Magistratens Tilsyn.

W. Coldings og Hustrus Fribolig, i „Bag Slotsgraven", er oprettet af Grosserer Colding, † 1893, og yder livsvarig Fribolig til 6 Familier. Stiftelsen bestyres af Borgmesteren, 2 af Byraadet valgte Medlemmer og den ældste af Legatstifterens Sønner.

Endvidere bestaar der forskellige Velgørenhedsforeninger, som Brødrenes Hjælpeforening, Arbejdernes Sygekasseforening m. m.

I Pavestrædets Forlængelse nær ved Havnen ligger Metodistkirken Bethesda (indviet $^{14}/_{6}$ 1891), en lille Bygning med Taarn. — Ved Indgangen til St. Olai Kirkegaard er der 1892 opf. et Missionshus, „Bethania".

Paa Møllebakken er der i de senere Aar kommet et smukt Anlæg, der

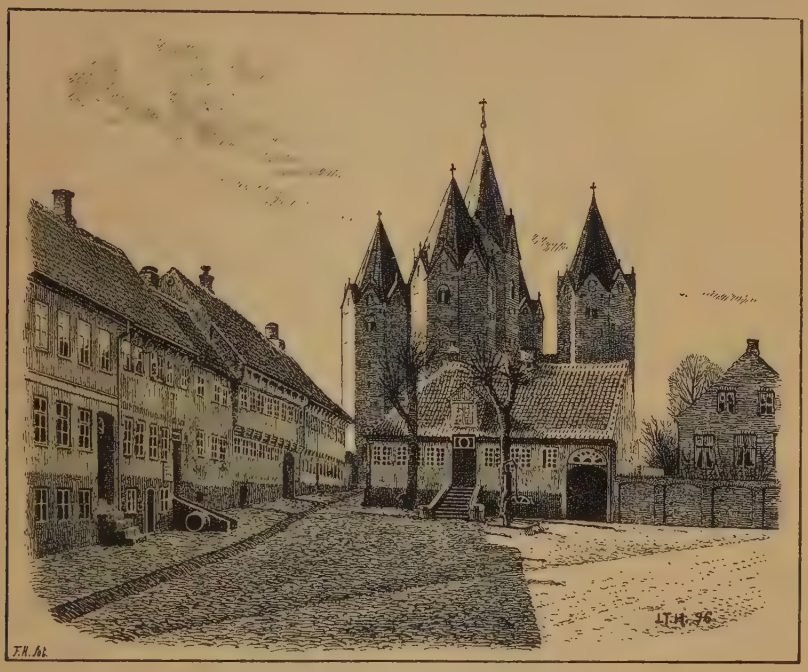

Gamle Huse i Kalundborg (Kirkestræde).

oprindelig skyldes en Privatmand (Købmand Thrane), men nu ejes af Kommunen; 1892 er der af et Aktieselskab opført en Pavillon med et maurisk Taarn, 180 F., 56,5 M., over Havet, hvorfra der er en meget vid Udsigt.

Gamle Huse. Foruden de to paa Vor Frue Kirkegaard staaende gamle Huse (se S. 387) har Byen endnu bevaret andre middelalderlige Stenhuse og enkelte noget yngre Bindingsværksbygninger. I Præstegade paa Hjørnet af Skibslaagestræde ligger saaledes en lille, to Stokværk høj Bygning med flad overhvælvet Kælder, opført, vistnok i 15. Aarh., af røde Munkesten i Munkeforbandt og med tydelige Spor af de spids- og fladbuede Blindinger om de oprindelige Vinduesaabninger. Gavlene ere kamtakkede (paa Vestgavlen ere Kammene i ny Tid ommurede), og Vestgavlen er smykket med smalle, spidsbuede Blindinger. Tagdækket er det oprindelige; under Tagskægget og hen over Gavlene løbe Tandsnitskifter. Hvad dette Hus i Middelalderen

og senere er blevet benyttet til, vides ikke (at det, som formodet, har været Fæstningstaarn, er ganske ugrundet); i 19. Aarh. har det tjent som Sygehus; nu bebos det af Privatfolk (se Tegn. af ældre nord. Arkitektur, III Saml., 3. R., Pl. 11—15). Bedre kendes derimod Anvendelsen af en anden middelalderlig Bygning, der ligger i Adelgade skraas over for Fattiggaarden. Den bestaar af to, under en ret Vinkel sammenstødende Fløje, der i de oprindelige Partier ere opførte af nu overkalkede Munkesten. Bygningen er ikke af een Støbning. Den lave søndre Fløj har fra først af sikkert kun været eet Værelse dyb og er i nyere Tid gjort bredere. Saavel under denne, hvis Façade ud mod Adelgade til Dels er blindingsprydet, som under den vestre Fløj strække sig gamle Kældere. Flere Omstændigheder, som Fund af gammel Grundmur i den bagved liggende Have og Tilstedeværelsen af gammel Mur i Munkeforbandt i det bagved liggende Huses nordre Ydermur, kunde tyde paa, at Bygningen fra først af har været et tre- eller firefløjet Kompleks med en smal Gaard i Midten. I Middelalderen tilhørte dette Hus Roskildebisperne; men den Tradition, at Esbern Snare skulde have opført det til Brug for sin Broder Absalon, kan ikke være rigtig, da det først hidrører fra den senere Middelalder. Aar 1538 tilskødedes Dele af Bispegaarden til Privatfolk, og det følgende Aar blev den vestre Fløj overladt Byen til Raadhus, i hvilken Anledn. den udvidedes baade mod N. og S. med Tilbygninger, til Dels af Bindingsværk (nu atter fjernede); i den søndre Udbygning boede Arrestforvareren, i den nordre var Tingstuen; Arresterne vare dels i Kælderen, dels i den med Bjælkeloft dækkede Stueetage, hvor Raadhussalen ogsaa var. Efter at Byen 1854 havde faaet sit nye Raadhus, blev det gamle en Tid udlejet til Beboelse, og nu bruges det til Materialhus for Fattiggaarden. Søndre Fløj er i privat Eje. — Af gamle Bindingsværkshuse med smukke arkitektoniske Enkeltheder maa særlig nævnes et Par to Stokværk høje Huse i Kirkestræde (det ene, Nr. 310, har tidligere været Friskole; se Afbild. S. 389) samt en Gaard paa Hjørnet af Skibbrogade og Lindegade (tidligere Borgerskole) med fremspringende Bjælkehoveder og Indskriften: J. N. B. H. 1681. Ejendommeligt er det at se, hvor hyppigt ikke alene til ældre Bindingsværksbygninger, men ogsaa til nyere Smaahuse der er anvendt Munkesten; de ere tagne dels fra det ødelagte Kalundborg Slot, hvorfra Sten endog udførtes til Aarhus, dels fra det nedstyrtede Midttaarn paa Kirken. — Endelig findes i Købmand Raaes Gaard, „Lindegaarden" Vest for Kirken en interessant Sal i Roccocostil omtr. fra Fr. III's Tid (nu benyttet til Pakrum).

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 3566; 1801 havde Byen 1322, 1840: 2211, 1860: 2587, 1880: 3167 Indb. Landdistriktet (se S. 383) havde s. Aar 239 Indb. (1801: 121, 1840: 168, 1860: 208, 1880: 238).

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 443 levede af immateriel Virksomhed, 1311 af Industri, 815 af Handel og Omsætning, 69 af Søfart, 212 af Fiskeri, 178 af Jordbrug, medens 440 fordeltes paa andre Erhverv, 73 levede af deres Midler, 17 nød Almisse, 4 hensade i Fængsel, og 4 vare sindssyge. — Fiskeriet har ved Siden af Haandværk og Handel en stor Betydning (Sild, Aal, Torsk og Rødspætter; for Finansaaret 1894—95 angives dog i Fiskeriberetningen Fiskernes Antal for Mullerup, Rersø, Kalund-

borg og Refsnæs tilsammen kun til 166; Værdien af Fiskeriet var 148,710 Kr., og Fiskerne havde tilsammen 8 opkøbte Kvaser, 34 Dæksbaade, 43 Damjoller og 85 mindre Fartøjer).

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1895, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 2533 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer 5884 Pd., uldne Manufakturvarer 5859 Pd., Vin 3836 Pd., andre Spirituosa à 8^0 170 Vrtlr., Humle 5779 Pd., Kaffe 7222 Pd., Olier 1133 Pd., Risengryn og Rismel 4955 Pd., Salt 135,849 Pd., Sukker 48,320 Pd., Stenkul 719 Clstr. og 134,929 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 173,879 Pd., Tømmer og Træ 548 Clstr. (hvoraf 162 finsk Trælast) og 29,623 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1895 var der ved Toldstedet hjemmehørende 31 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 17,146 Tons, deribl. 1 Dampskib paa 130 T. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 104 Skibe (af hvilke 38 Dampskibe) med 17,031 T. Gods, for Udgaaende 118 Skibe (hvoraf 40 Dampskibe) med 1161 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 427 og udgik 415 Skibe med henholdsvis 2541 og 895 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 50,571 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 740 Kr., i alt 51,311 Kr. (omtr. 5565 Kr. mindre end 1894). Brændevinsbrænderier drives ikke, hvorimod der til Udlandet udførtes 2306 Potter.

Kalundborg har Markeder den anden Tirsdag i hver Maaned med Kreaturer og 15—17. Juni med Uld. Torvedag hver Tirsdag og Lørdag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Bayersk- og Hvidtølsbryggeri (Aktieselsk., opr. $^{27}/_{5}$ 1881, Aktiekapital 200,000 Kr.), 2 Maskinfabrikker, 1 Andelssvineslagteri (under Opførelse), 1 Tøjfabrik og Uldspinderi, 1 Kalkbrænderi, 1 Skibs- og Baadebyggeri, 2 Bogtrykkerier, 2 Tobaksfabrikker, 2 Vindmøller, 1 Dampmølle, 1 Sav- og Høvleværk. — I Kalundborg udgives 2 Aviser, nemlig „Kalundborg Avis“ (samme Blad udgaar paa Samsø som „Samsø Dagblad“) og „Kalundborg Dagblad“.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 197 Heste, 318 Stkr. Hornkvæg (deraf 190 Køer), 599 Faar, 165 Svin og 28 Geder.

I Landdistriktet (se S. 383) var der s. Aar 77 Heste, 412 Stkr. Hornkv. (deraf 243 Køer), 24 Faar, 143 Svin og 4 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver. Byraadet bestaar, foruden af Formanden, af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Skolevæsenet, e) for Brolægnings- og Vejvæsenet samt for Købstadens Jorder, f) for Gas- og Vandvæsenet.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 50,707 (deraf Grundskat 1200, Husskat 4634, Formue- og Lejlighedsskat 40,087, Bidr. fra Landdistrikterne 4786 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 4086, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2645, Indtægt af Aktiver 16,996 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Staten 1197, Bidr. til Amtet 198, Bidr. til Amtsskolefonden 1081, Byen Bestyrelse 1594, Fattigvæsen 17,671, Alderdomsunderstøttelse 5922, Skolevæsen 20,710, Rets-

og Politivæsen 5352, Medicinalvæsen 3299, Gader og Veje 1893, Gadebelysning 1346, Renlighed 425, Brandvæsen 582, Renter og Afdrag paa Gæld 25,870, Vederlag for Højtidsoffer 2700, til Kirken 2170, til Anlæg af Gas- og Vandværk 29,030 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895: i Kapitaler osv. 62,019, i faste Ejendomme, 444,436 Kr. (deraf 124,500 for Ejendomme, som ikke give Udbytte). Kommunens Gæld var 312,644 Kr. For Aaret 1896 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 1,157,800 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 689,380 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Raad-, Ting- og Arresthuset, Sygehuset og Epidemihuset (disse tre ejes af Kommunen i Forbindelse med Amtskommunen), endvidere de to Kommuneskoler, Gas- og Vandværket, Fattiggaarden, 1 Sprøjtehus, forskellige mindre Ejendomme og Jordlodder, 1 Tørvemose samt de tidligere Øer Store og Lille Vrøj, der ere inddæmmede fra Saltbæk Vig, og som nu ere landfaste.

Byens Politikorps bestaar af 2 Dag- og 3 Natbetjente. Et fast Brandkorps er oprettet i 1896 og bestaar af en Brandinspektør, 2 Assistenter og 10 Brandmænd.

Den danske Landmandsbank i Kjøbenhavn har Filial i Kalundborg. — I Laane- og Sparekassen i Kalundborg (oprettet $^{31}/_{5}$ 1869) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 145,363 Kr., Rentefoden var $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden udgjorde 15,930 Kr., Antal af Konti 721.

Havnen (Sommerhavn af 4. Klasse) har gode Betingelser, beliggende ved den dybe og let tilgængelige Kalundborg Fjord og beskyttet af Halvøen Gisseløre, og den har ogsaa i ældre Tid været regnet som Sjællands bedste Havn næst Kjøbenhavns. Dog er det først i 19. Aarh., at der er gjort noget alvorligt for den. Den gamle Skibsbro, der deltes i en vestlig Arm, som benyttedes af Færgesmakkerne, og en østlig, til Handelsskibenes Brug, er bleven betydelig udvidet, saaledes Færgebroen 1836, for at der kunde blive Plads til Dampskibsfarten, og den østlige Arm 1846; 1853—54 opførtes der en Stenmole m. m., og senere er der foretaget nye Udvidelser. Havnens Størrelse er nu omtr. 98,000 □ Al., Dybden 13—16 F. (den vestlige Del dog kun 8 F.), Havnepladsens Størrelse omtr. 25,000 □ Al., Bolværkernes Længde omtr. 1204 Al. Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg (4 valgte Medlemmer og Borgmesteren som Formand), under hvilket sorterer en Havnefoged. Havnens finansielle Status var $^{31}/_{12}$ 1895: Overskud, faste Ejendomme osv. omtr. 75,000 Kr., dens Gæld omtr. 136,000 Kr. Havnens Indtægter have 1892—94 gennemsnitlig været 21,000 Kr. aarlig. — Foruden Havnefyret er der et Fyr paa den yderste Sydspids af Gisseløre, af 6. Orden (29 F. over Havet). — Ved Havnen er der Lodser, som lodse mod S. til Korsør og Nyborg, mod V. til Fredericia og mod N. til Frederikshavn.

Kalundborg hører til 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Holbæk Amtstuedistrikt (Filial i Kalundborg), Kalundborg Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskr.' 370. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 352—62, 364, 369 og 370.

Ved Kalundborg Toldsted er ansat en Toldforvalter og en Assistent.

Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og en Ekspedient); Telegrafstationen har en egen Bestyrer. Kalundborg er i direkte Telefonforbindelse med Kjøbenhavn, Roskilde, Holbæk og Nykjøbing.

Anlægget af den nordvestsjællandske Jærnbane blev (efter lange Forhandlinger og efter Fremkomsten af forskellige Projekter, bl. a. det at føre Banen over Frederikssund og paa en fast Bro over Roskilde Fjord) if. Lov af $^{26}/_{2}$ 1869 overdraget til det sjællandske Jærnbaneselskab ved Koncession af $^{2}/_{10}$ 1871. Den $10^{1}/_{2}$ Mil (79 Km.) lange Bane fra Roskilde over Holbæk til Kalundborg, der byggedes af Privatbanken, antages i det hele at have kostet omtr. 9,$_{6}$ Mill. Kr., men stod kun Selsk. i $7^{1}/_{3}$ Mill; den aabnedes for Driften $^{30}/_{12}$ 1874, foreløbig dog kun for en indskrænket Drift indtil $^{1}/_{5}$ 1875 (se S. 199). Ved de sjællandske Jærnbaners Køb if. Lov af $^{2}/_{7}$ 1880 overgik den sammen med Selskabets øvrige Baner til Staten. Paa Banen befordredes der i Driftsaaret 1894—95 (Finansaaret) til Kalundborg 32,896 og fra Kalundborg 33,113 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv., ankommet til Kalundborg var 248,375, afgaaet fra Kalundborg 340,355 Cntr. Samme Aar var Transit til og fra Aarhus, Vejle og Koldby, ankomne 6959, afgaaede 7763 Personer. Der er nu Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Kalundborg 5 Gange dagl. begge Veje, hvoraf 2 ere Person- og 1 Eksprestog ad hver Vej.

Kalundborg staar i daglig Dampskibsforbindelse med Aarhus over Samsø. Desuden har den 2 Gange ugentlig direkte Damskibsforbindelse med Kjøbenhavn over Sejrø og een Gang ugentlig med Vejle.

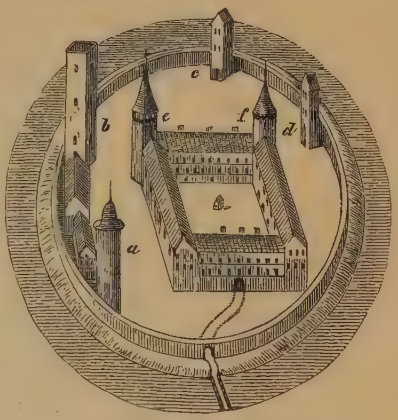

„Kalundborg Slot i sin Velmacht".
Efter Resen.

a) Farshat brugiis til fengsel. b) Kaltis foelen fordi at Dronning Margrete lofvit Kong Albret at ride den høyeste foele i Danmark og meenis hand i den at hafve sidet fangen. c) Malttaarnet fordi der giordis Malt. d) Hvorudi har været Bagerofven. e) Kirchen. f) et fangetaarn hvorudi Kong Christian 2. sad fangen.

Historie. Navnet Kalundborg (i Valdemar II's Jordebog Kalundæburgh og Kalændæburgh, i 16. Aarh. Kallingborg; man har ment, at Navnet skal komme af Kaa, ɔ: Allike) opstaar først, da Esbern Snare omtr. 1170 havde anlagt den faste Borg og Kirken her. Man ved dog, at der tidligere har ligget Beboelsespladser ved den rolige og dybe Kalundborg Fjord eller, som den i gamle Dage kaldtes, *Hærvig*. Et Fiskerleje af dette Navn skal have ligget paa den nuv. Bys Plads, og inderst inde i Fjorden skal der have været en By, *Rynkjøb*, om hvis Navn endnu Rynkevangshuse minde.

Kalundborg var dog i den første Tid af underordnet Betydning ved Siden af Borgen, som efter Esbern Snares Død gik over til hans Datter „Fru Ingeborg af Kalundborg", der var gift med den ansete Drost Peder Strangesøn († 1241), og som senere beskyldtes for at have sluttet sig til Kong Valdemars Fjender, hvorfor Kalundborg blev inddraget under Kronen 1262. I de næste Aar forfaldt Borgen saaledes, at den norske Fribytter, Jarlen Mindre Alf, 1285 let fik den i sin Magt og plyndrede hele Egnen. Erik Menved lod den paa ny befæste og gav sin Broder Christoffer den i Forlening. Senere fik den hallandske Herremand Knud Porse den i Forlening af Christoffer, da han var bleven Konge, som „Grevskabet Kalundborg" sammen med Samsø m. m. Efter dennes Død 1330 beholdt hans Enke Ingeborg Lenet. Men da Valdemar Atterdag var kommen til Regeringen, gjorde han hende Besiddelsen af

Slottet stridig og begyndte at belejre det 1341; men hun blev understøttet af Grev Gerts Sønner, Henrik og Claus, saa at Kongen maatte hæve Belejringen med et Tab af 2000 Mand. Ved et Forlig af $^{1}/_{9}$ 1341 afstod dog Fru Ingeborg Slottet med det gode mod at beholde Halland paa Livstid. Pinsedag $^{24}/_{5}$ 1360 holdt Kong Valdemar det bekendte Danehof i Kalundborg, hvor det kom til Forlig med Hertug Valdemar af Sønderjylland og den jydske Adel*). Aar 1482 fik Enkedronning Dorothea Kalundborg til Enkesæde, og her opholdt hun sig for det meste, ligesom hun døde her $^{10}/_{11}$ 1495. I øvrigt hører man mest Slottet omtalt i den senere Middelalder som Samlingssted for Møder og som Statsfængsel. Af Fangerne nævnes Biskop Rudolf af Skara og Grev Otto af Rupin, der førtes hertil efter Slaget ved Falkøping 1389; 1520 lod Chr. II Sten Stures Enke, Fru Kirstine Gyllenstjerna, føre hertil tillige med hendes Moder, Fru Sigrid Baner, hendes Børn Gustav og Magdalena og nogle svenske Adelsmænds Fruer. Da Chr. II var flygtet fra Danmark, holdt Borgens daværende Høvedsmand, Claus Eriksen (Ravensberg) den nogen Tid for Chr. II, indtil Rigets Hofmester Mogens Gøye aabnede Underhandlinger med ham og lovede ham at blive Kong Fred. I's Mand, hvis han vilde overgive Slottet. Claus Eriksen befalede da sine Svende at holde Vagt paa den anden Side af Borgen, medens han selv med

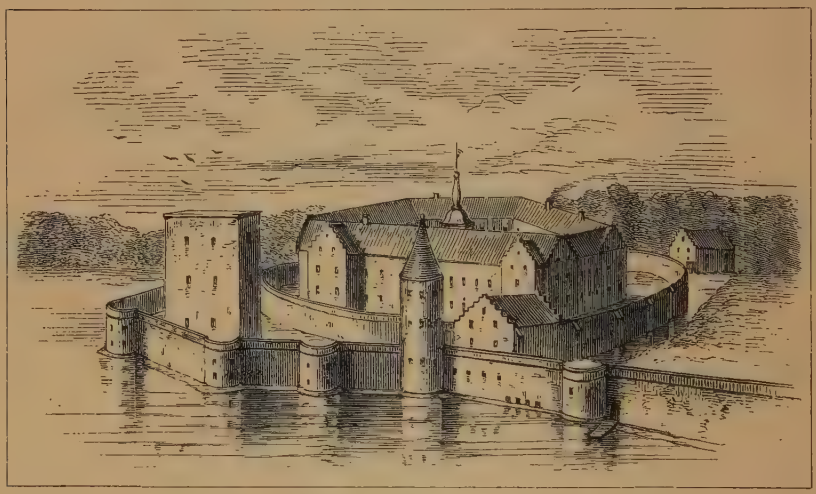

Kalundborg Slot. Efter en gammel Tegning i Nationalmuseet.

sine udvalgte vilde forsvare det vigtige Taarn „Folen"; 50 af Kong Frederiks Folk bleve da om Natten hejsede op i Taarnet, overfaldt Besætningen og toge Borgen. Claus Eriksen siges ikke længe efter at være bleven slagen til Ridder, men overalt i Landet fik han Tilnavnet „Slippeslot". I Grevens Fejde blev Slottet erobret og givet af Grev Christoffer $^{1}/_{1}$ 1535 i Forlening til den oldenburgske Adelsmand „lange" Hermann; men allerede i Jan. 1536 maatte han overgive det til Mogens Gøye. Samme Aar fik Knud Pedersen Gyldenstjerne det i Forlening, og han blev saaledes Bevogter af sin gamle Fjende, Chr. II, da denne 1549 førtes til Kalundborg, hvor han for øvrigt havde temmelig stor Frihed under sit Ophold her til sin Død 1559**). Af senere Statsfanger nævnes den svenske Gesandt Steen Eriksen 1565 og den svenske Feltherre og lærde Carl Mornay, der toges til Fange i den nordiske Syvaarskrig og sad her 1566—73, og endelig Matematikeren Chr. Dybvad, der for sine skarpe Udfald mod Adelen sad her (i Folen) henved to Aar til sin Død 1622. Efter Grevens

*) Af kgl. Høvedsmænd paa Slottet kendes: Hr. Jens Ever 1364, Hr. Herman Flemming 1397, Hr. Anders Jepsen Lunge 1419, Torbern Jensen (Sparre) 1424—30, Hr. Jens Torbernsen (Sparre) 1439, Hr. Joachim Flemming 1444—45, Anders Jensen (Passov) 1454, Didrik Jensen (Qvitzov) 1465, Hans Navl 1470 og 1477, Jep Lang 1490—1504, Lasse Navl 1504, Peder Lauridsen (Baden) 1511—17.

**) En Sten med Indskrift „Fredsstenen", paa St. Jørgensbjærg, i Nærheden af det Sted, hvor Helligkors Kapel (se S. 396) laa, skal efter et Sagn betegne det Sted, hvortil han maatte udstrække sine Vandringer.

Fejde stod for øvrigt Slottet hen og forfaldt som Fæstning. Endelig blev det indtaget af de svenske 1658, der lod Byens Borgere betale 400 Lod Sølv og 50 Rd. i rede Penge, for at Fjenden ikke skulde stikke det i Brand, men desuagtet blev det nedbrudt til Grunden.

Der er nu ikke Spor af Ruiner tilbage; men Stedet, hvor Borgen har ligget Ø. for Kirken, kan tydelig ses; Graderne „Volden" og „Bag Slotsgraven" angive Nord- og Sydgrænsen for den. Af ældre bevarede Afbildninger kan man nogenlunde gøre sig et Begreb om, hvorledes den har set ud. Fæstningsværkerne have udgjort omtrent en Cirkel og bestode af Volde, Mure og Taarne med Grave om; de stode tillige i Forbindelse med Byens egne Mure(se nedenfor), og indenfor den indre Ringmur laa Slottet selv eller Hovedbygningen, der var i flere Stokværk, udgjorde 5 Længer og indesluttede en Slotsgaard med en Brønd i Midten; den ene Længe skal paa hver Ende have haft et Taarn, hvoraf det ene brugtes til Kapel, det andet til Fangetaarn. I den ydre Ringmur var der 4, vistnok fritstaaende Taarne, nemlig Farshat, Folen, der var det højeste, og hvori Rigets Dressel, ɔ: Arkiv, gemtes, Malttaarnet og Bagertaarnet.

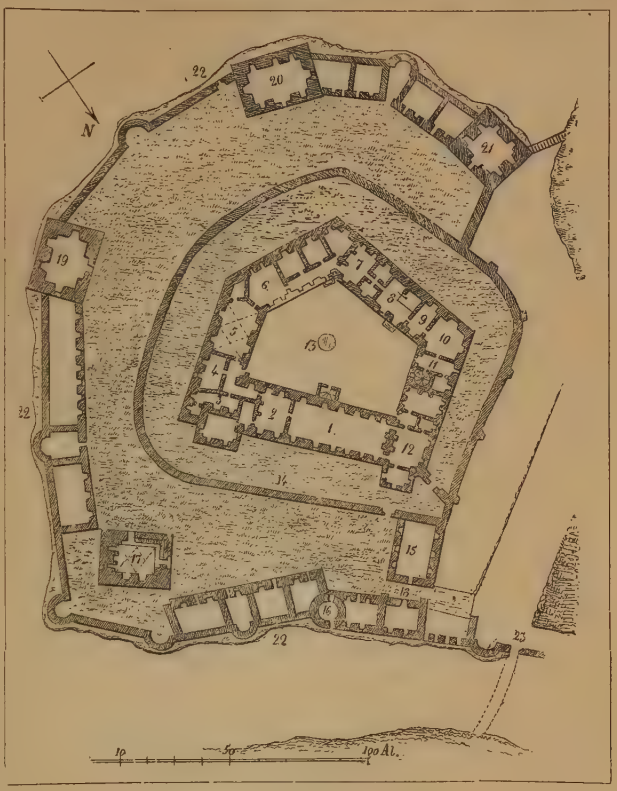

Grundtegning af Kalundborg Slot.
Efter en gammel Tegning i Nationalmuseet.

1. Ridder Salen. 2. Fruer Stuen. 3. Fade-bur. 4. Cancelied. 5. Kierken. 6. Rust Kamred. 7. Borgerstuen. 8. Kiockenet. 9. Spis-kamred. 10. Spieskielderen. 11. Porten. 12. Junkers gemach. 13. Brønden. 14. Ring Muren. 15. Korn-hused. 16. Faders Hat. 17. Foelen. 18. Slots Porten. 19. Malt-Torned. 20. Bryger-Torned. 21. Smede-Torned. 22. Graven om slotted og Byen. 23. Logen til Skib. br.

Kalundborg havde i Middelalderen kun eet Kloster, et *Graabrødrekloster*, stiftet 1239 af den for Munkevæsenet saa ivrige Grevinde Ingerd af Regenstein; dets Kirke blev dog først indviet 1279. Klosteret laa paa den nuv. Kalundborg Ladegaards Plads, umiddelbart N. for Slotspladsen. Den Tilladelse, Valdemar Atterdag 1361 indhentede hos Paven til at maatte flytte det, fordi det laa for nær ved Slottet, kan saaledes ikke være bleven benyttet. I Klosteret fandt flere Gange Ordenskapitler Sted, og dels her, dels under et Lindetræ paa Klosterets Kirkegaard holdt Kongerne af og til Retterting. Aar 1517 indførtes den strengere Ordensregel, Observantsen. Den sidste Guardian, Melchior Jensen, fremskyndede selv Klosterets Ophævelse; paavirket af Luthers Lære tillod han Lensmanden paa Kalundborg Slot efter Mogens Gøyes Ordre at udjage Munkene, 1532, og blev til

Tak herfor den første evangeliske Præst ved Kalundborg Vor Frue Kirke (fra 1540 ved Raklev Sogn, se dette). Kort efter omdannedes Klosteret til Ladegaard for Slottet, og efter at dette var nedbrudt, blev Gaarden 1664 tilskødet den rige Hollænder Gabriel Marselis (se nedenfor).

Foruden Vor Frue Kirke havde Byen i Middelalderen endnu en Kirke, *St. Olai Kirke*, der laa i Byens nordvestlige Udkant, hvor nu Kirkegaarden af samme Navn ligger. Den har vistnok været Byens egentlige Sognekirke, medens Vor Frue var Slotskirke. Det nuv. Raklev Sogn hørte til den; men da dette fik sin egen Kirke, tabte St. Olai sin Betydning, og efterhaanden som Øvre- og Nedrebyen smeltede sammen, hørte man op at bruge den. Den blev dog staaende til ind i Beg. af 19. Aarh., men benyttedes kun som Sømærke og som Gravkapel. Kirkens rigt forgyldte Altertavle skal tidligere have staaet i Slotskapellet.

Mod Ø., lige uden for Kalundborg, paa det nuv. St. Jørgensbjærg, laa et *St. Jørgens Hospital* for spedalske, som allerede nævnes i den tidlige Middelalder, og hvortil sikkert det *Helligkors Kapel* var knyttet, som i et Brev af 1495 (det Aar da det blev annekteret til Vor Frue Kirke) omtales som staaende mellem St. Jørgensgaard og Slottets Tegllade. Aar 1631 bleve Hospitalets Godser og Indtægter henlagte til Vartov i Kjøbenhavn, imod at Kalundborg By stedse skulde have 6 Senge deri.

Alt dette sammen med, at der nævnes to Gilder, St. Knuds og St. Gertruds, vidner om, at Kalundborg har været en ret betydelig By i Middelalderen. Af en Fortegnelse af Købstædernes Afgifter fra 1270 nævnes Kalundborg som den fjerde i Rækken (næst Roskilde, Kjøbenhavn og Næstved) efter Afgiftens Størrelse. De første Privilegier, vi kende, bleve givne Byen af Kong Hans 1485 (da den fik samme Privilegier som Roskilde og Kjøbenhavn), og disse Privilegier stadfæstedes senere flere Gange, saaledes af Chr. III, Chr. IV og Fred. III. Øvrebyen var i Middelalderen den egentlige By og som saadan befæstet, idet den var omgiven med en Vold eller snarere Mur, der hist og her var forstærket med Taarne*). Ogsaa længe efter at der var sket Bebyggelser baade mod S. ned til Fjorden og mod Ø., beholdt Øvrebyen Ry som den vigtigste Del; men svære Ildebrande, saaledes en under Kong Hans og en 1617, samt Krige hærgede den; Grevens Fejde tog paa den, men endnu værre var Svenskekrigen 1658—60, og da Borgen var sunken i Grus, var Øvrebyens Rolle udspillet, og Nedrebyen blev den egentlige By, skønt ogsaa den havde lidt voldsomt ved Fjendens Brandskatninger (1645 havde Kalundborg 1139, 1672 1058 Indb.). Men hvad der hjalp Nedrebyen op, var Handelen; thi det var Byens Hovederhverv. I sidste Halvdel af 17. Aarh. tjentes der Penge ved den udenlandske Handel, især paa Vest- og Sydeuropa, og dette varede ved til Midten af 18. Aarh., da den afløstes af en betydelig Handel paa Norge (Byen havde 1732: 1232, 1769: 1267 og 1787: 1375 Indb.). Efter Tabet af Norge tog Kornhandelen Vej til England og Holland. store Handelshuse i Kjøbenhavn grundede som alt nævnt Forretninger i Kalundborg, og Byen havde sin Glansperiode, der dog kun var kortvarig; thi Kornhandelen tog af, Udførselen til England ophørte, og Konkurrenterne i Slagelse og Holbæk fremstode (se videre S. 383).

Om Hovedgaardene i Landdistriktet (se S. 383) nævnes følgende:

Kalundborg Ladegaard blev, efter at den var bleven købt af Marselis (se ovfr.), under dennes Søn Frants Marselis ophøjet til fri Sædegaard 1687. Han solgte den 1703 til Grev Carl Ahlefeldt til Langeland, der desuden havde købt det senere Lerchenborg, og efter hvis Død (1723) den udlagdes til Gehejmeraadinde Walter, og efter at hun var død, solgtes den 1724 for 122,000 Rd. til Chr. Watkinson, engelsk Købmand i Hamburg, † 1729, hvis Arving John Thornton afhændede den 1742 til General og Gehejmeraad Chr. Grev Lerche, der 1755 oprettede Stamhuset *Lerchenborg*, hvortil ogsaa Kalundborg Ladegaard kom til at høre (se Lerchenborg). Hans Enke solgte dog efter kgl. Bevilling Kalundborg Ladegaard 1792 til Kammerraad P. Bech for 70,000 Rd.; han afhændede den 1796 for 100,000 Rd. til Kommandør Otto Fr. Stub, som 1807 solgte den til sin Svigersøn, Normanden Jak. Schnell for 196,000

*) Endnu paa Resens Tid fandtes der Rester af Befæstningen. I Lindegaardens Have stod saaledes Rester af et firkantet Taarn (Søtaarnet), og ved den søndre Del af Bymuren, der løb tæt neden for Præstegade, var der Levninger af ikke mindre end 3 Taarne. Det lader dog til, at denne Befæstning, i alt Fald delvis, allerede har været forfalden sent i 16. Aarh.; 1582 (og ligeledes 1609) nævnes en Gaard, Taarngaarden, hvori der „i fordums Tid har staaet et Taarn", men af hvilket da kun et lille Stykke Mur stod tilbage.

NYKJØBING

PAA SJÆLLAND.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark, III Udgave

Eftertryk forbydes.

Udført af V.F.A.Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad.

1896.

Axel E.Aamodt's lith Etabl.,

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 500 Alen

Rd. Efter hans Fallit og Død solgtes den 1826 for 61,000 Rd. til Chr. Barner, († 1866), hvis Søn Leopold Barner solgte den 1887 for 330,000 Kr. til den nuv. Besidder, O. Fr. Chr. A. Lawaetz. Den to Stokværk høje, 132 Al. lange Hovedbygning er opført 1752 af Chr. Lerche (hans Vaaben staar over Porten), da de gamle Klosterbygninger vare nedbrudte.

Lerchenfeldt blev ogsaa bortsolgt fra Stamhuset Lerchenborg 1792, i hvilket Aar den købtes for 30,000 Rd. af Kammerraad Ad. Chr. Windersleff, som 1802 solgte den for 68,000 Rd. til Agerup og Rasmussen, hvilke atter 1806 afhændede den for 89,000 Rd. til H. H. Freiesleben. 1809 solgtes den for 126,000 Rd. til Gjersing og Maribo, 1811 til Konferensraad Rothe for 150,000 Rd., i hvis Familie den var til 1846, da den for 115,000 Rd. solgtes til Godsejer Barner, derefter 1847 til Forpagter S. Lassen, som 1854 solgte den for 187,000 Rd. til den nuv. Ejer, Etatsraad E. Holm,

Litt.: *P. Paludan*, Beskrivelse over Staden Kalundborg, Kbh. 1788. — *M. M. Lund*, Optegnelser om K. Købstad, Kbh. 1854. — *Fr. Algreen-Ussing*, Efterretninger om K., Kbh. 1869.

Nykjøbing

Købstaden Nykjøbing ligger i Ods Herred under $55^0\,55'\,30{,}_{27}''$ n. Br. og $0^0\,54'\,18{,}_{53}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets vestl. Gavl) ved den nordvestlige Bred af en af Isefjorden afsat Bugt (*Nykjøbing Bugt*), der mod Ø. skærmes af den lille Halvø Nakkeland. Byens Beliggenhed er ret smuk, idet den er lejret paa Rygningen og Skraaningen af et Bakkedrag (højeste Punkt er ved Kirken, omtr. 45 F., 15 M.; den vestlige Del af Byen ligger omtr. lige saa højt); fra Højderne tæt N. og S. V. for Byen, navnlig Troldebjærg (175 F., $54{,}_9$ M.), er der vid Udsigt over Ods Herred, Isefjord og Kattegat, og lige S. for Byen ligge de smukke Grønnehave og Anneberg Skove. Nykjøbing ligger omtrent 3 Mil N. for Holbæk; ad Landevejen er der omtrent $4^1/_2$ Mil. Selve Byen er næsten kun een meget lang og bred Gade, Algade, der gaar fra Ø. til V., fortsættes i Vesterbro og løber ud til Landevejen til Holbæk. Byens største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. 1600 Al., medens den største Bredde i den østlige Del er omtr. 900 Al., i den vestlige Del langt mindre. Af Sidegaderne nævnes som de vigtigste Valentinstræde, der fører mod S. til Havnen, og Svanestræde, der gaar mod N. forbi Holtens Plads og fortsættes i Nørrefjerding. Byen har nette og vel vedligeholdte Huse, mest paa 1 Stokværk, men af et helt nyt Udseende, da store Ildebrande i 19. Aarh. have udslettet alt Særpræg i den gamle By. Nykjøbing har en Del Handel med Kreaturer og Landvæsensprodukter, men betydelig er den ikke, dertil er Oplandet for ringe. Dog kan maaske den ret gode Havn i Forbindelse med Odsherredsbanen skabe den en noget bedre Fremtid. Maaske ogsaa Bestræbelserne for at gøre den til Badested ville lykkes.

Nykjøbings Købstadsgrund udgjorde 1895 658,000 □ Al. (47 Tdr. Ld.), og Byen havde s. Aar 7 Gader og Stræder. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890: 271 (Maj 1895 var der 303, hvoraf 177 paa den egentlige Bygrund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 2117 Tdr. Ld. (1895: 2285; desuden medregner Byraadet omtr. 250 Tdr. Ld., som er inddæmmet af Isefjorden, nemlig en lille Bugt Ø. for Byen, hvor Dæmningen er ført over Store og Lille Ringholm til Egenæs, men dette Areal er ikke optaget i Matriklen); af det for 1888 opgivne Areal (2330 Tdr.) var besaaet 719, Græsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1135, Have 36, Skov 180, Moser og Kær 8, Heder 107, Flyvesand 89, Byggegrunde 25, Veje, Vandareal m. m. 31. Det samlede Hrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $93_{,15}$ Td. Byen har saaledes et betydeligt Jordtilliggende, der mod N. ud mod Kattegat er bakket og lyngbegroet, hvoraf en Del ved Byens Foranstaltning er beplantet. (De saakaldte Torsjorder, Torupsjorder, ere if. Reskr. af $^{21}/_{3}$ 1873 henlagte fra Dragsholms Birk til Nykjøbing Købstads Jurisdiktion. Lyngjorderne ere ansatte til omtr. 39 Tdr. Hrtk.). Til Byen hører ogsaa den S. for samme liggende, Staten tilhørende Grønnehave Skov, omtr. 80 Tdr. Ld.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum var April 1895: 2,058,622 Kr. (Antal af Forsikringer 303).

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

Nykjøbing Kirke, der hører til en egen Slags Murstensbygninger, som mest have hjemme paa Laaland, har oprindelig været en smuk Bygning, opført i sen Rundbuestil af røde Mursten i 1. Halvdel af 13. Aarh., men har senere ved uheldige Forandringer mistet sin tidligere Skønhed. Den bestaar af et 26 Al. langt og 16 Al. bredt Skib samt et firkantet, 16 Al. langt og 22 Al. bredt Kor med flad Altervæg, i hvis Gavl der er en Gruppe af tre smalle, 1880 atter aabnede rundbuede Vinduer. Skibet og Koret stod i Forbindelse med hinanden ved en høj halvrund Korbue og vare oprindelig dækkede med Bjælkelofter og belyste af smaa højtsiddende Rundbuevinduer. Skibet havde fra først af 2 rundbuede Portaler i vestre Ende mod N. og S., men kun den nordre (nu tilmuret) er tilbage. Koret har paa Sydsiden en tilmuret, lidt fremspringende rundbuet Portal, prydet med en takket Gavl og et Tandskifte omkring Buen. Begge Skibets Gavle ere prydede med Lissener, opstigende Rundbuer og Zigzagmuring. I 15. Aarh. blev Skibet dækket med 2 Rader Hvælvinger, der hvile paa 3 Piller, alt i Spidsbuestil; Koret blev dækket med een Hvælving, og et Taarn med takkede Gavle tilføjedes i Vest; paa Skibets Sydside tilbyggedes der en Korsfløj, til hvilken der blev aabnet to flade Buer. I 16. Aarh. blev der føjet et Sakristi til Korets nordre Side. Endelig er der i den nyeste Tid (1868) føjet et Vaabenhus til Korsfløjens vestre Side. Ved omfattende Restaurationer 1880 (det Indre; og Indrettelse af et Ligkapel i Taarnet) og 1892 (Ydre), henholdsvis under Ledelse af Arkitekt. Herholdt og Clemmensen, er Kirken saa vidt muligt ført tilbage til den oprindel. Skikkelse; den før overhvidtede Kirke fremtræder nu med de røde Mursten, og der er indsat store spidsbuede Vinduer. Alteret er fra 1590 og er 1872 blevet prydet med et Krucifiks (det tidligere Alterbillede fra 1838 af Fru Ingemann er flyttet ned

i Kirken paa Gavlvæggen). Prædikestolen er et Snitværksarbejde fra 1636. Gammel Døbefont af Kalksten, maaske Kirkens oprindelige. Mellem Pillerne hænge tre Malmlysekroner fra 1657 (skænket af Borgmester Jørgen Mortensen), 1676 og 1722; i Kirken er anbragt to Lampetter med Indskrift D. A. S. — C. J. D. 1682, der menes at stamme fra Borgmester Dines Andersen. I Skibet, paa Væggen og paa Hvælvingerne er der ligesom i en Del af den søndre Korsfløj (den er nu delt i to Afdelinger, hvoraf den ene optages af Orgelet) fundet Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 115). I Murværket paa den ovenfor omtalte, tilmurede Portal i Koret sad der paa den østre Side tidligere en Mursten med enkelte indridsede Runer (se P. Thorsen, S. 395); fra 1874 er den i Nationalmuseet.

Byen har 2 Kirkegaarde: den gamle omkring Kirken (ved Korets

Nykjøbing Kirke.

nordre Side staar et forfaldent Trækors med Indskrift: Weibel, Sognepræst i Nykjøbing og Rørvig, † 1832) og den nye Kirkegaard uden for Byen mod N. V. ved Vejen ud paa Sjællands Odde. — Ved Kirken er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Annekset Rørvig i Ods Herred. — Kirken ejer bl. a. en Fæstegaard i Nakkeby og i Kapitaler 5000 Kr. og den halve Korntiende, der tidligere hørte til Præsteembedet; dens Gæld er 10,500 Kr. (stiftet 1880) og 18,000 Kr. (1892).

Raad- Ting- og Arresthuset, ved Holtens Plads, er opført 1868, har kostet omtr. 32,000 Kr. og er fælles for Nykjøbing og Dragsholms Birk; det er en to Stokværk høj Bygning. Det indeholder, foruden Retslokaler, en stor Byraadssal og Arrester for 10 Arrestanter.

Byens **offentlige Skoler** ere: Kommuneskolen, der har Lokaler i den tidligere Betalingsskole (nedl. 1892), beliggende tæt ved Raadhuset i Svanestræde, opført 1868 efter Tegn. af Arkit. Jul. Schmidt (tillige er her

1892 opf. en Bygning med Gymnastiksal og Bolig for en Skolebetjent), dels i den gamle Friskolebygning, Pogeskolen, ved Kirkegaarden (hvor den 1740 nedlagte Latinskole havde Plads), hvor der ogsaa findes Lærerboliger; ved Skolen er ansat 1 Inspektør, 2 Lærere og 1 Lærerinde, 1 Gymnastiklærer og 1 Lærerinde i Haandgerning; Elevantallet var Sommer 1896: 192. — I Algade ligger Teknisk Skole, opført 1894 efter Tegn. af Arkit. Jul. Schmidt af Byens Haandværkerforening paa en af Kommunen skænket Grund, hvor den tidligere, i 1. Tredjedel af 19. Aarh. byggede Raadhusbygning laa (den blev først nedreven for faa Aar siden; det endnu ældre Raadhus var bygget 1684). — I Algade, skraas for teknisk Skole, ligger Realskolen, opført 1894 af en Forening af Borgere (efter Tegn. af Bygmester Bentzen, Vallekilde).

Amtssygehuset i Nykjøbing, beliggende mod V. uden for Byen, er opført 1877 for Byen og Amtets Landkommuner og har i alt 23 Senge, hvoraf 10 i den nyere opførte Epidemibygning. — **Fattighuset**, i Kildestræde, er opført 1853 og har Plads for 12 Lemmer.

Postkontoret og **Telegrafstationen** ligger ved Holtens Plads, Telefonstationen paa Algade.

Borgerstiftelsen, ved Nørrefjerding, er grundlagt 1853; Bygningen er opført 1867 og har 6 Lejligheder, der bortgives som Fribolig eller udlejes til moderat Leje til trængende uden for Fattigvæsenet. Stiftelsen, der ejer en Kapital af 5063 Kr., bestyres under Byraadets Tilsyn af Borgmesteren, Sognepræsten og et Udvalg.

Skipper P. Christensen og Hustrus Fribolig er opr. 1895 for trængende af Haandværker- eller Sømandsstanden.

Asylet, „Børnely", ved Byens nordlige Udkant, er opr. 1869 af Købmand C. G. Fr. Petersen.

I et lille Anlæg paa Holtens Plads („Holtet") er der 1872 rejst en Buste af Fred. VII paa en Granitsøjle.

I Nærheden af Grønnehave ligger det lille nette Schepelerns Anlæg, grundlagt af afdøde Toldforvalter, Justitsraad Schepelern.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 1703 (1895: 1781); 1801 havde Byen 615, 1840: 1060, 1860: 1384, 1880: 1737 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 177 levede af immateriel Virksomhed, 498 af Industri, 280 af Handel og Omsætning, 68 af Søfart, 38 af Fiskeri, 142 af Jordbrug, 2 af Gartneri, medens 374 fordeltes paa andre Erhverv (254 Daglejere og Arbejdsm.), 75 levede af deres Midler, 45 nød Almisse, og 4 hensade i Fængsel.

Af fremmede Varer, der fortoldedes 1895, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 13,102 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer 649 Pd., uldne Manufakturvarer 1317 Pd., Vin 3512 Pd., andre Spirituosa à 8° 24 Vrtlr., Kaffe 14,612 Pd., Salt 167,957 Pd., Sukker 5179 Pd., Stenkul 451 Clstr. og 20,724 Tdr., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 1660 Pd., Tømmer og Træ 655 Clstr. og 30,421 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en betydelig Mængde fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1895 var der ved Toldstedet hjemmehørende 27 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 975 Tons, deribl. 2 større Skibe paa mellem 200 og 400 T. hvert samt 1 Dampskib med 25 Hestes Kr. og 36,$_{54}$ T. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 115 Skibe med 6747 T., for Udgaaende 85 Skibe med 33 T. Gods. I indenrigsk Fart indkom 201 (deraf 72 Dampskibe) og udgik 198 (deraf 74 Dampskibe) Skibe med henholdsvis 7871 og 7298 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 18,061 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 762 Kr., i alt 18,823 Kr. (omtr. 2017 Kr. mere end i 1894). Brændevinsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 13,754 Kr. (omtr. 147 Kr. mindre end 1894).

I Byen afholdes aarlig 14 Markeder, nemlig den anden Onsdag i hver Maaned (Kreaturer) og 1 i Maanederne Juni og Okt. (Krammarkeder).

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 2 Brændevinsbrænderier, 1 Jærnstøberi, 1 Ølbryggeri, 1 Tobaksfabrik, 2 Bogtrykkerier, 1 Garveri. 1 Vejrmølle, 1 Dampmølle og 2 Uldspinderier. — I Nykjøbing udgives 4 Aviser: „Nykjøbing Avis“, „Nykjøbing Posten“, „Nykjøbing Dagblad“ og „Nykjøbing Venstreblad“.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 189 Heste, 637 Stkr. Hornkvæg (deraf 395 Køer), 95 Faar, 364 Svin og 40 Geder.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Birkedommer og Skriver i Dragsholm Birk (Ods Herred). Byraadet bestaar, foruden af Formanden, af 7 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse og Regnskabsvæsenet, b) for Havnevæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Skolevæsenet, e) for Brolægnings- og Vejvæsenet samt Gadebelysningen, f) for Tilsynet med Kommunens offentlige Bygninger og Vandvæsenet.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 31,092 (deraf Grundskat 3269, Husskat 3055, Formue- og Lejlighedsskat 24,768 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 1609, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 1984, Indtægt af Aktiver 645 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Staten 432, Bidr. til Amtet 550, Bidr. til Amtsskolefonden 756, Byens Bestyrelse 891, Fattigvæsen 5565, Alderdomsunderstøttelse 4146, Skolevæsen 6624, Rets- og Politivæsen 3579, Medicinalvæsen 2278, Gader og Veje 1897, Gadebelysning 349, Renlighed 189, Brandvæsen 114, Renter og Afdr. paa Gæld 3869, afløst Højtidsoffer 1666 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895: i Obligationer og Kontanter 7416, i faste Ejendomme i alt 62,517 Kr. (deraf 47,750 Kr. for Ejendomme, som ikke give Udbytte). Kommunens Gæld var 17,587 Kr. For Aaret 1896 er Skatteprocenten for Formue og Lejlighed 5$^{3}/_{5}$ pCt. Den anslaaede Indtægt var omtr. 436,300 Kr.; deraf er skattepligtig Indtægt 418,000 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Jordemoderhuset, Fattighuset, Betalingsskolen, Friskolen, et Sprøjtehus (opf. ligesom teknisk Skole paa den gamle Raadhusbygnings Plads), et Hus i Strandstræde, Schepelerns Anlæg, samt Jordlodderne Matr. 10, 36, 126, 142 af Vangjorderne, 448 af Lyngjorderne, 1^{a} og 1^{b} til 1^{i} af Flyvesandet, af samlet Hrtk. lidt over 1 Td.; endvidere i Forening med Dragsholms Birk Ting- og Arresthuset.

Nykjøbing har intet Politikorps; et Brandkorps, bestaaende af Byens Borgere, har en varierende Styrke.

I den danske Landmandsbanks Kontor i Nykjøbing (opr. $^{6}/_{11}$ 1872) var $^{31}/_{3}$ 1894 Sparernes samlede Tilgodehavende 1,017,547 Kr., Rentefoden $3^{1}/_{2}$ pCt., Antal af Konti 2370. Af Detailhandlerbanken i Kbh. er der $^{20}/_{8}$ 1896 oprettet en Filial.

Havnen er en god naturlig Havn; men først ved Midten af 19. Aarh. er der blevet gjort noget for den, ja der var tidligere egentlig ikke nogen; ved 1830 var der ikke engang en Skibsbro (der fandtes dog Levninger af en Bro fra tidligere Tid); Tømmeret maatte flaades og Varerne bragtes i Land i Baade. Havnebassinet er nu omtr. 28,600 □ Al., Havnepladsen omtr. 34,600 □ Al.; tæt uden for Havnen er Dybden 12 F., i Indløbet 13 F., selve Havnen har 12—14 F. Dybde; der er omtr. 835 Al. Bolværk. Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg (Borgmesteren og 4 valgte Medlemmer), under hvilket sorterer en Havnefoged. Havnen ejede Januar 1895 omtr. 25,000 Kr. foruden faste Ejendomme og Inventar. Havne- og Bropenge kunne anslaas til omtr. 10,000 Kr. — Havnefyr.

Nykjøbing hører til 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Holbæk Amtstuedistrikt (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apothek. Den hører til 2. Udskrivningskr.' 13. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 4—13.

Ved Nykjøbing Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 2 Assistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester (og 1 Ekspedient), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Nykjøbing er i Telefonforbindelse med Kalundborg og Holbæk.

Nykjøbing staar i Dampskibsforbindelse 1 Gang ugentlig med Kjøbenhavn og 3 Gange ugentlig med Holbæk, Frederiksværk og Frederikssund. — Om Odsherredsbanen se S. 380.

Historie. Navnet Nykjøbing tyder paa, at der tidligere har ligget en anden By, og det er ogsaa meget sandsynligt, da Egnen i ældgammel Tid var et af Rigets Midtpunkter, hvor Kongevalget ved Isøre foregik, hvad enten nu dette har ligget ved Indløbet til Isefjorden eller længere inde i Fjorden. Nykjøbing nævnes i alt Fald tidlig blandt Sjællands Kjøbstæder (det tidligere Navn Højkjøbing, som Stephanius og efter ham Pontoppidans D. Atl. omtaler, har vist intet paa sig; maaske det staar i Forbindelse med det nærliggende Højby). Byen har vistnok fra først af ligget nordligere i den Del, som nu kaldes Nørrefjerding, og som er lejret omkring Kirken. Senere udvidede den sig ned mod Bugten, og den østlige Del omkring Strandstræde, der vistnok i sin Tid har ført ned til Udskibningsstedet, har været den egentlige By. I Middelalderen har Fiskeriet utvivlsomt været Byens Hovederhverv; især har Sildefiskeriet været betydeligt, hvad der bl. a. kan ses af, at der af hvert Fartøj, som fiskede, skulde gives i Afgift 1 Td. Sild. Senere, da Fiskeriet aftog og Landhandelen blev Byens Hovednæring, har Bebyggelsen mod Vest gaaet for sig. Aar 1290 blev den med andre Stæder ved Isefjorden plyndret og afbrændt af Kongemordernes Parti; ved 1370 var Byen med Jordegods i Ods Herred pantsat til Roskilde Bispestol, hvorfra dog Dronning Margrethe indløste den. Hvornaar den har faaet Købstadsrettigheder, vides ikke; men dens Privilegier bleve bekræftede af Christoffer af Bayern 1443 og senere af andre, bl. a. Fredr. II 1570; $^{7}/_{9}$ 1553 fik Borgmester og Raadmænd i Nykjøbing Kongens Tilladelse til at bruge den øde By Torups Jorder („Thorsjorderne") mod at yde paa Kalundborg Slot hvert andet Aar 1 Læst Byg, hvert andet Aar $^{1}/_{2}$ Læst Korn (senere lagdes disse Jorder ind under Herregaarden Drosselholm). Aar 1591 fik Byen en Latinskole, som en Tid havde sit Lokale i en Bygning ved Kirken (se S. 400), indtil den ophævedes 1740 og

afløstes af en dansk Skole. Nogen større By blev den aldrig i den nyere Tid. Under den nordiske Syvaarskrig stod den ved en Udskrivning 1565 blandt de mindste Byer paa Sjælland; 1672 havde den 463 Indb, men 1740 var Tallet sunket til 350, og 1774 ejede Byen ikke eet Fartøj. I Slutn. af 18. Aarh. hævede Byen sig noget, dels ved Handel paa Norge, dels ved det Odsherredske Godses Udskiftning; 1787 havde den 532 Indb. Men snart gik det atter tilbage for den, og 1832 havde den igen ingen Skibe. Folketallet er dog steget ret betydeligt i de senere Aar indtil det sidste Aarti, da det er i Tilbagegang.

Litt.: *J. H. Larsen*, Nykjøbing, i „Holbæks Amt, topogr. beskrevet", I. Bd., S. 45.

Merløse Herred.

Sogne:

Merløse, S. 404. — Butterup, S. 407. — Nørre-Jærnløse, S. 409. — Kvandløse, S. 410. — Sønder-Jærnløse, S. 411. — Søstrup, S. 413. — Asminderup, S. 414. — Grandløse, S. 415. — Tølløse, S. 416. — Aagerup, S. 419. — Soderup, S. 420. — Eskilstrup, S. 421. — Tostrup, S. 421. — Uggerløse, S. 423. — Ondløse, S. 424. — Søndersted, S. 426. — Nidløse, S. 427. — Tersløse, S. 428. — Stenlille, S. 430.

Merløse Herred, der er det største og det sydøstligste Herred i Holbæk Amt, omgives af Holbæk Fjord, Bramsnæs Vig, Kjøbenhavns Amt (Voldborg Herred), mod hvilket Elverdams Aa danner Grænsen, Sorø Amt (Ringsted og Alsted Herreder), Løve Herred og Tudse Herred. Dets største Udstrækning er omtr. 3 Mil fra N. til S.; fra V. til Ø. er dets største Bredde over $3^1/_2$ Mil. Store Skovstrækninger ere jævnt fordelte over hele Herredet, (4318 Tdr. Ld., omtr. $^1/_{15}$ af Arealet); paa Søer er det fattigt. Jorderne ere for det meste højtliggende og bakkede, især i Midten; kun mod Nord er der langs Holbæk Fjord og Bramsnæs Vig helt lave Strækninger; mod S. V. er der side Strækninger langs Aamose. Med Hensyn til Frugtbarheden nærmer Herredet sig til Gennemsnittet for Amtet, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $11^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold

ansat til 64,778 Tdr. Ld. ($6,_{49}$ □ Mil, $357,_{1}$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 $5363,_{2}$ Tdr. Folketallet var $^{1}/_{2}$ 1890 i Landdistrikterne 18,102 (1801: 9569, 1840: 13,640, 1860: 16,751, 1880: 17,891). I Herredet ligger Købstaden Holbæk. I gejstlig Henseende danner største Delen af Merløse Herred, hvortil Tudse Sogn i Tudse Herred (som Anneks til Butterup S.) henregnes, eet Provsti i Forbindelse med Tudse Herred og Holmstrup Sogn i Skippinge Herred. Derimod høre Sognene Nidløse og Tersløse, der ligge i det sydvestlige Hjørne af Merløse Herred, til Arts og Løve Herreders Provsti, og Stenlille Sogn til Ringsted og Alsted Herreders Provsti i Sorø Amt. I verdslig Henseende hører det til Merløse Herreds Jurisdiktion, med Undt. af Nidløse, Tersløse og Stenlille Sogne, der høre til Sorø Birks Jurisdiktion.

Merløse Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Myærløs-* og *Miarlosæhæret*, hørte lige fra 1660 til det gamle Holbæk Amt (se S. 371).

Merløse Sogn, Anneks til Holbæk, omgives af Holbæk og dens Jorder, Grandløse, Asminderup og Søstrup Sogne samt Tudse Herred (Tudse S.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{8}$ Mil S. for Holbæk. De for største Delen lermuldede Jorder ere gennemgaaende ujævne og bakkede; men mod S. falde de af til Kalvemose Aa, hvor der findes Engstrækninger (Kalvemose). Se for øvrigt S. 372.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2170 Tdr. Ld., hvoraf 1224 besaaede (deraf med Hvede 83, Rug 156, Byg 504, Havre 267, Blandsæd til Modenh. 52, til Grøntf. 82, Kartofler 12, andre Rodfr. 65), medens der henlaa til Afgræsn. 235, Høslæt, Brak, Eng m. m. 592, Have 39, Skov 3, Moser og Kær 14, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 37 Tdr. Kreaturhold 1893: 174 Heste, 650 Stkr. Hornkv. (deraf 499 Køer), 123 Faar, 660 Svin og 42 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 224 Td. Der var 21 Selvejergaarde med 127, 9 Arvefæstegd. med $25,_{4}$, 105 Huse med $21,_{7}$ Tdr. Hrtk. og 44 jordløse Huse. Til 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $59,_{6}$ Tdr. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1304 (1801: 297, 1840: 511, 1860: 899, 1880: 1010), boede i 162 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 103 levede af immat. Virksomh., 406 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 17 af Fiskeri, 441 af Industri, 41 af Handel, 5 af Skibsfart, 183 af andre Erhverv, 32 af deres Midler, 22 vare sindssyge, 30 vare under Fattigv., og 16 hensade i Fængsel. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Roskilde og Ringsted til Holbæk samt den nordvestsjællandske Jærnbane.

I Sognet Byerne: (*Tveje-*)*Merløse*, ved Landevejen mellem Holbæk og Ringsted, med Kirke, Skole og Hospital (opr. af Etatsraadinde M. Kofoed; 8 Pladser); *Taastrup*, ved Jærnbanen, med Mølle og Teglværk; *Langerød* med Andelsmejeri; og en lille Del af *Hellestrup* (i Asminderup Sogn). Saml. af Huse: *Ladegaardshuse* med Kalkbrænderi.

Tæt uden for Holbæk By ved Landevejene til Roskilde og Ringsted ligge Holbæk Amts Tvangs-, Arbejds- og Daareanstalt, opf. 1888—89 efter Tegn. af Arkitekt Fr. Levy for omtr. 250,000 Kr. (den har Plads for 100 Arbejdslemmer, 20 mandlige Tvangsarrestanter og 80 uhelbredelige sindssyge), og Amtssygehuset, opf. 1844 (med 80 Senge, hvoraf 30 for epidemiske Sygdomme). De høre begge til Taastrup By. — Ligeledes tæt ved Holbæk ligger et 1881 opf. Missionshus.

Hovedgaarden *Holbæk Ladegaard* har omtr. 112 Tdr. Hrtk., hvoraf 52 under Fæste, Arvefæste og Lejehuse. Under Hovedgaarden er omtr. 633 Tdr. Ld., hvoraf 48 Skov, 18 Mose, Resten Ager.

Merløse Sogn, der danner en egen Sognekommune, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 14. Lægd. Kirken blev Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke S. 221) ved kgl. Resol. af $^{15}/_{2}$ 1892, da den solgtes af Holbæk Slots Ladegaards Ejer for 20,000 Kr.

Tveje Merløse Kirke (i 18. Aarh. Kløfte-Merløse, se D. Atl. VI S. 170) er en af Sjællands mærkeligste Bygninger og en af de faa Kirker med Tvillingtaarne. Den

Tveje Merløse Kirke.

er opf. i 1. Halvdel af 12. Aarh. Koret med Korrunding og den nederste Del af Skibet synes at tilhøre en oprindelig Granitkirke, der ifølge fundne Spor maa formodes at være brændt kort efter Opførelsen, hvorpaa Kirken atter er bleven rejst og prydet med Tvillingtaarnet, alt af Fraadsten. I den senere Middelalder bleve Hvælvinger i Spidsbuestil indbyggede og bemalede med Scener af den hellige Historie og Legenden om St. Laurentius, der maaske har været Kirkens Værnehelgen. Men Bygningens Stil led meget ved denne Forandring; nye Vinduer aabnedes i Muren, de gamle bleve tilmurede, og det under Taarnet værende Galleri skjultes. Aar 1892 købtes imidlertid Kirken af Stiftet, og i de næste Aar undergik den en grundig Restauration under Ledelse af Prof. H. Storck; paa Murmesteren, C. Lichts Foranstaltning hentedes Materialet fra de ved Vintermølle, S. 337 omtalte Fraadstensbrud, der atter i denne Anledning aabnedes, og Kirken genvandt saaledes sin oprindelige Form og Stil. Indvielsen fandt Sted $^{10}/_{5}$ 1895. — Kirken bestaar af et Skib, et firkantet Kor med Korrunding, et Tvillingtaarn i Vest og et nyt Vaabenhus mod Nord. Taarnet, der forneden er aflang firkantet, deler sig foroven i to firkantede Taarne, som med Skraaflader gaa over til mindre Taarne, hvilke ende i murede, omtr. bikubeformede Kupler med knaplignende Prydelser; Taarnet er saaledes helt igennem af Sten uden Tag, hvad der er enestaaende i Landet. Kirkens Tag er belagt med de saakaldte Munketagsten. I

Taarnets vestre Gavl findes en rundbuet Dør, der fører ind til en hvælvet Forhal, som staar i Forbindelse med Skibet ved tre Rundbuer, der bæres af to Piller. Oven over denne Forhal ligger et smukt Galleri med tre tredelte Bueaabninger, som bæres af Søjler med Tærningkapitæler. Skibet dækkes af et dekoreret Bjælkeloft og har smaa, højtsiddende Rundbuevinduer. Gulvet er, som oprindelig, blevet belagt med uregelmæssigt formede, men vel tilpassede Fraadsten. Korbuen er høj, halvrund og prydet med gamle Freskomalerier, forestillende Jomfru Maria og to Patriarker med Pallium. Paa flere Steder af Væggen findes byzantinske Borter og Rester af Malerier, alt fra Kirkens ældste Tid. Saaledes ogsaa i Korrundingens Hvælving, hvor Prof. Kornerup har fremdraget et stort Freskomaleri: Christus i Regnbueglorien, omgiven af de 4 Evangelister (Kalkmalerierne paa Hvælvingerne, som forsvandt ved Bjælkeloftets Indsættelse, ere tegnede af Kornerup til Nationalmuseet). Alteret er nyt, malet i romansk Stil af Joachim Skovgaard efter Tegn. af Storck; det har paa Forsiden af Alterbordet det Guds Lam, staaende i en gylden Glorie, der

Tveje Merløse Kirkes Indre.

holdes af to Engle, paa Alterbordet staar et Kors. Den gamle udskaarne, nu istandsatte Altertavle i Renæssancestil (se Vignetten S. 403) hænger paa Skibets sondre Væg. Prædikestolen, der havde Billedskærerarbejde omtr. fra samme Tid som Alteret, er bleven fort tilbage til sin oprindelige simple Stil (fra 16. Aarh.). Den gamle brostfældige Granitdøbefont er bleven ombyttet med en anden, ligeledes af Granit, der henstod i Stiftsbiblioteket i Roskilde og vist stammer fra en af denne Bys forsvundne Kirker. I Skibet, til venstre for Korbuen, hænger et gammelt Krucifiks. Klokkerne, der tidligere hang i Taarnet, ere nu anbragte i en smuk, 30 F. høj Klokkestabel af Træ i gammel nordisk Stil, der staar tæt N. for Kirken. — Paa Kirkegaarden er der et 1887 opf. Ligkapel. — Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Merløse Kirke skulde nedrives og Sognebeboerne søge til Holbæk Kirke, men Bestemmelsen kom af ukendte Grunde aldrig til Udførelse (Se *J. J. A. Worsaae*, Danske Mindesmærker I, 1880. — *A. Knudsen*, Tveje Merløse Kirke, Holbæk 1896. — *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 105).

Holbæk Ladegaard (dengang 1036 Tdr. Hrtk.) blev 1661 af Kongen tilskødet Henr. Thott til Boltinggaard (for 50 Rd. pr. Tdr Hrtk.) mod de skaanske Godser Gladsaxe og Svavesholm; men han kom saaledes i Gæld ved denne Handel, at Gaarden blev transporteret til Kreditorerne og 1668 kom i Hænderne paa Magister,

Prof. Bertel Bartholin († 1690), som 1676 solgte den til Hille Rosenkrantz til Gavnø, Enke efter Niels Trolle; men Handelen gik tilbage, og s. Aar skøder Bartholin den til Maurits Putbus, Friherre til Einsiedelsborg. Derefter ejedes den af Fr. Baron Vittinghof († 1691) og senere af dennes Svigersøn, Baron Schack Brockdorff til Schelenborg, († 1730), som 1706 solgte den til Gregers Juel til Eriksholm († 1731). Dennes Søn, Kammerherre Peder Juel, solgte den (for 70,000 Rd. grov Cr.) 1752 til Konferensraad Hans Seidelin († 1752), hvis Søstersøn, Justitsraad H. D. Brinck-Seidelin, Aaret efter oprettede den tillige med Hagestedgaard og Eriksholm til Stamhus for Familien. Men 1809 solgtes Stamhuset, og Holbæk Ladegaard kom i Hænderne paa H. P. Kofoed. Dennes Enke, Etatsraadinde M. Kofoed, ejede den til sin Død (se S. 332), hvorefter den 1839 købtes af cand. jur. F. Rottbøll for 168,000 Rd. Han frasolgte Gods for 365,000 Rd., og Gaarden med det tiloversblevne Fæstegods (20 Gaarde), Kirker, Skov og Mose blev efter hans Død 1866 vurderet til 305,000 Rd. Bønderne købte deres Gaarde til en Pris af 1300 Rd. pr. Td. Hrtk. eller $^2/_3$ af Vurderingssummen, overensstemmende med afdødes sidste Vilje. Hovedgaarden med Tilliggende købtes af Kammerherre Herm. Fr. Baron Løvenskiold, som 1877 solgte den til J. Sønnichsen, der atter 1882 solgte den for 740,000 Kr. til den nuv. Ejer, G. Ree.

Paa Holbæk Ladegaards Mark og ved Ladegaardshusene har der ligget mange, nu til Dels ødelagte Høje, i hvilke der er gjort flere Fund fra Bronce- og Stenalderen (nu i Nationalmuseet).

Butterup Sogn, et lille Sogn, omgives af Søstrup og Nørre-Jærnløse Sogne samt Tudse Herred (Tudse, Kundby og Mørke S.). Kirken, ved Sognets Nordøstgrænse, ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. S. V. for Holbæk. De til Dels sandmuldede og sandede samt lavtliggende Jorder omgives mod N., V. og S. af Kalvemose-, Tudse og Rejstrup Aaer, der løbe gennem betydelige Mose- og Engstrækninger, af hvilke mærkes Løvenborg Enge i Sognets sydvestlige Hjørne. I Sognet en Del af Løvenborg Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1510 Tdr. Ld., hvoraf 658 besaaede (deraf med Hvede 64, Rug 93, Byg 215, Havre 197, Blandsæd til Modenh. 38, til Grøntf. 9, Kartofler 22, andre Rodfrugter 20), medens der henlaa til Afgræsn. 154, Høslæt, Brak, Eng m. m. 544, Have 29, Skov 42, Moser og Kær 29, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 30 Tdr. Kreaturhold 1893: 113 Heste, 666 Stkr. Hornkv. (deraf 416 Køer), 71 Faar, 267 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $153_{,4}$ Tdr. Der var 3 Selvejergaarde med $110_{,9}$, 3 Arvefæstegd. med $12_{,6}$, 6 Fæstegd. med $21_{,15}$, 29 Huse med $8_{,8}$ Tdr. Hrtk. og 17 jordløse Huse (de fleste Fæstehuse). Til 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 108 Tdr. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 379 (1801: 281, 1840: 317, 1860: 365, 1880: 375), boede i 61 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 201 af Jordbrug, 69 af Industri, 4 af Handel, 60 af andre Erhv., 4 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Butterup* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle.

Hovedgaarden **Løvenborg**, ved Rejstrup og Tudse Aas Sammenløb, i Baroniet af samme Navn, har omtr. 98 Tdr. Hrtk. (hvoraf 3 i Nørre-Jærnløse S.), omtr. 832 Tdr. Ld.; heraf drives der dog under Forpagtergaarden kun omtr. 661 Tdr., hvoraf 209 Eng; af det øvrige Areal er omtr. 44 Tdr. Ld. Eng henlagt til Severinsminde, og Resten er dels bortlejet og dels henlagt til Bebyggelse, Parkanlæg, Grave m. m. Paa Engene er der 1883—84 foretaget et kostbart Vandingsanlæg under Ledelse af Hedeselskabet, hvortil er benyttet Vand fra Rejstrup Aa. — Endvidere den under Baroniet hørende Avlsgaard *Severinsminde* ($28^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 276 Tdr. Ld., hvoraf 57 Eng, 10 Mose, Resten Ager; 3 Huse; en Del af Jordtilliggendet i Tudse S.). — Baroniet *Løvenborg* har (foruden Tiender, der ere skyldsatte for Tiendehrtk. 81 Tdr.) af Hrtk. af alle Slags omtr. 1174 Tdr., hvoraf under Hovedgaardene *Løvenborg* og *Vognstrup* i Kundby S. (se denne) samt Avlsgaardene *Severinsminde* og *Minnislyst* $299^3/_4$ Td., Fæste- og Lejegods $151^7/_8$ Td., Arvefæstegods 676 Tdr., Skovskyldshrtk.

$38^5/_8$ Td.; Baroniet ejer i Bankaktier 13,400 Kr., i Fideikommiskapitaler 1,571,127 Kr. De 4 Gaardes Jordtilliggende er omtr. 2090 Tdr. Ld. foruden Skovarealet, omtr. 937 Tdr. Ld.. (Baroniets Gods ligger i Sognene: Butterup, Søstrup, Kvandløse, Nørre-Jærnløse, Merløse, Asminderup, Uggerløse, Ondløse, Søndersted, Tudse, Kundby, Hagested og Gislinge).

Butterup S., der danner een Sognekommune med Annekset Tudse i Tudse Herred, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæks Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 29. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Løvenborg.

Butterup Kirke er en gammel kullet Kirke af Kamp, hvilende paa et smukt tilhugget Fodstykke, og bestaar af Skib og Kor med Korrunding. I vestre Ende er der en yngre Forlængelse af Mursten, maaske Underdelen af et afbrudt Taarn. Alle

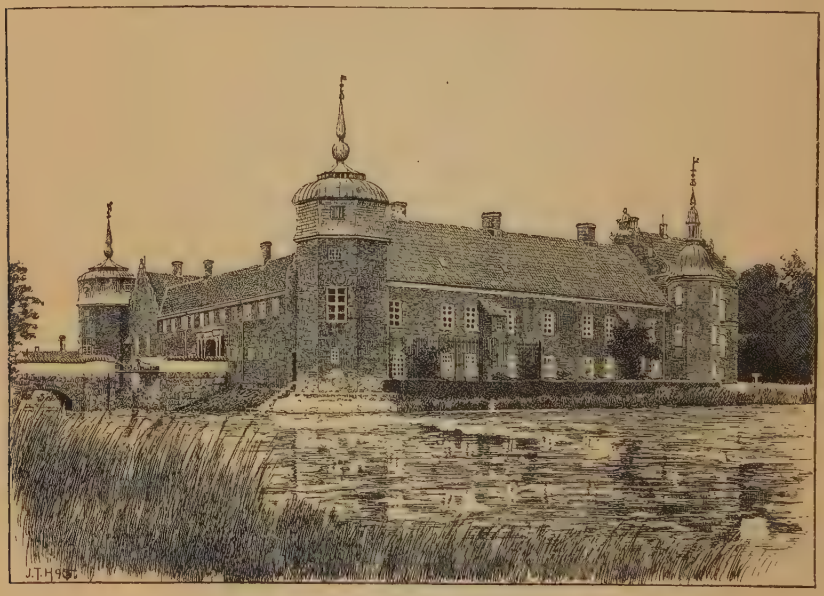

Løvenborg (Efteraar 1894).

Vinduerne ere 1883 gjorte spidsbuede, men der findes dog Spor af de gamle rundbuede Vinduer; Korbuen er halvrund og oprindelig. Kirken har haft Bjælkeloft, men der er senere indbygget Hvælvinger, over hvilke der er fundet Levninger af Kalkmalerier. Alter (fra 1625) og Prædikestol ere i Renæssancestil; Marmordøbefont i gotisk Stil med et smukt Messingfad. Stolestader fra 1563 med Oxernes Vaaben; over Korbuen et Krucifiks fra 1670. Ligsten i Koret over Præsten Niels Lauridsen (Holbech), † 1665, og Epitafium over Præsten Mads Jacobsen Pradt, † 1693, og Hustru. En af Klokkerne er fra 1425.

Løvenborgs ældste Navn var *Ellinge*, og dens Historie under dette Navn er vanskelig at følge, da den let forveksles med Ellinge i Vendsyssel, Ellinge i Skaane, for ikke at tale om Ellingegaard i Ods Herred. Oprindelig var den en Landsby, som tilhørte Absalon, af ham skænkedes til Sorø Kloster og ved Mageskifte kom til Roskilde Bispestol. Bisperne havde da deres Lensmænd paa denne Gaard. I Aarene 1331—84 nævnes en Jac. Mogensen de Ællinghæ, der kan være Ellinge i Ods Herred eller dette Ellinge, men det er formodentlig sidstnævnte Gaard, hvortil Peder Ebbesen skrives 1372 og Ulrik Serlin (Zarnin) ved 1430, og i alt Fald den, hvortil Væbneren Anders Pedersen (Jernskæg) skrev sig 1441; han havde den i Forlening af sin Broder, Biskop

Jens i Roskilde og besad den endnu 1468. Senere havde hans Søn Mikkel Andersen, den bekendte Edele Jernskægs Fader, den 1489 og 1502. Derefter fik Hr. Albret Jepsen Ravensberg og hans Frue Sophie Podebusk af hans Broder Biskop Johan Jepsen Lensbrev paa Ellinge. Fru Sophie dode som Enke 1540, hvorpaa Fru Dorte Sehested 1541 fik Brev paa Ellinge, som nu var bleven Kronlen, og 1544 indløste Peder Godske Lenet af Fru Dortes Ægtefælle Mikkel Grop. Tre Aar efter solgte Chr. III Gaarden til Hans Barnekow († 1559), der kaldte den *Birkholm* og opførte en Hovedbygning, den nuv. vestre Fløj eller Portfløjen. Derefter ejedes den af Sønnen Chr. Barnekov († 1612) og dennes Søn Hans Barnekov, der solgte den 1630 til Rigsraad Malte Juul, som opførte en Del af Hovedbygningen og den grundmurede Lade. Efter 1660 tilhørte Birkholm Malte Juuls Svigersøn, Baron Maurits Putbus til Einsiedelsborg, der 1687 solgte den til Fr. Baron Vittinghof til Schelenborg, hvis Svigersøn, Baron Schack Brockdorff, besad den efter ham; dennes Søn Frederik pantsatte Godset 1735 til Hofmester A. F. Møsting, hvis Arvinger solgte det 1739 ved Auktion for 45,000 Rd. til den rige norske Bjærgværksejer Herman Leopoldus, adlet s. Aar under Navnet Løvenskiold. Dennes Søn Gehejmeraad Severin Løvenskiold († 1776) tilkøbte sig Vognstrup og oprettede af denne i Forening med Birkholm $^{10}/_{1}$ 1766 et Stamhus under Navn af *Løvenborg*, hvilket $^{15}/_{11}$ 1773 blev ophøjet til Baroni. Sønnen, Kammerherre og Amtmand Mich. Herman Baron Løvenskiold († 1807) indlagde sig Fortjeneste af Godset ved Skovenes Fredning, Bøndergodsets Udskiftning m. m. Nuv. Besidder er dennes Sønnesøn, C. Herm. Fr. Baron Løvenskiold (Godset er under Administration).

Løvenborg hører til de anseligste og smukkeste Gaarde i Landet. Hovedbygningen, hvis ældste Del er over 300 Aar gammel, er opført af røde Mursten og bestaar af 3 Fløje paa to Stokværk med 3 ottekantede Taarne med Kuppelspir; den ligger paa en Holm, omgiven af Mose- og Engstrækninger (Levninger af den Bugt, der har strakt sig ind fra Holbæk Fjord) og af brede Kanaler (5 Tdr. Ld.), over hvilke en gammel Stenbro fører til den ganske lave Port i Bygningens ældste Del. 1853 er der opført en Tilbygning med Taarn; i øvrigt er der i de senere Aar foretaget en Del for at vedligeholde Bygningerne; der er saaledes i Gaarden opført Granittrapper i Stedet for de gamle Sandstenstrapper, et nyt Taarn i Stil med de tidligere er opført i Gaardens sydvestre Hjørne m. m. Den 9 Tdr. Ld. store, smukke Have er til Dels anlagt i gammel fransk Stil med store Alleer og staar i Forbindelse med Lystskoven, hvori en Bakke med vid Udsigt.

I Sognet har der fordum ligget en anden Hovedgaard, *Æbeltved* (maaske hvor det nuv. Severinsminde ligger), som 1380 tilhørte Niels Jacobsen Bille og 1413 ejedes af dennes Søn Oluf Bille. Gaarden nævnes endnu 1465.

Nørre-Jærnløse Sogn omgives af Butterup, Søstrup, Kvandløse og Sønder-Jærnløse Sogne samt Tudse Herred (Mørke S.). Kirken mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil S. V. for Holbæk. Den lerblandede, noget stenede Jord er bakket, især mod N. Ø., men falder af mod V., hvor der findes lave Mose- og Engstrækninger om Rejstrup og Tudse Aaer. I Sognet en Del af Løvenborg Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2633 Tdr. Ld., hvoraf 1231 besaaede (deraf med Hvede 73, Rug 220, Byg 469, Havre 263, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 100, til Grøntf. 27, Kartofler 28, andre Rodfr. 40, andre Handelspl. 3), medens der henlaa til Afgræsn. 355, Høslæt, Brak, Eng m. m. 822, Have 32, Skov 63, Moser og Kær 18, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 87 Tdr. Kreaturhold 1893: 262 Heste, 942 Stkr. Hornkv. (deraf 641 Køer), 235 Faar, 850 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 207 Tdr. Der var 15 Selvejergaarde med $51_{,4}$, 35 Arvefæstegd. med $158_{,6}$, 6 Fæstegd. med 21, 128 Huse med $36_{,1}$ Tdr. Hrtk. og 24 jordløse Huse. (Til 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $14_{,8}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1040 (1801: 555, 1840: 756, 1860: 906, 1880: 940), boede i 185 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 68 levede af immat. Virksomh., 576 af Jordbrug, 145 af Industri, 37 af Handel, 136 af andre Erhverv, 31 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaa den nordvestsjællandske Jærnbane og Landevejen mellem Roskilde og Kalundborg.

I Sognet Byerne: *Nørre-Jærnløse* (gl. Form. Jærløs, Yarnløzæ) med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Nørup*; *Rejstrup* (Regstrup) med

Fattiggaard for Sognet og dets Anneks (opf. 1869, Plads for 60 Lemmer), Jærnbanestation og Telegrafstation samt Missionshuset Bethania (opf. 1893); *Hanerup*; *Dramstrup* med Skole, Mølle og Lervarefabrik.

Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Dortheaslyst* (omtr. 24 Tdr. Hrtk., 239 Tdr. Ld., hvoraf 63 Eng, 19 Skov, 10 Gaardsplads og Have, Resten Ager; 8 Huse; 14 Tdr. Ld. ligger i S.-Jærnløse, 55 i Mørke Sogn; herskabelig Hovedbygning med stor Have). — Endvidere mærkes *Vented Mølle*.

N.-Jærnløse S., der danner een Sognekommune med Annekset Kvandløse, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 27. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Løvenborg.

Nørre-Jærnløse Kirke, i sin oprindelige Del en meget gammel Bygning, bestaar af et Skib af Kamp, et firkantet Kor med Korrunding af Fraadsten og et senere tilføjet Taarn af Kamp og Mursten samt et Vaabenhus paa Sydsiden. Korbygningen, der ligesom hele Kirken blev restaureret 1895 af Bestyrelsen for Baroniet Løvenborg (Arkitekt Slotsforvalter Zeltner), fortjener Opmærksomhed som en sjælden Prøve paa Rundbuestilen i 12. Aarh. Koret og Korrundingen ere prydede med fine Lissener, der bære smaa Rundbuer. I Koret findes to smukke oprindelige Vinduer, og Rummet er dækket med en ligeledes oprindelig Tøndehvælving af Fraadsten. Korrundingen er rigt udstyret med 2 smaa runde Vinduer og et kløverdannet i Midten. Oven over dette ses en i Fraadsten udhugget Orm, der kryber ned ad Bygningen; nederst en lille Søjle i en Niche. Indvendig er Skibet dækket af Hvælvinger i Spidsbuestil. Paa Korrundingens Hvælving findes et stort Kalkmaleri (fremdraget og restaur. 1895 af Prof. Kornerup), som dog er en Del yngre end Kirken (vist fra Chr. I's Tid). Det forestiller Dommedag: Christus sidder i overnaturlig Størrelse, Maria og Johannes Døberen knæle ved Siderne, Engle blæse paa Basun, og de døde stige op af Graven. Paa Alteret staar et ret godt udskaaret gammelt Krucifiks fra Middelalderen (det hang før paa Buen, der fører ind til Taarnhvælvingen; den gamle Altertavle fra Chr. IV's Tid med daarligt Maleri fra 1826 blev fjernet 1895; Maleriet, af Pastor Fyhne, er anbragt i Taarnhvælvingen; et Antemensale med Oliemaleri, forestillende Johannes Døberen og det Guds Lam, er skænket til Nationalmuseet); smuk Prædikestol, udskaaren i Renæssancestil; gammel Granitdøbefont (en lang Tid benyttet paa Løvenborg som Drikketrug for Hestene). I Korbuen er indmuret til venstre en Ligsten over Jomfru Mette Barnekov, † 1559, med hendes Billede i hel Figur (indtil 1895 laa den foran Alteret, overkalket), og til højre en Ligsten over Præsten Johannes Christianus Hafniensis, † 1615. Endestykker af Kirkestole med Barnekovernes og Oxernes Vaabener. Udvendig paa Vaabenhuset er indmuret en gammel Ligsten over „Søren Degn". En af Klokkerne er fra 1455. — Paa Kirkegaarden et Gravkapel for Familien Løvenskiold, opf. 1832. Et Kapel, der stødte op til Kirkens nordre Side, og som indeholdt Kister med Ejere af Løvenborg, er nedrevet for flere Aar siden, og Kisterne ere dels anbragte under Gulvet i Kapellet, dels hensatte i det.

Aar 1347 pantsatte Hr. Peder Jensen Pilegrim af Hagested til Hr. Saxe Pedersen Hovedgaarden i Nørre Jerløse, hvilket Pant Hr. Saxe 1356 oplod til Kong Valdemar.

I en Mose ved *Dramstrup* fandtes 1850 Brudstykker af en Broncelur med Kæde.

Ved *Dortheaslyst*, ved Landevejen er der af Knabstrups Godsbeboere 1862 rejst en Mindestøtte for Villars Knudsen Lunn (se S. 413) paa hans Diamantbryllupsdag.

Kvandløse Sogn, Anneks til Nørre-Jærnløse, omgives af dette, Søstrup, Asminderup, Tølløse, Uggerløse, Søndersted og Sønder-Jærnløse Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. S. V for Holbæk. De stærkt lerblandede Jorder ere mod S. meget højtliggende; her hæver Mørkemosebjærg sig til 335 F., 105 M., og udbreder sine Forgreninger til alle Sider med bratte Affald og Kløfter; i Midten og mod N. er Egnen mere flad. I den sydl. Del af Sognet en Del Skov (deribl. Dele af Brofelde Sk., Nyrup Sk. og Gallø Oredrev, under Baronierne Zeuthen og Løvenborg).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2554 Tdr. Ld., hvoraf 1225 besaaede (deraf med Hvede 47, Rug 249, Byg 482, Havre 281, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh.

38, til Grøntf. 37, Kartofler 24, andre Rodfr. 56), medens der henlaa til Afgræsn. 342, Høslæt, Brak, Eng m. m. 558, Have 14, Skov 293, Moser og Kær 62, Flyvesand 2, udyrkede Strækninger 2, Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 39 Tdr. Kreaturhold 1893: 237 Heste, 730 Stk. Hornkv. (deraf 481 Køer), 276 Faar, 826 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 233,$_{7}$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med 88,$_{3}$, 15 Arvefæstegd. med 69,$_{6}$, 9 Fæstegd. med 50, 72 Huse (de fleste i Fæste) med 25,$_{8}$ Tdr. Hrtk. og 12 jordløse Huse (de fleste Huse i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 648 (1801: 383, 1840: 579, 1860: 668, 1880: 659), boede i 131 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 455 af Jordbrug, 81 af Industri, 20 af Handel, 36 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaa Landevejene mellem Holbæk og Ringsted og mellem Roskilde og Kalundborg.

I Sognet Byerne: *Kvandløse*, ved Landevejen mellem Holbæk og Ringsted, med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Holløse* med Fællesmejeri; *Igelsø*; *Brofelde*. — Desuden *Nykro* ved ovennævnte Landevej. Ved Sognets Østgrænse ind mod Kvandløse Sogn ligger den lille *St. Stephans Kirke* (med et lille Spir), opf., 1870'erne af Frimenighedspræst Grunnet.

Kvandløse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 28. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Løvenborg.

Kvandløse Kirke bestaar af et Skib, et Taarn og stort Vaabenhus paa Sydsiden. Den vestlige Del af Skibet er en Rest af en oprindelig Kampestensbygning fra 12. Aarh. Det anselige Skib er dækket med Hvælvinger i Spidsbuestil. Paa Nordsiden af den gamle Del af Kirken er der Spor af smaa rundbuede Vinduer, og paa samme Side oven over Hvælvingerne er der Levning af en meget smuk Bort, malet i Fresko i romansk Stil; Spor af Kalkmalerier. Alter i Renæssancestil; paa Bagsiden læses, at den er udført af Johannes Albertus 1624; paa Alterbordet et gammelt Antemensale med Oliemaleri paa Træ: Maria og Elisabeth med Jesusbarnet mellem sig. Prædikestol udskaaren i Egetræ; Granitdøbefont. I Skibet et smukt stort Krucifiks fra Middelalderen; Engle omsvæve Herren og opfange Blodet fra hans Saar i Kalke. I Vaabenhuset en smuk Egetræsdør fra 1591. — Paa Kirkegaarden findes et Stykke af en Kirkelade med en smuk takket Gavl. I Kirkens østre Gavl og i Kirkegaardsmuren findes to Kampesten med mærkelige Figurer.

I Kvandløse har der ligget en Hovedgaard, som i Beg. af 14. Aarh. ejedes af den rige Hr. Johannes Offesen Neb. Hans to Døtre fik hver Halvdelen af hans efterladte Gods. Den ene ægtede Hr. Niels Hak, hvis anden Hustru Fru Marine Jensdatter 1390 solgte Vemmetofte, Græse og Kvandløse til Jens Absalonsen (Ulfeld). Den anden Datter ægtede Hr. Jens Laurentsen (Panter), og deres Datter blev gift med Hr. Jens Andersen (Brok), som 1379 indløste Græse og Kvandløse af Erik Pilemand, til hvem de vare pantsatte. 1448 tilhørte Kvandløse Hr. Jens Andersens Sønnesøn, Hr. Axel Lagesen (Brok). — En Jens Mogensen af Qwandløsze nævnes ved 1375.

I *Brofelde Skov* findes 4 ødelagte Dysser.

Sønder-Jærnløse Sogn omgives af Nørre-Jærnløse, Kvandløse og Søndersted Sogne samt Tudse Herred (Mørke og Frydendal S.). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. S. V. for Holbæk. De lerede, noget stenede Jorder ere mod S. højtliggende og bakkede, mod N. lavere, men dog bølgeformede. Omtr. $^{1}/_{12}$ er dækket med Skov (deriblandt Hellede Skov).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3114 Tdr. Ld., hvoraf 1477 besaaede (deraf med Hvede 93, Rug 256, Byg 567, Havre 323, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 85, til Grøntf. 23, Kartofler 25, andre Rodfrugter 90), medens der henlaa til Afgræsning 364, Høslæt, Brak, Eng m. m. 819, Have 25, Skov 245, Moser og Kær 106, udyrkede Strækninger 7, Byggegr. 31, Veje, Vandareal m. m. 40 Tdr. Kreaturhold 1893:

267 Heste, 1130 Stkr. Hornkv. (deraf 702 Køer), 276 Faar, 978 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 307,$_{5}$ Td. Der var 33 Selvejergaarde med 239, 9 Arvefæstegd. med 42, 2 Fæstegaarde med 12,$_{3}$, 50 Huse med 12,$_{2}$ Tdr. Hrtk. og 40 jordløse Huse. (Til 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 71,$_{4}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 741 (1801: 434, 1840: 587, 1860: 720, 1880: 761), boede i 128 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomh., 422 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 177 af Industri, (deraf 58 af Teglbrænderi), 13 af Handel, 56 af andre Erhverv, 17 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv. Gennem den nordøstl. Del af Sognet gaar Landevejen mellem Roskilde og Kalundborg.

I Sognet Byerne: *Sønder-Jærnløse* med Kirke, Præstegd., Skole, og Forsamlingshus ved Vommevad Bro; *Snevre*; *Krøjerup* (gml. Form Grubethorp, se S. 380) med Biskole; *Lille-Knabstrup*; *Mogenstrup*. Saml. af Huse: *Kræmmerstedshuse* og *St. Thomashuse*.

Endvidere Hovedgaarden *Knabstrup*, 69$^{1}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk., 4$^{1}/_{8}$ Td. Skovsk., 946 Tdr. Ld., hvoraf 234 Skov, Resten Ager og Eng; nogle Huse; Teglværk, der aarl. leverer omtr. 7 Mill. Stk. Varer (Mursten, Tagsten og Drænrør), og paa hvilket der er fast Bolig for over 20 Familier, Funktionærer og Arbejdere. Af Ejendommen ligger omtr. 6 Tdr. Ld. i N.-Jærnløse S. og et lille Stykke Skov i Søndersted S., alt det øvrige i S.-Jærnløse S.

Sønder-Jærnløse S., der danner een Sognekommune med Annekset Søstrup, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 23. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Knabstrup.

Sønder-Jærnløse Kirke bestaar i sin ældste Del af Skib og Kor med Korrunding og er opført af Kamp, blandet med Fraadsten. Den er oprindelig opført i Rundbuestil, men der er senere indbygget Hvælvinger samt tilføjet et Taarn og et Vaabenhus paa Sydsiden. Alterrammen er i Renæssancestil med et Maleri af Const. Hansen: den opstandne Christus. Prædikestolen er ligeledes i Renæssancestil; gammel Granitdøbefont. Nogle af Stolestaderne bære Laxmands, andre Gert Ulfstands og hans Frues Giørrild Gyldenstjernes Vaaben. Paa Skibets nordre Væg et gammelt Krucifiks. — Paa Kirkegaarden Gravsted for Familien Lunn til Knabstrup med Mindesmærker for Major Villars Knudsen Lunn, † 1865, og Etatsraad Lunn, † 1886.

Knabstrup er en af Landets ældste Herregaarde. Omtr. 1000 Al. V. for den nuv. Hovedbygning findes den gamle Borgplads med Spor af en firfløjet Bygning. Den først kendte Ejer er Hr. Niels Absalonsen, Skjalm Hvides Sønnesønssøn, der 1289 pantsatte Knabstrup til Biskop Ingvar i Roskilde. En senere Ejer var Niels Henriksen (Hallandsfar?), der paa Grund af Deltagelsen i Mordet i Finderup Lade blev fradømt sin Ejendom. Men i 15. Aarh. ved 1416 overdrog Kronen Knabstrup til Poul Laxmand den ældre; senere ejedes den af sidstnævntes Svigersøn, Iver Axelsen Thott (1465 nævnes en Jens Ottesen „i Knapstorp", som vel har haft Gaarden i Forlening af Hr. Iver), dennes Svigersøn igen, Admiral Arvid Trolle (Hr. Bent Bille havde den 1489 i Leje af Hr. Arvid), dennes Søn Admiral Jac. Trolle og Sønnesøn Børge Trolle, Fru Gjørrild Gyldenstjerne, ogsaa af Trollernes Æt, Enke efter Gert og Lave Ulfstand, Børge Trolles Søster Lisbeth, Gabriel Sparres til Svanholm i Skaane, Johan Sparre (i hvis Tid, i Beg. af 17. Aarh., det gamle Knabstrup er afbrændt og det nye opført). Han solgte 1622 Gaarden til Fr. Parsberg († 1653), hvis Sønner Niels og Jørgen arvede den. Den sidste solgte den 1685 til Assessor Sidenborg, hvis Enke s. Aar afhændede den for 6400 Rd. til Fr. Baron Vittinghof til Schelenborg. Dennes eneste Barn ægtede Baron Schack Brockdorff, hvis Datter bragte Gaarden til Oberst Maximilian Vilh. v. Dombroick, der 1745 solgte den (dengang 478 Tdr. Hartk.) til Johan Lorentz Carstens, s. Aar adlet under Navnet Castenschiold. Derefter ejedes den af Svigersønnen, Justitsraad og Landsdommer Daniel v. Bergen, og Sønnen, C. Ad. Castenschiold, hvilken sidste skødede den for 50,000 Rd. 1764 til Krigsraad Jørgen Jørgensen († 1770), en Broder til Niels J. til Svanholm (se S. 179). Jørgensens Enke giftede sig 1772 med en svensk Mand, J. v. Hjelmcrone, der gik fallit 1776,

hvorefter Gaarden for 14,300 Rd. blev solgt til Inspektør, senere Justitsraad Chr. Ditl. Lunn († 1814), i hvis Familie den senere er forbleven. Lunn gjorde meget for Ejendommen og oprettede Avlsgaarden Dortheaslyst. Sønnen Major Villars Knudsen Lunn († 1865) uddannede den nu forsvundne fortrinlige Hesterace, der havde Navn efter Knabstrup, og lod 1861 opføre den nuv. Hovedbygning efter Tegn. af Etatsraad J. V. Dahlerup. Nuv. Ejer er hans Sønnesøn Sigismund Lunn, Søn af den 1886 afdøde Etatsraad F. L. (Se *F. Lunn*, Knabstrup i ældre og nyere Tid, Kbh. 1876).

Hans Fos af Krukorp, Væbner, nævnes 1421 i et Vidne af Sjællands Landsting. 1518 solgte Anders Olsen udi Krweropp, som af Vaaben er, sin Gaard i Krwerop til St. Catharine Alter i Roskilde Domkirke.

En Gaard i *Jærnløse* blev 1303 af Christine, Hr. Jacob Blaafods, skænket til St. Klare Kloster i Roskilde i Medgift med hendes Datter Margrethe, hvis Søsterdatter Fru Elline Nielsdatter (Rani) 1337 gav Gods i Jærnløse syndre til St. Agnete Kloster i Roskilde. Frd. II skødede 1572 *Jærnløsegaard* til sin Sekretær Seb. Schwendi, hvis

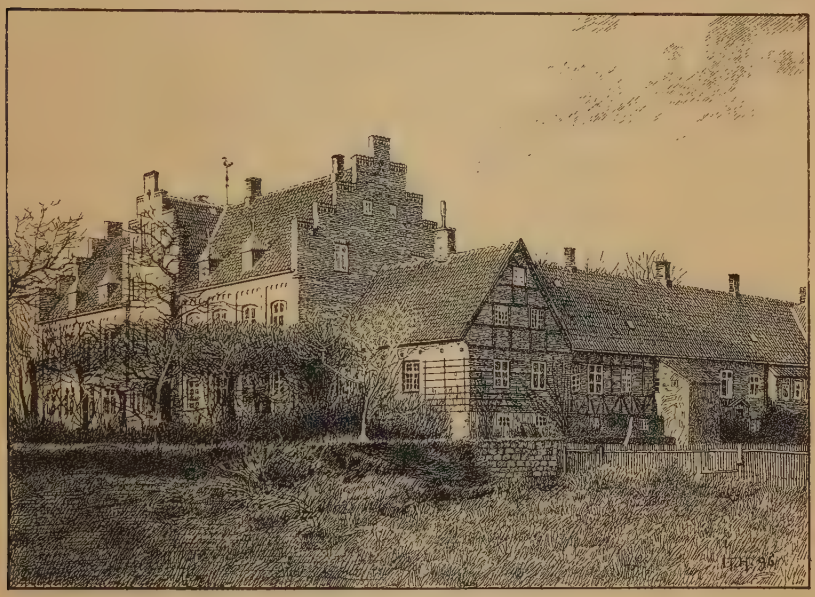

Knabstrup.

Sønnedatter, Margrethe, blev g. m. Dr. Otto Sperling, som har opholdt sig en Del paa Gaarden. Ved hans Domfældelse kom Ejendommen ind under Kronen; og 1669 skænkede Fred. III den til Generaladjutant Christoffer Hagedorn som Løn for at have skaffet Sperling i Regeringens Magt; men han solgte Dele af Godset bort, en Del kom til Knabstrup, og Jærnløsegaard udstykkedes efterhaanden i Bøndergaarde.

Søstrup Sogn, Anneks til S.-Jærnløse S. og det mindste Sogn i Herredet, omgives af Kvandløse Sogn., der adskiller det fra Hovedsognet, Nørre-Jærnløse, Butterup Sogne, Tudse Herred (Tudse S.), Merløse og Asminderup Sogne. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. V. for Holbæk. De lermuldede, noget bakkede Jorder have rigelig Tørv og Eng, især langs Kalvemose Aa, der gennemskærer Sognet fra Ø. til V.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1439 Tdr. Ld., hvoraf 789 besaaede (deraf med Hvede 14, Rug 183, Byg 283, Havre 174, Ærter og Vikker 6, Blandsæd til Modenh. 58, til Grøntf. 23, Kartofler 15, andre Rodfr. 33), medens der henlaa til Afgræsn. 211, Høslæt, Brak, Eng m. m. 367, Have 16, Moser og Kær 15, udyrkede Strækn. 1,

Byggegr. 14, Veje, Vandareal m. m. 26 Tdr. Kreaturhold 1893: 122 Heste, 493 Stkr. Hornkv. (deraf 323 Køer), 155 Faar, 509 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 157,5 Tdr. Der var 12 Selvejergaarde med 48, 17 Arvefæstegd. med 63, 4 Fæstegd. med 26,5, 67 Huse med 20 Tdr. Hrtk. (de halve i Fæste) og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 545 (1801: 283, 1840: 376, 1860: 459, 1880: 495), boede i 111 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 24 levede af immat. Virksomh., 280 af Jordbr., 99 af Industri, 15 af Handel, 72 af andre Erhv., 19 af deres Midler, og 36 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Søstrup* med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Sasserup*; *Tingtved*; *Borup*; *Springstrup*.

Søstrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 24. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Knabstrup.

Søstrup Kirke, beliggende Ø. for Søstrup By paa en høj Bakke, er en lille uanselig Bygning, der bestaar af Skib, Kor, Taarn og 2 Vaabenhuse paa Syd- og Nordsiden (det sidste Materialhus), opført af Kamp og Mursten. Taarn, Hvælvinger og Vaabenhuse ere senere Tilføjelser. Altertavle og Prædikestol fra Chr. IV's Tid: Granitdøbefont. I Taarnhvælvingen et Krucifiks og en Mindetavle over en vis Lorens, der 1689 blev stukket ihjel af sin Stiffader.

I Sognet har ligget Hovedgaarden „Siøthorp", der 1307 ejedes af Sorø Kloster. Aar 1380 nævnes Bille Jacobi de Sasserp; 1413 solgtes hele Sassærp By af Fru Edle Jepsdatter, Hr. Barnums Efterleverske, til Bispen i Roskilde.

Sognet har været rigt paa Oldtidsminder. Der har saaledes ved Sasserup ligget 17 Dysser, som dog nu ere forsvundne eller mere eller mindre ødelagte; ved Søstrup er der en Rundhøj og et Kammer med kort Indgang (begge fredlyste 1894), i Skolens Have staar et sekssidet Gravkammer med to Indgangsstene i Vest, og paa Søstrup Bjærg ligger en stor Rundhøj.

Asminderup Sogn omgives af Kvandløse, Søstrup og Merløse Sogne, Holbæk Købstads Markjorder, Annekset Grandløse, Aagerup og Tølløse Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1. Mil S. for Holbæk. De afvekslende ler- og sandmuldede Jorder danne det nordlige Affald af den fra Mørkemosebjærg udgaaende høje Bakkeryg med bølgeformige, til Dels stejle Ujævnheder, især mod S. i det højtliggende Bakkeparti Grøntved Oredrev (tidligere kaldet „Snegerup Rum"; kun Halvdelen hører til Sognet), ved hvilket ligger Maglesø (omtr. 20 Tdr. Ld.). Midt i Sognet en Del Skov (Holme Sk., Fruer Sk. og Grøntved Oredrev, hørende til Baroniet Zeuthen).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2807 Tdr. Ld., hvoraf 1332 besaaede (deraf med Hvede 33, Rug 287, Byg 571, Havre 288, Blandsæd til Modenh. 55, til Grøntf. 29, Kartofler 19, andre Rodfr. 48), medens der henlaa til Afgræsn. 517, Høslæt, Brak, Eng m. m. 629, Have 30, Skov 174, Moser og Kær 41, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 51 Tdr. Kreaturhold 1893: 231 Heste, 849 Stkr. Hornkv. (deraf 577 Køer), 154 Faar, 749 Svin og 40 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 249,3 Td. Der var 12 Selvejergaarde med 94, 22 Arvefæstegd. med 103,4, 10 Fæstegd. med 36, 49 Huse med 15,7 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Mange af Husene ere i Fæste. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 558 (1801: 425, 1840: 586, 1860: 599, 1880: 595), boede i 111 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 326 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 81 af Industri, 12 af Handel, 68 af andre Erhverv, 27 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Roskilde og Kalundborg, og dets Nordvestgrænse berøres af Landevejen mellem Holbæk og Ringsted.

I Sognet Byerne: *Asminderup* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Alkestrup*; *Vinstrup* med Mølle; *Ejlestrup*; *Vallestrup*; *Hellestrup* (se Merløse S.). Saml. af Huse; *Sigersholm* med Skovfogedbolig og *Havreholm*.

Endvidere Hovedgaarden *Søgaard*, hørende under Baroniet Zeuthen (se S. 417), 24$^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk., omtr. 220 Tdr. Ld.; af Grøntved

Oredrev er noget over 100 Tdr. Ld. indtaget til Skov, saa at Sognets Skovareal nu kan ansættes til omtr. 250 Tdr. Ld. Omtr. Halvdelen af *Sophieholm*, ligeledes under Baroniet Zeuthen (se S. 417), ligger i dette Sogn.

Asminderup S., der danner een Sognekommune med Annekset Grandløse, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 16. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hørbygaard.

Asminderup Kirke er en lille højtliggende Bygning med Skib, firkantet Kor og senere tilføjet Taarn i Vest og Vaabenhus i Syd. Korbuen er smal og halvrund, og der er meget smaa rundbuede Vinduer paa Nordsiden. Hvælvingerne ere senere indbyggede, og i Skibets vestre Ende ses nogle mærkelige afbrudte Buer af Fraadsten, som om et tidligere Taarn eller en Forhal havde staaet i Forbindelse med det ved 3 smaa Rundbuer ligesom i Tveje-Merløse Kirke. Alter i Renæssancestil med et Maleri af Fru Ingemann; udskaaren Prædikestol fra 1607, vistnok skænket af Just Vasspyd; gammel Granitdøbefont; gammelt raat udskaaret Krucifiks. I Vaabenhusets Væg er der indmuret en smuk Ligsten over Fru Kirstine Juel, Just Vasspyds Enke, † 1629, samt en over Erik Vasspyd til Søgaard, † 1557, og Ermegaard Brockenhuus, † 1564. Paa Kirkedøren en Indskrift, der siger, at Just Vasspyd lod den gøre 1604.

I Vinstrup skal alt i 15. Aarh. Slægten Vasspyd have været bosat; men den Gaard sammesteds, som bar Navnet *Søgaard* og senere oprettedes til en Hovedgaard, erhvervede Erik Madsen Vasspyd først 1551 ved et Mageskifte med Kronen. Derefter ejedes den af hans Enke, Ermegaard Brockenhuus, Sønnen Mads Eriksen 1583 og dennes Søn Just Vasspyd († 1611). Senere ejedes den af Tønne Juul til Taarupgd. († 1684), der 1670 skødede den til Christen Skeel til Tølløse († 1687). Derefter havde den samme Ejere som Tølløse, indtil Claus de Caspergaards Enke 1768 solgte den til Peter Hjort, der 1775 skødede den til Kancelliraad Joh. Thom. Neergaard til Tølløse, (se videre S. 418). — Den gamle Hovedbygning af Grundmur i to Stokværk med Spir og to Fløje samt Gaardens andre Bygninger bleve nedbrudte i Slutn. af 18. Aarh., og Jorderne udlejedes til Græsning; men Chr. Fr. Baron Zeuthen lod atter opføre Udhuse paa Gaarden, og den drives nu igen som Hovedgaard. — Ved Vinstrup er der et Voldsted, som menes at være det gamle Søgaard.

Sidsel Olufsdatter, Niels Tygesens Efterleverske af Windstorp, nævnes 1382.

I Sognet har ogsaa ligget en anden Herregaard, „Sigersholm" eller „Sigurdsholm", hvis Voldsted, omgivet af en dobbelt Række Grave, endnu ses i Holme Skov. — Ved Vallestrup en fredlyst Langdysse.

Grandløse Sogn, Anneks til Asminderup, bestaar af to adskilte Dele, en større sydlig, der omgives af Holbæk Markjorder, Merløse, Asminderup og Aagerup Sogne, og en mindre nordlig, Hjørnet mellem Holbæk Fjord og Bramsnæs Vig, omgivet ind til Land af Holbæk Markjorder og Aagerup Sogn. Kirken, omtr. midt i den sydl. Del, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. for Holbæk. De for det meste gode, lerede Jorder ere i den sydl. Del gennemgaaende jævne med mindre Mose- og Engstrækninger; den nordl. Del, der mod N. udsender en lille, i Kirsebærholm og Kirsebærhage endende Halvø, er mere bakket. I den nordl. Del ligger den 230 Tdr. Ld. store Dragerup Skov, hørende til Eriksholm.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1858 Tdr. Ld., hvoraf 901 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 215, Byg 301, Havre 198, Ærter og Vikker 9, Blandsæd til Modenh. 45, til Grøntf. 32, Kartofler 17, andre Rodfr. 64, andre Handelspl. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 200, Høslæt, Brak, Eng m. m. 438, Have 21, Skov 202, Moser og Kær 44, udyrkede Strækn. 3, Byggegr. 19, Veje, Vandareal m. m. 30 Tdr. Kreaturhold 1893: 104 Heste, 377 Stkr. Hornkv. (deraf 277 Køer), 79 Faar, 303 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 153,$_8$ Tdr. Der var 24 Selvejergaarde med 127,$_2$, 6 Arvefæstegd. med 14,$_8$, 55 Huse med 12,$_3$ Tdr. Hrtk. og 36 jordløse Huse. (Til 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 14,$_3$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 609 (1801: 371, 1840: 530, 1860: 600, 1880: 544), boede i 121 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 38 levede af

immat. Virksomh., 218 af Jordbrug, 21 af Fiskeri, 59 af Industri, 6 af Handel, 217 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv. I Sognets nordl. Del har Fiskeri nogen Betydning. Den sydl. Del gennemskæres af den nordvestsjæll. Jærnbane og af Roskilde-Holbæk Landevej.

I Sognet Byerne: i den sydl. Del *Lille Grandløse*, ved Landevejen mellem Roskilde og Holbæk, med Kirke og Skole; *Store Grandløse*, mellem Landevejen og Jærnbanen, med Andelsmejeri; *Vipperød*; i den nordl. Del *Dragerup* med Skovfogedbolig; *Tepperup*.

Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Vipperødgd.* ($13^1/_2$ Td. Hrtk., 142 Tdr. Ld., hvoraf 2 Mose, $^1/_2$ Skov, Resten Ager; 44 Tdr. Ld. ligger i Asminderup S.). — Desuden mærkes ved Kysten ved Dragerup Skov Marinens *Søminestation* „Bramsnæsvig" til Indskydning af Torpedoer.

Grandløse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 15. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbæk Ladegaard.

Grandløse Kirke, en gammel romansk Bygning, bestaar af Skib, Kor med halvrund Korrunding, alt opført af utilhuggen Kamp med enkelte indmurede Fraadsten. Taarnet mod V. og Vaabenhuset mod N. ere af Kamp og Munkesten; mod S. er der en Udmuring, formodentlig en Forstærkning af Murene; Spor af de oprindelige, højtsiddende Vinduer og af en søndre Dør. Kirken er senere overhvælvet. Altertavle og Prædikestol ere udskaarne i Renæssancestil; Granitdøbefont. Spor af Kalkmalerier over Hvælvingerne; henover Korbuen paa Østvæggen mod Skibet et Buegalleri med Figurer i hvert Felt med Glorier af Stuk. Den ene af Klokkerne er fra 1501. — Paa Kirkegaarden et stort gammelt Asketræ.

I Sognet laa fordum Herregaarden *Torupgaard*, der 1588 tilhørte Christoffer v. Festenberg, kaldet Pax, † 1608, Sønnen Mogens Pax, † 1642; dennes Søn Christoffer Pax ejede baade Torupgd. og Eriksholm; men hans Søn Holger Pax afhændede begge Gaardene 1682 til Admiral Niels Juel, af hvem han i Stedet købte Sæbygd. Niels Juel lod Torupgd. nedbryde og lagde dens Jorder under Eriksholm i Aagerup Sogn.

Niels Jensen af Grandløse levede 1378.

Ved Kysten findes flere Rester af Bopladser fra Stenalderen og i Dragerup Skov mange Gravhøje.

Tølløse Sogn, det næststørste i Herredet, omgives af Annekset Aagerup, Kvandløse, Asminderup, Uggerløse, Tostrup, Eskilstrup og Soderup Sogne samt Kjøbenhavns Amt (Voldborg Herred). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Holbæk. De lerede, mod V. ogsaa noget sandede Jorder ere en Del højtliggende og bakkede; Grøntved Oredrev har Højder paa 328 og 326 F. (102,3 og 103 M.); men Jorderne falde af mod S. Ø. til Tysinge Mose (med Afløbet Tysinge Aa, der søger til Aamose Aa) og mod Ø. til Elverdams Aa, der danner Grænsen mod Kbh's Amt. En Del Skov, deribl. Neder Sk. og Dyrehave, hørende til Tølløse.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6347 Tdr. Ld., hvoraf 3349 besaaede (deraf med Hvede 120, Rug 669, Byg 1119, Havre 734, Ærter og Vikker 9, Blandsæd til Modenh. 240, til Grøntf. 138, Kartofler 68, andre Rodfr. 250), medens der henlaa til Afgræsn. 975, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1442, Have 59, Skov 176, Moser og Kær 162, Flyvesand 6, udyrkede Strækn. 5, Byggegr. 60, Veje, Vandareal m. m. 113 Tdr. Kreaturhold 1893: 591 Heste, 1940 Stkr. Hornkv. (deraf 1309 Køer), 633 Faar, 1687 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 585,6 Tdr. Der var 4 Selvejergaarde med 120,1, 37 Arvefæstegd. med 198,2, 41 Fæstegd. med 249,9, 108 Huse med 17,3 Td. Hrtk. og 40 jordløse Huse ($^2/_3$ af Husene ere Fæstehuse). (Til 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 126,7 Td.). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1703 (1801: 952, 1840: 1099, 1860: 1344, 1880: 1580), boede i 279 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 93 levede af immat. Virksomh., 1013 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 218 af Industri, 111 af

Handel, 191 af andre Erhv., 44 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv. Sognet gennemskæres af den nordvestsjæll. Jærnbane og Roskilde-Kalundborg Landevej, der krydse hinanden, og mod N. Ø. af Roskilde-Holbæk Landevej.

I Sognet Byerne: *Tølløse* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; mod Ø. *Tølløse Jærnbanestation* med Telegrafstation og Postekspedition, Tølløse Børnehjem (opr. 1887 af Gaardmandsdatter Karen Mortensen, Plads for 15 Børn), Menighedssal, privat Realskole, mange næringsdrivende m. m. (den paatænkte Ruds-Vedbybane skal begynde ved Tølløse); *Skov-Vallingerød*; *Nørre-Vallingerød* med Skole og Andelsmejeri; *Tjørnede*; *Lunderød* med Skole; *Skinnede* med Forsamlingshus; *Nyby*; *Marup*; Dele af *Kvarmløse* og *Nørre-Eskilstrup* (se Soderup S.).

Hovedgaarden *Tølløse*, beliggende ved Tølløse By, Hovedsædet i Baroniet Zeuthen, har 90 Tdr. Ager og Engs Hrtk., $9^1/_2$ Td. Skovsk., 565 Tdr. Ld. Ager, 91 Tdr. Eng, 227 Tdr. Skov. Hovedgaarden *Sophieholm*, ligeledes hørende til Baroniet Zeuthen, har $32^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk. (hvoraf $14^1/_2$ i Asminderup S.), omtr. 420 Tdr. Ld., alt Ager. — Til Baroniet Zeuthen hører $805^1/_4$ Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf under Hovedgaardene — *Tølløse*, *Søgaard*, *Sophieholm* og *Sonnerup* — og anden fri Jord 208 Tdr., indtaget til Skov 460, Kirke- og Kongetiende $113^1/_2$ Td., Bøndergods $437^3/_4$ Td., i Bankaktier 12,600 Kr. og i Fideikommiskapitaler 1,266,600 Kr., herunder Hjælpekapitalen 40,600 Kr. og et Legat paa 40,000 Kr. Skovarealet er omtr. 1100 Tdr. Ld. Bortsolgt til Arvefæste er 468 Tdr. Hrtk.

Desuden i Sognet Missionshuset „Mamre Lund" (opf. 1884).

Tølløse S., der danner een Sognekommune med Annekset Aagerup, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæks Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 19. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Zeuthen.

Tølløse Kirke er oprindelig en meget gammel Fraadstenskirke, bestaaende af Skib og firkantet Kor og med fladt Loft samt med Freskomalerier, af hvilke endnu mærkelige Levninger ses oven over de senere indbyggede Hvælvinger. Paa søndre Side er et 1647 af Fru Lene Barnekov opf. Kapel, der er aabent ind mod Kirken, og hvori der ses et prægtigt, af Thomas Quillinus udført Monument af sort og hvidt Marmor, sat af Etatsraad Fr. Gersdorff til Tølløse, for hans Hustru Elisabeth Skeel, † 1690; paa begge Sider af Mindetavlen ses Tiden og Døden og foroven en Basunengel. Marmortavle over Chr. Barnekov til Tølløse, der faldt i Halland 1612, (bekendt fra det upaalidelige Sagn, hvorledes han frelste Kongen); hans Grav findes (siden 1851) under Kapellet; over Tavlen hænger hans Sværd, der tidligere laa paa Kisten; Mindetavlen, der er opsat af Baronesse Zeuthen, f. Komtesse Schulin, bærer ogsaa Navnet paa hans Datter, Lene Barnekov, g. m. Tønne Friis. Altertavlen er en Kopi efter A. Küchler: Lazari Opvækkelse; smuk Prædikestol i Renæssancestil; gml. Granitdøbefont (fra 1851 i Tølløses Have). Kirken undergik 1851 en Restauration, hvorved den beklædtes med Cement, maledes blegrød m. m., men tabte meget af sit oprindelige Præg; 1889 byggedes der ved Kirken en Gravhvælving; 1896 er Kirken bleven restaureret indvendig (rigt bemalet med Dekorationer af Joh. Schrøder). — Paa Kirkegaarden et (1884 opf.) Ligkapel.

Den som Digter bekendte Normand P. Christoffer Stenersen var Præst i Tølløse fra 1764 til sin Død 1776; ligeledes var Etatsraad Christoffer Flor, Grundlægger af Redding Højskole, Præst her 1822—26.

Hovedgaarden *Tølløse* tilhørte i den katolske Tid Roskilde Bispestol og var i al den Tid bortforlenet. Blandt Lensmændene kan nævnes Henrik af Tølløse 1465, Mikkel Andersen (Jernskæg) 1473—75, Godske Mogensen 1503, Mads Lauridsen Vasspyd 1505—12. Efter Reformationen overdrog Kongen Gaarden med en Del af Godset til den sidste katolske Biskop i Aarhus, Ove Bilde, († 1555), hvorefter Gaarden ved Mageskifte 1558 kom i Peder Oxes Eje (Herluf Trolle og efter hans Død Birgitte Gøye havde den i Forlening til 1566, i de Aar, Peder Oxes Godser vare ham fratagne), der i sit Dødsaar 1575 fuldførte den anselige Hovedbygning, som bestod af to paa

langs sammenbyggede Huse med Taarn og Spir. En Sten med Indskrift minder endnu derom. Fra Peder Oxe kom Gaarden til hans Søster Sidsel, Enke efter Erik Podebusk. Ved hendes Død 1592 arvede Chr. Barnekov Tølløse og efter ham hans Datter Lene, g. m. Tønne Friis til Hesselager († 1658). Disses Datter Margrethe Friis bortbyttede 1665 Gaarden (for Kjærstrup) til Christen Skeel den rige, efter hvem den ejedes af Svigersønnen, Overceremonimester, Etatsraad Fr. Gersdorff († 1691), hvis Datter Øllegaard 1706 skødede den og Søgaard (se S. 415) til Gehejmeraad Otto Krabbe til Holmegaard og Egholm († 1719). Krabbe solgte Søgaard og Tølløse 1709 (dengang $73^3/_4$ Td. Hrtk.) til Højesteretsadvokat Brostrup Albertin, hvis Enke solgte dem 1728 til Chr. Ditlev Reventlov († 1738, Broder til Fred. IV's Dronning), som 1737 solgte dem til sin Søn, Gehejmekonferensraad Conr. Ditl. († 1750). Dennes Datter Dorothea Benedikte Frederikke ægtede den regerende Greve af Isenburg-Büdingen, Gustav Fred., som derved kom i Besiddelse af Tølløse og Søgaard, men kun sjælden besøgte Tølløse, især efter at en af hans Døtre var død der af Gift ved et Ulykkestilfælde. Paa Grund af Gæld solgte han Godserne 1763 til Hofjunker Claus Caspergaard, hvis

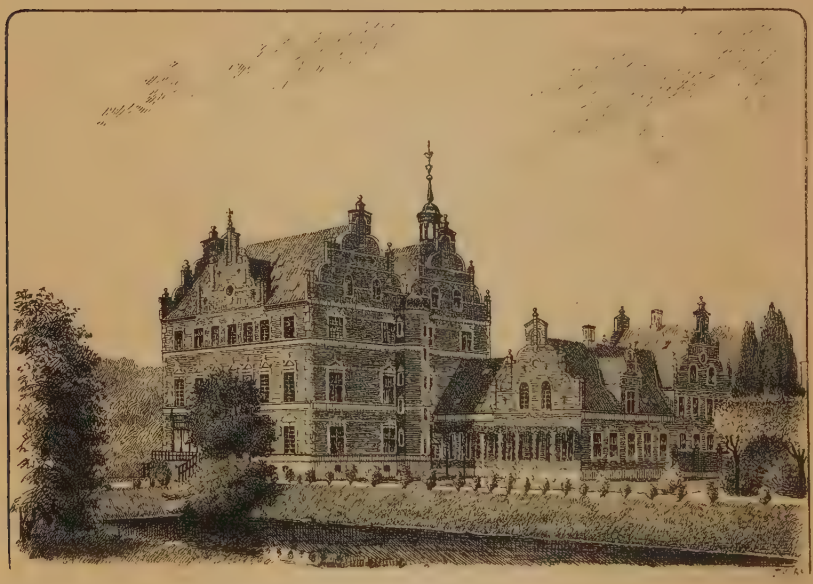

Tølløse.

Enke 1768 solgte Tølløse til Kancelliraad Joh. Thom. Neergaard til Ringstedkloster. Han foretog en uheldig Ombygning af Hovedbygningen (bl. a. nedrev han Taarnet), men solgte 1793 Gaarden tillige med Søgaard og Sonnerupgd. til Etatsraad P. Chr. Zeuthen († 1823), hvis Søn, Chr. Fred. Zeuthen († 1850) if. kgl. Bevilling af $^{28}/_6$ 1843 oprettede Godserne til Baroniet Zeuthen. Efter hans Død tiltraadte hans Enke, f. Komtesse Schulin, Baroniet. Hun lod Hovedbygningen restaurere 1856 og 1859; efter hendes Død 1866 gik Baroniet over til hendes Broder, Hofjægermester C. F. Greve Schulin-Zeuthen († 1873), hvis Søn, Hofjægermester C. F. W. Greve Schulin-Zeuthen, er nuv. Besidder. — Hovedbygningen er stor og anselig, 3 Stokværk høj foruden de hvælvede Kældere, og har to Sidefløje, alt opført af røde Munkesten. Den nuv. Besidder har foretaget betydelige Arbejder ved Gaarden, Hovedbygningen er saaledes 1883—84 grundig istandsat ved Arkitekt A. Klein med de to oprindelige Tage ved Siden af hinanden, med et større Spir og et mindre Trappetaarn. Haven er udvidet 1889 og sat i Forbindelse med den 1878 indhegnede Dyrehave.

Marup var et Len under Roskilde Bispestol, som 1457—80 indehavdes af Væbneren Hans Navl. Det kom siden under Kronen, der 1587 mageskiftede Marup til Fru Ide, Falk Gøyes.

Til *Kvarmløse* skrev sig 1421 Væbneren Jep Andersen (Basse) og 1447 dennes Søn Anders Jepsen, hvis Enke Inger Jonsdatter Iis endnu boede her 1459.

I en Grusgrav ved Kvarmløse fandtes ved et Skelet nogle Genstande fra den ældre Jærnalder, nemlig et Lerkar, en Træspand med Broncebeslag, to Sølvspænder, et Hængesmykke af Guld og en Mængde Perler af Rav og brændt Ler. Ved Nyby er 1, ved Nørre Vallingerød 1 Dobbeltdysse fredlyste, begge med sekssidet Kammer.

Aagerup Sogn, Anneks til Tølløse, omgives af dette, Asminderup og Grandløse Sogne, Holbæk Markjorder og Bramsnæs Vig. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. S. Ø. for Holbæk. De dels ler-, dels sandmuldede Jorder skraane jævnt ned til Bramsnæs Vigs lave Bredder. Munkholm og Marsvinsholme i Fjorden høre til Sognet. En Del Skov, hørende til Eriksholm.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2897 Tdr. Ld., hvoraf 1452 besaaede (deraf med Hvede 103, Rug 244, Byg 491, Havre 323, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 109, til Grøntf. 78. Kartofler 23, andre Rodfr. 60), medens der henlaa til Afgræsn. 348, Høslæt, Brak, Eng m. m. 795, Have 37, Skov 172, Moser og Kær 32, Byggegr. 21, Veje, Vandareal m. m. 40 Tdr. Kreaturhold 1893: 227 Heste, 975 Stkr. Hornkv. (deraf 673 Køer), 217 Faar, 828 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 274,$_{3}$ Td. Der var 29 Selvejergaarde med 213,$_{9}$, 6 Arvefæstegd. med 33, 74 Huse med 27,$_{3}$ Td. Hrtk. og 58 jordløse Huse. (Til 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 94,$_{4}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 907 (1801: 450, 1840: 640, 1860: 823, 1880: 972), boede i 186 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 22 levede af immat. Virksomh., 491 af Jordbrug, 22 af Fiskeri, 139 af Industri, 12 af Handel, 161 af andre Erhverv, 26 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv. Fiskeri (særlig Aal) har nogen Betydning. Sognet gennemskæres af den nordvestsjæll. Jærnbane og Roskilde-Holbæk Landevej.

I Sognet Byerne: *Aagerup*, ved Roskilde-Landevej, med Kirke, Andelsmejeri (Truelsdal) og Mølle, *Arnakke* med Skole; *Kongstrup* med Forsamlingshus; *Bretved* med Andelsmejeri.

Hovedgaarden *Eriksholm*, smukt beliggende paa en Halvø i Fjorden, og omgiven af Skov, har 89 Tdr. Ager og Engs Hrtk. og 16 Tdr. Skovsk., omtr. 1203 Tdr. Ld., hvoraf 420 Skov, Resten Ager og Eng, Arvefæstegods omtr. $43^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., Fæste- og Lejehuse omtr. $5^{1}/_{4}$ Td. Hrtk.; hele Ejendommen ligger i Sognet undt. Dragerup Sk. — Desuden mærkes de mindre Gaarde *Oldgd.*, *Torupgd.* og *Maltesminde.*

Aagerup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 17. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Eriksholm.

Aagerup Kirke er en lavtliggende, temmelig smal Bygning, hvis ældste Del er opført af Kamp, Taarnet og de ligeledes indbyggede Hvælvinger, over hvilke der ses Spor af Kalkmalerier (se D. Atl. VI, S. 171), af Mursten. Altertavlen: Christi Himmelfart, er af Hunæus. Det af Magn. Petersen 1891 restaurerede, smukt forgyldte og udskaarne Alterskab af den gamle Altertavle, fra 1509, hænger paa Skibets nordre Væg (se *Fr. Beckett*, Katolske Altertavler, S. 79); Prædikestol udskaaren i Egetræ. Den ene Klokke fra 1468. — Paa Kirkegaarden Monument (riflet Marmorsøjle) over H. Brinck-Seidelin til Eriksholm, † 1830.

Eriksholm er opstaaet af en Landsby Erikslev og 2 ældre Gaarde, *Torupgaard* (oprindl. i Grandløse S.) og *Vinderupgaard.* Vinderupgaard købte Joh. Friis 1556 af Kronen, og 1562 erhvervede han, ligeledes fra samme, Torupgaard i Mageskifte for Vesterbygaard. Bjørn Andersen († 1583), som var gift med Joh. Friis' Broderdatter, mageskiftede Vinderup Hovedgaard og 3 Gaarde i Torup tilbage til Kronen, som 1585 bortbyttede dette og mere Gods til Mads Eriksen Vasspyd for hans Hustrus Hovedgaard Vorgaard i Sønderjylland. Under Navnet Eriksholm tilhørte saa Gaarden Erik Vasspyd, der døde 1615 som Slægtens sidste Mand, hans Enke Karen Pax og derefter dennes Brodersøn Christoffer Pax, † 1647. Hans Søn Holger Pax solgte Torup

og Eriksholm 1682 til Admiral Niels Juel (mod Sæbygaard og Stenshede), hvis Datter, Vibeke, ved Giftermaal bragte den til Generallieutenant Gregers Juel. Dennes Søn, Kammerherre Peder Juel, solgte den og Holbæk Lådegaard 1752 (omtr. 800 Tdr. Hrtk.) for 70,000 Rd. grov. Cr. til Justitsraad, senere Konferensraad Hans Diderik Brinck-Seidelin til Hagestedgaard, der $^{5}/_{7}$ 1753 oprettede den og Hagestedgd. til et Stamhus. Men allerede 1769 bortsolgtes Hagestedgd. if. kgl. Bevilling af 1760, og Sønnen Konferensraad H. Brinck-Seidelin afhændede med kgl. Bevilling 1809 Stamhuset, der substitueredes med en Fideikommiskapital. Efter Seidelins Død 1824 købtes Gaarden af Statsminister Kaas, som Aaret efter solgte den til Landsoverretsassessor, Etatsraad H. C. Jacobsen. Derefter overtoges den af dennes Svigersøn, Kammerherre C. v. Holstein, efter hvis Død den købtes ved Auktion 1878 for 934,000 Kr. af Legationssekretær C. W. Greve Ahlefeldt-Laurvigen, der besidder den nu. — Hovedbygningen er opført i Slutn. af 18. Aarh. i to Stokværk med Frontespice; den store smukke Have er til Dels holdt i fransk Stil; der er særlig smuk Udsigt over Fjorden fra det murede Lysthus Belvedere.

Ud for Eriksholm Skov ligger den højtliggende *Munkholm*, der kun ved en smal ganske lav, tidt overskyllet Landtange er forbundet med Landet, og hvor der er fundet Murlevninger. Ved det inderste af Bramsnæs Vig, ved *Asholm*, er der en Borgplads, hvor der ogsaa er fundet Murrester. — Flere Gravhøje og (langs Kysten) Køkkenmøddinger vise, at der i Oldtiden har været Bopladser.

Soderup Sogn omgives af Annekset Eskilstrup og Tølløse Sogn, Kjøbenhavns Amt (Voldborg Herred) og Sorø Amt (Ringsted H.). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $2^{1}/_{2}$ Mil V. S. V. for Roskilde og $1^{3}/_{4}$ Mil S. S. Ø. for Holbæk. Jorderne ere mod S. bakkede, sandede og grusede, mod N. jævne og lermuldede, med Enge langs Elverdams Aa, der danner Østgrænsen, og med Moser mod N. V. (en Del af Tysinge Mose).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4322 Tdr. Ld., hvoraf 2080 besaaede (deraf med Hvede 25, Rug 520, Byg 639, Havre 576, Blandsæd til Modenh. 220, til Grøntf. 58, Kartofler 16, andre Rodfr. 21), medens der henlaa til Afgræsn. 650, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1202, Have 54, Skov 66, Moser og Kær 65, Byggegr. 68, Veje, Vandareal m. m. 137 Tdr. Kreaturhold 1893: 374 Heste, 1227 Stkr. Hornkv. (deraf 879 Køer), 443 Faar, 1176 Svin og 84 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $421,_{1}$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $81,_{2}$, 63 Arvefæstegd. med $276,_{2}$, 5 Fæstegd. med $36,_{8}$ 101 Huse med $26,_{8}$ Td. Hrtk. og 82 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1331 (1801: 729, 1840: 1078, 1860: 1243, 1880: 1411), boede i 257 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh, 803 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 261 af Industri, 46 af Handel, 86 af andre Erhverv., 34 af deres Midler, og 54 vare under Fattigv. Nogen Tørv, særlig ved Ebberup og i Maglemose. Gennem Sognet gaar den nordvestsjæll. Jærnbane.

I Sognet Byerne: *Soderup*, ved den nordvestsjæll. Jærnbane, med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (ved Kirken, opr. 1737 af Etatsraad J. V. Eichel til Aastrup; Plads for 4 Lemmer) og Andelsmejeri (Langholm); *Bukkerup* med Forsamlingshus (opf. 1891), Andelsmejeri og Andelsbageri; en til Bukkerup hørende Mose, Maglemose, med *Maglemosehuse*; *Tingerup* med Skole; *Smidstrup*; *Ebberup*; Dele af *Kvarmløse* og *Nørre-Eskilstrup* med Baptistkapellet „Elim“ (opf. 1888) (se S. 417).

Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Grønnebjærggd.* (24 Tdr. Hrtk., $290^{1}/_{2}$ Td. Ld., hvoraf 30 Skov, $6^{1}/_{2}$ Eng, Resten Ager; stor Have). — Desuden mærkes *Grønnebjærg Kro* og *Mølle*, *Elverdams*, *Fristrup* og *Hesle Møller*. (En Del af Aastrups Jorder ligger i Sognet, se S. 331).

Soderup S., der danner een Sognekommune med Annekset Eskilstrup, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 19. Lægd. Kirken tilhører det Dannemandske Stift (Aastrup).

Soderup Kirke bestaar af et Skib, hvis ældste vestlige Del er opf. af Fraadsten

og har haft smalle rundbuede Vinduer, af hvilke endnu et er tilbage paa Sydsiden. Det oprindelige Kor er nedrevet i den senere Middelalder, og Skibet er forlænget mod Ø. og overhvælvet. Desuden et Taarn i V. (opf. 1725 af Gregers Juel; hans og Frues Forbogstaver samt Aarstallet 1725 findes paa Taarnet), et Vaabenhus mod S. og et Kapel mod N., paa hvis Ydermur en Sten med en mærkelig Indskrift til Minde om Sognepræsten Ole Boesen, † 1570. Altertavlen er et Basrelief i Marmor af Thorvaldsen: Christus i Emaus (skænket 1870 af Grev og Grevinde Dannemand til Aastrup). Prædikestol i Renæssancestil; ny Marmordøbefont. Paa Korets nordre Væg en Ligsten over Erik Krabbe til Aastrup, † 1564 (Begravelsen er under Koret); han ses i fuld Rustning med begge sine Hustruer ved Siderne. Søndre Indgang har en smuk gammel Dør, hvorover der hænger et stort Trækrucifiks fra Middelalderen. — Paa Kirkegaarden er begravet Generalmajor du Plat, falden $^{18}/_{4}$ 1864.

I Sognet har ligget *Fristrupgaard*, af hvilken oprettedes Hesle-, Sø-, og Fristrup Mølle. — Ved *Smidstrup* er der en fredlyst Dysse med sekssidet Kammer.

Eskilstrup Sogn, Anneks til Soderup, omgives af dette, Tølløse og Tostrup Sogne samt Sorø Amt (Ringsted Herred). Kirken, mod N. V. i Sognet, ligger omtr. $2^{1}/_{4}$ Mil S. S. Ø. for Holbæk. Jorderne ere bakkede (højeste Punkt Stedstrup Bjærg, 326 F., 102 M., et af Generalstabens Triangulationsmærker) mod S. og Ø., men falde af mod N. V. til Tysinge Mose.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2889 Td. Ld., hvoraf 1355 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 351, Byg 408, Havre 362, Blandsæd til Modenh. 145, til Grøntf. 47, Kartofler 14, andre Rodfr. 20), medens der henlaa til Afgræsn. 377, Høslæt, Brak, Eng m. m. 940, Have 31, Skov 9, Moser og Kær 49, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 100 Tdr. Kreaturhold 1893: 242 Heste, 819 Stkr. Hornkv. (deraf 569 Køer), 259 Faar, 607 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $223_{,8}$ Td. Der var 28 Arvefæstegaarde. med $175_{,2}$, 5 Fæstegd. med $29_{,9}$, 53 Huse med $18_{,7}$ Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. (Til 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $26_{,8}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 586 (1801: 350, 1840: 476, 1860: 579, 1880: 590), boede i 106 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 7 levede af immat. Virksomh., 446 af Jordbrug, 66 af Industri, 24 af Handel, 2 af andre Erhverv, 21 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv. Megen Tørveskæring.

I Sognet Byerne: *Kirke-Eskilstrup* med Kirke; *Sønderstrup*; *Stedstrup* med Skole; *Baarup*.

To Gaarde i Baarup paa over 12 Tdr. Hrtk. (den ene *Vennekrogsgd.*, 14 Tdr. Hrtk., 150 Tdr. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; den anden $12^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 142 Tdr. Ld., 1 Skov, Resten Ager og Eng). — *Hegnemosegd.*

Eskilstrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 20. Lægd. Kirken tilhører det Dannemandske Stift (Aastrup).

Eskilstrup Kirke er en uanselig Bygning, der bestaar af et Skib, et lavt Taarn med Spidstag (øverste Stokværk opført 1819) og et Vaabenhus paa Sydsiden. Den vestl. Del af Skibet er den oprindelige Kirke, der er bygget af Kamp og Fraadsten; paa Nordsiden et lille rundbuet Vindue. Skibet er senere udvidet mod Ø. med Kamp og Mursten og overhvælvet. Altertavle i Barokstil (indtil 1874 i Soderup Kirke); Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont.

I Sognet flere Oldtidsminder, deribl. 2 halvt ødelagte Jættestuer og en fredlyst Høj med femsidet Kammer.

Tostrup Sogn, et meget stort Sogn, omgives af Uggerløse, Tølløse og Eskilstrup Sogne samt Sorø Amt (Ringsted og Alsted Herred). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. N. V. for Ringsted og $2^{1}/_{2}$ Mil S. for Holbæk. De gennemgaaende gode, lerede Jorder ere mod S. bakkede, i den nordl. Del jævne. Den her endnu ubetydelige Aamose Aa løber, til Dels omgivet af Enge, gennem Sognet fra S. Ø. til N. V. Gyrstinge Sø berører Sognets Sydvestgrænse. Henved $^{1}/_{10}$ af Arealet er bedækket

med Skov (Bonderup og Merløse Sk., hørende til Bonderup og Merløsegaard, samt Mølle Sk., hørende til Ringstedkloster).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 5541 Tdr. Ld., hvoraf 2485 besaaede (deraf med Hvede 174, Rug 472, Byg 767, Havre 649, Ærter og Vikker 60, Blandsæd til Modenh. 150, til Grøntf. 115, Kartofler 33, andre Rodfr. 64), medens der henlaa til Afgræsn. 843, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1380, Have 56, Skov 504, Moser og Kær 66, Byggegr. 59, Veje, Vandareal m. m. 148 Tdr. Kreaturhold 1893: 406 Heste, 1610 Stkr. Hornkv. (deraf 1128 Køer), 459 Faar, 1335 Svin og 74 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 482,$_{5}$ Td. Der var 13 Selvejergaarde med 184,$_{11}$, 47 Arvefæstegd. med 240,$_{3}$, 2 Fæstegd med 13,$_{6}$, 119 Huse med 44,$_{5}$ Td. Hrtk. og 81 jordløse Huse. (Til 3 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 148,$_{8}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1439 (1801: 890, 1840: 1387, 1860: 1720, 1880: 1578), boede i 264 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 97 levede af immat. Virksomh., 742 af Jordbrug, 274 af Industri, 48 af Handel, 168 af andre Erhverv, 33 af deres Midler, og 77 vare under Fattigv. Gennem Sognet gaar Holbæk-Ringsted Landevej.

I Sognet Byerne: *Tostrup* (Taastrup), ved Holbæk-Ringsted Landevej, med Kirke, Præstegd. og Skole; ved samme Landevej *Merløse* med Kro, Mølle, Ølbryggeri, Andelsmejeri og Fattiggaard (for Tostrup og Uggerløse Sogne, 52 Pladser), og *Ordrup* med Skole; *Mølleborup*; *Havborup* med Skole; *Udstrup*; *Søtofte* ved Gyrstinge Sø; en Del af *Kyringe* (Resten i Stenmagle S., Alsted Herred, Sorø Amt).

Hovedgaarden *Bonderup* har $71^{1}/_{2}$ Td. Ager og Engs Hrtk., 4 Tdr. Skovsk., 786 Tdr. Ld., hvoraf 62 Eng, 50 Skov, Resten Ager (heraf drives under Gaarden 68 Tdr. Hartk., 616 Tdr. Ld. Ager, 72 Tdr. Ld. Eng); desuden af Arvefæstegods $97^{1}/_{2}$, Fæstegods 7 Tdr. Hartk., beliggende i Tostrup, Uggerløse, Stenlille, Stenmagle og Munkebjærgby Sogne (til Gaarden hører Uggerløse Kirke og, udenfor Sognet, Sandlyng Skov i Stenmagle Sogn, omtr. 1 Td. A. og E. Hrtk., $12^{1}/_{2}$ Td. Skovsk., omtr. 260 Tdr. Ld., hvoraf 90 Eng). Hovedgaarden *Merløsegaard* har omtr. 55 Tdr. Ager og Engs Hrtk., $13^{3}/_{4}$ Td. Skovsk., 831 Tdr. Ld., hvoraf 8 Eng, 267 Skov, Resten Ager (heraf drives under Gaarden 49 Tdr. Hrtk., 514 Tdr. Ld. Ager, 8 Tdr. Ld. Eng); desuden af Arvefæstegods omtr. 160, Fæstegods $5^{1}/_{4}$ Tdr. Hrtk. Begge Hovedgaardene høre til den Suhrske Stiftelse. — Endvidere Avlsgaarden *Mallingsminde* ($13^{1}/_{4}$ Td, Hrtk., 156 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager; 1 Hus; stor gammel Have) og den mindre Gaard *Hammershus* (hvor Maleren Chr. Skougaard, hvis Fader dengang ejede Gaarden, er født $^{4}/_{4}$ 1817).

Tostrup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 21. Lægd. Kirken tilhører den Suhrske Stiftelse.

Tostrup Kirke bestaar af et anseligt Skib, hvis vestre Del er den oprindelige Kampestensbygning, højt Taarn, paa hvis nordre Side der er indhugget: Anno 1578, Vaabenhus med en smuk Dør fra 1587 og Sakristi, begge paa Nordsiden. Indgangen til Kirken er nu i vestre Ende under Taarnet. Det indre Rum er dækket af 4 Hvælvinger med røde Murstensribber. Altertavlen er et Maleri af Olrik fra 1867: Christus i Gethsemane; rigt udskaaren Prædikestol; Døbefont udskaaren i Egetræ i Barokstil. I Sakristiet to gamle Ligstene, den ene over Præsten Johannes Stag, † 1572. — Paa Kirkegaarden blev der ved Kirkens Reparation for omtr. 25 Aar siden nedgravet en Del Ligkister, der vare blevne optagne i Kirken.

Bonderup, ved Holbæk-Ringsted Landevej, har bl. a. tilhørt Otte Norby, † 1592 (begr. i Tostrup Kirke). Aar 1625 ejedes den af Fru Else Thott, Hans Lindenovs, gift anden Gang med Corfits Ulfeld til Tvis, som 1631 solgte Bonderup til Kansler Chr. Friis. Senere tilhørte den Brødrene Chr. og Jørgen Bille, som 1680 solgte den (32 Tdr. Hrtk.)

til Assessor Peder Hjort, der 1698 solgte den til Holger Pax, som imidlertid døde som sidste Mand af Slægten, forinden Skødet udfærdigedes, saa at det kom til at lyde paa hans Enke Elisabeth Bille. Aaret efter solgte hun den til Assessor Eiler Jacobsen Eilert, der 1711 afhændede den til Handelsmændene i Roskilde, Hans og Anders Rasmussen, hvilke s. Aar solgte den til Kancelliraad Jac. Hjort. Denne solgte den 1717 for 7889 Rd. til Landsdommer Johannes Christensen, der 1727 afhændede den (238 Tdr. Hrtk) for 16,000 Rd. til Kommerceraad Hans Hartmann, som 1730 skødede den til Kancellisekretær P. Fr. Kling, hvorefter den ved Auktion 1744 kom til Johannes Mørch; derpaa ejedes den af Jens Bremer til Løvegaard, der 1747 solgte den til Søren Hansen Seidelin i Kjøge. Denne solgte den 1749 til Etatsraad Kn. Gregorius Kloumann, efter hvis Død den ved Auktion 1754 solgtes til Chr. Grev Holstein-Ledreborg. Denne solgte den 1766 for 36,000 Rd. til Herredsskriver, senere Overauditør P. Larsen Wiimb, som 1796 solgte den for 104,000 Rd. til Thom. Chr. Bruun de Neergaard. Fra denne kom den 1803 for 100,000 Rd. til Kaptejn Lund og derefter 1806 for 160,000 Rd. til Kammerherre, Fr. Grev Knuth († 1818), hvis Søn Fr. Chr. J. Grev Knuth († 1852) ogsaa ejede den; hans Arvinger solgte den til Etatsraad J. Th. Suhr. Nu hører den til den Suhrske Stiftelse (se under Kjøbenhavn). Joh. Ludvig Heiberg døde paa Bonderup $^{25}/_{8}$ 1860.

Merløsegaard blev oprettet som Hovedgaard 1678 (omtr, 34 Tdr. Hrtk.) af to sammenlagte Bøndergaarde; Ejeren var Oberst Laur. Munck; 1719 solgte Assessor Eiler Jacobsen Eilert den til Poul Sadolin, og 1723 solgtes den ved Auktion for 3300 Rd. til Landsdommer Johannes Christensen til Bonderup, der dog straks afstod den til Johannes Winckler, Forpagter paa Skjoldnæsholm, som 1728 solgte den til Ferd. Anton Greve af Danneskiold-Laurvigen († 1754), efter hvem Sønnen Fr. Ludv. arvede den. Efter hans Død solgtes den ved Auktion 1763 til Krigsraad P. Neergaard til Ringstedkloster, i hvis Familie den var til 1806, da den for 150,000 Rd. solgtes til Kammerherre, Fr. Grev Knuth. Derefter solgtes den til A. W. Greve Moltke-Bregentved og senere til Etatsraad Suhr, efter hvilken Tid den var forenet med Bonderup (se ovfr.).

Mølleborup var i 18. Aarh. en ufri Avlsgaard, som ejedes bl. a. af Jens Bruun Neergaard til Svenstrup og ovennævnte Overauditør Wiimb.

Claus Skeples af *Søtofte* nævnes 1340. Tre Aar senere boede her en Væbner Per Henriksen, og 1400 skrev Væbneren Per Clementsen sig til Søtofte.

Siunde Bentsen af Kyghringe levede 1421—40; han førte Slægten Nebs Vaaben.

Paa Merløsegaards Mark er der ved Skeletter fundet en Træspand med Broncebeslag. Spillebrikker af Glas, 3 Spiralfingerringe af Guld og et Glasbæger, alt fra den ældre Jærnalder. — Flere forstyrrede Stenaldermindesmærker og fredlyste Dysser. — Ved *Søtofte* har der været en hellig Kilde.

Uggerløse Sogn omgives af Tostrup, Tølløse, Kvandløse, Søndersted og Ondløse Sogne samt Sorø Amt (Alsted Herred). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. S. V. for Holbæk og $2^{1}/_{2}$ Mil N. V. for Ringsted. De for det meste lerede Jorder ere i den nordl. Del bakkede, sydligere mest jævne; ved Aamose Aa paa Sydgrænsen er der Moser og Kær. I den nordl. Del nogen Skov (Fled Sk. og Nyrup Sk., hørende til Løvenborg).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 3431 Tdr. Ld., hvoraf 1625 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 333, Byg 566, Havre 365, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 154, til Grøntf. 60, Kartofler 29, andre Rodfr. 54), medens der henlaa til Afgræsn. 424, Høslæt, Brak, Eng m. m. 896, Have 33, Skov 246, Moser og Kær 73, Byggegr. 39, Veje, Vandareal m. m. 95 Tdr. Kreaturhold 1893: 317 Heste, 1008 Stkr. Hornkv. (deraf 695 Køer), 276 Faar, 898 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 293,$_{7}$ Td. Der var 44 Selvejergaarde med 185, 28 Arvefæstegd. med 78, 1 Fæstegd. med 1,$_{4}$, 89 Huse med 29,$_{4}$ Td. Hrtk. og 56 jordløse Huse (omtr. Halvdelen Fæstehuse). (Til 1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte 31,$_{5}$ Tdr.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1068 (1801: 544, 1840: 763, 1860: 871, 1880: 1090), boede i 207 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43$_{7}$ levede af immat. Virksomh., 665 af Jordbrug, 208 af Industri, 36 af Handel, 47 af andre Erhv., 36 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv. I Sognet krydses Landevejene mellem Holbæk og Ringsted, mellem Holbæk og Slagelse og mellem Ringsted og Nykjøbing.

I Sognet Byerne: *Uggerløse* (gml. Form Vgerløse, Ygherløsæ) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus med Friskolelokale

(begge opf. 1891), Kro, Andelsmejeri (Birkholm) og Markedsplads; *Brændholt*; *Nyrup*; *Ubberup* med Mølle; *Jonstrup*.

Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Minnislyst*, der hører til Baroniet Løvenborg ($23^3/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk., $2^1/_4$ Td. Skovsk., omtr. 257 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 20 Eng, til Dels Overrislingseng).

Uggerløse S., der danner en egen Sognekommune (før var det forenet med Tostrup; 1883 blev det adskilt i gejstl., 1896 i kommunal Henseende), hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 22. Lægd. Kirken tilhører den Suhrske Stiftelse (Bonderup).

Uggerløse Kirke er en hel ny, meget anselig Bygning. Den er opført omtr. paa den gamle Kirkes Plads (der blev nedrevet 1875; den stammede vistnok fra 13. Aarh., havde Kor med Korrunding og ved Siden af Korbuen to Søjler, var bygget af Kamp og Kalksten med senere Tilbygninger af Mursten og havde et lavt Taarn) af den Suhrske Stiftelse (indviet $^{26}/_{11}$ 1876) efter Tegn. af Arkit. N. P. Chr. Holsøe af røde Mursten paa en Granitfod i Rundbuestil. Den bestaar af Skib, firkantet Kor og smuk Korrunding, der er prydet med Halvsøjler, Rundbuefriser og ganske smalle Rundbuevinduer. I Vest er der et højt firkantet Taarn med kegledannet Spir, omgivet af 4 smaa lignende Spir. Taarnets Lydhuller dannes af Søjlegallerier. Hovedindgangen i vestre Ende prydes af en rigt udstyret Portal med fritstaaende Søjler, der bære en Frontespice. Det indre, høje Rum dækkes i Skibet af 3 Hvælvinger, der bæres af kraftige Halvsøjler med Tærningkapitæler og runde Hovedbuer. Prægtig Altertavle af C. Bloch: Christus og Thomas, indfattet i en i Egetræ udarbejdet Ramme i romansk Stil. Fra den gamle Kirke stamme Prædikestolen, udskaaren i Barokstil, og Granitdøbefonten, ligeledes Klokkerne, af hvilke den ene er fra 1489. — Paa Kirkegaarden ere begravne Godsadministrator Fr. Suhr, † 1891, og Hustru, † 1893.

I Jonstrup laa vistnok den *Jonstrupgaard*, som Niels Jensen af Kværkeby 1340 pantsatte til Jep Halvegge, der 1346 solgte den til Hr. Jens Begere, som atter 1360 solgte den til Jep Nielsen Halvegge, der Aaret efter pantsatte den til Hr. Christoffer Eriksen.

I Sognet er der en Del fredlyste Oldtidsminder, saaledes i Fled Skov en Runddysse (1894), i Nyrup Sk. et Gravkammer (1894), ved Minnislyst en etkamret Langdysse (1894), i Uggerløse to Kamre i en Langdysse (1894) og ved Ubberup et firsidet Kammer i en lav Høj (1893).

Ondløse Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Sønder-sted, Uggerløse S., Sorø Amt (Alsted Herred), Stenlille og Nidløse Sogne samt Tudse Herred (Skamstrup og Frydendal Sogne). Kirken, noget mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Holbæk og 3 Mil N. V. for Ringsted. Jorderne ere for det meste stærkt lerede, dog med Undtagelse af en Del af Bakkerne, der ere sandede; mod N. er Jordsmonnet højtliggende og bakket; men det falder af mod S. til den omtr. 1400 Tdr. Ld. store Aamose, der ligger ved Sognets Sydgrænse. Henved $^1/_6$ af Arealet er dækket med Skov (Østrup Sk. og en Del af Syvende Sk., under Baroniet Løvenborg, Vedebjærg Sk. m. m. under Kongsdal).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6781 Tdr. Ld., hvoraf 2146 besaaede (deraf med Hvede 88, Rug 413, Byg 643, Havre 542, Ærter og Vikker 13, Blandsæd til Modenh. 277, til Grøntf. 25, Kartofler 51, andre Rodfr. 89), medens der henlaa til Afgræsn. 597, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2478, Have 53, Skov 1098, Moser og Kær 279, udyrkede Strækn. 5, Byggegr. 48, Veje, Vandareal m. m. 76 Tdr. Kreaturhold 1893: 426 Heste, 1520 Stkr. Hornkv. (deraf 984 Køer), 480 Faar, 1194 Svin og 56 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 397 Tdr. Der var 14 Selvejergaarde med $168_{,4}$, 22 Arvefæstegd. med $112_{,3}$, 21 Fæstegd. med 86, 131 Huse med $30_{,3}$ Td. Hrtk. og 86 jordløse Huse. (Fleste Huse i Fæste). (Til 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $122_{,8}$ Tdr.). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1323 (1801: 812, 1840: 1105, 1860: 1333, 1880: 1340), boede i 265 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 56 levede af immat. Virksomh., 854 af Jordbrug, 226 af Industri, 45 af Handel,

84 af andre Erhv., 26 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv. Betydelig Tørvetilvirkning. Gennem Sognet gaar Landevejen til Nykjøbing.

I Sognet Byerne: *Ondløse* (gml. Form Undløsæ), ved Nykjøbing-Ringsted Landevej, med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole (opr. 1873), „Ondløse Enkesæde" (opr. 1846 af F. H. J. Estrup for Enker efter Præster og Skolelærere i Ondløse og til en kvindelig Haandgerningsskole), Andelsmejeri, Fællesmejeri, Bageri, Teglværk og Kro; ved samme Landevej *Østrup* med Skole; *Ulvig*; *Ulkestrup* med Forsamlingssal; *Tømmerup* med Skole. Desuden Gaardene *Ulvig* og *Tømmerupgd.* under Frydendal (se S. 449).

Hovedgaarden *Kongsdal* har 70 Tdr. Ager og Engs Hrtk., 5 Tdr. Skovsk., omtr. 1220 Tdr. Ld., hvoraf 157 Eng, 55 Mose, 415 Skov, 12 Gaardspl., Have og Veje, 12 henhørende til Funktionær- og Arbejderboliger,

Kongsdal.

Resten Ager; til Fæste- og Lejegodset hører omtr. 75, til Arvefæstegodset $13^1/_2$ Td. Hrtk.; desuden høre til Gaarden Ondløse og Søndersted Kirker; hele Godset ligger i Ondløse S.

Ondløse S., der danner een Sognekommune med Annekset Søndersted, hører under Merløse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 26. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kongsdal.

Ondløse Kirke, en i Middelalderen berømt Valfartskirke, St. Laurentii Kirke (se Pontoppidan, Ann. eccl. II, 530), bestaar af et anseligt Skib, Kor, Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, det vestl. af Skibet, er opført af Kamp; senere er Skibet udvidet mod Ø. og overhvælvet, ligesom Taarnet og de andre Tilbygninger ere komne til, af Mursten. Paa Nordsiden er et Kapel, indviet 1441 af Broder Søren, Biskop af Færøerne, til Ære for hellig Olaf; nu er det Gravkapel for Familien Hauch (her hvile Kammerherre Staffeldt, † 1759, med Hustru og dennes anden Mand, Generallieutenant A. Hauch, † 1782, begge Ejere af Kongsdal; af Staffeldt hænger der i Kapellet et Maleri paa Kobber). Altertavle og Prædikestol fra Chr. VI's Tid i Barok-

stil, den sidste skænket af Fr. Reedtz og Hustru. Døbefont med et interessant gmlt. Messingfad med Adam og Eva. Præstestol fra 1603, Degnestol fra 1587. Paa Stolestaderne Peder Reedtz' og Fru Karine Rostrups fædrene og mødrene Vaaben fra 1591. Alterbæger fra den katolske Tid (omtr. 1400) med en smuk Fod. Paa Vaabenhusloftet et stilfuldt Krucifiks og et Madonnabillede fra Middelalderen. Den ene Klokke er skænket af Peder Reedtz 1616. — Paa Kirkegaarden et Marmormonument over Historikeren, Etatsraad H. F. J. Estrup, † 1846; her hviler ogsaa forhenv. Konseilpræsident J. B. S. Estrups Hustru, Baronesse Holsten-Charisius, † 1896.

Kongsdal. Absalon skænkede 1180 største Delen af Ondløse By til Sorø Kloster, der tilkøbte sig Resten af Byen og deraf oprettede en større Gaard eller Ladegaard; men allerede 1205 kom Gaard og Gods ved Mageskifte tilbage til Skjalm Hvides Slægt. Saaledes tilhørte Gaarden, som i 13. Aarh. fik Navnet *Tygestrup*, Marsken Stig Andersen (Hvide), der boede paa Gaarden, indtil han blev fredløs, og hans Sværd skal være bleven opbevaret her lige til 1657, da de Svenske toge det. Marsk Stigs Sønnesøn, Marsken Stig Andersen, gjorde atter Tygestrup til Klostergods, da han 1361 skænkede det til Antvorskov Kloster*), hvorunder Gaarden hørte lige til 1580, da Klosteret inddroges under Kronen, og en af Fred. II's Yndlinge, den ældre Peder Reedtz, fik Tygestrup, hvis Hovedbygning han opførte (over Porten har der tidligere siddet en Sten med Indskriften: „Gud Naade Konning Frederik. Gud og hannem tacker jeg"). Hans Sønnesøn, Gehejmeraad P. Reedtz, bortbyttede Gaarden til Fred. III, som gav den Navnet Kongsdal. En kort Tid var den overladt til Fred. III's Søn, Prins Jørgen, derefter til Christoffer Parsberg. Aar 1672 mageskiftede Kronen den mod en Del Gods i Fyn til Otto Powisch til Saltø. Derefter ejedes den af Vald. Gabel († 1725), der 1698 solgte den til Caspar Bartholin til Hagestedgaard († 1738). Han solgte den 1703 til Etatsraad Lars Andersen, efter hvis Død den 1714 ved Auktion købtes for 6600 Rd. af Generallieutenant Gregers Juel, som 1725 afhændede den til Justitsraad Jacob Hjort; men s. Aar blev den ved Auktion solgt for 22,000 Rd. til Assessor Conr. Bøfke, der straks efter overdrog den til sin Svigerfader Justitsraad Lorents Krøyer. Denne solgte den 1731 for 28,000 Rd. til Kaptejn, senere Oberst Joh. Schack († 1748), hvis Enke 1756 afhændede den til Kammerherre Ad. Henr. Staffeldt († 1759). Dennes Enke ægtede 1761 Generallieutenant Andr. Hauch, som 1770 solgte den til Kammerherre Chr. A. Massov v. d. Osten, fra hvem den 1773 for 40,000 Rd. gik over til Kancelliraad Lorents Lassen; fra 1794 ejedes den af Sønnen Kammerraad Niels Lassen, derefter bl. a. af Jacob Bentzen Resch indtil 1835, da den for 130,000 Rd. købtes af Historikeren, Etatsraad Dr. H. F. J. Estrup († 1846), hvis Søn, den bekendte Statsmand J. B. S. Estrup ejer den nu. — Hovedbygningen (der i 1880'erne er bleven restaureret og nu er rød) er omgiven af Grave og bestaar af 3 anselige, grundmurede Fløje i to Stokværk; ind til Gaarden staar et ottekantet Trappetaarn med spaantækket Kuppelspir. Haven er til Dels i fransk Stil (*H. F. J. Estrup*, Tygestrup, som det var, og som det er, en hist.-statist. Beskr., Kbh. 1838).

Ved Kongsdal, i Enghaven, ligger „Hellig Kors Kilde" (indhegnet som en almindelig Brønd; i Nærheden ligger „Kildegaarden"), hvortil der langt op i 19. Aarh. valfartedes St. Hans Aften; de valfartende ofrede i en derværende Blok.

Sognet er rigt paa Oldtidsminder; saaledes findes der i Østrup Skov en Langdysse, „Kyllingehøj", to kisteformede Gravkamre (fredlyste 1894) og flere ødelagte Dysser; ved Østrup en tokamret Langdysse, „Bydysse"; en dobbelt Gangbygning med to stensatte Gange i en Jordhøj, „Bavndysse", et femsidet Gravkammer med en kort Indgang (alle fredlyste 1894) m. m.

Søndersted Sogn, Anneks til Ondløse, omgives af dette, Uggerløse, Kvandløse og Sønder-Jærnløse Sogne samt Tudse Herred (Frydendal S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Holbæk. I den sydl. Del ere Jorderne meget bakkede og sandede, i de øvrige Dele jævne og lermuldede; mod N. findes der Moser. En Del Skov hører til Baroniet Løvenborg (Gallø Oredrev og Syvende Sk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2076 Tdr. Ld., hvoraf 1018 besaaede (deraf med Hvede 43, Rug 178, Byg 286, Havre 277, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh.

*) Johannes Nielsen de Thyggæstorp 1344 og Peder Jenssen de Tyggætstorp 1384 have vel været forlenede med Gaarden; 1384 nævnes ogsaa en Adelsmand Nicolaus Diekn de Thydhgisthorp.

103, til Grøntf. 17, Kartofler 19, andre Rodfr. 73), medens der henlaa til Afgræsn. 233, Høslæt, Brak, Eng m. m. 508, Have 17, Skov 184, Moser og Kær 59, udyrkede Strækn. 3, Byggegr. 21, Veje, Vandareal m. m. 33 Tdr. Kreaturhold 1893: 174 Heste, 572 Stkr. Hornkv. (deraf 352 Køer), 188 Faar, 462 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $160_{,1}$ Td. Der var 21 Selvejergaarde med $104_{,7}$, 13 Arvefæstegd. med $31_{,5}$, 2 Fæstegd. med $2_{,9}$ og 49 Huse med 21 Tdr. Hrtk. og 39 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). (Til 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $36_{,3}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 667 (1801: 298, 1840: 623, 1860: 720, 1880: 739), boede i 148 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 9 levede af immat. Virksomh., 373 af Jordbrug, 86 af Industri, 6 af Handel, 138 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Søndersted* med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Borup*; *Sipperup* med Fattiggaard (for Ondløse-Søndersted S., 42 Pladser); *Kagerup*. *Jukkeruphuse*. — Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Frederikshøj* (23 Tdr. Hrtk., 273 Tdr. Ld., hvoraf 20 Have, Skov og Mose, Resten Ager; nogle Huse; 5—6 Tdr. Ld. ligger i Ondløse S.).

Søndersted S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 25. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kongsdal.

Søndersted Kirke er en uanselig lille Bygning med Skib af Kamp, udvidet mod Ø. og senere overhvælvet, lavt Taarn i Vest og Vaabenhus paa Sydsiden. Paa søndre Væg ses et oprindeligt rundbuet Vindue. Alter og Prædikestol i Barokstil, den sidste fra 1642 med Chr. IV's Navnetræk og smukt udskaaren; Granitdøbefont. Stolestader fra 1590 med Indskrift: „Hr. Rasmus Olsen, Sogneherre". Paa Vaabenhusloftet to Træbilleder, forestillende Maria med Barnet, det ene meget gammelt.

Ved Søndersted er der en 90 F. lang Langdysse med firsidet Gravkammer.

Nidløse Sogn omgives af Ondløse, hvorfra det adskilles ved Aamose Aa, Stenlille og Tersløse Sogne samt Løve Herred (Skjellebjærg og Rerslev S.) og Tudse Herred (Skamstrup S.). Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. 3 Mil S. V. for Holbæk og 2 Mil N. N. Ø. for Sorø. De sandede og lerede Jorder ere bakkede, undt. den nordl. Del, der hører til Aamose Aa, over hvilken der nu fører en fast Vej og Bro fra Kongsted til Skjellingsted.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3379 Tdr. Ld., hvoraf 1523 Tdr. besaaede (deraf med Hvede 57, Rug 257, Byg 560, Havre 302, Ærter og Vikker 7, Blandsæd til Modenh. 189, til Grøntf. 23, Kartofler 62, andre Rodfrugter 58, Spergel og Lupiner 5), medens der henlaa til Afgræsn. 408, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1070, Have 34, Skov 8, Moser og Kær 268, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 36 Tdr. Kreaturhold 1893: 300 Heste, 1037 Stkr. Hornkv. (deraf 617 Køer), 487 Faar, 764 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 230 Tdr. Der var 35 Selvejergaarde med $177_{,3}$, 1 Arvefæstegd. med $26_{,5}$, 1 Fæstegd. med 7, 74 Huse med 19 Td. Hrtk. og 87 jordløse Huse. (Til 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $39_{,8}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1018 (1801: 393, 1840: 658, 1860: 845, 1880: 976), boede i 195 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 33 levede af immat. Virksomhed, 500 af Jordbrug, 245 af Industri, 59 af Handel, 119 af andre Erhv., 27 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv. Tørvetilvirkningen i Aamose har Betydning som Bierhverv. Lyngen, der vokser paa en Del af Mosen, bruges til Kostebinding; for øvrigt er det lyngbevoksede Areal blevet meget formindsket i de senere Aar.

I Sognet Byerne: *Nidløse* (gml. Form Niløs, Nilösæ; Nylösæ) med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole og Missionshus („Siloam", opf. 1885); *Kongsted* med Skole; *Verup*.

2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Nidløsegd.* med Teglværk, arvefæstet fra Sorø Akademi ($29^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 394 Tdr. Ld., hvoraf

omtr. 100 Eng, Resten Ager; til Ejendommen hører 1 Gaard i Verup og 20 Fæste- og Lejehuse; stor Hovedbygning med 3 Tdr. Ld. Have) og 1 Gaard i Nidløse (*Kirkebakkegd.*, $13^1/_4$ Td. Hrtk., 140 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 6 Huse).

Nidløse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Sorø Birks Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Sorø Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 44. Lægd. Sognet hører i gejstl. Henseende under Arts og Løve Herreders Provsti. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Nidløse Kirke bestaar af Skib med et i Ø. lige afslúttet Kor, Taarn i V. og Vaabenhus paa Sydsiden. Det ældste Parti, den vestl. Del af Skibet, stammer fra den ældre romanske Periode og er væsentlig opført af Kamp; senere er der indbygget Hvælvinger. Taarnet er fra den yngre Middelalder og er opført af Munkesten, blandet med enkelte Kampesten. Vaabenhuset er væsentlig fra nyere Tid. Paa Grund af Brøstfældighed var ved Midten af 19. Aarh. en Ombygning nødvendig, og 1847 nedbrødes Koret og Hvælvingerne i Skibet; dette forlængedes og dækkedes med tre Krydshvælvinger, Koret med en. Ved en Restauration 1865—66 ommuredes en Del af Taarnet, og Vaabenhuset opførtes saa godt som fra nyt. Alterramme med Billede, af C. Schleisner: Christus i Gethsemane, er fra 1865; Prædikestol fra 19. Aarh.; Granitdøbefont, vist fra Kirkens ældste Tid. Ligsten i Skibets Gulv, vistnok over Præsten Hans Albertsen Meyer, † 1709 (se *J. B. Løffler*, Sorø Akademis Landsbykirker, Kbh. 1896, S. 54). — Paa Kirkegaarden et 1892 opf. Ligkapel.

Nidløsegaard er oprettet af Oberst Rabe v. Kalckreuth († 1743) af 4 nedlagte Bøndergaarde. Ved Testamente af $^3/_{11}$ 1743 henlagde han Nidløsegaard med sin anden Ejendom Hellestrup (Flinterup S., Alsted Herred) til en Pensionsanstalt for 10 aldrende og trængende, vel fortjente Officerer „eller andre skikkelige Mennesker" og 10 fattige paa Godserne, ligesom han traf andre Bestemmelser til Fordel for Fæsterne. Men da Stiftelsen paa Grund af den paa Godserne hvilende Gæld ikke kunde sættes i Virksomhed, bleve disse ved Fund. af $^{14}/_5$ 1751 henlagte under Sorø Akademi med de dem efter Testamentet paahvilende Forpligtelser.

Niels Aagesen „de Kungstwed" nævnes 1300; 1398 gav Niels Grubbe og hans Hustru Helene Svendsdatter deres fædrene Gaard i *Kongsted* til Sorø Kloster, hvor de selv toge Broderskab. Fru Helene havde for øvrigt alt 1389 givet en Fjerdedel af denne sin Hovedgaard til Nidløse Kirke.

En nu forsvunden By (?) *Ebberup* nævnes 1454.

Ved Nidløse ligge flere (1890 fredlyste) Oldtidsminder, nemlig en Gangbygning i en Høj, et fritstaaende sekssidet Gravkammer og en etkamret Langdysse. — I Kongsted er (1896) fredlyst en etkamret Langdysse. — Paa Bakken „Lilleø" i Aamosen er der fundet flere Oldsager, som tyde paa, at der her i Stenalderen har været Bopladser.

Tersløse Sogn omgives af Stenlille og Nidløse Sogne, Løve Herred (Skjellebjærg Sogn, Anneks til Tersløse) og Sorø Amt (Slagelse og Alsted Herred). Kirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. $3^3/_4$ Mil S. V. for Holbæk og $1^1/_2$ Mil N. V. for Sorø. De dels sand- og dels lermuldede Jorder ere noget højtliggende med Engstrækninger langs Hareholms Aa mod S. og Bjørnevads Aa mod V., der ved Sognets Sydvestgrænse forene sig til Tude Aa. I Sognet en Del Skov (Bøge Sk., under Sorø Akademi).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3594 Tdr. Ld., hvoraf 1833 besaaede (deraf med Hvede 98, Rug 351, Byg 696, Havre 389, Boghvede 6, Ærter og Vikker 17, Blandsæd til Modenh. 91, til Grøntf. 74, Kartofler 46, andre Rodfr. 63), medens der henlaa til Afgræsn. 561, Høslæt, Brak, Eng m. m. 795, Have 27, Skov 302, Moser og Kær 6, Byggegr. 31, Veje, Vandareal m. m. 39 Tdr. Kreaturhold 1893: 287 Heste, 1008 Stkr. Hornkv. (deraf 689 Køer), 298 Faar, 948 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. $^1/_1$ 95: $304,_{79}$ Td. Der var 36 Selvejergaarde med $162,_{33}$, 12 Arvefæstegd. med $86,_{38}$, 121 Huse med $38,_{38}$ Td. Hrtk. og 60 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1127 (1801: 657, 1840: 900, 1860: 1120, 1880: 1197), boede i 232 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 55 levede af immat. Virksomh., 717 af Jordbrug, 176 af Industri, 37 af Handel, 84 af andre Erhv.,

25 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv. I den sydlige Del Landevejen til Kalundborg og Slagelse. Den paatænkte Bane fra Høng over Ruds-Vedby til Tølløse vil komme til at gaa gennem Sognet.

I Sognet Byerne: *Tersløse*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard for Kommunen (40 Pl.). Missionshus (opf. 1895), Kro, Mølle og Andelsmejeri (Storgaard); *Brandstrup* med Skole; *Karsholte* med Andelsmejeri; *Atterup*.

Hovedgaarden *Tersløsegaard*, Arvefæste under Sorø Akademi, til hvilken nu slet ingen Jorder høre, da Resten, 34 Tdr. Ld., er bortsolgt 1896 med Forpligtelse til at flytte Forpagtergaarden og Udhusene ud paa Lodden inden 20 Aar. — Desuden Avlsgaarden *Brandstrupgd.* ($12^5/_8$ Td. Hrtk., 130 Tdr. Ld., alt Ager; 4 Huse) og den mindre Gd. *Dianelund*, Skovfogedbolig.

Tersløse S., der danner een Sognekommune med Annekset Skjellebjærg i Løve Herred, hører under Sorø Birks Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Sorø Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 45. Lægd. Sognet hører i gejstl. Henseende under Arts og Løve Herreders Provsti. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Tersløse Kirke bestaar af et Skib, hvis østl. Del tjener til Kor, Taarn i Vest, Vaabenhus ved søndre og et ret anseligt Kapel ved nordre Side af Skibet. Det ældste Parti, Skibets vestre Del, er fra 12. Aarh's Midte og er væsentlig opført af Kamp; kun eet lille rundbuet Vindue paa Sydsiden er bevaret. Senere er Bjælkeloftet blevet ombyttet med Krydshvælvinger, omkring Aar 1500 er der foretaget store Tilbygninger af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp, Taarn med en anselig Murbue ind til Skibet og med en Krydshvælving over den nederste Del opførtes, Koret nedbrødes, og Skibet forlængedes mod *Ø.*, over det nye Kor spændtes en Krydshvælving, og den oprindelige Korbue udvidedes. Det i Tiden stærkt ommurede Vaabenhus samt Kapellet ere ligeledes dækkede med Hvælvinger. Kirken er restaureret 1864—65. Alterramme og Alterbillede (af C. Schleisner: Christus) ere ligesom Prædikestolen fra 1875; Døbefonten af rødbrun Granit er vistnok den oprindelige. I Kapellet findes to Gravstene (tidligere i Koret), den ene over Erik Madsen Bølle til Tersløsegaard († 1562) og hans Hustru Fru Sophie Rud († 1555) med deres Billeder i hel Figur; den anden, den næststørste og en af de rigeste, Danmark ejer, er over Erik Bølles Datter, Kirsten, Jesper Krafses Enke († 1604) med hendes Billede i hel Figur. Familien Klingenberg til Tersløse havde tidligere en aaben Begravelse i Taarnet (se *J. B. Løffler*, Sorø Akademis Landsbykirker, S. 59).

Tersløsegaard, opstaact af nedlagte Bøndergaarde i Tersløse By, skal have tilhørt Anders Graa, som var gift med Esbern Snares Datter Cecilie; 1344—60 ejedes den af Jon Grubbe, 1364 af Niels Grubbe, dennes Søn Ingemar Grubbe 1406, Tyge Grubbe 1383—1412, Saxe Grubbe 1400, Niels eller Jens Grubbe 1411—21, hvis Datter Anne ægtede Anders Jensen (Passov), der 1451—65 skrev sig til Tersløse; deres Søn Christoffer Andersen besad Gaarden 1483. Til Tider synes den dog at have haft flere Ejere; thi 1382 nævnes Væbneren Jens Tuesen (Due) til Tersløse og 1408 Ridderen Hr. Hartvig Bryske. Den kom senere til Roskilde Bispestol og var 1518 beboet af Just Urne; efter Reformationen tilhørte den Erik Madsen Bølle og Sønnen Mads Eriksen Bølle, † 1539, og derefter den ovennævnte Erik Bølle og hans Datter Kirsten, derpaa Rigsraad Steen Brahe († 1604) og hans Søn Otte Brahe, samt Henr. Lindenov, som 1668 solgte den til Rigsadmiral Henr. Bjelke († 1683). Hans Datter Edele Elisabeth bragte Tersløse ved Giftermaal til Konferensraad, Generalpostdirektør Poul Klingenberg til Højris osv. († 1723), hvis Datter Frederikke, Enke efter Konferensraad A. T. Heespen († 1738), solgte den 1743 for 16,000 Rd. til Etatsraad og Landsdommer Johannes Christensen, der atter 1745 solgte den til Ludv. Holberg. Han oprettede af Tersløse og Brorup (Slagelse Landsogn, Sorø Amt) med underliggende Bøndergods $^6/_3$ 1747 det Baroni, som han ved Test. af $^{20}/_1$ 1748 skænkede til Sorø Akademi. Ved en Efterskrift paa Testamentet indrettede han tillige paa Tersløsegaard et Enkesæde (i den søndre Sidefløj) med fri Bolig for en „skikkelig Enke".

Hovedbygningen, der staar endnu omtr. som paa Holbergs Tid, i alt Fald i det ydre, er en 1 Stokværk høj Bygning af Mur- og Bindingsværk med to mod Gaardspladsen udløbende Sidefløje. Det er en uanselig Bygning, men af stor historisk In-

teresse, da den var Holbergs kæreste Sommerbolig i flere Aar. At den er bleven bevaret, er det af Holberg oprettede Enkesædes Skyld. Thi medens Akademiet senere hen lod Tersløsegaards Jorder udstykke og bortsælge og endelig 1817 afhændede Hovedgaardens Jorder (dengang noget over 227 Tdr. Ld.) som Arvefæste*), maatte det beholde Bygningen, for hvis Vedligeholdelse der rigtignok intet blev gjort, og hvis enkelte Dele, med Undt. af den til Enkesædet bestemte Fløj, udlejedes til Smaafolk. Endnu i 1830'erne stod dog Holbergs Bolig temmelig uforandret, saaledes Havestuen, hvor han skal have taget sig Motion ved at save og hugge, og Arbejdsværelset i den nordre Fløj; midt i Gaarden laa den Sten, hvorfra han plejede at stige til Hest, i Haven stod et Lysthus med et ottekantet Stenbord, hvor han ofte arbejdede, osv. Men Bygningen forfaldt mere og mere, og da man ikke vilde bekoste den Hovedreparation, som var nødvendig, hvis den ikke skulde styrte helt sammen, blev det ved Lov af $^{19}/_{2}$ 1861 bestemt, at Enkesædet skulde nedlægges, og at Bygningen skulde sælges. Da købtes den for 10,000 Rd. ved Auktionen af Hofjægermester G. J. R. Grüner til Ravnstrup sammen med 3 andre, nemlig Grev E. Frijs til Frijsenborg, Grev Frijs til Juellinge og Baron Rosenørn-Lehn til Guldborgland, for at bevare den efter Holbergs Bestemmelse, og ved kgl. Konfirm. af $^{24}/_{12}$ 1861 oprettedes „Det af 4 Soranske Akademister opretholdte Holbergske Enkesæde paa Tersløsegaard". Dets Kapital er 15,000 Kr., hvis Renter uddeles til en Enke eller ældre Pige af hæderlig Stand, der faar fri Bolig for Livstid paa Gaarden, som nu er istandsat (se Soransk Tidsskr. I, S. 160 fl.).

Paa Atterup Marker er der en (1896 fredlyst) etkamret Langdysse.

Stenlille Sogn, Anneks til Stenmagle i Alsted Herred, Sorø Amt, omgives af Tersløse, Nidløse og Ondløse Sogne, fra hvilket sidste det adskilles ved Aamose Aa, samt Sorø Amt (Alsted Herred). Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. 3 Mil S. S. V. for Holbæk og $1^{1}/_{2}$ Mil N. N. Ø. for Sorø. Jorderne ere ujævne, dels bakkede og stenede, dels sumpede, især mod N. og N. Ø., i Aamosen; dog findes der ogsaa enkelte lerede Strækninger. Omtr. $^{1}/_{8}$ er dækket med Skov (Orebo Skov, Sandlyng Sk. og Laarup Plantage, den sidste bestaaende af Naaletræer).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4019 Tdr. Ld., hvoraf 1716 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 337, Byg 551, Havre 419, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 99, til Grøntf. 101, Kartofler 43, andre Rodfr. 90), medens der henlaa til Afgræsn. 412, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1073, Have 26, Skov 530, Moser og Kær 180, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 60 Tdr. Kreaturhold 1893: 241 Heste, 1084 Stkr. Hornkv. (deraf 714 Køer), 268 Faar, 770 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $243,_{9}$ Td. Der var 37 Selvejergaarde med $170,_{2}$, 3 Arvefæstegd. med $29,_{7}$, 97 Huse med 24 Tdr. Hrtk. og 63 jordløse Huse (over Halvdelen i Fæste). (Til 5 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hørte $68,_{9}$ Td.). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1109 (1801: 456, 1840: 669, 1860: 937, 1880: 1039), boede i 212 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomhed, 680 af Jordbrug, 233 af Industri, 25 af Handel, 89 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv. Tørvetilvirkningen er ret betydelig. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Holbæk til Sorø og Slagelse.

I Sognet Byerne: *Stenlille* ved Landevejen fra Holbæk til Sorø og Slagelse, med Kirke, Skole, Kro, Mølle og Andelsmejeri (Raabjærg; det tilvirker aarl. omtr. 70,000 Pd. Smør og 60,000 Pd. Ost); *Saltofte*; *Tjørntved*; *Skuerup* med Missionshus; *Sandlyng*; *Laarup*; desuden *Orebo Skole*.

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Bodal*, $19^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 550 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 100 Granplantage, 110 Eng, 30 uopdyrket Tørvemose, Resten Ager; 6 Fæstehuse og 6 Lejehuse; stor herskabelig Hovedbygn., opf. 1880—83 (tidligere dreves Bodal nærmest som Fabrik, Parafinfabrik, Teglværk osv.; men efter at hele Mosearealet, omtr. 240 Tdr. Ld.,

*) De solgtes til J. K. Kvistgaard, men købtes Aaret efter af Oberstlieutenant Tillisch, Arvefæsteren paa Kammergave (s. d.), med hvilken de senere have haft Ejer fælles.

som tidligere laa med Lyng, er blevet opdyrket, drives den som Avlsgaard og er en udpræget Mejerigaard); *Sandlynggaard*, 17 Tdr. Hrtk., 343 Tdr. Ld., hvoraf 70 Mose, der afgiver fortrinlige Tørv, 17 Skov, Resten Ager og Eng; 1 Gaard i Stenlille (*Petersminde*, $12^3/_4$ Td. Hrtk., 159 Tdr. Ld., hvoraf 6 Eng, 1 Tørvemose, Resten Ager; 1 Hus; $13^1/_2$ Td. Ld. ligger i Stenmagle S.), og 1 Gaard i Laarup (*Kvellinghøj*, $12^1/_2$ Td. Hrtk., 244 Tdr. Ld., hvoraf 24 Tørvemose, 10 Eng, Resten Ager; 3 Fæstehuse, 3 Lejehuse og 1 Smedie). — Desuden mærkes *Orebogd.*

Stenlille Sogn, der danner en egen Sognekommune, hører under Sorø Birks Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Sorø Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 46. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Stenlille Kirke bestaar af Skib med et i Ø. lige afsluttet Kor, Taarn i Vest og et Vaabenhus paa Nordsiden. Det ældste Parti, Skib og Kor, stammer fra den tidligere Middelalder og er væsentlig opført af Kamp. I den senere Middelalder ere Taarnet og Vaabenhuset tilføjede samt Hvælvingerne indsatte, alt af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp, saaledes i Taarnets nederste Del. Den oprindelige halvrunde Korbue er bevaret; paa Nordsiden er der endnu et lille rundbuet Vindue. I 18. Aarh.s anden Halvdel (1759?) og 1859—60 er Kirken bleven restaureret. Nogle Kalkmalerier (en Palmettebort omkring Korbuen, og paa Væggen ved Buen en Engel med Glorie) ere fremdragne af Prof. J. Kornerup 1883. Alterramme med Billede af J. Roed (Christus med Barnet) er fra 1861. Prædikestolen, hvis enkelte Dele ere fra 16. Aarh. (1586), er et af gammelt og nyt sammenflikket Arbejde; af den vistnok oprindel. Granitdøbefont er kun Kummen bevaret. I Taarnet et gammelt Krucifiks og en Laurentiusfigur. Den ene Klokke er meget gammel, vist fra 14. Aarh. (se *J. B. Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 56).

Ved *Sandlynggaard* er der fundet en Gravplads fra den ældre Jærnalder, hvori der var Skeletter, Lerkar, en Benkam og en Broncefibula. — Ved *Stenlille* er der en (1891 fredlyst) Gangbygning, omgiven af en Jordhøj. Ved *Saltofte* er der to (1891 fredlyste) etkamrede Langdysser. — Paa „Magleø", en Bakke i Aamosen, er der fundet mange Oldsager, der vise, at der har været Bopladser i Stenalderen. — Ved Saltofte findes „St. Laurentii Kilde", hvortil der er valfartet af syge, og hvor der holdtes Kildemarked.

Tudse Herred.

Sogne:

Udby, S. 433. — Hørby, S. 434. — Hagested, S. 436. — Gislinge, S. 438. — Tudse, S. 439. — Kundby, S. 439. — Hjembæk, S. 441. — Svinninge, S. 442. Jyderup, S. 443. — Stifts-Bjærgby, S. 444. — Mørke, S. 446. — Skamstrup, S. 447. — Frydendal, S. 448.

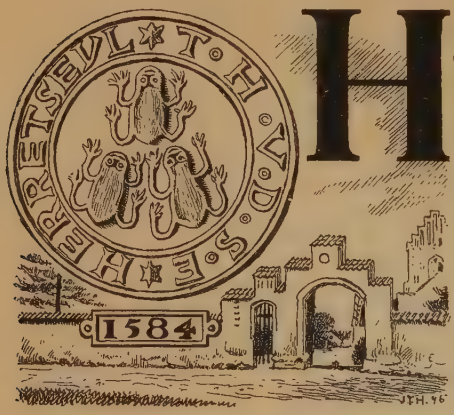

Herredet, der er det fjerdestørste og midterste i Amtet, omgives af Merløse Herred, fra hvilket det for en Del adskilles ved Tudse Aa, Holbæk Fjord, Ovrø Sund (Vesterløb), den østlige, ikke udtørrede Del af Lammefjord, Ods Herred, (mellem hvilket og Tudse Herred den østlige, nu udtørrede Del af Lammefjorden er delt), Skippinge Herred og paa en kort Strækning mod Syd Løve Herred, mod hvilket Aamose Aa danner Grænsen. Dets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 3. Mil; mod S. løber det spidst til, paa Midten har det en Bredde af omtr. $1^3/_4$ Mil, men den nordlige Del er over 3 Mil bredt, da det mod N. Ø. udsender Halvøen Tudsenæs mellem Holbæk Fjord, Ovrø Sund og Lammefjord. Herredet har i de sidste 20 Aar vundet en Forøgelse af 3410 Tdr. Ld. ved Lammefjordens Tørlægning*) Der er en Del Skove, især i

---

*) Efter at Planen om *Lammefjordens* Tørlægning flere Gange havde været fremme, fik den først fast Form, da F. Lensbaron Zytphen-Adeler, W. Greve Ahlefeldt-Laurvigen, Prokurator K. E. Jørgensen og Kaptejn Rovsing $^{21}/_{11}$ 1872 fik Koncession paa Arbejdet, hvorpaa den nødvendige Kapital skaffedes til Veje i Hamborg, og Aktieselskabet til Lammefjordens Tørlægning dannedes $^{23}/_{1}$ 1873 (ny Konces. $^{18}/_{3}$ s. Aar) med en Aktiekapital paa 1,382,000 Kr. (senere reduceret til 668,000 Kr.). Arbejderne begyndte med Anlægget af den 7200 F. lange Dæmning, der blev lagt fra S. Ø. til N. V. paa det smalle Sted ud mod Isefjorden mellem Avdebo og Langholms Nebbe ved Gundestrup. Dæmningen, der fordrede 80,000 Kubikfavne Fyld, blev lukket $^{23}/_{9}$ 1874, forhøjedes til $10^1/_2$ F. over dagl. Vande og forsynedes med to Sluser, en ved Syd- og en ved Nordenden. Det Vandareal, der aflukkedes ved den, var over 1 □Mil med en Landgrænse paa omtr. $5^1/_8$ Mils Længde, og omkring dette Areal maatte der anlægges Kanaler (med Diger ind mod det inddæmmede Areal) til Afløb, dels mod Isefjorden, dels mod Nekselø Bugten, for den betydelige Vandmængde, der tilførtes, især fra Fjordens Sydside gennem Aaerne, som Svinninge og Gislingø Aa. Disse Kanaler, der sammen med Afløbet til Nekseløbugten, „Dragskanalen", fik en Længde af henved 6 Mil, ere senere blevne udvidede. Dernæst anlagdes Pumpestationen ved Avdebo (med Maskiner paa omtr. 450 Hestes Kr.); Pumpningen begyndte $^{18}/_{1}$ 1875, og 1877 var der indvundet et Areal af omtr. 6500 Tdr. Ld. for uden Veje osv. Det tørlagte Areal inddeltes i Lodder paa omtr. 20 Tdr. Ld. Salget af Jorden gik imidlertid til en Begyndelse meget smaat, og der manglede Penge. For at sikre Foretagendet i Fremtiden blev der 1880 dannet det saakaldte „Lodsejerlag", der bestaar af dem, der efterhaanden blive Ejere af Jordlodderne, og af Aktieselskabet, hvilke i Forening eje Dæmning, Pumpe-

den sydl. Del. Jorderne ere i det hele gode og lermuldede, men gennemgaaende bakkede og især i den sydl. Del højtliggende; den nordl. Del er meget lavere; mod N. V. paa Grænsen af Skippinge Herred hæver dog Hjembæk Kildebakke sig til 253 F. (79,5 M.) og paa Tudsenæs er Bavnehøj 198 F. (over 62 M.). Langs Aaerne, Aamose Aa, Tudse Aa, Mørke Aa og Kundby eller Gislinge Aa, er der gode Eng- og Mosestrækninger. Med Hensyn til Frugtbarheden er Herredet det frugtbareste i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $9^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 42,488 Tdr. Ld. (4,25 □ Mil, 223 □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 4013,2 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 11,539 (1801: 6596, 1840: 8787, 1860: 10,433. 1880: 11,239). I gejstl. Henseende danner Tudse Herred eet Provsti med Merløse Herred; tillige hører Holmstrup Sogn i Skippinge Herred til det som Anneks til Jyderup (Tudse S. hører, som Anneks til Butterup, til Merløse Herred). I verdslig Henseende hører det til Tudse Herreds Jurisdiktion.

Tudse Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Tuzæ-* og *Tucehæreth*, hørte lige fra 1660 til det gamle Holbæk Amt (se S. 371); maaske kommer Ordet af Mandsnavnet Tuve, den sidste Stavelse af Sø.

Litt.: *J. H. Larsen*, Tusse H. i „Holbæk Amt", Kbh. 1842. — Indberetninger til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Tudse Herred, af *P. Hauberg* og *A. Mathiesen* 1894.

Udby Sogn, det yderste paa Halvøen Tudsenæs, omgives mod S., Ø. og N. af Holbæk Fjord, Ovrø Sund (Vesterløb) og Lammefjord, mod V. og S. V. af Hørby Sogn. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. for Holbæk. De gennemgaaende temmelig bakkede Jorder (mod Ø. nær ved Kysten hæver Kidhøj sig til 156 F., 49 M.) ere i det hele sandmuldede. Mod Ø. udsender Tudsenæs en sandet og stenet Halvø, der er beplantet med Naale-, Birke- og Elletræer, og som er forbunden med Sognet ved en smal Landtange, „Hønsehalsen" kaldet. Ogsaa paa den sydøstlige Udløber af Tudsenæs er der Beplantning, Bognæs Sk. (begge Skovene høre til Hørbygaard).

---

station, Kanaler osv., og som ere forpligtede til at vedligeholde Anlægget. Tillige blev Pengenøden nogenlunde afhjulpen, da det nystiftede Interessentskab „Stubberup Enge" 1882 afkøbte Aktieselskabet 1320 Tdr. Ld. paa den Betingelse, at Vandstanden sænkedes til 12 F. Interessentskabet har efterhaanden afhændet sin Jord, og Aktieselskabet, som endnu (1896) er Deltager i Lodsejerlaget med omtr. 3720 Tdr. Ld., staar nu adskilligt bedre (en særlig og uventet Indtægt har Selskabet haft af den af det tørlagte Areal begrænsede, omtr. 3000 Tdr. Ld. store Sø, som viste sig at være meget rig paa Fisk, især Aal, og som det efter lang Strid med Omegnens Fiskere fik Eneret til; det har bortforpagtet den og senere solgt den med tilstødende Areal af 550 Tdr. Ld. for 360,000 Kr.). Den tidligere paatænkte Plan at føre Holbæk-Nykjøbingbanen over Dæmningen, hvilket vel i høj Grad vilde have nyttet denne, er opgiven; men som Banen bliver, maa den dog siges at gennemskære Arealet paa en gunstig Maade (se S. 380). Det indvundne Areal, der udgør 9663 Tdr. Ld., hører til Hagested, Gislinge, Kundby og Svinninge Sogne i Tudse Herred og Grevinge, Asnæs, Faarevejle og Hørve Sogne i Ods Herred (se *K. E. Jørgensen*, Lammefjordens Tørlægning 1872—92; hist. Fremstilling, Kbh. 1893).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3119 Tdr. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 343, Byg 457, Havre 319, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 110, til Grøntf. 64, Kartofler 28, andre Rodfr. 74), medens der henlaa til Afgræsn. 366, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1009, Have 22, Skov 149, Moser og Kær 27, udyrkede Strækn. 22, Byggegr. 31, Veje, Vandareal m. m. 65 Tdr. Kreaturhold 1893: 293 Heste, 1107 Stkr. Hornkv. (deraf 710 Køer), 393 Faar, 1255 Svin og 40 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 289 Tdr. Der var 26 Selvejergaarde med 67,5, 4 Arvefæstegd. med 16,7, 37 Fæstegd. med 170,4, 69 Huse med 29,1 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 892 (1801: 483, 1840: 662, 1860: 915, 1880: 913), boede i 175 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomh., 609 af Jordbrug, 17 af Fiskeri, 135 af Industri, 24 af Handel, 45 af andre Erhverv, 13 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Udby* med Kirke, Præstegd., Skole, 2 Forsamlingshuse (opf. 1892 og 93) og Andelsmejeri („Tudsenæs"); *Kisserup* med Skole, Mølle og i Nærheden (ved Kisserup Hage) Overfart til Kongsøre Færgested i Ods Herred; *Løserup* (gml. Form Lysthorp); *Mosemark*; *Minkemark*; *Stadslunde* (Starslunde); *Bognæs*.

1 Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk. i Bognæs (*Bognæsgd.*, 15 Tdr. Hrtk., 140 Tdr. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager).

Udby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 31. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hørbygaard.

Udby Kirke bestaar af Skib, Taarn, to Vaabenhuse og Kor, hvilket sidste er bygget 1868, efter at det gamle var blevet nedbrudt. Den ældste Del, Skibet, er bygget af Kamp og Fraadsten, Taarn og Vaabenhuse af Munkesten, det nye Kor af raat tilhuggen Kamp. Skib og Kor have Stjernehvælvinger; den oprindelige rundbuede Dør er endnu Kirkens Indgang. Altertavle og Prædikestol ere udskaarne i Renæssancestil, den sidste har Aarstallet 1613. Gammel Granitdøbefont med Rebsnoning og smukt ornamenteret Fodstykke. Ligsten i Skibets Gulv over Præsten Jens Olufsen Thrane, † 1654; Træplade over Præsten Christen Jacobsen, † 1591.

I Sognet er der fredlyst flere Oldtidsminder, deribl. de betydelige „Trehøje" ved Løserup (1891), ved Præstegaarden 2 Høje, „Lysthøj" og „Korshøj" (1881), hvoraf den sidste indeslutter et stort Gravkammer, hvis Indgang nu er tildækket. — En Køkkenmødding fra Stenalderen er funden paa Hønsehalsen. Ved Stranden ved Bognæs ligger „Kongekransen", 3 Kredse af Sten tæt op til hverandre. Sammesteds er der Levning af en Skanse. Ved Mosemark er der en Plads, der tidligere har været omgivet af Grave, og hvor der er opgravet Munkesten.

Hørby Sogn, den midterste Del af Tudsenæs, omgives af Udby og Hagested Sogne samt af Holbæk Fjord mod S. og Lammefjorden mod N. Kirken, paa Sydsiden ved Holbæk Fjord, ligger omtr. $^{1}/_{2}$ Mil N. V. for Holbæk. De for det meste sandmuldede Jorder ere meget bakkede med udprægede Dale mellem Bakkerne; højeste Punkter ere Kulbjærg, 169 F., 53 M., og Bavnehøj, 198 F., over 62 M., fra hvilken sidste der er vid Udsigt over Isefjorden med dens Omgivelser. Ved Vestgrænsen Hørby Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3228 Tdr. Ld., hvoraf 1631 besaaede (deraf med Hvede 98, Rug 289, Byg 644, Havre 337, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 26, til Grøntf. 98, Kartofler 22, andre Rodfr. 102), medens der henlaa til Afgræsn. 527, Høslæt, Brak, Eng m. m. 822, Have 40, Skov 49, Moser og Kær 35, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 96 Tdr. Kreaturhold 1893: 288 Heste, 1220 Stkr. Hornkv. (deraf 790 Køer), 384 Faar, 1334 Svin og 38 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 378 Td. Der var 2 Selvejergaarde med 82,2, 7 Arvefæstegd. med 20,9, 39 Fæstegd. med 246,3, 66 Huse med 28,6 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 796 (1801: 606, 1840: 718, 1860: 789, 1880: 818), boede i 119 Gaarde og Huse og fordeltes efter

Erhverv saaledes: 33 levede af immat. Virksomh., 546 af Jordbrug, 88 af Industri, 19 af Handel, 6 af Skibsfart, 84 af andre Erhv., 6 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørby* — Byen eksisterer egentlig ikke mere, da alle Gaarde og Huse ere udflyttede paa Jorderne — med Kirke, Præstegd. (der i de senere Aar er flyttet mod S. Ø. tæt ved Fjorden) og Skole; *Markeslev*; *Lindebjærg*; *Uglerup*; *Kastrup*. Saml. af Huse: *Favrebjærg*. Desuden mærkes *Hørby Færgegaard* med Købmandshandel, Kro og Overfart til Holbæk, og *Billerup Mølle*. Ved Færgestedet har Ejeren af Hørbygd. 1895—96 anlagt en Anløbsbro, hvor Skibe med 10 F. Dybtgaaende kunne gaa ind. Der paatænkes Dampbaadsforbindelse med Holbæk.

Hovedgaarden *Hørbygaard*, ved Holbæk Fjord tæt ved Kirken, har $84^1/_2$ Td. Hrtk., 7 Tdr. Skovsk., 890 Tdr. Ld., hvoraf 40 Eng, 299 Skov (Hørby Sk., Fruersk., Hønsehals og Bognæs Sk., se Udby S.), Resten Ager; til Godset høre desuden $481^5/_8$ Td. Hrtk. Fæstegods og $24^5/_8$ Td. Hrtk. Arvefæstegods. Godset ligger, foruden i Hørby Sogn, i Udby, Gislinge og Asminderup Sogne. — Ved Hørbygd. det *Holst-Grevenkop-Castenschioldske Fattighus*, oprindl. stiftet 1830 af Fru S. A. Holst, f. Castenschiold, 1851 udvidet af Kammerherre Melchior Grevenkop-Castenskiold.

Hørby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 32. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hørbygaard.

Hørby Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Sakristi, 2 Vaabenhuse og Begravelseskapel. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Kamp og Fraadsten (dog senere forhøjede med Munkesten); de øvrige senere tilføjede Dele ere opførte af Munkesten (i Taarnet findes dog Skifter af Kamp, ligeledes er der Kamp i det nordre Vaabenhus, der bruges som Materialhus). Kirken er overhvælvet. Altertavlen er et nyere Arbejde med Søjler og Frontespice; i Midtfeltet ses den Korsfæstede i støbt og forgyldt Metal; paa Bagsiden af Alteret staar Aarstallet 1675; Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. I Koret Marmorepitafium over Præsten Laur. Gotfr. Weile, † 1772. I Sakristiet et stort smukt Epitafium af sort Marmor med Figurer i Legemsstørrelse over Peder Reedtz til Hørbygd., † 1607, og Hustru Karine Rostrup. Under Sakristiet staa flere Kister, deribl. Admiral Henrik Span's og Frues. I Korets Gulv Ligsten over Mogens Godske, † 1571, og Hustru Karine Blome. — Paa Kirkegaarden er 1896 opført et Kapel til Familiebegravelse for den Castenschioldske Familie.

Hørbygaard. Hr. Niels Tuesen af Hørby nævnes 1316—39, Peder Nielsen af Hørby 1333, Karl Nielsen af Hørby 1344. Hr. Thure Knudsen (Dyre) solgte 1382 sin Hovedgaard i Hørby med 4 Gaarde i Markeslev og 1 i „Musighe" til sin Frænde Hartvig Bryske, der 1402 pantsatte Hørby til Chr. Holck, fra hvem den 1407 synes at være kommen til Erik Holck. Hørby havde imidlertid flere Ejere; thi alt Karl Nielsen havde 1358 pantsat sit Gods i Hørby til Jakob Basse, hvis Datter Fru Edle, Barnum Eriksens Efterleverske, endnu 1420 købte en Gaard i Hørby af Hartvig Bryskes Søn, Hr. Iver Bryske. En vis Vilhelm, Væbner, havde desuden været Medejer af Hovedgaarden, som han afhændede til Conr. Moltke; denne sidste og Henning Moltke af Torbenfeld pantsatte 1390 deres Gods i Hørby til Sabel Kerkendorp, der 1392 af sin Svigerfader Lage Nielsen Urne fik Skøde paa Hørby og Hørbyfang, som den gamle Conr. Moltke havde faaet af Vilhelm, Væbner. Aar 1412 skødede Dorothea, Tyge Grubbes Efterleverske, til Bisp Peder i Roskilde Hørby og Hørbygaard, som var testamenteret hende af Fru Marine, Bosse Paris' Husfrue. Bispen havde Aaret i Forvejen afkøbt Hr. Sabel Kerkendorps Svoger, Hr. Tage Henriksen (Reventlow) al den Andel i Hørby, som hans Hustru Fru Else havde arvet efter Hr. Sabel. 1455 havde Niels Bille Hørby i Forlening af Bispestolen, 1473—77 Johan Serlin, 1490—1502 Godske Mogensen (Bielke), hvis Søn Mogens Godske fik Livsbrev derpaa 1526 i sin og sin Hustrus Levetid og beholdt Gaarden, efter at den efter Reformationen var kommen til Kronen. Fred. II overlod Gaarden 1586 til Peder Reedtz til Kongsdal, hvis Søn Frederik og Sønnesøn Steen ejede Gaarden. Efter den sidstes Død 1682 kom den

tilbage under Kronen, der 1693 overdrog den til Admiral Henr. Span. Derefter kom den atter under Kronen (idet Spans sidstlevende Datter Henriette afstod sin Ret til den mod en aarl. Pension paa 400 Rd.), der 1744 overdrog den til Kammerjunker, senere Gehejmeraad W. A. v. der Lühe. Denne solgte 1748 Gaard og Gods for 18,250 Rd. D. C. og 100 Dukater til Fru Jacoba v. Holten, Enke efter J. L. Carstens, adlet som Castenschiold, til Knabstrup (se S. 412), efter hvem den ejedes af Sønnen Generalmajor Jørgen Fr. Castenschiold, senere ogsaa Ejer af Frederikslund og en Tid Valbygaard. Efter hans Død (1819) kom Gaarden til Sønnen Casp. Holten Castenschiold († 1854), der ved Patent af $^5/_5$ 1826 fik Navnet Grevenkop-Castenschiold (Faderen var g. m Johanne Vilhelmine Grevenkop). Nuv. Besidder er den sidstes Sønnesøn, Hofjægermester C. Holten Grevenkop-Castenskiold. — Den nuv. Hovedfløj er opført af Generalmajor J. Fr. Castenschiold; en Sidefløj, der var opført 1627 af P. Reedtz, blev nedbrudt og atter opf. 1861—62 af Kammerherre Melchior Grevenkop-Castenskiold († 1876).

I *Uglerup* har ligget en Hovedgaard. Saaledes nævnes 1302 Hr. Joh. Petersen af „Wglethorp"; 1355 boede Jep Basse i Wglætorp (1352 Medlem af det af Valdemar Atterdag indsatte Rigsforstanderskab). Hans Datter Fru Edle, Hr. Barnum Eriksens Efterleverske, pantsatte Gaarden 1408 til Hr. Steen Basse.

I Sognet findes flere Oldtidsminder. Ved *Hørby* er en sekssidet Dysse, „Egehusstenen", med et Gravkammer med 5 Sidestene, 1 Dæksten og 2 Indgangsstene, fredlyst (1891), og ved Uglerup er der ligeledes fredlyst (1891) en stor Dysse, hvori Kammeret er dannet af 4 Sidestene med 1 Overligger. — I en Høj med en stensat Grav. S. for Markeslev fandtes der et Skelet, paa hvis Bryst der laa et Jærnsværd og Dele af et Ridetøj.

Hagested Sogn, det vestligste Sogn paa Tudsenæs og det tredjestørste i Herredet, omgives mod V. af Annekset Gislinge, fra hvilket det adskilles ved Gislinge Aa, mod S. af Tudse Sogn, mod hvilket Tudse Aa paa et lille Stykke danner Grænsen, og et Stykke af Holbæk Fjord, mod Ø. af Hørby Sogn og mod N. af Lammefjorden, ved hvis Udtørring Sognet har vundet 1351 Tdr. Ld. Kirken mod N. Ø. i Sognet, ligger over $^3/_4$ Mil V. N. V. for Holbæk. Mod N. Ø. ere Jorderne bakkede og sandede, vestligere er der god lerblandet Agerjord, mod V. og N. ere de lave Engstrækninger, der ere indvundne ved Lammefjordens Udtørring, for det meste opdrevne. I Sognet Hagested Skov og flere ny tilplantede Arealer, tilhørende Hagestedgaard. Langs Vestsiden af den store Dæmning, der fører fra Avdebo til Gundestrup i Grevinge Sogn, Ods Herred (se S. 432), gaar nu Landeveien fra Holbæk til Nykjøbing.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4331 Tdr. Ld., hvoraf 1412 besaaede (deraf med Hvede 54, Rug 285, Byg 482, Havre 327, Ærter og Vikker 9, Blandsæd til Modenh. 81, til Grøntf. 68, Kartofler 18, andre Rodfrugter 85), medens der henlaa til Afgræsn. 433, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2237, Have 27, Skov 126, Moser og Kær 4, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 65 Tdr. Kreaturhold 1893: 271 Heste, 981 Stkr. Hornkv. (deraf 674 Køer), 491 Faar, 885 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 312,9 Td. Der var 4 Selvejergaarde med 93.3, 22 Arvefæstegd. med 108, 15 Fæstegd. med 85, 68 Huse med 24 Tdr. Hrtk. og 29 jordløse Huse (overvejende Fæstehuse). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 774 (1801: 589, 1840: 630, 1860: 694, 1880: 762), boede i 125 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomhed, 540 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 87 af Industri, 17 af Handel, 52 af andre Erhverv, 13 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hagested* (Gammel-Hagested) med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole, Mølle og Bageri; *Gurede*; *Avdebo* med Pumpestation til Udtørringen af Lammefjorden (se S. 432); *Ny-Hagested*; *Maarsø*.

Hovedgaarden *Hagestedgaard* har under Hovedgaarden $73^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 5 Tdr. Skovsk., 692 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 132 Skov, 60 Eng, Resten Ager; til Godset høre desuden $108^1/_4$ Td. Hrtk. Fæstegods og $61^1/_4$ Td. Hrtk. Arvefæstegods, Hagested Konge- og Kirketiende og Hagested

Mølle og Bageri. Godset ligger i Hagested S. med Undt. af 3 Gaarde og 2 Huse i Kisserup, Udby Sogn. — Desuden Avlsgaarden *Ny-Hagestedgd.*, bortsolgt fra Hagestedgd. (omtr. 12 Tdr. Hrtk., 100 Tdr. Ld.).

Hagested S., der danner een Sognekommune med Annekset Gislinge, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 33. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hagestedgd.

Hagested Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Sakristi (fra 1882 Ligkapel) paa Korets og Vaabenhus paa Skibets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, stammer fra 13. Aarh's 1. Halvdel og er opført af Fraadsten i Rundbuestil; senere er der indbygget Hvælvinger, ligesom Taarn, Vaabenhus og Sakristi ere tilføjede, alt af Munkesten. Et Kapel paa Korets Sydside, hvori Admiral Peder Galt var begravet, er blevet nedbrudt i 19. Aarh's 1. Halvdel, og Kisten er nedgravet paa Kirkegaarden. Korbuen er halvrund. I Hvælvingen over Korrundingen findes et smukt Kalkmaleri (vist fra Beg. af 13. Aarh.): Christus som Himlens Herre siddende paa en Trone omgiven af Evangelistemblemerne, Maria, Johannes m. m.; ligeledes Kalkmalerier paa Korbuens Underflade og til venstre for Triumfbuen (restaur. 1862 af Prof. Kornerup; se *Kornerup*, Aarb. f. n. Oldk. og Hist., 1868 og 1875, og *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 106). Udskaaren Altertavle i gotisk Stil; Prædikestol udskaaren i Renæssancestil med Putbusernes Vaaben; Granitdøbefont. Paa nogle af Kirkestolene Putbusernes og det Bornemannske Vaaben. I Koret er ophængt en Kisteplade over Fr. Friis til Hagestedgd., † 1586, og en anden over Fru Johanne Werchmester, g. m. O. Bornemann til Hagestedgd. og Nørager; desuden Epitafium over Hans Seidelin til Hagestedgd., † 1740, og flere andre Kisteplader over Familien Seidelin; Kisterne, der stode i Sakristiet, bleve i 1882 nedgravede paa Kirkegaarden. Klokke med Majuskelindskrift fra Middelalderen.

Hagestedgaard, allerede nævnt i Valdemar II's Jordebog, var 1481 og 1502 forlenet til Markvard Tinhuus og 1521 og 1540 til Otte Tinhuus eller Skinkel; den blev 1540 mageskiftet til Kansler Johan Friis til Hesselager, der opførte Bygning paa Gaarden; derefter ejedes den af hans Brodersøn, Fr. Friis, † 1586 paa Hagestedgd., og hans Broderdatters Søn, Henr. Huitfeldt til Lillø († 1652), hvis Datter Lisbeth († 1638) tilførte Henrik Thott Gaarden. Han solgte den 1663 til Dr. Thomas Bartholin († 1680), under hvem Gaarden med hans kostbare Bibliotek brændte 1670, og som 1680 solgte den til Præsident i Christiania, Laur. Jacobsen, efter hvis Død den med paahvilende Gæld til Bartholins Sønner 1695 gik over til Konferensraad Caspar Bartholin († 1738). Han solgte den 1704 til Ursula, Friherreinde af Putbus (Enke efter Gehejmeraad Thott), efter hvis Død den ved Auktion 1709 solgtes for 25,400 Rd. til Kancelliraad O. Bornemann til Nørager, fra hvem den atter ved Auktion 1712 gik over til Peder Benzon til Aastrup og derefter 1715 til dennes Broder, Kammerjunker Lars Benzon til Sæbygaard, som 1725 for 22,000 Rd. solgte den til Assessor Vilh. Worm. Denne skødede den atter til Rachel Sophie Marschalck Baronesse Fletscher, der 1730 solgte den til Justitsraad, senere Konferensraad og Direktør i Generalpostamtet, Hans Seidelin († 1746), hvorefter den ejedes af dennes Søn, Konferensraad Hans Seidelin († 1752), der 1748 skødede den for 20,000 Rd. til sin Søstersøn Hans Diderik Brinck-Seidelin, senere Konferensraad, som $^{5}/_{7}$ 1753 oprettede Hagestedgd. samt Eriksholm og Holbæk Ladegaard til et Stamhus, hvorfra Hagestedgd. dog ved kgl. Bevilling af $^{30}/_{5}$ 1769 solgtes s. Aar for 48,000 Dd. til C. Ad. v. Castenschiold. Efter ham ejedes den af Sønnen Generalmajor C. L. Castenschiold, derefter af Kammerherre Casp. Holten Grevenkop-Castenschiold, der ligeledes ejede Frederikslund og Hørbygd. Nuv. Besidder er Kammerherreinde F. M. Grevenkop-Castenskiold, Enke efter hans 3. Søn. — Af den af Joh. Friis opførte Hovedbygning er der kun tilbage en Kant af Fløjen (af Granit) og to Stokværk af et af Munkesten opf. Taarn med Granitsokkel og overhvælvet Kælder; i Taarnet er indsat en Sten med Friisernes Vaaben og Aarstallet 1555 samt en Sten til Minde om dets Genopbyggelse 1672 („Veteris Vestigia Troiæ Thomas Bartholin renovavit an. 1672"); 1862 blev Taarnet forhøjet med et Stokværk. Ved Gravning er der fundet andre Bygningsrester. Hovedbygningen bestaar nu af 3 Fløje paa 1 Stokværk og er til Dels opført 1748. Avlsbygningerne ere efter en Brand 1879 genopførte 1879—80 efter Tegn. af Arkit. Tvede.

Ved *Ny-Hagested* er der (1891) fredlyst en rund Høj. — Tæt ved *Hagested*

opdagedes 1860 en Køkkenmødding paa Kanten af en gammel Havstok ved Lammefjorden; nu er den forsvunden, da den som Fyld førtes ud i Fjorden ved Tørlægningen.

Gislinge Sogn, Anneks til Hagested S., omgives af dette, Tudse og Kundby Sogne samt mod N. af Lammefjorden, ved hvis Udtørring Sognet har vundet 647 Tdr. Ld. De for det meste lermuldede, enkelte Steder sandede Jorder ere jævne og gennemgaaende lavtliggende. Mod N. og langs Gislinge Aa, der danner Østgrænsen, er der Enge. Gennem Sognet gaar Holbæk-Kalundborg Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2558 Tdr. Ld., hvoraf 1052 besaaede (deraf med Hvede 105, Rug 137, Byg 341, Havre 236, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 70, til Grøntf. 70, Kartofler 12, andre Rodfr. 63), medens der henlaa til Afgræsn. 201, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1190, Have 16, Moser og Kær 49, udyrkede Strækninger 7, Byggegr. 16, Veje, Vandareal m. m. 27 Tdr. Kreaturhold 1893: 183 Heste, 811 Stkr. Hornkv. (deraf 566 Køer), 401 Faar, 841 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $230_{,1}$ Td. Der var 26 Selvejergaarde med $160_{,2}$, 9 Arvefæstegd. med $39_{,8}$, 2 Fæstegd. med $15_{,7}$, 37 Huse med $14_{,4}$ Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 600 (1801: 317, 1840: 500, 1860: 576, 1880: 586), boede i 110 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 8 levede af immat. Virksomh., 420 af Jordbrug, 75 af Industri, 14 af Handel, 24 af andre Erhverv, 36 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Gislinge*, lidt N. for Holbæk-Kalundborg Landevej, med Kirke, Skole, Fattighus (opr. 1828 af Simon Groth Clausen til Gislingegd.; 8 Pladser), Forsamlingshus (opf. 1890) og Andelsmejeri (Birkely). S. for Gislinge By skal der være Station paa Odsherredsbanen. — S. for Landevejen Hovedgaarden *Gislingegaard*, 60 Tdr. Hrtk., 480 Tdr. Ld., hvoraf 470 Ager og Eng; 4 Fæste- og 2 Lejehuse uden særskilt Hrtk.

Gislinge S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 34. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hørbygaard.

Gislinge Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn og Vaabenhus paa Skibets Sydside. Den ældste Del, Skib og Kor (Skibet er dog senere forhøjet), er opført af Munkesten paa Granitsokkel i Rundbuestil (i Skibet og Koret ses endnu nogle oprindelige rundbuede Vinduer); senere er Kirken bleven overhvælvet og Taarn og Vaabenhus tilføjede; i de nederste Dele af de to sidste er Kamp ogsaa benyttet som Materiale. Ny Altertavle med fritstaaende Søjler og Frontespice samt støbt og forgyldt Krucifiks; Alterbordet er Renæssancearbejde med Fremstilling af Christus og en kvindelig og mandlig Engel; Prædikestol udskaaren i Renæssancestil; Granitdøbefont med Rebsnoning. Over Korbuen et gammelt Krucifiks. Klokke fra 1469.

Gislingegaard blev opr. if. kgl. Bevilling af $^{8}/_{4}$ 1730 for Konferensraad Peder Benzon af nogle Gaarde i Gislinge By. Efter hans Død solgtes den ved Auktion 1737 for 3700 Rd. (Hovedgaardstakst 20 Tdr. Hrtk., Bøndergods 254 Tdr.) til Amtsforvalter Jacob Jørgensen, og efter dennes Død atter ved Auktion 1740 til Kancelliraad H. J. Jacobsen Hvalsøe, der 1747 afhændede den til Claus Buch. Dennes Søn Alb. Phil. Buch solgte den 1759 til Bygger i Kjøbenhavn O. Mandix, efter hvis Død den 1769 købtes af F. Carl Chr. v. Stœcken, der 1771 solgte den for 18,700 Rd. til Justitsraad E. Svitzer, som 1794 afhændede den for 57,000 Rd. til Joh. Frisenborg. Derpaa solgtes den for 96,500 Rd. 1805 til Dr. Lund og Forvalter Klein, hvilke atter 1806 solgte den for 120,000 Rd. til Kaptejn H. C. Astrup, og 1809 købtes den for 150,000 Rd. af S. Groth Clausen. Men derefter sank dens Værdi; 1828 købte den sidstes Søn den for 49,000 Rd. 1843 købte Kammerherre Baron Løvenskiold den for 155,000 Rd., 1873 V. T. Plenge den for 280,000 Kr.; dennes Søn S. Plenge, den nuv. Ejer, overtog den 1884 for 430,000 Kr. — Hovedbygningen er opført 1879 i gotisk Stil med takkede Gavle og Frontespice.

Tudse Sogn, Anneks til Butterup S. i Merløse Herred, omgives af Hagested, Gislinge og Kundby Sogne, Merløse Herred (Butterup, Søstrup og Merløse S.) samt Holbæk Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. for Holbæk. De for det meste gode, lermuldede Jorder ere jævne og lavtliggende, gennemskaarne af Tudse Aa, der løber mod N. Ø. ud i Holbæk Fjord. Gennem Sognet gaar Holbæk-Kalundborg Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 1900 Tdr. Ld., hvoraf 911 besaaede (deraf med Hvede 33, Rug 168, Byg 319, Havre 201, Blandsæd til Modenh. 72, til Grøntf. 45, Kartofler 12, andre Rodfr. 55), medens der henlaa til Afgræsn. 283, Høslæt, Brak, Eng m. m. 650, Have 13, Skov 6, Moser og Kær 4, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 20 Tdr. Kreaturhold 1893: 183 Heste, 703 Stkr. Hornkv. (deraf 467 Koer), 178 Faar, 704 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $203,_3$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $2,_1$, 29 Arvefæstegd. med $161,_3$, 5 Fæstegd. med $25,_5$, 35 Huse med $14,_3$ Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse (over Halvdelen af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 550 (1801: 428, 1840: 468, 1860: 489, 1880: 527), boede i 94 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomhed, 313 af Jordbrug, 80 af Industri, 12 af Handel, 81 af andre Erhverv, 29 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: ***Tudse***, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Missionshus (opf. 1896), Kro, hvor der i Sept. holdes Gaasemarked (det eneste paa Sjælland, som dog nu er stærkt i Aftagende, da det tidligere stærke Tillæg af Gæs paa Egnen er ophørt), og Andelsmejeri; ***Allerup*** (ligeledes ved Landevejen). Gaardene i de to Byer ere ved Udskiftningen for største Delen lagte langs Landevejen. — Desuden mærkes ***Lille-Frydendal***, Gd.

Tudse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 30. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Tudse Kirke — tidligere Herredskirke og en meget gammel Bygning — bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn i V., og Vaabenhus paa Skibets Sydside. Den ældste Del, den østl. Del af Skibet og Koret, er af utilhuggen Kamp med Fraadstensindfatninger om Døre og Vinduer. Senere er Skibet forlænget mod V. og overhvælvet, ligesom ogsaa det ret anselige Taarn og Vaabenhuset ere tilføjede, alt af Munkesten. I Skibet er der flere oprindelige rundbuede Vinduer. Korbuen er halvrund. Ved Overgangen mellem den ældre og yngre Del af Skibet er der en stor Støttepille af Kamp og Munkesten. Fra det nederste Taarnrum, der er overhvælvet, er der Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset har Bjælkeloft. Paa Skibets og Korets Hvælvinger findes der rige og interessante, af Prof. Kornerup 1890 restaurerede Kalkmalerier (bl. a. Christi Fødsel, Marie Bebudelse, Barnemordet, Flugten til Ægypten, Christus som Himlens Herre), ligesom der ogsaa fandtes Dekorationer paa Skibets Vægge (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 113). Altertavlen er et rigt udskaaret Renæssancearbejde fra 1625 med A. Rabe v. Pappenheims og Regitze Grubbes Vaabener; det nederste Parti indtages af et nyere Maleri: Nadveren; Prædikestol fra 1584, ligeledes rigt udskaaren; gammel Granitdøbefont, udhugget i Felter. Et gammelt Krucifiks i Taarnrummet. — Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Tudse Kirke skulde være Anneks til Holbæk Kirke.

'Aar 1319 levede Tyge Impe af Tudtze. Johannes Nicholai de Tuzæ nævnes 1337; 1356 skrev Oluf Pedersen Godov sig af Tuzæ.

Sognet har været meget rigt paa Oldtidsminder; men de fleste Høje ere nu sløjfede; ved Allerup er dog en tjørnebevokset Høj (1873) og ved Tudse to Høje (1887 og 1891) fredlyste.

Kundby Sogn, det største Sogn i Herredet, omgives af Tudse og Gislinge Sogne, Lammefjorden (ved hvis Udtørring Sognet har vundet 1308 Tdr. Ld.), Svinninge, Hjembæk, Jyderup, Stifts-Bjærghy og Mørke Sogne

samt Merløse Herred (Butterup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil V. for Holbæk. De lermuldede, meget frugtbare Jorder (Amtets „Smørhul") ere i Midten bakkede med flere høje Punkter (Drusebjærg, 151 F., 47,4 M., Lundebjærg, 146 F., 45,8 M., Gedebjærg, 145 F., 45,5 M.); mod N. er der lave Engstrækninger, mod S. Ø. ligger den store Kundby Mose, hvorigennem Gislinge Aa løber fra S. til N. Gennem den nordlige Del af Sognet gaar Holbæk-Kalundborg Landevej. En Del Skov (Lod Sk., hørende til Vognstrup).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 7225 Tdr. Ld., hvoraf 2979 besaaede (deraf med Hvede 245, Rug 391, Byg 1154, Havre 750, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 180, til Grøntf. 62, Kartofler 26, andre Rodfrugter 150), medens der henlaa til Afgræsning 660, Høslæt, Brak, Eng m. m. 3177, Have 64, Skov 38, Moser og Kær 131, udyrkede Strækn. 4, Byggegr. 48, Veje, Vandareal 124 Tdr. Kreaturhold 1893: 480 Heste, 2096 Stk. Hornkv. (deraf 1462 Køer), 547 Faar, 1967 Svin og 69 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 734,9 Td. Der var 59 Selvejergaarde med 415,2, 39 Arvefæstegd. med 234,1, 9 Fæstegd. med 37,6, 142 Huse med 47,2 Td. Hrtk. og 62 jordløse Huse (Halvdelen af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1830, (1801: 1038, 1840: 1478, 1860: 1796, 1880: 1876), boede i 333 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 49 levede af immat. Virksomhed, 1114 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 287 af Industri, 51 af Handel, 169 af andre Erhv., 123 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kundby* med Kirke, der ses vidt omkring, Præstegd., Skole, Haandgerningsskole, Kommunens Fattiggaard (40 Pladser), Hospital (opr. 1760 af Sognepræst E. Chr. Benzon; 8 Pladser, Kapital 4000 Kr.), Forsamlingshus (opf. 1890) og Andelsmejeri; *Sandby* med Skole og Missionshus; *Thorslunde* med Skole; *Marke* med Andelsmejeri; *Trønninge* med Skole. Saml. af Huse: *Maglebjærg*.

Hovedgaarden *Vognstrup* eller *Vognserup*, der hører under Baroniet Løvenborg, har $95^1/_8$ Td. Hrtk., omtr. 820 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 750 ere bortforpagtede (heraf omtr. 300 Eng, Resten Ager), Resten er dels bortlejet, dels indtaget til Have, Gaardsplads osv. — Desuden 2 Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaarden *Cathrinedal* med Mølle, $37^3/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk., 11 Tdr. Skovskyld, 443 Tdr. Ld. (deraf under 14 Huse 6 Tdr. A. og E. Hrtk., 54 Tdr. Ld.), hvoraf 75 Skov, Resten Ager og Eng; Engarealet ligger i Svinninge, Skovarealet i Jyderup, Resten i Kundby Sogn. *Storgaarden* i Trønninge (13 Tdr. Hrtk., omtr. 100 Tdr. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager).

Kundby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 35. Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere.

Kundby Kirke er en temmelig stor Bygning (med Taarnet 64 Al. lang), der bestaar af Skib, Taarn i Vest, Vaabenhus paa Sydsiden og to Begravelseskapeller paa Nordsiden, hvoraf det vestl. nu benyttes som Ligkapel. Det ældste Parti, den vestl. Del af Skibet, er opført af Kamp og har flere oprindelige rundbuede Vinduer. Senere er der indbygget Hvælvinger (2 Krydshvælvinger i Midten, 2 Tøndehvælvinger ved hver Ende), ligesom ogsaa de andre Dele ere tilføjede, alt af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp (saaledes i det østl. Kapel; det vestl. Kapel og Taarnet have Sokkel af Kamp). Spor af Kalkmalerier, der tyde paa, at den ældre Del af Kirken helt har været bemalet; ogsaa Hvælvingen i det vestl. Kapel er dekoreret (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 110). Smukt udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1612 med Anders Dresselbergs og Karen Skinkels Vaabener; Prædikestol fra 1636, ligeledes i Renæssancestil; Døbefont udskaaren i Egetræ. I Koret er indsat to Ligstene, den ene over Peder Rud til Vognstrup, † 1559, og Hustru Grete,

Karl Bryskes Datter, † 1575, og den anden over Fru Tale Baad († 1511), Enke efter Laur. Knob. I Skibet Træepitafier, det ene over Anders Dresselberg til Vognstrup, † 1613, og hans to Hustruer Mette Grubbe, † 1587, og Karen Skinkel, † 1624, det andet over Præsten Sv. Hansen, † 1599, over hvem der ogsaa ligger en Ligsten i det østl. Kapel; Mindetavle over de i 1848—49 faldne fra Sognet. I det østl. Kapel henstaa flere Kister med Lig af Frydendals Ejere, deribl. General A. Ph. v. Eynden, † 1731, til Frydendal og Bjærgbygaard, og hans Hustru Vibeke Krag, † 1768. Under det vestl. Kapel er der ogsaa Begravelser. — Paa Kirkegaarden er der rejst et Monument over Provst O. Westengaard, † 1835, med en Medaillon af Freund.

Vognstrup (*Vognserup*) er oprettet af en nedlagt Landsby Vognstorp. Aar 1382 nævnes Jacob Niælsson af Wagnsorp, derefter 1418 Fru Anne Pedersdatter af Vansrop; 1429 tilhørte den Vilh. Rud, senere Søn efter Fader, Peder Rud, Hans Rud og Peder Rud, hvorefter den tilfaldt sidstnævntes Søstersøn Anders Dresselberg; dennes Broderdatter Mette Dresselberg bragte Gaarden til sin Ægtefælle Fr. Parsberg, efter hvem Sønnen Jørgen Parsberg arvede den. Til Tider har Gaarden dog haft flere Ejere; saaledes skrev 1447 Erik Jensen Dyre sig til Vognstrup. J. Parsberg solgte 1672 Gaarden til Statholder Niels Trolles Enke Fru Hille Rozenkrantz, der 1680 afhændede den til Etatsraad Tage Thott (mod Eriksholm i Skaane), som atter 1686 solgte den for 18,000 Rd. til Assessor i Kommercekollegiet Chr. Simonsen. Denne solgte den 1688 til Proviantskriver Jens Hellegaard, hvis Arvinger afhændede den 1721 for 43,000 Rd. til dennes Søn Adam Levin Hellegaard, og hans Enke solgte den til sin Søstersøn Søren West Lindberg. Denne skødede den 1747 til Kancelliraad Jørgen Thomsen, der 1750 solgte den for 40,000 Rd. til Gehejmeraad Severin Løvenskiold, hvorved den indlemmedes i Baroniet Løvenborg (se S. 409). — Gaarden ligger lavt; Hovedbygningen er i to Stokværk med hvælvet Port og Kælder.

Paa *Lundebjærg* er der (1891) fredlyst to Høje.

Hjembæk Sogn omgives af Annekset Svinninge, Kundby og Jyderup Sogne samt Skippinge Herred (Bjærgsted og Særslev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil V. S. V. for Holbæk og $2^3/_4$ Mil Ø. for Kalundborg. De for det meste lerblandede, men dog paa Bankerne sandede Jorder ere temmelig bakkede og højtliggende, især mod V. og S. (Lysebjærg med vid Udsigt, 250 F., 78,5 M., Hjembæk Kildebakke, 253 F., 79,4 M.). Henved en Fjerdedel er bedækket med Skov (Stokkebjærg Sk.). Nordspidsen af Sognet berøres af Holbæk-Kalundborg Landevej, i den vestl. Del gaar Landevejen til Ods Herred.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3179 Tdr. Ld., hvoraf 1259 besaaede (deraf med Hvede 84, Rug 236, Byg 409, Havre 300, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 66, til Grøntf. 65, Kartofler 18, andre Rodfr. 56), medens der henlaa til Afgræsn. 330, Høslæt, Brak, Eng m. m. 701, Have 37, Skov 749, Moser og Kær 25, Byggegr. 23, Veje, Vandareal m. m. 55 Tdr. Kreaturhold 1893: 179 Heste, 920 Stkr. Hornkv. (deraf 654 Køer), 213 Faar, 777 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 244,8 Td. Der var 35 Selvejergaarde med 185, 10 Fæstegd. med 33,7 og 110 Huse med 24,9 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 917 (1801: 435, 1840: 679, 1860: 809, 1880: 909), boede i 195 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 57 levede af immat. Virksomh., 554 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 105 af Industri, 26 af Handel, 72 af andre Erhverv, 59 af deres Midler, og 40 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hjembæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri og Købmandshandel; *Stokkebjærg* med Biskole og Fattiggaard for Hjembæk-Svinninge Kommune (36 Pladser), hvori der tillige er indrettet et Alderdomshjem.

Hovedgaarden *Aggersvold* har 90 Tdr. Ager og Engs Hrtk. og 26 Tdr. Skovsk.; til selve Hovedgaarden hører omtr. 796 Tdr. Ld., hvoraf 81 Skov, Resten Ager og Eng; desuden omtr. 59 Tdr. Hrtk. Fæstegods samt Hjembæk og Jyderup Kirker; en Del af Jordtilliggendet ligger i Jyderup Sogn.

Hjembæk S., der danner een Sognekommune med Annekset Svinninge,

hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 37. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aggersvold.

Hjembæk Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus paa Sydsiden og Sakristi paa Nordsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Kamp; senere er Kirken bleven overhvælvet, ligesom de andre Dele ere tilføjede, væsentlig af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp i Taarnet. Korets Østgavl har Murstenskamme paa den oprindelige Kampestensmur. I Skibet to oprindelige rundbuede Vinduer og en rundbuet Dør; Korbuen er halvrund. Rigt udskaaren Altertavle i sildig Renæssancestil med Fred. III's Navnetræk og Jørgen Seefeldts og Karen Sehesteds Navne samt Aarstallet 1655; udskaaren Prædikestol i samme Stil med Aaret 1651; Granitdøbefont. Paa Skibets nordre Væg et godt skaaret Krucifiks. I Gulvet Ligstene over Præsterne Niels Troelsen, † 1617, og Hans Svendsen, † 1670. Klokke fra Middelalderen uden Indskrift. I Sakristiet er der Nedgang til den tidligere Gravhvælving. Ved Kirkens Reparation 1861 blev en Mængde Ligkister nedsænkede paa Kirkegaarden. — Ved Kirken ligger endnu den gamle Kirkelade, der er beboet.

Aggersvold laa først ved Marke By i Kundby Sogn og kaldtes *Markegaard*. Den tilhørte 1587 Fr. Lange, hvis Søn Gunde Lange 1630 solgte Gaarden, der i Chr. IV's Tid blev flyttet til sin nuv. Plads (efter at Landsbyen Aggersvold var nedlagt), til Henr. Vind, hvis Enke Margrethe Laxmand ægtede Generalmajor Achim v. Bredow, † 1660, og ligesom den forrige Ejer begr. i Hjembæk Kirke. Margrethe Laxmand døde 1681, hvorefter Datteren Marie Margrethe v. Bredov ejede den, indtil hun 1691 solgte den til Gehejmeraad Niels Benzon, hvis Sønner Jacob, Peder og Lars Benzon ejede den, den ene efter den anden; den sidste solgte den 1737 (dengang Hovedgaardstakst med Skovsk., Kirke og Bøndergods 416 Tdr. Hrtk.) til Herman Leopoldus senere Løvenskiold (se S. 409), hvis Søn Severin Løvenskiold solgte den 1751 til Lieutenant Chr. Lautrup, der atter 1753 solgte den for 23,000 Rd. til Kammerherre Peder Juel til Hverringe, og denne afhændede den 1760 til Laur. Svitzer. Han solgte den 1777 for 45,000 Rd. til C. A. Frost, Forpagter paa Gavnø, som 1791 solgte den for 58,500 Rd. til J. Fr. van Deurs; denne afhændede den 1805 for 158,000 Rd. til Otto Joach. Greve Moltke, som Aaret efter solgte den for 163,000 Rd. til Kammerjunker Carl Lerche. Kort efter fik den en ny Ejer i Harald Rothe († 1848), efter hvem Sønnen Kammerherre C. P. Rothe arvede den., og 1865 købtes den af C. A. Greve Lerche til Lerchenborg († 1885) for 500,000 Rd. Nuv. Ejer er Enkegrevinde Lerche, f. Tillisch. — Gaarden afbrændte 1832 paa Hovedbygningen nær; dog blev den straks efter opført paa ny. Den er smuk og ret anselig i 2 Stokværk og med Frontespice.

I Sognet har der været en Kilde (ved Kildebjærgsbakken), som i den katolske Tid var Valfartssted, og hvor der indtil for faa Aar siden aarlig holdtes Kildemarked.

Svinninge Sogn, Anneks til Hjembæk, omgives af dette og Kundby Sogne, Ods Herred (Hørve og Vallekilde S.) og Skippinge Herred (Særslev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil V. for Holbæk og $3^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Kalundborg. De i det hele gode, lerede, dog hen imod Hjembæk noget lettere Jorder ere gennemgaaende lavtliggende og jævne. Ved Udtørringen af Lammefjorden har Sognet vundet 104 Tdr. Ld.; ligeledes har det vundet noget ved Udtørringen af Lammefjordens mindre Arm, Svinninge Vejle*). Fra S. til N. løber Svinninge Aa. Gennem Sognet gaar fra Ø. til V. Holbæk-Kalundborg Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2553 Tdr. Ld., hvoraf 1286 besaaede (deraf med Hvede 196, Rug 115, Byg 465, Havre 319, Ærter og Vikker 7, Blandsæd til Modenh. 67, til Grøntf. 23, Kartofler 8, andre Rodfr. 86), medens der henlaa til Afgræsn. 236, Høslæt, Brak, Eng m. m. 912, Have 25, Skov 20, Moser og Kær 1, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 49 Tdr. Kreaturhold 1893: 252 Heste, 1004 Stkr. Hornkv.

*) *Svinninge Vejles* Tørlægning begyndte 1850. Efter at Landkanalerne, der omgive den, og som ere under offentligt Tilsyn, og Midtkanalen rationelt ere opgravede, og efter at der er bygget en Vejrmølle, som driver en Vandskrue, bliver Arealet nu forvandlet til Agerjord, der giver en ganske god Afgrøde. Arealet (omtr. 300 Tdr. Ld.) ejes af et Interessentskab, der bestaar af Omegnens større Gaarde, og er fordelt mellem Svinninge og Hørve samt Vallekilde (Ods H.) og Særslev Sogne (Skippinge H.).

(deraf 714 Køer), 193 Faar, 930 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 303,$_{5}$ Td. Der var 18 Selvejergaarde med 129,$_{1}$, 28 Arvefæstegd. med 151,$_{4}$, 1 Fæstegd. med 2,$_{9}$ og 91 Huse med 29,$_{1}$ Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 876 (1801: 421, 1840: 574, 1860: 694, 1880: 784), boede i 148 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 72 levede af immat. Virksomh., 429 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 207 af Industri, 65 af Handel, 59 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 15 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svinninge* (gl. Form Svæthninge), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Postkontor, Telegraf- og Telefonstation, Andelsmejeri (Brokilde), 2 større og flere mindre Købmandshandeler, 2 Bagerier, Bryggeri og næringsdrivende af alle Slags, Valgsted for Holbæk Amts 2. Folketingskr.; i Byen er rejst en Mindesten med Basrelief for Fr. VII (1870) og en af Jerichau modell. Buste af Kredsens mangeaarige Folketingsmand, Oberst A. F. Tscherning (1887). Ved Landevejen bliver Station paa Odsherredsbanen. *Gudmandstrup.*

Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: Avlsgaardene *Svinningegd.*, 57 Tdr. Hrtk., omtr. 348 Tdr. Ld., hvoraf 111 Eng, 15 Skov, Resten Ager; af Arealet ligger omtr. 115 Tdr. Ld. Ager i Kundby, 66 Tdr. Ld. i Særslev, Hørve og Vallekilde Sogne, Resten i Svinninge Sogn. *Arnakkegd.*, $33^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 284 Tdr. Ld., hvoraf $74^{1}/_{2}$ Eng, 12 Skov, Resten Ager; 9 Fæstehuse i Hjembæk S.; 10 Tdr. Ld. i Hjembæk S.; Gaarden er ombygget 1872—76. *Svinninge Hovgd.*, $12^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 105 Tdr. Ld., hvoraf 5 Eng; til Gaarden hører 20 Tdr. Ld. i Kundby S. paa Lammefjorden, hvilke dog endnu ikke ere skyldsatte.

Svinninge S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 36. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Svinningegaard.

Svinninge Kirke bestaar af Skib, Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Det ældste Parti, den vestl. Del af Skibet, er opført af Kamp; senere er den østl. Del tilbygget af Munkesten og gammelt Kampestensmateriale, ligesom ogsaa Kirken er bleven overhvælvet med 4 Krydshvælvinger, hvoraf de to nærmest Taarnet ere meget høje, og Taarn og Vaabenhus ere tilføjede (begge med Kamgavle), alt af Munkesten. Altertavlen er et nyere Arbejde med en fritstaaende Søjle paa hver Side og to gamle Alterfløje med Billedskærerarbejde; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont.

Det er vist tvivlsomt, om Suhms Fortælling (VI, S. 332) om *Arnakke*, hvor Erik Emune blev overfaldet af Broderen Harald Kesia, ved hvilken Lejlighed Gaarden blev afbrændt, gælder dette Sted; det er snarere Arnakke ved Nyborg. — *Arnakkegd.* er i sin Tid afhændet fra Dønnerup (Benzonslund), Holmstrup S., Skippinge Herred (s. d.) og har en Tid havt Ejere tilfælles med denne og Baroniet Adelersborg, hvorunder Dønnerup nu hører.

Erik Aagesen „aff Swedhninge af wapn" nævnes 1416.

I Sognet har der været flere Høje, der dog nu ere sløjfede.

Jyderup Sogn omgives af Hjembæk, Kundby, Stifts-Bjærgby og Skamstrup Sogne samt Annekset Holmstrup i Skippinge Herred. Kirken, i den nordl. Del af Sognet, ligger henved 3 Mil V. S. V. for Holbæk og 3 Mil Ø. S. Ø. for Kalundborg. De sand- og lerblandede Jorder ere mod N. jævne, mod S. bakkede med smukke Skovpartier (Jyderup og Lindebjærg. Sk.); højeste Punkt er Højbjærg, 245 F., 77 M. Gennem Sognet gaar den nordvestsjællandske Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2858 Tdr. Ld., hvoraf 1334 besaaede (deraf med Hvede 51, Rug 254, Byg 447, Havre 301, Blandsæd til Modenh. 171, til Grøntf. 38,

Kartofler 19, andre Rodfr. 49), medens der henlaa til Afgræsn. 348, Høslæt, Brak, Eng m. m. 690, Have 34, Skov 298, Moser og Kær 27, udyrkede Strækn. 7, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 93 Tdr. Kreaturhold 1893: 289 Heste, 868 Stkr: Hornkv. (deraf 578 Køer), 245 Faar, 710 Svin og 56 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 259,$_8$ Td. Der var 20 Selvejergaarde med 118,$_3$, 25 Arvefæstegd. med 103,$_4$, 119 Huse med 37,$_5$ Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1189 (1801: 535, 1840: 821, 1860: 983, 1880: 1040), boede i 213 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 134 levede af immat. Virksomh., 443 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 313 af Industri, 135 af Handel, 77 af andre Erhv., 72 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jyderup* med Kirke, Præstegd., Skole, Rekonvalescenthjem (opr. 1888 af A. H. E. Komtesse Lerche med 100,000 Kr.; 25 Pladser), Jærnbanestation, Postkontor og Telegrafstation, Hotel („Skarritsø"), Andelsmejeri, Mølle, Sessionssted for 2. Udskrivningskr.' 1—3., 35—41., 363. og 365—68. Lægd, Markeder i April og Okt. (Heste og Kvæg), stor Købmandshandel og mange næringsdrivende; *Høed*; *Tornved* med Andelsmejeri. — Desuden Gaardene *Sasmosegd.* og *Sophiesminde*.

Jyderup S., der danner een Sognekommune med Annekset Holmstrup, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningkr.' 40. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aggersvold.

Jyderup Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus paa Skibets Syd- og Sakristi paa Korets Nordside. Det ældste Parti, Skib og Kor, er opført af Kamp med rundbuede Vinduer og Døre; senere er Kirken bleven overhvælvet, Korets Østgavl er forhøjet med smaa Sten paa den oprindelige Kampestensmur, Taarnet er opf. af Munkesten, Vaabenhuset af Kamp og Munkesten, Sakristiet af Kamp; Korbuen er spidsbuet. Altertavlen er et umalet Træskærerarbejde i Renæssancestil; paa Alterbordet et nyt Krucifiks; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. En ottearmet Messinglysekrone fra 1714. I Korbuen og i Korets Hvælving er der nogle, af Prof. Kornerup restaur. Kalkmalerier, der synes at være fra 1. Halvdel af 15. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier S. 109). I Kirken Ligsten over Peter Severin Mørch, † 1665, „fordum Kommandant paa Varberg Slot i Skaane". — Paa Kirkegaarden Mindesmærke for Provst til Jyderup-Holmstrup, B. Lindhardt, † 1894.

Oluf Jonsen af „Hødvedh, der af vapn er", levede 1472.

Ved *Tornved* er der 1891 fredlyst en Runddysse, omsat med 19 Randstene; Kammeret er sekssidet.

Stifts-Bjærgby Sogn omgives af Annekset Mørke, hvorfra det adskilles ved Gislinge Aa, Skamstrup, Jyderup og Kundby Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. V. for Holbæk og $3^1/_2$ Mil Ø. for Kalundborg. De for det meste lerblandede, dog nogle Steder ogsaa sandede Jorder højne sig i Midten, men falde af ned mod Gislinge Aa. I den sydl. Del Skoven Friheden. Mod S. gennemskærer den nordvestsjællandske Jærnbane Sognet; Fra S. til N. gaar Ringsted-Nykjøbing Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2607 Td. Ld., hvoraf 1142 vare besaaede (deraf med Hvede 89, Rug 167, Byg 349, Havre 264, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 164, til Grøntf. 27, Kartofler 13, andre Rodfrugter 57), medens der henlaa til Afgræsn. 300, Høslæt, Brak, Eng m. m. 885, Have 34, Skov 90, Moser og Kær 98, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 38 Tdr. Kreaturhold 1893: 205 Heste, 886 Stkr. Hornkv. (deraf 575 Køer), 169 Faar, 657 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 293,$_1$ Td. Der var 8 Selvejergaarde med 117,$_8$, 21 Arvefæstegaarde med 158,$_8$, 59 Huse med 15,$_8$ Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse (Halvdelen af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 598 (1801: 408, 1840: 503, 1860: 598, 1880: 657), boede i 112 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 36 levede af immat. Virksomh., 340 af Jordbrug, 82 af Industri, 10 af Handel, 75 af andre Erhverv, 26 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Stifts-Bjærgby* (eller *Gammel-Bjærgby*) med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1783 af Student N. P. Teilmann, 6 Pladser), Købmandshandel; paa Bjærgby Mark ved Gamboholt Skov et Andelsmejeri; *Ny-Bjærgby*.

Hovedgaarden *Bjærgbygaard* med tilhørende Afbyggergaard *Køllegaard* har omtr. $350^1/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk. og 14 Tdr. Skovsk., omtr. 767 Tdr. Ld. (deraf under Hovedgaarden og Køllegaarden omtr. $73^1/_8$ Td. Hrtk., $1^7/_8$ Td. Skovsk.; under Hovedgaarden 28 Tdr. Ld. Eng og 430 Td. Ld. Ager, under Køllegaard 72 Tdr. Ld. Ager og Eng), hvoraf 309 Skov, Resten Ager og Eng; desuden høre til Godset Stifts-Bjærgby Kirke og 275 Tdr. Hrtk. Fæste- og Arvefæstegods (Hovedgaarden og dennes Skov, Friheden, samt den største Del af Godset ligger i Stifts-Bjærgby S., den anden Skov, Tornved Sk., og en Del af Godset ligger i Jyderup S., mindre Dele i andre Sogne). Til Bjærgbygaards Arvefæstegods hører Avlsgaarden *Vilhelmsdal* ($12^3/_4$ Td. Hrtk., 190 Tdr. Ld., hvoraf 90 Eng, Resten Ager; 3 Huse). Til Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk. hører endelig ogsaa *Præstegaarden*, omtr. 13. Tdr. Hrtk.

Stifts-Bjærgby S., der danner een Sognekommune med Annekset Mørke, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 38. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Bjærgbygaard.

Stifts-Bjærgby Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Begravelseskapel (ogsaa tidligere Vaabenhus) paa Nordsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Kamp; senere er Kirken bleven overhvælvet og Taarn og Vaabenhuse tilføjede, alt væsentligt af Munkesten; den femkantede Korrunding med Støttepiller paa Hjørnerne er opført 1865, da Kirken blev moderniseret. Altertavlen, i en spidsbuet Ramme, er et Maleri (Christus) af Ed. Lehmann fra 1865; Prædikestol og Granitdøbefont ligeledes fra 1865. Som Trin til Koret ligger en Ligsten med Aaret 1637, i Vaabenhuset er indsat en Ligsten over Anna Margrethe Lassen, † 1800. I Kapellet hvile Joh. Ad. de Clerque til Bjærgbygd. og Hustru Karen Werchmester, begge † 1729, — Paa Kirkegaarden, hvor der er opført et Ligkapel 1865, er den Bornemannske Familiebegravelse.

Bjærgbygaard nævnes 1231 i Vald. II's Jordebog som Krongods („Stigsburgh" og „Stigsburh", sidste Sted regnes den til Købstæderne). Sognet kaldes endnu langt op i 16. Aarh. Stigsbjerreby. Bjærgbygaard ejedes 1326 af Hr. Peder Carlsen, der førte en med to Sparrer belagt Skraabjælke. Hans Datter Christine, Mogens Johansens Enke, gav 1382 Henneke Moltke Fuldmagt til at indløse Bjærgbygd. fra Hr. Bent Biug, der 1371 havde faaet den i Pant af hendes Datter Ingerd; selv udstedte hun 1398 et Pantebrev paa Gaarden til Henneke Moltke. Til Bjærgbygd. skrev sig imidlertid alt 1392 Hr. Jacob Bille, der vistnok var en Søn af Fru Christine i et tidligere Ægteskab. Ved hans Død omtr. 1425 tilfaldt Gaarden hans Sønner Torbern Jepsen Bille og Erik Jepsen Bille, hvilken sidste endnu 1468 skrev sig dertil. En af hans Arvinger, Holger Henriksen Ulfstand, mageskiftede 1484 sin Hustrus Part i Bjærgbygd. til Hr. Joh. Oxe. Torbern Billes Part tilfaldt vistnok hans Datter Ingefred, g. m. Henr. Jensen (Dresselberg); thi dennes Sønnesøn Niels Andersen, der 1562 tilbyttede sig 22 Gaarde i Stigsbjerreby af Kronen, ejede Gaarden, hvortil senere hans Sønner Anders og Hans Dresselberg skrev sig. Den sidste døde barnløs 1616, og Gaarden kom nu ved hans Broderdatter Mette til Fr. Parsberg; deres Søn Vilh. Parsberg til Bjærgbygd. angives at have maattet rømme Landet for Drab efter at have afhændet Gaarden til sin Faders Enke Fru Sophie Kaas, fra hvem den kom til Hr. Iver Krabbe, hvis Enke 1682 solgte den til Claus Maltesen Sehested. Denne solgte den for Gæld 1691 til Joh. Ad. de Clerque, efter hvis Død 1729 den solgtes ved Auktion for 17,010 Rd. (Hovedgaardstakst og Skovskyld 37, Bøndergods 240, Bjærgby Kirke 22 Tdr. Hrtk.) til Generallieutenant Alb. Ph. v. Eynden, hvis Enke solgte den 1745 til Chr. Teilman, Forpagter paa Vognstrup, og dennes Enke afhændede den atter 1764 til Jacob Damkjær, der 1766 skødede den til Kancelliraad Joh. Neergaard til Ringstedkloster. Derefter kom den til Krigsraad Manasse

Monrad, der 1783 solgte den for 42,000 Rd. til Gehejmeraad Chr. Fr. Numsen, som 1787 afhændede den for 56,400 Rd. til Michael Lassen. Derefter købtes den ved Auktion 1803 af Major Cosmus Bornemann for 115,300 Rd. (Major Jac. Neergaard til Tybjærggaard bød den samme Sum, hvorefter de afgjorde ved Tærninger, som endnu opbevares paa Gaarden, hvem der skulde have den). Efter ham gik Gaarden over til Sønnen Kammerherre Ph. J. Bornemann, † 1883 (uden for Gaarden er der rejst en Mindestøtte for denne), hvorefter den ejedes af hans Dattersøn Baron Walleen, som 1888 solgte den for 744,000 Kr. til den nuv. Ejer, A. Greve Brockenhuus-Schack. — Hovedbygningen er en hvid enfløjet Bygning, opf. 1805; 1889—90 er Taget blevet hævet.

I Banken *Kirkebjærg* er der fundet Lerkar med brændte Ben samt Munkesten og Levninger af Ligkister; efter Sagnet skal der her have staaet en Kirke, som Troldene rev ned, hver Gang et Stykke var blevet færdigt. — I Banken *Toftebjærg* er der fundet mange Lerkar med brændte Ben fra den ældste Jærnalder.

Mørke (eller **Mørkjøb**) **Sogn**, Anneks til Stifts-Bjærgby, omgives af dette, Kundby, Skamstrup og Frydendal Sogne samt Merløse Herred (Nørre-Jærnløse S.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Holbæk. De mod N. mere jævne, sydligere bakkede Jorder ere lerblandede, dog mod S. temmelig sandede; ved Gislinge og Tudse Aaer, der danne Vest- og Østgrænsen, er der Engstrækninger. En Del Skov (Mørke Sk. og Vented Sk.). Gennem den sydl. Del af Sognet gaar den nordvestsjællandske Jærnbane; Sydvesthjørnet berøres af Ringsted-Nykjøbing Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2409 Tdr. Ld., hvoraf 1122 besaaede (deraf med Hvede 48, Rug 181, Byg 332, Havre 236, Bønner 8, Blandsæd til Modenh. 180, til Grøntf. 33, Kartofler 36, andre Rodfr. 62), medens der henlaa til Afgræsn. 244, Høslæt, Brak, Eng m. m. 779, Have 30, Skov 145, Moser og Kær 33, udyrkede Strækn. 2, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 26 Tdr. Kreaturhold 1893: 218 Heste, 847 Stk. Hornkv. (deraf 598 Køer), 161 Faar, 744 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $242,_{6}$ Td. Der var 31 Selvejergaarde med $190,_{5}$, 3 Arvefæstegaarde med $18,_{2}$, 2 Fæstegd. med $5,_{6}$, 101 Huse med $28,_{3}$ Td. Hrtk. og 48 jordløse Huse (en stor Del i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1074 (1801: 436, 1840: 737, 1860: 875, 1880: 1012), boede i 185 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 77 levede af immat. Virksomh., 556 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 200 af Industri, 76 af Handel, 88 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 51 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mørke* (gml. Form Myrækow) med Kirke, Skole og Mølle; S. V. for Byen ved Ringsted Landevej *Mørkøv* Jærnbanestation med Telegrafstation og Postekspedition, Kro, flere Købmænd og mange næringsdrivende; *Tvede* med *Enghavehuse*; *Bakkerup* med Skole; *Vented* med Mølle; *Nøkkentved*. — I Sognet ligge to Missionshuse, „Kapernaum“ (opf. 1880) og „Evangelisk Alliances Missionshus“ (opf. 1886).

Hovedgaarden *Toftholm* (tidligere *Mørkegaard*) har 37 Tdr. Ager og Engs Hrtk., 4 Tdr. Skovsk., $359^{1}/_{2}$ Tdr. Ld., hvoraf 56 Skov, Resten Ager og Eng; desuden $32^{3}/_{8}$ Td. Hrtk. Arvefæstegods og 12 Tdr. Hrtk. Fæstegods samt Mørke Kirke (64 Tdr. Ld. af Hovedgaardens Jorder i Bjærgby Sogn). — Desuden *Dyrehavegaard* ($21^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., omtr. 300 Tdr. Ld., hvoraf 120 Eng, 60 Skov, Resten Ager; 5 Huse).

Mørke S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet. hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 39. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Toftholm.

Mørke Kirke bestaar af Skib, Taarn og 2 Vaabenhuse paa Nord- og Sydsiden. Kirken er væsentlig opført af Munkesten; senere er Skibet udvidet mod Ø., ved at Koret er nedrevet og Skibet forlænget med omtr. $^{1}/_{3}$ af dets Længde, ligesom der

ogsaa er indbygget Hvælvinger, og Taarn og Vaabenhuse ere tilføjede. Det nordl. Vaabenhus, opf. af Kamp, benyttes nu til Materialhus, det sydl. til Ligkapel. Paa Skibets Hvælvinger saavel som paa det sydl. Vaabenhus' Hvælving fandtes 1872 Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, S. 115). Ny Altertavle i gotisk Stil med et Maleri af A. Jerndorff (1872): Christus velsigner Børnene, skænket af Fru L. Hoppe; ligeledes ny Prædikestol; Sandstensdøbefont. En malet Forside af et gammelt Alterbord i gotisk Stil af betydelig Kunstværdi er opstillet i Rummet bag Alteret. I Koret ere indmurede to Ligstene, hvoraf den ene over Fru Kirstine Ulfstand, † 1570, Karl Bryskes Enke; i Skibets Gulv ligeledes flere Ligstene. Ved en Restauration af Kirken 1872 nedgravedes paa Kirkegaarden en Kiste, der havde staaet bag Alteret, og som indeholdt Liget af Fru Anna Brahe, Enke efter Manderup Parsberg. Under Taarnet staa flere Kister med tidligere Ejere af Toftholm.

Toftholm, ogsaa kaldet *Mørkegaard* eller *Store Mørkegaard*, tilhørte i sin Tid Gregers Jepsen Ulfstand, hvis Datter Kirstine, Enke efter Karl Bryske, døde paa Toftholm 1570; hendes Søn Jørgen Bryske skrev sig 1553 til Mørke, men 1559 til Toftholm; 1568 overdrog Fru Kirstine Gaarden til sin Datter Grete Bryske, Peder Ruds Enke. Senere havde den Ejere tilfælles med Torbenfeld (Frydendal), deribl. Otte Brahe, † 1642, Sønnen Manderup Brahe, Fred. III osv. (se S. 449). Efter Generalkrigskommissær Otto Pogvischs Død 1681 udlagdes den for Gæld til Niels Benzon, senere Gehejmeraad, † 1708, hvis Søn, Statholder Jac. Benzon solgte den 1737 (Gaard og Gods i alt 268 Tdr. Hrtk.) til Assessor Andreas Ladorph, hvorefter den købtes af Chr. Henr. Hvidt, der 1793 solgte den for 46,000 Rd. til Amtsforvalter J. With, der atter 1795 afhændede den for 50,000 Rd. til Ole Høyer; derefter ejedes den fra 1801 af L. P. Ølbye og fra 1802 af A. Dall, der ved Auktion købte den for 21,200 Rd. Den ejedes derefter af dennes Søn og Adoptivsøn, hvilken sidste 1861 solgte den for 152,000 Rd. til Jægermester J. Dinesen, som atter 1870 solgte den for 185,000 Rd. til den nuv. Ejer, Hofjægermester C. H. Hoppe. — Hovedbygningen er opført i 18. Aarh. af ovennævnte Ladorph og bestaar af Mur- og Bindingsværk i et Stokværk med takkede Gavle.

Skamstrup Sogn, det næststørste Sogn i Herredet, omgives af Jyderup, Stifts-Bjærgby, Mørke Sogne og Annekset Frydendal samt Merløse Herred (Ondløse og Nidløse S.) og Skippinge Herred (Holmstrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. V. for Holbæk. De for det meste lerede Jorder ere højtliggende med flere betydelige Bakker, hvoribl. *Knøsen*, med et af Generalstabens Triangulationsmærker og meget vid Udsigt, er den højeste, 316 F. (99,$_2$ M.). I den sydl. Del af Sognet en Del af Aamosen med omliggende Mose og Engstrækninger: fra Skjellingsted til Kongsted i Nidløse S. er der anlagt en Vej og Bro over Aamosen og Aaen. Mod Syd betydelige Skove (Vin Sk., Skamstrup Sk., Skjellingsteds Eje). Gennem den nordl. Del af Sognet gaar Roskilde-Kalundborg Landevejen, der mod N. V. krydses af Landevejen mellem Ringsted og Nykjøbing.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5035 Tdr. Ld., hvoraf 2098 besaaede (deraf med Hvede 41, Rug 414, Byg 616, Havre 481, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenhed 403, til Grøntf. 35, Kartofler 41, andre Rodfrugter 51, andre Handelsplanter 3, Spergel og Lupiner 6), medens der henlaa til Afgræsn. 793, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1169, Have 38, Skov 329, Moser og Kær 473, Byggegr. 37, Veje, Vandareal m. m. 98 Tdr. Kreaturhold 1893: 403 Heste, 1515 Stkr. Hornkv. (deraf 1105 Køer), 589 Faar, 1256 Svin og 67 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 414,$_2$ Td. Der var 38 Selvejergaarde med 173,$_3$, 26 Arvefæstegd. med 119, 16 Fæstegd. med 65,$_1$, 115 Huse med 40,$_1$ Td. Hrtk. og 51 jordløse Huse (over Halvdelen af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1200 (1801: 740, 1840: 856, 1860: 1031, 1880: 1169), boede i 207 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 58 levede af immat. Virksomhed, 776 af Jordbrug, 158 af Industri, 46 af Handel, 117 af andre Erhverv, 30 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skamstrup* med Kirke, Præstegd., Skole. Forskole, Hospital (opr. 1834 af Kammerherre J. Fr. v. Deurs), Forsamlingshuset „Hejmdal"

og Mølle; *Syvendekjøb* ved Roskilde-Kalundborg Landevej; *Bennebo* med Pogeskole; *Sørninge* med Mølle; *Skjellingsted* med Andelsmejeri. — Desuden Gaardene *Lindholtsgd.*, *Orelund* (tidligere *Lille-Mørkegd.*) og *Antoinettesminde*, de to sidste under Frydendal (se S. 449) og Skovridergaarden *Vinhus*. — De store Engstrækninger, som tidligere hørte til Gaardene i Skjellingsted, ere nu næsten alle ved Salget af Fæstegodserne lagte ind under Frydendal og opdrevne.

Skamstrup S., der danner een Sognekommune med Annekset Frydendal, hører under Tudse Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- og Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 41. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Frydendal.

Skamstrup Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Det ældste Parti, den vestl. Halvdel af Skibet, er opført af Kamp med Munkestensgesims; Spor af rundbuede Vinduer og Døre. Senere er Kirken bleven overhvælvet med 4 Krydshvælvinger, hvoraf de to østlige ere højere, ligesom Skibet er blevet forlænget mod Ø., og Taarn og Vaabenhus ere tilføjede, dels af Kamp, dels af Munkesten; 1862 er Kirken bleven moderniseret af Konferensraad, Arkitekt Hansen. Altertavlen er et nyere Arbejde med Thorvaldsens Christus af hvidmalet Zink i et nicheformet Rum (det gamle Alterbillede af Høyer: Opstandelsen hænger paa Korets nordre Mur); udskaaren Prædikestol i Renæssancestil fra 1591; gammel Granitdøbefont med Slangefigurer paa Foden. Den øverste Stol er fra 1584. I Koret er en Ligsten og i Muren en Stentavle over Præsten Niels Wandstad, † 1677. Under Alteret en lukket Gravhvælving med flere Kister. — Paa Kirkegaarden er begravet Forfatteren, Grundtvigs Ungdomsven Povel Dons, † 1843.

Knud, Valdemar Sejrs Søn, skænkede 1250 alt sit Gods i Sørninge til Sorø Kloster.

Ved Skamstrup By (paa Banken Girrebjerg) er der Levninger af en Skanse, der formodentlig stammer fra Svenskekrigen 1658—60 (se *J. H. Larsen*, Tudse Herred, S. 41; ogsaa D. Atl. VI S. 188 og *Estrup*, Tygestrup som det var, og som det er, S. 55, der gætter paa, at denne Borgplads har været et af Marsk Stigs faste Steder).

Sognet er rigt paa Oldtidsminder, men mange af Højene ere nu sløjfede. I Vin Skov er der en meget stor, 1891 fredlyst Langdysse, der er omsat med 65 fritstaaende Randsten i en aflang Firkant, og som indeslutter et stort Gravkammer med Overligger; ved Sørninge er en Langdysse, „Kragedys", fredlyst 1888; den indeslutter to firsidede Kamre med Overligger; ved Vinhus findes et fritstaaende, noget sammenstyrtet Dyssekammer. Ved Bennebo fandtes i en Bakkeskraaning et Skelet, dækket med Stene, et Kar, en Si og en Kasserolle af Bronce, to Sølvspænder, en Sølvmønt (fra Antoninus Pius' Tid) og en Spiralfingerring af Guld. — I Vin Skov ligger en mægtig Rullesten, „Firetønderstenen", ved hvilken Bønderne i gamle Dage holdt Møder.

Frydendal Sogn, Anneks til Skamstrup og det mindste Sogn i Herredet, omgives af dette og Mørke Sogn samt Merløse Herred (S.-Jærnløse og Ondløse S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Holbæk. De for det meste gode, lerblandede Jorder ere gennemgaaende bakkede og stærkt skovbevoksede, idet over $^1/_3$ er Skov (Orekrog, Gamle Ore, Dyrehave og Nyvænge, alle hørende til Frydendal). I Sognet nogle smaa Søer, hvoraf den største kaldes Frydendal Sø. Gennem Sognet gaar Ringsted-Nykjøbing Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1486 Tdr. Ld., hvoraf 511 besaaede (deraf med Hvede 80, Rug 5, Byg 166, Havre 131, Blandsæd til Modenh. 125, til Grøntf. 2, Kartofler 2), medens der henlaa til Afgræsn. 76, Høslæt, Brak, Eng m. m. 247, Have 62, Skov 541, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 40 Tdr. Kreaturhold 1893: 53 Heste, 522 Stkr. Hornkv. (deraf 234 Køer), 8 Faar, 246 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $107,_5$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $105,_{77}$, 5 Huse med $1,_8$ Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse (alle Huse i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 243 (1801: 160, 1840: 161, 1860: 184, 1880: 186), boede i 27 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 41 levede af immat. Virksomh., 88 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 25 af Industri, og 85 af andre Erhv.

I Sognet, der ikke har nogen Landsby, ligger, foruden Kirken, Hovedgaarden *Frydendal*. Til *Frydendal Gods* hører i alt omtr. 441½ Td. Ager og Engs Hrtk. og 39 Tdr. Skovskyld. Deraf paahviler der Hovedgaarden og Avlsgaardene *Orelund* (Skamstrup S.), *Ulvig* og *Tømmerupgaard* (Ondløse S.) og Gaarden *Antoinettesminde* (Frydendal S.) samt Skovene omtr. 181½ Td. Ager og Engs Hrtk. og 39 Tdr. Skovsk., under Fæste- og Lejesteder omtr. 112½ Td. og under Arvefæstegodset omtr. 147½ Td. Ager og Engs Hrtk. Under Hovedgaarden hører omtr. 790 Tdr. Ld., hvoraf 31 Eng, 68 Park, Dyre- og Lysthave, Gaardsplads osv. og 29 Sø, Resten Ager; under Orelund 332 Tdr. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; under Ulvig 200 Tdr. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager; under Tømmerupgd. 95 Tdr. Ld., hvoraf 25 Eng, Resten Ager; under Antoinettesminde 43 Tdr. Ld. Ager. Til alle disse Gaarde høre desuden Tømmerup Enge, omtr. 230

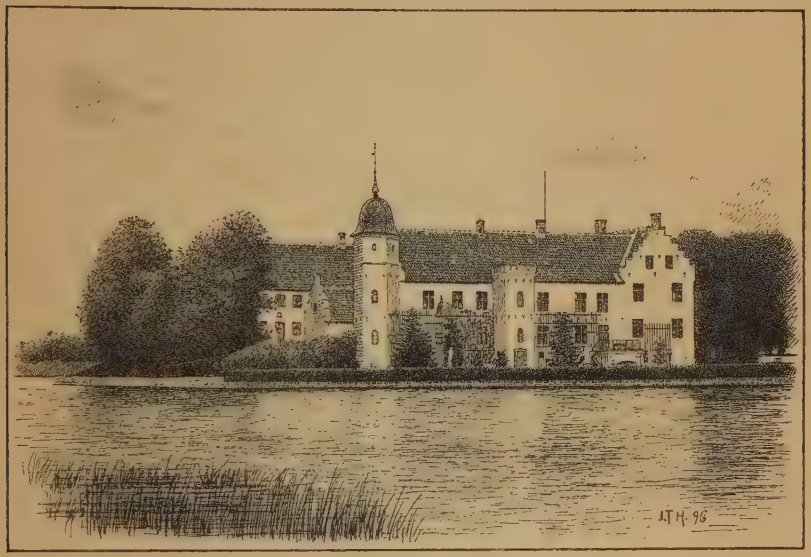

Frydendal.

Tdr. Ld. Under Skovene høre omtr. 1384 Tdr. Ld. (deraf 420 i Skamstrup, 325 i Ondløse, 115 i Særslev og Resten i Frydendal S.). Med Undtagelse af 70 Tdr. Ld., der ligger i Søndersted S., ligger Hovedgaarden i Frydendal S. Til Gaarden høre Skamstrup og Frydendal Kirker, en Mølle og en Skole med Pogeskole.

Frydendal S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. samt Udskrivningskr.' Lægd som dette. Kirken tilhører Ejeren af Frydendal.

Frydendal Kirke, ved Frydendal Hovedgaard, er en meget lille Bygning, der bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus (senere tilføjet) paa Sydsiden og Begravelseskapel (opf. 1819 for Familien v. Deurs) paa Nordsiden, alt af Mursten. Kirken, der er overhvælvet, hører til de yngre Landsbykirker, idet den er opført omtr. 1459 af Hr. Engelbrecht Albrechtsen Bydelsbak til Torbenfeld, „for hans Svageligheds Skyld samt for hans og hans Frues Saligheds Skyld". Altertavlen er et Maleri fra 19. Aarh's Beg. (Opstandelsen); Prædikestolen er et fortrinligt udskaaret Renæssancearbejde med Christus og Evangelisterne i 5 Hovedfelter foroven; Døbefont af Messing med søjleformet

Marmorfod. Kalkmalet Vaabendekoration med Aarstallet 1629. Den ene Klokke er fra 1469. Under Koret en tom Gravhvælving. Kirken er bleven restaureret 1865.

Frydendal. Marsk Stigs Søster Sophie var gift med Timme Timmesen; deres Datter Christine ægtede Marsken Evert Moltke, som 1377 nævnes til *Torbenfeld* (Estrup mener i „Tygestrup", at Gaarden kan have faaet Navn efter Torbern Jensen, som var gift med en Søster af den ældre Marsk Stigs Hustru Ossa). Derefter ejedes den af hans Søn Henneke, senere kaldet Hr. Joh. Moltke, hvis Enke, Fru Grete Pedersdatter (Eberstein) 1405 pantsatte Torbenfeld til sin Datter Gertrud Clausdatter Grubendal og hendes Ægtefælle Hr. Albrecht Engelbrechtsen (Bydelsbak); Fru Gertrud, der anden Gang var gift med Herman v. Oertzen, efterlod Gaarden til sin Søn Hr. Engelbrecht Albrechtsen, en meget betydelig Mand, død i en høj Alder ved 1492. Efter ham kom den til hans Sønnesøn Hr. Laur. Albrechtsen, der faldt i Ditmarsken og var sin Slægts sidste Mand, hvorfor Gaarden med Slægtens øvrige Ejendomme samledes hos hans eneste Søster Fru Mette Albrechtsdatter, gift med Rigshofmester Mogens Gøye, den Tids rigeste Jordegodsejer, † 1544. Derefter besad hans Søn Albrecht Gøye, dennes Enke Fru Anne Rosenkrantz og Datter Jomfru Dorte Gøye, † 1616, Gaarden, hvorefter den kom til den sidstes Søstersøn Otte Brahe og dennes Søn Manderup Brahe, † 1666. Hans Enke Fru Birgitte Trolle mageskiftede Torbenfeld til Fred. III 1668, som først kaldte den Frydenborg, men kort efter befalede og lod tinglyse, at den skulde hedde *Frydendal.* Efter Kongens Død 1670 bleve de Godser, som han havde samlet under det af ham oprettede Frydendal Birk (Frydendal, Kongsdal, Mørkegaard og Bjærgbygaard), efterladte til hans yngste Søn Prins Jørgen; men da denne samme Aar havde faaet Vordingborg Amt som Livgeding, vilde han hellere samle Gods i det sydl. Sjælland og mageskiftede derfor 1671 med Gehejmeraad Christoffer Parsberg, hvorved denne fik Frydendal Birk og afstod Jungshoved Gods til Prinsen. Da Chrf. Parsberg døde 1671, gik hans Godser for største Delen over til hans eneste Arving, hans Søster, gift med Generalkrigskommissær Otte Povisch, † 1681, hvis Kreditorer kastede sig over hans Dødsbo. Frydendal (tillige med Frue Kirke i Kbh.) blev udlagt (for 9900 Rd.) til Justitsraad Rasm. Vinding. Derefter ejedes den af Sønnen Prof. Poul Vinding, som 1687 solgte den til Oberst, senere Generallieutenant Joh. Rantzau til Bistrup, Bramminge og Ørslevkloster, † 1709. Sønnen, Oberst Chr. Rantzau (hvem Chr. V som Faddergave havde givet Kundby Kirke, der 1873 er solgt fra Godset) solgte Frydendal 1710 til sin Svigerfader, Oberstlieutenant Erik Steensen (Hovedgaardstakst 85 Tdr. Hrtk.; Gaard og Gods sælges for 40 Rd. pr. Td. Hrtk.), hvis Enke Vibeke Urne afhændede den 1714 (63 Rd. pr. Td. Hrtk.) til Vincents Lerche til Lerchenfeld, der 1717 solgte den til Generallieutenant A. Ph. v. Eynden († 1731), hvis Enke Vibeke Krag 1762 skødede den til Etatsraad, Amtmand B. de Cederfeld. Denne solgte den 1765 til Generalkrigskommissær Stephen Hansen († 1770), fra hvis Dødsbo den 1774 solgtes for 85,000 Rd. til Sønnen Justitsraad, senere Konferensraad A. V. Hansen († 1796). Dennes Enke solgte den 1801 for 182,000 Rd. til Kommerceraad J. Fr. v. Deurs († 1851), efter hvem den ved Skøde af 1855 for 400,000 Rd. gik over til Sønnen, senere Kammerherre C. van Deurs († 1889), som 1873 solgte den og Lille Mørkegaard (nu Orelund) for 1,025,000 Rd. til den nuv. Ejer, Kammerherre C. R. Treschow.

Frydendal er et af de anseligste Herresæder i Holbæk Amt. Den store, hvide Hovedbygning ligger paa en Ø i Søen og bestaar af tre Fløje i to Stokværk og med to Taarne paa Enderne af Midtfløjen; over Søen føre en muret Bro og en Hængebro. Den ene af Sidefløjene er meget gammel, man mener endog, at den skriver sig fra Evert Moltkes Tid; Midtfløjen, der vistnok oprindelig er fra 16. Aarh., og som blev restaureret af Manderup Brahe, blev ombygget 1750; den tredje Fløj, som oprindelig var af Bindingsværk, blev erstattet 1767 med en Bygning af Grundmur; et firkantet Taarn paa den sydl. Fløj er opført af Manderup Brahe som et Slags Stræbepille. Den nuv. Ejer har restaureret Hovedbygningen, forsynet den med takkede Gavle og en hvælvet Port og i flere Henseender ført den tilbage til den gamle Skikkelse. I Kældrene i Hovedfløjen findes en Kælder med 3 Vandbassiner for Belejringstilfælde, hvortil Vandet førtes fra en Kilde i Haven i Ledninger under Søen. En smuk, bakkefuld Have med en Udsigtsforhøjning („Skafottet").

Torbenfeld Kirke, hvortil ved dens Oprettelse henlagdes Hovedgaarden Torbenfeld samt de to senere under Gaarden inddragne Landsbyer Torbenfeld og Simmendefeld, var oprindelig et Kapel under Skamstrup Sogn; Frydendal blev først et selvstændigt Sogn i Slutn. af 17. Aarh., da Torbenfeld fik sit nuv. Navn, og blev da et Anneks til Skamstrup.

Løve Herred.

Sogne:

Sæby, S. 452. — Hallenslev, S. 456. — Rerslev, S. 457. — Ruds-Vedby, S. 458. — Skjellebjærg, S. 461. — Ørslev, S. 462. — Solbjærg, S. 463. — Havrebjærg, S. 464. — Gjerslev, S. 465. — Finderup, S. 467. — Gjørlev, S. 467. — Bakkendrup, S. 469. — Helsinge, S. 470. — Drøsselbjærg, S. 471.

Løve Herred, det sydligste og tredjestørste i Amtet, omgives mod Vest af Store Bælt, mod Nord af Arts Herred, mod hvilket Grænsen dannes af Tissø (som er delt mellem de to Herreder) og Halleby Aa, mod Ø. af Skippinge og Merløse Herred, ligeledes begge med Aaen til Grænse, og mod S. af Sorø Amt (Slagelse Herred), fra hvilket det for en Del adskilles ved Tude Aa. Herredets Udstrækning fra N. til S. og fra Ø. til V. er omtr. lige lang, noget over 3 Mil, men mod N. er Herredet meget smalt og gaar op i en Spids i Skippinge Herred. Mod V. udsender det Halvøen Rersø i Store Bælt. De til Dels bakkede, men ikke meget højtliggende Jorder ere i det hele lermuldede, mod V. dog mere sandede; mod N. langs Aaerne er der gode Engstrækninger, mod N. og Ø. nogen Skov (1661 Tdr. Ld.). Med Hensyn til Frugtbarheden er Herredet det tredjebedste i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar omtr. 11 Tdr. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 43,760 Tdr. Ld. ($4_{,38}$ □ Mil, $241_{,2}$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 3925 Tdr. Folketallet var $^1/_2$ 1890 13,567 (1801: 6828, 1840: 9857, 1860: 12,722, 1880: 13,865). I gejstl. Henseende danner Løve Herred eet Provsti med Arts Herred; tillige høre Nidløse og Tersløse Sogne i Merløse Herred til dette Provsti. I verdsl. Henseende hører det til Løve Herreds Jurisdiktion og 5. Forligskreds.

Løve Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Løghæ-* eller *Logahæreth*, udgjorde 1660—71 Sæbygaards Amt, blev da forenet med Kalundborg og Dragsholms Amter og styredes fra 1707 under eet med Holbæk Amt (se S. 371).

Af Oldtidsmonumenter indeholder Herredet især Stenaldersgrave. Der haves Oplysninger om omtr. 60 Langdysser, 40 Runddysser, 50 fritstaaende Dyssekamre og 10 Jættestuer foruden henved 100 Gravhøje. Et meget stort Antal er imidlertid forstyrret eller kun kendt gennem ældre Beretninger. Stengravene strække sig som et smalt Bælte fra Rersø mod Ø. midt gennem Herredet, desuden ned i Drøsselbjærg S. samt op i den østl. Del af Ruds-Vedby S. og Rerslev og Sæby S. Gravhøjene findes mest i Havrebjærg, Helsinge og Gjørlev S. 29 fredlyste Mindesmærker.

Sæby Sogn, det nordligste i Herredet, omgives af Tissø, Annekset Hallenslev, Finderup, Ruds-Vedby og Rerslev Sogne samt Skippinge Herred (Holmstrup, Agnsø og Jordløse S.), hvorfra det adskilles ved Aamose Aa, der efter Forbindelsen med Afløbet fra Skarrid Sø kaldes Halleby Aa, og som i en stor Bue danner Sognets Nordgrænse, før den udmunder i Tissø. Kirken, i det sydvestl. Hjørne af Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Kalundborg og $2^1/_4$ Mil N. for Slagelse. Som Følge af Sognets store Udstrækning ere de for det meste bakkede og højtliggende Jorder af meget forskellig Beskaffenhed; højeste Punkt er Kløveshøj, 317 F., 99,5 M., med et af Generalstabens Triangulationsmærker; store Mose- og Engstrækninger findes især langs Aamose Aa; en Engstrækning paa den modsatte Side af Tissø („Lunden" eller „Lunen") hører til Sognet. Over $^1/_7$ er dækket med Skov (Møllevang, Hejrebjærg, Stenhusvænge, Kattrup Sk., Askvad, Enghave, Skimmel Sk., Frendvedvænge, Storsk. med Klintesk., Marielund m. fl.). Gennem Sognets sydvestl. Del og langs Tissøs Østside gaar Sorø-Kalundborg Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 7099 Tdr. Ld., hvoraf 3026 besaaede (deraf med Hvede 280, Rug 351, Byg 1050, Havre 689, Ærter og Vikker 65, Blandsæd til Modenh. 216, til Grøntf. 96, Kartofler 55, andre Rodfr. 221), medens der henlaa til Afgræsn. 833, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1899, Have 79, Skov 1066, Moser og Kær 90, udyrkede Strækn. 1, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 52 Tdr. Kreaturhold 1893: 453 Heste, 2115 Stkr. Hornkv. (deraf 1397 Køer), 321 Faar, 1544 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 571,9 Td. Der var 25 Selvejergaarde med 390, 27 Arvefæstegd. med 93, 18 Fæstegd. med 43,3, 135 Huse med 45,5 Td. Hrtk. og 82 jordløse Huse ($^3/_4$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1764 (1801: 892, 1840: 1462, 1860: 1895, 1880: 1826), boede i 317 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 83 levede af immat. Virksomh., 1194 af Jordbrug, 16 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 293 af Industri, 49 af Handel, 83 af andre Erhverv, 24 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sæby* (ɔ: Søby), ved Landevejen, med Præstegd. — Kirken ligger enlig ved Tissø —, Skole, Apotek, Amtssygehus (opf. 1893 efter Tegn. af Arkit. Fr. Levy; 30 Senge, hvoraf 14 i Epidemi- og 1 i Daareafdelingen), Klubbygning og Mølle; *Ougtved*; *Uglerup*; *Løgtved* med Skole; *Buerup* med Filialkirke og Bolig for en Kapellan pro loco; *Frendved*; *Halleby*; *Hallebyore* med Forsamlingshus (opf. 1893). Saml. af Huse: *Askvad* med Skole. Ved Aamose *Strids Mølle* (en af „Kongens Møller").

I Sognet 6 Hovedgaarde: *Sæbygaard* har 72 Tdr. Ager og Engs Hrtk. og 8 Tdr. Skovsk., 704 Tdr. Ld., hvoraf 136 Eng, 96 Skov (Marielund), Resten Ager; Hovedgaardens Jorder ligge næsten helt i Sæby Sogn; til Godset, der er spredt i 4 Sogne, høre desuden af Fæstegods $24^1/_2$ og af Arvefæstegods 133 Tdr. Hrtk. og Hallenslev Sogns Kongetiende. — *Falkenhøj* har 21 Tdr. Hrtk., 230 Tdr. Ld., hvoraf 10 Mose, Resten Ager; desuden høre til Ejendommen 8 Tdr. Hrtk. Fæstegods (1 Arvefæstegd., 1

Fæstegd., 3 Fæstehuse og 2 Huse). — *Frihedslund* har 36 Tdr. Hrtk., 400 Tdr. Ld., hvoraf 54 Eng, 32 Skov, Resten Ager; til Godset høre desuden 68 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods og Hallenslev og Solbjærg Kirker. — *Selchausdal* har 72 Tdr. Ager og Engs Hrtk. og 28 Tdr. Skovsk., 1338 Tdr. Ld., hvoraf omtr. 700 Skov, 166 Eng, Resten Ager; til Godset, der er spredt i 6 Sogne, høre desuden af Fæstegods 44 og af Arvefæstegods 266 Tdr. Hrtk. Paa Selchausdals Mark er der en Stiftelse for 12 ældre Kvinder, der her have Fribolig og forskellige Ydelser fra Gaarden (opf. 1896 af Godsejerinden). — *Nørager* har med det tidligere Aagaards Gods og Parcelgaarden *Konradineslyst*, den sidste i Ruds-Vedby Sogn, i alt 90 Tdr. Ager og Engs Hrtk. og 24 Tdr. Skovsk., omtr. 876 Tdr. Ld., hvoraf 56 Eng og 47 Skov, Resten Ager (deraf har Nørager Hovedgaard med Aagaards Gods 67 Tdr. Ager og Engs Hrtk., 511 Tdr. Ld. Ager og 50 Tdr. Ld. Eng);

Sæbygaard.

desuden høre til Godset, der ligger meget spredt i 11 Sogne, af Fæstegods 160 og af Arvefæstegods 580 Tdr. Hrtk. — *Kattrup* (*Raschenberg*) har 66 Tdr. Hrtk., omtr. 1000 Tdr. Ld., hvoraf 200 Skov, 160 Eng, Resten Ager; desuden høre til Godset, der ligger i Sæby og Rerslev Sogne, af Fæstegods 31 og af Arvefæstegods 29 Tdr. Hrtk. samt Holmstrup Sogns Kongetiende. — Andre Gaarde paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Ougtvedgaard*, 13 Tdr. Hrtk. 163 Tdr. Ld., alt Ager. Desuden *Hallebygd*.

Sæby S., der danner een Sognekommune med Annekset Hallenslev, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr.' samt 2. Udskrivningskr.' 349. Lægd (nordre Del, N. for en Linie fra Fiskerhuset ved Tissø til Sønderød i Rerslev S., samt Nørager Hovedgaard) og 350. Lægd (søndre Del). Sæby Kirketiende ejes af Universitetet, Buerup Kirke ejes af Kommunen.

Sæby Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn, to Kapeller paa Nord-

og Sydsiden samt Vaabenhus og Sakristi, begge paa Nordsiden. Det ældste Parti, Skib og Kor, er vist fra 12. Aarh. og er opført af utilhuggen Kamp og Fraadsten, blandet sammen, og med Fraadsten til Indfatning af Døre og Vinduer; i Korrundingen er der et, nu tilmuret rundbuet Vindue, og et lignende ses paa Skibets Nordside. Senere er Kirken bleven overhvælvet, og Taarn og de andre Dele ere tilføjede til forskellige Tider, alt af Munkesten, dog med Iblanding af Kamp. Ved Kirkens Restauration 1864 fandtes Kalkmalerier (i Korrundingens Hvælving Christus i Højsædet, paa den halvrunde Korbues Underflade Medailloner med Fremstilling af de christelige Dyder, osv.), som ere blevne restaur. 1893 af Prof. Kornerup (se *Kornerup*, i Aarb. f. n. Oldk. 1868, S. 43, og *M. Petersen*, Kalkmalerier, S. 107). Ny udskaaren Alterramme med Billede af J. L. Lund (fra 1853): Christus i Gethsemane; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. I Kapellet paa Nordsiden den gamle Altertavle og en Ligsten i Væggen over Laurids Jørgensen (Oxe), fra 1460. I Koret er indmuret en Ligsten over Præsten Jens Pedersen Todberg, † 1667. Den ene Klokke er fra 1368. — Paa Kirkegaarden er Forfatteren Emanuel Henningsen († 1886) begraven; i Ligkapellet findes et gammelt Krucifiks.

Buerup Kirke er opført 1887 efter Tegn. af Arkitekt V. Klein af røde Mursten med Taarn og Spir. Altertavlen (Christus) er en Kopi efter Giovanni Bellini. Kirken er bekostet af Selchausdals dav. Ejer, Ch. Selchau og skænket til Sognet, hvis nordl. Del er henlagt til den, indtil en Deling af Sognet finder Sted. Et Ligkapel er opf. 1895.

Sæbygaard skal have tilhørt Esbern Snare, som siges at være død der (1204) ved at falde ned af en Trappe. Gaarden var siden et kglt. Len, hvorefter senere Sæbygaards Amt benævnedes. Fru Elne, Per Broks Datter, mageskiftede 1376 sin Tredjedel i Seby og Sebi Fang til Dronning Margrethe, som 1379 indløste Sæby og Sæby Fang fra Erik Pilemand, der havde haft Godset i Pant for 115 Mark Sølv. 1494 var Hr. Jørgen Lauridsen (Oxe) vistnok Lensmand paa Sæbygaard. Aar 1664 fik Rentemester Henr. Müller den af Kronen for 184,038 Rd., hvorefter den ejedes af dennes Enke og Datter Sophie, der var gift med senere Kommerceraad Johannes Fincke, hvis Arvinger solgte den 1719 ved Auktion for 37,250 Rd. til Gehejmeraad Fr. Chr. Adeler til Dragsholm osv. († 1726), der atter 1720 skødede Gaarden til sin Svigersøn Lars Benzon til Hagestedgaard osv. († 1742). Derefter ejedes den af Sønnen Niels Benzon, hvorpaa den ved Auktion 1761 købtes af Hedevig Sophie, Grevinde Levetzau, f. Komtesse Rantzau († 1775), Enke efter Gehejmeraad Fr. Chr. Greve Levetzau, og efter hende gik den i Arv til Oberst Fr. Siegfr. Rantzau, der 1779 solgte den for 72,000 Rd. til Major, senere Oberst Arnoldus Falkenskiold († 1819). Denne, der udlagde Halvdelen af Hovedgaardens Jorder til Bøndergaarde og gav Bønderne Hoverifrihed mod en Pengeafgift, udlagde Parcelgaardene *Frihedslund* og *Falkenhøj*, der senere bleve solgte fra Sæbygaard (se ndfr.). Falkenskiold solgte Sæbygaard 1797 for 175,000 Rd. til Kancelliraad Paasche, der 1799 afhændede den for 206,000 Rd. til Grev Rantzau-Ascheberg. Denne solgte den 1801 for 240,000 Rd. til Kammeraad Astrup, der 1803 ogsaa købte Løvegaard og 1806 solgte dem begge til Kammerjunker Hoppe for 500,000 Rd. Gaarden købtes derpaa 1829 af Grev Lerche til Lerchenborg for 112,448 Rd., og han afhændede den 1837 for 132,588 Rd. til cand. phil. J. Busch, hvorefter den 1881 for 980,000 Kr. erhvervedes af den nuv. Ejer, Etatsraad A. Nygaard. — Hovedbygningen, der skal være opført 1741, er af Grundmur i to Stokværk og er restaureret 1881. Gaarden ligger meget smukt, har en stor Have og er besunget af Th. Kingo i hans Digt „Carsten Atkes Afsked fra Løve Herred" (mærk ogsaa „Sæbygaards Koklage"). Efter en Brand 1880 ere næsten alle Udbygninger opførte paa ny eller ombyggede.

Frihedslund blev i Falkenskiolds Besiddelse, da denne solgte Sæbygaard 1797, men 1800 blev den atter forenet med Sæbygd.; 1809 solgte Kammerjunker Hoppe den til Bachmann; 1823 solgtes den til Grevinde Rosencrone f. Hjelmstjerne, 1824 til Major Rothe, hvis Søn 1850 afhændede den til Lieutenant Saxtorph, og denne solgte den 1860 til Vald. Hvidt, hvis Søn, cand. phil. D. Hvidt ejer den nu (fra 1895). — *Falkenhøj* blev solgt fra Sæbygaard i Beg. af 19. Aarh. Nuv. Ejer er Simonsen.

Selchausdal hed tidligere *Gundetved* og tilhørte 1339 Matheus Jönesson; 1489 ejedes den af Margrethe Ottesdatter Limbek, Jon Billes Enke, hvis Datter Margrethe ægtede Niels Henriksen, Stamfader for Slægten Arenfeldt, der begyndte som Landstingsskriver, senere var Landsdommer i Sjælland og endte som Rigsraad og Rigskansler. Han lod 1528 paa Kongens Retterting i Nyborg tage Vidisser af to gamle „uforfalskede" Pergamentsbreve, hvoraf det ene var et af 11 Mænd udstedt Ridebrev med 12 (!) hængende Indsegl om Markeskel mellem Gundetved og Orebodhe, udstedt 1354 paa Dansk (!), det andet et af Landsdommer Johannes Gørsting 1368 (!) udstedt

Vidne, at vir nobilis Petrus Kope verus possessor boni Gundtwedt gjorde Lovhævd paa Gundetved efter foranstaaende Markeskel, meget vigtige Breve for Gundetveds Hist., hvis de ikke havde været et meget groft Falskneri, forsætligt eller uforsætligt fra Rigskanslerens Side. Efter hans Død (omtr. 1533) ejedes Gaarden af hans Søn Henr. Nielsen, der ligeledes var Landsdommer, og dennes Søn Niels Henriksen Arenfeldt. Ved dennes barnløse Død 1628 solgtes Gundetved til Ernst Normand, der var gift med Ingeborg Arenfeldt Hansdatter. Han solgte 1636 Gaarden til Jochum Normand, som 1645 afhændede den til Axel Juul til Volstrup († 1671). Denne skødede Gundetved (og Kattrup) 1664 til Rentemester Henr. Müller, hvis Søn Frants Müller arvede den. Derefter ejedes den af Assessor i Kommercekollegiet Bertel Jensen, senere af kgl. Tøjhusskriver Jacob Nielsen, der 1696 solgte den til Højesteretsadvokat Brostorp Albertin til Tølløse og Sogaard, som 1710 afhændede den for 24,000 Rd. til Henr. Wigant Michelbecher, hvis Enke solgte den 1723 til Kammerjunker, senere

Selchausdal.

Stiftamtmand Jacob Benzon for 13,300 Rd., og denne afhændede den atter 1729 for 27,000 Rd. til Stiftamtmand Fr. Adeler († 1766). Han skødede den 1755 for 30,000 Rd. til Lars Bjørn, hvorefter den ejedes af Krigsraad Nicolai Fr. Schumacher, der 1775 solgte den for 40,000 Rd. til Grevinde Levetzau til Sæbygaard, hvorpaa den ved Auktion 1778 for 34,700 Rd. tilsloges Mathias Brønstorph, som 1782 solgte den til Niels Munch Krag, der 1791 solgte den for 43,000 Rd. til Generalkrigskommissær Chr. A. Selchau. Han gav 1799 Gaarden dens nuværende Navn. Efter hans Død 1817 tilfaldt den Sønnen J. C. Selchau og siden atter dennes Søn C. Selchau, † 1894, hvis Søster Frk. M. Selchau nu ejer den. — Brostorp Albertin skal have opført en Hovedbygning af Bindingsværk. Den nuv. Hovedbygning er opført af C. Selchau 1856 efter Tegn. af Herholdt i Renæssancestil i to Stokværk med Taarn. Den er omgiven af Grave og et stort Parkanlæg.

Kattrup erhvervedes 1561 af Laur. Iversen Serlin ved Mageskifte med Kronen. Hans Sønnedatters Søn Christoffer Skade ejede den 1625 og 1655, derefter Axel Juul til Volstrup, der 1664 solgte den til Rentemester Henr. Müller. Denne overlod den til sin Søn Chr. Müller, Amtmand paa Island († 1720), der 1689 solgte den til

sin Broder Frants Müller, efter hvis Død den solgtes ved Auktion 1705 til Chr. Paludan i Kalundborg. Derefter ejedes den af Ritmester Bolle Luxdorph Rose, der 1718 solgte den (412 Tdr. Hrtk., 60 Rd. pr. Td.) til Hans Philip Bockenhoffer. Gaarden gik ved Gæld over til Mette Marie Juul til Kragerup († 1742 paa Kattrup), hvis Arvinger solgte den 1743 ved Auktion for 11,000 Rd. til hendes Svigersøn Major Ant. Günther v. Ellbrecht († 1760). Denne solgte den 1751 til Landsdommer Peder Kraft († 1764), hvis Enke afhændede Kattrup 1765 til Jørgen v. Hjelmcrone (se S. 412), der 1775 solgte den til Major H. Focken, hvorpaa den ved Auktion 1781 solgtes for 35,000 Rd. til Kancelliraad P. Gommesen Errebo, der atter 1793 afhændede den for 66,000 Rd. til Landvæsenskommissær P. O. Borch Møller, og denne solgte den 1800 for 94,000 Rd. til Joh. Caspar Mylius, senere Kammerherre, der 1804 overlod den til sin Moder (se Rønningesøgaard), men fik den igen 1831 efter hendes Død (1835 solgte han den vel til Oberstlieutenant J. F. Adeler, men maatte Aaret efter atter overtage den ved Adelers Fallit). Kammerherre Mylius († 1852) fik kgl. Bevilling til efter hans Moders Familienavn at kalde Kattrup *Raschenberg* (et Navn, som dog aldrig har faaet Hævd) og skødede den samme Aar til sin Svigersøn Fr. E. H. Greve Bernstorff († 1894), hvis Søn U. Greve Bernstorff-Mylius nu ejer den. — Hovedbygningen, i et Stokværk, ligger paa et højt Bakkedrag.

Nørager er en gammel Hovedgaard, men dens ældre Historie er meget lidt kendt. Den synes i 17. Aarh. at have været i Familien Grubbes Besiddelse, thi $^{22}/_{10}$ 1674 skødede Rentemester Steen Hohendorf († 1687), der var gift med Margrethe Jørgensdatter Grubbe, og Fru Mette Grubbe, Enke efter Ebbe Ulfeldt til Rask, Nørager til Carsten Hansen Atke (den Atke, som var Godsinspektør paa Nørager, og som Th. Kingo omtaler i sit Digt „Carsten Atkes Afsked med Løve Herred"). Atkes Arvinger (Enken Johanne Munchgaard og hendes Børn) solgte Gaarden 1694 til Forpagter paa Søgaard, Chr. Hansen Paludan, der 1699 afhændede den (259 Tdr. Hrtk.) til Kaptejn Caspar Bartholin til Bøstrup, som 1703 solgte den (235 Tdr. Hrtk.; 45 Rd. pr. Td. Hrtk.) til Kancelliraad, Landsdommer O. Bornemann (se Hagestedgd. S. 437). Han pantsatte den 1709 til Helle Helene Trolle, hvorpaa den blev solgt ved Auktion 1711 for 5090 Rd. til Rasm. Melvin i Sorø (senere Ejer af Aagaard). Denne solgte den 1720 til Jacob Hjort (se Kongsdal, S. 426), der atter solgte den 1723 til ovennævnte H. Ph. Bockenhoffer paa Kattrup; han maatte dog for Gæld ogsaa gaa fra denne Gaard, og Panthaveren Joh. Lehn til Hvidkilde solgte den 1743 til P. West til Tybjærggaard, der 1748 afhændede den til Peter Ferslev, efter hvis Død den ved Auktion 1751 solgtes til ovennævnte P. Kraft. Han solgte den 1761 til sin Svoger Generalauditør O. Borthuus, der 1766 skødede den til Krigsraad Cl. Plum; denne solgte den 1785 for 40,000 Rd. til Peder S. Qvistgaard og denne igen 1796 for 56,544 Rd. til Madame A. C. Qvistgaard, f. Plum, efter hvem den 1799 solgtes for 83,000 Rd. til Kancelliraad Paasche. Derpaa købte A. Fr. Greve Trampe den 1804 for 98,500 Rd., men solgte den atter 1806 for 125,500 Rd. til Kammerraad P. J. Gjersing, efter hvem Sønnen Landøkonom N. Gjersing overtog den s. Aar. Ved Auktion 1823 solgtes den for 46,800 Rd. Sølv til Kammerraad C. C. Bang, som 1837 afhændede den for 107,500 Rd. til Gehejmeraad C. Greve Moltke, efter hvem den tilfaldt Sønnen Ernst Greve Moltke († 1896), hvis Enke nu ejer den. Aagaard Hovedgaard (se S. 469), som tidligere var forenet med Nørager, solgtes 1865, men det betydelige Bøndergods, som hørte til Aagaard, er endnu forenet med Nørager, ligesom Konradineslyst (se S. 459). — Den trefløjede Hovedbygning i to Stokværk med Taarn er opført 1868 i nyere italiensk Renæssancestil. Haven har en rig Bregnesamling; i Hestehaven findes „den hule Eg" (Quercus pedunculata), 19 F. og 6 T. i Stammens Omfang.

Spredt i Sognet findes en Del Stenaldersgrave, hvoraf 5 ere fredlyste: ved Buerup et Dyssekammer og en Langdysse, ved Kattrup en Langdysse, ved Sæbygaard en Runddysse og ved Uglerup et Dyssekammer.

Hallenslev Sogn, et lille Sogn og Anneks til Sæby, omgives af dette, Finderup, Gjørlev og Bakkendrup Sogne, den til Sæby Sogn hørende Engstrækning „Lunden" samt Tissø. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Kalundborg og $2^1/_4$ Mil N. for Slagelse. De lavtliggende, jævne Jorder ere dels sand-, dels lermuldede, paa flere Steder side, med Enge og Tørvemoser (Ravnsmose).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 1303 Td. Ld., hvoraf 630 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 83, Byg 245, Havre 118, Ærter og Vikker 9, Blandsæd til Modenh. 10,

til Grøntf. 36, Kartofler 37, andre Rodfr. 33), medens der henlaa til Afgræsn. 134, Høslæt, Brak, Eng m. m. 308, Have 11, Moser og Kær 203, Byggegr. 7, Veje, Vandareal m. m. 10 Tdr. Kreaturhold 1893: 118 Heste, 500 Stkr. Hornkv. (deraf 297 Køer), 189 Faar og 343 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 124,$_{3}$ Td. Der var 13 Selvejergaarde med 33,$_{7}$, 13 Arvefæstegd. med 71, 57 Huse med 19,$_{4}$ Td. Hrtk., og 12 jordløse Huse ($^{1}/_{3}$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 500 (1801: 226, 1840: 358, 1860: 467, 1880: 523), boede i 97 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 17 levede af immat. Virksomh., 298 af Jordbrug, 80 af Industri, 12 af Handel, 43 af andre Erhv., 12 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv. Stor Tørvetilvirkning.

I Sognet Byerne: *Hallenslev* med Kirke, Skole, Fattiggaard for Sæby-Hallenslev Kommune (opf. 1873, 35 Pladser), Mølle og Bageri; *Torpe*. Samling af Huse: *Hallenslevgaarde* og *Torpegavn*.

Hallenslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr. 351. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Frihedslund.

Hallenslev Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Sakristi og Materialhus paa Nordsiden. Skib og Kor, med Undt. af den østl. Gavl, er opført af utilhuggen Kamp, ligeledes Taarnets nederste Tredjedel, det øvrige af Mursten. Kirken er overhvælvet; Korbuen er halvrund; mellem Taarn og Skib er der Spidsbue. Nyere Altertavle af Egetræ med Alterbillede (den Korsfæstede); rigt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil fra 1648; Cementdøbefont. Uden paa Taarnet staar H. C. A. 1802.

Rerslev Sogn omgives af Sæby S., Annekset Ruds-Vedby, Skjellebjærg S. samt Merløse Herred (Nidløse S.), et lille Stykke af Tudse Herred (Skamstrup S.) samt Skippinge Herred (Holmstrup S.), fra hvilke to sidste Herreder det adskilles ved Aamose Aa. Kirken, mod S. V. i Sognet, ligger omtr. 3 Mil S. Ø. for Kalundborg og $2^{1}/_{2}$ Mil N. for Slagelse. De gennemgaaende højtliggende og bakkede Jorder ere for det meste lette og sandede, kun i Dalene noget lerede; mod N. Ø. ligger en Del af Aamosen. Af Skove mærkes Frihave, Taagerup Sk. og Løjemølle Sk., alle under Nørager, og Hesselbjærg Sk., under Hesselbjærggaard. Gennem Sognet gaar Slagelse-Nykjøbing Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3490 Tdr. Ld., hvoraf 1634 besaaede (deraf med Hvede 62, Rug 272, Byg 578, Havre 378, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 164, til Grøntf. 60, Kartofler 51, andre Rodfr. 54), medens der henlaa til Afgræsn. 411, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1003, Have 29, Skov 258, Moser og Kær 60, udyrkede Strækn. 1, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 64 Tdr. Kreaturhold 1893: 299 Heste, 1113 Stkr. Hornkv. (deraf 716 Køer), 421 Faar, 900 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 231,$_{8}$ Td. Der var 14 Selvejergaarde med 84,$_{5}$, 19 Arvefæstegd. med 47,$_{6}$, 15 Fæstegd. med 59,$_{3}$, 119 Huse med 40,$_{4}$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse ($^{3}/_{4}$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1059 (1801: 517, 1840: 787, 1860: 1049, 1880: 1142), boede i 218 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 52 levede af immat. Virksomh., 636 af Jordbrug, 152 af Industri, 25 af Handel, 105 af andre Erhv., 37 af deres Midler, og 52 vare under Fattigv. Tørvetilvirkning.

I Sognet Byerne: *Rerslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole (paa Rerslev Mark en Privatskole), Fattiggaard (31 Pladser), Missionshus (opf. 1886), Andelsmejeri, flere Købmandshandeler og Sparekasse (opr. $^{20}/_{8}$ 1873; Sparernes Tilgodehavende var $^{31}/_{3}$ 1895 33,255 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservefonden 1800 Kr., Antal af Konti 139); *Sønderød* med Biskole; *Taagerup* med Skole; *Hesselbjærg*. Samling af Huse: *Risbjærg* og *Orevad*.

Avlsgaarden *Hesselbjærggaard* har $25^{1}/_{2}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og

$3^3/_4$ Td. Skovsk., omtr. $462^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 61 Skov, Resten Ager og Eng (deraf 7 Tdr. Hrtk., omtr. 100 Tdr. Ld., under 2 Boelssteder og en Snes Fæste- og Lejehuse). — Desuden *Løjemølle* Gd. (en nu nedlagt Vandmølle).

Rerslev S., der danner een Sognekommune med Annekset Ruds-Vedby, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 347. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vedbygaard.

Rerslev Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus mod S. og Sakristi og en Tilbygning mod Nord. Skib og Kor, den oprindelige Del, ere opførte af raat tilhuggen Kamp med tilhugne Kvadre i Hjørnerne; det øverste Parti af Korgavlen er opført af Munkesten, ligesom Taarnet, der dog nederst har enkelte Skifter af Kamp; Vaabenhus, Sakristi og Tilbygning ere af Munkesten. Skib og Kor have hver to Krydshvælvinger, Taarnet (med Spidsbue ind til Skibet) har en; der er overalt indsat spidsbuede Vinduer; 1860 blev Kirken restaureret. Altertavlen er i Renæssancestil med Billede (Christus i Gethsemane) af Kølle; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil med Aarstallet 1627 og et senere indskaaret Aarstal 1688; gammel Granitdøbefont med Felter. I Sakristiet et gammelt Billede (Christus paa Korset, maaske det gamle Alterbillede); i Skibet og Vaabenhuset to gamle Ligstene. — Paa Kirkegaarden er 1866 opført et Gravkapel for Familien Moltke paa Nørager (paa Graven en Engel, der støtter sig til Korset). Sognet har to Kirkegaarde. — En gammel Ligsten („Anders Jensen barnefød i Randers og Hustru" fra 1656) er indsat i Kirkegaardsmuren.

Claus Serlin skrives 1390 til Rethersløf.

Der vides ikke at have været Gravhøje i Sognet, derimod har man Oplysning om omtr. 35 Stengrave, af hvilke flere ere fredlyste; ved Rerslev saaledes 4 Dyssekamre, 1 Runddysse og 2 Langdysser, af hvilke den ene, 312 F. lang, hører til Landets anseligste. Den indeslutter 2 smaa Kamre og er omsat med 140 Randstene. Paa Toppen af „Bøgebjærg" findes, som meget sjældent paa Sjælland, 5 Bavtastene („Skræderens falske Vidner"). Ved Risbjærg er der fredlyst en Langdysse og ved Sønderød 1 Dyssekammer og 1 Runddysse.

Ruds-Vedby Sogn, Anneks til Rerslev, omgives af dette, Skjellebjærg, Ørslev, Finderup og Sæby Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. for Slagelse. De noget højtliggende og temmelig bakkede Jorder ere i det hele lette, mod V. meget stenrige, dog findes i Dalene paa flere Steder god Jord, med Enge og Tørvemoser og flere Kildevæld. Bakken Store Kuglebjærg (58 M.) er nu beplantet med Gran. Omtr. $^1/_6$ (nu 523 Tdr.) er bevokset med Skov (Enemærke og Skjellebjærg Vænger, i alt 330 Tdr. Ld., under Vedbygaard, Dyrehaven, Væversk., Præstesk. og Kuglebjærgskovene, i alt 193 Tdr. Ld., under Konradineslyst). Omtr. midt i Sognet krydse Slagelse-Nykjøbing og Sorø-Kalundborg Landeveje hinanden. Ruds-Vedbybanen (Tølløse-Høng) skal gaa gennem Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3007 Tdr. Ld., hvoraf 1383 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 239, Byg 459, Havre 309, Boghvede 6, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 111, til Grøntf. 49, Kartofler 51, andre Rodfr. 114), medens der henlaa til Afgræsn. 365, Høslæt, Brak, Eng m. m. 620, Have 31, Skov 484, Moser og Kær 42, Byggegr. 23, Veje, Vandareal m. m. 59 Tdr. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 865 Stkr. Hornkv. (deraf 529 Køer), 148 Faar, 706 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $208,_{29}$ Td. Der var 11 Selvejergaarde med $108,_5$, 17 Arvefæstegd. med $62,_{11}$, 4 Fæstegd. med $12,_9$, 86 Huse med $24,_6$ Td. Hrtk. og 51 jordløse Huse (over $^1/_2$ af Husene i Fæste).. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1020 (1801: 423, 1840: 587, 1860: 900, 1880: 992), boede i 190 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 79 levede af immat. Virksomh., 480 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 222 af Industri, 47 af Handel, 145 af andre Erhv., 32 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Vedby* (eller *Ruds-Vedby*), beliggende omtr. hvor Landevejene skære hinanden, med Kirke, Skole, Forskole, Privatskole, Missionshus

(opr. 1891), Hospital (oprettet fra Vedbygaard, i sidste Halvdel af 18. Aarh., ombygget og udvidet 1863 af Godsejer Lund; med Fribolig for 4 fattige af Vedbygaards Gods), Sparekasse (opr. $^{14}/_{8}$ 1868; Sparernes saml. Tilgodehavende var $^{31}/_{3}$ 1895 12,518 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 1176 Kr., Antal af Konti 70) og Filial af Holb. Amts økon. Selskabs Sparekasse, Valgsted for Holbæk Amts 3. Folketingskr., Sessionssted for 2. Udskrivningskr.' 43. og 338—51. Lægd, Sæde for Branddirektoratet for Løve Herred, Lægebolig, Markedsplads (Markeder 1. Tirsdag i Apr. og Okt.), Postkontor (nyt Posthus opf. 1896), Telegrafstation og Telefoncentralstation for Løve Herred, 3 Købmandshandeler, Bageri, Kro, Mølle og mange næringsdrivende; Mindestøtte for Fred. VII (rejst 1870), modelleret af Th. Stein.

Vedbygaard (se ogsaa Vignetten S. 451).

Hovedgaarden *Vedbygaard* har 54 Tdr. Ager og Engs Hrtk., $10^{5}/_{8}$ Td. Skovsk., omtr. 890 Tdr. Ld., hvoraf 50 Eng, 340 Skov, Resten Ager; desuden høre til Godset af Fæstegods 21 og af Arvefæstegods 105 Tdr. Hrtk. samt Kirketienderne for Rerslev og Vedby Kirker og Vedby Sogns Kongetiende. — I Sognet ligger ogsaa Parcelgaarden *Konradineslyst*, der hører under Nørager (se S. 453), 23 Tdr. Ager og Engs Hrtk., 262 Tdr. Ld. Ager og 6 Eng, med Godsforvalterbolig og Stiftelsen „Moltkes Sygehjem" med en Haandgerningsskole (opr. 1859 af Komtesserne Thecla og Marie Moltke), og Arvefæstegaarden *Buskysminde* ($15^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 220 Tdr. Ld., alt Ager og Eng; 6 Fæstehuse).

Ruds-Vedby S. hører under de samme Distrikter osv. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 346. Lægd.

Vedby Kirke, nu helt hvid udvendig, er oprindelig opført af Kamp, hvoraf endnu er tilbage den Del af Skibet, der indesluttes af de to vestligste Hvælvinger. Det

oprindelige Kor er nedrevet og Kirken forlænget i Skibets Bredde med Mur af Munkesten og med spidsbuede Vinduer; ligeledes er der tilbygget Taarn, Vaabenhus paa Sydsiden og en mindre Udbygning paa Nordsiden. Midt i 18. Aarh. er der paa Nordsiden tilbygget et Begravelseskapel for den Barnerske Familie, hvori Kister med flere af dens Medlemmer (deribl. Stiftamtmand J. H. J. Barner, † 1768, og Hustru Mette Amalie, f. Rosenkrantz, † 1755). Kirken blev restaureret 1859 (over Indgangsdøren staar: Restaureret 1696—1859). Altertavlen er et godt gammelt Billedskærerarbejde, der fremstiller Johannes den Døbers Liv; udskaaren Prædikestol fra 1677; Granitdøbefont, vist fra Kirkens ældste Tid. I Taarnet er der indmuret to Ligstene (der tidligere have ligget foran Alteret), den ene over Knud Rud, † 1554, og Hustru Dorte Bølle, † 1544, den anden over deres Søn Jørgen Rud og Hustru Karen Krafse, fra 1557. I Koret omtaler en Tavle Fru Hille Bülow, † 1718, og hendes to Mænd, Sivert Grubbe, † 1672, og M. Fr. Lützow, † 1696, samt den førstes Søn Jørgen Rud Grubbe, † 1700. I Skibet en Tavle med lat., dansk, hebraisk og syrisk Indskrift til Minde om Præsten Villum Sørensen, † 1652, og en Marmortavle med Portrætmedaillon over H. Gamst til Vedbygd., † 1861, samt en Portrætmedaillon over Th. Kingo, der var Huslærer paa Vedbygaard 1659—61.

Vedbygaard, tidligere kaldet Withby eller Stigs Withby, er en af Landets ældste Gaarde. Peder Tygesen udi Stigs Withby nævnes 1312 og 1319, i hvilket sidste Aar han skænkede Gods i Sorterup til Sorø Kloster. Derefter nævnes Jacob Begere, „Kongens Famulus", der 1346 fik tildømt en Del Gods i Withby og andre Byer, som han havde i Pant af Niels Pedersen Grubbe, og han skrev sig endnu 1364 til Vedby. I Valdemar Atterdags eller Dronning Margrethes Dage kom Gaarden ind under Kronen, indtil Erik af Pommern 1429 bortbyttede den for Skjoldnæsholm til Familien Rud, som i henved 250 Aar ejede den, Søn efter Fader, men hvis Medlemmer for det meste levede andetsteds, da de nød stor Anseelse og vare Lensmænd, Hofembedsmænd og lign. Den første var Jørgen Rud, derefter Mikkel Jørgensen Rud, Jørgen Mikkelsen Rud († 1504), Knud Jørgensen Rud († 1554), bekendt af Deltagelsen i Forsvaret af Dragsholm under Grevefejden, medens Slagelse Borgere plyndrede hans egen Gaard, Jørgen Rud († 1571), Knud Rud (sidste Gang omtalt 1617), hvorefter Gaarden gik over til Datteren Lene Rud, g. m. Jørgen Grubbe til Thostrup paa Laaland, † 1643, efter hvem Lene Rud havde Gaarden til sin Død 1673, hvorpaa Enken efter Sønnen Sivert Grubbe, Hille Bülow, blev Ejerinde af den, idet hun købte sin Mands Søskendes Arveparter. Ved hendes andet Ægteskab 1679 med Kammerjunker, Staldmester hos Prins Jørgen, Mathias Frederik Lützow, † 1696, kom Gaarden til denne. Hille Bülow besad den derefter kun faa Aar, skønt hun først døde 1718, idet hendes Datter af 1. Ægteskab, Lene Kirstine Grubbe, ægtede Oberstlieutenant Fr. Aug. Barner, der ejede Gaarden fra 1700 og faldt ved Gadebusch 1712, hvorefter Enken 1715 ægtede Jægermester C. F. Barnewitz († 1736). Hun maatte sælge Vedbygaard ved Auktion 1738 for 14,000 Rd. (Gaard og Gods 361 Td. Hrtk.) til Kaptejn Joach. Hartv. Joh. Barner, senere Stiftamtmand og Gehejmeraad († 1768), der udvidede Hovedbygningen, opførte Kapellet ved Vedby Kirke og 1767 oprettede Gaarden til et Stamhus under Navn af „Barnersborg". Ved hans Død gik Vedbygd. over til hans Fætters Søn Generalmajor H. G. Barner († 1775) og derefter til dennes anden Søn, Kammerjunker H. Barner, som if. kgl. Bevilling af $^{14}/_{8}$ 1794 fik Tilladelse til at sælge Stamhuset mod at substituere for Familien en Fideikommiskapital paa 60,000 Rd. Han solgte da Afbyggergaarden Konradineslyst 1795 til Lieutenant M. C. Leth, og efter Barners Død (1811) solgte Enken 1818 Vedbygd. for 60,000 Specier til Assessor P. S. Neergaard, der af 4 sammenlagte Bøndergaarde oprettede Arvefæstegaarden Buskysminde og 1844 solgte Vedbygd. for 246,000 Rd. til O. O. Meldahl fra Løvegaard, der 1853 solgte den for 299,000 Rd. til Oliemøller F. V. Schytte, som atter solgte den 1854 for 325,000 Rd., til Jærnstøber i Kbh., Agent H. Gamst, ved hvis Død 1861 den gik over til hans Søstersøn H. Chr. Lund († 1871), hvis Enke, Pauline Lund, ejede den til sin Død 1892; da gik den if. Testamente over til nuv. Ejerinde Fru Ch. Madsen, f. Storck, gift med Universitetsprof., Dr. theol. P. Madsen.

Den med Grave omgivne Hovedbygning bestaar af 3 sammenbyggede Fløje i to Stokværk. Den nordre og søndre Fløj stamme fra Middelalderen, den nordre endog vistnok fra 14. Aarh. De have oprindeligt haft 3 Stokværk, men ere blevne betydeligt omdannede i Tidens Løb; dog er meget blevet bevaret. De have smukke Kamgavle og øverst i Muren Skydehuller (ved den nordre Fløjs vestl. Gavl findes en hvælvet Kælder, maaske et gammelt Fængsel, og derover et andet hvælvet Rum; i de derover liggende Rum har der været Riddersal og Drabantværelse). De to

Fløje ere omhyggeligt restaurerede i 2. Halvdel af 19. Aarh. Midtfløjen er i sin nuv. Skikkelse (undt. den søndre Del, der blev opf. omtr. 1760) bygget af Gamst 1855. Haven (12 Td. Ld.) er omlagt i de sidste Aar under Ledelse af Landskabsgartner Glæsel. I det hele have Ejerne siden 1854 gjort meget for Gaarden og Gosdet; saaledes ere Udenomsbygningerne opførte fra nyt af; ligeledes er en stor Del af Bøndergodset bortsolgt, dels til Selvejendom, dels til Arvefæste. (Se om Vedbygd. *Vedel Simonsen*, Familie-Efterretninger om de danske Ruder, 2 Bd., Odense 1845. — Ogsaa Tegn. af ældre nord. Arkitektur, 2. Sml., 3. Række, Nr. 17).

Der vides at have været i Sognet 12 Langdysser og ligesaa mange Runddysser og fritstaaende Dyssekamre; men de fleste ere sløjfede. Ved Konradineslyst ere dog fredlyste 3 Langdysser, 1 Runddysse og 1 Dyssekammer og ved Ruds-Vedby 1 Langdysse. Ø. for Byen ved Landevejen til Sorø staar et 5 F. højt Egekors, der skal være til Minde om et Drab (se D. Atl. II, 423, og Hofm. Fund. VIII, 265).

Skjellebjærg Sogn, Anneks til Tersløse (der i gejstl. Henseende hører til Løve Herred, men i øvrigt hører under Merløse Herred), omgives af Merløse Herred (Tersløse og Nidløse S.), Rerslev, Ruds-Vedby og Ørslev Sogne samt Sorø Amt (Slagelse Herred), hvorfra det adskilles ved Tude Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil N. N. V. for Sorø og 2 Mil N. N. Ø. for Slagelse. De for en stor Del lerede Jorder ere højtliggende og meget bakkede (Sobjærg, 209 F., $65,_4$ M.); kun mod S. ved Tude Aa er der lavere Engstrækninger. Mod N. ligger Vase Skov. Gennem Sognet gaar Kalundborg-Sorø Landevej. Ruds-Vedbybanen kommer til at gennemskære Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2147 Td. Ld., hvoraf 1024 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 213, Byg 383, Havre 207, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 64, til Grøntf. 32, Kartofler 42, andre Rodfrugter 47), medens der henlaa til Afgræsn. 278, Høslæt, Brak, Eng m. m. 371, Have 15, Skov 400, Moser og Kær 20, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 24. Kreaturhold 1893: 176 Heste, 589 Stkr. Hornkv. (deraf 394 Køer), 291 Faar, 612 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $159,_5$ Td. Der var 10 Selvejergaarde med $45,_{77}$, 9 Arvefæstegd. med $23,_{76}$, 21 Fæstegd. med $56,_9$, 57 Huse med $22,_7$ Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse (over $^1/_2$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 586 (1801: 289, 1840: 406, 1860: 486, 1880: 611), boede i 116 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 365 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 84 af Industri, 14 af Handel, 68 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet ligger Byerne: *Skjellebjærg*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Herrestrup* med Andelsmejeri; *Sobjærg* med Mølle og Bageri; *Taaderup*. Desuden *Knapsholm*, *Hebberge* og *Præsteskov* Huse.

Skjellebjærg S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 346. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Skjellebjærg Kirke er i sin ældste Del, Skib og Kor med Korrunding, opført i Rundbuestil af raat tilhuggen Kamp med tilhugne Kvadre paa Hjørnerne og med Anvendelse af Fraad- og Limsten i Vinduesindfatningerne; flere af de rundbuede Vinduers Konturer ses endnu. I den yngre Middelalder fik Kirken spidsbuede Krydshvælvinger, mod V. tilføjedes et ret anseligt Taarn, der ogsaa fik Krydshvælving og sattes i Forbindelse med Skibet ved en Spidsbue, og Skibets østre Gavl og Korgavlen fik Kamtakker, alt væsentlig af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp, især i Taarnets nederste Del. Senere tilføjedes et Vaabenhus paa Skibets Sydside. Ved Kirkens Restauration 1862—63 indsattes overalt spidsbuede Vinduer. I de sidste Aar er der fundet Kalkmalerier i Korrundingen og Korbuens Underflade, som ere restaur. af Kornerup 1894, og som synes at stamme fra Slutn. af 13. Aarh. Alterramme og Alterbillede (Christus), det sidste malet af N. Simonsen, ere fra 1865 (den gamle Altertavle fra 1605 ligesom nogle i Træ udskaarne Figurer fra Kirken

findes nu i Samlingen i Klosterporten i Sorø); Prædikestolen er til Dels fra 17. Aarh's 1. Halvdel; Granitdøbefont med Rebsnoning, vistnok fra Kirkens ældste Tid. I Skibet er et i Træ skaaret Gravminde over Maren Jonsdatter, † 1663 (se *J. B. Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 51. — *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 108).

Ørslev Sogn omgives af Annekset Solbjærg, Finderup, Ruds-Vedby og Skjellebjærg Sogne samt Sorø Amt (Slagelse Herred), hvorfra det paa en lang Strækning adskilles ved Tude Aa. Kirken, mod S. i Sognet ved Tude Aa, ligger omtr. 1 Mil N. for Slagelse. De for det meste gode, sand- og lermuldede Jorder ere gennemgaaende lavtliggende med fortrinlige Tørvemoser (Stenmose og Rørmose) langs Tude Aa. Lidt Skov mod N. Ø. Gennem Sognet gaar Slagelse-Nykjøbing Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2987 Td. Ld., hvoraf 1518 besaaede (deraf med Hvede 100, Rug 240, Byg 557, Havre 305, Ærter og Vikker 10, Blandsæd til Modenh. 59, til Grøntf. 70, Kartofler 30, andre Rodfr. 147), medens der henlaa til Afgræsn. 425, Høslæt, Brak, Eng m. m. 710, Have 39, Skov 130, Moser og Kær 115, Byggegr. 23, Veje, Vandareal m. m. 27 Td. Kreaturhold 1893: 231 Heste, 976 Stkr. Hornkv. (deraf 610 Køer), 296 Faar, 636 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 262,$_{5}$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med 123,$_{8}$, 16 Arvefæstegd. med 66,$_{6}$, 13 Fæstegd. med 55,$_{7}$, 53 Huse med 16,$_{8}$ Td. Hrtk. og 37 jordløse Huse ($^{3}/_{4}$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 670 (1801: 449, 1840: 518, 1860: 588, 1880: 644), boede i 126 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 476 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 98 af Industri, 21 af Handel, 13 af andre Erhv., 19 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus („Emaus", opf. 1887), Sparekasse (opr. $^{11}/_{9}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 40,374 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 1610 Kr., Antal af Konti 168) og Andelsmejeri; *Kragerup* med Biskole. Desuden *Kragevig* Huse.

Hovedgaarden *Kragerupgaard* med Afbyggergaarden *Rugskov* har $94^{3}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $3^{7}/_{8}$ Td. Skovsk., omtr. 1000 Tdr. Ld. Ager, Eng og Mose (hvoraf 50 Tdr. Ager i Skjellebjærg S.) og 160 Tdr. Ld. Skov (hvoraf 40 Tdr. i Skjellebjærg S.); desuden høre til Ejendommen af Fæstegods $163^{3}/_{4}$, af Arvefæstegods $105^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., Ørslev Kirke- og Kongetiende og Finderup Kirke med Kirketiende. Paa Kragerupgd. er der stor Ostefabrikation. — Gaard paa over 12 Tdr. Hrtk.: *Præstegaarden* ($16^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk., 140 Tdr. Ld., hvoraf 20 Mose, Resten Ager).

Ørslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 343. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kragerupgaard.

Ørslev Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Tilbygning paa Nordsiden (det sidste nu Materialhus og Ligkapel). Den ældste Del, Skib og en Del af Koret, er opført af Kamp og Munkesten, Koret er vistnok senere forlænget, udelukkende af Munkesten, ligesom Taarnet, der har Kampestenssokkel, samt Vaabenhuset og Tilbygningen ere tilføjede, og Kirken er bleven overhvælvet. Korbuen er halvrund, mellem Taarn og Skib er der Spidsbue. Altertavlen er et Maleri af A. Dorph (Christus hos Martha og Maria) fra 1877 (den gml. restaurerede Altertavle, Korsfæstelsen i Alabast, omsluttet af forgyldte Søjler, er anbragt i Skibet); Prædikestol i Renæssancestil fra 1679; Granitdøbefont. I Korvæggen ere indmurede to Ligstene, over Claus Ulfeld, † 1566, og Eggert Ulfeld, † 1583; for over 50 Aar siden blev Gravkælderen, hvori de hvile, tilmuret. Bag Alteret hænger en Series pastorum fra 1517. — I Ørslev har Joh. Vilh. Beck, bekendt fra den indre Mission, været Præst siden 1874.

Kragerupgaard. Matheus Taa de Krakæthorp nævnes 1327 og levede endnu

1341. Den næste Ejer var Hr. Jens Nielsen af Slægten Neb, der 1356—76 skrev sig til Gaarden. Hans Søn Hr. Henr. Jensen ejede den 1399, men hans Søster Christine, gift 1° med Jens Geenvædder, 2° med Hr. Hartvig Bryske, var Medejer, og siden havde Kragerup i lang Tid flere Ejere. Blandt disse vare dog næppe Hans Fos og Rigskansleren Sven Fos, der 1421 og 1423 angives at have ejet Kragerup; thi i alt Fald i Originalbrevet af 1421 staar Hanness Foss af Krukorp (se Krøjerup). Derimod ejedes den af Hartvig Bryskes Døtre Birgitte, Abel og Kirstine. Den sidste var gift 1° med Herman von Hafn og 2° med Christiern Rud, der 1453 pantsatte Fru Kirstines Part i Kragerup til Bent Krabbe, men 1470 solgte til Claus Bryske den Part i Gaarden, som denne havde i Pant af ovennævnte Fru Abel, Ulf Limbeks. Cl. Bryske afkøbte desuden s. A. Eskild Gøye og Jens Poulsen Grib deres Part i Gaarden, som de havde arvet efter deres Morbroder og Moder Fru Birgitte. En Del af Gaarden tilhørte desuden Slægten Gyrstinge, nemlig Hr. Morten Jensen 1445, Hr. Folmer Mortensen 1460, Oluf Mortensen 1468—96. Sidstnævntes Datter Anne Olufsdatter bragte Gaarden til sin Ægtefælle Per Skram (Fasti), som 2. Gang ægtede Christence Lunge og 1533 solgte Kragerup til sin Svigerfader Ove Lunge. Hans Datter Dorte bragte Gaarden til sin Ægtefælle Claus Eggertsen Ulfeld og deres Søn Eggert Ulfeld, hvis Enke, Fru Elisabeth Galde, 1596 giftede sig med Jørgen Friis til Krastrup. Denne overdrog 1610 Kragerup til sin Søn af første Ægteskab med Else Bjørn, Chr. Friis, senere kgl. Kansler, der paa Kragerup opførte en grundmuret Bygning med 3 Fløje i to Stokværk. Efter hans Død 1639 kom Gaarden til hans Søn, Oberst Hans Friis til Clausholm, der solgte den til Fr. Urne. Dennes Enke solgte 1660 Gaarden til Svigersønnen Gehejmeraad Ove Juul, † 1686, hvis Søn Chr. Juul til Ryssensten skødede den 1687 til Søsteren Mette Marie Juul, der blev gift med Fogden paa Gaarden, Poul Pedersen Lerskov (for øvrigt ejede ogsaa Fr. Gabel en Part i Gaarden, som han dels havde arvet efter sin Svigermoder Fru Kirstine Urne, dels havde købt af Chr. Juul, og som han tilskødede Mette Marie Juul 1691), og hun solgte som Enke 1705 K. for 22,000 Rd. til Jacob Lerche, Postforvalter i Kbh. Efter ham blev den ved Auktion 1722 solgt for 25,500 Rd. til Regimentskvartermester, senere Justitsraad Fogh, i hvis Families Besiddelse den var indtil 1799, da Jomfru Christine Fogh solgte den for 110,000 Rd. til Kammerraad, senere Etatsraad og Borgmester i Kbh. P. Bech († 1818), der 1802 solgte den for 165,000 Rd. til Landvæsenskommissær, Kammerraad J. Kraft Dinesen († 1840), efter hvem den gik over til Sønnen; den nuv. Ejer er Jægermester J. K. J. S. Dinesen. — Den af Grave omgivne Hovedbygning i to Stokværk er opført 1801—2; Fløjene ere ombyggede 1838—43. Ladebygningerne, der brændte 1894, ere ny opførte noget længere borte fra Hovedbygningen. Halvdelen af Gaardens Jorder ere henlagte til Afbyggergaarden Rugskov.

Solbjærg Sogn, Anneks til Ørslev, omgives af dette, Finderup, Gjerslev og Havrebjærg Sogne samt Sorø Amt (Slagelse Herred), fra hvilket det til Dels adskilles ved Tude Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. for Slagelse. De for det meste gode, lermuldede Jorder have en temmelig jævn Overflade; paa Nordgrænsen ligger en Del af Raamose.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1321 Td. Ld., hvoraf 753 besaaede (deraf med Hvede 54, Rug 111, Byg 281, Havre 134, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenh. 39, til Grøntf. 41, Kartofler 20, andre Rodfr. 68), medens der henlaa til Afgræsn. 215, Høslæt, Brak, Eng m. m. 278, Have 17, Moser og Kær 16, Byggegr. 14, Veje, Vandareal m. m. 28 Td. Kreaturhold 1893: 129 Heste, 580 Stkr. Hornkv. (deraf 373 Køer), 105 Faar, 510 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 143_7 Td. Der var 28 Selvejergaarde med $124_{,3}$, 2 Fæstegd. med $9_{,9}$, 26 Huse med $9_{,2}$ Td. Hrtk. og 43 jordløse Huse ($^3/_4$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 434 (1801: 200, 1840: 378, 1860: 476, 1880: 451), boede i 99 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 9 levede af immat. Virksomh., 281 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 67 af Industri, 11 af Handel, 28 af andre Erhverv, 24 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Solbjærg* med Kirke, Skole (Friskole paa Solbjærg Mark) og Andelsmejeri. Desuden *Hedebo* Gaarde.

Hovedgaarden *Solbjærggaard* har 40 Td. Hrtk., 330 Td. Ld., og Ager; desuden høre til Ejendommen 1 Arvefæstegd. paa 60 Td. Ld. alt

15 Fæstehuse ($4^1/_2$ Td. Hrtk., 30 Td. Ld.); 60 Td. Ld. ligger i Blæsinge, Havrebjærg Sogn. — Desuden *Hammeldrupgd.* (13 Td. Hrtk., $108^1/_2$ Td. Ld., alt Ager).

Solbjærg S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 344. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Frihedslund.

Solbjærg Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn og to Vaabenhuse mod S. og N., det sidste nu Materialhus. Skib og Kor ere opførte af utilhuggen Kamp; Gavlene ere til Dels af Munkesten ligesom Taarn og Vaabenhuse, der have Granitsokkel; Korbuen og Buen mellem Taarn og Skib ere spidsbuede. Alteret er et Billedskærerarbejde med tre Søjler paa Siderne og et Maleri: „Christus i Gethsemane" som Midtbillede; ny, egemalet Prædikestol; Døbefont af støbt Cement (skænket af Vald. Hvidt og Hustru 1871). I Korrundingen og dens Hvælving (saavel som i det nordre Vaabenhus) fandtes 1864 Kalkmalerier; Maleriet i Korrundingens Hvælving ligner det, der findes i Hagested Kirke og er vistnok fra samme Tid (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 107).

Solbjærggaard synes at være en ældgammel Hovedgaard. Aar 1269 gav Trugils Arnketilsen Gods i Solbjærg til Sorø Kloster, i hvilket han da tog Broderskab. Hans Svigersøn Othbern Tolfsøn og Søn Ingemar Trugilsøn generhvervede 1310 ved Mageskifte med Klosteret samme Gods. Paa Skiftet efter Ingemars Søn Johannes Kalf, 1339, erholdt dennes Svoger Johannes Jensen Gods i Solbjærg, medens Bröderen Trugils Ingemarsen fik selve Hovedgaarden i Solbjærg. Denne Trugils førte Slægten Drefelds Vaaben. Aar 1356 boede i Solbjærg en Væbner Jens Andersen samt to Brødre af Slægten Bille, Jon og Esbern Nielsen, og i omtr. 100 Aar forblev Gaarden i denne Slægts Eje nemlig Jens eller Niels Jonsen Bille 1398, Bent Jonsen Bille 1401, Hr. Erik Bille 1433—55, Peder Bille 1460, Jørgen og Jens Bille, hvilken sidste 1483 solgte sin Part i Gaarden til sin Svoger Per Lang, hvis Datter Fru Anne Niels Brahes endnu 1537 ejede Gods her. Senere synes Gaarden en Tid at have været underlagt Hovedgaarden Skaftelevgaard i Slagelse Herred, Sorø Amt. Aar 1784 skødede Chr. Fr. Baron Knuth, der 1766—76 havde ejet Skaftelevgd., 16 Gaarde og 15 Huse (i alt 173 Td. Hrtk., hvoraf $30^1/_2$ Hovedgaardstakst) for 12,900 Rd. D. C. til Landmaaler H. H. Bidstrup, der vist snart efter atter har faaet Solbjærggd. oprettet til Hovedgaard; 1852 blev den, efter at være gaaet gennem flere Hænder, solgt for 42,000 Rd. til L. Janssen, der 1874 solgte den for 105,000 Rd; to Aar efter blev den atter solgt for 228,000 Kr. og 1881 for 249,000 Kr., hvorefter den nuv. Ejer, V. Plenge, købte den 1890 for 192,000 Kr. — Hovedbygningen er opført 1875.

Havrebjærg Sogn omgives af Solbjærg og Gjerslev Sogne samt Sorø Amt (Slagelse Herred), hvorfra det paa en Strækning adskilles ved Tude Aa. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. N. V. for Slagelse. Jorderne ere mod N. Ø. højtliggende og bakkede; Blæsinge Banke, hvis højeste Punkt er 199 F., $62,_5$ M., hvorfra der er en vid Udsigt, bestaar mest af groft, ufrugtbart Grus; den vestl. og sydvestl. Del af Sognet have jævne, lerblandede og frugtbare Jorder; langs Tude Aa findes Engstrækninger. Gennem Sognet gaar Slagelse-Kalundborg Landevej; ogsaa Slagelse-Værslev Jærnbanen skal gaa gennem Sognet (med Station i Havrebjærg).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2051 Td. Ld., hvoraf 1131 besaaede (deraf med Hvede 70, Rug 186, Byg 379, Havre 209, Ærter og Vikker 30, Blandsæd til Modenh. 65, til Grøntf. 62, Kartofler 52, andre Rodfr. 77), medens der henlaa til Afgræsn. 281, Høslæt, Brak, Eng m. m. 514, Have 20, Skov 3, Moser og Kær 5, Flyvesand 3, udyrkede Strækn. 12, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 60 Td. Kreaturhold 1893: 195 Heste, 851 Stkr. Hornkv. (deraf 527 Køer), 303 Faar, 860 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $230,_7$ Td. Der var 19 Selvejergaarde med $103,_2$, 19 Arvefæstegd. med $110,_6$, 66 Huse med $16,_9$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 579 (1801: 445, 1840: 568, 1860: 634, 1880: 582), boede i 112 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes:

20 levede af immat. Virksomh., 388 af Jordbrug, 101 af Industri, 22 af Handel, 9 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Havrebjærg*, tæt ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1893), Sparekasse (opr. $^{26}/_{4}$ 1874; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes samlede Tilgodehavende 12,972 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 435 Kr., Antal af Konti 85). Andelsmejeri og Mølle; *Blæsinge*, der er udflyttet; *Krænkerup*, hvori en Gaard paa over 12 Td. Hrtk. (Arvefæste under Kommunitetet, $19^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 155 Td. Ld., hvoraf 2 Skov, Resten Ager).

Havrebjærg S., hvortil Gudum S. i Slagelse Herred, Sorø Amt, er Anneks, men som danner en egen Sognekommune, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 43. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Havrebjærg Kirke bestaar af et anseligt Skib og lige afsluttet Kor, Taarn i Vest, stort Vaabenhus paa Skibets Syd- og Sakristi paa Korets Nordside. Skibet, der stammer fra den ældre Middelalder, er opført af utilhuggen Kamp med tilhugne Hjørnekvadre; Spor af Vindue og Dør i Rundbuestil. I den yngre Middelalder har Kirken faaet spidsbuede Krydshvælvinger, ligesom Taarnet og Vaabenhuset med Kamgavle ere opførte af Munkesten med Granitsokkel. Hen imod Reformationen (vistnok 1529) er Koret blevet nedbrudt og Skibet forlænget mod Ø.; det nye Korparti fik Gavl med rig Blindingsdekoration, alt af Munkesten, dog med Anvendelse af Kamp. Kirken er bleven restaureret 1863—64. Alterrammen er udskaaren i Renæssancestil med Friisernes Vaaben og Aaret 1594 og Hardenbergernes Vaaben; i Midtfelterne findes Billedgrupper (med Fremstillinger af Lidelseshistorien), der skrive sig fra den tidligere Altertavle; Prædikestolen fra 1630 er rigt udskaaren og malet; Granitdøbefont med Rebsnoning, vistnok fra Kirkens ældste Tid. Karakteristisk Degnestol fra 1. Halvdel af 16. Aarh. I Koret et anseligt Krucifiks og nogle udskaarne Figurer fra den senere Middelalder. De i D. Atl. (VI, S. 248) omtalte Ligstene, hvoraf den ene var prydet med en Nonne og Indskriften „Virgo diva“, og den anden laa over Præsten J. Günther, † 1770, ere forsvundne (se *J. B. Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 49).

Johannes Niclisson dictus Blæsinge pantsatte 1328 Gods i Haleby til Esbern Ingversen. Aar 1486 mageskiftede Markvard Tinhuus til Antvorskov Kloster sin Hovedgaard i Blæsinge.

Trods sin Lidenhed er det dog det Sogn i Herredet, der vides at have indeholdt de fleste Gravhøje (omtr. 30); største Delen er dog nu forstyrret. Ved Blæsinge ligger en fredlyst Runddysse.

Gjerslev Sogn omgives af Havrebjærg, Solbjærg, Finderup, Helsinge og Drøsselbjærg Sogne samt Sorø Amt (Slagelse Herred). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger henved $1^{1}/_{2}$ Mil N. for Slagelse. De for det meste lerblandede Jorder ere mod N. temmelig jævne med store Mosestrækninger (en Del af Maglemose; ved Reguleringen af Bøstrup Aa have de lave Mosestrækninger vundet meget i Værdi), mod S. mere bakkede og sandede. Gennem Sognet gaar Slagelse-Kalundborg Landevej. Slagelse-Værslevbanen vil komme til at gennemskære Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3769 Td. Ld., hvoraf 2004 besaaede (deraf med Hvede 142, Rug 274, Byg 746, Havre 396, Ærter og Vikker 29, Blandsæd til Modenh. 72, til Grøntf. 146, Kartofler 81, andre Rodfr. 117), medens der henlaa til Afgræsn. 481, Høslæt, Brak, Eng m. m. 860, Have 43, Moser og Kær 276, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 75 Td. Kreaturhold 1893: 337 Heste, 1345 Stkr. Hornkv. (deraf 878 Køer), 589 Faar, 1078 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $374,_{9}$ Td. Der var 67 Selvejergaarde med $298,_{3}$ 7 Arvefæstegd. med 19_{4}, 2 Fæstegd. med $8,_{3}$, 124 Huse med $48,_{9}$ Td. Hrtk. og 70 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1474 (1801: 647, 1840: 1145, 1860: 1514, 1880: 1553), boede i 302 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes:

53 levede af immat. Virksomh., 845 af Jordbrug, 307 af Industri (46 Teglbr.), 45 af Handel, 119 af andre Erhverv, 36 af deres Midler, og 69 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjerslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{8}/_{4}$ 1866; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 29,362 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 1191 Kr., Antal af Konti 188), Kommunens Fattiggaard (30 Pladser), Teglværk og Andelsmejeri (Stensbjærg); *Løve*, ved Landevejen, med Kro og Andelsmejeri; *Knudstrup* med Skole (opf. 1886 i Stedet for den nedlagte Skole i Løve) og Teglværk. Desuden *Bredelænge*, *Toelstanghuse* og *Kjeldsomgaarde Huse*. Paa Løve Mark *Roneshøj Skole*.

Hovedgaarden *Løvegaard* har omtr. 46 Td. Hrtk., 465 Td. Ld., alt Ager; desuden hører til Ejendommen en Del Bøndergods med omtr 5 Td. Hrtk. og Gjerslev Kirke.

Gjerslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 342. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Løvegaard.

Gjerslev Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn og et tidligere Begravelseskapel (inddraget i Kirken) paa Nordsiden, samt et Sakristi og et gammelt Vaabenhus paa Sydsiden, der nu er inddraget i Kirken, og til hvilket der er tilbygget et nyere Vaabenhus. Skib og Kor, ligesom Vaabenhusene, ere væsentlig opførte af utilhuggen Kamp, det øvrige mest af Munkesten. Kirken er overhvælvet; paa Skibets nordre Side findes Spor af de gamle Vinduer; mellem Taarn og Skib er der Spidsbue. Altertavle med to drejede Søjler og med et malet Kors i Midten og ovenover et gammelt Krucifiks; Granitdøbefont. I Kapellets Hvælving findes der Kalkmalerier (Lidelseshistorien). I Skibet Tavle over de i de slesvigske Krige faldne fra Sognet.

Aar 1164 og 1181 omtales (S. R. D. IV 470, 567) Gesleue Sogn med et dertil hørende Kapel.

I *Knudstrup* har fordum ligget en Hovedgaard. Sølve eller Sylvester Nielsen af Knudstrup nævnes 1395; han førte i sit Vaaben en Spore. Kort efter kom Gaarden til Slægten Flemming, nemlig Hr. Herman Flemming, hans Søn Hr. Joachim Flemming, den yngre Herman Flemming, dennes Enke Fru Anne Eriksdatter (Thott), hvis Søn Jacob Flemming døde 1544 som sidste Mand af Slægten i Danmark. Aar 1607 mageskiftede Jørgen Skovgaard sin Part i Gaarden til Kronen; men Hovedlodden synes at have tilhørt Fru Karen Pax, Erik Vasspyds, der 1616 solgte den til Chr. Friis til Kragerup, som atter mageskiftede den til Kronen. Endnu 1620 erhvervede Kronen en Part i Gaarden af Fr. Reedtz. Snart efter er den vel bleven nedlagt. Ved Opførelsen af den nye Skole i Knudstrup 1886 fandtes Murrester og Fundamenter af en Bygning, der syntes at stamme fra 16.—17. Aarh., og som mentes at hidrøre fra Knudstrup.

I *Løve* har der ogsaa ligget en Hovedgaard. Fra 1413 skrev den ovennævnte Sølve Nielsen sig til Løve; men en enkelt Gang, 1421, kaldes han Foged i Løve, saa at han muligvis ikke har ejet Hovedgaarden. — Den nuv. *Løvegaard* er først oprettet 1722 af Wigant til Gundetved (S. 455), efter hvem den ejedes af Major Caspar Bartholin til Bøstrup, Major Ventin og derefter (fra 1733) af Søstrene Frøknerne Sophie, Margareta og Catharine Fincke, som 1742 solgte den (dengang Hovedgaardstakst 50 Td. og Bøndergods 237 Td. Hrtk.) til Jens Rasmussen Fischer eller Fisker, der atter 1745 solgte den til Jens Bremer og Hans Lauridsen. Bremer skødede den 1763 til Prokurator Niels Hansen, der 1766 solgte den til Gehejmeraad Fr. Raben, som Aaret efter afhændede den til Lieutenant Niels Oschatz, hvorefter den ved Auktion 1773 købtes for 4120 Rd. af den dygtige Landmand, Bonden Hans Jensen Bjerregaard († 1781), som 1778 skødede den for 9000 Rd. til Kammerherre, Oberst Chr. Fr. Holstein. Denne solgte den 1788 for 16,500 Rd. til Regimentskvartermester Fr. Chr. Plum, som 1793 afhændede den for 29,000 Rd. til Forvalter H. Tolderlund, hvorefter den 1803 for 60,000 Rd. købtes af Kaptejn Astrup til Sæbygaard, der 1806 solgte begge Gaardene til Kammerjunker Hoppe (Løvegd. for 120,000 Rd.). Senere er den gaaet gennem mange Hænder; senest har den været ejet af Borchorst og Etatsraad Appeldorn. Nuv. Ejer er fra 1895 Hr. Trock.

I *Gjerslev* synes 1349 at have boet Jakob Pedersen Spink; 1407 skrev Poul Jakobsen sig af Gjerslev.

Finderup Sogn omgives af Gjørlev, Hallenslev, Sæby, Ruds-Vedby, Ørslev, Solbjærg og Gjerslev Sogne. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. for Slagelse. De gode, for det meste lerede Jorder ere i den østl. Del noget højtliggende og bakkede, mod V. mere jævne og lavtliggende med Mosestrækninger mod N. V. (Ravnsmose). Ruds-Vedbybanen skal have Endestation ved Høng.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4279 Td. Ld., hvoraf 2428 besaaede (deraf med Hvede 106, Rug 392, Byg 874, Havre 455, Ærter og Vikker 62, Blandsæd til Modenh. 104, til Grøntf. 141, Kartofler 108, andre Rodfr. 186), medens der henlaa til Afgræsn. 512, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1077, Have 39, Moser og Kær 155, Byggegr. 43, Veje, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1893: 438 Heste, 1664 Stk. Hornkv. (deraf 1020 Køer), 558 Faar, 1434 Svin og 77 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $457,_6$ Td. Der var 22 Selvejergaarde med $133,_5$, 60 Arvefæstegd. med $279,_7$, 125 Huse med $44,_5$ Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse (over $^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1708 (1801: 753, 1840: 1197, 1860: 1532, 1880: 1693), boede i 317 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 168 levede af immat. Virksomh., 931 af Jordbr., 372 af Industri, 55 af Handel, 46 af andre Erhverv, 53 af deres Midler, 81 vare under Fattigv., og 2 vare i Fængsel.

I Sognet Byerne: *Finderup* med Kirke (beliggende paa en Banke) og Præstegd.; *Høng* med Skole, Folkehøjskole (opr. 1864 i Sæby, flyttet 1866 til Høng), Børnehjem (opr. 1891), Ting- og Arresthus for Løve Herred (opf. 1838; Plads for 8 Arrestanter), Kro, Mølle, Andelsmejeri („Kildebrønd", lidt uden for Byen) og mange næringsdrivende; den vil blive et Knudepunkt for Slagelse-Værslevbanen og Ruds-Vedbybanen, hvis ene Endepunkt den er; Herredsfogden bor paa *Odinsgaard*; *Herslev* med Skole; *Kulby*; *Tjørnelunde* med Skole, Sparekasse (opr. $^{12}/_6$ 1879; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 33,937 Kr., Rentefoden $3^4/_5$ pCt., Reservefonden 3111 Kr., Antal af Konti 157) og Mølle.

To Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: en i Tjørnelunde (*Vejbjærggd.* Arve-, fæstegaard under Kommunitetet, 13 Td. Hrtk., 121 Td. Ld., hvoraf 6 Mose og $1^1/_2$ Gaardsplads og Have, Resten Ager; 1 Hus) og en i Herslev ($12^1/_4$ Td. Hrtk., 107 Td. Ld., alt Ager).

Finderup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 345. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kragerupgaard.

Finderup Kirke, der ligger højt (128 F., 40 M.), bestaar af Skib, Kor med Korrunding (afskildret fra Koret ved Mur med Dør og nu benyttet som Sakristi), Taarn, stor Tilbygning mod N. i hele Skibets Længde, hvilken staar i Forbindelse med Skibet ved to store Buer, og paa hvis Nordside der er tilføjet et Vaabenhus, samt paa Sydsiden af Kirken en mindre Tilbygning (vistnok tidligere Vaabenhus, nu Materialhus). Skib, Kor og Korrunding ere opførte af utilhuggen Kamp (dog er der Munkesten i Gavlene, ligesom ogsaa Koret er forhøjet med Munkesten); Taarnet og den store Tilbygning ere opf. af Munkesten, den mindre af Kamp. Skibet, Koret og Tilbygningen mod S. have Krydshvælvinger, den store Tilbygning fladt Loft. Den store Korbue er halvrund; Taarnet og Skibet staa i Forbindelse ved en lav og smal Rundbue. Alteret med 4 Søjler har et nyt Billede fra 1889: Christus og de to Disciple paa Vejen til Emaus; ovenover de 4 Evangelister, fra den gamle Altertavle; Granitdøbefont. Interessant Klokke med Minuskelskrift fra den senere Middelalder. — I Præstegaardens Have staa to mægtige, gamle Lindetræer og et Granatæbletræ, der skal være henved 150 Aar gammelt.

Matheus Ta de Thyrnelunde, armiger nævnes 1382 og Niels Portmand i Thyørnlundh 1460.

Gjørlev Sogn omgives af Helsinge, Gjerslev, Finderup og Hallenslev

Sogne, Annekset Bakkendrup og Arts Herred (St. Fuglede og Svallerup S.), hvorfra det adskilles ved Halleby Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil N. N. V. for Slagelse og $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Kalundborg. De middelgode Jorder ere lavtliggende og temmelig jævne med betydelig Eng og Tørveskær, mod Ø. Ravnsmose, mod V. den tidligere Gjørlev Sø (ligesom den mindre Helsinge Sø, der have staaet i Forbindelse), ved Helsinge Aas Regulering forvandlet til Mose og Eng. Gennem Sognet gaar Slagelse-Kalundborg Landevej; ogsaa Slagelse-Værslevbanen kommer til at gaa gennem Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3871 Td. Ld., hvoraf 1914 besaaede (deraf med Hvede 204, Rug 255, Byg 707, Havre 395, Ærter og Vikker 36, Blandsæd til Modenh. 26, til Grøntf. 94, Kartofler 85, andre Rodfr. 110), medens der henlaa til Afgræsn. 544, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1035, Have 42, Skov 18, Moser og Kær 238, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 358 Heste, 1369 Stkr. Hornkv. (deraf 879 Køer), 405 Faar, 979 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $388_{,1}$ Td. Der var 12 Selvejergaarde med $154_{,3}$, 40 Arvefæstegd. med $185_{,4}$, 3 Fæstegd. med $12_{,1}$, 105 Huse med $36_{,4}$ Td. Hrtk. og 57 jordløse Huse (omtr. $^1/_2$ af Husene i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1117 (1801: 630, 1840: 749, 1860: 997, 1880: 1127), boede i 226 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 44 levede af immat. Virksomh., 645 af Jordbrug, 168 af Industri, 67 af Handel, 141 af andre Erhv., 39 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjørlev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole, Mølle, Farveri, Bageri, Købmandshandel, Maskinfabrik og Andelsmejeri (ved Byen skal være Station paa Slagelse-Værslevbanen); *Rye*, ligeledes ved Landevejen, med Skole, Missionshus (opf. 1889) og Forsamlingshus (opf. 1893); Del af *Ulstrup*, som næsten helt er udflyttet. Af Saml. af Huse mærkes *Ornum* og *Jødeland Huse*.

Hovedgaarden *Aagaard* har $81^5/_8$ Td. Hrtk., 720 Td. Ld., hvoraf 570 Ager, 130 Eng og 20 Lystskov; desuden høre til Ejendommen 9 Fæstehuse med 4 Td. Hrtk. og Gjørlev og Helsinge Kirker. Jorderne ligge baade i Gjørlev og Bakkendrup Sogne. — Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaarden *Søgaard*, $16^1/_4$ Td. Hrtk., $152^1/_2$ Td. Ld., alt Ager og Eng, 1 Gaard i Gjørlev (*Solbjærggd.*, $15^1/_2$ Td. Hrtk. 135 Td. Ld., hvoraf 21 Eng, Resten Ager; 2 Huse; Gjørlev Station bliver bygget paa Gaardens Jorder), 1 Gaard i Rye (*Stjodshøjgd.*) og 1 Gaard i Ulstrup (*Aalekærgd.*), de to sidste tilsammen omtr. 17 Td. Hrtk., 156 Td. Ld., hvoraf 27 Eng, Resten Ager.

Gjørlev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 339. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aagaard.

Gjørlev Kirke bestaar af Skib, Kor med lige Afslutning, Taarn, Vaabenhus i Syd samt et tidligere Vaabenhus (nu Materialhus), Sakristi og en Tilbygning mod Nord. Skib, Kor og Taarn ere opførte af utilhuggen Kamp, det sidste dog med Munkesten imellem, de senere Tilbygninger af Mursten. Skib, Kor, Taarn og Vaabenhus have Krydshvælvinger; Korbuen er spidsbuet. Altertavle og Prædikestol ere udskaarne i Renæssancestil, det første med Alterbillede: Christus paa Korset; Granitdøbefont. — Paa Kirkegaarden et 1890 opf. Ligkapel.

Aagaard, ved Halleby Aa, blev i 1660'erne udlagt til Rentemester Henr. Müller, der vistnok har oprettet den til Hovedgaard, og som efterlod Gaarden til sin Datter Drude, gift med Th. Fincke, senere Amtmand († 1677). Senere ejedes den af deres Søn Kaptejn Henr. Fincke og fra 1719 af Kancelliraad R. Melvin og Jacobine Cathrine Fincke, hvilke 1721 skødede den (Hovedgaardstakst 60, Bøndergods $471^1/_2$ Td. Hrtk.) til Konferensraad Lars Benzon, der 1725 solgte den til Broderen, Statholder P. Benzon

til Sæbygaard, som atter 1731 afhændede den til Konferensraad P. Benzon. Efter dennes Død solgtes den ved Auktion 1737 til Generalmajor P. Scavenius for 18,000 Rd., men da han døde kort efter, blev Skødet udstedt til hans Enke Helene Benzon, der 1753 solgte den for 40,000 Rd. til Kommerceraad William Hammond. Denne solgte den 1763 for 52,000 Rd. til Kommerceraad H. Lindholm, som 1781 solgte den for 59,750 Rd. til Chr. Lindam, der atter 1787 afhændede den for 70,000 Rd. til Kaptejn P. P. F. Mourier. Denne solgte den 1796 for 112,500 Rd. til Kancellisekretær Iver Qvistgaard, der 1803 afhændede den for 165,000 Rd. til Kammerherre Bielke og Joach. Greve Moltke, hvorefter den 1804 købtes for 195,000 Rd. af C. Greve Moltke († 1868). Efter hans Død blev Bøndergodset ved Nørager (se S. 456), medens Aagaard Hovedgaard med de to Kirker og Avlsgaarden Søgaard allerede 1865 var solgt for 275,000 Rd. til den nuv. Ejer, J. Hellemann, der 1881 solgte Søgaard for 90,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. 1675, er 1 Stokværk høj med Kælder. Stor og smuk Have i engelsk Stil.

Peder Jakobsen af Slægten Sparre skrev sig 1318 til Gerlæuæ; 1366 nævnes Mogens Pedersen af Gerløffuæ.

Sydligst i Sognet har der tidligere været en Del Gravhøje og Stenaldersmonumenter, saaledes et Par Jættestuer. Den nordl. Del er saa godt som blottet for Oldtidsminder; ved Aagaard er der dog en meget anselig, fredlyst Høj.

Litt: *M. J. Mathiesen*, Fra Gjørlev og Bakkendrup, Kirkeh. Saml. 3. R., IV. Bd. S. 147—53.

Bakkendrup Sogn, det mindste i Herredet og i det hele taget et meget lille Sogn, Anneks til Gjørlev, omgives af dette, Hallenslev og Sæby („Lunden") Sogne samt Arts Herred (St. Fuglede S.), hvorfra det adskilles ved Halleby Aa; desuden høre til Sognet 4 afsondrede Enklaver i Gjørlev Sogn. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Kalundborg og $2^1/_2$ Mil N. N. V. for Slagelse. De for det meste lerede Jorder ere lave, kun lidet hævede over Tissøs Overflade, med Mose- og Engstrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 872 Td. Ld., hvoraf 360 besaaede (deraf med Hvede 26, Rug 50, Byg 135, Havre 64, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 17, til Grøntf. 15, Kartofler 18, andre Rodfr. 24), medens der henlaa til Afgræsn. 82, Høslæt, Brak, Eng m. m. 321, Have 5, Moser og Kær 83, Byggegr. 10, Veje, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1893: 61 Heste, 349 Stkr. Hornkv. (deraf 165 Køer), 96 Faar, 124 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $92,_9$ Td. Der var 5 Selvejergaarde med $37,_{11}$, 7 Arvefæstegd. med $50,_2$, 23 Huse med $5,_8$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 223 (1801: 93, 1840: 210, 1860: 235, 1880: 261), boede i 45 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 149 levede af Jordbrug, 2 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 51 af Industri, 8 af andre Erhverv, 9 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Bakkendrup* med Kirke; en Del af *Ulstrup* (se Gjørlev S.). — 1 Gaard paa over 12 Td. Hrtk. i Ulstrup (*Ulstrupgd.*, 14 Td. Hrtk., 135 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, Resten Ager).

Bakkendrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 338. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Bøstrup.

Bakkendrup Kirke er meget lille og bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn, som mod Sædvane staar mod Ø. ovenpaa Koret, og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp i Rundbuestil, hvorom de smaa tilmurede Vinduer paa Nordsiden vidne. Senere er Skibet blevet forlænget mod Vest (det har været bestemt til at bære et Taarn, idet en bred Spidsbue fører ind til denne Afdeling), ligesom ogsaa Taarnet, af Munkesten, er tilføjet, og der er indbygget Hvælvinger; Vaabenhuset er fra den nyere Tid. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil uden Alterbillede, bygget som et Tempel; bag paa den ses en paa

et Brædt malet Skikkelse, forestillende St. Laurentius paa Risten. — Paa Kirkegaarden ligger begr. Præsten J. P. Østrup, († 1833). — Et Sagn fortæller, at to Jomfruer, som boede i Bakkendrup, fik deres Hund dræbt, da de gik til Kirke i Gjørlev, hvorfor de lovede ikke mere at komme der, men byggede en egen Kirke i Bakkendrup. Man viser endnu Stedet, hvor de have boet, og der er fundet Murrester i Grunden.

Jens Pedersen af *Bakkendrup* nævnes 1404 og 1408. — 1355 solgte Hr. Jep Begere af Vedby sin Hovedgaard i *Ulstrup* i Løve Herred til Kong Valdemar.

(**Litt.**, se under Gjørlev S.).

Helsinge Sogn, det næststørste i Herredet, omgives af Annekset Drøsselbjærg, Gjerslev og Gjørlev Sogne, Arts Herred (Svallerup S.), hvorfra det adskilles ved Halleby Aa, og Store Bælt (Jammerlands Bugt). Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Kalundborg og 2 Mil N. V. for Slagelse. Jorderne, der ere af temmelig forskellig Beskaffenhed, ere lavtliggende, mod S. en Del bakkede med enkelte højere Punkter, hvorfra der er vid Udsigt over Store Bælt, mod N. mere jævne; mod Ø. ligger Helsinge Mose. Til Sognet hører Halvøen Rersø, der ved en Landtange er forbunden med Sognet, og som har bratte Skrænter ud mod Store Bælt (paa Vestkysten ved Foden af Generalstabens Triangulationsmærke er der indtil 54 F., 17 M.), og Øen Musholm i Store Bælt.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 5144 Td. Ld., hvoraf 2519 vare besaaede (deraf med Hvede 224, Rug 381, Byg 897, Havre 461, Ærter og Vikker 31, Blandsæd til Modenh. 20, til Grøntf. 115, Kartofler 214, andre Rodfr. 172), medens der henlaa til Afgræsn. 810, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1616, Have 12, Moser og Kær 138, Byggegr. 29, Veje, Vandareal m. m. 20 Td. Kreaturhold 1893: 480 Heste, 1923 Stkr. Hornkv. (deraf 989 Køer), 981 Faar, 1291 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $435,_4$ Td. Der var 24 Selvejergaarde med $99,_9$, 62 Arvefæstegd. med $271,_3$, 6 Fæstegd. med $24,_7$, 156 Huse med $39,_{15}$ Td. Hrtk. og 43 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1550 (1801: 808, 1840: 1076, 1860: 1277, 1880: 1581), boede i 313 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 47 levede af immat. Virksomh., 898 af Jordbrug, 149 af Fiskeri, 232 af Industri, 52 af Handel, 16 af Skibsfart, 51 af andre Erhverv, 54 af deres Midler, og 51 vare under Fattigv. Beboerne paa Rersø drive nogen Skibsfart og ret betydeligt Fiskeri (Sild, Torsk, Flynder, Hornfisk; se under Kalundborg, S. 390).

I Sognet Byerne: *Kirke-Helsinge* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^2/_1$ 1873; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 215,549 Kr., Rentefoden $3^4/_5$ pCt., Reservefonden 12,899 Kr., Antal af Konti 685), Kro, Andelsmejeri, Købmandshandeler osv.; *Dalby* med Biskole og Mølle; *Vinde-Helsinge* med Skole, Fattiggaard for Helsinge-Drøsselbjærg Kommune (opr. 1875; 39 Pladser), Forsamlingshus, Friskole, Mølle, Bagerier, Købmæd osv.; *Rersø*, paa Halvøen af samme Navn, med Skole, Missionshus (opf. 1893), Kro, Fiskerleje. *Engvang Huse.* — Den af en Familie beboede Ø *Musholm*, der hører til Mullerupgaard i Drøsselbjærg S., har paa Østsiden en for Smaaskibe god, naturlig Havn.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaarden *Helsingegd.*, $17^1/_8$ Td. Hrtk. 160 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager, og *Birkemosegd.*, 14 Td. Hrtk., 122 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, Resten Ager; af Arealet høre 61 Td. Ld. til to Arvefæstehuse; Hartkornet er omtr. lige fordelt mellem Helsinge og Gjørlev Sogne; til Gaarden hører et Teglværk.

Helsinge S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Løve Herreds Jurisdiktion (Høng), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Slagelse Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 340. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aagaard.

Helsinge Kirke er en usædvanlig stor Landsbykirke med en smuk Kamgavl mod Ø., et i Forhold til Kirken temmelig lavt Taarn mod V. og et højt smukt Vaabenhus med Kamgavl mod S. Kirken er opført af Munkesten, Skib og Vaabenhus paa Granitsokkel. Skibet er ved to Rækker Murpiller, 3 i hver Række, delt i et Midtskib og 2 Sideskibe, hver med 4 Fag Krydshvælvinger; ligeledes have Taarnrummet, der ved en Mur er skilt fra Skibet og bruges til Sakristi, og Vaabenhuset Krydshvælvinger. Kirken, der er stærkt dekoreret, blev 1868 restaureret under Ledelse af Arkitekt Hans J. Holm. Ved samme Lejlighed restaureredes ogsaa Altertavlen, der er et Billedskærerarbejde, som forestiller Nadveren. Prædikestolen er ligeledes et Billedskærerarbejde i Renæssancestil fra 1588. Til venstre for Alteret staar Kirkens gamle mærkelige Granitdøbefont med udhugne Billeder af St. Paulus, St. Peter, St. Knud og St. Olaf. Lukkede Stole fra 1868 i gammel Stil. I søndre Skib hænger et gammelt Krucifiks, i Vaabenhuset et Maleri med Portrætter af Sognepræsten Frands Pedersen Kønig, † 1694, og Hustru. Den ene Klokke er fra 1370. — Paa Kirkegaarden, hvor der (1889) er opført et Ligkapel, ligger begravet Provst P. Herschend Bøgh, † 1872. Fra en Gravkælder i Kirken, hvor der endnu staar nogle Kister uden Navn, nedgravedes 1884 paa Kirkegaarden 6 Kister, hvoraf der paa de tre stode Navnene Ulr. Fr. Brüggemann til Elvedgaard († 1735), Oberstlieutenant Vald. Brüggemann († 1793) og Oberst Chr. Wilcken († 1759). — I Helsinge var Th. Kingo personel Kapellan 1661—68. — Aar 1596 udgik Kongebrev til bedste for Præst og Kapellan i Helsinge, da Præstegaarden var brændt.

I *Helsinge* har der fra gammel Tid boet adelige Slægter. Johannes Pedersen de Helsinge, som 1356 oplod Kong Valdemar Gods i Mynge og Helsinge, maa rigtignok antages at have boet i Helsinge i Holbo Herred, men han havde samme Gods i Pant af Torbern Tuesen, som mærkelig nok synes at høre hjemme i Kirke-Helsinge; thi blandt Sorø Klosters Velgørere nævnes Two Thorbernssøn de Kirkehelsinge, provincie Løwehæret. Aar 1335 nævnes Hans Ingvarsen i Helsinge. Snart efter kom Gaarden til Slægten Moltke. Den tilhørte 1383 Fru Eline, Arnold Moltkes Efterleverske, Evert Moltke 1392—1424, Valdemar Evertsen Moltke 1438—47. Aar 1463 nævnes en Væbner Grubbe af Helsinge, som kunde være den med Moltkerne beslægtede senere Rigskansler Evert Grubbe, hvorefter Gaarden skal være kommen til Hr. Albrecht Engelbrechtsen (Bydelsbak). — Den nuv. *Helsingegaard* er oprettet 1720 af sammenlagte Bønderjorder, bl. a. Rersø, og ejedes af en vis Niels Wulf, hvorefter den solgtes til Raadmand Høberg i Kalundborg, der afhændede den til Fru Brüggemann (Enke efter Ulr. Fr. Brüggemann til Elvedgd., † 1735), hvis Arvinger solgte den 1754 for 11,000 Rd. (i Skødet kaldes den Hovedgaard, Takst $14^1/_2$ Td. Hrtk.) til Mag. David Schmidt og Chr. Bonsach. Ved Auktion 1780 solgtes den for 13,200 Rd. til Justitsraad, senere Etatsraad Knud Holtermann, der 1791 skødede den for 22,000 Rd. til Mich. Rasmussen, Forpagter paa Egemarke, som 1803 frasolgte Rersø til Beboerne og 1806 solgte Helsingegd. (med Helsinge Kirke) for 34,000 Rd. til C. Greve Moltke til Aagaard, med hvilken den derefter var forenet, indtil den frasolgtes til Selveje 1868.

Rersø, der allerede nævnes i Vald. II's Jordebog (*Rethærsø*, *Rethæsø*), har tidligere været en Ø, men er nu ved en Dæmning over det flakke Sund forbunden med Landet. Øens Beboere fik af Dronning Margrethe Frihed for Kornlandgilde og Pengetiende, „fordi Landet var da for Skovs og Krats Skyld ikke tjenligt til andet end Fægang og Fiskefang". Senere bleve disse Privilegier fornyede, først af Chr. I 1454, sidst af Fr. V 1747, og det gælder endnu, at Beboerne ere fri for at betale Kongetiende og Kornafgifter. Nu er Halvøen aldeles skovløs. Endnu minder en Del i Beboernes Levemaade, Dialekt, Bohave osv. om, at den har været en Ø.

Paa Rersø findes som Vidnesbyrd om dens Bebyggelse alt i Stenalderen et Par fritstaaende Dyssekamre. Af de mange Oldtidsminder i den øvrige Del af Sognet er der ved Dalby fredlyst en anselig Høj med en uudgravet Jættestue, ved Kirke-Helsinge et Dyssekammer og ved Vinde-Helsinge en Gravhøj, „Lindehøj".

Drøsselbjærg Sogn, Anneks til Helsinge, omgives af dette, Gjerslev Sogn, Sorø Amt (Slagelse Herred) og Store Bælt. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Slagelse og $2^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Korsør. Den sydvestl. Del af Sognet er bakket og leret med stejle Skrænter ud mod Bæltet (Mullerup Klint), den øvrige Del er temmelig flad med lerede Jorder. I den østl. Del af Sognet ligger Maglemose.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2420 Td. Ld., hvoraf 1200 vare besaaede (deraf med Hvede 127, Rug 130, Byg 476, Havre 234, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 31, til Grøntf. 50, Kartofler 46, andre Rodfr. 94), medens der henlaa til Afgræsn. 393, Høslæt, Brak, Eng m. m. 540, Have 18, Skov 22, Moser og Kær 220, Byggegr. 21, Veje, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1893: 190 Heste, 881 Stkr. Hornkv. (deraf 566 Køer), 305 Faar, 623 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 243,$_{5}$ Td. Der var 21 Selvejergaarde med 181,$_{7}$, 13 Arvefæstegd. med 42,$_{8}$, 64 Huse med 19,$_{1}$ Td. Hrtk., og 45 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 883 (1801: 456, 1840: 416, 1860: 672, 1880: 879), boede i 175 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomh., 509 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 171 af Industri (25 af Teglbr.), 31 af Handel, 14 af Skibsfart, 54 af andre Erhv., 25 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Drøsselbjærg* med Kirke, og Skole; *Mullerup* med Biskole, Kro, Mølle, Bageri, 2 Købmænd, Teglværk og Bryggeri; V. for Byen *Mullerup Havn* (omtr. 10 F. dyb) med Toldkontrolsted, Lods (der lodser i Farvandet mellem Rersø og Halskov, „Musholmbugt"), Telegrafstation og Statstelefon til Helsinge og Rersø, Kalkovne, Kornmagasiner og Købmandshandel.

Hovedgaarden *Bøstrup* har $86^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., $877^{1}/_{2}$ Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 100 Mose og Kær, $27^{1}/_{2}$ Gaardsplads og Have, Resten Ager; desuden høre til Godset af Fæstegods 4 og af Arvefæstegods $63^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., Drøsselbjærg og Bakkendrup Kirker; Ejendommens Jorder ligge i Drøsselbjærg, Gjerslev, Gjørlev og Bakkendrup Sogne samt ($8^{1}/_{4}$ Td. Hrtk.) i Kirkestillinge S., Sorø Amt. — Desuden Avlsgaarden *Mullerupgd.*, 35 Td. Hrtk., omtr. 368 Td. Ld., hvoraf 50 Mose og Eng, Resten Ager; til Gaarden høre et Bryggeri og Øen Musholm (81 Td. Ld.) i Helsinge Sogn (se S. 470).

Drøsselbjærg S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 341. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Bøstrup.

Drøsselbjærg Kirke bestaar af Skib, der ved 2 firkantede murede Piller er delt i 2 Afdelinger, hver med 3 Fag Krydshvælvinger, Taarn, der er bygget i Flugt med den søndre Afdeling, og paa Nordsiden et gammelt Vaabenhus, der nu er inddraget i Kirken, samt Gravkapel. Det hvælvede Taarnrum er i den nyere Tid gjort til Vaabenhus. Kirken skal oprindelig have været et Bedekapel for Munkene i Antvorskov Kloster og var da etskibet og opført af utilhuggen Kamp i Rundbuestil; senere er den bleven udvidet med Munkesten, ligesom Taarnet er blevet tilføjet; Taarn og Vaabenhus have Kamgavle. Altertavlen er i Renæssancestil fra 1625, Prædikestolen ligeledes, fra 1588; Sandstensdøbefont. Paa Altervæggen i det sydl. Skib et gammelt Krucifiks; i en Niche ved Alteret et Skab med en udskaaren Figur af den hellige Andreas paa Korset. I Kapellet hvile Medlemmer af Familierne Paasche og Svitzer til Bøstrup; i Væggen et Marmorepitafium med allegoriske Figurer over Justitsraad H. G. Faith († 1795) og Hustru. — Paa Kirkegaarden et 1894 opf. Ligkapel.

Bøstrup Hovedgaard er oprettet omtr. 1660 af Rentemester Henr. Müller og fik 1689 Privilegier som adelig Sædegaard. Müller efterlod Gaarden til sin Datter Anna Catharine (gift med Caspar Bartholin til Kornerupgd., † 1663), der sad i trykkende Omstændigheder (Godset var endog en Tid sekvestreret paa Grund af resterende Skatter og pantsat til N. Chr. Paludan) og 1702 skødede den til Sønnen Major Casp. Bartholin, efter hvis Død 1730 Søkvæsthuset maatte overtage Gaarden, som det 1741 solgte for 14,500 Rd. C. (Godset var 437 Td. Hrtk.) til Generalauditør Joachim Barner Paasche, som byggede en ny Hovedbygning, og hvis Enke 1778 solgte den til Kammerraad Laur. Svitzer, der atter 1791 solgte den for 55,500 Rd. til Justitsraad H. G. Faith. Dennes Arvinger solgte den 1796 for 89,000 Rd. til Kaptejn Jan Christoffer v. Deurs, i hvis Familie den forblev, indtil den 1880 købtes for 750,000 Kr. af den nuv. Ejer, Apotheker, Etatsraad Chr. D. A. Hansen, der har gjort meget

for at forbedre Ejendommen. — Den nuv. Hovedbygning er opf. 1800 i italiensk Stil, men ombygget 1881—82 med Taarn og Frontespice.

I *Drøsselbjærg* boede længe en Gren af Slægten Basse med to Vædderhorn i Vaabenet, nemlig Anders Nielsen 1377, Oluf Pedersen 1406, Anders Pedersen 1435—71, Niels eller Jens Andersen 1480—1515, hvis Datter Christine ægtede Christen Nielsen (Dyre) af Hjelmsø, som endnu 1508 skrev sig til Drøsselbjærg, men 1517 mageskiftede Gaarden til sin Svoger Oluf Skinkel. — Ogsaa i *Mullerup* laa i 14. Aarh. en større Gaard. Johannes Nicolai de Muldorp nævnes 1376 i en Dom, afsagt paa Sjællands Landsting; 5 Aar senere boede der en Væbner Esbern Gjordsen.

Ved Mullerup er der fredlyst en smuk Langdysse med 49 Randstene.

Arts Herred.

Sogne:

(Kalundborg Købstads Landdistrikt). — Refsnæs, S. 475. — Raklev, S. 476. — Tømmerup, S. 478. — Aarby, S. 479. — Rørby, S. 481. — Ubby, S. 482. — Svallerup, S. 486. — Store Fuglede, S. 487. — Lille Fuglede, S. 488.

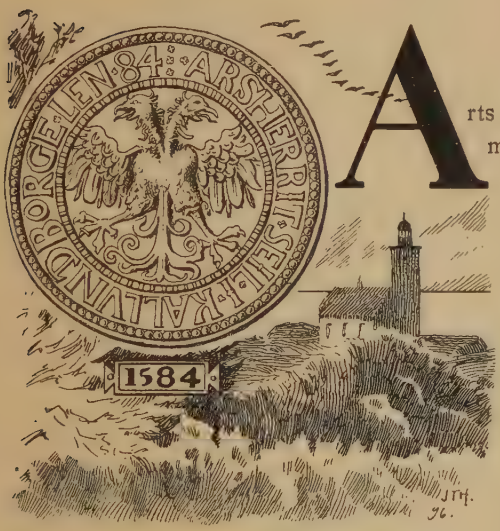

Arts Herred, det vestligste og tredjemindste i Holbæk Amt, omgives mod V. af Store Bælt (Samsø Bælt), mod N. af Kattegat (Sejrø Bugt), mod Ø. af Skippinge Herred og mod S. Ø. og S. af Løve Herred, fra hvilket det adskilles ved Tissø (der er delt mellem de to Herreder) og Halleby Aa, som danner Søens Afløb til Store Bælt*). Herredet har en meget uregelmæssig Form; dets største Udstrækning fra N. til S. er noget over 3 Mil; fra N. V., Halvøen Refsnæs' yderste Spids, til S. Ø. er der over 4 Mil. Mod N. V. løber det ud i to Halvøer Asnæs og Refsnæs, der indeslutte Kalundborgfjord; fra N. afsætter Sejrø Bugt den nu inddæmmede og til Dels tørlagte Saltbæk Vig paa Østgrænsen**). De med Ler og Sand

*) For at forhindre et for stort Afløb om Sommeren fra *Tissø* (der ligger omtr. 6 F. over Havet), hvorved der kan befrygtes at opstaa Sandflugt, særlig ved Søens østl. Side, er det ved Landvæsenskommissionens Kendelse tilladt Lodsejerne at opføre et Stemmeværk i Halleby Aa nær ved Søen, og et saadant er ogsaa bygget 1891. Det maa holdes lukket 1. Juni—15. Okt.

**) *Saltbæk Vig* er inddæmmet if. kgl. Bevilling af $^{11}/_{12}$ 1866 til Premierlieutenant H. C. Bagge, der dannede et, mest af kjøbenhavnske Rigmænd bestaaende Interessentskab. Ved 3 Dæmninger — fra Alleshave i Bregninge Sogn til Store Vrøj, fra denne til Lille Vrøj, og atter fra

blandede, ret gode Jorder ere i den sydlige Del jævne og temmelig lavtliggende, især V. for Tissø og paa Asnæs; nordligere ere de mindre frugtbare og langt mere højtliggende og bakkede, især i Midten og paa Refsnæs (Sjællands nordvestre Hovedvandskel); her hæve sig ved Herredets Østgrænse Saltofte Bakker (omtr. 195 F., 61 M., ved Foden af Generalstabens Triangulationsmærke), paa Refsnæs naa flere Højder over 190 F. (Listrup Bakke), og yderst ude paa Halvøen ligger Helvedes Klint (85 F., 27 M.) og Bavnebjærg (70 F., 25 M.). Mod N., omkring Saltbæk Vig, ere Jorderne atter lavtliggende og jævne. Paa Skov er Herredet fattigt (1023 Td. Ld.), kun paa Asnæs er der nogen af Betydning. Med Hensyn til Frugtbarheden er Herredet det næstfrugtbareste i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $10^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 35,346 Td. Ld. ($3,_{54}$ □ Mil, $194,_9$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $3176,_5$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 10,278 (1801: 5418, 1840: 7779, 1860: 9337, 1880: 10,263). I Herredet ligger Købstaden Kalundborg. I gejstl. Henseende danner Herredet eet Provsti sammen med Løve Herred, Nidløse og Tersløse Sogne i Merløse Herred samt Gudum Sogn i Slagelse Herred, Sorø Amt. I verdslig Henseende hører det til Arts Herreds Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds.

Arts Herred, i Vald. II's Jordebog kaldet *Arfshæreth*, hørte 1860 til Kalundborg Amt, som fra 1671 forenedes med Sæbygaards og Dragsholms Amter og fra 1707 styredes under eet med Holbæk Amt (se S. 371). Navnet kommer maaske af „Ørn" (Are, Ari = Ørn), eller Vaabenet med en flakt Ørn er snarere lavet efter dette Ord.

Ved sine mange Oldtidsminder, særlig Stengrave, hører Herredet til de ejendom-

---

denne til Halvøen Mulen i Raklev Sogn —, der bleve fuldendte i 1868 efter store Genvordigheder, inddæmmedes et Areal paa 4864 Td. Ld., hvorpaa man begyndte paa Anlæg af Landkanaler, Sluser og Maskinhuset (ved Lille Vrøj) med to Maskiner, hver med 25 Hestes Kraft, til at bortføre Vandet. Efter to Aars Forløb var Vandet kun bragt ned til 9 F. under dagligt Vande, hvorfor man 1873 opførte tre Vejrmøller, der skulde hjælpe til, og Efteraaret 1875 var man naaet til 13 F. 9 T., da Udpumpningen maatte standse af Mangel paa Kapital, og Vigen, som da var tørlagt paa 70 Td. Ld. nær, fyldtes atter for en stor Del med Vand. Foretagendet stilledes til Auktion og udlagdes for største Delen til de to Panthavere Etatsraad Heyman og Grosserer D. B. Adler med Undtagelse af et mindre Areal, der udlagdes til en tredje Interessent, og „Arnakkebugten" (Bregninge S.), hvor man med store Bekostninger anlagde en Fabrik til Fremstilling af Ammoniak af Tørvejord, hvilken nu er opgiven. Tørholdelsen sker siden 1875 kun ved de 3 Møller, og af det inddæmmede Areal er nu kun henved Halvdelen, 2262 Td. Ld., tørlagt; men dette tørlagte Land er af ringe Beskaffenhed; kun henved 300 Td. Ld. er under Plov, alt det øvrige, mest Sand og lerblandet Grus, henligger (undt. nogle smaa Plantager, der se ud til at ville lykkes) til Græsning og giver et meget tarveligt Udbytte. Foretagendet har nominelt kostet 1 Mill Kr., men i Virkeligheden er der vel gaaet omtr. det dobbelte med. Ved Indenrigsm. Skr. af $^{20}/_6$ 1893 er det tørlagte Areal (af hvilket de to ovennævnte Interessenter ejede 1683 Td. Ld.) fordelt mellem Kalundborg Sogn (Store og Lille Vrøj, se S. 383 og 392), Raklev og Tømmerup Sogne i Arts Herred og Værslev og Bregninge Sogne i Skippinge Herred. Ved den kgl. Bevilling er det paalagt Ejerne at anlægge og vedligeholde en lille Havn (4 F. dyb) paa Nordsiden af *Lille Vrøj* til Brug for Sejrø Postbaaden. Af Landkanalerne optager den østl. Vandet fra Bregninge Aa og hører under Amtets større offentlige Vandløb, medens Kanalen ud for Tømmerup og Raklev Sogne er optagen bl. de mindre offentlige Vandløb. Tidligere var der et betydeligt Aalefiskeri i den inddæmmede Sø, men det er nu helt ophørt.

meligste Egne paa Sjælland. Der kendes henved 200 Stengrave og 375 Gravhøje; mange ere dog nu ødelagte eller sløjfede. Stengravene findes især paa Refsnæs og i den midterste, østre Del af Herredet, hvorfra de fortsættes i et Bælte mod Ø. ind i Skippinge Herred. I alt i Herredet 19 fredlyste Mindesmærker.

Litt: *Fr. Algreen-Ussing*, Hist.-topogr. Efterretninger om Arts Herred, Kalundborg 1861. — Ny kirkeh. Saml. 5. Bd., S. 152 fl. — Indberetninger til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Arts H., af *J. B. Løffler* og *Henry Petersen*, 1881.

Kalundborg Købstads Landdistrikt, se S. 383.

Refsnæs Sogn bestaar af Landtungen Refsnæs og er paa de tre Sider omgiven af Sejrø Bugt, Samsø Bælt og Kalundborg Fjord, mod Ø. af Raklev Sogn. Kirken, i Byen Ulstrup, beliggende nær ved Sydkysten, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Kalundborg. De for en stor Del lerede, i den sydl. Del noget lettere Jorder ere højtliggende og bakkede med stenet Overflade, Flyvesandsstrækninger og bratte Skrænter paa Sydkysten, bl. hvilke Bavnebjærg og Helvedes Klint (se S. 474); især den sidste er mærkelig ved den store Afveksling i i Jordlagene. En Del Tørvemoser.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 3173 Td. Ld., hvoraf 1560 besaaede (deraf med Hvede 92, Rug 238, Byg 632, Havre 311, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenh. 59, til Grøntf. 13, Kartofler 45, andre Rodfr. 153, Raps 10), medens der henlaa til Afgræsn. 464, Høslæt, Brak, Eng m. m. 823, Have 23, Skov 18, Moser og Kær 69, Flyvesand 138, udyrkede Strækn. 33, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 18 Td. Kreaturhold 1893: 268 Heste, 1163 Stkr. Hornkv. (deraf 721 Køer), 598 Faar, 835 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $188,_{6}$ Td. Der var 46 Selvejergaarde med $165,_{6}$, 91 Huse med 23 Td. Hrtk. og 37 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 905 (1801: 445, 1840: 634, 1860: 789, 1880: 919), boede i 167 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh., 671 af Jordbrug, 52 af Fiskeri, 74 af Industri, 4 af Handel, 8 af andre Erhv., 46 af deres Midler og 7 vare under Fattigv. Fiskeriet (særlig Aal, men ogsaa Hornfisk og Sild) er af stor Betydning for Sognet.

I Sognet Byerne: *Ulstrup* med Kirke, Præstegd., Skole (uden for Byen en Friskole), Forsamlingshus (opf. 1883), Sparekasse (opr. $^{8}/_{2}$ 1877; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 102,655 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 3119 Kr. og Antal af Konti 273), Andelsmejeri; Mølle og Bageri; *Kongstrup*; *Aagerup*; *Bjørnstrup*. *Overbjærg Huse*. — Af Gaarde mærkes Avlsgaardene *Langedamsgd.* og den for sit Mønsterlandbrug bekendte *Refsnæsgd.* (tidligere *Hestehavegd.*), $6^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 332 Td. Ld., hvoraf 300 Ager, 12 Fyr- og Granplantager, 2 Eng, Resten Overdrev og Klinter (da Hartkornsansættelsen fandt Sted, var det meste af Jorden uopdyrket); Gaarden, hvortil høre 2 Huse og et Aalefiskeri, ejes af Hr. Lawaetz til Kalundborg Ladegaard. — Yderst ude paa den 30 F. høje Pynt af Refsnæs er *Refsnæs Fyr*, hvidt firkantet Fyrtaarn; hvidt Blinkfyr af 4. Orden, Lysvidde 3 Mil, Flammens Højde over Havet 77 F. (se Vignetten S. 473).

Refsnæs S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 352. Lægd. Kirken er solgt fra Birkendegaard 1896 til C. G. Baron Lerche.

Ulstrup Kirke bestaar af Skib, Kor med tresidet Afslutning, Taarn, Vaabenhus paa Skibets Sydside, Kapel paa Skibets og Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste

Del (fra omtr. 1300), Skib og Kor, er væsentlig opført af Kamp; i den senere Middelalder blev Koret overhvælvet, ligesom Taarnet, (af Kamp) og de andre Bygninger (af Munkesten blandet med Kamp), tilføjedes; Skibets Krydshvælvinger ere vist ikke ældre end omtr. 1600, Korbuen er udvidet og afsluttet med en noget trykket Halvcirkel; det hvælvede Taarnrum er forbundet med Kirken ved en Spidsbue. Altertavlen er et Maleri (Christus) fra 1844 af Cl. Tilly; Prædikestol i Renæssancestil fra 1600; Granitdøbefont, vist fra Kirkens ældste Tid. I Skibet Ligsten over Elisabeth Jørgensdatter, † 1613, Enke efter Borgmester Poul Christensen i Kalundborg; i Koret Ligsten over Præsten og Digteren Laurids Olufsen Kock (Præst her fra 1673, Provst i Arts Herred fra 1684, † 1691), Forfatter til „Danmark, dejligst Vang og Vænge".

Aar 1374 pantsatte Petrus Nicholai de Biørnstorp Gods i Torslundemagle til Gyncike Clausen i Roskilde.

Omkring Aagerup og Kongstrup har der været over 20 Stenaldersmindesmærker; men kun faa af dem ere tilbage, saaledes et lille sekssidet Dyssekammer ved Kongstrup (fredlyst). Den vestre Del af Sognet synes blottet for Oldtidsminder. — I gamle Dage var Halvøen bedækket med store Skove. Det var i en af disse, at Valdemar Sejrs Søn, Valdemar den unge, blev skudt paa Jagten $^{28}/_{11}$ 1231 (Refsnæs eller Bjørnstrup Skov, N. V. for Byen Bjørnstrup; efter andre i Nyrup Skov i Raklev Sogn; i „Sjællandske Antiquiteter" i Rigsarkivet for 1607 staar, at „des til Amindelse er oprejst i Nyrup Lund, som han blev skudt, 4 store Stene, een Mand høj, paa en slet grøn Plads, noget aflang; en af Stenene er stakket siden bleven Steden forrykt"). Nu er Egnen som sagt ganske skovløs — med Undt. af en lille Plantage paa den yderste Pynt af Landtungen, og Ulstrup Præstegaards Have —, og det var den alt i 17. Aarh., da Præsten L. Olufsen Kock digtede sin Vise „Jagten paa Refsnæs". — Paa Grund af den afsondrede Beliggenhed have Refsnæs Beboere, der til Dels stamme fra nogle fra Saltholm indvandrede hollandske Nybyggere, lige til de sidste Aar bevaret et Særpræg i Levemaade, Bohave og Klædedragt, men nu er det saa godt som forsvundet.

Raklev Sogn, det største i Herredet, omfattende den østl. Del af Refsnæs, omgives mod V. af Refsnæs og mod Ø. af Tømmerup Sogn og Kalundborg Købstads Landdistrikt, mod S. af Kalundborg Fjord og mod N. af Sejrø Bugt og Saltbæk Vig, ved hvis Tørlægning (se S. 473) det har vundet $462^1/_2$ Td. Ld. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^1/_4$ Mil N. V. for Kalundborg. De dels sandmuldede, dels lerede Jorder ere i den sydl. Del højtliggende og bakkede, medens de mod N. falde af til Kattegat og Saltbæk Vig med enkelte Mose- og Engstrækninger.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 6126 Td. Ld., hvoraf 3027 besaaede (deraf med Hvede 171, Rug 574, Byg 1117, Havre 568, Boghvede 7, Ærter og Vikker 26, Blandsæd til Modenh. 112, til Grøntf. 68, Kartofler 162, andre Rodfr. 217, Spergel og Lupiner 4), medens der henlaa til Afgræsn. 1023, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1355, Have 39, Skov 87, Moser og Kær 245, Flyvesand 250, udyrkede Strækn. 17, Byggegr. 52, Veje, Vandareal m. m. 31 Td. Kreaturhold 1893: 443 Heste, 2032 Stkr. Hornkv. (deraf 1273 Køer), 948 Faar, 1200 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 495 Td. Der var 87 Selvejergaarde med 334, 28 Arvefæstegd. med $86_{,9}$, 2 Fæstegd. med 3, 231 Huse med $71_{,2}$ Td. Hrtk. og 96 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 2123 (1801: 931, 1840: 1426, 1860: 1824, 1880: 2092), boede i 464 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 200 levede af immat. Virksomh. (herunder Kysthospitalet), 1263 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 25 af Fiskeri, 253 af Industri, 29 af Handel, 206 af andre Erhv., 104 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv. Fiskeri drives ved Bundgarn fra Kysten ved Kattegat, men ikke fra Fjorden (mest Hornfisk og Sild) og giver til Tider god Indtægt.

I Sognet Byerne: *Raklev* med Kirke (noget uden for Byen), Præstegd., Skole og Mølle; *Ellede* med Privatskole, Forsamlingshus (opf. 1884), Andelsmejeri (Karlsbjærg) og Mølle; *Nyrup*; *Nostrup* med Skole og Mølle; *Kallerup*; *Vollerup* med Skole; *Svendstrup* med Fattiggaard (opr. 1879; 48 Pladser); *Saltbæk*; *Illerup* (gml. Form Ylvedorp, Ælvedorp) med Skole; *Gaasetofte*. Desuden *Tranemose Huse*. — *Kysthospitalet paa Refsnæs* for kirtelsvage Børn, beliggende ved Nyrup Strand, er opf. 1874—75 efter

Tegn. af Etatsraad Herholdt og ved Prof., Dr. med. Engelsteds Initiativ (aabnet Okt. 1875). Foretagendet er gennemført dels ved frivillige Bidrag, dels ved Tilskud fra Staten, Kjøbenhavns Kommune og andre Institutioner. Holspitalet bestod oprindelig af en Hovedbygning og 3 andre isoleret beliggende Bygninger, men er senere blevet udvidet (en ny Bygning toges i Brug 1895). Hospitalet, der kan optage omtr. 130 Børn, ejede $^{31}/_{12}$ 1895 en Formue paa 596,832 Kr., deraf 23 Legater til et Beløb af 278,653 Kr. Ved Hospitalet er der anlagt en 8 Tdr. Ld. stor Plantage og en 4 Td. stor Legeplads, bekostede af Gehejmeraad Liebe. — Gaard paa over 12 Td. Hrtk.: *Nostrupgd.* (12 Tdr. Hrtk., 96 Tdr. Ld., alt Ager).

Raklev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr.

Kysthospitalet paa Refsnæs.

samt 2. Udskrivningskr.' 353. Lægd. Sognet er delt i to Sognefogeddistrikter, det vestl. (Raklev, Ellede, Nyrup, Nostrup og Kallerup) og det østl. Kirken, ved hvilken der foruden en Sognepræst er ansat en Kapellan pro loco, er solgt fra Birkendegaard 1896 til Komtesserne R. og E. Lerche.

Raklev Kirke bestaar af Skib med lige afsluttet Kor, Taarn, der er synligt vidt omkring, Sakristi mod S. og Vaabenhus mod N. Bygningens ældste Del, Skibet, er if. Gravstenen over Melchior Jensen (se ndfr.) opført 1547 fra Grunden, af Munkesten med Dobbeltsokkel af Kamp; østre Gavl har Kamtakker og Blindinger; Skibet har fladt gibset Loft (tidligere Bjælkeloft); Sakristiet er opført af Munkesten med takkede Gavle og Blindinger samt Tøndehvælvinger; i Sakristiet findes en, som det synes, oprindelig Kamin; Vaabenhuset er den yngste Del. Godt udskaaren Altertavle fra 1668; tarvelig udskaaren Prædikestol fra en noget tidligere Tid; Kalkstensdøbefont, vist fra 15. Aarh. Stolestaderne fra 1606. Foruden den ovennævnte Gravsten over Melchior Jensen, der ligger i Korgulvet, findes der flere Gravstene, fra 16. Aarh. og 2 over Præsterne Christen Herløv, † 1654, og Morten Wedel, † 1688. I Sakristiet et Epitafium over Præsten Peder Møller, † 1758. Der er fundet Spor af Kalkmalerier, men de ere ikke undersøgte. Udvendig paa Koret findes et raat udhugget Billede af en Mand (formentlig ovennævnte Melchior Jensen eller Kirkens Bygmester). — Før 1547 hørte Raklev Sogn til St. Olai Kirke i Kalundborg (se S.

396). Melchior Jensen († 1555), der blev Præst i Raklev 1540, fik if. Kongebrev af 1546 Lov til at bede om Hjælp overalt i Kalundborg, Korsør og Holbæk Len til at lade opbygge „*Borre*“ Sognekirke (et Navn, der undertiden brugtes om Raklev S.), Under hans Søn og Eftermand Jesper Melchiorsen († 1611) er vist Raklev Sogn blevet skilt fra St. Olai Sogn (se *Rørdam*, Raklev Præstekald i det første Aarh. efter Reformationen, Kirkeh. Saml. 3. R. II. Bd.).

Gaasetofte skødedes 1320 til Ove Hase, hvis formentlige Dattersøn af samme Navn fra 1385 skrev sig hertil. Senere tilhørte Gaarden Hr. Erik Nielsen Gyldenstjerne og blev paa Skiftet efter ham udlagt til hans Datter Beates Ægtefælle Joachim Johansen Bjørn. — Niels Brok solgte 1356 *Nyrup* til Kong Valdemar; 1376 fik Fru Elne Per Broks Datter af Dronning Margrethe Gods i Nyrup og Kulstrup for en Tredjedel af Sæby i Løve Herred. I Nyrup boede Fru Elne endnu 1400, da hun solgte alt sit Gods i Danmark til Dronning Margrethe undt. Nyrup, som hun testamenterede til Vor Frue Kirke i Kalundborg.

Til Sognet har tidligere hørt en By, *Karlsworæ*, senere kaldet *Urrøe* eller *Ourø*, som i 17. Aarh, blev nedbrudt og lagt ind under Kalundborg Ladegaard.

Kun faa Steder paa Sjælland have været saa rige paa Oldtidsminder som den sydvestl. Del af Raklev Sogn, hvor der kendes henved 45 Stenaldersgrave og 125 Gravhøje. Skønt mange af dem nu ere ødelagte, give de tilbagestaaende dog Egnen et ejendommeligt Præg og vise den som en meget vigtig Beboelsesplads i Oldtiden. 5 Monumenter ere fredlyste: ved Kallerup et femsidet Dyssekammer (Svannæsdyssen), ved Nyrup og Nostrup to andre Gravkamre og ved Raklev en trekamret Langdysse og en Høj med Kammer. Mange Fund fra Sten- og Broncealderen.

Tømmerup Sogn omgives af Raklev Sogn, Kalundborg Købstads Landdistrikt, Aarby og Rørby Sogne, Skippinge Herred (Værslev S.) og Saltbæk Vig, ved hvis Tørlægning Sognet har vundet 427 1/2 Td. Ld. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1/2 Mil Ø. for Kalundborg. De for det meste lerede Jorder ere højtliggende og bakkede med Affald mod N. til Saltbæk Vig. Gennem den sydl. Del af Sognet gaar Holbæk-Kalundborg Landevej og den nordvestsjællandske Jærnbane.

Fladeindholdet var 16/7 1888: 3290 Td. Ld., hvoraf 1898 besaaede (deraf med Hvede 150, Rug 265, Byg 710, Havre 342, Ærter og Vikker 23, Blandsæd til Modenh. 43, til Grøntf. 74, Kartofler 61, andre Rodfrugter 228), medens der henlaa til Afgræsn. 481, Høslæt, Brak, Eng m. m. 697, Have 33, Skov 2, Moser og Kær 10, Flyvesand 27, udyrkede Strækn. 11, Byggegr. 37, Veje, Vandareal m. m. 94 Td. Kreaturhold 1893: 303 Heste, 1349 Stkr. Hornkv. (deraf 818 Køer), 389 Faar, 1117 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var 1/1 95: 284,2 Td. Der var 47 Selvejergaarde med 165,4, 16 Arvefæstegd. med 96,4, 109 Huse med 22,4 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 1059 (1801: 601, 1840: 869, 1860: 970, 1880: 1073), boede i 216 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 49 levede af immat. Virksomh., 752 af Jordbrug, 133 af Industri, 7 af Handel, 63 af andre Erhverv, 34 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tømmerup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Husflidsskole (opr. 1893), Forsamlingshus (opf. 1887), Andelsmejeri (Spangsbro) og Mølle; *Kaastrup*; *Andaks*; *Istebjærg* med Fattiggaard (opf. 1879, 39 Pladser); *Ubberup* med Bethlehemskirken og Præstebolig for Valgmenigheden i Tømmerup m. fl. Sogne, Friskole og Teglværk. — Af mindre Gaarde mærkes *Kaastrupgd.*, *Ubberupgd.* (der en Tid, til 1855, ejedes af den bekendte Landøkonom N. J. G. A. Lacoppidan), og *Istebjærggd.*

Tømmerup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 354. Lægd. Tømmerup Kirke tilhører Grevskabet Lerchenborg, Valgmenighedskirken, hvorved der er ansat en Præst, tilhører Valgmenigheden.

Tømmerup Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Sakristi og Vaabenhus (nu Material-

hus) paa Nord- og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp med tilhugne Kvadre paa Hjørnerne. Korbuen er uforandret fra Kirkens tidligste Tid. Af det oprindelige Taarn, opført af det samme Materiale som Skibet, findes endnu Rester i det senere tilfojede større, af Munkesten opførte Taarn. I den senere Middelalder er der indbygget Hvælvinger (3 i Skib, 2 i Kor), ligesom Murene ere blevne forhøjede. Det hvælvede Taarnrum er forbundet med Skibet ved en Spidsbue. Ved Kirkens Restauration 1864 blev Vaabenhuset opført. Udskaaren Altertavle og Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont fra Kirkens ældste Tid. Paa Kirkegaarden er 1896 opført et Ligkapel.

Bethlehemskirken er opført 1872—73 (efter Tegn. af Bygmester A. P. Bentsen i Vallekilde) i Rundbuestil af røde Mursten med Spir. — Præstegaarden ligger ved Foden af Bakken „Bøgebjærg".

Ved Kaastrup er der en højt beliggende, fredlyst, smuk Runddysse paa Rungeløsebjærget, omsat med 25 Stene og indesluttende et sekssidet Kammer med Gang.

Aarby Sogn, det næststørste i Herredet og omfattende Halvøen Asnæs, omgives af Kalundborg Købstads Grund og Landdistrikt, Tømmerup og Rørby Sogne, Store Bælt (Jammerlands Bugt) og Kalundborg Fjord. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. Ø. for Kalundborg. De for det meste lermuldede Jorder ere højtliggende og bakkede mod Ø. og sænke sig efterhaanden mod V. til den yderste lave Pynt af Asnæs, hvilken dog falder af til Havet med stejle Skrænter. Paa Sydsiden af Asnæs ligger Bastrup Klint. Omtr. $^1/_7$ af Arealet er bedækket med Skov (de til Lerchenborg hørende Skove paa Asnæs: Forskoven og Vesterskoven). Gennem den nordøstl. Del af Sognet gaar Kalundborg-Sorø-Slagelse Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5755 Td. Ld., hvoraf 2601 Td. besaaede (deraf med Hvede 269, Rug 210, Byg 947, Havre 465, Ærter og Vikker 92, Blandsæd til Modenh. 75, til Grøntf. 181, Kartofler 62, andre Rodfrugter 299), medens der henlaa til Afgræsn. 676, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1434, Have 97, Skov 841, Moser og Kær 38, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 40 Td. Kreaturhold 1893: 379 Heste, 1829 Stkr. Hornkv. (deraf 1137 Køer), 1202 Faar, 1060 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $462_{,2}$ Td. Der var 9 Selvejergaarde med $272_{,1}$, 42 Arvefæstegd. med $159_{,6}$, 2 Fæstegd. med $6_{,4}$, 124 Huse med $24_{,1}$ Td. Hrtk. og 102 jordløse Huse (de fleste Huse i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1380 (1801: 658, 1840: 1085, 1860: 1402, 1880: 1424), boede i 254 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 48 levede af immat. Virksomhed, 895 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 17 af Fiskeri, 95 af Industri, 8 af Handel, 207 af andre Erhv., 75 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv. Noget Aalefiskeri, Skovarbejde og (for Rynkevang) noget Dagarbejde i Kalundborg.

I Sognet Byerne: *Aarby* med Kirke, Præstegd., Skole og Friskole, Forsamlingshus (opf. 1881), Andelsmejeri og Mølle; *Bastrup*; *Melby* (gml. Form Methelby) med Skole og Husflidsskole (opr. 1892). Saml. af Huse: *Rynkevangsgaarde*, *Asnæs Skovhuse*, *Havnemark* og *Strøby Huse*. Mellem Asnæs Skovridergaard og Mineslund er der en Skole (opr. 1896).

Hovedgaarden **Lerchenborg**, Hovedsæde i Grevskabet af samme Navn, har en smuk og anselig, i den saakaldte Palais-Stil 1742 opført Hovedbygning, der bestaar af en to Stokværk høj, skifertækt, hvid Hovedfløj med Kælder, høje Frontespicer og bred Stentrappe, desuden to et Stokværk høje Sidefløje og flere, til Dels senere opførte Udbygninger og Boliger for Funktionærer, Betjente osv.; af den omtr. 40 Td. Ld. store Have er den nærmest Slottet liggende Del holdt i fransk Stil og adskilt fra det øvrige, i engelsk Stil anlagte Parti ved høje, stive Hække. — Grevskabet *Lerchenborg* har af Hrtk. af alle Slags omtr. $980^1/_2$ Td., hvoraf fri Jord $330^1/_4$, Skovareal $32^1/_4$, Skovskyld $20^1/_2$, Bøndergods $125^3/_8$, matr. Tiendehrtk. 472 (Tømmerup, Aarby, Rørby, Ubby, Svallerup, Bjærgsted og Agnsø

Kirketiende, Tømmerup, Aarby, Ubby, Bjærgsted, Agnsø og til Dels Svallerup og Bjærgsted Kongetiende), gammelt Arvefæste 275½ Td.; i Bankaktier 24,800, i Fideikommiskapitaler omtr. 2,864,000 Kr. Til Grevskabet høre Hovedgaardene *Lerchenborg*, 132 Td. Ager og Engs Hrtk., omtr. 1046 Td. Ld., og *Agnsøgaard* (Agnsø Sogn, Skippinge Herred, se S. 499) samt Avlsgaardene *Hedevigslyst* — 42 Td. Hrtk., 490 Td. Ld., — *Mineslund* — 23 Td. Hrtk., 416 Td. Ld.; under Mineslund er henlagt Asnæs Dyrehave, omtr. 389 Td. Ld., der agtes opdyrket, og hvoraf alt en Del er opdyrket —, *Melbygaard* — 26 Td. Hrtk., 230 Td. Ld. — og *Svebøllegavn* (den sidste i Agnsø Sogn, se S. 499), foruden en Del if. Lov af ¹⁹/₂ 1861 frigjort Jord, der er bortlejet. Grevskabets samlede Jordtilliggende er 4002 Td. Ld., foruden 1757 Td. Ld. Skov.

Desuden i Sognet *Rynkevanggaard*, oprettet af nedlagte Bøndergaarde i

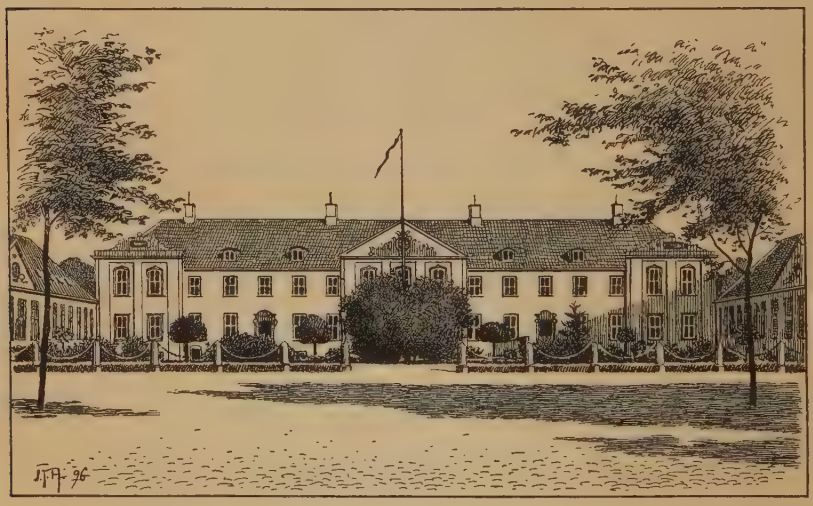

Lerchenborg.

19. Aarh's Beg., 20 Td. Hrtk., 200 Td. Ld., alt Ager; til Ejendommen, hvis Jordtilliggende ligger fordelt i Aarby og Tømmerup Sogne, høre 3 Huse (Hovedbygningen er opf. 1874 efter Tegn. af Arkitekt, Prof. Fenger).

Aarby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 355. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lerchenborg.

Aarby Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn, Vaabenhus paa Sydsiden, der nu bruges som Materialhus, og Kapel paa Nordsiden, nu benyttet som Vaabenhus. Kirken var oprindelig en lille Bygning (fra den tidligere Middelalder), opført af utilhuggen Kamp med tilhugne Hjørnekvadre; i den senere Middelalder blev Skibet forlænget mod V. og overhvælvet, ligesom Vaabenhuset og Kapellet tilføjedes; ved Slutn. af den katolske Tid nedbrødes Koret, Skibet forlængedes mod Ø., den østligste Del indrettedes til Sakristi, og der tilføjedes et Taarn, hvis nederste overhvælvede Del forbandtes med Kirken ved en Spidsbue; alt af Munkesten. Ved en Restauration 1857—58 ombyggedes Taarngavlene og Vaabenhuset (med Gavle som Oluf Mortensens Vaabenhus i Ros-

kilde), der indsattes nye Vinduer, og paa Nordsiden Ø. for Vaabenhuset tilføjedes en lille Bygning med Pulpitur for den Lercheske Familie. Udskaaren, anselig Altertavle fra den katolske Tid (omtr. 1500) med Fløje; rigt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil fra 1634; Granitdøbefonten er den oprindelige. I Vaabenhuset (før bag Alteret) en Ligsten fra 1304 over Præsten Eskilds to Døtre (se Aarb. f. nord. Oldk., 1887, S. 112); foran Kortrinnet Ligsten over Catharina Hedevig Ipssen, Jagt- og Skovinspektør Joh. Voltens Hustru, † 1798. — Paa Kirkegaarden Begravelser for den Lercheske Familie, deribl. et Monument over Chr. Alb. Greve Lerche, † 1885.

Lerchenborg. Alt Krongodset i Kalundborg Amt skødedes $^{14}/_{5}$ 1664 til Holsteneren Gabriel Marselis, der ved at skaffe Fr. III store Laan selv var bleven en af Kronens betydeligste Kreditorer. Det store Jordegods, over 5000 Td. Hrtk., deltes efter Gabr. Marselis' Død mellem hans Sønner Frants og Joh. Marselis, af hvilke den første ejede den vestl. Del, nemlig Kalundborg Ladegaard med Gods, og Johan den østl. Del. Begge afhændede dog snart deres Gods i Sjælland. Frants Marselis solgte sin Del 1703 (se S. 396) til Carl Ahlefeldt til Langeland, der nedlagde Byen Østrup og af dens Jorder oprettede Hovedgaarden *Østrupgaard*, det senere *Lerchenborg*. Efter Ahlefeldts Død 1723 udlagdes Kalundborg Ladegaard, Østrupgd. og Astrup til Gehejmeraadinde Walter, efter hvis Død Godserne solgtes til den engelske Købmand Chr. Watkinson (se videre S. 396), hvis Arving John Thornton afhændede dem 1742 til General, Gehejmeraad C. Lerche, der som nævnt opførte Lerchenborg Hovedbygning og i de nærmeste Aar købte største Delen af det øvrige Marseliske Gods (saa at sige hele Kalundborg Amt), saa at han ejede 7 Herregaarde — Kalundborg Ladegaard, Østrup, Astrup, Birkendegaard (som han erhvervede 1743), Vesterbygd. (1750), Agnsøgd. (1751) og Dauerupgd. (1752) — 13 Kirker m. m., ialt henved 4400 Td. Hrtk. Han blev 1751 optagen i Grevestanden, men oprettede ikke noget Lensgrevskab, som i saa Fald efter hans Død vilde være faldet til Kronen, da han ikke havde Børn, derimod $^{18}/_{4}$ 1755 Stamhuset Lerchenborg, til hvilket andre Linier af Slægten fik Successionsret. Han gjorde Østrupgd. til Hovedsædet i Stamhuset og gav den 1751 det nuv. Navn. Han døde 1757, hans Enke, f. Grevinde Leiningen-Westerburg, først 1800. Godset arvedes af Chr. Lerches Næstsøskendebarns Søn, Gehejmeraad Georg Flemming Lerche, hvis Søn Amtmand Chr. Cornelius Lerche († 1850) allerede fra 1793 havde bestyret Stamhuset, og som 1804 ved Faderens Død arvede det, efter at det var tilladt for samme at substituere en Fideikommiskapital paa 934,400 Rd. D. C. Han oprettede $^{28}/_{5}$ 1818 af Gaardene Lerchenborg og Agnsøgaard det nuv. Grevskab og besad foruden dette ogsaa i længere Tid de andre til det forrige Stamhus hørende Godser, som han dog efterhaanden afhændede (se under disse). Efter hans Død gik Grevskabet over til Sønnesønnen Chr. Albrecht Lerche († 1885), hvis Søn, Hofjægermester C. C. L. Greve Lerche er den nuv. Besidder. — Den særdeles vel vedligeholdte Have er for største Delen, som den nu er, anlagt i det 19. Aarh. og for det meste i engelsk Stil; men oprindelig har den været i fransk Stil, og en Del er endnu bevaret (se S. 480); ved en Undersøgelse 1896 har man søgt at klare sig Planen for dette, i sit Slags storartede Haveanlæg (se Gartnertidende 1896 Nr. 17, hvor der findes en Grundplan af Haven, som den formentlig har set ud, tegnet af Landskabsgartner Edv. Glæsel). Fra den saakaldte „Iskælderbakke", som ogsaa har været inddraget i det tidligere Anlæg, er der en vid Udsigt. Ved Svanedammen er der 1877 af Godsets Beboere rejst en Æresstøtte af Granit med Portrætmedailloner af den forrige Besidder, C. A. Greve Lerche og Hustru.

Sognet har været meget rigt paa Oldtidsminder (omtr. 150), men nu er en stor Del forsvunden. Gravhøjenes Plads er særlig paa Asnæs, i For- og Vesterskov, medens Stenmonumenterne mest gruppere sig om Aarby og Melby. Ved Aarby er der fredlyst en Høj med to sammenstødende Jættestuer, „Ormshøj", hvorfra et af Nationalmuseets største og vigtigste Jættestuefund.

Rørby Sogn omgives af Aarby og Tømmerup Sogne, Skippinge Herred (Værslev S.), Ubby og Svallerup Sogne samt Store Bælt. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Kalundborg. De i Midten noget højtliggende og bakkede (højeste Punkt Mogensbanke, omtr. 130 F., 41 M.), mod N. og S. mere jævne Jorder ere for det meste lerede, dog ved Store Bælt noget sandede og stenede; flere Mosestrækninger (Bavnemose, Tranemose, Rørmose). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kalundborg, som ved Rørby deler sig i Vejene til Sorø og Slagelse.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2842 Td. Ld., hvoraf 1666 besaaede (deraf med Hvede 133, Rug 239, Byg 637, Havre 323, Ærter og Vikker 52, Blandsæd til Modenh. 55, til Grøntf. 64, Kartofler 48, andre Rodfr. 115), medens der henlaa til Afgræsn. 352, Høslæt, Brak, Eng m. m. 643, Have 58, Moser og Kær 50, udyrkede Strækn. 8, Byggegr. 46, Veje, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1893: 303 Heste, 1183 Stkr. Hornkv. (deraf 770 Køer), 374 Faar, 1052 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $286,_{2}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $20,_{1}$, 61 Arvefæstegd. med $201,_{3}$, 5 Fæstegd. med $12,_{2}$ og 162 Huse med $52,_{6}$ Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1080 (1801: 623, 1840: 925, 1860: 1075, 1880: 1074), boede i 240 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 28 levede af immat. Virksomh., 787 af Jordbrug, 134 af Industri, 6 af Handel, 79 af andre Erhv., 35 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: ***Rørby***, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Husflidsskole, Sparekasse (opr. $^{3}/_{8}$ 1879; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 173,860 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 2761 Kr., Antal af Konti 369); ***Kjærby*** med Friskole og Fortsættelsesskole (opr. 1889); ***Uggerløse*** med Skole. Desuden ***Rabens Huse***. — Gaard paa over 12 Td. Hrtk.: ***Præstegaarden*** (12 Td. Hrtk., 86 Td. Ld., hvoraf 2 Tørvemose, Resten Ager).

Rørby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 356. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lerchenborg.

Rørby Kirke bestaar af Kor, Taarn, Sakristi og gammelt Vaabenhus, nu Materialhus, paa Nord- og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, det midterste Parti af Skibet, har været opført af utilhuggen Kamp; senere ere Murene blevne forhøjede, og Kirken overhvælvedes; endnu noget senere er Taarnet blevet tilføjet, Koret og Korbuen nedrevet og Skibet forlænget mod Ø., ligesom de andre Tilbygninger ere tilkomne, alt af Munkesten. Det hvælvede Taarnrum er forbundet med Skibet ved en Spidsbue. Paa Nordsiden mellem Sakristiet og det gamle Vaabenhus har der, vistnok samtidig med den ældste Del af Kirken, været opført et Kapel, der aabnede sig ind til Kirken med en stor halvrund Bueaabning, som endnu skimtes. Kirken blev restaureret 1860. Altertavlen er et Billedskærerarbeide i sen gotisk Stil (omtr. 1500), hvis Midtfelt fremstiller Korsfæstelsen; Prædikestolen er et tarveligt Billedskærerarbejde i Renæssancestil; Granitdøbefont, vist fra Kirkens ældste Tid. I Sakristiet en Ligsten over Præsten Niels Holgersen Bruun, † 1707; paa Skibets søndre Væg Mindetavle over Sognedegn Rasmus Bæck, † 1759; smstds. et Brystharnisk med Fr. IV's Navnetræk, et Par Sporer og et Brudstykke af en Kaarde; paa den modsatte Væg, hvor der hænger to gamle Malerier: Korsbyrden og Korsfæstelsen (fra omtr. 1700), har der været en nu udslettet Indskrift til Oplysning om dette Harnisk.

Af de faa endnu bevarede Oldtidsminder i Sognet er der fredlyst en Høj ved Kjærby, „Olshøj" med to anselige Jættestuer. — Tæt S. Ø. for Uggerløse ses Resterne af en paa en naturlig Banke, „Børren", anlagt firsidet Voldbakke, der oprindelig har været omflydt af Vand paa de tre Sider. I Voldbakken er opbrudt to i Vinkel sammenstødende Rækker af Kampesten. Anlægget gaar sikkert tilbage til en tidlig Middelalder.

Ubby (Uby, Udby) **Sogn** omgives af Rørby, Svallerup, Store- og Lille Fuglede Sogne samt Skippinge Herred (Jordløse, Agnsø, Viskinge og Værslev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{2}$ Mil S. Ø. for Kalundborg. De gennemgaaende lerede og lermuldede Jorder ere for en stor Del jævne, dog noget højtliggende; mod N. Ø. hæve sig de ret anselige Saltofte Bakker (Generalstabens trigonometriske Station er 256 F., 80 M.), og her er Jorden noget mere sandet; mod Ø. ved Kjelleklinte er der en Del Tørveskær. Gennem Sognet gaar Kalundborg-Sorø Landevej; Slagelse-Værslevbanen kommer ogsaa til at gennemskære det.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4753 Td. Ld., hvoraf 2667 besaaede (deraf med Hvede 201, Rug 350, Byg 1054, Havre 474, Boghvede 25, Ærter og Vikker 67, Blandsæd

til Modenh. 132, til Grøntf. 85, Kartofler 48, andre Rodfr. 231), medens der henlaa til Afgræsn. 761, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1023, Have 39, Skov 70, Moser og Kær 78, udyrkede Strækn. 1, Byggegr. 47, Veje, Vandareal m. m. 67 Td. Kreaturhold 1893: 505 Heste, 1818 Stkr. Hornkv. (deraf 1172 Køer), 394 Faar, 1686 Svin og 40 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 545,$_8$ Td. Der var 12 Selvejergaarde med 96,$_9$, 58 Arvefæstegd. med 346,$_9$, 11 Fæstegd. med 52,$_8$, 184 Huse med 49,$_1$ Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse (en Del i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1431 (1801: 797, 1840: 1046, 1860: 1240, 1880: 1445), boede i 280 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 58 levede af immat. Virksomh., 988 af Jordbrug, 232 af Industri, 18 af Handel, 93 af andre Erhverv, 23 af deres Midler og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ubby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole,

Ubby Kirke.

Pogeskole, Forsamlingshus (opf. 1886), Missionshus (opf. 1894), Andelsmejeri (Esbern Snare), Mølle og mange næringsdrivende; *Frankerup*; *Forsinge*, hvor der skal være Holdeplads paa Slagelse-Værslevbanen; *Klovby* med Mølle og Skole; *Kjelleklinte*. Saml. af Huse: *Ippenbjærg Huse*.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaarden *Saltoftegaard*, der hører til Hovedgaarden Vesterbygaard (Jordløse S., Skippinge Herred), omtr. 40 Td. Ld. Ager og Engs Hrtk. (hvoraf omtr. 19 ere arvefæstede med Ret til at sælge og pantsætte fra Grevskabet Lerchenborg, medens omvendt Grevskabet er Arvefæster uden Ret til at sælge og pantsætte for noget over 1 Td. Hrtk.) og 4 Td. Skovskyld, 490 Td. Ld., hvoraf 70 Skov, Resten Ager; Avlsgaarden *Kjelleklintegd.*, arvefæstet under Lerchenborg og Birkendegaard, 32 Td. Hrtk., omtr. 300 Td. Ld. (hvoraf 270 drives under Gaarden), hvoraf 8 Eng, Resten Ager; til Gaarden hører 15 Td. Ld., som er fæstet

bort, 12 Td. Ld., som er lejet bort, og 5 jordløse Huse; $^1/_3$ af Arealet ligger i Viskinge Sogn. Desuden *Præstegaarden* ($20^1/_2$ Td. Hrtk., 149 Td. Ld., hvoraf 2 Have, Resten Ager).

Ubby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 360. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lerchenborg.

Ubby Kirke, en anselig, smuk og i flere Henseender mærkelig Bygning, bestaar af Skib, Kor med femsidet Afslutning, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Sakristi og Kapel (der nu bruges til Materialhus og Varmeapparat) paa Nordsiden. Den oprindelige Del af Kirken, der er meget gammel (vistnok fra 1. Halvdel af 12. Aarh.), bestod af et anseligt Skib og meget kort Kor med halvrund Afslutning og var opført af utilhuggen Kamp med tilhugne Hjørnekvadre. Af de rundbuede Vinduer ses endnu Spor. Vist alt i Slutn. af 12. Aarh. afskildredes Skibets vestl. Del ved en Tværmur, saa at dette Rum kom til at danne en Slags Forhal; Rummet dækkedes af 4 kvadratiske Krydshvælvinger, som hvile paa en i Hallens Midte muret Søjle med trapezformet Kapitæl (maaske har den været opført for at danne Støtte for et Taarn, men dette blev i alt Fald ikke opført dengang), og staar i Forbindelse med Skibet ved to Spidsbuer. Samtidig rejstes i den anden Del af Skibet, hvis Mure forhøjedes, 4 fritstaaende svære murede Søjler (ligeledes med trapezformede Kapitæler), der bære to Rækker Krydshvælvinger, saa at der altsaa fremkommer et Dobbeltskib. Ligeledes blev Koret, der ogsaa er lavere end Skibet, men dog højere end Forhallen, overhvælvet, og den halvrunde Korrunding erstattedes med en femsidet Afslutning, der udvendig var delt i to Afsnit, hvoraf det nederste smykkedes med rundbuede Blindinger, medens det øverste afsluttedes med en Rundbuefrise. Alle disse Forandringer udførtes af Munkesten. I den senere Middelalder (2. Halvdel af 15. Aarh.) tilføjedes over Forhallen et anseligt Taarn med takkede, blindingssmykkede Gavle og vistnok samtidig Vaabenhuset, Sakristiet og Kapellet. Efter at Kirken ved ukyndig Behandling havde lidt meget i Tidens Løb, er den ved en Restauration, der afsluttedes 1871 og lededes af Arkitekt Tvede, saa vidt muligt bragt tilbage til dens gamle Skikkelse; Taarnet og Vaabenhuset bleve istandsatte, og det sidste fik en ny Gavl, der svarede til Taarngavlene; endelig nedbrødes Korafslutningen paa Grund af Brøstfældighed og genopførtes uden de tidligere ydre Udsmykninger, men med tre rundbuede Vinduer; tillige fik Kirken en Dekoration i Kalkfarve i Smag med Dekorationen i Kalundborg Kirke. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1677 (i Midtfeltet Nadveren); Prædikestolen i Renæssancestil er fra Chr. IV's Tid; Døbefont udhuggen i Kalksten, vist fra Kirkens ældste Tid. Stolestaderne ere fra samme Tid som Prædikestolen. Paa Pillen ved Korbuen et gammelt Krucifiks. Den ene af Klokkerne er fra 1403. I Sakristiet hænger et Portræt fra 1714 af Edel Sophie Bille, gift med Amtmand Joh. Christoffer Schønbach til Birkendegaard. I Korgulvet Ligsten over Justitsraad Terkild Terkildsen til Birkendegaard, † 1745, og Hustru. Kisterne, hvori Amtmand J. C. Schønbach, † 1746, hans første Hustru Edel Sophie Bille, † 1706, og hans anden Hustru, Anna Elisabeth v. Korff, † 1732, hvile, og som tidligere stode i Sakristiet, ere nu nedgravede under dette. Paa Vaabenhusets ydre Væg er indmuret en Sten med Indskriften: „Aar 1179 er denne Kirke bygt af Esbern Snare"; men Stenen er langt yngre, og efter det ovenanførte er Kirken ogsaa ældre; Aarstallet kan maaske gælde de noget senere Ombygninger (Esbern Snare skal have haft en Gaard her, og i en Gaard, der ligger nær ved Kirken og er højtbeliggende ligesom denne, har man virkelig fundet Fundamenter af en større, sikkert middelalderlig Bygning). Neden for Stenen ved Vaabenhuset ligger en Ligsten med Aaret 1403, hvorpaa der har været udhugget Figurer; foran Vaabenhusdøren ligger Brudstykker af en Ligsten fra 1307 over Jacobus Præst (endnu 1859 var den hel; tegnet af Kornerup, se Aarb. f. n. Oldk. 1887, S. 114). (Om Kirken se *N. Høyen*, Dansk Maanedsskr. IV. Bd., S. 170, og *J. B. Løffler*, Udsigt over d. Kirkebygn., S. 212).

I *Forsinge* laa fordum en Hovedgaard. Niels Jacobsen af Forsinge nævnes 1336–40; 1388 var Peder Madsen af Forsinge Medudsteder af et Vidne af Arts Herredsting; 10 Aar efter solgte Jens Simensen (Lunge) sin Hovedgaard i Forsinge til Anders Jensen (Lodehat). Denne, hvis Broder og Søn efter hinanden vare Bisper i Roskilde, boede her endnu 1406. Aar 1547 boede paa Forsinge Peder Gregersen Juel af langelandsk Slægt; han menes at have faaet Gaarden med sin Hustru Dorte

Pedersdatter Pøiske. — Markvard Vestenie de *Klaby* fik 1391 to Gaarde i Tyggestorp i Arts Herred i Pant af Hr. Barnum Eriksen. — Paa *Kjelleklintegaard* boede 1454 Peder Bille kaldet Lykke.

Paa Ubby Mark, V. for Byen, findes en af en Jordhøj omsluttet, fredlyst Jætte-

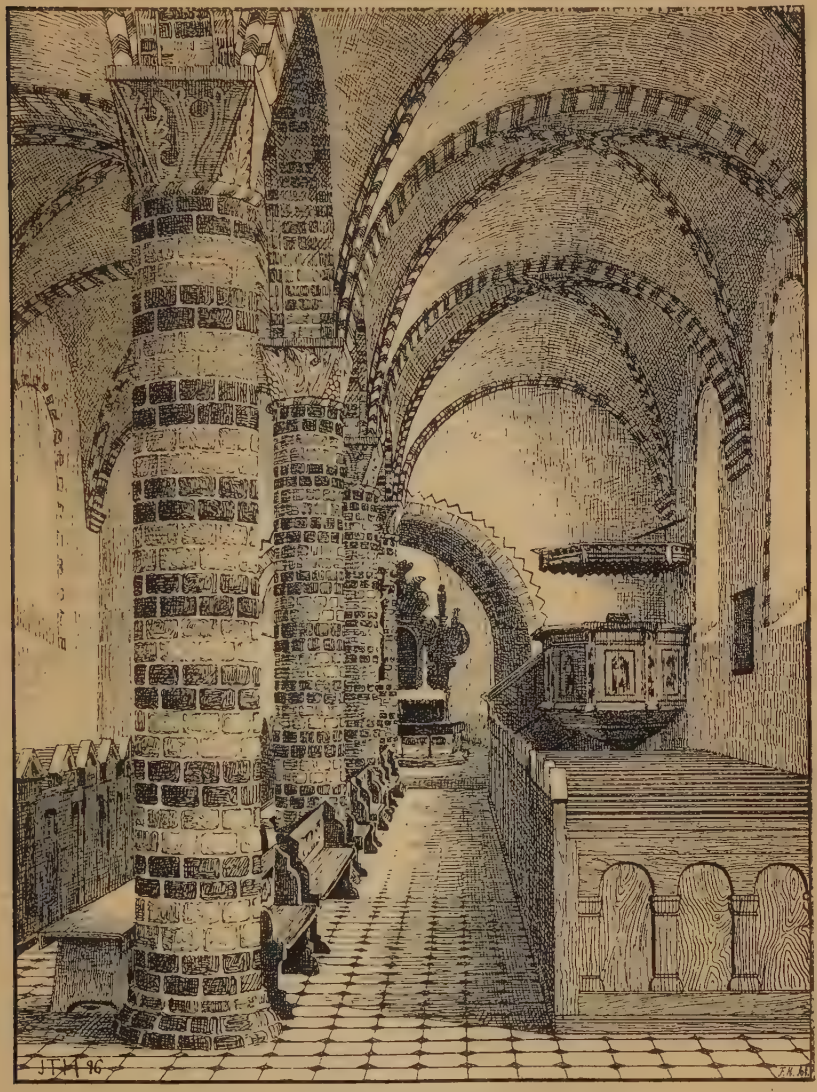

Ubby Kirkes Indre.

stue, som hører til Landets smukkeste og anseligste. Det 13 F. lange, 8 F. brede og 7 F. høje Kammer er sat af 9 Stene og dækket med to svære Overliggerstene, der oprindelig have hørt sammen til een Blok. Af Gangen er den yderste Del fjernet, saa at Længden nu kun er 11 F.; to smalle Stene, der springe lidt frem foran de øvrige Gangstene, tæt ved Kamret, danne en Slags Karm. Ved Udgravningen er der baade

i Gang og Kammer fundet Menneskeskeletter og forskellige Flinteredskaber og Lerkar. Endnu 5 andre Jættestuer, de to omsluttede af en fælles Jordhøj, ere fredlyste ved Ubby. Ialt haves Oplysning om omtr. 30 Stenaldermonumenter i Sognet.

Svallerup Sogn omgives af Rørby, Ubby og Store Fuglede Sogne, Løve Herred (Gjørlev og Helsinge S.), hvorfra det adskilles ved Halleby Aa, samt Store Bælt. Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Kalundborg. De gennemgaaende højtliggende Jorder med udstrakte, jævnt affaldende Bakker, ere for det meste lerede og noget stenede, dog mere sandede paa det Bakkestrøg, der strækker sig fra Bjerre By mod V. til Stranden, og som ender i temmelig høje Bakker; her ligger det højeste Punkt, Urhøj, 168 F., 53 M. Langs Halleby Aa er der store Engstrækninger. Gennem den østl. Del af Sognet gaar Kalundborg-Slagelse Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 4051 Td. Ld., hvoraf 1889 besaaede (deraf med Hvede 119, Rug 262, Byg 774, Havre 353, Ærter og Vikker 39, Blandsæd til Modenh. 39, til Grøntf. 86, Kartofler 76, andre Rodfr. 140), medens der henlaa til Afgræsn. 454, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1575, Have 24, Moser og Kær 57, Stenmarker 2, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 18 Td. Kreaturhold 1893: 358 Heste, 1333 Stkr. Hornkv. (deraf 761 Køer), 523 Faar, 948 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $388,_9$ Td. Der var 5 Selvejergaarde med $45,_{11}$, 52 Arvefæstegd. med $255,_8$, 9 Fæstegd. med $51,_4$, 110 Huse med $35,_9$ Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1030 (1801: 610, 1840: 798, 1860: 897, 1880: 1016), boede i 201 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 694 af Jordbrug, 179 af Industri, 27 af Handel, 68 af andre Erhv., 22 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svallerup* (gml. Form Svalethorp, Swalerhop, Svalderup) med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Bjerre* med Skole, Missionshus (opf. 1890), Købmandshandel og Andelsmejeri (paa Byens Mark); begge disse Byer ved Landevejen; ved Sydgrænsen, ligeledes ved Landevejen, *Aagerup Kro* og *Mølle* (tidligere laa der en By Aagerup) og Postekspeditionen *Philipsdal*.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.; Avlsgaarden *Philipsdal*, 17 Td. Hrtk., 160 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, Resten Ager, og omtr. 50 Td. Ld. Overdrev ved Stranden (benyttes som Fællesgræsning sammen med Gaardene i Bjerre By); til Ejendommen høre 4 Huse.

Svallerup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 357. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lerchenborg.

Svallerup Kirke bestaar af Skib med lige afsluttet Kor, Taarn og paa Skibets Nordside Vaabenhus og en større Tilbygning, der nu er inddraget i Kirken. Den oprindelige Bygning, hvoraf Skibet kun er bevaret, og som stammer fra den tidligere Middelalder, var opført af utilhuggen Kamp. Noget senere tilføjedes Tilbygningen (af Munkesten), der er forbunden med Kirken ved to fladtrykte Bueaabninger; endnu senere fik Skibet spidsbuede Krydshvælvinger, Koret nedbrødes, og Skibet forlængedes mod Ø. og afsluttedes med en takket Gavl; i det nye Stykke indrettedes et Sakristi med Krydshvælvinger i Retning fra Ø. til V.; omtr. samtidig opførtes Taarnet, hvis hvælvede Rum er forbundet med Kirken ved en Spidsbue, og det overhvælvede Vaabenhus. Ved en Restauration i 1870'erne ommuredes bl. a. Taarnets og Tilbygningens Gavle, og der indsattes store spidsbuede Vinduer. Udskaaren Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont med to raat udhugne Hoveder, vist fra Kirken ældste Tid. I Vaabenhuset et Krucifiks fra den seneste katolske Tid. Paa Skibets nordre Væg et Epitafium over Præsten Hans Amundin, † 1802, og en sort Marmortavle over tidligere Kirkeejere Anders Andersen Hjort, † 1698, og Sønnen Hans Andersen Hjort, † 1739. — Paa Kirkegaarden, hvor

Præsten H. J. Eger, † 1827, ligger begraven, findes en velbevaret Kirkelade fra Middelalderen.

Philipsdal er i Slutn. af 18. Aarh. dannet af 2 Bøndergaarde fra Bjerre og hørte indtil 1860 til Aagaards Gods, da den solgtes til Selvejendom.

Aar 1404 nævnes Esbern Nielsen af Svallerup og 1406 Niels Esbernsen.

Store Fuglede Sogn omgives af Svallerup, Ubby og Annekset Lille Fuglede Sogne, Tissø og Løve Herred (Bakkendrup og Gjørlev S.), fra hvilket det adskilles ved Halleby Aa. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Kalundborg. De lerede Jorder falde jævnt af til de helt lavtliggende Engstrækninger langs Aaen. Slagelse-Værslevbanen vil komme til at gennemskære Sognet fra N. til S.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2212 Td. Ld., hvoraf 1266 besaaede (deraf med Hvede 122, Rug 138, Byg 505, Havre 245, Ærter og Vikker 36, Blandsæd til Modenh. 7, til Grøntf. 55, Kartofler 29, andre Rodfr. 129), medens der henlaa til Afgræsn. 286, Høslæt, Brak, Eng m. m. 608, Have 16, Moser og Kær 2, Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1893: 221 Heste, 793 Stkr. Hornkv. (deraf 439 Køer), 236 Faar, 574 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $265_{,8}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $42_{,2}$, 30 Arvefæstegd. med $172_{,2}$, 6 Fæstegd. med $37_{,6}$ og 35 Huse (hvoraf $^{3}/_{4}$ i Fæste) med $13_{,7}$ Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 631 (1801: 362, 1840: 496, 1860: 534, 1880: 560), boede i 108 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomh., 419 af Jordbrug, 95 af Industri, 9 af Handel, 47 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Store Fuglede* med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Forsamlingshus (opf. 1884), Andelsmejeri, Mølle og Købmand (paa St. Fuglede Mark skal der være Station paa Slagelse-Værslevbanen); *Tystrup* ved Aaen; *Flinterup* med Fattiggaard for St.-Lille Fuglede Kommune (opr. 1884; 45 Pladser). — Avlsgaarden *Flinterupgaard* har $36^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 294 Td. Ld., alt Ager, desuden af Fæstegods en Gaard og 33 Huse, i alt 19 Td. Hrtk., 161 Td. Ld.; 16 Huse, $3^{1}/_{2}$ Td. Ld., ligge i Jordløse Sogn, alt det øvrige i St. Fuglede.

Store Fuglede S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Arts Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 358. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Astrup.

Store Fuglede Kirke bestaar af Skib med flad Altervæg, indenfor hvilken der er Sakristi med Tøndehvælving, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Kapel paa Nordsiden. Af den oprindelige, af utilhuggen Kamp opførte anselige Kirke fra den tidligere Middelalder (kaldet St. Peders Kirke) er kun en Del af Skibet bevaret. Senere indsattes spidsbuede Krydshvælvinger, og omtr. samtidig nedbrødes Koret, og Skibet forlængedes mod Ø., ligesom det ovennævnte Sakristi indrettedes, og Taarnet og Vaabenhuset tilføjedes. Endnu i den katolske Tid tilføjedes Kapellet (Vor Frue Kapel), der var aabent ind til Kirken med to, nu tilmurede Spidsbuer. Alle Tilbygninger ere opførte af Munkesten. Ved en Restauration 1889 er der overalt indsat store Vinduer. Udskaaren Altertavle i sen Renæssancestil; paa Alterbordet et beskadiget Antemensale, malet paa Træ omtr. 1500, forestillende Marias Kroning; udskaaren Prædikestol fra Midten af 17. Aarh.; Døbefontens Kumme af Granit er vist fra Kirkens ældste Tid. Døren ind til Sakristiet og et lille Alterskab hidrøre fra den senere Middelalder. I Kapellet et gammelt Træskærerarbejde (Christus paa Korset). I Koret Ligsten over Præsten Niels Nielsen Halleby, † 1676, og i Sakristiet to Series pastorum over Præster før og efter Reformationen fra 1290 (naar det angives, at Kirken er bygget 1290 af Olaus, Prior i Antvorskov Kloster, er det vel grundet paa denne Series, og Aarstallet gælder maaske den senere Ombygning).

Flinterupgaard er dannet af 4, i 1790 fra Lerchenborg bortsolgte Bøndergaarde.

Et Vidne af Arts Herredsting 1430 er bl. a. udstedt af to Væbnere Jes Nielsen i Tygesorp og Jes Rus i Flinthorp; 1454 skrev Hans Moltke sig af Tystrup.

Ved Tystrup ligger en fredlyst Langdysse; om end noget forstyrret, hører den dog med sin omtr. 300 F. lange Jordhøjning og sine 70 meget høje Randstene til de anseligste i Landet.

Lille Fuglede Sogn, det mindste Sogn i Herredet og Anneks til St. Fuglede, omgives af dette og Ubby Sogn samt Skippinge Herred (Jordløse S.) og Tissø. Kirken, mod S. Ø. i Sognet ved Tissø, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Kalundborg. De lerede og stenede, ved Søen noget sandede Jorder ere for en Del højtliggende og bakkede. Slagelse-Værslevbanen kommer til at gennemskære Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1439 Td. Ld., hvoraf 801 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 122, Byg 330, Havre 156, Ærter og Vikker 34, Blandsæd til Modenh. 38, til Grøntfoder 18, Kartofler 21, andre Rodfrugter 55), medens der henlaa til Afgræsn. 234, Høslæt, Brak, Eng m. m. 331, Have 3, Moser og Kær 49, Byggegr. 8, Veje, Vandareal m. m. 13 Td. Kreaturhold 1893: 153 Heste, 481 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Køer), 170 Faar, 485 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 173,$_{8}$ Td. Der var 29 Arvefæstegd. med 139,$_{8}$, 3 Fæstegd. med 17,$_{8}$, 37 Huse (næsten alle i Fæste) med 16,$_{3}$ Td. Hrtk. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 400 (1801: 270, 1840: 332, 1860: 398, 1880: 422), boede i 76 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 7 levede af immat. Virksomh., 287 af Jordbrug, 63 af Industri, 12 af Handel, 19 af andre Erhv., 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Lille Fuglede* med Kirke; *Jerslev* med Skole og Købmand (lige N. for Byen skal der være Station paa Slagelse-Værslevbanen). *Nordkrogs Huse.*

Lille Fuglede S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 359. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vesterbygaard.

Lille Fuglede Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Kapel paa Nordsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, og Taarnet, Vaabenhuset og Kapellet tilføjedes, alt af Munkesten. Korbuen er halvrund. Ved en Restauration 1855—56 nedbrødes Koret, og Skibet forlængedes mod Ø. og afsluttedes med lige Gavl. Altertavlen: Christus i Gethsemane, er fra 1855 (den gamle Tavle fra Fr. II's Tid hænger paa nordre Væg); Prædikestol i Renæssancestil fra Midten af 17. Aarh.; Granitdøbefont fra Kirkens ældste Tid. — Kirkegaardsmuren er mod S. og V. til Dels fra Middelalderen.

I Sognet har fordum ligget en Hovedgaard *Jerslevgaard*, som Fr. II skænkede sammen med 15 andre mindre Gaarde i Jerslev By 1570 til sin tyske Sekretær Caspar Paslick (se under Rønnebæksholm),

Skippinge Herred.

Sogne:

Følleslev, S. 490. — Særslev, S. 492. — Bregninge, S. 492. — Bjærgsted, S. 494. — Holmstrup, S. 495. — Viskinge, S. 497. — Agnsø, S. 498. — Værslev, S. 499. — Jordløse, S. 501. — Sejrø, S. 502.

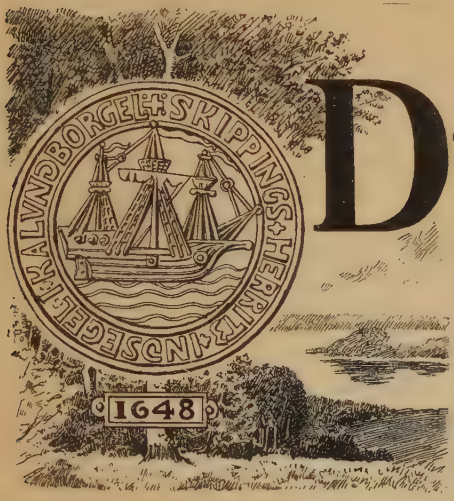

Dette Herred, det mindste i Amtet næst Samsø, omgives mod V. af Arts Herred, mod N. af Kattegat (Nekselø Bugt) og Ods Herred, mod Ø. af Tudse og mod S. af Løve Herred (fra hvilket det adskilles ved Aamose Aa) og af Tissø. Desuden høre Øerne Sejrø og Nekselø i Kattegat til Herredet. Om den nu til Dels udtørrede Saltbæk Vig, hvorved Herredet har vundet omtr. 1194 Td. Ld., se S. 473. Dets største Udstrækning fra N. til S. er henved 3 Mil; mod N. er det over 2 Mil bredt, mod S. løber det ud i to Spidser, en til Tissø, en anden ned mellem Tudse og Løve Herreder. Herredet har en Del Skov i den østl. Del (2275 Td. Ld.). Jorderne ere i det hele gode og lerede, mod N. og V. noget sandede, og højtliggende og bakkede i den sydlige og midterste Del, mod N. lave. Omkring Aaerne paa Sydgrænsen og mod N. V. langs Bregninge Aa er der store Eng- og Mosestrækninger. Til Herredet hører den omtr. 380 Td. Ld. store Skarrid Sø. Med Hensyn til Frugtbarheden er det næst Ods H. det mindst frugtbare i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $12^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 32,139 Td. Ld. ($3,_{22}$ □ Mil, $177,_3$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $2426,_5$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 8948 (1801: 4598, 1840: 7074, 1860: 8362, 1880: 9414). I gejstl. Henseende danner Skippinge Herred eet Provsti med Ods Herred med Undt. af Holmstrup Sogn, der er Anneks til Jyderup i Tudse Herred; Vallekilde og Hørve Sogne i Ods Herred henregnes til Skippinge Herred. I verdsl. Henseende hører Herredet til Skippinge Herreds Jurisdiktion og til 3. (Viskinge, Agnsø, Værslev og Jordløse Sogne), 4. (Følleslev, Særslev, Bregninge og Bjærgsted Sogne) og 7. Forligskreds (Sejrø).

Skippinge Herred (i Valdemar II's Jordebog *Skyppings-* og *Skippingshæreth*) bestod før Reformationen kun af Følleslev, Særslev, Vallekilde og Hørve Sogne; 1660—71 hørte det til Kalundborg Amt (se S. 371).

Sammenlignet med Arts og Løve Herred spille blandt Oldtidsminderne i dette Herred Stengravene en forholdsvis ringere Rolle end Gravhøjene. I alt foreligger der Oplysninger om over 350 Høje i Herredet, men kun om ca. 100 Stengrave (deraf 11 Jættestuer). Stengravene ligge væsentlig i den sydl. Del af Herredet, Værslev, den sydl. Del af Viskinge, Agnsø samt den nordl. Del af Holmstrup Sogn. Fredlyste ere i alt 20 Oldtidsminder.

Litt.: *J. H. Larsen*, Skippinge H., i „Holbæk Amt". Kbh, 1832. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Skippinge H., af *A. Mathiesen* og *P. Hauberg*, 1896.

Følleslev Sogn omgives af Annekset Særslev, Bregninge Sogn, Kattegat og Ods Herred (Vallekilde S.). Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. 3 Mil V. for Holbæk og $2^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Kalundborg. De mod Ø. og S. lerede, noget stenede, mod V. og N. sandede og ud mod Stranden til Dels lyngbevoksede Jorder ere i den østl. og sydl. Del noget højtliggende og bakkede, medens de mod N. ere lavtliggende og jævne. Til Sognet hører den omtr. 350 Td. Ld. store *Nekselø*, der strækker sig omtr. $^1/_2$ Mil fra N. til S. og er høj (højeste Punkt Elmebjærg, 132 F., $41,_5$M.). Gennem den østl. Del af Sognet gaar Nykjøbing-Slagelse Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3375 Td. Ld., hvoraf 1951 besaaede (deraf med Hvede 159, Rug 288, Byg 768, Havre 401, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 98, til Grøntf. 59, Kartofler 36, andre Rodfrugter 113), medens der henlaa til Afgræsn. 477, Høslæt, Brak, Eng m. m. 887, Have 35, Skov 10, Moser og Kær 58, Flyvesand 2, udyrkede Strækn. 23, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 74 Td. Kreaturhold 1893: 277 Heste, 1326 Stkr. Hornkv. (deraf 844 Køer), 428 Faar, 899 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $320,_4$ Td. Der var 34 Selvejergaarde med $263,_1$, 1 Arvefæstegaard med $6,_3$, 4 Fæstegd. med $26,_1$, 82 Huse med $24,_9$ Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 858 (1801: 465, 1840: 733, 1860: 815, 1880: 850), boede i 157 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomh., 541 af Jordbrug, 17 af Gartneri, 6 af Fiskeri, 144 af Industri, 46 af Handel, 40 af andre Erhverv, 19 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv. Ved Havnsø og paa Nekselø drives der noget Fiskeri.

I Sognet Byerne: *Følleslev* (gml. Form Fyølenz- og Fiælenzløf) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^4/_{11}$ 1871; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes samlede Tilgodehavende 18,800 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 762 og Antal af Konti 102) og Andelsmejeri; *Havnsø* med Skole, Kro og Mølle, de sidste to ved Kysten, hvor der er Overfart til Nekselø; Saml. af Huse: *Græsmark* og *Tjørnemark*. Paa *Nekselø* Gaarde og Huse med Skole og Mølle.

Hovedgaarden *Egemarke* har $91^1/_4$ Td. Hrtk., 809 Td. Ld., hvoraf 66 Eng, 10 Plantage, Resten Ager; desuden høre til Ejendommen af Fæstegods $48^3/_4$, af Arvefæstegods $20^5/_8$ Td. Hrtk., 24 jordløse Huse, 35 Td. Ld. Mose, et Teglværk samt Følleslev og Særslev Kirker. Gaarden har Strandret paa de 3000 Al. af Kysten, hvortil den grænser. Hovedgaarden *Algistrup* har $44^1/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $2^1/_2$ Td. Skovsk., omtr. 496 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 100 Skov, Resten Ager; desuden høre til

Ejendommen af Gods, der dels er bortlejet, dels bortforpagtet, $8^3/_8$ Td. Hrtk., omtr. 140 Td. Ld.; det bestaar af 15 Huse, 2 Ejendomme med 1 Vandmølle hver (Kongens Mølle i Agnsø S. og Gryde Mølle i Bjærgsted S., den sidste med Bageri). Af Hovedgaardens Jorder ligge omtr. 40 Td. Hrtk. i Følleslev, Resten i Bregninge, Skoven i Holmstrup Sogn; Husene ere fordelte i Bregninge, Bjærgsted og Holmstrup Sogne.

Følleslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Skippinge Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 1. Lægd. Kirken, hvorved der foruden en Sognepræst er ansat en Kapellan pro loco, tilhører Ejeren af Egemarke.

Følleslev Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn og Sakristi og Vaabenhus paa Nordsiden. Den ældste Del, det vestl. Parti af Skibet, er opført af Kamp; senere er det oprindelige Kor nedrevet og Skibet forlænget mod Ø., ligesom ogsaa Kirken er bleven overhvælvet, og de andre Dele ere tilføjede (af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp). Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Smukt udskaaren Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri i Midten: Christus og Disciplene; Prædikestol fra 1595, ligeledes smukt udskaaret Renæssancearbejde; Granitdobefont. Paa Tværbjælken i Korbuen et gammelt malet Krucifiks. Foran Alteret en Ligsten over Præsten Israel Hansen (Assonius), † 1682; i Sakristiet Ligsten over Præsten Anders Mortensen, † 1650.

Egemarke er oprettet ved Aar 1700 af nedlagte Bøndergaarde og ejedes af Højesteretsassessor Brostrup Albertin, som 1710 solgte den (den kaldtes den Gang Ladegaard og havde 85, Bøndergodset 272 Td. Hrtk.) for 16,000 Rd. til Assessor Jens Hellegaard til Vognstrup, hvis Arvinger solgte den ved Auktion 1720 for 10,660 Rd. C. til Gehejmeraad Fr. Chr. Adeler († 1726), efter hvem den 1729, ved Skøde fra de andre Arvinger, tilfaldt Sønnen, Stiftamtmand Fr. Adeler († 1766), der skødede den tillige med Algistrup (se ndfr.) 1759 til Svigersønnen, Oberstlieutenant, senere Generalmajor Helmuth Gotthardt Barner, Stamfader til Slægten Barner i Danmark († 1775). Hans Enke skødede begge Gaardene 1785 for 57,000 Rd. til Sønnen Kammerjunker Leop. Th. Barner, efter hvis Død 1809 de solgtes til en Grosserer Schartau („for 3 Tdr. Guld i Bankosedler") og senere til en Kammeraad Klein, som i Pengekrisen maatte afstaa dem til Staten for 176,500 Rd. Staten solgte Egemarke 1841 for 207,500 Rd. til L. Grüner, senere Hofjægermester, hvis Enke nu ejer den. — Da Egemarke brændte 1826, opførtes der en 1 Stokværk høj Hovedbygning, som i 1880'erne til Dels nedreves og erstattedes med en 3 Stokværk høj Bygning af gule Mursten og med takkede Gavle.

Algistrup (*Alkestrup*) er oprettet som Hovedgaard 1756 og delte Skæbne med Egemarke indtil 1841, da den solgtes til en Hr. Hansen, der 1852 solgte den for 100,000 Rd. til en Hr. Maag, som atter 1866 afhændede den for 138,500 Rd. til den nuv. Ejer, Læge, Etatsraad J. Lemvigh. Han har senere tilkøbt det meste af det nu tilhørende Gods. — Hovedbygningen (med en Borggaard, der adskilles fra Haven ved 6 mægtige gamle Lindetræer) er opført efter en Brand 1834, men er ombygget 1867 og har 1876 og 1884 faaet 2 Tilbygninger; den er 1 Stokværk høj med to Fløje og Frontespice til Have og Gaard. — Den ovennævnte L. Th. Barner ligger, med en Datter Frederikke, begraven i en Høj (Granitsøjle med Indskrift) paa Algistrup Mark.

I *Følleslev* har ligget en Hovedgaard, der 1402 og 1416 beboedes af Peder Lauridsen, som førte Slægten Bilds Vaaben, 1481 og 1488 af Christiern Madsen. Herman Navl ejede Følleslevgaard 1570, men solgte den til Fru Mette Oxe, Hans Barnekows, hvis Sønner 1582 afhændede Gaarden til Kongen.

Nekselø ejedes i sin Tid af Amtsforvalter Jens Rostgaard († 1715), hvis Enke, Else Iversdatter, efter sin afdøde Mands Ønske solgte den 1718 til Fr. Rostgaard, „paa det at bemældte Jordegods igen kunde vorde samlet med den Insul Seyerøe"; Ejendommen skulde dog først tiltrædes efter hendes Død. Fra 1741 hørte Øen til Stamhuset Kraagerup (se S. 66). Efter dettes Ophævelse 1800 solgte Kammerjunker v. d. Maase Øen 1805 for 6500 Rd. — Øen, der forbindes med Sjælland ved en Stenrevle, der dog staar under Vand, er bekendt for sin Skønhed med sine høje Kyster (Guldbjærg Klint) og den beplantede Sænkning Trolddalen.

Af de faa anseligere Stengrave, som vides at have været i Sognet, er endnu bevaret 2 Langdysser og en Høj med Jættestue, alle ved Følleslev. — I Havnsø Strand er der ved Resterne af et Skibsvrag opfisket en svær Halsring af Guld (Værdi omtr. 1800 Kr.) fra den senere Jærnalder.

Særslev Sogn, Anneks til Følleslev, omgives af dette, Bregninge og Bjærgsted Sogne samt Tudse Herred (Hjembæk S.) og Ods Hered (Vallekilde S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. Ø for Kalundborg og 3 Mil V. for Holbæk. De for det meste lerede mergelblandede Jorder ere noget højtliggende og bakkede (højeste Punkt Knolden, 295 F., 89 M.), men falde af mod N. til den nu udtørrede Svinninge Vejle (se S. 442). Nykjøbing-Slagelse og Holbæk-Kalundborg Landeveje krydse hinanden i Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2524 Td. Ld., hvoraf 1229 besaaede (deraf med Hvede 83, Rug 195, Byg 462, Havre 276, Ærter og Vikker 27, Blandsæd til Modenh. 41, til Grøntf. 32, Kartofler 19, andre Rodfr. 93), medens der henlaa til Afgræsn. 372, Høslæt, Brak, Eng m. m. 660, Have 21, Moser og Kær 37, Byggegr. 14, Veje, Vandareal m. m. 29 Td. Kreaturhold 1893: 245 Heste, 918 Stkr. Hornkv. (deraf 684 Køer), 226 Faar, 985 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $249,_5$ Td. Der var 35 Selvejergaarde med $176,_4$, 6 Arvefæstegd. med $29,_8$, 3 Fæstegd. med $9,_4$, 131 Huse med $34,_5$ Td. Hrtk. og 44 jordløse Huse (omtr. $^1/_8$ i Fæste) Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 965 (1801: 449, 1840: 774, 1860: 934, 1880: 1106), boede i 211 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 52 levede af immat. Virksomh., 514 af Jordbrug, 207 af Industri, 49 af Handel, 77 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 43 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Særslev*, ved Nykjøbing-Slagelse Landevej, med Kirke, Skole, Fattiggaard for Følleslev-Særslev Kommune (50 Pladser) og Andelsmejeri (Ballebjærg); *Snertinge*, ved Landevejenes Krydsningspunkt, med Apotek, Lægebolig, Kro, stor Ostefabrik, Købmandshandel osv. samt Postekspedition og Telegrafstation; *Favrbo* med Skole, Mølle og Teglværk. *Ravnholt Huse.* — *Særslevgaard* har 30 Td. Hrtk., 220 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager; 1 Hus. Desuden mærkes *Favrbogaard* (tidligere Kro).

Særslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 368. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Egemarke.

Særslev Kirke bestaar af Skib, Taarn og to Vaabenhuse paa Nord- og Sydsiden. Skibets midterste, ældste Del er opført af utilhuggen Kamp (den vestl. Dels tykkere Mure tyde paa, at der har været et tidligere Taarn). Senere er Kirken bleven udvidet og overhvælvet, ligesom Taarn og Vaabenhuse ere tilføjede, alt af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp; det nordl. Vaabenhus har Bjælkeloft; paa Taarnets Sydside staar Aarstallet 1860; paa søndre Sidemur i Skibet er der oven over Hvælvingen Levninger af et Kalkmaleri. Udskaaren, malet og forgyldt Altertavle fra 1626 med et daarligt malet Billede fra 1859 (Christus og Maria) i Midtpartiet; smukt udskaaren Prædikestol; Granitdøbefont. Foran Alteret en Ligsten med næsten ulæselig Indskrift over Ritmester Gotfr. Below, † 1703.

En forsvunden Hovedgaard i *Særslev* ejedes 1381 og 1410 af Anders Jensen, som førte et gaaende Vildsvin i sit Vaaben. Hans Søn Jakob Andersen og Sønnesøn Anders Jepsen skrev sig derefter til Særslev. Sidstnævntes Søn Jep Andersen afhændede 1483 sin Gaard i Særslev til Jørgen Rud, men Sønnen Jep Jepsen, Slægtens sidste Mand, skrives dog endnu i Særslev.

Jep Eriksen i Snerting, Væbner, nævnes 1454.

Paa Toppen af en Bakke, „Lindebjærg" ($85,_5$ M.) ligger en særdeles smuk Langdysse med 2 Gravkamre og omtr. 80 Randstene. Ved Favrbo er fredlyst et lille Dyssekammer med Gang.

Bregninge Sogn, det største i Herredet, omgives af Følleslev, Særslev,

Bjærgsted (Anneks) , Viskinge og Værslev Sogne — fra hvilket sidste det adskilles ved Bregninge Aa — samt Arts Herred (Tømmerup og Raklev S.) — fra hvilket det tidligere adskiltes ved den nu udtørrede Saltbæk Vig — og Kattegat. Ved Udtørringen af Saltbæk Vig (se S. 473) har Sognet vundet 855 Td. Ld. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil Ø. for Kalundborg. De dels lerede, dels sandede Jorder ere højtliggende (Stagehøj, 74 M.) og bakkede mod Ø., men falde af mod V. og N., hvor de ere side og sandede. Gennem Sognet gaar Kalundborg-Holbæk Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 7479 Td. Ld., hvoraf 3258 besaaede (deraf med Hvede 115, Rug 673, Byg 1143, Havre 703, Boghvede 20, Ærter og Vikker 44, Blandsæd til Modenh. 148, til Grøntf. 59, Kartofler 182, andre Rodfr. 153, Spergel og Lupiner 14), medens der henlaa til Afgræsn. 989, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2656, Have 59, Skov 16, Moser og Kær 245, Flyvesand 10, udyrkede Strækn. 3, Byggegr. 54, Veje, Vandareal m. m. 109 Td. Kreaturhold 1893: 541 Heste, 2169 Stkr. Hornkv. (deraf 1391 Køer), 730 Faar, 2012 Svin og 71 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 479,$_{8}$ Td. Der var 78 Selvejergaarde med 343,$_{6}$, 5 Arvefæstegd. med 58,$_{8}$, 2 Fæstegd. med 10,$_{2}$ og 237 Huse med 60,$_{2}$ Td. Hrtk. og 58 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1903 (1801: 950, 1840: 1531, 1860: 1811, 1880: 2152), boede i 396 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 1200 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 11 af Fiskeri, 294 af Industri, 63 af Handel, 195 af andre Erhv., 40 af deres Midler, og 49 var under Fattigv. Fra Alleshave drives noget Fiskeri.

I Sognet Byerne: *Bregninge* ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. og Skole; *Kaltred* (gml. Form Kaldruthæ) med Pogeskole; *Torpe*; *Hagendrup* med Mølle; *Rumperup* med Skole og Fattiggaard (opr. 1867; 60 Pladser); *Eskebjærg* med Skole, Missionshus (opf. 1885), Forsamlingshus (opf. 1889) og Andelsmejeri; *Alleshave* (gml. Form Aluærshaghæ) med Skole (før Saltbæk Vigs Udtørring laa Byen paa den Halvø, der skilte Vigen fra Kattegat, og Vandet inden for kaldtes Alleshave Vejle). Desuden mærkes *Nylykke Huse*, *Kulbjærg Huse*, *Galgebjærg Huse* m. m.

Gaarde: paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaardene *Kaltredgaard*, $17^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 324 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, Resten Ager; 1 Hus (4 Td. Ld.) og 2 jordløse Huse; af Arealet ligger $19^{1}/_{2}$ Td. Ld. Eng i Viskinge Sogn. *Torpegaard*, 13 Td. Hrtk., 194 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager. *Bregningegaard*, $22^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 309 Td. Ld., hvoraf 39 Eng, Resten Ager; 9 Lejehuse. *Olstrupgaard*, 14 Tdr. Hrtk., omtr. 182 Td. Ld., alt Ager.

Bregninge S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Skippinge Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 367. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Bregninge Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn, Vaabenhus, og Sakristi paa Nord- og Kapel (der nu er inddraget i Kirken) paa Sydsiden. Den ældste Del af Skibet er opført af utilhuggen Kamp, og den lille halvrunde Korbue peger hen til en meget gammel Tid. Senere er Kirken bleven udvidet og overhvælvet, ligesom Taarnet og de andre Bygninger ere tilføjede, alt i Spidsbuestil af Munkesten, Taarnet dog med Kamp forneden; Taarnrummet og Tilbygningerne ere ogsaa overhvælvede undt. det nordre Vaabenhus, der har Bjælkeloft. Hvælvingerne ere prydede med enkelte afdækkede Kalkmalerier (bl. a. St.Jørgen med Dragen) fra omtr. 1400, ligesom der ogsaa paa Sakristiets Hvælvinger findes Malinger fra omtr. 1450 (Jesu Lidelseshist., St. Morten, St. Barbara m. m.). Udskaaren Altertavle fra 1654; Midtbilledet er et Hautrelief: Nadveren; Antemensalet er bemalet med Billeder i Temperafarver. Prædikestolen er ny; stor Døbefont udhuggen i gotlandsk Kalksten fra omtr. 1300. Et gammelt Krucifiks paa nordre Væg; i Vaabenhuset og Sakristiet prægtige gamle Egetræs-

døre med Jærnbeslag. I Kapellet, der er blevet kaldt „Ran Kirke“ og „Gammelgaards Kapel“, henstod der til langt op i 19. Aarh. en Del forfaldne Kister (med ukendte Lig; i Pontoppidans D. Atl. VI, 222 siges, at det var Lig af Præster), som nu ere nedgravede paa Kirkegaarden. Smstds. Mindesten over Præsten O. Wilsbech, † 1777.

Torpegaard er maaske den samme som det *Toodrup*, hvortil en Peder Nielsen skrev sig, der 1410 beseglede et Brev, hvorved Jon Jonsen Billes Hustru af Solbjærg bortlejede sit Gods i Egemarke.

Ikke mindre end 150 Gravhøje have kunnet paavises rundt om i Sognet undt. paa de lave Jorder ved Kaltred og Torpe. Af de yderst faa Stengrave er et mindre Dyssekammer med Gang fredlyst ved Hagendrup. Paa flad Mark ved Rumperup er der gjort et sjældent Votivfund fra den ældre Broncealder, bestaaende af 9 massive, til Dels rigt ornamenterede Bronceøkser.

Bjærgsted Sogn, Anneks til Bregninge, omgives af dette, Særslev, Agnsø og Holmstrup Sogne samt Tudse Herred (Hjembæk S.), fra hvilket det for en Del adskilles ved Skarrid Sø. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil Ø. for Kalundborg. De dels lerede, dels sandede, meget stenede Jorder ere højtliggende (højeste Punkt 87 M.) og bakkede. En Del Skov (Bjærgsted Skov, under Lerchenborg, Dauerup Sk., under Dauerup).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2109 Td. Ld., hvoraf 806 besaaede (deraf med Hvede 12, Rug 158, Byg 314, Havre 196, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 56, til Grøntf. 12, Kartofler 24, andre Rodfr. 26), medens der henlaa til Afgræsn. 247, Høslæt, Brak, Eng m. m. 420, Have 16, Skov 593, Moser og Kær 27, udyrkede Strækn. 16, Byggegr. 12, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 129 Heste, 493 Stkr. Hornkv. (deraf 324 Køer), 390 Faar, 293 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $96,_8$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $43,_3$, 11 Arvefæstegd. med $35,_{11}$, 3 Fæstegd. med $4,_8$, 62 Huse med $13,_7$ Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 585 (1801: 307, 1840: 409, 1860: 548, 1880: 617), boede i 103 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 24 levede af immat. Virksomh., 259 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 105 af Industri, 36 af Handel, 117 af andre Erhverv, 21 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Bjærgsted* med Kirke, Skole, Pogeskole, Missionshus (opf. 1895) og Kro. *Snuderup Huse.* — Desuden mærkes *Gryde Mølle* (se under Algistrup, S. 491), en af de ved Aamose Aa beliggende 5 „Kongens Møller“, der ere bekendte for deres Skønhed.

Hovedgaarden *Dauerup* har under Gaarden 24 Td. Ager og Engs Hrtk. og 2 Td. Skovsk., 437 Td. Ld., hvoraf 90 Skov, Resten Ager; desdesuden høre til Ejendommen 1 Fæstegaard og 13 Huse med tilsammen 4 Td. Hrtk., $76^1/_2$ Td. Ld.; Ejendommen ligger dels i Bjærgsted, dels i Bregninge Sogn. Hovedgaarden *Astrup*, ved Skarrid Sø, har $11^7/_8$ Td. Hrtk., 242 Td. Ld., hvoraf 72 Skov, Resten Ager og Eng; 4 Huse. Desuden mærkes *Dauerupgaard Gods*, omtr. 19 Td. Hrtk.

Bjærgsted S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 366. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lerchenborg.

Bjærgsted Kirke bestaar af Skib, Kor, Taarn og to Vaabenhuse, et paa Nord- og et paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp, Taarnet af Kamp og Munkesten, Vaabenhusene af Kamp; Kirken ligesom Taarnrummet og nordre Vaabenhus er overhvælvet, det søndre Vaabenhus har Bjælkeloft; Forbindelsen mellem Taarnrummet og Skibet er spidsbuet. Der er ingen Altertavle (den gamle var fra 1623), men kun en lille Gibsafstøbning af Thorvaldsens Christus; tarvelig Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont.

Hovedgaarden *Dauerup* er oprettet af en Del af det Kalundborgske Gods og ejedes i Beg. af 18. Aarh. af en Jens Jørgen Fust, der 1719 solgte den (den kaldes i Skødet Ejendomsgaard og var noget over 11 Td. Hrtk.) for 900 Rd. til Kancelliraad, senere Justitsraad, Generalfiskal Troels Schmidt; 1743 solgtes den af P. Fr. Spleth til „Oberjæger" Th. Masman, som atter 1752 solgte den (40½ Td. Hrtk.) til Chr. Greve Lerche (se S. 481), hvorefter den var forenet med Lerchenborg indtil 1804, da den solgtes fra Godset, rimeligvis da med Hovedgaardsrettigheder. Nuv. Ejer er Hr. J. C. Hauberg. — *Astrup* er ligeledes oprettet af en Del af det Kalundborgske Gods og kom som saadan ogsaa til at høre til Lerchenborg; 1852 blev den skilt ud fra det, men blev i Familien. Nuv. Ejer er V. Baron Lerche.

I Bjærgsted Skov, ved Skarrid Søs nordre Bred, har ligget Gaarden *Skarsholm* (Skarridsholm), hvis betydelige Voldsted endnu ses. Det bestaar af to firsidede Voldbanker, indbyrdes adskilte ved en smal Grav; den nordligste er 95 F. bred foroven og 15 F. høj, den sydligste noget mindre; paa den sidste ses endnu Rester af Fundamenter til en Bygning; paa den første er i Mands Minde opbrudt et Gulv af Munkesten; begge Banker ere omgivne af Vold og Grav. Hertug Knud, en Søn af Vald. II og Esbern Snares Enke Helene, skal have ejet Skarsholm, og det var herfra, at Vald. Atterdag 1341 udstedte de for St. Klare Kloster i Roskilde givne Privilegier. Gaarden blev rimeligvis i Knuds Slægt, thi Sønnesønnen Barnum Eriksen skrev sig til Skarsholm, hvorefter den ejedes af Erik Barnumsen og af Barnum Eriksen, der døde ved 1400 som Slægtens sidste Mand. Hans Enke Edel Jakobsdatter og øvrige Arvinger solgte 1408 Gaarden til Dronning Margrethe, og hun har vistnok nedlagt den.

Ved Gryde Mølle er der 2 smukke Langdysser, og der har smstds. ligget en tredje. Et stort Dyssekammer, sat af 4 Sidestene og en Dæksten og indvendigt af Mandshøjde, er fredlyst ved Bjærgsted.

Holmstrup Sogn, Anneks til Jyderup Sogn i Tudse Herred, omgives af Bjærgsted og Agnsø Sogne samt Løve Herred (Sæby og Rerslev S.) og Tudse Herred (Skamstrup og Jyderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 3 Mil S. V. for Holbæk og 2¾ Mil S. Ø. for Kalundborg. De sandede og stenede, til Dels dog lerblandede Jorder ere gennemgaaende højtliggende (Stegersbanke og Bavnehøj) og bakkede (naar undtages de lave Strækninger langs Aamose Aa) og bekendte for deres Naturskønhed, især mod N. nærmest ved Skarrid Sø, hvor der ogsaa ligger store Skove (Møsten, Regstrup og Delhoved Sk.). Den sydl. og østl. Del af Skarrid Sø hører til Sognet. Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Slagelse Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 4068 Td. Ld., hvoraf 1337 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 292, Byg 389, Havre 306, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 225, til Grøntf. 17, Kartofler 30, andre Rodfr. 43), medens der henlaa til Afgræsn. 547, Høslæt, Brak, Eng m. m. 941, Have 30, Skov 1027, Moser og Kær 65, udyrkede Strkn. 1, Byggegr. 33, Veje, Vandareal m. m. 87 Td. Kreaturhold 1893: 245 Heste, 822 Stkr. Hornkv. (deraf 553 Køer), 483 Faar, 518 Svin og 46 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 224,6 Td. Der var 2 Selvejergaarde med 42,4, 16 Arvefæstegd. med 81, 20 Fæstegd. med 68 og 66 Huse med 29,6 Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, ½ 90: 756 (1801: 546, 1840: 650, 1860: 814, 1880: 887), boede i 163 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 42 levede af immat. Virksomh., 417 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 133 af Industri, 16 af Handel, 98 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Holmstrup*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Akselholm*, ligeledes ved Landevejen; *Kajemose* med Skole; *Brokjøb* med Fattiggaard for Jyderup-Holmstrup Kommune (opr. 1869; 38 Pladser). Desuden flere Samlinger af Huse, deribl. *Kathrinebjærg* og *Regstrup Huse*.

I Sognet ligger af Gods, der tilhører Baroniet *Adelersborg* (s. d.): Hovedgaarden *Dønnerup*, 35 Td. Hrtk., omtr. 420 Td. Ld.; Skove: 9½ Td. Hrtk., 838 Td. Ld.; Bøndergods 17¾ Td. Hrtk., Fæste- og Lejehuse 30⅞ Td. Hrtk., fri Jord 30⅛ Td. Hrtk.; *Rangle Mølle* (en af de 5 „Kongens Møller"), 13⅞ Td. Hrtk., 194 Td. Ld., med Vandmølle, som drives ved

Turbine, Stampeværk og Bageri; Af Gaardene mærkes *Grundmosegaard* (Arvefæste fra Adelersborg), omtr $13^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 330 Td. Ld., hvoraf en stor Del uopdyrket Mosejord. Desuden nævnes Skovriderboligen *Birkenæsgaard* i Delhoved Skov med prægtig Udsigt over Egnen. *Bromølle Kro*, hvorved en Bro over Aamose Aa paa Nykjøbing-Slagelse Landevej.

Holmstrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet Jyderup, hører under Skippinge Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 365. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Adelersborg.

Holmstrup Kirkes Indre.

Holmstrup Kirke, en meget stor og smuk Landsbykirke, bestaar af Skib og et anseligt Kor med tresidet Afslutning, Taarn samt Vaabenhus og Sakristi paa Nordsiden. Kirken er helt opført af Munkesten, den ældste Del, Skib og Kor, 1492 af Biskop Niels Skave i Roskilde og helliget til St. Søren*), Vaabenhus og Sakristi nogle Aar senere. Kirken er ved to Rækker Piller, 6 i hver Række, delt i 3 Skibe; Hovedskibet har 7, hvert af Sideskibene $6^1/_2$ Fag Krydshvælvinger (hvorved altsaa den tresidede Afslutning fremkommer); det Indre er hvidkalket med sorte Ribbedekorationer (udførte 1849); Vinduerne ere spidsbuede; Skib, Vaabenhus og Sakristi have Kamgavle, men det tidligere høje Taarns Kamgavle ere sløjfede. Kirken er restaureret i 1840'erne. Altertavlen er et stort og godt udført Billedskærerarbejde i gotisk Stil, forestillende i Midtfeldtet Korsfæstelsen, paa Siderne 6 Helgenfigurer og Fremstillinger af Lidelseshistorien; i det af Munkesten opf. Alterbord findes under en løs Dækplade St. Sørens Taa; fortrinlig udskaaren Prædikestol fra 1647 i Renæssancestil med gammel Maling og Forgyldning og Urnes og Lin denovs Vaabener; Granitdøbefont med Rebsnoning. I Koret staar paa hver Side af Alteret en femsædet Korstol i gotisk Stil med en Del indskrevne Navne og Aarstal, det ældste 1607. Paa en Bjælke i Kirken et gammelt Krucifiks; i det nordl. Sideskib et udsk. Billede af St. Søren med Johannes den Døber, i det sydl. en lignende af Maria med Barnet (restaur. paa Pastor Kall-Rasmussens Bekostning); i Gulvet en Ligsten over Mads Nielsen, Skovfoged i Holmstrup, † 1652. I Nationalmuseet opbevares nogle meget sjældne fra Kirkens Opførelsestid stammende

*) Paa en Bjælke i Koret staar en i gotiske Bogstaver udskaaren lat. Indskrift (restaureret 1894 paa Nationalmuseets Foranstaltning), der i Oversættelse lyder: „Til Ære for Bekenderen St. Søren, som paa dette Sted efter Guds Befaling ilede de Dødelige til Hjælp med guddommelige Mirakler, er Koret bygget".

Kirkeruder (St. Søren, Maria med Jesusbarnet, og Bygherrens Niels Skaves fædrene og mødrene Vaaben. — I den vestl. Del af den af Munkesten opførte Kirkegaardsmur er der anbragt store flade Blindinger med Skydeskaar. (Se Tegn. af ældre nord. Arkitektur. 1. Saml., 4. R.).

Paa Holmstrup Mark ligger *St. Sörens Kilde* (en nu af temmelig store Sten sat Brønd), der har været meget besøgt paa Grund af dens formentlige Lægekraft. Der holdtes i sin Tid 4 Markeder aarlig, men under Fr. II forlagdes de til Kalundborg, da der paa Markederne forsamlede sig saa meget „Skarns Folk", som bedrev „stor Synd med overflødig Drik, Mandslet og anden Uskikkelighed". Alt tidligere havde Chr. III tilskrevet Stiftslensmanden Hans Barnekov, at han skulde sætte en Stopper for det meget Afguderi, der dreves i Holmstrup Kirke (se Kirkeh. Saml. II. — Danske Mag. 3. R., III Bd.).

Dønnerup blev oprettet 1730 af Konferensraad Peder Benzon af en nedlagt By Dønnerup og blev af ham kaldt *Benzonslund*, et Navn, den beholdt til ind i 19. Aarh. Efter Benzons Død solgtes den 1737 for 10,370 Rd. C. (Hovedgaardstakst 24, Bøndergods 370 Td. Hrtk.) til Hans Henr. v. Eickstedt, senere Generalmajor († 1801), der 1739 afhændede den til Oberstlieutenant Reimer Henr. Barner, som atter 1745 solgte den for 12,300 Rd. til Peder Willumsen. Efter ham kom den 1757 til Chr. H. Selchau, († 1788), hvis Søn Chr. Andreas Selchau solgte den 1791 for 33,196 Rd. (foruden de saakaldte Dønnerup Løkker for 1800 Rd.) til Højesteretsassessor P. Chr. Stemann; 1800 købtes den for 30,000 Rd. af Johannes Meldal og 1806 for 67,000 Rd. af Rosenørn. Enken efter Fr. Baron Adeler († 1816) købte Gaarden, fra hvilken Tid den har hørt under Baroniet.

Holmstrup og Agnsø Sogne have i Middelalderen udgjort eet Sogn under Navnet *Læsyøholm*.

Af de henved 15 Stengrave i Sognet fortjene særlig at nævnes en smukt bevaret Langdysse med tre Kamre ved Akselholm og 3, til Dels dog forstyrrede Jættestuer ved Dønnerup.

Ved Bromølle Kro findes et af de største Takstræer i Danmark (Taxus baccata), 33 F. høj, Kronens Diameter 33 F., 6 F. i Stammens Omfang.

Viskinge Sogn omgives af Annekset Agnsø, Bregninge og Værslev Sogne samt Arts Herred (Ubby S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Kalundborg. De imod S. noget lerede, men i øvrigt sandede, grusede og stenede Jorder ere gennemgaaende lavtliggende og jævne, dog noget højere mod S. Langs Bregninge Aa, der danner Nordøst- og Nordgrænsen, findes Enge og Moser (Viskinge Mose). Gennem Sognet gaa Holbæk-Kalundborg Landevej og den nordvestsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3715 Td. Ld., hvoraf 1710 besaaede (deraf med Hvede 154, Rug 306, Byg 593, Havre 372, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 40, til Grøntf. 21, Kartofler 109, andre Rodfr. 98), medens der henlaa til Afgræsn. 633, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1041, Have 27, Skov 63, Moser og Kær 160. Byggegr. 42, Veje, Vandareal m. m. 39 Td. Kreaturhold 1893: 210 Heste, 988 Stk. Hornkv. (deraf 689 Køer), 313 Faar, 565 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $299,_8$ Td. Der var 21 Selvejergaarde med $126,_6$, 9 Arvefæstegd. med $125,_2$, 3 Fæstegd. med $13,_8$, 111 Huse med $34,_2$ Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 976 (1801: 527, 1840: 771, 1860: 820, 1880: 943), boede i 195 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 59 levede af immat. Virksomh., 473 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 145 af Industri, 37 af Handel, 211 af andre Erhv. (201 Daglejere), 24 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Viskinge* (gml. Form Wiskyngi) ved Landevejen, med Kirke (beliggende uden for Byen paa en Banke), Skole, Pogeskole og Fattiggaard for Viskinge-Agnsø Kommune (40 Pladser); *Rugtved*; *Løgtved*. Af Saml. af Huse mærkes *Smakkerup Huse* med Skole, *Ertebjærg-*, *Skovbakke-* og *Espevad Huse*. Desuden *Viskinge Kro* ved Landevejen.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaardene *Lerchesminde*, $44^1/_8$ Td. Hrtk., 458 Td. Ld., hvoraf 32 Eng, Resten Ager; desuden høre til Ejen-

dommen et Teglværk ($4^5/_8$ Td. Hrtk., 100 Td. Ld.) og 7 jordløse Huse; 39 Td. Ld. af Ejendommen ligger i Værslev Sogn. *Viskingegaard* ($^2/_3$ Arvefæste fra Birkendegd.), 34 Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. *Løgtvedgaard* (Arvefæste fra Lerchenborg og Birkendegd.), $22^1/_4$ Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 115 Eng, 5 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 1 Fæstehus, 3 Huse og 1 Bygning i Viskinge med en halv Snes Lejligheder. *Fæltergaard,* $21^1/_4$ Td. Hrtk., 215 Td. Ld., hvoraf 45 Eng og Mose, Resten Ager; 4 Lejehuse. En Gaard i Viskinge (*Stensgd.*), 17 Td. Hrtk., 160 Td. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager; 2 Huse.

Viskinge S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Skippinge Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 362. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Birkendegaard.

Viskinge Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn, to Vaabenhuse, et paa Nord- og et paa Sydsiden, og paa Nordsiden Sakristi og et tidligere Ligkapel (nu benyttet som Materialhus). Den oprindelige Del er opført af utilhuggen Kamp med Spor af smaa rundbuede Vinduer; senere er Skibet udvidet mod Ø. med Munkesten og Skifter af Kamp, den sidste taget fra det nedbrudte ældre Kor. Senere er Taarnet (af Munkesten) og de andre Bygninger tilføjede (dels af Munkesten, dels af Kamp), ligesom Kirken er bleven overhvælvet (Hvælvingerne i Skibet ere ældre end Korets); Vaabenhuset mod S. har Bjælkeloft, det andet Vaabenhus og Sakristiet ere overhvælvede. Kirken er restaureret 1871, hvorved bl. a. dens Overkalkning er forsvunden, og der indsattes rundbuede Vinduer. Paa Skibets Hvælvinger er der afdækket Kalkmalerier fra Slutn. af 15. Aarh. (Lidelseshistorien, Himmelfarten, Pinsedagen, Marias Kroning og Dommedag). Altertavlen er et Maleri af Gertner: Christus med Maria og Martha (det gamle Alterbillede, et Kobberstik, der forestiller Korsfæstelsen, hænger i Skibet; den ældste Tavle brændte 1744); Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. Ved Siden af Alteret en Træligplade over Præsten Niels Hansen, † 1559, og foran Alteret en Ligsten over Præsten Peder Olsen Schytte, † 1729; paa Korvæggen en Mindetavle over Ole Madsen Jyderup, Provst i Skippinge Herred († 1668) og Hustru, opsat af ham selv 1666, med Maleri af Præsten, Hustruen og Børnene. — Kisterne med Ligene af Generalbygmester J. C. Ernst til Agnsøgaard († 1750) og hans to Hustruer, hvilke før stode i Ligkapellet, ere nu nedgravede ved Kirkens nordre Mur (om Louise Frederikke Ernsts Mindevers over Faderen se Hofm. Fund. VIII, 225).

Lerchesminde med en smuk, to Stokværk høj Hovedbygning, hed tidligere Smakkerupgaard, men fik sit nuv. Navn af C. C. Greve Lerche til Lerchenborg, der betydeligt havde forøget dens Tilliggende; 1853 overlodes den til hans Søn V. Greve Lerche; nuv. Ejer er Sønnen Ferd. Baron Lerche.

Jes Storm i *Viskinge* var 1445 Medudsteder af et Vidne af Arts Herredsting; han fører et Skjold, hvori en Lilje; men efter den Plads, hvorpaa han nævnes i Brevet, var han kun en Bonde. — *Løgtvedgaard* synes derimod at have været en Hovedgaard, der 1501 beboedes af Laurids Bosendal. Baade i Fyn og i Skaane fandtes for øvrigt en Gaard af samme Navn.

Paa Rugtved Mark ligger en fredlyst, ved Foden stenomsat Høj, indesluttende en smuk Jættestue; det 15 F. lange Kammer er bygget af 13 Sidestene med 3 Dækstene og har næsten Mandshøjde; Gangen er 25 F. lang. Sognets eneste nu bevarede Dyssekammer, ved Løgtved, er ligeledes fredlyst.

Agnsø Sogn, Anneks til Viskinge og det mindste i Herredet, omgives af dette, Bjærgsted, Holmstrup og Jordløse Sogne samt Arts Herred (Ubby S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil Ø. S. Ø. for Kalundborg. De for det meste lerede og stenede Jorder ere noget højtliggende og bakkede med bratte Affald; kun langs Bregninge Aa, der udspringer i Sognet og kommer fra den lille Søndersø, er der lave Strækninger med Enge og Moser (Svebølle og Dejgvad Mose). En Del Skov i den østlige Del. Gennem Sognet gaar den nordvestsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1930 Td. Ld., hvoraf 772 besaaede (deraf med Hvede 25, Rug 171, Byg 265, Havre 174, Blandsæd til Modenh. 36, til Grøntf. 23, Kartofler 26, andre Rodfrugter 49), medens der henlaa til Afgræsning 289, Høslæt, Brak, Eng m. m. 467, Have 24, Skov 276, Moser og Kær 40, udyrkede Strækninger 25, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1893: 125 Heste, 614 Stkr. Hornkv. (deraf 426 Køer), 144 Faar, 371 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 149,$_{6}$ Td. Der var 16 Selvejergaarde med 126, 1 Fæstegd. med 8, 66 Huse med 15,$_{6}$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 658 (1801: 287, 1840: 460, 1860: 569, 1880: 592), boede i 113 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 82 levede af immat. Virksomh., 250 af Jordbrug, 125 af Industri, 15 af Handel, 167 af andre Erhverv (156 Daglejere), 14 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet: *Agnsø Kirke* (gml. Form Affuensyø, Avindsø. Auffuindse) ved Søndersø og Byen *Svebølle* med Skole, Pogeskole og Andelsmejeri (Højbjærg). Ved Sognets Vestgrænse *Svebølle Jærnbanestation* med Telegrafstation og Postekspedition. Desuden mærkes *Højbjærg Huse* og *Kongens Mølle* (en af de 5 „Kongens Møller"), den sidste ved det Vandløb, der forener Skarrid Sø med Halleby Aa. Møllen tilhører Algistrup (se S. 491).

Hovedgaarden *Agnsøgaard*, der hører til Grevskabet Lerchenborg, har 49 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld. Avlsgaarden *Svebøllegavn* ligeledes under Lerchenborg, har 28 Td. Hrtk., omtr. 555 Td. Ld. (Se S. 480). Desuden *Stenrandgaard*.

Agnsø S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 363. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Lerchenborg.

Agnsø Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn, Sakristi paa Nord- og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste, midterste Del af Skibet er af utilhuggen Kamp; senere er det udvidet mod Ø. ved, at Koret er nedrevet, ligesom Kirken er bleven overhvælvet og de andre Dele ere tilføjede, dels af Kamp, dels af Munkesten; Vaabenhuset har fladt Loft; Taarnrummet er ved en Spidsbue forenet med Skibet, Restauration 1871. Altertavlen er et nyt Billede: Christus bøjende sig for Kalken og Korset; Prædikestolen er ogsaa ny; Granitdøbefont med Rebsnoning. I Vaabenhuset 3 Ligstene, den ene over Abraham Grønberg, død paa Agnsøgaard 1787, den anden over Ane Kathrine Karen Selmer, død paa Agnsøgd. 1807, den tredje over hendes Mand Joh. Bernh. Selmer, † 1816.

Den smukt beliggende *Agnsøgaard* har (if. D. Atl. II 415, VI 242) i sin Tid tilhørt Roskilde Bispestol. Efter Reformationen blev den en kgl. Jagtgaard, hvor Kongerne ofte opholdt sig. Bregninge Aa skal endnu den Gang have været saa vandrig, at man ad den sejlede til Kalundborg (se *Estrup*, Tygestrup, S. 8). Aar 1667 skødede Kongen den til Oberstlieutenant Georg Müller; derefter ejedes den af Statholder Bielke og senere af Landsdommer Vilh. Deichman, der 1703 solgte den (den var med tilliggende Bøndergods 109 Td. Hrtk.) for 7000 Rd. C. til Niels Caspersen Valerius, som dog s. Aar transporterede den til Hans Tvede, efter hvis Død den (123$^{1}/_{2}$ Td. Hrtk.) ved Auktion 1724 solgtes for 7400 Rd. C. til Generalbygmester J. C. Ernst. Han fik den oprettet til Hovedgaard 1725; efter hans Død solgte Enken den (i alt 477 Td. Hrtk., hvoraf 48 Hovedgaardstakst) til C. Lerche til Lerchenborg (se S. 481).

I Sognet findes en Del Stenaldermindesmærker, af hvilke 7 ere fredlyste: ved Svebølle et Dyssekammer og en Høj, der omslutter et firsidet Gravkammer, og paa Svebøllegavns Mark to Langdysser, et Dyssekammer og to Høje med Jættestuer. — I en Grusgrav ved Agnsøgaard er der fundet en Teglovn fra Middelalderen.

Værslev Sogn omgives af Viskinge Sogn og i øvrigt af Arts Herred (Ubby, Rørby og Tømmerup S.). Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Kalundborg. De for det meste gode, mod S. lermuldede, mod N. mere sandede Jorder ere mod S. og især i Midten højtliggende og bakkede; mod N. falde de af til den tidligere Saltbæk Vig,

ved hvis Udtørring Sognet har vundet 339 Td. Ld. Mod N. ligger Snevris Skov. Gennem Sognet gaa Holbæk-Kalundborg Landevej og den nordvestsjæll. Jærnbane; Slagelse-Værslevbanen skal have sit Udgangspunkt ved Værslev.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2558 Td. Ld., hvoraf 1320 besaaede (deraf med Hvede 188, Rug 101, Byg 511, Havre 242, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 71, til Grøntf. 16, Kartofler 29, andre Rodfr. 151), medens der henlaa til Afgræsn. 312, Høslæt, Brak, Eng m. m. 641, Have 38, Skov 150, Moser og Kær 55, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 20 Td. Kreaturhold 1893: 185 Heste, 1018 Stkr. Hornkv. (deraf 694 Køer), 168 Faar, 713 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 256 Td. Der var 18 Selvejergaarde med $163_{/9}$, 4 Arvefæstegd. med 64, 2 Fæstegd. med $9_{/6}$, 71 Huse med $18_{/6}$ Td. Hrtk. og 41 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 789 (1801: 402, 1840: 689, 1860: 767, 1880: 835), boede i 156 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 63 levede af immat. Virksomh., 486 af Jordbrug, 125 af Industri, 4 af Handel, 62 af andre Erhverv, 16 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Værslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Friskole, Mølle og, noget N. for Byen, Jærnbanestation med Telegrafstation; *Asminderup* med Skole, Fattiggaard for Værslev Sogn (opr. 1882; 39 Pladser) og Andelsmejeri (Vindebrink). Desuden *Skovbakke Huse.*

Hovedgaarden *Birkendegaard*, ved Landevejen, har $232^{3}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og 5 Td. Skovsk., deraf under Gaarden 95 Td. Hrtk., omtr. 1020 Td. Ld., hvoraf 229 Eng og Sø, 116 Skov, Resten Ager; til Godset høre af Fæstegods 17, af Arvefæstegods $120^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 7 Lejehuse samt Viskinge og Værslev Kirker; Gaarden ligger i Værslev, en Del af Godset i Viskinge og Hjembæk Sogne. Avlsgaarden *Værslevgaard* har 42 Td. Hrtk., 367 Td. Ld., alt Ager undt. 7 Td. til Gaardsplads og Have; 11 Fæste- og Lejehuse; en Del af Arealet ligger i Ubby Sogn. Avlsgaarden *Aldersro*, $27^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. 250 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; 8 Huse med 20 Td. Ld. Desuden mærkes *Asminderupgaard.*

Værslev S., der danner en egen Sognekommune, men i gejstl. Henseende er forenet med Annekset Jordløse (foruden Sognepræsten er der ansat en Kapellan pro loco), hører under Skippinge Herreds Jurisdiktion (Kalundborg), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 361. Lægd. Kirketienden tilhører Ejeren af Birkendegaard.

Værslev Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn, to Vaabenhuse (hvoraf det paa Nordsiden nu er inddraget i Kirken) og Sakristi. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp; der er Spor af det oprindelige, ligeledes af Kamp opførte Taarn; senere er Koret forhøjet med Munkesten, Kirken er bleven overhvælvet, og Taarn og de andre Bygninger ere tilføjede, af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp. Korbuen og Aabningen fra Taarnrummet ere spidse; Sakristiet har spidsbuet Tøndehvælving, Vaabenhuset paa Sydsiden Bjælkeloft. Altertavle og Prædikestol ere i sen Renæssancestil, den første med den velsignende Christus som Midtparti; Granitdøbefont med rundbuede Felter paa Kummen. Paa Skibets Østgavl er der fundet Spor af Kalkdekorationer. Udskaaret Krucifiks paa den nordre Mur. I Vaabenhuset 3 Ligstene, hvoraf den ene har Indskriften Antonie Møller Maren Anckers Datter 1651, den anden er over Ole Hemmingsen, Forpagter paa Birkendegaard, † 1781, og den tredje over Præsten Dan. Riemann, † 1781 (de skulle tidligere have ligget paa Kirkegaarden). I Korgulvet en Egetræsplanke med Gravskrift over Præsten Anders Jensen Calundborgs Hustru, † 1619.

Birkende var oprindelig et Len under Roskilde Bispestol. Aar 1435 udstedte Jens Torbernsen (Sparre) til Biskop Jens sit Genbrev paa Byrkynghe Gaard og By, som han havde i Leje i sin Livstid. I Beg. af 16. Aarh. havde Jens Daa dette Len, som Erik Madsen Vasspyd fik efter ham; derefter havde Jørgen Navl 1558—65, og 1565 Kongens Enspænder Christen Elkjær Gaarden, som siden blev underlagt Kalundborg.

Den nuv. *Birkendegaard* oprettedes 1684 af Gehejmeraad Jørgen Bielke († 1696)

af en nedlagt Landsby, som blev givet ham i Erstatning for tabt Gods i Skaane. Men han maatte snart sælge den af Pengetrang; allerede 1686 nævnes som Ejer Jørgen Hansen, Amtsforvalter i Kalundborg (under hvem Gaarden 1688 fik adelige Rettigheder). Efter Hansens Enkes Død ejedes den af Kongen, som 1693 mod Eftergivelse af alle Fordringer, Bielke kunde have paa Kronen, skødede den til Bielkes Datter Sophie Amalie, der giftede sig med Sognepræsten i Værslev, Hans Hvalsøe. Denne solgte Gaarden 1700 for 9100 Rd. til Amtmand Joh. Chrf. Schønbach, hvis Søn, J. C. Schønbach, overtog den (115 Td. Hrtk. Hovedgaardstakst) 1733 og 1735 solgte den (Hovedgaardstakst, Kirke- og Bøndergods ialt 546 Td. Hrtk.) til Justitsraad Terkild Terkildsen (se S. 484). Han solgte den 1743 til Gehejmeraad C. Lerche, under hvem den indlemmedes i Stamhuset Lerchenborg (se S. 481). Ved Midten af 19. Aarh. udskiltes den fra Lerchenborg; men den vedblev dog at være i Familien Lerches Besiddelse. Nuv. Ejer er Premierlieutenant G. Baron Lerche. — Hovedbygningen, i to Stokværk med Kælder, er opført 1854.

Sognet har været rigt paa Stenaldermindesmærker (omtr. 20), men mange ere nu forsvundne. Fredlyste ere: ved Asminderup et Dyssekammer og ved Aldersro en Gruppe af 4 Monumenter, nemlig en Høj med Jættestue, en nu til Dels fritstaaende Jættestue, en Høj med Stenkammer og en Høj, der omslutter to sammenstødende Jættestuer foruden et mindre Stenkammer med Gang.

Jordløse Sogn, Anneks til Værslev, hvorfra det helt adskilles ved Ubby S. i Arts Herred, omgives af Agnsø Sogn, Løve Herred (Sæby S.), Tissø og Arts Herred. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Kalundborg. De for det meste lerede Jorder ere noget højtliggende mod V., men falde af mod Ø. og S. til Halleby Aa, hvor der er lave og sumpede Strækninger, og til Tissø, hvor Jorderne ere sandede („Jordløse Sand"). Mod Ø. den lille Ma Sø. En Del Skov (Trustrup og Stumpe Sk.). Langs Nordkysten af Tissø gaar Kalundborg-Sorø Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2192 Td. Ld., hvoraf 971 besaaede (deraf med Hvede 87, Rug 134, Byg 355, Havre 137, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 97, til Grøntf. 35, Kartofler 36, andre Rodfr. 76), medens der henlaa til Afgræsn. 255, Høslæt, Brak, Eng m. m. 701, Have 23, Skov 137, Moser og Kær 75, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1893: 172 Heste, 738 Stk. Hornkv. (deraf 456 Køer), 203 Faar, 589 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $206_{,9}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $84_{,4}$, 25 Arvefæstegd. med $106_{,8}$, 1 Fæstegd. med $1_{,2}$, 64 Huse med 15 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 691 (1801: 318, 1840: 525, 1860: 596, 1880: 671), boede i 118 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 28 levede af immat. Virksomh., 454 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 103 af Industri, 29 af Handel, 18 af andre Erhv., 19 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Jordløse* (gml. Form Jurløsæ, Jørræløsæ) med Kirke, Skole, Pogeskole, Forsamlingshus og Mølle. *Søbankehuse.*

Hovedgaarden *Vesterbygaard* (udgør eet Gods med Saltoftegaaard, se S. 483) har omtr. 71 Td. Ager og Engs Hrtk. og 5 Td. Skovsk., 560 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 30 Skov, Resten Ager; desuden høre til Ejendommen af Fæstegods 19, af Arvefæstegods 129 Td. Hrtk.; af Gaardens Jorder ligge 20 Td. Ld. i Lille Fuglede og 20 Td. i Sæby S., Resten i Jordløse S., medens det meste af Godset ligger i Lille Fuglede Sogn. Desuden *Bæks Kro* (Arvefæste under Vesterbygd.), ved Tissø og Landevejen, og *Øresø Mølle*, mod N. ved Halleby Aa (en af de 5 „Kongens Møller").

Jordløse S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 364. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vesterbygaard.

Jordløse Kirke (St. Jørgens Kirke) bestaar af Skib med Kor, Taarn, 2 Vaabenhuse, hvoraf det ene paa Nordsiden nu benyttes som Materialhus, og Sakristi paa

Nordsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp; senere er Koret paa Sydsiden forhøjet med Munkesten, Kirken er bleven overhvælvet, og Taarnet er opført af Munkesten; de andre Tilbygninger ere ogsaa af Munkesten med Kamp forneden, Vaabenhuset paa Nordsiden mest af Kamp; Korbuen er spids, ligeledes Aabningen fra Taarnrummet ind til Kirken; det sydlige Vaabenhus har fladt Loft. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1626, senere restaureret; i Midtpartiet nyt Maleri: Opstandelsen; tarvelig Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. Den ene af Klokkerne er fra 1467. Foran Alteret en Ligsten over Jørgen Navl, † 1506. Gammelt Krucifiks over Indgangsdøren. Marmortavle over de i de slesvigske Krige faldne. Kirken har været helliget til St. Jørgen, af hvem et Billede har staaet ved Siden af Alteret (Resterne af det og af den gamle Altertavle findes paa det sydl. Vaabenhus' Loft). Paa Vaabenhusets udvendige Side er indmuret en gammel Ligsten med et Kors, — Paa Kirkegaarden et Monument over Gehejmeraad C. A. Fonnesbech.

Af de to nu forenede Ejendomme *Vesterbygaard* og *Saltoftegaard* (se S. 483) nævnes den sidste alt 1316. Det var dengang en Helgaard og en Halvgaard, der ejedes af to Adelsmænd Anders Niclason og Svend Truelsen. Vesterby nævnes først 1354 og var dengang den vestl. Del af Byen Jordløse og tilhørte Familien Munk. Senere kom Vesterby eller en Del deraf til Vor Frue Kloster i Roskilde; Karl Nielsen, som 1430 skrev sig i Vesterby, har vel haft Gaarden i Forlening, thi først 1480 mageskiftede Klosteret sin „Hovedgaard" i Vesterby til Hans Navl i Marup, † 1489 (begr. i Sorø Kirke, hvor der er en Ligsten over ham). Hans Sønner Jørgen og Laurids Navl ejede derefter Gaarden, som Jørgens Søn Jørgen 1562 solgte til Kansler Joh. Friis. Denne solgte Godset til Kronen, hvorunder det blev indtil 1664, da Kronen solgte Kalundborg Amt til Gabr. Marselis. Vesterbygd. og Saltoftegd. forbleve nu under dette store Gods (fra 1690 nævnes Vesterbygd. som en ukomplet Hovedgaard, Saltoftegaard var en Avlsgaard) i Marselis' Familie indtil ved Aar 1700 (se Lerchenborg), da de bortsolgtes. Som den første Ejer nævnes P. Thøgersen Lasson; derefter ejedes de af Kancelliraad Niels Fuglede, der 1729 skødede dem (omtr 557 Td. Hrtk.) til Raadmand i Kbh., senere Justitsraad og Viceborgmester Niels Henrichsen († 1745), hvis Søn Henrik, adlet 1747 under Navn af Hielmstierne († 1780), overtog dem efter hans Død. Denne solgte 1750 Gaardene til C. Lerche til Lerchenborg, under hvilket Stamhus og senere Grevskab de hørte som Allodialgods, indtil C. C. Greve Lerche 1843 solgte Vesterbygd. med Saltofte til cand. jur., senere Minister og Gehejmeraad C. A. Fonnesbech († 1880) for omtr. 160,000 Rd. Han købte 2 Bøndergaarde med Ret til at nedlægge dem, og af dem og Saltofte Vænger dannede han den nuv. Saltoftegd. Nu ejes Godset af hans Enke, Gehejmeraadinde Fonnesbech. — Hovedbygningen opførtes 1844—46; stor og smuk Have.

Mikkel Sehested skrev sig 1580 til *Truidstrup*, som vel maa være Trustrupgaard.

Paa Vesterbygaards Mark er der under en større Sten gjort et samlet Fund af henved 200 Ravperler fra den yngre Stenalder.

Sejrø, der danner et eget Sogn, er en langagtig $0,_{22}$ □ Mil (12 □ Km.) stor Ø, der ligger i Kattegat (Sejrø Bugt), 2 Mil N. for Alleshave, $1\frac{1}{2}$ Mil V. for Ordrups Næs, og strækker sig omtr. $1\frac{1}{2}$ Mil fra N. V., Gniben, til S. Ø., Knoben; dens største Bredde er omtr. $\frac{1}{4}$ Mil. De lerede og stenede Jorder ere for det meste højtliggende med ejendommelige, stejle Høje med mellemliggende dybe Lavninger, især paa den nordlige Del af Øen (Skagelsehøj 92 F., 29 M.), der utvivlsomt i gamle Dage har bestaaet af mange Holme, inden den helt har hævet sig. Paa Sydspidsen ligger Øens højste Punkt Kongshøj, 95 F., 30 M. Øen er nu næsten helt blottet for Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2189 Td. Ld., hvoraf 1103 besaaede (deraf med Hvede 29, Rug 229, Byg 467, Havre 181, Ærter og Vikker 23, Blandsæd til Modenh. 10, til Grøntf. 12, Kartofler 128, andre Rodfr. 24), medens der henlaa til Afgræsn. 304, Høslæt, Brak, Eng m. m. 686, Have 20, Skov 3, Moser og Kær 13, udyrkede Strækn. 10, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1893: 187 Heste, 635 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 945 Faar, 321 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $143,_{1}$ Td. Der var 47 Selvejergaarde med $112,_{2}$, 105 Huse med $30,_{8}$ Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 767 (1801: 347, 1840: 532, 1860: 688, 1880: 761), boede i 170 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 558 af

Jordbr., 80 af Industri, 23 af Handel, 18 af Skibsfart, 40 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv. Stor Gaaseavl.

I Sognet Byerne: *Sejrby* omtr. midt paa Øen, nær ved Vestkysten, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1890), Lægebolig, Kro, 2 Andelsmejerier (hvoraf det ene Tadebæk), 2 Møller, Købmænd og Havn (7 F. ved den vestl. Mole, men i selve Havnen kun 3—4 F.); *Kongstrup* med Mølle; *Mastrup*. Paa Øens Nordvestpynt ligger *Sejrø Fyr*, hvidt Blinkfyr, Lysvidde omtr. 4 Mil, Flammens Højde o. H. 100 F., ved Fyret er ansat en Fyrmester og 1 Assistent; Telegrafstation. Mellem Sejrø og Fyret ligger en Skole (Vesterskole). Om Overfarten til Sjælland se S. 474.

Sejrø, der danner en egen Sognekommune, hører under Skippinge Herreds Jurisdiktion, Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 369. Lægd. Kirken tilhører Øens Gaardejere.

Sejrø Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn, to Vaabenhuse, et paa Nord- og et paa Sydsiden, og Sakristi paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Munkesten med spidsbuede Vinduer, Døre og Korbue; Kirken er overhvælvet; Taarnet og de andre Bygninger ere opførte af Munkesten og Kamp; Skib og Kor ere næsten helt dækkede med Munketegl. Paa det sydl. Vaabenhus, der nu benyttes til Materialhus, er Gavlen opført 1872 af gule Mursten; midt paa Gavlen et Solur fra 1743. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil; Midtpartiet er et Oliemaleri: Nadveren; Prædikestolen er ligeledes udskaaret Renæssancearbejde; Granitdøbefont med rundbuede Felter. Paa Muren bag Alteret og paa Hvælvingerne findes nogle overkalkede Kalkmalerier. I Koret en Mindetavle for den af Jens Rostgaard foretagne Restauration af Kirken 1696. Den ene Klokke er skænket af Fred. Rostgaard 1713*). I Sakristiet ere Præsterne Søren Marcussen, † 1663, Oluf Rasmussen Pochstein, † 1682, og Erik Christophersen, † 1704, begravne. — Kirkegaardsmuren er af Munkesten og tækket med Munketegl.

Sejrø (i Vald. II's Jordebog kaldet *Syrø*, hos Saxo *Syra*; Folkene kaldes „Sireboerne") har efter de mange Oldtidslevninger været beboet lige fra Stenalderens Begyndelse. N. V. for Sejrby findes Rester af en Køkkenmødding fra den ældre Stenalder; ved Mastrup ligger en fredlyst Langdysse — den eneste Stengrav paa Øen —, kun 31 F. lang. Fra Broncealderen hidrøre de fleste af de henved 60 Gravhøje (2, „Eskebjærg" og „Bukkebjærg", ere fredlyste), og som Minde fra den senere Jærnalder haves et stort Sølvfund (Ringe, Spænder, Kæder, Mønter og et Thorshammersmykke) fra en Banke ved Strandkanten nær ved Sejrby. Den saakaldte „Skanse" paa Øens Sydøstspids, en lav Jordvold i Form af en Trekant (hvor man har fundet Spor af en Mur) og med Aabning ind til Øen, stammer fra en senere Tid. — Beboerne have tidligere haft Ry for deres Overtro; nu findes der vel ikke mere her end andetsteds; de have en særegen Dialekt (se *P. R. Thorsen*, Sprogarten paa S., Kbh. 1887—89). — Ved Sejrø slog Kong Erik Emune Kong Niels' Søn Magnus i et Søslag 1131. Saxo fortæller, at Erik Emune modtog Efterretningen om Kong Niels' Drab 1134, da han laa under Sejrø; det er ligeledes Saxo, der beretter om det æventyrlige Sammenstød mellem Esbern Snare og en vendisk Flaade 1170 under Sejrø. — Fred. VII besøgte Øen 1859.

Sejrø skødedes 1667 af Kongen til islandsk Købmand i Kjøbenhavn, Poul Christensen, der havde haft den i Pant; dennes Arvinger solgte den 1692 til Amtsforvalter Jens Rostgaard, der 1710 afhændede den til Fætteren Fred. Rostgaard, som gjorde en Del for Øen (se *Chr. Bruun*, Rostgaards Levned, S. 407) og indlemmede den i Stamhuset Kraagerup (se S. 66). Da Stamhuset ophævedes 1800, blev Øen solgt til Kammerraad Rommedahl, der 1805 afhændede Gaardene til Beboerne.

Paa Øen findes en Samling af Kristtjørn (omtr. 50 Træer, Ilex Aquifolium), der ikke andre Steder paa Sjælland vokse vildt, og som er den største Samling saa langt mod Øst i Europa (se Naturen og Mennesket, XI S. 420 fl.). Paa Sejrø, ligesom paa Nekselø, findes Klokkefrøer, men ingen Ræve, Rotter eller Muldvarpe.

*) Paa Klokken staar: „Mig Friederich Rostgaard har til Scierøe Kirke givet, For han i Pesten blev ved Helbred og ved Livet". Vedrørende Sagnet om den anden Klokke (fra 1621) se Hofm. Fund. VIII 227.

Ods Herred.

Sogne:

Rørvig, S. 505. — Oddens, S. 507. — Højby, S. 509. — Vig, S. 512. — Asmindrup, S. 513. — Egebjærg, S. 514. — Grevinge, S. 516. — Asnæs, S. 517. — Faarevejle, S. 518. — Vallekilde, S. 522. — Hørve, S. 524.

ds Herred, det nordligste og næststørste Herred i Holbæk Amt, grænser mod S. til Skippinge og Tudse Herred og er ellers omgivet af Isefjord og Kattegat. Før Lammefjordens Tørlægning, hvorved Herredet har vundet 6253 Tdr. Ld., var det kun forbundet med det øvrige Sjælland ved en noget over $^1/_4$ Mil bred Landtange. Herredet, der er Sjællands nordvestligste Halvø, har en meget uregelmæssig Form, idet det udsender mindre Arme omtr. i alle Retninger: en Halvø mellem Lammefjord og Nykjøbing Fjord (tidligere endnu mere markeret ved den fra Lammefjord mod N. V. indtrængende Sidinge Fjord, der nu er udtørret, og hvorved der er indvundet omtr. 1250 Td. Ld.), Halvøen Nakkeland mellem Nykjobing Fjord og Isefjord. Halvøen mellem Isefjord og Nyrup Bugt (Rørvig Halvø), Sjællands Odde med Gniben, der afgrænser Sejrø Bugt mod N., og endelig Ordrups Næs, der gaar ud i Sejrø Bugt og lukker for Nekselø Bugt mod N. Udstrækningen fra S. mod N. til Kattegat ved Klintebjærg er omtr. 3 Mil; Bredden er meget forskellig, idet der mellem Ordrups Næs og Isefjord er omtr. $3^1/_4$ Mil, nordligere indsnævres Bredden til $1^1/_4$ Mil, og mellem Gniben og Korshage ved Indløbet til Isefjord er der i lige Linie omtr. $4^1/_4$ Mil. Herredet har en Del Skov, især paa Østkysten (3796 Td. Ld.), hvoraf største Delen er Statskove, det saakaldte „Ods Herreds Skovdistrikt“ (3191 Td. Ld.). Der er kun faa og ubetydelige Søer. Jorderne ere som Regel ud mod Havet sandede, ind mod Fjorden lerede og gennemgaaende bakkede, idet et Bakkeparti forgrener sig fra Sjællands nordvestlige Hovedvandskel og gaar gennem Herredet; ved Dragsholm er det rigtignok kun 8 F., men straks efter hæver det sig til en betydelig Højde i Vejrhøj (se S. 368). Mellem Bakkerne er der flere Steder Moser og Kærstrækninger samt Lavninger, der tidligere have staaet under Vand og saaledes adskilt Landet i flere Øer.

Med Hensyn til Frugtbarheden er Herredet det mindst frugtbare i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $13^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 62,047 Td. Ld. (6,$_{21}$ □ Mil, 341,$_9$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 3984 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 16,142 (1801: 7844, 1840: 10,995, 1860: 13,651, 1880: 15,900). I Herredet ligger Købstaden Nykjøbing. I gejstl. Henseende danner Ods Herred eet Provsti med Skippinge Herred (Vallekilde og Hørve Sogne henregnes til Skippinge Herred). I verdsl. Henseende hører det til Dragsholms Birks Jurisdiktion og til Amtets 2. Forligskreds med Undtagelse af Vallekilde og Hørve Sogne, der høre til 4. Forligskr.

Ods Herred (i Vald. II's Jordebog kaldes det *Odzhæreth*, saa at Navnets Oprindelse vel ikke er tvivlsom) udgjorde 1660-71 Dragsholms Amt (se videre S. 371), der ogsaa omfattede Holmstrup Sogn og Sejrø i Skippinge Herred. — Skovene ere nu kun Rester af de store Skovstrækninger (især Eg og Hassel), der have opfyldt en stor Del af Herredet. Jordegodset i Herredet (undtagen i Faarevejle, Vallekilde og Hørve Sogne) har fra ældre Tid været Krongods („*Ods Herreds Gods*") og udgjorde endnu ved 1850 henved 3000 Td. Hrtk. og over 30,000 Td. Ld. med Hovedgaarde, Bøndergods, Skove, Kirker osv.; men nu er det efter Midten af 19. Aarh. altsammen bortsolgt paa Skovene nær (se ovfr.). — If. kgl. Resol. af $^9/_2$ 1848 blev det kgl. Godskontor i Nykjøbing oprettet til Amtstuekontor (nu Skovkassererkontoret) for de 8 førstnævnte Sogne i Ods H., der før hørte til Domænegodset.

Herredet synes i Oldtiden at have været en vigtig Beboelsesplads. Af Stenaldersgrave kendes vel kun omtr. 85, men hertil kommer et stort Antal Enkelt- og samlede Fund af Stensager. Det er Gravhøjene, som især give Egnen Karakter; af oprindelig 600 er dog mere end $^2/_3$ i Tidens Løb sløjfet. De fleste Høje have if. Fundene tilhørt Broncealderen. I størst Antal optræde de i Højby, Vig, Asnæs, Faarevejle og Grevinge Sogne. 33 fredlyste Mindesmærker.

Litt: *J. H. Larsen*, Ods H. i „Holbæk Amt"; Kbh. 1832. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Ods H., af *J. B. Løffler* og *Henry Petersen*, 1874.

Rørvig Sogn, Anneks til Nykjøbing (se S. 399), danner en Halvø, der støder op til Nykjøbing Købstads Jorder, men for øvrigt er omgivet af Kattegat og Isefjord (Hov Vig, der tidligere skar ind V. for Nakkeland, er nu tørlagt). Kirken, $^1/_6$ Mil N. V. for Rørvig By, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. Ø. for Nykjøbing. De for en Del bakkede, men ikke meget højtliggende Jorder ere overvejende sandmuldede og ikke meget frugtbare, idet de indbefatte større udyrkede Strækninger, især langs Kattegat, hvor der findes Hede og dæmpet Flyvesand, ligesom der ogsaa er en Del Lyng, især paa den sydl. Del af Nakkeland. For at dæmpe Flyvesandet er der yderst ude mod N. Ø., kun skilt fra Kattegat ved en Klitrække, af Staten anlagt en omtr. 250 Td. Ld. stor Plantage (nu ejet af Amtet), der lykkes godt. N. for Rørvig By Flyvesandsvolden Højsandet. Ved Kattegat ligge de smaa Søer Dybe- og Flynder Sø. Til Sognet hører den omtr. 100 Td. Ld. store *Hesselø* ude i Kattegat, omtr. 3 Mil N. for Korshage, Rørvig Halvøs nordligste Punkt.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4112 Td. Ld., hvoraf 1094 besaaede (deraf med Hvede 1, Rug 409, Byg 300, Havre 268, Ærter og Vikker 6, Blandsæd til Modenh. 27, til Grøntf. 27, Kartofler 34, andre Rodfr. 10, Spergel og Lupiner 10), medens der henlaa til Afgræsn. 670, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1081, Have 18, Skov 246, Moser og Kær 77, Hede 788, Flyvesand 51, Byggegr. 19, Veje, Vandareal m. m. 68 Td. Kreaturhold 1893: 228 Heste, 982 Stkr. Hornkv. (deraf 579 Køer), 615 Faar og 955 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk var $^{1}/_{1}$ 95: $132,_{7}$ Td. Der var 45 Selvejergaarde med $115,_{3}$, 1 Arvefæstegd. med $4,_{3}$, 106 Huse med $12,_{3}$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 804 (1801: 488, 1840: 637, 1860: 780, 1880: 817), boede i 170 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 41 levede af immat. Virksomh., 409 af Jordbrug, 21 af Fiskeri, 71 af Industri, 20 af Handel, 155 af Skibsfart, 29 af andre Erhverv (alle Daglejere), 48 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv. En stor Del af Rørvigs Beboere ernære sig ved Skibsfart; der er ogsaa en Del Fiskeri (Sild, Rødspætter og Torsk).

I Sognet: *Rørvig Kirke*, beliggende højt og ene i øde Omgivelser, og Byerne: *Rørvig*, omtr. $^{1}/_{6}$ Mil S. Ø. for Kirken, havde $^{1}/_{2}$ 1890 104 Gaarde og Huse og 496 Indb. (1801: 303, 1880: 520), Skole, Kro, Andelsmejeri, Mølle, Toldoppebørselskontrol, Baadehavn (4 F.) og Bro, Lodseri (til de forskellige Punkter i Isefjord) med Lodsoldermand, under hvem ogsaa Spodsbjærg Lodseri henhører, Telegrafstation og Badested*); *Nakke* med Skole. — Paa *Hesselø* med 1 Gaard ligger paa Øens højeste Punkt (65 F., $20,_{4}$ M.) et Fyrtaarn, 72 F. højt, hvidt fast Fyr, Lysvidden 4 Mil, Flammens Højde o. H. 115 F.**).

Rørvig S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 12. Lægd. Kirken ejes (fra 1870) af Sognets Beboere.

Rørvig Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Sakristi paa Nordsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, var opført (vist ved 1200) af Munkesten i Rundbuestil; i Slutn. af den katolske Tid forlængedes Skibet mod V., Kirken overhvælvedes, og Taarnet blev tilføjet; Vaabenhuset med fladt Loft er fra en lidt senere, Sakristiet er fra den nyeste Tid; det nuv. Taarn er opf. 1852, da det gamle maatte nedbrydes paa Grund af Brøstfældighed. Kirken er restaureret ved Aar 1870. Altertavlen er (fra 1868) af Roed: Christus paa Korset med Maria og Johannes ved Siderne; den gamle, godt udskaarne Altertavle fra Slutn. af den katolske Tid er restaureret af Magn. Petersen og ophængt 1894 i Skibet; Prædikestol i Renæssancestil med Aarstallet 1584; Sandstensdøbefont. I Skibet et gammelt Egetræskrucifiks. Paa den største Klokke fra 1642 staa Navnene Jørgen Vind og Ingeborg Ulfstand samt deres Vaaben. — Et vistnok helt ugrundet Sagn lader Marsk Stig blive begravet i Kirken 1293 (naar Holger Parsberg ved Aar 1677 siger, at han har set paa Altertavlen af bildet Marskens Lig i fuld Legemsstørrelse med hans to Døtre ved Siden, er det vist en Misforstaaelse af den gamle Altertavle, der forestiller Gudfader med den afsjælede Frelser paa Skødet. Forøvrigt nævnes ogsaa i en Embedsbog fra 1756 et Billede, som før har hængt i Kirken og forestillet hans Ligfærd). Og ikke mere paalideligt er det andet Sagn, der vel mest har bidraget til at gøre Rørvigs Navn bekendt, nemlig „Bruden fra Rørvig“ (se *Henr. Steffens*, Gesch. Breslau 1824, S. 291, og *Thiele*, Folkesagn, I S. 194), der beretter om, hvorledes formummede Personer fra et uden for Kysten opankret Skib tvinger Præsten (der var ingen Præst i Rørvig!) til om Natten at forrette en Vielse i Kirken, hvorefter Bruden bliver skudt, og de fremmede drage bort med Liget (paa Stedet hedder det endog, at „den russiske Prinsesse“ blev begravet i Kirken).

---

*) Ved *Rørvig Toldsted*, der selvfølgelig kun har Betydning med Hensyn til Tilsyn og Forsyning af forbisejlende Skibe til og fra de andre Toldsteder ved Isefjord, vare Told- og Skibsafgifterne 1895 372 Kr.; der indkom 43 og udgik 34 Skibe, henholdsvis med 140 og 139 Tons Gods fra Udlandet, medens der indkom 115 og udgik 84 Skibe i indenrigsk Fart; Rørvigs Handelsflaade var ved Udg. af 1895 5 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 343 Tons.

**) Omtr. $1^{1}/_{2}$ Mil N. N. Ø. for Hesselø ligger den farlige *Lysegrund* med kun 3 F. Vand over laveste Sted; 1892 er der paa et Granitfundament rejst et Fyr — hvidt Blinkfyr, Synsvidde over 2 Mil, Flammens Højde o. H. 45 F. — som ved et Urværk passer sig selv, saa at det slukkes om Dagen (se Vignetten S. 504).

Hvor *Rørvig* Kirke (i Bispens Jordebog fra omtr. 1370 kaldet Ysøørn) nu ligger, skal der have ligget en By *Isby* eller *Isseby* (den yderste By?), og man har gættet paa, at *Isøre*, hvor Kongevalget foregik i de ældste Tider, har ligget her i Nærheden ved Indløbet til Isefjord (s. S. 402). Vist er det i alt Fald, at Sognet har været beboet i Oldtiden. Af Stenaldersgrave findes der ingen; derimod kendes der omtr. 20 Gravhøje, for største Delen beliggende paa Nakkeland (i adskillige er der fundet mandslange Stenkister og Urnegrave fra Broncealderen). — I Nærheden af Nakkehoved ligger der en større Banke, „Borrebanken", hvorpaa der efter Sagnet har staaet en Borg, og der er truffet Murlevninger i Grunden.

Paa *Skansehage* ved Indløbet til Isefjord er der paa Bekostning af de tre Isefjords-Amter og Byerne anlagt et Lasaret for Kolerapatienter, der komme fra Søen; i en Skanse, der stammer fra Krigen 1807—14, er der anlagt en Kirkegaard.

At *Hesselø* (i Vald. II's Jordebog Esæl) ogsaa har været beboet i Oldtiden, viser bl. a. et større Bopladsfund fra Stenalderen. Sagerne ere blevne opsamlede paa de høje, stejle Skrænter paa Øens sydøstl. Pynt og ved Foden af Skrænterne langs hele Kysten; de ligge pletvis i temmelig tykke Lag og ere dels raat forarbejdede Økser, Flækker, Blokke, Bor og svære Landseblade af Flint, dels omhyggeligt tilhugne Redskaber og Potteskaar. Hist og her er der fundet Arnesteder. — Der har i den nyere Tid været et Jagthus paa Øen; under Fredr. II var der et Stutteri (dengang kaldtes den Hasselø). — Hr. Jørgen Urne fik 1641 Brev paa Hesselø.

Oddens Sogn bestaar af største Delen af den omtr. 3 Mil lange Landtange *Sjællands Odde*, der strækker sig i N. V. mellem Kattegat og Sejrø Bugt og kun er $^1/_4$ Mil bred; mod Ø. grænser Sognet til Højby S. Kirken, i Overby, ligger omtr. $^1/_2$ Mil fra Østgrænsen og $2^1/_2$ Mil V. N. V. for Nykjøbing. De for det meste bakkede Jorder ere af højst ulige Beskaffenhed, idet sandede Strækninger (ved Nordvestkysten) og Lyngheder (paa Grænsen ved Højby S.) veksle med særdeles frugtbare Egne, især paa Sydsiden (sort Glimmerler). Fra Oddens yderste Pynt, den 35 F., 11 M. høje Klint *Gniben*, strækker sig det for Sejladsen farlige *Sjællands Rev*, der gaar over 1 Mil mod N. N. V., til Dels under Vandet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2935 Td. Ld., hvoraf 1259 besaaede (deraf med Hvede 87, Rug 275, Byg 426, Havre 251, Boghvede 6, Ærter og Vikker 43, Blandsæd til Modenh. 39, til Grøntf. 46, Kartofler 36, andre Rodfrugter 28, Spergel og Lupiner 22), medens der henlaa til Afgræsn. 477, Høslæt, Brak, Eng m. m. 615, Have 15, Skov 34, Moser og Kær 28, Hede 326, Flyvesand 13, udyrkede Strækn. 103, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 37 Td. Kreaturhold 1893: 226 Heste, 960 Stkr. Hornkv. (deraf 616 Køer), 893 Faar, 1050 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $175,_8$ Td. Der var 33 Selvejergaarde med $121,_7$, 7 Arvefæstegd. med $23,_5$, 107 Huse med $30,_5$ Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 831 (1801: 360, 1840: 487, 1860: 632, 1880: 816), boede i 159 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 21 levede af immat. Virksomh., 514 af Jordbrug, 64 af Fiskeri, 116 af Industri, 20 af Handel, 34 af andre Erhv. (alle Daglejere), 51 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv. Ved Siden af Landbruget har Fiskeriet (særlig Sild) en Del Betydning.

I Sognet Byerne: *Overby* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Yderby* med Skole (paa Yderby Mark V. for Byen), Mølle og Andelsmejeri (paa dens Jorder mellem Yder- og Overby). — Ude paa Gniben ligger det saakaldte „Lodshus" fra den Tid, da der var Lodsstation, men denne er nedlagt, efter at der er kommet Fyrskib paa *Schultz' Grund*, omtr. 2 Mil N. for Gniben (hvidt Blinkfyr, Lysvidden $2^1/_4$ Mil, Flammens Højde o. H. 30 F.). Paa Sjællands Revs Yderrev er der opført (1896) et 50 F. højt Fyrtaarn, der brænder Dag og Nat og omtr. $^1/_2$ Mil fra Land er der paa Revet en Banke med et Redningstaarn, omtr.. 20 F. højt, i hvilket der er et Kammer for skibbrudne med Levnedsmidler og lign.

Odden S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og

Nykjøbing Lægedistrikt, 2 Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 11. Lægd. Kirken tilhører (fra 1872) et Aktieselskab af Sognets Beboere.

Oddens (*Odby*) *Kirke* bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn, et Vaabenhus paa Syd- samt Sakristi og et Kapel paa Nordsiden. Den oprindelige Del, Skib og Kor, er opført (vistnok i Slutningen af 13. Aarh.) i tidlig gotisk Stil af Munkesten; den halvrunde Korbue er meget smal. I 15. Aarh. er Kirken bleven overhvælvet, og de andre Bygninger ere tilføjede; omtr. 100 Aar senere er Taarnet blevet opført af Kamp og Munkesten. Taarnrummet er forbundet med Skibet ved en halvrund Bueaabning. I 1. Halvdel af 19. Aarh. nedbrødes Koret og genopførtes noget længere end tidligere, ligesom det ogsaa fik fladt Gibsloft; endnu senere er der indsat store spidsbuede Vinduer, og Korbuen er udvidet betydeligt. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1638 med Daaernes og Parsbergernes Vaaben; tarvelig

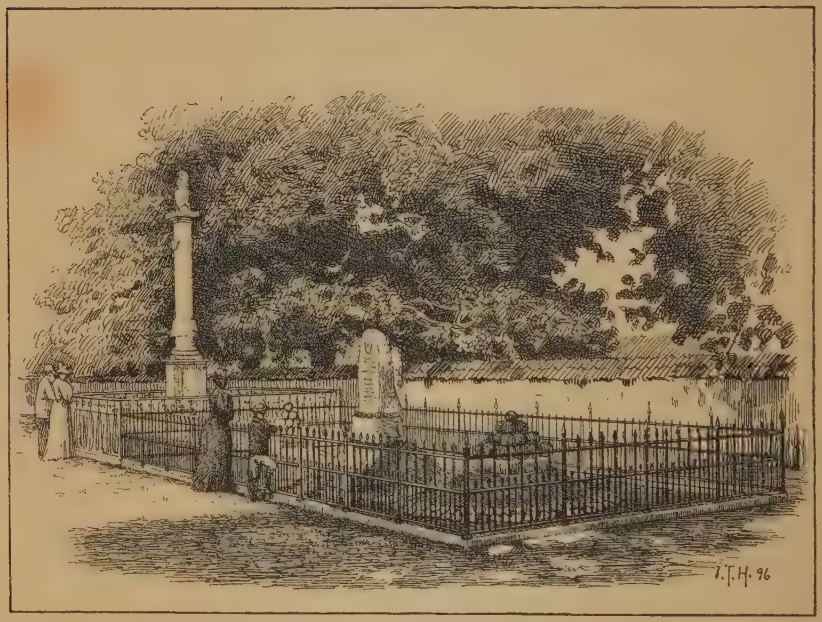

Mindesmærke paa Oddens Kirkegaard.

Prædikestol fra 1821; Granitdøbefont med Rebsnoning, vist fra Kirkens ældste Tid. I Skibet et udskaaret Krucifiks fra den katolske Tid. Til venstre for Korbuen en Mindetavle over Anna Helene Trochmann, † 1759, gift med Præsten Thoneby i Højby, opsat af hendes Fader, Sognepræst Trochmann i Nykjøbing. Den mindste af Klokkerne synes at være fra 14. Aarh. — N. F. S. Grundtvigs Fader, Joh. Grundtvig, var Præst paa Odden 1766—76.

Paa Kirkegaarden staar et af Kaptejn L. Fribert til Anneberggaard bekostet Mindesmærke (en Sandstenssøjle kronet med en Marmorhjælm og omgivet af et Jærngitter) for de danske, der faldt paa Orlogsskibet Prins Christian $^{22}/_{3}$ 1808. Marineministeriet lod det forfaldne Mindesmærke istandsætte 1879; $^{11}/_{5}$ 1883 lod Sølieutenantselskabet paa Willemoes' hundredaarige Fødselsdag opstille mellem to Kuglestabler en Bavtasten med Indskrift for den unge Helt og hans Kammerater*).

*) Paa Støtten staar paa en Marmortavle følgende af N. F. S. Grundtvig forfattede Indskrift:

„De Snekker mødtes i Kvæld paa Hav,
Og Luften begyndte at gløde.
De leged alt over den aabne Grav,
Og Bølgerne gjordes saa røde.

Paa „*Kapelbakken*“, S. Ø. for Yderby, har man fundet Tomten til en af røde Munkesten opført mindre Bygning samt Menneskeskeletter og Hjerneskaller. Efter Sagnet skal Oddens Kirke have ligget der, før den flyttedes til Overby.

Paa Yderby Lyng er der gjort et større Bopladsfund, væsentlig hidrørende fra den ældre Stenalder. For øvrigt er Sognet fattigt paa Oldtidsminder.

Sjællands Odde, hvis Natur hører til noget af det ejendommeligste i Landet, har næsten altid isfrie Kyster, hvorfor der flere Gange er talt om at anlægge en Havn der, hvorfra der skulde være Overfart til den ligeledes isfrie Kyst ved Grenaa.

Litt.: *C. F. Nielsen*, Biogr. Efterretn. om Gejstligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat osv. tillige med en statistisk-topogr. Beskr. af O. Sogn, Kbh. 1879 (se ogsaa Anmeldelsen i Hist. Tidsskr. 5. R. II Bd., S. 396).

Højby Sogn, det største i Herredet og i det hele et af de største Sogne i Landet, omgives af Oddens Sogn, Sejrø Bugt, Vig og Asmindrup Sogne, Isefjord, Nykjøbing Købstads Jorder og Kattegat („Nordstranden“). Kirken, i den østl. Del af Sognet, ligger omtr. $^2/_3$ Mil V. S. V. for Nykjøbing. Jorderne ere gennemgaaende bakkede og højtliggende, især den østl. Del (højeste Punkt Troldebjærg, 175 F., 54,9 M.), mod Ø. mest lerede, mod V. mere sandede; Mosestrækninger findes omkring det nu regulerede Vandløb Fuglebæks Aa; de store Lyngstrækninger ere nu for største Delen opdyrkede eller beplantede. Den tidligere omtr. 460 Td. Ld. store Klinte Sø, ligesom den mindre Højby Sø, er nu udtørret. N. for Klinte Sø ligger den smukke, bratte Kalkklint Klintebjærg (115 F., 36 M.), der tidligere har været en Ø. I Sognet findes betydelige Skove (Sonnerup, Anneberg og Ellinge Sk., der høre til Ods Herreds Skovdistr.). Gennem Sognet gaar Slagelse-Nykjøbing Landevej; Odsherredsbanen kommer ogsaa til at gaa gennem Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 11,846 Td. Ld., hvoraf 4357 besaaede (deraf med Hvede 89, Rug 1235, Byg 1170, Havre 999, Boghvede 32, Ærter og Vikker 29, Blandsæd til Modenh. 188, til Grøntf. 132, Kartofler 158, andre Rodfr. 194, Raps 7, Spergel og Lupiner 123), medens der henlaa til Afgræsn. 2022, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2830, Have 69, Skov 1025, Moser og Kær 551, Hede 396, Flyvesand 75, udyrkede Strækn. 180, Byggegr. 73, Veje, Vandareal m. m. 268 Td. Kreaturhold 1893: 764 Heste, 3708 Stkr. Hornkv. (deraf 2357 Køer), 2076 Faar, 3507 Svin og 97 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 688,1 Td. Der var 109 Selvejergaarde med 504,5, 24 Arvefæstegd. med 73, 363 Huse med 78,7 Td. Hrtk. og 91 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2929 (1801: 1498, 1840: 2147, 1860: 2743, 1880: 2987), boede i 580 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 84 levede af immat. Virksomh., 1841 af Jordbrug, 41 af Fiskeri, 418 af Industri, 47 af Handel, 11 af Skibsfart, 194 af andre Erhv. (næsten alle Daglejere), 98 af deres Midler, og 195 vare under Fattigv. Skibsfart og Fiskeri (især Sild) har Betydning ved Siden af Landbruget, ligesom ogsaa Skovarbejdet er vigtigt for Husmandsklassen. I mange Gaarde væves der endnu en Del.

I Sognet Byerne: *Højby* med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole, Forsamlingshus (opf. 1890), Sparekasse (opr. $^{27}/_{11}$ 1884; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes samlede Tilgodehavende 132,732 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reserve-

Her er jeg sat til en Bautasten,
At vidne for Slægter i Norden:
Danske de vare, hvis møre Been
Under mig smuldre i Jorden,
Danske af Tunge, af Æt og af Id;
Thi skal de nævnes i løbende Tid
Fædrenes værdige Sønner.

Orlogsskibet Prins Christian, ført af den kjække Jessen, kjæmpede ved Oddens Kyst den 22de Marts 1808 i 3 Timer med 2 engelske Linieskibe (og 3 Fregatter). Willemoes, Kongedybets Helt, Dahlerup og Soland med 69 [61] af menige Mand faldt; Rothe, Top, Ferry, Rostrup og 132 [126] menige Mænd saaredes. Vraget blev erobret, men Danmarks Sohæder stadfæstedes“. N, V. for Kirken, noget fra Stranden, vises endnu Stedet, hvor Vraget ligger.

fonden 7892 Kr., Antal af Konti 712), Andelsmejeri, Mølle og Teglværk (ved Højby skal der være Station paa Odsherredsbanen); *Gudmandrup* med Mølle; *Stenstrup* med Skole og Andelsmejeri; *Holmstrup*; *Lumbsaas* med Kirke, Kapellanbolig, Andelsmejeri og Mølle; *Ebbelykke*; *Sonnerup* med Skole og Skovopsynsmandsbolig; *Klint* med Kalkbrænderi (Cementfabrikken ved Klintebjærg er nedlagt); *Nyrup*; *Tengslemark* med Andelsmejeri (Søbjærg); *Nygaard* med Fattiggaard (opf. 1878; 50 Pladser); *Staarup*, ved Landevejen, med Skole. Af Samlinger af Huse mærkes *Engmosegaarde*, *Ellinge Huse*, *Kohave Huse* og *Ellingelyng* med Skole. Desuden *Anneberg-Skovfogedbolig*. Ved „Nordstranden" skal der anlægges en større Badeanstalt.

Hovedgaarden *Anneberggaard*, ved Isefjord, har 63 Tdr. Hrtk., 600 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 8 Skov, Resten Ager, foruden nogle Husmandslodder (under selve Gaarden 61 Td. Hrtk., 440 Td. Ld.); Ejendommen ligger dels i Højby, dels i Asmindrup Sogn. Hovedgaarden *Ellingegaard* har i alt $47^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 740 Td. Ld.; under selve Gaarden er der 42 Td. Hrtk., omtr. 619 Td. Ld., hvoraf $17^1/_2$ Eng, $14^1/_2$ Plantage, Have og Gaardsplads, Resten Ager; under 5 Fæstehuse og 24 Lejehuse er der $5^1/_4$ Td. Hrtk., 131 Td. Ld.; til Ejendommen hører den udtørrede Klinte Sø, der tilkøbtes 1868, og som ikke har noget Hrtk., 458 Td. Ld., hvoraf det allermeste afgiver en udmærket Græsning. — Af større Gaarde er der desuden kun 1: *Borrevang Ladegaard*, 18 Td. Hrtk., 285 Td. Ld., hvoraf 78 udtørret Sø (Højby Sø), Resten Ager.

Højby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landstingskr. og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 10. Lægd. Kirken, hvorved der foruden Sognepræsten er ansat en Kapellan pro loco, tilhører (fra 1872) et Aktieselskab af Sognets Beboere.

Højby Kirke, en anselig Bygning, bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn, Sakristi og stor Tilbygning, hvilken sidste staar i Forbindelse med Kirken, paa Nord- og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor (vist fra 1. Halvdel af 12. Aarh.), er opført i Rundbuestil af utilhuggen Kamp, medens der er brugt Ahl til Indfatninger af Vinduer og Døre; halvrund, slankformet Korbue. I den senere Middelalder blev Kirken overhvælvet, og omtr. samtidig tilføjedes Taarnet og de andre Bygninger, alt af Munkesten; takkede Gavle med Blindinger; Tilbygningen og Vaabenhuset have fladt Loft. Kirken blev i Beg. af 1870'erne restaureret under Ledelse af Etatsraad, Bygningsinspektør Kornerup, saa at den nu staar med de naturlige Bygningsæmner afdækkede, de fleste Gavle opførtes fra nyt, der indsattes spidsbuede Vinduer osv. Kirken har oprindelig været smykket med Farver, hvoraf der er fundet Spor, ligesom der ogsaa ved Restaurationen paa Hvælvingerne fandtes nogle Kalkmalerier, som tilintetgjordes uden nærmere Undersøgelse. Raat udskaaren Altertavle fra den seneste katolske Tid; i Midten Korsfæstelsen; smukt og rigt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil fra 1656; Granitdøbefont, vist Kirkens oprindelige. Over Indgangen til Tilbygningen et gotisk Krucifiks; Kirkestolenes Endestykker ere smukt udskaarne med Aarstallet 1555 og flere adelige Vaaben. Den ældste af Klokkerne er fra 1518. Ved Vaabenhusdøren en Ligsten omtr. fra Midten af 13. Aarh. (uden Indskrift); i Vaabenhusets Gulv Ligsten over Præsten Hans Nyegaard, † 1748, over hvem der ogsaa hænger en Mindetavle i Skibet; smstds. en Mindetavle over Præsten Eske Bertelsen med oliemalet Portræt og Aarstallet 1628.

Højby Kirke er bleven bekendt ved det Dobbeltmord, som skal være begaaet her Julenat 1366, og om hvilket Herredsbogen beretter (gengivet af J. H. Larsen, Ods Herred, S. 81). Ved Højby levede i 14. Aarh. en Adelsmand Ebbe, der havde 2 Døtre, Trunde og Signild, og sammesteds boede en adelig Frue med 2 Sønner, Bondo og Skammel. Medens Hr. Ebbe var borte paa Krigsfærd eller Pilegrimsfærd, besvangrede de to unge Mænd Hr. Ebbes Døtre, og den adelige Frue vilde ikke tillade sine

Sønner at ægte Pigerne, ja hun haanede dem endog engang, da de indfandt sig i Kirken. Saa besluttede Jomfruerne selv at hævne deres Skam, og da de Julenat kom til Messe i Kirken, havde de hver sin Dolk med sig; da nu Fruen med sine Sønner ogsaa kom ind i Kirken, anfaldt de hver sin Elsker og dræbte dem. Til Straf for denne Helligbrøde blev Kirken lyst i Ban af Pave Urban V. 1367, og først 1373 lykkedes det Hr. Ebbe at faa Bansættelsen hævet og sine Døtre absolverede ved Roskildebispen Niels Jacobsens Mellemkomst. Til Minde om dette skal der i Kirken have været nogle Malerier, hvorpaa Hr. Ebbe saas knælende for Paven og Jomfruerne med Afladsbrevene (de fandtes efter Sigende endnu i Slutn. af 18. Aarh.). Saa længe Bansættelsen stod paa, skal der være holdt Gudstjeneste i et lille Kapel, der efter Sagnet laa Øst for Højby paa Helene- eller Ellingebjærg, medens det efter en anden Beretning har ligget mod V.; i Virkeligheden har man ved Lumbsaas' østre Byskel fundet Spor af en Bygning ved opløjede Murbrokker, ligesom der i Byhegnet sidde flere Munkesten. Sagnet om Hr. Ebbes Døtre er bevaret i to Folkeviser (se *Arahamson, Nyerup,* og *Rahbek,* II S. 273).

Paa Borgevangs Marker, ikke langt fra den fordums nordre Bred af den nu udtørrede Højby Sø, ligger Voldstedet af en Borg *„Borrebakken“* eller *„Storeborg“*, der nu er helt overgroet, og tæt N. V. derfor findes den saakaldte *„Jomfruborg“*, en lille rund Banke, hvorpaa der skal have staaet et Taarn. Det er efter Sagnet Hr. Ebbes Borg og Døtrenes Jomfrubur.

Vist er det i alt Fald, at der i *Højby* fordum har ligget en Hovedgaard. Aar 1349 pantsatte Jakob Karlsen (Rani) de Høghby alt sit Gods i Højby til Jakob Mus, og 1354 pantsatte ligeledes Ingerd, Peder Haraldsens Efterleverske, alt sit Gods her til sin Søster Fru Thyre Josephsdatter; 1362 gav Jak. Karlsens Sønner Karl og Ludvig en Fuldmagt til Gotskalk Hemmingsen om at indløse alt deres fædrene og mødrene Gods i Ods Herred, deribl. Hovedgaarden i Høwby, som deres Fader havde pantsat til Johannes Madsen, hvilket Gods de alt tilskødede samme Gotskalk, der atter 1365 afstod sin Rettighed til Kong Valdemar, som ogsaa udkøbte Jakob Mus' Arvinger. Maaske er Gotskalk dog atter efter Kongens Død kommen i Besiddelse af Højby. Han gav i alt Fald 1377 sin Datter Christine i Medgift alt sit Gods i Højby.

Lumbsaas Kirke er opført 1895—96 (indviet $^{18}/_{8}$ 1896) i romansk Stil af røde Sten efter Tegn. af Arkitekt Clemmensen og bestaar af Skib og et 52 F. højt Taarn. Omkring Kirken er der anlagt en Kirkegaard, og umiddelbart op til denne er Kapellanboligen opført.

Anneberggaard er opr. paa Fred. III's Tid paa den nedbrudte Landsby Mosbys Grund af Rentemester Henr. Müller, der opkaldte den efter sin Datter Anna Catharina, gift med Dr. Caspar Bartholin (se S. 472) og skænkede hende den. Senere ejedes den af Emanuel Texeira til Dragsholm, hvis Søn Samuel Texeira solgte den 1692 til Materialforvalter, senere Assessor i Admiralitetskollegiet, Gunde Vossbeen, som fik den oprettet til Hovedgaard 1694 og atter 1697 afhændede den tillige med Ellingegaard (se nedfr.) til Assessor Hans Leegaard. Han solgte Gaardene 1705 (med Hovedgaardstakst $49^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.) til Assessor Chr. Wildenradt, hvorefter de fra 1724 ejedes af Kommerceraad Peder Svane og senere af Kammerraad og kgl. Forvalter Jakob Hansen, der 1770 solgte dem med tilliggende Gods, Vig og Rørvig Kirker for 46,000 Rd. til Forvalter Henr. Rosted, hvorefter de ved Auktion solgtes 1776 til Chr. VII. Kronen solgte 1801 Anneberggd. for $21{,}212^{1}/_{2}$ Rd. til Inspektør F. V. Trojel (L. Fribert har dog haft Del i Gaarden), hvis Enke solgte den 1814 til Kaptejn Fr. Buchwald († 1874); dennes Datter Charlotte Buchwald ejer den nu. — Hovedbygningen er opført 1856 i italiensk Stil i to Stokværk med Kælder.

Ellingegaard pantsattes 1390 af Fru Gertrud Grubbe til hendes Svigersøn Hr. Gevert Bydelsbak, hvis Enke 1408 afstod Ellinge og Ellinge Mølle til Dronning Margrethe. Senere tilhørte Gaarden Roskilde Bispestol; 1492—1501 var Jens Lauridsen Baden bispelig Lensmand, og 1541 havde hans Broder Peder Lauridsens Enke Fru Kirstine Holck Ellinge, som efter Reformationen inddroges under Kronen. I 17. Aarh. ejedes den af Rentemester Henr. Müller, efter ham af Dr. Thom. Bartholin, († 1680), hvis Enke Magdalene Rohde solgte den til Mogensen Rasch, som 1694 afhændede den til ovennævnte G. Vossbeen, der 1695 fik den oprettet til Hovedgaard, og fra nu af var den forenet med Anneberggd. indtil 1801, da Kronen solgte den for 26,920 Rd. til Forpagter paa Gaarden H. J. Egtved. Denne overdrog Gaarden 1830 til sin Svigersøn Proprietær H. Jensen, der 1843 solgte den til cand. jur. Jacob Holm, som ombyggede Hovedbygningen 1846 og 1868 tilkøbte Klinte Sø (se S. 510). Efter Holms Død solgte Dødsboet Ejendommen 1894 til den nuv. Ejer, afdødes Søn Land-

brugskandidat V. H. Holm for 450,000 Kr. foruden et aarl. Bidrag af 1200 Kr. til hver af hans 3 Søstre.

Ogsaa ved *Nygaard* har der ligget en Hovedgaard. Nygaard nævnes 1355; den blev 1419 af Kronen pantsat til Roskilde Bispestol, der 1440 forlenede Gaarden til Saxe Pedersen og 1461 til Fru Hebele Lydikesdatter og hendes Søn Oluf Pedersen Gyldenstjerne, som endnu havde den 1480. De følgende Lensmænd vare Hans Griis 1499 og Laur. Jensen (Baden) 1513. Kongen indløste Nygaard 1518 fra Bisp Lage Urne. Senere blev Lenet knyttet til Kalundborg. — Ved Nygaard paavises endnu Voldstedet *Drøsselholm*, af hvilken Borg der dog nu kun findes ubetydelige Spor, bl. a. et lille Stykke Mur, tilbage, men hvis Omfang vist ikke har været ringe; endnu ved 1830 stod et stort Stykke af Muren (se *J. H. Larsen*, S. 75). — Af en anden Borg er der derimod større Rester tilbage paa det fredlyste Voldsted „*Næsseholmen*" eller „*Nisseholmen*", beliggende i den nu udtørrede Nygaard Sø. Det er en til Dels udpløjet, 193 F. lang og 157 F. bred Banke, i hvis Midte der findes Rester af et regelmæssig firkantet, af Kamp og Munkesten opført Taarn, 16 F. bredt og indtil et Par F. højt. Vestl. i Banken er der Levninger af en taarnlignende Bygning, ligeledes af Kamp og Munkesten, og i den nordre Side ses der ogsaa Bygningsrester.

I *Stenstrup* boede 1495—1518 Oluf Daa og 1527 Jens Daa.

Aar 1400 nævnes Anders Hansen af *Ellinge*, og 1412 skrev Herman von Ørtz sig til Ellinge.

De tidligere *Hundestrup* Huse formenes at have Navn efter en forsvunden Landsby. — Ved Kildehusene ligger den lidet bekendte *St. Karens Kilde*.

I Sognet har der oprindelig været c. 150 Gravhøje og 20 Stengrave. De fleste ere dog nu sløjfede, hvorved der er gjort Fund, især fra Broncealderen. Fredlyste ere: ved Stenstrup paa „Troldstueagre" en anselig Gravhøj med en dobbelt Jættestue, ved Højby to Langdysser, hvoraf den ene (paa Toftebjærg) indeslutter et lille Gravkammer med Gang; endvidere en Høj, „Brynshøj", og en Høj med Jættestue. Paa Troldebjærg ligge 5 Gravhøje, de 4 i Række, den femte lidt i Syd; til denne Gruppe („Syvhøjene") slutte 2 andre Gravhøje sig (ved Nygaard og Staarup); disse saavel som en Høj med Stenkammer ved Staarup ere ligeledes fredlyste. — Ved Lumbsaas er der i en Bakkeskraaning fundet to Skeletgrave fra Folkevandringstiden, med Benkam, Glas- og Ravperler, Fibulaer og andre Smaasager. Paa den sydl. Skrænt mod den udtørrede Klinte Sø er der en lille Boplads fra Stenalderen (se Antikv. Ann. II, S. 267 fl.).

Vig Sogn omgives af Sejrø Bugt, Højby, Annekset Asmindrup, Egebjærg, Grevinge og Asnæs Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. S. V. for Nykjøbing. De i Midten noget bakkede Jorder ere mod Ø. gennemgaaende lerede, mod V. sandede, overalt stenede. Vig Lyng ved Sejrø Bugt er nu til Dels opdyrket. Ved Udtørringen af *Sidinge Fjord* (se S. 513) har Sognet vundet en Del. En Del Skov (særlig Jyderup Skov mod V., under Ods Herreds Skovdistr., plantet ved Midten af 19. Aarh.). Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Kalundborg Landevej; Odsherredsbanen vil komme til at gennemskære Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 7261 Td. Ld., hvoraf 3168 besaaede (deraf med Hvede 60, Rug 760, Byg 970, Havre 845, Boghvede 9, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 181, til Grøntf. 112, Kartofler 82, andre Rodfr. 82, Spergel og Lupiner 27), medens der henlaa til Afgræsn. 1116, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2221, Have 63, Skov 351, Moser og Kær 89, Hede 74, Flyvesand 12, udyrkede Strækn. 5, Byggegr. 55, Veje, Vandareal m. m. 107 Td. Kreaturhold 1893: 583 Heste, 2427 Stkr. Hornkv. (deraf 1576 Køer), 1151 Faar, 3071 Svin og 94 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $568,_3$ Td. Der var 111 Selvejergaarde med $417,_9$, 14 Arvefæstegd. med $54,_6$, 272 Huse med 79 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1957 (1801: 992, 1840: 1330, 1860: 1697, 1880: 2001), boede i 397 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 55 levede af immat. Virksomh., 1307 af Jordbrug, 17 af Fiskeri, 273 af Industri, 58 af Handel, 107 af andre Erhv. (næsten alle Daglejere), 84 af deres Midler, og 56 vare under Fattigv. Noget Fiskeri i Sejrø Bugt.

I Sognet Byerne: *Vig* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1881), Sparekasse (opr. $^1/_5$ 1872; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes samlede

Tilgodehavende 147,332 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 7871 Kr., Antal af Konti 830), Kro og Teglværk (ved Vig skal der være Station paa Odsherredsbanen); *Rode*; *Ulstrup*; *Eskildstrup* med Skole; *Sejstrup*; *Bognæs*; *Sidinge*; *Kollekolle*; *Lille Egebjærg*; *Hønsinge*, ved Landevejen, med Pogeskole og Mølle; *Jyderup* med Skole og Skovopsynsmandsbolig; *Kjeldstrup* med Andelsmejeri og Mølle. Flere Saml. af Huse, deribl. *Hønsinge Huse* og *Jyderup Lyng*.

Ejendommen *Sidinge Vig*, bestaaende af den udtørrede Sidinge Fjord, Gaardene *Sidinge Fjordgaard* og *Birket* (se S. 516), har $22^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 1250 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 10 Skov, Resten Ager; 4 Huse; Ejendommen ligger mest i Vig og Grevinge Sogne; mindre Dele i Egebjærg og Asmindrup S.

Vig S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 8. Lægd. Kirken, hvorved der foruden en Sognepræst er ansat en Kapellan pro loco, ejes (fra 1872) af et Aktieselskab af Sognets Beboere.

Vig Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn, Sakristi og Kapel (tidligere aabent ind til Kirken) paa Nord- og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib- og Kor (vist fra 12. Aarh.'s 1. Halvdel), er opført af utilhuggen Kamp i Rundbuestil, Vinduesindfatningerne af Al. Ved Middelalderens Slutn. forhøjedes Skibets Mure, Kirken overhvælvedes, og Koret forlængedes, dels af Kamp og dels af Munkesten, og vistnok samtidig tilføjedes Taarnet, ligesom de andre Bygninger opførtes, alle af Munkesten. Kapellet og Vaabenhuset have fladt Loft. Ved en Restauration 1787 ommuredes Taarnets øverste Del; i den nyeste Tid (ved 1870) er der indsat spidsbuede Vinduer, og Korbuen er gjort spids. Altertavlen, hvis Midtbillede forestiller Nadveren, er et sjældent fortrinligt Renæssancearbejde fra 1650; Prædikestolen er ligeledes et godt Billedskærerarbejde, omtr. fra samme Tid som Altertavlen; Granitdøbefont, vist fra Kirkens ældste Tid. Paa Korets nordre Væg en Christusfigur. — Paa Kirkegaarden en Gravsten over Jette Blechingberg, † 1795, Datter af Præsten i Egebjærg.

Det var Staten, der som Ejer af det Odsherredske Gods efter lange Overvejelser paabegyndte Udtørringen af *Sidinge Fjord* 1842. Bekostningerne oversteg dog langt den beregnede Sum, hvorfor Staten besluttede at afhænde hele Anlægget, hvilket først lykkedes 1864, da Forpagter Hastrup købte det for 35,500 Rd. Efter at denne havde gjort meget for at forbedre Anlægget, men ogsaa havde sat mange Penge til paa det, maatte han sælge det 1884 til Justitsraad Abrahams for 366,000 Kr. Fra 1842 til 1884 skal Foretagendet have kostet omtr. 800,000 Kr. Abrahams solgte Gaarden 1895 til et Interessentskab.

Ved *Kjeldstrup* har der fordum ligget en Hovedgaard. Aar 1396 afstod Fru Gese Olufsdatter, Engelbrechts, til Dronning Margrethe al sin Rettighed i den Gaard i Kæthælsthorp i Ods Herred, hvorpaa hun og hendes Husbond havde haft Livsbrev. Paa forholdsvis fladt Terræn ligger den fredlyste Ruin af Gaarden: et 32 F. langt og $20^{3}/_{4}$ F. bredt, firkantet Rum, hvis Mure (der staa indtil en Højde af omtr. 6 F.) ere af Munkesten med Kamp i Grunden.

Aar 1333 pantsatte Petrus dictus Huid de Eskilsthorp in Odzhæret til Peder Nielsen af Hørby sit Gods i Vglathorp, beseglet af Nicolaus Sacerdos de Græwingæ og Petrus Gødæssen de Wiik.

I Jyderup Skov ses paa den saakaldte Kirkegaardsbakke Grunden til en aflang Bygning, opført af røde Munkesten. — Ved Sejstrup er der et firkantet Voldsted.

I Sognet har der været henved 75 Gravhøje, især beliggende i den vestl. Del. Ved Vig staar den fredlyste, 7 F. høje „Kræmmersten", utvivlsomt en Bavtasten.

Asmindrup Sogn, det mindste Sogn i Herredet, Anneks til Vig, omgives af Højby, Vig og Egebjærg Sogne samt Nykjøbing Fjord. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{4}$ Mil S. S. V. for Nykjøbing. De dels

lerede, dels sandede, noget stenede Jorder ere gennemgaaende højtliggende og bakkede. Mod N. Ø. hører en Del af Anneberg Skov (Ods Herreds Skovdistr.) til Sognet. Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Holbæk Landevej; ogsaa Odsherredsbanen kommer til at gaa gennem det.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2181 Td. Ld., hvoraf 979 besaaede (deraf med Hvede 14, Rug 250, Byg 290, Havre 258, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 63, til Grøntf. 36, Kartofler 26, andre Rodfr. 21, Spergel og Lupiner 11), medens der henlaa til Afgræsn. 262, Høslæt, Brak, Eng m. m. 648, Have 28, Skov 209, Moser og Kær 18, udyrkede Strækn. 2, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1893: 189 Heste, 900 Stkr. Hornkv. (deraf 601 Køer), 247 Faar, 1056 Svin og 46 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 179,9 Td. Der var 35 Selvejergaarde med 118,3, 8 Arvefæstegaarde med 18, 122 Huse med 32,8 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 882 (1801: 387, 1840: 614, 1860: 752, 1880: 933), boede i 186 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 30 levede af immat. Virksomh., 523 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 16 af Fiskeri, 173 af Industri, 11 af Handel, 73 af andre Erhverv (alle Daglejere), 40 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Asmindrup* med Kirke, Skole og Pogeskole; *Svinninge* (Svininge), ved Landevejen, med Andelsmejeri og Mølle (ved Byen skal være Station paa Odsherredsbanen); *Brente*. Saml. af Huse: *Skaverup* og *Svendstrup Hestehave* med Mølle. — Ved Landevejen mod N. ligger *Nykro*.

Asmindrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 9. Lægd. Kirken tilhører (fra 1872) et Aktieselskab af Sognets Beboere.

Asmindrup Kirke, en lille Bygning, bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opf. i 12. Aarh. af utilhuggen Kamp i Rundbuestil; halvrund Korbue; de smaa rundbuede Vinduer have siddet usædvanligt lavt. I Slutningen af Middelalderen er Kirken bleven overhvælvet, og Vaabenhuset (maaske ogsaa Taarnet) er tilbygget af Kamp og Munkesten. Det gamle Taarn blev nedbrudt 1817, det nye opførtes 1827. Paa Hvælvingerne er der Kalkmalerier fra Midten af 15. Aarh. (Skabelsen, Adam og Eva, Billeder fra Christi Hist. osv., se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 111). Altertavlen er malet af Wegener („Han er ikke her, han er opstanden"), Smukt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil fra 1584; Granitdøbefonten er den oprindelige. I Taarnrummet hænger den gamle Altertavle fra Midten af 15. Aarh.; paa Skibets Nordside et Krucifiks fra samme Tid.

Ved *Svinninge* har der ligget en større Gaard, „Jagtgaarden"; paa Tomten opploejes der Murbrokker og Kampesten. — Paa „Sivholm" ved Svinninge skal der efter Sagnet have staaet en Borg. — I *Svendstrup Hestehave* skal Svendstrup By have ligget; den blev efter Sigende afbrændt af de Svenske, hvorefter Stedet toges i Brug til kgl. Hestehave; paa Pladsen er der truffet mange Grundstene og Tegl.

Egebjærg Sogn omgives af Grevinge, Vig og Asmindrup Sogne samt Isefjord og Sidinge Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{1}/_{4}$ Mil S. for Nykjøbing paa Sognets højeste Punkt Kirkebjærget, 175 F., 55 M. De dels lerede, dels sandede Jorder ere højtliggende og bakkede med afvekslende, smukke Partier, hvortil de store Skove bidrage (Ulkerup, Stokkebjærg og Kongsøre Sk., under Ods Herreds Skovdistr.). Ved Udtørringen af Sidinge Fjord, der løb op mellem Egebjærg og Grevinge Sogne til Vig S., har Sognet vundet et lille Areal.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 5138 Td. Ld., hvoraf 2206 besaaede (deraf med Hvede 60, Rug 496, Byg 724, Havre 510, Ærter og Vikker 26, Blandsæd til Modenh. 165, til Grøntf. 58, Kartofler 42, andre Rodfrugter 123), medens der henlaa

til Afgræsn. 502, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1253, Have 60, Skov 985, Moser og Kær 31, udyrkede Strækn. 1, Byggegr. 44, Veje, Vandareal m. m. 56 Td. Kreaturhold 1893: 403 Heste, 1675 Stkr. Hornkv. (deraf 1118 Køer), 564 Faar, 2081 Svin og 72 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 446,$_{6}$ Td. Der vare 65 Selvejergaarde med 269,$_{3}$, 15 Arvefæstegd. med 68,$_{1}$, 181 Huse med 64,$_{3}$ Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1613 (1801: 773, 1840: 1095, 1860: 1382, 1880: 1572), boede i 316 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 51 levede af immat. Virksomhed, 905 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 49 af Fiskeri, 283 af Industri, 43 af Handel, 3 af Skibsfart, 166 af andre Erhverv (næsten alle Daglejere), 80 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv. Fiskeri og Skovarbejde ere vigtige Bierhverv.

I Sognet Byerne: *Egebjærg* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Hølkerup* (gml. Form Hylkethorp) med Mølle; *Braade* med Skole, Sparekasse (opr. $^{18}/_{11}$ 1878; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 84,646 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 5542 Kr., Antal af Konti 475) og Købmand; *Frostrup*; *Abildøre* med 2 Købmænd; *Glostrup*, ved Landevejen, med Bageri og Mølle; *Gjelstrup* med Andelsmejeri; *Underød*; *Læstrup* (Ledstrup) med Bageri; *Bøsserup* med Skole. — Avlsgaarden *Egebjærggaard* har 17 Td. Hrtk., 160 Tdr. Ld., alt Ager. Desuden mærkes *Braadegaard* ved Kongsøre Skov (hvorfra tidligere Færgefarten til Tudsenæs besørgedes) og Skovridergaarden *Mantzhøj* (opkaldt efter en Skovrider Mantzius).

Egebjærg S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landtingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 7. Lægd. Kirken tilhører et Aktieselskab af Sognets Beboere.

Egebjærg Kirke, meget smukt og højt beliggende (bekendt Sømærke paa Isefjord), bestaar af Skib, Taarn, Sakristi og Vaabenhus (der oprindeligt har været aabent ind til Kirken) paa Nord- samt Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i 1. Halvdel af 12. Aarh. i Rundbuestil af utilhuggen Kamp. I Slutn. af Middelalderen blev Koret nedrevet og Skibet forlænget mod Ø., saa at Kirken kom til at danne eet Rum, Kirken overhvælvedes, og Taarn og de andre Bygninger tilføjedes, alt af Munkesten. I den nyeste Tid er Kirken bleven restaureret under Ledelse af Etatsraad, Bygningsinspektør Kornerup. Smukt udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1648 med Navnene Christoffer Urne og Sophie Lindenov og deres Vaaben; rigt udskaaren Prædikestol i samme Stil fra 1694; Granitdøbefonten er den oprindelige. Degnestolen er fra omkring 1500. I Skibet Mindetavle over Amtsforvalter og Ridefoged Morten Boesen, † 1695; i Sakristiets Gulv Ligsten over Præsten Andreas Nielsen Crystalsin, † 1728. Kirken har været indviet til St. Laurentius, af hvem der endnu ved 1750 fandtes et Billede i Sakristiet.

Sigvard Sigvardsen af Oreby pantsatte 1336 sit Gods i „*Eghebiærgh*“ og „*Læsthorp*“ til Jacob Absalonsen Ulfeld de Wethinghe, hvis Sønnesøn Jens Axelsen 1395 solgte sin Ret til Egebjærg og Læstrup til Jens Falk til Vallø. Denne sidste oplod atter 1400 sin Ret til Dronning Margrethe, som samtidig købte Ejendomsretten til samme Gods af Hr. Niels Sigvardsen. Dronning Margrethe skænkede saa 1400 Egebjærg og Læstrup til Esrom Kloster for en Sjælemesse for sin Moder (Ann. for nord. Old. 1851, S. 311). Aar 1445 boede Claus Meinstrup i Egebjærg, som han vist havde i Leje af Klosteret.

Paa *Egebjærggaard*, som dengang var kgl. Forvalterbolig, er Lægen Fr. Ludv. Bang født $^{5}/_{1}$ 1747.

Ved Gjelstrup ses i en nu tilgroet Sø Voldstedet af Hovedgaarden *Gjelstrupgaard*; Fundamenterne, deribl. Grunden af et større, firkantet Taarn, ere for længe siden opbrudte. Fred. II's Stadfæstelse af Nykjøbing Købstadsprivilegier af 1570 antages at være udstedt herfra. Den var tidligere et Len, som 1439—82 indehavdes af Henr. Daa, en Dattersøn af Fru Gese, som havde haft Kjeldstrup i Vig Sogn. Aar 1496 boede en Fru Cecilie paa Gjelstrup. I det følgende Aarh. var Gjelstrup snart et selvstændigt Len, snart underlagt Kalundborg.

Der har været mange Oldtidsmindesmærker i Sognet, men med Undtagelse af nogle Stenaldersgrave og henved 30 Gravhøje i Kongsøre Skov ere de fleste nu forsvundne. Stengravene have især ligget ved Kysten, Højene derimod spredte i Sognet. — I Stokkerup Skov en muret Kælder, Levning af en større Bygning.

Grevinge Sogn omgives af Asnæs, Vig og Egebjærg Sogne samt Lammefjord og Tudse Herred (Hagested, Gislinge og Kundby S.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. S. V. for Nykjøbing og lige saa langt N. Ø. for Holbæk. De dels lerede, dels sandede Jorder ere til Dels højtliggende og meget bakkede (højeste Punkt er Luntebjærg, N. Ø. for Grevinge By, 268 F., 84 M., hvorfra der er en meget vid Udsigt) med Undtagelse af nogle Strækninger langs de inddæmmede Fjorde, Lammefjord og Sidinge Fjord. Ved Lammefjords Udtørring har Sognet vundet 781, ved Sidinge Fjords Udtørring omtr. 350 Td. Ld. Mod N. Ø. ligger Grevinge Skov (Ods Herreds Skovdistr.). Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Holbæk Vejen, der fra Gundestrup Færgegaard føres over den vestl. Side af den Dæmning, der lukker for den inddæmmede Del af Lammefjord (se S. 432). Odsherredsbanen skal have Station ved Grevinge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6679 Td. Ld., hvoraf 2911 besaaede (deraf med Hvede 40, Rug 611, Byg 974, Havre 661, Boghvede 5, Ærter og Vikker 67, Blandsæd til Modenh. 129, til Grøntf. 162, Kartofler 84, andre Rodfr. 176), medens der henlaa til Afgræsn. 635, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2037, Have 55, Skov 405, Moser og Kær 95, Flyvesand 11, udyrkede Strækn. 320, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 157 Td. Kreaturhold 1893: 555 Heste, 2247 Stkr. Hornkv. (deraf 1357 Køer), 1116 Faar, 2300 Svin og 70 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $496_{,1}$ Td. Der var 98 Selvejergaarde med $342_{,4}$, 16 Arvefæstegd. med 69, 282 Huse med $58_{,6}$ Td. Hrtk. og 44 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2094 (1801: 939, 1840: 1173, 1860: 1424, 1880: 1950), boede i 407 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 69 levede af immat. Virksomh., 1314 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 61 af Fiskeri, 366 af Industri, 73 af Handel, 7 af Skibsfart, 76 af andre Erhverv (alle Daglejere), 81 af deres Midler, og 44 vare under Fattigv. Ved de to Inddæmninger drives der noget Fiskeri (Sild, Aal og Hornfisk).

I Sognet Byerne: *Grevinge* med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole; *Engelstrup* (Ingelstrup) med Forsamlingshus (opf. 1882) og Mølle; *Torrendrup* (gml. Form Torrildstrup); *Sneglerup* med Pogeskole, Sparekasse (opr. $^2/_2$ 1875; $^3/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 72,378 Kr., Rentefoden $3^4/_5$ pCt., Reservefonden 4166 Kr., Antal af Konti 543) og Mølle; *Prejlerup* (gml. Form Prigeldorp); *Holte*; *Ostrup* (Oustrup); *Frenderup* med Skole, Pogeskole og Mølle; *Herrestrup* med Skole og Andelsmejeri (Søllebjærg); *Atterup*; *Plejerup* (gml. Form Pleghedorp); *Gundestrup* med Pogeskole, Mølle og Kroen *Gundestrup Færgegaard*. Saml. af Huse: *Grevinge-*, *Lynghuse*, *Atterup-* og *Plejerup Huse* m. m. — Avlsgaardene *Frenderupgaard*, 14 Td. Hrtk., hvoraf 5 i Vig Sogn, og *Birket* paa den udtørrede Sidinge Fjords Jorder, hørende til Sidinge Vig (se S. 513), henved 20 Td. Hrtk. (omtr. 18 i dette Sogn).

Grevinge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 6. Lægd. Kirken ejes af Universitetet.

Grevinge Kirke, stor Bygning, bestaar af Skib med Kor, Taarn, Sakristi og Kapel mod Nord og Vaabenhus mod Syd. Den oprindelige Del, Skib og Kor (fra 1. Halvdel af 12. Aarh.), har været opført i Rundbuestil af utilhuggen Kamp, Vindues- og Dørindfatningerne af Fraadsten. Senere er Koret blevet nedrevet og Skibet forlænget

mod Ø., saa at Kirken kom til at udgøre eet Rum; omtr. 1400 blev Kirken overhvælvet, det anselige Taarn (hvis hvælvede Underrum er forbundet med Kirken ved en Spidsbue) og de andre Bygninger tilføjedes, alt af Munkesten. Hvælvingerne have været smykkede med Kalkmalerier. Kirken er 1865 bleven restaureret under Ledelse af Etatsraad Chr. Hansen. Altertavlen er et Maleri (fra 1838) af Adam Müller (Christus og de 2 Disciple i Emaus) i en ny gotisk Ramme; udskaaren Prædikestol fra 17. Aarh.; Granitdøbefonten er den oprindelige. Paa Skibets nordre Væg et Krucifiks i sildig gotisk Stil; paa samme Væg en Mindetavle over Præsten Poul Poulsen Bhie, Provst i Ods Herred, † 1712 (se om ham *H. Nutzhorn*, i Dansk Maanedsskr. for folkl. og kirkl. Oplysn. VI, 1886). Paa den ældste af Klokkerne, der er viet St. Botolf, staar: „Oprunden er Botolfus, Englands straalende Stjerne, som i sin Tid vil bære Frugt, 1518". Udvendig paa Kirkens Nordside er der en Mindetavle over Forfatteren, Præst Th. Rasmussen, † 1800, som ligger begraven paa Kirkegaarden; paa Taarnets Sydside lige ved Jorden er indmuret en Sten med Palmetornament, vist fra Kirkens ældste Tid.

I *Atterup* var der 1446 en Hovedgaard, der tilhørte Peder Flemming, hvis Datter Fru Birgitte, Christiern van Hafns Efterleverske, siden boede her i mange Aar. Otte Rosenkrantz' Børn mageskiftede 1566 Atterupgaard til Kronen. — Ogsaa i *Gundestrup* har der ligget en Hovedgaard, der 1397 og 1413 beboedes af Hr. Jens Olufsen Lunge; 1560 ejedes Gundestrup af Mourids Pedersen (Baden), hvis Datter bragte Gaarden til Jens Güntelberg, som 1583 skal have mageskiftet den da nylig brændte Gaard til Kronen.

I den nordøstre Del af Sognet, til Dels langs den udtørrede Sidinge Fjord, er der talt over 20 Stenaldersmonumenter, hvoraf nogle endnu ere tilbage i Grevinge Skov (en Langdysse her kaldes „Hamlets Grav") og ved Frenderup. Her ligger en fredlyst, anselig Runddysse med sekssidet Kammer og lang Gang, og ved Herrestrup er der fredlyst et lignende Dyssekammer, paa hvis Dæksten findes svagt indhugne Skibsfigurer og et Hjul. De samme Helleristningsbilleder ses paa en Rullestensblok, funden i en Mergelgrav ved Herrestrup, og fra Engelstrup hidrører den mærkeligste Helleristningssten fra den danske Broncealder, med Fremstillinger af to Skibe og 4 staaende Menneskefigurer; „Herrestrupstenen" og „Engelstrupstenen" opbevares nu i Nationalmuseet.

Litt.: Efter et af Forfatteren *Lyder Sørensen Høyer* (Degn i Grevinge, † 1757) efterladt Manuskript, der findes i Thott. Saml., kgl. Bibl., „Genealog. og hist. Beskr. af Grevinge Sogn", har *F. Petersen* udgivet „Grevinge Sogn, en hist.-topogr. Skildring paa Grundlag af et gmlt. Manuskript fra 1750", Kbh. 1887.

Asnæs Sogn omgives af Grevinge og Vig Sogne, Sejrø Bugt og Faarevejle og Hørve Sogne. Ved Lammefjords Udtørring (se S. 432) har Sognet vundet 1001 Td. Ld. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. V. for Nykjøbing. Den nordl. og midterste Del er højtliggende og meget stærkt bakket; Byen Høve ligger paa en Højde af 175 F., 55 M.; V. herfor ligger Esterhøj, 285 F., 89,5 M.; herfra aftager Højden mod Ø. (Maglehøj er dog 293 F., 92 M.) og mod S. Det sydl. Affald af Bakkeryggen har gennemgaaende lerede og stenede Jorder, medens den nordlige Side er mere sandet og gruset. Ved Sejrø Bugt Høve Skov. Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Kalundborg Landevej. Odsherredsbanen kommer ogsaa til at gaa gennem det (med Station paa Præstegaardens Mark).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 4543 Td. Ld., hvoraf 1884 besaaede (deraf med Hvede 62, Rug 356, Byg 712, Havre 426, Boghvede 6, Ærter og Vikker 33, Blandsæd til Modenh. 67, til Grøntf. 87, Kartofler 35, andre Rodfr. 96), medens der henlaa til Afgræsn. 431, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1960, Have 39, Skov 77, Moser og Kær 56, Flyvesand 4, udyrkede Strækn. 16, Byggegr. 51, Veje, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1893: 407 Heste, 1543 Stkr. Hornkv. (deraf 985 Køer). 635 Faar, 1814 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $335,_2$ Td. Der var 68 Selvejergaarde med $264,_7$, 7 Arvefæstegd. med $32,_5$, 165 Huse med 38 Td. Hrtk. og 54 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1350 (1801: 646, 1840: 925, 1860: 1115, 1880: 1251), boede i 272 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 50 levede af immat. Virksomh., 836 af Jordbrug,

7 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 231 af Industri, 67 af Handel, 1 af Skibsfart, 70 af andre Erhv. (næsten alle Daglejere), 67 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Asnæs* (gml. Form Aasnæs), tidligere ved den inderste Vig af Lammefjord, med Kirke, Præstegd., Skole, Pogeskole, Forsamlingshus (opf. 1883), Lægebolig, Sparekasse (opr. $^{10}/_{2}$ 1867; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 64,473 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{4}$ pCt., Reservefonden 4765 Kr., Antal af Konti 442), Andelsmejeri, Mølle, Købmænd og to Markeder aarl. i Apr. og Okt. med Kreaturer og Avlsredskaber; *Tolsager*; *Aastofte*; *Høve* med Friskole, Mølle og Købmand. — Ved Landevejen ligge *Pindals* og *Vejle Kro*, begge med Købmænd, den første Kro paa Grænsen af Vig, den anden paa Grænsen af Faarevejle S.

Asnæs S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 5. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Adelersborg.

Asnæs Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn, Kapel (forhen Vaabenhus, nu Materialhus) mod N. og Vaabenhus mod Syd. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført (vist i 1. Halvdel af 12. Aarh.) af utilhuggen Kamp i Rundbuestil. I den senere Middelalder er vistnok Kirken forlænget mod V., og samtidig er den bleven overhvælvet; noget senere, men endnu i den katolske Tid, ere Taarnet og de andre Bygninger tilføjede, alle af Munkesten. Taarnrummet er forbundet med Skibet ved en Spidsbue. Et tidligere Sakristi blev nedbrudt 1815. Smukt udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra 1635; i Midtpartiet et Maleri: Christus med Disciplene paa Vejen til Emaus; to af Søjlerne bære Daaernes og Parsbergernes Vaaben; meget anselige Alterstager fra 1699 med Adelernes og Lenternes Vaaben; tarvelig Prædikestol i sen Renæssancestil; Døbefontens Kumme er af Kamp med spidsbuede Blindinger. Degnestolen er fra 1515. Den gamle Altertavle (vist fra 1. Halvdel af 15. Aarh.) er nu ført til Dragsholm. Over Korbuen en udskaaren Christusfigur, fra omkring 1200. I Skibets Gulv en Ligsten over Præsten Chr. Dahl, † 1765; i Vaabenhuset Rester af en Ligsten, vist fra 14. Aarh. Kirkebogen gaar tilbage til 1645.

En i *Aastofte* liggende Hovedgaard tilhørte 1580 Teus og Christoffer Rosengaard. — I *Asnæs*, V. for Kirkegaardsmuren, har der ligget Ruinerne af en grundmuret Bygning, som i 19. Aarh. sprængtes med Krudt, og som efter Sagnet skal have været Levningerne af et Kloster; rimeligvis har det dog været en større Gaard.

Saa godt som alle de henved 100 Oldtidsmonumenter, der kendes i Sognet, ere paa følgende fredlyste nær forsvundne: ved Tolsager „Rishøj", ved Asnæs en anselig Gravhøj, „Maglehøj", en 200 F. lang, til Dels noget forstyrret Langdysse, „Kæmpegraven", og 3 Gravhøje, samt ved Aastofte 5 Gravhøje, af hvilke de 4, „Dutterhøjene", ere smukt beliggende i Række paa en Bakkekam. Yderst paa Næsset ved Lammefjord er der fundet Spor af Køkkenmøddinger fra Stenalderen, og ved Vejle Kro, lige ved Bredden af den udtørrede Lammefjord; en lignende, henved 200 F. lang.

Litt.: *L. Andersen*, Asnæs S., en hist. Skildring. Kolding 1893.

Faarevejle Sogn omgives af Asnæs, Vallekilde og Hørve Sogne samt Sejrø Bugt. Kirken, mod Øst i Sognets Midte, ligger omtrent $2^{3}/_{4}$ Mil S. V. for Nykjøbing og omtr. lige saa langt N. V. for Holbæk. Naar undtages den sydøstl. Del, der udgøres af det ved Lammefjords Tørlægning indvundne Areal, 1790 Td. Ld. (se S. 432), opfyldes næsten hele Sognet af den Bakkeryg, som udgaar fra Sjællands nordvestl. Hovedvandskel, og som pludselig hæver sig paa „Draget", den smalle Landtange mellem den udtørrede Lammefjord og Sejrø Bugt, og naar sin største Højde her i Vejrhøj, 385 F., $120{,}_{9}$ M. (se S. 368), fra hvis Top, den runde Bakke „Hatten", der er en storartet Udsigt over en stor Del af Sjælland, Farvandene mod N. og V., Fyns og Jyllands Kyst. Paa Vestkysten hæver Knarbos Klint sig til 65 F., $20{,}_{4}$ M., og mod N. V. udskyder Sognet en smal Land-

tange, Ordrups Næs, der begrænser Neksclø Bugt, paa hvilket Svaleklint og yderst ude Brændeklint Næbbe danne stejle Brinker. Paa den nordl. og vestl. Side af Bakkeryggen ere Jorderne sandede, paa den sydl. og østl. for det meste lerede. I Sognet ligge Skovene Vejrhøj Sk., Kolaas og Fruerlund (under Adelersborg). Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Kalundborg Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 8163 Td. Ld., hvoraf 3455 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 763, Byg 1010, Havre 1082, Boghvede 18, Ærter og Vikker 73, Blandsæd til Modenh. 108, til Grøntf. 61, Kartofler 87, andre Rodfr. 158, Spergel og Lupiner 30), medens der henlaa til Afgræsn. 1006, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2976, Have 60, Skov 282, Moser og Kær 69, Flyvesand 63, udyrkede Strækn. 37, Byggegr. 84, Veje, Vandareal m. m. 131 Td. Kreaturhold 1893: 567 Heste, 2055 Stkr. Hornkv. (deraf 1313 Køer), 1411 Faar, 2188 Svin og 72 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $452,_{6}$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $128,_{5}$, 65 Arve-

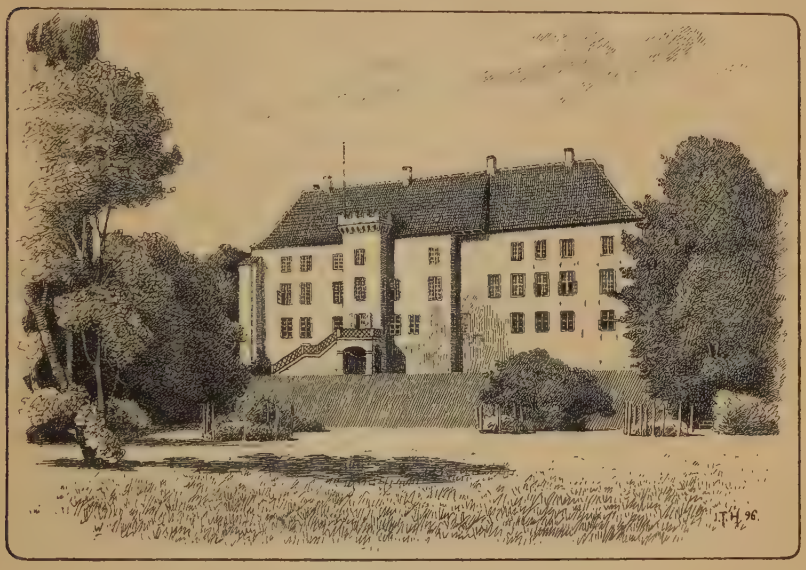

Dragsholm 1896.

fæstegd. med $238,_{6}$, 5 Fæstegd. med $31,_{7}$, 150 Huse med $53,_{8}$ Td. Hrtk. og 80 jordløse Huse ($^{2}/_{3}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1638 (1801: 763, 1840: 1286, 1860: 1556, 1880: 1660), boede i 311 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 52 levede af immat. Virksomhed, 1111 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 195 af Industri, 45 af Handel, 141 af andre Erhv. (næsten alle Daglejere), 58 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Faarevejle* (gml. Form Faræwæthlæ, maaske af Vejlen eller Vadestedet over Far, en Vig i Havet eller et Vandløb), ved Landevejen, tidligere smukt beliggende ved Lammefjord, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (oprettet $^{1}/_{4}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes samlede Tilgodehavende 78,973 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 5130 Kr., Antal af Konti 542), Andelsmejeri og Mølle; *Stubberup*, ved Landevejen, med Baptistkapel (opf. 1895); *Vindekilde*, ved Landevejen, med Skole; *Kaarup*; *Ordrup* med Skole og Mølle; *Veddinge*; *Ris* med Fattiggaard (36 Pladser). Flere Samlinger af Huse.

Hovedgaarden **Dragsholm**, Hovedsædet i Baroniet *Adelersborg*, er en gammel anselig Bygning, der for det meste er opført af Munkesten, men hvidkalket; den bestaar af 3 Fløje, hvoraf den østlige, Hovedfløjen, er tre Stokværk og Kælder og har paa den Side, der vender ud til den meget store Have, et lavt med en Murkrone prydet Taarn; de noget lavere Sidefløje have et nyere Udseende, takkede Gavle og ere forbundne med en tindeprydet høj Mur, der aflukker Borggaarden. — Baroniet *Adelersborg* har af Hrtk. af alle Slags omtr. 451 Td., hvoraf fri Jord $231^1/_2$, Skovareal $6^1/_8$, Skovskyld $5^1/_2$, Bøndergods $70^1/_2$, Tiendehrtk. 294 (nemlig Konge- og Kirketiende af Faarevejle, Vallekilde og Asnæs Sogne, Kirketiende alene af Hørve og Holmstrup Sogne) og i aarl. Arvefæsteafgift $2162^1/_4$ Td.; i Bankaktier 12,000 Kr., i Fideikommiskapitaler for Tiden 1,597,663 Kr. Til Baroniet høre Hovedgaardene *Dragsholm*, 114 Td. Hrtk., omtr. 1331 Td. Ld., hvoraf 184 Eng, og *Næsgaard*, $18^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 406 Td. Ld., begge beliggende i dettte Sogn, *Teglværksgaard*, i Vallekilde Sogn (se S. 523), og *Dønnerup*, i Holmstrup Sogn (se S. 495). Baroniets Gods ligger i Faarevejle, Vallekilde og Hørve Sogne samt i Holmstrup S. (Skippinge Herred) og Svinninge S. (Tudse Herred), i det sidste dog kun 1 Td. Hrtk. Baroniets samlede Jordtilliggende er 2564 Td. Ld., foruden 1116 Td. Ld. Skov og beplantet Areal.

Faarevejle S., der danner en egen Sognekommune, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amstue- (Filial i Nykjøbing) og Nykjøbing Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 4. Lægd. Kirken, hvis Sognepræst tillige er Præst ved Dragsholms Kapel, tilhører Baroniet Adelersborg.

Faarevejle Kirke bestaar af Kor med lige Afslutning, Taarn, Begravelseskapel („Ris' Kapel") og Vaabenhus paa Skibets og Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført (vist i 1. Halvdel af 12. Aarh.) i ren Rundbuestil af utilhuggen Kamp, Vindues- og Dørindfatninger af Fraadsten. Sikkert alt i Slutn. af 13. Aarh. overhvælvedes Kirken, og i den seneste katolske Tid nedbrødes Koret, Skibets Længde gjordes næsten dobbelt, og et nyt Kor opførtes; omtr. samtidig opførtes Taarnet, hvis takkede Gavle vende mod N. og S.; det hvælvede Taarnrum har en Spidsbue ind til Kirken; noget senere tilføjedes de andre Bygninger, der alle have fladt Loft. Smuk Altertavle i Renæssancestil fra 1641, med Nadveren i Midtpartiet og Venstermands og Grubbernes Vaaben; Prædikestol i tarvelig Renæssancestil med Aarstallene 1596 og 1654; Granitdøbefonten er vist den oprindelige. Degnestolen er fra 1556, flere af Stolestaderne er fra 16. og 17. Aarh. Paa Skibets nordre Væg en 1709 opsat Mindetavle over Ridefoged og Birkedommer i Dragsholms søndre Birk Chr. Pedersen Poder; smstds. Mindetavle over en Peder Nielsen, † 1728; i Taarnet Mindetavle over Præsten Niels Heining, † 1766. En ejendommelig Egetræsdør fra omtr. 1500, prydet med smedede Ornamenter, deribl. to fantastiske Drageskikkelser, fører fra Kirken ind til Vaabenhuset*). I Kapellet, der ved 1850 blev omdannet til Begravelseskapel for den Adelerske Familie og adskilt fra Kirken, staar en Del Kister (Fr. Baron Adeler, † 1816, Kammerherre Herm. Løvenskiold, † 1825 i

*) Til Døren knytter sig Sagnet om Fru Inger til Ris (se S. 522). Hun vilde bygge en Kirke ved sin Gaard N. for Faarevejle; men efter gentagne Forsøg maatte hun opgive det, da Troldene reve ned om Natten, hvad der var bygget om Dagen. Da spændte hun to Øksne for den alt færdige Kirkedør og lod dem trække afsted med den, indtil de lagde sig til Hvile paa Brinken ved Faarevejle, hvor Troldfolket ingen Magt havde, og her blev Kirken opført. Men for at hævne sig fik Troldene en Lindorm til at lægge sig foran Kirkedøren, saa at Folkene, der vare derinde, ikke kunde komme ud, men maatte bryde sig en ny Udgang paa Nordsiden [i Virkeligheden har der aldrig været Indgang paa Sydsiden]. Da Ormen imidlertid blev liggende, opdrættede man en ung Tyr med Mælk og Hvedebrød, og denne gjorde det af med Uhyret. Men den søndre Indgang tilmuredes, og Døren, paa hvilken man til Minde satte Billeder af Lindormen, flyttedes til den nordre Indgang. Fru Inger, fortæller Sagnet videre, blev begravet paa en af de nu ved Lammefjords Tørlægning forsvundne Smaaholme, hvis egentlige Navn, Indere, Sagnet omdøbte til „Ingere" (se *J. B. Løffler*, „Et Sagn fra Faarevejle Kirke", Ill. Tid. $^{10}/_{12}$ 1876).

Montpellier, Sophie Hedevig Løvenskiold, f. Adeler, † 1859, Bertha Henriette Frederikke Zytphen-Adeler, f. Løvenskiold, † 1875, hendes Mand, G. F. O. Baron Zytphen-Adeler, † 1878, m. fl.). I en Gravkælder under Skibets Gulv ved Koret staa flere til Dels sammenfaldne Kister, deribl. med Herredsfoged Claus Büsing, † omtr. 1695, og Præsten Jacob Christensen Dahl, † 1718; men af særlig Interesse er dog en stor Egetræskiste med et særdeles godt bevaret, mumificeret Lig, der menes at være Liget af den fra Maria Stuarts Historie bekendte James Hepburn, Jarl af Bothwell, der døde 1578 som Statsfange paa Dragsholm. At han er bleven begravet i Kirken er i alt Fald vist (if. Eiler Brockenhuus' Kalendarium); men om dette virkelig er hans Lig, har dog i den senere Tid været meget omtvistet*). Den oprindelige Kiste, der før stod i det nuv. Adelerske Kapel, var saa brøstfældig, at Besidderen af Baroniet 1889 lod den indsætte i den nuv. Egetræskiste, der er forsynet med en Glasrude ved Ligets Ansigt. — Paa Kirkegaarden er der et Ligkapel.

Dragsholm, hvis Navn utvivlsomt kommer af, at det ligger paa „Draget", tilhørte i Middelalderen Roskilde Bispestol og nævnes 1370 som et af dens betydeligste Len, hvorunder hørte, foruden det faste Slot Dragsholm, 13 Hovedgaarde og 45 Sognes

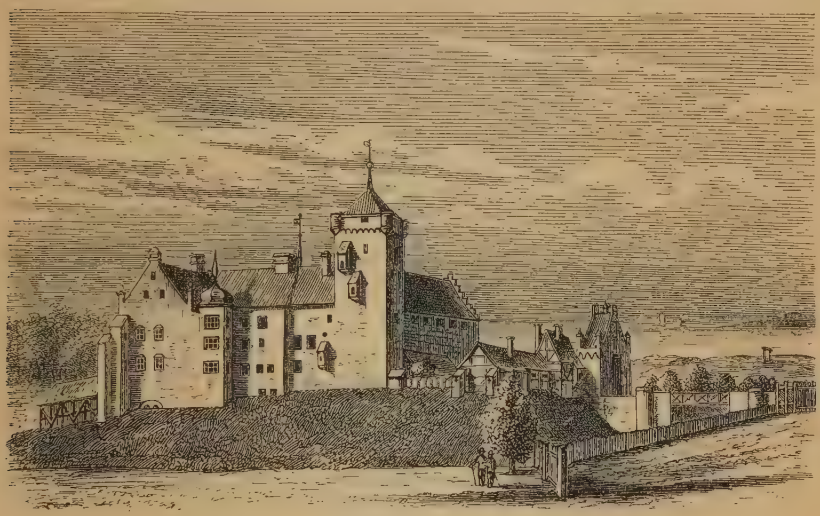

Dragsholm i gamle Dage. Efter Resen.

Bispetiende. Af de bispelige Lensmænd nævnes Frende Jacobsen 1370, Bent Bille 1395, Peder Fæling 1418, Is Lydikesen 1468, Henrik Jensen Dresselberg 1470, Hr. Axel Lagesen Brok 1480, Henrik Jensen paany 1481, Herluf Skave 1488—96, Anders Jakobsen Reventlow 1527—30, og endelig Eiler Hardenberg, som i Grevens Fejde forsvarede Slottet baade mod Greven af Hoya, Albrecht af Mecklenburgs Feltherre, og mod lange Hermann, Grev Christoffers Befalingsmand paa Kalundborg Slot, saaledes at Dragsholm var det eneste faste Punkt, der ikke var i Fjendens Hænder, da Chr. III landede paa Sjælland. Efter Reformationen blev Dragsholm et kglt. Len. Blandt Lensmændene nævnes Hr. Mogens Gyldenstierne, Søhelten Otte Rud, atter Eiler Hardenberg 1551—54, Rigsraad og Kansler Arild Huitfeld 1597—1609, som vel her har skrevet en stor Del af sin Danmarkshistorie, Oluf Rosensparre, Claus

*) En Undersøgelse af Liget 1858 gav intet Resultat. Men Troen paa, at det var Bothwells Lig, bestyrkedes, da Anatomen Prof. I. Ibsen erklærede, at „Hovedet umiskendelig havde et skotsk Præg", og ved den engelske Turist H. Marryats Ytring, at ingen Engelskmand kunde se Liget uden at erkende, at det var af „an ugly Scotchman" (B. var bekendt for sin Grimhed; forøvrigt blev ogsaa en anden Skotte, Kaptejn J. Clark, begravet i Faarevejle). J. J. A. Worsaae heldede til den Mening, at det var B., men andre, som Fr. Schiern og Henry Petersen, have udtalt sig imod den (se *Worsaae*, „B.'s Grav i F. Kirke", Ill. Tid. $^{2}/_{2}$ 1862. — *Fr. Schiern*, Nyere hist. Studier, I, S. 476).

Daa, Jørgen Vind, Christoffer Urne m. fl. Dragsholm var en af Rigets anseligste Fæstninger, hvorfor det ogsaa ofte benyttedes som Statsfængsel. Af Fangerne kunne nævnes den sidste Roskilde Bisp, Joachim Rønnow, der sad her til sin Død 1544, Aarhusbispen Ove Bille, der dog kun var fængslet en kort Tid, Bothwell (se S. 521), 1573—78 (Sagnet paaviser endnu den Kælder med Jærnbøjler i Muren, hvor han sad fangen), hans Fjende, den skotske Kaptejn John Clark, 1571—75, Eiler Brockenhuus til Søndergaarde († omtr. 1607), den berygtede Friherre til Herningholm Sigfred Reinschatt, fra 1610 til sin Død, Teologen Niels Svendsen Chronich, der blev dømt for sine separatistiske Anskuelser, 1655—58, med flere. Den sidste slap ud, da de svenske indtoge Slottet i Krigen 1658—60 og afbrændte det 1659, saa at kun Murene, der til Dels ere bevarede endnu, bleve staaende.

Aar 1664 fik Rentemester Henr. Müller Dragsholm for tilgodehavende Penge (312,259 Rd.; Hovedgaardstakst 64 Td. Hrtk.). Men han maatte gaa fra den paa Grund af Gæld, hvorefter den blev udlagt til Hovedkreditoren, den portugisiske Jøde, Købmand i Hamburg, Manuel Texeira, hvis Søn Samuel Texeira paa Faderens Vegne skødede den (Gaard og Gods 1445 Td. Hrtk.) 1694 for 20,000 Rd. (!) til Admiral Cort Adelers yngste Søn, Kammerjunker, senere Gehejmeraad, Stiftamtmand Fr. Chr. Adeler († 1726), som istandsatte Hovedbygningen. Dennes Søn Kammerjunker, senere Konferensraad Chr. Lente-Adeler († 1757) købte den 1727 af sine Medarvinger for 76,000 Rd. D. C. Han fornyede det gamle Slotskapel og oprettede $^{10}/_{1}$ 1755 Gaard og Gods til Stamhus for sin Brodersøn, Lieutenant, senere Kammerherre Conr. Vilh. Adeler. Denne blev udnævnt til Friherre kort før sin Død 1785, og Stamhuset blev da $^{9}/_{9}$ s. Aar ophøjet til Baroni for Sønnen Fr. Baron Adeler, senere Gehejmeraad og Overpræsident i Kbh. († 1826), der foretog mange Forbedringer paa Godset og ved kgl. Bevilling af $^{31}/_{10}$ 1810 substituerede Baroniet med en Fideikommiskapital paa 300,000 Rd. (efter Pengekrisen 120,000 Rd.). Hans Enke beholdt Godset, købte Dønnerup (se S. 497) og oprettede Godserne $^{15}/_{12}$ 1843 til et Baroni for sin Datterdatter Bertha Henriette Frederikke Løvenskiold og hendes Mand, Kammerherre, G. F. O. Baron Zytphen-Adeler († 1878). Nuv. Besidder er dennes Søn F. H. C. de Falsen Baron Zytphen-Adeler.

Som det ses af de to Billeder, der begge gengive den samme Façade, er der sket betydelige Forandringer ved Hovedbygningen, især i 17. og 18. Aarh.; men som alt nævnt ere de gamle Mure til Dels bevarede, og den store Bygning virker endnu ret imponerende, skønt den har mistet en Del af sit gammeldags, borgagtige Præg. Ladebygninger, Stalde og Udhuse ere af den forrige Besidder opførte i en gammeldags Stil. I det lille *Dragsholms Kapel* (indviet 1732), der ligger i den nordre Fløj, og som er forsynet med Bjælkeloft, hænger der et Portræt af Cort Adeler, der skal være malet af Carl v. Mandern. — Den i engelsk Stil holdte Have, hvori der er et stort Vandspring, staar i Forbindelse med en Skov, der har bevaret sit gamle Navn Fruerlund. I Udkanten af Vejrhøjs Skoveng paa Toppen af en Høj, Brydebjærg, er der 1873 rejst en Mindestøtte for den forrige Besidder og Hustru (en Sandstensobelisk med Portrætmedailloner). — Endnu i Slutn. af 18. Aarh. var der paa Dragsholm et Stutteri af den „Hesseløske vilde Art".

Ved *Ris* har der fordum ligget en Hovedgaard (se om Fru Inger S. 520), af hvilken der endnu i 18. Aarh. fandtes Ruiner, og man kan endnu paa Stedet finde Mursten. Den tilhørte 1324—41 Stig Pedersen af Riis, der førte Slægten Haks Vaaben; derefter Sønnen Hr. Niels Stigsen 1355—74, hvis Arvinger Johannes Genvædder og Hr. Ludv. Andersen afhændede Riis til Biskop Niels i Roskilde, som 1384 skænkede den til Bispestolen.

Hr. Jakob Absalonsen (Ulfeld) de Wethinge nævnes 1323—36. Hans Søn Peder Jepsen af Wethinghæ nævnes 1354, men dennes Broder Biskop Niels i Roskilde gav 1384 Wæthingæ til Bispestolen.

Byerne *Stubberup*, *Ordrup* og *Kaarup* hørte i ældre Tider til Vallekilde Sogn, men bleve ved kgl. Bevilling af $^{18}/_{10}$ 1580 henlagte til Faarevejle Sogn, hvis Kirke laa nærmere; dog saaledes at Præstetienden af de tre Byer vedblev at tilhøre Vallekilde Sognekald. Nu er den henlagt til Nykjøbing Kapellan pro loco in spe.

Vejrhøj ligesom flere af de andre nærliggende Bakketoppe ere Gravhøje. Disse Graves Pladser ere endnu delvis kendelige.

I Kolaas Skov findes en 116 F. høj Bøg, 10 F. 2 T. i Stammens Omfang.

Vallekilde Sogn omgives af Faarevejle (tidligere berørte det paa en lille Strækning Lammefjord, ved hvis Udtørring det har vundet 1 Td. Ld.) og Annekset Hørve, Tudse Herred (Svinninge S., fra hvilket det tidligere

adskiltes ved Svinninge Vejle, ved hvis Udtørring det har vundet omtr. 100 Td. Ld.) og Skippinge Herred (Særslev og Følleslev S.) samt Nekselø Bugt. De for det meste ler- og mergelblandede Jorder ere gennemgaaende højtliggende og meget bakkede (højeste Punkt Tingbjærg, 173 F., $54_{,3}$ M., hvorfra der er vid Udsigt; andre Højdepunkter ere Tudebjærg, 140 F., 44 M., og Vallebjærg, 129 F., 40 M.). Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Kalundborg Landevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2602 Td. Ld., hvoraf 1515 besaaede (deraf med Hvede 91, Rug 172, Byg 670, Havre 307, Ærter og Vikker 36, Blandsæd til Modenh. 12, til Grøntf. 92, Kartofler 20, andre Rodfr. 114), medens der henlaa til Afgræsn. 302, Høslæt, Brak, Eng m. m. 553, Have 33, Skov 1, Moser og Kær 71, udyrkede Strækninger 7, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 92 Td. Kreaturhold 1893: 231 Heste, 967 Stkr. Hornkv. (deraf 626 Køer), 216 Faar, 1104 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $304,_{7}$ Td. Der var 12 Selvejergaarde med $102,_{3}$, 36 Arvefæstegd. med $170,_{3}$, 4 Fæstegd. med $18,_{3}$, 101 Huse med $13,_{9}$ Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse (over $^{1}/_{2}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1304 (1801: 612, 1840: 829, 1860: 986, 1880: 1313), boede i 209 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 280 levede af immat. Virksomh. (NB. Højskolen), 498 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 217 af Industri, 24 af Handel, 195 af andre Erhverv (næsten alle Daglejere), 30 af deres Midler, og 37 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vallekilde* (gml. Form Walekeldæ, Walekyældæ) med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole (se nærmere ndfr.) og Valgmenighedskirken „Korskirken", beliggende paa Folkehøjskolens Grund; *Bjerresø* med Forskole, Fattiggaard for Vallekilde-Hørve Kommune (opf. 1867; 46 Pladser), Sparekasse (opr. $^{18}/_{7}$ 1869; $^{31}/_{3}$ 1885 var Sparernes saml. Tilgodehavende 24,976 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 1197 Kr., Antal af Konti 328) og Andelsmejeri; *Skippinge* med Børneasyl (opr. 1867) og Mølle; *Starreklint* (nu indlagt under Teglværksgaarden) med Skole, Arbejderboliger og Købmandsgaard.

Hovedgaarden *Teglværksgaard*, under Adelersborg, (se S. 520), har $43^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 397 Td. Ld. — *Skippingegaard* har $12^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., $98^{3}/_{4}$ Td. Ld., hvoraf $1^{1}/_{2}$ Eng, Resten Ager; til Gaarden høre 2 Arvefæstehuse og 3 Huse; Gaarden er Arvefæste fra Universitetet og bestod til 1865 af 2 Gaarde, Petershvile og Olsminde.

Vallekilde S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Dragsholms Birks Jurisdiktion (Nykjøbing), Holbæk Amtstue- (Filial i Kalundborg) og Kalundborg Lægedistrikt, 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 2. Lægd. Vallekilde saavel som Annekset høre i gejstl. Henseende til Skippinge Herred. Kirken tilhører Baroniet Adelersborg; Valgmenighedskirken, hvorved der er ansat en Præst, tilhører Valgmenigheden.

Vallekilde Kirke bestaar af Skib, Kor med tresidet Afslutning, Taarn, Sakristi mod Nord og to Vaabenhuse, et mod S. og et mod N. (det sidste Ligkapel). Skib og Kor ere opførte af Fraadsten med Kamp foroven. Senere er Kirken bleven overhvælvet, og Taarnet og de andre Bygninger ere tilføjede, dels af Kamp, dels af Munkesten. Skibet og Koret have meget høje Krydshvælvinger (over Hvælvingerne en stor rundbuet Aabning af Fraadsten), Korafslutningen har Tøndehvælving; Taarnrummet har ligeledes Krydshvælving, Sakristiet og Vaabenhusene Bjælkelofter. Altertavlen er i Renæssancestil fra Slutn. af 16. Aarh., men overmalet; i Midtpartiet et nyt Maleri: Korsfæstelsen; Prædikestolen er et tarveligt Arbejde omtr. fra samme Tid som Altertavlen; Granitdøbefont. Et nyt, godt malet Christusbillede hænger under Korbuen. I søndre Vaabenhus er der en jærnbeslaaet Dør med Dyrefigurer, udmærket Arbejde (nu naglet til Væggen). I Korbuen en Mindetavle af sort Marmor over Præsten Mikkel Madsen, † 1692; i Sakristiet en Ligsten over Præsten Mads

Mikkelsen, † 1650; i Taarnrummet er indmuret en Ligsten af sort Marmor over Præsten Ole Pedersen Schytte, † 1759; i Koret Ligsten med Aaret 1638. Den ældste Klokke er fra 1508. — Den vestl. Del af Kirkegaardsmuren er af Munkesten. — Ved Begravelser bruges endnu den Skik at bære Liget omkring Kirken, før det sænkes i Graven.

Korskirken er opført 1882 efter Tegn. af Bygmester A. Bentsen i nyere Stil af røde Sten med et lille Spir. Indvendig er den udstyret omtr. som Kirken i Almindelig Hospital i Kbh., men noget tarveligere (Sølerne ere af Træ); det store Alterbillede (den fortabte Søns Hjemkomst) er malet af Prof. Roed efter Tegn. af hans Søn Holger Roed og skænket Kirken af Grosserer Jens Lund, Kbh.

Vallekilde Folkehøjskole er stiftet af cand. theol. Ernst Trier 1865 († 1893) og er en af de betydeligste i Landet (1865—66 havde den 31, 1893—94 203 Elever). Med Skolen, der med sine Bygninger (deriblandt flere Villaer for Folk, der ere knyttede til Skolen, et Gymnastiklokale, der hører til de største og bedst indrettede, den ovennævnte Kirke osv.) udgør en lille By for sig, er forbunden en stor Haandværkerskole og en Sømands- og Fiskeriafdeling (Jfr. *E. Trier*, 25 Aars Skolevirksomhed i Vallekilde, Kbh. 1890).

I *Vallekilde* har ligget en Hovedgaard, hvortil skrev sig Henr. Skytte 1376—85, Ingemar Grubbe 1381—90, dennes Sønnesøn Ingemar Grubbe 1449, hvis Datter Anne ægtede Peder Jensen Halvegge, der 1471 skrev sig til Vallekilde. Gaarden synes dog samtidig at have haft flere Ejere, thi 1464 nævnes en Væbner Jep Mortensen af Vallekilde. — Petrus Martinsson de *Skippinge* nævnes 1346.

Ved Bjerresø er der fredlyst to Langdysser; den ene, der kun delvis er bevaret, har et smukt, sekssidet Gravkammer, i hvis Dæksten der ses et Par skaalformede Fordybninger. Ved Vallekilde ligger den fredlyste Gravhøj „Tinghøj", der efter Sagnet har været Tingsted for Sjællands nordvestre Syssel.

Hørve Sogn, Anneks til Vallekilde, omgives af dette, Faarevejle, Asnæs og Grevinge Sogne samt Tudse Herred (Kundby og Svinninge S.). Sognet, der tidligere udgjorde den af Lammefjord og Svinninge Vejle omgivne Halvø, har ved den førstes Udtørring vundet 2680 Td. Ld. (det meste, noget Sogn har vundet); ogsaa ved Svinninge Vejles Udtørring har det vundet noget, omtr. 66 Td. Ld. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil V. N. V. for Holbæk og $3^1/_4$ Mil S. V. for Nykjøbing. De dels sandede, dels mergelblandede Jorder ere mod V. og i Midten højtliggende og meget bakkede (Svendsbjærg, 131 F., 41 M.). Gennem Sognet gaar Nykjøbing-Slagelse Landevej. Odsherredsbanen (med Station ved Hørve) kommer til at gennemskære Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4470 Td. Ld., hvoraf 1205 besaaede (deraf med Hvede 72, Rug 147, Byg 457, Havre 272, Ærter og Vikker 24, Blandsæd til Modenh. 41, til Grøntf. 70, Kartofler 29, andre Rodfr. 91), medens der henlaa til Afgræsn. 267, Høslæt, Brak, Eng m. m. 580, Have 18, Skov 1, Moser og Kær 16, udyrkede Strækn. 2343, Byggegr. 18, Veje, Vandareal m. m. 22 Td. Kreaturhold 1893: 215 Heste, 998 Stkr. Hornkv. (deraf 621 Køer), 545 Faar, 913 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 204 Td. Der var 1 Selvejergaard med $1_{,11}$, 43 Arvefæstegd. med $171_{,5}$, 3 Fæstegd. med 13, 80 Huse med $18_{,4}$ Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 740 (1801: 386, 1840: 472, 1860: 584, 1880: 600), boede i 149 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomh., 533 af Jordbrug, 11 af Fiskeri, 82 af Industri, 22 af Handel, 11 af andre Erhv., 16 af deres Midler, og 50 vare under Fattigv. De store udyrkede Strækninger høre til den udtørrede Lammefjord.

I Sognet Byerne: *Hørve* (gml. Form Hwyrf, Hworf, vistnok af et Ord, der betyder: der, hvor Landet vender), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus; *Vejleby*, ligeledes ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1896) og Andelsmejeri. — Gaarden *Drags Mølle*, omtr. 20 Td. Hrtk., 180 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; 4 Lejehuse.

Hørve S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i ad-

ministr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette, samt under 2. Udskrivningskr.' 3. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Adelersborg.

Hørve Kirke er lille og bestaar af Skib med Kor, Taarn og Vaabenhus paa Sydsiden. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af utilhuggen Kamp; senere er Kirken bleven udvidet med Munkesten; Taarnet og Vaabenhuset ere af Kamp med Gavle af Munkesten. Korbuen er spids, ligeledes Buen fra Taarnrummet ind til Skibet; Skibet har Krydshvælvinger, Koret Tøndehvælving, Vaabenhuset Bjælkeloft. Paa Korets nordre Væg fandtes 1885 en Indskrift, ifølge hvilken Koret er opført 1575; ligeledes fandtes paa Hvælvingerne nogle Kalkmalerier omtr. fra samme Tid; under et af dem stod 1564 (restaur. af Kornerup; se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 116). Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil fra 1630 og 1620; Granitdøbefont med Rebsnoning. I Taarnrummet er ophængt Rester af et St. Laurentius Alter (restaur. 1895). Paa Skibets nordre Mur et Trækrucifiks. Den store Klokke er fra 1531.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje, af hvilke den ene er ualmindelig høj, 16 F.

Samsø.

Sogne:

Tranebjærg, S. 529. — Kolby, S. 531. — Onsbjærg, S. 532. — Besser, S. 533. Nordby, S. 534.

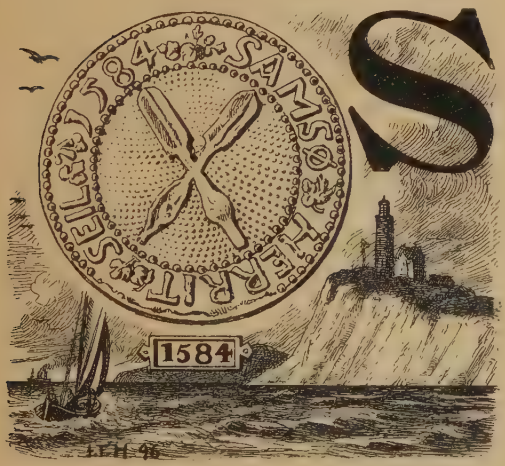

Samsø ligger i den sydvestlige Del af Kattegat mellem Sjælland, Fyn og Jylland (omtr. $2^1/_8$ Mil fra Refsnæs, $2^1/_4$ Mil fra Fynshoved, $2^3/_4$ Mil fra Kals Nakke ved Indløbet til Horsens Fjord og $1^1/_3$ Mil fra Helgenæs; til Kalundborg er der omtr. $4^1/_4$, til Aarhus $3^3/_4$ Mil), mellem 55^0 46′ og 56^0 n. Br. og mellem 1^0 54′ og 2^0 3′ v. L. for Kbh. Øen har en fra S. til N. langstrakt og i sin nordl. Del meget uregelmæssig Form. Fra Sydspidsen, *Ljushage* (Lyshage), til *Issehoved* mod Nord er der omtr. $3^1/_2$ Mil; den største Bredde er næppe $1^1/_4$ Mil. Den bestaar af en større sydlig Del *Sønderlandet*, og en mindre nordlig, *Nordlandet*, der forbindes ved en for det meste kun $^1/_8$ Mil bred med Naaletræer beplantet Landtange (Nordby-Hede). Mellem den sydl. og nordl. Del skære to Bugter

ind: paa Østkysten *Stavnsfjord* (eller Østerfjord), der mod N. afsluttes af Halvøen Langøre og mod Ø. (her kaldet Besser Fjord) skilles fra Havet ved det mod N. udskydende, omtr. 1 Mil lange, men ganske smalle Besser Rev, og som er opfyldt af mange Smaaøer, som Hjortholm, Mejlsholm, Yderste Holm, Hundsholm, Egholm, Sværm og Eskholm; paa Vestkysten den store halvmaaneformede Bugt, hvis sydl. Del kaldes *Sælvig*, medens den mod Nord gaar under Navnet *Maarup Vig*. Henved $^1/_2$ Mil N. for Besser Revs Nordspids, Havnehage, ligger den lille Ø Kyholm og Ø. for den Øerne Lindholm, Vejrø og Bosserne, alle benyttede til Græsning. Øen er ikke særlig høj, men dens Kyster have til Dels bratte Skrænter, og Landet er for det meste bakket. Sydlandet har særlig i Midten og mod S. Ø. en Del spredte Bakkepartier med Højdepunkter paa 100 F. og derover; højeste Punkt er Dyret ved Onsbjærg (med en af Generalstabens trigonometriske Stationer), 157 F., 49 M.; men særlig Nordlandet er opfyldt af Bakkekæder, der med bratte Sider og dybe Længdedale strække sig fra S. til N.; ogsaa enkelte Tværdale med meget smukke Partier løbe ned til Havet. Fra Højdepunkterne, som Ballebjærg, 204 F., 64 M., og Annebjærg, 165 F., 52 M., er der vid Udsigt over de omliggende Farvande og til Sjællands, Fyns og Jyllands Kyster. I det hele minder Naturen mere om et jydsk end om et sjællandsk Landskab. Øen har ingen Søer og Aaløb; paa Sønderlandet er der nogle Render („Sørender"), der føre Vandet ud til Havet og sikkert ere Rester af tidligere Vandløb. Den sydl. og østl. Del have de bedste Jorder, idet Leret her er det overvejende, medens den vestl. Del og især Nordlandet have mere sandede Jorder. Med Hensyn til Frugtbarheden staar Øen noget under Gennemsnittet i Holbæk Amt, idet der i Gennemsnit gaar henved $12^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Naar undtages Brattingsborg Skov paa Sydkysten, er Øen næsten helt blottet for Skov. Ved Matrikuleringen var Øens Fladeindhold ansat til 20,102 Td. Ld. ($2,_{01}$ □ Mil, $110,_7$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 1616 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 6475 (1801: 4049, 1840: 5246, 1860: 5875, 1880: 6599). I gejstlig Henseende danner Samsø tillige med Øen Tunø (under Aarhus Amt) eet Provsti under Aarhus Stift. I verdslig-administrativ Henseende hører det under Holbæk Amt, Samsø Birks Jurisdiktion (sammen med Tunø), Holbæk Amtstue- og Samsø Lægedistrikt (Tranebjærg), 2. Landstingskreds og Holbæk Amts 4. Folketingskr., med særlig Valgsted i Onsbjærg, samt Amtets 6. Forligskreds. Øen udgør et eget Branddirektorat (med Tunø) og et eget Toldforvalterdistrikt.

Om Samsøs økonomiske Forhold gives her følgende nærmere Oplysninger: Af det $^{16}/_7$ 1888 ansatte Fladeindhold: 20,102 Td. Ld., vare 9742 Td. besaaede (deraf med Hvede 352, Rug 2036, Havre 2708, Byg 2650, Ærter og Vikker 129, Blandsæd til Modenhed 332, til Grøntfoder 388, Kartofler 470, andre Rodfrugter 545, Raps 103, andre Handelsplanter 12, Spergel

og Lupiner 13), medens der henlaa til Afgræsning 3028, Høslæt, Brak, Eng m. m. 4787, Have 187, Skov 679, Moser og Kær 149, Heder 855, Flyvesand 70, udyrkede Strækninger 240, Byggegr. 128, Veje, Vandareal m. m. 237 Td. Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 1515 Heste, 7030 Stkr. Hornkv. (deraf 4375 Køer), 5810 Faar, 3306 Svin og 22 Geder. Jordbrug er selvfølgelig Øens vigtigste Erhverv; af Befolkningen 1890 levede 3453 af Jordbrug, og dens vigtigste Udførselsartikler ere Byg og Kartofler, hvilke sidste have Ry for deres Godhed, samt Kvæg og Kvægavlsprodukter. Handel og Skibsfart (1890 levede 230 af Handel, 160 af Skibsfart) fremmes ved 4 gode Havne: Langøre ved Stavnsfjord, Maarup, ved Vestkysten af Nordlandet, Ballen, paa Øst- og Kolby Kaas paa Vestkysten af Sønderlandet (desuden Sælvigbroen, se S. 532). De 3 første have fælles Indtægter og Udgifter og bestyres under eet af en Havnekommission, som bestaar af Birkedommeren (Formand), Toldforvalteren, Grevskabets Godsforvalter samt 4 af Sogneraadene paa 4 Aar valgte Mænd; Kolby Kaas ejes af et Aktieselskab (se for øvrigt under de enkelte Havne). Øen har desuden Telegraf (Stationer i Tranebjærg og Nordby), Telefonselskab (med Forbindelse til næsten alle Byerne), 1 Bank og 2 Sparekasser. Større handlende findes næsten i alle Byerne, dog særlig i Tranebjærg. Industrien er ikke meget stor; af større Anlæg findes 3 Ølbryggerier, 1 Jærnstøberi og Maskinværksted, 1 Teglværk, 1 Dampfarveri og 2 Uldspinderier (1890 levede 1306 af Industri og Haandværk). Husfliden, som før har været betydelig (Vadmel, Hvergarn, Lærred), er aftaget meget; dog synes den atter i de senere Aar at være i Opkomst. Ogsaa Fiskeriet, som tidligere har afgivet en Del Fortjeneste (især Sild), er svundet meget ind (1890 levede 104 af Fiskeri).

Af vigtigere fremmede Varer, der fortoldedes ved Toldstedet 1895, nævnes: Bomulds- og Linnedgarn 468 Pd., Vin 451 Pd., Humle 608 Td., Stenkul 940 Clstr., Tømmer og Træ 424 Clstr. Fra indenlandske Steder tilførtes desuden en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet 1050 Td. Byg og 4393 Td. Kartofler; til indenlandske Steder uden for Øen udskibedes 552 Td. Hvede, 518 Td. Rug, 6014 Td. Byg, 71 Td. Havre, 4 Td. Malt, 296 Td. Raps, 6839 Td. Kartofler, 11,765 Pd. Græsfrø, 150 Pd. Flæsk, 47,173 Pd. Ost, 2208 Td. Smør, 24,029 Snese Æg, 166 Heste, 1083 Stkr. Hornkv., 6435 Svin, 1607 Faar og 13,721 Pd. Huder og Skind. — Ved Udg. af 1895 var der hjemmehørende 27 Fartøjer og maalte Baade med i alt 344 Tons; desuden 2 ikke maalte Baade. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 36 Skibe med 2558, for Udgaaende 44 Skibe med 352 T. Gods. I indenrigsk Fart indkom 768 og udgik 369 Skibe med henholdsvis 5811 og 2264 T. Gods. De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 6357 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 20 Kr. (omtr. 466 Kr. mere end i 1894).

Samsø har ifølge ældgamle Sagn været Skuepladsen for Kampen mellem Angantyr og hans 11 Brødre imod Hjalmar og Ørvarodd, og senere Sagn have haft travlt med at paavise Stedet for denne Heltekamp, saaledes ved Blafærholm (Barfredsholm) paa Øens Sydside; Angantyrs Høj vises endog tre Steder, ved Bisgaard, ved Nordby og i Brattingsborg Fredskov; en „Ørvarodds Høj“ er i nyere Tid forsvunden. At Øen i alt Fald har været beboet allerede ved Oldtidens Begyndelse, er der mange Vidnesbyrd om. Der er to Steder paa Øen fundet Køkkenmøddinger, og af Stenaldersgrave kendes henved 25, deraf omtr. Halvdelen Jættestuer. Spredt over hele Sønderlandet, mest dog langs Kysten, er der endvidere talt omtr. 125 Gravhøje, af hvilke flere nu ere

forstyrrede. Mange ere ved Foden omsatte med Stenkredse og hidrøre fra Bronzealderen. Paa Nordlandet kendes derimod næppe nogen Gravhøj. At Øen ogsaa for en stor Del i Oldtiden — og langt op i vor Tid — har været bedækket med Skov, ses af Moserne og af mange Stednavne, ligesom ogsaa Sagaerne berette derom; ogsaa ved man, at Samsø var udlagt til Vildtbane for Kongerne. — I Middelalderen hørte Samsø til Kronen. Aar 1253 overdrog Christoffer I Samsø (med Endelave) til Albrecht af Braunschweig som Pant for Kongens Løfte paa Als; men da dette Løfte vistnok aldrig blev indfriet, har vel Albrecht beholdt Øen; i alt Fald ved man, at Samsø blev lovet som Livgeding til Albrechts Datter Mechtild, da der 1278 aftaltes et Ægteskab mellem hende og en af Erik Glippings Sønner, et Ægteskab, som dog aldrig kom i Stand. Af Albrechts Efterkommere skal Øen være solgt til den holstenske Greve Gert. I Beg. af 14. Aarh. var Øen dog atter under Kronen; thi 1307 gav Erik Menved den tillige med Kalundborg, som fra den Tid vist for det meste var forenet med Samsø, til sin Broder Christoffer (se S. 393), der senere som Konge overdrog den til Knud Porse. Under Valdemar Atterdag kom den atter ind under Kronen, men maa igen være bleven skilt fra den, thi 1407 indløste Dronning Margrethe den fra Biskop Bo i Aarhus, og fra den Tid, i alt Fald før 1424, er den lagt ind under Kalundborg Len. Efter Roskildefreden 1658 fik Rigshofmester Joachim Gersdorff († 1661) Kalundborg Len som Erstatning for sit tabte Len Bornholm, og efter at han under den nye Tingenes Orden var bleven Rigens Drost, tilskødede Kongen $^{30}/_{1}$ 1661 ham Samsø (dengang anslaaet til 1051 Td. Hrtk. foruden Kongsgaarden Søllemarksgaard, det nuv. Brattingsborg). Hans Arvinger, deribl. Jørgen Bielke, skødede Samsø $^{18}/_{3}$ 1674 til Griffenfeld for 23,000 Rd. og Aakjær i Jylland. (ved den kgl. Stadf. paa Skødet fik Griffenfeld Bevilling til at oprette Hoved- og Ladegaarde paa Øen). Efter Griffenfelds Fald blev atter Samsø inddraget hvorpaa Chr. V skænkede den til Sophie Amalie Moth og $^{31}/_{12}$ 1677 oprettede den til Grevskab, som gik over til hendes Efterkommere, Familien Danneskjold-Samsøe (oprettet ved Pat. af $^{4}/_{5}$ 1695), der nedstammer fra hendes Søn Chr. Gyldenløve i hans andet Ægteskab med Dorothea Krag. — Grevskabet *Samsøe*, der indtil Midten af 19. Aarh. indbefattede næsten hele Øen, men hvoraf nu en stor Del er overgaaet til Arvefæste, har af Hrtk. af alle Slags omtr. 868 Td., hvoraf fri Jord under Hovedgaardene Brattingsborg og Bisgaard samt Avlsgaardene Hjalmarsgaard, Vestborggaard, Vadstrup og Sannholm omtr. 265 Td., Skovskyld omtr. 1 Td., Bøndergods omtr. 92 Td. (væsentligst Huslodder), Kirke- og Kongetiende 510 Td.; i Fideikommiskapitaler omtr. 1,100,000 Kr. foruden Bankaktier til Beløb af 10,800 Kr. Nuv. Besidder er Hofjægermester C. F. Greve Danneskjold-Samsøe.

Det er ikke alene i fysisk, men ogsaa i etnografisk Henseende, at Samsø mere bringer Tanken hen paa Jylland end paa Sjælland. Sproget er en Blanding af sjællandsk, fynsk og jydsk med det sidste som Hovedbestanddel. Og ligesom der inden for Øens Grænser er Forskel paa Nord- og Sønderlandet (de have vist oprindelig endog været to Øer, idet der paa Tangens smalleste Sted, ved Kanhave, er Spor af en Kanal, som fordum skal have været sejlbar), er der ogsaa Forskel paa Samsingerne i de to Dele baade i Dialekt og Udseende, og Slægterne paa begge Sider af Tangen indgaa for det meste kun Giftermaal inden for deres eget Omraade. En Særegenhed ved Samsøs Landsbyer ere deres sammentrængte Bebyggelse, der dog, efter at Jorderne ere solgte til Arvefæste, taber sig for en Del.

I gejstl. Henseende har Samsø altid hørt til Aarhus Stift. I verdsl. Henseende hørte det i Middelalderen til det jydske Aabosyssel; senere kom det som alt nævnt ind under Kalundborg Len; 1660—71 dannede det sammen med Arts og Skippinge Herreder Kalundborg Amt (se videre S. 371).

Litt.: *Th. Kingo*, Samsøes korte Beskr. (paa Vers), Kbh. 1675. — *J. P. Resen*, Descriptio et Illustratio Samsoæ, Hafn. 1675 (Prøve af hans „Danske Atl.“). — *L. Thura*, Omstændelig og tilforladelig Beskr. af Øen S., Kbh. 1758 (Prøve af hans paatænkte „Danske Atl.“). — *E. C. Werlauff* og *R. Nyerup*, Hist.-antiqv. Beskr. over Øen S. indtil Aaret 1675, i Antiqv. Ann. I, Kbh. 1812. — *P. Michelsen*, Beskr. over Øen S., Kbh. 1851, med et Anhang af Sønnen *Th. Michelsen*, Aarhus 1882. — *G. N. L. Hansteen*, Om den Samsøiske Øgruppes geognost. Forhold, i Forhandlinger ved de skandin. Naturforskeres 5. Møde, Kbh. 1849. — —*m.*, Samsø, i D. Maanedsskr. 1864 II, S. 466. — *C. Engelhardt*, Arkæolog. Undersøgelse af S. 1874, i „Fædrelandet“ $^{7}/_{4}$ 1875. — *G. Schleisner*, S. og dens Befolkning, Kbh. 1891. — I Nationalmuseet findes i Manuskr. en Beskr. over S. af *J. H. Larsen*. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikvar. Undersøgelser paa S., af *C. Engelhardt* og *Magn. Petersen*, 1874.

Tranebjærg Sogn, Øens største og frugtbareste Sogn, beliggende paa Sydøstsiden og omgivet af Kolby, Onsbjærg og Besser Sogne. Til Sognet høre Brattingsborg Skov, Kyholm, Vejrø og flere andre smaa Øer Ø. for Samsø. Gennem Sognet gaar Øens Hovedlandevej.

Fladeindholdet var $^{16}/_{6}$ 1888: 5890 Td. Ld., hvoraf 2877 besaaede (deraf med Hvede 144, Rug 518, Byg 823, Havre 783, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 142, til Grøntf. 119, Kartofler 78, andre Rodfr. 195, Raps 28, Spergel og Lupiner 5), medens der henlaa til Afgræsn. 697, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1678. Have 63, Skov 434, Moser og Kær 35, udyrkede Strækn. 1, Byggegr. 35, Veje, Vandareal m. m. 70 Td. Kreaturhold 1893: 441 Heste, 2246 Stkr. Hornkv. (deraf 1341 Køer), 1375 Faar, 938 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 486,$_{1}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med 126,$_{2}$, 78 Arvefæstegd. med 282,$_{6}$, 4 Fæstegd. med 16,$_{3}$, 385 Huse med 60,$_{5}$ Td. Hrtk. og 60 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 2124 (1801: 1146, 1840: 1460, 1860: 1809, 1880: 2055), boede i 476 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 95 levede af immat. Virksomh., 1206 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 23 af Fiskeri, 457 af Industri, 86 af Handel, 34 af Skibsfart, 129 af andre Erhverv, 71 af deres Midler og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tranebjærg*, ved Landevejen, en købstadslignende, tæt bebygget Landsby omtr. midt paa Sønderlandet (med mange teglhængte Huse, af hvilke flere paa 2 Stokværk), med Kirke, Præstegd., Ting- og Arresthus (opf. 1860; Plads for 8 Arrestanter), Amtssygehus (opf. 1890; 8 Senge, 2 Reservesenge), Forsamlingshus (opf. 1883), Posthus med Telegrafstation, Hovedstation for Samsø Telefonselskab, Apotek, Sparekasse (opr. $^{23}/_{3}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes samlede Tilgodehavende 679,096 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 31,892 Kr., Antal af Konti 2064), Boliger for Birkedommeren, Distriktslægen, Toldforvalteren og Grevskabets Godsforvalter, to private Skoler, hvoraf den ene Realskole, Gæstgiveri, Jærnstøberi og Maskinværksted, Dampfarveri, 2 Uldspinderier, Bryggeri og Boghandel foruden flere handlende og Haandværkere; den midterste, største Del af *Pillemark* (Pilemark; den sydl. Del hører til Kolby, den nordl. Del til Onsbjærg S.) med Skole, Mølle og Købmandshandel; *Brundby*, ved Landevejen, med Skole, Bryggeri, 2 Møller, Andelsmejeri og Garveri; *Ørby* med Skole, Mølle og Bryggeri; *Ballen* (eller *Brundbyballe*), ved Østkysten, hvor Landevejen begynder, med Havn (5—6 F. dyb; Havnefyr), der anløbes 2 Gange ugentl. af Dampskibene mellem Kbh. og Odense, Strandkontrol, Kontor for „Samsø Bank“ (opr. $^{1}/_{5}$ 1894, Aktiekapital 10,000 Kr.; $^{31}/_{3}$ 1895 var Folio og Indlaanskonto 22,539, Vekselkonto 20,184 Kr.), Gæstgiveri og 3 Købmandshandeler. — Paa en Høj (Kongehøjen) ved Landevejen mellem Tranebjærg og Onsbjærg er der 1866 rejst et Mindesmærke for Fr. VII, bestaaende af en Granitblok, hvori er indfattet en Portrætmedaillon af Bronce (af Peters); den er omgiven af nogle store Stene og en Beplantning.

Hovedgaarden *Brattingsborg* — Hovedsædet i Grevskabet Samsøe, se S. 528 —, hvorunder er indtaget nogen frigjort Bønderjord, har omtr. $94^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 740 Td. Ld. Ager og Eng; Avlsgaarden *Hjalmarsgaard*, ligeledes under Grevskabet, har omtr. 43 Td. Hrtk., omtr. 600 Td. Ld. *Ørnslund* og *Parislund* ere Huse, der benyttes til Funktionærboliger paa Godset. Skovriderboligen *Jættehøj*.

Tranebjærg S., der danner en egen Sognekommune, hører under de S. 526 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 259. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet.

Tranebjærg Kirke er opført i Spidsbuestil af røde Mursten, men overkalket, med uregelmæssige Skifter og med Kamp som Underlag og bestaar af Skib og Kor, Taarn, Vaabenhus mod Syd og en Tilbygning mod Nord samt et Sakristi paa Korets Nordside. Kirken er overhvælvet (Skibet 3, Koret og Taarnrummet hver 1 Hvælving). Paa Skibets Sydside, lige over for den nordl. Tilbygning, er der Spor af en Bue, der kan tyde paa, at der ogsaa der har været en Sidefløj, saa at Kirken har haft Korsform. Af særlig Interesse ved Kirken er Taarnet, der er en meget stor firkantet Bygning, særlig lang fra Ø. til V., og som synes at stamme fra omtr. 1500; det er foroven forsynet med to Rækker Skydehuller, hvoraf den øverste er indrettet til at skyde paa Afstand, medens de nederste Skydehuller have meget stejle Skraaninger til at skyde ned ved Taarnets Fod, og det er vist utvivlsomt, at Taarnet har dannet en Del af Befæstningen af det gamle Brattingsborg, hvis Voldsted ligger tæt ved (Sagnet paa Stedet taler ogsaa om en underjordisk Gang fra Taarnet til Voldstedet ; se i øvrigt *Blom*, i Aarb. f. n. Oldk. 1895). Altertavle og Prædikestol ere rigt ud-

Brattingsborg 1896.

skaarne i Renæssancestil, den første fra 1615 (en Tavle paa Væggen melder, at den er opsat paa Befaling af Lensmanden Sten Brahe til Knudstrup), den anden fra 1593 ; Døbefontens Kumme er af Kamp med indridsede Ornamenter. Degnestol fra 1654. Den ene Klokke (med Minuskelskrift) er fra Middelalderens Slutn. I Kirken findes flere Mindetavler, deribl. over Præsten Mads Veile, † 1719, og en fra 1711 over Forvalter Fr. Mouritsen; i Koret en Ligsten over Præsten Søren Nielsen Pind, † 1611 ; udvendig paa Skibets Nordside er der midt i en tilmuret, spidsbuet Portal en Mindetavle over Degnen Simon Kokansky, † 1796. Udvendig paa Koret er der Rester af en gammel Ligsten af Kamp. — Ved Kirkegaardens Indgang er der en gammel Kirkelade af samme Materiale som Kirken.

Tæt ved Kirken ligger det i Udstrækning ret betydelige Voldsted af *„Gammel Brattingsborg"*, hvis Mure, af raa Kamp og Kalk, endnu paa sine Steder ere synlige. Efter Sagnet har Marsk Stig boet her.

Mod S., tæt ved Skoven, ligger det nuv. *Brattingsborg*, tidligere kaldet *Søllemarksgaard*. Hovedbygningen er opført 1870—71 efter Tegn. af Arkitekt K. Borring i Renæssancestil af røde Mursten med Betonsokkel; det lille Taarn har et slankt

Spir; Hovedindgangsdøren har tilhørt den danske Søhelt Peder Skram. Bygningen tænkes udvidet 1897. Til Herresædet hører en stor, smuk Have med bakket Terræn. Til Haven støder den smukke Brattingsborg Skov, hvori der er Fasaneri og Skovriderboligen Jættehøj.

I Haven, hvoraf en Del i ældre Tid har været en Sø, ligger en lille Holm *Blafferholm* eller *Barfredsholm* (Barfred ɔ: Fristed), 60 F. i Firkant, omgiven med Volde og Grave; midt paa Holmen en lille stensat Grav fra Middelalderen.

Paa *Kyholm* oprettedes 1801 et Karantæneetablissement, som ophævedes 1859; den lille Kirkegaard, som anlagdes der, er nu forsømt, ligesom den der værende Baadehavn. Baade paa Kyholm og *Vejrø* er der gjort Stenaldersfund.

Alle Øens Jættestuer findes i dette Sogn. Ved Brattingsborg ligge saaledes 3, de to kaldte „Hyldehøj" og „Aasemarkshøj"; paa Ørby Mark er der 4, deribl. „Ingeborgs Høj" og den smukke dobbelte Jættestue „Rævebakken"; smstds. tillige et Dyssekammer med Gang, „Knøsen". I en Høj ved Pillemark er der truffet ikke mindre end 3 Jættestuer eller store stensatte Kamre, og en fjerde Grav ligger ikke langt fra dette Sted. Gennemgaaende ere Jættestuerne paa Samsø smaa, men Gravgodset har været meget rigt; i „Rævebakken" fandtes over 50 Oldsager af Flint og Ben foruden mange Lerkarskaar. — I en Bakkeskrænt ved Brattingsborg Skov er der fundet en lille Køkkenmødding.

I Brundby er Krigminister Chr. C. Lundbye f. $^{25}/_{4}$ 1812.

Kolby Sogn, Øens mindste Sogn, ligger paa dens sydvestlige Side og er i øvrigt omgivet af Tranebjærg og Onsbjærg Sogne. I Sognet løbe nogle af Øens „Sørender", Vestbæk og Dallebæk.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 88: 2928 Td. Ld., hvoraf 1501 besaaede (deraf med Hvede 38, Rug 371, Byg 457, Havre 411, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 25, til Grøntf. 48, Kartofler 59, andre Rodfr. 57, Raps 17), medens der henlaa til Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 806, Have 27, Skov 2, Moser og Kær 24, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1893: 253 Heste, 1028 Stkr. Hornkv. (deraf 671 Køer), 753 Faar og 479 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 240,$_{8}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med 32, 50 Arvefæstegd. med 181,$_{9}$, 134 Huse med 26,$_{9}$ Td. Hrtk. og 27 jordløse Huse (omtr. Tredjedelen i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 903 (1801: 695, 1840: 812, 1860: 929, 1880: 953), boede i 201 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 522 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 169 af Industri, 23 af Handel, 19 af Skibsfart, 66 af andre Erhv., 44 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne *Kolby* (af Kol eller Kolle, ɔ: en Bakke; en stor Del af Byen brændte $^{20}/_{5}$ 1848) med Kirke, Præstegd., Skole, Posthus (i en ældre Bondegaard, siden 1861), Telefonstation, Mølle og Købmandshandel; V. for Byen Havnen *Kolby Kaas*, der daglig anløbes af Postdampskibene mellem Kalundborg og Aarhus og 1 Gang ugentlig af et Dampskib fra Horsens til Kbh., med Gæstgiveri; Havnen, der er 12 F. dyb og har Havnefyr (Flammens Højde 13 F.), er uddybet i 1896, ligesom Anlægsmolen er bleven forlænget; *Haarmark* med Skole og Mølle; *Permelille* med Andelsmejeri (Trolleborg); den sydlige Del af *Pillemark*. De tidligere *Krogsgaarde* ere nu indlagte under Brattingsborg Hovedgaard.

Avlsgaarden *Vestborggaard*, der nu tilhører Grevskabet, har omtr. 13 Td. Hrtk., omtr. 270 Td. Ld. Desuden mærkes *Høtofte Mølle*. — Paa Vestborg Borgplads, 60 F., 18,$_{9}$ M., er anlagt *Vestborg Fyr*, hvidt fast Fyr; Taarnets Højde er 61 F., Lysvidden er 4 Mil, Flammens Højde over Havet 115 F. (se Vignetten S. 525).

Kolby S., der danner en egen Sognekommune, hører under de S. 526 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 260. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet.

Kolby Kirke er opført af røde Mursten, men overkalket, med Underlag af Kamp i Spidsbuestil og bestaar af Skib og Kor, Taarn, Vaabenhus paa Syd- og Sakristi paa Nordsiden. Kirken har (senere indbyggede) Hvælvinger; paa en af dem har været malet et Skjold med tre røde Roser, vistnok Aarhusbispen Jens Iversen Langes Vaaben. Altertavle og Prædikestol ere udskaarne i Renæssancestil; paa Døren ved Opgangen til den sidste staar Aarstallet 1597; Granitdøbefont i Bægerform med Ornamenter paa Fod og Kumme. Smuk Degnestol udskaaren i gotisk Stil med Aarhusbispen Niels Clausens fædrene og mødrene, Skadernes og Presenternes Vaaben. Paa Korets nordl. Væg et Krucifiks og en Mindetavle over Præsten Niels Jensen Bryde, † 1675. Klokken er skænket af Sophie Amalie Moth.

Yderst paa en Banke ved Havet ligger *Vestborg Voldsted* med en henved 300 F. lang Borgplads og to dybt indskaarne Grave i den høje Banke. Det hører til en egen Gruppe Voldsteder, der menes at gaa tilbage til Oldtidens Slutn., og hvis Særkende er, at de ere anlagte paa højt Terræn med Benyttelse af en naturlig Bakketop, i hvilken Borgpladsen blev udskaaren; Volde og Grave spillede kun ringe Rolle ved Forsvaret (se *S. Müller*, Vor Oldtid, S. 446 fl.). I Middelalderen har paa Borgpladsen ligget Vestborg Slot, hvis Ruiner nu helt ere forsvundne (Julenat 1875 styrtede den sidste Rest, en 20 F. lang, 9 F. tyk og 13 F. høj Mur, ned), men Voldene og Gravene ere endnu vel vedligeholdte. Borgen har, efter hvad det synes, ikke haft stor Betydning; 1370 nævnes Henrik v. der Osten som dens Lensmand.

Onsbjærg Sogn, den nordvestlige Del af Sønderlandet, omgives paa Landsiden af Kolby, Tranebjærg, Besser og Nordby Sogne. Til Sognet høre nogle af de smaa Holme i Stavnsfjord (se S. 526). Gennem Sognet gaar Hovedlandevejen til Langøre Havn. Syd for Onsbjærg By ligger Højdepunktet „Dyret“ (se S. 526).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3674 Td. Ld., hvoraf 1753 besaaede (deraf med Hvede 89, Rug 343, Byg 453, Havre 426, Ærter og Vikker 36, Blandsæd til Modenh. 66, til Grøntf. 97, Kartofler 68, andre Rodfr. 137, Raps 28, andre Handelspl. 4, Spergel og Lupiner 6), medens der henlaa til Afgræsn. 585, Høslæt, Brak, Eng m. m. 858, Have 41, Skov 9, Moser og Kær 29, Flyvesand 69, udyrkede Strækn. 213, Byggegr. 35, Veje, Vandareal m. m. 82 Td. Kreaturhold 1893: 269 Heste, 1370 Stkr. Hornkv. (deraf 829 Køer), 1018 Faar, 628 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $304,_{2}$ Td. Der var 7 Selvejergaarde med $91,_{3}$, 42 Arvefæstegd. med $170,_{4}$, 1 Fæstegd. med $12,_{1}$, 189 Huse med $30,_{6}$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse (Halvdelen i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1187 (1801: 798, 1840: 1012, 1860: 1075, 1880: 1230), boede i 249 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 556 af Jordbrug, 14 af Fiskeri, 210 af Industri, 54 af Handel, 8 af Skibsfart, 217 af andre Erhverv, 48 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Onsbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. (noget uden for Byen), Skole, Gæstgiveri, Mølle m. m.; Byen er Valgsted for Holkæk Amts 4. Folketingskr. b.; *Tanderup* (gml. Form Thandorp) med Mølle og Købmandshandel; *Sælsinggaarde* med Skole og Andelsmejeri (Vesterholm); den nordl. Del af *Pillemark*; *Taftebjærg* (tidligere Toftbjærg, Toftebjærg) med Skole og Mølle; *Stavns*. Ved Vestkysten er der ved *Sælvigstrand* af et Aktieselskab anlagt en Bro, der anløbes af mindre Dampskibe paa Farten Aarhus-Samsø. — For omtr. 20 Aar siden er der af de tilgrænsende Lodsejere inddæmmet omtr. 120 Td. Ld. af Stavnsfjord med Dæmninger fra Gammelholm (som saaledes er ophørt at være en Ø) ud for Stavns og Taftebjærg samt Alstrup By (den sidste i Besser S.); det inddæmmede Areal er temmelig værdiløst, men Inddæmningen har dog Betydning for de tilstødende Jorder.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Hovedgaarden *Bisgaard*, under Grevskabet, har $45^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 270 Td. Ld. Ager, et stort Overdrev samt nogen Eng. Avlsgaarden *Vadstrup*, der hører under Grevskabet

(sammenlagt af de tidligere Vadstrupgaarde samt en Del af en Gaard i Torup i Besser S.), har omtr. 30 Td. Hrtk., omtr. 250 Td. Ld. *Taftebjærggaard* har $15^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 150 Td. Ld., hvoraf 30 Eng og Mose, Resten Ager.

Onsbjærg S., der danner en egen Sognekommune, hører under de S. 526 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 262. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet.

Onsbjærg Kirke er opført i Spidsbuestil af røde Mursten, men overkalket, og bestaar af Skib og Kor, ret anseligt Taarn, Vaabenhus mod Syd og tidligere Gravkapel, nu Materialhus, mod Nord. Hvælvinger, Taarn (der har Skydehuller i øverste Stokværk, se Tranebjærg Kirke) og de andre Bygninger ere senere tilføjede. Korbuen og Buen ind til Taarnrummet ere spidse. Altertavle og Prædikestol ere udskaarne i Renæssancestil; den første har Statuetter af Evangelisterne, et samtidigt Krucifiks i Midten og bærer Aarstallet 1596, den anden har Chr. IV's Navnetræk; Granitdøbefont. I Kirken findes flere store Mindetavler, bl. a. over Birkedommer Knud Rud, † 1755, og Kirurg Zakarias Danielsen Hop, † 1729. Paa en af Hvælvingsbuerne er der for faa Aar siden afdækket en Indskrift, der melder, at 1462 i Biskop salig Jenses Tid bleve Hvælvingerne fuldførte, og paa en anden staar, at Jacob Paulsen var Præst paa Samsø samme Aar. Ovenover ses Bispen Jens Iversen Langes Vaaben. Paa en Trætavle i Koret er fæstet et lille forgyldt Krucifiks af Kobber fra omtr. 1200. Paa Tavlen staar en Indskrift fra 1596, der fortæller, at Krucifikset var bundet til et dødt Menneske, der kom flydende til Land i Tranebjærg Sogn ved Ilsema (hvor der vides at have været en hellig Kilde), men 4 Heste kunde ikke faa Liget hverken til Tranebjærg eller Kolby, derimod kunde 2 Heste mageligt trække det til Onsbjærg, hvor det blev begravet paa Kirkegaarden, og Kirken hed fra den Tid „Hellig Kors Kirke" (se Pontoppidan, Marm. Dan. II 189). I Taarnet findes et 1748 opsat Maleri: et Skib i Havsnød, til Minde om nogle Samsinger, der tilsatte Livet paa en Rejse til Norge.

Bisgaard hørte i sin Tid til Aarhus Bispestol, men blev efter Reformationen Præstegaard. Den sidste, der beboede den, var Peder Krog, Sognepræst i Besser-Onsbjærg Sogne og Provst paa Samsø 1681—88, senere Biskop i Trondhjem. Han bortbyttede den mod nogle Bøndergaarde i Besser, som bleve sammenlagte til Præstegaard, 2 Gaarde i Agerup, 2 Gaarde i Onsbjærg m. m. Bisgaards Bygninger ere meget gamle.

Paa *Hjortholm* ses paa en høj Bakke tydelige Spor af en Borgplads, „Hjortholm Slot", til hvilket Sagnet har knyttet Marsk Stigs Navn.

Ved *Taftebjærg* ligger Samsøs anseligste Langdysse, henved 100 F. lang og omsat med 44 Randstene; midt paa ses Overliggeren til et Kammer. Ved Bisgaard er der en lille tokamret Langdysse. — Paa *Eskholm* er der som Minde om dens Beboelse i Stenalderen opsamlet adskillige Flintoldsager; mest fandtes de paa den sydøstlige Side af Øen, hvor Terrænet skraaner mindre brat.

Besser Sogn, den nordøstligste Del af Sønderlandet, beliggende S. for Stavnsfjord, omgives paa Landsiden af Tranebjærg og Onsbjærg Sogne. I Sognet løber Øens største Vandløb, „Sørenden", omtr. 1 Mil lang, tør en Del af Sommeren. Flere af Holmene i den sydl. Del af Stavnsfjord høre til Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3321 Td. Ld., hvoraf 1962 besaaede (deraf med Hvede 73, Rug 347, Byg 533, Havre 587, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 87, til Grøntf. 87, Kartofler 59, andre Rodfr. 129, Raps 15, andre Handelspl. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 480, Høslæt, Brak, Eng m. m. 782, Have 29, Skov 14, Moser og Kær 22, Flyvesand 1, udyrkede Strækn. 4, Byggegr. 16, Veje, Vandareal m. m. 11 Td. Kreaturhold 1893: 278 Heste, 1299 Stkr. Hornkv. (deraf 819 Køer), 1038 Faar, 670 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $337,_7$ Td. Der var 18 Selvejergaarde med $128,_5$, 35 Arvefæstegd. med $178,_6$, 188 Huse med $30,_6$ Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse (omtr. $^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1189 (1801: 855, 1840: 1071, 1860: 1149, 1880: 1221), boede i 262 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 38 levede af immat. Virksomh., 708 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 32 af Fiskeri, 242 af

Industri, 39 af Handel, 30 af Skibsfart, 24 af andre Erhv., 66 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Besser Kirke*, enligt beliggende mellem Besser og Langemark Byer, og Byerne: *Besser* med Præstegd. og en Plantage, anl. af Pastor Wagtmann (Præst her 1870—82), Skole, Sparekasse (opr. $^{6}/_{10}$ 1869; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 40,702 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 2833 Kr., Antal af Konti 215) og 2 Møller (hvoraf den ene et Aktieselskab „Todhøjsminde"); *Langemark* med Pogeskole, Mølle og Holmsborg Teglværk; *Torup* (tidligere Tingsted) med Skole og Mølle; *Østerby* med Skole; *Alstrup*. *Agerup* Gaarde.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaarden *Sannholm* (opkaldt efter en Mand Sann, der samlede Gaarden), under Grevskabet, har $26^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 260 Td. Ld.; *Præstegaarden* har omtr. 14 Td. Hrtk., omtr. 150 Td. Ld., hvoraf 5 Plantage og Have, 5 Eng, Resten Ager; en Gaard i Østerby, *Østerholm*, har $15^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 122 Td. Ld., deraf 113 Ager, 8 Eng og 1 Skov, paa Bakken „Bøgebjærg", hvori der er Pavillon, og hvor en Del af Øens Fester og Møder holdes.

Besser S., der danner en egen Sognekommune, hører under de S. 526 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 261. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet.

Besser Kirke er opført af røde Mursten, men overkalket, omtr. som Øens andre Kirker og bestaar af Skib og Kor, Taarn (i øverste Stokværk er der Skydehuller) og Vaabenhus paa Sydsiden. Kirken har Hvælvinger; Korbuen er spids; Koret er restaureret for omtr. 25 Aar siden. Paa en af Hvælvingerne et malet Skjold med tre røde Roser (se under Kolby Kirke S. 532). Altertavle og Prædikestol ere udskaarne i Renæssancestil; den første har i Hovedfeltet et udskaaret Krucifiks og Aarstallet 1589, den anden 1602; Granitdøbefont med mærkelig Fod med Mandehoveder. I Vaabenhuset en Ligsten (tidligere i Korgulvet) over Præsten Morten Jørgensen, † 1681. Paa Taarnets ydre Mur en Mindetavle over en Chr. Overgaard, † 1810.

„*Sørenden*" har i gamle Dage været langt betydeligere; Sagnet vil endog vide, at man har kunnet sejle op ad den til det gamle Brattingsborg (ved Tranebjærg), der paa flere Sider var omgiven af dens Vande.

Besser Sogn var indtil $^{29}/_{5}$ 1867 Anneks til Onsbjærg.

Nordby Sogn, indbefattende hele Nordlandet, grænser mod S. til Onsbjærg Sogn, fra hvilket det adskilles ved „Kanhave Kanal". Den nordl. Del af Sognet er højtliggende og stærkt bakket (om Højdepunkterne se S. 526); den sydl. Del mellem Kanhave og Maarup (mellem de to Punkter er der over 1 Mil) er lav, og af det omtr. 1000 Td. Ld. store Areal, den saakaldte *Nordby Hede*, er omtr. Halvdelen beplantet med Fyr (Pinus montana); Beplantningen, der foretages af Grevskabet og lykkes godt, begyndte 1866. Gennem den sydl. Del af Sognet gaar Landevejen til Langøre Havn.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4289 Td. Ld., hvoraf 1649 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 457, Byg 442, Havre 443, Blandsæd til Modenh. 12, til Grøntfoder 37, Kartofler 206, andre Rodfrugter 27, Raps 15), medens der henlaa til Afgræsn. 736, Høslæt, Brak, Eng m. m. 663, Have 27, Skov 220, Moser og Kær 39, Hede 855, udyrkede Strækn. 22, Byggegr. 15, Vejc, Vandareal m. m. 63 Td. Kreaturhold 1893: 274 Heste, 1087 Stkr. Hornkv. (deraf 715 Køer), 1626 Faar, 591 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $247,_{2}$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $7,_{2}$, 63 Arvefæstegd. med $214,_{77}$, 169 Huse med $22,_{7}$ Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse (henved Tredjedelen i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1072 (1801: 555, 1840: 891, 1860: 913, 1880: 1140), boede i 241 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 35 levede af immat. Virksomh., 461 af Jordbrug, 20 af Fiskeri,

228 af Industri, 28 af Handel, 69 af Skibsfart, 155 af andre Erhv., 69 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *Nordby Kirke*, enligt beliggende mellem Byerne Nordby og Maarup, og Byerne: *Nordby*, en meget stor Landsby, den største og tættest bebyggede paa Samsø, med mange teglhængte Huse og store Haver, Præstegd., 2 Skoler, Telegrafstation, Telefonforbindelse med Tunø, 2 Møller, Andelsmejeri (Søgaard), Afholdshjem (opført 1896), Gæstgiveri, mange handlende og en Del Smaaskippere, der væsentlig udføre Sognets Produkter (mest Kartofler), især til Aarhus, men ogsaa give sig af med anden Fragtfart og Stenfiskeri (stor Ildebrand $^{26}/_{6}$ 1894). *Maarup* med Skole. Ved Vestkysten *Maarup Havn* (5 F. dyb, Havnefyr), der anløbes af Skibe mellem Aarhus og Sælvig. Paa den langt fremspringende Odde Langøre (tidligere Ormhoved) ved Nordkysten af Stavnsfjord *Langøre Havn*, ved den vestl. Bro 10—11, ved den østl. Bro 12—14 F. dyb, med Lodsstation, Toldassistent, Skole, et Kornmagasin for Grevskabet og flere Pakhuse samt en tidligere Købmandsgaard (under Grevskabet), der bebos af Grevskabets Magasinbestyrer, som tillige er Fiskerifoged for Stavnsfjord. Havnen, der før var den eneste Havn, hvor større Skibe kunde gaa ind, har tabt en Del af sin Betydning, efter at Kolby Kaas er bleven anlagt. Mod S. *Kanhave Huse*.

Nordby S., der danner en egen Sognekommune, hører under de S. 526 nævnte Distrikter, Lands- og Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 263. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet.

Nordby Kirke er en højtliggende, anselig Murstensbygning i Spidsbuestil med et 100 F. langt hvælvet Skib, der afsluttes med flad Altervæg, slankt Taarn i Vest, Vaabenhus mod S., Kapel (nu Materialhus) og Sakristi mod Nord. Den ældste, mellemste Del (vistnok fra 14. Aarh.) har haft Bjælkeloft, smalle højtsiddende Vinduer og Spidsportaler, af hvilke den sydl. endnu ses i Vaabenhuset. I Middelalderens Slutn. blev det oprindelige Kor nedbrudt og Skibet forlænget til begge Sider; 1494 ere Hvælvingerne indbyggede, og 1531 er Koret paa ny forlænget og overhvælvet med stjernedannede Hvælvinger. Aar 1893—94 afdækkedes under Prof. Kornerups Ledelse og istandsattes paa Nationalmuseets Foranstaltning en gammel malerisk Udsmykning, der gaar gennem hele Kirken, og ved denne Lejlighed fandtes to mærkelige Indskrifter med store gotiske Bogstaver, der give Oplysning om Hvælvingernes Indbygning. Paa en af Skibets Buer læses, at dette Værk blev udført 1494 paa Foranstaltning af Hr. Peder Kjeldsen, Øens Præst, medens Niels Clausen var Biskop i Aarhus; ovenover ses Bispens Vaaben. Paa den næstsidste Hvælving mod Ø. ses Aarhusbispens Ove Billes fædrene og mødrene Vaaben, og nedenunder staar: „Anno domini mdxxxi her Jens ib's sogneprest, vigilia Johannis baptistæ". Aar 1894 lod ogsaa Grevskabets Besidder Kirkens Indre istandsætte; bl. a. blev Vaabenhusets Loft hævet og prydet med Maling, og den gamle Portal restaureredes, ligesom ogsaa Altertavle og Prædikestol, rigt udskaarne Billedskærerarbejder, den sidste fra 1631, bleve smukt restaurerede i Guld og Farver. Granitdøbefont. — Paa Kirkegaarden en Ligsten over Rasmus Peder Sorø, † 1776, og Hustru.

Paa en aaben Plads midt i *Nordby* findes Byens Gadeklokke, ophængt i et Taarn, og et pyntet Majtræ med et som Fløj tjenende Skib paa Toppen.

Ved Sognets Sydgrænse ligger den saakaldte „Kanhave-Kanal", maaske Rester af et tidligere Vandløb, maaske ogsaa en Levning af en ved Kunst gravet Kanal, der har forbundet de to Kyster. Et Sagn vil vide, at Harald Blaatand engang har trukket sine Skibe gennem dette Vandløb; et andet Sagn kalder den „Svenske-Kanal" og fortæller, at den er gravet af de Svenske under Krigen 1658—60. — Ved *Kragmose* paa Østkysten har der i tidligere Tid været Landingssted og Toldsted. — Ved Nordby har der været en hellig Kilde, „Korskilde".

Sognet skal tidligere have haft endnu 3 Byer, *Søby*, mellem Nordby og Maarup, *Glistrup* V. for og *Kongsbølle* N. V. for Nordby, efter Sigende alle ødelagte af Lübeckerne ved Slutn. af 14. Aarh. — Paa *Langøre* har der været en Køkkenmødding fra Stenalderen.

Sorø Amt.

Dette Amt bestaar af den sydvestlige Del af Sjælland, Øerne Sprogø, Agersø og Omø med Egholm i Store Bælt samt nogle mindre Øer og Holme i Vordingborg Bugt, deribl. Glænø. Amtet grænser mod N. til Holbæk Amt (hvorfra det for en Del adskilles ved Aamose og Tude Aaer), mod V. til Store Bælt, mod S. til Vordingborg Bugt eller Smaalandsbugt, mod S. Ø. og Ø. til Præstø Amt (der mod S. Ø. danner en dyb Indskæring i Sorø Amt og her for det meste har Susaa til Grænse) og til Kjøbenhavns Amt. Mod V. udsender Amtet Halvøen Halskovs Odde, der mod S. begrænses af Korsør Nor; længere mod S. paa Vestkysten er Indskæringen Skjelskør Nor, der afgrænser Sjællands sydvestligste Halvø Stigsnæs. Ogsaa Sydkysten har flere betydeligere Indskæringer, saaledes Basnæs Nor og Holsteinborg Nor, inden for Glænø, og endelig skærer Karrebæk Fjord ind paa Amtets Sydøstgrænse. Den største Del af Amtet har en ujævn og meget bakket Overflade, kun de vestlige og sydlige Dele ere mere jævne og lavtliggende. De højeste Partier ligge i Amtets nordøstlige Hjørne, hvor Sjællands højeste Punkt, Gyldenløves Høj, 402 F., 126,$_2$ M., findes. Fra dette Højdeparti udgaar Sjællands sydvestlige Hovedvandskel, der i store Bugtninger og med meget vekslende Højder (dets højeste Parti ligger mellem Sorø og Slagelse, med Punkter paa indtil 270 F., 85 M.) kan forfølges gennem Amtet, indtil det taber sig ude paa Stigsnæs. Skraaningen fra dette Vandskel ned mod Store Bælt er som nævnt ikke meget bakket, naar undtages et Højdeparti, der udgaar fra Vandskellet mod V. henad til Slagelse, og hvor Æterbjærg hæver sig til 310 F., 97,$_3$ M. Ogsaa den Egn, der skraaner fra Vandskellet mod S. og S. Ø., er lidet bakket. Hvad Frugtbarheden angaar, svarer Amtet til Øernes Gennemsnit, idet der gaar 10 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (1000 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil,

svarende omtr. til Takst $12,_4$); Maribo, Kjøbenhavns, Præstø og Odense Amter staa over, Øernes øvrige 4 Amter under Sorø Amt i denne Henseende. Af Skove har Amtet en Del, især i Midten, mod Ø. og mod N. Ø., og staar i denne Henseende langt over Holbæk Amt, ligesom ogsaa over Kjøbenhavns Amt. Af Søerne, hvoraf der er en Del, særlig i Ringsted og Alsted Herreder, nævnes Valsølille, Lange, Gyrstinge, Tuel og Sorø Søer; de største ere Tjustrup og Bavelse Søer, omtr. 2000 Tdr. Ld., der ligge paa Grænsen af Præstø Amt (Tybjærg Herred). Af Aaerne, der paa den vestlige Skraaning søge ud til Store Bælt, nævnes Næsby Aa, som dannes af den fra Holbæk Amt kommende Tude Aa, og Vorby Aa, der kommer fra S. Ø. og helt hører til Sorø Amt. Paa den sydlige Skraaning løber Saltø Aa, efter at have optaget Harrested Aa, ud i Karrebæk Fjord, hvortil ogsaa Sjællands største Vandløb, Susaa, som løber paa Amtets Grænse, søger.

Amtets Størrelse er $26,_{74}$ □ Mil ($1472,_4$ □ Km.), det tredjestørste af Sjællands Amter (efter Holbæk og Præstø Amter); af det samlede Fladeindhold udgør Købstæderne $0,_{61}$ □ Mil ($33,_4$ □ Km.). If. Matrikuleringen udgør det hele opmaalte Fladeindhold 261,706 Td. Ld. (omtr. 145,400 Hekt.); Søplanen, som ikke er medregnet i det opmaalte Fladeindhold, er 5356 Td. Ld. Besaaet Fladeindhold var $^{16}/_7$ 1888: 120,333 Td. Ld. (deraf Hvede 7873, Rug 19,505, Byg 38,359, Havre 25,989, Boghvede 91, Ærter og Vikker 1908, Blandsæd til Modenhed 12,156, til Grøntfoder 6783, Kartofler 2621, andre Rodfrugter 4870, andre Handelsplanter 122, Spergel og Lupiner 44); af Agermarken henlaa til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng, Fælleder m. m. 98,418 Td. Ld., hvoraf Afgræsnings- og Høslætarealet udgjorde 60,000 Td. Ld.; Fladeindholdet af Haver var 2974, af Skov 28,067, af Moser og Kær 3513, af Heder 36, af Flyvesand 55, af Stenmarker 255, af Byggegrunde og Gaardspladser 2413, af Hegn, Veje, Vandareal m. m. 5672 Td. Ld. Det ses heraf, at Hvededyrkning er temmelig udbredt i dette Amt i Sammenligning med flere af Øernes andre Amter; det samme kan siges at gælde Bygavlen. Blandsædsarealet er meget betydeligt, hvorimod Dyrkningen af Kartofler og andre Rodfrugter er mindre end i de fleste andre Amter paa Øerne. For øvrigt vise Tallene for Arealets Benyttelse, at Sorø Amt ogsaa med Hensyn hertil svarer til Gennemsnittet af Øernes Amter.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_7$ 1893: 20,757 Heste, 83,702 Stkr. Hornkvæg (deraf 55,009 Malkekøer), 22,843 Faar, 66,499 Svin og 2126 Geder. Antal af Kreaturer er forholdsvis stort i Sorø Amt, og med Hensyn til Kreaturstyrken staar det blandt Øernes Amter kun tilbage for Holbæk Amt, baade naar Hensyn tages til Befolkningen og Arealet. Særlig er Antallet af Svin og Hornkvæg stort; derimod staar Amtet tilbage for flere af Øernes Amter hvad Hesteantallet angaar, og Faareavlen er i dette Amt mindre

end i alle de andre af Øernes Amter. Gedeholdet er temmelig udbredt. Af Hingstene ere forholdsvis mange af Frederiksborg-Racen, medens der kun findes faa af „jydsk“ Race; af Tyrene findes forholdsvis mange af Korthornsracen, men selvfølgelig hører den allerstørste Del til den røde, danske Malkerace. Fjerkræavlen er ret udbredt; der fandtes 177,918 Høns og 133,699 Kyllinger, desuden 2734 Kalkuner, 31,687 Ænder og 2889 Gæs (m. H. t. Ænder og Gæs staar dog dette Amt langt under Øernes andre Amter). Af Bistader fandtes 4347.

Det hele Ager og Engs Hartkorn sammenlagt med det halverede Skovskyldshrtk. ($554^1/_2$ Td.) udgjorde $^1/_1$ 1895 24,000 Td.; deraf var Købstædernes ansat til 566. Hartkornet i Landdistrikterne fordelte sig saaledes, at der fandtes 131 større Landbrug paa 12 Td. Hartk. og derover med i alt 4683 Td., 3523 Bøndergaarde (1—12 Td. Hrtk.) med 16,249 Td., 6486 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2042 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 460 Td. Hrtk. Endvidere var der i alt 2321 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 2099 med 12,807 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 997 med 5273 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte. Desuden fandtes 538 alm. Fæstegaarde paa Livstid med 2795 Td. Hrtk. og 20 Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte med 57 Td. Hrtk. Af Husene vare 4988 med 1255 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 725 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes der 3819 med 787 Td. Hrtk. (af disse vare 1596 jordløse). Inden for Gaardbruget er Selveje meget udbredt, medens Arvefæste er langt mindre almindeligt end i Sjællands andre Amter; til Gengæld findes der et forholdsvis større Antal Fæstegaarde paa Livstid, og deres Hartkornstilliggende er endog absolut set det største bl. Amterne. Selv om Antallet af Fæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte kun er ringe (20), er det dog det Amt i Landet, hvor der findes flest saadanne; ogsaa inden for Husbruget er Fæste og Leje temmelig almindeligt, særlig blandt de større og blandt de jordløse Huse.

Folketallet var $^1/_2$ 1890 i hele Amtet 88,990 (1801: 43,584, 1840: 62,357, 1860: 79,945,. 1880: 87,509); deraf havde Købstæderne 18,131 og Landdistrikterne 70,859. Amtet er noget svagere befolket end for Øerne i Gennemsnit, idet der kommer 3328 paa 1 □ Mil ($60_{,44}$ paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgere, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 6543 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Lærere, Sagførere, Videnskabsmænd osv.), 45,330 hørte til Jordbrugernes Klasse, 522 til Gartnernes, 787 til Fiskernes, 18,699 til de industridrivendes, 5522 til de handlendes, 815 til de søfarendes; endelig var der 5910, som henhørte til Erhvervsgruppen „andre Erhverv“, 2443 levede af deres Midler, og 2219 vare under Fattigvæsenet.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^{1}/_{4}$ 1895—$^{31}/_{3}$ 1896: Udskrivningen paa Amtsraadskredsens Hartkorn udgjorde 256,932 (11 Kr. pr. Td. Hrtk.), Bidrag fra Købstæderne 10,526, ekstraord. Statsbidrag (Lov $^{10}/_{4}$ 1895) 30,063 Kr.; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsenet 142,908, Medicinalvæsenet 54,410, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 69,366, Amtsskolefonden 22,751 og Dyrlægevæsen samt smitsomme Sygdomme hos Husdyrene 14,445 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_{3}$ 1896 i Kapitaler 40,323, i faste Ejendomme, som ikke give Udbytte, 244,139, og skyldte 37,000 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede s. Aar til døvstummes Oplæring 3873, til sindssyges og Idioters Bevogtning og Underhold 7615 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra: Renter af Aktiver 7226, Bidrag efter Plakat af $^{9}/_{1}$ 1845: 986, $^{1}/_{4}$ pCt. Afgift 1717 samt Forstrækning fra Amtsfonden 4000 Kr. Amtsfattigkassen ejede 182,041 Kr. i Panteobligationer, 3334 i andre Kapitaler og 139,850 i faste Ejendomme (Sorø Amts Syge- og Arbejdshus). — Med Hensyn til Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene om hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: De paalignede Skatter udgjorde 1894 paa Hartkornet 471,973, paa Formue og Lejlighed 215,696 Kr.; Indtægt af Aktiver var 26,561, Afgifter efter Næringsloven 15,009 Kr. Desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen til et Beløb af 37,530 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 264,010, Skolevæsen 176,621, Alderdomsunderstøttelse 148,212 (deraf Tilskud fra Staten 65,303), Vejvæsen 92,551 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1894: i Kapitaler 21,923, i faste Ejendomme 2,027,236 Kr. og skyldte 607,415 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stode Legater til et samlet Beløb af 57,943 Kr.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Sorø*, *Ringsted*, *Slagelse*, *Korsør* og *Skjelskør* og Herrederne: *Alsted*, *Ringsted*, *Slagelse*, *Vester-Flakkebjærg* og *Øster-Flakkebjærg*. Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 59 Sognekommuner.

Amtet udgør en Del af 3. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Sjællands Stift og indbefatter 3 Provstier: [1]) Ringsted og Alsted Herreders Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i disse Herreder — undtagen Broby og Testrup, der høre til Hammer og Tybjærg Herreders Provsti i Præstø Amt — samt Kindertofte i Slagelse Herred og Stenlille i Holbæk Amt, [2]) Slagelse Herreds Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i dette Herred, undtagen Kindertofte (se ovfr.) og Gudum, der hører til Arts og Løve Herreders Provsti i Holbæk Amt, og [3]) Vester- og Øster-Flakkebjærg Herreders Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i disse Herreder undtagen Gunderslev, der hører til Hammer og Tybjærg Herreders Provsti i Præstø Amt.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 5 Købstadsjurisdiktioner, 8 Landjurisdiktioner: [1]) Sorø og Baroniet Holbergs Birk (Alsted Herred), hvortil ogsaa høre 3 Sogne i Merløse Herred, Holbæk Amt, [2]) Antvorskov Birk (det meste af Slagelse Herred og noget af Vester-Flakkebjærg Herred), [3]) Korsør Landjurisdiktion (3 Sogne af Slagelse Herred), [4]) Vester-Flakkebjærg Herred, [5]) Holsteinborg Birk (en Del Sogne af Vester- og Øster-Flakkebjærg Herreder), [6]) Øster-Flakkebjærg Herred, [7]) Ringsted Herred samt Skjoldnæsholm og lidt af Svenstrup Birker, [8]) en mindre Del af Bregentved-Gisselfeld Birk (noget af Ringsted Herred); endvidere hører en ringe Del af Tybjærg Herreds Jurisdiktion under Sorø Amt.

Amtet hører til 2. Udskrivningskreds og til søndre sjællandske Fysikat; der er 5 Lægedistrikter: [1]) Sorø (hvortil ogsaa høre 3 Sogne af Merløse Herred, Holbæk Amt), [2]) Slagelse (hvortil ogsaa hører Løve Herred i Holbæk Amt), [3]) Korsør (forenet med Korsør Stadslægeembede), [4]) Skjelskør og [5]) Ringsted (hvortil høre nogle Sogne af Tybjærg Herred i Præstø Amt). Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amtstuedistrikt med Undtagelse af Ringsted Herred, der hører under Roskilde Amtstuedistrikt. Amtet har for Tiden 7 Branddirektorater, 5 for Købstæderne og 2 for Landsognene, 1 i Ringsted og 1 i Slagelse.

Sorø Amt bestod fra 1660 af *Ringsted Amt*, indbefattende Ringsted Herred, *Sorø Amt*, omfattende Alsted Herred, *Antvorskov Amt*, der bestod af Slagelse Herred, og *Korsør Amt*, der indbefattede Vester- og Øster-Flakkebjærg Herreder (1664—70 dannede dog Dele af de to sidstnævnte Herreder et eget Amt, *Saltø Amt*); 1748 bleve Ringsted og Sorø Amter sammenlagte, og ved Resol. af $^4/_9$ 1798 bleve ogsaa de to andre Amter forenede med det, saa at det nuv. Sorø Amt opstod. Ved Resol. af $^{18}/_{12}$ 1799 henlagdes Købstæderne Ringsted, Slagelse, Skjelskør og Korsør under Amtet, hvorimod Sorø indtog en Særstilling indtil 1848.

Litt.: *P. Duus*, Sorøe Amt, beskrevet efter Opfordr. af Landhusholdningsselskabet, Kbh. 1840.

SORØ.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark, III Udgave. Eftertryk forbydes.

1	Akademiet	D 6	
2	Amtmandsbolig	B 6	
3	Apotek	C 4	
4	Arbejderboliger	D 4	
5	Bibliotek og Kvæstur	C 6	
6	Fattighus	B 5	
7	Hotel Klubben	D 5	
8	" Postgaarden	B 4	
9	Kapel	C 6	
10	Kirke	D 6	
11	Kirkegaard	D 6	
12	Klosterport	C 6	
13	Lærerboliger	D 6, D 7	
14	Ministeresidens	C 5	
15	Posthus	B 6	
16	Regens	C 5	
17	Rektorbolig	C 6	
18	Ridehus m. Gymnastiksal	C 6	
19	Raadhus	C 5	
20	„Saxos Celle"	C 6	
21	Skole-Borger-	C 3	
22	" Pige-	B 3	
23	" Tekenisk	B 3	
24	Sporekrusse	C 5	
25	Statstelegrafens Inprægnerings Anstalt	A 6	
26	Statue Fr VII	C 5	
27	Stiftelse Aldersly	C 3	
28	" Schavenius	B 5	
29	" Schelske	C 5	
30	Sygehus Akademiets	C 6	
31	Telegrafstation	B 6	

Udført af V. F. A. Berggreen. Forlagt af Universitetshandler C. E. C. Gad. Axel E. Aarnodt's Lith. Etabl.

1896.

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 300 Alen.

Sorø

Købstaden Sorø ligger i Alsted Herred under $55^0\ 25'\ 48''$ n. Br. og under $0^0\ 1'\ 9''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirken). Byen har en smuk Beliggenhed, helt omgiven af Søer og Skove. Den er lejret ved Nordkysten af den omtr. 440 Td. Ld. store Sorø Sø (112 F., 35 M., o. H.), der begrænser Byen mod S. og V. og før har staaet i Forbindelse med den nordligere beliggende Pedersborg Sø (32 Td. Ld., 109 F., 34 M.), som atter mod Ø. var forbunden med den 430 Td. Ld. store Tuel Sø (106 F., 33 M.), og denne havde atter mod S. Forbindelse med Sorø Sø, saa at Byen fordum har ligget paa en Ø (Soer-Ø). Langs dens østl. Side fører den 1854—55 anlagte Vej til Jærnbanestationen (omtr. en Fjerdingvej fra Byen), der ligger ved Søens sydøstlige Hjørne. Særlig fra denne Vej er der en fortrinlig Udsigt over Byen og Akademibygningen og dens Omgivelser. Byen er ikke meget højt beliggende; paa Torvet er Højden 143 F., 45 M.; N. for Byen, hvor Landevejen gennem Sjælland skærer Vejen fra Holbæk til Sydsjælland, er den 135 F., $42{,}_4$ M., over Havet. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. 10, fra Ringsted og Slagelse 2 Mil (ad Jærnbanen er der til Kbh. $10{,}_4$ Mil, $78{,}_7$ Km., fra Ringsted $1{,}_9$ Mil, $13{,}_5$ Km., fra Slagelse 2 Mil, $14{,}_6$ Km.). Byens største Udstrækning er fra S. til N., omtr. 1200 Al., fra V. til Ø. er den meget smallere, i den sydlige Del dog henved 1000 Al. Hovedgaden er den fra Torvet mod N. udgaaende Realgade, der fortsættes i Sorøstræde, som løber ud til Landevejen og Vejen til Holbæk. Sorø By gør et net og venligt, men meget stilfærdigt Indtryk. Af ældre Huse har den meget faa; forholdsvis mange Huse ere paa to Stokværk, hvoraf en stor Del i sin Tid ere opførte af Akademiet, som har ejet mange af Grundene, for Lærere og Funktionærer. En betydelig By har Sorø aldrig været, og meget har den vel heller ikke at vente af Fremtiden; i gamle Dage trivedes den i Ly af Klosteret, nu er det Akademiet, der behersker den og giver den Betydning.

Sorø Købstadsgrund udgjorde 1896 784,000 □ Al. (omtr. 56 Td. Ld.), og Byen havde s. Aar 12 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 140 (Okt. 1896 var der 172). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold var 48 Td. Ld., deraf var i 1888 besaaet 3, til Afgræsning 1, Haver 23, Byggegrunde 17 og Hegn, Veje, Vandareal m. m. 4. — Bygningernes samlede Brandforsikringssum var Okt. 1896 2,661,394 Kr. (Antal af Forsikringer 172).

Med Sorø Købstads Kommune er forenet et **Landdistrikt**, der bestaar af Sorø Skole og Opdragelsesanstalt (Akademiet), Sorø Amts Syge-, Daare-

og Arbejdsanstalt samt Hovedgaarden Sorø Lille Ladegaard (under 12 Td. Hrtk.) og Mølle (Damp- og Vejrmølle). Landdistriktets Fladeindhold udgjorde 1888 688 Td. Ld., hvoraf 241 vare besaaede, medens 176 henlaa til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m., 41 vare Haver, 221 Skov, 4 Byggegrunde og 5 Hegn, Veje, Vandareal m. m. Det saml. Hrtk. var 47,3 Td. — Landdistriktet har et særligt Distriktsraad, der bestaar af 5 Medlemmer; tillige har det 1 Medlem i Byraadet, som tiltræder dette i Skole- Fattig- og Brandvæsenssager, som det har fælles med Byen*).

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

Kirken og **Sorø Skole og Opdragelsesanstalt** (Akademiet), begge beliggende i Landdistriktet; de ville blive beskrevne særskilt.

Torvet i Sorø med Raadhuset og Regensen.

Raad- Ting- og Arresthuset, paa Torvet, hvor det 1845 opførte, Dec. 1879 afbrændte Raadhus laa. Det er en Grundmursbygning i to Stokværk med takkede Gavle og Skifertag, opført 1881 i nyere Stil af røde Sten efter Tegn. af Arkitekt Tvede. Arresthuset, som skaanedes ved Branden 1879, er opført 1871. Raadhuset, som er forsikret for 75,780 Kr., ejes af Sorø Amt ($^9/_{16}$), Sorø By ($^4/_{16}$) og Holbæk Amt ($^3/_{16}$). Raadhuset indeholder Retslokaler og Politistation, en Byraadssal m. m. Der er Plads til 16 Arrestanter.

Byens Skole, **Borgerskolen**, i Sorøstræde, er opført 1877 af røde Sten i to Stokværk med Skifertag efter Tegn. af Bygningsinspektør Nissen; den har 5 Klasser og havde Okt. 1896 194 Elever; ved Skolen er ansat 2 Lærere

*) I Stedet for den Købstaden tillagte, i Reskr. af $^{21}/_4$ og $^{24}/_{11}$ 1778, $^9/_8$ 1780 og $^8/_8$ 1781 omhandlede Græsningsret er der til Byen if. kgl. Resol, af $^{15}/_4$ 1842 for bestandig overdraget Brugen af 75 Td. Ld. i Slaglille Sogn (se S. 544) mod en aarlig Arvefæsteafgift af 100 Kr. (de ere vurderede til 29,600 Kr.). — Ved kgl. Resol. af $^{24}/_{12}$ 1883 og $^{13}/_8$ 1888 er der henlagt flere Arealer af Landdistriktet til Købstaden.

og 3 Lærerinder. — Skraas for Borgerskolen ligger paa Hjørnet af Frederiksvej den af Sorø Haandværkerforening 1888 efter Tegn. af Arkitekt F. C. C. Hansen opførte Teknisk Skole (Okt. 1896 5 Lærere, 68 Elever) — Paa Frederiksvej ligger en Pigeskole. — N. for Byen, i Landdistriktet, ligger Sorø Højskole, „Bojsensminde“ (opr. 1888).

Sorø Amts Syge-, Daare- og Arbejdsanstalt, beliggende i Landdistriktet tæt N. for Bygrænsen, er opført 1841 (senere flere Gange udvidet) og er bestemt for Byen og Amtets Landkommuner; den er delt i 4 Afdelinger, en for 16 Patienter med smitsomme Sygdomme, en for 20 med ikke smitsomme Sygdomme, en for 50 sindssyge og en for 18 Arbejdslemmer (Forsørgelsesanstalt); Bygningerne ere forsikrede for 125,550 Kr. — Sorø Bys **Fattighus** (Plads for 22 Lemmer) ligger i Baggade.

Posthuset og **Telegrafstationen** ligge begge i Søgade. Ved Søgade ligger ogsaa Amtmandsboligen.

Skeels Enkesæde, i Realgade, er oprettet 1833 af Ch. Amalie Skeel († 1855) til Fribolig for en Embedsmands Enke; Huset er brandforsikret for 5260 Kr. — **Scavenius' Stiftelse**, paa Torvet, er oprettet 1833 af Direktør ved Akademiet, Dr. H. F. J. Estrup († 1846) og Hustru A. Chr. Scavenius († 1882) til Fribolig for 2 Enker efter Lærere ved Akademiet; foruden Huset ejer Stiftelsen 5200 Kr. — Stiftelsen **Aldersly**, i Sorøstræde, er oprettet af Alderdomsforsørgelsesforeningen for Sorø By og Landdistrikt og yder Fribolig for trængende Mænd og Kvinder uden for Fattigvæsenet, som ere Medlemmer af Foreningen; foruden Bygningen ejer den en Grund i Byen og en Kapital af 9776 Kr.

Paa Torvet staar en af Beboere i Sorø Amts 2. Valgkreds 1877 rejst Statue af Frederik VII (af Evens). — I Landdistriktet, hvor Ringsted- og Holbækvejene støde sammen, er af samme 1891 rejst en Mindestøtte med Relief for Folketingsmand *C. C. Alberti*.

Den eneste ældre Bindingsværksbygning, der er bevaret i sin gamle Skikkelse, bebos nu af Akademiets Musiklærer og Gymnastiklærer. I Realgade ligge to ældre Bygninger, „Domus principum“ og „Ministerresidensen“, hvoraf den første skal være opført af Chr. IV til Brug for hans Sønner, da de studerede i Sorø, og i hvis øverste Stokværk Skolen foreløbigt havde Lokale 1822—26. Paa Torvet ligger den saakaldte Regens, som nu er Privatbygning, men tidligere brugtes til Bolig for Studenter i den Tid, da saadanne kunde tage anden Eksamen ved Akademiet.

Indbyggernes Antal i Byen var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 1894; 1801 havde den 592, 1840: 842, 1860: 1237, 1880: 1464.

Landdistriktet (se S. 541) havde s. Aar 432 Indb. (1801: 172, 1840: 275, 1860: 372, 1880: 481).

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i Byen i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 311 levede af immateriel Virksomhed, 720 af Industri, 507 af Handel og Omsætning, 18 af Jordbrug, 13 af Gartneri, medens 151 fordeltes paa andre Erhverv, 150 levede af deres Midler, 16 nøde Almisse, og 8 vare i Fængsel. — I Landdistriktet var Fordelingen s. Aar følgende: 200 levede af immateriel Virksomhed, 69 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 72 af Industri, 27 af Handel, 7 af deres Midler, og 43 vare under Fattigvæsenet (Amtets Arbejdsanstalt). — Ved disse Tal maa erindres, at Sorø Skole og Opdragelsesanstalt er hen-

regnet til Landdistriktet, men at en Del af dets Lærere, Embedsmænd og Elever dog bo i Byen og saaledes begge Steder forøge Antallet af dem, der leve af immat. Virksomhed. — I Forhold til Byens Størrelse er Handelen ikke ubetydelig; 1894 var der 34 Detailhandlere. Industri og Haandværk indtage en omtr. til andre Købstæder svarende Plads. I Sorø- og Tuel Søer drives der en Del Fiskeri*).

Da Sorø (og Ringsted) er forenet med Slagelse Toldsted, er der ingen særlig Beretning om Ind- og Udførsel.

I Sorø afholdes aarlig 11 Markeder, 2 i Marts, 1 i April, 1 i Maj, 1 i Juni, 2 i Sept., 1 i Okt., 2 i Nov. og 1 i Dec.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg mærkes: En Imprægneringsanstalt til Præparation af Telegrafstænger og Jærnbanesveller, der tilhører Staten, Lunges Jærnstøberi og Maskinværksted (aarl. Produktion for omtr. 70,000 Kr., beskæftiger 39 Arbejdere), et Ølbryggeri, der forbruger omtr. 1000 Td. Malt aarl., en Vognfabrik, et Dampfarveri, et Dampgarveri, et Dampsnedkeri og et Bogtrykkeri. Der er 10 Gæstgiverier. — I Sorø udkomme „Sorø Avis“; „Sorø Folketidende“ og „Venstres Folkeblad“, der alle trykkes i Ringsted.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893 i Byen: 92 Heste, 54 Stkr. Hornkv. (deraf 45 Køer), 17 Faar, 7 Svin og 2 Geder; i Landdistriktet: 38 Heste, 121 Stkr. Hornkv. (deraf 85 Køer), 21 Faar, 61 Svin og 4 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Byfoged, der tillige er Byskriver og Borgmester samt Birkedommer og Skriver i Sorø og Baroniet Holbergs Birker. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 8 valgte Medlemmer (det ene for Landdistriktet, se S. 542). Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, b) for Fattigvæsenet, c) for Skolevæsenet, d) for Mark-, Brolægnings-, Kloak- og Vejvæsenet, e) for den offentl. Belysning, f) for Alderdomsforsørgelse.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 28,649 (deraf Grundskat 822, Husskat 2155, Formue- og Lejlighedsskat 24,041, Bidr. fra Landdistr. 1631 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 1863, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 1280, Indtægt af Aktiver 2497, ekstraord. Statsbidr. 715 Kr.; Udgifterne: Bidr. til Staten 724, Bidr. til Amtskolefonden 523, Byens Bestyrelse 967, Fattigvæsen 5870, Alderdomsunderstøttelse 2670, Skolevæsen 5717, Rets- og Politivæsen 3778, Medicinalvæsen 831, Gader og Veje 1326, Gadebelysning 1189, Renlighed 956, Brandvæsen 736, Vederlag for Højtidsoffer 2000 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895: i Kapitaler 26,267, i Ejendomme, som give Udbytte, 41,400, i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 91,725 Kr. Kommunens Gæld var 89,200 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed 4 pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 769,600 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 651,850 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Skolebygningen, Fattighuset, en

*) Tidligere fandtes i Sorø (og Tuel) Sø en af de største Ferskvandsfisk, Mallen (Silurus glanis); men nu er den for længe siden uddød her (den sidste fangedes 1799), og et Forsøg, der gjordes 1880 (ved at udsætte 50 Stkr. i Søen), paa atter at indføre den i Sorø Sø mislykkedes, hvad der for øvrigt ikke er til at beklage, da Mallen er et meget graadigt Dyr og derfor hæmmer andet Dyreliv. Det er et gammelt Sagn, at Munkene i Sorø skulle have indført den fra Tyskland. Den findes endnu i Skaane. I øvrigt er den i 19. Aarh. ogsaa fanget andre Steder her i Landet, saaledes i en Aa ved Kjoge og sidst i Marrebæk paa Falster, hvorhen den menes at være kommen fra Østersøen.

Fjerdepart af Raadhuset (se S. 542), et Sprøjtehus, omtr. 75 Td. Ld. af Store Ladegaards Jorder i Slaglille Sogn (se Noten S. 542), en Markedsplads paa omtr. $1^1/_2$ Td. og omtr. $3^1/_2$ Td. Ld. (Lillemarken) i Slaglille Sogn.

Byens Politikorps bestaar af 3 Politibetjente, Brandkorpset af 1 Brandinspektør, 12 Assistenter, 27 Straalemestre og fast Mandskab (5 Sprøjter); mødepligtige ere 200 Mand.

I Banken for Sorø og Omegn (oprettet $^{19}/_{11}$ 1895) var Aktiekapitalen 50,000 Kr., og $^{30}/_4$ 1896: Folio og Indlaandskonto 184,066, Vekselkontoen 112,292 Kr. — I Sorø Spare- og Laanekasse (opr. $^{31}/_{10}$ 1867) var $^{31}/_3$ 1896 Sparernes samlede Tilgodehavende 1,541,246 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 108,176 Kr., Antal af Konti 3902.

I gejstlig Henseende udgør Sorø By et eget Pastorat med Landdistriktet. Sorø Kirke tilhører Akademiet, der bidrager 600 Kr. og nogle Favne Brænde aarl. til Kommunens Skolevæsen.

Sorø By hører til 2. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører under Slagelse Amtstuedistrikt og Sorø Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører tillige med Landdistriktet til 2. Udskrivningskreds' 59. Lægd og er Sessionssted for Kredsens 44.—59. og 286.—289. Lægder.

Sorø danner tillige med Ringsted og Slagelse eet Toldsted; Toldforvalteren bor i Slagelse, men paa Sorø Banegaard er der en Toldekspedition. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og 2 Ekspedienter), Telegrafstationen har en egen Bestyrer. Sorø er i Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og Byerne paa Sjælland.

Paa den vestsjællandske Jærnbane (se nærmere under Roskilde og Korsør) befordredes der i Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) til Sorø 53,673 og fra Sorø 53,442 Personer; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. var s. Aar ankommet til Sorø 424,441, afgaaet fra Sorø 231,142 Cntr.

Historie. Sorø (Soer) By skylder sin Oprindelse til Klosteret, hvis store Rigdom, mange Beboere og udstrakte Bygninger alt tidligt gave Udkomme for handlende og Haandværkere; men den blev aldrig nogen stor By, da intet kunde bidrage til at give den selvstændigt Præg; den voksede op i Klosterets og senere Akademiets Skygge og naaede ikke uden for denne. Først fra 17. Aarh. regnes den som Købstad, men hvornaar den har faaet sine Privilegier, vides ikke. I den nyere Tid har den saa at sige delt Skæbne med Akademiet; som det gik op og ned med det, gik det op og ned med Byen; 1672 havde Sorø 528, 1769, 529 Indb. I 19. Aarh. har den dog udvidet sig en Del, særlig mod N. langs Sorøstræde og efter Jærnbanens Anlæg i Retning af Stationen. Det er dog et Spørgsmaal, om Jærnbanen har gavnet Byen*).

I Sorø ere bl. a. fødte: Jens Schelderup Snedorff, 1724, Sønnen Fr. Snedorff, 1761, og Chr. Molbech, 1783.

Litt., se S. 564.

---

*) Sorø vides ikke at have noget Vaaben fra ældre Tid. Det her benyttede (se S. 541), der stammer fra Klosteret (Abbedens Kontrasignet), har allerede for en Menneskealder siden været anvendt som Byens Vaaben, og det med god Grund, da Byen skylder Klosteret sin Oprindelse. Der var derfor ingen Nødvendighed for, at Byen, saaledes som sket er, 1888 lod forfærdige et helt nyt Mærke, forestillende Klosterporten og et Træ, et Mærke, der heller ikke, saa vidt vides, har nogen officiel Hjemmel.

Sorø Kloster, Kirke og Akademi.

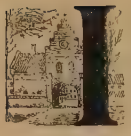

I de urolige Aar ved Midten af 12. Aarh. lagdes Grunden til Sorø **Kloster**. Det var Ærkebiskop Absalons Fader, Asser Rig (Ryg), som med sine Brødre, Toke og Ebbe, fattede Planen til denne Stiftelse, og Stedet til den blev udset paa Assers Ejendom, den af skovkransede Indsøer omgivne Soer Ø (se S. 541). Gunstigere Plads for et Kloster lod sig næppe tænke, og dog fik den unge Stiftelse i Begyndelsen megen Modgang at bestaa. Asser, der med sin Hustru Inges Samtykke havde indgivet sig i Klosteret, overlevede kun 13 Dage Indvielsen af den lille Stenkirke (omtr. 1151), og i ham mistede Klosteret sin bedste Støtte. Den første Forstander, en fra Odense indkaldt Prior Thomas, tænkte mest paa egen Fordel, og ved de to følgende Priorers lige saa slette Bestyrelse var Klosteret bragt sin Undergang nær, hvis det ikke havde fundet en ny Velynder i Absalon. I Stedet for Benediktinermunkene, der først havde befolket Klosteret, indførte Absalon Cistercienser-munke, som han omtr. 1161 hentede fra Esrom, og samtidig indviedes Sorø Kloster til Jomfru Maria og omdannedes til et Abbedi; 1182 fik Klosteret paveligt Stadfæstelsesbrev. Sorø blev saaledes en Datter af Esrom, men det overfløj snart Moderstiftelsen i Rigdom og Anseelse; det blev overhovedet Landets fornemste Cistercienserkloster og Moder til Aas Kloster i Halland og Knardrup (se S. 159). Grunden til dets store Besiddelser lagde Absalon ved at skænke det Bispetienden af flere nærliggende Sogne, Tredjedelen af det Offer, der bragtes ved den hellige Margrethes Grav i Vor Frue Kirke i Roskilde (se S. 306), Landsbyen Toaker i Halland med Agre, Enge og Skove, hvorfra der kunde hentes Tømmer til Klosterets Bygninger, Slagelse, Gaarden Holbæk med nogle vedliggende Smaabyer, Lynge m. m.; desuden gav han i sit Testamente Klosteret største Delen af sin Fædrenearv. I Absalons Fodspor traadte mange andre; Roskildebisperne overlode Klosteret bl. a. flere af Omegnens Kirker (f. Eks. Lynge og Alsted Kirker), og adelige og uadelige gav det Penge og Jordegods. Saaledes gav Esbern Snare, der sammen med Absalon af Munkene blev nævnt som „Klosterets Grundlægger", Klosteret 1170 Landsbyerne Bjærgby og Bromme m. m.; tillige testamenterede han det sin halve Boeslod, det meste, man efter sin Død maatte bortgive. Fru Ingeborg af Kalundborg skænkede det 1250 Halvdelen af Ørslev og sin Gaard i Bringstrup; to andre Gaarde i Bringstrup fik Klosteret 1233 og 1284. Til flere Gaver knyttede der sig en Forpligtelse til, at Giverne skulde begraves i Klosterkirken, erindres i Vigilier og Messer, eller at Munkene visse Dage skulde beværtes med rundelige Maaltider (1315 fastsætter Christoffer af Halland, senere Christoffer II, som en af Betingelserne for Ydelsen af Sundby til Klosteret, at dets Medlemmer 4 Dage aarl. skulde trakteres med adskillige Retter). Hvad Klosteret saaledes fik af Jordegods, laa ganske vist spredt og undertiden langt borte, men ved fordelagtige Mageskifter blev det efterhaanden mere samlet. Et af de største Mageskifter afsluttede Abbed Niels Clemensen 1414 med Roskilde Domkapitel, hvorved han bl. a. skaffede Klosteret Bjernede Gaard med Tilliggende, forskelligt Gods i Pedersborg o. a. St., samt de 4 Kirker i Broby,

Slaglille, Bjernede og Pedersborg. I Landets Regenter fandt Klosteret en stor Støtte; særlig Vald. Sejr, Christoffer II, Vald. Atterdag og Dronning Margrethe begavede det med Jordegods, Pengemidler eller Privilegier, saaledes Fritagelse af Klosterets Ejendomme for al kgl. Tjeneste og Tilladelse til, at dets Bryder og Bønder i verdslige Sager ikke skulde bøde til andre end Klosteret. Christoffer II og Dronning Eufemia, ligesom ogsaa Vald. Atterdag og Kong Oluf fandt deres Hvilested i Kirken, og det var meget mod Munkenes Vilje, at Dronning Margrethes Lig Aaret efter hendes Død flyttedes fra deres Kirke til Roskilde Domkirke. Endelig udvidede ogsaa flere Pavebuller Klosterets Magtomraade. Dets Abbeder fik tidligt en høj Rang blandt Rigets Prælater, vel den første paa Sjælland næst Roskilde-

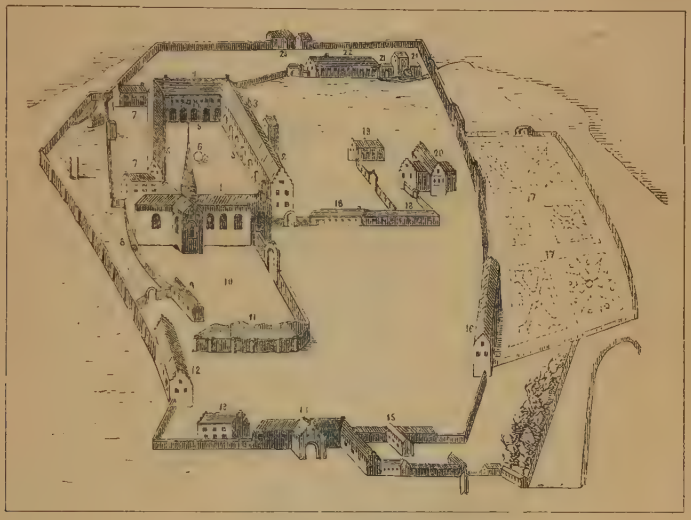

Sorø Klosterbygninger efter Resen.

1. Køkken. 2. Hofmesterens Residens. 3. Kornhuset. 4. Den gml. Latin- og Fægteskole. 5. Klosteromgangen. 6. Fratergaarden og Brønden. 7. Skolegaarden med Børnenes Logement. 8. Ridebanen. 9. Ridehuset. 10. Kirkegaarden. 11. Det øde Ridehus. 12. Kongens Stald. 13. Boldhuset. 14. Porthuset. 15. Oksestalden. 16. Klosterstalden, 17. Klosterets Have. 18. Porthuset mellem Ladegaarden og Borggaarden. 19. Vejerhuset. 20. Konsistorium. 21. Klostermølle og Diget. 22. Køkken, Bagers og Bryggers. 23. Porthuset til Søen.

bispen (se *Gjellerups* nedennævnte Artikel i Hist. Tidsskr., S. 456). De bestyrede Indsamlingen af den Skat, som aarlig svaredes til Paven af Cistercienserklostrene i Norden samt af Dargun og Colbatz i Venderlandet. Flere af dem vare Medlemmer af Rigets Raad og have saaledes grebet ind i Landets Styrelse; som en af de betydeligste maa nævnes Henrik Christensen Tornekrans, der efter at have været Abbed i Vitskøl og i Esrom 1508 blev Abbed i Sorø, som han styrede til sin Død 1538. Ogsaa ved boglige Sysler stod Klosteret højt; den danske Rimkrønikes Forfatter, Broder Niels, var saaledes Munk i Sorø, og til Klosterets Historie have Munkene efterladt et Par værdifulde Samlinger. Denne fremragende Stilling skyldte Klosteret, at det længe efter Reformationen forblev ved Magt, om det end da blev Kronens Ejendom. Aar 1538 betroede Kongen Abbed Henrik Tornekrans Overopsynet med Landets andre Cistercienserklostre, og til

Sorø flyttedes efterhaanden flere udtjente Klostermænd fra andre Klostre (saaledes den sidste Abbed i Esrom og Konfessor Mads i Maribo), ligesom det af og til benyttedes som Fængsel for gejstlige Personer (f. Eks. Iver Bertelsen, senere Forstander for Sorø og Ringsted Kl., Jak. Andersen, Præst i Hjørlunde og Hans Sadolin, Præst i Thoreby). Aar 1551 lod Kongen her som i andre Herreklostre ansætte en Læsemester til at undervise de unge Brødre og andre unge Mennesker. Fra 1580, da Kongen forlenede Peder Reedtz med Sorø, kan man regne Klosterets Ophævelse. Seks Aar efter blev det omdannet til en adelig Skole (se videre S. 559).

Klosterporten (set fra Byen).

Alle Klosterbygningerne ere nu paa Kirken og Klosterporten nær saa godt somforsvundne.Paa Asser Rigs Tid har Stiftelsen kun været mindre, men Nyskabelsen under Absalon har nødvendiggjort betydelige Udvidelser. I Anledning af en Ildebrand, som $^{13}/_{5}$ 1247 hærgede Klosteret, faar man et Indblik i, hvor omfattende det hele Anlæg var; forudenKirken brændte Klosterets Omgang, Munkenes og Konversernes Sovesale og Sygestue, Klædekamret, Kælder- og Underkældermesterens Kamre, Biskoppens Kapel*), Bagerset og Bryggerset, Smedie- og Havehusene, Væverens Hus, Hestestalden, Porten, Ladegaarden, Hestemøllen og Vandmøllen m. m. I genopført Skikkelse stod nu indtil Chr. VI's Tid Sorø Kloster, saaledes som det findes aftegnet i Fugleperspektiv i Resens Atlas**). Til 3 anselige Fløje i to Stokværk sluttede sig mod Nord Klosterkirken, og langs Indersiden af Klosterfløjene og Kirken løb den sædvanlige hvælvede

*) „Sacellum Episcopi". Om dette se dog *Gjellerups* Artikel. S. 461.
**) I Nationalmuseet findes dog en Gengivelse af et endnu ældre, ikke mere eksisterende Billede af Klosteret, vist fra Midten af 16. Aarh. (gengivet i *Th. Hansen*, Sorø osv, S. 20).

Omgang. Midt i den mellemliggende Gaard, Fratergaarden, som var fuldt 45 Al. i Firkant, stod Fraterbrønden. Desuden hørte til Klosteret et stort Antal mindre, fritliggende Huse, alle omsluttede af Ringmuren med dens Porthuse, deriblandt „Porthuset til Søen", hvorigennem en stor Del af Tilførselen til Klosteret er foregaaet, og det nordre Porthus, „Klosterporten", der staar endnu.

Den 22 F. brede og ca. 54 F. lange Klosterport, der fører fra Akademiet ind til Byens Torv, er opført i to Stokværk af Munkesten med Granitsokkel. Det nederste Stokværk, selve Porten, har 4 Krydshvælvinger, og de brede Portaabninger i de takkede Gavlpartier ere rundbuede, dog af en noget fladtrykt Form. Midt paa Bygningens Vestside er der af samme Materiale som denne opført en Fløj, den saakaldte „Saxos Celle" (et Navn, der vist først er opstaaet langt ind i 19. Aarh.), hvis nederste Rum dækkes af 4 Krydshvælvinger, der bæres af en muret Søjle i Rummets Midte. Hele Bygningen, hvis ældste Dele sandsynligvis stamme fra omkring Aar 1200, men som har undergaaet en Del Forandringer i Tidens Løb*), har indtil den sidste Tid staaet forsømt og vanrøgtet; Murene vare overkalkede, og baade til Nord- og Sydsiden var der tilsat misprydende Bygninger (Vaskerihus, Gartnerbolig og den saakaldte Bogtrykkergaard, den sidste paa den Side, der vender ind til Byen). Men fra 1883 blev der foretaget en Istandsættelse under Ledelse af Etatsraad Herholdt, en Restauration, der først helt er fuldendt i 1894, og hvorved de smukke Bygninger ere førte tilbage til en Skikkelse, som antages at svare til Stilen fra omtr. 13. Aarh. Den vestre Fløj, der var værst medtaget (det nederste Rum blev indtil 1845 brugt til Arrester), maatte helt opføres fra ny. Nu benyttes det hvælvede Rum til et Slags Museum, en Samling dels af Inventariegenstande fra det gamle Akademi, dels af Ting, der ere fundne ved de sidste Aars Udgravninger; Samlingen er ordnet af Arkitekt F. C. C. Hansen (se *J. B. Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 63).

Kirken. De af Absalon til Klosteret indkaldte Cisterciensermunke have vistnok i den første Tid benyttet den lille, af Asser opførte Stenkirke, der har ligget lidt nordligere end den nuværende og efter Sigende ved den østlige Side af den endnu staaende Klosterport**). Men det har dog ikke varet længe, inden Absalon har taget fat paa Opførelsen af den store Klosterkirke (vistnok kort efter, at han er bleven Biskop), der i det væsentligste staar endnu. Om dens Opførelsestid ved man intet bestemt, men da Pavens Stadfæstelse af Klosteret og dets Privilegier indtraf 1182, kan man antage, at dens Fuldendelse falder noget før.

Kirken, der er en af Danmarks ejendommeligste Bygninger og Landets største bevarede Klosterkirke, 110 Al. lang indvendig, 34 Al. bred og 26 Al. høj til Hovedskibets Hvælving, er helt opført af røde Teglsten, et dengang nyt Bygningsæmne, som man havde lært at kende fra Nordtyskland

*) Ved de Udgravninger, der for faa Aar siden foretoges i Anledning af Portens Restauration, viste det sig, at Bygningen ikke alene har haft en tilsvarende Fløj mod Ø., men ogsaa 4 Bygninger i Hjørnerne mellem de to Fløje og Porthuset; de have som en Slags Sideskibe med Halvtag sluttet sig til Fløjene og have haft Døre ud til Porten. Disse 4 Bygninger ere dog tidligt blevne nedrevne, hvorimod den østre Fløj, som det vil ses, endnu findes paa Resens Tegning.

**) Det er Klosterets Forstander, senere Sognepræst i Roskilde, Morten Pedersen († 1595), der fortæller, at den gamle Stenkirke laa i Nærheden af Klosterporten (ved dens nordøstlige Hjørne?). De sidste Aars Udgravninger have intet Resultat givet om denne Kirkes Beliggenhed. Noget mod Ø. for Porten fandt man dog Fundamenter af nogle Bygninger, opførte af røde Munkesten (se *Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 67). Den lille Stenkirke har dog rimeligvis været opført af huggen Sten.

(Klosterets første Abbed, Egbertus, 1161—64, var en Tysker; i sit Testamente betænker Absalon i øvrigt sin Teglmester Aage, „magister laterum", vistnok en dansk Mand), og er en treskibet hvælvet Korskirke med lige afsluttet Kor, saaledes som Cistercienserordenens strenge Regler foreskrev, ligesom den af samme Grund aldrig har haft noget muret Taarn, men kun et lille Klokkespir over Korsskæringen. Til Tværskibets østlige Sider slutte sig 4 Kapeller, oprindelig med Altere i søndre Fløj for St. Benedikt og St. Bernhard af Clairvaux, de to Stiftere af Ordenen, samt for Evangelisten Johannes og i nordre for Johannes Døberen, St. Peder og St. Paul. Hovedskibet er som ved alle Cistercienserkirker meget langstrakt og støttes af to smalle Sideskibe. Grundplanen ligner paafaldende den i Fontenay i Burgund, en

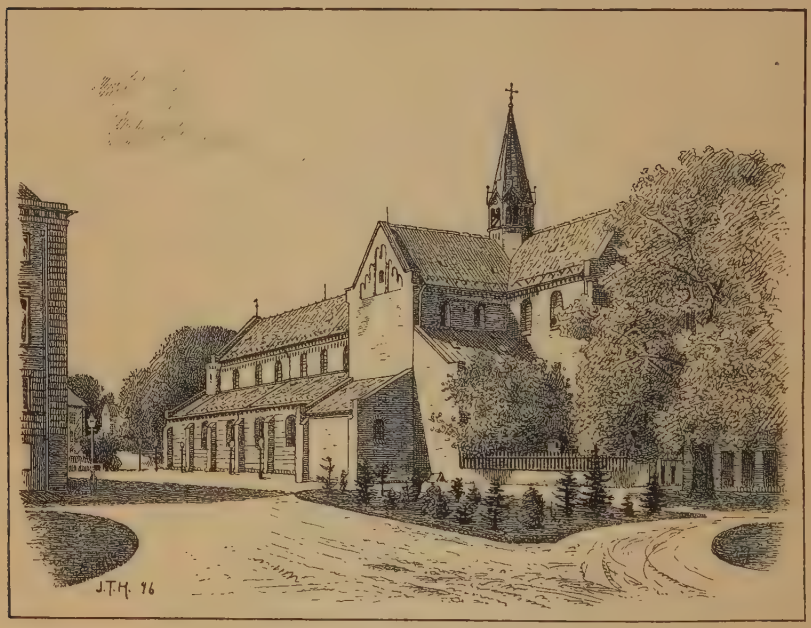

Sorø Kirke.

af de ældste Cistercienserkirker i Frankrig; Stilen derimod, der er betinget af de brændte Mursten, nærmer sig i det hele til de ældste nordtyske Teglstenskirker, f. Eks. Klosterkirken i Jerichow i Brandenburg, med hvilken Sorø er omtr. samtidig, medens den dog har visse Ejendommeligheder i enkelte Former, der kunne betegnes som danske. I Sorø var fra først af kun Tværskibet, Koret og Sideskibene overhvælvede (Tværskibet har 3, Koret 1 og Sideskibene 10, noget lavere Hvælvinger, der støtte sig til 10 Piller, forbundne ved 8 rundbuede Arkader ind til Hovedskibet), medens det store Hovedskib var dækket af et fladt Bjælkeloft. Væggene stode i røde Mursten. Kirken er bleven opført i to Afdelinger, saaledes at Koret, Tværskibet og Hovedskibets østligste Fag ere blevne byggede først, hvorom en Øgning i Muren vidner.

I Aaret 1201 stededes Klosterets Stifter og Velgører, Ærkebiskop Absalon til Hvile paa den fornemste Plads i Koret, lige foran Jomfru Marias Høj-

alter. Selv havde han ladet sin Farfaders, Skjalm Hvides, og sin Farbroders, Tokes, Ben føre did fra Fjenneslevlille og indmure i Pillen mellem de to Kapeller ved søndre Korsfløj, thi det var hans Bestemmelse, at denne Kirke skulde være Gravsted for Hvidernes Slægt. I Aaret 1204 blev Esbern Snare begravet paa det Sted, hvor det nuv. Alter staar, og senere jordfæstedes ved Siden af ham hans Sønner og Sønnesønner. Igennem 13. Aarh. fik mange af Hvideslægten deres Gravsted i Tværskibet, og Munkene forfattede en Liste over alle de her begravne berømte Personer (trykt af Langebek i Script. rer. Dan.).

I Foraaret 1247 hærgede en voldsom Ildebrand Klosteret saavel som Kirken, hvorved Bjælkeloftet over Hovedskibet blev ødelagt. Men Esbern SnaresDatter, Fru Ingeborg af Kalundborg, skænkede Klosteret betydeligt Jordegods (se S. 546) til Opførelse af Hvælvinger. Denne Indbygning af Hvælvinger i Spidsbuestil (5 Krydshvælvinger, hvoraf hver med Undtagelse af den vestligste spændte over to Arkadefag) forandrede i en betydelig Grad Hovedskibets Udseende, idet en Række af afvekslende sværere og lettere Vægpiller muredes op mod de flade Sidemure som Bærere for Hovedbuer og Korsbuer. Under Vinduerne blev der gennem hele Kirken malet en Frise med Skjoldmærker for Hvideslægten og andre Velgørere, der laa begravede her. Det maa antages, at Kirken var sat i færdig Stand 1285, thi i det Aar, berettes der, lod Abbed Niels Hvideslægtens Ben højtidelig flytte fra den gamle, S. 549 omtalte Kirke til „den store Kirke“ og nedlægge der. Abbediets Anseelse var imidlertid saa stor, at Kirken, som vi have set S. 547, ogsaa valgtes til Hvilested for Kongehuset.

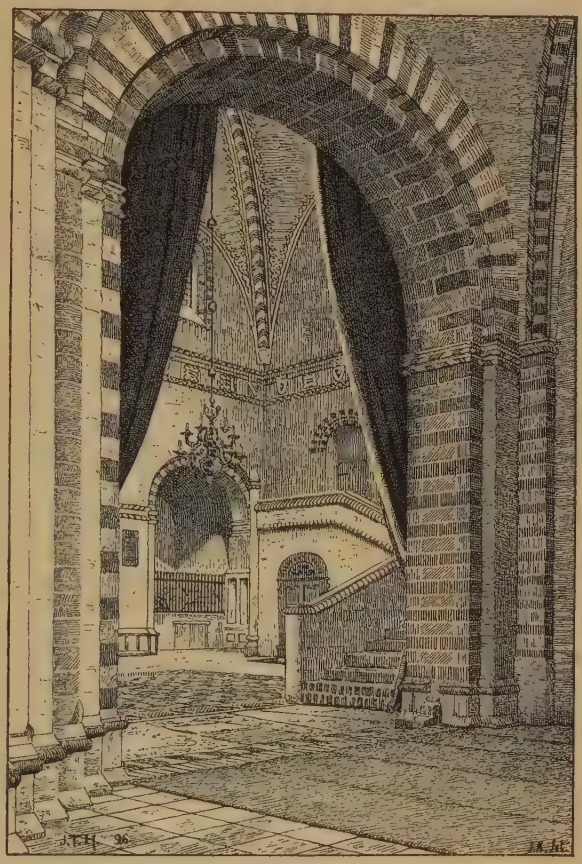

Stentrappe fra Munkenes Sovesal.

Hovedindgangen for Menigheden var tidligere i vestre Gavl for Enden af nordre Sideskib, foran hvilket der indtil 1772 laa et lille Vaabenhus, om hvis Opførelsestid man intet ved. Døren blev tilmuret og den nuværende vestlige Hovedindgang aabnet. Endvidere fandtes der en Dør i nordre Korsgavl, Vejen ad hvilken de afdøde Munke førtes til Hvile. I søndre Sideskib var der to Døre ind til Klostergaardens Omgang, og op til søndre Korsgavl en Stentrappe, der endnu er bevaret, og som gik op til Munkenes Sovesal i den tilstødende Klosterbygning (Trinene ere stærkt slidte ved Munkenes idelige Vandringer til Ottesang, Messer og Vigilier i Munkekoret med dets Stolerækker midt under Korset). I den nordre Korsarm fandtes Konversernes Kor, og i det lille nordre Kapel, som alt i 13. Aarh. føjedes til Kirken, og hvor nu Chr. Friis' Begravelse er, var ifølge en gammel Indskrift paa Hvælvingen „Leviternes" Kor. Medens Oluf Jyde var Abbed i Klosteret (1476—90), blev der foretaget store Forandringer i Højkoret, især ved en Udvidelse af Vinduerne, og i Slutningen af den katolske Tid (1515) lod den S. 547 nævnte Abbed Henrik Tornekrans Kirken istandsætte og male og Skjoldmærkerne forandre og forøge, ligesom han lod Absalons gamle Trægravplade, der vist var prydet med hans Billede, ombytte med en ny af Sten (se S. 556). Nogle Aar før, 1527, var der over Kordøren blevet ophængt et stort smukt Krucifiks, prydet med Biskop Lage Urnes og Henr. Tornekrans' Vaaben.

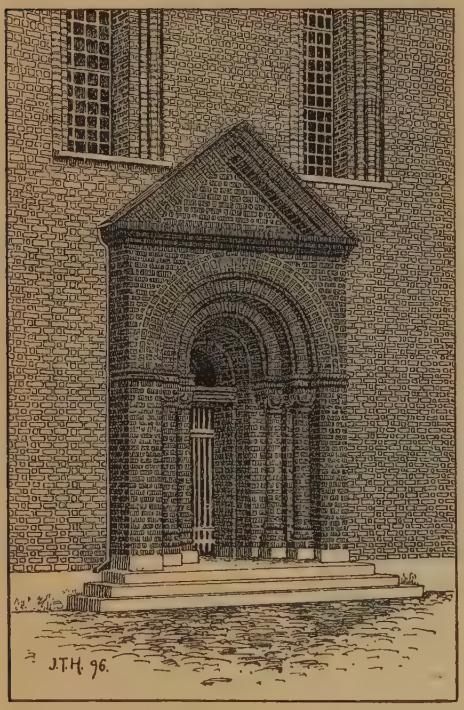

Kirkens Portal.

Selvfølgelig maatte Reformationen medføre store Forandringer i Sorø Kirke, men endnu da Oluf Karsemose († 1565) var Abbed, stod Munkenes Kor urørt, og Kirkens Indre havde bevaret en stor Del af sit katolske Præg, sit Højalter, og sine Sidealtere. Først ved Slutn. af Fred. II's Tid, da Klosteret helt blev ophævet, forandredes alt. Altrene, Helgenbillederne og Munkestolene fjernedes, og der indrettedes Gravkamre og Gravkældere for Hofmestrene paa Akademiet og andre Adelsmænd. Saaledes fik Chr. Friis til Kragerup, † 1639, Leviternes Kor til Gravsted. I de næste Aarhundreder have Forandringerne kun været faa. Aar 1626 blev det lille Spir udbedret; under Fredr. III blev der foretaget en større Forandring, idet Højkorets Hvælving og største Delen af den østre Gavl maatte ombygges; i Slutn. af 18. eller Beg. af 19. Aarh. nedtoges det brøstfældige Spir. Ved Akademiets Brand 1813 skaanedes Kirken, men 1822—24

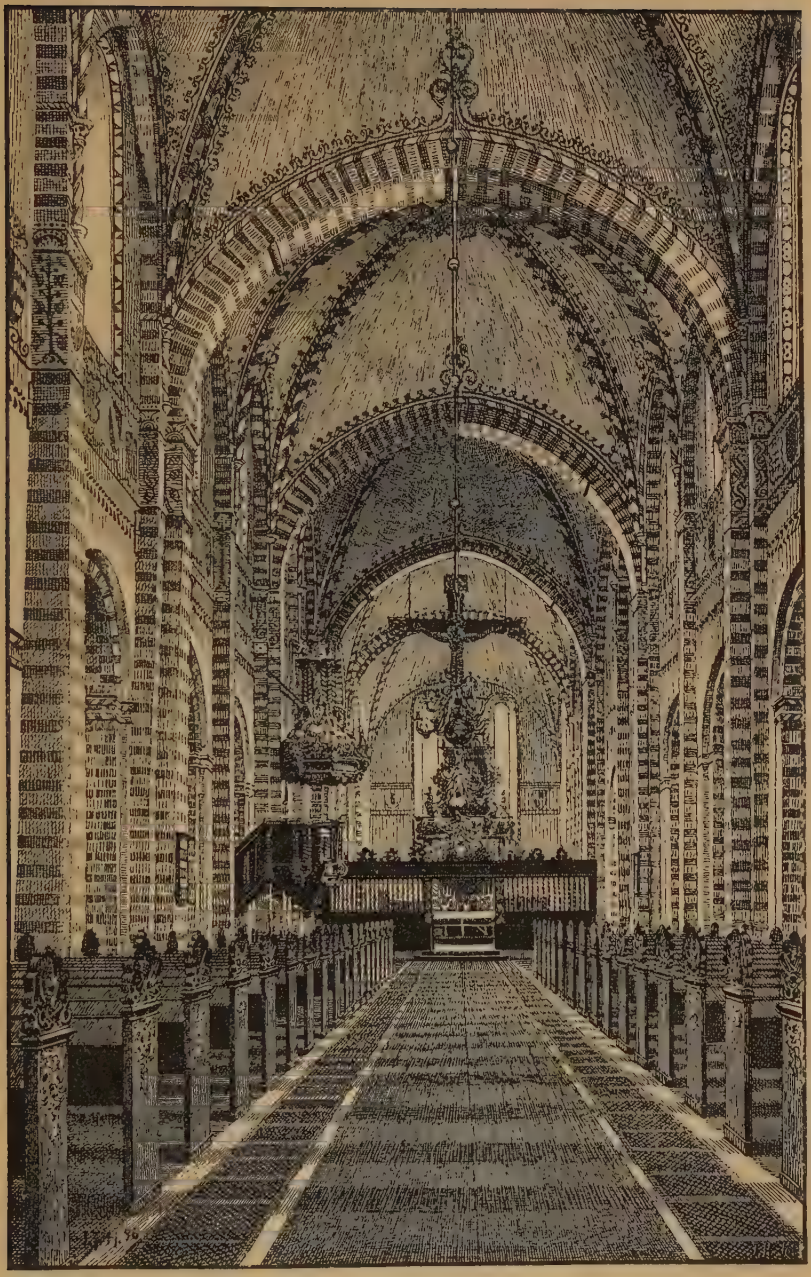

Sorø Kirkes Indre.

nedreves Klosteromgangens østre, vestre og søndre Fløj, og 1827 nedbrødes ogsaa den nordre Omgang, der støttede sig til det søndre Sideskib og afstivede dette, hvoraf Følgen var, at Skibets Mure gave sig udad, og Hvælvingerne revnede. Der aabnedes nu her en Række Vinduer, som aldrig før havde været der, og de to rundbuede Døre tilmuredes.

Efter Midten af 19. Aarh. er der foretaget meget gennemgribende Forandringer ved Kirken. Efter at bl. a. alle Murene vare blevne rensede og udbedrede, undergik Kirken 1861—71 en Hovedrestauration under Ledelse af Etatsraad Chr. Hansen, hvorved man ikke alene søgte at bøde paa dens Brøstfældighed, men ogsaa at føre den tilbage til dens oprindelige Skikkelse. Saaledes blev Højkoret ombygget og forsynet med en ny Hvælving og romanske Vinduer; der opførtes en ny Taggavl paa søndre Korsfløj i Stedet for det stygge Valmtag, der var paasat ved en tidligere Reparation; hele Kirken tækkedes med Skifer, og et nyt (kobbertækt) Spir, 65 F., rejstes over Korset 1870, ligesom der samme Aar rejstes en ny Portal (se S. 552) i Skibets vestre Gavl i Stedet for den, der var opført der 1772, da Indgangen var anbragt der. Ligeledes opførtes der paa Kirkegaarden et Ligkapel med Klokkehus. Arbejdet blev fortsat efter Hansens Død under Ledelse af Etatsraad Herholdt. 1873 sænkedes Gulvet. omtr. 18 Tommer, til den oprindelige Dybde, og 1870—74 blev den gamle malede Dekoration fremdragen og saavidt muligt efter de fundne Rester ført tilbage til sit oprindelige Udseende fra 13. Aarh. under Ledelse af Prof. Kornerup (assisteret af Dekorationsmaler, Lieutn. V. Sørensen). Vaabenfrisen, der indeholder 150 Skjoldmærker med Indskrifter, frembød store Vanskeligheder, da den i Tidens Løb var bleven overmalet mindst 3—4 Gange, hvorved der var sket Omflytninger og indløbet en Del Fejl; i Koret, hvor den havde haft sit Udgangspunkt, og hvor nu Absalons, Esbern Snares og deres nærmeste Frænders Vaaben ses, var den helt forsvunden (se *J. Kornerup*, Skjalm Hvides Slægts Grave og Skjoldmærker i Sorø Kirke, i Aarb. f. nord. Oldk. og H. 1877, S. 195 fl.; jvfr. dog *Henry Petersen*, Skjoldefrisen i Sorø Kirke. Et krit. Bidr. til dansk Heraldik, i Aarb. 1883, S. 1 fl.). I de sidste 20 Aar er der yderligere foretaget en Del mindre Restaurationer; saaledes er den paa Højkirkens Nordside fremdragne Hovedgesims med Rundbuefrise og Søjlestave fornyet og overført til Sydsiden samt til søndre Korsfløjs Vestside, og ligeledes ere Vinduerne paa Højkirkens nordre og søndre Side samt i det nordre Sideskib gengivne deres oprindelige Størrelse, ligesom det nordre Sideskib har faaet sin oprindelige Sokkel.

Kirkens Ydre, der aldrig har været rigt paa arkitektoniske Enkeltheder, gør ved sin simple, alvorlige Stil et tiltalende Indtryk; men det imponerende Præg, som Taarnene give andre af Landets Kirker fra omtr. samme Tid, mangler den rigtignok.

Vende vi os nu til det Indre, da virker Hovedskibet smukt og stemningsfuldt med sit dybe Perspektiv, sin afdæmpede Belysning fra de smaa højtsiddende Vinduer og sin maleriske Dekoration med den lange Række Vaabenskjolde. Blikket fæster sig ved det store, fra Hvælvingen nedhængende Krucifiks fra 1527, der tilskrives Claus Berg eller hans Værksted (paa Korsenes Ender ere de 4 Evangelisters Symboler udskaarne, og i 4, sidst 1847 undersøgte Glaskapsler ved Christi Hoved, Hænder og Fødder findes der Relikvier), og paa det rigt udskaarne Korgitter og Prædikestolen, begge fra Fred. III's Tid. Paa Skibets Væg hænger over Meursius, Prof. ved

Akademiet, † 1639, en Mindetavle, hvorpaa han er malet med Hustru og Børn. Paa begge Sider af Hovedskibet aabne sig de gamle rundbuede Arkader med Halvsøjler, hvis Kapitæler have skraa Hjørner. Det nye, store Orgel i Kirkens vestre Ende bidrager til at mørkne Kirken. Ved Korgitret staar Døbefonten af Sandsten fra Fred. III's Tid.

Koret er paa begge Sider begrænset af Korstole i Renæssancestil fra Fr. II's Tid med Endestykker, udskaarne med Maria og en Apostel, fra den senere Middelalder. Den store prægtige Altertavle, der bærer Hofmester ved Akademiet Jørgen Rosenkrantz' Vaaben og Aarstallet 1656, og som maaske er skænket af ham, bestaar af to Malerier, indfattede i en i rig Renæssancestil udskaaren Ramme. Det nederste og største Maleri forestiller Nadverens Indstiftelse, det øverste Christus i Vinpersen udgydende sit Blod (Jesaias 63,3). Disse især fra Koloritens Side udmærkede Malerier ere udførte af Abraham Wuchters, der 1639 blev ansat som Kontrafeyer ved Akademiet (om Altertavlen se *Chr. Molbech*, Ungdomsvandringer, Kbh. 1811, S. 11 fl. *Thiele*, Folkesagn I S. 64. *F. R. Friis*, Saml. til D. Bygnings- og Kunsthist., S. 160 fl.).

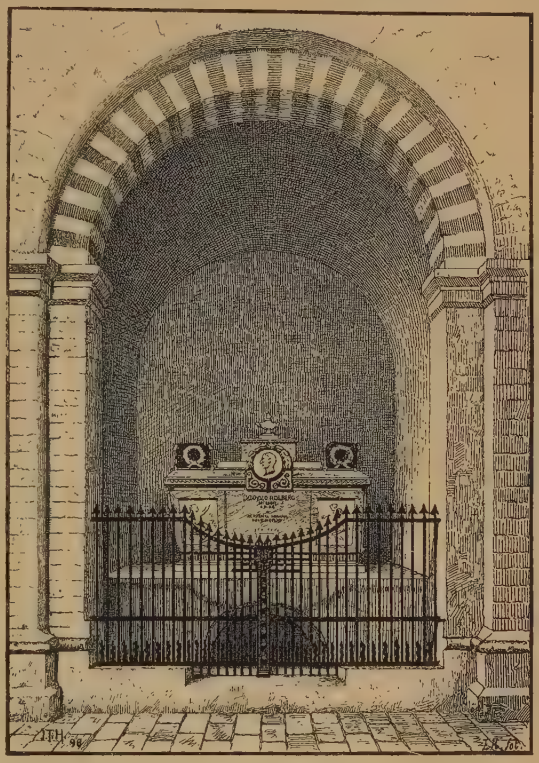

Holbergs Grav.

I nordre Korsfløj, der som alt nævnt bruges som Sakristi, hænger et Trækrucifiks vist fra 14. Aarhs Midte, om hvilket et Sagn melder, at en Munk skal have baaret det paa sine Skuldre fra Rom (maaske Munken skal være Jonas, hvis Ligsten har ligget i Hovedgangen, og hvis Gravskrift fortæller, at han havde besøgt Jerusalem to Gange, Rom tre Gange og St. Jakobs Grav i Santiago een Gang*)). Paa vestre Væg hænger en Sandstens Mindetavle over Jørgen Rosenkrantz til Kieldgaard, Hofmester ved Akademiet, † 1675, og Hustru Christence Juel, † 1680. Begge ligge begravne i en Hvælving under Højkoret. De to hvælvede Sidekapeller, hvor før Johannes Døberens, St. Peders og

*) I nordre Sidegang har hængt et gammelt paa Lærred med Vandfarver malet Christusbillede, som i Slutn. af 18. Aarh. nedtoges og indlemmedes i Akademiets Inventarium, med hvilket det brændte 1813. Sagnet fortæller ligeledes om det, at det er bragt fra Rom af en bodfærdig Munk.

St. Pauls Altere stode, ere nu Gravkapeller, det ene for Grev *Otto Thott* til Gavnø, † 1785, og Frue Birgitte Charlotte Kruse, † 1771 (han var den sidste Mand af Familien Thott her i Danmark og hun den sidste Kruse), hvis Marmorsarkofager og den mellem Sarkofagerne staaende Marmorstatue ere forfærdigede af C. F. Stanley, det andet for *Ludvig Holberg*, der hviler i en med Portrætmedaillon og Relieffer af Klio og Kalliope prydet Marmorsarkofag, der er forfærdiget af Wiedewelt og bekostet af Akademiet 1780 (se *F. J. Meier*, Wiedewelt, S. 131, og *J. Bidstrup*, Holberg og Sorø Akad., i „Museum", 1893, II).

I Højkoret op imod østre Væg staar nu *Christoffer II's* og Dronning *Eufemias* Sandstenssarkofag; Ligene findes ikke i den, men i Gravrummene under Koret. Den bestaar af et omtr. 10 F. langt, 6 F. bredt og 3 F. højt, i 1777 udført Fodstykke, ovenpaa hvilket der ligger Broncestatuer af Kongen, Dronningen og deres lille Datter; paa Siderne af Monumentet er der Relieffer med bibelske Æmner (som først iagttaget af Prof. Løffler, Gravmon. 28, har Monumentet oprindl. været meget højere og inddelt i to Stokværk ligesom Dronning Margrethes). Skønt Figurerne ere en Del beskadigede, have de som et Kunstværk, der rimeligvis er fra Slutn. af 14. Aarh., stor Interesse. — Til højre for dette staar *Valdemar Atterdags* Sarkofag af sort Marmor, der tidligere stod midt i Munkenes Kor, men 1777 flyttedes til sin nuv. Plads. Man ser endnu paa Laaget Spor af Monumentets tidligere Prydelser, Kongens Billede af Alabast i fuld Rustning med en Løve ved Fødderne (af et Kobberstik, der vistnok er fra 17. Aarh., ved man nogenlunde, hvorledes det har set ud); men disse Prydelser ere nu helt forsvundne, maaske først i den svenske Krig, 1658—60. Da Graven blev aabnet 1756 (for anden Gang), fandtes nogle af hans Ben, indsvøbte i et Stykke Silketøj, og hans Sværd. Af Laarbenets Længde, $20^1/_4$ Tomme, kan man slutte, at han har været meget høj (se *Jul. Lange*, lagttagelser over den plastiske Udsmykning af Chrf. II's, Vald. Atterdags og Dronning Margrethes Gravmæler, i Aarb. f. n. Old. 1893). — I Højkorets østre Væg er indmuret Brudstykket af *Kong Olufs* gamle Ligsten (fra omtr. 1525), hvorpaa ses Norges Vaaben, en Løve med krum Hellebard (over hans formentlige Grav paa den nordre Side af Alteret, hvilken aabnedes af Fr. VII 1857, ligger der en ny Granitsten). Over denne Sten er der 1777 i Muren indsat en Marmorsten med Fortegnelse over alle de fyrstelige Personer, i alt 13, der hvile i Kirken. — Lige bag ved Alteret er Ærkebiskop *Absalons* Grav (den var, som nævnt, fra først foran Alteret, men fik sin nuv. Plads, da det ny Alter 1656 flyttedes frem til Højkorets vestligste Del). Paa den store smukke, i Renæssancestil udførte Ligsten, som Abbed Henrik Tornekrans lod forfærdige 1536 af Kalksten, ses Absalon i fuldt Ornat med venstre Haand omfattende Patriarkstaven og med den højre Haand opløftet til Velsignelse; ved hans Fødder sidde Aarhusbisperne Peder og Skjalm Vagnsen, nederst er anbragt Absalons formentlige Vaaben, en springende Hjort, og ved Siderne Henrik Tornekrans' fædrene og mødrene Vaaben. Hans Grav er to Gange bleven aabnet, første Gang 1536 i Chr. III's, Bisp Peder Plades og Henr. Tornekrans' Nærværelse, og anden Gang 1827, ved hvilken sidste Lejlighed man fandt hans Benrad af en anselig Størrelse, en Guldring med en Safir, en Sølvkalk, Stykker af hans Bispestav og af en Blyplade med lat. Indskrift: „Her ligger Ærkebisp Absalon, Assers Søn, den gode og fromme Mand, som grundlagde dette Kloster" (se Nye danske

Absalons Ligsten. Tegnet af J. B. Løffler.

Mag. VI Bd., S. 84 fl., og *C. Molbech*, Om Aabningen af Absalons Grav, i Nord. Tidsskr. for Hist., Litt. og Kunst 1827, S. 452 fl.). Disse Relikvier opbevares nu i et Skab i Højkorets nordre Væg*). — Ved søndre Side af Alteret ligger den ligeledes i Renæssancestil udførte Ligsten over *Henrik Tornekrans*; paa Stenen, der er to Aar yngre end Absalons, ses Abbeden med Staven i højre Haand og en Bog under venstre Arm; ved Foden staar hans fædrene og mødrene Vaaben. — I Højkoret er der ogsaa en Mindetavle over Rigskansler Mogens Høg, † 1661, der tillige med flere andre hviler i Gravhvælvingen under Gulvet.

I søndre Korsfløj ligger Roskildebispen Johannes Krag, † 1300, under en stærkt afslidt Ligsten med hans Billede og Indskrift (hans Grav blev aabnet 1873). De to gamle Sidekapeller ere nu Gravkamre for Gehejmekonferensraad og Amtmand, Overhofmester ved Akademiet *W. V. Kr. Reitzenstein*, † 1781 (prægtigt Monument af Wiedewelt bestaaende af en Pyramide af norsk Marmor med Vaser, Vaabenskjolde og Indskrift), og for Familien *Foss*. Ved søndre Gavl af Korsfløjen er der en Udbygning, der forhen var en Del af Klosterets østre Fløj og maa have tjent til Sakristi, men nu danner det *Rammel-Sehestedske* og *Høgske* Gravkapel. Særlig Sehesteds Kapel (se Vignetten S. 541) fortjener Opmærksomhed for sin skønne Arkitektur; en smukt hugget Midtsøjle af Kamp med Trapezkapitæl bærer de 4 Krydshvælvinger. I Kapellet hvile bl. a. Ove Rammel til Bekkeskov, † 1685, hans Hustru Mette Rosenkrantz, † 1730, og deres Datter Else Rammel (disse Kister og Kapellet ere restaurerede 1886—87), samt Gehejmestatsminister Ove Rammel-Sehested, † 1838. I det *Høgske* Kapel (restaur. 1881—82) hviler Just Høg til Gjorslev, den første Hofmester ved Akademiet, † 1646, med Hustru og Datter. — I det S. 552 omtalte *Friis'* Kapel i nordre Sidegang findes et Epitafium over Kansler Chr. Friis til Kragerup, † 1639, og Hustru Barbara Wittrup, † 1653, hvorpaa de ere afbildede i knælende Stilling; hans, Hustruens og Datterens Kister ere blevne restaurerede 1896 og flyttede op i Kapellet, medens tre andre Kister med Kanslerens to Sønner og en Datterdatter endnu staa nede i Gravkælderen. I nordre Sidegang et Sandstensepitafium med Maleri over Brødrene Bent og Niels Andersen, Disciple i Sorø, † 1654 (restaur. 1881—82).

Af mærkelige Ligsten foruden de allerede nævnte anføres en lang, smal Sten af Kamp i nordre Sidegang; den bærer intet Navn, men den i Relief udhugne Hyrdestav vidner om, at den har dækket over en Abbed fra omtr. 1200. I Forhallen ligger en smal Sten fra omtr. 1300 over Nicolaus Frendesun og Hustru. I søndre Sideskib er opstillet en Ligsten fra 1387 med Minuskelskrift og Skjold over Væbner Matthias Avesen Taa. Kirken har 7 Gravstene over Abbeder.

Ved den nordre Side af Kirken ligger den smukke Kirkegaard, i hvis nordre Del findes det S. 554 omtalte Ligkapel med Klokkehus. En Del af Kamp udhugne Søjler, hvoraf de fleste vistnok have haft deres Plads i Klosteret og her have tjent til Bærere for de hvælvede Lofter, ere op-

*) I Højkorets nordostre Mur er der et Helgenskrin, lukket med 4 rigt udskaarne Fløjdøre af Egetræ, inden for hvilke der findes 4 Jærngitterdøre i gotisk Stil; over disse en Indskrift, der fortæller, at Skrinet indeholder St. Viktors og St. Albinas Ben. Det bruges nu til Opbevaring af Messeklæderne og de hellige Kar (se *J. F. Fenger*, i Kirkeh. Saml. I, 655 fl.). Et Træskrin med forgyldt Lædervertræk og smukke Jærnbeslag i gotisk Stil, fra Sorø Kloster, opbevares nu i Nationalmuseet. I Skrinet laa en Abbedhue og et Par Sko samt et Pergamenthaandskrift, der bærer en samtidig Paaskrift om, at det var skænket Klosteret af Ærkebiskop Absalon.

stillede langs Kirkens Nordside. Paa Kirkegaarden hvile mange bekendte Mænd, deribl. Filosoffen, Prof. J. Kraft, † 1765, Statsøkonomen, Prof. Andr. Schytte, † 1774, Gehejmekonferensraad Chr. Urne, † 1821, Digteren Chr. Wilster, † 1840, Lektor J. H. Bredsdorf, † 1841, Lektor Chr. Lütken, † 1856, Historikeren, Prof. Chr. Molbech, † 1857, og Sønnen Digteren, Prof. Chr. K. F. Molbech, † 1888 — over Fader og Søn afsløredes der 1890 et Mindesmærke, bestaaende af en Granitblok med en af en Karyatide baaren Broncemedaillon med deres Portrætter, tegn. af L. Frølich, udf. af Billedhugger Sode —, Zoologen Lektor H. H. Beck, † 1863, Forfatteren, Lektor P. Hjort, † 1871, Amtmand T. A. Hoppe, † 1871, Overførster Eide, † 1882 (Monum. efter Tegn. af Axel Hansen), Rektor P. H. Tregder, † 1887, og Digteren *B. S. Ingemann*, † 1862, hvis Grav er tæt ved Kirkens søndre Korsfløj lige over for det Sted, hvor han i mange Aar boede som Direktør for Akademiet; over Graven rejstes der kort efter hans Død en Granitstøtte med hans Portrætmedaillon i Bronce (udf. af V. Bissen). Momument over Gehejmeraad Chr. L. Stemann (begr. paa Herlufsholms Kirkegrd.). Kirkegaarden er overskygget af mægtige Egetræer, hvoraf nogle ere saa gamle, at de antages at stamme fra Klostertiden.

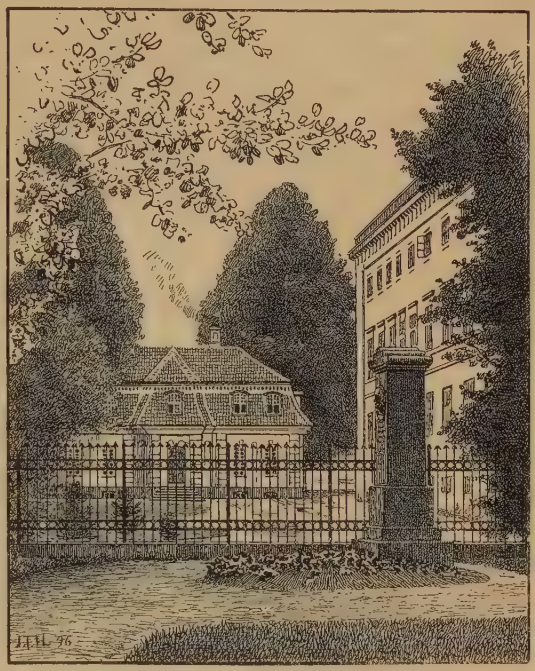

Ingemanns Grav med hans Bolig i Baggrunden.

Akademiet. Sorø Kloster blev dog ikke længe bestyret som Krongods efter 1580 (se S. 548). Allerede 1584 indrettede Fr. II, som holdt meget af Sorø, her en Slags Skole for sine to Sønner Christian og Ulrik samt nogle unge Adelsmænd, der bleve opdragne sammen med dem; men den gik alt Aaret efter ind paa Grund af Elevernes Sygdom. Forsøget var dog ikke dermed opgivet, og ved Fundats af $^{30}/_{5}$ 1586 (midlertidig Fund. af $^{17}/_{4}$ 1585) bestemte Fred. II, at Klosteret med Tilliggende skulde oprettes til en almindelig „Trivial-Skole" for 30 adelige og 30 uadelige Disciple, og samtidig blev vistnok Skolen i Frederiksborg opløst (se S. 46). Ved Siden af denne Opdragelsesanstalt og Skole, til hvilken blev lagt hele Klosterets gamle Gods, og som beholdt sin egen Forstander, oprettede Chr. IV for at modarbejde de unge Adelsmænds kostbare Rejser til Udlandet, „forinden de ret kunde fatte, hvad de hos de fremmede saa og forfarede", ved Fun-

dats af $^{30}/_{11}$ 1623 et „ridderligt“ eller adeligt Akademi, der vel blev sat i Forbindelse med Skolen ved en fælles Overhofmester (den under Kirken nævnte Gehejmeraad Just Høg), men i økonomisk Henseende blev stillet uafhængigt af den, idet Maribo og Børglum Klostres anselige Godser bleve tillagte Akademiet, der kun skulde nyde godt af Skolens mulige Overskud. Chr. IV viste Akademiet stor Yndest; hans Sønner, Frederik (Fr. III) og Ulrik, og andre fyrstelige Personer studerede her (deribl. Prinser af de holstenske og hessiske Huse og Karl Gustav, senere svensk Konge, der paa Grund af sit Ophold der fritog Sorø for fjendtlig Behandling i 1659); Kongen gav det nye Statuter 1643, og mange berømte Lærde bleve indkaldte fra Udlandet. Men efter Chr. IV's Tid gik Akademiet efterhaanden tilbage (vel for en Del paa Grund af Krigen med Sverige), ligesom ogsaa Tonen blandt de unge Adelsmænd indvirkede uheldigt paa Skolen, og de vare snart begge i Forfald. En i 1660 nedsat Kommission, der skulde gøre Forslag til Anstaltens Restitution, kom atter tilbage til Fred. II's oprindelige Plan om en Opdragelsesanstalt og lærd Skole alene, hvorefter Akademiet nedlagdes 1665, ved hvilken Lejlighed Maribo og Børglum Klostres Godser ogsaa gik bort, medens Skolen fortsatte sin Virksomhed, dog med stedse aftagende Elevantal, saa at der i 1736 ikke en Gang var 10 uadelige Elever, og adelige saa godt som slet ikke søgte den. Til Erstatning for Akademiet oprettedes der 1691 ($^{26}/_{9}$) et saakaldet Ridderakademi i Kjøbenhavn; men heller ikke dette kunde holde sig, og $^{1}/_{5}$ 1710 blev det lukket. I Aaret 1736 blev der atter nedsat en Kommisson for at gøre Forslag til at ophjælpe den forfaldne Skole i Sorø, og ogsaa denne fastholdt Fred. II's Plan. Men dens Forslag blev ikke antaget, uden for saa vidt det gik ud paa, at Skolen foreløbig skulde nedlægges, hvilket skete 1737. Derimod bestemtes det ved Fundats af $^{7}/_{7}$ 1747, at der atter paa Sorø Kloster Gods skulde oprettes et ridderligt Akademi alene uden Skole. I Fundatsen stod: „Naar disse Midler (ɔ: Klostergodset) i Fremtiden ved Dotation eller Testament blive formerede, skal samme Gave, efter den legerendes udtrykkelige Ord og Mening, henlægges til denne Stiftelse“; thi i Erektionspatentet af $^{6}/_{3}$ 1747, hvorved Holberg ophøjedes til Baron og hans Godser Tersløse og Brorup med underliggende Bøndergods til Baroni, havde han testamenteret disse Ejendomme til Akademiet (Gavebrevet blev først offentlig fremlagt og konfirmeret efter Holbergs Død 1754). Denne betydelige Formue, som Akademiet saaledes kom i Besiddelse af, og som yderligere forøgedes ved et senere Testamente af Holberg af $^{30}/_{1}$ 1748 (bekr. $^{1}/_{3}$ 1754), hvorved han ogsaa skænkede det sit øvrige Gods, der ikke var indbefattet under Baroniet, samt ved Fundats af $^{14}/_{5}$ 1751, hvorved de Kalckreutzske Godser, Hellestrup og Nidløse Gaarde med Tilliggende, henlagdes til Akademiet (se S. 428), skulde synes at give Akademiet de bedste Betingelser for at trives. Det gik i Virkeligheden ogsaa frem i de første 20 Aar, i hvilken Tid det havde fortrinlige Lærere, som Kraft, Cold og Snedorff, senere Erichsen, Guldberg og Schytte; men efter at disse enten vare døde eller forflyttede, sygnede det hen, og den nye Fundats af $^{29}/_{1}$ 1782, hvorved nogle Mangler i den tidligere Organisation søgtes afhjulpne og ogsaa uadelige fik Adgang til det, fik ingen Betydning. Det var klart, at en lærd akademisk Anstalt i Sorø ikke kunde trives. Akademiet hendøde 1793, da de to sidste Elever afgik. Samtidig vare dets økonomiske Forhold i høj Grad mislige trods de betydelige Pengemidler, en Omstændighed, der dog

for en Del beroede paa de gennemgribende Forandringer i Landboforholdene i Slutn. af 18. Aarh.; 1801 udgjorde Gælden 186,000 Rd. Da fik Amtmanden over Sorø Amt, P. Chr. Stemann, Godset under sin Bestyrelse (ogsaa Overhofmester fra 1803), og Akademiets Finanser kom saaledes paa Fode igen, at man atter begyndte at tænke paa dets Genoprettelse, som vel forsinkedes noget ved Akademibygningernes Brand 1813 (se S. 563), men 1821 var ikke alene Gælden afbetalt*), men ogsaa den fornødne Kapital til Genopførelsen af Bygningerne tilvejebragt, og ved kgl. Resol. af $^{9}/_{3}$ 1821 og $^{26}/_{4}$ 1822 bestemtes det, at Stiftelsen atter skulde træde i Kraft baade som Skole og som Akademi. Skolen aabnedes allerede i Efteraaret 1822 i et foreløbigt Lokale, medens Akademiet, der fik sine nye Statuter $^{28}/_{1}$ 1827, maatte vente indtil Efteraaret 1826, da de nye Akademibygninger vare færdige (se S. 543). Erfaringen viste imidlertid snart, at den akademiske Læreanstalt heller ikke under sin nye Form svarede til Forventningen eller til de Udgifter, som den krævede. Hertil kom, at der nogle Aar efter over hele Landet gaves de lærde Skoler en Udvidelse, som ogsaa omfattede en Del af den saakaldte anden Eksamen. Ved kgl. Resol. af $^{3}/_{3}$ 1843 hævedes den nøje Forbindelse mellem Akademiet og Skolen, og $^{27}/_{3}$ 1847 bestemtes det, at den udvidede Undervisning ogsaa skulde bringes til Anvendelse paa Sorø Skole, hvorefter Akademiet som saadant skulde inddrages, samt at der skulde oprettes en højere Læreanstalt for Realvidenskaberne under Navn af Realhøjskole (kgl. Reskr. af $^{31}/_{12}$ 1847). Den sidste Bestemmelse kom dog aldrig til Udførelse (jfr. Resol. af $^{31}/_{3}$ 1848 og $^{12}/_{4}$ 1849), hvorimod Akademiet helt nedlagdes $^{1}/_{4}$ 1849.

Sorø Skole er nu i det væsentlige indrettet som de andre lærde Skoler i Landet, dog saaledes, at der med den er forenet en Opdragelsesanstalt; 1. Jan. 1897 var der 86 Elever paa Anstalten og 82 skolesøgende Disciple foruden 25 i Forberedelsesklassen, i alt 193 (Betalingen for en Elev paa Opdragelsesanstalten og Skolen er 400 Kr., paa Skolen alene 96 [120] Kr.). Ved Opdragelsesanstalten og Skolen er ansat en Rektor, 4 Overlærere, 10 Adjunkter, en Musiklærer, en Lærer i Gymnastik og Dans og en Lærer i Tegning. Biblioteket tæller henved 50,000 Bind; desuden er der en stor fysisk Samling (grundlagt i Slutn. af 18. Aarh. af Overhofmarskalk Hauch, købt til Akademiet 1827 af Fred. VI) og en naturhistorisk Samling (zoologisk og mineralogisk Afdeling) samt en Oldsagssamling.

Sorø Akademi er en af Landets rigeste Stiftelser, og dets aarl. Indtægter have i de sidste 20 Aar været omkring 500,000 Kr. I Finansaaret 1895—96 udgjorde Indtægterne 495,670 Kr., deraf Jordebogs- og Tiendeindtægternes Overskud 81,222, Renteindtægt 346,587, Lejeindtægt af Købstadsejendomme 2127, Skovindtægternes Overskud 32,717, Kontingenter for Elever og skolesøgende 32,929 Kr. Udgifterne udgjorde 483,916 Kr.; men deraf gik alene 283,347 Kr. til saakaldte fremmede Øjemed (Tilskud til kommunale og private Skoler 107,800, til saadanne Skolers Forsyning med fysiske Apparater og andre Læremidler 18,747, til Videnskab og Kunst 156,800 Kr.), en Konto, der er vokset betydeligt i de senere Aar, og som tidligere ogsaa har omfattet Tilskud til Seminarier, Folkehøj-

*) Deri var indbefattet de to Kirker Stenmagle og Stenlille, som Akademiet havde købt i Slutn. af 18. Aarh. ved at laane 16,500 Rd. af Staten. I Aaret 1825 kunde Akad. endog af den opsparede Kapital købe de to Hovedgaarde *Mørup* (for 42,200 Rd.) og *Nordruplund* (for 12,000 Rd. Sølv og 78,763 Rd. i Sedler).

skoler, Landbohøjskolen, det kgl. Teater m. m. Akademiets Kapitalformue var $^{31}/_{3}$ 1896 8,999,581 Kr. Akademiets Ejendomme vare, foruden selve Skolebygningerne m. m.: *A.* Hovedgaardene Mørup (Fjenneslev Sogn), $38^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., og Nordruplund (Nordrup Sogn), $66^{1}/_{4}$ Td. Hrtk.*). *B.* Fæste-, Leje- og Tjenestejorder, $44^{3}/_{8}$ Td. Hrtk. *C.* Arvefæstegods, i alt 1204 Td. Hrtk. (deribl. følgende Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Bjernedegd., Bjernede Sogn, 73 Td. Hrtk.; Oldengd., Fjenneslev Sogn, $12^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.; Ruhedal, Gyrstinge Sogn, $12^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.; følgende 5 Gaarde i Alsted Sogn, Alstedgd., 19 Td. Hrtk., Simonsborg, $13^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., Fuglagergd., $15^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., Engelsborggd., 14 Td. Hrtk., og Knudstrupgd., $22^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.; Kammergave, 16 Td. Hrtk., og Tersløsegaards Jorder, $34^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. [se for øvrigt om den sidste S. 429], i Munkebjærgby Sogn; Juliedal, $16^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., og Brorup, 44 Td. Hrtk., i Flinterup Sogn; en Gaard i Brandstrup, Tersløse Sogn, $12^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.; Kvellingehøj, 13 Td. Hrtk. og Marielund, 15 Td. Hrtk. [hvoraf dog Halvdelen Selvejendom], i Stenmagle

Sorø Akademi i 18. Aarh. Efter Thura.

Sogn). *D.* De til fuldkommen Ejendom solgte Ejendomme, paa hvilke hviler Kanon af Hrtk. $80^{3}/_{4}$ Td. *E.* Foruden Sorø Kirke, til hvilken der ikke ydes Tiende, 15 Landsbykirker (nemlig i Alsted Herred Bjernede, Fjenneslevlille, Flinterup, Gyrstinge, Munkebjærgby, Slaglille og Stenmagle, i Slagelse Herred Nordrup, Stillinge og Sønderup, i Løve Herred Havrebjærg og Skjellebjærg, i Merløse Herred Tersløse, Nidløse og Stenlille) med tiendeydende Hrtk. $3811^{3}/_{4}$ Td. og matrikul. Tiendehrtk. $494^{1}/_{4}$ Td. samt Præstetiende af $126^{1}/_{2}$ Td. *F.* Skovene, af Areal 6379 Td. Ld., med Hrtk. Ager og Eng $16^{1}/_{4}$ Td. og Skovskyld $491^{1}/_{4}$ Td. Desuden ejer Akademiet 6 Gaarde og en Frugthave i Byen, Vaskerigaarden, Klosterporten og en Tørvemose i Bjernede.

Ved Gods-, Kasse- og Regnskabsvæsenet er ansat en Bogholder, der tillige er Forvalter, en Kasserer, en Arkitekt, en Assistent og en Gartner. Ved Forstvæsenet er ansat en Overinspektør og 2 Skovridere.

*) Foruden disse to Hovedgaarde har Akademiet ejet 7, nemlig Hellestrupgd., solgt if. Lov af $^{10}/_{3}$ 1852, Sorø store Ladegaard, solgt if. Lov af $^{19}/_{2}$ 1861, Sorø lille Ladegaard, udparcelleret 1794 og dels bortarvefæstet, dels bortforpagtet, dels udlagt til Skov, og de 4 bortarvefæstede Gaarde Brorup (1805), Bjernedegd. (1809), Tersløsegd. (1817) og Nidløsegd. (1841). Ogsaa Mørup er bestemt til at sælges if. Lov af $^{23}/_{1}$ 1862, men det er endnu ikke sket. Af disse hørte Sorø store og lille Ladegaard samt Bjernedegaard til Sorø Klosters gamle Gods.

Fred. II's Skole og Akademiet havde indtil Chr. VI's Tid Lokaler i de gamle Klosterbygninger, og hvorledes de forskellige Bygninger omtrent bleve benyttede, kan ses af den S. 547 gengivne Tegning efter Resen. Saaledes ere Bygningerne omtr. blevne staaende, dog med nogle Tilbygninger under Chr. IV og Fred. III, indtil de nedreves 1734; dog bevaredes Klosteromgangen, saa at de nye, i Tidens Mansardstil opførte Bygninger (indviede $^{27}/_{7}$ 1747) ligeledes kom til at bestaa af 3 Fløje og umiddelbart stødte op til Kirken, der altsaa dannede den fjerde Fløj. Hovedbygningen, der er beskrevet og afbildet i Thura, Danske Vitruvius II, afbrændte $^{11}/_{6}$ 1813 tillige med den kostbare Bogsamling, hvoriblandt alle Holbergs Bøger og hans Originalportræt, Sorø og Maribo Klostres Arkiver samt en Del Oldsager og Relikvier fra Klostertiden. Derimod bleve de to

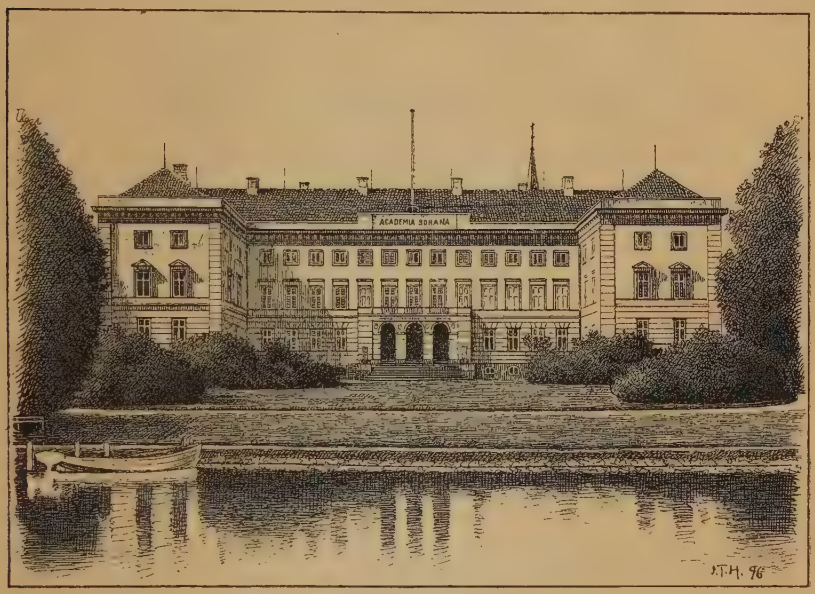

Sorø Akademi.

Sidepavilloner, Lektorboligerne (hvoraf den ene i omtr. 40 Aar beboedes af Ingemann), staaende som et Minde om, hvorledes det gamle Akademi har set ud. Derpaa opførtes 1822—27 efter Tegning af Statsbygmester P. Malling det nuv. Akademi, der kostede 214,432 Rd. og indviedes $^{22}/_{5}$ 1827. Det er bygget i moderne Stil (som Frederiksberg Slot) i 3 Stokværk foruden Kælder, med Façade og Hovedportal med stor Stentrappe ud mod Søen og med fremspringende Fløje mod Ø. og V., saa at Planen ligner et latinsk **H**. Modsætningen mellem Akademiet og den ærværdige Kirke er paafaldende, men dog maaske mindre grel end ved den ældre Bygning, der stod i umiddelbar Forbindelse med Kirken, hvorimod denne er helt adskilt fra den (Klosteromgangen blev ved den nye Bygnings Opførelse som omtalt nedrevet, se S. 554). Akademibygningen, der helt igennem er dekoreret af Hilker 1859—71, indeholder foruden Klasseværelser bl. a.

i Stuen: Vestibulen, med Inskriptioner, Gibsfigurer m. m., den omtr. 140 F. lange Stengang, Rektors Værelse, med Portrætter af Fred. VI og Gemalinde Marie Frederikke (efter Sigende malede af Juel) og Spisesal; i første Stokværk: Læsesalen med flere Portrætter, bl. a. af Holberg, Forfatteren Ove Malling, Ingemann (malet af Marstrand), Gehejmestatsminister J. Bülow, † 1828 (malet af Juel), og Reitzenstein, Akademiets Samlinger, Lovsangssalen og Solennitetssalen, over 50 F. lang og 32 F. bred. med en Gibsstatue af Holberg (Kopi af Steins Statue uden for det kgl. Teater) og Portrætter af Fred. II, Chr. IV (af Rørby), Chr. VI, Fred. V og Fred. VI (af Eckersberg); i øverste Stokværk: to Sovesale. Vest for Akademiet og Kirken ligge Rektorboligen (med Værelser for Eleverne i de øverste Klasser) og Sygehuset (det gamle Sygehus laa lige op til Kirkegaarden, hvor nu Ingemanns Grav er). Vest for Klosterporten ligger det store Gymnastikhus, ombygget i den nyere Tid (tidligere Ridehus), og Ø. for Klosterporten Kvæsturbygningen, der 1859—60 forhøjedes med et Stokværk, hvor Biblioteket, der tidligere havde sin Plads i Akademibygningen, nu befinder sig (det brændte Bibliotek blev erstattet ved frivillige Gaver, særlig fra Gehejmestatsminister Bülow). Desuden maa nævnes Sløjdskolen, Gartnerboligen, Økonomibygningen med Badeanstalt og den nye Vaskeribygning, den sidste ved Klosterporten paa Byens Side. Vest for Akademiet, ud mod Søen, ligger den 10 Td. Ld. store Have med mange sjældne Træer og Planter, bl. a. en 66 F. høj Platanus occidentalis, 7 F. 6 T. i Stammens Omf., og en Gymnocladus canadensis, 43 F. høj, 5 F. i Stammens Omf. Paa Ridebanen staar der en 87 F. høj Fraxinus excelsior (Ask), 7 F. og 6 T. i Stammens Omf., og en Ulmus montana (Elm), 86 F. i Kronens og 13 F. og 9 T. i Stammens Omf. — Ud for Akademiet ligger i Sorø Sø den lille *Fru Borchs Ø*, senere kaldt *Ingemanns Ø*. Paa den modsatte Side af Søen ligge Højdepunkterne det skovbevoksede *Parnas* (eller Tjørnehøj) og, noget længere inde, *Helikon* (eller Kongshøj), 197 F., 62 M., hvorfra der er en vid Udsigt. Ud for Parnas ligger Øen *Bøgholm* ($1^3/_4$ Td. Ld.).

Litt. til Sorø, Klosteret, Kirken og Akademiet: *J. Daugaard*, Om de danske Klostre i Middelalderen, S. 257 fl. — *N. Durop*, Sorø Humili spiritu descripta, Hafnia 1635. — *F. Wendelboe* og *H. F. J. Estrup*, Beskr. af Mindesmærker i Sorø Akad. Kirke med en hist. Indledn. om den gamle Klosterkirke, Kbh. 1836. — *N. Høyen*, Nogle Bemærkn. om Sorø Kirkes Alder og Bygningsstil, i Nyt hist. Tidsskr. I. S. 251 fl. (ogsaa i hans „Saml. Skrifter", I), og sammes: Kirken og Klosteret i Sorø, i „Danske Mindesmærker" I, S. 59 fl. — *J. B. Løffler*, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, S. 184 fl., og sammes: Gravmonumenterne i Sorø Kirke, Kbh. 1888. — *O. Malling*, Om Sorø Acad., i Collins Tidsskr. „For Hist. og Statistik", I, S. 1 fl. — *G. Tauber*, Udsigt over Sorø Acad. Forfatning, Kbh. 1827. — *A. F. Asmussen*, Medd. ang. Sorø Akad. for Aarene 1857—78, Kbh. 1880, fortsatte af *S. Sporsén* for Aarene 1879—88, Kbh. 1890. — *S. M. Gjellerup*, Studier til de Soranske Stiftelsers Hist., i Hist. Tidsskr. 4. R. VI Bd., S. 449 fl. — *J. Chr. Lütken* (og *J. H. Bredsdorff*), Blandinger fra Sorø, et Tidsskr., Slagelse 1831—33, og samme: Fire Smaaskrifter om Sorø Akad., Kbh. 1847—48. — *Sorøansk Tidsskr.* 1.—2. Hefte, Kbh. 1870. — *Th. Hansen*, Sorø. En Beskr. af Klosteret, Akad., Kirken, Læreanstalten og Sorø nærmeste Omegn, Kbh. 1883. Desuden de i Teksten nævnte enkelte Afhandlinger.

RINGSTED.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave

Eftertryk forbydes

1	Afholdshjem	C 4	11	Kirke, St. Bendts-	B 3
2	Apotek	C 3	12	Pavillon Sveitsen	C 5
3	Asyl	D 3	13	Postkontor og Telegrafst:	D 3
4	Banekrven	C 8	14	Præstebolig	C 3
5	Banken for Ringsted og Omegn	B 4	15	Raadhus	B 3
6	Fattiggaard	B 5	16	Skole, Kommune	D 3
7	Fribolig	D 6	17	Sparekasse	C 4
8	Gasværk	D 6	18	Sprøjtehus	C 5
9	Hotel Postgaarden	C 3	19	Svendehjem	D 5
10	Industriforening med Teknisk Skole	C 5	20	Svineslagteri	E 5
			21	Sygehus	C 1
			22	Vandtaarn	C 5

KLOSTER-JORDER

KØBSTADENS

MARK-

KLOSTER JORDER

JORDER

AMTSTUEGAARD

RINGSTED KLOSTER

KAPEL

KIRKEGAARD

BANEGAARD

Til Roskilde

Teglgaards Alle

Nørregade

Byens Bagvej

St. Knudsgade

Torvet

St. Bendtsgade

Strædet

Sti

Til Sorö

Sögade

St. Hansgade

Piteborggade

Dagmarsgade

Til Kjöge

Jærnbane Sti

Til Næstved

Til Kønnede

Til Balstrup

Udført af V. F. A. Berggreen

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

1896.

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 500 Alen

Ringsted

Købstaden Ringsted ligger i Ringsted Herred under 55° 26′ 34″ n. Br. og under 0°47′ 1″ v. L. for Kbh. (beregnet for Vandtaarnet). Byen ligger temmeligt højt (det højeste Punkt er ud for Teknisk Skole, 182 F., 57 M.), men paa et noget fladt og næsten skovløst Terræn; lige Vest for Byen er der en Sænkning, hvori den fra Langesø kommende Ringsted Aa løber mod Syd til Susaa; Byen selv mangler rindende Vand. Gennem Byen gaar Hovedlandevejen fra Kjøbenhavn til Korsør, og tæt S. for Bygrænsen gaar den vestsjællandske Jærnbane. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. 8, fra Roskilde 4 og fra Sorø 2 Mil (ad Jærnbanen er der til Kbh. $8_{,5}$ Mil, $64_{,2}$ Km., til Roskilde $4_{,3}$ Mil, $32_{,6}$ Km., og til Sorø $1_{,9}$ Mil, $14_{,5}$ Km.). Byens største Udstrækning er fra S. til N., omtr. 2000 Al., idet Husene gruppere sig langs med Vejen fra Banegaarden, den buede Hovedgade St. Hansgade, der udmunder i det store, langstrakte Torv, og den anden Hovedgade, den brede Nørregade, der fra Torvet fører mod N. ud til Landevejen til Kjøbenhavn. Byen har sin største Bredde ved Torvet, noget over 1000 Al.; her fører St. Bendtsgade mod V. ud til Landevejen til Sorø, medens St. Knudsgade fører ud til Byens Østgrænse; men baade mod S. og N. løber Ringsted ud i en smal Stribe. Ringsted har trods sin Ælde intet gammeldags Udseende og slet ingen Bygninger fra ældre Tid, hvad der skyldes de hyppige Ildebrande. Byen har vel været i Opkomst i 19. Aarh., men nogen betydelig By er den ikke. Den driver en Del Landhandel, og Haandværkere og industridrivende indtage en i Forhold til Indbyggerantallet ret anselig Plads; men særlig maa mærkes det betydelige Landbrug paa Markjorderne.

Ringsted Købstadsgrund udgjorde Nov. 1896 868,000 □ Al. (62 Td. Ld.), Markjorderne 16,954,000 □ Al. (1211 Td. Ld.), og Byen havde s. Aar 10 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal i

Byen var ved Folketællingen 1890 211 (Nov. 1896 var der 267, hvoraf 250 paa Byens egentlige Grund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 1888 1266 Td. Ld.*) (1896: 1273); deraf vare besaaede 693, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 474, Haver 30, Skov 1, Byggegrunde 25 og Hegn, Vandareal m. m. 43 Td. Det samlede Hartkorn for Byen og Markjorderne var $^{1}/_{1}$ 1895 $162,_{25}$ Td. Antallet af Gaarde paa Markjorderne var 33 med 155 Td. Hrtk., deraf en paa over 12 Td. Hrtk., *St. Jørgens Gaard* ($14,_{6}$ Td. Hrtk.), 3 mellem 8 og 12, 7 mellem 4 og 8 og 22 mellem 1 og 4 Td. Af Gaardene dreves 18 fra Ejendomme i Byen.

Bygningernes samlede Brandforsikringssum udgjorde 1. Okt. 1896: 4,250,689 Kr. (Antal af Forsikringer 261).

Da Ringsted Landsogn danner en egen Sognekommune, behandles det særskilt under Herredet.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves:

Kirken, der vil blive beskreven særskilt.

Raad- Ting- og Arresthuset, beliggende i St. Bendtsgade ved Kirken. Ejendommen, hvoraf Raadhuset er erhvervet 1826 (jvfr. Kanc. Skr. af $^{15}/_{3}$ 1827) og Arresthuset er opført 1875 (efter Tegn. af Arkitekt Tvede), ejes af Sorø Amt ($^{21}/_{32}$), af Roskilde Amt ($^{3}/_{32}$) og af Ringsted By ($^{8}/_{32}$). Samlet Forsikringssum er 48,545 Kr. Raadhuset indeholder foruden Byens offentlige Kontorer, Retslokaler og Politistation, bl. a. en Byraadssal; i Retssalen en Marmorbuste af afd. Konferensraad Harhoff. udf. af V. Bissen. Der er Plads for 16 Arrestanter.

Byens Skole, **Real- og Friskolen**, i St. Knudsgade, er opført 1874-76 af Grundmur med Skifertag i to Stokværk; Realskolen har 4 Klasser og havde $^{1}/_{1}$ 1897 49 Elever, Friskolen har 8 Kl. og havde 222 Elever: ved Skolen er ansat en Førstelærer, 6 Lærere og 2 Lærerinder. Med Skolen er forbunden en Haandgerningsskole (1 Lærerinde og 84 Elever). — I St. Hansgade, paa den gamle Kirkegaards Plads, ligger **Teknisk Skole** (tilhører Ringsted Industriforening), opf. 1891 efter Tegn. af F. C. C. Hansen af Grundmur med Skifertag i to Stokværk (6 Lærere, 90 Elever). — Desuden er der 3 private Pigeskoler.

Fattighuset (Plads for 60 Lemmer) ligger ved Enden af Søgade, **Sygehuset** (30 Senge) er opført 1856 og ligger i Nørregade. I St. Knudsgade ligge **Posthuset** og **Telegrafstationen**, som dog 1897 skal flyttes til St. Bendtsgade, og den 1870 opførte **Præstegaard** (tilhører Præstekaldet), hver paa sin Side af Skolen.

Gasværket, mod S. ved Kirkegaarden, er anlagt 1867 og har kostet 24,000 Rd. **Vandværket** med Vandtaarn (der pumper Vandet op fra Ringsted Aa), ved St. Hansgade, er anlagt 1885 med en Bekostning af 107,000 Kr. (dagligt Forbrug omtr. 2250 Td.); i Nærheden ligger det 1876—77 opførte Sprøjtehus.

Friboligen for gamle værdige trængende i Ringsted, beliggende mod S. mellem Næstved- og Rønnedevejen, er opført 1860—61 og inde-

---

*) Før 1810 udgjorde Byens Jorder kun 4 Td. Ld.; men da fik den de Jorder, der forhen vare tillagte den 1739 ophævede Latinskole, i Arvefæste (Afgift 1 Td. Byg efter Kapitelstakst pr. Td. Ld.); de udskiftedes 1812.

holder Friboliger for 12 Personer; Stiftelsen er oprettet af en $^5/_2$ 1857 dannet Damekomité og bestyres under Indenrigsministeriets Tilsyn. — **Dagmar-Asylet**, i Dagmarsgade, er opført 1885 af en Forening (Plads for omtr. 50 Børn; Huset, hvortil Kommunen har givet Grunden, er forsikret for 8000 Kr.). — I Dagmarsgade ligger ogsaa **Svendehjemmet**, opført 1890 af Haandværkssvendenes Forening.

Paa Torvet ligge tre store, flade Sten, der efter Sagnet ere de gamle Tingsten (se S. 559). — Ved Torvet, paa Hjørnet af Nørre- og St. Knudsgade ligger Hotel Postgaarden, der med sin store Façade (Stentrappe, to Porte og Midtgavl) tager sig ganske imponerende ud og leder Tanken hen paa en gammel Herremandsgaard. — Den gamle Kirkegaard (om den nye Kirke-

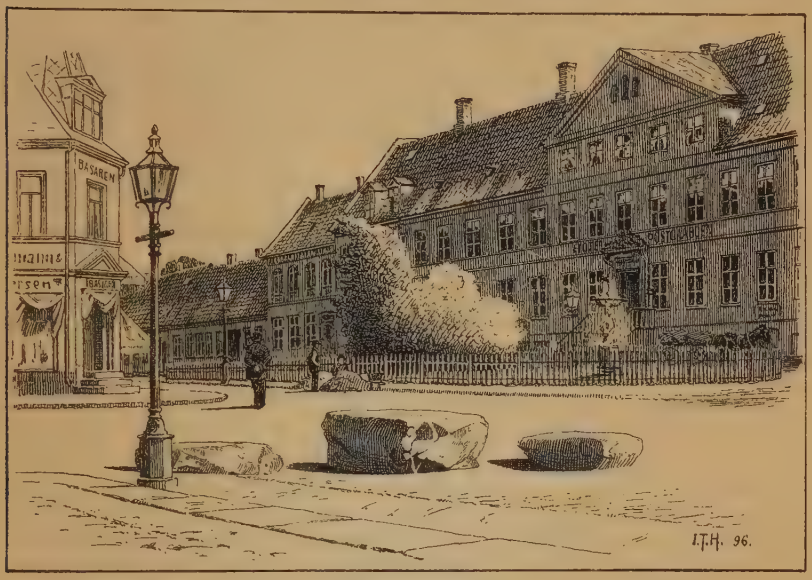

Torvet i Ringsted.

gaard se under Kirken) ved St. Hansgade er nedlagt 1840 og omdannet til et lille Anlæg med Pavillon. — Et 9070 □ Al. stort Jordstykke N. Ø. for Dagmarsgade udlejes til Kolonihaver.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 2464 (Nov. 1896: 2892); 1801 havde Byen 817, 1840: 1171, 1860: 1653, 1880: 2127 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede; 320 levede af immateriel Virksomhed, 1012 af Industri, 641 af Handel og Omsætning, 100 af Landbrug, 13 af Gartneri, medens 246 fordeltes paa andre Erhverv, 115 levede af deres Midler, 14 nød Almisse og 3 vare i Fængsel. Om Erhvervet henvises til, hvad der er sagt i Indledningen S. 564. Det uforholdsmæssige

store Antal af Skomagere, som er omtalt i dette Værks forrige Udgave (1871: 25), er nu i Aftagen (1896: 15).

Da Ringsted (og Sorø) er forenet med Slagelse Toldsted, er der ingen særlig Beretning om Ind- og Udførsel.

Ringsted har aarl. 8 Markeder, 2 i Marts, 1 i April, 1 i Maj, 1 i Juni, 1 i Sept., 1 i Okt. og 1 i Nov., alle med Heste og Kvæg undt. i Sept. og Nov.: kun med Kvæg.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg mærkes: et Ølbryggeri (bayersk og Hvidtøl) med Brændevinsbrænderi (i alt 30 Arbejdere), et Hvidtølsbryggeri (aarl. Produktion omtr. 2000 Tdr.), en Dampmølle (aarl. Formaling af 37,500 Td. Korn, 15 Arbejdere), et Jærnstøberi og Maskinfabrik (20 Arbejdere), et Andelssvineslagteri (aarl. slagtes 25,000 Svin, 20 Arbejdere), et Damp- Sav- og Høvleværk (15 Arbejdere), et Dampuldspinderi, et Pottemageri, et Farveri, et Garveri og 3 Bogtrykkerier. — I Ringsted udgives 3 Aviser: Sjællandsposten, Ringsted Folketidende og Venstres Folkeblad.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 234 Heste, 319 Stkr. Hornkv. (deraf 189 Køer), 50 Faar, 166 Svin og 8 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt Byskriver i Ringsted, Herredsfoged og Skriver i Ringsted Herred og Birkedommer og Skriver ved Skjoldnæsholm og Svenstrupgaard Birker. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, b) for Fattigvæsenet, c) for Skolevæsenet, d) for Jorderne og Veje samt Vandløb, e) for Gasværket, f) for Vandværket, g) for Sygehuset, h) for Gader og Stier, i) for Alderdomsunderstøttelse.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: 45,746 (deraf Grundskat 1178, Husskat 366, Formue- og Lejlighedsskat 44,202 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 2699, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2168, Indtægt af Aktiver 34,600 (deraf Gasværk 8508 og Vandværk 5366 Kr.), ekstraord. Statsbidrag 930 Kr.; af Udgifterne: Bidr. til Staten 700, Bidr. til Amtet 487, Bidr. til Amtsskolefonden 806, Byens Bestyrelse 3362, Fattigvæsen 10,162, Alderdomsunderstøttelse 4299, Skolevæsen 13,336, Rets- og Politivæsen 6151, Medicinalvæsen 3423, Gader og Veje 5994, Renlighed 170, Brandvæsen 757, Højtidsoffer 1413 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 135,450, i faste Ejendomme, som give Udbytte, 377,000 og i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 136,800 Kr. Kommunens Gæld var 319,910 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue- og Lejlighed $3^{3}/_{5}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 1,064,000 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 900,700 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Skolebygningen, Fattighuset, Sygehuset, Gasværket, Vandværket, Sprøjtehuset, en Fjerdepart af Raad-, Ting- og Arresthuset (se S. 566) samt omtr. 1150 Td. Ld.

Ringsted har et Brandkorps, der bestaar af 1 Brandinspektør, 29 Underbefalingsmænd og 211 Mand samt et Brandpolitikorps. Politistyrken bestaar af 2 Politibetjente og 4 Vægtere.

I Banken for Ringsted og Omegn (oprettet $^{19}/_{3}$ 1890) var Aktiekapitalen 100,000 Kr.; Folio og Indlaanskonto var $^{31}/_{12}$ 1894 661,109 og Vekselkontoen 164,599 Kr. — I Sparekassen for Ringsted og Omegn (opr. $^{2}/_{5}$ 1832) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 4,640,198

Kr., Rentefoden var $3^1/_2$—4 pCt., Reservefonden udgjorde 575,509 Kr., Antal af Konti 4709. — I Spareforeningen i Ringsted (opr. $^{23}/_4$ 1873) var $^{31}/_3$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 24,610 Kr., Rentefoden 3 pCt., Reservefonden 802 Kr., Antal af Konti 188.

I gejstlig Henseende er Benløse Sogn (siden 1687) annekteret til Ringsted Sogn, der bestaar dels af Købstaden, dels af et Landsogn. Ved Kirken er foruden Sognepræsten ansat en Kapellan pro loco.

Ringsted hører til 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører under Roskilde Amtstuedistrikt og Ringsted Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører under 2. Udskrivningskreds' 77. Lægd og er Sessionssted for Kredsens 60.—77., 117. og 119.—120. Lægder.

Ringsted danner tillige med Sorø og Slagelse eet Toldsted; Toldforvalteren bor i Slagelse, men der er en Toldassistent i Ringsted. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og 3 Ekspedienter), der tillige bestyrer Telegrafvæsenet. Ringsted er i Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og Byerne paa Sjælland.

Paa den vestsjællandske Jærnbane (se nærmere under Roskilde og Korsør) befordredes der i Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) til Ringsted 51,117 og fra Ringsted 51,426 Personer; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. var s. Aar ankommet til Ringsted 618,725, afgaaet fra Ringsted 193,414 Cntr.

Historie. Ringsted er en ældgammel By. Ved sin Beliggenhed midt i Sjælland blev den et naturligt Samlingssted for Befolkningen, og den var tillige saa at sige Midtpunktet i hele Riget. Allerede i Hedenskabets Tid var Byen Hovedtingstedet for Sjælland (rigtignok er det først 1131, at den nævnes som Landstingssted; men den har sikkert været det fra den ældste Tid), ligesom Lund for Skaane, Viborg for Nørre- og Urnehoved for Sønderjylland osv., og det fælles Offersted, hvor der hvert tredje Aar fejredes et Hovedblot for Øens Befolkning og hvert niende Aar et Blot, der var fælles for hele Riget, Ofringer, som gave Anledning til Afholdelsen af store Markeder. Byen var tillige i Hedenold ofte Dankongens Sæde, og de gamle Sagn omtale den flere Gange; saaledes nævnes Kong Frode IV som residerende snart i Lejre og snart i Ringsted, og i det første Kvad om Helge Hundingsbane i den ældre Edda fortælles, at Kong Sigmund, Volsungs Søn, skænkede denne By („Hringstaðir") til sin Søn Helge Hundingsbane, og Byen fremhæves som det Sted, der skal være hans Kongesæde:

„Hognes Datter skal du eje,
og i Ringsted skal du trone,
have Sejr og mange Lande,
da er Kampens Tid forbi".

Ved Middelalderens Begyndelse omtales Ringsted som den anseligste By paa Sjælland; først senere maatte den i Betydning vige Pladsen for sin Medbejler, Roskilde. Meget vidner om Ringsteds høje Rang i disse Tider. Som Møntsted hører den til de ældste i Landet, idet der alt under Knud den Store prægedes Mønt her (paa en Mønt fra den Tid kaldes den „Ricsta"), og under Knud den Hellige nævnes her en Møntmester Alfword (paa Mønterne er Byens Navn forkortet til „Ri" eller „Reg"). Her havde Landstinget, Provinsens øverste Domstol, sit Sæde (som Minde ligge de store fredlyste Tingstene endnu paa Torvet, den eneste By i Landet, hvor disse ere bevarede). Kongerne opholdt sig ofte her (af Valdemar II's Jordebog ses, at R ngsted har været kglt. Krongods, indtil den i 12. Aarh. blev mageskiftet for Søborg, se S. 85 og *O. Nielsens* Udg. af Vald. Jordb. S. 127), og vigtige Regeringshandlinger have fundet Sted her. Saaledes blev i en glimrende Forsamling af Rigets Stormænd og Prælater den første Kongekroning foretaget her $^{25}/_6$ 1170, idet Knud Valdemarsen

blev kronet og salvet samtidig med, at hans Stamfader Knud Lavard blev skrinlagt i Kirken; $^{21}/_{7}$ 1171 gav Biskop Absalon den sjællandske Kirkeret i Ringsted; $^{12}/_{11}$ 1329 sluttede Christoffer II, efter at være vendt hjem fra sin Landflygtighed, et Forlig med Johan den Milde; paa et Møde i Ringsted St. Knudsdag $^{7}/_{1}$ 1349 gjorde Vald. Atterdag Regnskab for Anvendelsen af de oppebaarne Skatter; og endelig bleve Kongerne i Middelalderen sædvanlig hyldede her paa Sjællandsfarernes Landsting for denne Provins (den sidste, der modtog Hylding i Ringsted som Tronfølger, var Chr. IV $^{10}/_{7}$ 1584). Hvad der ogsaa bidrog betydeligt til Byens Anseelse, var Benediktinerklosteret, der anlagdes under Svend Estridsen (se S. 571), og i hvis Kirke, der senere blev Byens Sognekirke, efter at dens egen Kirke var bleven nedlagt efter Reformationen, en af Danmarks mest afholdte Helgener, Knud Lavard, blev skrinlagt.

Ringsteds ovenfor nævnte Sognekirke hed *St. Hans Kirke* og laa mod S. Ø. i Byen, hvor nu Anlægget paa den gamle Kirkegaards Plads findes (ved Teknisk Skoles Opførelse for nogle Aar siden søgte man forgæves efter Fundamenterne). Den nævnes tidligst i et af Roskildebispen Peder Sunesen († 1214) udstedt Dokument, ved hvilket han lægger St. Hans Kirke til Ringsted Kloster. Ved kgl. Brev af $^{6}/_{6}$ 1571 blev Sognefolket henvist til Klosterkirken, og det befaledes, at St. Hans Kirkes Tiende og Rettigheder skulde henlægges til Klosterkirken, ligesom dens Inventar skulde henflyttes dertil. Kort efter er vel St. Hans Kirke bleven nedbrudt*). If. Resens Atl. skal der desuden ved den nordre Ende af Nørregade have ligget et *St. Gertruds Kapel* eller *Hospital*. Endvidere hørte til Ringsted i Middelalderen et *St. Jørgens Hospital* for spedalske, der allerede nævnes 1261 og efter Reformationen vedblev at bestaa som Fattighus. Paa middelalderlig Vis skaffede dette sig en Del af sine Indtægter ved at sende en Terminsbroder ud i Omegnen for at sammentigge Almisser, ligesom dets Forstander eller Terminsbroderen mødte op med en Pengebøsse, hver Gang en fremmed Adelsmand gæstede Byen. Ved Slutn. af 16. Aarh. klages der over Hospitalets slette Forfatning; Kapellet, hvori Lemmerne havde deres Bolig, var nedfaldet, Kirkegaardsmuren afbrudt osv. Paa Ringsted Klosters Befalingsmand Lave Becks Foranstaltning blev det udbedret og atgav nu indtil sin Ophævelse i 1631 Bolig for 4 fattige, vanføre Kvinder. Derefter blev Godset lagt til Vartov i Kjøbenhavn, mod at Ringsted fik Lov til at belægge 4 Senge heri. Gaard og Kapel vare nedbrudte paa Resens Tid; men en Ejendom, der rejstes paa Grunden, bærer endnu Hospitalets Navn (se *H. F. Rørdam*, i Kirkeh. Saml. 3. R. III Bd., S. 474). — Ringsted har ogsaa haft en Latinskole, der blev ophævet 1739 (se S. 566).

I den nyere Tid gik det tilbage for Ringsted. Klosterets Ophævelse bidrog meget dertil; og de hyppige og voldsomme Ildebrande, der have hærget den ligesom de andre danske Byer, have gjort deres. Saaledes berettes om en stor Ildebrand 1534; 1551 udgik der Kongebrev til Abbederne i Ringsted og Sorø, at Borgerne skulde have Hjælp fra Klostrenes Skove, da Ringsted for en stor Del var brændt, og Borgerne havde beklaget sig over ikke at kunne faa Bygningstømmer; $^{20}/_{6}$ 1693 brændte største Delen af den „fattige" By (Bircherods Dagbøger, S. 271); $^{16}/_{8}$ 1747 brændte en stor Del af Byen, og endelig $^{21}/_{6}$ 1806 lagdes den halve By tillige med en Del af Kirken i Aske (om de to sidste Brande se Kirkeh. Saml. 4. R. II Bd., S. 751). Aar 1672 havde Byen 700, 1769 703 Indb.

Litt.: *Laur. Olufsen Kock*, der var Rektor ved Latinskolen fra 1666 og senere Provst i Arts Herred († 1691; se S. 476), har udgivet „Ringsteds Beskrivelse", en Topografi paa Vers (i *Rahbek* og *Nyerup*, Bidr. til den d. Digtekunsts Hist., III, S. 106). — Fremmede Tropper i Sjæll. 1807 og 1808, i „Museum", 1893. I, S. 234 fl. — Se i øvrigt om Litt. S. 580.

*) *Reyersen* (Beskr. over St. Bendts Kirke, S. 9) siger, at den først blev nedreven 1766, og fortæller, at det var en Bindingsværksbygning uden Taarn; i Resens Atlas findes ingen Kirke; den af Reyersen omtalte Bygning har vel kun været et alm. Ligkapel, da han selv siger, at det kun benyttedes til at holde Ligprædikener i (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 182). Beretningen om Branden 1747 i Kirkeh. Saml. 4 R. II Bd. tyder heller ikke paa, at der har været nogen Kirke.

Ringsted Kloster og Kirke.

Til Danmarks ældste Munkeboliger hører **Benediktinerklosteret** i Ringsted, indviet til Jomfru Maria. Dets Grundlæggelse falder allerede under Svend Estridsen, om det end først 1081 eller 1082 blev fuldført af Roskildebispen Svend Norbagge, hvem Æren for dets Stiftelse rettest tilkommer. Om Klosterets Skæbne i den ældste Tid haves saa godt som ingen Efterretninger; det var først, da den myrdede Knud Lavard var bleven bisat i Klosterkirken, at det ret fik Plads i Historien, og til Minde om ham kaldtes det undertiden St. Knuds Kloster. Saa snart det rygtedes, at der skete Jertegn ved Knud Lavards Grav, lod hans unge Søn Valdemar sammen med Svend Eriksen 1146 Liget optage og trods Ærkebisp Eskils Indsigelse henlægge i et Skrin til Beskuelse for Folket og til Helgentilbedelse. Samtidig indsattes en ny Forstander for Klosteret, og dette omdannedes til et Abbedi, medens det tidligere kun havde været styret af Priorer. Valdemar I staar i det hele som en anden Grundlægger af Ringsted Kloster, hvis Rigdom og Magt han betydeligt forøgede. Fra tidligere Tid havde Klosteret dog ikke faa Besiddelser. Erik Emune havde saaledes 1135 givet Munkene 10 Mark af Byens Midsommergæld at oppebære aarlig til deres Klæder, endvidere 6 Bol paa Sjælland og Halvdelen af Ringsted Lund, og Svend Eriksen (Grathe) havde 1148 hertil føjet Thislund, hele Midsommergælden af Ringsted og Ret til i Høsten at kræve Dagværk af Borgerne. Nu berigede Valdemar I Klosteret med Hov Kirke i Halland og senere (1164) med en Del af Ringsted Mark, en Gaard i Lynge og en i Bjerre, et Bol i Benløse og et Par paa Møen; omtr. 1170 kundgjorde han, at enhver, der gav noget af sin Hovedlod til Ringsted Kirke, skulde være fri for al kgl. Tynge, og 1177 lagde han til Klosteret Halsted Kirke paa Laaland. Det var ligeledes Valdemar, hvem Ringstedmunkene især havde at takke for, at deres Kirke kom til at gemme en kirkelig anerkendt Helgen, idet han hos Paven opnaaede Knud Lavards Kanonisation. Efter den højtidelige Skrinlæggelse St. Hansdag 1170 (se S. 573) havde Ringsted Kloster mere end før Fordel af Pilegrimsrejserne til Helgenens Grav. Ogsaa den stærke Tilstrømning til et til St. Knuds Ære opført Kapel i Haraldsted (s. d.), ved hvilket en Munk fra Ringsted stedse opholdt sig for Afladshandelens Skyld, bidrog til at forøge Klosterets Velstand.

Hvad Valdemar havde begyndt, fortsatte andre. Saaledes tillagde Absalon Klosteret to store Pengeindsamlinger, det saakaldte Knuds-Skud fra hele Sjælland og Marie-Skuddet fra Sjællands Vester- og Middelsyssel. Bisp Peder Sunesen skænkede det St. Hans Kirke i Ringsted og Benløse Kirke, og Bisp Oluf Kværkeby Kirke (1309). En betydeligt medvirkende Grund til Klosterets Magt var, at dets Kirke blev Hvilested for de danske Konger og Dronninger lige fra Valdemar I, der havde bestemt at gøre den til et Monument for sig og sin Slægt, og Dronning Sophie og med enkelte Undtagelser til Erik Menved og Dronning Ingeborg. Derefter bleve vel Sorø Klosterkirke og senere Roskilde Domkirke foretrukne, og Ringsted Klosters egentlige Storhedstid var forbi; men det vedblev stedse at nyde megen Anseelse. Efter Valdemar Atterdag modtog det 50 Mark i hvid Mønt mod

at holde en daglig Messe og en Aartid for ham, og Dronning Margrethe skænkede det 1411 2000 Mark lybsk, hvoraf de 1500 skulde anvendes til dets Bygning, medens det for Resten skulde give 9 trængende Mennesker Underhold. Til Klosterets øvrige Historie haves kun færre Oplysninger. Pave Innocens II tog 1139 Klosteret i sin Beskyttelse, og Pave Cølestin III stadfæstede 1193 Klosterets Besiddelser og gav det fri Ret til at indrømme Klosterets Velgørere Gravsted i Kirken samt Ret til under Interdikt at holde Gudstjeneste for lukkede Døre og uden Klokkeringning. Aar 1241 og 1300 hærgedes Klosteret af Ildebrand, og i Beg. af 15. Aarh. maa der være foregaaet store Bygningsarbejder ved det, siden Abbed Peter († 1425) paa sin Ligsten hædredes med Tilnavnet „restaurator hujus loci". Klosterbrødrenes Antal har sikkert været stort, og Abbederne stode i Rang ikke meget tilbage for Sorøabbederne. Efter Reformationen gik det Klosteret som flere andre Herreklostre: det fik en Tid lang Lov til at bestaa under gejstlig Styrelse, men gled efterhaanden over til rent at blive et kglt. Regnskabslen. Aar 1560 udgik der Befaling om, at det tillige med Sorø Kloster skulde sammenskyde 400 uforfalskede Dalere til 4 fattige Studenter, og fra 1580 maatte det nogen Tid underholde 12 Skolediscipler. Forstanderne eller, som de endnu kaldtes, Abbederne vare „lærde" Mænd (1554—61 var Hans Lauridsen Forstander, 1580—83 Iver Bertelsen, tidligere Forstander for Sorø Kloster, og 1584—86 Chr. Machabæus, der blev Sorø Skoles første Forstander). Aar 1592 fik Klosteret en adelig Forstander i Lave Beck, men da vare Munkene for længe siden uddøde. Ringsted Kloster var fra den Tid et Len, hvormed senere Landsdommerne lønnedes (se videre under Ringsted Landsogn).

De gamle Klosterbygninger ere for længe siden forsvundne; allerede paa Resens Tid vare de næppe mere til.

Det er dette Klosters **Kirke**, som nu er Ringsted Sognekirke, og som staar som et værdigt Minde om Byens Stortid. Men den nuv. Bygning stammer ikke fra Klosterets første Tid, da Svend Norbagge opførte dets Bygninger i Slutn. af 11. Aarh. og dermed ogsaa den første lille Stenkirke af enten Kamp, Kalk- eller Fraadsten. Den viste sig snart for ringe. Da nemlig Knud Lavard var bleven myrdet i Haraldsted Skov 7. Jan. 1131, besluttede Skjalm Hvides Sønner at hævne denne deres Fosterbroder. De droge om paa Tingmøder i Sjælland og foreviste Knuds blodige Kappe for Folket for at ophidse det, og samtidig bestemte de at føre Liget fra Haraldsted Kirke til Roskilde Domkirke, hvor alt saa mange af hans berømmelige Forfædre hvilede. Men Kong Niels frygtede, at Folkets Forbitrelse over Drabet skulde bevirke Voldsomheder, hvis Bisættelsen fandt Sted her, og modsatte sig det derfor, og Liget blev da ført til Ringsted og begravet foran Højalteret i den lille Klosterkirke. Knud blev straks af Folket kaaret til Sjællands Skytshelgen, og da den stedse voksende Tilstrømning til hans Grav gjorde Klosterkirken for ringe og uanselig, besluttede Valdemar den store, efter at han var bleven Konge, at ombygge Kirken eller rettere sagt bygge en helt ny Kirke, der samtidig kunde være Helgenen og hans Æt værdig. Hvornaar Opførelsen fandt Sted, ved man ikke. Ifølge en gammel Beretning skal det være sket ved 1161, og at den stammer fra omtrent denne Tid og er bleven opført samtidig med Sorø Kirke, have vi Vidnesbyrd om dels i hele Bygningsstilen, dels i den store Lighed i begge disse Kirkers Hovedplan og Enkeltheder. Det var ved disse to Kirker og ved Esbern

Snares borgmæssige Kirkebygning ved Hærvig (Kalundborg), at man begyndte at anvende brændte Sten til større Arbejder paa Sjælland (ligesom Vald. I anvendte dem i Muren ved Dannevirke). At „Vor Frue Kirke“ har staaet færdig 1161, er dog ikke sandsynligt; men i Sommeren 1170 maa i alt Fald de vigtigste Arbejder have været fuldendte; thi $^{25}/_{6}$ s. Aar blev St. Knuds Helgenskrin under stor Højtidelighed hensat paa Højalteret, efter at han ved Pave Alexander III's Bulle af $^{8}/_{11}$ 1169 var bleven kanoniseret. Under Højtideligheden vare til Stede, foruden Kongen og Landets fornemste Mænd (deribl. Absalon), Ærkebisp Stephan af Upsala, der paa Kongens Vegne havde udvirket Kanonisationen paa en Rejse til Rom, og Bisp Helge af Oslo; Ærkebisp Eskil løftede selv Helgenens Legeme op af Graven, indsvøbte det i hvidt Silketøj og nedlagde det i Helgenskrinet.

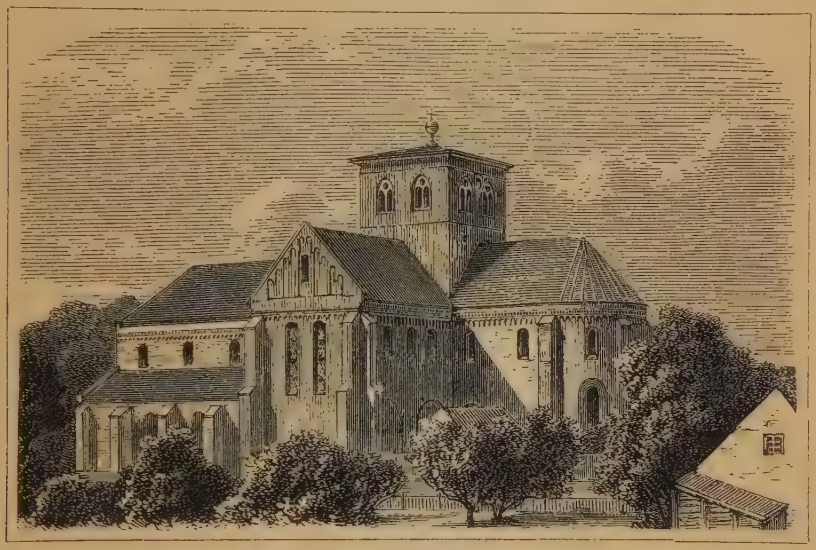

Ringsted Kirke, set fra Sydøst.

Efter Højtideligheden kronedes Valdemars Søn Knud (se S. 569). Kirken, der maa antages at have været helt fuldendt 1182 (Prof. Løffler mener, at dens Fuldendelse maa sættes til 1170), da Valdemar I blev begravet der, kaldtes nu ofte „St. Knuds Kirke“ — Navnet „St. Bendts Kirke“ tilhører ikke den ældre Middelalder —, og Knud Hertug eller Martyr kaldtes „Sanctus Kanutus de Ringstath“ eller „Ringstadiensis“ for at skelne ham fra den i Odense skrinlagte Knud Konge, „Sanctus Kanutus Othoniensis“.

Kirken er helt opført af røde Teglsten og er en hvælvet, treskibet Korskirke; det forholdsvis korte, 90 Al. lange og 12 Al. brede Hovedskib har samme Højde som Højkoret og Korsfløjene (28 Al. til Hovedskibets Hvælvinger), de smalle, 5—6 Al. brede Sideskibe ere meget lavere. Til den østlige Side af det anselige, fra N. til S. 62 Al. lange Tværskib sluttede sig indtil Branden 1806 (se S. 576) ligesom i Sorø Kirke 4 eller rettere 2 tvedelte, uden Tvivl hvælvede Kapeller, der dækkedes med Halvtage og havde flad

Altervæg, og hvori der i den katolske Tid stode Altere for St. Benedikt og 3 andre Helgener. Mod Øst ligger det aflang-firkantede Højkor med halvrund Korslutning, hvis Gesims er i Flugt med Hovedskibets; det har i det ydre to maskerede, med rundbuede Vinduer forsynede Stokværker og er, ligesom en Del af den søndre Korsfløj, under Tagskægget prydet med en Række smukke Rundbuer, der bæres af smaa Søjler. Korslutningens nederste Vinduer ere meget større og rigere profilerede end de andre i Kirken, og den har, som det synes, været underkastet nogle Forandringer i Tidens Løb; muligvis er Koret efter Branden 1241 (se nedfr.) blevet forhøjet oven over en endnu synlig afrundet Udkragning og har da i Forbindelse med de nye Hvælvinger faaet den øverste Vinduesrække. Inden Branden 1806, da Kirken mistede sit vestligste Hvælvingsfag og dermed 10 Al. af sin Længde, afsluttedes den her med en Taggavl med Kamtakker (hvilke sidste dog ikke ere oprindelige), hvor Murværket var inddelt i Blindingsfelter (som endnu paa nordre Korsgavl), og Højkirkens Rundbuefrise var trukken tværs over den; under Frisen var der en Vinduesgruppe — 3 anselige rundbuede Vinduer, hvoraf det midterste var højere og bredere end de andre —, der dog ligesom Vinduesgruppen paa nordre Korsgavl maa antages at stamme fra Tiden efter Branden 1241, og under Vinduerne var der en Portal med gavlformet Afslutning (se om dette oprindelige Vestparti *J. B. Løffler*, Gravmonum. i Ringsted Kirke, Indl. S. II fl.). Over Korset har der antagelig hævet sig et lille metaldækket Træspir, der langt senere er blevet afløst af det nuv. Taarn (se ndfr.). I det hele har Rundbuestilen, saaledes som den udviklede sig i vore ældste Teglstenskirker, givet alle de oprindelige Dele sit Præg: de smalle Vinduer, Rundbuefrisen osv., og den med dybe Buer og Sidesøjler smykkede Portal i nordre Korsfløj, gennem hvilken man kommer ind i Tværskibet, og som vist ogsaa oprindelig har haft gavlformet Afslutning.

Ogsaa i Kirkens Indre træder trods alle Forandringer den oprindelige Stil kraftigt og fyldigt frem, bl. a. i de simple, men smukke Halvsøjler med Trapezkapitæler, som bære den hele Række runde Sidebuer i Hovedskibet og Tværbuer i Sideskibene. De temmelig tætsiddende rundbuede Vinduer bragte fra først af Lys ind i Højkirken under Bjælkeloftet, der dækkede den saavel som sikkert ogsaa Korsfløjene; derimod have Sideskibene vist lige fra Kirkens Opførelse været forsynede med Krydshvælvinger. Noget af det smukkeste i Kirken er det storslaaede Tværskib, hvis Midtparti begrænses af 4 med halvrunde Gjordbuer forbundne Hjørnepiller. Dette Midtparti adskilles (siden omtr. 1425) fra Korsfløjene ved de to Rækker Munkestole med deres Sidemure. De runde, nu tilmurede Bueaabninger, der fra Korsfløjene førte ind til Sidekapellerne, have sikkert meget forskønnet Tværskibet. Oven over Buerne ses endnu i nordre Fløj et Par meget smalle Vinduer, der have ført ind under Kapellernes Tagværk, og som ere prydede med to smukke Midtsøjler med Trapezkapitæler. Ogsaa i Koret har der oprindelig aabnet sig to runde Sidebuer med Halvsøjler ind mod Kapellerne.

De første betydelige Forandringer ved Kirken fandt Sted efter den ofte omtalte Brand 1241. Først 1268 kunde Kirken atter indvies efter Restaurationen, ved hvilken der langs med de oprindelig flade Vægge var opført svære Piller som Bærere af spidsbuede Gjordbuer og Hvælvinger med smaa Hjørnesøjler og de af tre Rundstave dannede Korsbuer (dog beholdt Korset sine runde Gjordbuer). Uheldigvis passe de da indbyggede aflang fir-

Ringsted Kirkes Indre.

kantede Hvælvingsfag ikke til Højkirkens Vinduer, af hvilke nogle kom til at sidde skævt i Fagene, andre bleve lukkede med Mur. — Klosterbranden 1300 synes ikke at have berørt Kirken i større Grad. Efter en gammel Beretning

blev der under Klosterets Abbed Byrge 1475 i Stedet for det gamle Spir opført et „nyt Taarn“ med Spir, udført af den kunstforstandige Mand Mathias fra Kjøge, Borger i Roskilde, og i Spirets Knap blev der indlagt flere Helgenlevninger, bl. a. Stykker af St. Knud Hertugs Kappe og Svededug. I Slutn. af 16. Aarh., efter at Kirken var bleven Byens Sognekirke, blev der foretaget flere Byggearbejder*), bl. a. er sikkert det nuv. svære Taarn, dækket med et i Renæssancestil udført Spir, kommet til i denne Tid. Men i øvrigt har Kirken vistnok ikke undergaaet større Forandringer før efter den ødelæggende Ildebrand $^{21}/_{6}$ 1806, der begyndte i det til Kirken umiddelbart stødende Ringsted Kloster. Vel udholdt Hvælvingerne for største Delen Vægten af det nedstyrtende brændende Spir og de halvsmeltede Klokker — Hvælvingerne i søndre Sideskib, der vistnok vare nye og af Bræddeværk, faldt dog for en Del sammen —, saaledes at Kirken i det væsentlige frelstes. Men Hovedskibets vestlige Del ødelagdes helt, idet Hvælvingen noget efter styrtede ned og sønderslog Orgelet, og ligeledes Kapellerne ved Korsfløjenes østre Side, hvoraf det søndre havde tjent til Lokale for Latinskolen fra omtr. 1580 til dens Ophævelse 1739, og det nordre havde været Domhus for Landstinget fra 1584 til dets Ophør 1805. Det trak længe ud med Istandsættelsen (C. Molbech fortæller i sine Ungdomsvandringer, at Kirken i 1813 brugtes til Hømagasin), og man omgikkes endog med Tanken om helt at nedbryde Kirken og opføre en ny, men af Mangel paa Midler maatte man nøjes med en Restauration (fuldendt 10 Aar efter Branden), som blev foretagen med stor Uforstand, og hvorved den ærværdige Kirke blev meget mishandlet. Kapellerne fjernedes helt, der lagdes eet Tag over alle 3 Skibe, det søndre Sideskib fik Hvælvinger af pudsede Brædder, Taarnet fik et næsten fladt Tag, Højkirkens Vinduer tilmuredes, og Vinduerne i Lavkirken udvidedes, Resterne af Langskibets vestre Del forsvandt helt og bleve erstattede med en smagløs Gavl, og hele Kirkens Ydre blev overkalket, ja blev til Dels malet som røde Sten med hvide Fuger. Kort efter 19. Aarh's Midte begyndte man, særlig paa Tilskyndelse af Provst Stenberg († 1871), saa smaat at raade Bod paa de værste Misgreb. Tagene paa Midtskibet og Sideskibene fik atter deres oprindelige Form, Højkirkens Vinduer aabnedes igen, Cementpudsen fjernedes, saa at de røde Tegl atter kom til Syne, m. m. I 1868—69 blev der under Ledelse af Etatsraad Chr. Hansen foretaget en større Restauration, idet søndre Korsgavl blev ombygget, Koret fik en ny Hvælving m. m.; ligeledes blev senere et Stykke Jord ved vestre Gavl købt, og der er opført en ny Kirkegaardsmur mellem Kirkens og Klosterets Grund. Senere blev Korets Indre restaureret (se ndfr.). Men endnu venter Benediktinernes mærkeligste Kirkebygning i Danmark paa en Restauration, der er den værdig.

Er selve Bygningen mærkelig, har dog dens Indre med sine rige historiske Minder ikke mindre Interesse. Som allerede omtalt (S. 572) blev *Knud Lavard* begravet i den første af Svend Norbagge opførte Stenkirke foran Højalteret; nu betegner en Ligsten, der blev lagt 1855 lige ved Opgangen

*) Et Kongebrev af $^{4}/_{10}$ 1582 til Abbed Iver Bertelsen i Ringsted Kloster giver ham Tilladelse til at opkræve i alle Landsbykirker i Sjællands Stift en halv Daler af hvert Pund Korns Indtægt, de havde haft i samme Aar, til Hjælp ved Kirkens Restauration, da den var „meget brøstfældig“. Næste Aar udgik der atter Kongebrev til samme Abbed, at Kirkeladen ved Benløse Kirke, som var forfalden, maatte nedbrydes og Stenene sælges til ham for en rimelig Pris, da han klagede over Mangel paa Sten til Bygningsarbejderne ved Ringsted Klosterkirke. Det er sikkert ogsaa til Klosterkirken, der sigtes, naar Kongen $^{6}/_{6}$ 1592 bevilger, at der til Hjælp ved Istandsættelsen af „Sognekirken“ i Ringsted, som Borgerne havde klaget over var meget brøstfældig, maatte udredes et Pd. Korn af hver Landsbykirke i Sjælland, som ikke selv var brøstfældig.

til Koret, Pladsen for hans oprindelige Gravsted og er tillige et Vidnesbyrd om, hvormeget mindre den gamle Kirke har været. Aar 1170, da Knud var bleven kanoniseret, blev hans Helgenskrin henstillet paa det til Jomfru Maria og St. Knud Hertug indviede Højalter, der stod helt mod Øst i Koret*). Men Valdemar havde ogsaa bestemt Kirken til Hvilested for sig og sin Slægt, og der jordedes 21 fyrstelige Personer, deribl. *Valdemar I*, hans Dronning *Sophie* og Søn *Christoffer*, *Knud VI* og hans Søster *Richizza*, Dronning af Sverige, *Valdemar II* og hans Dronninger *Dagmar* og *Berengaria*, den unge udvalgte Konge *Valdemar III* og hans Gemalinde *Eleonora*, *Erik Plovpenning*, Erik Glippings Dronning *Agnes*, *Erik Menved* og hans Dronning *Ingeborg*, den svenske Konge *Birger Magnussen* og hans Dronning *Margrethe*. I et Skab i Korvæggen opbevares den saakaldte „Ringstedske Tavle", et Pergamentsblad, hvorpaa Munkene i 2. Halvdel af 15. Aarh. (muligvis er det en Kopi af et ældre Blad) have givet en nøjagtig Beskrivelse af alle de i Kirken begravne kgl. Personer med Angivelse af Stedet, hvor hver enkelt ligger. Ringstedtavlen, der 1808 indsendtes til Museet for nord. Oldsager, men atter 1851 kom tilbage til Kirken, indeholder dog kun Navnene paa 20 Personer; en i nordre Korsfløjs Forhal i dette Aarh. ophængt Trætavle har 21, idet her er medtaget den sidst jordede, Christoffer II's Søn *Erik*. Denne mærkelige Række af Grave blev dog ikke uberørt i Tidens Løb. Den eneste bevarede oprindelige Gravplade er den over *Erik Menved* og Dronning *Ingeborg*, der nu ligger lige bag ved Alteret, men sikkert ikke nøjagtigt betegner det oprindelige Sted, og som er enestaaende i sit Slags i Danmark (restaur. 1883). Gravstedet dækkes af en svær, $4^1/_2$ Al. lang og $2^3/_4$ Al. bred Messingplade, der ligger over en sort Marmorsten, og paa hvilken er indgraveret i brede Omrids de afdødes Skikkelser (Ansigterne ere af Alabast). Kongen bærer Krone, Sværd og Scepter; han er iført en fodsid Kjortel, broderet med de danske Leoparder og Hjerter, og under hans Fødder ligge to Løver; Dronningen bærer Krone og Slør og holder i den ene Haand en Bønnebog, i den anden et Scepter, og under hendes Fødder ligge to Hunde. Omkring Figurerne er der en Ramme med gotiske Spidsgavle, hvori Apostle, Helgener og Konger m. m. Om Kanten løber en Indskrift. Dette stilfulde og i Forhold til sin Tid med stor Dygtighed udførte Kunstværk stammer uden Tvivl fra Udlandet, maaske fra Flandern. De øvrige Ligsten ere forsvundne. I 16. Aarh. bleve Gravene, der vist tidligere betegnedes ved Egetræstavler, dækkede med Ligsten i Renæssancestil (den tidligere Klosterforstander Iver Bertelsen, † 1583, har Fortjenesten af Kongegravenes Restauration), og fra Slutn. af 17. Aarh. begyndte man ved Anlæg af private Grave i Koret at trænge forstyrrende ind paa de kgl. Begravelser, hvorved Dronningerne Dagmars og Richizzas saavel som Vald. III's og flere ved hans Side liggende Hertugers Grave bleve ødelagte. — Da Ligstenene fra 16. Aarhundrede vare blevne ødelagte, bleve de 1855 erstattede med nye af Kamp, som nu ligge i Kirken lige ved Opgangen til Koret, medens Knud Lavards Sten fra 17. Aarh. (anskaffet af Jørgen Seefeldt, Landsdommer i Sjælland 1630—62) blev indmuret i nordre Korsfløjs Mur. Fred. VII lod samtidig (1855) foretage en Under-

*) Munkene i Esrom havde givet Vald. I Guld til dermed at forgylde Faderens Skrin. Senere synes Helgenskrinet at have været stillet inde i Alterbordet. Da Biskop Gotskalk Ahlefeldt af Slesvig besøgte Ringsted Kirke 1513, lod han St. Knuds Grav, o: Skrinet, aabne og udtog nogle Ben, som han førte med til sin Domkirke i Slesvig. St. Knuds Hoved skal efter Reformationen være bleven overladt Katolikkerne og være kommet til St. Denis i Frankrig.

søgelse af Gravene, der lededes af Kongen selv med Bistand af Oldgranskerne Professor Worsaae, Herbst og Strunk, Anatomen Prof. Ibsen, Bygningsinspektør Kornerup og Maleren Heinr. Hansen. Uagtet det viste sig, at Gravene til Dels vare forstyrrede, gav Undersøgelsen interessante Resultater. Det viste sig, at Ligene vare nedlagte i smukt murede Kister med særskilt Rum til Hovederne, brede over Skuldrene, smalle over Fødderne samt omhyggeligt dækkede enten med store Fliser eller med tagdannede Laag. *Vald. I's* Lig var uberørt, og hele den 3 Al. lange Benrad var indhyllet i et Læderhylster; bag Hovedet laa en Blyplade med latinsk Indskrift, hvori Kongen berømmes som Slavernes mægtige Betvinger, det undertrykte Fædrelands herlige Befrier, Fredens Genopretter og Bevarer, den første, der omvendte Rügens Beboere, efter at have overvundet dem, Opbyggeren af den af brændte Sten opførte Mur ved Dannevirke og Anlæggeren af Fæstningen paa Sprogø. Denne Indskrift, hvoraf der paa Bagsiden af Pladen findes en forkortet Gengivelse, har man gættet at være forfattet af Svend Aagesen, fordi han i sit Skrift bruger lignende Udtryk om Valdemars Bedrifter. I *Dagmars* Grav fandtes intet (om det byzantinske, emaillerede Guldrelikviekors, der skal være optaget tidligere af Graven og nu findes i Nationalmuseet, se *G. Stephens*, Queen Dagmars cross, Kbh. 1883), men af *Berengaria* fandtes et helt Skelet samt Hovedskallen, hvis smukke Form vidnede om hendes Skønhed, og en svær Haarfletning*). Ved Undersøgelsen af *Knud VI's* Grav viste det sig, at han har været ualmindelig høj, nemlig $77^1/_2$ T.; *Vald. II* har været 70 T. Ved *Eleonoras* Lig, der viste Spor af stærk Benedder, som vel har forvoldt hendes Død, stod en Blykiste med Liget af et lille Barn. *Erik Plovpennings* Lig, der først var blevet jordet i Sortebrødrenes Kirke i Slesvig og derpaa var blevet ført til St. Hans Nonnekloster sammesteds, blev 1257 flyttet til Ringsted og begravet i Koret, men 1520 atter taget op og efter Biskop Lage Urnes Foranstaltning indmuret i nordre Væg. En Plade med en latinsk Indskrift dækker over en Fordybning, hvori der stod en lille Egetræskiste med nogle faa Ben**). I Erik Menveds og hans Dronnings formentlige Grav fandtes intet.

I Renæssancens Tid blev Koret prydet med en Række Billeder af de der begravne kgl. Personer, af hvilke der under Kalken i 1868 fandtes Rester; men under disse meget haandværksmæssig udførte Billeder var der Levninger af en endnu ældre, langt bedre malet Udsmykning, omtr. fra Erik Menveds Tid. Det viste sig, at der paa Sidevæggene under Vinduerne har været malet brede Friser med siddende Konger og Dronninger, der holde det danske Kongevaaben, af hvilke Friser endnu et Stykke er bevaret paa søndre Væg, og denne blev tillige med de øvrige Kalkmalerier fremdragen 1879 af Prof. Kornerup. Imellem Vinduerne i Korrundingen fandtes 3 stilfulde Figurer i overnaturlig Størrelse: en ubekendt Helgen med Bog og Palmegren, Jomfru Maria med Barnet og Knud Lavard med Krone og Scepter som Obotriternes Konge. En fjerde Figur, rimeligvis St. Benedikt, er bleven ødelagt 1582, da Fred. II's og Dronning Sophies Vaaben blev malet paa dens Plads. I Felterne fandtes der Spor af et Fodstykke

*) Blypladen tillige med en Haarlok af Vald. I, Berengarias Haarfletning og noget Tøj, der fandtes paa Ligene, opbevares nu i et Skab i Korets nordre Væg. I et Skab i den østre Væg staa Gibsafstøbninger af Dronningerne Sophies og Berengarias Kranier.

**) Et i Silketøj indhyllet Stykke Ben, der 1807 udtoges af Erik Plovpennings Grav, da Englænderne aabnede den, fordi de troede at skulle finde en Skat der, kom i Pastor Fyhns Besiddelse (se S. 410), da han var Kateket i Ringsted 1821—24, og gik fra ham i Arv til Familien, indtil det 1890 afgaves til Nationalmuseet.

med Mørkets Aander, der nedtrædes af Hovedfigurerne (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 121). Desuden er Hovedskibet i Korset ligesom i Sorø Kirke prydet med en lang Frise med 94 Vaabenskjolde fra 16. Aarh., indeholdende Vaabner af følgende, nu for største Delen uddøde Slægter: Skave, Krumpen, Urne, Bille, Meinstrup, Hardenberg, Grubbe, Dyre, Oxe, Rosengaard m. fl. Hvælvingerne ere i de senere Aar blevne dekorerede i Lighed med den tidligere Dekoration i Roskilde Domkirke.

Hvorledes det ældste, S. 577 omtalte Højalter har set ud, ved man ikke. Senere, rimeligvis i 15. Aarh., opstilledes der paa Alterbordet et Alterskab med to Fløjdøre og prydet med udskaarne og forgyldte Figurer: Maria med Barnet, de hellige tre Konger, Flugten til Ægypten, Christus i Templet med de skriftkloge og Fremstillinger af Lidelseshistorien. Men ogsaa dette Alter, som efter Beretningerne har været et prægtigt Arbejde, er nu forsvundet (over Indgangen inde i Kirken findes dog bevaret en enkelt Figurgruppe af den) for den nuv., i Renæssancestil udskaarne Altertavle med et Maleri i Midten: Nadverens Indstiftelse; den opstilledes 1699 paa Foranstaltning af Sognepræsten Mag. Blichfeldt († 1717) og antages at være en Gave fra ham (restaureret 1893). Samtidig flyttedes Alteret frem paa sin nuv. Plads, saa at det nu staar i det midt i Kirkens Kors værende Munkekor, som paa hver Side er begrænset af de to Rækker Munkestole (i alt 22) med Paneler, foroven prydede med naive Reliefs, der fremstille Scener af det gml. (paa søndre) og det nye Testamente (paa nordre Side). Dette Billedskærerarbejde synes udført af den samme Mester, som 1420 forfærdigede Korstolene i Roskilde Domkirke, eller at være en Kopi af dem. Sandstensdøbefonten, vistnok fra 12. Aarh., bestaar af et med Ornamenter prydet firkantet Fodstykke, der bærer en cylinderformet Kumme, i hvis rundbuede Felter der er Reliefs med Æmner fra det nye Testamente. Prædikestolen, paa Hovedskibets søndre Væg, er fra Chr. IV's Tid, rigt udskaaren med Billeder af Evangelisterne og allegoriske Figurer. Orgelet, i Kirkens vestre Ende, er ligesom Alteret en Gave af Mag. Blichfeldt.

Af mærkelige Ligsten og andre Mindesmærker i Kirken nævnes desuden følgende: I Koret ligger en Ligsten over Mourits Olufsen Krognos, † 1550, samt over hans Moder, Anne Mouritsdatter Gyldenstjerne, † 1545, og hans Hustru, Elline Gøye, † 1563, den største Ligsten i Danmark, 6 Al. 11 T. lang og 3 Al. 4 T. bred. Ved Siden af den ligger en Ligsten over Sønnen Oluf Mouritsen Krognos, † 1573, og hans Hustru, den fra Fred. II's Historie bekendte Anne Hardenberg, † 1589. Paa Korets nordre Væg hænger et af Marmor og Alabast forfærdiget, værdifuldt Epitafium, opsat 1575 af Anne Hardenberg for hendes Mand. Desuden findes i Koret Ligsten over Johan Beck til Førslev, † 1600, Torbern Oxe til Nielstrup, † 1547, og Abbeden Hans Mortensen, † 1537. I søndre Korsfløj er der opstillet flere Ligsten, deribl. over Jakob Jensen Skave, † 1381, og Hustru Kirsten, over Johannes Skave og Sønnen Niels Skave, † 1452, over Herluf Skave Væbner til Eskildstrup, † 1500, og Hustru Øllegaard Henningsdatter; i nordre Korsfløj er der Ligsten over Abbederne Niels Hansen, fra 1540, der er fremstillet som et af Orme og Tudser omgivet Skelet med Krumstaven i Haanden, Peder Nielsen, † 1518, og Hans Lauridsen, † 1561, samt over Borgmester Mads Lauridsen, † 1683, med Hustru og Børn. — I Hovedskibet hænge 3 Epitafier, det ene over Klosterforstanderen Iver Bertelsen, † 1583, og Hustru Else Mule (hvis Ligsten i Brudstykke findes i nordre Sideskib),

det andet over Borgmester Mads Lauridsen, fra 1683, det tredje over Mag. Blichfeldt, fra 1681. I en Arkadebue mellem Hovedskibet og det nordre Sideskib er indsat et Epitafium over Krigsraad Peter Johansen Neergaard til Ringsted Kloster, † 1772, og Hustru Kirstine Tønnesdatter, † 1751 (forfærdiget af C. F. Stanley). Den sidste Ligsten har oprindelig ligget over Abbed Peters Grav, † 1425 (se S. 572). I nordre Sideskib i et Kapel op til Korsfløjen findes Kirkens største og mærkeligste nyere Monument, et af Wiedewelts betydeligere Arbejder, bestaaende af en omtr. 11 Al. høj Pyramide af blaat Marmor og to brunlige Marmorkister med hvide Marmortavler, Portrætmedailloner og andre Prydelser, rejst 1791*) af Anna Marie Neergaard, † 1802, for hendes Mand Etatsraad Jens Bruun Neergaard til Svenstrup, † 1788. — I Forhallen ved Indgangen i nordre Korsfløj hænger et af Etatsraad Prof. Jørgen Roed malet og af ham til Kirken skænket Billede: Simeon og Anna med Jesusbarnet.

En i 1833 omstøbt Klokke fra 1336 havde en i smukke Majuskelbogstaver affattet Indskrift, der meldte, at den var støbt til Ære for den hellige Erik (uden Tvivl Erik Plovpenning), da Johannes Guytha var Borgmester („Senator") og Nicolaus, „kaldet Kudich", var Provisor (Claus Limbek Kudy. Se *C. Nyrop*, Danske Kirkeklokker, i Kirkeh. Saml. 3 R. IV Bd., S. 169. Af Klokken findes Afbildning i Nationalmuseets Arkiv).

Paa den nye Assistens Kirkegaard (se S. 567) ved St. Hansgade ligge bl. a. begravne Maleren Holger Roed, † 1874, over hvem et Mindesmærke: en Pyramide med Portrætmedaillon, og Faderen Etatsraad Jørgen Roed, † 1888 (den sidste er f. i Ringsted).

Ringsted Kirke har en Kapital af omtr. 30,000 Kr. og aarl. i Tiende- og Arvefæsteafgifter omtr. 459 Td. Byg; dens Gæld er 11,466 Kr.

Litt. til Klosteret og Kirken: *Danske Magazin* I. S. 67 fl. — *Daugaard*, Om de d. Klostre i Middelalderen, S. 201 fl. — *H. Olrik*, Knud Lavards Liv og Gerning. Kbh. 1888, S. 270 fl. — *A. Reyersen*, Beskr. over St. Bendts Kirke i R., med dens gamle og nye Mærkværdigheder, Kbh. 1779. — *E. C. Werlauff*, Beskr. over Erik Menveds og Dronnings Gravminde i R. Kirke, Kbh. 1815. — *J. J. A. Worsaae* og *C. F. Herbst*, Kongegravene i R. Kirke, aabn., istandsatte og dækkede med nye Mindesten ved hs. Majest. Kong Fred. VII, Kbh. 1858. — *J. B. Løffler*, Udsigt over danske Kirkebygn., S. 169 fl. og 177 fl. — *J. B. Løffler* Gravmonumenterne i R. Kirke, Kbh. 1891. — *V. Hjort*, R. Kirke, dens Minder og Hist., Ringsted 1891.

*) Dr. theol. M. Smith, Sognepr. til Ringsted og Benløse, skødede 7/7 1791 sin Begravelsesplads i Kirken til Anna Maria Neergaard for 150 Rd.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave.

Enterlrgk forbydes.

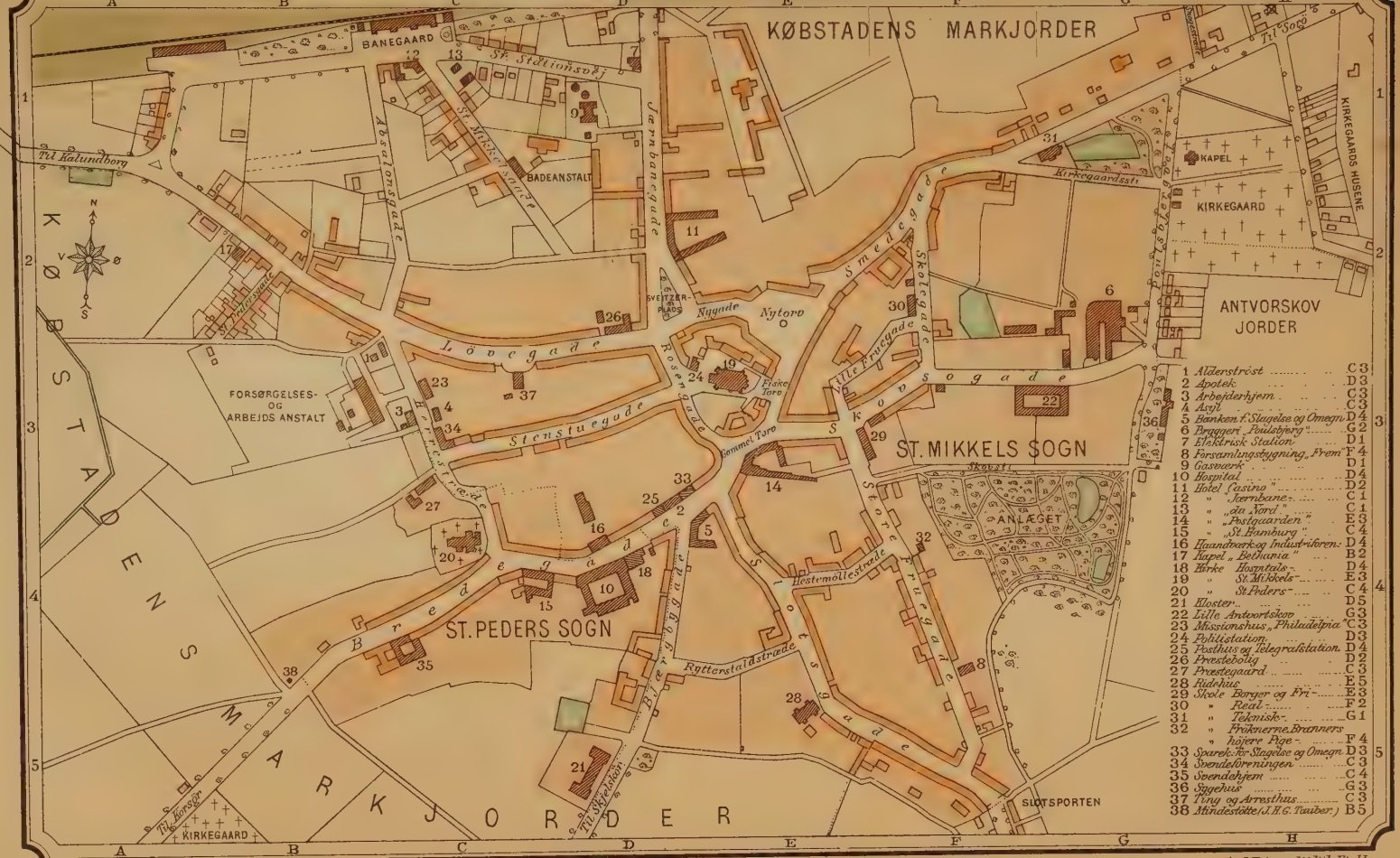

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

Axel E. Aamodts lith. Etabl.

Slagelse

Købstaden Slagelse ligger i Slagelse Herred under 55^0 24′ 13″ n. Br. og under 1^0 13′ $18,_{37}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for St. Mikkels Taarn) i en frugtbar Egn med bølgeformig Overflade, der mod Ø. hæver sig til det S. 536 omtalte, skovrige Højdeparti, som udgaar fra Sjællands sydvestlige Vandskel, og paa hvilket Æterbjærg naar en Højde af 310 F.; derimod er den helt skovløse Egn V. for Byen langt lavere og sænker sig ned til Store Bælt. Højeste Punkt i Byen er ved Poulsbjærg, 176 F., $55,_5$ M. Omegnen er meget fattig paa Vand. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. 12, fra Sorø 2, fra Korsør $2^1/_4$, fra Næstved $4^3/_4$ og fra Skjelskør $2^1/_4$ Mil (ad Jærnbanen er der til Kbh. $12,_4$ Mil, $93,_3$ Km., til Sorø 2 M., $14,_6$ Km., til Korsør $2,_3$ Mil, $17,_1$ Km., til Næstved $5,_3$ Mil, $40,_1$ Km., og til Skjelskør $3,_5$ Mil, $26,_9$ Km.). Tidligere laa Banegaarden paa den vestsjællandske Bane 1580 Al. N. for Byen; men ved Anlæggelsen af Slagelse-Næstved Banen flyttedes den helt ind til Byens Nordgrænse. Slagelse kan nu, især naar Banen til Værslev bliver aabnet, kaldes et Jærnbaneknudepunkt paa Sjælland. Byens største Udstrækning er fra N. Ø. til S. V. omtr. 2000 Al., fra V. til Ø. og fra N. til S. er der omtr. 1400 Al. Hovedaaren fra N. til S. gaar ad Nyvej over Sveitzerpladsen, gennem Rosengade til Gammeltorv, hvorfra den fortsættes mod S. gennem Bjærgbygade, der løber ud til Skjelskørvejen, og Slotsgade (Slottensgade), der fører til Antvorskov, medens Smedegade, hvorigennem man fra Sorøvejen kommer ind

i Byen, og som fører til Nytorv, og Bredegade, der fra Gammeltorv fører ud til Korsørvejen, ere Hovedlinierne i Retningen fra N. Ø. til S. V. Medens Gadernes uregelmæssige Linier fortælle om Byens ærværdige Alder, sige Husene intet i denne Henseende; thi dels have tidligere Tiders hyppige Ildebrande udryddet de gamle Bygninger, dels ere de fleste, i alt Fald i Hovedgaderne, blevne ombyggede i de sidste 20—30 Aar, og mange ere efter vore Provinsbyers Forhold ret anselige med 2 à 3 Stokværk*). Hovedgaderne ere forsynede med Kloaker og Fortove af Tjærebeton og ere for det meste godt brolagte; man er endog begyndt med elektrisk Belysning. I det hele taget er Byen i stærk Opkomst fra Slutn. af 1880'erne efter en længere Stilstandsperiode, som til Dels var en Følge af den stærke Brydning mellem By og Land. Slagelse er en af Sjællands raskest fremadskridende Landhandelsbyer; den har ogsaa et ret betydeligt Opland.

Slagelse Købstadsgrund udgjorde 1896 1,582,000 Al. (omtr. 113 Td. Ld.), Markjorderne 25,536,000 Al. (1824 Td. Ld.), og Byen havde s. A. 28—30 Gader og Stræder og 3 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 497 ($^1/_4$ 1896 var der paa Byens Grund 366, paa Markjorderne omtr. 270). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 1888 1963 Td. Ld.; deraf vare besaaede 1005 (deraf med Hvede 100, Rug 124, Byg 267, Havre 202, Blandsæd 123, Kartofler 142), medens der henlaa til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 715, Haver 80, Skov 7, Moser og Kær 4, udyrkede Strækninger 1, Byggegrunde 62 og Hegn, Vandareal m. m. 89. Det samlede Hartkorn var $^1/_1$ 1895 $218,_4$ Td. Antallet af Gaarde paa Markjorderne var 40 med $177,_2$ Td. Hrtk.; deraf hørte $76,_5$ Td. til 3 Gaarde paa over 20, $11,_5$ til 1 Gaard paa over 8, $28,_7$ til 5 Gde. paa over 4 og 30 til 10 Gde. paa over 2 Td. Hrtk.; 14 af Gaardene dreves fra Ejendomme i Byen**).

Bygningernes saml. Brandforsikringssum udgjorde 1. Okt. 1896 3,241,150 Kr. (Antal af Forsikringer 645).

De to Landsogne, St. Peders og St. Mikkels, høre vel til Byens Kirker, men staa ikke i nogen kommunal Forbindelse med den og beskrives derfor under Herredet.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

St. Mikkels Kirke, beliggende i Hjertet af den gamle By. Efter Saxos Beretning er Kirken opført i Slutn. af 11. Aarh. (Arild Huitfeldt siger 1082) af Roskildebispen Svend Norbagge. Men af denne Bygning, der rimeligvis har været opført af Fraadsten eller Kamp, og som vist har været en lille Kirke, da Slagelse paa den Tid kun var en Landsby, som tilhørte Sorø Kloster, er der nu ikke Spor tilbage. Om den nuv. Bygnings Opførelsestid og Historie vides meget lidt. Den første Gang, den omtales, er vist 1344, da Valdemar Atterdag $^{12}/_2$ befaler, at Provstiet i Roskilde, hvortil

*) Ogsaa mange af de interessante gamle Gadenavne, som Ramsherred, den vestlige Del af den nuv. Bredegade, Klingenberg, Vinpibestræde, Lache-lange Gade osv., ere nu forsvundne.

**) Bekendt er Sagnet om Hellig Anders, der fik det Løfte af Vald. II, at Slagelse skulde faa al den Jord, som Anders, der skal have været Præst til St. Peders Sogn, kunde ride i Kreds om paa et 9 Nætter gammelt Føl, medens Kongen var i Bad. Og den hellige Mand red saa godt, at Kongens Tjenere maatte vare Kongen om, at han skulde skynde sig ud af Badet, hvis ikke han skulde fortryde sit Løfte. (se *H. Olrik*, Danske Helg. Levn. Kbh. 1894. S. 319 fl.).

den var Anneks, aarl. skal lade afholde to Aartider for Kongehuset i Kirken, og efter en i 1874 paa Hvælvingen funden Indskrift (se ndfr.) er den nuv. Kirke i sine væsentlige Dele bleven fuldført 1333. I Tidens Løb har Kirken undergaaet mange Forandringer, der forkvaklede den; men værst blev den vel behandlet ved en Hovedrestauration 1808 og følgende Aar. Højkirken blev gjort lavere, saa at den og Sideskibene fik eet Tag, Taarnet gjordes lavere, mistede sit Spir og fik pikkelhueagtig Top, Vinduerne tilmuredes til deres halve Højde, i det Indre ødelagdes Pillerne m. m. Saaledes stod den som en særdeles grim Bygning, indtil den 1873—76 (indviet $^{24}/_{9}$ 1876) underkastedes en Restauration under Ledelse af Arkitekt H. Drewsen, hvor-

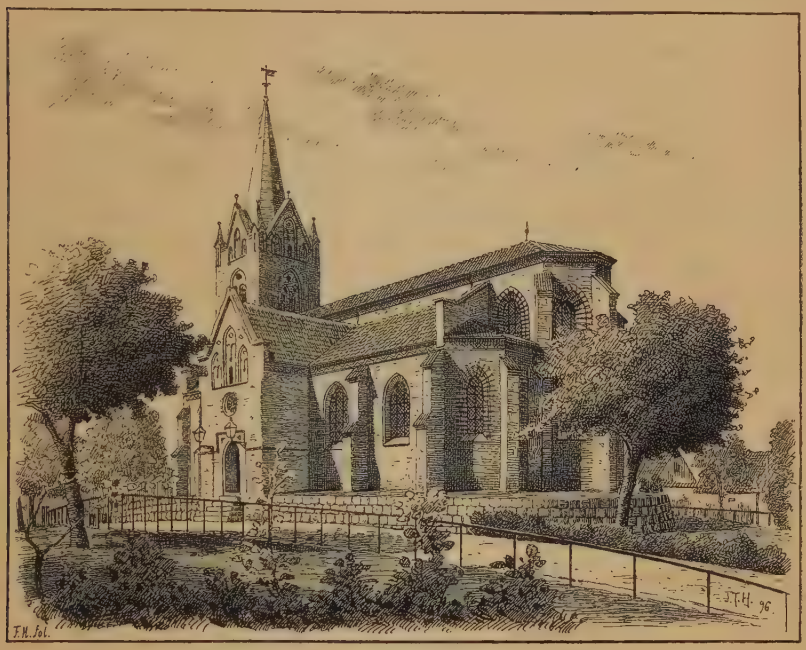

St. Mikkels Kirke.

ved den saa vidt muligt førtes tilbage til sin oprindelige Stil. Højkirken og Sideskibene fik atter deres rette Forhold, Taarnet forhøjedes og fik Spir, den tidligere søndre Sidefløj genopførtes osv.

Kirken er opført i ren Spidsbuestil af røde Munkesten, indvendig 55 Al. lang og 32 Al. bred. Det er en treskibet, hvælvet Kirke, hvis Hovedskib afsluttes i Øst med en tresidet Korslutning, ligesom ogsaa de lavere Sideskibe have smaa kantede Alternicher i østre Ende, saa at Kirken altsaa paa en Maade har 3 Apsider. Koret og det nærmeste Fag af Skibet synes at være bygget først, hvad der fremgaar af en Øgning i Murværket. Taarnet er yngre end Skibet, hvilket bl. a. ses af en gammel Vindeltrappe, som fra søndre Sideskibs vestre Gavl leder inde fra Kirken op til Hvælvingerne, men hvis Dør nu er tilmuret. Ved den sidste Restauration blev Taarnet prydet med kantet Spir, der omgives af 4 Gavle og 4 Hjørnespir. Paa

Kirkens Nordside ligger et Sakristi, paa Sydsiden er der opført et nyt Vaabenbus. — I det Indre træder Spidsbuestilen klart og smukt frem. Høje, slanke, i Koret profilerede Vægpiller bære spidse Gjordbuer og rektangulære Hvælvinger, af hvilke de ældre have fint profilerede Korsbuer og smaa Hjørnesøjler. Koret er rigt belyst ved lange og smalle gotiske Vinduer. Hovedskibet har en mere dæmpet Belysning og simplere Former i Hvælvingsribber, Gjordbuer og Sidebuer. De 6 østlige Piller ere forneden profilerede, men de 4 gaa foroven over i korte, tykke Halvsøjler med Trapezkapitæler, Minder om en ældre Tid. Vægfladerne over Sidebuerne brydes af en Række af blindede Triforier, der have Præget af tilmurede Vinduer, men som ikke synes at have bragt Dagslyset ind i Kirken, men kun været Aabninger ind under Tagværket. Indfatningerne om disse Triforier ere af forskellig Form og fra ældre Tid, hvorimod Mønstermuringen ovenover samt de smaa Halvsøjler skrive sig fra den sidste Restauration, ligeledes den røde Murstensdekoration. Sideskibene ere særlig interessante med rigt udskaarne Profiler i Vægpiller og Buer, og Hvælvingernes Ribber bæres forneden af smaa Halvsøjler. Paa en Gjordbue fandtes dybt under Hvidtningen den omtalte lat. Indskrift med Majuskelbogstaver, som fortæller, at denne Hvælving byggedes 1333. I de to smaa Alternicher i Sideskibenes østre Ende har der i den katolske Tid staaet Altere for St. Anna i søndre, og Jomfru Maria i nordre. Der nævnes ogsaa andre Altere, nemlig for St. Jacob, St. Christoffer, St. Erasmus og Guds Legems Alter. Hovedalteret i Højkoret maa antages at have været indviet til Ærkeengelen Michael, som var baade Kirkens og Byens Værnehelgen. Endnu i 18. Aarh. fandtes der ved Alteret et Relikvieskrin med Indskriften: „Archangeli Michael constituit te Dominus Principem s. o. a. suscp." (ɔ: super omnes animas suscipiendas). Formodentlig sigtes der her til St. Mikkels Hværv at veje alle Sjæle paa Dommens Dag. Skrinet er nu i Nationalmuseet, ligesom (fra 1858) et sjældent, emailleret og forgyldt Kobberkrucifiks med Relikviegemme fra Beg. af 14. Aarh. Efter Indskriften indeholdt Gemmet et Stykke af Christi Kors og andre Relikvier. Nu staar der paa Alteret et forgyldt Trækors. Døbefonten er ny, af Sandsten i gotisk Stil (den gamle, i Træ udskaarne, malede og forgyldte Døbefont findes endnu). Prædikestolen er fra 1614, skænket af Ebbe Munk og Sidsel Høg. Ved den sidste Restauration blev i det hele meget af det gamle Inventarium fjærnet, saa at Kirken nu er tom for gamle Sager, naar undtages et Par smukke Messing-Lysekroner (fra 1603 og 1709), den gamle af Fredr. Holm malede Altertavle fra 1720 (i Forhallen under Taarnet), der forestiller Nadverens Indstiftelse (1505 skal der være forfærdiget en Altertavle til Kirken, se Dän. Bibl. III, S. 14), og et stort Trækrucifiks i Vaabenhuset, hvor der ogsaa hænger en Mindetavle over Erik Knudsen, Køkkenskriver paa Sorø, senere Ridefoged paa Antvorskov, † 1603, og Hustru Anne Torkildsen, med deres malede Portrætter i Sandstensramme. Af andre bevarede Epitafier nævnes: over Mag. Christen Clementsen, † 1707, Provst Didr. Top, † 1796, Kommerceraad Will. Hammond, † 1787, og Rektor P. Wøldike, † 1811; af Ligstene: over Rektor Knud Tausen, Ridefoged Erik Knudsen, † 1652, Borgmestrene Albr. Matzøn, † 1696, og Magnus Jacobsen, † 1698, Petrus Magni Olsen (Sognepr. Peder Mogensen Graa?, † 1627) samt over Hr. v. Minden, Berider paa Antvorskov under Fr. II og Chr. IV*). I Koret

*) Blandt de i 1874 bortsolgte Epitafier var et over ovennævnte v. Minden, med Portrætter af ham og hans to Hustruer, og et andet over Karen Høg, Datter af Stygge Høg og Anne Ulfstand til Vang.

ligger begraven en russisk Adelsmand Fokas Stafrovski eller Sofrovski, † 1592, bekendt fra Fred. II's Historie, men hans Gravsten er forsvunden. Af Kirkens 5 Klokker menes den ene, med plattysk Indskrift, at være fra Reformationstiden (se *F. Fenger*, i Kirkeh. Saml. I, S. 532).

Ved Kirkens Vestende ligger den gamle Kirkelade, en interessant, lavere Bygning, opført af røde Munkesten og med karakteristiske Gavlprydelser, efter hvilke dens Opførelsestid maa sættes til Slutn. af 15. Aarh. Den tjente 1616—1809 som Lokale for Byens Latinskole, hvorefter Bygningen overlodes til Kirken; 1811 solgtes den til Byen, der indrettede den til Sygehus for den Dragoneskadron, som indtil 1866 garnisonerede i Slagelse. Derefter brugtes den til Lokale for Haandværkerforeningens Aften-

Politistationen og Indgangen til St. Mikkels Kirke.

skole. Nu er den (fra 1879) Politistation. I Muren er der indsat en Marmortavle, der bærer Navnene paa de berømte Mænd, der have gaaet i Latinskolen: N. Edinger Balle, Jens Baggesen, Chr. Bredahl, Ingemann, Chr. N. Rosenkilde og H. C. Andersen (de to Lindetræer, som Ingemann omtaler, og hvori han og Rosenkilde sad og tingede med Høreren Hr. Høffding om, paa hvilke Betingelser de vilde komme ned, staa der endnu).

Paa St. Mikkels Kirkegaard, mod Øst uden for Byen, er 1885 opført et Kapel. Her ligge begravne bl. a. Sognepræst, Dr. phil. Karsten Friis Viborg, † 1885, og forhv. Kultusminister J. Chr. H. Fischer, † 1885.

Kirken tilhører Sjællands Stift. Kirken, ved hvilken der foruden Sognepræsten er ansat en residerende Kapellan, der tillige er Sognepræst til Hejninge, er Sognekirke for den større Del af Slagelse By samt for et eget Landsogn.

St. Peders Kirke, højt beliggende i Byens vestre Udkant, er en Kors-

kirke med firkantet Kor (Skibet er 26 Al. langt og indvendig $11^1/_2$ Al. bredt), Taarn i Vest, Vaabenhus i Syd og et Sakristi paa Korets Nordside. Skibet er den oprindelige Kirke fra omtr. Midten af 12. Aarh., opført af utilhuggen Kamp og med ganske smaa rundbuede Vinduer, af hvilke endnu eet ses paa Nordsiden. Omtr. ved Slutn. af 13. Aarh. blev der foretaget en betydelig Udvidelse af Kirken; det oprindelige lille Kor blev nedrevet og erstattet med et større af røde Munkesten med flad Altervæg, i hvilken endnu ses to smalle spidsbuede Vinduer; Hvælvinger med brede, spidsbuede Gjordbuer og smaa Hjørnesøjler, som bære Ribberne, bleve indbyggede (kun Taarnrummet har ingen Hvælving) og Korsarme tilføjede. Senere tilbyggedes Taarnet, af hvilket det meste styrtede ned 1660, idet det tog med sig Kirkens vestlige Del, saaledes at Kirken maatte underkastes en Hovedreparation 1662—66*), under hvilken det nuv. Taarn opførtes 1664 af Bygmester Hans Spirhugger, en Tysker, † 1683 paa Antvorskov Slot og begraven i Kirken under Taarnet, paa hvis vestlige Væg der hænger en Mindetavle over ham. I Beg. af 19. Aarh. var Kirken saa brøstfældig, at man endog tænkte paa helt at nedbryde den og lægge Sognet ind under St. Mikkels Kirke; men en (1820 fuldendt) Restauration blev dog foretagen. Senere blev der udført andre Arbejder, bl. a. blev den søndre Fløj opført af ny, og 1871 forhøjedes Taarnet betydeligt og prydedes med 4 trappede Gavle og et spidst firsidet, 57 Al. højt skiferdækket Spir (Arkitekt H. Chr. Hansen). Endelig blev Kirken 1879—80 underkastet sin sidste og største Restauration under Ledelse af Herholdt, ved hvilken Lejlighed tillige det Indre fik en malerisk Udsmykning i middelalderlig Stil paa Buer og Hvælvinger under Ledelse af Hilker. — Den gamle Altertavle fra Antvorskov Kirke (med Nadveren) blev ved sidste Restauration erstattet med en ny, som er indrettet paa gammel Vis med to Sidefløje og med smukke Malerier i Rembrandtsk Stil af A. Jerndorff: i Midten Christus for Farisæerne, til venstre Peders Fornægtelse, til højre hans Bekendelse. Ogsaa Granitdøbefonten, der har Form af en ottekantet, kapitællignende Skaal, prydet med ejendommelige Kors og Lilier, er fra Antvorskov. Den gamle i Renæssancestil udskaarne Prædikestol er ved sidste Restauration afløst af en ny, udskaaren i Egetræ. Paa Hvælvingen bag Alteret er der 1879 afdækket et lille Kalkmaleri omtr. fra Midten af 14. Aarh., forestillende Christus paa Korset, Maria og Johannes. Et udskaaret Træbillede, forestillende en katolsk Gejstlig, findes i Sakristiet (før i søndre Korsarm). En Relikvieæske af Bly, der i Slutn. af 18. Aarh. fandtes i Alterbordet, er nu i Nationalmuseet. Endnu i Midten af 18. Aarh. fandtes der i Kirken et Træbillede af Hellig Anders, † 1205, der skal være bleven begravet her, og en Tavle, hvorpaa Legenden om ham stod fortalt. Flere mærkelige Ligsten fra Kirken ere nu indmurede i Vaabenhusets Væg, deribl. en over „Mechtild, uxor Arnoldi Hamp", † 1334, og en over Albertus Skytta, † 1347; en tredje er prydet med Vaabenskjold med to Drikkehorn og Omskriften: „Hic jacet Nicholaus Brun de Hyllathorp, requiescat in pace amen"; en fjerde har Billedet af en Kvinde i Kaabe med en Bog i Haanden. Flere af Ligstenene menes at være komne fra Antvorskov. — Ved St. Mikkels Kirkes Restauration i 1870'erne bleve en Del Kister fra denne Kirke nedgravede paa St. Peders gamle Kirke-

*) Ved kgl. Brev af $^{18}/_{4}$ 1662 befaledes det, at hver Kirke i Sjællands Stift skulde give 4 Rdl. til St. Peders Kirkes Restauration.

gaard. — Den nye Kirkegaard (indviet 1886) med et 1888 opf. Ligkapel ligger S. V. for Byen ved Korsør Landevej. — Kirkens Formue er i Kapitaler 4145 Kr. og i Tiende fra Landsognet $259^5/_8$ Td. Byg, dens Gæld er 14,264 Kr.

Kirken, der tilhører Slagelse Kommune, er Sognekirke for den mindre Del af Slagelse By samt for et eget Landsogn. Sognepræsten er tillige Præst ved Slagelse Hospital (*Heilmann*, St. Peders Kirke, i Kirkeh. Saml. 4. R. IV Bd. S. 379 fl.).

Slagelse Hospital og Kloster har sin væsentlige Oprindelse fra det

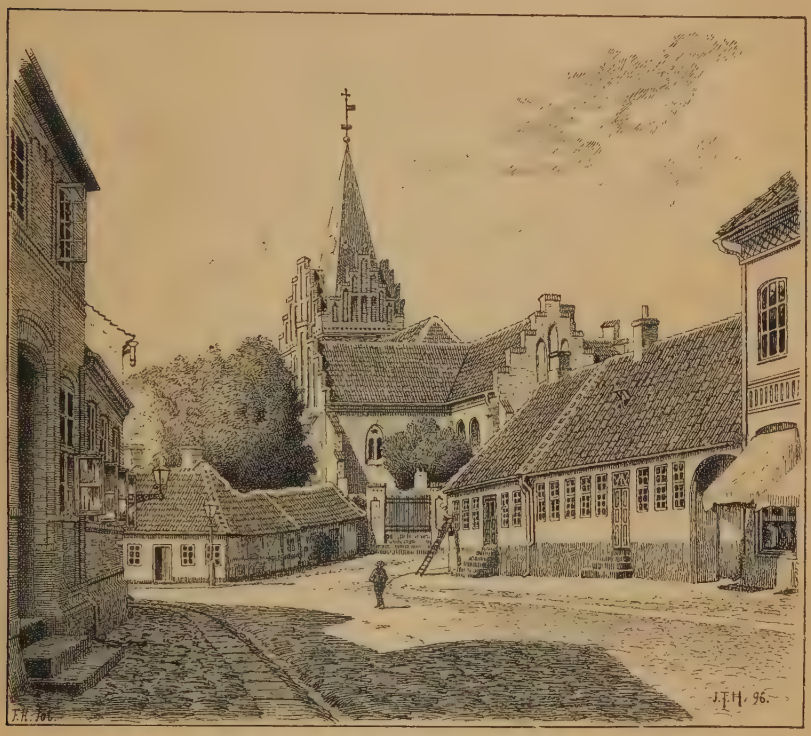

St. Peders Kirke.

Helliggeisthus, der fra gammel Tid laa, hvor nu Hospitalet er, paa Bredegades søndre Side. Helliggeisthus nævnes tidligst 1372, da Knud Nielsen, Borger i Slagelse, skænkede det en Gaard paa Bredegade, men findes for øvrigt omtalt flere Gange; saaledes tog Erik af Pommern og Christoffer af Bayern det i deres Beskærmelse, og Kong Oluf skænkede det en Gaard i Kirkerup (V. Flakkebjærg Hrd.). Andre Ejendomme erhvervede Helligaandshuset i Slagelse By, i Slagstrup og Kjeldstrup (Slagelse Hrd.) og i Herslev (Løve Hrd.). Det var et Hospital for Egnens fattige og syge og bestyredes af en Forstander, der oftere tillige var Præst ved den til Hospitalet knyttede Kirke (1485 nævnes som Forstander og Præst Peder Nielsen og 1498 Hans Severinsen). I den senere Del af 16. Aarh. var det

i alt Fald til Tider forenet med den St. Jørgensgaard for spedalske, der laa uden for Slagelse, og som var grundlagt i den tidligere Middelalder (nævnt første Gang 1261). Det ældste Vidnesbyrd om de to Hospitalers Sammenknytning er det Forleningsbrev, Mester Peder Bartskjær i Slagelse omtr. 1541 fik paa St. Jørgensgaard og Helligaandshuset. St. Jørgensgaard forsvandt imidlertid snart — paa Resens Tid var der intet tilbage af den —, men dens Besiddelser ere sikkert overgaaede til Helliggeisthuset eller, som det fra Slutn. af 16. Aarh. almindelig benævnes, *Slagelse Hospital*. I Tidens Løb modtog dette betydelige Udvidelser, som have gjort det til en anset Stiftelse. Aar 1580 lod Kongen alle de fattige, som hidtil havde været forsørgede paa Antvorskov, indlægge i Slagelse Hospital, og 1582 skænkede han hertil Kronens Part af Bjærgby, Sludstrup, Havrebjærg og Sørbymagle Sognes Tiende; senere i s. Aar gav han det yderligere Kongetienden af 21 andre Sogne i Holbæk og Sorø Amter. Kort efter skete der en vigtig Forandring i Hospitalets Forhold, idet Fred. II ved Fundats af $^{24}/_{10}$ 1585 forenede det med Slagelse Latinskole, saaledes at den og dens Lærerstand skulde underholdes af Hospitalets Midler (i Hospitalet skulde 40 Personer og 10 Funktionærer, ved Skolen 24 Personer forsørges). Denne nøje Forbindelse vedvarede indtil 1751, da det ved Fund. af $^{17}/_{9}$ bestemtes, at Hospitalets Indtægter skulde deles i 3 lige Dele, mellem Hospitalet, Latinskolen og begge Stiftelsers Vedligeholdelse samt Embedsmændenes og Funktionærernes Lønning. Denne Fordeling af Midlerne blev ved Reskr. af $^{22}/_{12}$ 1812 (og Regulat. af $^{8}/_{11}$ 1814) forandret saaledes, at Hospitalet af alle Indtægter, „Fællesfonden", efter Fradrag af Fællesudgifterne til Administration m. m. oppebar $^{5}/_{9}$ og Skolen eller, efter at denne var bleven ophævet if. Lov af $^{14}/_{4}$ 1852, den almindelige Skolefond $^{4}/_{9}$, ligesom ogsaa Udgifterne vedrørende Fællesfonden udredes efter samme Forhold. Hospitalslemmernes Antal, der 1743 var forøget til 55 og 1751 til 57, blev 1752 ansat til 60, 1776 til 100, 1849 til 120 og $^{1}/_{5}$ 1883 til 126. Stiftelsen optager Individer fra hele Landet (kun undtagelsesvis, naar de ere meget sygelige, under 60 Aar); de fleste høre til Borger- og Haandværkerstanden; Fundatsen indeholder ingen Bestemmelse om, hvormange der skal være af hvert Køn, men i Gennemsnit ere $^{5}/_{6}$ Kvinder. Oprindeligt fik Lemmerne Naturalforplejning; men denne Forsørgelsesmaade var allerede ophørt 1751, og nu faa Lemmerne foruden fri Bolig, Lys, Varme, Vask, Medicin og Lægehjælp, en Ugepenge, som i Tidens Løb flere Gange er bleven forhøjet og nu bestaar af 3 Kr.; desuden faar hver 3 Pd. Rugbrød ugentlig, og 50 af de mest svagelige faa Middagsmad 2 Gange ugentlig. Ved Hospitalet er der foruden 6 Stuekoner ansat en Læge, en Bønholder*), en Portner og en Sygeplejerske.

Da Stiftelsens Formue stadig forøgedes, og da Hospitalets Lokaler kun kunde udvides ved en særegen Bygning, oprettedes der ved kgl. Reskr. af $^{2}/_{10}$ 1857 for Hospitalets Midler en ny særegen Stiftelse, *Slagelse Kloster*. Det er bestemt til Bolig for 50 Kvinder af den dannede Middelstand, hvoraf i Reglen 35 ugifte og 15 Enker eller Koner, der uden egen Skyld ere forladte af deres Mænd, 45 Aar gamle og i øvrigt af uplettet Rygte. Konventualinderne, som de kaldes, faa foruden fri Bolig (et Værelse med Al-

*) Aar 1802 fik Chr. N. Rosenkilde, Discipel i Latinskolen, 20 Rd. af Hospitalets Kasse for at forestaa Kirkesangen.

kove), Brændsel (for Tiden 2 Favne Bøgebrænde aarl.), Medicin, Lægehjælp og Begravelse, og i Penge henholdsvis 200 Kr. aarligt for den ene Halvdel og 160 Kr. for den anden, saaledes at Oprykning til højere Hævning sker efter Anciennitet i Klosteret. Ved Klosteret er ansat en Økonom, en Portner, en Sygeplejerske og 5 Stuepiger. — Hospitalets og Klosterets Direktion bestaar af Stiftamtmanden og Sjællands Biskop, der have Belæggelsesretten, og Inspektionen af Slagelse Borgmester og dens to Sognepræster, der have Forslagsret. Desuden er der en Forstander.

Slagelse Hospital og Klosters Formue bestaar af: *A.* $^5/_9$ af Fællesfonden, hvis Kapital $^{31}/_3$ 1896 udgjorde i alt 420,687 Kr., foruden 9000 Kr. i Nationalbankaktier. Den ejer derhos Kongetienden af 41 Sogne (der udgør omtr. 3924 Td. Byg, $3^3/_4$ Td. Rug, $2^1/_2$ Td. Havre og $64^1/_2$ Kr. i Penge) samt 223 Td. Ld. af Slagelse Bys Jorder. *B.* Den særskilte Fond,

Slagelse Kloster.

hvis Kapital $^{31}/_3$ 1896 var 703,704 Kr. Fonden ejer desuden en 1876 købt Gaard, der støder op til Kirkens Østside i Bredegade, og paa hvis Købesum Fonden endnu skylder 1385 Kr., og 45 Td. Ld. paa Slagelse Mark.

Hospitalets Bygninger, i Bredegade, bestaa nu af 4 sammenbyggede Fløje, hvoraf den nordre og østre have 2, de andre 1 Stokværk, og Kirken; men det meste er nye Bygninger. Aar 1768—69, da der kun var to grundmurede Fløje, undergik Hospitalet en Ombygning og Udvidelse med en Bekostning af 23,000 Rd. D. C. (en Tavle, nu anbragt i Hovedfløjens Mur ind til Gaarden, minder om denne Ombygning), ved hvilken Lejlighed der indrettedes paa begge Sider af den Gang, der gaar gennem de kun 1 Stokværk høje Bygninger, 23 Værelser, hver til 4, og 1 til 8 Personer, foruden Køkkener, Forsamlings- og Arbejdsstuer; 1848 opførtes den 1 Stokværk høje og 62 Al. lange søndre Fløj (for 13,000 Rd.) efter Tegn. af Hofbygmester, Konferensraad Koch, i hvilken der bl. a. indrettedes 8 Værelser

til Ægtefolk, som tidligere maatte bo adskilte; 1870 blev den østre brøstfældige Længe nedrevet og (for 41,500 Rd.) erstattet med en ny, 2 Stokværk høj og 60 Al. lang (med 36 Værelser), efter Tegning af Bygningsinspektør Etatsraad Hansen; endelig blev Hovedfløjen ud til Gaden efter Tegn. af Etatsraad Herholdt 1877 ombygget og forhøjet med 1 Stokværk i gammelgotisk Stil, hvorved der bl. a. vandtes 21 Værelser; den 92 Al. lange Façade er brudt ved 2 Spidsgavle med Forsiringer, og Arbejdet kostede 47,640 Rd. — I lige Linie med Façaden ligger Kirken, der er opført 1864—65 efter Tegn. af Etatsraad Hansen (for 13,000 Rd.) i Stedet for den 1862 nedbrudte gamle Kirke; Altertavlen (Christus) er malet 1847 af N. Simonsen til den tidligere Kirke; Orgelet (fra 1853) er ligeledes derfra. — Til Hospitalet hører en Have.

Klosterbygningen, ved Skjelskørvejen Syd for Bjærgbygade, er opført 1857—59 (indviet $^{12}/_{10}$ 1859) for omtr. 190,000 Rd. efter Tegn. af Stadsbygmester N. S. Nebelong af røde Mursten i gotisk Renæssancestil med takkede, med rundbuede Blindinger prydede Gavle og bestaar af en 60 Al. lang Midtfløj og to 36 Al. lange Sidefløje, alle med 2 Stokværk foruden Kælder og Kvist. Foruden Konventualindernes Værelser indeholder Klosteret bl. a. en Forsamlingssal. — Til Klosteret hører en Have. — Hospitalets Bygninger med Kirke ere assurerede for 237,203, Klosteret for 166,188 Kr. (*C. Kühl*, Beretn. om Slagelse Hosp., Kbh. 1886).

Ting- og Arresthuset, i Løvegade (det ældste Raadhus, der kendes, laa ved Nordsiden af St. Mikkels Kirke og brændte 1740, hvorpaa der Aaret efter opførtes et paa Gammeltorv) er opført 1843 af Slagelse Kommune. Det er en grundmuret Bygning i 2 Stokværk og indeholder Retslokaler m. m. samt Arrestlokaler; Plads for 16 Arrestanter. Byen har intet Raadhus; i en Bygning (tilhørende Korsør Bank) i Bredegade findes de offentlige Kontorer, Byraadssal og en stor saakaldet Raadhussal. Om Politistationen se S. 585.

Realskolen, i Skolegade, er opført 1856 af Grundmur i 2 Stokværk (paa Bygningen staar: „Ave og Ast — gør stærk og fast"); ved Skolen, der har 7 Klasser, er der ansat 1 Rektor og 7 Lærere; $^{31}/_{5}$ 1896 var Elevantallet 121. **Borger- og Friskolen**, paa Hjørnet af Skovsøgade og Store Fruegade, er opført 1855; ved Skolen er ansat 1 Overlærer, 11 Lærere og 8 Lærerinder; Borgerskolen har 7 Drenge- og 5 Pigeklasser, Friskolen 7 Drenge- og 7 Pigeklasser foruden 2 Forberedelsesklasser; $^{31}/_{12}$ 1896 var Elevantallet i den første 288, i den anden 508. **Teknisk Skole**, mod Nordøst i Byen udenfor Smedegades Port („Kirkegaardsporten"), er opført 1892—93 i italiensk Renæssancestil efter Tegn. af Arkitekt Kn. Larsen for en Bekostning af omtr. 60,000 Kr. (Byen har skænket Grunden). Desuden er der i Byen 3 Pigeskoler (med fra 60 til 100 Elever) og 4 mindre Skoler for Smaabørn samt en Pogeskole paa Slagelse Mark.

Sygehuset, ved Byens Østgrænse, er opført 1855-56, men flere Gange udvidet, og har 45 Senge. **Arbejds- og Forsørgelsesanstalten** (Fattiggaarden), ved Byens Vestgrænse, er opført 1868 og har 19 Senge.

Stationsbygningen, tæt N. for Byen, for den vestsjællandske Bane og Næstved-Skjelskør Banerne er opført 1891-92 efter Tegn. af N. P. Chr. Holsøe. Den skal tillige være Station for Slagelse-Værslev Banen.

Gasværket, N. for Byen ved Stationsvejen, er anlagt 1857. I Nærheden ligger den 1893 anlagte elektriske Lysstation. — **Vandværket**,

beliggende N. for Byen, er anlagt 1889 (for omtr. 200,000 Kr.); Vandforbruget er omtr. 4500 Td. i Døgnet.

Posthuset og **Telegrafstationen** ligger i Bredegade.

Slagelse Børneasyl er stiftet af forhv. Borgmester og Byfoged J. B. Lassens Enke Anna Marie Lassen, f. Øgaard, ved Fund. af $^{31}/_{10}$ 1867 (Konf. af $^{13}/_{3}$ 1868); Bygningen er opf. 1869 i Bredegade og kan optage indtil 200 Børn. Stiftelsen, der under Amtmandens Tilsyn bestyres af Byens Sognepræster og en af dem valgt Mand, ejer foruden Bygningen, der er vurderet til 10,000 Kr., en Kapital af 15,300 Kr. — **Arbejderhjemmet**, i Herrestræde, opført 1890 ved frivillige Bidrag, er indrettet til Fribolig for 4 Ægtepar og 8 enkelte Personer af Arbejder- eller Tyendestanden. — **Svendehjemmet**, i Bredegade, ejes af Svendeforeningen (der ogsaa ejer et Hus i Herrestræde) og indeholder Boliger for gamle Haandværkere og deres Enker, dels fri, dels for moderat Leje ligesom det af samme Forening opførte Alderstrøst i Herrestræde.

Desuden nævnes Forsamlingshuset „Frem“, opført 1887 i Store Fruegade; Baptistkirken „Bethania“, opf. 1895-96 i Løvegades Forlængelse, Missionshuset „Philadelphia“, opf. 1893 i Herrestræde efter Tegn. af Arkitekt Thuren; Arbejdernes Forsamlingsbygning, i Bjærgbygade.

I det store Bygningskompleks „Casino“ ved Sveitzerpladsen er der et efter Provinsforhold meget stort Teater, der kan rumme 1200—1300 Tilskuere. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes Haandværker- og Industriforeningens Bygning i Bredegade. — Slagelse har mange Foreninger for Velgørenhed (Hjælpeforening, Velgørenhedsselskab, Syge- og Begravelsesselskaber osv.) og Selskabelighed.

I de sidste 25 Aar er der gjort meget for at forskønne Byen og dens Omgivelser. Paa Nytorv er der 1893 rejst et Springvand med stor Broncefigur. Om St. Mikkels Kirke og paa Sveitzerpladsen er der nette Haveanlæg, og ved frivillige Bidrag og en større af Justitsraad, Birkedommer Bech skænket Sum er der blevet anlagt smukke Spaserestier omkring Byen samt i den østlige Del et større Haveanlæg, der ejes af „Forskønnelsesselskabet“. Ligeledes er der et Anlæg ved Teknisk Skole. Endvidere har Forskønnelsesselskabet anlagt en beplantet Vej ud til den Ø. for Byen liggende Slagelse Lystskov, hvor der paa Æterbjærg (se S. 581) er rejst et Udsigtstaarn, hvorfra der er en vid Udsigt over Vestsjælland med Store Bælt og Fyn i Baggrunden.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 6816 (1. Nov. 1896: 7869); 1801 havde Byen 1732, 1840: 3186, 1860: 4931, 1880: 6076 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 629 levede af immateriel Virksomhed, 2936 af Industri, 1449 af Handel og Omsætning, 2 af Søfart, 251 af Jordbrug, 63 af Gartneri, medens 1029 fordeltes paa andre Erhverv, 360 levede af deres Midler, 90 nøde Almisse, og 7 hensade i Fængsel. Som man ser, indtager Jordbruget en ret betydelig Plads ved Siden af Industri, Haandværk og Handel. Dog fortrænges det mere og mere og er

intet imod, hvad det var i Middelalderen, da det hed: „Roskilde Ringen og Slagelse Møgagen faar aldrig Ende".

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1895, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 2258 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 17,526 Pd., Silke og Silkevarer 1420 Pd., Vin 26,845 Pd., andre Spirituosa à 8^0 603 Vrtlr., Glas og Glasvarer 18,737 Pd., Humle 22,764 Pd., Stentøj, Fajance osv. 13,420 Pd., Kaffe 41,603 Pd., Olier 104,181 Pd., Risengryn og Rismel 22,690 Pd., Salt 87,830 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 266,830 Pd., Tobaksblade og Stilke 88,284 Pd., Stenkul 3516 Td., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 664,063 Pd. samt Tømmer og Træ 94,399 Clstr. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 100,998 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 7249 Kr, ialt 108,247 Kr. (omtr. 7200 Kr. mere end i 1894). Brændevinsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 146,761 Kr. (omtr. 19,700 Kr. mere end i 1894). Det producerede Udbytte var 1,622,742 Potter (deraf 154,724 i Ringsted).

I Slagelse afholdes aarlig 7 Markeder: 2 i Marts, 1 i April, Tirsdag før Christi Himmelfartsdag, 1 i Juli, 1 i Okt. og 1 i Nov. Torvedag med levende Kreaturer afholdes 1. Onsdag i hver Maaned.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg mærkes: en større Træskofabrik i Forbindelse med et Savværk; et stort Forgylderi og Savværk (omtr. 70 Arbejdere); et mindre Forgylderi; et Cikorietørreri; et Andelssvineslagteri (1896 slagtedes 51,237 Svin); (det 1875 opr. Andelsmejeri, det første i Danmark, er ophævet); et betydeligt Tarmskraberi, der udfører Tarme til Pølsefabrikker i Hamburg, hvor Skraberiets Ejere bo, et stort mekanisk Hampgarnspinderi; et Dampbrændevinsbrænderi (1895 produceredes $1^3/_4$ Mill. Potter Sprit), der er oprettet 1775 og endnu er i samme Families Eje; Ejeren driver desuden stort Agerbrug, deraf over 60 Td. Ld. med Havesager; en Gødningsfabrik; 2 Damp-Ølbryggerier, hvoraf det ene, „Poulsbjærg", er blevet Aktieselskab 1896; 2 Garverier; 2 Jærnstøberier og Maskinværksteder; en Tobaksfabrik; en Sodavandsfabrik; en Naalefabrik; 3 Bogtrykkerier, flere Møller, Pottemagerier, Uldspinderier osv. — I Slagelse udgives 3 Aviser: „Sorø Amts Folkeblad" (trykkes i Ringsted), „Slagelse-Posten" og „Slagelse Folkeblad".

Kreaturholdet var $^{16}/_7$ 1893: 347 Heste, 659 Stkr Hornkvæg (deraf 286 Køer), 88 Faar, 503 Svin og 39 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver. Byraadet bestaar, foruden af Formanden, af 13 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet; b) for Fattigvæsenet, c) for Skolevæsenet, d) for Brolægningsvæsenet, e) for Gasværket, f) for Vandværket, g) for Mark- og Vejvæsenet, h) for Byens og dens Omegns Forskønnelse, i) for offentlige Bygninger, k) for Sygevæsenet, l) for Alderdomsunderstøttelse.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 125,766 Kr. (deraf Grundskat 6966, Husskat 4092, Formue- og Lejlighedsskat 114,708 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 10,531, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 5757, Indtægt af Aktiver 33,749 (deraf Gasværk 19,186), ekstraord. Statsbidrag 2570 Kr.; af Udgifterne:

Bidrag til Staten 2147, Bidrag til Amtet 637, Bidr. til Amtsskolefonden 2209, Byens Bestyrelse 8712, Fattigvæsen 34,575, Alderdomsunderstøttelse 14,201, Skolevæsen 29,005, Rets- og Politivæsen 14,411, Medicinalvæsen 8681, Gader og Veje 7618, Gadebelysning 7923, Renlighed 7052, Brandvæsen 1109 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 109,387, i faste Ejendomme, som give Udbytte, 580,851 og i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 288,200 Kr. Kommunens Gæld var 467,651 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6^{8}/_{10}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 2,665,300 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 1,704,800 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Ting- og Arresthuset, Realskolen, Borger- og Friskolen, Gasværket, Vandværket, Arbejds- og Forsørgelsesanstalten, Sygehuset, Politistationen og nogle mindre Ejendomme, samt omtr. 448 Td. Ld. paa Markjorderne og i Landsognene.

Slagelse Politikorps bestaar af 1 Assistent og 7 Betjente og er indrettet efter kjøbenhavnsk Mønster. — Det faste Brandkorps bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Assistent, 2 Underassistenter, 12 Brandmænd og 4 Trommeslagere; efter disse ere alle Byens Borgere indtil 50 Aar pligtige at møde i Ildebrandstilfælde.

I Banken for Slagelse og Omegn (opr. $^{1}/_{7}$ 1857) er Aktiekapitalen 400,000 Kr.; Folio- og Indlaanskontoen var $^{30}/_{6}$ 1896 2,659,079 og Vekselkontoen 976,871 Kr. — I Landbobanken i Slagelse (opr. $^{22}/_{12}$ 1884) er Aktiekapitalen 50,000 Kr.; $^{31}/_{12}$ 1894 var Folio- og Indlaanskontoen 752,264 og Vekselkontoen 264,097 Kr. — I Sparekassen for Slagelse og Omegn (opr. $^{30}/_{1}$ 1855) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 1,738,317 Kr., Rentefoden var $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden udgjorde 160,711 Kr., Antal af Konti 3049. — I Slagelse Velgørenhedsselskabs Sparekasse (opr. $^{18}/_{11}$ 1865) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes samlede Tilgodehavende 57,392 Kr., Rentefoden var 3 pCt., Reservefonden udgjorde 4000 Kr., Antal af Konti 798.

I gejstlig Henseende er Byen som alt nævnt, foruden Hospitalet, delt i to Sogne.

Slagelse hører til 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted. Den hører til Slagelse Amtstuedistrikt (Amtstuen er i Slagelse) og Slagelse Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 337. Lægd og er Sessionssted for Kredsens 318.—337. Lægder.

Slagelse tillige med Sorø og Ringsted udgør eet Toldsted (Lokale paa Banegaarden), hvorved er ansat en Toldforvalter, der bor i Slagelse, og 3 Assistenter. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og 4 Ekspedienter), der tillige bestyrer Telegrafvæsenet og har Opsyn med det offentlige Befordringsvæsen. Slagelse staar i Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og de andre sjællandske Byer.

Jærnbaner. Om den vestsjællandske Jærnbane, der 1856 aabnedes til Slagelse, se nærmere under Roskilde og Korsør. Om Slagelse-Næstved-Banen bemærkes følgende: Allerede i Feb. 1882 forelagdes Forslag til Lov om en Bane fra Slagelse til Næstved, men Uenighed om Banens Retning og om Egnens Del i Omkostningerne samt om eventuelle Sidebaner til Skjelskør og Værslev m. v. bevirkede, at først Lov af $^{12}/_{4}$

1889 fastslog som Statsbaneanlæg en Bane fra Slagelse til Næstved (5,$_3$ Mil, 40,$_1$ Km.) med Sidebane til Skjelskør fra Dalmose Station (1,$_5$ Mil, 11,$_5$ Km.) samt Flytning af Slagelse Station (se S. 581). Til Anlægget bevilgedes — foruden Ekspropriationsomkostninger — i alt 3,570,000 Kr.; men deraf skulde Egnen tilskyde 40,000 Kr. pr. Banemil at betale med $^1/_{15}$ i 15 Aar. Banen aabnedes for Driften $^{15}/_5$ 1892. Den forøgede Trafik, som disse Baneanlæg have bragt Byen, vil yderligere stige, naar den under Arbejde værende Slagelse-Værslev Bane kommer i Stand (Slutn. af 1897). Efter at Regeringen alt 1888 havde foreslaaet en Bane mellem de to nævnte Punkter, uden at den dog dengang blev vedtaget, fastsloges den ved Lov af $^8/_5$ 1894; den anlægges i Lighed med Slagelse-Næstved Banen og er anslaaet til at koste omtr. 2 Mill. Kr. (inkl. Driftsmateriel, men ekskl. Ekspropriation), saaledes at ogsaa her de paagældende Egne erstatte Statskassen 40,000 Kr. pr. Banemil med $^1/_{15}$ aarl. i 15 Aar. Banen er omtr. 4,$_3$ Mil, 32,$_6$ Km., lang og har Stationer ved Forsinge, Jerslev, Fuglede, Gjerlev, Høng, Løve og Havrebjærg. Der er nu Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Slagelse 8 Gange dagl. (2 Iltog) fra Kbh. til Slagelse og 8 Gange omvendt (2 Iltog); med Næstved er der Forbindelse 5 Gange og med Skjelskør 5 Gange dagl. i hver Retning. I Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) befordredes pr. Bane til Slagelse 111,070 og fra Slagelse 110,623 Personer; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Slagelse var 1,030,523 og afgaaet fra Slagelse 394,265 Cntr.

Historie. Slagelse (i Vald. II's Jordeb.: *Slauløsæ* og *Slaglæsæ*, 1374: *Slawelsæ*, 1575: *Slaugelse*) er en meget gammel By, om ogsaa det Sagn, at den er grundlagt af Slag eller Aslag, Skjalm Hvides Bedstefader, har Uret. I 11. Aarhundrede nævnes den som Møntsted, idet man har Mønter, der ere prægede her under Kongerne Knud den store, Hardeknud og Knud den hellige, og under de to sidste Kongers Tid nævnes Møntmestrene Ulf og Fathir i Slagelse. Byen skal have faaet sine første Købstadsprivilegier 1280 af Erik Glipping, og 1289 tilstodes der den Toldfrihed overalt undtagen paa Skanør Marked; $^8/_6$ 1321 stadfæstedes dens Privilegier. Fra Valdemar Atterdags Tid blive Efterretningerne om Byen mere fyldige. Denne Konge gav $^{13}/_4$ 1348 Bekræftelse paa dens Privilegier og føjede nye til, bl. a. gav han dens Borgere lige Rettigheder med Roskilde Borgere. Vel led Byen meget under den sorte Død, der skal have bortrevet omtr. en Fjerdedel af Befolkningen; men at den paa den Tid har været anset som en ret betydelig By, viser det der afholdte Danehof $^8/_5$ 1376, hvor Dronning Margrethe lod sin lille Søn Oluf kaare til Konge. De følgende Regenter viste ogsaa Byen deres Bevaagenhed. Saaledes bekræftede Erik af Pommern 1403 dens Privilegier, Chrf. af Bayern tilføjede nye 1441, 1460 bekræftedes de atter, 1489 tilføjedes nye, 1515 bekræftedes de af Chr. II, 1534 gav Grev Chrf. nye; ligeledes bekræftede Chr. III dem 1552 og Fred. II 1561. I det hele var det vel til Gavn for Byen, at den sidstnævnte Konge saa ofte opholdt sig paa det nærliggende Antvorskov, om ogsaa det paa den anden Side har medført Byrder for Borgerne, naar de skulde holde Staldrum til 500 Heste beredt under Hoffets Ophold der. Chr. IV (1597) og Fred. III (1648) bekræftede ligeledes dens Privilegier.

Ogsaa Hospitalet og Kirkerne maa være et Vidnesbyrd om Byens Betydning i den senere Middelalder. Foruden de to nuv. Sognekirker og Hospitalskirken havde den endnu to, nemlig *St Clemens Kirke* (nævnt i et udat. Brev fra senest 1223), om hvilken man for øvrigt intet ved, ikke engang hvor den har ligget, og *Vor Frue Kirke* (nævnt tidligst 1382), som har staaet omtr. paa den nuv. Skoles Plads, paa Hjørnet af Skovsøgade og Store Fruegade. Den er vist forsvunden kort efter Reformationen, thi 1551 udgaar kglt. Brev om, at den „øde Kirke, som kaldes Vor Frue Kirke", maa nedtages til Brug for Sognekirken, Præstegaarden, Skolen og Raadhuset; vel omtales i Slutn. af 18. Aarh. en lille Kirke af Bindingsværk, der stod paa Frue

Kirkeplads, men den har vistnok kun været et Ligkapel. Hvornaar Latinskolen er oprettet, vides ikke; den gaar i alt Fald tilbage til Begyndelsen af 16. Aarh. (se videre S. 585). — I Slagelse har der været et St. Knuds Gilde.

Landbruget maa i Middelalderen og langt op i den nyere Tid siges at have været Byens vigtigste Erhverv (se S. 591); men den har ogsaa fra gammel Tid været en af Sjællands betydelige Handelsstæder paa Grund af sit rige Opland. Endnu ved Midten af 17. Aarh. kunde Arent Berntsen („Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed") sige, at, skønt der ikke er Indsejling til Slagelse, „forsættis der alligevel en stor Handel, eftersom der omkring er it saare got oc velbygget Land". Byen havde ogsaa tidligere saa at sige sin egen Havn, omtr. 1 Mil V. for Byen ved Store Bælt, nemlig *Skibsholm Havn*, der vist har ligget ved Udløbet af Tude Aa, og som maaske allerede har været benyttet i Middelalderen; Aaen skal ogsaa tidligere have været meget bredere og dybere end nu. Fred. II befalede 1574, at Havnen skulde nedlægges som Handelshavn og kun maatte bruges som Nødhavn; men da Slagelse Borgere klagede over den Skade, dette Forbud forvoldte dem, blev den atter aabnet 1580; 1648 klagede Korsør over det Afbræk, Havnen gjorde den, og efter at denne By var bleven Stabelstad 1661, blev Skibsholm Havn endelig nedlagt 1664, og Slagelse maatte da søge Korsør Havn. Fra den Tid blev den overfløjet af Korsør; 1672 havde Slagelse 1832, 1769 kun 1289 Indb. Selvfølgelig har den ogsaa som de andre Byer lidt meget ved hærgende Ildebrande. Aar 1515 blev Byskatten nedsat, fordi Byen havde lidt stor Skade ved Ild, og lignende Bestemmelser toges 1530, 1540 og 1650; en voldsom Brand $^{22}/_{6}$ 1652 fortærede omtr. 100 Gaarde og Huse, hvorfor Byen fritoges for Skat i 3 Aar, og senere forlængedes denne Skattefrihed for 5 Aar; om nye Ildebrande berettes 1666 og 1669, i hvilket Aar der brændte 36 Huse, 1740 brændte 44 Gaarde og Huse samt Raadhuset, 1772 hele Skovsøgade (22 Gaarde og Huse), og 1801 afbrændte atter en Del af Byen. — I 19. Aarh. har Slagelse hævet sig betydeligt, og i Modsætning til flere sjællandske Byer har den haft megen Gavn af Jærnbaneanlæggene.

Flere bekendte Mænds Navne ere knyttede til Slagelse. Her ere Historieskriveren Niels Slange $^{26}/_{7}$ 1657 og Skuespilleren Chr. N. Rosenkilde $^{8}/_{1}$ 1786 fødte. Slanges Fader Peder Willadsen, bekendt fra Rigsdagen i Kjøbenhavn 1660 og senere Bisp i Viborg († 1673), var 1636—61 Præst ved St. Mikkels Kirke. Ogsaa den lærde Teolog, Grundtvigs Modstander, Dr. A. G. Rudelbach († 1862) var Præst ved Kirken fra 1848 til sin Død. Af St. Peders Kirkes Præster kan nævnes Hans Bastholm (Præst her 1800—1846, † 1856), der gjorde meget for Byens Fattig- og Skolevæsen og 1815—36 udgav „Vestsjællandske Avis eller Slagelse Ugeblad". Af Latinskolens Rektorer nævnes i Beg. af 16. Aarh. Mads Lang, senere Randers Bys Reformator, dernæst Jens Jensen Bircherod 1652—54 († 1686), senere Prof. ved Kbh's Universitet, Prof. P. Wøldike, fra 1777 til sin Død 1811, og den for sine Oversættelser af Klassikerne bekendte Dr. S. Meisling 1822—26. Til Navnene paa Skolens bekendte Elever (se S. 585) kunne føjes Biskopperne Hans Tausen og Niels Hemmingsen og Prof. Jens Møller († 1833). (Om Skolens Lærere og Disciple se *Hundrup*, i Roskilde Skoleprogram 1861—63).

Litt.: *O. Rud* (Rhud, Rektor ved Skolen), De urbe Slaglosia, Hafn. 1769. — „Sl. og dens Omegn i antiqv. Henseende", i Antiqv. Ann. II (1815). — *J. C. Qvistgaard* (Rekt. ved Skolen), Efterretn. om Sl. By og Skole i ældre Tider, Sl. Skoleprogr. 1831—32. — *F. R. Friis*, Bidr. til Sl. Bys Hist., Slagelse 1875. — *J. Heilmann*, Bidr. til Sl. Bys Hist., Slagelse 1885.

Korsør

Købstaden Korsør ligger i Slagelse Herred under $55^0\ 20'\ 1{,}_{41}''$ n. Br. og under $1^0\ 17'\ 23{,}_{11}''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Søbatteriets østl. Gavl) ved Store Bælt paa begge Sider af det smalle, 115 Al. brede Indløb til Korsør Havn, saaledes at Byen er delt i to Dele, der ere forbundne ved en 135 Al. lang Bro; den sydlige gamle Bydel ligger paa en mod N. udskydende Landtunge; den nyere Del paa Halvøen Halskov, N. for Banegaarden og de store Havneanlæg. Byen ligger meget lavt paa et af Rødler, Sand, Muld og Tang dannet Terræn. Det laveste Punkt ved Raadhuset ligger kun $5{,}_5$ F., $1{,}_7$ M., over Havet, den nye Kirkegaard lige S. for Byen 15 F., $4{,}_7$ M., Taarnborg Mølle ved dens Nordende $20{,}_5$ F., $6{,}_4$ M. Ved Højvande og Storm ere de lavere Dele af den gamle By ogsaa udsatte for Oversvømmelse, medens den i de senere Aar opførte Bølgeskærm af Sten langs Bæltet skærmer mod dette. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. $14^1/_2$, fra Slagelse $2^1/_4$, fra Skjelskør $1^3/_4$ og fra Kalundborg 5 Mil (ad Jærnbanen er der til Kbh. $14{,}_7$ Mil, $110{,}_4$ Km., til Slagelse $2{,}_3$ Mil, $17{,}_1$ Km.). Den gamle Bydel strækker sig omtr. 1700 Al. fra S. til N.; dens største Bredde er omtr. 1200, dens mindste 300 Al.; i den nordlige Bydel er der fra Broen til Nordgrænsen omtr. 1800 Al., og N. for Banegaarden har den en Bredde af 5—700 Al. Gaderne ere for det meste smalle og krogede og enkelte ubrolagte; Hovedgaderne i den gamle Bydel ere de omtr. parallelt løbende Gader Algade, der fører fra Kirkepladsen og Torvet mod S. Ø. og udmunder i Slagelse Landevej, og Havnegade og Sandvejen, der gaa fra Havnepladsen; i den nordlige Del føre Hovedvejene til Halskov Rev og Kruusesminde. Mange af Husene ere lave og uanselige, og der er kun bevaret meget faa gamle Bygninger. Nogen betydelig By har Korsør aldrig været; dens Betydning nu ligger i, at den er Endestation for den vestsjællandske Jærnbane, betydelig Ind- og Udførselshavn og Knudepunkt for de vigtigste Postruter i Danmark.

Korsør Købstadsgrund udgjorde 1897 1,806,000 □ Al. (129 Td. Ld.), Markjorderne (Halskov Overdrev) 23,618,000 □ Al. (1687 Td. Ld.) og

26 Toldkammer D6
STORE BELT
NORET
Fiskergade
Passagen
Strandstr.
Skolestr.
Kirkestr.
Præstestr.
Torvet
Slottensgade
Brogade
HAVNEPLADS
Strandgade
Nygade
Kasernestr
Baggade
HAVNE-
PLADS
Strandvejen
Møllevejen
KOLONIHAVER
KØBSTADENS
STRANDMØLLE
KIRKEGAARD
KAPEL
MARKJORDER
DYREHAVES STIFTELSE
Til Slagelse
Halskov Bro
Banegaardsvej
Badehus
PETROLEUMSTANK
Udført af V.F.A.Berggreen
Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C.Gad
1896.
Axel E.Aamodt's lith.Etabl.
300 Meter
500 Alen

KORSØR.

Eftertryk forbydes.

Øen *Sprogø* 62 Td. Ld.*), og den gamle By havde s. Aar 19 Gader og Stræder (hvoraf 15 brolagte) og 1 Torv, den nyere Del paa Halskov 8 ubrolagte, til Dels bebyggede Veje. Husenes Antal i Byen og paa Markjorderne var ved Folketællingen 1890 391 (Dec. 1896 var der 458, hvoraf 386 paa Byens Grund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder samt Sprogø var 1888 1898 Td. Ld. (1896: 1978); deraf vare besaaede 720, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 659, Haver 71, Skov 272, Moser og Kær 42, udyrkede Strækninger 23, Byggegr. 59 og Hegn, Vandareal m. m. 52 Td. Det samlede Hartkorn var $^{1}/_{1}$ 1895 $112,_{9}$ Td. Antallet af Gaardene paa Markjorderne var 14 med $99,_{3}$ Td. Hrtk.; deraf hørte 54 til 2 Gaarde paa over 20 Tdr.; 8 Gaarde dreves fra Ejendomme i Byen. Antallet af Huse var 59 med $8,_{6}$ Td. Hrtk. Paa Markjorderne ligger Gaarden *Kruusesminde*, $29^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 683 Td. Ld., hvoraf 391 Ager, 102 Eng, 53 Skov og 137 Overdrev og Sø**).

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1. Okt. 1896 5,685,086 Kr. (Antal af Forsikringer 460).

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

St. Pouls Kirke ligger midt i den gamle By N. V. for Torvet. Den gamle, til St. Gertrud indviede Kirke, om hvis Forhistorie der næsten intet vides, har ganske sikkert været lille og uanselig. Den var allerede meget tidlig forfalden og trængte ofte til Reparationer; saaledes blev den i 1576—77 restaureret ved kgl. Understøttelse og anden Hjælp, da Borgerne ikke selv havde Raad, og der tales om nye Restaurationer under Chr. IV, som endog tænkte paa at opbygge en helt ny Kirke. Men først 1666—70 blev der foretaget en af Borgmester Caspar Brandt og andre bekostet Ombygning, hvorved Kirken gjordes to Tredjedele bredere og en Tredjedel længere (Brandts og Hustrus Billeder bleve ophængte ved Alteret og findes ogsaa i den nye Kirke); men smuk blev den ikke: den lignede en Kornlade, havde intet Taarn og blev, som D. Atl. siger, „udvortes meget uordentlig og haver faaet en særdeles Skikkelse". Hvælvingen var af Brædder og malet; Altertavlen var et Billedskærerarbejde; over Døbefonten hang et Maleri: Christus, der velsigner de smaa Børn (efter Sigende en Kopi efter Lucas Cranach). Kirken restaureredes atter 1826, da den gamle Ringmur om Kirken og Kirkegaarden nedreves. Endelig blev Kirken 1863 erklæret for saa brøstfældig, at der var Fare ved at benytte den, hvorefter den nedbrødes (fra Nov. 1863), og Menigheden maatte bruge et lejet Lokale, indtil den nye Kirke var færdig.

Den nye Kirke er opført 1869—71 (indviet $^{29}/_{5}$ 1871) for 37,500 Rd. (dels ved Statstilskud, dels ved frivillige Bidrag og Byens Hjælp) efter Tegn.

---

*) *Sprogø* (se nærmere S. 605) hørte tidligere under Nyborg Landsogn, Vindinge Herred, Svendborg Amt, men blev ved kgl. Resol. af $^{31}/_{8}$ 1886 indlemmet i Korsør Købstad. Allerede fra 1834 har den dog if. kgl. Reskr. af $^{27}/_{3}$ 1822 og $^{29}/_{1}$ 1823 ved Folketællingerne været medregnet under Korsør.

*) *Kruusesmindes* lave Hartkorn er begrundet i, at Matrikuleringen skete, medens Arealet endnu henlaa som Overdrev og ikke var opdyrket. Gaarden er oprettet faa Aar efter Jordernes Udskiftning 1843 af Skibsreder J. Kruuse († 1877), der senere afhændede den til daværende Ejer af Taarnborg, Overkammerherre, General Oxholm, som 1866 solgte den (tillige med Taarnborg) for 330,000 Rd. til Etatsraad J. A. Bech. Nuv. Ejer (fra 1877) er sidstnævntes Søn, Godsejer A. Bech, der har udvidet Ejendommen betydeligt.

Etatsraad Herholdt under Ledelse af Hans J. Holm, af røde Mursten i Rundbuestil og bestaar af Skib, Kor med Korrunding, og Taarn paa Kirkens Sydøstside, hvor der findes et Tværskib. Kirken har fladt Kassetloft undtagen i Koret, der er hvælvet, og er dekoreret af Hilker; paa Alteret staar et Krucifiks; Prædikestolen er et i Renæssancestil udskaaret Billedskærerarbejde fra den gamle Kirke; Døbefonten, af Sandsten, er ny.

Paa Kirkepladsen, der tidligere har været Kirkegaard, staar uden for Kirken en Mindestøtte (Søjle med Vase), der er bevaret fra den gamle Kirkegaards Tid, over Trykkefrihedens Forkæmper M. G. Birckner, der var Kapellan i Korsør fra 1792 til sin Død („Sandheden tro døde M. G. B. 1. Dec. 1798"). — Paa den S. for Byen liggende Kirkegaard, ved hvis Indgang der staar to Granitsøjler, der menes at være fra Antvorskov, ligger bl. a. begraven Oberst Magnus Lützow, † 1844 (1863 nedgravedes sammesteds en Kiste, der stod i den gamle Kirke, med Liget af Oberst H. F. Lützow, † 1789).

Korsør gamle Kirke.

Ved Kirken er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Annekset Taarnborg Sogn. — Kirkens Formue er 5250, dens Gæld 22,262 Kr. (se *G. L. Wad*, Om Korsør og Taarnborg Præstekald, i Kirkeh. Saml. 3. R. V. Bd., S. 353 fl. og 797 fl., hvor der findes et her gengivet Billede af Kirken før Nedbrydningen 1863).

Korsør Søbatteri, paa den nordligste Spids af den Landtunge, hvorpaa den gamle By ligger, og ved den søndre Side af Indløbet til Havnen, bestaar af 1 mindre og 3 større Bygninger samt et Taarn, alt omgivet af Volde og Grave. Medens de mindre Bygninger stamme fra Beg. af 19. Aarh., antages den 3 Stokværk høje, 95 Al. lange og 18 Al. brede Magasinbygning at hidrøre fra Midten af 17. Aarh. eller maaske tidligere (den benyttes nu som Opbevaringssted for gammelt Materiel, særligt Ammunitionsvogne, og til Krigsministeriets Brevduestation) og har dannet en Del af det tidligere i Slutn. af 18. Aarh. nedrevne Slot*); men den interessanteste Bygning er det af store røde Munkesten opførte, omtr. 40 Al. høje Taarn, der vist er fra Midten af 14. Aarh., og hvis Mure forneden ere 4, højere oppe $3^1/_2$ Al. tykke. Det har rimeligvis dannet et Led i en større Befæstning og har oprindelig været i 7 Stokværk foruden Kælder; ved Midten af 18. Aarh., da Slottet blev restaureret, fik det Pyramidetag, men i Beg. af 19. Aarh. tilbyggedes der et 8. Stokværk, og Taarnet fik sit nuv. Skraatag. I de nedre Stokværk findes Fangerum, i de øvre Skydeskaar og Lyshuller. — Batteriet, der sikkert aldrig har haft nogen videre Betydning, er nu nedlagt som saadant, men har en Kommandant,

*) Aar 1764 skødedes Korsør Fæstning, dens Bygninger, Grunde og Ejendomme af Generalkrigsdirektoriet til den rige Købmand Rasmus Langeland († 1780), hvis Gravsten endnu skal findes i en Have ved Byen.

som bor der. — Paa et Sted af Bastionerne, der danne smukke Spasereganger med vid Udsigt over Byen og Bæltet, staar der i et Jærnstativ en Stenkugle (116 Pd.), der 1881 er opfisket ved Indløbet til Havnen.

Raad-, Ting- og **Arresthuset**, paa Torvet, er opført 1850 (det tidligere Raadhus stammede fra Slutn. af 16. Aarh.) i to Stokværk. Det tilhører Korsør Kommune og indeholder Retslokaler, Retssal, Byraadssal m. m. I Retssalen hænge to ganske interessante oliemalede Kort af Peder Langeland over „Korsør Mark" fra 1754 og over „Halskov". Der er Plads for 10 Arrestanter. — Politistationen med Byfogedkontoret i den Sparekassen tilhørende Bygning (opført 1884—85 i to Stokværk af røde Mur-

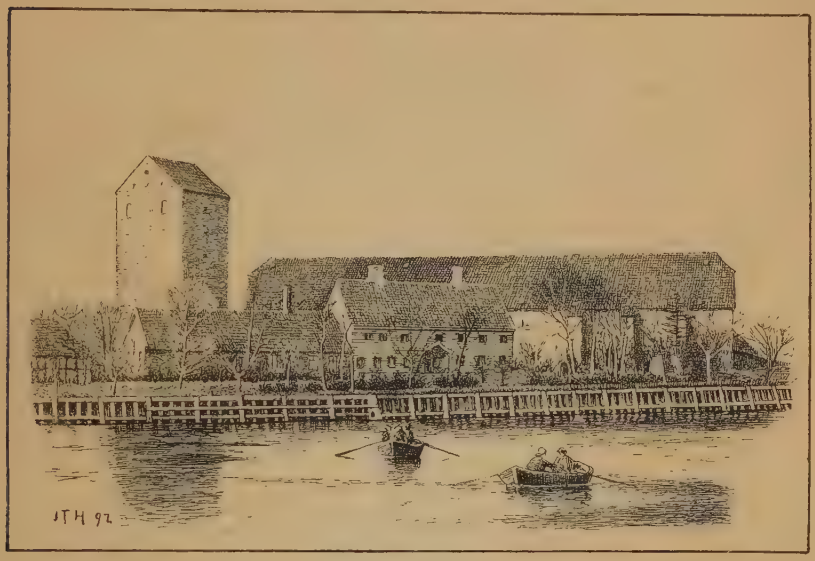

Korsør Søbatteri.

sten efter Tegning af Arkitekt J. E. Gnudtzmann) ligger paa Kirkepladsen N. V. for Kirken.

Kommuneskolen, ved Sandvejen, er opført 1883 efter Tegn. af Arkitekt J. E. Gnudtzmann, har 3 Stokværk foruden Kælder, og rummer, foruden Bolig for Overlæreren og Skolebetjenten, 10 Klasseværelser m. m. Eleverne, hvis Antal $^{1}/_{1}$ 1897 var 551, ere fordelte i 17 Klasser; al Undervisning er gratis (Betalingsskolen nedlagdes 1883). Ved Skolen er ansat 1 Overlærer, 8 Lærere, 2 Lærerinder og 3 Timelærerinder. — Den **private Realskole** (opr. 1865), i Slottensgade, har siden 1883 Lokale i den tidligere offentlige Betalingskole, der overlodes den af Kommunen, som tillige giver et aarligt Tilskud af 1200 Kr. til Realskolen; $^{28}/_{12}$ 1887 fik Skolen Dimissionsret; den havde $^{1}/_{1}$ 1897 82 Elever, fordelte i 6 Klasser, og havde foruden Bestyreren 5 faste Lærere og Lærerinder samt 1 Timelærer. — **Teknisk Skole**, ved Strandvejen, er opført 1893 efter Tegn. af Arkitekt Sylow af røde Mursten i to Stokværk; den tilhører Korsør Haandværker- og Industriforening og havde $^{1}/_{1}$ 1897 50 Elever. — Desuden findes 5 Privatskoler (hvoraf 2 paa Halskov) for mindre Børn.

Fattig- og **Tvangsarbejdsanstalten**, mod S. i Byen ved Møllevejen, har Plads for: i Fattiggaarden 25, i Arbejdsanstalten 70 og i Tvangsarbejdsanstalten 28 Lemmer. Det ved Arbejdsanstalten liggende **Sygehus** har 20 Pladser. Ved Havneindløbet N. for Batteriet ligger et Epidemihus. — Paa Halskov ligge **Banegaarden** og de store Baneanlæg (se S. 603). **Postkontoret** ligger ved Banegaarden. S. for denne ved Vejen til Halskovrev ligger **Telegrafstationen**. — Paa Hjørnet af Bro- og Havnegade ligger **Toldkammerbygningen**.

Gasværket, mod S. Ø. i Byen, er anlagt af en Privatmand i 1860'erne og blev i Halvfjerdserne købt af Kommunen, men er senere betydeligt udvidet, bl. a. ved en 1893—94 anlagt ny Beholder bag ved Banestationen. — **Vandværket** er anlagt 1890—91 ved Taarnborg for 200,000 Kr. med et Vandtaarn bag ved Banestationen (dagligt Forbrug omtr. 1500 Td.). — For omtr. 20,000 Kr. anlagdes 1895 et Kloakværk, idet Kloakvandet ved en ved Gasværket liggende Pumpestation pumpes ud i Noret. — **Fedtgasstationen**, paa Søbatteriets Grund, er anlagt i 1880'erne af Fyrvæsenet; af urene Olier fremstilles her den til Lysbøjerne fornødne Gas, der dels indpumpes i Bøjerne paa selve Værket, dels pr. Bane befordres til Fyrstationerne.

Sømandshvile, ved Vejen langs med Bæltet, stiftet 1874 ved Testamente af Enke Demofilia Cleotilde Kruuse, er opført 1883 i 1 Stokværk for omtr. 12,000 Kr. og har 6 Friboliger for gamle, trængende Søfolk; Stiftelsen ejer desuden 6000 Kr., af hvis Renter en Del uddeles til Beboerne. — **Dyrhauges og Hustrus Minde**, S. Ø. for Byen, ved Lovsøerne, stiftet ved Testamente af 1882 af Krigsraad J. Th. Larsen Dyrhauge og ved Testamente af 1889 af Enken, er opført 1891 i to Stokværk for 31,457 Kr. og har 12 Lejligheder, hver med Have, til Fribolig for 6 Familier af Borgerstanden og 6 af Sømandsstanden; desuden ejer Stiftelsen en Kapital paa omtr. 146,280 Kr., hvis Renter skulle uddeles i Portioner paa 150 og 100 Kr. til trængende, dels af Borger-, dels af Sømandsstanden i Korsør paa Livstid. — **Kronprinsesse Louises Asyl**, i den gamle By nærved Halskovbroen, er opført i 1 Stokværk 1876 og kan optage 120 Børn.

Af andre Bygninger nævnes Missionshuset „Bethania", ved Sandvejen, opført for omtr. 12,000 Kr. 1889 af røde Mursten; Good-Templar Ordenens Loge „Hjemmets Fred", er opført 1894. Hotel Korsør med Teaterbygning (omtr. 320 Pladser), paa Hjørnet af Sandvejen og Vejen til Halskovbroen, en 1 Stokværk høj Bygning med et to Stokværk højt Midtparti, er opført 1882—83 efter Tegn. af Arkitekt J. E. Gnudtzmann. Det i gotisk Stil 1855 opførte Hotel Storebælt ligger ved Banegaarden.

Af de faa ældre Huse nævnes et i den østlige Del af Algade og et ganske interessant Hus i Slottensgade fra omtr. 17. Aarh. Ved Enden af Slottensgade lige ved Vejen langs Bæltet og lige over for den gamle Postgaard ligger en lille Rønne, der aabenbart er benyttet som Motiv ved det kgl. Teaters Dekoration til „Kong Salomon og Jørgen Hattemager".

S. V. for Byen er et Stykke Jord udlagt til Kolonihaver. Ved Lovsøerne er der et mindre Lystanlæg. Omtr. 3 Km. S. Ø. for Byen ved Vejen til Skjelskør paa Markjordernes Grænse strækker sig fra N. til S. den omtr. 200 Td. Ld. store Korsør Lystskov, hvor der er vid Udsigt fra

„Rundehøj" og fra de høje Klinter langs Bæltet. I den søndre Del af Skoven ligger en Langdysse, et Dyssekammer og et af en Jordhøj omsluttet Gravkammer (alle fredlyste).

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 4685 (1. Nov. 1896: 5163); 1801 havde Byen 1219, 1840: 1472, 1860: 2957, 1880: 3954 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 898 levede af immateriel Virksomhed, 1229 af Industri, 558 af Handel og Omsætning, 191 af Jordbrug, 45 af Gartneri, 608 af Søfart, 184 af Fiskeri, medens 805 fordeltes paa andre Erhverv, 105 levede af deres Midler, 59 nøde Almisse, og 3 hensade i Fængsel. Med Hensyn til Handelen maa bemærkes, at Korsør vel er en særdeles vigtig Indførselshavn for det vestlige Sjælland, ligesom der foregaar en stor Udførsel af Landbrugsprodukter til Tyskland over den, men i øvrigt er Handelen ringe, da Byen næsten intet Opland har. Industri og Haandværk ere heller ikke betydelige. Derimod indtage Søfart og Fiskeri en fremskudt Plads. Fiskeriet (særlig Aal og Sild samt en Del Rødspætter) beskæftigede if. Fiskeriberetningen for Finansaaret 1894—95 48 Personer, der tilsammen fiskede for en Værdi af 28,953 Kr. og benyttede 10 Dæksbaade, 16 Damjoller og 30 mindre Fartøjer.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1895, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 5635 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 3128 Pd., uldne Manufakturvarer 1991 Pd., Vin 6181 Pd., andre Spirituosa à 8^0 223 Vrtl., Humle 2205 Pd., Stentøj, Fajance osv. 3320 Pd., Kaffe 13,708 Pd., Petroleum 3,480,312 Pd., andre Olier 126,977 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 2985 Pd., Stenkul 11,461 Clstr. og 175,186 Td., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 48,949 Pd. samt Tømmer og Træ 2990 Clstr., hvoraf 489 Clstr. finsk Trælast, og 5083 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en betydelig Mængde fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 765 Td. Hvede, 2578 Td. Byg, 4031 Td. Kartofler, 12,000 Pd. Flæsk, 648,547 Pd. Kød, 6506 Stkr. Hornkvæg og Kalve, 17,474 Svin, 4700 Pd. Uld, 34,717 Pd. Huder og Skind, 1,828,160 Pd. fersk Fisk, 9570 Snese Æg og 1,305,996 Stkr. Mursten.

Ved Udgangen af 1895 var der ved Toldstedet hjemmehørende 49 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 4975 Tons, deribl. 8 større Skibe paa mellem 200 og 400 T. og 4 Skibe paa over 400 T.; af Skibene vare 15 Dampskibe paa i alt 3515 T. (tils. 2747 Hestes Kr.) og en Dampmuddermaskine paa $79,_9$ T. (12 Hestes Kr.). I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 1005 Skibe, af hvilke 877 Dampskibe, med 55,687 Tons Gods, for Udgaaende 1107 Skibe, af hvilke 874 Dampskibe, med 13,513 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 688 og udgik 633 (hvoraf henholdsvis 328 og 328 var Dampskibe) med henholdsvis 1480 og 5305 T. Gods (selvfølgelig er den daglige Færgefart mellem Korsør og Nyborg ikke medregnet heri).

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 206,347 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 1050 Kr.,

i alt 207,396 Kr. (omtr. 21,177 Kr. mere end i 1894). Brændevinsbrænderier drives ikke.

Korsør har 3 Markeder: 1 i Marts, 1 i Juni og 1 i Nov. for Heste og Kvæg. Torvedag hver Mandag og Torsdag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 2 mindre Hvidtølsbryggerier, 1 mindre Dampsnedkeri, 1 Dampbødkeri, 1 mindre Skibsbyggeri med Savmølle, 1 Baadebyggeri med Savmølle, 2 Bogtrykkerier, alle i den gamle By; paa Halskovsiden en højtliggende Petroleumsbeholder til 10,000 Td. Petroleum (med Plads til 2 andre af samme Størrelse) med Pumpeledning fra Bolværket og med Aftapningsanstalt, 1 Jærnstøberi med Maskinværksted, og 1 Teglværk med Slemmeværk (40—50 Mand) samt en Vindmølle; umiddelbart S. for Byen ligger en Planteskole ($38^1/_2$ Td. Ld.), med stort Rosendriveri, samt 2 Vindmøller og en Tagpapfabrik. — I Korsør er der „Dampskibsselskabet Korsør" (Aktieselskab, opr. $^1/_6$ 1889, Aktiekapital 60,000 Kr.). — I Korsør udgives 2 Aviser: „Korsør Avis" og „Korsør Adresseavis".

Kreaturholdet var $^{15}/_7$ 1893: 183 Heste, 493 Stkr. Hornkvæg (deraf 359 Køer), 111 Faar, 286 Svin og 9 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kassekontrollen, b) for Havnevæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Skolevæsenet, e) for Belysning og Vandforsyning, f) for Brolægnings- og Vejvæsen, g) for Kommunens Ejendomme og Skoven.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 54,051 (deraf Grundskat 1139, Husskat 1576, Formue- og Lejlighedsskat 51,346 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 29,516, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2719, Indtægt af Aktiver 29,516 (deraf Overskud af Gasværk 10,451, af Vandværk 3650), ekstraord. Statsbidrag 1765 Kr.; af Udgifterne: Bidr. til Stat 1410, Bidr. til Amt 326, Bidr. til Amtsskolefond 1503, Byens Bestyrelse 4481, Fattigvæsen 19,278, Alderdomsunderstøttelse 6331, Skolevæsen 18,973, Rets- og Politivæsen 4728, Medicinalvæsen 1171, Gader og Veje 31,010 (Kloaker), Renlighed 218, Brandvæsen 967, Højtidsoffer 1700 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895: i Kapitaler 61,082, i faste Ejendomme, der give Udbytte, 652,800 og i Ejendomme, der ikke give Udbytte, 220,736 Kr. Kommunens Gæld var 491,372 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $4^1/_2$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 1,321,900 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Raad-, Ting- og Arresthuset, Realskolen, Kommuneskolen, Fattig- og Arbejdsanstalten med Sygehuset, Markvogterhuset, Oplagshuset, Lejehuset, Gasværket, Vandværket, 238 Td. Ld. Bymark og 213 Td. Ld. Skov med Skovfogedbolig og to Traktørsteder.

Byens Politi bestaar af 1 Overbetjent, 4 Betjente og 2 Reservebetjente. Politikorpset er ophævet. Det faste Brandkorps bestaar af 1 Brandinspektør og 28 Mand.

I Banken for Korsør og Omegn (oprettet $^{29}/_{10}$ 1895) er Aktiekapitalen 100,000 Kr.; Folio- og Indlaanskontoen var $^{31}/_{12}$ 1896 163,996 og

Vekselkontoen 28,234 Kr. — I Sparekassen for Korsør og Omegn (opr. $^{9}/_{7}$ 1859) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes samlede Tilgodehavende 787,716 Kr., Rentefoden var $3^{4}/_{5}$—4 pCt., Reservefonden udgjorde 57,407 Kr., Antal af Konti 2043.

Havnen, der altid har været regnet som den bedste paa Sjælland ved Store Bælt næst Kalundborgs, har dog først faaet sin nuv. Betydning og Størrelse efter Jærnbanens Forlængelse til Korsør 1856; 1840 var den 11 F. dyb og kunde rumme 250 Skibe af 20 Csltr.'s Drægtighed, og dens Indtægter vare dengang omtr. 3200 Rd. aarl. Havnens saml. Størrelse er omtr. 25 Td. Ld.; den deles i Yderhavnen fra Halskovbroen til Havnehovederne ($19^{3}/_{4}$ Td. Ld.) — hvortil ogsaa regnes den lille Kølhalehavn ($^{1}/_{3}$ Td. Ld.) og Baadehavnen ($1^{2}/_{3}$ Td. Ld.), der ligger ved det sydlige Indløb, V. for Søbatteriet — og Inderhavnen inden for Halskovbroen i Noret (lidt over 3 Td. Ld.). Havnepladsernes Størrelse er omtr. 4 Td. Ld. paa Jærnbanens Side og $5^{1}/_{2}$ paa Byens Side. Dybden i Havnen og Indløbsrenden er i de senere Aar uddybet til 18 F., men den agtes nu efterhaanden forøget til 20 F., hvilken Dybde allerede omtr. Halvdelen af den egentlige Yderhavn har. Baadehavnen er 7 à 9 F. dyb. Stenmolerne have en Længde af 425 Al., Træbolværkerne af i alt 2748 Al., (deraf er Bolværket langs Jærnbanen til Halskovbroen, der gerne forbeholdes Postdampskibene, 1016 Al.; Baadehavnens Bolværk er 322, Inderhavnens 277 Al.). Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg, der bestaar af 2 Medlemmer af Byraadet, Borgmesteren som født Formand, en Havneingeniør, en Havnemester og en Havneassistent. Havnekassen ejede ved Udg. af 1895 i Kontanter og Pengeeffekter 26,407 og i faste Ejendomme 88,480 Kr., og den skyldte 147,602 Kr. Dens Indtægter, der bestaa af Renter og forskellige Bidrag samt af Bro- og Havnepenge, Grundleje og Pladsleje, vare i 1895 76,247 188 Af senere Aars Arbejder kan nævnes, at Halskovbroen ombyggedes Kr.2—83 til en fast Tømmerbro med en 100 F. lang dobbeltfløjet Jærnsvingbro paa Midten med 35 F. brede Gennemsejlinger; 1890—91 ombyggedes de gamle Bolværker paa Byens Side fra Halskovbroen til Kølhalehavnen og forsynedes med Banespor. Baadehavnen anlagdes 1880—81. — Ved Havnen er der ansat 2 faste Lodser, der lodse mod N. til Kalundborg, mod S. til Nakskov Fjord, mod V. til Svendborg Sund og mod Ø. til Masnedsund (i Havnen er der Lodstvang for Skibe paa over 10 Tons). — Til at losse i Havnen er der et Havnelav paa 100 Mand med 20 Mands Reserve.

Dampfærgehavnen, umiddelbart uden for Havneindløbet paa Halskovsiden, er anlagt af Statsbanerne if. Lov af $^{23}/_{4}$ 1881, der ogsaa indbefattede en Jærnbane fra Korsør Station til *Refshuset* yderst ude paa Halskov, hvorfra Overfarten til Fyn foregaar i Isvintre. Nov. 1883 vare Anlæggene færdige. Havnen var indrettet til Anløbsplads for 2 Dampfærger, men er 1887 udvidet med et nyt Leje til en tredje, Reservefærgen. — Statsbanernes 3 Isbrydere og en isbrydende Skruefærge ere stationerede ved Bolværkerne paa Byens Side.

Lige for Havneindløbet findes 2 ældre hvide, runde Fyrtaarne, der dog nu kun benyttes som Dagmærker, medens Fyrene ere anbragte i to Gitterjærns Fyrmaster i en Højde af 24 og 48 F., Flammens Højde 26 og 52 F., Synsvidde $2^{1}/_{2}$ og 3 Mil; de tændtes første Gang 15. Decbr. 1893. Paa „Lygtebanken" N. V. for Byen ligger Halskov Fyrbygning,

i hvis Gavl der er et hvidt, fast Fyr; Flammens Højde er 51 F., Synsvidden omtr. 2 Mil.

I gejstlig Henseende er Taarnborg Sogn forenet med Korsør som Anneks.

Korsør hører til 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskreds (Valgsted i Slagelse). Den hører under Slagelse Amtstuedistrikt og Korsør Stadslægedistrikt (med hvilket Sognene Taarnborg, Vemmelev og Hemmershøj af Slagelse Herred ere forenede) og har et Apotek. Den hører under 2. Udskrivningskreds' 317. Lægd og er Sessionssted for Kredsens 314.—317. Lægder.

Ved Korsør Toldsted (Lokaler paa Banegaarden) er ansat en Toldforvalter, 2 Kontrollører og 3 Assistenter. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester, en Kontrollør og 3 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet en Bestyrer og 4 Telegrafister. Korsør er foruden ved Statstelefonen ogsaa i Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og Købstæderne paa Sjælland ved Telefonselskabet for Korsør og Omegn, opr. 1894 med en Aktiekapital paa 5000 Kr.

Allerede ved Anlægget af Kjøbenhavn-Roskilde Banen (se S. 198) havde det været paa Tale at forlænge den til Korsør; dog fastsloges det først ved Lov af $^{27}/_{2}$ 1852, ved hvilken der bl. a. tilsikredes det sjællandske Jærnbaneselskab Statsgaranti for 4 pCt. af den fornødne Kapital. Den vestsjællandske Bane, der paabegyndtes s. Aar, og som var bestemt at skulle være fuldendt 1854, blev aabnet $^{27}/_{4}$ 1856 og havde da (inkl. Roskilde Banen) kostet omtr. 6,$_{5}$ Mill. Rdl. for hele Strækningen, ɔ: omtr. 887,000 Kr. pr. Banemil. Ved Købet af de sjællandske Jærnbaner 1880 overgik den til Staten. Om de senere Anlæg af Dampfærgelejerne og Banen ud paa Halskov se S. 603. Der er nu Forbindelse mellem Kjøbenhavn og Korsør 8 Gange daglig (4 Iltog) fra Kbh. til Korsør og 8 Gange omvendt (4 Iltog). — Der gaar 4 Gange daglig danske og tyske Postdampskibe mellem Korsør og Kiel; og Dampfærgen gaar 6 Gange frem og tilbage mellem Korsør og Nyborg. Tillige staar Korsør i daglig Dampskibsforbindelse med Rudkjøbing og 3 Gange ugentlig med Flensborg (paa første Rute anløbes Lohals, paa anden bl. a. Svendborg, Faaborg og Sønderborg). — I Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) befordredes pr. Bane til Korsør 33,654 og fra Korsør 39,388 Personer (her er selvfølgelig ikke Tale om rejsende med gennemgaaende Billetter); Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommet til Korsør var 208,205 Cntr. og afgaaet fra Korsør 1,068,421 Cntr. Transit fra det sydlige Udland var s. Aar ankommet 13,966 og afgaaet 13,623 Personer, af Gods osv. ankommet 44,915 og afgaaet 66,025 Cntr.; Transit paa Rudkjøbing og Flensborg Ruterne var ankommet 3608 og afgaaet 3796 Personer, af Gods osv. ankommet 3354 og afgaaet 8397 Cntr.

Historie. Hvoraf den første Del af Navnet kommer, vides ikke (Korset i Byens Vaaben fra 1608 er selvfølgelig dannet efter Navnet; i det ældste Byvaaben, fra 1519, staar Bykirken). Stedet har utvivlsomt meget tidligt haft Betydning som Overfartssted til Fyn. Svend Grathe skal have anlagt et Slot ved Korsør; men det er ikke godt at afgøre, om der med dette menes Taarnborg Slot eller et Slot lige ved Byen, og i senere Beretninger er det ogsaa ofte usikkert, hvilket der menes, naar Korsør Slot nævnes, saaledes da det berettes, at det under Grevens Fejde indtoges af nogle som Hesteprangere forklædte Skjelskørborgere. Maaske er det egentlige *Korsør Slot*,

der har ligget paa det nuv. Søbatteris Plads (se S. 598), først opstaaet, da Taarnborg Slot havde tabt sin Betydning, om der end alt tidligere har ligget en mindre Befæstning ved Indløbet til Havnen. Af Slottets Høvedsmænd kendes Hr. Erik Barnumsen 1364, Jørgen (Jens?) Rud 1369—70, Claus Holste 1376, Oluf Pant († 1397), Hr. Oluf Nielsen 1409, Anders Skytte 1415, Iver Jensen Dyre 1439, Hr. Oluf Lunge 1464, Hr. Henr. Meinstrup 1471—96, Stig Griis 1497, Erik Hardenberg 1499, Oluf Hansen 1505, Mourids Jepsen Sparre 1512—16, Hr. Henr. Gøye 1516—23 osv. Slottet har dog vist aldrig spillet nogen større Rolle eller været videre stærkt befæstet. De svenske landede uhindret her $^{7}/_{8}$ 1658, og de holdt Slottet besat under hele Krigen og forstærkede Befæstningerne saaledes, at Fæstningen endog siges at være anlagt af Svenskerne; desuden nedbrøde de en Del af Byens Huse i Nærheden af Slottet og anlagde en ny Befæstning inde i Noret paa „Lilleø", der nu er inddæmmet. Bekendt er Sagnet om, at Karl Gustav stod paa Korsør Slot og saa sine Troppers Nederlag ved Nyborg, og de „Velkomstord", hvormed han modtog Stenbock. Efter 1660 har Fæstningen staaet forsømt, og 1764 solgtes den med Undtagelse af Taarnet og nogle Magasinhuse (se S. 598).

Heller ikke Byen har trods sin gode Beliggenhed nogen Sinde haft stor Betydning. Aar 1288 blev den udplyndret af Marsk Stig og hans Parti. Der omtales nogle af Erik Menved paa Taarnborg Slot givne Privilegier, men Byens ældste Købstadsprivilegier, ved hvilke den tillige fik „Fægang paa Sprogø," ere vist givne 1425 af Erik af Pommern; de ere ofte senere bekræftede og udvidede, bl. a. af Christoffer af Bayern 1445 (det var i Korsør, at Danmarks Riges Raad udstedte Brevet $^{28}/_{10}$ 1438, hvorved det indkaldte Christoffer som Konge), endvidere 1558, da der blev tilsagt Byen samme Stadsret, Bylov og Privilegier som Roskilde og Kalundborg samt Ret til at lade Heste og Kvæg gaa paa „Halffskoug", 1648, da Borgerne havde klaget over den Skade, som Skibsholms Havn gjorde dem (se S. 595), 1661, da Korsør tillige med Kjøbenhavn blev Stabelstad, som „alene maa bruge den udenlandske Handel", og 1664, da Havnene ved Skibsholm, Vaasen, Gedehuset, Bisserup og Basnæs Fjord nedlagdes som skadelige for Korsør. En vigtig Indtægtskilde for Byen var vel Færgefarten til Nyborg, men den havde ogsaa sine Ulemper for Borgerne, da de uden Godtgørelse ofte maatte bære Udgifter, naar Hoffet skulde over Bæltet; saaledes befaledes det dem 1578 at indrette Staldrum til 400 Heste og have Fourage til dem til Brug for Kongen, og 1644 fik Byen en alvorlig Irettesættelse, fordi Færgefolkene havde sagt, at de hellere vilde opbrænde deres Baade end overføre Kongens Folk og Bude. Mest har vel Byen følt Trykket under Krigsforhold, naar den maatte skaffe Tropper og Materiel over, som f. Eks. under Svenskekrigen 1658—60, da Korsør ogsaa særlig led under Indkvartering og Beskatning. Byen havde 1672 kun 826 Indb., og baade paa den Tid og i hele 18. Aarh. klages der meget over dens Fattigdom; 1769 havde den 1280 Indb. Byen har vel ogsaa som de andre Byer lidt under Ildebrande, skønt der kun er Beretning om en større Brand i Juli 1557, da en Svend hos Lensmanden paa Nyborg Slot skød Ild paa Byen, saa at den brændte paa 10—11 Gaarde nær. I 19. Aarh. er Byen taget betydeligt til, især efter at Jærnbanen er kommen i Stand og Havnens Betydning er stegen. — Aug.—Okt. 1857 led Korsør meget af Koleraepidemien, der bortrev over 200 Mennesker (se *E. Holst*, Medd. om Koleraepidemien i K. i 1857 samt Bidr. til en medicinsk Topografi af K., Kbh., 1859).

Korsør har haft en Latinskole, der blev nedlagt ved Forordn. af $^{17}/_{4}$ 1739 og ophørte 1. Jan. 1740; Rektor ved den aldrig betydelige, Skole var tillige Degn; den 1 Stokværk høje Bindingsværksbygning, der fra 1740 blev Sæde for den danske Skole, laa ved Kirken og blev først nedreven 1883 for at give Plads for Sparekassebygningen (se S. 599). — I Korsør er Jens Baggesen født $^{15}/_{2}$ 1764.

Litt.: *F. R. Friis*, Bidr. til K. Bys Hist., Slagelse 1875.

Sprogø, siden $^{31}/_{3}$ 1886 hørende under Korsør (se S. 597), midt i Store Bælt, omtr. 1 Mil V. S. V. for Halskov og lige saa langt Ø. N. Ø. for Knudshoved paa Fyn, er 62 Td. Ld. (hvoraf omtr. $^{2}/_{3}$ Del opdyrkede; omtr. $2^{1}/_{4}$ Td. Hrtk.) og havde $^{1}/_{2}$ 1890 14 Indb. (2 Familier). Det er en fra Ø. til V. omtr. $^{1}/_{8}$ Mil lang, men fra N. til S. meget smal Ø, der deles i 5 Banker, hvoraf den østligste er 76 F., 24 M., høj; rundt om

Øen ligge Rev og Stenpuller, og den stærke Strøm formindsker stadig dens Størrelse. Øen, der ejes af Postvæsenet, er i Isvintre, naar Post- og Færgefarten foregaar ved Isbaade, en vigtig Station. Paa Banken mod Ø. ligger et Fyrtaarn; det er opført 1867—68 og er omtr. 60 F. højt, Fyret er et hvidt Blinkfyr, hvis Flamme er 140 F. over Havet, og hvis Synsvidde er omtr. $4^1/_4$ Mil. Mod V. neden for Banken ligge Bygningerne for de rejsende, deribl. Gæstgivergaarden (i det hele Plads for 70 rejsende og 100 Isbaadsfolk). Yderst paa Vestenden ligger „Ishuset", en Reservebygning for Istransporten. Den undersøiske Telegrafledning mellem Sjælland og Fyn gaar over Øen, der har Telegrafstation.

Sprogø (i Vald. II's Jordeb. *Sprowæ*, senere *Sprouffve*, *Sprove* eller *Sprou*, maaske af et Ord, der betyder spejde) maa allerede i Stenalderen have været beboet, siden der et Par Steder er opsamlet Oldsager af Flint. Øen har vist meget tidligt været benyttet som Udkigsstation for Sørøvere, men omtales først, da Valdemar I i 1160'erne anlagde en Befæstning her imod Venderne (se om denne den i Kongens Grav i Ringsted fundne Blyplade, S. 578). Denne Befæstning, der i de sidste Aar har været Genstand for Nationalmuseets Undersøgelser, har ligget paa Fyrbanken og har bestaaet af et rundt Taarn, hvis Fundamenter man dog er afskaaret fra at undersøge, da Fyrtaarnet er bygget lige ovenpaa dem, og en omtr. 180 Al. lang, 4 Al. høj og $2^1/_2$ Al. bred Fæstningsmur, der har omgivet Taarnet i en skæv Firkant og har været opført af Kamp og Kalk. Den bliver nu saa vidt muligt restaureret. Bekendt er Sagnet om, at Marsk Stig og hans Tilhængere efter Kongemordet 1286 havde sat sig fast paa Øen, udvidet Befæstningerne der og opført et Slot. Valdemars Befæstning har dog vist aldrig haft nogen stor Betydning, og Øen har formodentlig for det meste været ubeboet til op i den nyere Tid. Christian II skal have overladt den til nogle Hollændere; under Chr. III var der en Del af det kgl. Stutteri, der 1569 overførtes til Hindsholm. I alt Fald fra Fred. II's Tid ved man, at den blev benyttet som Tilflugtssted for rejsende under vanskelige Forhold; 1569 forlenedes den til Hollænderen Niels Bosen, 1571—80 til Lensmanden paa Nyborg Slot Axel Viffert og 1580 til Hollænderen Petter Pettersson med Forpligtelse til at huse og beværte de rejsende. Senere benyttedes den til Karantæne, saaledes under Pesten 1710; 1755 blev der opført en ny Bygning for Posten og de rejsende. 1807 blev der oprettet et Lampefyr. Øen blev 1721 købt af Gehejmeraad Hans Ad. Ahlefeldt til Juelsberg (Raskenberg), under hvilket Stamhus den hørte til 1814, da den solgtes til Postvæsenet for 10,000 Rd. — At de rejsendes ufrivillige Ophold paa Sprogø aldrig har været behageligt, kan ses af det gamle Ord: „Gid han sad paa Sprogø", som Holberg omtaler i sine Epistler i Anledning af, at han selv sad fast der paa Hjemturen fra sin tredje Rejse. Ogsaa Fred. II paa en Rejse til Kolding 1569, Chr. IV paa en Rejse til Skanderborg 1620 og Fred. VI, da han tog hjem efter Kielerfreden 1814, have smagt Opholdet. — Paa Øen, der før har været dækket med Skov, af hvilken nu kun et Tjørnekrat er tilbage, er der en Del Fugle (Edderfugle, Ænder og Maager) og Harer, hvilke sidste ere indførte i de senere Aar. (Bidr. til Sprogøs Hist. i Danske Mag. 3. R. III Bd., S. 75 fl., og 4 R. V. Bd., S. 154 fl.).

Skjelskør

Købstaden Skjelskør ligger i Vester Flakkebjærg H. under 55° 15′ 14,33″ n. Br. og under 1° 17′ 23,11″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirkens vestl. Gavl). Byen ligger meget smukt i Nærheden af Store Bælt ved Skjelskør Nor og Fjord paa Skraaningen af to Bakker Ø. og V. for Noret, hvor dette ved Bakkerne indsnævres til et smalt Vandløb, der forbinder Noret med Fjorden, saaledes at Byen er delt i en vestlig Del, den ældre, og en østlig Del, hvilke forbindes ved en 30 F. lang Bro (ombygget 1869). Torvet i den østlige Del ligger 34 F., 10,7 M., Gaden N. for Raadhuset i den vestlige Del 29 F., 9 M., over Havet; lavest er der ved Broen, 5,4 F., 1,7 M. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. 13, fra Næstved 4, fra Slagelse 2 og fra Korsør $1^3/_4$ Mil (ad Jærnbanen er der til Slagelse 3,5 Mil, 26,9 Km., og til Næstved 4,8 Mil, 36,2 Km.). Byens Udstrækning fra Vest til Ø. er omtr. 1700 Al.; fra N. til S. maaler den østl. Del paa det bredeste Sted omtr. 400, den vestlige 600 Al. Hovedgaden Algade, der fører fra V. til Ø. gennem begge Bydele og mod V. ender i Gammeltorv — hvorfra en Vej fører mod N. V. ud til Slagelse Landevej —, medens den mod Ø. udmunder i Nytorv — hvorfra Landevejen til Næstved og Sorø gaar —, er temmelig bred, men de andre Gader ere for det meste snævre, og Byen har kun faa anselige Huse; heller ikke er der bevaret mange Bygninger fra gamle Dage, om der end findes en Del Bindingsværkshuse. Byen gør i det hele et gammeldags, stilfærdigt Indtryk, og ikke meget minder om det forholdsvis store Handelsrøre i tidligere Dage. I de senere Aar har Skjelskør udvidet sig baade mod Vest og mod Øst.

Skjelskør Købstadsgrund udgjorde 1897 1,176,000 □ Al. (84 Td.

Ld.), Markjorderne 11,046,000 □ Al. (789 Td. Ld.), og Byen havde s. Aar 12 Gader og Stræder og 2 Torve samt Havnepladsen. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 187 (Nov. 1896 var der i alt 248, deraf 222 paa Byens Grund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 1888 873 Td. Ld.*); deraf vare besaaede 419, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 323, Haver 8, Skov 3, Moser og Kær 5, udyrkede Strækninger 2, Byggegrunde 88 og Hegn, Veje, Vandareal m. m. 25 Td. Det saml. Hartkorn for Byen og Markjorderne var $^{1}/_{1}$ 1895 $72,_{7}$ Td. Antallet af Gaarde paa Markjorderne var 18, med $67,_{2}$ Td. Hrtk., hvoraf 12 dreves fra Købstaden; deraf hørte $12,_{2}$ Td. til en Gaard paa over 12 Td. (Gaarden ligger i Byen); 18 Huse med $5,_{4}$ Td. Hrtk.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1. Okt. 1896 3,241,150 Kr. (Antal af Forsikringer 247).

Med Skjelskør Købstads Kommune er forenet et Landdistrikt, de saakaldte „Raadmandshuse“, der ligger V. for Byen og N. for Fjorden. Landdistriktets Fladeindhold udgjorde 1888 39 Td. Ld., hvoraf 23 vare besaaede og 15 vare Afgræsning osv.; 4 Gaarde med $5,_{4}$ Td. Hrtk. Distriktet har Skole- og Fattigvæsen fælles med Købstaden og er med Hensyn til det sidste repræsenteret i Byraadet.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

Kirken, tidligere indviet til St. Nicolaus, beliggende i den vestlige Ende af Byen paa en fri Plads paa Hjørnet af Gammeltorv og Gammelgade, bestaar af et indvendigt 40 Al. langt og 17 Al. bredt Hovedskib, der er dækket med to Rækker Krydshvælvinger, et ligeledes overhvælvet Kor, der har samme Bredde som Skibet og er 19 Al. langt, og som er forsynet med Korrunding, hvis Diameter er 13 Al. og 9 Tommer; endvidere et 42 Al. højt Taarn uden Spir, med to Sidepartier — to overhvælvede, sammenbyggede Kapeller, der nu bruges til Skriftestol og Ligkapel — paa Skibets og et med to Krydshvælvinger forsynet Sakristi paa Korets Nordside samt et hvælvet Vaabenhus paa Skibets Sydside. Hele Kirkens Længde med Taarnrummet er 74 Al. Kirken stammer sandsynligvis fra 1. Halvdel af 13. Aarh. og har været opført hovedsagelig af røde Munkesten med fladt Bjælkeloft. Skibets oprindelige vestre Gavl med Rundbuefrise, Blindinger, Tandskifte og to, nu tilmurede rundbuede Vinduer er endnu bevaret; ligeledes findes der to, nu tilmurede rundbuede Vinduer paa Skibets Nordside. I den senere Middelalder er der indbygget Hvælvinger, idet der i Skibet som sagt er anbragt to Rækker, 4 paa hver Side, som hvile dels paa fritstaaende murede Piller i Skibets Midte, dels paa Piller, der støtte sig til Sidemurene. Samtidig er maaske det gamle Kor nedbrudt og det nuv. med Korrunding opført, ligesom Kirken sandsynligvis er bleven forlænget mod Øst; thi det østlige Stykke Mur, ligesom Koret, er til Dels opført af kløvet Kamp, et Materiale, der ogsaa findes i andre Dele af Kirken. Koret er forbundet med Kirken ved to spidsbuede Arkader. Fra en endnu senere Tid stamme Taarnet, der

*) Ved Folketællingen 1845 udsondredes det nedenfor nævnte Landdistrikt fra Skjelskor; ved kgl. Resol. af $^{25}/_{11}$ 1881 og $^{1}/_{8}$ 1884 henlagdes nogle Arealer fra Egeslevmagle Sogn i Vester Flakkebjærg Herred til Byen.

Trap-Beskrivelse af Kongeriget Danmark, III Udgave.

SKJELSKØR.

Eftertryk forbydes.

1	Apotek	D 2
2	Asyl	B 2
3	Banegaard	D 4
4	Borger- og Haandværkerstift.	D 4
5	Epidemihus, Sorø Amts	G 1
6	Fattighus	B 2
7	Fribolig „Lorentz Petersens."	B 2
8	Gymnastikhus	D 4
9	Hamevæsenets Materialhus	D 3
10	Hotel „Fustgaarden."	D 3
11	„ „Skandinavien"	D 2
12	Industriforening med Realskole og Teknisk Skole	D 4
13	Kirke	B 2
14	Postkontor og Telegrafst.	C 4
15	Præstegaard	A 2
16	Raadhus	B 2
17	Skole Kommune	D 2
18	Sprøjtehus	C 3
19	Toldbod	C 2

Udført af V. E. A. Berggreen.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad

Axel E. Aamodt's lith. Etabl.

tidligere har haft et lille Spir, Kapellerne, Sakristiet og Vaabenhuset. De to Sidepartier ved Taarnet staa i Forbindelse med Taarnrummet ved smaa Gjordbuer; Taarnrummet er nu afsondret fra Kirken, men har tidligere staaet i Forbindelse med den ved en halvrund Bue. Kapellerne, der have været

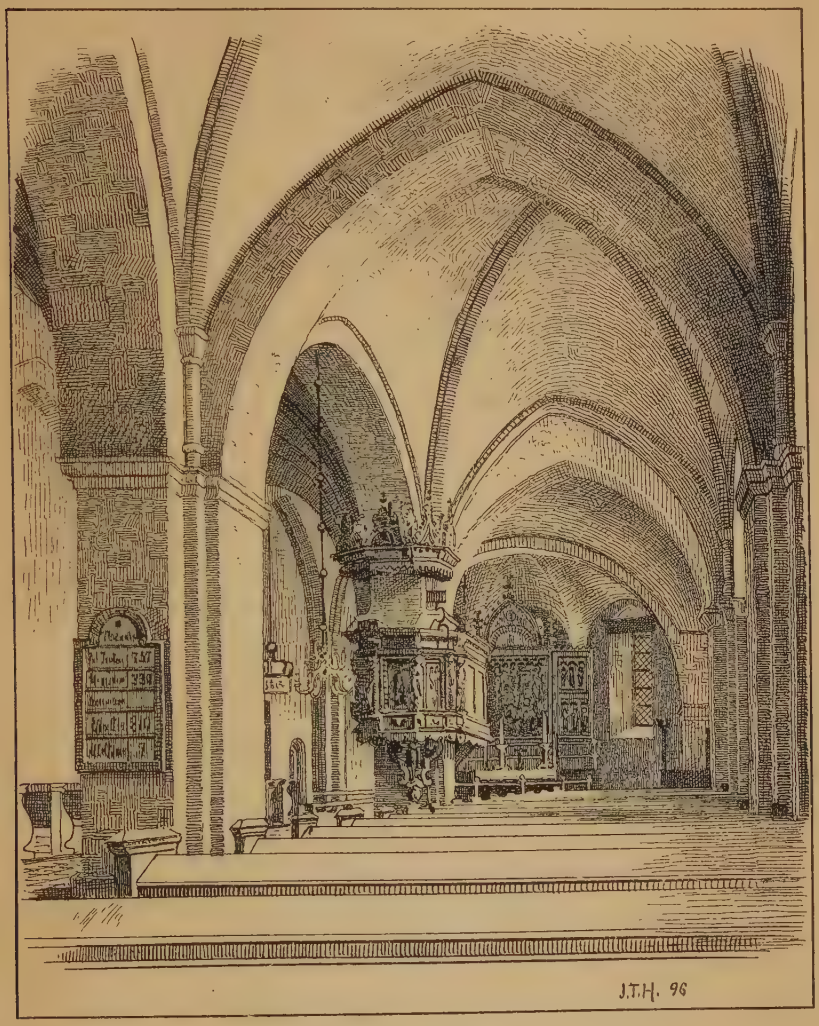

Skjelskør Kirkes Indre.

benyttede af Menighederne paa Aggersø og Omø, indtil de i Slutn. af 16. Aarh. fik deres egen Kirke, have fra først af været forbundne med Kirken ved to store, spidsbuede Aabninger; i det ydre ere de smykkede med Kamtakker og Blindinger. Ved en Restauration ved Midten af 19. Aarh. blev en Del af Ydermurene, saaledes hele søndre Mur og Korrundingen, dækket af Cementpuds og malet som Murværk, saa at man ikke ser det oprindelige Materiale.

Den gamle anselige Altertavle med to Fløje og en Fremstilling af Korsfæstelsen i Midtpartiet er et Billedskærerarbejde fra omtr. 1500, der er indfattet i en nyere i gotisk Stil udført Ramme; paa Alterbordet staa et lille Sølvkrucifiks, vist fra den ældre Middelalder, og to smaa Malmalterstager, omtr. fra samme Tid. Den ualmindelig rigt udskaarne Prædikestol, hvis Fyldinger have Fremstillinger af Christi Fødsel og Daab, Gangen til Golgatha, Korsfæstelsen og Opstandelsen, bærer Chr. IV's Navnetræk og er fra 1631. Døbefonten er af gullig Kalksten og formentlig fra den senere Middelalder. Stoleværket i Koret, fra den senere katolske Tid, har fra først af strakt sig langs Væggene, men er nu skaaret i enkelte Bænke (se S. 615). Døren ind til Sakristiet synes at være fra Beg. af 16. Aarh. I Ligkapellet findes to udskaarne Arbejder, „Christus paa Korset" og „Jomfru Maria", fra den senere katolske Tid. Den ældste, smukke Klokke er støbt 1516 af Joh. Fastenove og bærer St. Nicolaus' Navn. Af Kirkens Ligsten og Epitafier ere kun faa bevarede. I Taarndøren ligger som Flise en sønderslaaet Gravsten fra omtr. 1350; i Sakristiet er henstillet en Gravsten over Handelsmand Lorentz Petersen, † 1748 (se S. 611) og et Brudstykke af en anden over Sognepræst Hans Jacobsen, † 1593, paa hvilken Præsten har været afbildet i hel Skikkelse (Afbildningen findes i Edvardsen Friis' Bog). I Murbuen mellem Kor og Korrunding er indsat en Mindesten for Provst Edvardsen Friis, † 1765, med en af ham selv forfattet Indskrift. Paa en af Pillerne er indmuret en Mindetavle over Oberstlieutenant J. A. Warnstedt, † 1797. En Gravsten over Raadmand Poul Hansen, † 1617, og hans 6 Hustruer, alle afbildede paa Stenen, ligger nu i Haven ved Basnæs*). Af forsvundne Epitafier nævnes et over Oberstlieutenant og Kommandant paa Korsør Fæstning 1676—88 Just Ebel, bekendt fra Møens Forsvar 1658, † i Skjelskør 1700 (se *J. B. Løffler*, Indberetn. til Nationalmuseet 1884).

Kirken ejer: a) Kirketienden af Aggersø og Omø Sogne, b) Jorder af Hrtk. 2 Td. og c) i Kapitaler 6,197 Kr.; dens Gæld er 4,917 Kr.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Gammeltorv ved Kirkegaardens nordøstlige Hjørne, er opført 1895—96 efter Tegn. af Arkitekt F. C. C. Hansen i gotisk (nordtysk) Stil af røde Mursten med Skifertag og paa Granitsokkel; ved Vinduer og Døraabninger er der anvendt grønne glaserede Sten. Bygningen er i 2 Stokværk og har blindingsprydede Trappegavle mod Ø. og V.; den mod S. vendende Hovedfaçade er bl. a. prydet med Byens Vaaben, af Majolika, og en legemsstor Figur, Justitia, ligeledes af Majolika, udført af Billedhugger Harboe og anbragt i et lille Gavlparti. Bygningen indeholder, foruden Kontorer, Retslokaler og Politistation, en med Bjælkeloft forsynet Byraadssal; Vestibulen og Trappegangen ere holdte i middelalderlig Stil. I en Sidefløj findes Arrestlokalerne, hvor der er Plads for 10 Arrestanter. Bygningen er opført for 72,000 Kr. af Sorø Amt, der ejer $^3/_4$, og af Skjelskør, der ejer $^1/_4$. (Det ældste Raadhus, man kender, var i 2 Stokværk og blev nedrevet 1682; det laa ogsaa paa Gammeltorv ligesom det 1896 nedrevne, 1 Stokværk høje Raadhus, der var opført 1829; det 1736 opførte Raadhus ligger endnu i Gammelgade, ud mod Gammeltorv, og er Privatbolig).

*) Den skal være købt af Basnæs' Ejer i Slut. af 18. Aarh. ved en Auktion i Skjelskør og først være brugt som Flisesten ved Havedøren. Senere blev den flyttet ud i Haven og lagt op ad en lille Jordforhøjning; men den er nu næsten ødelagt: mosbegroet og revnet af Væde.

Borgerskolen, den kommunale Skole, i den østlige Bydel, i Algade, er opført 1855 i 2 Stokværk; den har 4 Lærere, 7 Klasser og $^1/_1$ 1897 200 Elever. **Realskolen**, der faar aarl. Tilskud fra Kommunen, har 5 Klasser, 3 Lærere og 1 Lærerinde samt $^1/_1$ 1897 54 Elever. Den saavel som **Teknisk Skole** har Lokale i den 1887 af Haandværker- og Industriforeningen opførte Bygning i den østlige Bydel mod S. ved Maglebyvej. Syd for Bygningen ligger et af et Aktieselskab 1890 opført stort Gymnastikhus. Desuden er der nogle Privatskoler.

Fattiggaarden, beliggende mod V. uden for Byen, er opført 1885 og har Plads for 37 Lemmer; de to gamle Fattighuse, beliggende ved Gammelgade lige over for den 1841 opførte Præstegaard, have Plads for 10 Familier. **Sygehuset**, der er bygget sammen med Fattiggaarden og er udvidet 1893, har Plads til 16 Patienter. **Sorø Amts Epidemihus**, mod N. Ø. ved Sorøvejen, er opført 1894 efter Tegn. af Arkit. F. C. C. Hansen og forsikret for 29,210 Kr.; det kan modtage indtil 16 Patienter. Mod S. i den østlige Bydel ligge de af Staten efter Tegn. af Arkitekt N. P. Chr. Holsøe 1892 opførte Bygninger: **Jærnbanestationen** og **Posthuset** med Telegrafstation; ved Havnen ligeledes den af Staten 1886 opførte **Toldbod**.

Lorentz Petersens Fribolig, i Gammelgade ved Kirkegaardens sydvestlige Hjørne, er oprettet $^{30}/_{11}$ 1748 og afgiver Bolig for 2 fattige enlige Personer; Kapitalen, 100 Rd. til Husets Vedligeholdelse og til Brændsel, er indgaaet blandt Byens offentlige Midler. Den gamle interessante Bygning, der efter sin Stil og Bygningsmaade maa antages at stamme fra Midten af 16. Aarh., er opført af røde Munkesten, lagte i uregelmæssige Skifter, og indeholder kun 2 Rum; Bygningen er kun $12^1/_2$ Al. lang og $9^1/_2$ Al. bred og har paa østre Gavl Blindingsdekorationer. Den har i sin Tid været benyttet til Byens Latinskole og købtes af Lor. Petersen, efter at Skolen var bleven nedlagt 1740; over Døren paa Sydsiden er der af Stifteren indsat en Stentavle med et langt Vers, der beretter om alt Stiftelsen vedkommende. (Det af Borgmester *Jakob Davidsen* 1678 oprettede Fattighus, der laa V. for denne Fribolig, er for længe siden nedrevet).

Borger- og Haandværkerstiftelsen, beliggende Ø. for teknisk Skole, er opført 1881 ved frivillige Bidrag af et Godgørenhedsselskab og afgiver Friboliger for 10 trængende Borgerfamilier; Stiftelsen er forsikret for 15,800 Kr. — **Asylet**, beliggende N. V. for Raadhuset, er opført af Kommunen 1890 og har Plads for 100 Børn.

Et yndet Udflugtsted for Skjelskørs Beboere er den af Kommunen ejede Dyrehave, beliggende mod N. ved Norets vestl. Bred i Boeslunde Sogn, med Pavillon.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890 i Byen: 2272; 1801 havde den 567, 1840: 942, 1860: 1533, 1880: 1873 Indb. — Landdistriktet (se S. 608) havde s. Aar 40 Indb. (1801 og 1840 regnedes det med til Byen, 1860: 26, 1880: 21 Indb).

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i Byen i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 222 levede af immateriel Virksomhed, 820 af Industri, 552 af Handel og Omsætning, 67 af Søfart, 105 af Fiskeri, 155 af Jordbrug, 4 af Gartneri, medens 251 fordeltes paa andre Erhverv, 57 levede af deres Midler, og 39 nøde Almisse. — I Land-

distriktet var Fordelingen s. Aar: 19 levede af Jordbrug, 12 af Søfart og Fiskeri, 6 af Industri, 1 af sine Midler og 2 vare under Fattigv. Som man ser, udgøre Søfart og Fiskeri vigtige Erhverv. Efter Fiskeriberetningen vare i Finansaaret 1894-95 ved Skjelskør samt paa Aggersø og Omø 184 beskæftigede med Fiskeri; Fangsten havde en Værdi af 57,911 Kr., og der benyttedes 1 Opkøber-Kvase, 1 Kutter, 10 Dæksbaade, 37 Damjoller og 62 mindre Fartøjer.

Af fremmede Varer, der fortoldedes 1895, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 2245 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 2330 Pd., uldne Manufakturvarer 1496 Pd., Vin 2338 Pd., andre Spirituosa à 8^0 58 Vrtlr., Humle 4053 Pd., Kaffe 32,916 Pd., Olier 155,935 Pd., Risengryn og Rismel 11,500 Pd., Salt 108,830 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 8424 Pd., Tobaksblade og Stilke 3596 Pd., Stenkul 117 Clstr. og 45,635 Td., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 47,693 Pd., samt Tømmer og Træ 486 Clstr. og 9072 Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1895 var der ved Toldstedet hjemmehørende 30 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 3367 Tons, deribl. 3 større Skibe paa over 400 T. hvert; af Skibene vare 4 Dampskibe, tilsammen paa $174,_5$ T. og med 411 Hestes Kr. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 158 Skibe, hvoraf 98 Dampskibe, med 9430 Tons Gods, for Udgaaende 155 Skibe, hvoraf 103 Dampskibe, med 2764 T. Gods. I indenrigsk Fart indkom 126 og udgik 127 Skibe med henholdsvis 1136 og 415 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1895, efter Fradrag af Godtgørelser, 26,626 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 1679 Kr., i alt 28,305 Kr. (287 mere end i 1894). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 44,140 Kr. (2847 mere end i 1894). Det producerede Udbytte var 514,313 Potter, hvoraf 3496 udførtes til Udlandet.

Skjelskør har aarlig 10 Markeder: 1 i Feb., 2 i Marts, 1 i April, 1 i Maj, 1 i Juni, 1 i Sept., 1 i Okt., 1 i Nov. og 1 i Dec.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Brændevinsbrænderi og Spritfabrik, 1 bayersk- og Hvidtølsbryggeri med Sodavandsfabrik, 1 Uldspinderi og Klædefabrik, 1 Cigar- og Tobaksfabrik, 1 Falstagstensfabrik, 1 Bogtrykkeri, 1 Andelsmejeri og 1 Andelssvineslagteri (Aktieselskab, opr. 1897, Aktiekapital 100,000 Kr.). — I Byen findes 2 Dampskibsselskaber, begge Aktieselskaber: „Selskabet for Skjelskør og Omegn“ (opr. 1873, Aktiekapital 145,000 Kr.) og „Skjelskør“ (opr. 1885, Aktiekap. 25,000 Kr.). — I Skjelskør udgives 1 Avis: „Skjelskør Avis“ („Sydvestsjællands Folkeblad for Skjelskør og Omegn“ udgives i Næstved).

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893 i Byen og paa Markjorderne: 169 Heste, 238 Stkr. Hornkvæg (deraf 193 Køer), 76 Faar og 136 Svin, i Landdistriktet: 5 Heste, 16 Stkr. Hornkvæg (deraf 9 Køer), 11 Faar og 7 Svin.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Vester Flakkebjærg Herred. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 7 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, b) for Havnevæsenet, c) for Fattigvæsenet.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 31,650 (deraf Grundskat 1558, Husskat 920, Formue- og Lejlighedsskat 29,093, Bidr. fra Landdistriktet 79 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 2127, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2341, Indtægt af Aktiver 5724, ekstraord. Statsbidr. 855 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Stat 1641, Bidr. til Amt 218, Bidr. til Amtsskolefond 749, Byens Bestyrelse 1702, Fattigvæsen 11,095, Alderdomsunderstøttelse 5518, Skolevæsen 7352, Rets- og Politivæsen 2753, Medicinalvæsen 829, Gader og Veje 3029, Gadebelysning 664, Brandvæsen 328 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 64,061, i faste Ejendomme, som give Udbytte, 69,798 og i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 75,000 Kr. Kommunens Gæld var 87,026 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5^1/_5$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 737,400 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 506,650 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: Fattiggaarden, 2 Fattighuse, Asylet, Borgerskolen, et Sprøjtehus og $^1/_4$ af Raadhuset samt 52 Td. Ld. Købstadsjorder.

Politikorpset bestaar af 20 Mand, der, naar de gøre Tjeneste, særligt ved Ildebrande, ere bevæbnede med Stave og bære Skilt. Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 4 Assistenter, 9 Underassistenter og 3 Sprøjteførere (Byen ejer 3 Sprøjter) samt et Korps paa 219 Mand. Forpligtelse til at gøre Tjeneste paahviler enhver i Byen bosiddende Mand i Alderen mellem 20 og 30 Aar, dog kan man løskøbe sig for 5 Kr. aarligt.

I Skjelskør Spare-, Laane- og Diskontobank (opr. $^{17}/_{11}$ 1876) var $^{31}/_3$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 554,191 Kr., Rentefoden var $3^4/_5$—4 pCt., Reservefonden 31,586 Kr., Antal af Konti 1350. — I Skjelskør og Omegns Arbejdersparekasse (opr. $^{15}/_{10}$ 1887) var $^{31}/_3$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 4771 Kr., Rentefoden 0, Reservefonden 140 Kr., Antal af Konti 188.

Havnen, der er dannet ved Uddybning af Løbet, som forbinder Noret med Fjorden, bestaar af Inderhavnen eller den gamle Havn, omtr. 7000 □ Al. stor og med en Dybde af 10—12 F., og Yderhavnen, som er forsynet med Brohoved og Havnebane (langs Brohovedet og Bolværket), der staar i Forbindelse med Jærnbanestationen; den er omtr. 15,000 □ Al. stor og 12—14 F. dyb; paa den anden Side af Brohovedet ligger den omtr. 1000 □ Al. store Baadehavn, 3—7 F. dyb. Havnepladsens Størrelse er omtr. 31,000 □ Al., Bolværkernes Længde 932 Al. Først ved Midten af 19. Aarh. blev der gjort noget alvorligt for at forbedre Havnen; 1856-58 blev Havnepladsen betydeligt udvidet, og 2 Moler anlagdes ved Indløbet til Fjorden, der ved Stegehoved deles i en Yder- og Inderfjord, og gennem hvilken det smalle, $^3/_4$ Mil lange Indløb til Havnen gaar; samtidig uddybedes dette Indløb til 12 F. I de sidste 20 Aar er Yderhavnen bleven anlagt, og Indløbet er uddybet til $13^1/_2$ à 14 F.; Baadehavnen er anlagt 1893. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 Medlemmer, hvoraf de to vælges udenfor Byraadets Midte. Havnen ejede ved Udgangen af 1895 i Aktiver 44,783 Kr., deri medregnede de faste Ejendomme: Havnefogedboligen, Materialhuset og Lodshuset; dens Gæld var 166,424 Kr. Dens Indtægter vare s. A. 17,628 Kr., hvoraf Havne- og Bropenge udgjorde 13,156 Kr. — Ved Havnen er ansat en Fastlods og en Reservelods, der have deres Stade i Lodshuset

paa Nordsiden af Indløbet til Fjorden, og som lodse mod N. til Korsør og Nyborg, mod S. til Raage-Sund og mod Ø. til Masnedsund. Der er Telefon til Lodshuset.

I gejstlig Henseende danner Skjelskør et eget Pastorat.

Skjelskør hører til 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Slagelse Amtstuedistrikt og Skjelskør Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 313. Lægd og er Sessionssted for Kredsens 296.—303., 305. og 307.—313. Lægder.

Ved Skjelskør Toldsted er ansat en Toldforvalter, en Assistent og en Rorbetjent. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og en Ekspedient), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Skjelskør staar i Telefonforbindelse med Aggersø og Omø og, ved et privat Selskab, med de sjællandske Byer.

Paa Slagelse-Næstved Banen med Sidebane til Skjelskør (se nærmere S. 593) befordredes der i Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) til Skjelskør 22,595 og fra Skjelskør 22,972 Personer; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. s. Aar var ankommet til Skjelskør 87,632 og afgaaet fra Skjelskør 89,040 Cntr.

Historie. Skjelskør, i Vald. II's Jordebog kaldet Skiælfiskør og Skelfiskør (af Skjelfisk ɔ: Musling; se Vaabnet S. 607), er en gammel By og har i Middelalderen været ret anselig; den har saaledes strakt sig over et en Del større Areal end nu, særlig mod Vest, nemlig til den saakaldte „Helledegrøft", som skal stamme fra den nedennævnte Henrik Æmeltorps Befæstning. Derimod er den i den nyeste Tid bleven udvidet mod Ø., hvor den tidligere, 1806 afbrændte Landsby Smidstrup laa. I Købstadslisten i Valdemars Jordebog ansættes Byen til en Skat af 13 Mark Sølv og maa saaledes antages i Størrelse at have staaet mellem Vordingborg og Ringsted. Byen hørte til Valdemar Sejrs Familieejendom, og ved Skiftet efter ham blev den udlagt til Erik Plovpenning. Da Christoffer I efter Kong Abels Død bemægtigede sig Tronen, fandt han Modstand fra flere Sider, og bl. a. bekæmpedes han af en tysk Ridder Henrik Æmeltorp, som besatte Skjelskør og byggede en Borg her 1253 samt befæstede Byen. Christoffer angreb ham her, men blev første Gang grundig slaaet tilbage; senere maatte dog den fremmede Æventyrer opgive baade Borg og By, der skal have lidt meget under disse Fjendtligheder. I Foraaret 1288, da der holdtes Danehof i Skjelskør, havde Hertug Valdemar af Sønderjylland taget Ophold i Byen; han havde mange Fjender i den unge Kong Erik Menveds Omgivelser, og Drost Peder Hoseel gjorde et dristigt Forsøg paa at bemægtige sig Hertugens Person; men Angrebet fik et meget uheldigt Udfald for ham: Hertugens Folk ydede tapper Modstand, og Drosten blev fangen og ført til Sønderborg; ogsaa Enkedronning Agnes faldt i Fjendernes Hænder, men undslap ved List. Senere hen i samme Aar blev Skjelskør, vel som en Hævn for Overfaldet, plyndret af Nordmændene og de fredløse, ved hvilken Lejlighed Byen næsten blev helt ødelagt og den derværende Kongsgaard, „Hovgaarden", der skal have ligget lige V. for Kirkegaarden, hvor den nuv. Præstegaard er (1841 ved dennes Opførelse fandtes Fundamenter af gamle Bygninger), afbrændt. Aar 1300 holdt Erik Menved et Fredsmøde i Skjelskør med den norske Kong Hakon. Da Erik Menveds Svoger, den svenske Kong Birger Magnussen, maatte flygte til Danmark, forlenede Christoffer II ham, som den samtidige Erikskrønike fortæller, med to Herreder og en Gaard ved Skjelskør, og „den Gaard hed Spikeborg*), siges der (se S. 380). Nogle Grunde ved Skjelskør kaldes endnu Spigerborg, og Vejen, der fører ud til Borreby, hedder Spigerborgvejen; endnu 1674 fandtes

*) Det Jordstykke, som nu bærer Navnet Spigerborg, bestaar af to ved Vejen til Borreby adskilte Dele, hvoraf den østlige har været Mose og Sø, som i sin Tid har omgivet den vestlige Del, et omtr. 500 Al. langt og 100 Al. bredt Bakkestrøg. Maaske har „*Spikeborg*" ligget paa den nordvestligste Pynt af denne tidligere Ø nærved Indløbet til Noret og Byens Havneplads.

der if. Edvardsen Friis en „Spegerborg Gaard med Have og Park". Kort efter at Kong Birger var død 1321, fremsatte en anden svensk Fyrste, nemlig Birgers Fætter Erik Valdemarsøn, Krav paa Skjelskør, idet han paastod, at baade denne By og meget andet Gods tilkom ham som Søn af Sophie, Erik Plovpennings Datter, Valdemar Birgersøns Dronning. Da Hertug Valdemar var Konge, bleve disse Godser ogsaa tilkendte ham 1327; men om han virkelig har faaet dem og dermed Skjelskør i Eje, vides ikke. Senere skal Skjelskør være bleven forlenet bl. a. til Axelsønnerne eller Thotterne, indtil den ved Midten af 15. Aarh. atter kom ind under Kronen. Den sidste Stadsret fik Byen 1441.

Af det ovennævnte kan sluttes, at Skjelskør i Middelalderen har været en ret anset By. Den besogtes ofte af Kongerne*), om ikke af anden Grund, saa fordi den i de Tider var Hovedoverfartsstedet til Fyn. Ogsaa den Omstændighed, at den har haft to Klostre, vidner om dens Betydning i de katolske Tider.

Om disse Klostres Beliggenhed og Historie vides kun meget lidt. *Karmeliternes* eller *Vor Frue Kloster*, som Erik af Pommern stiftede 1418, maa have ligget i Byens østlige Del mod S., hvor endnu Pladsen „Marie Kirkegaard" minder om det. Der vides ikke stort andet om det, end at det 1503, 1505, 1509 og 1514 i Testamenter betænktes med Gaver, at en Broder Oluf var Prior her 1464, og at Priorværdigheden sidst beklædtes af en af Reformationstidens mere bekendte Mænd, Lektor Mourids Samsing, der senere blev Sognepræst i Tjæreby. Aar 1532 forlode Munkene „formedelst deres store Armod" Klosteret og overdroge det til Fred. I, som skænkede Lensmanden paa Borreby, Johan Urne, alle Bygningerne med Undtagelse af Kirken, der bestemtes til Sognekirke for Skjelskør. Men under Grevens Fejde gav Grev Christoffer 1534 Klosteret til Byens Borgere, i hvis Eje det synes at være forblevet til dets Nedrivelse, som foregik fra Tid til anden efter 1550. Efter en dog noget usikker Beretning har Johan Friis faaet Materialer fra Klosteret til Hovedbygningen paa Borreby. Omtr. samtidig forsvandt ogsaa Klosterkirken, idet det utvivlsomt er til den, der sigtes, dels i Chr. III's Brev af 1552, hvorefter Borgerne i Skjelskør maatte nedrive den ene Halvdel af „Klosterkirken" og bruge Materialerne til Forbedring af deres Sognekirke og Raadhus, medens den anden Halvdel skulde benyttes til Byggearbejder paa Nyborg Slot, dels i samme Konges Brev af 1557, da det tillades Borgerne i Byen at bryde Sten af „den gamle Kirke til Brug ved Skolens Forbedring", og Fred. II's Brev af 1562, som tillod Borgerne at tage Mursten og Kalk i samme Kirke mod at rydde Pladsen og anvende Gruset til Forbedring af de slette Veje uden for Byen. Kirkens oprindelige Altertavle er maaske den rigt udskaarne, der nu findes i Boeslunde Kirke. — Det andet Kloster, et *Sortebrødrekloster*, er egentlig kun kendt af Fred. II's Brev af 1570, som tillagde Byen den Plads, hvorpaa Klosteret havde staaet. Det kan næppe være stiftet før efter 1300 og har maaske haft sin Plads paa Algade. Man har formodet, at Munkene vare henviste til Byens Kirke, og at Korstolene i denne ere en Erindring derom (se *H. F. Rørdam*, i Ny kirkeh. Saml. IV S. 473 fl., og *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 25).

Byen havde lidt meget ved Middelalderens Krige; ogsaa den sorte Død havde hærget den (en Mængde Lig, som 1843 fandtes i Byens østlige Del i Algade, kunne maaske henføres til denne Epidemi), og den var gaaet meget tilbage. Men i Slutn. af Middelalderen lader den til igen at være kommen noget op, især ved betydelig Handel med Korn og tysk Øl; 1488 fik Byen Toldfrihed overalt i Danmark undtagen Skanør; samtidig tiltog Agerbruget dels ved Opdyrkning af de Grunde, som vare blevne lagte øde under Middelalderens Krige, dels ved Rydning af de Skove, hvormed Byen dengang var omgiven. De betydelige Ydelser i Syvaarskrigen tyde paa, at den har været ganske velhavende (1565 ydede den, ligesom Korsør og Slagelse, 400 Rd., skønt Borgerne havde faaet Nedsættelse paa Grund af en Byen overgaaet Ildebrand), og ved Prinsesseskattens Udskrivning 1596 i Anledning af Chr. IV's Søster, Prinsesse Augustas Bilager med Hertug Johan Adolf af Gottorp ansattes Skjelskør til 100 Rd., medens af sjællandske Byer kun Kjøbenhavn, Helsingør og Næstved vare ansatte højere. Krigene i 17. Aarh. have dog atter bragt Byen i Stampe; især har Svenskekrigen 1658—60 tynget svært med dens Krigskontributioner (i det hele 26,000 Rd., siger P. Edvardsen Friis) og Indkvarteringer, og den har snart maattet vige for Nabobyerne; saaledes blev der ved Forordningen om Købstæderne af $^{28}/_{1}$ 1682 tilstaaet Korsør og Næstved Ret til udenlandsk Handel, medens samme Ret

*) Siden Erik Menved skal ingen Konge have gæstet Skjelskør, og et gammelt Sagn lød, at ingen Konge turde fare eller køre over Skjelskør Bro „formedelst Kong Tolv, Klintekongen, der bor i Klinten uden for Byen".

nægtedes Skjelskør, der ved Forordningen nævnes blandt de Købstæder, som kun maatte have en Byfoged og ikke nogen Magistrat. Aar 1672 havde Byen 617, 1769 589 og 1801 567 Indb. Først ved Midten af 19. Aarh. er den begyndt at vokse, vel nærmest paa Grund af Forbedringerne ved Havnen. Om Jærnbanen har gavnet den, er maaske et Spørgsmaal.

I Skjelskør fødtes 1598 Laurids Pedersen Thura, Rektor ved Herlufsholms Skole og senere Sognepræst i Nykjøbing paa Falster, Stamfader til Slægten Thura.

Litt.: *Peter Edvardsen Friis*, En ringe Underretn. om Schielschiør Kjøbstads gamle og nu værende Tilstand osv., Sorøe 1759 (F. var Sognepræst i Skjelskør fra 1720 til sin Død 1765 og Provst fra 1753. Af hans Bog, der ikke vandt Samtidens Bifald, og som ofte kaldtes „S.s Beskæmmelse", er givet et ikke meget værdifuldt Udtog af Antiqvarius, Skjelskør 1890). — *J. A. Brasen*, Hist. Fremstilling af Skjelskørs Bymark, i Hist. Tidsskr. VI S. 563 fl.

Alsted Herred.

Sogne:

(*Sorø Købstads Landdistrikt*). — *Pedersborg, S. 617.* — *Lynge, S. 619.* — *Broby, S. 620.* — *Alsted, S. 621.* — *Fjenneslev, S. 622.* — *Slaglille, S. 626.* — *Bjernede, S. 627.* — *Munke-Bjærgby, S. 631.* — *Bromme, S. 632.* — *Gyrstinge, S. 634.* — *Flinterup, S. 635.* — *Stenmagle, S. 637.*

Alsted Herred, det midterste og mindste Herred i Sorø Amt, grænser mod Ø. til Ringsted Herred, mod N. til Holbæk Amt (Merløse Herred), hvorfra det for en Del adskilles ved Aamose Aa, mod V. til Slagelse Herred, mod S. V. til Vester og Øster Flakkebjærg Herreder og mod S. til Præstø Amt (Tybjærg Herred), hvorfra det adskilles ved Susaa. Herredets største Udstrækning fra S. til N., hvor det i to Tunger løber op i Merløse Herred, er omtr. 3 Mil; fra V. til Ø. er det højest $2^1/_4$ Mil bredt. De temmelig højtliggende, men gennemgaaende jævne Jorder sænke sig mod V. til Slagelse Herred og ere dels lerede, dels sandede. Store Skovstrækninger findes spredte over hele Herredet, mest dog i den sydvestlige Del (5690 Td. Ld., omtr. $^1/_7$

af Arealet). Herredet har flere Vandløb, saaledes Tude Aa, der udspringer her, og en Del Søer, af hvilke nævnes Sorø, Pedersborg, Tuel, Magle-, Lille-, Munke-Bjærgby og Gyrstinge Sø. Med Hensyn til Frugtbarheden staar det lavest blandt Amtets Herreder, idet der i Gennemsnit gaar over 13 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 41,458 Td. Ld. (4,15 □ Mil, 228,6 □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 2930,4 Td. Folketallet var $^{1}/_{2}$ 1890 i Landdistrikterne 11,927 (1801: 6299, 1840: 9322, 1860: 11,589, 1880: 12,392). I Herredet ligger Købstaden Sorø. I gejstlig Henseende danner Alsted Herred, til hvilket Kindertofte Sogn af Slagelse Herred og Stenlille Sogn i Merløse Herred henhøre, eet Provsti med Ringsted Herred. I verdsl. Henseende hører Herredet til Sorø Birks Jurisdiktion og til Amtets 6. Forligskreds.

Alsted Herred (i Vald. II's Jordebog *Alextathshæret* og *Alæstathæreth*) udgjorde fra 1660 det gamle Sorø Amt, indtil det sammenlagdes med de andre Amter til det nuv. Sorø Amt (se S. 540). Herredet har intet Vaaben.

Herredet har engang hørt til Sjællands rigeste Dysseegne, idet der foreligger Oplysning om henved 175 Stengrave; desuden kendes omtr. 25 Jordhøje. Over Halvdelen af disse Monumenter er imidlertid i Tidens Løb helt sløjfet, og hvad der endnu findes ud over de 30, som ere fredlyste, er for største Delen mere eller mindre forstyrret. Dysserne have især haft deres Plads i Broby, Gyrstinge, Bjernede og Lynge Sogne.

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Alsted H., af *J. B. Løffler*, 1883.

Sorø Købstads Landdistrikt, se S. 541, 543 og 544.

Pedersborg Sogn omgives af Bromme, Munke-Bjærgby, Bjernede, Slagelille Sogne, Sorø Landdistrikt, Lynge Sogn samt Slagelse Herred (Kindertofte S.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger $^{1}/_{4}$ Mil N. for Sorø. De højtliggende og gennemgaaende bakkede Jorder ere mod N. sandede, sydligere dels lermuldede, dels sandmuldede; højeste Punkter ere Fagerbjærg, 235 F., 74 M., Højbjærg, 206 F., 64,6 M., Pedersborg Kirkebakke, der vel til Dels skyldes Menneskeværk, 169 F., 53 M., og Bavnebakke, 198 F., 63 M., fra hvilke Bakker der er vid Udsigt over Omegnen. I Sognet ligge en Del af Tuel Sø og den lille Pedersborg Sø (32 Td. Ld.). En Del Skov (en Del af Bromme Plantage, Rye Vang, Grydebjærg Skov og en Del af Højbjærg Skov). Gennem Sognet gaa Landevejene mellem Sorø og Slagelse, Sorø-Kalundborg og Sorø-Holbæk.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2924 Td. Ld., hvoraf 1270 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 318, Byg 347, Havre 305, Blandsæd til Modenh. 103, til Grøntf. 71, Kartofler 66, andre Rodfr. 40), medens der henlaa til Afgræsn. 407, Høslæt, Brak, Eng m. m. 669, Have 34, Skov 377, Moser og Kær 47, Byggegr. 33, Veje, Vandareal m. m. 85 Td. Kreaturhold 1893: 231 Heste, 875 Stkr. Hornkv. (deraf 594 Køer), 241 Faar, 709 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 216,4 Td. Der var 35 Selvejergaarde med 107,7, 14 Arvefæstegd. med 41,1.

163 Huse med $38_{,9}$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1308 (1801: 589, 1840: 910, 1860: 1150, 1880: 1367), boede i 258 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 66 levede af immat. Virksomh., 750 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 298 af Industri, 65 af Handel, 2 af Skibsfart, 16 af andre Erhv., 28 af deres Midler, og 74 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Pedersborg* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Borød* med Skole; *Lyng*; *Haverup* med Andelsmejeri. Flere Samlinger af Huse, deribl. *Pedersborgmose Huse.*

Pedersborg S., der danner en egen Sognekommune, men i gejstl. Henseende er forenet med Annekset Kindertofte i Slagelse Herred, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 52. Lægd. Kirken er Stifts-Landsbykirke (se under Roskilde Domkirke S. 221).

Pedersborg Kirke (se Vignetten S. 616), beliggende paa Kirkebakken, bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, lille Taarn mod N., Sakristi paa Skibets Nord- og en Tilbygning paa Skibets Sydside. Bygningens Kerne stammer vistnok fra 2. Halvdel af 12. Aarh., er opført af tilhugne Kampestenskvadre og bestod oprindelig af et 18 Al. langt Skib med Kor; den var dækket med Bjælkeloft og havde smaa højtsiddende Vinduer, af hvilke sidste dog intet fuldstændig er bevaret. Omtr. ved Midten af 15. Aarh. blev Kirken overhvælvet, Korbuen udvidedes, og Gavlene bleve delvis ombyggede. Sandsynligvis i 2. Halvdel af 16. Aarh. tilføjedes de to Tilbygninger, hvoraf den nordre udgør det af Kamp og Mursten opførte Taarn (Aarstallet 1773 paa den nordre Gavl maa betegne en Restauration), og den søndre dels er et Slags Vaabenhus, dels en Korsfløj; begge ere forbundne med Kirken ved en Spidsbue; endelig 1762 opførtes paa Korets Nordside et lille Sakristi af Bindingsværk, der 1861 afløstes af en muret femsidet Bygning (efter Tegn. af Arkit. Kornerup). Altertavlen er et godt, farvesmykket Billedskærerarbejde med Fløje (i Midtpartiet Christi Nedtagelse af Korset) fra 15. Aarh.'s Midte (1862 blev den erstattet med en af Const. Hansen malet Altertavle, Christus og Maria Magdalena, medens den gamle Altertavle ophængtes i Taarnrummet, men 1875 blev den restaureret og fik sin tidligere Plads, hvorefter den nye Altertavle førtes til Benløse Kirke). Prædikestolen er et tarveligt Billedskærerarbejde fra omkring 1600; Døbefonten, vist fra Fred. III's Tid, er udskaaren i Egetræ med Fremstilling af Evangelisterne paa Foden. I Skibets nordre Mur er indmuret en Kampesten med Basrelief (et Kors med Kløverblade); den stammer fra Kirkens første Tid og har oprindelig siddet over Indgangen (se *J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker, S. 31).

Paa Kirkebakken har ligget en befæstet Gaard, „Borg" kaldet, der midt i 12. Aarh. ejedes af den under Svend Grathe og Vald. I bekendte Peder Thorstensøn, gift med Skjalm Hvides Datter Cæcilie, og hvortil ogsaa den, vistnok af Peder Th. opførte, lille Gaard- eller Borgkirke har hørt. Gaarden, der fik Navnet *Pedersborg*, er forsvunden for længe siden og dens Plads udlagt til Kirkegaard; den har bestaaet af flere, til Dels i rette Vinkler sammenbyggede Længer (man har bl. a. fundet Fundamenter af en 40 Al. lang Fløj, der udgik fra Kirkens vestre Gavl, hvor den bøjede mod Ø.) og har været omgiven af Grave og Volde, der have ligget i forholdsvis stor Afstand fra Gaarden; bedst bevarede ere disse Volde mod N. og V., hvor de have en Længde af omtr. 400, en Bredde af 30 og en Højde af 10 Al. Senere ejedes Gaarden af Peder Thorstensøns Dattersøn Johannes Ulf, der ved Mageskifte 1205 skødede den til Sorø Kloster, ved hvilken Lejlighed maaske allerede Borgen er bleven nedbrudt. Senere kom Ejendommen fra Klosteret, der atter erhvervede den 1414 og beholdt den, til det selv nedlagdes (Beretningen om, at Pedersborg paa Vald. Atterdags Tid faldt i Holstenernes Hænder og 1346 tilbageerobredes af Kongen, beror paa en Forveksling med Paddeborg, det nuv. Sparresholm; se Hist. Tidsskr. 6. R. II Bd. S. 370).

Aar 1574 bleve Pedersborg og Kindertofte Sogne sammenlagte; 1668 udgik et Kongebrev om, at Pedersborg Kirke, der var meget brøstfældig og ikke selv havde Midler til at restaurere, maatte oppebære 2 Rd. af alle Kirker i Sjælland og Fyn, som havde Raad dertil, i 3 Aar. — Af Præster i P. kunne nævnes Biskop P. C. Kierkegaard (1842—56) og Forfatteren Victor Heise (1869—79). — Paa Kirkegaarden er jordet Digteren Chr. Hv. Bredahl, † 1860.

I Borød laa formodentlig den *Borødgaard*, som 1649 beboedes af en indvandret tysk Adelsmand Carl v. Rohr, der havde Gaarden i Forlening af Kronen.

Paa Toppen af Kirkebakken ved Pedersborg findes en rund, 40 F. vid Kreds af 37 store Sten, vistnok Indhegningen om en forstyrret Runddysse (fredlyst). I en Banke ved Pedersborg er man stødt paa en Teglovn fra Middelalderen, med 4 Indfyringshuller; den var til Dels fyldt med halvbrændte Munkesten.

Lynge Sogn omgives af Annekset Broby, Slaglille, Sorø Landdistr. og Pedersborg S., og Slagelse Herred (Kindertofte, Ottestrup og St. Mikkels Lands.), Vester-Flakkebjærg (Sørbymagle og Kirkerup S.) og (Øster-Flakkebjærg Herreder (Tjustrup S.) samt Præstø Amt (Tybjærg H.), fra hvilket det adskilles ved Tjustrup Sø og Susaa. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. for Sorø. De højtliggende og mod S. bakkede Jorder (Østerbjærg, 280 F., 88 M.) ere sandede og stenede, dog i Almindelighed godt forsynede med Muld; Underlaget er derimod leret, til Dels sandet Lermergel. Sognet er meget rigt paa Skov, idet omtr. $^1/_3$ er skovbevokset (noget af Sorø Sønderskov, Feldsk., Horsebøg Sk., Topshøj Sk., noget af Højbjærg, Lorup Sk., Arnehave og Eskildstrup Oredrev m. m.). Mod N. hører en Del af Sorø Sø, mod S. lidt af Tjustrup Sø til Sognet. Gennem den nordlige Del gaar den vestsjæll. Jærnbane for det meste gennem Skove, vel det smukkeste Parti paa Banen. Fra N. til S. gaar Landevejen fra Sorø til Skjelskør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5559 Td. Ld., hvoraf 1953 besaaede (deraf med Hvede 36, Rug 450, Byg 545, Havre 502, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 222, til Grøntf. 77, Kartofler 46, andre Rodfrugter 45), medens der henlaa til Afgræsn. 579, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1146, Have 47, Skov 1686, Moser og Kær 32, Byggegr. 46, Veje, Vandareal m. m. 68 Td. Kreaturhold 1893: 363 Heste, 1523 Stkr. Hornkv. (deraf 932 Køer), 434 Faar, 1172 Svin og 58 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $352_{,1}$ Td. Der var 37 Selvejergaarde med $144_{,7}$, 27 Arvefæstegd. med $118_{,7}$, 1 Fæstegd. med $1_{,9}$, 149 Huse med $44_{,7}$ Td. Hrtk. og 75 jordløse Huse (over $^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 1725 (1801: 857, 1840: 1228, 1860: 1563, 1880: 1643), boede i 318 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 283 levede af immat. Virksomh., 899 af Jordbrug, 21 af Gartneri, 332 af Industri, 49 af Handel, 35 af andre Erhverv, 47 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lynge*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard for Lynge-Broby Kommune (opf. 1890; Plads for 20 Lemmer; i Bygningen tillige Alderdomshjem for 20 alderdomsunderstøttede), Dampmølle, 2 Savmøller og Andelsmejeri; *Topshøj* med Skole; *Suserup* med Mølle; *Borød-Flinterup* ($^1/_4$ Mil derfra *Horsebøg Skole*); *Lindebjærg*; *Stenstrup*; *Eskildstrup*, ved Landevejen. Saml. af Huse: *Frederiksberg Huse* paa Lynge Mark. — Nær ved Tjustrup Sø *Frederikskilde* Gaard og Kro og *Kongskilde* Mølle. I Feldskov ved Sorø Sø ligger *Louisestiftelsen*, opr. 1857 af nuv. Dronning Louise, for forældreløse eller hjælpeløse Pigebørns Uddannelse, særligt til Tjenestepiger; Plejehjemmet er opført 1862 og havde først Plads til 8, nu til 24 Børn; fra 1873 er Stiftelsen henlagt under Diakonissestiftelsen. I Sognet *Sorø Banegaard* og i Nærheden *Sorø Folkehøjskole* (opf. 1888) og Kro.

Lynge S., der danner een Sognekommune med Annekset Broby, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 58. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm (Tybjærg H., Præstø Amt).

Lynge Kirke bestaar af Skib med lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus

paa Skibets Syd- og en Korsfløj (kaldet „Pallen“) paa dets Nordside. Den oprindelige Del, Skib og Kor, er opført midt i 12. Aarh. af utilhuggen Kamp; senere forlængedes Skibet mod V.; endnu senere tilføjedes Taarnet, og Skib og Kor (ligesom Taarnrummet, der forbindes med Kirken ved en spidsbuet Arkade) overhælvedes; i Slutn. af Middelalderen tilføjedes de andre Tilbygninger, der alle ere af Munkesten. Gavlene have Kamtakker og Blindinger. Altertavlen er et tarveligt Billedskærerarbejde fra 1681, Prædikestolen er et lign. Arbejde fra samme Tid. Granitdøbefonten med Rebsnoning er den oprindelige. Et af Degnestolens Endestykker er fra 1578. Over Buen til Taarnet hænger et udskaaret Krucifiks fra den senere Middelalder; paa Bagsiden af den dertil hørende Tværbjælke staar, at Sognepræsten Anders Skytte har ladet Kirken staffere ved Lauritzen, Maler i Næstved 1681 (der findes nogle tarvelige Ornamenter paa Skibets østl. Hvælving). Over Buen ind til Korsfløjen findes tre udskaarne Helgenbilleder: St. Anna, Jomfru Maria og St. Barbara. I Koret Mindetavle med malede legemsstore Knæstykker af ovennævnte Anders Skytte, † 1716, og Hustru. Mindetavler over faldne fra 1848—50 og 1864 (med Vers af Ingemann og M. Rosing). Den ene af Klokkerne er gammel, men uden Indskrift (1570 fik Kirkeværgerne Lov til det Aar at oppebære Kirkens Part af Sognetienden til at betale den Klokke med, de nylig havde ladet støbe). — En Hjælpekirkegaard indviedes 1863.

Til *Topshøj Skov* (hos Saxo kaldet „Nemus topshøgicum“) knytter sig Sagnet om Biskop Vilhelms Møde med Svend Estridsens Ligtog og hans Død, 1176. — I Skoven ligger Højdepunktet *Jessenbjærg*.

Ved Topshøj ligger et fredlyst Dyssekammer, dannet af 4 Sidesten, 1 Dæksten og 2 Gangsten for Kamrets østre, aabne Ende. Et andet Dyssekammer og en Gravhøj paa Toppen af Bakken „Helikon“ ved Lynge ere ligeledes fredlyste. Her har ogsaa ligget „store og lille Klokkerbanke“, i hvilke der efter Sagnet skal være støbt Klokker, og som ved Udgravning have vist sig at indeholde Kul og Metalslagger.

Broby (*Braaby*) **Sogn**, Anneks til Lynge (fra 1574), omgives af Lynge, Slaglille og Alsted S. samt Præstø Amt (Tybjærg H.), fra hvilket det adskilles ved Susaa. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Sorø og 2 Mil S. V. for Ringsted. De temmelig jævne og noget højtliggende Jorder ere af samme Beskaffenhed som Hovedsognets, men noget mindre sandede. Over $^1/_3$ af Arealet er dækket med Skov (en stor Del af Sorø Sønderskov og Broby Vesterskov og en Del af Alsted Sk.). I den nordl. Del af Sognet gaar Landevejen til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2257 Td. Ld., hvoraf 736 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 146, Byg 219, Havre 172, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 109, til Grøntf. 34, Kartofler 12, andre Rodfr. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 207, Høslæt, Brak, Eng m. m. 401, Have 17, Skov 843, Moser og Kær 10, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 29 Td. Kreaturhold 1893: 141 Heste, 534 Stkr. Hornkv. (deraf 345 Køer), 158 Faar, 309 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 148,$_6$ Td. Der var 7 Selvejergaarde med 34,$_1$, 13 Arvefæstegd. med 65,$_5$, 59 Huse med 13,$_8$ Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse ($^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 579 (1801: 333, 1840: 469, 1860: 600, 1880: 580), boede i 117 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 57 levede af immat. Virksomh., 337 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 126 af Industri, 12 af Handel, 9 af andre Erhverv, 14 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Broby* med Kirke, Skole og Andelsmejeri. — *Løvehave-*, *Broby Overdrev* og *Kongsgaard Huse*.

Broby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 57. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm.

Broby Kirke bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Taarn med takkede Gavle i Ø. og V., Sakristi paa Korets Nordside, Kapel paa Skibets Nordside (nu Kapel og Materialhus), der aabner sig ind til Skibet med en rund og en spids Bue, og Vaabenhus (nu Ligkapel) paa dets Sydside. Den ældste Del, Skib og Kor, vistnok fra Midten af 12. Aarh., er opført af utilhuggen Kamp, dog til Dels med Anvendelse af

Faksekalk i Hjørnekvadrene og i Korbuen, der har sin oprindelige Skikkelse; paa Korets Nordside et lille oprindeligt Vindue. I den senere Middelalder er Kirken bleven forlænget mod V. og overhvælvet, ligesom Taarnet og de andre Tilbygninger vistnok samtidig ere tilføjede, alt af røde Mursten undtagen Forlængelsen af Skibet, der er af Kamp. Gavlene have Blindinger. I den nyeste Tid er Taarnrummet blevet inddraget til Forhal. Altertavlen er fra Fred. II's Tid (i Midtfeltet Christus paa Korset, i Sidefelterne Moses og Johannes Døberen); Prædikestolen er fra vore Dage (den gamle, fra 1582, ligger paa Vaabenhusets Loft); Granitdøbefonten med Rebsnoning er vist den oprindelige.

Maaske er det i dette Sogn, at den for længe siden nedlagte Hovedgaard *Broby* har ligget (i en Banke lige Ø. for Gaarden „Kongsgaarden" er der fundet et Gulv, lagt af de sædvanlige Munkesten). Den tilhørte ved Aar 1334 Hr. Ingvar Hjort og tilfaldt derefter dennes Sønner Jacob og Aage Ingvarsen, der pantsatte deres Gods i Broby til Johannes Hasenberg, som overdrog Pantet til Ove Pedersen af Paddeborg (Sparresholm), og af ham erhvervede Gødike Mogensen Pantet, som han 1351 afstod til Hr. Jep Olufsen Lunge; ogsaa dennes Søn Anders Jepsen Lunge skrev sig til B., som han afhændede til Sorø Kloster.

Ved Broby ligger den fredlyste Høj „Mølsødyssen", omsluttende et aflangt firsidet Gravkammer, der er bygget af 5 Sidesten og 1 Dæksten, paa hvilken ses flere skaalformede Fordybninger. — Ved en Gaard i Broby har der været en hellig Kilde; de omliggende Marker kaldes „Kirkegaardsagre" eller „Kirkebostykker".

I *Broby Vesterskov*, en Del af Sorø Sønderskov, findes flere ældgamle Ege, deribl. en („Knudeegen"), der er 27 F. og 8 T. i Stammens Omfang og en anden, der har et Omf. af 20 F. og 5 T.; ligeledes er der en Naur (Acer campestre), der er 70 F. høj og 7 F. og 6 T. i St. Omfang.

Alsted Sogn omgives af Broby og Slagelille Sogne, Annekset Fjenneslev, Ringsted Herred (Sigersted S.) og Præstø Amt (Tybjærg H.), fra hvilket det adskilles ved Susaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Sorø og $1^1/_4$ Mil S. V. for Ringsted. De bakkede og højtliggende Jorder ere muldrige med Kalkmergel saavel i Underlaget som i Jordsmonnet. Den største Del af Alsted Skov hører til Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3081 Td. Ld., hvoraf 1455 besaaede (deraf med Hvede 121, Rug 208, Byg 431, Havre 339, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 206, til Grøntf. 75, Kartofler 26, andre Rodfr. 27), medens der henlaa til Afgræsn. 374, Høslæt, Brak, Eng m. m. 712, Have 38, Skov 431, Moser og Kær 14, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 31 Td. Kreaturhold 1893: 222 Heste, 936 Stkr. Hornkv. (deraf 669 Køer), 198 Faar, 613 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $269,_1$ Td. Der var 15 Selvejergaarde med $70,_7$, 30 Arvefæstegd. med $172,_9$, og 94 Huse med $25,_5$ Td. Hrtk. samt 55 jordløse Huse ($^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 965 (1801: 552, 1840: 848, 1860: 1041, 1880: 985), boede i 185 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 659 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 176 af Industri, 40 af Handel, 2 af andre Erhv., 25 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Alsted* med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Forsamlingshus (opf. 1888) og Mølle; *Alsted-Flinterup*; *Hylstrup* med Skole og Møller („Fjenneslev Møller"); *Knudstrup*. Flere Saml. af Huse og Gaarde, deribl. *Brunemark Huse*.

I Sognet 5 Gaarde paa over 12 Td. Hrtk. (alle Arvefæste under Sorø Akad.): *Knudstrupgd.*, $25^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 260 Td. Ld., alt Ager (til Gaarden høre 9 Huse), *Alstedgd.*, 19 Td. Hrtk., 200 Td. Ld., hvoraf 160 Ager, 30 Eng, 4 Skov og 6 høre til 7 Huse, *Fuglagergd.*, 16 Td. Hrtk., 200 Td. Ld., alt Ager (5 Huse), *Engelsborg*, $14^3/_4$ Td. Hrtk., 146 Td. Ld., alt Ager (2 Huse), og *Simonsborg*, $13^5/_8$ Td. Hrtk., 130 Td. Ld., alt Ager (16 Huslejligheder).

Alsted S., der danner een Sognekommune med Annekset Fjenneslev, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og

Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 56. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm.

Alsted Kirke, beliggende 172 F., 54 M., over Havet, bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn mod V., Vaabenhus paa Skibets Syd- og Kapel (nu Materialhus) paa dets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, omtr. fra Midten af 12. Aarh., er opført af utilhuggen Kamp og Faksekalk; Korbuen og nogle af de oprindelige Vinduer ere bevarede. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, og der tilføjedes et Taarn (hvis nederste overhvælvede Rum er forbundet med Kirken ved en svagt tilspidset Murbue) og de to Tilbygninger, med takkede blindingssmykkede Gavle, alt af Munkesten. Trappehuset er fra nyere Tid. Den tidligere Altertavle, malet 1879 af A. Dorph (Joh. 8,7), er nu anbragt paa Kirkens nordre Væg; Prædikestolen er fra omtr. 1870, Kalkstensdøbefonten fra den senere Middelalder. I Korrundingens Halvkuppel er der et (af Prof. J. Kornerup 1893 restaur.) Kalkmaleri: Christus i Højsædet, omgiven af en mandelformet Glorie og med Evangelisternes Symboler paa Siderne; paa Billedet ses tillige Jomfru Maria, Ærkeengelen Raphael og en anden Ærkeengel (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 118). I Skibets Gulv Ligsten over Anne Persdotter, † 1574, Søster til Morten Pedersen, Abbed i Sorø og senere Sognepræst i Roskilde; i Koret en Mindetavle over Præsten Jacob Borchardsen, † 1695 (Indskriften næsten ulæselig), oven over den en anden over Præsten Andreas Zimmer, † 1767, og ligeoverfor en tredje over Præsten Joh. Frank, † 1739. I den vestre Gavlmur en Runesten.

Efter Saxo var det ved Alsted (Alexstadia), at Hagbarths Broder Hake blev slaaet af de danske i et to Dages Slag, da han fra Irland var ilet til Danmark for at hævne Broderens Død (se Sigersted S. 644); ligeledes er det if. Saxo her i Sognet, at Magnus den gode faldt med Hesten, hvilket kort efter foraarsagede hans Død.

I Alsted har ligget en Hovedgaard, der 1429 tilhørte Jens Lale, 1483 Væbneren Karl Jepsen og 1517 Bent Jensen af Alsted.

Paa en Bakke nær ved Sognets Sydgrænse ligger den anselige fredlyste Langdysse „Halkensten" med 35 høje Randsten, som staa meget smukt for Dyssens Langsider. Den omslutter 3 aflangt firsidede Gravkister, der mod Sædvane ligge ganske tæt sammen ved Dyssens ene Ende, skævt for hverandre.

Fjenneslev Sogn, Anneks til Alsted (fra 1574), omgives af dette, Slagelille, Bjernede og Gyrstinge Sogne samt Ringsted Herred (Bringstrup og Sigersted S.). Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil Ø. for Sorø og 1 Mil V. for Ringsted. De højtliggende og især mod S. bakkede Jorder ere af samme Beskaffenhed som Hovedsognets. Mod N. ligger Mørup Skov. Gennem Sognet gaar fra V. til Ø. Landevejen mellem Sorø og Ringsted, ligeledes den vestsjællandske Jærnbane, der krydser Landevejen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2383 Td. Ld., hvoraf 1234 besaaede (deraf med Hvede 108, Rug 188, Byg 422, Havre 205, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 169, til Grøntf. 95, Kartofler 18, andre Rodfr. 13), medens der henlaa til Afgræsn. 356, Høslæt, Brak, Eng m. m. 658, Have 24, Skov 51, Moser og Kær 3, Byggegr. 19, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 37 Tdr. Kreaturhold 1893: 185 Heste, 820 Stkr. Hornkv. (deraf 577 Køer), 195 Faar, 660 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $195_{,8}$ Td. Der var 17 Selvejergd. med $105_{,7}$, 17 Arvefæstegd. med $73_{,4}$, 60 Huse med $16_{,3}$ Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse (over $^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 608 (1801: 369, 1840: 542, 1860: 577, 1880: 616), boede i 116 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomh., 397 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 88 af Industri, 25 af Handel, 1 af andet Erhv., 18 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fjenneslevlille* (*Kirke-Fjenneslev*) med Kirke, Skole, og Pogeskole; *Fjenneslevmagle* med Forsamlingshus (opf. 1889), Jærnbaneholdeplads og Andelsmejeri.

Hovedgaarden *Mørup* har omtr. $38^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 445 Td. Ld., hvoraf 300 Ager, 100 Eng, 45 Skov. — Desuden Gaarden *Oldengd.* (Arvefæste under Sorø Akad.), $12^7/_8$ Td. Hrtk., 155 Td. Ld., hvoraf 4 Eng, 1 Have og Skov, Resten Ager.

Fjenneslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. samt Udskrivningskr.' Lægd som dette. Kirken tilhører Sorø Akad.

Fjenneslev Kirke, der hører til vore interessanteste Landsbykirker, bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Tvillingtaarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken maa antages at være opført hen imod Midten af 12. Aarh. af Asser Rig (maaske har den afløst en ældre Trækirke), hvis Gaard laa her, og som sandsynligvis har bestemt den til Andagtssted for Gaardens Beboere. Den ældste Del af Kirken, Skib og Kor, var en i Forhold til sin Længde meget høj Bygning i Rundbuestil og var hovedsagelig opført af utilhuggen Kamp, dog med Anvendelse af tilhuggen Kamp, Faksekalk og Kridtsten, hvilke Æmner benyttedes til Hjørnekvadrene og Dør- og Vinduesindfatningerne; hele Bygningen hvilede paa en 10 T. høj Sokkel af Kamp, Skib og Kor havde Bjælkeloft, Korrundingen en halvkuppelformet Hvælving, Vinduerne vare smaa og højtsiddende. I denne Kirke jordedes Assers Fader Skjalm Hvide og Broder Toke (vistnok foran Alteret), hvis Lig dog senere førtes til Sorø Kirke (se S. 551). Ikke lang Tid efter Kirkens Fuldendelse, vist inden Slutn. af 12. Aarh., foretoges der en vigtig Forandring ved Bygningen, der betydeligt forøgede dens Skønhed, idet den forsynedes med to Taarne, der opførtes af Munkesten paa Kirkens Vestgavl (som kun for en Del blev nedbrudt), og hvis Mure forhøjedes omtrent til Skibets Rygning, hvorfra de deltes i to kvadratiske Taarne, som dækkedes med smaa lave firsidede Spir (se nedfr.). Til Støtte for Taarnbygningen rejstes der i det Indre ved den vestre Væg to, omtr. $6^1/_2$ Al. høje Granitsøjler med trapezformede Kapitæler og rigt ornamenterede Sokler; Søjlerne og Sidemurene bleve forbundne med Rundbuer, saaledes at der fremkom 3 Arkader, henover hvilke der anbragtes en Tandsnitsgesims; mellem Taarnets og Skibets Væg, der forbandtes ved 2 spidsbuede Murbuer, spændtes der i søndre og mellemste Felt ribbeløse Krydshvælvinger, og over hver af de 3 Arkader anbragtes der 4 slanke, ved smaa Søjler forbundne Bueaabninger. Taarnets andet Stokværk kom saaledes til at danne et Galleri*). Saaledes stod Bygningen indtil Slutn. af Middelalderen, da Skibet og Koret fik Krydshvælvinger (Skibet 2, Koret 1), hvorved en af vore smukkeste Prøver paa middelalderlig Arkitektur ødelagdes, idet bl. a. Galleriets Arkadebuer for største Delen tilintetgjordes. Vist omtr. paa samme Tid tilføjedes der et Vaabenhus paa Skibets Sydside (der har ligeledes paa Sydsiden været en Tilbygning, et Kapel, der maaske har hørt til Mørup, men som er nedrevet i Beg. af 19. Aarh.). Aar 1561 berettes det, at der styrtede noget af det ene Taarn sammen, og at Sorø Klosters Abbed Oluf Karsemose lod Resten bygge sammen til eet Taarn (det har da rimeligvis faaet et alm. Skraatag med Gavlene i N. og S.). Allerede omtr. et Aarhundrede efter styrtede atter en Del af Taarnbygningen sammen, og Sorø Akademis Hovmester, Jørgen Rosenkrantz, lod da 1657—59 Taarnet opføre fra ny i eet; 1687—88 maatte atter Taarnet og hele Kirken istandsættes paa Grund af Brøstfældighed. Taarnet, som maa antages efter den første Sammenstyrtning at have været opført i hele Skibets Bredde, har vist ved den sidst omtalte Restauration faaet den Skikkelse, som det havde indtil Restaurationen i den nyeste Tid, idet det nemlig blev gjort en Tredjedel smallere. I det Indre rejste man inden for de to Søjler en Skillemur, og det derved fremkomne smalle Rum, hvor Taarntrappen fandtes, mellem Skillemuren og den vestre Ydermur fik Tøndehvælving.

Det mere og mere almindelige Ønske om at faa den interessante Kirkebygning ført tilbage til dens oprindelige Skikkelse, blev endelig realiseret ved en under Ledelse af Etatsraad Chr. Hansen foretagen Hovedrestauration 1872—74. Hvælvingerne i Skib og Kor nedbrødes og erstattedes med farvesmykkede Bjælkelofter, de tilintetgjorte Arkader fornyedes, saa at Galleriet fremkom, omtr. som det maa antages at have været, Vinduerne fik deres tidligere Form, et nyt Vaabenhus opførtes ved Kirkens Sydside, og over den gamle Underbygning rejstes atter de to Smaataarne, som dog desværre ikke fik smaa firsidede Spir, men Saddeltage**). — Ved Nedbrydningen af Hvælvingerne fandt man Levninger af de Kalkmalerier, hvormed Kirken var bleven smykket i 12. Aarh., og af hvilke de betydeligste paa Skibets østre Væg omkring Korbuen til Dels bleve bevarede (restaur. af J. Kornerup), navnlig to Billeder

*) Hvem der har bygget disse Taarne og i det hele foretaget denne vigtige Forandring ved Kirken, ved man ikke; maaske det er Fru Inge i hendes sidste Leveaar; i alt Fald var Asser for længe siden død. Som bekendt er Sagnet om, at Fru Inge byggede Taarnene som Tegn paa, at hun havde født to Sønner, aldeles uhjemlet, alene af den Grund, at Absalon og Esbern Snare ikke vare Tvillinger.

**) I den nærmeste Tid forestaar der dog en ny Restauration, hvorved Taarnene ville faa disse Spir.

paa den nordre Side af Buen, hvoraf det øverste forestiller de hellige tre Konger, der bringe Gaver til Christusbarnet, som den siddende Jomfru Maria holder paa Skødet, og det andet nedenunder en Mand og Kvinde, af hvilke den første rækker

Fjenneslev Kirkes Indre.

Kirkemodellen med to med spidse firsidede Spir prydede Taarne op imod Guds til Velsignelse udstrakte Haand, medens Kvinden byder til Gave en Armring; Skikkelserne ere klædte i Tidens Dragter og ere sikkert Kirkens Bygherre, Asser, og hans Hustru Inge. — Paa Alterbordet, der er dækket af en sort Marmorplade, er der siden sidste Restauration opstillet et fra omkring 1500 stammende Egetræskrucifiks,

hvis Figur skal være fra Holme Kloster, nu Brahetrolleborg (se Aarb. f. n. Oldk. 1876 S. 305; Kirkens tidligere Altertavle var udskaaren i Renæssancestil og fik 1731 et Alterbillede: Nadveren). Prædikestolen er et stærkt restaureret Arbejde, hvis bedste Partier stamme fra 16. Aarh.'s 2. Halvdel. Granitdøbefonten er vist Kirkens oprindelige. I Vaabenhuset er der et Trækrucifiks fra den senere Middelalder samt 2 Tavler over Oberst Chr. Luxdorph til Mørup, † 1726, og Hustru S. M. Worm, † 1735. I Koret Gravsten over Christen Mikkelsen, „kgl. M. fordum tro Tjenere, aflagt med Mørup", † 1609, i Skibet en anden over Niels Christoffersen til Mørup, † 1691. Af andre Personer, der have været begravne i Kirken, nævnes Hack Nielsen til Mørup og Vita Bering, Datter af Historieskriveren Vitus B. og død paa Mørup 1730. — Paa Kirkegaarden, hvor der er et Ligkapel, ligger en Runesten, den saakaldte „Saserbrosten", $4^1/_2$ Al. lang. Paa Stenen staar: Sasur rejste Sten og gjorde Bro. I Slaglille Sogn er der over Tuel Aa, tæt ved Fjenneslev Sognegrænse, en Bro kaldet Saserbro (se *Henry Petersen*, Ill. Tid. $^{10}/_4$ 1870). (Om Kirken se *J. J. A. Worsaae*, Overs. over det kgl. d. Videnskabernes Selsk. Forh., 1855, S. 255 fl., og samme, Danske

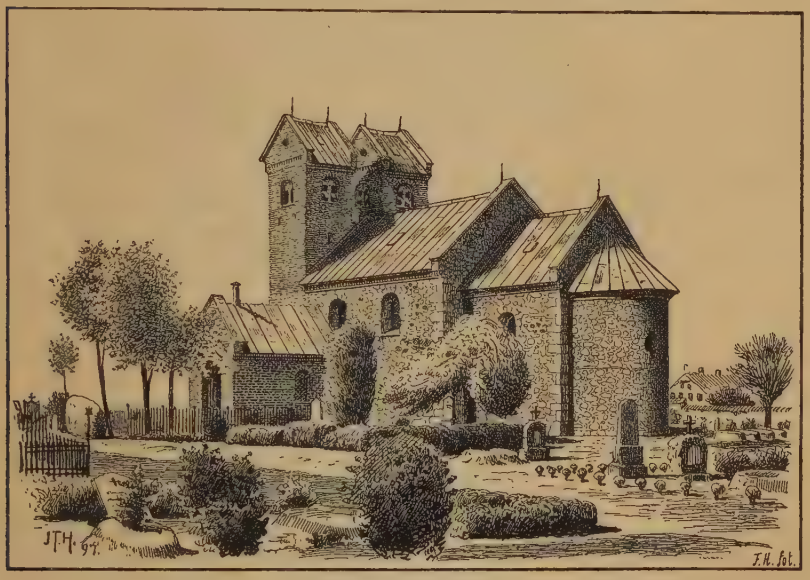

Fjenneslev Kirke.

Mindesmærker, I 9, 1862. *N. Høyen*, Dansk Maanedsskr. 1856, S. 173 fl. *J. Kornerup*, F. Kirke, i Aarb. for n. Oldk. 1875, S. 374 fl. *J. B. Løffler*, Udsigt over Danm. Kirkebygn. S. 227 fl., og samme, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 14 fl.).

If. Morten Pedersen (Absalons Genealogi) har *Skjalm Hvides Gaard* ligget N. for Kirken, og paa Stedet, paa hvilket der har staaet en stor, i Slutn. af 18. Aarh. afbrændt Bondegaard, har der været foretaget Udgravninger baade 1826 og 1891—93 (de sidste paa Nationalmuseets Foranstaltning), hvorved der er afdækket Fundamenter af en Kælder, opført hovedsagelig af Kamp, men ogsaa med Anvendelse af Kridtsten; Opførelsesmaaden og Behandlingen af Materialet vidne om, at denne Bygning, som man kan se har været hjemsøgt af Ild, stammer fra meget gammel Tid (se *Løffler*, Sorø Akad. Landsbyk. S. 23).

Mørup Hovedgaards Historie kan følges tilbage til 16. Aarh., da en Hack Nielsen eller Hack Hacksen (se D. Atl. III S. 78 og VI S. 322) nævnes som Ejer; han ligger begraven i Kirken, ligesom den følgende Ejer Christen Mikkelsen. Den næste Ejer, der kendes, er Livknægt under Chr. IV, Daniel Denov (Denhoff, Denner eller Deno), † 1669, der $^{25}/_2$ 1644 fik Livsbrev paa M., hvilket 1666 udvidedes til ogsaa at gælde hans (anden) Hustru (denne giftede sig senere med Peiter Thommesen Galde og

levede endnu Juni 1672). Kongen skødede M. 1672 til Ulr. Fr. Gyldenløve, der 1678 solgte den til Fr. Gabel, senere Vicestatholder i Norge. Han afhændede den 1686 til den under Kirken nævnte Niels Christoffersen, „Kontrollør over det stemplede Papir", † 1691, fra hvis Arvinger (Sønnen Chrf. Nielsen i Kbh. og Svigersønnerne, Sognepræst til Svallerup J. Fribert og Forpagter paa Sorø Ladegaard Joh. Lange) den 1695 solgtes (for 50 Rd. pr. Td. Hrtk.) til Ritmester, senere Major Frants Chr. Bouorden. Efter at denne havde solgt den 1698 til Regimentsskriver Joh. Hacksen († 1704), giftede hans Enke sig med Auditør N. Fogh, hvis Arvinger solgte den til Otto Korff, „Junker i Slagelse", for 2990 Rd., hvilken atter 1716 afhændede den for 4300 Rd. til Oberst Chr. Luxdorph, † 1726. Dennes Søn, senere Gehejmeraad, Bolle Willum Luxdorph, under hvem Gaarden brændte 1743, solgte den (Hovedgaardstakst, Bønder- og Kirkegods 257 Td. Hrtk.) 1748 til Lars Bjørn (se S. 455), der 1755 skødede den til Gehejmekonferensraad, Stiftamtmand Holger Skeel. Dennes Enke solgte M. (Bøndergods 240 Td. Hrtk.) 1772 for 38,000 Rd. til Gehejmekonferensraad Eggert Chrf. Knuth, der samme Aar fik den oprettet til Stamhus. Dette blev dog atter ophævet, og M. solgtes 1803 for 72,000 Rd. til I. Amnitzbøll, † 1816, hvis Enke ægtede Huslæreren P. D. Ibsen (senere Præst i Kongens Lyngby, † 1855), og 1825 købte Sorø Akademi Gaarden (tillige med Fjenneslev Kirke) (se Noterne S. 561 og 562). — Ved kgl. Resol. af $^{30}/_{5}$ 1828 oprettedes der paa M. et Interimsinstitut for Agerdyrkning og Forstkultur, der aabnedes $^{1}/_{11}$ 1830, men allerede nedlagdes 3 Aar efter (se *N. Giersing*, Om Agerdyrknings- og Forstinstitutet paa M., 1831).

Ved Kirke-Fjenneslev findes den eneste nu bevarede Jættestue i Herredet (fredlyst). Det 19 F. lange Kammer er bygget af 11 Sidesten, men Overliggerne mangle.

Slaglille Sogn omgives af Annekset Bjernede, Fjenneslev, Alsted, Broby og Lynge Sogne samt Sorø Landdistrikt. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr $^{1}/_{3}$ Mil Ø. for Sorø og $1^{1}/_{2}$ Mil V. for Ringsted. De gennemgaaende jævne Jorder ere for det meste lermuldede, enkelte Steder noget sandede. Vestsiden af Sognet er dækket af Skov (Bolborg Sk. og en stor Del af Sorø Søndersk.), og særlig mod N. V. ved Tuel Sø er der smukke Partier. Af Moser mærkes Troldholms Mose. Gennem den sydl. Del af Sognet gaar den vestsjæll. Jærnbane, midt gennem det Landevejen mellem Sorø og Ringsted.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2764 Td. Ld., hvoraf 1126 besaaede (deraf med Hvede 74, Rug 163, Byg 361, Havre 319, Blandsæd til Modenh. 129, til Grøntf. 41, Kartofler 19, andre Rodfr. 11), medens der henlaa til Afgræsn. 295, Høslæt, Brak, Eng m. m. 620, Have 26, Skov 545, Moser og Kær 68, Byggegr. 21, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 63 Td. Kreaturhold 1893: 153 Heste, 719 Stk. Hornkv. (deraf 503 Køer), 169 Faar, 412 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $220,_{8}$ Td. Der var 19 Selvejergaarde med $141,_{7}$, 13 Arvefæstegd. med $36,_{1}$, 62 Huse med $22,_{8}$ Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 618 (1801: 405, 1840: 605, 1860: 715, 1880: 677), boede i 118 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 48 levede af immat. Virksomh., 473 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 58 af Industri, 2 af Handel, 8 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Slaglille* (gml. Form Slaulosæ lillæ, Sloulosæ lille, Slawelse- og Slauelse lille), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd. og Skole. *Brandsmark* med Forsamlingshus (opf. 1884). Flere Saml. af Huse, deribl. *Søbjærg Huse*. *Saserbro Hus* (se S. 625).

Hovedgaarden *Sorø Store Ladegaard* har $56^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 529 Td. Ld., hvoraf 29 Eng, Resten Ager; 2 Huse. — Gaarden *Krebsehuset*, ved Tuel Sø (tidligere en meget bekendt Kro, der nedlagdes 1877), har 14 Td. Hrtk., 157 Td. Ld., hvoraf 14 Td. Eng, Resten Ager; 2 Huse.

Slaglille S., der danner een Sognekommune med Annekset Bjernede, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 54. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Slaglille Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, der er prydet med Pilastre og Rundbuer, Taarn mod Vest og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor (der maaske skyldes den i Scr. rer. Dan. IV 472 nævnte Thruet Litle), er vist opført ved Midten af 12. Aarh., hovedsagelig af utilhuggen Kamp, dog ogsaa med Anvendelse af Fraadsten og Kridtsten. Den slanke Korbue er bevaret. Apsis havde en halvkuppelformet Hvælving, ellers var der Bjælkeloft. Omtr. 1400 indbyggedes der Hvælvinger med smukke arkitektoniske Enkeltheder; noget efter, i alt Fald endnu i Middelalderen, opfortes Taarnet (hvis nederste Rum er forbundet med Kirken ved en Spidsbue) og Vaabenhuset, alt af røde Munkesten. Over den søndre Indgang, der nu er dækket af Vaabenhuset, findes fra Kirkens første Tid et Basrelief i Kridtsten, maaske forestillende Legenden om Johannes' Død i sydende Olie. I Aarene 1865—66 blev Kirken restaureret. I de sidste Aar er der fundet Kalkmalerier fra Kirkens ældste Tid (til Dels restaur. af Magn. Petersen 1894), saaledes i Korrundingen (Christus i Højsædet) og paa Skibets østre Væg over og omkring Korbuen, hvor Billederne ligne dem i Fjenneslev (se S. 624), nemlig de tre Konger, der bringe Gaver til Christusbarnet, og en Mand og en Kvinde i Tidens Dragter, hvoraf den første rækker Kirkemodellen frem, men her er Guds Haand holdt velsignende over Kvinden; paa Korbuens Underflade findes en Fremstilling af Lykkehjulet, den ældste, man kender. Alterbilledet i en samtidig Ramme, er malet 1866 af Const. Hansen: Opstandelsen; bag Alterbordet et Krucifiks fra Renæssancetiden. Prædikestolen bærer paa Himlen Aarstallet 1590; i Stolens Fyldinger ere de tidligere Billeder af Evangelisterne overmalede og fornyede af Magn. Petersen 1894. Sandstensdøbefonten er et nyere Arbejde. Den ældste Klokke er fra 1439. I Kirken findes flere Gravsten, nemlig to indmurede i Taarnets indre Væg, den ene over Jep Jensen Raer, som boede i „Slagelsebo", † 1627, den anden over Præsten Morten Lipper, † 1731, to i Korgulvet, den ene over Matthias Thim, Amtsskriver paa Sorø Kloster, boende paa Sorø Ladegaard, † 1679, og den anden over Præsten Chr. Laurenberg, † 1695, og Hustru, i Vaabenhusets Væg to, den ene over Præsten Søren Mathiesen Munch, † 1704, og den anden over Forpagter Joh. Lange, † 1708 (se S. 626). Paa Skibets Væg en lille Mindeplade over Rektor ved Frederiksborg Skole Johannes Schrøder, † 1774 (se *J. B. Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 32. *Magn. Petersen*, Kalkmalerier S. 117).

Paa Valdemar I's Tid laa i Sognet en Landsby *Slagelsebo*, hvoraf Kongen ejede Halvdelen. Absalon tilbyttede sig 1181 Byen, paa hvis Jorder han oprettede en Avlsgaard til Sorø Kloster. Under Chr. IV blev Landsbyen Slagelsebo med sine 10 Gaarde nedlagt 1636 og omdannet til en Sædegaard, *Sorø Store Ladegaard*, hvis Bygninger opførtes 1643 af Hovmesteren paa Sorø Akademi, Henr. Ramel til Bækkeskov. Den var senere en Forpagtning under Akademiet, indtil den solgtes if. Lov af 1861 til C. Amonsen for 176,700 Kr. og en Kanon paa 156 Td. Rug, 156 Td. Byg og 156 Td. Havre efter Kapitelstakst; 1871 købte den nuv. Ejer, Hr. Jordy, den for 274,000 Kr. og den samme Kanon. — Af Gaardens 4 Længer er den østre en gammel Bindingsværksbygning, som godt kan skrive sig fra Midten af 17. Aarh.

Bjernede Sogn, Anneks til Slaglille (fra 1574), omgives af dette, Fjenneslev, Gyrstinge, Flinterup, Munke-Bjærgby og Pedersborg Sogne. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. Ø. for Sorø. De gennemgaaende jævne Jorder ere af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Mod S. Ø. ligger Bjernede Storskov og lidt af Lille Bøgeskov. Flere Moser, deriblandt Skovnæs- og Akademi- eller Bjernedemose.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2878 Td. Ld., hvoraf 1331 besaaede (deraf med Hvede 47, Rug 223, Byg 445, Havre 269, Ærter og Vikker 17, Blandsæd til Modenh. 213, til Grøntf. 40, Kartofler 19, andre Rodfr. 57), medens der henlaa til Afgræsn. 392, Høslæt, Brak, Eng m. m. 753, Have 128, Skov 128, Moser og Kær 129, Byggegr. 27, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 90 Td. Kreaturhold 1893: 197 Heste, 873 Stkr. Hornkv. (deraf 589 Køer), 217 Faar, 747 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 225,9 Td. Der var 25 Selvejergaarde med 107,9, 6 Arvefæstegd. med 76,9, 103 Huse med 32 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 768 (1801: 387, 1840: 688, 1860: 779, 1880: 845), boede i 163 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomh., 521 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 106 af Industri, 24 af Handel, 7 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 58 vare under Fattigv. (deraf 40 i offentlige Anstalter).

I Sognet *Bjernede* (gml. Form Bjærnøfthæ, Byernwithæ, Bernwethe) *Kirke* og Byerne: *Fuldby* (Fulby) med Skole, Fattiggaard for Slaglille-Bjernede Kommune (Plads for 36 Lemmer; i Bygningen tillige Alderdomshjem for 8 alderdomsunderstøttede), Andelsmejeri (Klakkebro), Fællesmejeri og Mølle; *Store Ebberup* med Forskole. Flere Saml. af Huse: *Fugle-*, *Stokholts-*, *Teglmose-* og *Birkehuse*.

Hovedgaarden *Bjernedegaard* (Arvefæste under Sorø Akad.), med Lundsgaard i Slaglille S. (75 Td. Ld.), har $73^1/_2$ Td. Hrtk., 617 Td. Ld., hvoraf 55 opdyrket Mose, 3 Skov, Resten Ager; til Gaarden 13 Fæstehuse med 54 Td. Ld.

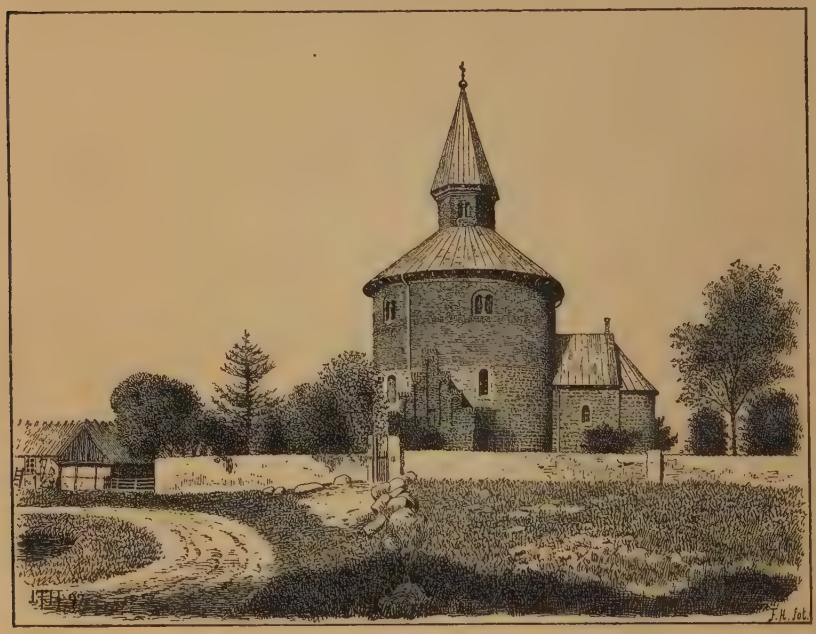

Bjernede Kirke efter Restaurationen 1890—92.

Bjernede S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører administr. under de samme Distrikter, Landstings-, og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 55. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Bjernede Kirke, beliggende paa et jævnt skraanende Bakkedrag, er en af Danmarks 7 Rundkirker og bestaar af Rundbygningen, et Kor mod Øst og et Vaabenhus mod S. Ved 2 af Fraadsten hugne Tavler, der ere indmurede over Kirkens sydl. Indgang, faa vi fuld Besked om, hvem der har opført den. Paa Stenene staar: „Ebbo filius Scelmonis et uxor eius Rachanild construxerunt hic ecclesiam, qvam postea filius eius Suno erexit lapideam in onore Dei et sce Marie et sci Laurenci". Kirken er altsaa først rejst af Træ af Skjalm Hvides Søn, Ebbe Skjalmsen, Svend Grathes Hovedsmand († omtr. 1150) og hans Hustru Ragnhild, og deres Søn Sune Ebbesen til Knardrup († 1186) opførte Stenkirken, der endnu i Hovedsagen er bevaret. Det er rimeligt, at den har været Gaardkirke for Bygherrens Gaard (maaske Bjernedegaard, se ndfr.). Foruden de ovenomtalte Sten findes paa Kirkemurens nordre indvendige Side en ligeledes af Fraadsten huggen Tavle, hvorpaa der staar: „Hic requiescit

Fin, filius Ebbonis, in Domino". Om denne Fin, Sune Ebbesens Broder, vides ellers intet*).

Stenkirken er opført vistnok omkring 1170. Rundbygningen, udvendig $17^1/_2$ Al. i Diameter, var i to Stokværk og havde kegledannet Tag og et lille ottekantet Taarn med Spir paa Midten; paa Østsiden tilføjedes et over 12 Al. langt Kor med Korrunding. Inde i Rundbygningen i nederste Stokværk, der fik Lys gennem smaa, højtsiddende Vinduer, var der i Midten opmuret 4, $12^1/_2$ Al, høje med trapezformede

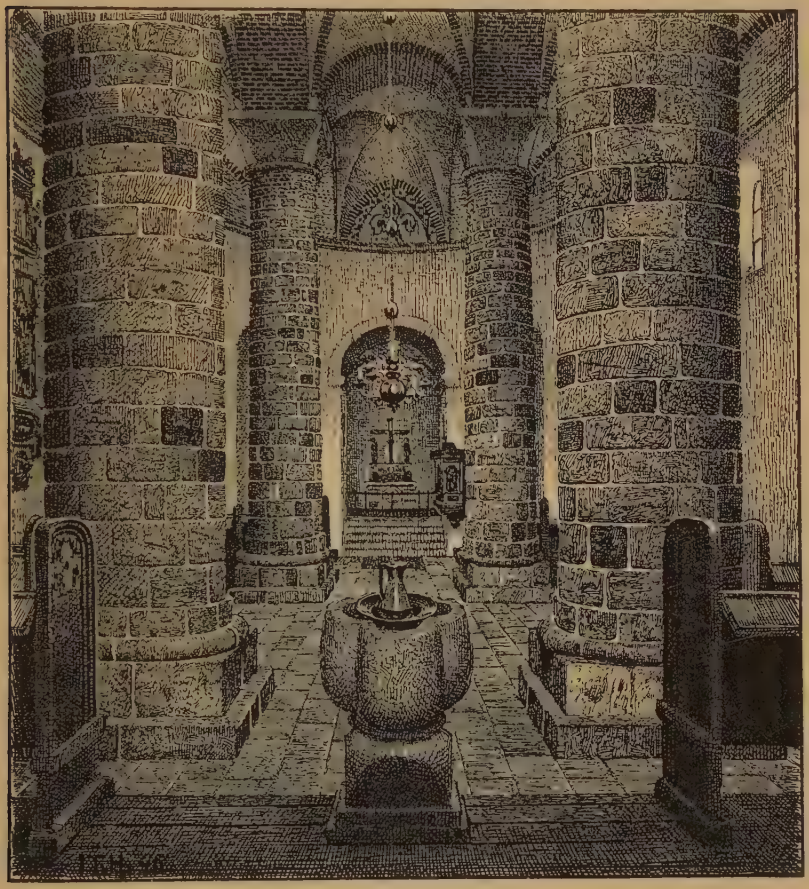

Bjernede Kirkes Indre.

Kapitæler prydede Søjler, der stode i Kvadrat $3^1/_2$ Al. fra hinanden, og vare indbyrdes forbundne ved svagt tilspidsede Gjordbuer, og som tjente til Støtte saavel for Taarnet som for Hvælvingerne mellem Søjlerne og Væggene; ogsaa Midtpartiet, som fra Begyndelsen har været bestemt til at være aabent op til Bygningens andet Stokværk

*) Ved Udgravninger, der foretoges 1890 langs Rundbygningens Ydermur, fandtes lidt Ø. for Fins Mindesten og lige ved Muren en velbevaret, af Fraadsten muret, trapezformet Grav fra den ældre Middelalder; i Graven hvilede et velbevaret Skelet, der efter Prof. Chiewitz' Undersøgelser havde tilhørt en Mand paa omtr. 40 Aar. Der kan vel ikke være Tvivl om, at det er Fin Ebbesens Grav. — Foruden de nævnte Sten bevares der i Kirken Brudstykker af to andre Sten med Indskrifter, som dog ere saa defekte, at de ikke kunne tydes. Brudstykkerne, som ere af Kridtsten, hidrøre maaske ogsaa fra Kirkens ældste Tid.

(som i Ledøje, se S. 298), var dækket med en Krydshvælving; en slank Rundbue, paa hvis Sider der var muret to høje Nicher (maaske til Helgenbilleder), førte ind til det noget højere liggende Kor, der vistnok havde Tøndehvælving, medens Korrundingen har haft Halvkuppel. Ad en Vindeltrappe, der var anbragt inde i Kirken ved Indgangen, kom man op til det lave 2. Stokværk, der vistnok har haft Bjælkeloft og fik Lys gennem store Luger; som Fortsættelse af det nederste Stokværks Søjler var her opmuret 4 lave Piller, der udgjorde Taarnets nederste Del. Hvortil Rummet har været benyttet, kan ikke afgøres; fra først af har det været bestemt til Overkirke, som ovenfor antydet; men Tanken er i alt Fald snart opgiven. Højst ejendommelig ere Bygningsæmnerne anvendte. Rundbygningens, til en Højde af næsten 12 Al., og Korets Ydermure ere opførte af smaa, raat tilhugne Kampestenskvadre, dog med Anvendelse af Fraadsten til Indfatningerne; men fra en bestemt Grænse er der udelukkende benyttet røde og gule Munkesten, med Anvendelse af Kridtsten til Indfatningerne og Sandsten til Pillerne i øvre Stokværk, og det samme Forhold er til Stede i det Indre ved Væggene og Søjlerne, idet der dog her er benyttet Fraadsten i større Udstrækning, saaledes ved Gjordbuerne. Maaske har Bygherren under Kirkens Opførelse faaet Kendskab til det nye Materiale, Teglen, fra Sorø og Ringsted, hvor de første Murstenskirker opførtes paa den Tid; Bjernede er sandsynligvis den Landsbykirke, hvor Mursten først ere benyttede.

I Slutn. af Middelalderen undergik Kirken, vistnok paa Grund af Brøstfældighed, en betydelig, vansirende Omdannelse, idet den nordre og søndre Del af Ydermurene i øvre Stokværk nedbrødes, Kamme med indsvajede Gavle opførtes i Ø. og V., og Bygningen dækkedes med et almindeligt Skraatag, saa at den fik en fjern Lighed med en Bispehue. Vistnok paa samme Tid indsattes der mod V. et stort Vindue, der naaede op i Murstensværket, Taarnet gjordes firkantet og fik et Skraatag med Gavle mod Ø. og V.; mod S. opførtes et Vaabenhus, der dækkede Mindestenene. I Slutn. af 17. Aarh. blev Kirken paa ny mishandlet, idet Korrundingen og Korets Hvælving nedbrødes, Sidemurene forlængedes og fik en lige Gavl, Koret fik et fladt gibset Loft, der var meget lavere end den tidligere Hvælving, og under det indrettedes en Gravkælder med Krydshvælving. Vistnok samtidig udvidedes Korbuen til samme Bredde som Koret, og de to Nicher omdannedes til Vinduer. Efter en Restauration eller Oppudsning af Kirken 1861—62 (ledet af Etatsraad Chr. Hansen) blev Kravet om at føre den interessante Kirke tilbage til dens oprindelige Skikkelse stærkere, og 1890—92 blev Restaurationen foretaget under Ledelse af Prof. Storck (indviet $^{27}/_{11}$ 1892). Det øvre Stokværk genopførtes, Bygningen fik Kegletag og det ottekantede Taarn med Spir; Korrundingen genopførtes, Vaabenhuset fik Tøndehvælving, hvorved Mindetavlerne kom til Syne, Kirkegulvet sænkedes til sin oprindelige Højde, saa at Søjlerne kom til deres fulde Ret, og Koret kom til at ligge 5 Trin over Kirken; nogle Farvedekorationer, der fandtes paa Skjoldbuerne i Rundbygningen, fremdroges. Klokkerne fik Plads i en Stabel paa Kirkegaarden, hvor der 1892 opførtes et Ligkapel. Kirken staar nu i en den værdig Skikkelse; men det kan vel ikke nægtes, at den mærkelige Tagkonstruktion, den i Tidens Løb havde faaet, virkede mere ejendommelig.

Alteret, der er nyt i middelalderlig Stil, bestaar af et af Kamp hugget Bord, paa hvis Forside et Relief: Guds Lam; paa Bordet staar den korsfæstede, Maria og Johannes af Træ, og underneden er malet med stærke Farver og Forgyldning Korset med Christi Monogram i en mandelformet Glorie, der holdes af to over Bølger svævende Engle; den gamle Altertavle, udskaaren i Renæssancestil, hænger paa den modsatte Væg i Rundbygningen. Prædikestolen er et tarveligt Billedskærerarbejde fra 1684; Granitdøbefonten af firbladet Form er vist den oprindelige. Den ene Klokke er fra Middelalderen, vistnok fra 14. Aarh. I Kirken findes et Monstranshus, et Krucifiks og en udskaaren Helgenfigur (en Biskop), alle fra den senere Middelalder. I Rundbygningen hænger et Epitafium fra 1691 med en i rigt udskaaren Ramme malet Portrætgruppe af Overførster og Birkefoged Mads Christensen, hans Hustru og 5 Børn. (Efter Traditionen skal Ombygningen af Koret i Slutn. af 17. Aarh. være foretaget af ham, som med flere af Familien og andre have været begravede i den ovennævnte Kælder under Koret, hvor nu efter den sidste Restauration Varmeapparatet er, medens Kisterne nedsænkedes paa Kirkegaarden). Under den gamle Altertavle en Mindetavle af Træ over Forpagter D. S. Jelling, † 1753. I en Niche i Rundbygningens Væg en Marmorurne til Minde over den paa Kirkegaarden begravne Forvalter ved Sorø Gods, C. P. Müller, Bedstefader til Historikeren C. Paludan-Müller og Digteren Fr. Paludan-Müller. — I Kirkegaardsmuren ere indsatte 3 Gravstene, der tidligere have været i Kirken, og hvoraf de to ere fra Middelalderen, men uden Indskrift (J.

B. Sorterup, B. Kirke ved Sorø, i Ann. f. n. Oldk. 1840—41, S. 102 fl. *J. B. Løffler* Udsigt over Danm. Kirkebygn. S. 249 fl., og samme, Sorø Akad. Landsbykirker S. 1 fl.).

Bjernedegaard omtales alt i 13. Aarh., da den ejedes af Familien Lunge; saaledes nævnes 1272 Fru Edele Lunge, „relicta Domini Astrath", og 1287 Oluf Lunge; i 2. Halvdel af 14. Aarh. skal den ved Giftermaal være kommen i Familien Moltkes Besiddelse; 1382 skrev Fru Eline (Lunge?), Evert Moltkes Efterleverske, sig til Gaarden, som gik i Arv til Sønnen Kort Moltke. Det er maaske dennes Søn Fikke Moltke, der ved Slutn. af 14. Aarh. har afstaaet Gaarden til Dronning Margrethe, som kort efter skænkede den til Roskilde Bispestol, der 1414 mageskiftede den til Sorø Kloster (se S. 546). Under Klosteret forsvinder den som særlig Ejendom. Hvor den har ligget, ved man ikke. N. og N. V. for Kirkegaarden har man fundet Bygningsrester af Kamp og store røde Munkesten. Den nuv. Gaard ligger S. V. for Kirken. I Beg. af 18. Aarh. kaldtes den almindeligt „Birkefoged-" eller „Birkedommergaarden" og har vistnok været Bolig for denne; fra 1735 gaves den i Livfæste; saaledes bl. a. til den under Kirken nævnte C. P. Müller, under hvem den 1772 udflyttedes fra Bjernede By til Bjernede Storskov Mark og kaldtes *Stokholtegaard*. Fra 1779 blev den bortforpagtet, og 1782 blev Bjernede By nedlagt og inddraget under Gaarden, hvis Bygninger nedreves og opførtes 1783 paa den tidligere Birkefogedgaards Plads. Aar 1809 blev Gaarden bortsolgt som Arvefæste til N. P. Neergaard, der 1834 solgte den til Joh. Kähler; denne solgte den 1876 for 396,000 Kr. til G. S. Vogt, som 1886 for 225,000 Kr. solgte den til den nuv. Ejer, Chr. Madsen. — De nuv. Bygninger (undt. det ældre Stuehus) ere opførte 1847—55 af Kähler.

Ved Store Ebberup er der foruden en lille Langdysse fredlyst to af Jordhøjninger omsluttede Stenkamre med kort Gang, „Blankedys" og „Bregnebjærg"; en Jordhøj med aflangt firsidet Kammer med Gang samt en Runddysse ere fredlyste ved Fuldby.

Munke-Bjærgby Sogn, omgives af Annekset Bromme, hvorfra det adskilles ved Tude Aa, Pedersborg, Bjernede og Flinterup Sogne samt Holbæk Amt (Merløse Herred). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Sorø og 2 Mil N. Ø. for Slagelse. De højtliggende (Elmebakke, 179 F., 56 M.) og for det meste bakkede Jorder ere dels lermuldede, dels sandmuldede. I Sognet ligge de smaa Søer Munke-Bjærgby (68 Td. Ld.) og Eskildstrup Sø (57 Td. Ld.) og Nørremose mellem Søerne. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Holbæk til Slagelse og fra Kalundborg til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4549 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 79, Rug 478, Byg 714, Havre 572, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 180, til Grøntf. 103, Kartofler 71, andre Rodfr. 86), medens der henlaa til Afgræsn. 643, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1241, Have 37, Skov 14, Moser og Kær 194, Flyvesand 5, Byggegr. 37, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 64 Td. Kreaturhold 1893: 329 Heste, 1531 Stk. Hornkv. (deraf 1003 Køer), 419 Faar, 1200 Svin og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $296_{,7}$ Td. Der var 35 Selvejergaarde med $157_{,9}$, 23 Arvefæstegaarde med $84_{,1}$, 147 Huse med $54_{,6}$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1306 (1801: 621, 1840: 929, 1860: 1311, 1880: 1456), boede i 275 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 39 levede af immat. Virksomh., 903 af Jordbrug, 284 af Industri, 13 af Handel, 13 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Munke-Bjærgby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard for Munke-Bjærgby og Bromme Kommune (opf. 1890; Plads til 23 Lemmer; i Bygningen tillige Alderdomshjem for 9 alderdomsunderstøttede), Missionshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. $^{11}/_1$ 1870; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 20,492 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 1541 Kr. og Antal af Konti 297), Mølle og Teglværk; *Dødringe* (Døjringe) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1896) og Mølle; *Rude-Eskildstrup* med Skole; *Vedde* med Mølle og Andelsmejeri. Flere Saml. af Huse, deribl. *Lillevang*, *Østermark*, *Krogen* og *Buskehuse*. — Avlsgaarden *Kammergave* (Arvef. under Sorø Akad.) har 16 Td. Hrtk., 146 Td. Ld., alt Ager (til Gaarden høre 9 Fæstehuse med omtr. 50 Td. Ld.;

Gaardens Jorder ligge baade i Munke-Bjærgby og Tersløse-Skjellebjærg Sogne).

Munke-Bjærgby S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 51. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Munke-Bjærgby-Kirke (kaldet saaledes, da den var kommen til Sorø Kloster, se S. 546, til Forskel fra Stifts-Bjærgby i Tudse Herred og Slots-Bjærgby i Slagelse Herred, som fik Navn efter Antvorskov Slot) bestaar af Skib, Kor med Korrunding, der er prydet med Halvsøjler, Pilastre og flade af Kamp murede Buer; endvidere Taarn, Vaabenhus paa Skibets Syd- og en stor Tilbygning paa dets Nordside samt et Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført midt i 12. Aarh., hovedsagelig af Kamp. I den senere Middelalder forlængedes Murene, Gavlene fik Kamme og det Indre spidsbuede Krydshvælvinger; omtr. samtidig opførtes Taarnet paa Skibets Vestgavl og Tilbygningen (vist fra Beg. Gravkapel), der ligesom Taarnrummet fik Krydshvælving og forbandtes med Kirken ved en Spidsbue, alt af Kamp iblandet med Kalk. Endnu i Middelalderen tilføjedes Sakristiet af Kamp og Mursten. Kirken restaureredes 1863—64. Flere Steder, bl. a. i Korrundingen (Frise med Helgenbilleder), fandtes Levninger af Farvedekorationer, fremdragne af J. Kornerup 1893. Alterbilledet, Christus paa Oliebjærget, er malet 1862 af N. Simonsen (den gamle, nu tilintetgjorte Altertavle var anskaffet 1593 paa Foranstaltning af Sorø Skoles første Forstander Chr. Machabæus Alpinas); udskaaren Prædikestol fra 1595; Granitdøbefonten med Felter er vist fra den ældste Tid. I Tilbygningen er der et Monstranshus fra den senere Middelalder; sammesteds en sønderbrudt Gravsten over Præsten Hans Pedersen Faxe, † 1678 (se *Løffler*, Sorø Akad. Landsbyk., S. 29).

I *Dødringe* boede 1329—51 Adelsmanden „Petrus Niclæssen de Dythringæ". Omtr. samtidig, 1333 og 1356, nævnes ogsaa en Niels Pedersen i Dythringhe, der sidstnævnte Aar var Kong Valdemars Fodermarsk.

Ved Dødringe ligge 6 fredlyste Stengrave, nemlig et lille Dyssekammer med kort Gang, en Høj omsluttende en stensat Kiste samt 4 Langdysser, af hvilke en er ret anselig, 125 F. lang og med 45 Randsten ved Foden. — Fra en Mose ved Rude-Eskildstrup stammer et sjældent Fund af en henved $1^1/_2$ F. høj, mandlig, i Træ udskaaren Figur (nu i Nationalmus.), i siddende Stilling med Hænderne sammenlagte over Skødet og med et Smykke om Halsen; forneden er den fladt tildannet som for at anbringes i et Fodstykke. Ikke usandsynligt stammer den fra Oldtidens Slutning og fremstiller et Gudebillede.

Munke-Bjærgby S. hørte i ældre Tid til Merløse Herred (Holbæk Amt).

Bromme Sogn, Anneks til Munke-Bjærgby (fra 1574), omgives af dette og Pedersborg Sogn samt Slagelse Herred (Kindertofte, Sorterup og Nordrup S.). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. V. for Sorø og $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Slagelse. De højtliggende (Væverbakke 162 F., 51 M.) og bakkede Jorder ere for det meste sandmuldede. I Sognet en betydelig Mængde Skov (det meste af Bromme Plantage, og Svinesk.) og Søerne Maglesø og Lillesø. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Holbæk til Sorø og Slagelse og fra Kalundborg til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2626 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 185, Byg 326, Havre 268, Blandsæd til Modenh. 131, til Grøntf. 32, Kartofler 33, andre Rodfrugter 59), medens der henlaa til Afgræsning 337, Høslæt, Brak, Eng m. m. 564, Have 20, Skov 506, Moser og Kær 32, Byggegr. 23, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 38 Td. Kreaturhold 1893: 186 Heste, 791 Stk. Hornkv. (deraf 526 Køer), 277 Faar, 600 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $155,_{12}$ Td. Der var 26 Selvejergaarde med $114,_{88}$, 59 Huse med $20,_4$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 579, (1801: 369, 1840: 513, 1860: 599, 1880: 601), boede i 105 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomhed, 387 af Jordbrug, 14 af Gartneri, 113 af Industri, 14 af Handel, 7 af andre Erhv., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Bromme* (i 18. Aarh. Bromaa) *Kirke*, enligt beliggende, og

Byerne: *Bromme* med Skole, Mølle og Andelsmejeri; *Lille-Ebberup*; *Krøjerup* med Skole. — Saml. af Huse: *Krøjerup Oredrev* og *Østermark*.

Hovedgaarden *Ødemark* har i alt $74^1/_4$ Td. Hrtk. og 906 Td. Ld.; deraf gaar $13^7/_8$ Td. Hrtk. med 180 Td. Ld. paa 1 Fæstegaard og 16 Fæste- og Lejehuse; af Hovedgaardens Jorder ere 516 Td. Ld. Ager, 90 Eng og 120 Skov. Ejendommen (til hvilken en Del af Maglesø hører) ligger i Bromme, Nordrup og Tersløse Sogne. — *Bromme Møllegaard* har $12^1/_8$ Td. Hrtk., 204 Td. Ld., deraf 30 Mose og Eng, 10 Skov, 4 Overdrev, Resten Ager; til Ejendommen (under hvilken er indlagt Arvefæstegaarden Lindholm i Munke-Bjærgby S.) hører 6 Huse og 1 Smedie; med Møllen er forenet et Bageri og Savskæreri. — Ved Ødemark Gaard ligger *Ødemark Hospital*, opr. 1744 af Etatsraad Urban Bruuns Enke til Bolig for 5 fattige af Ødemarks Gods og af Ottestrup og Sorterup Sogne; Hospitalet, der foruden Huset ejer 7000 Kr., bestyres under Amtets Tilsyn af Ødemarks Ejer og Sognepræsterne i Munke-Bjærgby og Sorterup Sogne.

Bromme Sogn, der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 50. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ødemark.

Bromme Kirke bestaar af Skib, Kor med lidet fremtrædende Korrunding, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Kapel (nu Daabskammer) mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført midt i 12. Aarh. af utilhuggen Kamp; paa Skibets og Korets Nordside et nu tilmuret lille, oprindeligt Vindue; Korbuen er den oprindelige. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken; Taarnet, hvis nederste Rum ligeledes overhvælvedes og aabner sig ind til Kirken med en Spidsbue, og Vaabenhuset med blindingssmykket Gavl opførtes, alt af Munkesten. Endnu senere i Middelalderen tilføjedes Kapellet. Opgangen til Taarnet er i en lille Halvtagsbygning af Bindingsværk. Altertavlen er malet af Fru Ingemann (Matth. 18,1), Prædikestolen et udskaaret Arbejde fra 1636; Døbefontens Fod er af Granit, Kummen et med Kalkpuds dækket Kobberkar. I Kapellets Indervæg er indmuret to Ligsten, den ene over Hans Jensen Riber, Raadmand i Slagelse, † 1656, og hans to Hustruer, den anden over Jørgen Michelson, Ridefoged paa Antvorskov, † 16..?, og Hustru, † 1660; de to sidste ere udhugne i hel Figur paa Stenen.

Ødemark nævnes, saa vidt vides, første Gang, i 2. Halvdel af 17. Aarh., da den ejedes af Jens Bøjesen, Raadmand i Kbh., hvis Enke skødede den 1675 til Jochum Fr. Weffwerling; denne solgte den (17 Td. Hrtk.) 1695 til Regimentsskriver Lorents Steenberg. Han blev for Uredelighed afsat fra sin Bestilling 1702, og hans Gaard blev sekvestreret, hvorefter Ødemark ved Auktion 1705 solgtes for 2050 Rd. til Hans Pedersen i Kalundborg, Forvalter ved C. Ahlefeldts Gods, og denne solgte den 1708 til Ritmester Pros Mund, hvis Enke afhændede den 1711 til Lorens Lohmann, Urmager i Kbh. Denne solgte den 1714 til Frk. Hilleborg Kirstine Barnekow. Derefter er den kommen til Kongen, thi 1731 skødede Chr. VI den (i alt 48 Td. Hrtk.) for 3470 Rd. og 92 Sk. C. til Urban Bruun, senere Etatsraad, † 1742. Den nævnes indtil den Tid ikke som Hovedgaard. Senere ejedes den af Kommerceraad Kellinghusen, hvis Enke, Dorothea Bechmann, 1764 solgte den for 17,000 Rd. til Kommerceraad Titken, som atter 1771 skødede den for 19,000 Rd. til Johannes Borchsenius, efter hvis Død den ved Auktion 1783 solgtes til Landsdommer, Justitsraad A. G. Kraft († 1828) for 24,555 Rd. (med Sorterup og Ottestrup Kirker, hvilke han dog bortsolgte 1785). Kraft solgte den 1791 (tillige med Skaftelevgd.) til Landvæsenskommissær Boeg for 28,500 Rd., og han afhændede den 1796 for 39,000 Rd. til Valentin Hansen, som 1805 skødede den for 76,000 Rd. til Kammerjunker, senere Kammerherre Hans Fr. Rud. Grabow Juel, efter hvis Død Sønnens Formynder solgte den 1827 til Forpagteren, Petersen, hvis Sønnesøn, den nuv. Ejer, overtog den 1871 for 160,000 Rd.; 1878 overtog han som Arv Fæstegaarden og 7 Huse for 35,000 Kr. — Den to Stokværk høje Hovedbygning er opført 1880.

Af de 5 Stengrave, der vides at have været i Sognet, staa nu kun en Runddysse og en Langdysse tilbage ved Krøjerup (begge fredlyste). En anselig Jættestue

ved Bromme, med et 5 F. højt Kammer, er for en Del Aar siden bleven udgravet og derefter ødelagt. Gravgodset (nogle Flintøkser, Ravperler og Flintflækker samt Lerkarskaar) opbevares i Sorø Akademis Oldsagsamling.

Gyrstinge Sogn omgives af Annekset Flinterup, Bjernede og Fjenneslev Sogne samt Ringsted Herred (Bringstrup og Allindemagle S.) og Holbæk Amt (Merløse Hrd.). Kirken, omtr. i Sognets Midte, ligger $1^1/_2$ Mil N. Ø. for Sorø og 1 Mil N. V. for Ringsted. De lerede Muldjorder (højeste Punkt Grævlinge Bakke, 165 F., 52 M.) ere for det meste jævne. I Sognet er der megen Skov mod N. V. og V. (Store og Lille Bøgesk.); mod N. Ø. ligger den $^1/_2$ Mil lange Gyrstinge Sø, ved hvilken der, ligesom i Skovene, er smukke Partier.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 3368 Td. Ld., hvoraf 1383 besaaede (deraf med Hvede 42, Rug 273, Byg 425, Havre 323, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 214, til Grøntf. 50, Kartofler 21, andre Rodfr. 24), medens der henlaa til Afgræsn. 369, Høslæt, Brak, Eng m. m. 645, Have 27, Skov 839, Moser og Kær 52, Byggegr. 27, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1893: 237 Heste, 869 Stkr. Hornkv. (deraf 574 Køer), 181 Faar, 707 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $270,_2$ Td. Der var 39 Selvejergaarde med $153,_1$, 12 Arvefæstegd. med $59,_9$, 97 Huse med $33,_6$ Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse. (omtrent $^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 857 (1801: 518, 1840: 675, 1860: 791, 1880: 892), boede i 167 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 59 levede af immat. Virksomhed., 607 af Jordbrug, 115 af Industri, 21 af Handel, 1 af andet Erhverv, 32 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv. (8 i offentl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Gyrstinge* med Kirke, Præstegd., Skole og 2 Møller; *Ørslevvester* med Skole. Saml. af Huse: *Gyrstinge Skovhuse*, *Hedemose-* og *Gaardstoftehuse*.

Gaarden *Ruhedal* (Arvefæste under Sorø Akad.) har $13^7/_8$ Td. Hrtk., 148 Td. Ld., alt Ager; 13 Huse. — Ved store Bøgeskov ligger *Fredskovsminde*, Bolig for Skovrideren ved Sorø Akad. 2. Skovdistrikt.

Gyrstinge S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 49. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Gyrstinge Kirke, før indviet til Jomfru Maria, bestaar af Skib, Kor med Tilbygning ved Østgavlen, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, der stammer fra den ældre Middelalder, og bestod af Skib og Kor med Korrunding, var opført hovedsagelig af Kamp, havde smaa, rundbuede Vinduer og Bjælkeloft; Korrundingen havde Halvkuppel. Ved Aar 1500 bleve Murene forhøjede, der indbyggedes Krydshvælvinger, Taarnet opførtes paa Skibets Vestgavl, og det overhvælvede Taarnrum forbandtes med Kirken ved en Spidsbue. Omtr. samtidig opførtes Vaabenhuset, der har Bjælkeloft, og Korrundingen afsondredes ved en Tværmur fra Koret og omdannedes til Brug for et Sakristi. Nybygningerne opførtes af Kamp og røde Munkesten. For at skaffe mere Plads i Sakristiet nedbrød man 1848 Korrundingen og opførte Tilbygningen til Korets Østgavl. Kirken er bleven restaureret 1867—68, ved hvilken Lejlighed der bl. a. indsattes store, rundbuede Vinduer. Enkelte Farvedekorationer, vist fra den senere Middelalder, ere fundne. Alterbilledet, Christus i Gethsemane, er malet 1861 af F. C. Lund (den gamle Altertavle var ligesom den i Munke-Bjærgby anskaffet 1593 paa Chr. Machabæus Alpinas' Foranstaltning; Forsiden af Alterbordet, med en malet Fremstilling af Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse, er fra 1877 i Nationalmuseet). Udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefonten med Rebsnoning er vist den oprindelige. I Vaabenhuset en Gravsten (indtil 1887 Trappesten i Præstegaarden) fra 2. Halvdel af 16. Aarh. over en Adelsmand; men Indskriften er ødelagt, da Stenen ved 1700 er bleven benyttet til en anden Grav; heller ikke denne Indskrift kan nu læses. I Vaabenhuset Gravsten over Sognepræsten Jens Povelsen, der 1663 indebrændte i Præstegaarden tillige med sin Hustru og sin hele Husstand samt Sognepræsten i Bringstrup, H. Thygesen Kolding, som var kommen for

at meddele dem Sakramentet. Smstds. Gravsten over Sognepræsten Peder Hansen (Lolch), † 1710. I Skibet Mindetavle af Sandsten over Sognepræsten, Provst over Alsted Herred, Peder Ladorph, † 1741 (se *Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 27).

Aar 1260 indgav Peder Thygesen af *Gyrstinge* sig i Antvorskov Kloster, hvortil han skænkede alt sit Gods, deribl. sin Hovedgaard i Gyrstinge. Aar 1387 nævnes en Væbner Andreas Olufsen af Gyrstinge. Troligvis har den ved 16. Aarh.'s Beg. uddøde Adelsslægt Gyrstinge sit Navn fra denne Gaard.

Ruhedal har været ejet af C. Fr. Gyllembourg-Ehrensvärd, der tog Ophold her, da han i Dec. 1801 havde ægtet Thomasine Heiberg. Da Gaarden brændte 1806, flyttede de til Kbh.

I Store og Lille Bøgeskov findes Rester af flere Stenaldersgrave, af hvilke een — en Langdysse i St. Bøgesk. —, før den ødelagdes, hørte til Landets smukkeste Oldtidsmonumenter. Den henved 130 F. lange Jordhøjning har været omsat med indtil 7 F. høje Randsten, af hvilke der endnu findes 59, til Dels i oprindelig Stilling; ved Dyssens Vestende have de dannet en dobbelt Række.

Flinterup Sogn, Anneks til Gyrstinge, omgives af dette, Bjernede, Munke-Bjærgby og Stenmagle Sogne samt Holbæk Amt (Merløse Hrd.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_3$ Mil N. Ø. for Sorø og $1^1/_2$ Mil N. V. for Ringsted. De gennemgaaende lavtliggende og jævne Jorder ere lermuldede. Mod N. V. en Del Skov (Enemærke og største Delen af Nordsk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2309 Td. Ld., hvoraf 1004 besaaede (deraf med Hvede 51, Rug 192, Byg 312, Havre 203, Ærter og Vikker 10, Blandsæd til Modenh. 122, til Grøntf. 38, Kartofler 27, andre Rodfr. 48), medens der henlaa til Afgræsn. 362, Høslæt, Brak, Eng m. m. 528, Have 20, Skov 300, Moser og Kær 55, Byggegr. 15, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1893: 177 Heste, 665 Stkr. Hornkv. (deraf 476 Køer), 193 Faar, 459 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $188,_4$ Td. Der var 16 Selvejergaarde med $117,_3$, 6 Arvefæstegd. med $41,_1$, 38 Huse med $11,_3$ Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse (næsten $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 574 (1801: 367, 1840: 415, 1860: 538, 1880: 642), boede i 108 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomh., 432 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 87 af Industri, 13 af Handel, 5 af andre Erhverv, 5 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. (deraf 9 i offentlige Anstalter).

I Sognet Byerne: *Kirke-Flinterup* med Kirke og Skole; *Frenderup*; *Tygestrup*; *Vilsted* med Mølle og Bageri. — *Ødemarkshuse*.

Hovedgaarden *Hellestrup* har $26^1/_4$ Td. Hrtk., 263 Td. Ld., hvoraf 37 Eng, 6 Skov, 6 Gaard og Huse, Resten Ager (1 Hus). — Avlsgaarden *Juliedal* (Arvef. under Sorø Akad.) har $16^3/_4$ Td. Hrtk., 212 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 2 Skov, Resten Ager (2 Fæste- og 2 Lejehuse).

Flinterup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 48. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Flinterup Kirke, tidligere indviet til Jomfru Maria, bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn, Vaabenhus mod S. og Tilbygning (tidligere Gravkapel) mod N. Den oprindelige Del, der har været meget lille, bestod af Skib og Kor og er opført i den ældre Middelalder hovedsagelig af Kamp; af de smaa, rundbuede Vinduer ses endnu eet, nu tilmuret, paa Korets Nordside. I den senere Middelalder forhøjedes Murene, Kirken fik Krydshvælvinger, Taarnet opførtes paa Kirkens Vestgavl, og det overhvælvede Taarnrum fik Spidsbue ind til Kirken; samtidig tilføjedes Vaabenhuset, alt af Munkesten. Endnu senere tilføjedes Tilbygningen mod N., af Kamp og Munkesten, med en Rundbue ind til Kirken (med Bjælkeloft, oprindelig Tøndehvælving). En større Restauration, hvorved der bl. a. indsattes store, rundbuede Vinduer, underkastedes Kirken 1867—68*). Alterbilledet, Christus, er malet 1878 af F. Storch (den

*) Aar 1668 udgik et Kongebrev om, at Kirken, som da var meget brøstfældig og ikke for egne Midler kunde repareres, maatte oppebære i de nærmeste Aar 2 Rd. af alle de Kirker i Sjælland og paa Fyn, som havde Raad dertil.

gamle Altertavle fra 1633, skænket af Fru Dorthe Rud til Hellestrup, † 1648, hænger i Taarnet); Prædikestolen er et rigt udskaaret Arbejde fra Chr. IV's Tid; Døbefonten, hvis Kumme har Felter og Bladværk, er et meget anseligt Arbejde af Kalksten. I Korbuen er indmuret en Mindesten over Maren Pedersdatter Hegelund, † 1726, g. m. Forpagter Jens Andersen paa Hellestrup. I Korgulvet Gravsten over „velædle og velfornemme Mand" Joh. Olufsen Saaby, † paa Hellestrup 1762. I Kapellet har staaet Kister med Lig af flere af Hellestrups Ejere: Generalmajor Massenbach med Hustru og Datter, Oberstlieutenant Anders Trolle, Generalmajor og Amtmand S. H. v. Donop og Oberst Rabe v. Kalckreuth (se under Hellestrup). (*Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 25).

Hellestrup er, hvad Navnet antyder, opstaaet ved Nedlæggelsen af en Landsby. I 1. Halvdel af 17. Aarh. ejedes den af Chr. Gyldenstjerne til Stjernholm, † 1617, hvis Enke Fru Dorthe Rud 1634 testamenterede Gaarden til Jomfru Anne Grubbe, † 1658. Aar 1662 skødede Erik Krabbe til Thjele H. til Søren Jensen, Forvalter paa Tersløsegd., hvis Arvinger først 1679 skødede den til Gehejmeraad Diderik Schult til Finstrup, men atter overtoge den 1683, hvorpaa de 1686 solgte den til General-

Runddysse ved Vilsted, set fra S. V.

major Ph. Adam v. Massenbach, † 1687; dennes Svigersøn, Generalmajor Simon Henr. v. Donop († 1727), skødede Gaarden 1708 for 81 Rd. 4 Mk. pr. Td. Hrtk. til Oberstlieutenant Anders Trolle († 1715), hvis Dødsbo 1718 atter solgte den (284 Td. Hrtk.) for 17,016 Rd. til Donop, som 1726 afhændede den (Hovedgaardstakst, Bønder- og Kirkegods 399 Td. Hrtk.) til Schoutbynacht, senere Viceadmiral Joh. Anton Poulsen. Denne solgte den 1731 til Mogens Hachsen, der Aaret efter skødede den til Oberst Rabe v. Kalckreuth († 1743). Om den af ham oprettede Stiftelse paa Nidløsegd. og H. samt Gaardens Henlæggelse under Sorø Akademi 1751 se S. 428. Akademiet solgte Gaarden (se S. 562) 1854 for 85,100 Rd., hvorefter den 1871 købtes for 153,000 Kr. af Forpagter Zachariae, der 1875 afhændede den for 208,000 Kr. til den nuv. Ejer, Hofjægermester J. P. C. B. Neergaard til Skjoldnæsholm. — Paa H. fødtes $^{30}/_{10}$ 1784 Digteren Chr. Hv. Bredahl, hvis Fader var Forpagter der.

Peder Jensen af *Flintorp* nævnes 1403 og 1417.

Paa Vilsted Mark ligger en 1887 fredlyst Runddysse, utvivlsomt en af de smukkeste og bedst bevarede, der nu findes i Landet. Den 40 F. vide og 5 F. høje Jordhøj, der ved Foden er omsat med en sjælden tæt og regelmæssig Kreds af 19 Randsten, omslutter i Midten en aflang firsidet Gravkiste, der er sat af 5 Sten og dækket med en anselig Overligger; af Bærestenene er den for Kistens Sydende lavere end de andre, og foran samme staa to Sten, der antyde en Gang til Kisten.

Tre andre Stenaldersmonumenter (en Langdysse og to Høje med Gravkister) ved Vilsted ere ligeledes fredlyste, og ved Hellestrup er der en fredlyst Langdysse.

Stenmagle Sogn, det største i Herredet, omgives af Flinterup Sogn og Holbæk Amt (Merløse Hrd.: Tostrup, Uggerløse og Ondløse S. samt Annekset Stenlille), fra hvilket det paa Nordgrænsen adskilles ved Halleby Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil N. N. Ø. for Sorø og lige saa langt N. V. for Ringsted. De mod S. og i Midten højtliggende Jorder (Stenbjærg, 198 F., 62 M.), ere af stenet og muldet Beskaffenhed, blandede med Grus og Ler; mod N. ere de langs Aaen lavere liggende, og i det nordvestlige Hjørne ligger en Del af Aamosen, her med de særlige Navne Eskemose og Kongemose. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Holbæk og Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 6024 Td. Ld., hvoraf 2479 besaaede (deraf med Hvede 22, Rug 572, Byg 820, Havre 550, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 247, til Grøntf. 88, Kartofler 84, andre Rodfr. 70), medens der henlaa til Afgræsn. 768, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2051, Have 46, Skov 19, Moser og Kær 466, Flyvesand 25, Byggegr. 66, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 99 Td. Kreaturhold 1893: 561 Heste, 1910 Stkr. Hornkv. (deraf 1199 Køer), 882 Faar, 1560 Svin og 71 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 343,$_{8}$ Td. Der var 60 Selvejergaarde med 250,$_{8}$, 7 Arvefæstegd. med 37,$_{9}$, 179 Huse med 54,$_{9}$ Td. Hrtk. og 60 jordløse Huse (omtr. $^{1}/_{3}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1608 (1801: 760, 1840: 1225, 1860: 1553, 1880: 1607), boede i 324 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 36 levede af immat. Virksomh., 1142 af Jordbrug, 283 af Industri, 33 af Handel, 13 af andre Erhverv, 58 af deres Midler, og 43 vare under Fattigv. (19 i offtl. Anstalter). Der er en Del Tørveproduktion og Husflid, særlig Træsko.

I Sognet Byerne: *Stenmagle*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (Bethania, opført 1894), 2 Vejrmøller, 1 Dampmølle og Andelsmejeri; *Assentorp* med Skole og Forskole: *Vandløse* (Vanløse) med Skole; *Nyrup*; *Ovstrup* (Odstrup); en Del af *Kyringe* (Resten i Tostrup S., Merløse Hrd.). — Saml. af Huse, deribl. *Garbølle* og *Kannikeskov*.

Gaarden *Marielund* (Arvef. under Sorø Akad., se dog S. 562) har $15^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 234 Td. Ld., hvoraf 210 Ager, $6^{1}/_{2}$ Eng, $1^{1}/_{2}$ Skov, Resten hører til 12 Fæste- og Lejehuse. Gaarden er opbygget og udflyttet fra Nyrup efter en Brand 1885.

Stenmagle S., der danner en egen Sognekommune, hører under Sorø Birks Jurisdiktion (Sorø), Slagelse Amtstue- (Slagelse) og Sorø Lægedistrikt (Sorø), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr, samt 2. Udskrivningskr.' 47. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Stenmagle Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus paa Skibets Syd- og Tilbygning paa dets Nordside samt Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den ældre Middelalder hovedsagelig af utilhuggen Kamp; der er Spor af flere smaa, rundbuede Vinduer. I den senere Middelalder fik Kirken Krydshvælvinger, og Taarn og de andre Bygninger tilføjedes, alle af Munkesten iblandet med Kamp. I den nyere Tid er Tilbygningen bleven udvidet mod Ø. En Hovedrestauration foretoges 1862—63, og 1894 ombyggedes Vaabenhuset efter Tegn. af Arkitekt F. C. C. Hansen. I 1883 fandtes paa Korbuen Rester af interessante Kalkmalerier (St. Jørgens Kamp med Dragen, St. Erasmi Martyrdød m. m.). Alterbilledet, Maria og Elisabeth, er malet 1865 af Chr. Dalsgaard (den gamle, nu forsvundne Altertavle var anskaffet 1592 af Chr. Machabæus Alpinas og bar hans og Hustrus Vaaben); de ældste Dele af Prædikestolen ere fra 1606; Døbefonten, med Billeder af Evangelisterne paa Kummen, er udskaaren af Egetræ og stammer vist fra 17. Aarh.'s 2. Halvdel. Paa Degnestolen findes interessante Dele fra den katolske Tid. I Sakristiet, hvis gamle Egetræsdør med rigt Beslag endnu er bevaret, findes et Trækrucifiks og et Bronce-Røgelsekar fra

Middelalderen. I Koret er opstillet en Gravsten fra 1633, der oprindelig har ligget over to Præster og er bekostet af deres Enke, Anne Christensdatter; men hvem de ere, vides ikke, da Stenen senere er benyttet til Gravsten over Sognepræsten Anders Hansen Julius, † 1728. I Skibets Gulv Gravsten over Degnen Mads Henriksen Dorph, † 17..?, og Hustru Maren Pedersdatter, † 1714. Ved Ombygningen af Vaabenhuset 1894 fandtes under Gulvet en af Kamp bygget Grav med et mandligt Skelet; Graven var ældre end Bygningen og vist fra den ældre Middelalder. (*Løffler*, Sorø Akad. Landsbykirker, S. 37).

I *Vandløse* har ligget en adelig Hovedgaard, thi 1320 nævnes Johannes Pedersen i Vanløse, 1355 Boetius Jønssøn de Wanløse, maaske den samme som 1378 kaldes Boetius Daresuen [Dørsvend] de Wanløsæ, 1411 Niels Jensen i Vanløse og 1444 Grib Jensen i Watnløse.

Ovstrup (Odstrup) er maaske det *Oddenstrup*, hvortil forskellige Medlemmer af Slægten Baden skrives i 15. og 16. Aarh.

Ved Ovstrup ere 2 Langdysser og ved Stenmagle 2 Langdysser og en Gravhøj fredlyste.

Sognet har i ældre Tid hørt til Merløse Herred (Holbæk Amt).

Ringsted Herred.

Sogne:

Ringsted Landsogn, S. 639. — Benløse, S. 641. — Bringstrup, S. 642. — Sigersted, S. 643. — Haraldsted, S. 644. — Allindemagle, S. 646. — Jydstrup, S. 647. — Valsølille, S. 648. — Vigersted, S. 650. — Kværkeby, S. 652. — Nordrup, S. 653. — Farringløse, S. 654. — Vetterslev, S. 655. — Høm, S. 656. — Førslev, S. 657. — Sneslev, S. 658. — Terslev, S. 660. — Ørslev, S. 661. — Haslev, S. 662. — Frerslev, S. 666. — Broby, S. 666. — Testrup, S. 670.

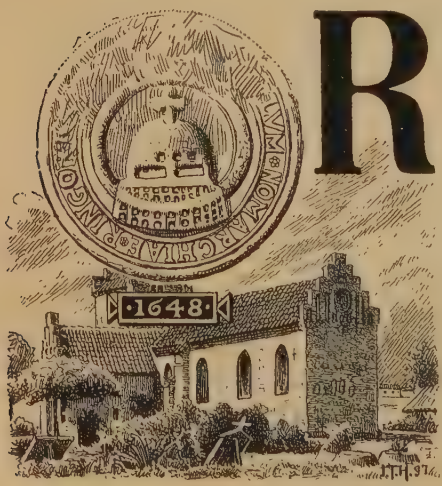

Ringsted Herred, det østligste og største Herred i Sorø Amt, grænser mod V. til Alsted Herred, mod N. til Holbæk Amt (Merløse H.), mod Ø. til Kjøbenhavns Amt (Voldborg og Ramsø Hrd.) og Præstø Amt (Bjeverskov og Fakse Hrd.), mod S. og S. V. ligeledes til Præstø Amt (Hammer og Tybjærg Hrd.), hvorfra det paa denne Strækning, henved 3 Mil, adskilles ved Susaa. Herredets største Udstrækning er fra N. til S., omtr. $4^1/_2$ Mil, fra V. til Ø. noget over $3^1/_4$ Mil. Den største Del af Herredet hører til Sjællands mest højtliggende og bakkede Egne; særlig gælder det det nordlige Hjørne, hvor Sjællands højeste Parti med Gyldenløves Høj (se

S. 536) findes; Egnene mod V. og S. ere noget lavere og gennemgaaende mere jævne; den største, højere liggende Del af Jorderne have stærkmuldet Sandmergel, de øvrige Dele stærkmuldet Lermergel. Store Skovstrækninger findes i den nordøstlige og sydøstlige Del (8210 Td. Ld., over $^1/_9$ af Arealet). I Herredet findes en Del Vandløb, der søge dels til Susaa, dels mod N. til Roskilde Fjord eller mod Ø. til Kjøge Bugt (Kjøge Aa); ligeledes er der en Del smaa Søer mod S. Ø. og særlig mod N., hvoraf den største er Stor- eller Valsølille Sø. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder, idet der i Gennemsnit gaar $10^1/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 72,295 Td. Ld. ($7,_{24}$ □ Mil, $398,_6$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $6290,_3$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 18,223 (1801: 10,080, 1840: 13,775, 1860: 17,525, 1880: 18,659). I Herredet ligger Købstaden Ringsted. I gejstlig Henseende danner Ringsted Herred eet Provsti med Alsted Herred. I verdslig Henseende hører Herredet til Ringsted Herreds, Skjoldnæsholm Birks, Svenstrup Birks, Bregentved Birks og Gisselfeld Birks Jurisdiktioner samt til Amtets 5. Forligskreds med Undtagelse af Førslev, Terslev, Haslev, Frerslev, Broby og Testrup Sogne, der høre til Præstø Amts 3. Forligskreds.

Ringsted Herred (i Vald. II's Jordebog kaldet *Ryngstathæreth* og *Ringstathahereth*) udgjorde fra 1660 et eget Amt, indtil det 1748 sammenlagdes med det gamle Sorø Amt (se S. 540).

Herredet hører i antikvarisk Henseende til de mindre interessante Egne paa Sjælland. Af jordfaste Oldtidsmonumenter findes der nu næppe 70 tilbage (8 ere fredlyste), og der haves kun Efterretninger om 150 sløjfede. Antallet af Oldsagfund er heller ikke stort, men til Gengæld ere nogle af dem meget rige (se Nordrup S.).

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikvariske Undersøgelser i Ringsted H., af *J. B. Løffler*, 1883.

Ringsted Landsogn bestaar af 3 Dele, der ligge omkring Ringsted Købstad og dens Jorder, S. Ø., V. og N. for Byen, og omgives af Sognene Benløse, Kværkeby, Nordrup, Farringløse, Sneslev, Vetterslev, Høm, Sigersted, Bringstrup og Haraldsted, hvorfra det adskilles ved Langesø. De højtliggende, men for det meste jævne Jorder ere rige paa Kalkmergel og Muld. Paa Vestgrænsen af den nordlige Del og gennem den vestl. Del løber den fra Langesø kommende Ringsted Aa, der søger mod S. til Susaa. I Sognet Skoven Kjærhave. Baade den vestsjæll. Jærnbane og Landevejene fra Ringsted til Sorø, Holbæk og Kjøge gaa gennem den vestl. Del af Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4714 Td. Ld., hvoraf 2253 besaaede (deraf med Hvede 101, Rug 399, Byg 782, Havre 501, Ærter og Vikker 21, Blandsæd til Modenhed 257, til Grøntf. 70, Kartofler 27, andre Rodfrugter 65), medens der henlaa til Afgræsn. 752, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1519, Have 42, Skov 32, Moser og Kær 33, Byggegr. 33, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 50 Td. Kreaturhold 1893: 331 Heste, 1431 Stkr. Hornkv. (deraf 1041 Køer), 291 Faar, 1169 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk.

og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $550_{,8}$ Td. Der var 9 Selvejergaarde med $262_{,6}$, 6 Arvefæstegd. med $28_{,6}$, 31 Fæstegd. med $232_{,9}$, 63 Huse med $25_{,2}$ Td. Hrtk. og 44 jordløse Huse (overvejende i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1038 (1801: 653, 1840: 932, 1860: 1133, 1880: 1155), boede i 166 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 110 levede af immat. Virksomhed, 588 af Jordbrug, 1 af Gartneri, 179 af Industri, 6 af Handel, 90 af andre Erhverv (deraf 83 Arbejdsm.), 33 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv. (23 i offtl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Havbyrd*; *Tolstrup* med Skole; *Balstrup*, alle i den sydøstl. Del; *Torpet* med Skole, i den vestl. Del; — Saml. af Gaarde og Huse, deribl *Allikegaarde*, *Ejlstrup* og *Slangerup Huse*. — I Sognet *Ringsted Banegaard* og Ringsted Bys *Vandværk*.

Hovedgaarden *Ringsted Kloster*, lige V. for Købstaden, hører under „Ringsted Klosters Fideikommis“ og har $96^7/_8$ Td. Hrtk., omtr. 716 Td. Ld., hvoraf omtr. 116 Eng, Resten Ager, alt beliggende i Sognet. — Til Fideikommisgodset høre foruden Hovedgaarden *Have Mølle*, i Ringsted Landsogn, Mølle Skov (Tostrup S., Holbæk Amt) med Skovskyld $12^5/_8$ Td., omtr. 180 Td. Ld., og Bøndergods (derunder Gilsagergaarde i Ringsted Landsogn, og Hagelbjærggaard i Benløse Sogn) med Hrtk. $452^7/_8$ Td., omtr. 4150 Td. Ld., beliggende i Ringsted Landsogn, Bringstrup, Sigersted, Benløse, Nordrup og Ørslev Sogne. I Bøndergodset er indbefattet omtr. 100 Huse i Livsfæste eller Leje; alle Gaardene ere i Livsfæste eller bortforpagtede paa 50 Aar. Fideikommisgodset ejer i Bankaktier 5000 og i Kapitaler omtr. 62,800 Kr. Med Fideikommisgodset er forenet det „Bügelske Fideikommis“, der ikke ejer nogen Jord, men kun er et Pengefideikommis, hvis Kapital $^1/_1$ '1897 var henimod 1 Mill. Kr.

Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Slangerupgd.*, ved Langesø, omtr. 22 Td. Hrtk., 252 Td. Ld., hvoraf 32 Eng, 4 Skov, Resten Ager (under Gaarden en Gaard paa 13 Td. Ld.; i Søen Fiskeri og Rørskær). *Nordgaard*, $20^3/_4$ Td. Hrtk., 345 Td. Ld., hvoraf 290 Ager og Eng, 17 Skov og 38 under 5 Fæste- og 3 Lejehuse; Ejendommen ligger i Ringsted Landsogn og Kværkeby S. [*Gilsagergde.* (under Ringsted Kloster), $19^1/_2$ Td. Hrtk., 298 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, Resten Ager]. *Toftegaard* (i Balstrup), $17^1/_4$ Td. Hrtk., $139^1/_2$ Td. Ld., alt Ager; 3 Lejehuse. *Ejlstrupgaarde*, se S. 642. *Søgaard*, $13^3/_4$ Td. Hrtk., 142 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; 1 Lejehus.

Ringsted Landsogn danner en egen Sognekommune og er delt i 2 Sognefogeddistrikter: St. Hans Landsogn, den sydøstlige Del, og St. Bendts Landsogn, den vestl. og nordl. Del. Sognet hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 75. (St. Hans) og 76. (St. Bendts) Lægd. Sognet har ikke nogen Kirke, men søger Ringsted Kirke.

Ringsted Kloster var som nævnt S. 572 et kglt. Len fra Slutn. af 16. Aarh. Blandt Lensmændene nævnes Landsdommer i Sjælland Jørgen Seefeldt, † 1662, der her samlede et betydeligt Bibliotek paa 30,000 Bd., som Karl Gustav under Krigen 1658—60 skænkede Corfitz Ulfeldt, hvorefter det spredtes (se Nyt Hist. Tidsskr. IV S. 204 fl.). Efter Krigen 1660 blev Gaarden udlagt som Betaling til kgl. Hofslagter Niels Olufsen og kgl. Vognmester Joh. Grimborg, der blev udkøbt af Olufsen 1664. Fra hans Arvinger kom den tilbage til Kronen, hvorefter Fred. IV 1720 skødede den (Hovedgaardstakst 74, Bøndergods 928, Skov omtr. 24 Td. Hrtk.) for 48,621 Rd. til Chr. C. Gabel († 1748), som 1724 solgte den (tillige med Kjærup) til Amtsforvalter Jørgen Langfeldt, der maatte gaa fra den paa Grund af Gæld til Krigshospitalskassen, som overtog den ved Auktion 1731 for 20,100 Rd. og 1741 lod

den sælge ved Auktion for 33,560 Rd. til Krigsraad Peter Johansen Neergaard, efter hvis Død Arvingerne skødede den (tillige med Kjærup og Merløsegd.) til Medarvingen, Kancelliraad Joh. Th. Neergaard. Denne solgte Ringsted Kl. 1793 med Kjærup for 100,000 Rd. C. til Sønnen Peter Johansen Neergaard, som afhændede Gaardene 1804 for 400,000 Rd. C. til Kancelliraad J. Qvistgaard. Grosserer, senere Etatsraad C. P. Bügel († 1817) købte 1808 Ringsted Kloster, som han $^{27}/_{12}$ 1814 fik oprettet til et Fideikommis for sin Familie, saaledes at det skulde tilfalde ældste Barn i de fra hans 6 Børn nedstammende 6 Linier. — Den gamle Hovedbygning, der dog ikke stammede fra Klostertiden (se S. 572), afbrændte 1806; nu er der kun Forpagterbolig.

Benløse Sogn, Anneks til Ringsted Købstad, omgives af denne Bys Jorder, Ringsted Landsogn, Bringstrup, Haraldsted, Vigersted og Kværkeby Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_3$ Mil N. N. Ø. for Ringsted. De temmelig højtliggende, jævne Jorder ere af lermerglet Beskaffenhed; flere Moser. Nordgrænsen dannes af Langesø. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Ringsted til Roskilde og Holbæk.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2362 Td. Ld., hvoraf 1138 besaaede (deraf med Hvede 47, Rug 214, Byg 351, Havre 237, Ærter og Vikker 27, Blandsæd til Modenh. 183, til Grøntf. 49, Kartofler 11, andre Rodfr. 15), medens der henlaa til Afgræsn. 388, Høslæt, Brak, Eng m. m. 681, Have 25, Skov 59, Moser og Kær 34, Byggegr. 19, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 18 Td. Kreaturhold 1893: 161 Heste, 786 Stkr. Hornkv. (deraf 586 Køer), 84 Faar, 527 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $235,_1$ Td. Der var 23 Selvejergaarde med $169,_4$, 1 Arvefæstegd. med $1,_4$, 8 Fæstegd. med 39, 102 Huse med $25,_8$ Td. Hrtk., og 6 jordløse Huse (over $^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 808 (1801: 339, 1840: 561, 1860: 711, 1880: 851), boede i 149 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh., 394 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 3 af Fiskeri, 151 af Industri, 35 af Handel, 124 af andre Erhverv (deraf 107 Arbejdsm.), 20 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Benløse* (gl. Form Bylløse, Bynløsse), ved Roskildevejen, med Kirke, Skole, Teglværk, Mølle og Andelsmejeri (Kildevang). Desuden *Besskov*, *Holbæk* og *Fluebæk Huse*. — Hovedgaarden *Kjærup* har $72^1/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $1^1/_2$ Td. Skovskyld, 708 Td. Ld. (deraf $33^1/_2$ Td. Hrtk., 342 Td. Ld. i Ringsted Lands.); under Hovedgaarden drives 596 Td. Ld., 56 ere bortfæstede eller bortlejede, 56 ere Skov (Kjærhave i Ringsted Lands.). Desuden hører til Godset af Fæstegods 31 Td. Hrtk., $282^1/_2$ Td. Ld., af Arvefæstegods 39 Td. Hrtk. — Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Vigersdalgaard*, $15^5/_8$ Td. Hrtk., 150 Td. Ld., hvoraf 11 Eng, 10 Mose, $^1/_2$ Skov, Resten Ager (2 Huse); *Hagelbjærggaard* (under Ringsted Kloster), $19^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 173 Td. Ld., hvoraf 13 Eng, Resten Ager (noget af Jorderne i Bringstrup S.); *Østergaard*, omtr. $16^1/_2$ Td. Hrtk.

Benløse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstings- og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 74. Lægd. Kirken er fra 1754 Stifts-Landsbykirke (se S. 221).

Benløse Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus paa Skibets og Sakristi paa Korets Sydside. Den ældste Del, Skib og Kor, vist fra Beg. af 13. Aarh., er opført hovedsagelig af røde Munkesten, havde Bjælkeloft, smaa, rundbuede Vinduer, slank Korbue og paa vestre Gavl en sjælden arkitektonisk Udsmykning, idet Gavlen ved Pilastre var delt i to med spidse Buer afsluttede Felter, (nu til Dels ødelagt ved den til Taarnet gennembrudte Bue). I Slutningen af Middelalderen fik Kirken Krydshvælvinger, og Taarnet med takkede Gavle tilføjedes; endnu senere tilføjedes Vaabenhus og Sakristi (maaske i Beg. af 17. Aarh.). I den nyeste Tid er den flere Gange bleven delvis restaureret, bl. a. 1877 det Indre, som fik en i Kalkfarve udført Dekoration, og 1879 det Ydre. Alterbilledet, Christus og Maria Magdalena, er malet 1862 af Const. Hansen (se S. 618); Kalkens Underdel er fra

den senere katolske Tid og tyder efter sin Indskrift paa, at Kirken har været indviet til St. Laurentius; Prædikestolen er et tarveligt udskaaret Arbejde fra 1639; Sandstensdøbefonten, i Firkløverform, er vistnok den oprindelige. Om Benløse Kirkelade se S. 576. (*J. B. Løffler*, Sjællands Stifts-Landsbykirker. S. 30).

Bo Jensen (Grib) af *Kjærup* nævnes 1481. Senere laa Gaarden under Ringsted Kloster, og opstod først i Slutn. af 17. Aarh. atter som selvstændig Ejendom. Da Chr. C. Gabel, der kaldte K. „Gabels Eje", solgte den og Ringsted Kloster 1724, stod der i Skødet, at Gabels Eje herefter skulde kaldes ved sit gamle Navn Kjærup. Da havde K. Hovedgaardstakst 33 Td. og Bøndergods 207 Td. Hrtk. Gaarden havde Ejere sammen med Ringsted Kloster indtil Beg. af 19. Aarh., da Kjærup 1812 solgtes af J. Qvistgaard til Admiral Lor. Fisker og Konferensraad, Prof. Fr. V. Schlegel, hvis saml. Dødsbo afhændede den 1825 (?) til Kammerherre M. Joach. Scheel v. Plessen, som 1827 solgte den til Generalkrigskommissær G. Grüner († 1869). Denne opførte 1841-42 den to Stokværk høje Hovedbygning. Efter Sønnens, Kammerherre G. J. R. Grüners, Død 1890 ejes den (1897) af dennes Dødsbo.

Sognet blev sammenlagt med Kværkeby Sogn 1574 og hørte sammen med det til omtr. 1664; 1687 blev det Anneks til Ringsted.

Bringstrup Sogn omgives af Annekset Sigersted, Ringsted Landsogn, Benløse, Haraldsted og Allindemagle Sogne samt Alsted Herred (Gyrstinge og Fjenneslev S.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Ringsted og $1^1/_4$ Mil Ø. for Sorø. De gennemgaaende jævne og mod N. mere lavtliggende Jorder (Blyskov Bakke og Storkereden, 50 og 56 M.) ere lermuldede og til Dels side. Paa Nordøstgrænsen løber Ringsted Aa.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2858 Td. Ld., hvoraf 1471 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 295, Byg 472, Havre 333, Blandsæd til Modenh. 201, til Grøntf. 90, Kartofler 8, andre Rodfr. 25), medens der henlaa til Afgræsn. 471, Høslæt, Brak, Eng m. m. 758, Have 18, Skov 1, Moser og Kær 68, Byggegr. 15, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 56 Td. Kreaturhold 1893: 206 Heste, 858 Stkr. Hornkv. (deraf 573 Køer), 249 Faar, 810 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 283,$_7$ Td. Der var 18 Selvejergaarde med 140,$_7$, 5 Arvefæstegd. med 9, 13 Fæstegd. med 120,$_5$, 51 Huse med 12,$_8$ Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse (over $^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 559 (1801: 384, 1840: 508, 1860: 552, 1880: 598), boede i 105 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomh., 421 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 51 af Industri, 6 af Handel, 1 af Skibsfart, 18 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv. (13 i offtl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Bringstrup* med Kirke, Præstegd., Forsamlingshus (opf. 1875), Mølle og Andelsmejeri; *Egerup*; *Ørslev* (Ørslevunderskov) med Skole og Fattighus. — Avlsgaarden *Lille-Svenstrup* med de 3 nedlagte *Ejlstrupgaarde* i Ringsted Lands. har $50^1/_2$ Td. Hrtk., $499^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 486 (heraf 416 Ager, 16 Eng) drives under Gaarden.

Bringstrup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 67. Lægd. I gejstlig Henseende hører det under Alsted Herred. Kirken tilhører Universitetet.

Bringstrup Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn mod Ø. og Sakristi mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i 1. Halvdel af 12. Aarh. af Fraadsten; flere af de oprindelige smaa, rundbuede Vinduer ses endnu. I den senere Middelalder fik Kirken Krydshvælvinger, og omtr. samtidig opførtes der i V. et Taarn, hvis nederste Rum ligeledes overhvælvedes og forbandtes med Kirken ved en Spidsbue. Noget senere nedbrød man Koret og forlængede Skibets Mure mod Ø. med de ved Nedbrydningen vundne Fraadsten; endnu senere tilføjedes Sakristiet; alle Tilbygningerne ere af røde Munkesten. Vistnok i Slutn. af 18. Aarh. nedbrødes Taarnet i Højde med Skibet, og det nuv. Taarn opførtes mod Ø. I 1860'erne blev Kirken restaureret (Chr. Hansen). Alterbilledet, den fortabte Søns Hjemkomst, er

malet 1852 af J. Roed (den gamle Altertavle fra 1685 er paa Vaabenhusloftet); Prædikestolen er et udskaaret Arbejde fra Midten af 17. Aarh.; Granitdøbefonten er den oprindelige. I Korgulvet Ligsten over Sognepræsterne Berthel Peder Bruun, † 1605, Georg Pedersen Fanning, † 1619 (i Skibets Gulv Ligsten over hans Børn), Henr. Thygesen Kolding, indebrændt 1663 (se S. 634), og Christen Rømer Aagaard, † 1736. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel.

I *Bringstrup* har ligget en Hovedgaard, der kan forfølges tilbage til 14. Aarh. (lige Ø. for Bringstrup er der oppløjet en Del røde Munkesten, og Sagnet vil, at „der har staaet et Slot for Kong Sigers Dronning Berent"). Mogens Nielsen de Brengstorp nævnes 1337—53; 1392 tilhørte Gaarden Væbneren Peder Krag, hvis Datter Cathrine bragte den til Torbern Jensen (Sparre), der 1429 skrev sig til B. Af dennes Sønner blev en, Truels, Præst i B., medens en anden, den senere Ridder og Rigskansler Hr. Jens Torbernsen, arvede Hovedgaarden, hvortil han nævnes 1447—66. Endnu 1484 nævnes Jørgen Aagesen (Paris) til Bringstrup.

I *Svenstrup* boede 1456—83 Væbneren Jep Mortensen, der førte samme Vaabenmærke som ovennævnte Peder Krag, en Krage.

Litt.: *Seyer Mahling Beyer*. En geogr.-hist. og oekonomisk, physisk, antiqv. Beskr. over B. og Sigersted Sogne osv., Sorøe 1791.

Sigersted Sogn, Anneks til Bringstrup, omgives af dette, Ringsted Landsogn og Købstadens Jorder, Høm Sogn, Præstø Amt (Tybjærg Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa, og Alsted Herred (Alsted og Fjenneslev S.). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. V. for Ringsted og $1^1/_2$ Mil Ø. for Sorø. De højtliggende Jorder ere muldrige og kalkholdige. Gennem den nordvestligste Del af Sognet gaa den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen mellem Ringsted og Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 88: 2305 Td. Ld., hvoraf 1186 besaaede (deraf med Hvede 69, Rug 222, Byg 360, Havre 283, Ærter og Vikker 23, Blandsæd til Modenh. 93, til Grøntf. 94, Kartofler 17, andre Rodfr. 22), medens der henlaa til Afgræsn. 314, Høslæt, Brak, Eng m. m 707, Have 21, Flyvesand 3, Byggegr. 22, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 215 Heste, 860 Stkr. Hornkv. (deraf 562 Køer), 206 Faar, 861 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $252,_7$ Td. Der var 22 Selvejergaarde med $146,_7$, 3 Arvefæstegd. med $27,_5$, 12 Fæstegd. med 61, 49 Huse med $16,_1$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 554 (1801: 368, 1840: 510, 1860: 546, 1880: 618), boede i 99 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 12 levede af immat. Virksomhed, 444 af Jordbrug, 64 af Industri, 4 af Handel, 15 af andre Erhverv, 9 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sigersted* med Kirke og Skole; *Skjellerød*. Flere Saml. af Huse, deribl. *Englerup*, *Langemose-* og *Havrebjærghuse*.

Avlsgaarden *Englerupgaard*, med Bageri og Mølle, har $34^3/_8$ Tdr. Hrtk., 345 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager (Ejendommen ligger i Sigersted og Høm S.). *Skovagergaard* (i Sigersted) har $12^1/_2$ Td. Hrtk., 115 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager (1 Hus og 1 Mølle). *Herredsfogedgd.*

Sigersted S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 66. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Englerupgaard.

Sigersted Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og en større Korsfløj (tidligere maaske Gravkapel) mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, stammer fra Midten af 12. Aarh. og er opført af utilhuggen Kamp; af de smaa, oprindelige Vinduer ses flere. Paa hver Side af den velbevarede Korbue er der to Alternicher. I den senere Middelalder fik Kirken Krydshvælvinger (Korets Hvælving, der er rigere udstyret, er maaske ældre end Skibets 3), og paa Vestgavlen opførtes Taarnet, hvis hvælvede Underrum er forbundet med Kirken ved en Spidsbue, ligesom vistnok samtidig de andre Tilbygninger tilføjedes, alle af røde Munkesten. Korets østlige Gavl er senere for største Delen ommuret. Som Fundamentsten paa

Taarnets Vestside er der en anselig Helleristning af Kamp, og paa Sydsiden findes en Kampesten med indhuggen Cirkelform. Paa Skibets østl. Væg er der over Hvælvingerne fundet svage Rester af Farveudsmykninger; ligeledes er der paa Buen ind til Korsfløjen fundet Rester af sene Kalkmalerier. Den firfløjede Altertavle i senere Renæssancestil har i Midten et Maleri af Fru Ingemann (de hell. 3 Konger); Alterbordet af Kridtsten er vist det oprindelige; udskaaren Prædikestol fra 1680; Døbefontens Kumme er af Kamp med Ornamenter og vist den oprindelige. Paa Stolestaderne interessante Endestykker fra 1546 (de ældste, man kender i Landet) med skjoldlignende Prydelser. I Taarnet et Krucifiks fra omtr. 1500. I Korets nordre Væg Mindesten over Forvalter paa Jægersborg Slot, Niels Thøgersen, † 1722. Flere Ligsten, deribl. en smukt forarbejdet over Degnen Laurits Nielsen, † 1631. I Skibet en Kaarde omtr. fra Fred. III's Tid. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel.

Det er til *Sigersted* („Sigari oppidum"), at Saxo knytter det især fra Folkevisen og Oehlenschlägers Tragedie bekendte Sagn om Kong Sigers Datter Signe og den norske Kong Hammonds Søn Hagbarth (Haber), ligesom Slaget mellem Siger og Hagbarths Broder Hake skal have staaet ved Alsted (se S. 622); senere Tider have fæstet Hovedpersonernes Navne til to Oldtidsmonumenter i Sognet, af hvilke „Signes Bur", der efter Beskrivelsen maa have været en almindelig Langdysse, for længe siden er sløjfet, medens „Hagbarths Høj" (en Rundhøj) ved Sigersted er fredlyst. Gravhøjen „Elmehøj" sammesteds er ligeledes fredlyst.

I *Sigersted* har ligget en mindre Hovedgaard, der 1384 tilhørte Johannes Kældersvend og 1402 Bo Jensen; 1408 og 1436 boede her Væbneren Lasse Fiand eller Fiend. — Ogsaa i *Englerup* har der ligget en Hovedgaard, der 1384—1433 tilhørte Hr. Herluf Nielsen, som var Landsdommer i Sjælland; 1443 tilhørte den Hr. Sten Basse.

Litt.: se under Bringstrup.

Haraldsted Sogn omgives af Valsølille, Vigersted, Benløse Sogne, Ringsted Landsogn, Bringstrup S. og Annekset Allindemagle samt Holbæk Amt (Merløse Hrd.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. for Ringsted. De højtliggende (Brentebjærg, 242 F., 76 M.) og bakkede Jorder ere af kalk- og mergelholdig Beskaffenhed. Henved $^1/_5$ af Arealet er dækket med Skov (Kastrup Sk., Myrdesk., Allindelille Sk., Langebjærg Sk., Egtved Fælled, Vestersk. m. m.). Paa Sydgrænsen ligger den næsten 1 Mil lange, kun lidet brede Langesø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5598 Tdr. Ld., hvoraf 2207 besaaede (deraf med Hvede 22, Rug 555, Byg 657, Havre 550, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 196, til Grøntf. 117, Kartofler 28, andre Rodfr. 61), medens der henlaa til Afgræsn. 702, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1289, Have 44, Skov 1008, Moser og Kær 96, Byggegr. 47, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 200 Td. Kreaturhold 1893: 401 Heste, 1513 Stkr. Hornkv. (deraf 1051 Køer), 418 Faar, 1635 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $442,_8$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $17,_7$, 77 Arvefæstegd. med $360,_9$, 2 Fæstegd. med $13,_9$, 134 Huse med $43,_1$ Td. Hrtk., og 12 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1407 (1801: 785, 1840: 1094, 1860: 1382, 1880: 1445), boede i 267 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh., 989 af Jordbrug, 187 af Industri, 39 af Handel, 80 af andre Erhv. (deraf 77 Arbejdsm.), 42 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv. (13 i offtl. Anstalter). Husflid i Træsko.

I Sognet Byerne: *Haraldsted* (Harrested), paa en Banke ved Nordsiden af Søen, med Kirke, Præstegd., Skole, Friskole og Andelsmejeri; *Valsømagle* med Skole; *Ske* med Mølle; *Ske-Tostrup*; *Allindelille* med Skole, Pogeskole og Marbjærg Mølle.

Kallsgaard har $13^5/_8$ Td. Hrtk., $145^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 22 Eng, Resten Ager (4 Fæstehuse). Af andre Gaarde nævnes *Kastrupgd.*, *Holtegd.*, *Klarupgd.*, med Fællesmejeri, *Egtvedgd.* og *Hellebjærggd.*

Haraldsted S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Skjoldenæsholms Birks Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde)

og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 69. Lægd. Kirken tilhører Skjoldenæsholms Fideikommis.

Haraldsted Kirke bestaar af Skib, Kor med lige afsluttet Gavl, Taarn mod V., et meget højt Vaabenhus mod S. og et Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste, i Forhold til andre Landsbykirker temmelig store Del, Skib og Kor (maaske med Korrunding) er opført i 1. Halvdel af 12. Aarh. af Fraadsten blandet med Kamp; flere af de smaa, rundbuede Vinduer ses endnu. Paa Skibets Vestgavl opførtes af Kridtsten og Kamp Taarnet 1478 if. en Indskrift, der stod paa dets Sydside lidt over Skibets Tagskæg, og som meldte, at det var opført under Kirkeejeren Herluf Skave (se S. 649); dets nederste Rum fik Krydshvælving og Spidsbue ind til Kirken, som vist samtidig overhvælvedes. Ved Midten af 16. Aarhundrede ombyggedes Taarnet omtr. fra Skibets Tagskæg, hvorved den ovennævnte Indskrift forstyrredes, men de fleste af Stenene med Bogstaverne indsattes dog i det nye Murværk, rigtignok uden Orden; samtidig opførtes der et nyt Trappehus mod N. (tidligere mod S.), paa hvis Østside der er en Kridtstenskvader med et Christushoved med Korsglorie, ligesom

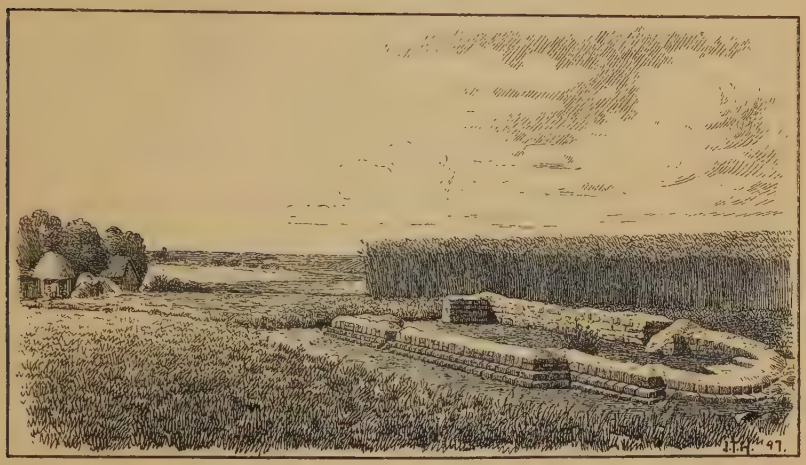

Ruinerne af Knud Lavards Kapel.

Kirken forlængedes 16 Al. mod Vest, idet det oprindelige Kor nedreves, og Vaabenhuset og Sakristiet (overhvælvet) tilføjedes, alt af Mursten. Ved en Restauration 1866 ødelagdes nogle Kalkmalerier med Indskrifter paa Skibets Vægge. Udskaaren Altertavle fra 1601 med Oliemalerier af Lidelseshist. og Opstandelsen; paa Alterbordets Forside malede Portrætter af en Adelsmand og Hustru fra Chr. III's Tid (i Kirken har der været et St. Jørgens Alter, hvori der 1514 nedlagdes nogle Relikvier); udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Malmdøbefont fra omtr. 1400. I Kirken findes flere udskaarne Sager fra den katolske Tid: en Bænk fra 1520, en omtr. samtidig Degnestol, et anseligt Monstranshus fra 1527, et Krucifiks og en fortrinlig udskaaren Egetræsdør (ind til Vaabenhuset) fra 1525 med Roskilde Domkirkes og Urnernes Vaaben. I Sakristiet Kisteplader over S. G. v. Koppelau, † 1775, Oberstlieutn. Chrf. Tage, † 1760, Oberstlieutn. Chr. Jacobsen Luther, † 1774. Paa Vaabenhusets Yderside Gravsten over Sognepræst og Provst Chrf. Knudsvig, † 1806, og Hustru Marie, f. Winther, † 1798, med flere af Familien.

Det var i denne Kirke, at *Knud Lavard* blev jordet (for senere at blive bisat i Ringsted Kirke, se S. 571—72), efter at han $^{7}/_{1}$ 1131 var bleven myrdet i Skoven ved Haraldsted (Harrested Ore, „Lavardskov"), hvor han den foregaaende Nat havde gæstet sin Frænke Cæcilia, Knud den helliges Datter, og hendes Mand Erik, Jarl og Høvding over Falster. Hvor Knud Lavard blev dræbt, fortæller Saxo, fremvældede en Kilde til Lægedom for Menneskene (senere i Middelalderen nævnes ogsaa en

anden hellig Kilde, der sprang frem der, hvor Bærerne for at hvile sig satte Baaren, da de bragte Liget ud af Haraldsted Kirke for at føre det til Ringsted). Traditionen knyttede i lang Tid Mindet om Knud Lavard og den hellige Kilde til den $^1/_4$ Mil N. for Haraldsted By beliggende „Sværtekilde", der nu ligger paa aaben Mark, men i sin Tid skal have været omgiven af Skov. Det var ogsaa her, at man tænkte sig, at det til Knuds Ære byggede Kapel havde ligget. Dette Kapel var dog allerede forsvundet i 16. Aarh., idet et Brev af 1566 fra Ringstedabbeden*) Frants Andersen til Fred. II omtaler, at der har ligget et saadant ved den lille „Kellegaard" (Kildegaard), hvor da Præsten boede, og som tidligere benyttedes af den Klostermand, som havde Opsyn ved Kapellet for Afladshandelens Skyld (se S. 571). I 1855, da Fred. VII lod foretage Undersøgelser i Ringsted, søgte man ogsaa, men forgæves, efter Rester af dette Kapel ved Sværtekilden. Ved nye Undersøgelser i 1883 fandt Dr. Henry Petersen i Virkeligheden Ruinen, men rigtignok paa et helt andet Sted, nemlig et kort Stykke Ø. N. Ø. for Haraldsted By paa et Sted, der paa Generalstabens Kort betegnes ved „Kildemur", nær ved Udkanten af Vesterskov eller, som denne Del af Skoven kaldes, Vrangeskov (paa Grund af flere Træers besynderlige, krogede Former). Ruinen, hvorfra Bønderne i lang Tid havde bortført Sten til eget Brug, blev udgravet det følgende Aar og viste sig at have været et af Fraadsten opført, temmelig stort Kapel med Kor og Korrunding (den udvendige Længde 88 F., hvoraf Koret er over 21 F., Bredden i Skibet 29, i Koret 22 F., Murenes Tykkelse 3—4 F.); Bygningen er flere Gange bleven ombygget og udvidet, saaledes ved en Tilbygning mod V., ligeledes af Fraadsten, senere er der anvendt Tegl; under Gulvet fandtes to Pilgrimsgrave fra den senere Middelalder med Skeletter af en Mand og en Kvinde. Murene af Ruinen (fredlyst) ere nu højst 3 F., af Korrundingen ses kun Sokkelen.

Haraldsted (i Vald. II's Jrdb. Haraldstæth) var vistnok paa den Tid Krongods, og Erik Jarl har vistnok haft den der liggende Gaard i Forlening. Senere blev den Kongens Privatejendom, og Chrf. I pantsatte den 1253 til Grev Gunzelin af Schwerin som Løn for den Hjælp, han havde ydet ham i Kampen mod Abels Sønner. Langt senere træffe vi endnu omtalt et Kongshus i Haraldsted, hvor Kongerne paa deres Rejser undertiden overnattede, saaledes Chr. IV. En Bondegaard (tæt S. S. V. for Kirken) kaldtes „Kongsgaarden" og har maaske ligget paa den gamle Kongsgaards Plads; men den er nu udflyttet, og „Kongens Høj" (D. Atl. VI S. 314), der laa lige V. for Kirken, er nu sløjfet paa en ubetydelig Rest nær. Byen kaldes endnu af Befolkningen „Kongens Haraldsted" (se *J. J. A. Worsaae*, Minder fra Vald. den Stores Tid, i Overs. over det kgl. d. Videnskabernes Selsk. Forhandl., 1855. — *Henry Petersen*, Kn. Lav. Helgentilbedelse, Kilden og Kapellet ved H., i Aarb. f. n. Oldk. 1885, S. 15 fl. — *J. B. Løffler*, Indskr. paa Kirkerne i Haraldsted og Allindemagle, sammesteds, S. 72 fl. — *H. Olrik*, Knud Lavards Liv. S. 229 fl.).

Yderst paa en lille Tange ved Langesø ligger Voldstedet „*Gjørrildsborg*", der er dannet ved med brede Grave at afskære Tangens Spids. Et andet ældgammelt Befæstningsanlæg findes ved samme Sø, paa Valsømagle Mark; det er en ejendommelig, omtr. 9 F. høj Halvkredsvold, der vender sin buede Side ud mod Søen, medens dens to Ender, der ere fjernede omtr. 160 F. fra hinanden, støtte sig til lavere Bakkeskraaninger. Volden indeslutter den helt jævne saakaldte „Ridebane". Lidt V. derfor har der været et firsidet Voldsted, „*Nygaard*". — Per Bryske i Walsiømagle, 1443, var vel Adelsmand, men hørte ikke til den bekendte Slægt af dette Navn.

I den tidligere Landsby *Egtved* er Bondesønnen Nicolai Eigtved, den senere Arkitekt og Hofbygmester, født 1701.

Ved Haraldsted er Gravhøjen „Kjærnehøj", omsat med Randsten, fredlyst.

Allindemagle Sogn, Anneks (fra 1574) til Haraldsted, omgives af dette og Bringstrup Sogn, Alsted Herred (Gyrstinge S.), hvorfra det til Dels adskilles ved Gyrstinge Sø, og Holbæk Amt (Merløse Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. N. V. for Ringsted. De bakkede og højtliggende Jorder have samme Beskaffenhed som Hovedsognets. Henved $^1/_5$ af Sognet, ved Gyrstinge Sø, er dækket af Skov (Allindemagle Sk.; Rigdom paa Orchideer). Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Ringsted og Holbæk.

*) Haraldsted Kirke har fra tidlig Tid hørt under Ringsted Kloster, og efter Reformationen har Klosteret flere Gange faaet Bekræftelsesbrev paa den. I Kongebrev af $^{27}/_1$ 1574 blev der udlagt en Gaard i Sognet til Bolig for Præsten, medens denne før havde boet i Ringsted Kloster.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1663 Td. Ld., hvoraf 594 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 87, Byg 193, Havre 131, Blandsæd til Modenh. 51, til Grøntf. 34, Kartofler 6, andre Rodfr. 29), medens der henlaa til Afgræsn. 125, Høslæt, Brak, Eng m. m. 566, Have 12, Skov 302, Moser og Kær 36, Byggegr. 12, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 16 Td. Kreaturhold 1893: 71 Heste, 436 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 77 Faar, 225 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: 162,$_{1}$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 103,$_{2}$, 2 Arvefæstegd. med 16,$_{6}$, 2 Fæstegd. med 16,$_{6}$, 63 Huse med 25,$_{7}$ Td. Hrtk. (alle i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 370 (1801: 271, 1840: 355, 1860: 424, 1880: 386), boede i 87 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 255 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 58 af Industri, 3 af Handel, 16 af andre Erhverv, 13 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet *Allindemagle Kirke* — i Nærheden Skolen — og Byen *Estrup. Allindemagle Huse.* — Hovedgaarden *Allindemaglegaard*, under Fideikommisgodset Skjoldenæsholm, har 97$^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 800 Td. Ld., hvoraf 700 Ager, Resten Eng, Mose, Gaards- og Haveplads. Foruden Hovedgaarden er der kun 4 Gaarde i Sognet, deraf 1 uden for Byen.

Allindemagle S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 68. Lægd. Kirken tilhører Skjoldenæsholms Fideikommis.

Allindemagle Kirke bestaar af Skib og Kor med lige afsluttet Gavl, Vaabenhus mod N. og midt paa Kirken et lille Bindingsværkstaarn med Spir. Den ældste Del, fra 1. Halvdel af 12. Aarh, er hovedsagelig opført af utilhuggen Kamp; flere af de oprindelige smaa, rundbuede Vinduer ses. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., Kirken overhvælvedes, og Vaabenhuset opførtes; if. en Indskrift paa den søndre Ydermur nedbrødes 1514 Koret, og Skibet forlængedes mod Ø. Alle Tilbygninger ere af Munkesten; Bindingsværkstaarnet er som Afløser for et tidligere, der var faldefærdigt, opsat 1777 af Enkegrevinde A. J. Danneskjold-Laurvigen f. Ahlefeldt til Skjoldenæsholm. Alterbilledet, den kananæiske Kvinde, er malet 1881 af Raadsig; Prædikestol af Egetræ fra 1777; Granitdøbefont. I Skibet et Monstranshus og et Krucifiks fra den senere Middelalder. Vaabenhusdøren er i Renæssancestil fra 1601.

I Sognet har fordum ligget en Hovedgaard *Allindegaard*, af hvilken der nu kun er svage Spor tilbage i to „Holme" nær det Næs, hvorpaa Kirken er rejst; ved den ene af dem er Graven endnu kendelig. Gaarden tilhørte længe Familien Bille*), nemlig Bent Bille 1436, Hr. Torbern Bille, † 1465, Hr. Steen Bille, † 1521, Hr. Claus Bille, † 1558, hvis Søn Jens Bille 1575 byttede Gaarden til Kongen mod Vrejlevkloster, hvorefter den blev nedlagt og Jorderne fordelte til Fæstegaarde, der henlagdes til Skjoldenæsholm. Grev F. A. Danneskjold-Laurvigen til Skjoldenæsholm fik af Fred. IV fri Hovedgaardstakst (dog ikke Tiendefrihed) for disse 100 Td. Hrtk. af Skjoldenæsholms Fæstegods, og en senere Ejer, Kammerherre J. A. Bruun Neergaard, fik igen Tilladelse til , naar Fæsterne vare døde eller udakkorderede, at oprette Hovedgaarden af de 100 Td. Hrtk. fri Hovedgaardstakst, som hidtil vare fordelte mellem Bønderne.

Jydstrup Sogn omgives af Annekset Valsølille, hvorfra det for en Del adskilles ved Valsølille Sø, og Vigersted Sogn samt Kjøbenhavns Amt (Ramsø og Voldborg Hrd.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. 1$^{1}/_{4}$ Mil N. Ø. for Ringsted. De bakkede og højtliggende Jorder (Højbjærg, 270 F., 85 M.) ere overvejende sandmuldede. I Sognet en Del Skov (Atterup og Tostrup Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Ringsted til Roskilde.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2080 Td. Ld., hvoraf 928 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 210, Byg 240, Havre 217, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 119, til Grøntf. 67, Kartofler 10, andre Rodfr. 37), medens der henlaa til Afgræsn. 241, Høslæt, Brak, Eng m. m. 518, Have 25, Skov 204, Moser og Kær 40, Byggegr.

*) En lille Langdysse S. for Allindemagle er vistnok den Høj, hvori efter Sagnet Billeættens Stamfader, Thorne Bille († 781!) er begravet (*Mollerup*, Bille-Ætten, S. 9).

22, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 102 Td. Kreaturhold 1893: 150 Heste, 628 Stkr. Hornkv. (deraf 419 Køer), 175 Faar, 539 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $230_{,6}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $11_{,3}$, 21 Arvefæstegd. med $102_{,4}$, 7 Fæstegd. med $28_{,8}$, 70 Huse med $17_{,2}$ Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse (overvejende i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 548 (1801: 436, 1840: 469, 1860: 573, 1880: 557), boede i 98 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomh., 390 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 92 af Industri, 7 af Handel, 16 af andre Erhv., 13 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jydstrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Mølle og Andelsmejeri; *Tostrup*; *Mortenstrup.* — Saml. af Huse: *Ny-Jydstrup.* — Avlsgaarden *Atterupgd.* har 13 Tdr. Hrtk., 170 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager (7 Fæste- og Lejehuse, de saakaldte *Atterup Huse*). Desuden *Skovbygaard.*

Jydstrup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Skjoldenæsholms Birks Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 71. Lægd. Kirken tilhører Skjoldenæsholms Fideikommis.

Jydstrup Kirke bestaar af Skib, lige afsluttet Kor, Taarn mod V. og lille Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra Midten af 12. Aarh., er opført hovedsagelig af Kamp. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, Taarnrummet overhvælvedes og fik Spidsbue ind til Kirken, der ligeledes fik Hvælvinger og forlængedes mod Ø., idet det oprindelige Kor nedbrødes; alle Tilbygninger, ogsaa det omtr. samtidig opførte Vaabenhus, ere af røde Munkesten. Taarnets Vestside er istandsat og vistnok forkortet 1724. Smukt udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid; den ligeledes godt udskaarne Prædikestol fra 1628; Granitdøbefonten er den oprindelige. Den mindre Klokke er fra 1463 (se Kirkeh. Saml. I S. 527 fl.), den anden fra 1505. I Koret et Skab fra Middelalderen; i Vaabenhuset Gravsten over Herredsfoged i Voldborg Hrd., Jac. Jensens Børn og Hustru Margrethe Olufsdatter, † 1731.

Atterupgaard er formodentlig det „Attorp", hvortil Væbneren Oluf Thygesen Lunge skrev sig 1397. I Middelalderen var Atterup (Attæthorp) en By, der hørte til Roskildebispens Len, Jydstrup (Jurstorp) Len; den nævnes i Roskildebispens Jordebog fra omtr. 1370. Efter at Gaarden efter Reformationen var kommen til Kronen, blev den 1579 skænket til Kongens Enspænder Christen Elkjær.

Valsølille Sogn, Anneks til Jydstrup, omgives af dette, Vigersted og Haraldsted Sogne samt Holbæk (Merløse Hrd.) og Kjøbenhavns Amt (Voldborg Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $1^{1}/_{2}$ Mil N. N Ø. for Ringsted. De bakkede og højtliggende Jorder, paa hvilke Sjællands højeste Punkt, Gyldenløves Høj, 402 F., $126_{,2}$ M., findes (desuden af andre høje Punkter Højbjærg, 373 F., 117 M.), ere overvejende sandmuldede. Henved $^{1}/_{4}$ af Arealet er dækket med Skov (Højbjærg Skove, Avnstrup Sk., Valsømagle Sk., Kjeldesk., en Del af Vestersk., Høed Sk.); der er ogsaa en Del smaa Søer, den største er den smukke Valsølille Sø (omtr. 242 Td. Ld.), som ligger paa Østgrænsen mod Jydstrup Sogn.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4016 Td. Ld., hvoraf 1097 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 197, Byg 302, Havre 310, Ærter og Vikker 18, Blandsæd til Modenh. 112, til Grøntf. 50, Kartofler 17, andre Rodfrugter 35), medens der henlaa til Afgræsn. 435, Høslæt, Brak, Eng m. m. 972, Have 47, Skov 960, Moser og Kær 34, Byggegr. 24, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 447. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 812 Stkr. Hornkv. (deraf 578 Køer), 139 Faar, 461 Svin og 44 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $230_{,6}$ Td. Der var 5 Selvejergaarde med $138_{,9}$, 8 Arvefæstegd. med $35_{,7}$, 8 Fæstegd. med $25_{,4}$, 73 Huse med $28_{,3}$ Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse (overvejende i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 725 (1801: 451, 1840: 680, 1860: 723, 1880: 717), boede i 123 Gaarde og Huse og fordeltes efter

Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomh., 535 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 8 af Fiskeri, 68 af Industri, 13 af Handel, 40 af andre Erhverv, 22 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Valsølille* med Kirke og Skole; *Høed.* — Flere Saml. af Gaarde og Huse, som *Hopold*, *Svineold*, *Avnstrup-* og *Svalmstrup Huse*.

Hovedgaarden *Skjoldenæsholm* har 63 Td. Ager og Engs Hrtk. og 11 Td. Skovsk., omtr. 500 Td. Ld. og 170 Td. Ld. Skov. Til Skjoldenæsholm høre Parcellen *Valsølillegaard*, $55^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 550 Td. Ld., samt Avlsgaardene *Laurentziuslund* og *Højbjærggaard*, alt under Fideikommisgodset Skjoldenæsholm*). Fiskeriet i Søerne er forbeholdt Ejeren af Skjoldenæsholm. — Desuden mærkes *Nyoldsgaard* og *Nebs Mølle*.

Valsølille S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 70. Lægd. Kirken tilhører Skjoldenæsholms Fideikommis.

Valsølille Kirke bestaar af Skib og Kor med Korrunding, prydet med Lissener og halvrunde Buer, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, vistnok fra Midten af 12. Aarh., er opført af Fraadsten, iblandet med Kridtsten og Kamp. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet (det er ombygget 1762 og har sikkert været højere, end det nu er), hvis Rum ligesom Koret overhvælvedes, medens Kirken selv har fladt, pudset Loft; samtidig med Taarnet tilføjedes Vaabenhuset. Kirken er bleven restaureret omkring 1880. Alterbilledet, Christi Daab, er malet 1863 af Raadsig; Rammen er fra 18. Aarh., skænket af Ferd. Ant. Greve Danneskjold-Laurvigen, † 1754, og hans anden Hustru Ulrikke Eleonore Grevinde Reventlow og bærer deres Vaaben; Prædikestol fra 1579; Granitdøbefont. — Paa Kirkegaarden er der Begravelsesplads for Familien Neergaard til Skjoldenæsholm.

Skjoldenæsholm, der ligger meget smukt, omgiven af Skov og Sø, er et ældgammelt Herresæde. Man viser endnu noget S. for den nuv. Gaard det nu med Træer helt overgroede Voldsted (egentlig to omtr. Ø. og V. for hinanden liggende ovale Voldsteder, der ere omgivne af fælles Grav og Vold) paa en Odde („Slotsbanken") i Valsølille Sø. Skjoldenæsholm har vistnok i den ældste Tid tilhørt Kronen. I en gammel Krønike (S. R. D. VI 254, jvfr. Huitfeld S. 498) fortælles, at Borgen 1368 blev belejret, sandsynligvis af Kongens Tropper. Aar 1364 og 1377 tilhørte Skjoldenæs Væbneren Peder Nielsen (Jernskjæg). Hans Datter Anne ægtede først Hr. Oluf Lunge og siden Hr. Mikkel Rud, der begge ejede Gaarden. Den sidstes Søn, Hr. Jørgen Rud, mageskiftede den 1429 til Erik af Pommern imod Vedbygaard, og nu blev S. et af Kronens særskilte Len. Det indehavdes 1430 af Jes Madsen (Ulfeld), 1435—37 af Landsdommeren i Sjælland, Peder Jensen, der førte en Enhjørning i sit Vaaben, 1471 af Christoffer Jensen (Sparre), 1473 af Jens Pedersen (Jernskjæg), 1477 og 1481 af Herluf Skave, 1494 og 1496 af Hr. Predbjørn Podebusk, 1504 og 1522 af Hr. Hans Bille. En Tid hørte det til Dronning Dorotheas Livgeding. Lensmændene boede paa Slottet fra 1430 til 1567, da det blev nedbrudt (Materialet skal være blevet benyttet til Byggearbejderne ved Frederiksborg), og Lenet blev lagt under Roskildegaard. Aar 1662 blev Ejendommen solgt til Rentemester Henr. Müller, men ved dennes Opbud kom den atter tilbage til Kronen, hvorefter Chr. V 1683 overdrog den (91 Td. Hrtk., hvortil lagdes 3 Gaarde, saa at den blev 131 Td. Hrtk.) som Mageskifte mod Gods i Holsten og Gyldenlund i Kbh's Amt til sin Halvbroder Ulrik Fred. Gyldenløve, og fra ham gik den ved Datterens Giftermaal over til Chr. August af Augustenborg, der $^{20}/_{11}$ 1720 skødede den (Hovedgaardstakst $70^5/_8$, Bondergods og Kirketiende 690 Td. Hrtk.) for 52,000 Rd. C. til Ferd. Ant. Greve Danneskjold-Laurvigen. Dennes Enke Anna Joachimina, f. Ahlefeldt, der er bekendt for sine Bestræbelser for at forbedre Bøndernes Stilling, solgte Gaarden 1794 for 128,000 Rd. C. til Etatsraadinde Anna Marie Neergaard, som 1796 solgte den for 134,214 Rd. C. til

*) Til *Skjoldenæsholms Familiegods* høre Hovedgaardene Skjoldenæsholm og Allindemaglegaard samt Valsølillegaard, Laurentziuslund og Højbjærggaard, af Hrtk af alle Slags 768 Td., hvoraf fri Jord 251, Fredskov (baade Ager og Eng og Skovsk.) 71, Fæstegods 200 og Arvefæstegods 246 Td., i Bankhæftelsesobligationer 14,944 og Fideikommiskapital omtr. 538,000 Kr. Gaardenes saml. Jordtilliggende udgør 2230 Td. Ld. foruden Fredskovenes Areal, omtr. 1920 Td. Ld.

Søkaptejn J. A. Neergaard. Senere er den forbleven i Familien, og Kammerherre J. A. Bruun de Neergaard, † 1846, fik den oprettet til Familiegods; nuv. Besidder er Hr. Hofjægermester P. J. C. Bruun de Neergaard (fra 1891). — Den anselige, to Stokværk høje Hovedbygning er opført 1766 af ovennævnte Grevinde Danneskjold-Laurvigen i den Tids italienske Stil.

Laurids Jensen (Blaa) af Oreby afhændede 1394 til Henr. Olsen (Bjørn) al sin Del i Bregentved og *Valsø*, som hans Hustrus Fader Hr. Erik Sjællandsfar havde haft i Pant. Aar 1417 boede Jacob Pedersen (Skave) i Valsø, og endnu 1456 nævnes en Væbner Laurids Eriksen af Valsølille.

Vigersted Sogn omgives af Annekset Kværkeby, Benløse, Haraldsted, Valsølille og Jydstrup Sogne samt Kjøbenhavns Amt (Ramsø Hrd.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Ringsted. De gennemgaaende bakkede og højtliggende (Hasebjærg, 255 F., 80 M.), kun mod S. Ø. noget lavere Jorder ere muldrige og af sandet, lermerglet Beskaffenhed. Sognet har betydelig Skov (Humleore, Skovridervænge, Ortved Sk., Snekkerup Hestehave m. m.). Landevejen fra Roskilde til Ringsted gennemskærer Sognet fra N. Ø. til S. V.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3760 Td. Ld., hvoraf 1508 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 330, Byg 455, Havre 336, Ærter og Vikker 55, Blandsæd til Modenh. 158, til Grøntf. 113, Kartofler 20, andre Rodfr. 32), medens der henlaa til Afgræsn. 336, Høslæt, Brak, Eng m. m. 984, Have 27, Skov 728, Moser og Kær 58, Byggegr. 33, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 84 Td. Kreaturhold 1893: 260 Heste, 1055 Stkr. Hornkv. (deraf 674 Køer), 369 Faar, 751 Svin og 53 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 95: $321,_{4}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $7,_{2}$, 23 Arvefæstegd. med $170,_{4}$, 16 Fæstegd. med $109,_{8}$, 73 Huse med $33,_{5}$ Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 774 (1801: 679, 1840: 811, 1860: 824, 1880: 867), boede i 139 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomh., 590 af Jordbrug, 103 af Industri, 15 af Handel, 26 af andre Erhverv, 6 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vigersted* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Aagerup*; *Ortved*, ved Landevejen, med 2 Møller; *Snekkerup*.

Avlsgaarden *Overdrevsgaarden*, hørende til Svenstrup Fideikommisgods (Borup S., Ramsø Hrd.), har $18^{1}/_{8}$ Td. Hrtk. (hvoraf $2^{7}/_{8}$ i Borup S.), omtr. 370 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. — Ved Landevejen *Overdrevskroen* (ligeledes under Svenstrup).

Vigersted S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Svenstrup Birks Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 72. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nordgaarden i Ringsted Landsogn.

Vigersted Kirke (se Vignetten S. 638) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra 12. Aarh.'s Midte, er opført af utilhuggen Kamp; paa Skibets Sydside er den oprindelige, rundbuede Dør for største Delen bevaret; Korpartiet har vist haft en Rundbuefrise af Kridtsten. I den senere Middelalder fik Kirken Krydshvælvinger, og vestre Gavl blev delvis ombygget med Munkesten; noget senere tilføjedes Taarnet, hvis nederste Rum overhvælvedes og forbandtes med Kirken ved en Spidsbue, Vaabenhuset opførtes, det oprindelige Kor nedbrødes, og Skibets Mure forlængedes mod Ø. og afsluttedes med en korssmykket Gavl; den østre Del af Forlængelsen afskildredes til Sakristi og fik en Slags Krydshvælving; den øvrige Del fik spidsbuede Krydshvælvinger, der ere betydeligt højere end Skibets. I den ældre, vestre Del af Kirken og i Taarnet fandtes 1889 interessante, af J. Kornerup 1894 restaur. Kalkmalerier fra 15. Aarh.'s Midte, med Fremstillinger af Skabelsen, Lidelseshistorien, Legenden om Bisp Nicolaus (se ndfr.), Knud Hertugs Helgenkroning m. m. (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 124). Altertavlen er et udskaaret

Arbejde fra 17. Aarh's Midte; i Midtpartiet en Gibsafstøbning af Thorvaldsens Christus; Prædikestolen er et Billedskærerarbejde fra noget tidligere Tid end Altertavlen; Granitdøbefontens Kumme i Firkløverform er den oprindelige. Degnestolens Endestykker ere fra 1582, Taarnets Stolestader fra 1550. I Kirken findes bevarede fra Middel-

Vigersted Kirke.

alderen et Skab og et Krucifiks. I Sakristiet Mindetavle over Sognepræsten Ove Guldberg, † 1788. If. Indskriften paa den ældste Klokke, støbt 1515 af Fastenove, har Kirken været indviet til Bisp Nicolaus af Myra (if. Sagnet stak Støberen Svenden ihjel, fordi han havde kommet for meget Sølv i Metalblandingen; se Kirkeh. Saml. II, S. 95). — Paa Kirkegaarden et Ligkapel.

Væbneren Jes Jepse n(Gøye) skrev sig 1417 „i Aagerup".

Midt i Humleore Skov ligger den saakaldte „*Humle Oregaard*“, et ældgammelt Fæstningsanlæg, der er dannet ved, at en af Sø omgiven Tange er afskaaren ved en Grav fra nærmeste Land.

Ved Vigersted har der været en hellig Kilde, St. Vilhelms Kilde (se S. R. D. V, 460).

Kværkeby Sogn, Anneks til Vigersted, omgives af dette, Benløse S., Ringsted Lands., Nordrup S. og Præstø Amt (Bjeverskov Hrd.) og Kjøbenhavns Amt (Ramsø Hrd.). Kirken, i den nordl. Del af Sognet, ligger omtr. 1 Mil Ø. N. Ø. for Ringsted. De for største Delen jævne Jorder ere temmelig lerede og rige paa Moser. Over $^1/_5$ af Arealet er dækket med Skov (Høed Sk., Adamshøj Sk., Slimminge Ore m. m.). Gennem Sognet gaa den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen mellem Ringsted og Kjøge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4586 Td. Ld., hvoraf 1788 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 401, Byg 541, Havre 342, Ærter og Vikker 30, Blandsæd til Modenh. 210, til Grøntf. 135, Kartofler 35, andre Rodfr. 91), medens der henlaa til Afgræsn. 521, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1018, Have 60, Skov 980, Moser og Kær 123, Byggegr. 30, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 65 Td. Kreaturhold 1893: 291 Heste, 1253 Stkr. Hornkv. (deraf 867 Køer), 198 Faar, 847 Svin og 92 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: $314_{/4}$ Td. Der var 38 Selvejergaarde med $254_{/4}$, 3 Arvefæstegaarde med 26, 6 Fæstegd. med 14, 67 Huse med 20 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse ($^2/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1184 (1801: 505, 1840: 968, 1860: 1207, 1880: 1352), boede i 209 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 54 levede af immat. Virksomh., 657 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 200 af Industri, 12 af Handel, 176 af andre Erhverv, 26 af deres Midler, og 53 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kværkeby* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Teglværk, Krydsningsstation og Holdeplads (ved Kaabæksgaard); *Kongsted*. Flere Saml. af Huse: *Bjærget* med Fattiggaard for Vigersted-Kværkeby Komm. (Plads for 38 Lemmer), *Børstofte*, *Slimminge Oredrev*, *Bedsted Huse*, *Stenbæks Tykke* m. m.

Hovedgaarden *Rosengaard* (med *Bedstedgaard*) har $42^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $22^1/_2$ Skovskyld samt 16 Td. Bøndergods, 1203 Td. Ld. (hvoraf 220 under Bedstedgd.), deraf 700 Skov, 70 Eng, Resten Ager; Ejendommen, til hvilken 2 Td. Arvefæstehrtk., ligger i Kværkeby, Vigersted og Nordrup Sogne. — Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Adamshøj* (mindre Dele i Ringsted Lands. og Nordrup S.), 31 Td. Ager og Engs Hrtk., $2^5/_8$ Td. Skovsk., og Huslodder $5^3/_4$ Td., 747 Td. Ld., hvoraf 490 Ager og Eng, 133 Skov og 124 Huslodder; 18 Fæste-, 13 Arvefæste- og 3 Lejehuse. *Knudslund*, $15^1/_4$ Td. Hrtk., 143 Td. Ld., hvoraf $1^1/_2$ Tørvemose, Resten Ager (1 Hus). *Clausborggd.* med Fællesmejeri, $13^1/_2$ Td. Hrtk., 176 Td. Ld., hvoraf 9 Eng, Resten Ager; 6 Huse (15 Td. Ld. i Gjørslev S.). *Kværkebygd.*, $12^1/_8$ Td. Hrtk., 105 Td. Ld., hvoraf $25^1/_2$ for største Delen Overrislingseng, Resten Ager; 4 Huse.

Kværkeby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), men i øvrigt under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 73. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rosengaard.

Kværkeby Kirke bestaar af Skib og Kor med Korrunding, prydet med Pilastre og smaa Rundbuer, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra Midten af 12. Aarh., er opført af til Dels ualmindeligt store Fraadstenskvadre; flere af de smaa, rundbuede Vinduer ses endnu; paa hver Side af Korbuen er der en Alterniche. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, Korrundingen afskildredes og Murene forhøjedes, ligesom Taarnet, med Hvælving og Spidsbue, og Vaabenhuset tilføjedes, af røde Munkesten. I den nyere Tid er Kirken bleven restaureret, Korbuen er bleven

udvidet og Korhvælvingen ombyttet med fladt, pudset Loft. Paa Alteret, der stammer fra 1. Halvdel af 18. Aarh., staar en Gibsafstøbning af Thorvaldsens Christus; Prædikestolen er et Billedskærerarbejde fra 1635; Granitdobefonten er den oprindelige. Paa Skibets nordre Væg et anseligt Krucifiks med Evangelisterne i Korsarmene fra omtr. 1500. Den ældste Klokke er fra 1485. I Korgulvet Gravsten over Amtsskriver i Ringsted og Sorø Amter Sim. Madsen, † paa Rosengaard 1692. I Skibet Mindetavle over Johanne Jensdatter Tidemand, † 1730, g. m. Forpagter H. Eriksen Siersted. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel.

I gammel Tid var *Rosengaard* en selvstændig Hovedgaard; thi 1340 og 1346 nævnes Nicolaus Jonsson „de Querkby", og 1404—21 boede her Væbneren Tetz Rosengaard af en fra Rügen indvandret Slægt, der havde sit Navn efter et der liggende Gods Rosengarten. I den nyere Tid kom Gaarden, der ogsaa kaldtes „Kværkebygaard", ind under Sørup, idet Bolle Luxdorph til Sørup købte den 1685. Da det til Baroniet Conradsborg omdannede Sørup ophævedes 1796, solgtes Rosengaard for 46,000 Rd. til Kammerraad L. Larsen, der 1806 afhændede den for 49,000 Rd. C. til P. O. Andersen. Denne solgte den til Lieutenant Pingel, som 1832 solgte den for 44,000 Rd. til Hil. Kalkau, og denne afhændede den 1866 for 220,000 Rd. til J. Th. Suhr († 1888), under hvem Humleore Skovs Sønderpart tilkøbtes 1876 for 115,000 Kr. Nuv. Ejer er Hr. Landbrugskandidat J. Th. Suhr. — Den grundmurede Hovedbygning med to Frontespicer er opført 1866.

Ogsaa *Adamshøj* og *Knudslund* (Knuthslund) have hørt under Sørup.

Kværkeby S. var fra 1574 til omtr. 1664 sammenlagt med Benløse S.; 1687 blev det Anneks til Vigersted S.

Nordrup Sogn omgives af Kværkeby S., Ringsted Lands., Annekset Farringløse, Ørslev Sogn og Præstø Amt (Bjeverskov Hrd.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Ringsted. De for det meste jævne Jorder ere overvejende lermuldede. Den nordøstlige Del af Sognet, henved $^1/_4$ af Arealet, er dækket med Skov, hørende under Giesegaard (Maglebjærg Sk., Sandaas Tykke, Store og Lille Vang m. m.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3963 Td. Ld., hvoraf 1499 besaaede (deraf med Hvede 42, Rug 293, Byg 446, Havre 340, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 225, til Grøntf. 67, Kartofler 27, andre Rodfr. 31), medens der henlaa til Afgræsn. 507, Høslæt, Brak, Eng m. m. 864, Have 75, Skov 915, Moser og Kær 30, Byggegr. 30, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 39 Td. Kreaturhold 1893: 269 Heste, 1083 Stkr. Hornkv. (deraf 733 Køer), 271 Faar, 897 Svin og 41 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 285,$_6$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med 137, 10 Arvefæstegaarde med 67,$_5$, 7 Fæstegd. med 48,$_8$, 94 Huse med 32,$_2$ Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (over $^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 882 (1801: 458, 1840: 642, 1860: 860, 1880: 925), boede i 152 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 37 levede af immat. Virksomhed, 568 af Jordbrug, 16 af Gartneri, 113 af Industri, 34 af Handel, 66 af andre Erhv., 33 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nordrup* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Klippede*; *Mulstrup* med Friskole og Mølle. Saml. af Huse: *Indelukket* og *Hætterne*. — Hovedgaarden *Giesegaard* med Parcelgaarden *Egelund*, hørende under Stamhuset Giesegaard*), har 61 Td. Ager og Engs Hrtk. og 21 Td. Skovskyld, 603 Td. Ld. Ager, 86 Td. Ld. Eng og 1416 Td. Ld. Skov, omtr. 103 Td. Hrtk. Fæstegods og 282 Td. Hrtk. Arvefæstegods; Ejendommen ligger i Nordrup, Kværkeby, Gjørslev og Terslev Sogne. — Af andre Gaarde mærkes *Vester Skovgaard*, paa hvis Jorder Andelsmejeriet Vestervang ligger.

*) Til *Stamhuset Giesegaard* høre Hovedgaardene Giesegaard, Spanager, Ottestrup og Juellund samt Avlsgaarden Prøvegaard, alle paa Sjælland, og Godserne Gram og Nybøl i det nordlige Sønderjylland. Til Gaardene paa Sjælland høre af Hrtk. af alle Slags 2005½ Td., hvoraf under Gaardene 303 Td., Fæstegods 330, Arvefæstegods 1102, Skovskyld 52½ og Kirketiende (Nordrup Farringløse, Førslev, Ørslev, Terslev, Vollerslev, Gjørslev, Bjeverskov og Dalby) 218 Td. Hrtk.; i Bankaktier 17,200 og i Fideikommiskapitaler omtr. 2,654,550 Kr. De sjællandske Gaardes saml. Tilliggende er 3137 Td. Ld. foruden 2406 Td. Ld. Skov.

Nordrup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 63. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Nordrup Kirke bestaar af Skib, Kor med lige afsluttet Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Den ældste Del, fra Midten af 12. Aarh., er opført af Faksekalk. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, hvis overhvælvede Rum forbandtes med Kirken ved en Spidsbue, Koret nedbrødes, Skibet forlængedes mod Ø. og fik Krydshvælvinger, alt af Mursten. Fra langt senere Tid stamme de andre Tilbygninger; dog har der vist staaet et ældre Vaabenhus paa det nuværendes Plads. Kirken blev restaur. 1846. Den rigt udskaarne, firfløjede Altertavle er fra Chr. IV's Tid og har i Midtpartiet et Maleri (Chr. aabenbarer sig for Saulus) af N. Simonsen; ypperligt og rigt udskaaren Prædikestol fra Fr. III's Tid; Døbefont af graablaat og gulligt Marmor fra 18. Aarh.'s 1. Halvdel. — Paa Kirkegaarden er 1861 opført et smukt Begravelseskapel for Familien Brockenhuus-Schack; heri hvile bl. a. Kammerherre v. Lowzow, † 1868, Greverne H. A. Brockenhuus-Schack, † 1847, og Knud B. Brockenhuus-Schack, † 1892.

Paa *Giesegaards* Grund laa den tidligere til Krongodset hørende Gaard *Skivede*, der tillige med 2 Gaarde i Nordrup og 1 Gaard i Klippede, i alt $147^1/_2$ Td. Hrtk., 1668 blev udlagt til Statskammersekretær Fr. Giese (og Medinteressenter) som Afslag paa Tilgodehavende hos Kronen for 50 Rd. pr. Td. Hrtk. (paa den Tid en høj Pris), og som efter ham fik Navnet Giesegaard. Fra ham gik den over til Sønnen, Chrf. Joach. Giese, Etatsraad og Amtmand over Vordingborg Amt, † 1719, hvis Arvinger s. Aar solgte den for 13,100 Rd. til Etatsraad Chr. Scavenius, der 1720 afhændede den (i alt 300 Td. Hrtk.) til Admiral Chr. C. Gabel til Bramminge, † 1748, og denne solgte den 1736 (Hovedgaardstakst med Bøndergods 192 Td., Kirketienden til Ørslev og Førslev 42 Td. Hrtk.) til Anna Sophie Rantzau, Enkegrevinde Schack til Gram og Nybøl, † $^{28}/_9$ 1760, der ved Testam. $^{20}/_9$ 1760 bestemte Giesegaard, Ottestrup, Spanager og Juellund, i alt 1750 Td. Hrtk., samt Gram og Nybøl i det Slesvigske til et Stamhus for Kammerherre Greve Fr. Chr. Schack, Søn af hendes Mands anden Søn af 1. Ægteskab; i Henhold til dette Testam. oprettedes Stamhuset $^{11}/_{12}$ 1776 (konf. $^{18}/_6$ 1777). Efter Grev Schacks Død 1790 fulgte hans Søn Kammerherre Knud Bille Greve Schack, † 1820, og efter ham dennes Søstersøn Kammerjunker, senere Hofjægermester Henr. Ad. Brockenhuus, ophøjet i Grevestanden som Brockenhuus-Schack, † 1847. Nuv. Besidder er den sidstes Sønnesøn, Hofjægermester A. L. Greve Brockenhuus-Schack. — Den i nyere Stil opførte, 2 Stokværk høje Hovedbygning, til hvilken hører et anseligt og smukt Haveanlæg, er 1873 under Ledelse af Arkitekt, Kammerraad Zeltner bleven restaureret og har faaet 3 Taarne med Spir og 2 Karnapper. I Haven er der en Mindestøtte, rejst $^{10}/_7$ 1872 af Stamhusets Beboere, for den forrige Besidder, A. L. K. B. Greve Brockenhuus-Schack, og Hustru.

Tæt N. for Mulstrup har i ældre Tid Tinghuset for Ringsted Herred staaet, og det er utvivlsomt ogsaa her, at Herredstinget og Sjællands Landsting holdtes (alt 1259 nævnes Mulstrup som Tingsted); røde Munkesten ere oppløjede paa Pladsen. — Fra en Grusgrav ved Nordrup hidrører et af Nationalmuseets største og vigtigste Fund fra Folkevandringstiden. Der afdækkedes her i alt 10 Skeletgrave, af hvilke de 4 indeholdt et særdeles kostbart Gravudstyr, nemlig romerske Mad- og Drikkekar, Broncespande, Øsekar og Sier af Bronce og Drikkebægere af Glas til Dels med paamalede Figurer; endvidere forskellige Smykkesager, Fibulaer, Guldringe og Glasperler, samt Lerkar, Kamme, Spillebrikker osv. (Nord. Fortidsminder I, S. 1).

I Nordrup er Digteren Hans Nordrup, Sognepræst her til 1726, født 1681 († 1750).

Farringløse Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Nordrup omgives af dette, Ørslev og Sneslev Sogne samt Ringsted Landsogn. Kirken, mod S. Ø. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Ringsted. De for det meste jævne Jorder ere mere lerede end Hovedsognets.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1280 Td. Ld., hvoraf 709 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 170, Byg 211, Havre 127, Blandsæd til Modenh. 120, til Grøntf. 34, Kartofler 12, andre Rodfr. 19), medens der henlaa til Afgræsn. 167, Høslæt, Brak,

Eng m. m. 333, Have 17, Skov 3, Moser og Kær 12, Flyvesand 3, Byggegr. 16, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 20 Td. Kreaturhold 1893: 125 Heste, 572 Stkr. Hornkv. (deraf 372 Køer), 116 Faar, 589 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 128,$_8$ Td. Der var 12 Selvejergaarde med 66,$_8$, 10 Arvefæstegd. med 50,$_2$, 40 Huse med 12 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 90: 381 (1801: 181, 1840: 269, 1860: 357, 1880: 410), boede i 77 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomh., 191 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 103 af Industri, 2 af Handel, 41 af andre Erhverv, 16 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Farringløse* (gml. Form Farendeløse, Farindløse og Fardeløse) med Kirke, Skole og Mølle; *Tvindelstrup* med Forsamlingshus og Bryggeri. — Gaarden *Prøvegaard*, under Giesegaard, har 24 Td. Hrtk., 260 Td. Ld., hvoraf 3 Skov, Resten Ager.

Farringløse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 62. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Farringløse Kirke er meget lille og bestaar af Skib og Kor i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp og Kridtsten; i den senere Middelalder opførtes Taarnet, der indbyggedes Hvælvinger, det oprindelige Kor nedbrødes, og Murene forlængedes mod Ø.; Vaabenhuset, af gule Mursten, er nyt. Altertavlen er fra 17. Aarh's Midte med Billedskærerarb. efter Thorvaldsen; Prædikestolen er ny; Døbefonten af rødspraglet Marmor fra omtr. 1750, Stolestaderne fra 17. Aarh.'s Midte. I Kirken et Krucifiks fra Middelalderen.

I Ringsted Kirke ligger begravet Fru Bente af Farringløse. Her har altsaa fordum ligget en større Gaard. Paa den boede i 15. Aarh. den sjællandske Adelsslægt Gammel, nemlig Henr. Gammel 1407 og 1440 og Per Gammel 1451.

Vetterslev Sogn omgives af Annekset Høm, Ringsted Lands. og Sneslev Sogn samt Præstø Amt (Tybjærg Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, mod S. V., ligger omtr. 1 Mil S. for Ringsted. De noget lavtliggende og jævne Jorder langs Susaa ere lermerglede og muldrige. Mod S. Ø. Skoven Raaen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Ringsted til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1524 Td. Ld., hvoraf 711 vare besaaede (deraf med Hvede 53, Rug 138, Byg 228, Havre 155, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 41, til Grøntf. 55, Kartofler 12, andre Rodfr. 15), medens der henlaa til Afgræsn. 232, Høslæt, Brak, Eng m. m. 455, Have 21, Skov 60, Moser og Kær 3, Byggegr. 23, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1893: 119 Heste, 612 Stkr. Hornkv. (deraf 441 Køer), 98 Faar, 471 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 194,$_5$ Td. Der var 27 Selvejergaarde med 171,$_7$, 51 Huse med 22,$_7$ Td. Hrtk., og 15 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 511 (1801: 264, 1840: 476, 1860: 496, 1880: 517), boede i 99 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 22 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbrug, 59 af Industri, 25 af Handel, 13 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. i offtl. Anst.

I Sognet Byerne: *Vetterslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, „Sørup Hospital" (opr. 1720 af Kammerherre Ad. Chrf. Knuth, Greve til Knuthenborg, Ejer af Sørup; det har Plads til 6 Fattige af Sørup Gods, som i Reglen faa hver 40 Øre ugentlig og tilsammen aarl. 24 Læs Tørv af Sørup Gaard), Forsamlingshus (opf. 1896) og Missionshus (opf. 1897); *Ømark*; *Skovmark*. *Egebjærg Huse*.

Hovedgaarden *Sørup* har 127$^1/_4$ Td. Hrtk., hvoraf under Hovedgaarden 71$^3/_8$, Skov 6$^1/_4$ og af Arvefæste-, Fæste- og Lejegods 48$^5/_8$ Td. samt Vetterslev og Høm Kirker; til Gaarden høre 689 Td. Ld., hvoraf 53 Eng,

$84^1/_4$ Skov, Resten Ager; Hovedgaarden og Skovene ligge i Vetterslev S., Godset i Vetterslev, Sneslev og Høm Sogne.

Vetterslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 64. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sørup.

Vetterslev Kirke bestaar af Skib med lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og stor Tilbygning mod N. samt Sakristi paa Korets Nordside. Kirken er opført i 1. Halvdel af 14. Aarh. af røde Munkesten i Spidsbuestil. I den senere Middelalder blev Kirken overhvælvet, og Taarnet og de andre Tilbygninger tilføjedes, alt af røde Munkesten. Altertavlen fra 1671, med den korsfæstede i Midtfeltet, er et ualmindeligt rigt Billedskærerarbejde; paa Alterbordet et lille Metalkrucifiks fra omtr. 1600; rigt udskaaren Prædikestol fra 1625; Døbefont af rød- og hvidspraglet Marmor fra omtr. 1700; velbevarede Stolestader fra Chr. IV's Tid; Malmlysekrone omtr. fra Midten af 16. Aarh. I Korets Gavl en til Dels skjult Gravsten i Renæssancestil med Billedet af en Ridder i fuld Rustning og hans Hustru. I Sakristiet en Mindeplade fra en Kiste over Kjøn Jochum Grabow til Watke, Befalingsmand paa Borreby, f. 1594, g. m. Anne Steensen til Sørup, og † paa Sørup $^{22}/_{11}$ 1667. I Skibets Gulv 3 Gravstene over Sognepræsterne Søren Olufsen, † 1629, og Jacob Adsersen Arp, † 1702, samt over Foged paa Sørup og Ottestrup, Sejer Christensen, † 1649. I Korbuen er indmuret en Gravsten over Herredsfoged Jens Clausen Tidemand, † 1755.

Sørup er en meget gammel Gaard, som det synes med en højst indviklet Fortidshistorie. I en Række Breve fra 1376—88 nævnes Jacob Nielsen af Syøthorp, Væbner, der førte 3 Blade i sit Vaaben; Peder Jensen (Sparre) skrev sig 1348 af Syerop, 1398—1404 nævnes Torbern Pedersen af Siøthorp, og 1419 skrev Karl Nielsen sig i Syødrup. Derefter kom Gaarden til Jep Jensen af den paa Kjeldstrup i Slagelse Herred bosatte Slægt. Han skrev sig 1421—36 til Gaarden, der 1453 tilhørte hans Sønner Jens og Per Ibsen; Svoger til dem var maaske Aage Paris, der 1452 kaldes af Sørup i et Vidne af Ringsted Herreds Ting. Kort efter kom Sørup til Chrf. Jensen af Vetterslev, der 1456 skrev sig til Sørup, og den blev nu i mange Tider hans Slægts (Basse) Hovedsæde. Ejerne af denne Slægt vare hans Søn Basse Christoffersen, der var Landsdommer i Sjælland, dennes Sønner Chrf. Basse 1527 og Erik Basse, hvis Søn Peder Basse døde 1639 som Slægtens sidste Mand. Sørup tilfaldt derefter deres Søstre og disses Børn. Chr. IV paatænkte 1642 at købe S. til sin uægte Datter Elisab. Gyldenlove, men Købet kom ikke i Stand, og Gaarden samledes først for en stor Del atter af Kjøn Jochum Grabow og hans Hustru Anne Steensen; de boede i alt Fald paa Gaarden, hvor Grabow døde 1667; Enken solgte sin Del (70 Td. Hrtk.) 1672 til Ceremonimester Bolle Luxdorph († 1698), der 1674 ogsaa købte de andre Parter (omtr. 53 Td. Hrtk.), som vare blevne samlede af Søren Mathiesen, Borger i Kbh. Fra Luxdorph gik Sørup over til Svigersønnen Kammerherre Ad. Chrf. Greve Knuth til Knuthenborg († 1736). Knuths anden Hustru, Ida Margrethe Reventlow, fik $^2/_8$ 1743 Sørup tillige med Rosengaard og Sandbygaard og 7 Kirker (Vetterslev, Høm, Sigersted, Vigersted, Kværkeby, Sandby og Bringstrup) og over 800 Td. Hrtk. Bøndergods, i alt 1176 Td. Hrtk., oprettet til et Baroni *Conradsborg* for sin tredje Søn Conr. Ditl. Friherre Knuth († 1805), senere Ejer af Rudbjærggaard, Gottesgabe og Fredsholm. Ved Bevilling af $^{26}/_{10}$ 1796 substituerede denne Baroniet med et Fideikommis, hvorpaa Gaarden, der atter fik sit gamle Navn, 1798 solgtes for 69,000 Rd. C. til Jens Dahl, som afhændede den til Justitsraad Callisen; 1828 blev den købt af Thor Muus, hvis Søn, Ritmester W. Muus (fra 1881) er den nuv. Ejer. Hovedbygningen, tidligere i 3 Fløje med 2 Stokværk, er nu i 1 Stokværk med gammel Kælder, opført efter en Brand.

Der har ogsaa i Sognet ligget en anden gammel Hovedgaard, som tilhørte den Slægt Basse, der i sit Vaaben førte to Vædderhorn. Af denne Slægt var Væbneren Jens Andersen og hans Søn Chrf. Jensen, der henholdsvis 1439 og 1443 skrev sig af Vetterslev. Den sidste synes at have lagt Gaarden under Sørup.

Høm Sogn, Anneks til Vetterslev (fra 1574), omgives af dette, Ringsted Landsogn og Sigersted Sogn, fra hvilket det adskilles ved Ringsted Aa, samt Præstø Amt (Tybjærg Hrd.). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. for Ringsted. Jorderne ere af samme Beskaffenhed som Hovedsognets. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Ringsted til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1572 Td. Ld., hvoraf 854 besaaede (deraf med Hvede 64, Rug 143, Byg 282, Havre 207, Blandsæd til Modenh. 53, til Grøntf. 63, Kartofler 8, andre Rodfr. 30), medens der henlaa til Afgræsn. 159, Høslæt, Brak, Eng m. m. 493, Have 13, Moser og Kær 9, Byggegr. 13, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 31 Td. Kreaturhold 1893: 127 Heste, 468 Stkr. Hornkv. (deraf 367 Køer), 54 Faar og 439 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 168,5 Td. Der var 18 Selvejergaarde med 129,1, 1 Arvefæstegd. med 20,0, 7 Fæstegd. med 8,2, 39 Huse med 11,2 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse (omtr. $^{1}/_{2}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 382 (1801: 268, 1840: 319, 1860: 402, 1880: 394), boede i 68 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 8 levede af immat. Virksomh., 306 af Jordbrug, 28 af Industri, 17 af andre Erhverv, 14 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Høm* (Hømb) med Kirke, Skole, Andelsmejeri (Lervang) og 2 Møller; Saml. af Gaarde og Huse: *Lille-Høm* og *Taagehøj*. Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Hømgaard*, omtr. $35^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 273 Td. Ld., alt Ager undtagen en Tørvemose (78 Td. Ld. i Vetterslev S.); *Ditlevshøj* (Arvef. under Sørup), omtr. 20 Td. Hrtk., 218 Td. Ld., alt Ager; 1 Gaard i Høm, omtr. 13 Td. Hrtk., 105 Td. Ld.

Høm S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 65 Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sørup.

Høm Kirke bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, formentlig fra 1. Halvdel af 12. Aarh., er opført hovedsagelig af Kamp; flere af de smaa, rundbuede Vinduer ses endnu; Korbuen er velbevaret. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet og Vaabenhuset, og Kirken overhvælvedes, alt af røde Munkesten. Altertavlen, med et Maleri (Nadveren) i Midtfeltet og med Luxdorphernes og Adelernes Vaaben, er i Renæssancestil; Prædikestol fra den nyeste Tid; Døbefontens Kumme er den oprindelige, af Kamp med Rebsnoning og Rundbuer. Et Krucifiks og andre udskaarne Sager fra den senere Middelalder. Døren mellem Skibet og Vaabenhuset fra omtr. 1550 er et ualmindelig interessant Arbejde. I Korgulvet en Gravsten over en Tingskriver i Ringsted Hrd. (Navnet ulæseligt), † 1655; ved nordre Væg en Gravsten over Christen Tøgersen, Herredsfoged i Ringsted og Tybjærg Herreder, † 1704.

Johannes Skytte de Høem levede 1368.

Førslev (*Øde-Førslev*) **Sogn** omgives af Annekset Sneslev, Ørslev, Terslev, Haslev og Testrup Sogne samt Præstø Amt (Tybjærg Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil S. Ø. for Ringsted. De bakkede, men ikke særlig højtliggende Jorder ere for det meste sandmerglede og muldrige, dog mod N. noget stenede.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2428 Td. Ld., hvoraf 1334 besaaede (deraf med Hvede 47, Rug 281, Byg 339, Havre 319, Blandsæd til Modenh. 245, til Grøntf. 39, Kartofler 18, andre Rodfr. 38), medens der henlaa til Afgræsn. 382, Høslæt, Brak, Eng m. m. 618, Have 25, Moser og Kær 3, Flyvesand 3, Byggegr. 27, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 36 Td. Kreaturhold 1893: 231 Heste, 932 Stkr. Hornkv. (deraf 672 Køer), 279 Faar, 987 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 275,5 Td. Der var 17 Selvejergaarde med 73,8, 35 Arvefæstegd. med 158,6, 1 Fæstegd. med 6,4, 77 Huse med 19,7 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 859 (1801: 443, 1840: 551, 1860: 680, 1880: 901), boede i 181 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomh., 590 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 144 af Industri, 24 af Handel, 45 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Førslev* med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Missionshus (opf. 1887), Sparekasse for Førslev-Sneslev (opr. $^{27}/_{5}$ 1872; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 36,166 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 1893 Kr., Antal af Konti 216; ingen Bygning, Kontor

afvekslende i de to Sogne) og Andelsmejeri („Haabet"); *Simmendrup*; *Hesselbjærg*; *Levetofte*; *Tuerum*. — Saml. af Huse: *Hestehave Huse*.

Førslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 119. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Førslev Kirke bestaar af Skib og lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi paa Korets Nordside. Kirken, hvis ældste Del er fra den ældre Middelalder og opført af Faksekalk, er i Tidens Løb helt ombygget. Alt tidligt forlængedes Skibet med Munkesten mod V., hvor det fik Spidsgavl; i den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, Skibet fik Hvælvinger, og dets Mure beklædtes udvendig med Mursten, Koret, væsentlig af Faksekalk, forlængedes mod Ø. og fik to Hvælvinger; ligeledes tilføjedes de andre Tilbygninger. Kirken er undergaaet en omfattende Istandsættelse 1876. Udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid med et Maleri (den korsfæstede) fra 1876, af Aug. Thomsen (det gamle Midtparti hænger i Taarnet); udskaaren Prædikestol i yngre Renæssancestil; Granitdøbefonten er den oprindelige. I Skibet et stort Krucifiks fra den senere Middelalder. Den ene Klokke er meget gammel, men uden Indskrift. I Vaabenhuset ere indmurede 4 Ligsten over Sognepræsterne Herman Mikkelsen, † 1555, Mikkel Hermansen, † 1561, Claus Pederen Nelde, † 1718, og Jens Bruun, † 1747, i Koret 2 over Sognepræsterne Niels Hermansen, † 1603 (denne Sten er den oprindelige Alterbordsplade, i hvilken Gravskriften er huggen tværs over den lille, løstliggende Plade, som dækkede over Relikviegemmet), og Peder Sørensen, † 1659.

Peder Pedersen i Førslev i Ringsted Hrd. nævnes 1389.

I *Simmendrup* har ligget en Hovedgaard, hvor efter Slægtebøgerne de Skavers Stamfader Hr. Hans Skave boede. Aar 1374 ejedes den af Rasmus Botzendal af „Sæmmyddrop"; 1584—86 beboedes den af Fru Maren Fikkesen og hendes Svigersøn Jens Gyntelberg; Fru Maren havde 1579 faaet den i Forlening af Kronen.

Ved Førslev er der fredlyst en 133 F. lang Langdysse, „Maglehøj", og en Runddysse.

Sneslev Sogn, Anneks til Førslev, omgives af dette, Ørslev og Farringløse Sogne, Ringsted Landsogn, Vetterslev S. og Præstø Amt (Tybjærg Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Susaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. S. Ø. for Ringsted. De højtliggende og bakkede Jorder ere noget mere sandede end i Hovedsognet, men ret muldrige.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2916 Td. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Hvede 81, Rug 287, Byg 411, Havre 312, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 167, til Grøntf. 72, Kartofler 19, andre Rodfr. 57), medens der henlaa til Afgræsn. 418, Høslæt, Brak, Eng m. m. 902, Have 31, Skov 59, Moser og Kær 10, Byggegr. 22, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 46 Td. Kreaturhold 1893: 225 Heste, 997 Stkr. Hornkv. (deraf 686 Køer), 265 Faar, 1051 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $291,_{9}$ Td. Der var 24 Selvejergaarde med $186,_{6}$, 7 Arvefæstegd. med $45,_{1}$, 1 Fæstegd. med $7,_{6}$, 67 Huse med 20 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse ($^{1}/_{3}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 731 (1801: 417, 1840: 509, 1860: 638, 1880: 754), boede i 129 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomh., 489 af Jordbrug, 140 af Industri, 8 af Handel, 36 af andre Erhverv, 16 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv. i oftl. Anst.

I Sognet *Sneslev Kirke*, enligt beliggende, og Byerne: *Hjelmsømagle* med Fattiggaard for Førslev-Sneslev Kommune (opf. 1879, Plads for 28 Lemmer) og Teglværk; *Almstofte*; *Horsetofte*; *Fredsgaarde* med Skole og Forskole. — Desuden *Barmose Huse* og *Eskildstrup Mølle*.

Hovedgaarden *Eskildstrup* har $68^{5}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $6^{1}/_{2}$ Td. Skovskyld, 631 Td. Ld. Ager og 92 Td. Ld. Skov; til Godset, der ligger i Sneslev, Førslev, Farringløse og Ørslev S., høre desuden i Livsfæste eller Leje $28^{1}/_{2}$ og i Arvefæste $112^{1}/_{2}$ Tdr. Hrtk. samt Sneslev Kirke.

Sneslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), men i øvrigt under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 60. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Eskildstrup.

Sneslev Kirke bestaar af Skib og lige afsluttet Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi ud for Koret. Den ældste Del, vist fra Midten af 12. Aarh., er opført af Faksekalk; paa Skibet ses et nu tilmuret lille, rundbuet Vindue. I den senere Middelalder er Skibet forlænget baade mod V., hvor Taarnet opførtes, og mod Ø., idet det oprindelige Kor nedbrødes, og Kirken blev overhvælvet. I disse saavel som i de andre Tilbygninger anvendtes Mursten iblandet med Faksekalk. Under Ledelse af Arkitekt H. Kampmann er Kirken 1890—91 underkastet baade ind- og udvendig en grundig Restauration, hvorved den saa vidt muligt er bleven ført tilbage til sit oprindelige Udseende. Ved Restaurationen fandtes Kalkmalerier fra 15. Aarh., som dog vare saa medtagne, at de ikke kunde bevares. Altertavlen og Prædikestolen ere rigt udskaarne Arbejder i yngre Renæssancestil, Døbefonten af Faksekalk fra omtr. 1500. I Koret et Krucifiks fra den senere Middelalder. Ved Korvæggen Gravsten over Mourids Skave til Eskildstrup, † 1532, og hans Hustru Eline, † 1559, samt deres Datter Anne, † 1560 (prægtig Sten med de afdødes Billeder i Legemsstørrelse), og over Herluf Skave til Eskildstrup, † 1583, og hans Hustru Anna Brahe, † 1590; 1895 optoges af en Kælder, som var bleven indrettet under Sakristiet af Justitsraad Astrup, og hvori der henstod flere Kister, og restaureredes en Gravsten (af sort Marmor) fra Chr. IV's Tid over Ditl. Holck † 1633, og hans 2 Hustruer; den ligger i Gulvet ved Taarnet med Rækværk om. En sjælden Kirketavle fra den senere Middelalder er nu i Nationalmuseet. — Paa Kirkegaarden er 1893 opført et Ligkapel. — Kort efter Reformationen blev Kirken bestemt til Nedbrydning, uden at denne Bestemmelse dog kom til Udførelse (1556 tales om Sneslev øde Kirke ved Eskildstrup).

Eskildstrup — if. Navnet opstaaet af en nedlagt Bondeby — er en gammel Hovedgaard, som 1328 tilhørte Oluf Nielsen, 1334 Niels Jensen (Hvidding), † 1381, 1363 Niels Olsen, 1382 Oluf Grubbe og senere i lange Tider Familien Skave, nemlig Hr. Jens Skave 1400, Hr. Niels Jensen Skave, Landsdommer i Sjælland, 1446—51, Herluf Skave 1463—1505, Mourids Skave, † 1532, Herluf Skave, Landsdommer i Sjælland, † 1583 som Slægtens sidste Mand. Dennes Datter Birgitte († 1636) overlod sin Svigersøn Ditlev Holck († 1633) Gaarden, som Enken 1647 solgte til Niels Parsberg, der 1664 skødede den til Otto Rantzau til Bollerup. Denne solgte den 1669 til sin Moder Ide Skeel, Enke efter Fr. Rantzau til Asdal, hvorefter den af Margrethe Rantzau til Skabersø i Skaane skødedes 1688 til Fr. Thott, efter hvis Enkes, Helvig Sophie Sehesteds Død den (Hovedgaardstakst 49 Td. Hrtk.) 1728 gik over til Sønnen Ove Thott. Siden ejedes den af V. Berregaard, senere Kammerherre og Gehejmeraad († 1769), der 1747 solgte den til Grev A. G. Moltke, som atter afhændede den (Hovedgaardstakst og Bøndergods 287 Td. Hrtk.) 1751 til P. Neergaard til Ringsted Kloster. Denne solgte den 1755 til sin Svoger Joh. Saabye, der opbyggede Hovedbygningen af Bindingsværk og i det hele gjorde en Del for Ejendommen, men senere afhændede den til J. Astrup, Justitsraad, der 1790 solgte den for 57,000 Rd. til Fr. Holger Barner, i hvis Families Besiddelse den senere er forbleven. Nuv. Ejer er Kammerherre H. S. V. Barner. — Hovedbygningen er efter en Brand 1847 opført i 1 Stokværk.

Byen *Fredsgaarde* har tidligere været en samlet Ejendom (under en af Gaardene i Byen er der en af røde Munkesten bygget Kælder, omtr. 30 F. lang og 17 F. bred). Blandt Indskrifterne til Skjoldefrisen i Ringsted Kirke staar „Fru Giise af Fredsgaarde". Senere var den et Len under Roskilde Bispestol. Af Lensmændene nævnes Lasse Henriksen (Fikkesen) 1430, Saxe Pedersen 1436 og 1457, Peder Falster 1459, Henr. Meinstrup 1464, Anders Nielsen 1475, Palle Daa 1502. Senere var Lenet en Tid lang knyttet til Landsdommerembedet, men blev 1585 mageskiftet fra Kronen til Niels Parsberg; 1630 tilhørte Ejendommen Fru Anne Hansdatter til Sandbygaard, der da pantsatte den til Knud Gyldenstjerne, men 3 Aar efter solgte den til Peder Basse. (Om Fredsgaarde se D. Mag. 3. R. III Bd. S. 233, og Repholtz, Beskr. over Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820, S. 40, 87, 91).

Aar 1320 nævnes Hastanus af *Almstofte*. — I *Horsetofte* boede 1390 en anset Frue Gertrud Grubbe, Enke efter Hr. Erik Barnumsen af Skarsholm. — Ved *Hjelmsømagle* skal der have været en Ruin fra Middelalderen; der er fundet Munkesten.

Paa en af Fredsgaardes Lodder ligger en fredlyst Gravhøj „*Loddenhøj*", med en dobbelt Jættestue, hvorfra et af Nationalmuseets største og bedste Fund hidrører.

De to Kamre have tils. en Længde af 50 F., og Gangene ere henved 27 F. lange; Dækstenene mangle.

Terslev Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Ørslev, Førslev, Haslev og Frerslev Sogne samt Præstø Amt (Fakse og Bjeverskov Herreder). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Ringsted og $2^1/_4$ Mil S. V. for Kjøge. De jævne og noget højtliggende Jorder (Generalstabsmærke, 192 F., 61 M.) ere for det meste lermuldede. Paa Østsiden af Sognet en Del Skov (Munke Sk., Boholt Sk., 169 Td. Ld., Oredrevs Sk., Hestehave m. m.). Gennem den sydøstl. Del af Sognet gaar den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6954 Td. Ld., hvoraf 3275 besaaede (deraf med Hvede 168, Rug 541, Byg 958, Havre 768, Ærter og Vikker 42, Blandsæd til Modenh. 505, til Grøntfoder 129, Kartofler 31, andre Rodfrugter 125), medens der henlaa til Afgræsn. 1063, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1577, Have 63, Skov 783, Moser og Kær 28, Byggegr. 46, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 119 Td. Kreaturhold 1893: 473 Heste, 2030 Stkr. Hornkv. (deraf 1361 Køer), 526 Faar, 1386 Svin og 60 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 95: 561 Td. Der var 2 Selvejergaarde med 65, 63 Arvefæstegd. med $373_{,5}$, 8 Fæstegd. med $55_{,8}$, 160 Huse med $49_{,2}$ Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse ($^2/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1577 (1801: 871, 1840: 1143, 1860: 1360, 1880: 1779), boede i 290 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 57 levede af immat. Virksomh., 1108 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 203 af Industri, 40 af Handel, 61 af andre Erhv. (50 Arbejdsm.), 49 af deres Midler, og 56 vare under Fattigv. (29 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Terslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse (opr. $^1/_6$ 1875; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 28,202 Kr., Rentefoden $3^1/_2$ pCt., Reservefonden 714 Kr., Antal af Konti 345), Lægebolig, Andelsmejeri (Tøpkilde), Kro, Købmandshandel og Mølle; *Aarløse* med Skole; *Bjerrede* med Købmandshandel og Mølle; *Ulstrup*; *Kværede*; *Tollerød* med Skole; *Hastrup*; *Tjæreby* med Fattiggaard (opf. 1870, Plads for 30 Lemmer) og Fællesmejeri; en Del af *Høstentorp* (det øvrige i Frerslev S.). — Saml. af Huse: *Terslev Oredrev*, *Havemark* og *Malung*.

Hovedgaarden *Sophiendal*, under Grevskabet Bregentved, har $67^1/_2$ Td. Hrtk. (hvoraf $9^1/_2$ Td. i Frerslev S.), omtr. 705 Td. Ld. — Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Storgaarden* (Arvef. under Giesegaard), $17^3/_4$ Td. Hrtk., $228^1/_4$ Td. Ld., hvoraf 220 Ager, 5 Have og Park, Resten Bygninger og Veje (1 Hus); *Trondekildegaard* (i Tjæreby), $13^1/_4$ Td. Hrtk., 108 Td. Ld., alt Ager (ved Gaarden Fællesmejeri, Mølle og Smedie).

Terslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Roskilde Amtstue- og Ringsted Lægedistrikt, 3. Landstings- og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 120. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Terslev Kirke er ret anselig og bestaar af Skib og lige afsluttet Kor, stort Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, vist fra Midten af 12. Aarh., er hovedsagelig opført af Fakskalk; paa Skibets Nordside skimtes endnu den oprindelige, rundbuede Dør og et Vindue. I den senere Middelalder er den vestre Gavl ommuret med Munkesten, Taarnet er opført, Kirken har faaet Hvælvinger, andre Dele af Murene ere ligeledes ommurede med Mursten, og Sakristiet er blevet tilføjet, hvorimod Vaabenhuset hidrører fra en nyere Tid. I den nyeste Tid er det Indre blevet oppudset. Alterbilledet (Christus gør de blinde seende) er et Maleri fra 1866 af C. Schleisner (i en samtidig Ramme). Prædikestolen er rigt og godt Billedskærerarbejde i senere Renæssancestil, Granitdøbefonten vistnok den oprindelige. I Sakristiet (der har været Gravkapel for Giesegaards Ejere) er indsat en Mindesten over Fr. Chr. Greve Schack til Giesegaard osv., † 1790, hans to Hustruer

og Børn samt over Joh. L. Brockenhuus, Overhofmester, † 1830. — Paa Kirkegaarden 3 gamle Ligsten, hvoraf en over Sognepræst Joh. Allesius (Allesen), † 1694.

Sophiendal, tidligere kaldet *Stengelstrup*, er opstaaet af de to Byer Stengelstrup og Øld, som Fred. IV lod nedbryde, og hvis Jorder han indrettede til Rytterkobler; senere bleve de oprettede til Hovedgaard, der henlagdes under Bregentved og fik det nuv. Navn. Det var her, at Grev A. G. Moltke i 1763 først indførte den saakaldte „Kobbeldrift" eller den „holstenske Drift".

Nicholaus Pauli dictus Fynkka de Therszløf nævnes 1363. — Tæt ved Skellet af Storgaard Skov ligger et næsten helt sløjfet Voldsted; Borgpladsen har været rundagtig og omgiven af dybe Grave.

Ørslev Sogn, Anneks til Terslev, omgives af dette, Førslev, Sneslev, Farringløse og Nordrup Sogne samt Præstø Amt (Bjeverskov Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Ringsted og $2^1/_2$ Mil S. V. for Kjøge. De jævne og ikke videre højtliggende Jorder ere omtr. af samme Beskaffenhed som Hovedsognets.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2540 Td. Ld., hvoraf 1269 besaaede (deraf med Hvede 25, Rug 292, Byg 326, Havre 310, Blandsæd til Modenh. 237, til Grøntf. 27, Kartofler 11, andre Rodfr. 31), medens der henlaa til Afgræsn. 361, Høslæt, Brak, Eng m. m. 746, Have 31, Moser og Kær 22, Byggegr. 5, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1893: 191 Heste, 897 Stkr. Hornkv. (deraf 631 Køer), 253 Faar, 802 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $239,_7$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $69,_8$, 31 Arvefæstegd. med $141,_5$, 2 Fæstegd. med $6,_6$, 71 Huse med $21,_8$ Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 656 (1801: 414, 1840: 500, 1860: 658, 1880: 722), boede i 134 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomh., 474 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 92 af Industri, 11 af Handel, 19 af andre Erhv., 13 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørslev* med Kirke, Skole, 2 Købmandshandeler, Andelsmejeri (Espeskov) og Mølle; *Kagstrup*. — Saml. af Huse: *Ørslev Oredrev*, *Nyhuse* og *Kassebækhuse*.

Hovedgaarden *Ottestrup*, under Stamhuset Giesegaard, har $42^1/_2$ Td. Hrtk., 415 Td. Ld. Ager og 66 Td. Ld. Skov; til Ejendommen, som ligger i Ørslev, Førslev og Farringløse S., høre af Fæstegods 24 og af Arvefæstegods 187 Tdr. Hrtk.

Ørslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Ringsted Herreds Jurisdiktion (Ringsted), men i øvrigt under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som Hovedsognet, samt under 2. Udskrivningskr.' 61. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Ørslev Kirke bestaar af Skib og lige afsluttet Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, vist fra Midten af 12. Aarh., er opført af Faksekalk. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, til Dels af Faksekalk, Skibet fik Hvælvinger, Vaabenhuset opførtes, Koret nedbrødes, Murene forlængedes mod Ø., Koret afsluttedes med lige Gavl, og det nye Parti fik Hvælvinger. Altertavlen er et anseligt Billedskærerarbejde fra Midten af 17. Aarh. og bærer Falsters og Badens Vaaben; i Midtpartiet et Maleri (Christus i Gethsemane) fra 1855 af C. Schleisner; den cirkelrunde Prædikestol er fra 18. Aarh., Granitdøbefonten vist den oprindelige.

Ottestrup er if. Navnet opstaaet af en Bondeby. Alt 1421 nævnes dog Jacob Nielsen „de Ottestorp", og 1439—72 skrev Laurents Saxesen (Basse) sig dertil; i 16. Aarh. tilhørte den Hans Lauridsen (Baden), † 1566, hvis Datter Anne ægtede først Jens Falster, † 1600 paa Ottestrup, siden Eustachius v. Thümen, Fred. II's Staldmester, † 1612. Efter Fru Annes Død kom Ottestrup til Kjøn Joch. Grabow, som ejede den 1638, men snart efter maa have afhændet den til Verner Parsberg, som 1640 solgte den til Fru Berte Vind, Otte Termoes Enke. Hun skødede den til Børge Rosenkrantz til Ørup, og han solgte den 1657 til Ove Juul til Villestrup, som 1668 afhændede den til Fru Ide Skeel, Enke efter Fr. Rantzau til Asdal. Senere ejedes den af Baron Niels Trolle, hvis Arvinger lod den sælge ved Auktion 1715 til Chr.

C. Gabel til Giesegaard for 8780 Rd. D. C. (Hovedgaardstakst 23. Bøndergods 112. Kirkejord og Kirketiende 63 Td. Hrtk., altsaa omtr. 44 Rd. pr. Td. Hrtk., hvad der var meget lidt; men Gaarden var dengang ogsaa meget forfalden). Senere er den bleven under Giesegaard (se S. 654). Hovedbygningen er 1 Stokværk høj og opført omtr. midt i 18. Aarh.

I *Ørslev* har fordum ligget en Kronen tilhørende Hovedgaard, der med Gods og Mølle var pantsat til Hr. Fikke Moltke, som 1387 oplod Kong Oluf sit Pant mod Vederlag i Solte. Aar 1392 skrev Oluf Friis sig „de Ødersløff".

Haslev Sogn omgives af Annekset Frerslev, Terslev, Førslev, Testrup og Broby Sogne samt Præstø Amt (Fakse Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Ringsted og lige saa langt N. V. for Næstved. De ret højtliggende (Troldhøj, 239 F., 75 M.) og særlig mod Ø. meget bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Omtr. $^1/_5$ af Arealet er dækket af Skove, der ligge mod N. og S. Ø. (Haslev Ornede Sk., 469 Td. Ld., m. m.). Mod S. Ø. nogle Smaasøer, deribl. Ulsø (91 Td. Ld.) og Ejlemade Sø (46 Td. Ld.). Gennem Sognet gaar den østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4402 Td. Ld., hvoraf 1753 besaaede (deraf med Hvede 66, Rug 337, Byg 423, Havre 441, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 329, til Grøntf. 66, Kartofler 12, andre Rodfr. 68), medens der henlaa til Afgræsn. 432, Høslæt, Brak, Eng m. m. 893, Have 88, Skov 883, Moser og Kær 7, Byggegr. 50, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 296 Td. Kreaturhold 1893: 357 Heste, 1137 Stkr. Hornkv. (deraf 819 Køer), 112 Faar, 1264 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $340,_4$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $91,_1$, 50 Arvefæstegd. med 192, 4 Fæstegd. med 27, 246 Huse med $30,_3$ Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1911 (1801: 593, 1840: 856, 1860: 1000, 1880: 1397; 1 Sept. 1895: 2453), boede i 246 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 158 levede af immat. Virksomh., 716 af Jordbrug, 51 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 523 af Industri, 170 af Handel, 188 af andre Erhverv (deribl. 165 Arbejdsm.), 72 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv. (20 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Haslev* (Hasle; gml. Form Haslef, Haslewæ), ved Jærnbanen, en købstadlignende Landsby med mange ret anselige, flere Stokværk høje, teglhængte Huse og makadamiserede Gader, saaledes Gaden, der fører fra Kirken til Stationen, og som helt har Købstadspræg med store Butikker, hvoraf flere med elektrisk Belysning, Vestergade, Østergade, Nørregade og Ulrichsgade. Dens Opkomst skriver sig fra Jærnbanens Aabning Okt. 1870, før hvilken Tid den kun var en almindelig Landsby. Byen har Kirke, Præstegd., stor Kommuneskole (opf. 1896), flere Privatskoler, deribl. en Indre Missionshøjskole, der ejes af et Aktieselskab (opr. 1891), og en Realskole (opr. 1895), et Missionshus (opf. 1894; det tidligere Missionshus er nu Højskolens Gymnastikhus), Fattiggaard for Haslev-Frerslev Kommune (opf. 1869, Plads for 29 Lemmer), Apotek, 2 Lægeboliger, Sparekasse for Grevskabet Bregentved og Omegn (opr. $^{12}/_7$ 1882; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 417,011 Kr., Rentefoden $3^4/_5$—4 pCt., Reservefonden 6674 Kr., Antal af Konti 1144), Haslev Bank (opr. $^1/_6$ 1894, Akiekapital 40,000 Kr.), Jærnbanestation (i Driftsaaret 1895—96 ankom 32,984 og afgik 33,201 rejsende; Totalvægten af Gods osv. var s. Aar ankommet 337,077 og afgaaet 112,016 Cntr.), Postkontor og Telegrafstation (1 Postmester og 1 Ekspedient), Telefonforbindelse med Kbh. og Fakse Ladeplads, er Toldkontrolsted (fra $^1/_1$ 1897) under Kjøge Toldsted, har Markedsplads med 4 Kreaturmarkeder aarl. og ugentlig Torvedag, Gæstgivergaard, flere industrielle Anlæg og mange Forretninger, deribl. Andelsmejeri, Fællesmejeri, Andelssvineslagteri, Bryggeri, Bagerier, Mølle, Maskinfabrikker, Boghandel, Bogtrykkeri, Købmandshandeler osv. *Troelstrup*. – –

Saml. af Huse: *Lysholm* (Øverste og Nederste Række), *Badsted Huse*, *Haslev Snage*, *Haslev Johansgade*.

I Sognet Hovedgaarden **Bregentved**, Hovedsædet i Grevskabet af samme Navn, med $85^1/_4$ Td. Hrtk. (hvoraf $24^1/_4$ i Frerslev S.), 630 Td. Ld. foruden Have. Den til Dels helt nye Hovedbygning er opført 1887—91 under Ledelse af Arkitekt Axel Berg i Roccocostil af Mursten, der ere afskurede og hvidtede, med Sandstensdekorationer og med Mansardtag, der er dækket dels med blaa glaserede Tegl, dels med Kobber. Den bestaar af 3 sammenbyggede, 2 Stokværk høje Fløje, hvoraf den nordre, den saakaldte „Kirkefløj", er bevaret fra den gamle Bygning paa Grund af det prægtige, i rig Barokstil udstyrede Kapel, som findes i 2. Stokværk. Af

Bregentved.

de to andre Fløje danner Østfløjen Hovedfaçaden ud til Haven; over Sydfløjen, hvori Indkørslen og Vestibulen findes, er der paa Indersiden opført et Porttaarn med kobberdækket Spir (omtr. 70 Al. højt). Til den indre Udstyrelse af Slottet er der anvendt rigeligt af Stukdekorationer (for en Del modellerede af Billedhugger Hammeleff). Til Hovedbygningen slutter sig et andet Bygningskompleks, bestaaende af Stalde, Ladebygninger, Økonomihuse, Funktionærboliger osv. Hovedbygningen ligger paa en Terrasse ud mod den smukke Have, der sammen med Lystskoven udgør over 100 Td. Ld. (Eksporthaven 4, Køkken- og Frugthaven 12 Tdr. Ld.). Se nærmere om Bygningerne og Haven S. 665. — *Christiansdal*, i Frerslev S., er Godsforvalterbolig for Grevskabet (den tidligere Godsforvalterbolig *Stataf-gaard* er nu Forpagtergaard). — *Grevskabet Bregentved* indbefatter Godserne *Bregentved*, *Sophiendal*, *Thurebyholm*, *Juellinge*, *Tryggevælde* og *Alslevgaard*.

beliggende i Sorø (Terslev, Førslev, Haslev og Frerslev S.) og Præstø Amter (Frøslev, Hellested, Lyderslev, Fakse, Alslev, Karise, Thureby, Dalby, Ulsø, Enderslev, Sædder, Vraaby og Haarlev S.) og har, efter at den største Del af Bøndergodset if. kgl. Bev. i Aarene 1861 og følgende Aar er bortsolgt, $^1/_1$ 1897 af Hrtk. af alle Slags $1558^7/_8$ Td., hvoraf under Hovedgaardene omtr. 610, Bøndergods $677^7/_8$, matrikul. Tiendehrtk. (Kirketienden af Haslev, Frerslev, Dalby, Thureby, Karise, Alslev, Hellested og Frøslev Sogne og Kongetienden af Alslev S.) $175^1/_2$ og Skovskyldshrtk. $95^1/_2$ Td.; af bortsolgt Arvefæstegods i aarl. Afgift $7064^1/_2$ Td. Byg; Fideikommiskapitalerne udgøre omtr. 4,324,000 Kr. foruden 38,400 Kr. i Nationalbankaktier. Skovarealet er 4926 Td. Ld.

Haslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskr. og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 122. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Haslev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., Korsfløj mod N. (tidligere Gravkapel for Bregentved) og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kridtsten og Faksekalk; den vestre Spidsgavl er muret i Zigzagmønster afvekslende af Kridt- og Mursten og synes at være oprindelig. I den senere Middelalder er Kirken bleven udvidet mod S. med $^1/_3$ af den oprindelige Bredde og har faaet Krydshvælvinger; omtr. samtidig tilføjedes de andre Bygninger, sidst Taarnet. I de sidste Aar er Kirken bleven istandsat baade ind- og udvendig, bl. a. er Vaabenhusets Gavl bleven ombygget, og flere spidsbuede Vinduer ere blevne gennembrudte. Altertavlen (Bjærgprædikenen) er et Maleri fra 1855 (Kopi efter Eckersberg af Schønstrøm); Prædikestolen er et godt Billedskærerarbejde i Renæssancestil med Hardenbergs og Krognos' Vaaben (Arenfeldts, Urnes, Moltkes og Knuths Vaabener ere senere paamalede). Nogle af Stolestaderne fra 1562 med adelige Vaabener. Den ene Klokke er fra Slutn. af 14. Aarh. — Paa Kirkegaarden ved Trappehuset en Gravsten over Hr. Knud, † 156? og Hustru Urzella, † 1558.

Bregentved (c. 1250 nævnes „Brægnethwedh") nævnes i 2. Halvdel af 14. Aarh., da Oluf Grubbe „de Brægnetuedh" var Ejer. Enken ægtede Hr. Erik Bydelsbak, der endnu 1410 skrev sig til Br., og efter hvem den gik over til Sønnen Laurids Eriksen. Derefter ejedes den af Hr. Niels Pedersen (Gyldenstjerne) til Aagaard, † omtr. 1456, og Sønnen Mourits Nielsen, † 1464, hvis Datter Anne Mouritsdatter ved Giftermaal bragte Gaarden til Oluf Stigsen Krognos, † omtr. 1505, og dernæst til sin anden Mand, Rigsraad Predbjørn Podebusk, † 1541. Efter Anne Mouritsdatters Død 1545 ejedes Br. en Tid af hendes Datterson Bent Bille († 1555) og Sønnen Mourits Olufsen Krognos († 1550), efter hvilken sidste den arvedes af Sønnen Oluf Mouritsen Krognos († 1573). Efter hans Død ejedes Br. af hans Morbroder Chrf. Gøye († 1584), der 1581 solgte den til Steen Brahe til Knudstrup (i Skaane), † 1620, og fra dennes Søn Erik Brahe gik den omtr. 1630 over til Eriks Svoger Falk Gøye, der 1630 solgte den til Lensmanden paa Frederiksborg og Kronborg, Fr. Urne, † 1658, hvis Enke Karen Arenfeldt solgte den 1668 til Ove Juel til Villestrup. Denne solgte 1682 Br. med Tilliggende „Arenfeldtsborg" eller „Pederstrup", som ovennævnte Karen Arenfeldt havde udskilt fra Br., 72 Td. Hrtk., til sin Svigerson Vicestatholder Fr. Gabel, † 1708, efter hvis Død Sønnen Chr. C. Gabel († 1748) købte Br. (Gaard og Gods 532 Td. Hrtk.) 1709 for 51,728 Rd. af Dødsboet, men 1718 afhændede den til Fr. IV, der gjorde Ejendommen til Ryttergods og flere Gange opholdt sig paa Gaarden, hvor der vist i Hovedbygningen har været indrettet en Lejlighed til ham. Da Ryttergodserne ophævedes efter Fred. IV's Død, blev Br. af Chr. VI 1731 solgt for 25,000 Rd. til Overkrigssekretær, Gehejmeraad Poul Løvenørn, † 1740, hvis Søn Fr. Løvenørn skødede den 1740 (i alt 751 Td. Hrtk.) for 65,000 Rd. til Chr. VI, der bestemte den til Bolig for den af ham meget yndede Sophie Caroline, Enkefyrstinde af Ostfriesland, Dronning Sophie Magdalenes Søster, som dog vist aldrig kom til Br., men foretrak Sorgenfri (se S. 274). Fr. V skænkede 1746 Br. til sin Yndling Overhofmarskal Ad. Gottlob Moltke († 1792), som tilkøbte en Del omliggende Godser, nemlig Thurebyholm 1747,

Juellinge 1750, Alslevgaard og Tryggevælde 1751. Af Godserne Br., Sophiendal, Thurebyholm og Juellinge (hvortil senere føjedes Alslevgd. og Tryggevælde) oprettede Kongen $^{31}/_{3}$ 1750 Grevskabet Br. Efter en senere foretagen Forandring i Erektionspatentet, hvorefter Besidderen selv kunde vælge sin Efterfølger blandt sine mandlige Descendenter, blev den næste Besidder hans 5. Søn Joach. Godske Moltke til Einsiedelsborg og Kjørup († 1818). Derefter fulgte dennes ældste Søn, den som Minister under Fr. VII bekendte Ad. Vilh. Moltke († 1864) og hans ældste Søn Fr. J. Moltke († 1875). Nuv. Besidder er den sidstes Søn, Kammerherre, Hofjægermester F. C. Greve Moltke.

Skønt der i Nærheden vises et Voldsted i en Mose, hvor Gaarden tidligere skal have ligget, har dog Hovedbygningen vistnok altid haft sin Plads, hvor den nu findes. Den ældste Del af den nuv. Bygning er Kirkefløjen, der vistnok er opført af ovennævnte Fr. Urne, og hvori han lod indrette et lille Kapel (over den gamle, nu nedrevne Portfløj stod endnu efter Midten af 18. Aarh. Fr. Urnes og Karen Arenfeldts Navne og Vaabener, hvorfor den ogsaa maa antages at være opført af ham). Af en Beskrivelse fra Fr. IV's Tid ses, at hele Anlægget har bestaaet af to firfløjede Komplekser; af Hovedbygningens Fløje var den nordre i 2 Stokværk; i nedre Stok-

Bregentved med Have i Fr. V's Tid.

værk fandtes det ovenomtalte Kapel, i det øvre „Kirkesalen". Omkring Midten af 18. Aarh. blev Hovedbygningen ombygget (som Bygmestre nævnes Nic. Eigtved og G. D. Anthon); saaledes lod Poul Løvenørn foretage betydelige Forandringer ved den nordre Fløj, hvorved han flyttede Kapellet op til „Kirkesalen", hvor det nu er, og lod det prægtigt udstyre med helt nyt Inventarium. Som Slottet stod indtil Ombygningen i de sidste Aar, bestod den af den ud til Haven vendende Hovedfløj i eet Stokværk med Frontespicer, Kældere og Taarnspir, samt to Sidefløje i to Stokværk (se S. 663).

Den anselige, smukke Have er anlagt i stor Stil med betydelige Ananas- og Vindriverier; i et af Drivhusene er der et Bassin med tropiske Vandplanter som Victoria regia og Nelumbium speciosum. Der findes flere skønne Vandpartier, et nistraalet Springvand, tre store Alleer, der minde om Alleerne i Fredensborg, og mange sjældne og gamle Træer, deribl. en 61 F. høj Quercus Cerris, 5 F. og 3 T. i Stammens Omfang. I Haven findes flere Stenprydelser og Statuer, deribl. en Obelisk af Faksekalk, rejst 1770 paa et af de højeste Punkter i Haven til Minde om Fr. V, en af Bissen udført Broncestatue af Ad. Vilh. Moltke, „rejst af Bondestanden paa Grevskabet Br. og Egede Gods 1859", og et af Faksekalk bestaaende 24 F. højt Mindesmærke for F. J. Greve Moltke († 1875) — et Fodstykke med en Obelisk (efter Tegn. af G. Hetsch), hvorpaa en Portrætmedaillon i Marmor (af Thielemann) —, rejst af Beboere paa Br. Godser 1877. Ved Slottets Ombygning foretoges i dets Nærhed nogle Ændringer og nye Anlæg i engelsk

Stil. Eksporthaven er en Forsøgshave med det Formaal at komme til Klarhed over, hvorvidt rationel Frugtavl er rentabel (se *Chr. H. Brasch*, Gamle Ejere af Br., Kbh. 1873).

I *Haslev* har ligget en Hovedgaard, men af dens Ejere kendes kun Magnus Toddæ 1328 og Peder Dene 1398.

Frerslev Sogn, et lille Sogn, Anneks til Haslev (fra 1775), omgives af dette og Terslev Sogn samt Præstø Amt (Fakse Hrd.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Ringsted og lige saa langt N. Ø. for Næstved og S. V. for Kjøge. De noget højtliggende (Kirkebakke, 191 F., 60 M.) og mod S. bakkede Jorder ere af samme Beskaffenhed som Hovedsognets. I Sognet Skoven Sophiendal Hestehave, 215 Td. Ld. Gennem den nordl. Del af Sognet gaar den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1293 Td. Ld., hvoraf 562 besaaede (deraf med Hvede 35, Rug 100, Byg 143, Havre 146, Blandsæd til Modenh. 115, til Grøntf. 3, Kartofler 4, andre Rodfr. 13), medens der henlaa til Afgræsn. 149, Høslæt, Brak, Eng m. m. 308, Have 14, Skov 212, Moser og Kær 4, Byggegr. 11, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 33 Td. Kreaturhold 1893: 85 Heste, 372 Stk. Hornkv. (deraf 266 Køer), 146 Faar, 220 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 131 Td. Der var $53_{,6}$ Td. Selvejerjord, 6 Arvefæstegd. med $34_{,7}$, 7 Fæstegd. med $26_{,5}$, 46 Huse med $11_{,9}$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse (næsten alle i Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 423 (1801: 277, 1840: 316, 1860: 366, 1880: 415, 1 Sept. 1895: 382), boede i 63 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 30 levede af immat. Virksomh., 288 af Jordbrug, 72 af Industri, 12 af Handel, 10 af andre Erhv. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Frerslev* (gml. Form Frethærsleff) med Kirke og Skole; en Del af *Høstentorp* (det øvrige i Terslev S., se S. 660). — *Holtegaard* (under Bregentved) har 16 Td. Hrtk., 195 Td. Ld., hvoraf 19 Eng, Resten Ager. Desuden *Langemosegaard*.

Frerslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr. 121. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Frerslev Kirke bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutning (nu Sakristi), Korsfløje mod N. og S. og et Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Faksekalk; paa Nordsiden skimtes den oprindelige, rundbuede Dør og to smaa Vinduer; senere er Skibets Vestgavl ommuret med Munkesten. I den senere Middelalder er Taarnet (af Kridt- og Mursten) tilføjet, Kirken overhvælvedes, og Vaabenhuset opførtes. Ved en Restauration 1866—67 bleve Korsfløje, Kor og Korafslutning nyopførte uden Hensyn til ældre Forbilleder, Korhvælvingen nedtoges og erstattedes med fladt, gibset Loft, og Vaabenhuset blev for største Delen ombygget. Altertavlen er udskaaren i yngre Renæssancestil, Prædikestolen fra Chr. IV's Tid, Granitdøbefonten vist den oprindelige. Som Trin uden for Vaabenhusdøren ligger en lille Gravsten af Kamp fra 1591. Under Korets Væg er der fundet en Stengrav med Skelet (en Dør fra Vaabenhuset og en Del Endestykker af Stolestader findes nu i Nationalmuseet).

I *Frerslev* (Fredersløf) boede 1389 og 1395 Væbneren Henneke Pedersen (Godov), hvis Broder Mogens ogsaa skrev sig dertil; 1435—68 skrev Væbneren Lydeke Jensen, der førte i sit Skjold en Halvmaane og en Stjerne, sig hertil; 1402 solgte Hartvig Tralow til Bisp Peder i Roskilde sit Gods, kaldet „Heyde wenge", i Fredersløff Sogn. — Tæt S. V. for Frerslev er der 1873 udgravet Grunden til en aflang firsidet Bygning fra Middelalderen, indvendig omtr. 23 F. lang og 15 F. bred og med en rundbuet Døraabning. De henved 4 F. tykke Mure ere udelukkende af raa og kløvet Kamp; Brudstykker af Munkesten ere derimod fundne omkring paa Pladsen.

Broby (*Braaby*) **Sogn**, Anneks til Vester-Egede i Præstø Amt, omgives af dette Amt (Hammer, Tybjærg og Fakse Hrd.) samt Haslev og Testrup Sogne. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Ringsted og 2 Mil N. Ø. for Næstved. De noget højtliggende og bakkede Jorder ere

til Dels lerholdige. Omtr. $^1/_4$ af Arealet er dækket med Skov (Nygaards-Vænge, Gisselfeld Dyrehave, Hæsede Sk.), og Skovene sammen med Smaasøerne, af hvilke Søtorup Sø (137 Td. Ld.) er den største, frembyde mange smukke Partier. Paa Sognets Vestgrænse gaar den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4211 Td. Ld., hvoraf 1293 besaaede (deraf med Hvede 137, Rug 168, Byg 267, Havre 338, Blandsæd til Modenh. 244, til Grøntf. 63, Kartofler 17, andre Rodfrugter 58), medens der henlaa til Afgræsning 664, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1124, Have 15, Skov 1020, Moser og Kær 3, Byggegr. 34, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 58 Td. Kreaturhold 1893: 200 Heste, 911 Stkr. Hornkv. (deraf 634 Køer), 262 Faar, 598 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $333,_4$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med 201, 19 Arvefæstegd. med $88,_9$, 2 Fæstegd. med $8,_8$, 69 Huse med $19,_8$ Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse ($^2/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 805 (1801: 475, 1840: 633, 1860: 784, 1880: 774), boede i 145 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 45 levede af immat. Virksomh., 558 af Jordbrug, 27 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 78 af Industri, 16 af Handel, 48 af andre Erhverv, 10 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Broby* med Kirke og Skole; *Søtorup*; *Duelund*.

I Sognet Hovedgaarden **Gisselfeld** med Avlsgaarden *Louisenlund*, tils. $71^7/_8$ Td. Hrtk., 521 Td. Ld., Hovedgaarden *Hæsede*, $46^5/_8$ Td. Hrtk., 518 Td. Ld. og Avlsgaarden *Edelesminde*, $46^1/_4$ Td. Hrtk., 350 Td. Ld., alle hørende under Gisselfeld Kloster. — *Gisselfeld adelige Jomfrukloster* er oprettet af General-Feltmarskallieutenant Chr. Gyldenløve til Grevskabet Samsøe, Baronierne Lindenborg og Høgholm og til Gisselfeld og Assendrup († 1703) ved testam. Bestemmelser af $^{19}/_9$ 1701 og $^{18}/_9$ 1702, stadfæstede ved Konvention af $^{20}/_6$ og $^{16}/_7$ 1725 mellem Stifterens 3 Børn, saaledes at Overdirektionen af Klosteret gaar i Arv i de fra dem nedstammende 3 Linier. Klosteret, som først traadte i Virksomhed 1754, er senere blevet udvidet, bl. a. ved Fund. af $^{14}/_2$ 1799, Reglement af $^{30}/_9$ 1851 og sidst ved Tillægsfund. af $^{28}/_1$ 1873 (konf. $^{29}/_3$ s. Aar.). Til Stiftelsen, hvis Jorder ligge i Sorø og Præstø Amter, høre af større Gaarde, foruden de ovennævnte, Hovedgaarden Assendrup (Aversi S.), Avlsgaarden Christianshøj, Rønnede Kro og Brødebæk (Vester-Egede S.). Stiftelsens saml. Hrtk. er $1752^1/_4$ Td. (hvoraf dog omtr. 1200 Td. under omtr. 200 Gaarde og Boelssteder, og omtr. 210 Huse ere solgte til Arvefæste), $74^1/_4$ Td. Skovskyld (under Skov er desuden indtaget af Ager og Engs Hrtk. $59^3/_4$ Td.), $300^1/_2$ Td. matr. Tiendehrtk. og $2830^1/_2$ tiendeydende Hrtk. Skovenes og Engenes saml. Areal udgør omtr. 3220 Td. Ld. I Klosteret, der som nævnt bestyres af en Overdirektør (nu Hofjægermester C. F. Lensgreve Danneskjold-Samsøe), og hvorved der er ansat en Godsforvalter (Bolig: Jettehøj), Læge, Forstinspektør og Gartner, kan kun optages Døtre af danske adelige samt af uadelige i de 3 første Rangklasser. Fra først af var Klosteret bestemt for 1 Abbedisse (nu kaldet Priorinde) og 16 adelige Konventualinder, som hver betalte 2000 Rd. i Indskrivningspenge og fik 200 Rd. aarl.; men senere er Konventualindernes Antal og Hævingen efterhaanden blevne forøgede, medens Indskrivningspengene (fra 1799) ere nedsatte til 1000 Rd. Fra 1873 er der 30 Konventualinder; Priorinden hæver 1600, de 10 ældste Konventualinder 1000, de 10 næste 800, de efterfølgende 10 600 og de 20 yngste 400 Kr.; de have ikke Bolig paa Klosteret, som bebos af Overdirektøren. Af Klosterets Formue udredes der aarl. 1600 Kr. til Brudeudstyr for uformuende Piger af alle Stænder, og desuden paaligger det Klosteret at understøtte fattige paa Godset (aarl. 2000 Kr.) og fremme Skolevæsenet (aarl. 800 Kr.). — Med Klosteret er forbunden Gisselfeld Livrentefond for Piger af alle Stænder, stiftet af C. C. S. Greve

Danneskjold-Samsøe ved Fund. af $^{20}/_{12}$ 1872 (konf. $^{22}/_{1}$ 1873), i hvilken enhver uberygtet dansk Pige kan indskrives mod et Indskud af 1000 Kr., med Ret til efter Følgeorden at nyde en aarlig Livrente, saa længe hun er ugift. — Klosterets Hovedbygning, der stammer fra Midten af 16. Aarh., bestaar af 3 sammenbyggede Fløje. Til Klosteret hører en omtr. 100 Td. Ld. stor Have og Park med storartede Driverier og Anlæg. Om Bygningen og Haven se nærmere S. 670. — Gaarden *Konradsfeldt* (Arvef. under Gisselfeld) har 18 Td. Hrtk. (hvoraf 11 i Testrup S.), 215 Td. Ld., hvoraf 38 Eng, Resten Ager (2 Leje- og 2 Fæstehuse, 1 Smedie).

Broby Sogn, der danner en egen Sognekommune, hører under Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskr. og 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 116. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Broby Kirke bestaar af aflang firkantet Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Gravkapel mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, vist fra den tidligere Middelalder, er opført af Kridtsten. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet (af Kridt- og Mursten), og Kirken fik Krydshvælvinger; vist omtr. ved Middelalderens Slutn. forlængedes Skibet mod Ø., og Gravkapellet og Vaabenhuset opførtes. I Slutn. af 1860'erne blev Korbuens øvre Parti ommuret; 1877 ombyggedes til Dels Taarnet og dets Hvælving; 1880 fik Kirken nye Hvælvinger, Vaabenhuset ombyggedes, og dets Bjælkeloft ombyttedes med en Krydshvælving. Alterbilledet (Engelen for Kvinderne ved Graven) er malet 1833 af Const. Hansen; Prædikestolen er fra 1862; Døbefonten, af Faksekalk, omtr. fra Midten af 12. Aarh., er et meget interessant Arbejde med Reliefs i halvrunde Blindinger paa Kummen. Korpartiet adskilles fra Kirken ved et Tralværk med Knuthernes Vaaben og Aarstallet 1695, hvilket ligeledes findes paa Herskabsstolen i Kapellet, tillige med en af Træ udskaaren kvindelig Figur og en Tavle, der angiver, at den og Begravelsen under Kapellet er indrettet af Ad. Levin Knuth 1695. Kvindefigurens Dragt er helt besat med Øjne, og den har til Omskrift: Vir autem prudens tacebit Prov. CII V. 12. I Gravhvælvingen under Kapellet (tillige med Kisterne restaur. 1853) staa 3 Kister, hvoraf den ene er af Metal og rigt prydet med drevet Arbejde og indeslutter Liget af Ad. Lev. Knuth, † 1699, den anden hans mangeaarige Forlovede Comtesse Hilleborg Holck, † 1724*), og den tredje hendes Moder, Sophie Ulfeld, † 1698, Enke efter Chr. Chrf. Holck til Orebygaard. I Korets Indervæg er indmuret en udmærket huggen Ligsten over Peder Oxe (i en med Vaabenskjolde prydet Ramme ses en Sarkofag, paa hvilken den i fuld Rustning klædte Statue hviler; Sarkofagen er tænkt gennembrudt, og Legemet som Skelet ses indenfor; paa Stenen staar: „Her lygger Peder Oxe til Gisselfeldt begrafven som af nye lodt bygge thenne Kircke och Gaardt og flitte paa thesse Sthede the nu staa. Som døde An Do 1575 then 4 Dag Nov." Ligstenen er forfærdiget længe før P. Oxes Død, da Tierne og Enerne og Datoen ere tilføjede senere, og Indskriften passer slet ikke, da han hverken ligger begraven i Kirken (men i Frue Kirke i Kbh., se Ryge, Peder Oxes Levnedsbeskr. S. 336, og Hist. Tidskr. 5. R. V Bd., S. 415 fl.) eller har bygget den. Hvilken den af ham opførte Kirke skal være, vides ikke. Man ved, at Peder Oxe havde tænkt paa at bygge en ny Kirke for Broby og Ulso forenede Sogne, og man har gættet paa, at en gammel Bygning, der ligger N. V. for Hovedbygningen, og som nu bruges som Lade, er Rester af denne Kirke (se *Rasmussens* nedenfor nævnte Bog, S. 315); men der er i dens Bygningsmaade intet, der taler derfor; mere sandsynligt er det vel, at der menes den Kirke, som P. Oxe lod opføre i Gisselfelds 4., østre Fløj, som nu ikke mere er til, men som ved Forandringer i Murværket i de andre Fløje kan ses at have stødt til dem. I Kapellet et lille Marmorrelief (fra 1579), der forestiller Dommedag, og som sidder i Midtpartiet af et lille Alter med to Fløje; paa Fløjene ere Peder Oxe og Mette Rosenkrantz malede i knælende Stilling.

Gisselfeld nævnes alt i 14. Aarh., men laa dengang $^{1}/_{4}$ Mil N. for sin nuv. Plads paa Louisenlunds Mark, hvor Voldpladsen endnu ses, medens den med Grave omgivne Voldplads, der laa i Gisselfelds Have, men nu er sløjfet, antages at have

*) Da man for omtr. 100 Aar siden aabnede hendes Kiste, fandt man under hendes Hoved en Pakke Breve, som man antog indeholdt Optegnelser om Grunden til, at de aldrig bleve gifte men Kirkeejeren forbød af Pietetshensyn, at de maatte undersøges.

tilhørt en ældre Gaard, *Valgestrup*, som nedlagdes i 1. Halvdel af 16. Aarh. og forenedes med G. Som Gisselfelds ældste Besiddere nævnes Brodrene Bo, Peder og Eskild Falk i Kong Olufs Tid. Den sidstnævnte Broders Sønnedatter Ide Eskildsdatter bragte Gaarden til sin Ægtefælle Hr. Mogens Gøye. Deres Søn, Marsken Hr. Eskild Gøye († 1506) efterlod G. til sin Søn Hr. Henr. Gøye, den bekendte Tilhænger af Chr. II. Han solgte G. 1527 til sin Svoger Joh. Oxe til Nielstrup, der døde 1534 som Følge af et ved Belejringen af Nielstrup under Grevens Fejde modtaget Saar, og under hvem (eller omtr. samtidig) G. ogsaa blev plyndret i Grevens Fejde (maaske er den ovennævnte Gaard Valgestrup bleven ødelagt ved samme Lejlighed). Fra Joh. Oxe gik Gaarden over til den bekendte Statsmand, Rigshofmester Peder Oxe, † 1575, der nedbrød det gamle Gisselfeld og opførte den nye Hovedbygning (se ndfr.), lagde en Del af det omliggende Bøndergods ind under Hovedgaarden og bl. a. anlagde de store Karpefiskerier, der endnu ere i Drift. Da Peder Oxe ikke havde Børn, kom

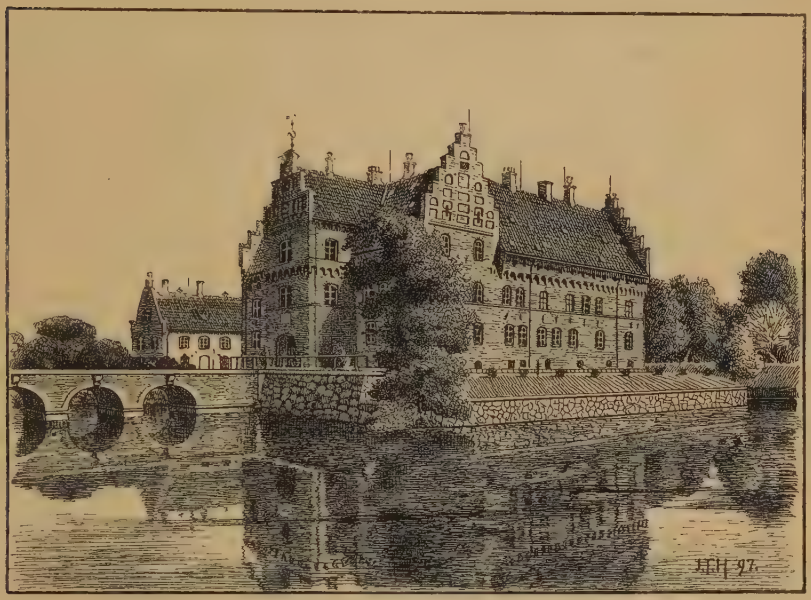

Gisselfeld.

Gaarden efter Enken Mette Rosenkrantz' Død 1588 til hans Søster Ane Oxe, gift med Frants Banner, og dernæst til deres Datter Karen, gift med Henr. Lykke til Overgaard († 1611), efter hvem Sønnerne Chr. og Frants († 1652) arvede den; den sidstnævntes Søn var den bekendte Kaj Lykke, efter hvis Fald Gaarden kom ind under Kronen 1661. Ved Mageskifte af $^{7}/_{1}$ 1671 overdrog Chr. V den til Oberstlieutn. Ditl. Rumohr, der s. Aar solgte den til den fra Svenskekrigen bekendte General Hans Schack († 1676), og Enken efter dennes Søn Otto Didr. Schack († 1683) solgte den 1689 (dengang omtr. 900 Td. Hrtk.) til Overkammerjunker, senere Gehejmeraad Ad. Levin Knuth, der forenede Hovedgaarden Assendrup med Gisselfeld, oprettede *Hæsede* Gaard af den 1671 nedlagte By Hæsede (gml. Form Hyrsæt, Hirsædæ*)) og forøgede dens Tilliggende med betydeligt Strøgods. Knuths Arvinger solgte G. ved Skøde af $^{31}/_{7}$ 1699 for 85,000 Rd. til General-Feltmarskal Grev Chr. Gyldenløve, Chr. V's uægte Søn og Stamfader til Greverne Danneskjold-Samsøe, ved hvis Testam. G. blev adeligt Jomfrukloster (se videre S. 667). Dette traadte dog først i Virksomhed 1754

*) Aar 1345 vidnede Kong Valdemar, at paa hans Retterting i Roskilde gav Petrus Nyelszon og hans Søn Johannes Petri de Hirsit in Ryngstad Herret til Roskilde Domkirke en Gaard i Hirsit.

efter Gyldenløves Enkes, Dorthea Krags Død (hun havde 3. Gang giftet sig 1715 med Kammerherre Hans Adolf Ahlefeldt).

Den nuv. Hovedbygning er, som nævnt, opført 1547 eller rettere da paabegyndt (først ved P. Oxes Død 1575 skal den være bleven fuldendt). Den bestaar af 3 sammenbyggede Fløje i 3 Stokværk, opførte af røde Mursten med meget tykke, til Dels med Skydeskaar forsynede Ydermure, hvælvede Kældere i den vestre Fløj (i en Del af Kælderen, der staar i Forbindelse med de øvre Stokværk ved en hemmelig Trappe, skal Peder Oxe en Tid have holdt sig skjult, inden hans Afrejse til Udlandet, da han var falden i Unaade), store takkede Gavle og paa venstre Fløj et fremspringende Porttaarn*). Inde i Gaarden har der ved søndre Side været et ottekantet Trappehus. Som omtalt under Kirken har der ogsaa været en fjerde, østre Fløj, som dog senere blev nedreven og erstattet med en Brandmur, som 1665 atter forsvandt, men genopbyggedes, vistnok af Chr. Gyldenløve. I det hele ere Bygningerne undergaaede store Forandringer i Tidens Løb, saaledes har der i søndre Fløj været Kirke, som nedlagdes i Slutn. af 18. Aarh.; 1869 blev Gaarden restaureret under Ledelse af Etatsraad Herholdt, ved hvilken Lejlighed de røde Mure befriedes for deres Kalkpuds. Paa de 3 Sider er Gaarden omgiven af Grave, paa Nordsiden ligger den saakaldte Gaardsø. Peder Oxe omgav ogsaa Gaarden med et Udenværk, bestaaende af en Mur, der har støttet sig til to Taarnbygninger ved Borggraven, og som til vore Dage dannede Ydervæggene for Ladebygningernes Udlænger; men nu er den nedreven. Ved den gamle Bygning ligger desuden en af Knuth opført 2 Stokværk høj Bygning.

Gisselfeld Have (gamle, øverste og nederste Have), der omslutter flere smaa Indsøer, er meget smuk og indeholder de største Driverier i Landet, flere sjældne Træer — saaledes en omtr. 70 Aar gammel Juniperus Sabina (Sevenbom), 17 F. høj og 1 F. 5 T. i Stammens Omfang, en 16 F. høj hvid Pil, en 75 F. høj Vedbend, der klatrer op ad en Ask, en Sorbus domestica, der er 5 F. 8 T. i Stammens Omfang og $1^1/_2$ F. over Jorden deler sig i 3 Grene, hvoraf den tykkeste er 3 F. 6 T. i Omf., og en Robinia Pseudacacia, der er 50 F. høj og 9 F. 5 T. i St. Omf. —, Springvand og Mindestøtter over Kammerherre Chr. Fr. Kleist, over en Kancelliraad Jens Bing, † 1798, og over Admiralinde Edele Sophie Kaas, † 1800. Herskabshaven er ny anlagt i engl. Stil, Køkken- og Frugthaven er ogsaa ny anlagt paa Grundlag af et gammelt fransk Anlæg med Terrasser og Alleer; S. for Hovedbygningen er der en prægtig Park med Bakker, Smaasøer og Fiskedamme, forbunden med den øvre Have ved en Tunnel under den offentlige Sognevej. I Nærheden den saakaldte „Gravlund“ eller „Sophiehave“, hvori Medlemmerne af den Danneskjold-Samsøeske Familie i 19. Aarh. ere begravne. — Under den nuv. Overdirektør er der i det hele gjort meget for Godset; bl. a. har han ladet opføre en ny Hovedbygning til *Hæsede* (Arkitekt Borring), Skovriderboligen Sophiehøj (Arkit. M. Nyrop) og flere nye Avlsbygninger, ladet Skovene indhegne, paabegyndt de betydelige Engstrækningers rationelle Kultivering og erhvervet Bevilling til Bortsalg af en stor Del af Husmandsgodset.

I *Hæsede Skov* (under Gisselfeld) ligger Lystpavillonen *Villa Gallina* og en Planteskole, der blev anlagt 1837 af Hans Jacobsen og bestyret af ham († 1891), og hvori der findes mange store og sjældne Træer, deribl. flere Ædelgraner, hvoraf en over 75 Aar gammel, 90 F. høj, 9 F. i Stammens og 50 F. i Kronens Omfang, en 43 F. høj Betula papyracea, en 50 F. høj Alnus cordifolia, en 31 F. høj Carpinus Betulus (Avnbøg med forskellige Blade), en 46 E. høj Quercus palustris, en 43 F. høj Acer Lobelii og en 35 F. høj Pterocarya fraxinifolia, der er delt i to Stammer.

I den fiskerige *Sørup Sø*, ligesom i den nærliggende Ulsø Sø, fanges der en lille Fisk, som ogsaa er funden i Silkeborg Søerne og Fousing Sø,den saakaldte „Maræne“ (i Sjæll. kaldet „Marine“).

Litt.: *O. F. C. Rasmussen*, Optegn. om Gisselfeld, Nestved 1868.

Testrup Sogn (indtil 1895 Anneks til Aversi S. i Præstø Amt) omgives af Broby, Haslev og Førslev Sogne samt Præstø Amt (Tybjærg og

*) Over Porten i Taarnet er indmuret en Sten med P. Oxes fædrene og mødrene Vaaben og Indskriften: „M. D. X. L. paa thedt sivende Aar loed Peder Oxe thendne Gaard flytte och bygghe af ny som had her staar segh oc sine Arvinghe thil Nytthe Gudt undne thennom ath bygghe oc boe och saa i Verden ath vere ath thedt bliffver thennom thil Fredt och Roe ofver aldt Thing thil Gudtz Ære“.

Hammer Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. Ø. for Ringsted og lige saa langt N. Ø. for Næstved. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende jævne og sandmuldede med en Del Moser og Enge (Tesmose, Humlemose, Enghave, Sømose m. m.). Sognets sydøstl. Hjørne gennemskæres af den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4004 Td. Ld., hvoraf 1730 besaaede (deraf med Hvede 147, Rug 271, Byg 470, Havre 409, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 284, til Grøntf. 53, Kartofler 18, andre Rodfrugter 53), medens der henlaa til Afgræsn. 577, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1454, Have 40, Moser og Kær 89, Stenmarker 15, Byggegr. 39, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 60 Td. Kreaturhold 1893: 314 Heste, 1360 Stkr. Hornkv. (deraf 928 Køer), 242 Faar, 1142 Svin og 64 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 377,$_{4}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med 43,$_{5}$, 56 Arvefæstegd. med 296,$_{2}$, 149 Huse med 37,$_{7}$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 90: 1138 (1801: 548, 1840: 673, 1860: 849, 1880: 1125), boede i 224 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 802 af Jordbrug, 208 af Industri, 36 af Handel, 30 af andre Erhv., 24 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv. (13 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Testrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1883) og Sparekasse (opr. $^{7}/_{5}$ 1878; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 24,519 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 1291 Kr., Antal af Konti 214); *Skuderløse* (gml. Form Skuderlosæ, Skuderløsæ) med Skole, Asyl (opr. 1872 af Hofjægermester P. F. Post til Broksø), Missionshus (opf. 1891) og Andelsmejeri (Svalebæk). — Saml. af Gaarde og Huse: *Oredrevet, Indelukket* og *Enghave Huse*. — Avlsgaarden *Henriettelund* (Arvef. under Gisselfeld) har $22^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 275 Td. Ld., hvoraf 62 Eng, 8 Skov, Resten Ager; 15 Lejehuse (en Del af Jorden i Aversi Sogn). En Del af Hovedgaarden *Broksøs* Jorder (se Herlufmagle S., Præstø Amt) ligger i Sognet.

Testrup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Roskilde Amtstue- (Roskilde) og Ringsted Lægedistrikt (Ringsted), 3. Landstingskreds og Sorø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 117. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Testrup Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og lille Sakristi paa Korets Nordside. Kirken er opført i 1. Halvdel af 13. Aarh. af røde Mursten og har sikkert været overhvælvet fra Begyndelsen. I den senere Middelalder ere Taarnet (med Hvælving og stor Spidsbue ind til Skibet) og Vaabenhuset opførte, ligesom Koret er blevet helt ombygget og Sakristiet tilføjet. Kirken restaureredes 1863, og 1882 ommuredes største Delen af Taarnet. I Midtpartiet af den udskaarne Altertavle fra Chr. IV's Tid staar en Gibsafstøbning af Thorvaldsens Christus; udskaaren Prædikestol, vist ogsaa fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont.

Aar 1337 nævnes Johannes Nicholai de Teestorp og 1399 Jacobus Hemmingi de Tetztorp.

Slagelse Herred.

Sogne:

St. Peders Landsogn, S. 673. — St. Mikkels Landsogn, S. 679. — Hejninge, S. 681. — Sønderup, S. 682. — Nordrup, S. 683. — Gudum, S. 684. — Sorterup, S. 684. — Ottestrup, S 685. — Kindertofte, S. 686. — Slots-Bjærgby, S. 687. — Sludstrup, S. 688. — Lundforlund, S. 689. — Gjerlev, S. 690. — Stillinge, S. 691. — Vemmelev, S. 693. — Hemmershøj, S. 694. — Boeslunde, S. 695. — Taarnborg, S. 698.

Herredet, det nordvestligste og næststørste i Sorø Amt, grænser mod Ø. til Alsted Herred, mod S. Ø. til Vester Flakkebjærg Herred, mod V. til Store Bælt og mod N. til Holbæk Amt (Løve og Merløse Hrd.), hvorfra det for en stor Del adskilles ved Tude Aa. Herredets største Udstrækning fra N. N. Ø. til S. S. V. er omtr. 4 Mil; fra V. til Ø. er det bredeste Sted omtr. $3^1/_2$ Mil; men dets Form er meget uregelmæssig; mod S. gaar det ned i en Spids til Skjelskør Fjord, mod V. udsender det Halvøen Halskov, ɔ: Odden N. for Korsør Nor. De mod Ø. noget højtliggende (Hadshøj 296 F., 93 M.) og temmelig bakkede, men mod V. lave og jævne Jorder ere for største Delen lermuldede. Mod Ø. findes en Del Skov (4970 Td. Ld., omtr. $^1/_{11}$ af Arealet). Af Vandløbene er Tude Aa, med dens Biaa Vorby Aa, det vigtigste. Herredet har ingen Søer. Med Hensyn til Frugtbarheden er det Amtets bedste Herred, idet der i Gennemsnit gaar omtrent 9 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 56,115 Td. Ld. ($5,_{62}$ □ Mil, $309,_4$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $5412,_3$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 14,440 (1801: 8134, 1840: 11,333, 1860: 14,151, 1880: 14,396). I Herredet ligge Købstæderne Slagelse og Korsør. I gejstlig Henseende danner Slagelse Herred et eget Provsti med Undtagelse af Gudum Sogn, som er Anneks til Havrebjærg S. i Løve Hrd., og Kindertofte S., der er Anneks til Pedersborg S. i Al-

sted Hrd. I verdslig Henseende hører Herredet til Korsør Købstads og Antvorskov Birks samt Vester Flakkebjærg Herreds (kun Boeslunde S.) Jurisdiktioner samt til Amtets 7. Forligskreds undt. Vemmelev, Hemmershøj og Taarnborg S., der høre til 1., og Boeslunde S., som hører til 2. Forligskr.

Slagelse Herred (i Vald. II's Jordebog kaldet *Slaglæsæhereth* og *Sláulæsæhæreth*) hørte fra 1660 til Antvorskov og Korsør Amter, indtil disse 1798 bleve forenede med det nuv. Sorø Amt (se S. 540).

Herredets forskellige Dele synes ikke at have været bebyggede ligeligt i Sten- og Broncealderen. Fra de 6 nordøstligste Sogne kendes næppe 25 Mindesmærker; længere mod S. er der flere, og i størst Antal findes de i de 3 Kystsogne, hvor der er talt omtr. 170. I alt foreligger der Oplysning om henved 325 (deraf 130 Stengrave); 53 ere fredlyste. I Jærnalderen synes derimod Bebyggelsen mere ligelig, efter Gravfundene at dømme.

St. Peders Landsogn bestaar af en vestlig og en østlig Del, der adskilles ved Slagelse Købstads Jorder. Den vestl. Del omgives af Købstadens Jorder, Slots-Bjærgby, Hemmershøj, Hejninge Sogne og St. Mikkels Lands.; den østl. Del af Sludstrup og Slots-Bjærgby S., Købstadens Jorder, St. Mikkels Lands., Ottestrup S. og Vester Flakkebjærg Herred (Sørbymagle S.). De for største Delen lermuldede Jorder ere vel højtliggende, men overvejende jævne, enkelte Steder bakkede. Over Halvdelen af den østl. Del, mellem $^1/_3$ og $^1/_4$ af hele Arealet, er dækket af Skov (Antvorskov Sk.). Den vestl. Del gennemskæres af den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Slagelse til Korsør, den østl. Del af Landevejen fra Slagelse til Næstved; gennem begge Dele gaar Banen Slagelse-Skjelskør-Næstved; i den nordvestl. Del er Banen Slagelse-Værslev under Anlæg.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5102 Td. Ld., hvoraf 2114 besaaede (deraf med Hvede 179, Rug 248, Byg 629, Havre 432, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 189, til Grøntf. 150, Kartofler 54, andre Rodfr. 206, andre Handelspl. 8), medens der henlaa til Afgræsn. 478, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Haver 58, Skov 1507, Moser og Kær 27, Stenmarker 6, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 81 Td. Kreaturhold 1893: 334 Heste, 1431 Stkr. Hornkv. (deraf 942 Køer), 267 Faar, 1119 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $433,_8$ Td. Der var 48 Selvejergaarde med $372,_7$, 3 Arvefæstegd. med $17,_3$, 1 Fæstegd. med $1,_{11}$, 83 Huse med $21,_3$ Td. Hrtk. og 119 jordløse Huse ($^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1569 (1801: 637, 1840: 1094, 1860: 1499, 1880: 1523), boede i 249 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv (man mærker Byens Nærhed) saaledes: 121 levede af immat. Virksomh., 784 af Jordbrug, 27 af Gartneri, 337 af Industri (82 af Teglbr.), 51 af Handel, 154 af andre Erhverv, 64 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv. (19 i offtl. Anst.).

I den vestl. Del af Sognet Byerne: *Landsgrav*, ved Korsør Landevej, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1876) og Fællesmejeri; *Hyllerup*, ved Korsørbanen, med Fattiggaard (Plads for 50 Lemmer; i Bygningen Plads for 9 alderdomsunderstøttede); *Holmstrup*, ved de anførte Baners Krydsningspunkt, med Skole.

I den østl. Del: Hovedgaarden *Charlottendal*, $66^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 600 Td. Ld., alt Ager; til Godset, der helt ligger i dette Sogn, medens Bøndergodset og Skovene til Dels ogsaa ligge i Sludstrup og Sørbymagle

Sogne, høre desuden $18^1/_4$ Td. Hrtk. Fæstegods og 1435 Td. Ld. Skov samt Sludstrup Kirke. En *Parcel af Antvorskov Hovedgaard*, 14 Td. Hrtk., 140 Td. Ld., alt Ager; til Ejendommen høre 1 Smedie, 4 Lejehuse og Slots-Bjærgby Kirke. *Idagaard*, $44^5/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $1^3/_4$ Td. Skovsk., 432 Td. Ld., hvoraf 320 Ager, 100 Skov og 12 Gaardsplads Have, Veje m. m.; til Ejendommen høre 9 Huse. *Brænderigaard* har $12^1/_2$ Td. Hrtk., 114 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 3 Have, Resten Ager; desuden hører til Ejendommen 7 Td. Ld. Fæstegods. *Valdemarskilde* har $14^1/_8$ Td. Hrtk., 198 Td. Ld., hvoraf 19 Eng, 24 Skov, Have og Gaardsplads, Resten Ager; 3 Huse. Alle disse Gaarde ere Dele af det tidligere Antvorskov Gods (se ndfr.). Paa den gamle Slotsgrund ligger Villaen *Gammel Antvorskov*. Desuden mærkes *Gml. Antvorskov Teglværk* og et mindre Teglværk ved Slotsporten. — I den vestl. Del ligger *Pilegaard*, $15^1/_4$ Td. Hrtk., 156 Td. Ld., alt Ager; 3 Arbejderhuse og 1 Hus i Livsfæste.

St. Peders Lands., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 321. Lægd. Sognet har ingen Kirke, men søger St. Peders Kirke i Slagelse.

Antvorskov (gml. Form Andwarthæskogh, Andworthscogh, Antuorskoug; maaske af „andvord", ɔ: foran, oprindelig, ɔ: det Sted, der ligger ved Skovens Beg.; se dog Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1885, S. 297 fl.). Under sit første Exil i Frankrig sendte Ærkebiskop Eskil nogle „Hospitalsbrødre af Jerusalem", ɔ: Johannitermunke, til Danmark for at virke for Korstog, og dette har vel givet Anledning til, at Ordenen snart efter fik Fodfæste i Landet. Kort efter 1164, som det synes (se *H. Olrik*, Valdemarstiden, S. 201), stiftede Vald. I *Antvorskov Kloster*, der vist har været det først grundlagte Johanniterkloster i Danmark og i alt Fald var det fornemste i hele Norden. Som alle Ordenens Huse var det indrettet med Johannesklosteret i Jerusalem som Forbillede og var baade Kloster og Hospital; men af de 3 Klasser, hvori Ordensbrødrene alm. deltes, Riddere, Præster og tjenende Brødre, fandtes i A. kun de 2 sidste. Klosteret var indviet til Treenigheden, Jomfru Maria og Johannes Døberen; dets Segl fremstillede Johannes' Hoved mellem to Dobbeltkors, Ordensbanneret var en røde Dug med et hvidt Kors (hvoraf Dannebrog menes at være opstaaet), og Ordensdragten var en sort Kappe med et hvidt, splitarmet Kors, hvorfor Munkene her i Landet alm. kaldtes Korsbrødre. I Rigdom stod A. ikke tilbage for Landets største Munkeboliger, men det fandt ikke altid den Støtte hos Regenterne som saa mange andre Klostre. Kongerne have vel bekræftet dets Privilegier og ogsaa givet det enkelte Begunstigelser (bl. a. Ret til at opkræve Huspenning, en Denar af hver Slægt i Landet); men om Pengegaver høres der aldrig, og ingen Konge har valgt sit Hvilested i Klosterkirken, ja i Beg. af 14. Aarh. klagede Brødrene endog til Paven over ilde Medfart fra Erik Menveds Side. Sin bedste Støtte havde Klosteret i Adelen. En stor Del af dets over næsten hele Landet spredte Jordegods var skænket af Adelsmænd, som paa deres gamle Dage indgave sig i Klosteret; andre Godser vare ydede af Adelsmænd som Vederlag for at faa Gravsted i Klosterkirken, og over flere af de Biller og af Familierne Rud, Basse, Rosenkrantz, Lunge o. a. vides der saaledes at have været Ligsten (*A. Petersen* Mindesmærker fra A. Klosterkirke, Kbh. 1859). Ogsaa paa anden Maade fik A. Besiddelser. Det havde Patronatsretten til Stillinge Kirke, som det dog senere overlod til Roskilde Bispestol mod at faa Kimmerslev og Slots-Bjærgby Kirker; 1408 fik det St. Mortens Kirke i Maskenholt paa Rügen, og St. Jørgens Hospital ved Slagelse har sikkert staaet i Afhængighedsforhold til det*). Klosteret styredes af en Klosterprior, under hvilken stod en Kirkeprior; hin var tillige Overhoved for alle Ordenens Huse i Provinsen Dacia (Norden), og som saadan indsamlede han til Ordenens fælles Skatkammer den aarlige Afgift af

*) I Holmstrup eller Holstrup (i St. Peders Lands.) havde Klosteret Gods, som 1400 var forlenet til Fogden i Slagelse, Niels Boesen, hvis Søn Væbneren Karl Nielsen 1423 havde samme Gods for Livstid og senere skrev sig til Holstrup. Den af ham beboede Gaard kom atter tilbage til Klosteret efter hans Død.

Klostrene (140 gode rhinske Gylden). Klosterpriorerne indtoge en høj Rang blandt Rigets Prælater, og flere af dem have spillet en politisk Rolle. Henr. af Hoenscheid, Prior omtr. 1266—90, benyttedes meget af Erik Glipping og under Erik Menveds Mindreaarighed; flere havde Sæde i Rigens Raad, saaledes Bent Pedersen Present (Prior omtr. 1428—51), Jens Brun (omtr. 1453—67), Jep Mortensen (1467—91), under hvem Klosteret 1472 blev ombygget og Kirken 1490 forsynet med et Kapel, Peder Pedersen (1492 - 1503) og Eskil Thomsen (1505—38), til hvis Navn en af Klosterets Munke, Reformatoren Hans Tausens Skæbne nøje er knyttet. Efter Reformationen fik Klosteret en rum Tid Lov at bestaa som gejstlig Stiftelse (1546 holdtes her en vigtig Synode), og dets Forstandere kaldtes vedblivende Priorer. I Begyndelsen var dets Stilling ret selvstændig, om det end ofte maatte udrede forskellige høje Afgifter til Kongen (1542 saaledes 1500 Dl., det meste, noget Herrekloster da maatte betale); men fra

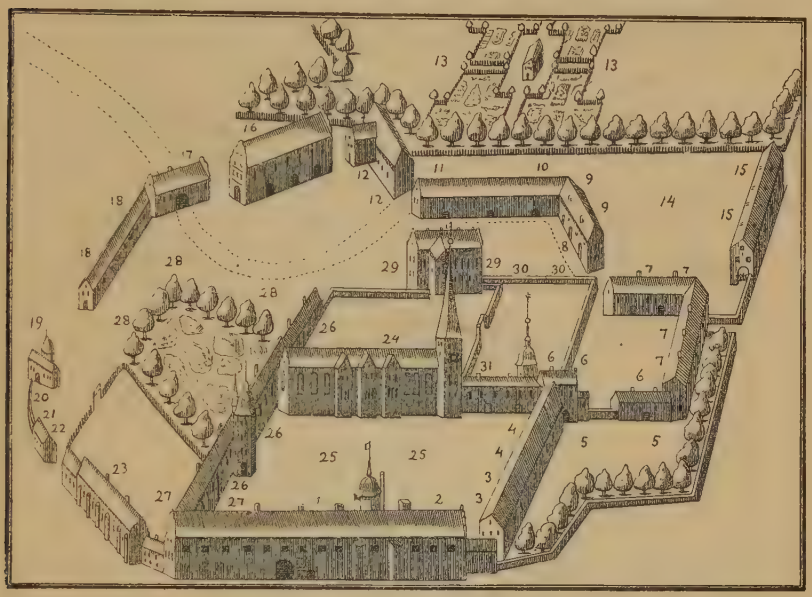

Antvorskov Slot. (Efter Resen).

1. Indkørsel paa Slottet fra Slagelse. 2. Kancelliet. 3. Riddersalen. 4. Kongens Gemakker. 5. Dronningens Have. 6. Dronningens Kammer. 7. Ridefogedens Kammer. 8. Nedgang til Staldene. 9. Ny Stald. 10. Fole Stalden. 11. Berider Stalden. 12. Sparepenge. 13. Kongens Have. 14. Ridebanen. 15. Ridehuset. 16. Laden. 17. Nordre Port. 18. Ko Stalden. 19. Vandhuset. 20. Vandrenderne. 21. Tinghuset. 22. Hestemøllen. 23. Bryggerset. 24. Kirken. 25. Borgegaarden. 26. De gule Gemakker. 27. Porten til Bryggerset. 28. Præstehaven. 29. Amtmandens Residens. 30. Spotterbænken. 31. Løngangen.

Slutningen af Chr. III's Regering gik det over til rent at blive et kglt. Regnskabslen, hvis Indtægter tilfløde Kongen. Aar 1580 forlenede Fr. II det til sin Yndling Peder Reedtz, og dermed var det sekulariseret; da vare kun Prioren og 3 Munke i Live.

Antvorskovs Beliggenhed omtr. midt i det gamle danske Rige nær Overfartsstedet til Fyn og i smukke, skovrige Omgivelser med let Adgang til Jagt var utvivlsomt Grunden til, at Fr. II besluttede sig til at forvandle Klosteret til en Kongebolig. Alt i Aug. 1580 lod han de fattige, der hidtil havde været forsørgede paa Antvorskov, indlægge i Slagelse Hospital, og kort efter begyndte under Tilsyn af P. Reedtz Ombygningen, som dog først i det væsentlige var tilendebragt 1584; Juli s. Aar holdtes Herredag paa A., og Dec. kom Kongen dertil for et længere Ophold; April 1585 kundgjorde han, at enhver, der for Fremtiden kaldte A. for Kloster og ikke Slot, skulde bøde en Okse.

Af en Tegning i Fugleperspektiv fra omtr. 1670 i Resens Atl. kan man gøre sig

en Forestilling om, hvorledes Slottet har set ud paa Fr. II's Tid, idet det nemlig i den forløbne Tid ikke var undergaaet større Forandringer. Det egentlige Slot var et trefløjet, 2 Stokværk højt Bygningskompleks, til hvilket mod S. Kirken sluttede sig som fjerde Fløj; inden for Firkanten laa Borgegaarden. Kirken — den gamle Klosterkirke — var omtr. 100 Al. lang og bestod af Skib med Kapeller, Kor og Taarn med et højt (100 Al.), 1581 opsat Spir. De tre andre omtr. lige saa store Fløje hidrørte i det væsentlige fra Munketiden. Ind mod Gaarden var der under Fr. II blevet rejst ottekantede Trappetaarne, af hvilke eet med en af sine Sider skjulte en Indskrift fra 1472, der meldte om Klosterets Ombygning. Til Slottet stødte mod Ø. Bryggerset, mod V. Dronningens Værelser, og S. derfor laa Kirkegaarden. Hele denne Del af Slottet laa paa en Banke, der til den ene af Siderne, mod S., havde stærkt Fald; neden for Banken laa Stalde, Ridehus, Ridebane og „Sparepenge" (til hvilken Kongen havde en „hemmelig Gang", og som ved Midten af 17. Aarh. blev omdannet til Poststald) samt Kongens Have.

Fr. II døde som bekendt paa A. $^4/_4$ 1588. Efter hans Tid opstod nye og større Slotte, som stillede A. i Skygge. Chr. IV opholdt sig vel undertiden her, dog mest paa Gennemrejse eller under særlige Forhold som 1592, da Pesten hærgede Landet, og

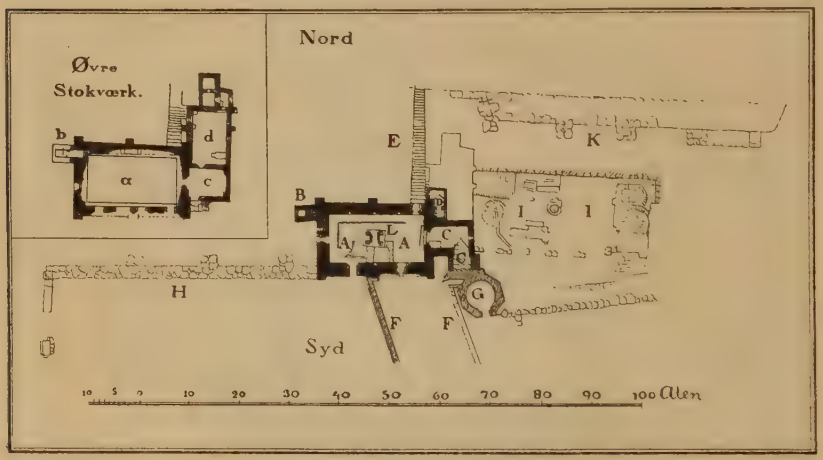

Grundplan af Antvorskov Ruin.

Udarbejdet efter Arkitekt Erik Schiødtes Opmaalinger (i Nationalmus. Arkiv).

1619, da Herredagen holdtes paa A. Men de senere Konger skøttede ikke om Slottet. Det beboedes af de kgl. Lensmænd, 1589—96 af Chr. Friis, senere af Ebbe Munk, Ernst Normand, Wentzel Rothkirk og Hugo Lützow; fra 1662 blev det Bolig for Amtmændene over Antvorskov Amt. Under Svenskekrigen 1658—60 led Slottet meget (ifølge en Synsforretnng fra 1660 var Blytækket paa Taarnene nedtaget, Kirken brøstfældig, Skovene forhuggede osv.). Aar 1684 blev Kirken lukket og Menigheden henvist til St. Peders Kirke i Slagelse. Da Fr. IV 1703 ophøjede A. til Grevskab for sin Elskerinde Elisabeth Helena v. Vieregg, syntes der at skulle oprinde en ny Tid for det; men allerede Aaret efter døde Grevinden og 1705 Kongens og hendes lille Søn Frederik. A. blev derefter et af Landets 12 Rytterdistrikter og var som saadant forenet med Hovedgaardene Pebringe, Landbytorp og Lystager samt en Del Bøndergods, hvis Fæstere ikke gjorde Hoveri; til Brug for de Rytterkompagnier, der havde Kvarter ved A., blev Kirken 1722 atter aabnet til Gudstjeneste. Efter at det ved kgl. Resol. af $^{15}/_8$ 1763 var blevet bestemt, at Ryttergodserne skulde sælges, blev A. tillige med Pebringe, i alt 1700 Td. Hrtk., afhændet 1774 for 175,523 Rd. D. C. til Finansraad G. D. Fr. Koes († 1804), som nedrev Klosterkirken og benyttede Stenene til Opførelsen af Falkensten i Stedet for det nedlagte Pebringe. Koes solgte A. og Falkensten 1794 for 310,761 Rd. D. C. til Grev Dernath, som atter 1799 solgte det for 492,833 Rd. til Etatsraad, senere Gehejmekonferensraad Constantin

Antvorskov Ruin, set fra Sydøst.

Brun († 1836), gift med den bekendte Forfatterinde Frederikke Brun. Brun, der indlagde sig stor Fortjeneste som Landmand (bl. a. indførte han paa Godserne Tilberedningen af Schweitzerost), anlagde den 1200 Al. lange Allé fra Slagelse Slotsport (med een Runddel midtvejs og en anden Runddel ved Slottet) og delte Ejendommen i 4 Parceller, opkaldte efter hans Børn Charlotte, Ida (den senere bekendte Grevinde Bombelles), Augusta og Carl, men solgte dem alle 1806 til Overhofmarskal Hauch og Slotsforvalter Voigt for 832,000 Rd., hvorefter Parcellerne fik forskellige Ejere. De to af dem danne nu *Charlottendal* (med den nu nedlagte *Augustendal*) og ejedes en Tid af Const. Frisch († 1865), der 1847 solgte den til Etatsraad C. Neergaard til Gunderslevholm; nuv. Ejer er Hofjægermester Chr. Neergaard, der har opført alle Gaardens betydelige Bygninger. Den tredje Parcel, *Idagaard* (nu ejet af Hr. Spandet), er endnu i sin oprindelige Skikkelse; den fjerde, *Carlsgaard*, er senere atter udparcelleret, saaledes at en Del af den er den nuv. *Brænderigaard*, en anden Del *Antvorskov Hovedparcel*.

Slottet er for længe siden forsvundet. Omtr. 1814—16 blev den nordre og vestre Fløj og i 1830'erne den østre nedbrudt; da vare ogsaa alle Udhusene forsvundne. — I de seneste Aar er der af det gamle A. fremgravet flere Bygningsrester, der give en Forestilling baade om Kloster og Slot. Ved Pløjning paa den føromtalte Bankes sydvestre Skraaning stødte man i 1887 paa fast Murværk, og i de næste Aar afdækkedes den Ruin, der her er vist i Plan og Situationsbillede. I Midten, lige under Banken, ligger et aflangt firkantet Rum (44 F. langt, 28 F. bredt), der nu er ud i eet, men oprindeligt ved et Bjælkeloft har været delt i to Stokværk: et højt Kælderrum (A), der fra først af ikke har haft Vinduer, og et øvre Stokværk (a), der har haft Vinduesaabninger mod S. og V. Murene bestaa af Kampesten, overgydte med Kalkmørtel og beklædte med røde Munkesten i Munkeskifte. Til dette Rums nordvestre Hjørne støder en lille, karnapformet Udbygning (Bb), og mod Ø. kommer man fra Kælderen ind i et lille, med to Tøndehvælvinger overspændt Rum (C), fra øvre Stokværk gennem en karakteristisk, rundbuet Dør ind i et firkantet Rum (c). Til dettes Nordside støder igen et Værelse (d) med nogle smaa Tilbygninger, og under det er der et lille, med to tøndeformede Hvælvinger dækket Rum (D). Murene her ere ligeledes af Munkesten, dels massive, dels med en Kerne af Kamp. Fra Nordsiden af Kælderen A fører en stejl Kampestenstrappe (39 Trin) op til Bankens Overflade (E), og fra søndre Side af det beskrevne Bygningsparti udgaa to parallelt løbende, nu knap 1 Fod høje Mure (F), hvis Fundament er Kamp, men som ere opførte af smaa Mursten. Umiddelbart ved Siden af ses Rester af et ottekantet, ligeledes af smaa Mursten opført Taarn (G). Den vestre Del af Ruinen bestaar af en tyk Kampestensmur (H), og mod Ø. er der Rester af en Bygning (I), i hvis Gulv der er en rund og en aflang, lav Fordybning samt to Pladser, hvor Stenene ere lagte i en cirkelrund Figur. Helt oppe paa Bankens Skraaning ses endelig en svær Kampestensmur (K). — De ældste Dele af Ruinen (Aa, Bb og Cc) maa antages at være fra omkring 1200; lidt senere ere Rummene Dd tilføjede, og Minder om de store Byggeforetagender i Fr. II's Tid ere det ottekantede Taarn G og Murene F. De øvrige Partiers Alder kan mindre sikkert angives; Kampestenstrappen E og Rum I synes dog at være fra den senere Klostertid. Baade i den gotiske og i den ældre Renæssancetid er det store, firkantede Rum Aa undergaaet forskellige Forandringer, idet der brødes nye Vinduer og Døre. — Hvad Bygningen har tjent til i Klostertiden, ved man ikke. Saa meget er dog sikkert, at den kun har været et Udhus for Klosteret, da dettes Plads, som alt nævnt, har været ovenpaa Banken (Fundamenter af Kirken og den nordre Fløj ere fundne i den nyeste Tid). Maaske har Rummet a tjent til Spisesal (Udbygningen Bb kan næppe have været andet end en „Hemmelighed"). Bygningen I lader til at have været benyttet til Bageri, Bryggers og Vaskehus. Om Rummenes Anvendelse i Slotstiden er der bedre Oplysninger. Ved at sammenholde Tegningen hos Resen med Resultaterne af Udgravningerne ses det, at de to Mure F maa være Rester af Ny Stald. Paa Resens Tegn. er der imidlertid ikke Huse eller Taarn ved Ny Stalds Nordgavl, og tør man fæste Lid dertil, maa den øvrige Del af Ruinen altsaa dengang antages at have været dækket med Jord. Der foreligger ogsaa fra 1657 et Kongebrev til Hugo Lützow, hvorved det tillades ham at nedbryde Taarnet mellem Ny Stald og Smedien. Hvis det er dette Taarn, der ses nu — og det er vist uden for al Tvivl —, maa Rummet Aa og de hosliggende Rum Cc og Dd være Smedien og Smedens Værelser; Murværket L i Rum A kan i øvrigt næppe være andet end Rester af en i sen Tid rejst Dobbeltesse.

Efter Udgravningen er Murværket restaureret (af Prof. J. B. Løffler og Murmester

Schledermann), og Ruinen er nu fredlyst af Stedets (Gml. Antvorskovs) Ejer, Oberstlieutn. Th. Schou, der for offentlige Midler og under Nationalmuseets Medvirkning har foretaget Udgravningen. Øverst paa Banken er der rejst en lille Bygning, hvor alt, hvad der er fundet fra Kloster- og Slotstiden (Sporer, Husgeraad, osv.), opbevares; ligeledes findes der 4 Ligsten, af hvilke en med Indskriften „Hic jacet Eskil" indtil den seneste Tid har været indmuret i St. Peders Kirke i Slagelse.; de 3 andre, over Priorer i A., findes kun i Fragmenter; Eskil Thomsens Sten († 1538) fandtes paa Valbygaard, Jens Povlsens († 1505) i en Stendynge ved Slots-Bjærgby, og Peder Andersens († 1504) opbevaredes tidligere i Nationalmuseet (*R. C. Rasmussen*, Fragm. af Prior Petrus Andreæ's Ligsten, s. a.); et nyt Brudstykke af denne Ligsten er for et Par Aar siden fundet i Slots-Bjærgby. — Ved Antvorskov staar en Mindesten for Hans Tausen, rejst 1891. (**Litt.** om Antvorskov: *Daugaard*, De danske Klostre, S. 273 fl. — *F. R. Friis*, Bidrag til A.s Historie, Slagelse 1875. — *C. Neergaard*, Ruinerne af A. Kloster, i Nordstjernen $^{16}/_{11}$ 1890).

Paa Valdemarkildes Mark „Kallen" har Gaarden *Rollerup* ligget; Voldstedet er nu udjævnet, og paa Tomten er der fundet Munkesten, Brudstykker af Lerkar, Kakler og Metalsager; det omgivende Terræn har tidligere staaet under Vand, og

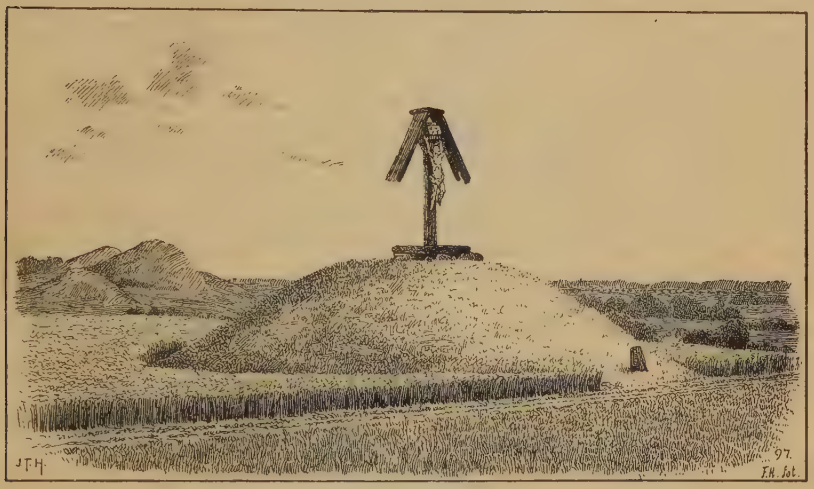

Hellig Anders Høj.

mod V. har en Dæmning ført over Lavningen. Rollerup tilhørte i sin Tid Roskilde Bispestol, der 1379 havde forlenet den til Niels Pedersen, 1402 til Poul Bille, hvis Søn Herluf Bille arvede Lenet, som han havde til 1486; 1494 var Joachim Daa Lensmand paa R.; i det efterfølgende Aarh. havde Emmike Ottesen og siden hans Enke Margrethe Basse i mange Aar Rollerup Len.

Omtr. 700 Al. fra Landevejen mellem Slagelse og Korsør staar der paa den fredlyste *„Hvilehøj"* eller *„Hellig Anders Høj"*, hvor Sagnet lader Hellig Anders (se S. 582 og 586) opvaagne, efter at han var bleven forladt af sine Stalbrødre paa Pilegrimsfarten, et gammelt Trækrucifiks med Indskriften: J. N. R. J. og Aarstallet 1762 (da det fornyedes). Hvornaar Krucifikset er opstillet, vides ikke. — Foruden denne Høj er der i Sognet fredlyst følgende Oldtidsmonumenter: i Antvorskov Skove et Dyssekammer og en anselig, tokamret Langdysse, omsat med 67 Randsten; ved Holmstrup en Høj med Stenkammer og ved Landsgrav 2 Gravhøje samt en 183 F. lang Langdysse.

St. Mikkels Landsogn bestaar af en større Del, der ligger N. og N. V. for Slagelse, og begrænses mod S. af Hejninge Sogn, St. Peders Lands. og Købstadens Jorder, medens det i en nordl. Bue omgives af Gudum og Sønderup Sogne, Holbæk Amt (Løve Hrd.) og Stillinge Sogn,

paa hvilken Strækning det begrænses af Gudum Aa og Tude Aa, og to mindre Dele, der ligge Ø. for Slagelse, og hvoraf den største omgives af Købstadens Jorder, Gudum og Ottestrup Sogne og St. Peders Lands., medens den mindste omgives af St. Peders Lands., Ottestrup S. samt Alsted Hrd. (Lynge S.) og V. Flakkebjærg Hrd. (Sørbymagle S.). De noget højtliggende, for det meste jævne, enkelte Steder bakkede Jorder (Rævebakke, 239 F., 75 M.) ere lermerglede, blandede med storkornet Sand. Den østligste af Sognets tre Dele er helt dækket med Skov (Valbygaard Skov). Gennem den vestl. Del gaar Landevejen fra Slagelse til Kalundborg, og under Anlæg er Slagelse-Værslev Banen, i den mindre østl. Del krydses den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Slagelse til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3451 Td. Ld., hvoraf 1639 besaaede (deraf med Hvede 210, Rug 198, Byg 629, Havre 299, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 86, til Grøntf. 38, Kartofler 68, andre Rodfr. 95), medens der henlaa til Afgræsn. 371, Høslæt, Brak, Eng m. m. 875, Haver 39, Skov 463, Moser og Kær 19, Byggegr. 19, Veje, Vandareal m. m. 26 Td. Kreaturhold 1893: 239 Heste, 1156 Stkr. Hornkv. (deraf 773 Kør), 504 Faar, 775 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $362_{,3}$ Td. Der var 41 Selvejergaarde med $286_{,2}$, 1 Arvefæstegd. med 44, 2 Fæstegd. med $13_{,7}$, 47 Huse med $18_{,4}$ Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse ($^{1}/_{2}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 851 (1801: 365, 1840: 611, 1860: 830, 1880: 892), boede i 129 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 30 levede af immat. Virksomh., 620 af Jordbr., 10 af Gartneri, 134 af Industri, 4 af Handel, 23 af andre Erhv., 10 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv. (12 i offtl. Anst.).

I den vestl. Del Byerne: *Lille-Valby* med Skole; *Slagstrup* med Mølle. I den mindre østl. Del *Skovsø* (hvoraf en Del i Ottestrup S.). — I den vestl. Del Hovedgaarden *Valbygaard*, $121^{5}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $36^{1}/_{2}$ Td. Skovskyld, 1642 Td. Ld., hvoraf 134 Eng, 621 Skov (af Skovene ligge $11^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 204 Td. Ld., i Sørbymagle S.), Resten Ager; til Gaarden høre $28^{5}/_{8}$ Td. Hrtk. Bøndergods og Hejninge Kirke; en Del af Godset ligger i Stillinge S. Hovedgaarden *Brorup* (Arvef. under Sorø Akad.), ved Landevejen til Kalundborg, 44 Td. Hrtk., 393 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager. Desuden *Jærnbjærggaard* og *Garverigaard*, tils. omtr. 72 Td. Hrtk., omtr. 600 Td. Ld., alt Ager, hvoraf 190 benyttes til Sæddyrkning, Resten til Havekultur, Rodfrugtdyrkning (Cikorie), Olieplanter, Frø m. m.; ved Gaardene drives Spritfabrik, Gødningsfabrik, Cikorietørreri og Ølbryggeri.

St. Mikkels Lands., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 320. Lægd. Kirken, der ejer sig selv, ligger i Slagelse (se S. 585).

Paa Skiftet efter Hr. Jep Olsen Lunge 1387 udlagdes der en Hovedgaard i *Skovsø* og en anden Hovedgaard i *Valby* til hans Børnebørn, Hr. Oluf Lunge af Skjoldnæs' Børn. — Den nuv. *Valbygaard* (og *Øster-Stillinge*) er først oprettet til Hovedgaard ved Antvorskov Rytterdistrikts Salg 1774, da 11 Bøndergaarde i Store- eller Vester-Valby bleve nedlagte; den derved oprettede Hovedgaard blev 1775 forøget med de øvrige 3 Gaarde af Store-Valby, som saaledes helt ophørte at eksistere. Til Gaarden lagdes 906 Td. Bøndergods samt Hejninge Sogns Kirketiende, hvilke samlede Ejendomme, i alt 1072 Td. Hrtk., ved Auktionen 1774 tilskødedes Kmhr., Oberstlieutn., senere Generallieutn. J. V. H. Castenschiold for 65,000 Rd. D. C., og han solgte den 1776 for 100,000 Rd. D. C. til sin Broder, senere Generalmajor, J. F. Castenschiold til Hørbygaard. Efter at have bortsolgt 131 Td. Hrtk., solgte han den for 340,000 Rd. D. C. 1805 til Kmhr. og Amtmand, senere Gehejme-Statsminister P. Chr. Stemann, som 1846 afhændede den for 500,000 Rd. (altsaa mindre end i 1805) til senere Hof-

jægermester A. V. Bech († 1877), der gjorde meget for Godset og 1853—55 opførte den nuv. Hovedbygning i nederlandsk Renæssancestil efter Tegn. af L. A. Winstrup, i to Stokværk med Kælder, Halvtaarne og Portal med smaa Spir (1884 udvidet med en Tilbygning). Nuv. Besidder er (fra 1879) Hofjægermester J. Bech.

I *Brorup* har der vist alt i 14. Aarh. været en større Gaard; thi 1352 nævnes Peder Nielsen og 1366 Hr. Niels Pedersen af Brothorp. Mulig var den alt dengang under Roskilde Bispestol; i alt Fald tilhørte den Bispestolen 1396, da Bent Bille havde den i Forlening, og 1436 var Clement Griis Lensmand. Bispen mageskiftede 1454 Brorup til Antvorskov Kloster mod Svenstrupgaard. — Den nuv. *Brorupgaard* er oprettet 1674 af 7 Bøndergaarde af Justitsraad Povl Nielsen, adlet 1679 under Navn af Rosenpalm († 1688), hvis Enke Anne Andersdatter († 1713) skødede den 1708 (Hovedgaardstakst 88, med Bønder- og Kirkegods i alt 535 Td. Hrtk.) til Sønnen Kaptejnlieutn., senere Admiral Anders Rosenpalm († 1754). Denne maatte udlægge den til Fru Birthe Skeel paa Roskilde adelige Jomfruklosters Vegne, hvorpaa den (407 Td. Hrtk.) ved Auktion 1714 solgtes for 19,500 Rd. D. C. til Kancellisekretær Joh. Severin Bentzon til Estvadgaard († 1741). Denne solgte Gaarden 1740 til Ludv. Holberg, som gjorde den til en Del af det af ham oprettede og til Sorø Akad. skænkede Baroni. Akademiet solgte den 1805 som Arvefæste til Westergaard; senere ejedes den af Worsøe, der 1855 solgte den til A. V. Bech til Valbygaard; nuv. Besidder er (fra 1880) Hofjægermester J. Bech. — Hovedbygningen er udvidet i 1880'erne.

Den tidligere By *Jærnbjærg* (gml. Form Hjerneburg, Hjernæbjærghæ) er nu nedlagt.

Hejninge Sogn, omgives af St. Peders og St. Mikkels Lands., Stillinge og Vemmelev Sogne; Tude- og Vorby Aa danner Grænsen mod V. og S. V. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Slagelse. De lavtliggende og for det meste jævne Jorder ere overvejende lermerglede og muldrige. Gennem den sydøstl. Del gaar den vestsjæll. Jærnbane, der føres over Aaen og Dalstrøget paa en Bro med høje Buer.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1234 Td. Ld., hvoraf 639 besaaede (deraf med Hvede 38, Rug 98, Byg 243, Havre 126, Ærter og Vikker 4, Blandsæd til Modenh. 14, til Grøntf. 46, Kartofler 24, andre Rodfr. 45), medens der henlaa til Afgræsning 149, Høslæt, Brak, Eng m. m. 335, Haver 13, Moser og Kær 59, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 26 Td. Kreaturhold 1893: 132 Heste, 470 Stkr. Hornkv. (deraf 267 Køer), 151 Faar, 334 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 151,$_4$ Td. Der var 25 Selvejergaarde med 144,$_5$, 1 Arvefæstegd. med 2,$_6$, 10 Huse med 4,$_8$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 261 (1801: 184, 1840: 199, 1860: 240, 1880: 286), boede i 50 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomhed, 193 af Jordbrug, 30 af Industri, 8 af Handel, 7 af andre Erhverv og 9 af deres Midler.

I Sognet Byen *Hejninge* med Kirke, Skole, Forsamlingshus, Mølle og Andelsmejeri (Kobberdal), det sidste uden for Byen. — Desuden *Trælleborg Gaarde*.

Hejninge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 318. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Valbygaard. Sognepræsten er tillige resid. Kapellan ved St. Mikkels Kirke i Slagelse.

Hejninge Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Tilbygning, nu Ligkapel, mod N. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; senere i Middelalderen er Taarnet tilføjet, Koret udvidet mod Ø., Vaabenhuset opført og Kirken overhvælvet, alt af Mursten. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil; i Midtfeltet Christus paa Korset mellem Maria og Johannes; Prædikestol fra 1691 med Sognepræsten Oluf Lauritzens Navn; Granitdøbefont. I Koret en Munkestol og et Skab fra Renæssancetiden; i Korgulvet Ligsten over Kaptejn Fr. Asmussen, † 1727; i Korbuen et Epitafium fra 1669 over Oberst Tambsens Hustru, f. Raben, og hendes Søn; i Skibet et Krucifiks og et gammelt Maleri (Nadveren). Udenfor Kirken Begravelse for Familien Bech paa Valbygaard.

Hvor Tude- og Vorby Aa støde sammen, ligger i den derved dannede spidse Vinkel en af Danmarks største Voldpladser, *Trælleborg* (fredlyst 1873), som gaar tilbage til den tidlige Middelalder, mulig endog til Oldtiden. Den runde, 204—215 Al. vide Plads er omgiven af en Vold, og der er Spor af en Grav, som har været draget mellem de to Aaløb, saaledes at Volden paa alle Sider har været omgivet af Vand. Ind mod Land har Volden haft sin største Højde, 15—20 Al., ud mod Vandet er den opført af store Strandsten med et Jordlag over og flere Steder ganske lav; i Volden findes flere Aabninger (Porte?), i hvis Bund der er fundet en klodset Brolægning af store, flade Kampesten. Inden for Volden er der ikke fundet Spor af Murværk. Fordum vides der at have været Indsejling fra Havet til T. Flere Træk ved Voldpladsen minde om de vendiske Borge paa Rügen, i Holsten osv., og den er maaske bygget som Efterligning af disse. I Historien nævnes den ikke.

Henning Offenhus af Heininge nævnes 1396.

Hejninge var 1542—1862 Anneks til Slagelse St. Mikkels Sogn.

Sønderup Sogn omgives af Annekset Nordrup, Sorterup og Gudum Sogne, St. Mikkels Lands., hvorfra det adskilles ved Gudum Aa, og Holbæk Amt (Løve Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Tude Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. N. Ø. for Slagelse. De temmelig lavtliggende og jævne Jorder ere sandmuldede med Blanding af Ler og Kalk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Nykjøbing.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1932 Td. Ld., hvoraf 1123 besaaede (deraf med Hvede 21, Rug 212, Byg 406, Havre 216, Ærter og Vikker 24, Blandsæd til Modenh. 48, til Grøntf. 62, Kartofler 32, andre Rodfr. 102), medens der henlaa til Afgræsn. 290, Høslæt, Brak, Eng m. m. 459, Haver 20, Moser og Kær 13, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1893: 190 Heste, 724 Stkr. Hornkv. (deraf 522 Køer), 201 Faar, 694 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 225,$_{8}$ Td. Der var 29 Selvejergaarde med 161,$_{4}$, 12 Arvefæstegd. med 50,$_{4}$, 45 Huse med 14,$_{1}$ Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 550 (1801: 342, 1840: 450, 1860: 536, 1880: 521), boede i 99 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomhed, 410 af Jordbr., 70 af Industri, 5 af Handel, 20 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønderup* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{7}/_{6}$ 1881; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 29,551 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 877 Kr., Antal af Konti 267) og Mølle; *Aarslev* med Andelsmejeri; *Hallelev* med Forsamlingshus (opf. 1890) og Andelsmejeri.

Sønderup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 323. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Sønderup Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, vist fra Midten af 12. Aarh., er opført hovedsagelig af utilhuggen Kamp; flere af de smaa, rundbuede Vinduer ere bevarede; paa Skibets Nordside skimtes den oprindelige Dør. I den senere Middelalder er Kirken undergaaet store Forandringer; Murene forlængedes mod V., ligesom Koret mod Ø., Kirken overhvælvedes, og der opførtes mod N. et Vaabenhus, der senere benyttedes som Underbygning for Taarnet; alle Tilbygningerne ere hovedsagelig af Munkesten. Korets Forlængelse dog af Kamp. Taarnets nederste Rum benyttes nu til Materialhus; langt senere tilføjedes Vaabenhuset. I 1860'erne er Kirken bleven restaureret, bl. a. er Overkalkningen fjernet, der er indsat store, rundbuede Vinduer, Vaabenhuset er til Dels opført fra nyt, og Koret har faaet to Krydshvælvinger af pudsede Brædder. Altertavlen er et Maleri af Storch (Christus) fra 1870 i en samtidig Ramme; rigt udskaaren Prædikestol fra 1616 med Sognepræsten Kn. Nielsens Navn; Granitdøbefont med Rebsnoning. Det af Akademiet 1893 skænkede Orgelharmonium har tilhørt N. W. Gade. I Kirken har før hængt to Faner til Minde om Lieutn. Vortmand og Frue, Dorthe Susanne Ulfeld. (*Løffler*, Sorø Akad. Landsbyk. S. 46).

En Hovedgaard i *Hallelev* tilhørte 1397—1438 Væbneren Niels Esbernsen Bille og arvedes af Bo Madsen Dyre, som 1460 skænkede Gaarden til Maribo Kloster; herfra maa den være kommen til Hr. Poul Laxmand, som 1496 mageskiftede den til Antvorskov Kloster. — Aar 1464 nævnes Iver Jepsen til *Høgesgaard* i Sønderup Sogn, Slagelse Hrd.

Nordrup Sogn, Anneks til Sønderup, omgives af dette og Sorterup S., Ringsted Hrd. (Bromme og Munke-Bjærgby S.) samt Holbæk Amt (Merløse og Løve Hrd.), fra hvilket det for største Delen adskilles ved Tude Aa. Kirken, mod S. V. i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. N. Ø. for Slagelse. De temmelig jævne Jorder (Mistebjærg, 130 F., 41 M.) ere sandmuldede. I Sognet Nordruplund Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2604 Td. Ld., hvoraf 1326 besaaede (deraf med Hvede 107, Rug 202, Byg 422, Havre 286, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenh. 64, til Grøntf. 88, Kartofler 24, andre Rodfrugter 113, andre Handelspl. 5), medens der henlaa til Afgræsn. 323, Høslæt, Brak, Eng m. m. 528, Haver 15, Skov 367, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1893: 172 Heste, 753 Stkr. Hornkv. (deraf 491 Køer), 174 Faar, 685 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $248,_{7}$ Td. Der var 32 Selvejergaarde med 216, 4 Fæstegd. med $10,_{4}$, 46 Huse med $17,_{9}$ Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 583 (1801: 437, 1840: 479, 1860: 581, 1880: 624), boede i 114 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 446 af Jordbrug, 61 af Industri, 8 af Handel, 15 af andre Erhverv, 16 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv. (12 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Nordrup* med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Skaftelev* med Mølle. — Saml. af Huse: *Herrestrup*, *Nordskov* og *Skaftelev*. — Hovedgaarden *Nordruplund*, der tilhører Sorø Akad., har omtr. $66^1/_4$ Td. Hrtk., omtr. 625 Td. Ld.

Nordrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 324. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Nordrup Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, vist fra Midten af 12. Aarh., er opført af Kamp; flere af de smaa, rundbuede Vinduer skimtes endnu. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, og Taarnet (Trappehuset er senere) og Vaabenhuset tilføjedes, alt af Munkesten. Kirken er restaureret 1860—61 og 1874—75; bl. a. er Overkalkningen bleven fjernet, Taarnet til Dels ombygget; ved den sidste Restauration, hvorved Kirken meget mishandledes, nedreves det gamle Kor med Korrundingen, og Koret, der afsluttedes med lige Gavl, fik en Hvælving af pudsede Brædder. Alterbilledet (en af de kloge Jomfruer) er malet 1875 af Chr. Dalsgaard, i en samtidig Ramme; rigt udskaaren, overmalet Prædikestol, hvis ældste Del vist er fra Slutn. af 16. Aarh. Granitdøbefont med Felter og Rebsnoning. I Kirken, hvor der har hængt to Faner over Major Jørgen Schrøder til Skaftelevgaard, † 1706, er der et gammelt Krucifiks. (*Løffler*, Sorø Akad. Landsbyk. S. 41.).

Alt i Middelalderen laa der en Hovedgaard i *Nordrup*. Af dens Ejere kendes Johannes Basse 1355, Anders Pedersen Griis, som 1398 erhvervede Gaarden ved Mageskifte med Antvorskov Kloster, Peder Griis 1438, Niels og Alexander Griis 1454, Marine Nielsdatter Griis, g. m. Laurids Fikkesen. Desuden nævnes 1416 en Væbner Jens Eriksen af Nordrup. — Det nuv. *Nordruplund* er først opstaaet 1774 ved Salget af det Antvorskovske Gods, idet 10 Bøndergaarde sammenlagdes og Godset ved Auktion solgtes for 24,000 Rd. D. C. til Kammerraad Joh. Duus, der 1792 skødede det for 52,000 Rd. til P. Jensen Gjersing; denne solgte Gaarden 1796 for 90,000 Rd. til Kaptejnlieutn. M. Braem, som 1804 afhændede den for 131,000 Rd. til Kammerjunker, senere Kmhr. H. R. Grabow Juel, efter hvis Død den 1825 solgtes for 12,000 Rd. Sølv og 78,768 Rd. i Sedler til Sorø Akademi.

Ved Skaftelev ligger det nu overpløjede og udjævnede Voldsted af *Skaftelevgaard*, hvis Voldbanke har været aflang firsidet (indtil 100 Al. lang og 75 Al. bred) og

omgiven af en bred Grav (1774 stod endnu Rester af en Bygning med tre Længer). Den tilhørte 1320 Bo Tuesen og pantsattes ved 1400 af Hr. Christiern Holck til Hr. Hartvig Bryske. Derefter ejedes den af Laur. Henriksen (Fikkesen) 1428—68, Sønnen Per Lauridsen 1468—1507, dennes Sønner Laur. og Peder Pedersen 1497, disses Broder Oluf Pedersen 1512. Senere kom den til Slægten Bryske: Jørgen Bryske 1549, Gregers Bryske 1555; deres Søster Grethe efterlod Gaarden til Hak Ulfstand, som 1577 afhændede den til Kongen. Kronen skødede den 1676 til Major Henr. Burchard v. Münchhausen, hvis Enke Elisabeth solgte den (for 980 Rd.) til Handelsmand Evert Weimand. Derefter kom den ved Skøde af 1685 til Ritmester Frantz Chr. Bouerden og fra ham 1695 til Rasmus Jørgensen, Borger i Slagelse, der 1697 solgte den til Ritmester Joh. Jørgen Schrøder. Derpaa ejedes den af Lieutn. v. Eppingen, der 1730 solgte den til Anne Christine Günter, Enke efter Kammerraad Brüggemann, efter hvem Svigersønnen Oberst Fr. Chrf. Rampe arvede Gaarden. Han solgte den 1750 til Mich. Højelse, senere Kaptejn, som 1766 afhændede den til Baron Chr. Fr. Knuth, der atter 1776 solgte den for 5000 Rd. til Joh. Adolph Hatting, og denne skødede den 1787 for 7000 Rd. til Landsdommer, Justitsraad A. G. Kraft, fra hvilken Tid den gik op i Ødemark (se S. 633).

Gudum Sogn, Anneks (fra 1574) til Havrebjærg S. i Holbæk Amt og det mindste Sogn i Herredet, omgives af Sønderup, Sorterup og Ottestrup Sogne, St. Mikkels Lands. (mellemste Del), Slagelse Købstads Jorder og St. Mikkels Lands. (vestl. Del), fra hvilke to sidste det for største Delen adskilles ved Gudum Aa. Kirken, ved Sydgrænsen, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. Ø. for Slagelse. De jævne Jorder ere lermuldede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Slagelse til Holbæk og Nykjøbing.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 957 Td. Ld., hvoraf 524 besaaede (deraf med Hvede 12, Rug 108, Byg 167, Havre 120, Ærter og Vikker 4, Blandsæd til Modenhed 28, til Grøntf. 30, Kartofler 9, andre Rodfr. 45), medens der henlaa til Afgræsn. 137, Høslæt, Brak, Eng m. m. 258, Haver 8, Moser og Kær 4, Byggegr. 10, Veje, Vandareal m. m. 16 Tdr. Kreaturhold 1893: 90 Heste, 371 Stkr. Hornkv. (deraf 238 Køer), 103 Faar 356 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $109_{,3}$ Td. Der var 13 Selvejergaarde med $100_{,4}$, 2 Fæstegd. med $5_{,3}$, 10 Huse med $3_{,4}$ Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 90: 193 (1801: 134, 1840: 156, 1860: 199, 1880: 218), boede i 33 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 3 levede af immat. Virksomh., 118 af Jordbrug, 50 af Industri, 19 af andre Erhv., 1 af sine Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Gudum Kirke* og Byen *Gudum* med Skole, Mølle, Andels- og Fællesmejeri. — *Gudumgaard*, $15^1/_4$ Td. Hrtk., 142 Td. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager; til Gaarden, hvoraf 20 Td. Ld. ligge i Ottestrup og 4 i St. Mikkels Lands., høre 1 Mølle, 2 Parceller og 3 Huse. *Frisbjærggd.*, $12^3/_8$ Td. Hrtk., 108 Td. Ld., hvoraf 3 Tørvemose; 1 Hus.

Gudum S., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 322. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Gudum Kirke, en af Landets mindste Kirker (med Taarn og Kor knap 20 Al.), bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp; senere er Kirken bleven overhvælvet, og Taarn og Vaabenhus (det sidste med Bjælkeloft) opførte af Mursten blandet med Kamp. Gammel Altertavle med fritstaaende Pilastre; paa Forsiden af Alterbordet et gammelt Maleri (Christushoved m. m.); nyere Prædikestol; overmalet Granitdøbefont. Ved Korbuen et Endestykke af en Stol med Aarstallet 1568 og Brystbillede af en Mand i Rustning. Over den lave, runde Korbue en Bjælke, hvorpaa er opstillet Christus paa Korset mellem Maria og Johannes.

Sorterup Sogn omgives af Annekset Ottestrup, Kindertofte S., Alsted

Herred (Bromme S.), Nordrup, Sønderup og Gudum Sogne. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Slagelse og lige saa langt V. N. V. for Sorø. De ikke videre højtliggende, men noget bakkede Jorder ere sandede og lermerglede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Holbæk.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2501 Td. Ld., hvoraf 1263 besaaede (deraf med Hvede 29, Rug 283, Byg 394, Havre 326, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 111, til Grøntf. 37, Kartofler 22, andre Rodfr. 38), medens der henlaa til Afgræsn. 332, Høslæt, Brak, Eng m. m. 697, Haver 20, Skov 29, Moser og Kær 59, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 81 Tdr. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 732 Stkr. Hornkv. (deraf 475 Køer), 269 Faar, 595 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $262_{,9}$ Td. Der var 16 Selvejergaarde med 66, 3 Arvefæstegd. med $9_{,5}$, 33 Fæstegd. med $160_{,3}$, 46 Huse med 27 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 559 (1801: 417, 1840: 473, 1860: 597, 1880: 576), boede i 100 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 436 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 50 af Industri, 8 af Handel, 7 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv. (9 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Sorterup* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Næsby*, ved Landevejen, med Andelsmejeri; *Tyvelse* (gml. Form Thyffløsæ og Thywelshøw) med Forsamlingshus (opf 1889); *Ollerup* (gml. Form Oldorp). — *Næsby Huse* og *Næsby Oredrev.*

Sorterup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 326. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Frederikslund.

Sorterup Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel mod N. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af utilhuggen Kamp; der ses Spor af de oprindelige, rundbuede Vinduer; senere er Kirken bleven overhvælvet, Koret forlænget mod Ø. (2 Hvælvinger), Taarnet og de andre Tilbygninger opførte, hovedsagelig af Mursten. Altertavlen (Christus) er malet af Fru Ingemann; Prædikestol med Søjler i Renæssancestil; Granitdøbefont med Rebsnoning. I det overhvælvede Gravkapel, der er lukket ind til Kirken, hvile bl. a. Generalmajor J. Fr. Castenschiold, † 1819, og Hustru Johanne Vilhelmine Grevenkop, † 1821, Kammerherreinde A. Grevenkop-Castenskiold, † 1872, Kammerherre, Major J. J. Grevenkop-Castenskiold, † 1874, og i Kælderen i Marmorkister Urban Bruun til Ødemark, † 1742, og hans første Hustru Anna Leth, † 1736. I Koret en rød Marmortavle over ovennævnte Castenschiold og et udskaaret og malet Træepitafium over Præst og Provst Hans Jacobsen, † 1618, og hans Eftermand Th. Jørgensen Morsing, † 1669, samt Maren Christensdatter († 1668), som var gift med dem begge, og over hendes og Morsings Søn, Hans Thomasen, † som Hører i Slagelse 1644; over Korbuen et Maleri af den korsfæstede; paa Skibets nordre Væg et Marmorepitafium over ovennævnte U. Bruun; uden for Vaabenhusdøren en Ligsten over Sognepræsten Elias Hansen Svane, † 1761 (?). Paa Kirkens ydre Sydside en Marmortavle: Kmhr. L. Castenschiolds Familiebegravelse. — Paa Kirkegaarden er begr. Salmedigteren Th. V. Oldenburg, Sognepræst her fra 1830 til sin Død 1842.

Ingvar Nielsen af *Næsby* nævnes 1392 og hans Søn Niels Ingvarsen 1408—21. Efter ham skrev Oluf Grubbe og 1481 dennes Søn Ingemar Grubbe sig til Næsby, der synes at maatte være Næsby i dette Sogn.

Ottestrup Sogn, Anneks til Sorterup, omgives af dette, Gudum Sogn, St. Mikkels og St. Peders Lands., Alsted Herred (Lynge S.) og Kindertofte Sogn. Kirken, i den nordl. Del af Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Slagelse. Jorderne ere omtr. af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet (Fuglebakke, 147 F., 46 M.) Mod S. Ø. Treskjelskov. Gennem Sognet gaa den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Slagelse til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2173 Td. Ld., hvoraf 972 besaaede (deraf med

Hvede 46, Rug 171, Byg 285, Havre 238, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 133, til Grøntf. 13, Kartofler 32, andre Rodfr. 42), medens der henlaa til Afgræsn. 354, Høslæt, Brak, Eng m. m. 524, Haver 28, Skov 176, Moser og Kær 37, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 67 Td. Kreaturhold 1893: 182 Heste, 738 Stkr. Hornkv. (deraf 470 Køer), 232 Faar, 511 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 221,$_2$ Td. Der var 7 Selvejergaarde med 49,$_3$, 5 Arvefæstegd. med 20,$_4$, 27 Fæstegd. med 128,$_6$, 33 Huse med 17,$_5$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 546 (1801: 380, 1840: 406, 1860: 520, 1880: 535), boede i 97 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 396 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 63 af Industri, 13 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ottestrup* med Kirke; *Vedbynørre*; *Vedbysønder* med Skole, Andelsmejeri og Mølle; *Skovsø*, hvoraf en Del hører til St. Mikkels Lands., med Mølle. Desuden *Lillevang Huse* og *Dævidsrød* (gml. Form Dævitsruth) Gaarde (hvoraf 1 i Kindertofte S.). — Avlsgaarden *Lille Frederikslund*, $30^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 300 Td. Ld.

Ottestrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 327. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Frederikslund.

Ottestrup Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af utilhuggen Kamp; paa Nordsiden Spor af et oprindeligt, rundbuet Vindue; Korbuen er fladtrykt og meget uregelmæssig. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, og Taarnet og Vaabenhuset opførtes, alt af Mursten, dog er Skibets Nordside af Kamp. Udskaaren Altertavle fra 1597 med Fløje og i Midtpartiet de hellige tre Kongers Tilbedelse; Prædikestol i Renæssancestil fra 1624; Granitdøbefont med Rebsnoning. Kalk og Disk ere skænkede 1581 af den S. 679 nævnte Margrethe Basse paa Rollerup. Uden for Vaabenhusets Dør Rester af en Ligsten med Minuskler og Levning af en senere indhugget Indskrift.

I Ottestrup Mensalgaard fødtes 1662 Digteren, Provst i Stevns Hrd., Jørgen Jørgensen Sorterup († 1723), Søn af Kapellan hos ovennævnte Morsing og selv Sognepræst (1669—85) her i Pastoratet.

Da Fred. V som Kronprins opholdt sig paa en Jagttur under et Uvejr i et Skovhus ved Sønder-Oredrev, lod Amtmand, Gehejmeraad Berregaard Huset ombygge og kalde *Frederikslund*.

Kindertofte Sogn, Anneks (fra 1574) til Pedersborg S. i Alsted Herred, omgives af dette Hrd. (Bromme, Pedersborg og Lynge S.) samt Ottestrup og Sorterup Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil Ø. N. Ø. for Slagelse og $^3/_4$ Mil V. for Sorø. De noget højtliggende (højeste Punkt 233 F., 73 M.) og temmelig bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede og for henved Halvdelens Vedkommende dækket med Skov (Vedsø Vang, Frederikslund Dyrehave, Oredrevsk., Eickstedtlund og Grøfte Vang). Gennem Sognet gaa den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Slagelse til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3334 Td. Ld., hvoraf 953 besaaede (deraf med Hvede 111, Rug 130, Byg 282, Havre 268, Ærter og Vikker 3, Blandsæd til Modenh. 89, til Grøntf. 27, Kartofler 14, andre Rodfr. 29), medens der henlaa til Afgræsn. 276, Høslæt, Brak, Eng m. m. 525, Haver 34, Skov 1480, Moser og Kær 9, Byggegr. 16, Veje, Vandareal m. m. 41 Td. Kreaturhold 1893: 137 Heste, 673 Stkr. Hornkv. (deraf 446 Køer), 137 Faar, 417 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 211,$_3$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med 138,$_4$, 15 Fæstegd. med 48,$_6$, 47 Huse med 22,$_3$ Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse (i Fæste, Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 476 (1801: 343, 1840: 406, 1860: 444, 1880: 483), boede i 77 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 66 levede af immat. Virksomh., 354 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 26 af Industri, 4 af andre Erhv., 13 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kindertofte*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Grøfte*, nær ved Banen. — Saml. af Huse: *Madslunde* og *Rydemark*. 1 Gaard af *Dævidsrød* (se S. 686).

Hovedgaarden *Store Frederikslund* har $94^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 900 Td. Ld., hvoraf omtr. 100 Gaardsplads, Have og Smaaskove ved Gaarden. Til Godset høre desuden *Lille Frederikslund* (se S. 686) og *Kindertoftegaarden*, $7^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 90 Td. Ld., samt af Skove $55^1/_4$ Td. Ager og Engs samt halv. Skovskyldshrtk., omtr. 2000 Td. Ld. med Vildtbestand af omtr. 100 Daadyr foruden Raavildt osv., og af Fæstegods 470 Td. Hrtk., bestaaende af 84 Gaarde og 140 Steder, i alt 224 Steder, hvoraf 8 Steder ere bortarvefæstede, 22 bortforpagtede paa 50 Aar, 54 bortfæstede paa Livstid og 140 ere Betjent- eller Lejesteder; desuden Kindertofte, Sorterup og Ottestrup Kirker.

Kindertofte S., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Sorø Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Sorø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 325. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Frederikslund.

Kindertofte Kirke bestaar af et Skib og et i Forhold til Skibet meget langt Kor, hvis vestlige Fag dog maa regnes med til Skibet, endvidere Taarn mod V., Tilbygning mod N. og Vaabenhus mod S. Kirken er opført af Mursten og overhvælvet (Skibet 2 og Koret 2 Hvælvinger); paa Sydsiden af Skibet Spor af et rundbuet Vindue; mellem Korets østl. og vestl. Del Spidsbue, mellem den vestl. Del og Skibet ogsaa en Bue, mellem Skib og Kor Spidsbue; Trappegavle; Vaabenhuset har Bjælkeloft; Tilbygningen er opført af smaa Mursten og har fladt, gibset Loft. Alter og Prædikestol fra 1741; Alterbilledet, Bjærgprædikenen, er malet 1853 af Fru Ingemann; Granitdøbefont. Kirkestole fra 1681 med Vaaben og Navnene Diterich Roderigo de Pieta [Major] og „Christine Elisabeth de Roderigo, gebohren v. brandt". I Tilbygningen Marmortavle over H. Larsen Fogh (se ndfr.).

Frederikslund er opstaaet af de to Hovedgaarde *Landbytorp* og *Dævidsrød*. Landbytorp fik Povl Nielsen, senere adlet under Navnet Rosenpalm (se S. 681), kgl. Skøde paa 1673; hans Enke solgte den 1691 til Skovrideren, Bertel Pedersen. Senere hørte den, ligesom Dævidsrød, til det Antvorskovske Rytterdistrikt og var Bolig for den kgl. Forvalter. Ved Auktionen over Distriktets Godser 1774 (Skøde $^{22}/_{12}$ 1777) solgtes Landbytorp, som i Skødet kaldes *Liselund* (omtr. 394 Td. Hrtk., hvoraf Hovedgaardstakst 34 Td.) til den kgl. Forvalter Hans Larsen Fogh for 28,020 Rd. D. C., medens Dævidsrød, som i Skødet ($^{30}/_{12}$ 1776) kaldes Frederikslund (omtr. 372 Td, Hrtk., hvoraf Hovedgaardstakst 23 Td.), solgtes for 24,000 Rd. D. C. til Birkedommer Christen Sveistrup. De to Godser bleve derpaa af de første Købere solgte 1783 for henholdsvis 48,000 og 46,000 Rd. C. til General Hans Henr. Eickstedt († 1801) til Boltinggaard, der udvidede Godset (med omtr. 50 Td. Hrtk. Bøndergods og Sorterup og Ottestrup Kirker; Gudum og Kindertofte Kirker vare med i det første Køb), begyndte at opføre den nuv. Hovedbygning og kaldte Ejendommen *Store Frederikslund* (efter Kronprinsen, Fred. VI), medens han paa Dævidsrød byggede Lille Frederikslund (se S. 686). Eickstedt solgte Godset 1786 for 132,000 Rd. D. C. til Oberst, senere Generalmajor J. Fr. Castenschiold († 1819), gift med Johanne Vilhelmine v. Grevenkop; han overdrog det 1813 for 104,000 Rd. til Sønnen, Major, senere Kmhr. Casp. Holten Castenschiold († 1854), hvis ældste Søn, Major, senere Kmhr. J. Fr. J. Grevenkop-Castenskiold fik Gaarden udlagt 1856 for 574,615 Rd. (922 Td. Hrtk.); nuv. Besidder er hans Søn Hofjægermester H. S. H. Grevenkop-Castenskiold. — Den af Eickstedt paabegyndte og af hans Eftermand fuldendte Hovedbygning er af Grundmur; Ladebygningerne, der vare af Bindingsværk, ere i 19. Aarh. ombyggede af Grundmur. Lille Frederikslunds Hovedbygning og Ladebygninger ere opførte af den nuv. Ejers Fader.

Sognets eneste nu bevarede Stenaldersgrave, 2 Langdysser ved Grøfte (den ene 100 F. lang med to Kamre), ere fredlyste.

Slots-Bjærgby Sogn omgives af St. Peders Lands., Slagelse Købstads

Jorder, Hemmershøj Sogn, hvorfra det adskilles ved Vorby Aa, Gjerlev Sogn og Annekset Sludstrup. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. for Slagelse. De højtliggende og bakkede Jorder (Hadshøj med trigonometrisk Station, 296 F., 93 M., er det højeste Punkt) ere overvejende lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Skjelskør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1552 Td. Ld., hvoraf 835 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 139, Byg 252, Havre 202, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 58, til Grøntf. 50, Kartofler 30, andre Rodfr. 42), medens der henlaa til Afgræsn. 224, Høslæt, Brak, Eng m. m. 416, Have 24, Byggegr. 18, Veje, Vandareal m. m. 35 Td. Kreaturhold 1893: 154 Heste, 594 Stkr. Hornkv. (deraf 390 Køer), 138 Faar, 545 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 183,$_2$ Td. Der var 38 Selvejergaarde med 160,$_1$, 63 Huse med 23,$_1$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 495 (1801: 249, 1840: 560, 1860: 542, 1880: 527), boede i 113 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 21 levede af immat. Virksomh., 372 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 42 af Industri, 11 af Handel, 16 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv. (7 i offtl. Anst.).

I Sognet Byen *Slots-Bjærgby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri. Fattiggaard for Slots-Bjærgby-Sludstrup Kommune (Plads for 20 Lemmer) paa Grænsen af Sludstrup Sogn. Saml. af Gaarde og Huse: *Bjærgbymark* og *Bjærgbyovermark*.

Slots-Bjærgby S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 335. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Antvorskov Hovedparcel.

Slots-Bjærgby Kirke, vistnok den højst beliggende Kirke i Sjælland, 261 F., 82 M., over Havet, bestaar af Skib og Kor i eet med tresidet Afslutning, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. (hvoraf Halvdelen Materialhus) og Sakristi mod N. Den ældste Del, fra den ældre Middelalder, er opført af utilhuggen Kamp; der findes et lille, rundbuet Vindue og to andre tilmurede. I den senere Middelalder er Taarnet og de andre Tilbygninger opførte, dels af Kamp, dels af Mursten, ligesom Koret er blevet udvidet og Kirken overhvælvet; Vaabenhuset har Bjælkeloft. Altertavlen er en Kopi efter en italiensk Maler (Christi Fødsel), skænket af Fr. IV; paa Alterbordets Forside et gammelt Billede (som i Boeslunde Kirke), i hvis Midtfelt Gud med den korsfæstede paa Skødet; Prædikestolen er samtidig med Altertavlen; Granitdøbefont med Felter. I Skibet et stort Krucifiks. Den ene Klokke er indviet til St. Laurentius og Vincentius (med to Billeder af den første) og støbt af Fastenove 1516 (se Kirkeh. Saml. I, S. 464 fl.).

Slots-Bjærgby (tidligere Brødre-Bjærgby) har faaet sit Navn efter Antvorskov Slot.

Paa Slots-Bjærgby Bakker ligge to fredlyste Gravhøje, „Hadshøj“ og „Galgebakken“ (290 F., 91 M.), de største i Herredet. Den sidste har tidligere været Herredets Rettersted. — Fra en Sandgrav ved Slots-Bjærgby hidrører et samlet Fund fra Bronzealderen med tre store, massive Armringe af Guld, af sjælden Form.

Sludstrup Sogn, Anneks til Slots-Bjærgby (fra 1574), omgives af dette, Gjerlev Sogn, Vester Flakkebjærg Herred (Skjørpinge, Gimlinge og Sørbymagle S.) og St. Peders Lands. Kirken, ved Vestgrænsen, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. for Slagelse. De for det meste lavtliggende Jorder ere side og lerholdige. Gennem Sognet gaar Slagelse-Skjelskør Banen; det nordøstl. Hjørne berøres af Landevejen fra Slagelse til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1295 Td. Ld., hvoraf 701 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 114, Byg 216, Havre 130, Ærter og Vikker 31, Blandsæd til Modenh. 78, til Grøntf. 57, Kartofler 20, andre Rodfr. 27), medens der henlaa til Afgræsn. 176, Høslæt, Brak, Eng m. m. 323, Have 12, Moser og Kær 27, Byggegr. 12, Veje, Vandareal m. m. 43 Td. Kreaturhold 1893: 136 Heste, 563 Stkr. Hornkv. (deraf 351 Køer), 125 Faar, 510 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv.

Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 164,$_{1}$ Td. Der var 29 Selvejergaarde med 112,$_{1}$, 6 Arvefæstegaarde med 25,$_{4}$, 1 Fæstegd. med 6,$_{8}$, 51 Huse med 19,$_{8}$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse ($^{1}/_{3}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 479, (1801: 240, 1840: 480, 1860: 501, 1880: 520), boede i 97 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomh., 376 af Jordbrug, 46 af Industri, 3 af Handel, 18 af andre Erhverv, 13 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sludstrup* (gml. Form Slustorp) med Kirke og Skole; i Nærheden *Sludstrup Jærnbaneholdeplads* med Telegrafstation; *Sørbylille*; *Harrested* med Andelsmejeri.

Sludstrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 336. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gyldenholm.

Sludstrup Kirke bestaar af Skib og Kor med Korrunding, udvendig prydet med en Rundbuefrise, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., (Hovedindgangen nu i Taarnets vestre Del), og to Tilbygninger (Sideskib og Sakristi) mod N. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp; senere er der indbygget Hvælvinger, og Taarnet og de andre Bygninger ere tilføjede. Altertavle fra Chr. VI's Tid; med Thorvaldsens Christus; Granitdøbefont. Interessant Kalk fra 1499, af hvis 6 Figurer en menes at være St. Birgitte, til hvem Kirken maaske har været indviet (se D. Atl. VI S. 262 og Kirkeh. Saml. II S. 1 fl). Nogle Kalkmalerier fra omtr. 1400 (i Skibets vestre Ende en Fremstilling af Dommedag, paa Korets Hvælving 4 Engle, der holde Pergamentsruller med Evangelisternes Navne, m. m.) ere fundne 1896 og skulle restaureres.

I *Sørbylille* har ligget en Hovedgaard, hvortil 1403 skrev sig en Væbner Jens Nielsen; maaske er Joseph Jensen i Sørby, som nævnes 1411, hans Søn.

I Sognet ligger *St. Brixi* (Brøsi) *Kilde*, som før søgtes af syge; ved en Oprensning af den har man fundet mange Sølvmønter. Ved Kilden staar et Trækors (fornyet i meget sen Tid), til hvilket der knytter sig et Sagn om to Munke fra Antvorskov, der stredes om en Pige fra Pebringe. Den ene faldt dødelig saaret om ved Sludstrup, hvor Kilden da sprang frem, den anden paa Skjørpinge Mark (i V. Flakkebj. Hrd.). Paa begge Steder rejstes et Trækors, og de holdes stadigt vedlige, da der rammer Kreaturerne Ulykker, naar de forfalde, siger Folketroen.

Lundforlund Sogn omgives af Annekset Gjerlev, Hemmershøj Sogn og Vester Flakkebjærg Herred (Faardrup S.). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. S. V. for Slagelse og $1^{1}/_{4}$ Mil N. for Skjelskør. Jorderne, der paa de 3 Sider mod Vester Flakkebjærg Hrd. og Hemmershøj Sogn omgives af Vorby Aa, ere noget højtliggende og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Skjelskør.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1192 Td. Ld., hvoraf 666 besaaede (deraf med Hvede 38, Rug 99, Byg 198, Havre 133, Ærter og Vikker 10, Blandsæd til Modenh. 85, til Grøntf. 41, Kartofler 24, andre Rodfrugter 37), medens der henlaa til Afgræsn. 178, Høslæt, Brak, Eng m. m. 308, Have 15, Moser og Kær 6, Byggegr. 7, Veje, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1893: 102 Heste, 454 Stkr. Hornkv. (deraf 300 Køer), 116 Faar, 373 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 153,$_{9}$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med 137,$_{6}$, 1 Arvefæstegd. med 8,$_{7}$, 33 Huse med 7,$_{5}$ Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse ($^{1}/_{4}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 360 (1801: 261, 1840: 302, 1860: 397, 1880: 372), boede i 66 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomhed, 254 af Jordbrug, 61 af Industri, 1 af Handel, 7 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv. (5 i offtl. Anst.).

I Sognet Byen *Lundforlund*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{4}/_{6}$ 1872; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 76,409 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 2448 Kr., Antal af Konti 311) og Mølle med Bageri.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Avlsgaardene *Lundforlundgaard*, $25^5/_8$ Td. Hrtk., 183 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager; 4 Lejehuse. *Johannesdal*, $15^3/_4$ Td. Hrtk., 136 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, Resten Ager; 1 Lejehus. *Croneshvile*, $18^5/_8$ Td. Hrtk., 153 Td. Ld., alt Ager; 2 Lejehuse (omtr. 60 Td. Ld. i Gjerlev S.). *Husagergaard*, $12^3/_8$ Td. Hrtk., 85 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager; 2 Lejehuse.

Lundforlund S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4 Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 333. Lægd. Kirken tilhører Sognets tiendeydende Hartkornsejere.

Lundforlund Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, alt prydet med en Rundbuefrise, Taarn mod V. og Kapel og Sakristi paa Nordsiden. Den ældste Del, fra 12. Aarh., er opført af Kamp; Korbuen er smal, meget høj og rundbuet. Senere er Kirken bleven overhvælvet og Taarnet og de andre Tilbygninger opførte af Mursten. Altertavlen er et Maleri af Anker Lund (Christus og de smaa Børn); Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont med Rebsnoning og rundbuede Felter. I Sakristiet en smukt udskaaren Egetræsdør fra Reformationstiden; i Skibet et lille gammelt Krucifiks. I Kapellet er der opstillet en Ligsten over Sognepræsten Mads Sørensen Lemvig, † 1687, og Hustru Susanne Frederiksen, † 1660, med Reliefsbilleder af dem i fuld Figur, og i Vaabenhuset en Ligsten (tidligere paa Kirkegaarden) over Sognepræsten Ivar Boeslund, † 1758, og Hustru Ch. Amalie Borthig, † 1751.

I Lundforlund skal 1488 have boet en Adelsmand Clement Due.

Gjerlev Sogn, Anneks til Lundforlund, omgives af dette, Hemmershøj, Slots-Bjærgby og Sludstrup Sogne samt Vester Flakkebjærg Herred (Skjørpinge og Faardrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. for Slagelse og $1^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Skjelskør. De noget højtliggende og bakkede Jorder (Vejrbanke 198 F., 62 M.) ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Skjelskør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1429 Td. Ld., hvoraf 799 besaaede (deraf med Hvede 81, Rug 102, Byg 251, Havre 160, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 92, til Grøntf. 40, Kartofler 18, andre Rodfr. 39), medens der henlaa til Afgræsn. 200, Høslæt, Brak, Eng m. m. 372, Have 19, Byggegr. 11, Veje, Vandareal m. m. 28 Td. Kreaturhold 1893: 146 Heste, 564 Stkr. Hornkv. (deraf 378 Køer), 158 Faar, 483 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $183,_5$ Td. Der var 34 Selvejergaarde med $169,_4$, 1 Arvefæstegd. med 7, 27 Huse med $7,_1$ Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 429 (1801: 261, 1840: 354, 1860: 458, 1880: 379), boede i 92 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 6 levede af immat. Virksomh., 335 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 66 af Industri, 6 af andre Erhv., 7 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjerlev* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1890); *Sørdrup* med Andelsmejeri. — Hovedgaarden *Falkensten* har $60^1/_2$ Td. Hrtk., 752 Td. Ld., hvoraf 352 Skov (i Sørbymagle S.), Resten Ager; til Godset, der ligger i Gjerlev og Slots-Bjærgby S., hører $34^1/_2$ Td. Hrtk. Arvefæstegods.

Gjerlev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folketingskreds som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 334. Lægd. Kirken tilhører Sognets tiendeydende Hartkornsejere.

Gjerlev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel og Sakristi mod N. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp; i Koret ses to oprindelige smaa, rundbuede Vinduer og paa Skibet et lignende; de to oprindelige Døre i Skibet findes endnu, men den nordre er tilmuret. I den senere Middelalder er Kirken bleven overhvælvet, og Taarnet og de andre Tilbygninger ere opførte, alt af Mursten. Korets Gavl og Taarnet ere restau-

rerede 1869. Altertavlen er udskaaren 1667 (foroven den korsfæstede, forneden Nadveren, Evangelisterne m. m.) af „Statuarius Laurentius Georgii, da Hr. Mads Severinsen Lemvig var Præst“; Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont.

Aar 1362 nævnes Peder Tuesen i Gjerlev og hans Hustru Inge Jonsdatter; 1383 skrev Johannes Sosadel sig til Gjerlev; hans Søn Niels eller Jens Jensen og Sønnesøn Erik Jensen afhændede efterhaanden deres Besiddelser her, og 1438 skrev Barvid Pedersen sig til Gjerlev.

I Sognet laa ogsaa tidligere Hovedgaarden *Pebringe* (1460 nævnes Jens Hvass af Pebringe); 1642 blev Laurids Nielsen, Skibshøvedsmand, forlenet med den, der da var beboet af en Bonde; 1648 brændte Gaarden, hvorefter L. Nielsen fik Livsbrev paa den for sig, sin Hustru og et af deres Børn; 1698 skødedes Gaarden, som dog dengang ikke kaldes Hovedgaard, af Cathrine Jorgensdatter, Enke efter Borgmester Jens Ebbesen, til Lieutn. Fr. v. Korf, som 1705 solgte den (noget over 16 Td. Hrtk.) til Kongen, hvorefter den senere henlagdes til Antvorskov Slots Rytterdistrikt. Ved Salget 1774 blev den (393 Td. Hrtk.) solgt for 32,000 Rd. D. C. til Finansraad Koes, der nedlagde Gaarden og af dens Jorder nogle Aar efter oprettede en ny Hovedgaard, *Falkensten* (se under Antvorskov S. 676). Efter Adskillelsen fra Antvorskov har den i mange Aar været ejet af Etatsraad Manthey, hvis Bo 1842 solgte den for 113,200 Rd. til Kammerraad Trolle; derefter ejedes den af Jægermester Stampe og senere af Etatsraad, Landstingsmand J. Jacobsen; fra 1893 ejes den af hans Arvinger. — Hovedbygningen er opført i Slutn. af 18. Aarh. som en 1 Stokværk høj Grundmursbygning med høj Kælder. Udbygningerne, af Bindingsværk, ere fra 1775.

Stillinge Sogn, det største i Herredet, omgives af St. Mikkels Lands., Hejninge, Vemmelev og Taarnborg Sogne, Store Bælt og Holbæk Amt (Løve Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. V. for Slagelse og 2 Mil N. N. Ø. for Korsør. De lavtliggende og bølgeformige, kun paa enkelte Steder stærkt bakkede Jorder ere mod Ø. overvejende lermuldede, ved Kysten noget sandede. Den lille Bild Sø er nu udtørret. Mod N. ved Stranden Plantagen „Lyngen“ eller „Bildsø Skov“.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 7013 Td. Ld., hvoraf 3593 besaaede (deraf med Hvede 278, Rug 496, Byg 1315, Havre 632, Boghvede 5, Ærter og Vikker 58, Blandsæd til Modenh. 210, til Grøntf. 204, Kartofler 140, andre Rodfr. 237, andre Handelspl. 18), medens der henlaa til Afgræsn. 777, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1901, Have 66, Skov 179, Moser og Kær 286, Heder og Flyvesand 15, Stenmarker 47, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 96 Td. Kreaturhold 1893: 620 Heste, 2675 Stkr. Hornkv. (deraf 1557 Køer), 979 Faar, 1782 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $740_{,8}$ Td. Der var 126 Selvejergaarde med $613_{,7}$, 16 Arvefæstegd. med $54_{,7}$, 2 Fæstegd. med $18_{,8}$, 142 Huse med $53_{,6}$ Td. Hrtk. og 114 jordløse Huse ($^{1}/_{2}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1865 (1801: 1158, 1840: 1450, 1860: 1792, 1880: 1924), boede i 365 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 64 levede af immat. Virksomh., 1320 af Jordbrug, 9 af Fiskeri, 236 af Industri, 43 af Handel, 80 af andre Erhverv, 38 af deres Midler, og 75 vare under Fattigv. (26 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Kirke-Stillinge* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opf. 1868; Plads for 28 Lemmer; tillige Hjem for 8 alderdomsunderstøttede), Forsamlingshus (opf. 1884), Sparekasse (opr. $^{7}/_{7}$ 1873; $^{31}/_{3}$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 34,759 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 929 Kr., Antal af Konti 213), Andelsmejeri og Mølle med Bageri; *Bildsø* (gml. Form Bilse, Biltze) med Skole; *Øster-Stillinge* med Børnehjem (opr. 1891 af Sognets Beboere) og Mølle (Taarnhøjs M.); *Store Kongsmark*; *Kjeldstrup* med Skole; *Næsby* (ved Stranden) med Skole. — Saml. af Huse: *Lille Kongsmark-*, *Barkemose-*, *Kildemarks-*, *Hyllemarks-*, *Næsby-* og *Gasekjærshuse*.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Knudsrødgaard* (under Valbygd.), $19^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 280 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 76 Skov, Resten Ager;

Vestergaard, med en Gaard i Øster-Stillinge, 16 Td. Hrtk., 129 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager; en Gaard i Øster-Stillinge, *Fløjgaard*, $13^1/_8$ Td. Hrtk., 94 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager. Desuden *Langebjærggd.* (under Valbygd.), *Disagergd.*, *Gaaseagergd.* m. m. — Paa Næsby Strand Badehotellet *Strandlyst.*

Stillinge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 319. Lægd. Kirken tilhører Sorø Akademi.

Stillinge Kirke er stor og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, et i Forhold til Kirken lavt Taarn mod V., Vaabenhus og Sakristi mod N. og to store Udbygninger, tidligere Kapeller, hvoraf en Del af det østl. anvendes til Daabskapel, mod S. Den ældste Del, der har været meget anselig, stammer fra 12. Aarh.'s Midte og er opført af Kamp; paa Skibets nordl. Side er der Spor af et lille, rundbuet Vindue. Maaske har Kirken haft Taarn fra Begyndelsen. I den senere Middelalder fik Skibet 3 Krydshvælvinger, hvoraf den midterste er langt smallere end de andre,

Langdyssen „Horsedysse" ved Bildsø.

Koret nedbrødes, Murene forlængedes mod Ø., og det nye Rum fik 2 Hvælvinger. Ligeledes opførtes de andre Tilbygninger, alt af Munkesten, dog ogsaa med Anvendelse af Kamp; Vaabenhuset har Bjælkeloft, Sakristiet fladt, pudset Loft, Kapellerne ere hvælvede. I den nyere Tid ere Kapellernes Taggavle ombyggede, ligeledes Taarnet 1807, det sidste af smaa, lyserøde Mursten (1774 berettes i D. Atl. VI S. 251, at der var „et lidet Spir"), men 7 Al. lavere end det tidligere; 1860 forhøjedes det 1 Al.; 1864—65 restaureredes Kirken. I Daabskapellet (som vist har været indviet til Jomfru Maria) fandtes 1864 flere Kalkmalerier fra Slutn. af 15. Aarh., der 1867 restaureredes af J. Kornerup. Meget rigt udskaaren Altertavle fra omtr. 1500 med Fremstillinger særlig af Lidelseshistorien; Rammen fra 1602 er i Renæssancestil; Prædikestolen (ligesom Alteret restaur. 1865) er samtidig med Alterrammen; den sekskantede Døbefont med Himmel er et rigt udskaaret Renæssancearbejde fra 1612. I Koret et jærnbeslaaet Egetræsskab fra Middelalderen (om to Malerier af Hellig Olaf og Hellig Knud Konge, som nu ere forsvundne, se Kirkeh. Saml. II S. 482). Den ældste Klokke er et meget værdifuldt Arbejde, der synes at være kommet fra Udlandet, og hvis plattyske Indskrift kan tydes omtr. saaledes: „Da jeg Johannes blev støbt 1525, rev Bourbon med sit Kompagni Liljen i Stykker, Kongen blev fangen, saaret og sluttet i Lænker" (Hentydning til Slaget ved Pavia). I Daabskapellet findes en Gravramme over Sognepræsten Søren Nielsen, † 1593, to Ligsten, den ene fra 1599 over Præsten Peder Arnoldsen de Fines to smaa Sønner, den anden over Præsten Peder Jacobsen Slagelse, † 1630, og et Epitafium fra 1679, anskaffet af Præsten Oluf Christensen Winther, † 1683, over hans Hustru og lille Søn, med malede Knæstykker af dem alle tre. I Koret Ligsten over ovenn. Arnoldsens Hustru Marie Hans-

datter, † 1603, og over Præsten Daniel Jensen Byberg, † 1727. I det vestl. Kapel har der været aaben Begravelse for Admiral Rosenpalm (se Brorup S. 681) og hans Brødre, men disse Kister ere for længe siden nedsænkede paa Kirkegaarden. Paa Kirkegaarden, mellem de to Kapeller, ligge begravede Præsterne Hans Lange, † 1821, Gyntelberg Abel, † 1825, og H. Chr. Flemmer, † 1847 (se *Løffler*, Sorø Akad. Landsbyk. S. 43).

I *Bildsø* har ligget en større Gaard, der alt nævnes 1352, og som ejedes 1413—37 af Væbneren Jens Andersen (Basse), men ikke forekommer senere. — Paa en Hovedgaard i *Kjeldstrup* boede en navnløs Adelsslægt, der i sit Vaaben førte to liggende Murankre, nemlig Jens Pedersen 1390—1429, hans Sønner Jep Jensen 1436 og Herluf Jensen 1448 og dennes Søn Iver Herlufsen 1486—93. Den første stiftede en Guds Tjeneste ved det i Stillinge Kirke værende St. Anne Kapel (altsaa det vestl., se ovfr.), hvilken endnu blev holdt 1533.

Faa Sogne indeholde saa mange fredlyste Stengrave som dette. Ved Kirke-Stillinge ligge to Langdysser, „Svinevaadsdysse“ og „Rørdysse“, begge med to Kamre; to anselige Dyssekamre, „Brededys“, der vistnok oprindelig have dannet Gravene i en og samme Langdysse (i Dækstenen over et af Kamrene findes henved 100 skaalformede Fordybninger); endvidere en Runddysse, „Grimskjærdyssen“; et Dyssekammer samt en Gravhøj, „Jonshøj“, med Rest af et Stenkammer. Ved Kjeldstrup er der fredlyst to Langdysser, et Dyssekammer, to Høje med Rester af Jættestuer samt to Høje, „Othøj“ og „Glohøj“; ved Bildsø tre Runddysser, syv Langdysser og tre andre Stengrave foruden tre Høje. Langdysserne ere gennemgaaende mindre; en af de anseligste er „*Horsedysse*“, 85 F. lang med 54 Randsten og tre Gravkister, der hver ere byggede af 4 Bæresten og 1 Dæksten. Endelig er der ved Øster-Stillinge fredlyst to Gravhøje og ved Næsby to andre samt en tredje Høj med en $4^1/_2$ Fod høj Bautasten, „Saltstenen“. I alt findes nu i Sognet 37 Stengrave og 14 Gravhøje, og andre 14 Gravhøje og 7 Stengrave vides at være slejfede. — Ved Kjeldstrup opgravedes 1859 et Lerkar, hvori laa 1098 Sølvmønter, vistnok nedlagte i 1. Halvdel af 11. Aarh.

I Sognet har der været to Sundhedskilder, „St. Klemens Kilde“ ved Kirken, og en paa Kjeldstrup Mark.

Indtil 1807 hørte Sognet i gejstl. Henseende under Løve Herred.

Vemmelev Sogn omgives af Annekset Hemmershøj, Hejninge og Stillinge Sogne, fra hvilke det adskilles ved Vorby Aa og Tude Aa, samt Taarnborg og Boeslunde Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. V. for Slagelse og $1^1/_4$ Mil Ø. N. Ø. for Korsør. De lavtliggende, men særlig mod Ø. noget ujævne Jorder ere muldrige med en heldig Blanding af Ler, Kalk og storkornet Sand. Gennem Sognet gaa den vestsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Korsør til Slagelse.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3706 Td. Ld., hvoraf 1828 Td. besaaede (deraf med Hvede 150, Rug 263, Byg 573, Havre 385, Boghvede 2, Ærter og Vikker 15, Blands. til Modenh. 68, til Grøntf. 151, Kartofler 77, andre Rodfrugter 141, andre Handelspl. 3), medens der henlaa til Afgræsn. 482, Høslæt, Brak, Eng m. m. 839, Have 46, Moser og Kær 19, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 350 Heste, 1394 Stkr. Hornkv. (deraf 863 Køer), 406 Faar, 1067 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $434,_8$ Td. Der var 84 Selvejergaarde med $347,_1$, 8 Arvefæstegd. med $34,_8$, 6 Fæstegd. med $17,_4$, 99 Huse med $35,_5$ Td. Hrtk. og 40 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1192 (1801: 664, 1840: 839, 1860: 1206, 1880: 1182), boede i 236 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 58 levede af immat. Virksomhed, 787 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 222 af Industri (52 Teglbr.), 37 af Handel, 27 af andre Erhv., 27 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv. (10 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Vemmelev* (gml. Form Wimmerleue, Wimmerløffue, Wimærlef), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1874), Sparekasse (opr. $^{14}/_3$ 1875; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 95,229 Kr., Rentefoden $3^3/_4$ pCt., Reservefonden 2330 Kr., Antal af Konti 237), Andelsmejeri og Mølle med Bageri; *Ormslev* (gml. Form Ormesløff, Ormislof), ved Landevejen, med Friskole og Kro; *Forlev* med Jærnbanestation, Forsamlingshus, Friskole og Teglværk.

Vemmelev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Korsør Købstads Jurisdiktion (Korsør), Slagelse Amtstue- og Korsør Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 315. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Vemmelev Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Sakristi mod S. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp (Spor af smaa, rundbuede Vinduer); i den senere Middelalder er Kirken bleven overhvælvet og Taarnet med de andre Tilbygninger opførte. Koret, vist ombygget i den nyeste Tid, er af gule Mursten med røde Murstensforsiringer. Ved en Restauration 1871—73 blev et Vaabenhus mod N. nedrevet. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont med Rebsnoning og to Figurer i raat, fladt Relief. I Sakristiet et gammelt Krucifiks, en Series pastorum og et Epitafium over Sognepræsten Søren Tuxen, † 1771 i Skriftestolen. Endnu efter Midten af 19. Aarh. fandtes paa et Pulpitur Christus og Apostlene malede i gammel tysk Maner, og i Koret fandtes et interessant Epitafium over to af Kirkens Præster, Hans Hansen, † 1596, og Jørgen Jensen, † 1606, med deres Billeder.

Lige V. for Forlev ligger en langstrakt (vistnok oprindelig rektangulær), stejlt affaldende Banke, „Møllebanken", paa hvilken der er opgravet mange Munkesten. I Engen nedenfor Banken findes et dybt Hul, „Pinehullet", og det fortælles, at der engang har staaet en stor Gaard, som sank i Jorden paa Grund af Beboernes Ugudelighed („Da Præsten kom for at berette en Kone, fandt han et Svin i Sengen; han lyste Forbandelse over Gaarden, og denne sank i samme Øjeblik").

Over Indgangen til Ormslev Krohave findes noget af en Marmorkamin, der skal være fra Antvorskov Slot.

Hemmershøj Sogn, Anneks til Vemmelev, omgives af dette, St. Peders Lands., Slots-Bjærgby, Gjerlev og Lundforlund Sogne, Vester Flakkebjærg Herred (Faardrup og Egeslevmagle S.) samt Boeslunde Sogn. Hele Østgrænsen dannes af Vorby Aa. Kirken, ved Østgrænsen, ligger omtr. 1 Mil S. S. V. for Slagelse og $1^1/_4$ Mil Ø. for Korsør. De lavtliggende og temmelig jævne Jorder ere omtr. af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Gennem Sognets nordl. Del gaar Landevejen fra Slagelse til Korsør, gennem den sydl. Landevejen fra Slagelse til Skjelskør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2388 Td. Ld., hvoraf 1412 besaaede (deraf med Hvede 137, Rug 179, Byg 443, Havre 273, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 127, til Grøntf. 110, Kartofler 50, andre Rodfr. 79, andre Handelspl. 3), medens der henlaa til Afgræsn. 390, Høslæt, Brak, Eng m. m. 667, Have 28, Moser og Kær 23, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 18 Td. Kreaturhold 1893: 258 Heste, 1042 Stk. Hornkv. (deraf 618 Køer), 321 Faar, 763 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $275,_7$ Td. Der var 43 Selvejergaarde med $193,_8$, 2 Arvefæstegd. med $12,_6$, 8 Fæstegd. med $50,_7$, 47 Huse med $18,_6$ Td. Hrtk. og 39 jordløse Huse ($^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 742 (1801: 329, 1840: 592, 1860: 752, 1880: 717), boede i 145 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 12 levede af immat. Virksomh., 508 af Jordbr., 117 af Industri, 19 af Handel, 53 af andre Erhverv, 13 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv. (11 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Hemmershøj* (gml. Form Hymeshouæ, Hymmesøv) med Kirke og Skole; *Stude*; *Erdrup*. Desuden *Vorbymark* med Mølle. — Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Vorbygaard*, omtr. 15 Td. Hrtk., omtr. 150 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. En Gaard i Stude, *Lindeborggaard*, 16 Td. Hrtk., 142 Td. Ld., hvoraf 7 Eng, Resten Ager; 5 Huse; Mølle med Bageri (30 Td. Ld. i Vemmelev S.). En Gaard i Hemmershøj, *Gedemarksgaard*, $14^1/_8$ Td. Hrtk., 123 Td. Ld., hvoraf 7 Eng, Resten Ager; 4 Huse (21 Td. Ld. i Vemmelev S.).

Hemmershøj S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Landstings- og Folke-

tingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 316. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Taarnholm.

Hemmershøj Kirke bestaar af Skib, lille Kor med lige Gavl, temmelig lavt Taarn mod V., Sakristi og Tilbygning (tidligere Gravkapel, men nu forbunden med Kirken) mod N. og Vaabenhus paa Taarnets Sydside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp; senere er Kirken udvidet og overhvælvet (Koret har Tøndehvælving) samt Taarn og de andre Tilbygninger opførte, alle af Mursten; Sakristiet har Tøndehvælving, Vaabenhuset Bjælkeloft. Kirken er 1872 restaureret under Ledelse af Arkit. Hans J. Holm. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil, med den korsfæstede i Midtfeltet, fra Chr. IV's Tid; paa Alterbordets Forside meget gammelt Maleri med Gudfader og Sønnen tronende i Midten; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont med Rebsnoning; sjældent Messingfad med Jesu Daab i graveret Arbejde. I Koret et udslettet Epitafium mellem to fremspringende Fanestænger (jf. D. Atl. VI, S. 263 har der hængt en Fane over en Officer, Albr. Gørgs, † 1692); i Tilbygningen et gammelt Krucifiks.

I *Stude* (Storthæ) var oprindelig en Hovedgaard, der 1320 tilhørte Hr. Peder Grubbe. Hartvig Tralow tilskødede 1409 Bisp Peder i Roskilde Storte og Storte Vang.

Boeslunde Sogn omgives af Store Bælt, Taarnborg, Vemmelev og Hemmershøj Sogne samt Vester Flakkebjærg Herred (Egeslevmagle S., Skjelskør Nor og Skjelskør Købstads Jorder). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. for Skjelskør og $1^1/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Korsør. De ikke videre højtliggende Jorder ere ler- og sandmuldede. I Sognet ligge spredt i den sydlige Del nogle Smaaskove (Troldhovedsk., Hestehave, Simon Stubbe, Skjelskør Dyrehave m. m.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Korsør til Næstved og Skjelskør samt fra Slagelse til Skjelskør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5377 Td. Ld., hvoraf 2950 besaaede (deraf med Hvede 274, Rug 333, Byg 979, Havre 535, Ærter og Vikker 78, Blandsæd til Modenh. 222, til Grøntf. 278, Kartofler 91, andre Rodfr. 156, andre Handelspl. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 668, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1241, Have 65, Skov 301, Moser og Kær 23, Stenmarker 5, Byggegr. 49, Veje, Vandareal m. m. 75 Td. Kreaturhold 1893: 496 Heste, 1994 Stkr. Hornkv. (deraf 1243 Køer), 621 Faar, 1499 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $583,_7$ Td. Der var 26 Selvejergaarde med $160,_9$, 31 Arvefæstegd. med $129,_6$, 32 Fæstegd. med $215,_{92}$, 155 Huse med $57,_8$ Td. Hrtk. og 96 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1662 (1801: 967, 1840: 1305, 1860: 1641, 1880: 1612), boede i 328 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 98 levede af immat. Virksomh., 1022 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 192 af Industri, 53 af Handel, 1 af Skibsfart, 196 af andre Erhv., 37 af deres Midler, og 52 vare under Fattigv. (41 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Boeslunde* (gml. Form Borslude, Boslunne, Boslundæ), ved Landevejen til Næstved, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (Plads for 37 Lemmer; i Bygningen tillige Hjem for 12 alderdomsunderstøttede), Sparekasse (opr. $^{15}/_9$ 1870; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 68,945 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4469 Kr., Antal af Konti 284), Forsamlingshus, Kro, Andelsmejeri og Mølle; *Næble* med Mølle; *Atterup* ved Landevejen til Skjelskør; *Gryderup* med Skole; *Torpet*; *Sønderup* (Sønderupsøndre), ved Landevejen fra Slagelse til Skjelskør, med Skole; *Vester-Bøgebjærg*; *Øster-Bøgebjærg*; *Egerup*; *Tranderup*, ved Landevejen til Skjelskør; *Lindeskov*. Saml. af Huse: *Oredrevet*, *Rennebjærg*, *Tinget* og *Liungen* (Lyngen) paa Næble Mark, m. m. Desuden mærkes Lyststedet *Jægerhus* i Skoven Simons Stubbe, og en Friskole paa Lille Egede Mark.

Hovedgaarden *Æspe* har 58 Td. Ager og Engs Hrtk., 490 Td. Ld., desuden 110 Td. Ld. Skov; til Godset høre 70 Td. Hrtk, Fæstegods og 120 Tdr. Hrtk. Arvefæstegods. Desuden Avlsgaardene *Lindeskov*, $12^1/_2$ Td.

Hrtk., 215 Td. Ld., hvoraf 100 Skov og Overdrev, Resten Ager, *Atterupgd.* (under Lyngbygd.), $13^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 110 Td. Ld. og *Lille Egede* (i Gryderup), $12^1/_8$ Td. Hrtk., 98 Td. Ld., alt Ager, med Andelsmejeri og to jordløse Huse.

Boeslunde S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vester Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskreds.' 309. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lyngbygaard.

Boeslunde Kirke er en meget anselig, 48 Al. lang, 16 Al. bred og 11 Al. høj Kirke, indvendigt Maal, og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige afsluttet Gavl, et 50 Al. højt Taarn mod V., Vaabenhus og Sakristi mod N. og Kapel (hvoraf Halvdelen ind mod Kirken bruges som Materialhus) mod S. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, har været opført af Kamp, hvoraf endnu Rester i Skibets Sydmur; der findes Spor af smaa, rundbuede Vinduer. Den nederste Tredjedel af Taarnet er ogsaa af Kamp med Murstensskifter, i øvrigt er det ligesom de andre senere Tilbygninger opført af Mursten. Kirken er i Tidens Løb undergaaet store Forandringer. Paa Sydsiden af Skibet er der to svære Stræbepiller med halvbuet Gennemgang og kronede med en med Blindinger prydet Kamgavl; ogsaa paa Nordsiden er der en Stræbepille, men uden Kamgavl. Kirken har 4 Hvælvingsfag, hvoraf det østligste udgør Koret, og er toskibet, idet Taarnrummet er forbundet med Skibet ved to Spidsbuer, og Hvælvingerne i Kirken bæres af to større, runde Piller og en mindre og slankere nærmest Alteret; i Ydermurene lige for Pillerne Halvpiller, der bære de 4 Krydshvælvinger i hvert Skib. Taarnrummet og Sakristiet har hver een, Kapellet to Krydshvælvinger. Kirken er restaureret 1867. Prægtig, stor, femfløjet gammel Altertavle fra den katolske Tid; den er stærkt forgyldt og forsynet med Billedskærerarbejde med Jomfru Maria i Midtfeltet og kan ved Aabning eller Tillukning af Fløjene danne tre Altertavler; paa Alterbordets Forside et Maleri med Gudfader med den korsfæstede paa Skødet m. m.; Altertavlen antages at være udført i Lübeck og har, som nævnt S. 615, maaske tidligere haft sin Plads i Karmeliterklosteret i Skjelskør (se Kirkeh. Saml. 4. R. IV Bd. S. 47, og *Fr. Beckett*, Altertavler i Danm., S. 12). Prædikestolen, paa Pillen ved Alteret, er ny, Granitdøbefonten har Rebsnoning og rundbuede Felter. I Koret to Rader Munkestole, mod N. 4, mod S. 7 Sæder, de sidste med udskaarne Hoveder paa Armlænerne. Mellem Vaabenhus og Skib en jærnbeslaaet, udskaaren Dør fra den katolske Tid. I Taarnet paa Pillen en Marmormindetavle over Sognepræsten H. D. Beckmann, † 1772 (paa Tavlen staar: J. G. Grund fecit). I den ydre Del af Kapellet er der en 1592 opsat Marmormindetavle over Dr. med. Chr. Eskildsen, † 1553. Kapellet har tidligere indeholdt 10 Kister med Lig af Besiddere af Gjerdrup m. fl., men de bleve 1808 nedsænkede paa Kirkegaarden. Paa Korets østl. Gavl er indmuret et Marmormonument paa Sandstenssokkel (med en siddende Kvindefigur og Vase) af Wiedewelt over Justitsraad M. Qvistgaard, † 1798. Foran Monumentet hvile flere af Familien, deribl. P. Chrf. Qvistgaard (indtil 1859 i Kapellet), den eneste Officer, der faldt ved Kjøge 1807. Paa Kirkegaarden Familien Moltkes Begravelse, deribl. Gehejmekonferensraad Otto Greve Moltkes til Espe, † 1853 (om Kirken se *Seehusen*, Optegn. om Lyngbygd, Gjerdrup m. m. S. 85 fl.).

Særlig kendt blandt Boeslundes Præster er Iver Hansen Munk, † 1684, „den lystige Præst", der spillede Kort med Herrerne paa Borreby, „saa det sved baade til hans egen Pung og hans Eftermænds", og som under Svenskekrigen 1658—60 viste sig som en forstandig og god Patriot og som de fattiges Ven; han var ogsaa en flittig Samler af danske Ordsprog, og hans Manuskript, der endnu findes i Universitetsbiblioteket, har været benyttet af Peder Syv (se *O. Malling*, Store og gode Handl., 7. Udg. S. 183 og 194, *Thiele*, Folkesagn, I S. 75, og Kirkeh. Saml., I S. 535 fl.).

Espe er en gammel Hovedgaard, hvis Historie dog ikke kan forfølges længere tilbage end til 2. Halvdel af 17. Aarh., da Dorthe Daa, Enke efter Gregers Krabbe til Torstedlund, afstod sin Del af Gaarden 1667 til Anders Mogensen, Borgmester i Skjelskør. Senere ejedes den af en Anders Hansen, der 1703 solgte den til Svigersonnen Gerlach Thigillius, som atter 1719 skødede den til Anders Hansens Enke, Anna Maria Andersdatter (vistnok Datter af ovennævnte Anders Mogensen). Hun solgte 1723 Gaarden, som dog dengang ikke kaldes Hovedgaard, for 5260 Rd. D. C. til Fru Mette Rosenkrantz, Enke efter Ove Ramel til Borreby, efter hvis Død den solgtes ved Auktion 1730 til Oberstlieutn. Chr. Fr. de Boysset til Basnæs (Hoved-

gaardstakst med Skovskyld $22^5/_8$, Bøndergods 205 Td. Hrtk.), fra hvem den ved Auktion 1736 solgtes for 7810 Rd. til Poul Schnabel, Købmand i Sorø. Denne solgte den 1747 for 8200 Rd. til Major Fr. Lor. Bülow († 1748), hvis Dødsbo solgte den og Bonderup 1750 for 15,510 Rd. til Joh. Ludv. Schwerman, der atter solgte begge Gaardene 1758 til Peder Christensen. Denne afhændede E. 1760 til Folkmar Danchel, efter hvis Død (1773) den solgtes til Regimentskvartermester Thibi (skød sig paa Gaarden s. Aar) og 1775 for 18,450 Rd. til Justitsraad M. Qvistgaard til Gjerdrup og Lyngbygaard, der 1788 overdrog Gaarden til Sønnen Joh. Rehling Qvistgaard for 36,000 Rd. Han solgte E. 1798 for 62,000 Rd. til Cosmus Bornemann; derefter købtes den 1804 for 88,000 Rd. af Sim. Groth Clausen, 1805 for 110,000 Rd. af Kaptejn H. Fr. Uldall, 1808 for 135,000 Rd. af en vis Hansen, der 1810 solgte den for 155,000 Rd. til Grev O. Moltke († 1853), i hvis Familie den er forbleven. Nuv. Besidder er Hofjægermester A. G. Greve Moltke til Bonderup. — Hovedbygningen, der

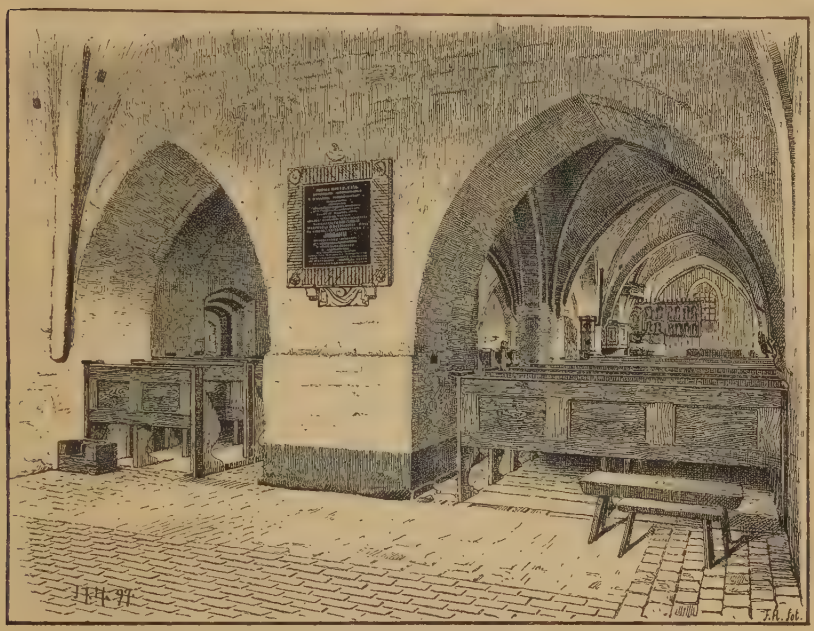

Boeslunde Kirkes Indre.

er en, to Stokværk høj grundmuret Bygning med to, 1 Stokværk høje Sidefløje, er ombygget og restaureret 1848.

I Sognet har ogsaa ligget Hovedgaarden *Eskildstrup*, som har været ejet af den under Kirken nævnte Dr. Eskildsen, men til hvis Historie man i øvrigt intet kender; den afbrændte 1744, hvorefter Jorderne væsentlig deltes mellem Espe og Bonderup. — Ogsaa i *Sønderup* har der ligget en Hovedgaard, som fordum tilhørte Roskilde Bispestol; Palle Jensen fik 1360 af Bisp Henrik Livsbrev paa Sønderup Gods; 1382 tilhørte Gaarden Peder Lang, der 1390 pantsatte den til Peder Dene; 1479—84 beboede Fru Christine, Hr. Jens Torbernsen (Sparres) Datter, Sønderupgaard, som hendes Søn Jens Pedersen 1489 solgte til Hr. Henr. Meinstrup. — Væbneren Jep Barritsen skrev sig 1482 af *Boeslunde*, men afhændede sit Gods her 1491 til Antvorskov Kloster.

Ved *Boeslunde* slog Absalon med sine Huskarle (18 Mand) Palmelørdag $^{13}/_4$ 1158 Venderne, der kort i Forvejen vare gaaede i Land paa den nærliggende Kyst; de færreste af Fjenderne undkom, men Absalon mistede kun een Mand. — Mellem Kirken og Præstegaarden er der en Kilde, „*Hellig Kors Kilde*“, der i sin Tid har været meget besøgt af syge.

Paa Øster-Bøgebjærg Mark er der en stor, fredlyst Langdysse med eet Kammer og 51 Randsten. Ved Næble er der fredlyst et meget stort Dyssekammer, bestaaende af 7 Bæresten og en kolossal, 12 F. lang Overligger. — Ved Boeslunde Kirke blev der 1842 og 1874 i en, oprindelig ved Kunst aftrappet Banke, Borgbjærg kaldet, fundet paa to forskellige Steder værdifulde Kar fra den yngre Broncealder, nemlig to større Skaale, to Øsekar, hvis Hanke ende i smukt stiliserede Dyrehoveder, og to Bægere, alle af Guld, Værdi omtr. 2000 Kr.

Boeslunde var indtil 1555 Anneks til Skjelskør.

Taarnborg Sogn, Anneks til Korsør, og beliggende V., N. og Ø. omkring Korsør Nor, omgives af Købstadens Jorder, Store Bælt, Stillinge, Vemmelev og Boeslunde Sogne. Kirken, ved Norets Nordøstside, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. Ø. for Korsør. De lavtliggende og jævne, kun paa Norets Nord- og Østside noget bakkede Jorder (Halskovs højeste Punkt er Højbjærg, 92 F., 29 M.) ere overvejende sandmuldede. Ved den nu udtørrede Halskov Vejle, der danner Grænsen mod Stillinge Sogn, og som optager Tude- eller Næsby Aa, ligger den lille ubeboede, nu landfaste Ø Tjokholm. Det inderste af Halskov Vejle og flere Stykker paa Norets Vestside (Nordre og Søndre Inddæmning) ere tørlagte. Gennem Sognet, der har nogen Skov (deribl. Klarsk. ved Store Bælt), gaar N. for Noret den vestsjæll. Jærnbane, og S. Ø. for Noret Landevejene fra Slagelse og Næstved til Korsør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5280 Td. Ld., hvoraf 2563 besaaede (deraf med Hvede 410, Rug 226, Byg 848, Havre 548, Ærter og Vikker 68, Blandsæd til Modenh. 131, til Grøntf. 139, Kartofler 59, andre Rodfr. 129, andre Handelspl. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 551, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1788, Have 50, Skov 189, Moser og Kær 15, Flyvesand 3, Byggegr. 42, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 79 Td. Kreaturhold. 1893: 430 Heste, 1782 Stkr. Hornkv. (deraf 1231 Køer), 419 Faar, 1277 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $465,_8$ Td. Der var 59 Selvejergaarde med $403,_9$, 2 Arvefæstegd. med $6,_8$, 1 Fæstegd. med $3,_4$, 100 Huse med $51,_2$ Td. Hrtk. og 76 jordløse Huse ($^4/_7$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1628 (1801: 766, 1840: 1177, 1860: 1416, 1880: 1505), boede i 257 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 75 levede af immat. Virksomh., 758 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 22 af Fiskeri, 462 af Industri (af Teglbrænderi levede 225), 6 af Handel, 17 af Skibsfart, 211 af andre Erhverv (deraf 197 Arbm.), 30 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv. (deraf 15 i offtl. Anst).

I Sognet *Taarnborg Kirke* og Byerne: *Svendstrup*, ved Jærnbanen, med Sparekasse (opr. $^2/_{12}$ 1870; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 65,001 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 4043 Kr., Antal af Konti 426), Forsamlingshus og Teglværk (Aktieselskabet „Svendstrup Teglværker", med Skinnespor til Korsørbanen; *Frølunde* med Skole og Andelsmejer; *Tjæreby* med Skole; *Halseby* med Mølle; *Hulby* med Skole og Mølle (Nissemølle). Desuden *Stibjærg-*, *Bonderup-*, *Knivkær-* og *Klarskov Huse*.

I Sognet Hovedgaardene: *Taarnholm*, omtr. 55 Td. Hrtk., 480 Td. Ld., hvoraf 11 Strandeng, 24 Have og Gaardsplads, Resten Ager; desuden 8 Td. Hrtk. til Gaarde og Huse, som ere bortforpagtede eller bortlejede; af Jorderne ligge omtr. 250 Td. Ld. i Vemmelev S. (til Godset Hemmershøj og Taarnborg Kirker, 7 Td. Hrtk. Fæstegods foruden en Del Arvefæsteafgifter). *Taarnborg*, $75^7/_8$ Td. Hrtk., 900 Td. Ld., hvoraf 160 Eng, 90 Skov, Resten Ager; til Ejendommen, hvoraf en Del ligger paa Korsør Købstads Jorder, høre omtr. 50 Arvefæsteejendomme og 5 Fæste- og Lejehuse; det paa søndre Inddæmning i 1860'erne anlagte Dampteglværk (aarl. Produktion omtr. 5 Mill. Sten) er Ejeren af Taarnborg Medejer af; paa Gaardens Jorder er Korsør Vandværk anlagt (se S. 600). *Bonderup*, 60

Td. Hrkt., 665 Td. Ld., hvoraf 125 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører 35 Td. Hrtk. Fæstegods. — Desuden *Svendstrupgaard* $12^3/_8$ Td. Hrtk., 100 Td. Ld., alt Ager; 2 Huse.

Taarnborg S., der danner en egen Sognekommune, hører under Korsør Købstads Jurisdiktion, Slagelse Amtstue- og Korsør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 314. Lægd. Kirken tilhører (fra 1866) Ejeren af Taarnholm.

Taarnborg Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige afsluttet Gavl, Taarn — der danner Forhallen, og hvorigennem Indgangen er — mod V. og en lille Udbygning (nu Materialrum) paa Korets Nordside. Kirken er opført hovedsagelig af Mursten og har Krydshvælvinger, i Skibet 3, i Koret 2; Korbuen er tilspidset; Korets østlige Del er ved to i Kirkens Længderetning opførte Mure delt i to Rum; Midtrummet mellem Murene danner en lille Gang fra Døren i Østgavlen og har gibset Loft; paa hver Side af Gangen føre Døre ind til de to Rum, hvoraf det sydl. bruges til Sakristi, medens det nordl. staar i Forbindelse med den lille Udbygning. Alterbilledet (Christus som Barn i Templet) er malet og skænket 1882 af Frk. G. Oxholm; Prædikestolen er ny, Døbefonten af Sten, med Forsiringer, men overmalet. I Sakristiet en lille, gammel Altertavle; i Koret et Krucifiks; i Skibets vestlige Ende et Pulpitur. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel.

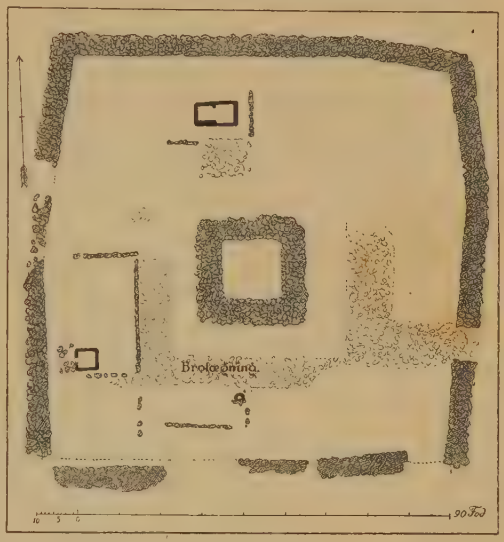

Taarnborg Ruiner.
Efter Kapt. A. P. Madsens Opmaalinger (Nationalmus. Arkiv).

Ved Østsiden af Korsør Nor, paa en høj Banke tæt ved Kirken, og paa Gaarden Taarnholms Mark, ligge de siden 1893 fredlyste Ruiner af det gamle *Taarnborg Slot*, der i de sidste Aar ere fremdragne paa Nationalmuseets Foranstaltning. Ruinen bestaar af en i uregelmæssig Firkant (omtr. 45 Al. paa hver Side) anlagt Ringmur, af hvilken nu kun til Dels det af Kamp opførte Fundament ($2^1/_2$ Al. bredt) er tilbage, men ovenpaa hvilket der har staaet en Mur af Munkesten; midt i Rummet indenfor Ringmuren har staaet et stærkt Taarn, Donjonen (omtr. 8 Al. i Firkant), af hvilket kun Kampestensgrunden er tilbage. Omkring Taarnet er der flere Steder en velbevaret Brolægning, og udenom denne er der fundet Fundamenter af mindre Bygninger. Ved Udgravningerne fandtes der en Del Sager, deribl. omtr. 70 Mønter fra Chrf. II's Tid, en Kande af glaseret Ler, Skaar af Lerkar, Hængelaase m. m. Borgen, der maaske helt har været omgivet af Vand, idet Noret tidligere vistnok har strakt sig betydeligt længere ind, antages at have været et Led i den Række Befæstningsanlæg, som udførtes i 12. Aarh. for at beskytte Kysterne mod Venderne, og som paabegyndtes under Svend Grathe. Da Vald. I stiftede Antvorskov Kloster, henlagde han til Gengæld Taarnborg, Halseby og „Brænnæs" til Krongodset. Erik Menved skal ofte have opholdt sig her; 1322 nævnes Jacobus dictus Scaal, advocatus dni. regis in Thornburgh. Da de danske Stormænd 1326 rejste Oprør mod Chrf. II, sendte han Sønnen Erik med Tropper til Sjælland; men da disse ogsaa forenede sig med Oprørerne, maatte Erik indeslutte sig i Taarnborg, hvor han blev belejret af Oprørerne under Knud Porse og Marsken Ludv. Albertsen, som efter 16 Dages Forløb indtoge Borgen og førte Prinsen som Fange til Haderslev. I øvrigt ved man intet om Borgen, hvis Historie vist ofte er bleven

sammenblandet med Korsør Slots (se S. 604), og heller ikke ved man, hvornaar den er forsvunden; maaske er den ødelagt ved Ild, hvilket en forkullet Bjælke indenfor Ringmuren kan tyde paa.

Det nuv. *Taarnholm* var i den nyere Tid en Del af Antvorskov Rytterdistrikt og blev ved Salget 1774 indrettet til en særlig Ejendom, der under Navn af „Taarnborg Gods" solgtes med tillagte Hovedgaards Rettigheder, men uden Bygninger (i alt 497 Td. Hrtk., herunder Hemmershøj Kirke af 20 Td. matr. Hrtk.) til Proprietær Chr. Eggers til Dyrehovedgaard for 26,000 Rd. D. C. (Skødet er af $^{10}/_{3}$ 1777). Han afsondrede Jorderne fra Fællesskabet med de tilstødende Bønderbyer og solgte Ejendommen med nogen Forøgelse 1796 for 60,000 Rd. D. C. til Landvæsenskommissær, Kammerraad Giersing, der 1798 opførte den to Stokværk høje Hovedbygning af Grundmur og 1805 solgte Godset for 245,000 Rd. D. C. til Grev Ahlefeldt-Laurvigen og Medinteressenter (Kancelliraad Lindegaard og Købmand Møller), hvorefter den senere overtoges af Statskassen paa Grund af Skatterestancer; 1836 blev den købt af Kommandør, senere Kontre-Admiral J. C. de Falsen, der 1845 afhændede den til Kammerherre H. P. Oxholm († 1870). Nuv. Besidder er dennes Søn, Kammerherre, Hofjægermester A. G. T. Oxholm.

Det nuv. *Taarnborg* hed tidligere *Korsør* eller *Taarnborg Slots Ladegaard* (i et af Chr. I paa Antvorskov 1459 udstedt Gavebrev siges, „at Korsør maa beholde, nyde og bruge Kronens gamle Ladegaard, liggende ved Taarnborg, mod en aarlig Afgift til Embedsmanden paa Korsør, nemlig 14 Pd. Korn") eller *Dyrehovedgaard*, hvilket sidste Navn blev det almindelige i den nyere Tid. Den skal tidligere have ligget tæt ved Kysten overfor Korsør Slot, men flyttedes senere til sin nuv. Plads. Kongen skødede den i 2. Halvdel af 17. Aarh. til Amtmand H. Lützow († 1693), efter hvem den ejedes af Hans Jørgensen, Borgmester i Korsør, der 1684 solgte den (30 Td. Hrtk.) til Joch. Brorsen. Derpaa nævnes som Ejere Assessor E. Jacobsen Ejlert, der 1699 skødede den til Chr. Schnitler, Handelsmand i Kbh., senere Ulrich Mogensen, hvis Enke 1741 solgte den (med Bøndergods 204 Td. Hrtk.; den kaldes endnu ikke Hovedgaard) til Poul Hein af Nyborg, som atter afhændede den 1766 til Chr. Eggers, Forvalter paa Dragsholm (se under Taarnholm; det var til Eggers' Datter Mariane, Baggesen skrev sine første Digte). Efter ham gik den over til Sønnen N. Chr. Eggers, Landeværnskapt., som i Slutn. af 18. og i Beg. af 19. Aarh. opførte den to Stokværk høje Hovedbygning af Grundmur. Derefter udlagdes den 1824 til Købmand Theil i Korsør, i hvis Families Eje den var til 1838. Derefter besades den af Ferdinand Rée, der paabegyndte de store Inddæmninger ved Noret og 1842 solgte Ejendommen til Kammerherre, senere Overhofmarskal og Overkammerherre V. T. Oxholm, som kort efter fik Gaardens Navn forandret til Taarnborg. Han solgte den 1866 (tilligemed „Krusesminde", se S. 597) for 330,000 Rd. til Justitsraad, senere Etatsraad J. A. Bech, † 1876. Nuv. Ejer er hans Søn, E. Bech, under hvem Driften er bleven udvidet, Jorderne drænede og Avlsbygningerne til Dels fornyede. — I den smukke, paa et stærkt kuperet Terræn anlagte Have ligger under en Stendysse den Hest, som General Krogh, Sejrherren ved Isted, red paa Slagdagen.

Bonderup var oprindelig en Bondeby, som tillige med Hulby solgtes af Kongen i 1. Halvdel af 18. Aarh. til en Hr. Seidelin, der atter solgte den til Raadmand Peder Jensen i Slagelse, der lod Bonderup By afbryde og deraf oprettede en Avlsgaard eller ufri Hovedgaard. Han solgte den (omtr. 202 Td. Hrtk.) til Justitsraad Bertel Hauch, som 1739 afhændede den til Ant. Bartholomæus, „Gastgeber udi Osted" og Forpagter paa Antvorskov. Han solgte den Aaret efter til Fru Gisilla, Baronesse Prøch, der 1743 for 8500 Rd. D. C. skødede den til Peder Pedersen Bech, hvorefter den ved Auktion 1747 gik over til Major Fr. Lor. Bülow, som s. Aar købte Espe, med hvilken B. havde fælles Ejere (se S. 697) indtil 1760, da Peder Christensen frasolgte Espe, men beholdt Bonderup, som senere ejedes af hans Enke. Aar 1792 blev B. for 43,200 Rd. D. C. købt af daværende Kammerjunker Castenschiold, der fraskilte største Delen af Bøndergodset og atter solgte Gaarden 1798 for 40,000 Rd. D. C. til Ehrenreich Sigv. Phfuel. Denne solgte den, efter atter at have samlet Bøndergodset, 1825 for 20,600 Rd. til Gehejmestatsminister Grev O. Moltke til Espe, i hvis Families Besiddelse begge Gaardene ere forblevne siden den Tid (se S. 697). — Hovedbygningen, i 1 Stokværk med Kælder og Kvist, er opført 1862.

Sognet frembyder ikke liden Interesse i antikv. Henseende. I Korsør Nor er der ved de 3 smaa, nu landfaste Øer Egeø, Magleø og Lilleø og paa en mindre Højning i det inddæmmede Land mellem dem opsamlet et meget stort Antal Flintsager hovedsagelig fra den ældre Stenalder, dels færdige Redskaber, dels Affald fra Flinthug-

ningen. Et lignende, men mindre, ældre Stenaldersfund hidrører fra det inddæmmede Tjæreby Nor eller Halskov Vejle. Af Stengrave kendes i alt 20, af Gravhøje 14, men Halvdelen er nu sløjfet. Ved Svendstrup ligger en fredlyst, etkamret Langdysse. — Ved Hulby, yderst paa Klinten ved Noret, findes stadig Munkesten, og mange skulle i ældre Tid være opbrudte her; det meste af denne Ruin er dog vistnok styrtet ned i Stranden. Fra den østl. Bred af Korsør Nor strækker sig ud i Vandet en delvis bevaret Række af store Sten, „Marsk Stigs Rev", og Sagnet fortæller, at Marsken her vilde bygge en Bro over Noret for at ødelægge Korsør Slot.

Vester Flakkebjærg Herred.

Sogne:

(Skjelskør Købstads Landdistrikt). — Egeslevmagle, S. 702. — Høve, S. 705. — Flakkebjærg, S. 706. — Skjørpinge, S. 707. — Faardrup, S. 707. — Sørbymagle, S. 708. — Kirkerup, S. 709. — Gimlinge, S. 710. — Haarslev, S. 711. — Tingjellinge, S. 712. — Hyllested, S. 713. — Venslev, S. 714. — Holsteinborg, S. 714. — Ørslev, S. 717. — Bjerre, S. 719. — Tjæreby, S. 719. — Magleby, S. 722. — Aggersø, S. 726. — Omø, S. 727.

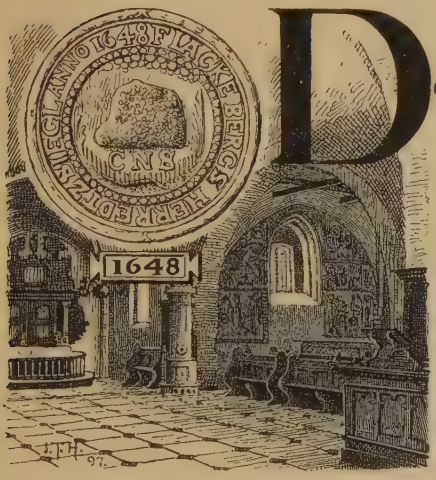

Dette Herred, det sydvestligste og næstmindste i Sorø Amt, grænser mod Ø. til Øster Flakkebjærg og Alsted Herreder, mod N. V. til Slagelse Herred og mod V. og S. til Store Bælt og Vordingborg Bugt. Herredets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 3 Mil; fra V. til Ø. er det bredeste Sted omtr. $2^1/_4$ Mil, men mod N. Ø. løber det temmelig spidst til mellem Alsted og Slagelse Herreder. Mod S. V. udsender Herredet Sjællands sydvestligste Halvø Stigsnæs; Vordingborg Bugt afsætter paa Sydkysten af større Indskæringer Basnæs og Holsteinborg Nor. Tre Øer, Aggersø, Omø og Glænø, høre til Herredet. Jorderne ere i den nordl. Del noget højtliggende, men i øvrigt lave og overvejende jævne; i Underlaget er næsten overalt Lermergel, i det muldede Overlag Leret fremherskende. Der findes spredt en Del Skov, men i det hele hører Herredet til de mindre skovrige sjællandske Herreder (3293 Td. Ld.). Det eneste betydelige Vandløb er Vorby Aa; Søer er der ingen af. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til Amtets bedre Herreder, idet der i Gennemsnit

gaar omtr. $9^3/_4$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 45,317 Td. Ld. ($4,_{54}$ □ Mil, 250 □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $4330,_2$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 12,803 (1801: 6983, 1840: 10,656, 1860: 12,831, 1880: 13,199). I Herredet ligger Købstaden Skjelskør. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Øster Flakkebjærg Herred. I verdslig Henseende hører Herredet til Vester Flakkebjærg Herreds, Antvorskov Birks og Holsteinborg Birks Jurisdiktioner samt til Amtets 2. (Flakkebjærg, Egeslevmagle, Tjæreby, Magleby, Aggersø og Omø), 3. (Høve, Tingjellinge, Haarslev, Hyllested, Bjerre, Ørslev, Holsteinborg og Venslev) og 7. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Vester Flakkebjærg Herred (i Vald. II's Jordeb. kaldet *Flackebyærghæreth* og *Flaccabiarhæret*) hørte fra 1660 til Antvorskov og Korsør Amter, indtil Sorø Amt oprettedes 1798 (se S. 540).

Efter Antallet af jordfaste Fortidsmonumenter maa den vestl. Del af Herredet i Oldtiden have været tættere befolket end den østl. I Egeslevmagle, Faardrup, Tjæreby og Magleby Sogne er der talt henved 125, i alle de andre Sogne kun 80 Monumenter. Næsten $^3/_4$ af dem er nu sløjfet. Der er langt færre Gravhøje end Stengrave, af hvilke der ikke kendes mindre end 60 Langdysser. Der er i alt 11 fredlyste Mindesmærker.

Litt.: *Seyer Mahling Beyer*, En antiqv. og stat. Topogr. af Egitzlefmagle Sogn og Vester Flakkeberg Herreds Pastorater osv., Slagelse 1820. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Vester Flakkebjærg H., af *J. B Løffler* 1884 og 1886.

Skjelskør Købstads Landdistrikt, se S. 608, 611 og 612.

Egeslevmagle Sogn omgives af Skjelskør Nor, Skjelskør Købstads Jorder, Magleby, Tjæreby, Høve, Flakkebjærg og Faardrup Sogne samt Slagelse Herred (Hemmershøj og Boeslunde S.). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr $^3/_4$ Mil N. Ø. for Skjelskør. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende jævne, dog med enkelte Banker (Kanehøj er 128 F., 40 M.), og dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet, der har lidt Skov (Fuglehave, Lyngen m. m.), gaa Landevejene fra Skjelskør til Sorø og Næstved og fra Korsør til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4580 Td. Ld., hvoraf 2483 besaaede (deraf med Hvede 145, Rug 439, Byg 816, Havre 474, Boghvede 3, Ærter og Vikker 43, Blandsæd til Modenh. 126, til Grøntf. 234, Kartofler 65, andre Rodfr. 135, andre Handelspl. 3), medens der henlaa til Afgræsn. 669, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1021, Have 44, Skov 152, Moser og Kær 50, Heder 6, Byggegr. 44, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 111 Td. Kreaturhold 1893: 371 Heste, 1718 Stkr. Hornkv. (deraf 1124 Køer), 501 Faar, 1420 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $473,_3$ Td. Der var 22 Selvejergaarde med $230,_6$, 14 Arvefæstegd. med $79,_9$, 24 Fæstegd. med $134,_5$, 85 Huse med $34,_3$ Td. Hrtk. og 79 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1221 (1801: 879, 1840: 1181, 1860: 1357, 1880: 1364), boede i 209 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes:

44 levede af immat. Virksomh., 868 af Jordbrug, 14 af Gartneri, 227 af Industri, 6 af Handel, 6 af andre Erhverv, 10 af deres Midler, og 46 vare under Fattigv. (35 i offtl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Egeslevmagle* (gml. Form Eggerslef, Ægisløf, Ægæsløff, Egitsløvmagle), omtr. ved Skjelskør- og Korsørvejens Sammenstød, med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Frankerup*; *Baaslunde* (Boeslunde, gml. Form Booslunde), ved Skjelskørvejen, med Kanehøj Mølle; *Hesselby* med Fattiggaard (Plads for 10 Lemmer; i Bygningen tillige Hjem for 20 alderdomsunderstøttede); en Del af *Egeslevlille* (det øvrige i Tjæreby S.). Desuden *Smidstrup Gaarde* og *Huse* (se S. 614) med Skole, *Stenbjærgmagle-*, *Rasbjærg-*, *Hesselby-* og *Ravnemark-Huse*.

Hovedgaarden *Gjerdrup* har $37^{7}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $1^{3}/_{4}$ Td. Skovsk., 380 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, 90 Skov, Resten Ager; desuden $132^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. Fæstegods; 30 Td. Ld. af Hovedgaarden ligger i Boeslunde S., Fæstegodset er spredt i flere Sogne. Hovedgaarden *Lyngbygaard* har $70^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., omtr. 720 Td. Ld. (alt i Egeslevmagle S.), og af Skov $6^{1}/_{2}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $22^{5}/_{8}$ Td. Skovsk., omtr. 302 Td. Ld. (i Egeslevmagle, Boeslunde, Sørbymagle og Kirkerup S.); desuden høre til Lyngbygd. Boeslunde Kirke og $95^{3}/_{8}$ Td. Hrtk. Bøndergods, omtr. 850 Td. Ld. (i Egeslevmagle, Boeslunde og Hemmershøj S.). — Af Lyngbygaards Gods udskiltes 1877 33 Gaarde af Fæstegodset, hvilket deltes i 3 Dele (11 Gaarde i hver), nemlig det saakaldte *Egeslevmagle Gods*, nu bestaaende af 5 Fæstegaarde i Egeslevmagle og Boeslunde S., tils. $33^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 272 Td. Ld., *Frankerup Gods*, 11 Fæstegaarde i Egeslevmagle og Boeslunde S., tils. $78^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 696 Td. Ld., og *Erdrup Gods*, 11 Fæstegaarde i Boeslunde og Hemmershøj S., tils. $75^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 702 Td. Ld. — *Præstegaarden* har $15^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., omtr. 115 Td. Ld., omtr. 3 Mose, Resten Ager.

Egeslevmagle S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vester Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 308. Lægd. Kirken tilhører Universitetet.

Egeslevmagle Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Den ældste, anselige Del, vist fra 1. Halvdel af 12. Aarh., er opført af utilhuggen Kamp og Fraadsten; paa Skibets Sydside er der to smaa, rundbuede Vinduer, ogsaa den sydlige Dør er bevaret. I senere Middelalder indbyggedes der i Skibet to Rækker spidsbuede Hvælvinger, tre i hver, og tre Piller midt i Skibet til Støtte for disse; Koret fik een Krydshvælving. Omtr. samtidig tilføjedes Taarnet, hvis nederste, overhvælvede Rum ved to Spidsbuer forbandtes med den toskibede Kirke; tillige nedbrødes Korgavlen, Murene forlængedes mod Ø., og det nye Rum fik een Krydshvælving. Tilbygningerne, ogsaa Vaabenhus og Sakristi, ere hovedsagelig af Munkesten. Kirken vides at være restaureret 1801; 1866 underkastedes den en større Restauration (Chr. Hansen), hvorved bl. a. store Vinduer indsattes, Kirken befriedes for Overkalkningen, og Piller og Hvælvingsled fik den naturlige Farve. Paa Korbuens Pille er der Rester af et Kalkmaleri (St. Christoffer). Udskaaren Altertavle med Fløje fra omtr. 1500 (i Midtpartiet Korsfæstelsen); udskaaren Prædikestol fra 1604; Døbefont med tolvkantet Kalkstenskumme fra den seneste Middelalder. Den ene Klokke er fra 1507. Ved Korets sydl. Væg Gravsten over Sognepræst Jens Rasm. Bang, † 1602; i Vaabenhuset Gravsten over hans Hustru † s. Aar. — I Ringmuren om Kirkegaarden er der en Runesten, hvorpaa staar „Ulnoth".

Gjerdrup (gml. Form Gerdorp, Gerderup, Gerethorp) er en ældgammel Gaard, der 1170 skal have tilhørt Tue Karlsen. Aar 1389 ejede Peder Pedersen Grubbe G. eller i alt Fald Part i den, som gik i Arv til hans to Døtre Marine Niels Snubbes og Christine Jep Bentsens; begge Svigersønnerne skrev sig henholdsvis 1440 og 1446 til G. Niels Snubbes Datter Margrethe ægtede Væbneren Bo Jensen, der 1459 skrev sig til Gaarden, som han 1486 gav til Antvorskov Kloster. Gjerdrup havde

imidlertid alt fra tidligere Tid været delt mellem flere Ejere. Niels Snubbe synes saaledes alt før sit Giftermaal at have haft Part i G., thi 1388—1410 nævnes en Peder Nielsen Snubbe til G., der utvivlsomt er hans Fader. Endvidere ejede Jep Jensen (Godov) og hans Hustru Eline Palnesdatter, Jens Grubbes Enke, G., som de 1417 afhændede til Hr. Anders Jepsen Lunge, en af den Tids rigeste Adelsmænd. Aar 1475 var Gaarden Genstand for en Trætte mellem Jørgen Rud og Erik Jensen (Dyre), hvilken sidste beviste, at Gaarden havde tilhørt hans Forældre. Hans Datter Anne ægtede Væbneren Claus Hansen, som skrev sig til G., og dennes Søn eller Svigersøn er maaske den bekendte Søren Stampe, der 1529 nævnes som Ejer til G. Men Gaarden maa endnu dengang have været delt mellem flere Ejere, thi 1483 skrev en anden Adelsmand Knud Barvitsen og 1518 ligeledes dennes Søn Peder Knudsen sig til Gaarden; maaske har den sidste været gift med Ellen, Claus Hansens Datter, som siden ægtede Peder Hundermark, der 1558 ejede G. Den blev nu i dennes Slægt og ejedes af Peder Hundermarks Søn Claus og dennes Sønner Peder og Erik, hvilken sidste døde 1613 som Slægtens sidste Mand. Senere tilhørte den Frands Kaas († 1638), gift med Anne Clausdatter Hundermark, John Cunningham, en skotsk Adelsmand, der 1625 blev gift med Ellen Hundermark (Enke efter Anders Skram) og døde 1651, og en anden Skotte, David Welwood (begr. i Egeslevmagle Kirke). Aar 1654 skødede Lorentz Cunningham, Friherre til Barons i Skotland, og David Welwoods Søn, Hans Welwood, G. til den bekendte Rentemester Peder Wibe, † 1658. Hans Enke Anne Cathrine Budde ægtede Dec. 1662 Joachim Fr. Vind til Gundestrup, der saaledes ved hende skulde antages at have faaet Gaarden; men if. Skøde af $^{29}/_{3}$ 1662 solgte Hans Ribolt, kgl. Maj. Herold, G. (64 Td. Hrtk.) til J. Fr. Vind. Efter at Vind var død (1687), overdroges G. for en Gældsfordring paa 7650 Rd. til Vicekansler Holger Vinds Enke Margrethe Gjedde, † 1706. En af hendes Døtre, Anne Elisabeth, blev 1690 gift med Mag. Diderik Larsen Grubbe, Sognepræst til Kvislemark og Fuirendal, til hvem Svigermoderen 1693 overdrog G. Grubbe, der ikke var adelig, blev tillige Skaberen af *Lyngbygaard*, idet han af det Krongods, som if. Forordn. af $^{11}/_{12}$ 1688 skulde sælges, købte den 1658 afbrændte og ikke senere opbyggede By Lyngby*), nemlig 1696 „Lillevang", $37^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., for 1100 Rd., og 1701 Byens to andre Vænger, „Grønhøjsvang" og „Søndervang", tils. $61^{1}/_{3}$ Td. Hrtk., for 615 Rd., og af disse sammenbragte Jorder oprettede han Lyngbygaard. Efter Grubbes Død 1702 ejedes G. af Enken († 1727), hvis Dødsbo solgte den 1728 til Sønnen Lieutn. Holger Grubbe for 28,110 Rd. D. C.; men han afstod Ejendommen 1729 til Søsteren Diderikke Elisab. Grubbe for 26,000 Rd. (Hovedgaardstakst omtr. 61, Lyngby Ladegaard 57, Bøndergods 445 og Boeslunde halve Konge- og Kirketiende 22 Td. Hrtk.). Derefter ejedes Gaardene kort Tid af Gehejmeraadinde Christine Harboe, f. Baronesse Fuiren († 1735), som maatte overtage dem for Fordringer paa afdøde Elisab. Vind, og efter hvis Død den ved Auktion solgtes 1737 for 20,100 Rd. til Assessor, senere Justitsraad og Byfoged i Kbh. Oluf Bruun († 1767; gift med Ritmester v. d. Maases Enke, Conradine Sophie f. Rostgaard) og Overførster Jørgen Willumsen, hvilken sidste dog 1739 overdrog sin Del til Bruun, som 1750 solgte Gaardene til Kancelliraad S. Borthuus; denne skødede dem (i alt 895 Td. Hrtk.) 1755 for 49,000 Rd. til Broderen, Generalauditør O. Borthuus, som Aaret efter afhændede dem til Major C. F. Bülow, der 1760 solgte dem for 52,000 Rd. til Morten Qvistgaard, senere Justitsraad og en af de 16 Mænd i den store Landbokommission af 1786 († 1798); han forøgede betydelig Ejendommene, bl. a. med Hovedgaarden Espe (se S. 697) og det saakaldte Gimlinge Kirkegods 1782 for 5000 Rd. Medens den ældste Søn, som omtalt, alt i Faderens Live overtog Espe, fik den yngste, P. Chrf. Qvistgaard, senere Kommerceraad og Landeværnskaptejn (falden 1807**), se S. 696), ii. en mellem Brødrene indgaaet Arveforening 1799 Gjerdrup og Lyngbygaard med Gimlinge Kirkegods for 127,000 Rd. Efter P. C. Qvistgaards Død overtog Enken Ejendommene. Hun giftede sig 1814 med Justitsraad, senere Etatsraad Peter Johansen Neergaard til Gunderslevholm, men if. Ægtepagt blev deres Ejendomme uden for Formuefællesskab; 1831 overdroges Godserne til Qvistgaards Sønner, saaledes at M. C. Qvistgaard († 1842) fik Gjerdrup og C. J. R. Qvistgaard († 1877) Lyngbygaard, medens Gimlinge Kirkegods overdroges til C. S. Qvistgaard, Præst i Boeslunde, senere i Gimlinge. Gjerdrup ejes nu af V. E. Qvistgaard, den sidstnævnte Ejers Sønnesøn.

*) Af Lyngbys 12 Gaarde synes en tidligere at have været Hovedgaard, thi 1403 pantsatte Nicolaus Petri de Lyungby, armiger, en Gaard i Høve til Peder Nielsen af Vollerup.

**) For P. Chrf. Qvistgaard, som St. St. Blicher har besunget i „Bautastene", er der i Skoven ved Gjerdrup rejst en Mindestøtte af Marmor.

Lyngbygaard tilfaldt efter Qvistgaards Død 1877 den ene af hans Døtre, gift med P. Fabricius, som nu ejer den, medens hans tre andre Døtre fik de S. 703 nævnte Egeslevmagle, Frankerup og Erdrup Godser. Gimlinge Kirkegods blev solgt af Pastor Q. Søn, Jægermester H. Qvistgaard, 1886 til den nuv. Ejer, Hofjægermester Neergaard til Gyldenholm (se S. 711). — *Gjerdrups* tidligere Hovedbygning var, i alt Fald for en Del, opført af ovennævnte J. Fr. Vind 1664 og bestod af 3 sammenbyggede, 1 Stokværk høje Bindingsværksfløje, hvoraf Midtfløjen var 65 Al. lang; den nuv. Hovedbygning er opført 1864—66 af Grundmur af røde Sten i 2 Stokværk med et kobbertækket Taarn. — *Lyngbygaards* Hovedbygning er ombygget i Beg. af 1870'erne og er en 1 Stokværk høj Bygning med Kælder og Taarn; Avlsbygningerne, der brændte 1884, ere opførte af den nuv. Ejer (*Seehusen*, Optegn. om Lyngbygd. og Gjerdrup osv., 1868).

Den anselige Gravhøj „*Kanehøj*" (127 F., 40 M.) har tidligere været benyttet til Rettersted. I *Kanehøj Mølle* holdtes ofte Flakkebjærg Herredsting (derfor hyppig kaldt „Kanehøj Ting"). — N. for Egeslevmagle skal der have ligget en By, *Højstrup*, hvis Navn længe bevaredes i et (nu nedrevet) Hus, Højstruphuset.

Af de 12 Langdysser, der vides at have været i Sognet, er en fredlyst ved Boeslunde: „Brændestensdyssen"., omsat med 40 Randsten og indesluttende et Kammer.

Høve Sogn omgives af Annekset Flakkebjærg, Gimlinge, Hyllested, Bjerre, Tjæreby og Egeslevmagle Sogne. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Skjelskør. De noget højtliggende, men gennemgaaende jævne Jorder ere for største Delen lermuldede. Gennem Sognet løber Bjerre Aa. Gennem den nordl. Del gaar Landevejen fra Næstved til Korsør og Skjelskør, gennem den sydl. Del Skjelskør-Dalmose Jærnbanen.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2065 Td. Ld., hvoraf 1141 besaaede (deraf med Hvede 64, Rug 212, Byg 356, Havre 231, Ærter og Vikker 14, Blandsæd til Modenh. 40, til Grøntf. 114, Kartofler 37, andre Rodfr. 71), medens der henlaa til Afgræsn. 247, Høslæt, Brak, Eng m. m. 524, Have 31, Skov 5, Moser og Kær 42, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 55 Td. Kreaturhold 1893: 217 Heste, 899 Stkr. Hornkv. (deraf 586 Køer), 268 Faar, 823 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 221,$_{6}$ Td. Der var 32 Selvejergaarde med 176,$_{2}$, 1 Arvefæstegd. med 6, 4 Fæstegd. med 25,$_{5}$, 50 Huse med 13,$_{9}$ Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 646 (1801: 260, 1840: 457, 1860: 548, 1880: 603), boede i 110 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 30 levede af immat. Virksomhed., 459 af Jordbrug, 106 af Industri, 20 af Handel, 2 af andre Erhverv, 7 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Høve* (gml. Form Houæ, Howæ, Hoye) med Kirke, Præstegd., Skole, Frimenighedskirke, Forsamlingshus med Friskole (opf. 1876) og Mølle; *Oreby* med Andelsmejeri (Dambro).

Høve S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Holsteinborg Birks Jurisdiktion (Sterrede, Tingsted paa Rude Mark), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 300. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Høve Kirke, paa en mod N. og V. stejlt affaldende Bakke, bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus og Sakristi (nu Ligkapel) mod N., det sidste ved Koret. Den ældste Del, vist fra 1. Halvdel af 12. Aarh., er opført af utilhuggen Kamp med Fraadsten paa Hjørnerne; rundbuet, meget bred Korbue; Spor af smaa, rundbuede Vinduer; den nordl. Dør er oprindelig. I senere Middelalder tilføjedes Taarnet, der forneden er af Kamp og har en indvendig, af Kamp muret Trappe, som faar Lys fra to Aabninger, der ligne Skydeskaar. Omtr. samtidig overhvælvedes Kirken; Tilbygningerne ere af Mursten. Paa Hvælvingerne er der fundet Kalkmalerier (Lidelseshist.), antagelig fra Slutn. af 15. Aarh. Ret anselig Altertavle fra Fr. III's Tid (fornyet 1700 af Vibeke Juel, g. m. Adm. Chr. Bielke til Basnæs);

paa Alterbordets Forside mærkelige Malerier (Maria med Jesusbarnet, Gudfader m. m.) fra 1538; Prædikestol fra Fr. II's Tid; Granitdøbefont. Degnestol og Krucifiks fra den sildige Middelalder.

Frimenighedskirken paa Høve Mark blev opført som en Valgmenighedskirke 1880—81. Den bestaar af Skib og Taarn mod V. og er bygget efter Tegn. af A. Bentsen, Vallekilde, i Rundbuestil af røde Mursten. Udenom den ligger en Kirkegaard, og ved den en Præstebolig. — Det var som en Følge af den grundtvigianske Præst C. C. F. Rønnes Virksomhed (Præst her 1834—76), at Valgmenigheden blev stiftet.

Ved Oreby laa formodentlig den *Oregaard*, hvortil Rentemester Jochum Beck skrives 1566.

Flakkebjærg Sogn, Anneks til Høve, omgives af dette, Egeslevmagle, Faardrup, Skjørpinge og Gimlinge Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. Ø. for Skjelskør. De noget højtliggende, men mest jævne Jorder ere muldrige med leret Sandmergel til Underlag. Gennem Sognet gaar Slagelse-Næstved Jærnbanen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1529 Td. Ld., hvoraf 867 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 167, Byg 277, Havre 185, Ærter og Vikker 18, Blandsæd til Modenh. 49, til Grøntf. 64, Kartofler 28, andre Rodfr. 48), medens der henlaa til Afgræsn. 195, Høslæt, Brak, Eng m. m. 381, Haver 22, Skov 1, Moser og Kær 8, Byggegr. 18, Veje, Vandareal m. m. 37 Td. Kreaturhold 1893: 168 Heste, 680 Stk. Hornkv. (deraf 429 Køer), 193 Faar, 558 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 164 Td. Der var 32 Selvejergaarde med $124,_2$, 2 Arvefæstegd. med $13,_8$, 1 Fæstegd. med $1,_9$, 65 Huse med $24,_6$ Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 671 (1801: 225, 1840: 479, 1860: 667, 1880: 679), boede i 128 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 84 levede af immat. Virksomh. (heraf 78 paa Opdragelsesanstalten), 384 af Jordbrug, 147 af Industri, 14 af Handel, 3 af andre Erhv., 28 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Flakkebjærg*, med Kirke, Skole, Andelsmejeri, Mølle, Jærnbane- og Telegrafstation. Lidt N. for Byen ligger *Flakkebjærg Opdragelsesanstalt* for forvildede og forsømte Drenge. — Af Gaarde nævnes *Korstoftegd.*, *Krogagergd.* og *Højagergd.*

Flakkebjærg S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Vester Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), men i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 307. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Flakkebjærg Kirke er lille og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi (nu Ligkapel) paa Korets Nordside. Den ældste Del, fra omtr. 12. Aarh.'s Midte, er opført af utilhuggen Kamp; den oprindelige, rundbuede Korbue er af tilhuggen Kamp; Spor af de smaa, rundbuede Vinduer. I den senere Middelalder er Taarnet og de andre Tilbygninger tilføjede, ligesom Kirken blev overhvælvet, alt af Mursten med indblandet Kamp. Udskaaren Altertavle omtr. fra Fr. III's Tid; i Midtpartiet et Maleri: Nadveren; paa Alterbordet et lille Krucifiks af Elfenben. Prædikestol omtr. fra 16. Aarh.'s Slutn.; Granitdøbefont med Rebsnoning og Felter. Døren til Sakristiet er fra 1591. Den ene Klokke er fra 1495.

Flakkebjærg Opdragelsesanstalt, med et Jordtilliggende af 66 Td. Ld., er oprettet 1836 af en 1830 dannet Komité, hvis Formand var Fr. Ad. Greve Holstein til Holsteinborg. Anstalten har Plads for omtr. 70 Drenge (1. Jan. 1896: 57), der mod en Betaling af 60 Kr. straks og 125 Kr. aarl. optages i Alderen 8—15 Aar, og som beskæftiges ved Undervisning og Markarbejde. Indtil 1. Jan. 1896 havde den optaget over 1500 Drenge. Anstalten, der sammen med den sideordnede Landerupgaard ved Kolding (anlagt 1867 som Filial af Flakkebjærg, men selvstændig fra 1890) staar under en Overbestyrelse, ledes af en Forstander (fra 1836 til sin Død 1890 beklædte den udmærkede Pædagog Chr. Møller denne Plads).

I „Skrivergaarden" har der i tidligere Dage været holdt Ting, og Arresterne have været her.

Skjørpinge Sogn omgives af Annekset Faardrup, Flakkebjærg og Gimlinge Sogne samt Slagelse Herred (Sludstrup og Gjerlev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. Ø. for Skjelskør og $^3/_4$ Mil S. for Slagelse. De noget højtliggende (højeste Punkt 151 F., $47,_4$ M.), men temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede. Gennem Sognet gaar Slagelse-Næstved Jærnbanen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1456 Td. Ld., hvoraf 897 besaaede (deraf med Hvede 49, Rug 137, Byg 248, Havre 160, Ærter og Vikker 23, Blandsæd til Modenh. 89, til Grøntf. 34, Kartofler 21, andre Rodfr. 24), medens der henlaa til Afgræsn. 180, Høslæt, Brak, Eng m. m. 408, Haver 25, Skov 1, Moser og Kær 14, Byggegr. 12, Veje, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1893: 164 Heste, 559 Stk. Hornkv. (deraf 376 Køer), 240 Faar, 475 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $163,_1$ Td. Der var 31 Selvejergaarde med $153,_6$, 31 Huse med $9,_5$ Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse (over $^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 469 (1801: 280, 1840: 410, 1860: 459, 1880: 490), boede i 95 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomh., 346 af Jordbrug, 73 af Industri, 3 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv. (13 i offentl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Skjørpinge* (gml. Form Scirpinghæ, Skyrpinge) med Kirke, Præstegd., Skole, Fattighus (opr. af Fr. Ad. Holstein 1815), 2 Forsamlingshuse (opførte 1890), Sparekasse (opr. $^{24}/_9$ 1870; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 154,124 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 2635 Kr., Antal af Konti 317) og Andelsmejeri; *Halkevad* med Mølle. — Avlsgaarden *Grønhøjgaard* har 18 Td. Hrtk., 152 Td. Ld., alt Ager (52 Td. Ld. i Faardrup S.). Desuden *Koldekildegaard*.

Skjørpinge S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 331. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Skjørpinge Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel mod N. samt lille Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i Beg. af 13. Aarh. af røde Munkesten; Gavlene have rundbuede Blindinger; paa hver Side af den halvrunde Korbue en rundbuet Alterniche; flere af de oprindelige smaa, rundbuede Vinduer ses. I den senere Middelalder er Taarnet opført, Kirken er bleven overhvælvet, og de andre Tilbygninger tilføjede; Sakristiet med Halvtag er dog fra den nyere Tid. Kapellet aabner sig ind til Kirken med en Spidsbue. Udskaaren, overmalet Altertavle fra 1646; Prædikestol fra 18. Aarh.; Granitdøbefont i Firkløverform med Rebsnoning og Rundstav. I Korgulvet Gravsten over Sognepræsterne Laurits Lauritsen, † 1611, og Morten Peder Ringsted, † 1644, og deres Hustru Marie Jensdatter, † 1639.

Koldekildegaard har Navn efter en Kilde, „Kaalde Kilde", om hvilken det i D. Atl. (VI 266) hedder, at den har „deyligt Vand, som aldrig fryser". — Om et Kors ved Skjørpinge, se under Sludstrup S. 689.

Aar 1419 boede en „god Kvinde" Cecilia Galmans Efterleverske i Skjørpinge, og 1437 nævnes Wernerus Bole de Schyrpinghæ.

Efter Klemmebrevet af 1555 skulde Skjørpinge have været Anneks til Sludstrup; men denne Ordning kom ikke i Stand. Sludstrup blev 1574 sammenlagt med Slots-Bjærgby, og Skjørpinge fik 1622 Faardrup til Anneks; 1672—1765 vare de to sidstnævnte Sogne annekterede til Skjelskør.

Faardrup Sogn, Anneks til Skjørpinge (fra 1622), omgives af dette, Flakkebjærg og Egeslevmagle Sogne samt Slagelse Herred (Hemmershøj, Lundforlund og Gjerlev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. N. Ø. for Skjelskør, $1^1/_4$ Mil S. for Slagelse og $1^3/_4$ Mil Ø. for Korsør. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet gaar Lindesaa, der med Bjerre Aa danner noget af Sognegrænsen.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1615 Td. Ld., hvoraf 897 besaaede (deraf med Hvede 43, Rug 149, Byg 296, Havre 202, Ærter og Vikker 13, Blandsæd til Modenh. 80, til Grøntf. 51, Kartofler 29, andre Rodfrugter 34), medens der henlaa til Afgræsning 249, Høslæt, Brak, Eng m. m. 401, Haver 15, Moser og Kær 21, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1893: 176 Heste, 652 Stk. Hornkv. (deraf 399 Køer), 277 Faar, 493 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 190,$_{7}$ Td. Der var 36 Selvejergaarde med 158,$_{2}$, 4 Arvefæstegaarde med 19,$_{3}$, 45 Huse med 13,$_{2}$ Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse ($^{1}/_{2}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 503 (1801: 248 1840: 385, 1860: 516, 1880: 493), boede i 112 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomhed, 374 af Jordbrug, 81 af Industri, 9 af Handel, 1 af andet Erhv., 15 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Faardrup* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1889) og Mølle; *Snekkerup*.

Faardrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 332. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Faardrup Kirke, der er overkalket, bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., Kapel og Sakristi (med Halvgavl) mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste, østl. Del af Skibet og Koret, fra den tidligere Middelalder, er opført i Rundbuestil af Kamp; senere nedbrødes det gamle Kor, og Skibet forlængedes mod V., af Munkesten, det nye Kor fik Krydshvælving, og Kapellet og Sakristiet (sidste med Tøndehvælving) tilføjedes; noget senere opførtes Taarnet, og Skibet blev overhvælvet; Vaabenhuset er fra den nyeste Tid. Udskaaren Altertavle med Fremstilling af Korsfæstelsen, Midtpartiet fra den katolske Tid; Prædikestol fra Midten af 17. Aarh.; Granitdøbefont med Rebsnoning og Zigzaglinie.

Hr. Ingvar Nielsen (Neb) af *Faretorp* nævnes 1355—67 og Johannes dictus Daareswen de Forderup armiger 1388.

Efter Klemmebrevet af 1555 skulde Faardrup være Anneks til Skjelskør, og der skulde holdes en Kapellan til Faardrup Kirke.

Sørbymagle Sogn omgives af Annekset Kirkerup, Gimlinge Sogn og Slagelse Herred (Sludstrup S., St. Peders Lands. østl. Del og den østligste Del af St. Mikkels Lands.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. Ø. for Skjelskør og 1 Mil S. Ø. for Slagelse. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder (Hvilebjærg 175 F., 55 M.) ere overvejende sandmuldede. Over $^{1}/_{4}$ af Arealet er dækket med Skov (Sønderoredrev m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3408 Td. Ld., hvoraf 1323 besaaede (deraf med Hvede 49, Rug 215, Byg 464, Havre 277, Ærter og Vikker 67, Blandsæd til Modenhed 106, til Grøntf. 58, Kartofler 41, andre Rodfrugter 45), medens der henlaa til Afgræsn. 367, Høslæt, Brak, Eng m. m. 587, Have 29, Skov 956, Moser og Kær 14, Stenmarker 7, Byggegr. 23, Veje, Vandareal m. m. 38 Td. Kreaturhold 1893: 248 Heste, 941 Stkr. Hornkv. (deraf 593 Køer), 293 Faar, 830 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 274,$_{5}$ Td. Der var 56 Selvejergaarde med 228,$_{7}$, 1 Fæstegd. med 2,$_{5}$, 100 Huse med 30,$_{1}$ Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 961 (1801: 509, 1840: 852, 1860: 1101, 1880: 1004), boede i 226 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 32 levede af immat. Virksomhed, 674 af Jordbrug, 169 af Industri, 17 af Handel, 3 af andre Erhverv, 26 af deres Midler, og 40 vare under Fattigv. (16 i offtl. Anstalter).

I Sognet Byerne: *Sørbymagle*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Rosted*, ved Landevejen, med Fattiggaard for Sørbymagle-Kirkerup Kommune (Plads til 17 Lemmer; tillige Hjem for 7 alderdomsunderstøttede), Friskole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Mølle; *Bødstrup* (gml. Form Borstorp). — Saml. af Huse: *Sørby Oredrev* (se S. 709) og *Søndermark*.

Sørbymagle S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gyldenholm.

Sørbymagle Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., højt Vaabenhus mod S. og Materialhus mod N. samt Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af utilhuggen Kamp i Rundbuestil. I Slutn. af Middelalderen forlængedes Skibet mod V., Kirken overhvælvedes og Taarn, Sakristi og Vaabenhus tilføjedes, alt af Munkesten; Materialhuset er fra den nyere Tid. Udskaaren, defekt Altertavle fra Slutn. af 17. Aarh.; udskaaren Prædikestol fra 1630; Granitdøbefont med Rebsnoning. Krucifiks og Egetræsdør mellem Skib og Vaabenhus fra Slutn. af Middelalderen.

Peder Tordsen af *Sørby* nævnes 1338.

Kirkerup Sogn, Anneks til Sørbymagle (fra 1574), omgives af dette og Gimlinge Sogn samt Øster Flakkebjærg Herred (Krummerup, Haldagerlille og Tjustrup S.) og Alsted Herred (Lynge S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil N. V. for Skjelskør, $1^1/_4$ Mil S. V. for Sorø og lige saa langt S. Ø. for Slagelse. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder (højeste Punkt Vættebjærg, 296 F., 93 M.) ere dels ler- dels sandmuldede. Henved $^1/_5$ af Arealet er dækket med Skov (Lorup, Kirkerup eller Gjerdrup Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Slagelse til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2943 Td. Ld., hvoraf 1269 besaaede (deraf med Hvede 79, Rug 180, Byg 384, Havre 247, Boghvede 5, Ærter og Vikker 13, Blandsæd til Modenh. 170, til Grøntf. 90, Kartofler 24, andre Rodfr. 71, andre Handelspl. 6), medens der henlaa til Afgræsn. 355, Høslæt, Brak, Eng m. m. 571, Have 46, Skov 613, Moser og Kær 15, Heder 2, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 47 Td. Kreaturhold 1893: 203 Heste, 862 Stkr. Hornkv. (deraf 571 Køer), 146 Faar, 764 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $163,_9$ Td. Der var 28 Selvejergaarde med $125,_2$, 2 Fæstegd. med $2,_9$, 64 Huse med $18,_9$ Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse (c. $^2/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 708 (1801: 271, 1840: 551, 1860: 686, 1880: 741), boede i 132 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 492 af Jordbrug, 146 af Industri, 14 af Handel, 4 af andre Erhverv, 11 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv. (8 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Kirkerup* med Kirke, Skole, Hospital (opr. 1731; det har Plads for 8 fattige, som faar hver 4 Kr. maanedlig og fri Brændsel, og ejer en Kapital paa 16,200 Kr.), Forsamlingshus (opf. 1892) og Mølle; *Esholte*; *Lorup*. Saml. af Huse: en Del af *Sørby Oredrev*, og *Fladholt*.

Hovedgaarden *Gyldenholm* har $62^7/_8$ Td. Hrtk., 680 Td. Ld., alt Ager (af Jorderne ligge 181 Td. Ld. i Gimlinge, 44 i Krummerup, Resten i Kirkerup S.); til Ejendommen høre $26^7/_8$ Td. Hrtk. Fæstegods og 1098 Td. Ld. Skov, det saakaldte „Gyldenholmske Skovgods" (Fæstegods og Skove spredte i Kirkerup, Sørbymagle, Krummerup og Lynge S.) samt Sørbymagle og Kirkerup Kirker. — Desuden *Skovsgaard* med Mølle, $11^7/_8$ Td. Hrtk., $1^7/_8$ Td. Mølleskyld, 180 Td. Ld., hvoraf 53 Skov, Resten Ager, og *Pibeholm Teglværk*.

Kirkerup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 329. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gyldenholm.

Kirkerup Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl — den østl. Del af Koret er Sakristi —, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel (lige saa højt som Skibet; nu Ligkapel) mod N. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af

utilhuggen Kamp; smaa, oprindelige Vinduer skimtes. I den senere Middelalder opførtes et nyt Kor, Kirkens Mure forhøjedes, og der indbyggedes Stjernehvælvinger, ligesom Vaabenhus (Krydshvælving) og Kapel (Stjernehvælving) tilføjedes, alt af Mursten. Kapellet forbandtes tidligere med Kirken ved en Spidsbue, der nu er tilmuret. Taarnet er nyt opført 1849 af gule Mursten. Alterbilledet, i en 1740 udskaaren Ramme (fra den tidligere Altertavle), er malet 1870 af Const. Hansen (Hyrdernes Tilbedelse); udskaaren Prædikestol fra 1593; Granitdøbefont. Krucifiks og interessant, udskaaren Dør ind til Sakristiet, fra Middelalderens Slutn. Den ene Klokke er fra 1500. I Kapellet et Oliemaleri fra 1610 og to Mindetavler over Major Peter v. Steinberg og Hustru Dorothea Henriksdatter, begge døde paa Skovsgaard 1668. — N. for Kirken, til Dels indbygget paa Kirkegaarden, staar en af røde Munkesten opført, stærkt omdannet Kirkelade fra den senere Middelalder.

Ved det Antvorskovske Rytterdistrikts Salg bleve af de 9 Dele, hvori det opraabtes til Auktion, de to, nemlig Lystager (se S. 732) og Gimlinge, tils. 1168 Td. Hrtk., solgte 1775 for 75,040 Rd. D. C. til Kancelliassessor A. Dinesen. Til Gimlinge hørte ingen Hovedgaard, og Lystager var afbrændt 1743 og ikke senere opbygget. Af den købte Ejendom oprettede Dinesen en ny Hovedgaard, som han kaldte *Gyldenholm* (efter nogle Jorder under Gaarden, der for deres Frugtbarhed benævntes Guldager), og hvor han opførte flere Bygninger af Grundmur. Gaard og Gods overgik 1793 for 100,000 Rd. til Sønnen, senere Kammerraad Jens Kraft Dinesen, som solgte den 1800 for 234,000 Rd. til Kammerherre, Stiftamtmand Chrf. Schøller Bülow († 1830) og Etatsraad P. Johansen Neergaard til Gunderslevholm, hvilke delte Ejendommen, saaledes at Bülow beholdt Gyldenholm, medens Neergaard fik det saakaldte Gyldenholmske Skovgods. Fra det oprindelige Tilliggende til Gyldenholm er senere fraskilt Skovsgaard og Cathrineholm, og Gaarden skiftede ved Salg flere Gange Ejer, fra 1810 C. Sørensen, fra 1812 Major Jensen og dennes Enke indtil 1836, da den købtes af A. Langheim, som 1840 solgte den til G. Brøndsted; denne solgte den 1863 til den nuv. Ejer, Hofjægermester C. A. D. Neergaard. — Hovedbygningen er opført af den nuv. Ejer 1863—64 efter Tegn. af Etatsraad Herholdt i to Stokværk med høj Kælder, højt Taarn til Gaarden og et mindre til Haven.

Skovsgaard har maaske tidligere været en Hovedgaard. Aar 1581 mageskiftede Chrf. Lykke Skovsgaard i Kirkerup Sogn til Kronen mod Grinderslev Kloster. — Senere var S. en kongelig Avlsgaard, som Kongen 1668 kort efter Major P. Steinbergs Død (se under Kirken), der havde boet paa Gaarden, skødede til dennes Arvinger; men 1670 solgte deres Formynder, Steinbergs Svoger Oberstlieutn. Just Ebel (se om ham S. 610) den. Gaarden hørte til det Antvorskovske Gods og kom derfra til Gyldenholm, fra hvilken den solgtes 1804.

En Væbner Acho Jacobi in *Esholte* nævnes 1411.

Kirkerup Hospital er oprettet for de Penge, som ofredes i Fattigblokken i Kirken, efter at Folk havde besøgt den tæt ved Kirken beliggende hellige Kilde. Endnu langt ind i 19. Aarh. besøgtes Kilden St. Hans Nat af syge.

Snogemølle i Kirkrup Sogn nævnes 1458.

Gimlinge Sogn omgives af Kirkerup og Sørbymagle Sogne, Slagelse Herred (Sludstrup S.), Skjørpinge, Flakkebjærg, Høve, Hyllested og Tingjellinge Sogne samt Ø. Flakkebjærg Hrd. (Krummerup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Skjelskør, $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Slagelse og 2 Mil S. S. V. for Sorø. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder ere lermerglede, blandede med Sand, og muldrige. Mod S. Ø. ligger en stor Mosestrækning (Gimlinge Tørvemose). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skjelskør til Sorø, Slagelse-Næstvedbanen samt Dalmose-Skjelskørbanen; i det nordøstl. Hjørne gaar Landevejene fra Slagelse til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3439 Td. Ld., hvoraf 1744 besaaede (deraf med Hvede 124, Rug 251, Byg 603, Havre 317, Ærter og Vikker 77, Blandsæd til Modenh. 184, til Grøntf. 108, Kartofler 39, andre Rodfr. 40), medens der henlaa til Afgræsn. 459, Høslæt, Brak, Eng m. m. 823, Have 25, Moser og Kær 114, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 65 Td. Kreaturhold 1893: 338 Heste, 1286 Stkr. Hornkv. (deraf 785 Køer), 541 Faar, 1078 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 356,$_7$ Td. Der var 39 Selvejergaarde med 203,$_2$, 5 Arvefæstegd. med 31,$_8$, 14 Fæstegd. med 101,$_9$, 74 Huse med 19,$_8$ Td. Hrtk., og 39

jordløse Huse ($^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 865 (1801: 534, 1840: 716, 1860: 897, 1880: 901), boede i 162 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 37 levede af immat. Virksomh., 620 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 131 af Industri, 18 af Handel, 7 af andre Erhv., 14 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv. (21 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Gimlinge*, ved Landevejen til Sorø, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1892) og Andelsmejeri; *Vollerup* med Mølle; Sparekasse for Høve, Flakkebj. og Gimlinge S. (opr. $^1/_5$ 1871; $^{31}/_3$ 95 var Sparernes samlede Tilgodeh. 800,972 Kr., Rentefoden $3^3/_4$ pCt., Reservefonden 49,781 Kr., Antal af Konti 1076); *Bjerup*; *Vemmeløse* (gml. Form Vimbløse, Vemløse). *Enghave Huse*. — Ved Slagelse-Næstved- og Dalmose-Skjelskør Banernes Knudepunkt *Dalmose* (Dalemose) Jærnbanestation med Kro.

Gimlinge Kirkegods (se S. 705) bestaar af Gimlinge Kirke og Kirketiende, med $32^3/_8$ Td. matrik. Kirketiende, samt 4 Fæstegaarde og 4 Fæstehuse, tils. $27^1/_4$ Td. Hrtk., og desuden 4 Arvefæstehuse.

Gimlinge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Antvorskov Birks Jurisdiktion (Slagelse), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 330. Lægd. Kirken tilhører Gimlinge Kirkegods.

Gimlinge Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Materialhus mod N. samt Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og vestl. Del af Koret, stammer fra den tidligere Middelalder og er opført af utilhuggen Kamp; endnu ere delvis bevarede et lille, rundbuet Vindue og en rundbuet Dør mod S. (nuv. Indgang). I Løbet af Middelalderen er den vestl. Gavl ommuret med Munkesten (senere atter ommuret med Kamp), Kirken er bleven overhvælvet, Koret udvidet (2 Hvælvinger), og Taarnet og de andre Bygninger ere tilføjede, alt af Mursten. Vaabenhuset har fladt Loft; en Del af Taarnet er ombygget 1861, Materialhuset 1870. Anselig Altertavle fra 1680 med malede Fremstillinger af Christi Hist. i Midtfeltet; Dele af Altertavlen ligesom Malerier paa Alterbordets Forside ere ældre; udskaaren Prædikestol fra 1594; Granitdøbefont med Rebsnoning. I Sakristiet Krucifiks fra Middelalderen. I Skibet anselig Malmlysekrone fra 1694, skænket af Oberstlieutn. Fr. Lützow. I Sakristiet Mindetavle over Amtmand Hugo Lützow, † 1693, og hans to Hustruer; paa Tavlen staar, at Lützow købte Kirken til „sig oc sine tvende Hustruers Hvilested"; i Sakristiets Gulv ligger deres Gravsten, som tidligere skal have haft sin Plads i Gulvet foran Koret. Et pyramideformet Egetræsskab med Indskrift i Munkebogstaver er nu bragt til Nationalmuseet.

Ovennævnte H. Lützow stiftede ogsaa et til 8 fattige indrettet Hospital i Gimlinge, hvornaar vides ikke; det blev nedlagt 1895.

V. for *Vollerup* ligge ved Lindesaa to af et Dalstrøg omgivne Bøndergaarde, der i sin Tid have været een Ejendom og have været skærmede af Grave. Den kaldtes 1354 Woldorp og ejedes da af en af de rigeste Mænd i Landet, Hr. Niels Esgesen eller Eisen, der førte 3 Roser i sit Vaaben ligesom Slægten Lange. Senere var Vollerup Stamsædet for den gamle sjællandske Slægt Present, nemlig Hr. Peder Nielsen 1387—1414, Jens Pedersen 1432, Hr. Niels Jensen 1464, hvis Søn Torbern Nielsen var Slægtens sidste Mand. Dennes Datter Inger bragte V. til sin Ægtefælle Erik Daa. Deres Søn Torbern Daa ejede V. i Fællesskab med sin Søster Fru Karen Daa, der var gift med Jørgen Nielsen (Basse); den Niels Jørgensen, som skal have ejet V. 1584 (se D. Atl. VI, S. 269; endnu i 1. Halvdel af 19. Aarh. fandtes Mindetavlen over ham i Kirken), maa være sidstnævntes Søn; thi 1576 havde en anden Søn af Erik Daa, Jørgen Daa til Snedinge, mageskiftet V. til Kronen mod Birkebjærg i Skaane. V. var endnu til 1657, da Hugo Lützow fik Brev paa den.

Bjerup hed 1305 Biarnerop (1327 Byernethorp), og her boede da en Adelsmand Peder Nielsen. — Olavus Raaris in *Wimløse* nævnes 1387.

Haarslev Sogn omgives af Annekset Tingjellinge, Hyllested og Venslev Sogne samt Øster Flakkebjærg Herred (Fuirendal, Kvislemark, Førslev og Krummerup S.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil Ø. for

Skjelskør. De ikke videre højtliggende og jævne Jorder ere lermuldede og fortrinlige; gennem Sognet løber Saltø Aa. Gennem Sognet gaa Sorø-Skjelskør Landevej og Slagelse-Næstved Banen.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1803 Td. Ld., hvoraf 932 besaaede (deraf med Hvede 90, Rug 124, Byg 303, Havre 209, Ærter og Vikker 17, Blandsæd til Modenh. 97, til Grøntf. 53, Kartofler 15, andre Rodfr. 23), medens der henlaa til Afgræsning 342, Høslæt, Brak, Eng m. m. 436, Haver 21, Moser og Kær 3, Byggegr. 18, Veje, Vandareal m. m. 51 Tdr. Kreaturhold 1893: 170 Heste, 655 Stkr. Hornkv. (deraf 416 Køer), 161 Faar, 554 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 194,$_{7}$ Td. Der var 37 Selvejergd. med 171,$_{8}$, 1 Fæstegd. med 4,$_{1}$, 49 Huse med 19,$_{3}$ Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse ($^{1}/_{8}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 504 (1801: 276, 1840: 428, 1860: 464, 1880: 507), boede i 107 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 9 levede af immat. Virksomh., 415 af Jordbrug, 57 af Industri, 10 af Handel, 2 af andet Erhv., 10 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haarslev*, (gml. Form Horsleuff, Oslef, Hosløff, Haaslef) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Sandved* med Jærnbane- og Telegrafstation, flere handlende og Haandværkere; Dele af *Bendslev* med Mølle (Resten i Krummerup S.) og af *Sønderjellinge* (Resten i Hyllested S.).

Haarslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Holsteinborg Birks Jurisdiktion (Sterrede, Tingsted paa Rude Mark), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 302. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Haarslev Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl og lavt Taarn — hvis nederste Rum tjener som Vaabenhus — ved den nordl. Sides vestl. Ende, forbunden med Skibet ved et $1^{1}/_{2}$ Al. fremspringende Murparti. Skib og Kor, omtr. fra Midten af 12. Aarh., er opført af utilhuggen Kamp med Fraadstenskvadre i Hjørnerne; et oprindeligt Vindue og en Dør skimtes. I den senere Middelalder overhvælvedes Kirken, og Taarnet tilføjedes, af Munkesten. Udskaaren Altertavle fra Beg. af 16. Aarh. med Fløje og den korsfæstede og Nadveren i Midtfeltet; Prædikestol fra den nyere Tid; Granitdøbefont med Rebsnoning.

Aar 1359 nævnes Peder Ebbesen i *Jellinge* og 1411 og 1427 en yngre Peder Ebbesen i Jellinge, af hvilke i alt Fald den sidste førte Slægten Blaas Vaaben. — Hartvig Tralow i *Sønder Jellinge* nævnes 1417.

Tingjellinge Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Haarslev, omgives af dette, Hyllested og Gimlinge Sogne samt Øster Flakkebjærg Herred (Krummerup S.), fra hvilket det adskilles ved Saltø Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Skjelskør. Jorderne ere af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skjelskør til Sorø og Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 761 Td. Ld., hvoraf 410 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 64, Byg 164, Havre 92, Ærter og Vikker 7, Blandsæd til Modenh. 25, til Grøntf. 20, Kartofler 7, andre Rodfrugter 18), medens der henlaa til Afgræsn. 115, Høslæt, Brak, Eng m. m. 200, Have 7, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 20 Td. Kreaturhold 1893: 81 Heste, 300 Stkr. Hornkv. (deraf 200 Køer), 78 Faar og 291 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 75,$_{2}$ Td. Der var 21 Selvejergaarde med 67,$_{7}$, 19 Huse med 7,$_{5}$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 250 (1801: 107, 1840: 181, 1860: 254, 1880: 282), boede i 54 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 5 levede af immat. Virksomh., 198 af Jordbrug, 32 af Industri, 8 af Handel, 1 af andet Erhverv, 5 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Tingjellinge*, ved Landevejen, med Kirke og Skole. — Af Gaarde mærkes *Vaadagergd.*

Tingjellinge S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører

i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 303. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Tingjellinge Kirke er ualmindelig lille og bestaar af Skib med tresidet Korafslutning og et lavt Taarn med firsidet, teglhængt Spir ved den sydl. Sides vestl. Ende. Kirken, der er opført af røde Munkesten omtr. ved Midten af 15. Aarh., har spidsbuede Vinduer og er overhvælvet. Paa det langt senere tilbyggede Taarn, hvis nederste Rum tjener til Vaabenhus, staar i Fløjen Aarstallet 1747. Ved en Restauration 1872 fandtes paa Hvælvingerne nogle Kalkmalerier, som igen bleve overhvidtede (i en Indskrift skal have staaet Aarstallet 1448). Altertavlen, med et malet Kors i Midtfeltet, er vist fra 17. Aarh.; Prædikestolen er fra 1850, Døbefontens Kumme af Granit. Et lille Krucifiks i Kirken.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Kirken skulde nedbrydes, og at Materialet skulde anvendes til Haarslev Kirke; men Bestemmelsen kom hverken dengang eller senere, i 17. Aarh., da der atter var Tale om at nedbryde den paa Grund af dens Lidenhed og Armod, til Udførelse; sidste Gang var det ved Biskop Hans Baggers Hjælp, at Sognefolket fik Lov til at beholde sin gamle Kirke.

Aar 1259 var her Tingsted for Vester Flakkebjærg Herred (S. R. D. IV 498).

Hyllested Sogn omgives af Annekset Venslev, Bjerre, Høve, Gimlinge, Tingjellinge og Haarslev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Skjelskør. De ikke videre højtliggende, jævne Jorder ere muldrige. Gennem Sognet gaar Slagelse-Næstved-Skjelskør Jærnbanen og mod N. Landevejen fra Korsør til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1883 Td. Ld., hvoraf 1083 besaaede (deraf med Hvede 70, Rug 175, Byg 359, Havre 233, Ærter og Vikker 32, Blandsæd til Modenh. 61, til Grøntf. 62, Kartofler 23, andre Rodfr. 68), medens der henlaa til Afgræsning 275, Høslæt, Brak, Eng m. m. 476, Have 20, Moser og Kær 2, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 17. Kreaturhold 1893: 196 Heste, 765 Stk. Hornkvæg, (deraf 499 Køer), 188 Faar, 819 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $221,_2$ Td. Der var 50 Selvejergaarde med $188,_2$ 2 Arvefæstegd. med $7,_3$, 1 Fæstegd. med $6,_8$, 51 Huse med $17,_3$ Td. Hrtk. og 40 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 680 (1801: 343, 1840: 501, 1860: 680, 1880: 726), boede i 135 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 19 levede af immat. Virksomhed, 484 af Jordbr., 4 af Gartneri, 113 af Industri, 10 af Handel, 2 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 37 vare under Fattigv. (17 i offtl. Anst.)

I Sognet Byerne: *Hyllested* (1370: Hildestadhe), ved Banen, med Kirke, Præstegd., Skole, Friskole, Missionshus, „Arken" (opf. 1893), Forsamlingshus (opf. 1884; et andet 1887 opf. Forsamlingshus er nu nedlagt), Sparekasse for Hyllested, Haarslev og Tingjellinge Sogne (opr. $^3/_{11}$ 1867; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 261,659 Kr., Rentefoden $3^4/_5$ pCt., Reservefonden 16,379 Kr., Antal af Konti 395) og Mølle; største Delen af *Sønderjellinge* (Resten i Haarslev S.). — Avlsgaarden *Appelsbjærg* har 16 Td. Hrtk., 140 Td. Ld., alt Ager.

Hyllested S., der danner en egen Sognekommune, hører under Holsteinborg Birks Jurisdiktion (Sterrede), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 301. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Hyllested Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og lille Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, fra 12. Aarh.'s 1. Halvdel, er opført af Kamp; flere af de oprindelige smaa, rundbuede Vinduer skimtes. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, Kirken overhvælvedes, Koret forlængedes mod Ø., og de andre Tilbygninger opførtes, alt af Munkesten. I den nyere Tid er Taarnet til Dels ombygget, Korbuen er udvidet, og der er indsat nye, spidsbuede Vinduer. Udskaaren Altertavle fra 1594 (skænket af Knud Rud); i Midtpartiet et Maleri (Christus nedtages af Korset); Rammen er fra 1743; Prædikestolen er fra 1605 (med Corf. Ulfelds og Else Brockenhuus' Navne),

Døbefontens Kumme af Kamp. I Kirken et Krucifiks fra omtr. 1500 og en Series pastorum 1500—1828. — Mod N. V. er omkring Kirkegaarden et Stykke Ringmur, med Port og Laage, bevaret fra den sildige Middelalder.

Venslev Sogn, Anneks til Hyllested, omgives af Haarslev, Hyllested, Bjerre og Holsteinborg Sogne samt Øster Flakkebjærg Herred (Fuirendal S.). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil Ø. for Skjelskør. De noget, særlig mod S., højtliggende (Møllebakke er 115 F., 36 M.), men temmelig jævne og mod N. side Jorder ere mergelholdige og muldrige. Mod S. Ø. en Del Skov (Bøgesk. og Syllinge Sk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1507 Td. Ld., hvoraf 710 besaaede (deraf med Hvede 60, Rug 98, Byg 233, Havre 161, Ærter og Vikker 24, Blandsæd til Modenh. 29, til Grøntf. 52, Kartofler 18, andre Rodfr. 35), medens der henlaa til Afgræsn. 162, Høslæt, Brak, Eng m. m. 305, Have 15, Skov 268, Moser og Kær 10, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1893: 115 Heste, 464 Stkr. Hornkv. (deraf 297 Køer), 168 Faar, 426 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $148,_5$ Td. Der var 25 Selvejergaarde med $103,_4$, 9 Fæstegd. med $22,_9$, 27 Huse med $11,_1$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 341 (1801: 223, 1840: 339, 1860: 354, 1880: 328), boede i 61 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomh., 253 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 45 af Industri, 3 af Handel, 1 af andet Erhv., 5 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv. (i offtl. Anst.).

I Sognet Byen *Venslev* med Kirke og Skole. — *Venslevenghave* Huse og Gaarde.

Venslev S., der danner een Sognekommune med Holsteinborg S., hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 297. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Venslev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus (nu Materialhus) mod S. og Korsfløj (tidligere Gravkapel for Familien Trolle) mod N. Den ældste Del, omtr. fra Midten af 12. Aarh., er opf. af Kamp; flere smaa, rundbuede Vinduer. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, Kirken overhvælvedes og forlængedes mod Ø., og Vaabenhuset opførtes. Paa Korsfløjen staar Aarstallet 1667 og Niels Trolles og Hille Rosenkrantz' Navne. Taarnrummet er nu Vaabenhus. Kirken er i den nyere Tid flere Gange bleven restaureret (paa Østgavlen staar 1809 og H. V. H.). Udskaaren Altertavle fra 17. Aarh.; i det ødelagte Midtfelt et malet Kors; Prædikestol omtr. fra Fred. III's Tid; anselig Granitdøbefont med Rebsnoning. I Taarnet er indmuret en Gravsten over Forvalter Frants Garb, † 1773, og Hustru. En lille Altertavle, der hang i Skibet, er 1864 indsendt til Nationalmuseet.

Holsteinborg Sogn, Anneks til Hyllested (fra 1729), omgives af dette, Bjerre og Ørslev Sogne, Søen mellem Smaalandene (Holsteinborg Nor) og Øster Flakkebjærg Herred (Fuirendal S.). Kirken, en Fløj af Hovedgaarden Holsteinborg, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Skjelskør og $2^1/_2$ Mil V. for Næstved. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne Jorder ere mergelholdige og muldrige. Over $^1/_4$ af Arealet er dækket med Skov (Rude Sk., Holsteinborg Dyrehave, Strandsk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2019 Td. Ld., hvoraf 727 besaaede (deraf med Hvede 70, Rug 76, Byg 276, Havre 155, Ærter og Vikker 12, Blandsæd til Modenh. 69, til Grøntf. 35, Kartofler 11, andre Rodfr. 21), medens der henlaa til Afgræsning 175, Høslæt, Brak, Eng m. m. 458, Have 50, Skov 540, Moser og Kær 31, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 18. Kreaturhold 1893: 153 Heste, 552 Stk. Hornkvæg, (deraf 384 Køer), 152 Faar, 499 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $170,_9$ Td. Der var 9 Selvejergaarde med $81,_8$, 13 Fæstegd. med $56,_3$, 77 Huse med $15,_2$ Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 701 (1801: 207, 1840: 643, 1860: 765, 1880:

693), boede i 123 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 86 levede af immat. Virksomhed, 355 af Jordbr., 5 af Gartneri, 46 af Fiskeri, 97 af Industri, 52 af Handel, 12 af Skibsfart, 10 af andre Erhv., 29 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv. (7 i offtl. Anst.). Ved Siden af Agerbruget har Fiskeri Betydning.

I Sognet Byerne: *Rude*, Tingsted, med Skole (Ludvigsminde), Lægebolig, Købmandshandel, Mølle, Postekspedition og Statstelefon til Skjelskør; *Sterrede Huse* (gml. Form Starwithæ, Sterfuede) med *Rude Ting- og Arresthus*, if. ministr. Skr. af $^3/_{12}$ 1855 overladt det offentlige til midlertidig Brug, saalænge Holsteinborg udgør en egen Jurisdiktion (Forsikringssum 7889 Kr.; Plads for 6 Arrestanter) og Birkedommerbolig; *Olstrup* (udflyttet); Ladepladsen *Bisserup* (1890: 330 Indb.) med Skole, Kapellanbolig, Baadehavn med Bro (Bisserup vestre og østre Red, Adgang for Baade paa 4 Fods

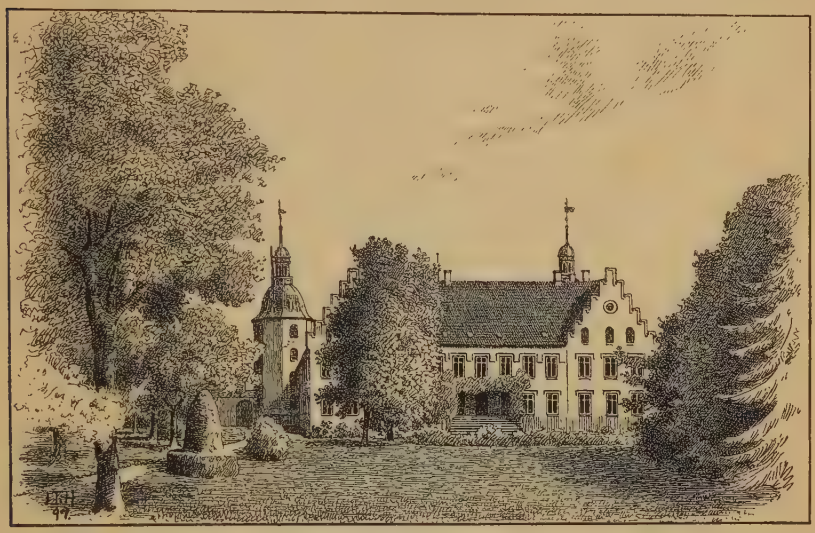

Holsteinborg, set fra Haven.

Dybgaaende), Strandkontrolsted, Lodseri, Kro og Badehotel (indrettet i et tidligere Kornmagasin). Saml. af Huse: *Rude Huse*.

Hovedgaarden **Holsteinborg**, Hovedsædet i Grevskabet af samme Navn, har 42 Td. Hrtk., 370 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Have, Resten Ager; desuden omtr. 300 Td. Ld. Skov. Den anselige, højtliggende, til Dels endnu med Grave omgivne Hovedbygning, tæt ved Stranden, med vid Udsigt over Vordingborg Bugt og dens Øer, er opført af røde Munkesten, men nu dækket med graat Cementpuds, og bestaar af 4 sammenbyggede, to Stokværk høje og med flere Trappegavle forsynede Fløje, af hvilke den vestl. mod N. og S. begrænses af ottekantede Taarne med Spir. I den vestl. Fløjs nordl. Halvdel findes Kirken, der gaar gennem begge Stokværk. Under Bygningens sydl. Halvdel findes store Kældere med Tøndehvælvinger. Til Hovedbygningen slutter sig Ladegaarden, af hvis Bygninger tre ere meget anselige og af monumental Karakter. Se om Bygningerne nærmere nedenfor. — *Grevskabet Holsteinborg* indbefatter Godserne *Holsteinborg*, *Snedinge*, *Fuirendal* og *Spjellerupgaard* (den sidste er Allodialgods), alle be-

liggende i Sorø Amt, og har 1897: af Hrtk. af alle Slags 694 Td., hvoraf fri Jord 190, Skovskyld 38, Bøndergods 466 Td., 14 Kirker (Holsteinborg, Hyllested, Venslev, Ørslev, Bjerre, Høve, Flakkebjærg, Haarslev, Skjørpinge, Faardrup, Vemmelev, Kvislemark, Fuirendal og Marvede) med omtr. 2600 Td. Byg i Tiendevederlag; i Bankaktier 23,200 Kr., Fideikommiskapitaler 3,661,600 Kr., Besætnings- og Inventariegenstande til Værdi af omtrent 246,600 Kr. Skovarealet udgør omtr. 1400 Td. Ld.

Holsteinborg S., der danner een Sognekommune med Venslev, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 296. Lægd.

Omtr. hvor nu *Holsteinborg* ligger, skal der i Valdemarernes Tid have været en Borg til Beskyttelse for den nærliggende, meget besøgte „Hvirrilds"- eller „Hørishavn", det nuv. Bisserup. H. forekommer først i 14. Aarh. under Navn af *Braadegaard* som en af Roskilde Bispestols Hovedgaarde, da Bispestolen indløste „Brode" 1357 af Hr. Jens Nielsen Lykke; 1437 havde Bisp Christiern af Ribe, der tidligere havde været Provst i Roskilde, Braade i Forlening. I øvrigt kendes af bispelige Lensmænd: Peder Jensen (Halvegge) 1455, Grib Jensen, Herman Rolof 1488—1510 og Niels Markvardsen (Skjernov) 1522—60. Ved Reformationen kom Braade til Kronen. Fr. II bortbyttede den 1562 til Væbneren Niels Trolle († 1565), Herluf Trolles Broder, mod Torupgaard (se S. 115). Den forblev nu i denne Families Besiddelse (Børge Tr., † 1610, Niels Tr., Statholder i Norge, † 1667, Børge Tr., † 1676) — i hvilken Tid den kaldtes Trolholm —, indtil Oberstlieutn. Anders Trolle 1707 solgte den (omtr. 72 Td. Hovedgaardstakst) til Ulrik Adolf Holstein, Stamfader til den nuv. grevelige Familie Holstein til Holsteinborg, som Fr. IV 1700 havde ophøjet til Friherre og overdraget det netop dengang til Kronen hjemfaldne Len Fuirendal. Holstein, der kom til at staa i nært Forhold til Kongen, da han var gift med Grev C. Reventlows Datter, Christine Sophie, Enke efter Grev N. Frijs til Frijsenborg og Halvsøster til Anna Sophie Reventlow, den senere Dronning, blev $^1/_1$ 1708 ophøjet til Lensgreve og fik samtidig Trolholm tillige med Fuirendal og Snedinge ophøjet til et Grevskab. Grev U. A. Holstein, der blev Storkansler († 1737), efterfulgtes af Sønnen Generallieutn. Grev Fr. Conr. H. († 1749); derpaa kom dennes Søn, Kmhr. Grev Heinr. H. († 1796), dennes Søn Grev F. Ad. H. († 1836), som, efter at have tiltraadt Bestyrelsen af Grevskabet 1808, indlagde sig store Fortjenester ved sine filantropiske Bestræbelser; han gjorde saaledes meget for Skolevæsenet ved at oprette Haandgerningsskoler og desl., han afløste Hoveriet 1809—11 paa Holsteinborg og arbejdede paa at indføre en forstandig Drift af Bønderjorden; ligeledes oprettede han 1831 Holsteinborg Hospital for syge og fattige paa Grevskabet; men det nedlagdes 1833, da det Fuirendalske Institut oprettedes (se S. 736). Hans Søn var Grev L. H. C. H. Holstein, en Tid Konseilpræsident († 1892), hvis Søn, Grev F. C. C. C. Holstein, er nuv. Besidder.

Om Hovedbygningens Opførelsestid yde flere Indskrifter Oplysninger. Paa Indersiden af den nordl. Fløj staar 1598; paa Indersiden af den østl. Fløj staar en Sandstenstavle med Rudernes, Trollernes og Rosenkrantzernes Vaaben og Aarstallet 1639; det sydl. Taarn har Niels Trolles og Hille Rosenkrantz' Begyndelsesbogstaver og Aarstallet 1642, det nordl. Taarn samme Bogstaver og 1649. Paa den ydre Side af Porten, der gennem den vestl. Fløj fører ind til Borggaarden, er indmuret en Sandstenstavle med Rudernes, Trollernes og Rosenkrantzernes Vaaben og følgende Indskrift: „Efter at Børge Trolle, som var Niels Trollis Søn, Her Jacob Trollis Sønnesøn och Arvid Trollis Sønnesønssøn, med sin kiere Hvsfrve F. Anna Munck til Pallisbierg hafde ladet legge de første Grvndwolde til denne Gards Bygning, och den største Del forferdiget, saa hafver hans Søn Niels Trolle med sin kiere Hvsfrve F. Hille Rosenkrantz Holgersdatter til Gliminge dette Hvs och andet Mere wfvldferdiget med sin Tilbehør siden ladet fvldferdige Gvd til Ære, Dem self Deris Efterkommere til Gafn, hvortil Gvd gifve Lycke och Welsignelse af det Høie. Ædificant alii nobis nos posteritati sic privs acceptum reddimus officium Anno 1648". Endelig staar over samme Ports indre Side Ulr. Ad. Holsteins og Hustrus Navne og Aarstallet 1725. Af de meget lidt oplyste eller helt mørke Kælderrum skulle de i den vestl. Fløj, hvorfra to, nu tilmurede Trapper føre op til 1. Stokværk, være blevne benyttede til Fangerum. Den sydl. Del af 2. Stokværk i samme Fløj har været Riddersal, men er i den nyere Tid bleven afdelt til Værelser.

Kapellet eller Kirken findes som nævnt i den nordl. Del af vestl. Fløj, gaaende gennem begge Stokværk. Kirken, som blev indviet 1728, har fladt, gibset Loft med Holsteinernes og Reventlowernes Vaaben i Stuk. Alterbilledet (Christus i Gethsemane) er malet 1725 af H. Krock. Prædikestol og Døbefont hidrøre fra samme Tid. Aar 1839 blev Kirken restaureret. — Paa den til Kapellet hørende Kirkegaard, der er anlagt 1817, findes der en Mindesten over Fr. Ad. Holstein († 1836).

Ved en Restauration 1848—50 af hele Bygningen bleve de røde Sten dækkede med Cementpuds, tre halvrunde Gavle paa Vestsiden erstattedes af Trappegavle, og to Gavle mod Ø. fik ligeledes Kamtakker, Porten i den østl. Fløj fjernedes, m. m.

De tre gamle, af store røde Sten opførte Ladebygninger med Kamgavle ere opførte af Niels Trolle (paa den sydl. staar 1647 og en lignende Indskrift som paa Hovedbygningens vestl. Fløj, paa de to andre 1651). Fra Ladegaarden fører en Port ud til en over Graven muret Bro, ved hvis Ende staa to Sandstenstrolde (uden Hoveder) med Skjolde, hvorpaa Rudernes, Trollernes og Rosenkrantzernes Vaaben; to ved den anden Ende anbragte Sandstensløver ere nu forsvundne.

I den smukke Have findes der en Mindestøtte (Granitsokkel og Marmorstøtte med Portrætmedailloner) over Fr. A. Holstein og Hustru, rejst af Grevskabets og Omegnens Bønder 1870, og flere sjældne Træer, deribl. en 25 F. høj Picea Khutrow, en 35 F. høj Cedrus atlantica, en 35 F. høj Sorbus scandia, en 33 F. høj Chamæcyparis Lawsoniana, en 49 F. høj Quercus Cerris (St. Omf. 6 F. og 2. T.) og en 85 F. høj Populus pyramidalis (St. Omf. 10 F. og 9 T.).

Ved kgl. Brev af $^{22}/_{3}$ 1576 blev det atter tilladt at benytte „Hørishafn“ (*Bisserup*); ogsaa kaldet „Hvirrildshavn“ (se D. Atl. III S. 6. og VI S. 268) til Ind- og Udførselshavn, hvilket for nogen Tid siden var bleven erklæret for ulovligt.

Rude og *Sterrede* have været et Len under Roskilde Bispestol. Bisp Niels Skave forlenede 1498 sin Halvbroder Søren Daa dermed i hans og Sønnen Erik Daas Livstid. Sidstnævntes Enke Inger Present havde 1539 Lenet, der da var kommet under Kronen. Det blev 1562 mageskiftet til Niels Trolle.

I Sognet er der endnu kun 3 Oldtidsmonumenter, af hvilke to fredlyste: i Rude Fredskov en Gravhøj og ved Sterrede et sekssidet Dyssekammer.

Aar 1828—40 vare Venslev og Holsteinborg et Pastorat for sig, og Hyllested et andet.

Ørslev Sogn omgives af Holsteinborg Sogn, Annekset Bjerre og Tjæreby Sogn samt Søen mellem Smaalandene. Kirken, mod N., ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Skjelskør. De ikke videre højtliggende, men temmelig bakkede Jorder ere overvejende lermerglede og muldrige. Derimod er den til Sognet hørende Glænø, der tillige med de med den forbundne Vester- og Østerfed lukker for Holsteinborg Nor, mere sandet. Ogsaa den lille skovbevoksede Ormø, (samt Flintholm og Sandholm) hører til Sognet, der har en Del Skov (Kirkesk. og Glænø Fredsk. m. m.).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2479 Td. Ld., hvoraf 1052 besaaede (deraf med Hvede 91, Rug 119, Byg 373, Havre 190, Ærter og Vikker 34, Blandsæd til Modenh. 87, til Grøntf. 70, Kartofler 27, andre Rodfr. 60), medens der henlaa til Afgræsning 257, Høslæt, Brak, Eng m. m. 853, Have 25, Skov 190, Moser og Kær 40, Flyvesand 4, Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 41. Kreaturhold 1893: 175 Heste, 843 Stk. Hornkvæg (deraf 529 Køer), 377 Faar, 575 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 218,$_{2}$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med 82,$_{7}$, 4 Arvefæstegd. med 18,$_{8}$, 22 Fæstegd. med 93,$_{5}$, 54 Huse med 15,$_{7}$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse ($^{2}/_{3}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 552 (1801: 355, 1840: 559, 1860: 598, 1880: 586), boede i 96 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomhed, 394 af Jordbr., 34 af Fiskeri, 63 af Industri, 9 af Handel, 1 af andet Erhv., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørslev* (gml. Form Øtherslef) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Stubberup*; *Sibberup*. *Glænø*, som fra 1881 er forbunden med det øvrige Sogn ved en af Besidderen af Holsteinborg anlagt Vejdæmning over det smalle Sund fra Øens Nordvestspids til Stubberup Mark, har ingen Byer, men kun spredt liggende Beboelser (11 Gaarde og 22 Huse); Skole; paa Bavnebanke (83 F., 26 M.) er trigonometrisk Station.

Hovedgaarden *Snedinge*, under Grevskabet Holsteinborg, har 50 Td. Hrtk., 500 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, Resten Ager; til Gaarden en Mølle.

Ørslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Holsteinborg Birks Jurisdiktion (Sterrede Tingsted), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 298. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Ørslev Kirke (se Vignetten S. 701) er lang og anselig og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. (benyttes som Sømærke) og to Korsfløje mod N. og S., af hvilke den nordre er Gravkapel for Holsteinborg. Den ældste Del, vist fra 2. Halvdel af 12. Aarh., er opført af Kamp; Spor af to smaa, rundbuede Vinduer; den nordl., nu tilmurede Dør er bevaret. I den senere Middelalder forhøjedes Skibets og Korets Mure af Kamp og Mursten. Kirken fik Krydshvælvinger med smukke arkitektoniske Enkeltheder; lidt senere forlængedes Koret og fik smuk takket og blindingssmykket Gavl og Gesims med flade Buer paa Sidemurene, og Taarnet tilføjedes. Noget senere opførtes de to Korsfløje, saa at Kirken blev en regelmæssig Korskirke, hvori det gamle Kor dannede Korsskæringen; Spidsbuer forbandt Tværskibets enkelte Dele, ligesom en Spidsbue førte ind til Skibet. I nyere Tid er Hvælvingen i søndre Korsfløj ommuret og dens Tag erstattet med et Valmtag, Taarnet er restaureret 1791 og 1838, og i 1860'erne er Taarnrummet omdannet til Vaabenhus, og Spidsbuen ind til Skibet er tilmuret og erstattet med en Dør. I den søndre Korsfløj, „Johannes Døberens Kapel", er der paa Hvælving og Vægge fundet interessante Kalkmalerier (1886 til Dels restaur. af J. Kornerup) fra omkring 1400, saaledes en meget stor Figur af Johannes Døberen, til hvem Kirken har været indviet *), og foran en lille Mand (Bygherren?), der knælende rækker Kirkemodellen op imod ham, Fremstillinger af Lidelseshist., Marias Kroning, Christi Fødsel osv., og under nogle af dem Friser med Fremstillinger af det profane Liv (se *J. Kornerup*, Johannes Døberens Kapel i Ørslev, i Aarb. f. n. Oldk. 1888, S. 128 fl. — *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 122). Anselig, godt udskaaren Altertavle fra 1625 (i Midtfeltet et Maleri: Nadveren); udskaaren Prædikestol fra samme Tid; Døbefonten af Kamp er vist den oprindelige, Messingdøbefadet er skænket 1613 af Alex. Rabe v. Papenheim og Hustru Regitze Grubbe (se under Snedinge), over hvem der i Koret hænger et Sandstensepitafium, bl. a. med knælende Portrætfigurer af de afdøde (se Personalh. Tidsskr. 1890, S. 256). I Korsskæringen en Malmlysekrone i Renæssancestil. I Korbuen ere indmurede to Mindestene over Sognepræst Niels Olivarius, † 1711, med Hustru (ovenover Miniaturbilleder af dem, malede paa Kobber), og over Sognepræst Holger Nielsen Olivarius, † 1753 (Familien Olivarius, Fader, Søn, og Sønneson, var i 111 Aar, 1663—1774, Præster i Sognet). I den nordre Korsfløj, Gravkapellet, henstaa 14 Kister, hvoraf 9 af Marmor, de øvrige betrukne med Læder eller Fløjl, bl. a. med Ligene af Ulr. Ad. Holstein, † 1737, og Hustru, Heinr. Holstein til Holsteinborg, † 1796, med Hustru, og Kmhr. G. G. v. Blücher, † 1808, og Hustru Christine Sophie, f. Comtesse Holstein (først g. m. Rigsgreve Castell-Remlingen). — Ligkapel.

Snedinge er en gammel Hovedgaard, som 1480 tilhørte Fru Mette Lauridsdatter, 1511 Fru Karen Grubbe, senere hendes Søn Erik Daa, dennes Søn Jørgen Daa, † 1598, og Sønnesøn Herluf Daa, † 1630; derefter Alexander Rabe v. Papenheim, † 1631, dennes Enke Regitze Grubbe, † 1636, og hendes Broder Jørgen Grubbe, hvis Børn Peder Grubbe til Lystrup og Alexander Grubbe til Thaastrup 1656 skødede den til Niels Trolle; efter dennes Død tilfaldt Gaarden hans Søn Herluf Trolle, Etatsraad og Ejer af Eriksholm, som 1707 solgte den (Hovedgaardstakst 71 Td. Hrtk.) til Friherre Ulr. Ad. Holstein, hvorefter den forenedes med Holsteinborg (se S. 716). — Den uanselige, meget gamle Hovedbygning er for faa Aar siden nedrevet paa Kælderen nær, oven paa hvilken Forpagterboligen er opført. Den nordl. Grav er der endnu.

At *Glænø* alt i Stenalderen har været beboet, vise to Langdysser; den ene er dog nu sløjfet, og af den anden er kun en Rest tilbage. — Omtrent midt paa Øen har der staaet en af Munkesten opført Bygning.

*) Et udskaaret, 2. Al. højt Egetræsbillede af Johannes, der har haft Plads ved Alteret (over Hovedet siges at have staaet: 1411), og et Johanneshoved paa et Fad med tre Menneskeben, ligeledes af Træ, der har staaet i Kapellet, ere indsendte fra Kirken til Nationalmuseet 1824. Endnu ved Midten af 18. Aarh. levede den Tradition i Sognet, at Munkene St. Hans Aften og Mariæ Besøgelses Aften have baaret Fadet i Procession om Ørslev By hen til en hellig Kilde (der nævnes i 18. Aarh. flere Kilder i Sognet) og der modtaget Gaver.

Bjerre (gml. Form Bierghe) **Sogn**, Anneks til Ørslev, omgives af dette, Tjæreby, Høve, Hyllested, Venslev og Holsteinborg Sogne. Kirken, mod N., ligger omtr. 1 Mil Ø. for Skjelskør. De noget højtliggende og bakkede Jorder (Endebjærg, 134 F., 42 M.) ere sandede, blandede med Ler. Bjerre Aa, der sammen med Lindesaa danner Vorby Aa, løber gennem Sognet. Gennem den nordvestlige Del gaar Skjelskør-Dalmose Banen, gennem den sydl. Landevejen fra Skjelskør til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1663 Td. Ld., hvoraf 913 besaaede (deraf med Hvede 78, Rug 120, Byg 335, Havre 190, Ærter og Vikker 7, Blandsæd til Modenh. 30, til Grøntf. 69, Kartofler 26, andre Rodfr. 57), medens der henlaa til Afgræsning 193, Høslæt, Brak, Eng m. m. 396, Have 18, Skov 47, Moser og Kær 30, Stenmarker 5, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 46. Kreaturhold 1893: 179 Heste, 720 Stk. Hornkvæg (deraf 441 Køer), 184 Faar, 609 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 173 Td. Der var 23 Selvejergaarde med $128_{,6}$, 1 Arvefæstegd. med $5_{,3}$, 5 Fæstegd. med $26_{,4}$, 61 Huse med $11_{,4}$ Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 605 (1801: 281, 1840: 431, 1860: 537, 1880: 547), boede i 115 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 38 levede af immat. Virksomhed, 398 af Jordbr., 101 af Industri, 15 af Handel, 3 af andre Erhv., 22 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv. (23 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Sønder-Bjerre*, ved Jærnbanen, med Kirke, Skole, Jærnbane- og Telegrafstation; *Bøgelunde* med Fattiggaard for Ørslev-Bjerre Kommune (opf. 1883; Plads for 14 Lemmer; i Bygningen tillige Hjem for 10 alderdomsunderstøttede), Forsamlingshus (opf. 1884) og Andelsmejeri. *Fladmose Huse*.

Bjerre S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 299. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Bjerre Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, fra omtr. 12. Aarh.'s Midte, er opført af utilhuggen Kamp. Senere tilføjedes Taarnet, Skibet fik to Krydshvælvinger, Koret nedbrødes og Skibet forlængedes betydeligt mod Ø., og den nye Del fik ligeledes to Krydshvælvinger; i den nyere Tid er det ældre Vaabenhus nedbrudt og erstattet af et nyt. Udskaaren og forgyldt Altertavle fra den katolske Tid (omtr. 1500), indviet til St. Katharina (Kirken hed fordum „St. Karens Kirke"), med Helgeninden i Midtfeltet og Optrin af hendes Legende i de 4 Sidefelter samt Apostle og Helgener i de 12 Felter i Fløjene (se Kirkeh. Saml. II S. 13, og *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 74 fl.). Rigt udskaaren Prædikestol fra 1643; Granitdøbefont. I Kirken findes bl. a. et Krucifiks og en Pengelade med Udskæringer fra den katolske Tid. Ligkapel.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Bjerre, som før havde været et eget Pastorat, skulde være Anneks til Ørslev efter den dav. Præsts Død; Sammenlægningen skete vistnok først 1572 (se Kirkeh. Saml. 4. R. I Bd. S. 150).

Rause Evertsens Efterleverske af Bøgelund, Kirstine, nævnes 1443.

Tjæreby Sogn, det største i Herredet, omgives af Ørslev, Bjerre, Høve, Egeslevmagle og Magleby Sogne samt Søen mellem Smaalandene (Basnæs Nor). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger $^{1}/_{2}$ Mil Ø. for Skjelskør. De lavtliggende og temmelig jævne Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. En Del Skov (Basnæs Sk., Hestehave, Æskesk. m. m.). Gennem den nordl. Del gaar Skjelskør-Dalmose Banen og Landevejen fra Skjelskør til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 5137 Td. Ld, hvoraf 2694 besaaede (deraf med Hvede 304, Rug 256, Byg 1000, Havre 459, Ærter og Vikker 76, Blandsæd til Modenh. 134, til Grøntf. 248, Kartofler 47, andre Rodfr. 170), medens der henlaa til Afgræsning 627, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1182, Have 62, Skov 360, Moser og Kær 68, Byggegr. 45, Veje, Vandareal m. m. 99. Kreaturhold 1893: 428 Heste, 2082 Stk. Hornkvæg (deraf 1311 Køer), 471 Faar, 1389 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $524._{9}$ Td. Der var 53 Selvejergaarde

med 328, 12 Arvefæstegd. med $38_{,2}$, 20 Fæstegd. med 119, 123 Huse med $37_{,2}$ Td. Hrtk. og 46 jordløse Huse (over $^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1420, (1801: 797, 1840: 1081, 1860: 1246, 1880: 1375), boede i 247 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 51 levede af immat. Virksomhed, 1004 af Jordbr., 13 af Gartneri, 6 af Fiskeri, 226 af Industri, 17 af Handel, 12 af andre Erhv., 24 af deres Midler, og 67 vare under Fattigv. (37 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Tjæreby* (gml. Form Tyærby, Thiæræby) med Kirke, Præstegd., Skole, 2 Forsamlingshuse (opf. 1880 og 1888), Andelsmejeri (paa Lundby Grund), Jærnbaneholdeplads og Telegrafstation; en Del af *Egeslevlille* (det øvrige i Egeslevmagle S.); *Lundstorp*; *Lundby* med Mølle; *Tystofte* (gml. Form Thiufstofte, Thyffstoffthe) med Forsøgsstation for Plantekultur, opr. 1886 (Stationen, der er den her i Landet først anlagte Forsøgsstation, staar under det kgl. Landhusholdningsselskabs Tilsyn) og Teglværk; *Vidskølle* (Vitschowle, Witskyle, Withskyuæl) med Skole og Mølle. — Saml. af Huse: *Rødkul-*, *Tystofte-* og *Studehuse*.

Hovedgaarden *Basnæs* har $67^3/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk., 671 Td. Ld., hvoraf 111 Eng, 27 Have og Gaardsplads, Resten Ager. Til Godset høre $4^1/_2$ Td. Skovskyldshrtk., 361 Td. Ld., og Herregaarden *Transbygaard*, $51^7/_8$ Td. Hrtk., 464 Td. Ld. (deraf 104 i Magleby S.), hvoraf 20 Eng, Resten Ager, Forpagtergaarden *Toftebjærg* (før kaldet „Basnæsmøllegaard"), $32^3/_8$ Td. Hrtk., 258 Td. Ld. (deraf 53 i Magleby S.), alt Ager; endvidere Tjæreby Konge- og Kirketiende, 19 Fæstegaarde (i Tjæreby, Magleby, Orslev og Egeslevmagle S.) med $116^3/_8$ Td. Hrtk., 53 Leje- og Fæstehuse med $13^1/_4$ Td. Hrtk. og af Arvefæstegods $10^7/_8$ Td. Hrtk.

Tjæreby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vester Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 310. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Basnæs.

Tjæreby Kirke (udv. 46 Al.) bestaar af Skib og Kor med svagt buet Runding, som dog ikke ses i det Ydre, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., Kapel mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, vist fra Midten af 12. Aarh., er opført af utilhuggen Kamp blandet med Fraadsten; flere smaa, rundbuede Vinduer spores. I den senere Middelalder fik Skibet to høje, spidsbuede Krydshvælvinger, hvis Ribber løbe ned paa smaa, kapitælbærende Søjlestave, der ende i Kridtstenshoveder. Koret fik 1 Krydshvælving, og omtr. samtidig tilføjedes Taarnet og de andre Tilbygninger, alle af Mursten. Taarnrummet saavel som Vaabenhuset og Sakristiet have Krydshvælving, Kapellet har Tøndehvælving. Kirken er senest restaureret 1841—43. Godt bevaret, udskaaren og malet Altertavle fra omtr. 1500 med Dommedag, Marie mellem Christus og Gudfader samt den korsfæstede i Midtfelterne og Overdelen samt Apostlene og Helgener paa Sidefelterne og Fløjene (se *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 77); godt udskaaren Prædikestol fra 1629; Granitdøbefont med Rebsnoning og Felter. Flere gamle Endestykker af Stolestader, deraf nogle fra Beg. af 16. Aarh.; Degnestol fra 1615. I Koret Egetræsepitafium over Hans Krafse til Egholm og Hustru Kirstine Holk, bekostet af hans Moder Hildeborg Bille 1600 (restaur. 1844); smstds. i Væggen Gravsten over Hans Krafse til Basnæs, † 1530, og Hustru Lene Hack (aftegn. af Abildgaard). I Taarnrummet ere indmurede Gravstene over Sognepræsterne Jens Eggersen, † 1607, og Jørgen Hansen, † 1648. I Koret en Kisteplade over Axel Arenfeldt til Basnæs, † 1647. Under Kapellet er der Begravelse for Familien Boysset til Basnæs (Kisterne have før staaet oppe i Kapellet); i Kapellet hviler bl. a. J. B. Scavenius, † 1850*). — Paa Kirkegaarden er der for Familien Fiedler en Begravelse, hvori hviler Justitsraad H. C. F. Fiedler til Basnæs, † 1829,

*) Paa den ene af Kirkens Klokker staar 1727 og:

Her hænger jeg igien til Herrens ævig Ære,
Som faldt der mine Been mig ikke kunde bere,
Jeg klinger ey for mig, men kun for Tjære Bye,
Tack General Boysset (d)er lod mig støbe nye.

med Hustru og Svigersøn Geografen J. G. Th. Gliemann, † paa Basnæs 1828; udvendig i den østl. Korvæg er der indsat et Epitafium (af Freund) over dem, prydet med en Merkurstav, Agerbrugsredskaber og en Globe (se Kirkeh. Saml. 4. R. IV Bd., S. 44).

Basnæs, der skal være opstaaet af to Byer Bastnæs (af Bast, ɔ: en Samling Træer) og Nybølle, er en gammel Herregaard. Den første Ejer, man kender, er Ove Lunge, der nævnes 1446 til Bastnæs; derefter ejedes den af hans Søn Hr. Thyge Lunge, hvis Datter Karen ved Giftermaal bragte den til Jesper Krafse, hvis Slægt beholdt Gaarden i omtr. 150 Aar, nemlig Jespers Søn Hr. Hans Krafse, Rigsraad, † 1530, dennes Søn Jesper Krafse, der druknede 1566 i Stormen under Gotland, og hans Enke Kirsten Bølle, † 1604, fra hvem den gik over til Nevøen, den under Kirken nævnte Hans Krafses (til Egholm) Datter Margrethe, som var den sidste af Slægten, der ejede Basnæs, og som ved Giftermaal bragte den til Otte Brahe, † 1614. Gaarden ejedes senere (omtr. 1620) af Chr. IV, der overdrog den til Krigskommissær Axel Arenfeldt († 1647), som gjorde Ejendommen til en af de anseligste paa Sjælland og

Basnæs.

opførte en ny Hovedbygnng (se ndfr.). Basnæs arvedes af hans Sønner Jakob Arenfeldt til Jensgaard († 1696) og Jørgen Arenfeldt til Rugaard m. m. († 1717), der hver solgte deres Halvpart (omtr. 80 Td. Hrtk.) 1675—76 til Fru Anne Ramel, Enke efter Kansler Peder Reedtz, og hun solgte den (i alt 159 Td. Hrtk. samt Andel i Borreby, omtr. 23 Td.) 1681 til sin Broder, Etatsraad Ove Ramel, † 1685. Dennes Enke, Fru Mette Rosenkrantz, solgte Gaarden til Admiral Chr. Bielke, † 1694, hvis Enke Vibeke Juel, den bekendte Niels Juels Datter, ved sit andet Giftermaal med Generallieutn. Gregers Juel til Eriksholm og Aastrup bragte den til denne, som 1705 solgte den for 60 Rd. pr. Td. Hrtk. (i alt 205 Td.) til Etatsraad, Landsdommer Poul Eggers. Fra denne gik den ved Auktion 1716 for 40,000 Rd. over til Lars Benzon til Hagestedgd., der straks solgte den til Generallieutn. Laurence de Boysset († 1728), hvis Søn Kaptejn, senere Oberstlieutn. Chr. Fr. de Boysset († 1744) lod den sælge ved Auktion 1736 for 44,100 Rd. til Grev Fr. C. Holstein til Holsteinborg, og dennes Dødsbo solgte den 1751 for 31,000 Rd. D. C. til Justitsraad, Landsdommer Høyserich. Derefter ejedes den 1755 af Peder Mikkelsen Qvistgaard, som 1757 solgte den til Generallieutn. Grev F. C. Wedel-Jarlsberg, der 1764 skal have solgt den til en Oberst Favin. Men if. Skøde af $^{11}/_{6}$ 1765 solgte Justitsraad, Landsdommer Niels de Hofman Gaarden

til Peter Johansen Neergaard til Ringstedkloster, hvis Søn Kancelliraad Joh. Neergaard solgte den 1768 til Matthias Brønstorph; denne afhændede den 1778 for 70,000 Rd. D. C. til den „tilkommende Stamherre" Jens Lowson, idet Faderen, Etatsraad Jens Lowson — som altsaa tidligere havde aftalt Købet med Brønstorph — ved Testam. af $^{20}/_{5}$ 1777 havde bestemt, at Godset, i alt 778 Td. Hrtk., skulde oprettes til et Stamhus for ham. Stamhuset fik kgl. Konf. $^{21}/_{7}$ 1779, men $^{12}/_{11}$ 1783 blev der givet kgl. Bevilling til at sælge det, mod at det substitueredes med en Fideikommiskapital paa 75,000 Rd. D. C., hvorefter Jens Lowson skødede det s. Aar for 78,000 Rd. til sin Moder, Enkeetatsraadinde Charlotte Amalie Lowson, og sin Svoger, Konferensraad Chr. L. Schütz, til hvem Svigermoderen helt overdrog Gaarden 1791. Schütz solgte Basnæs 1805 for 275,000 Rd. til Kmhr. Generaladjutant Fr. Blücher, † 1806, hvis Enke solgte den 1809 for 388,000 Rd. til Sukkerraffinadør, senere Justitsraad C. F. Fiedler, † 1829 (det var hans Datter Thora, der var Digteren Carl Baggers Hustru), af hvis Bo den 1838 solgtes til J. B. Scavenius, senere Hofjægermester, † 1851; nuv. Besidder er hans Sønnesøn, Kmhr. O. J. B. Scavenius. — Den ovennævnte Axel Arenfeldt lod Basnæs' gamle Bygninger nedrive og opførte 1629—33 en stor, prægtig Hovedbygning af Grundmur i 3 Stokværk og med et højt Taarn, med kobberdækket Spir, og i øvrigt rigt prydet; tillige opførte han 1638 et Porttaarn med Vægtergang og Kuppel og senere et Kapel paa Gaarden. Over Borggaardens Port stod: „Ørnen bygger paa højen Hald — Avind ligger i dyben Dal", der skal sigte til en Strid med Fru Regitze Grubbe paa Snedinge. Arenfeldts Bygning afbrændte 1758 næsten helt, og Ejeren Grev Wedel-Jarlsberg, om hvem der fortælles, at han nær var bleven indebrændt, nedbrød Resten (dog med Undtagelse af Porttaarnet og to Kuppelbygninger; det øvrige Materiale skal være benyttet til Rasmus Langelands Hus i Korsør) og opførte en Bindingsværksbygning; i Slutn. af 18. Aarh. opførte Familien Lowson en ny grundmuret Hovedbygning. Den nuv. Hovedbygning er opført 1851 af den nuv. Ejers Fader efter Tegn. af G. Hetsch; den er i 2 Stokværk med høj Kælder og takkede Gavle samt et mindre og et større Taarn ud til Haven. I den smukke Have findes bl. a. en gammel Ligsten, der før har været i Skjelskør Kirke (se S. 610).

Ved *Tystofte* har ligget det nu helt sløjfede Voldsted „Rovborg". Den runde Voldbanke har været 6—7 Al. høj og 50 Al. i Tværsnit og har været omgivet med dobbelte Volde og Grave; i Banken er der fundet mange røde Mursten, og S. for Banken er der paa et sidt Sted truffet en firsidet, af Kampesten muret Grund og derved mange Kreaturben (efter Sagnet fra Kvægpestens Tid). Paa Banken har vistnok den Borg ligget, hvorefter Glug- eller Saltensee-Slægten med de to Hjortevier i Vaabenet skrev sig af Tystofte. I alt Fald laa der i Tystofte i Middelalderen en Hovedgaard, der tilhørte den gamle Slægt Saltensee, nemlig 1282—1328 Brødrene Hr. Peder og Hr. Jens Olufsen, 1348—60 sidstnævntes Søn Hr. Oluf Jensen og 1382—1401 dennes Søn Hr. Anders Olufsen.

Gert Nielsen (Present) af Tjæreby nævnes 1395 og 1404. — Niels Grubbe af Vidskølle gav 1360 Gods til Tjæreby Kirkes Bygning. — Johannes Martini de Lvndby, armiger, lejede 1406 af St. Klare Kloster i Roskilde en Gaard i Lundby.

Ved Tjæreby ligger den fredlyste Langdysse „Loddenhøj", med henved 45 Randsten og en firsidet Gravkiste; paa 3 af Sidestenene en skaalformet Fordybning.

Magleby Sogn omgives af Skjelskør Købstads Landdistrikt, Egeslevmagle og Tjæreby Sogne samt Søen mellem Smaalandene, Store Bælt og Skjelskør Fjord (Yder- og Inderfjord). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{8}$ Mil S. Ø. for Skjelskør. De temmelig lavtliggende, men for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandmerglede og muldrige. Mod V. ved Kysten Ørnehoved eller Stigsnæs Skov. Den større, vestl. Del af Sognet dannes af Halvøen Stigsnæs, hvorpaa der mod V. og S. er foretaget Inddæmninger, saaledes at Øen Sevedø, der med Sevedø Fed lukker for Basnæs Nor, er bleven landfast. Af Borreby Nor er ogsaa en Del inddæmmet.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4277 Td. Ld., hvoraf 2069 besaaede (deraf med Hvede 179, Rug 229, Byg 749, Havre 381, Ærter og Vikker 25, Blandsæd til Modenh. 155, til Grøntf. 146, Kartofler 39, andre Rodfr. 163, andre Handelspl. 3), medens der henlaa til Afgræsning 496, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1274, Have 37, Skov 134, Moser og Kær 24, Stenmarker 41, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 175. Kreaturhold

1893: 285 Heste, 1500 Stk. Hornkvæg (deraf 899 Køer), 453 Faar, 879 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: 432,$_7$ Td. Der var 23 Selvejergaarde med 242,$_8$, 1 Arvefæstegd. med 7,$_1$, 32 Fæstegd. med 145,$_4$, 92 Huse med 37,$_5$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 953 (1801: 738, 1840: 911, 1860: 1015, 1880: 1064), boede i 166 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomhed, 711 af Jordbr., 6 af Fiskeri, 115 af Industri, 3 af Handel, 2 af Skibsfart, 24 af deres Midler, og 46 vare under Fattigv. (41 i offtl. Anst.).

I Sognet er der kun een samlet By: *Magleby*, med Kirke, Præstegd., Skole med Poge- og Pigeskole, „Hospital" eller Fattighus (opf. 1758 af Kmhr. V. Berregaard til Borreby) og Forsamlingshus (opf. 1885). Desuden Saml. af Gaarde og Huse: mod N. Ø. *Ravnemark*; paa Halvøen Stigsnæs: *Øxnæs* med *Sevedø*, *Østerhoved*, *Holten*, *Nyvang* med *Søhuse*, *Faaretofte* med Skole, *Askegaarde*, *Norgaarde*, *Minderhoved* og *Gedehave*.

Hovedgaarden *Borreby* har et Tilliggende af omtr. 900 Td. Ld. Ager og 135 Td. Ld. inddæmmet Jord med Hrtk. omtr. 120 Td., 111 Td. Ld. Skov (Ørnehoved Skov) med 3 Td. Ager og Engs Hrtk., og Skoven „Græsvænget" i Boeslunde Sogn, 23 Td. Ld. med omtr. 7 Td. Skovskyldshrtk. Til Godset høre desuden omtr. 256 Td. Hrtk. Fæstegods og 14 Td. Hrtk. Arvefæstegods samt Magleby Sogns Kirke- og $^1/_2$ Kongetiende og Kongetienden af Trannerup og Skjelskør Dyrehave.

Magleby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vester Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 311. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Borreby.

Magleby Kirke er helt overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., to Kapeller mod N., af hvilke det vestl. er Gravkapel, det østl. Materialhus, og Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, Skibet og den vestl. Del af Koret, vist fra 2. Halvdel af 13. Aarh., er opført af Munkesten; paa Skibets Nordside en rundbuet, nu tilmuret Dør og et lille, ligeledes tilmuret Vindue. Senere fik Skibet og Koret, der forlængedes mod Ø., Hvælvinger (3 i Skib og 3 i Kor), og i den yngre Middelalder tilføjedes Taarnet, hvis nederste overhvælvede Rum er forbundet med Skibet ved en Spidsbue, samt Vaabenhuset, Sakristiet og Gravkapellet (sidste Restaur. 1860); Materialhuset er opf. 1863. Større Partier af Kirken ere ommurede i nyere og nyeste Tid. Udskaaren Altertavle fra den seneste katolske Tid med Fremstilling af Korsfæstelsen (restaur. 1895 af Magn. Petersen)*). Udskaaren Prædikestol, vistnok fra 2. Halvdel af 17. Aarh.; Kalkstensdøbefont fra den senere Middelalder. I Korgulvet ligger en Gravsten over Sognepræsten Henr. Hirenklov, † 1723 (i Korvæggen en Mindetavle over ham), i Skibets Gulv to Gravstene, den ene over Brant, Foged paa Borreby, † 16(23?), den anden over Peter Rosenmeyer, Administrator paa Borreby, † 1721. I Gravkapellet to Marmorkister med Ligene af V. Berregaards Søn Henrik, † som Barn 1757, og hans Bedstemoder Beate Henrietta, f. Baronesse af Sohlenthal, Enke efter Henr. XXIII af Reuss, Greve af Plauen, senere Dekanesse for Vallø Stift, † 1737. — Fattighuset ved Kirkegaardens nordøstl. Hjørne indeholder formentlig Rester af en gammel Kirkelade.

Borreby har vistnok været Navnet paa en By, der laa ved en Borg, og der skal ogsaa være fundet Spor af en saadan S. for den nuv. Gaard (efter Sagnet skal den være anlagt af en Høvding Stig, efter hvem Halvøen fik Navn). Aar 1345 kaldes ogsaa Gaarden „Burgby", da den ejedes af en Adelsmand Niels Jensen. I Slutn. af 14. Aarh. tilhørte den Lave Nielsen Urne, der 1392 gav sin Svigersøn Zabel Kerkendorp Skøde paa Borreby og Borreby Vang. Dennes Brødre Fikke og Radeke Kerkendorp solgte 1410 alt Hr. Zabels Gods til Bisp Peder af Roskilde. Borreby blev nu et Bispelen, som 1432—47 var forlenet til Anders Jensen (Passow), 1456—60 til Morten Skinkel, 1468 –99 til Jens Poulsen Grib, ogsaa kaldet Grib Poulsen (Jern-

*) En Alterkalk, der er skænket 1540 af Joh. Friis, og som nu er i Nationalmuseet, har Indskriften „Hunc calicem fieri Johan Friis jusserat avro — Mox ne sis cupidis preda inqvit cuperus esto" („J. Fr. havde befalet, at denne Kalk skulde laves af Guld, men straks efter sagde han, at den skulde være af Kobber for ikke at blive et Bytte for begærlige").

skjæg), efter hvem Fru Anne Neb havde Lenet. Ved Reformationen faldt Gaarden til Kronen, hvorpaa Chr. III overdrog den til sin Kansler Johan Friis, der 1556 opførte Hovedbygningen (se ndfr.), nedlagde Byen Borreby og henlagde dens Jorder under Gaarden. Da Joh. Friis døde ugift 1570, tilfaldt B. hans Brodersøn Chr. Friis, senere Kansler, † 1616, fra hvis Søster Dorte Friis, der var gift med Oluf Daa, den gik over til hendes Søn Rigsadmiral Claus Daa, † 1641, og derpaa til dennes Søn Jørgen, efter hvem Brødrene Chr. og den bekendte Vald. Daa († 1691) arvede Gaarden. Vald. Daa, der tillige ejede Bonderup (Lerchenfeldt) og Hessel i Jylland, „fordistillerede" sine Gaarde ved sit Guldmageri (se om ham bl. a. Danske Saml. 2. R. IV. Bd. S. 68 fl.); efter talrige Indførsler i B. maatte man gaa fra Gaarden, der 1682 skødedes til Etatsraad Ove Ramel til Basnæs, † 1685, hvis Enke Mette Rosenkrantz beholdt den til sin Død 1730, hvorefter Dødsboet solgte den (Hovedgaardstakst 111, Bøndergods 312 Td. Hrtk., m. m.) til hendes Datter Else Ramel, der døde 1732, hvorpaa den solgtes for 33,000 Rd. C. til Konferensraad, Amtmand Chr. Berregaard til Kjølbygaard, † 1750. Fra ham gik den over til Sønnen Gehejmeraad Villum Berregaard, † 1769, hvis Dødsbo solgte den 1774 for 74,000 Rd. til Justitsraad H. G. Faith. Denne afhændede den atter 1783 for 100,000 Rd. til Generallieutn. J. M. H. Castenschiold († 1817, bekendt fra Affæren ved Kjøge 1807), i hvis Familie den er forbleven, nemlig Sønnen General H. G. Castenschiold († 1856), dennes Søn, cand. jur. A. F. H. Castenschiold († 1865) og dennes Søn, den nuv. Ejer cand. polyt, Premierlieutn., Kmhr. C. V. B. Castenschiold (bekendt fra Forsvaret ved Dybbøl 1864).

Joh. Friis flyttede Gaarden fra dens gamle Plads, omtr. 500 Al. S. for, hvor den nu ligger. Endnu vises det i Forhold til Omgivelserne højtliggende Voldsted, der er omgivet af Mosedrag, som i sin Tid have været Vige fra Skjelskør Fjord; ved Gravning er der fundet tydelige Spor af den gamle Borg, der brændte i Beg. af 16. Aarh., af en Ringmur og af Bygninger, som have ligget langs med denne og omsluttet en lille Borgplads; Marken ved Voldstedet kaldes endnu „Borren", og her have vist Borgens Ladebygninger ligget. Paa den nye Plads, der er omgiven af store Grave, som baade omslutte Borggaard, Ladegaard og en Del af Haven, lod Joh. Friis 1556 opføre paa en af en særlig stensat Grav begrænset lille Holm Hovedbygningen, det saakaldte „store Hus", der i det væsentlige staar endnu, og som er en af Danmarks mærkeligste Borge. Den er opført forneden af Kamp, men i øvrigt af store røde Munkesten*) og bestaar af høj Kælder, Stue, „Højenloftet" og et fremspringende øverste, lavere Stokværk; ind mod Borggaarden er der midt paa Bygningen et Trappetaarn, og paa den modsatte Side ud mod den ydre Grav er der tre Taarne, hvoraf de to Hjørnetaarne springe stærkt frem. Kældrene, der for en Del have været benyttede til Fængsel, ere hvælvede og staa i Forbindelse med de øvre Stokværk ved en Trappe; det øverste Stokværk, der udelukkende har været benyttet til Forsvar, er rigeligt forsynet med Skydeskaar og Skoldehuller, ligesom hele Trappetaarnet er besat med en Mængde smaa Vinduer, der kunne betragtes som Skydehuller. Over Døren i Taarnet har der hængt et Faldgitter; ved Dørtærskelen sidde endnu de to Kampesten, der standsede det i Faldet; Egebommen, der stængede for Døren, sidder endnu i sit Leje. Taarnrummene i Stuen ere overhvælvede, i øvrigt have de fleste Rum Bjælkelofter. Paa Muren ud til Borggaarden staar: „Qvi tenet a priscis majoribus Hesselager idem — Et Borrebye construxerat iste Johan Friis. 1556". Lige over for dette „store Hus" opførte Friis i Borggaarden ved den modsatte Side af den ydre Grav en anselig Bygning, der havde et med kobberdækket Spir prydet Trappetaarn og to Stokværk, hvoraf det øvre indeholdt Riddersalen, medens det af Friis indrettede Kapel maaske har haft Plads i nederste Stokværk. Denne Bygning blev imidlertid nedbrudt af Ove Ramel. Derimod staa endnu de to Fløje, som Chr. Friis lod opføre 1605—9, og som begrænse Borggaarden mod Ø. og V. (paa den sidste staa Friisernes og Hardenbergernes Vaaben og Aarstallet 1605). Fra Ladegaarden fører den ydre Borgport ud til Broen, som tidligere var en Vindebro, men under ovennævnte Villum Berregaard blev omdannet til en fast Stenbro. Under den nuv. Ejer er der opført flere store Ladebygninger, og Hovedbygningen er 1883 undergaaet en kostbar Restauration baade indvendig og udvendig, da det øverste Stokværks fremspringende Mure truede med at styrte ned. Dekorationerne i det Indre ere efter Tegn. af Kunstmaler Overgaard, udførte af Hofdekorationsmaler Vilh. Hansen paa

*) Som berørt S. 615 skal Friis have faaet en Del af Materialet fra Vor Frue Kloster i Skjelskør. Det kan i denne Sammenhæng bemærkes, at Trinene i Hovedbygningens Vindeltrappe og Kragstenene, der bære det øverste fremragende Stokværk, delvis bestaa af ituhugne Ligsten fra den katolske Tid.

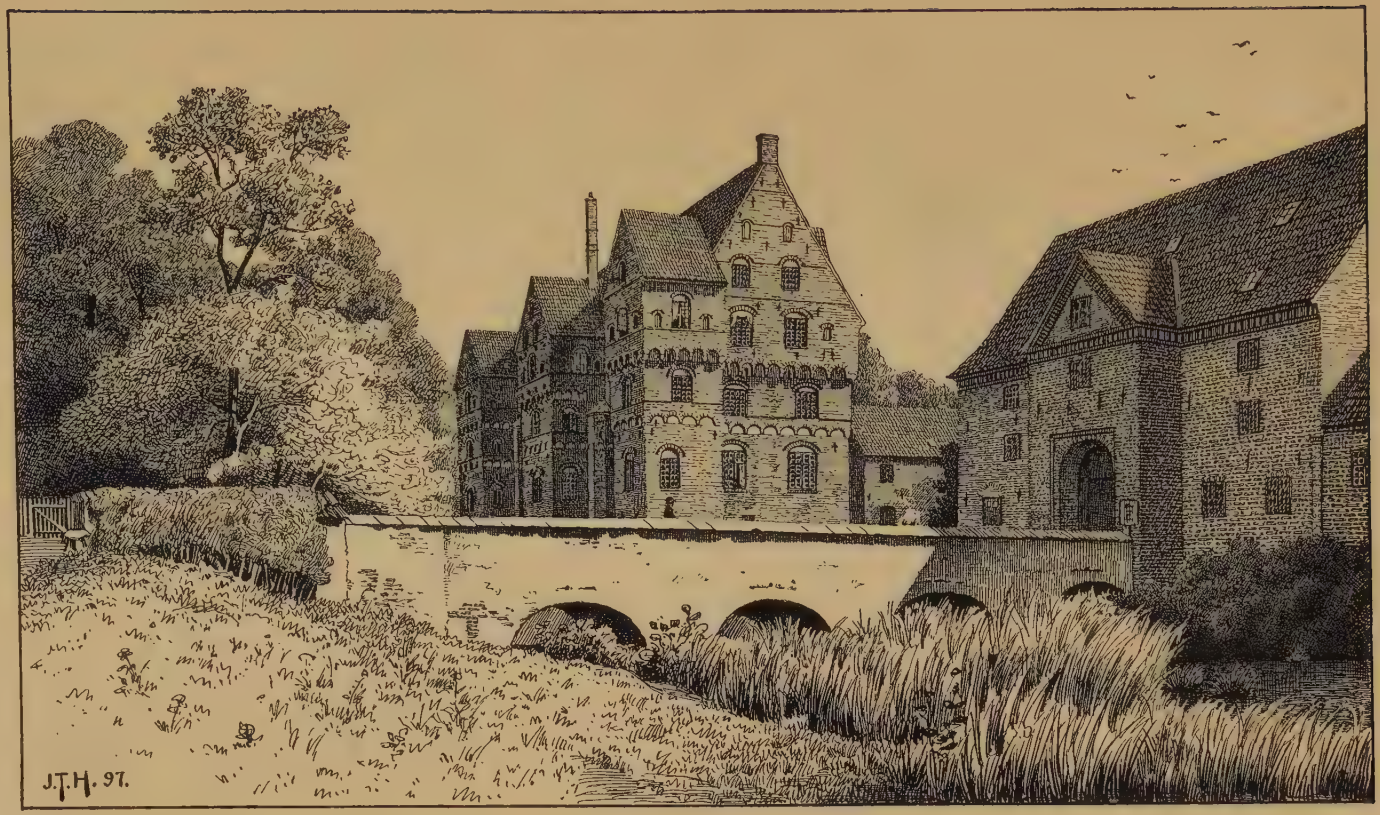

Borreby.

Grundlag af Prof. R. Mejborgs Rekonstruktioner af de gamle Vægmalerier. I Haven er der flere store Lindealleer, der stamme fra V. Berregaards Tid (de vævede Tapeter i Havesalen og Spisestuen stamme rimeligvis ogsaa fra hans Tid), flere Støtter (opsatte under Generallieutn. Castenschiold) og en Mindestøtte for A. F. H. Castenschiold, rejst 1865 af Godsets Bønder.

Magleby er det Sogn i Herredet, i hvilket de fleste Oldtidsmonumenter ere iagttagne. Der kendes omtr. 15 Stengrave og 35 Gravhøje, men over Halvdelen er nu sløjfet. Der er 7 fredlyste Mindesmærker: ved Magleby „Brakhøj", ved Holten to mindre Langdysser og en Gravhøj med Stenkreds ved Foden, ved Østerhoved „Tudehøj" og ved Noret en Langdysse og en Høj med Stenkammer. I Magleby Nørrekjær er der gjort et stort og værdifuldt Depotfund fra Broncealderens Slutn., med 2 Hængekar, en Smykkeplade, en Halsring, nogle Armringe og Mejsler m. m., af Bronce.

Aggersø Sogn bestaar af en Ø i Store Bælt, der adskilles fra Sjællands sydvestl. Halvø Stigsnæs ved det $^3/_8$—$^1/_2$ Mil brede Aggersø Sund samt fra Omø ved Omø Sund. Øen er omtr. $^3/_4$ Mil lang fra N. til S. og indtil lidt over $^1/_4$ Mil bred og udgør i Forbindelse med den til Sognet hørende mindre Ø *Egholm* (omtr. 250 Td. Ld.), der ligger N. for Aggersø, omtr. $0{,}_{13}$ □ Mil ($7{,}_{16}$ □ Km.). Over det omtr. 300 Al. brede Sund, der skiller Egholm fra Aggersø, gaar der en Vejle, der ofte kan befares. Kirken ligger paa Østsiden af Aggersø, omtr. lige langt fra Nordspidsen og fra Sydspidsen af den smalle Landtange Helholm. De lavtliggende og jævne Jorder (højeste Punkt, Tværbjærg, paa den midterste Del, er 37 F., $11{,}_8$ M.) ere dels sand-, dels lermuldede. Lidt Skov (paa Egholm: Storskov).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1322 Td. Ld., hvoraf 491 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 203, Havre 98, Ærter og Vikker 49, Blandsæd til Modenhed 9, til Grøntf. 11, Kartofler 11, andre Rodfrugter 2), medens der henlaa til Afgræsning 178, Høslæt, Brak, Eng m. m. 478, Have 9, Skov 22, Moser og Kær 28, Stenmarker 45, Byggegr. 6, Veje, Vandareal m. m. 65. Kreaturhold 1893: 89 Heste, 410 Stkr. Hornkvæg (deraf 259 Køer), 454 Faar, og 210 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $99{,}_1$ Td. Der var 33 Selvejergaarde med 91, 41 Huse med $8{,}_0$ Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 463 (1801: 294, 1840: 361, 1860: 430, 1880: 491), boede i 103 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomhed, 232 af Jordbr., 84 af Fiskeri, 81 af Industri, 11 af Handel, 10 af Skibsfart, 10 af andre Erhv., 8 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv. (5 i offtl. Anst.). Skibsfart og især Fiskeri (se under Skjelskør S. 612) ere vigtige Erhverv ved Siden af Agerbruget.

I Sognet Byen *Aggersø By* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Statstelefon til Skjelskør og daglig Dampbaadsforbindelse (undt. Søndag) med denne By, samt Baadehavn (6 Fod dyb). — *Aggersøgaard* har $12^3/_4$ Td. Hrtk., $136^7/_8$ Td. Ld., hvoraf $3^1/_2$ Eng og Strandkyst, 5 Skov, $3^3/_8$ Have og Gaardsplads, Resten Ager; til Gaarden hører et Hus med $4^1/_2$ Td. Ld. — Paa *Helholms* (Helleholm, Helgeholm) yderste Spids ligger en Mølle og et Fyr (hvidt, rundt Fyrtaarn; hvidt, fast Fyr, Fl. Højde o. H. 28 F., Lysvidden $1^1/_2$ Mil). — Paa Sydøstsiden af Egholm ligger Bugten *Bøgevig*, der benyttes som Ankerplads.

Aggersø S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vester Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt under 2. Udskrivningskr.' 312. Lægd. Kirken tilhører Skjelskør Kirke.

Aggersø Kirke var fra først af Bindingsværk; 1805 opførtes en Kirke af Mursten med Taarn og fladt Brædeloft, men den var saa daarligt bygget, at den maatte restaureres 1848 og endelig helt afløses af en ny. Den nuv. Kirke er opført 1872 af røde Mursten og bestaar af Skib og Taarn, der tillige tjener som Vaabenhus; Skibets Østside og Taarnet have takkede Gavle; Kirken har fladt Bjælkeloft. Altertavlen, med et Kors malet i Guld paa blaa Grund, sidder i en Ramme, hvoraf Stykker

ere fra Midten af 17. Aarh.; Kalken er fra 1688 med Borgmester Christen Dverrigs Navn; Prædikestol og Døbefont (støbt af Beton) ere nye.

Aggersø (i Vald. II's Jrdb. Akærøs, vel Skrivefejl for Akærsø, af Mandsnavnet Akær; 1290: Aghersø) har som Vidnesbyrd om dens Bebyggelse i Stenalderen endnu to Langdysser; en Runddysse er tidligere ødelagt (paa Egholm er der sløjfet to Gravhøje). — Øen tillige med Egholm (i Vald. II's Jrdb. Ekholm) og Omø har været ejet af Joh. Friis til Borreby, fra hvis Tid Lindealleerne ned til Stranden og i Aggersøgaards Have skulle stamme; Aggersøgaard var dengang et Jagt- og Lyststed, der endnu nævnes som saadant i D. Atl (VI, S. 275), hvor flere af dens Ejere nævnes. Porten foran Strandalleen stod endnu 1760. Aggersø udlagdes i 2. Halvdel af 17. Aarh. af Kongen til Amtmand Hugo Lützow for udlagte Penge. Aar 1770 skødedes Øerne (tils. $165^1/_2$ Td. Hrtk.) af Generalkrigskommissær K. D. Wodroff for 16,200 Rd. til Kromand Lars Nielsen, der 1774 solgte dem for 14,000 Rd. til Sognepræst i Skjelskør, Fr. Lütken Thanch († 1820) og Medinteressent, som 1782 overlod Præsten hele Ejendommen. Derefter ejedes Øerne af Kapt., Grosserer D. Guldberg af Kbh., der 1812 solgte dem til Assessor Møller, af hvis 3 Børnebørn en Søn arvede Egholm, en anden Aggersøgaard og en Datter Fæstegodset paa Aggersø og Omø, men dette sidste er nu næsten alt overgaaet til Selveje. Egholm blev 1895 købt af Hr. G. Qvistgaard for 70,000 Kr. — Chr. V og Dronning opholdt sig 1681 flere Dage hos Præsten paa Aggersø, da de ved Overfarten over Bæltet havde maattet søge derind for Uvejr. — Paa Sydsiden ved Omø Sund ses en Skanse, der stammer fra Krigen 1807—14, da et jydsk Jægerkorps havde Station her. Øen har ingen Ræve, Muldvarpe, Rotter, Snoge eller Oldenborrer, derimod Vandrotten (her kaldet „Mosegris"), som ofte kan blive en hel Landeplage. — Den lave *Egholm*, der næsten helt var oversvømmet under Stormfloden 1872, er kendt af sin Rigdom paa Maager og andre Strandfugle.

Aggersø og Omø vare indtil 1574 Annekser til Skjelskør (se S. 609), da de bleve et eget Pastorat. Fra Begyndelsen boede Præsten paa Omø; omtr. 1600 flyttede han til Aggersø; $^{22}/_{10}$ 1859 bleve de to Øer særskilte Pastorater.

Omø Sogn bestaar af en Ø i Store Bælt, S. V. for Aggersø og adskilt fra denne ved det omtr. $^1/_4$ Mil brede og i Midten meget dybe Omø Sund (16—25 Favne). Øen er fra N. til S. Ø. (Ørespids) omtr. $^1/_2$ Mil lang, indtil $^1/_4$ Mil bred og omtr. $0{,}_{08}$ □ Mil ($4{,}_{18}$ □ Km.). Kirken ligger omtr. midt paa Øen. De i den nordl. Del („Skoven" kaldet, skønt her ingen Skov er) noget højtliggende og bakkede (Skovbanke 75 F., $23{,}_5$ M., med trigonom. Station), i den sydl. Del lave og jævne Jorder ere dels sand-, dels lermuldede. Omtr. $^3/_4$ Mil S. for Øen ligger et Rev med en Stengrund, „Omø Tofte", der ved Lavvande er tør.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 764 Td. Ld., hvoraf 331 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 82, Byg 121, Havre 58, Ærter og Vikker 41, Blandsæd til Modenhed 14, Kartofler 9), medens der henlaa til Afgræsning 80, Høslæt, Brak, Eng m. m. 310, Have 9, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 25. Kreaturhold 1893: 57 Heste, 273 Stk. Hornkvæg (deraf 163 Køer), 431 Faar og 130 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $58{,}_8$ Td. Der var 21 Selvejergaarde med $47{,}_7$, 2 Fæstegd. med $5{,}_8$, 24 Huse med $5{,}_4$ Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 250 (1801: 156, 1840: 190, 1860: 231, 1880: 304), boede i 56 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomhed, 151 af Jordbr., 53 af Fiskeri, 20 af Industri, 3 af Handel, 5 af Skibsfart, 1 af andet Erhv., 3 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv. Søfart og især Fiskeri (se under Skjelskør S. 612) ere vigtige Erhverv ved Siden af Agerbruget.

I Sognet Byen *Omø By* med Kirke, Skole (tillige Præstegaard), 2 Møller (begge uden for Byen) og Andelsmejeri. Ved Nordkysten den lille Baadehavn *Kirkehavn*, 7 Fod dyb med en 1896 opf. Stenmole paa Vestsiden. Paa Øens vestlige Pynt, Langelandsøre, er *Omø Fyr* (1 Fyrmester og 1 Assistent), taget i Brug 1894; det er et Vinkelfyr, som viser 17 forskellige Lys; det røde, runde Fyrtaarn med hvidt Tag er 71 F. høj, Flammens Højde o. H. 67 F., Lysvidden $3^1/_4$ Mil. Granitstenene i Taarntrappen ere kun sammenføjede, ikke murede, for at Taarnet kan fjedre. Omø staar i

Telefonforbindelse med Aggersø og derved med Skjelskør, ligeledes i Dampbaadsforbindelse med denne By over Aggersø (se S. 726).

Omø S., der danner én egen Sognekommune, hører under V. Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Skjelskør), Slagelse Amtstue- og Skjelskør Lægedistr., 3. Landstingskr. og Sorø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 312. Lægd. Kirken tilhører Skjelskør Kirke. Præsten er tillige Skolelærer.

Omø Kirke skal være opført 1574 af Træ; 1601 blev den opført af Bindingsværk med Taarn (se D. Atl. VI S. 275); 1828 blev den nuv. Kirke opført af Skjelskør Kirke. Den er bygget af Mursten, bestaar af Skib og Taarn og har fladt Bjælkeloft. Den er restaureret 1851. Altertavlen er et stort hvidt Kors af Træ (om den gamle Altertavle fra 1522, som nu findes i Nationalmuseet, og som menes tidligere at have haft sin Plads i Omø Kapel i Skjelskør Kirke, se *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 145). Prædikestolen, af Egetræ, er ny, ligesom Døbefonten; Messingfadet, fra 1576, er skænket af Eiler Krafse. Paa en Sten i Kormuren staar en Indskrift, der melder, at Fr. II befalede 1574 Eiler Krafse, Høvedsmand i Korsør, at indvie Hr. Christen Lauritsen af Taarnborg som den første Præst til Omø og Aggersø.

Omø har endnu i en Langdysse, et (nu ødelagt) Dyssekammer og en Gravhøj Vidnesbyrd om dens Beboelse i Oldtiden. Et Stenaldersfund med raat tilhugne Forarbejder til Økser, nogle Flintknuder og Flækkebokke er gjort paa begge Sider af „Ørespids". — Se forøvrigt om Øens Dyreliv under Aggersø.

Øster Flakkebjærg Herred.

Sogne:

Tjustrup, S. 729. — Haldagerlille, S. 731. — Krummerup, S. 731. — Fuglebjærg, S. 732. — Førslev, S. 734. — Gunderslev, S. 736. — Vallensved, S. 739. — Marvede, S. 740. — Hyllinge, S. 741. — Kvislemark, S. 742. — Fuirendal, S. 743. — Karrebæk, S. 745. — Fodby, S. 746. — Herlufsholm, S. 748.

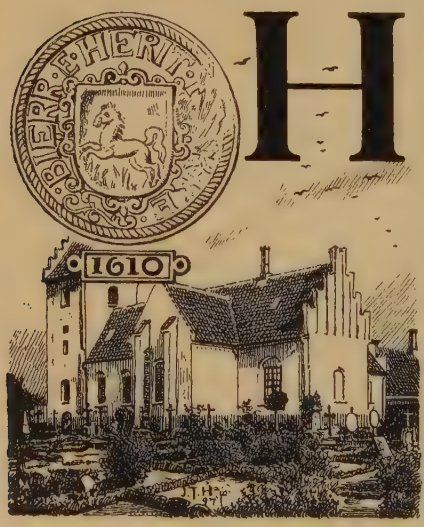

Herredet, det sydøstligste og tredjemindste i Sorø Amt, grænser mod V. til Vester Flakkebjærg Herred, mod N. til Alsted Herred, mod N. Ø. og Ø. til Præstø Amt (Tybjærg og Hammer Herreder), hvorfra det adskilles ved Tjustrup-Bavelse Søer og Susaa (den østl. Del af Herlufsholm Sogn ligger dog Ø. for Aaen) og mod S. til Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene. Herredets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 3 Mil; dets bredeste Sted fra V. til Ø. er omtr. $2^3/_4$ Mil, men mod N. bliver det smallere og og smallere. Mod S. Ø. afsætter Søen mellem Smaalandene Karrebæk Fjord mellem Herredet og Præstø

Amt. Til Herredet hører Enø, der lukker for Karrebæk Fjord. Jorderne ere i den nordlige Del noget højtliggende og bakkede, men i øvrigt lavtliggende og temmelig jævne; de ere overvejende lerede, især mod V. Herredet har en Del Skov (5634 Td. Ld.), især mod Ø. og N. Af de smaa Aaer, der søge mod S., er Saltø Aa med Harrested Aa, der løber ud i Karrebæk Fjord, den betydeligste. Af Søer findes kun Tjustrup og Bavelse Søer, omtr. 2000 Td. Ld. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til Amtets bedste Herreder, idet der i Gennemsnit gaar omtr. $9^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 46,521 Td. Ld. (4,66 □ Mil, 256,6 □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 4470,7 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 13,466 (1801: 7098, 1840: 9582, 1860: 12,450, 1880: 13,256). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Vester Flakkebjærg Herred undt. Gunderslev Sogn, som er Anneks til Skjelby i Tybjærg Hrd., Præstø Amt. I verdslig Henseende hører Herredet til Øster Flakkebjærg Herreds og Holsteinborg Birks Jurisdiktioner (den østl. Del af Herlufsholm Sogn hører i jurisdiktionel Henseende til Tybjærg Herred) samt til Amtets 4. Forligskreds undt. Sognene Kvislemark, Fuirendal og Marvede, der høre til Amtets 3., og Herlufsholm og Karrebæksminde, som høre til Præstø Amts 7. Forligskr.

Øster Flakkebjærg Herred (se S. 702) hørte fra 1660 til Antvorskov og Korsør Amter, indtil Sorø Amt oprettedes 1798 (se S. 540).

Litt.: *J. V. Neergaard*, Statist.-oekon. Beskr. over Østerflakkebjerg Herred, Kbh. 1830. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Øster Flakkebjærg H., af *J. B. Løffler*, 1895.

Tjustrup (*Tystrup*) **Sogn** omgives af Annekset Haldagerlille, Krummerup og Fuglebjærg Sogne, Tjustrup Sø, der skiller det fra Præstø Amt (Tybjærg Hrd.), samt Alsted (Lynge S.) og Vester Flakkebjærg (Kirkerup S.) Herreder. Kirken, mod N. ved Tjustrup Sø, ligger omtr. 1 Mil S. for Sorø, 2 Mil Ø. S. Ø. for Slagelse og $2^1/_2$ Mil N. V. for Næstved. De noget højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt er Bavnen 176 F., 55 M.; i „Plessens Oredrev" er et Punkt 229 F., 72 M.) ere overvejende sandmuldede og lette. Over $^1/_3$ af Arealet er dækket med Skov, saaledes Kastrup Storskov, Vindstrup Hestehave og Skoven i det for en stor Del bevoksede saakaldte „Plessens Oredrev", en Del af Sognet (omtr. 300 Td. Ld.), der ligger skilt fra det øvrige Sogn, N. for dette og indesluttet af Alsted og Vester Flakkebjærg Herreder. Til Sognet hører en stor Del af Tjustrup Sø. Gennem den nordvestl. Del af Sognet gaar Landevejen fra Sorø til Skjelskør og Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2784 Td. Ld., hvoraf 806 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 188, Byg 218, Havre 177, Blandsæd til Modenh. 131, til Grøntf. 33, Kartofler 15, andre Rodfr. 37), medens der henlaa til Afgræsning 314, Høslæt, Brak, Eng m. m. 541, Have 23, Skov 1007, Moser og Kær 11, Stenmarker 21, Byggegr.

14, Veje, Vandareal m. m. 47 Td. Kreaturhold 1893: 145 Heste, 752 Stkr. Hornkv. (deraf 441 Køer), 229 Faar, 517 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 162,6 Td. Der var 23 Selvejergaarde med 86,7, 14 Fæstegd. med 51,1, 57 Huse med 21,3 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 622 (1801: 396, 1840: 471, 1860: 656, 1880: 647), boede i 123 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 68 levede af immat. Virksomh., 403 af Jordbrug, 2 af Fiskeri, 87 af Industri, 5 af Handel, 37 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv. Skovarbejde er et væsentligt Bierhverv. — I Sognet drives stor Raceavl af Køer, og „Tjustrupracen", en Afstamning af den fynske røde Malkeko, er vidt bekendt og meget søgt.

I Sognet Byerne: *Tjustrup* (gml. Form Tyufsthorp, Thiwstorp, Tyffstorp), ved Tjustrup Sø, med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole; *Vindstrup* (gml. Form Vinstorp) med Forsamlingshus (opf. 1883), og Mølle; *Kilderød* (Kjelderød); *Brunemose*, de to sidste med spredt Beliggenhed. Flere Saml. af Huse, deribl. *Langebjærg* med Andelsmejeri og *Lindekrog*. Den Del af Vindstrup, der ligger S. for Kastrup Storskov, kaldes *Hammermølle* og bestaar af Huse og Gaarde, bl. hvilke *Hammermøllegaard*. — Ved Tjustrup Sø er den smukt beliggende *Tadse Mølle*.

Tjustrup S. der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Ø. Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 286. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kastrup.

Tjustrup Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført hovedsagelig af utilhuggen Kamp; der er flere rundbuede Vinduer, og den rundbuede Dør paa Skibets Sydside skimtes. I den senere Middelalder blev Kirken overhvælvet, og Taarnet og de andre Bygninger tilføjedes, alle af røde Mursten med Fod af Kamp. Paa Skibets Nordside har der været et Kapel (eller maaske 2 sammenbyggede Kapeller), der har aabnet sig ind til Kirken med to Spidsbuer, og som vist har haft to Gavle; men det er for længe siden nedbrudt. Sakristiet er if. en Indskrift fornyet af Provst, Mag. Poul Munkgaard 1689, da hele Kirken blev restaureret. Udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid med en Kopi af Carlo Dolcis Maleri: Christus velsigner Brødet (Tavlen hænger nu paa Korvæggen); rigt udskaaren Prædikestol med Chr. IV's Navnetræk og Aaret 1689 paa Himlen; værdifuld Granitdøbefont med Palmetter og Rebsnoning samt et Baand af Ringe paa Foden. Den ene Klokke er fra 1487. I Korgulvet Gravsten over Sognepræsten Berthel Mai, † 1711; i Korvæggen en Porcellænsplade over Sognepræsten Søren Wædelee, † 1802; Kummer over hans Søn, Sølieutn. Hans Holm Wædelees Død i Slaget paa Reden $^2/_4$ 1801 nedbrød hans Helbred, som Indskriften siger.

Paa et Næs ved Tjustrup Sø har ligget Hovedgaarden *Vindstrupgaard*, hvis Voldsted ses endnu. Pladsen har været adskilt fra det øvrige Land ved en over Næsset dragen, omtr. 500 Al. lang Grav med en, nu næsten helt sløjfet Vold. Bygningen har været opført af røde Munkesten (en Del af Materialet er benyttet til Opførelsen af det paa Næsset liggende „Hovgaardshus", under Gyldenholm), dens Kældere af Kamp; endnu staa Resterne af en cirkelrund Vindeltrappe. Paa en lille Holm i Søen S. Ø. for Næsset skal der have staaet et rundt Taarn, hvorfra der har været Løngang til Borgen (se ogsaa *Molbech*, Ungdomsvandringer, S. 363). — Aar 1382 nævnes Fru Sidsel Olufsdatter, Niels Tygesen (Impe) af Windstorps Efterleverske. Kort efter kom Gaarden til Slægten Banner og ejedes efterhaanden af Hr. Erik Thomsen 1392—1410, Hr. Niels Eriksen, Hr. Anders Nielsen, Erik Andersen; dennes Datter Kirsten bragte Gaarden til sin Ægtefælle Gjord Nielsen (Drefeld), hvis Datter Anne ægtede Anders Bjørnsen. Deres Søn, den bekendte Rigsraad Bjørn Andersen, mageskiftede 1573 Vindstrup til Kronen.

Til Vindstrup By hører den med gamle Ege bevoksede, anselige, meget gamle Borgplads *Hammersvold*, der bestaar af to ved en Grav adskilte, væsentlig kunstige Banker, som have været omgivne af en fælles Grav og Vold, hvoraf endnu ses Rester; paa den sydl., højeste Banke, hvor der er fundet Murrester, har vist Borgen staaet. Ogsaa i de saakaldte Kildehaver, der gaa ned til Søen, er der paa et Sted, der har været et Næs, fundet Rester af en gammel Bygning af røde Munkesten.

Haldagerlille Sogn, Anneks til Tjustrup, omgives af dette og Krummerup Sogn samt Vester Flakkebjærg Herred (Kirkerup S.). Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. S. V. for Sorø og omtr. lige saa langt Ø. S. Ø. for Slagelse. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder ere mod Ø. sand-, mod V. mere lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Sorø til Skjelskør og Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1821 Td. Ld., hvoraf 754 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 156, Byg 241, Havre 145, Ærter og Vikker 10, Blandsæd til Modenh. 126, til Grøntf. 26, Kartofler 14, andre Rodfr. 17), medens der henlaa til Afgræsn. 315, Høslæt, Brak, Eng m. m. 364, Have 14, Skov 303, Moser og Kær 32, Byggegr. 11, Hegn, Veje, Vandareal m. m. 28 Td. Kreaturhold 1893: 135 Heste, 504 Stkr. Hornkv. (deraf 324 Køer), 140 Faar, 411 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $131,_5$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med $93,_4$, 6 Fæstegd. med 23, 28 Huse med 14 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 340 (1801: 180, 1840: 246, 1860: 330, 1880: 343), boede i 52 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomh., 211 af Jordbrug, 58 af Industri, 12 af Handel, 23 af andre Erhv., 7 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haldagerlille*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Sparekasse („Den lille Bikube"; opr. $^1/_4$ 1859; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 61,649 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 1454 Kr., Antal af Konti 228), Teglværk og Mølle; *Ravnebjærg*; *Næblerød* med Forsamlingshus (opf. 1889). — *Skaderedegaard* (Fæstegd. under Kastrup) har $13^1/_8$ Td. Hrtk., omtr. 175 Td. Ld., hvoraf 5 Skov, Resten Ager.

Haldagerlille S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Hens. under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 287 Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kastrup.

Haldagerlille Kirke er lille og overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, vist fra 1. Halvdel af 15. Aarh., er opført af røde Munkesten med Kampestenssokkel; Korbuen er rund. Senere i Middelalderen overhvælvedes Kirken, og Taarnet (forneden af Kamp, ellers af Mursten) og Vaabenhuset tilføjedes. I Stedet for Altertavle er der i Korvæggen en Niche med Thorvaldsens Christus; udskaaren Prædikestol fra Chr. V's Tid; Granitdøbefont med Rebsnoning.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Kirken skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Tjustrup Kirke, der skulde benytte Materialerne fra den nedbrudte Kirke; men Bestemmelsen blev ikke udført, og Haldagerlille fik Lov til at bestaa som Anneks.

Ved Gaarden Valdemarsminde staar der en Mindestøtte for Godsejer Neergaard til Gunderslevholm.

Krummerup Sogn omgives af Haldagerlille, Tjustrup, Annekset Fuglebjærg og Førslev Sogne samt Vester Flakkebjærg Herred (Haarslev, Tingjellinge, Gimlinge og Kirkerup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil V. N. V. for Næstved, 2 Mil S. for Sorø og lige saa langt Ø. N. Ø. for Skjelskør. De noget højtliggende Jorder, som dog mod V. ved det lille Aaløb, der skiller Sognet fra Vester Flakkebjærg Hrd., ere lavere ere overvejende sandmuldede. Mod N. V. Stubbe Skov og Cathrineholms Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Næstved til Skjelskør og Slagelse samt fra Næstved og Skjelskør til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3487 Td. Ld., hvoraf 1721 besaaede (deraf med Hvede 108, Rug 261, Byg 609, Havre 337, Boghvede 4, Ærter og Vikker 28, Blandsæd til Modenh. 142, til Grøntf. 123, Kartofler 41, andre Rodfr. 60, andre Handelspl. 8), medens der henlaa til Afgræsn. 454, Høslæt, Brak, Eng m. m. 855, Have 39, Skov 253, Moser og Kær 52, Byggegr. 41, Veje, Vandareal m. m. 72 Td. Kreaturhold 1893: 260 Heste, 1194 Stkr. Hornkv. (deraf 815 Køer), 200 Faar, 947 Svin

og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 324 Td. Der var 61 Selvejergaarde med $282_{/4}$, 1 Fæstegd. med $2_{/5}$, 114 Huse med 39 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse ($^1/_8$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1110 (1801: 511, 1840: 816, 1860: 1079, 1880: 1127), boede i 221 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 678 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 169 af Industri, 24 af Handel, 136 af andre Erhv. (130 Arbejdsmænd), 20 af deres Midler, og 45 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Krummerup* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri og Mølle; *Bendslev* (hvoraf en Del i Haarslev Sogn, V. Flakkebjærg Hrd.) med Mølle; *Flenstofte*; *Lystagertorp* (3 Gaarde); *Haldagermagle* med Skole og Mølle. Flere Saml. af Gaarde og Huse, deribl. *Haldagergaarde* og *Haldagermark* samt *Enghave Huse*.

Hovedgaarden *Cathrineholm* har $40^1/_2$ Td. Hrtk., 590 Td. Ld., hvoraf 140 Eng og Tørvemose, der afgiver en betydelig Mængde Tørv, 100 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører $1^1/_2$ Td. Hrtk. Fæstegods; af Ejendommen ligger 11 Td. Hrtk., 98 Td. Ld., alt Ager, i Gimlinge Sogn, Resten i Krummerup S.). Avlsgaarden *Krummerupgaard* („Krummerup Kirkegods") har 15 Td. Hrtk., 147 Td. Ld., hvoraf 1 Mose, 10 Skov, Resten Ager; 2 Huse.

Krummerup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 288. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Krummerupgd.

Krummerup Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført hovedsagelig af utilhuggen Kamp; nogle oprindelige, rundbuede Vinduer og en lignende Dør skimtes. I den senere Middelalder blev Kirken for en stor Del ombygget, idet den forlængedes baade mod Ø. og V. og overhvælvedes, ligesom Taarnet tilføjedes; endnu senere, men dog i Middelalderen, opførtes Vaabenhuset. Den østl. Forlængelse er af røde Munkesten, den vestl. ligesom Taarnets nederste Del og Vaabenhuset væsentligt af Kamp. Alterbilledet er malet 1853 af Fru Ingemann (af den gamle Altertavle findes i Nationalmuseet et Madonnabillede); den overmalede Prædikestol er sammensat af forskellige Stykker; paa Himlen, der vist er det ældste, staar 1626; Granitdøbefonten, med Rebsnoning og rundbuede Felter, er vist den oprindelige. Endestykker af Stolestader fra Chr. IV's Tid; i Koret et gammelt Krucifiks. I Skibets Gulv Gravsten over Degn Paul Garb, † 1771.

Cathrineholm er først opstaaet i Beg. af 19. Aarh. som en Parcel fra Gyldenholm. Den solgtes 1819 af Grev Holstein-Holsteinborg til en Hansen, som 1840 solgte den til Mackeprang, der 1858 afhændede den til den nuv. Ejer, Hr. C. Eckardt.

I Sognet har ligget Hovedgaarden *Lystager*, som under Chr. IV oprettedes af Byen *Ormager* (derfor ogsaa kaldet *Ormagergaard*). Aar 1647 fik Wentzel Rothkirch Gaarden i Forpagtning af Kronen; 1664 tilskødedes den Henr. Willumsen Rosenvinge for tilgodehavende Fordring paa Kronen, dog mod Indløsningsret; Rosenvinges Enke, Fru Bente Urne giftede sig senere med Ph. Joach. v. Barstorff og afstod Gaarden 1690 til Oberst Erik Steensen; 1704 gjorde Kronen sin Ret gældende, hvorfor Steensen 1706 overdrog den for 17,000 Rd. til Fr. IV, som indlemmede den i Antvorskov Grevskab. Ved Godsets Salg 1774 kom det til at danne en Del af Gyldenholm (se S. 710). Lystagers gamle Hovedbygning afbrændte 1743.

I *Haldager* boede under Erik Menved Hr. Tyge Vind, der var en af den oprørske Hertug Christoffers Raader. Aar 1476 nævnes Jens Clausen i Haldagerlille, men 4 Aar efter ejede Hr. Claus Eriksen (Bjørn) Haldagergaard. I 16. Aarh. skrev Palle Ulfeld og hans Søn Frederik sig til Haldager.

Aar 1587 skrev Rentemester Niels Grubbe sig til *Bendslev*.

Fuglebjærg Sogn, Anneks til Krummerup, omgives af dette, Førslev og Gunderslev Sogne, Bavelse Sø og Tjustrup Sogn. Kirken, i den sydl. Del af Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Slagelse og lige saa langt N. V. for Næstved. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne Jorder

ere afvekslende ler- og sandmuldede. Mod Ø. og N. Ø. en Del Skov (Palmevænge og Kastrup Oredrev). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Næstved til Skjelskør, Slagelse og Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1735 Td. Ld., hvoraf 775 besaaede (deraf med Hvede 78, Rug 78, Byg 232, Havre 161, Ærter og Vikker 6, Blandsæd til Modenh. 74, til Grøntf. 88, Kartofler 15, andre Rodfr. 42), medens der henlaa til Afgræsn. 181, Høslæt, Brak, Eng m. m. 317, Have 27, Skov 343, Moser og Kær 26, Byggegr. 19, Veje, Vandareal m. m. 47 Td. Kreaturhold 1893: 138 Heste, 542 Stkr. Hornkv. (deraf 366 Køer), 38 Faar, 453 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 162,$_{4}$ Td. Der var 10 Selvejergaarde med 124,$_{3}$, 1 Arvefæstegd. med 5,$_{8}$, 5 Fæstegd. med 14,$_{1}$, 84 Huse med 18,$_{1}$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 756 (1801: 272, 1840: 309, 1860: 409, 1880: 729), boede i 108 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 97 levede af immat. Virksomh., 257 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 267 af Industri, 105 af Handel, 7 af andre Erhverv, 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet den store By ***Fuglebjærg*** (gml. Form Withfyvlæbyerg, Witfulleberg; endnu 1527 Vithfuglæbyerg), ved Landevejen, hvor denne deler sig, med Kirke, Skole, Pogeskole, Missionshus (opf. 1883), 2 Forsamlingshuse (opførte 1889), Apotek, 2 Læger, Filial af Sparekasse for Grevsk. Holsteinborg og Omegn, Postkontor med Telegrafstation, Telefonstation, Markedsplads (2 Markeder, 1 i April og 1 i Okt.), Kro, Bageri, Bryggeri, Vognfabrik, Farveri, flere handlende og Haandværkere osv. Fuglebjærg er Valgsted for Sorø Amts 5. Folketingskreds. Paa en aaben Plads et Monument — en Marmorbuste paa Sokkel — for Fr. VII, rejst 1868. Desuden ***Ellebæks Gaarde*** og ***Fuglebjærglund Huse*** med Mølle.

Hovedgaarden ***Fuglebjærggaard*** har $45^{1}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og 2 Td. Skovsk., omtr. $426^{1}/_{2}$ Td. Ld., hvoraf omtr. 53 Skov, 5 Eng, 15 Tørvemose, 13 Gaardsplads og Have, Resten Ager; til Ejendommen høre omtr. 60 Td. Hrtk. Fæstegods og Fuglebjærg Kirke med Konge- og Kirketiende af Fuglebjærg Sogn (Bøndergodset ligger spredt i flere Sogne, Hovedgaardens Tilliggende alene i Fuglebjærg S.). — Hovedgaarden ***Kastrup*** har $19^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 281 Td. Ld., hvoraf 15 Skov, Resten Ager og Eng; til Ejendommen høre $105^{5}/_{8}$ Td. Hrtk. Fæstegods og 1434 Td. Ld. Skov samt Tjustrup og Haldagerlille Kirker (alt Hovedgaardens Tilliggende ligger i Sognet, Bøndergodset i Tjustrup og Haldagerlille, Skovene i Tjustrup S.).

Fuglebjærg S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 289. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Fuglebjærggaard.

Fuglebjærg Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus (nu Materialhus) mod N. og Udbygning mod S. Den ældste Del (fra den tidligere Middelalder), hvoraf væsentlig kun Skibets Sidemure ere bevarede, er opført af utilhuggen Kamp; paa Nordsiden ses den oprindelige, rundbuede Portal, og to smaa, rundbuede Vinduer skimtes. I den senere Middelalder forhøjedes Skibets Mure med Munkesten, Kirken overhvælvedes, Vaabenhuset opførtes ud for den nordl. Portal, og Taarnet tilføjedes (det sidste ombygget 1838). Kirken restaureredes 1888 under Ledelse af Bygningsinspektør Vilh. Petersen; Koret nedbrødes, og Skibet forlængedes med to Fag Krydshvælvinger, hvoraf det østl. tjener som Kor, og Udbygningen mod S. tilføjedes. Altertavlen er fra 1725, Prædikestolen fra 1632 (skænket af Erik Herlufsen), den firkløverformede Granitdøbefont vist den oprindelige. Degne- og Prædikestol ere henholdsvis fra 1564 og 1632; Stolestader i tidlig Renæssancestil. I Skibet et lille Krucifiks og en Tavle fra 18. Aarh., hvis Indskrift melder, at en unavngiven Godsejer lover at holde Kirken ved Magt osv.; i Materialhuset en trapezformet Gravsten fra den ældre Middelalder; i Taarnvæggen en anselig Gravsten over Erik Herlufsen til Fuglebjærggaard og Hustru med deres Vaaben.

Fuglebjærggaard er meget gammel. Alt 1395 nævnes Jens Knudsen af Witfugleberg af Slægten Dyre, derefter dennes Broder Hr. Niels Knudsen, hans Søn Knud Nielsen 1452 og Sønnesøn Niels Knudsen 1453. Gennem sidstnævntes Moder, Fru Inger Bille, der endnu levede 1472, synes Gaarden ved Køb eller Arv at være kommen til Anders Jensen Passow, hvis Datterdatter Jomfru Anne Marsvin 1547 ejede den. Efter hendes Død tilfaldt den vistnok hendes Brodersøn Erik Walkendorff, men var da muligvis kun en Bondegaard. Hans uægte Søn Herluf Eriksen skrev sig 1602 til Fuglebjærggd., som han genoprettede til Hovedgaard ved at sammenlægge den med nogle Bøndergaarde; derefter ejedes den af hans Søn Erik Herlufsen og Sønnesøn Herluf Eriksen. Derefter nævnes som Ejer Niels Mund til Rønnebæksholm, som 1698 solgte den (for 7863 Rd., 55 Rd. pr. Td. Hrtk.) til Karsten Jensen Helmerskov af Kbh., der 1701 afhændede den (35 Rd. pr. Td. Hrtk.) til Brigader Mathias Numsen til Saltø. Denne solgte den 1705 til Peder Rodsten til Marselisborg, der 1706 solgte den til H. G. Masius († 1709) til Gunderslevholm, hvis Søn Chr. v. d. Maase solgte den 1721 (den kaldes ikke Hovedgaard i Skødet) til Forpagter paa Førslevgd., Joh. Thomsen, som 1724 solgte den (den kaldes Hovedgd., med omtr. 106 Td. Hrtk. og $12^3/_8$ Td. Hrtk. Kirketiende) til Overkmhr. C. Ad. Plessen, i hvis Familie den blev (se S. 736) indtil 1803, da den købtes af Etatsraad P. Johansen Neergaard, fra hvem den 1835 gik over til Sønnen Etatsraad P. Neergaard († 1872). Nuv. Ejer er dennes Søn, cand. jur. Edv. Neergaard. — Hovedbygningen i eet Stokværk er opført 1858.

Kastrupgaard tilhørte ved Aar 1500 Anders Henriksen Dresselberg, arvedes af Sønnen Niels Andersen, † 1594, dennes Sønner Folmer og Peder Dresselberg, begge † 1595 ugifte, disses Broder Vilh. Dresselberg, hvis Datter Mette ægtede Frederik Parsberg, der 1648 afkøbte sine Sønner deres mødrene Arv i Gaarden, som saa tilfaldt hans Børn af et senere Ægteskab: Jørgen Parsberg og to Døtre, gifte med Volfr. v. Buchwaldt til Lundgaard og Claus Sehested til Boller. Disse tre skødede 1667 Gaarden til Oberstlieutn. Fr. Henr. Holstein, som samtidig solgte den til Holger Vind til Harrested, hvis Søn Kmhr. V. C. Vind († 1732) vistnok 1723 solgte den til Overkmhr. C. Ad. Plessen, der 1731 ved kgl. Bevilling fik Gaarden tillagt Sædegaards Frihed og tilkøbte Bøndergodset. Gaarden blev i Plessens Familie (se S. 736), indtil den 1803 solgtes til P. Johansen Neergaard. Han ejede den til 1830, da han afstod den, med andre Ejendomme, til sin Søn, Etatsraad C. Neergaard, efter hvis Død 1850 den tilfaldt hans Brodersøn, den nuv. Ejer, Hofjægermester C. A. D. Neergaard til Gyldenholm. — Den uanselige Hovedbygning er af Bindingsværk.

Førslev Sogn omgives af Krummerup, Fuglebjærg, Gunderslev, Hyllinge og Kvislemark Sogne og Vester Flakkebjærg Herred (Haarslev S.). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil Ø. for Skjelskør og $1^3/_4$ Mil N. V. for Næstved. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne Jorder ere mest lermuldede. Mod Ø. en Del Skov (Storvænge, Førslev Hestehave, Kohave og Dyrehave). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Skjelskør, Slagelse og Sorø og, ved Sydgrænsen, Slagelse-Næstved Banen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4142 Td. Ld., hvoraf 1989 besaaede (deraf med Hvede 246, Rug 206, Byg 637, Havre 411, Ærter og Vikker 48, Blandsæd til Modenh. 233, til Grøntf. 106, Kartofler 25, andre Rodfr. 76), medens der henlaa til Afgræsn. 521, Høslæt, Brak, Eng m. m. 895, Have 73, Skov 435, Moser og Kær 31, Byggegr. 51, Veje, Vandareal m. m. 147 Td. Kreaturhold 1893: 291 Heste, 1325 Stkr. Hornkv. (deraf 867 Køer), 152 Faar, 1003 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $421,_6$ Td. Der var 27 Selvejergaarde med $245,_1$, 22 Arvefæstegd. med $99,_4$, 8 Fæstegd. med $41,_2$ og 106 Huse med $35,_9$ Td. Hrtk. ($^1/_3$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1421 (1801: 632, 1840: 879, 1860: 1380, 1880: 1422), boede i 229 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 267 levede af immat. Virksomh. (heraf paa Hindholm Højskole og Holsteinsminde 217), 735 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 206 af Industri, 44 af Handel, 85 af andre Erhverv, 28 af deres Midler, og 47 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Førslev* med Kirke, Præstegd., Ting- og Arresthus for Øster Flakkebjærg Hrd., opf. 1855 paa en af Ejeren af Førslevgaard skænket Grund (Plads for 6 Arrestanter, Forsikringssum 14,334 Kr.), og Bolig for Herredsfogden; *Arløse* med Skole, Pogeskole, Forsamlingshus (opf.

1889) og Mølle; *Arløsetorp*; *Sneslev* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1885), Andelsmejeri og Mølle; *Højbjærg* med Andelsmejeri (Lundshøj). Flere Saml. af Huse, deribl. *Sneslev Oredrev* med Mølle, *Højbjærg Oredrev* og *Arløse Skovhuse*.

Hovedgaarden *Førslevgaard* med Avlsgaarden *Petersminde* har $104^3/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $14^3/_8$ Td. Skovskyld, 1424 Td. Ld., hvoraf 544 Skov, 32 Eng, 55 Mose, 25 Gaardsplads og Have, 25 Veje og Vandinger, Resten Ager; til Ejendommen høre $157^3/_4$ Td. Hrtk. Fæstegods og Førslev Kirke med Konge- og Kirketiende. — Stiftelsen *Holsteinsminde* til fattige og forsømte Børns Opdragelse (baade Drenge og Piger) med et Tilliggende af omtr. 160 Td. Ld., 18 Tdr. Hrtk., hvori er medregnet *Skovgaarden* (for Pigerne). — *Hindholm Folkehøjskole*, med et Tilliggende af omtr. 80 Td. Ld., opr. 1852 af Anders Stephansen, fra 1891 ejet af et Konsortium, en af Landets største Folkehøjskoler.

Førslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 290. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Førslevgaard.

Førslev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Tilbygning mod S. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af hovedsagelig utilhuggen Kamp; flere oprindelige, rundbuede Vinduer og to Døre, hvoraf den ene er rundbuet, skelnes i Omrids. I den senere Middelalder er der sket store Forandringer ved Kirken; to Gange forlængedes den mod V., der indbyggedes Hvælvinger, Taarnet, hvis nederste Rum er Vaabenhus, tilføjedes, det gamle Kor, der oprindelig havde en overhvælvet Korrunding, nedbrødes og forlængedes mod Ø. med en lige Gavl; alt af Kamp og Munkesten; senest er Tilbygningen mod N., der er overhvælvet og har Rundbue ind til Kirken, opført. Paa Bekostning af Førslevgaards Ejer underkastedes Kirken under Ledelse af Arkitekt G. Tvede 1892 en omfattende Restauration, ved hvilken der i Koret opdagedes interessante Kalkmalerier (Johannes Døberen, St. Laurentius, Fremstillinger af Lidelseshist. osv.) fra 13. og 14. Aarh., restaur. af J. Kornerup (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 120). Rigt udskaaren Altertavle, med et Maleri (Jesus med Maria og Martha) i Midtfeltet, rigt udskaaren Prædikestol, begge fra 17. Aarh.; anselig Kalkstensdøbefont fra 14. Aarh. med flere Prydelser, bl. a. Brystbillede af Hellig Olaf (se Kirkeh. Saml. II, S. 483). Interessante Endestykker af Stolestader i senere Renæssancestil med Førslevgaards Ejeres Vaaben. I Kirken et Krucifiks. I Taarnets nordl. Indervæg ere indmurede to Gravsten (indtil 1892 i Korgulvet), den ene over Jochum Beck, † 1572, og Hustru Anne Ravensberg af Beldringe, † 1573, med begge i fuld Figur, den anden over Lave Beck, † 1607, og Hustru Agathe Grubbe, ligeledes med begge i fuld Figur. I Tilbygningen mod N. har staaet Førslevgaards Herskabsstol; i det hvælvede Gravkapel under den er der nu indrettet Varmeapparat, og Kisterne, der stode her indtil 1892, ere nedsatte paa Kirkegaarden, medens Vaabenskjoldene og Mindepladerne fra disse Kister ere ophængte i den østl. Del af Koret, der tjener til Sakristi (deribl. over Rentemester Sivert Beck, Jochum Beck til Vandaas, † 1639, Joh. Beck til Næsbyholm, † 1644, Stiftamtmand Steen Hohendorf til Rønneholm, † 1687, og hans Hustru Margrethe Grubbe, Enke efter Lave Beck til Førslevgd., endvidere Sognepræst Claus Kastan (Carstens), † 1728, og Margr. Øllegaard v. Plessen, f. Rumohr, † 1782). I Taarnets Ydermur trapezformet Gravsten af Kalksten, vist fra 14. Aarh. — Paa Kirkegaarden, hvor der 1892 er opført et Ligkapel, er der en Mindesten over den der begravede Forstander paa Holsteinsminde, Anders Stephansen, † 1870, og Hustru.

Førslevgaard nævnes alt 1382, da den tilhørte Johannes Brun. Dog har han muligvis kun været Bruger af Gaarden, thi 1374 havde Hælenburg Olufsdatter Bille solgt Gaarden til Jep Halvegge, der endnu 1408 skrev sig til F. Jep Halvegges Datter ægtede Per Raris, der skrev sig til F., men 1418 pantsatte en Gaard i Førslev til sin Hustrus Broder Evert Halvegge, hvilken Gaard dennes Enke Johanne 1442 afstod til Antvorskov Kloster. Denne Gaard maa have været en anden end den egentlige Førslevgd. Denne tilhørte nemlig 1472 Evert Halvegges Svigersøn Peder Mogensen (Ravensberg), og hans Datter Margrethe bragte den i Arv til sin Ægtefælle Lasse

Beck, hos hvilken Slægt den nu blev i mange Aar, nemlig Sønnen, den bekendte Rentemester Jochum Beck, dennes Søn Lave Beck, † 1607, og Sønnesøn Sivert Beck, † 1623; den sidstes to Sønner, Steen Beck, † 1648, og Lave Beck, † 1659, skrev sig begge til F. Lage Becks Enke Margrethe Grubbe († 1696) ægtede Rentemester Steen Hohendorf, som senere samlede hele Gaarden paa sin Haand, idet Lave Becks Arvinger overdrog deres Andel til ham; men 1685 skødede han den til Etatsraad Hans Bøfke, som 1705 solgte den ($75^1/_2$ Td. Hrtk.) til Peder Rodsten, der s. Aar købte Fuglebjærggaard og Aaret efter solgte dem begge til Dr. G. H. Masius (for 60 Rd. C. pr. Td. Hrtk.). Den sidstes Arvinger skødede F. 1721 (Hovedgaardstakst $75^1/_4$, Bøndergods 423, Førslev Kirketiende 24 Td. Hrtk.) til Masius' Søn Fr. v. d. Maase, som 1723 solgte den til Overkmhr. C. Ad. Plessen († 1758). Ved Test. af $^{18}/_2$ 1757 oprettede han af sine store Ejendomme de 3 saakaldte Plessenske Fideikommisgodser for sine Brodersønssønner, nemlig 1) Saltø og Harrested, 2) Førslev, Fuglebjærg og Fodbygaard og 3) Gunderslevholm og Kastrup. If. kgl. Bev. af $^5/_{11}$ 1802 bleve Førslev, Fuglebjærg og Fodbygaard substituerede med en Fideikommiskapital paa 160,000 Rd. C., som endnu er i den Plessenske Families Besiddelse (nuværende Besiddere ere J. Baron Plessen og Kmhr. H. Baron Plessen). Aar 1803 købte Justitsraad, senere Etatsraad P. Johansen Neergaard Godset, fra hvem det tillige med Fuglebjærg 1835 gik over til Sønnen, Etatsraad P. Neergaard († 1872), efter hvem Sønnen P. Neergaard arvede den († 1895). Nuv. Ejer er sidstnævntes Broder Edv. Neergaard til Fuglebjærg. — Hovedbygningen har været omgiven af Grave, som nu ere tilkastede undt. paa Nord- og til Dels paa Vestsiden, og bestaar af 3 sammenbyggede, 1 Stokværk høje Fløje, hvoraf Midtfløjen mod N. vist er den ældste og har hvælvede Kældere. Paa Muren af denne Fløj, der næppe er ældre end Renæssancens senere Aar, er der i Muren til Gaarden indmuret en i Kælderen funden Sandstensplade, hvorpaa staar Beckernes og Ravensbergernes Vaaben og Joch. Becks og Fru Anne Jacobsdatter til Beldringes Navne samt Aaret 1566. I den østl. Fløj, der vist stammer fra Plessens Tid, er der to smukke Stuklofter med Indskr. C. A. v. P. — Den smukke, over 20 Td. Ld. store Have staar i Forbindelse med Skoven og Dyrehaven.

Oprindelsen til Opdragelsesanstalten *Holsteinsminde* er det „Fuirendalske Institut" for forældreløse og fattige Børn; det oprettedes paa Fuirendal af Grev Fr. Ad. Holstein-Holsteinborg og Hustru paa deres Sølvbryllupsdag $^4/_5$ 1833 med en Kapital af 2000 Rd. Da Fuirendal efter Stifterens Død 1836 skulde være Enkesæde, blev det ved Enkegrevindens Gave af 4000 Rd. og Hjælp af den unge Greve muligt 1839 at købe Gaarden Hjortholm, der fik Navnet Holsteinsminde og toges i Brug $^4/_5$ 1840 (kgl. Fund. af $^{28}/_6$ 1840). Stiftelsen, som efterhaanden er bleven udvidet med flere Tilbygninger, og som ejer en Del Legater, foruden at den faar Understøttelse af Staten og private Stiftelser osv., styres, under Besidderen af Grevskabet Holsteinborgs Patronat, af en Forstander; den første var den udmærkede Pædagog Anders Stephansen, der medvirkede ved Oprettelsen; efter hans Død 1870 have Kapt. Chr. Nielsen og Forfatteren L. Budde (1879—96) været Forstandere. Indtil $^{15}/_9$ 1896 havde den optaget 1424 Børn.

I *Sneslev* har der fordum ligget en Hovedgaard, som tilhørte St. Agnete Kloster i Roskilde. Den var 1472 forlenet til Jep Halvegge den yngre; 1484 havde Hr. Didrik Friis Gaarden, men s. Aar undte Klosteret Hr. Henr. Meinstrup Lenet. Aar 1494—1502 havde Willum Sort af Slægten Baden Sneslev.

Førslev Sogn (en Tid kaldet „Lage Becks F.") har tidligere været mindre, idet *Arløse* har udgjort et eget Sogn som Anneks til F. Men i Forordn. af $^{31}/_8$ 1562 hedder det: „. . . efterdi Arløse Sogn, som er Anneks til F., ikke er saa formuende, at det kan holde en Præst, have vi det saa forordineret, at Arløse Kirke skal ødelægges og Sognefolket søge til F. Kirke . . . . men hvad Ornamenter, Klokker, Kalk og Tømmer, som er udi fornævnte Kirke, skal bruges til F. Kirkes Bygning og Forbedring . . . ." — Harrested og Hagenskov i Hyllinge Sogn have tidligere hørt til Førslev Sogn.

I Sneslev er Forfattteren Anton Nielsen († 1897) født 1827.

Gunderslev Sogn, Anneks (fra 1649) til Skjelby S. i Tybjærg Hrd., Præstø Amt, omgives af Herlufsholm, Vallensved, Hyllinge, Førslev og Fuglebjærg Sogne, Bavelse Sø og Præstø Amt (Tybjærg Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, paa Østgrænsen ved Hovedgaarden Gunderslev-

holm og ved Susaa, kun omtr. 1000 Al. fra den paa den anden Side af Aaen liggende Skjelby Kirke, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Sorø og $1^3/_8$ Mil N. V. for Næstved. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede, dog nogle Steder sandede og grusede. Omtr. $^1/_4$ af Arealet er dækket af Skov (Haveris, Tokkerup Oredrev, Tvedevænge, Tystemose Sk. m. m.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3767 Td. Ld., hvoraf 1377 besaaede (deraf med Hvede 110, Rug 203, Byg 350, Havre 327, Ærter og Vikker 20, Blandsæd til Modenh. 250, til Grøntf. 53, Kartofler 19, andre Rodfr. 42), medens der henlaa til Afgræsn. 457, Høslæt, Brak, Eng m. m. 812, Have 36, Skov 978, Moser og Kær 7, Stenmarker 2, Byggegr. 27, Veje, Vandareal m. m. 71 Td. Kreaturhold 1893: 221 Heste, 972 Stkr. Hornkv. (deraf 633 Køer), 188 Faar, 863 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $320,_1$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $128,_2$, 16 Arvefæstegaarde med $89,_8$, 15 Fæstegd. med $63,_3$, 95 Huse med $33,_9$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 752 (1801: 532, 1840: 732, 1860: 856, 1880: 827), boede i 151 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 60 levede af immat. Virksomhed, 497 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 99 af Industri, 6 af Handel, 56 af andre Erhv., 18 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Gunderslev Kirke* og Byerne: *Gunderslevlille*; *Rejnstrup* med Skole; *Holløse* med Skole. — Saml. af Huse: *Kirkeskov-*, *Rejnstrup-*, *Oredrev-* og *Øllemose Huse*.

Hovedgaarden *Gunderslevholm* har $99^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $59^1/_4$ Td. Skovskyld, 1909 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 1134 Skov, Resten Ager (af Skovene ligge 234 Td. Ld. i Fuglebjærg S., af Agerjorden 56 Td. Ld. i Skjelby S.); til Godset høre af Fæstegods $225^1/_2$ og af Arvefæstegods $174^1/_2$ Td. Hrtk. (spredt i Gunderslev, Vallensved, Førslev, Skjelby og Herlufmagle S.), deribl. Holløse Mølle med Kro og Bageri og Skjelby Teglværk, samt Gunderslev og Skjelby Kirker med tilhørende Tiender og Gunderslev Sogns Kongetiende.

Gunderslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr'. 295. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gunderslevholm.

Gunderslev Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., to Korsfløje mod N. og S., der have været Kapeller, og et Sakristi paa Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af hovedsagelig utilhuggen Kamp, men nu ere Skibets Mure udvendig beklædte med Mursten; et lille, rundbuet Vindue paa Korets Nordside spores. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, Kirken overhvælvedes, Korsarmene tilføjedes, Koret forlængedes mod Ø., og det nye Parti blev forbundet med det gamle Kor ved en stor Spidsbue; alle Tilbygninger ere af røde Munkesten med Fod af Kamp. Taarnrummet tjener nu som Vaabenhus. Kirken er helt restaureret i ny Tid. Rigt udskaaren, men overmalet Altertavle fra 1640 med Urnernes og Gyldenstjernernes Vaaben, i Midtpartiet et Maleri: Christi Nedtagelse af Korset; værdifuld Kalk fra 1587 med Chrf. Gøyes og Birgitte Bølles Navne og Vaaben; godt udskaaren, men overmalet Prædikestol fra 1635; udskaaren Døbefont i Egetræ, ligeledes overmalet. Endestykker af Stolestader fra 16. og 17. Aarh. Foran Koret Tralværk, samtidigt med Altertavlen, med udskaarne Figurer af de 4 store Profeter. I Koret et Krucifiks. I Kirken er endnu bevaret mange Ligsten. Foran Alteret ligge to, den ene over Anders Ebbesen (Galt), † 1529, og Hustru Pernille Gøye, † 1551, den anden over Mogens Gøyes Hustru Mette Bydelsbak, † 1513 (paa Stenen staar 1512), med den afdøde i fuld Figur. I den nordl. Korsfløj en anselig og rigt udstyret Gravsten over Chrf. Gøye, † 1584, og Hustru Birgitte Bølle, † 1595, samt deres lille Søn Mogens, † 1550, med de afdøde i fuld Figur og Sønnen i sit Svøb mellem dem (af det kostbare Alabast-Epitafium over dem, med knælende Portrætfigurer, findes nu kun Rester i Kirken);

smstds. Gravsten over Amtmand Engelke Bülow, † 1740, og to Kister med Ligene af P. J. Neergaard til Gunderslevholm, † 1835, og Hustru. I Skibet Gravstene over Sognepræsterne Christen Pedersen Riber, † 1652, Niels Jakobsen, † 1672, Mikkel Pedersen Faaborg, † 1678 (i Buen ind til den nordl. Korsfløj et Epitafium over ham og Hustru med legemsstore Malerier af dem), og Oluf Tønnesen Tillemann, † 1684; i Sakristiet en slidt Gravsten over Sognepræsten Mikkel Christensen Thyboe, † 1635? (Stenen er lagt 1617). I Gravkælderen under sydl. Korsfløj, som nu er indtaget i Kirken, staa 7, til Dels ødelagte Kister, hvoribl. en med Brahe-Marsvins, en anden med Krabbe-Friis' Vaaben. Ogsaa under Taarnet har der været Gravkælder, hvor bl. a. H. G. Masius var begravet.

Gunderslevholm er en meget gammel Gaard. Aar 1333 solgte Brødrene Peder Nielsen af Gunderslev og Jens Nielsen deres Gaard i Gunderslevmagle, som de havde arvet efter deres Fader Niels Pedersen, til Jens Mogensen (Grubbe). Denne pantsatte Gaarden til Ulrik Skaft, men boede her dog 1345, da han som Tilhænger af Holstenerne blev belejret af de danske, som indtog Gunderslev og nedbrød den af ham anlagte Gaard. Tre Dage efter døde han selv. Hans Sønner Mogens Jensen, Esbern Rage og Hr. Bent Biug arvede G., som efter den sidstes barnløse Død tilfaldt hans Broderbørn Jens Grubbe og Cecilie Grubbe, Hr. Tyge Basses. Fru Cecilies Datter Maren ægtede Hr. Ove Lunge, hvis Datter bragte Gaarden til Hr. Axel Lagesen Brok, † 1498; denne havde kun en Datter Pernille, gift med Albrecht Engelbrechtsen

Langdysse i Haveris Skov.

Bydelsbak, og disses Datter Mette bragte G. til Rigshofmesteren Hr. Mogens Gøye, som lod den opbygge omtr. 1530. Den blev nu i Gøyernes Slægt i omtr. 100 Aar og tilhørte Eskild, Chrf. og Mogens Gøye, † 1616; sidstnævntes Søn Chrf. Gøye solgte 1631 G. til Ejler Urne, hvis Stifdatter Anne Lisbeth v. d. Groeben ægtede Flemming Ulfeld, som 1641 solgte G. til Iver Krabbe, Statholder i Norge, og derefter havde dennes Enke og senere Tage Krabbe den, paa hvis umyndige Arvingers Vegne den solgtes ved Auktion 1693 for 7420 Rd. til Fru Birgitte Reedtz, Enke efter Admiral Marquard Rodsten til Elkjær (Sulsted Sogn), hvis Søn Brigader Chr. Rodsten solgte den (Hovedgaardstakst 108, i alt med Bøndergods 518 Td. Hrtk.) 1707 for 35,000 Rd. til Kammerfrøken Elisabeth Sophie Holstein, og denne solgte den (499 Td. Hrtk.) for s. Sum 1709 til Dr. H. G. Masius' Arvinger („efter den mellem bemeldte Masius og mig gjorte Forening af $^{12}/_{8}$ 1709"). Disse skødede den 1719 til Masius' Søn Kancelliraad Fr. v. d. Maase, som 1725 solgte den (i alt 875 Td. Hrtk.) til C. Ad. Plessen, som 1757 oprettede den og Kastrup til Fideikommisgods (se under Førslevgd. S. 736). Ligesom Førslevgodset blev dette 1802 substitueret med en Fideikommiskapital paa 160,000 Rd. C., hvorefter det med Førslev solgtes til Peter Johansen Neergaard, fra hvem det gik over til den som Stænderdeputeret og Rigsdagsmand bekendte C. Neergaard, † 1850; nuv. Ejer er hans Brodersøn, Kmhr. J. Th. Neergaard (Kastrup tilfaldt en anden Brodersøn, se S. 734). — Den nuv. Hovedbygning er opført 1729 (if. en Tavle over Hovedindgangen, hvilken ogsaa melder, at den er restaur. 1787) af C. Ad. Plessen i „italiensk Stil"; den er aflang firkantet i to Stokværk med Kælder, Frontespicer, Portaler og Stentrapper til Gaarden og Haven; i Bygningen flere Stuklofter og, i en Sal i 2. Stokværk, nogle Gyldenlæderstapeter. Gaarden, hvis

Have begrænses mod Ø. af Susaa, har før Plessens Tid ligget paa to forskellige Steder, hvor Aaen har tjent som Værn; N. N. Ø. for Hovedbygningen ses en anselig, vistnok tidligere af Vand omflydt Banke, hvor der er fundet Murrester, og Ø. for Bygningen vides der at have været en af Susaaen omflydt Holm, paa hvilken der ogsaa var Murrester. I Haven findes af sjældne Træer bl. a. en 35 F. høj Salix casyclados og en Benved (Euonymus europaea), hvis Krones Omfang er 56 F. I Dyrehaven er der en 100 F. høj Bøg, „Søbøgen", hvis Stamme er 16 F. og 7 T. i Omf., en Eg („Borup Kirke"), hvis Stamme er 24 F. og 8 T. i Omf., og en 65 F. høj Cerasus avium.

Ovennævnte Hr. Ove Lunges Broder Hr. Anders Jepsen Lunge skrev sig 1403—4 af *Gunderslevlille*. — I *Rejnstrup* boede en lille sjællandsk Adelsslægt, der førte en Krage i sit Vaaben; af Slægten nævnes Svend Jakobsen 1402, Anders Svendsen og Ostred Svendsen 1402—27; sidstnævntes Søn Henr. Ostredsen solgte 1446 sit Gods i Rejnstrup til Her Jep Lunge. Aar 1402 boede endvidere i Rejnstrup en Væbner Jakob Nielsen Rintaf, hvis Broder Peder Griis og dennes Søn Niels Pedersen ogsaa skrev sig af Rejnstrup. Jakob Rintaf gav 1422 sin Gaard i Rejnstrup til Skovkloster. — I *Holløse* har ligeledes boet Adelsfolk, nemlig Claus Pabbe af Holløse 1388, Ingemar Nielsen (Grubbe) 1411, der førte Trætte med Skovkloster om sin Gaard i Holløse, og Jens Madsen (Qvitzow) af Holløse 1421—40.

I Sognet findes en Del fredlyste Stengrave: ved Gunderslevlille en Langdysse og en Høj med Jættestue, ved Rejnstrup to Langdysser og et Dyssekammer, og ved Holløse to Dyssekamre, en Runddysse og to Langdysser; en af disse er 182 F. lang og er omsat med 91 Randsten. Endnu mere imponerende virker dog en fredlyst *Langdysse i Haveris Skov*, 175 F. lang og 24 F. bred. Jordhøjningen mangler, saaledes at de 88 Randsten staa helt frie; det firsidede Gravkammer i Midten er dækket med en mægtig Overligger.

Vallensved Sogn omgives af Fodby, Herlufsholm, Gunderslev, Hyllinge og Karrebæk Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. S. Ø for Sorø og 1 Mil N. V. for Næstved. De noget højtliggende Jorder (Kolsbjærg, 150 F., 47 M., med trigonom. Signal) ere overvejende lermuldede. Gennem Sognet, der gennemstrømmes af Harrested Aa, gaa Landevejen fra Næstved til Skjelskør, Slagelse og Sorø og Slagelse-Næstved Banen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3532 Td. Ld., hvoraf 2010 besaaede (deraf med Hvede 171, Rug 299, Byg 621, Havre 423, Ærter og Vikker 67, Blandsæd til Modenh. 231, til Grøntf. 147, Kartofler 20, andre Rodfr. 28), medens der henlaa til Afgræsn. 515, Høslæt, Brak, Eng m. m. 851, Have 37, Moser og Kær 13, Byggegr. 40, Veje, Vandareal m. m. 66 Td. Kreaturhold 1893: 321 Heste, 1181 Stkr. Hornkv. (deraf 778 Køer), 409 Faar, 1240 Svin og 47 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $390,_4$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $9,_5$, 50 Arvefæstegd. med $267,_4$, 15 Fæstegd. med $80,_8$, 95 Huse med $33,_9$ Td. Hrtk. og 37 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 972 (1801: 616, 1840: 743, 1860: 949, 1880: 949), boede i 198 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 40 levede af immat. Virksomh., 621 af Jordbrug, 172 af Industri, 8 af Handel, 104 af andre Erhv., 13 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vallensved*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^2/_4$ 1888; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 5697 Kr., Rentefoden $3^4/_5$ pCt., Reservefonden 72 Kr., Antal af Konti 81) og Mølle; *Kyse*, ved Landevejen, med Skole og Andelsmejeri; *Saltøby* med Skole og Mølle; *Øllerup*; *Lund* med Mølle; *Stubberup*; en Del af *Jenstrup* (Resten i Hyllinge S.). — Saml. af Huse: *Kyse Oredrev*, *Maglebjærg* („Skurren"), *Jenstrup Huse*, *Æskemose*.

Vallensved S., der danner en egen Sognekommune, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 291. Lægd. Kirken tilhører Harresteds Fideikommis.

Vallensved Kirke, der er overkalket, er en interessant, forholdsvis anselig Byg-

ning, der bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, et 4 Stokværk højt Taarn mod V., en 2 Stokværk høj Tilbygning mod S. af samme Højde som Skibet og Vaabenhus mod N. Den oprindelige Del, vist fra 1. Halvdel af 12. Aarh., nemlig Skib, Kor, der vist har haft Korrunding, og Taarn, er opført af tilhuggen Kamp; Skibet har haft 3 rundbuede Vinduer paa hver Side; den nordl. Dør er bevaret og er nu Indgang. Taarnets nederste Rum, der har Tøndehvælving, er forbundet med Skibet ved en oprindelig Rundbue; en overhvælvet Stentrappe fører op til 2. Stokværk, i hvis østl. Mur der er 3 Blindinger, som have dannet et aabent Triforium ind til Skibet; ovenover den midterste, største Triforiebue er der en tilmuret Dør, der naar op til 2. Stokværks Loft og tidligere fra Taarnets 3. Stokværk har ført ind til Kirkens Bjælkeloft. Den i den senere Middelalder opførte Tilbygning af Munkesten har nu Krydshvælving i nederste Stokværk, der vist har været Kapel, men nu benyttes til Materialhus; paa Hvælvingen er der fundet Kalkmalerier. Kirken fik ligeledes Krydshvælvinger, Vaabenhuset opførtes af Munkesten, Koret nedbrødes, og Skibet forlængedes 18 Al. mod Ø. og fik lige Gavl; det nye Parti er opført af Mursten blandet med Kamp fra det gamle. Smuk Altertavle fra 17. Aarh.'s Slutn. med Søjler og Gavlparti samt Holger Vinds og Margrethe Gieddes Navne og Vaaben samt Aarstallet 1687; ny Prædikestol uden Interesse; Granitdøbefont, vist den oprindelige. I Koret et Krucifiks. Ved Kirkens nordl. Væg en Marmorgravsten (tidligere paa Kirkegaarden) over Sognepræsten J. G. Korn, † 1841, og Hustru. Den ene Klokke er fra 1444.

Kyse eller *Kiuse* var fordum en Herregaard, hvis anselige, tidligere af Vand omflydte Voldsted endnu ses; nu findes der ingen Murrester, men if. Fund i Jorden maa Bygningen have været af Munkesten; uden omkring den skal der have været en Ringmur af Kamp. Gaarden tilhørte 1351 Hr. Peder Begere og siden hans Enke Fru Karine; 1352 var den pantsat til Hr. Erik Hagendorp. Fru Karines Arvinger, Fru Merete Andersdatter, Fru Maren Lyder Rantzows, Henr. Prip og Jens Eriksen solgte 1406 Gaarden til Dronning Margrethe. Den var endnu til 1426.

Johannes Olavi in Jenstorp armiger nævnes 1458.

Vallensved Sogn var Anneks til Marvede 1632—39.

Marvede Sogn omgives af Annekset Hyllinge, Fuirendal og Karrebæk Sogne. Nordøstgrænsen dannes af Saltø Aa. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil Ø. for Skjelskør og $1^1/_2$ Mil V. for Næstved. De overvejende lermuldede Jorder ere noget bakkede, men lavtliggende med Undtagelse af Menstrup, 137 F., 43 M. (med trigonom. Signal).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2530 Td. Ld., hvoraf 1390 besaaede (deraf med Hvede 174, Rug 138, Byg 526, Havre 332, Ærter og Vikker 21, Blandsæd til Modenh. 49, til Grøntf. 113, Kartofler 11, andre Rodfr. 26), medens der henlaa til Afgræsn. 315, Høslæt, Brak, Eng m. m. 666, Have 25, Skov 4, Moser og Kær 34, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 68 Td. Kreaturhold 1893: 226 Heste, 916 Stkr. Hornkv. (deraf 606 Køer), 146 Faar, 930 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 275 Td. Der var 25 Selvejergaarde med 132,$_{11}$, 14 Arvefæstegd. med 107,$_5$, 3 Fæstegd. med 14,$_4$, 60 Huse med 21 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 733 (1801: 423, 1840: 570, 1860: 754, 1880: 777), boede i 138 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 25 levede af immat. Virksomh., 439 af Jordbrug, 151 af Industri, 52 af Handel, 51 af andre Erhverv, 5 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet *Marvede Kirke* og Præstegd. og Byerne: *Menstrup* (gml. Form Meyenstorp, Meenstorp) med Skole, Kro, Andelsmejeri (Egmose) og Mølle; *Spjellerup* med Skole. — *Spjellerupgaard* (Allodialgods under Holsteinborg, se S. 715) har $11^1/_2$ Td. Hrtk., 108 Td. Ld., alt Ager.

Marvede S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Holsteinborg Birks Jurisdiktion (Sterrede Tingsted), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 306. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Marvede Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl og Taarn mod V. Kirken har oprindelig været opført af utilhuggen Kamp i den tidligere Middelalder; paa Skibets Nordside spores en sandsynligvis oprindelig, særlig bred Indgang. I

den senere Middelalder opførtes Taarnet, vistnok med aftrappede Gavle ligesom nu; noget senere tilføjedes et Trappehus paa Taarnets Sydside og endnu senere overhvælvedes Kirken. Paa Grund af, at en Hvælving styrtede ned 1864, blev Kirken underkastet en omfattende Restauration; den østl. Del ombyggedes, og Skibet forlængedes mod Ø., og det nye Parti fik to Stjernehvælvinger, hvoraf den østl. danner Koret; et Vaabenhus mod S. nedbrødes, og Taarnets nederste, overhvælvede Rum omdannedes til Vaabenhus, idet der brødes en Dør paa Nordsiden, og Spidsbuen ind til Kirken afløstes af en lille Indgang; der indsattes 4 anselige, spidsbuede Vinduer, og der opførtes 5 Støttepiller; 1866 fik Kirken en Farvedekoration (under Ledelse af Herholdt). Taarnet er udvendig pudset, Resten er hvidtet. Ny Altertavle med et Basrelief af Zink (Englene forkynde Julebudskabet for Hyrderne) og et Egetræskrucifiks med zinkstøbte Figurer af Christus, Maria og Johannes, udf. af Billedhugger Peters; udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; meget interessant Granitdøbefont fra Middelalderen, formet som Tærningkapitæl med Rebsnoning osv. I Taarnet et Krucifiks. — Kirkegaardsmuren er vist fra den senere Middelalder.

Tidike Bæne eller Bænck af *Meinstrup* nævnes 1408 og Velatus Kat de Meenstorp, armiger, 1416. Aar 1472 forlenede Abbeden i Ringsted Kloster Landsdommeren Hr. Henr. Meinstrup med Meinstrup By.

Hyllinge Sogn, Anneks til Marvede, omgives af dette, Karrebæk, Vallensved, Gunderslev, Førslev, Kvislemark og Fuirendal Sogne. Sydgrænsen dannes af Saltø Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil Ø. for Skjelskør og $1^1/_2$ Mil V. N. V. for Næstved. De noget højtliggende Jorder (Langbjærg 166 F., 52 M.) ere overvejende lermuldede. Mod N. Harrested Skov. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Skjelskør, Slagelse og Sorø og Slagelse-Næstved Banen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3434 Td. Ld., hvoraf 1813 besaaede (deraf med Hvede 184, Rug 202, Byg 623, Havre 359, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 159, til Grøntf. 151, Kartofler 14, andre Rodfrugter 82), medens der henlaa til Afgræsn. 385, Høslæt, Brak, Eng m. m. 803, Have 29, Skov 296, Moser og Kær 8, Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 72. Kreaturhold 1893: 282 Heste, 1182 Stkr. Hornkv. (deraf 808 Køer), 213 Faar, 1071 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $359,_{11}$ Td. Der var 15 Selvejergaarde med $110,_{77}$, 29 Arvefæstegd. med $168,_{83}$, 12 Fæstegd. med $60,_{83}$, og 58 Huse med $15,_{68}$ Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 808 (1801: 450, 1840: 597, 1860: 723, 1880: 760), boede i 142 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 27 levede af immat. Virksomh., 518 af Jordbr., 160 af Industri, 11 af Handel, 62 af andre Erhverv, 9 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hyllinge*, ved Jærnbanen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Sparekasse (opr. $^{19}/_4$ 1872; $^{31}/_3$ 1895 var Sparernes saml. Tilgodehavende 22,627 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 747 Kr., Antal af Konti 156), Andelsmejeri, Mølle og Jærnbanestation med Telegrafstation; *Agerup*; *Hagenskov* (Havnskov); *Tostrup*; *Brorup*; en Del af *Jenstrup* (Resten i Vallensved S.).

Hovedgaarden *Harrested*, et Fideikommisgods, har omtr. 59 Td. Ager og Engs Hrtk. og 8 Td. Skovskyld, omtr. 780 Td. Ld., hvoraf 300 Skov, Resten Ager og Eng; til Godset høre omtr. $38^1/_2$ Td. Hrtk. Fæstegods (saa vel Gaarde som Huse ere i det væsentlige bortarvefæstede) og Hyllinge og Vallensved Kirker. — *Petersdal*, Arvefæste fra Harrested, har $13^3/_4$ Td. Hrtk., 120 Td. Ld., alt Ager (4 Fæste- og 2 Lejehuse).

Hyllinge S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), men i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 294. Lægd. Kirken tilhører Harrested Fideikommis.

Hyllinge Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus

mod S. og Kapel ved Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af utilhuggen Kamp; flere af de oprindelige, rundbuede Vinduer og Portalen mod S. kunne ses. I den senere Middelalder fik Skibet to Stjernehvælvinger, Skibet forlængedes mod Ø. med yderligere to Fag, og Taarnet, med overhvælvet Rum, samt Vaabenhuset tilføjedes af Munkesten, det sidste med Fod af Kamp; Kapellet er vist fra Slutn. af 16. Aarh. I ny Tid er Kirken til Dels bleven ombygget og har faaet store, spidsbuede Vinduer. Altertavle med Midtparti (den korsfæstede) og Fløje er fra omtrent 1500 (Rammen dog fra 1688); hele Tavlen er overmalet i ny Tid; rigt udskaaren Prædikestol, hvis ældste Dele ere fra 17. Aarh.; paa Himlen Parsbergs, Dresselbergs, Lykkes og Ulfstands Vaaben og flere Navne; firkløverformet Granitdøbefont fra Kirkens ældste Tid. I Kapellet et lille Krucifiks. I Taarnets Indervæg er indmuret en Gravsten af gotlandsk Kalksten over Verner Parsberg til Harrested, † 1567, og Hustru Anne Holck med de afdødes Billeder. I Skibsgulvet Sten over C. Valerius Fedler, Forpagter paa Harrested, † 1697, og Hustru; under Kapellet staa nogle Kister med Indskriftsplader over nogle af Harresteds Ejere.

Harrested tilhørte i Beg. af 14. Aarh. Hr. Karl Pedersen, hvis Datter Ingrid, Peder Grubbes Efterleverske, 1344 fik et Vidnesbyrd om, at hun havde arvet H. efter sin Fader og sine Brødre; 1350 nævnes Asser Grubbe i Harrested, men Fru Ingrid bragte for øvrigt Gaarden til sin anden Ægtefælle Iven Markmand, hos hvis Efterkommere den længe blev. Den ejedes 1386 af Henrik Ivensen Markmand, 1418—26 af Iven Henriksen Markmand, 1456 af sidstnævntes Søn Karl Markmand, hvis Søn Jørgen Markmand solgte H. 1500 til Brødrene Hr. Jørgen og Hr. Tønne Parsberg. Den sidstes Søn Hr. Verner Parsberg, † 1567, og Sønnesøn Niels P., † 1592, vare Gaardens følgende Ejere. Niels' Søn Fred. P. solgte 1634 Gaarden til Niels Lykke, der 1638 sammen med sin Hustrus Slægt solgte den til Jørgen Vind. Senere ejedes den af Sønnerne Chr., Joach. Fred. og Holger Vind, Vicekansler og Gehejmeraad († 1683), der fik Brødrenes Andel tilskødet 1674; dennes Enke Margrethe Giedde overdrog Gaarden 1702 til Sønnen Kmhr. Vilh. Carl Vind († 1732), som 1723 skødede den til C. Ad. Plessen. Han oprettede 1757 (se under Førslev S. 736) Harrested med Saltø til Fideikommisgods. Nu besiddes Harrested Fideikommisgods (Fideikommiskapitaler omtr. 524,000 Kr.) af Gust. Fr. Hugo Baron v. Plessen (fra 1892). — Hovedbygningen er aflang firkantet, 1 Stokværk med Kælder. Den nordl. Del er opført af store røde Mursten i Munkeskifte med Fod af Kamp og stammer fra den senere Middelalder; Murene i Kælderen ere nogle Steder over 2 Al. tykke; den sydl. Del er opført i 1840'erne, ved hvilken Lejlighed $2^1/_2$ Al. af de gamle Mures Højde blev nedbrudt, saa at Bygningen vist oprindelig har haft 2 Stokværk; ved samme Lejlighed nedbrødes to Sidefløje af Bindingsværk. Gaarden har været omgiven af Grave; særlig V. for Gaarden har der været et stort Vanddrag.

Hyllinge var 1632—39 et eget Pastorat; ved Reskr. af $^{10}/_2$ 1639 blev det lagt til Marvede, men før 1632 har det vist ogsaa været forenet dermed. — Hagenskov og Harrested hørte i Middelalderen til Førslev Sogn.

Kvislemark Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Fuirendal, Hyllinge og Førslev Sogne samt Vester Flakkebjærg Herred (Haarslev S.). Saltø Aa danner Sydgrænsen. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil Ø. for Skjelskør og $1^3/_4$ Mil V. for Næstved. De lavtliggende og jævne Jorder ere overvejende lermuldede.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1015 Td. Ld., hvoraf 551 besaaede (deraf med Hvede 66, Rug 74, Byg 187, Havre 84, Blandsæd til Modenh. 55, til Grøntf. 52, Kartofler 9, andre Rodfr. 21), medens der henlaa til Afgræsn. 164, Høslæt, Brak, Eng m. m. 251, Have 13, Byggegr. 8, Veje, Vandareal m. m. 27 Td. Kreaturhold 1893: 81 Heste, 378 Stkr. Hornkv. (deraf 251 Køer), 113 Faar, 420 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $111,_2$ Td. Der var 13 Selvejergaarde med $91,_6$, 1 Arvefæstegd. med $6,_6$, 1 Fæstegd. med $1,_5$, 34 Huse med $11,_5$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse (næsten $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 289 (1801: 166, 1840: 245, 1860: 285, 1880: 272), boede i 58 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 183 af Jordbrug, 54 af Industri, 9 af Handel, 24 af andre Erhverv og 3 af deres Midler.

I Sognet Byen *Kvislemark* med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1891(. *Brandholdt*, Saml. af Huse. — *Fuirendal Teglværk*. —

Præstegaarden har $16^{7}/_{8}$ Td. Hrtk. $153^{1}/_{2}$ Td. Ld., hvoraf $7^{1}/_{2}$ Tørvemose, $3^{1}/_{2}$ Have og Gaardsplads, Resten Ager.

Kvislemark S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Holsteinborg Birks Jurisdiktion (Sterrede Tingsted), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 304. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Kvislemark Kirke er overkalket og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, lavt Taarn mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, fra den senere Middelalder, er opført af røde Munkesten med Fod af Kamp; flere af de oprindelige Enkeltformer ses endnu, men det er ikke sikkert, at den rundbuede Korbue er oprindelig. Senere i Middelalderen indbyggedes der Krydshvælvinger, Taarnet opførtes ud for den oprindelige Dør og har vist tjent til Vaabenhus, Skibet forlængedes mod V., og Vaabenhuset opførtes, alt af røde Munkesten med Fod af Kamp. I ny Tid er der foretaget flere Ombygninger, bl. a. af Korgavlen og Vaabenhuset. Udskaaren, men overmalet Altertavle fra 1642; rigt, men plumpt udskaaren Prædikestol, ligeledes fra Chr. IV's Tid; udskaaren, sekssidet Døbefont fra Slutn. af 17. Aarh. Over Korbuen et lille Krucifiks. Den ene Klokke er vist fra 14. Aarh's Midte.

I 15. Aarh. nævnes Mathias Hemmingsen og hans Søn Is Madsen af Kvislemark; 1451 boede Væbneren Hans Portmand her.

Fuirendal Sogn, Anneks til Kvislemark, omgives af dette (fra hvilket det adskilles ved Saltø Aa), Hyllinge, Marvede og Karrebæk Sogne samt Søen mellem Smaalandene og Vester Flakkebjærg Herred (Holsteinborg, Venslev og Haarslev S.). Kirken, mod N. V. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil Ø. for Skjelskør og lige saa langt V. for Næstved. De temmelig lavtliggende Jorder ere overvejende lermuldede. Mod N. V. en Del Skov (Fuirendal Kohave m. m.).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3579 Td. Ld., hvoraf 1737 Td. besaaede (deraf med Hvede 193, Rug 205, Byg 575, Havre 332, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 221, til Grøntf. 98, Kartofler 39, andre Rodfrugter 61, andre Handelspl. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 401, Høslæt, Brak, Eng m. m. 772, Have 55, Skov 364, Moser og Kær 128, Heder 20, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 72 Td. Kreaturhold 1893: 295 Heste, 1214 Stkr. Hornkv. (deraf 751 Køer), 275 Faar, 990 Svin og 44 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $351,_{5}$ Td. Der var 41 Selvejergaarde med $278,_{4}$, 4 Arvefæstegd. med $21,_{2}$, 9 Fæstegd. med $28,_{1}$, 106 Huse med $23,_{8}$ Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse (næsten $^{1}/_{2}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1176 (1801: 668, 1840: 846, 1860: 1015, 1880: 1115), boede i 204 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 65 levede af immat. Virksomhed, 543 af Jordbrug, 384 af Industri, 56 af Handel, 89 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv. (22 i offtl. Anst.).

I Sognet *Fuirendal Kirke*, ved Gaarden af s. Navn, og Byerne: *Tornemark* med Skole (*Frederiksminde* kaldet) og Pogeskole, Fattiggaard for Kvislemark-Fuirendal (opf. 1868, Plads for 50 Lemmer), Læge, 2 Købmænd, Bryggeri, 2 Bagerier, 2 Møller og 2 Andelsmejerier (det ene kaldes *Skumtofte*); *Skafterup* med Skole; *Nyrup* med Skovriderbolig.

Hovedgaarden *Fuirendal* med den nedlagte Hovedgaard *Ludvigslyst* og *Sandvedgaard* i Haarslev Sogn, hvilken drives under Hovedgaarden, der hører under Grevskabet Holsteinborg (se S. 715), har 74 Td. Hrtk., 675 Td. Ld., hvoraf 55 Eng, Resten Ager (100 Td. Ld. i Haarslev S.); til Gaarden hører et Teglværk (i Kvislemark S.).

Fuirendal S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 305. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Holsteinborg.

Fuirendal Kirke (se Vignetten S. 728), overkalket, er en Korskirke og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., de to Korsfløje (tidligere Kapeller) og Sakristi ved Korets Nordside. Den oprindelige Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af væsentlig utilhuggen Kamp med Indfatninger om Vinduer og Døre af Limsten, Kamp og Faksekalk. I den senere Middelalder forhøjedes Skibets Mure med Munkesten, der indbyggedes spidsbuede Stjernehvælvinger, og Skibet forlængedes med to Hvælvingsfag mod Ø., der ere meget større end de i det gamle Skib. Noget yngre ere Korsfløjene, der forbandtes med Kirken ved Buer, Kirken forlængedes mod V., og Taarnet og det overhvælvede Sakristi opførtes. Alle Tilbygningerne ere af røde Mursten, dog er der i Korgavlen anvendt Kamp fra det gamle Kor. Taarnrummet tjener som Vaabenhus. Kirkens Indre blev delvis restaureret 1882. Udskaaren Altertavle fra Slutn. af 17. Aarh. med et Maleri (Nadveren); bag det murede Alterbord et Rum med to Smedejærnsdøre med Aaret 1685; paa Alteret Chr. IV's Bibel med Sølvbeslag, skænket af Ulrik Gyldenløve til Vindingegd.; rigt udskaaren Prædikestol fra 1616; Granitdøbefont. Smukt udskaaren Degnestol fra Chr. IV's Tid. I Skibet et stort Krucifiks. Paa begge Sider af Opgangen til Koret en stor, udskaaren Figur: Gudfader og Moses, fra den yngre Renæssance. Ind til den sydl. Korsfløj et rigt udskaaret Tralværk fra Chr. IV's Tid (tidligere i Buen ind til Koret). I den sydl. Korsfløj et lille Orgel fra 1683 og to Fanestænger, en Kommandostav, en Kaarde og Sporer. I Midthvælvingen en smuk Metallysekrone fra 1685. Døren ind til Sakristiet har Aaret 1529. Den ene Klokke er fra 1489. I nordl. Korsfløj flere Gravsten, deribl. en meget værdifuld (lig Absalons fra 1536), med Mand i fuld Rustning, over Erik Christoffersen, † 1554, hans to Hustruer og Søn Chrf. Eriksen; en anden over Forvalter paa Holsteinborg og Fuirendal Chr. Lindam, † 1757. I Taarnet Sten over Fru Hedevig Offesen (g. m. Ritmester Hans Kay), † 1715, og over Sognepræsten Fr. Klyne, † 1667, over hvem der ogsaa hænger et Epitafium i Koret, med Billeder af ham, hans to Hustruer og Børn. I nordl. Korsfløj Sandstensepitafium over Landsdommer Vilh. Dresselberg til Vindinge, † 1620, og Hustru Karen Grubbe, † 1630; de hvile i Gravhvælvingen underneden.

Fuirendal hed tidligere *Vindingegaard* efter en nu for længe siden nedlagt Bondeby Vindinge. Thidericus Skellæ de Winningæ nævnes 1380. Senere var den Stamsæde for en Linie af Slægten Dyre, som stundom førte Navnet Sosadel; 1405 nævnes Niels Jensen Sosadel til Vindinge, 1446 dennes Søn Erik Jensen, hans Søn Chrf. Eriksen 1493—1508, med hvis Søn Erik Christoffersen denne Linie uddøde 1554. For øvrigt skrev 1472—94 Væbneren Peder Jensen Halvegge og 1504 Væbneren Jørgen Aagesen (Paris) sig til V.; formodentlig have de været besvogrede med Dyrerne. Erik Christoffersens Enke Sidsel Skave døde 1592 paa Vindinge, som derefter tilfaldt Erik Christoffersens Søskendebarn Niels Andersen Dresselberg; dennes Søn Landsdommer Vilh. D. opførte 1609—1610 Hovedbygningen. Sidstnævntes Svigersøn Fr. Parsberg solgte 1632 Vindinge til Chr. IV, der overdrog den til Sønnen Hans Ulrik Gyldenløve, efter hvem Gaarden ved Indførsel 1645 kom til den bekendte Gunde Rosenkrantz, som 1660 skødede den til sin Broder Jørgen R. til Kjeldgaard. Denne solgte den 1663 til Dr. J. Fuirens Enke Margrethe (f. Fincke), fra hvem den gik over til Fuirens Broder Thomas F. († 1673) og derefter til en Brodersøn Højesteretsassessor Diderik Fuiren († 1686), der ogsaa ejede Støvringgaard og Søndervang i Jylland, og som $^{13}/_{3}$ 1677 fik Vindinge oprettet til et Baroni under Navn af Fuirendal. Da hans Søn Diderik F. døde 1700 uden mandlige Arvinger, faldt Baroniet til Kongen, som overdrog det til Ulrik Ad. Holstein (se videre S. 716). — Hovedbygningens to af røde Munkesten og med Kampsokkel opførte Fløje begrænse de to Sider af Borggaardspladsen. Den nordl., Hovedfløjen, er en anselig Bygning i to Stokværk, med hvælvede Kældere; paa den vestl. Gavl staar: 1610; paa Sydsiden af Fløjen stod endnu i 2. Halvdel af 18. Aarh. et ottekantet Trappetaarn med Portal og Indskrift, der meldte, at Bygningen var opført af ovennævnte Vilh. Dresselberg og Hustru 1609—10; den vestl., Portfløjen, er et Stokværk med Kælder og to Krydshvælvinger i Porten; i 1880'erne er den tredje Fløj mod S. bleven nedrevet, og den er erstattet med en Mur, der skiller Borggaarden fra Kirkegaarden; paa den østl. Side af Borggaarden stod der i 2. Halvdel af 18. Aarh. en Mur, med en anselig Port, istandsat af Diderik Fuiren 1678.

I *Skafterup* laa ogsaa fordum en Hovedgaard, som i 14. Aarh. tilhørte Anders Nielsen de Skafthorph; 1365 ejedes den af Hr. Fikke Moltke; 1417 blev den af Hr. Bonde Due pantsat til Hr. Anders Jepsen Lunge, der for øvrigt maa have været Medejer af Skafterup, hvortil han alt 1387—90 skrev sig; 1424 skrev Jesse Lunge sig i Skafthorp, men han har vel haft Gaarden i Brug af Hr. Anders.

Ogsaa *Nyrup* var fordum et større Herresæde, der 1337—77 tilhørte Hr. Oluf Pedersen (Godov) af Nytorp, hvis Sønnesøn Jens Olufsen pantsatte Nyrup til sin Hustru Fru Mette Christiernsdatter. Arvingerne afhændede Nyrup til Hr. Oluf Axelsen (Thott), hvis Fader Axel Pedersen alt 1417 havde erhvervet Panteret i Gaarden af Jens Olufsens Broder. Hr. Oluf Axelsen solgte Nyrup og Nyrup Mølle til Hr. Stig Olsen (Krognos), med hvis Datter Hr. Bent Bille fik Gaarden. Han førte 1493 Proces om den med Fru Mette Christiernsdatters Arvinger, Biskop Hartvig Juel i Ribe og Hr. Johan Fikkesen, der tabte Sagen.

Sognet hed tidligere *Vindinge* („de Dresselbergers Vindinge") efter den forsvundne By og var dengang Hovedsognet. Her var Forfatteren Poul Jensen Kolding Præst 1608—22, og hans Søn, den bekendte Retslærde Rasmus Vinding, der er født her $^{19}/_{3}$ 1615, har taget sit Navn herefter.

Karrebæk Sogn omgives af Fuirendal, Marvede, Hyllinge, Vallensved og Fodby Sogne samt Søen mellem Smaalandene (Karrebæk Fjord, Svinø Bugt). Paa Vestgrænsen løber Bjørnebæk og paa Østgrænsen Saltø Aa. Den sidste falder i Karrebæk Fjord, som skærer ind paa Sydøstgrænsen af Sognet. Farvandet, der skiller Øen *Enø* (med Enø Oredrev), som hører til Sognet, fra Sjælland, hedder Karrebæksminde eller Gammelløb; Øen er ved Kørebroer forenet med Sognet. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $3^{1}/_{4}$ Mil Ø. S. Ø for Skjelskør og 1 Mil S. V. for Næstved. De noget højtliggende og bakkede Jorder (Gumperup Klint) ere overvejende lermuldede, paa Enø mere sandede. I Sognet spredt en Del Skov (Rappenborg Sk., Ølsk., Karrebæktorp Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Næstved til Karrebæksminde.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4529 Td. Ld., hvoraf 2125 besaaede (deraf med Hvede 248, Rug 237, Byg 730, Havre 476, Ærter og Vikker 33, Blandsæd til Modenh. 212, til Grøntf. 112, Kartofler 23, andre Rodfr. 40, andre Handelspl. 14), medens der henlaa til Afgræsn. 589, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1353, Have 47, Skov 203, Moser og Kær 59, Stenmarker 5, Byggegr. 48, Veje, Vandareal m. m. 100 Td. Kreaturhold 1893: 328 Heste, 1376 Stkr. Hornkv. (deraf 965 Køer), 217 Faar, 1195 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $446_{/3}$ Td. Der var 25 Selvejergaarde med $228_{/6}$, 15 Arvefæstegd. med $85_{/9}$, 15 Fæstegd. med $100_{/2}$, 108 Huse med $31_{/6}$ Td. Hrtk. og 91 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1529 (1801: 624, 1840: 932, 1860: 1479, 1880: 1564), boede i 258 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 97 levede af immat. Virksomh., 607 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 190 af Fiskeri, 271 af Industri, 77 af Handel, 80 af Skibsfart, 148 af andre Erhv., 23 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv. (30 i offtl. Anstalter). Som man ser, udgøre Skibsfart og Fiskeri betydelige Erhvervsgrene ved Siden af Agerbruget. Om Skibsfarten, se under Næstved.

I Sognet Byerne: *Karrebæk* (gml. Form Karæbek, Karabek), ved Landevejen og Karrebæk Fjord, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (Plads for 42 Lemmer) Asyl (opr. 1880 som en Filial af Diakonissestiftelsen) og Bageri; *Karrebæksminde* (1890: 320 Indb.), Ladeplads for Næstved, paa en Landtunge, der strækker sig mod S. Ø. til Gammelløb, med Havn, der dannes af en gennem Landtungen gravet Kanal (anlagt 1801—7, Dybde indtil 12 F.), Lods, Postekspedition og Telegraf- og Telefonstation, Toldkontrol, Kro, Pakhuse, Bryggeri, Mølle og Bageri samt flere næringsdrivende, særlig i Skibsfornødenheder; *Karrebækstorp* med Skole (mellem denne By og Gumperup), Forsamlingshus (opf. 1893), Teglværk og Andelsmejeri; *Gumperup* med Sanatorium (hørende til Holsteinsminde Opdragelsesanstalt). Flere Saml. af Huse: *Gumperup Frihed* og *Vesterhave*. *Enø* (i Vald. II's Jdbg. Ithænø) har i alt 7 Gaarde og 6 Huse; *Enø By* med Skole, som dog fra 1893 er flyttet til *Lungshave*, den lille Ø mellem Gammelløb og Karrebæksminde Havn.

Hovedgaarden *Saltø*, der hører til *Saltø Fideikommisgods*, har omtr. 89 Td. Hrtk., omtr. 822 Td. Ld., hvoraf 99 Mose og beplantede Arealer, Resten Ager og Eng; Skovene udgøre desuden omtr. $4^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $8^1/_2$ Td. Skovskyld, omtr. 580 Td. Ld.; til Godset høre omtr. 119 Td. Hrtk. Fæstegods (saavel Gaarde som Huse ere i alt væsentligt bortarvefæstede) og Karrebæk Kirke.

Karrebæk S., der danner en egen Sognekommune, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev) — dog hører Karrebæksminde, ogsaa med Hensyn til Havneforhold, til Næstved Købstad —, Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 293. Lægd. Kirken tilhører Saltø Fideikommis.

Karrebæk Kirke, højt beliggende, bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Kapel mod N. og Tilbygning („Den nye Kirke"), der spænder over hele Sydsiden. Den ældste Del, fra den senere Middelalder, er opført af røde Munkesten med Fod af Kamp; der spores et oprindeligt, spidsbuet Vindue; Korbuen er en anselig Spidsbue. Endnu i Middelalderen tilføjedes Taarnet (ligeledes af røde Mursten), hvis overhvælvede Rum nu tjener som Vaabenhus; under Taarnet en Gravkælder med Tøndehvælving. Samtidig tilføjedes det overhvælvede Kapel, i hvilket der 1894 er fundet nogle Kalkmalerier , og Kirken overhvælvedes. Yngst er den med to Krydshvælvinger forsynede Tilbygning, der er opført 1697 af Generalmajor M. Numsen til Saltø, og som aabner sig ind til Kirken med to Spidsbuer. Senere er der sket flere Ombygninger. Ved Kapellets Nordside har der staaet en Halvtagsbygning; ligeledes synes der at have været et Vaabenhus ved Tilbygningens Vestside. Altertavlen (Tempelform) er fra Slutn. af 18. eller Beg. af 19. Aarh.; i Midten Thorvaldsens Christus; Prædikestol og Døbefont, den sidste med Himmel, ere udskaarne Arbejder fra Chr. IV's Tid. I Kapellets Væg en Gravsten over Borkar van Boyneburg, Høvidsmand paa Solt, † 1551, og Hustru, Margrethe Axel Brahes Datter til Krogholm; i Gulvet Gravsten over Sognepræst Morten Budolphius, † 1615; i Korgulvet Gravsten over Sognepræst Cornelius Poulsen, † 1711; i Koret Epitafium over Chr. Nold til Vibygd., Præst her, † 1748, og hans Hustruer.

Saltø var alt i den tidlige Middelalder en befæstet Borg og kaldtes senere *Solte Slot*. I Vald. II's Jrdbg. nævnes Karæbæc med sit Tilliggende som Krongods, som Erik Menved pantsatte 1293. Noget efter opkommer Gaarden Soltæ eller Solt (maaske opstaaet af Byen af samme Navn i Vallensved Sogn). Den første bekendte Ejer af Gaarden er Hr. Jakob Fleb, ved 1330, hvis Børn og Hr. Folmer Folmersen (Lunge) af Stadager 1351 overdrog den til Hr. Nicolaus af Jura, hvis Søn solgte den 1353 til Herman af Jura, der 1377 solgte den til Grev Ernst af Gleichen. Greverne af Gleichen solgte den 1386 til Dronning Margrethe, som 1393 gav den og 1396 Karrebæk til Roskilde Bispestol, ved hvilken den blev til Reformationen, da den blev et kglt. Len. Af de bispelige og kgl. Lensmænd paa Soltæ kunne nævnes: Hr. Otte Jensen 1381, Hr. Fikke Moltke 1387, Hr. Karl Markmand 1456, Peder Jensen Halvegge 1468, Jochum Daa 1486—1501, Godske Mogensen (Bielke) 1502, Hr. Tyge Brahe 1523, Mikkel Brockenhuus 1523—39, o. a. Chr. IV mageskiftede den 1646 til sin Søn Grev Vald. Christian, som solgte den til Corfitz Ulfeld; ved dennes Fald kom den 1662 atter til Kronen. Derefter overdroges den til Generallieutn. Hans Ahlefeldt, Amtmand over Saltø Amt, som solgte den til Otto Pogwisch. Siden tilhørte den Gehejmeraad Knud Thott til Knudstrup og Gaunø, der 1693 solgte den til Oberst, senere Gehejmeraad Math. Numsen, som 1725 afhændede den (Hovedgaardstakst med Skov- og Mølleskyld 111, Karrebæk Sogns Kirketiende $36^5/_8$ og Bøndergods med Skov 337 Td. Hrtk.) til Overkmhr. C. Ad. Plessen, som 1757 (se S. 736) oprettede den tillige med Harrested til Fideikommis. Nuv. Besidder er preuss. Korvetkapt. Wulff Chr. Aug. Baron v. Plessen (Fideikommiskapital 499,000 Kr.). — Hovedbygningen, der ligger lavt ved Saltø Aa, har haft Volde og Grave, der endnu spores, særlig mod S. Af de gamle Bygninger staa endnu i Borggaarden to sammenbyggede Fløje, opførte af Munkesten med Fod af Kamp; den ældste, 31 Al. lange Del har hvælvede Kældere; det Marmorbillede af en Kvinde, som har været paa Muren (se Hofm. Fund. VIII, S. 68), er forsvundet. En stor Brand 1896 ødelagde Udbygningerne.

Fodby Sogn omgives af Karrebæk Sogn (til Dels adskilt ved Saltø

Aa), Vallensved (til Dels adskilt ved Harrested Aa) og Herlufsholm Sogne samt Præstø Amt (Tybjærg og Hammer Hrd.), hvorfra det adskilles ved et lille Vandløb, og Karrebæk Fjord. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. V. for Næstved. De lavtliggende og temmelig jævne Jorder ere afvekslende ler- og sandmuldede. En Del Skov (Saltø Sk. og Borrenakke Sk., Bøssevænge). Gennem den nordl. Del af Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Skjelskør, Slagelse og Sorø samt Slagelse-Næstvedbanen, gennem den sydl. Del gaar Vejen fra Næstved til Karrebæksminde.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3944 Td. Ld., hvoraf 1740 vare besaaede (deraf med Hvede 178, Rug 231, Byg 633, Havre 381, Ærter og Vikker 22, Blandsæd til Modenh. 142, til Grøntf. 89, Kartofler 19, andre Rodfr. 45), medens der henlaa til Afgræsn. 568, Høslæt, Brak, Eng m. m. 963, Have 35, Skov 523, Moser og Kær 16, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 73 Td. Kreaturhold 1893: 297 Heste, 1157 Stkr. Hornkv. (deraf 776 Køer), 304 Faar, 778 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $405,_2$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $59,_8$, 35 Arvefæstegd. med $280,_{15}$, 5 Fæstegd. med $29,_9$, 66 Huse med $32,_8$ Td. Hrtk., og 31 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 855 (1801: 536, 1840: 809, 1860: 869, 1880: 883), boede i 164 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh., 562 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 98 af Industri, 17 af Handel, 97 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fodby* (Fogedby), tæt S. for Banen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1878) Andelsmejeri og Jærnbaneholdeplads; *Bistrup* med Skole; *Skraverup*; *Stenbæksholm*. — Saml. af Huse, bl. a. *Møllevænge*, *Sandager* og *Olden*.

Hovedgaarden *Fodbygaard* har $25^3/_8$ Td. Hrtk., $3^1/_4$ Td. Skovskyld, 270 Td. Ld., hvoraf $36^1/_2$ Skov, 16 Eng, Resten Ager; til Godset høre desuden af Arvefæstegods 164 og af Fæstegods 3 Td. Hrtk. samt Fodby Kirke; i Skoven er der Fasaneri.

Avlsgaarden *Ydernæsgaard*, der hører under Baroniet Gaunø, har $12^5/_8$ Td. Hrtk., 188 Td. Ld., hvoraf $6^1/_2$ Skov, 52 Eng, Resten Ager; 3 Huse.

Fodby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Øster Flakkebjærg Herreds Jurisdiktion (Førslev), Slagelse Amtstue- og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 292. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Fodbygaard.

Fodby Kirke er ret anselig og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., anseligt Vaabenhus mod S. og et nyt opført lille Halvtagsskur mod N. mellem Skib og Taarn (Materialhus). Den ældste Del, fra 2. Halvdel af 12. Aarh., er opført af røde Munkesten; Koret har maaske haft Korrunding; flere af de rundbuede Vinduer ses endnu; den halvrunde Korbue er endnu bevaret; ligeledes den sydl. Dør, der er afsluttet med et Portalparti med smukke Enkeltheder (dog til Dels skjult af det senere tilbyggede Vaabenhus). I den senere Middelalder fik Kirken Stjernehvælvinger, Koret forlængedes mod Ø. med en Krydshvælving, og Taarnet, hvis overhvælvede Rum forbindes med Kirken ved en Spidsbue, og Vaabenhuset tilføjedes; alle Tilbygningerne ere af Munkesten. Ved 1870 foretoges en Restauration. Alterbilledet, i en ny Egetræsramme, er et Maleri: den korsfæstede, sign. L. Sarauw d'après Rubens 1888, og paa Bagsiden: til Minde for Menigheden om Præstens Hustru Marie Mackeprang, † 1887 (en ældre Altertavle, vist fra omtr. 1800, staar i Taarnet); udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; sekskantet Egetræsdøbefont fra 17. Aarh. I Koret smukt udskaarne Præste- og Degnestole fra Chr. IV's Tid. I Vaabenhuset er indmuret en Gravsten over Poul Christensen, skudt af de svenske paa Fodbygaard 1660 (med Afbildning); I Kormuren Gravsten over Sognepræsten Morten Nielsen Brysting, † 1708; uden for Vaabenhuset en defekt Gravsten (tidligere foran Alteret), hvorpaa staar: Lavridtz Byd . . ., død paa Fodbygd. $^{21}/_7$ 1562, og Hustru Karen Nielsdatter, † 1592.

Fodbygaard (Fogedbygd.) var et gammelt Bispelen, som 1297 var forlenet til Oluf Lunge og i 14. Aarh. til Jep Olsen Lunge. Gaarden nævnes atter 1562 (se under

Kirken); 1621 fik Jomfru Anna Godske den i Leje af Kronen. Maaske har den under Kirken nævnte Poul Christensen ejet den; i Slutn. af 17. Aarh. vides den tillige med Sortebrødregaard ved Næstved at være ejet af Jørgen Arenfeldt til Rugaard († 1717), der 1695 solgte dem (tilsammen 247 Td. Hrtk.) for 6700 Rd. C. (og 100 Dukater til hans Frue) til Kommerceraad Hans Dreyer; men Gaardene bleve frakendte den sidste ved Højesteretsdom, hvorefter Arenfeldt 1701 solgte dem (244 Td. Hrtk.) for 7990 Rd. C. til Søkaptejnlieutn. Erik Lygaard. Derefter ejedes den af en Fr. Schrøder, der købte den ved Auktion 1711 ved Skiftet efter Madam Christina Suhr, som havde været gift med Fr. Schrøder. Den kaldes dengang (204 Td. Hrtk., solgt for 26 Rd. pr. Td.) ikke Hovedgaard. Senere købtes den af Købmand i Næstved Wilken Horneman, der 1723 solgte den til C. Ad. Plessen, hvorpaa den hørte til de Plessenske Fideikommisgodser (se S. 736; 1795 solgtes alt Bøndergodset til Arvefæste), indtil den med de andre Godser købtes 1803 af Peter Johansen Neergaard, som 1805 frasolgte Fodbygaard for 41,000 Rd. til Købmand Lars Olsen, der atter solgte den 1806 for 47,500 Rd. til Forvalter Møller; 1818 købtes den af Forpagter N. Lund, hvis Søn solgte den 1855 for 90,000 Rd. til Baroniet Gaunø, der 1863 solgte den til Hr. E. Lage, efter hvis Død den solgtes til Hr. Reedtz, af hvem den nuv. Ejer, Hr. H. L. Th. Bencard, købte den 1886. — Den nuv. Hovedbygning er opført 1865 af Grundmur i et Stokværk med Kælder; delvis ombygget 1879. De gamle Bygninger, opførte af store røde Mursten med Kældere af Kamp, have ligget omtr. 300 Al. N. V. for den nuv. Gaard ved Bøssevænge og have været omgivne af Volde og Grave, der omspændte et meget betydeligt Areal; 1770 brændte den, og Gaarden blev da flyttet til sit nuv. Sted. Resterne af Bygningerne ryddedes helt 1867—68, og Materialet benyttedes til den nuv. Gaards Udhuse.

Ydernæs var fordum et kglt. Len, der 1572—74 indehavdes af Fru Birgitte Gøye, men 1576 overdroges til Fru Birgitte Bille, Chrf. Galdes Enke, efter hvem Svigersønnen Jørgen Friis fik Gaarden. Den kom senere til Bendix Sehested; han pantsatte 1629 Ydernæs til Falk Gøye, som 1632 overtog Gaarden. Aar 1666 skødedes den (den kaldes dog dengang ikke Hovedgaard) af Jomfru Helvig Reedtz til Jørgen Jørgensen i Holløse Mølle. Senere ejedes den af Hans Jacobsen Gyntelberg, der solgte den til Knud Thott, som henlagde den under Gaunø.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Fodby skulde annekteres til St. Peders Kirke i Næstved efter den dav. Præsts Død; men 1584 havde F. endnu sin egen Præst; Sognefolket klagede da over, at deres Præst kun havde ringe Indtægter, da Præsten i Næstved oppebar Tienden af Fodby. — Fra $^{17}/_{3}$ 1741 til $^{26}/_{8}$ 1803 var F. annekteret til St. Peders Kirke i Næstved, men bestyredes af Sognekapellaner.

Herlufsholm Sogn, det største i Herredet, omgives af Fodby, Vallensved og Gunderslev Sogne samt Præstø Amt (Tybjærg og Hammer Hrd.), hvorfra det for en Del adskilles ved Susaa, som i øvrigt løber midt gennem Sognet fra N. til S. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^{1}/_{4}$ Mil N. for Næstved. De mod Ø. og N. noget højtliggende (Gillesbjærg 210 F., 66 M.) og paa flere Steder meget bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Omtr. $^{1}/_{6}$ er dækket af Skov (Lammehave, Kohave, Raadmandshave, Friheden, Grønbakke, Kalby Ris, noget af Stensk. osv.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Næstved til Karrebæksminde, Skjelskør, Slagelse, Sorø, Ringsted og til Stevns, samt den østsjæll. Jærnbane og Slagelse-Næstvedbanen.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 6265 Td. Ld. (deraf 43 i den lille østl. Del), hvoraf 2659 besaaede (deraf med Hvede 114, Rug 505, Byg 921, Havre 650, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 239, til Grøntf. 101, Kartofler 35, andre Rodfr. 50, andre Handelspl. 6), medens der henlaa til Afgræsn. 789, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1497, Have 81, Skov 925, Moser og Kær 60, Byggegr. 66, Veje, Vandareal m. m. 188 Td. Kreaturhold 1893: 492 Heste, 1732 Stk. Hornkv. (deraf 1090 Køer), 558 Faar, 1106 Svin og 45 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $613,_{2}$ Td. (deraf $3,_{5}$ i den østl. Del). Der var 6 Selvejergaarde med 105, 67 Arvefæstegd. med $441,_{7}$, 8 Fæstegd. med 32, 182 Huse med $34,_{1}$ Td. Hrtk. og 60 jordløse Huse (omtr. $^{2}/_{3}$ i Fæste). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 2278 (deraf 175 i den østl. Del) (1801: 1155, 1840: 1463, 1860: 1754, 1880: 1954), boede i 315 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 308 levede af immat. Virksomh. (heraf 161 paa Opdragelsesanstalten), 956 af Jordbrug, 4 af Gartneri,

558 af Industri (Maglemølle Papirfabrik), 45 af Handel, 3 af Skibsfart, 305 af andre Erhv. (276 Arbejdsm.), 49 af deres Midler og 50 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lille-Næstved*, lige uden for Næstved, med Præstegd, Skole, Asyl (opr. 1897; hørende under Herlufsholm Stiftelse; Plads for 60 Børn) med Forsamlingssal, Andelsmejeri, 2 Møller og Bageri; *Ladby* (gml. Form Lathbu, Laadby, Lætby) med Skole og 2 Teglværker; *Guderup*; *Vredsløse*; *Holsted* med Skole og Andelsmejeri; *Everup* (gml. Form Opetorp, Oberup, Øpæthorp), de to sidste Byer ved Banen. *Overdrevshuse* m. m. — I Sognet desuden ved Susaa Hovedgaarden *Herlufsholm* med Opdragelsesanstalt og Skole (se nedfr.) og *Maglemølle Papirfabrik* (en Del i Næstved St. Peders Landdistr.), opr. $^{10}/_{12}$ 1872 som et Aktieselskab med en Kapital af 800,000 Kr., fra 1889 hørende til Aktieselskabet „De forenede Papirfabrikker"; Fabrikken har 500 Hestes Dampkr. og 160 Hestes Vandkr., et Tilliggende af 9 Td. Ld. og beskæftiger 150 Arbejdere; til Fabrikken høre flere Funktionærboliger, 2 Arbejderboliger og et Slusehus (stor Brand 1894).

Herlufsholm S., der danner en egen Sognekommune, hører i kommunal Henseende helt til Sorø Amt, men i retslig Henseende er det delt, idet det for den største Dels Vedkommende hører til Sorø Amt (Slagelse Amtstuedistr.), medens en lille østl. Del hører til Præstø Amt (Vordingborg Amtstuedistr.). Begge Dele høre under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Sorø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 285. Lægd (delt i to Lægder, den østl. a. og den vestl. b.). Kirken tilhører Herlufsholms Stiftelse.

I Sognet har der ligget to Kirker, ved *Ladby* og ved *Vredsløse* (af hvilke der endnu ses Spor), der bleve nedlagte efter Reformationen; Kirkegaardene benyttedes endnu efter Midten af 19. Aarh. — Herlufsholm Sogn var 1823—44 Anneks til St. Peders Sogn i Næstved.

Skovkloster og Herlufsholm.

Lidt over $^1/_4$ Mil N. for Næstved ligger ved Susaaens Bred og omgivet af smukke Skove Herlufsholm, det gamle Skovkloster. Ved Aaret 1135 grundlagde den mægtige sjællandske Ridder Peder Bodildsen, med sine to Brødre Jørgen og Hemming og sin Moder Fru Bodild, et Kloster i Næstved for Benediktinermunke og helligede det til St. Peder. Som det Jordegods, Stifterne henlagde til Klosteret, nævnes Kirken i Næstved (St. Peders), Maglemøllen sammesteds, en Gaard i Ladby, samt flere Boel Jord i og ved Næstved og paa Møen og Falster. Til disse Besiddelser føjede Biskop Eskil Aar 1135 Fjerdeparten af den biskoppelige Tiende af Tybjærg Herred, og han fritog Munkene for at staa under anden gejstlig eller verdslig Øvrighed end Stiftets Biskop; denne Eskils Gavmildhed forskaffede ham blandt Munkene Navnet af „Peder Bodildsens Medhjælper og Medarbejder ved Klosterets Grundlæggelse". Ogsaa Erik Lam begunstigede Klosteret ved 1140 at give det flere Rettig

heder over Næstved By. Disse Gaver, som hurtig efterfulgtes af andre, lagde Grunden til Klosterets Velstand; under en dygtig Styrelse steg det snart til en af Landets betydeligste Munkeboliger. Man har hidtil antaget, at Klosteret havde sin Plads i Næstved indtil 1261, da Bygningerne tredje Paaskenat skulde være afbrændte paa Kirken nær; Munkene skulde derefter være flyttede ud i den tæt ved Byen værende Skov, hvor de opførte en ny Bolig, efter sin Beliggenhed kaldet Skovkloster. Flere arkitektoniske Forhold ved Herlufsholm Kirke (se S. 756) vise imidlertid, at denne i sine oprindelige Dele gaar tilbage til den romanske Periode, vel til Slutn. af 12. Aarh., og at den straks fra først af har været bestemt til Klosterkirke. Henved 100 Aar tidligere end forhen troet maa Munkene da antages at have fæstet Bo i Skoven, som ogsaa bød langt gunstigere Betingelser for Klosterets Trivsel end Byen. Dette staar dog ret beset næppe i Modstrid med Efterretningerne i de historiske Kildeskrifter; i disse er der overhovedet ikke Tale om nogen Udflytning fra Næstved til Skovkloster, og Branden 1261 er overgaaet Skovkloster og ikke St. Peders Kloster i Næstved. „Claustrum Nestwæth", som Klosteret kaldes 1261 i Krønikerne, er ligesom „monasterium beati Petri in Nestvedt" og „conventus de Nestvedt" den gængse Betegnelse for Skovkloster indtil Slutn. af 14. Aarh. Først da dukker Navnet Skovkloster op, men endnu senere brugtes Udtrykket „St. Peders Kloster i Næstved" ikke sjældent.

Da Munkene forlode Næstved, mistede de dog ikke derved Herredømmet over Byen; tværtimod viser et Kongebrev fra 1493, at Klosteret hævede adskillige Afgifter i Næstved, saaledes Toftegæld (Grundskat), Torvegæld (Told af Varer, der bragtes til Torvs), Midsommergæld, Fredkøb (Bøde for Mandsdrab), 3 og 40 Marks Sagefald osv. Af andre Dokumenter fremgaar, at Borgerne i Næstved ikke maatte sælge Huse eller Grunde uden Klosterets Tilladelse, og at de skulde betale en vis Næringsskat til det, dels i Penge, dels i Varer, ligesom Klosteret havde Ret til Ejendommen efter enhver, der blev dømt til Døden i Næstved, og Del i Arv, der gik til udenbys, m. m. I det hele foreligger der om dets økonomiske Forhold meget nøjagtige Oplysninger gennem den Fortegnelse (liber donationum), som Abbed Rasmus Daw 1528 lod affatte over alle de Gave-, Stadfæstelses- og Mageskiftebreve fra Konger, Bisper, Riddere og andre, der hjemlede Klosteret nogen Ret. Det ses heraf, at Klosteret havde Ejendomme i over 100 Byer og Landsbyer, mest i det sydøstl. Sjælland, men undertiden fjernereliggende, saaledes i Kjøbenhavn, paa Falster og i Skaane. Antallet af Klosterets Velgørere har imidlertid ogsaa været stort; en Liste over dem, som Munkene have opskrevet (det saakaldte Calendarium), indeholder Navnene paa henved 250 Personer (foruden dette Calendarium have Munkene efterladt et „Obituarium", en Liste over Klosterets afdøde Velgørere. Desuden har man villet tillægge dem Forfatterskabet til en Aarbog fra 1130 til 1228 og til en anden — yngre Næstved-Aarbog — fra 831 til 1300). Stor Yndest nød Skovkloster endvidere hos flere Munkesamfund. Sortebrødre- og Graabrødreklosteret i Næstved, Ringsted Kloster, Antvorskov, Maribo og Voer Kloster i Jylland havde indgaaet Broderskab med det for at blive delagtige i Munkenes „gode Gerninger". Hvormange Munke der var i Skovkloster, ved man ikke bestemt; i Calendariet nævnes 11, senere har der sikkert været flere. Desuden husede Klosteret adskillige Converser og Lægbrødre og et anseligt tjenende Personale. I Spidsen for Klosteret stod en Abbed, valgt af Bispen og

Provsten i Roskilde; under ham var der en Prior*). Af de Abbeder, der kendes, nævnes: Mathias, † 1419, hvis Ligsten siger, at han sørgede vel for Klosteret og istandsatte dets Bygninger; Jakob Germundsen (i 15. Aarh.), som if. Ligstenen har bygget Omgangen, en Kornlade af Kamp og et Kapel for den hellige Erasmus, sat Piller og Trappetrin ved Refektoriet og ladet en Klokke støbe. Oluf Persen, † 1503, byggede til Klosteret en hvælvet Gang med en Munkegang osv. Tidikinus, udvalgt 1508, lod 1509 den vestl. Kirkegaard indvie. Under Rasmus Daw, Abbed fra 1515 til hans Død 1532, begyndte Reformationsbevægelsen, som dog ikke synes at have voldt ham selv nogen Skade. Først hans Eftermand, Abbed Chrf. Hansen, fik ret de forandrede Forhold at føle. Christoffer af Oldenborg tvang ham 1534

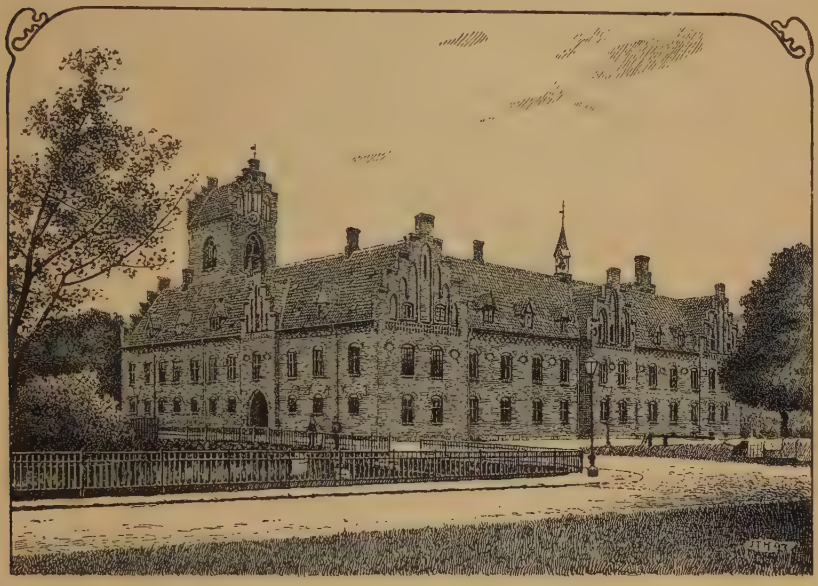

Herlufsholm.

til at fraskrive sig Ret til Maglemølle og flere andre af Klosterets Ejendomme til Fordel for Næstved By. Aaret efter fik Abbeden vel det fraranede Gods tilbage, men ved Reformationens Indførelse inddrog Kronen Klosteret, og 1537 blev det forlenet til den forhenværende Bisp af Aarhus, Ove Bille. Abbeden og Munkene fik dog Lov til at blive i Klosteret og øvede endog fremdeles Indflydelse paa den rent gejstlige Administration. Efter Over Billes Død 1555 fik ovennævnte Abbed Chrf. Hansen**) Følgebrev paa Klosteret og har vist haft det i Forsvar til 1559, da det lagdes ind under Vordingborg. Skovklosters fuldkomne Ophør kan dog først regnes fra

*) Væbnerne Grib Jensen (Jernskieg) 1468 og Hans Tidikesen 1497 († 1500, if. hans Ligsten i Hvælvingen under nordl. Korsfløj), som skreve sig til Skovkloster, have vel været Forstandere over Klosterets Gods.

**) Det har hidtil været antaget, at denne Chrf. Hansen skulde være en anden end ham, der blev Abbed 1532, idet der i H. Kirke findes en Ligsten med MDL, som formentes at være Dødsaaret. Stenen maa imidlerlid være hugget i Abbedens levende Live, da der tydelig er beregnet Plads til Tilføjelse af Tierne og Enerne, det virkelige Dødsaar.

1560, da Fr. II mageskiftede det til Rigsadmiral Herluf Trolle mod Hillerødsholm og Græsegaard, et Mageskifte, der baade er nævnt i en Indskrift paa Frederiksborg (se S. 119) og paa en Hvælving i Herlufsholms Kirkes Kor. Dengang udgjorde Godset 126 beboede og 5 øde Gaarde for uden en Del Huse.

Skovkloster fik nu Navn af *Herlufsholm*, og da Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Ægteskab (indgaaet 1544) var barnløst, besluttede de, som altid havde vist sig godgørende — Manden havde ladet mange unge Mænd studere dels i Kjøbenhavn, dels hos Reformatorerne i Tyskland, hun paatog sig mange unge Pigers Opdragelse og Forsørgelse — at skænke Gaard og Gods til en lærd Skole „for Ædlinger og andre ærlige Mænds Børn i Danmarks Rige". Fundatsen til Stiftelsen blev underskrevet $^{23}/_{5}$ 1565 (kgl. Stadfæstelse $^{26}/_{5}$). If. denne forbeholdt de sig selv at forestaa Skolen og at raade over Godsets Indtægter; men tillige bade de Rigsraadet om „att were (epphter beggis Dødt) Patron och Forsvar for samme Schole og Stedt, oc tillschicke en gudfrøctig oc welbeschiedenn Adellsmandt, at were Forstander". Det overlodes Forstanderen at styre Stiftelsen paa Tro og Love, og det gjordes ham derhos flere Steder i Fundatsen til Pligt at tage Godsets Bønder i Forsvar. En Uges Tid efter Fundatsens Udstedelse gik Herluf Trolle til Søs, blev saaret i Kampen med de svenske $^{4}/_{6}$ og døde $^{25}/_{6}$. Omtrent et Aar efter hans Død traadte Skolen i Virksomhed, og $^{22}/_{3}$ 1567 stadfæstede Birgitte Gøye, for yderligere at sikre Stiftelsen, Afstaaelsen af sin Del af det Skolen tillagte Gods, og tillige frasagde hun sig Forstanderskabet paa den Betingelse, at Forstanderen altid skulde tages af Mandens eller hendes egen Slægt. Rigsraadet bestemte dog, at hun fremdeles skulde vedblive at have det „øverste Indseende" med Skolen. Samtidig forlod hun Herlufsholm og levede en Tid paa Ring Kloster og, da dette Len fratoges hende 1571, paa det nærliggende Aakjær, hvilket hun dog ogsaa maatte forlade 1572, hvorefter hun tog Ophold paa Sortebrødreklosterets Gaard i Næstved, hvor hun døde $^{26}/_{7}$ 1574. De Processer, som Slægtningene paaførte hende for at faa Godset tilbage, endte først Aaret efter hendes Død. Skolens reglementerede Elevantal var i Begyndelsen 42, 1627 havde den 82.

De tre første Forstanderes Udnævnelse oplevede hun, nemlig Herlufs Broder Børge Trolle, † 1571, hendes Søstersøn Oluf Mouritsen Krognos, † 1573, og en anden Søstersøn af hende, Albert Oxe, Broder til Peder Oxe, † 1577. Derefter fulgte Herluf Trolles Sødskendebarn, Landsdommer Herluf Skave til Eskildstrup, † 1583; Herluf Trolles Søstersøn, Historieskriveren Arild Huitfeldt, fra hvis Tid Navnet „Skoleherre" begyndte at fortrænge „Forstander" (som derefter anvendtes paa den Embedsmand, der under Skoleherren havde den umiddelbare Bestyrelse), og som døde paa Herlufsholm 1609; det var Huitfeldt, der 1608 kaldte Jesper Brochmand, den senere Biskop, som allerede havde været Hører her 1601—3, til Rektor, hvilken Stilling han dog kun beklædte til 1610. Derefter fulgte som Skoleherre Birgittes Brodersøn Mogens Gøye til Bollerup og Gunderslevholm, † 1615; Chrf. Ulfeld til Svendstrup, Dattersøn af Herluf Trolles Søster Øllegaard Trolle; Palle Rosenkrantz til Glimminge, der nedstammede fra Herluf Trolles Faster Margrethe Trolle, og under hvem den fortjente Magister Poul Jensen Kolding (se S. 745) bestyrede Stiftelsen som Forstander 1622—31; derpaa atter fornævnte Chrf. Ulfeld; Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard (tillige Hofmester paa Sorø adelige Akad.), der paa mødrene Side nedstammede fra Birgitte Gøyes Broder Falk Gøye; under ham var den af Stiftelsen fortjente Christen

Bollesen Luxdorph († 1669) Forstander. Jørgen Rosenkrantz var Skoleherre til sin Død 1675 og vilde vistnok atter have hævet Skolen, der var gaaet stærkt tilbage under hans Formand, hvis ikke den ødelæggende svenske Krig havde forværret dens Finanser. Efter Jørgen Rosenkrantz' Død blev som den nærmeste af Stifterens Familie Gehejmeraad Corfitz Trolle (Sønnesønssøn af Herluf Trolles Broder Niels Trolle) udnævnt til Skoleherre († 1684). Efter ham fulgte fra 1685 Gehejmeraad Marcus Gøye til Brahesborg og Hvidkilde († 1698) som den sidste af Gøyernes Slægt; dernæst Baron Fr. Trolle til Brahetrolleborg († 1700), en Søn af ovennævnte Corfitz Trolle; Etatsraad Jørgen Brahe til Gaunø og Hvedholm († 1716), en Søstersøn af Marcus Gøye; Etatsraad Børge Trolle til Lykkesholm (ovennævnte Niels Trolles Sønnesøns Sønnesøn), der 1727 blev fradømt sin Bestilling som Skoleherre, fordi han ikke vilde aflægge Regnskab. Skolens og Godsets Tilstand var da saa elendig (Disciplenes Antal havde i en længere Aarrække kun været omtr. 10), at den helt maatte lukkes 1729. Den blev dog atter aabnet Aaret efter (med 4 Elever), og som den nærmeste Slægtning af Stifteren udnævntes 1731 til Skoleherre Generallieutn. Gregers Juel, der med Iver tog sig af Skolen og gav nye Bestemmelser for Undervisningen og Bestyrelsen. Men han døde pludselig i Slutn. af samme Aar, og da ingen fandtes eller meldte sig af Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Slægt, udnævntes Joh. Ludv. Holstein, den senere bekendte Statsminister († 1763) og Biskop Christen Worm († 1737) til Bestyrere af Skolen og Godset. Holsteins Bestyrelsestid regnes for en af de bedste Perioder for Stiftelsen, som han ophjalp paa alle Maader; i sine sidste Aar havde han ogsaa en fortrinlig Hjælp i Rektoren J. L. Bernth (Rektor fra 1755 til sin Død 1804). Efter Holstein var Posten som Skoleherre i henved 100 Aar forenet med Præsidentposten i det danske Kancelli, nemlig Grev Otto Thott († 1785), J. O. Schack-Rathlau, der fratraadte 1788, Gehejmeraaderne C. Brandt († 1805), F. J. Kaas († 1827) og P. C. Stemann († 1855), hvilken sidste vedblev at være Forstander, som det nu hed, ogsaa efter at han var fratraadt Justitsministeriet 1848, indtil $^{14}/_{5}$ 1851. Derefter valgtes ved kgl. Reskr. af $^{3}/_{8}$ 1851 (if. Reskriptet skal Forstanderen aarlig aflægge Ministeriet Regnskab for Stiftelsens Indtægt og Udgift) fhv. Minister og Lensgreve Fr. Marcus Knuth til Forstander († 1856), der omfattede Posten med stor Interesse. Efter ham fulgte Minister, Gehejmeraad C. Chr. Hall († 1888), efter hvis Død Posten overdroges til K. T. T. O. Lensbaron Reedtz Thott, Gehejmekonferensraad, fhv. Konseilspræsident.

Herlufsholm er efter de nu gældende Bestemmelser en Opdragelsesanstalt og Skole, der væsentlig er indrettet som de øvrige lærde Skoler. Kontingentet for en Discipel er 600 Kr. aarlig, hvorunder er indbefattet Vederlag for Undervisning, Bolig, Brændsel, Kost og Vask, Belysning og Medicin. Skolen havde $^{1}/_{1}$ 1897 102 Disciple; i 1896 har der været 19 hele og 14 halve Fripladser. Ved Opdragelsesanstalten og Skolen er ansat en Rektor, 3 Overlærere, 8 Adjunkter, 1 Skrive- og Tegnelærer, 1 Musik- og Sanglærer og 1 Oldfrue. Biblioteket, hvoraf Hovedstammen er skænket af ovennævnte Forstandere Otto Thott og Chr. Brandt, tæller omtr. 27,000 Bd., blandt hvilke omtr. 50, som have tilhørt Stifterne, og en Manuskriptsamling; desuden er der en fysisk og naturhistorisk Samling, en Oldsagssamling, en Møntsamling m. m.

Under Herlufsholms Stiftelse høre $1032^{1}/_{2}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og

omtr. 98 Td. Skovskyld. Af Hartkornet er solgt til Arvefæste omtr. 859 Td., omtr. 100 Td. ere Fæste- og Lejegods, medens Resten, omtr. $73^1/_2$ Td. Hrtk., hører under Hovedgaarden og Skovene. Stiftelsen ejer endvidere Herlufsholms Konge- og Kirketiende, matrikuleret til omtr. 161 Td. (det kongetiendeydende Hrtk. udgør 406 Td. og det kirketiendeydende omtr. 500 Td.). Af Hovedgaardens Areal ere omtr. 315 Td. Ld. bortforpagtede under eet til Økonomen, omtr. 50 Td. Ld. ere Embedsjorder, 100 Td. Ld. ere bortlejede til forskellige, medens 35 Td. Ld. henligge som Pladser, Anlæg, Stier og under Skovene. Skovenes Areal udgør noget over 1300 Td. Ld. Stiftelsen ejer desuden en Kapital af omtr. 2,433,000 Kr. og en Del Le-

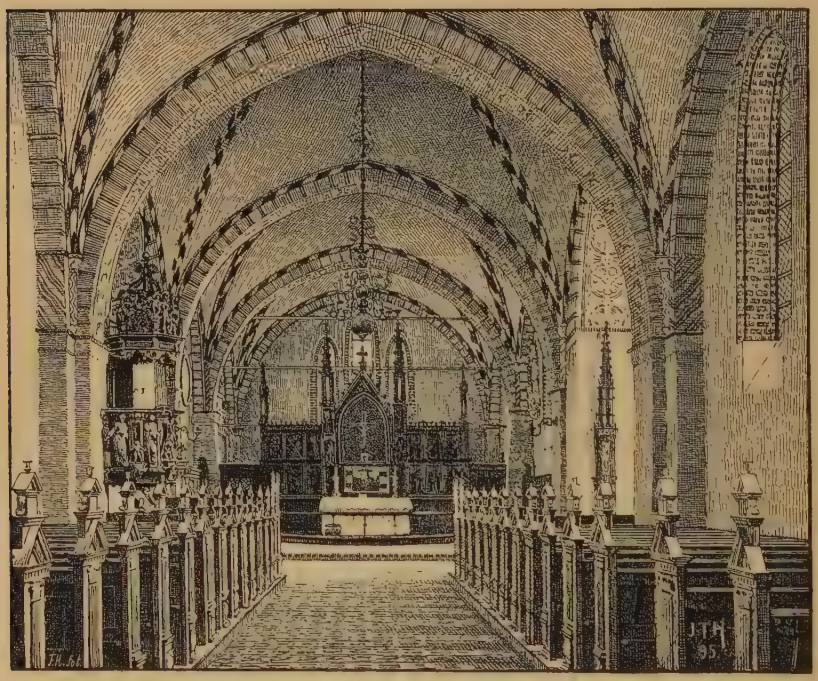

Herlufsholms Kirkes Midtgang.

gater. — Hovedgaarden ligger helt i Herlufsholms Sogn, der i sin Helhed hører under Godset. Bøndergodset ligger i Rislev, Skjelby, Gunderslev, Olstrup, Vejlø, St. Peders Landdistrikt og Mogenstrup Sogne. — Ved Godset er ansat en Godsforvalter og Regnskabsfører og en Skovrider.

Hvorledes de ældste **Klosterbygninger** have været, ved man kun meget lidt om. I Resens Atlas findes et Fugleperspektiv af Herlufsholm, der nogenlunde giver et Begreb om, hvorledes Skolen dengang har set ud. Til langt op i 19. Aarh. stode Bygningerne, om end forfaldne, omtrent i deres gamle Skikkelse (se *Molbech*, Ungdomsvandringer, S. 120, og *Melchiors* og *Leths* nedenfor nævnte Bog, i hvilken der findes Grundplan af dem, som de vare før den sidste Restauration). Hovedbygningen bestaar nu som da af

4 sammenbyggede Fløje, der ere opførte af røde Mursten, og af hvilke Kirken danner den nordl. Fløj. Foruden denne sidste er der af Skovklosters gamle Bygninger dog kun bevaret det nederste Stokværk af den østl. Fløj, den saakaldte „Kirkegang", der vender ud til Susaa; det øvrige af den blev alt nedrevet 1819, hvorefter den i de følgende Aar genopbyggedes i 3 Stokværk (tidligere i 2). Af det nederste bevarede Stokværk ere atter de hvælvede Celler ud mod Aaen de ældste og hidrøre formentlig fra det oprindelige Klosteranlæg, medens den overhvælvede Gang ud mod den firkantede Klostergaard if. en Indskriftstavle af Sten paa Muren er bygget af Abbeden Oluf Persen 1502. Ved den 1868—69 under Ledelse af Etatsraad Herholdt foretagne omfattende Restauration nedbrødes desværre hele den sydl. og vestl. Fløj. Disse, der sandsynligvis stammede fra Tiden

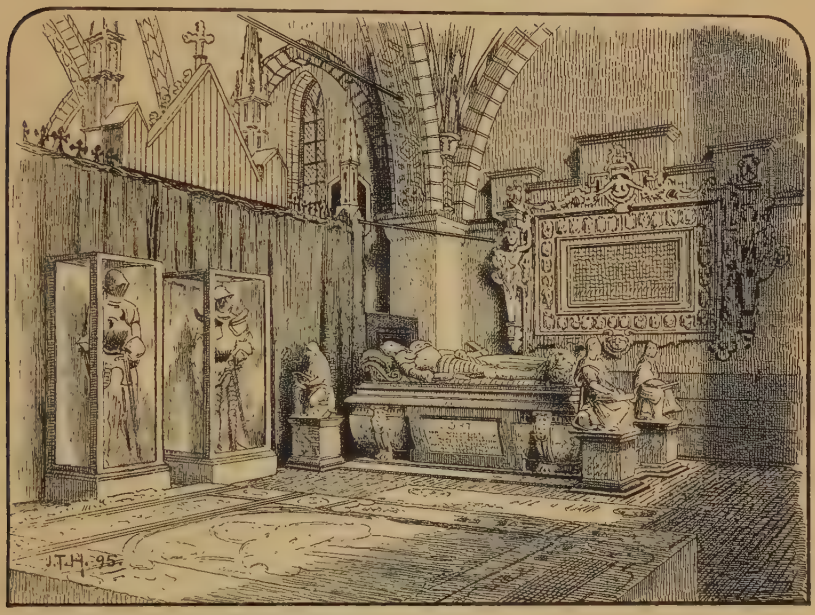

Rummet bag Alteret med Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Monument.

omkring 1500, vare næsten helt overhvælvede i nederste Stokværk. I den vestl. Fløj fandtes et stort Rum (der op i Tiderne havde bevaret Navn af Refektoriet) med 8 Krydshvælvinger, der bares af 3 fritstaaende Murpiller; 2. Stokværk var her ligesom i den sydl. Fløj uden Hvælvinger. Ved Restaurationen fik de 2 Fløje 2 Stokværk med Kviste og takkede Gavle; midt paa den sydl. Fløj er der en Tagrytter; langs den sydl. og vestl. Fløj er der, ligesom ved den østl., ud mod Gaarden en overhvælvet Gang med tilhørende lukket Svale. I den østl. Fløj findes Forstanderens Bolig og Biblioteket samt i de nederste, hvælvede Rum Oldsagssamlingen; de to andre Fløje indeholde bl. a. den smukt dekorerede Solennitetssal, Spisesalen og Økonomens Bolig.

Kirken, der som sædvanlig danner den nordl. Side af Klostergaarden, er bygget i Korsform uden Sideskibe, men med aflangt, firkantet Kor, og

har ved det sydvestl. Hjørne et smalt, rektangulært Taarn med takkede Gavle i S. og N. Den har oprindelig været enskibet uden Taarn, har haft fladt Bjælkeloft, smaa rundbuede Vinduer og en opadstigende Rundbuefrise langs den vestl. Taggavl (der har sikkert ogsaa været Rundbuefriser i N. og S.); den har saaledes været opført i ren Rundbuestil og stammer fra den ældre Middelalder, vistnok Slutn. af 12. Aarh. Materialet er røde Munkesten med Kamp forneden (et yderligere Bevis for, at den ikke kan være opført 1261, som tidligere antaget, er, at de ældste riflede Mursten forekommer i den). I 2. Halvdel af 13. Aarh., maaske lige efter den Klosteret overgaaede Brand 1261, er Kirken, især Koret, bleven forhøjet, og derefter har den faaet spidsbuede Hvælvinger, hvorved de rundbuede Vinduer lukkedes (der har vist været 4 paa hver Side), Korsfløjene, der ligeledes overhvælvedes, tilføjedes, Koret forlængedes betydeligt mod Ø. og fik to Fag Hvælvinger; endelig, i 15. Aarh., opførtes Taarnet. Saaledes omtr. er Hovedgangen i Kirkens Bygningshistorie. Der har tidligere været dobbelte Kapeller ved Korsfløjenes østl. Sider (ligesom i Sorø og Ringsted), rimeligvis bestemte til Altere for St. Benedikt og andre Helgener. Korsfløjene have lange, smalle, spidsbuede Vinduer paa Siderne og Grupper af tre og tre spidsbuede Vinduer i Gavlene; men nedenfor findes nu til Dels tilmurede Døre i Rundbuestil. I Kirkens Indre, der er bredt i Forhold til Højden, bære firkantede Vægpiller med karnisformede Dækplader de brede, let tilspidsede Hovedbuer og afrundede Hvælvingsribber. Kirken blev 1861—63 restaureret under Ledelse af Etatsraad Herholdt; 1885 bleve Hvælvingerne dekorerede efter Tegn. af Arkitekt Ahlmann.

Koret har tidligere været adskilt fra Skibet ved et Pulpitur, hvorpaa der stod 20 i Træ udskaarne Billeder af Apostle og Helgener, og som var forsynet med 4 gotiske Trætaarne. Pulpituret blev nedtaget ved en Restauration 1811—12; to af Taarnene (det tredje findes i den sydl. Korsfløj, det fjerde er forsvundet efter Restavrationen) og Apostelbillederne ere ved Kirkens sidste Restauration anvendte ved Altertavlen, hvis Hovedmaleri er et smukt, gammelt Antemensale fra 15. Aarh.: Christi Nedtagelse af Korset; oven over dette hænger et i Hvalrostand fint udskaaret Krucifiks, et sjældent Kunstværk fra omtr. 1300. Alterstagerne ere fra Herluf Trolles Tid. I Koret staa i to Rækker 22 gamle Munkestole med Reliefs af St. Andreas og en Abbed paa Endestykkerne. — I Korets østl. Del bag Alteret findes Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Gravmonument (restaur. 1864-66). Paa en Sarkofag af flammet og sort Marmor hvile deres alvorlige og stive, i Alabast udførte Statuer ved hinandens Side, han i fuld Rustning med en Løve ved Fødderne, hun i Enkedragt med en Bønnebog i Hænderne og en Hund ved Fødderne; ved Hjørnerne af Sarkofagen sidde paa Piedestaler de 4 Evangelister. Monumentet er nederlandsk Arbejde og minder i meget om Chr. III's Monument i Roskilde Domkirke; det er vist udgaaet fra samme Kunstners, Cornelis Floris', Værksted. En Tavle i Væggen i en pragtfuld Ramme fortæller om Herluf Trolles Liv og Skolens Stiftelse; nedenunder læses hans og Hustruens Valgsprog. Ved Siden af Sarkofagen ere opstillede i Glasmontrer to Rustninger, af hvilke den største har tilhørt Herluf, den mindste (en pragtfuld, ciseleret Rustning) hans Broder Børge Trolle († 1571), over hvilken sidste der ligesom over Historieskriveren Arild Huitfeldt findes Ligsten i Gulvet bag Alteret. De to sidstnævnte saavel som Herluf Trolle og Birgitte Gøye hvile i Gravhvælvingen under Alteret.

Huitfeldts Lig blev 1780 nedlagt i en Kiste, der fik Plads bag Alteret, men atter 1862 flyttedes ned i Hvælvingen; Ligene af Herluf og Birgitte,

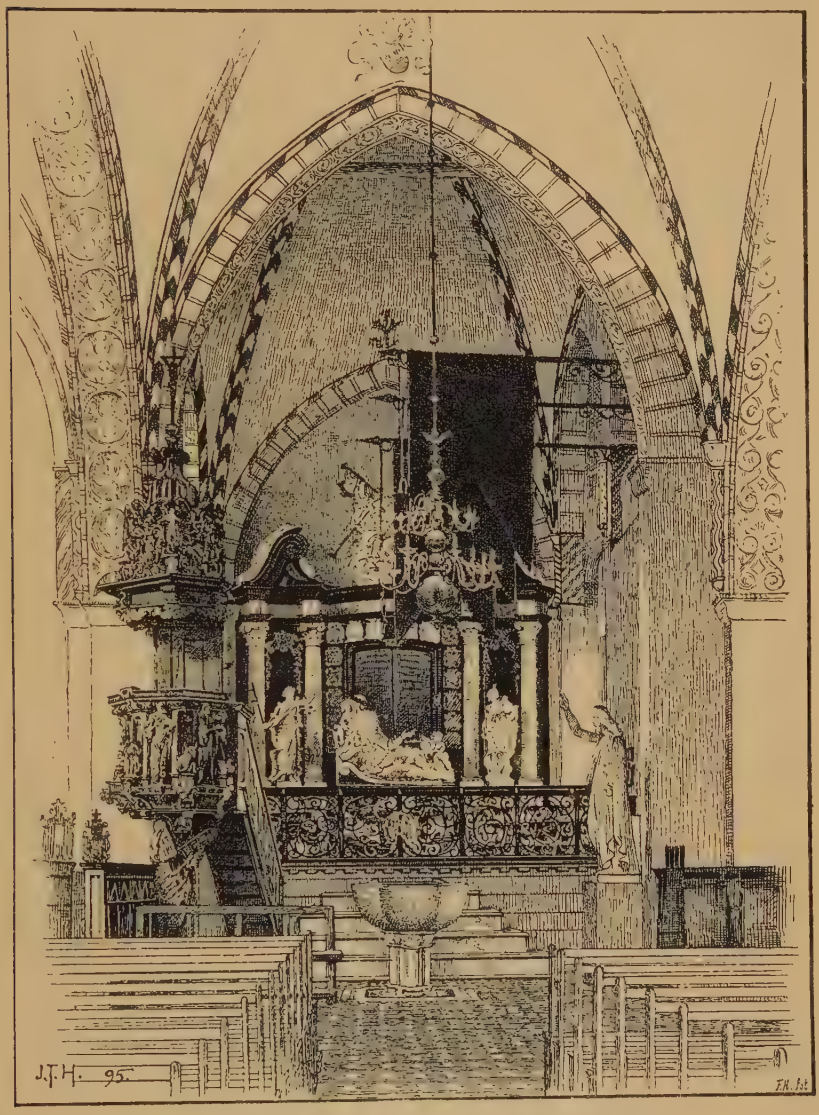

Den nordre Korsarm med Marcus Gøyes Monument.

som man tidligere antog hvilede i Sarkofagen, fandtes ved et Tilfælde i Hvælvingen 1885 og nedlagdes da i nye Kister. Paa Herlufs Kiste fandtes hans Sværd, som nu er opstillet i Glasmontren ved Sarkofagen. Paa den sydl. Væg i Rummet er der opsat et mærkeligt Brystbillede af Gibs, sandsyn-

ligvis en Ligmaske og forestillende Pernille Gøye, Børge Trolles Hustru (se *Henry Petersens* ndfr. nævnte Bog). I østl. Væg findes to Skabe med smukt gammelt Smedearbejde.

Den udskaarne Prædikestol, der er skænket 1623 af Palle Rosenkrantz til Glimminge og Fru Elisabeth Rosensparre, og som har Form af en Kalk, med Moses forneden og Evangelisterne paa Siderne, har Plads paa Hjørnet af Skibet og den nordl. Korsarm. I denne staar Døbefonten, der skal være skænket af Herluf Trolle 1561, men er langt ældre, vist fra Kirkens første Tid; den er af Kalksten, i Firkløverform, og Kummen bæres af en firkantet Pille, omgiven af 4 Søjler med bladprydede Kapitæler. Ved Siden staar en prægtig Christusfigur af hvidt Marmor, udf. af Jerichau. I Baggrunden af Korsarmen staar et pragtfuldt Gravmonument (et af de kostbareste i Danmark) over Gehejmeraad Marcus Gøye (se S. 753), udført i den Tids overlæssede Stil i hvidt og sort Marmor af Thomas Quilinus; den afdødes Billede er udhugget i fuld Figur, hvilende paa den ene Arm, iklædt Rustning og med Allongeparyk; ved Siden staa Visdommens og Retfærdighedens Gudinder m. m. De 5 Kister, med Ligene af Marcus Gøye, hans Hustru Jytte Dorothea Thott, hans to Døtre og Svigersønnen Manderup Due (falden ved Helsingborg 1710), som før henstode i Gravkælderen nedenunder, bleve 1891—92 restaurerede og opstillede foran Monumentet. I Hvælvingen hænge tre Sørgefaner til Minde om Manderup Due. — I søndre Korsarm hænger en 3 F. høj Altertavle (benyttet indtil 1812), der er smukt udført i Alabast og skænket af Herluf Trolle; han og Birgitte Gøye ses knælende ved en Bedepult; i Baggrunden Dommedag.

I Kirken findes desuden flere Mindetavler; to over Stifterne, opsatte af Biskop Resen, to over Sognepræsterne Poul Jensen Kolding († 1640) og Poul Munkgaard († 1717) og en over Biskop Resen, samt i Korsarmene 11 Ligsten, som indtil 1863 laa i Gulvet, der da blev dækket med gule og røde Mursten. Den ældste er fra 1322 (ulæselig; Henricus Goldsmit?); de andre ere over Oluf Bjørnsen, Ridder, † 1381, med Hustru og Søn, Abbederne Jakob Germundsen (fra omkring 1450), Mathias, † 1419, og Chrf. Hansen (se S. 751), endvidere over Lambertus Jacobi, Scolaris, † 1408, Munken Johannes Jacobi, † 1409, Jomfruerne Else og Magdalene Griis, Jomfruerne Sophie og Anne, Jens Grubbes Døtre, samt over Rektor Jørgen Michelsen, † 1553 (se *Listov*, i Skoleprogr. for 1866, og *Løffler*, Danske Gravstene fra Middelalderen).

I Taarnet hænge 4 Klokker, hvoraf den største er fra 1440 og bekostet af ovennævnte Abbed Jak. Germundsen. To af de mindre ere dog mere mærkelige. Den ene af dem er fra omtr. 1270 og bærer Abbed Nicolaus II's Sigil, hvilken efter Indskriften lod Klokken reparere (omstøbe) efter Klosterbranden 1261; i et fladt Relief ser man St. Peder, der velsigner Klokkestøberen, som knælende holder Klokken. Paa den næststørste Klokke staar: Catherine vocor, Martinus me fecit (F. Uldalls Tydning).

S. for Hovedbygningen ligger en 1806—9 opført Skolebygning, der oprindelig var i eet Stokværk, men 1853 forhøjedes med et Stokværk og i Stil bragtes mere i Overensstemmelse med Klosterbygningen (Arkitekt Kretz). Denne Bygning indeholder Klasseværelser, Sovesale, Sygeværelser, Lovsangssal osv. I Flugt med Skolebygningen er der 1876—77 opført efter Tegn. af Etatsraad Herholdt en Museumsbygning, der er i 3 Fløje og indeholder,

foruden Samlingerne, Gymnastiksal, Sovesal, Epidemilokaler m. m. Desuden er der Rektorbolig (opf. 1793), flere Lærerboliger, Godsforvalterbolig m. m.

Paa Herlufsholm findes ved Rektorboligen den saakaldte „Store Pil", en 115 F. høj Populus nigra (Stammens Omfang 24 F. og 7 T.), der vistnok er henved 200 Aar gammel, og ved Avlsgaarden en 80 F. høj Fraxinus excelsior (Kronens Omf. er 85, Stammens Omf. 19 F.).

Paa Kirkegaarden, i hvis ældste Del, „Gravlunden", Prof. Bernth blev begravet 1804, men som egentlig først blev indrettet til Kirkegaard 1806 (senere udvidet flere Gange, bl. a. 1880), ligge begravede bl. a. Rektorerne Brorsen, † 1823, Dichmann, † 1853, og Chr. A. St. Listov, † 1893, samt den af Stiftelsen fortjente Overlærer, Prof. H. B. Melchior, † 1831, og Forstanderne Gehejmeraad Kaas, Gehejmeraad Stemann og Gehejmeraad Hall. — Et Ligkapel er opført 1894.

Litt.: *H. B. Melchior*, Hist. Efterretning om den frie adelige Skole Herlufsholm, Kbh. 1822; ny Udg., Næstved 1865, af *A. Leth*. — *Chr. A. St. Listov*, En Udsigt over Skolens Hist. fra dens Stiftelse indtil vore Dage, 1865. — *T. A. Becker*, Herluf Trolle og Birgitte Gøje, Kbh. 1865. — *G. L. Wad*, Meddelelser om Rektorerne paa H., Næstved 1878. — *Henry Petersen*, Minder om Herluf Trolle og Birgitte Gøye, væsentlig i H. Kirke, Kbh. 1897. — Se desuden de aarlige Skoleprogrammer.

Præstö Amt.

Dette Amt bestaar af den sydøstl. Del af Sjælland, Øerne Møen, Nyord og Bogø samt flere mindre Øer og Holme i Ulvsund og Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene. Amtet grænser mod N. til Kjøbenhavns Amt, fra hvilket det adskilles ved Kjøge Aa, mod Ø. til Østersøen, der her afsætter Kjøge Bugt og Fakse Bugt med Præstø Fjord samt Ulvsund, der adskiller Møen fra Sjælland, mod S. og S. V. til Vordingborg Bugt, og mod V. til Sorø Amt, i hvilket Tybjærg Herred danner en dyb Indskæring, hvis Grænser udgøres af Susaa med Tjustrup og Bavelse Sø. Mod Ø. udsender Amtet Halvøen Stevns mellem Kjøge og Fakse Bugt, mod S. Halvøen mellem Fakse og Vordingborg Bugt, hvilken Halvø atter udsender de mindre Halvøer Knudshoved Odde, der afgrænser Agnø Fjord, og Svinø Land mellem Agnø Fjord og Dybsø Fjord; endelig skærer Karrebæk Fjord sig ind paa Grænsen mellem Præstø og Sorø Amt. Amtets Overfladeforhold ere meget afvekslende. Den vestlige og sydlige Del er til Dels meget højtliggende og bakket; her gaar Sjællands sydøstlige Hovedvandskel, der Øst for Næstved hæver sig til Sjællands næsthøjeste Punkt Kobanke, 391 F., (123 M.), medens et andet Punkt i den høje, bakkede Egn, Oredrevsbakken eller Globanke, naar en Højde af 371 F. (116,$_5$ M.). Sydligere aftager Vandskellet i Højde, men hæver sig atter mod Syd, hvor det Øst for Vordingborg i Kulsbjærge naar til 341 F., (107 M.). Langs Kysterne ere Jorderne temmelig lave, baade ved Vordingborg Bugt og ved Østersøen; i Stevns er dog Overfladen igen mere højtliggende, om end jævn; højest er den mod Ø. i Nærheden af Stevns Klint (højeste Punkt 41 M., 130 F.). Heri er dog ikke medtaget Møen, der beskrives særligt under Herredet. Hvad Frugtbarheden angaar, svarer Amtet til Øernes Gennemsnit — snarere lidt bedre —, idet der gaar $9^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (1052 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende omtr. til Takst 13);

kun Maribo, Kjøbenhavns og Odense Amter staa over Præstø Amt i denne Henseende, alle andre Amter under. Af Skov har Amtet en Del, nogenlunde ligelig fordelt over det hele, og det staar i denne Henseende omtrent lige med Sorø Amt. Søer findes ikke. Af Aaerne, der søge ud til Østersøen, er den største Stevns- eller Tryggevælde Aa; Aaerne, der løbe ud til Vordingborg Bugt, ere alle smaa; desuden berøres Grænserne som alt nævnt af Kjøge- og Susaa.

Amtets Størrelse er $30,_{39}$ □ Mil ($1673,_0$ □ Km.), og det er det største Amt paa Sjælland efter Holbæk Amt; af det samlede Fladeindhold udgør Købstæderne $0,_{52}$ □ Mil ($28,_4$ □ Km). If. Matrikuleringen udgør det hele opmaalte Fladeindhold 302,041 Td. Ld. (omtr. 166,425 Hekt.); Søplanen, som ikke er medregnet i det opmaalte Fladeindhold, er kun 1407 Td. Ld.; af alle Øernes Amter have alene Odense og Bornholms Amter en mindre Søplan. Besaaet Fladeindhold var $^{16}/_7$ 1888: 135,350 Td. Ld. (deraf med Hvede 11,425, Rug 20,617, Byg 40,327, Havre 29,020, Boghvede 76, Ærter og Vikker 5349, Blandsæd til Modenhed 14,327, til Grøntfoder 7252, Kartofler 1361, andre Rodfrugter 5338, andre Handelsplanter 128 og Spergel og Lupiner 114); af Agermarken henlaa til Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng, Fælleder m. m. 111,811 Td. Ld., hvoraf Afgræsnings- og Høslætarealet udgjorde 66,300 Td. Ld. Fladeindholdet af Have var 4122, af Skov 35,756, af Moser og Kær 4929, af Heder 460, af Flyvesand 161, af Stenmarker 465, af Byggegrunde og Gaardspladser 2651, af Hegn, Veje, Vandareal m. m. 6336 Td. Ld. I øvrigt skal det fremhæves, at Hvededyrkningen er meget udbredt i dette Amt og er langt større end i Sjællands andre Amter, ligesom det i hele Landet kun staar tilbage for Maribo Amt i denne Henseende; ogsaa Bygavlen er temmelig udbredt, medens det med Rug besaaede Areal er forholdsvis mindre end i Sjællands andre Amter. Dyrkningen af Ærter og Vikker er meget almindelig; ogsaa paa dette Omraade staar Præstø Amt sammen med Maribo Amt over de andre Amter. Blandsædsarealet er meget betydeligt, medens det med Kartofler beplantede Areal er meget ringe — mindre end i ethvert andet Amt i Landet. Dyrkningen af „andre Rodfrugter", hvorunder gaar Sukkerroer, var allerede ret almindelig i 1888, men dette særlige Forhold skyldes dog hovedsagelig Møenbo Herred. Afgræsnings- og Engarealet er forholdsvis betydeligt, særlig det sidste, ligesom dette Amt har det største Haveareal paa Øerne næst efter Odense Amt.

Af Husdyr fandtes $^{15}/_7$ 1893: 23,704 Heste, 93,946 Stkr. Hornkvæg (deraf 62,508 Malkekøer), 30,010 Faar, 69,432 Svin og 2454 Geder. Antallet af Kreaturer er forholdsvis stort i Præstø Amt; hvad Kreaturstyrken angaar, staar dette af Øernes Amter, lige med Sorø Amt og kun tilbage for Holbæk Amt, naar Befolkningstætheden bruges som Maalestok, men med Arealet som Maalestok tillige for Fyns to Amter. Det er særlig Antallet af Svin og Hornkvæg, som er stort; derimod er Hesteavlen og navnlig Faare-

avlen kun ringe, medens Gedeholdet er ret udbredt. Af Hingstene høre ligesom i Sjællands fleste Amter forholdsvis mange til Frederiksborg-Racen, men der er ogsaa en Del af jydsk Race; af Tyrene hører den aldeles overvejende Del til den røde danske Malkerace; dog findes der ogsaa en Del af jydsk Race og af Korthornsracen. Blandt Væderne er Dishleyracen forholdsvis stærkt repræsenteret. Fjerkræavlen er ret udbredt navnlig for Høns og Kalkuners Vedkommende. Der fandtes 217,275 Høns, 168,033 Kyllinger, desuden 7147 Kalkuner, 44,658 Ænder og 5214 Gæs. Antallet af Bistader er ogsaa betydeligt; i alt fandtes 6231.

Det hele Ager og Engs Hartkorn sammenlagt med det halverede Skovskyldshrtk. (630 Td.) udgjorde $^1/_1$ 1895: 28,597 Td.; deraf var Købstædernes ansat til 557 Td. Hartkornet i Landdistrikterne fordelte sig saaledes, at der fandtes 124 større Landbrug paa 12 Td. Hrtk. og derover med i alt 5192 Td., 4344 Bøndergaarde (1—12 Td. Hrtk.) med 19,935 Td., 9541 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2287 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 626 Td. Hrtk. Endvidere var der i alt 2102 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 1947 med 12,527 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 1938 med 9859 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte. Desuden fandtes 581 alm. Fæstegaarde paa Livstid med 2728 Td. Hrtk. og 2 Arvefæstegaarde uden Ret til at sælge og pantsætte med 13 Td. Hrtk. Af Husene vare 6684 med 1334 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 733 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes 4959 med 953 Td. Hrtk. (af disse vare 1369 jordløse). Inden for Gaardbruget er Selvejet naturligvis mest udbredt, men Arvefæste er dog temmelig almindeligt; dette Amt er saaledes blandt alle Landets Amter det, som tæller flest Arvefæstegaarde efter Frederiksborg og Kjøbenhavns Amter. Ligeledes tæller det af alle Sjællands Amter flest alm. Fæstegaarde paa Livstid, medens Hartkornstilliggendet staar tilbage for Sorø Amt; ogsaa inden for Husbruget er Fæste og Leje ret almindeligt, og det gælder baade Huse med og uden Jord.

Folketallet var $^1/_2$ 1890: 100,649 (1801: 54,421, 1840: 74,721, 1860: 89,224, 1880: 101,169); deraf havde Købstæderne 13,840 og Landdistrikterne 86,809. Amtet er noget svagere befolket end for Øerne i Gennemsnit, idet der kommer 3312 paa 1 □ Mil ($60,_{16}$ paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at til hver Klassse ikke alene regnes Forsørgere, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 6350 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Lærere, Sagførere, Videnskabsmænd etc.), 49,901 hørte til Jordbrugernes Klasse, 269 til Gartnernes, 1370 til Fiskernes, 21,414 til de industridrivendes, 5316 til de handlendes, 1299 til de søfarendes; endelig var der 9418, som henhørte til Gruppen „andre Erhverv", 2720 levede af deres Midler, og 2592 vare under Fattigvæsenet. Forholdsvis set er dette

Amt det blandt Landets Amter, som tæller de færreste Personer, der leve af deres Midler. Søfart og Fiskeri spille en noget større Rolle her end i Sjællands andre Amter — bortset fra Frederiksborg Amt.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $^1/_4$ 1895—$^{31}/_3$ 1896. Af Indtægtsposterne: Udskrivningen paa Amtsraadskredsens Hartkorn udgjorde 287,162 Kr. (10,$_{24}$ Kr. pr. Td. Hrtk.), lignet paa Kommunerne 40,000 Kr., Bidrag fra Købstæderne 2298 Kr., ekstraord. Statsbidrag (Lov $^{10}/_4$ 1895) 34,830 Kr.; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsenet 147,804, Medicinalvæsenet 80,044, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 51,857, Amtsskolefonden 28,042, Dyrlægevæsen samt smitsomme Sygdomme hos Husdyrene 8822 Kr., til Jærnbaneanlæg 70,000 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $^{31}/_3$ 1896 i Kapitaler 369,853, i faste Ejendomme, som ikke give Udbytte, 774,951 og skyldte 452,337 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede samme Aar til døvstummes Oplæring 2790, til sindssyges og Idioters Bevogtning og Underhold 15,523 og fik sine væsentligste Indtægter fra: Renter af Aktiver 1688, Bidrag efter Plakat $^9/_1$ 1845: 1263, $^1/_4$ pCt. Afgift 1803 samt Forstrækning fra Amtsfonden 17,000 Kr. Amtsfattigkassen ejede 56,367 Kr. i Panteobligationer, og skal aarlig fra 1868 i 31 Aar forrente og afdrage et Laan paa 37,200 Kr. til Tvangsarbejdsanstalten med 1200 Kr. — Med Hensyn til Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde 1894 paa Hartkornet 538,064 Kr. (gennemsnitlig 19,$_{19}$ Kr. pr. Td. Hrtk.), paa Formue og Lejlighed 243,341 Kr.; Indtægt af Aktiver var 52,861 Kr., Afgifter efter Næringsloven 28,388 Kr.; desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen til Beløb af 65,647 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 248,974, Skolevæsen 248,940, Alderdomsunderstøttelse 160,804 (deraf 68,402 i Tilskud fra Staten), Vejvæsen 106,059 Kr. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1894: i Kapitaler 97,229, i faste Ejendomme 2,943,445 og skyldte 1,015,865 Kr. bort. Under Sogneraadets Bestyrelse stode Legater til et samlet Beløb af 42,345 Kr. — Med Hensyn til Beskatningen skal anføres, at dette Amts Paaligning pr. Td. Hrtk. er den laveste blandt Sjællands Amter; særlig er Paaligningen til Amtskommunen betydelig lavere end i de andre Amter.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Præstø*, *Storehedinge*, *Næstved*, *Vordingborg* og *Stege* og Herrederne: *Bjeverskov*, *Stevns*, *Fakse*, *Tybjærg*, *Hammer*, *Baarse* og *Møenbo*. Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 70 Sognekommuner.

Amtet udgør en Del af 3. Landstingskreds og har 6 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Sjællands Stift — undtagen

Øen *Bogø*, der hører under Falsters Provsti i Laaland-Falsters Stift — og indbefatter 3 Provstier: [1]) Fakse, Bjeverskov og Stevns Herreders Provsti (hvortil høre alle disse Herreders Sogne undt. Lellinge, der hører til Tune og Ramsø Herreders Provsti i Kbhvs Amt); [2]) Tybjærg og Hammer Herreders Provsti, der indbefatter samtlige Sogne i disse Herreder — undt. Kastrup, der hører til Baarse og Møenbo Herreders Provsti — samt Broby, Testrup og Gunderslev Sogne i Sorø Amt; [3]) Baarse og Møenbo Herreders Provsti, der indbefatter alle disse Herreders Sogne — undtagen Bogø, der som ovenfor nævnt hører til Falsters Provsti — og Kastrup Sogn i Hammer Herred.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 5 Købstadsjurisdiktioner, 8 Landjurisdiktioner: [1]) Bjeverskov Herred, der kun omfatter Sognene Gjørslev og Vollerslev; [2]) Vallø Birk, til hvilket høre alle de andre Sogne i Bjeverskov Herred (ogsaa Ejby og Højelse S. af Ramsø Hrd., Kbh. Amt); [3]) Stevns og Fakse Herreder, der omfatte hele Stevns Hrd. og 5 Sogne i Fakse Hrd.; [4]) Bregentved og Gisselfeld Birk, hvortil høre Sogne af Fakse, Tybjærg og Hammer Herreder (ogsaa nogle Sogne af Ringsted Hrd., Sorø Amt); [5]) Tybjærg Hrd., hvortil hører største Delen af Tybjærg Hrd. (og Herlufsholm Sogn); [6]) Vordingborg nordre Birk, hvortil hører største Delen af Baarse Hrd.; [7]) Vordingborg søndre Birk, hvortil høre Dele af Baarse og Hammer Hrd.; [8]) Møenbo Herred, hvortil høre alle Sognene i dette Hrd. undtagen Bogø, som hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiktion.

Amtet hører til 2. Udskrivningskreds og til søndre sjællandske Fysikat; der er 5 Lægedistrikter: [1]) Tryggevælde eller Storehedinge, [2]) Næstved (hvortil hører Øster Flakkebjærg Hrd. i Sorø Amt), [3]) Vordingborg, [4]) Præstø, og [5]) Møens. Med Hensyn til Oppebørselen af Skatter danner Amtet to Amtstuedistrikter: Præstø Amts sjællandske Distrikt (Vordingborg, med Filial i Fakse) og Møens Distrikt (Stege). Amtet har for Tiden 11 Branddirektorater: 6 for Købstæderne og 5 for Landdistrikterne.

Præstø Amt bestod fra 1660 af *Tryggevælde Amt*, der indbefattede Stevns, Fakse og Bjeverskov Herreder, *Vordingborg Amt*, hvortil hørte Tybjærg, Hammer og Baarse Herreder (1660—65 dannede dog Sognene Jungshoved, Allerslev og Skibbinge af Baarse Hrd. og Øen Nyord af Møens Hrd. et eget Amt: *Jungshoved Amt*), og *Møens Amt*, der omfattede Øen Møen (og fra 1689 ogsaa Bogø); 1750 sammenlagdes Tryggevælde og Vordingborg Amter, og 1803 forenedes ogsaa Møens Herred, tillige med de 5 Købstæder, med dem, saa at det nuv. Præstø Amt var dannet.

Litt.: *O. D. Lütken*, Præstoe Amt, beskrevet efter Opfordr. af Landhusholdningsselskabet, Kbh. 1839.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark III Udgave

PRÆSTØ.

Eftertryk forbydes.

Præstø

Købstaden Præstø ligger i Baarse Herred under 55° 7′ 24″ n. Br. og under 0°31′41″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets vestl. Gavl). Byen ligger meget smukt paa en Halvø, der tidligere har været en Ø, og som i nordøstlig Retning skyder ud i den inderste Vig af Præstø Fjord og mod S. begrænses af Tubæk Aa; i øvrigt er den omgiven af et med større og mindre Skove bevokset, til Dels stærkt kuperet Terræn, fra hvis Højder der paa flere Steder er vid Udsigt over Fjorden og Fakse Bugt med dens Kyster. Det højeste Punkt i Byen, ved Raadhuset, er omtr. 25 F., 8 M., over Havet. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. 10, fra Næstved 3, fra Vordingborg $2^1/_4$, fra Fakse $2^1/_2$ og fra Kjøge $5^1/_2$ Mil. Byens Udstrækning fra V. til Ø. er meget stor i Forhold til dens Størrelse, omtr. 1500 Al., medens den fra N. til S. højst er 4—500 Al. Hovedgaden, Algade, til hvilken man kommer ad Landevejen fra Vordingborg, er alene 1320 Al.; ved tre Smaagader forbindes denne Gade med Byens anden større Gade, Grønnegade, fra hvilken der atter gaar to Stræder mod N. til Havnevejen. Det rummelige Torv dannes ved en Udvidelse af Grønnegade. Byens Gader ere meget godt brolagte, og den har i de senere Aar faaet flere ret anselige Bygninger; men der hviler ikke noget Særpræg over den, og paa Grund af store Ildebrande er der ikke bevaret gamle Bygninger, i alt Fald ingen fra Tiden før 1750.

Præstø Købstadgrund udgjorde 1897 619,826 □ Al. (noget over 44 Td. Ld.), Markjorderne, det saakaldte Oredrev, omtr. 1,960,000 □ Al. (140 Td. Ld.). Til Byens Markjorder høre to Holme i Fjorden, Store Holm og Lille Holm. Byen havde 1897 2 Gader og 8 Stræder, 1 Torv og 1 Havneplads. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 175 (Jan. 1897 var der i alt 194, deraf paa Byens Grund 164). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 1888 184 Td. Ld.; deraf vare besaaede 74, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 65, Have 22, Byggegrunde 12 og Hegn, Veje, Vand-

areal m. m. 11 Td. Det saml. Hartkorn for Byen og Markjorderne var $^{1}/_{1}$ 1895 14,$_{8}$ Td.; deraf hørte 1,$_{5}$ Td. til 1. Gaard.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1. April. 1897 1,944,617 Kr. (Antal af Forsikringer 195).

Med Præstø Købstads Kommune er forenet et **Landdistrikt**, som bestaar af Hovedgaarden *Nysø* (se S. 773) foruden en nærliggende Gaard, samt en Del Fæste- og Lejehuse. Landdistriktets Fladeindhold udgjorde 1888 647 Td. Ld., hvoraf 211 vare besaaede og 213 vare Afgræsning osv., 20 Have, 180 Skov, 6 Byggegrunde og 17 Hegn, Veje, Vandareal m. m.; det saml. Hrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 48,$_{7}$ Td. Landdistriktet har Kommunalvæsen — særlig Skole- og Fattigvæsen — fælles med Købstaden og har intet særskilt Sogneraad, men er repræsenteret i Købstadens Byraad (ved kgl. Reskr. af $^{19}/_{12}$ 1874 indlemmedes nogle Ejendomme af Landdistriktet i Købstaden).

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** mærkes følgende:

Kirken, ved den østl. Ende af Algade, paa den sydlige Del af den saakaldte Klosternakke, bestaar af et ældre Parti, Skib med Korafslutning, og en Tilbygning mod S., der gaar over hele det ældre Partis Længde, samt et Taarn ved det sidstes Vestende. Den ældre Del, for en Tid St. Antonii Klosterkirke (se S. 772), er opført væsentlig af røde Mursten (nu dækket med tyk, rødmalet Puds med Murstensinddeling); Skibet, der har 5 ulige brede, spidsbuede Krydshvælvinger, har oprindelig haft 4 store, spidsbuede Vinduer paa hver Langside; men Vinduerne mod S. ere nu til Dels nedbrudte indtil Gulvet, saa at der er dannet store, spidsbuede Aabninger ind til Tilbygningen; mod N. ere to af Vinduerne tilmurede; paa denne Side ses nær ved Vestenden Spor af en tilmuret Dør. I den nyeste Tid er det gamle Kor blevet indrettet til Sakristi, idet Korbuen tilmuredes og Buen ind til Tilbygningen lukkedes med en Dør; det derved opstaaede firkantede Rum dækkedes med et fladt Bræddeloft (hvorover der er Materialkammer). I den syvsidede Korafslutning er der under Gulvet Gravkælder, hvis Hvælvinger naa op over Kirkens Gulv. Korets 5 østlige Vinduer ere ligeledes i den nyeste Tid tilmurede. Taarnets nederste Rum, der nu er indrettet til Vaabenhus, har spidsbuet Krydshvælving og har oprindelig aabnet sig ind til Skibet med en stor Spidsbue; men den er nu tilmuret og forsynet med en fladbuet Dør. Taarnet har takkede Gavle mod Øst og Vest; det har tidligere haft Trappehus paa Nordsiden med muret Vindeltrappe, nu er der et nyt Trappehus. Tilbygningen (maaske opført, da Klosteret blev nedbrudt) er ligeledes opført af røde Mursten med tre spidsbuede Krydshvælvinger, over hver af hvilke der er opført et særskilt Tag paa tværs af det ældre Partis Tag, saa at der mod S. fremkommer tre Gavle, der ere kamtakkede og forsynede med Felter og Blindinger. Af Tilbygningens 6 oprindelige, store, spidsbuede Vinduer mod S. er det ene tilmuret; ligeledes har den et Vindue i V. og et i Ø., det sidste nu tilmuret; den østlige Del af Tilbygningen er nu Kor.

Den udskaarne, malede og forgyldte Altertavle med Figurer og Reliefs (i Midtfeltet Nadveren, Christus i Gethsemane, Korsfæstelsen, Opstandelsen

og Himmelfarten) er fra 1657, skænket af Borgmester Laurids Nielsen og Hustru og er maaske forfærdiget af Abel Schrøder i Næstved. Prædikestolen, som staar i en af Buerne mellem de to Dele af Kirken, er et godt Renæssancearbejde, skænket 1631 af Chr. Grubbe til Lystrup. Døbefonten, der staar i den gamle Kirkes østl. Ende, er af Kamp; Messingfadet er skænket 1621 af Karen Sørensdatter til Minde om hendes 2. Mand, Borgmester og Tolder Jacob Christoffersen Viborg († 1619); den Trædøbefont, hun samtidig skænkede, blev benyttet indtil de sidste Aars Restauration, da den maatte vige Pladsen for den gamle Døbefont; den findes endnu i Kirken. I Taarnet hænge tre Klokker, hvoraf de to smaa med Antoniuskorset ere fra Klostertiden; den ene af dem er støbt af Fastenove 1519; den tredje Klokke er skænket 1654 af ovennævnte Laurids Nielsen.

Kirken er meget rig paa Epitafier og Ligsten, hvilke sidste desværre

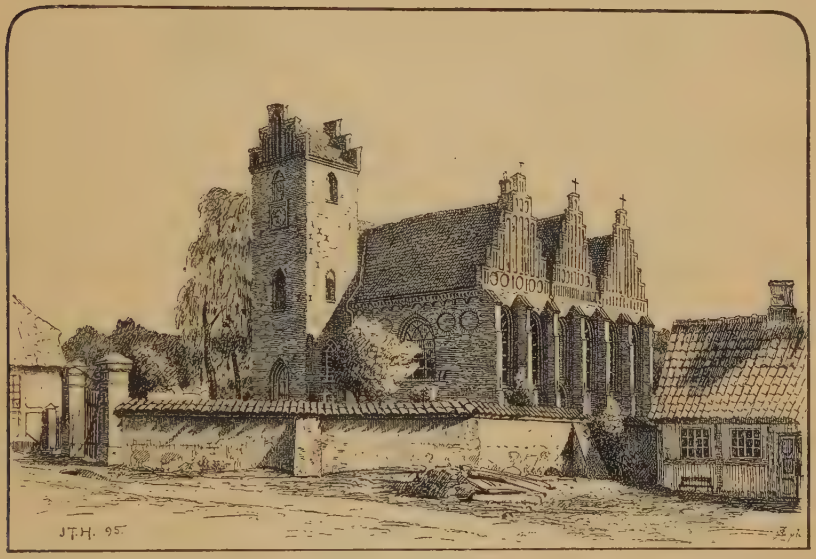

Præstø Kirke.

næsten alle ligge i Gulvene og derfor slides stærkt (mange Sten ere borttagne fra Kirken i 19. Aarh. og benyttede til Trapper i Byen). Af Epitafier nævnes: Paa Væggen bag Døbefonten et af Træ med Maleri over ovennævnte Laurids Nielsen († 1636), Fader til Jens Lauridsen til Nysø, og Hustru Elisabeth Jensdatter († 1653) samt Børn. Paa nordl. Væg smstds. Epitafium over Sognepræst Peder Winsløw († 1705). Paa en af Pillerne i Tilbygningen et større Epitafium (Kirkens bedste Renæssancearbejde) over Karen Sørensdatter og hendes 3 Mænd, Borgmester og Tolder Niels Jensen († 1605), Borgmester og Tolder Jac. Christoffersen Viborg (se ovfr.) og en Borger Jens Eriksen, samt hendes Datter. Paa den sydl. Væg sammesteds Epitafium over Raadmand Svend Nielsen og hans Hustru, fra 1631. I Koret hænger et slet Maleri over Sognepræst Lars Rasmussen († 1587; se om ham Ny Kirkeh. Saml. II S. 615). — Af Ligsten nævnes: i Sakri-

stiet en karakteristisk Ligsten over Sognepræst Anders Andersen, en af de første Præster efter Reformationen; han havde været Munk i Klosteret, hvorfor han paa Stenen er fremstillet med Antoniuskorset paa Brystet; han var den første Præst, der havde Skibbinge til Anneks (se om ham Kirkeh. Saml. II 101, Ny Kirkeh. Saml. II 756, Personalh. Tidsskr. II S. 3, 76 og 368). Smstds. to Ligsten over Sognepræst Lars Rasmussens Forældre, Rasmus Mikkelsen (Portrætfigur med Økse og Pung), † 1554, og Anne Siorsdatter, † 1571. I en af Buerne mellem Kirken og Tilbygningen ligger en Ligsten over Corfits Rønnov, Ridder, † 1490, og hans Hustru Birgitte, med deres adelige Vaaben. I den gamle Kirke ere opstillede Ligsten over Sognepræsterne Laur. Klein, † 1557, den sidste Præst i Skibbinge, Mads Jacobsen, † 1623, og Ole Olsen Borch, † 1631; i Gulvet ligge et Par store Ligsten over ovennævnte Laur. Nielsen og Hustru og over hans Familie (med Portrætfigurer). Desuden findes en Del Ligsten over Borgmestre, Toldere og Borgere. I Kirken er der 3 Messinglysekroner; paa den ene staar, at derunder er begravet Hans Erichsen Maarup, † 1740, og Hustru. I den vestl. Ende af Tilbygningen er et nyt Pulpitur med Orgel. — I Gravkælderen, der er indrettet 1671 af Jens Lauridsen til Nysø, staa en Del Kister, hvori hvile bl. a. Jens Lauridsen selv, † 1689, og hans Hustru Barbara Wilders, flere af deres Børn, Kommerceraad J. N. Voigt til Nysø, † 1743, og Hustru og Generallieutenant Peter Kaasbøll, † 1767. (*V. Ingerslev*, Gravskr. og Inskriptioner i P. Kirke, i Personalh. Tidsskr. II, S. 1 fl.).

Paa Kirkegaarden, der omgiver Kirken, ligger bl. a. begraven Digteren Nicolai Bierfreund Søtoft, Præst i Præstø 1823—35, † som Præst i Øster Egesborg 1844.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Annekset Skibbinge. — Kirken ejer i Obligationer og rede Penge omtr. 5500 Kr.; dens aarlige Indtægter ere omtr. 1500 Kr., og den har i Reglen et lille Overskud; den har ingen Gæld.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Torvet, er opført 1823 af Grundmur i to Stokværk (det tidligere Raadhus, af Bindingsværk, laa omtr. paa samme Sted); Frontespicen er tilbygget 1868; Arresthuset med 9 enkelte Celler og en fælles Celle, er opført i 1840'erne. Bygningerne, der indeholde, foruden Retslokaler, en Sal til Byraadets Møder, Lokaler for Forligskommissionen, Arrestlokaler og Bolig for Arrestforvareren samt Sprøjtehus, ejes af Præstø Amtskommune med $^3/_4$ og Præstø Købstad med $^1/_4$ og ere brandforsikrede for 22,080 Kr.

Byens kommunale Skolevæsen har (if. Skoleplan, approb. af Min. $^{14}/_3$ 1876) tre Afdelinger: Forberedelsesskolen, Borgerskolen og Realskolen (den sidste for betalende Elever). **Forberedelses- og Borgerskolen**, i den østlige Del af Grønnegade, er opført 1895—96 efter Tegning af Arkitekt Wilsbech i eet Stokværk med Kvist; den indeholder bl. a. 6 Klasseværelser og en Gymnastiksal. **Realskolen** benytter den gamle Borgerskolebygning i en Bagbygning i den østl. Ende af Algade; den indeholder 3 Klasseværelser, et Værelse til Samlinger og et Arkivværelse; desuden er der til Gaden 1896 opført en to Stokværk høj Bygning (Arkitekt Wilsbech), der indeholder Lærerboliger og et Klasseværelse. Forberedelsesskolen har 3 Klasser med Fællesundervisning for Drenge og Piger; Borgerskolen har 1 Klasse for Fællesundervisning, 1 Drenge- og 1 Pigeklasse; Realskolen har 4 Klasser, alle med Fællesundervisning og med Præliminæreksamen til Maal

(afholdes første Gang 1898). Det for Skolerne fælles Lærerpersonale bestaar af 1 Inspektør, 3 Lærere (hvoraf 1 tillige er Kordegn, 1 Organist), 1 Timelærer, der tillige er ordineret Medhjælper for Sognepræsten, 2 eksaminerede Lærerinder, 1 Timelærerinde, 1 Gymnastiklærer og 1 Gymnastiklærerinde. Forberedelses- og Borgerskolen havde $^1/_6$ 1897 154, Realskolen 48 Elever. — **Teknisk Skole** (stiftet 1860 af Haandværkerforeningen), der tidligere benyttede Borgerskolens Lokaler, er opført 1891 efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech i to Stokværk i Jomfrustræde; den faar Tilskud fra Stat og Kommune og indeholder bl. a. 6 Klasseværelser. — Desuden er der en privat Pigeskole (opf. 1884).

Fattighuset og den dermed forbundne **Arbejdsanstalt**, i den østl. Ende af Algade, er opført 1881 og har Plads for 38 Lemmer. **Sygehuset**, i Jomfrustræde, er opført 1864 i et Stokværk og aabnet 1866 (paa en af Grev Raben-Levetzau til Beldringe skænket Grund, hvorfor Beboerne af Beldringe og Lekkende Godser have samme Ret til Indlæggelse som Præstøs Indb.); det har 10 Senge og er paa 3 Sider omgivet af Have. — **Posthuset** og **Telegrafstationen**, i Algade, er opført 1893. **Toldboden**, paa Havnepladsen, er opført 1855.

Den borgerlige Velgørenheds Stiftelse i Præstø, i Grønnegade, er oprettet af Borgere i Præstø $^7/_5$ 1852. I Stiftelsen, der ejer i Kapitaler omtr. 12,500 Kr., og hvis Bygning er assureret for 18,000 Kr., er der Fribolig for 8 trængende Enker, som foruden Brændsel faa 50 Kr. aarlig. — **Præstø Asyl**, i Grønnegade, er stiftet $^{29}/_{11}$ 1869 af Borgere i Præstø; i Asylet, som er assureret for 3140 Kr., og som ejer i Obligationer omtr. 2500 Kr., er der Plads for 30 Børn.

Lige uden for den vestl. Indgang til Byen er 1891 opført Missionshuset „Emaus".

I den østl. Ende af Byen, paa Klosternakke N. for Kirken, ligger Lystanlægget *Frederiksminde*, der ejes af Kommunen; i Anlægget er der en Pavillon og en Buste af Fr. VII, rejst 1868. — Paa Lille Holm, der tilhører Kommunen (ligesom en Del af Store Holm), har der i de senere Aar dannet sig en stor Maagekoloni, som fredes.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Febr. 1890 i Byen: 1500; 1801 havde den 480, 1840: 784, 1860: 1298, 1880: 1460 Indb. — Landdistriktet (se S. 766) havde s. Aar 114 Indb. (1801: 131, 1840: 188, 1860: 182, 1880: 144).

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i Byen i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 189 levede af immateriel Virksomhed, 617 af Industri, 358 af Handel og Omsætning, 52 af Søfart, 32 af Fiskeri, 54 af Jordbrug, 4 af Gartneri, medens 125 fordeltes paa andre Erhverv, 51 levede af deres Midler, 14 nøde Almisse, og 4 hensade i Fængsel. — I Landdistriktet var Fordelingen s. Aar: 13 levede af immat. Virksomh., 51 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 3 af Søfart, 30 af Industri, 9 af Handel, 4 af andre Erhv., og 2 nøde Almisse. — Paa Grund af sit frugtbare Opland har Byen altid haft en i Forhold til sin Størrelse god Handel. Den ret betydelige Handel med Flæsk, der indtil Beg. af 1830'erne dreves, især paa England, er dog nu ophørt; ligeledes er Kornhandelen,

især med Byg, paa Udlandet betydelig aftaget, og Byggen gaar nu for største Delen til indenlandske Bryggerier. Søfart og Fiskeri ere ret vigtige Erhverv; Fiskeriet (Aal, Gedder m. m.) foregaar næsten udelukkende indenfjords.

Af fremmede Varer, der fortoldedes 1896, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 280 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 4179 Pd., uldne Manufakturvarer 2596 Pd., Vin 5153 Pd., andre Spirituosa à 8^0 270 Vrtlr., Humle 2443 Pd., Kaffe 17,932 Pd., Olier 33,000 Pd., Salt 8019 Pd., Risengryn og Rismel 2600 Pd., Stenkul 7000 Td. og 3,100,000 Pd., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 86,976 Pd. samt Tømmer og Træ 580 Clstr. og 2454 Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1896 var der ved Toldstedet hjemmehørende 40 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 544 Tons. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 82 Skibe med 4502 Tons Gods, for Udgaaende 49 Skibe med 163 Tons Gods. I indenrigsk Fart indkom 189 og udgik 220 Skibe (af hvilke 76 og 16 vare Dampsk.) med henholdsvis 4508 og 4516 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1896, efter Fradrag af Godtgørelser, 17,126 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 1162 Kr., i alt 18,288 Kr. (2230 Kr. mere end i 1895). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 14,767 Kr. (3323 Kr. mere end i 1895). Det producerede Udbytte var 173,400 Potter, hvoraf 300 udførtes til Udlandet.

I Præstø afholdes Marked 2. Tirsdag i hver Maaned (Heste, Kvæg, Faar og Svin).

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Antonii Bayersk- og Hvidtølsbryggeri (aarl. Produkt. omtr. 7000 Td.), et Damp Save- og Høvleværk (aarl. Produkt. omtr. 20,000 Kbfd. haardt Træ foruden Snedkerarbejde), et Dampbrænderi (aarl. Produkt. omtr. 200,000 Potter Brændevin), et Jærnstøberi og Maskinfabrik (omtr. 35 Arbejdere).

I Præstø udgives 1 Avis: „Præstø Folkeblad".

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893 i Byen og paa Markjorderne: 114 Heste, 46 Stkr. Hornkvæg (deraf 39 Køer), 18 Faar, 86 Svin og 15 Geder, i Landdistriktet: 37 Heste, 131 Stkr. Hornkvæg (deraf 105 Køer), 3 Faar og 84 Svin.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Birkedommer og Skriver i Vordingborg nordre Birk. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 7 valgte Medlemmer samt af Repræsentanter for Landdistriktet. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Forvaltningen, b) for Havnevæsenet, c) for Skolevæsenet, d) for Brolægnings- og Vejvæsenet, e) for Fattigvæsenet, f) for Mark-, Vand-, Renovations- og Belysningsvæsenet.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 26,815 (deraf Grundskat 482, Husskat 2614, Formue- og Lejlighedsskat 22,399, Bidrag fra Landdistriktet 1320), Afgifter efter Næringsloven 1926, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 1158, Indtægt af Aktiver 2125, ekstraord. Statstilskud. 565 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Stat 575, Bidr. til Amt 59, Bidr. til Amtsskolefond 484, Byens Bestyrelse 572, Fattigvæsen 9628, Alderdomsunderstøttelse 2944, Skolevæsen 46,804,

Rets- og Politivæsen 3171, Medicinalvæsen 2124, Gader og Veje 12,488, Renlighed 334, Gadebelysning 969, Brandvæsen 706, kirkelige Formaal 1805 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895: i Kapitaler 38,509, i Ejendomme, som give Udbytte, 88,775, i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 26,500 Kr. Kommunens Gæld var 90,314 Kr. For 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed 6 pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 466,500 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 464,900 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: $^{1}/_{4}$ af Raad-, Ting-, og Arresthuset (se S. 768), Borgerskolen, Realskolen, Lærerboligen, Fattiggaarden, Sygehuset, de saakaldte Nysøhuse og nogle Jorder.

Præstø har et Brandkorps (Vedt. af $^{1}/_{12}$ 1873) og et dermed i Forbindelse staaende Politikorps paa 15 Mand.

I Sparekassen for Præstø By og Omegn (oprettet $^{7}/_{10}$ 1845) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 556,830 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 110,424 Kr., Antal af Konti 772. — I Sydsjællands Laane- og Sparebank i Præstø (opr. $^{9}/_{9}$ 1871) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 781,206 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$—4 pCt., Antal af Konti 1900.

Havnen er først anlagt i 19. Aarh.; tidligere var der kun nogle smaa Skibsbroer, men Ladning og Losning maatte foregaa ved Baade eller ved Vogne, som kørte ud i Vandet. Saavel i Indløbet gennem Fjorden — der dannes af en smal, bugtet Rende S. for det Fed, som adskiller Fjorden fra Fakse Bugt — som i selve Havnen er der ved dagl. Vande 11 Fod Vand; 1897 er der paabegyndt en større Opmudring, hvorved Løbet vil blive forbedret og uddybet til 13 Fod. Havnebassinets Størrelse er omtr. 11,500 □ Al.; Bolværkerne ved den egentlige Havn ere omtr. 400 Al.; V. for Havnen er der en Baadehavn med omtr. 250 Al. langt, lavt Bolværk og omtr. 7 Fod Vand langs dette. Den egentlige Havneplads' Størrelse er omtr. 1 Td. Ld., men hertil komme tilgrænsende opfyldte Arealer paa omtr. 8000 □ Al. Havnevæsenet bestyres af et Udvalg bestaaende af Borgmesteren og 4 Medlemmer, hvorunder sortere en Havnekasserer og en Havnefoged. Havnekassens Beholdning var ved Udg. af 1896 omtr. 17,000 Kr. Havne- og Bropengene have i de sidste Aar udgjort omtr. 7000 Kr. aarl. — Paa Fedet findes 3 Ledefyr; ligeledes er der 3 Ledefyr ved Roneklint. — Ved „Næbet" paa Sydsiden af Indløbet ved Præstø Havn findes Lods, som lodser i Præstø Fjord. Ved Fakse Ladeplads, hvis Lodseri hører sammen med Præstø Lodseri, er der derhos ansat 2 Lodser. — Byen har to Gange ugentlig Forbindelse med Kbh. ved det forenede Dampskibsselskabs Skibe.

I gejstlig Henseende er Skibbinge Sogn forenet med Præstø som Anneks.

Præstø hører til 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Præstø Amts sjællandske Amtstuedistrikt og Præstø Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 154. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 144—154.

Ved Præstø Toldsted er ansat en Toldforvalter, en Toldoppebørselskontrollør (ved Fakse) og en Toldassistent. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og en Ekspedient), der tillige er Bestyrer af Telegraf-

stationen. Præstø staar i Telefonforbindelse med Kbh. og de andre sjæll. Byer.

I Loven af 1894 om private Jærnbaner findes optaget en Bane fra Præstø til et Punkt paa den sydsjællandske Bane mellem Lundby og Haslev, og det er nu vedtaget at bygge en saadan Præstø-Næstved Bane (kgl. Konc. $^4/_6$ 1897); Overslagssummen er 876,000 Kr., af hvilket Beløb Staten skal tilskyde Halvdelen.

Historie. Præstø hører ikke til Landets ældste Byer. Navnet forekommer første Gang 1353, da Skovkloster bl. a. afstod „Præstø med sit Fang" til Vald. Atterdag for at blive fri for Gæsteri, og Byen fik 1403 sine første Privilegier af Erik af Pommern, idet han tilstod Bymændene i Pr. alle de Friheder og Privilegier, som hans Forgængere havde indrømmet Borgerne i Roskilde. Byen har oprindelig ligget paa en Ø, som først i Beg. af 19. Aarh. er bleven landfast; men hvoraf den første Del af Navnet kommer, ved man ikke. If. en vistnok helt uhjemlet Tradition skal Øen have faaet sit Navn, fordi den benyttedes af Præsten i Skibbinge, før Byen blev til; da det ældste Vaaben, som fremstiller en sortklædt Præst med en Guldkalk i Haanden, er fra 1519, skyldes det antagelig et senere opstaaet Sagn, naar Volf — i Encomion Regni Daniæ, 1654, S. 551 — fortæller, at Vaabenet forestiller den første lutherske Præst i Byen, tidligere Munk i St. Antonii Kloster, „Hellig Anders" (se Ligstenen S. 768). Byen stod vist tidligst i Forbindelse mod V. med det omliggende Land ved en Træbro, „Vesterbro", som holdt sig til Beg. af 19. Aarh., da den afløstes af en fast Dæmning (den vestl. Del af Algade, der er anlagt i den nye Tid, bærer Navnet „Vesterbro"). Mod Ø. over Tubæk Aa blev der først langt senere Forbindelse; her foregik Overfarten ved Baade eller Vogne, eller man passerede ad store Sten ved Lavvande; senere byggedes der en Træbro „Østerbro", men den solgtes ved Auktion 1784, og Overfarten foregik da som før, indtil den nuv. Dæmning, der fører til Skibbinge, opførtes 1819.

Byens Betydning i Middelalderen var kun ringe og knyttede sig særlig til *St. Antonii Kloster*, der laa N. V. for Kirken paa Klosternakke. Dets Grundlæggelse skyldes Chr. I, som 1470 skænkede Antoniterne i Morkjær i Angel „Vor Frue Kirke i Præstø". med tilhørende Præstegaard (senere laa Byens Præstegaard i Gronnegade, indtil den 1732 solgtes ved Auktion; siden den Tid har Byen ingen haft), for at de der kunde stifte en Filial. Først 1474 blev Kirkens Forening med Morkjær dog retslig anerkendt. Klosteret stod i stærkt Afhængighedsforhold til Morkjær; Munkene maatte aarlig betale dertil en større Afgift i Korn og Penge, og for at bringe denne til Veje saavel som for selv at skaffe sig Underhold gik de Tiggergang i Roskilde og Lunde Stifter. Forskellige Gaver af anden Art tilfløde dog ogsaa Klosteret; saaledes betænkte Jørgen Gøye det 1474 i sit Testamente med 10 Mark, Fru Ingerd Bille skænkede det en Gaard i Øllerup i Ø. Flakkebjærg Hrd., og Kong Hans henlagde 1504 Beldringe Kirke i Baarse Hrd. til det, fra hvilken Tid Munke fra Klosteret betjente Præsteembedet her (det er urigtigt, at Klosteret oprindelig har ligget i Beldringe, hvad man før har antaget). Aar 1476 lod Markvard Nielsen og 1511 Anders Billes Hustru, Fru Pernille Krognos, sig optage i Ordenens Broderskab. Paa Reformationstiden var Klosteret meget fattigt; 1532 maatte det „af Nød og Trang" sælge en Gaard i Kbh. i Lille Pilestræde (Antonistræde), hvori de terminerende Brødre havde deres Tilhold, og omtr. samtidig afhændede det Gods i Øllerup o. a. St. Omtr. 1536 ophævedes Klosteret; et Par af Munkene bleve evangeliske Præster. Klosterkirken blev Byens Sognekirke; 1550 fik Borgerne 7 af Klosterets Boder, som de skulde bygge og forbedre, og Landgilden deraf skulde bruges til Vin og Brød for Sognepræsten. Samtidig tillodes det at nedbryde *St. Gertruds Kapel*, der laa i Byens vestl. Udkant og vistnok skrev sig fra Klosterets Oprettelse*), og anvende Materialet til Sognekirkens Forbedring (muligvis stammer den nye Del af Kirken

*) At Kapellet har været til før Klosterets Tid, og den lille By saaledes har haft to Kirker, er ikke rimeligt. Biskop Oluf Mortensen knyttede til sit Samtykke til Klosterets Oprettelse den Betingelse, at Menigheden derved ikke maatte lide Skaar i sin sædvanlige Gudstjeneste og Sjælerøgt; formodentlig derfor er Kapellet blevet oprettet.

fra denne Tid). Aar 1563 fik Lensmanden paa Jungshoved Bjørn Kaas Befaling til at lade „nedtage det øde Kloster udi Præstø saa nær som paa Kirken"; 41,000 Mursten derfra anvendtes ved Kjøbenhavns Slot. Man er ofte N. for Kirken stødt paa gamle Munkesten og Grundsten, der formentlig ere Levninger af Klosteret; ligeledes skal man ved Gravninger være stødt paa „en underjordisk Gang" fra Kirken ud paa Klosternakke. (Se *J. F. Fenger*, i Kirkeh. Saml. II S. 96, og *H. F. Rørdam*, i Kirkeh. Saml. 4. R. II S. 193).

Byen var ikke betydelig ved den nye Tids Begyndelse (1551 havde den slet ingen Skole; 1557 fik Borgerne Fritagelse for at betale Byskat i de næste 3 Aar, „for at de desbedre kunde komme til Næring og forbedre deres By"), og dens Fremgang hæmmedes desuden ved hærgende Ildebrande, saaledes 1658, 1670, 1711, da der brændte 28 Gaarde og Huse, 1750, da den østl. Del, og 1757, da den vest. Del brændte. Ogsaa i Svenskekrigen 1658—60 led den en Del; 1711 hjemsøgtes den svært af Pesten (bragt hertil med en Skipper fra Kjøbenhavn $^{20}/_{8}$), idet der døde 89 Mennesker. Aar 1672 havde den 435 Indb., 1769 var Tallet sunket til 379. I 19. Aarh. er den gaaet betydelig frem, særlig ved sin ret anselige Handel med Flæsk og Korn (se S. 769). — Indtil 1740 havde Præstø en Latinskole, der havde Lokale i et Hus paa Kirkegaarden; den var dog meget ubetydelig og hørte til de

Nysø, set fra Gaarden.

Skoler, som ikke kunde dimittere til Universitetet. — I 18. Aarh. var den Garnisonssted for en Eskadron af det sydsjællandske Dragonregiment, der havde Station i de saakaldte kgl. Barakker paa Klosternakke.

I Præstø Landdistrikt ligger Hovedgaarden **Nysø**, Hovedsædet i Baroniet Stampenborg. Om Hovedbygningen se ndfr. Nysø har 40 Td. Hrtk., 379 Td. Ld., hvoraf 42 Eng, 24 Have og Gaardsplads, Resten Ager (23 Td. Ld. Eng ligger i Beldringe Sogn). -- Baroniet *Stampenborg* indbefatter Hovedgaardene *Nysø* og *Jungshoved* (tils. 777 Td. Ld.) og Enkesædet *Christinelund* i Skibbinge Sogn, alt beliggende i Præstø Amt, og har 1897: af Hrtk. af alle Slags 728 Td., hvoraf fri Jord 108, Skovskyld $48^{1}/_{2}$, Bøndergods 133, Arvefæstegods $379^{1}/_{2}$, Kirketiende (Skibbinge og Jungshoved Kirker) 59 Td., Bankaktier 7400 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 937,000 Kr. Skovarealet udgør omtr. 1156 Td. Ld.

Nysø er oprettet af Jens Lauridsen, der som „Pensionarius over Vordingborg Amt" havde Bestyrelsen af en Del Krongods i Sydsjælland, og som 1670 fik udlagt

af Kronen noget Gods i Omegnen af Præstø, deribl. det øde Jordstykke Nysø, for nogle Fordringer, som Broderen, Krigskommissær Søren Lauridsen, havde overdraget ham, da han havde forstrakt Kronen med Penge under den sidste Krig. Paa dette Jordstykke opførte Jens L. Gaarden Nysø, som han ved kgl. Bevilling af 1673 fik tillagt Hovedgaards Friheder (dog ikke Tiendefrihed), og som ved hans Død 1689 gik over til Sønnen Laurids Lauridsen, der tilkøbte Skibbinge Kirke (1707 vurderedes Gaarden til 20,000 Rd.). Fra Laurids Lauridsen gik Nysø over til hans Svoger Kommerceraad J. N. Voigt († 1743), som 1742 solgte den for 16,000 Rd. (Hovedgaardstakst omtr. $23^1/_2$, med Bøndergods i alt $187^1/_2$ Td. Hrtk.) til Enkegrevinde Danneskjold-Samsøe, f. Holstein. Hun skødede den 1761 for 26,500 Rd. til Kammerjunker, Grev Gustav Holck, der 1763 solgte den til Kmhr., senere Gehejmeraad og Stiftamtmand H. A. Brockenhuus († 1793), der tillige ejede Jungshoved og Oremandsgaard. Han erhvervede 1763 kgl. Bevilling for Nysø paa komplette Hovedgaardsrettigheder og solgte 1785 alle tre Godser for 136,200 Rd. til Etatsraad N. L. Reiersen (Stifteren af det Reiersenske Fond). Efter hans Død 1795 solgtes ved Auktion 1796 Nysø for 96,100 og Jungshoved for 82,100 Rd. til Justitsraad Peter Thestrup, og 1800 købte Kapt., senere Kmhr. Holger Stampe for 207,000 Rd. begge Godserne, som han ved kgl. Resol. af $^{11}/_2$ 1809 fik oprettet til Baroniet *Stampenborg*. Erektionen er grundet paa Gehejmeraad og Statsminister Henr. Stampes Testamente af $^7/_8$ 1783, hvorved en Kapital af 200,000 Rd. bestemtes til Indkøb af Jordegods, der kunde oprettes til et Friherreskab under Navn af Stampenborg, og som nærmeste Arving havde Henr. Stampe († 1789 uden at efterlade sig Børn) indsat Sønnen af sin ældste Broder Frands Thestrup Stampe (Præst i Slagelse, † 1762), ovennævnte Holger Stampe († 1827). Nuv. Besidder er hans Sønnesøn, Kmhr. H. C. F. Baron Stampe-Charisius. Da Godserne imidlertid ikke udgjorde den fastsatte Størrelse for et Friherreskab, 1000 Td. Hrtk., paalagdes det i Erektionspatentet Lensbesidderen at oplægge aarl. 500 Rd. til Friherreskabets Supplering med Jordegods, hvilken Forpligtelse dog nu er ophævet if. Lands-Overretsdom af $^{13}/_8$ 1849.

Hovedbygningen er opført 1673 af Jens Lauridsen, men er betydelig forskønnet af Brockenhuus. Den er af Grundmur i to Stokværk med Kælder og Frontespice samt med to Fløje ud til Gaarden. Den er paa de tre Sider omgiven af Grave. Tæt ved Graven paa Pladsen foran Hovedbygningen ligger „Thorvaldsens Atelier", en Pavillon, som Baronesse Stampe lod opføre for Kunstneren, der i flere Aar opholdt sig paa Nysø som Gæst; i Pavillonen findes flere af hans Arbejder, som han udførte her, bl. a. hans egen bekendte Statue. — S. for Hovedbygningen ligger den store, i fransk Stil anlagte Have med stive Hække og snorlige Gange samt Billedstøtter (et Sagn siger, at Havens Anlæggelse kostede en Skilling mere end Bygningen). Paa Nysø findes en 75 F. høj Hvidbirk. — Nord for Hovedbygningen ligge Godsforvalterboligen, Avlsbygningerne m. m. (*M. G. P. Repholtz*, Beskr. over Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820).

Storehedinge

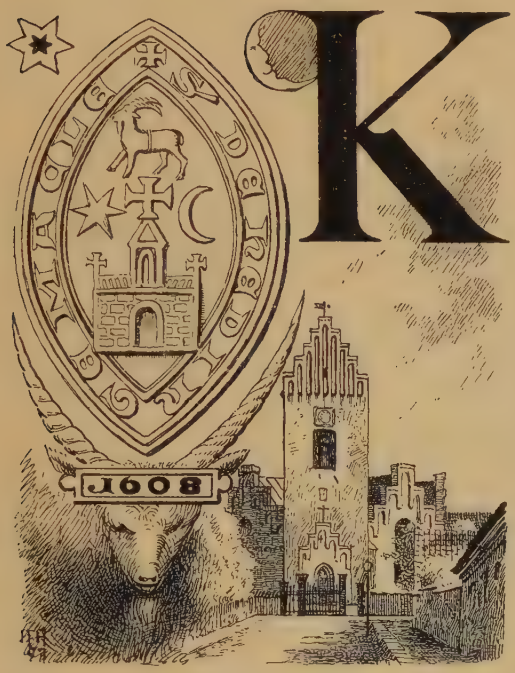

Købstaden Storehedinge ligger i Stevns Herred under 55° 18′ 46″ n. Br. og under 0° 11′ 4″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirken). Byen ligger paa et fladt, skovløst Terræn omtr. 95 F. (30 M.) over Havet (højeste Punkt ved Kirken, 101 F., 31,9 M.), omtr. 1/2 Mil fra Stevns Klint og 3/4 Mil fra dens Udskibsningssteder Rødvig mod S. og Bøgeskov mod N. Ø. Afstanden fra Kjøbenhavn er omtr. 6, fra Kjøge 2 3/4 og fra Præstø 4 Mil (ad Jærnbanen er der til Kjøge 3,4 Mil, 25,2 Km.). Byen har sin største Udstrækning fra N. til S., omtr. 1300 Al., idet den væsentlig grupperer sig om een Hovedgade, hvorfra der udgaar enkelte Sidegader mod Ø. og V.; fra Ø. til V. veksler Bredden mellem 500 og 300 Al. Hovedgaden er den forbi Torvet førende Algade, med dens Fortsættelser mod N., der fører ud til Kjøge Landevej, og mod S., Rengegade, der udmunder i Vejen til Rødvig. Af Husene ere flere nette og paa to Stokværk, men uden Særpræg; af gamle Bygninger er der ingen. I de senere Aar har Byen udviklet sig noget ud mod Jærnbanen og omkring de ny anlagte Gader mod Ø., Munkegade og Østergade.

Storehedinge Købstadsgrund udgjorde 1897 597,951 □ Al. (omtr. 43 Td. Ld.), Markjorderne 2318 Td. Ld., og Byen havde s. Aar 7 Gader, 1 Stræde og 1 Torv. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 249 (Juni 1897 var der i alt 283, deraf 151 paa Byens Grund). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold var 1888 2361 Td. Ld.; deraf vare besaaede 1259, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 860, Have 40, Skov 143, Byggegrunde 28 og Hegn, Veje, Vandareal m. m. 31 Td. Det saml. Hartkorn for Byen og Markjorderne var 1/1 1895 278,9 Td. Antallet af Gaarde paa Markjorderne var 40 med 250,5 Td. Hrtk., hvoraf 11 dreves fra Ejendomme i Byen; af Hartkornet hørte 148,7 Td. til 6 Gaarde paa over 12 Td. Hrtk. Paa Markjorderne ligge 2 Gaarde

paa over 12 Td. Hrtk.: *Godthaab*, $22^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 198 Td. Ld., og *Stormarkgaard*, 13 Td. Hrtk., omtr. 118 Td. Ld., alt Ager; fra Byen drives to større Gaarde, en paa 71 Td. Hrtk., 500 Td. Ld. (hvoraf 5 Skov, Resten Ager; to Møller og 2 Huse), og en paa $21^7/_8$ Td. Hrtk., 156 Td. Ld., alt Ager.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum udgjorde 1. April 1897 2,603,880 Kr. (Antal af Forsikringer 282).

Da Storehedinge Landsogn danner en egen Sognekommune, behandles det særskilt under Herredet.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** fremhæves følgende:

Kirken, en meget interessant Bygning, vistnok Danmarks eneste polygone Kirke fra Middelalderen. Den er nu en Korskirke, hvis Midtparti bestaar af et stort ottekantet Skib, medens den østl. Arm dannes af Koret, til hvis Østside der slutter sig et Sakristi, den vestl. Korsarm af Taarnet, den sydlige af Vaabenhuset og den nordlige af en Tilbygning. Den ældste Del, det ikke ganske regelmæssigt ottekantede Skib og det aflang firkantede Kor, er opført i den tidligere Middelalder, maaske i 12. Aarh's sidste Halvdel, i romansk Stil af Kridtstenskvadre. Det ottekantede Skib deltes ved 8 Søjler, der stode i en Kreds og vare forbundne ved halvrunde Buer, i et Midtparti og en Omgang, og over Midtpartiet hævede sig vistnok en Kuppel, medens Omgangen maa antages at have haft 8 Krydshvælvinger: over Kuplen hævede sig atter et ottekantet, med Spir forsynet Taarn, hvortil sluttede sig Omgangens Halvtag. Koret har Korrunding, som dog ikke fremtræder i det Ydre, og Kuppelhvælving. Men Korets største Mærkelighed er de smalle (noget over 1 Al. brede og henved 5 Al. høje), overhvælvede Gange, der gaa inde i Murene langs Korets tre Sider oven over Vinduerne, og til hvilke man kommer ad to i Korbuens nordl. og sydl. Partier anbragte Vindeltrapper (den sydl. blev tilmuret 1857, men atter aabnet ved Restaurationen 1894—95). Disse Gange fik oprindelig deres Lys fra 18, i Grupper paa tre ordnede Vinduer (to Grupper paa hver Side) eller Arkader, der senere bleve tilmurede og erstattede med ganske smaa Aabninger, men nu atter ere bragte tilbage til deres gamle Skikkelse. Fra Gangen paa Korets østl. Side føre to krumme Sidegange ind til to smaa overhvælvede Rum. En Dør i Korets østl. Væg fører ind til et lille hvælvet Rum, hvorfra en Vindeltrappe fører op til et større Rum oven over Alteret, det saakaldte „Klintekongens Kammer" (se bl. a. *Molbech*, Ungdomsvandr., S. 79 fl.). Det hele Anlæg synes at tyde paa, at Kirken er bleven benyttet til Forsvar, men man kan dog ikke forklare sig, hvad de enkelte „Munkegange" eller „Celler" ere blevne anvendte til (se dog Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 69)*). — I Slutn. af Middelalderen omdannedes Kirken, idet der

*) Man har tidligere anset Koret for en Del af et Kloster (Graabrødrekloster), der skulde have ligget i Storehedinge. *Daugaard*, Danske Klostre i Middelalderen S. 282, grunder dette paa en Ytring i *Weinwich*, Hist. Efterretn. om Stevns Hrd. (2 Udg. 1798 S. 95), at „Jacob Thorbjørnsen 1299 testamenterede 11 Øre til denne Kirkes fratres minores". Men Gavebrevet, hvoraf de citerede Ord ere tagne (Gavebrevet er aftrykt i Pontoppidan, Ann. eccl. 1 S. 783, hvor Giveren urigtig er kaldt Thorbjørnsen i Stedet for Herbjørnsen, se Kirkeh. Saml. I S. 328), nævner slet ikke Storehedinge, men Byen „Haffn". Man har ogsaa villet finde en Støtte i den Omstændighed, at man ved Gravninger paa Kirkegaarden er stødt paa Murrester og Grundsten. Men de kunne hidrøre fra andre Bygninger; saaledes ser man af Tegningerne hos Resen, at der har ligget en Kirkelade. Der har i Virkeligheden intet Kloster været her.

STOREHEDINGE.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. III Udgave. Eftertryk forbydes.

1	Alderdomsbolig Haandværkerfr.	C 3	
2	Apotek	C 4	
3	Asyl Kronprinsesse Louises	D 4	
4	Banegaard, Posthus og Telegrafst.	B 5	
5	Byfogedbolig og Kontor	C 2	
6	Fattiggaard	C 3	
7	Graverbolig	D 4	
8	Hotel „Phönix"	C 5	
9	Kapellanbolig	D 2	
10	Kirke	D 3	
11	Mølle „Svendsens Minde"	D 7	
12	Præstebolig	D 3	
13	Raad-Ting og Arresthus	C 5	
14	Skole Fri	B 6	
15	" Borger og Real	D 4	
16	" Teknisk	C 5	
17	Sparek. f. Storehedinge og Omegn	C 5	
18	Spare- og Laanekasse for Store-hedinge og Omegn	C 4	
19	Stiftelse, Svendsens	C 6	
20	Sygehus	C 3	
21	Telefonstation	D 5	

FATTIGGAARD
SIGERSLEV JORDER
FORSAMLINGSHUS
KØBSTADENS
KAPEL
KIRKEGAARD
Til Kjøge
Til Roskilde
ERIKSTRUPGAARDS MARK-
JORDER
ERIKSTRUPGAARDS
JORDER
Kirkegade
Kirketorvet
Algade
Eyestræde
JORDER
Munkegade
MUNKEVÆNGET
PAVILLON
Torvet
Østergade
Vestergade
Rengegade
Til Holtsted
Til Hellested
KØBSTADENS MARKJORDER
Til Ringsted
Til Roskilde
Dyrager Mark

Udført af V. E. A. Berggreen. Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad. Axel E. Asmodt's lith. Etabl.

1897.

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 300 Alen

til Vestsiden af Ottekanten føjedes et anseligt Taarn af Kridtsten, Korets Sidemure forhøjedes omtr. 3 Al., og det fik takkede Gavle mod V. og Ø. Saaledes stod Kirken indtil 1677, da den ramtes af Lynet. Istandsættelsen efter den betydelige Brand, Lynnedslaget afstedkom, gjorde Kirken næsten helt ukendelig, idet den øvre Del af Omgangens Murværk nedreves, og Skibet dækkedes med et Bræddeloft, der bares af 4 Træsøjler, og fik et spidst tilløbende Tag; maaske samtidig opførtes Vaabenhuset mod S. og et Sakristi paa Korets Nordside (hvorledes Kirken har været efter denne „Restauration", ses af en af S. Abildgaard 1757 udført Tegning, gengivet i Løffler, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 159). Dette forkvaklede Udseende beholdt Kirken i alt væsentligt (1836 foretoges nogle Forandringer ved Koret),

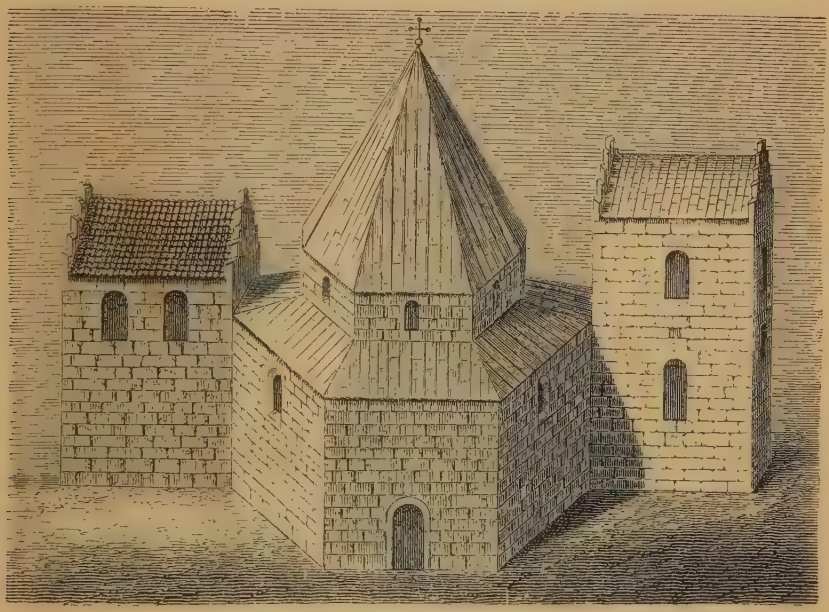

Storehedinge Kirke før 1677. (Efter Resen).

indtil dens brøstfældige Tilstand nødvendiggjorde en Restauration 1853—54, der kostede 45,000 Rd. Men den foretoges desværre uden Kendskab til Kirkens oprindelige Udseende. Det spidse Tag nedtoges, og paa Ottekantens Sider opførtes takkede Gavle, til hvilke der slutter sig Sadeltage; det Indre fik en Trævælving, der er sammensat af 8 spidsbuede Kapper, og hvis Sømme bæres af svære, udskaarne Knægte. Den nordlige Tilbygning tilføjedes, Vaabenhuset fik Sadeltag og takket Gavl i Stedet for det flade Valmtag, og Taarnet fik Forstue mod V. (det gamle Sakristi var allerede nedbrudt og det nye ved Korets Østside opført 1846—47). Aar 1867 bleve Koret og Sakristiet restaurerede, og Korets Hvælvinger prydedes med Malerier af F. L. Storch. Endelig er under Ledelse af Prof. H. B. Storck Koret blevet restaureret 1894-95, hvorved det saa vidt muligt er ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse; navnlig ere Arkaderne ind til Gangene

blevne fremdragne, og Murene ere blevne befriede for deres Kalkpuds. I Koret er der 1897 fundet Kalkmalerier.

Altertavlen er et Maleri fra 1838 af Prof. L. Lund: Christus og Kvinderne ved Graven (den gamle Altertavle fra 1617, skænket af Christen Eriksen til Erikstrup og Fru Sophie Krabbe, solgtes 1854). Prædikestolen er ny. Døbefonten, ved Opgangen til Koret, er fra 1868 af Prof. Jerichau; den er af Bronce, forestillende en Klippe, paa hvis Top Duen sidder, og fra hvilken Vandet strømmer ned i en Muslingeskal, der tjener som Døbebækken; ved Siden er der to allegoriske Figurer i Legemsstørrelse, Troen med Korset og Haabet med Palmegrenen (en gml. Granitdøbefont er nu i Nationalmuseet). I Sakristiet staar en meget smuk i Egetræ udskaaren,

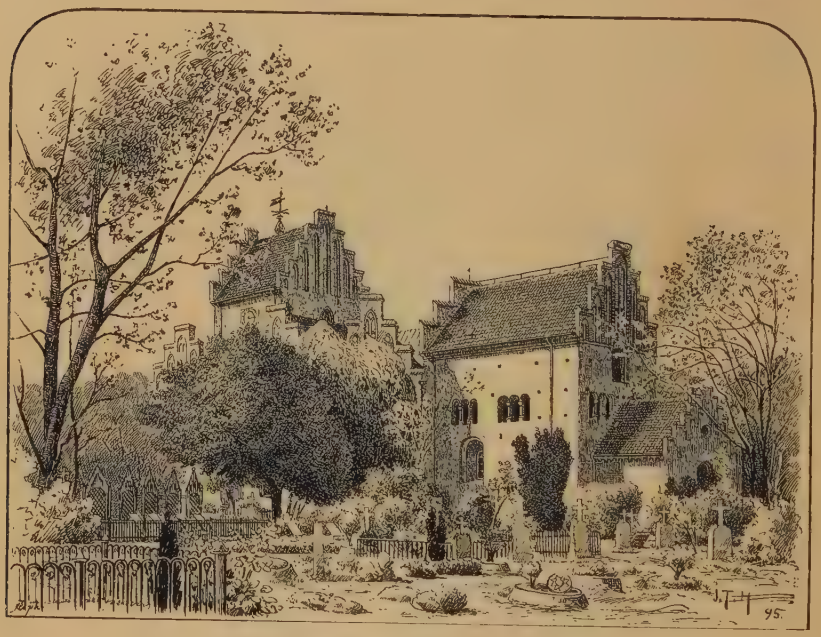

Storehedinge Kirke 1896, set fra Koret.

tresædet Munkestol med Himmel (Armlænerne ere nye). I Ottekanten findes 4 Medailloner, 4 Al. i Diameter, udførte af Jerichau i Terrakotta, forestillende Evangelisterne. Der er ingen Epitafier eller Ligsten bevarede i Kirken; foran Vaabenhusdøren ligger en Ligsten over Sognepræst Søren Kjeldsen, † 1573. Under Koret har der været aaben Begravelse (ovennævnte Chr. Eriksen og Frue vare begravede her), hvis Kister ere blevne nedsatte paa Kirkegaarden (en Kisteplade over Karen Grubbe, g. m. Herluf Daa til Snedinge og med Vincens Bille til Valbygaard, † 1658, findes nu i Nationalmuseet). Kirken har 4 Klokker, af hvilke den ene er støbt 1457. — Udvendig paa Korets Sydmur sidder et Mandshoved af Sten (se D. Atl. VI S. 416). Ved at lægge Rør om Kirken fandt man 1886 to Grave, byggede af Kridtstensblokke, tæt op til Skibets Mur og til Dels ind under dets Fundamenter; Gravene, der indeholdt Skeletter, men ellers intet, menes at

stamme fra Slutn. af 12. Aarh. (Se om Kirken *N. Høyen*, Skrifter II S, 151. — *J. Kornerup*, i Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1867, S. 262 fl. — *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 155 fl.).

Til Kirken høre to Kirkegaarde, den gamle (omkring Kirken), hvorpaa der 1868 er opført et Ligkapel efter Tegn. af Prof. Hansen, og hvor bl. a. hvile Sognepræsterne Provst D. Seidelin Birch, † 1854 (Monument), og C. H. Visby, † 1871 (Basrelief af Stein), og den nye Kirkegaard (indviet 1891) mod N. paa Markjorderne, hvor der 1887 ligeledes er opført et Ligkapel efter Tegn. af M. Borch.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er foruden Sognepræsten ansat en Kapellan pro loco. Den ejer i Kapitalformue omtr. 121,700 Kr. og $205^1/_8$ Td. Ld. Jord, der er bortforpagtet eller bortfæstet; heraf og af Tiender har den en Kornindtægt af 883 Td. Byg, 25 Td. Rug og 25 Td. Havre. Kirkens Gæld er omtr. 66,500 Kr.

Raad-, Ting- og **Arresthuset**, paa Torvet, er opført 1838, Hovedbygningen efter Tegn. af Hofbygmester Koch, Udbygningerne og Ringmuren efter Udkast af Arkitekt Kretz i Næstved. Hovedbygningen er en aflangfirkantet grundmuret Bygning i to Stokværk og indeholder, foruden Retslokaler, en Byraadssal, Arkiv og Arrestforvarerbolig. En Tilbygning til Arrester er opført 1871, saa at der nu er Plads til 13 Arrestanter (2 Dobbelt- og 9 Enkeltceller). Bygningerne, der ejes af Præstø Amtskommune og Storehedinge Købstad med henholdsvis $^3/_4$ og $^1/_4$, ere brandforsikrede for 26,250 Kr. (Det tidligere Raadhus laa ved Kirken).

Kommunen har to Skoler, en Borger- og Realskole og en Friskole. **Borger- og Realskolen**, i Egestræde, er opført 1896 (indviet $^2/_1$ 1897) efter Tegn. af Arkitekt V. Friedrichsen og bestaar af to Bygninger i to Stokværk (en for Elever og 1 for Lærere) samt et Gymnastikhus; Skolen har 1 Overlærer, 4 Lærere og 2 Lærerinder foruden Timelærere, er delt i 8 Klasser og havde $^1/_6$ 1897 180 Elever. **Friskolen**, i Vestergade, er opført 1851—52 i et Stokværk; den har 1 Lærer og 1 Lærerinde og havde $^1/_6$ 1897 122 Elever. **Teknisk Skole**, i Jærnbanegade tæt ved Stationen, er opført 1896—97 efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech i to Stokværk af Haandværkerforeningen med Tilskud af Stat og private (i de senere Aar 45—50 Elever aarl.).

Fattiggaarden, i Nørregade (opf. 1858—59 som Sygehus, men omdannet 1896 til Fattiggaard), har Plads til 10 Lemmer. **Sygehuset** (opr. 1871), ved Siden af Fattiggaarden (opført 1886 til Fattiggaard, men omdannet 1896 til Sygehus), har Plads til 17 Patienter. **Jærnbanestationen**, ved den vestl. Ende af Jærnbanegade, er opført 1879 efter Tegn. af Arkitekt Wenck. **Posthuset** og **Telegrafstationen** er i Stationens Hovedbygning, **Toldkontoret** i et til Stationen hørende Varehus.

Peder Svendsens Stiftelse, i Vestergade, er oprettet 1828 af Købmand P. Svendsen og afgiver Bolig for 8 Familier til billig Husleje. — **Storehedinge Haandværkerforenings Alderdomsbolig**, i Nørregade, er opført 1877 paa en af Kommunen skænket Grund; den bestaar af en Hovedbygning i et Stokværk med to Lejligheder samt to Baghuse og afgiver Friboliger for Foreningens trængende Medlemmer og deres Enker. — **Kronprinsesse Louises Asyl**, i Egestræde, er oprettet 1878 ved forskellige Bidrag og besøges af omtr. 20 Børn.

I de seneste Aar er der Ø. for Byen ved Enden af Munkegade af en

Kreds af Borgere anlagt et Lystanlæg, „*Munkevænge*“ (ejes af et Aktieselsk.); i Anlægget en Pavillon.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: 1681; 1801 havde den 576, 1840: 979, 1860: 1291, 1880: 1549 Indb.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 246 levede af immateriel Virksomhed, 584 af Industri, 326 af Handel og Omsætning, 356 af Jordbrug, medens 87 fordeltes paa andre Erhverv, 66 levede af deres Midler, 13 nøde Almisse, og 3 hensade i Fængsel. Som det vil ses, udgør Landbruget (se S. 775) et meget vigtigt Erhverv ved Siden af Haandværk og Handel. Især den sidste Næringsvej maa siges at være i god Stigen. Efter at Byen har faaet Jærnbane, spiller Rødvig ikke den Rolle som Udførselshavn for Byen som tidligere.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1896, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 128 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 4169 Pd., uldne Manufakturvarer 4380 Pd., Vin 1300 Pd., andre Spirituosa à 8^0 9 Vrtl., Humle 2810 Pd., Kaffe 8159 Pd., Risengryn og Rismel 5659 Pd., Salt 3324 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 5445 Pd., Stenkul 5864 Td., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 123,129 Pd. samt Tømmer og Træ 493 Clstr. og 12,887 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1896 var der ved Toldstedet hjemmehørende 80 Fartøjer og maalte Baade med en saml. Størrelse af 868 Tons. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 94 Skibe med 2741 Tons Gods, for Udgaaende 114 Skibe med 9333 Tons Gods. I indenrigsk Fart indkom 250 og udgik 349 Skibe med henholdsvis 2052 og 3785 Tons Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1896, efter Fradrag af Godtgørelser, 15,386 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 405 Kr., i alt 15,791 Kr. (1252 Kr. mere end 1895). Brændevinsbrænderier findes ikke.

I Storehedinge holdes aarlig 2 Markeder, nemlig 1 i April og 1 i Okt.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 2 Hvidtølsbryggerier, 1 Mineralvandsfabrik, 2 Jærnstøberier, 2 Garverier, 1 Kalkovn, flere Møller og 1 Bogtrykkeri. — I Storehedinge udgives 1 Avis, „Stevns Avis“.

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893 i Byen og paa Markjorderne: 232 Heste. 831 Stkr. Hornkvæg (deraf 639 Køer), 93 Faar, 287 Svin og 28 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Stevns og Fakse Herreder. Byraadet bestaar foruden af Formanden (Borgmesteren) af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, b) for Skolevæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Vejvæsen og Brolægning, e) for Alderdomsunderstøttelse, f) for Sygehuset.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 26,360 (deraf Grundskat 2912, Husskat 1738, Formue- og Lejlighedsskat 21,710), Afgifter efter Næringsloven 1635, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 1430, Indtægt af Aktiver 2631, ekstraord. Statstilskud 635 Kr.; af Udgifterne: Bidrag til Stat 89, Bidrag til Amt 1122, Bidr. til Amtsskolefond 563, Byens Bestyrelse 1690, Fattigvæsen 3866, Alderdomsunderstøttelse 3902, Skolevæsen 11,214, Rets- og Politi-

væsen 1816, Medicinalvæsen 1075, Gader og Veje 3417, Gadebelysning 726, Renlighed 122, Brandvæsen 1393, kirkelige Formaal 1020 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 42,122, i Ejendomme, som give Udbytte, 78,924 og i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 74,655 Kr. Kommunens Gæld var 65,060 Kr. For 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $4^{9}/_{10}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 618,600 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 589,700 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere: $^{1}/_{4}$ af Raadhuset, Borgerskolen, Friskolen, Fattiggaarden, Sygehuset, Svendsens Stiftelse og 81 Td. Ld. Jord.

Storehedinge har et Politikorps, der bestaar af 1 Overbefalings- og 1 Underbefalingsmand samt 16 menige. Det rekruteres navnlig ved frivillig Tilgang af Borgerne under 50 Aar, der saaledes fritages for Tjeneste i Brandkorpset. Det sidste bestaar af alle tjenstdygtige Borgere under 50 Aar; det kommanderes af en Brandinspektør, der tillige med Korpset er Brandkommissionen undergiven.

I Sparekassen for Storehedinge og Omegn (opr. $^{30}/_{6}$ 1839) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 3,143,834 Kr., Rentefoden $2^{1}/_{2}$—4 pCt., Reservefonden 248,584 Kr., Antal af Konti 2912. — I Storehedinge og Omegns Spare- og Laanekasse (opr. $^{1}/_{5}$ 1872) var Sparernes samlede Tilgodehavende 1,248,422 Kr., Rentefoden var $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 43,387 Kr., Antal af Konti 1816.

I gejstlig Henseende udgør Storehedinge eet Pastorat med Storehedinge Landsogn; ved Pastoratet er ansat en Sognepræst og en Kapellan pro loco (1809—54 var Højerup annekteret til det).

Storehedinge hører til 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Præstø Amts sjællandske Amtstuedistrikt og Tryggevælde Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 109. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 92—104, 109 og 127.

Ved Storehedinge Toldsted er ansat en Toldforvalter og en Toldmedhjælper samt to Assistenter, der ere Strandkontrollører henholdsvis ved Rødvig og Bøgeskov. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og en Ekspedient), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Storehedinge staar i Telefonforbindelse med Kjøbenhavn og de andre sjællandske Byer.

Paa den østsjællandske Jærnbane (se nærmere under Kjøge S. 231) befordredes der i Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) til Storehedinge 26,726 og fra Storehedinge 19,434 Personer. Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommen til Storehedinge var 275,075 og afg. fra Storehedinge 90,209 Cntr.

Historie. Storehedinge er en gammel By, som tidligere blot kaldtes *Hedinge* (i Vald. II's Jrdb. Hedding, Hæddyng), men fra 1261, da Lillehedinge udskiltes fra den, fik Navnet Hedingemagle (Heddynge maglæ eller maklæ, endnu 1510: Heddyngemagle) Indgang; endnu langt op i 16. Aarh. brugtes dog „Hedinge". Hvornaar den er bleven Købstad, vides ikke; 1441 fornyede Chrf. af Bayern dens Privilegier (Stadsretten er aftrykt hos *Weinwich*, Beskr. over Stevns Hrd., Kbh. 1798 S. 86), senere bekræftede bl. a. af Fred. II 1563 (dog med det Forbehold, at Kongen havde Ret til at revidere dem i Overensstemmelse med Rigets Tarv) og af Chr. IV 1598. I Middelalderen havde Byen to Gilder, et *St. Olaï*- og et *St. Knudsgilde*; det sidstes Skraa er affattet 1256. Den har derimod ikke haft noget Kloster (se S. 776). Efter Reformationen havde den en Latinskole, hvis Rektor tillige var Degn, og som kun havde een Klasse, saa at den ikke kunde dimittere til Universitetet; den ned-

lagdes i 18. Aarh. Byen har aldrig haft større Betydning eller spillet nogen Rolle i dansk Historie. Aar 1672 havde den 362, 1769 514 og 1787 569 Indb.; i det sidste Aar var Borgernes Antal henved 90, „hvilke dog snarere ere at anse for Agerdyrkere end Borgere", da Bymarkerne vare matrikulerede for 300 Td. Hrtk. Ved Siden af Landbruget var Brændevinsbrændingen det vigtigste Erhverv (hvilket meget gik ud over Omegnens Skove). Handelen har aldrig været betydelig, da Byens to Udskibningssteder Rødvig og Bøgeskov ligge omtr. $^3/_4$ Mil borte. Molbech siger (Ungdomsvandr. 1811), at man ved at se den vel omtrent kan gøre sig et Begreb om en lille Købstad, som den var for 3 til 400 Aar siden. „De fleste Huse ere straatækte og ligne udentil Bønderhuse; man ved en Tid ikke ret, om man er i en Landsby eller i en Købstad." I 19. Aarh. er Storehedinge taget en Del til; særlig har Handelen taget Opsving, og Jærnbanen har forøget Trafikken ikke saa lidt.

Næstved

Købstaden Næstved ligger i Tybjærg Herred under 55° 13′ 47,$_{16}$″ n. Br. og under 0° 48′ 55,$_{12}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for St. Mortens Kirketaarns vestl. Gavl). Byen ligger paa et bakket og til Dels skovbevokset Terræn i smukke Omgivelser ved venstre Bred af Susaa, der begrænser Byen mod S. V., omtr. $^3/_4$ Mil fra Aaens Udløb i Karrebæk Fjord og $1^1/_4$ Mil fra dens Ladeplads Karrebæksminde. Mod S. og Ø. begrænses Byen af en Række Sandbanker (højeste Punkt 131 F., 41 M.), der nu ere gennembrudte af Vejen til Banegaarden, og fra hvilke der er en smuk Udsigt over Byen og Omegnen. Over Susaa fører en Bro til Landsbyen Lille Næstved (Herlufsholm Sogn), der ligesom danner en Forstad til Byen. Ved St. Peders Kirke er der 33 F., 10,$_4$ M., over Havet. Afstanden fra Kjøbenhavn er i lige Linie omtr. $9^1/_2$, fra Vordingborg 4, fra Præstø 3, fra Ringsted $3^1/_4$, fra Slagelse $4^1/_2$, fra Sorø $3^1/_2$ og fra Skjelskør 4 Mil (ad Jærnbanen er der til Kbh. 12,$_3$ Mil, 93 Km., til Vordingborg 3,$_7$ Mil, 27,$_2$ Km., til Slagelse 5,$_3$ Mil, 40,$_1$ Km.). Byens

NÆSTVED.

Trap-Beskrivelse af Kongeriget Danmark: III Udgave.

Efterdryk forbydes.

1	Antvandsholig	D 6	14	Kaserne, Sorterups-	C 5	27	Stiftelse f. værdige Ægtef.	B 6
2	Apotek	B 4	15	" Statens-	D 4	28	Sygehus, Militær-	C 4
3	Asyl	C 4	16	Kirke, St. Mortens	C 5	29	" Provstø Amts-	D 2
4	Bank, Diskonto	C 4	17	" St. Peders	B 5	30	Telegrafstation	C 5
5	" Industri	C 4	18	Mindestötte Fr. VII	B 4	31	Toldkontor	E 5
6	Friboliger, Sanders-	C 3	19	Missionshus „Nain."	E 5	32	Toldmagt	A 6
7	Gasværk	A 6	20	Posthus	B 4	33	Tvangs Arbejdsanstalt	D 2
8	Hotel „Axelhus"	B 4	21	Raad-Ting og Arresthus	B 4	34	Vandværk	A 5
9	" „Dania"	B 3	22	Skole, Kommune-	B 5	35	Vandværkets Beholder	D 6
10	" „Jernbane"	E 5	23	" Real-	B 4			
11	" „Vindus"	B 4	24	" Teknisk-	D 5			
12	Industriforening	D 5	25	Spærek. f. Næstved o. Omegn	C 4			
13	Kaserne, Sanders-	C 3	26	Stiftelse, Tuchenbrödre-	D 5			

HERLUFSHOLMS HOVEDGAARDS JORDER

HERLUFSHOLMS JORDER

LILLE NÆSTVED JORDER

PAPIRFABRIK

MØLLE

Sø

Badehus

ST. PEDERS SOGN

ST. MORTENS SOGN

SUSÅ

Ringstedgade

Kindhestegade

Kirkestræde

Torvet

Algade

Jernbanegade

Banegaard

Kvægtorv

Præstegaard

Havnepladsen

Havnen

Ostergade

Fattiggaard

Cyklebane

Brandts Kaserne

Haandværkerv. Stift.

Kirke-gaard

Ostenfeldtske Stiftelse

Kilde

Good Tel.

Bro

Vej til Ringsted

Vej til Præstø

Vej til Vordingborg

Udført af V. Ed. Rerygreen

Forlagt af Universitetsboghandler G.E.C. Gad.

Axel E. Aamodts lith. Etabl.

1897.

100 50 0 1 2 300 Meter

100 50 0 1 2 3 4 500 Alen

Udstrækning fra N. til S. er 16—1700 Al., fra V. til Ø. omtr. 1000 Al. Dens Form er uregelmæssig, og langs Landevejene, der straale ud fra den, strække Husrækkerne sig ud i det omgivende Land. Gadenettet er i Forhold til Byens Størrelse meget betydeligt, og det er uregelmæssigt og indviklet. Som Hovedgader kunne nævnes Ringstedgade, der mod N. fører ud til Landevejen til Ringsted, og dens Fortsættelse Kindhestegade, ad hvilken man mod V. kommer til Broen over Susaa, der fører til Landevejene til Slagelse og til Karrebæksminde; endvidere fører fra Ringstedgade Grønnegade og St. Mortensgade til Pladsen ved St. Mortens Kirke, hvorfra Østergade fører mod S. til Landevejen til Præstø og Vordingborg. Ligeledes gaar fra Ringstedgade Hjultorv til Byens største Torv Axeltorvet, hvorfra Torvestræde ogsaa udmunder i Pladsen ved St. Mortens Kirke. Give allerede de krogede og smaa Gader Byen et gammeldags Udseende, forøges dette Indtryk betydeligt ved de mange gamle Stenhuse og Bindingsværkshuse, paa hvilke Næstved er rigere end de fleste danske Købstæder. Ogsaa flere gamle Gadenavne, som Ramsherred, Riddergade, Slagskilde og Krumport, ere bevarede. Næstved er i stærk Opkomst, navnlig i de sidste Aartier, da den saa at sige er bleven et Jærnbaneknudepunkt for Sydsjælland.

Næstved Købstadsgrund udgjorde Jan. 1897 1,498,000 □ Al. (107 Td. Ld.), Markjorderne 8,806,000 □ Al. (729 Td. Ld.). Byen havde s. Aar 35 Gader og Stræder samt 2 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 425 (Jan. 1897 var der i alt 496, deraf paa Byens Grund 340). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Markjorder var 1888 788 Td. Ld.*); deraf vare besaaede 295, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 274, Have 72, Skov 16, Moser og Kær 3, Byggegrunde 68 og Hegn, Veje, Vandareal m. m. 60 Td. Det saml. Hartkorn for Byen og Markjorderne var $^1/_1$ 1895 $73,_8$ Td.; deraf hørte $47,_3$ Td. til 17 Gaarde, hvoraf 11 dreves fra Byen. Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1. April 1897 7,464,256 Kr. (Antal af Forsikringer 527).

Med Næstved Kommune ere forenede to Landdistrikter S. for Byen paa begge Sider af Susaa: **Næstved St. Mortens Landdistrikt** Ø. for Aaen med Landsbyen *Aaderup* (gml. Form Atherop), ved Landevejen til Vordingborg; dets Fladeindhold var 1888 866 Td. Ld., hvoraf 485 vare besaaede, 328 Afgræsning osv., 11 Have, 2 Skov, 12 Moser og Kær, 7 Byggegr. og 21 Hegn, Veje osv.; det saml. Hrtk. var $^1/_1$ 1895 $88,_2$ Td. **Næstved St. Peders Landdistrikt** V. for Aaen med Landsbyen *Grimstrup* ved Vejen til Karrebæksminde; dets Fladeindhold var 367 Td. Ld., hvoraf 163 besaaede, 185 Afgræsning osv., 5 Have, 5 Moser og Kær, 4 Byggegr. og 5 Hegn osv.; det saml. Hrtk. var $32,_5$ Td. (1 Gaard paa omtr. 14 Td.). Landdistrikterne have Skole og Fattigvæsen fælles med Købstaden og have intet særligt Sogneraad, men ere repræsenterede i Købstadens Byraad, ligesom de hvert have en Repræsentant til at styre Særanliggenderne.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** nævnes følgende:

St. Peders Kirke, der er en af de anseligste Bygninger i gotisk Stil i

*) Ved Resol. af $^{22}/_{10}$ 1888 henlagdes et Areal af St. Mortens Landdistr. til Købstaden. Desuden ere nogle Jorder fra Landsognet (ved Vordingborgvejen) inddragne under Købstaden siden 1888.

Danmark, opført i Slutn. af 13. Aarh. efter en Brand 1280. Før denne Tid har der paa samme Sted ligget en mindre Kirke i romansk Stil, der vist fra først har været opført af Kridt- og Kampesten, men senere til Dels er bleven ombygget med Munkesten; ved de sidste Aars Restauration opdagede man nemlig ved Kapellet paa Sydsiden en smuk Murstensportal med to Vinduer ovenover (en Rest, der desværre af rent praktiske Grunde ikke kunde bevares), og ligeledes er der i Kirkens Indre hist og her indmuret udhugne og profilerede Kridtstenskvadre. Efter en i 1883—85 foretagen, gennemgribende Restauration, der lededes af Etatsraad Herholdt med Arkitekt

St. Peders Kirke, set fra Købmagergade.

Ahlmann som Konduktør, og hvorved de oprindelige Former saa vidt muligt atter fremdroges, staar den nuv. Kirke som en af røde Mursten opført treskibet, overhvælvet Kirke med et Kor, der har en mangesidet Afslutning mod Ø., nemlig 7 Sider af en regelmæssig Tikant, samt et Taarn mod V. og et Kapel mod S. Højkirken har ingen Vinduer, men Sideskibene have mellem Murstiverne, der støtte dem, tredelte Vinduer, som adskilles ved fine, murede Poster eller Stave. Koret, som ved en meget kendelig Øgning i Sidevæggene ses ikke at være i een Støbning med Skibet, men ældre end dette, er bygget i en langt rigere gotisk Stil end den øvrige Kirke; det er rigt belyst af 5, noget over 16 Al. lange, smalle, spidsbuede Vinduer. Hvælvingerne saavel i Koret som i den øvrige Kirke synes at

være indbyggede samtidig i en senere Tid, efter at hele Kirken har staaet færdig; de to østlige, rigere udstyrede Hvælvinger i det sydl. Sideskib ere dog maaske noget yngre. Det smukke, anselige Taarn med takkede Gavle

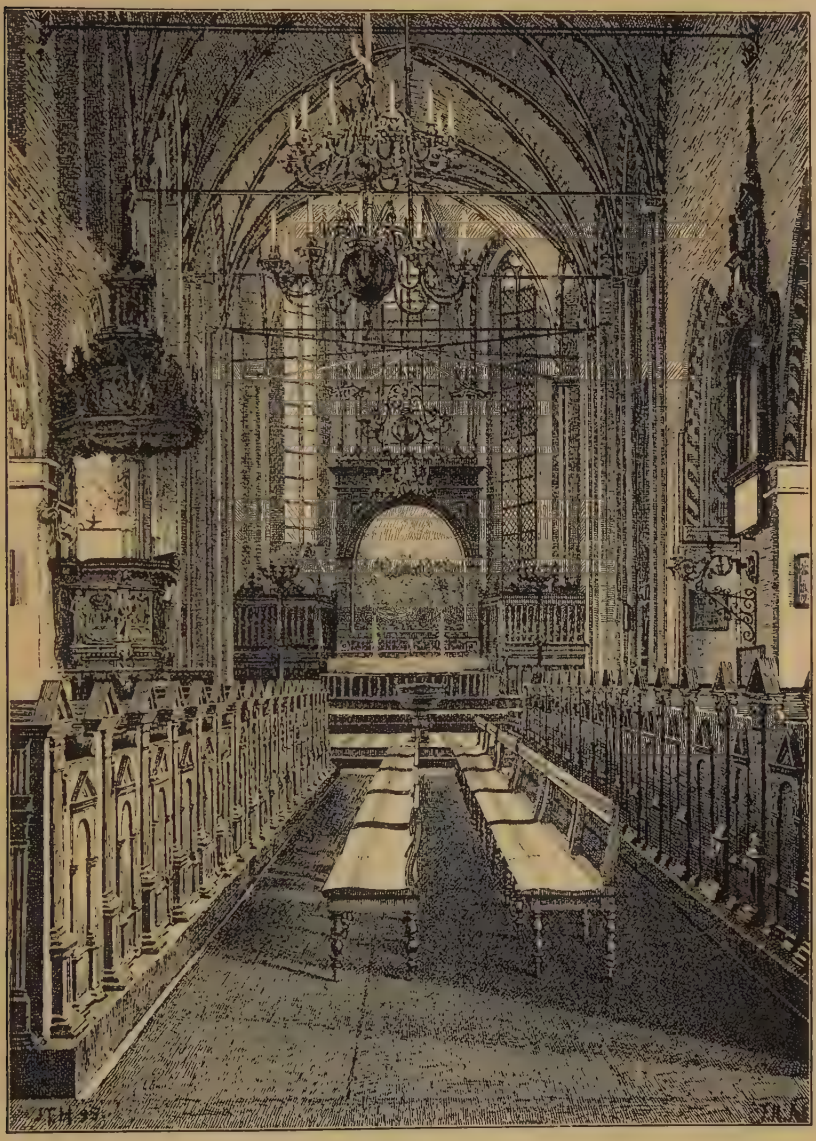

St. Peders Kirkes Indre.

i Ø. og V. er ogsaa tilbygget senere og er vistnok i Slutn. af Middelalderen undergaaet store Forandringer. Dets nederste Rum, der har faaet nyt kasseteret Træloft, tjener som Vaabenhus.

Kirkens Indre med det stærkt belyste Kor og den gennem Vinduerne i Sideskibene mere sparsomt belyste Højkirke gør et højst tiltalende Indtryk. Smukkest udført er som alt nævnt Koret. Fint udformede, riflede Vægpiller bære Hvælvingerne, og ved Siden af disse Vægpiller ses, især paa Nordsiden, smaa gotiske Nicher til Helgenbilleder; i to af dem er der Kalkmalerier med St. Laurentius og St. Matthæus. Under de spidse Skjoldbuer brydes Vægfladerne med tre og tre smalle Nicher. I Præstestolen til venstre for Alteret er der en mærkelig Alterniche med Spidsgavl og trebladet Bue, under hvilken der fandtes Rester af et Mariabillede, malet paa Kalken (endnu 1739 synes dette Maleri at have været i Behold; se Marm. Dan. I. S. 184). Højt oppe paa Korets Nordvæg opdagedes 1883 et i historisk Henseende mærkeligt Kalkmaleri, som if. den med Munkebogstaver hosføjede Indskrift forestiller Valdemar Atterdag og Dronning Helvig. Kongen, der er iført fuld Vaabendragt med Hjælm og en med Hjerter broderet Kjortel over Rustningen, og Dronningen ses knælende foran Gudfader, der holder den korsfæstede Christus. Maleriet, der antages udført kort efter Kongens Død 1375, blev 1884 paa Nationalmuseets Foranstaltning afdækket og istandsat af Prof. J. Kornerup (se *Kornerup*, i Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1893, S. 191 fl., og *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 132). — I Skibet er Stilen tarveligere, og der er ikke nogen organisk Sammenhæng mellem dets og Korets Sidevægge. De riflede Vægpiller forsvinde, og Sidemurene, der bæres af simple firkantede Piller, træde kun frem med tomme Flader. De tre og tre blændede Triforiumsbuer ere længere end de i Koret. — Særlig have Sideskibene vundet ved den sidste Restauration. Bl. a. fik Vinduerne atter deres oprindelige, smukke Form (med smaa, blyindfattede Ruder), som til Dels var bleven ødelagt ved en tidligere foretagen ukyndig Restauration 1853—55 (bl. a. blev der ved denne Restauration, der kostede omtr. 43,000 Kr., indsat støbte Jærnvinduer, og de udvendige Murflader bleve berøvede deres arkitektoniske Prydelser, pudsede og malede med rød Farve). De oprindelige mangesidede Afslutninger i Sideskibenes østlige Ende, som alt i Slutn. af Middelalderen vare uheldigt ombyggede, og som til Dels skjulte Korets mangesidede Afslutning, saaledes at 2 af dets 5 Vinduer ikke vare synlige, bleve førte tilbage til deres oprindelige Form, efter at man ved Udgravninger havde fundet Fundamenter og Murlevninger, der gave nøjagtig Oplysning om, hvorledes de havde set ud. I disse Afslutninger har der tidligere staaet Sidealtere, af hvilke det nordl. var helliget St. Knud Konge, hvis Alterskab med hans udskaarne og forgyldte Billede tillige med Malerier af hans Drab i St. Albani Kirke og hans Skrinlæggelse som Helgen siden 1872 opbevares i Nationalmuseet (se *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 61 fl.). Paa Sidevæggen hænger nu et Krucifiks fra omtr. 1300, som er bragt dertil fra Fodby Kirke. De ovennævnte to østl. Hvælvinger i det sydl. Sideskib ere bemalede med gamle, under Kalken fundne Prydelser. Til højre for Hovedindgangen er der indmuret en ved sidste Restauration funden rød Mursten (i Cementramme), i hvilken er ridset en Fremstilling af den hellige Catharina, der martres. — Ligkapellet paa Kirkens Sydside har ligeledes vundet ved Restaurationen; det har faaet takkede Gavle i Ø. og V. og to Portaler som Indgang til Kirken og Ligstuen. — Kirkens Ydermure ere rensede for Pudsen. Taarnet har faaet et nyt Tagværk.

Altertavlen er ny og bestaar af et Maleri af Prof. Olrik fra 1883:

Christi Bjærgprædiken (Rester af den gamle Altertavle fra 1683 ere blevne bortsolgte i 1890'erne). Prædikestolen er et udmærket Billedskærerarbejde, udført af den næstvedske Billedskærer Abel Schrøder i Fr. III's Tid (bag Prædikestolen i Sideskibet er der indmuret en Mindetavle over ham). Døbefonten, der staar midt i Koret, er af Malm i Bægerform med de 4 Evangelister som Støtte og, som Indskriften melder, støbt 1502, da Oluf var Abbed (i Skovkloster); det smukke Døbebækken er fra 1649. Paa begge Sider af Koret staar en Række Munkestole i gotisk Stil. Tralværket, der skiller Koret fra Sideskibene, er et fortrinligt Arbejde i Renæssancestil fra 1604; Stolestaderne ere fra 1580, de to øverste paa Nordsiden ere prydede med Fr. II's og Dronning Sophies Vaaben i indlagt Træ. Af de 3 Klokker er den ældste fra 1488.

Kirken har en Mængde Epitafier, som bleve bevarede og istandsatte ved den sidste Restauration. Af Epitafierne nævnes i Midtskibet: et i Egetræ udskaaret prægtigt Epitafium fra 1626, med Farver og Guld samt Malerier af Korsfæstelsen og Opstandelsen; forneden ses Mand og Hustru knælende, men Indskriften mangler helt. Et i Egetræ udskaaret Epitafium med Maleri af Christi Nedtagelse af Korset og foroven Gravlægningen; Indskrift mangler. Et Epitafium fra 1621 med Maleri af Dommedag og en knælende Familie. Et stort Maleri fra 1660 med Billeder af Raadmand Rasmus Christensen, hans 4 Hustruer og en Børneflok (forneden to døde Børn). Et stort Epitafium over Raadmand Hans Horneman. I Forhallen under Taarnet: et Epitafium med Portrætter over mag. phil. Christian Clementin, Økonom paa Herlufsholm, og Hustru Mette Jacobsdatter, begge døde af Pesten 1654. I sydl. Sideskib findes tre Epitafier. Det ene er over Organist Jacob Leippe, fra 1607; Hovedbilledet forestiller Dommedag, skaaret i Egetræ, forneden ses Gravlæggelsen, udført i Alabast. Det andet, paa Væggen ved Ligkapellet, er over Anders Caspersen Møller, † 1632; det tredje fra 1625 er over Rasmus Jørgensen; i Hovedbilledet ses den korsfæstede, ved Korsets Fod knæler Manden og hans Familie. I Koret et lille udskaaret Epitafium over Rasmus Corfitsen, † 1620, med Billede af Dommedag. Desuden findes flere mindre Tavler, bl. a. over Provst Claus Mule, † 1720.

Ligeledes findes der mange, omtr. 30 Ligsten, som før laa i Gulvet i det nordl. Sideskib og i Taarnet, men ved sidste Restauration indmuredes i Sidevæggene, saa vidt muligt i kronologisk Rækkefølge, den ældste i nordl. Sideskibs vestl. Ende. Her nævnes nogle af de mærkeligste: en godt bevaret og udhuggen Sten over Nicolaus Bruun, Lektor ved Graabrødreklosteret i Næstved, † 1497, og Matthias Olavi, Provincialprior, † 1522 (begge ere afbildede paa Stenen); en Sten over Per Jakobsen Kremmer, † 1569; en Sten over Mikkel Sehested til Gaunø, † 1583, og Hustru Regitse Gyldenstjerne, † 1576 (begge ses knælende i fuld Figur); en Sten over Jakob Walther (Gevaltheri, Gualterus), Rektor ved Latinskolen i Næstved, tidligere Præst i Sværdborg, † 1591; en Sten fra Slutn. af 16. Aarh. over Villads Pedersen, Raadmand i Næstved, og Hustru; en Sten over Fred. IV's Sekretær, Lic. jur. Caspar Paslick til Rønnebæksholm; en Sten over Esbern Povelsen, Skriver i Maribo Kloster, † 1614; en Sten, der er lagt 1672 af Clemens Christensen (Clementin), Sognepræst til Sæby og Hallenslev, over hans Forældre og et Par af hans Søskende, der døde af Pesten 1654; en Sten, der er lagt 1677 af Borgmester Zakarias Hansen over hans to Hustruer; en interessant Sten (foroven Fremstilling af Opstandelsen, i Hjørnerne Evan-

gelisterne) over Sognepræst Niels Christoffersen Blimester, † 1694, og Hustru; en Sten fra 1697 over Borgmester Claus Hansen, † 1669, og Hustru, † 1679. (Se *Ahlmann*, St. Peders Kirkes Restauration, Særtryk af „Næstved Avis", 1885).

St. Mortens Kirke, en Del mindre end St. Peders, er en smuk gotisk Bygning, hvis ældste Dele antagelig ere fra Slutn. af 14. Aarh. Den er opført af røde Munkesten og bestaar nu efter den under Ledelse af Arkitekt Walther 1857—59 foretagne grundige Restauration*) af Skib, Kor med tresidet Afslutning, slankt Taarn i Vest (der dog ikke hører til den oprin-

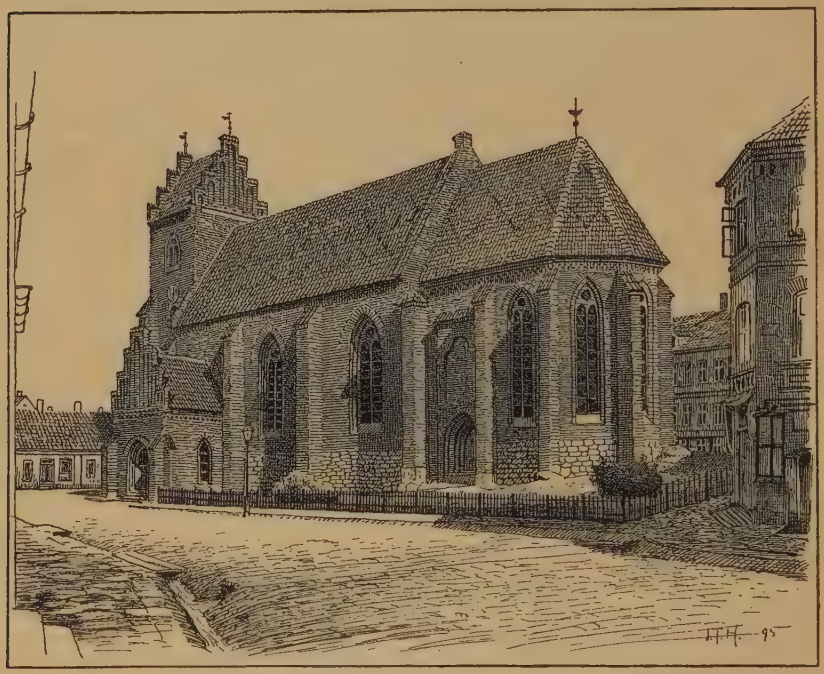

St. Mortens Kirke.

delige Bygning, men er opført mindst et halvt Hundrede Aar efter Kirkens Fuldendelse) og to nye, smukke Vaabenhuse mod N. og S. Kirken har høje, slanke Forhold og spidse Tage. Murene støttes af Murstivere, hvorimellem der er høje, spidsbuede Vinduer med fine, murede Poster. Paa Korets Sydside er der en smuk, nu tilmuret Portal. Da Hvælvingerne ere indbyggede fra Begyndelsen, er der noget helstøbt over Bygningen. Dog

*) Før Restaurationen havde Kirken et Sideskib og Sakristi mod N. og et Vaabenhus mod S. Sideskib, Sakristi og Vaabenhus ere nu borte, og de to Vaabenhuse ere opførte fra ny. — Tidligere udgjorde Næstved to Kirkesogne: St. Peders og St. Mortens. St. Peders var 1741—1803 forenet med Fodby Sogn (se S. 748), og fra 1823 var det forenet med Herlufsholms Sogn indtil 1844, da St. Peders og St. Mortens forenedes til eet Pastorat. St. Mortens Kirke stod da helt ubenyttet (1849—55 toges den dog atter i Brug, da St. Peders Kirke var saa brøstfældig, at den maatte lukkes og først blev aabnet efter Restaurationen 1853—55), og der var alvorlig Tale om helt at nedbryde den eller omdanne den til Raadhus med Bibeholdelse af Taarnet. Men Bestræbelserne for at bevare den vandt Overhaand, og Restaurationen kom i Stand ved Understøttelse af Stifts-Landsbykirkernes Fællesfond.

synes Murene i det vestligste Fag at være Rester af en ældre Kirke med et tilmuret rundbuet Vindue paa Sydsiden bag Vaabenhuset. Kirkens Indre gør et lyst og højtideligt Indtryk med det brede, høje Skib, som dækkes af tre Hvælvinger i Spidsbuestil med fine, skarpkantede Ribber. De smalle Hovedbuer hvile paa Vægpiller, der til Dels have Halvsøjler ved Siderne. I Stedet for Dækplader have disse Vægpiller fremspringende Englehoveder, skaarne i Kridtsten. Korbuen er spids.

Altertavlen er et stort, udmærket udført Billedskærerarbejde fra 1664; den skal være udført af Abel Schrøder i Næstved (nu restaureret); Hovedtavlerne optages af Reliefs af Lidelseshistorien: Nadveren, Fodvaskningen, Korsfæstelsen, Opstandelsen m. m.; ved Siderne staa snoede Søjler samt Evangelisterne og Apostlene. Prædikestolen er et i Egetræ smukt udskaaret Arbejde fra 1602 med Chr. IV's Navnetræk. Døbefonten (under Taarnhvælvingen), en cylinderformet Kumme, der bæres af 4 Løver, er støbt af Malm, som Indskriften siger, Aar 1515, da Rasmus Daw var Abbed i Skovkloster. Flere af de gamle Stolestader ere bevarede, deribl. et med Aarstallet 1577. Bag Orgelet er der et stort Trækrucifiks fra omtr. 1500. Kirkens største Mærkelighed er et paa Korets nordl. Væg hængende Alterskab fra 1526, som har staaet over et Alter for St. Peder, og som vistnok før har været i St. Peders Kirke. De i Oliefarve omhyggeligt udførte Malerier forestille i Midtpartiet St. Peder som Pave siddende i sit Højsæde, iført fuldt Ornat med Tiaraen paa Hovedet, Patriarkstaven i den ene Haand og en stor Nøgle i den anden. Paa Fløjdørenes Indersider ses Fremstillinger af Peders Liv: Christus velsigner Peder, som prøver at gaa paa Vandet, Christus rækker ham Nøglerne, Peder frelser ved sin Forbøn en Kvinde ud af Skærsilden m. m.; paa Ydersiderne ses tværs over Midten de 10,000 Martyrer, spiddede paa Træer med spidse Grene; desuden St. Mikkel, der paa Dommens Dag vejer en Sjæl, medens Djævelen med en Møllesten søger at tynge Vægtskaalen ned; den hellige Bisp Nikolaus af Myra. — Af Epitafier nævnes: i Koret et, der forestiller Maria ved Christi Grav, samt en Præstefamilie, der tilbeder den korsfæstede. I Kirkens vestl. Ende over Indgangsdørene to smukke Epitafier, det ene over Jens Andersen Aalborg, Borgmester i Næstved, med Maleri af ham, hans to Hustruer og 16 Børn; det andet over Joh. Albert Korff, Borger og Handelsmand i Næstved, † 1675, og Hustru, med deres Portrætter. — Der findes ogsaa flere Ligsten, deribl. over Joh. Robring, Borgmester i Næstved, † 1678. — I Koret er der en tilmuret Begravelse, hvor bl. a. er begravet General, Kammerherre Kaiserling. Ved Kirkens nordl. Side under Vaabenhuset har der været Begravelse for Familien Hornemann; Kisterne bleve ved Restaurationen nedsatte paa Kirkegaarden; en Ligsten i Muren er sat af Handelsmand Wilken Hornemann († 1719) over hans Kone og Børn. — Af Kirkens 3 Klokker er den mindste, uden Indskrift, fra 14. eller 15. Aarh.; den største er fra 1521 og støbt af Hinricus de Campen (*P. W. Becker*, Om Restaur. af St. M. Kirke, i Ny Kirkeh. Saml. II, optrykt i hans Hist. Afhandl. II, S. 75 fl. — *F. Uldall*, Klokkerne i St. M. Kirke, i „Næstved Avis" $^{12}/_{1}$ 1892).

Kirkegaarden, Ø. for Byen, er anlagt i Begyndelsen af 18. Aarh.

Ved Kirkerne, der eje sig selv, er der ansat en Sognepræst og en ordineret Medhjælper. St. Peders Kirkes Formue var Nov. 1896 13,402, dens Gæld 1633 Kr.; St. Mortens Kirkes Formue var 3489, dens Gæld 2123 Kr.

Raad-, Ting- og **Arresthuset**, paa Hjultorv, er opført 1855—56

efter Tegn. af M. G. Bindesbøll af røde Mursten i to Stokværk. Bygningerne, der indeholde Retslokale, Byfogedkontor, Byraadssal, Forligskommissionens Lokaler og Arresthus med Plads for 18 Arrestanter, ejes af Præstø Amtskommune med $^3/_5$ og af Næstved Købstad med $^2/_5$ og ere brandforsikrede for 52,560 Kr. — Om det gamle Raadhus se nedfr. under „gamle Huse".

Byen har to offentlige Skoler: Realskolen og Kommuneskolen. **Realskolen**, i Vinhusgade, er en ældre, 1 Stokværk høj Bygning, som Kommunen købte 1886, og hvortil er føjet en Bygning inde i Gaarden; den dimitterer til Præliminæreksamen, har 7 Klasser og 9 Lærere, $^1/_7$ 1897 var Elevernes Antal 142. **Kommuneskolen**, ved St. Peders Kirketorv (se S. 794), er opført 1882 efter Tegn. af Arkitekt Hagemann i 2 Stokværk; den har 17 Klasser og 9 Lærere og 5 Lærerinder; $^1/_7$ 1897 var Elevernes Antal 597. — **Teknisk Skole**, i Jærnbanegade, er opført 1884 efter Tegn. af Arkitekt Ahlmann af røde Mursten i to Stokværk; den er opført af Industriforeningen med Tilskud af Stat og Kommune, og har aarl. omtr. 250 Elever. — Desuden er der flere Privatskoler.

Det **militære Sygehus** eller **Helliggejstes Hospital**, som det endnu kaldes, i Ringstedgade, er en Levning af det Helligaandshus, som i Middelalderen hørte til Næstved. Tidligst forekommer det 1417, da der omtales nogle det tilhørende Jorder i Købmændenes Badstuestræde nær ved Aaen. Senere nævnes det enkelte Gange; saaledes betænkte Hr. Niels Pedersen Gyldenstjerne det 1456 med 3 Gylden, 1505 gav Hr. Eskil Gøye det i sit Testam. 10 Mark, og 1507 tilskødede en Borger i Næstved det en Jordsmon i Byen. Hospitalet var som de fleste Helligaandshuse i Danmark kun et Sygehus; det styredes af en Prior, ved hvis Side der var et Par Præster. Da Graabrødreklosteret 1532 blev overdraget Næstved Borgere, maatte disse til Gengæld forpligte sig til at vedligeholde Helliggejsthuset og sørge for Lemmernes Underhold. Snart efter er vistnok den lige uden for Næstved liggende St. Jørgens Gaard (se S. 801) henlagt til det. Aar 1631 overdrog Chr. IV Hospitalet med alt dertil hørende Jordegods, Tiender og Kapitaler til Vartov, mod at 9 fattige Lemmer af Næstved By underholdtes der; 1636 købte imidlertid Næstved Magistrat Hospitalsbygningen tilbage for 100 Rd. Species. Derefter tjente den en lang Aarrække til Kirke og Fattigboliger; 1803 nedlagdes Kirken, og Bygningen indrettedes helt til Fattighus; senere var der Væveri; nu er den siden 1883 indrettet til militært Sygehus (6 Sygestuer med 26 Senge). — Den nu bevarede Del af Helligaandshuset er en to Stokværk høj Bygning, henved 54 Al. lang i Ø. og V., opf. i Beg. af 15. Aarh., af røde Munkesten i Munkeskifte. Den for en Snes Aar siden restaurerede Gavl ud mod Ringstedgade fremtræder nu i en smuk Skikkelse med Kamtakker og spidsbuede og runde Blindinger. De fladbuede Vinduesaabninger omgives af spidsbuede Blindinger, og den nu tilmurede Dør er sat med karakteristiske Profilsten. Ogsaa de andre, ikke restaur. Sider vise flere af de gamle Vindues- og Døraabninger. Husets oprindelige Indre er derimod helt forstyrret. Op til denne Fløj har der stødt en anden, der for længe siden er nedreven, og en lavere Mur har omgivet Hospitalets Kirkegaard, der mod S. stødte op til den nu bevarede Fløj (se Tegn. af ældre nordiske Arkitektur I. Saml. I R. Pl. 3).

Præstø Amtssygehus, mod N. i Byen ved Landevejen til Ringsted, er oprettet 1817 for største Delen ved frivillige Bidrag; 1881—82 udvidedes det med en ny Bygning, efter Tegn. af Arkitekt Ph. Schmidt, for kirurgiske

og andre Patienter, der ikke lide af smitsomme Sygdomme; 1893—94 opførtes atter en Tilbygning med Operationsstue, en ny Økonomibygning og et Epidemihus, alt efter Tegn. af Arkitekt V. Friedrichsen. Resten af det gamle Sygehus er Inspektørbolig. Der er Plads for 69 Patienter. Bygningerne ere assurerede for 163,460 Kr.

Præstø Amts Arbejds- og Tvangsanstalt, beliggende ved Amtssygehuset, ejes af Amtskommunen og Købstæderne Næstved, Storehedinge,

Helliggejstes Hospital (det militære Sygehus).

Vordingborg og Stege og er opført 1867 efter Tegn. af Arkitekt Tvede, for 23,460 Kr.; 1884 tilføjedes en særskilt Bygning for 3 kvindelige Tvangsarbejdslemmer, og 1897 opførtes efter Tegn. af V. Friedrichsen en ny Tilbygning, hvorefter Anstalten vil have Plads for 10 kvindl. og 25 mandl. Tvangsarbejdslemmer.

Byens **Fattiggaard**, mod S. uden for Byen, er opført 1883 efter Tegn. af Ph. Schmidt og har Plads for 80 Lemmer. Ved Fattiggaarden er indrettet Sygestuer med Plads for 24 Patienter.

Stationsbygningen, Ø. for Byen ved Enden af Jærnbanegade, for den sydsjællandske Jærnbane og Slagelse-Næstved Banen er aabnet 1870.

Gasværket, mod S. V. i Byen ved Susaa, er anlagt 1862 for 71,600 og udvidet 1894 for 62,700 Kr.; dets aarl. Produktion er omtr. 18 Mill. Kbfd. — **Vandværket**, ved Siden af Gasværket, er anlagt 1888 (af English) for omtr. 109,300 Kr.; Vandforbruget er omtr. 5000 Td. i Døgnet.

Posthuset, paa St. Peders Kirketorv, udgør den ene Fløj af det 1866 opførte Hotel Vinhus. **Telegrafstationen** ligger i Riddergade. — **Toldbygningen**, skraas over for Banegaarden, er en 1 Stokværk høj Bygning, opført 1891 efter Tegn. af Etatsraad Herholdt. Desuden ligger der ved Havnen et Toldkontor.

Som Garnisonssted for 4. Dragonregiment har Næstved flere Bygninger, der benyttes af Militæretaten. **Statskasernen**, i Grønnegade, ejes af Staten og er opført 1855; den har Plads til 104 Mand og 110 Heste og indeholder Bolig for 1 Officer og 5 Underofficerer m. m.; paa dens Grund er der desuden en Vagt- og Arrestbygning, en Økonomibygning, et Gymnastikhus og 2 Ridehuse (det ene opført 1888). **Sorterups Kaserne**, i Grønnegade, ejes af en Privatmand og er opført 1846, udvidet 1855; den har Plads for 32 Mand og 69 Heste m. m. **Sanders Kaserne**, i Ringstedgade, ejes af en Privatmand og er opført 1877; den har Plads til 34 Mand og 78 Heste. **Brandts Kaserne**, ved Vordingborg Landevej, ejes af en Privatmand og er opført 1887—89 efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech; den har Plads til 60 Mand og 70 Heste; desuden er der Beslagsmedie m. m. Om Militærsygehuset se S. 790.

Den **Ostenfeldtske Stiftelse**, beliggende S. for Byen i et Anlæg („Sortebrødre") med store Lindetræer og Plæner, paa det gamle Sortebrødreklosters Plads (se S. 800), er oprettet af Malermester Chr. Ostenfeldt († 1818), oprindelig for hans Fødeby Sæby i Jylland ved Gavebrev af $^{12}/_{4}$ 1802, men $^{4}/_{11}$ 1816 overført til Næstved. Stiftelsen bestaar af den 1823 købte Sortebrødregaard med omtr. 3 Td. Ld. Den gamle Gaard blev desværre nedreven 1840 (se „Noget for Alle", Tillæg til Næstved Tidende, $^{10}/_{9}$ 1896, hvor der er en Gengivelse af en Pennetegning, som findes i Direktionsværelset, og som viser Bygningen, som den saa ud 1840) og 1841 erstattet med en ny, enfløjet Bygning i to Stokværk med Kælder. Stiftelsen ejer en Kapital af omtr. 76,500 Kr. og afgiver Fribolig (Lejligheder paa 3 Værelser med Køkken) for 12 trængende, over 50 Aar gamle Enker efter hæderlige Borgere; tillige faa de hver fri Brændsel, Medicin, 20 Kr. for Afsavn af Køkkenhave og 150 Kr. aarlig. Stiftelsen bestyres, under Tilsyn af Justitsministeriet, af Lensgreve Danneskjold-Samsøe (efter Testators Bestemmelse skal altid en af denne Familie være i Bestyrelsen), Byfogden, Sognepræsten og 3 Byraadsmedlemmer. — I Anlægget er der en Mindestøtte for Ostenfeldt, hvis Lig 1848 flyttedes fra St. Peders Kirkegaard hertil, og ved en Kilde en 1864 rejst Sten med Indskrift for Mægler og Borgerrepræsentant Søren Knæckenborg, der har bidraget til Byens Forskønnelse.

Kronprinsesse Louises Asyl, i Grønnegade, er oprettet 1836, men den nuv. Bygning med Have og Legeplads er opført 1888; den er assureret for 10.000 Kr. og har Plads til omtr. 100 Børn; Asylet ejer omtr. 8000 Kr.

Stiftelsen for værdige Ægtefolk og Mænd i Næstved, i Fattigbostræde, er oprettet 1852 og bestaar ved frivillige Bidrag af Byens Beboere; Stiftelsen, der er assureret for 18,000 Kr. og ejer i Kapitaler omtr. 43,600

Riddergade med Apostelgaarden.

Kr., indeholder Friboliger til 8 Ægtepar eller Mænd, der hver faar 104 Kr. aarl. og Brændsel og Medicin samt Andel i flere faste Legater.

Sanders Friboliger, ved Sanders Kaserne, oprettede 1877 af Købmand F. E. Sander († 1897) og udvidede 1889 med en ny Bygning, indeholde 8 Friboliger for Familier af Handelsstanden i Præstø eller Sorø Amter, fortrinsvis af Stifterens og hans Hustrus Slægt; Bygningerne ere assurerede for 35,170 Kr.

Desuden er der Friboliger i Vaabenbrødrestiftelsen, i Jærnbanegade, Haandværkersvendenes Stiftelse, mod S. Ø. uden for Byen, Beværterforeningens Stiftelse, Ø. for Byen, og Svendehjem i Møllegade. Endvidere har Byen forskellige Velgørenhedsforeninger.

Af andre Bygninger nævnes Amtmandsboligen, mod S. Ø. ved Krumport, Missionshuset „Nain", ved Farimagsvej, Industriforeningens Bygning med Teater, i Jærnbanegade, opført 1876 efter Tegn. af Arkitekt Tvede (Teatret rummer omtr. 600 Tilskuere). Et Kvægtorv er anlagt 1893 ved Jærnbanegade, paa hvis Plads tillige Sprøjtehuset findes i den ene Side af Kvægtorvsbygningen. — Paa Axeltorvet er der 1870 rejst en 15 Al. høj Mindestøtte af bornholmsk Sandsten for Fred. VII, med Marmormedaillon (af Evens). — Mod S. uden for Byen er der Cyklebane.

Gamle Huse. Faa Byer have, som alt berørt, saa interessante gamle Huse som Næstved, og særlig hører St. Peders Kirketorv i antikvarisk Henseende til Landets ejendommeligste Gadepartier. Den lange Husrække paa Torvets sydl. Side indeholder tre af de Stenboder, som Næstveds Borgmester Mogens Tuesen 1484 skænkede St. Peders Kirke. Det er lave Bygninger af Munkesten med eet Stokværk og Kælder (da Husene ligge paa en Bakkeskraaning, præsentere Kældrene sig mod S. som et nederste Stokværk). Façaden ud mod Torvet bærer en tarvelig Blindingsdekoration. Det østligste af Husene er i nyeste Tid blevet forsynet med et andet Stokværk. Lige op til dette Hus har det saakaldte „Peder Syvs Hus" stødt, ligeledes opført af Tuesen kort før 1484, men højere og pynteligere end de tre andre, med kamtakkede, blindingssmykkede Gavle (en af dem er gengivet i *Meiborg*, Gamle danske Hjem, S. 49). Dette Hus, som i sin Tid afgav Lokale for Latinskolen (se S. 801) og for Rektoren ved samme — bl. a. for Peder Syv, der var Rektor her, indtil han blev Præst i Hellested —, blev 1881 solgt til Nedbrydning for at give Plads til Lærerboligen ved Kommuneskolen. De tre andre Stenhuse have i 17. og 18. Aarh. tjent til Bolig for Hørerne ved Latinskolen og for Organisten ved St. Peders Kirke; nu ere de i privat Eje. — Paa den nordl. Side af Torvet ligger Byens **gamle Raadhus**, en 2 Stokværk høj Bygning med en fra den ene Ende udskydende Portfløj, helt opført af røde Munkesten i middelalderlig Skiftegang. Huset er ikke af een Støbning. Den ældste Del, vel fra 14. Aarh., var kun eet Stokværk høj og kortere, mod S. kun naaende omtr. til Portfløjen; dens Nordgavl er endnu bevaret i Husets nuv. Nordgavl. Ved Midten af 15. Aarh. forhøjedes Bygningen med et andet Stokværk, og samtidig forlængedes den mod S., ved hvilken Lejlighed den her gengivne, smukke, kamtakkede og blindingsprydede Gavl opførtes (restaur. tillige med andre Dele af Bygningen 1894 af Arkitekt V. Koch). Sidst i Middelalderen tilføjedes endelig Portfløjen. Husets oprindelige Indre er helt forstyrret, men flere af de gamle Vinduesaabninger og en Dør paa Østsiden ere endnu bevarede. Indtil 1856 tjente Bygningen til Raadhus; den er det eneste her i Landet staaende Stenhus fra Middel-

alderen, der lige fra sin Opførelse er benyttet i nævnte Øjemed. Nu er den i privat Eje, men fredlyst. — Vest op til Raadhuset støder en Bindingsværksbygning fra 17. eller 18. Aarh., og Ø. for det ligger den eneste gamle

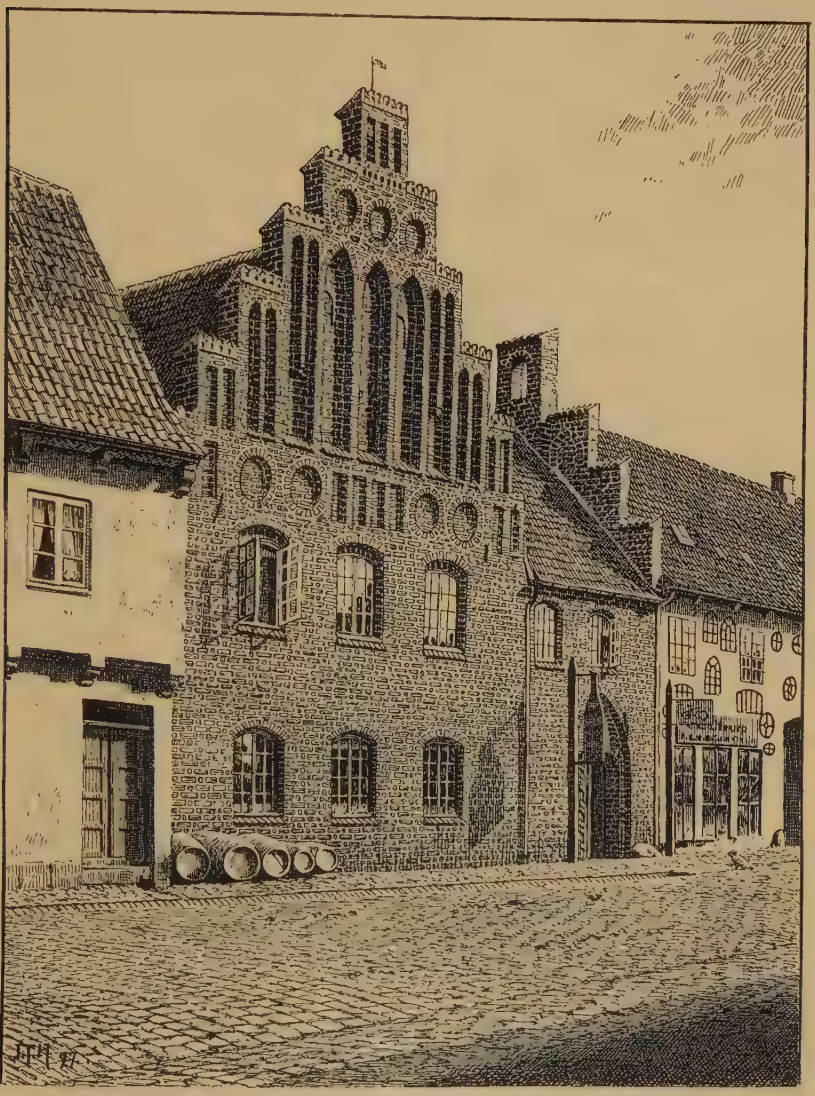

Det gamle Raadhus.

Gaard i Næstved med bevaret Rest af en Svalegang. I det hele er der af gamle Bindingsværkshuse i den senere Tid forsvundet ikke faa (saaledes et Hus paa Hjørnet af Kjøbmagergade og Kompagnistræde, fra 17. Aarh., hvorfra den her gengivne lille Knage med Menneskehoved hidrører). Blandt

de nu staaende Bindingsværksbygninger kunne nævnes den store Købmandsgaard paa Hjørnet af Kirkestræde og Axeltorvet (med Aarstallet 1668), et Hus i Østergade (Nr. 67) og et to Stokværk højt Hus i Riddergade. Den ejendommeligste Bindingsværksbygning i Næstved, ja i hele Landet er dog den saakaldte **Apostelgaard** (restaur. i 1884 af Arkitekt Ahlmann), en eet Stokværk høj Bygning i Riddergade. De 13 lange Knægte under de fremspringende Bjælkehoveder ere prydede med godt udskaarne Billeder af Christus og de 12 Apostle med deres Attributer. Figurerne staa paa Konsoller, der bære fantastiske Masker, og over Figurerne er der Baldakiner, paa de fleste af hvilke der ses Bo- og Skjoldmærker (bl. a. den femkantede Stjerne, „Marekorset", Adelsslægten Skaves Skjoldmærke). Billedskærerarbejdet peger hen til Beg. af 16. Aarh., men da selve Huset tidligst kan

Detailler af næstvedske Bindingsværksbygninger.
(Efter Tegn. af ældre nord. Arkitektur).

hidrøre fra 17. Aarh., maa Knægtene antages at være tagne andensteds fra (sandsynligvis fra Kjøge). — Af middelalderlige Stenhuse i Næstved kan endnu nævnes Møntergaarden i Kompagnistræde, en lang, indvendig stærkt omdannet Bygning af Munkesten, med Rester af oprindelige, spidsbuede Døraabninger. Huset nævnes tidligst 1455, da Roskilde Bispestol afhændede det til Skovkloster; 1476 skødede Klosteret det til en Borger i Næstved. Nu bruges det til Pakhus.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890: i Byen 5502; 1801 havde den 1785, 1840: 2271, 1860: 3647, 1880: 4792, 1. Nov. 1895: 5868 Indb. — i St. Mortens Landdistrikt var der 1890: 338 (1801: 211, 1840: 260, 1860: 311, 1880: 328) og i St. Peders Landdistrikt 68 Indb. (1801: 48, 1840: 90, 1860: 96, 1880: 77).

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i Byen i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 845 levede af immateriel Virksomhed (deri medregnet Militæret), 2329 af Industri, 1140 af Handel og Omsætning, 7 af Søfart, 64 af Jordbrug, 23 af Gartneri, medens 843 fordeltes paa andre Erhverv, 135 levede af deres Midler, 86 nøde Almisse, og 30 hensade i Fængsel. — I St. Mortens Landdistr. var Fordelingen s. Aar: 29 levede af immat. Virksomhed, 181 af Jordbrug, 99 af Industri, 13 af Handel, 11 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.; i St. Peders Landdistr.: 47 levede af Jordbrug og 21 af Industri (Maglemølle Papirfabr.). — Man vil ved Byen særlig lægge Mærke til det store Antal industridrivende. Det er især i de senere Aar, at Haandværk og Industri er taget betydeligt til. Men ogsaa Handelen er i stærk Opkomst, og der er Planer om at udvide Byens Havn Karrebæksminde og bringe den i Jærnbaneforbindelse med Næstved.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1896, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 695 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturer i øvrigt 12,097 Pd., Silke og Silkevarer 416 Pd., uldne Manufakturvarer 24,696 Pd., Vin 20,298 Pd., andre Spirituosa à 8^0 277 Vrtlr., Humle 4864 Pd., Kaffe 3039 Pd., Salt 4101 Pd., Tobaksblade og Stilke 28,913 Pd., Stenkul 124 Clstr. og 27,786,491 Pd., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 492,842 Pd. samt Tømmer og Træ 794 Clstr. og 66,110 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udgangen af 1896 var der ved Toldstedet hjemmehørende 24 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af 816 Tons, deribl. 1 Dampskib paa 10 T. og med 15 Hestes Kr. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 108 Skibe (hvoraf 41 Dampskibe) med 12,823 Tons, for Udgaaende 85 Skibe (hvoraf 41 Dampsk.) med 122 T. Gods. I indenrigsk Fart indkom 71 og udgik 93 Skibe med henholdsvis 1399 og 111 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1896, efter Fradrag af Godtgørelser, 106,218 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 2367 Kr., ialt 108,585 Kr. (9695 Kr. mere end i 1895). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 29,766 Kr. (907 Kr. mere end i 1895). Det producerede Udbytte var 349,479 Potter, hvoraf 592 udførtes til Udlandet.

I Næstved er Markeder 3. Onsd. i hver Maaned (Heste, Kvæg og Kreatur.).

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Eksport-Svineslagteri (Aktieselsk., opr. 1896), 1 Margarinefabrik (Aktieselsk., opr. 1890), nu omdannet til Mejeri, 1 Mineralvandsfabrik („Fortuna"), 2 Jærnstøberier, flere Tobaksfabrikker, 1 Sukkervarefabrik, 1 Klædefabrik, Kählers keramiske Fabrik, Maglemølle Papirfabrik (se nærmere S. 749), 1 Bayerskølbryggeri, 3 Hvidtølsbryggerier, 2 Brænderier, 3 Bogtrykkerier, 1 Kaffebrænderi m. m.

I Næstved udgives 2 Aviser: „Næstved Avis" og „Næstved Tidende".

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: i Byen og paa Markjorderne: 498 Heste, 155 Stkr Hornkvæg (deraf 69 Køer), 9 Faar, 133 Svin og 29 Geder; i St. Mortens Landdistr.: 75 Heste, 257 Stkr. Hornkvæg (deraf 172 Køer), 102 Faar, 173 Svin og 11 Geder; i St. Peders Landdistr.: 23 Heste, 82 Stkr. Hornkvæg (deraf 51 Køer), 34 Faar og 29 Svin.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og By- og Raadstueskriver i Næstved samt Herredsfoged og Skriver i Tybjærg

Herred. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 13 valgte Medlemmer, samt i Skole- og Fattigsager af Repræsentanter for Landdistrikterne. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Skolevæsenet, e) for Brolægningsvæsenet, f) for Mark- og Vejvæsenet, g) for Gasværket, den offentlige Belysning og Vægtervæsenet, h) for Vandværket, i) for de offentlige Bygninger, k) for Alderdomsunderstøttelse, l) for Kvægtorvet.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 88,650 Kr. (deraf Grundskat 1624, Husskat 9747, Formue- og Lejlighedsskat 73,359, Bidrag fra Landdistrikterne 3920), Afgifter efter Næringsloven 7850, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 6633, Indtægt af Aktiver 30,282, ekstraord. Statstilskud 2070 Kr.; af Udgifterne: Bidr. til Stat 1911, Bidr. til Amt 308, Bidr. til Amtsskolefond 1777, Byens Bestyrelse 6125, Fattigvæsen 20,755, Alderdomsunderstøttelse 15,905, Skolevæsen 27,320, Rets- og Politivæsen 5441, Medicinalvæsen 990, Gader og Veje 5017, Gadebelysning 4500, Renlighed 1931, Brandvæsen 1012, kirkelige Formaal 6925, Indkvarteringsvæsen 5075 og Vægtervæsen 1839 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 155,082, i Ejendomme, som give Udbytte, 194,000, i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 373,900, Kr. Kommunens Gæld var 627,575 Kr. For 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $4^4/_5$ pCt. med stigende Skala. Den anslaaede og skattepligtige Indtægt er 1,565,900 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere $^2/_5$ af Raadhuset (se S. 790), Andel i Amtmandsboligen, Kommuneskolen, Realskolen, Helliggejsteshuset (Militærsygehuset), Sprøjtehuset (nu benyttet til Kødkontrol), Fattiggaarden, flere Fattighuse, Gasværket og Vandværket, Kvægtorvbygningen (hvis ene Halvdel er Sprøjtehus) samt nogle Jorder.

Næstved har et Politikorps, der bestaar af 1 Chef, 1 Lieutenant, 2 Underofficerer og 45 menige. Brandkorpset bestaar af 1 Chef, 11 Officerer, 12 Underofficerer, 3 Sprøjteførere, 20 uniformerede menige og i øvrigt udskrevet Mandskab.

I Industri- og Sparebanken for Næstved og Omegn (opr. $^{12}/_3$ 1866) er Aktiekapitalen 40,000 Kr., Folio- og Indlaanskonto var 1894 193,361, Vekselkonto 73,917 Kr.; i Sparekasseafdelingen var $^{31}/_3$ 1895 Sparernes samlede Tilgodehavende 2,200,655 Kr., Rentefoden 4-$4^1/_2$ pCt., Antal af Konti 2471. — I Diskonto- Laane- og Sparebanken for Næstved og Omegn (opr. $^9/_8$ 1871) er Aktiekapitalen 300,000 Kr., Folio- og Indlaanskonto var 1894 2,205,630, Vekselkonto 462,067 Kr.; i Sparekasseafdelingen var $^{31}/_3$ 1895 Sparernes samlede Tilgodeh. 2,728,807 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Antal af Konti 7630. — I Sparekassen for Næstved og Omegn (opr. $^{27}/_7$ 1866) var $^{31}/_3$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 1,641,096 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 86,618 Kr., Antal af Konti 2116.

Havneforhold. Næstved har altid haft Forbindelse med Havet gennem Susaa; men der er kun Sejlads for mindre Skibe og Pramme, og dens Udhavn Karrebæksminde er først anlagt i Beg. af 19. Aarh. Inderhavnen ved Byens sydvestl. Hjørne har en Dybde af 7 Fod, Havnepladsens Størrelse er 10,000 □ Al., Bolværkernes Længde er 594 F., Indløbet er 110 F. bredt. Aaen ud til Karrebæk Fjord er 7400 Al. lang og kan passeres af Skibe med $6^1/_2$ F. Dybgaaende. Løbet i Fjorden er 11,300 Al.

langt. Udhavnen *Karrebæksminde* (se S. 745), hvis Grund for en stor Del er købt af Saltø 1805, har et Indløb af 70 F. Bredde, dens Dybde er omtr. 12 F. (ved Bolværkerne 10—12, i Midten 11—13 F.), Havnepladsen er omtr. 3. Td. Ld., Bolværkernes Længde 730 F. Trafikken mellem de to Havne foregaar ved 12 Pramme og en Bugserdamper, der tilhøre Havnevæsenet. Ved Karrebæksminde er der Lods. Der paatænkes nu en Uddybning af Karrebæksminde Havn til 18 F. og en Jærnbaneforbindelse med Næstved. Den for begge Havne fælles Bestyrelse bestaar af Borgmesteren, der er Formand, og 3 Medlemmer, hvoraf 2 ere Medlemmer af Byraadet. Havnekassen ejede 1. Aug. 1897 i Kapitaler og rentebærende Effekter 37,427 og i faste Ejendomme, Maskiner og Bugsermateriale 80,600 Kr.; dens Gæld var 31,167 Kr. Indtægterne af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 11,000 Kr.

Næstved hører til 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Præstø Amts sjællandske Amtstuedistrikt (Amtsforvalteren bor i Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt (Distriktslægen bor i Næstved, hvor ogsaa Landfysikus for Sjællands søndre Fysikat har Bolig) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 143. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 110—113, 118, 130—143, 159—162, 285, 290—95, 304 og 306.

Ved Næstved Toldsted er ansat 1 Toldforvalter, 1 Toldkontrollør og 4 Toldassistenter, hvoraf en fungerer i Karrebæk og en i Bisserup. Ved Postvæsenet er ansat 1 Postmester og 3 Ekspedienter. Ved Telegrafstationen er ansat en Bestyrer og 2 Telegrafister. Næstved er i Telefonforbindelse med Kbh. og de andre sjællandske Byer.

Jærnbaner. Om den sydsjællandske Jærnbane, der aabnedes 1870, se nærmere under Vordingborg, om Slagelse-Næstved Banen, der aabnedes 1892, under Slagelse. Der er Forbindelse mellem Næstved og Kjøbenhavn 6 Gange dagl. (2 Iltog) fra Kbh. til Næstved og ligeledes omvendt; med Slagelse er der Forbindelse 5 Gange dagl. i hver Retning. I Driftsaaret 1895-96 (Finansaaret) befordredes pr. Bane til Næstved 110,169 og fra Næstved 111,512 Personer; Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommen til Næstved var 475,563 og afgaaet fra Næstved 261,843 Cntr.

Historie. Næstved, hvis Navn man har villet aflede af Næs og Tved o: ryddet Jord eller Vandskel, nævnes alt som By i 12. Aarh., da Ridder Peder Bodilsen m. fl. ved 1135 grundlagde St. Peders Benediktinerkloster*), om hvilket efterhaanden Købstaden Store-Næstved voksede op — medens Lille-Næstved**) vedblev at være Landsby —, men som alt i Slutn. af 12. Aarh. udflyttedes til Herlufsholm (se om Klosteret S. 749). Som alt omtalt stod Byen if. Erik Lams Gavebrev til Klosteret 1140 (se om

*) Klosteret har utvivlsomt ligget tæt ved St. Peders Kirke, der tjente som Klosterkirke; men den bekendte Tradition, at den gamle, interessante Kælder under „Hotel Vinhus" skulde være en Levning deraf, er ganske urigtig, da de 6 her bevarede Krydshvælvingsfag af stilistiske Grunde først kunne hidrøre fra 14. Aarh.

**) *Lille-Næstved* og *Grimstrup* (se S. 783) vare, som det synes, i den katolske Tid et Par mindre Len, tilhørende St. Peders Kloster. Til Grimstrup skrev Peder Finkenov sig 1400; 1475 havde Jesper Bryske, 1482 Hans Tidikesen og 1516—17 Søren Arildsen dette Len, der efter Reformationen blev et Kronlen, som endnu bestod 1557. Den fornævnte Jesper Bryske skrev sig 1483 af Næstved og hans Hustru Fru Mette Ottesdatter ligeledes 1471 og 1486; men det er vel tvivlsomt, om man deraf kan slutte, at de have haft Lille-Næstved i Forlening, hvilket ogsaa gælder om Jep Eriksen af Næstved 1483 og Hr. Claus Daa af Næstved 1492, der mulig alle, skønt Adelsfolk, have boet i Byen Næstved. Derimod synes Lille-Næstved i mange Aar at have været arveligt Len i en Linie af Slægten Baden, thi det indehavdes 1488 af Villum Sort og 1545 af dennes Søn Hans Villumsen, hvis Søsterdatter Anne Grubbe døde i Lille-Næstved 1575.

dette, det ældste her i Landet bevarede Brev, i Aarb. for n. Oldk. 1882 S. 1 fl. og 1890 S. 287 fl.) i stærkt Afhængighedsforhold til dette Kloster hele Middelalderen igennem, hvad der dog ikke synes at have hæmmet Byens Opkomst; i alt Fald var Næstved en af Sjællands betydeligste Byer i Middelalderen, og ved Reformationstiden regnedes den efter sin Byskat (300 Mark) og sit Bidrag til Leding som den niende af alle Landets Købstæder; dens Handel, baade Landhandelen med det omliggende Land, og Søhandelen og Fiskeriet i Fjorden og i Bælterne havde et ret anseligt Omfang paa den Tid. Kongerne have flere Gange opholdt sig i Byen i Middelalderen og have ejet Gaarde her; St. Peders Kloster overlod Valdemar Atterdag en Grund til at bygge en Kongsgaard paa (om den er bleven opført, vides dog ikke). Et yderligere Bevis paa Byens Betydning er, at den under Erik af Pommern var Møntsted (se om Møntergaarden S. 796); der udgik herfra flere Møntsorter, hvoraf især de „næstvedske Sterlinge“ eller „sjællandske Engelske“ vare søgte for deres Godhed. Ogsaa dens andre Klostre, milde Stiftelser og Gilder ere Vidnesbyrd om dens store Udvikling.

Foruden St. Peders Kloster havde Næstved et Graabrødre- og et Sortebrødrekloster. Graabrødreklosteret blev stiftet omtr. 1239 af Ærkebiskop Andreas Sunesens Broderdatter, den for Munkevæsenet meget virksomme Grevinde Ingerd af Regenstein. I Begyndelsen søgte imidlertid Skovkloster, der ejede en stor Del af Næstved, at hindre dette ny Klosters Anlæggelse, og først 1270 tillod det Graabrødrene at skaffe sig en Byggegrund i Byen og lovede at være dem behjælpelig med Klosterets Oprettelse. Da Franciskanerordenen holdt Provincialkapitel her 1277, har Bygningen i alt Fald staaet færdig. Det synes dog, som om Munkene allerede længe forinden havde faaet Fodfæste i Næstved; thi 1261 betænktes de i et Testamente. Klosterets Skæbne er iøvrigt lidet kendt. Med Skovkloster indgik Munkene Broderskab; 1505 antoge de den strengere Ordensregel, Observantsen; 1531 afhændede Guardianen i Klosteret, Per Olufsen, 4 Boder til Byen, og Aaret efter foregik Klosterets Opløsning, væsentlig under Tilskyndelse af Rigshofmester Mogens Gøye, der hertil fandt Hjælp hos to frafaldne Munke. Klosteret med alt dets Tilliggende blev overdraget Borgerne i Byen, mod at de af dets Renter skulde vedligeholde Byens Helligaandshospital; selve Bygningen, som laa ved Axeltorvet nær ved det gamle Raadhus, blev nedreven og en Kag efter Sigende opsat paa dens Plads. Dog fik Klosterkirken Lov til at staa indtil 1553, da det tillodes Borgerne at anvende dens Sten til Raadhuset og dens Tømmer til Skibsbroen, medens Pladsen, hvorpaa den stod, skulde lægges til Torvet (ved Opsættelsen af Mindestøtten for Fr. VII 1870 stødte man paa dens Fundamenter). — Sortebrødreklosteret blev grundlagt 1242, som det synes ogsaa under Indsigelse fra Benediktinernes Side i Skovkloster. En af dets første Priorer var Munken Olaus, en udmærket Skribent (Forfatter til en Kommentar over Lucas' Evangelium og til nogle Prædikener) og Administrator; som Provincialprior styrede han 1282—1302 „Provinsen Danmark“; 1431 nævnes Prioren Peder Arildsen. Aaret efter havde Klosteret nogle Stridigheder med Skovkloster, men 1434 fik det ved Mageskifte med Skovkloster nogle Grunde, mod at en af dets Munke paa Forlangende skulde prædike i Skovklosters Kirke. Først ved Reformationsaaret kan Klosterets Opløsning antages at have fundet Sted, da det endnu bestod 1535, under Styrelse af Prioren Folmer Lauritsen. Senere blev det en lille ufri Herregaard; det var her, at Fru Birgitte Gøye tilbragte sine sidste Leveaar og døde (se S. 752). Klosteret havde sin Plads lige Ø. uden for Byen, nær ved Riddergade, og var if. en Indskrift paa Muren ombygget 1527. Som omtalt S. 792 blev Gaarden *) 1823 solgt til den Ostenfeldtske Stiftelse og nedreven 1840; if. den omtalte, bevarede Tegning stod der da endnu af Klosterbygningerne to Fløje, i to Stokværk med

*) Aar 1552 blev Fru Sophie, Axel Brahes Efterleverske, forlenet med Sortebrødrekloster; 1564 fik Sibylle Gyldenstjerne, Eskild Gøyes Hustru, Skøde paa Sortebrødrekloster; det var hende, der overlod Fru Birgitte Gøye Gaarden til Bolig. — I Slutn. af 17. Aarh. havde Sortebrødregaard Ejere fælles med Fodbygaard (se S. 748), indtil Fr. Schrøder 1711 solgte den for 5500 Rd. C. til Fru Charl. Amalie Gøye, Manderup Dues Enke, der atter giftede sig med Chr. Rantzau til Rosenvold, og denne afhændede 1728 Gaarden (Hovedgaardstakst 141/2, Bøndergods 61 Td. Hrtk.) til stud. theol. (senere Borgmester) Niels Rasmussen, hvis Enke solgte den 1751 for 6140 Rd. C. til Kaptejn Ulrich Gjøring. Denne solgte den 1757 til Broderen Joh. Fr. Gjøring, der 1766 solgte den til Kmhr. Baron Fr. Vilh. Wedel, som 1767 afhændede den til Overhofmesterinde Karen Huitfeldt († 1778), hvorefter Gaarden skødedes til Justitsraad Oluf Stampe til Skjørringe, som 1782 solgte den for 7000 Rd. til Kmhrinde Marie Christine Beringskjold († 1783), hvorefter den gik over til hendes Sønner Ditlev og Thomas Wedelsparre, af hvilke den sidste fik hele Gaarden 1784. Derpaa købtes den 1798 for 6500 Rd. af Kmhr. Baron Wedel-Jarlsberg. Senere ejedes den af Familien Kaas; det var en Frøken Kaas, der 1823 solgte Gaarden til den Ostenfeldtske Stiftelse.

Kælder og kamtakkede Gavle. — Næstved havde to milde Stiftelser, det S. 790 omtalte Helligaandshus og et St. Jørgens Hospital for spedalske, der laa i Landsbyen Aaderup (se S. 783) lidt S. for Byen. Hospitalet nævnes første Gang 1261 og omtales senere af og til. I Anledning af en Klage fra Lemmerne over slet Forplejning haves et interessant Kongebrev af 1492, hvori der træffes forskellige Bestemmelser om de syges Røgt og Pleje; Hospitalsforstanderen forpligtedes endvidere heri til at holde en Kapellan, som skulde læse tre ugentlige Messer i Kirken, og han skulde optage i Hospitalet alle de spedalske, der fandtes i de Herreder, som ydede Rente til det. I Beg. af 16. Aarh. var Hospitalet en kgl. Forlening. Efter Reformationen er det sikkert henlagt til Helligaandshuset i Næstved, blandt hvis Ejendomme 1631 nævnes 7 Gaarde i Aaderup og 3 Huse smstds., af hvilke et var bygget paa Hospitalets Kirkegaard (der altsaa da var nedlagt). — Næstved havde i Middelalderen 4 Gilder, et St. Olafs, et St. Eriks, et St. Gertruds og et Christi Legems Gilde.

Næstved var i Middelalderen delt i 4 Kvarterer: Mølleſjerding, mod N., Brofjerding, mod V., Nørreſjerding, mod Ø., og Stueklintsfjerding, mod S.; de tre første Navne tillige med Navnene paa de nu nedrevne Porte for Enden af Mølle-, Ringsted- og Østergade have holdt sig op til vore Dage, Navnet Stueklintsfjerding benyttedes endnu efter Midten af 18. Aarh. Aar 1274 indrømmede Erik Glipping Nakskov de Rettigheder, som han selv og hans Forgængere alt havde indrømmet Næstved og de andre Markedspladser i Sjælland; 1426 gav Erik af Pommern den Privilegium som andre Købstæder i Sjælland; senere bekræftedes disse Privilegier 1441, 1449, 1451 (i det sidste Brev af Chr. I hedder det, at Byen skal være toldfri i Riget Danmark „undtagen vore Fiskerlejer i Høsten“ og skal bruge og nyde frit Fiskeri udi Fjorden og der omkring), 1488 og 1593. Voldsomme Ildebrande nævnes 1271, 21—22. Apr. 1280 og 31. Maj 1297. Af historiske Begivenheder, der knytte sig til Næstveds Navn, kunne nævnes; St. Rufini Dag ($^{14}/_{6}$) 1259 slog Fyrst Jaromar af Rügen, der som Vasal af Roskilde Bispestol var indkaldt af Jakob Erlandsens Parti, i Forbindelse med Bisp Peder Bang ved Næstved den sjællandske Almue, af hvilken 10,000 skulle være faldne. Aar 1298, St. Gereons Dag, lyste den pavelige Legat Isarnus Ban i Næstved over Erik Menved. Aar 1344 ($^{29}/_{1}$) sluttede Valdemar Atterdag Forlig i Næstved med Grev Johan den milde af Holsten. Paa en Strækning af Bankerne S. for Byen, kaldet „Husvolden“, havde samme Konges Fjender anlagt en Befæstning, som Kongens Hær stormede og indtog 1345 (i D. Atl. III S. 97 siges, at der 1767 endnu saas nogle Levninger af denne Befæstning „i nogle Banker uden for Sortebrødre“; 1833 mente man at være stødt paa den i „Store Mølles“ Have). Aar 1553 omtales (Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 273 og 282) et Oprør blandt Borgerne i Næstved. Aar 1562 fik Næstved Byskatten for det forrige Aar eftergivet paa Grund af den store Fattigdom i Byen.

Klostrenes Inddragelse efter Reformationen og de hanseatiske Købmænds Fordrivelse (de skulle have haft deres Oplag og Kontor i et Hus i Kompagnistræde) skadede Byen meget, og Handelen og Skibsfarten sygnede efterhaanden hen; men den vedblev dog at høre til de betydeligere Provinsbyer i Sjælland; 1672 havde den 1353 Indb., 1769 var Tallet sunket ned til 1317 (1744 angives de næringsdrivende Borgeres Tal til 182). I 19. Aarh. har den været i stadig og stærk Stigen.

Latinskolen i Næstved (se S. 794) er maaske oprettet ved Reformationstiden og blev ophævet 1740; den havde tidligere 4, senere af Mangel paa Midler kun 3 Klasser. Rektor var Degn ved St. Peders, den ene af Hørerne var Degn ved St. Mortens Kirke.

Næstved har været Garnisonssted fra Slutn. af 18. Aarh.

I Næstved ere bl. a. fødte Marcus Fr. Bang 1711, Biskop i Trondhjem 1773 til sin Død 1789, og Digteren Ole Joh. Samsøe 1729, † 1796.

Litt.; *A. Listov*, N. i Middelalderen, i Herlufsholms Skoleprogr. 1872.

Vordingborg

Købstaden Vordingborg, den sydligste paa Sjælland, ligger i Baarse Herred under 55^0 0′ $30,_{27}$″ n. Br. og under 0^0 40′ $13,_{83}$″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets vestl. Gavl). Byen ligger smukt ved en lille Vig af Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene, fra hvilken den strækker sig mod N. V. op ad et jævnt stigende Terræn. Mod S. Ø. i Byen ligger en Banke, hvorpaa Ruinerne af den Borg, der har givet Byen Navn, ere lejrede. Herfra saavel som fra flere Steder, saaledes Kirkegaarden, er der smuk Udsigt over Byen og dens Omgivelser. Det højeste Punkt i selve Byen er paa Algade ved Borgerskolen, 50 F., 16 M.; ved Gaasetaarnet er der 58 F., $18,_4$ M. Afstanden fra Kbh. er omtr. $11^1/_2$, fra Præstø 2 og fra Næstved $3^3/_4$ Mil (ad Jærnbanen er der til Kbh. 16 Mil, $120,_2$ Km., til Næstved $3,_7$ Mil, $27,_2$ Km.). Byens største Udstrækning fra S. Ø. til N. V. er omtr. 2000 Al., dens største Brede er omtr. 600 Al. Den lange Hovedgade, Algade, fører mod Ø. ud til Landevejen til Præstø, mod V. ud til Landevejen til Næstved; paa Algade udmunder Landevejen fra Kbh. nær ved Raadhustorvet, fra hvilket Færgegaardsvejen gaar mod S. til Masnedsund; fra Algaden fører Ø. om Slotsbanken Glambæksvejen og Riddergade ned til Havnen. Byen er net bygget, men den har intet gammelt Præg; de ældre Huse ere paa meget faa Undtagelser nær (saaledes et i Algade) forsvundne. Byens stærke Tilvækst i de sidste Aartier skyldes væsentlig Masnedsundbanen og de derved opstaaede større industrielle Anlæg.

Vordingborg Købstadsgrund udgjorde 1897 1,315.502 □ Al. (omtr. 94 Td. Ld.), Markjorderne omtr. 10,164,000 □ Al. (726 Td. Ld.). Til Købstadsgrunden hører den omtr. $^3/_4$ Mil mod Ø. beliggende *Nyraad By* (af hvilken dog kun den ene Side har Købstadsret, medens den anden hører til Vordingborg Landsogn) og de mod S. beliggende Dele *Ore* og *Mader* (*Gallemader*), hvorpaa *Masnedsund*, samt *Marienberg*; Markjorderne bestaa af Vordingborg Mark og Nyraad Mark. Byen havde 1897 10 Gader og Stræder, 2 Torve og en Havneplads. Husenes Antal var ved

Folketællingen 1890 413; Febr. 1897 var der i alt 511 (deraf paa Byens Grund 325), hvoraf Nyraad havde 34, Ore og Mader 172, Marienberg 28, og Markjorderne 86 (hvoraf 68 paa Vordingborg Mark og 18 paa Nyraad Mark). Fladeindholdet af Byen med tilhørende Markjorder var 1888 844 Td. Ld.; deraf vare besaaede 405, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 277, Have 39, Skov 9, Moser og Kær 7, udyrkede Strækninger 24, Byggegrunde 43 og Hegn, Veje, Vandareal m. m. 40 Td. Det samlede Hartkorn for Byen og Markjorderne var $^{1}/_{1}$ 1895 $65,_{8}$ Td., hvoraf $42,_{3}$ hørte til 20 Gaarde og $22,_{7}$ til 287 Huse*).

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1. April 1897 4,126,920 Kr. (Antal af Forsikringer 511).

Da Vordingborg Landsogn danner en egen Sognekommune, behandles det særskilt under Baarse Herred.

Af **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** mærkes følgende:

Kirken, fordum helliget Maria Magdalene, bestaar af et treskibet Langhus, Kor med tresidet Afslutning, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi paa Korets Sydside. Kirken er opført i Spidsbuestil af røde Sten med et Kridtstensbaand over Buerne i Hovedskibets østl. Mur. Den ældste Del, vist fra 15. Aarh., er Langhuset, hvis Hovedskib adskilles fra Sideskibene ved 3 ottekantede Murstenspiller og to Halvpiller. Paa Pillerne hvile spidse Buer; i Murfladerne over Buerne indad mod Hovedskibet er der store, spidsbuede Blindinger. Hoved- og Sideskibene have hver 4 spidsbuede Krydshvælvinger. I den søndre Mur har der oprindelig været en spidsbuet Dør med tredelt, spidsbuet Vindue, men nu er der en moderne, firkantet Dør; den tilsvarende Dør paa Nordsiden er tilmuret; af de oprindelige, store spidsbuede Vinduer ses tre i Skibets Vestgavl, nu tilmurede; de spidsbuede Vinduer i N. og S. ere helt moderne. Alle tre Skibe ere dækkede af eet Tag; men oprindelig synes man at have villet gøre Hoveskibet højere, og der opførtes Gavle, der vare betydelig højere end Sideskibene; denne Plan blev imidlertid opgiven, og den overflødige Højde omdannedes til store Aftrapninger i Kamgavlene. I hvert af Sideskibene findes mod N. ved den østl. og mod S. ved den vestl. Halvpille en Vindeltrappe, der fører op over Hvælvingerne. Det med 3 Hvælvinger forsynede lave Kor forbindes med Midtskibet ved en lav, trykket Spidsbue; over den ses der en slank Spidsbue af samme Højde som Hvælvingerne i Midtskibet, hvilket synes at tyde paa, at man fra først af har tænkt paa at gøre Koret lige saa højt som Skibet, et yderligere Bevis for, at Planen for Kirkens Opførelse er bleven ændret under Udførelsen. Mod V. afsluttedes Langhuset med en flad Gavl med Vinduer og spidsbuede Blindinger. Senere tilføjedes ud for Midtskibet det omtr. kvadratiske, 49 Al. høje Taarn, som har blindingssmykkede Kamgavle, og hvis nederste Rum har Krydshvælving. Hele Kirken, med Kor og Taarn, er 70 Al. lang, Skibet omtr. 27 Al. bredt. Sakristiet har Krydshvælving og blindingssmykket Kamgavl, i dets østl. Væg findes to Nicher. Ved den 1863 under Ledelse af Etatsraad Herholdt

*) Ved kgl. Res. af $^{2}/_{6}$ 1876 og $^{28}/_{11}$ 1882 ere flere Ejendomme og Arealer fra Vordingborg Landsogn henlagte til Købstaden, medens ved den sidste Res. omvendt et Areal fra Købstaden er henlagt til Landsognet.

foretagne Restauration blev Hovedindgangen, der før havde været ved Langhusets Nordside, flyttet til Nordsiden af Taarnet; 1876 blev Koret og 1879 Skibet dekoreret efter Etatsraad Herholdts Plan. Aar 1879 fandtes nogle Kalkmalerier (Maria, Jakob d. ældre, Johannes og Andreas), der restaureredes af Prof. J. Kornerup (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier, S. 137).

Altertavlen er et anseligt, rigt Billedskærerarbejde med Chr. IV's Navnetræk og Aarstallet 1641; i Midtpartiet fremstilles Nadveren og Korsfæstelsen, paa Siderne de 4 Evangelister (paa vestl. Gavl i det lukkede Vindue i sydl. Sideskib hænger et gammelt Alterskab for den hellige Anna, Marias Moder, fra Slutn. af 15. Aarh., se *Fr. Beckett*, Altertavler S. 59). Prædikestolen er et smukt Billedskærerarbejde i Renæssancestil fra 1601; paa Himlen findes Lykkernes og Bannernes Vaaben. Døbefonten er af Sandsten med Renæssanceornamenter, if. Indskriften skænket af Sognepræst Simon Nielsen 1612; Messingdøbefadet er fra 1629 og skænket af Hører Anders Jørgensen. De øverste Stolestader paa hver Side i Midtskibet bære Aarstallet 1594 og Henrik Lykkes og Karen Banners Navne. Under Skibets vestl. Hvælving staar et stort, vel udskaaret Pulpitur, skænket 1626 af Palle Rosenkrantz og Fru Elisabeth Rosensparre til Krænkerup. Koret er skilt fra Skibet ved et Tralværk med Chr. IV's Navnetræk. I Koret og Midtskibet hænge 4 Messinglysekroner, hvoraf den største er skænket 1714 af Jochum Lorentzen, Negociant og Konsumtionsforvalter i Vordingborg. — I Kirken findes en Del Epitafier og Ligsten: I Koret en Tavle med latinsk Indskrift over Otto Stoud, Rektor ved Vordingborg lærde Skole, † 1818, og et rigt og godt udskaaret Træepitafium over Borgmester og Tolder Eiler Jacobsen med to Hustruer og Børn, opsat 1610. Smstds. Ligsten (stærkt slidt) over Borgmester og Tolder (?) Niels Eriksen, over Sognepræst Ancher Borch, † 1762, og Hustru, og en i Sydmuren indmuret Ligsten (før i Sakristiets Gulv) over Digteren Anders Arrebo, tidligere Bisp i Trondhjem, fra 1625 til sin Død 1637 Præst i Vordingborg. Et oliemalet Portræt af ham, som ogsaa har hængt i Sakristiet, findes nu i det nordl. Sideskib. Desuden er der i Koret flere slidte Ligsten, bl. a. en, hvorpaa der læses: Henricus pius. Ved Indgangen til Koret ligger en Ligsten over Prins Jørgens Berider G. P. Pfefferling, † 1715, og Hustru Kirstine Brodersdatter Tange (2. Gang gift med Amtsforvalter over Vordingborg Amt, Joh. Chrf. Jensen), † 1724. Paa Pillen nærmest Prædikestolen hænger et stort Træepitafium over Købmand Andreas Pedersen, † 1733, der ligger begraven „under den Sten ligefor Prædikestolen", gift med Sophie Birgitte Kinch, og neden under en Trætavle over hende, der 2. Gang var gift med Sognepræst til Hjembæk og Svinninge Jens Bech og døde 1769. Paa samme Pille en lille Tavle over Ide Catharina Thaning, † paa Iselingen 1793, opsat af Manden Rasmus Th. Ligeledes findes paa denne Pille et omhyggeligt, men aandløst udført Christushoved (vistnok senere end den katolske Tid), som if. Indskriften skal være en tro Gengivelse af et Billede i Rom, og underneden er der en rød Streg, der skal være $^1/_{10}$ af Frelserens Størrelse. Paa næste Pille et stort, overlæsset Træepitafium, opsat 1640 af Borgmester og Tolder Erik Nielsen over hans Hustru Karen Hansdatter, † 1639. Paa Pillen lige over for Prædikestolen et rigt udskaaret Træepitafium over Martin Snering og hans to Hustruer, opsat 1626. I sydl. Sideskibs østl. Ende et stort Træepitafium, med mange Figurer, over Borger Jacob Mauritsen, † 1584, og Borgmester og Tolder Niels Eriksen, † 1601, samt begges Hustru Anne

Nielsdatter, † 1632. Paa Skibets Sydvæg to Trætavler over Lieutn. Bertel Basse, † 1716, og over Søkapt.-Lieutn. Olle Modom, Transportør ved Vordingborg Færgegaard, † 1758 (ved Siden hans Kaarde). Kirkens paaviselig ældste Ligsten, over Jacobus Bruun, curatus, † 1490, danner et af Trappetrinene ned fra Skibet til Vaabenhuset. I den vestl. Ende af Kirken er der en Gravkælder, hvori der indtil 1865 stod en Del Kister, som da bleve nedsatte paa Kirkegaarden (en af Kistepladerne over Anne Marie Kirchmann, † 1736, Enke efter Byfoged og Tolder K., gemmes nu i Materialhuset). — Paa den udvendige vestl. Mur Mindetavle over Apoteker M. G. Aarsleff, † 1845. — Af Kirkens 4 Klokker (se *F. Uldall*, i „Vordingborg Avis“ $^{29}/_{12}$ 1891) er den ene, fra 1447, nu anbragt i Nationalmuseet 1894.

Til Kirken høre to Kirkegaarde: den gamle ved Kirken, der nu er

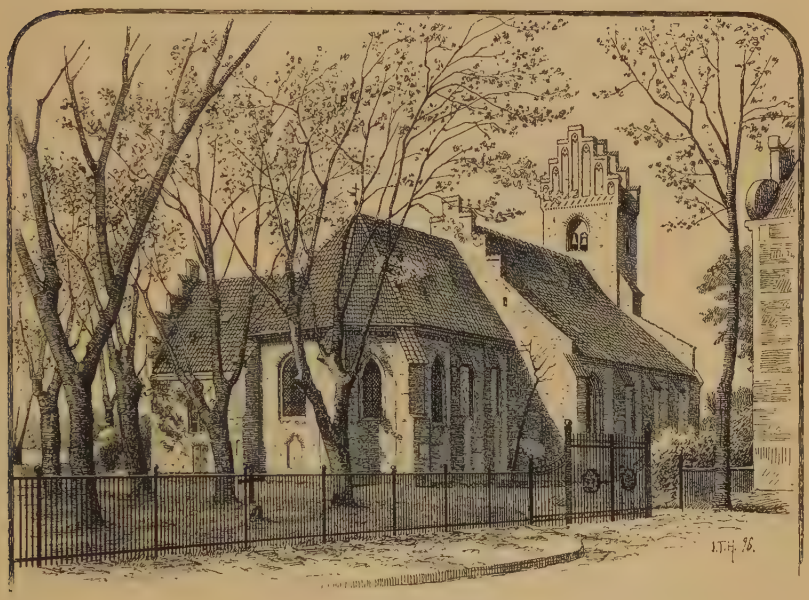

Vordingborg Kirke.

nedlagt, og den nye Kirkegaard, ved Færgegaardsvejen, der er anlagt 1841, og paa hvilken der 1860 er opført et Kapel efter Tegn. af Etatsr. Herholdt.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er der foruden Sognepræsten ansat en Kapellan pro loco. Kirken ejer en aarl. Tiende af omtr. 235 Td. Byg og desuden i Arvefæsteafgift af en Jordlod $47^1/_2$ Td. Byg, endvidere i aarlig Rente af udestaaende Kapitaler 256 Kr., nogle ikke rentebærende Aktiver (nemlig hos St. Mikkels Kirke i Slagelse 162 Kr.) og en Bankhæftelsesobligation paa 246 Kr.; dens Gæld er for Tiden 800 Kr.

Raad- Ting- og **Arresthuset**, ved Raadhus- eller Slotstorvet, er opført i to Stokværk 1843—45 paa den tidligere Fattiggaards Grund efter Tegn. af Bygningsinspektør Kornerup; 1896 er der efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech tilbygget en Sidefløj udelukkende til Arrestanter, af hvilke der er Plads til 13. Bygningerne, der indeholde Byraadssal, Retslokale, Forligs-

lokale, Arkivlokaler, Arrester og Bolig for Arrestforvareren, ejes af Præstø Amtskommune med $^3/_4$ og Vordingborg Købstad med $^1/_4$. Bygningerne ere assurerede for 44,890 Kr. — I Byraadssalen er 1897 ophængt den af Fru Slott-Møller udførte Originaltegning til det Gobelin, der skænkedes Kronprinsesse Louise til hendes Sølvbryllup af en Kreds af Damer (Tegningen er en Gave af Kmherreinde Oxholm, Rosenfeld). — Det tidligere Raadhus laa i Algade ved Siden af Hotel „Valdemar".

Kommunen ejer 3 Skoler. **Realskolen**, paa Kirketorvet, er oprettet 1847 som Afløser af den Aaret i Forvejen ophævede Latinskole (se S. 811). Den nuv. Skolebygning er efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech opf. 1888 i to Stokværk, med tilhørende Lærerbolig. Skolen, der har Ret til at afholde alm. Forberedelseseksamen, har 7 Klasser, 1 Bestyrer og 6 Lærere; Elevernes Antal var Feb. 1897 81. **Borgerskolen**, i Algade, er opført 1881 efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech i 1 Stokværk (Lærerboligerne ligge til Gaden, medens Skolebygningen ligger bag Gaardspladsen); den har 8 Klasser, 3 Lærere og 3 Lærerinder samt en Gymnastiklærer; Elevernes Antal var Feb. 1897 280. **Borgerskolen i Masnedsund** er opført 1891; den har 6 Klasser, 2 Lærere og 2 Lærerinder; Elevernes Antal Feb. 1897: 202. — **Teknisk Skole**, ved den nordvestl. Ende af Algade, er efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech opført 1890 i to Stokværk af Haandværkerforeningen med Tilskud af Stat og Kommune; det aarl. Elevantal er omtr. 115. — I Vordingborg er der et privat, statsanerkendt **Skolelærerseminarium**, grundlagt 1882; det har Lokaler i Teknisk Skoles 2. Stokværk, har 3 faste Lærere og 4 Timelærere og Lærerinder — ved Øvelsesskolen desuden 2 Lærere og 2 Lærerinder — og omtr. 40 Elever aarl.; til 1897 havde det i alt haft 91 Dimittenter. — Desuden er der flere Privatskoler.

Byens **Fattiggaard**, i Riddergade, har Plads til 12 Lemmer. **Sygehuset** (aabnet 1864), sammesteds, har 8 Senge.

Stationsbygningen for den sydsjællandske Jærnbane, tæt uden for Byens nordvestl. Hjørne, er opført 1870. **Endestationen** for Jærnbanen i *Masnedsund* er opført s. Aar. For Enden af Færgegaardsvej ligger den gamle, nu nedlagte Færgegaard, hvorfra Overfarten til Falster (Gaabense) foregik indtil Jærnbanens Aabning 1870. Fra den Tid skete Overfarten V. om Masnedø, indtil den store **Jærnbanebro** (580 F. lang, med to Sejlaabninger, hver 60 F. bred, det største Arbejde af den Slags her i Landet næst Broen over Limfjorden) byggedes over til Masnedø 1883. Om Havnen og Dampfærgen se S. 809.

Gasværket, ved Færgegaardsvej S. for Kirkegaarden, er anlagt 1866 og betydelig udvidet 1896 med en Bekostning af 55,000 Kr., saa at det nu ogsaa forsyner Masnedsund. Værket er beregnet paa at producere omtr. 7 Mill. Kbfd. aarl.; dets Indtægter 1895 vare omtr. 23,000, dets Udgifter 17,000 Kr., Afsætningen af Gas gennem Maalerne udgjorde 3,908,500 Kbfd. (deraf 2 Mill. til Sindssygeanstalten paa Oringe). — Vandforsyningen finder Sted fra Hulemose, omtr. $^1/_2$ Mil Ø. for Byen.

Posthuset og **Telegrafstationen** ligger ved den nordvestl. Ende af Algade, **Toldkammeret** sammesteds.

Stiftelsen for trængende Borgere, ved Siden af Teknisk Skole i Algade, er oprettet 1854 af Borgere i Vordingborg; Bygningen rummer 5 et Værelses og 6 to Værelsers Friboliger for gamle trængende Borgere, deres Enker og ugifte Døtre. Foruden Bygningen, der er vurderet til 20,000

Kr., ejer Stiftelsen en Kapital af omtr. 5600 Kr. — **Asylet for Smaabørn**, i Torvestræde, er oprettet 1837 af en Kreds af Damer og Borgere i Byen; Bygningen er assureret for 10,000 Kr. (desuden har Asylet en Filial paa Ore); Plads til 130 Børn. — Andre Velgørenhedsforeninger: „Vordingborg Menighedspleje".

I Nygade er der 1886 opført et Missionshus. — Paa Kirketorvet er der 1868 rejst en Mindestøtte for Fred. VII. (en af Billedhugger Prior udført Broncebuste paa en Granitsokkel).

Lige uden for Byen mod S. V. ligger den af Kommunen ejede Lystskov Kirkeskoven, 9 Td. Ld., hvori der er en Pavillon. Endvidere maa nævnes Spaseregangene paa Stotsgrunden.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890 3188; 1801 havde Byen 931, 1840: 1526, 1860: 1780, 1880: 2712 Indb.

Jærnbanebroen, set fra Masnedø.

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i 1890 i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 430 levede af immateriel Virksomhed (fortrinsvis Post-, Telegraf- og Jærnbaneembedsmd.), 1126 af Industri, 586 af Handel og Omsætning, 125 af Søfart, 190 af Fiskeri, 191 af Jordbrug, medens 445 fordeltes paa andre Erhverv, 70 levede af deres Midler, 23 nøde Almisse, og 2 hensade i Fængsel. Som man ser, have ved Siden af Haandværk og Handel Søfart og Fiskeri ikke ringe Betydning. Efter Fiskeriberetningen for Finansaaret 1895—96 vare 107 beskæftigede med Fiskeri (særlig Aal, Torsk, Rødspætter og Sild); der fiskedes i alt til en Værdi af 37,000 Kr., og der benyttedes 4 Opkøberkvaser, 20 Kuttere, 14 Dæksbaade, 14 Damjoller og 24 mindre Fartøjer.

Af fremmede Varer, der fortoldedes i 1896, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 112 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer i øvrigt 2978 Pd., uldne Manufakturvarer 4478 Pd., Vin 21,773 Pd., andre Spirituosa à 8^0 257 Vrtlr., Glas og Glasvarer 6507 Pd., Humle 2242 Pd., Kaffe

5200 Pd., Risengryn og Rismel 6899 Pd., Salt 522,673 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 879 Pd., Tobaksblade og Stilke 13,435 Pd., Stenkul 184 Clstr., 31,999 Td. og 15,483,276 Pd., Kokes 266,547 Pd., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 79,910 Pd. samt Tømmer og Træ 579 Clstr. og 17,327 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 1194 Td. Hvede. Desuden udførtes dels over Esbjærg, dels over Kbh. 3,635,179 Pd. saltet Flæsk.

Ved Udgangen af 1896 var der ved Toldstedet hjemmehørende 77 Fartøjer og maalte Baade med en saml. Størrelse af 757 Tons, hvoraf 3 Dampskibe paa 325 T. og 350 Hestes Kraft. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 158 Skibe med 11,747 Tons Gods, for Udgaaende 110 Skibe med 894 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 686 og udgik 499 Skibe med henholdsvis 7485 og 2954 T. Gods.

De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde 1896, efter Fradr. af Godtgørelser, 33,258 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 1712 Kr., i alt 34,970 Kr. (5537 Kr. mere end i 1895). Brændevinsbrænderier dreves ikke.

I Vordingborg holdes aarl. 7 Markeder, nemlig i Marts, Apr., Maj, Juli, Sept., Okt. og Nov.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Jærnstøberi, 1 Bogtrykkeri, 2 Ølbryggerier, 1 Mineralvandsfabrik, 1 Garveri, 1 Teglværk, 1 Imprægneringsanstalt for Telegraf- og Telefonstænger og 1 Andelssvineslagteri i Masnedsund (Aktieselsk., opr. 1889; 1895 slagtedes 33,878 Svin).

I Vordingborg udkomme 2 Aviser: „Vordingborg Dagblad“ og „Vordingborg Avis“ (begge udgives i Næstved).

Kreaturholdet var $^{15}/_{7}$ 1893: 158 Heste, 255 Stkr. Hornkvæg (deraf 191 Køer), 43 Faar, 245 Svin og 25 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Byfoged, der tillige er Borgmester og Byskriver samt Birkedommer og Skriver i Vordingborg søndre Birk. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 9 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Kommunens Bygninger og Jorder, Brolægnings-, Vej- og Vandvæsenet, e) for Gasværket, f) for Alderdomsunderstøttelse, g) for Kirkeskoven og de offentlige Spaseregange.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne i 1895: Skatter 36,730 (deraf Grundskat 1715, Husskat 2119, Formue- og Lejlighedsskat 32,896 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 3302, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 2530, Indtægt af Aktiver 9772, ekstraord. Statstilskud 1200 Kr.; af Udgifterne: Bidr. til Stat 1016, Bidr. til Amt 263, Bidr. til Amtsskolefond 1050, Byens Bestyrelse 2642, Fattigvæsen 8900, Alderdomsunderstøttelse 5454, Skolevæsen 24,967, Rets- og Politivæsen 5747, Medicinalvæsen 820, Gader og Veje 710, Gadebelysning 475, Renlighed 83, Brandvæsen 918, kirkelige Formaal 1300 Kr. Kommunen ejede $^{31}/_{12}$ 1895 i Kapitaler 75,339, i faste Ejendomme, som give Udbytte, 159,083 og i Ejendomme, som ikke give Udbytte, 218,913 Kr. Kommunens Gæld var 304,227 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5^{1}/_{2}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 1,203,450 Kr., deraf er skattepligtig Indtægt 48,302 Kr.

Kommunens faste Ejendomme ere Andel i Raadhuset (se S. 806), Realskolen, Borgerskolen og Skolen i Masnedsund, Fattiggaarden, 3 Sprøjtehuse, Gasværket, Kirkeskoven med Skovfogedhus og Pavillon, Bygninger paa Slotsgrunden samt forskellige Jorder og Pladser.

Vordingborg Politikorps bestaar af 31 Mand, organis. ved Vedtægter af $^{22}/_{10}$ 1873, $^{11}/_{1}$ 1875 og $^{13}/_{2}$ 1883. Ved Brandkorpset er ansat 1 Brandinspektør og 7 Assistenter, men der er intet fast Mandskab (4 Sprøjter).

I Banken for Vordingborg og Omegn (opr. $^{11}/_{6}$ 1890) er Aktiekapitalen 50,000 Kr.; Folio- og Indlaanskonto var $^{31}/_{12}$ 1894 485,946, Vekselkonto 151,090 Kr. — I Sparekassen for Vordingborg og Omegn (opr. $^{8}/_{1}$ 1855) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehav. 3,312,777 Kr., Rentefod 2-4 pCt., Reservefond 45,581 Kr., Antal af Konti 3895.

Havneforhold. Byens Havn, S. Ø. for Slotsruinerne, er vel bleven noget uddybet i de senere Aar, men er dog kun af ringe Betydning, da Skibene mest søge den større og bedre Havn ved Masnedsund. Byens Havn har ingen Moler og intet inddæmmet Bassin; dens Indløb er 40 F. bredt, dens Dybde er 7—8 F., Bolværkernes Længde 270 F., Havnepladsens Størrelse omtr. 10,000 □ Al.; den hører under Masnedø Lodsdistrikt. Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg paa 3 Medlemmer samt Borgmesteren som Formand. Havnekassens Gæld er 62,000 Kr., den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 12—1400 Kr. — Havnen ved Masnedsund, V. for den gamle Færgegaard og tæt Ø. for Jærnbanebroen, er anlagt sammen med den sydsjællandske Jærnbane (se ndfr.) og tilhører Statsbanerne. Havnens Dybde er 12 F. Ved Havnen er der en Bro, der tilhører det forenede Dampskibsselskab. Paa hver Side af Jærnbanebroen er der 2 hvide faste Fyr (Flammens Højde 14 F., Lysvidde $1^{1}/_{2}$ Mil). Omtr. $^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Havnen ligger Ore Fyr, et grønt, hvidt og rødt, fast Vinkelfyr; dets hvide firkantede Taarn er 41 F., Lysvidden $2^{3}/_{4}$ Mil.

Vordingborg hører til 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Præstø Amts sjæll. Amtstuedistrikt og Vordingborg Lægedistrikt (Amtsforvalteren og Distriktslægen bo her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 168. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 155—58 og 163—68.

Ved Vordingborg Toldsted er ansat en Toldforvalter og 3 Toldassistenter. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester (og en Ekspedient), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Vordingborg staar i Telefonforbindelse med Kbh. og de andre sjællandske Byer.

Jærnbaner. Efter at der længe var blevet forhandlet om Anlægget af en sydsjællandsk Jærnbane, blev der (if. Lov af $^{21}/_{6}$ 1867) $^{24}/_{1}$ 1868 givet det sjællandske Jærnbaneselskab Koncession paa en saadan fra Roskilde over Kjøge og Vordingborg til Masnedsund (i Forb. med en Bane fra Nordkysten af Falster til Nykjøbing), hvorved der tilsikredes Selskabet Statsgaranti for 4 pCt. af den fornødne Kapital. Samme Aar paabegyndtes Arbejdet, og $^{4}/_{10}$ 1870 aabnedes den 12 Mil (90,$_{36}$ Km.) lange Bane, der havde kostet omtr. 8,$_{3}$ Mill. Kr.. Ved Købet af de sjællandske Baner 1880 overgik den til Staten. Ved Lov af $^{23}/_{4}$ 1881 bestemtes det, at Banen skulde udvides med en 6800 F. lang Bane fra Masnedsund Station over en Bro (se S. 806) til Masnedø tillige med en Havn paa Øens Sydende, hvor der

skulde indrettes Dampfærgeleje med Overfart til Orehoved paa Falster (se under Masnedø); dette nye Anlæg aabnedes $^{10}/_{1}$ 1884. Der er nu Forbindelse mellem Kbh. og Masnedsund 6 Gange dagl. (2 Iltog) fra Kbh. til Masnedsund og 6 Gang omvendt (2 Iltog). Desuden staar Masnedsund i dagl. Dampskibsforbindelse med Stege og Stubbekjøbing. I Driftsaaret 1895—96 (Finansaaret) befordredes pr. Bane til Masnedsund 21,839 og fra Masnedsund 23,919 Personer (for Vordingborg vare Tallene henholdsvis 25,091 og 24,236); Totalvægten af Gods, Kreaturer osv. ankommen til Masnedsund var 36,598 og afgaaet fra Masnedsund 104,208 Cntr. (for Vordingborg: 133,223 og 76,662). Transit for Masnedsunds Vedkommende til og fra Stege og Stubbekjøbing var s. A. ankommen 1816 og afgaaet 1872 Personer, af Gods osv. ankommet 1274 og afgaaet 3783 Cntr. — Den private Masnedsund-Kallehave Bane, der bygges med Tilskud af Staten (Halvdelen af Anlægskapitalen) if. Lov af $^{8}/_{5}$ 1894, og som skal være færdig i Efteraaret 1897, bliver $2^{3}/_{4}$ Mil lang og koster omtr. 830,000 Kr.; den faar 6 Stationer og Holdepladser foruden Endestationerne, nemlig Vordingborg Havn, Nyraad, Bakkebølle, Stensved, Skovhuse og Viemose; den vil blive befaret af 3 Tog dagl. i hver Retning.

Historie. Den gamle Form for Byens Navn er (hos Saxo) Worthingum, (i Vald. II's Jordeb.) Worthingburgh eller (S. R. D. II S. 629) Orthingeburgh; endnu 1506 træffes Formen Oringhburgh. Navnet kommer utvivlsomt af den mod S. Ø. udskydende Halvø Oringe, som i Vald. Jordeb. kaldes Worthing. I Ry Klosters Aarbøger, hvor den omtales som et af de tre Steder, hvor Kong Frode henlagde en Guldring, kaldes den Warthingborg (i Fortalen til Jydske Lov Warthingburgh). Det er en meget gammel By, der allerede har været til, før Vald. I opbyggede Borgen (se ndfr.) og fra tidlig Tid var Overfartssted til Falster, men det var dog først, efter at Borgen var opstaaet, at Byen voksede til. Den har dog aldrig haft videre Betydning og har egentlig kun været et Tilhang til Borgen. Naar Navnet forekommer i Historien — og det gør det meget ofte —, er det Borgen og ikke Byen, som menes. Byen har aldrig haft stor Udstrækning, ja der er maaske Grund til at antage, at den i tidligste Tid helt har ligget indenfor Slotsbanken, men senere, da Pladsen er bleven for lille, har den ogsaa bredt sig uden for Ringmuren. Den centrale Del af Byen ligger nu paa en Banke, som endnu til Dels bærer Volde, og som har været omgiven af Grave. Denne ikke meget store Banke angiver vistnok Byens Omfang i den senere Middelalder. Et Vidnesbyrd om dens ringe Størrelse kan ogsaa søges i den Omstændighed, at den i Middelalderen kun havde eet Kloster, nemlig et Sortebrødrekloster. Det skal være stiftet 1253, men omtales i øvrigt kun een Gang i et Testamente fra 1261. Hvor det har ligget, vides ikke. Desuden havde Byen et Helligaandshospital, hvis Skæbne ligeledes er saa godt som ukendt („1466 mødte for Per Hansøn, Forstander for den Helligaands Kloster hos Vordingborg, og ædle Sødsken s. Steds Mogens Kristhensøn, Borgemester i Vordingborg, og Kirkeværge til Vor Frue Kirke, Henningh Joansøn, Raadmand, og Her Laurens, Sognedegn, og da blev det saa gjort, at Vor Frue Kirke i Vordingborg skal aarl. give 2 slette Mark danske Penninge til den Helligaandskloster af al Jord og Grund, som hører til Teglovnen og Teglladen, som Vor Frue Kirke selv byggede"). I Beg. af 16. Aarh. var det en kgl. Forlening. Af dets Kirke, der laa paa Algades sydl. Side foran Jærnbanelinien, var der paa Resens Tid endnu Levninger tilbage. Paa et Sted, der fra gammel Tid kaldes Klosternakken, mener man 1884 at have truffet paa disse Levninger, idet man fandt Rester af $2^{1}/_{2}$ Al. tykke Mure, Fundamenter af Kamp, Begravelser osv. Byen har i Middelalderen haft i det mindste eet Gilde, nemlig et St. Gertruds.

If. D. Atl. (VI S. 408) gav Erik af Pommern 1413 Byen Privilegier, som senere ere blevne bekræftede mange Gange, bl. a. 1450, 1484, 1514, 1539, 1604, 1661, 1671, 1700 og 1742. I øvrigt ere de hist. Begivenheder, der omtales, knyttede til Slottet. Særlig i Valdemarernes Periode synes Vordingborg at have været Kongernes almindelige Opholdssted. Det var fra Vordingborg og den nærliggende Masnedø, at Togene mod Venderne under Vald. I og Vald. II udgik; det var som et Værn mod deres

Sørøverier, at Vald. I opførte Borgen her, og begge disse Konger døde her, Vald. I $^{12}/_{5}$ 1182, Vald. II $^{28}/_{3}$ 1241, den sidste kort efter, at han paa et Danehof i Vordingborg havde udstedt Jydske Lov. 1 2. Halvdel af 13. Aarh. holdtes der flere mærkelige Danehoffer og Rigsforsamlinger i Vordingborg, saaledes 1255, 1282, 1283 og 1284; ogsaa senere var Slottet Mødested i vigtige Anliggender eller Opholdssted for Kongerne, dog ikke saa hyppig som før, da Nyborg blev det sædvanlige Sted for Danehofferne. Et Forlig afsluttedes i V. $^{3}/_{2}$ 1296 mellem Erik Menved og Hertug Valdemar af Sønderjylland, hvorved denne atter maatte tilbagegive Kronen Als, Ærø og Femern. Chrf. II og hans Søn Erik kronedes i V. $^{15}/_{8}$ 1324, og omtr. samtidig stod Brylluppet her mellem Chrf.s Datter Margrethe og Markgreve Ludvig af Brandenburg. I Vald. Atterdags første Regeringsaar havde de holstenske Grever Vordingborg i Pant, men 1346 kom det i Kongens Besiddelse; 1361 blev det forgæves belejret af Hansestæderne; 1392 sluttede Margrethe en Traktat her med de holstenske Grever; 1434—35 førtes her med Holstenerne og Hansestæderne langvarige Underhandlinger, som endte med Freden i V. $^{15}/_{7}$ 1435; 1437 og 1438 holdt Erik af Pommern Rigsdage her, hvor han forgæves søgte at faa Regeringen overdraget til sin Fætter, Hertug Bugislav. Kong Hans, der var forelsket i Fru Edele, Lensmanden Torben Billes Hustru (begge † 1512), opholdt sig jævnligt paa V.

Da Slottet i den senere Middelalder ophørte at være den sædvanlige Kongebolig, gik Byen ogsaa tilbage. Dens Handel, som aldrig havde været videre stor paa Grund af det ringe Opland, tog mere og mere af; kun som Overfartssted til Falster bevarede den nogen Betydning. Vordingborg Færgegaard kaldes endnu op i 17. Aarh. Huidengerfærge efter Huitanger eller Hvidenger, det gamle Navn paa Vordingborg Bugt (se Hist. Tidsskr. 5. R. IV Bd. S. 729). Et Vidnesbyrd om Byens Fattigdom i Beg. af den nyere Tid har man i, at Fred. II 1577 eftergav den Byskatten, og Chr. IV eftergav den ligeledes 1604 nogle Restancer; 1585 skriver Kongen til Lensmanden paa Vordingborg, at, da Borgerne i Vordingborg havde klaget over, at deres Kirke var forfalden, og de savnede Midler til dens Istandsættelse, maatte de Kirker i Lenet, som vare formuende, yde Hjælp. Desuden led den som andre Byer af ødelæggende Ildebrande, saaledes 1718, 1729, det sidste Aar endog to Gange, og 1781. Aar 1672 havde den 736, 1769 765 Indb. En Institution, som i den nyere Tid gav Byen en Del Anseelse, var Latinskolen, hvis Oprettelse maa antages at være sket ved Reformationstiden, men som, saa vidt vides, nævnes første Gang 1555. Den har dog aldrig været betydelig. I ældre Tid havde den foruden Rektor, der tillige var Degn i Vordingborg, 2 Hørere, senere kun 1 Hører; ved de mindre Skolers Inddragelse 1739 forbedredes dens Kaar. Fra gammel Tid fik 12 (senere 11) Disciple Kost paa Slottet indtil midt i 18. Aarh., da de i Stedet fik Kostpenge. Aar 1806 blev den en Middelskole, o: den maatte kun forberede Disciple til Optagelse i de lærde Skolers højere Klasser; 1819 fik den dog atter Dimissionsret, som den beholdt til sin Ophævelse 1846. Skolen laa paa den gamle Kirkegaards Grund, hvor der ved Midten af 18. Aarh. opførtes en ny Skolebygning; 1810 fik Skolen en ny Bygning paa den nordl. Side af Kirketorvet; 1829 afløstes den atter af en ny; det gamle Hus paa Kirkegaarden brugtes senere bl. a. til Materialhus for Kirken; det blev nedrevet 1865. Som Rektorer kunne nævnes Sprogmanden Søren Poulsen Judichær (1617—35), Ludvig Heiberg (1756—60), Fader til Digteren P. A. Heiberg — der er født i Vordingborg 1758 og tog Eksamen ved Skolen 1774 — og Fr. O. Lange (1841—46), Fader til Kunsthistorikeren Jul. Lange. Af Disciplene maa nævnes, foruden P. A. Heiberg, Kritikeren og Sprogmanden Jac. Baden, hvis Fader ligeledes var Rektor her (1731—38), og som fødtes her 1735. Byen var fra 1701, da Rytterdistrikterne bleve oprettede, Garnisonssted for et Rytterregiment, i hvilken Anledning der opførtes flere Bygninger paa Slotspladsen; en Eskadron af 4. Rytterregiment laa her indtil 1866, da den forflyttedes til Næstved; som Minde ses endnu „Rytterstalden" i Nygade.

I 19. Aarh. er Byen vokset betydelig, især efter 1870, da Jærnbanen aabnedes og *Masnedsund*, som før den Tid kun bestod af Færgegaarden og 3 Huse, efterhaanden fremstod paa Ore og Maderne. — Hvorledes *Nyraad* Købstad (gml. Form Nyrot) er opstaaet eller er kommen til at udgøre en Del af Vordingborg Kommune, vides ikke. Efter lange Forhandlinger om, hvorvidt den skulde vedblive at være Købstad eller overgaa til Landsognet, bestemtes det ved Res. af $^{31}/_{12}$ 1845, at den skulde beholde sine Købstadsrettigheder.

I Vordingborg er, foruden de ovennævnte, Digteren M. Goldschmidt født $^{26}/_{10}$ 1819.

Slottet og Slotsruinerne. Slottet skylder Valdemar I sin Oprindelse, og de følgende Konger, særlig Vald. II have udvidet det og forøget Befæstningerne for at gøre det til en værdig Kongebolig. Af de senere Konger i Middelalderen er det især

Valdemar Atterdag, hvis Navn knyttes til dette hans Yndlingsslot. Han blev begravet i Slotskirken; men senere lod Margrethe hans Lig bisætte i Sorø. Det var denne Konge, der opførte Gaasetaarnet (se ndfr.), den eneste Bygning, der har holdt sig, og paa hvilket en Gaas endnu knejser som et Minde om Kongens spottende Sammenligning mellem de 77 Hansestæder, der havde erklæret ham Krig, og en Flok skrigende Gæs.

Af Slottets Høvedsmænd kendes Niels Bosen 1287, Jakob Spikidunæ, Markvard Stove senior 1342, Arvid Knap 1351 og 1356, Fikke Moltke 1362, Peder Nielsen 1364, Hans Therbach el. Tyborg 1369 og 1370, Fikke Moltke 1371, Cort Moltke 1376 og 1384, Fikke Moltke 1392, Jep Brymle 1423—24, Henning van Hafn 1439, Fru Abel, Gos van Hitzackers Enke, 1462, Henrik Mogensen 1486, Jørgen Parsberg 1494—1500, Torben Bille 1502—12. Senere ere særlig Hr. Henr. Gøye, Peder Oxe, Chrf. Valkendorff og Arild Huitfeldt at mærke.

Allerede i Begyndelsen af den nyere Tid synes Slottet at have været i Forfald, om ogsaa det endnu i lang Tid havde Præget af Fæstning — 1540 og 1542 paalægges det Lensmanden at modtage Bøsseskytter (Bøsser ɔ: Kanoner) i Borgeleje, og 1555 faar Lensmanden Befaling til at indrette et Taarn paa Slottet til „at lade Krudt

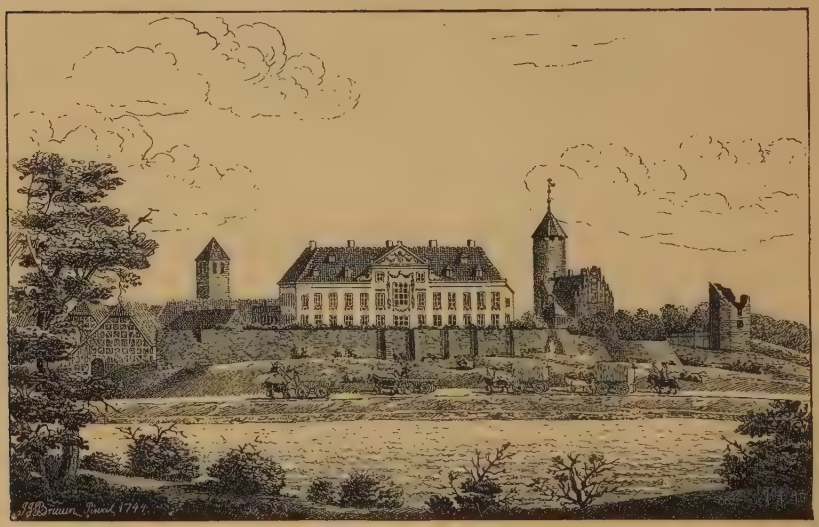

Prins Jørgens Palais.
Efter et Vandfarvemaleri af J. Bruun, fra 1744, i Nationalmuseet.

i“ —; ligeledes have baade Fred. II og Chr. IV holdt Residens her ($^{30}/_{1}$ 1582 fik Lensmanden Brev om at forbedre Vordingborg Slot, da Kongen havde erfaret, at „Huse og Mure vare meget forfaldne“; $^{12}/_{2}$ 1634 befaler Kongen Rentemesteren at tilholde Overtømmermanden at begive sig til Vordingborg og „der besigtige tvende Taarne, hvis Overdele ganske skal være brøstfældige, saa at det er at befrygte, at, dersom de udi Tide ikke hjælpes, de da skal falde neder og gøre Skade paa de andre Huse, som næst staae“). Men som Fæstning har det i alt Fald 1658 mistet al Betydning, thi 12. Feb. kunde Karl X uhindret lande ved Vordingborg, hvor Fredsunderhandlingerne paa Slottet med de to udsendte danske Rigsraader hurtig bleve afbrudte. Da Fred. III ved Testamente havde bestemt, at Sønnen Prins Jørgen efter hans Død skulde have Vordingborg Amt som Len paa Livstid, men Slottet var i den Grad forfaldent, at der ingen passende Bolig fandtes, opførtes der 1671—73 paa den sydl. Del af Slotsgrunden og med Benyttelse af den gamle Borgs Fundamenter et trefløjet Jagtslot i italiensk Stil med Façade mod S. og med en Mur i Stedet for fjerde Fløj mod N.; samtidig istandsattes nogle af de ældre Bygninger, deribl. det saakaldte Cancelli. Efter at Prinsen var rejst til England 1683 og var bleven gift med Prinsesse Anna, stod dette Slot imidlertid saa godt som ubenyttet, og 1750 blev det solgt til Gehejmeraad v. Osten, der afbrød Sidefløjene og senere solgte Resten

VORDINGBORG.

Eftertryk forbydes.

NYRAAD.

til en Murermester i Kbh., som efter at have fortsat Ødelæggelsen afhændede Levningerne til Regimentsskriver Jacobsen, der 1769 solgte alle Materialerne og Grunden til Overskattedirektionen for 300 Rd. De andre Bygninger af Slottet vare i Tidens Løb helt faldne i Ruiner og Stenene bortførte af Byens og Omegnens Folk. Senere er hele Slotsgrunden (13 Td. Ld.) gaaet over til Vordingborg Kommune, der ogsaa ejer alle paa den staaende Bygninger med Undtagelse af Gaasetaarnet, der ejes af Staten if. Gavebrev af $^{24}/_{12}$ 1808 fra Amtsforvalter Reiersens Enke til Kongen. Slotsbanken hører til de fredede Mindesmærker.

Ruinerne laa upaaagtede hen indtil 1871, da man restaurerede Gaasetaarnet og ryddede noget op paa Pladsen. Men først 1889 blev der af Nationalmuseet paabegyndt en Undersøgelse af Ruinerne ved Hjælp af en paa Finansloven bevilget femaarig, senere fornyet Understøttelse, og skønt disse Arbejder endnu langt fra ere tilendebragte, kan man dog nu nogenlunde danne sig et Begreb om det mægtige Bygningskompleks, som har ligget paa Banken, dels ved Hjælp af det, der allerede er kommet for Dagen, dels ved en Tegning i Resens Atlas fra Tiden umiddelbart før Opførelsen af Prins Jørgens Palais, om ogsaa denne Tegning sikkert lider af

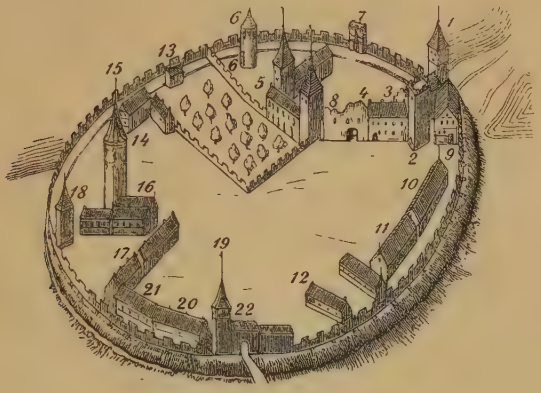

Vordingborg Slot efter Resen,

1. Wand-taarnet. — 2. Woldemors-taarn. — 3. Kongens Køchen, oc Brøgers. — 4. Wester-Sal. — 5. Oster-Sal. — 6. Ormetaarnet oc Ormehafven. — 7. Jomfrue-taarnet. — 8. Nye-Slot. — 9. Nye-Lade. — 10. Gammel-Lade. — 11. Koe-Stalden. — 12. Gammel-Smidde. — 13. Smiddien i Hafven. — 14. Fruerstuen, Borgerstuen oc Kechenit. — 15. Gaasen. — 16. Gammel Kircke. — 17. Stalden. — 18. Gammel Klocke-taarn. — 19. Møllebeck. — 20. Skrifverstuen. — 21. Printzens Stald. — 22. Porten til Slottet.

Unøjagtigheder, særlig hvad hele Planens Form og Forholdet mellem Bygningernes indbyrdes Beliggenhed angaar.

Slotsbanken, omtrent 7 Td. Ld., danner en noget uregelmæssig, aflang Firkant, der har sin største Udstrækning fra N. til S. og gaar noget bredere til mod S.; den er højest mod N. og skraaner ned mod S. Banken omgives af en til Dels i anselig Højde bevaret ydre Ringmur, der er opført af Munkesten paa et højt Kampestensfundament; flere Steder er Muren senere ommuret og repareret. Foruden af halvrunde mindre Taarne, der fandtes paa Ydersiden, styrkedes denne Murs Forsvar af den egentlige Borg og af to større Taarne, Ormetaarnet, og Gaasetaarnet. Borgen har ligget paa Bankens mest fremskudte Plads mod S., ved Stranden, der sikkert har berørt Bankens Fod. Borgen har indtaget en næsten firkantet Plads, som har været skærmet af den indre Borgmur, der for den ene Sides Vedkommende ud mod Søen er faldet sammen med den ydre Ringmur — nu den højeste Del af Muren, omtr. 15 Al., og vistnok hidrørende fra Vald. I's Dage (V. for Muren vokser en Hæk af vilde Roser, „Valdemarsroser“) —, og i hvis Hjørner der har staaet 4 firkantede Taarne. Af disse er det sydvestlige (A), „Vandtaarnet“ hos Resen, nu det anseligste; det springer lidt frem foran Banken, og lidt mere end to Stokværk af det ere bevarede. Indvendig i Ringmuren ses Ø. for dette Taarn en Række Bjælkehuller; uden for Muren findes paa dette Sted et Stykke Mur, hvis Bestemmelse synes at have været at dække den Ind-

gang, som antages at have været gennem den nu tilmurede Bue et godt Stykke oppe i Ringmuren her. Et Stykke V. og N. for Vandtaarnet har man fundet den oprindelige Brolægning. Mod N. fortsættes den indre Borgmur til det nordvestl. Taarn (D), „Valdemarstaarnet" hos Resen, fra hvilket Borgmuren bøjer mod Ø. over mod et stort firkantet Porttaarn (E), som har ligget midt mellem Borgens to nordlige Hjørnetaarne. Paa denne Strækning fandtes ved Udgravningerne den indre Borg-

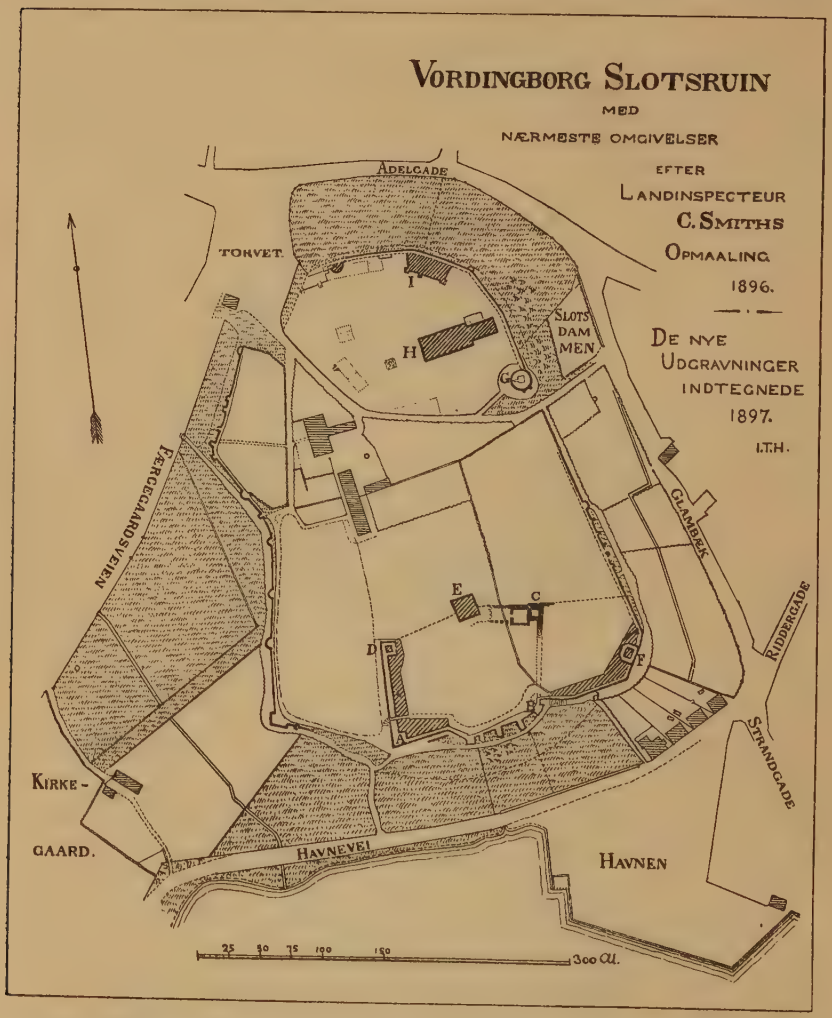

mur til Dels nedbrudt, ligesom Porttaarnet var ødelagt ved Sprængning. Fra Porttaarnet fortsættes Muren til det nordøstl. Taarn (C), paa hvilken Strækning der ses en stor hvælvet Kælder, der har 4 Lysaabninger mod S., og hvis ene Side er dannet af den indre Borgmur; Kælderen hidrører sandsynligvis fra Prins Jørgens Palais, der er blevet bygget ind i Borgens Fundamenter, som derved til Dels ere sprængte og ødelagte. Porttaarnets Sprængning hidrører vistnok ogsaa herfra*).

*) Suhm fortæller, at da man omtr. ved Midten af 18. Aarh. vilde afbryde „Cancelliet", maatte man sprænge det med Krudt, og derved faldt flere Stykker af Muren ned.

Borgmuren fortsættes nu mod S. til det sydøstl. Taarn (B), „Jomfrutaarnet“ hos Resen, der endnu ikke er undersøgt (her gaar en Trappe op til et smukt Udsigtspunkt, se Vignetten S. 802), og til den ydre Ringmur. Fra det nordøstl. Taarn gaar der en Mur mod Ø., formentlig ud til den ydre Ringmur. I den indre Borgmur have mange gule Mursten fundet Anvendelse, til Dels dannende vandretløbende Baand. Skiftegangen er ikke ensartet, snart Munkeskifte, snart afvekslende Løber og Binder. *Ormetaarnet* (F) paa Bankens sydøstl. Hjørne har udvendig sekskantet Grundplan, medens det indre Rum er firkantet. Noget S. V. for dette Taarn ses i Ringmuren en senere tilmuret Indgang (d, se Vignetten). Lidt N. for Ormetaarnet gaar fra den ydre Ringmur en endnu ikke fuldt udgravet Mur mod V. Den ydre Ringmur fortsættes mod N. til *Gaasetaarnet* (G), et af røde Munkesten opført cirkelrundt Taarn, der ved Grunden er omtr. 106 F. i Omkreds; Højden til den krenelerede Murrand er 82, til Spirets Top 115 F. Paa den nordl. og østl. Side af Taarnet er der indsat sorte Teglsten, dannende Zigzagmønstre. Det er oprindeligt bygget i 7 Stokværk, foruden Kælderen (hvortil der kun er Adgang inde i Taarnet). Dennes østl. Væg er til Dels sammenfalden (Sagnet siger, at der fra Kælderen har gaaet en underjordisk Gang mod S.). Murtykkelsen ved Grunden er omtr. 10 F. Taarnet maa antages at have været anvendt baade til Fængsel og til Forsvar, idet det flere Steder er forsynet med Skydeskaar. Hist og her i Murene er der smaa Rum. I tredje Stokværk findes bevaret i en oprindelig Bjælkevæg, dannet af vandretliggende, kunstig tilhuggede Tømmer-

Parti af Vordingdorg Ruiner (Ringmuren mod Syd).

stokke; i Væggen er der en stor, fladbuet Aabning (se Aarb. f. n. Oldk. 1894, S. 738). En Gang i Muren fører op til øverste Stokværk, Taarnomgangen, som nu (fra 1871) har et Tag af svært Tømmerværk og er tækket med Kobber; paa det er der anbragt et næsten 9 F. højt Spir med en Gaas af forgyldt Kobber (opsat 1871 til Erstatning for den tidligere Guldgaas, der var forsvunden for mange Tider siden). Indgangen til Taarnet er nu ved Jorden; men tidligere har den været oppe paa Taarnets sydlige Side, ud for 2. Stokværk, formodentlig fra Ringmuren, i hvilken Taarnet har været indbygget.

N. for Gaasetaarnet har Kirken (H) ligget, en romansk Bygning af Munkesten med Skib, næsten kvadratisk Kor og halvrund Korrunding. Kun faa Steder ere Murstenene bevarede, bedst i Korets nordøstl. Hjørne, hvor den oprindelige Profilering med Skraakant, Rundstav og Hulstav i alt Fald til Dels endnu ses; af den vestl. Mur ere kun Grundstenene bevarede, og de ere af en Størrelse, der leder Tanken hen paa, at der her har staaet et Taarn, med sin Østvæg baaret af to Arkadebuer i Skibet (maaske den romanske Søjlefod, der nu staar ved Byens Kirke, stammer herfra). I den senere Middelalder har man nedbrudt Korrundingen og forlænget Koret et Par Al. mod Ø., ligesom der til Korets Nordside er blevet føjet en lille Udbygning, hvis oprindelige Gulv er lagt af Mursten i Zigzagmønster. Aar 1361 indhentede Vald. Atterdag Pavens Stadfæstelse paa 5 Kapeller, han da nylig havde anlagt og funderet i sine Fæstninger, bl. a. i Vordingborg, og udvirkede tillige Aflad for dem, der paa Højtidsdagene besøgte disse Kapeller. Ved Kirken er der fundet mange Begravelser. — Ved Ringmurens Nordside er der blevet afdækket Rester af nogle Bygninger („Skriverstuen“ hos Resen?), nemlig de nederste Dele af en større

Bygning med en profileret Dør i Sydsiden (senere er der ved denne Bygning opført 3 Støttepiller af Mursten), og noget vestligere en Bygning med to Trappenedgange i Sydsiden og 5 Nicher indvendig i Nordsiden. Omtr. paa dette Sted maa Indkørselen have været (se Resens „Porten til Slottet"). Saavel denne Bygning som Rester af

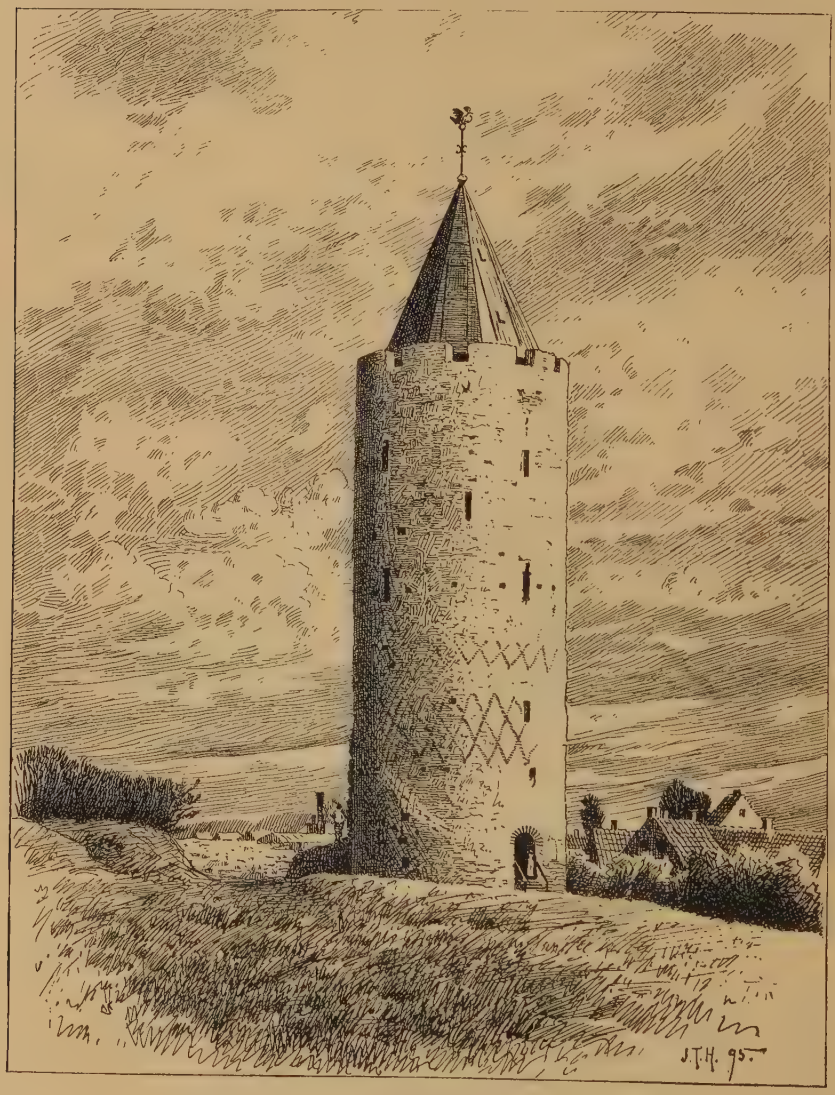

Gaasetaarnet.

forskellige andre, der fandtes ved Udgravningerne V. for Kirken, men om hvis Bestemmelse man ingen Oplysninger har, ere atter tildækkede. Ringmuren mod N. V. er paa et Stykke helt nedbrudt, da man i sin Tid udvidede Torvet. (Medd. fra Nationalmuseet).

Litt.: *R. Nyerup*, Det af Kong Valdemar opbygte Vordingborg Slots Ruiner, i Antqv. Ann. I S. 1. — *J. Suhr*, Hist. Efterretn. om V. Latinskole, Skoleprogr. 1824—25. — *N. Høyen*, Skrifter II, S. 491 fl. — *L. P. Poulsen*, V. og Omegn, Vordingborg 1896.

Stege

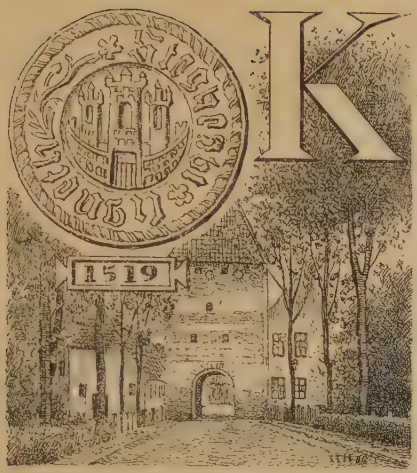

Købstaden Stege, den eneste paa Møen, ligger i Møenbo Herred under 54° 56′ 2,73″ n. Br. og under 0° 17′ 31,31″ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets Spids). Byen ligger paa Øens Nordvestside ved Stege Strand, paa et temmelig fladt, mod N. og N. Ø. opadstigende Terræn — ved Kirken er der 13 F., 4 M., ved Raadhuset 19 F., 6 M., ved Mølleporten omtr. 26 F., 8 M., over Havet — paa den nordl. Del af det smalle Indløb til Noret, over hvilket Indløb der fører den 117 Al. lange „Storebro" og en omtr. 400 Al. lang, stensat og ophøjet Vej, „Støvvasen", som sætter Byen i Forbindelse med den vestl. Del af Øen. Byen, der paa de tre Sider er omgivet af Vand, har Form af en Sekstant, der vender Buen mod N. Ø. Dens største Udstrækning fra S. til N. er noget over 1200 Al., og Linien mellem Buens Endepunkter er ogsaa 1200 Al. Buen følger Resterne af Steges gamle Befæstning, der nu er omdannet til et Lystanlæg, og som skiller Byen fra Rødstens Overdrev og Byens andre Jorder. Hovedgaden er Storegade, der fører fra Storebro over Torvet mod N. Ø. til Mølleporten, den eneste bevarede af Byens 3 Porte (se S. 821), hvorfra Landevejen til den østl. Del af Øen gaar; fra Storegade gaa mindre Gader mod S. og mod N., deribl. Langegade og Raadhusstræde. Byen, der er venlig og net bygget, men uden Særpræg eller Bygninger fra gammel Tid, naar undtages Mølleporten, har ikke udvidet sig meget i den nyeste Tid.

Stege Købstadsgrund udgjorde 1897 791,502 □ Al. (omtr. 56½ Td. Ld.), Købstadsjorderne omtr. 917½ Td. Ld. (deraf Markjorderne 438½ og de saakaldte Sekstenjorder 479 Td. Ld.). Byen havde Dec. 1896 20 Gader og Stræder, 2 Torve og 1 Havneplads. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 271 (Dec. 1896 var der i alt 326, deraf 28 uden for Bygrunden). Hele det ved Matrikuleringen opmaalte Fladeindhold af Byen med tilhørende Jorder var 1888 974 Td. Ld.; deraf vare besaaede 612, Afgræsning, Høslæt, Brak, Eng m. m. 286, Have 30, Skov 12, Stenmarker og udyrkede Strækninger 5, Byggegrunde 15 og Hegn, Veje, Vandareal m. m. 12 Td. Det saml. Hartkorn for Byen og Jorderne var ¹/₁ 1895 123,2 Td. Der var 27 Gaarde med 111,1 og 38 Huse med 12 Td. Hrtk. To Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Cathrinedal*, 25 Td. Hrtk. (5 Td. i Landsognet), 209 Td. Ld., hvoraf 22 Eng og Overdrev, 7 Skov og Have, Resten Ager; *Præstegaarden* („Provstegaarden"), 19⅝ Tdr. Hrtk., 170 Td. Ld., hvoraf 160 Ager og Eng, 2 Mose og Engdrag og 8 Skov.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var 1. April 1897 2,855,840 Kr. (Forsikringernes Antal 318).

Med Stege er til Dels forenet et **Landdistrikt**, det saakaldte „Ulvshale-Hegneden", der ligger N. for Byen og danner den Halvø, som begrænser Stege Strand mod Ø. Landdistriktets Fladeindhold udgjorde 1888 999 Td. Ld., hvoraf 115 vare besaaede, 296 Afgræsning osv., 4 Have, 200 Skov (Ulvshale Skov), 80 Moser og Kær, 200 Heder, 50 Flyvesand, 4 Byggegrunde og 50 Hegn, Veje, Vandareal m. m.; det saml. Hrtk. var 1895 $31_{,1}$ Td., hvoraf $20_{,8}$ hørte til 6 Gaarde; der var i alt 42 Gaarde og Huse. Distriktet har egen Skole og (fra 1872) kun Fattigvæsen og Alderdomsunderstøttelse fælles med Købstaden, med Hensyn til hvilke Sager det er repræsenteret i Byraadet.

Af Byens **offentlige** og **andre Bygninger** samt **Institutioner** mærkes følgende:

Kirken, St. Hans Kirke, er en anselig Murstensbygning i Spidsbuestil. Dens Længde med Taarnet er 90, dens Bredde 30 Alen. Den bestaar af et tredelt, hvælvet Skib med enkelt Tag, et meget langt, ligeledes tredelt Kor med flad Altervæg, men med tresidet Afslutning, og et 50 Al. højt Taarn med Spidstag mod Vest. Kirken er bygget sammen til meget forskellige Tider. Hovedskibets Sidemure, den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, ere Rester af en enskibet Bygning i Rundbuestil med udvendige Pilastre og med rundbuede Alternicher paa hver Side af den oprindelig mindre Korbue. Til dette Skib har sluttet sig et mindre Kor. Vist alt i 14. Aarh. tilføjedes det smukke Taarn med Kridtstensskifter mellem Murstenene. Senere, antagelig i Beg. af 15. Aarh., forhøjedes Skibets Sidemure betydeligt, Skibet fik Krydshvælvinger, det gamle Kor nedbrødes, og det nuv. store Kor opførtes. Vist endnu senere, i Middelalderens Slutn., bleve de lave Sideskibe byggede til Kirken. Man brød fra Skibet ind til Sidegangene 4 store, spidse Buer og opførte Hvælvinger over alle tre Skibe. Sidegangene førtes langs største Delen af den forhenværende Taarnmur, og det nye Taarn, der saaledes flyttedes længere mod V., fik Dobbelthvælving i det nederste Rum. Det nye Kor blev ligeledes treskibet med et bredere Midtskib og to smallere Sideskibe, men alle lige høje. Sideskibene fortsattes (maaske noget senere) med en Omgang bag Alteret; de tre Buer her ere halvt tilmurede. Det store Kor, der er den smukkeste og lyseste Del af Kirken, og som er en saakaldet Hallekirke (en Form, der stammer fra Westfalen og meget minder om Maribo Kirke), har høje, ottekantede Piller, der bære de smukt profilerede Hvælvingsribber, og høje, spidsbuede Vinduer. De gamle Kalkmalerier, som 1893 fremdroges paa Hvælvingerne, og som paa to Steder vare betegnede med Aarstallet 1494 (restaur. af Prof. J. Kornerup), ere rimeligvis samtidige med de sidste Forandringer i Kirken. Malerierne, der ere temmelig raa, indeholde flere Navne, vistnok Kirkens Velgørere, endvidere paa Nordsiden en barnlig Fremstilling af en Rævejagt. Over Korbuen læses: „Johannes (Kirkens Værnehelgen nævnes først!), Jesus, Maria, Anna! Beder for (os)!" (se *Magn. Petersen*, Kalkmalerier S. 139). Aar 1859 indrettedes en ny Hovedindgang gennem Taarnet, ved hvilken Lejlighed et Vaabenhus paa Kirkens Sydside borttoges, ligesom Kirkens Indre restaureredes.

STEGE.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. III Udgave.

Eftertrykt forbydes.

1	*Apotek*	D 5
2	*Asyl*	C 4
3	*Børnehjem*	B 3
4	*Diskontobank*	D 3
5	*Fattiggaard*	C 3
6	*Frederik VII Buste*	C 5
7	*Gasværk*	B 4
8	*Hotel Baden*	D 4
9	" *Harmonien*	C 6
10	*Kirke*	C 5
11	*Mölleport*	D 3
12	*Posthus*	C 4
13	*Raad, Ting og Arresthus, og Sparekasse. Møens-*	C 5
14	*Sindssygeanst. Præstø Amts*	B 3
15	*Skole Borger-*	D 4
16	" *Pri-*	D 3
17	" *Teknisk-*	C 4
18	*Spare og Laanekasse for Landboere*	D 4
19	*Sprøitehus*	C 4
20	*Stiftelse Hages-*	C 3
21	" *Haandværkerf.*	C 4
22	" "	C 4
23	*Sygehus Amts-*	B 4
24	" *Byens-*	C 3
25	*Telegrafstation*	C 5
26	*Toldbod*	C 6

Udført af V. F. A. Berggreen — *Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad* — *Axel E. Aamodt's lith. Etabl.*

1897.

Altertavlen, i en Ramme fra 1859, forestiller Kristi Korsfæstelse; Altergitteret er fra 1706. Prædikestolen er i Renæssancestil. Døbefonten af Sandsten er fra 18. Aarh., skænket af nedennævnte Amtmand Moltke. Orgelet er fra 1859 (det gamle var fra 1589). Stolestaderne ere nye (Sidestykker af en Degnestol fra 1544 ere nu i Nationalmuseet). I Hvælvin-

Stege Kirkes Indre.

gerne hænge to smukke Malmlysekroner, den ene fra 1798, samt en Model af Linieskibet „Justitia" fra 1718, vistnok det Skib, ombord paa hvilket Viceadmiral Just Juel faldt i Slaget ved Rügen $^{8}/_{8}$ 1715. — I Kirken findes flere Ligsten, deribl. en over Møens Amtsforvalter Chrf. Schmidt, † 1750, og Hustru (Stenen er fornyet 1782), en over Gehejmeraad, Amtmand Fr. Chr. Møsting, † 1773, og en over hans Hustru Elisabeth Schack,

† 1782. I sydl. Sidegangs Mur er der en Sten over Købmand Johannes Jensen Hage, † 1791. I vestl. Ende af Sidegangen findes et 1721 indrettet og med et Jærngitter afgrænset Gravkapel for Familierne Hage og Friedenreich, hvori et Monument af hvidt Marmor for Politikeren, Overlærer Johannes Hage, † 1837, med en Relieffigur: Frihedens Gudinde, af H. V. Bissen; Hvælvingen er dekoreret af Hilker. I nordl. Sidegangs vestl. Ende er et ved et Jærngitter fra Kirken adskilt Gravkapel, hvori Amtmand Caspar Gottlob Moltke (kobberbeslagen Kiste), † 1728, og Hustru Ulrika Augusta Hausmann (Marmorkiste), † 1759, hvile; paa Væggen deres malede Vaaben og en Tavle, der fortæller, at de gav 100 Rd. til Kapellets Vedligeholdelse. I Taarnet hænger et Billede af en Raadmandsfamilie. Bag Alteret en Series pastorum og en Series over Organister fra 1589. I sydl. Sideskib et Maleri: Flugten fra Ægypten, en Kopi efter v. Dyck, skænket Kirken 1893 af Grosserer Langhoff. Desuden er der i Kirken tre Gibsrelieffer, hvoraf det største, over Indgangsdøren, er af Th. Stein og forestiller Jesus og den samarit. Kvinde. — Af Kirkens 3 Klokker er den ene fra 1500; en anden fra 1414, der var støbt af Johannes Nicolai, revnede 1889 og blev omstøbt; den tredje har if. Indskriften hængt i den for længe siden nedbrudte St. Gertruds Kirke (*Sandvig*, Beskr. over Møen, omtaler en Klokke fra 1182, altsaa en af Landets ældste).

Paa den gamle, nu nedlagte Kirkegaard ved Kirken ligger bl. a. begravet Sognepræst, Amtsprovst G. Chr. Krogh, † 1830. Paa den nye Kirkegaard, uden for Mølleporten, som er anlagt 1812, og hvor der 1893 er opført et Kapel, ligge bl. andre begravede Provst P. Daniel Smith, † 1871, Sognepræst F. E. Boisen, † 1882, og Politikeren E. Ph. Hother Hage, † 1873, over hvem Venner 1875 have rejst et Monument med Indskrift af Ploug og Portrætmedaillon i Bronce af C. G. V. Bissen.

Ved Kirken, som ejer sig selv, er ansat en Sognepræst og en residerende Kapellan. Kirkens Indtægter er 47 Td. Byg i Korntiende og omtr. 560 Kr. aarlig; det ellers fornødne tilskydes af Købstaden og Landsognet, hver med Halvdelen. Dens Gæld er omtr. 350 Kr.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Torvet, er opført 1853—54 af Grundmur i to Stokværk med et kuppelprydet lille Taarn midt paa Façaden, efter Tegn. af M. G. Bindesbøll (det tidligere Raadhus, opført 1742 i eet Stokværk, laa paa den anden Side af Torvet). Bygningerne, der indeholde Lokaler til By- og Herredsfogedkontoret, Tingstue, 2 Udvalgsværelser og Arrester for 12 Arrestanter samt Arrestforvarerbolig, ejes af Præstø Amtskommune med $^3/_4$ og Stege Købstad med $^1/_4$ og ere brandforsikrede for 35,220 Kr.

Kommunen har to Skoler. **Borgerskolen**, paa Storegade, er ombygget 1856—57 og har foruden Skolelokaler Bolig for 1 gift og 1 ugift Lærer. **Friskolen**, i Nygade, er opført i 1890 i 2 Stokværk efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech og har kostet 27,450 Kr.; den har foruden Skolelokaler Bolig til 1 gift Lærer og 1 Lærerinde eller ugift Lærer. Ved Skolevæsenet er ansat 5 Lærere og 4 Lærerinder; Borgerskolen, med 5 Heldagsklasser, havde Sept. 1897 95 Elever; Friskolen har 6 Halvdagsklasser og havde 170 Elever. — **Teknisk Skole**, i Nygade, tilhører Stege Haandværkerforening og er opført 1890 i 2 Stokværk for 16,000 Kr. efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech; den har 6 Klasseværelser og omtr. 55 Elever. — Desuden er der 2 Privatskoler foruden 4 smaa Pogeskoler.

Præstø Amts Sindssygeanstalt, mod N. V. i Byen, er oprettet 1851. Bygningen, to Stokværk med Kælder, er opført 1705 og var oprindelig Navigationsskole; men efter at denne var hensygnet, blev Bygningen nogle Aar efter anvendt til det 1739 oprettede Møens Tugt- og Forbedringshus. Da Hospitalet oprettedes, galdt det baade for Præstø og Maribo Amter, hvem Staten overlod Bygningerne blot med Forpligtelse til at vedligeholde dem; 1873 gik Hospitalet helt over til Præstø Amt, og 1883 købte Amtskommunen Bygningerne for 7000 Kr.; 1881—85 bleve de ombyggede og bestaa nu af et firkantet Kompleks: Hovedbygningen, 2 Cellebygninger, en for Mænd og en for Kvinder, og en Bygning med Bolig for Oldfruen, Vaskeri m. m., alt assureret for 88,637 Kr. Der er Plads til 74, fortrinsvis uhelbredelige Patienter fra Amtets Landdistrikter; dog kunne ogsaa nogle helbredelige og Patienter fra Amtets Købstæder og fra andre Amter optages midlertidig, for saa vidt der er Plads.

Præstø Amts Sygehus, ved Peblingerende, beliggende op til Sindssygeanstalten, med en særlig Bygning for smitsomme Sygdomme, er opført for omtr. 59,000 Kr. efter Tegn. af Arkitekt V. Friedrichsen og aabnedes 1892. Bygningerne ere assurerede for 50,060 Kr. og kunne optage 29 Patienter.

Byens **Sygehus**, ved Raadhusstræde, er opført 1862 for 8600 Kr.; det er senere udvidet og har nu 6 Sygeværelser med 12 Senge. **Fattiggaarden**, som før laa i Storegade, er opført 1894 paa en Parcel af Sygehusets Grund for 7000 Kr. og har Plads til 16 Lemmer.

Gasværket, ved Peblingerende, er opført 1866 og udvidet 1884, da Sukkerfabrikken blev anlagt; det er assureret for 21,274 Kr.; 1895 var Indtægten 22,092 og Udgiften 16,604 Kr.; s. Aar solgtes 3,427,300 Kbfd. Gas.

Posthuset ligger paa Hjørnet af Raadhusstræde og Nygade, **Telegrafstationen** ved den gamle Kirkegaard, **Toldboden** ved Havnen.

Af milde Stftelser findes: **Hages Stiftelse** („Klosteret"), i Friedenreichs Vænge ved Nørrestræde, er oprettet 1865 af Konsul Alfr. Hage († 1872); Huset er assureret for 11,260 Kr. og har 8 Lejligheder til livsvarig Fribolig for Enker og ugifte Kvinder, især af Legatstifterens Familie. — **Haandværkerforeningens Stiftelse** har to Huse, et, der er oprettet 1873, i Raadhusstræde, assureret for 6850 Kr. med 7 Friboliger, og et andet, der er opført 1896 i Nygade, for 17,000 Kr. med 8 to Værelsers Friboliger, begge for trængende Haandværkere og deres Enker. — **Stege Børneasyl**, i Dragørstrædet, er oprettet 1837 ved frivillige Bidrag; det har Plads til omtr. 30 Børn. — **Stege Børnehjem**, i Raadhusstrædes Forlængelse, er oprettet 1871 af Konsul Alfr. Hage og Hustru til Forsørgelse af 12 fattige Pigebørn; Huset er assureret for 14,700 Kr.

Der er Spaseregange langs Noret og Sundet. Paa de gamle Volde er der smukke Anlæg, og mod N. V. ved Stege Strand ligger Lystanlægget Skydevænget, hvori Kommunen 1894 har opført en muret Pavillon (assureret for 13,195 Kr.); samtidig er et Stykke af Rødstensjorderne indtaget til Udvidelse af Anlægget. En 1842 i Anlægget ved Mølleporten rejst Mindesten for Amtsforvalter C. L. Poulsen, der har gjort meget til Byens Forskønnelse, er nu flyttet ud ved Skydevænget.

Af gamle Bygninger er som sagt kun bevaret den 11 Al. lange og 11 Al. brede og indtil Tagskægget 17 Al. høje **Mølleport** (se foruden omstaaende Billede ogsaa Vignetten S. 817), der stammer fra Beg. af 16 Aarh.

Taarnet er opført af store røde Munkesten, murede i regelmæssigt Munkeskifte, og er afstribet med vandretløbende Bånd af Kridtstenskvadre; Øst- og Vestsiden ere lige under Tagskægget prydede med tre runde Blindinger. Det 12 Al. høje, pyramideformede Tag er mulig ikke oprindeligt. Foruden det nederste Stokværk med Portaabningen har Taarnet endnu haft tre Stokværk, som hovedsagelig fik Lyset ind gennem fladbuede (nu til Dels tilmurede) Aabninger; det øverste Stokværk er til hver af de 4 Sider forsynet med to Skydeskaar. Fra Portaabningen sker Opgangen ad en lille Trætrappe til de øvre Stokværk, som nu ere ud i eet (se Tegn. af ældre nord. Arkitektur, 2. Saml. IV R. Pl. 11—12). Aar 1873 agtede Byraadet at nedrive Taarnet; 1895 blev det erklæret for fredet Mindesmærke. Et op til Taarnet bygget Hus er nu nedrevet, og en Restauration er paabegyndt 1895.

Mølleporten.

Indbyggernes Antal var efter Folketællingen 1. Feb. 1890 i Byen og paa Markjorderne 1969; 1801 havde den 917, 1840: 1623, 1860: 1932, 1880: 1931 Indb. — Landdistriktet (se S. 818) havde s. Aar 162 Indb. (indtil 1860 regnedes det sammen med Landsognet; 1880: 173).

Efter Erhverv fordeltes Folkemængden i Byen i følgende Grupper, omfattende baade Forsørgere og forsørgede: 239 levede af immateriel Virksomhed, 719 af Industri, 539 af Handel og Omsætning, 70 af Søfart, 24 af Fiskeri, 129 af Jordbrug, 13 af Gartneri, medens 96 fordeltes paa andre Erhverv, 53 levede af deres Midler, 16 nøde Almisse, 3 hensade i Fængsel, og 68 vare paa Sindssygeanstalten. — I Landdistriktet var Fordelingen s. Aar: 3 levede af immat. Virksomh., 80 af Industri (hvoraf 70 af Træskæreri), 40 af Jordbrug, 6 af Søfart, 14 af Fiskeri, 14 af andre Erhverv og 5 af deres Midler. — Som man ser, udgøre Søfart og Fiskeri vigtige Erhverv i Byen ved Siden af Haandværk og Handel.

Af fremmede Varer, der fortoldedes 1896, vare de vigtigste: Bomulds- og Linnedgarn 559 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer i øvrigt 2222 Pd., uldne Manufakturvarer 5489 Pd., Vin 3981 Pd., andre Spiri-

tuosa à 8° 226 Vrtlr., Glas og Glasvarer 8739 Pd., Humle 1889 Pd., Kaffe 11,390 Pd., Olier 54,568 Pd., Risengryn og Rismel 5622 Pd., Salt 76,759 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 16,224 Pd., Tobaksblade og Stilke 1046 Pd., Stenkul 343 Clstr., 13,060 Td. og 16,346,766 Pd., toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags 80,865 Pd. samt Tømmer og Træ 143 Clstr. og 6198 Kbfd. Desuden indførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 9138 Td. Hvede og 4466 Td. Byg. Til indenlandske Steder uden for Øen udskibedes bl. a. 17,991 Td. Hvede, 11,436 Td. Byg, 37,772 Pd. Flæsk, 8460 Pd. Kød, 40,463 Pd. Ost, 4032 Td. Smør, 9357 Svin, 7,081,600 Pd. Sukker (Klasse A), 4,804,800 Pd. Sukker (Klasse B), 1,885,732 Pd. Mallas og 912,850 Pd. Melassefoder.

Ved Udgangen af 1896 var der ved Toldstedet hjemmehørende 72 Fartøjer og maalte Baade med en saml. Størrelse af 1697,6 Tons, deraf 3 Dampskibe, tils. paa 359 T. og 153 Hestes Kraft. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 171 Skibe med 10,054 Tons Gods, for Udgaaende 104 Skibe med 962 T. Gods. I indenrigsk Fart indkom 638 og udgik 720 Skibe med henholdsvis 11,418 og 11,438 T. Gods.

De ordinære Told og Skibsafgifter udgjorde 1896, efter Fradrag af Godtgørelser, 29,827 Kr. og Krigsskatten af Vareindførselen 851 Kr., i alt 30,677 Kr. (2847 Kr. mindre end i 1895). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 2365 Kr. Det producerede Udbytte var 28,059 Potter, hvoraf 331 udførtes til Udlandet.

I Stege holdes aarlig 2 Markeder: 1 i Marts og 1 i Okt. (Heste og Kvæg).

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 2 Jærnstøberier, 2 Hvidtølsbryggerier, 2 Savskærerier, 2 Bogtrykkerier og 1 Mineralvandsfabrik.

I Stege udgives 2 Aviser: „Møens Avis“ og „Møens Folkeblad“.

Kreaturholdet var 15/7 1893 i Byen og paa Markjorderne: 150 Heste, 362 Stkr. Hornkvæg (deraf 254 Køer), 62 Faar, 138 Svin og 4 Geder; i Landdistriktet: 24 Heste, 110 Stkr. Hornkv. (deraf 65 Køer), 96 Faar og 34 Svin. — I Stege er der 1/1 1894 aabnet en Kødkontrol.

Byens Øvrighed er en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Møenbo Herred. Byraadet bestaar, foruden af Formanden (Borgmesteren), af 11 valgte Medlemmer. Følgende staaende Udvalg ere nedsatte: a) for Havnevæsenet, b) for Kasse- og Regnskabsvæsenet, c) for Fattigvæsenet, d) for Brolægnings-, Vej-, Vand-, Mark- og Renovationsvæsenet, e) for Gasværket, f) for Sygehuset, g) for de offentlige Lystanlæg.

Med Hensyn til de finansielle Forhold nævnes af Indtægterne: Skatter 36,366 (deraf Grundskat 1691, Husskat 2415, Formue- og Lejlighedsskat 32,260), Afgifter efter Næringsloven 2002, Tilskud fra Staten til Alderdomsunderstøttelse 1752, Indtægt af Aktiver 6602, ekstraord. Statstilskud 740 Kr.; af Udgifterne: Bidr. til Stat 505, Bidr. til Amt 493, Bidr. til Amtsskolefond 656, Byens Bestyrelse 3370, Fattigvæsen 7311, Alderdomsunderstøttelse 4881, Skolevæsen 10,576, Rets- og Politivæsen 2663, Medicinalvæsen 3286, Gader og Veje 3113, Gadebelysning 2500, Renlighed 3183, Brandvæsen 105 Kr. Kommunen ejede 31/12 1895: i Kapitaler 18,878, i Ejendomme, som give Udbytte, 60,756 og i Ejendomme, som ikke give

Udbytte, 148,321 Kr. Kommunens Gæld var 109,274 Kr. For Aaret 1897 er Skatteprocenten for Afgiften paa Formue og Lejlighed $4^{9}/_{10}$ pCt. Den anslaaede Indtægt er omtr. 733,800 Kr.; deraf er skattepligtig Indtægt 732,200 Kr.

Kommunens faste Ejendommme ere: Andel i Raadhuset (se S. 820), Borgerskolens og Friskolens Bygninger, Sygehuset og Fattiggaarden, Gasværket, et Sprøjtehus, Pavillonen i Skydevænget, Mølleporten, omtr. 40 Td. Ld. i Marken og en Skovpart i Ulvshale Skov.

Ved Reglement af $^{29}/_{8}$ 1835 oprettedes i Stedet for den da ophævede Borgervæbning et Brandkorps og et dermed i Forbindelse staaende Politikorps. Det sidste ophævedes 1869 og danner nu som Ordenskorps en Afdeling af Brandkorpset, der tæller 182 menige.

I Møens Diskontobank (oprettet $^{28}/_{9}$ 1876) er Aktiekapitalen 45,000 Kr.; Folio og Indlaan var $^{31}/_{12}$ 1895 792,124, Vekselkonto 26,581 Kr. — I Møens Spare- og Laanebank (oprettet $^{3}/_{1}$ 1827) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes samlede Tilgodehavende 2,175,928 Kr., Rentefoden $2^{1}/_{2}$—4 pCt., Reservefonden 156,387 Kr., Antal af Konti 2926. — I Spare- og Laanekassen for Landboere paa Møen (opr. $^{7}/_{12}$ 1867) var $^{31}/_{3}$ 1895 Sparernes saml. Tilgodehavende 1,663,344 Kr., Rentefoden $2^{1}/_{2}$—4 pCt., Antal af Konti 2652.

Havnen forbedredes meget i Beg. af 19. Aarh., navnlig efter at Bøgestrømmen mellem Nyord og Danmarksholm eller Degneholm var bleven uddybet og renset for Sten, da den tidligere Indsejling gennem Ulvshaleløbet mellem Ulvshale og Nyord næsten var bleven ufarbar. Senere er Renden ind til Stege bleven udgravet, og Havnen er bleven udvidet, navnlig ved en Inddæmning af et Stykke Land paa Stege Landsogns Grund, V. for Broen, og her er der endnu senere bygget en 508 F. lang Stenmole, der omslutter et eget Bassin, den saakaldte Sukkerhavn, hvor væsentlig Ind- og Udførsel til og fra Sukkerfabrikken (i Landsognet) finder Sted; 1896 har Havnen købt flere Grunde, bl. a. en paa Byens Side af Havnen for der at indrette en ny Dampskibsplads. Havnens Dybde er i Renden og ved Bolværkerne, som have en Længde af 1648 F., 10 F. Havnepladsens Størrelse er omtr. 22,100 □ Al. Havnevæsenet bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg, der bestaar af Borgmesteren og 4 valgte Medlemmer. Havnekassen ejede ved Udgangen af 1895 41,172 Kr. og skyldte 3000 Kr.; Indtægten var i 1895 25,523 Kr. — Ved Stege er en Lods, der lodser til Langø og Nyord. — Som en Følge af Anlægget af Masnedsund-Kallehave Banen (se S. 810) har der 1896 dannet sig et „Møens Dampskibsselskab“ (Aktiekapital 100,000 Kr.), som agter at sætte en isbrydende Damper i Gang mellem Stege og Kallehave.

I gejstlig Henseende udgør Stege Købstad og Stege Landsogn eet Sogn.

Stege hører til 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Møens Amtstue- og Lægedistrikt (Amtsforvalteren og Distriktslægen bo her) og har et Apotek. Den hører til 2. Udskrivningskreds' 177 Lægd og er Sessionssted for Lægderne 169—77.

Ved Stege Toldsted er ansat en Toldforvalter og tre Toldassistenter, hvoraf den ene er Strandkontrollør ved Klintholm. Ved Postvæsenet er ansat en Postmester og en Ekspedient, ved Telegrafvæsenet en Be-

styrer. Telegraflinien til Rusland gaar over Stege til Klinten og derfra pr. Kabel over Bornholm. — Stege er fra 1897 i Telefonforbindelse med Kbh. og de andre sjællandske Byer.

Historie. Stege — gml. Form Stickeburgh, Stigheborgh, Stikee, Stighe, Steckæ og Stæcke (allerede 1268 forekommer dog Formen Stege), vistnok af oldn. stik, ɔ: Pæl, der nedrammes i Vandet, og stika, at spærre for Sejlads ved at nedramme Pæle (se *O. Nielsen*, i Bland. til Opl. om dansk Sprog osv. I S. 342) — er meget gammel og skylder den faste Borg *Stegehus* eller *Stegeborg*, der laa mod S. i Byen ved Indløbet til Noret paa den nuv. Havneplads, og som maaske er anlagt af Vald. I., sin Opkomst. Slottet omtales flere Gange i Historien, saaledes 1247, da Erik Plovpenning holdt sin Halvbroder Hertug Knud af Bleking fangen her, fra hvilket Fangenskab Lübeckerne befriede ham samme eller det næste Aar. Ved Lübeckernes Hjælp kom Hr. Henrik Emeltorp i Besiddelse af Slottet 1254, hvilket han dog snart igen maatte opgive. Aar 1288 angreb de fredløse forgæves Borgen, da Fyrst Vitslav af Rügen havde den (og Møen) i Forlening; 1290 nævnes en tysk Adelsmand Hinze Falkenhagen som Høvedsmand paa Stegeborg; 1310 indløste Erik Menved Stegeborg og befæstede den paa ny; men fra 1329 var den næsten uafbrudt i 30 Aar i tyske Panthaveres Hænder. Da erobrede Vald. Atterdag den 1358; han skal have ombygget den og forsynet den med 3 Taarne og stærke Ringmure. Aar 1438 havde en af Erik af Pommerns Fættere den i Forlening. Af kgl. Høvedsmænd i Middelalderen kunne i øvrigt nævnes Henning Moltke 1323 (se under Kjeldby Kirke), Hr. Fikke Moltke 1363, Hr. Valdemar Bydelsbak 1419, Hr. Erik Aagesen (Thott) 1461, Axel Walkendorff, Vincents Iversen (Dyre) 1486, Hr. Mogens Gøye, Jørgen Rud 1502 og Anders Bille (fra 1505), der er bekendt af sit tapre Forsvar af Stege, da Lübeckerne, efter at være landede paa Øen 1510 og efter at have ødelagt Købstaden Borre, angrebe Stege selv og Borgen; han tilføjede dem et saa stort Nederlag, at de maatte rømme Øen.

Hvornaar Stege har faaet Købstadsrettigheder, vides ikke. Det første Privilegium, man kender, er Erik Glippings af $^{14}/_{5}$ 1268, hvorved han gav Stege Bys Borgere Bevilling paa at bruge Skovene, der den Gang omgav Byen, saavel som Græsningen smstds. efter den Rettighed, de forhen havde faaet i hans Farfader Vald. II's Tid; senere ere Byens Privilegier bekræftede bl. a. 1321, 1447, 1483, 1572, 1590 og 1696. Stege har i Middelalderen utvivlsomt været en ret anselig By, udrustet, som den var, med en god Havn og beskyttet af den stærke Borg og sin egen Befæstning af Volde og Grave. Den havde god Handel og Søfart paa Tyskland, og den tog, som det synes, levende Del i Sildefiskeriet i Øresund og havde Fiskerlejer ved Skanør og Falsterbo. Den har staaet i høj Gunst hos Kongerne i 15. Aarh. Saaledes tilsiger Chrf. af Bayern i et Brev af $^{16}/_{4}$ 1447 (samme Dato som han bekræfter Byens Privilegier) Byen, at Borgerne ubehindret maa købe i Sjælland og andensteds i Riget Korn, Øxen, Fæ og andre ædende Varer; 1450 kundgør Chr. I., at, da den menige Almue og Bønder, som bygge og bo paa Møen, drive Handel paa Tyskland, saa forbydes dette, „da vor Købstad Stege derved bliver særlig fornedret og fordærvet", thi „Bønder bjerge sig af Ager og Eng og Købmændene af Købmandsskab"; dette Forbud indskærpedes flere Gange senere. Men Stege havde ogsaa sine Modgangsdage, saaledes flere heftige Ildebrande, især i 1457, da næsten hele Byen skal være brændt, og den voldsomme Pest paa Møen 1484, der ogsaa i høj Grad berørte Stege. Byen har i Middelalderen haft en Kirke foruden St. Hans, nemlig *St. Gertruds*, der laa mod S. i Byen nær ved Borgvolden, og som efter nogle Beretninger skal være bleven nedbrudt efter Reformationen som overflødig, efter andre først være bleven ødelagt af de Svenske 1658 (dens Materialer skulle være anvendte til at istandsætte St. Hans Kirke). Byen havde i Middelalderen et St. Knuds Gilde.

Under Grevens Fejde blev *Stegeborg* ødelagt. Allerede da Anders Bille straks ved Fred. I's Tronbestigelse sluttede sig til denne, blev Forholdet mellem Lensmanden og Stege Borgere, der holdt ved Chr. II, daarligt. Da han, efter at have befæstet Stegeborg og sikret den saavidt muligt mod Overrumpling, ved den lybske Flaades Ankomst til de danske Farvande 1534 forlod Møen for at begive sig til Kjøbenhavn (som han dog ikke naaede, da Chrf. af Oldenburg allerede var trængt frem til Kjøge, saa at Anders maatte søge Tilflugt paa sin Gaard Søholm i Stevns, som han snart

maatte overgive, hvorefter han gik over til Chr. II's Parti), sluttede Stege med hele Øen sig til den fangne Konges Parti, og Byens Borgere bleve ved List Herrer over Borgen, som de sprængte i Luften og i Løbet af nogle faa Dage helt nedbrøde paa Ladegaarden og Fæhusene nær. Da Grev Chrf. kom til Byen, belønnede han Stege for dens Troskab mod Chr. II ved 1535 at give den Brev paa Vesthale og Vesthale Fang (ɔ: Ulvshale og Hegneden Skove); men senere bleve Ophavsmændene til Borgens Ødelæggelse henrettede, og Stege By fik det ogsaa at føle, da Chr. III's Parti kom til Magten. Slottet blev aldrig genopbygget, skønt det ved kgl. Breve af $^{22}/_{5}$ 1557 og $^{19}/_{4}$ 1558 ses at have været Chr. III's Hensigt. Ladegaarden blev staaende til Slutn. af 17. Aarh. Endnu i Slutn. af 18. Aarh. kunde man se Voldstedet med Rester af Mure og Taarne, men i Beg. af 19. Aarh. skal den sidste Levning være bleven ødelagt (i *Paludan*, Beskr. over Møen, S. 240, findes et Billede af Ruinerne, tegnet efter Afbildningen paa en Landeværnsfane fra Fred. IV's Tid; Ruinerne have tre Taarne, jvfr. Byens Vaaben).

Byen ses ogsaa i den nyere Tid at have nydt Kongernes Gunst; saaledes befalede Fred. II 1582, at Bønderne skulde føre deres Varer til Stege, og 1585 forbød han fremmede Købmænd at ligge i Grønsund og handle, Stege By til Skade; 1632 overlod Chr. IV Byen Rødsten Oredrev. Byen havde ogsaa bedre Vilkaar, efter at Øens anden Købstad Borre, som ovenfor nævnt, var ødelagt af Lübeckerne og aldrig fra den Tid kom op igen. Men dog gik det tilbage med Stege, vel særlig paa Grund af Fiskeriets Aftagen. Dertil kom Krigene, hvorved den led meget, baade Syvaarskrigen og især Svenskekrigen, da Fjenden plyndrede den 1658 og udpinte den, saavel som hele Øen, under Okkupationen 1659—60. Især efter den sidste Krig var det gaaet meget tilbage med den; 1672 havde den 656 Indb.; Forholdene bleve om muligt endnu værre i de for hele Øen ulykkelige Aar 1685—97, da den var Standkvarter for Hestgarden (se under Møen). Ogsaa i 18. Aarh. førte Byen en hensygnende Tilværelse, ofte hjemsøgt af Ildebrande, saaledes 1740, 1754, 1761 og især $^{22}/_{5}$ 1774, da 112 af dens 183 Gaarde og Huse brændte; 1769 var der 791 Indb. I 19. Aarh. har den været i jævn Stigen.

Stege havde efter Reformationen en Latinskole (første Gang nævnt 1586, saa vidt vides), hvorved der var ansat en Rektor og en Hører. Efter Betænkning af en 1697 nedsat Kommission blev den 1701 omdannet til en Navigationsskole (se S. 821). Skolebygningen saavel som Rektorboligen laa ved Kirken. Om Tugt- og Forbedringshuset se S. 821.

Ulvshale Skov er i høj Grad en Blandingsskov, hvori især Lind (en smaabladet Lind, Tilia parvifolia, har en Stamme paa 7 F. i Omfang), Naur og Avnbøg ere fremherskende, og som faar et ganske særligt Præg ved sine brede Kroner, knudrede og lavtvoksende Grene og den stærke Underskov af Ene. Særlig mærkelig er den her forekommende Tarmvrid-Røn, Sorbus torminalis, som kun har faa Voksesteder i Danmark (Bornholm, Glænø, Basnæs).

Litt. om Stege se under Møen.

Bjeverskov Herred.

Sogne:

(Kjøge Købstads Landdistrikt, S. 828). — Lellinge, S. 828. — Lidemark, S. 829. — Bjeverskov, S. 830. — Vollerslev, S. 831. — Gjerslev, S. 833. — Herfølge, S. 834. — Sædder, S. 836. — Valløby, S. 836. — Taarnby, S. 842. — Haarlev, S. 843. — Himlingøje, S. 844. — Enderslev, S. 845. — Vraaby, S. 846.

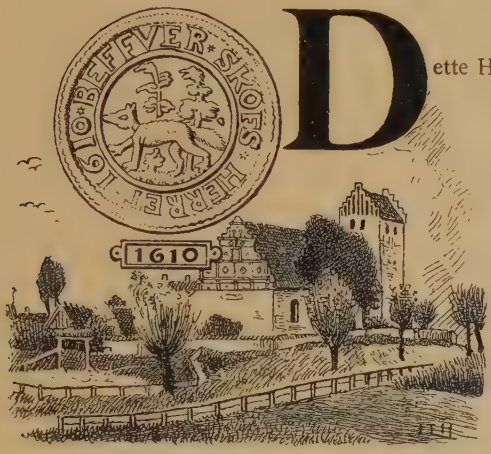

Dette Herred, det nordligste og tredjemindste i Præstø Amt, grænser mod N. til Kjøbenhavns Amt (Ramsø Hrd.), hvorfra det adskilles ved Kjøge Aa, mod V. til Sorø Amt (Ringsted Hrd.), mod S. til Fakse Herred og mod Ø. til Stevns Herred og Kjøge Bugt. Fra de to sidste Herreder adskilles det ved Tryggevælde Aa, som i sit nedre Løb ogsaa ofte kaldes Pram eller Slukefter Aa. Herredets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 2, fra N. V. til S. Ø. over 3 Mil. Jorderne ere i det hele jævne og lavtliggende, dog noget højere mod N. V., ligesom de hæve sig noget mod S. Ø. hen imod Tryggevælde Aa. De ere overalt muldrige, men med afvekslende Blanding af Ler og Sand. Herredet hører til de skovrigeste paa Sjælland (6589 Td. Ld., henved $^1/_6$ af Arealet); store Skove findes især mod N. og i Midten. En Del smaa Aaer søge ud til Kjøge Bugt; de fleste ere Tilløb til de ved Grænserne nævnte Aaer. Søer har Herredet ikke. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder, idet der ved Matr. i Gennemsnit gik omtr. 10 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 37,062 Td. Ld. ($3,_{71}$ □ Mil, $204,_3$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshtk. var $^1/_1$ 1895 $3309,_9$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 10,003 (1801: 6204, 1840: 8021, 1860: 9172, 1880: 10,280). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Fakse og Stevns Herreder (Lellinge Sogn indbefattet, som er Anneks til Højelse Sogn i Ramsø Herred), dog med Undtagelse af den sydl. Del af Kjøge Købstads Landdistrikt, der hører til Ramsø og Tune Herreders Provsti, Kjøbenhavns Amt. I verdslig Henseende hører Herredet til Bjeverskov Herreds og Vallø Birks Jurisdiktioner samt til Amtets 1. Forligskreds.

Bjeverskov Herred (i Vald. II's Jordeb. *Byauærscoghæreth* og *Biafræscoghereth*) hørte fra 1660 til Tryggevælde Amt, der 1750 forenedes med Vordingborg Amt (se S. 764).

I antikvarisk Henseende frembyder Herredet, hvad jordfaste Fortidsmonumenter angaar, kun liden Interesse. Man har kun Oplysning om omtr. 150 Monumenter, mest Gravhøje, og deraf er henved Halvdelen i Tidens Løb sløjfet eller forstyrret. Efter Monumenternes Fordeling have Kystegnene været bedre befolkede i Oldtiden end Landsognene. Derimod foreligger der fra dette, som fra de fleste Herreder i Amtet, særdeles rige og vigtige Gravfund fra den ældre Jærnalder (se Valløby og Himlingøje Sogne). Ingen fredlyste Monumenter.

Litt.: *A. Petersen*, Vallø og Omegn, Kbh. 1877. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Bjeverskov Hrd., af *Sophus Müller* 1875.

Kjøge Landdistrikt, større Del, se S. 223, 228 og 229.

Lellinge Sogn, Anneks til Højelse (Ramsø Hrd.), omgives af Kjøbenhavns Amt (Ramsø Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Kjøge Aa, og Kjøge Købstads Landdistrikt, Herfølge, Lidemark og Bjeverskov Sogne. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil V. for Kjøge og $2^3/_4$ Mil Ø. for Ringsted. De noget højtliggende og gennemgaaende jævne Jorder ere frugtbare. Sognet er meget skovrigt (henved Halvdelen er skovbevokset; Friheden, Krageskov m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Ringsted.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2177 Td. Ld., hvoraf 608 besaaede (deraf med Hvede 56, Rug 75, Byg 190, Havre 164, Ærter og Vikker 34, Blandsæd til Modenh. 39, til Grøntf. 14, Kartofler 4, andre Rodfrugter 31), medens der henlaa til Afgræsning 124, Høslæt, Brak, Eng m. m. 389, Have 18, Skov 992, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 33 Td. Kreaturhold 1893: 96 Heste, 405 Stkr. Hornkv. (deraf 254 Køer), 120 Faar, 318 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $144_{,1}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med. $27_{,4}$, 14 Arvefæstegd. med $58_{,5}$, 9 Fæstegd. med 20, 45 Huse med $10_{,9}$ Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse (næsten $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 407 (1801: 297, 1840: 394, 1860: 369, 1880: 413), boede i 69 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 47 levede af immat. Virksomh., 190 af Jordbrug, 85 af Industri, 11 af Handel, 53 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lellinge* (gml. Form Lælinge), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Asyl (opr. 1888 af Vallø Stift; har Plads for 40 Børn). *Oredrevshuse*. — Hovedgaarden *Ny-Lellingegaard*, der hører under Vallø, har 27 Td. Hrtk., 293 Td. Ld., alt Ager. — Desuden mærkes *Vderholms Kro*, ved Landevejen (tidligere laa den ved Kjøge Aa og hed *Svinevad Kro*).

Lellinge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vallø Birks Jurisdiktion (Kjøge), Præstø Amts sjællandske Amtstue- (Vordingborg) og Kjøge Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 82. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Lellinge Kirke bestaar af Skib med Kor, Taarn mod V. med aftrappede Gavle i Ø. og V., og Vaabenhus mod S. Den er bygget af røde Mursten (dog med Blanding af Kridtsten i Taarnet). Den ældste Del, Skibet med 4, vistnok oprindelige, Krydshvælvinger, og Taarnet er opført i den senere Middelalder i Spidsbuestil; baade i Skibet og Taarnet ses flere spidsbuede, nu tilmurede Vinduer; Vaabenhuset med Krydshvælving er fra en noget senere Tid. I Aarene 1690—94 undergik Kirken

en stor Forandring, idet et nyt Kor med kvadratisk Krydshvælving tilbyggedes, store Vinduer indsattes, Taarnet, til hvilket en Spidsbue fører ind, fik Krydshvælving, der ligesom Korets er meget højere end Skibets Hvælvinger, og Kirkens Indre fik en ny Udsmykning. En nu fjernet Trætavle paa Skibets nordl. Mur fortalte om Korets Indvielse $^{26}/_{9}$ 1694 og om hele Udstyrelsen af Kirken, der er bekostet af Patronen, Caspar Schøller til Lellingegaard; ligeledes staa hans og hans Frues Navne og Vaaben tillige med Aarstallet 1692 paa de med Messingsøjler forsynede Skranker, der adskille Kor og Taarn fra Skibet, og paa den store Messinglysekrone. Altertavlen er en rigt udskaaren Træramme fra samme Tid med et Vers af Th. Kingo; Alterbilledet, Nadveren, er fra 1860 og malet af A. Hunæus (det tidligere Billede forestillede de 12 Apostle). Prædikestolen og den af rødspraglet Marmor forfærdigede Døbefont med malet Kridtstensfod ere ligeledes fra samme Tid. Paa Korskranken er der to Træfigurer, Peder og Johannes Døberen, efter Thorvaldsen. I Koret staar en Marmorfigur (Hyrden med Lammet) af Billedhugger Jørgen Larsen. Under Taarnet findes Familien Schøllers Begravelse, hvori staa 11 store og 3 smaa Trækister, med Ligene af bl. a. Gehejmeraad og Justitiarius i Højesteret Casp. Schøller, † 1719, og Hustru Johanne Thune, † 1736, Konferensraad og Amtmand over Vordingborg Amt Casp. Martin Schøller, † 1756, og Hustru Charlotte Amalie Bøfke, † 1741.

Lellingegaard (nu Gml. Lellingegd., se S. 365) er en gammel Gaard, hvis Historie dog ikke med Bestemthed kan følges længere tilbage end til 17. Aarh., da den ejedes af Fru Kirsten Munk og senere af Svigersønnen Corfits Ulfeldt. Da Fred. III var kommen i Besiddelse af den efter Ulfeldts Fald, skødede han den 1662 til Køkkenskriver Hans Olufsen, hvis Enke Inger Hansdatter og Medarvinger, deribl. Hans Hansen Haberwalt, solgte den (Hovedgaarden 48 Td. Hrtk.) 1679 til den under Kirken nævnte Casp. Schøller, og dennes Enke afhændede den (Hovedgaardstakst 72 Td. Hrtk.) tillige med Taagerød for 40,400 Rd. C. til Anna Sophie Reventlow, der indlemmede dem i Vallø. — Den nuv. Hovedbygning, lige N. for Kjøge Aa, opf. 1860 i eet Stokværk, er bygget paa Tomten af en ældre Bindingsværksbygning, hvoraf nu kun er bevaret en Sandsten med udhugne Ornamenter og Navnetrækket A. S. Det har dog næppe været den oprindelige Bygning. Lige Ø. for Gaarden er der en høj Banke, „Borgering", hvis Beliggenhed tæt ved Aaen og omgiven af Lavninger kunde synes at have gjort den egnet til at bære et middelalderligt Borganlæg.

Næsten alle Sognets Oldtidsmonumenter (11 Gravhøje) findes i Krageskov. I Skoven er der paa et Sted, hvor der i ældre Tid formentlig har været en Teglovn, fundet en Del sort- og rødglaserede Mursten.

Lellinge Sogn var efter Reformationen forenet med Ølsemagle til 1555, derefter med Kjøge til 1581, saa atter med Ølsemagle til 1663, saa atter med Kjøge til 1734, derpaa et eget Pastorat til 1738, da det blev Anneks til Højelse.

Lidemark Sogn omgives af Annekset Bjeverskov og Lellinge, Herfølge, Sædder og Vollerslev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil V. S. V. for Kjøge og $2^{1}/_{4}$ Mil Ø. for Ringsted. De noget højtliggende Jorder ere frugtbare og rige paa Skov (Taagerød Sk., Nordsk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1901 Td. Ld., hvoraf 612 besaaede (deraf med Hvede 42, Rug 96, Byg 170, Havre 135, Ærter og Vikker 40, Blandsæd til Modenh. 58, til Grøntf. 47, Kartofler 8, andre Rodfr. 15), medens der henlaa til Afgræsn. 133, Høslæt, Brak, Eng m. m. 289, Have 16, Skov 781, Stenmarker 5, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 50 Td. Kreaturhold 1893: 100 Heste, 425 Stkr. Hornkv. (deraf 288 Køer), 164 Faar, 412 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $146_{,6}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $8_{,8}$, 18 Arvefæstegd. med $83_{,8}$, 50 Huse med $12_{,2}$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 436 (1801: 294, 1840: 309, 1860: 355, 1880: 487), boede i 82 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomh., 218 af Jordbrug, 71 af Industri, 6 af Handel, 78 af andre Erhverv, 18 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lidemark* (gml. Form Lythæmarke) med Kirke (185 F., 58 M., over Havet), Præstegd., Skole og Mølle; *Gummerød*; *Ødemark*. Saml. af Huse: *Druestrup*.

Lidemark S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vallø Birks Jurisdiktion (Kjøge), Præstø Amts sjællandske Amtstue- (Vordingborg) og

Kjøge Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 80. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Lidemark Kirke bestaar af Skib, Kor med Korrunding, Taarn mod V., Sakristi mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp og Kridtsten i Rundbuestil. I den senere Middelalder er Taarnet, med Trappegavle, tilføjet af Kridtsten og røde Mursten, ligesom Kirken er bleven overhvælvet, og de andre Bygninger ere komne til, ligeledes af Mursten; Sakristiet har Kamgavl og gotiske Blindinger, Vaabenhuset har fladt, gibset Loft og spidsbuet Dør ind til Kirken; Korbuen og Buen ind til Taarnet ere ogsaa spidsbuede. Den i Renæssancestil udførte Altertavle har et nyt Maleri, Opstandelsen, af F. L. Storch. Prædikestolen er i Renæssancestil, Sandstensdøbefonten er ny. I Gulvet foran Knæfaldet ligger en smuk Ligsten af graat Marmor over Margrethe Skavesdatter, Claus Rosengaards Enke, † 1593, Hartvig Høcken til Taagerød, † 1595 (et upaalideligt Sagn fortæller, at han lod Sognepræsten skyde, efter at han havde været til Alters og Præsten havde foreholdt ham hans usædelige Levnet), og hans Hustru Alhed Rosengaard (uden Aarstal). I Skibet en Ligsten over Sognepræst Lauritz Andersen, † 1622.

Mag. Andr. Nic. Ryge, Forfatter til „Peder Oxes Levnets-Beskrivelse", var Sognepræst i Lidemark fra 1761 til sin Død 1767.

Taagerød (gml. Form Thaagerødt og Toggerød) var fordum en Herregaard, der har ligget i Taagerød Skov, hvor man endnu ser Pladsen som en jævn Banke, der helt er omgiven af Lavninger; i Banken er der fundet Rester af Kampestensmure, Kælder m. m. Paa Chr. III's Tid ejedes den af Claus Rosengaard, Kannik i Roskilde, † 1570 (hans Ligsten findes i Roskilde Domkirke), og derefter af hans Svigersøn, den under Kirken nævnte Høcken. Gaarden kom derefter til Jens Bille til Vrejlevkloster († 1617), der solgte den til Sivert Beck († 1623), fra hvem den gik over til Sønnen Steen Beck († 1648), hvis Enke Ide Lindenov skødede den 1663 til Hans Mortensen til Spanager. Denne solgte den (omtr. 29 Td. Hrtk.) 1680 til Proviantskriver, senere Raadmand i Kbh. Hans Messe, som 1687 solgte den for 7900 Rd. til Casp. Scholler til Lellinge, og dennes Enke afhændede den (Hovedgaardstakst 19 Td. Hrtk.) til Anna Sophie Reventlow, hvorefter den kom ind under Vallø. Sophie Magdalene lod Bygningerne nedbryde. Paa dens Jorder byggedes Ny-Lellingegaard.

En anden Herregaard, *Lidemarksgaard*, der skal have ligget i Byen S. for Kirken, tilhørte 1480 Væbneren Godske Mogensen (Bielke), derefter dennes Sønner Peder og Mogens Godske, sidstnævntes Sønner Fred. Godske og Godske Mogensen, † 1619 paa Lidemark, hvis Søn Mogens Godske var sidste Mand af Slægten, som ejede Lidemark; men hans to ugifte Søstre gav endnu 1650 Gods til Lidemark Kirke; 1657 ejedes L. af disses Søskendebarn Jomfru Birte Bille. Senere beboedes den af en Jørgen Christensen († 1691), der maaske har ejet den; derefter købtes den af Baron Jens Juel, som lagde den under Juellund; senere mageskiftedes den til Casp. Scholler til Lellingegaard og kom ved denne Gaards Salg ind under Vallø.

Bjeverskov Sogn. Anneks til Lidemark, omgives af dette, Vollerslev og Gjørslev Sogne samt Kjøbenhavns Amt (Ramsø Hrd.), hvorfra det adskilles ved Kjøge Aa. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil V. for Kjøge og 2 Mil Ø. for Ringsted. De gennemgaaende jævne Jorder ere noget højtliggende, undt. ved Aaen, og frugtbare. Mod N. Skulkerup Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen mellem Kjøge og Ringsted.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3334 Td. Ld., hvoraf 1741 besaaede (deraf med Hvede 77, Rug 260, Byg 526, Havre 457, Ærter og Vikker 137, Blandsæd til Modenh. 144, til Grøntf. 54, Kartofler 32, andre Rodfr. 54), medens der henlaa til Afgræsn. 487, Høslæt, Brak, Eng m. m. 945, Have 24, Skov 51, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 62 Td. Kreaturhold 1893: 246 Heste, 922 Stkr. Hornkv. (deraf 653 Køer), 405 Faar, 1000 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 344,$_3$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 54,$_7$, 42 Arvefæstegd. med 254,$_6$, 3 Fæstegd. med 13,$_5$ og 88 Huse med 21,$_2$ Td. Hrtk. Befolkningen. $^1/_2$ 1890: 792 (1801: 474, 1840: 596, 1860: 722, 1880: 864), boede i 138 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomhed,

578 af Jordbr., 118 af Industri, 22 af Handel, 12 af andre Erhv., 17 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne *Bjeverskov*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Andelsmejeri (Fuglebæk); *Vemmedrup*; *Kjulerup*; *Gummersmark*. Saml. af Gaarde: *Lundsgaarde* og *Vindingegaarde*. Desuden *Græsmark Huse*.

Bjeverskov S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 81. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Bjeverskov Kirke, paa en flad Bakke ved Landevejen, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste, vestl. Del af Skibet stammer fra den tidligere Middelalder og er opført af utilhuggen Kamp, iblandet med tilhuggen Kridtsten; flere af de oprindelige, rundbuede Vinduer ligesom en Dør ses. I den senere Middelalder nedbrødes Koret, og Skibet forlængedes mod Ø., dels af Kamp, dels af Kridtsten (Taggavlen dog af røde Mursten); ligeledes tilføjedes Taarnet, af Kamp i Grunden og ellers af røde Mursten, og Kirken fik 4 Krydshvælvinger, hvoraf den østl. er Kor. Vaabenhuset, med fladt Loft, er nyere, opført af gule Mursten. Taarnets vestl. Gavl er bleven ombygget 1840, og der indsattes store, spidsbuede Vinduer i Skibet. Altertavlen bestaar af en Ramme i Renæssancestil med et nyt Billede af Raadsig: Maria Magdalenes Møde med Christus efter Opstandelsen (den gml. Altertavle er i Nationalmuseet); Prædikestolen er ny (den gamle var fra 1588), Døbefonten er af Granit med Rundstav langs Kanten, men oliemalet. Et udskaaret og malet Christusbillede af et Krucifiks, vist fra 14. Aarh., findes paa Vaabenhusloftet. Foran i Koret ligger en slidt Ligsten af graat Marmor over en Jens Pedersen og Hustru samt Sønnen Niels Jensen og Hustru, Ejere af en Gaard i Bjeverskov (se Hofm. Fund. VIII, 338). I Taarnets Gulv en lignende Ligsten over Augustin Frandsen, Foged paa Taagerød, † 1600.

I Maglemose ved Gummersmark gjordes 1852 et Oldsagsfund fra yngre Jærnalder, bestaaende af en Sølv-Fibula, 8 Guldbrakteater og nogle Perler af Glas og Rav.

Vollerslev Sogn omgives af Annekset Gjørslev, Bjeverskov, Lidemark og Sædder Sogne samt Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Kjøge og $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Ringsted. De noget højtliggende og for det meste jævne Jorder ere dels lerede, dels sandede. En Del Skov (Fikintevænge, Grevevænge, Vandvænge, Savskærervængerne, Østervang) og Tørvemose.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2491 Td. Ld., hvoraf 1216 besaaede (deraf med Hvede 131, Rug 178, Byg 361, Havre 347, Ærter og Vikker 41, Blandsæd til Modenh. 67, til Grøntfoder 34, Kartofler 7, andre Rodfrugter 50), medens der hemlaa til Afgræsning 457, Høslæt, Brak, Eng m. m. 518, Have 33, Skov 180, Moser og Kær 18, Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 132 Heste, 663 Stkr. Hornkv. (deraf 467 Køer), 853 Faar, 583 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 217,4 Td. Der var 2 Selvejergaarde med 107,9, 14 Arvefæstegd. med 86,1, 2 Fæstegd. med 7,4, 35 Huse med 11,6 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (næsten alle i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 525 (1801: 243, 1840: 487, 1860: 525, 1880: 574), boede i 85 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomh., 259 af Jordbrug, 85 af Industri, 14 af Handel, 138 af andre Erhv., 16 af deres Midler, og 2 vare under Fattigvæsenet.

I Sognet Byerne: *Vollerslev* (gml. Form Waldersleff, Wallersløff, Woldersløff) med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Fløjtrup*. Desuden *Vollerslev Nyhuse*. — Hovedgaarden *Juellund*, der hører under Stamhuset Giesegaard, har 101 Td. Ager og Engs Hrtk., 31 Td. Skovskyld, 1990 Td. Ld., hvoraf 30 Mose, 870 Skov, Resten Ager; desuden af Fæstegods omtr. 87 og af Arvefæstegods 345 Td. Hrtk. (beliggende i Vollerslev, Gjørslev, Lidemark, Sædder og Terslev Sogne).

Vollerslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bjeverskov Herreds Jurisdiktion (Kjøge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Kjøge Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningsk.' 79. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegd.

Vollerslev Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet (af Skibets 4 spidsbuede Hvælvinger tjener den østl. til Kor), Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste, vestl. Del stammer fra den romanske Tid og er opført af røde Mursten; Vinduer og Dør i Rundbuestil ses endnu. I den senere Middelalder ere Taarnet og Vaabenhuset opførte, begge af røde Mursten, ligesom Kirken overhvælvedes; endnu senere er Kirken forlænget mod Ø., af røde Mursten med brede Bælter af Kridtsten. Altertavlen, med en Ramme, til Dels i Renæssancestil, har et Maleri af Wegener: Hyrdernes Tilbedelse; den gamle Altertavle, der var bekostet 1597 af Chrf. Rosengaard til Herlufstrup, og som forestiller Himmelfarten, findes over den nye (et Relikviegemme fra Alteret, med Betegnelsen 1298, findes i Nationalmuseet); udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; firkantet Granitdøbefont med Blyfad fra 1619. I Korgulvet Ligsten over Anders Andersen Bosel til Herlufstrup, † 1691; i Skibet Ligsten over Jørgen Nielsen til Jonstrup, † 1577, og Hustru Karine Daasdatter, † 1557; i Vaabenhusets Mur er indsat Ligstene over Præsterne Niels Poulsen Nim, † 1643, og Poul Jacobsen Ringsted, † 1668; som Dørsten ved Taarnopgangen en revnet Ligsten over Præsten Bertel Christoffersen, † 1637. Under Koret er der en tilmuret Begravelse.

Juellund er opr. ved Bevill. af $^{8}/_{12}$ 1694, da Gehejmeraad Baron Jens Juel († 1700) havde købt og sammenlagt de to ældre Herregaarde Jonstrup og Herlufstrup (se ndfr.), tilsammen omtr. 400 Td. Hrtk., Købesum 12,900 Rd. Hans Enke Dorothea Krag ægtede General-Feltmarskallieutn. Grev Chr. Gyldenløve, der 1702 solgte den (Hovedgaardstakst 52 Td. Hrtk.) for 32,000 Rd. C. til Hans Benzon til Sohngaardsholm († 1715), der forskønnede Gaarden ved store Haveanlæg. Hans Søn Kancelliraad Søren Benzon solgte den 1717 for 43,000 Rd. C. til Morten Glæde, som 1729 afhændede den (Hovedgaardstakst med Skov 72, i alt med Bøndergods 506 Td. Hrtk.) til den for sit udmærkede Bibliotek bekendte Etatsraad Niels Foss, efter hvis Død 1751 den ved Auktion 1752 købtes for 47,010 Rd. C. af Anna Sophie Rantzau, Enkegrevinde Schack; se videre under Giesegaard S. 554. — Hovedbygningen, som har været omgiven af Grave, der endnu til Dels ere bevarede, er opført 1695 af Jens Juel i italiensk Stil i to Stokværk med to Pavilloner. I 2. Halvdel af 19. Aarh. blev den ombygget, ved hvilken Lejlighed Pavillonerne nedbrødes; en Buste af Jens Juel, der tidligere stod over Indgangen, findes nu i Forstuen.

Jonstrup, hvis Hovedbygnings Plads man endnu paaviser paa en Bakke S. for Juellund, nævnes alt i 14. Aarh. og tilhørte længe Slægten Basse. Allerede Mogens Clementsen af J., som levede 1329, førte denne Slægts Vaaben: to Vædderhorn, hvorimod Mogens Pedersen og hans Søn Anders Mogensen, som nævnes 1387, synes at have været af Godov-Slægten. Aar 1439 nævnes Bertel van Løben og 1456 Jens Olsen af J.; 1495 tilhørte Gaarden Væbneren Las Knudsen, 1505 dennes Broder Hans Knudsen. Disses Søster Cecilie, gift med Niels Hansen Basse, bragte atter J. tilbage til denne Slægt. Deres Søn Jørgen Nielsen ejede Gaarden, som ved hans Datters Ægteskab med Claus Jakobsen (Mylting) overfortes til denne Slægt. Hendes Datter Birgitte Clausdatter, Enke efter Emmike Sparre, solgte J. 1647 til Niels Trolle, som April 1656 afhændede den til Peder Grubbe til Lystrup. Denne solgte den (43 Td. Hrtk.) $^{28}/_{3}$ 1662 til Kokkenskriver Hans Olufsen; senere ejedes den af Oluf Henr. Haberwalt og Sekretær Hans Hansen Haberwalt, som 1688 erhvervede den førstes Part og 1694 solgte Gaarden til Jens Juel.

Herlufstrup, der skal have ligget noget N. Ø. for Juellund, blev, saa vidt man ved, oprettet til Hovedgaard 1586 af Chrf. Rosengaard, † 1593 som Slægtens sidste Mand, efter hvem Søstrene Margrethe og Tale Rosengaard arvede Gaarden, som efter deres Død tilfaldt deres Søskendebarn Niels Henriksen Arenfeldt. Aar 1617 tilhørte den Fru Dorte Rud, Chr. Gyldenstjernes Enke, efter hvis Død 1648 den tilfaldt hendes Søsterdatter Jomfru Anne Grubbe; men 1651 tilhørte den Fru Lisbet Bille, Sivert Becks Enke, og derefter Datteren Jomfru Anne Beck, efter hvis Død 1680 Arvingerne solgte den til Anders Bosel, Forvalter paa Svenstrup, hvis Enke blev gift med Jørgen Svennesen, der 1694 solgte H. til Jens Juel.

Ved *Vollerslev* synes fordum at have ligget en større Gaard, thi 1387 nævnes Esbern Iversen af V., 1391—95 Esbern Gjordsen af V. og 1395—1429 Gert Esbernsen af V.

Gjørslev Sogn, Anneks til Vollerslev, omgives af dette og Bjeverskov Sogn samt Kjøbenhavns Amt (Ramsø Hrd.), fra hvilket sidste det adskilles ved Kjøge Aa, og Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, omtrent midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil S. V. for Kjøge og lige saa langt S. Ø. for Ringsted. De noget højtliggende og for det meste jævne Jorder ere af samme Beskaffenhed som i Hovedsognet. Omtr. $^1/_5$ af Arealet er dækket af Skov (Slimminge Hestehave, Gjørslev Vænge, Forvaltervænge, Sandaas Tykke, Præstesk., Hesselholm). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Ringsted.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3437 Td. Ld., hvoraf 1571 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 281, Byg 506, Havre 285, Boghvede 2, Ærter og Vikker 66, Blands. til Modenh. 186, til Grøntf. 70, Kartofler 18, andre Rodfr. 94), medens der henlaa til Afgræsning 431, Høslæt, Brak, Eng m. m. 728, Have 53, Skov 534, Moser og Kær 26, Byggegr. 37, Veje, Vandareal m. m. 57. Kreaturhold 1893: 264 Heste, 1022 Stk. Hornkvæg (deraf 670 Køer), 334 Faar, 996 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $284_{,3}$ Td. Der var 27 Arvefæstegaarde med $191_{,2}$, 16 Fæstegd. med $60_{,3}$, 98 Huse med 27 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 988 (1801: 592, 1840: 753, 1860: 901, 1880: 981), boede i 175 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 57 levede af immat. Virksomhed, 432 af Jordbr., 4 af Gartneri, 206 af Industri, 24 af Handel, 197 af andre Erhv., 38 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjørslev* (gml. Form Gøtherslef, Gøderslef) med Kirke, Skole, Købmandshandel, Øresparekasse, Sparekasse for Vollerslev-Gjørslev Kommune (opr. $^1/_5$ 1881; $^{31}/_3$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehavende 14,302 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 941 Kr., Antal af Konti 203) og Telefonstation; *Slimminge*, ved Landevejen, med Skole, Fattiggaard for Vollerslev-Gjørslev Kom. (opr. 1882; Plads til 40 Lemmer), Mølle, Kro, Købmandshandel og Øresparekasse; *Bøgede* (gml. Form Bøghæ). Saml. af Gaarde og Huse: *Ragsted-*, *Mikkelborg-*, *Universitets-* og *Vestervangshuse*.

Gjørslev Sogn, der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 78. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Giesegaard.

Gjørslev Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opførte af røde Mursten i den tidligere Middelalder; flere rundbuede Vinduer og en lignende Dør skimtes. Senere er Kirken bleven overhvælvet, og Taarnet og Vaabenhuset ere tilføjede, ligeledes af røde Mursten. Korgavlen, med Kamgavl, er senere fornyet af røde Mursten og Kridtsten. Over et spidsbuet Vindue, der senere er indsat i Stedet for den oprindelige Dør, sidder et Kridtstenshoved, som før har siddet lavere, over Døren. I den spidsbuede Døraabning, der fører fra det med fladt Loft forsynede Vaabenhus ind til Kirken, er der en Egetræsdør med en Indskrift, der indeholder Aarstallet 1501; men Indskriften synes at være senere tilføjet og oprindelig at have henhørt til Krucifikset i Kirken. Baade til Taarn og Kor føre Spidsbuer, men det sidste har vist oprindelig været rundbuet. I nogle af Hvælvingskapperne er der fundet Kalkmalerier. Altertavle og Prædikestol ere Billedskærerarbejder fra Chr. IV's Tid, begge ere overmalede; Granitdøbefonten med Forsiringer, deribl. et Menneskehoved, er vistnok den oprindelige. Under Taarnhvælvingen hænger et Trækrucifiks, der tidligere har haft sin Plads paa en Bjælke tværs over Korbuen. Paa Skibets Nordvæg hænger et Maleri (en Kvinde mellem to Mænd) og neden under det en Marmortavle, hvorpaa staar 1677, men Indskriften er borte; Epitafiet hører vistnok til den ved Vaabenhuset paa Kirkegaarden liggende Ligsten over Henr. Eilersen von Haftig udi Giørsløf og hans Hustru Hylleborg Mikkelsdatter, mærket med Aaret 1677. Ved Prædikestolen har der tidligere hængt to Faner over Lieutn. Henne Giesche, † 1693.

Tæt ved en lille Dam i *Gjørslev* i Nærheden af Kirken ligger der en firkantet, næsten 12 F. høj Voldbanke, der har skraat affaldende Sider, og som har været

omgiven af en vaad Grav. Man har paa Stedet fundet Grundsten til en stor Bygning og Stykker af Granitsøjler. Ogsaa nogle tilhugne Kridtsten, med indridsede Mærker, i Kirkegaardsmuren menes at hidrøre fra Gaarden. Johannes Skytte af Gøtersløff nævnes 1419—28; Jens Henriksen af G. 1457 førte samme Vaaben som de Basser paa Jonstrup; 1462 forekommer Husfru Mærte af G.

Ogsaa ved *Bøgede* har der vist ligget en Herregaard. Ove Steeg af Bøghæ nævnes 1384.

Mod S. Ø. i Sognet ved Bisvængegaard findes tæt ved hinanden to Kilder, „Helvedeskilderne".

Herfølge Sogn, det største i Herredet, omgives af Valløby, Himlingøje, Enderslev, Sædder, Lidemark og Lellinge Sogne, Kjøge Købstads Landdistrikt, Kjøge Bugt og Stevns Hrd. (Strøby S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $^3/_4$ Mil S. S. V. for Kjøge og 3 Mil Ø. S. Ø. for Ringsted. De noget højtliggende og for det meste jævne Jorder ere overvejende lerede og frugtbare. Over $^1/_4$ af Arealet er dækket med Skov (Aashøj Oredrev, Hestehave, Søllerup Indelukke, Vallø Storsk., Pram Sk. m. m.). Gennem Sognet løbe mod N. Ø. Vedskølle Aa og Kassebæk. Det gennemskæres af Landevejene fra Kjøge til Vordingborg og Storehedinge samt den sydsjæll. og østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 8923 Td. Ld., hvoraf 3364 besaaede (deraf med Hvede 354, Rug 408, Byg 1108, Havre 768, Ærter og Vikker 147, Blandsæd til Modenh. 303, til Grøntf. 166, Kartofler 23, andre Rodfr. 85), medens der henlaa til Afgræsn. 877, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1731, Have 115, Skov 2543, Moser og Kær 10, Stenmarker 12, Byggegr. 65, Veje, Vandareal m. m. 206 Td. Kreaturhold 1893: 570 Heste, 2293 Stkr. Hornkv. (deraf 1488 Køer), 776 Faar, 1883 Svin og 116 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 751,$_2$ Td. Der var 19 Selvejergaarde med 165,$_2$, 95 Arvefæstegd. med 415, 8 Fæstegd. med 41,$_2$, 244 Huse med 59 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse (omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2343 (1801: 1427, 1840: 1794, 1860: 2090, 1880: 2383), boede i 393 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 153 levede af immat. Virksomh., 1158 af Jordbrug, 17 af Gartneri, 430 af Industri, 50 af Handel, 1 af Skibsfart, 332 af andre Erhv., 92 af deres Midler, og 110 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Herfølge* (gml. Form Herføylle, Herfyglæ, Herføgle; det udtales endnu Herføjle), tidligere „Kongens H.", ved Landevejen, med Kirke, Skole, Syskole, Skeels Hospital (opr. 1641 af Christen Skeel til Fusingø og Vallø; det yder if. ny Fund. af $^{18}/_6$ 1871 20 værdige trængende fra Vallø Stift Ophold og Underhold og bestyres under Vallø Stifts Kurators Overtilsyn og Sognepræstens og Stiftsforvalterens Inspektion af en Forstander), Forsamlingshus (opf. 1886), 2 Møller, Bageri og Bryggeri, Kalkbrud med Ovn (i Bakkerne ved Herfølge findes en egen Kalksten, Limsten); *Søllerup* (gml. Form Sølvæthorp); *Svansbjærg* med Sognets Andelsmejeri og Teglværk; *Aashøj* (gml. Form Osøwæ, Aasøwe) med Skole; *Klemmenstrup*; *Hadstrup* med Mølle; *Egøje* (gml. Form Eghøffue, Egøwæ) med Skole; *Vedskølle* (Vidskølle) med Skole; *Tessebølle*. Desuden *Ankerstræde*, en Saml. Huse under Herfølge By. — Hovedgaardene *Gunderup*, $37^1/_2$ Td. Hrtk., 350 Td. Ld., og *Billesborg*, $56^3/_4$ Td. Hrtk., 549 Td. Ld., hvoraf omtr. 60 Td. Eng og Græsning, Resten Ager; Overførsterboligen *Hegnetslund* ved Herfølge og Skovridergaarden *Brandshus* ved Billesborg, alle henhørende til Vallø Stift.

Herfølge S., der danner en egen, i to Sognefogeddistrikter delt Sognekommune, hører under Vallø Birks Jurisdiktion, Præstø Amts sjællandske Amtstue- (Kontor i Fakse) og Kjøge Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 89. Lægd (nordl. Distr.:

Aashøj, Klemmenstrup, Hadstrup, Svansbjærg, Egøje og Billesborg) og 90. Lægd (sydl. Distr.: Herfølge, Søllerup, Vedskølle, Tessebølle og Gunderup). Kirken tilhører Vallø Stift.

Herfølge Kirke, den største i Herredet, 93 F. lang, bestaar af Skib, af hvis 4 Hvælvinger den østl. tjener til Kor, Taarn mod V., Sakristi og Tilbygning mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste, vestl. Del af Skibet er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; to rundbuede Vinduer skimtes endnu. Noget senere er Taarnet opført, ligeledes af Kridtsten og med Kridtstenshvælving; senere er Taarnet blevet forhøjet med røde Mursten og har faaet Kamgavle med Blindinger. Vistnok ved Slutn. af Middelalderen er Skibet blevet forlænget mod Ø. af Mursten og Kridtsten, ordnede i Bælter, Kirken er bleven overhvælvet og Sakristiet med Hvælving opført. Tilbygningen, med flad Krydshvælving, og Vaabenhuset, med fladt Loft, begge af røde Mursten, stamme fra Renæssancetiden. Skibets 3. Hvælving er aaben ind til Tilbygningen; til Taarnrummet fører en Spidsbue. Altertavlen er et Maleri af Adam Müller fra 1840: Simeon med Christusbarnet, i en moderne Ramme; paa Kalken staar F. Mette Rosenkrantz 1586; paa Oblatæsken staar: „Bekostet af Walløe Stift istæden for den af de engelske Tropper bortrøvede". Prædikestolen er et Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid. Døbefonten, af graat Marmor, er ny. I Skibet en stor Messinglysekrone fra 1700 med Skeelernes og Billernes Vaaben. En Niche, ved Vestsiden af den Bue, der fører ind til Tilbygningen, har vistnok været Nedgang til den nu lukkede Begravelse. Af Kirkens to Klokker er den ene fra 1506 (se Kirkeh. Saml. II S. 92). Paa Korets Nordvæg et Maleri og stort Marmorepitafium, opsat 1621 af Historiografen Claus Christoffersen Lyskander, der var Sognepræst her fra 1587 til sin Død omtr. 1624, over hans Søn Claus, † 1619, og øvrige Familie (paa Maleriet et Billede af Lyskander selv). Paa Skibets sydl. Væg Epitafium over Sognepræsten Jens Sørensen Kaalund, † 1659, hvis Ligsten ligger foran Alteret. Desuden i Skibet en lille Mindetavle over Birkedommer i Vallø Stift, Esaias Fjeldsted. I den tilmurede Begravelse findes bl. a. Ligene af Rigsraad Oluf Rosensparre, † 1624, og Hustru, samt deres Søn Sten Rosensparre, falden i Kalmarkrigen 1612. — Paa Kirkegaarden ere begravede 4 Matroser og 1 Soldat, hvis Lig vare opdrevne fra Besætningen paa Dannebrog, der med Iver Huitfeldt sprang i Luften under Kampen $^4/_{10}$ 1710 i Kjøge Bugt. Til Minde om denne Kamp er der i Tilbygningens nordl. Mur indsat en Marmortavle med et Vers af B. S. Ingemann. Paa den sydl. Mur af Kirken er der en Mindetavle over Sognets faldne i de slesvigske Krige. Paa nordl. Mur sidder der en 1885 opdaget lille Kridtsten med Jesu Monogram.

Den lærde Professor Jonas Jacobsen Venusinus, senere Forstander i Sorø, var Præst i Herfølge 1584—87.

Gunderup var oprindelig en Landsby Overgaarde, der 1582 af Fru Mette Rosenkrantz blev oprettet til Ladegaard for Vester-Vallø (se Vallø); den tilhørte 1616 Fru Mette Grubbe, Anders Greens Efterleverske. For øvrigt nævnes 1570 Hans Wittenberg til G.

Billesborg hed tidligere *Egøjegaard* og skal oprindelig have været en Del af Landsbyen Egøje (ogsaa en Del af en By Øelstrup), der 1563 beboedes af Jep Mogensen, Borgmester i Storehedinge. Senere hørte den til Øster-Vallø (se S. 838); Fru Kirsten Munk gjorde den til Ladegaard og nedbrød Gaarden; men Christen Skeel, der købte den af Kirsten Munk 1651, opbyggede den igen paa dens nuv. Plads 1653 og kaldte den *Rudholt* efter sin Hustru Birgitte Rud. Sit nuv. Navn fik den, da Fru Kirsten Bille efter sin Mands, Otto Skeels Død 1695 havde den til Enkesæde. — Hovedbygningen, i eet Stokværk af Grundmur med Kælder, er opført af Kirsten Bille. Den har ofte staaet ubeboet; ved 1870 istandsattes den til Bolig for Enken efter Kmhr. P. B. Scavenius til Gjorslev; senere har den nogle Aar været beboet af Vallø Stifts Kurator. Paa Egøje Mark findes Rester af et Voldsted „Kaninhøjen", hvor Gaarden siges oprindelig at have ligget. I Voldbankens Grund er der foruden Murbrokker fremdraget et Stykke Mur af tilhugne Kridtsten. I Lavningen mod Nord skal der have ligget en Vandmølle, og i Bakken oven for Voldstedet har man truffet en Kælder af røde Mursten.

Søllerup har ogsaa været en Hovedgaard, tilhørende Roskilde Bispestol, der 1439 havde bortforlenet den til Peder Neb, efter hvem Ove Neb, Peder Neb og derefter Claus Neb, Slægtens sidste Mand, havde Lenet. Aar 1774 laa endnu paa Alterbordet i Herfølge Kirke en Ligsten over „Johannes Cliphta de Sølleruph".

Aar 1387—1402 nævnes Oluf Lunge af *Svansbjærg* og 1446 Jep Lunge smstds. —

I *Tessebølle* boede 1326 Ridderen Jens Due, bl. a. kendt som Digter af en Folkevise; hans Søn Tyge Jensen Vispe i Tessebølle nævnes 1370.

Paa Billesborg Mark og i den tilstødende Billesborg Skov findes der flere, mere eller mindre bevarede Gravhøje; i det hele har Herfølge været det paa Oldtidsmonumenter rigeste Sogn i Herredet (omtr. 50 Monumenter).

Sædder Sogn (indtil 1892 Anneks til Herfølge) omgives af Vollerslev, Lidemark, Herfølge, Enderslev og Vraaby Sogne, Fakse Herred (Tureby S.) og Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. V. for Kjøge og $2^3/_4$ Mil S. Ø. for Ringsted. De for det meste lavtliggende Jorder, dog med enkelte Bakkedrag (Ringsbjærg 195 F.), ere gennemgaaende lermuldede. En Del Skov (Søllerup Sk., Ringsbjærg Sk., Alkestrup Byskov, en stor Del af Vallø Storskov.). Gennem den østl. Del af Sognet gaa Landevejen fra Kjøge til Vordingborg og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3495 Td. Ld., hvoraf 1595 besaaede (deraf med Hvede 90, Rug 247, Byg 456, Havre 369, Ærter og Vikker 53, Blandsæd til Modenh. 218, til Grøntf. 111, Kartofler 7, andre Rodfr. 44), medens der henlaa til Afgræsn. 421, Høslæt, Brak, Eng m. m. 918, Have 39, Skov 374, Flyvesand 3, Byggegr. 29, Veje, Vandareal m. m. 116 Td. Kreaturhold 1893: 254 Heste, 1044 Stk. Hornkv. (deraf 712 Køer), 252 Faar, 828 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $302,_7$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $35,_2$, 31 Arvefæstegd. med 187, 11 Fæstegd. med $58,_1$, 86 Huse med 22 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse (omtr. $^2/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 925 (1801: 682, 1840: 794, 1860: 912, 1880: 954), boede i 149 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 57 levede af immat. Virksomh., 485 af Jordbrug, 150 af Industri, 16 af Handel, 139 af andre Erhv., 21 af deres Midler, og 57 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne *Sædder* (Sæthær), ved Jærnbanen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Andelsmejeri (Fruedal), Andelsmølle og Bageri; *Ringsbjærg* med Skole; *Hejnerup*; *Sonnerup*, ved Landevejen; *Kanderød* med Mølle; *Alkestrup* med Skole; *Ingelstrup* og *Hejede* med Kapel. Desuden *Tolstrupgaarde* og *Ringsbjærg-Tved*, Saml. af Gaarde og Huse. — Avlsgaarden *Sprettingegaard*, under Grevskabet Bregentved, har $17^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 167 Td. Ld. Desuden *Raarisegaard*.

Sædder S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vallø Birks Jurisdiktion (Kjøge), Præstø Amts sjællandske Amtstue- (Kontor i Fakse) og Kjøge Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 88 Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift, Kapellet i Ingelstrup er opført ved frivillige Gaver paa Foranledning af H. O. Lund til Taagerudgaard.

Sædder Kirke bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten, iblandet med Kamp; flere rundbuede Vinduer skimtes. Senere er Taarnet opført af Kridtsten med smalle Murstensbælter, ligesom Kirken og Koret ere blevne overhvælvede. Vaabenhus, med fladt Loft, og det overhvælvede Sakristi ere opførte i nyere Tid af gule Mursten (der findes dog Spor af ældre Tilbygninger). Ind til Kor og Taarn føre Spidsbuer. Altertavlen med en, senere restaureret, Ramme fra 1640 har et Billede af Aug. Thomsen: Christi Aabenbarelse for Apostlene efter Opstandelsen. Prædikestolen er et Billedskærerarbejde fra Renæssancetiden; Døbefonten, af Zink, er ny.

Ingelstrup Kapel, en Filialkirke til Sædder Kirke, er opført 1891 (indviet 1892). Kapellet er en lille Bygning med fladt Loft, uden Kor og Taarn.

Laurids Olufsen af Rariiss nævnes 1351, og 1417—18 levede en Væbner Per Rarisz, der vel ogsaa hørte hjemme her; 1528 var Raarisegaard kun en Bondegaard.

Valløby Sogn omgives af Annekset Store-Taarnby, Himlingøje og Herfølge Sogne samt Stevns Herred (Strøby S.), fra hvilket det adskilles ved

Tryggevælde Aa (her kaldet Pram- eller Slukefter Aa). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. S. Ø. for Kjøge. De noget højtliggende og jævne Jorder ere frugtbare, dels ler-, dels sandmuldede. Omtr. $^1/_4$ af Arealet er dækket af Skov (Pram Sk., Dyrehave, Nyhave, Purlund Præstesk.). Den vestl. Del af Sognet berøres af den østsjæll. Jærnbane; gennem den østl. Del gaar Vejen fra Kjøge til Fakse.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1752 Td. Ld., hvoraf 638 besaaede (deraf med Hvede 62, Rug 105, Byg 208, Havre 122, Ærter og Vikker 36, Blandsæd til Modenh. 57, til Grøntf. 34, Kartofler 7, andre Rodfr. 6), medens der henlaa til Afgræsning 161, Høslæt, Brak, Eng m. m. 432, Have 44, Skov 436, Moser og Kær 10, Byggegr. 7, Veje, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1893: 117 Heste, 441 Stkr. Hornkv. (deraf 318 Koer), 167 Faar, 361 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 162 Td. Der var 9 Selvejergaarde med 71,5, 18 Arvefæstegd. med 78,6, og 45 Huse med 9,1 Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 582 (1801: 414, 1840: 468, 1860: 495, 1880: 545), boede i 96 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 82 levede af immat. Virksomh., 280 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 48 af Industri, 16 af Handel, 1 af Skibsfart, 83 af andre Erhv. og 60 af deres Midler.

I Sognet *Valløby* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle.

Endvidere **det adelige Frøkenkloster Vallø Stift** med Hovedgaarden *Vallø*, $50^5/_8$ Td. Hrtk., $361^3/_8$ Td. Ld., *Vallø Slot*, med Embeds- og Funktionærboliger, Skole, Alderdomshjemmet *Carolinestiftelsen* (opr. 1869, med Friboliger for 8 Familier af Stiftets afskedigede Underbetjente og Skovfogder, deres Enker og andre, som have staaet i Forhold til Stiftet), *Arveprinsesse Carolines Asyl* (oprettet 1882 med Plads for 30 Børn), Sparekasse („den til Spare- og Laanekasse udvidede Byggeforening paa Vallø Stifts Gods", opr. $^1/_{10}$ 1872; $^{31}/_3$ 1896 var Sparernes samlede Tilgodehavende 232,005 Kr., Rentefoden $3^1/_2$ pCt., Reservefonden 24,991 Kr., Antal af Konti 1762) og Gæstgiveri. Dronning Anna Sophies Stiftelse oprettedes 1729 af Dronning Anna Sophie og ejer en Kapital paa 375,000 Kr. Den yder Hjælp til 80 værdige trængende paa Vallø Stifts Godser.

Valløby Sogn, der danner een Sognekommune med Annekset Store-Taarnby, hører under Vallø Birks Jurisdiktion (Kjøge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 87. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Vallø Stift udgør en egen Menighed, der omfatter Beboere af Vallø Hovedgaard, Vallø Slot samt Embeds- og Funktionærboliger paa Vallø (1890: 148 Indb.), men i kommunal Henseende hører det til Valløby-Taarnby Kommune. For Tiden, da Slottet med dets Kapel er brændt, benytter Menigheden Valløby Kirke, og Sognepræsten besørger Stiftspræstens Forretninger.

Valløby Kirke (se Vignetten S. 827), der med Undtagelse af Taarnet er overkalket, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel (tidligere Sakristi) ved Korets Nordside. Den ældste Del, hvoraf kun Sidemurene i Skibet ere bevarede, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; paa Nordsiden er der et tilmuret, rundbuet Vindue. Senere forlængedes Skibet mod V. og afsluttedes med en Gavl med gotiske Blindinger, Kirkens Mure forhøjedes, og den overhvælvedes, ligesom Vaabenhuset (med fladt Loft) opførtes, alt af røde Mursten; endnu senere tilføjedes Taarnet. Aar 1590 blev Kirken „renoveret og forlænget" — if. Indskrift paa Gavlen — af Fru Birgitte Rosenkrantz til Vallø, idet hun tilbyggede et stort Korparti, der er noget bredere end den øvrige Kirke, og som har flade Krydshvælvinger samt en Gavl i Renæssancestil med Sandstensprydelser (se Tegn. af ældre nord. Arkitektur, 3. Saml., 1. R.); vistnok samtidig opførtes Sakristiet ved Korets Nordside. Ved Oprettelsen af Vallø

Stift 1738 indrettedes i Taarnrummet et Gravkapel for Stiftsdamerne, hvilket adskiltes fra Kirken og fik egen Indgang fra V. Under Koret er et tredje Gravkapel. Omtr. 1840 indsattes der store spidsbuede Vinduer i Kirken; 1861 restaureredes Vaabenhuset. Altertavlen er et Billedskærerarbejde fra 1682 med en stærkt forgyldt Ramme og et tarveligt Oliemaleri: Nadveren. Paa Kirkens nordl. Væg hænger den gamle katolske Altertavle (restaureret 1861) med Billeder af Treenigheden og, paa Fløjene, af St. Jacob d. ældre, St. Antonius, St. Bartholomæus og St. Jørgen (se Ny Kirkeh. Saml. V S. 257). Prædikestolen er et godt Billedskærerarbejde med Rosenkrantzernes og Billernes Vaaben; Granitdøbefonten har udhugne Dyrefigurer og Bladornamenter. Skib og Kor adskilles ved en høj Egetræsskranke i gotisk Stil. De øverste Stolestader ere smukt Renæssancearbejde; paa de to staa Aarstallet 1591 og Birgitte Rosenkrantz' og Peder Billes Vaaben; de to næste bære Rosensparrernes og Gyldenstjernernes Vaaben. Over Døren til Gravkapellet hænger et Krucifiks i gotisk Stil. Paa Korets sydl. Væg hænge to paa Lærred malede Stamtræer over Billerne og Skeelerne. I Koret er der et Epitafium over Oluf Rosenkrantz, † 1545, med Hustru; i Gulvet ligger en Ligsten over ham, og i Muren er indsat en Gravsten over Karen Rosenkrantz, † 1553. I Skibets Gulv Ligsten over Præsten Niels Schouning, † 1561. Under Kirkens vestl. Hvælving findes et Pulpitur (paa hvilket der 1858 er opsat et Orgel) fra 1591, et i Renæssancestil smukt udført Arbejde med 13 Adelsvaabner (det har før haft Plads i Korhvælvingen). I Gravkapellet ved Koret staar en Marmorsarkofag med Liget af Louise Sophie Frederikke Prinsesse af Slesvig-Holsten, Abbedisse paa Vallø, † 1782 (i Kapellet bleve ogsaa 3 af Fr. IV's og Anna Sophies Børn begravede, men de antages at være nedsatte under Gulvet, da Prinsessen bisattes her). I Gravkapellet under Taarnet staar en Marmorsarkofag med Liget af Dekanesse for Vallø, Grevinde Eleonora Lovisa Caroline Knuth f. Moltke, † 1785. Da det til Vedligeholdelsen af hendes Kiste 1792 stiftede Legat paa 500 Rd. i Tidens Løb var vokset betydeligt, lod Stiftet 1883 for omtr. 22,000 Kr. Kapellet restaurere og dekorere (under Ledelse af Kammerraad Zeltner, Dekorat. af Landskabsmaler Kabell) samt pryde med to mægtige Marmorbasrelieffer af Th. Stein: „Kvinderne ved Jesu Grav" og den afdødes Brystbillede. Samtidig bleve 14 Kister med Ligene af Stiftsdamer nedsatte i Gravhvælvingen under Koret, hvor ogsaa Oluf Rosenkrantz, † 1545, med Hustru, Peder Bille til Svanholm, † 1580, og Hustru Birgitte Rosenkrantz, † 1592. Gehejmeraad Otto Skeel til Vallø, † 1695, Oluf Bille, † 1602, m. fl. ere begravede.

Herregaarden *Vallø* (gml. Form Waleuæ, Wallewæ, Walløf, Valløffue) tilhørte i Chrf. II's Tid en af denne Konges mest ansete Tilhængere, Hr. Eskild Krage, vistnok Fader til Valløs følgende Ejer Hr. Bo Falk, der spillede en ikke mindre fremtrædende Rolle under Vald. Atterdag. Hans Søn Eskild Falk, † 1387, og Sønnesøn Hr. Jens Falk ejede derefter V., som sidstnævntes Datter Karen tilførte sin Ægtefælle, den mægtige Hr. Oluf Axelsen Thott, † 1464. Hans Datter Birgitte den yngre bragte Gaarden eller vel rettere Fordringen paa denne — thi Kongerne Chr. I, Hans og Chr. II havde den længe i Besiddelse i Henhold til en Overdragelse af hendes ældre Søster, Fru Birgitte af Hamarstad, „svenske Birgitte", af dennes formentlige Andel i V. (se Allen, De tre nord. Riger II S. 374 fl.) — til sin Mand Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz til Bjørnholm, Hofmester under Chr. II, † 1516, hvis Søn, Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz overtog Gaarden 1523 (under ham plyndredes Gaarden i Grevens Fejde af Grev Chrf.'s Folk) og ved sin Død 1545 efterlod 3 Døtre, af hvilke de to delte Gaard og Gods. Den ældste af Døtrene Fru Birgitte, gift med Peder Bille til Svanholm, fik *Øster-Vallø* med den østl. Halvdel af Borggaarden; hun efterlod ved sin Død 1592 Ejendommen til Sønnen Oluf Bille, † 1602, gift med Margrethe Rosenkrantz. Deres eneste Søn Peder Bille døde alt 1612, og Ejendommen gik derfor efter Margrethe Rosenkrantz' Død 1615 over til hendes Broder, Holger Rosenkrantz den lærde til Rosenholm og Skafføgaard, der dog allerede $^4/_5$ 1616 solgte Øster-V. og Egøjegaard (se S. 835) til Fru Ellen Marsvin. Fra hende kom den vistnok til Dattersønnen Grev Valdemar Christian, Chr. IV's Søn, og fra ham (maaske efter Chr. IV's Død) til Moderen Fru Kirsten Munk, som $^1/_5$ 1651 skødede Øster-V. med Egøjegaard til Rigsraad Christen Skeel, der atter samlede hele Vallø. Oluf Rosenkrantz' yngre Datter Fru Mette Rosenkrantz fik *Vester-Vallø*. Hun var først gift med Rigsraad Sten Rosensparre, der faldt i Syvaarskrigen 1565, anden Gang med Rigshofmester Peder Oxe. Fru Mette Rosenkrantz døde 1588 og efterlod Vester-V. til Sønnen, Rigsraad Oluf Rosensparre, † 1624. Af dennes Døtre blev Birgitte gift med Corfits Rud til Sandholt, der allerede 1612 synes at have arvet Vester-V. eller Del deri; men rimeligere er det, at Oluf Rosensparres Enke Fru Lisbeth Gyldenstjerne har beholdt Ejendommen til sin Død 1638.

hvorefter den er gaaet over til Datterdatteren Birgitte Rud, der var gift med Rigsraad Christen Skeel, der i alt Fald ejede Vester V., da han, som ovenfor nævnt, købte Øster-V. 1651. Derefter ejedes V. af hans Søn Gehejmeraad Otto Skeel, † 1695, og dennes Søn Etatsraad Christen Skeel, der $^{28}/_{4}$ 1707 skødede Vallø med Billesborg og Gunderup (Vallø Hovedgaardstakst omtr. 107, med Bøndergods 831, Billesborg Hovedgaardst 130, med Bøndergods 478, Gunderups Hovedgaardst 41, med Bøndergods 363 Td. Hrtk.) til sin Svigerfader Chr. Siegfr. v. Plessen. Han solgte dog alt 1708 hele Godset for 165,000 Rd. til Fred. IV, som deraf 1713 oprettede et Grevskab (i alt 1765 Tdr. Hrtk.), hvilket han skænkede til Anna Sophie Reventlow og bestemte til Enkesæde for hende. Efter Kongens Død 1730 maatte hun imidlertid afstaa alle sine Ejendomme til Kronen, hvorefter Chr. VI ved Gavebrev af $^{24}/_{8}$ 1731 skænkede Vallø til Dronning Sophie Magdalene, som 1737 gjorde det til et adeligt Frøkenkloster.

Vallø adelige Stifts Fundats er af $^{28}/_{11}$ 1737, stadf. af Kongen $^{14}/_{5}$ 1738, fornyet $^{14}/_{5}$ 1838 og ofte udvidet og forandret ved kgl. Resolutioner, sidst af $^{19}/_{4}$ 1888. Den nuv. Ordning er følgende: I Stiftet skal paa en og samme Tid kun være en Abbedisse eller en Dekanesse, saaledes at aldrig begge Pladser paa een Gang besættes. Abbedissen skal være en Prinsesse af det kgl. eller et med dette beslægtet Hus, Dekanessen Enke efter en Mand i 1. Rangklasse. De aarl. reglementerede Pengeoppebørseler ere for Abbedissen 7000, for Dekanessen 5000 Kr. For 35 virkelige Stiftsdamer, hvoraf 3 i Hofpladser, er den aarl. Pengehæving 2400 Kr., for saa vidt de ikke opholde sig paa Stiftet, ellers henholdsvis 2600 og 3000 Kr. i Forhold til Opholdets Varighed (efter Slottets Brand 1893 er der tillagt de daværende Stiftsdamer med Bopæl paa Slottet 2000 Kr. i Erstatning for Bolig, Brændsel m. m.). 70 overordentlige Stiftsdamer, deraf 3 i Hofpladser, faa aarl. en Pengehæving af 1200 og, for saa vidt de have Ophold paa Stiftet i 6 Maaneder af et Aar eller derover, endvidere et Tillæg af 600 Kr. aarl. For 160 indskrevne Frøkener i 1. Afdeling samt for de tre ældste til Hofpladser indskrevne Frøkener er den aarl. Pengehæving 600 Kr., medens de øvrige indskrevne Frøkener i 2. Afdeling faa godtgjort Renterne af Indskrivningssummen, der er 4000 Kr. Til Indskrivning i Stiftet fordres dansk Adel, ugift Stand og evangelisk Trosbekendelse. — 40 Enker og Døtre efter Mænd i de to første Rangklasser nyde hver 1000 Kr. aarl., og der er 16 Pensioner paa 1000 Kr. aarl. for Enker, der før deres Giftermaal have været indskrevne i Stiftet. Naar der ved Vakance i sidstnævnte 16 Pladser er opsamlet 2000 Kr., kunne de anvendes til et Brudeudstyrslegat til en af de i Stiftet indskrevne Frøkener, der ved at indgaa Ægteskab udtræder af Stiftet, forinden hun har opnaaet Hæving. Fremdeles er der 40 Pensionspladser paa 600 Kr. aarl. for ugifte Døtre efter Mænd, der have beklædt Embeder eller have haft Rang i de 2 første Rangklasser, og 32 Pensionspladser paa 600 Kr. for Enker og 32 paa 400 Kr. aarl. for ugifte Døtre efter militære Embedsmænd, ligeledes 32 Pensionspladser paa 600 Kr. for Enker og 32 paa 400 Kr. aarl. for ugifte Døtre efter gejstlige Embedsmænd, endelig 32 Pensionspladser paa 600 Kr. for Enker og 32 paa 400 Kr. aarl. for ugifte Døtre efter civile Embedsmænd, deribl. Enker og Døtre efter Mænd, som have været i Stiftets (indtil videre blive kun de ved Fund. $^{14}/_{4}$ 1838 hjemlede Pensionspladser genbesatte ved indtrædende Vakance). — Hofstiftsdamerne, saavel de virkelige som de overordentlige, have Rang i 2. Klasse Nr. 4; de øvrige, baade virkelige og overordentlige Stiftsdamer, ligesom de ugifte Døtre af Embedsmænd i de to første Rangklasser, hvem Oppebørsel af Stiftet er tillagt, have Rang i 2. Klasse Nr. 5.

Vallø Stift ejer 489 Td. Hrtk. Ager og Eng, hvoraf $230^{1}/_{2}$ drives under Hovedgaardene Vallø, Grubberholm, Billesborg, Gunderup, Gammel-Lellingegaard og Ny-Lellingegaard med tilsammen 2043 Td. Ld. Af Bøndergodset er bortsolgt til Arvefæste 1400 Td. Hrtk, hvoraf aarl. svares omtr. 6000 Td. Byg. Endvidere 525 Td. Tiendehrtk. samt 17 Kirketiender og 6 Kongetiender, omfattende 4736 Td. tiendeydende Hrtk., samt Valløby, Taarnby, Himlingøje, Haarlev, Endrslev, Vraaby, Herfølge, Sædder, Lidemark, Lellinge, Højelse, Ejby, Havdrup, Solrød, Jersie, Kirke-Skjensved og Ølsemagle Kirker. Stiftets Skove have et Areal af 5160 Td. Ld. med $294^{1}/_{2}$ Td. Skovskyldshrtk. — Stiftets Kapitalformue udgjorde $^{31}/_{3}$ 1896 8,376,408 Kr., hvoraf for Tiden 819,553 Kr. ikke ere rentebærende. I Kapitalformuen er indbefattet Indskrivningskapitaler, for Tiden 792,000 Kr., der forrentes med 4 pCt. — Hendes Majestæt Dronningen er Stiftets Protektrice. Den egentlige og nærmere Bestyrelse af Stiftet er overdraget en Kurator, f. T. Kmhr. Greve C. Moltke til Lystrup. Ved Stiftet er ansat bl. a. en Stiftsforvalter, der tillige er Stiftsskriver, en Overførster, en Stiftslæge samt en Informator og Kantor.

Valløs ældste Bygning, som vistnok altid har ligget paa samme Plads som den nuv., har oprindelig været omgiven af dobbelte Grave: den indre, som er helt bevaret, og den ydre, der kan forfølges ved en Række Damme. Hovedbygningen, der brændte 1893, var en firfløjet Bygning eller rettere sagt to trefløjede Bygninger, nemlig en vestl., ældre, i Renæssancestil og en østl., yngre, i Rococcostil, hvilke tilsammen omsluttede en 53 Al. lang og 45 Al. bred Slotsgaard. Hele Bygningskomplekset var mange forskellige Tiders Værk. Da Gaarden blev delt mellem Mette og Birgitte Rosenkrantz (se S. 838), opførte den første paa sin (den vestl.) Del den sydl. Fløj, en 3 Stokværk høj Bygning med to, 6 Stokværk høje Taarne, hvoraf det vestl. var rundt og $17^1/_2$ Al. i Gennemsnit, det østl. firkantet og omtr. 16 Al. i Firkant, hvert omtr. 50 Al. højt til Murkronen og 85 Al. med Spir og Fløj. Over den med Sandstensprydelser, Sejler m. m. forsynede Indkørselsport imellem Taarnene staar udvendig Rosenkrantzernes Vaaben mellem Rosensparrernes og Oxernes samt

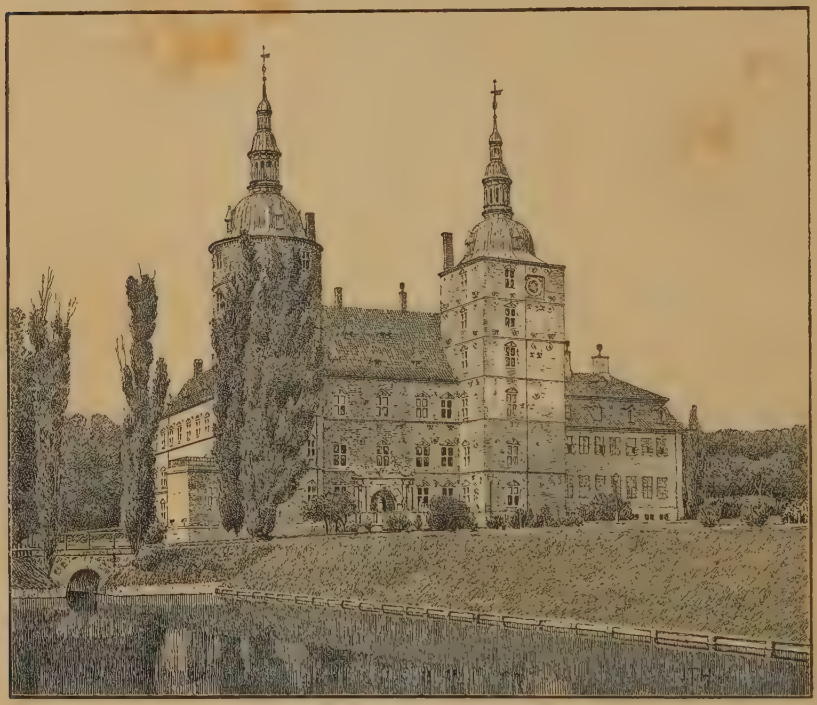

Vallø Slot før Branden 1893.

Aarstallet 1581; ind til Gaarden er der indmuret en Stentavle med en lang Indskrift, hvori det bl. a. hedder: „Udi Nafn Gvd Faders Søns oc tend Hellig Aandt haffver ieg Mette Rosenkrandtz til Walløe salig Her Olvf Rosenkrandtzis Daatir til Waløe Anno 15 . . begøndt att bøge tette store Hvss med thisse tow store Torne her paa Walløe oc haffvir ieg aff Gvdts Nade Gvd were therfor loffvit y Evighed fangitt thed wnder Sper och Tag 1586". Tillige opførte hun et Galleri med Vindeltrappe paa Skillerummet mellem Vester- og Øster-Vallos Borggaarde, hvilket dog først fuldendtes af Sønnen Oluf Rosensparre. Det maa dog bemærkes, at man ved Restaureringsarbejderne efter Branden har fundet, at Fløjens enkelte Stokværk ere opførte paa forskellige Tider, ligesom Taarnene ere opførte i to Hold, saaledes at deres øverste Del stammer fra en senere Tid, og hele det firkantede Taarns Sydside synes senere helt at være ombygget. Den vestl. Fløj, i to Stokværk, med de saakaldte kgl. Værelser, er vist opført efter Midten af 17. Aarh. af Skeelerne, under hvem vel ogsaa Skillemuren mellem de to Gaarde er forsvunden. Under de sidste Aars Restauration

har man fundet, at der tidligere midt i Fløjen har staaet et gammelt Hus, og i et Skillerum fandtes Nordfløjens Vestgavl, der har været kamtakket og har haft Blindinger. I Beg. af 18. Aarh., da Vallø var kommet i Fred. IV's Besiddelse, opførtes den to Stokværk høje Nordfløj med Kirken (indviet 1723) i nederste Stokværk (Altertavlen var malet af Benoit Coffre og sign. 1719) og den 30 Al. lange Riddersal i 2. Stokværk, i hvilken Sal der, ligesom i de kgl. Værelser i Vestfløjen, fandtes en Del Malerier, især Portrætter, af hvilke flere gik tabt ved Branden. Nogle af disse Byggearbejder ved Nordfløjen ere foretagne 1724 under Ledelse af Bygmester J. C. Krieger. Ogsaa Nordfløjen har imidlertid vist sig at være bygget over et gammelt Hus. Endelig lod Sophie Magdalene den østl. Fløj, den saakaldte „Stiftsbygning" eller den „hvide Fløj" opføre under Ledelse af Bygmester L. Thura. Den er af gule Mursten og var oprindelig i eet Stokværk med en Midtpavillon og to Pavilloner ved Enderne — i Frontonen over Midtpavillonen er anbragt en Marmorbuste af Sophie Magdalene og Aarstallet 1733 —, men noget senere tilføjedes der endnu et Stokværk, meget smukt og behændigt sammenføjet med det, som tidligere stod. Denne

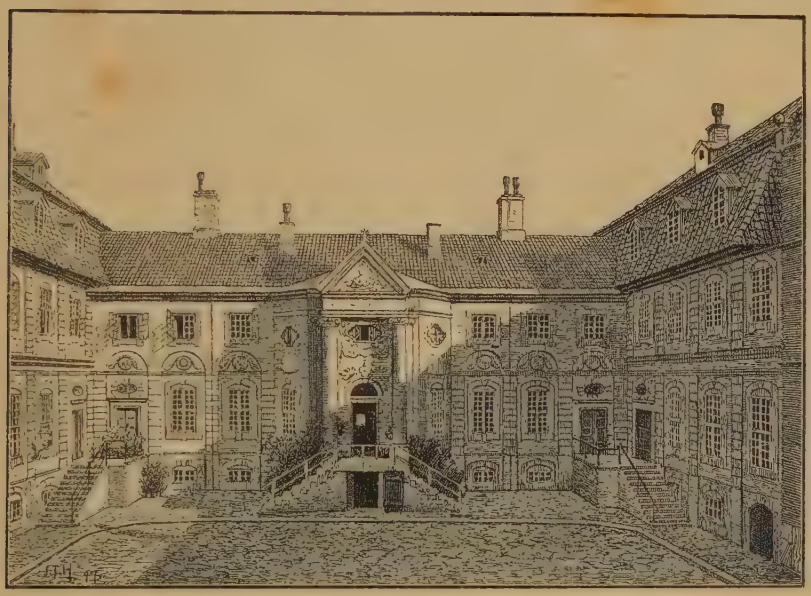

Den østlige, hvide Fløj paa Vallø før Branden 1893.

Fløj var vel ikke i Samklang med den øvrige Bygning, men det var en smuk, helstøbt Bygning og et fortrinligt Eksempel paa 18. Aarh.'s Arkitektur, som fortjener at bevares.

Det var dette nys beskrevne Bygningskompleks, som tillige med den mod Ø. beliggende Ladegaard ødelagdes ved en Brand Natten 19.—20. Marts 1893. Det er nu atter under Opførelse under Ledelse af Arkitekt, Prof. Hans J. Holm, til Dels med Bevarelse af Ydermurene, som i Renæssancebygningen ere opførte af røde Munkesten, dog med Indblanding af mindre, ogsaa gule Sten*). Syd-, Vest-, og Nordfløjen ere nu restaurerede i det Ydre og bragte under Tag, ligeledes det firkantede Taarn med Spir; ogsaa det runde Taarn, der bliver noget lavere end det andet, skal være færdigt inden Udgangen af 1897; det Indre staar derimod endnu ufærdigt, og den østl. Fløj, der i det Ydre ind mod Gaarden staar temmelig godt bevaret, er helt

*) Alle Murene vare blevne overkalkede i 18. Aarh. Ved en af Stiftsbygmester, Kammeraad Zeltner foretagen Restauration 1863—66 blev Overkalkningen fjernet, og Murene skulde staa helt i rødt, hvorfor de gule Pletter maatte males og fuges som Murværk. Nu ere alle de gule Mursten udtagne og erstattede med røde.

urørt. Det er opgivet at opføre Kirken paa dens gamle Plads; den vil mulig blive indrettet i den gule Fløj. Ogsaa Riddersalen og de kgl. Værelser falde bort. For Tiden er der i Slottet anlagt en meget stor Lejlighed til Dekanessen og 8 Lejligheder for Stiftsdamer; desuden en Havestue, Værelse til Kurator, Portnerlejlighed, Værelse for Brandvagt m. m. I Gaarden er der til Sikring i Ildebrandstilfælde opført to Trappetaarne (et rundt og et ottekantet), hvis Spir omtr. naa Taghøjden.

Over den indre Slotsgrav fører til Porten i den sydl. Fløj en 40 Al. lang Bro, der hviler paa 5 Hvælvinger, og som ved Rækværket bærer 6 Stenløver med adelige Vaabenskjolde.

N. og V. for Slottet ligger den omtr. 30 Td. Ld. store Have, der tidligere for en Del har været anlagt i fransk Stil med store Alleer, og til den slutter sig mod N. en Dyrehave. I Haven findes der bl. a. paa Lindehøjen et 1877 rejst Mindesmærke for Stiftets Kurator Fr. G. J. Lensgreve Moltke-Bregentved, † 1875 (Granitsøjle med Portrætbuste i Bronce), og flere sjældne Træer, deribl. en 40 F. høj Pseudotsuga Douglasii, en 35 F. høj Picea orientalis, en 28 F. høj Himalaya-Ceder (Cedrus Deodara), en 26 F. høj Chamæcyparis Lawsoniana, et 40 F. højt hvidt Morbærtræ (der siges at være plantet af Peder Oxe), en 36 F. høj Hængeask, et 40 F. højt Pyrus communis (dyrket Pæretræ) og et 20 F. højt Malus spectabilis (kinesisk Æbletræ). I Dyrehaven findes flere prægtige Bøgetræer, hvoraf to ere henholdsvis 18 F. og 5 T. og 20 F. og 5 T. i Stammens Omfang.

Fra den saakaldte „*Møllebakke*“ ved Vallø hidrører et særdeles righoldigt Gravfund fra den ældre Jærnalder; i en stensat Kiste med ubrændt Lig optoges, foruden en Del Smykkesager af nord. Arbejde af Guld og Sølv, to Sølvbægere og Sæt af romerske Mad- og Drikkekar: Fad, Spande, Øsekar og Sier af Bronce, en „samisk“ Lerskaal, samt Brudstykker af to Glasbægre m. m. (se *C. Engelhardt*, Aarb. f. n. Oldk. 1873, S. 285 fl.).

Litt.: *A. Petersen*, Vallø og Omegn, Kbh. 1877. — *G. L. Wad*, Mindeskr. i Anl. af 150-Aarsdagen for Oprettelsen af det adl. Stift Vallø, Kbh. 1888.

(*Store-*) **Taarnby Sogn**, det mindste i Herredet, Anneks til Valløby, omgives af dette, Himlingøje og Haarlev Sogne samt Stevns Herred (Strøby S.), fra hvilket det adskilles ved Tryggevælde Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Kjøge. De noget højtliggende og jævne Jorder (Ranesbanke, 134 F., 42 M., trigon. Station) ere som i Hovedsognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge over Fakse til Præstø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1113 Td. Ld., hvoraf 519 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 80, Byg 202, Havre 107, Ærter og Vikker 44, Blandsæd til Modenh. 26, til Grøntf. 16, Kartofler 4, andre Rodfr. 10), medens der henlaa til Afgræsn. 103, Høslæt, Brak, Eng m. m. 436, Have 22, Moser og Kær 24, Byggegr. 5, Veje, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1893: 113 Heste, 402 Stkr. Hornkv. (deraf 272 Køer), 215 Faar, 387 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 127 Td. Der var 18 Arvefæstegaarde med $100,_9$, 2 Fæstegd. med $13,_2$, og 55 Huse med $12,_8$ Td. Hrtk. (omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 386 (1801: 242, 1840: 322, 1860: 384, 1880: 410), boede i 73 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 12 levede af immat. Virksomh., 240 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 60 af Industri, 16 af Handel, 17 af andre Erhverv, 10 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv. (22 i offtl. Anst.).

I Sognet Byen *Store-Taarnby* (Thornbymaglæ), ved Faksevejen, med Kirke, Skole og Andelsmejeri (Elbæk). *Stolpehuse.*

Taarnby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 86. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Taarnby Kirke, der er hvidtet, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Den vestl. Del af Skibet, der er ældst, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; to rundbuede Vinduer ses. I den senere Middelalder er Skibet forlænget mod Ø., ligeledes af Kridtsten med Gavl af røde Mursten, Kirken er bleven overhvælvet, og Taarnet (med overhvælvet Rum) og

Vaabenhuset (med fladt Loft) ere tilføjede, begge af røde Mursten; Sakristiet, af Kridtsten og Mursten i Bælter, er vist den sidst opførte Bygning. Der er ingen Korbue; til Taarnet fører en Spidsbue. Altertavlen er fra Renæssancetiden, i nyere Tid egemalet og forgyldt; Prædikestol, Pulpitur og Stolestader ere fra ny Tid; Granitdøbefont.

I en Mose mellem Store og Lille Taarnby gjordes 1837 et Fund af omtr. 2250 Sølvmønter og nogle Sølvsmykker fra Svend Estridsens Tid, tilsammen omtr. 200 Lod.

Haarlev Sogn omgives af Store Taarnby S., Annekset Himlingøje, Enderslev og Vraaby Sogne samt Fakse Herred (Karise S.) og Stevns Herred (Hellested, Varpelev og Strøby S.), fra hvilke det adskilles ved Tryggevælde Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1^3/_4$ Mil S. S. Ø. for Kjøge og $1^1/_4$ Mil N. V. for Storehedinge. De overvejende jævne, langs Aaen noget lavtliggende Jorder ere gode, ler- og sandmuldede. Gennem Sognet gaa Landevejen til Præstø og den østsjæll. Jærnbane, der her ved Haarlev deler sig i Banerne til Rødvig og Fakse.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2786 Td. Ld., hvoraf 1499 besaaede (deraf med Hvede 119, Rug 219, Byg 446, Havre 337, Ærter og Vikker 103, Blandsæd til Modenh. 116, til Grøntf. 83, Kartofler 11, andre Rodfr. 64), medens der henlaa til Afgræsn. 342, Høslæt, Brak, Eng m. m. 840, Have 51, Moser og Kær 5, Byggegr. 31, Veje, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1893: 252 Heste, 989 Stkr. Hornkv. (deraf 638 Køer), 408 Faar, 1004 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $328,_1$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 14, 36 Arvefæstegd. med $239,_6$, 10 Fæstegd. med $41,_7$, 98 Huse med $32,_8$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse (omtr. $^2/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 938 (1801: 508, 1840: 692, 1860: 779, 1880: 918), boede i 161 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 117 levede af immat. Virksomh., 516 af Jordbr., 210 af Industri, 29 af Handel, 45 af andre Erhv., 15 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haarlev* (gml. Form Hornlewæ, Hornleffwæ, Horlef), ved Vejen til Præstø, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Andelsmejeri, Mølle, Markedsplads (Marked 3. Torsdag i Marts og Okt.) samt Jærnbanestation og Telegrafstation; *Lille-Linde*, ved Aaen, med Bryggeri; *Lystrup*; *Lille Taarnby* med Mølle; *Ammerup* (Ammæthorp). Saml. af Gaarde og Huse: *Haarlev Oredrev* med Skole. — I Lille-Linde er der en Gaard paa $13^1/_2$ Td. Hrtk., 117 Td. Ld., alt Ager.

Haarlev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Vallø Birks Jurisdiktion (Kjøge), Præstø sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 126. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Haarlev Kirke er en ret anselig Bygning (overkalket), der bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Den ældste Del er fra den tidligere Middelalder og opført i Rundbuestil af Kridtstenskvadre med Udfyldning af Kamp, Flint og Kalk; Soklen er i Skibet af Kamp, i Korrundingen af Kridtsten; over Skibets to Døre har der siddet et firbladet Vindue, omgivet af Søjler og Bue. Skibets Vestende har vist oprindelig baaret et Taarn (der ses endnu Spor i Murværket); men i den senere Middelalder er det blevet nedrevet og erstattet med et nyt (udv. med Bælter af Kridtsten og røde Mursten, indv. væsentlig af Kridtsten), ligesom Vaabenhus og Sakristi ere opførte, og Skibet har faaet flad (pudset) Tøndehvælving, hvorimod den oprindelige, rundbuede Krydshvælving findes i Koret. Taarnrummet, der er forbundet med Skibet ved en Spidsbue, og Sakristiet ere overhvælvede. Vaabenhuset har fladt Loft. Altertavlen har et Maleri: Hyrdernes Tilbedelse (en Kopi); udskaaren Prædikestol i Renæssancestil, ny Døbefont af Sandsten. De øverste Stolestader bære Chr. IV's Navnetræk og 2 Vaabener (vist Sigv. Urnes og Hustrus). I Koret og dets Hvælving er der fundet Kalkmalerier,

der atter ere overhvidtede. Paa Kirkegaarden ligger en Ligsten fra Middelalderen uden Indskrift; op til Vaabenhusets Væg staar en Ligsten over Mogens Lauridsen, Sognepræst her og Provst i Bjeverskov Hrd., † 7/6 1593. Paa Kirkemuren staar en af Sognepræst Leganger († 1784) indridset Runeindskrift over hans Datter (se Hofm. Fund. VIII S. 339).

Paa en Banke tæt ved Haarlev, hvor der er opbrudt mange tilhugne Kridtsten, skal efter et stedligt, dog næppe sandsynligt Sagn det gamle Tryggevælde have ligget. I alt Fald har der været en større Gaard i Haarlev, hvor der 1418 boede to Brødre Niels og Peder Jensen, som førte en Buk i Vaabenet.

I Sognet har der været flere Gravhøje; af de tilbagestaaende er den paa Kirkegaarden liggende „Kongshøj" („Kong Hother er begraven her") og „Bavnehøj" paa Haarlev Mark de anseligste. If. en Tradition skal den saakaldte *Tryggevælde Runesten* („Ragnhild, Ulvs Søster, satte denne Sten og denne Stensætning og gjorde denne Høj efter Gunulv, sin Ægtemand, den veltalende Mand, Nærves Søn. Faa fødes nu bedre end han. Forbandet vorde den, der vælter denne Sten eller drager den herfra") oprindelig have staaet paa „Kishøj" ved Lille Taarnby, inden den 1566 flyttedes til Tryggevælde Borggaard, hvorfra den senere førtes til Vallø og derpaa 1810 til Kbh. (indtil 1867 paa Trinitatis Kirkegaard, nu i Nationalmuseet). I Beg. af 19. Aarh. foretoges der en Undersøgelse af Højen, men uden Resultat. Overhovedet synes det, som om Stenen slet ikke har staaet her, men tæt Ø. S. Ø. for Lille Linde paa en aflang Høj, paa hvis øverste Højning ses en flad Fordybning som efter en borttaget Sten. Heller ikke her har dog en Undersøgelse givet noget Resultat, idet nogen med Stenen samtidig Grav ikke blev funden.

Himlingøje Sogn, Anneks til Haarlev, omgives af dette, Enderslev, Herfølge, Valløby og Taarnby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. for Kjøge. De noget højtliggende og overvejende jævne Jorder ere gode, ler- og sandblandede. Gennem Sognet gaar den østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1195 Td. Ld., hvoraf 605 besaaede (deraf med Hvede 58, Rug 78, Byg 195, Havre 173, Ærter og Vikker 47, Blandsæd til Modenh. 12, til Grøntf. 31, Kartofler 5, andre Rodfr. 6,), medens der henlaa til Afgræsn. 174, Høslæt, Brak, Eng m. m. 373, Have 18, Moser og Kær 12, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1893: 108 Heste, 376 Stkr. Hornkv. (deraf 264 Køer), 170 Faar, 365 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 126,$_7$ Td. Der var 20 Arvefæstegaarde med 104,$_9$, 1 Fæstegd. med 12,$_5$, 48 Huse med 9,$_4$ Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse (omtr. $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 392 (1801: 230, 1840: 355, 1860: 331, 1880: 437), boede i 77 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 16 levede af immat. Virksomh., 162 af Jordbrug, 63 af Industri, 18 af Handel, 126 af andre Erhv. (alle Arbejdsmænd), 4 af deres Midler, og 3 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Himlingøje* (gml. Form Hymlingøwæ, Himlingøffue, Himlingehøj) med Kirke, Skole og Mølle. I Nærheden *Grubberholm Jærnbane-Holdeplads*. — Gaarden *Grubberholm*, under Vallø Stift, har $12^1/_2$ Td. Hrtk., 120 Td. Ld.

Himlingøje S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 85. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Himlingøje Kirke, paa en Banke med vid Udsigt, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og to Korsarme. Den fortjener særlig Opmærksomhed, da den oprindelig er opført som en Rundkirke af Kridtsten, omtr. $11^1/_2$ Al. i Gennemsnit. I tidlig gotisk Tid er da Taarnet (ligeledes af Kridtsten, dog med nogen Anvendelse af røde Mursten) tilføjet og Kirken udvidet mod Ø., saaledes at Skibet fik den aflange Form. Et Stykke af den oprindelige Kirkes Ydermur staar endnu, med Rest af et Vindue og en Rundbuegesims i Taarnets Østmur. Kirken har fladt dekoreret Bjælkeloft, men Koret og Taarnrummet have Krydshvælvinger. Korbuen er spids, til Taarnet fører en rundbuet Døraabning. De to Korsarme ere opførte 1872 af gule Sten, det øvrige af Kirken er overhvidtet. Altertavlen har en smuk Ramme i Renæssancestil fra 1600

og et af F. L. Storch 1866 malet Billede: Maria, Maria Magdalene og Johannes ved Korsets Fod; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. Døbefonten af Marmor er ny.

Grubberholm skal have været en Herregaard, der nedbrødes i 2. Halvdel af 14. Aarh., da Eskild Falk til Vallø købte dens Grund af Peder Pedersen Grubbe.

I en Grusbanke ved *Himlingøje* er der til forskellige Tider gjort store og værdifulde Fund fra den ældre Jærnalder (3—4 Aarh. e. Chr.). I Beg. af 19. Aarh. fremdroges her Sæt af Mad- og Drikkekar, hovedsagelig af romersk Arbejde, Drikkehorn og Bægere af Glas, Broncespande, Øsekar og Sier; endvidere Smykkesager, som Guldringe, Perler og Fibulaer. I 1878 afdækkedes en Grav med Drikkehorn, Træspand, Fibula og Glasperler, og 1894 undersøgtes den ypperste af disse Grave; den indeholdt det ubrændte Lig af en Mand og derved et Par Guldringe, et romersk Glaskar med paamalede Dyrefigurer, nogle Broncekar m. m. (Aarb. f. n. Oldk. 1897. S. 214 fl.). I Nærheden af dette Sted er der truffet flere, men tarveligt udstyrede Grave fra en lidt senere Tid. Mærkelige Fund fra Aarh. lige e. Chr. F. ere endvidere gjorte i „Baghøje" ved Himlingøje.

Enderslev Sogn omgives af Annekset Vraaby, Sædder, Herfølge, Himlingøje og Haarlev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $1^1/_2$ Mil S. for Kjøge. De noget højtliggende og jævne Jorder ere frugtbare. En Del Skove (Almisvænge, ɔ: Almindsvænge, en Del af Gunderup Kohave og Vallø Storskov).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2239 Td. Ld., hvoraf 1029 besaaede (deraf med Hvede 67, Rug 184, Byg 319, Havre 220, Ærter og Vikker 62, Blandsæd til Modenh. 55, til Grøntf. 82, Kartofler 17, andre Rodfrugter 21), medens der henlaa til Afgræsning 266, Høslæt, Brak, Eng m. m. 525, Have 40, Skov 279, Moser og Kær 2, Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 81. Kreaturhold 1893: 160 Heste, 693 Stkr. Hornkvæg (deraf 442 Køer), 307 Faar, 556 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $195,_{92}$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $8,_6$, 20 Arvefæstegd. med $119,_{11}$, 8 Fæstegd. med $37,_6$, 96 Huse med $28,_{14}$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 643 (1801: 383, 1840: 554, 1860: 656, 1880: 661), boede i 131 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 10 levede af immat. Virksomhed, 425 af Jordbr., 91 af Industri, 12 af Handel, 73 af andre Erhv., 22 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Enderslev* (Endeslev; gml. Form Jatnesleff, Jætneslef, Jænætslef, Jedenzlef, Jennesløff, Ænesløff, Endzlew, Endisløf) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1890) og Mølle; *Aggerup*; *Poulstrup*. Samling af Huse og Gaarde: *Enderslev-Oredrev*, *-Holteland*, *-Almind*, *-Hestehave* og *-Høstmark*.

Enderslev S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Vallø Birks Jurisdiktion (Kjøge), Præstø Amts sjæll. Amtstue (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 84. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Enderslev Kirke er overhvidtet og bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste, vestl. Del af Skibet er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten, iblandet med Kamp; to tilmurede, rundbuede Vinduer ses. Senere er det lave Taarn opført, forneden af Kridtsten, fra Skibets Tagskæg af røde Mursten, Skibet er blevet forlænget mod Ø., af Kridtsten, Kamp og røde Mursten, og overhvælvet, og Vaabenhuset (fladt, pudset Loft) er blevet tilføjet. Ind til Taarnhvælvingen fører en lav Spidsbue. Kirken har nu store, spidsbuede Vinduer. Altertavlen bestaar af et Maleri af Adam Müller: Christus prædiker fra Skibet, i en Renæssanceramme; Prædikestolen er udskaaren i Renæssancestil, Marmordøbefonten ny. Under den vestl. Hvælving et nyt Pulpitur. Paa Skibets Nordvæg en Trætavle over Sognepræsterne Fr. Chr. Birch, † 1729, og Laur. Lend, † 1753, opsat af begges Hustru Elisabeth Schrøder 1753. Ved Vaabenhuset ligger paa Kirkegaarden en Ligsten over Sognepræst Frands Dorph, † 1801. I Skibets Mur en Mindetavle over Joh. Ditl. Brandt,

Præst i Roholte og senere i Snesere, begr. her 1824. Paa Skibets Nordside er i en Kridtsten indskaaret Datoen for Englændernes Besøg $^{29}/_{6}$ 1807; i en anden er indridset: „1637 17. Aug. døde Jacob Nielssøn som boede her udi Endisløf og ligger herudfor begrafvet".

Vraaby Sogn, Anneks til Enderslev, omgives af dette, Haarlev og Sædder Sogne samt Fakse Herred (Karise og Tureby S.), fra hvilket det til Dels adskilles ved Tryggevælde Aa. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^{3}/_{4}$ Mil S. S. Ø. for Kjøge. De jævne Jorder ere gode. I Sognet Skrosbjærg Skov eller Tureby Hestehave m. m.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1708 Td. Ld., hvoraf 752 besaaede (deraf med Hvede 76, Rug 85, Byg 214, Havre 153, Ærter og Vikker 33, Blandsæd til Modenh. 130, til Grøntf. 38, Kartofler 6, andre Rodfr. 16), medens der henlaa til Afgræsn. 193, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Have 23, Skov 326, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 46 Td. Kreaturhold 1893: 121 Heste, 473 Stkr. Hornkv. (deraf 318 Køer), 184 Faar, 387 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $140_{,8}$ Td. Der var 18 Arvefæstegaarde med 106, 2 Fæstegd. med $5_{,7}$, 51 Huse med $17_{,8}$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse ($^{1}/_{2}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 450 (1801: 273, 1840: 283, 1860: 392, 1880: 441), boede i 80 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 21 levede af immat. Virksomh., 30 7 af Jordbr, 51 af Industri, 17 af Handel, 29 af andre Erhverv, 22 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vraaby* (udtales Fraaby) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Andelsmejeri (Skovkilde) og Mølle med Bageri; *Skrosbjærg* med Skole og Fællesmejeri. Sami. af Huse: *Skrosbjærg Oredrev*.

Vraaby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 83. Lægd. Kirken tilhører Vallø Stift.

Vraaby Kirke bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutning, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste, vestl. Del af Skibet er opført af Kridtsten i Spidsbuestil; Taarnet, der er bygget lidt senere, er af Bælter af Kridtsten og røde Mursten. I den senere Middelalder er Skibet blevet forlænget mod Ø., af Kridtsten og røde Mursten, og har faaet den tresidede Afslutn., ligesom det er blevet overhvælvet. Vaabenhuset, der har fladt, nyt Bjælkeloft og rundbuet Dør ind til Skibet, er i den nyeste Tid blevet forhøjet. Korbuen er spids. Koret har en lav, sekskappet Hvælving, Taarnrummet lav Krydshvælving. Ved den nyeste Tids Restauration har man søgt at gennemføre Rundbuestil. Altertavlen, der i 1890'erne har faaet et Maleri (Hyrdernes Tilbedelse; Kopi efter italiensk Maleri), og Prædikestolen ere gode Billedskærerarbejder fra Chr. IV's Tid; Marmordøbefonten er ny. Foran Knæfaldet en Gravsten fra 1663 over Birkefoged i Tureby Birk, Niels Pedersen.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Vraaby Kirke skulde nedrives og Sognefolket søge til Enderslev Kirke, hvortil Materialerne fra Vraaby Kirke skulde anvendes.

Stevns Herred.

Sogne:

Storehedinge Landsogn, S. 848. — Højrup, S. 849. — Magleby, S. 851. — Holtug, S. 853. — Strøby, S. 856. — Varpelev, S. 857. — Hellested, S. 858. — Smerup, S. 860. — Lyderslev, S. 860. — Frøslev, S. 862. — Lillehedinge, S. 863. — Havnelev, S. 864.

Herredet, det østligste og næstmindste i Præstø Amt, er en Halvø, der mod N., Ø. og S. omgives af Kjøge Bugt, Østersøen og Fakse Bugt, og som mod V. begrænses af Bjeverskov og Fakse Herreder, fra hvilke det paa en lang Strækning adskilles ved Stevns Aa, som efter at have forenet sig med den fra V. kommende Tryggevælde Aa kaldes med dennes Navn paa sit videre Løb mod N. ud til Kjøge Bugt. Herredets største Udstrækning fra N. til S. er omtrent $2^3/_4$, fra V. til Ø. 2 Mil. Jorderne ere gennemgaaende jævne, men højtliggende, højest mod Ø. hen imod Klinten, hvor de hæve sig til 150 F., 47 M. Selve Stevns Klint, der strækker sig fra Gjorslev Bøgeskov til Rødvig, og som bestaar af Lag af Skrivekridt, Kalk og Flint, er noget lavere (højeste Punkt er Højesti, 131 F., 41 M., det noget nordligere fremspringende Mandehoved er kun 95 F., 30 M.). Klinten, der falder stejlt af, afsætter vel ingen fremspringende Grunde i Havet, men Sejladsen nær Kysten er dog usikker paa Grund af Nedstyrtninger fra Klinten. Herredets Jorder ere ler- og sandmuldede med Underlag af Ler, Mergel og Kridt. Herredet har nogle spredt liggende Skove mod N. og i Midten, men det er ikke meget skovrigt (2078 Td. Ld.). Nogle smaa Vandløb søge til Stevns- og Tryggevælde Aa samt til Fakse Bugt; med Undtagelse af den lille Møllesø mod N. har Herredet ingen Søer. Med Hensyn til Frugtbarheden er det Amtets bedste Herred, idet der efter Matr. i Gennemsnit gik omtr. 8 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 36,703 Td. Ld. ($3{,}_{68}$ □ Mil, $202{,}_6$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $4045{,}_2$ Td. Folke-

tallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne: 10,473 (1801: 5731, 1840: 8336, 1860: 9713, 1880: 10,747). I Herredet ligger Købstaden Storehedinge. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Bjeverskov og Fakse Herreder. I verdslig Henseende hører det til Stevns Herreds Jurisdiktion og til Amtets 2. Forligskreds.

Stevns Herred kaldes i Vald. II's Jordeb. *Stethyumshæreth* og *Stethemsheret*; først i Beg. af 14. Aarh. forekommer Formen *Steffensheret* (*O. Nielsen*, Blandinger til Oplysning om dansk Sprog osv. I S. 341, afleder det af Stethi ɔ: Ambolt, hvilket skal betegne den fremspringende Klint; endnu i 16. Aarh. findes paa fremmede Søkort „Steden" brugt for Stevns). Herredet hørte fra 1660 til Tryggevælde Amt, der 1750 forenedes med Vordingborg Amt (se S. 764).

Litt.: Beskr. over Stevns Hrd., forf. 1667 af Herredets Præster i Anl. af Præsident Resens Begæring, i Suhms Saml. I, Hefte 2, S. 118 fl. — *S. Abildgaard*, Beskr. over Stevens Klint og dens naturlige Mærkværdigheder, Kbh. 1759. — *N. H. Weinwich*, Beskr. over Stevns-Hrd., Kbh. 1798. — „Stevns i ældre og nyere Tid", i Stevns Avis 1861, Særtryk Storehedinge 1862. — Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Stevns Hrd., af *J. B. Løffler* og *W. Mollerup*, 1892.

Storehedinge Landsogn, det største i Herredet, omgives af Højrup, Lillehedinge, Frøslev, Hellested, Magleby og Holtug Sogne samt Østersøen. De højtliggende, næsten jævne og frugtbare Jorder indeholde Herredets højeste Punkt, Møllebakke, 150 F., 47 M., med trigon. Station, ligesom Klintens højeste Dele (se S. 847). Gennem Sognet, i hvilket Kongeskov ligger, gaa Landevejen fra Kjøge til Storehedinge og den østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4763 Td. Ld., hvoraf 2648 besaaede (deraf med Hvede 322, Rug 406, Byg 749, Havre 502, Ærter og Vikker 261, Blandsæd til Modenh. 45, til Grøntf. 210, Kartofler 23, andre Rodfr. 128), medens der henlaa til Afgræsn. 515, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1419, Have 58, Moser og Kær 16, Byggegr. 37, Veje, Vandareal m. m. 70 Td. Kreaturhold 1893: 387 Heste, 1722 Stkr. Hornkv. (deraf 1129 Køer), 501 Faar, 1439 Svin og 41 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 573,$_7$ Td. Der var 47 Selvejergaarde med 292,$_2$, 51 Arvefæstegd. med 223,$_3$, 6 Fæstegd. med 20,$_9$, 137 Huse med 37,$_2$ Td. Hrtk. og 53 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1568 (1801: 750, 1840: 1268, 1860: 1486, 1880: 1624), boede i 313 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 59 levede af immat. Virksomh., 868 af Jordbrug, 14 af Fiskeri, 314 af Industri, 37 af Handel, 25 af Skibsfart, 188 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bjelkerup* (gml. Form Byerkorp, Byerkrop, Byerkerp), ved Landevejen, med Skole; *Sierslev* (Sigerslev; gml. Form Siggerslævæ, Sighærslef) med Skole, Fattiggaard (opf. 1869, Plads for 48 Lemmer), Mølle, Kridtslemmeri og Anløbsbro; *Tommestrup*, nær Klinten; *Renge* med Skole og Mølle. — Saml. af Huse: *Barmhjærtighedshuse*. — S. Ø. for Tommestrup ligger *Stevns Fyr* med Statstelefonstation; Fyrtaarnet er hvidt og rundt, 85 F. højt, Flammens Højde over Havet 203 F., Synsvidden 5 Mil.

Hovedgaarden *Erikstrup*, $39^5/_8$ Td. Hrtk., 230 Td. Ld., alt Ager, og Avlsgaarden *Seinhus* (Signehus), $18^5/_8$ Td. Hrtk., $316^1/_2$ Td. Ld., hvoraf $4^1/_2$ Skov, Resten Ager, høre begge under Gjorslev Gods (se S. 853). Andre

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Rengegaard*, $19^5/_8$ Td. Hrtk., 175 Td. Ld., alt Ager (til Ejendommen hører en Arbejderbolig til 4 Familier; en Del af Jorderne ligge paa Storehedinge Købstads Markjorder), og *Kappelkjær* (tidligere „Bryggerigaard") i Sierslev, $20^1/_2$ Td. Hrtk., 150 Td. Ld., alt Ager (en Del af Jorderne ligge paa Storehedinge Købstads Markjorder).

Storehedinge Lands., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 96. Lægd. Beboerne søge Kirken i Storehedinge Købstad.

Erikstrup kaldtes if. D. Atl. fordum Kongsgaard. Aar 1529 gav Fred. I Niels Clausen Livsbrev paa den. Senere blev den købt af Erik Walkendorff, der opbyggede den, gav den Navn og skænkede den til sin uægte Søn Christen Eriksen (adlet $^{26}/_4$ 1616), gift med Sophie Krabbe. Da de ikke efterlode sig Børn, gik E. over til Broderen Herluf Eriksen (se under Fuglebjærggaard S. 734), i alt Fald ejede hans Søn Erik Herlufsen den. Efter hans Død blev Gaarden 1681 for et Tilgodehavende paa 2940 Rd. udlagt til Provst Jacob Jørgensen Kofod, Sognepræst i Magleby, V. Flakkebj. Hrd., der 1689 solgte den for 2000 Rd. til Dronning Charlotte Amalie, som lagde den ind under Gjorslev Gods, med hvilket den siden har haft fælles Besidder.

I *Bjelkerup* boede vist den Tue „Beyerkorp", som nævnes 1376, og som sagtens er Fader til Væbneren Hemming Tuesen, der 1366—91 skrev sig til B.; 1399 nævnes Jep Ebbesen (Lunge) af B. og 1395—99 Johannes Falster af B. Sidstnævntes Sønnedatter Margrethe Lauridsdatter solgte 1468 sin Gaard i B. til Ridderen Hans Pøiske.

Ture Clementsen af *Syersleffuæ* nævnes 1356 og Hennichinus Reysere af Syerslef 1395—99. Sidstnævnte havde købt sin Gaard i S. af Væbneren Anders Pedersen (Griis) af Holme, der atter havde købt den af Jens Nielsen Grubbe.

Ogsaa i *Renge* har ligget en fri Sædegaard. Aar 1389 nævnes Ebbe Nielsen af Redinge, 1477 og 1482 hans Hustru Karine af R., og 1490 Anders Nielsen af R., der førte en Hummerklo i sit Vaaben. Sidstnævntes Broderbørn solgte 1505—6 Gaarden til Hr. Eskil og Hr. Mogens Gøye.

Paa Rengegaards Mark ligger en fredlyst Gravhøj, „Fredenshøj".

Højrup Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Storehedinge Lands. og Lillehedinge Sogn samt Østersøen. Kirken, mod Ø. yderst paa Klinten, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. Ø. for Storehedinge. De højtliggende, jævne Jorder (Maglehøj, 128 F., 40 M.) ere lerede med Kridtbund og frugtbare.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 766 Td. Ld., hvoraf 399 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 80, Byg 108, Havre 96, Ærter og Vikker 64, Blands. til Grøntf. 9, Kartofler 2, andre Rodfr. 8), medens der henlaa til Afgræsn. 126, Høslæt, Brak, Eng m. m. 186, Have 12, Skov 2, Byggegr. 12, Veje, Vandareal m. m. 29 Td. Kreaturhold 1893: 68 Heste, 290 Stkr. Hornkv. (deraf 165 Køer), 129 Faar, 181 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $103,_1$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $13,_4$, 8 Arvefæstegd. med $54,_8$, 8 Fæstegd. med $20,_6$, 43 Huse med $13,_6$ Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 338 (1801: 151, 1840: 263, 1860: 331, 1880: 365), boede i 86 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 10 levede af immat. Virksomh., 112 af Jordbrug, 65 af Fiskeri, 86 af Industri, 14 af Handel, 33 af Skibsfart, 2 af andre Erhverv, 14 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv. Fiskeri og Skibsfart spille en væsentlig Rolle.

I Sognet Byen *Højrup* (Højerup; gml. Form Høghæthorp, Høgherop), ved Klinten, med Kirke, Præstegd. og Skole.

Højrup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstings-

kreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 97. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjorslev.

Højrup Kirke (om hvilken Sagnet fortæller, at den hver Julenat flytter sig et Hanefjed ind for ikke at styrte ned) ligger saa yderligt paa Klinten, at der kun er 10 Alen fra Korets Gavl til Randen. Kirkegaardens østl. Mur, som er fjernet omtr. et Par Al. fra Brinken, ses tydeligt at være flyttet indefter. Ved Maalinger i 1892 viste det sig, at den dybeste Indskæring i Klinten ligger 6 Alen uden for Korvæggen, men 2 Alen inden for den noget over 1 Al. tykke Kirkegaardsmur. Kirken bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V., Sakristi mod N. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Kridtstenskvadre (hele Kirken er gulmalet); Koret, der synes at være den ældste Del, har paa Nordsiden et lille, rundbuet, nu tilmuret Vindue; Skibet har eet smalt, spidsbuet Vindue (nu tilmuret) paa hver Side*). Ved Skibets nordøstl. og sydøstl. Hjørne findes to oprindelige, diagonaltstillede Støttepiller. Paa Korets nordlige Væg staar en latinsk Indskrift (som dog i sin nuv. Skikkelse hidrører fra ny Tid), hvori det hedder: „Da Vald. IV regerede,

Stevns Klint med Højrup Kirke.

og da han med stor Hæder havde ødelagt Holstenernes meget stærke Hær og fanget Grev Nicolaus i Fyn, blev denne Kirke paa Stevns Klints yderste Rand af Hr. Henr. Gertsen, Biskop i Roskilde, indviet til St. Johannes Døberen og St. Clemens Martyr $^{11}/_{9}$ 1358" (se Marm. Dan. I S. 198). Den her omtalte Indvielse har dog vistnok fundet Sted i Anledning af en Ombygning af Skibet og ikke af Kirkens første Opførelse. Samtidig er der maaske foretaget Forandringer ved Koret, idet det er sandsynligt, at en tredelt, nu tilmuret Gruppe af spidsbuede Vinduer i Østgavlen, ligesom Korhvælvingen, skriver sig fra 2. Halvdel af 14. Aarh. Taarnet er opført af Kridtsten med røde Munkesten i Gavlen, Sakristiet af Kridtsten, Vaabenhuset af røde Munkesten. Skibet har fladt, gibset Loft, Taarnrummet og Sakristiet Krydshvælving. Skibet er forbundet med Taarnet og Koret ved Spidsbuer. Paa Kirkens Mure er der indridset talrige Aarstal og Navne; det ældste Aarstal paa Taarnet er 1520, paa Skibets Nordside staar 1584, paa Koret 1661. Altertavlen er et Billedskærerarbejde fra 1599 med Chr. IV's Navnetræk; Billedet er malet 1864 af Aug. Thomsen (Markus 9.7). Udskaaren Prædikestol fra 1605, da Ditlev Holck var Befalings-

*) Stevns Herred er det eneste Sted i Landet, hvor alle Kirkerne kun have eet Vindue paa hver af Skibets Langsider; det er utvivlsomt gjort af Sikkerhedshensyn.

mand paa Tryggevælde, med Holckernes og Krabbernes Vaaben; Døbefonten er ny. Døren ind til Vaabenhuset er et interessant Egetræsarbejde fra 1557. Paa Skibets nordl. Væg en lille Egetræsfigur af St. Clemens samt en Madonna med Barnet (se *V. Koch*, „Arkitekten" Nr. 106 [1896]).

Lidt S. for Kirken findes i Klinten en Hule, „Klintestuen", der efter Sagnet har været Opholdssted for Sørøvere.

Højrup S. var i ældre Tider Anneks til Lillehedinge og blev derefter 1678 Anneks til Storehedinge Købstad, indtil det 1855 blev et selvstændigt Sognekald.

Magleby Sogn omgives af Strøby, Varpelev, Hellested Sogne, Storehedinge Lands. og Annekset Holtug samt Kjøge Bugt. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. N. V. for Storehedinge og 2 Mil S. Ø. for Kjøge. De højtliggende (Klippinge Bjærge, 128 F., 40,$_2$ M.) og jævne Jorder ere ler- og kalkholdige og frugtbare. I Sognet en Del Skov mod N. (Skjeppelund, Magleby Sk., Dyrehave, en Del af Gjorslev Bøgesk.) og Møllesø. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Kjøge til Storehedinge og den østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4310 Td. Ld., hvoraf 1928 besaaede (deraf med Hvede 220, Rug 222, Byg 522, Havre 418, Ærter og Vikker 188, Blandsæd til Modenh. 142, til Grøntf. 79, Kartofler 21, andre Rodfr. 104, andre Handelspl. 12), medens der henlaa til Afgræsn. 430, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1015, Have 59, Skov 742, Stenmarker 12, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 70 Td. Kreaturhold 1893: 310 Heste, 1457 Stkr. Hornkv. (deraf 898 Køer), 353 Faar, 1077 Svin og 63 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895 509,$_8$ Td. Der var 47 Selvejergaarde med 336,$_2$, 23 Arvefæstegd. med 112,$_8$, 3 Fæstegd med 5,$_6$, 118 Huse med 30,$_2$ Td. Hrtk. og 56 jordløse Huse ($^{2}/_{3}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1182 (1801: 682, 1840: 1024, 1860: 1181, 1880: 1284), boede i 244 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 58 levede af immat. Virksomh., 677 af Jordbrug, 41 af Fiskeri, 219 af Industri, 45 af Handel, 2 af Skibsfart, 83 af andre Erhverv, 48 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv. Ved Siden af Landbrug er Fiskeri af nogen Betydning.

I Sognet Byerne: *Magleby* med Kirke, Præstegd., Skole, Andresens Hospital („Magleby Gade-Hospital", opr. 1742 af Etatsraad J. Andresen, † 1772, og Hustru, med et Hus til 8 fattige), Lindencrones Hospital („Magleby Kirke-Hospital", opr. 1763 af Etatsraad Chr. L. til Gjorslev, † 1772, og Hustru, med et Hus til 12 fattige af Gjorslev, Søholm og Erikstrup Godser), Forsamlingshus (opf. 1886) og Mølle; *Klippinge*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Mølle med Bageri (Andelsbageriet „Nordstevns"), Jærnbane- og Telegrafstation. Saml. af Huse: *Magleby-* eller *Aalekroghuse* og *Raamosehuse*.

Hovedgaarden *Søholm* (se nærmere under Gjorslev), med Mølle, har $75^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 550 Td. Ld., alt Ager. Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Klippingegaard*, $14^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 110 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager (2 jordløse Huse), og *Præstegaarden*, 12 Td. Hrtk., 80 Td. Ld., alt Ager.

Magleby S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjællandske Amstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 94. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjorslev.

Magleby Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V., Materialhus (før Sakristi) og Vaabenhus mod N., Tilbygning (tidligere Kapel) mod S. og lille Sakristi ved Korets Østgavl. Den ældste Del er opført i den tidligere Middel-

alder af Kridtstenskvadre. Noget senere forlængedes Kirken mod Ø., ligeledes af Kridtsten, og overhvælvedes samt fik spidsbuede Vinduer og Taarn. I Slutn. af Middelalderen tilføjedes de 3 Tilbygninger mod N. og S., Sakristi (med Krydshvælving) og Vaabenhus (med Bjælkeloft) af Skifter af Kridtsten og Mursten; Tilbygningen mod S. forbindes med Kirken ved en stor Rundbue. Paa den vestl. Mur af det anselige Taarn, der har et femsidet Trappehus mod N., staar Aarstallet 1592, da det rejstes paa ny, medens Arild Huitfeldt var Lensmand paa Tryggevælde, efter at det var styrtet ned 1584 (en Tavle i Koret, der minder om Begivenheden, nævner 1593*)). Taarnrummet er overhvælvet og forbundet med Kirken ved en Rundbue. Det har et højt firsidet Spir, der $^{11}/_{6}$ 1854 ramtes af Lynet og brændte, men atter opførtes 1855. Den nyeste Tilbygning, Sakristiet ved Østgavlen (med Bjælkeloft), er opført af Kridtsten og Mursten. Altertavlen (restaur. 1894—95 af Magn. Petersen) er et anseligt og rigt udskaaret Arbejde fra 1606, med Malerier, Farver og Forgyldning; Prædikestolen fra 1614 er ligeledes rigt udskaaren; mellem Prædikestolen og Himmelen er anbragt et Maleri med Chr. IV's Navnetræk. Døbefonten er ottekantet, af Mahognitræ. I Koret er opstillet en anselig og rigt udstyret Ligsten (tidligere i Gulvet foran Alteret) over Anders Bille til Søholm, † 1555, og hans to Hustruer Pernille Krognos, † 1533 — over hvem der er en Trætavle i Koret —, og Anne Lykke, † 1575; Stenen, paa hvilken Anders Bille og Anne Lykke ses i fuld Figur, er hugget kort efter Anders' 2. Ægteskab 1537, maaske af Bygmester og Stenhugger Martin Bussart (se Aarb. f. n. Oldk. 1888, S. 90). Træepitafium over Krigssekretær V. J. Wegener, † 1781; Blyplade over Sognepræst J. Poulsen Bering, † 1824. I Gravhvælvingen under Sakristiet ere bl. a. begravede Frants Rantzau til Søholm, † 1612 — i Sakristiet opbevares Stykker af hans Rustning og to Fanestænger, som han havde erobret i Kalmarkrigen —, og Hustru Anne Rosenkrantz, † 1618, samt Datter Sophie, Mogens Gyldenstjernes Hustru, † 1675; endvidere Chr. Lindencrone til Gjorslev osv., † 1772, og Hustru Mette Holmsted, † 1793, samt nogle af deres Børn (Tilbygningen mod S. har tidligere været Familiens Gravkapel). — Den fra Slutn. af Middelalderen stammende Kirkelade, der ligger ved Kirkegaardsmuren og er opført af Kridtstenskvadre med Skifter af Mursten og med blindingssmykkede Gavle , benyttes nu af det ovennævnte Lindencrones Hospital.

Søholm. Aar 1346 solgte Ridder Jakob Nielsen af *Magleby* paa Niels Eriksens Vegne af Linde til Niels Knudsen af Svanholm sin Gaard *Syøholm*, Byen Syøthorp, Vandmøllen og Vindmøllen ved Gaarden osv. Baade Hr. Jak. Nielsen og Niels Eriksen, der vistnok havde faaet S. med sin Hustru Cathrine Timmesdatter, hørte til Slægten Saltensee, og Skødet blev sikkert udstedt i Anl. af Niels Knudsen (Manderups) Ægteskab med Niels Eriksens Datter Cecilie. Hr. Niels Knudsen skrives senere baade til Magleby og til S., men sidstnævnte Gaard kom dog tilbage til Saltensee'erne, thi den ejedes af Cecilies Broder Erik Nielsen og derefter af Henneke Olsen (Bjørn), der ægtede den forrige Ejers Enke Ingeborg Pedersdatter Grubbe. Deres Datter Helene ægtede Hr. Steen Basse, der 1446 tilskødede sin Søsterdatter Fru Sidsel Lunge og hendes Ægtefælle Hr. Torbern Bille Søholm, Svanholm og meget mere Gods, mod at de skulde opkalde en Søn efter Hr. Steen. Derved kom saavel S. som Fornavnet Steen ind i Billeslægten, hvor det sidste er bevaret den Dag i Dag. Af Hr. Torberns Sønner skrev saavel Hr. Bent Bille som Hr. Steen Basse Bille sig til Søholm, men den forblev i førstnævntes Efterslægt og tilhørte Sønnen Hr. Anders Bille, † 1555, og dennes Søn Frants Bille, † 1563 i Slaget ved Øland. Sidstnævntes Søn Erik Bille døde barnløs 1590, og S. kom saa til hans Sødskendebarn Fru Anne Rosenkrantz, Fr. Rantzaus, hvis Datter Fru Sophie Rantzau ejede den 1651. Hun skødede den 1669 til Gehejmeraad Morten Skinkel, der 1680 solgte den (med Tilliggende 108 Td. Hrtk. og med „40 Td. Hrtk., som ere tagne af Sørup Bys Jord og lagte til Hovedgaardstaksten") til Dronning Charlotte Amalie (se videre under Gjorslev). — Den gamle Hovedbygning, der laa paa en Holm ved Søholm Sø, og som skal have haft Taarne og Spir, blev nedbrudt af Fred. IV. Senere opførte Etatsraad Lindencrone paa en anden Plads nærmere ved Magleby den nuv. Bygning, der bestaar af 4 Længer, af Kridtsten.

Magleby kom før 1383 til Folmer Jepsen Lunge, der 1402 solgte M. og Magleby Fang til Bisp Peder af Roskilde.

---

*) I Kongebrev af 1586 bestemmes, at da Taarnet var nedfaldet, og Sognefolket ikke evnede at genopføre det, maatte Kirkeværgerne oppebære for det Aar 2 Mark af hver af de af Kronens Kirker i Sjæll. Stift, som havde Raad.

Holtug Sogn, Anneks til Magleby (fra 1683), omgives af dette og Store hedinge Lands. samt Østersøen. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Storehedinge og $2^1/_2$ Mil S. Ø. for Kjøge. De højtliggende og gennemgaaende jævne Jorder ere af god ler- og kalkholdig Beskaffenhed. I Sognet Gjorslev Bøgeskov og Raahoved Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3741 Td. Ld., hvoraf 1823 besaaede (deraf med Hvede 294, Rug 153, Byg 536, Havre 346, Ærter og Vikker 94, Blandsæd til Modenh. 195, til Grøntf. 101, Kartofler 16, andre Rodfr. 88), medens der henlaa til Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 769, Have 75, Skov 403, Stenmarker 4, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 84 Td. Kreaturhold 1893: 265 Heste, 1245 Stkr. Hornkv. (deraf 878 Køer), 242 Faar, 46 Svin og 971 Geder. Ager og Engs Hartk. og haiv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $447,_2$ Td. Der var 23 Selvejergaarde med $314,_3$, 15 Arvefæstegd. med $89,_9$, 4 Fæstegd. med 10, 107 Huse med $30,_9$ Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse ($^2/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1132 (1801: 546, 1840: 872, 1860: 1052, 1880: 1125), boede i 210 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh., 630 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 37 af Fiskeri, 225 af Industri, 16 af Handel, 32 af Skibsfart, 63 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 48 vare under Fattigv. (44 i offtl. Anst.). Fiskeri har nogen Betydning.

I Sognet Byerne: *Holtug* (gml. Form Holthøjæ, Holtøghe, Holtogh, Holtu) med Kirke, Skole (nyopført 1889), Forsamlingshus (indrettet i den gamle Skolebygn.), Andelsmejeri („Nordstevns") og Mølle; *Raaby* med Fattiggaard for Magleby-Holtug Kommune (opf. 1881, Plads til 50 Lemmer). Desuden mærkes *Præsteskovhuse*, ved Gjorslev Bøgeskov *Bøgeskov* Udskibningssted og Toldkontrolsted og *Bredeløkke Skole*.

Hovedgaarden *Gjorslev* har $137^7/_8$ Td. Hrtk., 1000 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 42 Skov og Park, Resten Ager. Avlsgaarden *Bredeløkke*, under Gjorslev, har 46 Td. Hrtk., 350 Td. Ld., alt Ager (52 Td. Ld. i Storehedinge Landsogn) *). — Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Holtuggd.* med Mølle, 26 Td. Hrtk., $177^1/_2$ Td. Ld., alt Ager, og en Gaard i Raaby, $12^1/_8$ Td. Hrtk., 87 Td. Ld., alt Ager.

Holtug S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 95. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjorslev.

Holtug Kirke, der ligger højt, bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V. og Sakristi og Vaabenhus mod S. Hele Kirken er opført af Kridtsten, dog med enkelte Murstensskifter i Taarnet og Mursten i Sakristiets Gavl; udvendig er den gult overmalet. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder; mod S. i Skibet spores et lille, rundbuet Vindue. Senere forlængedes Kirken mod Ø. og overhvælvedes, ligesom Taarnet opførtes; fra det overhvælvede Taarnrum fører en Spidsbue ind til Kirken. Sakristi, med Hvælving, og Vaabenhus, med Bjælkeloft, ere vist fra den sildig gotiske Tid. Altertavlen bestaar af et Maleri fra 1821 af J. L. Lund: den korsfæstede, i en Egetræsramme i gotisk Stil. Prædikestolen er ny, Døbefonten, af Træ i gotisk Stil. Ved Kirkens Nordvæg er opstillet en anselig Ligsten (tidligere foran Alteret) over Peder Svave til Gjorslev, † 1552, og Hustru Else Skavesdatter samt deres Børn Gregers og Mourids, † 1546 (Begravelsen under Alteret blev lukket i Beg. af 19. Aarh.); Stenen, paa hvilken Manden og Konen ere udhugne

*) *Gjorslev, Søholm og Erikstrup Godser*, hvortil høre foruden de 3 Hovedgaarde Avlsgaardene Seinhus og Bredeløkke, ere i alt skyldsatte for 1206 Td. Ager og Engs Hrtk. og 55 Td. Skovskyldshrtk. Under Hovedgaardene drives omtr. 253, under Avlsgaardene 64 Td. Hrtk.; Arvefæstegodset udgør omtr. 680, Fæste- og Lejesteder omtr. 210 Td. Hrtk. Skovarealet er 1400 Td. Ld. Under Godserne høre Kirketienden af Højrup, Magleby, Holtug, Varpelev og Strøby Sogne samt Kongetienden af Storehedinge Lands. Godserne eje *Stevns Klint*, hvor der i stort Omfang brydes Skrivekridt og skæres Sten til Bygningsbrug. Ved Æskesti ud for Sierslev By er anlagt en Ladebro, hvorfra der afskibes en stor Del Kridt til Østersøhavnene; mindre Ladebroer ere anlagte ved Tommestrup og Højrup. Havnen Rødvig (se S. 864) tilhører ogsaa Godserne.

i hel Figur, ligner meget Stenen over Mourids Olufsen Krognos i Ringsted. Af andre Ligsten nævnes en over Sognepræst Laurids Christensen Winther, † 1664, og Hustru, og en over Terkel Petersen Østrup, Dronningens Forvalter i Stevns Hrd., † 1692, og Hustru. Paa Kirkens sydl. Væg to Stentavler, opsatte af den S. 851 nævnte Etatsr. J. Andresen til Minde om to Børn og hans Gaver til de fattige og Hospitalet. — Paa Kirkegaarden findes Familien Scavenius' Gravsted, hvor bl. a. hvile Etatsr. J. B. Scavenius, † 1820, og Hustru Karen Debes, † 1825 (Monument med Marmorrelief af Freund), og Kmhr. P. B. Scavenius, † 1868 (Monum. med Marmorrelief af Jerichau), samt den sidstes Hustru Charl. Sophie, † 1872 (Marmorrelief).

Gjorslev, tidligere en By (gml. Form Gjordslef, Gjordthesleff), er en meget gammel Gaard, der if. Huitfeldt „skal" have tilhørt den fra Erik Glippings Historie bekendte Væbner Rane Jonsen. Aar 1370 omtales Hovedgaarden G. med Halvparten af Byens Jorder som tilhørende Roskilde Bispestol, der havde en stærk Borg her*), og ved

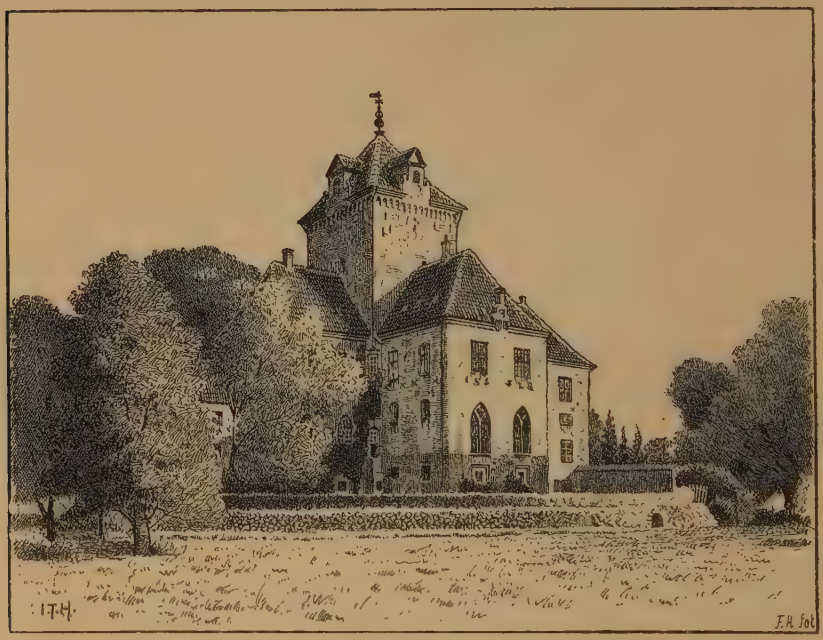

Gjorslev.

Beg. af 15 Aarh. opførte Bisp Peder Jensen Lodehat vistnok til Dels den endnu bevarede Bygning. Efter Reformationen fik Knud Ebbesen $^{6}/_{11}$ 1536 Følgebrev paa G.; men snart efter skænkede Chr. III Gaard og Gods til sin Raad, den for Reformationens Indførelse saa virksomme Peder Svave, hvis eneste Datter Elsebe blev gift med Vincents Juel, efter hvem den ejedes af Sønnen Peder Juel, som døde barnløs 1612. Søsteren Ellen Juel, Jens Billes, arvede G., som deres Søn Vincents Bille 1630 solgte til Rigskansler Just Høg, † 1646, der gjorde meget for Godset og lod en stor Del af den vedliggende Landsby nedlægge. Hans Søn Stygge Høg arvede G., men maatte 1663 overlade den til sine Kreditorer, af hvilke Broderen Just Høg, senere Vicestatholder i Norge († 1694), og Svogeren Henr. Juel til Lindbjærggd. († 1707) vare de vigtigste. Disse skødede 1664 G. til den holstenske Handelsmand Joach. Irgens (Jürgens), der en Tid havde været Chr. IV's Kammertjener og senere som Bjærgværksejer i Norge havde forstrakt Regeringen med store Summer under Krigen

*) Af bispelige Lensmænd nævnes Johannes Absalonsen (Ulfeldt), † 1396, Jens Skytte 1421, Ebbe Nielsen 1433, Folmer Jepsen 1470—74, Laurens Knob 1479—88, Søren Daa 1493—95, „Morgen", Teus Rosengaard, Niels Lunge, Mester Laurids Olsen, Hr. Knud Rud, Knud Ebbesen (Ulfeldt).

og derfor efter 1660 blev betalt med Jordegodser og 1674 optaget i den danske Adelsstand under Navnet v. Westervik, en Ejendom, han havde faaet 1661 (se *Fr. Meidell*, To Pengematadorer i 17. Aarh., i Museum 1894, 1. Halvbd. S. 100 fl.). Han lod Resten af Gjorslev By nedbryde og lægge ind under Hovedgaarden. Da det gik tilbage med hans Formue, maatte han pantsætte G. til et stort Handelshus Schardinell i Amsterdam, og efter hans Død 1675 maatte hans Enke, Hollænderinden Cornelia Bickers, Dec. 1677 give Schardinell Skøde paa Gaarden, hvorefter den af Handelshuset solgtes 1678 for 40,000 Rd. Specier til Dronning Charlotte Amalie. Hun for-

Spisesalen paa Gjorslev.

enede Søholm og Erikstrup med G., hvor hun oftere opholdt sig. Ved hendes Død 1714 tilfaldt Søholm Sønnen Fred. IV og G. og Erikstrup Datteren Sophie Hedevig, hvilken sidste dog alt 1716 bortbyttede G. og Erikstrup (i alt 1770 Td. Hrtk.) for Dronninglund, Dronninggaard og Børglumkloster til Fr. IV, som lod Godserne indrette til Ryttergods. Chr. VI solgte 1743 alle Godserne (i alt 2668 Td. Hrtk.) for 60,000 Rd. til Kammerraad Chr. Lintrup, 1756 adlet under Navnet Lindencrone. Han fik Godserne oprettet til Stamhus ved kgl. Bev. af $^3/_6$ 1763 og søgte paa alle Maader at forbedre dem; han opførte saaledes nye Bygninger, indførte Kartoffeldyrkning, ind-

skrænkede Hoveriet osv.; endelig ophævede han helt Hoveriet 1767 og indførte 1769 Arvefæste. Men Reformerne havde ikke den paatænkte Virkning, vel til Dels fordi de vare komne for tidlig, og Bøndernes Velstand aftog mere og mere. Sønnen Kmhr. J. F. Lindencrone († 1817), der 1785 havde overtaget Besiddelsen, fik 1791 Bev. til at ombytte Stamhuset med en Fideikommiskapital og solgte Godserne 1793 for 200,000 Rd. til Justitsraad, senere Etatsraad J. B. Scavenius. Han bestyrede Godset med stor Dygtighed, idet han lod det udskifte, Skovene indhegne og frede og meget forbedrede Kridtproduktionen paa Klinten (1798 købte han ogsaa Klintholm paa Møen). Hans store Interesse for Videnskabs og Nationalitets Fremme gav sig bl. a. Udslag i den af ham 1815 udsatte Prisopgave om det danske Sprogs Skæbne i Sønderjylland, der fremkaldte Werlauffs og Outzens Afhandlinger. Efter hans Død 1820 tilfaldt Godserne hans ældste Søn P. B. Scavenius, senere Kmhr. og optaget i Adelsstanden 1843, † 1868; ligesom Faderen havde han videnskabelige Interesser, især for Astronomi. Nuv. Besidder er hans Søn, fhv. Kultusminister, Kmhr. J. F. Scavenius.

Hovedbygningen, hvis ældste Dele skulle være opførte i Beg. af 15. Aarh. af Bisp Peder Jensen Lodehat, er bygget af Kridtsten i Korsform i to Stokværk foruden Kælder og med to Al. tykke Mure. Kælderen og nederste Stokværk have Hvælvinger; i det sidstnævnte bæres de indtil 12 Al. høje Hvælvinger i Forhallen, Spisesalen og Biblioteksværelset af en Søjle midt i Rummet. Paa Hvælvingerne i Forhallen er malet Roskilde Domkirkes Vaaben: to opadvendte Nøgler, St. Laurentii Rist og Bisp Peders fædrene Skjold, i hvilket ses et skægget Mandehoved med en underlig Hat, som er bleven kaldt Lodehat (eller Jødehat). Midt over Korset hæver sig et firkantet Taarn med teglhængt Spidstag. I 18. Aarh. blev der opført en Sidefløj, og 1843 lod Kmhr. P. B. Scavenius efter Tegn. af Hetsch opføre en ny 3 Stokværk høj Sidefløj med et Taarn for Enden, hvori der er indrettet et Observatorium. Disse to Sidefløje indeslutte sammen med Hovedbygningen Gaarden, der altsaa er aaben paa den ene Side. Paa Gaarden findes en usædvanlig rig, videnskabelig ordnet Kortsamling, et meget stort Bibliotek osv. — Over Graven, der omgiver Bygningen, fører en Bro af Kridtsten med tre Buer, fra Lindencrones Tid, og en ny Bro af Træ fra Haven til Porten i det nye Taarn. Ladebygningen stammer fra Just Høgs Tid. — Den meget store og smukke Have, hvori der 1870 af Godsets Beboere er rejst et Monument (Broncebuste paa Granitfod) for Kmhr. P. B. Scavenius, er anlagt i blandet, dog mest engelsk Stil. I Haven er der mange sjældne Træer, saaledes en 34 F. høj sibirisk Ædelgran, en 38 F. høj Thuja gigantea, en 41 F. høj Quercus Phellos, en 83 F. høj Sølvpoppel (Stammens Omf. 8 F. og 2 T.), en 18 F. høj Salix purpurea, en 19 F. høj Zelkowa crenata, hvis Krone har et Omfang af 120 F., en 38 F. høj Acer macrophyllum, en 39 F. høj Negundo aceroides, en 12 F. høj Cerasus lusitania, en 60 F. høj Robinia viscosa og en 45 F. høj Hængebøg.

I den smukke *Gjørslev Bøgeskov*, der er rig paa høje, velvoksne Bøge og en Del store Egetræer, findes en 82 F. høj Lærk (Larix europaea) og en 107 F. høj Fagus silvatica samt en anden Bøg, der er 104 F. høj.

Ved Klippinge By er der 1869 rejst en Mindestøtte for Etatsraad Lindencrone i Anl. af, at det var 100 Aar siden, han gav sine Bønder Arvefæste.

Is Jepsen i *Holtuæ* nævnes i Breve af 1470 og 1474.

Strøby Sogn, Herredets nordligste Trekant, omgives af Magleby Sogn og Annekset Varpelev, Bjeverskov Herred (Haarlev, Taarnby, Valløby og Herfølge S.), hvorfra det adskilles ved Tryggevælde Aa, og Kjøge Bugt. Kirken, mod V. i Sognet, ligger $1^1/_4$ Mil N. V. for Storehedinge og $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Kjøge. De noget højtliggende, jævne Jorder ere af god Beskaffenhed. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Storehedinge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3474 Td. Ld., hvoraf 1803 besaaede (deraf med Hvede 153, Rug 261, Byg 573, Havre 392, Boghvede 2, Ærter og Vikker 176, Blandsæd til Modenh. 46, til Grøntf. 133, Kartofler 23, andre Rodfr. 41), medens der henlaa til Afgræsning 402, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1060, Have 38, Skov 4, Moser og Kær 2, Stenmarker 91, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 44. Kreaturhold 1893: 330 Heste, 1256 Stkr. Hornkvæg (deraf 847 Køer), 633 Faar, 1045 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $418,_2$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med $79,_3$, 56 Arvefæstegd. med $278,_6$, 4 Fæstegd. med $23,_1$, og 119 Huse med $37,_2$ Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1122 (1801: 602, 1840: 853,

1860: 1071, 1880: 1181), boede i 242 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 40 levede af immat. Virksomhed, 650 af Jordbr., 64 af Fiskeri, 209 af Industri, 41 af Handel, 18 af Skibsfart, 54 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv. Fiskeri har en Del Betydning.

I Sognet Byen: *Strøby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, to Forsamlingshuse (opf. 1885 og 1889), Andelsmejeri og Ladeplads. Saml. af Gaarde og Huse: *Strøby Grøftemark* med Skole, *Strøby-Egede* med Skole og 2 Møller, *Tølvhuse* med Mølle, *Strøbylille* og *Møllemark* med Mølle.

Strøby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 92. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjorslev.

Strøby Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi og Kapel mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; Skibet og Koret have hver haft et rundbuet Vindue paa hver Side; den runde Korbue er vist senere udvidet. I den senere Middelalder overhvælvedes først Koret, derpaa Skibet, som forlængedes mod V. og fik Gavl af Mursten. Tilbygningerne ere af Kridtsten, blandet med Mursten; Kapellet har Rundbue ind til Kirken. Altertavlen er et godt Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid med et Billede (Opvækkelsen af Enkens Søn) af A. L. J. Dorph; Prædikestolen er ligeledes et udskaaret Arbejde fra Chr. IV's Tid, Granitdøbefonten er vist den oprindelige. En 16armet Metalkrone er skænket 1748 af Marie Birck, gift med Sognepræst Martin Ohnsorg; hun er begravet i Sakristiet, hvor der findes Gravstene over Sognepræsterne Søren Christensen Rosing, † 1618, og Villum Hansen Lemvig, † 1621. Over Korbuen en Trætavle med Lindencrones Vaaben.

Varpelev Sogn, Anneks til Strøby, omgives af dette, Magleby og Hellested Sogne samt Bjeverskov Herred (Haarlev S.), fra hvilket det adskilles ved Tryggevælde Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Storehedinge og $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Kjøge. De noget højtliggende og jævne Jorder ere af god Beskaffenhed. Gennem Sognet gaar den østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1054 Td. Ld., hvoraf 577 besaaede (deraf med Hvede 45, Rug 77, Byg 185, Havre 128, Ærter og Vikker 77, Blandsæd til Modenh. 14, til Grøntf. 28, Kartofler 3, andre Rodfr. 19), medens der henlaa til Afgræsning 141, Høslæt, Brak, Eng m. m. 297, Have 11, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1893: 112 Heste, 413 Stkr. Hornkv. (deraf 268 Køer), 177 Faar, 353 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $140,_9$ Td. Der var 15 Selvejergaarde med 50, 15 Arvefæstegd. med $64,_8$, 4 Fæstegd. med $22,_8$, 21 Huse med $3,_3$ Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 304 (1801: 169, 1840: 272, 1860: 315, 1880: 312), boede i 68 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 11 levede af immat. Virksomhed, 221 af Jordbrug, 34 af Industri, 11 af Handel, 12 af andre Erhverv, 7 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Varpelev* (gml. Form Warppælevæ, Warpæløwæ) med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1896), Mølle og Jærnbaneholdeplads.

Varpelev S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 93. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjorslev.

Varpelev Kirke, der er overkalket, bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Kridtsten, vist i 1. Halvdel af 13. Aarh.; noget senere tilføjedes Taarnet, ogsaa af Kridtsten, og Kirken fik spidsbuede Krydshvælvinger,

ligesom Taarnrummet, der har Rundbue ind til Kirken. I den senere Middelalder forlængedes Kirken mod Ø., og vist samtidig gjordes Korbuen spids, og de andre Tilbygninger tilføjedes af røde Munkesten, ligesom Korforlængelsen. Altertavlen er et nyt Træskærerarbejde med et Maleri af Aug. Thomsen („Lader de smaa Børn komme til mig"); paa Alterbordet et Krucifiks af Elfenben fra Renæssancetiden; ny Prædikestol; Døbefonten har Kumme af Granit og oliemalet, muret Fod. Lysekrone fra 1657; i Sakristiet i Nicher to Figurer: Maria og Johannes. Ved Sakristiets Væg staar en mærkelig Ligsten (uden Aarstal, men vist fra Beg. af 14. Aarh.) over „Nicolaus camerarius" med Hustru Cecilia (man har ment, at de vare Forældre til Drost Peder Hoseel) og flere af deres Slægt; paa Stenen er udhugget en Mand og en Kvinde (se *Løffler*, Gravst. fra Middelalderen, S. 24).

I en lav Banke ved Varpelev er der 1876—77 undersøgt en meget vigtig Gravplads væsentlig fra den ældre Jærnalder („*Varpelev-Fundet*", se *Engelhardt*, Aarb. f. n. Oldk. 1877, S. 349), omfattende omtr. 30 Grave, hvori ubrændte Lig af Mænd, Kvinder og Børn. De fleste Grave fandtes kun i ringe Dybde under Jorden og indeholdt faa eller slet ingen Oldsager. I et Par dybereliggende Grave var Fundet derimod meget rigt; ved et Mandslig fandtes saaledes bl. a. flere Glasbægere (det ene med græsk Indskrift), Drikkehornsbeslag, Broncefad, Træspand og nogle Smykkesager af Guld; i en Kvindegrav bestod Udstyret af en Fibula, to Guldringe, en Træspand og Brudstykker af et Glasbæger, m. m. N. V. for denne Gravplads afdækkedes 1861 en isoleret liggende Grav fra samme Tid, med det sædvanlige Sæt af romerske Mad- og Drikkekar, deribl. et Par sjældne Glasbægere med paamalede Figurer (*Herbst*, Ann. f. n. Oldk. 1861, S. 305.)

Hellested Sogn omgives af Varpelev, Magleby, Storehedinge Lands., Frøslev, Lyderslev og Smerup Sogne samt Fakse Herred (Alslev og Karise S.) og Bjeverskov Hrd. (Haarlev S.), fra hvilke det adskilles ved Stevns- og Tryggevælde Aa. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil V. N. V. for Storehedinge og 2 Mil S. for Kjøge. De noget højtliggende Jorder ere overvejende jævne og af god Beskaffenhed. I Sognet en Del Skov (Bolsk., Arnøje Hestehave, Stubbekrog, Søndersk.). Gennem Sognet gaar Landevejen til Storehedinge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4941 Td. Ld., hvoraf 2350 besaaede (deraf med Hvede 365, Rug 183, Byg 608, Havre 517, Boghvede 2, Ærter og Vikker 239, Blandsæd til Modenh. 221, til Grøntf. 102, Kartofler 9, andre Rodfr. 101), medens der henlaa til Afgræsn. 618, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1276, Have 89, Skov 461, Moser og Kær 26, Byggegr. 26, Veje, Vandareal m. m. 95 Td. Kreaturhold 1893: 365 Heste, 1666 Stkr. Hornkv. (deraf 1056 Køer), 458 Faar, 1386 Svin og 45 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $537,_{15}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $138,_5$, 44 Arvefæstegd. med $321,_8$, 6 Fæstegd. med $39,_7$, 149 Huse med $33,_8$ Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1249 (1801: 724, 1840: 959, 1860: 1080, 1880: 1283), boede i 206 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 48 levede af immat. Virksomh., 809 af Jordbr., 198 af Industri, 37 af Handel, 112 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hellested* (gml. Form Hællestæthæ, Hælgæstæthe, Helæstæthe), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1882), Hospital — oprindelig opr. 1780 af Landøkonomiinspektør Vølchers paa Juellinge og Hustru i et Hus i Juellinge Have for 3 fattige Enker eller Enkemænd af Grevskabet Bregentved, senere af Grev J. G. Moltke til Bregentved flyttet til Hellested og udvidet til 6 Lemmer, atter udvidet 1823 af Grev A. V. Moltke til 10 Lemmer, der foruden Husly hver faar aarl. 24 Kr.; endelig gives der under den nuv. Besidder af Grevskabet, Grev F. Chr. Moltke, hvert Lem 50 Kr. halvaarlig foruden fri Læge og Medicin —, Andelsmejeri og 2 Møller; *Barup* med Friskole og Dampmejeri; *Arnøje* (gml. Form Arnhøgh, Arnughæ, Arnow), ved Landevejen,

med Skole; *Taastrup* (gml. Form Torstrup, Thorstrup). Desuden *Taastrup-* og *Hellested Oredrev* og *Nyby Huse*.

Hovedgaarden *Juellinge*, under Grevskabet Bregentved (se S. 663), har $119^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., omtr. 1000 Td. Ld. Andre Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Præstegaarden*, $17^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 117 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, Resten Ager, og en Gaard i Taastrup, 16 Td. Hrtk., omtr. 158 Td. Ld., alt Ager.

Hellested S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 127. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Hellested Kirke, der er overkalket, bestaar af Skib og Kor med lige Afslutning, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. samt Kapel og Sakristi mod N. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; paa hver Langside ses et rundbuet Vindue. I den senere Middelalder fik Kirken to spidsbuede Hvælvinger, og noget efter forlængedes Kirken mod Ø.; det nye Parti fik ogsaa to Hvælvinger, og Taarnet tilføjedes (1765 ombygget fra Grunden), ligesom ogsaa Vaabenhus og Kapel, begge med kamtakkede og blindingssmykkede Gavle, ligesom Korgavlen. Kirken blev restaureret 1840. Altertavlen er et rigt udstyret Billedskærerarbejde fra 1604 med et nyt Billede fra 1885 af O. Mathiesen: Christus i Getsemane; det gamle Billede, Korsfæstelsen og Nadveren, er nu i Sakristiet; Prædikestolen er samtidig med Altertavlen, Døbefonten er et karakteristisk Træarbejde fra 1742. De øvre Stolestader ere fra 1631, en niarmet Malmlysekrone fra 1656; Orgelet er skænket 1840 af Marie Elisabeth Moltke. I Kirken hænger et paa en Kobberplade malet Mandsportræt, som fandtes 1826, da man brolagde Præstegaardens Gaardsplads, og som man har antaget forestiller Peder Syv, som var Præst her fra 1664 til sin Død 1702; hans Grav er i en Hvælving under Alteret. I Kapellet er der en hvælvet Begravelse med 3 Kister, hvori hvile Regimentsskriver Jens Bruun og hans to Hustruer. Sakristiet var indtil 1802 Gravkapel for Juel'erne, og her hvilede bl. a. General-Admiral Baron Jens Juel, † 1700 (hans Kiste staar nu under Taarnet), hans første Hustru Vibeke Skeel, † 1685, Fr. Vind til Harrested og Baggesvogn, † 1702, hans Hustru Sophie Cathrine Juel, † 1705, Baron Jens Krag Juel Vind, † 1776 (Marmorsarkofagen med Portrætmedaillon blev udført 1777 af J. Wiedewelt, men først opsat i Kirken 1779).

Juellinge, tidligere *Valbygaard* (af en nedlagt Landsby), er en gammel Herregaard, der 1387 paa Skiftet efter den rige Hr. Jakob Olufsen Lunge blev udlagt til hans Døtre Sophie og Regitze. Aar 1400—20 tilhørte Valby eller Volby Væbneren Jep Knudsen, hvis Fader Knud Nielsen Lille 1383 havde skrevet sig til *Arnøwæ*. Hans Søn Knud Jepsen besad Valby 1437—70, men dennes Søn Jep Knudsen skrev sig 1479 paany til Arnøje. Valby synes Slægten, der førte en Blomst i sit Vaaben (ligesom Akeleye-Slægten), at have afhændet til Hr. Bjørn Johansen, der 1474—1502 skrev sig til denne Gaard, som hans Sønnedatter Anne Johansdatter Bjørn vistnok tilførte sin Ægtefælle Chrf. Lindenov († 1585). Senere ejedes den af Herluf Daa († 1630), hvis Enke Fru Karen Grubbe († 1658) ægtede Vincents Bille, som 1653 solgte Valbygd. til Rigsraad Gunde Rosenkrantz. Han solgte den atter 1657 til Fru Ide Lunge (Enke efter Otte Skeel til Katholm), som ejede den til sin Død 1671, hvorefter den gik over til Svigersønnen, Gehejmeraad, senere General-Admiral Jens Juel, som $^{10}/_{12}$ 1672 fik den oprettet til Baroni og kaldte den Juellinge. Jens Juels Datter blev gift med Etatsraad, Stiftamtmand Fr. Vind, hvis Søn Kammerjunker, senere Kmhr. Jens Juel Vind 1719 mageskiftede Gaarden (omtr. 915 Td. Hrtk.) til Fred. IV for Halstedkloster paa Laaland, som derpaa $^{26}/_{12}$ 1721 blev oprettet til Baroniet Juellinge. Gaarden i Stevns blev 1735 af Chr. VI overdraget til Fred. Greve af Danneskjold-Samsøe, der 1750 solgte den til Ad. Gottlob Moltke (se S. 665), der indlemmede den i Grevskabet Bregentved. — Den ældre Hovedbygning var opført af Chrf. Lindenov (over Porten skal have staaet hans Navn og Aarstallet 1585); 1675 afløstes den af den nuv. Bygning, to Stokværk høj foruden en høj Kælder.

Ved Hellested er der en fredlyst Høj, „Maglehøj", omsluttende en Jættestue. Sammesteds er der tæt under Jordfladen fundet en ejendommelig, stor og kostbar

Guldring fra den ældre Jærnalder, der almindeligt har været antaget for Prydelse til et Gudebillede, men langt snarere er en Halsring af overudviklet Form. — S. for Hellested ligger en Høj, „Elverhøj", der har givet Navn til J. L. Heibergs Skuespil.

Smerup Sogn, Anneks til Spjellerup S. i Fakse Hrd., omgives af dette Hrd. (Spjellerup og Vemmetofte S.), Hellested og Lyderslev Sogne samt Fakse Bugt; Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Storehedinge. De for det meste jævne Jorder ere af god Beskaffenhed. Mod S. V. ved Kysten Skoven Marelund (gml. Form Mathælund).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2284 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Hvede 216, Rug 74, Byg 299, Havre 253, Ærter og Vikker 109, Blandsæd til Modenh. 76, til Grøntf. 100, Kartofler 10, andre Rodfrugter 87), medens der henlaa til Afgræsn.: 250, Høslæt, Brak, Eng m. m. 580, Have 31, Skov 76, Byggegr. 21, Veje, Vandareal m. m. 99 Td. Kreaturhold 1893: 204 Heste, 906 Stkr. Hornkv. (deraf 577 Køer), 254 Faar, 725 Svin og 38 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $260_{,8}$ Td. Der var 38 Arvefæstegaarde med $234_{,2}$, 1 Fæstegd. med $6_{,7}$, og 108 Huse med 20 Td. Hrtk. (næsten $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 787 (1801: 506, 1840: 682, 1860: 757, 1880: 843), boede i 163 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 12 levede af immat. Virksomh., 468 af Jordbrug, 114 af Industri, 21 af Handel, 8 af Skibsfart, 136 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Smerup* (gml. Form Smesthorp, Smiththorp) med Kirke og Skole; *Store-Taarøje* (gml. Form Thoroive, Thorhøwæ, Thorow) med Skole, Andelsmejeri (Nordhøj) og Mølle; *Lille-Taarøje* med Skole.

Smerup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 104. Lægd. Kirken tilhører Vemmetofte Kloster.

Smerup Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. med et lille Materialhus ved dets Vestside. Kirken er opført af Kridtsten, dog med Mursten i Korgavlen. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder; paa hver Langside skimtes et rundbuet Vindue. Senere forlængedes Kirken mod Ø. og afsluttedes med lige Gavl med Kamtakker og Blindinger, i Mønstermurværk, og Sidemurene fik aftrappet Gesims; ogsaa mod V. forlængedes Skibet, og Kirken overhvælvedes. Senere tilføjedes Taarnet, hvis overhvælvede Rum forbandtes med Skibet ved en Spidsbue, ligesom ogsaa Vaabenhus og Sakristi (overhvælvet) opførtes. Materialhuset er fra nyeste Tid. Paa flere Steder i Tilbygningerne ses indmuret Hoveder (deribl. Peder Jensen Lodehats Mandehoved) og udskaarne Kridtstenskvadre; 1888 fandtes nogle Kalkmalerier i Koret og Skibets østl. Hvælving. Altertavlen er et smukt Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid med et Maleri af F. L. Storch fra 1857; foroven et ældre Maleri: Himmelfarten og Opstandelsen; Prædikestolen er fra Beg. af 17. Aarh.; Døbefonten er ny, i Renæssancestil. Dele af Degnestolen ere fra omtr. 1530. Mellem Kor og Skib et Trærækværk fra yngre Renæssancetid med Figurer af Christus paa Korset, Maria og Johannes, fra den senere Middelalder.

Johannes Grubbe af *Smerup* nævnes 1371. Han pantsatte alt sit Gods i Smerup og Taarøje til Hr. Jens Andersen (Brok).

Lyderslev Sogn omgives af Smerup og Hellested Sogne, Annekset Frøslev, Havnelev S. og Fakse Bugt. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Storehedinge. De for det meste jævne Jorder ere ler- og mergelholdige og gode. En Del Skov (Morresk., Kobbelsk., Fællessk m. m.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3363 Td. Ld., hvoraf 1814 besaaede (deraf med

Hvede 293, Rug 95, Byg 490, Havre 437, Ærter og Vikker 139, Blandsæd til Modenh. 140, til Grøntf. 119, Kartofler 5, andre Rodfr. 94), medens der henlaa til Afgræsn. 400, Høslæt, Brak, Eng m. m. 773, Have 34, Skov 197, Moser og Kær 4, Stenmarker, 6, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 110 Td. Kreaturhold 1893: 286 Heste, 1167 Stkr. Hornkv. (deraf 775 Køer), 370 Faar, 921 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $382,_6$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $118,_6$, 38 Arvefæstegd. med $247,_5$, 104 Huse med $16,_1$ Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 852 (1801: 659, 1840: 771, 1860: 829, 1880: 911), boede i 153 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 35 levede af immat. Virksomh., 500 af Jordbrug, 13 af Fiskeri, 188 af Industri, 26 af Handel, 58 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 13 vare under Fattigvæsenet.

I Sognet Byerne: *Lyderslev* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Gjevnø* med Skole („Lyderslev Skole"), Forsamlingshus (opf. 1888), Andelsbageri („Sydstevns") og Andelsbryggeri; paa Gjevnø Mark Frimenighedskirke (opf. 1887) og Forsamlingshus med Gymnastiklokale (opf. 1881); *Lund* med Skole og Friskole. Mod N. *Lejrstofte Huse*. — Hovedgaarden *Højstrup*, under Vemmetofte Kloster, har $73^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk., 5 Td. Skovskyld, 787 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 156 Skov, Resten Ager; til Hovedgaarden høre 3 Huse; Bøndergodset indtager største Delen af Lyderslev og Havnelev Sogne (se under Vemmetofte). — *Præstegaarden* har 16 Td. Hrtk., 111 Td. Ld., hvoraf næsten alt Ager.

Lyderslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 101. Lægd. Kirken tilhører Vemmetofte Kloster.

Lyderslev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. med Gavle, der vende mod N. og S., Tilbygning mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; der er Spor af et rundbuet Vindue paa Nord- og Sydsiden. Senere forlængedes Kirken mod Ø. (paa Korgavlen staar Aarstallet 1426), Kirken overhvælvedes, og Sakristiet, den anden Tilbygning (vist oprindelig Vaabenhus) og Taarnet opførtes; Forlængelsen er af Kridtsten, Tilbygningerne af Kridtsten og Mursten. Kor og Taarn ere restaurerede 1642 og 1735. Altertavlen er et Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid med et Billede fra 1845 af J. Roed: Christus toer Disciplenes Fødder; Alterkalken bærer Erik Walkendorffs Vaaben. Udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Marmordøbefonten, med Træhimmel, er fra omtr. 1800. Den ene Klokke er fra Middelalderen (ulæselig Indskrift). I Kirken hænger en Malmlysekrone, der er ophængt af Digteren og Oldgranskeren Jørgen Sorterup, Sognepræst her fra 1692 til sin Død 1723, paa Begæring af hans Datter Anne Cathrine. † 1711 af Pesten i Kbh., over Moderens Grav, Anna Cathrine Hjort, † 1694, hvis Ligsten findes i Tilbygningens Væg. Indtil ind i 19. Aarh. hang Sorterups (og Families) Portræt i Kirken; men det „blev da med flere andre Sager udtaget af Kirken" og solgt ved Auktion. I Sakristiets Gulv en smuk Ligsten over Sognepræsten Søren Christensen Aalborg, † 1654, og Hustru og to Døtre. I Koret Epitafium over Landkommissarius, Forpagter paa Højstrup Fr. Leegardt og Hustru, begge døde 1783. Ligstenene over Sorterup selv og over Præsten Niels Rasmussen, der myrdedes 1635 af sin Hustru og en Bondekarl samme Dag, de havde været til Alters, findes ikke mere. — Paa Kirkegaarden Ligsten over Forvalter paa Vemmetofte Marcus Friese, † 1705. Ved Taarnets nordl. Side Familiebegravelse for Sognepræst, Dr. theol. W. Fr. Engelbreth, † 1862. Paa Kirkegaarden er ogsaa jordet den af Oehlenschläger besungne Lars Bache („Den bolde Lars Bagge", Liebenbergs Udg. XXIV, S. 255), der Nov. 1801 frelste 7 Mennesker paa Helsingørs Red, senere udmærkede sig som Kaper i Krigen mod Englænderne og druknede ved Stevns 1809 (Bedstefader til den hist. Forfatter, Skoledirektør Niels B. og Maleren Otto B.).

Højstrup (Høgstorp, Høxtorp) tilhørte 1356 Hr. Jep Olufsen Lunge og blev paa Skiftet efter ham 1387 udlagt til Sønnen Hr. Folmer Jepsen, som 1406 tilskødede

Dronning Margrethe Gaarden, der nu blev en kgl. Forlening. Den første Lensmand var vistnok Mogens v. Alen el. Alanin. Senere nævnes Peder Neb 1447—61, Claus Neb 1479—90 og Hr. Tyge Brahe 1502. Omtr. 1503 fik den som Hofmesterinde hos Chr. II's Dronning Elisabeth bekendte Fru Anne Meinstrup H. som Pantelen af Kronen (1508 var Adelsmanden Palle Daa hendes Foged paa H.); da hun ved 1517 faldt i Unaade, fratog Kongen hende Pantelenet, men under Fred. I fik hun det tilbage. Efter at hun var bleven dræbt paa Ringsted Landsting 1535, fik hendes Svigersøn Chr. Friis († 1561) H., som omtr. samtidig blev plyndret af Kjøge Borgere, i Forlening. Af senere Lensmænd nævnes Erik Walkendorff til Glorup, der havde det 1555—1606, derefter Henning Gøye til Kjærstrup og Turebyholm, efter hvis Død H. 1617 blev inddraget under Tryggevælde Len. I Beg. af 18. Aarh. genoprettede Dronning Charlotte Amalie den atter som Herregaard og lagde derunder 4 Bøndergaarde og Frøslevgd. (se S. 863). Saaledes forenedes H. med Vemmetofte, der efter Dronningens Død gik over til Sønnen Prins Carl; 1719 blev H. optagen blandt Ryttergodserne; da Prins Carl døde 1729, arvedes Godserne af Søsteren Sophie Hedevig, som testamenterede dem til Vemmetofte Kloster. — Paa Dronning Margrethes Tid, berettes det, var Højstrup en Stenbygning med Befæstninger. Hvorledes Gaarden har set ud, efter at den var bleven plyndret under Grevens Fejde, vides ikke; Aar 1617 befalede Kongen at lade „det store Taarn" nedtage; men alt under Henning Gøye omtales det som nedfalden. Den Hovedbygning, som Charlotte Amalie lod opføre, bestod af en Hovedlænge af Grundmur i to Stokværk og to Sidelænger af Bindingsværk. Den nuv. Bygning i Villastil i eet Stokværk med Frontespice og Gavlværelser paa den sydl. Del af Bygningen er opført 1866—68. Nogle Damme ved Gaarden ere muligvis Levninger af Grave. N. Ø. for Bygningen skal man have stødt paa Bygningsrester.

Frøslev Sogn, Anneks til Lyderslev, omgives af dette, Hellested, Storehedinge Lands., Storehedinge Købstadsjorder, Lillehedinge og Havnelev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. V. for Storehedinge. De noget højtliggende og jævne Jorder ere af god Beskaffenhed. Mod V. Slaagaards Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2551 Td. Ld., hvoraf 1366 besaaede (deraf med Hvede 210, Rug 128, Byg 305, Havre 315, Ærter og Vikker 160, Blandsæd til Modenh. 119, til Grøntf. 79, andre Rodfr. 50), medens der henlaa til Afgræsn. 347, Høslæt, Brak, Eng m. m. 665, Have 37, Skov 50, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 61 Td. Kreaturhold 1893: 215 Heste, 929 Stkr. Hornkv. (deraf 620 Køer), 255 Faar, 616 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 269,$_8$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 18,$_2$, 36 Arvefæstegd. med 236,$_2$, 60 Huse med 15,$_4$ Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse ($^2/_8$ Fæste, og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 532 (1801: 359, 1840: 445, 1860: 513, 1880: 548), boede i 100 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 8 levede af immat. Virksomh., 428 af Jordbrug, 61 af Industri, 12 af Handel 13 af andre Erhv., 2 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Frøslev* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Mølle, Andelsmejeri og Teglværk. Saml. af Huse: *Marienhøj Huse* (eller *Pølsekrog*) og *Slaagaardshuse.* — Hovedgaarden *Marienhøj*, under Grevskabet Bregentved, har 42$^5/_8$ Td. Hrtk. (hvoraf 24$^3/_8$ i Lyderslev S.), 479 Td. Ld.

Frøslev S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 100 Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Frøslev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Ligkapel (tidligere Vaabenhus) mod S. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten; et rundbuet Vindue paa hver Side skimtes. Senere forlængedes Kirken mod Ø. og overhvælvedes. Noget tidligere var der blevet opført et anseligt Taarn

af Kridtsten, men i 17. Aarh. styrtede dets øverste Del ned; man inddrog da det ene Hvælvingsfag i Skibet og opbyggede paa det andet 4 Piller, paa hvilke det nye, lave Taarn kom til at hvile (if. en Indskrift paa Taarnet er Restaurationen bekostet 1669 for de 500 Rd., som Gabriel Laxmand, † 1642, og Edele Rosenkrantz, † 1684, havde testamenteret). Kirken er restaureret 1869—70. Alterbilledet forestiller Stigmatisationen af Frants af Assissi, et helt katolsk Motiv (skænket af Grev J. G. Moltke), vist Kopi efter en italiensk Renæssancemaler; smuk Alterkalk fra 1591; godt udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; ny, jærnstøbt Døbefont. Den ene Klokke er fra 1495, med delvis ulæselig Indskrift og flere Reliefs.

I Sognet har ligget en gammel Herregaard, *Frøslevgaard*. Aar 1354 nævnes Aage Ingvarsen i F., 1383 Peder Saxesen i F., 1399 Poul Henriksen i F.; 1402 købte Dronning Margrethe den af Brødrene Gert og Heine Snakenborg; 1403 tilhørte F. Væbneren Jens Poulsen (Jernskieg), derefter 1439—77 Sønnen Poul Jensen, kaldet Grib, hvis Søn Jens eller Grib Poulsen sikkert ogsaa har ejet den, thi den næste kendte Ejer var sidstnævntes Svigersøn Oluf Jørgensen (Oxe), som 1496 skrev sig til F. Han har vistnok solgt F. til Anders Bille, efter hvem Datteren Ingeborg B. († 1608) fik den, hvorefter den ved Arv gik over til hendes Søstersøn Hans Sparres Datter Kirsten Sp., som bragte den til sin Mand Peder Madsen Laxmand, efter hvem Sønnen Gabriel Laxmand fik den. Hans Enke ægtede Knud Ulfeldt til Svenstrup i Skaane og Totterupholm i Fakse Hrd., som var Ejer 1651. Derefter kom den 1663 til Ph. Joach. Barstorf († 1677), hvorefter den if. Skøde af $^{20}/_{8}$ 1672 afhændedes af Joach. Chrf. Bülow til Rosenlund († 1689) til Universitetsbogtrykker Henr. Clausen Gøde († 1676). Derefter ejedes den af Jens Pedersen, hvis Enke Sophie blev gift med Jens Sørensen Rachlau og $^{12}/_{5}$ 1685 skødede F. til Dronningens Forvalter paa Gjorslev og Søholm, Rasmus Ibsen (mod dette Skøde gjordes der $^{30}/_{5}$ 1685 Indsigelse af Generalfiskalen paa Kongens Vegne, „eftersom bemeldte Enke, som haver ingen Livsarvinger, herved skal søge at begaa Underslæb mod Kongen, som Arven ved hendes Død efter Loven tilhører"). Rasm. Ibsen solgte 1704 F. (Hovedgaardstakst $45^{5}/_{8}$, Bøndergods 200 Td. Hrtk.) for 3825 Rd. til Dronning Charlotte Amalie, der lagde Gaarden ind under Højstrup (se S. 862). — Den Hovedbygning, som dengang var der, bestod af flere Længer af Bindingsværk og var vistnok til Dels fra Gabr. Laxmands Tid. I Nærheden af det Sted, hvor Gaarden har ligget, ses et lille, rundt Voldsted, omgivet af Grave.

Marienhøj er en nyere Hovedgaard, som blev oprettet 1824 af nedlagte Bøndergaarde i Frøslev og Lejrstofte Byer, hvortil if. kgl. Bevilling blev overført Hovedgaardstakst.

Lillehedinge Sogn omgives af Annekset Havnelev, Frøslev, Storehedinge Købstadjorder og Lands., Højrup Sogn og Fakse Bugt. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $^{1}/_{2}$ Mil S. for Storehedinge. De noget højtliggende og jævne Jorder ere af god, ler- og kalkholdig Beskaffenhed. Gennem Sognet gaa den østsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Storehedinge til Rødvig.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1503 Td. Ld., hvoraf 823 besaaede (deraf med Hvede 142, Rug 54, Byg 203, Havre 185, Ærter og Vikker 127, Blandsæd til Modenh. 35, til Grøntf. 54, Kartofler 3, andre Rodfr. 20), medens der henlaa til Afgræsn. 196, Høslæt, Brak, Eng m. m. 394, Have 24, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 44 Td. Kreaturhold 1893: 137 Heste, 510 Stkr. Hornkv. (deraf 344 Køer), 177 Faar, 384 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 203,$_{2}$ Td. Der var 26 Selvejergaarde med 138,$_{2}$, 7 Arvefæstegd. med 37, 5 Fæstegd. med 18,$_{9}$, 74 Huse med 9,$_{1}$ Td. Hrtk., og 28 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 719 (1801: 230, 1840: 422, 1860: 543, 1880: 648), boede i 141 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 68 levede af immat. Virksomh., 272 af Jordbrug, 24 af Fiskeri, 162 af Industri, 23 af Handel, 49 af Skibsfart, 105 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv. Søfart og Fiskeri spille en betydelig Rolle*).

I Sognet Byen *Lillehedinge*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd.,

*) Efter Fiskeriberetningen fiskedes der i Finansaaret 1895—96 i Stevns (Fiskepladserne efter Kjøge og til og med *Rødvig*) af 59 Fiskere til en Værdi af 18,007 Kr. fra 15 Dæksbaade, 17 Damjoller og 26 mindre Fartøjer.

Skole, Mølle og Jærnbancholdeplads. Ved den nu nedlagte Rødvig Skanse, hvor Stevns Klint ender ved Sognets Sydvestgrænse, ligger *Rødvig* Lade- og Fiskeriplads, med Kul- og Kornmagasiner, flere industrielle Forretninger og Fabrikker, deribl. en for Tiden nedlagt Cementfabrik, der tillige var kemisk Fabrik (hørende under Gjorslev Gods), Gæstgiveri, Forsamlingshus („Harmonien"), Endestation for Sidebanen Haarlev-Rødvig af den østsjæll. Jærnbane (i Driftsaaret 1895—96 befordredes der til Rødvig 4989 og fra Rødvig 4150 Personer; Totalvægten af Gods osv. var: ankommen 46,511, afgaaet 71,957 Cntr.), Telegraf- og Telefonstation, Strandkontrolsted og Havn. Havnen, som hører under Gjorslev Gods, er anlagt 1859—60 af Kammerherre P. B. Scavenius, efter at der alt var paabegyndt en Mole 1847—49; senere er den udvidet (den led meget ved Stormfloden 1872); nu har den indtil $12^1/_2$ F. Dybde; paa østl. Mole er der fast rødt Fyr; Havnen er forbunden med Jærnbanestationen ved Spor. Lods, der lodser til Fakse og andre Steder ved Fakse Bugt. — Saml. af Gaarde og Huse: *Lillehedinge-Storemark* og *Klintehuse*.

Lillehedinge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 98. Lægd. Kirken tilhører Vemmetofte Kloster.

Lillehedinge Kirke (se Vignetten S. 847), der er overkalket, bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., Materialhus mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Kridtsten, vistnok i Beg. af 13 Aarh. og er særlig interessant, da det meget høje Skib tyder paa, at det enten har haft to Stokværk eller et langs Siderne løbende Galleri, og det bekræftes yderligere ved den Omstændighed, at Skibet har haft to Vinduer paa hver Side, det ene over det andet; Koret, der har oprindelig Krydshvælving, har haft eet Vindue paa hver Side. Skibets Taggavle, ligesom den takkede og blindingssmykkede Korgavl, ere af Munkesten, blandet med Kridtsten, og ere sikkert ommurede. I den senere Middelalder fik Skibet to spidsbuede Krydshvælvinger (af Kridt- og Munkesten). Noget senere tilføjedes Taarnet og de andre Tilbygninger, væsentlig af Kridtsten; Sakristiet er overhvælvet og har takket, blindingssmykket Gavl, Vaabenhuset fladt, gibset Loft. Den udskaarne, lille Altertavle i yngre Renæssancestil (tidligere i Vemmetofte) har et Billede af F. L. Storch: Christus paa Oliebjærget; udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefonten, med Rebsnoning og Firkløverform indvendig, er den oprindelige. Døren til Vaabenhuset er et smukt Træskærerarbejde fra omtr. 1500 (se *J. B. Løffler*, Aarb. f. n. Oldk. 1894, S. 394 fl.).

Lillehedinge S. havde Højrup S. til Anneks til 1678, da Havnelev blev Anneks.

Havnelev Sogn, Anneks til Lillehedinge, omgives af dette, Frøslev og Lyderslev Sogne samt Fakse Bugt. Kirken, mod N. V. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil S. V. for Storehedinge. De jævne, ler- og kalkholdige Jorder falde af til Stranden ved Fakse Bugt.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1592 Td. Ld., hvoraf 882 besaaede (deraf med Hvede 163, Rug 58, Byg 229, Havre 167, Ærter og Vikker 112, Blandsæd til Modenh. 24, til Grøntf. 71, Kartofler 1, andre Rodfr. 56), medens der henlaa til Afgræsning 172, Høslæt, Brak, Eng m. m. 441, Have 27, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 45. Kreaturhold 1893: 150 Heste, 648 Stk. Hornkvæg (deraf 404 Køer), 197 Faar, 615 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $198,_9$ Td. Der var 29 Arvefæstegaarde med $166,_{17}$, 2 Fæstegd. med $13,_4$, 105 Huse med $18,_7$ Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 688 (1801: 353, 1840: 505, 1860: 553, 1880: 623), boede i 137 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 14 levede af immat. Virksomhed, 296 af Jordbr.,

63 af Fiskeri, 152 af Industri, 21 af Handel, 61 af Skibsfart, 40 af andre Erhv., 27 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv. Søfart og Fiskeri er ret betydelig.

I Sognet Byerne: *Havnelev* (gml. Form Hagnælef, Hafnælewæ, Hawenlef) med Kirke, Skole, Folkehøjskole („Sydstevns", opr. 1894), Hospital (opr. 1835 af Vemmetofte Kloster for 12 Lemmer af Højstrup Gods, 6 fra Lyderslev og 6 fra Havnelev S.; se under Spjellerup, S. 870), Fællesmejeri (Kirkebjærggaard) og Mølle; *Skjørpinge* (gml. Form Scyrpinge, Skærpinghæ, Skorping) med Andelsmejeri („Sydstevns"); *Skjørpinge Strandhuse* med Skole. Saml. af Huse: *Plushuse*.

Havnelev S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 99. Lægd. Kirken tilhører Vemmetofte Kloster.

Havnelev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Kirken, der er opført af Kridtsten, stammer i sine ældste Dele fra den tidligere Middelalder; senere overhvælvedes Kirken, og Taarnet og Tilbygningerne opførtes. Aar 1880 styrtede Taarnet ned; ved den af Zeltner ledede Restauration i de næste Aar opførtes Taarnet paany, Vaabenhuset ombyggedes, Skib og Kor beklædtes udvendig med røde Mursten, og Kirken oppudsedes indvendig og prydedes med Dekorationer efter nogle fundne Kalkmalerier. Anselig udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid med et Midtbillede af F. L. Storch: Christus paa Oliebjærget; Alterbordets Forside har et smukt Billedskærerarbejde fra 1552. Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil med Holckernes og Kragernes Vaaben; ny, jærnstøbt Døbefont. Døren ind til Vaabenhuset er et Træskærerarbejde fra 1559. I Sakristiet Ligsten over Sognepræst Jens Andersen, † 1638; i Kirkegulvet Ligsten over Kirsten Hansdatter, † 1629, bekostet af Fru Jytte Gyldenstjerne, Chr. Grubbes til Lystrup (om en nu forsvunden Ligsten over Hans Lauridsen i Havnelev se Brasch, Vemmetofte I S. 74).

I *Havnelev* har ligget en fri Sædegaard, der 1327 tilhørte Aage Nielsen (Rani) og 1337 hans Søster Fru Elena Nielsdatter. Aar 1378 nævnes en Væbner Anders Jensen af H., der muligvis kun har været Bruger af Gaarden, thi Dronning Margrethe tilkøbte sig Ejendomsretten til den af Hr. Niels Sivertsen (Grubendal) og Las Jensen (Blaa) og indløste Gaarden fra Hr. Folmer Jepsen Lunge, der havde den i Pant. Aar 1404—15 nævnes Anders Svensen i H., der vel ogsaa kun har været Kronens Lensmand her. Aar 1496 afstod Hr. Poul Laxmand Havnelevgaard til Antvorskov Kloster. Omtr. samtidig skal dog Steen Pedersen af Slægten Steensen have ejet H., som 1502—29 tilhørte hans Svigersøn Hans Nielsen, der førte en halv Lilie i sit Vaaben. Hans Søn velbyrdig Svend Hans Lauridsen til „Hagenløffue" († 1558, se under Kirken) var 1545 Ridefoged paa Kjøbenhavns Slot. Endnu 1574 skal Gaardens Bygning have staaet. N. Ø. for Kirken paavises en Plads, der synes at have Spor af Volde og Grave.

Havnelev S. var et eget Pastorat indtil 1678, da det henlagdes til Lillehedinge.

Fakse Herred.

Sogne:

Karise, S. 867. — Alslev, S. 869. — Spjellerup, S. 870. — Vemmetofte, S. 870. — Fakse, S. 874. — Hylleholt, S. 877. — Kongsted, S. 878. — Roholte, S. 880. — Ulsø, S. 882. — Øster-Egede, S. 883. — Dalby, S. 885. — Tureby, S. 886.

Fakse Herred, det tredjestørste i Præstø Amt, grænser mod Ø. til Stevns Herred, hvorfra det for en Del adskilles ved Stevns Aa, mod N. til Bjeverskov Herred, hvorfra det adskilles ved Tryggevælde Aa, mod V. til Sorø Amt (Ringsted Hrd.), Tybjærg, Hammer og Baarse Herreder og mod S. til Præstø Fjord og Fakse Bugt. Herredets største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 3 (med Fedet $3^3/_4$), fra V. til Ø. $2^1/_4$ Mil. De for en stor Del højtliggende Jorder ere mod N. og Ø. for det meste jævne, mod V. og især mod S. V. mere bakkede; mod S. ligger Fakse Kalkbjærg (Møllebjærg), 243 F., 76 M., et Koralrev, der har hævet sig op af Havet, og hvis Lag for det meste ere gaaede over til at danne en fuldkommen fast Kalksten; ved Herredets Sydvestgrænse hæver Kobanke sig til 391 F., 123 M. De ler- og sandmuldede Jorder ere ganske gode, bedst i den nordl. og østl. Del. Det er det skovrigeste af alle Amtets Herreder (8420 Td. Ld., henved $^1/_5$ af Arealet), og Skovene ere spredte næsten i alle Sognene. Foruden de ved Grænserne nævnte Aaer har Herredet en Del smaa Vandløb, der dels søge til disse Aaer, dels ud til Fakse Bugt. Kun ved Vestgrænsen i Ulsø Sogn findes der en lille Sø. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det som Helhed til Amtets daarligere Herreder, idet der ved Matr. i Gennemsnit gik omtr. 10 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold 44,193 Td. Ld. ($4,_{42}$ □ Mil, $243,_4$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $3876,_9$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 13,512 (1801: 6944, 1840: 8955, 1860: 10,891, 1880: 13,627). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Bjeverskov og Stevns Herreder. I verdslig Henseende hører det til Stevns og Fakse Herreders (5 Sogne), Bregentved og Gisselfeld Birks (6 S.) og Vordingborg Birks Jurisdiktioner (1 S.) samt til Amtets 2. (Vemmetofte og Spjellerup S.), 4. (Roholte S.) og 3. Forligskreds (de øvrige S.).

Fakse Herred kaldes i Vald. II's Jordeb. *Faxæ-* og *Fazahæreth*, men senere brugtes andre Former, saaledes *Fazø* og *Fagse*, som findes i 17. Aarh. Herredet hørte fra 1660 til Tryggevælde Amt, der 1750 forenedes med Vordingborg Amt (se S. 764).

Den ringe Mængde af jordfaste Fortidsmonumenter i Herredet (i alt kendes kun omtrent 60 Gravhøje og 15 Stengrave) turde maaske finde sin Forklaring i, at store Strækninger af Herredet i Oldtiden have været dækkede med Skov. Antallet af Oldsagfund er heller ikke stort; flere af de betydeligere hidrøre fra den ældre Jærnalder. 2 Monumenter ere fredlyste.

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Fakse Hrd., af *J. B. Løffler* og *W. Mollerup*, 1894.

Karise Sogn omgives af Annekset Alslev, Fakse, Øster-Egede, Dalby og Tureby Sogne samt Bjeverskov Hrd. (Vraaby og Haariev S.), hvorfra det adskilles ved Tryggevælde Aa, og Stevns Hrd. (Hellested S.), hvorfra det adskilles ved Stevns Aa. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. for Storehedinge og $2^1/_2$ Mil S. for Kjøge. De højtliggende, jævne Jorder ere af god Beskaffenhed. En Del Skov (Karise Hestehave, Vester Indelukke, Tokke Sk., Totterup Sk., Olstrup Sk. og Jørslev Vænger). Gennem Sognet gaa den østsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Kjøge til Præstø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4192 Td. Ld., hvoraf 1953 besaaede (deraf med Hvede 255, Rug 210, Byg 571, Havre 422, Ærter og Vikker 83, Blandsæd til Modenh. 178, til Grøntf. 128, Kartofler 16, andre Rodfrugter 87), medens der henlaa til Afgræsning 451, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1118, Have 54, Skov 431, Moser og Kær 6, Byggegrunde 37, Veje, Vandareal, m. m. 142 Td. Kreaturhold 1893: 347 Heste, 1487 Stkr. Hornkv. (deraf 972 Køer), 386 Faar, 1169 Svin og 76 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 431 Td. Der var 6 Selvejergaarde med $84_{,5}$, 48 Arvefæstegd. med $296_{,1}$ 4 Fæstegd. med $20_{,5}$, 134 Huse med $29_{,8}$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1191 (1801: 670, 1840: 772, 1860: 875, 1880: 1128), boede i 201 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 100 levede af immat. Virksomh., 688 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 218 af Industri, 36 af Handel, 112 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karise* (gml. Form Kalværiis, Kalris) med Kirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1869), Privatskole, Bagerier, Bryggeri, Dampmølle, Andelsmejeri, Jærnbane- og Telegrafstation; *Jørslev* (Jursløsæ); *Olstrup*; *Pebringe*; *Gammelby*; *Store-Linde* med Skole og Jærnbaneholdeplads. Saml. af Gaarde og Huse: *Mosehuse*, *Pebringe Oredrev*, *Karise Oredrev*, *Karisegaarde*, *Gammelby Oredrev* m. m.

Hovedgaarden *Tryggevælde* (gml. Form Tryggiwællæ), under Grevskabet Bregentved, har $72^3/_4$ Td. Hrtk., 561 Td. Ld. (heraf $6^1/_4$ Td. Hrtk., 48 Td. Ld., i Haarlev Sogn). *Oredrevsgaard* ($8^3/_4$ Td. Hrtk., 109 Td. Ld.) ejes privat af Lensgreve F. Moltke (tidligere under Bregentved).

Karise S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion, Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 128. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Karise Kirke er ret anselig og indtager en betydningsfuld Plads blandt Landets arkitektoniske Mindesmærker fra den tidligere Middelalder. Den bestaar af Skib og

Kor med lige Gavl, anseligt Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Gravkapel mod S. Den ældste Del, Skib, Kor og Taarn, stammer vist fra Beg. af 13. Aarh. og er opført af røde Munkesten; alle Dele have fra Beg. været dækkede af spidsbuede Krydshvælvinger, medens Vinduer (3 paa hver Langside af Skibet) og Døre have været rundbuede. Den interessanteste Del er Korpartiet, der er godt 3 Al. højere end Skibet og har 2 Stokværk, hvoraf det nedre med Krydshvælving, det egentlige Kor, har haft eet Vindue til hver Side og i Gavlen en Gruppe paa 3 Vinduer; det øvre Stokværk („Fru Marthes Kammer", saaledes kaldet, fordi hun efter Sagnet maatte søge Tilflugt her, da hun flygtede fra Karisegaard), hvis Loft bestaar af Taghjælkerne, og hvorfra en Dør fører ind over Skibets Hvælvinger, har aldrig haft Lysaabning. I Taarnet, hvis øvre Del med kamtakkede og blindingssmykkede Gavle vistnok er ommuret i den senere Middelalder, og som er i 3 Stokværk, dækkes en Del af Trappen i Muren af en Tøndehvælving; fra 2. Stokværk fører en Dør ind over Skibets Hvælvinger. Man kommer til at tænke paa Storehedinge Kirke, og det er vist utvivlsomt, at man ved Opførelsen af Kor og Taarn har søgt at skaffe sig et Overblik over Egnen, hvor der i Middelalderen maa have været et anseligt Vanddrag. I den senere Middelalder opførtes, af Munkesten og Kridtsten i Bælter, det anselige, overhvælvede Vaabenhus med to Spidsbuer ind til Kirken; samtidig er vist Korbuen gjort spids. Det anselige Gravkapel med næsten fladt Tag og kamtakkede, blindingssmykkede Gavle er opført 1766—69 af Grev Ad. G. Moltke efter Tegn. af Harsdorff (Arbejdet skal være paabegyndt af en fransk Kunstner, vist N. Jardin) i italiensk Renæssancestil af Faksekalk og Mursten; det er udvendig prydet med Pilastre, indvendig bæres det med rigt Stukarbejde prydede Loft af 4 toscanske Sojler med kanelerede Skafter. I den nyeste Tid er Korgavlen ommuret uden Hensyn til den oprindelige Stil; der er indsat spidsbuede Vinduer i Kirken. — Moderne Altertavle med et Maleri: Christi Himmelfart; udskaaren Prædikestol fra Midten af 17. Aarh.; cementstøbt Døbefont fra Slutn. af 18. Aarh. Stolestaderne ere nye, men med gamle Stolper med Grubbernes Vaaben og rige Udskæringer fra Slutn. af 17. Aarh. Orglet er skænket 1850 af Grev A. W. Moltke. En 16armet Malmlysekrone er skænket af Clement Christensen Tversted, Inspektør paa Vallø og Forpagter paa Tryggevælde, † 1709. I Gravkapellet staar midt for Hovedindgangen en pragtfuld, i Italien forfærdiget Marmorsarkofag, hvori hviler A. W. Moltke, † 1792; paa Væggen hans Medaillonbuste. Desuden to Marmorkister (af Wiedewelt og Dajon), hvori hvile hans to Hustruer, to dobbelte Marmorkister, hvori Ligene af Joach. G. Moltke, † 1818, med Hustru, og A. W. Moltke, † 1864, med hans første Hustru (deres Broncebuster staa ved Bagvæggen), samt 4 Kister med Lig af den Moltkeske Familie. Uden for Kapellet Ligsten over C. E. Moltke, † 1858, og Hustru. — Paa Kirkegaarden ligger den gamle Kirkelade, der er opført i Middelalderen af vekslende Skifter af Kridtsten og Munkesten; dens nordl. Gavl med Kamtakker og Blindinger er endnu bevaret, ligesom man endnu ser Spor af den oprindelige, fladbuede Dør paa Østsiden. Den er opført efter den gamle Kirkegaardsmur og til Dels paa denne. Kirkeladen er nu restaureret og dens sydl. Halvdel indrettet til Kapel (se om Kirken *J. B. Løffler*, Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 398 fl.).

Pæter Olafsun de *Kalværiis* nævnes 1261; han testamenterede St. Nicolai Kirke i Kbh. alle de Skibe, han havde i Kbh., og dertil 100 Mark Penge til Erstatning for hans uopfyldte Løfte at tage Korset. Aar 1389—99 nævnes Johannes Benedictsen af Kalriis; han førte Slægten Steegs Vaaben. Endnu 1645 nævnes *Karisegaard*, som Kongen da forlenede til to gamle, adelige Jomfruer Margrethe og Anne Vognsen. Paa Karisegaard findes en Indskriftsplade fra Kirken over Jomfru Anne Vognsen, f. 1604 (Datter af Mikkel Vognsen og Mette Rosenkrantz), † 1650.

I Slutn. af 15. Aarh. var *Tryggevælde* et Kronlen, der ligesom det senere Amt bar Navn efter Gaarden. Blandt Lensmændene vare Rigskansleren Evert Grubbe 1470—86, Chr. Nielsen (Dyre) 1503—4 og Otte Hansen 1511, senere bl. a. Arild Huitfeldt og Rigsraad Christen Skeel, hvis Søn Gehejmeraad Otto Skeel til Vallø erhvervede Gaarden af Kongen $^{28}/_{11}$ 1670 ved Mageskifte. Hans Søn Etatsraad Christen Skeel solgte T. og Alslevgaard (Tryggevældes Hovedgaardstakst $83^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.) 1716 til Peder Benzon til Gjeddesdal, der 1718 mageskiftede Gaardene til Fr. IV mod Vibygaard (se S. 359). Fred. V solgte Gaardene 1748 (Hovedgaardstakster og Bøndergods i alt 721 Td. Hrtk.) for 25,105 Rd. C. til P. Johansen Neergaard til Ringstedkloster osv., der 1751 atter afhændede dem til Grev Ad. Gottl. Moltke, som lagde dem ind under Grevskabet Bregentved. — Bygningerne, der ere opførte efter Lynnedslag 1849, bestaa nu af et grundmuret Stuehus i eet Stokværk med Kvist samt en stor

Del grundmurede, for største Delen straatækkede Bygninger. De ligge omtr. paa samme Sted som de tidligere Bygninger, der brændte 1766. N. V. for Stuehuset ses en Borgplads, der har været omgiven af Grave, som til Dels endnu ere bevarede, og Volde; paa Pladsen er man ved Gravning stødt paa svært Murværk; her skal efter Traditionen den gamle Hovedbygning have ligget.

Ved Karise findes en hellig Kilde. — Om *Tryggevælderunestenen* se S. 844.

Alslev Sogn, Anneks til Karise, omgives af dette, Fakse og Spjellerup Sogne samt Stevns Hrd. (Hellested S.). Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Storehedinge og $2^1/_2$ Mil S. for Kjøge. De noget højtliggende og temmelig jævne Jorder ere af god Beskaffenhed. En Del Skov (Ganne Skov, Hestehave, Holtesk., Hellede Sk.). Gennem Sognet gaa den østsjæll. Jærnbane og Landevejen fra Kjøge til Præstø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2191 Td. Ld., hvoraf 882 besaaede (deraf med Hvede 123, Rug 89, Byg 229, Havre 194, Ærter og Vikker 30, Blandsæd til Modenh. 118, til Grøntfoder 51, andre Rodfrugter 46), medens der henlaa til Afgræsning 229, Høslæt, Brak, Eng m. m. 384, Have 23, Skov 602, Byggegr. 16, Veje, Vandareal m. m. 55 Td. Kreaturhold 1893: 130 Heste, 615 Stkr. Hornkv. (deraf 418 Køer), 135 Faar, 584 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $190_{,7}$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $55_{,0}$, 20 Arvefæstegd. med 122, 60 Huse med $13_{,7}$ Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse (over $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 449 (1801: 291, 1840: 359, 1860: 406, 1880: 467), boede i 80 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 5 levede af immat. Virksomh., 304 af Jordbrug, 73 af Industri, 9 af Handel, 50 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 1 var under Fattigvæsenet.

I Sognet Byerne: *Alslev* med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Bunderød* (Bunnerød, Bonderød); *Taagerup*. Saml. af Huse: *Taagerup Oredrevshuse* og *Gannebro*. — Hovedgaarden *Alslevgaard*, under Grevskabet Bregentved, har $48^1/_4$ Td. Hrtk., 439 Td. Ld. Desuden mærkes *Holtegaard*.

Alslev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 129. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Alslev Kirke er lille og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Sakristi mod N. og Vaabenhus mod S. Den er opført af Faksekalk og Kridtsten, dog er den øvre Del af Taarnet og Tilbygningerne af Mursten. Skibet er vist i den senere Middelalder blevet forlænget. Kirken har været overhvælvet, men ved den sidste Restauration i 1. Halvdel af 19. Aarh. har den faaet fladt Loft; Hvælvingen i Taarnrummet, der er aabent ind til Kirken, og i Sakristiet er dog bevaret. Ny Altertavle med et Billede af F. L. Storch fra 1866: Christus, Martha og Maria. I Sakristiet en Mindetavle over 3 af Grev Otto Rantzaus Børn, som ere begravede her 1685 og 1689. Den ene Klokke er fra 1545.

Alslevgaard tilhørte fra 14. Aarh. i henved 300 Aar den adelige Slægt Grubbe, nemlig Bo Jensen, † 1349, hans Sønner Bent, Jon og Esbern 1355, Evert Grubbe 1386—1403, Sønnen Peder 1427, dennes Sønner Evert 1463 og Niels 1479—1503. Sidstnævntes Søn Laurids var Fader til Laurids G. til Alslev 1546, hvis Søn Knud Grubbe, † 1600, var sidste Mand af denne Linie, som ejede A. Hans eneste Datter ægtede Sivert G., som vist afhændede A. til sin Søster Fru Merete Grubbe, Knud Urnes, af hvis Sønner Fred. Urne 1624 og Marsken Hr. Jørgen Urne skrev sig til A. Sidstnævntes Søn Otto Urne skødede 1653 A. til Hr. Knud Ulfeldt (Christoffersen). Derefter ejedes den af Sønnen Chrf. Ulfeldt og kom saa ved Arv til Grev Otto Rantzau til Asdal m. m., som 1698 solgte den til Etatsraad Christen Skeel til Vallø (se videre under Tryggevælde S. 868). — Den gamle Borgplads („Herregaardspladsen"), der er 70 Alen paa hver Side og har været omgiven af meget brede Grave, ses endnu lige V. for Kirken.

Holtegaard er meget gammel. Den tilhørte i 14. Aarh.s Slutn. Niels Benedictsen, som pantsatte den til Evert Grubbe til Alslev, som 1403 oplod sin Panteret til Bisp

Peder af Roskilde; Aaret efter købte denne Ejendommen af Niels Benedictsens Arvinger Henneke Gyncikesen og Jakob Gyncelinsen.

Aar 1358 nævnes Bent Bosen af Bondæruth.

Spjellerup Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Alslev, Fakse og Vemmetofte Sogne samt Fakse Bugt og Stevns Hrd. (Annekset Smerup). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. V. for Storehedinge og $2^3/_4$ Mil S. for Kjøge. De noget højtliggende og temmelig jævne Jorder ere af god, ler- og kalkholdig Beskaffenhed. En Del Skov (største Del af Hellede Skov, Dele af Strandsk. og Vestersk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1223 Td. Ld., hvoraf 604 besaaede (deraf med Hvede 51, Rug 94, Byg 142, Havre 104, Boghvede 8, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 80, til Grøntf. 58, Kartofler 2, andre Rodfr. 54), medens der henlaa til Afgræsn. 122, Høslæt, Brak, Eng m. m. 289, Have 17, Skov 160, Moser og Kær 2, Byggegr. 13, Veje, Vandareal m. m. 16 Td. Kreaturhold 1893: 109 Heste, 443 Stkr. Hornkv. (deraf 276 Køer), 73 Faar, 367 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $117,_8$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $16,_5$, 16 Arvefæstegd. med $66,_9$, 2 Fæstegd. med $10,_5$, 85 Huse med $14,_8$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 521 (1801: 345, 1840: 459, 1860: 479, 1880: 577), boede i 112 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 49 levede af immat. Virksomh., 243 af Jordbrug, 109 af Industri, 6 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 43 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Spjellerup* (Store) (gml. Form Spyelthorp, Speldorp, Spelruppe) med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (se ndfr.), Forsamlingshus (opf. 1885) og Mølle; *Lille-Spjellerup*. — *Præstegaarden* har $15^1/_2$ Td. Hrtk., 110 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, Resten Ager.

Spjellerup S., der danner een Sognekommune med Annekset Smerup i Stevns Hrd., hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 103. Lægd. Kirken tilhører Vemmetofte Kloster.

Spjellerup Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Materialhus (tidligere Gravkapel) mod N. Den er opført af Kalksten, Kridtsten og Mursten med Faksekalk i Sokkelstenene; paa en af disse er udhugget en Bjørn i stærkt Haut-Relief. Kirken er overhvælvet, ligeledes Taarnrummet og Materialhuset, Vaabenhuset har fladt Loft. Kirken blev restaureret 1724. Udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid med et Maleri (Hyrdernes Tilbedelse); den udskaarne Prædikestol bærer Knud Urnes og Hustrus samt Esge Broks og Hustrus Vaabener; Granitdøbefont med Ornamenter. I Skibet et Krucifiks; smstds. i Væggen er indmuret en Ligsten over Jens Brock, † paa Vemmetofte 1767; paa Væggen en Kisteplade over Niels Vest Buch, Præst i Lyderslev, † 1795.

Biskop J. P. Mynster havde sin første gejstlige Ansættelse som Sognepræst i Spjellerup 1801—1811; en lille Ø i Parken i Præstegaardens Have kaldes fra den Tid „Rahbeks Ø".

Spjellerup Hospital er oprettet 1643 af Holger Rosenkrantz († 1647) og Hustru Karen Krabbe med et Hus til 6 fattige Husarme; 1722 forøgedes det ved Tilbygning til 15 fattige, og 1835 forøgedes Lemmernes Antal med 7, hvorhos alle Pladserne forbeholdtes Vemmetofte Gods Beboere, medens et nyt Hospital oprettedes i Havnelev (se S. 865) for Højstrup Gods. Klosteret opførte 1882—83 nye Bygninger for Spjellerup Hospital (brandforsikrede for 69,670 Kr.), i hvilke der er Plads for 28 Lemmer, der foruden Bolig, Brændsel og Lægehjælp m. m. faa aarlig, de halve 96, de andre halve 48 Kr.

Til Sognet har tidligere hørt de nedlagte og under Vemmetofte Hovedgaard indragne Byer *Vemmetofte* og *Snekkelstrup* (se under Vemmetofte).

Vemmetofte Sogn omgives af Hylleholt og Spjellerup Sogne samt

Stevns Hrd. (Smerup S.) og Fakse Bugt og bestaar udelukkende af Vemmetofte Hovedgaard med Tilliggende. Kirken, mod N. i Sognet paa Vemmetofte Hovedgaard, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil S. V. for Storehedinge og 3 Mil S. for Kjøge. De jævne og gode, ler- og kalkholdige Jorder sænke sig ned mod Stranden. Over Halvdelen af Arealet er dækket med Skov (Dyrehave, største Delen af Vestersk. og Strandsk.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2181 Td. Ld., hvoraf 456 besaaede (deraf med Hvede 111, Rug 6, Byg 128, Havre 126, Blandsæd til Modenh. 62, til Grøntf. 4, andre Rodfr. 19), medens der henlaa til Afgræsn. 160, Høslæt, Brak, Eng m. m. 206, Have 24, Skov 1296, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1893: 61 Heste, 306 Stkr. Hornkv. (deraf 228 Køer), 17 Faar, 194 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $125,_8$ Td. Der var 5 Selvejergaarde med 120, 1 Fæstegd. med $1,_{32}$, 19 Huse med $4,_{56}$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse (alle i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 285 (1801: 198, 1840: 271, 1860: 279, 1880: 296), boede i 40 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 75 levede af immat. Virksomhed, 58 af Jordbr., 5 af Gartneri, 59 af Industri, 20 af Handel, 7 af Skibsfart, 5 af andre Erhv. og 56 af deres Midler.

I Sognet ligger *Vemmetofte Kloster* og Hovedgaard med en Del Bygninger, der bebos af Embedsmænd og Betjente ved Klosteret samt af Haandværkere og Arbejdere. Ved Vemmetofte er der Præstegd., Skole, Apotek, Kro og Bageri. Saml. af Huse: *Vemmetofte Strand*, beboet af Forstbetjente, Søfolk og Fiskere. — Til Vemmetofte Klosters Grund, Have og Dyrehave høre 12 Td. Hrtk., 260 Td. Ld., til Forpagtergaarden 93 Td. Hrtk., 759 Td. Ld.

Vemmetofte S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtsstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskr. og Præstø Amts 1. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 102. Lægd.

Vemmetofte Klosters Kirke er et Kapel, der er indrettet af Tyge Brahe († 1640) i den sydlige Ende af nederste Stokværk i Hovedgaardens østl. Sidefløj. Kapellet har lave Hvælvinger. Altertavlen er fra 1717, malet af H. Krock, og forestiller Dommedag (en Kopi i Miniatur efter Kunstnerens store Loftsmaleri paa Christiansborg Slot, der brændte 1794). Prædikestolen er fra 1630, Døbefonten med udskaaren Træfod fra 1716. Desuden er der i Kirken en Række Oliemalerier (Christi Lidelseshist.) samt et Christushoved og en Madonna, alle malede af Krock, der har udført dem paa Bestilling af Fred. IV's Broder Prins Carl, som 1716 lod dem flytte til Vemmetofte fra sin „Have" ved Kbh. Et i Kirken ophængt Krucifiks af Elfenben har Prinsen hjembragt fra sin italienske Rejse. — Paa Kirkegaarden, i Dyrehaven, er der 1872 opført et Kapel.

Som første Ejer af *Vemmetofte* nævnes i Beg. af 14. Aarh. Hr. Johan Offesen (Neb). Han efterlod sig to Døtre, der henholdsvis ægtede Hr. Niels Hak og Jens Laurensen (Panter). Hr. Niels Hak arvede Part i V. efter sin Hustru og ægtede saa Marine Jensdatter Galen, som 1396 solgte V. til Jens Absalonsen (Ulfeldt). Jens Laurensen efterlod en Datter, som ægtede Hr. Jens Andersen (Brok). Efter hans Død kom V. af uopklaret Aarsag til en vis Fru Johanne Nielsdatter af ukendt Slægt, der først var gift med Hr. Iver Bryske, som 1419 skrives til V., maaske derefter med Hr. Vikke van Vitzen, der 1423 ligeledes skrives til V., og sidst med den bekendte Hr. Oluf Axelsen Thott. Hun maa dog være død uden Børn, thi paa Skiftet efter hende 1472 blev V. udlagt til hendes „Broders" Sønnesøn Hr. Lage Brok til Estrup. Ved hans Død deltes Gaarden mellem Sønnen Niels Brok og Datteren Ide, gift med Hr. Truid Gregersen Ulfstand. En Broderlod gik i Arv til Niels Broks Søn Lage Brok, falden ved Svarteraa 1565, og saa til dennes Søn Esge Brok. En Søsterlod besad siden Jens Truidsen Ulfstand, der druknede med Flaaden ved Gotland 1566, derefter Broderen Niels Truidsen, † 1575, hvis eneste Datter Sophie ægtede Claus Podebusk, som 1599 solgte sin Hustrus Part i V. til Esge Brok, der saaledes blev Eneejer. Ved hans Død 1625 som sidste Mand af Slægten deltes hans Ejendomme mellem hans 3 Svigersønner. Jørgen Skeel fik Estrup, Frands Lykke Hevringholm, Rudgaard og Nielstrup og

Tyge Brahe, der var gift med den yngste Datter Berete, Vemmetofte. Efter Tyge Brahes Død 1640 blev Vemmetofte solgt af hans Kreditorer (deribl. Morbroderen Falk Gøye) og købtes 1641 af Holger Rosenkrantz til Demmestrup m. m. („den rige Holger", † 1647), der dog s. Aar solgte Halvparten til sin Broder Palle Rosenkrantz; men han afhændede den straks efter til Fru Karen Krabbe (Enke efter Jørgen Friis til Løgtved), hvem Holger Rosenkrantz samtidig ægtede. Efter Karen Krabbes Død 1662 kom V. til hendes Broder Hr. Iver Krabbe til Jordbjærg dels ved Arv, dels ved Køb, idet han 1663 købte den anden Halvpart af Hr. Niels Trolle til Trolleholm, hvem denne Halvpart var tilfalden som hans Hustru Hille Rosenkrantz's Fædrenearv. Efter Iver Krabbes Død 1666 ejede hans Enke Fru Karen Marsvin († 1680) Gaarden, og fra hende gik den over til hendes to Døtre Margrethe, gift 1. med Bjørn Ulfeldt til Rabelev († 1656), 2. med Gehejmeraad Erik Rosenkrantz til Rosenholm († 1681), og Anna Sophie, gift med Chr. Urne til Søbysøgaard († 1669). Som Enker solgte disse to Søstre if. Skøde af $^{2}/_{8}$ 1694 Vemmetofte (Hovedgaardstakst 84, Bøndergods 550 Td. Hrtk.) til Dronning Charlotte Amalie for 22,225 Rd. (hvori var iberegnet de 1200 Rd., som if. Holger Rosenkrantz's og Fru Margrethe Krabbes Testamente altid skulde blive indestaaende i Gaarden til Gavn for det af dem oprettede Hospital i Spjellerup). Dronningen bestemte Godset til et adeligt Jomfrukloster, hvilket dog først oprettedes ved Fund. af $^{10}/_{6}$ 1735, efter at hendes Børn Prins Carl († 1729) og Prinsesse Sophie Hedevig († 1735), som beboede Gaarden, vare døde. Klosteret, der begyndte sin Virksomhed med 1 Priorinde (Hæving 250 Rd. aarl.) og 7 Damer (150 Rd. aarl.), har nu en Priorinde og 450 Damer, der ere inddelte i 6 Afdelinger og tilsammen nyde en aarlig Hæving af 263,500 Kr. Hævingen er for Priorinden 2500 Kr., for 30 Klosterfrøkener i 1. Afdeling 1500 Kr., for 60 i 2. 1000 Kr., for 60 i 3. 800 Kr., for 60 i 4. 600 Kr., for 120 i 5. 400 Kr. og for 120 i 6. 200 Kr. Priorinden og Frøkenerne i 1. Afdeling og, for saavidt Pladsen tillader det, ogsaa de i 2. Afd. have fri Bolig og Underhold paa Klosteret. Kun de indskrevne Damer have Adgang til at rykke op til Hæving, og til Indskrivningen fordres, at de ere af Adel eller Døtre af Mænd, der have Rang i en af de første 3 Rangklasser. I Indskrivningspenge erlægges for en enkelt Dame 1000, for to 1600 og for tre 2000 Kr. Priorinden har Rang med 2. Klasse Nr. 5 og de i øverste Klasse optagne Konventualinder med 3. Klasse Nr. 3. — Til Enker, der tidligere have været indskrevne i Klosteret, uddeles der, naar de ere trængende, indtil 30 Portioner aarl. paa 600 Kr. Desuden understøttes 450 forældreløse og trængende Børn fra hele Landet med indtil 80 Kr. aarl. hver, og faa Konfirmationshjælp, tilsammen 35,000 Kr. aarl. Til Spjellerup Hospital (se S. 870) yder Klosteret et aarligt Tilskud af 2296 Kr. og til Havnelev Hospital 984 Kr., foruden at det bekoster Bygningernes Vedligeholdelse og Brændsel. — Af Legater til Gode for Klosterets undergivne og dets Godsers Beboere administrerer Klosteret en stor Del med en samlet Legatformue, der $^{31}/_{3}$ 1896 udgjorde 81,436 Kr.

Klosterets Gods bestaar af Hovedgaardene Vemmetofte og Højstrup med tilhørende Gods, i alt 1252 Ager og Engs Hrtk. og 93 Td. Skovskyld, hvoraf 191 Ager og Eng under Hovedgaardene, og endvidere 121 Td. matrik. Tiendehrtk. (Spjellerup, Smerup, Lyderslev, Lillehedinge og Havnelev Kirker med Tiender). Stiftelsens Kapitalformue udgjorde $^{31}/_{3}$ 1897 6,834,053 Kr. Godserne ligge for største Delen samlede: Vemmetofte Gods i Spjellerup, Smerup, Fakse og Hylleholt Sogne samt Taagerup By i Alslev S. og en mindre Del i Roholte S., der tillige med Godset i Hylleholt By ej hænger sammen med det øvrige Gods; Højstrup Gods omfatter største Delen af Lyderslev og Havnelev Sogne, en Gaard i Frøslev S. og et enkelt fraliggende Hus i Lillehedinge S. Fæstegaardene under Godserne ere afhændede til Arvefæste paa 12 nær. Arvefæsteafgiften er dels 4, dels 6 Td. Byg pr. Td. Hrtk. Af Husene ere solgte til Arvefæste 113, og af Lejehuse haves endnu foruden Betjentboliger 267. Skovene omfatte 2602 Td. Ld. To Kuratorer have Administrationen af Godset og Kapitalformuen. Ved Klosteret er ansat en Godsforvalter, der tillige er Klosterskriver samt Bygningsforvalter og Skovkasserer, endvidere en Klosterpræst, en Klosterlæge, en Kantor og Skolelærer, en Skovrider, en Gartner og en Bygmester.

Vemmetofte var i Beg. af 16. Aarh. en anselig, med dobbelte Volde, Ringmure og Grave omgiven Gaard, bestaaende af to, flere Stokværk høje Hovedlænger mod S. og V. med hvælvede Kældere (Kælderne under den nuv. sydl. Fløj skulle stamme fra disse Bygninger), 2 Porthuse og store Udenomsbygninger. Men i 2. Halvdel af 16. Aarh. opførtes nye Bygninger, og i Begyndelsen af 18. Aarh. bestod Hovedbygningen af to Hovedlænger, begge i 3 Stokværk, hvoraf den sydl. med Indkørselsporten antages opført af Lage Brok († 1565) og den østl. mellem Aarene

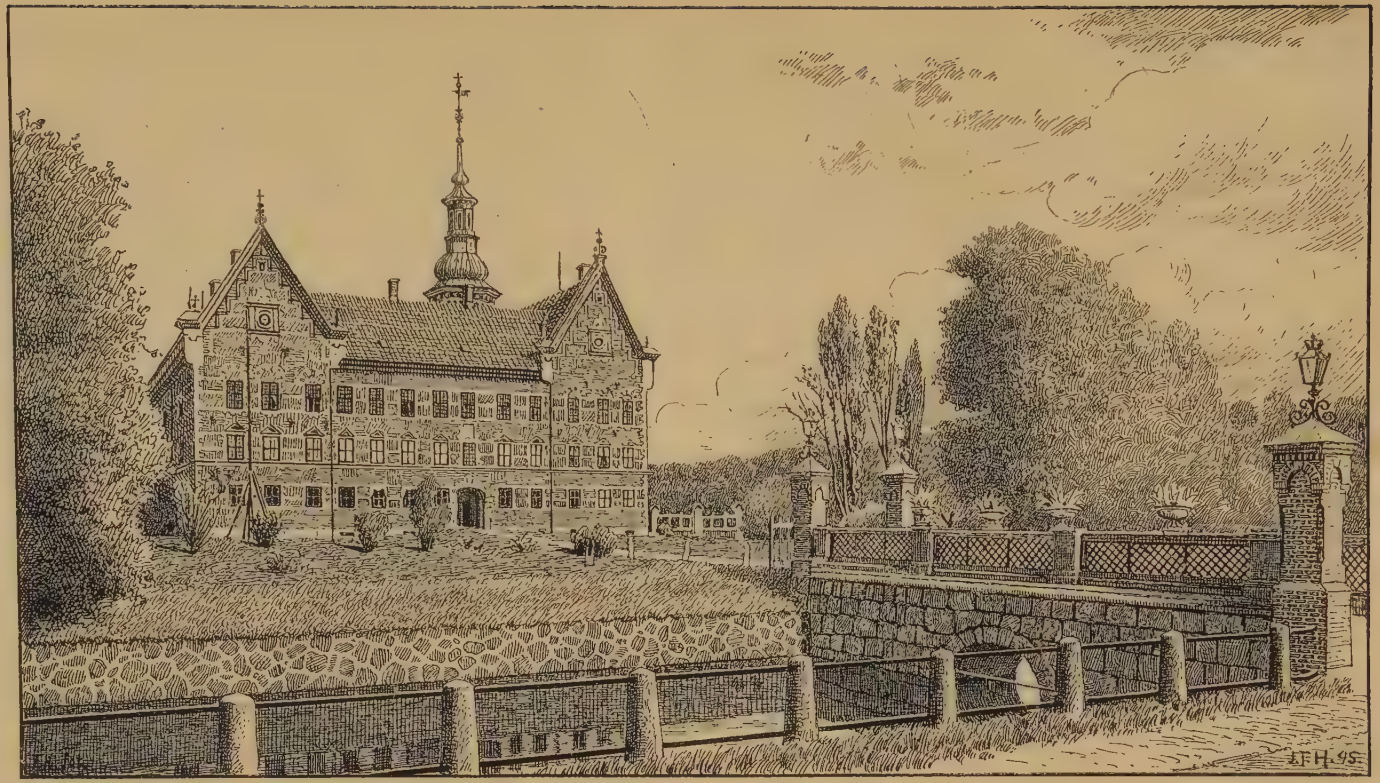

Vemmetofte.

1578 og 1595; desuden var der mod N. ud til Haven en lavere Fløj, „Bryggerlængen", men mod V. var Borggaarden, i hvis Midte der var en Brønd, aaben. I den østl. Fløj fandtes (og findes endnu) Kirken i det nederste Stokværk, som alt nævnt, og i de to andre Fruerstuen og „Højenloft"; i den flisebelagte Fruerstue stod (og staar endnu) en i Renæssancestil udført Kamin med Tyge Brahes og Berete Broks Vaaben, Navne og Aarstallet 1637. Inde i Borggaarden stode to ottekantede Trappetaarne ved hver Ende af den østl. Fløj. Da Prins Carl var bleven Ejer, lod han 1715—24 foretage store Byggearbejder. Saaledes opførtes de store Ladebygninger (af Kridtsten og Mursten i Bælter), de to gamle Fløje restaureredes, der opførtes 1717—19 en vestl. Fløj i 3 Stokværk, og Bryggerlængen erstattedes med en 1 Stokværk høj Altanbygning med Balkonpromenade ovenpaa; samtidig forsvandt det nordl. Trappetaarn. Tillige anlagde Prins Carl Haven i den Tids Smag, ligesom han opførte Stenbroen, der fra Ladebygningerne fører over Graven til Indkørselsporten, over hvilken han satte sit Navnetræk og Aarstallet 1719, og Træbroen, der mod N. fører over til Haven. Som Minde om Prinsesse Sophie Hedevig, Klosterets egentlige Stifterinde, staa hendes Værelser i den vestlige Fløj næsten uforandrede. Ved en voldsom Brand $^{23}/_{9}$ 1857 fortæredes en stor Del af Ladebygningerne, og deres Genopførelse i de næste Aar gav Anledning til en gennemgribende Restauration 1862—83 (ved Bygmester Zeltner), hvorved bl. a. Altanbygningen forhøjedes, Trappetaarnet fik en kobbertækket Kuppel med højt Spir (i alt 63 Al.), og Hovedfaçaden mod S. fik to spidse Gavle, ligesom Hedevig Sophies Navnetræk sattes over Porten.

I Klosterhaven findes bl. a. en 71 F. høj Hestekastanje (Stammens Omf. 14 F. 7 T.) og en 16 F. høj Hæk af Buxus sempervirens. Af andre sjældne Træer ved Vemmetofte nævnes i den smukke *Strandskov* en 105 F. høj Bøg og „Kæmpeegen", 72 F. høj, Stammens Omf. 20 F., og i *Vesterskov* den 98 F. høje „Linieskibsegen" og den 60 F. høje „Firkantegen", Stammens Omf. 18 F. 8 T.

Byen *Vemmetofte* med 11 Gaarde blev 1696 lagt ind under Vemmetofte Hovdg.

I Horneskov findes det katolske Valfartssted *Hellig Sørens Kilde* (den er opmuret i ny Tid), hvor der skal have staaet et Kapel.

Sognet udgjorde oprindelig en Del af Spjellerup Sogn, men blev samtidig med Klosterets Oprettelse 1735 en egen Menighed og derefter en særlig Kommune.

Litt.: *Chr. H. Brasch*, Vemmetoftes Hist. som Herregaard, Slot og Kloster, 3 Dele, Kbh. 1859– 63. — *P. F. Koch*, Fund. og Bestemmelser vedr. V. adelige Frøkenkloster og dets Godser osv. 1735—1890, Kbh. 1891.

Fakse Sogn omgives af Hylleholt, Roholte, Kongsted, Øster-Egede, Karise og Alslev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^{1}/_{2}$ Mil S. V. for Storehedinge og $2^{1}/_{4}$ Mil N. N. Ø. for Præstø. Omtr. midt i Sognet ligger det 243 F., 76 M., høje Fakse Kalkbjærg (se S. 866 og 876), der indtager omtr. 250 Td. Ld. og har jævnt Affald til alle Sider. De kalkholdige Jorder ere af god Beskaffenhed. I Sognet, hvorigennem Fakse Aa og Lilleaa løbe, en Del Skov (Stubberup Sk., Ebbesk. Vænge, Hovby Sk. m. m.). Gennem Sognet gaa den østsjæll. Jærnbane samt Landevejene til Kjøge, Præstø og Næstved, alle udstraalende fra Fakse By.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 6276 Td. Ld., hvoraf 2757 besaaede (deraf med Hvede 260, Rug 397, Byg 690, Havre 666, Ærter og Vikker 162, Blandsæd til Modenh. 347, til Grøntf. 114, Kartofler 25, andre Rodfr. 93), medens der henlaa til Afgræsning 710, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1429, Have 100, Skov 871, Moser og Kær 11, Stenmarker 55, Byggegr. 73, Veje, Vandareal m. m. 270. Kreaturhold 1893: 502 Heste, 1818 Stk. Hornkvæg (deraf 1248 Køer), 514 Faar, 1326 Svin og 56 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $639,_{1}$ Td. Der var 10 Selvejergaarde med $115,_{4}$, 34 Arvefæstegd. med $164,_{5}$, 61 Fæstegd. med $294,_{7}$, 218 Huse med $50,_{9}$ Td. Hrtk. og 85 jordløse Huse, (c. $^{3}/_{4}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 3123 (1880: 3024; indtil 1879 var det eet Sogn med Hylleholt), boede i 503 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 241 levede af immat. Virksomhed, 928 af Jordbr., 3 af Gartneri, 1223 af Industri (Kalkbryderi 531), 200 af Handel, 4 af Skibsfart, 418 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 57 vare under Fattigv. Kalkstensbruddet og den købstadlignende Udvikling i Fakse By har stor Betydning.

I Sognet Byerne: *Fakse* (1890: 1041 Indb.), en købstadlignende Landsby, Valgsted for Præstø Amts 2. Folketingskreds, med Kirke, Præstegd., Skole, teknisk Skole (Lokale i Kommuneskolen), Privatskole, Forsamlingshus (opf. 1887), Amtssygehus (opf. 1889—90 efter Tegn. af Arkitekt Ph. Smidth, udvidet 1892; Plads for 42 Patienter; Bygningerne ere assurerede for 83,910 Kr.), Apotek (Hjælpeapotek fra Vemmetofte), Filial af Vordingborg Amtstue, Spare- og Laanebank (opr. 1897), Sparekasse (opr. $^{2}/_{6}$ 1869; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehavende 1,519,016 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 79,994 Kr., Antal af Konti 2152), Politistation, Jærnbane- og Telegrafstation (*Fakse A*), Telefonstation, 2 Kroer (F. Kro og F. Stationskro), Kalkstensbrud (Aktieselskab, opr. $^{29}/_{10}$ 1883; Aktiekapital $1^{1}/_{2}$ Mill. Kr.; se ndfr.), Jærnstøberi og Maskinbyggeri, Bageri, Boghandel og Bogtrykkeri („Landboernes Avis"; „Fakse Avis" trykkes i Kjøge), Markedsplads, hvor der i Marts og Okt. holdes Marked med Kreaturer, og mange handlende og Haandværkere. Aktieselskabet „F. Gas- og Vandværker", opr. 1897, vil anlægge Gas- og Vandværk for F. og Fakse Ladeplads i Hylleholt Sogn. *Tokkerup* med Jærnbanestation; *Værløse*, ved Vejen til Storehedinge, med Skole, Cigar- og Tobaksfabrik og Mølle; *Ebbeskov* med Bryggeri; *Stubberup* med Skole og Jærnbanestation (*Fakse B.*); en lille Del af *Rejnstrup* (Resten i Hylleholt S.); *Jyderup* (Judhæthorp); *Tystrup* (Thygestorp), ved Vejen til Præstø; *Hovby*, ved s. Vej, med Skole, Fattiggaard for Fakse-Hylleholt Kommune (opr. 1869, genopf. efter en Brand 1882; Plads for 40 Lemmer), Andelsmejeri (Rosenkilde) og Mølle; en Del af *Borrishoved* (Resten i Hylleholt S.). Saml. af Huse: *Tuehuse* og *Vibede Møllehuse*.

Rosendal Hovedgaard og Gods, hvorunder høre Hovedgaardene *Rosendal* og *Margretenlund* samt Avlsgaarden *Godthaab* (med Teglværk) og *Hovby* og *Blaabæk Mølle*, har 411 Td. Ager og Engs Hrtk. og $13^{3}/_{8}$ Td. Skovskyldshrtk.; under Hovedgaardene 1183 Td. Ld. (215 i Roholte S.), hvoraf 40 Eng, 316 Skov, Resten Ager; til Godset høre 41 Fæstegaarde, omtr. 100 Huse og nogle Parcelsteder.

Fakse. S., der danner een Sognekommune med Nabosognet Hylleholt, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 106. Lægd. Kirken tilhører Kjøbenhavns Universitet.

Fakse Kirke, der har hørt til Universitetet fra 1492, bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., Tilbygning mod N. og Sakristi ved Korets Nordside med en Tilbygning ved Vestsiden. Kirken er opført ved Midten af 15. Aarh. (af den tidligere romanske Kirkebygning, der har staaet her, ligge en Karmsten og Dele af en Dæksten ved Kirken) af Kridtsten og røde Munkesten; den har 5 Krydshvælvinger, af hvilke den ene udgør Koret; den kamtakkede, blindingssmykkede Gavl har en Gruppe af tre, nu tilmurede, spidsbuede Vinduer. Det nederste, overhvælvede Rum i Taarnet, der er opført lidt senere end Skibet, tjener nu til Vaabenhus; det overhvælvede Sakristi fra sen gotisk Tid er bygget af Munkesten med Kridtstensbælter foroven. Tilbygningen mod N. er oprindelig et Kapel, der er opført paa Resterne af et nedlagt Vaabenhus (paa Gavlen staar 1638 og A. J., over Døren en Sandstensdekoration med en Konge med det danske og norske Vaaben og Indskriften: opbygt af Universitetet paa Kirkens Bekostning 1639); det har to Krydshvælvinger og er forbunden med Kirken ved to Buer. Den yngste Del er Tilbygningen til Sakristiets Vestside, under hvilken der er en Gravkælder med Tøndehvælving, Taarnet brændte 1578 og var endnu 1591 ikke genopbygget. En 1870 afsluttet Restauration af Kirken lededes af Bygningsinspektør H. Chr. Hansen. I Taarnrummet afdækkedes 1878 nogle af J. Kornerup restaurerede Kalkmalerier fra omtr. 1500; Malerierne paa Hvælvingen fore-

stille Johanneslegenden og kunne tyde paa, at Rummet tidligere har været Daabskapel (se *Kornerup*, Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 130; *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 140). Altertavlen er malet 1717 af H. Krock (Nadverens Indstiftelse); Prædikestolen er et pragtfuldt Billeskærerarbejde i Renæssancestil, opsat af Fru Jytte Gyldenstjerne til Minde om hendes første Mand Peder Juel, † 1612; Granitdøbefonten fra den ældste Kirkebygnings Tid har Rebsnoning og stjerneformede Figurer. I Taarnet et Krucifiks fra den senere Middelalder (ligesom Degnestolens Endestykker). Sammesteds Træfigurer af Johannes og Maria. I Sakristiet findes Marmortavler over Sognepræsterne Espen Haste, † 1785, og Andr. Dreyer, † 1788. Desuden Gravskrifter over Sognepræsterne Niels Christensen, † 1616, Christen Bagger, † 1710, og Søren Joh. Heiberg, † 1822; i Kirkegulvet en næsten helt udslidt Ligsten over Præsten Hans Strangesen, † 1619. Kisterne i Gravkapellet, hvor bl. a. Peder Juel, † 1612, Generalmajor Chr. Juel, † 1717, Gehejmeraad Holger Rosenkrantz, † 1785, hvilede, bleve omtr. 1855 nedsatte paa Kirkegaarden (*H. F. Rørdam*, Kirkeh. Saml. 4. R. I Bd. S. 195 og 702 fl.). — Sognepræsten Joh. Svendsen, † 1645, fik 1633 oprettet en Skole i Fakse, maaske den første særlige Skole paa Landet i Danmark.

Rosendal hed fordum *Totterupholm* efter en nedlagt Landsby Totterup. Den tilhørte i 16. Aarh. Hr. Oluf Rosenkrantz og hans Enke, Fru Ide Munk, † 1586, der fik den opr. til Hvdgd. 1560, og hvis Datterdatter Birgitte Rosensparre ægtede Preben Gyldenstjerne til Nørre-Vosborg († 1616). Deres Datter Jytte Gyldenstjerne arvede Gaarden 1588; hun var først gift med Peder Juel til Gjorslev, derefter med Chr. Grubbe til Lystrup, hvis Søn Peder Grubbe 1644 solgte Gaarden til Fru Edele Rosenkrantz, Enke efter Gabriel Laxmand til Hofdal i Skaane († 1642) og senere gift med Knud Ulfeldt til Svenstrup († 1657). Efter hendes Død 1686 solgte Medarvingerne T. til Admiral Niels Juel, der var gift med Knud Ulfeldts Datter Anne Margrethe Ulfeldt. Efter Niels Juel gik Gaarden over til Svigersønnen Niels Krag til Egeskov († 1713) og derpaa til dennes Svigersøn Generalmajor Chr. Juel († 1717), hvis Datter ægtede Major Holger Rosenkrantz, der $^{3}/_{5}$ 1748 fik Gaarden oprettet til et Baroni under Navn af *Rosenlund*, dog uden de 100 Td. Hartkornsfrihed, vistnok paa Grund af Godsets ringe Størrelse, 399 Td. Hrtk. Den barnløse Holger Rosenkrantz havde ved sin Død 1785 givet sin Successor, Brodersønnen Iver Rosenkrantz til Villestrup Tilladelse til at sælge Rosenlund mod at oprette en Fideikommiskapital paa 60,000 Rd. (Bevil. af $^{26}/_{8}$ 1786), og Brodersønnen skødede 1788 Gaarden til cand. jur. Haagen Chr. Astrup for 90,000 Rd. paa det Vilkaar, at den atter skulde kaldes Totterupholm; men $^{23}/_{1}$ 1789 fik Astrup Tilladelse til at kalde den *Rosendal*. Astrup solgte den 1801 for 175,000 Rd. til Søkapt. L. M. Hofgaard, af hvem den atter solgtes 1806 for 255,000 Rd. til Grev Chr. Conr. Sophus Danneskjold-Samsøe, Amtm. i Præstø Amt († 1823) — og Medinteressenter (Baron Holstens Arvinger) —, hvis Enke solgte den 1837 til Svigersønnen Grev Gustav Holck-Winterfeldt. Nuv. Ejer er hans Søn Grev F. F. C. S. Holck-Winterfeldt. — Hovedbygningen, der endnu til Dels er omgiven af Grave, og som bestaar af en af Faksekalk bygget Hovedfløj i 2 Stokværk og to Sidefløje i eet Stokværk, er opført 1847—49 paa samme Sted som den tidligere Bindingsværksbygning. S. S. V. for Gaarden ses en gammel Voldplads.

Gruberne i Fakse Kalkbjærg (se S. 866) have allerede været benyttede i Middelalderen, da Materialet brugtes til Kirkebygninger. De senere Hovedejere af Gruberne, Vemmetofte Kloster, Rosendal, Bregentved og Gaunø, have længe udnyttet dem, men Mangelen af en Udførselshavn — og vel ogsaa den Omstændighed, at Virksomheden var paa flere Hænder — hæmmede Afsætningen af den fortrinlige Kalksten. Ved 19. Aarh.'s Midte blev der anlagt en Skibsbro ved Stranden; men først da Vemmetofte Kloster og Grev Moltke-Bregentved 1862—64 i Fællesskab anlagde en Udskibningshavn ved Fakse Strand (se S. 877), samtidig med at der anlagdes en Havnebane (i Beg. trukken af Heste, fra 1866 befaret med Lokomotiv), kom der Opsving i Produktionen; 1870 anlagde Rosendal en ny Havn lige Ø. for den første, og Havnebanen blev ved den østsjæll. Jærnbanes Aabning 1879 sat i Forbindelse med denne. Driften forbedredes ved Anlægget af roterende Kalkovne, Stenenes fabrikmæssige Behandling ved Dampkraft osv. Endelig samledes hele Driften paa een Haand 1883 ved Oprettelsen af det S. 875 nævnte Aktieselskab, der for 5 Mill. Kr. købte alle Gruberne af Ejerne. Gruberne, tidligere kaldte „Limkulerne", omfatte nu et Areal af omtr. 155 Td. Ld., deres største Dybde er omtr. 80 F. Selskabet beskæftiger omtr. 300 Arbejdere; Produktionen bestaar væsentlig i Brydning af Kalksten til Kalkbrænding og industriel Brug; Stenværkstederne ved Fakse Ladeplads ere bortforpagtede. Aktieselskabet ejer desuden et Teglværk.

I Stubberup Skov ligger en anselig, fredlyst Langdysse, i Rosendals Kohave en fredlyst Gravhøj.

Hylleholt Sogn omgives af Roholte, Fakse, Alslev, Spjellerup og Vemmetofte Sogne samt Fakse Bugt. Kirken, ved Stranden, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. V. for Storehedinge og $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Præstø. De temmelig jævne, kalkholdige og gode Jorder falde af til Stranden. En Del Skov (Kissendrup Sk., Favrby Hestehave, Hylleholt Sk., Nyvænge). Gennem Sognet, der gennemstrømmes af Fakse Aa og Lilleaa, gaar den østsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2898 Td. Ld., hvoraf 1138 besaaede (deraf med Hvede 132, Rug 139, Byg 301, Havre 249, Ærter og Vikker 47, Blandsæd til Modenh. 192, til Grøntf. 51, Kartofler 3, andre Rodfrugter 24), medens der henlaa til Afgræsn. 439, Høslæt, Brak, Eng m. m. 636, Have 56, Skov 473, Flyvesand 10, Stenmarker 10, Byggegr. 35, Veje, Vandareal m. m. 100. Kreaturhold 1893: 267 Heste, 1034 Stkr. Hornkv. (deraf 678 Køer), 253 Faar, 753 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $248,_9$ Td. Der var 1 Selvejergaard med $4,_1$, 13 Arvefæstegd. med $62,_8$, 35 Fæstegd. med $143,_5$, 100 Huse med $23,_1$ Td. Hrtk. og 61 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste og Leje). Befolkningen. $^1/_2$ 1890: 1395 (1880: 1304, i Forbindelse med Fakse i 1801: 1720, 1840: 2430, 1860: 3024), boede i 228 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 105 levede af immat. Virksomh., 468 af Jordbr., 13 af Fiskeri, 417 af Industri (Kalk- og Cementbrud 72, Stenhuggeri 104), 31 af Handel, 77 af Skibsfart, 244 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet *Hylleholt* (2 Gaarde) og *Fakse Ladeplads* (eller *Fakse Strand*) — 1890: 47 Huse og 371 Indb. — med Kirke, Præstegaard, Skole, Realskole (opført 1892), Havn („Vemmetofte Havn") — anlagt 1862—64, Havnebassinets Størrelse omtr. 54,000 □ Al., Dybden $10^1/_2$ F.; Havnefyr, Lodser; den mod Ø. beliggende „Rosendals Havn", anl. 1870, vedligeholdes ikke mere og er under Tilsanding; begge Havne ejes af Aktieselskabet „Fakse Kalkbrud" (se S. 876) —, Endestation for Fakselinien af den østsjæll. Jærnbane (i Driftsaaret 1896 befordredes til Stationen 9534 og fra den 9610 Personer; Totalvægten af Gods osv. var ankommen 133,275 og afgaaet 47,977 Cntr.), Telegraf- og Telefonstation, Postekspedition, Toldsted*), Kalkbrænderier og Stenværksteder, Fakse Kalkbruds Teglværk, Skibsbyggerier, Badehotel, Kro, mange handlende og Haandværkere. *Store-* og *Lille-Favrby*; *Vibede* (Vivede) med Andelssmejeri og Teglværk; *Kissendrup* (Kjesendrup) med Skole; *Fuglsang* med Skovridergaard; en Del af *Rejnstrup* og *Borrishoved* (Resten i Fakse S.); *Vallebo* med Skole; *Strandhoved*; *Lille-Elmue*; *Vraamose* med Mølle og Dampteglværk. Saml. af Huse: *Brandskovhuse*, *Strandhuse* og *Siberien*.

Hylleholt S., der danner een Sognekommune med Nabosognet Fakse, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse), Præstø Lægedistrikt, 3. Landstings-

*) Ved Toldstedet fortoldedes af fremmede Varer i 1896 bl. a.: 1482 Pd. Vin, 1935 Pd. Kaffe, 17,868 Pd. Olier, 6273 Pd. Sukker, Mallas og Sirup, 6,710,986 Pd. Stenkul, 93,717 Pd. toldpligtige Metaller og Metalvarer af alle Slags og 399 Clstr. og 28,071 Kbfd. Tømmer og Træ. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 706,980 Pd. Hvede, 453,200 Pd. Byg, 1,121,202 Kbfd. Kalksten, 6,242,000 Pd. Gødningskalk og 3000 Kbfd. Gavntræ. Til indenlandske Steder uden for Øen udskibedes bl. a. 356,450 Stkr. Mursten, 1,307,521 Kbfd. Kalksten, 242,000 Pd. Gødningskalk, 7525 Kbfd. Gavntræ og 278,907 Pd. Sukkerroer. Ved Udg. af 1896 var der ved Toldstedet hjemmehørende 16 Fartøjer og maalte Baade med en samlet Størrelse af omtr. 389 Tons. I udenrigsk Fart klareredes for Indgaaende 228 Skibe med 4000 T. Gods, for Udgaaende 558 Skibe med 23,872 T. Gods. De ord. Told- og Skibsafgifter udgjorde 1896, efter Fradr. af Godtgørelser, 17,126 Kr., og Krigsskatten af Vareindførselen 1162 Kr., ialt 18,288 Kr. (2233 mere end i 1895). Brændevinsbrænderier dreves ikke, hvorimod der til Udlandet udførtes 1332 Potter Brændevin à 80.

kreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 107. Lægd. Kirken tilhører Menigheden.

Hylleholt Kirke, der bestaar af Skib med Tagrytter og Kor med lige Gavl, og Taarn mod V. med ottekantet Overbygning samt højt, slankt Spir (62 Al.) — Taarnrummet tjener som Vaabenhus —, er opført af Vemmetofte Kloster og Lensgreve F. G. J. Moltke-Bregentved 1875—78 (indviet $^{9}/_{9}$ 1878) efter Tegn. af Bygmester, Kammerraad Zeltner i engelsk-gotisk Stil af røde Sten med Hvælvinger i Skib og Kor (14 og 11 Al. høje). Kirkens Længde med Kor og Taarn er $53^{1}/_{2}$ Al. Altertavlen er malet af C. C. Andersen (Christus og den kananæiske Kvinde), Prædikestolen er af Egetræ, Døbefonten af Zink.; Orgelet er skænket af Grevinde Moltke. Paa Væggen mellem Kor og Skib et af Prof. Stein udført Portrætrelief i Marmor af Lensgreve F. Moltke († 1875).

I *Nyvænge* ved Fakse Ladeplads findes den 90 F. høje „Grevebøgen", hvis Stamme, der er omgiven af Jærnbaand, har et Omf. af 17 F. 8 T.

Peder Olsen af *Wallæbothæ*, Væbner, nævnes 1399—1400.

Ved kgl. Reskr. af $^{13}/_{11}$ 1879 udskiltes Sognet fra Fakse S.

Kongsted Sogn, det største i Herredet, omgives af Roholte, Fakse, Øster-Egede, Dalby og Ulsø Sogne, Tybjærg Herred (Vester-Egede S.), Hammer Hrd. (Toksværd S.) og Baarse Hrd. (Everdrup S.) samt Præstø Fjord, til hvilken det løber ned i en Spids. Kirken, mod N. V. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. for Præstø. De højtliggende (Kobanke 391 F., 123 M., Mørkebjærg, 374 F., 117 M., Pugebjærg., 312 F., 98 M., trigon. Station) og bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede med flere mindre Vandløb i forskellige Retninger. Henved $^{1}/_{4}$ er dækket med Skov (Aastrup Sk., Tingerup Tykke, Svenderup Sk., Gavevænge, Lestrup Sk. m. m.). Gennem Sognet, i hvilket Susaa udspringer, gaa Landevejene fra Kjøge til Præstø og fra Fakse til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 7827 Td. Ld., hvoraf 3079 besaaede (deraf med Hvede 105, Rug 564, Byg 863, Havre 645, Ærter og Vikker 53, Blandsæd til Modenh. 557, til Grøntf. 168, Kartofler 35, andre Rodfr. 87), medens der henlaa til Afgræsn. 893, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1707, Have 101, Skov 1763, Moser og Kær 81, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 150 Td. Kreaturhold 1893: 537 Heste, 2288 Stkr. Hornkv. (deraf 1571 Køer), 646 Faar, 1895 Svin og 78 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $647,_{3}$ Td. Der var 59 Selvejergaarde med $257,_{5}$, 50 Arvefæstegd. med $198,_{9}$, 15 Fæstegd. med $73,_{5}$, 269 Huse med $78,_{6}$ Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse (omtr. $^{1}/_{8}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 2056 (1801: 1206, 1840: 1477, 1860: 1882, 1880: 2162), boede i 421 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 1373 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 22 af Fiskeri, 319 af Industri, 72 af Handel, 120 af forsk. Daglejervirks., 57 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kongsted* (gml. Form Kungsthwet) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Sparekasse (opr. $^{11}/_{4}$ 1869; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehavende 59,559 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 6761 Kr., Antal af Konti 249), Mølle, to Bagerier og Bryggeri; *Skovtorup*; *Tornemark* med Fattiggaard (opf. 1869—70, Plads for 50 Lemmer); *Hyllede*; *Eskilstrup* (Esgistorp) med Skole; *Lestrup* (Lefsthorp) med Skole og Andelsmejeri; *Svenderup*; *Tingerup*; *Grunderup*; *Borup* med Skole og Andelsmejeri. *Nymarks Huse.*

Hovedgaarden *Lystrup* har $82^{1}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $43^{1}/_{8}$ Td. Skovsk., med 816 Td. Ld. Ager og $1022^{1}/_{2}$ Td. Ld. Skov; til Ejendommen høre $14^{1}/_{4}$ Td. Hrtk. Fæstegods og $17^{1}/_{8}$ Td. Hrtk. Arvefæstegods samt et Tegl- og Kalkbrænderi (Godset ligger i Kongsted, Øster-Egede og Hylleholt S.).

Kongsted S., der danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue-(Kontor i Fakse) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 114. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lystrup.

Kongsted Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutning, Taarn mod V., Materialhus (tidligere Vaabenhus) og Gravkapel mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført af Faksekalk og Kridtsten, vist i Midten af 14. Aarh. Kirken har 5 Krydshvælvinger; over den tresidede Afslutn. er der spændt tre Hvælvingskapper; de tre Sider i Afslutningen have haft spidsbuede, nu tilmurede eller omdannede Vinduer. Det vistnok noget yngre Taarn er af røde Munkesten med Bælter af Kridtsten; det overhvælvede Taarnrum tjener til Vaabenhus fra 1862, da Taarnet til Dels blev ombygget. Det oprindelige, med Bjælke-

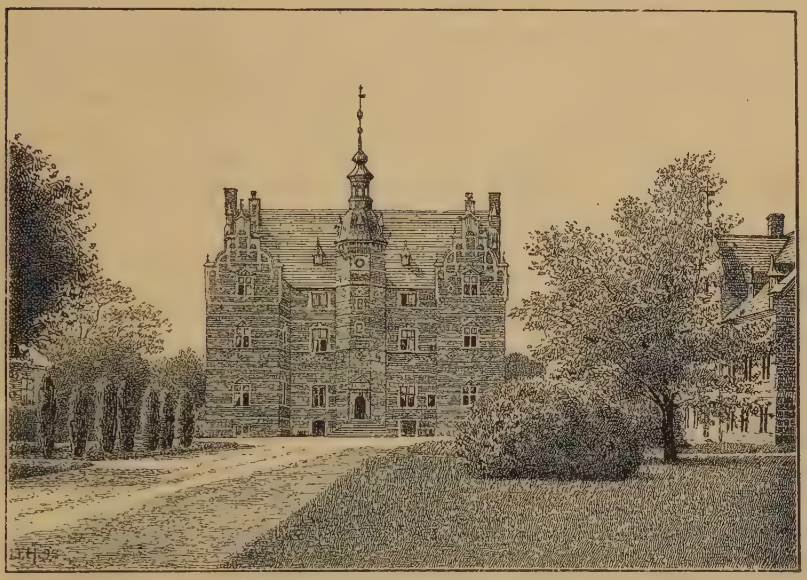

Lystrup.

loft forsynede Vaabenhus er af røde Munkesten og har takkede, blindingssmykkede Gavle ligesom det overhvælvede Sakristi, der er af Kridt-, Mur- og enkelte Faksesten. Kapellet, af Mur- og Kridtsten, har Stjernehvælving og paa Gavlen en Sandstenstavle med de Grubbers og Laxmanders Vaaben og Indskriften: „1575 lod Eyler Grubbe fundere og opføre dette Capel"; under Gulvet en Gravkælder; den flade Bue ind til Kirken er tilmuret, og der er aabnet en Dør i Gavlen. Paa Korets Vægge og i Hvælvingerne er der 1885 fundet interessante, af Kornerup restaur. Kalkmalerier (Fremstillinger af Christi Historie, Helgener og Helgeninder m. m.) fra omtr. 1430; paa Skibets Vægge ere malede Grubbernes, Billernes, Ulfeldternes og Bassernes Vaabener (se *Magn. Petersen*, Kalkmal., S. 133). Udskaaren Altertavle fra omtr. 1600 med Malerier af Lidelseshist. og Grubbernes, Lykkernes og Gyldenstjernernes Vaabener; prægtig udskaaren og forgyldt Prædikestol, opsat 1619 af Chr. Grubbe til Lystrup og Hustru Jytte Gyldenstjerne; tolvkantet Døbefont af Kalksten. Smukt udskaaret Korgitter med Figurer og adelige Vaabener; Degnestol fra omtr. 1530 med udskaarne Endestykker; Stolestader fra Renæssancetiden med adelige Vaabener. Af Epitafier nævnes et over Ejler Grubbe, † 1585, og Hustru Kirsten Lykke, opsat af hende 1624 (nu i Taarnrummet), et pragtfuldt Epitaf. over Chr. Grubbe, † omtr. 1642,

og Hustru Jytte Gyldenstjerne, med deres og Sønnen Peders legemsstore Billeder og mange Udsmykninger (i Skibet); et Epitaf over Else Bjørnsdatter Laxmand, † 1575, Ejler Grubbes første Hustru, opsat af hendes Børn 1625 (i Skibet). Af Ligsten nævnes en pragtfuld Sten over Sivert Grubbe † 1559, og Hustru Mette Ulfeldt, † 1562, og en over Sognepræst og Provst i Fakse Hrd., V. Chr. Herbst, † 1783. Fra Kapellet udtoges 1868 11 Kister, hvoraf 4 førtes til Øster-Egede Kirke og de andre nedgravedes paa Kirkegaarden her (if. Indskriftsplader indeholdt de bl. a. Ligene af Henr. Oldeland, flere af Familien Grubbe, to af Familien Urne og to af Familien Danneskjold-Samsøe). Kirkens ældste Klokke har Indskriften: anno 1397 profesto natis bte. virginis fusa est hec campana procuratoribus dno. matheo iacobi rectori et plebano iacobo magni et nicholai orna [Urne?] tutoribus ecclesie kongstweth magister petrus me fecit.

Lystrup var ved Beg. af 15. Aarh. en mindre Gaard med hosliggende By og tilhørte i henved 100 Aar den gamle Slægt Godov fra Nyrup, nemlig Peder Olufsen 1403, Oluf Pedersen 1433, hvis Datter Regitze Godov bragte sin Mand Palle Ulfeldt Gaarden helt eller delvis. Dennes Datter Mette Ulfeldt bragte den til sin Mand Sivert Grubbe, i hvilken Families Eje den var i mere end 200 Aar. Sivert Grubbe har maaske lagt Lystrup By ind under Hovedgaarden; hans Søn Rigskansler Ejler Grubbe, † 1585, opførte 1579 den endnu staaende Hovedbygning i Form af et E, medens den siden nedbrudte Ladegaard var bygget som et G. Opførelsen af Gaarden medførte saa tungt Pligtarbejde med Kørsler osv. af Kronens Bønder i Vordingborg Len, at det til vore Dage hed i Egnen, at „Lystrup hin røde lagde Vordingborg Len øde". Efter Ejler Gr. gik L. over til Sønnen Chr. Grubbe, derefter til dennes Søn Peder Grubbe, hvis Søn Tønne Grubbe døde 1721 som sidste Mand af denne Linie af Slægten. Han havde testamenteret L. til sin Hustrus Søsterdatter, der bragte den til sin Mand Oberstlieutn. Claus Bendix Beenfeldt, som 1740 tillige købte Jomfruens Egede. Han solgte 1750 L. (324 Td. Hrtk.) for 20,000 Rd. C. til Kancelliraad Chr. Holmsted († 1754), der var gift med Beenfeldts Datter Anna Vilhelmine, som senere ægtede Konferensraad Niels Rosenkrantz v. Holstein. Denne ægtede efter sin Hustrus Død 1775 hendes yngre Søster Christiane Ulrikke, † 1781 — Enke efter Kancelliraad Thom. Holmsted (Holmskjold), † 1773, en Broder til ovennævnte Holmsted — og fik med hende Jomfruens Egede. Efter v. Holsteins Død 1786 gik begge Godserne over til hans eneste Søn Chr. F. v. Holstein, senere Gehejmeraad († 1828), efter hvis Død L. købtes af Svigersønnen Kmhr. Joh. Caspar Mylius. Den ejedes derefter af dennes Sønner, først Hofjægerm. Mylius, og senere Kmrjunker Mylius, hvorefter den 1857 købtes af Grev Chr. C. H. Moltke, den nuv. Ejer.

Hovedbygningen, der mod N., V. og S. omgives af en bred Grav, som tidligere har strakt sig helt rundt, er opført i hollandsk Renæssancestil af røde Munkesten, afstribede med Kridtsten, med Kampestenssokkel og Sandstensforsiringer og bestaar af en rektangulær Fløj, der vender i N. og S. og midt paa Østsiden har et ottekantet Trappetaarn med Kuppelspir, samt af to mod Ø. fra Fløjen fremspringende Endefløje, Bygningen er i to Stokværk foruden Kælder. Paa Siderne af Taarnet staar 15—79 og ovenover Grubbernes og Lykkernes Vaaben (se ovfr.). Murene have tidligere været prydede med en Mængde Sandstenshoveder, hvoraf kun nogle ere tilbage (mulig ere de Portrætter). Paa Hovedfløjens Vestside er der en Balkon med smukke Balustrer. I Endefløjene er der i begge Stokværk Stjernehvælvinger samt Kaminer med Aarstallene 1580, 1582 og 1585. Efter at ovennævnte Kmhr. Mylius havde ladet Bygningen istandsætte, blev den 1864—69 underkastet en større Restauration under Ledelse af Kammerraad Zeltner (*F. Beckett*, Renæssancen og Kunstens Hist., S. 155 fl.).

Roholte Sogn omgives af Kongsted, Fakse og Hylleholt Sogne samt Fakse Bugt og Præstø Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. N. Ø. for Præstø. De temmelig jævne Jorder have Affald til Stranden og ere af middelgod Beskaffenhed undtagen *Fedet*, den lave, stenede Halvø (omtr. 1200 Td. Ld.), der lukker for Præstø Fjord, og som ved en smal Landtunge er forbundet med det øvrige Land. En Del Skov (Folehave, Strandegaards Dyrehave m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Fakse til Præstø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4579 Td. Ld., hvoraf 1805 besaaede (deraf med Hvede 194, Rug 305, Byg 557, Havre 313, Boghvede 3, Ærter og Vikker 45, Blandsæd

til Modenh. 161, til Grøntf. 61, Kartofler 31, andre Rodfr. 52, andre Handelspl. 83), medens der henlaa til Afgræsn. 611, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1209, Have 56, Skov 472, Heder og Flyvesand 286, Stenmarker 7, Byggegr. 25, Veje, Vandareal m. m. 108 Td. Kreaturhold 1893: 253 Heste, 1182 Stkr. Hornkv. (deraf 816 Køer), 574 Faar, 918 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $371,_2$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med $148,_8$, 14 Arvefæstegd. med $80,_1$, 21 Fæstegd. med $110,_3$, 112 Huse med $28,_1$ Td. Hrtk. og 41 jordløse Huse (næsten alle i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1110 (1801 : 606, 1840: 871, 1860: 1105, 1880: 1182), boede i 194 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 587 af Jordbrug, 50 af Fiskeri, 198 af Industri, 31 af Handel, 4 af Skibsfart, 147 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Roholte* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. $^{21}/_2$ 1872; $^{31}/_3$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 160,596 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 8702 Kr., Antal af Konti 483); *Orup*, ved Landevejen, med Fattiggaard (opr. 1885, Plads for 36 Lemmer), Friskole, Andelsmølle med Bageri og Andelsmejeri; *Vindbyholt*, ved Landevejen, med Pogeskole og Kro; *Mosebøile*; *Store-Elmue* med Skole. *Strandhuse*, *Mogenstrup Huse* og *Krageborg*.

Hovedgaarden *Lindersvold* har $55^3/_8$ Td. Hrtk., 410 Td. Ld., hvoraf 52 Eng, Resten Ager. Hovedgaarden *Strandegaard* har $40^3/_8$ Td. Hrtk., 336 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, Resten Ager. Avlsgaarden *Vindbyholt* har omtr. 12 Td. Hrtk., 90 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, Resten Ager. Avlsgaarden *Fedgaard*, paa Halvøen, har omtr. $13^3/_8$ Td. Hrtk., omtr. 1200 Td. Ld., hvoraf 600 Ager, 100 Eng, 200 Skov og 300 udyrket Jord. Alle 4 Gaarde høre under Baroniet Gaunø.

Roholte S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 108. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Gaunø.

Roholte Kirke bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutning, højt Taarn med takkede Gavle mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken er opført 1441 (paa en Bjælke, der tidligere anvendtes som Korgitter, stod: „Templum hoc fundatum est tempore Christophori regis Daniæ anno Domini MCCCCXXXXI") af Kalk og Mursten og har Hvælvinger. Den er restaureret 1789 (Aarstallet staar paa Sydsiden af Taarnet) og af Etatsraad I. V. Dahlerup 1883—84, da Kirken forhøjedes 1 Al. over Hvælvingerne, og et nyt Træbjælkelag indlagdes, det gamle Vaabenhus nedreves, og et nyt opførtes, ligesom Korgavlen opførtes fra ny. Kirken har Kalkmaleridekorationer. Godt udskaaren Altertavle fra 1592; de tidligere Billeder ere i den seneste Tid blevne erstattede med udskaarne Fremstillinger af Bebudelsen, Christi Daab m. m., udførte af Fjeldstrup. Paa den sølvforgyldte Kalk staar: anno 1658 in februario hafver de svendske Krigsfolk plondrid och borttaged Kalck och Disk af Roholte hworfore welb. Chrf. Lindenaw til Lindeswold hafver gifved denne Kalck och Disk igien til samme Kirchke. Smukt udskaaren Prædikestol fra Renæssancetiden. Døbefont af Faksekalk med Christushoved og Forsiringer. Krucifiks fra den senere Middelalder. Af Klokkerne ere to uden Aarstal; paa den ene staar: help iehsus maria anna oc sancta susanna lauris hansen.

Lindersvold, bestaaende af to nedlagte Landsbyer Axelhoved og Hyllinge Skovbo, er oprettet af Chrf. Lindenov († 1693); 1606 tilfaldt den Sønnen Godske L., ejedes derpaa af dennes Enke Karen Gyldenstjerne og senere af deres Søn Chrf. Lindenov († 1679), der 1672 solgte den til sin Svigersøn Axel Urne, som 1673 solgte den til Oberst Rabe v. Schildern, der var gift med hans Søster Fru Merete Sophie Urne. Fru Merete († 1724), der overlevede Manden i 44 Aar, styrede Gaarden med stor Myndighed (se om hende *T. Becker*, Fru Merthe paa Lindersvold, i „Orion" II S. 240 fl., hvor der citeres følgende af en Bondevise: „Gud fri os for den onde Trold — Hør det som vi bede — Og fra Fru Merthe paa Lindersvold — Hør os alle Gud med Glæde"). Hendes Datter Hedevig Sophie, der blev gift med Oberst G. v. Kalckreuth, solgte 1728 som Enke Gaarden (276 Td. Hrtk., 70 Rd. pr. Td.) til Fru Kirstine Marie

Krabbe, Enke efter Generalmajor Ulrik Chr. Kruse. Deres Datter Birgitte Charlotte blev gift med Statsminister Grev Otto Thott, der forenede Strandegaard og Gaunø med L. til et Stamhus, nu et Baroni (se under Gaunø). — Den grundmurede, anselige Hovedbygning er i to Stokværk med Kælder.

Strandegaard er først oprettet til Hovedgaard, da Fred. III i Feb. 1662 afstod Landsbyen *Fiskerhoved* (1345 indløste Vald. Atterdag Feskerehovit med Feskere Sø og Skov fra Hr. Bo Falk) til Axel Sehested, der samme Aar solgte den til Hans Pedersen Klein, Raadmand i Kbh. († 1667), hvis Enke giftede sig med Jochum Ernst Valcher og, efter at hun anden Gang var bleven Enke, 1686 skødede Gaarden (omtr. 38 Td. Hrtk.) til Handelsmand Peder Jensen i Kjøge. Ved Auktion solgtes den (Hovedgaardstakst 52, Bøndergods 186 Td. Hrtk.) fra Arvingerne 1707 for 14,300 Rd. C. til Chr. Juel til Totterupholm († 1717), som paa Fedet søgte, dog uden Held, at drive Faareavl i det store, og hvis Enke 1730 solgte den (omtr. 239 Td. Hrtk. og Skov- og Mølleskyld 10 Td.) for 17,000 Rd. C. til ovennævnte Grev Thott, som betydelig forøgede dens Tilliggende.

Vindbyholt var i 16. og 17. Aarh. en „kgl. Gæstegaard", hvor Fred. II og Chr. IV oftere toge ind.

Fedet (Fith), der i sin Tid tilhørte Vald. Sejr, var tidligere bevokset med Skov, der skal være afbrændt i Svenskekrigen 1656—59, og det er først efter 1848, at man har begyndt at beplante den (175 Td. Ld. ere beplantede, 95 ere udlagte til Skov).

Tæt S. V. for *Orup* ligger „Fru Merthes Kilde", en dyb, stedserindende Kilde, fra hvilken efter Sagnet Fru Merete hentede Vand. — S. V. for *Orup*, nær Sognegrænsen, skal der i tidligere Tid være bortryddet „Dele af en gammel Herregaards Kælder". — Et formentligt Voldsted, en rektangulær, 100 F. lang og 50 F. bred Jordhøjning, paa alle Sider omgiven af en Lavning, ligger i den lille Skov Asketykke.

Roholte S. var tidligere en Del af Kongsted S. (se *H. F. Rørdam*, Om Roholte Sogns Adskillelse fra Kongsted, i Kirkeh. Saml. 3. R. II Bd. S. 362).

Ulsø Sogn omgives af Dalby og Kongsted Sogne (ved hvilke det adskilles fra Annekset Øster-Egede), Tybjærg Hrd. (Vester-Egede S.) og Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, mod N. V. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. for Præstø, 3 Mil S. V. for Kjøge og omtr. ligesaa langt S. Ø. for Ringsted. De højtliggende og jævne Jorder, med lavere Engstrækninger mod S., ere af god Beskaffenhed. I Sognet ligger Nielstrup Sø (tidligere Glubesø; 33 Td. Ld.) og paa Nordgrænsen Ulsø Sø. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2067 Td. Ld., hvoraf 989 besaaede (deraf med Hvede 47, Rug 184, Byg 264, Havre 233, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenh. 177, til Grøntf. 48, Kartofler 5, andre Rodfr. 26), medens der henlaa til Afgræsn. 349, Høslæt, Brak, Eng m. m. 533, Have 31, Skov 15, Moser og Kær 2, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 118 Td. Kreaturhold 1893: 143 Heste, 640 Stkr. Hornkv. (deraf 449 Køer), 110 Faar, 613 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 228,$_2$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med 10,$_9$, 35 Arvefæstegaarde med 151,$_9$, 7 Fæstegd. med 36,$_8$, 93 Huse med 28,$_8$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse (c. $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 700 (1801: 418, 1840: 523, 1860: 617, 1880: 704), boede i 142 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 23 levede af immat. Virksomhed, 476 af Jordbrug, 97 af Industri, 10 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne; *Ulsø* (eller *Ulse*; gml. Form Ugløsæ, Ughløsæ) med Kirke og Skole; *Olstrup* (gml. Form Olafsthorp) med Præstegd.; *Nielstrup* med Skole; *Skoverup* (gml. Form Skowthorp), ved Landevejen, med Mølle. — Avlsgaarden *Ulsøgaard*, under Grevskabet Bregentved, har $26^3/_4$ Td. Hrtk. (hvoraf $6^3/_4$ i Dalby S.), omtr. 230 Td. Ld. Gaarden bestaar af den egentlige Ulsøgaard, i sin Tid købt fra Gisselfeld Kloster, og to Bøndergaardes Jorder.

Ulsø S., der danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue-

(Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 123. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Ulsø Kirke (207 F., 65 M., o. H.) bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Af den oprindelige Kirke vare Skibet og Taarnet, fra den tidligere Middelalder, opførte af Faksekalk; Taarnets øverste Del er ommuret i den senere Middelalder af rode Munkesten og fik kamtakkede og blindingssmykkede Gavle, af hvilke kun den østl. er uforandret. Ved en omfattende Restauration 1866—67 blev Kirken saa godt som helt ombygget, idet kun Taarnet og den østl. Gavl bleve staaende. Skibets Sidemure ombyggedes, af Kridtsten og Faksekalk, Hvælvingerne ommuredes, det gamle, lille Vaabenhus nedreves, og der opførtes et større med Hvælving, der indsattes store, spidsbuede Vinduer m. m. Alle Murene ere stærkt overkalkede. Altertavlen er et Maleri af Roed (Opstandelsen); Prædikestol og Døbefont, ligesom det meste Inventarium, ere nye. I Vaabenhusmuren og Taarnopgangsmuren ere indmurede Ligsten over Sognepræsterne Jesper Erichsen, † 1662, Clemens Pedersen Mulvad, indebrændt 1717 ved Præstegaardens Brand, og Oluf Jakobsen Resen, † 1753.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at Kirken skulde nedbrydes og dens Materiale og Inventarium anvendes til Broby Kirke (Ringsted Hrd.); Sognefolket fra Nielstrup, Ulsø, Skoverup, Gisselfeldgaard og de 8 Gaardsæder i Sørup skulde søge til Broby Kirke, Olstrup By til Frerslev Kirke (Ringsted Hrd.). Denne Ordning kom dog aldrig i Stand. Ulsø fik derimod indtil 1775 Frerslev til Anneks; derefter var indtil 1847 Broby sammenlagt med det, og siden 1849 er Øster Egede Anneks.

Niels Palnesen af „Skoughæthorp" nævnes 1327.

Øster-Egede Sogn, Anneks til Ulsø, omgives af Karise, Fakse, Kongsted (et Enklave, omsluttet af de to sidstnævnte Sogne, ligger S. for Hovedarealet) og Dalby Sogne, hvilke to sidste adskille det fra Hovedsognet. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil V. for Storehedinge og $2^3/_4$ Mil S. S. Ø for Kjøge. De højtliggende Jorder ere af kalkholdig og god Beskaffenhed. Henved $^1/_3$ af Arealet er dækket med Skov (Hundemose Sk., Kirkesk., Hulket m. m.). Tryggevælde Aa udspringer i Sognet.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2014 Td. Ld., hvoraf 698 Td. besaaede (deraf med Hvede 65, Rug 130, Byg 207, Havre 127, Ærter og Vikker 4, Blandsæd til Modenh. 114, til Grøntf. 26, Kartofler 7, andre Rodfrugter 18), medens der henlaa til Afgræsn. 195, Høslæt, Brak, Eng m. m. 400, Have 24, Skov 625, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 57 Td. Kreaturhold 1893: 86 Heste, 483 Stkr. Hornkv. (deraf 330 Køer), 80 Faar, 277 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $155,_{16}$ Td. Der var 14 Selvejergaarde med $126,_{11}$, 1 Fæstegd. med $5,_7$, 41 Huse med $11,_5$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse (c. $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 399 (1801: 233, 1840: 261, 1860: 328, 1880: 451), boede i 70 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 15 levede af immat. Virksomhed, 191 af Jordbrug, 82 af Industri, 1 af Handel, 89 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet *Øster-Egede Kirke*, ved Hovedgaarden Jomfruens Egede, og Byerne: *Atterup* med Skole og Mølle; *Aas* (en Del i Dalby S.); *Viverup* (en Del i Dalby S.). Saml. af Gaarde og Huse: *Hejede* og *Atterup Oredrev*. — Hovedgaarden *Jomfruens Egede* har $88^5/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $34^3/_4$ Td. Skovskyld, 1685 Td. Ld., hvoraf 844 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre $56^3/_4$ Td. Hrtk. Fæstegods og 1 Td. Hrtk. Arvefæstegods; Godset ligger i Øster-Egede, Dalby og Fakse Sogne. Desuden mærkes *Nyrupgaard* (i Enklavet), $15^1/_2$ Td. Hrtk., 148 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, Resten Ager; 2 Huse.

Øster-Egede S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stevns og Fakse Herreders Jurisdiktion (Storehedinge), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts

2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 105. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Jomfruens Egede.

Øster-Egede Kirke (overkalket) bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel mod N. Den ældste Del er det af Faksekalk opførte Taarn, der stammer fra den romanske Tid (flere rundbuede Vinduer ses); det har oprindelig været i tre Stokværk, og man har sikkert ved dets Opførelse haft Forsvarshensyn for Øje; det nederste Rum er senere blevet overhvælvet; Taarnets øverste Del, af røde Munkesten, er først opf., da det overhvælvede Skib, ligeledes af Mursten, byggedes (paa Gavlen staar: 1608). Kapellet er if. Indskrift opført 1579 af Hr. Hans Billes Døtre Ermegaard og Birgitte; 1726 blev der under Gjordbuen mellem Kapellets to Hvælvinger opført en Mur med Døraabning, hvorved den nordl. Del blev et eget Kapel (for Familien Poulsen). Vaabenhuset er opført af Munkesten og Kridtsten. Kirken er bleven restaureret i 1880'erne. Altertavlen er et Maleri af F. L. Storch (Christus i Emaus) i en Ramme fra omtr. 1600; godt udskaaren Prædikestol, opsat 1616 af Tage Thott og Hustru; ny Døbefont. I Kapellet et Krucifiks fra Beg. af 16. Aarh. To prægtige Ligsten (tidligere i Kapellet) ere indmurede i Kirkevæggen ind til Kapellet og i Vaabenhuset, over Rigsraad Hans Bille, † 1542, og Hustru Fru Inger Rønnov, † 1548, og over deres Døtre Ermegaard og Birgitte; Jomfruerne ere fortrinligt udhuggede i Datidens Dragter med Ahnevaaben osv. I Kapellet 9 Kister og 6 Ligsten over Medlemmer af Familierne Poulsen og Holstein-Rathlou til Jomfruens Egede. — Umiddelbart op til Kirkegaarden ligger i Jomfruens Egedes Have en indviet Begravelsesplads, hvor Caroline Amalie Moltke, f. Danneskjold-Samsøe, hviler.

Jomfruens Egede, oprindelig *Egede*, var alt i 14. Aarh. en Hovedgaard, som tilhørte Hr. Ove Pedersen (Neb), derefter 1391 dennes Søn Hr. Peder Ovesen, hvis Enke Ingeborg Nielsdatter omtr. 1400 ægtede Rigsraad Hr. Anders Jepsen († omtr. 1430) af de mægtige Lungers Slægt; hans Enke Fru Ellen Moltke, gift 2. Gang med Hr. Fr. Wardenberg, besad Gaarden sin Livstid, hvorefter den tilfaldt ovennævnte Anders Jepsens Broderdatter Sidsel Ovesdatter Lunge, gift med Rigsraad Hr. Torbern Bille til Søholm; efter hendes Død 1503 tilfaldt Egede Sønnesønnen Hr. Hans Bille († 1542), der var en tro Tilhænger af Folkepartiet under Grevens Fejde og derfor ved Chr. III's Tronbestigelse mistede sin Plads i Rigsraadet. Efter hans Død var E. en Tid lang delt i to Halvparter, af hvilke den ene længe ejedes af Familien Barnekov, idet Rigsraad Hans Barnekov († 1559) købte den af Bent Bille, medens den anden tilhørte Hans Billes Døtre Jomfruerne Ermegaard og Birgitte, efter hvem Gaarden fik sit nuværende Navn („Jomfruernes Egede"). Den saml. Gaard tilhørte senere Hr. Tage Thott Andersen, som 1631 mageskiftede den til Hr. Jens Sparre til Sparresholm; 1651 tilhørte den Sønnen Chr. Sparre, hvis Søsterdatter Sidsel Kaas ægtede Chr. V's Yndling Overjægermester Vinc. Joach. Hahn; han fik Bevilling til at lægge Resten af Egede By (72 Td. Hrtk.) ind under Hovedgaarden, som han 1674 solgte til Grevinde Sophie Amalie Moth, der levede her til sin Død 1719. Ved Auktion 1721 solgte Sønnen Ulr. Chr. Gyldenløves Arvinger den (Hovedgaardstakst 153, Bøndergods 409 Td. Hrtk.) for 29,130 Rd. C. til Søkapt. Esben Poulsen († 1735), hvis Enke skødede den 1740 for 32,600 Rd. til Oberstlieutn. Cl. B. Beenfeldt til Lystrup. Han skødede den (Hovedgaardstakst 128, Bøndergods 305 Td. Hrtk.) for 30,000 Rd. til Svigersønnen Kancelliraad Th. Holmsted († 1773), fra hvem den gik over til Konferensraad Niels Rosenkrantz v. Holstein, der blev gift med Enken (se S. 880). Derefter gik den over til Sønnen Gehejmeraad Chr. Fr. Holstein-Rathlou († 1828), hvorpaa den for 140,000 Rd. købtes af Grev A. V. Moltke til Bregentved, som efterlod den til sin yngre Søn, Grev Chr. Moltke, den nuv. Ejer (tillige Ejer af Lystrup). — Hovedbygningen, der ligger tæt V. for Kirken, bestaar af to paralleltliggende, af røde Munkesten opførte Fløje i to Stokværk. Den sydl. Fløj, der er Hovedfløj, er opf. i Munkeskifte og skal være opført 1620 af Tage Thott, den nordl. af Jens Sparre 1636. Til den sydl. Fløjs Sydside er der i Beg. af 19. Aarh. opført en Tilbygning.

Nyrupgaard nævnes alt i 14. Aarh. og tilhørte da Hr. Oluf Pedersen af „Nytorp", som nævnes 1337 og 1377 og førte Slægten Godovs Vaaben. Hans Sønnesøn Jens Jensen eller Jens Olufsen af Hesle pantsatte Nyrup m. m. til sin Hustru Mette Christiernsdatter som Vederlag, fordi han havde solgt hendes Anpart i Krenkerup paa Laaland. Efter at hun var død paa Nyrup, solgte Jens Olsens Arvinger Gaarden til Hr. Oluf Axelsen Thott, som atter solgte den til Hr. Stig Olsen (Krognos), hvis Svigersøn Hr. Bent Bille 1493 ejede Nyrup og Nyrup Mølle. — I „Højeskov" ved Nyrupgaard findes Fundamenter af en gammel Bygning, hvis Østside ligger i Skovbrynet. De omtr. 6 F. tykke Mure ere dannede af 1—2 Lag Sten.

Aar 1403 solgte Jens Poulsen af Frøslev til Hr. Anders Jepsen Lunge noget Gods, han havde købt af Jens Pedersen, og som denne arvede efter Kirstine Olaf Skyttes Husfrue af *Aas*, nemlig den af hende beboede Gaard i Aas osv. Samtidig laa her en anden Hovedgaard, der 1378—1419 tilhørte Landsdommeren i Sjælland Jens Gyrstinge, hans Søn Anders Jensen 1420—49, der ogsaa var Landsdommer, og hvis Datter Berete ægtede Jep Laale, som 1472 skrev sig til Aas. Aar 1557 skrev Hans Hobe sig til Aasgaard. Han fik da af Abbeden i Sorø Klosterets By og Gods Aas i Pant, som han havde indløst fra Hr. Knud Ruds Sønner.

Øster- og Vester-Egede Sogne vare sammenlagte fra 1671 Indtil 1849, da Øster-E. blev Anneks til Ulsø.

Dalby Sogn omgives af Annekset Tureby, Bjeverskov Hrd. (Haarlev S.), Karise, Øster-Egede, Kongsted og Ulsø Sogne samt Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil S. S. V. for Kjøge og $2^3/_4$ Mil V. for Storehedinge. De noget højtliggende (Dalby Bakke 200 F., 63 M.), men temmelig jævne Jorder ere af god, kalk- og lerholdig Beskaffenhed. En Del Skov (Egevænge, Viverup Vænge, Østersk-, Skovvænge, Rode Hestehave m. m.). Gennem Sognet, der vandes af nogle mindre Aaløb, gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4613 Td. Ld., hvoraf 2256 besaaede (deraf med Hvede 146, Rug 378, Byg 581, Havre 493, Ærter og Vikker 67, Blandsæd til Modenh. 408, til Grøntf. 76, Kartofler 16, andre Rodfr. 89), medens der henlaa til Afgræsn. 570, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1120, Have 72, Skov 413, Moser og Kær 3, Byggegr. 50, Veje, Vandareal m. m. 129 Td. Kreaturhold 1893: 410 Heste, 1538 Stkr. Hornkv. (deraf 1061 Køer), 381 Faar, 1402 Svin og 81 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 468,$_1$ Td. Der var 37 Selvejergaarde med 160,$_9$, 30 Arvefæstegd. med 145,$_9$, 20 Fæstegd. med 103,$_6$, 153 Huse med 36,$_7$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse (c. $^1/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1566 (1801: 878, 1840: 1122, 1860: 1398, 1880: 1638), boede i 272 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 75 levede af immat. Virksomh., 946 af Jordbrug, 296 af Industri, 50 af Handel, 124 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 45 vare under Fattigv. (36 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Dalby* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Købmandshandel, Mølle og Andelsbageri; *Dalby-Borup* med Mølle og Købmandshandel; *Babberup* (gml. Form Babætorp); *Jenstrup* med Fattiggaard for Dalby-Tureby Kommune (opr. 1865, Plads for 55 Lemmer) og Forsamlingshus (opf. 1884); *Druestrup* (gml. Form Drosderop) med Privatskole og Andelsmejeri (Druebro); *Taagerup* (gml. Form Tockorp, Towetorp); *Højsten* (udt. Høsten) med Skole, Teglværk og Købmandshandel; *Rode* med Skole, Mølle Bryggeri, Købmandshandel og Andelsmejeri (Skovdal); *Frenderup* med Købmandshandel; *Viverup* og *Aas*, hvoraf Dele i Øster-Egede S. Saml. af Huse: *Borup-*, *Taagerup-*, *Druestrup-* og *Viverup Ordrev* og en Del af *Holtehuse*.

Avlsgaarden *Rodegaard* har $16^3/_4$ Td. Hrtk. (deraf $11^7/_8$ i Arvefæste af Universitetet), 180 Td. Ld., alt Ager; en Del af Ejendommen ligger i Kongsted S. Avlsgaarden *Snedkergaard* har omtr. 12 Td. Hrtk., 110 Td. Ld., alt Ager.

Dalby S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Kontor i Fakse) og Tryggevælde Lægedistrikt (Storehedinge), 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 124. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Dalby Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. (nu Ligkapel), Kapel mod N. og Sakristi mod Ø. Den ældste Del er opført af

Faksekalk og Kridtsten i den tidligere Middelalder; Indgangsdør og Vindue i Rundbuestil spores. I 14. Aarh. fik Kirken to Hvælvinger, og der opførtes et nyt Kor med to smaa Hvælvinger; den nye Korgavl fik Tandsnit og Blindinger. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V. med et meget højere Hvælvingsfag, og omtr. samtidig opførtes Taarnet, ligesom Forlængelsen af Kridt- og Mursten, og de andre Tilbygninger. Den oprindelige Indgang gennem Vaabenhuset er tilmuret og en ny indrettet i Taarnet. Kirken er restaureret 1834. Altertavlen er et Maleri af Rœed fra 1848: Maria med Christus og Joseph i Herberget; Prædikestolen er et Billedskærerarbejde fra Chr. IV's Tid, Sandstensdøbefonten er fra 18. Aarhundrede. Orgelet er skænket 1843 af Grevinde E. M. Moltke. I Taarngulvet en Ligsten over Børge Pedersens og Elsebe Lauridsdatters Børn af „Hosten" (Højsten), som døde af Pesten 1654. I Kapellet, der nu er en Del af Kirken, Epitafium og Ligsten over Sognepræsten Niels Desiderius Foss, † 1652, og Hustru. I den hvælvede Kælder underneden staa flere Kister, hvoraf en med Mindeplade over Sognepræsten H. J. Lindams 1. Hustru, † 1732. Den ene Klokke er fra 1537; den har smukke Reliefs.

Tureby Sogn, Anneks til Dalby, omgives af dette og Karise Sogn samt Bjeverskov Herred (Enklave af Haarlev, Vraaby og Sædder S.) og Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil S. V. for Kjøge og $2^1/_2$ Mil V. N. V. for Storehedinge. De noget højtliggende og jævne Jorder, der gennemstrømmes af flere mindre Vandløb, ere af god Beskaffenhed. Henved $^1/_4$ af Arealet er dækket med Skov (Grevindens Sk. Dyrehave, Nysk., Kohave, Tureby Hestehave, Børsted Vænge, Kjæderup Tykke m. m..). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Kjøge til Vordingborg og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4132 Td. Ld., hvoraf 1435 besaaede (deraf med Hvede 161, Rug 161, Byg 417, Havre 416, Ærter og Vikker 31, Blandsæd til Modenh. 136, til Grøntf. 30, Kartofler 9, andre Rodfr. 73), medens der henlaa til Afgræsn. 396, Høslæt, Brak, Eng m. m. 778, Have 45, Skov 1299, Moser og Kær 6, Flyvesand 5, Stenmarker 4, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 132 Td. Kreaturhold 1893: 185 Heste, 1010 Stkr. Hornkv. (deraf 685 Køer), 143 Faar, 517 Svin og 46 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $253,_{92}$ Td. Der var 10 Selvejergaarde med $166,_{77}$, 10 Fæstegd. med $56,_{23}$, 63 Huse med $18,_{92}$ Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse (næsten alle i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 717 (1801: 379, 1840: 410, 1860: 498, 1880: 694), boede i 106 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomh., 465 af Jordbrug, 106 af af Industri, 30 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Tureby Kirke*, ved Hovedgaarden Turebyholm, og Byerne: *Kjæderup* med Skole; *Børsted*. Saml. af Huse: *Tureby Oredrev*, *Trundhjemshuse*, *Nyby*. Mod N. *Tureby Jærnbanestation* med Kro og Købmandshandel. — Under Grevskabet Bregentved høre følgende Gaarde: Hovedgaarden *Turebyholm*, omtr. 72 Td. Hrtk., 780 Td. Ld. (ved Gaarden et 1890 opført Missionshus), Avlsgaardene *Turebylille* (tidligere under Turebyholm), $50^5/_8$ Td. Hrtk., 613 Td. Ld., *Rødehus* (hvortil den i de senere Aar nedlagte Kjelstrupgaards Jorder i Dalby S. høre), $27^1/_2$ Td. Hrtk., 306 Td. Ld. (deraf $14^1/_2$ Td. Hrtk., 133 Td. Ld. i Dalby S.), og *Tureby Møllegaard* ($9^1/_2$ Td. Hrtk., 100 Td. Ld.) med Mølle. Desuden mærkes Forstinspektørboligen *Turebylund*, Enkestiftelsen *Carolinesminde* (opf. 1886), i Tureby Dyrehave lige ved Turebyholm, og *Turebylille Skole* (opf. 1890), ved Landevejen.

Tureby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 125. Lægd. Kirken tilhører Grevskabet Bregentved.

Tureby Kirke, der er hvidtet, bestaar af Skib og Kor med halvrund Afslutning, Sakristi ved Korets Nordside og to Korsfløje. Den ældste Del, Skib og Kor med Apsis, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten med Faksekalk i Hjørnerne; Skibet har haft et lille, rundbuet Vindue paa hver Side, Koret vist to og Apsis eet. Koret havde oprindelig Kuppel-, Apsis halvkuppelformet Hvælving. Senere overhvælvedes Skibet, og Østgavlen forhøjedes; endnu senere forlængedes Skibet mod V. med en noget højere Hvælving, og Taarnet (med Hvælving) tilbyggedes af Kridtsten og Mursten. I sen gotisk Tid opførtes det overhvælvede Sakristi. De to Korsfløje (med fladt, gibset Loft og Valmtag) ere opførte 1720. I ny Tid er der opført mellem nordl. Korsfløj og Sakristi en Mur, gennem hvilken der er Adgang til Turebyholms Kirkestol. Altertavlen er fra 1626 (restaur. 1859) med et Maleri af Hunæus („Lader de smaa Børn" osv.); Prædikestolen er i Renæssancestil, Sandstensdøbefonten fra 17. Aarh. Paa Kalken staar: Denne Kalck er giort til Torebye Kircke Aar 1658, da den met flere samt det gandske Land var bleven røfvit . . ." Døren ind til Sakristiet er et godt Træskærerarbejde fra Midten af 16. Aarh. Paa Stolestadernes Endestykker findes Billernes, Lerchernes og Bassernes Vaabener. Prægtig, velbevaret Ligsten, nu indmuret i Vaabenhuset, over Mads Eriksen Bølle, † 1539, og Birgitte Daa, † 1522 (Mand og Kone i hel Figur). Desuden Ligsten over Jens Andersen, Foged ved Turebyholm, † 1709, og over Kmhr. H. Fr. v. d. Maase, † 1866, og Hustru.

Turebyholm hed fordum *Turebygaard* og var i Middelalderen et Len under Roskilde Bispestol; af Lensmændene nævnes Jens Jensen af Tureby 1375, Karl Saxstrup 1480—95 og den ovennævnte Hr. Mads Eriksen Bølle, hvis Søn Erik Madsen Bølle fik Lenet efter Faderen. Under Chr. III og Fr. II var Peder Bille († 1580) forlenet med Turebygaard og Len, 1601—4 havde Mogens Gøye († 1615) det, og 1604 kom Henr. Gøye († 1611) i Besiddelse af Godset ved Mageskifte med Kongen, der fik Skjørringe paa Falster i Stedet. Efter Sønnen Otte Gøyes Død 1642 kom den i Kansler Peder Reedtz' Eje — 1667 fik han Skøde paa Henr. Gøyes (til Brandholm) Del af T. —, fra hvis Tid det nuv. Navn stammer. Derefter gik den over til Svigersønnen Amtmand Tage Thott († 1707) — 1702 fik han tilskødet den anden Halvpart af T. af Svogeren Holger Reedtz til Palsgaard og Vorgaard —, hvis Enkes Arvinger 1720 skødede den (774 Td. Hrtk.) som Mageskifte mod Næsbyholm og Bavelse (se under Næsbyholm) til Fr. IV, der lagde Gaarden ind under Ryttergodset. Gaarden købtes 1747 for 35,000 Rd. C. af Grev A. G. Moltke, der indlemmede den i Grevskabet Bregentved. — Hovedbygningen er af Grundmur i to Stokværk med Taarn. Forpagterboligen er meget smuk. — Ved T. findes en 42 F. høj Juglans cinerea (Stammens Omf. 5 F. 3 T.).

I *Nyskov* er begravet Skovrider paa Bregentved Gods Chr. Bøgvad, † 1821.

Tybjærg Herred.

Sogne:

Vester-Egede, S. 889. — Aversi, S. 890. — Tybjærg, S. 891. — Herlufmagle, S. 893. — Fensmark, S. 895. — Rislev, S. 897. — Skjelby, S. 898. — Glumsø, S. 899. — Bavelse, S. 900. — Næsby, S. 902. — Tyvelse, S. 905. — Sandby, S. 905. — Vrangstrup, S. 906.

Tybjærg Herred, det nordvestligste og mindste Herred i Præstø Amt, skyder sig mod N. V. ind i Sorø Amt (Ringsted, Alsted og Øster Flakkebjærg Herreder), fra hvilket det for en stor Del (paa en Strækning af 7 Mil) adskilles ved Susaa, der først løber mod N. V., derpaa drejer mod S. V. til Tjustrup Sø, hvorpaa den løber gennem denne og Bavelse Sø i sydøstlig Retning. Kun mod S. Ø. hænger Herredet sammen med det øvrige Amt, nemlig med Hammer Herred. Eet Sogn af Tybjærg Herred ligger mod S. Ø., helt adskilt fra de øvrige, nemlig Vester-Egede, der omgives af Hammer og Fakse Herreder og Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Herredets største Udstrækning fra N. til S. er $2^1/_4$ Mil, fra V. til Ø. omtrent det samme. Jorderne ere i det hele højtliggende (højeste Punkter, foruden det nedennævnte Globanke, naa til over 230 F., 73 M.), i Midten for det meste jævne, med nogle Bakkestrøg, mod N. Ø. parallelle med Susaa, og mod S. Lange Aaen er der lavere Strækninger, særlig S. for Bavelse Sø. Vester-Egede Sogn er højtliggende; Globanke eller Oredrevsbakken er 371 F., 116,5 M. Jorderne ere mere eller mindre lerede, dog en Del sandede paa Bakkestrøgene mod N. og S. Skove, hvorpaa Herredet for øvrigt ikke er særlig rigt (3474 Td. Ld.), findes nogenlunde ligelig spredte over det hele. Herredet har en Del mindre Vandløb, der søge til Susaa; af Søer nævnes, foruden de paa Grænsen liggende Tjustrup og Bavelse Søer, Glumsø- eller Storesø. Med Hensyn til Frugtbarheden hører Herredet til Amtets mellemgode, idet der ved Matr. gik omtr. 10 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold 33,160 Td. Ld. (3,32 □ Mil, 128,8 □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 3078,2 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 9532 (1801: 5588, 1840: 7628, 1860: 9072, 1880: 9974). I Herredet ligger Købstaden Næstved. I gejstlig Henseende danner Herredet

eet Provsti med Hammer Herred. I verdslig Henseende hører Herredet til Tybjærg Herreds Jurisdiktion og til Amtets 7. Forligskreds, med Undt. af Vester-Egede S., der hører til 3. Forligskr.

Tybjærg Herred, i Vald. II's Jordeb. kaldet *Thyuthæbiærghæreth* og *Thuthibiarshæret* (af oldn. tjoð, stor, anselig), hørte fra 1660 til Vordingborg Amt, der 1750 lagdes sammen med Tryggevælde Amt (se S. 764).

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Tybjærg Hrd., af W. Mollerup, M. Mackeprang og E. Schiødte 1896—97.

Vester-Egede Sogn, liggende adskilt fra det øvrige Herred, omgives af Hammer Herred (Toksværd S.) og Fakse Hrd. (Kongsted og Ulsø S.) samt Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil Ø. N. Ø. for Næstved og $2^1/_4$ Mil N. V. for Præstø. De højtliggende og til Dels bakkede Jorder (Globanke eller Oredrevsbakken er 371 F., 116,$_5$ M., trigon. Station og et af Generalstaben 1889 opf. Udsigtstaarn) ere ler- og sandmuldede og af middelgod Beskaffenhed. Henved $^1/_4$ af Arealet er dækket med Skov (Denderup Vænge, 316 Td. Ld., med dybe Kløfter og smaa Vandløb, m. m.). I Sognet en Del Bække og Smaasøer, hvoraf flere bruges til Karpefiskeri; Susaa gennemløber det. Det ved Vester-Egede By beliggende Oredrev er frataget de bortsolgte Fæstegaarde og udlagt dels til Huslodder, dels til Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg, og i Vester-Egede By støde Landevejene til Næstved, Ringsted og Fakse sammen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2221 Td. Ld., hvoraf 755 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 178, Byg 181, Havre 181, Ærter og Vikker 3, Blandsæd til Modenh. 133, til Grøntf. 38, Kartofler 12, andre Rodfr. 20), medens der henlaa til Afgræsning 286, Høslæt, Brak, Eng m. m. 548, Have 30, Skov 499, Moser og Kær 13, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 66. Kreaturhold 1893: 139 Heste, 625 Stk. Hornkvæg (deraf 457 Køer), 105 Faar, 381 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: 165,$_4$ Td. Der var 8 Selvejergaarde med 47,$_4$, 16 Arvefæstegd. med 69,$_7$, 91 Huse med 25,$_3$ Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus (næsten alle i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 640 (1801: 432, 1840: 563, 1860: 677, 1880: 677), boede i 118 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 67 levede af immat. Virksomhed, 394 af Jordbr., 6 af Fiskeri, 65 af Industri, 22 af Handel, 58 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Egede* (gml. Form Egethæ, Eghetæ), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle og Tingsted for Bregentved-Gisselfeld Birk — Ting- og Arresthuset er opf. 1877 (efter Tegn. af Vejassistent Hegelund, Præstø) med en Tilbygning 1887 efter Tegn. af Arkitekt Ph. Smidth og ejes af Præstø og Sorø Amtskommuner med henholdsvis $^7/_{10}$ og $^3/_{10}$; Plads for 12 Arrestanter; Bygningerne ere assurerede for 10,170 Kr. —; *Rønnede* (Rynigh), ved Landevejen, med Kro, Telegrafstation og Postekspedition; Sessionssted. *Præsterum*, Huse.

Følgende Ejendomme høre under Gisselfeld Kloster: *Christianshøj*, $18^1/_2$ Td. Hrtk., 175 Td. Ld., *Rønnede Kro*, $13^1/_4$ Td. Hrtk., 147 Td. Ld., *Brødebæk* Gaard og Vandmølle (se Vignetten S. 888), $18^1/_8$ Td. Hrtk., 186 Td.

Ld., Skovriderboligen *Sophiehøj* og *Christianslund*, fra 1800 Bolig for Birkedommeren i Bregentved-Gisselfeld Birk.

Vester-Egede S., der som anført S. 666 har Broby S. i Ringsted Hrd., Sorø Amt, til Anneks, og som danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 2. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 115. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Vester-Egede Kirke, der ligger meget højt (255 F., 78,5 M.), bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken, der stammer fra Middelalderen og er opført af røde Mursten, vist oprindelig i Rundbuestil med senere tilbyggede Hvælvinger og Taarn, er næsten helt ombygget 1876, idet kun en Del af Taarnet og noget af Sidemurene blev staaende. Kirken forlængedes omtr. 6 Al., Murene forhøjedes, Hvælvingerne gjordes højere, og der opførtes et nyt Vaabenhus. Altertavlen, af Form som en Portal, hvori en Christusfigur af Gibs, er ny, Prædikestolen er fra 1863, Døbefonten er af Granit og er prydet med en udhuggen Kvindefigur, der giver Die til to Dyreskikkelser. — Paa Kirkegaarden hviler Sognepræst M. E. Frogner, † 1821.

I Sognet har ligget en Hovedgaard *Storbede* eller *Sterbede*. Jens Tuesen af Sterbethe solgte 1321 Rønnebæksholm til Kort Moltke. En yngre Jens Tuesen, der førte en Ørn i sit Vaaben, skrives 1380 af „Storby", men 1382 af Storbithæ; 1464 nævnes en velbaaren Kvinde Hustru Boeld af Storbeth i Wester Eghædhæ Song i Borsse Herred!

Sognet havde Øster-Egede til Anneks fra 1671 til 1849, da Broby henlagdes til det.

Aversi Sogn omgives af Tybjærg Sogn og Sorø Amt (Ringsted Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Næstved og $1^1/_2$ Mil S. S. Ø. for Ringsted. De noget højtliggende og jævne Jorder med lavere Engdrag mod S. ved Assendrup høre til Herredets bedste.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1530 Td. Ld., hvoraf 780 vare besaaede (deraf med Hvede 53, Rug 133, Byg 216, Havre 169, Ærter og Vikker 10, Blandsæd til Modenh. 107, til Grøntf. 62, Kartofler 7, andre Rodfr. 22), medens der henlaa til Afgræsn. 260, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 30, Skov 20, Byggegr. 16, Veje, Vandareal m. m. 32 Td. Kreaturhold 1893: 121 Heste, 518 Stkr. Hornkv. (deraf 349 Køer), 136 Faar, 441 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 186,1 Td. Der var 4 Selvejergaarde med 62,11, 17 Arvefæstegd. med 112,6, 39 Huse med 11,4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 368 (1801: 242, 1840: 318, 1860: 384, 1880: 364), boede i 69 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 6 levede af immat. Virksomh., 233 af Jordbrug, 49 af Industri, 9 af Handel, 40 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Aversi* (gml. Form Awærshøgh, Awersy) med Kirke, Præstegd., Skole, 2 Købmænd og Sparekasse (opr. $^{16}/_8$ 1877; $^{31}/_3$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehavende 39,565 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 1868 Kr., Antal af Konti 311). — Hovedgaarden *Assendrup*, under Gisselfeld Kloster, har $40^1/_4$ Td. Hrtk., 311 Td. Ld.

Aversi S., der danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 118. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Aversi Kirke, der er overhvidtet, bestaar af Skib og Kor (to og en Krydshvælving) med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Kirken er

opført af røde Munkesten og stammer fra den gotiske Tid; senere er Taarnet (med Hvælving) opført paa den oprindelige Vestgavl. Vaabenhus og Sakristi (overhvælvede), der have deres oprindelige, blindingssmykkede Gavle, ere fra senere gotisk Tid. Et Gravkapel for Familien Banner er nedrevet. Det øverste af Taarnet og af Korgavlen er ombygget 1877, ligesom der er indsat nye Hvælvinger. Altertavlen, fra Slutn. af 18. Aarh., har en tarvelig, gibset Trægruppe: Christus i Getsemane; Prædikestolen med Himmel, fra Beg. af 17. Aarh., bærer Krafses og Banners Vaaben; Granitdøbefonten med Rebsnoning er fra den romanske Tid. I Koret er opstillet Ligsten over Esge Krafse, † 1627, og Hustru Pernille Banner samt deres Søn Ejler, † i Paris 1618 (med tre legemsstore Figurer); i Taarnet Ligsten over Henr. Krafse, † 1562; i Vaabenhuset to Ligsten over Sognepræsterne Villads Mogensen, † 1621, og Søren Rasmussen Lund, † 1690. I Kirken Mindetavler over E. Chrf. Tryde, Forpagter paa Assendrup, † 1789, og Hustru. Et Træepitafium over Ejler Krafse, † 1599, og Hustru Hilleborg Bille, † 1602, opsat af den sidste, er nu forsvundet (de ere begravede i Kirken; Pladen fra Ligkisten findes nu i Nationalmuseet).

Assendrup er en gammel Hovedgaard, der 1407 tilhørte Niels Hak og ved Karen Andersdatter Haks Ægteskab gik over til Rigsraad Hartv. Krummedige, † 1476, der efterlod den til Sønnen Rigsraad Henr. Krummedige, † 1530. Hans Datter Sophie bragte A. til sin Mand Esge Bille til Svanholm, og deres Datter Hilleborg bragte den til sin Mand, den ovennævnte Ejler Krafse, der ved Uforsigtighed kom til at dræbe sin Søstersøn Tyge Brahe til Tostrup, hvorfor han maatte gaa i Landflygtighed († i Rostock 1599, hvorefter hans Enke fik Tilladelse til at føre hans Lig til Aversi Kirke). Sønnen Esge Krafse, der arvede Gaarden, døde barnlos 1627, hvorpaa den gik over til hans Søstersøn Chrf. Gøye, † 1652, hvis Enke Karen Lange 1657 solgte den til Axel Juul til Volstrup († 1671). Denne solgte den 1664 til Prof., senere Biskop Joh. Wandal († 1675), hvis Arvinger 1679 skødede A. til Niels Eskildsen Lerche, som straks efter afhændede den for 90,000 Rd. til Oberst Ph. Fleischer. Dennes Enke solgte den 1681 til Overkammerjunker Ad. Levin Knuth († 1699), der forenede den med Gisselfeld (se videre S. 669). — Den grundmurede Hovedbygning, bestaaende af et fremspringende, ældre Midtparti og to Sidefløje, der skulle være opførte 1696, er helt ombygget 1878.

Aversi Sogn havde Testrup Sogn, Ringsted Hrd., Sorø Amt, til Anneks indtil $^1/_1$ 1895, da Testrup blev et eget Sognekald, og Tybjærg S. blev Anneks til Aversi.

Tybjærg Sogn, Anneks til Aversi, omgives af dette, Herlufmagle og Sandby Sogne samt Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. N. Ø. for Næstved og $1^1/_2$ Mil S. for Ringsted. De noget højtliggende og en Del bakkede Jorder (Galgehøj, 207 F., 65 M.) ere ler- og sandholdige samt ret vandrige. En Del Skov (Tybjærg Sk., Vejlemose, Kirkesk., Præstesk. m. m.). Gennem den vestl. Del gaar Landevejen fra Ringsted til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4135 Td. Ld., hvoraf 1768 besaaede (deraf med Hvede 105, Rug 344, Byg 488, Havre 413, Ærter og Vikker 28, Blandsæd til Modenh. 272, til Grøntf. 70, Kartofler 17, andre Rodfr. 30), medens der henlaa til Afgræsn. 640, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1100, Have 47, Skov 315, Moser og Kær 125, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 109 Td. Kreaturhold 1893: 262 Heste, 1184 Stkr. Hornkv. (deraf 809 Køer), 335 Faar, 945 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 358,$_5$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 106,$_5$, 44 Arvefæstegd. med 206, 2 Fæstegd. med 6,$_8$, 121 Huse med 30,$_2$ Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse ($^1/_5$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 865 (1801: 616, 1840: 692, 1860: 784, 1880: 891), boede i 168 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 20 levede af immat. Virksomh., 558 af Jordbrug, 131 af Industri, 13 af Handel, 124 af forsk. Daglejervirksomh. og 19 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Tybjærg* med Kirke og Skole (om Tybjærg Hospital se nedfr.); *Hjelmsølille* (det meste af Byen brændte $^{10}/_5$ 1896); *Orup*; *Tybjærglille* med Pogeskole, Forsamlingshus (opf. 1892), Mølle og Andelsmejeri (Ravnebjærg); *Hækkerup* med Skole. Saml. af Huse: *Bankehuse*. — Hovedgaarden *Tybjærggaard* har $96^3/_4$ Td. Hrtk., omtr. 800 Td. Ld.,

hvoraf 80 Eng, 30 Mose, 300 Skov, 18 Park og Have, Resten Ager. Til Godset høre 22 Fæste- og Lejehuse, væsentlig Arbejderboliger med Jordlod og Have, samt 146 Ejendomme i Arvefæste (en Del i Herlufmagle S.), tils. 210 Td. Hrtk. Avlsgaarden *Tvedegaard* har 11 Td. Hrtk.

Tybjærg S., der danner een Sognekommune med Herlufmagle S., hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 137. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Tybjærg Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Kapel mod S. og Vaabenhus mod N. samt Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere fra den tidligere Middelalder (omtr. 1200) og ere opførte af Kamp, Kridtsten og Faksekalk; rundbuede Vinduer ses i Korets Øst- og Nordside og i Skibets Nordside. I den senere Middelalder forlængedes Kirken mod V. og fik Krydshvælvinger (af den oprindelige Korgavl, der var af Faksekalk, ses Rester i den senere, der er opført af Munkesten). Vistnok samtidig ere Sakristiet og Vaabenhuset opførte, begge med smukke, spidsbuede Gavle. Taarnet, hvis overhvælvede Rum er forbundet med Kirken, er opført senere, maaske først i 16. Aarh.; ogsaa det af Munkesten byggede Kapel er fra en senere Tid. Koret har oprindelig været rigt udsmykket med interessante Vægmalerier i byzantinsk Stil (afdækkede 1883 og restaurerede af Prof. Kornerup); i 15. Aarh. ere ogsaa Skibets Hvælvinger blevne dekorerede; bl. a. er der malet et Vaabenskjold med et Vildsvinehoved i hvidt Felt, paa Hjælmen Godov-Vaabenet (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 129). God Altertavle fra 1658 (maaske af Abel Schrøder) med rigt udskaaren Fremstilling af Korsfæstelsen m. m. i Midtpartiet og med snoede Søjler og Figurer af Moses og Johannes Døberen ved Siderne; den udskaarne Prædikestol er fra samme Tid; Døbefonten er af Kamp i Firkløverform med Rebsnoning. I Vaabenhuset Ligsten over Sognepræsten Hans Madsen (Othoniensis), † 1648, sat af hans Moder. — Paa Kirkegaarden Mindesten over Major Jacob Neergaard til Tybjærggd., † 1834, og Hustru, samt over Generallieutn. P. F. Steinmann, † 1894.

Tybjærggaard tilhørte 1325 Fru Margrethe, Datter af Jens Sjællandsfar og Enke efter Hr. Henr. Albertsen Eversteen, hvis Datter Cecilie ægtede Hr. Peder Ludvigsen (Eversteen), som 1374 skrev sig til T. Vistnok ved Køb eller Mageskifte kom Gaarden kort efter til Hr. Peder Basse, som ejede den 1384, derefter til Broderen Hr. Tyge Basse 1397, hvis Søn Hr. Steen Basse afstod T. til sine Søstersønner Oluf og Anders Pedersen (Godov). Sidstnævntes Søn Steen Andersen til T. døde barnløs, hvorefter T. tilfaldt Søsteren Cecilie, gift med Poul Henriksen 1486 (med hvilken Adkomst Hr. Bjørn Johansen 1469 skrev sig til T., vides ikke). Disses Datter Margrethe ægtede Hr. Jacob Bjørnsen, der 1496 skrev sig til T. Fru Margrethe levede som Enke 1525 og tilkøbte sig da en Part i T. af Erik Mogensen (Mormand), der var gift med en Datter af hendes Moster Anne, Claus Rebergs. Fru Margrethes Datter Dorthe Bjørn, Oluf Globs, besad derefter T. til midt i 16. Aarh., men døde barnløs. Den følgende Ejer Gabriel Kaas († 1581), hvis Farmoder var Søskendebarn til Fru Dorte, mageskiftede 1596 T. til Fr. Quitzow og Fru Pernille Rud for sidstnævntes Gaard Torsø i Skaane. Da Fru Pernille døde uden Børn, arvede hendes Søsterdatter Pernille Banner, Esge Krafses, T., og ved dennes barnløse Død 1655 tilfaldt Gaarden hendes Brodersønner, af hvilke Erik Banner straks efter udkøbte sine Brødre. Han skødede Gaarden 1672 til den norske Statholder Ulr. Fr. Gyldenløve, og 1678 skødede Chr. V T. („36 Td. Hrtk. samt $70^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., der lægges under T., som gøres til adelig Sædegaard, desuden en Del Bøndergods") til Overkammerjunker Ad. Levin Knuth, der dog atter 1689 solgte den til Kongen for 25,668 Rd., hvorefter denne straks solgte den til Margrethe Wilders, Enke efter Fr. Werdelmann. Derpaa ejedes den af Jomfru Anne Margrethe Hein, der ægtede Oberstlieutenant G. Fr. Lepel († 1735), som 1724 skødede den (Hovedgaardstakst $73^{1}/_{2}$, i alt med Bøndergods 338 Td. Hrtk.) for 26,000 Rd. til Ritmester Fr. v. d. Maase († 1728), hvis Enke Conr. Sophie Rostgaard 1735 afhændede den (i alt 343 Td. Hrtk.) til Major Peter West. Denne skødede den 1763 for 50,000 Rd. til Justitsraad Tyge Rothe († 1795), der 1792 solgte den for 72,000 Rd. til Sønnen Andr. Bjørn Rothe, som 1795 solgte den for 114,500 Rd. til Dr. T. Bræstrup, og denne overdrog den straks til Regimentskvartermester Gregorius Lund. Han afhændede den 1798 for 102,000 Rd. til Kammerjunker, senere Kmhr. Chrf. S. Bülow, der 1804 solgte den for 135,000 Rd. til Major Jacob Neergaard, hvis Enke Sophie Magda-

lene f. Dinesen 1835 ægtede Oberst, senere Kmhr. P. Fr. Steinmann († 1854). Efter dennes Søn, Kmhr., Generallieutn. P. Fr. Steinmanns Død 1894 ejes Gaarden af Sønnen, Oberstlieutn., Kammerjunker P. Fr. Steinmann. Paa en stor Sten, „Oresten", i Tybjærg Skov er indskrevet Navnene paa Gaardens Ejere. — Hovedbygningen, der ligger paa en høj Bakke, er opført 1763 af ovennævnte T. Rothe og er i eet Stokværk med høj Kælder og Frontespice; til Hovedfløjen slutte sig to Sidefløje, hvoraf den østl. er meget gammel med tykke Mure og dybe Kældere med Spidsbuer af røde Munkesten (de skulle være benyttede som Fængsler, da Birketinget holdtes paa Gaarden). Gisselfeld Klosters Birkeret holdtes 1765—1804 i et Hus i Tybjærg By.

I Hjelmsølille laa Hovedgaarden *Hjelmsø*, maaske den Gaard, som Cecilie Henriksdatter, Jon Grubbes, testamenterede til St. Agnete Kloster i Roskilde, som solgte den til Conrad af Gandersberg, men maatte tage den tilbage 1338, da Conrad ikke kunde betale den. Klosteret ejede endnu 1378 Gods i Hjelmsølille, som Jens Gyrstinge af Aas da havde i Len. Senere kom dog Gaarden i privat Eje. Aar 1508 mageskiftede Emmike Nafnesen (Quitzow) med sin Hustru Magdalene Clausdatter (Rebergs) Samtykke sin Gaard i Hjelmsølille til Christiern Nielsen (Dyre) af Drøsselbjærg, som herefter skrev sig til Hjelmsø. Han døde ved 1535, og Sønnen Peder Christiernsen arvede H., men efter at han 1558 var dømt for Mened, solgte Kongen hans Gods til Otte Brahe og Peder Oxe, som senere forligtes saaledes derom, at Peder Oxe blev Eneejer, hvorefter han 1568 mageskiftede H. til sin Svoger Erik Podebusk, hvis Enke Sidsel Oxe boede her til sin Død 1593. H. tilfaldt saa hendes Søstersøn Joh. Barnekov, hvis Datter Jomfru Mette 1632 solgte den til Frands Lykke, som 1636 solgte den til Palle Rosenkrantz (Axelsen), der 1637 mageskiftede den til Sorø Akademi.

Aar 1383 nævnes Peder Skytte af *Hæggorp*.

Ved *Tybjærg* er der en hellig Kilde, hvor der har været afholdt et aarligt Marked (ved Kilden anbragte Tybjærggaards Ejer T. Rothe en Indskrift).

Tybjærg Hospital blev stiftet 1724 af ovennævnte Lepel til Tybjærggd. med et Hus til 7 Lemmer og en Kapital paa 2400 Rd., der senere forøgedes af Fr. v. d. Maases Enke Conr. Sophie Rostgaard 1735 og af P. Fr. Steinmann († 1854); 1889 ophævedes Hospitalet, saaledes at Renterne af Legatkapitalen, i alt omtr. 10,700 Kr., uddeles til 7 fattige (mest syge og Krøblinge), der hver faa 1 Kr. ugentlig og 1 Kr. maanedl. som Vederlag for Husly, samt Brændselshjælp.

Sognet, der oprindelig var et selvstændigt Pastorat, blev 1681 henlagt til Herlufmagle, indtil det $^1/_1$ 1895 blev Anneks til Aversi.

Herlufmagle Sogn, det største i Herredet, omgives af Tybjærg, Sandby, Glumsø, Skjelby, Rislev og Fensmark Sogne samt Hammer Hrd. (Olstrup S.) og Sorø Amt (Ringsted Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. for Næstved og 2 Mil S. for Ringsted. De højtliggende Jorder ere stærkt lerede og vandrige*). En Del Skov (Herlufslille-Bøged, Ravnstrup Sk., Capions Sk. m. m.). Gennem Sognet Landevejen fra Ringsted til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5955 Td. Ld., hvoraf 2444 besaaede (deraf med Hvede 127, Rug 461, Byg 695, Havre 594, Ærter og Vikker 17, Blandsæd til Modenh. 336, til Grøntf. 153, Kartofler 24, andre Rodfr. 37), medens der henlaa til Afgræsn. 747, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1472, Have 95, Skov 460, Moser og Kær 532, Flyvesand 6, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 146 Td. Kreaturhold 1893: 378 Heste, 1670 Stkr. Hornkv. (deraf 1121 Køer), 285 Faar, 1051 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 526 Td. Der var 40 Selvejergaarde med $261,_4$, 54 Arvefæstegaarde med $201,_9$, 3 Fæstegd. med $6,_7$, 163 Huse med $51,_8$ Td. Hrtk. og 72 jordløse Huse (c. $^1/_8$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1687 (1801: 864, 1840: 1310, 1860: 1644, 1880: 1804), boede i 335 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 77 levede af immat. Virksomh., 953 af Jordbrug, 8 af Fiskeri, 328 af Industri, 60 af Handel, 159 af forsk. Daglejervirksomh., 43 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv. (30 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Herlufmagle* (gml. Form Helløff-, Hellewæmagle,

*) For at faa Afledning for det overflødige Vand i Herlufmagle og Aversi Sognes store Moser begyndte man 1802 mellem Byen Torpe og Ravnstrup at grave en Afledningskanal, *Torpe Kanal*, som senere fortsattes og bragtes i Forbindelse med mindre Vandløb, saa at den udgik fra Susaaen paa et Punkt mellem Broksø og Assendrup og førtes mod V. over til Bavelse Sø (over $1^1/_2$ Mil lang).

Helliva; nuv. Navn er først opstaaet efter Herlufsholms Oprettelse), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Kro, 2 Møller, Bageri, Bryggeri, Savskærerl og Postkontor; *Gjelsted*, ved Landevejen, med Skole, Forskole, Fattiggaard for Herlufmagle-Tybjærg Kommune (opf. 1871; Plads for 60 Lemmer), Mølle og Andelsmejeri (Godthaab); *Hjulebæk*; *Spragelse* (gml. Form Sprakløse); *Torpe*; *Herluflille* (Helgheleff litle) med Skole, Mølle og Købmandshandel. Saml. af Huse: *Spragelselille*, *Nederland* og *Nygaarde*.

Hovedgaarden *Ravnstrup* har 68 Td. Ager og Engs Hrtk. og 6 Td. Skovskyld, 775 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 40 Mose, 160 Skov og Have, Resten Ager; til Godset høre af Fæstegods omtr. 8 og af Arvefæstegods 37 Td. Hrtk. Hovedgaarden *Broksø* har omtr. 43 Td. Hrtk., omtr. 870 Td. Ld., hvoraf 280 Mose, 150 Eng, 190 Skov, Resten Ager; til Godset, der ligger i Herlufmagle og Testrup S., høre omtr. 175 Td. Hrtk. Fæste- og Arvefæstegods. Avlsgaarden *Viborggaard* har i alt 40 Td. Ager og Engs Hrtk., (hvoraf 33 under selve Gaarden) og 4 Td. Skovskyld, 317 Td. Ld., hvoraf 11 Eng, 20 Mose, 30 Skov (Rislev Annekssk. i Rislev S.), 20 Have, Resten Ager; til Ejendommen hører, foruden 7 Td. Hrtk. Forpagtning, Fæste- og Lejegods, 12 Td. Hrtk. Arvefæstegods. Avlsgaarden *Frederikseg* har $43^1/_2$ Td. Hrtk., 400 Td. Ld. (hvoraf 39 Td. Hrtk., 346 Td. Ld., under selve Gaarden), hvoraf 46 Eng, 4 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre „Herlufmagle Stormølle" og 11 Fæstehuse med $4^1/_2$ Td. Hrtk., omtr. 50 Td. Ld.

Herlufmagle S., der danner een Sognekommune med Tybjærg S., og som er delt i et nordre og søndre Sognefogeddistrikt, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 138. Lægd. Kirken tilhører Gisselfeld Kloster.

Herlufmagle Kirke bestaar af Dobbeltskib med Piller i Midten, Kor med lige Gavl, højt, slankt Taarn med Trappehus mod V. samt Vaabenhus og Kapel mod S. Den nu anselige Kirke har undergaaet mange Ombygninger og Tilføjelser. Den ældste Del, den sydl Del af Skibet, er fra den tidligere Middelalder og var opført af Kamp i Rundbuestil. Af denne Del staar nu kun en Del af Sydmuren. I den senere Middelalder omdannedes Nordmuren til en Række Piller, og paa Nordsiden tilbyggedes et Skib i gotisk Stil, og dette Dobbeltskib fik to Rader Krydshvælvinger, der i Midten bæres af Pillerne; Koret nedbrødes, og man byggede et nyt i hele Skibets Bredde, med 4 Krydshvælvinger, der samle sig i Midten om en Bærepille. Samtidig forhøjedes Taarnet, der staar ved det sydlige Skibs Vestende, og hvis nederste Del, af Kamp, vist er fra Kirkens første Tid. Samtidig med Tilbygningen, der er af Kalk- og Mursten, var det overhvælvede Vaabenhus; 1885 opførtes et nyt; det overhvælvede Kapel er opført i 17. Aarh. af Rigsadmiral Claus Daa. Kirken, der i ny Tid har faaet spidsbuede Vinduer, er restaureret 1885—86, ved hvilken Lejlighed bl. a. Østgavlen og Kapellets Gavl samt Trappehuset ere blevne omdannede, ligesom Vaabenhuset er ombygget; ved samme Lejlighed fandtes ogsaa nogle Kalkmalerier, Korsfæstelsen, Tornekroningen m. m. fra omtr. 1500 (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. 140). Den nye Altertavle har et Maleri (Opstandelsen) i gotisk Ramme; Alterbordet er paa de 3 Sider beklædt med Træplader, paa hvilke ere malede Daaernes og flere Slægters Vaabener (vendte paa Hovedet). Godt udskaaren Prædikestol fra Beg. af 17. Aarh.; Granitdøbefont. Af Ligsten nævnes en over Claus Daa til Ravnstrup, † 1486 og Hustru (se *Løffler*, Gravstene fra Middelalderen S. 33), og en over Sognepræsten Jens Lauridsen, † 1643. Epitafium over Claus Daa, † 1641, af Sandsten med korinthiske Søjler og Vinger samt hans velmalede Billede i Midten; et andet Epitaf. over Sognepræsten Mag. L. Pontoppidan, † 1691, og Familie, med Billeder. I Kapellet staa to prægtige, af Wiedewelt 1781 udførte Marmorkister, hvori hvile F. W. Friherre af Wedel Jarlsberg, † 1790, og Hustru Charl. Amalie f. Bülow, † 1780. I den hvælvede Gravkælder under Kapellet ere bl. a. begravede flere af Daaerne, saaledes Cl. Daa, † 1641, og hans to Hustruer, Jørgen Daa til Borreby, † 1652, og Chr. Daa, † 1673; mange af Kistepladerne opbevares nu i Kirken (se om Kapellet og Pladerne Person. Tidsskr. 2. R. I Bd., S. 217).

Under Koret findes en anden Gravkælder, hvor bl. a. Sognepræsten Jens Spend, † 1676, er begravet. Den store Klokke er støbt 1418 af Daniel Michael.

Ravnstrup stammer fra 1. Halvdel af 14. Aarh. og tilhørte 1396—1407 Esbern Pedersen Krumpen og 1438 dennes Sønner Hr. Claus Krumpen og Jens Esbernsen. Den sidstnævntes Datterdatter Dorte Herlufsdatter (Snekken) bragte vistnok Gaarden for 1464 i Medgift til sin Mand, Rigsraad Claus Daa, † 1486, hvis Familie derpaa havde R. i over 200 Aar; Claus Daas Søn var Oluf Daa, † 1532, der er bekendt fra Chr. II's Historie, idet han maatte betale en urimelig stor Pengebøde for nogle Uordner, som Sønnen Claus Daa († omtr. 1575) havde begaaet. Efter den sidstnævnte Claus Daa arvedes R. af Sønnen Oluf Daa, † 1600, der ogsaa ejede Holmegaard og Fravdegaard (i Fyn), og som efterlod sine Ejendomme til Sønnen, Rigsadmiral Claus Daa, † 1641. Efter hans Død gik R. over til Sønnen Chr. Daa, † 1673, der mistede sin Formue i Svenskekrigen 1657—60 og 1668 maatte pantsætte R. til Erik Krag til Bramminge og Oluf Rosenkrantz til Egholm. Den førstnævnte transporterede 1672 sin Part ($26^1/_2$ Td. Hrtk.) til den under Kirken nævnte Præst J. Spend, medens Rosenkrantz 1673 overdrog sin (27 Td. Hrtk.) til Landsdommer Andreas Engberg (adlet 1679, † 1690), som samme Aar fik hele Godset samlet paa sin Haand. Hans eneste Datter Birgitte Magdalene blev gift med Præsten Hect. Gottfr. Masius († 1709), der senere ogsaa blev Ejer af Førslev, Fuglebjærg og Gunderslevholm. Efter hans Død gik R. over til Sønnen Justitsraad Chr. v. d. Maase, der 1719 solgte den (Hovedgaardstakst 25, Bøndergods 202 Td. Hrtk.) til Jacob Hjort til Nørager, der 1720 skødede den til Ritmester Fr. v. d. Maase, som straks efter overdrog den til Fru Edel Cathrine Kaas, Enke efter Overkrigssekretær, Amtmand Valentin Eickstedt, senere gift med Tordenskjolds Broder Schoutbynacht Caspar Wessel, som 1744 skødede R. til Gaardens Forpagter Thom. Nielsen. Denne solgte den 1747 til Kancelliassessor, senere Amtmand Niels de Hofman († 1785), der 1760 afhændede den til Gehejmer. Grev Eggert Chrf. Knuth, der atter 1768 solgte den til Jørgen Mauritzen, og denne skødede den 1779 for 33,000 Rd. til Friherre F. W. Wedel Jarlsberg. Hans Søn Kmhr. Chr. Fr. Wedel Jarlsberg solgte den 1805 for 90,000 Rd. til Kmhr. Greve Danneskjold-Samsøe († 1823), efter hvis Enkes Død Gaarden 1844 blev solgt ved Auktion til Generalkrigskommissær G. Grüner, der købte den til Sønnen, senere Kmhr. G. J. R. Grüner († 1890). Nuv. Ejer V. Hahn købte Gaarden 1896 for $^1/_2$ Mill. Kr. af Dødsboet. — Hovedbygningen er opført 1593—95 (paa begge Sider af Porten staar, at den er opført af Oluf Daa og Hustru Dorothea Friis) af røde Munkesten med tilhuggen Granitsokkel og bestaar af een Fløj med Kælder, to Stokværk og højt Tag, der er afvalmet ved Gavlene. Paa den ene Façade er der en lille Gavl paa Midten og et lavt ottekantet Taarn ved det ene Hjørne. Paa den ene Gavl er der et Fremspring, der naar til op over 2. Stokværk. Kælder og 1. Stokværk have smukke Hvælvinger. I Bygningen, der nu er meget forfalden, ere de oprindelige Vinduer tilmurede og nye indsatte. Det 2. Stokværk skal oprindelig have udgjort een Hal, hvortil Trappen førte op midt i Salen; „for at de drukne Gæster ikke skulde falde ned", var Trappen omgiven af et Rækværk. Bygningen har haft 4 Taarne, et ved hvert Hjørne; men de 3 bleve nedrevne af ovennævnte Ejer N. Hofman, som Sagnet siger, fordi han søgte efter en Skat; det fjerde Taarn skulde have haft samme Skæbne, „men da blev Spøgeriet saa galt, at Ejeren maatte lade det staa og skille sig ved Gaarden" (se *T. Becker*, i Danm. ill. Almanak, 1857, S. 27 fl.).

Broksø var oprindelig en Bondegaard, der laa paa Spragelse Fang eller Spragelse Ø, og som kaldtes „Øen"; den blev 1650 skødet af Fru Ide Daa, Enke efter Chr. Holck til Lundbygaard, til Frands Lykke til Gisselfeld, som opkaldte den efter sin Hustru Lisbet Brok. Da Gisselfeld efter Sønnen Kaj Lykkes Fald 1661 tilfaldt Kongen, blev Broksø nogle Aar efter skilt fra Gisselfeld og lagt til Holmegaard, og under dennes Ejer Otto Krabbe (se under Holmegaard) fik den Hovedgaardsrettigheder 1675. B. var nu forenet med Holmegaard, indtil den ved Skøde af $^{15}/_6$ 1801 solgtes for 25,000 Rd. til Major, senere Oberst C. L. Post, i hvis Families Besiddelse den er forbleven. Sønnesønnen Fr. V. Post overtog den efter Faderens, Hofjægermester P. F. Posts Død (1878) for 620,000 Kr. — Hovedbygningen, der er af Bindingsværk i eet Stokværk, er opf. i Beg. af 18. Aarh.

Fensmark Sogn omgives af Annekset Rislev og Herlufmagle Sogne, Hammer Hrd. (Olstrup S.) og Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Næstved. De noget højtlig-

gende og overvejende jævne Jorder ere ler- og sandmuldede. Egetykke Skov og en Del af Fensmark Skov.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1243 Tdr. Ld., hvoraf 543 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 120, Byg 154, Havre 125, Ærter og Vikker 3, Blandsæd til Modenh. 85, til Grøntf. 22, Kartofler 16, andre Rodfr. 6), medens der henlaa til Afgræsn. 157, Høslæt, Brak, Eng m. m. 332, Have 33, Skov 138, Moser og Kær 8, Byggegr. 14, Veje, Vandareal m. m. 18 Td. Kreaturhold 1893: 110 Heste, 437 Stkr. Hornkv. (deraf 317 Køer), 39 Faar, 372 Svin og 38 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 132,$_{9}$ Td. Der var 27 Selvejergaarde med 97,$_{7}$, 2 Arvefæstegd. med 4,$_{7}$, 1 Fæstegd. med 1,$_{9}$, 90 Huse med 24,$_{4}$ Td. Hrtk., og 31 jordløse Huse (omtr. $^{1}/_{2}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 923 (1801: 313, 1840: 690, 1860: 815, 1880: 846), boede i 155 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 21 levede af immat. Virksomh., 372 af Jordbrug, 391 af Industri (heraf ved Glasværk 253), 40 af Handel, 1 af Skibsfart, 60 af forsk. Daglejervirksomh., 26 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fensmark* (gml. Form Fensmarkæ, Fænædsmarkæ) med Kirke, Præstegd., 2 Skoler og et 1889 opf. Forsamlingshus (de tre sidste ved Vejen til Sipperup), Kalkbrud og Teglværk; *Kalkerup* med Bryggeri. Saml. af Huse: *Sipperup* (gml. Form Sybbæthorp, Syptorp). — Avlsgaarden *Trollesgave*, under Holmegaard Gods, har $19^{7}/_{8}$ Td. Hrtk., 186 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager. *Holmegaard Glasværk* (tilhører Besidderen af Holmegaard) med Fabrikskole, Kapel (i en af Arbejderboligerne) for Glasværkets katolske Arbejdere (indviet 1895) og Kro (se om Glasværket nærmere ndfr.).

Fensmark S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtsstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 111. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holmegaard.

Fensmark Kirke er lille og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og en Bindingsværksbygning mod N. Den oprindelige Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; et rundbuet Vindue paa Skibets Nord- og Sydside samt en tilmuret Dør paa Nordsiden ses. Senere er Kirken bleven overhvælvet og Taarnet (med overhvælvet Rum, der har Spidsbue ind til Kirken) og Vaabenhuset opførte af Mursten. Taarnet er til Dels ombygget 1858, ligesom der er opført et nyt Kor. Altertavlen i Empirestil med Thorvaldsens Christus i Kallipasta; udskaaren Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh.; Granitdøbefont. Kalk og Disk ere skænkede 1664 af Stiftsskriver Hans Christoffersen Hjort, da de svenske havde røvet de forrige, som Indskriften siger. Marmortavle over Sognepræsten G. E. Gøtsche, † 1873; Kisteplade over Elsebe v. Ossenberg; i Tilbygningen Sten over S. Kirchhof, Inspekt. paa Holmegaard, † 1782. Den ene Klokke, fra 1647 med Oluf Daas og Anne Brahes Navne og Vaaben, skal have været Gaardklokke paa Holmegaard.

Digteren Chr. Winther er født $^{29}/_{7}$ 1796 i Fensmark, hvor hans Fader var Præst.

I *Fensmark* har ligget en Hovedgaard, der 1344 tilhørte Niels Jensen Hvidding til Eskilstrup, hvis Enke Tyre Torvorsdatter og Søn Jens Nielsen Hvidding 1381 solgte den til Joh. Reimersen; 1389 solgte Conrad Albrechtsen Moltke til en anden Conrad Moltke sin Andel i F., som han arvede efter sin Soster Fru Bege, Joh. Reimersens. Truid Bryske i F. nævnes 1458. Han og hans Broder Per Bryske (der ikke førte den bekendte Slægt Bryskes Vaaben) solgte 1460 en Gaard i Kalkerup til Grib (Jernskieg). Sidstnævntes Morfader Grib Jensen af Slægten Grib skrev sig 1435 til *Kalkerup*. Aar 1477 nævnes Husfru Gjertrud i Fensmark, hvis Moder var Datter af denne Grib Jensen; denne Husfru Gjertrud var vel Truid Bryskes Enke.

Holmegaards Glasværk, der ligger ved Sognets Nordgrænse ved den omtr. 1000 Td. Ld. store Holmegaards Mose (Olstrup S.), og om hvilket der er opvokset en hel lille By, beboet af Arbejderne, som for en mindre Del ere fremmede, er anlagt 1825 (Bevilling Dec. 1826) af Enkegrevinde Johanne Henriette Valentine Danneskjold-Samsøe efter hendes afdøde Mand Grev C. C. S. Danneskjold-Samsoes († 1823) Plan. Glas-

værket, som er baseret paa den store Tørvemose, var det første i Danmark og fik først 1834 en Konkurrent i det ved Aalborg oprettede Conradsminde. Det beskæftiger omtr. 250 Arbejdere, hvoraf 85 Børn, foruden at det om Sommeren benytter henved 200 til Tørveskæring. Der er 3 Glasovne og et Sliberi, hvilket sidste drives af en Dampmaskine paa 25 Hestes Kr.; der produceres aarl. 850,000 Pd. Glas (Værdi omtr. 400,000 Kr.), bestaaende af slebent Hel- og Halvkrystal, Husholdningsartikler samt Apotekerglas og tekniske Artikler; paa Mosen tilvirkes aarl. 24 Mill. Skærtørv og 4 Mill. Maskintørv. Under Glasværket høre Fensmark og Olstrup Teglværker.

Rislev Sogn, Anneks til Fensmark, omgives af dette, Herlufmagle og Skjelby Sogne samt Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Susaa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. N. V. for Næstved. De noget højtliggende Jorder (Vistenhøj i Stenskov, 232 F., 73 M.) ere lerede, blandede med Kalk og Sand. Henved $^1/_5$ af Arealet er dækket med Skov (den store Stenskov mod Ø.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Næstved til Ringsted og Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2139 Td. Ld., hvoraf 859 besaaede (deraf med Hvede 23, Rug 172, Byg 259, Havre 194, Ærter og Vikker 9, Blandsæd til Modenh. 123, til Grøntf. 43, Kartofler 9, andre Rodfr. 27), medens der henlaa til Afgræsn. 242, Høslæt, Brak, Eng m. m. 462, Have 17, Skov 423, Moser og Kær 75, Byggegr. 12, Veje, Vandareal m. m. 49 Td. Kreaturhold 1893: 148 Heste, 631 Stkr. Hornkv. (deraf 396 Køer), 219 Faar, 514 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $214_{,8}$ Td. Der var 2 Selvejergaarde med $63_{,6}$, 19 Arvefæstegd. med $131_{,3}$, 2 Fæstegd. med $7_{,2}$, 34 Huse med $10_{,3}$ Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse ($^2/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 351 (1801: 324, 1840: 404, 1860: 393, 1880: 380), boede i 70 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 3 levede af immat. Virksomhed, 311 af Jordbrug, 22 af Industri, 7 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rislev* med Kirke, Skole og Andelsmejeri; *Gjerdrup* (gml. Form Gerethorp); *Kjøberup*. — Avlsgaarden *Bakkegaard* har $22^3/_8$ Td. Hrtk., 182 Td. Ld., hvoraf 18 Eng og Mose, Resten Ager; til Ejendommen høre Andel i Luderup Mose og 1 Lejehus. Avlsgaarden *Søgaard* ved Luderup Mose har 21 Td. Hrtk., 200 Td. Ld., hvoraf 15 Eng og Mose (Andel i Luderup Mose), Resten Ager.

Rislev S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), i øvrigt til de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr. 139. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holmegaard.

Rislev Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; rundbuede Vinduer skimtes. Senere er Kirken bleven overhvælvet, og Taarnet, hvis overhvælvede Rum har Spidsbue ind til Kirken, og Vaabenhuset opførtes af Mursten, med Skifter af Kamp forneden i Taarnet. Vaabenhusets Gavl ommuredes 1761; 1863 restaureredes Kirken. Altertavlen er i Empirestil med Thorvaldsens Christus i Gibs; Prædikestolen, som restaureredes 1863, blev da smykket med 4 Helgenfigurer, der oprindelig have hørt til en Altertavle fra 1496 i Esrom Klosterkirke (Aarb. f. n. Oldk. 1879 S. 245 og 248; selve Altertavlen, nu i Nationalmuseet, har længe henstaaet i Olstrup Kirke og senere paa Holmegaard); Granitdøbefont. Trækrucifiks fra omtr. 1500. Mindetavle over Sognepræsten G. E. Gøtsche, † 1873.

Rislev og *Kjøberup* er Hjemstavn for den gamle sjællandske Adelsslægt Grib, hvis Stamfader Vilgrib Gunnersen 1382 skrev sig til R. Sønnen Jens Gribsøn skrev sig 1411 af K., men 1416 af R., ligeledes dennes Broder Gødeke Gribsen 1423, hvis Søn Claus Gødekesen i R. nævnes 1436. Af Jens Gribsens Børn boede Aage Grib 1443 og Lydeke Grib 1458 i R.; deres Brodersøn Bo Jensen i R. var vist Slægtens sidste Mand. Desuden nævnes 1473 en Væbner Peder Nielsen af R. Ogsaa den nedennævnte Ejler Bosendal boede en Tid i R.

Kirkebakken, hvor Rislev Kirke og Kirkegaarden ligge, har alt i Oldtiden været Be-

gravelsesplads; der er fremdraget her dels Urnegrave fra den yngre Broncealder, dels tre ret vigtige Skeletgrave fra den ældre Jærnalder, med Glasbægre, Broncekar, Lerkar, Fibulaer m. m. — Ved Gjerdrup ligger en lille fredlyst Langdysse.

Skjelby Sogn omgives af Rislev, Herlufmagle, Glumsø og Bavelse Sogne samt Annekset Gunderslev i Ø. Flakkebjærg Hrd., Sorø Amt, hvorfra det adskilles ved Susaa, over hvilken der fører to Broer, ved Skjelby og ved Holløse. Kirken, ved Sognets Vestgrænse lige over for Gunderslev Kirke (se S. 737), ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. N. V. for Næstved og 2 Mil S. Ø. for Sorø. De noget højtliggende Jorder ere ler- og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Næstved til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2694 Td. Ld., hvoraf 1333 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 269, Byg 387, Havre 291, Ærter og Vikker 21, Blandsæd til Modenh. 230, til Grøntf. 82, Kartofler 17, andre Rodfr. 9), medens der henlaa til Afgræsn. 361, Høslæt, Brak, Eng m. m. 737, Have 32, Skov 7, Moser og Kær 129, Stenmarker 4, Byggegr. 31, Veje, Vandareal m. m. 60 Td. Kreaturhold 1893: 244 Heste, 936 Stkr. Hornkv. (deraf 623 Køer), 333 Faar, 798 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 304,$_7$ Td. Der var 11 Selvejergaarde med 57,$_6$, 32 Arvefæstegd. med 167,$_8$, 9 Fæstegd. med 55,$_3$, 100 Huse med 24,$_5$ Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse (overvejende i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 913 (1801: 591, 1840: 767, 1860: 932, 1880: 1039), boede i 181 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 525 af Jordbrug, 171 af Industri, 30 af Handel, 121 af forsk. Daglejervirksomh., 15 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjelby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Gunderslev Hospital — opr. 1668 af Karen Marsvin til Gunderslevholm, Enke efter Iver Krabbe, med et Hus ved Gunderslev Kirke til 6 fattige; 1805 blev det flyttet til Skjelby; Lemmerne (Kvinder) faa, foruden fri Bolig, Brændsel og flere Emolumenter fra Herregaarden — og Teglværk; *Ulstrup* (Uglethorp) med Købmandshandel; *Trælløse* (Trælløsæ); *Kagstrup* med Skole; *Naaby* (gml. Form Naby, Nagby, Nawby). — *Holløse Damp-*, *Vand- og Vindmølle* hører under Gunderslevholm (se S. 737).

Skjelby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 130. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gunderslevholm.

Skjelby Kirke, der er overhvidtet, er stor og anselig og bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den oprindelige Kirke, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder af Kamp, Faksekalk og Fraadsten, og den staar endnu til Dels i sin fulde Højde og Bredde; flere rundbuede Vinduer ses. I den senere Middelalder indbyggedes i Skibet to Rader Hvælvinger (tre i hver), der hvile paa 3 Murpiller i Skibets Midte, og Koret udvidedes mod Ø. (i Gavlen, der har Kampestenssokkel, og ellers er af Kalksten, er indsat Fraadsten fra det gamle Kors Gesims) og fik to Hvælvinger; ved en Spidsbue deles det i to Dele, medens den oprindelige Rundbue ind til Kirken er bevaret. Vistnok samtidig opførtes det 4 Stokværk høje Taarn af Mursten; Taarnrummet er overhvælvet. Senere opførtes Vaabenhuset. I ny Tid har Kirken faaet store, spidsbuede Vinduer, ligesom Dør fra Vaabenhuset ind til Kirken, der dog muligvis er den oprindelige Indgangsdør. Altertavlen, med Dele af en Ramme fra Beg. af 17. Aarh., har et godt Maleri, Korsfæstelsen, fra Beg. af 18. Aarh.; et Par store Malmlysestager fra 1591 med Gøyernes og Brahernes (?) Vaaben; smukt udskaaren, men hvidmalet Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont i Kløverbladform. Præstestol, Degnestol og Stolestader fra Chr. IV's Tid. Foran Alteret meget stor Ligsten over Sognepræsterne Elias Clausen Plum, † 1654, og Peder Enevoldsen Brochmand, † 1656 (paa Stenen staar Aarstallet 1673), en anden over Præsten Peder Ingversen, † 1572, og Hustru, og en tredje over Rasmus Sørensen, Hører i Kalundborg Skole, † i Holløse Mølle 1675, og Hustru. — Paa Kirkegaarden ligger

en meget stor Ligsten over „erlig og velfornemme" Mand Peder Madsen, som boede i Kagstrup (Kagstrupgaard) og døde der 1667, og Hustru, † 1668.

Aar 1391 nævnes Herlogus de *Kaxstorppe*. — Til *Naaby* skrev sig 1416 Væbneren Henneke Bosendal, der var gift med Edele Jensdatter Grib fra Rislev. Sønnen Aage Bosendal pantsatte 1442 Naaby til sin Broder Ejler Bosendal, der synes at have afhændet sin Gaard til Antvorskov Kloster og være flyttet til Rislev.

Paa *Ulstrup* Mark findes to fredlyste Oldtidsmonumenter, en stor og smuk Langdysse, omsat med 60 svære Randsten, og et Dyssekammer.

Skjelby var Anneks til Bavelse indtil 1649, da det forenedes med Gunderslev.

Glumsø Sogn omgives af Annekset Bavelse, Næsby, Tyvelse, Sandby, Herlufmagle og Skjelby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 2 Mil N. N. V. for Næstved og $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Sorø. De temmelig højtliggende og noget bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Omtr. $^1/_6$ af Arealet er dækket med Skov (Glumsø Øster- og Vestersk.). Ved Glumsø By ligger den 143 Td. Ld. store Glumsø Sø eller Storesø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2853 Td. Ld., hvoraf 1186 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 269, Byg 315, Havre 258, Boghvede 3, Ærter og Vikker 11, Blandsæd til Modenh. 188, til Grentf. 88, Kartofler 14, andre Rodfr. 24), medens der henlaa til Afgræsn. 377, Høslæt, Brak, Eng m. m. 642, Have 31, Skov 490, Moser og Kær 66, Byggegr. 18, Veje, Vandareal m. m. 42 Td. Kreaturhold 1893: 208 Heste, 771 Stkr. Hornkv. (deraf 507 Køer), 205 Faar, 621 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 254,$_5$ Td. Der var 4 Selvejergaarde med 53,$_5$, 38 Arvefæstegd. med 178,$_6$, 102 Huse med 22,$_8$ Td. Hrtk. og 48 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1010 (1801: 491, 1840: 687, 1860: 910, 1880: 1055), boede i 197 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes 66 levede af immat. Virksomh., 530 af Jordbrug, 213 af Industri, 66 af Handel, 72 af forsk. Daglejervirksomh., 48 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Glumsø* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1897), „Glumsø Hospital" — hvortil Etatsraad Jens Andresen til Benzonsdal († 1772) og Hustru gav 4000 Rd.; det er indrettet til 8 Lemmer, af hvilke 3 af Legatstifterens Familie bo uden for Hospitalet (efterhaanden som de nuv. 3 Nydere bortdø, tilfalder Legatet helt Sognets fattige); Hospitalet har $^{12}/_4$ 1882 faaet en ny Fund., ligesom det s. Aar har faaet en ny Bygning —, Apotek, Gæstgiveri, Bagerier, Bryggeri, Andelsmejeri (Kjølebæk), Købmandshandel, 2 Møller, 2 Læger, flere Haandværkere og Telefonstation; *Aasø* (gml. Form As, Aas) med Skole. Saml. af Gaarde og Huse: *Nødholm*, *Skullerup* (gml. Form Sculethorp, Skullerop), *Præstemark Huse* og *Skyttemark Huse*. — Avlsgaarden *Flensborggd.* har $30^1/_2$ Td. Hrtk., 275 Td. Ld., hvoraf 260 Ager og 3 Eng; til Gaarden høre 3 Huse. *Præstegaarden* har omtr. 14 Td. Hrtk., 100 Td. Ld.

Glumsø S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 132. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm.

Glumsø Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl og to Støttepiller mellem Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; et rundbuet Vindue ses. I den senere Middelalder er der opført et nyt Kor (ombygget 1858—59), Kirken er bleven overhvælvet (de 3 Hvælv. i Skibet ere nu af Træ) og Taarnet med overhvælvet Rum opført. Ved en Restauration 1878 er Taarnet forneden blevet skalmuret med store, røde Sten (foroven med smaa Sten), og der er indsat spidsbuede Vinduer, og Vaabenhuset er nyt opført. Godt udskaaren Altertavle, med Nadveren og Fodvaskningen i Midten, fra Chr. IV's Tid; usædvanlig rigt ornamenteret Renæssancekalk

fra 1597; katolsk Antemensale med et Maleri af Mariæ Kroning; godt udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; Granitdøbefont. I Skibet et Krucifiks. I Koret en Mindetavle over Sognepræst og Provst i Tybjærg Hrd. Peder Grove Beyer (Fader til Præsten og Forfatteren Seyer Mahling B., som er født her 1740), † 1790, der er begravet her med sine 3 Koner og 14 af sine Børn. Sammesteds to andre Mindetavler over Sognedegn Andr. Michelsen, opsat 1736, og over Sognepræst og Provst Chrf. V. Sebbeløv, † 1798. I Skibets Gulv Ligsten over Skytte paa Bavelse Joch. Stabelfeld, † 1695 Den største Klokke skal være fra 15. Aarh. — Paa Kirkegaarden er begravet Stiftsprovst Eggert Chrf. Tryde, † 1860.

„Aas" Hovedgaard i Glumsø Sogn blev 1566 af Kronen mageskiftet til Otte Rosenkrantz' Børn for Atterup Hovedgaard i Ods Herred.

I Sognet findes en Kilde, hvorved der til henimod Midten af 19. Aarh. aarl. afholdtes et Kildemarked.

Bavelse Sogn, Anneks til Glumsø (fra 1649), omgives af Skjelby, Glumsø og Næsby Sogne samt Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Tjustrup og Bavelse Søer samt Susaa. Kirken, mod V. i Sognet ved Søen, ligger omtr. 2 Mil N. V. for Næstved og $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Sorø. De noget højtliggende og temmelig jævne Jorder ere lerede, iblandede med Kalk og Sand. Næsten $^1/_3$ af Arealet er dækket med Skov (Bavelse Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Næstved til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1780 Td. Ld., hvoraf 652 besaaede (deraf med Hvede 49, Rug 76, Byg 191, Havre 125, Ærter og Vikker 32, Blandsæd til Modenh. 100, til Grøntf. 48, Kartofler 5, andre Rodfrugter 26), medens der henlaa til Afgræsning 155, Høslæt, Brak, Eng m. m. 358, Have 15, Skov 533, Moser og Kær 23, Byggegr. 10, Veje, Vandareal m. m. 34 Td. Kreaturhold 1893: 106 Heste, 471 Stk. Hornkv. (deraf 320 Køer), 232 Faar, 290 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $160_{,4}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $104_{,3}$, 12 Arvefæstegaarde med $50_{,5}$, 18 Huse med $5_{,6}$ Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 286 (1801: 210, 1840: 218, 1860: 241, 1880: 304), boede i 40 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 6 levede af immat. Virksomhed, 169 af Jordbrug, 37 af Industri, 42 af forsk. Daglejervirksomh.' og 32 af deres Midler.

I Sognet *Bavelse Kirke* (gml. Form Bauløsæ, Bawælsæ), enligt beliggende, og Byerne: *Regerup* med Skole; *Atterup*. — Hovedgaarden *Bavelse* (tæt ved Kirken), der er forenet med Næsbyholm til eet Gods (se S. 902), har 88 Td. Ager og Engs Hrtk. og $10^1/_2$ Td. Skovskyld, 1137 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 437 Skov, Resten Ager; desuden høre til Gaarden 57 Td. Hrtk. Arvefæstegods. I Sognet er to Møller med Bageri, en Skovriderbolig og „Midtsjællands Herregaardsmejeri". — Ved Atterup i Udkanten af Vesterskov ligger *Christiansdal Kloster* (se ndfr.).

Bavelse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 131. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm.

Bavelse Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; Spor af rundbuede Vinduer. Senere er Kirken bleven overhvælvet, ligesom Taarnet og Vaabenhuset, der har Rundbue ind til Kirken, ere opførte af røde Munkesten med Trappegavle. Aar 1886—87 fik Kirken nye Stolestader. Klokken er skænket af Chrf. Gabels Enke. Udskaaren Altertavle fra Slutn. af 16. Aarh., opmalet 1692; paa Altertavlen et helt nyt Krucifiks af Zink; udskaaren Prædikestol fra 1596; Granitdøbefont i Kloverbladform. I Taarnrummets Væg en stor Ligsten over Jac. Flemming til Bavelse og Hustru Marine Juel (med deres Billeder), lagt 1544 af den sidstnævnte; smstds. i Gulvet Ligsten over Sognepræsterne Christen Thøgersen, † 1630, og Daniel Samuelsen Schrøder, † 1649, samt en over sidstnævntes Børn. I Skibet Epitafier, bl. a. over Forpagter paa Bavelse Søren Larsen, † 1748, og Hustru.

Bavelse er en meget gammel Hovedgaard, der i sin Tid tilhørte Hr. Oluf, Vald. II's „Skjænker". I Slutn. af 14. og Beg. af 15. Aarh. ejedes B. af Joh. Moltke og hans Søn Evert Moltke, derpaa af Aage Axelsen (Thott) til Hjulebjærg og hans Søn Erik Aagesen (Thott), som var gift med en Datter af ovennævnte Evert Moltke, og hvis Datter Anne ægtede Jacob Flemming († 1544). Derefter gik den over til sidstnævntes Svigersøn Jacob Ulfeldt til Koxbølle († 1593), dennes Søn Corfits Ulfeldt († 1614), gift med Elsebe Brockenhuus, deres Søn Jakob Ulfeldt, hvis Søn Corfits Ulfeldt († 1664) 1646 mageskiftede B. til Oluf Daa mod Mattrup. Corfits Ulfeldt maa dog atter senere have ejet den, thi 1662 maatte han afstaa den til Fred. III, som 1664 solgte den til Caspar Buchwaldt til Pronstorf († 1669), Raadmand i Kbh., Peter Holmer og en Johan Bannermann, hvorefter den 1667 atter blev samlet af Statholder Chrf. Gabel (gift med Ermegaard Badenhaupt, hvis Fader Rentemester Joh. B. ved 1650 siges at have ejet Bavelse). Derefter ejedes den af Sønnerne Vald. og Fred. Gabel, der 1703 skødede den til Hans Alb. Købmand Hæseker i Kjøbenhavn, der atter 1705 skødede den (Hovedgaardstakst $80^1/_2$, Jus patr. til Glumsø og Bavelse Kirker med Kirkegods og Skov 47, Bøndergods $272^1/_2$ og Mølleskyld 9 Td. Hrtk.) til Justitsraad Herm. Schøller. Aar 1709 ejedes den af Kammerjunker Engel Gotfr. Bülow (gift med Fru Kirstine Schøller), fra hvem den 1710 indløstes af Fred. IV (som Reluitionsgods). Denne oprettede af Bavelse og Næsbyholm, som han havde købt 1709, Grevskabet *Frederiksholm* (Bavelse Hovedgaardst. 58 og Skov 7, Næsbyholm i alt med Bøndergods $597^1/_2$, hele Grevskabet 1016 Td. Hrtk), som han skænkede til sin Elskerinde Charl. Helene Schindel. Grevskabet ophævedes 1716, men B. har fra den Tid stedse været forenet med Næsbyholm (se S. 904). — Af den i Slutn. af 16. Aarh. opførte Gaard, der laa paa den nuv. Mejeribygnings Plads — en firkantet Borggaard, paa den ene Side begrænset af en grundmuret Hovedbygning, paa to Sider af lave Bindingsværksbygninger og paa den fjerde, nordl. Side af et Hegn (?) —, er der intet tilbage, men den har vel, i alt Fald til Dels, staaet til sidste Halvdel af 18. Aarh. (der findes en Synsforretning fra 1710; i Skødet fra 1705 vurderes Hovedbygningen til 933 Rd.), da den brændte. Gaarden laa nu i flere Aar øde, rimeligvis til henimod Aarh's Slutn., da den genopførtes af Ege-Bindingsværk med murede Tavl; disse Bygninger brændte ved Lynnedslag $^{27}/_7$ 1870 undtagen den 1845 opførte to Stokværk høje Hovedbygning med dens to Sidelænger, som staa nu.

Bavelse 1588.
Efter Jac. Ulfeldts Jordebog i Holckenhavns Arkiv.

Christiansdal Kloster (i gejstl. Henseende under Næsby S.) er oprettet ved Fund. af $^{25}/_8$ 1866 af Kmhr. Chr. Rønnenkamp til Næsbyholm og Bavelse († 1867) og Hustru J. C. Howden; ny Fund. af $^5/_4$ 1872. Klosteret bestaar af en to Stokværk høj Klosterbygning af gule Mursten med Kælder og flere Kuppeltaarne (to ved hver af Gavlene, to ved Hovedindgangen og et slankere ved hvert af Hjørnerne), opført 1870—71 efter Tegn. af Etatsraad Chr. Hansen, og en $7^1/_8$ Td. Hrtk. stor Avlsgaard (67 Td. Ld., beliggende i Bavelse og Næsby S.). Klosteret ejer en Kapital af omtr. 200,000 Kr., hvoraf dog en Del endnu ikke er rentebærende; desuden har det en aarl. Indtægt af 800 Kr. af Næsbyholm og Bavelse Godskasse samt fra 1917 en aarl. Indtægt af 4000 Kr. af et Familielegat. Klosteret afgiver Fribolig — to Værelser

med Adgang til Køkken og Have — for 24 Damer, der ved Optagelsen skulle være mellem 45 og 50 Aar, og som skulle høre til den mere dannede Klasse (Lærerinder, Husbestyrerinder o. l.). Foruden Bolig faar hver af Klosterdamerne 300 Kr. aarl., Brændsel, Lægehjælp, Medicin m. m. En af Damerne, der fungerer som Forstanderinde, faar desuden 100 Kr. aarl. Med Klosteret er forbundet Kmherreinde J. C. Rønnenkamps Legat (opr. ved Tillægsfund. af $^{27}/_{1}$ 1877), 497,300 Kr. ved Udg. af 1894, hvoraf der uddeles 25, som Regel livsvarige Portioner paa 300 Kr. aarl. til ældre, ugifte Damer, som ikke have kunnet optages i Klosteret paa Grund af Alder og Helbredstilstand.

Ved Regerup ligger en fredlyst, stenomsat Gravhøj, „Storkebjærg", indesluttende en Jættestue.

Bavelse havde indtil 1649 Skjelby til Anneks.

Næsby Sogn omgives af Annekset Tyvelse, Glumsø og Bavelse Sogne samt Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg og Alsted Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Tjustrup Sø og Susaa. Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Sorø og $2^{1}/_{4}$ Mil N. V. for Næstved. De noget højtliggende og temmelig jævne Jorder (med større og mindre Engsletter langs Aaen) ere ler- og sandholdige. Næsten $^{1}/_{4}$ af Arealet er dækket med Skov (Storsk., Engelstofte Skov, en Del af Vestersk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Næstved til Sorø.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 2220 Td. Ld., hvoraf 910 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 164, Byg 208, Havre 195, Ærter og Vikker 15, Blandsæd til Modenhed 149, til Grøntf. 116, Kartofler 7, andre Rodfrugter 36), medens der henlaa til Afgræsn. 184, Høslæt, Brak, Eng m. m. 499, Have 45, Skov 513, Moser og Kær 18, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 36 Td. Kreaturhold 1893: 134 Heste, 599 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 44 Faar, 373 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $198_{,1}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med $93_{,3}$, 18 Arvefæstegd. med $76_{,6}$, 92 Huse med $27_{,6}$ Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 689 (1801: 403, 1840: 565, 1860: 639, 1880: 693), boede i 123 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 28 levede af immat. Virksomhed, 407 af Jordbrug, 4 af Fiskeri, 105 af Industri, 23 af Handel, 70 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Næsby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og den *Rønnenkampske Stiftelse* — opr. ved Fund. af $^{20}/_{4}$ 1875 af Kmhr. Chr. Rønnenkamp med en Jordlod paa 5 Skp. Ld. og et Hus samt 40,000 Kr.; det afgiver Hjem og aarl. Understøttelse for indtil 16 værdige trængende Mænd og Kvinder, der høre hjemme paa Næsbyholm og Bavelse Godser —; *Engelstofte* (Ingelstofte) med Mølle (Vilhelmsminde). Saml. af Huse: *Vraa*. — Hovedgaarden *Næsbyholm* har $69^{3}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $20^{1}/_{4}$ Td. Skovskyld, 1605 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 1047 Skov, Resten Ager; desuden høre til Gaarden $106^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. Arvefæstegods*). Paa Næsbyholm er Kontor for Sparekasse for Herlufmagle-Tybjærg Sogne samt Ravnstrup Gods (opr. $^{7}/_{9}$ 1849; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 265,763 Kr., Rentefoden $3^{4}/_{5}$ pCt., Reservefonden 35,011 Kr., Antal af Konti 946). Ved Næsbyholm er der et Vadested over Susaa til Broby S. i Sorø Amt. *Korsvejgaard* har $11^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 90 Td. Ld., hvoraf 4 Eng, Resten Ager.

Næsby S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Ringsted Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts

*) Under *Næsbyholm og Bavelse Godser* høre Hovedgaardene Næsbyholm og Bavelse med $1573^{1}/_{4}$ Td. Hrtk., 1302 Td. Ld.; desuden $308^{1}/_{4}$ Td. Skovskyldshrtk., i alt 1656 Td. Ld. Skov (Glumsø, Øster- og Vestersk., Engelstofte Sk. og Storsk.), Tjustrup- og Bavelse Soer, ud for Hovedgaardene og Skoven indtil Midtstrømslinien, og Glumsø So, omtr. 650 Td. Hrtk. Arvefæstegods (i Næsby, Tyvelse, Glumsø, Bavelse, Vrangstrup, Sandby og Skjelby S.) og Kirkerne Næsby, Tyvelse, Glumsø, Bavelse samt Lynge, Broby og Alsted i Sorø Amt (aarl. Tiende $1044^{1}/_{4}$ Td. Byg).

3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 134. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm.

Næsby Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Sakristi mod N. Den er oprindelig opført i den tidligere Middelalder af Munkesten, stærkt blandet med Kamp; men nu staar der kun tilbage Underdelen af Taarnet, Korets Østgavl og Sakristiet. Det øvrige er fuldstændig ombygget ved den af Etatsr. Chr. Hansen 1875—76 foretagne Restauration. Overdelen af Taarnet, Skibets og Korets Nord- og Sydmur og Murene i Gravkapellet ommuredes, og Hvælvingerne, undt. i Taarn og Sakristi, erstattedes med en Slags romanske Krydshvælvinger. Til Altertavle tjener et udskaaret og malet Trækrucifiks, der før har hængt i Kirken (den tidligere, af Fru Ingemann malede Altertavle er nu i Sakristiet); Prædikestol ligesom Stolestader, Orgel og Pulpitur, er ny; Granitdøbefont i Firkløverform med Rebsno-

Næsbyholm.

ning. I Koret er opsat en moderne Marmortavle over Admiral Henr. Bjelke og Hustru samt 5 Børn; ovenover hænger en Kaarde og et lille Blykrucifiks. I Bjelkernes Gravkapel staa 3, 1894—95 restaur. Kister med Ligene af Henr. Bjelke, Hustru Edele Ulfeldt og Søn Oberst, Brigader Chr. Fr. Bjelke; over Admiralens Kiste hænger en Sørgefane med Indskrift og Vaaben. Sammesteds Marmorepitafium over Sten Brahes anden Hustru Kirsten Holck (Enke efter Hans Krafse), † 1599, opsat af Manden, og nogle Kisteplader over nogle af Henr. Bjelkes Børn; tillige et gotisk Krucifiks. I Sakristiets Væg en Ligsten over Sognepræst og Provst i Tybjærg Herred, Jørgen Lauridsen Bentsøn, † 1676; han var gift 3 Gange og havde 29 Børn. Et Kapel for Familien Raben blev nedrevet 1854, og 3 Kister, som stode der, bleve nedsænkede i Jorden paa det Sted, hvor Kapellet havde staaet, hvorefter Pladsen blev omgivet med et Jærngitter; senere ere nogle Kister, som stode i Gravhvælvingen under Bjelkernes Kapel, nedsatte smstds. Den ene af Kirkens to Klokker er støbt 1480. — Paa Kirkegaarden ere begravne Kmhr. Chr. Rønnenkamp og Hustru.

Næsbyholm (ɔ: Næsset, der skyder sig ud mellem Tjustrup Sø og Susaa) nævnes første Gang, saa vidt vides, paa Dronning Margrethes Tid, da den blev Hovedgaard og ejedes af Ridder Anders Olufsen, der 1388—1407 skrev sig til N. Hans Søn Hr. Jep Lunge vides ogsaa at have ejet N. 1442—47. Længere hen i 15. Aarh. ejedes den af Laurids Axelsen (Thott), en af de 9 Axelsønner. Efter hans Død 1482 gik Næsbyholm i Arv til hans Børn, af hvilke Datteren Anne blev gift med Hans Bille, der 1504 skrev sig til N. Men da Familien Thott deltog i den svenske Opstand, lod Kong Hans sig af Rigsraadet tildømme den et Par af Arvingerne tilhørende Andel i Godset og solgte den kort efter til den senere som Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot bekendte Torben Oxe, der gjorde et mislykket Forsøg paa at bemægtige sig selve Godset (se Hist. Tidsskr. III S. 154 fl.). Derpaa blev Næsbyholm (eller Næsbygaard, som den da kaldtes) sammenkøbt af Rigsraad Otte Holgersen Rosenkrantz til Boller († 1525) — under Grevens Fejde udplyndredes Gaarden af Skjelskør Borgere —, hvis Søn Otte Rosenkrantz, gift med Fru Ide Gøye, beboede Gaarden til sin Død 1557 (begge bleve begrav. i Næsby Kirke); Hustruen døde 1563, hvorefter N. ved Datteren Birgitte Rosenkrantz' Giftermaal 1575 med Sten Brahe til Knudstrup († 1620) gik over til denne. Hans Søn Otte Brahe til Nielstrup, † 1651, efterlod Gaarden til sin Datter Margrethe, gift med Bjørn Ulfeldt, hvis Søster Edele U. arvede N. Hun var gift med Gehejmeraad, Admiral Henr. Bjelke, † 1683, hvis Søn Oberst og Brigader Chr. Fr. Bjelke, der faldt 1709 ved Malplaquet, kort før sin Død havde solgt Næsbyholm til Fr. IV, der af dette Gods og Bavelse 1710 oprettede Grevskabet Frederiksholm (se S. 901); Kongen skødede 1720 begge Godser til Arvingerne efter Petra Sophie Reedtz, Enke efter Gehejmeraad Tage Thott (i Skødet af $^{27}/_{4}$ 1720 staar, at Næsbyholm og Bavelse med Bøndergods, henholdsvis 597½ og 424½ Td. Hrtk., samt 1470 Rd. C. $^{27}/_{5}$ 1719 var mageskiftet med Turebyholm, se S. 887). Arvingerne solgte Godserne 1723 til Kmhr. Chr. Siegfr. Plessen (under ham opholdt P. F. Suhm sig i sin Ungdom paa N. og fik her Smag for Læsning gennem Plessens Bibliotek), der 1756 skødede dem til Gehejmeraad Grev Joh. Ludv. Holstein til Ledreborg, hvis Søn Grev Chr. Fr. Holstein 1775 (Skøde af 1777) solgte dem for 90,000 Rd. til Kammerherre, Hofmarskal C. Ad. Raben, hvorefter de af Fr. Sophus Raben 1804 tilskødedes (Købekontr. 1802) Grev Chr. Conr. S. Danneskjold-Samsøe for 312,000 Rd. Hans Bo solgte Godserne 1824 for 400,000 Rd. til Statskassen, af hvilken de 1836 købtes for 400,000 Rd. Sølv af Etatsr., senere Kmhr. Chr. Rønnenkamp, hvis Navn, tillige med Hustruens, er knyttet til mange Stiftelser og Legater, og efter hvis Bestemmelse alle Fæstere paa Godserne fik Adgang til at blive Arvefæstere. Efter Enkens Død 1872 besiddes Godserne (fra 1881) af Rønnenkamps Søstersøns Søn Hofjægermester P. Chr. Howden-Rønnenkamp. — Den i N. og S. liggende Hovedbygning, der helt har været omgiven af Grave, som til Dels endnu ere bevarede, er opført i holl. Renæssancestil i to Stokværk med overhvælvede Kældere, af røde Munkesten med Granitsokkel; den er bygget 1585 af ovennævnte Sten Brahe (over Hovedindgangen fra Gaardsiden staa Aarstallet og hans og Hustrus Birgitte Rosenkrantz' Navne samt en lang latinsk Indskrift). Bygningen har Renæssancegavle og over Midten af Façaderne ud til Gaarden og Haven to lignende Midtgavle; Façaden ud til Haven har to fremspringende Endefløje med lignende Gavle; paa den nordl. staar Aarstallet 1856, hidrørende fra en Restauration (efter en Synsforretning af 1709 bestod Gaarden, foruden af Hovedbygningen, af to grundmurede Længer mod S. og N., medens Borggaarden, i hvis Midte der var et Springvand, begrænsedes ud mod Haven af en Brandmur med Port). Under et af Gibslofterne fandtes 1893 et i 1585 malet og opsat Loftsmaleri paa Brædder i 4 Felter: Aarstiderne; det ene var ødelagt, de to ere skænkede til Nationalmuseet, det fjerde (Høsten) er velbevaret og findes paa sit oprindelige Sted. — I den smukke Have findes flere Monumenter, saaledes en Mindestøtte for H. C. Ørsted, en for den 1852 genvundne Fred og en for Kmhr. Rønnenkamp, opsat af Enken ([*G. L. Wad*] Mindeblade om Næsbyholm, trykt som Manuskr., Kbh. 1885. — Bertel Wichmann, Præst i Særslev i Fyn, har skrevet et Digt i Alexandrinere: „Nesbyholm Eller Om Sindsens Rolighed", Sorøe 1644).

Den *Danneskjoldske* eller *Næsbyholm Kanal* er bleven anlagt med store Bekostninger af ovennævnte Grev Danneskjold-Samsøe 1810—12 (første Gang befaret $^{11}/_{9}$ 1812) for at gøre Susaaen sejlbar paa en Strækning af omtr. 3 Mil fra Bavelse Sø til Aaens Udløb ved Karrebæksminde og derved fremme Udførselen af Brænde fra Midtsjælland. Den var 24—34 F. bred og mindst 4 F. dyb. Nu er den uden nogen Betydning for Sejladsen paa Susaa.

I Storskov er der fredlyst en Samling af 31, for største Delen smaa Gravhøje.

Tyvelse Sogn, Anneks til Næsby, omgives af dette, Glumsø, Sandby og Vrangstrup Sogne samt Sorø Amt (Alsted Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil N. for Næstved og $1^1/_4$ Mil S. Ø. for Sorø. De noget højtliggende og temmelig jævne Jorder (Bavnebakke, med trigon. Station, 198 F., 62 M.), med lavere Engstrækninger mod S. og langs Aaen, ere af god Beskaffenhed.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 1374 Td. Ld., hvoraf 714 besaaede (deraf med Hvede 15, Rug 152, Byg 185, Havre 169, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 138, til Grøntf. 33, Kartofler 10), medens der henlaa til Afgræsn. 238, Høslæt, Brak, Eng m. m. 362, Have 10, Moser og Kær 7, Byggegr. 11, Veje, Vandareal m. m. 31 Td. Kreaturhold 1893: 127 Heste, 471 Stkr. Hornkv. (deraf 321 Køer), 144 Faar, 364 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $144,_8$ Td. Der var 38 Arvefæstegaarde med $126,_1$, 1 Fæstegd. med $2,_0$, 59 Huse med $16,_7$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 412 (1801: 251, 1840: 299, 1860: 378, 1880: 462), boede i 95 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 8 levede af immat. Virksomh., 242 af Jordbrug, 71 af Industri, 10 af Handel, 46 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Tyvelse* (gml. Form Thiuffløsæ, Tuvælse, Thiwelse) med Kirke, Skole, Forsamlingshus, Mølle og Andelsmejeri (Møllebæk). *Maderne*, Gaarde.

Tyvelse S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 133. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Næsbyholm.

Tyvelse Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med halvrund Afslutning, Taarn mod Vest og Vaabenhus. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; den sydl., oprindelige Dør er bevaret; paa hver Side af Skibet skimtes eet rundbuet Vindue, ligesom eet i Koret; Korbuen er bevaret. Senere er Kirken bleven overhvælvet. Nyt Taarn og Vaabenhus ere opførte af Mursten 1854 af Arkitekt Stilling. Paa Korrundingens Hvælving og paa Korbuen er der fundet nogle af Prof. Kornerup 1893 restaur. Kalkmalerier fra Kirkens første Tid; ligeledes er der i Korhvælvingen og paa Skibets nordl. Væg nogle Kalkmalerier fra Midten af 15. Aarh. (*Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 129). Udskaaren Altertavle fra Fred. III's Tid; Prædikestolen er i nyeste Tid sammensat af forskellige Dele, dels fra den gotiske, dels fra Renæssancetiden; Granitdøbefont. (Til Nationalmuseet er der fra Kirken kommet en Kalk fra 1651, der oprindelig har tilhørt Vilslev Kirke, Ribe Hrd., Ribe Amt).

Peder Truelsen af *Thiwfløse* gav 1362 Gods i Aasø til Sorø Kloster, og 1400 nævnes Cecilie Pedersdatter af Tiwelsæ (se Gaunø S. 918).

Sandby Sogn omgives af Annekset Vrangstrup, Tyvelse, Glumsø, Herlufmagle og Tybjærg Sogne samt Sorø Amt (Ringsted Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil N. for Næstved og 1 Mil S. for Ringsted. De noget højtliggende og temmelig jævne Jorder ere af sand- og lerholdig Beskaffenhed; langs Aaen en Del Engstrækninger (Aamader). Gennem Sognet, i hvilket ligger Bolhave Skov, gaar Landevejen fra Næstved til Ringsted.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2190 Td. Ld., hvoraf 1094 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 257, Byg 298, Havre 257, Ærter og Vikker 19, Blandsæd til Modenh. 152, til Grøntf. 66, Kartofler 15, andre Rodfr. 13), medens der henlaa til Afgræsn. 362, Høslæt, Brak, Eng m. m. 575, Have 27, Skov 52, Moser og Kær 4, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 191 Heste, 779 Stk. Hornkv. (deraf 559 Køer), 135 Faar, 606 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $223,_8$ Td. Der var 22 Selvejergaarde med 125, 18 Arvefæstegd. med $73,_6$, 60 Huse med $25,_2$ Td. Hrtk. og 39 jordløse Huse ($^1/_4$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 647 (1801: 386, 1840: 511, 1860:

584, 1880: 742), boede i 132 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 28 levede af immat. Virksomh., 422 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 126 af Industri, 15 af Handel, 14 af andre Erhverv, 21 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sandby* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1896), Andelsmejeri (Konradsminde) og Teglværk; *Buske* med Mølle; *Vinderup* (gml. Form Vindethorp). Saml. af Gaarde og Huse: *Dade* og *Ølseg.* — Hovedgaarden *Sandbygaard* har 44 Td. Hrtk., 400 Td. Ld. Ager; desuden høre til Gaarden omtr. 46 Td. Ld. Skov (Bolhave), Sandby og Vrangstrup Kirker, 20 Fæste- og Lejehuse, 30 Arvefæstegaarde og 45 Arvefæstehuse (Fæste- og Arvefæste tils. 304 Td. Hrtk.). *Mariehøj* har 13 Td. Hrtk., 150 Td. Ld., alt Ager.

Sandby S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjællandske Amtstue- (Vordingborg) og Ringsted Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 136. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sandbygaard.

Sandby Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp, iblandet med Kalk og Kridtsten; flere rundbuede Døre og Vinduer skimtes. I Slutn. af Middelalderen ere Taarnet og Vaabenhuset opførte af Munkesten med kamtakkede og blindingssmykkede Gavle, gennem Skibets Vestmur blev der brudt en Bue, og Kirken blev overhvælvet. Ved en Restauration 1854 er Kirken bleven hvidtet ud- og indvendig, der indsattes store Vinduer, Korets Østgavl er ommuret, og der er opført et Trappehus ved Taarnets Sydside. Udskaaren Altertavle fra Chr. IV's Tid, Prædikestol fra Beg. af 17. Aarh., Døbefont af Granit (oliemalet) med Rebsnoning og Arkader. Paa Stolestaderne Aarstallene 1635 og 1653. I Skibets Gulv Ligsten over Sognepræsten Niels Lauridsen, † 1619. Paa Buen ind mod Taarnet to Messingepitafier over Rønnov Bille, † 1657, og Hustru Elisabeth Krabbe, † 1645. I det sydøstl. Hjørne af Kirkemuren sidder en Runesten (se *P. G. Thorsen*, De danske Runemindesmærker, S. 46).

Sandbygaard er meget gammel. I Kalendariet for St. Peders Kloster i Næstved nævnes en Niels Olufsen af Sandby, der formentlig levede 1305. Aar 1400 nævnes Niels Tuesen i S. (se under Gaunø), 1392—1410 desuden Jens Skytte af S., 1420—30 Niels Jensen af S., der førte den sjæll. Slægt Sparres Vaaben. Den følgende Ejer var Oluf Grubbe 1439, men ved hans Datter Kirstens Ægteskab med Hr. Jep Jensen Sparre kom S. tilbage til Sparrerne; Hr. Jep Jensen, der var Rigskansler, efterlod S. til sin Søn Oluf Grubbe, der var opkaldt efter Morfaderen, og tillige med sin Broder Jens Grubbe af S. endnu levede 1512. Oluf G. efterlod sig en Datter Bodil, hvis Ægtefælle Niels Fikkesen skrev sig til S. Deres Søn Chrf. Fikkesen solgte 1557 sin Part af S. til sin Slægtning Peder Christiernsen Dyre. Jens Grubbe efterlod sig Sønnerne Villum og Jørgen Grubbe, der skrev sig til S. 1559. Den følgende Ejer var Niels Parsberg 1582. Efter ham nævnes Eustachius v. Thümen som Ejer. Jørgen Hohendorf solgte S. 1634 til ovennævnte Rønnov Bille, der 2. Gang blev gift med hans Datter Anne, og deres Sønner Jens og Ove Bille afstod deres Anpart i Gaarden til Moderen, som 1684 skødede den til Ceremonimester Bolle Luxdorph til Sørup, hvorefter Gaarden var forenet med Sørup og fra 1743 hørte til det deraf oprettede Baroni Conradsminde, som ophævedes 1796 (se S. 656). Sandbygaard solgtes 1798 ved Auktion for 40,300 Rd. til Jens Lange, der 1800 for 42,600 Rd. skødede den til Joh. Saabye Neergaard. Denne solgte den 1832 for 38,000 Rd. til Jørgen Bech, hvis Svigersøn L. D. C. A. Schrøder († 1883) arvede den 1858. Hans Svigersøn, den nuv. Ejer, P. Andersen, overtog den 1890 for 415,000 Kr. — Hovedbygningen, af Bindingsværk, skal være fra Beg. af 18. Aarh.

Aar 1336 nævnes Niels Krog til „*Wynærp*". Ogsaa ovennævnte Villum Grubbe skrives til Vinderup.

Vrangstrup Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Sandby, omgives af dette og Tyvelse Sogn samt Sorø Amt (Alsted og Ringsted Hrd.), fra hvilket det adskilles ved Susaa, som her optager Ringsted Aa.

Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_2$ Mil N. for Næstved, $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Sorø og 1 Mil S. V. for Ringsted. De noget højtliggende og overvejende jævne Jorder ere af sand- og lerholdig Beskaffenhed.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 762 Td. Ld., hvoraf 339 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 85, Byg 94, Havre 89, Ærter og Vikker 5, Blandsæd til Modenh. 51, til Grøntf. 4, Kartofler 4), medens der henlaa til Afgræsn. 134, Høslæt, Brak, Eng m. m. 248, Have 9, Skov 5, Moser og Kær 2, Byggegr. 10, Veje, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1893: 79 Heste, 316 Stkr. Hornkv. (deraf 198 Køer), 87 Faar, 239 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $84,_1$ Td. Der var 13 Arvefæstegd. med 77, 16 Huse med $7,_1$ Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 160 (1801: 143, 1840: 178, 1860: 196, 1880: 199), boede i 34 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 2 levede af immat. Virksomhed., 146 af Jordbrug, 6 af Industri, og 6 af deres Midler.

I Sognet Byen *Vrangstrup* med Kirke, Skole og Mølle. Ved Vrangstrup føre Broer over Susaa og Ringsted Aa.

Vrangstrup S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 135. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sandbygaaard.

Vrangstrup Kirke er meget lille og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl og Vaabenhus mod S., over hvilket der senere er rejst et lille Bindingsværkstaarn til Klokken. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp med enkelte Kridtsten; et rundbuet Vindue og en lignende Dør ere bevarede, andre ere tilmurede. Senere overhvælvedes Kirken og forlængedes mod Ø. af Munkesten; omtr. samtidig opførtes Vaabenhuset, hvorimod Bindingsværkstaarnet vistnok først er paasat i 18. Aarh. Kirken er restaureret 1855. Udskaaren Altertavle fra Fred. III's Tid, i Midtfeltet Korsfæstelsen; udskaaren Prædikestol fra samme Tid; Granitdøbefont med Rebsnoning og Arkader. I 1892 fandtes paa Hvælvingerne nogle til Dels ødelagte Kalkmalerier fra Slutn. af 15. Aarh.

I gamle Dage har der været Handelssejlads langt op ad Susaa indtil Tjustrup Sø, hvor der under Fr. II omtales en Havn ved Næsby, ja Sejladsen skal endog have strakt sig til Vrangstrup (et Sagn vil vide, at Kirken oprindelig har været et Pakhus for Lübeckerne). Der har her ved Aaen ligget en ret betydelig Indsø, nu „Enggyde Mose" eller „Gydemade", over hvilken der fører et bredt Dige, som for en Del benyttes til Sognevej. Efter Sagnet skal dette Dige have udgjort en Del af en Befæstning. At her har ligget et Slot, ses af Arild Huitfeldts Krønike (S. 510), hvor der fortælles, at „St. Olai Dags Tide (1355) skete et Møde eller en Dag til Vrangstrup, hvor var bygget et Slot ud mod Søen og Grave om, som endnu er synligt paa Vrangstrup Sø". Det var da et kgl. Slot, thi Vald. Atterdag fik 1348 Skøde derpaa. — Gewer Meinstorp i Wrangstorp nævnes ved Aar 1408. Jens Madsen i Wrangstethorp 1426—28. Sidstnævnte førte Slægten Ulfeldts Vaaben.

Hammer Herred.

Sogne:

Toksværd, S. 909. — Rønnebæk, S. 911. — Olstrup, S. 913. — Nestelsø, S. 915. — Mogenstrup, S. 916. — Vejlø, S. 917. — Vester-Egesborg, S. 920. — Hammer, S. 921. — Lundby, S. 922. — Kjøng, S. 923. — Sværdborg, S. 925. — Kastrup, S. 926.

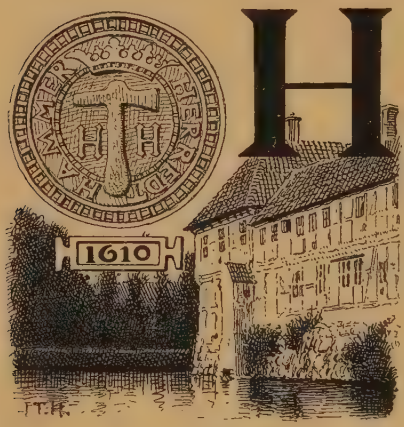

Hammer Herred, det sydvestligste og næststørste i Præstø Amt, grænser mod Ø. til Fakse og Baarse Herreder, mod S. V. til Vordingborg Bugt eller Søen mellem Smaalandene og mod N. V. og N. til Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg Hrd.), Tybjærg Hrd. og Sorø Amt (Ringsted Hrd.), fra hvilket sidste det paa en lille Strækning adskilles ved Susaa. Herredet har en stor Udstrækning fra N. til S., omtr. $4^1/_2$ Mil, medens det er smalt fra V. til Ø., ikke over 2 Mil. Kysten mod S. V. er meget indskaaren, idet den udsender Halvøerne Knudshoved Odde (hvilken dog hører under Vordingborg Lands., Baarse Hrd.) og Svinø Land mellem Agnø- og Dybsø Fjord samt Karrebæk Fjord paa Grænsen af Sorø Amt. Jorderne ere, især mod N. og Ø., højtliggende og temmelig bakkede, hvorimod de mod S. V. falde af til Kysten; de ere dels lerede, dels sandede, det sidste især i de bakkede Egne; saaledes strækker der sig fra Bankerne ved Næstved et sandet og stenet Bakkestrøg mod S. Ø. henad til Mogenstrup. Paa Skove er Herredet ikke rigt (3166 Td. Ld.); de findes især i den nordl. Del. Nogle smaa Aaer søge mod S. V. ud til Kysten. Der er kun smaa Søer. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det i sin Helhed til Amtets daarligere Herreder, idet der efter Matr. i Gennemsnit gik omtr. 11 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 48,025 Td. Ld. ($4,_{81}$ □ Mil, $264,_8$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $4207,_2$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890: 12,375 (1801: 7437, 1840: 9944, 1860: 11,642, 1880: 12,849). I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Tybjærg Herred (Kastrup Sogn hører dog til Baarse og Møenbo Herreders Provsti). I verdslig Henseende hører Herredet til Vordingborg søndre Birks, Bregentved-Gisselfeld Birks og Tybjærg Herreds Jurisdiktioner samt til Amtets 6. (Lundby, Kjøng, Sværdborg og Kastrup Sogne) og 7. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Hammer Herred, i Vald. II's Jordeb. kaldet *Hamarshæreth* og *Hamærshereth*, hørte fra 1660 til Vordingborg Amt, der 1750 lagdes sammen med Tryggevælde Amt (se S. 764).

Toksværd Sogn omgives af Nestelsø og Olstrup Sogne, Sorø Amt (Ringsted Hrd.), hvorfra det adskilles ved Susaa, det til Tybjærg Hrd. hørende Vester-Egede Sogn, Fakse Hrd. (Kongsted S.) og Baarse Hrd. (Everdrup S.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Næstved og $2^1/_2$ Mil N. V. for Præstø. Jorderne ere højtliggende og bakkede (Rævebakke er 367 F., 115 M., Vindhøj 341 F., 107 M.), med Undtagelse af den mod N. liggende Porsmose, og til Dels stenede og lette. En Del Skov (Graver Vang, Storskov, Boserup Oredrev, Kohave, Spangstykke, Dyrehave og Sørup Sk. m. fl.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Fakse til Næstved og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6504 Td. Ld., hvoraf 2650 besaaede (deraf med Hvede 54, Rug 582, Byg 699, Havre 621, Boghvede 3, Ærter og Vikker 23, Blands. til Modenh. 529, til Grøntf. 78, Kartofler 21, andre Rodfr. 39), medens der henlaa til Afgræsn. 930, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1819, Have 66, Skov 784, Moser og Kær 65, Byggegr. 46, Veje, Vandareal m. m. 144 Td. Kreaturhold 1893: 441 Heste, 1904 Stkr. Hornkv. (deraf 1288 Køer), 675 Faar, 1391 Svin og 58 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $552,_2$. Der var 86 Selvejergaarde med $415,_1$, 12 Arvefæstegd. med $77,_6$, 2 Fæstegd. med $2,_7$, 182 Huse med $59,_8$ Td. Hrtk. og 64 jordløse Huse (omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1805 (1801: 895, 1840: 1262, 1860: 1759, 1880: 1845), boede i 125 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 69 levede af immat. Virksomh., 1052 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 330 af Industri, 49 af Handel, 204 af forsk. Daglejervirksomh., 59 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv. (20 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Toksværd* (gml. Form Tokswærthæ) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Mølle og Andelsmejeri; *Boserup*, ved Landevejen, med Mølle; *Gjødstrup* (gml. Form Gøtzthorp) med Skole; *Ravnstrup* ved Jærnbanen; *Nørre-Tvede* med Mølle og Bageri; *Dysted* (gml. Form Dystvedh) med Skole og Mølle; *Ravnsbjærg*; *Sørup* med Skole og Fattiggaard (opr. 1870; Plads for 40 Lemmer). *Hovkrog* Huse, *Klokkergaarde*. — Hovedgaarden *Sparresholm* har 47 Td. Ager og Engs Hrtk. og $10^3/_8$ Td. Skovskyld, 926 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 432 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre et Teglværk, 70 Huse (i Toksværd, Nestelsø og Everdrup S.), 18 Td. Hrtk. Fæstegods og Toksværd Konge- og Kirketiende.

Toksværd S., der danner en egen Sognekommune, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 110. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sparresholm.

Toksværd Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn med Trappehus mod V., Udbygning (med Godsejerens Stol) mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp (i Skibets Nordside er dog anvendt en Del Mursten, vistnok stammende fra en senere Ombygning); et rundbuet Vindue skimtes. Senere er Kirken bleven overhvælvet og Taarnet (med Hvælving) opført af Munkesten med nogen Kamp (paa Sydsiden staar C. S. og nedenunder 179.). Taarnhvælvingen tjener til Vaabenhus, og til Indgangsdøren i Vestmuren fører en Trappe op. Under Sakristiet, der er opført af Hr. Jens Sparre, er der Gravkælder, hvori flere af Sparresholms Ejere hvile. Altertavlen har

to fritstaaende Søjler, hvorimellem Thorvaldsens Christus i Gibs; udskaaren, egetræsmalet Prædikestol fra 1606; Granitdøbefont. Stolestader fra 1629 med til Dels ødelagte Udskæringer og flere adelige Vaabener, deribl. Sparrernes. En Broncelysekrone fra 18. Aarh. I Taarnhvælvingen er indmuret en Ligsten (før foran Alteret) over Villum Grubbe til Vinderup, † 1583, og Hustru Maren Basse Eriksdatter af Sørup, † 1591 (med deres Billeder paa Stenen). — Paa Kirkegaarden to store Ligsten over Laurids Lauridsen til Sparresholm, † 1720, og hans Ridefoged (se ndfr.).

Sparresholm, højt beliggende mellem Oredrevsbakken mod N. Ø. og Rævebakke mod S. V., hed i Middelalderen *Paddeborg* og var da et fast Slot. Det omtales første Gang i Historien 1343, da Bisp Svend af Aarhus og den roskildske Dekanus, senere Bisp Jakob Paulsen, paa Tilbagerejsen fra Varberg, hvorhen de vare sendte af Vald. Atterdag for at forhandle med den svenske Konge, bleve overfaldne af bevæbnede og førte til Borgen som Fanger; to Aar efter blev Borgen erobret af Kongen (se S. 618). Den tilhørte dengang (1338—46) en Adelsmand Ove Pedersen, der førte Slægten Geres Vaaben. Derefter ejedes den 1359 af hans Søn Niels Ovesen, hvis Broder Henr. Ovesen 1398 solgte den til den roskildske Bisp Peder Jensen Lødehat. Skønt Paddeborg da var en lille Hovedgaard med et Par tilliggende Gaarde, havde den dog været delt mellem flere Ejere. Oluf Nielsen Spurg pantsatte 1364 sin Part i P. til Esge Boesen, som 1365 afhændede den til Kong Valdemar. Denne Part fik Bispen 1410 af Dronning Margrethe, og en anden Part købte han af Skovkloster. Den næstsidste Roskildebiskop Lage Urne forlenede 1528 Claus Daa til Ravnstrup med Paddeborg, og da Gaarden efter Reformationen blev inddragen under Kronen, vedblev Claus Daa at beholde den sin Livstid. Efter hans Død afhændede Kronen P. til Peder Oxe; men efter hans Død faldt den tilbage til Kronen og vedblev at være Len i Claus Daas Slægt indtil 1606, da den blev lagt under Vordingborg Len og Aaret efter mageskiftet til Chr. IV's Hofmarskal Jens Sparre, † 1632, som gav Gaarden dens nuv. Navn. P. bestod da af tre Gaarde og henregnedes til Kongsted Sogn, Fakse Hrd. Da Jens Sparres Søn Christen Sparre døde ugift 1658, gik Gaarden i Arv til dennes Søsterdatter Sidsel Kaas, gift med den bekendte Vinc. Joach. Hahn († 1680), der 1662 skødede Gaarden til Krigskommissær Søren Lauridsen († 1671), fra hvem den gik over til Broderen Jens Lauridsen til Nysø. Dennes Søn Laurids Lauridsen testamenterede ved sin barnløse Død 1720 Godset til sin Ridefoged Anders Christensen, senere Assessor, der engang havde reddet hans Liv og nu antog sin Velgørers Navn. A. Christensens Søn Krigsraad Laurids Lauridsen (eller Lauritz) havde Gaarden endnu 1767. Kort efter blev den solgt til Kapt. Jak. Hansen, der 1771 skødede den for 46,000 Rd. til Inspektør Andr. From, der straks efter skødede den for 42,000 Rd. til Justitsr. Just Henr. Voltelen. Han solgte den 1772 (Hovedgaardstakst 33, Skovsk. 5, Bøndergods 240½ Td. Hrtk.) for 44,000 Rd. til Oberst, Kmhr. Chr. Fr. Holstein, der 1776 afhændede den for 45,500 Rd. til Gehejmeraad Gregers Juel († 1776), hvis Enke solgte den 1778 til Kapt. og krigshist. Forfatter Mouritz Friedenreich. Denne solgte den 1781 for 46,000 Rd. til Kmhr., Generaladjutant Thom. Beringskjold eller, som han senere kaldte sig, Wedelsparre (efter sin Frues og Gaardens Navn), der ligesom Faderen (se S. 912) er berygtet for sin tyranniske Behandling af Godsets Bønder. Han solgte 1789 Gaarden, hvortil hørte Avlsgaarden Raadegaard og 260 Td. Hrtk. Bøndergods, for 57,200 Rd. til Konferensr. Heinrich, der 1799 afhændede den for 120,000 Rd. til Baron Selby til Bækkeskov, og han solgte den 1804 for 153,000 Rd. til Forvalter C. Grandjean. Denne bortsolgte Raadegaard og en stor Del af Godset og solgte Resten 1805 for 100,000 Rd. til Exam. jur. Cl. Fr. Seidelin, som 1807 solgte Ejendommen til Niels Bang († 1815), der paa Godset oprettede et Værk til Hørrens Behandling. Hans Enke, Cathr. Amalie Henriette f. Callisen († 1879), bestyrede Gaarden indtil 1845, da den overtoges af Sønnen O. H. N. Bang († 1872). Nu ejes den af dennes Søn O. Bang. — Den store, anselige Hovedbygning, der er opført af Jens Sparre i Beg. af 17. Aarh. (over Porten staar, at han bestilte Gaarden at bygges 1609, se Marm. Dan. I S. 203), bestaar af 3 grundmurede Fløje i 2 Stokværk; Midtfløjen, der er rød mod Gaard og Have, men hvid paa Gavlene, har hvælvede Kældere og Frontespice med tre Stenfigurer; Sidefløjene ere hvide. I Haven staar en Statue af Jens Sparre.

I *Tøksværd* har ligget en Hovedgaard. Allerede 1318 nævnes Niels Mogensen af T., Mogens Karlsens Søn, paa mødrene Side en Ætling af Skjalm Hvide. Mulig tilhørte Gaarden alt dengang Roskilde Bispestol, saa at maaske Niels Mogensen saavel som Anders Olsen (Lunge) i T. 1384—87 og Peder Beyer i T. 1417 kun have været bispelige Lensmænd. 1426 annammede Henning Brostrup Hovedgaarden i „Thogsuere"

i Leje af Bisp Jens i Roskilde. — Aar 1472 nævnes Væbneren Aage Paris af *„Dywstwed"* og senere Jørgen Aagesen af Dysted, formodentlig hans Søn. Sidstnævntes Søsterdatter Fru Anne Pedersdatter, Hr. Oluf Galdes Efterleverske, skrev sig 1542 til *„Grønolte"* i Toksværd Sogn.

Rønnebæk Sogn omgives af Annekset Olstrup, Nestelsø, Mogenstrup, Vester-Egesborg og Vejlø Sogne, Tybjærg Herred (St. Mortens Landdistr. og Næstved Købstadjorder) og Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg Hrd.). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil Ø. S. Ø. for Næstved. De i den nordl. Del bakkede og højtliggende, i den sydl. jævnere og lavtliggende Jorder ere gennemgaaende af temmelig let og sandholdig Beskaffenhed. Gennem Sognet gaar en Bakkeryg af Grus, til Dels beplantet med Gran. Paa Nordvestgrænsen og Sydgrænsen løbe henholdsvis Rønnebæk og Fladsaa. Omtr. $^1/_6$ af Arealet er dækket med Skov (Fredsk., Skyttesk., Hovedmose Sk. m. m.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Næstved til Vordingborg og Præstø samt den sydsjæll. Jærnbane (den under Anlæg værende Præstø-Næstved Bane vil faa Station ved Rønnebæk).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2740 Td. Ld., hvoraf 1192 besaaede (deraf med Hvede 108, Rug 195, Byg 374, Havre 283, Ærter og Vikker 10, Blands. til Modenh. 187, til Grøntf. 11, Kartofler 9, andre Rodfr. 14), medens der henlaa til Afgræsning 397, Høslæt, Brak, Eng m. m. 558, Have 35, Skov 468, Moser og Kær 35, Byggegr. 19, Veje, Vandareal m. m. 36. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 945 Stk. Hornkvæg (deraf 608 Køer), 188 Faar, 519 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $260_{,6}$ Td. Der var 27 Selvejergaarde med $166_{,6}$, 15 Arvefæstegaarde med $67_{,9}$, 4 Fæstegd. med $11_{,1}$, 78 Huse med $14_{,4}$ Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 823 (1801: 554, 1840: 576, 1860: 745, 1880: 813), boede i 151 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 30 levede af immat. Virksomhed, 415 af Jordbr., 182 af Industri, 18 af Handel, 149 af Daglejervirksomh., 11 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv. (16 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Rønnebæk* (gml. Form Rinæbæk, Rynæbæk) med Kirke, Præstegd., Skole og, paa Rønnebæk Mark, Fattiggaard for Rønnebæk-Olstrup Kommune (opf. 1873; Plads for 35 Lemmer); *Stenstrup* med Skole; *Sipperup* med Andelsmejeri; *Borup* med Mølle. Saml. af Gaarde og Huse: *Skallegaarde* og *Rønnebæk Huse*. — Hovedgaarden *Rønnebæksholm* har $75^1/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og 1 Td. Skovskyld, 965 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 425 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre $60^1/_2$ Td. Hrtk. Bøndergods og $10^7/_8$ Td. Hrtk. Fæste- og Lejehuse samt Rønnebæk Sogns Kongetiende. Hovedgaarden *Grevensvænge* har 26 Td. Ager og Engs Hrtk. og $1^1/_2$ Td. Skovsk., 390 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 170 Skov, Resten Ager; til Ejendommen, der ligger i Rønnebæk, Mogenstrup og Vester-Egesborg Sogne, hører Mogenstrup Kro med Mølle og Bageri.

Rønnebæk S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Tybjærg Herreds Jurisdiktion (Næstved), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 140. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holmegaard.

Rønnebæk Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn med Trappehus midt paa Skibets Syd- og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp (i Skibet dog ogsaaMursten, fra en senere Restauration); Spor af rundbuede Vinduer og en Dør paa Nordsiden. Senere er Kirken bleven overhvælvet. Taarnet, hvis overhvælvede Rum tjener til Vaabenhus, er af Munkesten (paa Sydsiden staar: K. T. og B. R., o: Knud Trolle og Birgitte Restorff, samt 1779); Sakristiet er af Mursten og har kamtakket, blindingssmykket Gavl. Ved Restauration 1866, hvorved bl. a. et Kapel paa Nordsiden (Gravkapel for Rønnebæks-

holms Ejere) nedreves, fornyedes Hvælvingerne, ved hvilken Lejlighed der fandtes nogle Kalkmalerier, som dog ikke bevaredes. Altertavlen er ny med Thorvaldsens Christus i Midtpartiet; udskaaren Prædikestol fra 1611; Granitdøbefont med Arkader og Rebsnoning. Den store Klokke er fra 1444. I Vaabenhuset en Ligsten fra 1705. Ved Kirkegaardsmuren 4 gamle Ligsten.

Rønnebæksholm menes i 1. Halvdel af 14. Aarh. at have tilhørt en Adelsmand Tue Rynebech. Aar 1321 solgte Jens Tuesen af Storbethe (se S. 890) R. til Kort Moltke. Paa Margrethes Tid ejedes den af en yngre Kort Moltke, hvis Søn Fikke Moltke afstod den til Dronningen 1399. Blandt Lensmændene paa dette Kronlen kunne nævnes 1523 den senere Kansler Joh. Friis til Hesselager og Henr. Gøye, bekendt fra Forsvaret af Kbh. efter Chr. II's Flugt. Aar 1571 skænkede Fr. II Godset med 28 Bøndergaarde til sin Sekretær Lic. jur. Caspar Paslick († paa R. 1597, se S. 787), hvis Søn Fred. P. († 1627) og Sønnesøn Knud P. arvede det efter ham. Sidstnævnte solgte 1646 R. til Fru Edel Urne, Enke efter Admiral Pros Mund, der faldt $^{13}/_{10}$ 1644 i Slaget mod de svenske og Hollænderne. Efter Edel Urne gik R. over til Sønnen Brigader Niels Mund, † 1723, hvorefter Gaarden (i alt omtr. 238 Td. Hrtk.) 1727 solgtes af Lieutn. Niels Wind ved Auktion for 21,020 Rd. C. til Kapt. Chrf. Tage (Auktionen holdes „efter en over afg. Brigader Niels Munds Enkefrue og Arvinger erhvervet Dom og paafulgte Indførsel"), der 1750 skødede den (omtr. 265 Td. Hrtk.) for 25,000 Rd. C. til Oberstlieutn. Jens Müller († 1753), hvis Enke ægtede Ritmester Chr. Waltersdorff († 1800), der 1755 afhændede den til Gehejmer., Overhofmester i Sorø Carl Juel. Denne solgte den 1761 for 40,000 Rd. til Kancelliraad P. Collet, efter hvis Død (1763) den gik over til Broderen Joh. Collet, Kammerraad, Kommitteret i det vestindisk-guineiske Rente- og Toldkammer, der 1777 solgte den for 42,700 Rd. til den fra Struensees Hist. bekendte Generalkrigskommisær, Kmhr. Magnus Beringskjold († 1804), der er berygtet som Bondeplager og 1781 blev dømt til Statsfængsel som farlig Intriguant. Hans Hustru overdrog R. 1782 for 47,000 Rd. til Sønnen Ditl. B. eller Wedelsparre, som han og Broderen 1783 fik Lov at kalde sig. Han solgte 1798 R. for 85,000 Rd. til Ritmester, Grev Joach. Moltke, † 1820, hvis Enke solgte den 1830 for 92,100 Rd. til Kammerraad Th. L. Grüner, og denne afhændede den 1840 for 135,000 Rd. til Harald P. N. Toft († 1843, gift med Ane Marie Elise Carlsen, der 2. Gang blev gift med N. F. S. Grundtvig). Efter Tofts Død gik Gaarden over til hans Datter Haralda, der senere blev gift med Ejeren af Lundbygaard, nuv. Kmhr., Hofjægermester P. F. Collet, hvis Søn, Kmjkr. C., nu ejer den. — Den gamle Hovedbygning, der var opført eller istandsat 1734 af ovennævnte Tage, og som bestod af 4 Længer, hvoraf den ene var grundmuret, er ombygget 1840—41 og bestaar af en lang, 1 Stokværk høj Længe af Grundmur (vestl. Gavl skal være meget gammel) med to Fremspring mod N. og S., med takkede Gavle samt af to Fløje, opf. 1889—90 i Stedet for de to tidligere Bindingsværksfløje. Paa den sydl. Side af Hovedbygningen staar paa to Marmorsten: „Vi bygge op Borg og bygge os Fæste — Endog vi ere kun fremmede Gjeste — Gud unde os her at bygge og bo — saa vi kan fange den evige Ro".

Grevensvænge nævnes 1553 som en ufri Gaard, der en Tid ejedes af Familien Paslick. Den yngre Caspar Paslick pantsatte Gaarden til Admiral Pros Mund, der 1637 købte den af Knud Paslick; 1651 tilhørte den dennes Enke Edel Urne, efter hvem den tilfaldt Datteren Thale Mund, som 1670 blev gift med Joch. Chrf. Steensen († 1704). Deres Datter Sophie Amalie var først gift med Ritmester W. F. v. Lehsten († 1702) og derefter med Major Henning Landorph, hvilken sidste solgte Gaarden (Hovedgaardstakst 17, Bøndergods 140 Td. Hrtk.) 1707 for 12,000 Rd. C. til Handelsmand i Kbh. Jørgen Schwartz. Derefter ejedes den af Baron C. Ludv. Wedel, der solgte den (den kaldes ikke Hovedgaard og var da med Bøndergods kun omtr. 80 Td. Hrtk.) ved Auktion 1721 for 4830 Rd. til Kornet Chr. Fr. Paludan, og han skødede den 1725 til Forpagteren paa Gunderslevholm, den under Fuglebjærggaard S. 734 nævnte Joh. Thomsen (Neergaard, † 1737), hvis Dødsbo solgte den 1742 for 10,065 Rd. til Kapt. Ulrik Chr. Gjøring. Han skødede den 1758 til Generalauditør J. Wederkinck, som atter 1767 afhændede den til Svogeren, kgl. Hofapoteker J. G. Becker; denne skødede den 1775 for 28,000 Rd. til Kapt. Gregorius Thomsen, hvis Enke 1776 solgte den for 29,950 Rd. til Dr. med. Rud. Buchhave. Han skødede den 1785 for 28,000 Rd. til Forpagter paa Møen Knud Lind, der 1789 bortsolgte omtr. 115 Td. Hrtk. af Godset for 12,718 Kr., hvorefter Enken 1793 for 20,000 Rd. solgte G. til Chr. Grønbech. Han solgte Gaarden i Beg. af 19. Aarh. til Stiftsdame i Vallø Birgitte Sophie Christiane Kaas (Datter af Viceadmiral Fr. Chr. K.), der 1847 solgte den for 121,700

Rd. til Forpagter Engberg, der 1865 for 84000 Rd. afhændede den til Etatsraad B. Wolff († 1866). Nu ejes den af hans Søn Hofjægerm. G. S. Wolff. — Hovedbygningen, der tidligere vist har ligget paa et andet Sted, bestaar af 3 Fløje, af hvilke Hovedfløjen er opført af Egetræsbindingsværk i eet Stokværk af Pros Mund, medens de to Sidefløje, af Grundmur i 1 Stokværk, ere opførte i gotisk Stil efter Tegn. af Arkitekt A. Klein (i Stedet for de tidligere Bindingsværksfløje) af den nuv. Ejer.

Henning Sparre, gift med Margrethe Paslick fra Rønnebæksholm, boede 1649 paa *Sipperupgaard*, men solgte 1657 denne Gaard til Fru Edel Urne.

Litt.: *Franciska Carlsen*, Noget om og fra R. Sogn med Rønnebæksholm, Kbh. 1861.

Olstrup Sogn, Anneks til Rønnebæk S., omgives af dette, Nestelsø og Toksværd Sogne, Sorø Amt (Ringsted Hrd.), Tybjærg Hrd. (Herlufmagle og Fensmark S.) og Sorø Amt (Ø. Flakkebjærg Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil N. Ø. for Næstved. De noget højtliggende og for en stor Del bakkede Jorder (Ornebjærg, 182 F., 57 M.) ere omtr. af samme Beskaffenhed som Hovedsognets. I Sognet en Del Skov (Holmegaards Dyrehave, Studemose Sk. og en Del af Kalby Ris m. m.) samt mod N. V. Holmegaards Mose (se S. 896). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Fakse og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3974 Td. Ld., hvoraf 1210 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 295, Byg 350, Havre 309, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 210, til Grøntf. 12, Kartofler 12, andre Rodfr. 5), medens der henlaa til Afgræsn. 634, Høslæt, Brak, Eng m. m. 932, Have 95, Skov 285, Moser og Kær 740, Byggegr. 15, Veje, Vandareal m. m. 63 Td. Kreaturhold 1893: 204 Heste, 921 Stkr. Hornkv. (deraf 665 Køer), 280 Faar, 582 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 279,$_6$ Td. Der var 13 Selvejergaarde med 139,$_6$, 28 Arvefæstegd. med 109,$_5$, 3 Fæstegd. med 4,$_5$, 49 Huse med 14,$_9$ Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse ($^2/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 664 (1801: 441, 1840: 523, 1860: 634, 1880: 692), boede i 125 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 35 levede af immat. Virksomh., 411 af Jordbrug, 103 af Industri, 19 af Handel, 87 af forsk. Daglejervirksomh., 8 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Holme-Olstrup*, ved Jærnbanen, med Kirke, Skole, (og Forskole), Forsamlingshus (opf. 1893), Kro (Holme Kro), Mølle, Bryggeri, Teglværk (drives under Trollesgave, se S. 890), Jærnbane- og Telegrafstation samt Postekspedition; *Kalby* med Andelsmejeri. — Hovedgaarden *Holmegaard* har omtr. 95 Td. Hrtk., 930 Td. Ld., hvoraf 290 Eng; under Hovedgaardens Hrtk. høre endvidere 100 Td. Ld. Mose og 38 Td. Ld. Skov samt 161 Td. Ld., der ere lagte ind under Afbyggergaarden *Petersminde*, til hvilken i øvrigt høre af frit Hrtk. $17^3/_4$ Td., 202 Td. Ld.*).

Olstrup S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester Egede), men i øvrigt under samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 112. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holmegaard.

Olstrup Kirke (overhvidtet) er temmelig lang og smal og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den ældste Del er opført af Kamp i den tidligere Middelalder; et rundbuet Vindue skimtes; Korbuen er meget flad. Senere er der til Korets Østside føjet en Tilbygning (med fladt Loft og Kælder), ligeledes af Kamp, nu det egentlige Kor; det ældste Kors Østgavl har Rester af Blindinger. I den senere Middelalder er Kirken bleven overhvælvet, og Taarnet, hvis overhvælvede Rum er forbundet med Skibet ved en Rundbue, er opført af Mur-

*) *Holmegaard Gods*, der bestaar af Hovedgaarden Holmegaard, med *Petersminde*, og Avlsgaarden *Trollesgave* (se S. 896), omfatter i alt $191^5/_8$ Td. Hrtk. samt af Skov $43^1/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og 22 Td Skovskyld (548 Td. Ld. Skov). Til Godset, som ligger i Olstrup, Toksværd, Rønnebæk, Nestelsø, Mogenstrup, Kjøng, Fensmark, Herlufmagle og Everdrup Sogne, høre Olstrup, Rønnebæk, Nestelsø, Mogenstrup, Fensmark og Rislev Kirketiender samt Olstrup og Nestelsø Kongetiender. Af Hrtk. er omtr. 60 Td. Bøndergods dels lejet, dels arvefæstet bort.

sten. Vaabenhuset, med fladt Loft, er opført af Kamp og Mursten. Tarvelig Altertavle med to fritstaaende Søjler og Thorvaldsens Christus i Gibs. Den gamle Altertavle, der oprindelig havde hort til Esrom Kloster og var fra 1496, og som først af Fr. II skænkedes til Bykirken i Helsingør, hvorfra den kom til Olstrup, er ført til Holmegaard (se Aarb. f. n. Oldk. 1879, S. 245, og *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 51). Nu er den, fra 1897, i Nationalmuseet. Udskaaren Prædikestol fra 1688; Granitdøbefont; bag Fonten nogle Malerier fra 1689; over Korbuen et Krucifiks; i det gamle Kors Hvælving en Broncelysekrone fra 1701 med Otto Krabbes og Birgitte Skeels Navne.

Holmegaard er maaske det *Holme*, der 1387 tilhørte Tyge Mogensen. Aar 1402-4 ejedes H. af Væbneren Anders Pedersen Griis fra Nordrup, hvis Sønnesøn Hr. Joachim Griis til H. var Ridder, Rigsraad og Høvedsmand paa Kbh's Slot og endnu levede 1473. Hans Søn Hans Griis, der ogsaa var Høvedsmand paa Kbh's Slot, arvede H., men hans eneste Datter døde uden Børn. Gaarden synes derefter at være bleven delt, idet en Part arvedes af Søsteren Gundel Griis, Oluf Daas, hvis Søn Claus Daa og Sønnesøn Oluf Daa bragte den til sidstnævntes Søn Admiral Claus Daa til Ravnstrup († 1641). En anden Del arvedes af Hans Griis' Enke, Fru Anne Lange, og derpaa

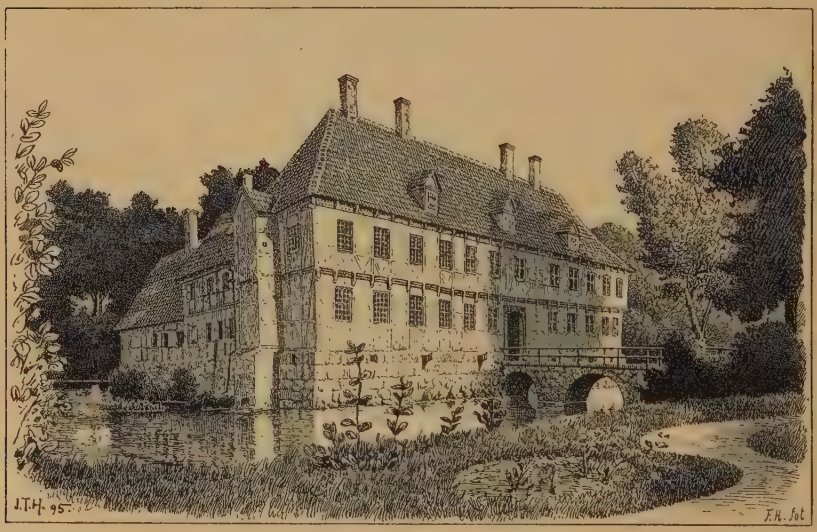

Holmegaard.
(Den sydlige Fløj se Vignetten S. 908).

af dennes Brodersøn Gunde Lange, hvis Søn Fr. Lange afhændede den til Peder Oxe. Ovennævnte Claus Daa maa have samlet Godset igen, thi 1625 skødede Anne Hansdatter (Baden), Enke efter Eustachius v. Thümen til Sandbygaard, Holmegaards Gaard og Gods til ham (hvorledes denne Part er kommen fra Peder Oxe til Thümen, kan ikke oplyses). Fra Claus Daa gik H. over til Sønnen Oluf Daa, i hvis Godser der gjordes Udlæg 1661, og som 1662 mod Hevringholm i Jylland afstod H. til Fr. III, hvorefter Chr. V. 1670 skødede den (og Broksø) til Otto Krabbe († 1719), senere Stiftsbefalingsmand over Sjælland og Gehejmeraad, der 1687 fik Godset betydeligt forøget med Jorder i Toksværd og Nestelsø Sogne samt Rønnebæk, Olstrup, Fensmark, Rislev, Nestelsø og Mogenstrup Kirker. Efter hans Død havde hans Enke Birgitte Skeel († 1737) Gaarden, hvorefter den gik over til hans Arving Birgitte Restorff, der var gift med Kmhr. Knud Trolle († 1760), og som ved Testamente af 1774 efterlod den til Broderdatteren Margrethe Elisabeth Restorffs Mand, Major Peter Lassen Post, der 1800 solgte H. og Broksø for 200,000 Rd. C. til Grev Chr. Conr. S. Danneskjold-Samsøe († 1823), der 1801 bortsolgte Broksø (se S. 895), og hvis Enke († 1843) med stor Dygtighed styrede Holmegaard Gods og anlagde Glasværket (se S. 896). Derefter gik H. over til Sønnen Overstaldmester, senere Gehejmer. C. C. S. Danneskjold-

Samsøe († 1886). Nuv. Ejer er hans Søn Hofjægermester, Grev Ernst Danneskjold-Samsøe. — Den gamle, interessante Hovedbygning, som nu er Forpagtergaard, er efter en Indskrift over Porten opført af Claus Daa 1635 (Stalde og Ladebygninger, af Kamp, opfortes 1645 af hans Søn Oluf Daa). Den er helt omgiven af Grave og bestaar af tre Fløje af Bindingsværk (overhvidtede) i to Stokværk med dybe Kældere og flere Karnapper, alt opført paa en høj Sokkel af uregelmæssigt opdyngede, utilhugne Kampesten; paa Hovedfløjen springer øverste Stokværk noget frem, og Bjælkelaget bæres af smaa Knægte; Taget er afvalmet ved Gavlene. Mod Ø. er Gaardspladsen aaben ud til Graven; fra V. fører en paa et Par Kampestenspiller hvilende Træbro over Graven til Porten.

I *Olstrup* har ligget en gammel Hovedgaard, hvis første kendte Ejer Grib Jensen (Jernskieg) besad den 1439—64. Den følgende Ejer var hans Hustrus Broder Hr. Nafne Jensen (Qvitzow), som ejede den 1472, og derefter dennes Søn Emmike Nafnesen 1508. Senere kom den til Slægten Beck, nemlig Albert og Broderen Lage Beck, der fik Laasebrev paa Gaarden 1596, og hvis Datter Kirsten bragte den til sin Ægtefælle Joh. Venstermand. Derefter ejedes den af Lage Bille til Havrelykkegaard (hans Moder var ogsaa Datter af Lage Beck), der 1665 skødede den til Søren Lauridsen til Sparresholm, hvis Enke skødede den til Margrethe, Enke efter Lyder Stiefken, Borger i Kbh., og hun afhændede den (24 Td. Hrtk.) 1685 til Otto Krabbe, der s. Aar fik Bevilling til at indlægge den under Holmegaard. De paa Jorderne byggede Bøndergaarde bleve senere nedlagte, hvorefter den S. 913 nævnte Gaard Petersminde oprettedes. — I Olstrup By paavises endnu Stedet, hvor Gaarden har ligget, og en endnu staaende Bindingsværksbygning har hørt til den.

Nestelsø Sogn omgives af Annekset Mogenstrup, Rønnebæk, Olstrup og Toksværd Sogne samt Baarse Herred (Everdrup S.). Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Næstved og noget over 2 Mil N. V. for Præstø. De noget højtliggende og bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Mod Ø. Skoven Brandelev Holme. Paa Sydvestgrænsen gaar Landevejen fra Næstved til Præstø (Præstø-Næstved Banen kommer til at gaa gennem Sognet).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2783 Td. Ld., hvoraf 1372 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 324, Byg 371, Havre 338, Ærter og Vikker 3, Blandsæd til Modenh. 270, til Grøntf. 7, Kartofler 13, andre Rodfr. 7), medens der henlaa til Afgræsn. 346, Høslæt, Brak, Eng m. m. 758, Have 39, Skov 92, Moser og Kær 92, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 52 Td. Kreaturhold 1893: 250 Heste, 939 Stkr. Hornkv. (deraf 645 Køer), 225 Faar, 670 Svin og 44 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 275,$_7$ Td. Der var 51 Selvejergaarde med 191,$_0$, 8 Arvefæstegd. med 42,$_0$, 3 Fæstegd. med 15,$_9$, 83 Huse med 23,$_9$ Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 833 (1801: 463, 1840: 722, 1860: 870, 1880: 921), boede i 178 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 26 levede af immat. Virksomh., 539 af Jordbrug, 143 af Industri, 24 af Handel, 31 af andre Erhv., 29 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nestelsø* (Nestelshowgh) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Bonderup*; *Brandelev* med Forsamlingshus (opf. 1890), Mølle og Andelsmejeri (Stationen Nestelsø paa Næstved-Præstø Banen); *Lille-Tvede*. — Avlsgaarden *Vindsminde* har 16 Td. Hrtk., 142$^1/_2$ Td. Ld., hvoraf 12 Mose, Resten Ager.

Nestelsø S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Bregentved-Gisselfeld Birks Jurisdiktion (Vester-Egede), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 3. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 113. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holmegaard.

Nestelsø Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. med Trappehus, Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Sydside. Den ældste Del er opført af Kamp i den tidligere Middelalder; flere rundbuede Vinduer og en lign. Dør ses; Korbuen er rund. Senere er Koret forlænget mod Ø. af Munkesten,

Kirken overhvælvet, og Taarnet (næsten helt fornyet 1868) og det overhvælvede Sakristi opførte af Mursten, Taarnet dog med Skifter af Kamp forneden. Fra Taarnrummet, der har fladt Loft og dybe Nicher paa Nord- og Sydsiden, fører en Spidsbue ind til Skibet. Alterrammen er fra 1682; i Midten Thorvaldsens Christus; udskaaren Prædikestol fra 1632; smuk, gammel Granitdøbefont. Ved Siden af Korbuen et stort gotisk Krucifiks; i Koret en Series pastorum. Udvendig paa Korets Sydside en gammel Ligsten.

I *Nestelsø* laa 1355 en Hovedgaard, der tilskødedes Vald. Atterdag af Henrik Ovesen fra Paddeborg. — Aar 1356 oplod Bo Iversen *Brandelev* og Brandelev Fang til Kongen som Sone for hans Fader Iver Iversens Forseelse. — Fru Magdalene Gabrielsdatter Akeleye, Fr. Paslicks Enke, skrev sig 1631 til *Bonderup*.

I den vestl. Del af Brandelev Holme Skov er der en Langdysse med to Gravkister, dækkede af anselige Overliggere.

Mogenstrup Sogn, Herredets mindste Sogn, Anneks til Nestelsø, omgives af dette, Rønnebæk, Vester-Egesborg og Hammer Sogne samt Baarse Herred (Everdrup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. Ø. for Næstved og 2 Mil N. V. for Præstø. De højtliggende og bakkede Jorder (Bakkerne ved Mogenstrup, 188 F., 59 M., Fladsaa Banker mod N. V., 163 F., 51 M.) ere ler- og sandmuldede, paa sine Steder stenede; Sognet gennemløbes af et mindre Aaløb og er rigt paa Kilder og Bække. Mod N. Ø. Stenskov. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Præstø og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 1787 Td. Ld., hvoraf 742 besaaede (deraf med Hvede 29, Rug 167, Byg 223, Havre 178, Boghvede 2, Ærter og Vikker 15, Blands. til Modenh. 99, til Grøntf. 19, Kartofler 3, andre Rodfr. 3, andre Handelspl. 4), medens der henlaa til Afgræsn. 256, Høslæt, Brak, Eng m. m. 429, Have 20, Skov 238, Moser og Kær 33, Stenmarker 26, Byggegr. 11, Veje, Vandareal m. m. 32 Td. Kreaturhold 1893: 134 Heste, 515 Stkr. Hornkv. (deraf 351 Køer), 477 Faar, 401 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 142,$_{5}$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med 44,$_{2}$, 9 Arvefæstegd. med 80,$_{8}$, 1 Fæstegd. med 9,$_{3}$, 46 Huse med 8,$_{7}$ Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (omtr. $^{1}/_{2}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 392 (1801: 319, 1840: 384, 1860: 387, 1880: 419), boede i 81 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 10 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 58 af Industri, 29 af Handel, 9 af andre Erhverv, 3 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mogenstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Kro med Mølle, Bryggeri og Bageri (hørende under Grevensvænge, se S. 911); *Pedersstrup* med Skole; *Blangslev* (en lille Del i Hammer S.) med Teglværk. *Fladsaaløjet*, Huse. — Avlsgaarden *Fladsaa*, bestaaende af 10 nedlagte Bøndergaarde, 7 i Fladsaa (deraf den ene den tidligere Tvedegaard) og 3 i Myrup (Vester-Egesborg S.), har 44 Td. Hrtk., i alt 700 Td. Ld., hvoraf 430 Ager, 30 Eng, 100 Granplantage og Løvskov, 70 Græsgange, Tørvemose, Gaardsplads, Have m. m. og 28 Fæste- og Lejehuse med 70 Td. Ld.; til Gaarden hører en Mølle. Desuden *Borupgaard*.

Mogenstrup Sogn, der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), men i øvrigt under samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 161. Lægd. Kirken hører til Holmegaard.

Mogenstrup Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, fra den tidligere Middelalder, er opført af Kamp og Munkesten (de sidste vist stammende fra senere Restaurationer); et rundbuet Vindue ses; den smalle Korbue er rund; senere er Skibet blevet forlænget mod V., Taarnet, med overhvælvet Taarnrum og Spidsbue ind til Kirken, opført og Kirken overhvælvet, ligesom Vaabenhuset og Sakristiet (det sidste overhvælvedes og fik en smuk, blindingsmykket Kamgavl)

ere tilføjede, alt af Munkesten, dog med Skifter af Kamp i det nederste af Taarnet. Kirken er bleven restaureret 1867. Ny Altertavle med et Gibsrelief: Christus i Emaus; udskaaren Prædikestol fra Chr. IV's Tid; gammel Granitdøbefont; i en Niche bagved Fonten en gammel udskaaren Bispefigur. Paa Korhvælvingen findes et gammelt Kalkmaleri. I Koret en Series pastorum.

Gaarden *Fladsaa* oprettedes 1826, da Ejerinden Frøken Kaas ved Res. af $^{30}/_{8}$ s. Aar (Bev. af $^{15}/_{7}$ 1835) fik Tilladelse til at nedlægge de 7 Gaarde i Fladsaa imod deraf at oprette en Schæfergaard; de 3 Bøndergaarde i Myrup under Rønnebæksholms Gods bleve af Godsejeren sammenlagte til een Gaard, der 1879 solgtes til Fladsaas nuv. Ejer Gasmann (hvis Fader købte Fladsaa 1847 for 40,000 Rd.), som 1880 sammenlagde den med Fladsaa. Hovedbygningen, opf. 1871, er i eet Stokværk med Frontespicer og takkede Gavle, bygget af røde Mursten med høj Kælder af Kamp.

I den lille Mogenstrup Kirkeskov er der rejst en Mindestøtte for Amtmand i Præstø Amt, Gehejmer., Grev C. C. S. Danneskjold-Samsøe, † 1823. I Skoven findes *St. Mogens Kilde*, der tidligere besøgtes meget St. Hansaften; da Kildens Leje sank 1824 ved Anlægget af Landevejen, blev Vandet ledet hen til Enden af Skoven, hvor Kilden nu er, og hvor der er dannet et Springvand af den, omgiven af et lille Anlæg.

Ved Fladsaa Mølle (Flassemylle) overvandt Holstenerne de danske i et Slag $^{26}/_{8}$ 1343 (S. R. D. VI 524). — Olaf Jensen af Pæterstorp nævnes 1327—28. — Borupgaard (Bothorp) nævnes allerede 1277.

Vejlø Sogn omgives af Annekset Vester-Egesborg og Rønnebæk Sogn samt Tybjærg Herred (Næstved St. Mortens og St. Peders Landdistrikter), hvorfra det adskilles ved Susaa, Karrebæk Fjord, Krageholms Strøm og Dybsø Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{4}$ Mil S. for Næstved. De lavtliggende og lidt bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Nylands Mose, der tidligere fra Dybsø Fjord skar sig mod N. ind i Landet, er inddæmmet. I Sognet en Del Skov (Vejlø Sk., Basnæs Sk. og Lønned m. m.). Gennem den østl. Del gaar Landevejen fra Næstved til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4346 Td. Ld., hvoraf 1540 besaaede (deraf med Hvede 130, Rug 232, Byg 411, Havre 403, Boghvede 2, Ærter og Vikker 8, Blandsæd til Modenh. 234, til Grøntf. 40, Kartofler 27, andre Rodfr. 52), medens der henlaa til Afgræsn. 455, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1623, Have 62, Skov 504, Moser og Kær 23, Byggegr. 30, Veje, Vandareal m. m. 109 Td. Kreaturhold 1893: 274 Heste, 1106 Stkr. Hornkv. (deraf 721 Køer), 398 Faar, 821 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $342_{,5}$ Td. Der var 14 Selvejergaarde med $152_{,3}$, 14 Arvefæstegd. med $50_{,7}$, 16 Fæstegd. med $62_{,8}$, 130 Huse med $21_{,9}$ Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse (næsten alle i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1132 (1801: 668, 1840: 819, 1860: 1081, 1880: 1159), boede i 214 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 51 levede af immat. Virksomh., 628 af Jordbr., 5 af Gartneri, 54 af Fiskeri, 229 af Industri, 30 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 37 vare under Fattigv. (25 i offtl. Anst.). Fiskeriet har nogen Betydning.

I Sognet Byerne *Vejlø* (gml. Form Vethlø) med Kirke, Præstegaard, Skole og Asyl med Pogeskole; *Svendstrup*; *Basnæs*, ved Dybsø Fjord, med Mølle; *Rettestrup* (gml. Form Rætherstorp), ved Landevejen, med Mølle; *Appenæs* (Abbenæs) med Fattiggaard for Vejlø-Vester-Egesborg Kommune (opr. 1879; Plads for 50 Lemmer) og Asyl med Pogeskole. Saml. af Huse: *Rettestrup Huse*.

Hovedgaarden *Gaunø*, Hovedsædet i Baroniet af s. Navn, har $88^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 348 Td. Hrtk. Fæstegods, med omtr. 670 Td. Ld. Ager, 240 Td. Ld. Eng, foruden Øerne *Dybsø*, $11^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 216 Td. Ld., *Lindholm*, omtr. 50 Td. Ld., og den lille *Gjødsholm*, der alle benyttes til Græsning. Avlsgaarden *Vejløgaard*, ogsaa under Baroniet, har omtr. 22 Td. Hrtk., 300 Td. Ld. — Til Baroniet *Gaunø*, der indbefatter Hovedgaardene Gaunø, Lindersvold og Strandegaard samt Avlsgaardene Fedgaard, Ydernæs, Vindby-

holt og Vejløgaard, høre 1101 Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord 320, Skov 90, Bøndergods 440, Kirke- og Kongetiende 251 Td. (Kirketienden af Vejlø, Vester-Egesborg, Sværdborg, Snesere og Roholte S., Kongetiende af Vejlø, Vester-Egesborg og Mogenstrup S. samt af Næstved St. Mortens Landdistr.). Desuden høre til Baroniet: i Fideikommiskapitaler omtr. 3,437,600 Kr. foruden omtr. 3700 Td. Byg i aarl. Arvefæsteafgifter af bortsolgt Bøndergods, Bankaktier 32,600 Kr., det Thottske Palais i Kbh., en stor Malerisamling paa Gaunø m. m. Hovedgaardenes og Avlsgaardenes Jordtilliggende er i alt omtr. 3700 Td. Ld. foruden omtr. 2000 Td. Ld. Skov.

Vejlø S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 160. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Gaunø.

Vejlø Kirke, tidligere indviet til St. Andreas, bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Sakristi ved Korets Nordside. Kirken er opført i Spidsbuestil af Munkesten i Munkeforbandt (Taarnet har dog enkelte Kampesten i Grunden) og er overhvælvet; fra Kor og Taarn føre Spidsbuer ind til Kirken; Korets, Taarnets og Sakristiets Gavle ere kamtakkede og blindingssmykkede; i Taarnets Vestmur findes Hovedindgangen med en anselig Portal. Udskaaren og forgyldt Altertavle fra 1609 med Trolles og Rosenkrantz' samt Thotts og Skeels Vaabener; paa Alterbordet et Trækrucifiks; Prædikestol fra samme Tid, ligeledes med Trolles og Rosenkrantz' Vaaben, har Karyatider paa Hjørnerne og bæres af en Trold; gammel, firkantet Granitdøbefont med afrundede Hjørner og Forsiringer. Stolestaderne ere fra 17. Aarh. I Koret et gammelt forgyldt Alterskab, et udskaaret og forgyldt Epitafium over Sognepræsten Peder Nielsen Callundan, † 1664, og en sort Tavle med en af Sognepræsten Peder Lauridsen Norup forfattet Indskrift, der beretter, at Knud Thott og Birgitte Skeel have ladet Kirken istandsætte 1693. Kirken er let dekoreret. Paa Korhvælvingen findes et smukt Kalkmaleri (fra omtr. 1300, se dog *M. Petersen*, Kalkmal. S. 134) med Christus siddende i Højsædet paa Regnbuen og omgiven af en mandelformet Glorie (fremdragen af J. Kornerup 1872). Paa Sakristiets Ydermur Mindeplade over Birkedommer i Gaunø Birk Jens Lütken, † 1845. Under Koret er der en nu tilmuret Gravhvælving, hvori der har staaet flere Kister med Ejere af Gaunø: men de ere nu nedgravede ved Kirkens østl. Gavl, undtagen en, hvori Knud Thott, † 1702, hviler.

Gaunø (Gabnø) var oprindelig Navnet paa den ved Susaaens Munding liggende Ø, som nu ved en Dæmning er forbundet med det øvrige Land. Aar 1326 døde den første kendte Ejer af G., Hr. Peder Reyenson, Ridder. Kort efter, da Holstenerne spillede Herrer paa Sjælland, var G. kommen i Hænderne paa en af disse, Markvard van Stowe junior, hvis Foged paa G. Ludeke nævnes 1342. Senere kom G. paa flere Hænder. Unge Williken Stiigh arvede saaledes efter sine Forældre Part i „den Hovedgaard, som ligger paa Gabnøø", og denne Part solgte hans Arvinger Niels Tuesen i Sandby og Cecilie Pedersdatter af Tyvelse Aar 1400 til Dronning Margrethe, som 1402 erhvervede en Part i Gaarden af Skovkloster og 1407 købte en anden Part af Vald. Bydelsbak. Dronningen stiftede her et Nonnekloster, som indviedes til St. Agnete, og som 1403 fik pavelig Stadfæstelse. Klosteret blev en Afløser af det aldrig fuldførte Jomfrukloster ved Gladsaxe i Skaane, som en Adelsfrue Ida Falk kort i Forvejen havde lagt Grunden til, og som derefter Dronning Margrethe, der var bleven indsat til hendes Executr. test., en Tid lang havde haft til Hensigt at overflytte til Gaarden Annæs ved Arresø (Annise Sogn). Gaunø blev en Bolig for Dominicanernonner og synes hovedsagelig at have hentet sit Personale blandt Adelen; dets nærmere Hist. er dog kun lidet kendt. Roskildebispen Peder Lodehat skænkede det en Del Jordegods, deribl. Svinø 1410 (Gaven stadfæstet af Paven 1412), og 1413 og 1437 fik det rigelig Aflad til alle, som betænkte det med Gaver. I Spidsen for Nonnerne stod en Priorisse, medens en Provisor, en verdslig Adelsmand, der af Kongen havde modtaget Klosteret i Forlening, bestyrede dets Godser og sørgede for Nonnernes Underhold. Af disse Forstandere kendes Johannes Olsen (Væbner) 1416, Jon Bille 1470, Johannes Tydikini 1482 og 1500, Søren Arildsen 1515 og Niels Lykke 1519. Efter Reformationen vedblev G. at bestaa en rum Tid væsentlig under samme

Form, styret af Lensmænd (Mogens Gøye 1523—44, der dog lod det bestyre af Hans Villumsen (Baden), derefter Joachim Beck, Claus Huitfeldt og Jørgen Bille). Den sidste Lensmand var Mikkel Sehested, der i Anl. af en Klage fra Nonnerne 1556 fik kgl. Tilhold om at yde disse passende Underhold. Efter hans Død 1583 mageskiftede Fred. II G. mod Fovslet til Hans Johansen Lindenov († 1596) 1584; men da var Klosterlivet vist for længe siden ophørt. Efter Hans Lindenov gik G. over til Sønnerne Holger og Hans Lindenov. Sidstnævnte († 1642) efterlod den til sin Søn Knud L., efter hvis barnløse Død 1653 den deltes mellem hans Brødre Hans og Jakob L., og 1657 tilbyttede Hans sig Jakobs Halvpart for Halvparten af Søndergaarde i Fyn. Senere har dog Jakob vistnok atter ejet hele G., thi 1663 solgte han den til Niels Trolle til Trolholm († 1667), efter hvem Gaarden kom til Sønnen Arvid Trolle, som 1682 i Forbindelse med sin Moder Fru Hille Rosenkrantz, der havde tilkøbt noget Gods, navnlig Svinø, solgte G. mod Næs i Skaane til Knud Thott til Knudstrup († 1702). Fra Knud Thott gik den over til Datteren Sophie († 1728) og derefter til hendes Tvillingsøster Anne Helvig — gift med Jørgen Brahe til Hvedholm —, efter hvis Død 1736 den (Hovedgaardstakst med Skov 107, Vejlø Konge- og Kirketiende 44 Td. Hrtk.) for 31,000 Rd. („halvt i Kroner og halvt i Courant Mønt") solgtes ved Auktion (Skøde af $^{1}/_{1}$

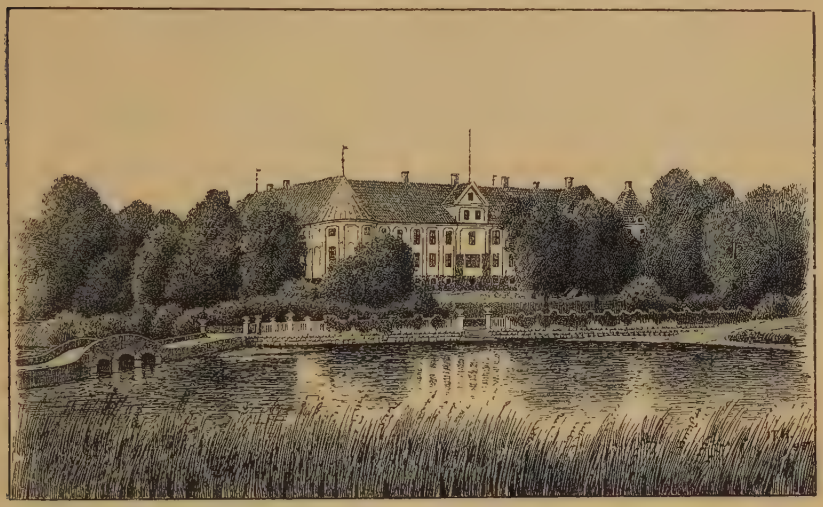

Gaunø.

1737) til Fru Birgitte Skeel, Enke efter Otto Krabbe til Holmegaard. Men hun døde alt 1737, hvorefter Iver Rosenkrantz til Egholm og Birgitte Restorff til Holmegaard solgte den Okt. s. Aar til Medarvingen Otto Thott til Lindersvold og Strandegaard († 1785), den senere Statsminister og Gehejmeraad, som er bekendt for sin Lærdom og Kærlighed til Videnskab og Kunst, der bl. a. gav sig Udslag i hans store Samlinger af Malerier, Mønter og Oldsager samt hans usædvanlig rige Bibliotek, over 120,000 Bd., af hvilket han testamenterede den bedste Del til det kgl. Bibliotek (se om dette *Werlauff*, Efterretn. om det store kgl. Bibl. 2. Udg., S. 222 fl. og 260 fl.). Ogsaa for Gaunø gjorde han meget, bl. a. ved at tilkøbe Gods; i Kbh. købte han 1763 det nuv. Thottske Palais. Da han ingen Sønner havde, bestemte han i sit Testamente, at der af Gaunø, Lindersvold og Strandegaard skulde oprettes et Stamhus for hans Morbroders Sønnesøn, Kmhr. Holger Reedtz til Vorgaard, der if. kgl. Patent af $^{21}/_{4}$ 1786 antog Navnet Reedtz-Thott og ved kgl. Bev. af $^{18}/_{3}$ 1794 stiftede Stamhuset. Hans Søn O. Reedtz-Thott († 1862) fik ved kgl. Bev. af $^{27}/_{10}$ 1805 Stamhuset ophøjet til et Baroni. Nuv. Besidder er dennes Søn Gehejmekonferensr., fhv. Conseilspræsid., Kmhr. Tage Baron Reedtz-Thott.

Gaunø Hovedgaard, der ligger paa Østkysten af Øen, er uden Tvivl i enkelte Dele meget gammel, men er nu efter den af Otto Thott 1755 foretagne Ombygning, hvorved bl. a. Fløjene forhøjedes med et Stokværk og en Del af den sydl. Fløj tilføjedes, vel en stor og anselig Bygning, men uden Særpræg eller arkitektonisk Skønhed.

Bygningen bestaar af tre hvid- og gulmalede Fløje, dækkede med et højt Skifertag; paa den østl., Hovedfløjen, er der ved den nordl. Ende et mangekantet, taarnagtigt Fremspring; i den sydl. Fløj er der et Kapel ved den anden Ende af Hovedfløjen, hvilket ligesom nogle Kælderhvælvinger i den nordl. Fløj skal være den eneste Levning fra Klostertiden; i alt Fald er Kapellet betydeligt forandret efter Midten af 17. Aarh. af den dav. Ejer Arvid Trolle (Prædikestolen bæres af en hovedløs Trold). I Bygningen findes en meget betydelig Malerisamling (hvoraf dog en Del Kopier) af ikke ringe personal- og kulturhist. Værd, bestaaende af Portrætter, især af danske Adelsmænd lige fra 16. Aarh's Slutn., og Billeder af ældre dansk, nederlandsk og italiensk Kunst. (se *Jul. Lange*, Billedkunst, Kbh. 1884 S. 293 fl.). Over Dæmningen, der fører over til Landet, lod Otto Thott 1766 bygge en Bro. Lige over for Bygningen er der 1847 tæt ved Dæmningen rejst en Mindetavle for Otto Reedtz-Thott. Avlsgaarden er ny opført efter en Brand 1889. — I Haven, der tidligere var i fransk Stil, men nu i 19. Aarh. er omlagt i engelsk Stil, findes flere sjældne Træer, deribl. en 44 F. høj Thuja occidentalis og en 40 F. høj Paulownia imperialis.

Til *Svendstrup* maa sikkert henlægges den Hovedgaard af dette Navn, der 1364 ejedes af Hr. Sten Basse, 1400 af Sønnen Hr. Peder Basse, efter hvem formodentlig Broderdatteren Sophie Tygesdatter har arvet den, thi hendes Søn Oluf Pedersen (Godov) skrev sig 1449 og 1458 til Gaarden; den følgende Ejer var sidstnævntes Søn Henning Olufsen 1481—1503, hvis eneste Barn, Datteren Eline ægtede den bekendte Hr. Henr. Gøye. Endnu deres Søn Henning Gøye skrives til S., men Broderen Eskild fik 1563 kgl. Befaling til fremtidig at holde ham i Hægte og Forvaring paa Grund af de Optøjer, han havde begaaet i Næstved. Hos Pontoppidan (Atl. III S. 114) fortælles, at Knud Thott forøgede Gaunø Gods ved at tilkøbe den en gammel, adelig Sædegaard Svendstrup.

Vester-Egesborg Sogn, Anneks til Vejlø, omgives af dette, Rønnebæk, Mogenstrup og Hammer Sogne samt Dybsø Fjord. Kirken, mod S. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Næstved og $2^1/_2$ Mil N. N. V. for Vordingborg. De ikke videre højtliggende Jorder ere omtr. af samme Beskaffenhed som Hovedsognets med enkelte Mose- og Bakkestrøg (Langebjærg, 123 F., $38,_6$ M.). Gennem Sognet, hvori Jars Skov, gaa Landevejen fra Næstved til Vordingborg og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2449 Td. Ld., hvoraf 1103 besaaede (deraf med Hvede 47, Rug 260, Byg 369, Havre 245, Boghvede 4, Ærter og Vikker 13, Blands. til Modenh. 115, til Grøntf. 21, Kartofler 16, andre Rodfr. 11), medens der henlaa til Afgræsn. 306, Høslæt, Brak, Eng m. m. 663, Have 20, Skov 208, Moser og Kær 66, Byggegr. 22, Veje, Vandareal m. m. 61 Td. Kreaturhold 1893: 189 Heste, 620 Stkr. Hornkv. (deraf 411 Køer), 299 Faar, 472 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $211,_5$ Td. Der var 9 Selvejergaarde med $23,_8$, 22 Arvefæstegd. med $102,_6$, 12 Fæstegd. med $63,_8$, 50 Huse med $15,_7$ Td. Hrtk., og 22 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 573 (1801: 371, 1840: 474, 1860: 533, 1880: 600), boede i 119 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 30 levede af immat. Virksomh., 376 af Jordbrug, 74 af Industri, 12 af Handel, 74 af Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Egesborg*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Myrup* med Mølle. *Skovmølle Gaarde. Præstelods Huse. Myrupgaards* Jorder nu under Fladsaa.

Vester-Egesborg S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt under 2. Udskrivningskr.' 159. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Gaunø.

Vester-Egesborg Kirke (udv. rødkalket) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Sakristi ved Korets Nordside. Kirken er opført af Mursten; Koret har Sokkel af Kamp, Taarnet enkelte Skifter af Kamp forneden. Skibet og Taarnrummet ere overhvælvede; Korbuen er spids, ligeledes Spidsbue fra Taarn til Skib; paa Korgavlen staa Aarstallene 1780 og 1854. Det Indre af Kirken er gulkalket med hvidt Loft. Rigt udskaaren Altertavle fra 17. Aarh.; paa Alterbordet et Kruci-

fiks; Alterskranke med Aarst. 1853; rigt udsk. Prædikestol fra 1632; Døbefont af Jærn. Lysekrone med Aarst. 1892 og Navnet Thom. Rørdam. Gamle udskaarne Stolestader.

Ved Vester-Egesborg og Dybsø Fjord er der gjort flere betydelige Stenaldersfund.

Hammer Sogn omgives af Mogenstrup og Vester-Egesborg Sogne, Dybsø Fjord, Kjøng S. og Annekset Lundby samt Baarse Herred (Baarse og Snesere S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil S. Ø. for Næstved og omtr. lige saa langt V. N. V. for Præstø. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder (Galgebakke, 163 F. 51 M.; en trigon. Station er 233 F., 73 M.) ere af god, lermuldet Beskaffenhed. I Sognet Lov Østerskov og -Sønderskov. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Præstø og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4727 Td. Ld., hvoraf 2332 besaaede (deraf med Hvede 117, Rug 435, Byg 768, Havre 512, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 297, til Grøntf. 122, Kartofler 11, andre Rodfr. 27), medens der henlaa til Afgræsn. 780, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1224, Have 51, Skov 117, Moser og Kær 111, Stenmarker 16, Byggegr. 34, Veje, Vandareal m. m. 62 Td. Kreaturhold 1893: 408 Heste, 1514 Stkr. Hornkv. (deraf 1011 Køer), 517 Faar, 1239 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $499,_2$ Td. Der var 39 Selvejergaarde med $227,_9$, 27 Arvefæstegd. med $134,_4$, 17 Fæstegd. med $104,_4$, 155 Huse med $32,_5$ Td. Hrtk. og 49 jordløse Huse (c. $^1/_3$ Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1395 (1801: 885, 1840: 1155, 1860: 1353, 1880: 1448), boede i 281 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 82 levede af immat. Virksomh., 841 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 229 af Industri, 35 af Handel, 136 af forsk. Daglejervirksomh., 19 af deres Midler, og 49 vare under Fattigv. (36 i offtl. Anst.)

I Sognet Byerne *Hammer* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard for Hammer-Lundby Kommune (opr. 1881, Plads for 50 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1894), det Arboeske Hospital — opr. ved Testam. af 1844 af Anne Cathrine Collet, Enke efter P. N. Arboe til Lundby- og Oremandsgd., med et Hus til 4 Familier og 4000 Rd., nu 10,600 Kr., hvis Renter anvendes til de syge i Hospitalet og andre syge og fattige af Lundbygaards Gods —, Andelsmejeri og Mølle med Bageri; *Torup*, ved Landevejen; *Faarup* med Skole; lidt af *Blangslev* (i øvrigt i Mogenstrup S.); *Lov* (Lou), ved Jærnbanen, med Jærnbane- og Telegrafstation, Skole, Kro og Andelsmejeri; *Ring* (gml. Form Rengæ) med Skole. Saml. af Gaarde og Huse: *Riselod*, *Ring-Firgaarde*, *Nyskov-*, *Alminde-* og *Hammer Huse*, *Hundstrup* og *Tvedegaarde*. — *Nyløkkegaard* har $14^7/_8$ Td. Hrtk., $142^1/_2$ Td. Ld., alt Ager.

Hammer S., der danner een Sognekommune med Annekset, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Næstved Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 162. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lundbygaard.

Hammer Kirke (overkalket), tidligere Herredskirke, er højtliggende og bestaar af Skib og Kor med Korrunding, højt, anseligt Taarn mod V., Vaabenhus mod S., Tilbygning (nu Materialhus) mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder (ved 1200) i Rundbuestil af Kamp; Korgavlens Kamme ere senere tilmurede af Mursten, ligesom der i Tilbygningerne ogsaa findes Mursten. Korrundingen er udvendig prydet med Lissener og smaa Rundbuer og har et nu tilmuret Vindue med 3 Buer; indvendig paa hver Side af Alternichen findes Søjler med Kapitæler; Korbuen er rund. Senere i Middelalderen overhvælvedes Skibet og Koret, ligesom Taarnet af Faksekalk tilføjedes; det overhvælvede Taarnrum er forbundet med Skibet ved en Rundbue. Kirken blev restaureret 1854. Rigt udskaaren Altertavle, med Korsfæstelsen i Midten, fra 1642; lignende Prædikestol, som bæres af Moses med Tavlerne, fra 1667; Granitdøbefont. Stolestaderne ere gamle, nogle under Taarnhvælvingen have Aarstallene 1587 og 1592. Over Indgangsdøren et

gotisk Krucifiks med en Maria- og Johannesfigur paa Siderne. Over den tilmurede Dør til den nordl. Tilbygning findes Orgelet med Fyldinger, hvori Apostlene i højt Relief. I Vaabenhuset er indmuret en Ligsten over Sognepræsten Laurids Jørgensen, † 1591, og Hustru Eline Pedersdatter, † 1601, og i Sakristiet en Ligsten over Sognepræsten Rasmus Mathiesen Faaborg, † 1669. — Paa Kirkegaarden er der et muret Gravkapel for Lundbygaard (opført af Gaardens Ejer B. A. Collet, udvidet og delvis ombygget af den nuv. Ejer), hvori hvile P. N. Arboe, † 1827, og Hustru, B. A. Collet, † 1857, samt dennes Hustru og Datter; desuden et af Menigheden rejst Granitkors for Sognepræsten H. Chr. Rørdam, † 1869.

Lovby hed fordum Løve. Aar 1331 nævnes Fru Christine af Løve, Hr. Niels Absalonsens Efterleverske. Hun afstod 1348 alt sit Gods, deribl. Løve, til Kong Valdemar for sine Forfædres Forseelser mod Kronen.

Litt.: *H. F. Rørdam*, Hammer og Lundby Sognekalds Hist., i Kirkehist. Saml., 3. R., III Bd., S. 112 fl., 428 fl. og 534 fl.

Lundby Sogn, Anneks til Hammer, omgives af dette, Kjøng og Sværdborg Sogne samt Baarse Herred (Udby og Baarse S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil V. for Præstø og $1^1/_2$ Mil N. for Vordingborg. De mod Ø. noget højtliggende og bakkede Jorder (Bavnebakke, 146 F., 46 M.) ere af samme Beskaffenhed som Hovedsognets; mod V. ere Jorderne side og vandholdige med store Engstrækninger og Moser (*Kjøng Mose*, beliggende i dette samt Kjøng og Sværdborg Sogne, tils. omtr. 1600 Td. Ld.). Gennem Sognet gaa Landevejen, der forbinder Næstved-Præstøvejen med Næstved-Vordingborgvejen, og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2119 Td. Ld., hvoraf 911 besaaede (deraf med Hvede 53, Rug 172, Byg 291, Havre 248, Ærter og Vikker 16, Blandsæd til Modenh. 65, til Grøntf. 42, Kartofler 4, andre Rodfr. 20), medens der henlaa til Afgræsn. 291, Høslæt, Brak, Eng m. m. 676, Have 25, Skov 2, Moser og Kær 120, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 74 Td. Kreaturhold 1893: 194 Heste, 783 Stkr. Hornkv. (deraf 513 Køer), 149 Faar, 597 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $215,_8$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med $155,_6$, 5 Arvefæstegd. med $30,_7$, 6 Fæstegd. med $21,_2$, 58 Huse med $8,_3$ Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse ($^1/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 644 (1801: 380, 1840: 494, 1860: 572, 1880: 611), boede i 115 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 64 levede af immat. Virksomh., 380 af Jordbrug, 156 af Industri, 31 af Handel, 5 andre af Erhv. og 8 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Lundby*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1889), Forsamlinghus (opf. 1892), Mølle, Bageri og Teglværk; *Lundby Torp*. Ved Krydsningen af Jærnbanen og Landevejen *Lundby Jærnbanestation* med Telegrafstation og Postekspedition, Postforbindelse med Præstø (om Lundby-Præstøbanen se S. 772) og Kro. — Hovedgaarden *Lundbygaard* har $82^1/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk., $22^1/_8$ Td. Skovskyld, 1130 Td. Ld., hvoraf 160 Mose og Eng, 250 Skov, Resten Ager (beliggende i Lundby, Hammer, Sværdborg og Baarse S.), desuden af Fæstegods $81^5/_8$ og af Arvefæstegods $57^1/_2$ Td. Hrtk., Hammer Kirke med Hammer Sogns Konge- og Kirketiende.

Lundby S., der danner een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Vordingborg Lægedistrikt, men i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 163. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Engelholm.

Lundby Kirke (rødkalket med hvide Blindinger) er lille og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; senere er Kirken bleven overhvælvet, ligesom Taarnet og de andre Tilbygninger ere opførte af Mursten, dog med Kamp i Taarnets og Sakristiets Sokkel; Korbuen er lidt tilspidset; det overhvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Kirken. Paa Yderdøren i Vaa-

benhuset, der har lavt Bjælkeloft, staar Aarstallet: 1712. Altertavlen, der synes at stamme fra forskellige Tider, skal være skænket af Skovrider Melchior Folsach, † 1739, over hvem og Hustru, Voldborg Sophie Melbuhrn, † 1727, der ligger Ligsten i Kirkegangen (se Person. Tidsskr. I S. 156). Udskaaren Prædikestol fra 1606. Gammel Granitdøbefont med Indskriften: Boodo Friis me fecit (se Baarse Kirke S. 935). Degnestolen bærer Aarstallet 1578; ogsaa Stolestaderne ere gamle. Paa Døren ind til Vaabenhuset staar: 1521; over Døren ind til Sakristiet 4 smaa udskaarne Figurer. — Paa Kirkegaarden er i et stensat Gravkammer bisat B. Wolff til Engelholm, † 1866.

Lundbygaard er en gammel Hovedgaard, der 1368—95 ejedes af Niels Jensen og 1427—31 af Væbneren Peder Nielsen af Lundby. I Slutn. af 15. Aarh. tilhørte L. Væbneren Jørgen Pedersen af Slægten Steensen, der skrev sig af L. 1497. Efter hans kort efter paafølgende Død arvede Brodersønnen Knud Steensen, † 1575, L., som hans Enke Anne Lunge 1577 mageskiftede til Kongen mod Kroagergaard (nu Stensgaard) paa Langeland. Den var nu i Kronens Eje, indtil den 1666 tilskødedes den bekendte Gøngehøvding Svend Poulsen for 1303 Rd. 3 Mk.; men den var dengang vist ikke Hovedgaard. Den er derefter atter kommen ind under Kronen og blev inddraget under Ryttergodset, efter hvis Salg 1774 L. genoprettedes som en af de 12 Hovedgaarde, hvori det Vordingborgske Distrikt deltes. Lundbygaard købtes 1774 (Skøde af 1777) for 34,000 Rd. C. af Kmhr. Casp. Wilh. v. Munthe af Morgenstierne, der 1786 solgte den for 66,000 Rd. til Kammerraad Adam Gottlob Wiimh, og fra denne gik den 1805 for 158,000 Rd. over til Generalkrigskommissær U. Chr. Schmidten. Han solgte den 1819 for 200,000 Rd. til Kapt. J. G. Scholten, hvorefter den 1823 ved Auktion gik over til Statskassen, som 1824 solgte den for 107,000 Rd. til Grosserer P. N. Arboe († 1827), efter hvem den ejedes af hans Enke Anne Cathrine f. Collet († 1846), hvorefter den ved Testamente og Skøde af 1848 gik over til Kvæstor ved Christiania Universitetet B. A. Collet, efter hvis Enkes Død 1868 den nu ejes af Sønnen, Kmhr. Hofjægermester P. F. Collet (tidligere Ejer af Rønnebæksholm). — Hovedbygningen er opført 1815 af Schmidten og bestaar af en grundmuret Bygning i to Stokværk med Kælder og Frontespice mod S., senere restaureret af de to sidste Ejere. Til Bygningen støder mod V. en mindre Fløj. Af Bygningerne fra 18. Aarh. staar endnu en Lade med Munthe af Morgenstiernes Vaaben. Den gamle Lundbygaard skal have ligget i Lundby By, omtr. hvor nu Teglværket ligger.

Litt. se under Hammer S.

Kjøng Sogn, det største i Herredet, omgives af Hammer, Lundby og Sværdborg Sogne samt Agnø Fjord, Svinø Bugt og Dybsø Fjord, mellem hvilke Halvøen *Svinø Land* skyder sig ud. Kirken, mod Ø. i Sognet, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. S. Ø. for Næstved og $1^1/_2$ Mil N. V. for Vordingborg. De lavtliggende og vandrige Jorder have store Mose- og Engstrækninger: *Kjøng Mose* (se S. 922) og *Noret* (den nu udtørrede Agnø Vig) mellem Svinoland og det øvrige af Sognet. Den lille Ø Hylteholm. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Vordingborg og Næstved-Lundbyvejen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6839 Td. Ld., hvoraf 2760 besaaede (deraf med Hvede 225, Rug 475, Byg 870, Havre 640, Ærter og Vikker 28, Blandsæd til Modenh. 304, til Grøntf. 130, Kartofler 27, andre Rodfr. 52, andre Handelspl. 9), medens der henlaa til Afgræsn. 935, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2663, Have 50, Skov 60, Moser og Kær 250, Flyvesand og Stenmarker 12, Byggegr. 39, Veje, Vandareal m. m. 70 Td. Kreaturhold 1893: 652 Heste, 2213 Stkr. Hornkv. (deraf 1396 Køer), 713 Faar, 1606 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 550,$_2$ Td. Der var 85 Selvejergaarde med 512,$_9$, 3 Fæstegd. med 10, 140 Huse med 27,$_2$ Td. Hrtk. og 116 jordløse Huse ($^1/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen. $^1/_2$ 1890: 1612 (1801: 990, 1840: 1546, 1860: 1508, 1880: 1764), boede i 326 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 34 levede af immat. Virksomh., 1033 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 33 af Fiskeri, 231 af Industri, 36 af Handel, 13 af Skibsfart, 156 af forsk. Daglejervirksomh., 46 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv. (23 i offtl. Anst.). Fiskeri og Skibsfart ere af nogen Betydning; ved Svinø er der Marsvinsfangst.

I Sognet Byerne: *Kjøng* (Kyngæ), ved Landevejen, med Kirke (noget fra Byen), Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1868, Plads for 34 Lemmer),

Øbjærggaards Hospital — opr. 1796 af Konferensr. N. Ryberg til Frederiksgave og Øbjærggaard med et Hus til 10 fattige paa Øbjærggaards Gods; det ejer omtr. 16,360 Kr. —, Sparekasse (opr. $^{22}/_{11}$ 1869 med egen Bygning, opf. 1896; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 215,492 Kr., Rentefoden $3^{2}/_{5}$ pCt., Reservefonden 30,612 Kr. og Antal af Konti 477), Kro med Bageri, 3 Møller, Købmandshandel og mange Haandværkere; *Salierup* med Skole og Andelsmejeri (Nøddekjær); *Kostræde* (gml. Form Kosthestræthe, Korestræde) med Skole og Andelsmejeri (Ellehøj); *Svinøby* med Skole og Mølle. Saml. af Huse: *Flaskeholm*, *Kjøng Firgaarde* med Mølle, *Bankehuse*, *Fuglebæks Huse* (en Del i Sværdborg S.). — Hovedgaarden *Øbjærggaard* har 50 Td. Hrtk. (hvoraf 17 i Hammer S.), 574 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 26 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre desuden 16 Td. Hrtk. Fæstegods og Kjøng Kirke (ved Gaarden dreves tidligere store Linnedvæverier, „Kjøng Fabrik"; men de nedlagdes 1852 og flyttedes til Vintersbølle, se Vordingborg Landsogn). Hovedgaarden *Agnøgaard* (Aunøgd.) paa Halvøen Agnø, tidligere en Ø, har 21 Td. Hrtk., 401 Td. Ld., hvoraf 133 Eng, 8 Skov, Resten Ager. Hovedgaarden *Sallerupgaard* (Hovedbygningen, der brændte 1889, er genopbygget af røde Sten i engelsk Stil) har 22 Td. Hrtk. 394 Td. Ld., hvoraf 144 Eng, 30 Skov, Resten Ager; til Ejendommen hører Kjøng Sogns Kongetiende.

Kjøng S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Vordingborg Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 158. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Øbjærggaard.

Kjøng Kirke (gulkalket) er stor og lys og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, temmelig højt Taarn mod V. og to Udbygninger mod N. og S., saa at Kirken har Korsform. Kirken er opført i Middelalderen af Mursten paa Kampestenssokkel; stor, rund Korbue. Men Bygningens oprindelige Præg er helt forandret ved en af Øbjærggaards Ejer, Konferensr. N. Ryberg 1792 foretagen Restauration, ved hvilken Lejlighed bl. a. den tidligere overhvælvede Kirke fik fladt, gibset Loft undtagen Koret, der beholdt sin Krydshvælving, og de to Korsfløje tilføjedes. Taarnet er lige afskaaret foroven med et omløbende Jærngitter, og ovenpaa Platformen er rejst et Slags Kuppelspir med Fløjstang. Taarnrummet er ved Bræddeskillerum delt i en lille Forstue og to Rum; fra det nordl. af disse er der Opgang til Orgelet (skænket af Ryberg) og et Pulpitur ved Siden af dette. Indgangsdøren i Taarnets Vestmur er udvendig prydet med en flad Portal i græsk-romersk Stil (med 4 kanelerede Pilastre). Koret, under hvilket der er en Kælder, blev restaureret 1869. Altertavlen, der bærer Skinkels og Ascheslebens Vaabener, og paa hvis Bagside der staar, at den er forfærdiget 1631 af en Billedskærer i Odense Evert Skutte (?), har et nyt, af Hofjægermester Buchwald skænket Billede: Nadveren (Kopi af K. v. Manderns Billede i Sorø, udf. af Lauritzen i Sorø). Rund, tarvelig Prædikestol; gammel Granitdøbefont, over hvilket hænger et gammelt Krucifiks. I Koret Epitafier over J. Jespersen, Skytte paa Agnø, fra 1673, og over 2 Præster, vistnok Lyder Ejlersen, † omtr. 1681, og Hieronymus Hammer, † 1711, med deres Hustruer og Børn.

Ved Præstegaardens Brand 1859 ødelagdes Historikeren P. Willemoës Beckers (Præst her 1839—59) omtr. 6000 Bd. store Bogsamling samt hans Samlinger til dansk Historie.

Øbjærggaard blev 1774 ved Vordingborg Rytterdistrikts Salg oprettet til Hovedgaard af nedlagte Bøndergaarde og købtes (Skøde af 1779) med 60 Td. Hrtk. Hovedgaardstakst og 224 Td. Hrtk. Bøndergods samt Kjøng Kirketiende for 30,050 Rd. C. af Grosserer, senere Konferensr. N. Ryberg († 1804), hvis Søn Etatsraad C. Ryberg ejede den indtil 1820, da den overtoges af Statskassen, der 1836 afhændede den til Klingberg, som senere solgte den til Kapt. Buchwald; hans Søn Hofjægermester C. V. Buchwalds Enke solgte 1889 Gaarden for 430,000 Kr. til den nuv. Ejer J. C. S. V. Krieger, der 1896 tilkøbte Bøndergods for 36,000 Kr. — Hovedbygningen

bestaar af 3 selvstændige Fløje, hvoraf de to ere fra 18. Aarh., medens den midterste, med Taarn, er opført efter en Brand 1846 og, ligesom Avlsbygningerne, ombygget 1892—93 (den gamle Hovedbygning, hvor N. Ryberg boede, ligger i Kjøng By, hvorfra en gammel Lindeallé fører op til den nuv. Gaard). I Haven findes et ar Grave omgivet Voldsted, hvor der ved Museumsdirektør Henry Petersens Undersøgelser 1895 fandtes Fundamenter af et firkantet Taarn. Efter Sagnet skal det være Rester af et Jagtslot, der har tilhørt Vald. Atterdag, og som er blevet kaldt „*Lille Gurre*"; men Navnet er vist opstaaet i en langt senere Tid og har intet historisk for sig (se Hist. Tidsskr. I S. 471 Anm. 4) — I Skoven, der støder op til Haven, findes Mindestøtter for N. Ryberg og for Inspektør Voelcker, der i 18. Aarh. var Driftsbestyrer ved Kjøng Fabrik, og som bragte „Kjøngs-Plasteret" til Danmark.

Agnøgaard var ligeledes en af de 12 Hovedgaarde, hvori Vordingborg Rytterdistrikt deltes 1774, og købtes med 36 Td. Hrtk. Hovedgaardstakst og 274 Td. Hrtk. Bøndergods samt Kjøng Kongetiende for 35,315 Rd. C. af Konferensr., Baron Reinhardt Iselin († 1781), der ligeledes købte Vordingborg Slot og Ladegaard (Iselingen og Rosenfeld) samt Snertinge, hvilken sidste dog gik ind under de tre Hovedgaarde. Agnø blev tillige med Rosenfeld 1781 oprettet til et Stamhus (se under Rosenfeld, S. 925), der 1803 forandredes til en Fideikommiskapital, hvorpaa begge Hovedgaarde solgtes, Agnøgaard 1804 til M. N. Friis for 40,000 Rd. Senere har den været ejet af Kammerjunker Hoppe til Rosenfeld og af Benthin, der solgte den til den nuv. Ejer, Kmhr., Hofjægermester C. A. G. O'Neill Oxholm til Rosenfeld. — Der findes ingen særlig Hovedbygning.

Sallerupgaard, oprindelig en Parcel af Agnøgaard, er oprettet 1805. Den ejes nu af Etatsraad H. N. Valentiner til Gjeddesdal.

Kjøng Aa er 1897 bleven reguleret og forsynet med to store, nye Sluser.

Sværdborg Sogn omgives af Lundby og Kjøng Sogne, Agnø Fjord, Kastrup Sogn og Baarse Herred (Ørslev og Udby S.). Kirken, mod N. i Sognet, ligger omtr. $1^1/_4$ Mil N. N. V. for Vordingborg og $1^1/_2$ Mil V. S. V. for Præstø. De ikke videre højtliggende, men, især mod Ø., noget bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. En Del af den nu udtørrede, store *Barmose* og af Kjøng Mose hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Vordingborg og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4839 Td. Ld., hvoraf 2349 besaaede (deraf med Hvede 115, Rug 486, Byg 774, Havre 505, Boghvede 4, Ærter og Vikker 22, Blands. til Modenh. 283, til Grøntf. 87, Kartofler 10, andre Rodfr. 61), medens der henlaa til Afgræsn. 582, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1513, Have 59, Skov 2, Moser og Kær 227. Byggegr. 44, Veje, Vandareal m. m. 63 Td. Kreaturhold 1893: 439 Heste, 1622 Stkr. Hornkv. (deraf 1020 Køer), 435 Faar, 1262 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $469_{,8}$ Td. Der var 49 Selvejergaarde med $239_{,8}$, 38 Arvefæstegaarde med $194_{,8}$, 1 Fæstegd. med $5_{,7}$, 162 Huse med 29 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1319 (1801: 775, 1840: 1060, 1860: 1243, 1880: 1354), boede i 264 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhv. saaledes: 47 levede af immat. Virksomh., 997 af Jordbr., 169 af Industri, 23 af Handel, 2 af andre Erhv., 53 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv. (9 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Sværdborg* (Swerthbyrthæ), med *Øager Huse*, ved Jærnbanen, med Kirke, Præstegd., Skole og Fattiggaard (opf. 1869; Pl. for 50 Lemmer); *Nebletorp*; *Neble* med Mølle; *Svinninge*; *Snertinge* med Skole og Mølle; *Over-Vindinge* med Fællesmejeri og Forsamlingshus (opf. 1888); *Remkolde* med Andelsmejeri; *Kastelev* ved Landevejen, med Skole; *Skaverup*. Saml. af Gaarde og Huse: *Klareskov* og en Del af *Fuglebæks Huse* (Resten i Kjøng S.). — Hovedgaarden *Snertingegaard* har $26^1/_8$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $^3/_4$ Td. Skovskyld, 309 Td. Ld., hvoraf 127 Eng, 61 Skov, Resten Ager; desuden høre til Ejendommen af Fæstegods $14^1/_2$ og af Arvefæstegods $32^1/_8$ Td. Hrtk. (en Del af Fæstegodset og Skovene i Ørslev S.). *Svinningegaard*, i Svinninge og Over-Vindinge, har $15^3/_8$ Td. Hrtk., $128^5/_8$ Td. Ld.,

hvoraf $6^5/_8$ Eng, Resten Ager; 2 Huse. Ved Landevejen og Sydgrænsen ligger *Hellevads Mølle.*

Sværdborg S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Vordingborg Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 157. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Gaunø.

Sværdborg Kirke er ret anselig og bestaar af et meget aflangt Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., to sammenbyggede Kapeller paa Nordsiden, nu udgørende een Tilbygning, der er indlemmet i Kirken, og en Tilbygning (nu Ligkapel) paa Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp med tilhugne Kvadre paa Hjørnerne. I den senere Middelalder have Skib og Kor faaet Krydshvælvinger (3 i Skib og 1 i Kor), og omtrent samtidig forlængedes Koret mod Ø., saa at det fik een Hvælving til, og Kamgavlen opførtes af Munkesten, ligesom Taarnet, af Munkesten paa Kampestensgrund, opførtes paa Skibets Vestgavl; ogsaa de to Kapeller, med to Krydshvælvinger og to Kamgavle mod N., og et Vaabenhus mod S. tilføjedes omtrent paa den Tid (paa det vestl. Kapels Ydermur staar: 1641, maaske stammende fra en Restauration). Aar 1864—69 foretoges en grundig Restauration, ved hvilken Lejlighed bl. a. Buerne under Hvælvingerne forhøjedes og udvidedes, den østl. Hvælving blev gjort til Sakristi, der indsattes tredelte Vinduer, det gamle Vaabenhus nedreves, og Taarnrummet, der har spidsbuet Tøndehvælving, indrettedes til Vaabenhus, i hvis Vestmur Hovedindgangen, med Trappetrin, findes. Ind til Kapellerne er Skibets Mur gennembrudt med to store Bueaabninger med en Pille i Midten. Ved Restaurationen fandtes Kalkmalerier paa Skibets Hvælvinger fra omtr. 1400, fremstillende Scener af den hellige Hist., Dommedag m. m. (restaur. af J. Kornerup); ogsaa i Korets Hvælving er der Malerier (*Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 139). Udskaaren Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil (begge restaur. ved sidste Restauration); Sandstensdøbefont med de 3 Evangelister paa Fodstykket. I Sakristiet et Krucifiks og et Epitafium med Oliemaleri af Sognepræsten Hans Clausen, † 1673; i den store Tilbygning Marmorplade over Sognepræsten Jacob Møller, † 1758.

Snertingegaard var en af de 12 Dele, hvori Vordingborg Rytterdistrikt blev delt ved Salget 1774; men den var dog dengang ikke særskilt Ejendom (se Agnø); 1804 skødedes den $(24^3/_8$ Td. Hrtk.) tillige med Marienberg og Iselingen til Amtsforvalter H. P. Reiersen. Senere har den været ejet af Busk, hvorefter den 1839 for 36,950 Rd. købtes af Inspekt. P. Lund og 1852 for 85,000 Rd. af den som Minister bekendte Generallieutn. C. F. Hansen († 1873), efter hvis Død den ved Skiftet 1875 overtoges af den nuv. Ejer Kapt. G. Hansen. — Hovedbygningen er opført 1857 efter Tegn. af Arkitekt, Kmhr. F. Meldahl af røde Mursten.

Muligvis har der dog alt i gammel Tid ligget en Hovedgaard i Snertinge, thi 1422 nævnes en Væbner Jens Knudsen af Snertinge. — Jep Mortensen Væbner af „Suidninge" nævnes 1398.

Kastelev, fordum Castellæ, har maaske været en Borg, da Valdemar Atterdag 1350 fik den i Pant.

Kastrup Sogn omgives af Sværdborg Sogn, Baarse Herred (Ørslev S. og Vordingborg Lands.) og Vordingborg Bugt (den mod N. V. udskydende Landtunge Knudshoved Odde hører til Vordingborg Lands.) samt Agnø Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil N. for Vordingborg. De ler- og sandholdige Jorder have en Del lave og sumpede Strækninger; største Delen af den udtørrede *Barmose* ligger her. En Del Skov (Oreby Sk. m. m.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Næstved til Vordingborg og den sydsjæll. Jærnbane.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4918 Td. Ld., hvoraf 2083 besaaede (deraf med Hvede 136, Rug 337, Byg 748, Havre 414, Boghvede 4, Erter og Vikker 28, Blandsæd til Modenh. 211, til Grøntf. 71, Kartofler 29, andre Rodfr. 103), medens der henlaa til Afgræsning 619, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1380, Have 52, Skov 406, Moser

og Kær 247, Stenmarker 4, Byggegr. 36, Veje, Vandareal m. m. 91. Kreaturhold 1893: 319 Heste, 1479 Stk. Hornkvæg (deraf 1046 Køer), 423 Faar, 964 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $405,_1$ Td. Der var 33 Selvejergaarde med $308,_4$, 16 Arvefæstegd. med $64,_5$, 2 Fæstegd. med $6,_3$ og 134 Huse med $20,_3$ Td. Hrtk. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1183 (1801: 696, 1840: 929, 1860: 957, 1880: 1223), boede i 204 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 53 levede af immat. Virksomhed, 894 af Jordbr., 2 af Gartneri, 8 af Fiskeri, 123 af Industri, 29 af Handel, 4 af andre Erhv., 24 af deres Midler, og 46 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kastrup* (gml. Form Carsthorp) med Kirke og Præstegd. (begge noget fra Byen) samt Skole; *Neder-Vindinge*, ved Landevejen; *Stuby*, ved Landevejen, med Fattiggaard (opr. 1867, Plads for 29 Lemmer); *Næs* med Skole; *Oreby*; *Ornebjærg* (gml. Form Ørnebjærgh) med Telefonstation. — Hovedgaarden *Rosenfeld* har 102 Td. Hrtk., 1080 Td. Ld.,

Rosenfeld.

hvoraf omtr. 280 Eng, Resten Ager. Avlsgaarden *Oregaard*, under Rosenfeld, har 41 Td. Hrtk., 500 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, Resten Ager*). *Skovvænge* har 12 Td. Hrtk., 142 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 30 Skov, Resten Ager (mindre Dele i Kastrup S. og Vordingborg Lands.).

Kastrup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Vordingborg Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 156. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rosenfeld.

*) *Rosenfeld og Marienberg Godser*, der ligge i Sværdborg og Kastrup Sogne samt Vordingborg Landsogn, omfatte Hovedgaardene Rosenfeld og (den nedlagte) Marienberg samt Avlsgaardene Oregaard, Knudsbygaard og Knudskovgaard og have i alt $2378/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $7^1/_4$ Td. Skovskyld, i alt ca. 3977 Td. Ld., hvoraf 2400 Ager, 600 Eng, 831 Skov og 146 Græsning (Knudshoved Odde, der udlejes). Desuden høre til Godserne af Fæstegods $281/_8$ og af Arvefæstegods $1951/_4$ Td. Hrtk. samt Kastrup Kirke og Sværdborg Kongetiende.

Kastrup Kirke (hvidkalket) ligger højt og har i den katolske Tid været benævnt efter de søfarendes Værnehelgen, Pave St. Clemens. Den bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af Kamp; flere rundbuede Vinduer ses. Senere er Kirken bleven forhøjet med Munkesten og overhvælvet, Koret har faaet takket, blindingssmykket Gavl, og Taarnet, af Munkesten paa Sokkel af Kamp, er tilføjet; ogsaa Vaabenhuset, med Bjælkeloft, og det overhvælvede Sakristi ere vist fra Middelalderen. Fra det overhvælvede Taarnrum fører en Spidsbue ind til Kirken. Paa Korbuen fandtes 1886 Kalkmaleridekorationer. Forgyldt og malet Altertavle fra den katolske Tid med St. Clemens i Midten og Apostlene ved Siderne; Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont i Bægerform fra 12. Aarh. med Indskriften: Bondo Friso me fecit (se Lundby og Baarse Kirker). I Skibet et Krucifiks og et Epitafium med en Sølvkrans, hvorpaa: Fra Kvinder i Vordingborg til Minde om Generalinde Oxholm 1882. Paa Vaabenhusdøren et smukt Broncebeslag fra Middelalderen med et Løvehoved, der holder en Ring i Munden. Den største Klokke har Indskriften: Hjælp Jesus, Maria, Anna og St. Susanne; paa Jærnankeret staar 1416. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel og et af Zink støbt Gravmonument (en grædende Kvinde) med italiensk Indskrift, udf. af Billedhugger Bracony over hans Hustru Maria, f. Lakjer, † 1880.

Rosenfeld. Ved det Vordingborgske Ryttergods' Salg 1774 købtes Vordingborg Slot, Vordingborg Slots Ladegaard, Agnø og Snertinge med Hrtk. i alt omtr. 1590 Td. af Konferensr., Baron Reinhard Iselin († 1781) for 174,436 Rd. C. Vordingborg Slot kaldte han Iselingen, Vordingborg Slots Ladegaard Rosenfeld. Af den samlede Ejendom oprettede hans Enke Anna Elisabeth, f. Fabritius-Tengnagel († 1786) — der giftede sig igen med Generalmajor J. Fr. Classen — for sine to Døtre af 1. Ægteskab $^{30}/_{8}$ 1781 de to Stamhuse Iselingen og Rosenfeld. Det sidste, hvormed Agnø var forenet, tils. 770 Td. Hrtk., tilfaldt den yngre Datter Anna Elisabeth, der var gift med Kmhr., Amtmand G. P. A. Bosc de la Calmette, Ejer af Marienborg og Liselund († 1803). If. (kgl. Bev. af $^{14}/_{1}$ 1803 solgtes Godserne og substitueredes med en Fideikommiskapital (nu omtr. 253,000 Kr), der ved Enkens Død 1805 arvedes af Sønnen Kmhr. Ch. R. Bosc de la Calmette, som senere tillige arvede Iselingens Fideikommis; da han døde barnløs 1820, gik Fideikommiskapitalen over til den med Stifterinden beslægtede Familie Fabritius-Tengnagel; nu ejes den af hendes Brodersøns Dattersøn F. H. V. C. Iselin Barner. — *Rosenfeld Hovedgaard og Gods* solgtes 1803, tillige med Iselingen, Agnø, Marienberg og Snertinge for 600,000 Rd. til Brygger Lind, der s. Aar solgte Rosenfeld og Agnø for 260,000 Rd. til Kammerjunker Hoppe, der 1805 solgte R. for 300,000 Rd. til Landeværnslieutn. Lange og Fr. Ludv. Hastrup, fra hvilken sidste den 1844 for 380,000 Rd. gik over til Kapt., senere General, Kmhr. O. Oxholm († 1871). Nuv. Ejer er hans Søn, Kmhr., Hofjægermester C. O'Neill Oxholm. — Hovedbygningen er opført for Enden af den ottekantede Gaardsplads (som Iselin lod anlægge paa den tidligere Landsby Stenbjærgs Plads, og hvor han opførte Bygninger af Grundmur i eet Stokværk) 1868—69 efter Tegn. af Arkitekt H. Sibbern i Renæssancestil; den er i to Stokværk med takkede Gavle og Taarn. I Haven findes bl. a. en 110 F. høj Ask (Fraxinus excelsior) og et 100 F. højt Æretræ (Acer Pseudoplatanus), hvis Stamme er 7 F. 2 T. i Omf.

Skovvænge, der udlagdes til Skolemanden, cand. theol. A. Ingerslev, gift med en Datter af Assessor H. Aagaard til Iselingen, solgtes 1894 for 86,000 Kr. til Frk. Gasmann.

Paa en tidligere her beliggende *Kastrupgaard* turde mulig den Ulrik af Carsthorp have hørt hjemme, som nævnes 1351.

Nær ved Kirken findes en *St. Clemens Kilde.*

Kastrup S. har siden 1555 været Anneks til Vordingborg, indtil det 1856 blev selvstændigt Pastorat. Præstegaarden (tidligere kaldet Kastrupgaard) er opført 1860.

Baarse Herred.

Sogne:

(Præstø Købstads Landdistr., se S. 930). — Everdrup, S. 930. — Snesere, S. 932. — Baarse, S. 934. — Beldringe, S. 935. — Skibbinge, S. 937. — Jungshoved, S. 937. — Allerslev, S. 939. — Udby, S. 941. — Ørslev, S. 942. — Øster-Egesborg, S. 943. — Mern, S. 945. — Kallehave, S. 946. — Vordingborg Landsogn, S. 949.

Baarse Herred, det sydøstligste og største i Præstø Amt, grænser mod N. Ø., N. og V. til Fakse og Hammer Herreder, mod S. til Vordingborg Bugt og Ulvsund og mod Ø. til Østersøen, Fakse Bugt og Præstø Fjord. Herredets største Udstrækning er fra N. til S. omtr. 4, fra V. til Ø. noget over 2 Mil. Paa Sydkysten ligger den mod N. V. udskydende Landtunge Knudshoved Odde, der ved Kastrup S. i Hammer Hrd. er skilt fra det øvrige Herred. Til Herredet høre Øerne Masnedø med Kalvø, Lilleø, Tærø og Langø, alle i Vordingborg Bugt, samt den ubeboede Ø Degneholm i Østersøen. Jorderne ere, især i Midten og mod N. og S., temmelig højtliggende og bakkede, idet Sjællands sydøstlige Hovedvandskel, der ender ved Kallehave, gaar igennem det; mod S. i Kulsbjærge er det højeste Punkt 341 F., 107 M., mod N. hæver et Punkt sig til 382 F., 120 M. Næsten overalt er Leret fremherskende, dog ikke i de ufrugtbare, lyngbegroede Kulsbjærge. Herredet er i det hele godt forsynet med Skove (8719 Td. Ld., omtr. $^1/_7$ af Arealet), den sydl. Del hører endog til Landets skovrigeste Egne. En Del smaa Vandløb søge ud til Kysterne. Der er kun smaa Søer. Med Hensyn til Frugtbarheden hører det i sin Helhed til Amtets mellemgode Herreder, idet der efter Matr. i Gennemsnit gik omtr. 10 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Efter Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold ansat til 61,349 Td. Ld. (6,$_{14}$ □ Mil, 338,$_1$ □ Km.). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 5557 Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 17,740 (1801: 10,468, 1840: 14,276, 1860: 16,766, 1880: 18,425). I Herredet ligge Købstæderne Præstø og Vordingborg. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Møenbo Herred (Kastrup S. i Hammer Hrd. hører til Provstiet). I verdslig Henseende hører Herredet til Vordingborg nordre og søndre Birks Jurisdiktioner samt til Amtets 5. (Øerne Tærø

og Langø af Kallehave S., hvilke Øer høre under Møenbo Hrds. Jurisd.), 6. (Resten af Kallehave S. og Vordingborg Landsogn, Udby, Ørslev og Øster-Egesborg S.) og 4. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Baarse Herred kaldes i Valdemar II's Jordeb. *Burghushereth* og *Burghøshæreth*. Vaabenet fra 1648 (se S. 929) er vel opkommet ved en Fordrejelse af Navnet (bos ɔ: Okse); et Vaaben fra 1584 viser en Mand med en Nøgle i højre og en Bog i venstre Haand. Herredet hørte fra 1660 til Vordingborg Amt (Jungshoved, Allerslev og Skibbinge Sogne med Øen Nyord af Møenbo Hrd. dannede dog 1660—65 et eget Amt, *Jungshoved Amt*), indtil dette 1750 sammenlagdes med Tryggevælde Amt (se S. 764).

Herredet har været meget rigt paa Oldtidsmonumenter; der kendes nu 177 Dysser og Jættestuer og henved 500 Gravhøje. De ere dog meget ulige fordelte; medens de nordligste Sogne næsten helt ere blottede for Oldtidsmonumenter, og Udby og Ørslev Sogne kun have faa, ere Sognene S. for Præstø og op til Havet meget rige; saaledes er der i Kallehave S. talt over 150, i Vordingborg Lands. 60 og i den østl. Del af Allerslev Sogn 90. Langs Herredets Kyst, navnlig ved Jungshoved og mellem Kallehave og Vordingborg, er der endvidere gjort vigtige Bopladsfund fra Stenalderen. I alt 50 Monumenter ere fredlyste.

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i Baarse Hrd., af *S. Müller* og *E. Schiødte*, 1876—77.

Præstø Købstads Landdistrikt, se S. 766, 769, 770 og 774.

Everdrup Sogn omgives af Snesere Sogn, Præstø Fjord, Fakse Hrd. (Kongsted S.) og Hammer Hrd. (Toksværd, Nestelsø, Mogenstrup og Hammer S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger omtr. $1^1/_2$ Mil N. V. for Præstø og $1^3/_4$ Mil Ø. S. Ø. for Næstved. De, især mod N. og V., højtliggende og bakkede Jorder (en Bakke paa Taageskov Oredrev ved Nordgrænsen er 382 F., 120 M., Pugebjærg med trigon. St., er 312 F., 98 M.) ere af sand- og lerholdig Beskaffenhed. En Del Skov (Hovskov, mellemste og nederste Fredskov, Everdruplund, Taageskov Hestehave, Størlinge Sk. m. m.). Gennem Sognet, der er meget vandrigt, gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5477 Td. Ld., hvoraf 2314 Td. besaaede (deraf med Hvede 107, Rug 414, Byg 757, Havre 564, Ærter og Vikker 24, Blandsæd til Modenh. 351, til Grøntf. 44, Kartofler 15, andre Rodfrugter 36), medens der henlaa til Afgræsn. 821, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1247, Have 68, Skov 805, Moser og Kær 68, Byggegr. 46, Veje, Vandareal m. m. 105 Td. Kreaturhold 1893: 446 Heste, 1719 Stkr. Hornkv. (deraf 1147 Køer), 389 Faar, 1128 Svin og 67 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $482_{,0}$ Td. Der var 50 Selvejergaarde med $275_{,5}$, 11 Arvefæstegd. med $68_{,3}$, 17 Fæstegd. med $84_{,8}$, 177 Huse med $53_{,8}$ Td. Hrtk. og 60 jordløse Huse ($^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1573 (1801: 842, 1840: 1152, 1860: 1507, 1880: 1629), boede i 304 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 53 levede af immat. Virksomhed, 983 af Jordbrug, 12 af Gartneri, 3 af Fiskeri, 311 af Industri, 41 af Handel, 104 af andre Erhv., 26 af deres Midler, og 40 vare under Fattigv. (34 i offtl. Anst.). Skovarbejde er et vigtigt Bierhverv.

I Sognet Byerne: *Everdrup* med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole, Fattiggd. (opr. 1880, Plads for 41 Lemmer), Missionshuset Zion (opf. 1892), Forsamlingshus (opf. 1893), Læge og Dyrlægebolig, flere Købmandsforret-

ninger og mange Haandværkere; *Engelstrup*, ved Landevejen; *Hemmestrup*, næsten ganske udflyttet; *Stavnstrup* med Skole, 2 Møller og to Saml. af Huse: *Nyprøve* og *Tyrehule*; *Taageskov* (gml. Form Thogeskov); *Størlinge* med Mølle, til hvilken By hører *Flintemose* med Skole og Pogeskole; *Krymplinge* (gml. Form Kræmpslinggæ); *Bøgesø*, hvortil høre *Bulte Huse* (et bjærgagtigt, tidligere Oredrev) med den snart tilgroede Bøgesø. Andre Saml. af Huse: *Taageskov Oredrev*, *Bækkeskovhuse* og *Bækkeskov Strandhuse* med *St. Peders Kapel*.

Hovedgaarden *Bækkeskov* har 62 Td. Ager og Engs Hrtk. og 10 Td. Skovskyld, 550 Td. Ld. Ager og 371 Td. Ld. Skov (deraf omtr. 10 Td. Hrtk. med 85 Td. Ld. i Snesere Sogn) og under Afbyggerhuse 3 Td. Hrtk. med 26 Td. Ld.; desuden 178 Td. Hrtk. Fæstegods. Til Ejendommen høre Everdrup Kirke med Kirketiende, $244^{3}/_{4}$ Td. Byg, samt Hellede Mølle i Snesere Sogn, Stavnstrup Mølle og Forpagtergaardene *Bregnegaard*, $14^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 174 Td. Ld., og *Julianelund* (8 Td. Hrtk., 58 Td. Ld.). — Avlsgaarden *Raadegaard* har $33^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. (deraf $22^{3}/_{8}$ i Toksværd S.) og 1 Td. Skovskyld, 484 Td. Ld., hvoraf 17 Eng, 117 Skov, Resten Ager; 3 Arbejdshuse (Hovedbygningen er opf. 1885). Avlsgaarden *Taageskovgaard* (før Sophuslund) har $25^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 343 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, Mose og Have, 35 Skov, Resten Ager; til Ejendommen (30 Td. Ld. i Toksværd S.) høre 10 Fæste- og Lejehuse med 65 Td. Ld. *Axelvedgaard*, har c. 12 Td. Hrtk.

Everdrup S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 144. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Bækkeskov.

Everdrup Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. (nu Materialhus), Tilbygning mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp; mod N. og S. i Skibet Døre med nu tilmurede, runde Buer. Senere er Kirken vist bleven forlænget mod Ø., idet Korgavlen er opført af Mursten, Kirken er bleven overhvælvet, og Taarnet, af Kridt- og Mursten, opført paa Skibets Vestgavl; det overhvælvede Taarnrum, der nu er Forstue, er forbundet med Kirken ved en Spidsbue. Tilbygningerne ere af Mursten og have fladt Loft; Tilbygningen mod N., der har været Gravkapel for Bækkeskovs Ejere (Kisterne ere nu nedsatte paa Kirkegaarden), er aaben ind til Kirken med en Rundbue, der er hugget ud i det gamle Skibs Mur; paa Gavlen staar: 1637; paa det gamle Vaabenhus' Gavl staar: 1774. Altertavle fra 1871 af A. Dorph (Christus og Disciplene i Emaus) i en godt udskaaren Ramme fra 1633; godt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid; Granidtøbefont med Felter med Rosetter, Menneskehoveder og figurlige Fremstillinger (den stod indtil for kort Tid siden i Bækkeskovs Have). I den nordl. Tilbygning et stort, raat udskaaret Krucifiks, vist fra gotisk Tid, og en Mindetavle over to Frøkener Munthe af Morgenstierne, † 1790 og 1791; i Korbuen et lille, godt udskaaret Krucifiks i Renæssancestil. Foran Alteret Ligsten over Vibeke Beck (se ndfr.) og Datter Elline Galde, † 1606. I den nordl. Tilbygning Stentavle over Landsdommer Knud Ahasverus Becker, † 1738 (se ndfr.), og i Sakristiet Stentavle over Sognepræsten Rasmus Hansen, † 1676, med en lang Indskrift, der beretter om hans vidtløftige Rejser.

St. Peders Kapel, med et lille Klokketaarn med Spir, er opført 1878 efter Tegn. af Prof. H. J. Holm paa en Grund, der er skænket af Enken efter Kmhr. Vind til Bækkeskov, af Everdrup og Snesere Sogne i Forening. Gudstjenesten holdes skiftevis af de to Sognepræster, der sammen med Bækkeskovs Ejer udgøre Bestyrelsen.

Bækkeskov nævnes alt 1320 blandt det Gods, som Drosten Hr. Morten Dues Arvinger overdrog hans Enke Fru Inger som Vederlag for hendes Gods, som han havde afhændet. I Slutn. af 16. Aarh. ejedes B. af Fru Vibeke Beck, gift med Tønne Galde til Nygaard, 1608 af hendes Søn Chrf. Galde († 1631); 1638 og 1651 nævnes som Ejer Fru Merete Grubbe, † 1656, Enke efter Knud Urne († 1622). Senere har den været ejet

af Admiral Chrf. Lindenov († 1679), hvis Datter Anna Elisabeth Lindenov blev gift med Axel Urne og som Enke solgte Gaarden (vurderet til 7125 Rd.) 1691 til Stiftsbefalingsmand Otto Krabbe til Holmegaard, som 1693 skødede den til Major, senere Oberstlieutn. Steen Skinkel († 1711), fra hvem den gik over til Sønnen Rud. H. Skinkel, der 1729 afhændede den for 12,000 Rd. C. til Landsdommer Knud Ahasverus Becker, der paa Grund af sin Haardhed mod Bønderne blev dræbt af dem 1738. Hans Enke ægtede Hans Folsach til Gjessingegaard, som 1741 solgte den (249 Td. Hrtk.) for 17,000 Rd. C. til Kancelliraad og Kammeradvokat, senere Justitsraad Bredo v. Munthe af Morgenstierne († 1757), hvis Enke skødede den 1759 for 30,000 Rd. til Sønnen Otto Chrf. v. Munthe af M., som tilkøbte en Del Gods samt Everdrup og Baarse Kirker og 1795 solgte Gaard og Gods for 104,000 R. til Englænderen Agent, senere Baron Ch. Selby, som foretog kostbare Agerdyrkningsforsøg og 1805 (Skøde af 1808) solgte Godset for 258,000 Rd. til Kancellisekretær P. B. Petersen til Engelholm, efter at han særskilt havde frasolgt Bredeshave Gaard og Gods, som hidtil havde hørt under Bækkeskov, og Baarse Kirke. Petersen afhændede 1810 (Skøde af 1811) Bækkeskov med øvrige Tilliggende for 280,000 Rd. til Justitsraad M. Leigh Smith, efter hvis Død 1843 Bækkeskov 1844 købtes for 212,000 Rd. af Kmhr. Chr. A. Vind til Sanderumgaard († 1869). Efter Enkens Død 1881 udlagdes den i Arv for 600,000 Kr. til den nuv. Ejer, Sønnen Kmhr. C. R. E. Vind, dansk Gesandt i Berlin. — Den nuv. højtliggende Hovedbygning, hvorfra der er en smuk Udsigt, er opført 1796-98 noget Ø. for den gamle Gaard i italiensk Stil i to Stokværk med Kælder. Den er omgiven af Have, Parkanlæg og Skov; den smukke Dyrehave er rig paa Daavildt. — De to Ø. og V. for Gaarden løbende Bække, Kro- eller Møllebæk og Herredsbæk, der bugte sig gennem Skov med ofte (indtil 80 F. over Vandspejlet) høje Skrænter, danne meget skønne Partier. Den østl., Møllebæk, er rig paa Ørred.

Aar 1383 nævnes Niels Swey af *Krimplinge* og 1388—89 Jens Tuesen af K.

I *Bøgesø* har tidligere ligget en Kirke, og Sognet hørte til Hammer Hrd., men var Anneks til Everdrup. Aar 1551 blev Kirken lukket og Sognefolket henvist til Everdrup Kirke; men 1556 stod den endnu, da det ved kgl. Brev befaledes at nedbryde den og bruge Materialet til Everdrup Kirke. Kirken har ligget ved Byens vestl. Udkant, hvor der jævnlig er fundet Skeletter og røde Mursten.

I Everdruplund er der en anselig Langdysse, „Kong Everts Grav", og paa Krymplinge Mark en velbevaret Runddysse (fredet fra gml. Tid ved Kancellifordn.).

Litt.: *L. M. Wedel*, Topographie over Wordingborg Amt, 1. H. (Everdrup S.), Kbh. 1818.

Snesere Sogn omgives af Everdrup Sogn, Hammer Hrd. (Hammer S.), Baarse Sogn, Enklaver af Beldringe S. og Præstø Købstads Landdistr. samt Præstø Fjord. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. V. for Præstø og $1^3/_4$ Mil S. Ø. for Næstved. De især mod N. og i Midten højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende lerholdige. Sognet gennemstrømmes af flere smaa Bække, hvoraf Hulebæk er den største; Snesere Sø er omtr. 18 Td. Ld. Mod Ø. nogen Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6458 Td. Ld., hvoraf 3206 besaaede (deraf med Hvede 230, Rug 489, Byg 1047, Havre 690, Ærter og Vikker 109, Blandsæd til Modenh. 476, til Grøntf. 117, Kartofler 16, andre Rodfr. 29), medens der henlaa til Afgræsn. 1108, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1554, Have 75, Skov 167, Moser og Kær 147, Stenmarker 2, Byggegr. 67, Veje, Vandareal m. m. 132 Td. Kreaturhold 1893: 579 Heste, 2160 Stkr. Hornkv. (deraf 1459 Køer), 614 Faar, 1634 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 675,$_6$ Td. Der var 12 Selvejergaarde med 115,$_4$, 62 Arvefæstegd. med 317,$_8$, 34 Fæstegd. med 197,$_3$, 166 Huse med 45 Td. Hrtk. og 96 jordløse Huse ($^2/_8$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1750 (1801: 1082, 1840: 1354, 1860: 1634, 1880: 1815), boede i 314 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 69 levede af immat. Virksomh., 1200 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 13 af Fiskeri, 276 af Industri, 14 af Handel, 110 af forsk. Daglejervirksomh. og 29 af deres Midler., og 31 vare under Fattigv. (26 i offtl. Anst.). Fiskeriet, navnlig en Del Aalefangst i Præstø Fjord, har nogen Betydning. Husfliden drives ivrigt i Sognet (Kunstvævning); 1883 er oprettet en Husflidsskole.

I Sognet Byerne: *Snesere* (gml. Form Snesør) med Kirke, Præstegd.,

Skole, Sparekasse (opr. $^{2}/_{12}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodeh. 53,560 Kr., Rentefoden $3^{3}/_{5}$ pCt., Reservefonden 3306 Kr.) og Missionshus i *Snesere Oredrev Huse* (opf. 1891); *Sneseretorp* med Skole; *Aaside* (Aasie) med Andelsmejeri; *Overeven* (Ofuerefuen; ved Fjorden har tidligere ligget Byen Even); *Brøderup* (gml. Form Brytherup) med Fattiggaard (opr. 1869, Plads for 45 Lemmer), Folkehøjskolen „Fred. VII's Minde" (opr. 1867 i Ulsø, flyttet til B. 1868) og Fællesmejeri; *Sølperup* (Sølberup, Silbrup); *Sjolte* (Sølte, Seolte) med Skole; (Nørre-) *Smidstrup* (Smedstrup) med Skole; *Store-* og *Lille Røttinge* (gml. Form Røthwængæ). Saml. af Huse: *Bredeshave-* og *Sjolte-Strandhuse*, *Torpenholt*, *Evenhuse*, *Gamle Tappenøje*, *Askovhuse*. Desuden mærkes *Ny Tappenøje Kro*, ved Landevejen, med Dampmølle, Bageri og Forsamlingshus (opf. 1884) og *Hellede Mølle* (Helghæwæth), under Bækkeskov (se S. 931; den hørte til Everdrup S. indtil 1867).

Hovedgaarden *Engelholm* har i alt $270^{5}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $7^{5}/_{8}$ Td. Skovskyld; under Hovedgaarden høre 62 Td. Hrtk., $717^{1}/_{2}$ Td. Ld., hvoraf $177^{1}/_{2}$ Skov, Resten Ager; desuden $208^{5}/_{8}$ Td. Hrtk. Fæstegods. Til Ejendommen (beliggende i Snesere og Baarse S.) høre 43 Td. Hrtk. Arvefæstegods og Lundby Kirke med Konge- og Kirketiende. Hovedgaarden *Bredeshave* har $24^{5}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $^{3}/_{4}$ Td. Skovskyld, $272^{1}/_{2}$ Td. Ld., hvoraf 11 Eng, $33^{1}/_{2}$ Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre af Fæstegods $15^{1}/_{8}$ og af Arvefæstegods $4^{5}/_{8}$ Td. Hrtk. samt Baarse Kirketiende. *Aasidegaard*, under Baroniet Gaunø, har $16^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 167 Td. Ld., alt Ager.

Snesere S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 145. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Gaunø.

Snesere Kirke (overhvidtet) er meget lang og smal og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutning, Taarn mod V. og Sakristi mod N. Den ældste, vestl. Del af Skibet er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp; flere rundbuede Vinduer og en lign. Dør skimtes. Senere overhvælvedes Kirken (2 Hvælv.), der opførtes et Taarn, og Kirken forlængedes mod Ø. til to Tider, først af Kamp, Kridt- og Mursten (med to Hvælv.), senere af Kridt- og Mursten i regelmæssigt Skifte (med 1 Hvælv.) og med tresidet Afslutning. Vistnok omtr. samtidig nedbrødes det gamle Taarn til Skibets Taglinie og et nyt opførtes af Kridt- og Mursten i Skifte. Sakristiet, af Kridtsten, er overhvælvet og har blindingssmykket Kamgavl; det er fra sen gotisk Tid. Ved en Restauration 1845—47 nedreves Vaabenhuset mod S. (ligesom en lille Udbygning mod N.), og det overhvælvede Taarnrum omdannedes til Vaabenhus; 1878—79 foretoges en ny Restauration. Altertavlen er et middelmaadigt ældre Maleri (af Henr. Krogh?), restaur. 1883, i tarvelig Indfatning med Fr. IV's Navnetræk; udskaaren Prædikestol fra 1616; oliemalet Granitdøbefont. Degnestol fra 1575; i Skibet et stort Krucifiks. I Skibets vestl. Del et nyt Pulpitur (fra 1840) og Orgel. Den mindre Klokke er støbt 1609 af Borchardt paa Foranledning af Holger Gagge, Domprovst i Roskilde. Flere Ligsten ere forsvundne efter 1845. Paa den omtr. 2 Td. Ld. store Kirkegaard (udvidet 1896) er 1897 opført et Ligkapel med Tøndehvælving.

Engelholm henhørte til det Vordingborgske Godsdistrikt, der solgtes 1774, og den oprettedes til Hovedgaard under Navn af *Skovbygaard*, bestaaende af Byen Skovby og nogle Gaarde af Røttinge By. Gaarden (Hovedgaardstakst omtr. 36, Bøndergods 235 Td. Hrtk. samt Lundby Konge- og Kirketiende) skødedes 1775 for 30,120 Rd. C. til Hans Petersen († 1803), der opkaldte den efter sin Hustru Inger Engel og ogsaa købte Oremandsgaard. Efter hans Søn Kancellisekretær P. B. Petersens Død 1824 solgtes den for 65,000 Rd. til Amtsforvalter L. G. Cøln, men blev 1827 taget under Administration af Rentekammeret for Kassemangel og 1830 solgt for 100,000

Rd. til Postsekretær, senere Etatsraad Benj. Wolff († 1866), der ophjalp den meget forfaldne Ejendom og efterhaanden bragte den i udmærket Stand. Nuv. Besidder er hans Søn Hofjægermester C. Wolff-Sneedorff. — Hovedbygningen, i 1 Stokværk med høje, hvælvede Kældere, er opført 1781—85 i den Tids Mansardstil. I Haven ere H. Petersen med Hustru og Søn P. B. Petersen begravede, og Begravelsespladsen benyttes nu til Familiebegravelse fra Engelholm.

Bredeshave (ɔ: Bredos Have, opkaldt efter Bredo v. Munthe af Morgenstierne) var først en Avlsgaard under Bækkeskov, som 1802 tillige med Baarse Kirke solgtes af Selby (se S. 932) for 30,000 Rd. til G. J. Røby, Forpagter paa Nysø. Han afhændede den 1805 til J. L. Christensen, der 1810 solgte den til Kmjkr. Raben-Huitfeldt, og han solgte den 1813 til Krigsassessor Christen Sørensen, som 1821 afhændede den for 44,000 Rd. til H. C. Valentiner (senere til Gjeddesdal), hvis Søn C. U. Valentiner solgte den 1836 for 36,000 Rd. til Kapt. P. E. Bjørn, som 1851 solgte den for 75,000 Rd. til Justitsraad J. Nohr. Denne solgte den 1856 for 119,000 Rd. til Lieutn. J. G. H. Gutzon Münster, der 1860 afhændede den for s. Sum til Fætteren P. G. Münster, der 1876 solgte den for 340,000 Kr. til Sønnen C. E. H. Münster, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen er opført i Slutn. af 18. Aarh. (1782).

Snesere (Snesør) nævnes alt i Vald. II's Jordeb. 1231 og senere 1295 og 1297 tillige med Skibbinge og flere Landsbyer blandt det Gods, som Erik Plovpennings Døtre Jutta og Agnes havde skænket St. Agnete Kloster i Roskilde. Erik Glippings Døtre gav ogsaa en stor Del Gods (en Mølle og 20 Gaarde) i Snesere til Klosteret. Dette Gods fik 1378 Væbneren Bo Karse og 1422 Henneke Bosendal i Forlening. I sidstnævntes Genbrev omtales en Hovedgaard i Snesere.

Brytherup Fjerding med Søholte Mark tilhørte 1320 Hr. Morten Dues Arvinger.

Gøngehøvdingen Svend Poulsen havde en Tid en Gaard i Sognet („Lundbygaard og Kirkeværgen Peder Hansens Gaard", se S. 923).

Litt.: *P. Jensen*, Optegn. om Snesere S., Kbh. 1883.

Baarse Sogn omgives af Udby Sogn, Annekset Beldringe, Præstø Købstads Landdistr., Snesere Sogn og Hammer Hrd. (Hammer og Lundby S.). En lille Del af Sognet, beliggende ved den sydl. Bred af Hulebæk, er skilt fra det øvrige. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^3/_4$ Mil V. for Præstø og $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Næstved. De ikke videre højtliggende Jorder ere af middelgod Beskaffenhed. En Del Skov (Mollylund, Risby Sk., Melte Sk.), Gennem Sognet gaa Landevejene fra Kjøge til Vordingborg og fra Præstø til Næstved.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3264 Td. Ld., hvoraf 1379 besaaede (deraf med Hvede 64, Rug 235, Byg 485, Havre 283, Ærter og Vikker 58, Blandsæd til Modenh. 95, til Grøntf. 95, Kartofler 15, andre Rodfrugter 48), medens der henlaa til Afgræsn. 522, Høslæt, Brak, Eng m. m. 820, Have 32, Skov 373, Moser og Kær 19 Byggegr. 17, Veje, Vandareal m. m. 102 Td. Kreaturhold 1893: 243 Heste, 901 Stkr. Hornkv. (deraf 579 Køer), 313 Faar, 616 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 293,$_4$ Td. Der var 17 Selvejergaarde med 104,$_7$, 4 Arvefæstegd. med 25,$_4$, 25 Fæstegd. med 125,$_8$, 102 Huse med 22,$_9$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse ($^2/_3$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 831 (1801: 518, 1840: 683, 1860: 808, 1880: 877), boede i 160 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 43 levede af immat. Virksomh., 550 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 121 af Industri, 10 af Handel, 66 af forsk. Daglejervirksh., 16 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Baarse* (gml. Form Burghus), ved Landevejen til Næstved, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Møller og Andelsmejeri; *Risby*, ved s. Landevej; *Broskov* (i Enklavet). Saml. af Huse: *Nyskov Huse* med Mølle, *Vesterskov*, *Risby Skovhuse* og *Baarsenakke*. — *Peterslund*, Forpagtergaard fra Engelholm, har $14^3/_4$ Td. Hrtk., 135 Td. Ld.

Baarse S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folke-

tingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 146. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Bredeshave.

Baarse Kirke (gulmalet) er lille og bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl samt Taarn mod S. ved Skibets vestl. Ende. Kirken er opført af røde Mursten. Den ældste, vestl. Del af Skibet, med et spidsbuet Vindue mod S. og en nu tilmuret Dør mod N., er fra Beg. af den gotiske Tid. Taarnet, hvis nederste Rum (med Brædeloft) nu tjener som Vaabenhus, stammer fra den senere gotiske Tid og er bygget paa Grunden af et ældre Vaabenhus. Kort efter Reformationen er Skibet blevet forlænget mod Ø., og samtidig ommuredes Vestgavlen. Kirken fik fladbuede Vinduer, som nu alle ere gjorte spidsbuede. Den ældre Del af Kirken har 2, den nyere, det nuv. Kor, 1 Hvælving; de to Dele ere forbundne ved en Spidsbue. Altertavlen er et Maleri fra 1862 af Th. Wegener (Nedtagelsen af Korset); Kalk, Disk og Malmstager ere fra Slutn. af 17. Aarh.; Prædikestolen er et middelmaadigt Renæssancearbejde. Døbefonten er af Kamp med Arkader og en Indskrift i 3 Linier, af hvilke den øverste lyder ligesom i Lundby og Kastrup Kirker: Bondo Friso me fecit; i den anden staar: Esgerus Røth me fecit fieri, og den tredje indeholder Runerækken (se Ann. f. n. Oldk. 1846, S. 283 fl.). Epitafium over „dno. Matthiæ Olaidæ, arcis Orneburgensis præfecto, † $^{6}/_{7}$ 1605 (renov. 1698)". Den gamle Kirkestol med Indskrift D. U. 1658 (Dorte Urne, som var gift med en Bonde og skal være begravet i Kirken; se Hofmans Fund. VIII S. 486) er nu borte, ligeledes Epitafiet over Sognepræst Hans Søren Ljung, † 1704.

I *Risby* har der ligget en Kirke, og Sognet hørte til Hammer Hrd. Kirken var alt nedlagt 1556, thi da tillodes det Lensmanden Lage Beck at benytte „Murstenene fra det øde Kapel i Risby" til Beldringe Kirkes Forbedring. Ved den nordøstlige Ende af Risby tæt ved Landevejen, hvor Kirken har ligget, opgraves endnu Mursten og Menneskeben.

Baarse nævnes 1295 og 1297 tillige med Skibbinge, Snesere og flere Byer blandt det Gods, der tilhørte St. Agnete Kloster i Roskilde.

Beldringe Sogn, Anneks til Baarse, bestaar af Hovedarealet og to Enklaver og omgives af dette, Udby, Allerslev og Skibbinge Sogne samt Præstø Købstads Landdistr. Kirken, mod N. Ø. i Sognet, ligger omtr. $^{1}/_{2}$ Mil S. V. for Præstø og $1^{1}/_{2}$ Mil N. Ø. for Vordingborg. De mod Ø. temmelig jævne Jorder ere af god Beskaffenhed; mod V. ere de lette og sandmuldede. En Del Skov (Dyrlev Sk., Hastrup Sk., Bellevue Sk. m. m. og Faksinge Sk. i et Enklave mod N.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3305 Td. Ld., hvoraf 1434 besaaede (deraf med Hvede 157, Rug 199, Byg 496, Havre 339, Ærter og Vikker 38, Blandsæd til Modenh. 115, til Grøntf. 59, Kartofler 8, andre Rodfr. 22), medens der henlaa til Afgræsning 441, Høslæt, Brak, Eng m. m. 806, Have 29, Skov 472, Moser og Kær 13, Stenmarker 7, Byggegr. 23, Veje, Vandareal m. m. 80. Kreaturhold 1893: 250 Heste, 917 Stkr. Hornkvæg (deraf 562 Køer), 315 Faar, 608 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: $320_{,8}$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med $106_{,9}$, 30 Arvefæstegd. med $166_{,6}$, 4 Fæstegd. med $29_{,6}$, 53 Huse med $7_{,9}$ Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse (overvejende i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 665 (1801: 474, 1840: 562, 1860: 703, 1880: 677), boede i 114 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 41 levede af immat. Virksomhed, 434 af Jordbr., 6 af Gartneri, 68 af Industri, 79 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet *Beldringe Kirke* og Byerne: *Dyrlev* med Skole; *Hastrup* med Mølle og Andelsmejeri; *Faksinge*. *Gishale Huse*. — Hovedgaarden *Beldringe*, ved Kirken, med den fra 1877 nedlagte Avlsgaard *Christiansminde*, har 70 Td. Ager og Engs Hrtk., 5 Td. Skovskyld, 990 Td. Ld., hvoraf 52 Eng, 497 Skov, Resten Ager. Til Ejendommen høre Gaarden *Bellevue*, 12 Td. Hrtk., 88 Td. Ld., og Beldringe Kirke.

Beldringe S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Hen-

seende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 147. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Beldringe.

Beldringe Kirke (overhvidtet undtagen Vaabenhus og Taarn, der ere røde) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., Tilbygning (tidligere Kapel, nu Materialhus) mod N. og Sakristi med lille Gennemgangsbygning ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og den vestl. Del af Koret, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten, iblandet med Kamp; to rundbuede Vinduer og en lignende Dør skimtes, den runde Korbue er forstørret. Senere bleve Murene forhøjede, der indbyggedes Krydshvælvinger, og Koret forlængedes med een Hvælving, ligesom Taarnet (der er bygget paa Skibets Vestgavl, og fra hvis overhvælvede Rum der er Spidsbue ind til Kirken) og Vaabenhuset opførtes, alt af Munkesten; det af Kridtsten opførte, overhvælvede Sakristi er vist ældre end Taarn og Vaabenhus; den nordl. Tilbygning, der ogsaa er overhvælvet, har været aaben ind til Kirken med en nu tilmuret Spidsbue. Til Dels under Ledelse af Prof., Arkitekt H. J. Holm foretoges 1891—98 en Restauration af Kirken, ved hvilken Lejlighed Kirken er kommen til at fremtræde i en meget smuk Skikkelse baade ud- og indvendig; Hvælvinger og Buer ere dekorerede; de gamle Stolestader ere af udskaaret Egetræ; der er ophængt 3 store Messinglysekroner; Vaabenhusets Loft er hævet m. m. Ved samme Lejlighed fandtes ved Korbuen og i Skibet nogle Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 132 og Tilføjelser). Altertavlen er et tarveligt Barokarbejde fra 1. Halvdel af 18. Aarh. med et Maleri: Mariæ Bebudelse (god Kopi af en ital. Maler); udskaaren Prædikestol fra Renæssancetiden med de Grubbers, Beckers, Marsviners og Gyldenstjerners Vaabener; Granitdøbefont; Messingdøbebækkenet er givet af Tobias Bosendal og Hustru til Minde om hans første Kone, død paa Beldringegaard 1617. Over Korbuen et Krucifiks. Over Indgangen til Sakristiet en Marmortavle over Amtmand W. V. Chr. v. Reitzensteins Hustru Øllegaard, † 1752; i nordl. Mur er indmuret en Ligsten over Margrethe Schulten, begr. 1735. I Kirken en Sølvkrans til Minde om Grev Jos. Raben-Levetzau til Christiansholm, † 1889, der er begraven paa Kirkegaarden, hvor der er et indgitret Gravmæle med 12 Marmorligsten over Medlemmer af den Raben-Levetzauske Familie og et 1892 opf. Ligkapel.

Beldringe (Beltringe) forekommer som Hovedgaard i 14. Aarh. Af Ejerne nævnes 1368 Joseph og 1421 Tage Josephsen, der førte et Lindeblad i Vaabenet, Anders Jensen af Slægten Basse med to Vædderhorn i Vaabenet 1459, dennes Sønner Morten og Christen Andersen 1483. De døde vist begge uden Børn, og B. kom derefter til deres Søskendebarn Dorte Christoffersdatter (Basse), gift med Hr. Jep Jepsen (Ravensberg) til Kindholm. Deres Datter Anne ægtede Rentemester Jochum Beck til Førslev, † 1572, hvorefter hans Sønner Albert og Lage Beck ejede den. Alberts Søn, Jakob Beck mageskiftede B. til Chr. IV, der henlagde Gaarden under Vordingborg Len; Fr. III bestemte ved Testam. af $^{14}/_{11}$ 1665, at hans yngre Søn Prins Jørgen foruden en Sum Penge og en Aarspenge skulde have Vordingborg Slot med Gaardene Beldringe og Lekkende. Efter Prins Jørgens Død gik Beldringe 1708 ind under Vordingborg Rytterdistrikt, under hvilket den forblev, indtil den ved Distriktets Salg 1774 tillige med Lekkende blev solgt til Ceremonimester, Kmhr., senere Gehejmeraad Fr. Raben (Skøde af 1776); B. (Hovedgaardstakst 77, Bøndergods 339 Td. Hrtk. samt Beldringe Kirke med Tiende) blev solgt for 18,000 Rd. C. Ved Rabens Død 1820 blev B. skilt fra Lekkende og arvedes af den ældste Søn Kmhr., senere Gehejmeraad Raben-Levetzau, † 1870. Efter hans Død overtog Enken Godset, som nu efter hendes Død 1888 besiddes af Brodersønnen, Kmhr., Lensgreve F. C. O. Raben-Levetzau til Christiansholm. — Gaarden ligger paa den sydl. Side af en større Lavning med Mose og Aaløb, og den brede, dobbelte Grav, som tidligere omgav Gaarden, er endnu delvis bevaret. Hovedbygningen er i to Stokværk med Kælder og er opført af Kridt- og Mursten i vekslende Skifter; i Kælderen findes to flade Hvælvinger, der strække sig under hele Bygningen. Ved Gravning i Grunden er der fundet Fragmenter af en Sandstenstavle, hvorpaa ses en Genius med Indskriftstavle (defekt) med Navnet Joch. Beck og Aarstallet 1561, mulig det Aar, da Gaarden er opført.

I Nærheden af Beldringe ligger *Bellevue*, hvis Bygning er opført 1849 i nyere Stil; den er den nuv. Bolig for Beldringes Besiddere, naar de opholde sig der.

Bent Mus i *Diurslev* nævnes 1421.

I *Faksinge Skov* ligger „Thorvaldsens Bakke", opkaldt efter Kunstneren, da han under sit Ophold paa Nysø holdt meget af at besøge den for Udsigtens Skyld.

Beldringe Sogn har fra 1623 været Anneks til Baarse; 1641—47 var det dog forenet med Præstø.

Skibbinge Sogn, Herredets mindste Sogn og Anneks til Præstø, omgives af Præstø Købstads Jorder, Præstø Købstads Landdistr. (fra hvilket det adskilles ved Tubæk), Beldringe, Allerslev og Jungshoved Sogne samt Præstø Fjord. Kirken, mod S. V. i Sognet, ligger omtr. $^1/_4$ Mil S. for Præstø og $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Vordingborg. De ikke videre højtliggende Jorder ere af god, ler- og sandmuldet Beskaffenhed. En Del Skov (Skibbinge Hestehave, Skibbinge Hovedsk., Rævsvænge, Hejresk., Kohave). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Præstø til Kallehave.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2609 Td. Ld., hvoraf 1180 besaaede (deraf med Hvede 97, Rug 187, Byg 405, Havre 259, Ærter og Vikker 37, Blandsæd til Modenh. 78, til Grøntf. 83, Kartofler 2, andre Rodfr. 32), medens der henlaa til Afgræsning 283, Høslæt, Brak, Eng m. m. 701, Have 24, Skov 340, Moser og Kær 7, Byggegr. 20, Veje, Vandareal m. m. 54 Td. Kreaturhold 1893: 211 Heste, 825 Stkr. Hornkv. (deraf 567 Køer), 259 Faar, 619 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $257,_{13}$ Td. Der var 6 Selvejergaarde med $44,_2$, 27 Arvefæstegd. med $139,_1$, 6 Fæstegd. med $41,_2$, 135 Huse med $32,_8$ Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse ($^1/_8$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1025 (1801: 573, 1840: 743, 1860: 866, 1880: 1047), boede i 195 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 29 levede af immat. Virksomhed, 581 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 29 af Fiskeri, 187 af Industri, 19 af Handel, 1 af Skibsfart, 128 af forsk. Daglejervirksomhed, 22 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skibbinge* (gml. Form Skibinge, Schibinge), ved Landevejen, med Kirke (noget V. for Byen) og Skole; *Endegaarde* med Skole; *Egebjærg*; *Skovhuse*; en Del af (Øens-) *Smidstrup* (Resten i Jungshoved S.). Saml. af Huse: *Lundegaard* med Andelsmejeri, 2 Møller og Bageri, og *Rosagre*. Desuden mærkes *Abildshøj Skole*, *Tubæk Mølle* og den højtliggende *Ravnemølle*. — Gaarden *Christinelund*, Enkesæde under Baroniet Stampenborg, har $15^1/_2$ Td. Hrtk., 160 Td. Ld., hvoraf 26 Eng, Resten Ager.

Skibbinge S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt (tillige med Præstø Købstads Landdistr.) 2. Udskrivningskr.' 148. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Stampenborg.

Skibbinge Kirke bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder af Kridtsten (Vestgavlen er dog til Dels beklædt med røde Mursten); rundbuede Vinduer og Døre skimtes; Korbuen er rund. Senere er Kirken bleven overhvælvet, ligesom Taarnet, med Spidsbue ind til Kirken, og Vaabenhuset opførtes af røde Mursten. I Korhvælvingen fandtes 1883 et Kalkmaleri fra Middelalderens Slutn., forestillende en Helgens Korsfæstelse. Altertavlen, med Fremstillinger af Nadveren, Himmelfarten m. m., er fra 1669 i sen Renæssancestil; det murede, men næppe oprindelige Alterbord, der springer langt frem, dækker over den nu lukkede Begravelse under Koret (se *Repholtz*, Stampenborg, S. 80); smukt udskaaren Prædikestol i gotisk Stil; Lydhimlen er tarvelig udskaaren i Renæssancestil med Aarstallet 1604; Granitdøbefont. Stolestader fra Renæssancetiden. Paa Vaabenhuset: 1571.

Skibbinge nævnes 1295 og 1297 blandt en Del Gods, som Erik Plovpennings Døtre havde skænket til St. Agnete Kloster i Roskilde. — Ved Klemmebrevet af 1555 blev Skibbinge Sogn, der i ældre Tider var et eget Sognekald, henlagt til Præstø, og det har siden den Tid været Anneks hertil undt. 1641—47, da det var Anneks til Baarse.

Lundegaard har Navn efter Etatsraad N. Lunde Reiersen.

Tubæk Mølle hed fordum Tudebølle Mølle efter en nu forsvunden Gaard *Tudebølle* eller *Gamblegaard*.

Jungshoved Sogn danner en Halvø, der mod Land begrænses af Skibbinge og Allerslev Sogne og ellers omgives af Fakse Bugt og Østersøen (Bøgestrømmen). Kirken, mod S. i Sognet lige ved Kysten, ligger omtr.

1 Mil S. Ø. for Præstø og noget over 2 Mil N. Ø. for Vordingborg. De lavtliggende og temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede med enkelte Engstrækninger, saaledes Øen „Maderne“ mod N. ved Indløbet til Præstø Fjord. En Del Skov (Store Hestehave, Bøged). Til Sognet hører den ubeboede Ø *Degneholm* (tidligere Danmarksholm) i Østersøen (i Bøgestrømmen mellem Sjælland og Nyord).

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 4160 Td. Ld., hvoraf 1776 besaaede (deraf med Hvede 114, Rug 349, Byg 612, Havre 377, Ærter og Vikker 41, Blandsæd til Modenh. 105, til Grøntf. 96, Kartofler 24, andre Rodfr. 55), medens der henlaa til Afgræsn. 550, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1161, Have 45, Skov 456, Moser og Kær 16, Stenmarker 7, Byggegr. 40, Veje, Vandareal m. m. 109 Td. Kreaturhold 1893: 302 Heste, 1334 Stkr. Hornkv. (deraf 906 Køer), 396 Faar, 1052 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 363,$_{8}$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med 57,$_{7}$, 44 Arvefæstegd. med 207,$_{4}$, 11 Fæstegd. med 41,$_{1}$ og 139 Huse med 40,$_{2}$ Td. Hrtk. ($^{2}/_{3}$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 1168 (1801: 769, 1840: 976, 1860: 1061, 1880: 1217), boede i 231 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 39 levede af immat. Virksomh., 756 af Jordbr., 30 af Fiskeri, 151 af Industri, 18 af Handel, 12 af Skibsfart, 85 af forsk. Daglejervirksomh., 38 af deres Midler, og 39 vare under Fattigv. Fiskeriet, især Aalefangst, er af nogen Betydning.

I Sognet *Jungshoved* (i Vald. II's Jordb. Junxhouæth) eller *Stavreby Kirke* (som den alm. kaldes efter den $^{1}/_{8}$ Mil mod N. Ø. liggende By Stavreby) og Byerne: *Stavreby* med Præstegd. og Skole; *Stenstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1887 paa Stenstrup Mark) og Andelsmejeri; *Ambæk*; *Roneklint* (i Nærheden er der 3 Ledefyr og Lods ved Næbet, se S. 771), *Fuglesang* med Skole („Roneklint Skole“); *Bønsvig*; en Del af (Øens-) *Smidstrup* (Resten i Skibbinge S.). *Togeholt Huse* — Hovedgaarden *Jungshovedgaard* under Baroniet Stampenborg (se S. 773), har $41^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 398 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager. Avlsgaarden *Søbygaard* har $13^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., $173^{1}/_{2}$ Td. Ld., alt Ager. *Stenstrupgaard* har 13 Td. Hrtk., $99^{1}/_{2}$ Td. Ld., alt Ager.

Jungshoved S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistr., 3. Landstingkr. og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 149. Lægd. Kirken tilhører Baroniet Stampenborg.

Jungshoved Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod N., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere opførte af Kridtsten; flere rundbuede Vinduer; Korbuen er spids, og i Skibets Nordmur er der et spidsbuet Vindue; de ældste Dele synes at stamme fra Overgangen mellem den romanske og gotiske Tid. Kirken er overhvælvet; Taarnet, fra den gotiske Tid, og Tilbygningerne ere af røde Mursten og overhvælvede undtagen Vaabenhuset. Taarnrummet er skilt fra Skibet ved en Mur med Gitterdør og indrettet til Kapel. Paa Væggene ovenover Hvælvingerne og ovenover Korbuen fandtes der 1883 Levninger af Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 133). Altertavlen er en Gibsafstøbning af Thorvaldsens Christus i Emaus, i en tarvelig Renæssanceramme; Messingstagerne ere fra 1629 med Ove Gieddes og Dorte Urnes Vaabener; godt udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; Døbefont af Gibs med Reliefafstøbninger efter Thorvaldsen (i Sakristiet staar den ældre Sandstensdøbefont fra 18. Aarh.; paa Kirkegaarden findes Dele af den ældste Døbefont af Kamp). I Kirken et lille Krucifiks fra den senere gotiske Tid. Over Indgangen til Kapellet i Taarnet findes Brockenhuus' og Holstein-Ledreborgs Vaabener, og i Kapellet to store Marmorsarkofager, hvori hvile Stiftamtmand H. A. Brockenhuus, † 1803, og Hustru Elisabeth f. Holstein, † 1786. — Paa Kirkegaarden er 1897 opført et Ligkapel.

I Sognets sydvestl. Hjørne tæt ved Stranden og ved Indløbet til den Vig, der skærer ind mellem Sognet og Allerslev S., omtr. 200 Fod S. for Kirken, ligger *Jungshoved Voldsted* („Slotsbakken“), en noget uregelmæssig og stejl, 150 F. bred og 15 F.

høj Banke, hvis ujævne Overflade utvivlsomt dækker Fundamenter af den gamle, omkring 1700 nedrevne Borg*). Paa Nationalmuseets Foranledning er der i 1894 hugget en Korsvej gennem det skovbevoksede Voldsted. Bankens Fod omgives af en nu næsten tilgroet Grav, og uden om den løber en lavere Vold, hvis Syd- og Østside atter dækkes af en Grav, der fører lige ud til Stranden. Omkring Kirken er der iagttaget flere Bygningsrester, der siges at hidrøre fra en By, som tidligere har ligget her. Borgen er meget gammel, men man kender intet til dens tidligere Historie. I Vald. II's Jordeb. er „Junxhouæth" ansat til 15 Mark Sølv. I Forligene med Hansestæderne 1364 og 1371 nævnes Otto v. Budelsbach som Høvedsmand paa Jungshoved, derefter Henning von der Lancken 1376, Hr. Jens Rud til 1396, Mogens Gøye 1438—40, Hr. Corfits Rønnow 1474, Ebbe Mogensen Galt 1494. Ved Reformationen blev Jungshoved Len betydeligt forøget med Gods i Omegnen; blandt de følgende Lensmænd ere flere berømte Adelsmænd, saaledes Herluf Trolles Broder Børge Trolle, Rigshofmester Peder Oxe, Rigskansler Eiler Grubbe, Rigshofmester Chr. Walkendorff, Palle Axelsen Rosenkrantz, den senere Rigsadmiral Ove Giedde og Fr. Reedtz til Tygestrup. Jungshoved var i denne Tid for det meste forbundet med Vordingborg Len. I Svenskekrigen 1658—60 vare disse Len blandt de Egne, som bleve mest medtagne af Fjenden. Medens Slottet var i Hænderne paa de svenske, som haardt plagede Bønderne, skal Gengehøvdingen Svend Poulsen en Aften have skudt en svensk Herre, som stod ved Vinduet, hvorpaa han flygtede over Vigen til Oremandsgaard og skjulte sig i Skoven. Aar 1665 skødede Kongen J. for 32,324 Rd. til den senere Gehejmer., Vicekansler og Greve Chrf. Parsberg, der 1671 mageskiftede Godset mod Torbenfeldt (Frydendal, se S. 450) til Chr. V's Broder Prins Jørgen, der Aaret før havde faaet Vordingborg Amt til Livgeding. Da Prinsen 1683 var rejst til England og var bleven gift med Prinsesse Anna, lod han sine Ejendomme i Danmark bestyre af sin Kæmmerer, Gehejmeraad Chr. Siegfr. Plessen, og først 1714, flere Aar efter Prinsens Død, blev Jungshoved Gods overleveret til Kongen. Det var, medens Prinsen ejede Godset, at det gamle Slot blev nedbrudt, rimeligvis for at give Plads for en ny Bygning, som aldrig blev opført. Jungshoved blev derpaa udlagt til Ryttergods, indtil Fr. V solgte det 1761 tillige med Oremandsgaard til Kmhr., Staldmester, senere Stiftamtmand H. A. Brockenhuus, der 1763 købte Nysø, og siden den Tid have Jungshoved og Nysø været forenede (se S. 774). — En Forpagtergaard (Jungshovedgd.) er opført omtr. 1500 Al. N. for det gamle Voldsted paa Jungshoved Hovmark.

N. for Roneklint ligger ved Stranden en Skanse, „Gamle Batteri".

Jungshoved S. synes i ældre Tid at have været en Ø, idet der mellem Præstø Fjord og den ovenomtalte Vig paa Sydvestgrænsen ligger Moser og Vandløb, og Beboerne kalde endnu Sognet „Øen". — Sogn, hvoraf en Del i 15. Aarh. hed Smedstrup Sogn, var i gamle Dage et eget Sognekald, men blev 1718, da Præstegaarden brændte, Anneks til Præstø Købstad, indtil det 1762 atter blev et selvstændigt Pastorat.

Litt.: *Repholtz*, Beskr. over Baroniet Stampenborg, Kbh. 1820. — *P. D. Faber*, der er født her og var Sognepræst i Jungshoved 1795—1810, skal have efterladt en utrykt Beskr. af Sognet, se Nyerup, Efterretn. om Fr. III S. 118).

Allerslev Sogn omgives af Jungshoved, Skibbinge, Beldringe, Udby, Øster-Egesborg og Mern Sogne samt Østersøen. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^1/_2$ Mil S. for Præstø og $1^3/_4$ Mil N. Ø. for Vordingborg. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede med enkelte Engstrækninger. En Del Skov (Tjørnehoved Sk., Neble Sk., Lillemark Sk., Rekkende Sk., „det Øde"). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Præstø til Kallehave.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4557 Td. Ld., hvoraf 2009 besaaede (deraf med Hvede 108, Rug 395, Byg 715, Havre 457, Boghvede 2, Ærter og Vikker 50, Blandsæd til Modenh. 93, til Grøntf. 112, Kartofler 23, andre Rodfr. 49), medens der henlaa til Afgræsn. 592, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1122, Have 53, Skov 620, Moser og Kær 45,

*) If. Synsforretninger af 1605 og 1612 ses det, at Bygningerne da vare meget bygfældige; if. Synsforretn. af 1646, der tyder paa, at der kort forinden har fundet en Ombygning Sted, bestod Gaarden af det nye Hus med de kgl. Gemakker, det gml. Hus med Fruerstue, 2 Karnapper og Trappetaarn med Spir, samt to andre Længer; de tre vare vistnok i 2, den fjerde i 1 Stokværk. Af en Synsforretning af 1661 fremgaar det, at Gaarden har lidt meget i Svenskekrigen og vist allerede dengang har været saa godt som Ruin.

Byggegr. 28, Veje, Vandareal m. m. 88 Td. Kreaturhold 1893: 374 Heste, 1438 Stkr. Hornkv. (deraf 978 Køer), 518 Faar, 1116 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 408,0 Td. Der var 17 Selvejergaarde med 116,8, 41 Arvefæstegaarde med 185,2, 13 Fæstegd. med 62,7, 131 Huse med 30,8 Td. Hrtk. og 44 jordløse Huse ($^3/_4$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1359 (1801: 882, 1840: 1336, 1860: 1290, 1880: 1420), boede i 243 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 47 levede af immat. Virksomh., 780 af Jordbrug, 15 af Gartneri, 12 af Fiskeri, 237 af Industri, 69 af Handel, 137 af forsk. Daglejervirksomh., 21 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne *Allerslev* (gml. Form Aluersleff, Alwersløff), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Kro; *Ammendrup* (gml. Form Ammundrup), ved Landevejen, med Andelsmejeri; *Ugledie* med Skole; *Tjørnehoved*; *Rekkende* med Præstegd., Skole og Pogeskole; *Gjederød* (gml. Form Gederuth); *Kragevig*; *Neble* (gml. Form Nybølæ; udflyttet). *Ronesbanke Huse.* — Hovedgaarden *Oremandsgaard*, delt i *Ny Oremandsgaard*, af $44^1/_2$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $3^1/_2$ Td. Skovskyld, 943 Td. Ld., hvoraf 479 Skov, Resten Ager (desuden af Fæstegods $104^1/_4$ og af Arvefæstegods 130 Td. Hrtk.), og *Gl. Oremandsgaard*, 13 Td. Hrtk., 180 Td. Ld.; til Gaardene hører Allerslev Kirke med Tiende, matr. til 36 Td. Hrtk. I Rekkende Skov ligger *Oremandsgaards Husflidsskole* med Forsamlingssal, opr. 1872 af Enkefru V. Hage. *Oredrevsgaard* har $15^1/_4$ Td. Hrtk., 150 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, 1 Skov, Resten Ager (50 Td. Ld. i Allerslev S.); en Smedie og et Hus. — Desuden *Lekkende Mølle* (under Lekkende Gods).

Allerslev S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskr., Præstø Amts 3. Folketingskr. og 2. Udskrivningskr.' 150. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Oremandsgaard.

Allerslev Kirke (overhvidtet undt. Vaabenhus) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere opførte i den tidligere Middelalder af Kridtsten; i Koret et rundbuet Vindue; Korbuen stor, dog ikke oprindelig. I gotisk Tid opførtes Taarnet, udvendig af Mursten, indv. af Kridtsten; fra det overhvælvede Taarnrum fører ind til Kirken en Rundbue, der er udbrudt over den oprindelige Spidsbue. Omtr. samtidig opførtes det overhvælvede Sakristi, og Koret fik Kamgavl; senere ere Kor og Sakristi blevne forenede under eet Tag. Koret har to Hvælvinger, Skibet Brædeloft. Indgangen er nu gennem det af Mursten opførte nye Vaabenhus, der er traadt i Stedet for det ældre, lavere. Kirken har tidligere haft nogle, nu med nyere Dekorationer overmalede Dekorationer. Altertavlen er af hvidt Marmor af C. G. V. Bissen (Christus helbreder den blinde); den tidligere Altertavle, i Renæssancestil, hænger i Taarnrummet; udskaaren Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. Paa Taarnets Væg et Krucifiks fra den tidligere gotiske Tid. Et stort, nyt Orgel er skænket af Enkefru V. Hage, der ligeledes lod opføre et Ligkapel paa Kirkegaarden. Udv. i Skibets sydl. Mur en Ligsten over Jacob Pedersen Holstein og Hustru Margr. Lauridsdatter, døde paa Oremandsgaard, han 1698, hun 1699; paa Stenen deres knælende Figurer.

Oremandsgaard er en gammel Hovedgaard, der i ældre Tid laa lige overfor Jungshoved. Dens tidligere Historie er ubekendt (1356 skodede Peder Bekere „Ormæhowet og Ormæhowedhs Fang, som er i Gedhærudh og Pykby", til Kongen). Den gamle Bygning skal være afbrændt af de svenske 1658—60. Fr. IV udlagde Oremandsgaards Gods til Rytterdistrikt, og det vedblev at være Statsejendom til 1761, da det tillige med Jungshoved afhændedes til H. A. Brockenhuus (se videre S. 774 og 939). Efter Reiersens Død 1795 solgtes Oremandsgaard særskilt for 50,400 Rd. C. til Hans Petersen, hvorpaa den 1803 tillige med Engelholm solgtes for 200,000 Rd. til Sønnen Kancelliskretær P. B. Petersen. Efter hans Død 1824 solgte Arvingerne O. (Hovedgaardstakst 21, Bøndergods $209^1/_2$ Td. Hrtk.) for 60,000 Rd. til P. N. Arboe til Lundbygaard, efter hvis Død 1827 den ejedes af Enken († 1846) og hendes Broder P. Collet († 1860 som svensk-norsk Minister i Constantinopel). Godset købtes ved Auktion 1871 for 424,000 Rd. af Konsul A. Hage († 1872), hvis Søn Landbrugsminister

Hofjægermester A. Hage er dens nuv. Ejer. — Paa Ny Oremandsgaard er der 1869-70 opført en Hovedbygning af gule Mursten i 2 Stokværk, ligesom der blev anlagt en stor og smuk Have; den nuv. Ejer har ombygget Avlsgaarden og 1892 udvidet og ombygget Hovedbygningen.

Forfatteren Nic. Jonge var Præst i Allerslev fra 1762 til sin Død 1789.

I Tjernehoved Skov er der fredlyst tre sammenhængende Gravhøje og en af 9 Høje bestaaende Gruppe, „Nihøjene". Ved Ammendrup ligger en stor Jættestue.

Udby Sogn omgives af Annekset Ørslev, Ø. Egesborg, Allerslev, Beldringe og Baarse Sogne samt Hammer Herred (Lundby og Sværdborg S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. V. for Præstø og ligesaa langt N. for Vordingborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Omtr. $^1/_6$ af Arealet er dækket med Skov (Tyvkrog, Udby Sk., Teglstrup Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2979 Td. Ld., hvoraf 1418 besaaede (deraf med Hvede 82, Rug 245, Byg 513, Havre 302, Ærter og Vikker 61, Blandsæd til Modenh. 11, til Grønf. 72, Kartofler 11, andre Rodfr. 23), medens der henlaa til Afgræsn. 341, Høslæt, Brak, Eng m. m. 649, Have 36, Skov 459, Moser og Kær 14, Byggegr. 24, Veje, Vandareal m. m. 38 Td. Kreaturhold 1893: 271 Heste, 886 Stkr. Hornkv. (deraf 577 Køer), 232 Faar, 756 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 281,$_7$ Td. Der var 1 Selvejergaard med 26,$_3$, 38 Arvefæstegd. med 224,$_1$, 2 Fæstegd. med 14,$_9$, 82 Huse med 16,$_7$ Td. Hrtk., og 9 jordløse Huse (omtr. $^1/_2$ i Fæste og Leje). Befolkningen. $^1/_2$ 1890: 733 (1801: 511, 1840: 686, 1860: 687, 1880: 785), boede i 136 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 18 levede af immat. Virksomh., 457 af Jordbrug, 125 af Industri, 32 af Handel, 65 af forsk. Daglejervirksomh., 23 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne *Udby* (gml. Form Uby, Ubby, Ube), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $^{17}/_3$ 1876; $^{31}/_3$ 1896 var Sparemes saml. Tilgodehav. 8089 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 189 Kr., Antal af Konti 124) og Kro; *Grumløse* (gml Form Grimløse, Gremløse) med Skole og Mølle; *Skallerup*; *Teglstrup*.

Udby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjællandske Amtstue (Vordingborg) og Vordingborg Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 164. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lekkende.

Udby Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med Korrunding, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi mod N. Skib og Kor ere opførte i den tidligere Middelalder af Kamp med iblandet Kridtsten; den mindre, vestl. Del af Skibet, der er smallere end det øvrige, er ældst og vistnok Rest af en ældre Kirke; den runde Korbue er ikke oprindelig. Sakristi, Vaabenhus og Taarn (det sidste vistnok det yngste) ere senere opførte, alle af røde Mursten med iblandet Kamp og Kridtsten, og med Kamgavle og Hvælvinger, som ogsaa ere indbyggede i Skib og Kor. Paa Vaabenhusgavlen staar: 1791, vel efter en Restauration. Til Taarnrummet fører en Spidsbue. Aar 1885 fandtes nogle Kalkmalerier (restaur. af Prof. Kornerup): Hvælvingsprydelser og enkelte Figurmalerier, deribl. en Fremstilling af Lykkehjulet, fra Middelalderen, samt Vægdekorationer fra Renæssancetiden, de sidste med Aarstallet 1578 (se Aarb. f. n. Oldk. 1887, S. 97 fl. og *M. Petersen*, Kalkmal., S. 133). Udskaaren Altertavle i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid, restaur. under Chr. VI med hans og Dronnings Navnetræk; Prædikestol i Renæssancestil; Granitdøbefont. Over Kor- og Taarnbuen to smaa Krucifikser fra gotisk og fra Renæssancetid, i Koret en Korstol fra Middelalderen og 4 Relieffer af den tidligere, gotiske Altertavle. Ved Knæfaldet en Ligsten over Sognepræsten Laur. J. Jacobsen. † 1622, og Hustru. Paa Skibets Væg en Marmortavle over Sognepræsten Iver Dam, † 1725, og Familie. I Taarnrummet er indsat en flad Sten fra Middelalderen med Navnet Absalon (se *Løffler*, D. Gravst. fra Middelald. Pl. IX).

I Udby Præstegaard er *Nic. Fr. Sever. Grundtvig* født $^{8}/_{9}$ 1783. Faderen Joh. G. var Præst her († 1813) og ligger begraven paa Kirkegaarden, og sammesteds er paa en 120 F. høj Bakke rejst en $8^{1}/_{2}$ F. høj Mindesten i Form af en Bautasten (se Vignetten S. 929) for N. F. S. Grundtvig, afsløret paa Hundredaarsdagen for hans Fødsel. Stenen er dekoreret i oldnordisk Stil efter Tegn. af Magn. Petersen med G.'s Navn samt en Lyre og en Bispestav.

I *Udby* maa have ligget en Hovedgaard, thi 1351 nævnes Niels Pedersen af U., 1364 Tyge Esbernsen Wispe af U. og 1457—63 Iver Pedersen af U., den sidste af Slægten Steensen. — Tyge Tolfsen af „Grimmeløse" nævnes 1339.

Grumløse hørte i ældre Tid til Hammer Hrd.

Et Gravfund af mærkelig Art fra den ældre Broncealder er fremdraget i „Trushøj" paa Skallerup Mark. Paa Bunden af den stenomsatte Høj, der hævede sig 24 F. over Undergrunden, afdækkedes en af en Stendynge skærmet Trækiste, hvori fandtes foruden Guldring, Broncesværd m. m. en lille Kedelvogn af Bronce af etrurisk Arbejde, hidtil enestaaende blandt danske Oldtidsfund; den var benyttet som Gemme for det brændte Lig (se Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 360 fl.). — Et andet, ikke uvigtigt Fund hidrører fra den naturlige Bakke „Egebjærg" ved Skallerup, hvori der afdækkedes i nogle Fods Dybde en halv Snes Grave fra den ældre Jærnalder; 3 af disse indeholdt ubrændte Lig og derved Glasperler, Spænder, Broncesøsekar og lign.

Ørslev Sogn, Anneks til Udby, omgives af dette, Øster-Egesborg Sogn og Vordingborg Lands. samt Hammer Herred (Kastrup og Sværdborg S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $^{3}/_{4}$ Mil N. Ø. for Vordingborg og $1^{1}/_{4}$ Mil S. S. V. for Præstø. De noget højtliggende og bakkede Jorder ere stærkt lermuldede. En Del Skov (Ørslev- og Græsbjærg Kohave, Hestehave m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Kjøge til Vordingborg.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3072 Td. Ld., hvoraf 1418 besaaede (deraf med Hvede 34, Rug 275, Byg 531, Havre 316, Ærter og Vikker 32, Blandsæd til Modenh. 113, til Grøntf. 57, Kartofler 15, andre Rodfr. 44), medens der henlaa til Afgræsn. 389, Høslæt, Brak, Eng m. m. 764, Have 31, Skov 322, Moser og Kær 90, Byggegr. 19, Veje, Vandareal m. m. 39 Td. Kreaturhold 1893: 266 Heste, 878 Stkr. Hornkv. (deraf 617 Køer), 307 Faar, 921 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 296,$_{4}$ Td. Der var 40 Selvejergaarde med 206,$_{2}$, 8 Arvefæstegd. med 32,$_{6}$, 4 Fæstegd. med 25,$_{7}$, 162 Huse med 32 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 919 (1801: 535, 1840: 763, 1860: 831, 1880: 940), boede i 191 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 28 levede af immat. Virksomh., 614 af Jordbrug, 151 af Industri, 13 af Handel, 64 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv. (10 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Ørslev* med Kirke, Skole, Fattiggaard (opf. 1888, Plads for 22 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1888), Spare- og Laanekasse (opr. $^{12}/_{1}$ 1875; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes samlede Tilgodehav. 84,406 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 2578 Kr., Antal af Konti 338), Andelsmejeri, Mølle og Telefonstation; *Fæby*; en Del af *Græsbjærg* (Resten i Vordingborg Lands.). *Ørslevfrage* og *Kohave*, Huse, og en Del af *Stensved*, Gaarde og Huse, (Resten i Vordingb. Lands.). — *Nørreskovgaard* har $17^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 188 Td. Ld., hvoraf 29 Skov, Resten Ager og Eng.

Ørslev S., der danner en egen Sognekommune, hører i administr. Henseende under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt under 2. Udskrivningskr.' 165. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Iselingen.

Ørslev Kirke er opført af røde Mursten og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, stammer fra Middelalderen fra Overgangen mellem den romanske og gotiske Tid, idet den større, østl. Del viser oprindelige romanske, det øvrige gotiske Former. Skibet har senere faaet en dobbelt Række Hvælvinger, der hvile paa 4 Piller i Kirkens Midte. Taarnet — opført paa Vestgavlen og med overhvælvet Rum, der er skilt fra Kirken — og Vaabenhuset ere tilføjede i gotisk Tid.

Sakristiet er nyt. Altertavlen er et paa Lærred malet, tarveligt Billede (Gravlæggelsen) fra 1744 i en tarvelig udskaaret samtidig Ramme med Chr. VI's Navnetræk (paa Korvæggen et Maleri, Nadveren, maaske fra en ældre Altertavle); udskaaren Prædikestol fra 1639, opmalet 1744 og senere; oliemalet Granitdøbefont med Rebsnoning, med Baldakin fra 1744. I Skibet stort Trækrucifiks; overmalet Monstranshus. – Ved Indgangen til Kirkegaarden Rester af en Kirkelade (Gavl af røde Munkesten med Blindinger), indbygget i et Hus. Paa Kirkegaarden hvile bl. a. Assessor H. Aagaard til Iselingen, † 1866, Prof. Martin Hammerich til Iselingen, † 1881 (Mindesten med Portrætmedaillon), Digteren Chr. Richardt. † 1892, og cand. theol. A. Ingerslev til Skovvænge, † 1894.

Jens Bekere skødede 1356 til Kongen en Fjerdepart i *Fæby*.

Ved Ørslev ere en Langdysse og en Runddysse fredlyste.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes det, at, naar Præsten i Ørslev eller i Udby døde, skulde disse Sogne sammenlægges.

Øster-Egesborg Sogn omgives af Ørslev, Udby, Allerslev, Mern og Kallehave Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil N. Ø. for Vordingborg og $1^1/_4$ Mil S. for Præstø. De især mod S. højtliggende og bakkede Jorder (ved Sydgrænsen Kulsbjærge, højeste Punkt 341 F., 107 M., med trigon. Station og vid Udsigt over Sydsjælland og omliggende Øer) ere lermuldede. Omtr. $^1/_5$ er dækket med Skov (Hovsk., Vallebo Sk., Skovhuse Sk., Røstofte Kohave m. m.).

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5336 Td. Ld., hvoraf 2060 vare besaaede (deraf med Hvede 125, Rug 353, Byg 796, Havre 488, Ærter og Vikker 70, Blandsæd til Modenh. 106, til Grøntf. 68, Kartofler 23, andre Rodfr. 28), medens der henlaa til Afgræsn. 740, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1108, Have 93, Skov 1123, Moser og Kær 36, Heder 9, Byggegr. 47, Veje, Vandareal m. m. 120 Td. Kreaturhold 1893: 366 Heste, 1492 Stkr. Hornkv. (deraf 1073 Køer), 505 Faar, 1320 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $477,_8$ Td. Der var 10 Selvejergaarde med $209,_7$, 38 Arvefæstegd. med $143,_7$, 16 Fæstegd. med $75,_9$, 143 Huse med $48,_0$ Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse (overvejende i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1250 (1801: 806, 1840: 1111, 1860: 1313, 1880: 1360), boede i 239 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 68 levede af immat. Virksomh., 840 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 196 af Industri, 15 af Handel, 5 af Skibsfart, 66 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv. (i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Øster-Egesborg* med Kirke, Præstegd., Skole og Pogeskole samt Sparekasse (opr. $^7/_2$ 1889; $^{31}/_3$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 8645 Kr., Rentefoden $3^4/_5$ pCt., Reservefonden 224 Kr., Antal af Konti 133); *Røstofte*; *Tolstrup* med Skole (ved Vallebo Skov) og Forsamlingshus (opf. 1889); *Storby* (gml. Form Storbid, Storbit, Storhythe) med Fattiggaard (opf. 1884, Plads for 46 Lemmer) og Mølle; *Lekkende* (gml. Form Lækinge); *Skovhuse* med Skole. Saml. af Huse: *Røstofteskov* og *Stivænge*.

Hovedgaarden *Lilliendal* (Fideikommisgods) har 92 Td. Ager og Engs Hrtk. (deraf 9 i Mern S.) og 20 Td. Skovskyld, 1452 Td. Ld., hvoraf 776 Skov, Resten Ager; til Godset høre af Fæstegods 128, af Arvefæstegods 192 Td. Hrtk. og Øster-Egesborg Kirke*). — Hovedgaarden *Lekkende* har 60 Td. Ager og Engs Hrtk. og $33^1/_2$ Td. Skovskyld, 1226 Td. Ld., hvoraf 826 Skov (i Ø. Egesborg, Ørslev, Allerslev og Udby S.), Resten Ager og Eng; til Gaarden høre desuden Udby Sogns Konge- og Kirketiender. *Præstegaarden* har $13^7/_8$ Td. Hrtk., 100 Td. Ld., hvoraf

*) Til *Fideikommisgodset Lilliendal*, der bestaar af Hovedgaarden Lilliendal og Avlsgaarden Østergaard (i Mern S.), hører Hrtk. af alle Slags $338^1/_4$ Td., hvoraf fri Jord $105^1/_4$, Skovskyld $24^1/_2$, Bøndergods $166^1/_2$, Kirketiende 42 Td., i Bankaktier 5400, Fideikommiskapitaler omtr. 491,100 Kr.

20 Skov, Resten Ager. — *Vallebogd.*, *Braskeskovgd.*, *Kræmmervængegd.*, alle Arvefæste under Lilliendal. Skovridergaarden *Adamsminde.*

Øster-Egesborg S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Vordingborg Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 166. Lægd. Kirken tilhører Lilliendal Fideikommis.

Øster-Egesborg Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S., Kapel (med Lighus) mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Af Kirken, der er af røde Mursten undt. det af Kridtsten byggede Sakristi, er den større, vestl. Del opført i den tidligere Middelalder; rundbuede Døre og Vinduer ses. I tidlig gotisk Tid er Kirken bleven forlænget mod Ø., vist ud over et oprindeligt Kor, og endnu senere er der tilføjet et Parti mod Ø (mellem de to Partier og Skibet er der Spidsbuer). Ligeledes er Kirken forlænget mod V. i den senere gotiske Tid, samtidig med at Taarnet, med Kamgavle mod S. og N., er blevet opført. Kapellet er fra ny Tid; Kisterne, der før stode her, ere nedsænkede paa Kirkegaarden. Skib, Kor og Taarnrum ere overhvælvede. Altertavlen er et Maleri fra 1868 af A. Dorph (Christus i Gethsemane); udskaaren Prædikestol fra 1594 med Chr. IV's Navnetræk og Kaasernes Vaaben; Granitdøbefont med Rebsnoning. Orgelet er skænket 1891 af Grev Knuth til Lilliendal.

Hovedgaarden *Lekkende*, der ligger meget smukt i Udkanten af en Skov paa Skraaningen af et Højdedrag, hvorfra der er vid Udsigt mod S. Ø., tilhørte i Middelalderen Roskilde Bispestol og var Bispernes Ladegaard i denne Egn, hvor de havde store Besiddelser. Af de bispelige Fogeder kendes Villum Sort (af Slægten Baden) 1480 og Joachim Bjørnsen 1494. Efter Reformationen gik L. over i Kronens Eje og var snart forenet med Solte eller med Vordingborg Len, snart et selvstændigt Len, saaledes under Chr. III's Kansler Joh. Friis til Hesselager. Efter 1660 vedblev L. at være en kgl. Avlsgaard under Vordingborg Amt, som kort efter blev givet Prins Jørgen til Livgeding, og da det efter hans Død 1708 faldt tilbage til Kronen, blev det udlagt til Ryttergods; Lekkende blev nedbrudt og dens Jorder forvandlede til Rytterkobler. Ved Ryttergodsets Salg 1774 blev L. tillige med Beldringe (se S. 936) solgt til Kmhr. Fr. Raben; L. (Hovedgaardstakst 52, Bøndergods 337 Td. Hrtk. samt Udby Kirke) blev solgt for 40,520 Rd. C. Efter Rabens Død 1820 deltes Godserne, saaledes at L. tilfaldt den yngste Søn, Kmhr. Jos. Raben-Levetzau († 1889), efter hvis Enkes Død 1898, Grevinde S. V. R.-L. f. v. Krogh, Sønnen Lensgreve R.-L. til Christiansholm ejer den. — Hovedbygningen er opført 1838 og bestaar af to Fløje, der have to Stokværk og Kælder, og som danne en Vinkel med hinanden med en høj Pavillon med Kuppel i Foreningspunktet. Tæt ved Gaarden er af Godsets Beboere 1880 rejst en Mindesten for J. Raben-Levetzau. — *Lekkende Skov* er særlig rig paa store, smukke og kraftige Bøge.

Oprindelsen til *Lilliendal* er *Skuderupgaard**), der var et af de 12 Godser, hvori Vordingborg Rytterdistrikt ved dets Salg 1774 blev delt, og da først blev Hovedgaard. Gaarden, til hvilken der var lagt Hovedgaardstakst 50 og Bøndergods 287 Td. Hrtk. samt Øster-Egesborg Kirke, købtes (Skøde af 1779) for 34,000 Rd. C. af Kmhr. H. G. Lillienskjold († 1796), der dog alt 1760 havde Auktionsskøde paa Skuderupgaard, og som gav den sit nuv. Navn. Samtidig købte han Høvdingshus (se S. 946); han solgte begge Gaardene 1785 for 150,000 Rd. C. til Etatsr. Niels Lunde Reiersen, efter hvis Død Lilliendal særskilt købtes 1796 for 141,350 Rd. af Justitsr., Højesteretsadvokat Uldall; hans Enke solgte den 1800 for 143,500 Rd. til Theod. Bech, som 1802 skødede den for 180,000 Rd. til Kmhr. Baron A. C. Knuth til Christiansdal paa Laaland, senere Gehejmekonfensr. og Greve († 1844), der 1804 solgte Baroniet og $^7/_8$ 1821 fik Lilliendal oprettet til et Fideikommis for sin Familie. Nuv. Besidder er hans Sønnesønsson, Hofjægermester, Greve C. A. V. Knuth. — Den store, firkantede Hovedbygning er formentlig opført i Slutn. af 18. Aarh.

*) *Skuderupgaard* skødedes 1662 af Raadmand Hans Rasmussen til kgl. Kornet Leonhart Lihnere 1741 solgtes den ($11^3/_8$ Td. Hrtk.) ved Auktion af Anne Hansdatter, Enke efter Jørgen Poulsen Vetman, for 811 Rd. til Raadmand i Kbh., senere Etatsr. Joh. Jac. Hæseker. der 1745 tilkøbte noget Jord af Kongen for 300 Rd. og 1753 solgte Gaarden for 3000 Rd. C. til Anna Margrethe Spang, Enke efter Oberst Enselin, og hun solgte den ($10^3/_4$ Td. Hrtk. og $^1/_2$ Td. Skovsk.) 1757 for 4000 Rd. C. og 24 Species Dukater i Guld til Peder Qvistgaard, der 1758 solgte den til Fru Sophie Hedevig Ziemers.

Aar 1380 nævnes Johannes Tuesen af „*Storby*“ (jvf. dog Vester-Egede Sogn i Tybjærg Hrd. S. 890).

Lekkende Skov udmærker sig ved sine store, kraftige og skønne Bøgetræer; N. for Skoven ligge tre smukke Søer.

Ved Øster-Egesborg og Røstofte er der fredlyst 3 Gravhøje; to af disse ere sammenbyggede.

Mern Sogn omgives af Allerslev, Øster-Egesborg og Kallehave Sogne samt Østersøen. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. 1 Mil S. for Præstø og $1^1/_2$ Mil Ø. N. Ø. for Vordingborg. De noget højtliggende og bakkede Jorder anses for de bedste i Herredet. En Del Skov (Lunden, Mern Hestehave og Kohave m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Præstø til Kallehave.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4123 Td. Ld., hvoraf 2055 besaaede (deraf med Hvede 158, Rug 330, Byg 745, Havre 532, Ærter og Vikker 55, Blandsæd til Modenh. 98, til Grøntf. 79, Kartofler 19, andre Rodfr. 38), medens der henlaa til Afgræsn. 550, Høslæt, Brak, Eng m. m. 994, Have 45, Skov 334, Moser og Kær 13, Byggegr. 55, Veje, Vandareal m. m. 77 Td. Kreaturhold 1893: 331 Heste, 1376 Stkr. Hornkv. (deraf 947 Køer), 384 Faar, 1322 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 451,$_1$ Td. Der var 3 Selvejergaarde med 102,$_1$, 55 Arvefæstegd. med 240,$_0$, 11 Fæstegd. med 53,$_3$, 161 Huse med 49,$_6$ Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse (overvejende i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1314 (1801: 801, 1840: 1150, 1860: 1270, 1880: 1327), boede i 263 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 69 levede af immat. Virksomh., 796 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 26 af Fiskeri, 237 af Industri, 27 af Handel, 8 af Skibsfart, 85 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 38 vare under Fattigvæsenet.

I Sognet Byerne: *Sønder-Mern* (1348: Søndre-Mærn), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forskole samt Forsamlingshus (opf. 1888); *Nørre-Mern*, ved Landevejen, med Præstegd. og Mølle; *Sageby*; *Kindvig* med Skole — mellem de to sidste Byer et Forsamlingshus (opf. 1888) —; *Lille Kindvig*; *Taageby*; *Sandvig*; Saml. af Gaarde og Huse: *Skalsbygaarde*, *Mernskov* og *Østergaardsstræde*. — Hovedgaarden *Høvdingsgaard* (hvortil hører *Staalvængegaard* i Kallehave S.) har $71^1/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk., Skovene udgøre $7^1/_2$ Td. Skovskyld og $5^1/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk.; omtr. 1040 Td. Ld., hvoraf 440 Skov, Resten Ager; desuden høre til Gaarden af Fæstegods $88^7/_8$ og af Arvefæstegods $192^1/_4$ Td. Hrtk. samt Mern Kirke ($39^1/_8$ matr. Tiendehrtk.) og et Teglværk. Avlsgaarden *Østergaard*, under Lilliendals Fideikommis, har $14^3/_8$ Td. Hrtk. (2 i Øster-Egesborg S.), 155 Td. Ld., alt Ager; to jordløse Huse. Avlsgaarden *Stenlængegaard* har 17 Td. Hrtk., 134 Td. Ld., alt Ager; 1 jordløst Hus.

Mern S., der danner en egen Sognekommune, hører under Vordingborg nordre Birks Jurisdiktion (Præstø), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskr. og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 151. Lægd. Kirken tilhører Ejerne af Høvdingsgaard.

Mern Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Sideskib mod S. og Tilbygning mod N. Den vestl. Del af Skibet er opført ved den romanske Tids Slutn. af røde Mursten; paa hver Langside ses 4 rundbuede, tilmurede Vinduer. Senere indbyggedes 3 Hvælvinger, Skibet forlængedes mod Ø. med 1 Hvælv. ud over det oprindelige Kor, og mod S. opførtes Sideskibet med 4 Hvælvinger og 4 Gavle; Rummet under den vestligste har nu fladt Loft og er afskildret fra den øvrige Kirke; det tjener som Vaabenhus, hvorigennem Indgangen er. Omtr. samtidig med Sideskibet er Taarnet opført af røde Mursten (Taggavlen er ny); det overhvælvede Rum har tidligere været Begravelseskapel for Høvdingsgaards Ejere og var aabent ind til Kirken med en nu tilmuret Spidsbue; nu er det Ligkapel. Tilbyg-

ningen mod N., af rode Sten med Kridtstensbaand, er vist fra en noget senere Tid; den er delt i to Rum, der have to Spidsbuer ind til Kirken; det ene er Sakristi, det andet Indgang til Kirkeejernes Stol. Altertavlen er malet af J. L. Lund (Nadveren) og er skænket af Dronning Caroline Amalie (den gamle Altertavle i Renæssancestil hænger i Tilbygningen mod N.); Prædikestol i Renæssancestil fra 1596; smuk, overmalet Granitdøbefont. I Gulvet en Ligsten over Sognepræsten Niels Hansen, † 1612, med 3 Hustruer samt 8 Børn; i Østmuren en Ligsten over Sognepræsten Lars Terpager, † 1772, og Hustru. Den ene Klokke er fra Middelalderen.

Høvdingsgaard (eller *Høvdingshus*, som den tidligere kaldtes), en af de 12 Ejendomme, hvori Vordingborg Rytterdistrikt 1774 blev delt, skødedes (Hovedgaardstakst 52, Bøndergods 246 Td. Hrtk.) 1779 tillige med Skuderupgaard (se S. 944) for 80,288 Rd. til H. G. Lillienskjold. Gaarden havde derpaa Ejere til fælles med Lilliendal, indtil Uldalls Enke solgte den 1799 (Skøde 1800) særskilt for 78,000 Rd. til Lars Terpager Hagen († 1833), fra hvem den gik over til Svigersønnen Hofjægermester E. T. A. Bilsted († 1871) og derefter til dennes Enke, † 1888. Nuv. Ejere ere Svigersønnerne Kontreadmiral Uldall og Kriminalretsassessor Obelitz. — Hovedbygningen, i to Stokværk med Kælder, er opført 1852 i italiensk Stil. Omtr. 1500 Al. N. for Gaarden ligger Voldstedet af det gamle Høvdingshus, der afbrændtes af de svenske 1659.

I Mern Hestehave findes en smuk, udgravet Gravhøj, i en anden af Skovene en Langdysse. — Ved Mern faldt 1878 en Meteorsten (7 Pd.), den eneste sikre, som kendes fra Danmark; den opbevares i mineralogisk Museum.

Kallehave Sogn, det største i Herredet, omgives af Mern og Øster-Egesborg Sogne, Vordingborg Lands., Ulvsund og Østersøen. Kirken, mod S. Ø. ved Ulvsund, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil S. Ø. for Præstø og 2 Mil Ø. for Vordingborg. Jorderne, der især mod V., hvor Partiet Kulsbjærge ligger (se S. 929), ere højtliggende og bakkede, ere mod Ø. frugtbare og stærkt lermuldede, mod V. mindre gode. Sognet er meget rigt paa Skov (over $^1/_5$ af Arealet; Viemose Sk., Viemose Hestehave, Nørrehave, Stensby Sk., Langebæk Sk., Petersgaard Hestehave m. m.). Til Sognet høre Øerne *Tærø*, *Lilleø* og *Langø* i Vandet V. for Ulvsund. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Præstø og Vordingborg til Kallehave samt Kallehave Banen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 8473 Td. Ld., hvoraf 3578 besaaede (deraf med Hvede 291, Rug 526, Byg 1221, Havre 798, Ærter og Vikker 147, Blandsæd til Modenh. 295, til Grøntf. 149, Kartofler 52, andre Rodfr. 94), medens der henlaa til Afgræsn. 875, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1847, Have 126, Skov 1796, Moser og Kær 34, Byggegrunde 68, Veje, Vandareal m. m. 149 Td. Kreaturhold 1893: 581 Heste, 2529 Stkr. Hornkv. (deraf 1725 Køer), 726 Faar, 1810 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $769,_{14}$ Td. Der var 96 Selvejergaarde med $512,_4$, 22 Arvefæstegd. med $62,_2$, 7 Fæstegd. med $26,_5$, 369 Huse med $102,_5$ Td. Hrtk. og 119 jordløse Huse ($^1/_8$ i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2783 (1801: 1747, 1840: 2660, 1860: 2917, 1880: 3085), boede i 573 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 131 levede af immat. Virksomh., 1467 af Jordbrug, 14 af Gartneri, 188 af Fiskeri, 502 af Industri, 85 af Handel, 45 af Skibsfart, 204 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 78 vare under Fattigv. (47 i offtl. Anst.). Skibsfarten og navnlig Fiskeriet har stor Betydning; det sidste har taget et mægtigt Opsving i de senere Aar.

I Sognet Byerne: *Kallehave* (gml. Form Kalvæhaghæ), Fiskerleje med Kirke, Skole, Fattiggaard (opf. 1868, Plads for 35 Lemmer og Hjem for 7 alderdomsunderstøttede), Købmandshandeler, Mølle med Bageri, Baadebyggeri og Telefonstation samt — ved den $^1/_8$ Mil Ø. for Byen beliggende *Kallehave Færgegaard* — Gæstgiveri, Købmandshandel, Kornmagasin, Jernbanestation (Endepunkt for Kallehave Banen, se S. 810), Telegraf- og Telefonstation, Postekspedition, Strandkontrollørbolig, Færgested med Færge- og Anløbsbro (ved den fra Broen mod S. V. udgaaende Mole er der indtil 12 F. dybt), hvorfra der er Dampfærgefart til Koster paa Møen og 3 Gange

daglig Dampskibsforbindelse med Stege; *Viemose* (gml. Form Withemosæ; *Nørre-* og *Sønder-Viemose*; omtr. 4000 Al. lang), ved Landevejen til Præstø, med Skole og Pogeskole, 2 Møller, Bageri, Andelsmejeri, Købmandshandeler, Ølbryggeri, Maskinbyggeri og Garveri samt Station paa Kallehave Banen; *Bael*, ved samme Landevej; *Langebæk* med Præstegd., Skole og Forskole, Asyl (opr. 1895, Plads for indtil 40 Børn), Spare- og Laanekasse (opr. $^{20}/_{10}$ 1871; $^{31}/_{3}$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 47,351 Kr., Rentefoden 4 pCt., Reservefonden 4170 Kr., Antal af Konti 229), Savværk, Købmandshandeler, Mølle, Bageri og Telefonstation samt Station paa Kallehave Banen; *Stensby* med Kirke for Sognets vestlige Del og Skole; *Vestenbæk*. Saml. af Huse: *Kallehave Skov*; *Viemose Oredrev*; *Bael Skov*; *Langebæk Lyng* og *Oredrev*; *Stensby Line* og *Stensby Skovstræde*; *Skyttemarken* med Mølle; *Stensved* Skole, Andelsmejeri og Station paa Kallehave Banen; *Nørrevænge*.

Hovedgaarden *Petersgaard* har 60 Td. Ager og Engs Hrtk., 1 Td. Skovskyld, 618 Td. Ld., hvoraf 32 Eng, 112 Skov med Have, 14 Veje, Resten Ager; til Gaarden høre 8 Td. Fæstegods. Det *Petersgaardske Skovdistrikt* („Petersgaards Fredskov") har 16 Td. Ager og Engs Hrtk. og 138 Td. Skovskyld, 1757 Td. Ld., hvoraf 105 Ager, 55 Eng, 45 Forstrand, Veje og Vandløb, Resten Skov (Vintersbølle Skov, 212 Td. Ld., ligger i Vordingborg Lands., Resten i Kallehave S.). — Avlsgaarden *Langebæksgaard* har 27 Td. Hrtk., 385 Td. Ld., hvoraf 7 Eng, 32 Skov, Resten Ager; til Hartkornet høre en Del Fæstehuse med 3 Td. Ld. og nogle jordløse Huse samt en Mølle og et Bageri. — *Vrangsgaarde* (de to sammenlagte Gaarde Stensbygd. og Vrangsgd.) har 45 Td. Ager og Eng og halv. Skovskyldshrtk., 8 Td. Hrtk. Fæste- og Lejehuse og 19 Td. Arvefæstegods, 450 Td. Ld., hvoraf 200 Skov, 20 Gaardsplads og Have, Resten Ager. — *Staalvængegaard*, under Høvdingsgaard, har $13^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 136 Td. Ld. Ager og Eng; 10 Huse. — Desuden mærkes *Petersværft*, Skovriderbolig, og *Sageby Mølle*. — Øen *Tærø* (gml. Form Tærhøfthæ; tilhører fra 1872 Etatsr. Neergaard til Gunderslevholm), med Skole og Gaarden *Jesminde*, har (med Lilleø) $18^{1}/_{8}$ Td. Hrtk., omtr. 320 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 13 Skov, Resten Ager; 5 Huse.

Kallehave S., der danner en egen Sognekommune og er delt i østre (Kallehave, Viemose, Bael og Petersgaard, Langø m. m.) og vestre Sognefogeddistrikt, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg) — Tærø og Langø høre dog under Møenbo Hrds. Jurisd. —, Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Præstø Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 4. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 152. (østre) og 153. Lægd (vestre Sognefogeddistr.). Kallehave Kirke tilhører Ejeren af Petersgaard og Sognets Selvejerbønder, Kirken i Stensby ejer sig selv.

Kallehave Kirke (overhvidtet) bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod V. ved Taarnet, Tilbygning mod N. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere opførte i Middelalderen af røde Mursten; flere tilmurede rundbuede Vinduer og Døre ses; den runde Korbue er vist senere udvidet; Kirken er senere bleven overhvælvet, og Korgavlen har faaet Aftrapninger. Taarnet, fra hvis overhvælvede Rum der fører en Spidsbue ind til Kirken, er ogsaa af røde Sten, ligesom Tilbygningen (tidligere kaldt „Soldaterkirken"), der nu er inddragen i Kirken som en Slags Korsfløj med Galleri, og paa hvis Gavl staar Fr. III's Navnetræk og Aarstallet 1652 samt Bogstaverne F. R. og S. H. (Fr. Reedtz og Sophie Hog). Vaabenhuset er opført 1863 i Stedet for et ældre mod S.; s. Aar opførtes Sakristiet, der ogsaa afløste et ældre; det er dog helt ombygget 1881. Paa Kormuren ses over de senere indbyggede Hvælvinger utydelige Rester af Kalkmalerier, formentlig fra

Midten af 14. Aarh. Udskaaren Altertavle og Prædikestol fra omtr. 1650, ligesom Stolestaderne; overmalet Granitdøbefont. Orgelet er skænket 1876 af Etatsraadinde I. M. Suhr. Marmorsten over Sognepræsten Carl Torkilsen, † omtr. 1685, og to Hustruer (Aarstallene uudfyldte); Trætavle over Kommandørkapt. Ibbe Lyderssen, † 1694. Den ene Klokke er fra 1477. — Paa Kirkegaarden ere begravede 30 svenske Soldater, som druknede 1658 ved at gaa over Isen til Møen.

Tæt ved Kirken er en hellig Kilde (ved den en Blok), der endnu i 1870'erne besøgtes for sin formentlige Lægedom.

I Kallehave har der været et Hellig Eriks Gilde, hvis Gildeskraa (fra 13. Aarh.) endnu er bevaret; den galdt ogsaa for Eriksgildet i Rødding paa Møen.

Kirken i Stensby, *Peterskirken*, er opført 1890—91 (indviet $^{3}/_{5}$ 1891) paa en Grund, der er skænket af Justitsr. P. Malling til Vrangsgaarde. Den er bygget efter Tegn. af Arkitekt H. C. Glahn af røde Mursten i romansk Stil, har et Taarn med et lille, firkantet Spir, fladt, dekoreret Egetræsloft og paa Alterbordet Thorvaldsens Christusfigur af Kallipasta; Cementdøbefont.

Kallehave Gods eller *Kallehavegaard* (Hovedgaardstakst 69, Bøndergods 346 Td. Hrtk. og Kallehave Kirke) var et af de 12 Godser, der 1774 blev afhændet af Staten ved Salget af Vordingborg Rytterdistrikt. Det købtes (Skøde af 1777) for 55,550 Rd. C. af Peter Johansen, der kaldte Gaarden *Petersgaard* og ved det nuv. *Petersværft* anlagde et Skibsbyggeri. Han solgte Gaarden 1792 for 90,000 Rd. til sin Broder Rasmus J. og sin Svigersøn Lars Terpager Hagen (se Høvdingsgaard), hvorpaa den 1799 (Skøde af 1800) tilbagekøbtes af Kongen for 189,500 Rd. Efter at Godset var blevet frasolgt og udstykket, gik Gaarden atter over i privat Eje, medens Skovene vedbleve at være Statsejendom. Af Gaardens Ejere nævnes Resch, Kontreadmiral og Generaladjutant C. Wulff, cand. jur. M. C. Fabritius-Tengnagel († 1849), hvis Enke, 2. Gang gift med Kmhr., Guvernør H. D. F. Feddersen († 1863), solgte Gaarden til Kmhr. P. B. Scavenius, og dennes Søn P. B. Scavenius, nuv. Ejer af Vorgaard, solgte den 1870 for 245,000 Rd. til Etatsr. O. B. Suhr, († 1875), efter hvis Død Hofjægermester J. P. Bech til Valbygaard overtog den for 500,000 Kr.; han solgte den 1887 til sin Svigerinde Frk. I. M. Suhr, den nuv. Ejerinde. — Hovedbygningen er opført 1776—80 i den Tids Stil med Frontespice, to Stokværk høj med Kælder; i 1850'erne blev den udvidet med en Sidefløj i to Stokværk; 1870 restaureredes hele Bygningen, dog uden at dens oprindelige Karakter forandredes.

Det *Petersgaardske Skovdistrikt* solgtes af Staten ved Auktion 1868 for 580,000 Rd. til ovennævnte Etatsr. Suhr og overtoges efter hans Død for $1_{,2}$ Mill. Kr. af et Interessentskab, bestaaende af hans 4 Døtre (nu bestaar det af de to endnu levende Døtre og de to andres Arvinger). Den aldeles overvejende Del af Skovprodukterne sælges sorteret og mere eller mindre forarbejdet uden for Omegnen og udskibes fra 9 forskellige Udskibningssteder langs Kysten.

Tæt N. V. for den nuv. *Vrangsgaarde*, der 1897 solgtes af Justitsraad Malling for 650,000 Kr. til Hofjægermester Bruun de Neergaard (Hovedbygningen er opført 1872 efter Tegn. af Arkitekt A. Klein), ligger i et lavt Engdrag et velbevaret, aflangfirkantet Voldsted („Kong Valdemars Jagtslot"), omgivet af Grave og Volde paa alle fire Sider; paa Voldstedet ses Grunden til en aflang firkantet Bygning af Kamp og Munkesten, og uden for Volden findes ogsaa Rester af Bygninger og en Brolægning mod Ø. — En af Vrangsgaardene har tidligere været Embedsgaard for det endnu i 18. Aarh. bestaaende *Stensby Birk*.

Kallehave Færgegaard, der har været ejet af Folketingsmand Johannes Hage 1865—72 og nu ejes af Landbrugsminister A. Hage til Oremandsgaard, har tabt meget siden Masnedsundbanens Aabning, idet Forbindelsen mellem Sjælland og Møen fra den Tid foregik mere over Masnedsund. Efter Kallehave Banens Aabning vil Kallehave atter faa Betydning som Overfartssted. Det nuv. Dampfærgeanlæg er fra 1893.

Efter *Langebæk Præstegaard* har Familien Langebek taget Navn, idet Historikeren Jacob Langebeks Tipoldefader Jacob Andersen og dennes Søn Anders Jacobsen Langebek vare Præster her.

I Langebæk Vesterskov staar tæt ved Stranden paa „Jubilæumshøjen" en Granitmindestøtte for Overførster J. G. Müller, † 1866.

Et Kongebrev af $^{29}/_{12}$ 1304 er udstedt fra Kalvæhaghæ; et kgl. Retterting holdtes her 1387. I Roskilde Bispestols Jordebog fra omtr. 1370 kaldes Sognet *Skaningæhafn*; ogsaa i Vald. II's Jordeb. nævnes Scanynghafn.

I *Stensby* sluttedes $^{7}/_{6}$ 1238 et Forlig mellem Vald. II og de tyske Ridderes Ordensmester, hvorved Danmark fik Reval og de øvrige tabte Besiddelser i Estland tilbage.

Især langs Kysten og i hele den østl. Del af Sognet findes et større Antal Oldtidsmonumenter, og endnu flere vides i Tidens Løb at være sløjfede. Af Sognets 23 fredlyste Mindesmærker ligge 3 Jættestuer paa Langebæk Præstegaardsmark, Resten i det Petersgaardske Skovdistrikt, saaledes i Viemose Skov 8 Rundhøje og en Langhøj, i Nørrehave en Jættestue, i Stensby Sk. 2 Rund- og 4 Langdysser og i Langebæk Sk. 3 Høje og en Langdysse. Paa Lilleø og Tærø er der opsamlet Affald fra Stenalders Flinttilhugning, og fra Langø hidrører et ældre Stenalders Bopladsfund. — I Viemose Oredrev er der 1854 gjort et Fund af to flaskeformede Guldkar fra den yngre Broncealder; de vare nedlagte i et Lerkar, som stod tæt under Jordens Overflade.

Vordingborg Landsogn bestaar af to Dele, en større, der ligger omkring Vordingborg Købstads Jorder og ellers omgives af Vordingborg Bugt — i hvilken Halvøen Oringe skyder ud —, Kallehave, Øster-Egesborg og Ørslev Sogne samt Hammer Herred (Kastrup S.), og en mindre Del, der adskilles fra den første ved Hammer Hrd. (Kastrup S.) og bestaar af den mod N. V. mellem Vordingborg Bugt og Agnø Fjord udskydende, omtr. 2 Mil lange, men højst $^1/_5$ Mil brede Landtunge *Knudshoved Odde*. De mod Ø. noget højtliggende, men mod V. lavere Jorder ere bakkede og overvejende lermuldede. Knudshoved Odde er lavtliggende; det yderste Punkt (med trigon. Station) er 29 F., $9,_6$ M. Til Sognet hører Øen *Masnedø* med den hosliggende lille Holm Kalvø. Omtr. $^1/_5$ af Arealet er dækket med Skov (Vintersbølle Sk. se S. 947, Skovene til Iselingen — som Djævlekrog — og til Marienlyst samt en Del af Oreby Sk. og Skovene paa Knudshoved). Særlig Egnen Ø. for Vordingborg med sine Skove langs Kysten og det stærkt bakkede Jordsmon hører til de skønneste Steder paa Sjælland. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Vordingborg til Næstved (Kjøbenhavn) og Kallehave samt den sydsjæll. Jærnbane og Kallehave Banen.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 5861 Td. Ld., hvoraf 2163 besaaede (deraf med Hvede 121, Rug 433, Byg 645, Havre 420, Ærter og Vikker 33, Blandsæd til Modenh. 238, til Grøntf. 125, Kartofler 54, andre Rodfr. 75, andre Handelspl. 19), medens der henlaa til Afgræsning 494, Høslæt, Eng m. m. 1460, Have 87, Skov 1263, Moser og Kær 85, Flyvesand 43, Stenmarker 107, Byggegr. 46, Veje, Vandareal m. m. 113. Kreaturhold 1893: 386 Heste, 1674 Stk. Hornkvæg (deraf 1058 Køer), 646 Faar, 1149 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $431,_9$ Td. Der var 40 Selvejergaarde med $323,_7$, 7 Arvefæstegd. med $20,_4$, 11 Fæstegd. med $25,_6$, 196 Huse med $44,_7$ Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2256 (1801: 797, 1840: 1262, 1860: 1697, 1880: 2099), boede i 306 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 234 levede af immat. Virksomhed, 740 af Jordbr., 18 af Gartneri, 36 af Fiskeri, 377 af Industri, 26 af Handel, 72 af Skibsfart, 242 af forsk. Daglejervirksomh., 35 af deres Midler, 430 Patienter paa Sindssygeanstalten og 46 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bakkebølle* med Skole, Forskole, Højskole (opr. 1897) og Holdeplads paa Kallehave Banen; *Vintersbølle* med Linnedvæveriet „Kjøng Fabrik“ („Blegen“, se ndfr.); den Del af *Nyraad* (gml. Form Nyæruth, Nyerød), der ligger paa den nordl. Side af Landevejen til Kallehave (den Del, der ligger S. for Vejen, hører til Vordingborg Købstad, se S. 802), med Skole og Forskole, Asyl (opr. 1878), Andelsmejeri (Brænderigaarden), Mølle, Teglværk, Købmandshandel, Bryggeri, Telefonstation m. m. og Station paa Kallehave Banen; en Del af *Græsbjærg* (Resten i Ørslev Sogn); *Knudsby*, ved Begyndelsen af Knudshoved Odde, med Skole. Saml. af Huse: *Bakkebølle Fredskov*, *Nyraad-Skovstræde*, *Marienberg Huse*, *Knudsskov Huse*. Desuden mærkes Fattiggaarden, en Parcel af *Vordingborg Mølle* ved Landevejen til Præstø (opf. 1886, Plads for 35 Lemmer); *Schows Enkestiftelse* (opr. 1871 af Apoteker Christen Stampe Schow

† 1894, og Hustru, med Fribolig for 2 Enker eller ugifte Kvinder og 20,000 Kr.); *Vordingborg Færgegaard* (Huidengærfærge, se S. 811); *Hulemose Mølle* ved den omtr. 10 Td. Ld. store Hulemose Sø, der forsyner Sindssygeanstalten med Vand.

Paa *Oringe* (i Vald. II's Jordeb. Worthing) ligger *Sindssygeanstalten ved Vordingborg*, oprettet ved Lov af $^{20}/_{8}$ 1853, aabnet $^{3}/_{4}$ 1858, oprindelig bestemt for helbredelige sindssyge fra Østifterne undtagen Kbh. (120 Pladser), udvidet ved Lov af $^{3}/_{4}$ 1868 til ogsaa at kunne optage uhelbredelige sindssyge og, saaledes udvidet, aabnet $^{1}/_{10}$ 1871 (400 Pladser; nu aarlig benyttet af henved 500 Patienter og udvidet ved nye Bygninger i de senere Aar); 1888 indskrænkedes den til kun at gælde for Sjællands og Laaland-Falsters Stifter, men for saa vidt Pladserne ikke ere optagne, kunne sindssyge ogsaa fra de andre Dele af Riget saavel som fra Udlandet blive modtagne. 1. Jan. 1898 var der 485 Patienter (239 Mænd, 246 Kv.). Ved Anstalten er ansat en Overlæge, 2 Reservelæger, en Kandidat, en Forvalter og Bogholder, en Præst (Sognepræsten i Vordingborg) og en Oldfrue. I det hele er der til Anstalten knyttet omtr. 100 Funktionærer og Tyende.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: Hovedgaarden *Iselingen* har 77 Td. Ager og Engs Hrtk. og 3 Td. Skovskyld, 934 Td. Ld., hvoraf 170 Eng, 200 Skov, 64 Fæste, Resten Ager; til Ejendommen høre af Arvefæstegods $15^{3}/_{4}$ og af Fæstegods 6 Td. Hrtk. samt Ørslev Sogns Konge- og Kirketiende; Hovedgaarden og største Delen af Skovene ligge i Sognet, Enge, Fæste- og Lejejorder i Ørslev og Kastrup S. Hovedgaarden *Marienlyst*, en Parcel af Iselingen, har $34^{1}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $6^{1}/_{8}$ Td. Skovskyld, 724 Td. Ld., hvoraf 39 Eng, 306 Skov, Resten Ager; til Ejendommen høre 32 Td. Ld. Huslodder og $25^{1}/_{2}$ Td. Hrtk. Arvefæstegods (en Del af Skovene og Huslodderne ligge i Ørslev S.). Hovedgaarden *Marienbergs* Jorder, der drives under Rosenfeld (se S. 927), har $16^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 157 Td. Ld., hvoraf 33 Eng, Resten Ager; til samme Gods høre Avlsgaardene *Knudsbygaard*, $24^{1}/_{4}$ Td. Hrtk, 220 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager, og *Knudskovgaard* ($8^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., 330 Td. Ld., hvoraf 60 permanent Græsning, Resten Ager). Paa den omtr. 300 Td. Ld. store Ø *Masnedø* ligger *Masnedøgaard*, $19^{5}/_{8}$ Td. Hrtk., 172 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager. Paa Østsiden af Øen gaar den sydsjællandske Jærnbane (se S. 806 og 809) til Dampfærgehavnen paa Sydspidsen. Havnen (11—12 F. dyb), hvorfra der er Overfart til Orehoved paa Falster, blev aabnet $^{10}/_{1}$ 1884 og betydeligt udvidet 1893. Ved Øens Nordende tæt Ø. for Jærnbanedæmningen er der paa Pæle anbragt to faste Ledefyr, Flammens Højde 26 F., Lysvidde $1^{1}/_{2}$ Mil; paa Sydspidsen er der Lods, der lodser mod Ø. til Tærø og Grønsund, mod V. til Nyborg.

Vordingborg Lands., der danner en egen Sognekommune, men er delt i to Sognefogeddistrikter, hører under Vordingborg søndre Birks Jurisdiktion (Vordingborg), Præstø Amts sjæll. Amtstue- (Vordingborg) og Vordingborg Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 155. (vestre Distr.: Knudshoved) og 167. Lægd (østre Distr.). Med Hensyn til Skolevæsenet finder et vist Fællesskab Sted mellem Købstaden og Landsognet, idet Beboerne af Nyraad Købstad (den Del af Nyraad, der ligger S. for Vejen), som ligger omtr. $^{1}/_{2}$ Mil Ø. for Vordingborg, benytte Landkommunens Skole, medens omvendt den Del af Landkommunen, der er nærmest ved Købstaden, benytter dennes Skole, saaledes at

Landsognet (fra $^1/_1$ 1897) betaler 20 Kr. pr. Barn aarl. ud over Fællestallet af samtlige Børn, der søge Skoler i Købstaden. Sognet har Kirke fælles med Købstaden.

Af de 12 Godser, hvori Vordingborg Rytterdistrikt ved Salget 1774 blev delt, solgtes (Skøde af 1776) „Vordingborg Slot", hvortil der var henlagt Hovedgaardstakst 197, Bøndergods 570 Td. Hrtk. samt Ørslev Konge- og Kirketiende, for 80,010 Rd. C. til Baron Reinhard Iselin († 1781), der efter sig selv kaldte Godset *Iselingen*, og som ogsaa købte Rosenfeld, Agnøgd. og Snertinge (se S. 928). Af de samlede Godser oprettede hans Enke Anna Elisabeth Fabritius-Tengnagel († 1786, 2. Gang gift med Generalmajor J. F. Classen) $^{30}/_8$ 1781 de to Stamhuse Iselingen og Rosenfeld for sine to Døtre af 1. Ægteskab. Den ældste, Marie Margrethe Baronesse Iselin, der var gift med Kmhr. Chr. Fr. E. Greve Rantzau, † 1807 (hun optog sit Pigenavn vistnok efter Skilsmissen med Rantzau), fik Iselingen, som hun med kgl. Tilladelse solgte 1803, mod at Stamhuset substitueredes med en Fideikommiskapital (nu omtr. 287,000 Kr.), som, da Baronessen døde barnløs 1814, tilfaldt hendes Søstersøn Ch. R. Calmette, der alt tidligere var kommen i Besiddelse af Rosenfeld Fideikommis (se S. 928). Da han ogsaa døde barnløs 1820, gik Fideikommiskapitalen over til den med Stifterinden beslægtede Familie Fabritius-Tengnagel. Nu besiddes det Iselinske

Sindssygeanstalten ved Vordingborg.

Fideikommis af Stifterindens Brodersøns Sønnesøns Søn Hans Fabritius-Tengnagel. — *Iselingen* Hovedgaard og Gods blev efter Stamhusets Opløsning tillige med Rosenfeld, Agnø, Marienberg og Snertinge solgt 1804 til Brygger Lind, som s. Aar solgte f. med Marienberg og Snertinge for 420,000 Rd. til Amtsforvalter H. H. P. Reiersen, der 1805 solgte Iselingen for 310,000 Rd. til Justitsraad, Viceborgmester i Kbh. Peder Bech og Legationsraad Iver Qvistgaard. Fra dem gik den over til Konditor, deput. Borger i Kbh. Kapt. Just Michael Aagaard († 1819) og til dennes Søn Assessor Holger Halling Aagaard († 1866), derpaa til dennes Svigersøn Prof. Martin Hammerich († 1881), hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen er opført 1868 af Grundmur i italiensk Villastil i 2 Stokværk efter Tegn. af Etatsr. J. V. Dahlerup.

Marienberg og *Marienlyst* ere, som alt nævnt, Parceller af Iselingen, der først i Beg. af 18. Aarh. ere opstaaede som selvstændige Ejendomme. Marienbergs Bygninger, der laa S. for Vordingborg, brændte 1877 og bleve ikke genopførte. Gaarden ejedes af Konsul Staal, før den kom ind under Rosenfeld. Marienlyst, ved Kysten Ø. for Vordingborg (Hovedbygningen er opført 1800 og restaureret 1873—74 efter en Brand) købtes 1816 af Grosserer H. Wassard for 120,000 Rd., af M. Wassard 1839 for 160,000 Rd. og ejes nu af Enken efter dennes Søn H. Wassard († 1896).

Da det 1853 var bleven bestemt, at der skulde oprettes en Sindssygeanstalt ved Vordingborg, købte Staten den til Hovedgaarden Marienberg hørende, omtr. 100 Td. Ld. store Halvø *Oringe*, der ved sin isolerede Beliggenhed og sit højtliggende Terræn med vid Udsigt over de omliggende Skove og Vande særlig var

egnet til et saadant Anlæg. De første Bygninger, opførte efter Tegn. af Arkitekt M. G. Bindesbøll, stode færdige 1857; den anden, større Del opførtes 1868—71 efter Tegn. af Prof. J. H. Nebelong (efter dennes Død har Broderen Justitsr. N. været Arkitekt). Bygningerne opførtes alle i italiensk Villastil. Bygningskomplekset, der indtager omtr. 8 Td. Ld. og ligner en lille By for sig, bestaar af 32 Bygninger, hvoraf en Del ere Økonomibygninger og Funktionærboliger, og 15 beplantede Gaardspladser, og ligger symmetrisk paa begge Sider af Hovedvejen, der fører ind i Anstaltens forreste Gaard. Lige over for Indkørselen ligger Hovedbygningen, der bl. a. indeholder Kirke og Festsal samt Bolig for Overlægen og Forvalteren. Om denne gruppere de øvrige Bygninger sig i en brudt, trappeformig Række paa hver Side. Alle Bygningerne have Korridorvinduerne ind til den omtr. 180 Al. lange og 50 Al. brede Midtgaard, medens Opholdsværelsernes Vinduer vende ud til Haverne, der omgive Bygningskomplekset i en Halvkreds. Anstalten forsynes med Gas fra Vordingborg Gasværk (se S. 806); Vandforsyningen foregaar fra Hulemose Sø gennem en omtr. 9000 Alen lang Støbejærnsledning. Patienterne inddeles i 3 Forplejningsafdelinger, for hvilke Betalingen er henholdsvis 2, $1^1/_2$ og $1{,}_{08}$ Kr. pr. Dag (uformuende i 3. Kl. betale 55 Øre). Indtil Udgangen af 1897 havde Anstalten i det hele optaget 4954 Patienter. Direktionen bestaar af Overlægen, der alene bestyrer den i lægelig Henseende, Amtmanden i Præstø Amt og en Mand fra Anstaltens Omegn (f. T. Forpagter J. Hammerich paa Iselingen).

Kjøng Fabrik anlagdes 1774 af Grosserer Konferensr. N. Ryberg paa Øbjærggaard i Kjøng Sogn som et Spinderi, ved hvis Oprettelse Godsinspekter Voelcker, der havde indført Høravl paa Godset, var virksom; det egentlige Linnedvæveri sammesteds anlagdes først 1783 og fik 1786 Understøttelse af Finanserne, hvorefter Fabrikationen udvidedes til Damask og Drejl. Blegeriet var dog allerede fra Beg. henlagt til Vintersbølle. Fabrikken dreves af Rybergs Søn Etatsraad C. R., indtil Regeringen 1813 maatte overtage den, og efter at den forgæves var bleven udbudt til Salg til en meget ringe Pris (18,000 Rd.), dreves den fra 1820 for Statens Regning og arbejdede til Dels for Militæretaterne; 1836 blev den tillige med Øbjærggaard (se S. 924) solgt ved Auktion til Klingberg, som straks bortforpagtede Fabrikken til dens dav. Fuldmægtig O. F. Olsen, der senere købte den af Kapt. Buchwald og 1852 afkøbte Staten Vintersbølle Bleg og lidt efter lidt flyttede alle Fabrikkens Væve og Maskiner dertil; 1861 overdrog Olsen Fabrikken til sin Søn og Svigersøn samt sin mangeaarige Medarbejder C. Sandberg, hvis Søn fra 1892 er Ejer af den. Væveriet drives (alene for Fabrikant Chr. Olsens Regning) ved Haand- og Vandkraft; der er i Gang 11 Væve, alle forsynede med Jaquardmaskiner. Værdien af den aarl. Produktion, som udelukkende bestaar i linnede Damasker, er omtr. 15—18,000 Kr., og der beskæftiges 10 Mænd og 5 Kvinder. Ved Fabrikken har Ejeren 1891 oprettet et Sommerpensionat.

Masnedø (i Vald. II's Jordebog kaldet „Masnæth", hvor den kun er ansat til 3 Mark Sølv) nævnes oftere hos Saxo som Udgangpunkt for Vald. den stores Tog mod Venderne.

Knudshoved Odde frembyder Interesse i flere Henseender. Den er saaledes rig paa Hvid- og Rødtjørn samt Bregnearter, f. Eks. i Knudskov, hvor der ogsaa findes flere mærkelige Træer, deribl. „Kæmpeegen", der er 105 F. høj og har en Stamme paa 16 F. 5 T. i Omfang, en 40 F. høj Oxyacantha (alm. Hvidtjørn), som vokser i tæt Bøgeskov, og flere Eksemplarer af Crategus monogyna (Tjørn); paa et af dem, 20 F. højt, snyltede Misteltenen (nu ødelagt af Skovgæster). Paa den yderste Del af Landtungen, der forbindes med det øvrige ved det kun faa Favne brede „Draget", som ofte ved Højvande er helt overskyllet, findes et stort Tjørnekrat, „Hovedskoven", og ude paa Oddens „Hoved" er der et lille Kær, hvori der findes Klokkefrøer, hvilke for øvrigt ogsaa leve paa andre Steder af Landtungen.

I Vintersbølle Skov er der fredlyst en Stenkiste og en Langdysse, „Kong Valdemars Plads"; en Dæksten til en af Dyssens to Kister har paa Overfladen en mindre, vistnok i nyere Tid dannet Fordybning, i hvilken Sagnet lader Kong Valdemar vande sin Hest under sit natlige Ridt. Ved Knudsby og Knudskov og i Knudsby Skov er der fredlyst en Høj, 3 Langdysser og 3 Høje med Jættestuer. Et større Bopladsfund fra den yngre Stenalder er gjort ved Bakkebølle; Bopladsfund fra den ældre Stenalder hidrøre fra Stranden ved Marienlyst og ved Oringe.

Møenbo Herred.

Sogne:

(Stege Købstads Landdistrikt, S. 956). — Stege Lands., S. 956. — Kjeldby, S. 957. — Elmelunde, S. 961. — Borre, S. 962. — Magleby, S. 964. — Damsholte, S. 968. — Fanefjord, S. 971. — Nyord, S. 972. — Bogø, S. 973.

Herredet bestaar af den ved Sydøstspidsen af Sjælland beliggende Ø Møen, der adskilles fra Sjælland ved Ulvsund og fra Falster ved Grønsund, samt af Øerne Nyord, Bogø, Farø, Lindholm, Tyreholm med flere mindre Øer. Selve *Møen*, beliggende mellem 54° 53′ og 55° 3′ n. B. og mellem 0° 1′ og 0° 28′ v. L. for Kbh., strækker sig fra V. til Ø. omtr. 4 Mil, medens dens Bredde fra N. til S. veksler mellem $^1/_3$ og $1^1/_2$ Mil. Øens Form er meget uregelmæssig, især paa Nordkysten, hvor den udsender flere Halvøer, saaledes Ulvshale og Kosterland, mellem hvilke ligger Bugten Stege Strand, der atter afsætter Noret inden for Stege; Sydkysten danner ved en jævn Bue mod N. Hjelms Bugt. Med Hensyn til Højdeforholdene maa man skelne mellem en mindre, østlig Del, Høje-Møen, og en større vestl. Del, hvilke adskilles ved en bred, fra N. til S. gaaende Sænkning (over Borre-, Budsemarke og Raaby Mose), som kun ligger lidt højere end Havets Overflade (et enkelt Sted kun 10 F.). *Høje Møen* er en tæt sluttet Masse, hvis Rygning ligger nær ud ved Havet, og hvis Affald til Kysten næsten hele Vejen er en brat Klint, medens Højlandet skraaner mod V. jævnt ned til Sænkningen med storslaaede og temmelig afglattede Former, saa at Højden endnu ved Magleby henved $^1/_2$ Mil fra Klinten er 260 F., $81,_6$ M. De højeste Punkter ligge noget inden for Klinten paa eller ved Rygningen, nemlig Aborrebjærg, 455 F., 143 M., og Kongsbjærg, 429 F., 135 M., medens de højeste Punkter paa de af dybe Kløfter eller „Fald“ afbrudte hvide Kridtklinter ere Dronningestolen og Hylledals Klint, 408 F.,

128 M. Den større, vestlige Del af Øen er for det meste lavtliggende med smaa, bakkede Former og enkelte højere Punkter (Ø. for Elmelunde, noget V. for den store Sænkning er et Punkt 160 F., 50 M., og Præstebjærg, i den sydvestl. Del, det tidligere „Fruerland", 153 F., 47 M.) samt temmelig bratte Overgange til flade Strækninger, til Dels Moser og Enge, saaledes Halvøen Ulvshale, der kun er 12 F. over Havet. Underlaget paa Høje Møen bestaar af Lag af Kridtformationen, nemlig Skrivekridt med Forsteninger og mellemliggende Lag af Flint, der ligge ganske nær ved eller danne selve Overfladen ligesom f. Eks. paa Stevns Klint. Men medens dette Underlag paa det sidstnævnte Sted kun har været underkastet regelmæssige og langsomme Hævninger, saaledes at Lagenes forholdvis vandrette Stilling ikke har undergaaet nogen væsentlig Forandring, ere Lagene her sønderbrudte og forskudte ved Sidetryk mod hinanden paa en fuldstændig regelløs Maade, saa at de aflejrede Flintknolde ligge ordnede forskellig i de forskellige Brudstykker. Snart ere de indtil 150 F. tykke Kridtflager skudte over hinanden, snart danner Klinten en eneste Fold i den sammenskruede Kridtmasse; og Faldene ere fyldte med Glacialdannelsens Sand- og Lerlag og bevoksede med frodig Bøgeskov. Møens Klint hører til Landets naturskønneste Egne og er noget i sit Slags enestaaende. Det øverste Jordlag er her som i øvrigt paa hele Øen frugtbar Agerjord, bestaaende af mere eller mindre sand-, mergel- og kridtblandet Muld og Ler. De omliggende smaa Øer ere lave; paa Bogø hæver et Punkt sig dog til 107 F., $33,_6$ M. Paa Skov er Herredet ikke rigt (3310 Td. Ld.). Vandløbene og Søerne ere kun smaa. Med Hensyn til Frugtbarheden i sin Helhed hører Herredet til Amtets middelgode, idet der ved Matr. gik omtr. $10^1/_2$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. Ved Matrikuleringen var Herredets Fladeindhold 41,549 Td. Ld. ($4,_{16}$ □ Mil, 229 □ Km.; deraf er Møen selv omtr. $3,_8$ □ Mil). Ager og Engs Hartkorn samt det halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895 $3965,_8$ Td. Folketallet var $^1/_2$ 1890 i Landdistrikterne 13,174 (1801: 7568, 1840: 10,674, 1860: 12,369, 1880: 13,148)*). I Herredet ligger Købstaden Stege. I gejstlig Henseende danner Herredet eet Provsti med Baarse Herred med Undtagelse af Bogø med Farø, der hører under Laaland-Falsters Stift. I verdslig Henseende hører Herredet til Møenbo Herreds Jurisdiktion (tillige med Øerne Langø og Tærø i Baarse Hrd., se S. 930) — undtagen Bogø med Farø, der hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdikt. — og til Amtets 5. Forligskreds, undt. Bogø med Farø, der hører til 7. Forligskr.

Møen — i Vald. II's Jordeb. *Møən* og *Møn*, i Bispernes Jordeb. fra omtr. 1370 *Meyonia*, i Rys Aarb. *Monen*, hos Adam af Bremen *Moyland* (lat. *Meonia*); O.

*) Fiskeriet, især af Sild, Rødspætter, Torsk og Aal, har ikke ringe Betydning paa Øen. I Fiskeriberetningen for 1895—96 angives Fiskeriet paa Møen med Nyord og Bogø at beskæftige i alt 124 Fiskere, der med 17 Opkøberkvaser, 3 Dæksbaade, 13 Damjoller og 59 mindre Fartøjer fangede for en Værdi af 26,083 Kr.

Nielsen (Bland. til Opl. om dansk Spr., I, S. 172) mener, at Navnet kommer af „Møn", „Mønning", ɔ: Tagryggen paa et Hus, med Hentydning til den høje Klint — beherskedes efter Sagnet i sin Tid af to Jætter eller Høvdinger, Upsal, der havde Høje Møen, og Grøn, som herskede over den vestl. Del, og efter hvem Grønsund fik Navn. Øen hærgedes meget i 12. Aarh. af Venderne. Dens vigtigste Erhverv i Middelalderen var Sildefiskeriet, og den havde da en Købstad, nu Landsbyen Borre, der laa ved det Vanddrag, som tidligere adskilte Høje Møen fra den øvrige Del af Øen; senere, efter at Borre var bleven ødelagt af Lübeckerne (se S. 825), blev Stege Øens By. Under Svenskekrigen 1658—60 gjorde Øens tapper Modstand under Anførsel af Just Ebel eller maaske snarere Ritmester Hans Schrøder (senere adlet som Løwenhielm) mod den svenske Oberst Ascheberg; men Schrøder blev dog til sidst fangen, og Møen bukkede under for Overmagten og led meget ved Fjendens Plyndringer.

At der paa Møen alt tidligt har været Kongsgods, ses af Vald. II's Jordeb. I 14. Aarh. havde ogsaa Roskilde Bispestol store Besiddelser paa Øen; saaledes nævnes en Skov paa Klinten („supra Mønaklint"). Ved Reformationen kom dette Gods ind under Kronen, der efter tillige at have erhvervet det tidligere paa Øen liggende Adelsgods ejede hele Landet. Det møenske Gods blev i de næste 150 Aar forvaltet som det øvrige Kronens Gods. Efter Enevældens Indførelse overlodes Møen 1662 for en vis aarl. Afgift til Niels Pedersen Rumohr, efter hvis Død den 1663 overlodes til hans Enke Karen Andersdatter (Chr. IV's Frille), der 1664 kaldes Øens „Forvalterske". Aar 1685 fik Hestgarden Standkvarter paa Øen, og dens Chef Sam. Chrf. Plessen blev tillige Øens Amtmand. Men han og hans Folk udsugede og ødelagde Øen i den Grad, at Kongen nødtes til at fjerne Garden og afsætte Plessen, og samtidig søgte Kongen at ophjælpe Øen ved under $^{12}/_{9}$ 1696 at tilbyde inden- og udenlandske Søfolk og Haandværkere fri Bolig, noget Korn og andre Begunstigelser, hvis de vilde nedsætte sig i de af en Del af Garderhusene indrettede saakaldte Baadsmandshuse; desuden blev der udvist andre Byggepladser til saadanne Huse, saa at deres Tal steg til 1000*). Tillige blev det ved Forordn. af $^{8}/_{12}$ 1696 gjort Bønderne til Pligt, som Vederlag for deres Fødestavnsfrihed, at lade en af deres Sønner, naar de havde flere, gøre dygtig til Sømandsskab (se om Navigationsskolen S. 826). Heldigvis var denne Sømandskoloni, der mest bestod af sammenløbet Pak, kun af kort Varighed. Allerede 1721 begyndte man at inddrage Baadsmandskvarterne. De to Ladegaarde, Stege Ladegaard og Elmelundegaard, der i det mindste fra Chr. IV's Tid vare de eneste Gaarde paa Landet, hvortil Bønderne gjorde Hoveri, bleve nedlagte omtr. samtidig med Gardeindkvarteringens Ophør. Fra den Tid var der ingen Hovedgaarde paa Øen, Bønderne vare helt fri for Hoveri, og Øen gik frem i Velstand. Men 1769 blev Domænegodset inddelt i 5 Hovedgaarde og bortsolgt ved Auktion for 385,879 Rd. Derved opstod atter Hoveriet, og kun 257 Gaarde beholdt deres Frihed. I 19. Aarh. er dog Fæstegaardenes Antal aftaget betydeligt; 1895 var der kun 40 med $187_{/8}$ Td. Hrtk.

Møen, der i gamle Dage har været delt i 2 Herreder, udgjorde fra 1660 et eget Amt, *Møens Amt*, indtil det 1803 forenedes med Præstø Amt.

Øen frembyder i antikvarisk Henseende ikke liden Interesse. Der kendes omtr. 20 Jættestuer, 45 Langdysser, 5 Runddysser og 25 Dyssekamre foruden henved 400 Gravhøje; mindst Halvdelen af disse Monumenter er dog i Tidens Løb sløjfet. I størst Antal optræde de i Fanefjord, Damsholte og Magleby Sogne. Flere af de bevarede Stengrave høre til Landets smukkeste og mest karakteristiske; ejendommeligt

*) Møens Baadsmænd tjente i Krigstid for 10 Mark maanedlig Sold. De havde nogen Jord til deres Huse. Enhver Baadsmands Enke maatte nyde Huset i et halvt Aar, „om hun imidlertid med en dygtig Baadsmand igjen kunde blive forsynet".

for de mœnske Jættestuer er, at Kamret ofte er smallere i Midten end ved Enderne. 9 Monumenter ere fredlyste. Om Nyord og Bogø se disse.

Litt.: *J. Kaalund*, Beskr. over den Insul Møen, Kbh. 1722 (paa Vers; egentl. en rimet Oversættelse af J. J. Viborgs Descriptio insulæ Monae, forf. 1679, Haandskr. paa kgl. Bibl.). — *B. C. Sandvig*, Omstændelig og tilforladelig Beskr. af Øen Møen, Kbh. 1776. — *S. Abildgaard*, Phys.-mineralog. Beskr. over Møens Klint, Kbh. 1781. — *P. Bendtsen*, Møen i Middelalderen, i Progr. for Frederiksborg Skole 1820. — *J. Paludan*, Forsøg til en antiqv., hist., statist. og geogr. Beskr. over Møen, 2 Dele, Kbh. 1822—23. — *Chrf. Puggaard*, Møens Geologi, Kbh. 1851. *Samme Forf.*, Übersicht d. Geol. d. Insel Møen, Bern 1851. *Samme Forf.*, Geol. d. Insel Møen, Leipzig 1852. — *C. Fogh*, Geognost. Billeder fra Møen, Kbh. 1857. — *J. Jensen*, Hist. -topogr. Beskr. over Møen, Stege 1866. — *F. Jonstrup*, Om Hævningsformerne i Møens Klint, i „Forhandl. ved de Skand. Naturf. Møde, 1873 S. 69.

Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser paa Møen, af *Henry Petersen*, 1880.

Stege Købstads Landdistrikt, se S. 818, 822 og 823.

Stege Landsogn, det største i Herredet, ligger ved Stege Købstad og Noret og omgives i øvrigt af Stege Købstads Landdistrikt — der med Stege By skiller Sognet i 2 Dele —, Kjeldby S., Østersøen, Damsholte S. og Stege Strand. Til Sognet høre Halvøen Kosterland (tidligere en Ø) med en Del af den 1872—74 inddæmmede Kostervig, hvori ogsaa den tidligere Ø Egholm er indlemmet, samt den lille Ø Lindholm. De lavtliggende, bakkede Jorder ere af ler- og sandmuldet Beskaffenhed. Gennem Sognet gaa Landevejene til Liselund og til Koster og Grønsund Færge.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 5046 Td. Ld., hvoraf 3187 besaaede (deraf med Hvede 499, Rug 200, Byg 833, Havre 489, Ærter og Vikker 151, Blandsæd til Modenh. 267, til Grøntfoder 344, Kartofler 21, andre Rodfrugter 381), medens der henlaa til Afgræsning 527, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1132, Have 76, Skov 8, Moser og Kær 39, Byggegr. 41, Veje, Vandareal m. m. 36 Td. Det store Areal, der i dette som i Herredets andre Sogne er udlagt til „andre Rodfrugter", skyldes Sukkerroedyrkningen. Kreaturhold 1893: 565 Heste, 2291 Stkr. Hornkv. (deraf 1416 Køer), 709 Faar, 1045 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 597,$_{6}$ Td. Der var 111 Selvejergaarde med 517,$_{3}$, 10 Arvefæstegd. med 41,$_{2}$, 259 Huse med 33,$_{8}$ Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 2344 (1880: 2136, sammen med Stege Købstad Landdistrikt[se S. 822] 1801: 1193, 1840: 1633, 1860: 2051), boede i 385 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 155 (78 i Rødkilde Højskole) levede af immat. Virksomh., 1132 af Jordbrug, 18 af Gartneri, 49 af Fiskeri, 536 (149 ved Sukkerfabr.) af Industri, 29 af Handel, 62 af Skibsfart, 228 af forsk. Daglejervirks., 82 af deres Midler, og 53 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svendsmark* med Mølle; *Tøvelde* (gml. Form Tubald, Tupældæ; udtales Tøvle) med Skole; *Bissinge* med Mølle (de tre Byer ligge ved Norets sydl. Bred); *Nøbbøle* (gml. Form Nybølæ), ved Vejen til Grønsund Færge, med Mølle; *Tjørnemark*, ved Vejen til Koster, med Skole; *Koster* (i Vald. Jordb. Coxt, hos Saxo Costa) med Pogeskole og Telefonstation; *Lindemark*, lige S. for den fra Stege førende Storebro, med Forskole, Andelsmejeri, Mølle og en Roesukkerfabrik, der 1896 producerede 13,$_{2}$ Mill. Pd. (anlagt 1883—84, tilhørende Aktieselskabet „De danske Sukkerfabrikker", se under Kbh.); *Udby* med Skole. Saml. af Gaarde og Huse:

Hovedskov, *Rødled Huse* med Andelsmejeri og Forsamlingsbygning (opf. 1894), *Lille Bissinge*. Ved Sydvestkysten af Noret *Rødkilde Folkehøjskole* (opr. 1865 i Tjørnemark, flyttet 1866 til sit nuv. Sted) med teknisk Skole og Havebrugsskole. Paa Nordspidsen af Kosterland *Dampfærgehavn*, anlagt 1893, ved Broen indtil 10 F. Vand; den benyttes udelukkende af Dampfærgen.

Gaarde paa over 12 Td. Hrtk.: *Koster Færgegaard* har $15^1/_4$ Td. Hrtk., 140 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager; 5 Arbejderboliger (Færgeprivilegiet, der har hørt til Gaarden, blev Dec. 1894 solgt til Præstø Amt, som da etablerede Dampfærgeforbindelsen). *Nøbbølegaard* (tidligere Marienlyst) har omtr. 15 Td. Hrtk. *Thorsviggaard* har 13 Td. Hrtk., 107 Td. Ld., alt Ager. *Fælleskovgaard* har 12 Td. Hrtk., 112 Td. Ld. (32 i Stege Købstads Landdistr.), hvoraf 11 Eng, 1 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører Andel i et Græsningsareal af Ulvshale Oredrev i Fællesskab med Udbys Gaardmænd. En Gaard i Tjørnemark har 12 Td. Hrtk., 100 Td. Ld., hvoraf 1 Eng, 2 Skov, Resten Ager; 2 Huse. To Gaarde i Hovedskov have hver omtr. 14 Td. Hrtk.

Stege Lands., der danner en egen Sognekommune, men har Kirke fælles med Stege By og Landdistrikt, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 173. Lægd.

Kosterland var før den i 1872—74 foretagne Tørlægning af Kostervig kun ved en smal Strimmel Land i Forbindelse med Møen; paa Landtangen lod Karl X Gustav anlægge en nu ganske nedpløjet Skanse med Bastioner i de fire Hjørner.

Ved *Lindemark* har der staaet et gammelt Teglværk, ved hvilket der er fundet mange halvbrændte Munkesten; Grunden, 12 Al. i Firkant, var af Kampesten.

Paa Nøbbøle Mark findes en anselig, fredlyst Jættestue. Det 32 F. lange og indtil $5^1/_2$ F. høje Kammer er sat af 24 Sten og dækket med to Overliggere; paa en af Stenene i den 20 F. lange Gang ses flere skaalformede Fordybninger. Fra den inddæmmede Kostervig og fra flere andre Punkter paa Øens Nordvestkyst hidrøre større Fund fra den ældre Stenalder.

Kjeldby Sogn strækker sig fra Sydkysten af Øen næsten op til Nordkysten og begrænses mod V. af Stege Lands. og Landdistriktet og mod N. og Ø. af Elmelunde Sogn. Omtr. paa Midten trænger den østl. Del af Noret sig ind i Sognet. Kirken, N. for Noret, ligger omtr. $^1/_2$ Mil Ø. for Stege. De lavtliggende, noget bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. I den nordl. Del ligger Maglemose. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Stege til Liselund.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 3648 Td. Ld., hvoraf 2292 besaaede (deraf med Hvede 293, Rug 185, Byg 634, Havre 350, Boghvede 2, Ærter og Vikker 87, Blandsæd til Modenh. 207, til Grøntf. 208, Kartofler 20, andre Rodfr. 306), medens der henlaa til Afgræsn. 447, Høslæt, Brak, Eng m. m. 667, Have 42, Skov 41, Moser og Kær 94. Stenmarker 2, Byggegr. 36, Veje, Vandareal m. m. 27 Td. Kreaturhold 1893: 370 Heste, 1686 Stkr. Hornkv. (deraf 1069 Køer), 451 Faar, 842 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $459,_2$ Td. Der var 86 Selvejergaarde med $419,_3$, 1 Fæstegd. med $7,_7$, 144 Huse med $30,_3$ Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1270 (1801: 805, 1840: 1111, 1860: 1356, 1880: 1281), boede i 247 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 39 levede af immat. Virksomh., 807 af Jordbrug, 34 af Fiskeri, 235 af Industri, 27 af Handel, 60 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kjeldbymagle* (Kjeldby ɔ: Byen ved Kilden), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri og Mølle; *Pollerup*.

med Saftstation til Stege Sukkerfabrik; *Ullemark*; *Spejlsby* (gml. Form Spedels-, Spitalsby) med Skole; *Kjeldbylille* med Skole; *Tostrup* (gml. Form

Kjeldby Kirkes Indre.

Tostethorp). — Avlsgaarden *Klosterskovgaard*, under Nordfeld Gods, har $31^1/_8$ Td. Hrtk., 328 Td. Ld., hvoraf 23 Eng, Resten Ager (en mindre Del i Elmelunde S.). Avlsgaarden *Landsledgaard* har 28 Td. Hrtk. (4 i Elmelunde S.), 232 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 6 Skov, Resten Ager.; til Gaarden

høre 4 Huse, en Mølle med Bageri samt $^1/_4$ af Kjeldby Kirketiende. En Gaard i Tostrup har $12^1/_2$ Td. Hrtk., 102 Td. Ld., alt Ager. *Kullegaard* har omtr. 13 Td. Hrtk. *Præstegaarden* har $13^1/_2$ Td. Hrtk., 98 Td. Ld., hvoraf 13 Eng, 6 Skov, $2^1/_3$ Have og Gaardsplads, Resten Ager.

Kjeldby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 172. Lægd. Kirken ejes af flere private.

Kjeldby Kirke, forhen indviet til St. Andreas, er en anselig Bygning af røde Munkesten og bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V. og Sakristi ved Korets Østende. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i den tidligere Middelalder (1. Halvdel af 13. Aarh.) i Rundbuestil; Korbuen er rund. I den senere Middelalder er Koret blevet forhøjet og Hvælvingerne i Spidsbuestil indbyggede, ligesom Taarnet er tilføjet. Fra det overhvælvede Taarnrum, som tjener til Vaabenhus, er der i vestl. Side Indgang til Kirken. Sakristiet er fra ny Tid. I Kirken findes særdeles interessante Kalkmalerier (fremdragne 1889-90 af Prof. Kornerup). De ældste, vist fra Kirkens Opførelsestid, findes i Koret, malede i Friser langs det tidligere Bjælkeloft og nu til Dels dækkede af den senere indbyggede Hvælving; den øverste Frise har Fremstillinger af det gamle, den nederste af det nye Testamente (Herodes, der befaler de tre Konger at sige ham, hvor Jesusbarnet er, de tre Konger, der tilbede Jesusbarnet paa Marias Skød med Omskriften „Hic sunt tres magi", Indtoget i Jerusalem, Nadveren m. m.). I 14. Aarh. maledes Væggene i Skibet som gamle Tapeter med smukke Bordter og en hel „Biblia pauperum"; ogsaa disse Malerier have lidt ved Hvælvingernes Indbygning. Hvælvingerne ere ligeledes blevne malede i 2. Halvdel af 15. Aarh. (Dommedag, Fremstillinger af den hell. Hist. m. m., meget lignende dem, der findes i Nabokirken Elmelunde). Fra sen Tid er ogsaa to Vaabenskjolde, Fikkesenernes og Bøllernes, der ere malede paa et nyere Kalklag over de romanske Bordter i Koret (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 130). Paa den udskaarne, malede og forgyldte Altertavle (restaur. 1859) fra 15. Aarh. findes Fremstillinger af St. Andreas' Legende; Malmstager fra 1512; Prædikestol fra 1586, Degnestol fra omtr. samme Tid; Granitdøbefont med Rebsnoning. De øverste Stolestader bære Munkernes og Skeelernes Vaabener. Kirkeblok fra Fr. II's Tid. I Korets Nordmur staar en af Landets mærkeligste og i kulturhist. Henseende interessanteste Ligsten (før i Korgulvet) fra 2. Halvdel af 14. Aarh. over Henning Moltke, † 1326, hans Hustru Elsebeth, † 1355, og Fru Kirstine (deres Datter?), † 1347, Rigsraad Fikke Moltkes Hustru; de tre afdøde ere paa Stenen gengivne i fuld Figur i Datidens Dragter (se *Løffler*, Gravst. fra Middelald. S. 25). I Sakristiet et Portræt af Sognepræsten Rasm. Gertsen Treschow, † 1708, med Hustru og Børn; smstds. et Portræt af en Kvinde (hans første Hustru?). Den største Klokke, der revnede ved Ringningen over Fr. VI og omstøbtes 1843, var fra 1401 og støbt af Johannes Nicholai. I Taarnrummet findes en mærkelig lille Klokke, „Tinkeklokken", som kun bruges ved Skriftemaal. — Paa Kirkegaarden ligge bl. a. begr. Sognepræsten og Digteren, Konsistorialraad Christen Andersen Lund, † 1833, og Provst Taaffe, † 1885.

Ved Kjeldby, ved Noret, ligger den i sin Tid vidtkendte Helsekilde, der i Middelalderen var en hellig Kilde; den skal dog temmelig tidlig have mistet sin Søgning, da Kippinge paa Falster kom i Ry som Valfartssted. Ved Norets Østspids har der i gamle Dage været en Havn og i Nærheden en Borg „*Gammelborg*", hvis Voldsted imidlertid nu ikke mere ses. Maaske har der her fra Noret været et Vanddrag til Raaby Mose paa Sydkysten.

Ved *Spejlsby* (se Navnet foran) har der ligget en *St. Jørgens Gaard* for spedalske, med tilhørende Kapel. Den er vistnok anlagt i den tidligere Middelalder, men dens Historie er saa godt som ukendt. I 16. Aarh. var den en kgl. Forlening*); 1518 fik Odenseklerken Chr. Pedersen Kaldsbrev til Kjeldby, hvortil St. Jørgens Kapel

*) I „Spidelsby" boede 1420 Væbneren Fikke Lauridsen, og 1510 skrev en af hans Efterkommere Niels Fikkesen sig af S. Da det om sidstnævntes Farmoder Fru Margrethe, Hr. Joh. Fikkesens Enke, hedder, at hun havde „St. Jørgens Kloster paa Møen", har Familien formodentlig været en Slags arvelige Forstandere i Hospitalet. Aar 1528 fik Johan Urne med Hustru Ane Rønnov Brev paa Kongens og Kronens Hospital udenfor Stege mod at give Lemmerne deres tilbørlige Underholdning, og 1536 fik Claus Eggertsen Ulfeld et lignende Forleningsbrev paa Hospitalet.

Henning Moltkes Ligsten i Kjeldby Kirke.

henlagdes som Anneks. Ved Fund. af 1607, fornyet 1618, blev Hospitalet ophævet og dets Jordegods, som bestod i 10 Gaarde i Udby, 4 Gaarde og 5 Huse i Spejlsby og 5 Gaarde og 1 Hus i Ullemark, henlagt til Vartov i Kbh., mod at 8 fattige fra Møen stedse skulde underholdes her; 1685 blev Hospitalsgodset magelagt mod forskellige Kongetiender. Hospitalsbygningen er for længe siden forsvunden; men

endnu 1679 stod der et grundmuret Hus med Taarn tilbage (Hestgarden skal under sin Indkvartering paa Øen have benyttet det). Mulig har det ligget ved Byens nordvestl. Udkant, hvor der er opbrudt gamle Murfundamenter. Kummen til en Granitdøbefont, der henstaar som Vandtrug i en Gaard i Hovedskov, skal hidrøre fra Spejlsby Kapel.

I den nordl. Udkant af Spejlsby findes en næsten fuldstændig planeret Tomt af en gammel Gaard, der har været omgiven af dobbelte Grave.

Elmelunde Sogn gaar tværs over Øen og omgives mod N. og S. af Østersøen (mod S. Hjelms Bugt), mod V. af Stege Lands. og Kjeldby Sogn og mod Ø. af Borre og Magleby Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. 1 Mil Ø. for Stege. De især i Midten højtliggende (højeste Punkt 160 F., 50 M.) og bakkede Jorder ere overvejende lermuldede. En Del Skov mod N. (Fredsk., Skovrider-, Ridefoged- og Forvalterlukke, Kohave); mod N. Gammelsø Mose. Gennem Sognet gaar Landevejen til Liselund.

Fladeindholdet var $^{16}/_{7}$ 1888: 3527 Td. Ld., hvoraf 1744 besaaede (deraf med Hvede 274, Rug 125, Byg 514, Havre 280, Ærter og Vikker 73, Blandsæd til Modenh. 154, til Grøntf. 153, Kartofler 17, andre Rodfr. 153), medens der henlaa til Afgræsn. 452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 762, Have 49, Skov 360, Moser og Kær 68, Byggegr. 36, Veje, Vandareal m. m. 56 Td. Kreaturhold 1893: 270 Heste, 1219 Stkr. Hornkv. (deraf 778 Køer), 660 Faar, 686 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^{1}/_{1}$ 1895: 389,5 Td. Der var 54 Selvejergaarde med 351,6, 2 Fæstegd. med 10,4, 111 Huse med 24,3 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $^{1}/_{2}$ 1890: 882 (1801: 595, 1840: 817, 1860: 954, 1880: 915), boede i 168 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 46 levede af immat. Virksomh., 591 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 6 af Fiskeri, 100 af Industri, 14 af Handel, 1 af Skibsfart, 77 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv. (14 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Elmelunde* (gml. Form Elmelunde; Vidensk. Selsk. Kort har Ermelunde; udtales ogsaa saaledes paa Stedet), ved Landevejen, med Kirke og Friskole; *Hjertebjærg*, ved Landevejen, med Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); *Raabylille* med Skole; *Østermarke*; *Torpe*. *Hovmarken*, Gaarde og Huse. — Hovedgaarden *Nordfeld* har $98^{3}/_{8}$ Td. Hrtk., 1106 Td. Ld., hvoraf 172 Eng (foidum Sø, hvoraf en Del i Borre S.), 324 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 72 Td. Hrtk. Fæste- og Lejegods.

Elmelunde S., der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistr., 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 171. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Klintholm.

Elmelunde Kirke, der ligger højt og tjener som Sømærke, bestaar af Skib og Kor ud i eet med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skibet, er opført i den tidligere Middelalder i Mønstermurværk med afvekslende skraatstillede og vandretliggende Sten (Kamp og Kridt); den oprindelige, slanke Korbue er rund. Senere udvidedes Kirken mod V., og i tidlig gotisk Tid tilføjedes Taarnet, hvis Overdel ombyggedes i den senere Middelalder, ligesom Koret, af Mursten med et Par Kridtstensskifter, og Kirken overhvælvedes, Vaabenhuset er vistnok fra samme Tid, Sakristiet synes at være langt senere. Interessante Kalkmalerier fra 2. Halvdel af 15. Aarh., som meget ligne dem i Kjeldby Kirke (fremdragne 1885—86), i Korets og Skibets Hvælvinger (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 136). Udskaaren og opmalet Altertavle med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1646; Prædikestol med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1649(!); Døbefonten er et Jærnstativ fra 18. Aarh. Degnestolen er fra omtr. 1600. Paa Pulpituret et meget gammelt Trækrucifiks. Foran Alteret Ligsten over Sognepræsten Niels Hansen Borre, † 1630, og Hustru.

Elmelunde var i Middelalderen en Gaard eller Borg, som tilhørte Roskilde Bispestol; 1504 var den forlenet til Eggert Andersen (Ulfeldt), hvis Søn Claus Eggertsen beholdt Lenet, efter at det ved Reformationen var blevet Krongods. Det blev 1596 lagt under Stege. Gaarden var senere ofte Bolig for Møens Lensmænd, saaledes

Corfits Ulfeldt, der som nygift tilbragte Vinteren 1636—37 her med Leonora Christine (paa Altertavlen i Elmelunde Kirke stod indtil den sidste Tid hans Vaaben, men overstrøget med sort); Gaarden, der skal have lidt meget i Grevens Fejde, var dog da saa brøstfældig, at Ulfeld fik Lov af Kongen til at anvende 500 Speciesdaler paa dens Reparation. Ogsaa Amtmændene have haft den til Bolig (Amtmand Plessen, Hestgardens Chef, havde baade Stege og Elmelunde Ladegaard i Forpagtning); 1696 blev den nedlagt og af dens Jorder oprettedes 8 Bøndergaarde.

Nordfeld, den 4. Hovedgaard ved det mønske Godses Salg (se S. 955) solgtes ved Auktion 1774 (Skøde af 1777) for 32,000 Rd. til Landsdommer paa Laaland Jørgen Wichfeld og havde dengang Hovedgaardstakst 40, Bøndergods 424 Td. Hrtk. Wichfeld skødede N. 1787 for 48,275 Rd. til Peder Sølling, hvorpaa den 1806 for 210,000 Rd. blev købt af Kmhr. Chrf. Scholler Bülow († 1830), der tillige s. Aar købte Aalebæksgaard for 35,000 Rd.; efter at Bülow var kommen under Konkurs 1818, bleve begge Gaardene solgte 1820 for 193,000 Rd. til Amtmand Greve C. C. S. Danneskjold-Samsøe († 1823), efter hvis Død de gik over til hans yngste Søn, senere Generalpostdirekt. og Ordenskansler, Greve O. S. Danneskjold-Samsøe († 1894). Nuv. Besidder er hans Søn, Hofjægerm., Teaterchef, Greve C. C. S. Danneskjold-Samsøe. — Hovedbygningen, der 1874 afløste den af Wichfeld 1774—76 opførte, er bygget i 2 Stokværk med takkede Gavle efter Tegn. af Arkitekt Wilsbech. I den omtr. 10 Td. Ld. store, smukt anlagte Have findes et af Godsets Bønder rejst Mindesmærke for den forrige Besidder til Minde om hans Virksomhed for Selvejendoms Indførelse.

Elmelunde S., der tidligere blev kaldt Hjertebjærg, var fra omtr. 1582 til 1602 forenet med Borre S.

Borre Sogn naar fra Nordkysten til nær Sydkysten og omgives mod N. af Østersøen, mod V. og S. af Elmelunde og mod S. og Ø. af Magleby Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger $1^1/_2$ Mil Ø. for Stege. De overvejende ler- og sandmuldede Jorder ere i Midten lavtliggende, idet den S. 953 omtalte Sænkning her gaar tværs over Øen (Borre Sø med Borre Mose, Sømose), men baade den vestl. og østl. Del, hvilken sidste hører til Høje Møen, er højtliggende. Mod S. en Skov (Raaby Oved). Gennem Sognet gaar Landevejen til Liselund.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 4234 Td. Ld., hvoraf 2022 besaaede (deraf med Hvede 248, Rug 211, Byg 576, Havre 286, Ærter og Vikker 112, Blandsæd til Modenh. 194, til Grøntf. 181, Kartofler 30, andre Rodfr. 173, andre Handelspl. 11), medens der henlaa til Afgræsning 469, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1045, Have 48, Skov 77, Moser og Kær 478, Stenmarker 27, Byggegr. 32, Veje, Vandareal m. m. 36. Kreaturhold 1893: 339 Heste, 1525 Stk. Hornkvæg (deraf 947 Køer), 545 Faar, 837 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. var $^1/_1$ 1895: $419_{,8}$ Td. Der var 68 Selvejergaarde med $340_{,1}$ 9 Fæstegd. med $45_{,6}$, 158 Huse med $30_{,8}$ Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1211 (1801: 715, 1840: 1031, 1860: 1158, 1880: 1178), boede i 230 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 84 levede af immat. Virksomhed, 788 af Jordbr., 235 af Industri, 31 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirksomh., 27 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Borre* (gml. Form Burgh, Borø, Borrig), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Drenge- og Pigeskole, Forsamlingshus (opf. 1894), Telefonstation og Postekspedition (Byen har Vandledning, med Indlæg i Husene, fælles med Holme Mejeri); *Nørre-* og *Sønder-Vestud* (*Nørre-* og *Sønderby*) med Mølle (Vingaardsmølle) og Bryggeri; *Aalebæk*, ved Landevejen, med Holme Andelsmejeri og Saftstation samt Redningsstation nær ved Nordkysten; *Nyborre* med Friskole, *Bøgebjærg* Fællesmejeri og Andelsbageri; *Raabymagle* med Skole og *Kobbelhuse*. — *Aalebæksgaard*, under Nordfeld Gods, har $33^7/_8$ Td. Hrtk., 297 Td. Ld., hvoraf 32 Eng, 25 Skov, Resten Ager, samt 16 Td. Hrtk. Fæste- og Lejegods.

Borre S., der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds

og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 170. Lægd. Kirketienden tilhører Ejeren af Liselund.

Borre Kirke, en anselig og meget smuk Bygning, bestaar af Skib og Kor med lige Gavl, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skib og Kor, er opført i sen Rundbuestil (vist i Beg. af 13. Aarh.) af røde Munkesten med rige Murforsiringer. I den senere Middelalder opførtes Taarnet og Vaabenhuset, ligesom Kirken overhvælvedes. Hvælvingerne ere maaske indbyggede, efter at Lübeckerne havde brændt Kirken 1510; Korbuen er da bleven udvidet og gjort spids. Sakristiet, af Kridt- og Mursten i Skifter, har rigt blindingssmykket Kamgavl og flere indridsede Aarstal, hvoraf det ældste er 1516. Aar 1862 restaureredes det Indre, hvorved bl. a. Taarnrummet, der tidligere var Begravelseskapel (nogle Kister uden Navn ere henved 19. Aarh's Midte nedgravede paa Kirkegaarden), blev inddraget i Kirken; 1869—71 undergik Kirkens Ydre en omfattende Restauration. Udskaaren Altertavle fra 1627 med et Billede (Nadveren) i Midten; udskaaren Prædikestol fra 1591; ny Trædøbefont med et Døbefad fra 1639. To

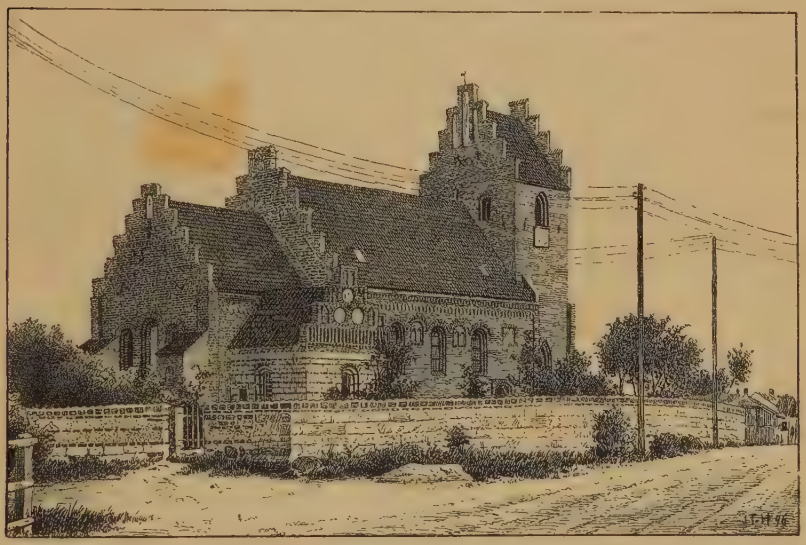

Borre Kirke.

Malmlysekroner, hvoraf den ene fra 1697. Overdele af de gamle Stolestader med de Munkers og Skeelers Vaabener hænge i Taarnet. Under Sakristiet er der en, nu lukket Begravelse med Kister med 6 voksne og 11 Børn fra omkring 1700 (Familien Bülow?).

Landsbyen *Borre* var i Middelalderen en Købstad, som laa ved eller i den Sø (nogle mene, at Byen har ligget paa en Ø i Søen, og Fund af Pæle rundt om Byen til at fastgøre Skibe ved synes at bekræfte dette), der baade mod N. og S. stod i Forbindelse med Havet. Byens Livsbetingelse var det store Sildefiskeri i Øresund, og da det tog af i den senere Middelalder, gik det tilbage for den, og den maatte vige for Stege, tilmed da Indsejlingen til Søen begyndte at tilsande. Endnu 1451 havde Byen dog Magistrat og fik sine Privilegier fornyede af Chr. I, senere af Kong Hans. Sit egentlige Knæk fik B., da Lübeckerne 1510 overfaldt den og ødelagde den i Bund og Grund, og om ogsaa Fr. III fornyede dens Privilegier 1648, var den dog dengang allerede i Virkeligheden ophørt at være Købstad. I Ansøgningen til Kongen — der findes i Præsten Bredals Beretning om Borre fra 1763 i Borre Ministerialbog — om Privilegiernes Stadfæstelse siges, „at Handelen tog mægtig af, efterdi Indløbet var saa tilstoppet, at hvor før kunde gaa store Skibe, kunde da kun gaa Skuder og store Baade". Endnu 1697 strakte dog Borre Sø sig et Stykke S. for Aalebæk og Nyborre og var en halv Mil lang og 200 Favne bred, og endnu 1763

besejledes Indløbet eller Indløbene — nogle have ment, at det nordl. er blevet først lukket — af Baade. Borre Sø er nu kun et Par Td. Ld. Byens Signet, en Kure paa et Vagttaarn, med Omskrift: Sigillum civitatis Borrhensis, er fundet i Præstegaarden. Minder om Byens Herlighed er Navnet paa en lille Eng, „Dommerengen", og en Bjælke fra det gamle Domhus.

Aalebæksgaard oprettedes ved det Møenske Godses Salg 1769 af 16 Bøndergaarde i Aalebæk og købtes da af Amtsfuldmægtig Johannes Jydtmann. Fra 1806 har den haft fælles Ejer med Nordfeld (se S. 962). — Her har dog ogsaa i fordums Tid ligget en stor Gaard, thi 1406 nævnes Væbneren Folmer Jepsen in Alæbæk in Meonia, og 1533 boede her den Møenske Landsdommer Per Friis. — Præsten Vilh. Birkedal († 1892) er født 1809 paa Aalebæksgaard.

Nedenfor den store Risbanke ved Nørre-Vestud er der truffet Rester af en gammel Teglovn, hvori store, røde Munkesten „som de, hvoraf Borre Kirke er bygget" ere fundne.

Ved Raabymagle ligger et fredlyst Dyssekammer.

Sognet kaldes i Roskilde Bispestols Jordebog fra omtr. 1370 Østerburgh (maaske i Modsætning til den Borg, der fordum laa i Fanefjord Sogn), og endnu 1584 træffes Navnet Østerborg.

Magleby Sogn, det østligste paa Øen, omgives mod N., Ø. og S. af Østersøen, mod V. af Borre Sogn. Kirken, mod V. i Sognet, ligger omtr. 2 Mil Ø. for Stege. De højtliggende — kun mod S. er der lavere — og stærkt bakkede Jorder, som for største Delen høre til Høje Møen, ere i den nordl. Del mere ler-, mod S. mere sandholdige. De højeste Punkter paa Klinten (se S. 953), der deles i Lille-Klint mod N. og Store-Klint mod S., ere fra N. til S.: Slotsgavlene, 370 F., 116 M., Taleren 319 F., 100 M., Hylledals Klint, 408 F., 128 M., Forchhammers Pynt, 341 F., 107 M., Dronningestolen, 408 F., 128 M.*), Græderen, 264 F., 82 M., Sommerspiret, 344 F., 108 M., store Stejlebjærg, 335 F., 105 M., Hvidskud, 182 F., 57 M., og Jættebrink. Lidt indenfor Klinten ligge de højeste Punkter, Aborrebjærg, 455 F., 143 M., og Kongsbjærg med trigon. Station, 429 F., 135 M. De vigtigste af „Faldene" ere Jydelejet, Abildgaards Fald, Sandskredsfald, Maglevandsfald og Fruerstuefald. Mod N. ved Lilleskovs Østgrænse ligger „Pomlerende", en dyb Udskæring med et Vandløb, det eneste Sted, hvor der gaar Kørevej til Stranden mellem Fyrtaarnet og Sletten ved Aalebæksgaard. Omtr. $^1/_5$ af Arealet, Strækningerne langs Havet, er dækket med Skov (Klinteskovene og Liselunds Skove, Stubberup Have, Lillesk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen til Liselund.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6618 Td. Ld., hvoraf 2828 besaaede (deraf med Hvede 267, Rug 388, Byg 793, Havre 635, Ærter og Vikker 232, Blandsæd til Modenh. 82, til Grøntf. 231, Kartofler 52, andre Rodfr. 133, andre Handelspl. 15), medens der henlaa til Afgræsning 644, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1395, Have 89, Skov 1465, Moser og Kær 70, Flyvesand og Stenm. 17, Byggegr. 40, Veje, Vandareal m. m. 70. Kreaturhold 1893: 397 Heste, 1748 Stk. Hornkvæg (deraf 1085 Køer), 705 Faar, 959 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 540,$_8$ Td. Der var 57 Selvejergaarde med 401,$_5$, 23 Fæstegd. med 106,$_6$, 142 Huse med 32,$_7$ Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse (overvejende i Fæste og Leje). Befolkningen, $^1/_3$ 1890: 1410 (1801: 988, 1840: 1378, 1860: 1409, 1880: 1444), boede i 246 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 118 levede af immat. Virksomhed (29 i Magleby Realskole), 821 af Jordbr., 36 af Fiskeri, 230 af Industri, 30 af Handel, 2 af Skibsfart, 109 af forsk. Daglejervirksomh., 43 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv. (11 i offtl. Anst.).

I Sognet Byerne: *Magleby* med Kirke, Præstegd., Skole, Realskole med Dimissionsret (opr. 1886), Sparekasse (opr. $^4/_9$ 1892; $^{31}/_3$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 15,972 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden

*) Dronningestolens øverste Del (3—400 Al. lang og 50 Al. bred) styrtede ned 1. Juledag 1868 (ogsaa senere Nedstyrtning).

337 Kr., Antal af Konti 355), Købmandshandel, Mølle (Klinte- eller Østermølle, under Klintholm) og Telefonstation; *Stubberup*, ved Landevejen; *Sømarke*, ved Landevejen, med Købmandshandel; *Busene*; *Mandemarke* med Skole og Købmandshandel; *Budsemarke*. Mod S. *Kraneled Skole*. Paa Øens Sydøstpunkt ligger *Møens Fyr*, et firkantet, hvidt Taarn med hvidt, fast Fyr (Flammens Højde o. H. 80 F., Lysvidde $4^1/_2$ Mil). V. for Fyret ligger „Gammel Skanse". Paa Sydkysten ud for Budsemarke er 1878 af Ejeren til Klintholm anlagt *Klintholm Havn*, delt i en Yder- og en Inderhavn, 10 til 11 Fod dyb; Havnefyr; ved Havnen er Strandkontrolsted og Købmandshandel. — Hovedgaarden *Klintholm* med Avlsgaarde har $120^1/_4$ Td.

Sommerspiret.

Ager og Engs Hrtk. ($2^3/_4$ i Borre S.) og under Skovene $43^5/_8$ Td. Skovskyldshrtk. og Ager og Engs Hrtk., omtr. 1265 Td. Ld. Ager og Eng og 1400 Td. Ld. Skov (Klinteskovene med hele Klinten samt Stubberup Have, Buskene Have og Raaby Oved, sidste i Borre S.); Avlsgaardene ere *Søndergaard* (omtr. 160 Td. Ld.), *Stengaard*, hvor der er Sommerpensionat, *Hunosøgaard*, med Sommerhotel, og *Kobbelgaard*; til Godset høre desuden Fæstegods, bortlejede Huse og Jordstykker af $131^5/_8$ Td. Hrtk., $16^3/_4$ Td. Hrtk. Arvefæstegods samt Magleby Kirke- og Kongetiende, Elmelunde Kirketiende, Stege Lands. Kongetiende og Fanefjord Kirketiende (i alt $275^1/_4$ matr. Tiendehrtk.); ligeledes ejer Klintholms Besidder Ryde Kirke- og Kongetiende og Gurreby Kirketiende, begge paa Laaland (ialt 61 Td. matr. Tiendehrtk.). Ved Maglevandsfaldet er der en Restaurationspavillon.

Hovedgaarden *Liselund* har $32^1/_4$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $6^1/_4$

Td. Skovskyld, 476 Td. Ld., hvoraf 13 Eng (i Borre S.), 256 Skov, Resten Ager; til Godset høre Borre Kirke og 5 Lejehuse, hvorimod det tidligere under Hovedgaarden opførte Fæstegods, 29 Td. Hrtk., nu drives som særlig Ejendom, *Liselund Gods*.

Magleby S., der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 169. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Klintholm.

Magleby Kirke er en ret anselig Murstensbygning (50 Al. lang, 15 Al. bred og henved 20 Al. høj), der bestaar af Skib og Kor, som har lige Gavl og er lige saa højt som Skibet, et 40 Al. højt Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Den ældste Del, Skibet, er opført ved Aar 1200 i Rundbuestil. Taarnet,

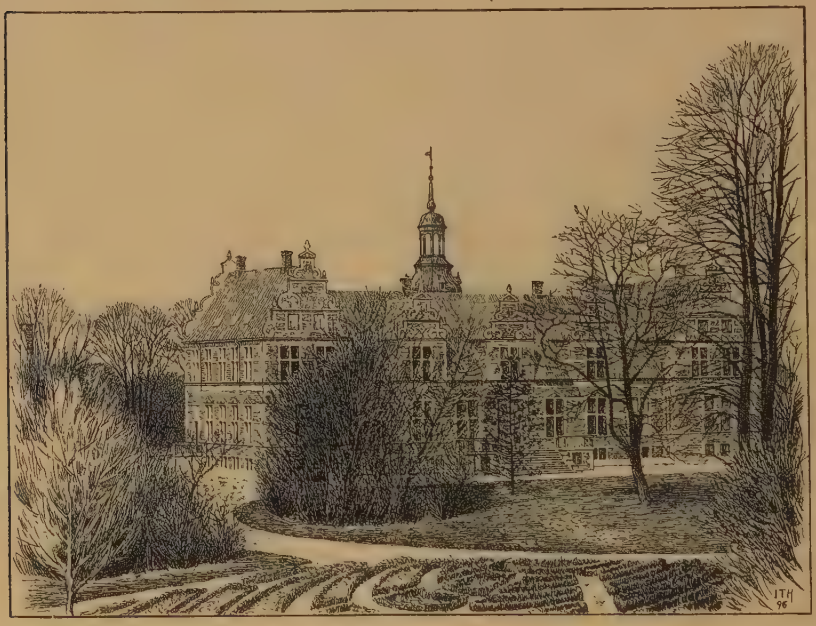

Klintholm.

der er et Tvillingtaarn, er tilføjet senere, vist i sidste Halvdel af 13. Aarh., eftersom Stilen viser, at det hører til Overgangen mellem Rundbue- og Spidsbuestilen. Det har en aflang firkantet Grundform, er i 3 Stokværk og springer mod N. og S. ubetydeligt frem foran Skibets Mure. Det nederste Stokværk er en Forhal, der ved en anselig, noget trykket Spidsbue staar i Forbindelse med Skibet. Forhallen danner eet udelt Rum; i 2. Stokværk er der tværs over Rummet fra V. til Ø. spændt en svær, halvrund Murbue, paa hvilken i 3. Stokværk de to Taarne, hvis indre Sidemure kun ere fjernede 1 Al 4 T. fra hinanden, hvile; Konstruktionen kan tyde paa, at man fra Beg. ikke har tænkt paa at tvedele Taarnet. Taarnene have vist oprindelig haft Spidsgavle i V. og Ø.; men i den nyere Tid have de faaet et fælles Valmtag, og Rummet mellem Murene er blevet udfyldt med Murværk; maaske er den oprindelige Tagkonstruktion bleven ødelagt ved en Brand, og de to Aarstal 1699 og 1765, som staa paa Sydmuren, betegne maaske Tiden for Taarnets Ombygning. I den senere Middelalder er det gamle Kor blevet nedrevet og et nyt med to Hvælvinger opført (paa Gavlen staar: 1758); Skibet er først blevet overhvælvet i 16. Aarh.; Sakristiet med blindingssmykket Kamgavl og Vaabenhuset stamme fra den seneste Middelalder. Kirken har

nu store, rundbuede Vinduer. Udskaaren Altertavle fra 1598 med Chr. IV's Navne træk og Breide Rantzaus og Karine Gøyes Navne og Vaabener; ny Prædikestol; Døbefont af Kridtsten med tikantet Kumme med rige, raat udførte Dyreornamenter m. m. Pulpitur fra 18. Aarh. Epitafium over Sognepræsten Hans Coster, † 1786; foran Alteret Ligsten over Præsten Andreas Ebbesen (den er fra Middelalderen, men uden Aarstal). Den mindre Klokke er meget gammel, men uden Indskrift. (Om Kirkebygningen se *J. Kornerup*, „Gamle danske Kirker med Tvillingtaarne", i Aarb. f. n. Oldk. 1869, S. 28, og *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 233 fl.).

Klintholm, ved det Møenske Godses Salg Hovedgaard Nr. 5, hvortil var henlagt Hovedgaardstakst 91 og Bøndergods 358 Td. Hrtk. samt Magleby Konge- og Kirketiende, solgtes (Skøde af 1777) for 42,358 Rd. C. til Købmand, Agent Ditl. Staal, efter hvis Død den solgtes 1798 for 102,000 Rd. til Justitsr. J. B. Scavenius, Ejer af Gjorslev († 1820). Efter Enkens Død 1825 gik den over til den ældste Søn, Kmhr. P. B. Scavenius († 1868); nuv. Besidder er dennes Søn Kmhr. C. S. Scavenius, der overtog den for 1,8 Mill. Kr. — De ældste Bygninger, der vare opførte af ovennævnte Staal, afbrændte 1819, hvorefter P. B. Scavenius opførte en mindre Hovedbyg-

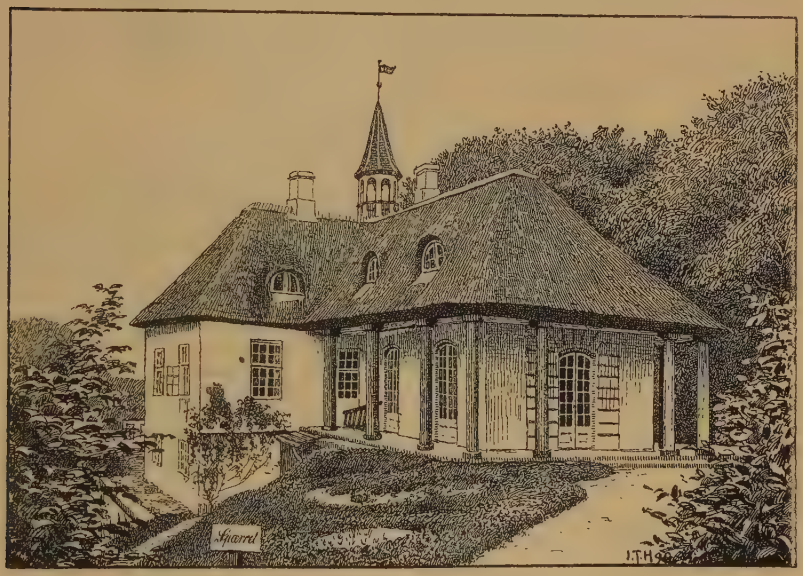

Liselunds gamle Hovedbygning (Slottet).

ning, som staar endnu, men er bleven afløst af en anden Hovedbygning, der er bygget 1873—76 i Renæssancestil i to Stokværk med Kælder og Taarn, opf. af røde Mursten med Forsiringer af Faksekalk efter Tegn. af Arkitekt A. Klein.

Liselund. Fred. III skænkede Jakob Nielsen Dannefer. der skal være født paa Møen, til Belønning for hans kække Bedrift i Svenskekrigen 1658 — han indbragte et svensk Skib med Gods og danske Krigsfanger til Kjøbenhavn — en Del Gods og Bøndergaarde paa Møen, deribl. *Nygaard* i Sømarke, der skal have været en gammel Kongsgaard (1447 nævnes en velbaaren Mand i Møen Jep Nielsen, „som bor i Sømærkæ"). Denne Gaard er Oprindelsen til det nuværende Liselunds Forpagtergaard, idet Amtsforvalter M. Schmit ved det Møenske Godses Salg 1769 købte den nordl. Del af Klinteskoven, forhen Storeskov kaldet, tillige med Sømarke By. Kmhr. P. A. G. B. de la Calmette til Marienborg († 1803), gift med Anna Elisabeth Iselin, købte Godset 1792 for 20,000 Rd. Efter hans Død tilfaldt Liselund hans Søn Kmhr. C. R. B. de la Calmette, hvis Dødsbo solgte L. 1821 for 50,550 Rd. til Kmhr. Fr. Raben-Levetzau-Huitfeldt, † 1828; hans Enke Charl. Emmerentze Baronesse Rosenkrantz-Huitfeldt ejede derefter L. til sin Død 1843 og efterlod den til sine Brødres Børn, Baron Gottl. Rosen-

krantz til Sophiendal († 1884) og Hustru Louise Rosenkrantz. Nuv. Besidder er deres Søn Hofjægermester F. J. V. C. Rosenkrantz. En Del af Godset, det saakaldte „*Liselund Gods*“, tilhører Enkebaronessen. — En ny trefløjet Hovedbygning er opført 1887; den er i 2 Stokværk med Kælder, Kviste og Taarn, opført efter Tegn. af Arkitekt Ph. Smidth. I Nærheden ligger den gamle, 1 Stokværk høje Hovedbygning med et af Søjler baaret fremspringende Tag og et lille Spir, samt det „Norske Hus“, „Schweizerhuset“ og det „Chinesiske Hus“, alle byggede 1792 og monterede fra Tiden. I Forpagterboligen er Gæstgiveri og Sommerpensionat. Den store, smukke Have, der er anlagt af den ældre Kmhr. de la Calmette, er rig paa anselige, meget gamle Træer og skønne Partier, hvoraf især mærkes den store, skovbevoksede Kløft med „Djævlebroen“ og „Kapellet“ (Efterligning af Vilh. Tells K. ved Vierwaldstädtersøen), samt flere kunstige Kanalanlæg og Støtter med franske Indskrifter og i Marmor indhugne Figurer. — Ved *Pomlerende* ligger Telegrafhuset, hvorfra det store nord. Telegrafselskabs Kabel over Bornholm til Rusland er nedlagt.

I Sognet mod S. V. har ligget en By, der forsvandt paa en eneste Nat, om hvilken Begivenhed der i Herredsbogen findes følgende, af Sognepræst Hetting (Præst fra 1685) affattede Beretning: „Decimantium Formindskelse udi Sognet er skeet: Ao. 1625 den 1ste Februar og Natten før Kyndelmisse Dag blef en gandske Bye, kaldet *Brøndshøye*, som laae ved Strandbredden, med folck og Huusze af Havet bortskyllet, da det ved Vandfloed gik højt op paa Landet: Huilcken Bye icke siden er bleven bygt, var och iche Sædeland til dend By, men der var een Ladested for de Lybske og Huuszene af Kjøbsteds Bygning, og nogle nærede sig af Fiskerier og deraf gafve till Præsten, da fiskeri i de Tider var meget god for Landet“.

Af de henved 150 Gravhøje, som ere talte i dette Sogn, er endnu et stort Antal bevaret, saaledes 85 i Klintholms Skove. Østl. i Klinteskoven ligger det saakaldte „*Klintekongens Skatkammer*“, hvori vejfarende fordum ofrede Smaamønt; det er en lille, af 4 Sten bygget Gravkiste, formentlig hidrørende fra Broncealderen. Ved Sømarke er der fredlyst en Høj, hvori et polygont Dyssekammer med Gang; paa Dækstenen over Gangen saas en Mængde skaalformede Fordybninger (et Lyn har nu spaltet Stenen). Et større Smykkefund fra Vikingetiden, omfattende bl. a. flere Armringe af Guld og Sølv, en Perle og en Halskæde af Sølv med vedhængende Thorshammer, er gjort ved Mandemarke.

Damsholte Sogn omgives af Stege Lands., Østersøen, Fanefjord Sogn og Ulvsund. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Stege, ligesaa langt N. Ø. for Grønsund Færge og $^3/_4$ Mil S. Ø. for Koster Færge. De ikke videre højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere mergel- og lerholdige med temmelig stærk Sandblanding paa enkelte Steder. Øen *Borren* (i Vald. II's Jordeb. Borghund), omtr. 100 Td. Ld., er nu landfast. En Del Skov (Strandsk., Storkesk., Øster Grønved Sk., Nylukke Sk., Gml. Dyrehave). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Stege til Grønsund Færge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6807 Td. Ld., hvoraf 3610 besaaede (deraf med Hvede 452, Rug 394, Byg 908, Havre 533, Boghvede 7, Ærter og Vikker 134, Blands. til Modenh. 435, til Grøntf. 284, Kartofler 33, andre Rodfr. 404, andre Handelspl. 13), medens der henlaa til Afgræsning 764, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1541, Have 96, Skov 501, Moser og Kær 150, Byggegr. 53, Veje, Vandareal m. m. 91 Tdr. Kreaturhold 1893: 569 Heste, 2513 Stkr. Hornkv. (deraf 1609 Køer), 674 Faar, 1451 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 643,$_9$ Td. Der var 78 Selvejergd. med 455,$_1$, 31 Arvefæstegd. med 135,$_7$, 3 Fæstegd. med 9,$_7$, 240 Huse med 43,$_4$ Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2016 (1801: 1256, 1840: 1594, 1860: 1808, 1880: 2094), boede i 375 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 86 levede af immat. Virksomh., 1331 af Jordbrug, 57 af Fiskeri, 263 af Industri, 22 af Handel, 164 af forsk. Daglejervirksomh., 46 af deres Midler, og 47 var under Fattigv. (31 i offtl. Anst.).

I Sognet *Damsholte Kirke*, ved Landevejen, i Nærheden Præstegd., Andelsmejeri og Saftstation for Lindemark Sukkerfabrik, og Byerne: *Ebbelnæs* med Skole, Pogeskole og Fattiggaard (opf. 1868, Plads for 45 Lemmer); *Store Lind*; *Sprove* med Skole, Pogeskole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Røddinge* med Fællesmejeri og Bageri; *Nørre Frenderup* med Mølle; *Sønder*

Frenderup; *Liseby*; *Rytsebæk*; *Hjelm* med Skole og Pogeskole. Samlinger af Gaarde og Huse: *Hjelmskobbel*, *Borren Sprove*, *Ny Ebbelnæs* og *Lille Lind*. — Hovedgaarden *Marienborg*, med Parcelgaardene *Egelykke* og *Kostervig*, har $164^{3}/_{4}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $13^{1}/_{4}$ Td. Skovskyld, 2139 Td. Ld., hvoraf 203 Eng, 606 Skov, Resten Ager; til Godset høre af Fæstegods $20^{3}/_{8}$ og af Arvefæstegods 179 Td. Hrtk. samt et Teglværk og Damsholte Sogns Konge- og Kirketiende (noget af Godset ligger i Stege Lands. og Fanefjord S.). Ved Marienborg er 1893 indrettet en Efterskole, der opretholdes ved Renterne af et af P. A. Tutein 1861 stiftet Legat.

Damsholte S., der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Lands-

Marienborg.

tingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt (tillige med Tærø og Langø af Kallehave S.) 2. Udskrivningskr.' 174. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Marienborg.

Damsholte Kirke, der først er opført, efter at Sognet ved Reskr. af $^{11}/_{11}$ 1740 var blevet udskilt af Stege Landsogn*), og som indviedes $^{17}/_{4}$ 1743, bestaar af Skib (uden Kor) med fladt Loft, et lille Taarnspir paa Vestgavlen og et Gravkapel mod N. Altertavlen (Christus) er malet af C. Eckersberg; den runde Prædikestol er anbragt over Alteret; Døbefont af Træ. Langs Kirkens tre Sider er et paa Træsøjler hvilende Pulpitur. I det for Familien Calmette opførte Gravkapel, der er prydet med ioniske Lissener, findes 5 Kister med Ligene af Gehejmer. Kmhr., Amtmand over Møen P. A. G. B. de la Calmette, † 1803, hans Hustru Anna Elisabeth Iselin, † 1805 (to Marmorkister), hans Broder Kmhr. Ch. L. de la Calmette, † 1811, og hans Søn Ch. R. de la Calmette, † 1820, samt dennes Hustru, † 1877. Desuden findes i Kapellet et Marmor-

*) Beboerne kalde Damsholte S. endnu undertiden *Ny-Sogn*. Se Anekdoten om Stege Landsogns Adskillelse, foranlediget ved Sognepræsten, Provst Nic. Jægers Ord til Chr. VI, bl. a. i Paludan, I S. 484.

krucifiks og to Gibsbuster af P. A. G. B. de la Calmette og Hustru. Ved den ydre Sydmur af Kirken staa to Ligsten (før i Gulvet foran Alteret), den ene over E. B. Rantzau, den anden over Magn. Beringskjolds Svigermoder Oberstlieutenantinde v. Cappelen, † 1770. — Paa Kirkegaarden en Jordhøj med muret Hvælving, hvori hvile Hofjægermester P. A. Tutein, † 1885, og Hustru; i Hvælvingen en Broncebuste af ham.

I *Rødding*e har der været et Hellig Eriks Gilde, hvis Skraa endnu er bevaret (se S. 948). Sigilstemplet, fra den ældre Middelalder, opbevares i Nationalmuseet.

Hvor *Marienborg* nu ligger, laa ved Midten af 17. Aarh. to Fæstegaarde, Nygaarde, der siden bleve sammenlagte og kaldtes *Nygaard* (ikke at forveksle med N. i Magleby S., se S. 967). Aar 1685 fik Gardens Chef, Møens Amtmand S. Chrf. Plessen Tilladelse til at lade den ombygge og herskabelig udstyre til Bolig for sig, naar han opholdt sig derovre. Ogsaa de næste Amtmænd havde Nygaard som Embedsbolig, saaledes C. G. Moltke, der døde her 1728, og Gehejmer. F. C. Møsting (hvis Søn L. S. Møsting, bekendt som Gehejmestatsminister, fødtes her 1759). Da Gaarden ved de Møenske Godsers Salg 1769 blev bestemt til Hovedgaard i Godset Nr. 1, købtes den (Hoved-

Klekkende Høj.

gaardstakst 71, Bøndergods 294 Td. Hrtk.) ved Auktionen $^{19}/_{9}$ 1769 af Bønderne for 47,050 Rd.; men da de ikke kunde stille den lovede Kaution, blev Godset Dagen efter solgt til Regimentskvartermester Esaias Fleischer og Kmhr. Magn. Beringskjold; Købet omfattede tillige 6 Kirker og en Del Strøgods, saa at hele Købesummen blev 83,000 Rd. Beringskjold blev kort efter Eneejer og opkaldte Gaarden efter sin Hustru Marie Christine Cappelen; 1777 skødede han, efter flere Transaktioner med den svenske Baron Niels Gyllenstjerna, Marienborg med sit øvrige Gods paa Møen for 102,000 Rd. til dav. hollandske Minister Ch. F. Bosc de la Calmette († 1781), fra hvem det gik over til Sønnen P. A. G. B. de la Calmette († 1803), tillige Besidder af Stamhuset Rosenfeld, og dennes Søn Ch. R. B. de la C. († 1820). Godset solgtes derefter 1821 for 228,000 Rd. til P. A. Tutein, senere Hofjægermester († 1885), som 1874 for 130000 Rd. tilkøbte den tørlagte Kostervig (omtr. 450 Td. Ld.). Aar 1888 købtes Godset af den nuv. Ejer, Hofjægermester Greve H. V. Moltke. — Den tofløjede Hovedbygning er opført 1853—54 af gule Mursten i tre Stokværk med et 40 Al. højt Taarn; 1853 er der tilbygget en tredje, nordl. Fløj efter Tegn. af Arkitekt Berg; til Bygningen hører en særdeles smuk Have og Park samt Dyrehave med Kanaler, kunstige Anlæg m. m. og

mange sjældne Træer, anlagt af P. A. G. B. de la Calmette. Af sjældne Træer nævnes flere Eksemplarer af Pseudotsuga Douglasii (Douglasgran), hvoraf et er 45 F. højt, en Betula verrucosa (Vortebirk), hvis Stamme er 7 F. i Omf., en 70 F. høj Carpinus Betulus (Avnbøg), en 102 F. høj Populus canescens (Graapoppel), hvis Stamme er 11 F. 6 T. i Omf., en Salix alba (Hvid Pil), hvis Krone er 66 F. i Gennemsnit, og hvis Stamme er 12 F. 10 T. i Omf., en 80 F. høj Liriodendron Tulipifera (Tulipantræ), en 70 F. høj Tilia parvifolia, en 100 F. høj Acer dasycarpum (hvid Ahorn), en 90 F. høj Juglans nigra, en 54 F. høj Sophora japonica og en 60 F. høj Gleditschia triacanthus. — Paa en Høj i Dyrehaven staar en 5 Al. høj Granitsten med Marmorportrætmedaillon, rejst 1871 til Minde om P. A. Tutein.

Faa Sogne i Landet have saa mange store og velbevarede Jættestuer at opvise som Damsholte S. Det ejendommeligste af Monumenterne er „*Klekkende Høj*“ ved Røddinge, hvis 29 F. lange og 4 F. høje Stue ved to tværstillede Sten er afdelt i to Kamre, hver med en noget over 20 F. lang Gang; Væggene i Stuen dannes af 20 Sten, over hvilke der hviler 7 Dæksten. En Jættestue paa Hjelm Mark har et 28 F. langt og $4^1/_2$ F. højt Kammer, og i en Jættestue ved Sprove („Kong Asgers Høj“) og i en anden ved Gaarden Sparresminde ere Kamrene 32 F. lange og 5—$5^1/_2$ F. høje. Alle disse Jættestuer ere fredlyste. Jættestuen ved Hjelm blev 1853 undersøgt af den geol.-antikv. Kommission; der fandtes omtr. 15 Skeletter og ved disse et større Antal Spydspidser og Flækker, nogle Smalmejsler, en Stridsøkse, en Del Ravperler og Skaar af henved 40 Lerkar (se *Worsaae*, Overs. over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1853 Nr. 5 og 6). Ogsaa de andre Jættestuer ere undersøgte.

Fanefjord Sogn, det sydvestligste paa Øen, omgives af Damsholte Sogn, Østersøen, Grønsund og „Letten“ eller Vandet mellem Møen og Bogø. Kirken, ved en Vig af Grønsund, „Fanefjord“ (i hvis Indløb den lille Malurtholm), ligger noget over $1^3/_4$ Mil S. V. for Stege og $^1/_3$ Mil Ø. for Grønsund Færgegaard. De ved Kysterne lavtliggende, men længere inde i Landet mere højtliggende Jorder (højeste Punkt er Præstebjærg, med trigon. Stat. og vid Udsigt, 151 F., 47,4 M.) ere gennemgaaende bakkede og af god ler- og sandmuldet Beskaffenhed. „Madses Klint“ ved Sydøstkysten, 64 F., 20 M., indeholder Brunkul, som dog for det meste er bortskyllet. En Del Skov mod S. Ø. (Fanefjord Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Stege til Grønsund Færge.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 6289 Td. Ld., hvoraf 3476 besaaede (deraf med Hvede 365, Rug 504, Byg 860, Havre 468, Boghvede 2, Ærter og Vikker 129, Blandsæd til Modenh. 405, til Grøntf. 315, Kartofler 54, andre Rodfrugter 371), medens der henlaa til Afgræsn. 542, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1543, Have 81, Skov 428, Moser og Kær 32, Byggegr. 59, Veje, Vandareal m. m. 128 Td. Kreaturhold 1893: 610 Heste, 2269 Stkr. Hornkv. (deraf 1502 Køer), 917 Faar, 1448 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 617,0 Td. Der var 158 Selvejergaarde med 533,4, 2 Fæstegd. med 7,6, 302 Huse med 66,2 Td. Hrtk. og 58 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 2306 (1801: 1297, 1840: 1905, 1860: 2243, 1880: 2353), boede i 498 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 91 levede af immat. Virksomh., 1498 af Jordbrug, 45 af Fiskeri, 351 af Industri, 61 af Handel, 20 af Skibsfart, 142 af forsk. Daglejervirksh., 68 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet *Fanefjord Kirke* (gml. Form Faunefiord, Fauffnefiord) og Byerne: *Vindebæk* med Telefonstation; *Haarbølle* (udtales Harbølle) med Skole og Forskole, Mølle, Bageri, Købmandshandel og Telefonstation; *Vollerup* med Præstegd., Friskole, Andelsmejeri og Telefonstation; *Kogseby* med Mølle; *Store-Dame*, ved Landevejen, med Skole og Forskole, Saftstation for Sukkerfabrikken i Lindemark, Andelsmejeri, Mølle, Bageri, Købmandshandel og Telefonstation; *Lille-Dame*, *Tostenæs* med Skole, Mølle, Bageri og Bryggeri; *Lerbæk*, ved Landevejen, med Bageri; *Askeby*, ved Landevejen, med Mølle og Postekspedition. *Hovmarken*, Gaarde og Huse. Saml. af Huse: *Damekobbel* med Skole og Mølle, *Haarbøllekobbel*, *Vollerupkobbel*, *Tostenæs-*

kobbel m. m. Desuden *Grønsund Færgegaard* med Overfart til Stubbekjøbing (Dampskibsfart) og Næsby Færge paa Falster.

Fanefjord S., der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 175. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Klintholm.

Fanefjord Kirke, beliggende paa en Bakke ved Kogseby Mark, er en af Mursten opført meget stor Bygning (57 Al. lang, 16 Al. bred) og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutning, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skibet, stammer fra omtr. 1300 og er opført i Spidsbuestil; mod N. og S. er der spidsbuede Indgangsdøre; et smalt, spidsbuet Vindue mod N. er tilmuret; Korbuen er spids. Hvælvingerne, der ere senere indbyggede, hvile paa Piller i Kirkens Midte, saaledes at Kirken er toskibet. Sydmuren understøttes af svære Stræbepiller. Det med fladt Loft og rigt blindingssmykket Gavl forsynede Kor er opført i 15. Aarh. i Stedet for et ældre. Taarnet med Kamgavle, der vende mod N. og S., er vist fra samme Tid som Koret; det nederste, overhvælvede Rum er aabent ind til Skibet. Vaabenhuset, ligeledes fra Middelalderen, er senere ombygget (1724?). Plumpt udskaaren Altertavle fra 1634; lignende Prædikestol omtr. fra samme Tid; Døbefont af Kamp. I Stolestaderne Rester af Stole fra omtr. 1550. I Koret Ligsten over Alb. Ifversøn af Grønsund Færgegd. og i Taarnet over Jørgen Lorentz Grahner, † 1694. Den største Klokke er fra 1495.

Dyssekammer ved Vollerup.

Paa Haarbølle Mark, tæt ved Grønsund, skal i gammel Tid have staaet et Kapel. — Ved Vollerup har der været en Kilde, „*Blodkilden*", og i Skellet til Kogseby har der ligget en stor, tilhugget Granitsten („i Form af en Ligkiste"), „*Pilegrimsstenen*", hvortil der knytter sig flere Sagn. — Ved Askeby ses Tomten af en gammel Borg, „*Hovgaarden*", der har været omgiven med Grave og Vold; Murrester ere aldrig opløjede her. — Yderst i Færgegaardsmarken ved Grønsund er der en omtr. 1 Td. Ld. stor Borgplads, „*Borgvold*", der paa Landsiden er omgiven af dobbelte Grave.

Paa Haarbølle Mark ligger „*Grønjægers og Fanes Sal*", en særdeles velbevaret, fredlyst Langdysse med den usædvanlige Længde af 314 F.; den indeslutter 3 Kamre og er omsat med 130 Randsten, der staa meget regelmæssig og tæt. Fredlyst er endvidere ved *Vollerup* et smukt, firsidet Dyssekammer af typisk Form, 7 F. langt og $3^1/_2$ F. bredt; Sidestenen mod S. Ø. er paa vanlig Vis lavere end de tre andre. — Paa Haarbølle Oredrev ved Øens Sydvestspids ligger en Skanse.

Nyord Sogn, det mindste Sogn i Herredet, er en lille Ø ved Møens Nordvestkyst, fra N. Ø. til S. V. omtr. $^1/_2$ Mil, adskilt fra Halvøen Ulvshale ved Ulvshaleløbet og fra Sjælland ved Bøgestrømmen, og ligger noget over 1 Mil N. V. for Stege og $^3/_4$ Mil N. N. Ø. for Kallehave Færgegaard. De for det meste lavtliggende og jævne Jorder (højeste Punkt 50 F., 15 M.) bestaa, med Undtagelse af den sydvestlige Del, af Engstrækninger, deri indbefattede de mod N. beliggende ubeboede Øer *Ebbenæsholm*, *Krageholm* og *Bredeholm*. Til Sognet hører den i Østersøen isoleret beliggende *Ægholm*.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 937 Td. Ld., hvoraf 142 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 39, Byg 45, Havre 12, Ærter og Vikker 33, Blandsæd til Modenh. 2, Kartofler 2), Høslæt, Brak, Eng m. m. 767, Have 7, Byggegr. 9, Veje, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1893: 51 Heste, 226 Stk. Hornkv. (deraf 145 Køer), 306 Faar og 52 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: 44,$_0$ Td.

Der var 19 Selvejergaarde med 42,7, 31 Huse med 0,1 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 330 (1801: 177, 1840: 255, 1860: 295, 1880: 341), boede i 69 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 10 levede af immat. Virksomh., 73 af Jordbrug, 3 af Fiskeri, 12 af Industri, 12 af Handel, 188 af Skibsfart, 25 af forsk. Daglejervirksomh., og 6 af deres Midler. Den vigtigste Næringsvej for Nyorderne eller, som de kalde sig, Nordboerne (Øen kaldes „Nords Land") er Skibsfarten og Lodseriet — en Lodsoldermand og 13 Lodser —, hvori ogsaa Hartkornsejerne deltage. Ved Udg. af 1897 var paa Øen hjemmehørende 18 Skibe, 4 Baade og 30 Joller.

Øen har kun een By, *Nyord* med Kirke, Præstegd., Skole, Havn (anl. 1885, under Udvidelse 1898), Lodseri (paa en Bakke V. for Byen findes et Stillads, „Møllestangen", til Udkig for Lodserne) og Fællesmejeri.

Nyord, der danner en egen Sognekommune, hører under Møenbo Herreds Jurisdiktion (Stege), Møens Amtstue- og Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr. 176. Lægd. Kirken tilhører Kommunen. Præsten er tillige Skolelærer.

Nyord Kirke, i Præsteboligens Have, er opført 1846 (indviet 16/12) efter Tegn. af Tømrermester Glahn i Nykjøbing F., efter at det paa Foranledn. af Provst D. Smith, Stege, ved kgl. Reskr. af 23/5 1845 var blevet bestemt, at Øen skulde udskilles fra Stege Landsogn og være et eget Pastorat. Kirken er en ottekantet, grundmuret Bygning (omtr. som Frederiksberg Kirke ved Kbh.), 20 Al. i Gennemsnit, med gibset Loft, der hævede sig efter Tagets Form, saa at Kirken indvendig havde en Højde af 14 Al.; i Spidsen af Taget var et lille Spir. Ved en Restauration 1888—89 sænkedes Loftet, saa Kirken nu kun er 10 Al. høj, og Spiret nedtoges; Klokken hænger nu i et Klokkestativ ved Siden af Kirken. Udvendig over Døren findes Chr. VIII's og Dronnings Navnetræk med Krone over, af støbt Jærn. Altertavlen er en Gibsafstøbning af Thorvaldsens „Christus og Disciplene i Emaus", modelleret paa Nysø for Kirken i Jungshoved; egetræsmalet Prædikestol med Himmel; Døbefont af Terrakotta. I Loftet et tremastet Skib („Christiane Marie 1808") og en 1896 af Chr. IX skænket Lysekrone og 3 Lampetter.

Nyord, i Vald. II's Jordeb. *Nyorth* (se *O. Nielsen*, Bland. til Oplysn. om dansk Sprog I S. 178, der afleder det af Warth, ɔ: en Varde, et Vagthold), har ingen Gravhøje eller Stengrave at opvise, men paa den anden Side fattes der ikke Vidnesbyrd om, at der i Oldtiden har været Mennesker paa Øen; ved Strandbredden langs Vesternæs, Øens vestligste Spids, er der opsamlet et stort Antal Spaaner fra Tilhugningen af Flintredskaber, foruden flere saadanne af primitiv Form. For øvrigt er den vistnok forholdsvis sent bleven regelmæssig beboet, og de ofte paa Øen forekommende Fornavne som Jan, Gert og Bo ligesom Beboernes Udseende kunde lede Tanken hen paa frisisk Indvandring; mulig kan dog ogsaa denne Ejendommelighed med Hensyn til Navne og Udseende hidrøre fra en temmelig ny Tid, nemlig fra Fred. IV's Forsøg paa at gøre Møen med omliggende Øer til en Koloni for Sømænd. Allerede i 16. Aarh. var der Lodser paa Øen, men næppe endnu Agerdyrkning. I nyere Tid hørte Øen til Jungshoved Len og efter 1660 til Jungshoved Amt (se S. 939); 1668 skødede Chrf. Parsberg den til sin Søster Fru Else Parsberg, Enke efter Laur. Ulfeldt. Da Regeringen ved Auktion 1769 solgte det Møenske Gods, købte Øens 20 Gaardmænd den tillige med Konge- og Kirketienden (55 Td. Hrtk.) for 3903 R. C.

Lodseriet ejede indtil Dec. 1897 — da Fonden indlemmedes i Danmarks Lodsers Fællespensionskasse — en Pensionsfond paa 57,636 Kr., af hvis Renter afgaaede Lodser, Lodsenker og uforsørgede Børn understøttedes, og hvis Oprindelse er følgende: Dec. 1808 under Krigen med Sverige strandede paa Nyords Grunde en svensk Galease, hvis Mandskab for ikke at falde i Krigsfangenskab forlod Skibet, og Nyords Lodser bemægtigede sig da Skibet; det ved Salget af Skib og Ladning indkomne Beløb deltes lige mellem Lodserne og Kongen, og Fr. VI skænkede ved Reskr. af 9/6 1809 sin Del til en Understøttelsesfond for Øens afskedigede Lodser, deres Enker og efterladte Børn indtil deres 15. Aar. — Befolkningen har som paa flere af de afsides liggende, smaa danske Øer et eget Præg og en Tilbøjelighed til at være sig selv nok og udelukke fremmede. Enhver konfirmeret Dreng uden Undtagelse kommer til Søs.

Litt.: *D. Smith*, Øen Nyords Kirkes Indv., med Afbildn. af Kirken, Kbh. 1847.

Bogø Sogn bestaar af Øerne *Bogø*, omtr. 1/2 Mil fra N. til S. og 3/4 Mil fra Ø. til V., den mindre Ø *Farø* (med den ubeboede Holm *Krage-*

tinget), omtr. $^1/_8$ Mil lang og bred, ved Bogøs Nordvestspids og den lille *Barholm* ved Bogøs Sydøstspids. Øerne ligge i Farvandet mellem Sjælland, Møen og Falster og skilles fra Møen ved Letten og fra Falster ved Sortsø Gab og Grønsund. Kirken, paa Bogøs Nordside, ligger omtr. $2^1/_4$ Mil V. S. V. for Stege, noget over $^1/_2$ Mil N. for Stubbekjøbing og $^1/_2$ Mil S. for Sjællands Kyst. Bogøs Jorder ere temmelig højtliggende (højeste Punkt mod Ø., 107 F., $33,_6$ M.), bakkede, lermuldede og frugtbare; højeste Punkt paa den temmelig jævne Farø er 35 F., 11 M. Vandet mellem Bogø og Farø (Melvig Strøm) har saa ringe Dybde, at man ved almindelig Vandstand kan køre mellem Øerne. Paa Bogøs Østkyst ligger Østerskov.

Fladeindholdet var $^{16}/_7$ 1888: 2470 Td. Ld., hvoraf 1170 besaaede (deraf med Hvede 99, Rug 235, Byg 344, Havre 193, Ærter og Vikker 54, Blandsæd til Modenh. 141, til Grøntf. 30, Kartofler 30, andre Rodfrugter 44), medens der henlaa til Afgræsn. 267, Høslæt, Brak, Eng m. m. 677, Have 37, Skov 218, Moser og Kær 23, Byggegr. 29, Veje, Vandareal m. m. 49. Kreaturhold 1893: 238 Heste, 873 Stkr. Hornkv. (deraf 591 Køer), 444 Faar, 555 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. var $^1/_1$ 1895: $223,_6$ Td. Der var 57 Selvejergaarde med $179,_9$, 226 Huse med $43,_3$ Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $^1/_2$ 1890: 1243 (1801: 542, 1840: 950, 1860: 1095, 1880: 1233), boede i 277 Gaarde og Huse og fordeltes efter Erhverv saaledes: 115 levede af immat. Virksomh. (31 Elever i Real- og Navigationssk.), 461 af Jordbr., 23 af Fiskeri, 174 af Industri, 36 af Handel, 284 af Skibsfart, 77 af forsk. Daglejervirks., 71 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv. Skibsfart og Fiskeri (se S. 954) er af meget stor Betydning.

Paa Bogø Byen: *Gammelby* (eller *Bogø By*) med Kirke, Præstegd., Kommunskole med Realundervisning (7 Klasser med 3 Lærere og 2 Lærerinder, omtr. 180 Elever) med Tilskud fra Stat og Amt, Forsamlingshus (opf. 1886), Navigationsskole (opr. 1865 af Folketingsmand Chr. Berg; indtil Udg. af 1897 har den i alt haft 1342 Elever), privat Realskole (ligeledes opr. af Berg 1887 sammen med Chr. Wad), Sparekasse (opr. $^1/_{12}$ 1873; $^{31}/_4$ 1896 var Sparernes saml. Tilgodehav. 122,800 Kr., Rentefoden $3^3/_5$ pCt., Reservefonden 5856 Kr., Antal af Konti 507), Telegrafstation, Andelsmejeri, Fællesmejeri, 2 Bagerier, handlende, Haandværkere, Gæstgiveri og Badehotel („Søvang") samt Mindesmærke for Chr. Berg, † 1891 (rejst $^5/_6$ 1897; det bestaar af en Granitsokkel med en af R. M. Andersen modell. Buste); *Nyby* med Mølle og Anlægsbro („Lindebro") med dagl. Dampskibsforbindelse med Stubbekjøbing; ved Broen 7 F. Vand. Ud for *Skaaningegaarde* (3 Gaarde) ligger paa Nordkysten *Skaaningebro* med Landingssted. — *Farø* (omtr. 150 Td. Ld.) har 3 Gaarde. Lodsen for Bogø bor i Stubbekjøbing.

Bogø S., der danner en egen Sognekommune, hører under Stubbekjøbing Herreds Jurisdiktion (Stubbekjøbing), Møens Amtstue- og Stubbekjøbing Lægedistrikt, 3. Landstingskreds og Præstø Amts 6. Folketingskr. samt 2. Udskrivningskr.' 178. Lægd. I gejstlig Henseende hører Sognet under Laaland-Falsters Stift (Falster Nørre Herred). Kirken tilhører Sognets Gaardejere.

Bogø Kirke bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod Vest og Vaabenhus mod Syd. Den ældste Del, hvoraf kun Kirkens Sydmur staar, er opført i den tidligere Middelalder af utilhuggen Kamp i Rundbuestil; et tilmuret, rundbuet Vindue ses; Skibets Nordside er af Munkesten. I den senere Middelalder er Koret blevet ombygget af Mursten med takket, blindingssmykket Gavl ligesom Vaabenhuset; fra samme Tid stammer Taarnet, hvis nederste Rum er aabent ind til Kirken, som har Hvælvinger, der vist først ere indbyggede efter Reformationen. Ved en Restauration 1867—68 forhøjedes Taarnet 10 Al. Udskaaren Altertavle (hvidmalede Figurer) fra 1655 (paa Loftet findes Rester af en Altertavle fra den katolske Tid); udskaaren Prædikestol samtidig med Altertavlen; Granitdøbefont. Malmstager fra 1644. I Taarn-

rummet et Krucifiks fra seneste Middelalder. I Kirken hænge 3 Skibe. Den ene Klokke, med Indskrift: help got und Maria, er fra 1451.

Der kendes paa *Bogø* (i Vald. II's Jrdb. *Bokø*) 4 Jættestuer, 10 Langdysser og 5 Dyssekamre foruden henved 20 Gravhøje. Flere af disse Monumenter ere endnu bevarede, saaledes i Østerskov en Jættestue og 6 Langdysser. Smstds. findes ogsaa nærved en Eng, der strækker sig ud mod Havet, en af Vold og Grav omgiven Borgplads. Endvidere skal der have ligget et „Slot" ved Øens Nordkyst paa den saakaldte „*Hovgaards Banke*"; der er oppløjet røde Mursten her, men Pladsen er i øvrigt helt udjævnet. Ogsaa tæt Ø. for Gammelby synes der at have været en middelalderlig Bygning; der er i alt Fald her opbrudt store, røde Mursten, og der; er fundet en Jærnnøgle. — Paa *Farø* findes ingen jordfaste Oldtidsmonumentert men et større Fund af ældre Stenalders Flintsager, fra den sydlige Kyst, viser, at Øen har været beboet i Oldtiden.

Ved Vestkysten ved Sortsø Gab ligger der to Skanser.

Bogø blev lagt til Møens Amt 1689. — *Bogø* (146 Td. Hrtk.) købtes ved det Møenske Godses Salg 1769 af Øens Beboere for 18,456 Rd. C. — *Farø* blev ved Reskr. af $^{25}/_{1}$ 1805 lagt til Bogø Sogn.

TILLÆG OG RETTELSER TIL ANDET BIND

S. 4, L. 12 f. n. If. Lov af $^{29}/_{3}$ 1893 ere de 3 Sogne henlagte til Voldborg Herred.
S. 5, L. 9. Storm, l. Sterm.
S. 7, L. 7. Taarnet fik et firsidet, tilspidset Tag; omtr. 1823 forhøjedes Murene med 8 Alen, og det flade Tag lagdes; 1897 fik Taarnet et nyt Spir.
S. 7, L. 1 f. n. Fr. II, l. Fr. III.
S. 9, L. 16. 16. Aarh., l. 17. Aarh.
S. 13, L. 4. Om denne Altertavle se *Fr. Beckett*, Altertavler osv., S. 147 fl.
S. 18, L. 2. Latin- og Realskolens nye Bygning indviedes $^{14}/_{9}$ 1897.
S. 18, L. 12 f. n. B. H., l. B. M.
S. 26, L. 2 f. n. „Helsingørs Telefonselskab" er 1896 overgaaet til „Kbh's Telefonselskab".
S. 26, L. 5 f. n. tilføj: og 4 Ekspedienter.
S. 27, L. 19. Kystbanen, $41/_{2}$ Mil, aabnedes $^{2}/_{8}$ 1897.
S. 30, L. 31. Christian IV, l. Christian V (den udvalgte Konge).
S. 32, L. 6. *Jsak Mouritsen* har udg. „Helsingora illustrata carmine heroica", 1561.
S. 32, L. 15 f. n. Dirkow, l. Diskow.
S. 32, L. 5 f. n. Albr. Bydelsbak udgaar.
S. 32, L. 4 f. n. tilføj: Morten Jensen Gyrsting 1445.
S. 41, L. 4 f. n. Paa Raadhuset ophængtes 1897 et af O. Bache malet Billede af Amtm. Baron Wedel-Wedelsborg.
S. 45, L. 5. Bank for H. og Omegn opr. $^{29}/_{4}$ 1898.
S. 45, L. 18. f. n. Forlængelsen af Banen til Gilleleje aabnedes $^{14}/_{5}$ 1896.
S. 45, L. 12 f. n. Hillerød—Frederiksværk Banen aabnedes $^{30}/_{5}$ 1897.
S. 52, **Litt.** til Lynge-Kronb. Hrd.: Antikv. Unders. af *M. Petersen* og *V. Boye*, 1884.
S. 52, L. 15 f. n. Kro, udgaar.
S. 53, L. 2 f. n. Kirken i Egebæksvang, i romansk Stil efter Tegn. af Arkitekt Knudsen, indviedes $^{8}/_{8}$ 1897.
S. 54, L. 23 f. n. tilføj: Niels Truelsen 1417.
S. 56, L. 24 tilføj: Postkontor.
S. 60, L. 31. Generallieutn. W. F. L. Kauffmann († 1892) er begravet paa Kirkegaarden.
S. 66, L. 6. tilføj: *V. Seeger*, Fredensborg og dens Seværdigheder, Kbh. 1896.
S. 67, L. 22 f. n. tilføj: den større Klokke er fra 1471.
S. 72, L. 3 f. n. Gaarde, l. Grunde.
S. 74, L. 1 f. n. Priv. Pigeskole, udgaar.
S. 75, L. 5 f. n. Fredhjem, l. Fredhejm.
S. 79, **Litt.** til Holbo Hrd.: Antikv. Unders. af *J. B. Løffler*, 1885—86.
S. 80, L. 29. Ved Dronningemølle er der 1897 anlagt et Teglværk (Aktieselsk. „Dr. Teglværker").
S. 81, L. 9. Mecklenburg, l. Pommern.
S. 82, L. 33. *J. B. Løffler*, Esrom Kl., Bidr. til dets Bygningsh., Kbh. 1897.
S. 82, L. 12 f. n. *E. Reumert*, Grib Skov, Kbh. 1897.
S. 83, L. 17 f. n. Om Alterskabet se *Fr. Beckett*, Altertavler, S. 155.
S. 85, L. 9. Johan, l. Johannes.
S. 88, L. 5. Gilleleje: Havnen er 6 F. dyb, Banen til G. aabnet $^{14}/_{5}$ 1896.
S. 90, L. 27. Postkontor og Telegrafst. er nu flyttet til Stationen paa *Kagerup-Helsingebanen*, der aabnedes $^{15}/_{6}$ 1897.
S. 93, L. 15. Unnerup, l. med Skole.
S. 94, L. 18. Tibirke har Skole.
S. 99, **Litt.** til Strø Hrd.: Antikv. Unders. af *J. B. Løffler* og *Boye*, 1887—88, 1891.
S. 100, L. 18. Haarløv har Station paa Hillerød-Frederiksværk Banen.
S. 102, Hævelse, l. Havelse.
S. 103, L. 26. Syunds, l. Syundo.
S. 105, L. 24 f. n. Ennike, l. Emmike.

S. 106, L. 11 f. n. Carlsgave ligger i Vinderød Sogn.
S. 108, L. 12 f. n. Den ældste, lille Klokke er fra 1494
S. 110, L. 3. Kobbervalseværket er 1896 solgt til „Frederiksværk Valseværk".
S. 113, L. 19 f. n. mellem Evetofte og Melby, l. S. for Evetofte.
S. 114, L. 17 tilføj: og Tungefiskeri, der begynder midtvinters og varer Foraaret igennem. I Sognet omtr. 40 Fiskerbaade paa Størrelse 4—10 Tons.
S. 114, L. 20. I Torup er der Andelsmejeri og Mølle, i Hald intet Andelsmejeri.
S. 114, L. 24. 6 Fod, l. 8.
S. 114, L. 28. Lille Carlsminde, l. Hundested.
S. 130, L. 3 f. n. $^{21}/_{12}$, l. $^{21}/_{2}$.
S. 132, L. 9 f. n. Regering, l. Rejsning.
S. 138, L. 1. 1884, l. 1888.
S. 138, L. 6. skrev, l. vil skrive.
S. 140, L. 11 f. n. 1517, l. 1588.
S. 141, L. 30. Den mindre Klokke er fra 1490.
S. 142, L. 16. Bure Sø, l. Langsø.
S. 143, L. 8 f. n. 1458, l. 1456.
S. 154, **Litt.** til Ølstykke Hrd.: Antikv. Unders. af *S. Müller* og *E. Schiødte* 1875.
S. 156, L. 19 f. n. Efter Stenlille tilføj: ; Søsum.
S. 157, L. 25. Klokken er fra 1555.
S. 158, L. 5 f. n. tilføj: Knardrup med Skole.
S. 162, **Litt.** til Horns Herred.: Antikv. Undersøgelser af *J. B. Løffler* og *Henry Petersen*, 1873—74.
S. 176, L. 14. B. Heise, l. A. Heise.
S. 180, L. 5. Den store Klokke, uden Aarstal, er ogsaa fra Middelalderens Slutn.
S. 180, L. 7 f. n. Den lille Klokke, uden Aarstal, er fra Middelalderens Slutn.
S. 191, L. 12 f. n. 1735, l. 1835.
S. 192, L. 23. Duebrødre, tilføj: Kloster eller.
S. 192, L. 24. Kloster, l. Klosters Stiftelse.
S. 206, L. 2 f. n. Se om Gravningerne: *J. B. Løffler*, En Kirkegd. fra den ældre Middelalder, i Aarb. f. n. Oldk. 1897, S. 225 fl.
S. 224, L. 6 f. n. 1653, udgaar.
S. 226, L. 3. 1533, l. 1553.
S. 226, L. 15 f. n. En Post- og Telegrafbygning er opf. 1896 S. for Jærnbanest.
S. 227, L. 2 f. n. Ved Kjøge er 1896 aabnet et Redningshjem for Alkoholister, „Søvang"; et Missionshus er opf. 1897.
S. 229, L. 20. 1894, l. 1893.
S. 233, L. 16 f. n. 1827, l. 1872.
S. 234, L. 13 f. n. 1873, l. 1872.
S. 234, L. 4 f. n. Kagstrup, l. Karlstrup.
S. 238. I Sundbyerne er 1897—98 opf. Nathanaelskirken og 1897 et katolsk Kapel, St. Anne Kapel.
S. 242. I Dragør er 1897 opf. et Missionsh.
S. 246, L. 8 f. n. Laboratoriet, foran hvilket en af Bissen udf. Statue af J. C. Jacobsen, indviedes $^{10}/_{11}$ 1897 ved Bryggeriets 50 Aars Jubilæum. Om Gamle Carlsberg, se *A. Fraenkel*, Gml. C., Et Bidrag til dansk Industri osv., Kbh. 1897.
S. 247, L. 9 f. n. Ved V. Kirkegaard, osv. udg.
S. 254, L. 23. Vandværket aabnedes $^{22}/_{6}$ 1897.
S. 255, L. 23. Altertavlen er fra 1584.
S. 258, L. 26 f. n. Den lille Klokke, uden Aarst., er fra den senere Middelalder.
S. 262, L. 7 f. n. Mindesten over Prof. Edv. Erslev rejst paa Kirkegaarden 1897.
S. 271, L. 25. Ved Lyngby indviedes $^{29}/_{10}$ 1896 Magdalenehjemmet „Skovtofte".
S. 274, L. 28. Carl Ahlefeld, tilføj: som havde faaet det overdraget 1702 af Ulr. Fr. Gyldenløve.
S. 280, L. 22 f. n. Paa Kirkegaarden er begravet Arkæologen V. Boye, † 1896.
S. 288, L. 11 f. n. Teglbrænderi, udgaar.
S. 290, L. 2. Mich., udgaar.
S. 292, L. 8. companam, l. campanam.
S. 298, L. 14 f. n. Skjørringe, l. Skjørring.
S. 311, L. 10—11 f. n. „tunc hospitalis tutor" flyttes ned efter „Roskildensis".
S. 315, L. 25 f. n. Fælles for Kornerup osv., udgaar.
S. 316, L. 12 f. n. fælles med Kornerup osv., udgaar.
S. 319, L. 7 f. n. Den store Klokke er fra 1488.
S. 333, L. 4. f. n. Pax, læs Fux.
S. 334, L. 18 f. n. Den lille Klokke, uden Indskr., er fra 14. Aarh.
S. 338, L. 12 f. n. Den store Klokke er fra 1435.
S. 342, L. 9 f. n. tilføj: Vissegaard, $13^{1}/_{2}$ Td. Hrtk., $135^{1}/_{2}$ Td. Ld.
S. 353, L. 1. af dette, tilføj: Snoldelev.

S. 357, L. 19. Ivon ma, l. Wou me.
S. 359, L. 11 f. n. Ørsted-Hestehave, l. Hønske-Hestehave.
S. 359, L. 10 f. n. Benzonseje, l. $67^{3}/_{4}$ Td. Hrtk., 529 Td. Ld., hvoraf 475 Ager, 32 Eng, 15 Skov, Resten Gaardsplads og Have, 30 Huse.
S. 360, L. 6. Kalkmalerier blev fundne 1897.
S. 361, L. 10. Ovsted S., l. Ovsted og Særløse S.
S. 363, L. 25 f. n. Stranden, l. Kjøge Aa.
S. 363, L. 4 f. n. 613 Tdr. Ld. osv., l. 613 Td. Ld. Ager, 40 Eng og 61 Skov.
S. 367, L. 4 f. n. Rævebakke, l. Saltofte Bakke.
S. 367, L. 4 f. n. $70_{,4}$, l. $80_{,4}$.
S. 367, L. 3 f. n. 304 F., $95_{,45}$ M., l. 295 F., 89 M.
S. 368, L. 6 f. n. 1892, l. 1893.
S. 370, L. 21 f. n. Stift, l. Amt.
S. 381, L. 4. 1229, l. 1290.
S. 383, L. 19 f. n. Lerchenfeldt har $54^{5}/_{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk., omtr. 610 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, samt omtr. 90 Td. Ld. Skov, desuden Fæstegods $18^{5}/_{8}$ og Arvefæstegd. $32^{3}/_{4}$ Td. Hrtk.
S. 386, L. 5. Døbefonten i, l. en Søjlebasis ved.
S. 386, L. 8 f. n. Thelemann, l. Thielemann.
S. 390, L. 13 f. n. Fr. III's Tid, l. Fr. V.
S. 400. I Nykjøbing anlægges 1898 et Gasv.
S. 406, L. 3. tre tredelte, l. en tredelt og to todelte.
S. 410, L. 27 f. n. Fyhne, l. Fyhn.
S. 432, L. 15. østlige, l. vestlige.
S. 437, L. 26 tilføj: den lille Klokke er ogsaa fra Middelalderen.
S. 441, L. 9. Kirkegaardens gamle Ringmur, fra den senere Middelalder, er endnu bevaret mod N., V. og S. og til Dels endnu med Skydeskaar.
S. 441, L. 2 f. n. Tilføj: Villaen Sølyst.
S. 442, L. 25 f. n. Aggersvold er 1898 solgt til Landstingsmand Villars Lunn for 330,000 Kr.
S. 442, L. 2 f. n. Svinninge, Hørve samt Vallekilde, l. Svinninge samt Hørve og Vallekilde.
S. 448, L. 17. Konferensr., Arkitekt Hansen, l. Etatsr., Arkit. Chr. Hansen.
S. 450, L. 29. tillige med Frue Kirke, udg.
S. 453, L. 9. det tidligere Aagaards Gods og, udgaar.
S. 453, L. 11. 876, l. 1787.
S. 453, L. 12. 47, l. 876.
S. 453, L. 12. med Aagaards Gods, udgaar
S. 453, L. 13. 67, l. 57.
S. 453, L. 14. Godset, tilføj: (derunder det tidligere Aagaards Gods).
S. 453, L. 16. 1000, l. 1100.
S. 458, L. 19 f. n. Præstesk., l. Træskosk.
S. 467, L. 20. Høng har fra $^{1}/_{5}$ 1898 Poststation.
S. 469, L. 10. 1868, l. 1858.
S. 469. L. 11. allerede 1865 var, l. blev 1865.
S. 472, L. 2 f. n. indtil den, tilføj: solgtes til Jul. Valentiner, hvorefter den.
S. 481, L. 9. Holsteneren, l. Hollænderen.
S. 484, L. 23 f. n. 1403, l. 1439.
S. 486, L. 27 f. n. Postekspeditionen er fra $^{1}/_{5}$ 1898 henlagt til Høng.
S. 497, L 5 f. n. Fattiggaarden ligger i Løgtved.
S. 499, L. 22. Stenrandgaard er købt af Lerchenborg.
S. 511, L. 15 f. n. Ved Gavebrev $^{15}/_{12}$ 1896 er Anneberggaard overdraget til cand. jur. C. F. Holstein.
S. 512, L. 10. At Drøsselholm staar endnu Rester af Borgens vestl. Begrænsningsmur og et Stykke af dens sydvestl. Hjørne (Kampestensfundam. med flere derpaa hvilende Skifter af Munketegl). Gaarden har været ca. 110 F. lang.
S. 523, L. 8 f. n. Tøndehvælving, l. Halvkuppelhvælving.
S. 535, L. 30 f. n. Spidsportal, l. Spidsbueportal.
S. 540, L. 9 f. n. l. Antvorskov Amt, der bestod af V. og Ø. Flakkebj. Hrd., og Korsør Amt, der bestod af Slagelse Hrd.
S. 541, L. 2. 0^{0}, l. 1^{0}.
S. 543, L. 4. Nord for Byen osv., udgaar.
S. 546, L. 21 f. n. Slagelse, l. Slagelsebo.
S. 547, L. 19 f. n. Køkken, l. Kirken.
S. 564. Til **Litt.** tilføj: *H. Rosendal*, Om Chr. VIII's Planer med H. t. Sorø Akademi, Kbh. 1897.
S. 581, L. 4 f. n. Nyvej, læs Jærnbanegade.
S. 582, L. 14. Bygrænsen er ved mini-

steriel Approb. af 1897 udvidet ret betydeligt mod N., ved Jærnbanegade, saaledes som det ses af den rødbrune Linie paa Kortet.

S. 582, L. 21 f. n. 3,241,150, l. 9,866,498.

S. 582, L. 11 f. n. da Slagelse paa den Tid osv., udgaar.

S. 584, L. 27. Skrinet er nu i Nationalm., udgaar.

S. 585, L. 4, tilføj: 3 af Klokkerne ere fra Middelalderen.

S. 585, L. 5 f. n. tilhører Sjællands Stift, l. ejer sig selv.

S. 587, L. 5. tilhører Slagelse Kommune, l. ejer sig selv.

S. 588, L. 20 f. n. hele Landet, l. Sjællands Stift.

S. 590, L. 10 f. n. Pigeskoler, tilføj: hvoraf en, Frkn. Branners, har Dimissionsret.

S. 590, L. 14. Rd., l. Kr.

S. 590, L. 27. Korsør Bank, l. Banken for Slagelse og Omegn.

S. 590, L. 31. stærk, l. frels.

S. 591, L. 6. Bredegade, l. Herrestræde.

S. 591, L. 20. Bjærgbygade, l. Stenstuegade.

S. 591, L. 11 f. n. Ved Korsørvejen, tæt udenfor Byen, afsløredes $^{27}/_{6}$ 1897 en Mindesten for Folketingsmand Tauber.

S. 592, L. 16 f. n. I Slagelse udgives 3 Aviser: „Sorø Amtstidende", „Slagelse Posten" og „Sorø Amts Folkeblad"; det sidste trykkes i Ringsted.

S. 594, L. 8. Slagelse-Værslev Banen aabnedes $^{30}/_{4}$ 1898.

S. 608, L. 15. I Landdistriktet ligge Møllebakke (86 F., 27 M., med trig. Stat.), Spigerborg Huse og en Fattiggaard.

S. 610, L. 14. Den næststørste Klokke er ogsaa fra den senere Middelalder.

S. 636, L. 19 f. n. 1687, l. 1702.

S. 669, L. 14 f. n. 1652, l. 1655.

S. 686, L. 30. Begge Klokker, uden Aarstal, ere fra den senere Middelalder.

S. 690, L. 21. Den store Klokke er fra 1491.

S. 691, L. 21. Falkensten blev Juni 1897 købt af Lieutn. F. W. Treschow.

S. 695, L. 15. Den største Klokke er fra 1475.

S. 706, L. 12 f. n. 1495, l. 1494.

S. 738, L. 21 f. n. 1616, l. 1615.

S. 740, L. 20. 1444, l. 1494.

S. 756, L. 12. Den sydl. Korsfløj er oprindelig.

S. 758, L. 21 f. n. Den ældste Sten er fra 1322, udgaar (den er fra 1422).

S. 758, L. 15 f. n. 1553, l. 1668.

S. 758, L. 11 f. n. Nicolaus II, l. III.

S. 764, L. 3. undt. Lellinge osv., udgaar.

S. 778. Underskriften under Billedet, l. Storeh. Kirke set fra S. Ø.

S. 787, L. 7 f. n. Fr. IV, l. Fr. II.

S. 790, L. 1 f. n. Schmidt, l. Smidth.

S. 791, L. 2 f. n. Schmidt, l. Smidth.

S. 805, L. 11. 1447, l. 1497.

S. 810, L. 13. Masnedsund-Kallehave Banen aabnedes $^{1}/_{10}$ 1897.

S. 810, L. 17. Skovhuse, l. Langebæk.

S. 820, L. 19. Den tredje Klokke er omstøbt 1839.

S. 826, L. 1 f. n. Paa Stege Bys Mark Rødsten skal der i gammel Tid have staaet et Kapel, hvoraf der endnu fandtes Levninger 1697.

S. 828, L. 9 f. n. Vordingborg, l. Kontor i Fakse.

S. 829, L. 1 f. n. Vordingborg, l. Kontor i Fakse.

S. 832, L. 2. Vordingborg, l. Kontor i Fakse.

S. 833, L. 25. 14,302 Kr., l. 914, 302.

S. 837, L. 21 f. n. Vordingborg, l. Kontor i Fakse.

S. 895, L. 2. Daniel Michael, l. Daniel og Michael.

S. 897, L. 11 f. n. nu i Nationalm., l. 1898 deponeret i Nationalm.

S. 903, L. 2 f. n. 1480, l. 1489.

S. 914, L. 6. fra 1897 i Nationalm., l. fra 1898 deponeret i Nationalm.

S. 918, L. 25 f. n. Den ene Klokke er fra 1506.

S. 923, L. 5. Boodo, l. Bondo.

S. 935, L. 21. Den store Kiokke, uden Aarstal, er fra Middelalderens Slutn.

S. 940, L. 14 f. n. Begge Klokker, uden Aarstal, ere fra Middelalderens Slutn.

S. 941, L. 8 f. n. fra Chr. IV's Tid, l. fra 1584.